

Arxiu
de Textos Catalans Antics
20

BARCELONA
2001

Arxiu de Textos Catalans Antics

Sigla: ATCA

Anuari per a l'edició i estudi de textos catalans anteriors al segle XIX
Fundador i director: Josep Perarnau Secretari: Jaume de Puig
Volum publicat a càrrec de l'Institut d'Estudis Catalans
i de la Facultat de Teologia de Catalunya

VOLUM XX

2001

SUMARI

ARTICLES

- JosEP PERARNAU I ESPELT, *L'Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad magistrum Jacobum Albi, canonicum Dignensem d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi; i transcripció del Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi De adventu Antichristi*
- JosEP PERARNAU I ESPELT, *Sobre la primera crisi entorn el De adventu Antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*
- Jaume MENSA I VALLS, *Observacions sobre l'autoria i la finalitat del Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra «Tractatum Arnaldi de adventu Antichristi»*
- Jaume de PUIG I OLIVER, *Més nous textos catalans antics de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla*
- Antoni FERRANDO I FRANCÈS, *Aproximació dialectològica al Llibre dels fets, de Jaume I*

NOTES I DOCUMENTS

- Lluís CIFUENTES I COMAMALA, *In memoriam. Lluís Garcia Ballester: Herència i record*
- Antònia CARRÉ, Lluís CIFUENTES I COMAMALA, *Quesits (Barcelona, Pere Posa, 1499): una traducció catalana desconeguda del Liber de homine (Il perchè) de Girolamo Manfredi amb filtre napolità*
- JosEP PERARNAU I ESPELT, *Sobre l'estructura global del De tempore adventus Antichristi d'Arnau de Vilanova*
- Jaume de PUIG I OLIVER, *Johannes Merhout copista de llibres a Catalunya 1413-1414*
- Ramon PLANES I ALBETS, *Notes d'arxiu sobre arrendaments i inventaris de molins fariners*

SECCIÓ BIBLIOGRÀFICA

Butlletí bibliogràfic:

JosEP AMENGUAL I BATLE, *Consentius / Severus de Menorca. Vint-i-cinc anys d'estudis*

Recensions

Notícies bibliogràfiques

- I. Obres generals i bibliografies
- II. Estudis de referència geogràfica
- III. Estudis de referència cronològica
- IV. Arxius, biblioteques i museus

TAULES

- I. De fons arxivístics i similars
- II. D'antropònims i d'obres anònimes

OBRES ENVIADÉS A LA DIRECCIÓ

Adreces:

Direcció i intercanvis: Facultat de Teologia de Catalunya, Diputació, 231. 08007
Barcelona

Subscripcions: Institut d'Estudis Catalans, Carme 47. 08001 Barcelona

Preu de subscripció (IVA inclòs): 6.000 ptes. (Estranger 6.500)

Preu del volum sol (IVA inclòs): 8.000 ptes. (Estranger 8.500)

Arxiu
de Textos Catalans Antics

Arxiu
de Textos Catalans Antics
20

BARCELONA
2001

© 2001 by «Arxiu de Textos Catalans Antics»
Volum publicat a càrrec de l'Institut d'Estudis Catalans
i de la Facultat de Teologia de Catalunya.

Compost per Editorial Claret, S.A.U.
Imprès per Limpergraf, S.L. Carrer del Riu, 17. 08291 Ripollet
Disseny gràfic: Narcís Comadira

ISSN: 0211-9811
Dipòsit legal: B. 25.453-1982

Prohibida la reproducció total o parcial per qualsevol mitjà
sense l'autorització escrita de l'editor.

ARTICLES

Josep PERARNAU I ESPELT

L'APOLOGIA DE VERSUTIIS ATQUE PERUERSITATIBUS
PSEUDOTHEOLOGORUM ET RELIGIOSORUM
AD MAGISTRUM JACOBUM ALBI, CANONICUM DIGNENSEM
D'ARNAU DE VILANOVA

Edició i estudi; i transcripció del
TRACTATUS QUIDAM IN QUO RESPONDETUR OBJECTIONIBUS QUAE
FIEBANT CONTRA TRACTATUM ARNALDI *DE ADVENTU ANTICHRISTI*

Per a orientació del possible lector aquestes pàgines s'encetaran amb l'esquema de llur estructura:

- I. Estudi introductori, amb els esquemes d'ambdós tractats
- II. Edició de l'*Apologia de versutiis...*
 - 1. Text i aparats
 - a) text
 - b) aparat crític
 - c) aparat de fonts
 - d) notes complementàries
 - 2. Taules
 - 2.I. De referències textuais
 - a) bíbliques
 - b) a altres obres de l'autor
 - c) a obres d'altres autors
 - 2.II. De mots
- III. Transcripció del *Tractatus quidam...*
 - 1. Text
 - 2. Taula de mots

I. INTRODUCCIÓ

En el curs d'una dotzena d'anys han anat apareixent en aquestes pàgines obres religioses d'Arnau de Vilanova en nombre relativament considerable, totes fins aleshores inèdites, car en el millor dels casos només s'havien publicat fragments d'alguna d'elles; les recentment publicades són el *Tractatus de tempore adventus Antichristi*,¹ el *Tractatus de mysterio cymbalorum ecclesiae*,² l'*Ars*

1. *El text primitiu del De mysterio cymbalorum Ecclesiae d'Arnau de Vilanova. En apèndix, el seu Tractatus de tempore adventus Antichristi*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-

catholicae philosophiae immediatament després coneguda amb el nom de *Philosophia catholica et divina*,³ acompanyada de l'*Epistola nuncupatoria tractatus Philosophia catholica et divina ad Bonifacium VIII*,⁴ i de l'*Epistola nuncupatoria tractatus Philosophia catholica et divina ad sancte Romane Ecclesie cardinales*;⁵ també es publicaven en el mateix volum la *Protestatio, praesentatio ac supplicatio Benedicto XI data*,⁶ i la *Protestatio facta Perusii coram domino Camerario Summi Pontificis*;⁷ seguiren l'*Allocutio christini de iis que conveniunt homini secundum propriam dignitatem creature rationalis*⁸ i el *De zona pellicea*.⁹

A mesura que hom s'immergia en el treball de publicació dels dits textos, la d'alguns dels quals volia ésser tan acostada a una edició crítica com en aquell moment a l'editor li fos possible, sorgia i s'anava imposant un problema: el de clarificar (o almenys intentar-ho) l'autenticitat arnaldiana d'alguns escrits, entorn als quals no hi havia pas ni raons apodíctiques a favor d'una resposta en cap dels dos sentits possibles, ni unanimitat entre els estudiosos. Per això foren celebrades les «I Jornades Internacionals d'Estudi sobre Arnau de Vilanova», en les quals fou molt seriosament discutida en particular l'auten-

VIII (1988-1989), 7-168; en concret 134-168; a fi d'evitar que el possible lector s'estranyi de la diversitat de títols (donats per l'autor mateix) a aquell primer tractat escatològic o s'hi perdi, em permeto de suggerir-li de tenir en compte les informacions del meu *Sobre la primera crisi entorn el De adventu Antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*, publicat en aquesta mateixa secció del present volum.

2. Publicat en el volum d'ATCA acabat d'esmentar, 53-107.

3. *L'Ars catholicae philosophiae (primera redacció de la Philosophia catholica et divina) d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text. En apèndix, les dues lletres que acompanyaven les còpies destinades a Bonifaci VIII i al Col·legi Cardenalici i les requestes a Benet XI i al Cambrer Papal en Seu vacant*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», X (1991), 7-223.

4. *Ibid.*, 197-198.

5. *Ibid.*, 199-200.

6. *Ibid.*, 201-214.

7. *Ibid.*, 215-218.

8. *L'Allocutio christini... d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XI (1992), 7-135, on indico les transcripcions fragmentàries de la nostra *Apologia de versutiis...*

9. Aquest tractat, el títol del qual no constava en l'única còpia que fins fa pocs anys n'havia transmès el text incomplet, era conegut pel Vat. lat. 3824, ff. 262a-263d; fou transcrit per mi en presentar els *Nous tractats 'espirituals' d'Arnau de Vilanova*, dins «Revista Catalana de Teologia», I (1976), 489-512, en particular 508-512; una de les aportacions d'aquelles pàgines fou la de clarificar la diferència entre la *Informatio beguinorum sive Lectio Narbone*, d'una banda, i l'*Alia informatio beguinorum*, de l'altra, exclouent que cap d'aquests textos fos aquell tractat final i incomplet del manuscrit vaticà; vaig donar-li el nom de *De zona pellicea*; anys després la biblioteca Oriana Cartaregia en trobava el text sencer a la Biblioteca Universitària de Gènova, que, de més a més, en reportava el títol: *Epistola ad gerentes zonam pelliceam*, confirmant així el títol que un servidor havia aventurat; el text, finalment complet, era publicat per la senyora Cartaregia i pel qui signa en *El text sencer de l'Epistola ad gerentes zonam pelliceam d'Arnau de Vilanova*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XII (1993), 7-42.

Abans havia estat publicada l'*Alia Informatio beguinorum* (Studia, textus, subsidia, II), Barcelona, Facultat de Teologia 1978, 214 pp.

ticitat de dues obres: l'*Expositio super Apocalypsi*, només atribuïda a Arnau per un (i el més tardà) dels quatre manuscrits que l'han conservada;¹⁰ i el *Tractatus quidam, in quo respondetur objectionibus que fiebant contra tractatum Arnaldi de tempore Antichristi*, no atribuït a Arnau per l'únic manuscrit que l'ha conservat, però en canvi parcialment publicat a nom seu.¹¹

El problema de l'atribució de l'*Expositio super Apocalypsi* sembla haver entrat darrerament en un camí d'estudi purament codicològic, que és radical a negar-ne l'autenticitat arnaldiana, arribant a fer una proposta d'identificació de l'autor amb un dels monjos de Sant Víctor de Marsella, confirmant així les posicions dels qui li negarem l'autenticitat arnaldiana durant les dites Jornades.¹² Entorn al *Tractatus quidam, in quo respondetur...*, d'una banda, Miquel Batllori s'ha manifestat convençut pels arguments contraris a l'autenticitat,¹³ mentre el prof. Gian Luca Potestà no em consta que s'hagi manifestat sobre aquest punt.¹⁴

Passats, doncs, uns set anys des de la celebració d'aquelles «I Jornades...», durant els quals les coses han tingut temps d'anar fent el seu pòsit, sembla arribada l'hora de reprendre l'edició de les obres religioses d'Arnau de Vilanova; així s'explica la publicació, tan acostada a edició crítica com en aquest moment a l'editor li ha estat possible, de l'*Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad magistrum Jacobum Albi, cano-*

10. *Problemes i criteris d'autenticitat d'obres espirituals atribuïdes a Arnau de Vilanova*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XIII (1994), 25-103, en particular 48-70; i en edició independent, intitulada *Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, volum I. Edició a cura de Josep PERARNAU, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1995, amb paginació idèntica.

11. *Ibid.*, 70-77.

12. Fabio TRONCARELLI, *I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, dins «Antonianum. Periodicum Trimestre Pontificii Athenaei Antonianum», LXXV (2000), 611-614: «La conseguenza è una sola: non possiamo accettare la paternità arnaldiana del testo» (612).

13. Miquel BATLLORI, *Cultura: la Mediterrània a la Cultura Catalana Medieval en tres sondeigs: Llull, Vilanova, Muntaner*, dins Georges DUBY (ed.), *Els ideals de la Mediterrània dins la cultura europea*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana 2000, 237.

14. En canvi en el seu *Radical Apocalyptic Movements*, dins *The Encyclopedia of Apocalypticism*. Volume 2. *Apocalypticism in Western History and Culture* edited by Bernard MCGINN, Nova York, Continuum 1999, 110-142, en particular 116-117 (notes en les pàgines 136-142), continua defensant l'autenticitat arnaldiana de l'*Expositio super Apocalypsi*, entorn la qual, amb una demostració d'honestedat intel·lectual, el judici de la qual deixo al lector i a ell mateix, no esmenta ni que l'atribució dels manuscrits li és totalment desfavorable ni que en les dites «I Jornades...» l'esmentada autenticitat fou radicalment negada (cf. pp. 117 i 137), amb raons procedents de bases objectives diverses. Per la meua banda, tot i que l'únic manuscrit que ha transmès l'*Expositio super XXIV caput Matthaei* l'atribueixi a Arnau de Vilanova, espero proposar aviat les raons per les quals em sembla que la dita atribució és totalment equivocada; un cas semblant al del manuscrit de l'esmentada *Expositio...*, que també afirma ésser d'Arnau.

nicum Dignensem; però, essent aquest un escrit de resposta a les objeccions que aquell mestre, sembla en medicina, i canonge de Digna a la Provença, havia anat aplegant contra els tractats escatològics d'Arnau de Vilanova i trametent-los a l'autor, resulta ésser de temàtica paral·lela a la del dit *Tractatus quidam, in quo respondetur obiectionibus que fiebant contra tractatum Arnaldi de tempore Antichristi*, i, doncs, una ocasió excel·lent, que no ha d'ésser desaproveitada, per a posar a les mans del lector aquest darrer tractat, entre d'altres raons perquè la possibilitat de comparar un escrit autèntic d'Arnau de Vilanova amb un altre de temàtica paral·lela, però l'autenticitat del qual és més que discutida, ajudarà a veure si aquest segon pot ésser atribuït al gran metge o no.

Gian Luca Potestà havia manifestada la seva decisió de publicar una edició del dit *Tractatus quidam...*, i no cal dir com li respecto la voluntat i desitjo que la seva edició sigui ja madura i arribi ben prest a mans del lector interessat;¹⁵ però havent tingut notícies recents que el projecte és aturat, opto per una solució que li respecta la voluntat de donar una edició digna de tal nom, i em limito a presentar una pura i simple transcripció del text, faltes (que són moltes) incloses, i sense altra intervenció meva que la de posar-hi els signes (punts i comes), que en facilitin la lectura.

Heus ací, doncs, allò que hom pot trobar en les pàgines següents, després de l'estudi introductor: l'edició de l'*Apologia de versutiis...*, per a la qual aporto tots els elements crítics (aparats i notes) que en aquest moment tinc a l'abast de la mà, i la transcripció estricta del *Tractatus quidam...*; ambdós textos són completats amb sengles i respectives taules de mots, perquè aquest és un instrument d'estudi, que pot ajudar a la comparació entre els dos textos. L'*Apologia...*, de més a més, és completada amb les taules de citacions bíbliques, d'obres del mateix Arnau i de les d'altres autors. Comencem, doncs, per llur presentació.

L'APOLOGIA DE VERSUTIIS...

Establert l'objectiu d'aquestes pàgines, presentaré en la introducció els dos textos que hi seran respectivament editat i transcrit, presentació que completaré amb l'estudi d'alguns temes concrets.

15. «*Questione della paternità della Responsio obiectionibus: È naturale che solo l'edizione del testo, cui intendo dedicarmi in futuro...*», Gian-Luca POTESTÀ, *Respostes a les preguntes del qüestionari*, en les *Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XIII (1994), 398; també dins *Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*. Volum I. Edició a cura de Josep PERARNAU (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, XVIII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1995, 398.

El tractat d'Arnau de Vilanova, intitulat *Apologia de versutiis atque peruersitatibus pseudo theologorum et religiosorum ad magistrum Jacobum Albi, canonicum Dignensem*, és actualment conservat en quatre manuscrits localitzats, que designarem amb les lletres B, V, C i O, i són els següents:

B = Biblioteca Apostolica Vaticana (en endavant BAV), Borgh., 205, ff. 97a-116a¹⁶

BA = *Ibid.*, additiones marginales primae manus

BB = *Ibid.*, additiones marginales alterius manus

V = BAV, Vat. lat. 3824, ff. 135d-160a¹⁷

C = Roma, Collegio Internazionale Carmelitano, ms. III Varia I, ff. 20d-32b¹⁸

O = Oxford, Bodleian Library, Canon. Misc. 370, ff. ¹⁹

16. Descrit per Anneliese MAIER, *Handschriftliches über Arnaldus de Villanova und Petrus Iohannis Olivi*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», XXI (1948), 53-66; i poc després en *Codices Burghesiani Bibliothecae Vaticanae* (Studi e Testi, 170), Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana 1952, 261-263. La mateixa autora en el seu *Der letzte Katalog der päpstlichen Bibliothek von Avignon (1594)* (Sussidi eruditi, 4), Roma, Edizioni di Storia e Letteratura 1952, 40, núm. 128, copia i, a base del ms. Vat., Borgh. 390, f. 62/59r, identifica amb l'actual Vat., Borgh. 205, el volum corresponent a l'anotació de tramesa d'Avinyó a Roma: «128. De Cyrilli epistola. Apologia de uersutiis pseudoteologorum et religiosorum».

17. Descrit per mi en *L'Allocutio christini... d'Arnau de Vilanova*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XI (1992), 10-24.

18. Després de la mínima referència al volum carmelità oferta per Nicolás ANTONIO, *Bibliotheca Hispana Vetus*, II, Madrid 1788, 118, núm. 58 (d'on copià el títol del nostre tractat Barthélemy HAURÉAU, *Arnaldus de Villeneuve, médecin et chimiste*, dins *Histoire Littéraire de la France*, XXVIII, París, Imprimerie Nationale 1881, 22, tal com demostra la variant de la darrera paraula del títol, «...Condignensem»), en donà una primera informació amb transcripció de fragments Miquel BATLLORI, *Dos nous escrits espirituals d'Arnau de Vilanova. El ms. joaquimític A. O. III. 556 de l'Arxiu Carmelità de Roma*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», XXVIII (1955), 45-70; fou descrit amb més detall per Viktor SELGE, *Un codice quattrocentesco dell'Archivio Generale dei Carmelitani, contenente opere di Arnaldo da Villanova, Gioacchino da Fiore e Guglielmo da Parigi*, dins «Carmelus. Commentarii ab Instituto Carmelitano editi», XXXVI (1989), 166-176, i la completà amb *Ancora a proposito del Codice III, Varia I dell'Archivio Generale dei Carmelitani*, dins «Carmelus...», XXXVII (1990), 170-172; Robert E. LERNER, informà sobre l'ambient del qual nasqué aquest volum manuscrit en *The Prophetic Manuscripts of the 'Renaissance Magus' Pierleone of Spoleto*, dins *Il Profetismo Gioachimita fra Quattrocento e Cinquecento*. «Atti del III Congresso Internazionale di Studi Gioachimiti. S. Giovanni in Fiore, 19-21 settembre 1989», a cura di Gian-Luca POTESTÀ (Opere di Gioacchino da Fiore. Strumenti, 3), Gènova, Marietti 1991, 97-111; cal, encara, tenir present ATCA, XIII (1994), 70-77 i 394-399.

19. No sé que hagi estat suficientment descrit; en dóna notícies Pere BOHIGAS, *El repertori de manuscrits catalans: Missió a Anglaterra*, dins «Estudis Universitaris Catalans», XII (1927), 418-419, reproduïdes en el seu *Sobre manuscrits i biblioteques* (Textos i estudis de cultura catalana, 10), Barcelona, Curial i Publicacions de l'Abadía de Montserrat 1985, 27-28.

Hi ha, encara, notícia d'haver-ne existit dues altres còpies:

P = Cheltenham, Bibliotheca Phillipps, ms. 3119, ff. 122-124.²⁰

L = Londres, British Museum, Cotton, Vitellius E. II²¹

Havent estat ja descrits els tres primers còdexs, afegiré que el tracte actual amb els manuscrits, sobretot amb els dos primers de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, hi ha fet veure detalls que en un primer contacte no havien cridat l'atenció: i el primer és que, 'salvo meliori iudicio', crec afirmable que en un moment no gaire posterior a llur formació, els actuals volums, Borgh 205 i Vat. lat. 3824, han estat en la mateixa mà: la raó és que llur numeració primitiva, que ja no és amb xifres romanes, ans amb guarismes àrabs (encara que ben primitius, tal com demostra la grafia dels ,7', en forma d'angle amb el vèrtex enlaire); i si hom compara el núm. ,96' en ambdós volums copsarà la identitat d'escriptor, tot i que la tinta no sigui la mateixa. Escriví aquelles

20. El ms. 3119 de la Col·lecció Phillipps, procedent «Ex Bibliotheca Battlesden. Olim Dom. Gregorii Page Turner, Baronetti», sembla haver estat un volum factici, en el qual s'agregaren peces heterogènies; les que portaven els núms. 8 i 9 del conjunt tenien els següents títols: *Apologia de versuciis Pseudo Theologorum* i *Arnaldus de Villa Nova de Misterio Symbolorum*; seguia amb el núm. 10 una *Epistola Cyrilli ad Joachim de Apparitione Ieronymi*, segons *The Phillipps Manuscripts. Catalogus librorum manuscriptorum in Bibliotheca D. Thomae Phillipps, B. T. With an Introduction by A. N. L. MUNBY, Litt.D.*, London, The Holland Press 1968, 36/1.

La Bibliotheca Phillipps, a la mort del seu fundador Sir Thomas Phillipps, fou dividida i subhastada, però el ms. 3119, no figura entre els volums que passaren a biblioteques europees, segons Henri OMONT, *Liste numérique des manuscrits Phillipps aubourd'hui conservés dans différentes bibliothèques et archives d'Allemagne, Angleterre, Belgique, France et Pays-Bas*, dins *Catalogue des manuscrits latins et français de la Collection Phillipps acquis en 1908 pour la Bibliothèque Nationale*, París, Bibliothèque Nationale et Ernest Leroux, éditeur 1909, 185-239 (en arribar a la pàgina 195, la llista salta del manuscrit 3102 al 3122). Tampoc no n'hi ha notícia en A. N. L. MUNBY, *The Dispersal of the Phillipps Library* (Phillipps Studies, 5), Cambridge, At the University Press 1960, 122 (*Numerical Index to Phillipps Manuscripts*, que salta del 3111 al 3207). També és desconegut de Michèle HENRY, *Les manuscrits de Sir Thomas Phillipps à la Bibliothèque Royale Albert Ier*, dins «Miscellanea Martin Wittek». *Album de codicologie et de paléographie offert à Martin Wittek* edités par Anny RAMAN et Eugène MANNING, Luvaina - París, Éditions Peters 1993, 189-212. Els darrers anys sembla documentat a Oxford, Bodleian Library, Lat. Misc. C. 75 (cf. ATCA, X (1991), 8), però és dada que no puc confirmar.

21. El manuscrit de Londres, antic British Museum, Cotton, Vitellius E. II. no consta que actualment existeixi, car no figura ni entre els Cotton ni entre els d'altres sèries, atribuïts a Arnau de Vilanova en l'*Index of Manuscripts in the British Library*, I, Londres, British Library 1984, 156-157; consta que fou víctima d'un incendi que cremà justament la part arnaldiana del volum, tal com hom pot veure en Thomas SMITH, *Librorum manuscriptorum Bibliothecae Cottonianae Catalogus*. 1696. *Reprinted from Sir Robert Harley's copy, annotated by Humfrey Wanley, together with documents relating to the fire of 1731. Edited by G. G. C. TITE. Introductory essays translated by Godfrey E. Turton*, Cambridge, D. S. Drewer 1984, VIII + 62 + [VI] + 160 + (164 pp. no numerades), 92 i (136), en reproducció anastàtica que informa del contingut del volum (92), i de les pèrdues per l'incendi (136): els textos d'Arnau de Vilanova portaven els núms. 25, 27 i 28 del volum complet: *Apologia de versutiis...*, *Opus Arnoldi de Villanova de generibus abusionum* [potser la *Confessio Ilerdensis?*] i la *Philosophia catholica et divina*, cap dels quals no es salvà.

xifres el posseïdor del volum o aquest n'encarregà la numeració a un escriptor professional? En qualsevol cas arribem a l'amo únic; qui era aquell posseïdor és punt que no m'atreveria, almenys de moment, a afirmar, ni tant sols a aventurar una hipòtesi.

Anneliese Maier, que dedicà hores a la comparació d'aquells dos volums i que en deixà constància en les pàgines d'«*Analecta Sacra Tarraconensia*»,²² manifestà en aquell estudi la seva creixent convicció que la mà que ella anomena A, i que coincideix amb la indicada més amunt com a B2, era la del mateix Arnau de Vilanova;²³ he de dir, salvada sempre la gran veneració per a aquella investigadora i envers la seva memòria, que, mentre no tinguem certesa de quina és la lletra d'Arnau, tampoc no en podem tenir que un escrit és autògraf seu; d'altra banda, crec que la seva hipòtesi no és l'única possible; n'hi pot haver d'altres, com, per exemple, que aquell exemplar (el Vat., Borgh. 205) hagués anat a algú pròxim al mestre, qui sap si Jacme Blanc, sense que es pugui descartar Sant Víctor de Marsella; de fet, les anotacions marginals del dir volum, no sols són de temps diversos (i Anneliese Maier

22. Vegeu la nota 16.

23. Copiem de l'article d'«*Analecta Sacra Tarraconensia*» (cf. nota 16): «...wir möchten annehmen... dass die Hand A keine andere ist als die des Autors selbst» (58); «...wir wollen bis zum Beweis des Gegenteils annehmen dass die Hand A die seine ist...» (59); «Arnold hat... den Band dann mit eigenhändigen Glossen und Bemerkungen versehen» (60); i encara «Schliesslich glauben wir dieselbe Hand auch unter den Randbemerkungen wiedergefunden zu haben, mit denen die Expositio in Apocalipsim in Vat. lat. 5740 versehen ist» (59, nota 19); la contraprova que Frau Maier demana en la frase de la pàgina 59 potser podria venir del darrer punt, si el Vat. lat. 5740 fos de la mateixa mà que la 'Hand A / B2' del Borgh. 205, cosa que no sembla; però si ho fos, sembla que hauria d'ésser datat d'entorn el 1330, com el seu tan semblant Barb. lat. 178. Però hi ha quelcom més; Frau Maier no tingué present que Heinrich FINKE, *Papsttum und Untergang des Templerordens*, II, *Quellen* (Vorreformationsgeschichtliche Forschungen, V), Münster im W., Aschendorff 1907, 98, manifesta el seu interrogant de si la mà de les lletres copiades en les seves pàgines 92-98 no és la d'Arnau: «Ich möchte die Schrift für seine Handschrift halten» (98); i que en *Acta Aragonensia*, II, torna a assenyalar lletres, en les quals hi hauria autògrafs de mestre Arnau, en les pàgines 693, 702; de més a més, cal tenir presents d'altres hipòtesis, com és l'existència d'un 'scriptor magistri Arnaldi', Andreu Ferrandiç, documentat en l'inventari de llibres i d'altres béns de mestre Arnau, citat en la nota a les nostres línies 4-5 entre les complementàries al text; recordem que aquell mateix inventari certifica l'existència de nombre d'originals autògrafs d'Arnau, 'de manu magistri Arnaldi'.

D'altra banda, tant a B com a V hi ha algunes frases que no han passat a l'altre exemplar; així, en el marge superior del f. 104b en el Borgh 205, trobem un fragment d'afegit (la o les primeres línies han estat tallades per la guillotina), en el qual encara es pot llegir: «...fiet quando pater i[n] electorum iudicio de uniuersali ecclesia oriatur (?)»: no és a V; en canvi, en el Vat. lat. 3824, f. 144c, marge superior, trobem «priusquam adveniret tempus, in quo Deus statuit reuelare», frase que figura en les línies 586-587 de la nostra transcripció i que no es troba en el lloc corresponent de B, ni en el text ni en nota marginal. I un darrer detall, mínim: a B, f. 104, nota del marge inferior, les darreres paraules «Et propterea...», hi ha assenyalat amb tinta vermella un calderó, que no ha passat a V.

transcriví la que demostra haver estat escrita el 1350 o 1351),²⁴ ans encara, cosa que Maier no digué, per un lector més aviat crític, per no dir molt crític, amb Arnau de Vilanova; en efecte, una pàgina abans de l'anotació cronològica acabada d'esmentar, una altra de la mateixa mà diu així: «Atende presumptuosam, ymmo stultissimam asercionem»; i una altra: «Frustra secundum istum laboraretur in acquirendo terram sanctam de quinquaginta annis sequentibus»;²⁵ i hom es pot preguntar si els fragments de A=BB (igual com els escrits per la mà BA) són realment l'anella que va del text primitiu copiat en el Borgh. 205 en un primer moment al definitiu del Vat. lat. 3824, o, per contra, foren afegits en temps posterior ja fos a base del Vat. lat. 3824, o d'alguna altra còpia ben primitiva.

No puc fer altra cosa que assenyalar un problema: tinc el convenciment que caldria un bon estudi paleogràfic i textual de tot el conjunt de manuscrits arnaldians de la primera hora: Roma, Corsiniana, 40. E. 3; París, BN, lat. 15033, ff. 183-226 (200-243) (que, si no m'erro, són copiats de la mateixa mà que el Vat. lat. 3824); Borgh. 205; Vat. lat. 9968; i Vat. lat. 3824.

Heinrich FINKE, *Papsttum und Untergang des Templerordens*, II, 98, després d'haver transcrita una lletra (94-98) que per a ell té totes les apariències d'ésser autèntica d'Arnau de Vilanova, encara que aquest no la signi, acaba així: «Ich möchte die Schrift für seine Handschrift halten»; la possibilitat de comparació que obre aquesta nota no sembla pas haver estat coneguda i molt menys compulsada per Anneliese Maier.

24. La frase es troba en la descripció del Borgh. 205, dins *Codices Burghesiani Bibliothecae Vaticanae* (vegeu la nota 16), 263; diu així: «In quo nos sumus nunc et fecimus iam L annos et medium ultra», i fa referència al fragment d'Arnau «...abominatio desolationis, scilicet Antichristus in loco sancto, quod erit circa septuagesimum octavum annum centenarii sequentis, videlicet quarti decimi a Salvatoris adventu» (PERARNAU, *De tempore adventus Antichristi*, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 149, lín. 673-676).

25. El text al qual es refereix la dita observació marginal pertany al *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, i diu així: «Cum igitur etatis ultime iam non restent nisi ultimum et penultimum centenaria...»; hom pot veure el seu context en «Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII (1988-1989), 142; la frase transcrita es troba en les línies 359-360; la segona frase és escrita de la mateixa mà del 1350, es troba en el Borgh. 205, f. 33c., i fa referència al *De tempore adventus Antichristi*, *ibid.*, 163, líns. 1276-1279.

Tinc la impressió (no dic pas la seguretat) que la pertinença del volum a una comunitat explicaria més que amb el pas del temps el llibre hagués arribat a mans d'un lector poc complaent, encara esferèit de les recents hecatombes de la Pesta Negra, el qual hagués donat pas lliure a expressions com la transcrita.

L'autor d'aquestes anotacions és qui en una d'elles identificà el canonge de Tolosa, segons el qual 'tales truffas' (referint-se als escrits escatològics d'Arnau) no havien d'ésser presentades al papa: hauria estat mestre 'Arnaldus de Tholosa' segons Heinrich FINKE, *Aus den Tagen Bonifaz' VIII* (Vorreformationsgeschichtliche Forschungen, II), Münster i. W., Aschendorff 1902, CLV; 'Arnaldus de omsaco' segons Anneliese MAIER, *Codices Burghesiani...*, 263; si els dos noms no indiquen la mateixa persona (cosa possible), el documentat és el segon, encara que ha d'ésser llegit 'Cansaco', amb la possible variant de 'Causaco'.

Quant a l'*Apologia de versutiis et perversitatibus...*, cal tenir present, sobretot per entendre els afegits marginals del manuscrit Borgh. 205, en alguns dels quals Anneliese Maier creia veure autògrafs d'Arnau de Vilanova, que l'*Apologia...* no és un tractat doctrinal exigint una estructura global i unitària ja des del primer moment, ans és una resposta a objeccions o a comentaris aplegats per mestre Jacme Blanc i tramesos a mestre Arnau, objeccions i comentaris que podien ésser —i que de fet devien ésser— fets, recollits i tramesos en moments successius i en altres tants contestats per Arnau de Vilanova.

Fos com fos, el cert és que la nostra *Apologia de versutiis...* fou inicialment copiada en el Vat., Borgh. 205, a base d'un text considerablement més reduït que el que presentem en la nostra edició, text que després fou completat amb afegits de dues mans (que la BA és anterior a la BB es veu clarament en el Borgh. 205, f. 101r, on la BB només pot començar d'escriure a partir de l'acabament de la nota marginal de AB i en l'espai que aquesta havia deixat en blanc); els de la mà BA són els següents (els números corresponen a les línies de la nostra edició en les pàgines següents):

línies 331-354;

línies 525-532;

línies 556/Nec-558;

línies 779-792;

línies 839-897: cal tenir present que el copista d'aquest llarg fragment es deixà les actuals línies 884/,ostendat' fins a 886/,rationem', que copià en el marge intern de la pàgina; i que la guillotina (o potser un tallant) suprimí les línies 897/,pueri' fins al final del paràgraf, línies que foren completades per la mà BB.

Els fragments afegits per aquesta darrera, ultra l'acabat d'assenyalar, són, sempre amb referència a l'edició d'aquestes pàgines:

línies 25/,Christus'-27;

línies 238-242;

línies 355-363;

línies 580/,cum'-581/,prenoscetur';

línies 589-631;

línies 732/,Nec'-734;

línies 741-765.

La simple constatació del treball de la mà BB permet de veure que no sols copiava, ans també controlava la completesa del text, cosa confirmada per d'altres petits, però nombrosos, afegits textuais, per a cada un dels quals assenyalo entre parèntesis la línia de la nostra edició, en la qual es troba: igitur (60), karitatis (138), enim (276), -so-, a ,philo-so-fantes' (314), tantum (385), illud (400), predictam (403: afegit de mà diversa de BA i de BB), maximi (411), quantum ad positionem, sed solum quantum (469), quod (689), sunt (822), a se (1019), -ta-, en ,no-ta-bilis' (1209-1210), peccatorum (1413), cum (1525).

Totes aquestes modificacions, tant les textuals llargues com les correccions puntuals, es troben ja plenament integrades dins la normalitat del text en el Vat. lat. 3824. Aquest, doncs, ens dóna el text definitiu de l' *Apologia de versutiis...*, però el del Borgh. 205, ens permet de seguir-li els tres passos (text bàsic; afegits de primera mà; i afegits de mà segona) que desembocaren en l'esmentat text definitiu.

Encara un darrer detall: el primer dels afegits de la mà BB (línies 25-27) també es presenta com a afegit en V: en cada cas, el petit fragment és escrit per mà diversa, tant de la que escriví el tractat en cada un dels dos volums, com de la que copià aquelles dues línies en l'altre manuscrit. I això vol dir que quan els primers mesos del 1305 començà d'ésser copiat el text de l' *Apologia...* en l'actual Vat. lat. 3824 encara no havia entrat en el seu antígraf l'afegit que ens ocupa, i que després hi fou copiat al marge, exactament igual que ho fou en el Borgh. 205; però no m'atreveria pas a dir quin dels dos fou anterior, ni si d'un d'ells ni de quin passà a l'altre.

Això que acabem de constatar ens indica que l'esquema de la nostra *Apologia...* no fou elaborat abans d'escriure el tractat i després seguit i imposat de forma sistemàtica, ans és el resultat o la suma d'empelts diversos dins un text, que, si prescindim dels afegits marginals, encara podem llegir sense entrebacs en el Borgh. 205, ff.97-116. Des d'aquest punt de vista, l' *Apologia...* hauria estat elaborada a etapes, de manera semblant, no pas, però, idèntica, a com ho fou l'actual *Tractatus de tempore adventus Antichristi*;²⁶ en canvi, tot i que Arnau els acomuni com a «primum et secundum et tertium opus»²⁷, no sembla que els altres dos també fossin el resultat de succesius afegits.

26. El tema de la configuració del 'primum opus' (cf. nota següent) ha estat darrerament discutit. L'havia suscitat un servidor en aquestes pàgines del volum VII-VIII (1988-1989), 25-26, en afirmar i raonar que aquell text tenia tres parts i no pas només dues, corregint així una opinió d'Anneliese Maier. Després, Manfred GERWING, *Das Ende der Zeit...*, defensa la connacional Maier, desplaçant la segona part, de la línia 829 (p. 153) a la 964 (p. 156) de l'edició en el vol. VII-VIII acabat d'esmentar.

Si només es tractés d'una qüestió d'esquema, no s'ho valdria de parlar-ne, però té un cert major abast. I començaré donant una raó aparent a Gerwing: tant el Borgh. 205 com el Vat. lat. 3824, divideixen el *De consummatione saeculi* o *De tempore adventus Antichristi* en quatre apartats; això, però, no vol dir que ni Anneliese Maier ni ell hagin estat encertats, tal com he raonat en *Sobre l'estructura global del De tempore adventus Antichristi d'Arnau de Vilanova*, publicat en la secció de «Notes i Documents» del present volum, escrit al qual remeto el possible lector interessat.

27. Aquelles tres primeres obres ('opus primum, secundum, tertium') són respectivament el *Tractatus de tempore adventus Antichristi*, el *Tractatus de mysterio cymbalorum Ecclesiae ad priorem et monachos Scalae Dei*, i la *Philosophia catholica et divina*. Heinrich Finke no tingué cap dubte d'aquesta equivalència.

*Esquema de l'Apologia de versutiis...**Primera secció: 6-242:*

1. Res d'estrany que als doctors de la llei se'ls escapi el sentit de les prediccions escatològiques arnaldianes: 8-48
 - a) Déu els ha tancat els ulls: 13-16
 - b) i ells afegixen obstacles que els entenebren més: 17-44
 - ba) el primer és llur presumpció: 19-34
 - bb) el segon és l'enveja o la malícia envers el proïsme i en particular envers els inferiors: 35-44
2. Res d'estrany, car es compleix en ells la sentència bíblica: «Alienati a vulva, errantes ab utero»: 45-237
 - a) els teòlegs moderns són lluny de la matriu perquè no esbrinen ans s'aparten de l'Escriptura, que és l'úter on es formen els escollits a la Pàtria: 56-59
 - b) i per això en l'espill de l'Escriptura es veuen llurs desviacions i deformitats: 60-104
 - ba) no es concentren a conèixer Jesucrist: 62-71
 - bb) i per això l'Escriptura els anatematitza: 72-76
 - bc) tampoc no compleixen les prescripcions de sant Pau: 77-100
 - bca) que «stultus fiat ut sit sapiens» (i ells només volen ésser savis): 77-84
 - cb) que elaborin ciència de salvació (i ells es perden en elocucions mentals): 85-104
 - c) per tant, no retiren gens a aquells teòlegs autèntics, dibuixats per l'Escriptura com a alumnes de Crist: 105-138
 - d) cosa evident, perquè, mancats de caritat, ataquen afirmacions catòliques «possibilis veritatis»: 139-181
 - e) i perquè, mancats de caritat ho fan de forma iniqua i injusta: 182-237
 - ea) ,ex parte actus': que escriguin les objeccions i les presentin: 182-194
 - eb) ,ex parte gestus': perquè ataquen befant-se'n: 195-218
 - ec) ,per verba': perquè a priori sentencien que les noves previsions escatològiques fallaran com les passades: 219-237
3. Conclusió: aquells teòlegs «in tenebris ambulans»: 238-242

Segona secció: 243-484

1. Alguns donen raons que Jacme Blanc considera atenedibles: 243-376
 - a) els tres primers llibres arnaldians de tema escatològic permeten de respondre: 245-249

- b) la resposta ha d'ésser catòlica (250-264), al revés d'allò que fan els dibuixats en la primera secció, sobretot quant a les prediccions de futur: 264-277
- c) «vós [Jacme Blanc] sabeu la veritat dels fets que s'esdevingueren tant a París com sota Celestí V»: 278-292
- d) ells, en canvi, són afectats per un ,vulnus naturalis discretionis' i són ,adulteri in sapientia Christi': 293-318
- e) allò que els teòlegs professionals refusen pot haver estat revelat, si Déu ho ha volgut, als qui són menys que ells, tal com afirma l'Es-criptura: 319-365
- f) de més a més, mai cap doctor no ha afirmat que Déu no pot revelar el termini cronològic dels temps finals: 366-376

2. Objeció que, basada en el paral·lelisme establert per sant Agustí d'Hi-pona entre les edats del món i les de l'home, diu que la duració de la vellesa (és a dir, de la darrera edat del món) allarga tant com la suma de les edats anteriors: 377-381

- a) resposta: segons l'Es-criptura durarà menys i la posició d'Agustí és que, partint de premisses humanes, no es pot predir la durada del món: 381-400
- b) Agustí, com Arnau, defensava que la ciència humana no permet de saber quant durarà el món: 401-405
- c) en canvi, la tesi bàsica d'Arnau és que els anys de l'Anticrist poden ésser previstos a base de la revelació bíblica: 406-413
- d) sentit general de les referències arnaldianes a Sant Agustí; «non... ad concordiam, nec ad ostensionem principalis assertionis» (435-436), ans només per deixar en evidència els qui diuen que mai cap doctor no ha intentat un recompte del temps de l'Anticrist: 435-441
- e) car en l'afirmació augustiniana principal (el món ha d'arribar al sisè mil·lenari), Arnau es manifesta plenament en desacord: 441-484.

Tercera secció: 485-900: objeccions i respostes esparses:

- a) principis, a partir dels quals hom pot respondre a les objeccions, sobretot tenint en compte la referència de Jesús a *Daniel*: 485-571
- b) objeccions i respostes: 572-870
 - ba) Obj.: Pau avisa els Tessalonicencs de no creure mai ningú que pre-digui els temps finals; Resp.: Pau no avisa sobre els temps finals, ans sobre el dia del judici: 572-637
 - bb) Obj.: sota paraules que signifiquen temps breu l'Es-criptura expres-sa un període llarg; Resp.: mai no es dóna aquest cas: 638-648
 - bc) Obj.: Arnau limita sense cap base l'expressió de Jesús sobre el des-coneixement del dia i hora finals; Resp.: aquella expressió ha d'és-ser entesa de forma estricta: 649-668

- bd) Obj.: l',et' de *Dn XII*, 11, no significa ,usque'; Resp.: en l'*Esriptura* ,et' no sempe té sentit copulatiu, i aquest n'és un cas: 669-715
- be) Obj.: el *Vae mundo...* no és confirmat per miracles; Resp.: hi ha profetes que no feren miracles, perquè la confirmació d'una profecia és que es compleixi: 716-765
- bf) Obj.: les xifres d'anys assenyalats per l'*Apocalipsi*, per *Daniel* i per *Habacuc* no concorden: Resp.: encaixen i els qui estudien el tema en esperit de caritat i d'edificació ho saben: 766-792
- bg) Obj.: ocupeu-vos de medicina i no de teologia; Resp.: aquesta blasfèmia és en llocs diversos desqualificada per l'*Esriptura*: 793-838
- bh) Obj.: pocs es basquegen dels temps finals i encara més pocs hi creuen; Resp.: els escollits són pocs: 839-870
- bi) Obj.: el ,nosse' d'*Act I*, 7, és un pretèrit amb sentit de present absolut; Resp.: qui diu això ha de demostrar que l'*Esriptura* acostuma a usar pretèrit per present i que en aquest cas això respon a una necessitat: 871-900

Quarta secció: 901-1594: molts dels objectors són religiosos

1. Equiparació dels antics escribes i fariseus amb els falsos doctors i pseudoreligiosos del temps d'Arnau: 901-999, en particular 952-962

2. la falsedat dels religiosos és resultat de dues causes: vagància amb hipocresia; i malignitat: 1000-1015

3. la malignitat és el resultat dels successius set esperits malignes que s'apoderen del religiós i el fan pitjor de com era abans d'entrar en religió: 1016-1046

a) els efectes de l'esperit de presumpció: 1047-1192

b) els efectes de l'esperit d'ambició: 1193-1255

c) els efectes de l'esperit de gasiveria: 1259-1340

d) els efectes de l'esperit d'hipocresia: 1341-1362

e) els efectes de l'esperit d'enveja: 1363-1404

f) els efectes de l'esperit de malignitat: 1405-1437

g) els efectes de l'esperit d'impugnació de la veritat coneguda: 1438-1498

4. els set esperits estan orgànicament enllaçats: «...a primo ad ultimum alter causetur ab altero...» (1502-1503): 1499-1594

a) per això cal defensar-se del primer, concentrant-se en l'oració, lectura i estudi de la *Bíblia*: 1511-1520

b) així els fidels podran resistir la multitud dels impugnadors: 1521-1575

5. així resulta demostrada la tesi: «pseudo religiosos fore deteriores cunctis pravis hominibus»: 1576-1594

ÈxPLICIT: 1595-1596

Esquema del Tractatus quidam in quo respondetur...

(Els números que segueixen immediatament les frases d'aquest esquema fan referència als de les línies que acompanyen el text de la transcripció donada al final d'aquest article).

Títol: 1-4

I. Introducció i divisió: 5-27

II. Impugnació, 'ex parte denuntiati', per tres capítols: 28-33

II. 1. L'anunci escatològic fet per Arnau és fals i erroni: 34-724

II. 1. a: Aplec de les acusacions de falsedat i d'error, que són objeccions contra Arnau: 34-160

II. 1. b: Resposta a les objeccions de raó: 161-579

II. 1. ba: Resposta primera: 221-398

II. 1. bb: Resposta segona: 399-491

II. 1. bc: Resposta tercera: 492-515

II. 1. bd: Resposta quarta: 516-579

II. 1. c: Respostes a les objeccions basades en citacions d'autoritat: 580-724

II. 1. ca: Resposta a la primera autoritat: 580-633

II. 1. cb: Resposta a la segona: 634-645

II. 1. cc: Resposta a la tercera: 646-658

II. 1. cd: Resposta a la quarta: 659-686

II. 1. ce: Resposta a la cinquena: 687-708

II. 1. cf: Resposta a la sisena: 709-724.

II. 2. L'anunci escatològic d'Arnau és inútil i impossible: 725-1302

II. 2. a: Les quatre raons que demostren la inutilitat de l'anunci: 725-745

II. 2. b: Les quatre raons que demostren la impossibilitat de l'anunci: 746-789

II. 2. ba: Resposta a la primera raó d'inutilitat, segons la qual la previsió seria contraproductiva: 790-1045

II. 2. bb: Referència a les respostes ja donades entorn les 'autoritats' de les altres tres raons: 1046-1050

II. 2. c: Resposta a les raons que pledegen la impossibilitat de l'anunci: 1051-1302

II. 2. ca: Resposta a la primera objecció, basada en la impossibilitat 'de potentia ordinata': 1051-1158

- II. 2. cb: Resposta a l'objecció segona, basada en llocs bíblics que reafirmen el desconeixement del futur: 1159-1193
 - II. 2. cc: Resposta a l'objecció tercera: els temps finals són els del Nou Testament, no pas els de la fi del món: 1194-1222
 - II. 2. cd: Resposta a l'objecció quarta, basada en l'empresonament del diable durant mil anys: 1223-1302.
- II. 3. L'anunci escatològic d'Arnau és dubtós i temerari: 1303-1757
- II. 3. a: És dubtós perquè ,dia' en *Daniel* té sentit equívoc: 1305-1318
 - II. 3. ab: Resposta: l'equivocitat és superada en sentit unívoc en el *De mysterio cymbalorum*
 - II. 3. b: És dubtós perquè el sentit de ,dia' no és literal, sinó al·legòric o místic: 1328-1336
 - II. 3. ba: Resposta: el sentit al·legòric o místic pot contenir veritat catòlica i la prova és que Sant Pau n'usa
 - II. 3. c: És temerari, perquè es basa en una interpretació individual i gratuïta i no reconeguda de la *Bíblia*: 1379-1397
 - II. 3. ca: Resposta: la interpretació d'Arnau no és individual ni gratuïta, ans en línia amb l'Esperit Sant i per això preferible: 1398-1757
- III. 1. Segona part: impugnació per raons personals, o ,ex parte denuntiantis': 1758-2128
- III. 1. a. Sotstítol: 1758
 - III. 1. b. Enunciat d'aquest capítol d'impugnació: per part de la persona, el missatge arnaldia és, per raons diverses, il·lícit i, doncs, temerari: 1759-1760
- III. 2. Objecions i respostes: 1761-2128
- III. 2. a. És presumptuós qui s'aventura a quelcom que mai ningú no ha intentat: 1761-1800
 - III. 2. b. És presumptuós i temerari qui pretén d'ésser profeta: 1801-1908
 - III. 2. c. L'anunci és presumptuós perquè Arnau era català i, doncs, ,de filiis despecte nationis': 1909-1927
 - III. 2. d. L'anunci és presumptuós, perquè Arnau era casat: 1928-1942
 - III. 2. e. L'anunci és temerari perquè Arnau era un somiatruites: 1942-1987
 - III. 2. f. L'anunci és presumptuós perquè Arnau era un eixelebrat: 1988-2096
 - III. 2. g. L'anunci és presumptuós perquè Arnau era un metge: 2097-2128

IV. 1. Tercera part: Doble impugnació basada en la forma de l'anunci: 2129-3310

IV. 1. a. Enunciat del darrer capítol d'impugnació: 2129-2131

IV. 2. Objecions i respostes: 2132-2140

IV. 2. a. Objeció basada en el recompte astronòmic d'anys: 2132-2140

IV. 2. b. Objeció basada en el fet que cap mestre cristià no s'havia aventurat a fer tal recompte: 2141-2143

IV. 2. aa. Resposta a la primera objecció: el recompte es basa en el profeta Daniel: 2144-2179

IV. 2. bb. Resposta a la segona objecció: Déu revela a qui vol el sentit de l'Escriptura: 2180-2255

IV. 2. c. Insistència en la segona objecció: l'anunci és temerari perquè fereix molta gent: 2256-2258

IV. 2. cc. Resposta a la insistència: com els sants Pere i Pau, Arnau parla «in detestationem vitiorum, non in odium personarum»: 2259-2283.

V. 1. Consideracions globals de l'autor, desqualificant les impugnacions: llurs autors no actuen al servei de Crist, ans de l'Anticrist, del qual són precursors: 2284-3010

V. 1. a. Enunciat de la darrera part: com a precursors de l'Anticrist, els impugnadors actuen en doble direcció: la de no rebre el missatge novament proposat, i la de fer-ne apostatar: 2284-2304

V. 2. Primer camí: la desqualificació del nou missatge: 2305-2443

V. 2. a. Enunciat de les diverses maneres de desqualificar el nou missatge: 2305-2310

V. 2. aa. Fent que per presumpció el refusin els lletrats perquè així tampoc no l'acceptaran els il·letrats: 2311-2350

V. 2. ab. Fent que el desqualifiquin, amuntegant-hi dubtes i sospites: 2351-2443

V. 2. abc. contra la mateixa doctrina: cas de Joaquim de Flore i de fr. Pèire Joan (Oliu): 2351-2391

V. 2. abd. contra l'autor: cas de Ramon Llull i d'Arnau de Vilanova: 2392-2419

V. 2. abe. contra la validesa dels escrits, presentats com a apòcrifs: 2420-2443

V. 3. Segon camí: l'intent de fer apostatar del missatge rebut: 2444-2875

V. 3. a. Enunciat del segon camí i de les seves concrecions: 2444-2447

V. 3. b. Apartar clergues i fidels de l'estudi del text sagrat: 2448-2495

V. 3. ba. No complint el manament d'evitar la problemàtica inútil: 2496-2539

- V. 3. bb. I per por de pobresa dedicant-se a treballs redditicis: 2540-2684
- V. 3. bc. Aplicació de l'anterior als qui acuden a metges jueus: 2572-2684
- V. 3. c. Resultat: «in populo christiano non remanet sanitas» i ja només manca l'atac descarat de l'Anticrist
- V. 3. d. Resposta a dues objeccions, astronòmica i bíblica, sobre el temps de la fi del món: 2876-3010

VI. Doxologia final

«... catholice et possibilis veritatis...»

Els dos esquemes precedents diuen ben clar que ens trobem amb dos escrits polèmics, en graus diversos, però clarament polèmics. En tal situació sempre és difícil que el lector i àdhuc l'estudiós no s'inclini, ni que sigui sense adonar-se'n, a favor d'una de les parts; i en aquest moment la temptació és més forta, car al cap de set segles ja en coneixem el desenllaç i, per tant, a la força de la inclinació espontània s'uneix la del decisiu judici, donat més per la realitat històrica que pel raonament mental: si, tal com diu Arnau en una ocasió, les profecies es demostren pel fet de complir-se (*Apologia...*, líns. 758-761), ara, només pel fet que el món encara continua en aquest començament del terç mil·lenni, ja sabem a quin platet s'inclinà definitivament la balança fa més de sis centúries.²⁸

Justament per això, cal evitar l'anacronisme de deixar-nos endur per allò que ara ja sabem, però els qui vivien a començaments del segle XIV no sabien; i fer l'esforç de col·locar-nos, autor i lectors, en la situació dels contemporanis d'Arnau. Ell demanava als crítics que davant el seu missatge escatològic no li barressin la porta ja d'entrada, ans li concedissin el benefici del dubte, acceptant que la seva previsió del temps de l'Anticrist era «possibilis veritatis».²⁹ Nosaltres, certament, sabem que la veritat de la dita previsió, que s'havia de complir en el decenni del 1370, ja no és possible, però

28. Ja davant les primeres objeccions, en la resposta que afegí al text inicial del *De adventu Antichristi*, resposta que constituí la segona part de l'opuscle en la seva redacció final, intitolada *De tempore adventus Antichristi*: «...nimis ecclesiastice sollicitudini derogant qui nituntur suprascriptam expositionem extinguere et fideles abducere a consideratione ipsius, cum sit catholice et possibilis veritatis...» (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 157, líns. 995-997).

29. Aquesta expressió és repetida algunes vegades en l'*Apologia de versutiis...* publicada a continuació, per exemple, en les línies 146, 147, 160-161 i 283; abans ho havia estat sovint en les lletres de l'*Opus epistolarum christini*, com p. e.: «...ipsi negare non possunt quin assertiones existant possibilis veritatis...», *Dominis Auxitano et Burdegalensi* (CARRERAS I ARTAU, «Estudios Franciscanos», 49 (1948), 402; ex Vat. lat. 3824, f. 106d-107a).

acceptem el repte d'Arnau, col·loquem-nos en la situació dels seus contemporanis i entrem en el tema com si realment fos «catholice et possibilis veritatis».

Dos Arnans o dos autors

La primera constatació que l'estudiós i el possible lector es veu obligat a fer davant allò que llegeix en els dos textos ací publicats és que pertanyen a dos móns: un, en el qual les vivències subjectives es projecten de forma massissa i imperiosa damunt la polèmica, i un altre, presidit per l'objectivitat de l'anàlisi freda, fins i tot quan, com en la darrera part del tractat segon, l'objectiu és el de (des)qualificar els contraris.

La simple lectura dels dos textos ens posa davant els ulls, successivament, un escrit sapiencial d'intenció edificant, però en realitat de polèmica desqualificadora de tota una classe social, la dels mestres en teologia, en continuïtat amb una certa literatura cristiana antiga i de l'alta Edat Mitjana; i un altre de construït seguint una imparable i sistemàtica estructura lògica escolàstica, en la qual fins i tot les possibles consideracions personals perden qualsevol batec humà en ares de la més eixarreja objectivitat sistemàtica; i aquesta darrera no és, certament, l'«escriptura» d'Arnau de Vilanova.

És tan estrident la diferència entre els dos textos que en el futur els estudiosos es preguntaran com ha estat possible que algú hagi defensada la paternitat arnaldiana del *Tractatus quidam...*

Val a dir que el seu autor no enganyava ningú, ans es referia constantment a mestre Arnau en tercera persona; ja en els fragments publicats per Miquel BATLLORI es trobava un cas clar, en el qual aquell autor establia una nítida diferència personal entre Arnau de Vilanova (que ell anomenava en tercera persona del singular: ‚prefatus denuntians‘), d'una banda, i de l'altra ell mateix i els seus lectors, qualificats de ‚nos‘ en primera persona del plural.³⁰

30. El fragment havia estat publicat per Miquel BATLLORI, *Dos nous escrits espirituals d'Arnau de Vilanova. El ms. joaquimític A.O.III.556.A de l'Arxiu Carmelità de Roma*, dins «Analecra Sacra Tarraconensia», XXVIII (1955 = «Collectanea E. Serra Buixó»), 59; fou reproduït per mi en les meves *Respostes al qüestionari*, dins les «Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova», I (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, XVIII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1995, 75 i 394-395 (també dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XIII (1994), 75 i 394-395).

Ara, el text complet ofereix nombre de casos en els quals l'autor es refereix a Arnau de Vilanova sempre en tercera persona, sense que en pugui recordar cap excepció; alguns dels dits casos són indicats en la nota següent.

Una observació ajudarà a veure l'alteritat de persones dels dos autors: Arnau de Vilanova, ja des dels documents de París (cf. nota 36) i fins a la línia 242 de la nostra *Apologia...*, apunta els seus entuixegats projectils contra un únic exèrcit enemic: el dels teòlegs professionals, sense distinció entre pertanyents a la clerecia secular o a ordes religiosos (recordem l'atac al franciscà en l'*Instrumentum alterum appellationis...*, líns. 61-67 de l'edició en aquest volum); per

No insistiré en aquest punt, tot i que podria fàcilment convertir-se en una llarga cadena³¹. A fi, però, d'afegir algun detall de novetat sense entrar de ple en un tema que és tractat en aquest volum per Jaume Mensa,³² em limitaré a analitzar un detall: el joc de primera i tercera persona (o al revés) en el fragment del *Tractatus quidam...*, que va de la línia 1768 a la 1792, on la frase introductòria de l'autor, referida a Arnau, és escrita en tercera persona: «Item, dicebat summis sacerdotibus», i en canvi l'explicació, posada en boca del mateix, és reportada en estil directe sempre en primera persona: «...facio..., habui..., iacerem..., cella mea..., audivi, dicentem mihi..., credidi..., michi..., verti me..., michi..., recepissem..., erexi me..., possui..., experirer..., tangeram..., michi..., caput meum..., sensi me..., percuterem..., accessi... et cepi..., scripsi..., divulgavi nec etiam communicavi..., divulgavi..., me..., recepi..., audivi..., michi..., mecum...»; no crec que es pugui manifestar amb més claredat l'alteritat personal entre l'autor del *Tractatus quidam...*, que escriu les paraules introductòries, i Arnau de Vilanova, en boca del qual és posada la narració.

Penso, en canvi, que la meua contribució actual a l'aclariment del tema de l'autenticitat (és a dir, de la no autenticitat) arnaldiana del *Tractatus quidam...*, consisteix en l'anàlisi de dos passos, en els quals l'alteritat dels dos autors no pot ésser més esclatant, perquè, conduït per la seva exigència imparable d'objectivitat, d'una banda, i pel seu limitat coneixement del món arnaldià de l'altra, l'autor del *Tractatus quidam...* s'ha convertit en un autèntic enemic de mestre Arnau de Vilanova.

El primer cas es troba tot just encetada la lectura del dit *Tractatus...*, on, en la línia 29-30 (o més tard en la 721) llegirem l'afirmació, equivalent a una confessió de part (i això amb un procés inquisitorial tothora pendent!), que «quidam dixerunt quod detestabilis erat denuntiatio tamquam falsa et erronea», afirmació segurament d'alguna manera ajustada als fets reals, però (i ací rau la diferència entre els dos autors) desconixedora tant d'allò que significava per al procés inquisitorial com, en conseqüència, de la repercussió perso-

a l'autor del *Tractatus quidam...*, en canvi (sense que estalviï teòlegs [líns. 2448-2539], ni frares [líns. 2540-2569], ni metges jueus [líns. 2570-2672]), l'exèrcit dels enemics a abatre és sobretot el dels clergues seculars que tenen responsabilitats pastorals dins l'Església, i més enemics com més elevada és la respectiva posició: vegeu les cent setanta-sis línies que van de la 2673 a la 2849; el fragment crític més curt, de només trenta línies, és el dedicat als religiosos.

31. Així la fórmula com 'dicebat ergo denuntians' es repeteix en les línies 218-219, 299, 350, 492, 566, 840, 856, 878,892, 896 901, 931, 1035, 1051, 2180, 2222, 2281, etc.; una altra fórmula diu o és semblant a: 'respondebat', com en les línies 221, 399, 557, 790, 1319, 1398, 1762-1763, 1989, 2144, 2259, etc.; hi ha, encara, una tercera fórmula centrada en 'declarabat', en les línies 503, 793, 807, 826, etc., sempre, però, almenys en general, en passat i en tercera persona.

32. Observacions sobre l'autoria i la finalitat del *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus que fiebant contra «Tractatum Arnaldi de adventu Antichristi»*; aquest article és publicat en aquest volum, immediatament després de l'actual.

nal en Arnau de Vilanova; car n'hi ha prou de resseguir o recordar els textos arnaldians autèntics relatius a la polèmica parisenca per adonar-se que, si en alguna cosa Arnau insistí de forma obsessiva i irreductible, fou en l'afirmació que els mestres i el bisbe de París només havien desqualificat el *De adventu Antichristi* titllant-lo oficialment, al màxim, de temerari; recordem també, en sentit complementari, el violentíssim atac verbal d'Arnau de Vilanova contra l'Oficial del bisbat de París (atac, que el rei de França castigà amb pena duríssima, si fou aplicada) per haver afirmat que els mestres teòlegs d'aquella facultat haurien aplicat a l'opuscle, ultra l'acusació de temerari, la de contenir doctrina contrària a la fe i a l'Evangelí, acusació que, segons el mateix Arnau, equivalia a dir que el seu llibret ensenyava error;³³ recordats aquests dos fets, suposem un sol instant que Arnau de Vilanova fos l'autor del *Tractatus quidam in quo respondetur objectionibus...*; tindríem davant els ulls aquesta situació tragicòmica: Arnau de Vilanova, en el lllindar mateix del seu escrit de defensa, donant la raó als més folls dels teòlegs parisencs, detractors seus, just en aquell punt crític que el tornava a les urpes de la Inquisició i davant la sola possibilitat del qual ell s'havia retorçat com un escurçó que es defensa.

La veritat és que l'autor del dit *Tractatus quidam...* és tan objectiu que fins i tot es posa contra Arnau de Vilanova, al qual diu defensar; i que ni tan sols s'adona de la contradicció que comet en acceptar en les línies 29-30 (i en la 721) que el *De adventu Antichristi* ha estat acusat de fals i erroni, i alhora reafirmar amb Arnau que les «assertiones erant possibilis veritatis et catholice tradite, qua confessione non obstante, dixerunt esse temerarium divulgare ipsas» (lín. 282-284): per molt objectiu que sigui que algú acusà la doctrina d'Arnau de falsa i errònia (per exemple, Pèire d'Alvèrnia), Arnau mai no hauria acceptada tal acusació ni se n'hauria fet altaveu, ans s'hauria mantin-

33. «...totum collegium supradictum [magistrorum Parisiensium] concorditer fecit legi notulos, quos in opere meo notaverat impugnandos, coram episcopo Parisiensi et per eundem episcopum fecit pronuntiati dampnandos, non ut erroneos, sed ut temerarie assertos, de quibus exstat publicum instrumentum. Cum igitur magistri collegii supradicti palam asseruerint cum sollempni processu quod dicta et contenta in opere supradicto [*De adventu Antichristi*] non sunt erronea, patet Officiale esse mendacem, qui asserit clam denuntiasset quod in eo contenta erant contra fidem et evangelium, quia quicquid est contra fidem et evangelicam veritatem est omnino erroneum», Arnaldi de VILLANOVA, *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum* (PERARNAU, ed. d'aquest volum, lín. 195-205); en un altre pas del mateix text diu: «...in predicto opusculo nihil asseritur, ut intuentibus patet, nisi probabiliter, iuxta sanum intellectum sacrorum eloquiorum, nec quicquid falsum continet, ut ipsi vel quidam ipsorum dolose finxerunt in cedula sua, nec iuramento districti auderent asserere quod aliquod falsum vel erroneum in ipso contineatur» (*Ibid.*, lín. 269-2749). Quant a la reacció del rei contra l'Oficial de París, vegeu la nota 13 del meu *Sobre la primera crisi entorn el De adventu Antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*, publicat en aquest volum.

Quant a la censura teològica de 'temerarium', vegeu-la repetida en la línia 284 de l'*Apologia de versutiis...*, editada en aquest volum; vegeu també els aparats de fonts i de notes complementàries a la mateixa línia.

gut en els seus tretze que, al màxim, el seu missatge només havia estat criticat de temerari: aquesta és una de les diferències personals importants entre Arnau i l'autor del *Tractatus quidam*...

Hom es pot preguntar si aquest autor en sabia quelcom de l'home Arnau de Vilanova, o si almenys havia arribat a ensumar que, ultra el problema objectiu dels textos, també hi ha un problema, que és el personal d'Arnau.

Si he qualificat el primer cas de tragicòmic, en el segon faig desaparèixer el còmic, perquè és una desqualificació personal d'Arnau en tota la regla; i a fi que el lector ho vegi més clar poso els textos en columnes paral·leles: a l'esquerra, frases d'Arnau tretes dels documents parisenços de l'octubre del 1300, en els quals el nostre autor confessa netament que allò que el mogué de forma decisiva a apel·lar a la Santa Seu fou, ni més ni menys, que la por cervical a ésser empresonat per segona vegada; a la dreta, un text relativament llarg del *Tractatus quidam*...; la conseqüència la treurà el lector pel seu compte.

INSTRUMENTUM ALTERUM...

«...in die et hora qua me traxistis ad presenciam reuerendi patris Episcopi Parisiensis, «timor et tremor venerunt super me et contexerunt me tenebre», stupefactum terroris, consideratis et comparatis preteritis ad ea, que tunc presencialiter agebantur...; ... (Officialis Parisiensis) dolose retinuit et in domo perniciose mihi propter passibilitatem et calamitates corporis mei rusticaliter et impie carceravit... Cum omnibus igitur supradictis cognoverim probabili coniectura quod parata michi erat retentio captionis, coram vobis, doctoribus et magistris..., ego magister dictus A. de Villa nova... protestor et protestando dico sive pronuncio quod quicquid nuper coram domino episcopo dixi..., non dixi nec pronuntiaui legendo vel aliter, nisi concussus timore perniciose domus, in qua timebam incarcerationi...».³⁴

TRACTATUS QUIDAM...

«Alio modo procurat [dracho] supradictam distractionem per timorem corporalis miserie... Quarto, [preco] ostendit se potius fore sollicitum pro vita temporali sive salute, quam pro eterna; nam, si magis intenderet ad eternam, plus vacaret orationi et solitarie speculationi quam discursu, nec timeret frigore vel exurie mori; quod si prius timeat mori quam emineat periculum mortis, iam ille timor non est naturalis, ut fuit in Cristo, sed fantasticus est irrationabilis, et sic cum defecto se ostendat fore pseudo preconem, plus diruit quam edificet, nam ad predicationem evangelicam pertinet principaliter suadere contemptum temporalis mortis; quod si dicat se timere quia est homo, saltem fatetur se fore hominem animale et non evangelicum seu spirituale, et ideo, non tantum false, sed abusive sibi ministerium evangelii usurpavit».

34. Aquests tres fragments textuais pertanyen a l'*Instrumentum alterum appellationis magistri Arnaldi de Villanova a processu Parisiensium ad Apostolicam Sedem*, acabat d'esmentar en la nota 30, líns. 15-19, 24-25 i 75-81. Els del *Tractatus quidam*... pertanyen a les seves línies 2540-2563.

‚Mutatis mutandis’ (Arnau no és un predicador professional, però sí que és conscient de tenir la missió de proclamar un missatge, l’escatològic, i de propugnar una reforma ‚espiritual’ de l’Església), la formulació d’aquestes (des)valoracions segurament fou feta sense que l’autor s’adonés que posava les bases per a una desqualificació radical d’Arnau de Vilanova. Caldria només que algú completés el sil·logisme, la major del qual podrien ésser les línies de la segona meitat del fragment acabat de transcriure; afegim-hi la menor: ‚Atqui’ Arnau de Vilanova actuà per temor en el moment en què havia de donar testimoniatge de fortalesa; ‚Ergo’, encaixen en el seu cas i per tant s’apliquen a la seva persona els judicis negatius i desqualificadors escrits per l’autor del *Tractatus quidam...*

Prescindint ara de si el possible lector està o no d’acord amb allò que acabem de dir, els dos casos ara mateix esmentats permeten de deduir amb seguretat dues conseqüències que confirmen l’alteritat personal entre l’autor del *Tractatus...* i Arnau de Vilanova.

La primera és que l’autor no conegué tota l’obra escrita d’Arnau, que li hauria convingut de conèixer, ans la seva coneixença era limitada al conjunt de títols posteriors al *De adventu Antichristi*; no entraré en si coneixia o no els opuscles anteriors a l’acabat d’esmentar, com és ara la *Introductio in librum Joachim de semine scripturarum* o l’*Allocutio super significatione nominis tetragrammaton*, punt que aclarirà l’edició crítica promesa per Gian Luca Potestà; però sí que em considero justificat a afirmar que no coneixia els documents de la polèmica o del procés parisenc, tal com els dos casos analitzats demostren.

La segona, més que afirmar o hipotitzar, plantejaria el tema de si l’autor del *Tractatus quidam...* conegué personalment Arnau de Vilanova. M’adono que ‚conèixer’, prescindint del sentit bíblic que ací no és aplicable, pot tenir graus: el primer dels quals seria el de si l’autor el conegué de vista; el segon és si hi tingué algun tracte personal; el terç, si hi tingué un tracte personal continuat durant un quant temps, de manera que es pogués fer alguna idea de quina mena de persona era Arnau de Vilanova; quart, si entre ells s’establí un tracte d’una certa confiança i en conseqüència la dita idea s’engrandí i aprofundí; i cinquè, si aquest tracte arribà a la intimitat, de manera que Arnau obrís a l’amic íntim alguna almenys de les finestres o portes d’accés al seu interior.

Dubto que, en cas d’haver-lo conegut personalment, l’autor del *Tractatus quidam...* hagués avançat en aquella coneixença més amunt del segon grau, o arribant al màxim, al tercer o al quart. Ell es limita a exposar allò que diuen els textos que coneix i a reportar un parell de vegades allò que possiblement li han explicat d’altres sobre certs moments crítics de la vida d’Arnau.³⁵ I això

35. En les seves *Observacions...* acabades d’esmentar (nota 32), Jaume Mensa proposa (i sembla inclinar-se) per la hipòtesi de procedència valenciana; no seré pas un servidor qui la negui, fins i tot hi posaré un element que hi encaixaria: en l’ambient arnaldianolul·lià de València

fa (i demano perdó per repetir-me), que per a aquell autor, Arnau es redueixi als seus textos, i que en canvi ni es plantegi l'altra cara arnaldiana, que hom

entre el 1315 i el 1340 és documentat el prevere illenc Bernat Garí, autor reconegut d'un almenys dels textos del més primitiu lul·lisme valencià i potser d'algun altre dels que han restat anònims; però és ,presbyter Maioricensis', i si l'anonimat encaixaria amb el del *Tractatus quidam...*, l'ésser ,presbyter' potser no massa amb la certa mala valoració dels clergues; però hi hagué algun membre d'aquell grup dins la intimitat d'Arnau? Ramon Conesa sembla més home de confiança que íntim; i amb aquestes consideracions vull dir que, concedint fins al màxim, l'autor pogué ésser una persona que hagués tingut i hagués rebut de mestre Arnau una certa confiança, no pas una persona de la seva intimitat.

De cap manera no vull pledejar a favor de la hipòtesi siciliana proposada per mi l'any 1994, tot i que ultra la intimitat documentada amb el rei Frederic i amb Pere de Montmeló, té d'altres elements favorables com el fet que Sicília (i no, almenys descaradament, València) fou refugi d'espirituals franciscans sota la protecció del rei de Trinàcria; algun d'ells podia estar informat dels temes de moda (joaquimisme, sentit de la història, expectatives escatològiques) i saber la teologia necessària per a moure's amb facilitat en el camp de l'apocalíptica.

Encara hi hauria una altra hipòtesi plausible: la cort papal de Climent V i el moment en què, per la mort d'Arnau de Vilanova, davant el possible examen d'escrits arnaldians el mestre no es podia defensar ell mateix, i algú n'havia d'assumir el patrocini i elaborar o encarregar un escrit de descàrrec.

Acabaré fent encara més difícil de resoldre la qüestió entorn l'autor, el moment i el lloc de la composició del nostre *Tractatus quidam...*: cal no oblidar la confiança teològica que Arnau de Vilanova manifestava envers la Cartoixa de Scala Dei en el seu testament barceloní del juliol del 1305, publicat per Roc CHABÀS, *Testamento de Arnaldo de Vilanova*, dins «Boletín de la Real Academia de la Historia», XXVIII (1896), 87-90.

Ultra les hipòtesis, aquest deu ésser el moment de suscitar un problema, que és el de la distància ,espiritual' (distància que, evidentment, suposa l'alteritat personal i una certa posterioritat temporal) en el més fort sentit de la paraula entre la teologia de l'autor del *Tractatus quidam...* i la dels textos arnaldians autèntics; el *Tractatus...* comença amb una expressió que fa escriuir: «...apparuit in populo christiano quidam denuntians...»: ,apparuit' és la paraula tècnica de les teofanies, tal com hom pot veure en qualsevol concordància bíblica llatina; paraula que devia revifar en el cristià (i sobretot en el clergue i no diguem en qui havia estudiada teologia començant per la ,lectio cursiva' de la *Bíblia*) el record de *Tít II*, 11: «Apparuit gratia Dei salvatoris nostri...», repetida solemnement en l'epístola de la Missa del Gall de cada any, i en nombre d'altres fórmules litúrgiques, que hom pot veure en André PFLIEGER, *Liturgicae orationis concordantia verbalia*. Prima pars: *Missale Romanum*, Roma - Freiburg - Basel, Herder 1964, 36 (s. v.: ,appareo / apparitio'). El problema es posa d'aquesta manera: quina és la conceptualització teològica que fa d'Arnau de Vilanova l'autor del *Tractatus quidam...* i quina és la que es dedueix de les obres autèntiques. En aquest moment (i, doncs, amb tots els condicionants que calgui), no recordo que Arnau passí més enllà de defensar que les seves intuïcions bàsiques són o han estat resultat d'una especial gràcia de Déu, mai però no recordo l'afirmació, explícita o equivalent, que ell mateix sigui una ,teofania'. No cal dir que tot això repercutiria en la presentació que aquell autor fa de certs moments biogràfics d'Arnau de Vilanova, destriant, desestimant i acolorint.

La distància espiritual entre els dos autors ja és copsable en el títol dels respectius escrits: per al del *Tractatus quidam...*, les objeccions són això i només això (...respondetur obiectionibus que fiebant: remarquem el passat); per a Arnau aquestes han desaparegut, car només són ,versutiae et perversitates', qualificació que ja ve de l'*Opus epistolarum christini*, car ,versutiae' és paraula emprada, almenys, en la lletra adreçada *Fratribus predicatoribus qui sunt Parisius* i en l'escrita *Fratribus Vallis Magne*; en canvi, tal com el mateix lector interessat pot veure, ,versutia' en qualsevol dels casos

no ha d'oblidar en tota aquesta problemàtica: la persona d'Arnau de Vilanova; dit amb altres paraules: l'autor del *Tractatus quidam...* no sols era persona diversa, sinó que ni tan sols tenia coneixement personal de qui era per dintre Arnau de Vilanova; cal suposar que Arnau, sí.

Si, doncs, les dades objectives permeten de posar en dubte que l'autor del *Tractatus quidam...* hagués arribat de debò a conèixer personalment, almenys per dintre, Arnau de Vilanova, com és possible de formular ni tan sols la possibilitat remota que una i altra persona haguessin estat una de sola i idèntica?

Les primitives objeccions a la tesi arnaldiana

Feta l'aportació que en aquests moments ha estat a l'abast de la meua mà al tema de l'autoria dels dos textos publicats en aquest volum sota el títol únic del present estudi, miraré de concentrar des d'ara l'atenció en l'*Apologia...* arnaldiana, que és pròpiament l'objectiu de les pàgines actuals.

Comencem amb una doble constatació: en escriure l'*Apologia...* arribaven ja a tres les vegades que Arnau s'ocupava explícitament i polèmica de les objeccions fetes al seu missatge del *De adventu Antichristi*: la primera es troba en els dos documents de l'octubre del 1300, arribats a nosaltres;³⁶ la segona

de la seva declinació, és absent de la taula dels mots del *Tractatus quidam...*, que segueix aquest text en el present volum; en sentit contrari, Arnau (tant que el conec fins ara) sembla desconèixer la paraula que per a l'autor del *Tractatus quidam...* deu ésser la màxima possibilitat de desqualificació i d'estigma: 'decretalista': «...idiotas et statuales decretalistas...» (línies 2371-2372).

I ja, posats a llançar possibilitats hipotètiques, no ens estalviem la que, si no m'erro, constitueix una novetat absoluta: existí un grup 'arnaldià' estricte, de persones que vivien amb qui consideraven llur conductor espiritual i que normalment (vull dir, si no s'hi hagués interposat la Inquisició), hauria d'haver acabat formant una comunitat religiosa? El grup terciari de València ho podria ésser, però en sabem tan poc!

36. Cf. en aquest volum el meu *Sobre la primera crisi entorn el De adventu Antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*. I com que el present estudi es fixa en la polèmica entre Arnau i els seus contraris, només marginalment i en nota ha d'ésser recordada una altra forma de confrontació, la de la befa o de la brometa, amb què l'haurien molestat els dits mestres en alguna de les sessions en què un i altres s'encararen. L'innominat franciscà que ja coneixem, fent cor amb d'altres i brandant els caps, Arnau el recorda fent-li burla i dient-li: «Vos sedetis super speculam, vos estis propheta!», *Instrumentum alterum appellationis...* (PERARNAU, publicat en aquest volum, lín. 61-67)

Durand de Saint Pourçain en recorda una altra: «...infirmi possent de facili scandalizari in fide, cogitantes quod merces promissa... sic distat quod nullus scit de hoc aliquid dicere, sicut fuit dictum magistro Arnaldo, Catalano, qui volebat prefigere tempus Antichristi: 'Magister Arnalde, si uultis prudenter dicere, assignetis tantum tempus aduentus Christi, et sic distans quod nos simus omnes mortui; et falsum dixerit, non poterit ab aliquo reprehendi'», *Libellus... de uisione Dei quam habent anime sanctorum ante iudicium generale...*, Vat. lat. 4006, f. CCLXXX-VI/310^r. Recordem encara el comentari d'aquell canonge de Tolosa de Llenguadoc: «Tales trufas non esse summo Pontifici presentandas», reportat pel mateix Arnau en el *De tempore aduentus Antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 166, lín. 1389).

fou la part, és a dir, les dues parts, afegida o afegides al *De adventu Antichristi* després de la crisi de París dels anys 1299-1300;³⁷ i la tercera és l'*Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudotheologorum et philosophorum...*

Totes tres respostes tenen quelcom de comú: presenten, per descomptat, una discussió de les objeccions sempre solucionades a favor de les posicions arnaldianes, però alhora contenen una polèmica, quan no una desqualificació pura i simple, dels teòlegs, primer dels de la Facultat de Teologia de París, i després de tots en general.

Amb els dos tractats que acabem d'esmentar, amb els dos documents de París i amb el *De mysterio cymbalorum* es podria donar per acabat el cicle començat a mitjan 1299 amb la notificació, presentació i préstec del *De adventu Antichristi* al Cancellier de l'Estudi de París.³⁸

I si, igual que els escrits que la precediren, l'*Apologia de versutiis...* integra una part de resposta a les objeccions i una de polèmica personal, allò que sembla ésser específic d'ella és el fet que la polèmica despunta en totes les pàgines, s'ha col·locat en primer pla i constitueix les seves parts primera i tercera, que ocupen fins a la línia 242 i des de la 901.

Remarco 'explícitament i polèmica', i això significa que els tres indicats són els textos, en els quals són esmentades les objeccions i els és donada resposta; i ho remarco, perquè el *De mysterio cymbalorum* també té en compte la polèmica i les objeccions de París (i encara més, les tenen presents les lletres amb què n'acompanyà exemplars, aplegades en l'*Opus epistolarum christini*), almenys algunes, que li serveixen per a atemperar la seva tesi, però no hi polemitzo descaradament.

37. També en aquest volum es pot veure el meu *Sobre l'estructura global del De tempore adventus Antichristi d'Arnaud de Vilanova*.

38. Amb aquesta afirmació vull dir que, amb els documents recordats en *Sobre la primera crisi entorn el De adventu Antichristi d'Arnaud de Vilanova: París 1299-1300*, publicat en aquest volum, aquell conjunt d'escrits formen una unitat i que amb l'*Apologia de versutiis...* l'afer de París s'hauria pogut donar per tancat (cosa, de la qual Arnau devia estar convençut, després del *De mysterio cymbalorum* i de les lletres triomfals de l'*Opus epistolarum christini*, que l'acompanyaven); una dada oferta pel mateix Arnau en la primera de les lletres d'aquest *Opus epistolarum...* confirma que quan ell acabava el *De mysterio cymbalorum* i cap a les darreries del 1301 el repartia per tot el món, ja prometia per a molt aviat l'*Apologia de versutiis et perversitatibus...*: «Videbitis etiam in proximo, Deo dante, scripturam, in qua per singulos articulos destruentur sompnia musitantium irrisorum», *Fratribus predicatoribus qui sunt Parisius*, Vat. lat. 3824, f. 100c (CARRERAS I ARTAU, «Estudios Franciscanos», 49 (1948), 394, final de la pàgina); tot i que no en doni el títol, no crec equivocar-me identificant aquella 'scriptura' futura (el *De mysterio...* ja era acabat i en aquells moment era repartit) amb l'*Apologia de versutiis...*, que prometia resposta detallada a les enraonies d'aquells que, per a Arnau, eren somiatruites ridículs.

Per això, a partir d'ací, l'atenció del mestre ja s'adreçava al tema reformador, central en la *Philosophia catholica et divina*. Però els seus crítics no deuriem donar al fet que el *De mysterio...* els arribés del palau papal el mateix valor que hi donava Arnau i la guerra teològica repregués amb el conjunt de peces escatològiques polèmiques que arribarien fins al 1305, el comú denominador de les quals rau en el detall que, si des de les primeres respostes als atacs de París els textos arnaldians de resposta mantenien un cert equilibri entre la resposta objectiva i l'atac personal, en el conjunt de la segona etapa aquest darrer serà cada dia més preponderant fins a esdevenir pràcticament únic.

Comencem, doncs, fixant-nos en aquella polèmica personal, que fou la que primer aflorà en la documentació conservada de les disputes de París. Recordem que, quan la tardor del 1299, Arnau de Vilanova publicava a París el *De adventu Antichristi*, aquell fet, que des d'un punt de vista propagandístic fou una jugada de mestre, provocà dues classes de reaccions escrites: les destinades a produir un efecte jurídic i les de naturalesa polèmica o almenys doctrinal.

De fet, si des del punt de vista del ,marketing' la publicació del *De adventu...* fou un èxit, en l'aspecte personal, tant doctrinal com jurídic, fou per a l'autor una font de problemes que s'allargassaren fins després de la seva mort. De moment, acusat fins i tot d'heretge (tal com sabem per aquest estudi introductor i pels aparats de fonts i de notes complementàries de l'*Apologia de versutiis...*; i sobretot per l'estudi *Sobre la primera crisi entorn el De adventu Antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*, publicat en aquest volum) i empresonat, Arnau hagué de recórrer a tots els mitjans (entre els quals la seva qualitat de diplomàtic en exercici en terra del rei de França, al qual era enviat) per a almenys tornar a la llibertat. De moment, però, els problemes jurídics recobriren els doctrinals, i per això cal aturar-s'hi un moment.

I així quan, segons l'Oficial de París, els mestres de la Facultat de Teologia presentaren la primera denúncia escrita contra Arnau pel *De adventu Antichristi*, llur ,cedula' atribuïa a aquest «quedam contra fidem et quedam contra evangelium»; el mestre, que escriví la *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum*, quan tot el malson de París s'havia estritllat i, per tant, en posseïa una visió de conjunt, desplegava una defensa, en la qual es poden veure tres passos:

1. l'acusació només titllà el missatge de ,temerari', tal com els mestres, sense excepció, haurien reconegut en sessió pública. I ací Arnau es dedica a un perillós joc dialèctic, acusant públicament l'Oficial de mentider, perquè, segons el nostre metge, la seva afirmació contradeïa les declaracions dels mestres, per una banda, però de l'altra (inexplicablement oblidat del propi interès), girant-se contra els mestres i suposant que l'han acusat de tot allò que l'Oficial assegurava; i els ve a dir que només mantenint-se en la negativa de les afirmacions de l'Oficial poden ésser considerats mestres de teologia (o que només amb aquesta condició ell els en considerarà);³⁹

2. en el segon pas Arnau desfà l'acusació de temeritat, primer traient-ne una conseqüència: si el missatge del *De adventu Antichristi* només és temerari, el lloc de discutir-lo era la facultat de teologia amb una confrontació purament acadèmica, no pas el tribunal de l'Oficialat parisenc;⁴⁰

3. i en el tercer la continua desfent, pel fet d'anar directe a la base de l'acusació, que hauria estat la novetat de la prova proposada o la manca de tra-

39. La *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum* és publicada en aquest volum, *Sobre la primera crisi...* (cit. en la nota 36), líns. 207-217 i 220-224.

40. *Ibid.*, líns. 257-279.

dició de les interpretacions bíbliques que la constituïen: ell fa valdre que novetat no és temeritat; que la mateixa *Esriptura* afirma que el mestratge de Déu por conduir a comprensions anteriorment desconegudes i aquestes fer variar les interpretacions; i que si els teòlegs impugnadors seguïssin acusant, demostrarien ésser successors dels fariseus.⁴¹

A partir d'aquell moment, la polèmica doctrinal i els escrits jurídics de defensa (p. e., els documents presentats tant a Benet XI com al Cambrer Papal en Seu vacant, o a Climent V, o als bisbes de Girona i de Marsella) seguïren camins diversos.

Ja en el pla de defensa doctrinal (cada vegada més polèmica), la contemporània dels documents de París és la que el mestre introduí en les dues meitats de la segona part del *De adventu Antichristi*,⁴² on ressonen, si ja no es repeteixen literalment, algunes de les consideracions dels documents parisencs.

Se suposa que l'única excusa possible dels mestres per haver procedit contra l'opuscle era la d'haver volgut evitar les males conseqüències del seu missatge.

La resposta d'Arnau és contundent: són ells qui han provocat la primera mala conseqüència: la de l'escàndol, ja que ningú pot negar aquesta sèrie de fets:

- la gent està escandalitzada per les circumstàncies de l'empresonament, injustificables des de tots els punts de vista;
- perquè els mestres donaren d'ells mateixos una pobra imatge, tant per la injustícia que cometien com per no acceptar la confrontació doctrinal;
- perquè no respectaren les prerrogatives de la Seu Apostòlica;
- perquè en la sessió pública del procés no s'aturaren ni davant la violència moral desplegada damunt Arnau.

També són ells qui han provocat l'escàndol amb la publicació indiscriminada del procés després de l'apel·lació a la Santa Seu.

Però fixem-nos en la discussió doctrinal d'aquelles primeres objeccions: tant els qui acusaven l'opuscle arnaldia d'inconvenient (833; cf. 841) com els qui l'atacaven per temerari (964; i quelcom més: 975-976) posaven en dubte la validesa demostrativa del raonament, que es troba a la base del *De adventu Antichristi*; és a dir, que el missatge escatològic arnaldia es pot deduir del joc dialèctic entre *Dan XII*, 11, i *Mt XXIV*, 15, basat en la suposició del 'dies pro anno'; i mentre l'objecció diu que els grans doctors cristians no sols polemitzen ans desqualifiquen els qui s'aventuren a proposar un recompte cronològic

41. *Ibid.*, líns. 280-305.

42. Vegeu el meu *Sobre l'estructura global del De tempore adventus Antichristi d'Arnau de Vilanova* en aquest volum.

Assenyalo que en els paràgrafs següents, mentre parli d'aquell text arnaldia, en referir-m'hi em limitaré a assenyalar amb xifres col·locades dins parèntesis normals les línies de la meua transcripció, publicada en aquest anuari, VII-VIII (1988-1989), 134-169.

de les darreries del món, Arnau contesta que la dita objecció no l'afecta, car la doctrina cristiana tradicional només refusa recomptes basats en principis de ciència natural, mentre que ell basa el seu en els esmentats textos bíblics, per tant no en coneixements de ciència humana, ans en revelació divina (853-868 i 910-922).

Dubto, però, que ell mateix considerés satisfactòries aquestes raons, car en la resposta als qui l'acusaven (almenys) de temerari, es veu obligat a admetre que la seva forma de recomptar, tot i basar-se en principis totalment i exclusivament catòlics, pot resultar ,ambigua vel dubia' (976-977), i que la seva «expositio non fuerat necessarie veritatis» (980-981), cas, en el qual «tantum exponens defecisse cognosceretur», com ha passat a tants d'altres (979-980); Arnau hagué d'admetre, doncs, que ultra la revelació bíblica hi ha en la seva exposició una intervenció de raonament humà; i tant ell com els seus contra-opinants sabien prou bé el principi de lògica aristotèlica, segons el qual «peiores semper sequitur conclusio partem»; i aquesta consideració ens ha conduït fins al cor mateix de l'arnaldisme: el recompte potser coixeja, però serveix (i en tornarem a parlar).

En una de les lletres de l'*Opus epistolarum christini*, Arnau informa, amb unes frases que són paral·leles o resum de les que ara ans ocupen, que un dels punts en què la polèmica de París fou més aspra i encesa, és el de la doctrina de sant Agustí al respecte (1084-1198),⁴³ bàsicament exposada en el *De civitate Dei*, XVIII, LIII;⁴⁴ Arnau recorda que hom pregunta a sant Agustí en quina data el mateix Jesús posarà fi amb la seva presència a la persecució de l'Anticrist, i lapidàriament respon que fer-se aquesta pregunta és ,importune omnino'; ho raona amb el cas paral·lel de la pregunta feta pels apòstols a Jesús en *Act* 1, 7, sobretot amb la conegudíssima resposta d'aquest: «Non est vestrum nosse tempora vel momenta, quae Pater posuit in sua potestate»; i amb el no menys conegut comentari d'Agustí: «Frustra igitur annos, qui huic saeculo remanent, computare ac definire conamur, cum hoc scire non esse nostrum ex ore Veritatis audiamus».

,Non est vestrum - non esse nostrum': què significa? Ací rau el problema, car, segons que sembla, allò que tant sant Agustí com el lector normal entén en l'expressió és que no pertoca o no correspon als apòstols (i als posteriors)

43. «... nunc in aula summi pontificis nutu Dei quidam inter homines vix apparens predictas assertiones claritate mirabili roboravit in quodam opusculo. Cuius tenore patet quod adversantes, non tantum ignoraverunt quid temerarium proprie censeatur, sed insuper elucescit quod dicta beati Augustini, per que conabantur eas opprimere, vel nunquam legerant, vel legendo interiores ipsorum oculi obscurati sunt, ne viderent», *Fratribus minoribus Montispessullani* (CARRERAS I ARTAU, «Estudios Franciscanos», 49 (1948), 397; ex Vat. lat. 3824, f. 102d); l'opusculum, del qual parla aquest fragment, és el *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*.

44. AURELI AUGUSTINI, *De civitate Dei*, XVIII, LIII (DOMBART, KALB, CC. Series Latina, XLVIII), Turnholt, Brepols 1955, 652).

conèixer per endavant la data dels esdeveniments finals; com si diguéssim: ,No n'heu de fer res'. Arnau, en canvi, capgira la doctrina: prenent l'expressió ,esse vestrum' en el sentit ontològic i jurídic d'ésser propietari de quelcom, la interpreta convertint Jesús en mestre de filosofia contemporani, fent-li posar una frontera entre la capacitat cognoscitiva natural de l'home i la que es troba més enllà d'aquesta seva potència, i fent-li dir que conèixer per endavant el moment d'aquells esdeveniments finals no es troba dins el camp de les possibilitats humanes de coneixença: «arguuntur a sanctis et increpantur quicumque tempus durationis mundi vel tempora futurorum eventuum... volunt per principia humane curiositatis certe prenoscere vel indicare» (líns. 853-856).

Però aquests jocs dialèctics potser no toquen el cor del problema, que, si no m'erro, es concentra i gira entorn una única paraula, la d',utiles' que trobem en la línia 1000 dins un context que ve a dir el següent: els meus recomptes poden no ésser veritat apodíctica ans només possible (,possibilis veritatis': 997), però serveixen per a acostar l'Església a la consecució dels seus objectius, que són obtinguts «despiciendo terrenam felicitatem et appetitum ad celestia dirigendo» (993-994): clar i net: el meu missatge és útil o serveix per a augmentar l'espiritualisme en el si de l'Església. Hem arribat al principi de la pura i simple instrumentalització de la ,veritat', que és com dir: davant un programa d'incidència social, el valor de veritat passa a segon terme, perquè allò que realment compta és la ,utilitat', l'eficàcia pràctica, o, diguem-ne, la ,política'.

El *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* es troba a mig camí entre el llarg afegit al *De adventu Antichristi* i l'*Apologia de versutiis...* La seva lectura no permet cap dubte que l'autor segueix respirant per les ferides provocades per la confrontació parisenca, i això fins al punt que, allò que en l'afegit al *De adventu Antichristi* ocupava les darreres pàgines i línies, vull dir l'atac als mestres de teologia (líns. 1317-1466), ha passat en el *De mysterio...* al començament, immediatament després de la introducció (líns. 229-278), i continua ocupant el lloc inicial en l'*Apologia de versutiis...* (líns. 6-242).

Però els temes de fons segueixen essent els mateixos: la discussió entorn d'*Act I*, 7 («non est vestrum nosse»: 307-339), l',autoritat' d'Agustí (líns. 336-413) en relació a l'afirmació que «nullus sanctorum determinavit» (lín. 475, 627; cf. *De adventu Antichristi*, líns. 830-832), la ,conveniència', és a dir, la ,utilitat' de la previsió de la vinguda de l'Antichrist (líns. 554-626) i la base bíblica per a preveure-la, sobretot *Dn XII*, 11, llegit des de *Mt XXIV*, 15 (líns. 691-963).

En un punt, però, el *De mysterio cymbalorum* hauria fet un salt important: el de la claredat en el paral·lelisme entre les expectatives de l'Antic Testament davant la primera i les del Nou davant la segona vinguda de Jesucrist. Si en el *De adventu Antichristi* el tema només era encetat en recordar la contraposició entre Crist i Anticrist, contraposició que també s'estenia a les respectives

previsions, en el *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* s'ha convertit en el punt de partida de tot l'opuscle, en associar-lo al possible simbolisme de la creixença dels decibel·lis en els tocs de campanes convocant a matines i a vespres (segurament a Scala Dei); en la seva versió del *De mysterio...*, la dita explicació, en la seva projecció vers el futur, esdevingué un tret característic de la doctrina arnaldiana, tal com demostra la seva reutilització per part de Francesc Eiximenis, que no seguí Arnau justament en l'aplicació a futuribles.⁴⁵

Les noves objeccions

Sense cap mica de dubte, tant l'afegit al *De adventu Anticristi*, com el *De mysterio cymbalorum* es limiten, almenys bàsicament, a les polèmiques de París 1299-1300.⁴⁶

Però ja de bell començament, l'*Apologia de versutiis...*, ens obliga a passar a una altra pàgina, car les objeccions, a les quals d'alguna manera respon, o que l'han ocasionada, foren enviades per mestre Jacme Blanc i, doncs, no necessàriament repetien les que ja coneixem.

Com que l'autor no dóna cap notícia sobre l'estructura de la seva *Apologia de versutiis...*, acceptaré la responsabilitat d'aventurar-me a dar-ne una versió, ni que només sigui a tall d'hipòtesi.

Veig en el conjunt del tractat com tres grans parts: la primera, la de les 242 línies inicials, s'encara amb les objeccions que vingueren o que pogueren venir dels mestres parisencs, objeccions que, per principi, són considerades procedents de mala voluntat i es resolen, de fet, en un atac contra els dits mestres; la segona constitueix la part central del tractat i s'allarga des de la línia 243 fins a la 900; el seu comú denominador és el d'ésser la resposta arnaldiana a les objeccions proposades de bona fe o a les que mestre Jacme Blanc havia enviades al nostre com a procedents d'objectors de bona fe;⁴⁷ aquella part central desemboca en una observació del mateix mestre Blanc: els contraris més decidits són membres d'ordes religiosos; i aquesta indicació introdueix a tota la darrera part, de la línia 901 a la 1498, que acusa els dits mestres de falsos religiosos perquè són dominats pels vicis contraris a les virtuts que haurien de professar.

45. Vegeu el meu *Un paràgraf del Primer del crestià de Francesc Eiximenis inspirat en el De mysterio cymbalorum d'Arnau de Vilanova*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVII (1998), 507-510; els altres texts *De tempore adventus Anticristi* i *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* es troben en l'edició d'aquestes pàgines (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 154, lín. 874-891, i 101, lín. 916-932, respectivament).

46. Vegeu el meu *Sobre la primera crisi...* (citat en la nota 33), publicat en aquest volum.

47. Recordem que aquella part central comença així: «Quoniam aliqui tamen, ut dicitis, uidentur eas impugnare aliquibus rationibus aliquialiter apparentibus uobis...» (línies 243-244).

Els darrers paràgrafs (líns. 1499-1593) emmarquen tota la polèmica en la perspectiva escatològica, que Arnau de Vilanova proclamava ésser la del segle XIV, aleshores tot just encetat.

Prescindint ara del text de les 242 línies inicials, dedicades a desqualificar els mestres de la Facultat de Teologia de París, que ja ens han ocupat,⁴⁸ fixem-nos en la secció immediata, la de les línies 243-900: continuant allò que n'acabo de dir, afegiré que en aquests centenars de línies hi veig dos grans apartats; el primer va de la línia 243 a la 571, el comú denominador del qual és el de repetir les bases o els principis a partir dels quals és possible de donar satisfacció a les objeccions benintencionades; i el segon (líns. 572-900) és destinat a respondre a les objeccions concretes.

Les bases del primer apartat són encara (o em semblen) de doble naturalesa: tinc la impressió que les primeres són condicions personals, les altres doctrinals; les condicions personals poden ésser esquematitzades de la manera següent:

a) la primera condició personal és conèixer els tres textos arnaldians anteriors (244-249);

b) segona: qui s'impliqui en la controvèrsia solucionant les objeccions ha de tenir la intenció fixada exclusivament en la glòria de Crist (250-264);

c) tercera: cal recordar que els professors de París només acusaren el *De adventu Anticristi* de temeritat (278-286);

d) quarta: també cal recordar certes 'profecies' del temps de papa Celestí V (1294), que preveien la relliscada dels teòlegs (287-292);

e) cinquena: també cal recordar que Déu es revela 'parvulis et ydiotis' (293-330: l'exposició d'aquest punt fou completada amb un paràgraf que fou afegit en un segon moment després de la redacció de l'*Apologia...*: 355-363);

f) i sisena (tres paràgrafs afegits a la primitiva redacció de l'*Apologia...*): per do de Déu, és possible amb el pas del temps una nova comprensió de l'Esriptura (331-354).⁴⁹

Dissortadament, però, sembla que l'autor fou incapaç de mantenir-se en un pla en el qual es conjuntessin l'objectivitat d'una resposta doctrinal a unes objeccions i el respecte a unes persones que les havien presentades de bona fe (líns. 243-244); si el lector té la paciència de llegir el text de les línies 265 i següents, s'adonarà que en realitat els interlocutors continuen essent els «qui accedunt ad eam [sapientiam] in spiritu magistralis inflationis» i que llurs raonaments mereixen el (des)qualificatiu de 'deliramentum' (307, repetit en

48. Vegeu més amunt el text corresponent a les notes 39-42.

49. Aquesta podria ésser una tesi arnaldiana bàsica en el doble sentit de la paraula: perquè és la formulada en els seus primers escrits, la *Introductio in librum Ioachim de semine scripturarum* i el *De significatione nominis Tetragramaton*; i perquè doctrinalment, és sempre el principi a partir del qual mestre Arnau justifica les seves posicions, afirmacions o tesis religioses, com en el nostre text de les línies 331-354.

la línia 366). No em veig amb cor de prosseguir, car caldria entrar en el pla de la psicologia profunda o, qui sap, si en el del subconscient. Em limitaré a repetir que en l'estudi d'Arnau de Vilanova, tan important com els textos escrits per ell és la seva mateixa persona.

Aquest excursus s'acaba desafiant els contraris a presentar un sol teòleg que afirmi la impossibilitat de preveure les darreries del món per revelació divina, car el mateix sant Agustí només afirma aquella impossibilitat si el recompte es fa basant-lo exclusivament en coneixements científics humans.

La preparació a les respostes a les objeccions concretes continua i s'acaba amb la formulació d'altres bases, que el mateix autor qualifica de «principia, quibus innititur assertio de tempore Antichristi» (líns. 487-488; cf. 570-571), tot i que no deixi escapar cap ocasió per a desqualificar els contraris (,canes impudentissimi': 541, cf. 555; ,filios Belial': 552). Els principis formulats són set (490-519), dels quals és deduïda una conseqüència (líns. 518-519), que Arnau veu reforçada pel fet que en l'*Evangeli de Mateu* Jesús remeti a *Daniel* en el tema de la previsió de les darreries del món (líns. 522-569).

Els dits principis es poden reduir a dos; primer: en la *Bíblia*, que per a Arnau és fins als detalls més mínims totalment paraula de Déu, hi ha tot allò que és necessari per a guiar l'Església en el seu camí d'aquest món, també les indicacions sobre les darreries de la història humana (490-501); i segon: atesa la contraposició entre Crist i Anticrist, així com la *Bíblia* va anunciar la primera vinguda de Crist, amb la mateixa raó dóna bases per a preveure la segona, el primer acte de la qual és la persecució de l'Anticrist, de la qual l'Església s'ha de prevenir i defensar-se'n (502-519)..

Finalment, ens encarem amb objeccions concretes, i la primera és treta de la *Segona Llettra als de Tessalònica*, II, 1-5; Arnau se'n surt amb una distinció: l'avís de l'Apòstol a no fer cas de prediccions es refereix a les que es fan entorn al dia del judici final, no pas a les que assenyalen el temps de la persecució de l'Anticrist (575-588); però segueix pensant en el tema, i en un llarg afegit (589-631) precisa: és d'acord amb les mateixes paraules de Jesús intentar de clarificar-se entorn la major proximitat de la fi; cal, només, contrastar i exigir proves de totes les afirmacions.

Si, doncs, és llegut d'esbrinar el progressiu acostar-se dels temps finals, l'únic límit a la curiositat (ni que aquesta neixi de la condícia a prevenir els atacs del Maligne), acceptat per Arnau de Vilanova, és l'expressat per Jesús en la frase recollida per *Mt* XXIV, 36 i *Mc* XIII, 32: «De die autem illa et hora nemo scit... nisi solus Pater»: és inútil i il·lícit d'esbrinar dia i hora del Judici final. Dit això, és comprensible l'objecció i la resposta de les línies 632-668: l'objecció diu que en certs llocs bíblics els mots ,dia' i ,hora', tot i significar per ells mateixos una extensió de temps molt determinada i curta (,paruum tempus': lín. 638), es refereixen a una de molt més llarga (,magnum tempus': lín. 639); la resposta de mestre Arnau admet que en certes ocasions això és veritat, però es torna a reafirmar, per raons bíbliques diverses, en la

convicció que en context escatològic el significat de les dites dues paraules és l'estricta i propi: ,dia' significa la durada de vint-i-quatre hores seguides i ,hora' la d'aquella part de la jornada que aleshores era designada amb el dit nom (,hora prima, tertia..., i equivaldria a unes tres hores d'ara).

L'objecció següent (línies 669-715) es basa en el conegudíssim text de *Dan* XII, 11, i en concret en la copulativa ,et' col·locada entre el moment en què seria suprimit el sacrifici perenne («A tempore cum ablatum fuerit iuge sacrificium...») i aquell en què la desolació abominable s'establiria (en el Temple Sant) («,et' posita fuerit abominatio desolationis...»); l'objecció diu: «Vós, mestre Arnau féu violència a l',et' perquè li doneu el significat d',usque', és a dir, per a vós, la supressió del sacrifici perenne i l'establiment de la desolació en el Temple no s'haurien d'entendre com a fets simultanis, ans (molt) separats en el temps, i d'ací, que el significat d',et' sigui el d',usque'.

No cal dir que Arnau defensa el sentit d',usque', però ací no torna a les llargues explicacions dels ,dies' en sentit d',anys', que han de passar entre la supressió del culte en el Temple de Jerusalem i la vinguda de l'Anticrist, ans es limita a dues consideracions de tipus gramatical: la primera és que, segons els grans teòrics de gramàtica llatina, Priscia i Donat, les paraules llatines indeclinables no tenen una significació ben precisa, sinó que es poden entendre de maneres diverses (684-690); la segona és que en realitat hi ha alguns llocs bíblics en els quals l',et' no és copulatiu: n'addueix tres, on el sentit és ,etiam' (líns. 694-700), ,consequenter' (líns. 700-703) i ,jam' (líns. 703-707) (fixem-nos que no n'assenyala cap que tingui el significat de ,usque'; puc pensar que si hagués existit, no hauria parat fins a trobar-lo i no s'hauria estat d'adquir-lo?) Però aquesta observació no resulta pas favorable a Arnau, segons el qual la lletra de l'*Esriptura* diu tot allò i només allò que Déu, el major dels gramàtics, hi volgué expressar, tal com diuen els tres primers principis suara repetits (490-501): si, doncs, entre els sentits bíblics constatables, no hi ha el de ,et' per ,usque', quin valor té la insistència arnaldiana?

El text de les línies 766-792 ens introdueix a un tema particularment important, el de la ,concordia Scripturae', no sols per a la comprensió de les posicions doctrinals arnaldianes en elles mateixes, ans també per a constatar en un exemple concret la relació d'Arnau de Vilanova amb Joaquim de Flore, per al qual el tema de la ,concordia utriusque Testamenti' és un dels punts realment importants, si no nuclears de la seva interpretació de la història universal.

Cal recordar, però, que les arrels arnaldianes del joaquimisme més que en obra autèntica de l'Abat de Flore, s'enfonsen en un text apòcrif, el *De semine scripturarum*, tal com demostra el primer cronològicament dels textos arnaldians conservats, justament la *Introductio in librum Joachim de semine scripturarum*.⁵⁰ És veritat que Arnau coneixia almenys el títol d'al-

50. La *Introductio...* és en efecte, el primer dels seus textos que Arnau féu copiar en l'actual volum manuscrit Vat. lat. 3824, tal com hom pot veure en la descripció del mateix, publicada

tres obres de Joaquim,⁵¹ sobretot el de la *Concordia novi et veteris Testamenti*.⁵²

Sigui o no d'arrel joaquimita, el pensament d'Arnau en aquestes línies es pot resumir en els tres punts següents:

– primer, per a ell la concordança no sols entre els dos testaments, ans de totes les parts de la sagrada Escripura entre elles, és tan segura com un dogma de fe; això és almenys el que diuen les línies 766-768: «pro firmo tenere debetis sicut de articulis fidei, quod concordant...»;⁵³

– segon, el tema de la concòrdia de les expressions bíbliques no és res més que un cas concret de la teoria general sobre la diferència entre la teologia vàlida i la falsa; es redueix a prendre com a punt de partida del recompte de les previsions escatològiques el moment històric encertat, punt de partida que els 'pseudoteòlegs' no comparteixen perquè «noticia uerorum iniciorum solummodo per revelationem habetur» (772-773) i, en no acceptar la dita revelació, la consegüent concordança és per a ells amagada, 'latens' (769-770);⁵⁴ i

en aquestes pàgines d'ATCA, XI (1992), 10-24. en concret 11-12, núm. 1; el seu text fou publicat per Raoul MANSSELLI, *La religiosità di Arnaldo da Villanova*, dins «Bulletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano», núm. 63 (1951), 43-59.

La inautenticitat joaquimita del *De semine scripturarum* és afirmada sense cap mena de dubte per Friedrich STEGMÜLLER, *Repertorium Biblicum Medii Aevi*, Tomus III: *Commentaria. Auctores H - M*, Madrid, CSIC 1951, 229, núm. 4034; anys abans, E. JORDAN, *Joachim de Flore (Le bien-beureux)*, dins «Dictionnaire de Theologie Catholique», VIII (1925), 1431, ja el col·locava entre les *Oeuvres apocryphes*, i recordava les investigacions que demostraven haver estat escrit el 1205, tres anys després de la mort de l'abat Joaquim, i en el marc i a partir d'una teologia anterior a la del calabrès; també Cebrià (Cyprien) BARAUT, *Joachim de Flore (Gioacchino da Fiore)*, dins «Dictionnaire de Spiritualité», VIII (1974), 1184, el posa entre les *Oeuvres inauthentiques*.

51. En la *Introductio...* i edició acabada de citar, 57, Arnau es refereix a les obres principals de Joaquim de Flore: «De misteriis autem horum numerorum et aliorum qui infra millenarium continentur, quantum iam revelatum est, sufficienter tractavit hic a[u]ctor in quatuor operibus suis, acilicet, hoc presenti [= *De semine scripturarum*] et in *Psalterio decacordo* et in *Expositione Apocalipsis*, et, pre hiis omnibus, in *Concordia duorum Testamentorum*».

52. Ultra el fragment acabat de transcriure, en la mateixa *Introductio...*, Arnau fa referència a la *Concordia...* en les pàgines 55 amb el títol de *Concordia novi et veteris Testamenti*, i en la 57, on però la intitula: *Concordia duorum Testamentorum*.

53. En un moment determinat del *De mysterio cymbalorum*, Arnau tingué ocasió de manifestar el seu pensament sobre aquest punt de la concordança bíblica i desautoritzà certes hipòtesis exegètiques per la raó següent: «...discordarent intantum hii duo intellectus quod contradicerent sibi ipsis, quod veritas Scripture sacre non patitur. Necessè est enim, cum sit tota vera, quod eius intellectus vel exponens undique sint concordēs. Nam si contineret falsum in aliqua sui parte tota dissolveretur, quia non esset a Deo» (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 94, línies 773-777).

54. El lector pot veure ací una referència a la tesi bàsica tant del *De adventu Antichristi* com del *De mysterio cymbalorum*; ho confirmaria el context del fragment transcrit en la nota anterior, que prossegueix amb la reafirmació de la validesa de la interpretació de 'dies' (els 1290 + 35 dies de *Dan XII*, 11-12) en el sentit d'anys; i aquest és un (o potser el gran) alçaprem de la tesi arnaldiana del recompte dels temps finals i en concret del temps de l'Anticrist.

– tercer, els dos paràgrafs de les línies 779-792 pertanyen a la primera toncada d'afegits al text inicial de l'*Apologia...* i fan extensiva la interpretació arnaldiana als textos d'*Hab* III, 2: en col·locar el centre de la història en Jesucrist, els dits textos encaixen amb el recompte arnaldianà de les darreries del món, que posa el punt inicial del recompte en el moment en què cauen damunt Israel les conseqüències del seu refús a reconèixer Jesús de Nazaret com a salvador seu.⁵⁵

I quin és el paper de Joaquim de Flore en aquests paràgrafs? D'amagat o de present vaig fer-me aquesta pregunta en la primera de les edicions arnaldianes d'aquestes pàgines i no veig cap raó que ara m'obligués a canviar la meva impressió sobre el tema.⁵⁶ com aleshores penso que, tot i haver manifestat el mateix Arnau que sabia almenys l'existència del *De concordia novi et veteris Testamenti* de Joaquim de Flore, quan el nostre s'encara amb el tema no fa altra cosa que afirmar la concordança entre totes les expressions bíbliques i no pas en base a pretesos paral·lelismes tal com havia fet Joaquim i farien els joaquimites, dels quals tenim una bona mostra a Catalunya,⁵⁷ ans a partir de dos conceptes teològics, que eren l'autoria divina de la *Bíblia* i l'abast de la dita autoria fins als més mínims detalls.⁵⁸

55. Aquest de Crist centre de la història és un tema que s'ha reviscolat els darrers decennis en la teologia europea a partir del llibre d'Oscar CULLMANN, *Christ et le temps* (Bibliothèque théologique), Neuchatel-París, Delachaux et Niestlé 1957. Entre nosaltres el tema fou presentat per Antoni BRIVA, *El tiempo de la Iglesia según la teología de Oscar Cullmann*, Barcelona, Seminari Conciliar 1958.

56. Vegeu *El primitiu...* (citad en la nota 1), 49-50; el tema tornà a ocupar-me en *L'ars catholicae philosophiae (primera redacció de la Philosophia catholica et divina) d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», X (1991), en concret 31-35: la conclusió d'aquestes pàgines podria ésser: Arnau de Vilanova no es casa amb ningú, ni amb Joaquim de Flore ni amb fra Pèire Joan.

57. El text de procedència catalana que pren seriosament el paral·lelisme de la concòrdia joaquimita entre els dos Testaments és la *Summula seu breviliquium super concordia Novi et Veteris Testamenti*, publicat per Harold LEE, Marjorie REEVES i Giulio SILANO, *Western Mediterranean Prophecy. The School of Joachim of Fiore and the Fourteenth-Century Breviloquium* (Studies and Texts, 88), Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies 1989, de forma particularment visible en la *Distinctio XIII, qua agitur de scala generationum utriusque testamenti* (298-322); sobre la 'catalanitat' de la *Summula seu Breviloquium...*, hom pot veure el meu *La traducció catalana medieval del Liber futurorum eventuum de Joan de Rocatalhada. Edició i estudi*, dins «ATCA», XVII (1998), 7-219, en particular 20-22.

58. Gairebé escollit a l'atzar, podem llegir aquest fragment de la *Introductio in librum Joachim de semine scripturarum* (MANSELLI, cit. en les notes 49 i 50, p. 47): «Ex predictis igitur habetur expresse quod in misteriis Dei, que sacra scriptura fidelibus et maxime electis proponit ad credendum et presciendum quod revelabuntur et implebuntur constanter temporibus quibus divina stabilivit prudentia, significant aliquid elementa vel semina scripturarum. Cum autem scriptura sacra fere tot misteria contineat quot et verba, quis enucleare valebit quid illorum elementa scripturarum distincte significant?» No seria difícil de trobar-ne almenys d'equivalents, si no d'encara més explícits en els diversos textos arnaldians.

Potser en pocs fragments és possible de copsar la dinàmica que es produïa en l'interior de mestre Arnau de Vilanova davant una objecció; o la distància entre la versió del mateix Arnau i la que en proporciona l'autor del *Tractatus quidam...*,⁵⁹ com en el de les línies 793-838.

Arnau redueix l'objecció a la seva fórmula més estricta, alhora que personal: «... de medicina debetis uos intromittere, non de theologia...»; i immediatament reporta la conseqüència que en treuen els objectants, la de menysprear el missatge: «et spernunt veritatem que procedit de ore vestro».

L'autor del *Tractatus quidam...* fa una presentació molt més rica: a) l'origen de l'objecció és vinculat a l'acusació de ,temeritat' feta al *De adventu Antichristi* pels teòlegs parisisens;⁶⁰ b) justifica l'objecció amb la frase de sant Jeroni: «fabrorum est tractare fabrilia», que pot ésser com l'antecedent lògic de la doble conseqüència; c) el metge s'ha d'interessar en temes mèdics; d) «nec eorum est quod se intromittant de theologicis et divinis».

La primera reacció d'Arnau és la de recordar que ja en altra ocasió havia escrit a Jacme Blanc sobre el tema i en concret sobre el menyspreu al missatge, menyspreu que també tocava la persona de l'amic (i de retruc Arnau): aleshores s'envolà a les altures bíbliques, recordant a Blanc que el menyspreu a la seva persona repercutia en el mateix Crist, cosa que l'havia d'omplir de goig.

Tot seguit la resposta arnaldiana continua per les altures teològiques, però en negatiu, qualificant l'objecció de ,blasfèmia': menysprear un metge equival a menysprear tota la Trinitat santíssima, que ha destinat Jesucrist a metge de la humanitat, i a desestimar l'Escriptura que avisa que cal honorar el metge;⁶¹ la dita ,blasfèmia' afecta i ofèn de manera particular el mateix Jesucrist, que no féu distincions contra els metges, ans ben al contrari acceptà que un metge fos un dels evangelistes, col·locant-lo, doncs, a la base mateixa del missatge cristià.

I prossegueix (línies 811-826) en el pla teològic: els adversaris o bé neguen la llibertat de Crist a repartir entre tots els membres de l'Església amb total discrecionalitat els dons carismàtics destinats a la conducció de la mateixa, o, cosa encara pitjor, es consideren ells els encarregats de l'esmentada distribu-

59. El fragment paral·lel del *Tractatus quidam in quo respondetur objectionibus que fiebant contra tractatum Arnaldi de adventu Antichristi* es troba en les línies 2097-2128 de la seva transcripció en l'apèndix del present estudi.

60. Sobre l'acusació de temeritat, hom pot veure el meu *Sobre l'estructura global del De tempore adventus Antichristi d'Arnau de Vilanova*, publicat en la secció de «Notes i documents» d'aquest volum.

61. En relació al text bíblic d'*Eclii*, XXXVIII, 1, que mana d'honorar el metge, vegeu el llibre de Joseph ZIEGLER, *Medicine and Religion c. 1300. The Case of Arnau de Vilanova* (Oxford Historical Monographs), Oxford, Clarendon Press 1998, 342 pp., ja en 2, nota 1; en el curs de l'obra (cf. ATCA, XIX (2000), 696-700), el tema retorna en tractar de diversos autors, tal com hom pot veure en la taula analítica final, que dedica una entrada específica a aquest punt: 339, columna 1.

ció, evidentment només entre aquells que ells volen o que són de la seva corda; més encara, per la dita posició llur distància de l'Esclatua es manifesta immensa, car en aquesta (*Num* XXII-XIII) és reconegut per profeta no sols algú que és membre del Cos de Crist, que és l'Església, ans fins i tot un Balaam, «qui fuit infidelis, quia gentilis siue paganus, et sacrilegus, quia populo sancto contrarius, et prophanus, quoniam ariolus, et impius, quoniam mercede conductus ad maledicendum populo Israelis» (línies 832-834).

No cal dir que tot el raonament és amanit amb els penjaments arnaldians acostumats: ‚blasphemia’ (lín. 800, 806, 811, 828); ‚per istos Altissimus blasphematur’ (804-805); ‚magistralis inflatio’ (817-818); ‚inflatos’ (819); ‚magistralis inflationis’ (826); ‚Ad quas tenebras deducat eos inflatio’ (827); ‚blasphemos’ (828); ‚nisi heretici fuerint’ (829); ‚predicti alienantur a vulva et errant ab utero’ (835-836); ‚iam sit in illis furor secundum similitudinem serpentis et aspidis surde, obturantis aures, ad veritatis repulsam’ (836-838).

Si ara el lector llegeix les línies 2097-2128 del *Tractatus quidam...*, transcrit en apèndix al present estudi, hi trobarà tots els elements teològics, que ja coneix per les línies 793-838 del nostre, ni una, en canvi, de les desqualificacions amb les quals mestre Arnau acabem de trobar que obsequiava els mestres en teologia; més encara, en parlar de Balaam, l'autor del *Tractatus quidam...*, copia els adjectius com ‚infidelis’, etc., però es deixa al tinter les raons de cada una. I ací rau una de les diferències objectives entre un text d'Arnau, personal, apassionat, dialèctic i polèmic, i la versió objectiva que en dóna l'altre autor, tal com ja hem dit més amunt.⁶²

Ja d'entrada puc dir de l'objecció següent, introduïda en l'*Apologia de versutiis...* a l'hora dels primers afegits (línies 839-870), que no se m'acut altra raó de la seva inclusió en el dit text, si no és la de confirmar que per al nostre autor els contradictors foren previstos i desqualificats pel mateix Jesús en l'Evangeli. Mirem-la, doncs, fit a fit.

Jacme Blanc havia comunicat a Arnau que el tema de la proximitat dels novíssims interessava molt pocs, i que encara eren menys els qui hi creien.

La resposta del mestre és fàcil: els esmentats no fan altra cosa que donar raó a la *Bíblia* tant de l'Antic com del Nou Testament (línies 842-845); i s'estén més en la comparació entre la situació contemporània i la dels anys immediatament anteriors al Diluvi Universal en relació a Noè, tal com hom pot veure en el lloc del *Gènesi* indicat en l'aparat de fonts, comparació que veu reforçada amb les paraules de sant Pere de les línies 856-859.

Per la meua banda, afegiré que aquesta observació és a la base mateixa del missatge arnaldia, tal com hom pot veure en un dels passos inicials del *De adventu Antichristi*,⁶³ i pot ésser resumit d'aquesta manera: davant els terribles

62. Vegeu en aquesta introducció l'aparat que s'intitula *Un o dos Arnau?*

63. Vegeu el fragment en la meua transcripció dins ATCA, VII-VIII (1988-1989), 136/113 a 137/148.

esdeveniments finals i en particular davant la persecució de l'Anticrist, el desinterès general de la gent és tan absolut, que cal un tro gros o un toc estrident de corn o un bramul ferotge, a fi que es desvetllin: i aquest és el sentit del missatge de mestre Arnau, el d'ésser els seus opuscles aquell tro gros i toc o bramul estrident desvetllador, que havia de provocar el terror i amb ell el canvi de rumb en la vida tant individual com col·lectiva dels cristians i de l'Església.⁶⁴

També el fragment que tracta de la nova objecció forma part dels afegits primers al *De adventu Antichristi*. La interpretació donada per ell al ,nosse' d'Act I, 7, és un dels punts forts del raonament d'Arnau, en el sentit que ha estat dels més discutits i per tant un dels que més ha hagut de defensar. El sentit de l'objecció és clara: «Non est vestrum nosse tempora vel momenta...» d'Act I, 7, prenent el ,nosse' a l'estricta peu de la lletra (tal com propugna Arnau en proclamar que Déu és el gramàtic més perfecte i que per tant quan empra, també en llatí –recordem el *De significatione nominis Tetragrammaton*–,⁶⁵ una paraula ho fa a plena consciència i d'acord amb el més ple i estricte sentit del mot), significaria que «No és cosa vostra l'haver conegut temps i moments, però rebreu l'Esperit Sant...»: és a dir, en temps pretèrit no us esqueia de conèixer, però ara el temps arriba i, per tant, ja us pertoca; Arnau, en canvi, dóna un salt ontològic i lògic a la interpretació del text: el ,non est vestrum' significaria que amb les vostres possibilitats humanes no podeu saber temps i moments, i que, per tant, el ,nosse' també té sentit actual, no sols pretèrit, tal com hem exposat en la present introducció en presentar *Les primeres objeccions a la tesi arnaldiana*.

Però el joc entre passat i futur només compareix, i encara d'esquitllentes, en el *De mysterio cymbalorum*.⁶⁶ D'ací ve la novetat del text de les línies 871-900, on l'autor s'ha d'encarar amb el problema, i ho fa amb una resposta de tres passos:

64. Aquest missatge arnaldia es pot llegir a continuació del fragment indicat en la nota anterior, 137/149 a 138/185, i encara 141/316-323.

65. Vegeu més amunt, el text corresponent a la nota 58 i el fragment transcrit en la dita nota, i en l'*Apologia...* publicada a continuació, les línies 496-501.

66. «Nec dixit: ,Non cognoscetis', sed ,Non est vestrum nosse...', quia id quod nemo ex se potuit nosse, potest in futuro per alium cognoscere...» (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 73, líns. 333-335): cal remarcar, d'una banda, el joc entre el ,potuit' i el ,potest in futuro', que està en la línia de la nostra objecció, i entre l',ex se' i el ,per alium', que obre la porta a la solució arnaldiana.

Arribant fins a l'extrem, en un afegit a la primera redacció del *De mysterio cymbalorum*, que hom pot veure en l'edició acabada d'esmentar, 76, segon dels paràgrafs afegits a l'aparat crític entre les línies 413-414, Arnau accepta que el ,nosse' pot tenir sentit pretèrit, però només amb validesa anterior al moment de l'Ascensió; però ja sabem que per a ell, el problema no és cronològic, sinó ontològic i gnoseològic, de naturalesa humana limitada en ella mateixa i en la seva capacitat cognoscitiva.

– el primer (874-882) consisteix a admetre que en algunes expressions bíbliques (cap de les quals no conté el mot discutit) sota un significat verbal en un temps determinat hi ha la significació d'un altre temps verbal;

– el segon (883-889) consisteix a negar que el ‚nosse’ sigui un dels casos en els quals significat i significat no coincideixen, o, dit en positiu: l'afirmació de Jesús només val per al temps passat, no pas per al present; en conseqüència, segons Arnau, qui vulgui entendre el ‚nosse’ en sentit present ha de demostrar que en llatí bíblic és normal d'utilitzar (o que en aquest cas és així) un infinitiu pretèrit en sentit de present, i de més a més, que tal ús és necessari o que té alguna utilitat;

– el tercer (890-900) condueix el raonament al camp tan conegut d'Arnau, el de la desqualificació personal: qui no sigui capaç de complir l'exigència del segon pas, ‚insanit aut malignatur’ i li encaixa tota la rècula de penjaments que segueixen. Un d'ells és el d'acusar el possible adversari d'haver comès ‚fallacia consequentis’. Però l'intent d'establir una llei general a base de només tres casos, cap dels quals no és ni idèntic ni paral·lel del discutit ací, què és sinó una conegudíssima forma de fallàcia?

De les anècdotes a la categoria

I heus-nos arribats a la darrera de les formes de contraposició, que també ens introdueix a la darrera part de l'*Apologia*: els polemistes de més acarnissada contraposició al missatge arnaldià són religiosos; el comentari arnaldià a aquesta informació farà desplaçar la part final del nostre opuscle a una certa temàtica ascètica, dissortadament també polèmica.

En informar-lo mestre Jacme Blanc de la particular agressivitat d'alguns religiosos, no innovava mestre Arnau de res de nou, ja que un religiós, i més en concret franciscà, ja s'havia assenyalat com a més bel·ligerant, ja que «ad me submergendum ceteris acrius seviebat», tal com fa constar ell mateix en l'*Instrumentum alterum appellationis a processu Parisiensium ad apostolicam Sedem*.⁶⁷

També en aquest cas la dinàmica del raonament d'Arnau és digna d'ésser analitzada, perquè segurament, si no arriba a ésser definitiva de la seva mentalitat, almenys és mostra indiscutiblement autèntica de la seva forma de pensar.

Li arriba la notícia que entre els qui es manifesten crítics amb el missatge del *De adventu Antichristi* hi ha alguns religiosos (lín. 901); i això sol, sense cap complement d'informació, ja el porta a afirmar que es tracta de pseudoreligiosos; és a dir, el sol fet de criticar el seu opuscle els converteix

67. El lector pot trobar el text del dit ‚instrumentum’ en el meu article: *Sobre la primera crisi entorn el De adventu Antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*, publicat en aquest volum.

en falsos religiosos; prova: l'afirmació de *Iac* I, 26, diu que és vana o inconsistent i sense solidesa la religió d'aquell qui té la llengua desfermada; sentència que Arnau aplica automàticament a aquells religiosos, convertits en pseudoreligiosos pel sol fet de no haver-se deixat convèncer per l'opuscle arnaldia sobre l'Anticrist. I si pel sol defecte de la xerrameca ja són pseudo-religiosos, aquesta falsedat augmenta en la mesura que són culpables d'altres vicis (líns. 909-910).

Segon pas de desqualificació: comencem altra vegada per la informació proporcionada per mestre Jacme Blanc: a l'hora de criticar el *De adventu Antichristi* els dits religiosos són pitjors que els altres (lín. 913: «deteriores ceteris inventis»), cosa que encaixa amb allò que per la nota 67 sabem que ja Arnau havia dit d'aquell teòleg franciscà; deducció immediata: tot i la prohibició bíblica de jutjar el proïsme, Arnau troba el camí per a la desqualificació total, seguint la diatriba de Jesús contra «scribas, id est, legisperitos, et phariseos», reportada en les línies 931-935: els religiosos crítics són com els escribes i fariseus de l'*Evangelii* i se'ls apliquen les mateixes desqualificacions, perquè com ells només atenen a les aparences i perquè, més enllà de l'aparença, per dintre són un autèntic podrimener. I així com si escribes i fariseus haguessin estat allò que aparentaven haurien seguit Jesús, així mateix, si els religiosos fossin allò que aparenten es manifestarien d'acord amb el missatge arnaldia.

Però aquest només és un primer pas del raonament. El segon (línies 949-985) consisteix a col·locar aquella crítica i contraposició en marc escatològic.

Arnau comença amb una afirmació, com una tesi: entorn el temps de l'Anticrist la malignitat i en particular la pública proclamació d'errors per part dels falsos religiosos es trobarà en plena activitat. I n'aporta tres proves bíbliques:

– la primera és una aplicació del principi de la ,concordia', que ja coneixem pel text de les línies 766-792 i les explicacions complementàries. En aquest cas, el paral·lelisme és establert entre dos moments de la vida de Jesús i els dos corresponents de la història de l'Església: al començament de la seva vida, Jesús fou perseguit pel poder estatal imposat per un governant pagà, Herodes; al final, fou víctima de la malvolença d'escribes i fariseus. Així mateix, al començament de la seva història l'Església sofrí persecucions dels poders estatals infidels; al final de la mateixa història la persecució vindrà pels hereus i successors dels escribes i fariseus, els falsos religiosos;

– la segona és un text de *Job* (XLI, 21),⁶⁸ segons el qual el Maligne (és a dir, Leviathan, de *Job* XL, 20) tindrà sota ell, és a dir, dominats, els raigs del

68. Una petita observació: el text de *Job* XLI, 21, transcrit per Arnau, té en la *Vulgata* una col·locació de les dues meitats contrària a la d'ell: «Sub ipso erunt radii solis, et sternet sibi aurum quasi lutum»; la comparació amb les traduccions del text hebreu, tan distants del llatí, confirma que el mestre es valgué del text de la *Vulgata*.

sol, que, apropiant-se i esquematitzant una interpretació de sant Gregori el Gran (vegeu la nota d'aparat de fonts al text d'aquestes línies), Arnau identifica amb els religiosos: li va molt bé per a presentar-los com a sotmesos al Leviathan, i, doncs, com a instruments del Maligne;

– la tercera és la referència als primers versets d'*Apoc* XIII (la visió de les dues bèsties alçant-se respectivament de la mar i de la terra, i dels dos corns), identificats per l'autor d'una *Expositio* no més precisada, però que tot porta a pensar que és la *Lectura super Apocalypsim* de fra Pèire Joan,⁶⁹ amb el grup eclesial dels personificadors de la ciència teològica i de l'estat de perfecció, per tant amb els teòlegs i els religiosos, sobretot amb els teòlegs membres d'ordes religiosos.

Arnau no en té prou d'acusar els falsos religiosos de malignitat; ell ha de proclamar que llur malícia és gran. La demostració es basa en el text de *Mt* XII, 43-45, el que dibuixa l'estratègia del Maligne, consistent a no conformar-se quan ha estat foragitat d'alguna casa, car en veure-la buida, neta i ben guarnida (,vacantem, mundatam et ornatam': lín. 993), s'hi reentafora i fa que les darrerries sien pitjors que les primeries (,fiunt novissima hominis illius peiora prioribus': lín. 995). Per a ell aquest text dibuixa allò que s'esdevé en els falsos religiosos: en un primer temps, el de l'entrada en religió, el novici s'allibera del dimoni (cf. líns. 1579-1581); en un segon temps, aquest el va reconquerint mitjançant la inoculació dels set mals esperits companys de Beelzebut; i en un tercer, el de les darrerries, la situació és pitjor que la d'abans d'entrar en religió, perquè ara és esclau dels set pecats capitals i no només de la luxúria. I creu que se'ls pot aplicar en particular allò del ,vacantem' i ,ornatam', ja que, saltant del ,vacantem' d'un habitatge a la vagància personal, veu en aquesta darrera la font de tots els set pecats, a cada un dels quals és dedicat un fragment dins la darrera part de l'*Apologia*.

69. Encara no és superat l'estudi amb què cridà l'atenció entorn la dita obra Raoul MANSELLI, *La «Lectura super Apocalypsim» di Pietro di Giovanni Olivi. Ricerche sull'escatologismo medievale* (Studi Storici, 19-21), Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo 1955; l'obra esparxa d'aquell autor, centrada en la mateixa temàtica, ha estat aplegada suara sota el títol *Da Gioacchino da Fiore a Cristoforo Colombo. Studi sul francescanesimo spirituale, sull'ecclesiologia e sull'escatologismo bassomedievalli*. Introduzione a cura di Paolo VIAN (Nuovi Studi Storici, 36), Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo 1997, 750 pp.

La interpretació de les dues bèsties i dels dos corns, que hi veu les persecucions respectivament primera i darrera tant de Jesús com de l'Església, no és la de Joaquim de Flore, almenys la del seu *Enchiridion super Apocalypsim*: «... duo ista proelia [les dues batalles que corresponen al sisè segell] communem unius temporis procellam insinuant, pro eo quod liber Apocalypsis bestiam ascendentem de mari, et bestiam ascendentem de terra in unum convenire demonstrat, fieri potest ut praesens tribulatio in bestia ascendente de mari designata, praevalente gladio Christi usque paene ad defectum deveniat, et rursus per draconis astutiam rediviva resurgat...» (BURGER, [Studies and Texts, 78], Toronto 1986, 19, líns. 339-344).

De Llull a Arnau?

Si el possible lector té temps i ganes de llegir les explicacions que acompanyen el text d'aquesta darrera part, s'adonarà que la forma arnaldiana de presentar la doctrina de la confluència i derivació dels pecats no és pas la normal ni en els teòlegs predecessors seus ni en els contemporanis; l',otium', per exemple, no és pas sempre considerat sota un biaix negatiu, car és també aquella situació existencial, que permet de dedicar-se a ocupacions intel·lectuals o, en general, de l'esperit.

La recerca, però, de línies de pensament que desemboquessin i, en part almenys, expliquessin el de mestre Arnau, ha permès d'individuar un (de moment) petitíssim fil, que no sembla haver estat tingut en compte fins ara en el tema tan llèpol de les relacions entre els dos nostres grans autors de la Baixa Edat Mitjana, Ramon Llull i Arnau de Vilanova: és un paràgraf de l'*Allocutio super significatione nominis Tethagrammaton* d'Arnau, en el qual crec reconèixer no sols una de les línies de pensament, ans també la terminologia lul·lians.⁷⁰

70. El paràgraf diu així: «Eodem quoque modo [omnis intellectus qui ponit in Deo intellectum esse et voluntatem] concedet necessario supradictam Trinitatem in Deo esse, quisquis concesserit esse veram unitatem in eo. Si enim in Deo est unitas, necesse est ut sit activa, cum nihil in Deo sit passivum aut ociosum. Et cum in eo sit eterna, necessario in Deo agit ab eterno. Nichil autem agit per se nisi quod ei convenit de ratione sue formalitatis, ut albedinis est per se albificare, caliditatis calefacere, lucis illuminare, sic et unitatis est proprium et per se unire. Necesse est ergo ut unitas, que in Deo est actu, sit uniens ab eterno. Sed nulla actio potest esse sine obiecto. Convenit ergo necessario quod illa unitas, que in Deo unit ab eterno, eternaliter habeat unibilia plura, cum omne unibile sit alii unibile; et cum uniens etiam in Deo sit alterius rationis ab unitis, oportet ut unitas uniens in Deo alia sit ab his que unit. Nam inter quecumque unibilia vel unita cadit uniens medium, necesse est esse illa distincta. Sed ostensum est supra quod in Deo nulla potest esse distinctio, nisi suppositorum. Oportet ergo esse in Deo ad minus tria supposita...» (CARRERAS ARTAU, «Sefarad», IX (1949), 96-97).

El lector s'haurà adonat que darrere els significants d'aquest paràgraf hi ha la doctrina lul·liana dels tres correlatius, dialècticament col·locada entre la inqüestionable unitat i la no menys clarament implícita trinitat de Déu; i no sols la doctrina, ans també la terminologia específica d'aquella teoria, la que expressa el principi actiu (ací ,uniens'), l'acte d'unir (ací ,unit' i els infinitius en -,are', tècnicament lul·lians) i el receptiu o resultat de la unió (ací ,unibile/unitum'). Sobre el tema dels correlatius, hom pot veure la tesi doctoral de Jordi GAYÀ, *La teoría luliana de los correlativos. Historia de su formación conceptual*, Palma de Mallorca 1979, 242 pp.

La recepció d'una teoria lul·liana en un text arnaldia fortament impactat per intents d'esbrinar en perspectiva evolutiva sentits amagats en detalls verbals de la *Biblia*, ha d'ésser subratllada, car col·locava una doctrina lul·liana fonamental en un context desestimat per Llull, tal com mig segle després li treia JOAN DE ROCATALHADA, qui en el *Liber ostensor*, no volgué veure en el mallorquí l'Hèctor de la seva Minerva dels temps finals, perquè «prefatus Ramundus non reuelauerit secreta arte firmata», tal com podem llegir dins ATCA, XVII (1998), 218, núm. 22; cf. 214, nota 8.

El tènue fil que, ja el 1292 en què l'*Allocutio...* fou escrita, permetia de passar del text d'Arnau a algun de Llull és la paraula ,otiosum', present en el paràgraf transcrit, i no cal dir, en textos lul·lians.⁷¹ I la coincidència dels dos mestres a centrar les seves anàlisis en el concepte d',ociositat' convidaria a allargar el discurs des de les altures teològiques de la vida interior de Déu unitat i trinitat, pròpies de Llull, on tota ociositat és metafísicament exclosa, a les aplicacions ascètiques (ni que sigui en negatiu) a la vida del cristià i en particular a la del religiós, que n'assenyala mestre Arnau de Vilanova. Ja en les presents línies introductòries (sobretot en les 1033-1036) a la darrera part del seu tractat, aquest sap conjuntar els dos aspectes, el negatiu i el positiu, del tema: si, en efecte, la cara o la primera de les males conseqüències espirituals de l'ociositat és la de buidar el cristià o el religiós per dintre, la creu o la segona, sobretot en el religiós, més obligat a assegurar les formes externes, consisteix a revestir aquella buidor interna amb aparences purament externes de santedat.

71. Així, en el *Liber de cognitione Dei*, trobem el següent text, que, quant a la dinàmica demostrativa, ben bé podria ésser paral·lel del d'Arnau: «*Nulla operatio potest esse sine distinctione. Deus operationem habet in se. Deus habere non posset operationem in se sine distinctione operantis, operabilis et operari. Deus, ergo, producit operatum et operari cum distinctione et cum distinctionato in se ipso essentialiter et naturaliter. Unde, ratione huiusmodi, cognosci potest quid est hoc quod Deus facit in seipso, ut ita loquar. Hoc est, facit productum et producere coessentialia et naturalia, et hoc eternaliter et infinite, ut in sua operatione non sit otiosus*», Biblioteca Apostolica Vaticana, Urb. lat. 1506, f. 72r-v.

Cal remarcar no sols la presència de l',otiosus' al final del fragment, ans sobretot la funció dialèctica: si no és veritat la demostració precedent, Déu resta ,otiosus', idea que ha d'ésser totalment refusada.

Una primera aproximació a allò que la ,ociositat' significa per a Ramon Llull es pot obtenir resseguint els mots ,ociar', ,ocietat', ,ociós, -osa' i ,ociositat' en Miquel COLOM MATEU, *Glossari General Lul·lià*, Volum IV. O-R, Palma de Mallorca, Editorial Moll 1985, 24/II; i si la tradició cristiana, sobretot la filosofia i teologia medieval ha definit Déu com a ,actus purus', el significat particular que té per a Llull i el seu mateix concepte de Déu l',activitas' o ,actuositas' i en conseqüència l'exclusió d',otiositas' es pot veure en Armand LLINARÈS, *Accidia. Remarques sur un mot du vocabulaire lullien*, dins «Miscellanea in honorem Sebastiani Garcias Palou», Palma de Mallorca, Maioricensis Schola Lullistica 1989, 47-54; recordem que Llinarès havia dedicat la seva tesi doctoral a *Raymond Lulle, philosophe de l'action*, París-Grenoble, Presses Universitaires 1963, 510 pp.; vegeu la recent tesi de Carles LLINÀS, *Ars angelica. La gnoseologia de Ramon Llull* (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, XXVI), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2000, 141-144, en particular 141-142, nota 213. I trobo en Fernando DOMÍNGUEZ REBOIRAS, *Erhard-Wolfram Platzeck (1903-1985). Quaranta-cinc anys d'investigació lul·liana*, dins «Randa», 19 (1986), 150-151, que Platzeck hauria qualificat vida i obra de Llull com un ,horror otiositatis'. Des d'un punt de partida ben divers, Harvey HAMES, *Discourse in the Synagogue: Ramon Llull ans his Dialogue with Jews*, dins *Constantes y fragmentos del pensamiento lulliano*. «Actas del Simposio sobre Ramon Llull en Trujillo, 17-20 septiembre 1994». Editadas por Fernando DOMÍNGUEZ y Jaime de SALAS (Beihefte zur Iberoromania, 12), Tübingen, Niemeyer 1996, 99-115, en particular 113, inclou el tema de l',otiositas' en reconstruir el sermó predicat per Ramon Llull als jueus de Barcelona (112-115) algun dissabte dels dos darrers mesos del 1299, en el qual els hauria presentat els punts més bàsics de la fe cristiana.

I com que tota aquesta introducció a la darrera part de l'*Apologia...* gira entorn aquell fragment evangèlic que preveu en qui recau en la vida de pecat el retorn de Beelzebub acompanyat d'aquells «septem spiritus... nequiores se» (líns. 994 i 1009), és natural que mestre Arnau de Vilanova clogui la introducció amb la llista dels «septem malignos spiritus, de quibus facit Dominus mentionem» (lín. 1038); recordem-los, bo i conservant l'ordre que tenen en les línies 1039-1045: precedeix l'esperit de presumpció; segon, el d'ambició; terç, el d'impia cobejança i avarícia; quart, el d'hipocresia poc o molt disfressada; cinquè, el d'enveja; sisè, el d'obstinació; i el setè és aquell terç dels pecats contra l'Esperit Sant, consistent en l'«ocultació de la veritat coneguda per a pecar amb més llibertat».⁷²

Però, sabent que parla de vicis, s'equivocaria totalment qui pensés que un ,espiritual' com Arnau de Vilanova hauria d'haver aprofitat les darreres pàgines per a exposar una doctrina ascètica vàlida per a tothom.

S'equivocaria perquè la realitat és ben altra, car mestre Arnau dedica aquestes darreres pàgines a desprestigiar els seus contradictors, ara, però, de manera global (fins ara la desqualificació venia després d'ésser exposada l'objecció al missatge escatològic arnaldià) de manera que allò que hi trobarem serà o equivaldrà a la tesi general: els meus contradictors ho són perquè han caigut en el bloc dels set vicis ací exposats; no esperem, doncs, una exhortació moral a evitar els vicis o cap didàctica ascètica sobre la manera de fer-ho, ans la tesi que els qui el contradiuen cauen en tots i cada un dels set vicis i els són aplicables les impugnacions amb què els *Evangelis* ens diuen que Jesús criticava escribes i fariseus.

Si ens fixem en l'exposició doctrinal, no serà difícil de trobar-hi unes posicions de fons: l'autor ve a dir el següent: els meus contraopinants ho són perquè han optat per seguir el camí d'aquelles aparences humanes que condueixen a ocupar un estrat ben alt en l'estimació de la gent (és a dir, en la societat), tant si aquesta posició elevada es deu a la noblesa de la naixença, com al resultat dels estudis, a la pertanyença a un estat que professa la santedat, o a l'abundància de riqueses; jo, en canvi, propugno obertament el contrari, la valoració de la veritat existencial (o de l'ortopraxi) i la desvaloració radical de l'aparença. Crec també que és encertat d'assenyalar que en aquesta darrera part es reforça aquella relació personal de qualsevol tema, que ja trobàvem en el títol: les objeccions no són això, és a dir, raons a discutir entorn el missatge escatològic arnaldià, sinó ,versutiae atque perversitates'; ací la referència personal arriba al màxim, per no dir al paroxisme: qui es posa contra el meu missatge escatològic és un més dels escribes i fariseus de l'*Evangelium* que es col·locaren contra el missatge evangèlic de Jesús.

72. La formulació transcrita al peu de la lletra és la que es troba en el *Catecisme de la Doctrina Cristiana, publicat per manament de l'Il·lm. i Rvdm. sr. dr. d. Valentí Comellas i Santamaria bisbe de Solsona per a ús dels seus diocesans*,⁶ Tàrraga, Camps Calmet 1941, 33.

Qui es posa contra el missatge escatològic arnaldia automàticament pot ésser i de fet és acusat d'ésser dominat per l'esperit de presumpció, per la set de càrrecs com més alts millor, per una cobejança i avarícia sense compassió, per la hipocresia religiosa, per l'enveja envers aquells que han escalat llocs més elevats, i per dos pecats extrems: l'enduriment en la culpa i la repugnància o resistència a la veritat coneguda.

Si, doncs, les aportacions doctrinals a l'ascètica cristiana no s'han de cercar en la darrera part de la nostra *Apologia...*, sí que hi pot hom trobar elements interessants, potser fins i tot importants, per a la configuració de l'arnaldisme. I així, hom pot fer un paral·lelisme en sentit contrari, entre els successius vicis estigmatitzats en la darrera part que ens ocupa i les també successives opcions de l'*Alia informatio beguinorum*, com les de negar-se a l'ascens social, al prestigi que dóna el saber o el diner, condició de la llibertat d'esperit, que vol estar totalment centrat en Déu.⁷³

Un altre punt, en el qual les pàgines finals de la nostra *Apologia...* representen un primer tast de posició arnaldiana dura, es troba en la tercera secció, la dedicada a l'avarícia i cobejança sense compassió (línies 1259-1340); d'aquella set de diners sense miraments potser els fragments més interessants són els de les línies 1280-1295, perquè hi és formulada la doctrina bàsica que anys a venir trobarà un desplegament sistemàtic i una aplicació sense contemplacions en les parts segona i tercera del *De belemosina et sacrificio*, que constituirà la base doctrinal de la tirada arnaldiana a favor dels pobres, deixant en segon terme (si no ja desqualificant) l'enriquiment o enfortiment de les institucions eclesiàstiques mitjançant les fundacions de beneficis eclesiàstics o de misses.⁷⁴

Malgrat que en tots set casos l'objectiu sigui el mateix, el camí de l'explicació és propi de cada un. I així trobem raonaments més o menys complexos (p. e., els de les línies 1047-1192) al costat d'altres de formats per un principi, immediatament després del qual segueix la conclusió (p. e., líns. 1341-1362).

73. Hom pot veure les dites opcions en la meua edició de *L'Alia informatio Beguinorum d'Arnau de Vilanova* (Studia. textus, subsidia, II), Barcelona, Facultat de Teologia 1978, 214 pp., en particular les 19-84, on les successives seccions d'aquell text presenten sotstítols com els de *Renunciem a la propietat* (36), *Escollim l'amor de Déu i el menyspreu del món* (40), *Volem escollir la millor part* (42), *Acceptem ésser marginats socials* (45), *Renunciem a tot grau social* (47), *Volem conservar l'esperit lliure* (57) i *Ens tanquem a tota ciència humana* (68).

74. Sobre el *De belemosina et sacrificio* hom pot veure el meu article *Trobada de tractats espirituals perduts d'Arnau de Vilanova*, dins «Revista Catalana de Teologia», I (1976), 489-512, en particular 497-500; i l'edició de la traducció castellana medieval del dit tractat, en *Dos tratados 'espirituales' de Arnau de Vilanova en traducción castellana medieval* (Monografías, 25), Roma, Iglesia Nacional Española 1976 [1978], 127-154.

La darrera paraula

El gairebé centenar de línies finals formen com el resum de l'*Apologia...* arnaldiana, car hi podem confirmar aquella convicció que la persona i el missatge escatològic d'Arnau de Vilanova constitueixen la norma en relació a la qual es divideix el bé i el mal o els bons i els dolents: per a convèncer-se'n només cal llegir les línies 1590-1594, que repeteixen ací a fi que el lector no les hagi de cercar tantes pàgines més avall:

«Ad certam, vero, notitiam pseudoreligiosorum atque theologorum, hoc experimentum vobis sufficiat, scilicet, quod quemcumque inveneritis, audita et intellecta presenti scriptura, frendere vel despumare, de illis esse nullatenus dubitetis».

Qualsevol, doncs, que criticués el *De adventu Antichristi*, sobretot si ho fés després d'haver llegit la present *Apologia...*, formaria part dels 'adversarios evangelicae veritatis', dels quals parla el text de les línies 1569-1570, que s'apropia i resumeix una descripció terrible de sant Pau en la *2Tim* III, 1-8, i per tant mereixeria que li fos aplicada tota aquella rècula de penjaments que l'Apòstol dedica als qui Arnau considera antecessors dels actuals seus contraris, amb els quals ell havia de lluitar en el pas del segle XIII al XIV.

Però en el resum d'aquest prop d'un centenar de línies hi ha quelcom més que consideracions purament personals, car hi trobem el diagnòstic i el remei que el metge de l'Església, Arnau de Vilanova, recepta als cristians i sobretot als jerarques del seu temps.

I si, tal com sabem, el primer mal pas consisteix en la desgana, galvana o mandra, que obre la porta al primer mal esperit i al vici corresponent, el remei consisteix en el fet «quod mens, tam cogitatione quam desiderio, celestia semper querat, memoria passionis Christi mentem ipsam iugiter informante» (líns. 1508-1509). Ara sí que trepitjem terreny arnaldianament sòlid. Ja sabem que un dels lemes arnaldians es resumeix en aquella frase litúrgica de «terrena despiciere et amare caelestia»;⁷⁵ i encara que l'expressió litúrgica no hi sigui utilitzada, la idea certament es repeteix i de forma ben expressiva en l'*Alia informatio begunorum*, en centrar la darrera de les seves seccions.⁷⁶

L'altre punt ferm de sistemàtica arnaldiana manifestat en aquest centenar de línies és la perspectiva escatològica que emmarca tot el raonament. En efecte, la referència als set esperits malignes pitjors que la fornicació, i als corresponents vicis, a hores d'ara ja ben coneguts del lector, no té (només)

75. Tant la indicació de la font litúrgica com la de la utilització de la frase en obres primitives d'Arnau de Vilanova, es poden veure en la meua edició de l'*Ars catholicae philosophiae (primera versió de la Philosophia catholica et divina)*, dins ATCA, X (1991), 168, lín. 178, i corresponent apartat de fonts.

76. L'obra és citada en la nota 73; vegeu el text de les pàgines 70, líns. 436-439 i 72-73, líns. 505-536.

dimensió ascètica, sinó que, per damunt de tot, la té per a l'escatologia arnaldiana, que és la formulada en el *De adventu Antichristi* i, que, tal com és ben sabut, el mateix Arnau resumia en la frase: «Confés haver scrit que·l temps del damunt dit enemich [l'Anticrist] serà de infra aquest centenar que ara corre»;⁷⁷ establert aquest marc propugnat per Arnau, és natural que qualsevol situació, negativa o positiva, afectant la vida de l'Església, suscités en ell la pregunta de si enfortia o afeblia la capacitat cristiana de resistència a l'Anticrist i al seu atac contra tot allò que és cristià. I no cal dir que per a ell els seus atacants, és a dir, els qui impugnaven el seu missatge escatològic i amb ell la urgència d'assegurar una resistència invencible contra els atacs de l'Anticrist, eren automàticament col·laboradors del Maligne.

Intentem d'emmarcar, ni que sigui a tall d'hipòtesi de treball, el text de les línies 1514-1594 dins el context de l'obra arnaldiana, que serà com col·locar-lo en l'evolució de les conviccions de l'autor. Trobem en les línies inicials la reafirmació d'una tesi, que amb formulacions diverses s'ha anat repetint des del primer moment, la de la utilitat, conveniència o necessitat del preconeximent dels temps finals,⁷⁸ convicció que hauria d'anar seguida del corresponent projecte (pastoral) de preparació davant els tràngols que s'acosten. És el tema tractat a continuació, començant per la preparació individual, a la qual ens acabem de referir.⁷⁹

Però l'atenció de l'autor es dispara vers l'altra cara de la dita preparació, la col·lectiva, començant per assenyalar que en el *Nou Testament* i en les paraules de Jesús també és contemplada aquesta dimensió col·lectiva (línies 1525-1526). A partir d'ací, tota la dinàmica del raonament condueix a la identificació d'un dels cossos d'exèrcit que jugaran a favor de l'Anticrist i contra la resistència cristiana: «pseudoreligiosos fore deteriores cunctis pravis hominibus, iudicio Dei» (línies 1577-1578).

I aquest em sembla el punt a destacar en relació als textos anteriors, la *Philosophia catholica et divina* inclosa, que precedeix immediatament el nostre en la recopilació del Vat. lat. 3824. Torno a dir que formulo una hipòtesi de treball: la que, mentre en la *Philosophia...*, la proposta pastoral presentada a papa i cardenals⁸⁰ propugnava la reforma dels ordes religiosos i, per tant, preveia

77. *Confessió de Barcelona*, dins Arnau de VILANOVA, *Obres catalanes*. Volum I: *Escrits religiosos*. A cura de Miquel BATLLORI (Els Nostres Clàssics, A/53-54), Barcelona, Editorial Barcino 1947, 110, línies 16-18.

78. Hom la pot veure en el *De adventu Antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 143, línia 419 - 153, línia 828; i *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, ibid., 83, línia 539 - 87, línia 642.

79. Vegeu la nota 73. Afegiré que tota la quarta part de la *Philosophia catholica et divina* és dedicada al tema de la preparació tant individual com col·lectiva davant les persecucions de l'Anticrist (PERARNAU, ATCA, X (1991), 14-17 [esquema] i 94, línia 566 - 148, línia 1379 [text]).

80. Aquest detall es dedueix de les dues lletres que acompanyaren sengles tractats de la *Philosophia catholica et divina* enviats a Bonifaci VIII i als cardenals, lletres que es poden veure en l'apèndix a l'edició de la *Philosophia...*, en el volum acabat de citar en la nota anterior, 197-200.

llur possible utilització en la lluita contra l'Anticrist, la nostra *Apologia...* posa punt final a la dita proposta de reforma, declarant els 'pseudoreligiosos', que ens han passat davant els ulls des del començament del tractat, col·laboradors de l'Anticrist. Repeteixo que formulo una hipòtesi de treball, sobretot perquè incideix en una interpretació personal relativa a l'autor Arnau de Vilanova: les informacions de mestre Jacme Blanc assenyalant l'existència d'un grup de religiosos contraris i crítics envers el missatge escatològic arnaldià, haurien provocat una crisi interna en el mestre, la d'adonar-se i convèncer-se que aquell cos d'exèrcit format pels ordes religiosos ja no era aprofitable per a les batalles finals contra l'Anticrist, sinó que, ben al contrari, actuaria a favor d'aquest. En conseqüència, el sistema defensiu d'Arnau s'haurà d'encarar a un nou grup de contraris: seran els grans protagonistes de la confrontació arnaldiana els anys següents, començant per la imminent i immediata declaració de guerra que és la *Confessio Ilerdensis de spurcitiis pseudoreligiosorum*, d'abast general, seguida, pas per pas, pels noms de Bernat de Puigcercós, Joan Vigorós i Martín d'Ateca, tots dominicans.

Degué ésser una constatació tan traumàtica com inesperada, després dels cants de victòria entonats en les lletres de l'*Opus epistolarum christini*;⁸¹ m'atreveixo a suposar que pel fet d'afirmar (en cert sentit, amb raó) que el nou text, el *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, era tramès des de la casa mateixa del Papa, li asseguraria una acceptació per part de gent d'Església, que li havia estat negada en la presentació del *De adventu Antichristi* a la universitat de París, sobretot després d'haver esmussat en el tractat segon, d'acord amb Bonifaci VIII, algunes de les arestes més punxegudes del primer..

El nou fracàs s'hauria traduït en la convicció que hom no podia comptar amb religiosos de cap mena (és significativa la repetida referència als 'claustrals' en les línies 1085, 1142, 1181, 1510) per a la defensa espiritual dels cristians en els temps finals.

En conseqüència, a partir de l'*Apologia...*, ens trobarem en estat de guerra declarada. Per això, en posar punt final a aquesta introducció podem confirmar que amb la publicació de l'*Apologia...* es tancava un cicle (o, més ben dit, la primera part d'un cicle), el qual, si tot ell és constituït per texts d'alguna manera depenents del *De adventu Antichristi*, els de la primera part són els que, tot i ésser polèmics en relació als mestres de la Universitat de París, mantenen tots ells (el *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, l'*Opus epistolarum christini*, la *Philosophia catholica et divina* i la nostra *Apologia de versutiis et perversitatibus...*) almenys les formes d'una discussió pacífica. Immediatament després s'encetaria la segona part del cicle, format per textos de polèmica personal, a partir de

81. Aquelles lletres foren publicades per Joaquim CARRERAS I ARTAU, *Del Epistolario epistolar de Arnaldo de Vilanova*, dins «Estudios Franciscanos», XLIX (1948), 79-94 i 391-406.

l'*Eulogium* i de les *Denuntiationes Gerundenses*.⁸² Tot aquell conjunt seria sintetitzat per l'autor mateix en la *Lliçó de Barcelona*⁸³ i en la *Protestatio facta Burdegaliae coram Clemente V*, immediatament després de la qual el papa posà punt final a la polèmica escatològica durant el seu pontificat, reservant-se'n ell mateix el judici.⁸⁴

En el moment de posar punt final a aquesta ja potser massa llarga introducció, és natural que el lector es preguntï, sobretot després que ací hem anat assenyalant (o ho farem en l'aparat d'anotacions complementàries) falles en el raonament arnaldia, si en algun punt Arnau defensava posicions doctrinalment justes. Amb tota la provisionalitat que calgui, n'assenyalaríem dues, ben clares en l'*Apologia...* i textos anteriors: la capacitat de tot membre de l'Església a ésser instrument a les mans de Déu per a la realització dels objectius que Ell vulgui o, dit d'altra manera: Déu és absolutament lliure en la distribució dels carismes per al servei del seu poble; i segona, la dimensió evolutiva, dinàmica o històrica de la comprensió de la fe, sobretot si en la dita evolució hi ha un cas concret del punt anterior. Teòricament, en aquests dos punts la posició arnaldiana era l'encertada, sobretot en un moment en què els teòlegs contemporanis semblaven concentrar les possibilitats de comprensió del missatge cristià a les que proporcionava la lògica aristotèlica, la *Logica nova*; i dic teòricament, perquè àdhuc ací, allò que en realitat Arnau defensava (i amb quin urc!) no era pas la validesa teòrica d'unes tesis, sinó llur realització en la seva persona i missatge; i ací la posició personal d'Arnau era totalment vulnerable i atacable, perquè l'autèntic carismàtic, un cop complerta la seva missió de la forma més objectiva i pacífica possible, no s'ha d'apropiar personalment de la missió o del carisma, ans ha de córrer a amagar-se, justament perquè és cosa de Déu i no personal seva. I no cal dir que els seus cada dia més nombrosos contraris se n'aprofitarien.

Però en el moment d'escriure l'*Apologia de versutiis...*, això darrer només era un futurible. No fem passar, doncs, la reu davant els bous.

82. La documentació relacionada amb Girona i el seu bisbat fou publicada per Joaquim CARRERAS I ARTAU, *La polémica gerundense sobre el Anticristo entre Arnau de Vilanova y los dominicos*, dins «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», V-VI (1950-1951), 5-58 (els títols inclosos dins aquestes pàgines són: *Eulogium de notitia verorum et pseudoapostolorum* (33-44); *Prima denuntiatio Gerundensis* (44-52); *Secunda denuntiatio Gerundensis* (52-54); *Denuntiatio tertia Gerundensis* (54-58).

83. Ed. BATLLORI (Els Nostres Clàssics, A-53-54), Barcelona, Editorial Barcino 1947, 101-139.

84. (*Praesentatio facta Burdegaliae coram domino summo pontifice Clemente V*), Vat. lat. 3824, ff. 254d-261d.

La nostra edició

Esperem que la transcripció d'ambdós textos hagi resultat literalment fidel als respectius manuscrits (Vat. lat. 3824 i Carmelità, *Cod. III, Varia D*), presos a base de l'edició del primer i de la transcripció del segon; en el primer text m'he permès de corregir l',appropiquavit' de la línia 386, normalitzant-la en ,appropri[n]quavit' (i m'he atrevit a fer-ho perquè en tres línies [les 384-386] el mateix verb és repetit tres vegades: en la primera el trobem amb totes les lletres, ,n' inclosa; en la segona hi ha signe d'abreviació damunt la ,i' i per tant s'ha de transcriure ,appropinquabit'; per això en la terça he considerat justificat introduir la ,[n]'; de més a més, tal com el lector pot veure en l'aparat crític, és la grafia dels altres dos manuscrits); en el segon, la fidelitat s'ha allargat fins i tot a les faltes, que no són poques; el lector, doncs, tindrà present aquest avís en llegir paraules que li semblen de grafia defectiva.

També cal advertir-lo del fet que en el primer text trobarà grafies que, comparades, li faran estrany; i així, per posar un parell d'exemples, es trobarà amb ,Matheus' i ,Mattheus', amb ,litera' i ,littera'; l'explicació és senzilla: ,Matheus' i ,litera' són simple transcripció de la grafia del manuscrit, quan la paraula hi és escrita completa; en canvi, ,Mattheus' i ,littera' són resultat de la transcripció de les respectives abreviatures, que l'editor ha hagut de desplegar d'acord amb la grafia normalitzada que assenyalen els vocabularis d'abreviatures llatines medievals. Han estat normalitzades les unions i separacions de paraules, les lletres ,i/j', les majúscules i minúscules i els signes de puntuació.

Les referències bíbliques empen les abreviatures dels llibres normals de la *Bíblia* segons les edicions de la *Vulgata llatina*, com són les de la Fundació Bíblica Catalana. Quant a les referències a la *Glossa*, s'ha donat un primer pas començant d'individuar-ne algunes que no són la *Glossa ordinaria* de Walafridus Strabo;⁸⁵ en aquest punt, però, potser només seria possible un coneixement complet de les fonts del nostre autor si es presentés la sort d'individuar l'exemplar de la *Bíblia Vulgata* manuscrita que ell utilitzà i amb la qual es devia protegir en referir-se a la *Glossa*. Fins ara aquesta sort no sé que s'hagi presentat.

Encara una observació relacionada amb la primera paraula del títol del *Tractatus quidam...*: el manuscrit, com si ja en la primera paraula donés mostra de la qualitat de les seves transcripcions, diu: ,Tractus'; m'he permès d'escriure ,Tractatus...' perquè al final de la columna inicial hi ha la pauta per al rubricador, pauta que és escrita correctament i havia d'ésser copiada; m'he limitat, doncs, a prendre de la pauta la primera paraula del títol, encara que el copista no ho fes.

Roma-Barcelona, octubre 2000-abril 2001

85. Encara que segurament és dada ben coneguda del possible lector, recordaré que la dita *Glossa ordinaria* és la publicada dins ML, 113 i 114, París 1852.

INCIPIIT APOLOGIA
DE VERSUTIIS ATQUE PERUERSITATIBUS
PSEUDOTHEOLOGORUM ET RELIGIOSORUM
AD MAGISTRUM JACOBUM ALBI,
CANONICUM DIGNENSEM

5

AD ea que per uestras litteras intimastis, uestre karitati rescribo quantum occupationes cotidiane permittunt, notificans quod si Legis

2 atque C et 4 Albi V seq co canc et exp 5 Dignensem C Condignensem O seq Rubrica

6 Ad C [.]d | karitati CO caritati | rescribo B rescribo 7 cotidiane C quotidianae O cotidiane | permittunt O permittunt | notificans O notificans | si C

2 ‚versutiis’: Arnaldus de VILLANOVA, *Fratribus predicatoribus, qui sunt Parisius* (CARRERAS ARTAU, «Estudios Franciscanos», 49 (1948), 393; *Fratribus Vallis Magne* (ibid., 399)

7-8 ‚Legis doctores’: Mt XXII, 35; 1Tim I, 7 8 occultatio: Mt XI, 25; Lc X, 21 10-11 En aquest cas, el Magister Historiarum no és Vincent de Beauvais (Vincentius Bellovacensis), ans PETRUS COMESTOR, *Historia Scholastica. Historia evangelica*, XXXIX: *De instructione Nicodemi*: «... edoctus est a Domino de spiritali [nativitate], quae fit ex aqua, et Spiritu, quarum neutra iterari potest. Tamen quia adhuc inflatus erat magistrali scientia non poterat intelligere...» (ML

1-5 Àdhuc en vida d’Arnau de Vilanova, el títol d’aquest tractat ha tingut variants, car en la *Protestatio XV. kl. Augusti A. D. M CCC IV facta Perusii coram domino Camerario Summi Pontificis*, ell mateix l’esmentà amb l’epígraf: *Apológia de pseudotheologis et pseudoreligiosis* (PERARNAU, ATCA, X (1991), 217, líns. 806-807); poc més d’un any després, en la *Praesentatio facta Burdigaliae coram domino Summo Pontifice Clemente V*, el títol seguia el mateix donat en el document de Perusa: «Sextus tractatus intitulatur *Apológia de pseudotheologis et pseudoreligiosis*: quoniam ibidem per scripturas sacras infallibiliter datur noticia predictorum, ac dissipantur obiectiones eorum contra denunciationem finalium temporum per me factam», Vat. lat. 3824, f. 256d. En canvi dins el mateix manuscrit a l’hora de copiar-hi el nostre text, el títol és el que encapçala l’edició; en canvi, en la taula inicial, f. VIa, el títol es redueix a la primera paraula: *Apológia*.

2 La connotació pejorativa del mot ‚versutiis’ resulta ben clara en el sintagma ‚Antichristi versutie suorumque membrorum’ emprat pel mateix Arnau en la *Protestatio, praesentatio ac supplicatio Benedicto XI postridie kl. iunii A. D. M CCC IV data* (PERARNAU, ATCA, X (1991), 207, líns. 410-411); en el pensament del nostre autor el dit mot, sense cap afegitó, ja es col·loca en context escatològic.

4-5 ‚Jacobus Albi, canonicus Dignensis’, durant la seva vida es devia dir Jacme Blanc; el cognom ‚Blanc’ és confirmat per un document que també certifica l’e-

doctoribus occultentur sacramenta diuine ueritatis, que pertinent ad notitiam temporum ultorum, nemo imbutus et informatus eadem ueritate mirari debet. Nam, ut ait Magister ystoriarum, qui sunt inflati scientia magistrali, ut Nichodemus, non possunt intelligere sacramenta Dei, quantumcumque sint facilis intellectus, quoniam oculi eorum tenentur per Illum, qui abscondit ea «a sapientibus et

om 8 occultentur C oculentur | sacramenta diuine O sacram diem 9 notitiam C noticiam | temporum ultorum O ultorum temporum | imbutus B inbutus | eadem O e 10 Ystoriarum CO Historiarum 12 facilis C facillis 13 oculi O oculi | Illum O Eum 14 reuelat C reuellat 15 Apocalypsis O Appocalipsis | Sacre

198, París 1855, col. 1560/A B); aquesta referència es repeteix en la línia 1075 13-14 Mt XI, 25 15-16 Apoc III, 7 17-18 cf. Ps LXVIII, 24; Io XII, 40; Rom XI, 10

xistència de la persona, i la seva doble qualificació de mestre (segurament en medicina) i de canonge de Digna; el document és una lletra papal datada el 4 d'octubre del 1307, que li dóna el cognom de 'Blanci' (per tant, Blanc), és resumida dins el *Registrum Clementis papae V*, Roma, 1885-1892, núm. 2108; tot el present tractat dóna testimoniatge de dos fets: que era seguidor de les doctrines d'Arnau i que entre ells s'havia establert una relació tan forta, com era la d'ésser informador de les reaccions a les publicacions religioses d'Arnau, i la molt més personal descrita en les línies 142-147 (vegeu nota complementària a aquestes línies). La relació de confiança familiar amb Arnau és confirmada per l'inventari dels béns arnaldians en poder d'En Ramon Conesa, publicat per Roc CHABÀS, *Inventario de los libros, ropas y demás efectos de Arnaldo de Villanueva*, dins «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos», IX (1903), 189-203, on podem llegir les següents anotacions: «Item, tenet vel reportavit magister Iacobus Albi, canonicus Dignensis, inter pecias et folia .XXXVIj, super expositione *Regimenti acutorum*» (195, núm. 167; aquesta anotació reforça la sospita que Jacme Blanc era mestre en medicina); «Item, volumen operum Magistri quod habet magister Iacobus Albi» (199, núm. 273); «Habet magister Iacobus Albi unum corium album et unam lodicem subtilem ultramerinam» (ibid., núm. 275); i encara aquesta, indirecta, però ben interessant: «Item, alia mensa de cipresso, que venit de Digna...» (ibid., núm. 278); una objecció, però: trobem en aquest text, referida a Jacme Blanc, la frase: «vobis, autem, qui sacras litteras ab infantia didicistis» (lín. 45), la qual no sembla que pugui dir altra cosa sinó que el futur canonge de Digna havia estat educat cristianament, havia après les primeres lletres com tots els escolars contemporanis seus, acostumant-se a cantar salms en el cor d'alguna església, qui sap si en el de la seva catedral, i en començar els estudis de gramàtica (l'latina) havia rebut la tonsura clerical, exactament igual com Arnau de Vilanova. Jacme Blanc seria encara el destinatari del *Gladius iugulans thomatistas ad magistrum Iacobum Albi, canonicum Dignensem* (Vat. lat. 4824, f. 181c) (cf. ATCA, XI (1992), 18, núm. 16).

10-18 El tema de la 'magistralis inflatio' torna en les línies 265-271, i 293-296.

prudentibus et» reuelat «ea paruulis», ut ait Dominus in *Mattheo*; qui etiam, teste uisione *Apocalypsis*, intellectum Sacre Scripture sic «claudit, quod nemo aperit» [f. 136a] uel aperire potest propria uirtute. Et ipsi quidem, ex parte sua, ponunt obstaculum, per quod obscurantur oculi eorum ne uideant. 15

Et primum est presumptio, qua confidunt et de subtilitate et literatura et auctoritate, qua se multis aliis existimant eminere, penitus ignorantes illud Apostoli: «Qui se existimat scire aliquid, nondum cognouit quomodo oporteat eum scire». Que existimatio tenet eos tumidos et inflatos in tantum quod conceptus inferiorum spernunt, et a regula karitatis abscedunt, que nunquam inflatur, teste Apostolo. Christus autem expresse prenuñciat, *Matthei XIII*, quod 20 25

Scripture C om 16 aperit CO aperit | aperire CO apperire 17 quidem O quod | sua B sui 18 oculi O oculi

19 qua O quam | subtilitate C subillitate 20 literatura C litteratura 22 oporteat O oporteat 23 eos C om 24 karitatis CO caritatis | excedunt O absc-

21-22 1Cor VIII, 2 23-24 «...sensum Scripturarum... claudit tumidis et elatis doctoribus et magistris», ARNALDI DE VILLANOVA *Instrumentum alterum appellationis a processu Parisiensium ad Apostolicam Sedem* (PERARNAU, edició d'aquest volum, lín. 304-305); EIUSDEM, *De tempore adventus Antichristi*: «...excecavit eos malitia eorum et nescierunt sacramenta Dei, quoniam in quibus inflans scientia dominatur, caritas edificans exulat» (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 164, líns. 1312-1314) 24-25 Cf. 1Cor XIII, 4 25-27 Mt XIII, 12; cf. Mc IV, 25; Lc XIX, 26

17-18 La imprecació del salm és també utilitzada per l'autor en l'*Allocutio super significatione nominis Thetragramaton* (CARRERAS I ARTAU, «Sefarad», IX (1949), 83): «...eis [iudaeis]... obscurati sunt oculi eorum ne videant»: ja tenim acomuntats els jueus obstinats i els mestres en teologia.

19-34 El tema d'aquestes línies compareix en el *Tractatus quidam...*, línes 2324-2350. I la relació entre els conceptes de 'Legis peritus' (que Arnau torna en el de 'mestre de teologia'), manca d'humilitat i ceguesa espiritual, ha estat exposada per VALAFRIDUS STRABO, *Glossa ordinaria in Evangelium Lucae*, X, 29: «,Ille autem volens: Legisperitus ut sapienter respondisse dicatur, primum se legis fatetur ignorare mandatum, quia humiliari recusans, et seipsum iustificare volens, arcana non potest videre quae revelantur parvulis Christi...» (ML 114, París 1852, 286 CD).

19-27 Aquest paràgraf té un precedent en el de la darrera part del *De tempore adventus Antichristi*, que es troba a ATCA, VII-VIII (1988-1989), 165, líns. 1328-1344; el dit paràgraf assenyala el pas de les respostes objectives a l'atac personal i frontal contra els 'doctores Parisienses' (*ibid.*, 156, lín. 964) que havien desqualificat aquell tractat d'Arnau de Vilanova; la primera part de l'actual (lín. 6-242) és, doncs, continuació d'aquell i de tot el que el segueix fins al final. I si hom té en compte l'equiparació arnaldiana entre presumptió i supèrbia ('presumptio uel superbia', lín.

habenti caritatem datur intellectus sacrorum eloquiorum, non habenti uero aufertur etiam ille quem uidetur habere.

- Hoc autem uicium non solum facit eos spernere conceptus inferiorum, sed etiam consilium Dei, sicut aperte Scriptura testatur per
- 30 *Lucham*, cum dicit VII°: «Omnis populus et publicani iustificauerunt» Jhesum...; «pharisei autem et legis periti consilium Dei spreuerunt». Nec ignoratis quin id quod in legis peritis Ueteris Populi contigit fuerit figura similium fiendorum in legis peritis Noui Testamenti.
- 35 Secundum obstaculum est inuidia uel odium proximi, quoniam cum sapientia Dei non in-[f. 136]-grediatur in maliuolam animam,

dunt | nunquam C numquam 25-27 Christus autem... uidetur habere V *add in calc pag B2 add in mg* 25 expresse C *seq* primum *canc* | pronunciat B pronunciat | Matthaei V *seq* I *exp* 26 sacrorum C diuinorum 27 aufertur O auffertur 28 spernere O *om* 29 sed O *add* spernere | consilium C consilium 30 *Lucham* CO *Lucam* 30-31 iustificauerunt O iustificauerunt 31 Jhesum C Christum | pharisei C pharisey | consilium C consilium 32 id quod C *in mg* 33 contigit O contigit 36 cum C *add* in 38 paruos C paruulos

30-32 Lc VII, 29 33-34 Cf. 1Cor X, 11; cf. etiam Arnaldi de VILLANOVA, *Artem catholicae philosophiae (Philosophiam catholicam et diuinam)* (PERARNAU, ATCA, X (1991), 77, lin. 322-323)

35-39 Arnau estava convençut d'ésser víctima de l'enveja: *Notificatio... ad regem Francorum* (PERARNAU, ed. d'aquest volum, lín. 220-224): «...illi denuntiatores contra me..., procul dubio tristes de gratia, quam mihi Dei benignitas impertitur...» 36 Cf. Sap I, 4

1145 de l'*Apologia*...), resulta clar que l'acusació fontal d'Arnau contra els doctors de París és la de supèrbia en tots dos tractats; res d'estrany que l'estengui a tots els qui el desqualifiquen.

33-34 El text d'aquestes dues línies és com una tesi, que després anirà essent aplicada en aquesta primera part d'atac als teòlegs professionals. La tesi és formulada per Arnau; no la justifica, perquè la dona per suposada; si la paraula 'figura' és referència velada a 1Cor X, 11, res en aquell text ni en el seu context no justifica el salt dels 'Legisperiti' del Vell Testament als professors de teologia del Nou, si no és una relació significativa entre el Poble de l'Antic Testament i el del Nou; l'afirmació d'Arnau no indica res més que la necessitat dialèctica d'aplicar als teòlegs que posaven objeccions als texts arnaldians les desqualificacions del Nou Testament als juristes del temps de Jesús. És possible que aquest conjunt d'idees fos suggerida per la frase de WALAFRIDUS STRABO, en la *Glossa ordinaria in Evang. Lucae*, X, 29, copiada més amunt en la nota complementària a les línies 19-34.

35-44 Vegeu el llarg paràgraf d'Arnau sobre el mateix tema en la darrera part del *De tempore adventus Antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1999), 164, líns. 1299-1316).

constat quod illis tegitur ueritas secretorum Altissimi, qui dolent eo quod uident paruos et multo minores eis et statu et auctoritate, proficere notabiliter in sapientia Dei.

Ex quo etiam sequitur quod, cum tales parui quicquam asserunt uel comunicant de ueritate diuina, non prodest doctoribus supradictis, quoniam hiis duobus obstantibus, scilicet, presumptione et inuidia, aut non admittent, vel audire uel intelligere non curabunt, aut satagent mordere et deprauare. 40

Vobis, autem, qui «sacras literas ab infantia» didicistis, et qui «in timore Domini ambulatis», hoc non debet esse mirabile, cum sit uobis facillimum intueri quomodo sint et quantum «alienati a uulua, et errantes ab utero». 45

Vulua quidem est uteri janua. Nec ignoratis quin Sacra Scriptura sit janua per quam ad uterum superne matris, scilicet, Ecclesie triumphantis, ingrediuntur electi, que gignit eos in utero «karitatis Dei, que diffusa est in cordibus» eorumdem, ut probat Apostolus, *Ad Romanos*. [f. 136c] 50

40 tales parui O tale sperni 43 admittent O admicent 44 deprauare O dampnare

45 autem O om | literas O licteras 46 mirabile C mirabile 47 alienati C corr alienanti exp -c- O om

49 quidem O quod 51 triumphantis C trumphantis | que gignit O qui gignitur | karitatis CO caritatis 52 diffusa C diffusa | probat O add et

45 2Tim III, 15 45-46 2Esdr V, 9 47-48 Cf. Ps LVIII, 4

49 ,ianua uentris': ISIDORI, *Aetymologiae*, XI, I: «Vulva vocata quasi valua, id est, ianua ventris, vel quod semen recipiat, vel quod ex ea foetus procedat» (LINDSAY, II, Oxonii 1911, paragr. 137) 49-53 Similia exponit ARNALDUS DE VILLANOVA, in *Introductione in librum Joachim de semine scripturarum* (MANSELLI, «Bulletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano», núm. 63 (1951), 48; in *Allocutione super significatione nominis Tetragramaton* (CARRERAS ARTAU, «Sefarad», IX (1949), 85), et in *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* (PERARNAU, ATCA, VII/VIII (1988-1989), 70/288-71/306) 52-53 Rom V, 5

44 Vegeu la repetició de conceptes semblants, per exemple, en el tractat acabat d'esmentar, línies 142, 171, 177, 1592-1593.

47-49 Amb la mateixa frase bíblica ja foren estigmatitzats els teòlegs professionals en el *De mysterio cymbalorum* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 70. lín. 277). Vegeu també el *Tractatus quidam...*, 2535-2539.

49-50 En el *De tempore adventus Anticristi* hi ha almenys dues frases sobre el significat de la Sagrada Escriptura: «Specula Domini est Sacra Scriptura...» (ATCA, VII-VIII (1988-1989), 136, lín. 85; i «...notitie salubris, que reposita est in horreo sacri voluminis...» (*ibid.*, 104-105).

- 55 Vtrum autem moderni theologi exulent a Scriptura Sacra et exorbitent ab utero karitatis, «scrutamini Scripturas» sacras, in quibus est irrefragabilis ueritas, et attente inspicatis utrum illorum opera conformentur sacris eloquiis, et uidebitis plenissime ueritatem. In speculo namque Sacre Scripture datum est electis animaduertere peregrinantium deuiationes atque deformitates.
- 60 Comparetur igitur primo exercitium doctrinale ipsorum ad documenta sacra. Nonne legistis Apostolum se fateri quod nichil iudicauit se «scire... nisi Jhesum Christum et hunc crucifixum», et quod reliqua omnia detrimento fecit aut reputauit, et est arbitratus ut stercora propter Christum et karitatem ipsius, que omni scientie supereminet? Et iterum, quod ueritatem Christi non docuit in persuasibilibus humane sapientie uerbis, sed in simplicitate coram Deo, et sicut ex Deo in Christo locutus est? Nunquid ergo uidetur uobis quod illi uolunt esse maiores Apostolo quantum ad scibile et modum doctrine, qui, relicta sapientia pietatis Christi, se [f. 136d]
- 70 exercitant in considerationibus filosoficis et ueritatem theologicam nituntur filosofice demonstrare?

54-55 et exorbitent C *in mg* 55 karitatis CO caritatis 56 irrefragabilis C refragabilis 57 attente O actente | sacris C sacriis 58 electis C *add* peregrinantium 59 peregrinantium C *om* | deformitates O defformitates

60 igitur B itaque *in mg sup* 62 hunc C tunc 64 Karitatem CO caritatem 65 supereminet O *lect dub* superneminet 65-66 persuasibilibus O persuasilibus 67 locutus C loquutus | Nunquid C numquam 69 pietatis Christi C Christi caritatis 70 exercitant C *corr* exercitauit *exp ult -i-* | considerationibus C consciderationibus 70-71 filosoficis et ueritatem theologicam nituntur C *om* 71 filosofice C philosophice

55 Io V, 39; VII, 52 58-59 ‚in speculo’: Cf. ARNALDI DE VILLANOVA, *Tractatum de tempore aduentus anticristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 134-135, líns. 2-103, en particular 85 ss.)

61-62 1Cor II, 2 63-65 Philip III, 8 65-67 Eph III, 19; 1Cor II, 4

55 La frase ‚Scrutamini Scripturas’, obliga a recordar l’article dedicat al tema per Harold LEE, *Scrutamini Scripturas: Joachimist Themes and Figuræ in the Early Religious Writings of Arnold of Vilanova*, dins «Journal of the Warburg and Courland Institutes», 37 (1974), 33-56.

70-71 Gairebé dos segles abans, Abelard constatava que els estudiants li demanaven de donar més contingut filosòfic a l’ensenyament teològic, ja que «Quo enim fides nostra, id est, Christiana, inquit, difficilioribus implicita quaestionibus uidetur, et ab humana ratione longius absistere; validioribus utique munienda est rationum praesidiis, maxime vero contra impugnationes eorum, qui se Philosophos profitentur», *Introductio ad theologiam in libros tres diuisa. Prologus* (ML, 178, París 1855, 979). Contemporani estrictes d’Arnau, Roger Bacon, ja feia consistir l’estudi

Iterum, cum Scriptura testetur illos anathemate superne Jherusalem prophanari, qui regulam auream, per quam designatur humana philosophia, retinent ut Nachor, et qui muros Jericho reparant, per quos mundane sapientie uigor significatur, nunquid a sapientia pietatis Christi tales alienantur? 75

Rursum, cum dicat Apostolus quod placuit Deo non per sapientiam mundi huius, sed «per stulticiam predicationis saluos facere credentes», et idcirco suadeat dicens quod: «Si quis uidetur sapiens in hoc seculo, stultus fiat ut sit sapiens», quomodo huic eloquio se conformat theologus ille, qui maiorem temporis partem expendit, uel in discendis filosoficis documentis, uel intelligendis aut exponendis aut perscrutandis eorum scripturis, et qui posteros suos in hanc curiositatem precipitat incessanter? 80

Preterea, si Apostoli doctrina sit recta quando fideles uniuersaliter admonet «non plus sapere quam [f. 137a] oportet sapere», tantumque oporteat sapere quantum sufficit ad salutem sui uel edificationem proximi in fide et karitate, clamante Apostolo quod «omnia 85

72 anathemate C anatemate 74 philosophia O philosophia 74-75 reparant O reperiunt 75 uigor O iugo (?) | significatur BO signatur | nunquid C numquid 76 pietatis O pietati

78 mundi huius O huius mundi 80 seculo C mundo 81 maiorem O maioris | partem expendit C expandit partem 82 discendis C duscendis | filosoficis C philosophicis O phisicis (?) 83 qui C om 84 precipitat C precipitet

85 quando O quoniam 85-86 uniuersaliter V *add in mg* O ultra 86 admonet B ammonet C admoneret | oportet O oporteat 86-87 tantumque C om - que 87 oporteat O oportet 87-88 edificationem C hedificationem O hedifficationem 88 proximi O per Christum | caritate CO karitate | clamante C *add* populi

72-73 Cf. Ios VII, 21. 24-25; ‚regula aurea’: WALAFRIDI STRABI, *Glossa ordinaria in librum Iosue*, VII, 21: «Hanc furati sunt haeretici de Jericho, quasi auream regulam, qui philosophorum sectam conati sunt inducere in Ecclesiam: quorum anathemate multi perduntur, et quasi acerbo lapidum multitudine peccatorum extinguntur» (ML 113, París 1852, col. 511/C-D) 74-75 3Reg XVI, 34 78-79 1Cor I, 21 79-80 1Cor III, 18

85-86 Rom XII, 3 88-89 1Cor XIV, 26 90 Is XIX, 9

de la teologia en la dilucidació dels conceptes filosòfics connexes: «...principalis occupatio theologorum istius temporis est circa quaestiones, et maior pars omnium quaestionum est in terminis philosophiae cum tota disputatione, et reliqua pars, quae est in terminis theologiae, adhuc ventilatur per auctoritates et argumenta et solutiones philosophiae, ut notum est omnibus sufficienter...», *Compendium studii theologiae* (Thomas S. MALONEY, «Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters», XX), Leiden, Brill 1988, [32], lín. 16-20.

85-95 Vegeu el *Tractatus quidam...*, línies 2496-2505.

- ad edificationem fiant», dicant illi theologi, qui questiones disputant curiosas, «plectentes et texentes subtilia» circa considerationes intentionales tantummodo, ad quarum realitatem nec fides catholica nec humana experientia potest manuducere intellectum, quantum confert eorum saluti, uel quantum edificant proximum, talia docendo et pertractando, et quantum elongentur a sapientia pietatis Christi et a theologia, quam docuerunt Apostoli et eorum sequaces.

95 Et animaduertant utrum de ipsis loquatur Scriptura, cum dicit «quod fecerit Deus hominem rectum, sed ipse immiscuit se infinitis questionibus». Quid enim scientia de talibus ad beatitudinem conferret, cum dicat Apostolus quod uiatorum «scientia destruetur», etiam in illis cognoscibilibus, que disponunt ad beatitudinis terminum?

100 Potestis animadvertere quantum habeat de sapientia Christi, uel quo spiritu deducatur, [f. 137b] aut qua sapientia reguletur qui plus uult scire quam Apostolus uoluerit uel docuerit expedire. Nam quo zelo uel spiritu possunt circa talia occupari, non latet etiam ydiotas.

canc 89 edificationem O edifficationem 90 subtilia O sub talibus | circa C circha
91 catholica C chatolica 93 edificant C hedificant O hedifficant

95-96 animaduertant C animaaduertant 97 immiscuit B inmiscuit 98 scientia O scientiam 99 dicat C *corr* dicit | uiatorum O viatoris | etiam O et

101 animaduertere C animaaduertere | sapientia Christi O Christi sapientia 104 uel B et | circa C circha

96-97 Eccle VII, 30 98-99 1Cor XIII, 8. 10

103 Cf. Rom XII, 3

90 El text d'Is XIX, 9, fa així en les edicions tradicionals de la Vulgata: «Confundentur qui operabantur linum, pectentes (no ,plectentes') et texentes subtilia»; HUGO DE SANCTO CARO, *Correctiones Bibliae*, Ottob. lat. 293, f. 36d, també prefereix la lliçó reportada per Arnau: «plectentes, alias pectentes»; aquesta lectura pertany a una tradició textual representada inicialment per la *Bíblia* de Roma, San Paolo Extramuros, segons l'aparat crític del *Liber Isaiae ex interpretatione sancti Hieronymi cum prologo eiusdem et variis capitulorum seriebus* (Bíblia sacra iuxta latinam vulgatam versionem, XIII), Roma, Typis Polyglottis Vaticanis 1969, 91, col. 1; seria la de la revisió alcuiniana (*ibid.*, LVI), compartida per exemplars del grup transalpí (*ibid.*, LVII).

94-95 [i 101-104] Sobre la ,sapientia Christi', ja dibuixada en l'Antic Testament, vegeu del mateix Arnau la *Philosophia catholica et divina* (PERARNAU, ATCA, X (1991), 69, líns. 181-187); aquell podria ésser un bon punt de referència per a entendre allò que intentava de dir Arnau quan parlava de la «sapientia pietatis Christi» (lín. 69 i 94-95) o de la «sapientia Christi» (lín. 101), en virtut de la qual el teòleg és «scolaris Christi» (lín. 106).

Intelligentibus quoque patet tales non esse ueros theologos, cum 105
 illi tantummodo ueri sint, quos fore constat scolares Christi. Sed illi,
 secundum Apostolum solum existunt de scola Christi, qui se exer-
 cent ad pietatem. Quapropter intelligentibus non est dubium eos
 fore pseudotheologos, qui ad loquacitatem et ad intentionales ac phi-
 losoficas subtilitates, que nichil prosunt ad finem religionis catholi- 110
 ce, se exercent.

Preterea, cum dicat *Ysaïas*, quod omnis fructus totius diuine doc-
 trine hic est, ut auferatur peccatum, ostendant quomodo per talem
 philosophiam effugatur peccatum.

Videant quoque utrum alienentur a uia Dei, quorum studium 115
 non est uerba diuini uoluminis imprimere menti, quemadmodum
 faciebant sancti, sed pectus suum questionibus adimplere. Quomodo
 etiam seruant illud quod monet Apostolus, scilicet, quod «in psal-[f.

105 tales non esse C non esse tales 107 exercent O exercent 108 quapropter O
 quapropter 109 pseudo O pseudos | (et) ad C om 109-110 filosoficas CO philo-
 sophicas 110 subtilitates C subtilitates | prosunt C possunt 110-111 catholice C
 chatolice 111 exercent O exercent

112 dicat O dicit | Ysaïas O Ysayas | onis O omnes | diuine B seq Scripture
 exp 112-113 diuine doctrine C om 113 est O om | auferatur O auferatur 114
 philosophiam O philosophiam | effugatur C extingatur

115 vident O viderent | quoque O quod 116 quamadmodum O quem ad
 Deum 118 illud O id | monet apostolus O apostolus monet 118-119 psalmis O

107-108 Cf. 1Tim VI, 11

112-113 Cf. Is XXVII, 9

118-119 Eph V, 19 120 Cf. Col III, 16

105-111 Vegeu més avall el *Tractatus quidam...*, línies 2485-2495.

106-108 La idea és repetida en la *Lliçó de Narbona*: «...christià, en tant com
 christià (ço diu lo apòstol) no deu apendre ni saber sinó sciència de pietat, per la
 qual tan solament pusquen fer vida eternal» (BATLLORI, «Els Nostres Clàssics», 53-
 54, 162, líns. 18-21); i en l'*Alia Informatio Beguinorum*: «...crestià en quant és crestià,
 res als no deu fer, mas seguir Jhesucrist als més que porà en exemples e en sa doctri-
 na o sos enseyaments, e que les filosoficals envestigacions no són pròpies dels cres-
 tians, ans són comunes a tots los infeels» (PERARNAU, «Studia, textus, subsidia», II,
 Barcelona 1978, 73, líns. 528-536).

112-114 Arnau acompanya ací el text d'Is XXVII, 9, gairebé amb les mateixes
 paraules amb què el completava en la resposta a les objeccions al *Tractatus de tempore
 adventus Antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 167, líns. 1438-
 1441): «...cum, teste Isaia, omnis fructus ecclesiastice doctrine sit iste, scilicet ut
 auferatur peccatum, constat quod illorum magisterium venenosum existit, qui semi-
 nant peccatum in populo»; el lector, però, s'adona que el text de l'*Apologia...* en
 aquest punt no és tan punyent.

137c]-mis et hymnis et canticis spiritualibus» sibi ipsis, scilicet, in
120 studio priuato, loquantur, se ipsos docentes et commonentes per illa.

Cumque glorientur sedentes in cathedra quod, clauso uolumine,
quasi fitones de uentre suo, possunt multiplicare problemata, sillo-
gismos formare, ac texere argumenta, uideant quomodo se confor-
mant *Scripture* dicenti: «Verba Legis erunt scripta in corde tuo, et
125 meditaberis in eis sedens in domo tua, ambulans in itinere, dormiens
atque consurgens». Et alibi: «Volumen Legis non recedat de ore tuo,
sed meditaberis in eo diebus ac noctibus, ut custodias et facias que
scripta sunt in eo». Videat igitur unusquisque ipsorum, si per huius-
modi exercitium doctrinale custodit et facit que in Dei uolumine
130 continentur.

Quod si theologus ita docens uoluerit esse «de populo alti sermo-
nis», intendens docere magnos, uideat si discedit a uia Dei, qui per
YSAIAM aduersus doctores clamat: «Vbi est litteratus, vbi est Le-
137v]-gis uerba ponderans? Vbi est doctor paruulorum?». Vnde, si
135 uerba ponderent Aristotilis et aliorum filosoforum, nunquid a
uulua noscentur alienari et clausuras eius non intueri uel ignorare? Si
uero cupiditas inanis glorie trahit ipsos ad supradicta, constat eos
errare ab utero karitatis uel deuiare.

Sed in proposito notorium est quod karitas et, per consequens,
140 omnis perfectio religionis catholice discessit ab eis. Et primo clares-
cit istud per assertiones quas mordent et quas impugnare nituntur.

presis 119 et hymnis BO et in ymnis (O hymnis) 120 loquantur C loquentur |
commonentes B comonententes

121 glorientur BO glorientur | cathedra V corr chathedra exp primo -h- C chathe-
ra | quod V seq n canc 122 fitones O fictones 123 conformant C conforment O
conformentur 126 de ore C a corde 128 uideat O uiderant | igitur B ergo |
huiusmodi B huius 129 exercitium O exceptitium | que O quod 129-130 con-
tinentur O continetur

131 esse O om 132 discedit BO discedat 133 est (Le-) O om 135 Aristotilis
O articulis | filosoforum C philosophorum | nunquid C numquid 136 noscentur
C cognoscentur | clausuras B clausuras O clausuram 137 inanis O innanis | glorie
trahit O gloriatur hic 138 karitatis B add in mg CO caritatis | deuiare C deruare

139 karitas BCO caritas 140 catholice C chatolice | discessit C dicessis

124-126 Deut VI, 7 126-128 Ios I, 8

131-132 ‚Populus alti sermonis’: Is XXXIII, 19 133-134 Is XXXIII, 18

141 ‚assertiones’ (sive ‚assertiones de ultimis temporibus seculi’, lín. 143-144)
videntur esse ipsius Arnaldi *Tractatus de adventu Antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-

123-130 Vegeu el *Tractatus quidam...*, línies 2448-2466.

141 ‚Mordent / mosseguen’: vegeu la repetició de conceptes semblants en les
línies 44, 141, 171, 177, 1592-1593 del nostre text.

Quoniam bene scitis, quemadmodum audiistis, fuisse pronunciatum a maioribus uiris mundi quod assertiones de ultimis temporibus seculi, quas per ministerium uestrum presentauī Romane sedi (et exinde disseminate sunt per omnes catholicorum prouincias), et maxime assertio de tempore Antichristi, possibilis ueritatis sunt, et

144 Romane O racione | sedi O sedis 145 catholicorum C chatolicorum 146 maxime C *add* de | de tempore C *om* 147 impugnatores O impugnaciones 147-148

VIII (1988-1989), 134-169) et eius retractatio, scilicet *Tractatus de mysterio cymbalorum Ecclesiae* (*ibid.*, 53-107) 143 ‘a maioribus uiris mundi’, sub quibus uerbis intelligendus uidetur Bonifacius VIII, cuius encomium ea tempestate extollebat magister Arnaldus tam in *Instrumento altero appellationis...*, in praesenti volumine edito, líns. 91-92, quam in *Notificatione... ad regem Francorum*, *ibid.*, líns. 333-339; cf. *Protestatio... Benedicto XI... data* (PERARNAU, ATCA, X (1991), 206, lín. 366-369) 145 Vegeu la nota complementària a les línies 143-146 146-147 possibilis ueritatis: *Tractatus de tempore aduentus Antichristi* (*ibid.*, 156, líns. 970-974; i 156, líns. 990-991 i 996; cf. ea quae in introductione dicta sunt sub titulo *...Catholicae et possibilis ueritatis*

143-146 Les ‘assertiones de ultimis temporibus’ presentades a la seu Romana i després «disseminate per omnes catholicorum prouincias» no sembla que puguin ésser identificades altrament que amb el conjunt format pel *De mysterio cymbalorum*, presentat a Bonifaci VIII i les dotze lletres, intitulades *Tractatus epistolarum christini*, que n’acompanyarien d’altres tants exemplars tramesos a diferents punts d’Europa (el mateix Arnau parlava de «duodecim epistolas, quibus opus ferretur per orbem», *Protestatio... Benedicto XI... data* (PERARNAU, ATCA, X (1991), 206, lín. 379). Aquest conjunt de tractat i lletres és el que es troba, sense d’altres textos, en l’actual volum 40. E. 3 de Roma, Biblioteca Corsiniana, descrit per mi sota el títol de *L’exemplar del De mysterio cymbalorum d’Arnau de Vilanova ofert a Bonifaci VIII*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», VI (1987), 299-303; quant a la persona, de la qual el text diu que «per ministerium uestrum presentauī Romane sedi», i que ací és clarament Jacme Blanc, segurament ha d’ésser identificada amb la qualificada de «domesticum tuum ac deuotissimum», per mitjà del qual el mateix Arnau diu en l’*Epistola nuncupatoria tractatus Philosophia catholica et diuina ad Bonifacium VIII* (PERARNAU, ATCA, X (1991), 198, lín. 44) que enviava a aquell papa aquesta *Philosophia...*

Però ací es presenta un petit problema: el text de les línies 143-144 sembla dir que aquells dos tractats que contenen les ‘assertiones de ultimis temporibus seculi’ foren presentats a Bonifaci VIII per tercera persona; descartada la presentació del *De tempore aduentus Antichristi*, només resta la del *Tractatus de mysterio cymbalorum*, cosa també, sembla, impossible, car la miniatura inicial del volumet de la Corsiniana posa davant els ulls l’acte d’oferta del *De mysterio...* a Bonifaci VIII, extrem confirmat perquè manca la corresponent lletra de tramesa entre les del *Tractatus epistolarum christini* (en canvi, hi ha *Epistola nuncupatoria...* enviant la *Philosophia catholica et diuina*); confirmant el darrer punt, la *Protestatio... Benedicto XI... data* (ATCA, X (1991),

sub ratione possibilis tantum fuerunt scripte. Nec impugnatores, aut illi de quibus scripsistis, uel alii, possunt istud negare [f. 138a] ullo modo, quoniam insanus esset quicumque uellet asserere quod non
 150 verificabuntur, quia de futuris et maxime pendentibus a supernaturalibus causis, soli Deo relinquitur certitudo.

Scitis etiam quod predictae assertiones catholice sunt, quia nullo modo innituntur filosoficis documentis, ymo illum processum anathematizant, sed innituntur textui sacri canonis et reuelationibus
 155 diuinis, pie et caritative expositis, zelo uidelicet salutis fidelium, ut

aut illi C om 148 uel C nec 150 verificabuntur O verifficabunt | pendentibus B seq et exp 151 relinquitur C delinquitur

152 catholice C chatolice 153 innituntur C inituntur | filosoficis C filosoficis 154 anathematizant B corr anathematizant exp -at- C anathematizant O anathematizant | innituntur C inituntur O imictuntur (?) | textui C testu | reuelationibus C

153-155 Arnau de VILANOVA, *De tempore adventus Antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 143, lín. 395-410; cf. 153, lín. 841-872; 156, líns. 966-96; 158, líns. 1046-1047; 169, lín. 1495-1509); *De mysterio cymbalorum* (IBID., 71-73, lín. 307-330) 156-157 La fórmula 'terrena festinent contempnere et amare celestia', almenys inspirada en una pregària litúrgica, també es troba de manera equivalent en JOAQUIM DE FLORE, *Expositio in Apocalipsim*, Venècia 1527, f. 162b: «Quarta intelligentia que vocatur contemplativa... Hec quam maxime intelligentia docet nos terrena despiciere et amare celestia; contempnere temporalia et affectare eterna»; i encara: «...quatuor speciales intellectus, quibus ut terrena homines despiciant, impugnatur hic mundus». És possible que s'inspirés en la *Glossa ordinària* de Walafrid Estrabó a Is XXXIII, 17: «...in celo positi, terrena despiciunt» (ML 113, París 1852, 1276/D). Arnau de VILANOVA, *Philosophia catholica et divina*, s'apropià la fórmula: (ATCA, X (1991), 68, 178, amb les notes tant d'aparat de fonts com complementària)

207, lín. 418) diu que el mestre s'armà de valor i l'envià («...audaciam mittendi concepit...», *ibid.*). Creuria, doncs, que Jacme Blanc fou també el portador del tractat d'Arnau acabat d'esmentar, la *Philosophia...*, a Bonifaci VIII. El *Tractatus epistolarum christini* fou publicat per Joaquim CARRERAS I ARTAU, *Del epistolario espiritual de Arnaldo de Vilanova*, dins «Estudios Franciscanos», 49 (1948), 79-94 i 391-406.

152-158 Des del *De tempore adventus antichristi*, Arnau havia insistit a reafirmar la qualitat 'catòlica' de la seva proposta i del discurs en què recolzava: ATCA, VII-VIII (1988-1989), 168, lín. 1472; *ibid.*, 106, líns. 1050-1051 (*De mysterio cymbalorum*); la *Philosophia catholica et divina* porta la definició de 'catòlica' en el mateix títol. La preocupació va passar al *Tractatus quidam...*, línies 2438-2443.

156-157 La frase «terrena festinent contempnere, desiderando celestia» només és una formulació diversa d'aquell lema «terrena despiciere et amare celestia», que, tret del *Missal Romà*, Arnau anava repetint en les obres successives: cf. ATCA, VII-VIII (1988-1989), 183, lín. 544-545 (*De mysterio cymbalorum*); X (1991), 68, notes de fonts i complementària a la línia 178 (*Philosophia catholica et divina*).

ab amore seculi huius procul uerissimili terrore pellantur, et terrena festinent contempnere, desiderando celestia, quod est finis predicationis euangelice uel doctrine.

Quis ergo fidelium non cognoscat illvm a caritate nudatum et inimicum euangelice pietatis, qui studiose impugnat assertiones possibili ueritatis, que non tantum catholice sunt in materia et in forma, sed etiam fine? 160

Nonne de substantia caritatis, ut ait Apostolus, est congaudere ueritati, et maxime utili ad finem doctrine Christi? Quis bubulcus ignorat quod sic [f. 138b] dicere, scilicet: ‚Possibile est, sicut uidentur sonare Scripture, quod infra hoc centenarium Antixristi persecutio superueniet‘, plus proderit ad finem predictum quam oppositvm affirmare? 165

Quod autem hii non congaudeant ueritati, declaratur per hoc, quoniam antequam diligenter uiderint et attente perlegerint dictas assertiones, morsibus condampnant. Per quod non solum patet eos alienari a diuina doctrina, sed etiam ab humana, cum utraque prohibeat imperfecte cognita iudicare, fortiusque incognita. 170

Vel, si forte perlegerint, tamen illud quod in scriptura assertio- num cognoscunt indubitanter esse verum et rectum, nulla uoce 175

reuellationibus 156 procul C prochul | uerissimili C verisimili 158 euangelice O euangelice

159 illvm C corr illud 160 euangelice O euangelice | studiose C studiosse | impugnat B inpugnat 160-161 possibilis O impossibilis possibilis 161 tantum B terra | catholice C chatolice

163 congaudere C gaudere O cum gaudere 164 utili O *lect dub* nulliter (?) | doctrine Christi O Christi doctrine 165 possibile C possibile 165-166 uidentur C uidetur 166 infra O in 166-167 persecutio C persecutio 167 oppositvm C appositum

169 autem O tamen | congaudeant O congaudiant (?) 169-170 hoc quoniam antequam C *add in mg* hoc quoniam quam 170 quoniam B *add* aut | diligenter C dilligenter | et B *add int lin* | attente B atente O actente | dictas C *om* 171 condampnant BO condempnant 173 imperfecte B inperfecte | iudicare, fortiusque incognita O *om*

174 forte B *seq* persol *exp* 177 aut C et 178 sed O *add* penitus

163-164 Cf. 1Cor XIII, 6

167-168 Cf. ARNALDI DE VILLANOVA, *Tractatum de tempore adventus Antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 161, líns. 1158-1163) 169 Cf. 1Cor XIII, 6

164 Vegeu la nota complementària a la línia 1177.

166-168 Vegeu *De tempore adventus Antichristi* i *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 168, lín. 1472-1474; i 87-88, lín. 638-651, respectivament).

171 i 177 Vegeu les notes complementàries a les línies 44, 141, i 1592-1593.

comendant, sed penitus subticent, querentes ibidem dubios passus, ubi possint latratus aut morsus dare, non accipiendo dicta secundum mentem scribentis, sed peruertendo.

180 Non, ergo, in spiritu caritatis accedunt ad ea, sed sola contradicendi libidine: quod ab iniquitate procedit, dicente *Psalmista* quod «qui cogitant iniquitates in corde, tota die constituunt prelia».

185 Patet etiam propositum quantum ad modum [f. 138c] resistendi uel impugnandi. Et primo, ex parte actus. Quoniam ipsa impugnatio inique fit, uel iniuste. Nam assertiones in scriptis presentate sunt summis ecclesie iudicibus ut uariari non possint et omni conspectui pateant. Nullus, igitur, potest eas impugnare iuste ac secundum equitatem, tam euangelicam quam ciuilem, nisi suas obiectiones tradat in scriptis consistorio supradicto, quemadmodum ibi et alibi sepe, sicut scitis, petiuimus. Si enim confidunt de sua scientia et
190 zelant pro ueritate, suas rationes deberent scripto perpetuare et

180 psalmista C spsalmista 181 constituunt C constitunt O constituerunt

183 impugnandi B inugnandi | impugnatio B inugnatio 184 inique O iniqua | iniuste O iuste 185 summis C sumis | omni B omnium O omni 186 igitur B ergo | eas C eos | impugnare B inugnare 187 euangelicam O euuangelicam 189 petiuimus B quesiuimus O petimus | enim O enm 190 zelant C zellant

180-181 Ps CXXXIX, 3 181-184 Cf. ARNALDI DE VILLANOVA, *Tractatum de tempore adventus Antichristi*, (PERARNAU, ATCA (1988-1989), 165, lín. 1352-1362) 186-189 'in scriptis': IBID., lín. 1358 188-189 'ibi et alibi... petiuimus': en l' *Instrumentum alterum appellationis a processu Parisiensium ad Apostolicam Sedem*, del 12 d'octubre del 1300, ja demanava «rationes in scriptis» (PERARNAU, edició d'aquest volum, lín. 43). «...licet instanter peterem rationes in scriptis»; i havent-les demanades en aquella ocasió és pura lògica que també ho fes davant el consistori papal, tal com diu la línia 188; dissortadament no s'ha conservat el text d'aquella intervenció davant cort romana.

176-178 Vegeu les línies 2340-2346 del *Tractatus quidam...*, publicat a continuació.

186-189 L'exigència que els seus contraris li donessin les objeccions per escrit ja compareix en l' *Instrumentum alterum appellationis a processu Parisiensium ad Apostolicam Sedem*, publicat en aquest volum, lín. 43; immediatament després de l' *Apologia...*, seria particularment viva en el moment de les *Denuntiationes Gerundenses* en relació a fra Bernat de Puigercós, sobretot en la *Denuntiatio secunda contra eundem fr. B. de Podio ceroso, predicatorem* (CARRERAS ARTAU, «Anuario del Instituto de Estudios Gerundenses», V (1950-1951), 53-54).

189-193 No és ben bé veritat que els seus oponents només el criticaven de paraula i no publicaven les seves crítiques i objeccions, car per escrit es contraposaren a Arnau de Vilanova ja en un primer moment Pèire d'Alvèrnia, i Jean Quidort de París, i després, ja mort Climent V, Guiu Terrena, Nicolau de Lira, Henry of

publicare. Cum igitur, non sic faciant, sed uoce transeuntis prolatoris, aut forte latratus, impugnent occulte, nunquid est patens quod impugnatione sit iniqua? Nam ego, quidem, ut scitis, «palam locutus sum mundo..., et nichilum in occulto».

Secundo, uero, ex parte gestus. Nam si, ut dicitis, subridendo, 195 torquendo labia et ‚mouendo caput‘ mordent assertiones, constat quod intemperantie motus exercent, quam Christi religio nunquam patitur, nec doctrina suadet, [f. 138d] cum Ipse, qui prebuit semetipsum in regulam et exemplar humane perfectionis, nusquam risisse uel cachinnasse legatur, ymo sepe fleuisse, clamans aperte quod 200 cachinnans in contemptum proximi «reus erit consilio». Inter beatos quoque, lugentes connumerantur et non ridentes.

O celant 191 non C om | sed C sub | uoce O noctem 191-192 prolatoris CO prolatoris 192 impugnent B impugnant | occulte BC oculte | nunquid C numquid 193 impugnatione B impugnatione | locutus C loquutus O loquutus 194 nichilum O nichillum | in B add in mg | occulto BC oculto

195 si, ut O ut si | dicitis C dictis | subridendo B add et 197 motus B corr mortus exp -r- | exercent O exercent 199 risisse C rississe 200 cachinnasse C chachinas se 201 cachinnans C chachinans | consilio C consilio 202 connumerantur CO connumeravit

193-194 Io XVIII, 20 cf. Arnau de VILANOVA, *Philosophia catholica et divina*, (PERARNAU, ATCA, X (1 991), 62, lín. 71-75; i 63, lín. 88-95) 196 ‚torquere labia‘: cf. Prov. XIX, 1; ‚mouere caput‘: cf. Mt XXVII, 30; Mc XV, 29; ultra la referència evangèlica, sota aquestes expressions sembla haver-hi un mal record personal: en l'*Instrumentum alterum appellationis a processu Parisiensium ad Apostolicam Sedem*, Arnau es queixa que en una d'aquelles sessions, per a ell de tan mala memòria, un frare franciscà «movebat caput irridendo» (PERARNAU, text publicat en aquest volum, lín, 65) 200 ‚sepe fleuisse‘ cf. Io XV, 15; Lc XIX, 41 201 Cf. Mt V, 22 202 Mt V, 5

Harclay i Hug de Novocastro; els textos dels quatre primers han estat publicats dins ATCA, VII-VIII (1988-1989), 171-222; el del cinquè, a cura de Franz PELSTER dins «Archivio Italiano per la Storia della Pietà», I (1951), 25-82; el de Novocastro no sé que tingui edició moderna. Arnau, però, seguia demanant les objeccions per escrit encara en el *Raonament d'Avinyó* (BATLLORI, «Els Nostres Clàssics», 53-54, Barcelona, 1947, 212, lín. 4), potser exigint que s'enviessin oficialment a la Santa Seu, que se n'havia reservat el judici.

196 Cal suposar que allò que Arnau de Vilanova tenia intenció de reportar era el «locuti sunt labiis et moverunt caput», del *Salm XXI*, 8b. Vegeu la nota a l'aparat de fonts.

202 Hi ha un sermó de sant Vicent Ferrer que incideix en aquest tema i exposa les cinc vegades que Jesús plorà, alhora que insisteix en què els evangelis mai no diuen que rigués; el predicà, per exemple, a Morat (Murren) el divendres abans del diumenge de Passió, 14 de març de 1404, i es conserva a Fribourg, Couvent des

Nusquam etiam Scriptura testatur quod risus existat effectus alii-
 cuius uirtutis, aut signum, sed expresse dicit errorem esse. Karitas,
 205 autem, et quicquid ad perfectionem euangelicam pertinet, omnem
 excludunt errorem. Qui, ergo, ridiculis et cachinnis ac contemptibus
 fastuosis mordent assertiones, quomodo suam modestiam, ut ortatur
 Apostolus, omnibus hominibus faciunt esse notam?

Preterea, cum per tales gestus proximum ad tristitiam prouocent,
 210 quomodo ambulabunt in karitate, cum Apostolus dicat quod, si
 propter cibum frater tuus contristatur, iam non secundum karitatem
 ambulas? Nam, si non ambulat secundum karitatem, qui dat proxi-

203 risus O usus | effectus O affectus 204 errorem esse O esse errorem | kari-
 tas B corr claritas exp -l- C caritas 205 euangelicam O euuangelicam C angelicam
 206 excludunt O excluderunt | ridiculis C riddiculis | cachinnis C chachinis |
 contemptibus C seq sti *canc* 207 fastuosis O fatuosis

209 prouocent C prouocant 210 quomodo O quo autem | ambulabunt B ambv-
 labunt | karitate BCO caritate | dicat B dicant O dicit 211 secundum C seq vir
canc | karitatem BCO caritatem 212 ambulas V seq n *canc* | non O om | ambulat

203-204 Cf. Job VIII, 21 (et Eccle X, 19); et annotationem complementarem
 ad hos versus 205-206 Cf. 1Cor XIII, 6. 12 207-208 Cf. Philip IV, 5
 210-212 Cf. 1Cor VIII, 8-13; Rom XIV, 20-23

Cordeliers, ms. 62, ff. 64-67: *Feria sexta in Mureto. Domine, veni et vide: et lacrimatus est Ihesus*, Jo XI, 34; és publicat dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVIII (1999), 75-82 i 550, núm. 192; fou repetit en ocasions diverses sota d'altres temes bíblics.

203-204 Cal remarcar que, en comparació amb mestre Vicent Ferrer, Arnau és molt més radical: no es limita a dir que els evangelis no fan constar que Jesús rigué, ans nega que segons l'*Esriptura* el riure hagi d'ésser avaluat positivament en la vida del cristià; però el ,nusquam' no sembla veritat i per tant tampoc no ho és que sempre ,errorem esse': efectivament, en la *Vulgata* cal distingir entre el substantiu ,risus' i el verb ,ridere'; és veritat que el primer és emprat sovint dins context pejoratiu, però els dos llocs indicats en l'aparat de fonts en són (o semblen) excepció; en el verb, la situació canvia: hi ha un clar ús neutre: Eccle III, 4; Prov. XXIX, 9; i no manquen els llocs, en els quals el sentit és positiu: Ps LI, 8; Prov I, 26; XXXI, 25; Ecclí XXI, 23; i sobretot Lc VI, 21. Aquesta anàlisi desemboca en una pregunta: utilitzava Arnau unes concordances bíbliques (o les tenia a l'abast de la mà en escriure l'*Apologia*...?) O aquest és un altre cas, en què tirà al dret i encaminà l'aigua al propi molí? Però ací hi pot haver una (altra?) incongruència d'Arnau: ,riure / somriure' seria un dels noms bíblics aplicables a Jesucrist: «Per Ysach, que vol dir ,ris', és significat nostre senyor Jesuchrist, lo qual és ris e joch e goig de vida eternal...», *Lliçó de Narbona* (BATLLORI, «Els Nostres Clàssics», 53-54, 162, líns. 2-4); remarquem la subjacent teologia negativa de les realitats de creació.

mo studiose tristan-[f. 139a]-di materiam propter cibum, multo minus qui sine causa necessitatis alicuius turbat eum.

Nunquid per istud cognoscitis quod falso gloriatur se fore ministros Dei, cum illis specialiter dicat Apostolus: «Nemini dantes ullam offensionem, ut non uituperetur ministerium nostrum», etc. Et rursus, generaliter dicat fidelibus: «Sine offensione estote iudeis, et gentibus, et ecclesie Dei»? 215

Non solum autem gestus predicti ostendunt eos a karitate discedere, ac spiritui deseruire superbie uel erroris, sed etiam uerba. Nam si, ut fertis, asserit quod sicut assertiones multorum precedentium super tali materia fuerint inanes et steriles, sic et iste: cum constet eos ignorare quid sit futurum, et iste assertiones habeant fundamenta catholica, precedentium uero assertiones innitebantur solummodo coniecturis humanis, iam patet etiam ydiotis quod solum loquantur ex animo et non ex rationis iudicio. Sed uoluntas, que facit aliquid operari sine freno rationis et lima, proculdubio est erronea. [f. 139b] Non igitur operantur ex karitate, cum talibus uerbis impugnant assertiones. 220 225 230

Ipsa etiam impugnatio, sicut alias audiuiatis, ostendit eos non habere prudentiam, quia nec utuntur celesti consilio, per quod, in *Actibus* dicitur quod si hoc est a Deo nulla impugnatione poterit impediri quin prosperetur. Si uero non, euanescet absque impugnatore; neque humano, cum humana ratio dictet quod, si effectus eueniat ut asseritur, impugnatores erunt cunctis hominibus in opprobrium et contemptum. 235

V *corr* ambulant *exp* -n- | karitatem C caritatem | qui O quod 214 qui O que | necessitatis alicuius turbat O necessitati alicui conturbant

215 Nunquid CO Numquid

220 karitate C caritate 221 spiritui O ipsum | sed B set 222 si, ut O sicut | fertis B fert *add* -is *int lin* | assertiones C *seq* justorum *canc* 223 inanes O inuanes | iste O ille | constet C constat O stet 225 catholica C chatolicha | innitebantur BC initebantur O innuctebantur 226 ydiotis O a ydiotis 229 operantur O operatur | karitate BCO caritate O *praet* tali | impugnant BC inpugnant O impugnantur | loquantur O loquatur

231 impugnatio B inpugnatio 232 utuntur B utvntur 233 impugnatione B impugnatione O impigra (?) pugnatione 234 impediri B inpediri | euanescet O euaneset 234-235 impugnatore C impugnatione 235 ratio B *corr* ratione *exp* -ne O non | effectus O affectus 236 impugnatores B inpugnatores | cunctis hominibus O cunctis omnibus hominibus 236-237 opprobrium BCO obprobrium

216-217 2Cor VI, 13; 218-219 1Cor X, 32

222-223 Cf. Arnau de VILANOVA, *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 105, lfn. 1621-1628)

233-235 Act V, 38-39

240 Ergo, sufficienter hiis declaratur quod neque karitas neque prudentia sint in eis. Nec mirum, quia «non est timor Dei ante oculos eorum», in quibus intemperantie supradicte regnant. Propterea nescierunt neque intellexerunt, sed in tenebris ambulant, ut principia sapientie non habentes.

245 Quoniam aliqui tamen, ut dicitis, uidentur eas impugnare aliquibus rationibus aliquid apparentibus uobis, propterea debetis primum et secundum et tertium opus habere pre manibus. Nam, si diligenter studueritis in eisdem, ibidem inuenietis responsiones ad eas catholicas [f. 139c] et sinceras, atque sufficientes, maxime cum ex omni parte catholicarum prouinciarum collecte sint ibi quecumque obiectiones a uiris notabilibus in sacra scientia fieri potuerunt.

238-242 B2 in *mg sup* 238 Ergo... karitas B2 *text in relig abscissus* | hiis O hic | karitas CO caritas 239 sint O sit | mirum C miror | oculos O oculos 241-242 ambulant... habentes B1 *text in relig abscissus*

244 rationibus C *om* 245 tertium O est | habere C prehabere 246 diligenter C dilligenter | studueritis O studeritis | inuenietis O venietis 247 catholicas C chatolicas | et C *add* sanctas 248 ex O *om* | collecte C colecte | ibi O in 249 notabilibus C notabilibus | potuerunt O poterunt

239-240 Ps XIII, 3 241 Ps LXXXI, 5

245-249 Cf., exempli gratia, partem centram *Tractatus de tempore adventus Antichristi*, ubi Arnaldus respondet obiectionibus sibi cognitis (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), a 153, línia 829, ad 168, línia 1469); de quo videre potes in praesenti volumine notulam *Sobre l'estructura global del De tempore adventus Antichristi d'Arnau de Vilanova*

244-245 La identificació dels ‚primum et secundum et tertium opus‘ respectivament amb el *De adventu Antichristi*, el *De mysterio cymbalorum* i la *Philosophia catholica et divina* és confirmada per la referència de les línies 472-475 al *De adventu Antichristi*, per la de les línies 482-484 (‚primum opus‘) amb el mateix tractat, i sobretot per la de la línia 301 (‚in tertio opere‘) amb la *Philosophia catholica et divina*, tal com el lector pot veure en les notes corresponents d’aparat de fonts.

245-249 Crec que s’ha de subratllar el paral·lelisme entre aquesta observació inicial a les respostes i la que féu el mateix Arnau en començar de respondre a les primeres objeccions en el *De tempore adventus Antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 153, lín. 829); ve a dir que, si el lector coneix la doctrina del (ací dels) opuscle(s), la contesta a les objeccions és fàcil; o, dit d’altra manera: Només coneixent la doctrina del(s) tractat(s) impugnats és possible de respondre a les objeccions que els són fetes.

Et ut possitis facillime irritare et annullare obiectiones ,inimici 250
 hominis, qui conatur superseminare zizaniā tritico', fundamentum
 semper tenebitis illibatvm, scilicet, quod zelo tantummodo glorie
 Christi et salutis proximorum siue correctionis, et non ex indignatio-
 ne uel contemptu cuiuscumque, aut odio seu liuore, promoueatis
 assertiones. Nam sic, proculdubio dabit uobis Deus intellectum in 255
 omnibus, ut ait Apostolus *Thimotheo*. Nec discedatis a lima et lumine
 sacrorum eloquiorum; et sic procedendo, sitis certus, sicut de morte,
 quod in uobis adimplebitur illud *Psalmi*: «Super inimicos meos pru-
 dentem me fecisti mandato tuo, quia in eternum mihi est. Super
 omnes docentes me intellexi, quia testimonia tua meditatio mea est. 260
 Super senes intellexi, quia mandata tua quesui». [f. 139d] Sola enim
 doctrina Dei est illa sapientia, pro qua dicitur accedenti ad eam pio
 sensu et animo: «Stude sapientie, fili mi..., ut possis exprobandi res-
 pondere sermonem».

Pro illis autem, qui accedunt ad eam in spiritu magistralis infla- 265
 tionis, dicitur per PSALMISTAM: «Turbati sunt et moti sunt sicut
 ebrius. Et omnis sapientia eorum deuorata est». Per YSAIAM quoque
 dicitur: «Perdam sapientiam sapientium et prudentiam prudentium
 reprobabo». Idem etiam generaliter de ipsis annunciat: «Ego 270
 Dominus conuertens sapientes retrorsum et stultam faciens eorum
 scientiam». Sed in materia prenoscendi uentura tempora propter
 necessitatem ecclesie, loquitur JEREMIAS apertissime, quando dicit:
 «Miluus in celo cognouit tempus suum», et cetera, usque ibi:

250 annullare BCO annullare | inimici O inimici 251 conatur C conatur |
 zizaniā C zinzaniā 254 cuiuscumque BCO cuiusquam | aut O om | odio C corr
 aodio *canc* a- | seu B sev 235 proculdubio C *add* Deus | Deus C om 256
 Thimotheo CO Thimoteo V *seq* n *canc* | Nec C ne 257 sitis C scitis 258 adim-
 plebitur C *seq* id *canc* | illud O istud 259 mihi CO michi 260 intellexi C *add*
 intellexisti 261 senes O senex 262 pio C pro 263 filii C filii | possis C possum
 | exprobandi B exprobranti

265 qui O que | eam O illa 265-266 inflationis O inflactionis 266
 Psalmistam B *lect dub* psaleriam | sicut O sic 268 sapientium C sapientum | pru-
 dentium C prudentum 269 Idem etiam B Jeremias quoque 270 sapientes C sapien-
 tiam 271 uentura O vetera | propter O per 272 Jeremias O Jheremyas B om 273

250-251 ,inimici hominis': cf. Mt XIII, 25. 28 255-256 Cf. 2Tim II, 7
 258-261 Ps CXVIII, 98-100 263-264 Prov XXVII, 11

266-267 Ps CVI, 27 267-269 Cf. Is XXIX, 14; 1Cor I, 19 269-271 Is
 XLIV, 25 272-277 Ier VIII, 3-9

265-271 Sobre el tema de la ,magistralis inflatio' hom pot recordar les línies
 10-18; el tema torna en les 293-206.

- «Quomodo dicitis: ‚Sapientes nos sumus, et Lex Domini nobiscum est’? Vere mendacium operatus est stilus mendax», scilicet, philosophicus, «scribarum. Confusi sunt sapientes, verbvm enim Domini proiecerunt, et sapientia eius nulla est in eis» [f. 140a]
- 275
- Ecce hic palam super proposita materia loquitur, et proverbium nullum dicit. Quam uero palam loquatur, uobis clarissimum est, qui
- 280
- nouistis experimento preterita circa istam materiam: vos enim scitis quod totum collegium theologorum Parisius, in capella Sancti Dionisii de Passu, aperta confessione concessit quod assertiones erant possibilis ueritatis et catholice tradite. Qua confessione non obstante,

ibi O *illud* (?) 274 et B *iter, primo exp* | Lex O lux | nobiscum O vobiscum 275 mendacium C mendaciis | stilus CO stillus 275-276 philosophicus B filosoficus 276 scribarum O *add* et | enim B *add in mg* 277 proiecerunt O proiecerunt

278 super proposita O superposita | loquitur BCO *add* eis 279 Quam C quoniam | uobis C *om* 280 circa C circha 281 theologorum O *seq par canc* 282 Dionisii C Dyonisi O Dyonisii | confessione O confusione 283 catholice C chatolice | confessione O confusione 284 noluerunt C nolluerunt | tolerare CO tollerare 285 postmodum C postquam | tolerauit CO tollerauit | patefacta nequicia C pacte facta notitia 286 suggestionis C sugestionis O subgestionis

278-279 Cf. Io XVI, 29 281-286 ‚in capella Sancti Dionisii de Passu’: cf. Arnaldi de VILLANOVA, *Instrumentum alterum appellationis a processu Parisiensium ad Apostolicam Sedem* (PERARNAU, text publicat en aquest volum, líns. 20-27): «...ut ipse (cancellarius) vel in capella Sancti Dyonisii de Passu retulit inde presente..., item recolens quod cum in capella predicta in vestri gratia iurgalariter ad privatam colloquium recepistis...» 281-283 *Tractatus de tempore adventus antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 165, líns. 1345-1362) 284 Des del primer moment és constant la condícia d’Arnau de Vilanova a estendre la versió que la censura teològica de la doctrina del dit tractat d’Arnau només l’hauria qualificada de ‚temerària’: *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum* (PERARNAU, text editat en aquest volum, lín. 198-199: «...dampnandos, non ut erroneos, sed ut temerarie assertos...» i en l’*Instrumentum alierum appellationis a processu Parisiensium ad Apostolicam Sedem* (PERARNAU, text publicat en aquest volum, lín. 31: «...dicebatis esse temerarie assertos...»); cf. *Tractatum de tempore adventus Antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 156, líns. 964-965): «Doctores vero Parisienses, qui suprascripta ut temerarie asserta condemnant...»; cf. etiam 161, líns. 1169-1172; cf. etiam *Sobre l’estructura global del De tempore adventus Antichristi d’Arnau de Vilanova*, en aquest volum 285 La ‚tolerància’ de l’Església Romana consisteix en el, diguem-ne, ‚nihil obstat’ a la publicació del *De mysterio cymbalorum*.

dixerunt esse temerarium diuulgare ipsas, et noluerunt tolerare quod

284 La censura teològica que és reportada en l'aparat de fonts a aquesta línia és recordada per Arnau en d'altres moments i de formes diverses; veladament en la *Philosophia catholica et divina* (PERARNAU, ATCA, X (1991), 150, línies 12-13); encara més velada en l'*Epistola nuncupatoria tractatus Philosophia catholica et divina ad... cardinales* (*Ibid.*, 199, líns. 103-104); de forma ben clara en la *Protestatio... ad Benedictum XI* (*Ibid.*, 203, líns. 242-243): «...neque persecutores eum de errore, sed de temeritate solummodo accusarent». En el nostre text torna l'acusació ben clara, ho i precisant, però, un petit detall: que la censura no afectava directament la previsió de l'Anticrist, sinó el fet de divulgar-la; la *Confessió de Barcelona* confirma la precisió i per la seva banda afegeix que allò que fou considerat temerari fou la divulgació de la interpretació de *Dn XII*, 11, feta per Arnau, és a dir per un home casat, jurídicament un «clericus coniugatus»: «Al qual enteniment [interpretació esmentada] quan contrastà lo col·legi dels teologians de París, atorgà e regonech que no'y contrastaria per error ni per falsedat que contengués, mas per temeritat, ço és, car jutjàvent altrecuytadament que hom mullerat denunciàs ni scrivís çó que ells no havien denunciat ni scrit» (BATLLORI, «Els Nostres Clàssics», 53-54, Barcelona 1947, 111, línies 10-16).

Un altre punt explícitament acceptat per Arnau és que hi hagué document oficial del bisbe de París, encara que aquest actués incitat pels teòlegs de la facultat de teologia, que Arnau feia culpables de la persecució; de vegades, però, de forma no massa velada, els tornava la pilota titllant llurs posicions no sols de temeràries ans encara d'errònies, com en les dues del *Tractatus de mysterio cymbalorum Ecclesiae*: «Qui vero scrutantur utrum ecclesia Romana inter ceteras ecclesias orbis huius primatum obtineat... non solum exercent scrutinium temerarium, sed erroneum» (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1998-1999), 65, líns. 189 i 192); i «non solum temerarium, sed erroneum est attentare vel aggredi scrutinium rei prohibita» (*Ibid.*, 68, líns. 254-256); ja en l'apèndix al *De tempore adventus Antichristi* ho havia fet: «...cum sit non solum temerarium, sed erroneum dicere vel asserere quod sensus possibilis verificationis eloquiorum sacrorum non sint a fidelibus contemplandi...» (*ibid.*, 157, líns. 997-999). Guiu Terrena, precisant, considera temerari exposar *Act*, I, 7, de la manera que ho fa Arnau, apartant-se de tota la tradició: *Utrum per notitiam sacrae scripturae possit determinate sciri tempus Antichristi* (PERARNAU, *ibid.*, 202, líns. 418-420). L'autor del *Tractatus quidam...*, editat a continuació, també recorda les dues censures (erroni-temerari), però per separat, i sense connexió amb els professors ni el bisbe de París, ans només atribuïdes a uns anònims «quidam / alii» (líns. 29 i 32).

No havent-se conservat (o almenys essent desconeguts) els documents de l'altra banda (teòlegs i bisbe de París), l'única cosa que és possible de recordar és que almenys la primera acusació de l'Oficial del bisbe de París afirmava que el *De tempore adventus Antichristi* contenia «quaedam contra fidem et quedam contra evangelium», segons que reporta el mateix Arnau en la *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum* (PERARNAU, *Sobre la primera crisi...*, en aquest volum, lín. 185); i Petrus de Alvernia (que estigué present en l'acte en què Arnau notificava haver apel·lat a la Santa Seu, tal com fa constar el notari de l'acte), en el seu *Utrum Antichristus sit venturus in brevi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 217, lín. 206-208), és taxatiu: «...asserens Antichristum venturum tempore futuro determinato... errat in sacra

285 postmodum Romana ecclesia toleravit, patefacta nequicia et peruersitate false suggestionis aduersariorum et cognita ueritate.

Vos etiam pluries audiistis in curia supradicta quod tempore Celestini, quidam sancti religionis eximie predixerunt, annunciantes quod theologi Parisienses lumini de ultimis temporibus seculi se
290 opponerent. Scitis etiam multa alia, «que non licet homini loqui»,

288 quidam C quidem | eximie C exime | annunciantes O anunciantes 291 tranquillitatem C tranquillitatem O transquilitatem 292 michi O mihi | communicastis C comunicastis

290 2Cor XII, 4

Scriptura» (cf. *ibid.*, lín.179-180). El mateix Arnau, d'altra banda, en l'escrit al rei de França acabat d'esmentar, afirma explícitament que la censura de temeritat fou no sols dels mestres, ans també del bisbe de París: «...totum collegium supradictum concorditer fecit legi notulos, quos in opere meo notauerat impugnandos coram episcopo Parisiensi et per eundem Episcopum fecit pronunciari dampnandos, non ut erroneos, sed ut temerarie assertos, de quibus exstat publicum instrumentum» (*ibid.*, líns. 195-199).

Per a la clarificació d'aquest punt, important fins i tot per al coneixement personal d'Arnau de Vilanova, en permeto de remetre a les pàgines d'aquest volum intitolades *Sobre la primera crisi entorn el De adventu antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*; la documentació allí analitzada permet de treure dues conclusions: primera: fossin les que fossin les acusacions privades o verbals, certament, en la reunió, merament informal o privada, de Saint Denis de Passy, els teòlegs sembla que digueren que oficialment només havien acusat el *De adventu Antichristi* de temerari; aquella acusació era la presentada a l'Oficial de París abans de l'inici del procés inquisitorial o ,in causa fidei'; i segona: en el curs del procés, i doncs, com a acte oficial, hom exigí d'Arnau de Vilanova una revocació, l'obligà a una professió de doctrina ortodoxa, i al final hagué d'escoltar una sentència oficial del bisbe de París desqualificadora almenys d'alguns punts doctrinals, en virtut de la qual l'opuscle fou cremat. Després la desqualificació i crema es repetiren en seu Romana per part de Bonifaci VIII.

285. Després de les tribulacions de París, el mateix Arnau no es cansà de repetir en les lletres del *Corpus epistolarum christini* (CARRERAS I ARTAU, «Estudios Franciscanos», 49 (1948), 392-406), que el *De mysterio...*, no sols no havia tingut dificultats, ans era doctrina procedent de la mateixa Santa Seu; una mostra, carregada amb tota la intenció, es troba en l'adreçada *Fratribus Minoribus Parisius*: «...debetis scire quod noviter emanavit a sacro Pontificis summi palatio quoddam opus, in quo vicinitas ultimorum huius seculi temporum catholice declaratur, in tantum, quod insuperabilis veritas suos persecutores, nitentes eam subdolis occultare versutiis, tradidit contemptui sempiterno. Cuius operis ad exemplar copiam mitto vobis...» (396); recordem que un framenor, mestre de la facultat de Teologia, havia estat qui, fins amb befes, es manifestà més bel·ligerant contra el *De adventu Antichristi* en la crisi de París 1299-1300 (vegeu la nota a l'aparat de fonts a la línia 901).

que prebent super hiis uestro spiritui tranquillitatem in Domino, sicut uos ipse michi communicastis.

Et animaduer[^{f. 140b}]-tite quomodo malicia magistralis inflationis «dederit eos in reprobum sensum», quia non solum priuat eos gratuitis, sed etiam uulnerat eos in naturalibus, quoniam obscuratur in eis naturalis discretio. Nam in motiuis apparentibus, quibus inducuntur ad resistendum, nequeunt defectum percipere. Cum enim

293 animaduertite C aduertite | magistralis O in magistralis 293-294 inflationis O inflactionis 294 reprobum C seq sanctum *canc* | eos C eis 295 uulnerat C vlue-
rat 298 istarum O illarum 299-300 inueniant O inueniunt 300 se V seq o *exp* |
erroneum fore O fore erroneum

294 Rom I, 28 294-295 ‚privatio (spoliatio) in gratuitis, vulneratio in naturalibus’: cf. PETRI LOMBARDI, *Sententiae in IV libros distinctae*, II, dist. XXV, cap 7 (Spicilegium Franciscanum, IV), Grottaferrata, Collegium Sti. Bonaventurae 1971, 465, lín. 9-11: «...,vulneratus’ quidem in naturalibus bonis... ‚spoliatus’ vero gratuitis...»; sant TOMÁS D’AQUINO cita la formulació del Mestre de les Sentències, i, de més a més, n’indica la font: «...homo enim per peccatum spoliatus est gratuitis et uulneratus in naturalibus, ut dicitur in Glosa Luc. X», *Quaestiones disputatae de malo*, cura et studio Fratrum Praedicatorum (Opera omnia iussu Leonis papae XIII edita, XXIII), Romae, Commissio Leonina 1982, 140/11; aquesta *Glossa in Lucam*, però, segueix essent desconeguda, car els editors dominicans, en la nota d’aparat de fonts afegeixen: «96 Glosa Luc. X: non inuenimus». 300-301 ‚in tertio opere’: scilicet, in *Philosophia catholica et divina* (PERARNAU, ATCA, X (1991), 152-153, líns. 1438-1457), ubi citatur Lc XI, 52.

293-294 Sobre el tema de la ‚magistralis inflatio’ vegeu el text de les línies 10-18 i 265-271; afegiré que podria ésser significatiu del pensament d’Arnau de Vilanova el fet que una descripció (la «spoliatio in gratuitis et vulneratio in naturalibus»), que de sant Agustí d’Hipona ençà ha servit als teòlegs per a delimitar els efectes del pecat original, el nostre ‚espiritual’ l’atribueixi a la ‚magistralis inflatio’; em pregunto, doncs, si per a Arnau, i pel fet de la infladura magistral, els teòlegs de París vivien i actuaven sota la càrrega d’un doble pecat original: el d’Adam i el d’ells.

294-295 La referència de l’aparat de fonts és al *Liber Sententiarum* de Pere Llobard perquè tot porta a suposar que Arnau de Vilanova el coneixia; la fórmula textual, però, podria haver arribat a Pere Llobard de fons assenyalats en l’edició indicada en l’aparat de fonts, 465, nota al cap. 7.

297-300 El mot ‚concordiam’ de la línia 299 també es troba en *Philosophia catholica et divina* (PERARNAU, ATCA, X (1991), 152, lín. 1442); la vinculació que empalma les dues paraules i els seus contextos ens permet de veure la projecció escatològica exposada en la *Philosophia...*: «Aliquando vero utentur signo accepto a concordia legisperitorum sive multorum doctorum proprie multitudinis, quibus resistere videbitur non solum phantasticum, sed etiam hereticum»: és a dir, la presa de

intra sua collegia disputant et disquirunt de ueritate istarum asser-
tionum, et proprie multitudinis concordiam ad resistendum inue-
300 niant, obstinacius se opponunt. Quod motiuum, erroneum fore
ostenditur in tercio opere per Scripturam.

Sed uulnus naturalis discretionis patet per hoc, quoniam non
aduertunt quod sicut homines naturaliter non possunt aliud ydioma
intelligere quam id quod didicerunt, sic etiam in qualibet facultate
305 discipuli non intelligunt nisi que didicerunt a suis doctoribus. Nam
discipulus Platonis tantum, platonica tantum intelligit et admittit.

Per quod etiam illorum deliramentum est euidentius, quando
dicunt: [f. 140c] ,Talis doctor noster famosus et celebris determinat
oppositvm, uel in *Quarto Sententiarum*, uel in tali *Summa*, aut in tali
310 scripto'. Duobus modis potestis cognoscere quod delirant propter
maliciam supradictam: tum quia non uident quod sicut ipsi respuunt
credere quod a paruulis traditur, sic eis obici poterit quod sui
doctores non intellexerunt; tum quia scitur quod fuerint aut theologi
philosophantes aut phylosophi theologizantes, sicut patet ex stilo

302 uulnus O nullus 303 aduertunt O auertunt | | quod O quia | naturali-
ter C om | possunt C add naturaliter 304 didicerunt BO didiscerunt | etiam B et
305 didicerunt BO didiscerunt 306 platonica C platonicha | intelligit O intellexit
| admittit O admicit

309 in (tali) BC om 311 tum O tamen 311-312 respuunt O respiciunt 313
tum O tamen | quod C om | fuerint C aut fuerunt 314 philosophantes B corr phi-

309 *Quarti libri Sententiarum* versus finem est locus in cuius scholastica lectione
agendum erat de quaestionibus eschatologicis; alluditur proinde ad ipsius ultimam
partem (PETRI LOMBARDI, *Sententiae...*, IV, dist. XLIII-L: cf. supra, ad lin. 294-295,
pp. 510-560).

posició dels teòlegs actuals, la de fer pinya per defensar col·lectivament llurs posi-
cions, serà la que també prendran els col·laboradors de l'Anticrist.

Per contraposició, aquestes línies poden resultar completades amb les 2506-
2512 del *Tractatus quidam...*, on són indicades les característiques d'una ,disputatio
catholica'; a continuació són contraposades a aquelles que no ho són.

308-309 No sembla pas desencertat de veure en aquestes frases una referència
velada al aleshores encara no sant, Tomàs d'Aquino. El tema també és tocat en el
Raonament d'Avinyó (BATLLORI, «Els Nostres Clàssics», 53-54, 208, lín. 13 - 210,
lín. 11).

309 El llibre IV de les *Sententiae* de Pere Llombard ja havia estat esmentat en el
Tractatus de mysterio cymbalorum (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 77, lín.
433). Però ací no hi ha una referència directa al llibre de les *Sentències*, sinó a algun
dels comentaris o lectures, que tot mestre de la facultat, els anys que només era ,bac-
calarius sententiarus', havia d'haver exposat a tall d'exercici previ i indispensable
per a la consecució del grau de mestre.

suarum editionum, et utrique istorum adulteri sunt in sapientia 315
Christi, et uerbum Dei adulterantes; tum etiam quia ipsi non aude-
bunt asserere nec possent probare quod illis doctoribus suis fuerint
patefacti omnes intellectus sacrorum eloquiorum aut principales.

Vos autem potestis per *Scripturam* probare quod Dominus paruu- 320
lis et ydiotis reuelat, quia «abhominatio est ei omnis illusor, et cum
simplicibus sermocinatio eius». Et promittit etiam reuelare, sicut
audistis per supradicta.

Vnde, cum obiciunt quod: ‚Talis famosus doctor non determi-
nauit aut oppositum dixit’, talis obiectio testatur expresse [f. 140d]
uel nequiciam summam in obiciente, uel ruditatem, nam duo falsa 325
supponit, et in parte erronea: primum, quod ille doctor intellexerit
omnia illa, quorum noticia non potest haberi nisi per gratiam;
secundum, quod si illi non fuerit datum intelligere, nec minoribus:
quod est expresse contra euangelicam ueritatem, sicut patet undeci-
mo *Mathei* et *Prima Corinthios*, quarto decimo. 330

Nec minus delirant, cum aiunt: ‚Talis intellectus *Scripture*, qui
nunc, scilicet, aperitur, non fuit datus aut reuelatus multis doctori-
bus sacris, qui precesserunt. Ergo, non est acceptandus’. Huiusmodi
enim argumentum dupliciter aduersatur ueritati *Sacre Scripture*.

Primo, quia supponit quod donvm intelligendi uel interpretandi 335
sacra eloquia detur secundum meritum suscipientis, et non secun-
dum libitum conferentis. Cuius tamen oppositum determinat
Apostolus, *Ad Corinthios*, quando dicit quod predicta dona «Spiritus
Sanctus diuidit singulis, prout uult».

lophantes *add -so-* C prophilosophantes | theologizantes O theologisdantes | stilo C
stillo 315 editionum C *om*

319-320 paruulis C parulis 320 reuelat C reuellat | ei C *om* | illusor C illu-
xor 321 et promittit O ei promictit | reuelare C reuellare

323 non O noster (?) 325 nequiciam C nequitiam | summam O sumam |
falsa *seq* cia *exp* 326 primum O primo | intellexerit O intellexit 327 noticia C
notitia 329 euangelicam O euuangelicam 330 prima Corinthios *ead man in ras* B .X.
Ebreorum C in Cor XIII

331-354 B1 *add in mg* 331 aiunt O autem 332 aperitur C apperitur | reuela-
tus C reuellatus 334 enim O autem

335 supponit B subponit 336 detur O dicitur *quando O cum* 339 Sanctus CO
Sancti | singulis C singulius

319-320 Mt XI, 25-26 320-321 Prov III, 32

329-330 Mt XI, 25-26; 1Cor XIV, 39-40?

338-339 1Cor XII, 11

- 340 Secundo, quia supponit quod intellectus sacrorum eloquiorum et maxime in proposito debuerit fidelibus reuelari quocumque tempore. Cuius oppositum expresse testatur Scrip-[f. 141a]-tura per *Danielem*, cum dicit: «Tu autem, Daniel, claude sermones et signa librum usque ad tempus statutum», et «pertransibunt plurimi et multiplex
- 345 erit scientia». Et iterum, paulo post: «Vade, Daniel, quia clausi sunt signatique sermones usque ad tempus prefinitum». Vbi etiam subiungitur quod solum docti intelligent: docti, scilicet, a Spiritu Sancto. Ex quibus patet quod, si tempus statutum uel prefinitum a Deo nondum aduenerat in preterito, non est mirum si doctoribus
- 350 preteriti temporis non fuit concessa intelligentia, quam clauserat Deus in sacris eloquiis. Et ideo, qui taliter uobis obuiant, uel nequicia pleni sunt, uel sacra eloquia non nouerunt, maxime cum ydiosis non lateat esse scriptum quod «Spiritus Dei ubi uult spirat» et etiam quandocumque.
- 355 Similiter quoque reuelat interdum minori, quod non maiori. Quamuis enim Matheus et Johannes fuissent dignitate maiores quam Luchas, hic tamen solus scripsit in *Euangelio* annunciationem Johannis Baptiste Zaccarie factam, et Christi factam Uirgini quoad conceptum et partum, et pastoribus [f. 141b] quoad natiuitatem; et
- 360 cantica, scilicet Uirginis et Zaccarie et angelorum et plura alia. Similiter, existentibus Apostolis in Iudea, nullus ipsorum, sed solus Agabus prophetauit famem uniuerso orbi futuram. In cuius propheta Paulus ad fratres nuncius extitit ferens collectam cum Barnaba.

341 reuelari C reuellari 342-343 per Danielem cum dicit C cum dicit per Danielem 343 Tu C Tum | sermones C sermonem 349 aduenerat B uenerat 350 preteriti temporis O temporis preteriti 352 nequicia C nequitia 353 lateat O latet 355-363 B2 *add in mg* 355 reuelat C reuella 356 Matheus O micit 357 Luchas O Lucas | hic O hoc (?) | solus BC solum | scripsit B scribssit | Euangelio O Euuangelio | annunciationem C annuntiationem 358 Zaccarie B Zacarie O Zacharie C Zechariam | factam et Christi C *om* O et Christi factam *om* 360 Zaccarie C Zacharie O Zacharie 361 ipsorum C *seq* de solo | sed O scilicet 362 famem C famam | uniuerso orbi B orbi uniuerso 363 nuncius extitit C extitit nuntius

343-345 Dan XII, 4 345-346 Dan XII, 9 347 Dan XII, 10 353 Cf. Io III, 8

356-363 'De Matthaeo et Ioanne', cf. Mt IX, 9; IV, 21; de Luca: Philem 24; cf. Coloss IV, 24; 2Tim IV, 11; Lc I, 11-17 (annuntiatio Ioannis); Lc I, 26-33 (Annuntiatio Christi); Lc II, 8-12. 14 (pastoribus); Lc I, 46-55 (Magnificat); Lc I, 68-79 (*Benedictus*); Act XI, 28 (Agabus); Act XI, 30 (Paulus)

Et in omnibus hiis patet quod «alienantur a uulva et errant ab utero» peruertentes omne rectum. 365

Iterum, deliramentum eorum patet per hoc quia locuntur non intelligentes doctores suos nec ueritatem assertionum, aut, si intelligunt, constat eos fore summa peruersitate nequicie deprauatos.

Quoniam nullum doctorem inueniunt, uel in glosis, uel in summis, uel in scriptis, uel editionibus quibuscumque, dicere, uel asserere, seu determinare quod de ultimis temporibus seculi non possit haberi noticia per reuelationem diuinam, quoniam hoc esset hereticum; sed omnes dicunt quod per humanam rationem est impossibile. Vnde, contra determinantes durationem mundi per humanas inuestigationes locuntur omnes sacri doctores, et specialiter Augustinus in quamplu-[f. 141c]-rimis locis, ut in aliis editionibus audiistis. 375

364 alienantur C alienatur
 366 locuntur CO loquuntur 368 nequicie C nequitia | deprauatos V seq co canc
 369 glosis C glossis 370 editionibus O hedifitionibus 370-371 asserere B seq uel exp 372 noticia C notitia | reuelationem C reuellationem 375 locuntur O loquuntur 376 ut C et

364-365 Cf. Ps LVIII, 4

375 De mente Augustini, etsi aliter ac hic, agit Arnaldus inde a complemento *Tractatus de adventu antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 157-162); agit etiam in *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, (ibid., 72-82, lín. 321-516)

369 En aquesta línia són citades les 'glosses', que trobarem sovint en el curs del tractat; al lector que desitgi aprofundir en el tema li pot ésser d'ajut la lectura de l'article de Beryl SMALLEY, *Glossa ordinaria*, dins «Theologische Realenzyklopädie», XIII (1984), 452-457; aprofitem una observació inicial: «Die Bezeichnung 'ordinaria' begegnet nicht vor dem 14. Jh.» (452); d'ací se'n pot deduir que mestre Arnau devia ésser dels primers a utilitzar-la, car el nostre text deu pertànyer al 1302-1303; i que possiblement en aquest text la utilitzà per primera vegada (no es troba ni en el *De mysterio cymbalorum ecclesiae* ni en la *Philosophia catholica et divina*, on només és esmentada la *Glossa*); una altra possible conseqüència podria ésser que ací 'glossa ordinaria' pot no limitar-se a la de Walafrid Estrabó publicada en ML, volums CXIII i CXIV, car en la lín. 642 és esmentada de forma genèrica.

375-384. No cal dir que les 'aliae editiones' són els 'primum et secundum et tertium opus' esmentats en les línies 244-245, encara que en aquest cas concret el 'tertium opus' no ens afecta, car no tracta de la doctrina agustiniana sobre el recompte de les darreries del món.

Una observació: la doctrina de sant Agustí entorn la possibilitat de conèixer per endavant els temps finals no era contemplada en la primera redacció del *De adventu antichristi*. Fou contraposada a la tesi d'Arnau com a objecció, i per això compareix

Et illud etiam quod uobis obiectum fuisse dicitis, scilicet quod Augustinus dixit etates mundi conformari etatibus hominis, unde subinferunt quod, sicut ultima etas hominis posset durare quantum
 380 precedentes, sic et ultima etas mundi, similiter est a uobis intelligendum. Non enim per illa uerba intendit probare Augustinus quod tantum duret, nec istud unquam asseruit. Sciebat enim quod talis assertio repugnaret euangelice ueritati. Christus enim apostolis et predicatoribus sue ueritatis iniunxit ut annuntiarent quod «appro-

377 obiectum B *seq* esse *exp* 378 dixit O dicit 379 subinferunt B subinfert 379-380 ...hominis posset... ultima etas C *om* 380 etas V *seq* m *canc* 382 tantum C tantum | unquam O unquam C numquam 383 euangelice C chatolice et O *om* 384 predicatoribus C *seq* suis *canc* 384-385 appropinquabit B *corr* appropinquavit O

378-380 AURELIJ AUGUSTINI, *De diversis quaestionibus octoginta tribus* (MUTZENBECHER, CC, SL, XLIV A), Turnholt, Brepols 1975, 105-107, lín 40-82 (106, lín. 41-43; 107, lín. 72-74): «...totum genus humanum tamquam unum hominem... Sunt enim aetates sex etiam in uno homine... Senectus autem solet etiam tantum tenere temporis, quantum reliquae omnes aetates» 383-386 Cf. Mt

per primera vegada en la part afegida d'aquell escrit, que després, en un primer moment portà el títol *De consummatione saeculi*, i en un segon el de *De tempore adventus antichristi*, amb què és normalment conegut; a continuació, seria integrada dins el *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, i ara retorna, també a tall d'objecció en l'*Apologia*.

Guiu Terrena repetí l'objecció en el seu *Utrum per notitiam Sacrae Scripturae possit determinate sciri tempus Antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 188-189).

El paral·lelisme entre les edats de l'home i les de la història mundial seria utilitzat cent anys després per sant Vicent Ferrer per reforçar la seva predicció dels esdeveniments finals «tost, tost e ben tost», per exemple, en el *Sermo factus in eadem civitate Dertusensi, prima die iulii, De fine mundi, et est sermo octavus, ut sequitur* (PERARNAU, ATCA, IV (1985), 255-256, lín. 308-341); aquell primer de juliol pertanyia a l'any 1413.

384-386. Aquest petit fragment deu ésser un dels punts més foscos críticament parlant i només cal veure l'aparat crític per a adonar-se'n; i no es tracta únicament de crítica textual, car aquesta porta vinculada una opció doctrinal: l',appropinquavit' inicial del Borgh 205, ha estat corregit en ,appropinquabit', que només té a favor seu el detall d'ésser favorable a la predicció futurista d'Arnau, tot i ésser contrari al pretèrit del text grec, sembla críticament indubtable, i de més a més unitari dels evangelis (eggikèn': Mt III, 2; IV, 17; Mc I, 15; Lc X, 11), i a la lectura dels més antics i nombrosos manuscrits de la Vulgata (cf. Iohannes WORDSWORTH, Henricus Iulianus WHITE, *Novum Testamentum Domini Nostri Ihesu Christi latine. Pars Prior. Quattuor Evangelia*, Oxford, Clarendon Press 1889-1898, 48/II, nota 2: ,appropinquabit' és present en els manuscrits posteriors a la revisió alcuiniana); i si el verb de B ha sofert una correcció plena d'intencions, V en un primer moment deixà en blanc

pinquabit regnum celorum». Nec dixit tantum ‚appropinquabit’, 385
 sed etiam ‚appropinquavit’. Quod si plus quam duravit aut quantum
 durauerat, esset seculum duraturum, improprie dixisset: ‚appropin-
 quabit’. Et ideo Apostolus, *Hebreorum*, decimo, sicut discipulus recte
 intelligens magistrum suum, dixit: «Adhuc modicum quantum, 390
 qui uenturus est ueniet et non tardabit». In quibus uerbis Spiritus
 Sanctus non geminasset uocabulum breuitatis, nec posuisset diminu-
 ti-[f. 141d]-vum, nisi foret multo minus, quam durauerat, duratu-
 rum, nec annuiciasset per Johannem, in *Apocalypsi* quod «tempus
 prope est», neque dixisset per Paulum, *Ad Hebreos*, quod «Christus 395
 apparuit semel in consummatione seculorum». Cum enim Scriptura,
 ut patet *Sapientie VII*^o, distingat consummationem seculorum a prin-
 cipio et medietate, et consummatio rerum non sit equalis primis
 temporibus, nec intellectus id capere possit, constat quod per con-
 summationem intellexit durationem precedenti minorem. Ex quibus
 patet quod ridiculosum et impium esset illud asserere. 400

appropinquabitur 385 tantum B *add in mg* 385-386 tantum appropinquabit sed etiam
 appropinquavit V *al man in spat vac* | ‚appropinquauit’ sed etiam B *om* 386 sed etiam
 appropinquauit O *om* | appropi[n]quauit B appropinquauit C apropinquauit | quantum
 O quam 387 durauerat V *add in mg* B *om* | esset seculum duraturum C *om* | esset
 O esse 388 Hebreorum O Ad Hebreos *seq xo canc* 389 modicum C *add supra* 391
 posuisset C possuisset 391-392 diminutiuum O diminutionem 392 quam C quo
 393 annuiciasset C annuiciasset 394 neque BO nec | Christus C *om* 395 consum-
 matione CO consumatione | enim O eum 396 consummationem BCO consumatio-
 nem 396-399 ...seculorum a... consummationem intellexit C *om* 397 consummatio BO
 consumatio 388-399 consummationem O consumationem 400 illud B *add in mg*

III, 2; IV, 17; Mc I, 15; Lc IX, 9. 11 388-390 Haedr X, 37 393 Apoc I, 3;
 394 Haedr IX, 26 396-397 Sap VII, 17-18

401-403 AURELI AUGUSTINI, *De civitate Dei*, XVIII, cap LIII (DOMBART, KALB,
 CC, SL, XLVIII, Turnholt, Brepols 1955, 652, lín. 11-23); de qua Augustini aucto-
 ritate plura necnon pluries Arnaldus, e. g., *De tempore adventus Antichristi*
 (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 157, lín. 1002 - 160, lín. 1116; *De mys-
 terio cymbalorum Ecclesiae*, ibid., 72, lín. 321 - 76, lín. 413).

l’espai corresponent, que només en un segon moment fou omplert per mà diversa, i
 amb lletra semblant a la del Borgh 205: «nec... tantum appropinquabit, sed etiam
 appropinquavit»; cal suposar que aquestes cinc paraules foren afegides per personal
 decisió d’Arnau de Vilanova, que així, d’acord amb la seva predicció escatològica,
 feia saltar l’arribada del regne de Déu del passat al futur. I això porta a la pregunta,
 bàsica per a la comprensió de l’arnaldisme: Arnau al servei de la paraula de Déu o
 aquesta al servei d’Arnau?

Quant a l’‚appropi[n]quauit’ de la línia 386, vegeu l’explicació donada en *La nos-
 tra edició*, al final de les pàgines introductòries.

Sed Augustinus contra illos qui naturali et humana inuestigatione seu ratione satagebant suo tempore breuitatem probare durationis mundi, considerationem predictam rationabiliter introducit, ad ostendendum per eam quod consideratione naturalium principiorum non magis potest inferri breuitas durationis eius quam longitudo.

405 Et hoc quidem uerissimum est. Sed ad propositum nichil facit ista obiectio, quia iste assertiones [f. 142a] de finalibus temporibus seculi non innituntur principiis naturalibus, sed supernaturalibus, scilicet, reuelationi et operationi diuine.

410 Scitis, etenim, quod assertio principalis non est nisi de tempore maximi Antichristi fundata super reuelationem *Danieli* factam, ad quam remittit Saluator in responsione, quam super illa materia fecit ad interrogationem discipulorum.

415 Cetera uero que in scriptura huius assertionis introducuntur, partim ponuntur ad concordiam ostendendam, sicut testimonium Erithee; cuius testimonio ego acquiesco duabus ex causis. Prima, quoniam reperi quod AUGUSTINUS, decimo octavo *De ciuitate Dei*, in toto approbat eius dicta et ab ea recipit signa uenturi iudicii. Secundum motiuum est, quia quecumque uentura predixit sunt iam 420 uerificata per ordinem usque ad hec tempora, nec iam restant nisi tria uentura de hiis que predixit.

402 satagebant C sattagebant O satagebant 403 considerationem C considerationem | predictam B *al man add in mg* 404 consideratione B per considerationem 406 ad C *om* | nichil C nichil nichil 408 innituntur O vertuntur | sed B set 410 etenim O et eum 411 maximi B *add in mg* 412 quam C *om* | remittit O remictet illa V *seq ma canc* 413 discipulorum C apostolorum sicut O sic 416 Erithee C Herithee | acquiesco B adquiesco C aquiesco | ex C de 417 reperi quod C *om* | decimo octauo O XVIII° 418 recipit BO recepit 419 quecumque O quantumcumque 420 uerificata O uerificata | nec C et | restant O restat 421 uentura C *add per ordinem canc* | hiis C his | predixit O dixit

411 Dan XII, 11 412-413 Mt XXIV, 3 (interrogatio discipulorum), 15 (responsum Christi)

415-416 ‚Oraculum Erithee‘ allegat Arnaldus pluries, praesertim in *Tractatu de tempore aduentus Antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 151/754-152/775), ubi recolit assertiones et allegationes Augustini eisque innititur; et in *De mysterio cimbalorum Ecclesiae* (ibid., 67/219-221; 94/780-782; i 103/990-992) 417-418 AURELI AUGUSTINI, *De ciuitate Dei*, XVIII, c. XXII (DOMBART, KALB, CC SL XLVIII, 613-614, lín. 17-43; cf. 644, l. 28) 419-421 Arnaldi de VILLANOVA, *De*

415-421 La ‚concordia‘ entre els pronòstics de la sibil·la Eritrea i la teologia de la història de sant Agustí era una de les tesis, amb les quals Arnau de Vilanova resumí el *De tempore aduentus Antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 169/1523-1524); vegeu la nota d'aparat de fonts a les línies 415-416.

Similiter, ad concordiam introducitur uisio, cui, licet fidem adhibere non teneat, quoniam uisio particularis potest a maligno spiritu provenire, [f. 142b] tamen, quia hoc non constat mihi, scilicet, quod processerit a Sathana in angelum lucis transfigurato, nec ad istud possum habere aliqua testimonia, saltem coniecturalia, sitque manifestum quod habet aliqua inductiua pro parte opposita, scilicet, unum ex parte materie, quia quantum ad hunc articulum consonat cum Scriptura Sacra, aliud ex parte forme uel stili, quoniam a sacro stilo non dissonat; aliud uero ex parte effectus, quoniam experimento didicimus quod in multis articulis iam uerificata est et uerificatur cotidie. Iterum, etiam, ego specialiter habeo motium aliud, scilicet, ex parte efficientis, quoniam minister uisionis fuit uir illibate religionis, idcirco fidem ei adhibeo.

Tertium uero adiunctum, quod est Augustini, non introducitur ad concordiam, nec ad ostensionem principalis assertionis, sed ad manifestandum ignominiam et falsitatem illorum, qui suggesserunt Romane ecclesie quod nunquam aliquis sanctorum docuerat aut tetigerat aliquem modum probabilitatis, per quem, calculo numerali fluentis temporis, possit prenunciari uici-[f. 142c]-nitas aut distantia temporum ultimorum. Vnde, sicut audistis aliquando, illud Augustini non introducitur ratione positionis, quia positio sua, quantum ad hoc quod dicit, scilicet quod suo tempore uoluebantur

422 introducitur O introducit 424 provenire O peruenire | mihi O michi 425 transfigurato C prefiguratum 427 scilicet C silicet 429 stili C stilli 430 stilo C stillo 431 didicimus B corr didiscimus exp -s- O didiscimus | uerificata O uerificata | uerificatur O uerifficatur 432 cotidie C quottidie O cothidie | specialiter C specialliter 434 idcirco C ideo

435 adiunctum O add est | introducitur V add in mg 436 sed O s[ilicet] 437 ignominiam B ignorantiam 438 nunquam C numquam 438-439 tetigerat C intelligeret 439 quem O quam 440 possit B posset | prenunciari C prenuntiari 441 temporum O temporis 442 positionis C possitionis O possessionis | positio C possi-

tempore aduentus Antichristi (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 151-152, lín. 754-775)

422 Visio (= *Vae mundo in centum annos?*) intra tractatum *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 102-103, lín. 947-988)

435 AURELIJ AUGUSTINI, *De ciuitate Dei*, XX, VII (DOMBART, KALB, CC SL XLVIII, Turnholt, Brepols 1955, 709, lín. 22-33, en especial 31) 437-447 Cf. ARNALDI, *Tractatum de tempore aduentus antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 162, lín. 1211) et *Tractatum de mysterio cymbalorum Ecclesiae* (ibid., 82, lín. 524)

445 posteriora spatia millenarii sexti, non est uera. Quoniam, sicut alias ostensum est uobis, ab initio mundi usque ad Christum non fluxerunt nisi quatuor millenaria et quinquaginta duo anni ad plus, aut circiter, de quo habetur certitudo sufficiens dupliciter:

450 primo, quia per textum sacri canonis habetur certa noticia de annis qui fluxerunt ab initio mundi usque ad consummationem primi templi. Exinde uero, usque ad euersionem secundi templi, habetur noticia temporis partim per textum, partim per ystorias hebreorum.

455 Secundo etiam iste numerus certificatur per hoc quia non dissonat a calculatione tabularum astronomie. Ptholomeus enim in *Almagesti* recolligit ad compositionem tabularum astronomie tempus a diluuio citra. Constat autem quod per calculationem illarum tabularum inueniuntur per certitudinem [f. 142d] motus et loca planetarum, et eclipses solis et lune. Vnde constat quod radix illius calculationis est uera et certa, quoniam si deficeret in momento, falleret calculantes astronomos.

460 Cum igitur Augustinus, ut ipse testatur, fuerit quadringentesimo anno post Christi natiuitatem, patet quod tunc uoluebatur medium quinti millenarii, et sic non erat in sexto.

Sed ipse, qui non nouerat hebraicum, et qui etiam pro certitudine

tio O possessio 444 quoniam O quia | alias O *om* 446 quatuor VB .iiij. | quinquaginta duo VO .lij. | aut O autem

448 primo C primum | sacri canonis CO canonis sacri | certa noticia C noticia certa 449 consummationem C consumationem 450 Exinde C extinte 451 noticia C noticia | ystorias B istorias CO historias 452 hebreorum B ebreorum

454 tabularum C tabullarum | Ptholomeus B tholomeus O Tholomei | enim O eum 455 *Almagesti* B *Almogesti* | recolligit O recoligit | tabularum C tabullarum 456 diluuio C dilluuio 456-457 tabularum C tabullarum 458 eclipses O exclipses 459 deficeret CO defficeret | falleret O falliret 460 astronomos O astronomicos

461 igitur O ergo | quadringentesimo C quadrigentemo 462 uoluebatur C uoluebantur

464 hebraicum BO hebraycum C ebraicum 465 remittit O remictit | hebraicum

454 L'original grec de l'*Almagest* de Ptolemeu fou editat en CLAUDII PTOLEMAEI, *Opera quae extant omnia*. I. *Syntaxis mathematica*, I-II. Edidit Johann Ludwig HEIBERG, Leipzig, Teubner 1898, VI + 546 i 608 pp. Hom en pot veure un ampli resum d'autors diversos: *Klaudios Ptolemaios*, dins PAULY-WISSOWA, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Band 46, Stuttgart, Drückenmüller 1959, 1788-1859; el resum de l'*Almagest* ocupa les columnes 1797-1813, i les taules cronològiques són tractades en la columna 1825; ha estat molt abreujat dins *Der Kleine Pauly*, IV, Stuttgart, Drückenmüller 1972, 1224-1232.

Ueteris Testamenti remittit ad hebraicam ueritatem, fuit deceptus 465
per ystorias gentilium, ut Orosii et similium, in quorum scripturis
ipse fuerat enutritus.

Patet igitur uobis ex hiis quod dictum eius non introducit
quantum ad positionem, sed solum quantum ad calculationem,
quam implicat sue positioni. Et ideo etiam sua positio non introdu- 470
citur assertiue, sed conditionaliter, cum dicitur: «Si uerum est quod
asserit Augustinus...», sequitur inde hoc, etc. Vnde, in *Tractatu* non
exprimitur calculatio per positionem Augustini, nisi sicut acciperetur
ab eo, si secundum ueritatem fuisset in sexto millenario, prout
nos sumus. Et ideo [f. 143a] patet quod illi qui taliter uobis obi- 475
ciunt, non perlegerunt cum diligentia uel attentione *Tractatum*. Et
qui iudicat que non intelligit, stultum se esse demonstrat et confu-

B ebraycam 466 ystorias CO historias | Orosii V corr Ortosii canc -t- | similium
O consimilium

468 igitur B ergo O etiam | uobis O nobis 469 positionem C positionem |
(solum) quantum C om 470 quam B add in mg sup | implicat V corr implicat exp -
c- | sua O suo 472 sequitur inde O seruetur uide 473 positionem C expositionem
474 si secundum C iter | sexto O VI° 475 uobis C nobis 476 diligentia C dilli-
gentia | attentione O actentione 477 se C om | demonstrat O demostrat 477-478

466 Ultra l'edició de la *Patrologia Latina* de Jean Paul MIGNÉ, *Historiarum libri VII*, vol. 31, París 1846, cols. 663-1174, n'hi ha dues de crítiques posteriors: PAULI OROSII, *Historiarum aduersum paganos libri VII. Accedit eiusdem Liber Apologeticus*. Recensuit et commentario critico instruxit Carolus ZANGEMEISTER (Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, V), Viena 1882, XLI i 820 pp.; quant als historiadors gentils, fonts d'Orosi, Zangemeister assenyala Justí, Florus i Eutropi (XXVI); i OROSE, *Histoires (Contre les Païens)*. I-III. Texte établi et traduit par Marie-Pierre ARNAUD-LINDET (Les Belles Lettres, 295-297), París, 1990-1991, CIV i 302, 284 i 220 pp.; les pp. XLV-LVIII de la introducció informen de l'estructura narrativa dels imperis successius. També hi ha edició llatina amb traducció italiana: OROSIO, *Le storie contro i pagani*. Vol. I-II, a cura di Adolf LIPPOLD. Traduzione di Aldo BARTALUCCI (I), Gioacchino CHIARINI (II), Roma i Milà, Fondazione Lorenzo Valla, Arnoldo Mondadori 1976, LII + 456 i 576 pp.; les fonts d'Orosi haurien estat cristianes: Jeroni, Eutropi i Eusebi de Cesarea (I, XXXIX).

470-472 ARNALDI DE VILLANOVA, *Tractatus de mysterio cymbalorum Ecclesiae* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 88, lín. 654): «Nam, si verum est quod asserit Augustinus, scilicet quod finietur in sexto millenario et quod suo tempore uolebantur posteriora spatia illius millenarii...» 472-476 EIUSDEM, *Tractatus de tempore aduentus Antichristi* (Ibid., 162, lín. 1210 - 1230); cf. *Tractatum de mysterio cymbalorum Ecclesiae* (ibid., 88, lín. 656 - 89, lín. 671) 478-479 2Ptr III, 16

sione dignum. Pro hiis etiam, inquit beatus *Petrus* quod «indocti et instabiles depravant Scripturas».

480 An uero debeat compleri sextum millenarium uel non, jam audiuistis quod de hoc nichil asserere possumus, quia non exprimitur per Scripturam. Sed, si compleri debeat, jam habetis in opere primo declaratum per *Textum* quomodo poterit breuissimo tempore adimpleri etiam maximus annus mundi.

485 Preterea, quoniam maxillas eorum, qui non approximant ad uos, conuenit in «chamo et freno constringere», debetis assidue ferre pre oculis uestre mentis illa principia, quibus innititur assertio de tempore Antichristi, que sunt per se nota in scola catholicorum, que nullus auderet negare, nisi hereticus.

490 Quorum unum est quod scriptura sacra data est in stellam uel directiuum lumen ecclesie militanti Christo, ut uiam rectam prosequatur in Deum et deuium declinet.

495 Aliud est quod Deus in sacro uolumine posuit quicquid [f. 143b] ad predictam directionem est generaliter utile toti collegio peregrinantium electorum.

confusione C confusione 478 pro O prout | etiam O et 479 instabiles C instabiles

480 *Nota coeua in mg:* «Hic nota quomodo in aliis operibus, ubi ait mundi finem futurum in 14º centenario a Christo, non loquitur assertiue» 481 quod O *om* | possumus O presumimus 482 compleri O compulsi 483 Textum C testum 487 oculis O oculis | innititur O innititur

486 chamo B camo | constringere C restringere 488 catholicorum C chatolicorum

490 uel C *add* in

493 posuit C possuit

482-484 ARNALDI DE VILLANOVA, *De tempore aduentus Antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 153, líns. 813-821), ubi praeter 2Ptr III, 10, adducitur auctoritas Sybillae Eburneae

486 Cf. Ps XXI, 9

491-492 Cf. ARNALDI DE VILLANOVA, *Tractatum de tempore aduentus antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 154, líns. 875-891); cf. quoque *Tractatum de mysterio cymbalorum Ecclesiae* (*ibid.*, 101, lín. 920-933), necnon et *Philosophiam catholicam et diuinam* (*ibid.*, X (1991), 77, lín. 315-317)

493-495 Cf. *Philosophiam catholicam et diuinam* (*ibid.*, 159, lín. 1577-1578)

480 Un lector del Vat. lat. 3824, escriví a l'altura de la frase inicial del paràgraf l'observació següent: «Hic nota quomodo in aliis operibus, ubi ait ‚mundi finem futurum in 14º centenario a Christo’, non loquitur assertiue».

Tercium, quod in uerbis Salvatoris uel sacri canonis nichil est improprium nec ociosum aut superfluum, etiam in aliqua dictione, cum Dominus aperte dicat quinto *Matthei* quod «jota unum aut apex unus non preteribit a Lege donec omnia fiant». Vnde, si minima literarum, que est jota, et apex, qui extra dictionem cadit, non carent misterio, multo minus dictio carebit. 500

Aliud siue quartum est quod prenuntiatio temporum futurorum facta in canone penitus esset ei inutilis et ociosa, si antequam euenirent nullo modo possent ab ea prenosci. Nam illis, qui tunc erunt quando euenient, clarius patebit circumstantia temporis per sensum et experientiam ipsorum euentuum, quam per uocem scriptam. Vnde, prenuntiatio temporis alicuius, in quantum huiusmodi, necesse est ut fiat electis ad dandum eis noticiam aliquam de tempore pre- 505

496 est O om 497 ociosum CO ociosum 498 jota B iotha 499 minima O minua 499-500 literarum C litterarum 500 jota B iotha | carent B caret 501 misterio O ministerio

503 ociosa CO occiosa 504 illis O illi 503-505 ...nullo modo... quando euenient C om | euenient O eveniet 505 circumstantia C circonstantia 506 experientiam B experentiam 508 noticiam C notitiam 509 adsit B corr voc illeg ad[...].sit 510 adsit

496-497 Cf. ARNALDI DE VILLANOVA, *Tractatum de tempore adventus Antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 169, líns. 1509-1512); et *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* (ibid., 85, líns. 590-592); cf. infra líns. 528 et 535 498-499 Mt V, 18

496-501 Principia huius paragraphi statuuntur iam in primis Arnaldi operibus: in *Introductione in librum Ioachim de semine scripturarum* (MANSELLI, «Bulletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano», 63 (1951), 46-47): «Cum itaque nichil ociosum aut inane procedat ab ore Dei... igitur clare insinuat quoniam omnis litera alphabeti, sive parua fuerit sive magna, vim habet significandi aliquid in his pretereuntibus que spectant ad Legem Dei»; et in *De significatione nominis Tetagramaton...* (CARRERAS ARTAU, «Sefarad», IX (1949), 82-83): «Constat enim quod in Dei operibus nichil est ociosum... Proinde... necesse est ut singule litere ac literarum etiam supplementa significant nobis aliquam veritatem spiritualem»; cf. quoque *ibid.*, 86-87: «In Dei autem operibus nefas est meditari quod aliquid fiat frustra»

496-501 S'ho val de fixar-se en la continuïtat doctrinal absoluta d'aquests principis en els tres textos (la *Introductio...*, el *De significatione...*, i l'*Apologia...*) separats per entorn d'una dotzena d'anys, continuïtat que apunta a una doctrina que caldria estudiar en les obres d'Arnau: la *Bíblia* és obra de Déu amb exclusió de qualsevol coautoria humana (l'home n'és només el copista, Déu l'autor dictant); aquesta podria ésser una de les tesis bàsiques del pensament arnaldia, qui sap si aplicable a qualsevol camp de l'acció humana.

510 nunciato priusquam adsit. Omne enim quod prenunciatur antequam
adsit, ideo prenunciatur ut cognoscatur antequam adsit, siue sit tem-
pus, siue qualitas temporis, siue effectus quicumque. [f. 143c]

Quintum principium est quod Christus et Antixristus sunt con-
traria principia militantis ecclesie.

515 Sextum principium est quod idem propheta, scilicet *Daniel*, qui
prenunciauit aduentum Christi sub tempore determinato secundum
rationem alicuius numeri, prenunciauit etiam aduentum Antixristi,
ut «contrariorum eadem esset disciplina».

Septimum est quod electi precognouerunt tempus primi aduen-
tum Christi per numerum a *Daniele* prenunciatum.

520 Et ex hiis concluditur quod pari ratione precognoscetur ab eis
tempus Antichristi per numerum quo ab eodem prenunciatur.

Et istud confirmat Dominus in *Mattheo*, qui respondens ad inter-
rogationem discipulorum, factam ei de ultimis temporibus, expresse
remitte fideles ad *Danielem* pro tempore Antichristi precognoscendo,
525 cum dicit: «Cum uideritis abhominationem, que dicta est a *Daniele*
propheta, etc.». Quibus uerbis asserit aperte quod *Daniel* prenun-

O *add* tempus | antequam C priusquam 511 siue (qualitas) O *add* sit | adsit B
assit | prenunciatur C *om* | adsit B assit

513 quintum O qui tamen 514 militantis C militantis

514 est B *om* 515 sub tempore determinato C *om*

520 precognoscetur C cognoscetur 521 tempus C *iter*

524 remittit O remittit 525-532 «...cum dicit... Antichristi precognoscendo» B1
add in mg et in calc pag 525 dicta O data 526 etc. B *om* 526-527 prenunciauit BO
prenunciauerit C prenunciauit 527 tum O tamen | enim O eum 528 tale C talle

502-504 Cf. ARNALDI DE VILLANOVA, *Tractatum de mysterio cymbalorum Ecclesiae*
(PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 79-80, líns. 467 et 472) 503-511
ibid, 96, líns. 820-825

512-513 Cf. textus de duobus principiis citatos ad lineas 491-492, et
Philosophiam catholicam et divinam (*ibid.*, X (1991), 74, lín. 260-266).

514-515 Dan IX, 24 516-517 Cf. Dan XII, 11; et eiusdem ARNALDI,
Philosophiam catholicam et divinam (*ibid.*, XI (1991), 101, lín. 930); cf. quoque anno-
tationem sequentem

518-519 Cf. ARNALDI DE VILLANOVA, *Tractatum de mysterio cymbalorum Ecclesiae*
(PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 57, líns. 51-53 et 101, l. 930-933)

522-569 Cf. ARNALDI DE VILLANOVA, *Tractatum de mysterio cymbalorum Ecclesiae*
(PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 84-86, líns. 575-615)

525-526 Mt XXIV, 15 532-533 Mt XXIV, 21; cf. ARNALDI DE
VILLANOVA, *Tractatum de mysterio cymbalorum Ecclesiae* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII

ciauit eam, tum quia dicit quod ab eo dicta est, (non enim intelligit de dicto prolotionis, quoniam tale dictum inutile foret ecclesie, sed de dicto prenunciationis), tum [f. 143d] quia nomini *Danielis* adiunxit nomen ‚prophete‘. Vnde, si diceret: ‚ut propheta dixit‘, constat eum prenunciasse. Remittit ergo ad *Danielem* pro tempore Antichristi precognoscendo. Nam, sicut audistis, cum ipse Christus ibidem exprimat qualitatem persecutionis illius, constat quod pro illa precognoscenda non remittit ad *Danielem*. Ergo remittit pro tempore cognoscendo, cum nichil faciat frustra. Maxime, quia sub nomine ‚abominationis‘, sub quo remittit, nusquam *Daniel* facit mentionem de Antichristo, nisi ubi denunciatur tempus eius.

Qui vero dicunt quod non remittit propter informationem accipiendam ex dictis eius, sed ut ostendat consonantiam scripturarum Ueteris Testamenti ad Nouum, uel isti penitus ignorant Sacram Scientiam, uel sunt, ut ait *Ysaïas*, canes impudentissimi. Quod patet, primo ex hoc quod Christus ibi fidelibus loquitur et nullus fidelium dubitat quin tota Scriptura diuina consonet sibi ipsi. Et sic, pro hac intentione frustra remisisset, cum nec foret utile uel necessarium.

Preterea, cum consonantia, que in diuina scriptura credenda est et attendenda per fideles, sit intellecte rei et non uerborum, dicente Scriptura quod «qui tantum uerba sectatur, nichil habebit, qui

| dictum O *add* est | inutile C inutile 529 prenunciacionis C prenuntiationis | tum O tamen | nomini O nonnulli 530 Vnde O ut | diceret B diceres O dicens | propheta dixit O propheta dicit 531 remittit O remittit 532 cum ipse Christus C om 533 persecutionis C persequotionis 534 precognoscenda C cognoscenda | remittit O remittit B *corr* remittit (?) | Danielem C *add* Ergo, remittit ad Danielem | remittit O remittit 535 faciat O fiat 536 remittit O remittit

540 sacram C *corr* sacramenta *exp* -menta 541 scientiam C sicientiam | Ysaïas O Ysayas 542 quod O quia | ibi fidelibus O infidelibus 543 scriptura V scriptura *exp* -t- | scriptura diuina C diuina Scriptura | consonet C consonat 544 remisisset C remisisset | foret C forte | vel C nec 544-545 necessarium O necessarium

547 attendenda O actendenda 548 quod O quia 550 remisit C remisit | attendendam C attendendam O actendendam 551 remisit C remisit | intellectum C om

(1988-1989), 85, líns. 589-593) 535 El *De tempore aduentus Antichristi* estableix el principi: «Deus et natura nihil faciunt frustra», *ibid.*, 155, líns. 900-901. Cf. etiam líns. 496-501 et 887 nostri textus 536-537 Dan IX, 27; XI, 31; XII, 11; cf. *ibid.*, 86, líns. 608-611

541 Is LVI, 11

535 El principi que ‚Déu no fa res en va‘ serà repetit per l'autor del *Tractatus quidam...*, lín. 167.

550 autem possessor est mentis dirigit animam suam», constat quod si
Christus remisit ad concordiam attendendam seu percipiendam,
quod remisit ad habendum intellectum illius Scripture.

Proinde, quia sciebat tales filios Belial esse futuros, idcirco
subiunxit statim remissioni: «Qui legit, intelligat»: quibus uerbis
expressit quod remittebat ad *Danielem* pro intellectuali informatione
555 accipienda ex uerbis eius. Cuius oppositum asserunt illi canes et con-
tra textum. Nec ista exortatio, qua sollicitauit ad intelligendum
uerba *Danielis*, est modici ponderis, cum in toto canone diuini uolu-
minis non inueniatur similis ei.

Preterea, si solum ad consonantiam denotandam allegasset
560 Scripturam Ueteris Testamenti, non magis allegasset *Danielem* quam
alium prophetarum, aut *Job*, qui de nequi-[f. 144b]-ciis Antichristi
et suorum membrorum profundius est locutus.

Et cum dicunt quod ideo potius illum nominavit quam alium,
quia sic occurrit eius sermoni, per istud predicti canes patenter
565 ostendunt quod uenenum intime prauitatis est heresis. Nam qui
dicit quod Christus aliquid protulerit a casu uel a fortuna, nequit
Christum amplius blasphemare, cum per hoc astruat quod non fuerit
Deus, sed purus homo. Deus enim semper cum pondere sapientie
loquitur et claritate mentis, et nichil ex improuiso uel casualiter.

570 Predictis ergo principiis aut lucernis iugiter positis in conspectu
uestro, cunctas obiectiones in puluerem convertetis.

Et cum dicitis eos obicere quod Apostolus, *Ad Thessalonicenses*,
incautat fideles quod super annunciatione ultimorum temporum

552 quia C quod | idcirco C idcircho 553 subiunxit O subjunxit | statim B
add illi | uerbis C om 554 remittebat C remitebat O remictebat | informatione O
formatione 556-558 «Nec ista... similis ei» B1 add in cal inf 556 ista C illa 557 est
O om 557-558 uoluminis O volucris (?) 558 ei O illi

559 denotandam C om | allegasset C notasset 560 scripturam C om 561
nequiciis C nequicis 562 profundius O confundius | locutus C loquutus

567 blasphemare CO blasphemare 569 improuiso C improuisso | casualiter C
sausaliter

570 aut O ut | positis C possitis 571 uestro O nostro | cunctas C cuntas

573 annunciatione C annuntiatione | temporum O om 574 se per spiritum C
per se ipsum | noscere B nosse 575 reuelationem C reuellationem 577 uerumpta-

548-549 Prov XIX, 8

553 Mt XXIV, 15

560 Dan XII, 11 561 Iob XXIX, per totum (?)

seculi nemini credant, siue dixerit se per Spiritum noscere, hoc est, per reuelationem a Spiritu factam, siue per sermonem, hoc est, per uerba Sacre Scripture, licet hoc sit in primo opere satis tactum, uerumptamen conuenit ut sciatis quod qui taliter obicit, aut dolosus est, aut uerba non nouit Apostoli. Nam ipse per illa uerba non [f. 144c] intendit ortari quod nulli credatur super tempore maximi Antichristi, cum ipse ibidem exprimat signa, quibus reuelationis illius tempus a fidelibus prenoscetur, sed super die iudicii, qui per totam Scripturam dicitur esse dies Domini, propter quod notabiliter dixit. «Quasi instet dies Domini». Nam, sicut patet ibidem per *Glosam*, cum Christus expresse dixerit quod de die et hora iudicii solus Pater habet noticiam, constat quod nec per Spiritum nec per Scripturam potest per aliquem de illis haberi notitia prius quam aduenerit tempus, in quo Deus statuit reuelare. Et quicumque hoc assereret, esset fallax, quia contrarius Christo.

men C uerumptamen O ueruntamen 578 apostoli V seq a *canc* 579 nulli C nullo 580-581 B3 *add in mg sup* 580 reuelationis C reuellationis seq ipsius *canc* 581 tempus O tempore | prenoscetur O prenoscetur 585 noticiam C notitiam | quod C om 586 notitia O notitiam 586-587 «...prius quam aduenerit tempus, in quo Deus statuit reuelare...» V *add in mg* | «...prius quam aduenerit tempus...» BC om | prius O post 587 reuelare C reuellare | quicumque O quisque (?) 588 assereret O asserent | esset O esse

572-576 2Thess II, 1-2 576 ‚in primo opere satis tactum’: Cf. *Tractatum de tempore aduentus Antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 144, lín. 449-456, cf. etiam *Tractatum de mysterio cymbalorum Ecclesiae*, ibid., 84, lín. 568-570) 583 2Thess II, 2 584-585 Cf. Mt XXIV, 36; Mc XIII, 32 585-587 Arnaldus uidetur hic annuere ad *Glossam ordinariam Walafridi Strabi*: «...si malignus spiritus, quasi angelus lucis, apparens in uisione hoc uobis persuadeat. Vel, si quis dicat per Spiritum sanctum reuelantem hoc se cognouisse quod dies iudicii imminet, nolite credere» (ML 114, París 1852, col. 621/D).

573 La grafia d’*incautat*’ és segura tant en el Burgh. 205, f. 104a com en el Vat. lat. 3824, f. 144b, verb desconegut del *Thesaurus Linguae Latinae*, que passa d’*incaustum*’ a *incautus*’; en canvi, el DU CANGE, el coneix per dos textos llatins d’àrea catalana: les *Leges Palatinae* de Jaume II de Mallorca i un fragment de fra Bonifaci Ferrer relatiu a Benet XIII; la mostra d’Arnau és cronològicament anterior; el significat és ‚posar en guàrdia’. En canvi, el *Tractatus brevis...* empra *incantabat*’ i *incantatio*’ en les línies 1017 i 1018 del text transcrit a continuació de l’*Apologia...*; si, atesa la poca qualitat o la multitud de faltes de la dita còpia, l’escrivà trobà *incautabat*’ o *incautatio*’ i transcriví en el f. 54c del volum carmelità *incautabat*’ i *incantatio*’ no és possible de saber-ho; el fet és que les grafies són les que són.

- Sed dolositas uel ignorantia taliter obicientium maxime claret per
 590 hoc quod sepe APOSTOLUS, in *Epistola prima* quam ad eosdem direxit,
 testatur aperte quod appropinquatio consummationis non latebit
 electos. Ait enim: «Vos autem, fratres, non estis in tenebris, ut uos
 dies illa tanquam fur comprehendat. Omnes enim uos filii estis lucis
 et filii diei». Si, ergo, ut ante dixerat, dies Domini debet reprobos
 595 comprehendere tanquam fur, scilicet, ex improuiso rapere ad iudi-
 cium, et sic non est comprehensura filios Christi, patenter asserit
 quod electi prenos-[f. 144d]-cent seu preuidebunt eam, sed non est
 eis concessum prenoscere quantum ad precisam eius noticiam. Ergo
 prenoscent quantum ad appropinquationem illius, quod est suffi-
 600 ciens ad ipsorum directionem. Et hoc directe concordat cum doctrina
 Domini, vigesimo quarto *Matthei*, et etiam ipsius APOSTOLI, *Secunda
 Thessalonicenses*, secundo, ubi denunciatur apertissime quod diem illam
 precedet reuelatio et destructio Antichristi. Et exprimit signum
 temporis, in quo reuelabitur, dicens quod tunc reuelabitur, quando
 605 iniquitas fiet de medio.
- Igitur, non intendit Apostolus dicere absolute quod annunciatio-
 nibus finalium temporum nullo modo sit credendum, cum ipsemet
 annunciet illa, quantum ad appropinquationem ipsorum; sed inten-
 dit non esse credendum illis, que testimonio Sacre Scripture non
 610 consonant. Et propterea notabiliter dixit: «Rogamus uos, fratres, ut

589-631 «Sed dolositas... finalium temporum» B2 *add in cal fol. 104a-b* 589 ob-
 cientium O obiciendi | claret C declaret 590 sepe B ipse C *om* | Apostolus C *add*
 sepe 591 appropinquatio C *add* appropinquationis 592 electos V *corr* electis | ait
 B ayt | (ut) uos C uobis 593 tanquam C tamquam | comprehendat O apprehendat
 594 filii B *om* | diei C Dei | reprobos C reprobus 595 comprehendere O appre-
 hendere | rapere O capere 596 comprehensura B comprehensura 597 electi C
 electi | seu V *al man in ras* | sed O *add* si 598-599 «...precisam eius... quantum
 ad...» O *om* 598 precisam C primam | noticiam C notitiam 599 appropinquo-
 nem C propinquationem 600 directionem O dilectionem 601 vigesimo quarto O
 XXIIIJ | Matthei O Mathei | secunda O II^a 602 secundo V *al (?) man in ras* B
 ultimo O quo | denunciatur C denuntiat | diem illam O illam diem 603 reuelatio C
 reuellatio | exprimit O imprimit 604 reuelabitur C reuellabitur | «dicens quod
 tunc reuelabitur» C *om* 604 medio V *seq n cano*

606 apostolus C apostolis | absolute B absolute 606-607 annunciationibus B
 annunciationibus 607 ipsemet C ipsum et 608 annunciet C annuntiat | appropin-
 quationem C propinquationem 609 que O qui 610-611 sensu B sensu 612 abso-

590-594 1Thess V, 4-5 594-595 1Thess V, 4 600-603 Mt XXIV, 15-
 30; 2Thess II, 3-8 603-605 Cf. 2Thess II, 7

non cito moueamini a sensu uestro». Si enim dixisset tantum: ‚Non moueamini’, tunc absolute prohibuisset credere supradictis; sed addidit: ‚cito’, uolens ostendere quod annunciationibus morose uel diligenter cribatis aut exami-[f. 145a]-natis per eloquia sacra sit tantum acquiescendum. 615

Vnde, cum dicit quod nec per Spiritum, neque per sermonem, neque per epistolam debent moueri, non intendit absolute persuadere quod super illis nec reuelationi credatur, nec sacris eloquiis, nec epistolis eius, nam sibi ipsi contrarius esset, qui su[per] eadem materia dicit, *Prima Thessalonicenses*, ultimo: «Spiritum nolite extinguere, prophetias nolite spernere», sed aperte subinfert quod omnia quemcumque dicuntur super tali materia debeant probari uel examinari, et quod bonum est teneatur, uitando denunciationem habentem speciem mali, qualis est omnis illa, que dissonat sacris eloquiis, sicut illa per quam astruebatur quod ante reuelationem Antichristi dies Domini adueniret. Proinde, etiam non dixit non esse credendum epistolis eius, sed addidit: ‚tanquam ab eo missis’, ut ostendat quod loquitur de epistolis pseudo discipulorum. 620 625

Patet, igitur, quod contrarius est Apostolo uel non intelligit eum, qui asserit ortari fideles ad detestandum annunciationes finalium temporum. [f. 145b] 630

Hoc, ergo, sit uobis regula generalis, quod siue in *Textu*, siue in *Glosa* nusquam inuenietur expressum quod noticia ultimorum tem-

lute B absolute 613 annunciationibus B anunciationibus 614 diligenter C dilligenter | cribatis BC cribratis O crebratis | sacra C sancta 616 acquiescendum B adquiescendum O atquiescendum

616 neque C nec 618 reuelationi C reuellationi | eloquiis C add credatur 619 sibi C si | qui C quid | sup[er] V sup 620 dicit O dixit | prima O add ad | nolite C nollite 621 nolite B no C nollite 623 bonum C bonus | uitando C uitendo | denunciationem C denuntiationem 623-624 speciem O spem 625 per O post | reuelationem C reuellationem 627 tanquam CO tamquam

629 quod O quasi | intelligit B intelligens 630 asserit B add ipsum | ortari O hortari | ad O seq tes *canc* | | detestandum O tetestandum | annunciationes C annuntiationes add fidelium *canc* O annullationes

632 uobis O nobis | quod C om | textu C testu 633 nusquam CO numquam 634 sit a Deo retenta C om | solum C om 635 momenta C add sit a Deo retenta et

620 1Thess V, 19-20 622-623 *Ibid.*, V, 21-22 627 2Thess II, 2-3

633 En aquest cas la referència és negativa i en conseqüència no és possible d'assenyalar una glossa bíblica concreta 634-635 Cf. Mt XXIV, 36; Act I, 7

635 porum seculi sit a Deo retenta, nisi solum quantum ad diem et horam, et momenta per consequens, generalis iudicii. Et si Christus uoluisset hoc intelligi de temporibus aliis, propriissime sciuisset exprimere, quia cunctos excellit gramaticos.

640 Cum autem obiciunt uobis quod in Scriptura per paruum tempus datur magnum intelligi, sicut in *Canonica Johannis*, ubi dicitur: «Nouissima hora est», et ubi etiam per diem datur annus intelligi: cum hec iam partim in primo, partim in tercio sint opere declarata, nichilominus scire debetis quod isti *Glosas ordinarias* sacri Canonis non legerunt, aut non intellexerunt, quia nusquam inuenient quod

636 propriissime O propriis sine

638 uobis O nobis | quod B *add int lin* | per C *om* 641 sint O sit 642 nichilominus O nichillominus | glosas C Glossas 643 non B *om* | nusquam O

639-640 1Io II, 18 641 Cf. *Tractatum de tempore adventus Antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 147, lín. 569-597); *Tractatum de mysterio cymbalorum Ecclesiae* (ibid., 59-60, lín. 101-124); *Philosophia catholica et divina* (PERARNAU, ATCA, X (1991), 89-91, lín. 488-508). 641-642 Cf. notam ad lin.

634-635 Aquestes línies permeten de donar un cop d'ull a una forma arnaldiana d'interpretar l'Escriptura. Els textos bíblics, als quals pot fer referència aquest fragment són els dos indicats en l'aparat de fonts: el primer parla de «die... illa, et hora...»; el segon de «tempora vel momenta»; Arnau ho posa tot en el mateix sac, quan el text bíblic estrictete, al qual ell sempre diu ésser fidel i respectuós, si en el primer cas sembla referir-se a la fi del món, en el segon respon a una pregunta d'uns hebreus, fins al darrer moment capficats per la restitució del Regne sobirà i independent a Israel; conфония Arnau ambdós esdeveniments? O, sense confondre'ls, estava segur que serien molt acostats en el temps, de manera que també el segon formava part del conjunt d'esdeveniments dels darrers temps? O pensava que la ,restitució del Regne a Israel', consistiria en la reconquesta cristiana de Jerusalem, tal com preveu en l'afegit al *De tempore adventus Antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 164, líns. 1284-1292)? Arnau mateix estableix la identificació entre dia, hora i moments, *ibid.*, 140, líns. 725-726: «...illa tempora, que sue scientie reservavit, scilicet dies et hora mortis cuiuslibet aut consummationis saeculi...».

643-644 Si hom té present allò que diuen les notes a les línies 1299-1302 tant de l'aparat de fonts com del de notes complementàries, comprendrà que, si en el cas d'Arnau de Vilanova és difícil de trobar el text, al qual fa referència en parlar de només una glossa, ho és molt més en referir-se a ,glosses ordinàries' en plural; potser el mot ,ordinàries' podria donar alguna pista, en el sentit que es podria tractar de textos més o menys oficials. En altres paraules, quins textos eren qualificats d',ordinaris'? Potser pot ajudar a saber-ho el text de les línies 672-673: ,glossa ordinària' és equivalent a ,glossa canònica'? Si ho fos, sabríem que un comentari bíblic de Beda en seria un. Cf. la nota complementària a la lín. 369.

per minus tempus detur maius intelligi quantum ad mensuram
extentionis, sed quantum ad conformitatem rationis; uel in reuolu- 645
tione circulari, ut de die ad annum; uel in qualitate persecutionis,
sicut de hora ad totum tempus Apostolorum, quemadmodum in
primo et tercio opere sepe legistis.

Et cum dicunt uobis [f. 145c] quod illa uerba Christi de die et
hora uos restringitis ex proprio capite, sed non ex auctoritate 650
Scripture, potestis eos ostendere mendaces aut ignorantis dupliciter:
primo, per *Glosas*, quarum nulla continet tacite uel expresse quod
illa uerba Domini debeant latius intelligi quam requirat gramaticale
significatum; secundo, per *Textum*, in quo ipse Saluator palam insi-
nuat quod ‚diem et horam’ ibi accipit proprie siue stricte, cum dicat 655
per *Marchvm* super ista materia: «Vigilate, ergo, nescitis enim quan-
do Dominus ueniat, sero, an media nocte, an galli cantu, an mane».
Quibus uerbis expresse determinat quod illa uerba debeant stricte

numquam 644 mensuram V seq durationis *canc* 645 extentionis BCO extensionis |
conformitatem O conformationem 646 ut O vel

649 uobis O nobis 650 uos O nos | restringitis O *lect dub* restringistis / restrin-
gis | proprio C primo 652 *Glosas* C *Glossas* 654 significatum O signatum |
Textum C *Testum* 655 dicat V *corr* dicit *iter in mg* 656 Vigilate CO Vigillate |
enim C *om* 657 sero C an sero | (sero)an C *add* mane *canc* | an gallicantu O an in
gallicantu 658-659 stricte intelligi C intelligi stricte 660 uel (noctis) O et | Nec C

1299-1302 praesentis apparatus fontium 647-648 ARNALDI DE VILLANOVA, *De*
tempore adventus Antichristi (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 144, lín. 424-
432); *Philosophia catholica et divina* (PERARNAU, ATCA, 88, lín. 466 - 91, lín. 508)

649-650 Mt XXIV, 36; cf. ARNALDI DE VILLANOVA, *Tractatum de mysterio cym-*
balorum Ecclesiae (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 59-60, líns. 108-124; i
91-92, líns. 724-730) 652 Altra referència negativa a glosses bíbliques en gene-
ral: cf. nota d'aparat de fonts a la línia 633; i anotació complementària a aquesta
línia 652; per contra, la *Glossa ordinaria in Matthaeum*, XXIV, 36, de Walafrid
Strabo és favorable a la interpretació arnaldiana: «De die novissima, post quot annos
vel dies ventura sit, nolite esse solliciti...» (ML 114, París 1852, col. 162C) 656-
657 Mc XIII, 35 661-664 1Thess V, 1-2

649-650 Vegeu, en sentit contrari, l'explicació del ‚dies’ de *Dan* XII, 11, en el *De*
mysterio cymbalorum Ecclesiae (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 59-60, líns.
99-129); però en sentit idèntic, *ibid.*, 61. Cf. nota complementària a la línia 136.

652-654 La referència genèrica a ‚glosses’ fa difícil d'assenyalar-ne alguna en
concret, quan l'autor s'expressa de forma global; de tota manera, crec que la *Glossa*
ordinaria de Walafrid Estrabó li seria més aviat favorable, car parla de «die novissi-
ma, post quot annos vel dies ventura sit, nolite esse solliciti, nulli definitum est
quod vel in die vel in nocte iudicium futurum sit...» (ML 114, París 1852, 162/C).

intelligi, cum secundus aduentus Domini ad iudicium non sit futurus in mane uel media nocte mundi, sed diei uel noctis. Nec minus expresse restringit APOSTOLUS, *Prima ad Thessalonicenses*, quinto, cum dicit: «De temporibus autem et momentis, fratres, non indigetis ut scribamus uobis, ipsi enim scitis quod dies Domini sicut fur in nocte, ita ueniet». Cum, igitur, in principio sermonis proposuerit
 660
 665
 670
 675
 680

Similiter, cum dicunt uobis quod in illa prophetia, scilicet: «A tempore, cum ablatum fuerit, etc.», uos ex proprio capite mutatis hanc copulatiuam ,et' in hanc prepositionem ,usque', leuiter potestis mendacium istorum manifestare per *Glosas canonicas* et maxime per illam Bede, sicut in primo opere et secundo patet. Ipse enim Beda, sicut legistis, accipit pro initio illius numeri, hoc, scilicet: «A tempore, cum ablatum fuerit iuge sacrificium», et pro termino eius, illud: «posita fuerit abhominatio in desolationem». Nec debet uos latere quanta sit hebetudo uel ruditas taliter obicientium. Nam, ut dicitis, ipsi uolunt quod illa coniunctio ,et' ponatur ibi copulatiue, sic scilicet, ut illa duo supradicta sint unus terminus a quo, uel
 670
 675
 680

nam 663 fur V *seq* ita ueniet *canc* 666 solum O *om* | determinet C determinat
 667 etiam O *add* ex predictis | nihilominus O nichilominus | latratores V *lect dub*
 latratores / latratores

669 uobis O nobis | illa C *seq* *pi* *canc* | prophetia C philosophia 670 uos O
 nos 671 prepositionem CO propositionem 672 glosas C glossas 675 sacrificium C
add etc. 676 uos O nos 677 hebetudo BCO ebetudo | ut C *seq* dicitis *canc* 678
 ibi C ei | copulatiue C copullatiue 679 sic C sicut | ut C *seq* sicut *canc* | supra-
 dicta O predicta 680 intolerabile C intellorabile O intollerabile 680-681 inconue-
 niens C conueniens 681 locutio C loqutio | nullius C nullus 682 quem C quam |
 non C *om* 683 deficient C defficiet

669-670 Dan XII, 11 673-676 BEDAE VENERABILIS, *In Matthaei Evangelium expositio*, IV, cap. XXIV (ML 92, París 1862, col. 1020): «Potest [,abhominatio desolationis'] et simpliciter aut de Christo accipi, aut de imagine Caesaris, quam Pilatus posuit in templo; aut de Adriani equestri statua, quae in ipso sanctorum loco usque ad praesentem diem stetit»; cf. ARNALDI DE VILLANOVA, *Tractatum de tempore aduentus Antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 156, lín. 937-942); EIUSDEM, *Tractatum de mysterio cymbalorum Ecclesiae* (ibid., 105, lín. 1021-1028)

lectus, cum terminus ad quem non exprimat ibi, sicut si diceretur: ‚A tempore, cum deficient flores et erunt fructus, dies tot’

Cum autem dicunt uobis quod uolentia fit illi copulatiue, omnino manifestetis profunditatem ignorantie ipsorum. Et primo, in Gramatica, per cuius considerationes obiciunt protestando quod dictiones indeclinabiles, sicut optime Priscianus tradidit et ipse Donatus, nichil significant, sed modum tantum significandi designant, et ideo sine uolentia possunt multipliciter accipi, quod dictis poetarum Priscianus confirmit. 685

Sed ad maiorem illorum confusionem, quos dicitis de Sacra Scientia gloriari, uos istud Sacris manifestetis Eloquiis, scilicet, quod hec coniunctio ‚et’ non ubique in Diuina Scriptura copulatiue accipitur, sicut in illis uerbis APOSTOLI, *Ad Romanos*: «quod impossibile erat Legi... per carnem, Deus mittens Filium suum in similitudinem carnis peccati, et de peccato, [f. 146b] dampnauit peccatum in carne»: in hac locutione, si coniunctio ‚et’ teneretur copulatiue, locutio esset suspensiuua, et non haberet determinatum sensum, et tamen nullum determinans ibi sequitur, sed nota est ibi certitudinis, ita quod pro ‚etiam’ ponitur ibi. Similiter quoque, cum *Ad Corinthios* dicit: «Quos presciuit, et predestinauit conformes fieri ymaginis filii eius»: coniunctio hic, ex eadem ratione non potest stare copulatiue, 690 695 700

684 autem O aliter 685 manifestetis C manifestis 686 considerationes C add ipsius | obiciunt C om 687 sicut C om | Priscianus V corr Priscianus add -s- 688 significant O add designant | tantum O om 688-689 designant C designat 689 quod B add in mg

691 confusionem C confussionem | quod C quod 692 gloriari C add nos igitur cane | uos C nos | manifestetis O manifestis 693 copulatiue C copulatiue 694 impossibile B impossibile 695 per C seq cane cane 695-696 carnis C carni 696 carne O caritate 697 locutione O loquutione 699 ibi certitudinis O incertitudinis | pro B add in lin 700 Corinthios O Romanos (?) 701 et O add ex eadem 702 stare

687-689 PRISCIANI CAESARIENSIS GRAMMATICI *Opera...*, recensuit... Augustus KREHL, Vol. I. *De arte grammatica libri XVI*, Leipzig, Weidmann 1819, 637-638: «Copulativa est, quae copulat tam verba quam sensum, ut et, que, ac, atque, quidem, quoque quando pro que ponitur, at, ast, sed, autem, uero quando pro autem accipitur. Haec enim copulant cum confirmatione intellectum. Inueniuntur tamen multae, tam ex supradictis quam ex aliis coniunctionibus, diuersas significationes una eademque uoce habentes, sicut uisibus ostendemus...»; 646: «Et sciendum quod pleraeque coniunctiones, quomodo praepositiones, diuersas habent in una eademque uoce significationes...». MVRETACH, *In Donati artem ueterem* (HOLZT, CC. CM 40,

- sed est consequentie nota, et ponitur pro ‚consequenter’. Similiter *Ad Philippenses*, cum dicit: «Sicut et uidistis in me, et nunc auditis de me»; prima enim coniunctio huius locutionis non potest sumi copulatiue, quia nichil precedit quod possit copulare sequentibus, sed est ibi nota temporis, et ponitur pro ‚jam’. Et hec omnia facta sunt ab eterno gramatico, cum rectissima ratione gramatice, quam ignorant predicti.
- 710 Similiter, et in illis uerbis *Danielis*, ‚et’ ponitur pro ‚usque’. Sed ad quam significantiam denotandam, secundum gramaticum, uel ad quod misterium, secundum theologum, sit hoc factum, exprimitur uobis in opere primo.
- 715 De aliis [f. 146c] uero acceptionibus eius, hic non conuenit exprimere rationem, quia non requirit propositum.

Cum autem dicitis eos asserere propter uisionem insertam quod nulli credendum est quicquam a Deo recepisse uel didicisse per reuelationem, nisi miraculis probet illud, credo indubitanter uos clare cognoscere quod isti a uulua sint uere alienati, quoniam eruditus in

720 Sacra Pagina non ignorat quod eximius prophetarum, scilicet *David* rex, fuit per reuelationem celestem de diuinis instructus, ut popu-

C om 703 consequentie O iter 704 Philippenses C Philipum | auditis BCO audistis 705 enim O cum (?) | locutionis C loquutionis O loquutionis | sumi C summi O sunni 705-706 copulatiue C copullatiue 706 copulare C copullare 707 ibi B om | jam B iam 708 gramatico C gramaticho | cum O tam (?)

710 et (in) B etiam | in C om 712 quod C om sit B fit

716 uisionem C uissionem | insertam O iunctam 717 quicquam B quidquam | per C propter 717-718 reuelationem C reuellationem 718 uos C eos 719 sint CO sunt | uere O om 721 reuelationem C reuellationem | de C om 722 instrue-

Turnholt Brepols 1977, 175): «*De praepositione*. Praepositio est pars orationis, quae praeposita aliis partibus orationis, significationem earum aut complet aut mutat aut minuit»

694-696 Rom VIII, 3 700-701 Rom VIII, 24 704-705 Philipp I, 30

710 Dan XII, 11 712-713 ARNALDI DE VILLANOVA, *Tractatus de tempore adventus anticristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1998-1999), 148/606-149/668).

716 ‚propter uisionem insertam’: s’ha de tractar del *Vae mundo in centum annos...*, integrat en el *Tractatus de mysterio cymbalorum* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 102/947 - 103/984), de la qual consta que el seu autor «reuelationem futurorum vidisse atque scripsisse...» (*ibid.*, lín. 941-942). En canvi, no resulta tan clar que procedís d’una visió aquell *Misericors fuit Deus illis...*, inclòs en la *Philosophia catholica et divina* (PERARNAU, ATCA, X (1991), 91/512 - 93/553), car del seu autor no sabem que la ‚vegés’, ans només que l’aprengué: ‚se didicisse’ (lín. 510) 719 Cf. Ps LVII, 4 720-722 Cf. Ps XXIV, 9; Ps CXVIII, per totum; Ps L, 15 722-724

lum fidelem instrueret. Et *Ysaïas* et *Jeremias*, qui non fuerunt reges, et *Amos*, qui fuit pastor, nec filius prophete, et etiam alii, qui per reuelationem instructi a Deo mittebantur ad populum, quibus tamen non fuit datum ut suam reuelationem et nunciationem miraculis comprobarent, ymo, quibusdam eorum fuit datum ut contemptus et opprobria sustinerent et carceres et flagella, et aliquibus mortem. 725

Qui, ergo, dicit quod omnis ille qui se dicit afferre populo Dei reuelationem ipsius debet mira-[f. 146d]-cula facere, tacite astruit quod prophetiis dictorum non sit credendum, uel saltem quod non debuit credere populus Israelis, quod est hereticum. Nec tempus hoc dicit quis ab illo differre, quantum ad hunc effectum, cum nulla possit causa diuersificans assignari. 730

Et expresse testatur hoc, quod tales obicientes falso dicuntur theologo. Nam uerus theologus non ignorat serenissimam rationem propter quam Deus quibusdam prophetis suis dat miracula facere, sicut Moysi et Helye et Helyseo, quibusdam uero non, ut predictis. Nec ignorat etiam que sunt signa, quibus non facientes miracula per certitudinem cognoscuntur. 735 740

Scit enim quod omne dictum consonans euangelice ueritati et quantum ad fidem et quantum ad puritatem uite et honestatem morum, est indubitanter a Spiritu Sancto.

ret C intrueret 724 reuelationem C reuellationem | mittebantur O mictebantur 725 reuelationem C reuellationem 726 ymo B immo O ymmo 726 quibusdam C quibusdem 727 opprobria BO obprobria

729 se dicit C dicit se 730 reuelationem C reuellationem | astruit O astrocut (?) 731 prophetiis C prophetis 732-734 Nec tempus... diuersificans assignari B2 add in mg sup 732 Israelis O Israhelis C Israel 733 differre C differe 734 diuersificans BO diuersificans

735 testatur C thestatur 736 serenissimam C se remississimam 737 Deus O dare 738 Helye B Elye O Helie | Helyseo B Elyseo O Heliseo 739 Nec V corr Hec | ignorat C ignorant

741-765 B2 add in mg et calc 741 euangelice O euuangelice 743 sancto C sacto

Is VI, 8-9; Ier I, 4-19; Am VII, 14-17

738 ‚De Moïse’: Ex IX, 8 - X, 19; ‚De Elia’: 3Reg XVIII, 21-40; ‚De Eliseo’: 4Reg V, 1-27

741-743 Arnaldi de VILLANOVA, *Allocutio super significatione nominis Tetragramaton* (CARRERAS I ARTAU, «Sefarad», IX (1949), 99-100): «...omnis modus exponendi sacram Scripturam qui moribus et fidei non repugnat, est a Deo... Omnis

741-743 La doctrina d'aquestes línies evolucionaria, i desembocaria en la que parla de ‚sermones’ i de ‚quasi sermones Dei’, per exemple en la *Protestatio, praesentatio ac supplicatio Benedicto XI postridie kl. iunii A. D. M CCC IV data*: «Proinde, bene

- 745 Scit etiam quod, cum nuncius Dei proponit ea que non excedunt facultatem intelligentie uel rationis humane siue catholice, non indiget testimonio miraculorum, iuxta quod inquit A-[f. 147a]-POSTOLUS *Prima Corinthios*, decimo quarto: «Si quis uidetur propheta esse aut spiritualis, cognoscat que dico, quia Domini sunt mandata». Alioquin, ut subinfert: «ignorans ignorabitur». Quapropter, iuste
- 750 negatur esse theologus, qui predicta ignorat.
- 755 Qui etiam ignorare non debet quod donum prophetie differt a dono faciendi miracula uel operandi uirtutes, ut docet APOSTOLUS, *Ad Corinthios*, et unum non dependet ab altero, nec ordinatur ad alterum. Quapropter non est necessarium quod, cui datur unum, aliud concedatur. Nec etiam est necessarium ad ueritatem prophetie manifestandam. Quoniam certum signum uel testimonium alicuius ueritatis, nullus sapiens accipit a circumstantiis alienis, nec a communibus, sed a propriis. Proinde, Sapientia eterna, in *Deuteronomio*,

744 Scit etiam C sic et ea O om 745 facultatem B facultates | catholice C chatolice 747 Corinthios C Chorint. | decimo quarto VBCO XV 749 alioquin C alioqu | ut subinfert O Christo subiectum fert | subinfert C subinfer | quapropter O quapropter 753 Corinthios C chorinthios | dependet O deppendet 754 quapropter O quapropter | necessarium O necessarium | cui B cuy 754-755 quod, cui... est necessarium C om 755 etiam V *ead man in mg* | necessarium O necessarium 756-757 alicuius ueritatis C ueritatis alicuius 757 accipit O om | circumstantiis O

igitur sensus aut intellectus in quo accipiuntur sacra eloquia, si ueritati fidei et morum honestati consonet, includit finem proximum ad quem Scriptura ordinatur, quia perficit hominem circa cognitionem et amorem diuinorum. Sed quidquid directe ad finem tendit operis alicuius, est de intentione operantis. Igitur, cum Scriptura sacra sit opus solius Dei, necesse est ut omnes expositiones eius que circa fidei ueritatem illuminant et solidant intellectum, aut circa morum honestatem ordinant affectum, procul dubio sint a Deo, cum perfecte sapiens perfecte uelit et intelligat quidquid ad finem directe sui operis ordinatur»

747-748 1Cor XIV, 37 749 *ibid.*, 38

751-753 Cf. 1Cor XII, 28-29; Eph IV, 11-12 758-761 Deut XVIII, 12-20 760-762 *Decretalium*, lib. V, VII, XII (Ex INNOCENTIO III): «... oportet quod

novit quod sermones Dei sunt pura eloquia sacri voluminis. Illi uero sunt quasi sermones Dei, qui licet in sacro volumine non sint scripti, tamen a sacris eloquiis non discordant. Cum igitur humilis filius zelo catholico denuntiationem quamcumque proponit matri sermonibus Dei uel quasi sermonibus, constat quod in spernendo illius uerba, non hominem spernit Ecclesia Romana, sed Deum» (PERARNAU, ATCA, X (1991), 203, líns. 255-261; cf. també *ibid.*, 214, líns. 716-717); Arnau mantindria aquesta doctrina fins al final de la seva vida, car també la formulava en l'*Alia informatio begunorum* (PERARNAU, Barcelona 1978, 51-52, línies 295-301), amb l'explicació complementària de les pàgines 54-55.

cum tradidit signum certe cognoscendi eum, cui datur a Deo spiritus prophetie, non docuit attendere miracula, sed euentum solum rei preunnciate. Hinc etiam, *Extra, De hereticis, Cum ex iniuncto*, non dicitur quod nouitatem [f. 147b] propositam debeat quis tantum miraculis comprobare, sed additur «uel per Scripturas canonicas».

Profane sunt, igitur, predictae obiectiones, quoniam ad literam et ad sensum sacro textui contradicunt.

De numeris autem expressis in *Apocalypsi* quantum ad tempus Ecclesie, pro firmo tenere debetis sicut de articulis fidei, quod concordant cum numeris expressis in *Daniele*.

Concordia tamen est latens omnibus illis, quibus ignotum est in singulis numeris uerum initium computandi, a quo principaliter

circumstantiis 757-758 communibus C comunibus 758 sed C *corr nec int lin* 760 attendere O actendere | rei C rey 763 scripturas B scribaturas | canonicas C chano-nicas

764 Profane BO prophane | literam C litteram 765 textui C testui

767 debetis V -be- *add in mg* 768 in C *seq con can*

770-771 principaliter Spiritus Sanctus C Spiritus Sanctus principaliter 771 sumit O

[qui asserit se missum a Deo] astruat illam invisibilem missionem per operationem miraculi, vel per Scripturae testimonium speciale... Ioannes quoque Baptista specia-le suae missionis testimonium protulit de Scriptura, dicens sacerdotibus et leuitis, qui missi fuerant ad interrogandum, quis esset et quare baptizandi officium assump-sisset: "Ego vox clamantis in deserto, dirigite viam Domino, sicut ait Esaias Propheta"» (Aemilius FRIEDBERG, *Corpus Iuris Canonici*. Editio Lipsiensis secunda... Pars secunda: *Decretalium collectiones*, Leipzig 1879, col. 786)

766 E. g., Apoc XX, 3-7 (,mille anni') 768 E. g., Dan IX, 24-27 (,septua-ginta hebdomadae'); XII, 11-13 (,mille ducenti nonaginta et triginta quinque dies')

759-760 Cf. ARNALDI DE VILLANOVA, *Tractatum de tempore adventus Antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988), 156-157, líns. 978-982), on accepta la hipòte-si que la seva sigui una predicció no confirmada per la realitat dels fets i, doncs, que ell es pot equivocar en proclamar-la i resulti falsa, assumint-ne tota la responsabili-tat. Però aquest sembla ésser un dels punts crítics del missatge d'Arnau de Vilanova i del missatger: ell, d'una banda, està segur que allò que proclama és avalat per Déu i per això en les línies 250-264 diu a Jacme Blanc que pot estar tan segur com de la mort que, defensant-ho, sortirà triomfant; ací, en canvi, a fi de tapar la boca als con-tradictors, accepta que la predicció pot resultar falsa.

761-763 En realitat, la *Decretal* d'Innocenci III inclosa per sant Ramon de Penyafort en en llibre V de les *Decretals*, no diu sols que qui pretengui esperit de profecia no sols s'ha d'autenticar ,uel per Scripturas canonicas', ans ,per Scripturae testimonium speciale'; el silenci sobre aquest punt demostra que mestre Arnau es considerà dispensat d'aportar aquest ,Scripturae testimonium speciale'; segurament no el fa constar perquè no el trobà.

Spiritus Sanctus sumit ibidem initium, quamuis omnia principia figuralia numerorum cognoscerent. Et, sicut scitis, noticia uerorum initiorum solummodo per reuelationem habetur. De qua ueritate, ut audiulistis, iam certificati sunt illi qui, deponentes omnino spiritum inflationis, in spiritu karitatis Christi et edificationis intuitu, ad habendum certitudinem accesserunt; et uobis hec lux in abundantia reseruatur, ceteris uero nequaquam, cum sit prohibitum sanctum dare canibus et margaritas porcis exponere.

Nec minus concor-[f. 147c]-dat cum dictis assertionibus numerus quem implicite tangit *Abacuch*, dicens: «Domine, opus tuum, in medio annorum uivifica illud». Et iterum: «In medio annorum notum facies». Nam illi qui sunt in sacris eloquiis eruditi non ignorant quin opus redemptionis atque salutis humani generis sit illud opus Dei, de quo Scriptura loquitur absolute. Neque ignorant quod anni illius operis, sicut patet ex textu canonis et ex *Glosa*, tunc tan-

sumet | principia O principalia 772 uerorum B uero 773 initiorum O venturorum | reuelationem C reuellationem | qua ueritate O ueritate qua 774 audiulistis O audistis | certificati O certificati 775 karitatis CO caritatis | edificationis C hedificationis O hedificationis | intuitu O intuitum 776 habendum C heredum | accesserunt O asserunt | uobis O *add et* | abundantia BCO habundantia 777 reseruatur C jam seruatur

779-792 B1 *add in mg sup: textus primae lineae abscissus est* 780 implicite C multiplicite | Abacuch O Abachuc 783 redemptionis C reddemptionis 783-784 illud opus O opus istud 785 textu C testu | ex C *om* | Glosa C Glossa 786 Abrahe O Habrae C Abrae

769-773 ARNALDI DE VILLANOVA, *Tractatus de tempore adventus Antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 147, lín. 561 - 148, lín. 621); EIUSDEM, *Tractatus de mysterio cymbalorum Ecclesiae* (ibid., 59, lín. 101 - 62, lín. 149)777 Cf. Mt VII, 6

780-782 Hab III, 2 784 Io VI, 27-29; 1Io III, 23 785-788 Cf. Gen XXII, 18; XXXVI, 4 Cf. THEOPHRASTI EPISCOPI BULGARIAE, *Expositio in prophetam Habacuc* (MG 126, París 1864, 878): «...intellexi opera per quae operaberis salutem humanae naturae...»; S. EUSEBII HIERONYMI, *Commentariorum in Abacuc prophetam, libri duo ad Chromatium* (ML 25, París 1865, 1372/A): «...iuxta nos, et de resurrectione Salvatoris intelligi potest; ut ille qui pro nobis mortuus est, consurgat a mortuis et uivificetur...»; BEDAE, *Super canticum Habacuc prophetae allegorica expositio* (ML XCI, París 1862, col. 1238A): «Illa nimirum opera quibus mundum redemit...»; i

773 Tal com el lector pot veure tant pel text com per l'aparat crític no sembla que hi pugui haver dubte que 'reseruatur' és ací la paraula críticament segura; això no obstant, no em puc resignar a no pensar que potser la lectura més primitiva era 'reseratur'.

785 Entorn els anys 1950, les edicions de textos arnaldians havien assenyalada la *Glossa ordinaria* de Walafrius Strabo (ML CXIII i CXIV), com la corresponent a

tum inchoauerunt, quando promissio facta fuit Abrahae, quod in eius semine cuncte gentes benedicerentur, scilicet, in Salvatore, qui de ipso egrederetur secundum carnem, a quo generationem eius texere *Matheus* incepit.

Visa, ergo, hac radice, facile uobis est cunctisque filiis veritatis 790
sacre, per supradicta percipere concordiam jam dictorum, que quidem adulterinis et pseudo theologis occultantur.

Cum autem obiciunt uobis quod de medicina debetis uos intro-
mittere, non de theologia, et spernunt ueritatem [f. 147d] que pro-

790 Visa C vissa | ergo B igitur | facile C facile | uobis O nobis 791 jam
B iam

793 uobis O nobis | uos O nos 793-794 intromittere O intromictere 794 de
O om 795 uestro O nostro | ad C est | immensurabilis C inmensurabilis 796

RICHARDI DE SANCTO VICTORE, *Expositio cantici Habacuc* (ML CXCVI, París 1855, col. 402): «... altitudinem illam consilii diuini super salutem generis humani ...mysterium illud... quantum Deus salutem hominis dilexerit...». 788-789 Mt I, 1-17

les referències d'Arnau de Vilanova a la *Glossa*. La de les línies 780-785 a la *Glossa a Habacuc*, ha estat ocasió de constatar dues coses: que, com les altres referències a la *Glossa* en l'*Apologia de versutiis...*, aquesta no s'ha de cercar en l'*Ordinaria* de Walafrid Estrabó (ML vols. CXIII i CXIV); i que dels comentaris a *Habacuc* aplegats en la *Patrologia latina* de Jean Paul Migne (sant Jeroni, Beda el Venerable, Gerhoh de Reichensberg, Rupert de Deutz, Haimó de Halberstadt, i Ricard de Sant Víctor), els únics, que, sense coincidència literal completa, poden ésser considerats possibles fonts de la nostra referència són els de Beda i de Ricard de Sant Víctor indicats en la nota a l'aparat fonts a aquestes línies; i resto amb la impressió que Ricard havia d'ésser un autor particularment valorat pel nostre Arnau pel seu sentit de l'evolució doctrinal sota el guiatge diví, d'acord amb la pauta de les successives edats de la vida humana, en la qual, de més a més, assenyalava una primera part de pujada fins a la plenitud de la virilitat entorn els trenta-cinc anys, i una de decreixent decrepitud des del dit any.

786 Sembla que la d'Abraham fou una figura bíblica particularment estimada d'Arnau de Vilanova: vegeu, p. e., el *Tractatus de mysterio cymbalorum Ecclesiae* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 56, líns. 41-45: encara que minsa, ell hauria simbolitzada una primera clariana en la nit religiosa de la humanitat.

793-795 Aquesta havia estat ja una de les primeres objeccions amb què els teòlegs professionals desprestigiaren el *Tractatus de adventu Antichristi*; per això en la part més polèmica afegida després de la crisi de París, Arnau es féu ressò de forma genèrica de l'objecció basada en la manca d'autoritat teològica de l'autor, tal com es pot veure en la transcripció publicada en aquestes pàgines (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1998-1999), 164, lín. 1299-1316). Sobre la crisi de París 1299-1300 i sobre els afegits posteriors al tractat primitiu, fins a fer-ne l'actual *Tractatus de tempore*

- 795 cedit ab ore uestro, jam scripsi uobis quod istud ad immensurabilis
exultationis in Christo materiam debetis recipere, cum in hoc ipse
Christus sibi ipsi uos configuret, qui de se dicit: «Ego sum oppro-
brium hominum et abiectio plebis», et qui ministris ueritatis ait:
«Qui uos spernit, me spernit».
- 800 Illa enim blasphemia non uos tangit solummodo, sed uniuersita-
tem sanctorum. Et primo, Deum Patrem et Spiritum Sanctum, qui
Christum exposuerunt humano generi ut medicinam et medicum, et
qui de ipso dicunt: «Honora medicum, quia propter necessitatem
creauit ipsum Altissimus». Nunquid uidetis quomodo per istos
- 805 Altissimus blasphematur?
- Specialiter etiam hec blasphemia Christum uulnerat seu sagittat.
Nam Ipse ab intelligentia Scripturarum medicos non exclusit, cum
inter euangelistas connumerauerit medicum, «cuius laus -ut ait
APOSTOLUS-, est per omnem ecclesiam in *Euangelio*», quod scripsit, et
- 810 *Actibus Apostolorum*.

debetis recipere O recipere debetis | recipere C accipere 797 uos O nos 797-798
opprobrium B obprobrium C obpropribrium

800 enim O *seq p canc* | blasphemia B blasfemia 802 exposuerunt C exposue-
runt | ut O ad 804 Altissimus C Deus | nunquid C numquid | per istos O peri-
tos C *add* blasphemauit ipsum Deus 805 Altissimus blasphematur BC blasfematur C
blasfematur Altissimus

806 etiam C *om* | blasphemia B blasfemia | sagittat B sagitat 807 exclusit C
exclussit 808 euangelistas O euuangelistas 809 Euangelio O Euuangelio | et C de
810 Actibus B Actus

797-798 Ps XXI, 7 799 Lc X, 16 Cf. també ARNAU DE VILANOVA, *Alia
informatio beguinorum* (PERARNAU, «Studia, textus, subsidia, II, Barcelona 1978, 45,
lín. 224-246)

803-804 Eccli XXXVIII, 1

808-809 2Cor VIII, 18 809-810 Cf. Lc I, 3 cum Act I, 1

aduentus Antichristi, hom pot veure els meus *Sobre la primera crisi entorn el De adventu
Antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*, i *Sobre l'estructura global del De
tempore aduentus Antichristi d'Arnau de Vilanova*, ambdós publicats en aquest
volum.

803-804 Els teòlegs contemporanis d'Arnau de Vilanova, basats en aquest text
d'Eccli XXXVIII, 1, feien una valoració ben positiva de la medicina i del metge,
que, tal com hem assenyalat en la introducció, ha estat exposada per Joseph ZIEGLER,
Medicine and Religion. The Case of Arnau de Vilanova (Oxford Historical Monographs),
Oxford, Clarendon Press 1998, 219 ss.

Nec minus ista blasfemia [f. 148a] uituperat totum collegium electorum et etiam totam ueritatem misterii Saluatoris. Clamat enim Apostolus quod «quicumque baptisati sumus in Christo» membra sumus unius corporis, scilicet Christi. Quod inquam corpus uivit per Spiritum Sanctum, qui membris distribuit ad ministerium sermonem sapientie et sermonem scientie, et fidem et gratiam sanitatum, et operationem uirtutum, et cetera, sicut uult. Si, ergo, magistralis inflatio sibi appropriat id quod Apostolus dicit Spiritum Sanctum distribuere membris Christi sicut uult, nonne per tales inflatos doctrina irritatur Apostoli, et medici negantur esse de corpore Christi et esse fratres eorum in Christo? Nam, si medici baptisati de corpore Christi sunt, constat quod uiuunt per Spiritum Christi. Ait enim Apostolus: «Si quis Spiritum Christi non habet, hic non est eius». Quod si per Spiritum Christi uiuunt, scientia et sapientia Dei dantur eis «secundum mensuram donationis Christi», et non secundum uoluntatem et auctoritatem magistralis inflationis.

Ad quas uero tenebras deducat [f. 148b] eos inflatio, rursum ex hoc potestis perpendere quoniam blasphemia in ipsos blasphemus reflectitur, nisi heretici fuerint. Nam, si propter humilitates aut defectus persone ueritas sit spernenda, tunc ipsi et uniuersalis Ecclesia nimis errant, qui prophetias Balaam de Christo non spernunt, qui fuit infidelis, quia gentilis siue paganus, et sacrilegus, quia populo sancto contrarius, et prophanus, quoniam ariolus, et impius, quoniam mercede conductus ad maledicendum populo Israelis.

811 blasfemia BCO blasphemia | uituperat O uituperauit 813 baptisati B baptizati C batizati 814 unius O minus (?) | scilicet C silicet | inquam O inquantum 818 appropriat B corr approprat add -i- int lin 819 distribuere B distribue | inflatos O inflictos 820 Christi C add sunt constat *canc* 821 baptisati B baptizati C baptizati 822 Christi sunt B sunt Christi | sunt B add in mg 823 hic C add nomen *canc* 824 scientia et sapientia O sapientia et scientia | dantur B datur 826 uoluntatem C uoluntatem | auctoritatem B actoritatem | inflationis O inflactionis

827 ex O et 828 blasphemia B blasfemia O blafemia | blasphemus BO blasphemus 829 reflectitur O refflectitur 830 defectus BCO deffectus | persone O per se 831 errant C erant | Balaam C blasfemando | Christo C Christum 833 prophanus B profanus 834 Israelis O Israheli

813-814 Rom VI, 3; cf. 1Cor XII, 12. 27 815-817 Cf. 1Cor XII, 7-10 823 Rom VIII, 9 825 Eph IV, 7 831-834 Cf. Num XXII-XXIII

- Iam, ergo, potestis existimare quantum predicti alienantur a
 835 uulua et errant ab utero, cum iam etiam sit in illis furor secundum
 similitudinem serpentis, et aspidis surde, obturantis aures, ad uerita-
 tis repulsam.
 Quod autem addunt, scilicet, quod ualde sunt pauci, qui de pre-
 840 dictis assertionibus finalium temporum curent, et adhuc pauciores
 qui credant, hoc debet uos edificare constanter et roborare, cum
 aduersantium labia fateantur illud quod tota Scriptura Sacra testatur:
 primo, cum dicat quod «stultorum infini-[f. 148c]-tus est nume-
 rus»;
 845 secundo, cum clamet quod «multi sunt uocati, pauci uero electi»;
 tercio, cum Dominus in proposito dicat expresse, quod sicut fuit
 «in diebus Noe, sic erit et adventus Filii Hominis». Qua similitudi-
 ne ponderata, secundum limam expositionis sacre patebit quod, sicut
 iudicium actum per diluuium fuit circa ipsius aduentum reuelatum
 850 a Deo quibusdam, ut Noe et domesticis eius, et si non quantum ad
 diem et horam, saltem quantum ad eius propinquitatem, et fuit ab
 eisdem ceteris nunciatum, et tamen nullus curauit, nisi tantummodo

835 existimare BC extimare 836 errant C erant 837 obturantis C obturentis O
 et obscurantis 837-838 ueritatis repulsam O ueritatem respulsa

839-897 «Quod autem addunt... logicalibus pueri...» B1 *add a mg sup usque ad calcem
 pag*

841 uos O nos | edificare CO hedificare 845 secundo O *seq q canc* | uocati O
add et 847 et C *om* | aduentus O aduentu 848 secundum C lime *canc* 849
 diluuium C dilluuium | reuelatum C reuellatum 850 a Deo quibusdam C per quibus-
 dam a Deo | (Noe) et B ac | et si V *add in mg* 851 (diem) et B vel | saltem V *in
 ras* O saltim B sed | et (fuit) O quod 852 ceteris O certis | curauit O creauit

835-836 Cf Ps LVII, 4 837 Ibid., 5

839-841 Vegeu la nota complementària a aquestes línies 843 Eccle I, 15
 845 Mt XX, 16; XXII, 14 847 Mt XXIV, 37 850-852 Gen VI, 13 | ,et
 si non quantum ad diem et horam' cf. Mt XXIV, 36 855 Mt XXIV, 37-38; Lc
 XVII, 26-27

839-841 Ja en la redacció primitiva de la *Philosophia catholica et divina*, mestre
 Arnau havia presentat el fet del reduït nombre de seguidors del missatge arnaldia
 com un dels signes de la guerra dels moments finals de l'Anticrist i els seus soldats
 contra l'Església (PERARNAU, ATCA, X (1991), 151, lín. 1144 - 152, lín. 1441).

850-851 Des de la més primitiva redacció del *De aduentu Anticristi*, Arnau de
 Vilanova deixà clar que, prenent seriosament l'afirmació de Jesús a Mt XXIV, 36, ell
 descartava el coneixement previ de dia i hora dels temps finals i que es referia única-
 ment a l'acostament dels dits temps (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989),
 140, línies 275-277).

nunciantes, sic erit et in temporibus, in quibus appropinquabit finale iudicium. Quod in explicatione similitudinis preallegate quam exequitur Dominus vigesimo quarto *Matthei* lucidius patet. 855

Nec minus lucide beatus Petrus hoc tangit tertio capitulo *Prime Canonice*, quando dicit quod licet incredulis, qui expectabant Dei patientiam in diebus Noe, apparuisset Deus in spiritu, tamen nonnisi «octo anime -ut dicit-, salue facte sunt per aquam». Sed constat quod illa aqua significabat aquam baptismi et sapientie uel gracie Dei. Vnde, si paucissimi sunt qui [f. 148d] admittunt hanc ueritatem, hoc est uobis certissimum signum quod est a Deo, cum constet uobis quod electi Dei et sint paucissimi et despecti et impugnati. 860

Nec minus debet dilatare cor uestrum hoc, scilicet, quod uos quidem, qui nunciatis propinquitatem finalium temporum, habetis testimonium probabile de Scriptura Sacra, ut ex superioribus patet. Sed illi, qui spernunt aut respuunt siue negant istud, nullo testimonio possunt etiam apparenter probare quod finalia tempora non sint prope. Qui uero negat possibile et probabile, nullam sue negationis probabilitatem ostendens, certum est quod insanit aut malignatur. 870

Et simili nequicia deprauatur ille qui dicit uobis quod cum Dominus ait Apostolis: «Non est uestrum nosse», etc., ibi ponitur preteritum pro presenti.

Verum quidem est quod in Sacra Scriptura frequenter presens ponitur pro futuro, sicut ibi: «Paruulus natus est nobis»; et inter- 875

854 similitudinis O prima / persona (?) 855 exequitur O exsequitur | vigesimo quarto CO xxiiij^o 855-856 lucidius patet. Nec minus lucide beatus Petrus hoc tangit tertio O om

856 hoc C seq tamen *canc* 858 apparuisset C aparuisset | Deus V *add in mg* B om | spiritu C *add* non | tamen O om 858-859 nonnisi C nisi 859 ut C qui 860 illa O *add* q | significabat O significabat 861 admittunt O admittunt | hanc C han 862 uobis O nobis | signum O om 863 uobis O nobis | sint O sunt C *add* et | impugnati B impugnati

864 dilatare C dilletare 865 nunciatis C nuntiatis 867 siue C uel 865 probare C prophetare 868 possunt B potest 869 prope O proprie | probabile C probabile 870 probabilitatem C probabilitatem | malignatur C malignat

871 cum O om 872 non C *add* esse | etc. om

875 nobis O *add* etc. 877 quandoque C quando 878 Habraam B Abraam 878-879 Antequam Habraam... sicut ibi 880 domesticatus O domesticus 881 ut O om 882 expositionibus C positionibus

856-858 1Ptr III, 20 859-860 Ibid., 21

865-866 Dan XII, 11; Mt XXIV, 15

872 Act I, 7

875 Is IX, 6 876-877 Ps CIX, 7 878 Io VIII, 58 879 Lc I, 34

dum etiam preteritum pro futuro, sicut fecit *David*, cum dixit: «De torrente in uia bibit»; quandoque uero presens pro toto tempore, sicut [f. 149a] ibi: «Antequam Habraam fieret, ego sum», et sicut ibi: «Quomodo fiet istud, quoniam uirum non cognosco». Et qui
 880 domesticatus est in sapientia diuinorum eloquiorum non ignorat serenissimas rationes, quibus Deus sic fieri ordinauit, ut ex Sacris expositionibus patet.

Qui uero dicit quod in predicta locutione ponitur ‚nosse‘ pro ‚noscere‘, ad duo se obligat. Quorum primum est ut ostendat hoc
 885 esse de more Scripture, scilicet ponere preteritum pro presenti.

Secundum, quod exprimat rationem necessitatis aut utilitatis, cum in eloquiis Dei nichil sit frustra, vel ociosum, ut ex superioribus audiistis. Non enim loquitur Deus insipienter, aut ignoranter uel casualiter.

890 Et cum constet quod de hoc reddere nequeat rationem, certum est quod insanit aut malignatur, et est de illis pro quibus ait APOSTOLUS, *Ad Thimotheum* quod uolunt «esse Legis doctores, non intelligentes que locuntur neque de quibus affirmant». Quod si sic forte uellet argumentari, scilicet: ‚alibi in Sacra Scriptura ponitur
 895 unum tempus pro alio; ergo, [f. 149b] hic ponitur‘; tunc non solum nequicia sed etiam eis ruditas et ignorantia detegetur, quoniam in logicalibus pueri non ignorant quod tale argumentum sophisticum

883 nosse C nosce 885 scilicet C silicet

886 secundum O secundo 887 in O om | Dei C om | frustra, uel ociosum B ociosum aut frustra | ociosum O occiosum 888 insipienter C insipienter O insipienter

890 Et B add quod | Cum C tamen | nequeat V corr nequeant exp -n- C nequeant 891 insanit C insaniunt | malignatur C malignantur 892 Thimotheum O Thyotheum 893 locuntur C loquntur O loquuntur | neque B nec | sic O sicut 894 scriptura C seq frequenter presens canc 895 ergo O igitur 896 eis CO eius | ruditas C rudditas | detegetur C detegitur | quoniam O que 897 tale C talle 898 committit O committit | nullius CO nullus 899 peditibus C peditibus | posuit C possuit 900 posuit C possuit

883 Cf. Act I, 7

887 «Constat enim quod in Dei operibus nichil est otiosum», ARNALDI DE VILLANOVA, *Allocutio super significatione nominis Thetragramaton* (CARRERAS ARTAU, in «Sefarad», IX (1949), 81); «...cum in operibus Dei nihil sit frustra vel otiosum», EIUSDDEM, *Tractatus de mysterio cymbalorum*, (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 79, lín. 467; cf. ibid., 160, lín. 1122-1123); cf. etiam annotationem ad lin. 535 huius tractatus.

892-893 1Tim I, 7

est, et committit fallaciam consequentis, et ideo nullius est efficacie. Sicut si diceretur: «Alibi rex pro peditibus posuit equites; ergo, hic ponet uel posuit». 900

Cum uero dicitis quod ex predictis sunt quidam religiosi, non credo quod lateat uos eos esse pseudoreligiosos, quos talibus iniquitatibus et uersutiis dicitis abundare. Nam uera religio nunquam discedit a regula karitatis; unde, omnis regula cuiuscumque religionis catholice nichil aliud est quam norma recte prosequendi euangelicam karitatem secundum gradum diuerse perfectionis. 905

Quod si ad uanitatem religionis effrenatio lingue sufficiat, cum *Jacobus* dicat uanam esse religionem habentis effrenem linguam, tunc, si concurrant cum hoc alia uitia, pro certo constituent falsum religiosum; et omnes huiusmodi sunt plangendi, quia noluerunt acquiescere consilio *Job*, dicentis: «Vtinam [f. 149c] taceretis, ut putaremini esse sapientes». 910

Nec debetis mirari, si tales, ut dicitis, deteriores ceteris inuenitis, cum Christus expresse determinet quod pseudoreligiosi sunt cunctis hominibus nequiores. Nobis enim non licet nec expedit proximos 915

902 lateat C latet uos O nos | pseudo O pseudos | talibus C tallibus 903 abundare BO habundare C abundare 904 karitatis BCO caritatis 905 catholice C chatolice 905-906 euangelicam O euuangelicam 906 karitatem CO caritatem

908 effrenem C effrenam 909 uitia B *corr* uicea | constituent C constituent 910 religiosum C religiosum | huiusmodi B huius 911 acquiescere B acquiescere 912 esse B *add int lin*

914 determinet C determinat | religiosi C religiosi 915 non O nec 916 et O *om* 917 considerationem C *corr* considerationem *canc alt* -d- 919 animaduertere

901 Cf. ARNALDI DE VILLANOVA, *Instrumentum alterum appellationis a processu Parisiensium ad Apostolicam Sedem*, dins *Sobre la primera crisi entorn el De adventu Antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*, líns. 61-67, publicat en aquest volum.

903-906 Cf. ARNALDI DE VILLANOVA, *Philosophia catholica et divina* (PERARNAU, ATCA, X (1991), 122, lín. 995 - 124, lín. 1014)

907-908 Iac I, 26 911-912 Iob XIII, 5

915-916 Cf. Mt VII, 1; Lc VI, 37 918-919 Cf Ps XVIII, 10 921-924 Mt XXIII; Lc XI

901 Tant com la informació recent de mestre Jacme Blanc, ressona en el text d'aquesta línia el mal record d'aquell franciscà que fou el principal o almenys el més aferissat acusador en una de les sessions del procés inquisitorial de París, tal com hom pot veure en l'*Instrumentum alterum appellationis...*, al final de *Sobre la primera crisi entorn al De adventu Antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1999-1300*, publicat en aquest volum, líns. 61-67.

- iudicare, cum sit a Christo prohibitum. Sed licet nobis et expedit Dei iudicia contemplari, et per illorum considerationem dirigere nosmetipsos, cum «iudicia Domini uera» sint et «iustificata in semetipsa»; si uultis, ergo, animaduertere quanta sit pseudo religionum nequicia, non declinetis a iudiciis Dei, et sufficienter id cognoscetis. Non enim ignoratis quam rigide Christus in *Evangelio* contra scribas, id est, Legis peritos, et phariseos inuehitur, cum in publico reprehendens et increpans eos detestaretur, sicut maxime scripsit *Matheus*.
- 920 Scitis, enim, quod phariseus dicitur a ‚phares‘, quod est diuisio, quoniam in populo Ueteri pharisei diuisi erant a turba populari tam habitu speciali quam obseruantia uiuendi seu regula.
- 925 Et tam scribas quam phariseos [f. 149d] clamabat esse ‚ypocritas‘ ideo, quoniam exterius picti erant et simulantes religionem, intus 930 autem superabundabant nequicia. Proinde, *Matthei*, vigesimo tertio, legitur eis in conspectu discipulorum et turbe dixisse: «Ve uobis, scribe et pharisei ypocrite, qui similes estis sepulcris dealbatis, que a foris apparent hominibus speciosa, intus uero plena sunt ossibus mortuorum et omni spurcitia. Sic, et uos quidem, a foris apparetis 935 hominibus iusti, intus autem pleni estis ypocrisi et omni iniquitate». Quibus uerbis innuit expresse quod exterior fictio uel simulatio a plenitudine procedit fictionis interioris. In conspectu quidem

C anima aduertere 920 non O diuino (?) 921 Euangelio O Euuangelio 921-922 contra scribas, id est O conscribat in 922 scribas, id est, Legis peritos et C om

926 quoniam O quod 929 ideo C om | simulantes B corr simillantes | intus O interius 930 superabundabant BO superhabundabant C superhabundabat | vigesimo tertio CO xxiiiij 931 eis O eos 933 apparent O apparet 934 omni C corr omnis canc -s 935 ypocrisi C yocrisi 936 innuit O inuit | simulatio O assimilatio 939

925-927 HIERONYMI, *Liber de nominibus hebraicis. Novi Testamenti. De Matthaeo*: «Fares, diuisio sive diuisit. Farisaei, diuidentes sive diuisi» (ML XXIII/2, París 1845, col. 885) cf. *Origenianum Lexicon Nominum Hebraicorum latine redditum et cum Hieronymiana Interpretatione comparatum* (Ibid., cols. 1309-1310) ISIDORI HISPALENSIS, *Etymologiarum* lib. VIII A, IV, 3: «Pharisaei ex Hebraeo in Latinum interpretantur diuisi, eo quod traditionum et observationum, quas illi ‚deuteréseis‘ vocant, iustitiam praeferunt. Unde et diuisi vocantur a populo, quasi per iustitiam» (LINDSAY, Oxford, Clarendon Press 1911/1957)

928-930 Mt XXIII, 27; Lc XI, 44 930-935 Mt XXIII, 27-28

937-940 S. HIERONYMI, *Commentariorum in Matthaeum libri IV* (HURST, ADRIAEN, «CC SL, LXXVII: S. Hieronymi praesbyteri opera. Pars I. Opera exegetica», 7), Turnholt, Brepols 1969, 217, líns. 224-227: «... quo foris hominibus ostenderent sanctitatem in habitu, in sermone, in phylacteriis, in fimbriis, in orationum

populi simulabant habitu et gestu et uerbis pietatem et honestatem, et quicquid religioni debetur. Sed ad inuicem in seipsis uiciis erant pleni. In quibus fallebatur opinio popularis propter dignitates ipsorum —quia sacerdotes et leuite atque pontifices—; et propter officium —quia Legis doctores siue predicatorum erant—. 940

Apparens, ergo, sapientia, et ap-[f. 150a]-parens sanctitas in eorum statu fallebant iudicium populi, estimantis quod nullus error in eis esset, cum tamen ipsi ueritati, scilicet Christo, et quantum ad uitam et quantum ad doctrinam essent summe contrarii. Qui, pro certo fuissent ei concordēs, si uera sanctitas aut religio, ueraque sapientia fuissent in eis. 945

Et secundum testimonium sacrorum doctorum, circa tempus Antichristi debet illorum error et malicia per drachonis astutiam ebul- 950

ad O om 940 opinio O oppinio | dignitates C dignitatem 940-941 ipsorum O eorum 941 leuite C add ani *canc* | officium O effectum

943 ergo B igitur 944 estimantis CO extimantis 945 quantum C *corr* quantum *canc* -d- 946 doctrinam C doctrine | essent C esse 947 ei B *add int lin* | ueraque C namque

949 circa C circha 951 introitus Antichristi C Antichristi introitus 953 persecutionibus O persecutiones (?) C persequutionibus 954 persecutiones C persequutiones |

longitudine et in caeteris istiusmodi, intrinsecus autem essent uitiorum sordibus pleni».

949-951 Cf. ARNALDI DE VILLANOVA, *Artem catholicae philosophiae (Philosophiam catholicam et diuinam)* (PERARNAU, ATCA, X (1991), 149-151, líns. 1389-1423, en particular 1411-1413; i 152, líns. 1442-1457) 950 Cf. Apoc XII, 3-4 952-953 ‚caput Ecclesie‘: Coloss I, 18; Eph I, 22-23; ‚mensura‘ Cf. ARNALDI DE

949-951 En llegir aquestes tres línies, amb la referència al ‚testimonium sacrorum doctorum circa tempus Antichristi‘, hom podria pensar que hi ha una gran tradició doctrinal entorn a la col·laboració dels falsos religiosos amb l'Anticrist en els moments de les batalles finals; però, si hom es fixa en el text que ha estat com la base de la doctrina de la Baixa Edat Mitjana sobre el tema, el d'ADSO DERVENSIS, *De ortu et tempore Antichristi*, només hi fa contadíssimes referències marginals, com és ara que el mateix Anticrist «uicia, que sunt contraria uirtutibus, docebit» i «per uniuersum orbem nuncios mittet et praedicatores suos» (VERHELST, «Corpus Christianorum. Continuatio mediaevalis, LXV», Turnholt, Brepols 1976, 22, líns. 6-7, i 24, líns. 64-65); si hom es fixa en les frases aplegades en l'aparat de fonts de la pàgina 22, només trobarà l',aut aliter docet' d'ISIDOR, que faci referència a un ensenyament contrari al de Crist. Tinc la impressió que l'accentuació de l'aspecte doctrinal dels atacs de l'Anticrist depén de la mentalitat de cada autor, i així Ramon LLULL, *Llibre qui és contra Antichrist*, exposa el tema dins el marc de les possibilitats demostratives de la seva ‚art‘: l'Anticrist o els seus col·laboradors proposaran raons fal·lacioses o inconcloents i en canvi els fidels, gràcies a l',art' lul·liana, podran

- lire in pseudo religiosis ad preparationem introitus Antichristi. Quod figuratum fuit in Christo. Cum enim Christus non solum sit caput Ecclesie, sed mensura, persecutionibus, quas in etatibus uite mortalis passus est, prefiguravit persecutiones sui corporis mistici, scilicet, 955 Ecclesie militantis ei. Vnde, sicut ipse in sua infantia passus est persecutionem a principatu gentilium, sic et Ecclesia primitiua passa est persecutionem ab eisdem principibus. Et sicut a Legis peritis et phariseis uel falsis religiosis passus est persecutionem circa finem sue temporalis du-[f. 150b]-rationis, sic et in fine sui uel seculi Ecclesia militans ei patietur persecutionem usque ad mortem temporalem a Legis doctoribus et pseudo religiosis, pro quibus JERONIMUS dicit: «Ve uobis, miseris, ad quos phariseorum uicia transierunt».

mistici C *corr* misticei *canc* -e- 955 militantis C millitantis | ei O et 956 persecutionem C perseuqionem O assecutionem 958 uel C et | falsis O similis | passus est O est passus | circa C circha 960 militans C millitans | persecutionem C perseuqionem 961 Jeronimus O Jheronymus C Hieronimus

VILLANOVA, *Artem catholicae philosophie (Philosophiam catholicam et diuinam)* (PERARNAU, ATCA, X (1991), 63, lín. 89-91) 955-956 Cf. eiusdem auctoris *Philosophiam catholicam et diuinam* (ibid., 84, lín. 396-402); cf. etiam Mt II, 13-18 957-959 Mt XVI, 21; XX, 18; XXVI, 3-4; cf. Lc XIV, 3 961-962 HIERONYMI, *Commentariorum in Matthaeum libri IV* (cf. annotationem ad lins. 937-940; 211, líns. 70-71).

demonstrar fàcilment l'error o la pura aparença de l'atac (PERARNAU, ATCA, IX (1990), 111, líns. 952-121, líns. 1012). Arnau de Vilanova seria un altre cas, tal com hom pot veure en els llocs indicats en l'aparat de fonts a les mateixes línies 949-951: en les línies 1411-1513 de l'*Ars catholicae philosophiae* hi respira ben clara l'experiència, per a Arnau tan negativa, del procés parisenc entorn al *De adventu Antichristi*.

957-959 La frase «Et sicut a Legis peritis et phariseis uel falsis religiosis passus est persecutionem circa finem sue temporalis durationis...» permet de descobrir la metodologia de treball d'Arnau: d'una banda, l'equiparació dels ‚Legis periti / pharisei‘ amb els ‚falsos religiosos‘, bo i atribuïnt també als darrers els actes persecutoris de la passió de Jesús, és un invent d'Arnau; de més a més, l'associació de ‚Legis periti‘ amb ‚pharisei‘ no es troba en les narracions inicials de la Passió, car els sinòptics usen els sintagmes següents: ‚principes sacerdotum et seniores populi‘, Mt XXVI, 3; ‚summi sacerdotes et scribae‘, Mc XIV 1; ‚principes sacerdotum et scribe‘, Lc XXII, 2; un sintagma semblant al que ens ocupa es troba lluny de la passió, a Lc XI, 53: ‚pharisei et Legis periti‘; i un altre a Lc XIV, 3: ‚legisperitos et phariseos‘. Si hom confronta aquestes dades amb la tesi d'Arnau, presentada per ell mateix com a bàsica per a la intel·ligència de les seves respostes en la present *Apologia...*, i formulada en les línies 496-501, potser arribarem a la conclusió que ell mateix només aplicava la seva tesi quan li era favorable i que altrament també es permetia de jugar amb l'Esriptura. Vegeu la nota complementària al text de les línies 384-386.

De talibus quoque precursoribus Antichristi *Job* dicit: «Sternet sibi aurum quasi lutum, et sub ipso erunt radii solis»: per aurum quidem, ut exponit GREGORIUS, potentes et diuites ac nobiles huius seculi designantur; per radios uero solis intelliguntur illi, quibus conuenit ratione status sui, quod lux solis, scilicet Christi religio, splendeat in eis pre ceteris. Et tam illi quam isti subicientur, ut dicit, maximo Antichristo.

Apocalipsis etiam decimo tertio aperte dicit JOHANNES: «Et uidi aliam bestiam ascendentem de terra, et habebat duo cornua similia agni», etcetera. Sicut enim bestia, quam in eodem capitulo dixerat se uidisse ascendentem de mari, est caterua reproborum ascendens in sublimitatem potentie secularis de populo infideli, cuius [f. 150c]

963 precursoribus O precessoribus| sternet O sternunt 964 lutum O luctum
965 quidem C quod | huius V *seq* mundi *canc* 966 radios O radices 968 pre
ceteris C preceptis

970 aperte C *om* 971 similia B *seq* et *exp* 975 Expositio O *om* 976 status C
om 978 apparentiam B *corr* apparentias *exp* -s C apparentias | similes C *seq* apparen-

963-964 *Iob* XLI, 21 964-969 «...solis... radios, id est doctos quosque sapientesque... uel aurum, hoc est uiros sanctitatis claritate fulgentes...», S. GREGORII MAGNI, *Moralia in Job*, IV, XXXIV, XV (ADRIAEN, «Corpus Christianorum. Series Latina», CXLIII B, Turnholt, Brepols 1985, 1754, lín. 83-84) 966-969 quoad 'radios solis': «Hi qui intra sanctam Ecclesiam per acumina sapientiae quasi radios uidebantur lucis aspergere, et per auctoritatem rectitudinis desuper resplendere, potestati Leuiathan istius iniqua se operatione substernunt; ut non iam recta praedicando desuper luceant, sed ei perverse obsequendo famulentur...» (EIUSDEM, *Ibid.*, 1752, lín. 44-50) 965-966 quoad 'aurum': «Quid uero aurum nisi sapientiam appellat... Aurum nempe sapientiam uidit quam thesaurum uocauit. Quae et recte auri appellatione signatur quia sicut auro temporalia, ita sapientia bona aeterna mercantur... Videat post hos [apostolos] in eorum loco rectores exsurgere, qui et sapienter uiuendo aurum possideant et alii recta praedicando, argento sacrae locutionis enitescant, eosque principes... diuites memoret» (EIUSDEM, *Ibid.*, «Corpus Christianorum. Series Latina», CXLIII, 1979, 205, lín 7-13 i 206, lín. 42-46); aut etiam: «Appellatione quippe auri in sacro eloquio... aliquando nitor gloriae saecularis... accipitur» (EIUSDEM, *Ibid.*, 1752, líns. 1. 4. 22).

970-972 *Apoc* XIII, 11 972-974 Fr. Petrus IOANNIS, *Postilla in Apocalypsim*, in Vat. lat. 4264, f. CLXc: «Ricardus dicit hic [cf. ML CXCVI, col. 807A] quod sicut per bestiam de mari reges gentium accipimus, sic per bestiam ascendentem de terra impios rectores falsorum christianorum intelligimus. Per hec cornua intelliguntur hic primo apparens similitudo gemine perfectionis Christi, scilicet scientie

975 caput est Antichristus, ita dicit *Expositio*, bestia ascendens de terra est caterua reproborum ascendens in sublimitatem alicuius status de

tiis *canc* 978-979 scilicet C et 979 uidebuntur B *corr* uidebiuntur *exp* altero -i- 982 dixit O dicit 984 tum O tamem (!) | ut obedient Antichristo, tum quia faciet C *om* | faciet B *add* eos diligere *exp* 985 diligere C dilligere

et sanctitatis Christi et suorum electorum» 975-982 Cf. notam explicativam ad has lineas 982-985 Apoc XIII, 14; *ibid.*, 12

975-982 He copiat en la nota d'aparat de fonts el petit fragment de la *Postilla super Apocalypsim* de fra Pèire Joan que em sembla respondre a la citació d'Arnau; essent un text encara inèdit, crec que s'ho val de copiar-lo sencer: «*Et vidi de mari*, id est, de infideli natione paganismi, *bestiam*, id est, bestialem cateruam et sectam, *ascendentem*, scilicet, in altum dominium et in publicum effectum et statum...»;

«In 7^a [visione] uero ponit bestiam de terra, scilicet, yrchum, de cuius uno cornu exit cornu unum, id est, rex impudens et intelligens propositiones, qui (consurget) contra principem principum. Dicit ergo: *Et vidi aliam bestiam ascendentem de terra*. Diximus supra, ubi agitur de prima et secunda tuba, per terram humane habitationi aptam significari locum vel statum fidelium, per mare uero locum uel gentem infidelium. Vnde Ricardus dicit hic quod sicut per bestiam de mari reges gentium accipimus, sic per bestiam ascendentem de terra impios rectores falsorum christianorum intelligimus. *Et habebat cornua duo similia agni*, id est, Christi. Per hec cornua intelliguntur hic: Primo apparens similitudo gemine perfectionis Christi, scilicet, scientie et sanctitatis Christi et suorum electorum; secundo, apparens fulcimentum seu argumentum ex scientia et auctoritate duorum testamentorum, que utique sunt Christi, et id est, de Christo et a Christo; tertio, apparens similitudo duplicis auctoritatis et potestatis Christi, scilicet, spiritualis, que est quasi dextrum cornu, et temporalis seu super temporalia, que est quasi sinistrum; quarto, per *duo cornua* intelliguntur duo ordines pseudo prophetarum, seu falsorum religiosorum, ypocritaliter similibus duobus ordinibus Christi. Et secundum Joachim forte per duo cornua intelliguntur duo pseudo prophete, principes aliorum pseudo doctorum, quasi assimilati Helye [f. 124a] et Enoch, qui utique erunt duo testes et quasi duo cornua Antichristi», Biblioteca Apostolica Vaticana, Borgh. 38, ff. 119c i 123d-124a

Tinc la impressió que tot porta a veure que les línies de l'*Apologia*... són inspirades o potser copien les expressions d'aquest fragment; si la dependència entre un i altre text es confirmés, tindriem una dada realment important: per a Arnau, l'*Expositio* per antonomàsia era la de fra Pèire Joan a l'*Apocalipsi*, fins al punt que aquesta sola paraula ja indicava la de l'espíritual occità; i això confirmaria que l'esmentat franciscà era un oracle per a Arnau.

Intentant de trobar quina pot ésser l'*Expositio* reportada ací, hom constata que hi ha una línia expositiva (i dic línia, no pas text idèntic al citat en les dites línies) d'*Apoc* XI, XIII, 1 i 11, que, sense excloure d'altres possibles autors, va de Ricard de Sant Víctor (ML, CXCVI, col. 807) a fra Pèire Joan (*Postilla in Apocalypsim*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Borgh 38, f. 123a/d) a Arnau de Vilanova i a aquella *Expositio super Apocalypsi* (CARRERAS, MARINELLI, MORATÓ, Barcelona, IEC 1971,

populo fidelium, habens duo cornua similia Agni, hoc est, duas excellentias, quantum ad apparentiam similes excellentiis Christi, scilicet, sublimis sapientia, qua uidebuntur et diuina et humana cognoscere; et sublimis religio, qua uidebuntur apud uulgares aut seculares, eximie sanctitatis, cum tamen intus pleni sint uiciis et immundiciis, quod per bestiam denotatur; et de hac bestia dixit *Johannes* paulo post, quod «seducet habitantes in terra» et «faciet primam bestiam adorari», tum quia faciet ut obediant Antichristo, tum quia faciet eos diligere et amplecti terrenam felicitatem exemplo et uerbo. 980 985

Ergo, karissime, audiuistis in generali per Sacra Eloquia, quod sit magna pseudo religiosorum iniquitas. Sed quam magna, Christus, qui suis ait: «Non relinquam uos orphanos», ad informandam circumspectionem ipsorum expressit in illa parabola, que legitur [f. 150d] *Matthei*, duodecimo: «Cum immundus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida querens requiem et non inuenit. Tunc dicit: ‚Reuertar in domum meam, unde exiui‘. Et ueniens, inuenit eam uacantem, et scopis mundatam, et ornatam. Tunc uadit et assumit septem alios spiritus secum nequiores se, et intrantes 990

986 karissime CO carissime | sit O *add* in 988 relinquam uos O uos relinquam C derelinquam 988-989 circumspectionem BC circumspeccionem 990 immundus BC inmundus 992 dicit C dicit 993 uacantem BCO uaccantem 994 septem BC .vij. | secum B *add int lin* 997 literam C litteram 998 non C *om* | pro O de

986-987 Cf. fontes linearum 921-942 988 Io XIV, 18 989-996 Mt XII, 43-45 994 Vegeu la nota complementària a aquesta línia 989-1046 Cf.

169-170), que li havia estat atribuïda; els elements comuns a aquesta línia són: a) la ‚bestia ascendens de mari‘ és un personatge bestial que sorgirà de les nacions infidels; b) la ‚bestia ascendens de terra‘ és un personatge bestial sorgint de nacions cristianes; c) les dues banyes són l'aparença de la ciència i de la santedat de Crist. Però aquesta línia exegetica no és pas única ni, segurament, predominant, car el contemporani d'Arnau que esdevingué oracle de la interpretació bíblica, Nicolau de Lira, diu que aquells fragments fan referència a una batalla històrica entre dos reis, també esmentada per Joaquim de Flore; el fet és que el de Lira hauria optat per una línia interpretativa, que desestimava la dels espirituals.

989-1046 La línia discursiva que, partint de Mt XII, 43-45, arriba a la identificació dels set esperits malignes (encara que ací no siguin clarament els set pecats capitals), és paral·lela a la de BRU DE SEGNI, *Commentaria in Matthaeum*, pars III, XLIX (ML 165, París 1854, 183-185), amb la diferència que aquest no fa referència a l'entrada en religió, però, en canvi, concreta els set esperits malignes en els set pecats capitals.

994 La interpretació tradicional dels «septem alios spiritus... nequiores se» els identifica amb els set vicis capitals (i en no dir res més, cal suposar que són els de la

- 995 habitant ibi: et fiunt nouissima hominis illius peiora prioribus. Sic erit et generationi huic pessime». Notabiliter autem dixit: ‚erit‘, et non ‚est‘, quamuis de illis tunc sibi presentibus ad literam loqueretur, ut innueret quod non tantum loquebatur de illis, sed etiam pro futuris in tempore illi correspondenti.
- 1000 Hiis, igitur, uerbis, ut patet ex *Glosa*, Christus insinuat quod duo sunt principaliter que precipitant in falsam religionem: quorum pri-

1001 que B *seq* res *exp* 1002 ociositas C occiositas 1003 uacantem BCO uacantem | uacans BCO uaccans 1004 ocium C octium 1006 religionem ingreditur C ingreditur religionem | immundicia BCO inmundicia 1006-1007 quoniam O quando | induit C *seq* luxum *can*

PASCHASIUS RADBERTUS, *Expositio in Matthaeum*, VI, XII (ML 120, París 1852, 487 C-488 A): «Ad quam rursus regrediens, inuenit uacantem per otium et sabbatum... Quoniam et per septem vitia principalia universa uitiorum immanitas exprimitur...»

1000 *Glosa*: cf. l'anotació de Pascasi Radbert acabada de transcriure i la nota complementària a les línies 989-1046

llista tradicional): WALAFRIDUS STRABO, *Glossa Ordinaria in Evangelium Matthaei*: «‚Septem alios spiritus‘. Septem vitia, septem virtutibus spiritualibus contraria. ‚Nequiores‘. Quia non modo habet vitia, sed et bona simulat. Tanto nequiores quanto callidiores. Septem, quia tot erant gratie cum Christo destinate. Septem vitia, septem demonia septem spiritibus contraria spiritui sapientiae et intellectus, etc.» (ML, CXIV, París 1852, col. 129/A-B); remarqueu en la darrera frase la referència tàcita a *Is* XI, 2-3. NICOLAU DE LIRA, *Glossae in Evangelium Matthaei*, en canvi, aplicava a la incredulitat dels jueus els darrers passos de la trajectòria: «...et sic facta sunt novissima huius populi peiora prioribus; quia status populi iudayci peior est modo quam fuerit a principio ante Legem datam» (Basilea, 15..?, f. 43d). Un altre contemporani, Ramon LLULL, que, en tractar-se dels dons de l'Esperit Sant, segueix l'ordre d'*Is*, XI, 2-3, en exposar en la *Doctrina pueril* els «VII pecats mortals», reporta els set tradicionals, però els ordena a la seva manera: glotonia, luxúria, avarícia, accídia, supèrbia, enveja, ira (SCHIB, «Els Nostres Clàssics, A/104», Barcelona, Barcino 1972, 90-101 i 142-156, respectivament).

Tenint en compte aquests fragments, és evident que Arnau es considera alliberat de la doctrina tradicional que identifica aquells ‚esperits pitjors‘ amb els vicis capitals i amb els set principals dimonis; un segle més tard, mestre Vicent Ferrer seguia la línia tradicional, per exemple en els sermons dels temes «Assumpsit alios septem spiritus secum nequiores se» i «Noli vinci a malo, sed vince in bono malum» (PERARNAU, ATCA, XVIII (1999), 497, núm. 47, i 678, núm. 558).

1000-1032 El discurs d'aquestes línies sobre la vagància pot ésser completat des de perspectiva diversa amb el de la *Lliçó de Narbona* (BATLLORI, «Els Nostres Clàssics», 53-54, 155, línia 20 - 157, lín. 19), on dins la síntesi de la doctrina que havia de seguir qui volgués ésser ‚espiritual‘, l'ociositat és presentada com la primera cosa que ha d'evitar aquell qui de debò vol fer vida espiritual.

num est ociositas cum religione simulata exterius; et istud notatur in eo, quod dicitur: «Inuenit uacantem... et ornatam»; nam uacans est quisque talis per ocium, et ornatus per apparentiam exterioris religionis uel honores-[f. 151a]-tatis. Ab intra etiam est mundatus, quicumque religionem ingreditur ab immundicia carnalitatibus, quoniam deserit luxum carnis et induit castitatem: 1005

secundum est plenitudo malicie siue peruersitatis, quod denotat Christus, cum dicit: «Assumit secum septem alios spiritus nequiores se, etc.». Salvator, igitur, in hiis uerbis aperte docet quod licet per ingressum religionis egrediatur ab aliquo spiritu immundus, scilicet luxurie uel carnalitatibus, tamen, si postea sectetur ocium, tanta iniquitate replebitur, quod multo deterior erit quam esset ante ingressum religionis, cum dicat aperte quod «novissima eius fiunt peiora prioribus». 1010 1015

Sed ad mensuram iniquitatis clare percipiendam, attendite qui sunt illi septem spiritus nequiores primo, ad quorum ingressum ociositas ideo disponit, quoniam efficit eum uelut inermem pugilem inter hostes, qui nequit eos repellere uel fugare, nam per ingressum religionis exposuit se bello temptationum; [f. 151b] aut conformat ipsum urbi carenti muro, quam undique possunt ingredi expugnantibus; arma enim et murus religiosi sunt bona spiritualia, que solo spirituali exercitio acquiruntur et conseruantur, et ideo, per ocium efficitur nudus et uacuus ab eisdem. Propterea clamant omnes, tam 1020

1009 septem B .vij. | nequiores O nequitiores 1011 immundus BC inmundus 1012 ocium C octium 1013 multo C nullo

1016 percipiendam O percipiendum | attendite O attendite 1017 nequiores O nequitiores 1018 ociositas C ociositas seq primo *canc* 1018-1019 pugilem C pugilem 1019 eos B *al man add in mg a se* | repellere C replere 1020 exposuit C expossuit | temptationum C temptationis 1020-1021 conformat C confirmat 1021 urbi O uobis | possunt ingredi C ingredi possunt 1023 ocium C octium 1024

1003 Mt XII, 44. Vegeu la nota complementària a aquesta línia

1009-1010 Mt XII, 45 1014-1015 ibid.

1018 S. BENEDICTUS, *Regula*, XLVIII (NEUFVILLE, «Sources chrétiennes», 182,), París 1972, 598 (amb indicació de fonts: 598-599, nota 1), et ABBAS JOACHIM DE FLORE, *Expositio in Apocalipsim*: «...otiositas inimica esta anime», Venècia 1527, f. 80d. S. FRANCISCUS ASSISIENSIS, *Rugula bullata*, V, 2: «...excluso otio anime inimico...» (ESSER, Grottaferrata 1989, 368) 1024-1029 et 1027-1029 Cf. notam explicativam textus harum linearum

1024-1029 La doctrina, segons la qual, la font dels pecats capitals és la peresa o vagància, és allunyada de la normal entre els teòlegs medievals, que inspirats en sant

1025 philosophi quam theologi, quod ocium est sentina seu pelagus
omnium uiciorum. Monachis autem et quibuscumque religiosis,

uacuus O vaccans 1025 ocium C octium | pelagus C pellagus 1026 omnium B
om C seq bion (?) canc | autem C om 1027 Ysaac C Ysac | dicit C dixit | ocium
C octium | karissimi O carissimi | est BO latet

GREGORI EL GRAN, *Moralia in Iob* (ADRIAEN, CCL CXLIII B), Turnholt 1985, 1610, XLV, líns. 7-10, es decanten per la supèrbia: «...Ipsa namque uitiorum regina superbia, cum deuictum plene cor ceperit, mox illud septem principalibus uitii... deustandum tradit»; cal recordar que entre els set que segons sant Gregori procedeixen en primera instància de la supèrbia, no s'hi troba la peresa. Hom pot veure una primera exposició global del tema en l'article d'Aimé SOLIGNAC, *Péchés capitaux*, dins «Dictionnaire de Spiritualité», XII (París 1984), 854-862.

1027-1029 Si l'abbas Isaac' és Isaac de Stella (Isaac de l'Étoile), he de suposar que una de dues: o que aquest text i el de les línies 1067-1072 i 1320 són atribucions falses, o que pertanyen a un text autèntic perdut (possibilitat no descartable, atès que l'edició de «Sources Chrétiennes» afegeix als sermons coneguts i publicats per Jean Paul Migne, PL, CXCIV, París 1855, tres nous textos fins fa poc desconeguts). Això no obstant, hi ha dos detalls que, sense ésser apodíctics, no deixen de suscitar alguna perplexitat: el primer és l'ús de la paraula ,otium' en sentit pejoratiu, quan el normal és donar-li la significació corresponent a un treball liberal i expressar aquell vici amb la paraula ,otiositas', tal com hom pot veure en Jean LECLERCQ, *Otia monastica. Études sur le vocabulaire de la contemplation au Moyen Âge* (Studia Anselmiana, LI), Roma 1953 (*Otium*: 27-41); la segona és l'adverbi ,karissimi', quan el normal en Isaac de Stella és que s'adreci als seus oients anomenant-los ,dilectissimi'; alguna vegada els anomena ,carissimi', però en una proporció d'almenys de 12 a 1. Arnau, en canvi (vegeu la taula de mots: ,ociositas/ocium') utilitzava més ,otium'. Tot plegat en porta a preguntar-me si Arnau no citava de memòria i va atribuir a Isaac de Stella una frase que encunyava ell en aquell moment per a exposar una doctrina que era normal en els monestirs cistercencs.

La predilecció per ,otiositas' comença amb la *Vulgata*, Eccli XXXIII, 29: «Multam enim malitiam docuit otiositas»; la doctrina és certament clàssica en els escriptors contemporanis. com en JOAN DE SALISBURY: «...ut hostis te semper inueniat occupatum, quo variis tentationibus eius occupationum tuarum clypeos tam feliciter quam prudenter opponas» (PL, CXCIX, París 1855, col. 405D); o bé ALÀ DE LILLA, *Summa de arte praedicatoria*: «Haec est ignavia, quae hominem offert diabolo inermem, nudum exponit suggestioni, debilem tentationi. Haec privat hominem spiritualibus bonis, virtutum vestimentis. Haec diabolum vocat ad pugnam, carnem ad lasciviam, os ad gulam, mentem ad negligentiam» (PL, CCX, París 1855, col. 128).

En la meua recerca de la font, d'on Arnau de Vilanova collí les tres frases posades en boca de l'abbas Ysaac' en aquestes i en les línies 1067 i 1320, he trobat que les *Vitae patrum* dels volums LXXIII i LXXIV (París 1860, tots dos) de la *Patrologia latina* coneixien un (o més d'un) ,abbas Isaac', citat en el volum LXXIII, col. 776,

Ysaac abbas ortando dicit: «Fugite ocium, karissimi, in quo est mors. Quia non est incidere in manus captiuantium monachum nisi per ipsum».

núm. 89 (abbatem Isaac; cf. 867, núm. 22); 786, núm. 137 (abbas Isaac); 867, núm. 21 (abbas Isaac presbyter Cellarum); 890, núm. 9: (abbas Isaac de Thebaida); 909, núm. 3 (abbas Isaac); 918, núm. 32 (abbas Isaac Thebaeus); i 1052, núm. 2 (abbas Isaac); però en cap d'aquests casos, ni verbalment ni doctrinalment, les frases posades a la boca d'aquest (o d'aquests) abat(s) Isaac no coincideixen amb les reportades en aquells llocs. Resta, doncs, obert l'interrogant entorn la font dels esmentats tres llocs arnaldians. Tampoc no les he trobades en les dues 'conlaciones', que Joannes CASSIANUS, recollí de l'abat Isaac i inserí en les seves *Conlationes*: la *Conlatio (VIII) abbatis Isaac prima de oratione*, i la *Conlatio (X) abbatis Isaac secunda de oratione* (PETSCHENIG, «Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum», XVIII, Viena 1886, 248-284 i 285-308, respectivament).

Un altre 'abbas Isaac' (encara que d'abat no en fos [cf. «Dictionnaire de Theologie Catholique», VIII, París 1923, cols. 10-12, L. Petit], però en la tradició occidental és anomenat així [cf. Mainz, Stadtbibliothek, Hs I 242, f. 2r: *Sermones beati Ysaac abbatis de Syria*]), és l'autor del Sancti ISAACI SYRI praesbyteri Antiocheni *De contemptu mundi liber*, publicat només en traducció llatina dins MG LXXXVI, París 1860, cols. 811-886: però la seva doctrina sobre el treball no encaixa pas amb la frase reportada per Arnau de Vilanova, car per a ell el treball no espiritual té poca importància, tal com diu en el capítol *De oratione et labore*, col. 819/C - D: «Nam illud [laborare] positum est infirmis, quia fortioribus turbamentum existit: pauperibus et pigris patres exposuerunt ut operarentur; sed non sicut rem necessariam... Nihil aliud maius est quam aliquem sternere sensum ante crucem Christi die ac nocte, et manus post terga ligare, id est a manuali opera quiescere».

Encara un altre 'abbas Isaac', és protagonista d'una de les narracions de Gregori el Gran, *Dialogorum liber tertius*, XIII, 1-10 (DE VOGÜÉ, «Sources chrétiennes» 260, París 1979, 302-312); l'editor ens fa saber que «la prière continue d'Isaac fait penser... surtout à la spiritualité des Messaliens ou Euchites de Syrie, qui rejetaient le travail pour s'adonner exclusivement à la prière» (304-305, nota 2).

Diré només que en les *Vitae patrum* hom troba 'otium' carregat del sentit pejoratiu que té en les nostres línies: ML, LXXIII, París 1860, col. 769, núm. 58: «...passio gignitur... per otium et jocum...»; cf. col. 771, núm. 63: «...monachus, si vagationem non fuerit sectatus, confidat quia non morietur...»; 839, cap. XXXIX: «...monachi nullo modo patiuntur esse otiosi...».

I acabaré assenyalant que una altra possible font a excloure és el *Decretum Gratiani*, tal com hom pot veure repassant totes les seves frases dins les quals surten els mots 'otiosus' i 'otium' ('otiositas' no hi compareix) en la *Wortkonkordanz zum Decretum Gratiani bearbeitet von Timoty REUTER und Gabriel SILAGI. Teil 4: O - R* (Monumenta Germaniae Historica. Hilfsmittel 10,4), Munic 1990, 3244.

- 1030 Cum igitur tales omittunt ocio vel torpore meditationum celestium atque sanctorum affectionum occupationes et exercitia, contingit illis ut ceco in tenebris palpanti exteriora et nichil in se uidenti. Cum enim tales sentiant semetipsos spiritualibus bonis uacuos uel inanes, tunc, sicut nichil in se uidentes, palpare coguntur que sunt
- 1035 extra se. Quod est occasionem uel materiam sumere in rebus extrinsecis ostendendi mundanis et indiscretis speciem sanctitatis. Quapropter ad [f. 151c] libitum Sathanas introducit in ipsos illos septem malignos spiritus, de quibus facit Dominus mentionem:
- 1040 quorum primus est spiritus presumptionis;
 secundus, ambitionis;
 tertius, impie cupiditatis et auaricie;
 quartus, ypocrisis aliquantulum palliate;
 quintus, inuidie;
 sextus, obstinationis;

1030 omittunt C omittant O omittunt | ocio C octio | torpore O tempore C
 seq mendationum *canc* 1031 affectionum C occupationum | occupationes C *corr*
 occupantes 1031-1032 contingit illis... palpanti exteriora O *om* 1033 uacuos O vacuos
 | uel O et 1036 ostendendi C ostendi O ostendendis 1038 septem B .vij.
 1041 et auaricie C *om* 1042 ypocrisis C ypocrisis 1046 sei C se

1032 Cf. Deut XXVIII, 29; Is LIX, 10 1038 Cf. Mt XII, 45

I heus ací que la recerca de la font d'uns textos atribuïts a un 'abbas Isaac, fins ara introbable, ens ha portat a descobrir que aquella doctrina d'Arnau de Vilanova, que fa de l'otium / otiositas' el començament de tots els vicis «pseudotheologorum et religiosorum» de la darrera part del tractat, no sembla manllevada a cap escola espiritual anterior o contemporània, ans seria d'encuny personal.

1032-1036 El tema de la 'concatenatio vitiorum' ofereix a Arnau de Vilanova ocasió d'exposar una doctrina molt personal, la de fer-los derivar tots de la peresa. En tant que el tema m'és conegut, puc dir que no és pas aquesta una doctrina tradicionalment compartida, car des dels temps antics hom coneixia a través de JOAN CASSIÀ, el qual dedica una de les *Conlationes* al nostre tema, la *Conlatio (V) abbatis Serapionis de octo vitiis principalibus* (loc. cit., 119-151), una doctrina més detallada, en la qual la derivació des d'un vici fontal és diversa segons que el camí sigui la potència racional de l'home, la irascible o la concupiscible, i en cap dels tres casos l'ociositat no figura en primer lloc: 129-131.

1034 El símil de l'orb que palpa la paret era utilitzat pels Pares del Desert, tal com hom pot veure en JOANNIS CASSIANI, *Conlationes* (PETSCHENIG, «Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum», Viena 1886, 648-651): *Conlatio (XXIII) abbatis Theonae tertia de anamartelo*, VI. La imatge de 'palpar la paret' ja és utilitzada per Arnau de Vilanova com a projectil contra els teòlegs professionals en el *De mysterio cymbalorum* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 68, lín. 252).

septimus uero est spiritus perfidie impugnantis aut persequentis 1045
manifestam seu cognitam ueritatem.

Primus autem istorum in eis regnat propter uanam confidentiam
quam habent tam de altitudine status sui, quam de simulata exterius
sanctitate. Que idcirco est uana, quoniam in spiritu nichil aut ualde 1050
parum habent de ueritate religionis, que conuenit statui. Et si quid
habere credunt, hoc est pura desipientia uel stulticia.

Talis spiritus extiterunt pharisei ueteris populi templum et habi-
tatio. Quoniam gloriabantur et confidebant de cerimoniais, quas in
conspectu populi obseruabant. Erant enim ceremonie sensuales ob- 1055
seruantie, pertinentes eorum religioni.

Omnes enim pseudoreligiosi effundunt [f. 151d] per multas dis-
solutiones ad exteriora cor suum, quoniam in ipso uel consciencia
propria non permanent in timore Dei et humilitate reclusi. Proinde,
nec propria uicia uel defectus animaduertunt, quoniam ad extrinseca
penitus mens eorum distrahitur, nec eos reputant esse quicquam, qui 1060
talibus non intendunt. Propterea pharisei Christum eiusque discipu-
los arguebant frequenter, aut quia non lotis manibus manducabant,
aut quia spicas in sabbato propter esuriam confricabant, uel propter
similia, que modici sunt ponderis et culpe nullius, que tamen ipsi
grauia reputabant. Nam propter cecitatem sue mentis nimis culpabi- 1065
lem iudicabant, si quis eorum ceremonias uiolasset. Ex qua conside-
ratione YSAAC abbas dixit: «Superbia non considerat quod in tenebris

1047 uanam O vanam 1048 tam O tan | quam C quamquam 1050 statui C
corr statuis *can* -s 1051 hoc O hec | pura O *om* | desipientia O de insipientia

1053 ceremoniis B corr cerunoniis 1054 obseruabant C seruabaant | ceremonie
O serimonie

1058 proinde C per rationem 1059 defectus O deffectus | animaduertunt C
anima aduertunt 1060 mens eorum C illorum mens 1061 eiusque O eius quia 1063
esuriam C exuriam 1064 et C uel 1055-1056 culpabilem C culpabillem | iudica-
bant C iudicant 1066 ceremonias V corr cerinmonias *exp primo* -n- 1066-1067 consi-
deratione C consideratione 1067 considerat C consciderat | quod O que 1068

1059-1060 S. HIERONYMI, *Commentariorum in Matthaeum libri IV* (cf. annotaio-
nem ad lins. 937-940), 216, líns. 200-202: «...hoc unum habebant studii ut quae
iussa fuerant comportarentur; caetera, quae erant maiora, utrum quis faceret annon
parui pendebant» 1061 Cf. Mt XV, 20; Mc VII, 2 1063 Cf. Mt XII, 1

1067-1071 Vide notam explicativam ad textum earumdem linearum

1067-1071 Tampoc en aquest cas no es troba entre les obres d'Isaac de Stella el
fragment citat per Arnau de Vilanova amb totes les característiques d'una citació

ambulat, quia propter obtenebrationem nesciens intentionem sapientie, supra omnia extollitur, cum sit omnium infima, et addiscere uias
1070 Dei non potest. Nam et Dominus uoluntates suas occultat ei, quoniam in uia hum-[f. 152a]-illima noluit ambulare». Hec Ysaac.

Ex eadem quoque ratione contigit Nichodemo, quod sacramentum regenerationis non poterat intelligere, quantumcumque simplicibus et apertis sermonibus ei Christus proponeret. Quoniam, ut
1075 Magister ystoriarum ait, «inflatus erat scientia magistrali».

De hac cecitate mentis, palam Christus redarguebat eos, cum diceret: «Ve uobis, scribe et pharisei ypocrite, qui decimatis mentam et anetum et ciminum, et reliquistis que grauiora sunt Legis: iudi-

quia propter O quapropter | propter V *add in mg corr* proter | obtenebrationem C tenebrationem 1069 addiscere B adiscere 1070 suas C Dei | occultat O occultant 1071 humillima C humilima « noluit C uoluit

1072 quoque C *seq con canc* | contigit V *corr* contingit *exp altero -n-* CO contingit 1073 regenerationis O regnationis 1074 apertis O actis | ei O eis 1075 ystoriarum B *corr int lin* Sententiarum *exp* C hystoriarum O historiarum

1076 palam C *om* | cum O tum 1077 pharisei C pharisey | ypocrite B *seq* et pharisei *canc* 1078 anetum C annetum | ciminum O ter ciminum (?) 1079 oportuit O apportuit 1080 omitttere B obmitttere O omicttere | excolantes O excolentes C excollantes | culicem O calicem C cilicem | camelum C camellum

1072-1074 Cf. Io III, 2-11 1075 De false allegato Magistro Historiarum, vide annotationem ad lineas 10-11

1077-1081 Mt XXIII, 23-24

textual. Ací cal tenir en compte que els darrers decennis ha estat trobada part d'un escrit que l'editor ha intitulat *De quattuor superbis* i ara es pot llegir a «Sources chrétiennes», 338, París 1987, 304-306, raó per la qual hom es pot preguntar si les nostres línies pertanyien a aquell text; la pregunta resta sense resposta mentre no es descobreixi el text sencer (si s'ha salvat). No cal dir que els textos que tenim parlen de la supèrbia; fins i tot n'hi ha un que relaciona supèrbia i ceguesa espiritual: «Quomodo enim non caecus erit, qui se grossum et inflatum in oculis suis gerit? Semper enim superbia mentem, sicut oculum macula, ubi nascitur, excaecat. Hinc ergo est quod nemo superbus superbum se credat, nec agnoscere se queat, cum videre se omnino non ualeat», *Sermo decimustertius*, 8 (HOSTE, «Sources chrétiennes», 130), París 1967, 264-266, líns. 80-84).

Vegeu la nota complementària a les línies 1027-1029, en la part relativa a les *Vitae patrum*; també en aquest cas hom hi pot trobar doctrina semblant, però no textualment les frases citades per Arnau de Vilanova; llegim, per exemple: «...superbiae malum per omnia esse cavendum; haec angelum in primordio mundi de caelo deiecit, et novimus superbiam originale esse peccatum. Ad quam excludendam de cogitationibus nostris Deum semper deprecemur, ut donetur nobis forma humilitatis»: *Vita beati Posthumi, patris quinque milium monachorum incerto auctore*, ML LXXIII, París 1860 col. 434/D.

cium et misericordiam et fidem. Hec oportuit facere et illa non omittere. Duces ceci, excolantes culicem, camelum autem glutientes».

De menta et cimino dant decimas Deo, qui de carnalibus obseruantis ei seruiunt, et omittunt ei decimare frumentum, qui cor suum et spiritum non dedicant eius obsequio per interiores uirtutes.

Claustales quoque, qui de fracto silentio confitentur, aut obliuione officii, uel tarditate conueniendi ad horas canonicas, aut excessu loquele uel comestionis et potus, atque similibus, [f. 152b] reticendo prauas affectiones inuidie uel odii uel indignationis, ambitionis, elationis siue inflationis pretextu scientie uel generis uel similibus: culicem colant et camelum transglutiunt.

Ad idem expressius pertinet quod subiungit immediate: «Vobis, scribe et pharisei ypocrite, qui mundatis quod de foris est calicis et parapsidis, intus autem pleni estis rapina et immundicia.

1082 dant C dat 1083 omittunt O omictunt | ei O et 1084 interiores V *corr lect dub* interius

1085 silentio C scilentio 1087 loquele C loquelle | et C aut 1088 indignationis C *seq* inuidie *canc* 1090 camelum C camellum

1090 culicem O calicem | colant O colatum

1091 idem O iddem | immediate C inmediate 1093 et O etiam | parapsidis B parapsidis O per apsidis | immundicia BC inmundicia 1093-1094 intus autem... et parapsidis O *om* 1094 parapsidis B parapsidis 1095 id O Ro[manos?] | foris B de foris | mundum C immundum

1083 ‚frumentum‘: vegeu la nota complementària a aquesta línia.

1090 Cf. Mt XXIII, 24

1091-1095 Mt XXIII, 25-26

1083 Potser aquesta és la primera vegada que Arnau empra la paraula ‚frumentum / forment‘ per designar un detall que en la seva mentalitat té importància, car és una forma d'expressar la tesi fonamental de l'‚espiritualisme‘, la que l'esser humà ha d'estar tostemps espiritualment concentrat en Déu, expressió que, per exemple en la *Lliçó de Narbona* diu així: «...mas sobre totes coses deu procurar que lo seu molí molga forment. Lo molí és lo cor de la persoma, que tostemps no fa sinó rodar de pensament en pensament e de desig en desig; e lo gra de forment és Jesuchrist... Per què, si lo cor pensa ço que pertany a Jesuchrist, cert és que mols forment, lo qual pots donar a compliment de vida e a nodriment...» (BATLLORI, «Els Nostres Clàssics», 53-54», 156, lín. 22 - 157, lín. 4); la doctrina entrarà en l'*Alia informatio begunorum*, per exemple, en la frase: «La segona cosa que nos estudiam e'ns esforsam de recordar és la paciò de nostro senyor Déus Jesuchrist, en partida a gitar de nostres penses la amor dels béns temporals...» (PERARNAU, «Studia, Textus, Subsidia II), Barcelona 1978, 60, lín 393-399).

Pharisee cece, munda prius quod intus est calicis et parapsidis, ut
1095 fiat et id quod foris est mundum».

Ab hoc spiritu presumptionis in parte contingit pseudoreligiosis,
licet perfectius ab inuidia, quod sunt magni accusatores et crimina-
tores ac deprauatores laudabilium operum, vituperando et in malum
interpretando, sicut pharisei liberationem demoniacorum a Christo
1100 factam attribuebant potius magice arti quam diuine uirtuti, uolentes
eidem popularem auferre deuotionem.

Ex hac etiam cecitate contingit eisdem ut spernant illos, qui spi-
ritu deuotionis atque humilitatis accedunt ad Christum, quemadmo-
dum Symon phariseus [f. 152c] Magdalenam spernebat et etiam
1105 Christum, qui se tangi permittebat ab ea, cum dixit: «Hic, si esset
propheta, etc.»: in quo patet quam graui cecitate obtenebrantur pre-
sumptuosi, cum ille Symon nec altitudinem dignitatis in Christo
agnosceret, neque ueritatem iusticie, que iam per ueram penitentiam
erat in Magdalena.

1110 Ab eodem etiam spiritu fiunt tales in subditos nimis iusti sive
crudelēs, grauiā et difficilia iniungendo, quorum minimum ipsi non
execuntur, quemadmodum ait Christus, dicens: «Super cathedram
Moysi sederunt scribe et pharisei. Omnia, ergo, quecumque dixerint
uobis, facite. Secundum opera uero eorum, nolite facere. Dicunt
1115 enim et non faciunt. Alligant enim honera grauiā et importabilia et

1096 hoc O *add* in | in O ex 1097 magni O magis 1099 interpretando O
interpretatio | liberationem C deliberationem | demoniacorum B demoniicorum O
demoniatorum 1100 arti B *al man add in mg* 1101 auferre O auferre

1102 contingit O detingit 1104 Symon phariseus O phariseus Symon C Simon
1105 permittebat O permictebat 1106 quam O quod | obtenebrantur C tenebra-
nuentur 1106-1107 presumptuosi C presumptuossi 1108 agnosceret O cognosceret
| que O qui

1111 iniungendo O immergendo | minimum C nimium 1112 execuntur CO
exequantur | ait O ut | cathedram C chatedram 1113 sederunt C seq principes
canc | pharisei C pharisey 1114 opera uero O uero opera 1115 alligant O allegant
| honera O onera 1116 nolunt O volunt

1106 obtenebrantur B obtenebrentur 1108 agnosceret O cognosceret | que O
qui

1111 iniungendo O immetgendo 1112 execuntur O exequantur | ait O ut |
cathedram B catedram 1114 opera uero CO uero opera | nolite C nollite 1115

1099-1100 Cf. Mt XII, 24; Lc XI, 15

1104-1106 Lc VII, 39

1112-1117 Mt XXIII, 2-4

imponunt in humeros hominum, digito autem suo nolunt ea movere».

Contra hunc spiritum clamat Christus, cum dicit, *Matthei*, duodecimo: «Confiteor», id est: ‚confessionem laudis facio’, «tibi, Pater Domine, rex celi et terre, qui abscondisti hec a sapientibus et prudentibus et reuelasti ea paruulis»; quibus uerbis innuit aperte quod propter pre-[f. 152d]-sumptionem, quam habent de sua sapientia uel prudentia, Deus occultat eis illam ueritatem, que tam in eis quam in aliis foret utilis ad salutem eternam, et per eandem excluduntur a regno Dei, sicut ipse testatur cum dicit: «Nisi abundauerit iustitia uestra plus quam scribarum et phariseorum, non intrabitis in regnum celorum». Et alibi: «Non ueni uocare iustos» (scilicet, presumptuosos, secundum *Glosam*, qui se falso reputant iustos, ut predicti pharisei seu falsi religiosi), «sed peccatores» (scilicet, eos qui tales se reputant). De quorum presumptione similiter eis locutus est Johannes Baptista, cum diceret: «Progenies uiperarum, quis demonstrat uobis fugere a uentura ira? Facite ergo fructus condignos penitencie, et ne uelitis dicere inter uos: ‚Patrem habemus Abraham’. Dico enim uobis quod potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahe. Jam enim securis posita est ad radicem arbo-

honera C onera | importabilia B inportabilia C importabilia 1116 imponunt B inponunt | nolunt C nollunt O uolunt | ea C add tangere seu

1118-1119 duodecimo B .xj. O xij^o 1119 id est O in 1120 Domine, rex C rex, Domine 1121 trurlsdyi C reuallasti | innuit aperte BO aperte (O apperte) innuit | aperte V add in calc 1122 sua O add scientia 1124 eandem B eundem C eandam 1125 Nisi B corr nichil (?) | abundauerit BCO habundauerit 1127 presumptuosos C presumptuosos | ut C et 1130 locutus C loquutus O loquutus 1131 diceret O dicit | quis C qui 1132 demonstrat O demostrat | ergo seq dignos canc 1133 uelit C uellit | inter uos B om 1134 Abraham BC Abraam O Habraam 1135 Abrahe B Abrae CO Habrae | radicem C radices 1136 bonum O om 1137 ignem O igne | mittetur O mictetur

1118-1121 Mt XI, 25 1125-1127 Mt V, 20 1127-1129 Mt IX, 13; Mc II, 17 1128-1129 La *Glossa* citada sembla ésser la de BEDA, *In Marci Evangelium expositio*, I, caput II (ML 92, París 1862, 151 A): «Sanos autem et justos appellat eos... qui ex Lege praesumentes...; peccatores uocat eos qui suae fragilitatis conscientia devicti, nec per legem se justificari posse uidentes, Christi gratiae poenitendo colla submittunt»; cf ANSELMUS LAUDUNENSIS, *Enarrationes in Matthaeum*, IX (ML, 162, París 1854, 1331 C): «Non enim ueni uocare falsos iustos, qui erant de iustitia sua gloriantes, sicut Phariseos, qui ignorantes Dei iustitiam, et suam uolentes statuere, iustitiae Dei non sunt subjecti. Sed illos, qui se peccatores recognoscunt, et gratiae Dei colla submittunt» 1131-1137 Mt III, 7-10

ris. Omnis ergo arbor que non facit fructum bonum, excidetur et in ignem mittetur». [f. 153a]

1140 Quibus uerbis duo notabiliter exprimit: vnum est uanitas presumptionis qua inutiliter et infructuose confidebant in carnali origine, quam a sanctis patribus traxerant, cum illos imitari negligenter; aliud autem est ueritas iustificationis indignis operibus penitentie siue gratie. Per que uerba directe iaculantur illi claustrales, qui pre ceteris suis fratribus gloriantur de parentela seu genere, uel carnali nobilitate.

1145 Nam istos abhominabiliter execat presumptio uel superbia; primo, quidem, quoniam ignoscunt ueritatem nature, secundum quam patet consideranti quod simili modo gignuntur atque nascuntur et etiam obeunt rex et fimaster. Propterea scribitur *Sapientie*, VII°: «Vnus est introitus omnibus ad uitam, et similis exitus»; 1150 secundo, uero, ignoscunt ueritatem inuincibilis rationis, quam quisque discretus intelligit: quod liberi regum, si fuerint uiciosi et sordidi, uiliores sunt tanto plus ceteris, quanto maiorem habuerunt uirtutis materiam uel exemplar. Et, e contra, qui de uilissimis nascuntur adulteris, si moribus et uite [f. 153b] mundicia decorentur, tanto 1155 ceteris existunt nobiliores, quanto genitores illis prebuerunt expressius uilitatis exemplar; tertio quoque ueritatem ignoscunt Scripture Sacre, ad quam scrutandam et edocendam pre ceteris obligat eos status.

1160 Nam, ut docet APOSTOLUS, *Colossenses*, tertio, «masculus et femina», et «gentilis et iudeus, et circumcisio et prepucium et barbarus

1140 cum O tamen | imitari C ymittari 1141 iustificationis O justificationis 1142 iaculantur C raculantur 1143 seu O add de | parentela seu genere C genere seu parentella

1145 execat C execa | presumptio O presumpcio 1146 quidem C quod | quoniam C seq ipsum *canc* | ignoscunt O cognoscunt 1147 quam O quod | consideranti C consideranti | gignuntur B gignuntur 1148 obeunt C obeunt | (rex) et O seq *ffima canc* | fimaster O finta sicut | Propterea BC *præit* Et | scribitur C scribuntur 1149 et O *om* 1150 inuincibilis O et vincibilis | quam O quia 1152 habuerint O habuunt 1153 uilissimis CO villissimis 1155 nobiliores C nobilliores 1156 uilitatis C villitatis

1159 tertio O modo 1160 (iudeus) et B *om* | circumcisio V *corr* circumscisio *exp prim -s-* 1161 sed B set 1162 is C hiis O ys | apud C seq deum *canc* 1163

1148-1149 Sap VII, 6

1159-1161 Gal III, 28; Col III, 11 1162 Cf. ARNALDI DE VILLANOVA, *Philosophiam catholicam et diuinam* (PERARNAU, ATCA, X (1991), 61, lín. 60 - 70, lín.

et scita et liber et servus», nullius reputationis sunt apud Deum. Sed is apud Eum aliquid reputatur, in quo relucet ymago Christi. Nam, per imitationem ipsius eleuatur quisque catholicus ad summam nobilitatem, quam potest consequi creatura rationalis, scilicet, ut sit filius Dei uel filia, sicut probat APOSTOLUS, *Ad Romanos*, cum dicit: 1165 «Quicumque Spiritu Dei aguntur, hii filii Dei sunt». Et *Prima Johannis*, tertio, dicitur: «Videte qualem karitatem dedit nobis Deus, ut filii Dei nominemur et simus». Ex quibus aperte cognoscitur quantum supradicti presumptuosi delirent, cum in mendacio vel sompniis gloriantur. Nam, cum sit certum eos fore tantummodo 1170

imitationem C ymittationem | eleuatur C elleuatur | catholicus C chatolicus 1166 Dei C om 1167 tertio O iij^o | karitatem CO caritatem 1168 simus C scimus 1169 supradicti C om | delirent C delirant | cum O non 1170 sompniis C sompnis 1171 gloriantur C gloriantur 1172 ydiotas B idiotas C idyotas | scientiis C

198) 1165-1166 Rom VIII, 14 1166-1168 1Io III, 1 1173-1175 Mt XI, 29; cf. Mt V, 4; 2Tim II, 24 1176 cf. *Philosophiam catholicam et divinam* (cit., 70, lín. 213-214)

1163-1164 Aquest és el primer o un dels primers llocs arnaldians, on compareix el tema de la superior dignitat humana. El *De mysterio cymbalorum...* ni tan sols inclou la paraula 'dignitas', tal com hom pot veure en la taula de mots (ATCA, VII-VIII (1988-1989), 108-129); la *Philosophia catholica et divina*, l'empra, però amb pluralitat de significats, sobretot en el polític de sobirania, tal com hom també pot veure en la corresponent taula de mots (ATCA, X (1991), 163-195); ara amb la paraula compareix un tema que tornarà ja des del títol en la *Allocutio christini de hiis que conueniunt homini secundum propriam dignitatem creaturae rationalis ad inclitum dominum tertium Fredericum Trinacrie regem illustrem* (PERARNAU, ATCA, XI (1992), 20, núm. 22, i 75) i serà explicat en el cos del tractat, 99-102, líns. 260-302; i més tard seria el concepte bàsic de la primera part del *De belemosina et sacrificio* (PERARNAU, Roma 1978, 128-129 i 133-137, líns. 1-150); també es troba en el *Raonament d'Avinyó* (BATLLORI, «Els Nostres Clàssics, 53-54», 190, lín. 22-191, lín. 8).

1170-1171 La fórmula «...eos fore tantummodo nobiles, quos Deus iudicat esse tales» és paral·lela a la també arnaldiana, segons la qual «no [és bo] allò que és bo, sinó allò que plau a Déu», emprada en el *De belemosina et sacrificio*: «E çierto que ninguna obra por buena que sea non plaze a dios, si non por aquella que non desmanpara el omne el mandamiento e la doctrina suya...» (PERARNAU, Roma 1978, 138, líns. 165-167; el text italonapolità presenta un matís divers: «...è certo que neguna opera per bona que sia en si non place a Dyo si per quella laxa hom lo comandamento o la doctrina sea», Roma, Sant'Isidoro e Patrizio, ms. 1/58, f. 40v); a diferència d'altres doctrines d'Arnau, de les quals hom es pot preguntar si són afirmades per elles mateixes o només perquè serveixen dialècticament, aquesta em sembla pertànyer al cor de l'arnaldisme; cal només afegir que es troba en un estadi ben primitiu del seu magisteri.

nobiles, quos Deus [f. 153c] iudicat esse tales, constat eos amentes esse uel ydiotas, qui genere uel scientiis credunt nobilitari, cum Scriptura testetur quod humiles et benigni et mansueti et patientes et pii et liberales, ueraces, et honesti et similes, non tantum existunt
 1175 de genere Christi, sed etiam membra eius. Contrarii, uero, sunt membra maximi Antichristi.

Fit etiam bubulcaritas eorundem ex hoc euidenter, quoniam si predicta duo conferrent ueram nobilitatem, minimus demonum esset nobilior cunctis mortalibus, cum sit de genere angelorum, et cunctos
 1180 philosophos atque theologos mortales precellat scientia.

Similiter detinentur a spiritu presumptionis claustrales illi, qui gloriantur de spiritualibus patribus sui status, cum tamen eos in uita et moribus et exemplis non satagant imitari, scilicet, meditando et orando, et in loquela modestiam obseruando, cunctaque transeuntia
 1185 contempnendo, et non solum ab illicitis, sed etiam a licitis abstinendo, sed satis fecisse credunt, ornando ipsorum altaria uel basilicas aut monumenta, sollempnizando [f. 153d] festiuitates ipsorum organis materialibus atque cymbalis, et canticis curiosis, uel sermone curioso laudando, cum tamen dicat Apostolus quod «non in sermone est
 1190 Regnum Dei, sed in uirtute». Proinde, qui sanctos labiis honorant et

scientis | nobilitari C nobilitari 1175 membra B om C membra 1176 membra C membra

1177 Fit O sic | hoc O seq euidenter *canc* | euidenter C manifestior 1178 ueram nobilitatem C nobilitatem ueram | minimus O minus 1179 cunctis C seq mer *canc* 1180 atque O om | mortales C morales | precellat O precellant

1183 satagant C sattagant | imitari C ymittari 1184 et in loquela modestiam obseruando C om | in O om 1185 contempnendo O add scilicet, etiam uitiis abstinendo et non solum ab illicitis 1186 sed C et | basiolicas C basilicas 1187 sollempnizando B sollempnizando C solempnizando O solempnizando 1188 cymbalis B cim-

1185 Cf. *Philosophiam catholicam et diuinam* (cit., 134, lín. 1134-1136) 1186-1189 D'entre la literatura medieval malvolent envers els 'claustrales', que pot haver inspirat el text d'aquestes línies crítiques dels monjos pròpiament dits, cf., BERNARDI ABBATIS CLAREVALENSIS, *Apologia ad Guillelmum, Sancti Theoderici abbatem*, cap. XII: *Luxum et abusum in templis et oratoriis exstruendis, ornandis, pingendis, arguit* (ML 182, París 1854, cols. 914-916) Cf. ARNALDI DE VILLANOVA, *De helemosina et sacrificio* (PERARNAU, *Dos tratados 'espirituales' de Arnau de Vilanova en traducción castellana medieval*, Roma 1978, 140-141, lín. 237-301) 1189-1190 1Cor IV, 20 1190-1191 Mt XV, 8; Mc VII, 6

1177 A diferència de 'bubulcus', mot molt ben documentat en el *Thesaurus Linguae Latinae* (s. v.), el substantiu 'bubulcaritas' hi és desconegut. I tant 'bubulcus' com 'bubulcaritas' són absents del DU CANGE.

corde uel imitatione longe sunt ab eisdem, procul dubio sunt falsi religiosi.

Iam ex predictis potestis animaduertere quod a presumptione deriuatur ambitio, que prelationis est, aut inanis glorie appetitus immoderatus. Nam, qui se reputant ceteris preesse scientia uel statu uel genere, consequenter appetunt laudari et honorari, et idcirco procurant tam in propriis collegiis, quam extra, preferri quantum ad dignitatem prelationum aut officiorum prerogatiuas, ut aliis presint. 1195

Ex eadem ratione contingit huiusmodi pseudo religiosos suis comparibus se ostendere placidos et obsequiosos in leuibus ac in modicis liberales. Apud seculares autem, seipsos ingerere student, [f. 154a] specialiter apud magnates, ut prelatos et principes et barones, in quorum familiaritatem adeo inardescunt, quod sitiunt ab eis requiri, uel ad consilia, uel ad legationes, uel expeditionem negotiorum. Et quanto per hec a cella uel claustro magis elongabuntur, tanto plus stolidus ipsorum animus gratulatur, ex eo quod sibi uident a magnis honorem et reuerentiam exhiberi, et sentiunt quod in magna estimatione habentur. 1200 1205

Tales etiam solent magnificare atque laudare quoscumque notabilis sanctitatis in proprio statu, dicendo: «Sunt in nostro collegio fratres deuotionis eximie, orationis assidue, contemplationis angelice, quorum quidam in celestium uisionum dulcedine rapiuntur, karitate seraphica semper ardent, tante quoque sunt abstinentie, quod quasi carne uidentur expoliati». Et similiter de uirtutibus ceteris. Hec 1210

balis 1189 laudando V *seq* cum *canc* et *exp* | tamen V *add int lin* 1191 imitatione C ymittatione

1193 animaduertere C anima aduertere 1194 deriuatur O deriuantur | ambitio O ab initio | que O qui | aut O ut | inanis C innanis | glorie O *om* 1196 et (idcirco) B *add int lin* | idcirco C idcircho 1196-1197 procurant O proteranter (?) 1197 extra C *om* 1198 dignitatem C dignitates | prelationum C prelationis | ut O vel

1199 Ex B *praedit* et | contingit O contigit 1200 comparibus O operibus 1201 apud O apredem (?) | ingerere O jungere 1203 sitiunt C satiunt 1204 consilia C consilia 1205 hec B hoc | a C ad | uel C *add a* 1206 gratulatur C gratullatur 1207 (honorem) et BC ac 1208 estimatione CO extimatione

1209 magnificare O magnificare | quoscumque O quosque 1209-1210 notabilis B *corr* nobiles C nobilis 1210 in (proprio) O *om* 1210-1211 fratres O sanctus 1212 contemplationis C contemplationis *add -tem- int lin* 1212 quidam O quidem | dulcedine B dulcedimen | karitate BCO caritate C *seq* seian *canc* | seraphica B seraphica 1214 uidentur C *om* | expoliati O expoliari 1216 reflectant C reflectant | alis C

1215 autem omnia recitant, ut ad propriam gloriam illorum sanctitatem reflectant, ut sub alis eorum in celum extollantur per reuerentiam et honorem. Contra quos est illud BERNARDI: «Magna uerecundia est nobis, fratres, quod [f. 154b] sancti fecerunt opera, et nos recitando et predicando ea, uolumus recipere honorem, quem ipsi faciendo et operando fugerunt».

Iste quoque spiritus facit eos magnificare seu diuulgare quecumque bene agere sibi uidentur, ad laudem sui uel gloriam, imitantes Ezechiam, regem Iherusalem, qui ad sui gloriam nunciis Babilonis ostentauit thesaurum materiale, quem ideo perdidit. Et pro talibus

1225 inquit Dominus: «Amen, dico uobis, receperunt mercedem suam». Hanc autem stulticiam tam philosophi quam etiam sancti concorditer improbant sub talibus uerbis: «Sicut thesaurus manifestus cito consumitur uel expenditur, ita uirtus, cum innotuerit et publicata fuerit, exterminabitur. Et sicut cera soluitur a facie ignis, ita et anima laudibus inanitur et amittit uirtutis rigorem. Et sicut impossibile est uno eodemque tempore et herbam et semen esse, ita est impossibile secularem habentes et appetentes gloriam, celestem faciant fructum».

De hoc uicio, Dominus ipsos arguit, quando dicit: [f. 154c]

1235 «Cum oratis, nolite fieri sicut ypocrite, qui amant in synagogis et

aliis | in celum C *int lin* O cellum | extollantur C extollentur | per C propter
 1217 Bernardi B *seq m canc* 1219 uolumus O nolimus 1220 fugerunt C fugierunt
 1221 magnificare O magnificare 1222 bene C sibi bene | sibi C *om* | imitantes
 C ymittantes 1223 Babilonis B babiloniis 1224 thesaurum C tesaurum 1225 Amen
 C Amen, amen 1226-1227 concorditer C *om* | improbant C reprobant 1228 ita C
 item | innotuerit C inotuerit 1230 amittit O amittit | uirtutis O virtus 1230-1231
 impossibile B *corr* possibile *add in- int lin* C impossibile 1231 eodemque O et eodem C
seq modo canc 1132 impossibile C impossibile | secularem O ut seculares
 1234 uicio O numero | ipsos arguit C arguit ipsos 1235 nolite C nollite |
 synagogis O sinagogis | et O *add in* 1237 dicit C dicat | dilatant C dilatant O

1217-1220 Aquesta frase no es troba en les obres de sant Bernat publicades en l'edició crítica de Leclercq i Rochais (cf. nota de fonts a les línies 1410-1411), àdhuc cercada per mitjà de microfites.

1222-1224 Cf. 4Reg XX, 12-19; 2Paral XXXII, 26; Is XXXIX, 1-8
 1225 Mt VI, 2. 5. 16

1234-1236 Mt VI, 5 1237-1238 Mt XXIII, 5 1239-1240 *ibid.*, 6
 1240-1242 *ibid.*, 7 1243-1244 *ibid.*, 10 1246-1248 Io V, 44 1248-1251
 Io XII, 42-43 1255-1258 Mt XXIII, 15

1215 Vegeu la nota de l'aparat de fonts a les línies 1186-1189, on el punt de referència és un capítol de sant Bernat de Claresvalls: la idea és la mateixa; potser la referència d'Arnau era a la idea i no al text.

angulis platearum stantes orare ut uideantur ab hominibus». Et alibi, cum dicit: «Dilatant enim philacteria sua et magnificent fimbrias suas», scilicet, tam cantibus curiosis quam prolixis orationibus; «amant enim primos accubitus in cenis et primas cathedras in synagogis», id est, precipuas dignitates siue prelationes, «et amant salutationes in foro», hoc est, salutari et salutare in curiis principum et magnatum, «et uocari ab hominibus rabi», hoc est, magistri siue doctores. Vbi subiungit paulo post: «Nec uocemini magistri, unus est enim magister uester, Christus». In quibus uerbis, non magisterium detestatur, sed ambitionem. De qua similiter eos arguit in Johanne, cum dicit: «Quomodo uos potestis in me credere, qui gloriam que ab inuicem est queritis et accipitis, et gloriam que a summo Deo est non queritis?» Ipse etiam Johannes illud ibi testatur, cum dicit: «Ex principibus, multi crediderunt in eum; sed propter phariseos non confitebantur, ut de synagoga [f. 154d] non eicerentur; dilexerunt enim gloriam hominum magis quam gloriam Dei». Quibus etiam uerbis innuit expresse Johannes quod pharisei ualde potentes erant in populo iudeorum, cum a principibus timerentur. Proinde, suam corruptionem etiam aliis imprimebant. De quo Dominus arguit eos aperte, cum dicit: «Ve uobis, scribe et pharisei ypocrite, qui circuitis mare et aridam ut faciatis unum proselitum», id est, unum nouicium, «in ordine uestro, et cum factus fuerit facitis ipsum filium gehenne duplo quam uos».

Tercius spiritus est impie cupiditatis uel auaricie, quia sine compassione. Nam presumptuosus et ambitiosus impietate repletur, et

dilaterant | philacteria B filacteria CO philateria | magnificent O magnificent 1237-1238 fimbrias O fymbrias 1238 tam V *add in mg* | cantibus B *corr* canticibus *exp -ci-* 1239 accubitus C acubitus | in C *seq celis canc* | cathedras C chatederas | synagogis C sinagogis 1240 id est O in 1242 siue O et 1244 est enim O enim est 1245 ambitionem O inhibitionem 1247 accipitis O accipietis 1248 Deo est O doctore | est B *add* istud | ibi testatur O intestatur 1249 multi O nulli 1250 phariseos B fariseos C philoniseos | synagoga CO sinagoga 1251 dilexerunt enim gloriam hominum C gloriam enim hominum dilexerunt | dilexerunt enim O dilexerunt-que 1252 innuit expresse O expresse innuit | pharisei B farisei 1253 principibus C *seq Iudeorum canc* | timerentur O timentur C tenerentur 1254 corruptionem C corruptionem O correptionem | quo C quos 1256 aridam C arida | proselitum C prolexitum 1257 nouicium O notum | facitis C faciatis

1259 uel O et 1259-1260 compassione O passione 1260 ambitiosus C ambitiosus | impietate B inpietate 1262 abundanter BO habundanter C abhundanter | uili-

1259-1362 En aquest apartat tercer, que estigmatitza la cobejança i l'auarícia deslligada de qualsevol mena de compassió, Arnau posava unes bases doctrinals que

- euacuatur omni compasione. Proinde tales, ut uitam carnalem fouere possint et corpori satisfacere abundanter, uilitati questus omnino seipsos exponunt et extorquere satagunt quocumque ingenio, uidelicet sponte uel per aliquam uiolentiam, scilicet, placendo, uel adulando, aut tediando, uel indigentiam pretendendo, et promittendo spiritualia bona, et ea que faciunt al-[f. 155a]-legando, uel similes rationes, quibus ad suum intentum homines inclinent, nouosque modos et uias inueniunt per multas corruptiones, quibus possint pecuniam extorquere, non attendentes nec considerantes ullo modo
- 1265 a quibus uel qualibus personis emungunt, uel, si forsitan illis aut aliis eque necessarium esset uel amplius. Nam tota ipsorum intentio est solum emungere, ut satiare queant famem et sitim propriam, que sunt ardor immoderate cupiditatis. Propterea Christus ad precauendam huiusmodi rapinam, admonet populum, ita dicens: «Attendite
- 1275 a falsis prophetis, qui ueniunt ad uos in uestimentis ouium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces. A fructibus eorum cognoscetis eos». *Glosa*: «Quia paucos aut nullos ducunt in Christum uel in uiam perfectionis. Nam uix potest aliquis alium ad maius bonum ducere quam se ipsum».
- 1280 In eodem etiam *Euangelio* redarguit eos alibi de auaricia, cum dicit: «Vos dicitis: quicumque dixerit patri uel matri: ,munus quod-

tati O utilitati | questus C *add* conquierere *canc* 1263 satagunt C sattagunt 1264 scilicet C silicet 1264-1265 uel adulando, aut tediando O *om* | adulando C adulendo | tediando C tediendo 1265 indigentiam O in diligentiam | primittendo C promittendo O promictendo 1267 rationes O *add* in | inclinent C inclinant 1268 possint O possunt C possit 1269 pecuniam C pecunias | attendentes O actendentes | considerantes C considerantes 1270 qualibus O qualibet | forsitan O forsitam 1271 esset V *seq* aut *canc* 1272 queant O que autem 1273 immoderate C inmoderate 1274 rapinam O rappinam | attendite O actendite 1278 alium C *add* ducere
1280 euangelio O euuangelio C *seq* reg *canc* 1282 ex me O ex ad me 1284 est O *om*

1274-1276 Mt VII, 15 1277-1279
1281-1282 Mt XV, 5; la impugnació de Jesús ocupa els versos 3-9 1282-1286 Cf. ARNALDI DE VILLANOVA, *De belemosyna et sacrificio* (PERARNAU, Roma 1976 [1978], 139, líns. 213-221, on Arnau es basa en les frases evagèliques acabades d'esmentar; cf. 140, líns. 261-269).

després explicitaria i aplicaria al *De belemosina et sacrificio*, en concret en les seves parts segona i tercera; per això és aquest el moment d'assenyalar que, havent desaparegut el text català (fora de petits fragments), el lector interessat el pot llegir per ara en la versió castellana medieval, publicada en el meu, *Dos tratados espirituales de Arnau de Vilanova en traducción castellana medieval* (Monografías, 25), Roma, Iglesia Nacional Española 1976, 127-154; em permeto de remetre-hi.

cumque [f. 155b] ex me est, tibi proderit', etc.». De radice quidem impie cupiditatis et auaricie sine compassione procedit suggerere plebi uel predicare, quod melius est offerre templo siue altari quod petunt carnales parentes in tempore necessitatis, quam eis communi- 1285 care.

Nec pallium pietatis sophisticum, quo dicunt melius esse quod Patri uerissimo, scilicet, eterno, sit melius dare quam temporali, culpam excludit a suggerente, tum quia Deus oblationibus nostris non indiget, tum quoniam id offertur precise Deo, quod indigentibus ex 1290 compassione siue pietate donatur.

Pro talibus inquit GREGORIUS: «Vera iusticia compassionem habet, falsa uero indignationem». Nam uere iustus compatitur oppressis quacumque inopia, siue necessitate. Quibus etiam, cum ipse opprimitur, tolerat cum multa patientia et mansuetudine, nulli 1295 propter hoc grauis existens aut tediosus. Cuius oppositum faciunt supradicti pseudoreligiosi.

Quorum apostasia fuit in statua uisa per Nebuchodonosor plenissime figurata. Moraliter, enim, ut ait RICARDUS, *Super Daniele*,

1287 pallium C palium | sophisticum B sofisticum | quo C quod 1290 precise C precise 1291 siue pietate V *add in mg* 1289 tum CO tamen 1290 tum O tamen | quia O quoniam | in offertur precise Deo O id precise Deo offert 1291 compassione C passione

1293 oppressis C opressis 1294-1295 opprimitur C oprimitur 1295 tolerat O tollerat C tolleret | multa BO *seq* sapientia B *exp* | et O *om* 1296 aut O ac | tediosus C thediosus | oppositum C opositum

1298 statua O statu | per Nebuchodonosor O speruebunt | Nebuchodonosor B Nabuchodonosor 1300 significat O significat | ingredientis C ingredietis 1302 ociositatem C occiositatem 1305 que O qui

1292-1293 S. GREGORII MAGNI, relate ad Lc XV, 1-10: «Audistis in lectione evangelica... quia peccatores et publicani accesserunt ad redemptorem nostrum; et non solum ad colloquendum, sed etiam ad convescendum recepti sunt. Quod videntes Pharisei, dedignati sunt. Ex qua re colligite quia vera iustitia compassionem habet, falsa iustitia dedignationem», *XL homiliarum in Evangelia lib. II, Hom XXXIV, 2* (ML LXXVI, París 1865, col. 1246 CD; et ÉTAIX, «Corpus Christianorum Series Latina», CXLI, Turnholt, Brepols 1999, 300)

1298 Dan II, 31-36 1299-1302 ‚Moraliter’: cf. RICHARDI DE SANCTO VICTORE, *De eruditione hominis interioris libros tres occasione accepta ex somnio Nabuchodonosor apud Daniele*, lib. I, cap. I: «...displicere non debet, si tropologica discussio... ad veritatis scientiam, vel morum disciplinam lectorem aedificet...» (ML, CXCVI, col. 1229D); ‚caput aureum significat initium ingredientis religionem... devotio quam habet ad Christum’: «In auro intelligitur charitas... Quam multos videmus in initio suae conversationis, spe gaudentes, spiritu ferventes, in tribulatione

- 1300 caput aureum statue [f. 155c] significat initium ingredientis religionem. Cuius ingressus est causa precipua, deuotio quam habet ad Christum. Cum autem, processu temporis, per ociositatem ingrediuntur ipsum spiritus supradicti, expirat ab eo deuotio et conuertitur ad naturalem discretionem, qua cuncti etiam seculares recte uiuentes utuntur, et que per argentum est designata.
- 1305 Contingit ergo tunc nichil amplius ipsum habere perfectionis quam seculares discrete uiuentes. Quapropter, istud animaduertens, ne defectus eius percipiatur, et ut perfectior quam sit reputetur, utitur simulatione quantum ad apparentiam, quam pretendit, sanctitatis uel honestatis. Quam simulationem idcirco cuprum uel es designat, quoniam speciem auri falso pretendit.

1306 ipsum habere perfectionis C perfectionis ipsum | habere C om1307 discrete C districte | quapropter O quapproppter | animadvertis C anima aduertens 1308 defectus O deffectus 1310-1311 designat O designant 1311 auri C seq uel es designat *canc*

patientes, sollicitos in opere, studiosos in lectione, devotos in oratione. Quid isti videntur tibi, nisi in auro operari, et in caritate initiari?» (*Ibid.*, 1269-1270).

1310-1311 Cf. Dan II, 32. 39

1309 Cf. 1Cor XIII, 4 1319-1321 YSAAC ABBAS, de quo, vide annotationem complementarem ad has lineas 1322-1323 *De vitis patrum liber tertius, sive Verba seniorum auctore probabili Ruffino Aquileiensi presbytero* (ML, 73, París 1849, col. 788, num. 142); la narració completa diu així: «Quidam senex dixit: Quia si quis fratri suo injunxerit causam cum timore Dei, et cum humilitate, sermo ille, qui propter Deum egreditur, compellit fratrem obedire, et facere quod injunctum est ei (*Pelag., libell.*, XV, m. 75). Si autem jubere quis cupiens, non secundum timorem Dei, sed ex auctoritate et propria voluntate fratri voluerit imperare, Qui videt absconsa cordis, non illum permittit ut audiat, ne faciat quod illi praeceptum est, quia manifestum est opus Dei, quod fit propter Deum, et manifesta est hominis auctoritas quae per jactantiam ordinatur. Quaecumque enim ex Deo sunt, a principio humilitatem habent; quae autem ex auctoritate et iracundia, vel conturbatione, ex inimico sunt».

1299-1302 En la nota complementària a la línia 785 assenyalava la línia doctrinal que va de Ricard de Sant Víctor a Arnau de Vilanova; la nota a l'aparat de fonts per a les actuals quatre línies reafirma la dita línia; fins i tot creuria que el nostre autor llegí amb fruïció el *De eruditione hominis interioris*. Àdhuc m'atreviria a dir que un estudi sobre les diferències entre els dos autors podria ajudar a comprendre la fesomia psicològica d'Arnau de Vilanova. De fet, d'acord amb l'inventari dels llibre d'Arnau (cf. nota complementària a les línies 4-5), ell tenia a València el *Benjamin minor* del victorí; no sabem si en tenia d'altres exemplars a Barcelona (a casa d'En Pere Jutge, per exemple), a Palerm o a Montpeller o a Avinyó, ni si aquell *Benjamin minor* era seguit d'alguna altra obra com el *De eruditione hominis interioris*.

In processu, uero, cum iam percipitur eius nequicia uel dolositas, et ipse perpendit, incipit indignari contra denegantes optatum ei, concipiens rancorem aduersus eos atque percutiens lingua ferrea siue dura. 1315

Finaliter quoque, si arguatur aut increpetur, tunc uelut testa mox frangi-[f. 155d]-tur per impacienciam, siue rumpitur, nichil retinens caritatis, in qua tota consistit spiritualis uiri sinceritas. Propterea dixit Apostolus quod «karitas benigna est, patiens est». Ysaac quoque abbas dixit quod «karitas nescit furere aut exasperare uel humiliter 1320 minari aliquem uiciosum». Huic etiam dicto concordat quod in *Uitis Patrum* legitur, scilicet: «Illud a Deo est quod cum humilitate imperatur, quod autem ex potestate, cum furore et perturbatione».

Tanta uero est huius spiritus corruptela siue malicia in pseudo religiosis, quod in symoniam, que secundum sacros *Canones* est labes 1325

1313 perpendit O *add* et 1314 rancorem C ranchorem 1314-1315 lingua ferrea siue dura O ferrea siue lingua dura 1315 ferrea C ferea

1316 uelut O uult 1317 impatienciam BC inpatienciam 1318 spiritualis uiri sinceritas O spiritualis in sinceritas 1319 Ysaac C Ysac | dixit O dicit | karitas BO caritas | patiens est B *add in mg* O est *om* 1320 dixit O dicit | karitas BO caritas 1321 aliquem B aliquod | uiciosum C uiciossum 1323 imperatur O superatur | potestate C *add* *expost canc*

1324 corruptela C coruptella 1326 heresiarcha C heresiaca O heresis archa | precipitans BCO precipitat B *seq* eos *exp* 1327-1328 uisitationibus C uissitationibus

1325 ‚Canones’: «Symoniaci, etsi fidem tenere videantur, infidelitatis tamen perditioni subiciuntur», *Decretum Gratiani*, causa I, q. I, XVIII (FRIEDBERG I, 304), després sovint repetit; cf. *Decretalium*, l. V, tit. III, cap IX (Ibid., II, 751) 1334-1336 Vide notam explicativam ad has lineas

1319-1321 Aquesta és la tercera citació textual de l'abbas Isaac, que tampoc no es troba en Isaac de Stella. No puc fer altra cosa que referir la notícia donada per Gaetano RACITI, *Isaac de l'Étole*, dins «Dictionnaire de Spiritualité», VII (1971), 2021, en relació a una obra concreta a ell atribuïda però no seva: «Ne sont certainement pas d'Isaac...: 3) les glosses morales sur l'ancien Testament du ms. 391, t. 1, de la Bibliothèque de Douai»; hi hagué, doncs, literatura apòcrifa; es referia Arnau al text conservat a Douai o a algun altre d'atribuït, però no autèntic?

1322-1323 Tal com demostra la comparació del text reportat per Arnau de Vilanova i el copiat per Jean Paul Migne, el nostre, si va transcriure al peu de la lletra, disposava d'una versió llatina de les *Vitae Patrum* que no és la integrada en el volum LXXIII, París 1860, de la *Patrologia latina*, on hom pot trobar fragments similars, p. e., en les col. 265, XLVIII; 284, III/C, líns. 4-6; 352, XIV/B; 373, XXXIX; 741, núm. 2; i 751-752, núm. 21.

heresiarcha precipitans ipsos, quia tam in celebratione missarum, quam in confessionibus et sermonibus, quam sepulturis et uisitationibus atque consiliis, aut quibuscumque spiritualibus actibus, in quibus ad sensum communicant cum secularibus, ut plurimum
 1330 habent corruptam intentionem. Nam illa, non ex karitate principaliter operantur, sed potius zelo cupiditatis, ad questus, aut procurationes sive pitantias, [f. 156a] ordinantes predicta, cum facturi non essent, nisi sperarent inde comodum temporale, quamuis forte quod sperant non sit argentum uel aurum. Nam, ut ait Augustinus,
 1335 «uicium cupiditatis in cunctis committitur, in quibus uoluntas deordinatur».

Quantum uero sit abhominabile Deo uicium symonie, in quo spiritualia pro temporalibus commutantur, aperte monstrauit Dominus in eo quod uendentes et ementes et animalia personaliter eiecit de
 1340 templo, propriisque manibus mensas numulariorum euertit.

Quartus uero malignus spiritus est ypocrisis aut ficta religio per apparentem sanctitatem uel honestatem. Nam, cum affectio talium sit totaliter in amore temporalium radicata, palliari coguntur apparenti religione, ut citius consequantur optatum, scilicet, reuerentiam
 1345 et honorem, et magnitudinem estimationis et munera sui questus. Nisi enim interiorem iniquitatem palliarent ouina pelle, facillime cognosceretur lupina rapacitas eorumdem, et [f. 156b] in abhominacionem caderent secularium et contemptum. Et ideo, uidens Christus quod periculum deceptionis populi maxime penderet ab

1328 consiliis C consiliis 1329 communicant O comuncant 1330 corruptam C coruptam | karitate BCO caritate 1331 operantur O operante | ad O aut 1332 pitantias O pictantias B *corr* pietancias *exp -e-* 1333 inde C *om* | temporale O temporalem 1335 committitur B comittitur O committitur

1337 abhominabile C abhominabile | symonie C simonie 1338 commutantur B comutantur | monstrauit C montrauit 1339 eiecit O eiecit

1341 ypocrisis C ypocrisis 1343-1344 apparenti religione C *om* 1344 consequantur O consequenter (?) 1345 estimationis CO extimationis 1346 enim O eum | iniquitatem C inquitatem | ouina O ouima 1347-1348 abhominacionem C habominationem 1347 cognosceretur BO cognoscerentur B *exp altero -n-* 1349 penderet

1338-1340 Cf. Mt XXI, 12; Mc XI, 15; Io II, 15

1346 Cf. Mt VII, 15 1350-1352 Lc XII, 1

1334-1336 Aquesta frase no pertany a cap de les obres actualment considerades autèntiques d'Agustí d'Hipona, car no consta en les corresponents fitxes del *Thesaurus Augustinianus*, del CETEDOC, Luvaina, Brepols.

ypocriticali uelamine, clamat per *Lucham* ut diligenter animaduertant 1350
et caueant, quando dicit: «Attendite a fermento phariseorum, quod
est ypocrisis».

De hoc autem uicio Dominus ipsos arguit aperte in illa auctori-
te superius scripta: «Ve uobis, scribe et pharisei ypocrite, qui similes
estis sepulcris dealbatis, etc.». De hiis etiam loquitur APOSTOLUS, *Ad* 1355
Corinthios, quando dicit: «Eiusmodi pseudo apostoli sunt operarii
subdoli, transfigurantes se in apostolos Christi, nec mirum. Ipse
enim Sathanas transfiguratur se in angelum lucis. Non est ergo mag-
num, si ministri eius transfigurentur uelut ministri iusticie».

De hiis etiam loquitur *Ad Romanos*, cum dicit: «Huiusmodi 1360
Christo Domino non seruiunt, sed uentri suo, et per dulces sermones
et benedictiones seducunt corda innocentium».

Quintus spiritus, scilicet, inuidie, cuius est gaudere de malo et
tristari [f. 156c] de bono alterius, potenter in eis regnat. Nam quos 1365
detinent uicia supradicta, irremediabiliter eos torquet inuidia quan-
documque perspiciunt alias personas plus eis laudari uel honorari aut
estimari, et maxime in excellentiis illis aut dignitatibus, quas perop-
tant. Et ideo tales, scilicet cupidi temporalis honoris, frequenter
serunt et suscitant animositates atque dissentiones et scismata cetera-
que fomenta discordiarum et scandalorum, prauis exemplis plurimos 1370
corruptentes. Nam, ut in *Prouerbiis* dicitur: «Inter superbos semper
sunt iurgia». De malicia uero qua ceteris imprimunt pre inuidia
corruptelam, redarguit eos Christus aperte, cum dicit: «Ve uobis,
scribe et pharisei ypocrite, qui clauditis regnum celorum ante homi-
nes. Vos enim non intratis, nec introeuntes sinitis intrare». Tanto 1375

C dependeret 1350 uelamine C uellamine | Lucham BCO Lucam | diligenter C
diligenter | animaduertant C anima aduertant 1351 attendite O actendite

1353 Dominus O om | ipsos C om 1354 scribe et C om 1356 Corinthios O
Coryn. 1357 transfigurantes O transigurantes 1358 enim O eum

1361 sed B set

1365 irremediabiliter B irremeabiliter O irremidiabiliter 1367 estimari CO esti-
mari 1367-1368 peroptant B perobtant 1368 scilicet O si 1369 et C atque |
dissentiones C discentiones | scismata O cismata 1371 Nam C Nqui | semper O
super 1372 imprimunt B inprimunt V seq corrup *canc* 1373 corruptelam C corrup-
tellam 1374 pharisei C pharisey 1375 enim O eum | introeuntes C introuentes

1353-1355 Mt XXIII, 27 1355-1359 2Cor XI, 13-15

1360-1362 Rom XVI, 18

1371-1372 Prov XIII, 10 1373-1375 Mt XXIII, 13 1378-1379 E. g.,
Mt IX, 32-34; Io V, 10-18; Io IX, 13-34

- namque liuore pharisei orrebant Christum et ei aduersabantur, quod non tantum seipsos elongabant a uiuis eius et ueritate, sed insuper alios, qui uolebant eum sequi uel ei credere, [f. 156d] nitebantur diuertere seu etiam impedire in odium Christi. Nam proprium est
- 1380 inuidi semper tristari de exaltatione alterius, quia reputat eam fore sui depressionem, cum aliis preesse nimis desideret; propterea uehementer exultat in eorum aduersitate. Proinde, moris est inuidorum detrahere et susurrare atque calumpniari, crimina et culpas imponendo, et fabricatis mendaciis abundare.
- 1385 Hoc inuidie spiritiv uexante, contigit phariseos tunc indignari Christo, quando pueros in templo clamantes: ‚Osanna Filio Dauid’, audiuerunt Eum saluatorem et prolem Dauiticam appellare. Sed prout tunc Christus respondit eis, iam illud *Dauid* prophetauerat, quando dixit: «Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem
- 1390 propter inimicos tuos». In collegio quidem fidelium, lactentes et paruuli nuncupantur, teste *Apostolo*, qui literam discunt sacrorum documentorum, nec adhuc ad spiritualem intelligentiam sunt prouecti. Cunctis ergo fidelibus Doctor eter-[f. 157a]-nus innuit per hec uerba, quod in confusionem eorum, qui ueritatem ex inuidia
- 1395 persecuntur et satagunt eam extinguere uel obtenebrare aut sepelire, Deus per homines contempnibiles et estimationis nullius aut modice facit eam manifestari. Quod aperte Dominus exprimit in auctoritate superius allegata, scilicet: «Confiteor tibi, Pater, etc». Et latius declarat APOSTOLUS, *Prima Corinthios*, primo.

1376 namque O nanque | orrebant O horrebant 1379 impedire B inpedire 1380 inuidi semper O semper inuidi | quia C quoniam | eam O eum 1381 nimis O minus | desideret C descideret 1383-1384 imponendo B inponendo 1384 abundare BCO habundare

1385 contigit O contingit | phariseos B fariseos 1386 in templo O om | Osanna C Osana | Filio B Fili 1387 prolem O plem | sed B set O add hunc 1388 Christus V add int lin | iam C nam | prophetauerat O prophetisauerat 1389 infantium B infancium | lactentium B lactencium C lactantium 1390 lactentes C lactantes 1391 nuncupantur O nuncupabantur C numcupantur 1390 lactentes B -es add int lin 1391 literam C litteram O licteram 1392 adhuc O ad hec | intelligentiam B intelligenciam 1394 confusionem C confussionem 1395 persecuntur BC persequuntur O persequuntur | satagunt C sattgunt | extinguere B extingere 1396

1385-1387 Mt XXI, 3. 15 1388-1390 *ibid.*, XXI, 16; cf. Ps VIII, 3 1391-1393 cf. 1Cor III, 1-2 1398 Mt XI, 25 1398-1399 Cf. 1Cor I, 26-29

1400-1404 Cf. e. g., ARNALDI DE VILLANOVA, *Tractatum de tempore aduentus Antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 156, lín. 964 - 161, lín. 1157).

De talibus phariseis uos et ego, karissime, possumus experimenta 1400
narrare, cum orbi clareat uniuerso quomodo contra me linguarum
aculeos omnis eorum gradus emiserit in plateis. Scitis etiam quomo-
do Christus, qui custodit ueritatem in seculum, maxillas eorum coti-
die conterat, et perducet ad finem, quem uobis notificauit.

Sextus spiritus, qui obstinatio dicitur, est spiritus indurate mali- 1405
cie. Nam huiusmodi pseudo religiosi, adeo precedentibus uiciis
corrumpuntur, quod uti demones in malicia confirmantur. Et sicut
aqua per immoderatam congelationem [f. 157b] transit in lapidem
et totaliter induratur, sic et hii finaliter tantum obfirmantur in malo, 1410
quod, ut ait beatus Bernardus, non cedunt minis, indurantur flagel-
lis, nec emolliuntur promissis, quasi dicat: nullo genere persuasionis
aut discipline corriguntur uel emendantur. Propterea dicitur in
Prouerbiis: «Impius, cum in profundum peccatorum uenerit, con-
tempnit», scilicet, omne genus correctionis. Et ideo, quanto plus 1415
Christus arguebat phariseos et increpabat, tanto magis odiebant eum
et irridebant ei et magis aduersabantur. De qua quidem duricie,
palam eos arguebat, cum diceret per *Mattheum*: «Jherusalem,
Jherusalem, que occidis prophetas et lapidas eos qui ad te missi sunt,
quotiens uolui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos

contempnibiles O contemptibiles | estimationis CO extimationis 1397 aperte O
experte 1398 latius B lacius

1400 phariseis C *add* tamen | karissime O carissime C *om* 1401 quomodo C
quando 1402 emiserit V *add in mg* 1403 in O *add* similem 1403-1404 cotidie BC
quotidie O cothidie

1405 obstinatio B *corr* obtinatio *add -s-* | est C et 1406 pseudo V *seq ps canc*
C *om* 1407 corrumpuntur C corumpuntur | in malicia B *om* | in C cum 1408
aqua C aquam | per immoderatam O parui moderatam | immoderatam B inmodera-
tam | congelationem C Congellationem 1409 hii O hii et 1410 cedunt B *corr voc*
illeg 1411 emolliuntur CO emolliuntur 1412-1413 dicitur in *Prouerbiis* O in proute

1410-1411 «Nemo duri cordis salutem umquam adeptus est, nisi quem forte
miserans Deus abstulit ab eo, iuxta Prophetam, cor lapideum et dedit cor carneum.
Quid ergo cor durum? Ipsum est quod nec compunctione scinditur, nec pietate
mollitur, nec movetur precibus; minis non cedit, flagellis duratur», S. BERNARDI, *De*
consideratione ad Eugenium papam, lib. I, II, 3 (LECLERCQ, ROCHAIS, S. *Bernardi opera*.
III. *Tractatus et opuscula*, Romae, Editiones Cartusienses 1963, 396, líns. 9-13); cf.
etiam: «Illi qui attrahuntur illecti (ad impiorum consilium), indigent temperantia,
quae lenit illicita desideria, nec cedit promissionibus, nec emollitur blanditiis», S.
BERNARDI, *Sermones*. III. *Sermones de diversis*. Sermo LXXII (LECLERCQ, ROCHAIS, S.
Bernardi opera, VI A, Romae, Editiones Cartusienses 1964, 308, lín. 12) 1413-
1414 Prov XVIII, 3 1415-1416 Cf. Mt XXIII, 13-36 1417-1420 Ibid., 37

- 1420 suos sub alas, et noluisti». Item, cum diceret per eundem: «Ve tibi, Corroazin, ve tibi, Bethsayda! Quia si in Tyro et Sydone facte fuissent uirtutes, que facte sunt in te, olim in cilicio et cinere penitentiam egissent. Verumptamen, dico uobis, Tyro et Sydoni remissius erit [f. 157c] in die iudicii quam uobis». De eadem quoque duricie
- 1425 ipsos arguit per Johannem, cum dicit: «Vos misistis ad Johannem, qui testimonium perhibuit veritati... Ille erat lucerna ardens et lucens. Uos autem noluistis exultare ad horam in luce eius». De hoc etiam arguit eos in *Euangelio MATTHEI*, cum dicit: «Amen dico uobis, quod meretrices et publicani precedent uos in regno Dei. Venit ad uos Johannes in uia iusticie, et non credidistis ei. Publicani autem et meretrices crediderunt ei. Vos autem, uidentes, nec penitentiam habuistis postea, ut crederetis ei». De hoc autem uicio similiter arguit eos rigide Stephanus in *Actibus Apostolorum*, dicendo: «Dura ceruice et incircumcisi cordibus, uos semper Spiritui Sancto restitistis, sicut patres uestri. Quem prophetarum non sunt persecuti patres uestri? Et occiderunt eos qui pronuntiabant de aduentu Iusti, cuius uos nunc proditores et homicide fuistis». [f. 157d]

Septimus uero spiritus, in quo manifeste seu cognite ueritati repugnant impudice uel aduersantur, est consummatio seu completum totius iniquitatis.

dicitur 1412 emendaantur C emandantur 1413 impius B inpius | peccatorum B add in mg 1415 magis C plus 1416 duricie O duricia 1417 Jherusalem B Jerusalem 1418 Jherusalem B Jerusalem | que O quid 1419 quotiens B quociens 1420 suos O om | alas O allas C ala 1421 Corroazin B Corozaim C Corroazim O Corzay | Bethsayda BC Bethsaida O Bet sayda | in C om | Sydone C Sinode | facte C ecce 1422 in te C vite 1423 Tyro O Tiro | Sydoni C Sidoni O Sidone | remissius O remisius 1424 eadem C adem | duricie O duricia 1425 Johannem B Johannem | misistis C missistis 1428 etiam C autem | Euangelio O Euuangelio | Mathei C Mathei | Amen O Amen, Amen 1429 quod C quia | precedent C precedent | Dei O om 1430 Johannes B Iohannes | non O inde | credidistis B credidisti | ei B add quot | autem B om 1430-1431 Publicani autem... crediderunt ei O om 1431 autem B om | penitentiam O misericordiam 1433 arguit eos B eos arguit 1434 incircumcisi C incircumcisy O inteusosi (?) | semper C autem 1435-1436 «Quem prophetarum... uestri?» C om 1436 pronuntiabant BO prenuntiabant 1437 fuistis O add etc.

1438 spiritus C add perfidie int lin | in B om 1439 impudice B inpu dice | consummatio BCO consumatio 1446 fugietis C iteratur | gehenne C geenne |

1420-1424 Mt XI, 21-22 1425-1427 Io V, 33-35 1428-1432 Mt XI, 31-32 1433-1437 Act VII, 51-52

Tales enim, per effrenatam iniquitatem, nec erubescunt nec metuunt impugnare claram et etiam utilem ac necessariam ueritatem.

De qua malicia Christus arguit ipsos in persona phariseorum, inquiens per *Mattheum*: «Serpentes, genimina uiperarum, quomodo fugietis a iudicio gehenne? Quoniam ecce ego mitto ad uos prophetas et sapientes et scribas; et ex illis occidetis et crucifigetis et ex eis flagellabitis in synagogis uestris, et persequemini de ciuitate in ciuitatem». Iterum, grauius inculpat eos de tali peruersitate, prout ipse MATTHEUS scripsit, cum diceret: «Homo quidam erat paterfamilias, qui plantauit uineam, et sepem circumdedit ei, et fodit in ea torcular, et edificauit turrem in medio eius, et locauit eam agricolis, et peregre profectus est. [f. 158a] Cum autem tempus fructuum appropinquasset, misit seruos suos ad agricolas illos, ut acciperent fructus eius. Agricole uero, apprehensis seruis, alium ceciderunt, alium uero lapidauerunt. Iterum uero misit seruos alios plures prioribus, et fecerunt illis similiter. Nouissime autem misit ad eos filium suum, dicens: ‚Forsitan uerebuntur filium meum’. Agricole autem, uidentes filium eius, dixerunt intra se: ‚Hic est heres, venite, occidamus eum, et habebimus hereditatem’». Quibus uerbis, Christus innuebat expresse, quod pharisei et Legis periti cognoscebant eum esse Messiam uel Christum patribus promissum in Saluatorem, quem nichilominus ad mortem impugnauerunt, non obstante cognitione, quoniam possidebantur a spiritu supradicto. Et idcirco subsequitur: «Et apprehensum eum eiecerunt extra uineam et occiderunt eum. Cum ergo uenerit Dominus uinee, quid faciet illis agricolis? Aiunt illi: [f. 158b] ‚Malos male perdet et uineam suam locabit aliis agricolis, qui

mitto O micto C mittam 1447 crucifigetis O cruxifigetis | eis C illis 1448 synagogis C sinagogis | persequemini O persequimini 1448-1449 ciuitatem B *add* etc. 1449 Iterum B Item | peruersitate B *corr* peruersutate 1450 quidam O quidem C quedam 1451 sepem O sepe | ei B *seq n canc* 1451-1452 torcular C torqular 1452 edificauit O edificauit C hedificauit | turrem O turrim C turim 1454 misit C missit | illos C *om* | fructus O fructum 1455 ceciderunt O occiderunt C *add* alium occiderunt 1456 misit C missit | seruos alios B alios seruos 1457 misit C missit 1459 eius C suum | intra C inter 1462-1463 nichilominus O nichillominus C nominus 1463 impugnauerunt B inpugnaernt 1464 spiritu C *add* sacto | idcirco C idcircho | subsequitur C consequitur 1465 eiecerunt O eixerunt 1466 quid faciet O qui dicet | illis B *corr* ille 1469 comprehendit O comprehendat

1444-1449 Mt XXIII, 33-34 1450-1460 Mt XXI, 33-38 1460-1462 Cf. ARNALDI DE VILLANOVA, *Philosophiam catholicam et diuinam* (PERARNAU, ATCA (1988-1989), 160-161, lín.1600-1603) 1464-1468 Mt XXI, 39-41

reddant ei fructum temporibus suis'». Que sententia cunctos prauos agricolas ecclesie comprehendit.

1470 Hoc spiritu maligno repleti erant Symon Magus et Elymas, quorum primus Petro, secundus Paulo contradicebat, ut in *Actibus* legitur. Quo etiam spiritu nunc replentur innumerabiles, sicut scitis, et ex supradictis est euidentis.

1475 Contra quos omnes eternus Iudex aperte fecit scribi dampnationis sententiam per *Ysaïam*, ut legitur VI° eius: «Vade et dic populo huic: ‚Audite, audientes, et nolite intelligere’», id est, qui non uultis intelligere; «‚et uidete uisionem, et nolite cognoscere’», quasi dicat: ‚qui respuitis cognoscere ueritatem seu confiteri’. Sequitur sententia: «‚Exceca cor populi huius et aures eius agraua, et oculos eius claude, ne forte uideant oculis suis et auribus suis audiant et corde suo intelligant, et conuertantur et sanem eos’. Et dixi: ‚Vsquequo, Domine? Et dixit: [f. 158c] ‚Donec desolate sint ciuitates absque habitatore et domus sine homine et terra relinquetur deserta. Et longe faciet Deus homines’». Quibus uerbis innuit expresse tam grauem esse culpam istorum, quod nec hic nec in futuro ueniam promerentur. Hoc est enim illud grauissimum peccatum in Spiritum Sanctum, de quo Dominus ait *Mathei*, duodecimo, phariseis, quod nec hic nec in futuro remittetur hominibus.

1485 Quibus etiam dixit, ut legitur in Johanne: «Si ceci essetis non haberetis peccatum; nunc autem, quia dicitis: ‚Videmus’, peccatum uestrum manet». Quasi diceret: ‚Ideo uos, manentes uel obfirmatos in malicia, constat esse, quoniam confiteri non uultis ueritatem, quam noscitis, ymo potius, impugnatis.

1470 Elymas O Helymas 1471 contradicebat O contradicebant 1472 etiam O add legitur

1474 fecit scribi C scribi fecit 1476 nolite C nollite | qui O que | non B add int lin 1477 nolite C nollite 1479 agraua BO aggraua | oculos O oculos 1480 ne O om | oculis O oculis 1483 habitatore C habitare 1483 relinquetur O relinquatur | Deus B Dominus C domus 1484 innuit C inuit 1485 est CO om 1487 duodecimo VB .xij. 1488 remittetur O remictetur

1489 Johanne C Johane 1490 haberetis C habaretis 1491 uestrum O nostrum | ideo C add quasi diceret | uos, manentes O nos manetis | obfirmatos O obstinatos 1493 ymo B ymmo

1470-1472 Act VIII, 19-20; Act XIII, 8-9

1475-1483 Is VI, 9-12 1487-1488 Mt XII, 32

1489-1491 Io IX, 41

De hiis omnibus aperte prophetauit beatus Petrus, cum dixit: «Erunt in uobis magistri mendaces, qui introducent sectas perditionis, et eum, qui emit uos, Deum, negabunt..., et multi sequentur eorum luxurias, per quos uia ueritatis blasphemabitur, et in auaritia fictis uerbis de uobis negociabuntur».

* * *

Audistis, ergo, karissime, [f. 158d] qui et quales sint illi septem spiritus nequiores primo, qui, secundum testimonium Domini, per ociositatem ingrediuntur deputatum religioni, et quomodo perducant eum ad summum iniquitatis. Nam, cum a primo ad ultimum, alter causetur ab altero, scilicet, secundus a primo, et tercius a secundo, et sic de ceteris, constat quod, quia non student primo resistere, consequenter in manus incidunt aliorum.

Nec primo quisquam ipsorum resistere potest sufficienter absque continuo exercicio spiritus in actibus karitatis et uere humilitatis. Ita quod mens, tam cogitatione quam desiderio, celestia semper querat, memoria passionis Christi mentem ipsam iugiter informante.

1494 aperte O apperte | Petrus C *add* apostolus | dixit C *om* 1495 qui O *om* | introducunt O introducunt 1495-1496 perditionis C perditionis 1497 blasphemabitur BC blasphemabitur 1498 negociabuntur C negociabuntur

1499 karissime O lumen | qui et C et que | sint CO sunt 1501 ociositatem CO ociositatem | ingrediuntur O ingrediuntur 1502 summum C sumum 1503 alter C aliter | scilicet O sic

1506 resistere C resistere 1507 karitatis CO caritatis 1508 cogitione C cognitione 1510 quapropter O qui propter | preter CO propter | obsequium karitatis C

1494-1498 1Ptr II, 1-3

1499 Cf. Lc VII, 39 1499-1500 Cf. Mt XII, 45; Lc XI, 26 1502-1505 Cf. ARNALDI DE VILLANOVA, *Aliam informationem beguinorum* (PERARNAU, «Studia, textus, subsidia, II), Barcelona, 1978, 57-67, lín. 224-246).

1508-1513 Cf. ARNALDI DE VILLANOVA, *Philosophiam catholicam et divinam* (PERARNAU, ATCA; X (1991), 125, lín. 1024 - 131, lín. 1104); *Informationem beguinorum sive lectionem Narbonae* (BATLLORI, «Els Nostres Clàssics, 53-54», Barcelona,

1499 La desqualificació dels contraris té en Arnau de Vilanova fórmules directes, que expressen amb tota claredat allò que pretenen; però també poden utilitzar maneres més velades com la que, qualsevol acostumat al text de la *Vulgata* en el Nou Testament endevinaria darrere el sintagma ,qui et quales', és a dir, el ,quae et qualis' de la frase de Lc VII, 39: «Hic, si esset propheta, sciret utique, quae, et qualis est mulier, quae tangit eum: quia peccatrix est». El camí que va dels ,set esperits malignes' als ,posseïts pels set esperits malignes' és curt per al nostre autor, i les línies següents d'aquest final de tractat en són prova.

1508-1513 En aquestes línies, Arnau de Vilanova exposa una doctrina ascètica, que repetirà en la *Informatio beguinorum seu Lectio Narbonae*, però allí afegirà una imat-

- 1510 Quapropter illi claustrales, qui preter obsequium karitatis, quod ceteris habent impendere, mentem non occupant sub forma predicta circa orationem aut lectionem vel studium Scripturarum Sacrarum, constat eos in foueam spiritualis ocii cadere.
- Nec ignoratis, karissime, quin modernis temporibus ualde sit
- 1515 necessarium cunctis fidelibus occupari studio pietatis circa [f. 159a] Sacram Scripturam, cum *Apostolus* clamet aperte quod «omnia... scripta sunt» propter nos, «in quos fines seculorum deuenerunt». Quibus uerbis innuit expresse, prout tangitur in *Glossa*, quod illis fidelibus, ad quos ultima tempora seculi peruenirent, magis necessaria foret noticia ueritatis, quam Sacra continet Scriptura, propter multitudinem impugnantium ueritatem euangelicam, et subuertentium imperitos, ut Dominus testatur, loquens de illis temporibus in *Matheo*, cum dicit: «Multi pseudoprophete surgent et seducent multos». Et iterum predicat ibidem: «Et quia abundabit iniquitas, refrigeret caritas multorum». Et cum pro signo det istud, constat quod

caritatis obsequium | karitatis BC caritatis 1511 habent O habundant | impendere B inpendere | non O vel 1512 circa B seq o exp | aut C uel | Scripturarum C litterarum

1514 karissime CO carissime | quin O quando 1515 necessarium O necessarium | circa C circha 1516 aperte O apperte | quod O quo 1517 fines C fines fines 1518 Glossa O Glosa 1520 quam O qua 1521 impugnantium B inpuignantium | euangelicam O euuangelicam 1523 seducent C seducant 1524 abundabit

Editorial Barcino 1947, 155-57); *Aliam informationem beguinorum* (PERARNAU, «Studia, textus, subsidia», II), Barcelona 1978, 70, lín. 436-439)

1516-1517 1Cor X, 11 1518-1520 Només puc dir que la *Glossa*, a la qual es refereix ací l'autor no és la de WALAFRIDUS STRABO a aquest lloc (ML CXIV, París 1852, 535) 1523-1525 Mt XXIV, 11. 12 1532-1533 Gal II, 18

ge destinada a imprimir-se amb força en la memòria de l'oient: «...mas sobre totes coses deu procurar que lo seu molí molga forment. Lo molí és lo cor de la persona, que tostemp no fa sinó rodar de pensament en pensament e de desig en desig; e lo gra de forment és Jesuchrist... Per què, si lo cor pensa ço que pertany a Jesuchrist, cert és que tu mols forment...» (BATLLORI, «Els Nostres Clàssics, 53-54», 156, lín. 22 - 157, lín. 3). Vegeu la nota complementària a la línia 1083.

1516-1517 El text d'1Cor X, 11, havia estat utilitzat en el *De adventu Anticristi*, però amb finalitat molt diferent, la d'exposar amb frases paulines la diferència entre temps finals (els posteriors a Crist) i temps darrers (els de la fi del món).

1518-1520 La *Glossa ordinaria* de WALAFRIDUS STRABO publicada dins ML CXIV, París 1855, 535 no és la indicada per mestre Arnau, car aquella diu: «,Fines saeculorum': quia in ultima aetate sumus, et tot exemplis priorum magis corrigi debemus. Vel ,fines saeculi' devenerunt in nos, saecularitas in nobis finitur; et ideo turpius, si peccamus».

per ‚multos‘ intelligit collegiatam pluralitatem, ad karitatis speculum uel exemplar. In qua multitudine predicat aperte quod non solum tepescet amor Christi, sed refrigescet, quoniam temporalia non contempnent efficaciter, ut solebant, amore ipsius, ymo patenter ea tam corde quam opere querent et amplectentur, ita ut in oculis etiam laycorum sit eorum preuaricatio manifesta. Nam [f. 159b] cum dicat APOSTOLUS, *Ad Galatas*, quod preuaricatorem se constituit qui struit quod destruxit, constat illos esse preuaricatores, qui ab initio temporalia uerbo et exemplo docuerunt contempnere, si nunc utroque modo uel altero docuerint amplectari. 1530 1535

Predicta quoque multitudo est illa, de qua Christus conqueritur in *Apocalypsi*, cum dicit: «Habeo aduersum te pauca, quia caritatem tuam primam reliquisti». ‚Pauca‘, dixit notabiliter, et non ‚parua‘: quia, licet secundum rationem et nomen una sit culpa, nichilominus est pondere nimis gravis, ut patet per supradicta. 1540

Talium uero multitudo est illa, de qua loquitur ad litteram Christus, *Matthei*, septimo, cum dicit: «Multi dicent mihi in illa die: ‚Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetauimus et in nomine tuo demonia eiecimus, et in nomine tuo uirtutes multas fecimus?‘ Et tunc confitebor illis, quia: ‚Nunquam noui uos‘». Nam, qui mittuntur ad docendum uerbum Dei et effuganda peccata et tolerandas religionis asperitates et obseruantias, procul dubio destinantur ad 1545

BCO habundabit 1525 karitas BCO caritas | cum B3 *add in mg* 1526 collegiatam pluralitatem B pluralitatem collegiatam | karitatis BCO caritatis 1527 multitudine O multitudinem | predicat O predixit 1528 refrigescet C refrigeret 1529 solebant C sollebant 1530 querent C querentur | oculis O oculis 1531 laycorum B laicorum 1532 dicat O dicit | preuaricatorem O preuaricationem 1534 qui struit quod destruxit O que quod edificat destruxit | struit V *al man scrib in mg* astruit *et corr text* B construit C astruit | preuaricatores C pretiericatores | qui O que 1536 docuerint C docuerunt

1538 aduersum C aduersus | karitatem C caritatem 1539 dixit O dicit 1540 et O sed | una C *om* | nichilominus O nichillominus

1542 litteram C litteram 1543 septimo O vij^o | dicent C dicant | mihi CO michi 1544 prophetauimus O prophatiimus 1545 eiecimus O eicimus 1545-1546 mittuntur B mituntur O mictuntur 1546 nunquam C numquam 1547 effuganda O

1538-1539 Apoc II, 4

1543-1546 Mt VII, 22-23 1551-1552 Ibid., 23 1552-1555 Cf. ARNALDI DE VILLANOVA, *Philosophiam catholicam et diuinam* (PERARNAU, ATCA, X (1991), 106, lín. 750 - 148, lín. 1379, en part. 801-804, 1044-1045; i 161, lín. 1615-1618). 1556-1567 2Tim III, 1-8 1568-1569 Tit I, 9 1570-1571 Ibid., 11

- prophanandum et eicien-[f. 159c]-dum demonia et faciendas uirtutes in nomine Christi, a quo tamen repellentur propter maliciam prelibatam. Et ideo, post predicta uerba, subiungit: «Discedite a me, qui operamini iniquitatem». Quanta uero necessitas urgeat fideles, ut diligenter armentur in temporibus ultimis ueritate Sacri Uoluminis, aduersariorum malicia patenter ostendit. Que, quam sit terribilis et orrenda predicat APOSTOLUS, ita loquens *Ad Thymoteum*:
- 1555 «Hoc scito, quod in nouissimis diebus instabunt tempora periculosa. Erunt homines seipsos amantes, cupidi, elati, superbi, blasphemi, parentibus non obediens, ingrati, scelesti, sine affectione, sine pace, criminatores, incontinentes, immites, sine benignitate, proditores, proterui, ceci, tumidi, uoluptatum amatores magis quam Dei, speciem quidem pietatis habentes, uirtutem autem eius abnegantes. Et hos deuita. Ex hiis enim sunt qui penetrant domos et captiuas ducunt mulierculas, honeratas peccatis, qui ducuntur uariis desideriis, semper discentes, nunquam ad ueritatis scientiam peruenientes-[f. 159d]-tes. Et sicut Jamnes et Mambres restiterunt Moysi, sic et hii resistant ueritati». Ex eadem similiter consideratione, cunctos episcopos aut prelatos Ecclesie admonet *Titi* primo, quod amplectantur sermones doctrine fidelis uel Sacre Scripture, ad arguendum aduersarios euangelice ueritatis; qui, ut dicit: «Uniuersas domos subuertunt docentes que non oportet turpis lucri gratia».
- 1570 Ex hac ergo Apostoli prophetia patet summe necessarium esse deuotis Christi propter defensionem ueritatis ipsius et confutationem atque repulsionem pseudotheologorum et religiosorum, pie et plene imbui ac muniri Sacre Pagine documentis.

effugienda C effuganda | tolerandas CO tollerandas 1549 prophanandum C prophelandum | eiciendum C eicendum 1551 uerba C om 1554 diligenter C dilligenter | temporibus B seq illis *canc exp* 1555 Uoluminis V seq a *canc exp* | quam O quantum 1556 orrenda CO horrenda | ad Thymoteum C om 1557 scito C scitote O cito | diebus V seq e *exp* 1558 amantes C amentes | elati C ellati | blasphemi BC blasfemi 1559 scelesti O celesti 1560 immites CO inmites 1562 quidem C quid 1564 honeratas O oneratas C ornatas | qui BO que 1564-1565 desideriis C descideriis 1565 discentes O *add et* | nunquam C numquam 1566 Jamnes O Junanes (?) | restiterunt C resisterunt 1568 consideratione C ratione alias consideratione 1568 admonet B amonet O admonent | Titi C Tyri | quod O que | amplectantur C amplectatur 1570 euangelice O euuangelice 1571 docentes O dicentes | oportet O oportet

1572 igitur C ergo | summe C sume 1573 defensionem BO deffensionem 1575 imbui B inbui

1572-1575 Cf. la nota d'aparat de fonts a les lín. 1552-1555

Patet etiam uobis per supradicta, karissime, quod fuit propositum, scilicet: pseudoreligiosos fore deteriores cunctis prauis hominibus, iudicio Dei. Nam, cum Dominus dicat expresse quod quilibet illorum spirituum septem sit nequior immundo spiritu, scilicet luxurie, qui per ingressum religionis ab eo prius exiuerat, constat quod etsi luxuria sit apud homines maioris [f. 160a] infamie ceteris, tamen apud Deum quodlibet predictorum septem uiciorum est grauioris culpe, cum ipse dicat aperte quod septem alia uicia sunt nequiora primo. Cum, igitur, in pseudoreligioso concurrant omnes, constat quod omnibus reprobis est dampnabilior apud Deum, et idcirco reuera deterior ceteris.

Propterea, sicut legistis aliquando, XLVII .D., *quantumlibet*, Augustinus ait quod «sicut nulli meliores quam hii, qui in monasterio profecerunt, sic nulli deteriores quam hii, qui in monasterio defecerunt». Ad certam, uero, noticiam pseudoreligiosorum atque theologorum, hoc experimentum uobis sufficiat, scilicet, quod quemcumque uideritis, audita et intellecta presenti scriptura, frendere uel despumare, de illis esse nullatenus dubitetis. Pro quibus orabitis, ut Deus ipsos pro sui misericordia restituat sanitati.

Explicit apologia de uersutiis atque peruersitatibus pseudotheologorum et religiosorum. Deo gratias. Amen.

1576 uobis O nobis | karissime CO carissime 1577 religiosos O religiosorum 1579 septem B .vij. | immundo BCO inundo 1580 qui O quod 1581 quod C om | etsi O si 1582 quodlibet O quod licet | septem B .vij. 1583 septem B .vij. 1584 religioso O religiosis | concurrant O currant 1585 quod B add est | reprobis O reprobis C improbis | est B om O et 1586 idcirco C idcircho | deterior ceteris C ceteris deterior

1587 Propterea O preteera | .D. O de | Quantumlibet O Quantulibet 1588-1589 monasterio C monesterio 1589 monasterio C monesterio 1591-1592 que cumque C quandocumque 1593 despumare C desponsare | esse C etiam | nullatenus O nullathenus | orabitis C om 1594 misericordia B add in ecclesia

1595-1596 apologia de... gratias. Amen CO om

1578-1579 Cf. Mt XII, 45 1583-1584 Cf. Mt XII, 25; Lc XI, 26

1587 *Decretum Gratiani*, Dist. XLVII, cap. IX (FRIEDBERG, *Corpus Iuris Canonici*, I, Leipzig 1879, col. 173), ex AUGUSTINI, *Epistola LXXXVIII* (prius CXXXVII) *Ecclesiae Hipponensi*: «Simpliciter autem fateor Charitati vestrae coram Domino Deo nostro, qui testis est super animam meam, ex quo Deo servire coepi: quomodo difficile sum expertus meliores quam qui in monasterio profecerunt; ita non sum expertus peiores quam qui in monasteriis ceciderunt, ita ut hinc arbitrer in Apocalypsi scriptum “Justus iustior fiat, et sordidus sordescat adhuc”!» (ML XXXIII, Paris 1865, col. 272, núm. 9)

1592-1593 Vegeu les notes complementàries a les línies 44, 141 i 171 i 177.

TAULES

I. DE REFERÈNCIES TEXTUALS

(Les xifres de referència remetent sempre a les línies del text de l'*Apologia de versutiis...* publicada immediatament abans, o als corresponents aparats crítics, de fonts o complementaris).

a) BÍBLIQUES	<i>Iob</i>
<i>Gen</i>	VIII, 21 : 203-204 XIII, 5 : 911-912 XXIX : 561 XLI, 21 : 963-964
VI, 13 : 850 XXII, 18 : 785-788 XXXVI, 4 : 785-788	<i>Ps</i>
<i>Ex</i>	VIII, 3 : 1383-1390 XIII, 3 : 239-240
IX, 8 - X, 19 : 738	XVIII, 10 : 918-919 XXI, 7 : 797-798 8 : 196, nota XXIV, 9 : 720-722 L, 15 : 720-722
<i>Num</i>	LVIII, 4 : 47-48; 364-365 LVII, 4 : 719, 835-836 5 : 835-836
XXII-XXIII : 831-834	LXVIII, 24 : 17-18 LXXXI, 5 : 241
<i>Deut</i>	CVI, 27 : 266-267 CIX, 7 : 876-877 CXVIII : 720-722 98-100 : 258-261
VI, 7 : 124-126 XVIII, 12-20 : 758-761 XXVIII, 29 : 1032	<i>Prov</i>
<i>Ios</i>	III, 32 : 320-321 XIII, 10 : 1371-1372 XVIII, 3 : 1413-1414 XIX, 1 : 196 8 : 548-549 XXVII, 1 : 263-264 11 : 263
I, 8 : 126-128 VII, 21 : 72-73 24-25 : 72-73	<i>3Reg</i>
XVIII, 21-40 : 738	<i>4Reg</i>
<i>3Reg</i>	V, 1-27 : 738 XX, 12-19 : 1222-1224
<i>4Reg</i>	<i>2Paral</i>
V, 1-27 : 738 XX, 12-19 : 1222-1224	XXXII, 26 : 1222-1224
<i>2Paral</i>	<i>2Esdr</i>
XXXII, 26 : 1222-1224	V, 9 : 45-46
<i>2Esdr</i>	<i>Eccle</i>
V, 9 : 45-46	I, 15 : 843

	VII, 30 : 96-97	<i>Hab</i>	III, 2 : 780-782
	X, 19 : 203-204		
<i>Sap</i>	I, 4 : 36	<i>Mt</i>	I, 1-17 : 788-789
	VII, 6 : 1148-1149		II, 13-18 : 955-956
	17-18 : 396-397		III, 2 : 383-386
			7-10 : 1131-1137
<i>Eccli</i>	XXXIII, 29 : 1027-1029, nota complementària		IV, 17 : 383-396
	XXXVIII, 1 : 803-804		21 : 356-363
			V, 4 : 1173-1175
			5 : 202
<i>Is</i>	VI, 8-9 : 722-724		18 : 498-499
	IX, 6 : 875		20 : 921-924; 1125- 1127
	12 : 1475-1483		22 : 201
	XIX, 9 : 90		VI, 2 : 1225
	XXVII, 9 : 112-113		5 : 1225, 1234-1236
	XXXIII, 18 : 133-134		16 : 1225
	19 : 131-132		VII, 1 : 915-916
	XXXIX, 1-8 : 1222-1224		6 : 777
	LVI, 11 : 541		15 : 1274-1276, 1346
	LIX, 10 : 1032		22-23 : 1543-1546
			23 : 1551-1552
<i>Ier</i>			IX, 9 : 356-363
	I, 4-19 : 722-724		13 : 1129
	VIII, 3-9 : 272-279		32-34 : 1378-1379
			XI, 25 : 8, 13-14, 1118- 1121, 1398
<i>Dan</i>			21-22 : 1420-1424
	II, 31-36 : 1298		25-26 : 319-320; 329-330
	32 : 1310-1311		29 : 1173-1175
	39 : 1310-1311		XII, 1 : 1038, 1063
	IX, 24 : 514-515		24 : 1099-1100
	24-27 : 768		25 : 1583-1584
	27 : 536-537		31-32 : 1428-1432
	XI, 31 : 526-537		32 : 1487-1488
	XII, 4 : 343-345		43-45 : 989-996
	9 : 345-346		44 : 1003
	10 : 347		45 : 1009-1010, 1014- 1015, 1499-1500, 1578-1579
	11 : 411, 516-517, 536- 537, 560, 669-670, 710, 768, 865-866		XIII, 12 : 25-27
			25 : 250-251
<i>Am</i>			28 : 250-251
	VII, 14-17 : 722-724		XV, 5 : 1281-1282
			8 : 1190-1191

- 20 : 1061
 XVI, 11-12 : 921-924
 21 : 957-959
 XX, 16 : 845
 XXI, 3 : 1385-1387
 10 : 1246-1248
 12 : 1338-1340
 13 : 1373-1375
 15 : 1255-1258, 1385-1387
 16 : 1388-1390
 27 : 1353-1355
 33-38 : 1450-1460
 39-41 : 1464-1468
 XXII, 14 : 845
 35 : 7-8
 XXIII : 921-924
 2-4 : 1112-1117
 5 : 1237-1238
 6 : 1239-1240
 13-36 : 1415-1416
 23-24 : 1077-1081
 24 : 1090
 25-26 : 1091-1095
 27 : 928-930
 27-28 : 930-935
 33-34 : 1444-1449
 37 : 1417-1420
 XXIV, 3 : 412-413
 11 : 1523-1525
 12 : 1523-1525
 15 : 412-413, 525-526, 553, 865-866
 15-30 : 600-603
 21 : 532-533
 36 : 580-581, 584-585, 634-635, 649-650
 37 : 847
 37-38 : 855
 XXVI, 3-4 : 957-959
 XXVII, 30 : 196
- Mc*
- I, 15 : 383-386
 II, 17 : 1129
 IV, 25 : 25-27
 VII, 2 : 1061
- 6 : 1190-1191
 XI, 15 : 1338-1340
 XIII, 32 : 584-585
 35 : 656-657
 XV, 29 : 196
- Lc*
- I, 3 : 809-810
 11-17 : 356-363
 14 : 356-363
 26-33 : 356-363
 34 : 879
 68-79 : 356-363
 II, 8-12 : 356-363
 14 : 356-363
 VI, 37 : 915-916
 VII, 29 : 30-32
 39 : 1104-1106, 1499
 IX, 9 : 383-386
 11 : 383-386
 X, 16 : 799
 21 : 8
 XI, 26 : 1499-1500, 1583-1584
 44 : 928-930
 52 : 301 (i nota d'aparat de fonts), 921-924
 XII, 1 : 1350-1352
 XIV, 3 : 957-959
 XV, 1-10 : 1292-1293
 XVII, 26-27 : 858
 XIX, 26 : 25-27
 41 : 200
- Io*
- II, 15 : 1338-1340
 III, 2-11 : 1072-1074
 8 : 353
 V, 10-18 : 1378-1379
 33-35 : 1425-1427
 39 : 57
 44 : 1246-1248
 VI, 27-29 : 784
 VII, 52 : 57
 VIII, 58 : 878
 IX, 13-34 : 1378-1379
 41 : 1489-1491

	XII, 40 : 17-18		XIII, 4 : 24-25
	42-43 : 1248-1251		6 : 163-164, 169,
	XIV, 18 : 988		205-206
	XV, 5 : 200		8 : 96-97
	XVI, 29 : 278-279		10 : 96-97
	XVIII, 20 : 193-194		12 : 205-206
			XIV, 26 : 88-89
<i>Act</i>			39-40 : 329-330
	I, 1 : 809-810		XV, 20 : 1189-1190
	7 : 634-635, 872		
	V, 38-39 : 233-235	<i>2Cor</i>	
	VII, 51-52 : 1433-1437		VI, 13 : 216-217
	VIII, 19-20 : 1470-1472		VIII, 18 : 808-809
	XI, 28 : 356-363		XI, 13-15 : 1355-1359
	30 : 356-363		XII, 4 : 290
	XIII, 8-9 : 1470-1472		
		<i>Gal</i>	
<i>Rom</i>			II, 18 : 1532-1533
	I, 28 : 294		III, 28 : 1159-1161
	VI, 3 : 813-814		
	VIII, 3 : 694-696	<i>Eph</i>	
	9 : 823		I, 22-23 : 952-953
	14 : 1165-1166		III, 19 : 65-67
	24 : 700-701		IV, 7 : 825
	XI, 10 : 17-18		11-12 : 751-753
	XII, 3 : 85-86		V, 19 : 118-119
	XIV, 20-23 : 210-212		
	XVI, 18 : 1360-1362	<i>Philip</i>	
			I, 30 : 710
<i>1Cor</i>			III, 8 : 63-65
			IV, 5 : 207-208
	I, 19 : 267-269		
	21 : 78-79	<i>Coloss</i>	
	26-29 : 1398-1399		I, 18 : 952-953
	II, 2 : 61-62		III, 16 : 118-119
	4 : 65-67		IV, 24 : 356-363
	III, 1-2 : 1391-1393		
	18 : 79-80	<i>1Thess</i>	
	VIII, 2 : 21-22		V, 1-2 : 661-664
	8-13 : 210-212		4 : 594-595
	X, 11 : 33-34, 1516-1517		4-5 : 590-594
	32 : 218-219		19-20 : 620
	XII, 7-10 : 815-817		21-22 : 622-623
	11 : 338-339		
	12 : 813-814	<i>2Thess</i>	
	27 : 813-814		II, 1-2 : 572-576
	28-29 : 751-753		2 : 583

- 2-3 : 627
7 : 603-605
3-8 : 600-603
- 1Tim*
I, 7 : 7-8, 892-893
II, 24 : 1173-1175
VI, 11 : 107-108
- 2Tim*
II, 7 : 255-256
III, 1-8 : 1556-1567
15 : 45
IV, 11 : 356-363
- Tit*
I, 9 : 1568-1569
11 : 1570-1571
- Philem*
24 : 356-363
- Hebr*
IX, 26 : 394
X, 37 : 388-390
- Iac*
I, 26 : 907-908
- 1Ptr*
II, 1-3 : 1494-1498
III, 20 : 856-858
21 : 859-860
- 2Ptr*
III, 16 : 478-479
- 1Io*
II, 18 : 639-640
III, 1 : 1166-1168
23 : 784
- Apoc*
I, 3 : 388-390
II, 4 : 1538-1539
III, 7 : 15-16
XII, 3-4 : 950
XIII, 1 : 972-973
11 : 970-972
12 : 982-985
14 : 982-985
XX, 7 : 766
- b) D'ALTRES OBRES D'ARNAU DE VILA-
NOVA
- Alia Informatio Beguinorum* 799, 1502-
1505, 1508-1513
- Allocutio super significatione nominis
Tetragrammaton* 49-53, 887
- De helemosyna et sacrificio* 1182-1186,
1186-1189
- Informatio Beguinorum seu Lectio Narbonae*
1508-1513
- Philosophia catholica et divina* 33-34,
156-157, 193-194, 641, 647-648,
716, 903-906, 949-951, 952-953,
955-956, 1162, 1176, 1185, 1460-
1462, 1508-1513, 1552-1555
- Protestatio Benedicto XI... data* 143
- Tractatus de mysterio cymbalorum Ecclesiae*
141, 153-155, 222-223, 375, 401-
403, 422, 435, 470-476, 491-492,
496-497, 502-511, 518-519, 522-
569, 532-533, 576, 641, 647-648,
649-650, 673-676, 716, 769-773,
887
- Tractatus de tempore adventus antichristi*
58-59, 141-144, 153-155, 181-
184, 186-188, 246-249, 281-283,
375, 401-403, 419-421, 435, 472-
475, 491-492, 496-497, 576, 641,
647-648, 712-713, 769-773, 1400-
1404
- c) D'ALTRES AUTORS
- Abbas Isaac 1027-1029, 1067-1071,
1319-1321

- Anselmus Laudunensis 1128-1129
 Augustinus 378-380, 401-403, 417-418, 435, 1334-1336, 1587
 Beda 673-676, 1128-1129
 Bernardus 1410-1411
Decretales 758-761, 1325
Decretum Gratiani 1325, 1587
 Eusebius 466
 Eutropius 466
 Florus 466, 1000, 1128-1129
Glossa 584-585, 785-788
 Gregori el Gran 964-960, 1292-1293
 Hieronymus 466, 925-927, 961-962
 Isidorus 49, 925-927
 Iustinus 466
Misericors fuit Deus illis... 716
Oraculum Eritbeae 415-416
 Paschasius Radbertus 989-1046
 Paulus Orosius 466
 Petrus Comestor 10-11, 1075
 Petrus Ioannis 972-974
 Petrus Lombardus 309, cf. 294-295
 Priscianus 687-689
 Ptolemaeus 454
 Ricardus de Sancto Victore 785-788, 1299-1302
Vae mundo in centum annos 422, 716
 Walafridus Strabo 72-73

TAULA DE MOTS

En aquesta taula no són assenyalats els casos en què una forma idèntica es troba més d'una vegada en la mateixa línia.

És una taula de lemes o formes que no té en compte llur funció sintàctica i així un ,alias' tant pot ésser acusatiu plural d',alius, -a, -um' com adverb; i , -que' conjunció es pot trobar al costat d'un ,que' pronom relatiu.

Les formes pertanyents a la declinació o a la conjugació d'una única paraula són agrupades a continuació d'aquella seva forma amb la qual els diccionaris acostumen a encapçalar les respectives entrades; si aquesta paraula no figura en el text ací editat és col·locada dins parèntesis i escrita d'acord amb la grafia de la Baixa Edat Mitjana (,celum', no ,caelum');

La present *Taula* es limita a les formes del text i no inclou les possibles variants de l'aparat crític.

Si sempre cal tenir present la tirada humana a l'error, amb més raó en casos com el present; l'autor se n'excusa.

a	13, 24, 47, 54, 75, 79, 94, 95, 115, 132, 143, 150, 159, 172, 220, 233, 249, 256, 305, 312, 347, 349, 364, 396, 423, 425, 429, 454, 456, 499, 519, 525, 566, 575, 581, 611, 634, 669, 674, 679, 683, 717, 724, 743, 751, 757, 757, 758, 759, 770, 788, 835, 850, 862, 904, 916, 920, 925, 926, 932, 934, 937, 956, 957, 961, 1099, 1120, 1124, 1132, 1140, 1181, 1185, 1193, 1205, 1207, 1229, 1253, 1270, 1275, 1276, 1289, 1322, 1351, 1377, 1446, 1464, 1502, 1503, 1549, 1550,	(abstineo) abstinendo 1185-1186 (abstinentia) abstinentie 1213 (abundo) abundabit 1524; abundare 903, 1384; abundauerit 1125 abundanter 1262 abundantia 776 ac 109, 123, 127, 186, 206, 221, 965, 1098, 1200, 1442, 1573 (accedo) accedunt 179, 265, 1103; accesserunt 776; accedenti 262 (accepto) acceptandus 333 (acceptio) acceptionibus 714 (accipio) accipit 655, 674, 757; accipitis 1247; acciperent 1454; accipitur 693-694; acciperetur 473-474; accipi 689; accipienda 555; accipiendam 538-539; accipiendo 177 accubitus 1239 (accusator) accusatores 1097 acquiesco 416; acquiescere 911; acquiescendum 615 (acquirō) acquiruntur 1023 actus 183; actum 849; actibus 233, 507, 810, 1328, 1433, 1471 (aculeus) aculeos 1402 ad 4, 6, 8, 50, 53, 60, 68, 87, 89, 91, 100, 108, 109, 110, 137, 164, 167, 179, 182, 205, 209, 246, 262, 265, 297, 299, 338, 344, 346, 363, 394, 403, 406, 411, 413, 415, 420, 422, 425, 428, 436, 443, 445, 449, 450, 455, 465, 469, 485, 494, 508, 522, 524, 531, 534, 540, 550, 551, 554, 556, 559, 572, 590, 595, 598, 599, 608,
ab	45, 48, 55, 138, 140, 156, 172, 180, 365, 418, 445, 449, 474, 504, 520, 521, 527, 627, 707, 733, 753, 795, 807, 836, 851, 957, 990, 1005, 1006, 1011, 1024, 1096, 1097, 1105, 1110, 1185, 1191, 1203, 1236, 1242, 1247, 1303, 1349, 1503, 1533, 1578	
Abacuch	780	
abbas	1027, 1067, 1320	
(abhominabilis) abhominabile	1337	
abhominabiliter	1145	
(abhomino) abhominari	1320-1321	
abhominatio	320, 676; abhominatio nis 536; abhominatorem 525, 1347-1348	
abiectio	798	
(abnego) abnegantes	1560	
Abraham	1134; Abrahe 786, 1135	
(abscedo) abscedunt	24	
(abscondo) abscondisti	1120; abscondit 13	
absolute	606, 612, 617, 784	
absque	234, 1482, 1507	

- 630, 635, 644, 645, 646, 647, 659, 661, 682, 691, 694, 700, 703, 711, 724, 733, 742, 753, 754, 755, 764, 765, 766, 775, 795, 815, 827, 834, 837, 850, 851, 884, 892, 907, 939, 945, 946, 951, 960, 962, 978, 988, 997, 1016, 1017, 1037, 1057, 1059, 1086, 1091, 1103, 1124, 1135, 1149, 1157, 1163, 1165, 1197, 1204, 1215, 1222, 1223, 1267, 1273, 1275, 1278, 1301, 1304, 1309, 1329, 1331, 1355, 1360, 1392, 1404, 1418, 1425, 1427, 1429, 1446, 1454, 1457, 1463, 1502, 1519, 1526, 1532, 1541, 1546, 1547, 1554, 1563, 1567, 1588
- (addo) addunt 839; addidit 613, 627; additur 763;
- (addisco) addiscere 1069
- adeo 1203, 1406
- adhibeo 434; adhibere 422-423
- Adhuc 89, 840, 1392
- (adimpleo) adimplere 117; adimplebitur 258; adimpleri 484;
- (adiungo) adiunxit 529-530; adiunctum 435
- (admitto) admittit 306; admittunt 861; admittent 43
- (admoneo) admonet 86, 1274, 1566
- (adoro) adorari 984
- (adsum) adsit 509, 510
- (advenio) aduenerat 349; aduenerit 587; adueniret 626
- aduentus 518-519, 659; aduentum 515, 516, 849; aduentu 1436
- (adversor) aduersatur 334; aduersantur 1439; aduersabantur 1376, 1416; aduersantium 842
- (adversarius) aduersariorum 286, 1553; aduersarios 1567-1568
- (adversitas) aduersitate 1382
- aduersum 1537
- aduersus 1314; aduersus 133
- (adverto) aduertunt 303
- (adulo) adulando 1264-1265
- (adultero) adulterantes 316
- (adulter) adulteri 315; adulteris 1154
- (adulterinus) adulterinis 792
- adventus 847
- (aestimo) estimari 1367; estimantis 944
- (aestimatio) estimationis 1345, 1396; estimatione 1208
- affectio 1342; affectione 1557; affectiones 1088; affectionum 1031
- (affero) afferre 729
- (affirmo) affirmant 893; affirmare 168
- Agabus 362
- (ago) egissent 1423; agere 1222
- (agnus) agni 972, 977
- (agnosco) agnosceret 1108
- (aggravo) agraua 1479
- (agricola) agricole 1455, 1458; agricolis 1452, 1466, 1467; agricolas 1454, 1469
- (ago) aguntur 1166
- (aio) ait 10, 14, 163, 256, 541, 592, 798, 808, 872, 891, 988, 1075, 1112, 1299, 1334, 1410, 1487, 1586; aiunt 331, 1466;
- (ala) alas 1420
- (Albus = Blanc) Albi 4
- (alius) alia 290, 360, 909, 1581; alii 303, 428, 430, 432, 493, 502, 755, 905, 1141; alium 561, 563, 1278, 1455; aliam 971; alias 231, 444, 1366; alio 895; alii 148, 723; aliorum 135, 1505; alios 994, 1378, 1456; aliis 20, 376, 636, 714, 1124, 1198, 1254, 1271, 1381, 1467
- alibi 126, 188, 894, 899, 1127, 1237, 1280
- (aliquis) alicius 203-204, 214, 507, 516, 756, 976; aliqui 243
- (alieno) alienantur 76, 364, 835; alienari 136, 172; alienentur 115; alienati 47, 719
- (alienus) alienis 757
- alioquin 749
- aliqua 244, 1042
- aliquando 441, 1585
- aliquis 438, 1278; aliqua 426, 427, 497; aliquid 21, 227, 566, 1162; aliquem 439, 586, 1321; aliquam 508, 1264; aliquo 1011; aliqui 243; aliquibus 243-244, 727
- (ala) alis 1216
- Almagesti 455
- (altare) altari 1284, altaria 1186
- alter 1503; alterius 1364, 1380; altero 753, 754, 1503, 1535
- Altissimus 804, 805; Altissimi 37
- (altitudo) altitudine 1048; altitudinem 1107
- (allego) allegasset 559, 560; allegando 1266; allegata 1398
- (alligo) alligant 1115
- (altus) alti 131
- (amator) amatores 1559

- ambitio 1194; ambitionis 1040, 1088; ambitionem 1245
ambitiosus 1260
(ambulo) ambulas 212; ambulat 212, 991, 1068; ambulatis 46; ambulans 240; ambulabunt 210; ambulare 1071; ambulans 125, 241
amen 1225, 1428, 1594
(amens) amentes 1171
(amitto) amittit 1230
(amo) amant 1235, 1239, 1240; amantes 1556
amor 1528; amore 156, 1343, 1529
Amos 723
(amplector) amplecti 985; amplectentur 1530, 1566
(amplexo) amplexari 1535
amplius 567, 1271, 1306
an 480, 657, 657, 657
(anathema) anathemate 72
(anathemizare) anathemizant 154
anetum 1078
angelice 1211
(angelus) angelum 425, 1358; angelorum 360, 1179
(angulus) angulis 1236
anima 1230; anime 859; animam 36, 549; animo 227, 263
(animadverto) animaduertunt 1059; animaduertant 96, 1350; animaduertite 293; animaduertere 58, 101, 919, 1193; animaduertens 1307
(animal) animalia 1339
(animositas) animositates 1369
animus 1206
annus 484, 640; anno 462; annum 646; anni 446, 785; annorum 781; annis 449
(annullo) annullare 250
(annuntio) annunciat 269; annunciet 608; annuntiarent 384; annunciantes 288; annunciasset 393
annunciatione 573
(annunciatio) annunciatione 573; annunciationem 357;
annunciationes 630; annunciationibus 606-607, 613
ante 239, 594, 625, 1013, 1374
antequam 170, 503, 509, 510, 878
Antichristus 975; Antichristi 146, 411, 488, 521, 524, 532, 561, 580, 603, 625, 950, 951, 963, 1176; Antichristo 537, 969, 984
Antixristus 512; Antixristi 166, 516
(aperio) aperit 16; aperire 16; aperitur 332; aperta 282; apertis 1074
aperte 29, 200, 498, 526, 591, 621, 970, 1010, 1014, 1121, 1168, 1255, 1338, 1353m 1373, 1397, 1474, 1494, 1516, 1527, 1581
apertissime 272, 602
apex 498, 500
Apocalipsis 970; Apocalypsis 15; Apocalypsi 393, 766, 1537
Apologia 1
apostasia 1298
Apostolus 52, 77, 99, 103, 118, 163, 208, 210, 216, 256, 338, 572, 590, 606, 661, 746, 752-753, 809, 813, 818, 823, 892, 1159, 1165, 1189, 1319, 1355, 1399, 1516, 1532, 1554; Apostolo 25, 68, 88, 625, 1391; Apostolum 61, 107; Apostoli 21, 85, 95, 578, 601, 694, 820, 1356, 1570; Apostolorum 647, 810, 1433; Apostolis 361, 872; Apostolos 1357
(appareo) apparent 933; apparetis 934; apparuit 395; apparuisset 858; apparens 943; apparenti 1343-1344; apparentem 1342; apparentibus 244, 296
apparenter 868
(apparentia) apparentiam 978; apparentiam 1004, 1309
(appello) appellare 1387
(appeto) appetunt 1196; appetentes 1232
appetitus 1194
(apprehendo) apprehensum 1465; apprehensis 1455
(approbo) approbat 418
(appropinquo) appropinquavit 386; appropinquabit 384-385, 385, 387-388, 853; appropinquasset 1453-1454
appropinquo 591; appropinquationem 599, 608
(approprio) appropriat 818
(approximo) approximant 485
apud 980, 1161, 1162, 1201, 1202, 1578, 1580, 1583
aqua 860, 1408; aquam 859, 860
arbitratus 63
arbor 1136; arboris 1135-1136;
(ardeo) ardent 1213; ardens 1426
ardor 1273
argentum 1305, 1334

- (arguo) arguit 444, 1234, 1245, 1255, 1353, 1425, 1428, 1433; arguebat 1415, 1417; arguebant 1062; arguatur 1316; arguendum 1567
 (argumentor) argumentari 894
 argumentum 334, 897; argumenta 123
 (aridus) arida 991; aridam 1256
 ariolus 833
 (Aristoteles) Aristotilis 135
 arma 1022
 (armo) armentur 1552
 (ars) arti 1100
 (articulus) articulum 428; articulis 431, 767
 (ascendo) ascendens 973, 975, 976; ascendentem 971, 973
 (asperitas) asperitates 1547
 (aspis) aspidis 837
 (asserer) asserit 472, 526, 596, 630; asserunt 40, 222, 555; asseruit 382; asserere 149, 317, 370-371, 400, 481, 716; assereret 588; asseritur 236
 assertio 146, 383, 410, 487; assertionis 414, 436; assertiones 141, 143, 152, 160, 171, 184, 196, 207, 222, 224, 225, 230, 255, 282, 407; assertionum 174-175, 298-299, 367; assertionibus 779, 840
 assertiue 471
 assidue 486, 1211
 (assigno) assignari 734
 (assumo) assumit 994, 1009
 (astronomia) astronomie 454, 455
 (astronomus) astronomos 460
 (astruo) astruit 730; astruat 567; astruebatur 625
 (astutia) astutiam 950
 atque 2, 59, 125, 247, 783, 941, 1031, 1087, 1103, 1147, 1180, 1188, 1209, 1314, 1328, 1369, 1383, 1572, 1588
 (attendo) attendite 1016, 1274, 1351; attendere 760; attendentes 1269; attendenda 547, 550
 attente 56, 170
 (attentio) attentione 476
 (attribuo) attribuebant 1100
 auaritia 1497; auaricia 1280; auaricie 1041, 1259, 1283
 (auctoritas) auctoritatem 826; auctoritate 20, 38, 650, 1353-1354, 1397
 (audeo) audebunt 316-317; auderet 489
 (audio) auditis 704; audivistis 142, 231, 287, 376, 481, 774, 888, 986; audiverunt 1387; audiant 1480; audistis 322, 441, 532, 1499; audite 1476; audire 43; audientes 1476; audita 1590
 (aufero) auferre 1101; aufertur 27; auferatur 113; ablatum 670, 675
 Augustinus 375, 378, 381, 401, 417, 461, 472, 1334, 1586; Augustini 435, 442, 473
 (aureus) aureum 1300; auream 73
 (auris) aures 837, 1479; auribus 1480
 aurum 964, 1334; auri 1311
 aut 43, 63, 82, 83, 102, 147, 163, 177, 192, 204, 254, 309, 314, 318, 324, 332, 367, 386, 438, 440, 446, 497, 498, 561, 570, 577, 578, 614, 643, 651, 747, 829, 867, 870, 886, 888, 891, 947, 980, 1020, 1045, 1049, 1062, 1063, 1085, 1086, 1186, 1194, 1198, 1265, 1270, 1277, 1296, 1316, 1320, 1328, 1331, 1341, 1366, 1367, 1395, 1396, 1412, 1512, 1566
 autem 25, 28, 31, 45, 54, 169, 205, 220, 265, 319, 343, 456, 549, 592, 638, 662, 684, 716, 766, 793, 839, 930, 935, 996, 1026, 1047, 1080, 1093, 1116, 1141, 1201, 1215, 1226, 1276, 1302, 1323, 1353, 1427, 1430, 1431, 1432, 1453, 1457, 1458, 1490, 1560
 (Babilon) Babilonis 1223
 Balaam 831
 (baptizo) baptisati 813, 821
 (baptismus) baptismi 860
 Baptista 1131; Baptiste 358
 barbarus 1160
 Barnaba 363
 (baro) barones 1202
 (basilica) basilicas 1186
 (beatitudo) beatitudinis 100; beatitudinem 98
 beatus 478, 856, 1410, 1494; beatos 201
 Beda 673
 Belial 552
 (bellum) bello 1020
 bene 142, 1222
 (benedico) benedicerentur 787
 (benedictio) benedictiones 1362
 (benignus) benigna 1319; benigni 1173
 (benignitas) benignitate 1558
 Bernardus 1410; Bernardi 1217

- bestia 972, 975, 982; bestiam 971, 982, 983
 Bethsayda 1421
 (bibō) bibit 877
 (blasphemo) blasphemare 567; blasphematur 805; blasphemabatur 1497;
 blasphemia 800, 806, 828; blasfemia 811
 blasphemus 802?; blasphemī 1556
 (bonus) bona 1022, 1266; bonum 623, 1136, 1278; bono 1364; bonis 1033
 (brevis) breuissimo 483
 breuitas 405; breuitatis 391; breuitatem 402
 bubulcaritas 1177
 bubulcus 164
- (cachinno) cachinnans 201; cachinnasse 200
 (cachinum) cachinnis 206
 (cado) cadit 500; cadere 1513; ceciderunt 1455; caderent 1348
 calculatio 473; calculationis 458-459; calculationem 456, 469; calculatione 454
 calculo 439; calculantes 459-460
 (calix) calicis 1092-1093, 1094
 (calumnior) calumpniari 1383
 (camelus) camelum 1080, 1090
 (canis) canes 541, 555, 564; canibus 778
 (canon) canonis 154, 448, 492, 642, 785; canone 503, 557; canones 1325
 (canonicus) canonica 639; canonicum 5; canonicē 857; canonicas 672, 763, 1086
 (cantus) cantu 657; cantibus 1238
 (canticum) cantica 360; canticis 119, 1188
 capella 281
 (capio) capere 398
 (capitulum) capitulo 856, 972
 (captivo) captiuantium 1028
 (captivus) captiuas 1561
 caput 196, 953, 975, 1300; capite 670
 (carcer) carceres 727
 (careo) carent 500; carebit 501; carenti 1021
 (caritas) caritatis 163, 179, 1318; caritatem 26, 1537; caritate 160
 caritativae 155
 (carnalis) carnali 1139, 1143; carnalem 1261; carnales 1285; carnalibus 1082
 (carnalitas) carnalitatis 1006, 1012
 (caro) carnis 695-696, 1007; carnem 695, 788; carne 696, 1214;
 (castitas) castitatem 1007
 (casus) casu 566
 casualiter 569, 889
 caterua 973, 976
 cathedra 121; cathedram 1112; cathedras 1239
 catholicus 1163; catholica 91, 225; catholicorum 145, 488; catholicarum 248; catholicas 247
 catholice 110-111, 140, 152, 161, 283, 745, 905
 (caueo) caueant 1351
 causa 214, 734, 1301; causis 151, 416
 (causo) causetur 1503
 (caecus) cece 1094; ceci 1080, 1489, 1559; ceco 1032
 (caecitas) cecitatem 1065, 1106, 1102, 1076
 (cedo) cedunt 1410
 (celebratio) celebratione 1326
 celebris 308
 (caelestis) celesti 232; celestem 721, 1232; celestia 157, 1508; celestium 1030-1031, 1212
 (Celestinus) Celestini 288
 celum 1216; celi 1120; celo 273; celorum 385, 1127, 1374
 cella 1205
 (caena) cenis 1239
 centenarium 166
 cera 1229
 (cerimonia) cerimonie 1054; cerimonias 1066; cerimoniis 1053
 certe 759
 (certifico) certificatur 453; certificati 774
 certissimum 862
 certitudo 151, 447; certitudinis 669; certitudinem 457, 740, 776; certitudine 464
 certus 257; certa 448; certum 756, 870, 890, 1170; certo 909, 947; certam 1588;
 (cervix) ceruice 1434
 (ceterus) cetera 273, 414, 817, 1369; ceteris 777, 852, 913, 968, 1143, 1152, 1155, 1157, 1195, 1214, 1372, 1504, 1511, 1579, 1584
 (chamus) chamo 486
 Christus 25, 62, 64, 383, 394, 512, 532, 542, 550, 566, 584, 635, 797, 914, 921, 952, 987, 1000, 1009, 1074, 1076, 1112, 1118, 1244, 1273, 1349, 1373, 1388,

- 1403, 1415, 1444, 1460, 1536, 1542; Christi 65, 69, 76, 95, 101, 106, 107, 164, 197, 253, 316, 358, 462, 515, 519, 596, 649, 775, 814, 819, 820, 822, 823, 824, 825, 967, 978, 1162, 1175, 1357, 1379, 1509, 1528, 1549, 1571; Christo 67, 491, 588, 796, 814, 821, 831, 916, 945, 952, 1099, 1107, 1361, 1386; Christum 62, 64, 445, 567, 802, 806, 1061, 1103, 1105, 1277, 1302, 1376, 1462
- (cibus) cibum 211, 213
(cilicium) cilicio 1422
ciminum 1078; cimino 1082
(cinis) cinere 1422
circa 90, 104, 280, 849, 949, 958, 1512, 1515
circiter 447
(circueo) circuitis 1256
(circularis) circulari 646
circumcisio 1160
(circumdo) circumdedit 1451
circumstantia 505; circumstantiis 757
(circumspectio) circumspectionem 988-989
cito 611, 613, 1227; citius 1344
citra 456
(civilis) ciuilem 187
(civitas) ciuitatem 1448-1449; ciuitate 417, 1448; ciuitates 1482
(clamo) clamat 133, 812, 1118, 1350; clamant 1024; clamabat 928; clamet 845, 1516; clamans 200; clamante 88; clamantes 1386
(clarus) claram 1442; clarissimum 279
clare 718, 1016; clarius 505
(clareo) claret 589; clareat 1401
(claresco) clarescit 140-141
(claritas) claritate 569
(claudio) claudit 15-16; clauditis 1374; claude 343, 1479; clausi 346; clauserat 350-351; clauso 121
Claustres 1085, 1142, 1181, 1510
(claustrum) claustrum 1205
(clausura) clausuras 136
(cogito) cogitant 181
(cogitatio) cogitatione 1508
cognosco 879; cognoscitis 215; cognoscunt 175; cognoscebant 1461; cognoscut 22, 273; cognoscat 159, 748; cognoscere 310, 719, 979-980, 1477, 1478; cognoscerent 772; cognoscetis 920-921, 1276; cognoscitur 1168; cognoscuntur 740; cognoscatur 510; cognosceretur 1347; cognoscendi 759; cognoscendo 535; cognita 173, 208; cognite 1438; cognitam 1046;
(cognitio) cognitione 1463
(cognoscibilis) cognoscibilibus 100
(cogo) coguntur 1034, 1343
(colore) colant 1090
Colossenses 1159
(collecta) collecte 248; collectam 363
(cololegiatus) collegiatam 1526
collegium 281, 811; collegio 494, 1210, 1390; collegia 298; collegiis 1197
(commendo) comendant 176
(comestio) comestionis 1087
(committo) committit 898;
committitur 1335
(commoneo) commonentes 120
(communis) communibus 757-758
(communico) communicastis 292; communicant 1329; communicare 1285-1286
(commuto) commutantur 1338
comodum 1333
(comparo) comparetur 60
(compar) comparibus 1200
(compassio) compassionem 1292; compassione 1259-1260, 1283, 1291; compassione 1261
(compatior) compatitur 1293
complementum 1439-1440
(compleo) compleri 480, 482
(compositio) compositionem 455
(comprehendo) comprehendit 1469; comprehendere 595; comprehendat 593; comprehensura 596
(comprobo) comprobare 763; comprobarent 726
(computo) computandi 770
(communico) comunicant 41
(conor) conatur 251
(concedo) concedatur 755
(concipio) conceptum 359
conceptus 23, 28
(concedo) concessit 282; concessa 350; concessum 598
(concipio) concipiens 1314
(concludo) concluditur 520
(concordo) concordat 600, 779, 1321; concordant 767-768
(concors) concordes 947

- concordia 769; concordiam 299, 415, 422, 436, 550, 791
 concorditer 1226-1227
 (concurro) concurrant 909, 1582
 (condamno) condampnant 171
 (condignus) condignos 1132-1133
 conditionaliter 471
 conductus 834
 (confero) confert 93; conferet 98-99; conferrent 1178; conferentis 337
 (confessio) confessionem 1119; confessione 282, 283; confessionibus 1327
 (confido) confidunt 19, 189; confidebant 1053, 1139
 (confidentia) confidentiam 1047
 (configuro) configuret 797
 (confirmo) confirmat 522, 690; confirmantur 1407
 confiteor 1119, 1398; confitentur 1085; confiteri 1478, 1492; confitebantur 1250; confitebor 1545
 (conformo) conformat 81, 1020-1021; conformant 123; conformari 378; conformentur 57
 (conformis) conformes 701
 (conformitas) conformitatem 645
 (confrico) confricabant 1063
 (confundo) confusi 276
 (confusio) confusionem 691, 1394; confusione 477-478
 (confutatio) confutationem 1571
 (congaudeo) congaudeant 169; congaudere 163
 (congelatio) congelationem 1408
 (congrego) congregat 1419; congregare 1419
 (coniecturalis) coniecturalia 426
 (coniectura) coniecturis 226
 coniunctio 678, 693, 697, 702, 705
 (connumero) connumerantur 202; connumeraverit 808
 conqueritur 1536
 consciencia 1057
 (consequor) consequi 1164; consequantur 1344; consequens 139, 635; consequentis 898
 consequenter 665-666, 703, 1196, 1505
 (consequentia) consequentie 703
 (conservo) conseruantur 1023
 (considero) considerat 1067; consideranti 1147; considerantes 1269
 (consideratio) considerationem 403, 665, 666, 917; consideratione 404, 1066-1067, 1565; considerationes 90, 686; considerationibus 70
 consilium 29, 31; consilio 201, 232, 911; consilia 1204; consiliis 1328
 (consistit) consistit 1318
 (Consistorium) consistorio 188
 consonantia 546, 539, 559
 (consono) consonat 428; consonant 610; consonet 543; consonans 741
 (conspectus) conspectui 185; conspectu 570, 931, 937, 1054
 constanter 841
 (constituo) constituit 1532; constituunt 181; constituent 909
 (consto) constat 37, 106, 196, 368, 398, 424, 456, 458, 530, 533, 549, 585, 822, 859, 1171, 1492, 1504, 1513, 1525, 1533, 1578, 1583; constet 223, 862, 890
 (constringo) constringere 486
 (consumo) consumitur 1228
 consummatio 397, 1439; consummationis 591; consummationem 396, 398-399, 449; consummatione 395
 (consurgo) consurgens 126
 (contemplor) contemplari 917
 (contemplatio) contemplationis 1211
 (contemno) contempnit 1413-1414; contempnent 1529; contempnere 157, 1534; contempnendo 1185; contempnibiles 1396
 contemptus 725-726; contemptu 254; contemptum 201, 237, 1348; contemptibus 206
 (contero) conterat 1404
 contigit 33, 1072, 1385
 (contineo) continet 652, 1520; continentur 129-130
 (contingo) contingit 1031-1032, 1096, 1102, 1199, 1306
 continuo 1507
 contra 329, 374, 401, 555-556, 921-922, 1118, 1153, 1217, 1313, 1401, 1474
 (contradico) contradicunt 765; contradicebat 1471; contradicendi 179-180
 contrarius 588, 619, 629, 833; contraria 512-513; contrarii 946, 1175; contrariorum 517
 (contristo) contristatur 211

- (convenio) conuenit 577, 714, 967, 1050; conuenit 486; conueniendi 1086
 (converto) convertetis 571; conuertitur 1303-1304; conuertantur 1481; conuertens 270
 (copulo) copulare 706
 (copulativus) copulatiuam 671; copulatiue 678, 684, 693, 697, 702, 705-706
 cor 864, 1054, 1083, 1479; corde 124, 181, 1191, 1480, 1530; corda 1362; cordibus 52, 1434
 coram 66
 Corinthios 330, 700, 747, 753, 1356, 1399; Corintios 338
 (cornu) cornua 971, 977
 corpus 814; corporis 814, 954; corpori 1262; corpore 820, 821
 (correctio) correctionis 253, 1414
 (correspondeo) correspondenti 999
 (corrigo) corriguntur 1412
 Corroazin 1421
 (corrumpo) corrumpuntur 1407; corruptentes 1371; corruptam 1330
 corruptela 1324; corruptelam 1373
 (corruptio) corruptionem 1254; corruptio-nes 1268
 (cotidianus) cotidiane 7
 cotidie 432, 1403-1404
 creatura 1164
 (creo) creavit 804
 credo 718, 902; credunt 1051, 1172, 1186; credidistis 1430; crediderunt 1249, 1431; crederetis 1432; credere 312, 612, 732, 1246, 1378; credant 574, 841; credatur 579, 618; credentes 79; credendum 607, 609, 626, 717, 731; credenda 546
 (cribo) cribatis 614
 (crimen) crimina 1383
 (criminator) criminatores 1087-1098, 1558
 (crucifigunt) crucifigetis 1447; crucifixum 62
 (crudelis) crudeles 1111
 (culex) culicem 1080, 1090
 culpa 1539; culpam 1288-1289, 1484; culpe 1064, 1581; culpas 1383
 (culpabilis) culpabilem 1065-1066
 cum 30, 36, 40, 46, 72, 77, 96, 99, 105, 112, 172, 191, 198, 209, 210, 216, 223, 229, 235, 247, 297, 320, 323, 331, 343, 352, 363, 395, 429, 461, 471, 476, 498, 502, 525, 532, 535, 544, 546, 557, 563, 567, 568, 572, 580, 584, 600, 607, 638, 641, 649, 655, 659, 661, 664, 669, 670, 675, 682, 683, 684, 700, 704, 708, 716, 733, 744, 759, 761, 768, 777, 779, 793, 796, 807, 836, 841, 843, 845, 846, 862, 871, 876, 887, 890, 901, 907, 909, 914, 916, 918, 922, 945, 952, 981, 990, 1002, 1009, 1014, 1030, 1033, 1069, 1076, 1105, 1107, 1118, 1125, 1131, 1140, 1165, 1169, 1170, 1172, 1179, 1182, 1189, 1228, 1235, 1237, 1246, 1249, 1253, 1255, 1257, 1280, 1294, 1295, 1302, 1312, 1322, 1323, 1329, 1332, 1342, 1360, 1373, 1381, 1401, 1413, 1417, 1420, 1425, 1428, 1450, 1453, 1465, 1494, 1516, 1523, 1525, 1532, 1537, 1542, 1576, 1581, 1582
 Cumque 121
 (cunctus) cuncta 1184; cuncti 1304; cuncte 787; cunctos 637, 1179, 1468, 1565; cunctas 571; cunctis 236, 914, 1179, 1335, 1393, 1515, 1575
 cunctisque 790
 (cupidus) cupidi 1368, 1556
 cupiditas 137; cupiditatis 1041, 1259, 1273, 1283, 1331, 1335
 cuprum 1310
 (curo) curent 840; curauit 852; curabunt 43
 curia 287; curiis 1241
 (curiositas) curiositatem 84
 (curiosus) curioso 1188; curiosis 1188, 1238; curiosas 90
 (custodio) custodit 129, 1403; custodias 127
 (cymbalum) cymbalis 1188
 D. 1585
 (damnabilis) dampnabilior 1583
 (damnatio) dampnationis 1474-1475
 (damno) dampnauit 696
 Daniel 343, 345, 526, 536; Danielis 529, 557; Danielelem 343, 524, 531, 534, 554, 560, 1299; Daniele 519, 525, 768
 dantes 216
 Dauid 1386, 1388; david 720, 876
 (davidicus) dauiticam 1387
 de 2, 19, 41, 96, 98, 101, 107, 122, 126, 131, 143, 146, 148, 150, 163, 189, 257, 269, 282, 289, 298, 371, 407, 410, 417, 421, 447, 448, 481, 487, 508, 523, 528,

- 529, 637, 561, 584, 586, 605, 628, 636, 646, 647, 649, 662, 665, 691, 696, 704, 714, 721, 761, 766, 767, 773, 784, 787, 793, 794, 797, 803, 820, 821, 831, 839, 866, 876, 885, 890, 891, 893, 963, 971, 973, 974, 975, 976, 982, 997, 998, 1038, 1048, 1050, 1053, 1076, 1082, 1085, 1122, 1130, 1134, 1143, 1153, 1175, 1179, 1182, 1214, 1234, 1245, 1250, 1254, 1280, 1282, 1339, 1353, 1355, 1360, 1363, 1364, 1372, 1380, 1400, 1416, 1424, 1427, 1432, 1444, 1448, 1449, 1486, 1494, 1498, 1504, 1522, 1536, 1541, 1591
- (dealbarus) dealbatus 932, 1355
- (debeo) debet 10, 46, 594, 676, 730, 751, 841, 864, 950; debetis 244, 486, 642, 767, 793, 796, 913; debent 617; debuit 732; debeat 480, 482, 762; debeant 622, 653, 658; deberent 190; debuerit 341; debetur 939
- (deceptio) deceptionis 1349
- (decipio) deceptus 465
- (decimo) decimare 1083; decimatis 1077
- (decima) decimas 1082
- (decimus) decimo 330, 388, 417, 747, 970
- (declaro) declarat 1399; declaratur 169, 238; declarata 641; declaratum 483;
- (declino) declinet 492; declinetis 920
- (decoro) decorentur 1154
- dedicant 1084
- (deduco) deducatur 827; deducatur 102
- (deficio) deficient 683; defecerunt 1587-1588; deficeret 459; defectum 297
- defectus 830, 1059, 1308
- (defensio) defensionem 1571
- deforis 1092
- (deformitas) deformitates 59
- deinde 665
- deliramentum 307, 366
- (deliro) delirant 310, 331; delirent 1169
- (demon) demones 1407
- (demonium) demonia 1544, 1548
- (demoniacus) demoniacorum 1099
- (demonstro) demonstrat 477; demonstravit 1132; demonstrare 71
- (demon) demonum 1178
- (denego) denegantes 1313
- (denoto) denotat 1008; denotatur 982; denotandam 559, 711
- (denuntio) denunciatur 602
- (denuntiatio) denunciacionem 623
- (deordino) deordinatur 1335-1336
- (dependo) dependet 753
- (depono) deponentes 774
- (depravo) depravant 479; depravae 44; deprauatur 871; deprauatos 368; deprauatores 1098
- (depressio) depressionem 1381
- (deputo) deputatum 1501
- (deriuo) deriuatur 1194
- (desero) deserit 1007; deserta 1483
- (deservio) deservire 221
- (desidero) desideret 1381; desiderando 157
- (desiderium) desiderio 1508; desiderii 1562-1563
- (designo) designat 1310-1311; designant 688-689; gnatur 73; designantur 966; designata 1305;
- desipientia 1051
- (desolatus) desolate 1482
- (desolatio) desolationem 676
- (despicio) despecti 863
- (despumo) despumare 1591
- (destino) destinatur 1547
- destructio 603
- (destruo) destruetur 99; destruxit 1533
- (detego) detegetur 896
- deterior 1013, 1584; deteriores 913, 1575, 1587
- (determino) determinat 308, 337, 658; determinare 371; determinavit 323-324; determinet 666, 914; determinans 699; determinantes 374; determinatum 698; determinato 515
- (detestor) detestatur 1245; detestaretur 923; detestandum 630
- (detineo) detinent 1365; detinentur 1181
- (detraho) detrahere 1383
- detrimentum 63
- (devenio) deueniunt 1517
- (deuio) deuare 138
- (deviatio) deuaciones 59
- (devito) deuata 1561
- deuium 492
- (deuoro) deuorata 267
- deuotio 1301, 1303; deuotionem 1101, 1103, 1211;
- (devotus) deuotis 1571
- Deus 97, 255, 351, 493, 568, 587, 695, 737, 858, 881, 888, 1123, 1134, 1167, 1289, 1396, 1483, 1592; Dei 12, 29, 32, 36, 39, 52, 115, 129, 132, 216, 219, 239,

- 262, 316, 353, 417, 729, 744, 784, 824, 857, 861, 863, 887, 917, 920, 1058, 1070, 1125, 1165, 1166, 1168, 1190, 1251, 1429, 1546, 1559, 1576; Deo 66, 67, 77, 151, 233, 249, 634, 717, 724, 759, 850, 862, 1082, 1248, 1290, 1322, 1337, 1594; Deum 492, 801, 1161, 1496, 1580, 1583;
- (Deuteronomium) Deuteronomio 758
- dico 748, 1134, 1225, 1423, 1428; dicit 30, 96, 204, 272, 279, 338, 343, 443, 525, 527, 566, 616, 662, 700, 704, 729, 797, 818, 857, 859, 871, 883, 962, 963, 968, 970, 975, 992, 1009, 1027, 1118, 1125, 1165, 1234, 1237, 1246, 1249, 1255, 1281, 1351, 1356, 1360, 1373, 1425, 1428, 1523. 1537, 1542, 1568; dicitis 195, 243, 274, 377, 572, 678, 691, 716, 901, 903, 913, 1281, 1490; dicunt 308, 373, 538, 563, 669, 684, 803, 1114, 1287; dixi 1481; dixit 324, 378, 385, 389, 530, 583, 610, 626, 876, 982, 996, 1067, 1105, 1319, 1320, 1389, 1482, 1489, 1494, 1538; dixerunt 284, 1459; dixerat 594, 972; dic 1475; dicet 733; dicent 1542; dicat 77, 99, 112, 210, 216, 218, 498, 655, 843, 846, 908, 1014, 1189, 1411, 1477, 1532, 1576, 1581; dicant 89; dicere 165, 370, 606, 1133; diceret 530, 1077, 1131, 1417, 1420, 1450, 1491; dixerit 574, 584, 1281; dixerint 1113; dixisset 387, 394, 611, dixisse 931; dicitur 233, 262, 266, 268, 471, 582, 639, 762, 925, 1003, 1167, 1371, 1405, 1412; dicuntur 622, 735; diceretur 682-683, 899; dicens 79, 604, 780, 1112, 1274, 1458; dicentis 911; dicenti 124; dicente 180, 547; dicendo 1210, 1433; dictum 468, 528, 741; dicto 528, 529, 1321; dicta 177, 525, 527; dictorum 731, 791; dictas 170; dictis 539, 689, 779;
- (dicto) dictet 235
- dictio 501; dictionem 500; dictione 497; dictiones 686-687
- (disco) didicimus 431; didicistis 45; didicerunt 304, 305; didicisse 717
- dies 582, 583, 593, 594, 625, 663, 683; diei 594, 660; diem 602, 635, 640, 655, 666, 851; die 181, 581, 584, 664, 649, 1424, 1542; diebus 127, 847, 858, 1555
- (differo) differt 751: differre 733
- (difficile) difficilia 1111
- (diffundo) diffusa 52
- (digitus) digito 1116
- (Dignensis) dignensem 5
- (dignitas) dignitatis 1107; dignitatem 1198; dignitate 356; dignitates 940, 1240; dignitatibus 1367
- (dignus) dignum 478
- (dalato) dilatant 1237; dilatare 864
- diligenter 170, 246, 614, 1350, 1552
- diligentia 476
- (diligio) dillexerunt 1251; diligere 985
- diluuium 849; diluuiio 456
- diminutivum 391-392
- (dyonisius) Dionisii 282
- directe 600, 1142
- (directio) directionem 494, 600
- (directiuus) directiuum 491
- (dirigo) dirigit 549; direxit 590; dirigere 917
- (discedo) discedit 132, 903-904; discessit 140; discedite 1550; discedatis 256; discedere 220-221
- (disco) discunt 1391; discentes 1563; discedendis 82
- disciplina 517; discipline 1412
- discipulus 306, 388; discipuli 305; discipulorum 413, 523, 628, 931; discipulos 1061-1062
- (discordia) discordiarum 1370
- discrete 1307
- discretio 296; discretionis 302; discretionem 1304
- discretus 1151
- (dispono) disponit 1018; disponunt 100
- (disputo) disputant 89-90, 298
- (disquiro) disquirunt 298
- disseminate 145
- (dissensio) dissentiones 1369
- (dissolutio) dissolutiones 1056-1057
- (dissono) dissonat 429, 453-454, 624
- distancia 440
- (distinguo) distingant 396
- (distraho) distrahitur 1060
- (distribuo) distribuit 815; distribuere 819
- diuerse 906
- (diversifico) diuersificans 734
- (diverto) diuertere 1379
- (divido) diuidit 339
- (diuinus) diuina 41, 172, 543, 546, 693; diuini 116, 557; diuine 8, 112, 409,

- 1100; diuinam 372; diuinorum 880; diuinis 155, 721;
 (divisus) diuisi 926
 diuisio 925
 (dives) diuites 965
 (divulgo) diuulgare 284, 1221
 (do) dabit 255; dat 737; dant 1082; dedit 1167; dare 177, 778, 1288; det 1525; datur 26, 639, 640, 754, 759; dantur 824; detur 336, 644; dederit 294; dantes 216; datus 332; data 490; datum 58, 328, 725, 726; dandum 508
 (doceo) docet 752, 1010, 1159; docuit 65, 760; docuerunt 95, 1534; docuerat 438; docuerit 103; docuerint 1535; docere 132; docens 131; docentes 120, 260, 1568; docendum 1546; docendo 93-94; docti 347
 doctor 134, 306, 323, 326, 1393; doctorem 369; doctores 133, 275, 313, 367, 892, 924, 1243; doctorum 949; doctoribus 8, 41, 305, 317, 332-333, 349-350, 961
 doctrina 85, 172, 198, 262, 600, 819-820; doctrine 69, 112-113, 158, 164, 1567; doctrinam 946;
 (doctrinalis) doctrinale 60, 129
 (documentum) documenta 60-61; documentorum 1392; documentis 82, 153, 1573;
 (doleo) dolent 37
 dolositas 589, 1312
 dolosus 577
 domesticatus 880
 (domesticus) domesticis 850
 Dominus 14, 270, 319, 498, 522, 657, 846, 855, 872, 1038, 1070, 1225, 1234, 1255, 1338, 1353, 1397, 1466, 1487, 1522, 1576; Domini 46, 274, 276, 582, 583, 594, 601, 626, 653, 659, 663, 748, 918, 1500; Domino 291, 1361; Domine 780, 1120, 1481, 1543
 domus 1483; domum 992; domo 125; domos 1561, 1568
 donum 335, 751; dona 338
 (donatio) donationis 825
 dono 752; donatur 1291
 Donatus 688
 donec 499, 1482
 (dormio) dormiens 125
 (dracho) drachonis 950
 dubium 108; dubio 1191, 1547;
 (dubius) dubios 176
 (dubito) dubitat 543; dubitetis 1591
 (duco) ducunt 1277, 1562; duces 1080; ducere 1278; ducuntur 1562
 (dulcedo) dulcedine 1212
 (dulcis) dulces 1361
 duo 325, 446, 679, 884, 971, 977, 1000, 1138, 1178; duas 977; duobus 42, 309; duabus 416
 (duodecim) duodecimo 990, 1118-1119, 1487
 dupliciter 334, 447, 651
 duplo 1258
 (durus) dura 1315, 1433;
 (duro) durauit 386; durauerat 387; duraverat 387; duret 382; durare 379; duraturum 387, 392-393
 (duratio) durationis 402, 405, 959; durationem 374, 399
 (durities) duricie 1416, 1424
 e 1153
 ea 6, 13, 14, 179, 418, 504, 744, 1105, 1116, 1121, 1219, 1266, 1451, 1530; eam 262, 265, 404, 527, 597, 993, 1380, 1395, 1397, 1452; eas 186, 243, 247; eandem 1124
 ebrius 267
 (ebullio) ebullire 951
 ecce 278, 1446
 ecclesia 285, 831, 956, 960; ecclesie 50, 185, 272, 438, 491, 513, 528, 767, 953, 955, 1469, 1566; ecclesiam 809;
 (eclipsis) eclipses 458
 (edifico) edificans 93; edificare 841; edificauit 1452;
 (edificatio) edificationis 775; edificationem 87-88, 89;
 (editio) editionum 315; editionibus 370, 376
 (edoceo) edocendam 1157
 effectus 203, 235, 430, 511; effectum 733
 (efficacia) efficacie 898
 efficaciter 1529
 (efficio) efficit 1018; efficitur 1024; efficientis 433
 (effreno) effrenatam 1441
 effrenatio 907
 (effrenis) effrenem 908
 (effugo) effugatur 114; effuganda 1546
 (effundo) effundunt 1056

- ego 193, 269, 416, 432, 797, 878, 140, 1446; mi 263; michi 292; mihi 259, 424, 1542; me 259, 260, 704, 705, 799, 1246, 1282, 1401, 1550
- (egredior) egrediat 1011; egrederetur 788
- (eicio) eiecerunt 1465; eiecimus 1544; eiecit 1339; eicerentur 1250-1251; eiciendum 1548
- eiusmodi 1356
- (elatus) elati 1556
- (elatio) elationis 1088-1089
- (eligo) electi 51, 518, 597, 845, 863; electorum 495, 812; electis 58, 508; electos 592
- (elevo) eleuatur 1163
- (elongo) elongabant 1377; elongabuntur 1205; elongentur 94
- (eloquium) eloquio 80; eloquia 336, 352, 614, 986; eloquiorum 26, 257, 318, 340, 880; eloquiis 57, 351, 618, 624, 692, 782, 887
- Elymas 1470
- (emendo) emendantur 1412; ementes 1339
- (emineo) eminere 20
- (emitto) emisit 1402
- (emo) emit 1496
- (emollio) emolliuntur 1411
- (emungere) emungunt 1270; emungere 1272
- enim 98, 189, 261, 276, 280, 297, 334, 356, 381, 382, 383, 395, 454, 509, 527, 568, 592, 593, 611, 656, 663, 673, 705, 741, 800, 812, 822, 888, 915, 921, 925, 952, 972, 1022, 1033, 1054, 1056, 1115, 1134, 1135, 1237, 1239, 1244, 1251, 1299, 1346, 1358, 1375, 1441, 1486, 1561
- enutritus 467
- (episcopus) episcopos 1565-1566
- epistola 590; epistolis 617, 619, 627, 628
- equalis 397
- eque 1271
- (equitas) equitatem 187
- (eques) equites 899
- ergo 67, 159, 179, 206, 238, 333, 531, 534, 570, 594, 598, 632, 656, 729, 790, 817, 835, 895, 899, 919, 943, 986, 1113, 1132, 1136, 1306, 1358, 1393, 1466, 1499, 1570
- (Erithea) Erithee 416
- (erro) errant 364, 831, 836; errare 138; errantes 48
- (erroneus) erronea 228, 326; erroneum 300
- error 944, 950; erroris 221; errorem 204, 206;
- (erubeo) erubescunt 1441
- (erudio) eruditus 719; eruditi 782
- (esuries) esuriam 1063
- et 3, 9, 13, 14, 17, 19, 23, 14, 31, 38, 42, 44, 45, 47, 48, 54, 56, 57, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 70, 74, 79, 83, 88, 90, 95, 96, 109, 119, 120, 124, 126, 127, 129, 135, 136, 139, 140, 141, 144, 145, 146, 150, 154, 155, 156, 159, 164, 170, 175, 183, 185, 188, 189, 190, 194, 196, 199, 202, 205, 206, 218, 219, 223, 224, 227, 228, 237, 245, 247, 250, 253, 256, 257, 263, 266, 267, 268, 270, 273, 274, 277, 278, 283, 284, 285, 286, 293, 298, 299, 306, 308, 315, 316, 320, 321, 326, 330, 336, 340, 343, 344, 345, 351, 354, 356, 358, 359, 360, 364, 375, 377, 380, 383, 388, 390, 397, 400, 401, 406, 409, 431, 437, 446, 457, 458, 463, 464, 466, 470, 475, 476, 477, 478, 486, 492, 500, 503, 506, 512, 520, 522, 542, 543, 546, 547, 555, 562, 563, 569, 572, 584, 587, 594, 596, 600, 601, 603, 610, 623, 635, 640, 648, 649, 655, 662, 671, 672, 673, 675, 678, 680, 683, 685, 687, 689, 693, 696, 697, 698, 701, 703, 704, 707, 710, 722, 723, 725, 726, 727, 735, 738, 741, 742, 753, 764, 772, 775, 776, 778, 781, 785, 792, 794, 798, 801, 802, 809, 812, 816, 817, 820, 824, 825, 826, 830, 832, 833, 836, 837, 840, 841, 847, 850, 851, 852, 853, 860, 863, 869, 871, 875, 878, 879, 890, 891, 896, 898, 903, 910, 916, 917, 920, 923, 928, 929, 931, 932, 934, 935, 938, 939, 941, 943, 945, 946, 949, 950, 956, 957, 958, 959, 961, 964, 965, 968, 970, 971, 980, 981, 982, 983, 985, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 1002, 1003, 1004, 1007, 1022, 1023, 1024, 1026, 1031, 1032, 1036, 1041, 1050, 1052, 1053, 1058, 1064, 1069, 1070, 1074, 1077, 1078, 1079, 1082, 1083, 1084, 1087, 1090, 1092, 1093, 1094, 1095, 1097, 1098, 1104, 1111, 1113, 1115, 1120, 1121, 1124, 1126, 1127, 1133, 1136,

- 1139, 1148, 1151, 1153, 1154, 1157, 1159, 1160, 1161, 1161, 1166, 1168, 1173, 1174, 1179, 1183, 1184, 1185, 1188, 1190, 1196, 1200, 1202, 1205, 1207, 1214, 1216, 1218, 1219, 1224, 1228, 1229, 1230, 1231, 1232, 1235, 1236, 1237, 1239, 1240, 1241, 1242, 1247, 1255, 1256, 1257, 1260, 1262, 1263, 1265, 1266, 1268, 1272, 1283, 1295, 1303, 1305, 1308, 1313, 1323, 1327, 1339, 1345, 1347, 1348, 1351, 1354, 1361, 1362, 1363, 1367, 1368, 1369, 1370, 1374, 1376, 1377, 1383, 1384, 1388, 1389, 1390, 1395, 1396, 1398, 1400, 1404, 1407, 1409, 1414, 1415, 1416, 1418, 1420, 1421, 1423, 1426, 1429, 1430, 1434, 1436, 1437, 1442, 1447, 1448, 1451, 1452, 1456, 1460, 1461, 1464, 1465, 1467, 1472, 1475, 1476, 1477, 1479, 1480, 1481, 1482, 1483, 1396, 1497, 1499, 1501, 1503, 1504, 1507, 1521, 1523, 1524, 1525, 1530, 1534, 1538, 1539, 1543, 1544, 1545, 1546, 1547, 1548, 1550, 1554, 1560, 1561, 1564, 1571, 1572, 1583, 1590, 1594
- etas 379, 380; etates 378; etatibus 378, 953
- etcèrera 972; etc.217, 472, 526, 670, 872, 1010, 1106, 1282, 1355, 1398
- etenim 410
- eternus 1393, 1474; eterna 758; eterno 708, 1288; eternum 259; eternam 1124
- etiam 15, 27, 29, 40, 99, 104, 118, 152, 162, 172, 182, 203, 221, 226, 231, 269, 287, 290, 295, 304, 307, 316, 321, 347, 354, 377, 386, 432, 453, 464, 470, 478, 484, 497, 516, 601, 626, 640, 667, 700, 723, 739, 744, 751, 755, 761, 806, 812, 836, 868, 876, 896, 970, 998, 1005, 1102, 1104, 1110, 1148, 1175, 1177, 1185, 1209, 1226, 1248, 1252, 1254, 1280, 1294, 1304, 1321, 1355, 1360, 1379, 1402, 1428, 1442, 1472, 1489, 1531, 1574
- etsi 1579
- (evacuo) euacuatur 1261
- (evanesco) euanescent 234
- (evangelicus) euangelice 158, 160, 383, 741, 1568; euangelicam 187, 205, 329, 905-906, 1521
- (Evangelium) Euangelio 357, 809, 1280, 1428; Evangelio 921
- (evangelista) euangelistas 808
- (evenio) euenient 505; eueniat 235-236; euenirent 503-504; euentum 760; euentuum 506
- (eversio) euersionem 450
- (everto) euertit 1340
- euidens 1473; euidentior 1177; euidentius 307
- ex 17, 40, 67, 183, 195, 227, 229, 248, 253, 314, 348, 399, 416, 428, 430, 433, 468, 520, 539, 542, 555, 569, 595, 650, 670, 680, 702, 761, 785, 827, 866, 881, 887, 901, 1000, 1066, 1072, 1102, 1168, 1177, 1193, 1199, 1206, 1249, 1282, 1290, 1323, 1330, 1389, 1394, 1447, 1473, 1561, 1565, 1570
- (exaltatio) exaltatione 1380
- (examinor) examinari 622; examinatis 614
- (exaspero) exasperare 1320
- (exceco) execat 1145; exceca 1479
- (excedo) excedunt 744
- (excellencia) excellentias 977-978; excellentiis 978, 1367
- (excello) excellit 637
- (excedo) excessu 1086
- (excaedo) excidetur 1136
- (excludo) excludit 1289; excludunt 206; exclusit 807; excluduntur 1124; exclusit 807
- (excolo) excolantes 1080
- (exsequor) execuntur 1112; exsequitur 855
- exemplar 199, 1153, 1156, 1527
- (exemplum) exemplo 985, 1434; exemplis 1183, 1370
- (exerceo) exercent 107-108, 111, 197
- exercicium 60; exercicio 1507
- (exercito) exercitant 70
- exercitia 1031
- exercitium 129; exercitio 1023; exercitia 1031
- (exhibeo) exhiberi 1207
- (exeo) exiui 992; exiuerat 1579; exierit 990
- eximius 720; eximie 288, 981, 1211
- exinde 145, 450
- (existo) existunt 107, 1155, 1174; existat 203; existens 1296; existentibus 361
- (existimo) existimat 21; existimant 20; existimare 835;

- existimatio 22
 exitus 1149
 (exorbito) exorbitent 54-55
 exortatio 556
 (expecto) expectabant 857
 (expedio) expedit 915, 916; expedire 103
 (expeditio) expeditionem 1204
 (expendo) expendit 81; expenditur 1228
 experientia 92; experientiam 506
 experimentum 1589; experimento 280, 430; experimenta 1400
 (expiro) expirat 1303
 (explicatio) explicatione 854
 (explico) explicat 1593
 (expolio) expoliati 1214
 (expono) exponit 965; exponunt 1263; exposuerunt 802; exposuit 1020; exponere 778; exponendis 82-83; expositis 155
 Expositio 975; expositionis 848; expositionibus 882
 (exprimo) exprimit 603, 1138, 1397; expressit 554, 989; exprimere 637, 714-715; exprimat 533, 580, 886; exprimitur 473, 481-482, 713; exprimatur 682; expressis 766, 768; expressum 633
 expresse 25, 204, 324, 329, 342, 523, 584, 652, 658, 661, 735, 846, 914, 936, 1252, 1461, 1484, 1518, 1576; expressius 1091, 1155-1156
 (exprobro) exprobanti 263
 (expugno) expugnantes 1021-1022
 (extensio) extentionis 645
 exterior 936; exterioris 1004; exteriora 1032, 1057
 exterius 929, 1002, 1048
 (extermio) exterminabitur 1229
 (extinguo) extingueret 620, 1395
 (exsto) extitit 363; extiterunt 1052
 (extollo) extollitur 1069; extollantur 1216
 (extorqueo) extorquere 1263, 1269
 extra 500, 761, 1035, 1197, 1465
 (extrinsecus) extrinseca 1059; extrinsecis 1035-1036
 (exulo) exulent 54
 (exulto) exultat 1382; exultare 1427
 (exultatio) exultationis 796
 (Ezechias) Ezechiam 1223

 (fabrico) fabricatis 1384
 (facies) facie 1229
 (facilis) 12; facile 790; facillime 47, 250, 1346
 facio 1119; facit 28, 129, 227, 406, 536, 1038, 1136, 1221, 1397; facite 1114, 1132; facitis 1257; faciunt 208, 1115, 1266, 1296; faciebant 117; fecisti 259; fecit 63, 412, 876, 1474; fecimus 1544; fecerunt 1218, 1456-1457; faciet 983, 984, 1466, 1483; facere 78, 730, 737, 1089, 1114; fecisse 1186; facias 127; faciat 535; faciatis 1256; faciant 191, 1232; fecerit 97; fit 184, 684, 1177; fiunt 995, 1014, 1110; fiat 80, 508, 1095; fiant 89, 499; fiet 605, 879; fieret 878; fieri 249, 701, 881, 1235; faciens 270; facientes 739; faciendi 752, 1548, 1219; factus 1257; facta 503, 707, 786; facte 859, 1421, 1422; factum 712; factam 358, 411, 523, 575, 1100; facturi 1332; fiendorum 33
 (facultas) facultatem 745; facultate 304
 (falsitas) falsitatem 437
 (falsus) falsa 325, 1293; falsum 909; falsam 1001; falso 215, 735, 1128, 1311; falsi 1129, 1191; false 286; falsi 1129, 1191; falsis 958, 1275
 (fallacia) fallaciam 898
 fallax 588
 (fallo) fallebant 944; falleret 459; fallebatur 940
 (fames) famem 362, 1272
 (familiaritas) familiaritatem 1203
 famosus 308, 323
 (fastuosus) fastuosus 207
 (fateor) fateantur 842; fateri 61
 (felicitas) felicitatem 985
 femina 1159-1160
 (fero) fertis 222; ferre 486; ferens 363
 (fermentum) fermento 1351
 (ferreus) ferrea 1314
 (festino) festinent 157
 (festivitas) festiuitates 1187
 (fingo) ficta 1341; fictis 1498
 fictio 936; fictionis 937
 fidelis 1567; fidelem 722; fideles 85, 524, 547, 573, 630, 1551; fidelium 155, 159, 543, 977, 1390; fidelibus 218, 341, 542, 581, 1393, 1515, 1519
 fides 91; fidei 767; fidem 422, 434, 742, 816, 1079; fide 88
 figura 33
 (figurale) figuralia 772
 (figuro) figuratum 952; figurata 1299
 filia 1165

- filius 723, 1165; filivm 695, 1258, 1457, 1458, 1459; fili 263; filio 1386; filii 593, 594, 701, 847, 1166, 1168; filios 552, 596, 1135, 1419; filiis 790
 fimaster 1148
 (fimbria) fimbrias 1237-1238
 finale 853-854; finalia 868; finalium 607, 630, 840, 865; finalibus 407
 finaliter 1316, 1409
 finis 157; finem 110, 164, 167, 958, 1404; fine 162, 959; fines 1517
 firmo 767
 (fito) fitones 122
 (flagellum) flagella 727; flagellis 1410-1411
 (flagello) flagellabit 1448
 (fleo) fleuisse 200
 (flos) flores 683
 (fluo) fluxerunt 445-446, 449; fluentis 440
 (folio) fodit 1451
 (fomentum) fomenta 1370
 foris 933, 934, 1095
 forma 162, 1511; forme 428
 (formo) formare 123
 (forum) foro 1241
 forsitan 1270, 1458
 forte 174, 192, 894, 1333, 1480; fortius 173
 fortuna 566
 (fovea) foueam 1513
 (fovere) fouere 1261
 (frango) frangitur 1317; fracto 1085
 frater 211; fratres 363, 592, 610, 662, 821, 1210-1211, 1218; fratribus 1143
 (frendo) frendere 1590
 (frenum) freno 228, 486
 frequenter 874, 1062, 1368
 fructus 112, 683, 1132, 1454; fructum 1136, 1233; fructuum 1453; fructibus 1276
 frumentum 1083
 frustra 535, 544, 887
 (fugo) fugare 1019
 (fugio) fugerunt 1220; fugietis 1446; fugite 1027; fugere 1132
 fundamentum 251; fundamenta 224
 (fundo) fundata 411
 fur 593, 595, 663
 (furo) furere 1320
 furor 836; furore 1323
 futurus 659-660; futurum 224; futuram 362; futuro 875, 876, 1485, 1487-1488; futurorum 502; futuris 150, 999; futuros 552
 (Galata) Galatas 1532
 galli 657
 gallina 1419
 (gaudeo) gaudere 1363
 (gehenna) gehenne 1258, 1446
 (gemino) geminasset 391
 generalis 632, 635; generali 986
 generaliter 218, 269, 494, 665
 (generatio) generationem 788; generationi 996
 (genimen) genimina 1445
 (genitor) genitores 1155
 (gens) gentes 787; gentibus 219
 gentilis 832, 1160; gentilium 466, 956
 genus 1414; generis 783, 1089; generi 802; genere 1143, 1172, 1175, 1179, 1196, 1411
 gestus 195, 209, 220; gestu 938
 (gigno) gignit 51; gignuntur 1147
 (glorior) gloriantur 121, 215, 1143, 1182; gloriabantur 1053; glorientur 1170; gloriari 692
 (gloria) glorie 137, 252, 1194; gloriam 1215, 1222, 1223, 1232, 1246-1247, 1247, 1251,
 glosa 633, 785, 1000, 1277; glossa 1518; glosam 584, 1128; glosas 642, 652, 672; glosis 369
 glutientes 1080-1081
 gradus 1402; gradum 906
 (grammatica) gramatica 686; gramatice 708
 (grammaticalis) gramaticale 653
 (grammaticus) gramatico 708; gramaticum 711; gramaticos 673
 gratia 1568; gratie 1142; gracie 860; gratiam 327, 816; gratias 1594;
 (gratuitus) gratuitis 295
 (gratulor) gratulatur 1206
 (grave) grauius 1449
 gravis 1540; grauis 1296; graui 1106; grauem 1404; grauia 1065, 1111, 1115; grauioris 1581; grauiora 1078; grauisimum 1486
 Gregorius 965, 1292
 habeo 432, 1537; habet 427, 585, 823, 1292, 1301; habemus 1133; habetis

- 482, 865; habent 1048, 1050, 1122, 1330, 1511; habebat 971; habebit 548; habebimus 1460; habeat 101; habeant 224; habere 27, 232, 245, 426, 1051, 1306; haberet 698; haberetis 1490; habetur 447, 448, 451, 773; habentur 1208; haberi 327, 372, 586; habens 977; habentis 908; habenti 26, 27; habentem 623; habentes 242, 1232, 1560; habendum 551, 776
- (habito) habitant 995; habitantes 983
- habitatio 1052-1053
- (habitor) habitatore 1482
- (habitus) habitu 927, 938
- Habraam 878
- (habeo) habuerunt 1152; habuistis 1432
- hebetudo 677
- hebraicum 464; hebraicam 465
- (hebraeus) hebreorum 388, 452; hebreos 394
- (Helyas) Helye 738
- (Helisaeus) Helyseo 738
- (haereditas) hereditatem 1460
- heres 1459
- heresiarcha 1326
- heresis 565
- hereticus 489; hereticum 372-373, 732; heretici 829; hereticis 761
- hic 113, 278, 357, 702, 714, 823, 895, 899, 1105, 1459, 1485, 1487; hec 420, 641, 693, 707, 776, 806, 1071, 1079, 1120, 1205, 1214, 1394; hoc 28, 46, 80, 166, 169, 233, 302, 366, 372, 406, 424, 443, 453, 472, 481, 524, 567, 574, 575, 576, 587, 590, 600, 632, 636, 674, 680, 712, 732, 735, 796, 828, 841, 856, 862, 864, 884, 890, 909, 977, 1051, 1096, 1177, 1234, 1241, 1242, 1296, 1353, 1385, 1427, 1432, 1470, 1485, 1555, 1589; huius 78, 156, 414, 705, 965, 1324, 1479; huic 80, 996, 1321, 1475; hunc 62, 428, 733, 1118; hanc 84, 671, 861, 1226; hac 544, 697, 790, 982, 1076, 1102, 1570; hii 169, 1166, 1409, 1564, 1586, 1587; hos 1561; hiis 42, 238, 291, 364, 421, 468, 478, 520, 1000, 1010, 1355, 1360, 1494, 1561
- hinc 761
- (hipocrisis) ypocrisis 1042, 1341, 1352; ypocrisi 935
- (hipocriticalis) ypocriticali 1350
- (hipocrita) ypocrite 932, 1077, 1082, 1235, 1256, 1354, 1374; ypocritas 928
- (historia) ystorias 451, 466; ystoriarum 10, 1075
- (homicida) homicide 1437
- homo 568, 1450; hominis 251, 378, 379, 847, 995; homini 290; hominem 97; homine 991, 1483; homines 303, 1267, 1374-1375, 1396, 1484, 1556, 1579; hominum 798, 1116, 1251; hominibus 208, 236, 915, 933, 935, 1236, 1242, 1488, 1575-1576
- (honu) honera 1115
- (honeratus) honeratas 1562
- (honestas) honestatis 1005, 1310; honestatem 742, 938, 1342
- (honestus) honesti 1174
- (honoro) honora 803; honorant 1190; honorari 1196, 1366
- (honor) honoris 1368; honorem 1207, 1217, 1219, 1345
- hora 584, 640, 650; horam 635, 655, 851, 1427; horas 1086
- (horreo) orrebant 1376; orrenda 1554
- (horto) ortatur 207; ortari 579, 630; ortando 1027
- (hosanna) osanna 1386
- (hostis) hostes 1019
- huiusmodi 128, 333, 507, 667, 910, 1199, 1274, 1360, 1406
- (humanus) humana 74, 92, 172, 235, 401, 979; humanam 373; humano 235, 802; humani 783; humane 66, 199, 745; humanis 226; humanas 374
- (humerus) humeros 1116
- (humilis) humiles 1173; humillima 1071
- (humilitas) humilitatis 1103, 1507; humilitate 1058, 1322; humilitates 829
- (hymnus) hymnis 119
- (iaculo) iaculantur 1142
- iam 211, 226, 419, 420, 641, 774, 835, 836, 1108, 1193, 1312, 1388
- ibi 188, 248, 273, 542, 599, 655, 678, 682, 699, 700, 707, 872, 875, 878, 879, 995, 1248;
- ibidem 176, 246, 533, 580, 583, 771, 1524
- idcirco 79, 434, 552, 1049, 1196, 1310, 1464, 1584
- idem 269, 514, 1091; eadem 9, 517, 619, 702, 1072, 1199, 1424, 1564; eidem 1101; eodem 521, 972, 1110, 1231,

- 1280; eundem 1420; eorumdem 52, 1347; eorundem 1177; eisdem 246, 852, 957, 1191, 1102, 1024; eosdem 590;
 (idemque) eodemque 1231
 ideo 351, 388, 470, 475, 491, 510, 563, 689, 898, 929, 1018, 1023, 1224, 1348, 1368, 1414, 1550
 (idioma) ydioma 303
 (idiota) ydiotas 104, 1172; ydiotis 226, 320, 353
 igitur 60, 128, 186, 191, 229, 461, 468, 606, 629, 664, 629, 629, 664, 764, 1000, 1010, 1030, 1582
 ignis 1229; ignem 1137
 (ignominia) ignominiam 437
 ignoranter 888
 ignorantia 589, 896; ignorantie 685
 (ignoro) ignorat 165, 720, 736, 739, 750, 880; ignoratis 32, 49, 921, 1514; ignorant 540, 708, 782-783, 784, 897; ignorare 136, 224, 667, 751; ignorabitur 749; ignorans 749; ignorantes 21, 651; ignotum 769
 (ignosco) ignoscunt 1146, 1150, 1156
 Iherusalem 1223
 ille 27, 81, 326, 729, 871, 1107, 1426; illa 120, 262, 327, 381, 412, 487, 534, 578, 593, 608, 624, 625, 649, 653, 658, 669, 678, 679, 681, 800, 860, 989, 1079, 1330, 1353, 1536, 1541, 1542; illud 21, 118, 174, 258, 377, 400, 441, 676, 718, 781, 783, 824, 1217, 1248, 1322, 1388, 1486; illius 458, 533, 551, 581, 599, 674, 680, 785, 995; illum 13, 153, 563; illvm 159; illam 602, 673, 1123; illo 733; illi 68, 89, 106, 148, 328, 475, 555, 684, 774, 782, 867, 966, 968, 999, 1017, 1142, 1181, 1466, 1499, 1510; illorum 56, 307, 437, 691, 917, 950, 1215, 1577; illarum 456; illis 37, 100, 216, 265, 317, 504, 586, 609, 618, 694, 710, 769, 836, 891, 997, 998, 1032, 1155, 1270, 1367, 1447, 1457, 1466, 1518, 1522, 1545, 1591; illos 72, 401, 1037, 1102, 1140, 1454, 1533
 (ille) sibi 119, 543, 619, 797, 818, 964, 997, 1206, 1222; se 20, 21, 61, 62, 69, 80, 97, 107, 111, 120, 123, 215, 289, 300, 477, 574, 729, 797, 884, 972, 994, 1010, 1020, 1232, 1032, 1035, 1105, 1128, 1130, 1195, 1200, 1279, 1357, 1358, 1459, 1532
 illibate 433
 (illibatus) illibatvm 252
 (illicitus) illicitis 1185
 illusor 320
 (imago) ymago 1162; ymaginis 701
 (imbui) imbui 1573; imbutus 9
 (imito) imitari 1140, 1183; imitantes 1222
 (imitatio) imitationem 1163; imitatione 1191
 immediate 1091
 immensurabilis 795
 (immisceo) immiscuit 97
 (immitis) immites 1558
 (immo) ymo 153, 200, 726, 1493, 1529
 immoderate 1273
 immoderatus 1195; immoderatam 1408
 immundicia 1006, 1093; immundiciis 981
 immundus 990, 1011; immundo 1577
 (impatientia) impacientiam 1317
 (impedio) impedire 1379; impediri 234
 (impendo) impendere 1511
 (impero) imperatur 1323
 imperfecte 173
 (imperitus) imperitos 1522
 impie 1041, 1259, 1283
 (impietas) impietate 1260
 impius 833, 1413; impium 400
 (implico) implicat 470
 implicite 780
 imponunt 1116; imponendo 1383-1384
 (importabile) importabilia 1115
 impossibile 373, 694, 1230-1231, 1232
 (imprimo) imprimunt 1372; imprimebant 1254; imprimere 116
 (improbo) improbant 1227
 improprie 387
 (improprius) improprium 497
 improuiso 569, 595
 (impudens) impudentissimi 541
 impudice 1439
 (impugno) impugnat 160; impugnatiss 1493; impugnant 229; impugnauerunt 1463; impugnant 192; impugnare 141, 186, 243, 1442; impugnantis 1045; impugnantium 1521; impugnandi 183; impugnati 863

- impugnatio 183, 193, 231; impugnatioe 233-234
 (impugnator) impugnatore 234-235; impugnatores 147, 236;
 in 14, 23, 32, 33, 26, 45, 51, 52, 55, 57, 65, 66, 67, 70, 80, 82, 83, 88, 100, 118, 119, 121, 124, 125, 127, 128, 129, 139, 161, 174, 179, 181, 184, 188, 194, 199, 201, 210, 232, 236, 239, 240, 242, 246, 249, 255, 258, 259, 265, 271, 273, 277, 281, 287, 291, 294, 295, 296, 301, 304, 309, 315, 325, 326, 341, 349, 351, 357, 361, 362, 364, 369, 370, 375, 376, 390, 393, 395, 412, 414, 417, 425, 431, 454, 459, 463, 466, 472, 474, 482, 486, 488, 490, 492, 493, 496, 497, 503, 522, 546, 557, 570, 571, 575, 587, 590, 592, 604, 532, 638, 639, 641, 645, 646, 647, 654, 660, 663, 664, 669, 671, 673, 676, 685, 693, 694, 695, 696, 697, 704, 710, 713, 719, 758, 766, 768, 769, 775, 776, 780, 781, 782, 786, 787, 796, 809, 814, 821, 828, 836, 846, 847, 853, 854, 858, 874, 877, 880, 883, 887, 894, 896, 918, 921, 922, 926, 931, 937, 939, 940, 943, 945, 948, 951, 952, 953, 955, 959, 968, 972, 973, 976, 983, 986, 989, 992, 999, 1001, 1003, 1010, 1027, 1028, 1032, 1034, 1035, 1037, 1047, 1049, 1053, 1057, 1058, 1063, 1067, 1071, 1096, 1098, 1106, 1107, 1109, 1110, 1116, 1123, 1126, 1136, 1139, 1162, 1169, 1182, 1184, 1189, 1190, 1197, 1200, 1203, 1208, 1210, 1212, 1216, 1235, 1239, 1241, 1246, 1249, 1253, 1257, 1275, 1277, 1280, 1285, 1298, 1312, 1318, 1324, 1325, 1326, 1327, 1328, 1335, 1337, 1339, 1343, 1347, 1353, 1357, 1358, 1364, 1367, 1371, 1379, 1382, 1386, 1390, 1397, 1402, 1403, 1407, 1408, 1409, 1412, 1413, 1421, 1422, 1424, 1427, 1428, 1429, 1430, 1433, 1438, 1444, 1448, 1451, 1452, 1462, 1471, 1485, 1486, 1487, 1489, 1492, 1495, 1497, 1505, 1507, 1513, 1517, 1518, 1522, 1527, 1530, 1537, 1542, 1543, 1544, 1549, 1552, 1555, 1582, 1586, 1587
 inanis 137, 1194; inanes 223, 1034
 (inanio) inanitur 1230
 (inardesco) inardescunt 1203
 (incauto) incautat 573
 (incipit) inceptit 789
 incessanter 84
 (incido) incidunt 1505; incidere 1028
 (incipio) incipit 1, 1313
 (incircumciscus) incircumcisi 1434
 (inclino) inclinent 1267
 (incognitus) incognita 173
 (incontinens) incontinentes 1558
 inconueniens 680-681
 (incrduulus) incredulis 857
 (increpo) increpabat 1415; increpetur 1316; increpans 923
 (inculpo) inculpat 1449
 (inchoare) inchoauerunt 786
 inde 472, 1333
 (indeclinabilis) indeclinabiles 687
 (indigentia) indigentiam 1265
 indigentibus 1290
 (indigeo) indiget 745-746, 1290; indigetis 662
 (indignor) indignari 1313, 1385
 (indignatio) indignationis 1088; indignationem 1293; indignatione 253-254
 (indignus) indignis 1141
 (indiscretus) indiscretis 1036
 (indoctus) indocti 478
 indubitanter 175, 718, 743
 (induco) inducuntur 296-297; inductiua 427
 (induo) induit 1007
 (induro) induratur 1409; indurantur 1410
 indurate 1405
 (infamia) infamie 1579
 infantia 45, 955
 (infans) infantium 1389
 (inferior) inferiorum 23, 28-29
 (infero) inferri 405
 infidelis 832; infideli 974
 (infimus) infima 1069
 infinitus 843; infinitis 97, 843
 inflatus 1075; inflati 11; inflatos 23, 819
 inflatio 818, 827; inflationis 265-266, 293-294, 775, 826, 1089
 (inflo) inflatur 24
 (informo) informandam 988; informante 1509; informatum 9
 (informatio) informationem 538; informatione 554
 infra 166
 infructuose 1139
 (ingenium) ingenio 1263
 (ingero) ingerere 1201

- (*ingratus*) *ingrati* 1557
(*ingredior*) *ingreditur* 1006; *ingrediuntur* 51, 1302-1303, 1501; *ingredi* 1021; *ingrediatur* 36; *ingredientis* 1300; *ingressus* 1300; *ingressum* 1011, 1014, 1017, 1019-1020, 1578, 1300
(*inhermis*) *inhermem* 1019
(*inimicus*) *inimicum* 160; *inimici* 250; *inimicos* 258, 1390
(*iniquus*) *iniqua* 193
inique 184
iniquitas 605, 987, 1524; *iniquitatis* 1016, 1440, 1502; *iniquitatem* 1346, 1441, 1551; *iniquitate* 180, 935-936, 1013; *iniquitates* 181; *iniquitatibus* 902-903
initium 680, 770, 771, 1300; *initio* 445, 449, 674, 1533-1534; *initorum* 773
(*iniungo*) *iniunxit* 384; *iniungendo* 1111; *iniuncto* 761
iniuste 184
(*innitor*) *innititur* 487; *innituntur* 153, 154, 408; *innitebantur* 225
(*innocens*) *innocentium* 1362
(*innosco*) *innouerit* 1228
(*innuo*) *innuit* 936, 1121, 1252, 1393, 1484, 1518; *innuebat* 1460; *innueret* 998
(*innumerabilis*) *innumerabiles* 1472
inopia 1294
(*inquo*) *inquit* 478, 746, 1225, 1292; *inquam* 814; *inquiens* 1445
inquantum 507
(*insanio*) *insanit* 870, 891
insanus 149
(*insero*) *insertam* 716
(*insinuo*) *insinuat* 654-655, 1000
insipienter 888
(*inspicio*) *inspiciatis* 56
(*instabilis*) *instabiles* 479
(*insto*) *instabunt* 1555; *instet* 583
(*instruo*) *instrueret* 722; *instructus* 721; *instructi* 73
insuper 1377
(*intellectualis*) *intellectuali* 554
intellectus 12, 26, 318, 331, 340, 398, 681-682; *intellectum* 15, 92, 255, 551
intelligentia 350, 807; *intelligentie* 745; *intelligentiam* 1392
(*intelligo*) *intelligit* 306, 477, 527, 630, 1151, 1526; *intelligunt* 305, 367-368; *intellexi* 260, 261; *intellexit* 399; *intellexerunt* 241, 313, 643; *intelligent* 347; *intelligere* 11, 43, 304, 328, 1476, 1476-1477, 1973; *intelligat* 553; *intelligent* 1480-1481; *intelligi* 636, 639, 640, 644, 653, 659; *intellexerit* 326; *intelliguntur* 966; *intelligens* 389; *intelligentes* 367, 893; *intelligentibus* 105, 108; *intelligendum* 380-381, 557; *intelligendi* 335; *intelligendis* 82; *intellecta* 1590; *intellecte* 547
(*intemperantia*) *intemperantie* 197, 240
(*intendo*) *intendit* 381, 579, 606, 608-609, 617; *intendunt* 1061; *intendens* 132; *intentum* 1267
intentio 1271
(*intentionalis*) *intentionales* 91, 109
(*intentio*) *intentionem* 1068, 1330; *intentione* 544
Inter 201, 808, 1019, 1133, 1371
interdum 355, 875-876
(*interior*) *interioris* 937; *interiorem* 1346; *interiores* 1084
(*interpreto*) *interpretandi* 335; *interpretando* 1099
(*interrogatio*) *interrogationem* 413, 522-523
(*intimo*) *intimastis* 6
intime 565
(*intolerabilis*) *intolerabile* 680
intra 298, 1005, 1459
(*intro*) *intratis* 1375; *inrabit* 1126; *intrare* 1375; *intrantes* 994
intrinsicus 1275-1276
(*introduco*) *introducitur* 403, 1037; *introducent* 1495; *introducitur* 422, 435, 442, 468, 470-471; *introducuntur* 414
(*introeo*) *introeuntes* 1375
introitus 951, 1149
(*intromitto*) *intromittere* 793-794
(*intueor*) *intueri* 47, 136
(*intuitus*) *intuitu* 775
intus 929, 933, 935, 981, 1093, 1094
(*inveho*) *inuehitur* 922
(*invenio*) *inuenit* 991, 993, 1003; *inuenitis* 913; *inueniunt* 369, 1268; *inuenientis* 246, 633; *inuenient* 643; *inueniant* 299-300; *inueniuntur* 457; *inueniatur* 558
(*investigatio*) *inuestigatione* 401-402; *inuestigationes* 374-375
inuicem 939, 1249
(*invideo*) *inuidi* 1380

- inuidia 35, 42-43, 1097, 1365, 1372, 1394; inuidie 1043, 1088, 1364, 1385
 (invidus) inuidorum 1382
 inuincibilis 1150
 inutile 528
 inutilis 503; inutile 528
 inutiliter 1138
 ipse 97, 198, 292, 461, 464, 467, 532, 578, 580, 654, 673, 687, 796, 807, 955, 1125, 1248, 1294, 1313, 1357, 1449, 1581;
 ipsa 183, 231; ipsius 64, 601, 730, 849, 1153, 1529, 1571; ipso 788, 803, 964, 1057; ipsum 804, 1021, 1029, 1258, 1279, 1303, 1306; ipsam 1509; ipsi 17, 311, 316, 543, 619, 663, 678, 797, 830, 945, 1064, 1111, 1219; ipsorum 60, 128, 361, 506, 600, 608, 686, 940-841, 989, 1186, 1187, 1206, 1271, 1506; ipsis 96, 119, 269; ipsos 120, 137, 828, 1037, 1234, 1326, 1353, 1425, 1444, 1592; ipsas 284;
 ipsemet 607
 ira 1132
 irrefragabilis 56
 irremediabiliter 1365
 (irrideo) irridebant 1416
 (irrito) irritare 250; irritatur 820
 is 1162; ei 320, 434, 503, 523, 558, 947, 955, 960, 1070, 1074, 1083, 1313, 1376, 1378, 1416, 1430, 1431, 1432, 1455, 1468; id 32, 304, 398, 818, 920, 922, 1095, 1119, 1240, 1257, 1290, 1476; eius 136, 277, 321, 405, 418, 468, 537, 539, 555, 564, 598, 619, 627, 675, 701, 714, 786, 788, 823, 850, 851, 1014, 1061, 1084, 1175, 1308, 1312, 1359, 1377, 1427, 1452, 1455, 1459, 1475, 1479, 1560; eo 37, 127, 128, 474, 527, 627, 1003, 1206, 1303, 1339, 1578; eum 22, 214, 531, 630, 759, 1018, 1162, 1378, 1387, 1415, 1459, 1461, 1465, 1496, 1502; eorum 13, 18, 83, 93, 95, 114, 240, 267, 270, 366, 485, 726, 821, 944, 1055, 1060, 1066, 1216, 1276, 1382, 1394, 1402, 1403, 1497, 1531; eis 38, 125, 140, 239, 277, 312, 508, 520, 598, 825, 896, 931, 945, 948, 968, 1047, 1123, 1130, 1203, 1285, 1364, 1366, 1388, 1477; eos 23, 28, 51, 108, 137, 171, 220, 171, 220, 224, 231, 294, 295, 368, 572, 651, 716, 827, 902, 923, 985, 1019, 1060, 1076, 1129, 1157, 1170, 1171, 1182, 1221, 1245, 1255, 1276, 1280, 1314, 1365, 1373, 1417, 1418, 1428, 1433, 1436, 1449, 1457, 1481, 1513;
 (Israel) Israelis 732, 834
 iste 224, 407, 453, 1221; ista 407, 556, 656, 811; istam 280; istud 141, 148, 215, 382, 425, 522, 564, 692, 795, 867, 879, 1002, 1307, 1525; isti 540, 642, 719, 968; istorum 315, 672, 1047, 1485; istarum 298; istis 1134; istos 804, 1145
 ita 131, 664, 699, 975, 1228, 1229, 1231, 1274, 1507, 1530, 1554
 Item 1420
 (iter) itinere 125
 iterum 65, 72, 345, 366, 432, 781, 1449, 1456, 1524
 Iudea 361
 iudeus 1160; iudeis 218; iudeorum 1253
 iudex 1474; iudicibus 185
 iudicabant 1066
 (iudico) iudicat 477, 1171; iudicauit 61-62; iudicare 173, 916
 iudicium 595-596, 659, 849, 854, 944, 1078-1079; iudicii 418, 581, 584, 635; iudicio 227, 2446, 1575; iudicia 917, 918; iudiciis 920
 (iugis) iuge 675
 iugiter 570, 1509
 (iurgium) iurgia 1372
 iuste 186, 749
 (iustus) iusti 935, 1110, 1436; iustos 1127, 1128, 1293
 iusticia 1125, 1292; iusticie 1108, 1359, 1430;
 (iustifico) iustificauerunt 30-31; iustificata 918
 (iustificatio) iustificationis 1141
 Iacobus 908; Iacobum 4
 iam 431, 480, 482, 707, 791, 795, 1135
 Jamnes 1564
 janua 49, 50
 Jeremias 272, 722
 Jericho 74
 Jeronimus 961
 Jherusalem 73, 1417, 1418
 Jhesum 31, 62
 Job 561, 911, 963
 Johannes 356, 970, 982, 1131, 1248, 1252, 1430; Iohannis 358, 639, 1167;

- Johannem 393, 1425; Johanne 1246, 1489;
 jota498, 500
 juxta 746
- (carissimus) karissime 986, 1400, 1499, 1514, 1574; karissimi1027
 karitas 139, 204, 238, 1319, 1320, 1525; karitatis 24, 51, 55, 138, 775, 904, 1507, 1510, 1526; karitati 6; karitatem 64, 211, 212, 906, 1167; karitate 88, 210, 220, 229, 1212, 1330
- labes 1325
 labia 196, 842; labiis 1190
 (lacto) lactentes 1390; lactentium 1389
 (lapido) lapidas 1418; lapidauerunt 1456
 (lapis) lapidem 1408; lapidibus 1134
 (lateo) latet 104; lateat 353, 902; latebit 591; latere 677; latens 769
 (late) latius 653, 1398
 (latrator) latratores 667
 latratus 177, 192
 (laudabile) laudabilium 1098
 (laudo) laudare 1209; laudari 1196; laudando 1189
 laus 808; laudis 1119; laudem 1222, 1389; laudibus 1230
 (lavo) lotis 1062
 (laicus) laycorum 1531
 (lectio) lectionem 1512
 (legatio) legationes 1204
 (legisperitus) legisperiti 31; legisperitis 32, 34, 957; legisperitos 922
 (lego) legit 553; legistis 61, 648, 674, 1585; legerunt 642; legitur 931, 989, 1322, 1471-1472, 1475, 1489; legatur 200;
 (levis) leuibus 1200
 (levita) leuite 941
 leuiter 671
 Lex 274; legis 7, 124, 126, 133-134, 892, 942, 961, 1078, 1461; legi 695; lege 499
 liber 1161; librum 344
 (liberalis) liberales 1174, 1201
 (liberatio) liberationem 1099
 (liber) liberi 1151
 (libido) libidine 180
 libitum 337, 1037
 licet 290, 422, 576, 857, 915, 916, 1010, 1097, 1539
 (licitus) licitis 1185
 lima 228, 256
 lingua 1314; linguam 908; lingue 907; linguarum 1401
 (littera) literam 764, 997, 1391, 1541; literarum 499-500; litteras 6; literas 45
 literatura 20
 literatus 133
 (livor) liuore 254, 1376
 (loco) locauit 1452; locabit 1467
 (locus) loca 457, 991; locis 376
 locutio 681, 697; locutionis 705; locutione 697, 883
 (logicalis) logicalibus 897
 longe 1191, 1483
 longitudo 405
 (loquacitas) loquacitatem 109
 loquela 1184; loquela 1087
 (loquor) loquitur 272, 278, 542, 569, 628, 784, 888, 1355, 1360, 1541; locuntur 366, 375, 893; loquebatur 998; loqui 290; loquatur 96, 279; loquantur 120, 226; loqueretur 997-998; loquens 1522, 1554; locutus 67, 193, 562, 1130
 (luceo) lucens 1427
 lucerna 1426; lucernis 570
 lucide 856; lucidius 855
 (lucrum) luci 1568
 Luchas 357; Lucham 30, 1350
 (lugeo) lugentes 202
 lumen 491 lumine 256; lumini 289
 (luna) lune 458
 (lupus) lupi 1276
 (lupinus) lupina 1347
 lutum 964
 lux 776, 967; lucis 425, 593, 1358; luce 1427
 (luxus) luxum 1007
 luxuria 1579; luxurie 1012, 1578; luxurias 1497
- Magdalena 1109; Magdalenam 1104
 (magicus) magice 1100
 magis 405, 560, 1205, 1251, 1415, 1416, 1519, 1559
 magister 10, 1075, 1244; magistri 1242, 1243, 1495; magistrum 4, 389
 magisterium 1244-1245
 magistralis 265, 293, 817, 826; magistrali 11, 1075
 magnates 1202; magnatum 1242

- (magnifico) magnificent 1237; magnificare 1209, 1221
 (magnitudo) magnitudinem 1345
 (magnus) magna 987, 1208, 1217; magni 1097; magnum 639, 1358-1359; magnos 132; magnis 1207
 Magus 1470
 (maior) maioris 1579; maiori 355; maiorem 81, 691, 1152; maiores 68, 356; maioribus 143
 maius 644, 1278;
 male 1467
 (maledico) maledicendum 834
 (malus) malum 1098; mali 624; malo 1363, 1409; malos 1467
 malicia 293, 950, 1324, 1372, 1407, 1444, 1492, 1553; malicie 311, 1008, 1405-1406; maliciam 311, 1549
 (maligno) malignatur 870, 891
 malignus 1341; maligno 423, 1470; malignos 1038
 (malivolus) maliuolam 36
 Mambres 1564
 (mandatum) mandato 259; mandata 261, 748
 (manduco) manducabant 1062
 mane 657, 660
 (maneo) manet 1491; manentes 1491
 (manifesto) manifestetis 685, 692; manifestare 672; manifestari 1397; manifestandum 437; manifestandam 756
 manifeste 1438
 manifestus 1227; manifesta 1531; manifestum 426-427; manifestam 1046
 (mansuetus) mansueti 1173
 (mansuetudo) mansuetudine 1295
 (manuduco) manuducere 92
 manus 1028, 1505; manibus 245, 1062, 1340;
 (Marchus) Marchvm 656
 mare 1256; mari 973
 (margarita) margaritas 778
 masculus 1159
 materia 223, 271, 278, 412, 619-620, 622, 656; materie 428; materiam 213, 280, 796, 1035, 1153
 (materialis) materialem 1224; materialibus 1188
 (Matthaeus) Matheus 356, 789, 924; Mathei 25, 498, 601, 930, 1118, 1428, 1542; Mathei 330, 855, 990, 1487;
 Mattheo 522; Matheo 14, 1523; Matheum 1417, 1445, 1450
 (mater) matris 50; matri 1281
 (maxilla) maxillas 485, 1403
 maxime 146, 150, 164, 247, 341, 352, 535, 589, 672, 923, 1349, 1367
 maximus 484; maximi 411, 579, 1176; maximo 969
 (medicus) medici 820, 821; medicum 802, 803, 808; medicos 807
 medicina 793; medicinam 802
 (medietas) medietate 397
 (medito) meditaberis 124-125; meditaberis 127; meditando 1183
 meditatio 260; meditationum 1030
 (medius) media 657, 660; medio 605, 781, 1452; medium 462;
 (melior) meliores 1586
 melius 1284, 1287, 1288
 (membrum) membra 814, 1175, 1176; membrorum 562; membris 815, 819; memoria 1509
 mendacium 275, 672; mendacio 1169; mendaciis 1384
 mendax 275; mendaces 651, 1495
 mens 1060, 1508; mentis 487, 549, 569, 1065, 1076; menti 116; mentem 178, 1509, 1511
 (mensa) mensas 1340
 mensura 953; mensuram 644, 825, 1016
 menta 1082; mentam 1077
 (mentio) mentionem 536-537, 1038
 (merces) mercede 834; mercedem 1225
 (meretrix) meretrices 1429; meretrices 1431
 meritum 336
 (Messias) Messiam 1461
 (metuo) metuunt 1442
 (meus) mea 260; meum 1458; meam 992; meos 258;
 (milito) militans 960; militantis 513, 955; militanti 491
 miluus 273
 millenarium 480, millenarii 444, 463; millenario 474; millenaria 446
 minimus 1178; minimum 1111; minima 499
 (mina) minis 1410
 minister 433; ministri 1359; ministris 798; ministros 216
 ministerium 144, 217, 815

- (minor) *minori* 355; *minorem* 399; *minores* 38; *minoribus* 328
minus 214, 331, 392, 501, 644, 660, 779, 811, 856, 864
mirabile 46
(miraculum) miracula 730, 737, 739, 752, 760; *miraculorum* 746; *miraculis* 718, 725-726, 763
(miror) mirari 10, 913;
mirum 239, 349, 1357
misericordia 1592; *misericordiam* 1079
(miser) miseris 962
(mitto) misistis 1425; *misit* 457, 1454, 1456;
(missa) missarum 1326; *missis* 627
mitto 1446; *mittuntur* 1545-1546; *mittebantur* 724; *mittetur* 1137; *mittens* 695; *missi* 1418
mysterium 712; *mysterii* 812; *mysterio* 501
mistici 954
(modernus) moderni 54; *modernis* 1514
(modestia) modestiam 207; *modestiam* 1184
(modicus) modicum 389; *modici* 557, 1064; *modice* 1396; *modicis* 1201
(modus) modum 69, 182, 439, 688; *modo* 149, 153, 504, 607, 1147, 1269, 1535; *modis* 309; *modos* 1268
(momentum) momento 459; *momenta* 635; *momentis* 662
(monachus) monachum 1028; *monachis* 1026
(monasterium) monasterio 1586-1587, 1587
(moneo) monet 118
(monstro) monstraui 1338
(monumentum) monumenta 1187
moraliter 1299
(mordeo) mordent 141, 196, 207; *morde-re* 44
morose 613
mors 1028; *mortem* 727-728, 960, 1463; *morte* 257
morsus 177; *morsibus* 171
mortalis 954; *mortales* 1180; *mortalibus* 1179
(mortuus) mortuorum 934
(mos) more 885; *moris* 1382; *morum* 743; *moribus* 1154, 1183
motium 300, 419, 432; *motiuis* 296
motus 197, 457
(moveo) movere 1116-1117; *moueri* 617; *moueamini* 611, 612; *mouendo* 196; *moti* 266
mox 1316
(Moyses) Moysi 738, 1113, 1564
(muliercula) mulierculas 1562
multiplex 345
(multiplico) multiplicare 122
multipliciter 689
multitudo 1536, 1541; *multitudinis* 299; *multitudinem* 1521; *multitudine* 1527
(multus) multa 290, 1295; *multo* 38, 213, 392, 501, 1013; *multi* 845, 1249, 1496, 1523, 1542; *multorum* 222, 1525; *multos* 1523-1524, 1526; *multas* 1056, 1268, 1544; *multis* 20, 332, 431
(mundanus) mundane 75; *mundanis* 1036
(mundo) mundatus 1005; *mundatam* 993; *mundatis* 1092
mundicia 1154
(mundus) munda 1094; *mundum* 1095; *mundi* 78, 143, 374, 378, 403, 445, 449, 484, 660; *mundo* 194
(munio) muniri 1573
munus 1281; *munera* 1345
murus 1022; *muro* 1021; *muros* 74
(muto) mutatis 670
Nachor 74
nam 10, 103, 184, 193, 195, 212, 221, 245, 255, 296, 305, 325, 404, 532, 565, 578, 583, 619, 677, 736, 782, 807, 821, 829, 903, 1003, 1019, 1065, 1070, 1145, 1159, 1162, 1170, 1195, 1260, 1271, 1278, 1293, 1330, 1334, 1342, 1364, 1371, 1379, 1406, 1502, 1531, 1545, 1576
namque 58, 1376
narrare 1401
(nascor) nascuntur 1147-1148, 1153; *natus* 875
(nativitas) natiuitatem 359, 462
(naturalis) naturalem 1304; *naturali* 401; *naturalibus* 295, 408; *naturalium* 404
naturalis 296, 302
naturaliter 303
nature 1146
ne 18, 1133, 1308, 1480
Nebuchodonosor 1298
nec 32, 49, 91, 92, 147, 198, 232, 239, 256, 232, 239, 256, 317, 328, 331, 367, 382, 385, 391, 393, 398, 420, 425, 436,

- 497, 544, 556, 585, 616, 618, 660, 676, 723, 732, 739, 753, 755, 757, 779, 811, 856, 864, 913, 915, 1059, 1060, 1107, 1243, 1269, 1287, 1357, 1375, 1392, 1411, 1431, 1441, 1485, 1487, 1506, 1514
- (necessarius) necessaria 1519-1520; necessarium 544-545, 754, 755, 1271, 1515, 1570; necessariam 1442
- necesse 507-508
- necessitas 1551; necessitatem 272, 803; necessitate 1294; necessitatis 214, 886, 1285;
- (nego) negat 869; negant 867; negabunt 1496; negare 148, 489; negatur 750; negantur 820
- (negatio) negationis 869
- (negligo) negligenter 1140
- (negotiare) negociabuntur 1498
- (negotium) negociorum 1204-1205
- nemo 9, 16; nemini 216, 574
- (nequam) nequior 1577; nequiores 915, 994, 1009, 1017, 1500; nequiora 1582
- nequaquam 777
- neque 235, 238, 241, 394, 616, 617, 784, 893, 1108
- (nequeo) nequit 566, 1019; nequeunt 297; nequeat 890
- nequicia 285, 352, 871, 896, 920, 930, 1312; nequicie 368; nequiciam 325; nequiciis 561
- (nescio) nescit 1320; nescitis 656; nescierunt 240-241; nesciens 1068
- nichil 61, 110, 406, 481, 496, 535, 548, 569, 688, 706, 887, 905, 1032, 1034, 1049, 1306, 1317
- nichilominus 642, 667, 1462-1463, 1538
- nichilvm 194
- Nichodemus 11; Nichodemo 1072
- nimis 831, 1028, 1065, 1110, 1381, 1520
- nisi 62, 187, 305, 327, 392, 410, 420, 446, 473, 489, 537, 634, 718, 829, 852, 1028, 1125, 1333, 1346
- nituntur 71, 141; nitebantur 1378
- (nobilis) nobiles 965, 1171; nobilior 1179; nobiliores 1155
- (nobilito) nobilitari 1172
- (nobilitas) nobilitatem 1164, 1178; nobilitate 1144
- Noe 847, 850, 858
- (nolo) nolunt 1116; nolui 1420; noluit 1071; nolui 1427; noluerunt 284, 910; nolite 620, 621, 1114, 1235, 1476, 1477
- nomen 530, 1539; nomini 529; nomine 535-536, 1543, 1543-1544, 1544, 1549 (nomino) nominavit 563; nominemur 1168
- non 11, 26, 28, 36, 41, 43, 46, 65, 77, 86, 104, 108, 105, 116, 126, 136, 149, 159, 161, 169, 171, 177, 179, 185, 191, 202, 211, 212, 217, 220, 227, 229, 231, 234, 239, 242, 253, 283, 290, 294, 302, 303, 305, 311, 313, 316, 323, 328, 332, 333, 336, 349, 350, 352, 355, 366, 371, 381, 390, 391, 397, 405, 408, 410, 423, 424, 429, 410, 423, 424, 429, 435, 442, 444, 445, 453, 463, 464, 468, 470, 472, 476, 477, 480, 481, 485, 499, 500, 527, 534, 538, 547, 558, 560, 567, 578, 591, 592, 596, 597, 606, 609, 611, 617, 626, 629, 643, 659, 662, 682, 693, 698, 702, 705, 714, 715, 720, 722, 725, 731, 736, 738, 739, 745, 751, 753, 754, 760, 761, 782, 794, 800, 807, 823, 825, 831, 850, 868, 872, 879, 880, 888, 892, 895, 897, 901, 915, 920, 921, 952, 988, 991, 997, 998, 1028, 1058, 1061, 1062, 1067, 1070, 1073, 1079, 1084, 1111, 1115, 1126, 1127, 1136, 1174, 1183, 1185, 1189, 1244, 1248, 1250, 1269, 1289, 1330, 1332, 1334, 1358, 1361, 1375, 1376, 1410, 1430, 1435, 1463, 1476, 1489, 1492, 1504, 1511, 1527, 1529, 1438, 1557, 1560
- nondum 21-22, 349
- nonne 61, 163, 819, 1543
- nonnisi 858-859
- norma 905
- nos 274, 474, 1218, 1517; nobis 274, 875, 915, 916, 1167, 1168; nobiscum 274; nosmetipsos 918
- (nosco) noscitis 1493; noui 34, 1545; nouit 578; nouistis 280; nouerat 464; nouerunt 352; noscentur 136; noscere 574, 884; nosse 872, 883; notum 782
- noster 308; nostrum 217; nostro 1210; nostris 1289
- nota 699, 703, 707; notam 208
- notabilis 1209-1210; notabilibus 249
- notabiliter 39, 582, 610, 996, 1138, 1538
- (noto) notatur 1002
- noticia 327, 372, 448, 451, 633, 772, 1520; notitia 586; noticiam 508, 585, 598, 1588; notitiam 9

- (notifico) notificauit 1404; notificans 7
(notorius) notorius 139
(novitius) nouicium 1257
nouissime 1457
(novitas) nouitatem 762
(novus) nouum 540; nouos 1267; novissi-
ma 640, 995, 1014; nouissimis 1555
(nox) noctis 660; nocte 657, 660, 664;
noctibus 127
(nudo) nudatum 159
nudus 1024
nullatenus 1591
nullus 186, 361, 489, 542, 757, 852, 944;
nulla 175, 233, 277, 652, 681, 733;
nullius 681, 898, 1064, 1161, 1396;
nulli 579, 717, 1295, 1586, 1587;
nullam 869; nullum 279, 369, 698;
nullo 152, 504, 607, 867, 1411; nullos
1277
(numeralis) numerali 439
numerus 453, 779, 843-844; numeri 516,
672, 680; numerum 519, 521; numero-
rum 772; numeris 766, 768, 770
(nummularius) numulariorum 1340
nunc 332, 704, 1437, 1472, 1490, 1534
(nuntiatio) nunciationem 725
(nuntio) nunciatis 865; nunciantes 853;
nunciatum 852
nuncius 363, 744; nunciis 1223
(nuncupo) nuncupantur 1391
nunquam 24, 197, 438, 903, 1545, 1563
nunquid 67, 135, 192, 215, 804
nusquam 199, 203, 536, 633, 643
- (obedio) obediunt 984; obedientes 1557
(obeo) obeunt 1148
(obfirmo) obfirmantur 1409; obfirmatos
1491
(obicio) obicit 577; obiciunt 323, 475-
476, 638, 686, 793; obici 312; obicere
572; obiciente 325; obicientes 735;
obicientium 589, 677; obiectum 377
obiectio 407; obiectiones 188, 249, 250,
571, 764
(oblatio) oblacionibus 1289
(obligo) obligat 884, 1157
(obliuio) obliuione 1085-1086
(obscurus) obscuratur 295; obscurantur 17-
18
(obsequium) obsequium 1510; obsequio
1084
(obsequiosus) obsequiosos 1200
- (obseruo) obseruabant 1054; obseruando
1184
obseruantia 927; obseruantie 1054-1055;
obseruantias 1547; obseruantiiis 1082-
1083
obstaculum 17, 35
(obsto) obstante 283, 1463; obstantibus
42
(obstinate) obstinacius 300
obstinatio 1405; obstinationis 1044
(obtenebro) obtenebrer 1395; obtenebran-
tur 1106
(obtenebratio) obtenebrationem 1068
(obturo) obturantis 837
(obvio) obuiant 351
(occasio) occasionem 1035
(occido) occidis 1418; occideris 1447;
occiderunt 1436, 1465
occulte 192
occulto 194; occultat 1070, 1123; occul-
tantur 792; occultentur 8
(occupo) occupant 1511; occupari 104,
1515
(occupatio) occupationes 7, 1031
occurrit 564
ociositas 1002, 1018; ociositatem 1302,
1501
(otiosus) ociosa 503; ociosum 497, 887
(otium) ocium 1004, 1023, 1025, 1027;
ocii 1513; ocio 1030
(octavus) octavo 417
octo 859
(oculus) oculi 13, 18; oculos 239, 1479;
oculis 487, 1480, 1530
(odio) odiebant 1415
odium 35, 1379; odii 1088; odio 254
(offensio) offensionem 217; offensione 218
(offero) offertur 1290; offerre 1284
officium 941; officii 1086; officiorum
1198
olim 1422
(omitto) omittunt 1030, 1083; omittere
1080
omnino 684-685, 774, 1262;
omnis 30, 112, 140, 267, 320, 624, 729,
904, 1136, 1402; omne 365, 509, 741,
1414; omnem 205, 809; omni 64, 185,
248, 934, 935, 1261; omnes 145, 260,
275, 318, 373, 593, 910, 1024, 1056;
omnia 63, 327, 499, 621, 707, 771,
1069, 1113, 1215, 1516; omnium 1026,

- 1069; omnibus 208, 256, 364, 769, 1149, 1494, 1583
 (operor) operamini 1551; operantur 229, 1330; operari 228; operandi 752; operando 1220; operatus 275
 (operarius) operarii 1356
 (operatio) operationi 409; operationem 817;
 opinio 940
 oportet 86, 1569; oportuit 1079; oporteat 22, 87
 (oppono) opponunt 300; opponerent 290; oppositum 167, 309, 324, 337, 342, 555, 1296; opposita 427
 (opprimo) opprimitur 1294-1295; oppressis 1293
 opprobrium 236-237, 797-798; opprobria 727
 (opto) optatum 1313, 1344
 optime 687
 opus 245, 780, 783, 784; operis 785; opere 301, 482, 576, 641, 648, 673, 713, 1530; opera 56, 1114, 1218; operum 1098; operibus 1141
 (oratio) orationis 1211; orationem 1512; orationibus 1238
 (oro) oratis 1235; orabitur 1591; orare 1236; orando 1184;
 (orbis) orbi 362, 1401
 (ordino) ordinavit 881; ordinatur 753; ordinantes 1332
 (ordinarius) ordinarias 642
 (ordo) ordinem 420; ordine 1257
 (organum) organis 1187
 (origo) origine 1139-1140
 (orno) ornando 1186; ornatus 1004; ornata 993, 1003
 (Orosius) Orosii 466
 (orphanus) orphanos 988
 (os) ore 125, 795, 1389
 (os) ossibus 933
 (ostendo) ostendit 231, 1553; ostendunt 220, 565; ostendere 613, 651, 1200; ostendat 539, 627, 884; ostendant 113; ostenditur 301; ostendens 870; ostensum 445; ostendendi 1036; ostendendam 415; ostendendum 404
 (ostensio) ostensionem 436
 (ostento) ostentavit 1224
 (ovinus) ouina 1346
 (ovis) ouium 1275
 patientia 1295; patientiam 858
 paganus 832
 pagina 720; pagine 1573
 palam 193, 278, 279, 654, 1076, 1417
 (palpo) palpare 1034; palpanti 1032
 (pallio) palliare 1346; palliari 1343
 palliate 1042
 pallium 1287
 (par) pari 520
 parabola 989
 (parapsis) parapsidis 1093, 1094
 parentela 1143
 (parens) parentes 1285; parentibus 1557
 (Parisiensis) Parisienses 289
 Parisius 281
 (pars) partem 81; parte 17, 183, 195, 248, 326, 427, 428, 430, 433, 1096
 particularis 423
 partim 414-415, 451, 641
 (partus) partum 359
 parum 1050
 (paruus) parua 1538; paruum 638; parui 40; paruos 38
 parvulus 875; paruuli 1391; paruulorum 134; paruulis 14, 312, 319-320, 1221
 (passio) passionis 1508
 Passu 282
 pastor 723; pastoribus 359
 (patefacio) patefacta 285; patefacti 318
 patenter 564, 596, 1529, 1553;
 Pater 585, 1119, 1398;
 paterfamilias 1450
 patet 105, 171, 182, 226, 302, 314, 329, 348, 364, 366, 396, 400, 462, 468, 475, 542, 583, 629, 666, 667, 673, 785, 855, 866, 882, 1000, 1106, 1147, 1540, 1570, 1574; patebit 505, 848; pateant 186; patens 192
 (patior) patitur 198; patietur 960; patiens 1319;
 patientes 1173; passus 176, 954, 955, 958; passa 957
 (pater) Patri 1281, 1288; Patrem 801, 1133; patres 1435; patrum 1322; patribus 1140, 1182, 1462
 (paucus) pauca 1537, 1538; pauci 839, 845; paucos 1277; pauciores 840; paucissimi 861, 863
 paulo 345, 982, 1243
 Paulus 363; Paulo 1471; Paulum 394
 (pax) pace 1557
 peccata 1546

- (peccator) peccatores 1129
 peccatum 113, 114, 696, 1486, 1490; peccati 696; peccato 696; peccatorum 1413; peccatis 1562
 (peccunia) peccuniam 1269
 pectus 117
 (pedites) peditibus 899
 peiora 1015
 (peior) peiora 995, 1015
 pelagus 1025
 (pellis) pelle 1346
 (pello) pellantur 156
 (pendo) penderet 1349; pendentibus 150
 (penetro) penetrant 61
 (penitentia) penitentie 1141; penitencie 1133; penitenciam 1108, 1431; penitentiam 1422-1423
 penitus 20-21, 176, 503, 540, 1060
 per 6, 13, 17, 29, 50, 73, 75, 77, 78, 113, 120, 128, 132, 139, 141, 144, 145, 169, 171, 209, 215, 232, 266, 267, 301, 302, 307, 319, 322, 327, 342, 366, 372, 373, 374, 381, 393, 394, 398, 404, 420, 439, 448, 451, 453, 456, 457, 466, 473, 482, 483, 488, 505, 506, 519, 521, 541, 547, 564, 567, 574, 575, 578, 581, 583, 585, 586, 589, 614, 616, 617, 625, 635, 638, 640, 644, 652, 654, 656, 666, 672, 686, 695, 717, 721, 723, 739, 763, 773, 791, 804, 809, 814, 819, 822, 824, 849, 859, 917, 950, 964, 966, 982, 986, 991, 1004, 1010, 1019, 1023, 1029, 1056, 1084, 1108, 1124, 1142, 1163, 1205, 1216, 1264, 1268, 1298, 1302, 1305, 1317, 1342, 1350, 1361, 1393, 1396, 1408, 1417, 1420, 1425, 1441, 1445, 1475, 1497, 1500, 1526, 1540, 1574, 1578
 (percipio) percipere 297, 791; percipitur 1312; percipiatur 1308; percipiendam 550, 1016
 (percutio) percutiens 1314
 (perdo) perdidit 1224; perdam 268; perdet 1467;
 (perditio) perditionis 1495-1496
 (perduco) perducet 1404; perducant 1501-1502
 peregre 1453
 (peregrino) peregrinantium 59, 494-495
 (perificio) perfecisti 1389
 perfectio 140; perfectionis 199, 906, 1277-1278, 1306; perfectionem 205
 (perfectus) perfectior 1308; perfectus 1097
 (perfidia) perfidie 1045
 (perhibeo) perhibuit 1426
 (periculosus) periculosa 1555
 periculum 1349
 (peritus) periti 1461
 (perlego) perlegerunt 476; perlegerint 170, 174
 (permaneo) permanent 1058
 (permitto) permittunt 7; permittebat 1105
 (peropto) peroptant 1367-1368
 (perpendo) perpendit 1313; perpendere 828
 (perpetuo) perpetuare 190
 (perscruto) perscrutandis 83
 (persequor) persequuntur 1395; persequimini 1448; persecuti 1435; persequentis 1045
 persecutio 166-167; persecutionis 533, 646; persecutionem 956, 956, 958, 960; persecuciones 954; persecutionibus 953
 persona 1444; persone 830; personas 1366; personis 1270
 personaliter 133
 (perspicio) perspicunt 1366
 (persuadeo) persuadere 617-618
 (persuasibilis) persuasibilibus 65-66
 (persuasio) persuasione 1411;
 (pertineo) pertinet 205, 1091; pertinentes 8; pertinentes 1055
 (pertracto) pertractando 94
 (pertranseo) pertransibunt 344
 (perturbatio) perturbatione 1323
 (pervenio) peruenirent 1519; peruenientes 1563-1564
 (perversitas) peruersitatis 1008; peruersitate 285-286, 368, 1449; peruersitatibus 2, 1593
 (perverto) peruertendo 178; peruertentes 365
 pessime 996
 (peto) petunt 1285; petiuimus 189
 Petrus 478, 856, 1494; Petro 1471
 phares 925
 phariseus 925, 1104; pharisee 1094; pharisei 31, 926, 932, 1052, 1061, 1077, 1092, 1092, 1099, 1113, 1129, 1252, 1255, 1354, 1374, 1376, 1461; phariseorum 962, 1126, 1351, 1444; phariseos

- 922, 928, 1250, 1385, 1415; phariseis 958, 1400, 1487
 philacteria 1237
 (Philippensis) Philippenses 704
 (philosophia) philosophia 74; filosofiam 114;
 filosofice 71
 (philosophari) philosophantes 314
 philosophicus 275-276; filosoficas 109-110; filosoficis 70, 82, 153
 (philosophus) philosophi 314; filosofi 1025, 1226; filosoforum 135; philosophos 1180
 (pietas) pietatis 69, 76, 94, 160, 1287, 1515, 1560; pietatem 108, 938; pietate 1291
 (pingo) picti 929;
 (pietantia) pitantias 1332
 (pius) pio 262; pie 155, 1572; pii 1174
 (placeo) placendo 1264
 (placidus) placidos 1200
 (placeo) placuit 77
 (planeta) planetarum 457-458
 (plango) plangendi 910
 (planto) plantauit 1451
 (platea) platearum 1236; plateis 1402
 (platonius) platonica 306
 (Plato) Platonis 306
 (plebs) plebis 798; plebi 1284
 (plecto) plectentes 90
 (plenus) plena 933; plenissime 57, 1298-1299
 plene 1572
 pleni 352, 935, 940, 981, 1093
 plenitudo 1008; plenitudine 937
 plura 360
 (pluralitas) pluralitatem 1526
 plus 86, 102, 167, 446, 1126, 1152, 1366, 1414; plures 1456; plura 360; plurimum 1329; plurimi 344; plurimos 1370
 plusquam 386
 (pondero) ponderent 135; ponderans 134; ponderata 848
 (pondus) ponderis 557, 1064; pondere 568, 1540
 (poëta) poëtarum 690
 (pono) ponet 900; ponunt 17; ponere 885; posuit 493, 899, 900; ponitur 700, 703, 707, 710, 872, 875, 883, 894, 895; ponuntur 415; ponatur 678; posuisset 391; posita 676, 1135; positus 570
 (pontifex) pontifices 941
 popularis 940; popularem 1101; populari 926
 populus 30, 732; populi 33, 938, 944, 1052, 1054, 1349, 1479; populo 131, 729, 833, 834, 926, 974, 1253, 1475; populum 724, 721-722, 1274
 (porcus) porcis 778
 positio 442, 470; positionis 442; positioni 470; positionem 469, 473
 possessor 549
 possibilis 146, 147, 160-161, 283; possibile 165, 869;
 (posideo) possidebantur 1464
 possum 426; potest 16, 92, 186, 327, 405, 423, 586, 702, 705, 1070, 1164, 1278, 1506; possumus 481, 1400; possunt 11, 104, 122, 148, 303, 689, 868, 1021; poterat 1073; poterit 234, 312, 483; potuerunt 249; possis 263; possit 371, 398, 440, 706, 734; possitis 250; possint 177, 185, 1262, 1268; posset 379; possent 317, 504; potens 1134; potentes 965, 1253;
 post 345, 462, 983, 1243, 1550
 postea 1012, 1432
 (posterus) posteros 83; posteriora 444
 postmodum 285
 potenter 1364
 (potentia) potentie 974
 (potestas) potestate 1323
 Potestis 101, 310, 319, 651, 671, 828, 835, 1193, 1246;
 potius 563, 1100, 1331, 1493
 potus 1087
 (pravus) prauas 1088; prauis 1370, 1575; prauos 1468
 (pravitas) prauitatis 565
 pre 245, 486, 968, 1142, 1157, 1372
 (preallegatus) preallegate 854
 (prebeo) prebent 291; prebuit 198; prebuerunt 1155
 (precaveo) precaendam 1273-1274
 (praecedo) praecedit 706; praecedet 603; praecedent 1429; praecedenti 399; praecedentes 380; praecedentibus 222, 225, 1406
 (praecello) precellat 1180
 (praecedo) precesserunt 333

- (precipito) precipitat 84; precipitant 1001; precipitans 1326;
 (praecipuus) praecipua 1301; praecipuas 1240
 (praecido) precisam 598
 precise 1290
 (praecognosco) praecognouerunt 518; praecognoscetur 520; praecognoscenda 534; praecognoscendo 524, 532
 (praecursor) praecursoribus 963
 (praedestino) praedestinavit 701
 (praedico) predicare 1284; predicando 1219
 (praedicatio) predicationis 78; predicationis 157-158
 (praedicator) predicatorum 942; predicatoribus 384
 (praedico) predicat 1524, 1527, 1554; predixit 419, 421; predixerunt 288; predicti 220, 564, 709, 835, 1128-1129; predictae 152, 764; predicta 338, 750, 883, 1178, 1332, 1511, 1536, 1550; predictum 167; predictam 403, 494; predictorum 1580; predictis 570, 738, 839-340, 901, 1193;
 (praefero) preferri 1197
 (praefiguro) praefiguravit 954; praefinitum 346, 348-349
 prelationes 1240
 (praelatio) prelationis 1194; prelationes 1240; prelationum 1198
 (praelatus) prelatos 1202, 1566
 (praelium) prelia 181
 (praelibatum) prelibatam 1550
 (praenosco) praenoscent 597, 599; praenoscendi 271; praenosceret 598; praenosceretur 581; praenosci 504
 (praenuntio) praenunciat 25, 537; praenunciauit 515, 516, 526-527; praenunciate 761; praenunciasset 531; praenunciatur 509, 510, 521; praenunciari 440; praenunciato 508-509; praenunciatum 519;
 (praenuntiatio) praenunciatio 502, 507; praenunciationis 529
 (praeparatio) praeparationem 951
 (praepositio) praepositionem 671, 951;
 (praepotium) praepotium 1160
 (praerogativa) praerogativas 1198
 (praescio) praesciuit 701
 (praesens) praesens 874, 877
 (praesento) praesentavi 144; praesenti 873, 885, 1590; praesentibus 997; praesentate 184
 (praesum) praesint 1198
 praesumptio 1145
 (praesumptio) praesumptio 19, 1145; praesumptionis 1039, 1096, 1138-1139, 1181; praesumptionem 1122; praesumptione 42, 1130, 1193
 praesumptuosus 1260; praesumptuosi 1106-1107, 1169; praesumptuosos 1127-1128
 (praetendo) praetendit 1309, 1311; praetendendo 1265
 praeter 1510;
 Praeterea 85, 112, 209, 485, 546, 559;
 (praetereo) praeterebit 499; praetereat 280; praetereat 350; praetereat 349; praetereat 873, 876, 885
 (praetextus) praetextu 1089
 (praevaticatio) praevaticatio 1531
 (praevaticator) praevaticatorem 1532, 1533
 (praevideo) praevidebunt 597
 (primitivus) primitiva 956
 primus 939, 1047, 1471; prima 330, 416, 590, 620, 661, 705, 747, 1166, 1399; prime 856; primum 19, 244-245, 326, 884, 1001-1002; primo 57, 60, 140, 183, 335, 448, 483, 502, 542, 576, 641, 648, 652, 673, 685, 713, 801, 843, 1017, 1146, 1399, 1500, 1503, 1504, 1506, 1566, 1582; primam 983, 1538; primi 450, 518; primis 397; primos 1239; primas 1239; primis 397
 (princeps) principes 1202; principum 1241; principibus 957, 1249, 1253
 principalis 410, 436; principales 318;
 principaliter 770, 1001, 1330-1331
 (principatus) principatu 956
 principium 512, 514; principio 396-397, 664; principia 241, 487, 513, 771; principiorum 405; principii 408, 570;
 (prior) prioribus 995, 1015, 1456
 Priscianus 687, 690
 (privo) priuat 294; privato 120
 prius 586, 1094, 1579
 priusquam 509
 pro 190, 262, 265, 427, 464, 478, 524, 531, 533, 534, 544, 554, 674, 675, 699, 703, 707, 710, 767, 873, 875, 876, 877, 883, 885, 891, 895, 899, 909, 946, 961, 998, 1224, 1292, 1338, 1525, 1591, 1592

- (probabilis) probabile 866, 869
 (probabilitas) probabilitatis 439; probabilitatem 870
 (probo) probat 52, 1165; probet 718; probare 317, 319, 381, 402, 868; probari 622
 (problema) problemata 122
 (procedo) procedit 180; procedit 794-795, 937, 1283; processerit 425; procedendo 257
 (processus) processu 1302, 1312; processum 154
 procul 156, 1191, 1547
 proculdubio 228, 255
 (procuro) procurant 1196-1197
 (procuratio) procuraciones 1331-1332
 (proditor) proditores 1437, 1558
 Profane 764
 (proficio) profecerunt 1587; proficere 38-39;
 profectus 1453
 (profero) protulerit 566
 (profunditas) profunditatem 685
 profundum 1413; profundius 562
 progenies 1131
 (prohibeo) prohibeat 172-173; prohibeisset 612; prohibitum 777, 916
 (proicio) proiecerunt 277
 proinde 552, 626, 758, 930, 1058, 1190, 1254, 1261, 1382
 (prolatio) prolationis 528
 (prolator) prolatoris 191-192
 (proles) prolem 1387
 (prolixus) prolixis 1238
 (promereor) promerentur 1485
 promissio 786
 (promitto) promittit 321; promittendo 1265; promissum 1462; promissis 1411
 (promoveo) promoueat 254
 (pronuntio) pronunciabant 1436; pronuntiatum 142-143
 prope 394, 869
 (prophano) prophanari 73; prophanandum 1547
 prophanus 833
 propheta 514, 526, 530, 747, 1106; prophete 530, 723, 1523; prophetarum 561, 720, 1435; prophetas 1418, 1446-1447; prophetis 737, 1275
 (propheta) prophetauit 362, 1494; prophetauerat 1388, 1543
 propheta 362-363, 669, 1570; prophetie 751, 755, 760; prophetias 621, 831; prophetiis 731
 (propinquitas) propinquitatem 851, 865
 (propono) proponit 744; proponeret 1074; proposuerit 664; proposita 278; proposito 139, 341, 846; propositum 182, 406, 666-667, 715, 1574-1575; propositam 762;
 proprie 299, 655
 (proprius) propria 16, 1058, 1059; proprium 1379; propriam 1215, 1272; proprio 650, 670, 1210; propriis 758, 1197, 1340; propriissime 636
 propter 64, 211, 213, 271, 310, 528, 582, 716, 737, 803, 829, 940, 941, 1047, 1063, 1065, 1068, 1122, 1249, 1295, 1390, 1517, 1520, 1549, 1571
 propterea 240, 244, 610, 1024, 1061, 1148, 1273, 1318, 1412, 1585
 (proselitus) proselitum 1256
 (prosequor) prosequatur 491-492; prosequendi 905
 (prospero) prosperetur 234
 (prosum) prosunt 110; prodest 41; proderit 167, 1282
 (protervus) protervus 1559
 (protesto) protestando 686
 (proveho) prouecti 1393
 (provenio) prouenire 424
 proverbium 278; Prouerbiis 1371, 1413
 (provincia) prouinciarum 248; prouincias 145
 (prouoco) prouocent 209
 prout 339, 474, 1388, 1449, 1518;
 (proximus) proximi 35, 88, 201; proximo 212-213; proximum 93, 209; proximorum 253; proximos 915
 prudentia 238-239, 1123; prudentiam 232; prudentiam 268;
 (prudens) prudentem 258-259; prudentium 268; prudentibus 14, 1120-1121
 (psalmus) psalmi 258; psalmis 118-119
 Psalmista 180; Psalmistam 266
 pseudo 3, 109, 628, 792, 861, 902, 914, 919, 951, 987, 1056, 1096, 1199, 1297, 1324, 1356, 1406, 1523, 1572, 1575, 1588, 1593
 Ptholomeus 454
 (publicanus) publicani 30, 1429, 1430;
 (publico) publicare 191; publicata 1228
 (publicus) publico 922

- (puer) pueri 897; pueros 1386
 (pugil) pugilem 1019
 (puluis) puluerem 571
 (pullus) pullos 1419
 (puritas) puritatem 742
 purus 568; pura 1051
 (puto) putaremini 902
- (quadringentesimus) quadringentesimo 461;
 qualis 624; qualem 1167; quales 1499;
 qualibus 1270
 qualitas 511; qualitatem 533; qualitate 646
 (quamplurimus) quamplurimis 376
 quamuis 356, 771, 997, 1333
 quando 85, 272, 307, 338, 505, 604, 656-657, 786, 857, 1234, 1351, 1356, 1386, 1389
 quandocumque 354, 1365-1366
 quandoque 877
 quantulum 389
 (quantus) quanta 677, 919, 1551; quantum 7, 47, 68, 87, 92, 93, 94, 101, 182, 379, 386, 428, 443, 469, 598, 599, 608, 635, 644, 645, 733, 742, 766, 835, 850, 851, 945, 946, 978, 1169, 1197, 1309, 1337; quanto 1152, 1155, 1205, 1414;
 quantumcumque 12, 1073
 quantumlibet 1585
 Quapropter 108, 749, 754, 1037, 1307, 1510
 quartus 1042, 1341; quantum 502; quarto 309, 330, 601, 747, 855
 quasi 122, 583, 964, 1213, 1411, 1477, 1491
 quatuor 446
 -que 426, 1061, 1340
 (quaero) queant 1272
 quemadmodum 116, 142, 188, 647, 1103-1104, 1112
 (quaero) queritis 1247, 1248; quesui 261; querent 1530; querat 1508; querens 991; querentes 176
 (quaestio) quaestiones 89; quaestionibus 98, 117
 questus 1262, 1331, 1345
 qui/quis 79, 159, 164, 733, 747, 762, 823, 1066, 1131; qui 10, 13, 14, 21, 37, 45, 69, 73, 74, 81, 83, 89, 107, 109, 132, 160, 180, 198, 206, 212, 214, 251, 265, 279, 331, 333, 351, 390, 401, 437, 449, 464, 477, 485, 500, 504, 514, 522, 538, 548, 553, 561, 565, 577, 581, 619, 630, 722, 723, 729, 750, 751, 774, 782, 787, 797, 798, 799, 801, 803, 815, 831, 832, 839, 841, 857, 861, 865, 867, 869, 871, 879, 883, 932, 946, 988, 1016, 1019, 1060, 1077, 1082, 1083, 1085, 1092, 1105, 1120, 1128, 1129, 1142, 1153, 1172, 1181, 1190, 1195, 1223, 1235, 1246, 1256, 1275, 1354, 1374, 1378, 1391, 1394, 1403, 1405, 1418, 1426, 1436, 1451, 1467, 1476, 1477, 1495, 1496, 1499, 1500, 1510, 1533, 1545, 1551, 1561, 1562, 1568, 1578, 1587;
 que 6, 8, 22, 24, 51, 52, 64, 100, 110, 127, 129, 161, 173, 227, 290, 291, 305, 346, 414, 421, 477, 488, 500, 525, 546, 609, 624, 739, 744, 748, 791, 794, 893, 932, 947, 989, 1001, 1022, 1034, 1049, 1050, 1064, 1078, 1108, 1123, 1136, 1142, 1184, 1194, 1247, 1266, 1267, 1272, 1305, 1325, 1370, 1418, 1422, 1468, 1553, 1568; quod 7, 16, 17, 23, 25, 32, 37, 38, 40, 61, 62, 64, 68, 77, 79, 88, 97, 99, 112, 118, 121, 131, 139, 143, 149, 152, 157, 165, 166, 169, 171, 174, 180, 192, 197, 200, 203, 210, 215, 222, 226, 232, 233, 235, 238, 252, 258, 281, 282, 284, 287, 289, 300, 303, 304, 307, 310, 311, 312, 313, 317, 319, 323, 326, 328, 329, 335, 338, 340, 347, 348, 353, 355, 364, 371, 373, 377, 379, 381, 382, 384, 386, 393, 394, 398, 400, 404, 410, 417, 424, 427, 431, 435, 438, 443, 456, 458, 462, 468, 471, 475, 478, 481, 490, 493, 496, 498, 502, 509, 512, 514, 518, 520, 526, 527, 533, 538, 541, 542, 548, 549, 551, 554, 563, 565, 566, 569, 572, 573, 577, 579, 582, 584, 585, 590, 591, 597, 599, 602, 604, 606, 613, 616, 618, 621, 623, 625, 627, 629, 632, 633, 638, 642, 643, 649, 652, 655, 658, 663, 669, 678, 681, 684, 686, 689, 692, 694, 699, 706, 712, 716, 719, 720, 729, 731, 732, 735, 741, 744, 746, 751, 754, 762, 767, 784, 786, 793, 795, 809, 813, 814, 818, 822, 824, 839, 842, 843, 945, 846, 848, 854, 857, 860, 862, 863, 864, 868, 870, 871, 874, 883, 886, 890, 891, 892, 893, 897, 901, 902, 907, 914, 925, 936, 944, 952, 967, 982, 983, 986, 998, 1000, 1003, 1008, 1010, 1013, 1014, 1025,

- 1035, 1067, 1072, 1091, 1092, 1094, 1095, 1097, 1121, 1134, 1147, 1151, 1173, 1189, 1193, 1203, 1206, 1207, 1213, 1218, 1252, 1284, 1287, 1290, 1319, 1320, 1321, 1322, 1323, 1325, 1333, 1339, 1349, 1351, 1476, 1397, 1407, 1409, 1429, 1461, 1485, 1487, 1504, 1508, 1510, 1516, 1518, 1525, 1527, 1532, 1533, 1555, 1566, 1574, 1576, 1579, 1581, 1583, 1586, 1589; quid 98, 224, 1050, 1466; cuius 337, 342, 362, 416, 555, 686, 808, 974, 1296, 1301, 1364, 1436; cui 422, 754, 759; qua 19, 20, 102, 262, 283, 556, 773, 847, 979, 980, 1066, 1139, 1245, 1304, 1318, 1372, 1416, 1444, 1527, 1536, 1541; quo 40, 102, 103, 447, 521, 536, 587, 604, 654, 679, 770, 784, 788, 1027, 1106, 1162, 1254, 1287, 1337, 1438, 1472, 1486, 1549; quem 27, 439, 682, 780, 1219, 1224, 1404, 1435, 1462; quam 50, 73, 86, 95, 103, 167, 187, 197, 279, 304, 350, 356, 392, 405, 412, 470, 506, 560, 563, 586, 590, 625, 653, 708, 711, 737, 854, 905, 921, 927, 928, 968, 972, 987, 1013, 1021, 1025, 1048, 1100, 1106, 1122, 1123, 1126, 1140, 1147, 1150, 1157, 1164, 1197, 1226, 1238, 1251, 1258, 1279, 1285, 1288, 1301, 1307, 1308, 1309, 1310, 1327, 1424, 1493, 1508, 1520, 1530, 1553, 1559, 1586, 1587; quarum 91, 652; quorum 115, 327, 466, 490, 884, 1001, 1017, 1039, 1111, 1130, 1203, 1212, 1298, 1470-1471; quibus 55, 148, 240, 296, 348, 390, 399, 487, 526, 553, 580, 658, 724, 739, 769, 853, 881, 891, 893, 936, 940, 961, 966, 1038, 1121, 1138, 1168, 1244, 1252, 1267, 1268, 1270, 1294, 1329, 1335, 1460, 1484, 1489, 1518, 1591; quos 75, 106, 691, 700, 902, 962, 1171, 1217, 1364, 1474, 1497, 1517, 1519; quas 141, 144, 827, 953, 1053, 1367
- quia 150, 152, 232, 239, 259, 260, 261, 294, 311, 313, 316, 320, 335, 340, 345, 366, 407, 419, 424, 428, 442, 448, 453, 481, 527, 529, 535, 552, 564, 588, 637, 643, 706, 715, 748, 803, 832, 910, 941, 942, 984, 1018, 1062, 1063, 1068, 1259, 1277, 1289, 1326, 1380, 1421, 1490, 1504, 1524, 1537, 1539, 1545
- quicquid 205, 493, 939; quicquam 40, 717, 1060
- quicumque 149, 511, 587, 813, 1006, 1166, 128; quodcumque 1281-1282; cuiuscumque 254, 904; quemcumque 1589-1590; quocumque 341, 1263; quecumque 248-249, 419, 621-622, 1113, 1221-1222; quacumque 1294; quoscumque 1209; quibuscumque 370, 1026, 1328
- quidam 288, 901, 1212, 1450; quibusdam 726, 737, 738, 850
- quidem 17, 49, 193, 406, 791-792, 864-865, 874, 934, 938, 965, 1146, 1282, 1390, 1416, 1560
- quilibet 1576; qualibet 304; quodlibet 1580
- quin 32, 49, 234, 543, 783, 1514
- quingenta 446
- quintus 1043, 1363; quinti 463; quinto 498, 661; quantum 512
- quisquam 1506
- quisque 1004, 1150-1151, 1163
- quoad 358, 359
- quomodo 22, 47, 80, 113, 117, 123, 207, 210, 274, 293, 483, 804, 879, 1246, 1401, 1402-1403, 1445, 1501
- quoniam 12, 35, 42, 142, 149, 170, 183, 243, 295, 302, 369, 372, 417, 423, 429, 430, 433, 444, 459, 485, 528, 719, 756, 764, 828, 833, 834, 879, 896, 926, 929, 1006-1007, 1018, 1049, 1053, 1057, 1059, 1070-1071, 1074, 1146, 1177, 1290, 1311, 1446, 1463, 1492, 1528
- quoque 105, 115, 202, 257, 355, 700, 963, 1072, 1085, 1156, 1213, 1221, 1316, 1319-1320, 1424, 1536
- quotiens 1419
- rabi 1242
- (radico)radicata 1343
- radix 458; radicem 1135; radice 790, 1282
- (radius) radii 964; radios 966
- (rancor) rancorem 1314
- (rapax) rapaces 1276
- rapacitas 1347
- (rapio) rapere 595; rapiuntur 1212
- rapina 1093; rapinam 1274
- ratio 235; rationis 227, 228, 645, 745, 1150; rationem 373, 516, 715, 736, 1539; ratione 147, 402, 442, 520, 702,

- 708, 967, 886, 890, 1072, 1199; rationes 190, 881, 1267; rationibus 244;
 rationabiliter 403
 rationalis 1164
 (realitas) realitatem 91
 (res) rebus 1035
 (recedo) recedat 126
 (recipio) receperunt 1225; recipere 796, 1219; recepisse 717
 (recito) recitant 1215; recitando 1218
 (recludo) reclusi 1058
 (recolligo) recolligit 455
 recte 388, 905, 1304
 (rectus) recta 85; rectum 97, 175, 365; rectam 491; rectissima 708
 (redarguo) redarguit 1280, 1373; redarguebat 1076
 (reddo) reddere 890; reddant 1468
 (redemptio) redemptionis 783
 (refecto) reflectant 1216; reflectitur 829
 (refrigesco) refrigescet 1524-1525, 1528
 (rex) regem 1223; reges 722; regum 1151
 (regeneratio) regenerationis 1072
 (regno) regnat 1047, 1364; regnant 240
 Regnum 385, 1120, 1126-1127, 1374; regno 1125, 1429
 regula 24, 632, 904, 927; regulam 73, 199
 (relinquo) relicta 69
 religio 197, 903, 947, 967, 980, 1342; religionis 110, 140, 288, 433-434, 904, 907, 1005, 1011, 1014, 1020, 1050, 1547, 1578; religioni 939, 1055, 1501; religionem 908, 929, 1001, 1006, 1300-1301; religione 1002, 1344;
 (religiosus) religiosum 910; religiosi 901, 914, 1022, 1056, 1129, 1192, 1297, 1406; religioso 1582; religiosorum 3, 919-920, 987, 1572, 1588, 1594; religiosos 902, 1199
 (relinquo) relinquam 988; relinquitur 151; relinquetur 1483
 (relinquo) reliqua 63; reliquisti 1538; reliquistis 1078
 (reluco) relucet 1162
 (remitto) remittit 412, 465, 524, 531, 534, 536, 538; remittebat 554; remisit 550, 551; remisisset 544; remittetur 1488
 (remissio) remissioni 553
 (remise) remissus 1423
 (reparant) reparant 74-75
 (repello) repellere 1019; repellentur 1549
 (reperio) reperi 417
 (repleo) repletur 1260; replentur 1472; replebitur 1013; repleti 1470
 (reprehendo) reprehendens 923
 (reprobo) reprobabo 269; reprobum 294; reproborum 973, 976; reprobos 594; reprobis 1583
 (repugno) repugnant 1439; repugnaret 383
 (repulsa) repulsam 838
 (repulsio) repulsionem 1572
 (reputo) reputat 1380; reputant 1060, 1128, 1130, 1195; reputabant 1065; reputavit 63; reputatur 1162; reputetur 1308
 (reputatio) reputationis 1161
 (requies) requiem 991
 (requiro) requirit 715; requirat 653; requiri 1204
 (res) rei 547, 760; rerum 397
 rescribo 6
 (reservo) reseruatur 777
 (resisto) resistent 1565; resistere 1504, 1506; resistendi 182; resistendum 297, 299
 (respondeo) respondit 1388; respondere 264-265; respondens 522
 (responsio) responsione 412; responsiones 246
 (respuo) respuitis 1478; respuunt 311-312, 867
 (resto) restant 420
 (resisto) restitistis 1434-1435; restiterunt 1564
 (restituo) restituat 1592
 (restringo) restringit 661; restringitis 650
 (retineo) retenta 634
 (reticeo) reticendo 1087
 (retineo) retinent 74; retinens 1317
 retrorsum 270
 (revelo) reuelat 14, 320, 355; reuelasti 1121; reuelare 321, 587; reuelabitur 604; reuelari 341;
 reuelatio 603; reuelationis 580; reuelationi 409, 618; reuelationem 372, 411, 575, 625, 717-718, 721, 724, 725, 730, 773; reuelationibus 154
 (revelo) reuelatus 332; reuelatum 849
 reuera 1584
 (reverentia) reuerentiam 1207, 1216, 1344
 (revertio) reuertar 992
 (revolutio) reuolutione 645-646

- reus 201
 rex 721, 899, 1120, 1148
 Ricardus 1299
 (rideo) ridentes 202
 (ridiculus) ridiculis 206;
 (ridiculosus) ridiculosum 400
 rigide 921, 1433
 (rigor) rigorem 1230
 (risisse) risisse 199
 risus 203
 (roboro) roborare 841
 (rogo) rogamus 610
 (romanus) Romana 285; Romane 144,
 438; Romanos 53, 694, 1165, 1360
 ruditas 677, 896; ruditatem 325
 (rumpo) rumpitur 1317
 rursum 77, 827
 rursus 218
- (sabbatum) sabbato 1063
 (sacerdos) sacerdotes 941
 (sacer) sacra 49, 54, 61, 249, 336, 352,
 428, 490, 614, 691, 720, 842, 866, 874,
 894, 986, 1520; sacram 540, 668, 1516;
 sacro 429, 493, 765; sacre 15, 58, 334,
 576, 609, 791, 848, 1157, 1567, 1573;
 sacri 154, 375, 448, 496, 642, 1552;
 sacrorum 26, 257, 318, 340, 949, 1391;
 sacrarum 1512; sacros 1325; sacras 45,
 55; sacris 57, 333, 351, 618, 624, 692,
 782, 881
 sacramentum 1972-1073; sacramenta 8,
 12
 sacrificium 675
 sacrilegus 832
 (sagitto) sagittat 806
 saltem 426, 731, 851
 Saluator 412, 654; Salvator 1010;
 Salvatoris 496, 812; saluatorem 1387,
 1462; Salvatore 787
 (salvo) salue 859; saluos 78
 (salutaris) salutare 1241; salutari 1241
 (salutatio) salutationes 1240-1241
 salutis 155, 253, 783; saluti 93; salutem
 87, 1124
 sanctitas 943, 947; sanctitatis 981, 1036,
 1210, 1309-1310; sanctitatem 1215,
 1342; sanctitate 1049
 sanctus 339, 391, 771; sancti 117, 281,
 288, 1218, 1226; sanctum 777, 801,
 815, 818, 1486; sancto 348, 743, 833,
 1434; sanctorum 438, 801; sanctorum
 1031; sanctos 1190; sanctis 1140
 (sano) sanem 1481
 sanitati 1592; sanitatum 816
 (sapio) sapere 86, 87; sapiens 79, 80, 757;
 sapientes 270, 274, 276, 912, 1447;
 sapientium 268; sapientibus 13, 1120;
 sapientia 36, 39, 69, 76, 94, 101, 102, 262,
 267, 277, 315, 758, 824, 880, 943, 979,
 1122; sapientie 66, 75, 242, 263, 396,
 568, 816, 860, 1068-1069, 1148;
 sapientiam 77-78, 168;
 satagant 1183
 (satago) satagunt 1263, 1395; satagent
 44; satagebent 402
 Sathanas 1037, 1358; Sathana 425
 (satio) satiare 1272
 satis 576, 1186
 (satisfacio) satisfacere 1262
 (scandalum) scandalorum 1370
 (scelestis) scelesti 1557
 scientia 11, 98, 99, 189, 249, 345, 692,
 824, 1076, 1180, 1195; scientie 64,
 816, 1089; scientiam 271, 541, 1563;
 scientiis 1172
 scilicet 42, 50, 118, 119, 165, 252, 175,
 332, 347, 360, 377, 409, 424, 427, 432,
 443, 514, 595, 669, 674, 679, 681, 692,
 720, 787, 814, 839, 864, 885, 894, 945,
 955, 967, 978-979, 1011-1012, 1127,
 1129, 1183, 1238, 1264, 1288, 1322,
 1344, 1364, 1368, 1398, 1414, 1503,
 1575, 1577, 1589
 (scio) scit 741, 744; scitis 142, 152, 189,
 193, 280, 290, 410, 663, 772, 925, 1402,
 1472; sciebat 382, 552; sciatis 557;
 scire 21, 22, 62, 103, 642; scito 1555;
 sciuisset 636; scitur 313; scita 1161;
 (scisma) scismata 1369
 scola 107, 488;
 (scolaris) scolares 106
 (scopa) scopis 993
 (scriba) scribe 932, 10771092, 1113, 1255,
 1354, 1374; scribarum 276, 1126
 (scribo) scripsi 795; scripsit 357, 809,
 923, 1450; scripsistis 148; scribamus
 663; scribitur 1148; scribi 1474; scri-
 bentis 178; scripta 124, 127-128, 1354,
 1517; scriptum 353; scriptam 506;
 scripto 190, 309; scripte 147; scriptis
 184, 188, 370

- Scriptura 29, 49, 54, 72, 96, 174, 203, 342, 395, 414, 428, 490, 543, 546, 548, 638, 693, 784, 842, 866, 784, 894, 1173, 1520, 1590; Scripturam 301, 319, 482, 560, 582, 586, 668, 1516; scripture 15, 58, 124, 166, 331, 334, 551, 576, 609, 651, 885, 1156; Scripturarum 539, 807, 1512; Scripturas 55, 479, 763; scripturis 83, 466
- (scruto) scrutamini 55; scrutandam 1157
- (secretum) secretorum 37
- (secta) sectas 1495
- (sector) sectatur 548; sectetur 1012
- secularis 974; secularem 1232; seculares 980, 1201, 1304, 1307; seclarium 1348; secularibus 1329
- (saeculum) saeculum 387, 1403; seculi 144156, 289, 371, 408, 574, 634, 959, 966, 1519; seculo 80; seclorum 395, 396, 1517
- secum 994, 1009
- secundus 659, 1040, 1471, 1503; secunda 601; secundi 450; secundum 35, 107, 177, 186, 211, 212, 245, 328, 336, 336-337, 419, 474, 515, 711, 712, 788, 825, 836, 848, 886, 906, 949, 1008, 1114, 1128, 1325, 1500, 1539; secundo 195, 340, 454, 602, 654, 673, 845, 1150, 1503-1504
- securis 1135
- sed 29, 66, 78, 97, 106, 107, 126, 139, 154, 162, 172, 176, 178, 179, 191, 204, 221, 227, 241, 271, 295, 302, 361, 373, 386, 401, 406, 408, 436, 464, 469, 471, 482, 528, 539, 568, 581, 589, 597, 608, 612, 621, 627, 645, 660, 688, 691, 699, 702, 706, 710, 758, 760, 763, 800, 859, 866, 896, 916, 939, 953, 987, 998, 1016, 1129, 1161, 1175, 1185, 1186, 1190, 1245, 1249, 1331, 1361, 1377, 1387, 1528
- (sedeo) sederunt 1113; sedens 125; sedentes 121
- (sedes) sedi 144
- (seduco) seducunt 1362; seducet 983; seducent 1523
- (seipse) seipsis 939; seipos 1201, 1263, 1377, 1556
- semel 395
- semen 1231; semine 787
- (semetipse) semetipsa 919; semetipsum 198-199; semetipos 1033
- semper 252, 568, 1213, 1371, 1380, 1434, 1508, 1563
- (senex) senes 261
- (sensualis) sensuales 1054
- (sensus) sensum 294, 505, 698, 765, 1329; sensu 263, 611
- sententia 1468, 1478; sententiam 1475; Sententiarum 309
- sentina 1025
- (sentio) sentiunt 1207; sentiant 1033
- (saepe) sepe 189, 200, 590, 648
- (sepelio) sepelire 1395
- (saepes) sepem 1451
- septem 994, 1017, 1038, 1499, 1577, 1580, 1581
- septimus 1045, 1438; septimum 518; septimo 1149, 1542
- (sepulcrum) sepulcris 932, 1355
- (sepultura) sepulchris 1327
- (sequax) sequaces 95
- (sequor) sequitur 40, 472, 680, 699, 1478; sequuntur 1496; sequi 1378; sequentibus 706
- (seraphicus) seraphica 1213
- (serenus) serenissimam 736; serenissimas 881
- (sermo) sermonis 131-132, 664; sermoni 564; sermonem 264, 575, 616, 815-816, 816; sermone 1188, 1189; sermones 343, 346, 1361, 1567; sermonibus 1074, 1327
- sermocinatio 321
- sero 657
- (sero) serunt 1369
- (serpens) serpentis 837; serpentes 1445
- (servio) seruiunt 1083, 1361
- (servo) seruant 118
- servus 1161; seruos 1454, 1456; seruis 1455
- seu 254, 371, 402, 550, 597, 806, 927, 1025, 1045, 1129, 1143, 1221, 1379, 1438, 1439, 1478
- sextus 1044, 1405; sexti 444, sexto 463, 474, 1475; sextum 480, 514
- si 7, 79, 85, 128, 131, 132, 134, 136, 174, 189, 195, 210, 212, 222, 233, 234, 235, 245, 328, 348, 349, 367, 386, 459, 471, 474, 482, 499, 503, 530, 549, 559, 594, 611, 635, 682, 697, 747, 817, 821, 823, 824, 829, 850, 861, 893, 899, 907, 909, 913, 919, 947, 1012, 1050, 1066, 1105,

- 1151, 1154, 1177, 1270, 1316, 1359, 1421, 1489, 1534
- sic 15, 165, 191, 223, 255, 257, 304, 312, 380, 463, 543, 564, 596, 679, 847, 853, 881, 893, 934, 956, 959, 995, 1504, 1564, 1587
- sicut 29, 67, 165, 189, 222, 231, 257, 266, 292, 303, 311, 314, 321, 329, 379, 388, 415, 441, 444, 473, 532, 583, 624, 639, 647, 663, 673, 674, 682, 687, 694, 704, 738, 767, 772, 785, 817, 819, 846, 849, 875, 876, 878, 899, 923, 955, 957, 972, 1034, 1099, 1125, 1165, 1227, 1229, 1230, 1235, 1407, 1419, 1435, 1472, 1564, 1585, 1586
- (signo) signati 346
- (significantia) significantiam 711
- (significo) significat 1300; significat 688; significabat 860; significatur 75; significatum 654; significandi 688
- signum 204, 603, 756, 759, 862; signo 1525; signa 343, 418, 580, 739
- (silentium) silentio 1085
- (sillogismus) sillogismos 122-123
- similis 558, 1149; simili 871, 1147; similes 932, 978, 1174, 1266, 1354; similia 971, 977, 1064; similibus 1087
- Similiter 355, 361, 422, 669, 700, 703, 710, 1130, 1181, 1214, 1245, 1432, 1457, 1565
- (similitudo) similitudinis 854; similitudinem 695, 837; similitudine 847-848
- (similis) similium 33, 466, 1089
- (simonia) simonie 1337; symoniam 1325
- (simplex) simplicibus 321, 1073-1074
- (simplicitas) simplicitate 66
- (simulo) simulabant 938; simulantes 929; simulata 1002, 1048
- simulatio 936; simulationem 1310; simulatione 1309
- (sincerus) sincerus 247
- sinceritas 1318
- sine 214, 218, 228, 689, 1259, 1283, 1483, 1557, 1558
- (singulus) singulis 339, 770;
- (sino) sinitis 1375
- sitis 257; sitim 1272
- (sitio) sitiunt 1203
- sive 238, 502, 510, 511, 574, 575, 632, 655, 745, 832, 867, 942, 1008, 1089, 1110, 1142, 1240, 1242, 1284, 1291, 1294, 1314, 1317, 1324, 1332
- (sol) solis 458, 964, 966, 967
- (soleo) solent 1209; solebant 1529
- (solvo) soluitur 1229
- solummodo 225, 773, 800
- solus 357, 361, 585; sola 179, 261; soli 151; solo 1022; solum 28, 107, 171, 220, 226, 294, 469, 559, 635, 666, 760, 895, 952, 1185, 1272, 1528
- (sollempnisare) sollempnisando 1187
- (sollicito) sollicitauit 556
- (sompniis) sompniis 1170
- (sono) sonare 166
- (sophisticus) sophisticum 897, 1287
- (sordidus) sordidi 1151-1152
- (spatium) spatia 444
- (specialis) speciali 927
- specialiter 216, 375, 432, 806, 1202
- (species) speciem 623-624, 1036, 1311, 1559-1560
- (speciosus) speciosa 933
- speculum 1526-1527; speculo 58
- (spero) sperant 1334; sperarent 1333
- (sperno) spernit 799; spernunt 23-24, 794, 831-832, 867; spernebat 1104; spernere 28, 621; spernant 1102; spernenda 830
- (spica) spicas 1063
- (spiro) spirat 353
- spiritualis 748, 1318, 1513; spirituali 1023; spiritualem 1392; spiritualia 1022, 1265-1266, 1337-1338; spiritualibus 119, 1033, 1182, 1328
- spiritus 338, 353, 390, 759, 771, 990, 994, 1009, 1011, 1017, 1038, 1039, 1045, 1052, 1221, 1259, 1303, 1324, 1341, 1364, 1405, 1438, 1500, 1507; spiritui 221, 291, 1434; spiritum 574, 585, 616, 620, 774, 801, 815, 818, 822, 823, 824, 1084, 1118, 1486; spiritu 102, 104, 179, 265, 348, 423, 575, 743, 775, 858, 1049, 1096, 1102-1103, 1110, 1166, 1181, 1385, 1464, 1470, 1472, 1577; spirituum 1577
- (splendeo) splendeat 968
- sponte 1264
- (sperno) spreuerunt 32
- spurcicia 934
- statim 553
- statua 1298; statue 1300
- (statuo) statuit 587 statutum 344, 348
- status 967, 976, 1048, 1157-1158, 1182; statui 1050; statu 38, 944, 1195, 1210

- (stella) stellam 490
 Stephanus 1433
 (stercor) stercora 64
 (sterilis) steriles 223
 (sterno) sternet 963
 stilus 275; stili 429; stilo 314, 429
 (sto) stare 702; stantes 1236
 stolidus 1206
 stricte 655, 658,
 (struo) struit 1533
 (studeo) stude 263; student 1201, 1504
 studiose 160, 213
 studium 115, 1512; studio 120, 1515
 (studeo) studueritis 246
 stulticia 1051; stulticiam 78, 1226
 stultus 80; stultum 477; stultam 270;
 stultorum 843
 (suadeo) suadet 198; suadeat 79
 sub 147, 515, 535, 536, 964, 1216, 1227,
 1420, 1511
 (subditus) subditos 1110
 (subdolos) subdoli 1357
 (subicio) subiciuntur 968
 (subinfero) subinfert 621
 (subinfero) subinfert 749; subinferunt 379
 (subiungo) subiungit 1091, 1243, 1550;
 subiunxit 553; subiungitur 347
 sublimis 979, 980
 (sublimitas) sublimitatem 974, 976
 (subrideo) subridendo 195
 (subsequor) subsequitur 1464
 substantia 163
 (subtriceo) subtracent 176
 (subtilis) subtilia 90
 (subtilitas) subtilitate 19; subtilitates 110
 (subverto) subvertunt 1568; subuertentium 1521-1522
 (sufficio) sufficit 87; sufficiat 907, 1589;
 sufficiens 447, 599-600; sufficientes 247
 sufficienter 238, 920, 1506
 (suggero) suggesterunt 437; suggerere 1283; suggerente 1289
 (suggestio) suggestionis 286
 sum 194, 797, 878; es 1310; est 19, 35, 49, 52, 56, 58, 63, 67, 108, 113, 116, 133, 134, 139, 157, 163, 165, 192, 228, 233, 239, 259, 260, 262, 267, 275, 277, 279, 307, 320, 329, 333, 349, 373, 390, 394, 406, 410, 419, 431, 435, 444, 445, 459, 471, 490, 493, 494, 497, 500, 502, 508, 512, 514, 518, 525, 527, 546, 549, 557, 562, 565, 674, 575, 578, 596, 597, 599, 623, 624, 629, 640, 702, 706, 717, 732, 743, 754, 755, 769, 790, 809, 823, 843, 862, 870, 872, 874, 875, 880, 884, 891, 898, 905, 922, 925, 954, 956, 957, 958, 973, 975, 976, 977, 997, 1002, 1004, 1005, 1008, 1025, 1027, 1028, 1035, 1045, 1049, 1051, 1092, 1094, 1095, 1119, 1130, 1134, 1135, 1138, 1141, 1149, 1189, 1194, 1217, 1231, 1240, 1241, 1242, 1244, 1247, 1248, 1257, 1259, 1272, 1282, 1284, 1301, 1305, 1319, 1322, 1324, 1341, 1352, 1358, 1364, 1379, 1382, 1405, 1439, 1453, 1459, 1473, 1476, 1485, 1536, 1540, 1541, 1580, 1583; sumus 274, 475, 814; erat 463, 694, 1075, 1109, 1426, 1450; estis 592, 593, 932, 935, 1093, 1355; sunt 10, 128, 145, 146, 152, 161, 184, 266, 276, 315, 346, 352, 419, 488, 512, 541, 707, 739, 748, 764, 774, 822, 839, 845, 859, 861, 901, 910, 914, 933, 1001, 1017, 1022, 1034, 1064, 1078, 1097, 1152, 1161, 1166, 1175, 1191, 1210, 1213, 1273, 1276, 1356, 1372, 1392, 1418, 1422, 1435, 1517, 1561, 1580; erant 282, 926, 929, 939, 942, 1054, 1253, 1470; erit 201, 345, 847, 853, 996, 1013, 1424; erunt 124, 236, 504, 683, 964, 1495, 1556; estote 218; esse 46, 68, 105, 131, 175, 204, 208, 284, 353, 477, 552, 582, 609, 626, 747, 750, 820, 821, 885, 892, 902, 908, 912, 928, 1060, 1171, 1172, 1231, 1287, 1461, 1484, 1492, 1533, 1570, 1591; sit 46, 50, 80, 85, 193, 224, 397, 426, 510, 547, 576, 607, 614, 632, 634, 659, 677, 681, 712, 731, 777, 783, 830, 836, 887, 916, 919, 852, 986, 1069, 1164, 1170, 1179, 1288, 1308, 1334, 1243, 1514, 1531, 1539, 1553, 1577, 1579; sint 12 47, 106, 239, 248, 641, 679, 719, 863, 868, 918, 981, 1482, 1499; esset 149, 372, 387, 400, 503, 517, 588, 619, 697, 945, 1013, 1105, 1178, 1271; essetis 1489; essent 946, 1333; fuit 332, 350, 433, 465, 721, 723, 725, 726, 786, 832, 847, 849, 851, 952, 1298, 1574; fuistis 1437; fuerat 467; fuerunt 147, 223, 722; simus 1168; fuisset 474; fuissent 356, 947, 948, 1421-1422; fuisse 142, 377; fuerit 33, 328, 461, 567, 670, 675,

- 676, 1229, 1257; fuerint 313, 317, 829, 1151; foret 392, 528, 544, 1124, 1520; fore 106, 109, 215, 300, 368, 1170, 1380, 1575
 (sumo) sumit 771; sumere 1035; sumi 705
 summa 309, 368; summe 946, 1570; summam 325, 1163; summis 185, 369-370;
 (summus) summo 1248; summum 1502
 super 223, 258, 259, 261, 278, 291, 411, 412, 573, 579, 581, 618, 622, 656, 1112, 1299
 (superhabundo) superabundabant 930
 (superbus) superbi 1556
 Superbia 1067, 1145; superbie 221
 (superbus) superbos 1371
 (superemineo) supereminet 65
 superfluum 497
 superioribus 866, 887
 superius 1354, 1398
 (supernaturale) supernaturalibus 150-151, 408
 superne 50, 72
 (supersemino) superseminare 251
 (supervenio) superueniet 167
 (suppono) supponit 326, 335, 340
 supra 1069
 (supradictus) supradicta 137, 287, 322, 679, 791, 1365, 1540, 1574; supradicte 240; supradicto 188, 1464; supradic-tam 311; supradicti 1169, 1296, 1303; supradictis 41-42, 612, 1473
 (surdus) surde 837
 (surgo) surgent 1523
 (suscipio) suscipientis 336
 (suscito) suscitant 1369; suscitar e1135
 (suspensivus) suspensiuia 698
 (sustineo) sustinerent 727;
 (susurro) susurrare 1383
 (suus) sua 17, 189, 298, 442, 470, 955, 1122, 1237; sui 87, 312, 954, 959, 967, 1048, 1182, 1222, 1223, 1345, 1381, 1592; sue 384, 470, 869, 959, 1065; suum 117, 273, 389, 695, 1057, 1084, 1267, 1457; suam 207, 549, 725, 1225, 1254, 1467; suo 122, 402, 443, 1116, 1480; suarum 315; suorum 562; suos 83, 367, 1420, 1454 suas 187, 190, 1070, 1238; suis 305, 317, 737, 988, 1143, 1199, 1468, 1480,
 su[per] 619
 (Sydon) Sydoni 1423; Sydone 1421
 Symon 1104, 1107, 1470
 synagoga 1250; synagogis 1235, 1239-1240, 1448
 (tabula) tabularum 454, 455, 456-457
 (taceo) taceretis 911
 tacite 652, 730
 (tactus) tactum 576
 talis 308, 323, 324, 331, 382, 1004, 1052; tale 528, 897; tali 223, 309, 622, 1449; talem 113; tales 40, 76, 93, 105, 209, 552, 735, 819, 913, 1030, 1033, 1110, 1130, 1171, 1209, 1261, 1368, 1441; talia 93, 104; talium 1342, 1541; tali-bus 98, 229, 902, 963, 1061, 1224, 1227, 1292, 1400
 taliter 351, 577, 589, 677
 tam 187, 926, 928, 968, 1024, 1048, 1123, 1197, 1226, 1326, 1484, 1508, 1530
 tamen 174, 243, 337, 357, 424, 698, 725, 769, 852, 858, 945, 981, 1012, 1064, 1182, 1189, 1549, 1580,
 (tango) tangit 780, 800, 856, 1105; teti-gerat 438-439; tangitur 1518
 tanquam 593, 595, 627;
 (tantus) tanta 1012, 1324; tante 213; tanto 1152, 1154, 1206, 1375, 1415; tantum 23, 147, 161, 306, 382, 385, 548, 611, 614-615, 688, 762, 785-786, 998, 1174, 1377, 1409,
 tantummodo 91, 106, 252, 852, 1170
 tantumque 86-87
 (tardo) tardabit 390
 (tarditas) tarditate 1086
 (taedio) tediando 1265
 (taediosus) taediosus 1296
 (tego) tegitur 37
 (temerarius) temerarium 284
 templi 450
 templum 1052; templo 1284, 1340, 1386
 tempora 271, 420, 868, 1519, 1555
 temporalis 959, 1368; temporale 1333; temporalem 960-961; temporalis 1288; temporalia 1528, 1534; temporalium 1343; temporalibus 1338
 tempus 273, 344, 346, 348, 393, 455, 510-511, 518, 521, 537, 581, 587, 638, 644, 647, 732, 766, 895, 949, 1453; temporis 81, 350, 440, 451, 505, 507, 511, 604, 707, 1302; tempore 146, 287, 341-342, 402, 410, 443, 483, 487-488, 508, 515,

- 524, 531, 534-535, 579, 670, 674-675, 683, 877, 999, 1231, 1285; temporum 9, 441, 502, 573, 607, 631, 633-634, 840, 865; temporibus 143, 289, 371, 398, 407, 523, 636, 662, 665, 853, 1468, 1514, 1522, 1552
- (tentatio) temptatium 1020
- (teneo) tenet 22; tenebitis 252; tenere 767; teneatur 623; tenentur 13; tene-
retur 697,
- (tenebra) tenebras 827; tenebris 241, 592, 1032, 1067
- (tepesco) tepescet 1528
- tercius 1041, 1259, 1503; tertium 245, 435, 496; tercio 301, 641, 648, 846; tertio 856, 930, 970, 1156, 1159, 1167
- terminus 679, 682; terminum 100; ter-
mino 675
- terra 971, 975, 983, 1483; terre 1120
- terrena 156; terrenam 985
- terribilis 1554
- (terror) terrore 156
- testa 1317
- (testamentum) testamenti 34, 465, 540, 560;
- (restor) testatur 29, 203, 324, 342, 461, 591, 735, 842, 1125, 1248, 1522; teste-
tur 72, 1173
- (testis) teste 15, 24, 1391
- testimonium 415, 756, 865-866, 949, 1426, 1500; testimonio 416, 609, 746, 867; testimonia 260, 426
- (texo) texere 123, 788; textentes 90
- (textus) textui 154, 765; textum, 448, 451, 483, 556, 654; textu 632, 785
- theologia 95, 794
- (theologicus) theologicam 70;
- (theologizo) theologizantes 314
- theologus 81, 131, 736, 750; theologi 54, 89, 289, 313, 735-736; theologum 712; theologorum 3, 281, 1572, 1588-1589, 1593-1594; theologos 105, 109, 1180; theologis 792
- thesaurus 1227; thesaurum 1224
- (Thessalonicensis) Thessalonicenses 572, 602, 620, 661
- (Thimotheus) Thimotheo 256; Thimotheum 892, 1554
- (timeo) timerentur 1253
- (timor) timore 46, 1058
- (titus) Titi 1566
- (tolero) tolerat 1295; toleravit 285; tole-
rare 284; tolerandas 1546
- torcular 1451-1452
- (torpor) torpore 1030
- torquendo 196
- (torqueo) torquet 1365; torquendo 196
- (torrens) torrente 877
- tot 683
- (totus) tota 181, 543, 842, 1271, 1318; totius 112, 1440; toti 494; totam 582, 812; totum 281, 647, 811; toto 418, 557, 877
- totaliter 1343, 1409
- (tractatus) tractatum 476; tractatu 472
- (trado) tradidit 687, 759; tradat 188; tra-
dite 183; traditur 312
- (traho) trahit 137; traxerant 1140
- (tranquillitas) tranquillitatem 291
- (transeo) transeuntis 191; transeuntia 1184
- (transfiguro) transfigurat 1358; transfigu-
rentur 1359; transfigurantes 1357; transfigurato 425
- (transglutio) transglutiunt 1090
- (transeo) transit 1408; transierunt 962
- (tres) tria 421
- (tristor) tritari 1364, 1380; tristani 213
- (tristitia) tristiciam 209
- (triticum) tritico 251
- (triumpho) triumphantis 51
- Tu 343; tibi 1119, 1282, 1398, 1420, 1421; te 1418, 1422, 1537
- Tum 311, 313, 316, 527, 529, 984, 1289, 1290
- (tumidus) tumidi 1559; tumidos 23
- tunc 462, 504, 604, 612, 785, 830, 895, 909, 992, 993, 997, 1034, 1306, 1316, 1385, 1388, 1545
- turba 926; turbe 931
- (turbo) turbat 214; turbati 266
- turpis 1568
- (turris) turrem 1452
- tuus 211; tua 125, 260, 261; tuum 780; tuam 1538; tuo 124, 126, 259, 1543, 1544; tuos 1390, 1419
- Tyro 1421; Tyro 1423
- (vaco) uacans 1003; uacantem 993, 1003
- uacuos 1024, 1033
- (vado) uadit 993
- ualde 839, 1049, 1252, 1514
- (vanus) uana 1049; uanam 908, 1047

- (vanitas) uanitatem 907
 (vario) uariari 185
 (varius) uariis 1562
 ubi 177, 353, 537, 639, 640
 ubique 693
 uehementer 1381-1382
 uel 16, 35, 41, 43, 82, 87, 93, 101, 103, 104, 136, 138, 148, 158, 183, 184, 200, 221, 254, 309, 325, 335, 348, 351, 352, 369, 370, 428, 476, 480, 490, 496, 540, 541, 544, 566, 567, 569, 589, 613, 622, 629, 645, 646, 652, 660, 667, 679, 711, 717, 731, 745, 752, 756, 763, 860, 888, 900, 936, 958, 959, 1005, 1012, 1019, 1033, 1035, 1051, 1057, 1059, 1063, 1086, 1087, 1088, 1089, 1122, 1143, 1145, 1153, 1165, 1172, 1186, 1188, 1191, 1195, 1196, 1204, 1205, 1222, 1228, 1259, 1264, 1265, 1266, 1270, 1271, 1277, 1281, 1284, 1310, 1312, 1320, 1334, 1342, 1366, 1378, 1395, 1412, 1439, 1462, 1491, 1527, 1535, 1590
 (velamen) uelamine 1350
 (volo) uelitis 1133; uellet 149, 894
 uelut 1018, 1316, 1359
 (vendo) uendentes 1339
 uenenum 565
 (venio) ueniunt 1275; ueni 1127; ueniam 1485; ueniet 390, 664; ueniat 657; uenerit 1413, 1466; ueniens 992; uenturus 390; uenturi 418; uentura 271, 419, 421, 1132
 (verus) uera 444, 459, 903, 918, 947; ueram 1108, 1178, 1142
 (verax) ueraces 1174
 uerbum 316, 1546; uerbvm 276; uerbo 985, 1534; uerba 116, 124, 134, 135, 221, 381, 548, 557, 576, 578, 649, 653, 658, 1394, 1550; uerborum 547; uerbis 66, 229, 390, 496, 526, 553, 555, 658, 694, 710, 936, 938, 1000, 1010, 1121, 1138, 1227, 1244, 1252, 1460, 1484, 1498, 1518,
 uere 719, 1293, 1597; vere 275
 (vereor) uerebuntur 1458
 uerecundia 1217
 ueri 106
 (verifico) uerificatur 431; uerificata 420, 431;
 (verissimilis) uerissimili 156
 ueritas 37, 56, 830, 1141; ueritatis 8, 146, 161, 283, 384, 757, 798, 837-838, 1497, 1520, 1563, 1568, 1571; ueritatis 790; ueritati 164, 169, 334, 383, 741, 945, 1438, 1565; ueritati 1426; ueritatem 57, 65, 70, 329, 367, 465, 474, 755, 794, 812, 861-862, 1046, 1108, 1123, 1146, 1150, 1156, 1394, 1403, 1442-1443, 1478, 1492, 1521; ueritate 10, 41, 190, 286, 298, 773, 1050, 1377, 1552
 (uersutiae) uersutiis 903, uersutiis 2
 uerumptamen 577; uerumptamen 1423
 uerus 736; uera 1292; ueri 106; uerum 471, 770; uerum 175, 874; uero 27, 137, 195, 225, 234, 279, 414, 430, 435, 450, 480, 714, 738, 777, 827, 845, 877, 883, 901, 933, 966, 1045, 1114, 1150, 1175, 1293, 1312, 1324, 1337, 1341, 1372, 1438, 1455, 1456, 1541, 1551, 1588; uerorum 772; ueros 105; uerissimo 1288; uerissimum 406
 (vestmentum) uestimentis 1275
 uester 1244; uestra 1126; uestri 1435, 1436; uestre 6, 487; uestro 291, 571, 611, 795, 1257; uestrum 144, 864, 872, 1491; uestras 6; uestris 1448
 (vetus) Ueteris 32, 465, 540, 560, 1052; Ueteri 926
 (vexo) uexante 1385
 uia 115, 132, 877, 1071, 1430, 1497; uiam 491, 1277; uias 1070, 1268; uis 1377
 (viator) uiatorum 99
 uicinitas 440
 (vitiosus) uiciosum 1321; uiciosi 1151
 uicium 28, 1335, 1337; uicio 1234, 1353, 1432; uicia 962, 1059, 1365, 1581; uiciorum 1026, 1580; uiciis 939, 981, 1406;
 uidelicet 155, 1263-1264
 (video) uidetis 804; uident 38, 311, 1207; uidi 970; uidistis 704; uidebitis 57; uidete 1477; uideat 132; uideant 18, 123, 1480; uiderint 170; uideritis 525, 1590; uidetur 27, 67, 79, 747; uidentur 165-166, 243, 1214, 1222; uidebuntur 979, 980; uidisse 973; uidens 1348; uidenti 1032; uidentes 1034, 1431, 1458; uisa 1298
 uigor 75
 (vilis) uiliores 1152; uilissimis 1153
 (uilitas) uilitatis 1156; uilitati 1262

- (vinea) uineam 1451, 1465, 1467; uinee 1466
 (violo) uiolasset 1066
 uiolentia 684, 689; uiolentiam 1264
 (vipera) uiperarum 1131, 1445
 uir 433; uiri 1318; uirum 879; uiris 143, 249
 (virgo) Uirginis 360; Uirgini 358
 uirtus 1228; uirtutis 204, 1152-1153, 1230; uirtuti 1100; uirtutem 1560; uirtute 16, 1190; uirtutes 752, 1084, 1422, 1544, 1548-1549; uirtutum 817; uirtutibus 1214
 uisio 422, 423; uisionis 433; uisionem 716, 1477; uisione 15; uisionum 1212; (visitatio) uisitationibus 1327
 uita 1182; vite 742, 953, 1154; uitam 946, 1149, 1261; Uitis 1322
 (vito) uitando 623
 (vitium) uitia 909
 (vitupero) uituperat 811; uituperetur 217
 (vivo) uiuunt 822, 824; uiuentes 1305, 1307; uiuendi 972
 uix 1278
 (ultimus) ultima 379, 380, 1519; ultimum 1502; ultimo 620; ultimorum 9, 411, 573, 633; ultimis 143, 289, 371, 523, 1552
 (ullus) ullo 148, 1269; ullam 217
 unde 378, 992
 (undecimus) undecimo 329-330
 undique 1021
 uniuersalis 830
 uniuersaliter 85-86
 (universitas) uniuersitatem 800-801
 (uniuersus) uniuerso 362, 1401; uniuersas 1568
 unquam 382
 unus 499, 679, 1243; una 1539; unum 428, 490, 498, 680, 753, 754, 895, 1256, 1257; unius 814; uno 1231;
 unusquisque 128
 uocabulum 391
 (voco) uocare 1127; uocemini 1243; uocari 1242; uocati 845
 (volvor) uoluebantur 443; uoluebatur 462
 (volumen) uoluminis 116, 557-558, 1553; uolumine 121, 129, 493
 (volo) uult 103, 339, 353, 817, 819; uultis 919, 1476, 1492; uolui 1419; uolumus 1219; uolunt 68; uolunt 678, 892; uolebant 1378; uoluerit 103, 131; uoluisset 636; uolens 613; uolentes 1100
 uoluntas 227, 1335; uoluntatem 826; uoluntates 1070; uoluptatum 1559
 uos 292, 485, 592, 593, 610, 650, 670, 676, 692, 718, 793, 797, 799, 800, 841, 864, 902, 934, 988, 1133, 1246, 1258, 1275, 1400, 1427, 1429, 1430, 1434, 1437, 1446, 1491, 1496, 1545; vos 280, 287, 319, 592, 1281, 1375, 1431; uobis 47, 67, 244, 255, 279, 351, 377, 445, 468, 475, 632, 638, 649, 553, 669, 684, 713, 776, 790, 793, 795, 862, 963, 871, 931, 962, 1077, 1114, 1132, 134, 1225, 1255, 1354, 1373, 1404, 1423, 1424, 1428, 1495, 1498, 1574, 1589; vobis 45, 258, 1092;
 (vox) uocem 506; uoce 175, 191
 (urbs) urbi 1021
 (urgeo) urgeat 1551
 usque 273, 344, 420, 445, 449, 450, 671, 710, 960, 3346
 ut 10, 11, 14, 52, 63, 74, 80, 113, 127, 155, 163, 185, 193, 195, 207, 217, 222, 236, 241, 243, 250, 256, 263, 376, 384, 396, 461, 466, 491, 508, 510, 517, 530, 539, 541, 577, 592, 592, 594, 610, 627, 646, 662, 677, 679, 721, 725, 726, 738, 749, 752, 773, 802, 808, 650, 859, 866, 881, 884, 887, 911, 913, 965, 965, 968, 984, 998, 1000, 1032, 1074, 1094, 1102, 1128, 1159, 1164, 1168, 1198, 1202, 1215, 1216, 1236, 1250, 1256, 1261, 1272, 1299, 1308, 1329, 1334, 1344, 1350, 1371, 1410, 1432, 1454, 1471, 1475, 1489, 1522, 1529, 1530, 1530, 1540, 1552, 1568, 1591
 (uterus) uteri 49, utero 48, 51, 55, 138, 365, 836; uterum 50
 (utor) utitur 1308-1309; utuntur 232, 1305; uti 1407
 utilis 1124; utile 494, 544; utili 164; utilium 1442
 (utilitas) utilitatis 886
 (uterque) utraque 172; utrique 315; utroque 1535
 utrum 56, 96, 115
 (vulgaris) uulgares 980
 (vulnero) uulnerat 295, 806
 uulnus 302
 uulua 48, 136, 364, 719, 836; vulua 49
 (vado) vade 345, 475

- vanitas 1138
vbi 133, 134, 346, 602, 1243
ve 931, 962, 1077, 1091, 1255, 1354,
1373, 1420, 1421
vel 43, 174, 681, 887, 1030, 1169, 1512
(venio) venit 1429; venite 1459
(venter) ventre 122
(verifico) verificabuntur 150
veritati 1426
(veritas) veritatis 790; veritati 1426
vero 538, 869
(video) ideat 128; videant 115; videmus
1490; videte 1167; visa 790
(vigesimus) vigesimo 601, 855, 930
(vigilo) vigilate 656
VII 30, 396
(vitupero) vituperando 1098
(vivifico) vivifica 782
(vivo) vivit 814
unde 134, 323, 374, 441, 458, 472, 499,
507, 530, 616, 861, 904, 955
Vnus 1149; vnum 1138
Volumen 125
Vsquequo 1481
Vtinam 911
Vtrum 54
XIII 25
XLVII 1585
Ysaac 1027, 1067, 1071, 1319
Ysaias 112, 541, 722; Ysaia 133, 267,
1475
(Zacharias) Zaccarie 358, 360
(zelo) zelant 190
(zelus) zelo 104, 155, 252, 1331;
(zizania) zizanium 251

TRACTATUS QUIDAM
IN QUO RESPONDETUR OBJECTIONIBUS
QUE FIEBANT CONTRA TRACTATUM ARNALDI
DE ADVENTU ANTICRISTI

[T]ertiodecimo centenariorum annorum Christi, circa finem, apparuit in populo christiano quidam denuntians tempus persecutionis maximi anticristi futurum esse in decimo quarto centenariorum, quod nunc currit, asserens quod illud tempus emerget circa partem illam centenariorum, ad quam terminarentur .m.ccc. nonaginta anni a tempore, quo populus iudeorum expulsus est per Romanos totaliter a terra promissionis; et manifestavit ecclesie Romane secreto fuisse reuellatum eidem quod iste numerus annorum, currens a predicto initio usque ad tempus antichristi, fuit expressus per *Danielem* sub talibus uerbis: A tempore cum ablatum fuerit iuge sacrificium, et posita fuerit abhominatio in desolationem, dies .m.cccxc., ita quod in illa reuellatione, cuius modum expressit Romane ecclesie, didicit quod Spiritus Sanctus per illa uerba *Danielis* intendebat principaliter prenuntiare tempus quo feruere debebat persecutio supradicta ponendo diem pro anno.

Hanc autem denuntiationem scripsit cum exortatione catholica fidelium ad temporalia contempnenda et celestia uel eterna toto studio perquirenda; et ut armis virtutum se premunirent contra tribulationes futuras. Insuper etiam scripto diuulgauit eam solempniter apud fideles.

Quam annuntiationem atemptauerunt plurimi condempnare diuersis modis: nam quidam ratione denunciati uel dicti; quidam uero ratione denuntiantis; quidam autem per modum denunciandi.

Ex parte uero denunciati sattuagebant plures inibi condempnare: nam quidam dixerunt quod detestabilis erat denuntiatio tamquam falsa et erronea; quidam uero tamquam inutilis uel non necessaria et impossibilis; alii uero dixerunt quod erant repudianda tamquam dubia et temeraria.

Primi, igitur, dixerunt quod erat falsa, quia contra ueritatem; et erronea, quia contra Christum.

Quod sic declarabant: Christus dixit apostolis et aliis discipulis: Non est uestrum [f. 47a] nosse tempora uel momenta que Pater possuit in sua potestate: quibus uerbis denegauit absolute notitiam finalem temporum omnibus electis, quia illis, ut dicunt, loquebatur in

40 persona omnium electorum.

Item, Cristus dixit eisdem, vt legitur .xxiiij^o. *Mathei* quod de die et hora consumationis seculi, nemo cit, neque angeli in celo; quibus verbis dicunt eum denegasse cuntis hominibus notitiam finalium temporum et quantum ad humanam rationem et quantum ad diuinam reuellationem. Quoad primum, per hoc quod dixit: Nemo sit; 45 quoad secundum, per hoc quod dixit: neque angeli in celo. Quoniam, ut dicebant, Deus nichil operatur in creaturis, nisi per misterium angelorum. Vnde, si angeli nesciunt finalia tempora, neque homines scient per reuellationem diuinam, cum Deus reuellet per angelos veritatem suam. 50

Item, Apostolus dicit *Ad Thessalonicenses prima*, quod dies Domini sicut fur in nocte veniet, scilicet, ex improuisso rapiens ad iudicium, sicut dicit *Glosa*.

Item, *Ad Thessalonicenses .ij.^o* dicit: Rogamus vos, fratres, vt non moueamini a sensu vestro neque terreamini neque per Spiritum», hoc 55 est per reuellationem diuinam, ut ait *Glosa*, neque per sermonem, hoc est per auctoritatem Sacre Scripture, neque per epistolam tam per nos missam quasi instet dies Domini: quibus verbis, ut dicebant, ortatur Apostolus quod nulli denuntiant finalia tempora quocumque modo 60 credant.

Item, *Glosa* super illo verbo: Domine, si in hoc tempore, et cetera, dicit: Illius regni tam secretum est tempus vt tantum scientie Patris pateat.

Et quia denuntiatio erat specialiter de tempore Antichristi, quod 65 ostendebant rationibus et auctoritate: rationum vero prima est hec: quod tempus Antichristi propinquissimum est fini mundi et consumationi seculi, vnde dicebant quod si sciretur sub aliquo certo numero annorum tempus Anticristi, jam sciretur tempus consummationis seculi sub aliqua distantia propinquissima uel breuissima: quod [f. 70 47d] repugnaret, ut dicebant, verbo Cristi, dicentis: Non est vestrum nosse tempora uel momenta, etc.

Secunda uero ratio est quia Scriptura determinat tempus quo regnabit personaliter Anticristus, dicens quod erit tempus trium annorum cum dimidio; et determinat tempus quod post mortem eius concedetur electis ad penitentiam et quietem, quod in *Daniele* dicitur 75 esse tempus .xlv. dierum, ut ait *Glosa*, super epistolam *Ad Thessalonicenses*, .ij^o. Si ergo sciretur, vt dicebant, tempus antichristi, contra superius dicta.

Auctoritas uero est Augustinus, non tantum in diuina scriptura, 80 sed diuersis, quarum prima scribitur xvij *De ciuitate Dei* sub talibus verbis: Illam sane nouissimam persequationem, que ab antichristo futura est, presentia sua extinguet ipse Yhesus; sic enim scriptum est:

Quod eum interficiet spiritus oris sui et euacuabit illustratione presentie sue. Hic queri solet quando istud erit, inopportune omnino. Si enim hoc nosse nobis prodesset, a quo melius quam ab ipso Deo magistro interrogantibus discipulis disceretur? Non enim inde siluerunt, sed a presente quesierunt, dicentes: Domine, si in tempore hoc restitues regnum Israel; at ille: Non est, inquit, vestrum nosse tempora uel momenta que Pater possuit in sua potestate. Non utique de die illi uel hora uel anno, sed de tempore interrogauerunt, quando illud acceperunt responsum: Frustra, igitur, annos qui remanent huic seculo computare ac definire conantur, cum hoc scire non est vestrum ex ore veritatis audiamus, quos tamen alii quadringentos, alii quingentos, alii .m. ab assensione Domini usque ad ultimum eius aduentum compleri posse dixerunt. Quemadmodum autem quisque eorum astruat opinionem suam longum est demonstrare et non necessarium. Coniecturis quippe utuntur humanis, et non ab eis aliquid certum de canonicè Scripture auctoritate profertur; omnium vero de hac re calculantium digitos resoluit et quiescere iubet ille, qui dicit: Non est vestrum nosse tempora uel momenta, etc. Hoc Augustinus. [f. 47c]

In quibus verbis dicebant Augustinum exprimere quod non solum notitiam diei uel hore consumationis mundi, sed etiam totius temporis ad consumationem pertinentis, ut est tempus persecutionis Antichristi, de quo specialiter dicit: Quod, si scire prodesset non est ab eo querendum, nam omnibus denegatur, cum Dominus dixerit: Non est vestrum, etc.

Item, Augustinus, in prima *Epistola ad Essitium* dicit: Peto ne grauaris exponere quomodo dixerit neminem posse temporum temporum mensuras colligere. Cum enim hoc dixisset, deinde subdisti et aisti: Euangelium quidem dicit; De die et hora nemo sit; ego autem inquit nec mensem nec annum aduentus ipsius sciri posse. Ita enim homo videtur sonare tamquam non possit sciri quo anno venturus sit, set possit sciri qua ebdomoda annorum uel decada, tamquam dici possit atque diffiniri intra illos uel illos .vij. annos, aut intra illos uel illos .x. annos. Quod si nec hoc comprehendere potest, quero utrum saltem possit diffiniri tempus aduentus eius, ut eum venturum esse dicamus inter istos, verbi gratia, quingentos uel .c. annos uel quoslibet seu maioris numeri seu minoris; sed in quo eorum, nos ignorare. Hoc si iam comprehendisti, multum est quod apprehendere possuisti. Si autem nec hoc te comprehendere pressumis, hoc sapis quod ego. Per que verba concludebant Augustinum uelle quod finalia tempora non poterant sub aliquo tempore tam maiori quam minori prenosari.

Item, in secunda *Epistola ad Esitium* dicit de Saluatoris aduentu: Qui expectatur in fine tempora denumerare non audeo, nec aliquem

prophetam de hac re numerum exstimo preficisse. Per que verba concludunt quod omnia tempora que ad consumationem retorquentur, sunt ignota, cum dixerit Augustinus in plurari quod tempora predicata non sunt prefinita per aliquem prophetarum.

- 130 Item, Augustinus in *Libro de .lxxxiiij. questionum*, inquit: Etas humani generis vltima, que [f. 47d] incipit a Domini aduentu usque in finem seculi, quibus generationibus computetur, incertum est; sicut etiam senectus, que est vltima etas hominis, non habet determinatum tempus sicut mensuram aliarum, cum quandoque solam tantum teneat temporis, quantum relique alie omnes etates: per que verba concludebant Augustinum uelle quod omnia tempora consumationis hominibus sunt incerta, sed ut probaret quod erant secundum ipsum omnibus incognita per reuellationem. Iterum, allegauerunt Augustinum in prima *Epistola ad Esitium* dicentem: Apostolus
- 140 dicit: De temporibus autem et momentis non necesse habemus scribere uobis. Nec subiunxit: Vos enim ipsi scitis quantum temporis restat; set: Uos enim dilligenter scitis quia dies Domini sicut fur in nocte, ita veniet. Hoc ergo scire opus est ut curent paratos esse qui uolunt ab illa hora sicut a nocturno fure comprehendi. Nam si ad auadendum hoc malum, id est, ne hora Domini tamquam fur inueniet imparatum, opus esset nosse temporum spatia, non diceret Apostolus non opus esse ut hoc scriberet, sed hoc potius scribendum indicaret: per que verba concludebant Augustinum uelle sentire quod Apostolus denegauerat notitiam finalium temporum indifferentes, que per
- 145 reuellationem poterit fieri.

- 150 Item, Augustinus in eadem epistola dicit quod propositis tribus seruis expectantibus aduentum Domini, quorum unus expectat prefigendo ei terminum breuem aut celerem, alius vero longum uel tardum, alius vero nullum, de isto dicit absolute quod sit prudens, de
- 155 aliis quod sint imprudentes. Ex quibus concludebant Augustinum uelle quod ultimus aduentus Domini debeat expectari sine precognitione illius per aliquam temporis mensuram breuem aut longam. Quare, cum breuis sit valde mensura temporis ab Antichristo usque ad illum aduentum, dicebant quod nec tempus Antichristi scietur ab
- 160 aliquo. [f. 48a]

* * *

Ad que omnia respondendo prefatus denuntians dixit: Eratis nescentes scripturas neque intelligentes ea de quibus loquimini seu allegatis.

- 165 illa que sunt tam fidelibus quam philosophis per se nota, sic licet

quod nullus sane mentis ac fidei negaret ipsa ullo modo:

quorum primum est quod Deus nichil facit frustra;

secundum est quod ad conceptum eius, qui loquitur per aliquam scripturam, percipiendum nullus potest rectius deduci quam per signa quibus utitur loquens ad significandum conceptum suum, dum tamen sciat propriis signis ita et fallere non intendat; 170

tertium est quod omnes quicumque docent aliquid per scripturam vtuntur sermone scripto tamquam proprio signo illius conceptus, quem uolunt significare;

quartum est quod sermo scriptus per aliquem sapientem, si fuerit ambiguus, non potest melius declarari quam per eum a quo manauit; et hoc in absentia eius non potest fieri nisi altero duorum modorum, quorum vnus est vt ipsemet per alium sermonem declaret ipsum; alius est vt in sermone scripto, et circumstantie litterales dilligenter considerentur. Et ab ista consideratione dat Augustinus in principio *Genesis* regulam cognoscendi rectam expositionem sacrorum eloquiorum, dicens quod ,recta est illa que fidei et moribus consonat et circumstantiis littere non repugnat'; 175 180

quintum est quod Deus scit quid est illud quod uult per sermonem scriptum significare et quibus uocibus potest proprius significare; 185

sextum, quod Ipse neminem intendit per Scripturam seducere, maxime suos electos, propter quos principaliter edidit eam;

septimum, quod illos intellectus Scripture non claudit vsque ad tempus, aperit electis tempore illo, quo potest eis prodesse, et tenet clausos illis temporibus, quibus scire non prodesset eis ad sui directionem in salutem eternam; 190

octauum est quod inter ceteras doctrinas, diuina est perfectior;

nonum est quod Cristus et Anticristus sunt [f. 48b] contraria principia populi fidelis, vt pastor et lupus, et ut custos et fur, et ut sponsus et adulter et ut ueritas et mendatium; 195

decimum est quod Daniel prenuntiavit aduentum Cristi sub determinato numero ebdomadorum animalium.

Ex quibus concluditur quod cum omnium contrariorum eadem sit disciplina, necesse est vt per eundem prophetam prenuntietur tempus aduentus anticristi, quoniam aliter imperfecta esset doctrina Dei. Item, ex predictis patet quod numerus temporis quo prenuntiabatur aduentus vtriusque predictorum erat exprimendus diuino eloquio sub forma contraria, sicut conueniebat contrarietati principiorum: nam, quia Cristus venturus erat vt congregaret electos, conueniens fuit vt eius aduentus prenuntiaretur sub forma congregatorum annorum, et specialiter sub septenario ebdomade annualis, in qua secundum Legem septimus annus perfectorem habet quietem, quam septimus in 200 205

ebdomada dierum; per hec, duo inuenirentur: vnum, quod Cristus
 210 erat colecturus fideles per gratiam septiformem et per .vij. Ecclesie
 tempora, de quibus agitur in *Apocalipsi*; aliud, quod erat eos colectu-
 rus ad plenitudinem eterne quietis. Quoniam autem Antichristus
 venturus est ad disgregandum fideles, congruum fuit ut tempus
 215 aduentus eius prenunciaretur per numerum exprimentem solum con-
 tinentiam vnitatum, que sunt disgregationis principium. Et quia pre-
 noscere tempus illud non est necessarium, nisi appropinquantibus ei,
 ut infra patebit, idcirco, ad clausionem intellectus ordinauit sapien-
 tia Dei quod exprimeretur sub nomine dierum et non annorum. Dice-
 bat, ergo, denuntians quod denuntiatio supradicta tam Christo quam
 220 sue veritati est consona seu conueniens et in nullo contraria.

Respondere autem ad singula obiecta superius, dicendo ad pri-
 mum, quod qui dicit Christum per illa uerba: Non est vestrum nosse,
 etc., denegare indifferenter et absolute cunctis fidelibus notitiam fina-
 225 lium temporum, errat, quoniam in illis verbis, dictum suum Christus
 determinat uel contrahit multis modis: primo, per hoc uerbum est,
 sicut *Glosa* ibidem exprimit sub talibus verbis: Non [f. 48c] ait: non
 erit, sed: non est, notans adhuc esse infirmos, et ideo ad secretum non
 esse ydoneos. Quibus verbis aperte docetur quod Cristus illa uerba
 non extendebat ad tempora futura, sed ad tunc presens uel ad prete-
 230 rita.

Secundo, per hoc nomen: uestrum. Si enim uolluisset eis denegare
 absolute notitiam finalium temporum, dixisset: Non cognoscetis, aut
 non scietis tempora, etc.». Bene, bene enim sciebat quod illud expri-
 235 meretur proprius per hec uerba quam per alia. Sed quia uolluit signi-
 ficare quod propriis uiribus non poterant cognoscere illa tempora,
 dixit: Non est uestrum. Illud enim dicitur hominum proprium, quod
 fieri potest ab humana uirtute; unde, Magister ille, qui omnes modos
 loquendi sciebat, uolens ostendere uel innuere quod propriis uiribus
 illa tempora nequibant prenoscere, dixit: Non est uestrum....

Et hoc fuit de intentione sua, que dupliciter declaratur: primo, per
 similem modum loquendi, quo ipse utitur, et exponit seipsum alibi,
 cum dicit: Non estis uos, qui loquimini. Cum enim asserat per hec
 uerba quod loquatur, constat quod non intendebat per ea dicere quod
 non loquebantur, quia sibi ipsi contradixisset, sed uollebat significa-
 245 re quod loquella ipsorum non oriebatur ab eorum uirtute, sed Spiritus
 Sancti, sicut declarat aduersatiua quam subiungit, dicens: Set Spi-
 ritus Sanctus, qui loquitur in uobis; quasi dicat, loquella uestra non
 est a uobis, sed a Spiritu Sancto. Simile est dicere: Notitia talium
 temporum non est uestra, id est, a uobis nequit procedere; quem sen-
 250 suum ipsemet innuit in eisdem uerbis per aduersantiam quam conse-

quenter addidit, cum dicit: Sed accipietis, etc..

Secundo, declaratur iste sensus per *Glosam* illius aduersatiue, que dicit: Vt quod propter infirmitatem carnis non potestis, possitis virtute Spiritus Sancti; quibus verbis aperte *Glosa* testatur quod Dominus per illa verba: ‚Non est vestrum, etc.‘, non denegabat electis uel discipulis suis notitiam finalium temporum quantum ad reuellationem, sed solum quantum ad humanam coniecturam uel rationem. 255

Tertio declaratur hoc per promissionem quam Christus iam [f. 48d] fecerat eis ante passionem suam, sicut legitur in Iohanne, cum dixit: Multa habeo vobis dicere, que non potestis portare modo. Cum autem uenerit ille spiritus veritatis docebit vos omnem veritatem et que ventura sunt annuntiabit vobis. Cum, igitur, in hiis verbis promisserit eis notitiam futurorum per Spiritum Sanctum, constat quod in illis verbis postea non denegavit illam. Quarto, declaratur sensus predictus per comparationem responsionis Domini ad interrogationem factam per discipulos, que fuit hec: Domine, si in tempore hoc restitues regnum. Que interrogatio de vi vocis pretendit coniecturam humanam et non simplicem questionem. Simplex enim uel pura questio est, in qua querens dubitat de aliquo scibili, de quo petit ab interrogato certificari, et quantum ad modum querendi, talis fuit illa interrogatio discipulorum, quam dixerunt: Domine, dic nobis quando hec erunt; et illa: Ecce nos relinquimus omnia et secuti sumus te, quid ergo erit nobis? Per tales enim interrogationes, quantum de vi sermonis uel de modo interrogandi, nichil aliud pretenditur nisi pura dubitatio querens certificari. Sed cum dicitur: Domine, si in hoc tempore, etc., uel: Domine, si percutimus in gladio?, quantum est de modo querendi pretenditur quod interrogans coniecturat de aliqua re quod fieri debeat, sed quia dubitat an sit de voluntate alterius quod id fiat, petit ab eo certificari. Predictam autem differentiam interrogationum non ignorat grammaticus, qui vires causalium coniunctionum et aliarum vocum ponderat sapienter. Vnde, quia Dominus hac sapientia preditus erat, insuper cogitatus mentis inspiciebat, voluit ut rectissime loquens, confirmari interrogationi suam responsionem, asserens tantummodo per eandem quod tempora de quibus interrogabant non poterant humana coniectura uel ratione prenoscere secundum quam [.....]antur, loquebantur in sua [interrogatione?]. Nam antequam Spiritum Sanctum apostoli recepissent, etiam cum Domino [ipsi?] loquebantur secundum instinctum humane infirmi-[f. 49a]-tatis sicut quando interrogauerunt eum quis maior esset in regno celorum; et quando filii Zebedei petierunt ut vnus sederet ad dextram et alius ad sinistram . Et sicut quando Petrus dixit: Absit a te, Domine, non erit tibi hoc, cui Dominus respondit: Vade post me, Sathana, etc.. Et sicut quando Petrus interrogauit eum dicens: Si per-

cutimus gladio, etc.; sicut quando tenebant ipsum ne domum grade-
 295 retur, putantes quod insaniret, ut ait Marcus. Et sicut quando dix-
 erunt contra Samaritanos: Domine, vis vt dicamus quod ignis descen-
 debat de celo et consumabat eos, sicut fecit Helyas, quos dure tunc
 Dominus increpauit. Et sic de similibus.

Dicebat iterum predictus denuntians quod per circumstantias ver-
 300 borum Domini poterat tertio modo declarari, quod ipse in predictis
 verbis non denegabat absolute finalium temporum notitiam, scilicet,
 per hoc verbum nosse. Quoniam, licet per ipsum possit presens tem-
 pus importari, prout descendit ab hoc verbo in perfecto, quod est
 nouit, sicut meminisse a meminit, tamen bene sciebat Dominus quod
 305 principaliter est preteriti temporis. Et quod hoc verbum nosse uel
 scire tantum presentis est temporis, et quod presens tempus naturali-
 ter est commune ad preteritum et futurum. Unde, si uerbum illud
 uoluisset designare solummodo presens tempus uel etiam totum tem-
 310 pus, cum non ignorasset quod id poterat clarius et proprius exprimi
 per uerbum quod tantum erat presentis temporis quam per uerbum
 quod erat magis preteriti quam presentis, possuisset in sua responsio-
 ne uerbum presentis et non preteriti temporis; ymo, secundum hanc
 rationem, qui diceret quod possuit preteritum pro presenti, blasfe-
 315 maret eum de suma peruersitate. Quoniam nullus illorum modorum,
 in quo Scriptura ponit unum tempus pro reliquo, proposito conuenit.
 Scriptura namque frequenter ponit preteritum pro futuro in sermone
 prophetico, sicut ibi: De torrente in uia bibit; et sicut ibi: Dispertit,
 dedit pauperibus; et sicut ibi: Cum esset rex in acubitu suo nardus
 mea dedit odorem suum. Hec enim, prout de [f. 49b] Cristo dice-
 320 bantur per Dauid et Salomonem adhuc futura erant, et tamen in pre-
 terito dicebantur ad denotandum certitudinem prophetie.

Frequenter etiam ponit presens pro toto tempore ad denotandum
 quod actus, qui per uerbum exprimitur singulariter, conuenit agenti
 cui tribuitur pro toto tempore, sicut ibi: Usque modo pater operatur
 325 et ego operor. Nam in creaturis, non solum in preterito uel futuro
 conuenit Patri et Filio, sed pro toto tempore conuenit Trinitati, licet
 operis eorum manifestatio conueniat diuersis temporibus. Similiter,
 cum dicitur: Antequam Habraam foret, ego sum, per uerbum pre-
 sentis temporis denotatur eternitas Dei se habens ad omne tempus
 330 semper vt presens. Quia nichil sue cognitioni labitur ut preteritum
 aut deest ut futurum. Similiter, cum dicitur: Quomodo fiet istud,
 quoniam uirum non cognosco?, possuit ibi uirgo per Spiritum Sanc-
 tum uel e conuerso, presens pro toto tempore, ut innueret quod noti-
 335 tia inibi quantum ad copulam carnis non conueniebat eidem pro ali-
 quo tempore, quia talis notitia neque proposito neque ymaginatione
 neque sensus fuit umquam in ea, et ei singulariter conuenit siue per

excellentiam.

Tertium autem membrum, scilicet, quod preteritum ponatur pro presenti non est de more Scripture nec obstat id quod dixit Ruth ad Booz: Unde mihi hoc, ut nosse me dignaretis, etc.?, quia Ruth per illa uerba conformabat suam responsionem hiis que dixerat ante Booz. Vnde, quia in preterito dixerat: Mandauit pueris meis ut nullus sit molestus tibi, similiter in preterito respondebat, non potest probari quod in illis uerbis hoc uerbum nosse sit magis presentis temporis quam preteriti.

Concluditur ergo ex predictis quod Dominus per hoc uerbum nosse determinauerit suam responsionem ad preteritum tempus uolens dicere quod notitia finalium temporum nondum fuerat eis data.

Iterum dicebat predictus denuntians quod Dominus determinauerat suam denegationem per hoc rellatiuum que; quoniam de natura est relatiui contrahere uel specificare suum antecedens. Vnde, cum Dominus non dixerit absolute: Non est uestrum nosse tempora, sed addidit [f. 49c] que Pater possuit in sua potestate, nec ipse expresse- rit alicubi quod sue potestati reseruasset Pater alia tempora quam diem et horam consumationis; contra vim sermonis esset illud dictum uel ad tempus anticristi extendere uel ad alia tempora finalia quam ad diem et horam predictam, sicut si diceretur episcopis: Non est uestrum dispensare in cassibus quos papa retinuit sue potestati; contra vim loquutionis et irrationabile foret asserere quod per talia uerba denegaretur omnino uel absolute potestas dispensandi episcopis, dicendo sensum illorum uerborum esse quoniam in nullo casu haberent potentiam dispensandi. Similiter esset contra circumstantias littere seu contra vim sermonis dicere quod per tallem locutionem denotaretur quod in cassibus quos papa sibi retinuit numquam esset daturis episcopis dispensandi auctoritatem.

Vnde, per considerationem relatiui patet intelligentibus quod Deus in predicta responsione, quantum est de uirtute locutionis, neque denegabat notitiam finalium temporum finalium absolute, nec etiam illorum que Pater in sua potestate seruauerat, nisi solum quantum ad humanam industriam, quoniam per illa uerba non excludebat quin per gratiam Patris possent etiam illa prenoscere. Iuxta quem intellectum dixit Augustinus, primo *De Trinitate*, capitulo .xj. quod illa tempora que Pater sue retinuerat potestati, erat propria potestate reuellaturus discipulis tempore oportuno; et exprimit hoc de die et hora iudicii sub talibus uerbis secundum formam Dei; omnia, que Pater habet Filii sunt et e conuerso, cum secundum formam serui non est doctrina ipsius, sed illius, qui eum missit: de die et hora iudicii nemo scit neque angeli in celo, neque Filius, nisi Pater; hoc enim nes-

380 cit, quia nescientes facit, id est, quod non ita sciebat ut tunc discipu-
 lis indicaret, sicut dictum ad Habraam: Nunc cognoui quia tu times
 Deum, id est, nunc feci ut cognosceres, quia et ipse sibi in ipsa temp-
 tatione innotuit. Nam et illud utique dicturus erat discipulis tempo-
 re oportuno, de quo futuro tamquam de preterito loquens ait: Jam
 385 non dicam vos [f. 49d] seruos, sed amicos; seruus autem non nouit
 uoluntatem Domini sui, vos autem dixi amicos, quia omnia quecum-
 que dixi a Patre meo nota feci uobis', quod mundum fecerat, sed quia
 certo tempore facturus erat; quod iam fecisset, loquutus est, ipsis enim
 ait. Multa habeo uobis dicere que non potestis portare modo illa, inter
 390 que intelligitur de die et hora. Hec Augustinus

In quibus expresse testatur quod Dominus erat daturus tempore
 oportuno suis discipulis aut electis notitiam illorum temporum que
 dixerat Patrem sue potestati retinuisse, scilicet, diei et hore iudicii.
 Quod autem sit oportunum tempore ad hoc, inferius declarabitur.
 Hic autem sufficit ostendisse quod illi qui dicunt quod Dominus per
 395 hoc uerbum: Non est uestrum, etc., denegauit notitiam omnium fina-
 lium temporum seculi uel denegauit totaliter notitiam diei et hore,
 uel nimium sunt ignari aut inimici obstinatissimi ueritatis.

Ad secundam autem obiectionem denuntians respondebat autem
 400 dicens quod illa obiectio falsitatem implicat et errorem intollerabilem
 apud catholicos. Falsum in eo quod ponit quod Dominus per illa
 uerba: De die autem et hora nemo scit, neque angeli, denegauit tam
 angelis quam hominibus notitiam in futuro. Quod patet esse falsum
 tripliciter.

405 Primo, per circumstantiam sermonis eiusdem, quia Dominus
 dixit nemo scit. Constat autem quod ibi ponitur presens pro toto
 tempore, quia nec sermo retorquetur ad creatorem uel ad creaturam
 excellenter priuilegiatam aut singulariter, ut supra dicebatur de Vir-
 gine Matre Dei; item, nec ponitur ibi presens pro futuro, sicut nec ibi:
 410 Non est uestrum, ut superius patuit per *Glosam*, quoniam si Dominus
 uoluisset dictum suum retorquere ad futurum, dixisset: Nemo sciet,
 quoniam non ignorabat modum proprie loquendi; quapropter constat
 quod ipse per illa uerba non denegabat notitiam illorum temporum
 nisi quoad tunc. Unde, qui taliter argumentatur: Dominus dixit:
 415 Nemo [f. 50a] scit, ergo nemo sciet, uel [certe] esset illusor uel ydio-
 ta, uel aduersarius obstinator.

Secundo, patet idem per Augustinum in uerbis predictis, in qui-
 bus testatur aperte quod Dominus non extendebat dictum sum ad
 tempus futurum, sed quod uerbum presentis temporis accipiebat tan-
 420 tummodo pro presenti.

Tertio patet falsitas per id quod .xxiiiij^o. Matthei subiungit Domi-

nus predictis verbis, scilicet, quod sicut fuit in diebus Noe, sic erit aduentus Filii hominis. Sed Scriptura testatur quod dies iudicii facti per aquam fuit reuellatus electis, scilicet, Noe suisque domesticis. Nam, ut legitur *Genesis* .vij, dictum est ei: Post dies septem ego pluuiam super terram .xl. diebus et .xl. noctibus, et delebo omnem substantiam, etc.. 425

Vnde, cum Dominus dicat tempus sui aduentus ad iudicium fore simile quoad notitiam diei iudicii tempore diluuii facti sub Noe, Scripturaque testatur quod dies iudicii fuit precognitus electis et inproiis reprobis, non est inconueniens credere ac tenere quod idem erit de die secundi iudicii; de qua veritate habet ad litteram Ecclesia Cristi duo testimonia, scilicet, illud Augustini supradictum et aliud Apostoli, *Primo ad Thessalonicenses*, ut infra declarabitur. Ex quibus patet quod illi astruit falsum qui dicunt quod Dominus in illis verbis: De die, etc., denegauit electis in futuro diem iudicii. 435

Errorem autem implicat supradicta obiectio in eo quod ponit quod Deus nihil operatur in creaturis nisi per misterium angelorum; hoc enim dictum contrariatur fidei comuni, non tantum fidelibus, sed etiam infidelibus, qua tenetur quod Deus animas animis rationales infundit corporibus per creationem; creare uero est actus qui sine medio procedit a creatore, quia non requirit aliquam materiam preiacentem; vnde, sicut Deus ab initio creauit ipsos angelos et alia sine ministerio angelorum, ita creat quotidie animas, quia suam potentiam et libertatem non alligauit creaturis, quas a principio produxit in esse. 440 445

Item, aduersatur fidei communi catholicorum, qua tenent quod Deus in utero virginis formauit corpus sine misterio angelorum [f. 50b], Scriptura affirmante, que dicit quod concepit in vtero ex Spiritu Sancto, et est certum quod mulier non dicitur in utero concipere nisi ratione corporis. 450

Item, aduersatur communi Ecclesie fidei, qua tenetur quod apostoli et discipuli receperunt in die Pentecostes notitiam omnium ydiomatum et donum linguarum a Spiritu Sancto immediate, Domino confirmante, qui dixerat: Accipietis Spiritum Sanctum; et iterum: Non estis uos qui loquimini, sed Spiritus Sanctus, etc. Quamuis enim angeli potuissent ministrare quantum ad uisibilia signa, sicut ad formationem linguarum ignearum aut similiarum, non tamen poterant imprimere menti notitiam linguarum uel ydiomatum aut alterius ueritatis, quoniam nichil, nisi Deus, illabitur menti. Vnde, licet angeli possint ministrare in illis modis, quibus Deus reuolat suam ueritatem hominibus per signa corporaliter uisibilia, ut sunt uibrum Moysi et plaga Egypti et ros uelleris Gedeonis, et similia; uel per signa ymaginalia, ut que apparuerunt in sompno Ioseph et Nebuchadana- 455 460

- 465 sor, et ceteris, tamen in illo modo reuellandi suam veritatem, quam facit illustrando intellectum sine ministerio, id operatur. Et ille est modus, in quo per infussionem acquiritur notitia veritatis diuine, qui est altior predictis duobus et certior. Nam nullus potest spiritus malignus illudere non solum vissui, sed auditui et ceteris sensibus.
- 470 Sed in isto nunquam, nec etiam ipsa fantasia naturalis, quia tali diuine inspirationi non sentit sciuit, neque virtus supernaturalis indiget eius obsequio sicut ratio naturalis, in cuius obsequium instituit Deus ordinem fantasmatum naturalium, ita quod per eam discurret ad ueritatem comprehendendam. Et ideo, certum signum inspiret virtutis est quod repente et clare sicut in visione visibili Spiritus Sancti fuit figuratum, inprimitur menti; sed quod naturali ratione acquiritur, numquam sine premeditatione aliqua et caligine; propter hoc Dominus de veritate inspirata, dixit aperte: Nite in cordibus vestris, non pre-[f. 50c]-meditari, etc.
- 480 De quo modo loquitur Scriptura. Nam Psalmista, qui per istum modum prophetauit, expresse dixit: Audiam quid loquatur in me Deus meus; et Apostolus, .ij. *Corinthios*, .iij., de se ac ceteris discipulis inquit: Deus, qui dixit de tenebris lucem splendescere, ipse illuxit in cordibus vestris ad illuminationem scientie claritatis.
- 485 Ex quibus patet quod dicere Deum nichil reuellare hominibus aut nichil in creaturis operari sine ministerio angelorum, non solum falsum est, sed hereticum, quia contrariatur chatolice fidei. Licet enim Deus secundum legem comunem, quam indidit, regat vniversum orbem per ordinem creaturarum, et per eundem etiam reducat in se, tamen de lege priuata sue potestatis et excellentie potest in vniuerso absque ordine illo operari quicquam uoluerit etiam ordinate.
- 490

Ad tertiam autem obietionem dicebat quod Apostolus per illa verba non aserebat diem Domini esse venturum electis ex inprouiso, sed tantum reprobis. Quod declarabatur dupliciter. Primo, per textum ibidem, in quo prius Apostolus attribuit illud reprobis expressa locutione, cum dixit: Cum enim dixerunt pax et securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus; non enim ait: Cum dicemus, uel: Cum dicetis, neque: Repentinus nobis aut uobis, sed eis aperte significans quod loquebatur de aliis ab electis. Item, secundo, post illa remouet verba, illud ab electis, expresse, cum dicit: Vos autem, fratres, non estis in tenebris, ut uos de illa tamquam fur comprehendat, etc..

Secundo, declarabat ibidem per *Glosam* in quatuor locis, in quorum primo dicit quod dies Domini inprouisus veniat malis, in eo dicit: Inparatisque dormientibus horam Domini sicut fur esse venturam.

505

In tertio dicit: Cum enim carnales non arescentes pre timore et expectatione, sed madescentes pre libidine, dixerint: Pax et securitas, tunc repentinus superveniet eis interitus, id est, subitanea perditio diei iudicii. 510

In quarto loco dicit: Illis erit inprouissus dies Domini, sed vobis non, quia vos, omnes [f. 50d] fratres, non estis in tenebris ignorantie.

Igitur, ex hiis patet clarissime quod illa obiectio fit dolose uel ignoranter, cum ibidem Testus et *Glosa* testentur aperte quod dies Domini non ignorabitur ab electis. 515

Ad sequentem obiectionem, quod Apostolus per illa uerba non amonuit nec expressit aperte quod nulli denuntianti finalia tempora crederetur, quoniam fuisset sibi contrarius in predictis; sed quod illis nullo modo crederetur, qui denuntiarent quod dies Domini adueniret siue instaret antequam apparerent signa que debent precedere illum aduentum uel illam diem; que signa ipsemet Apostolus exprimit cum dicit: Quia nisi uenerit dissectio primum et reuellatus fuerit homo peccati: quibus uerbis testatur quod ista duo signa precedant infallibiliter aduentum Domini ad iudicium, que sunt discessio populi christiani a ueritate Christi et reuellatione anticristi. Testatur ergo Apostolus quod si, priusquam duo signa emererint, dixerit aliquis diem Domini esse venturum, repellendus est tamquam pseudo, nec est ei credendum, quamuis ad fulcimentum sue denuntiationis allegaret Scripturam aut reuellatione priuatam uel mendatum apostolicum, quoniam talis denuntiatio esset recte contra doctrinam Christi, sicut patet .xxiii]. *Matthei*, ubi aperte docet quod diem aduentus sui precedent iamdicta signa; et cum manifeste dicat quod precedat in populo fideli refrigeratio caritatis et habundantia iniquitatis et aduentus abhominacionis dicte a *Daniele*. Patet igitur per predicta quod illa uerba Apostoli, uel ignoranter uel malitiosse allegabantur. 520 525 530 535

Iterum est manifestus per hoc quia non dixit absolute: Rogamus ut non moueamini a sensu uostro, sed accidit: Non cito, per quod significauit expresse quod aliquando credendum est denuntianti diem Domini, sed non cito credendum, quia non antequam signa infallibilia precesserint, nec ante maturam Scripturarum discussionem; et propter hunc intellectum dixerat in *Prima epistola* exortando: Spiritum nollite extinguere, prophetias nollite spernere, omnia autem probate, quod [f. 51r] bonum est tenete, etc.»; ubi aperte ostendit Apostolus quod hic, scilicet in *Secunda epistola*, non ortatur ad repellendum propheticas denunciations aut reuellationes que sunt fidelibus, sed quod non est eis adquiescendum quousque probatum aut discussum fuerit vtrum sint a Deo, sicut *Johannes* ortatur cum dicit: Non omni spiritui est credendum, sed probate spiritus, si ex Deo sint. Modum 540 545

autem probationis tangit Apostolus in hiis duabus epistolis et in singulis supradictis, et in eo quod dicit: Quod bonum est tenete, ab omni specie mala abstinete vos, nam in prophetis et reuellationibus que per fideles afferruntur Ecclesie considerandum est an consonent, an dissonent Scripture. Nam, si consonent, bone sunt et a Deo, et per consequens tenende uel acceptande. Si uero dissonent, certum est quod speciem habent mali, quamuis alias fore utiles viderentur et ab aliis acceptandis siue tenendis, et abstinendum.

Ad *Gosam* uero *Actuum* respondebat dicens quod ad propositum nichil facit, quia non asserit quod notitia illius regni non dabitur in futuro discipulis seu electis, sed quod tunc, quando Dominus loquebatur, tantum patebat scientie Patris, ut ipsemet Dominus dixerat; et ideo *Glossa* uerbis Domini se confirmat, non enim continet: Illius regni tempus tam secretum erit, sed: Tam secretum est; secundum quam formam Dominus loquebatur, ut ipsa *Glossa* notauit et patuit supra.

Ad rationes autem persuadentes quod cum inconueniens esset si propinqua distantia diey Domini presciretur, dicebat: Ex predictis manifestum est eas fore sophisticas et non solum falsas, ymo erroneas, quoniam abstruunt directe contrarium Christo, nam ipse dixit expresse: Cum uideritis hec omnia, scitote quia prope est consumatio et in ianuis; item, in *Luca* expresse dicitur: Erunt signa in sole et luna et in terris presura gentium pre confusione sonitus maris et fluctuum, arescentium hominum pre timore et expectatione que superueniet uniuerso orbi: quibus uerbis expresse designatur quod illis signis apparentibus homines aliqui expectabunt iudicium proximo futurum; hoc et [f. 51b] nichil aliud nisi prenoscere quod instabit.

Cum igitur ipse dederit signa, quibus cognosci potest, sed non solum propinqua distantia sui sed etiam propinquissima, et ad hoc attendendum et sciendum fuerit exortatus, constat quod qui asserit uel astruit contrarium est realiter anticristus.

Incipit prima auctoritas

Ad primam autem auctoritatem Augustini dicebat quod nullatenus per eam astruebat quod tempora finalia numquam ab aliquibus prescirentur, quoniam fuisset sibi contrarius in primo *De Trinitate*, et ut patuit supra, sed quod numquam poterant humana ratione prenosci, nec semper proderat hic prescire. Et hoc declarabat per circumstantias uerborum eius.

Primo, quantum ad illud quod dixit de persecutione antichristi, scilicet: Hic queri solet queri quando istud erit, quoniam inmediate subiungit: Inportune omnino. Nam illud est importunum quod tempori non congruit uel personis, sicut in proposito, quia illi tempori

non conueniebat hoc scire nec erat congruum querere certitudinem ab eadem persona. Per hec verba testabatur Augustinus expresse quod scire quando esset persecutio anticristi suo tempore non proderat. Nam scire tempus alicuius persecutionis tantummodo prodesset illis qui possunt illud tempus pertingere, vt infra patebit. Quoniam igitur Augustinus sciebat quod nullus sui temporis pertingeret illam, dixit sapienter quod inopportunum erat tunc querere quando esset; et hoc quantum ad considerationem temporis. Quantum uero ad considerationem temporis similiter et personarum subiungit: Si enim hoc nobis nosse prodesset, non dixit absolute: Si prodesset, quia supra patuit a quibus, et aliquando prodesse sciebat; sed addidit nobis, ut innueret quod est certum, scilicet, quod illis suis temporis nichil proderat. Iterum, expressius istud significauit per hoc uerbum nosse, ut innueret quod etiam sciuisse per multum temporis etiam tunc nichil prodesset.

Dixit etiam: [f. 51c] nobis, ut significaret quod importunum est querere certitudinem illius temporis ab homine. Ideo subiungit quod a nullo melius quam ab ipso Deo posset hoc sciri, quia uere Ipse nouit omnia futura; unde, cum Ipse, interrogatus de hoc a discipulis, responderit eis: Non est uestrum hoc scire, concludit quod frustra conantur homines computare ac diffinire seculi durationem sub certis annis.

Quibus uerbis expresse innuit se nichil aliud astruere per hec uerba nisi quod humana uirtute non possit sciri, tum per hoc quod dicit auctoritate Domini: Non est uestrum, tum per hoc quod dicit: Chonantur, quia chonatus nichil aliud nisi proprie uirtutis efficax applicatio ad aliquod opus. Per hoc autem quod dicit: Non est uestrum scire, non uult significare, sicut quidem dixerunt, quod Dominus in uerbis suis possuisset: nosse, pro: scire; hoc enim fore blasfemia, ut patuit supra; sed uult significare quia nec ipse nec aliquis contemporaneorum suorum aut fidelium potest humana facultate noscere illa, propter que notabiliter dixit: Uestrum scire, et non: Uestrum scire. Item, predictus intellectus patet in uerbis eius per ea que subiungit in tribus locis:

quorum unum est quod: Huiusmodi calculantes annos durationis mundi coniecturis utuntur humanis;

secundum est quod: Nichil proferunt de Scripture auctoritate; per que uerba significat aperte quod calculatores huius rei per coniecturas humanas omnino sunt contempnendi, sed rationantes de hoc per sacra eloquia non sunt respuendi;

tertium est quod dicit: Omnium digitos resoluit, etc.; nam digiti proprie nichil aliud significant uel important nisi naturalem numerandi subtilitatem, sine discretionem, per quam indubitanter numquam prenosci poterunt finalia tempora.

Ad secundam auctoritatem, Augustinus dicebat quod per illam
 635 non astruabatur siue astruitur quod finalia tempora non possent reuel-
 latione presciri secundum aliquam mensuram, sed quod humana vir-
 tute non possent prenosi sub aliqua [f. 51d] mensura millenarii uel
 centenarii uel decadis aut centorum numerorum; et hoc declarabat per
 640 circumstantias verborum in fine auctoritatis, cum dicit: «Si nec te hoc
 comprehendisse presumis, hoc sentis quod ego»: nam illud dicitur ab
 aliquo presumi quod oppinatur consequi propria virtute; nullus enim
 dicitur presumere id quod nequit suis uiribus obtinere. Cum, igitur,
 nullam faceret mentionem in illis verbis de notitia que fit per reuel-
 645 lationem et proprio vocabulo significauerit eam que fit per humanam
 virtutem, constat quod de hac loquitur, non de illa.

Ad tertiam auctoritatem, Augustinus dicebat idem quod ad predic-
 tas, et declarabat responsionem per verba ipsius Augustinus duplici-
 ter:

650 primo, per hoc quod dixit: Tempora dinumerare non audeo; per
 hoc enim non significatur quod nullo modo sciri possint, sed quod
 ipse non habebat certam notitiam;

secundo, per hoc quod dixit: Non aliquem prophetam extimo pre-
 fuisse; non enim dixit: Scio, sed: Extimo, neque prefinire ut ad futu-
 rum posset extendi, sed dixit: Prefinisse, quoniam quamuis tunc
 655 Daniel iam prefinisset sub numero supradicto, tamen ipsi et toti
 Ecclesie clausum tenebat adhuc a Deo, quoniam numdum aduenerat
 tempus, in quo statuerat apperire, sicut infra patebit ad perfectionem,
 cum doctrine Dei necessarium fuit ut prophetia Danielis prefiniret
 finalia tempora, maxime tempus anticristi sub certo numero. Sed non
 660 erat necessarium quod illa prefinitio fidelibus innotesceret nisi solum
 tempore quo fidelibus prodesse poterat, quod est tempus modernum,
 ut declarabitur infra; sic enim fieri conuenientissimum Deo fuit ut
 nec in necessariis deficeret nec superfluis habundaret.

Ad quartam autem dicebat sicut ad precedentes, quid dupliciter
 665 declarabat:

670 primo per considerationem eorum contra quos loquebatur
 Augustinus in illis verbis, scilicet, illorum qui per similitudinem eta-
 tum mundi ad etates hominis uolebant tempora seculi diffinire, hoc
 enim solum pertinet ad coniecturam humanam, que per illam simili-
 tudinem [f. 52a] nichil certum poterat indicare, sicut ostendit ratio
 Augustini per hoc quia ultima etas hominis indeterminatam habeat
 et inceram mensuram, constat quod per eam nichil determinatum aut
 certum potest de ultima etate seculi coniecturare;

secundo, per verba eius, cum dixit: Quibus generationibus computetur incertum est, non enim dixit: Quibus annis, sed: Quibus generationibus, que pro certo querunt ad humanam rationem indeterminatas habent mensuras; neque dixit: Certum erit, sed: Incertum est. 675

Quapropter clarum est quod idem, quod prius astruebat per illa verba, notabiliter autem dixit generationes uel generationibus, ut innueret quod a Christo citra duratio futura seculi nequit generationibus hominum determinari, sicut preterita ab Adam usque ad Christum determinatur per generationes patrum, ut patet in textu sacro, quoniam ibi commemorantur generationes preterite, sed future nec ibi nec alibi explicantur, per quod innuit quod simili modo quo preterita duratio fidelibus innotescit non potest futura notificari. 680 685

De quinta auctoritate Augustini dicebat quod non fuit de mente ipsius per illa verba asserere quod finalia tempora numquam nescirentur numquam per reuellationem, vel quod Apostolus per illa verba: De temporibus et momentis non necesse habetis ut scribamus uobis, intenderet astruere quod numquam prodesset ea prenoscere; nam, ut patuit supra, utrumque istorum utriusque ipsorum contrariatur; sed intendit Augustinus probare per dictum Apostoli quod ad hoc ut fideles prepararent se ad euadendum inpreuissum aduentum diei Domini non est necessarium scire quantum distat, quoniam si necessarium fuisset utique, sicut dicit Apostolus, indicasset. Hoc enim est verum quod unusquisque potest se taliter preparare quod a die Domini non occupabitur inpreuissis, dato quod ignorat distantiam illius diei, quoniam absque notitia eius potest in iustitia et caritate uiuere, quibus prouidebit sibi sufficienter ad euadendum timorem illius diei neque per hoc tollitur quin sit uille peruentus ad persecutionem anticristi quod tempus illius ante prenoscant aut quin sit electis uille [f. 52b] quod aliquando diem aduentus Domini precognoscant, ut infra patebit; hec enim duo bene se conpaciuntur, scilicet, quod absque notitia predicta potest aliquis se preparare ad euadendum dampnationem iudicii, et quod prodest aliquibus prenoscere finalia tempora uel ad robur animi uel ad consolationem, ut infra patebit. 690 695 700 705

Ad sextam auctoritatem dicebat quod Augustinus per illa verba non condampnat notitiam finalium temporum, quoniam fuisset sibi contrarius, sed condampnat curiositatem prefigendi terminum aduentui Domini proprio arbitrio. Et iste intellectus patet per verba eius, quia non dicit quod seruis desiderantibus et expectantibus aduentum Domini sit nociuum prenoscere tempus aduentus, sed desciderio prefigere terminum eius aduentui; nam qui prefigit breuem, ut dicit, transacto termino, cum non occurrisset optatum, posset per tristitiam 710 715

et infidelitatem decidere; qui uero longum uel tardum, posset similiter ad infidelitatem et desperationem deduci; non ergo inmerito, sed sapienter comendat illum, qui Domini aduentum optat et sine perfitione nullius termini semper letus expectat.

720 Patet igitur ex predictis quod qui denuntiationem temporis antichristi per supradicta condampnauerunt ut falsam et erroneam, uel ignorantia nimia uel malitia fuerant execcati.

Quapropter, si scrutati sunt iniquitates in corde, scrutantes scrutinio defecerunt.

725 *Qui uero condampnauerunt eam tamquam inuilem* uel non necessariam et impossibilem, suam sententiam chonati sunt multipliciter confirmare:

730 primo, per rationem, quam dicunt omnium doctorum esse concorditer, scilicet: quod si finalia tempora prescirentur, multi, maxime carnales, prefigerent sibi terminum usque ad quem desideria carnis implerent et postea cessarent. Quapropter dicunt esse melius et utile quod illa tempora ignorentur ad hoc quod quisque sollicitetur esse paratus quandocumque finis aduenerit. Dicunt igitur absolute quod utile est ignorare tempora [f. 52c] finalia uel saltem indeterminate cognoscere: contrarium autem istorum duorum esset inuile.

Secundo, confirmant hoc auctoritatibus, et primo, per illam Augustini, que primo superius fuit recitata, in qua dicunt eum asserere auctoritatem Apostoli, *Ad Thessalonicenses*, .j., quod non est necessarium prenoscere diem Domini.

740 Tertia est *Glose* super illo verbo *Actuum*: Non est vestrum nosse, etc., que dicit sic: Ostendit quod eis non expedit nosse, sed ita uiuant quasi quotidie iudicandi.

745 Quarta est *Glose* alterius super eodem passu, dicens: Non indigetis illud nosse, quia uirtus Spiritus Sancti, que apostolis est necessaria, superueniet.

750 Quod autem denuntiatio sit impossibilis ostendebant primo per potentiam Dei, dicentes quod, etsi Deus possit finalia tempora reuellare de potentia absoluta, non tamen potest de potentia ordinata. Dicunt autem illam esse potentiam ordinatam, que nullum implicat inconueniens; unde, quia in Dei operibus nullum potest inconueniens cadere concludebant eum non posse nec alicui reuellare, quoniam esset inconueniens duplex:

755 primo, quia non est necessarium aut uille; secundo, quia faceret iniuriam matri et apostolis et aliis sibi carissimis, quibus non reuellauit, si aliis reuellaret;

secundo uero chonabantur ostendere impossibilitatem denuntia-

tionis per contrarietatem eius ad Scripturam Sacram in multis locis: primo in *Ecclesiaste*, vbi dicitur quod: Multa hominis afflictio, quia ignorat preterita et futura nullo scire potest misterio; quapropter dicebant quod finalia tempora sint futura contradicit huic Scripture qui dicit se ea prenoscere; secundo in *Habachuch*, ubi dicitur: Domine, opus tuum in medio annorum notum facies, opus autem absolutum Dei pro quo illa Scriptura loquitur est incarnatio Verbi eterni; sed hic dicit Scriptura quod Deus debebat hoc opus manifestare in medio annorum mundi. Cum igitur, vt dicit, ab initio mundi vsque ad Christum fluxissent plus quam quinque milia annorum, et hoc, vt dicebat, Ecclesia teneat [f. 52d] vsualiter, necesse est ad uerificationem illius Scripture quod tot annis duret seculum vsque ad finem mundi. Unde dicunt quod cum a Christo nundum completi fuerint mille quadraginta anni, patet esse impossibile quod in quarto decimo centenario a Christi natiuitate seculum finiatur, sicut ponit nuntiatio supradicta;

tertio, in *Epistola ad Corinthios*: ibi dicit Apostolus quod ad eos fines seculorum deuenerunt. Cum ergo dicat aperte quod tempore apostolorum iam erant finalia tempora et tamen ex tunc multa centenaria fluxerunt, contradicit ei quicumque dicit adhuc finalia esse futura, quoniam si adhuc futura sunt, iam [...] non fuerunt finalia illa, que fluxerunt a tempore apostolorum citra, cuius contrarium dicit Apostolus in predictis verbis.

Quarto, in *Apocalipsi*, vbi dicit, .xx^o. capitulo, quod Dominus ligauit diabolum .m. annis, et vt ait *Glosa*, a tempore passionis Christi usque ad Anticristum; sed a passione Christi fluxerunt plus quam .m.cc.lx. anni, nec tamen aduenit anticristus; vnde, aut illa scriptura erit falsa, uel oportet intelligere per mille annos absolutam perfectionem temporis, quod restat usque ad finem seculi. Concludebant ergo ex hoc quod si secundum scripturam illam, millenarium aduentus antichristi est indeterminatum, patet quod denuntiatio, que determinat ipsum per aliquod centenarium, contradicit quoniam nec est possibilis.

Ad predicta uero denuntians respondebat dicendo: Eratis nescientes Scripturas neque intelligentes ea que allegatis; aut, si sic, nichil potest vos excusare a nequissima uersitate.

Dicebat igitur ad rationem quod nulla uel friuola erat, sicut declarabat per hoc, quia, dato quod aliquis sciret tempus antichristi uel etiam diem iudicii, non enim sciret de se quantum uiueret. Vnde, per notitiam illorum temporum non posset sibi prefigere certam mensuram temporis, qua carnales delicias exercerent, quoniam qui nullam habet certitudinem de mensura sue durationis nullam partem

potest [f. 53a] certe eius ad quamquam determinare. Vnde, si ratio
 800 illa solum referratur ad tempus Antichristi et diem iudicii, patet intel-
 ligentibus quantum sit inannis. Si uero per finalia tempora non solum
 communia predicta designarentur, sed etiam propria cuiuslibet, vt
 obitus cuiuscumque, dicebat quod nec sub isto sensu erat absolute
 805 verum, quod esset inutile uel nociuum prenoscere finem sui sub
 determinata mensura temporis, quoniam electis vtille erat illis pre-
 noscere sub aliqua distantia parua uel magna.

Quod multipliciter declarabat:

primo per Scripturam que docet huius rey notitiam petere propter
 certam vtilitatem, cum dicit per *Psalmistam*: Notum fac mihi, Domine,
 810 finem meum et numerum dierum meorum, ut sciam quid desit
 michi;

secundo, quia ortatur id facere, per quod a Deo notitia huius rey
 conceditur, cum dicit: Vigilate et orate, quia nescitis diem neque
 horam; per vigiliam enim exercentur opera iustitie, que disponunt ad
 815 gratiam, per orationem vero petitur optatum; dixit, ergo: Vigillate et
 orate, quia nescitis; non dixit: Quia non sciatis, sed: Quia nescitis: vt
 per vigiliam et orationem, et diem sciatis, diem uel horam; et prop-
 ter hoc moneat electos ad uigillandum, ipsemet exprimit *Apocalypsi*,
 cum dicit: Si ergo non uigillaueris, veniam ad te sicut fur, et nescie-
 820 tis qua hora veniam. Cum, ergo, non uigillanti non cominetur damp-
 num ignorandi horam sui aduentus, clare promittit uigiliam uigi-
 llanti notitiam eius, cuius notitie promissionem contis electis
 Apostolus exprimit in illis uerbis: Vos autem, fratres, non estis in
 tenebris, vt uos dies illa tamquam comprehendat, sicut est superius
 825 declaratum per *Glossas* partis illius.

tertio declarabat idem per historias sanctorum, in quibus commu-
 niter Ecclesia recitat quod fuit eis preostensum Dei reuellatione tem-
 pus obitus eorum sub diuersis membris: quoniam alicui per annum
 ante, sicut Magdalene, conudem per septem dies, sicut Marthe; qui-
 830 busdam uero per plures aut pauciores dies uel annos. Nam Ezachie
 regi, sicut legitur in *Ysaye* fuit preannuntiatum per .xv. annos ante
 finem, vt in *Hystoriis Sanctorum* legitur, quibusdam per plures horas,
 quibusdam [f. 53b] per pauciores, sicut diuina pietas expedire nouit
 cuiilibet electorum; uel ad illam informationem quam exprimit *Psalmista*,
 835 cum dicit: Quid desit michi; uel ad eorum consolationem
 super certitudine rey considerate secundum differentias electorum
 tam generales, vt sunt contemplatiuus et actiuus, quam speciales, vt
 est differentia vnus contemplatiui acetui ad alium; ipse enim qui
 nouit infirmitates et vires omnium distribuit singulis illam notitiam,
 840 prout vniciuique sit expedire.

Dicebat ergo denuntians quod cum per dicta pateat quod uel

omnibus pluribus electis notificatur a Deo sub aliqua mensura finale tempus eorum, patet per consequens quod grauiter erant qui testimonium Scripture et contra comunem narrationem Ecclesie quando-cumque asserunt absolute quod prenoscere finalia tempora sit inuti-
 lle uel nociuum. Vnde, cum sancti dicunt non esse necessarium uel
 non expedire quod finalia tempora propria presciantur, hoc debet
 intelligi quantum ad reprobos absolute; quantum uero ad electos
 debet intelligi sicut est supra expositum, scilicet, quod non est eis
 necessarium ad scribendum quomodo se debeant preparare ad eua-
 dendum periculum eterni iuditii, nec expedit eis semper hoc scire, set
 solum tunc Deus ei notificat.

Sed de persecutione anticristi quod Ecclesie sit expediens aliquan-
 do scire quando erit determinate, manifestabit per rationem et con-
 firmabit auctoritatibus.

Dicebat enim quod naturalis discretio cuiuslibet dictat et est
 comunis omnis conceptus quod illi qui passuri sunt aliquam persecu-
 tionem leuius tollerant flagellum persecutionis et cautius vitant peri-
 culum eius, si prescuerunt illud tempus, quam si in eam ceciderint
 improuissi, tamen, quia precognita mala minus timentur cum
 adsunt, tamen quia plenius quisque prudens armat seipsum aduersus
 ea. Hoc autem confirmabat primo auctoritate Spiritus Sancti, *Ezbe-
 chielis* .xxxiiij., ubi sub comminatione diuini iuditii admonentur spe-
 culatores prouidere. [f. 53c]

Item, auctoritate eiusdem, Job .xxxix., vbi ad litteram dicit quod
 verus preco diuine veritatis non timet futuras persequutiones, ymo
 letus expectat, ideo quia preuidet eas de longe, et hoc dicit sub hiis
 verbis: Procul odoratur bellum, ubi dicit quod bellum procul odora-
 re est aduersa que adhuc longe posita cogitando prenoscere, ne for-
 tasse valeant inprouissa superare.

Item, Gregorius in *Omilia super illo euangelio Cum audieritis prelia et
 seditiones*, «minus enim iacula feriunt que preudentur», et nos tolle-
 rabilius mundi mala percipimus, si contra hec per prouidentie cli-
 pium muniamur.

Item, Jeronimo, in *Prologo super Apocalipsi* dicit quod tota Trinitas
 dispossuit ecclesie reuellare magnas tribulationes quas erat passura vt
 minus timerentur.

Promisso igitur hoc fundamento, dicebat quod cum persecutio
 quam facturus est antichristus sit grauior cunctis aliis persequutioni-
 bus Ecclesie, Domino testante, qui dicit quod: Erit talis qualis non fuit
 ab initio mundi, nec erit, plus expedit Ecclesie prenoscere tempus
 eius quando appropinquabit, in tantum quod filii Ecclesie possent
 eam pertingere, quam alicuius alterius. Hoc autem declarabat ex qua-
 litate persecutionis illius; dicebat enim quod anticristus chonabatur

885 Ecclesiam Dei destruere duobus modis principaliter, scilicet, deci-
piendo per fallacem astutiam vt disscedat a veritate; item, exterminando per violentiam; vnde, quantum ad primum erit necessarium
Ecclesie quod sic premuniat se notitia veritatis Christi, quod nec per
illum nec per ministros eius possit aliquo modo seduci, et doctrinam
890 preminendi se quam ad hoc scripsit ei precepto Christi in quodam
tractatu, quem uocauit *Philosophiam chatolicam*. Quantum ad secundum uero dicebat esse necessarium ecclesie pro illo tempore quod plus
solito se armaret virtutibus necessariis ad Cristi religionem, vt
oppressionem leuius tolleraret.

895 In eadem quoque *Philosophia* modum expressit in aliis tractatibus,
quos scripsit post illum. Dicebat igitur quod necessarium sit Ecclesie
quod in illa tribulatione vitet deceptionis periculum [f. 53d] et non
timeat persecutionis flagellum, et ad hec duo promptior efficiatur
prenoscendo tempus illud quam ignorando, quod ualde expediebat ei
900 prenoscere.

Item, dicebat expedire ulterius ad uitandum irrisionis obproprium
tamquam ad homines, quoniam etiam quantum ad Deum quam ad
homines dicebat esse ridiculosum predicare semper populo quod illa
persequutio sit ventura uel etiam finis mundi, et ex alia parte asserere
905 quod numquam precognosceretur, quoniam hoc secundum dictum
implicat duo, quibus primum redditur illusorium atque ridiculosum:
primum est quia tacite ponit quod predicatio non edificat populum
plus quam predicare quod homines sunt morituri et iudicandi,
ymo, predicare istud quod est populo ad retrahendum ipsum a lapsu
910 transgressionis predicare nemo illud aut in nullo compescit auditores
a malo, aut si sic, parum uel minus efficaciter quam predicatio mortalitatis
et futuri iudicii, quapropter superfluit, et sic est inanis. Item, populus
audiens id predicare, quando audit per predicatorum asseri quod
numquam tempus illius persecutionis prenoscetur, et
915 naturalis ratio dictet ei, ut supra patuit, quod passuris eam vtile foret
prenoscere, sumunt occasionem presumendi uel supplicandi quod illa
predicatio sit falsa et solum ad illuxionem facta uel terrorem fantasti-
cum, quod est grauis Ecclesie blasfemia, cui tamen euangelium precipit
predicare populo quod futura sint illa duo, scilicet, persequutio
920 antichristi et finis mundi.

Secundum uero quod implicat predicta assertio est enormis blasfemia
Cristi, scilicet, quod sponsam sanctam, pro cuius amore mortem
sustinuit et cui promisit semper adesse ad omne genus consolationis,
cum dixit: Vobiscum sum vsque ad consumptionem seculi; cui
925 etiam spetialiter pro illa persecutione promissit suum beneficium,
dicens: Ego te seruabo ab hora temptationis, que ventura est in orbe;
nam ita nec legerit quod in illam persecutionem, quam ipsemet dixit

esse gratissimam venire promittat ex inproiisso; per hoc enim non blasphemarent de negligentia uel odio, sed etiam de mendacio et impietate. [f. 54a]

930

Quantum ad Deum uero dicebat quod si Ecclesia negligeret prenoscere tempus persecutionis: Qui habitat in celis irriteret ei; primo, sicut scriptum est in *Ieremia*: Miluis in celo cognouit tempus suum, turtur, yrundo et cichonia custodierunt tempus aduentus sui, populus autem meus non cognouit inditium; et ut ostendat quod Legis peritis loquitur siue clero, subiungit: Quando dicitis: Sapientes nos sumus et Lex Domini nobiscum est, nunc mendatium operatus est stilus mendax scribarum. Sequitur enim: Verbum Domini proiecerunt et sapientia eius nulla est in eis. Quibus uerbis aperte Deus irridet ministris Ecclesie iudicando eos fore minoris prouidentie aut dilligentie quam irrationabiles creature propter ignorantiam temporum futurorum. Et propter hoc dixit expresse in *Cantico Deuteronomii*: Gens absque concilio et sine prudentia, etc..

935

940

Secundum spiritualem intellectum exprimit hic eorum ignauiam et stultitiam, primo, comparatione iudaici populi, qui per miluum designatur, nam in celo, id est in sacra Scriptura cognoscit tempus suum, scilicet anticristi, quem pro actione sua uel temporali exaltatione expectat; secundo, comparatione turturis, hoc est cetus continentium, qui non habent gubernatoris alicuius comitiuam, quia non sunt alicuius status determinati, uel quia sunt intrusi, ut turtur canta, sicut soror Cecilia et Mathea, que hoc cognouerunt; tertio comparatione irundinis, id est, cetus paruulorum contemplantium, qui nullam determinatam habitationem, quantum ad statum, habent, sed cum hominibus diuersorum statuum diuersis temporibus conuersantur; isti enim cognoscunt quod moderna tempora sapiunt indubitanter expressam malitiam antichisti, quapropter, custodientes semetipsos adeserunt uite spirituali, quod non fecerunt ministri Ecclesie, quibus Dominus iterum irridet dicendo per Matheum: Faciem celi diiudicare nostis, signa autem temporum non potestis scire; facies celi est notoria uel manifesta conuersatio cleri. De qua non ignorat idem clerus utrum [f. 54b] sit carnalis uel spiritualis, mundana uel religiosa, terena uel celestis, regularis uel secularis, canonica uel ciuilis, et tamen signa finalium non auertit.

945

950

955

960

Ideo autem Dominus per hoc improperat toti clero, quoniam habenti, scilicet, sapientiam christianam siue catholicam facillimum est cognoscere propinquitatem uel distantiam temporis antichristi per conuersationem cleri et populi christiani, sicut exprimit in *Philosophia chatolica* et in *Epistola ad Auxitanum et Burdigalensem*. Omnes enim fideles comuniter conueniunt et sciunt quod Christus et anticristus sunt contraria principia populi fidelis et contrarias impressio-

965

970

nes facientes et requirentes. Iterum sciunt quod sicut Ecclesia antichristi fuit per Christum inchoata, sic per antichristum consumationi appropinquabit. Sciunt etiam quod impressiones Cristi in populo sunt paupertas voluntaria seu contemptus temporalium, et humilitas et castitas et caritas. Quandocumque igitur ista negauerunt comunit

975 ter in populo christiano, facillimum erat cognoscere quod populus christianus non erat dispositus ad regnum antichristi; sed cum horum contraria, scilicet amor terrenorum et superbia et incontinentia et inimicitia, comunit

980 er dominantur in populo christiano, nullo statu exempto, satis est obtusus, qui non cognoscit et in ianuis esse dominum antichristi, et per verba predicta Dominus innuebat.

Rursus etiam per expressa documenta Domini ostendebat expectans fore quod Ecclesia prenosceret interdum persecutionis predictae, quorum primum est illud .xxiiij. *Mathei*, quo remittit ad prophetiam

985 *Danielis*, dicens: Cum videritis abominationem desolationis, que dicta est a Daniele, etc.. Dicebat enim denuntians quod licet illa remissio uel allegatio possit adaptari euersioni Iherusalem, sicut aliqui glossatores faciunt: tamen, ut Ylarius facit, retorqueri potest ad persecutionem antichristi, ut infra declarabitur. Per istud Dominus principaliter intendebat pro tempore prenoscendo et pro qualitate tribulationis discenda per *Danielem*; sed non [f. 54c] pro secundo, tum quia ipse ibidem sufficienter exprimebat eam quantum prodesse fidelibus poterat ad hoc ut plus solito se premunirent armis vite spiritualis, cum dixissent quod non esset talis qualis numquam fuerat nec fieret; tum quia plenius in *Job* quam in *Daniele* describitur, tum quia postmodum ipse plenius in *Apocalypsi* descripsit eam, tum quia passuris eam plenius innotesceret experientia quam scriptura.

990

995

Quapropter, cum in persecutione nichil aliud possunt passuri considerare quam qualitatem ipsius, aut tempus, constat quod cum

1000 Cristus nichil faciat frustra, remitebat pro notitia temporis et non pro notitia qualitatis, et maxime quia *Daniel* sub nomine desolationis nusquam denotat antichristum, ubi exprimit numerum supradictum.

Quod autem fuerit de intentione Domini asserere quod *Daniel* prenuntiauerat illam abominationem quantum ad id pro quo remitebat, patet per verba eius. Et primo, per hoc quod dixit: Dicta a *Daniele*, nec proderat Ecclesie, sed loquebatur de dicto prenuntiationis scripte; secundo per hoc quod addidit: Propheta. Certum est enim quod id quod aliquis dicit ut propheta, dicit prenuntians; tertio, per hoc quod subiunxit: Qui legit, intelligat, per que verba denotauit

1005 quod in prenuntiatione *Danielis* erat aliqua clausura enigmatum; et ideo dicit in prioribus quod hoc dictum est a Domino, ut ad intelligentiam mysticam prouocemur, qualis est in predicto numero, cum ibi ponatur dies pro anno.

Concludebat igitur ex predictis denuntians quod, cum Cristus nihil faciat frustra, expediebat Ecclesie quandoque prenoscere tempus illud postquam remittebat ad illum propter quem fuerat prenuntiatum, et incantabat legentes vt clausuram sermonis animaduertent. Nam quod sit incantatio illa valde notabilis per hoc patet quia similis ei non reperitur in toto canone quoad legentes. 1015

Iterum dicebat denuntians quod in supradicto capitulo *Mathei* Dominus expressius dogmatizat quod prenoscere tempus predictum Ecclesie prosit aliquando, quando dicit: Si pater familias sciret qua hora fur ven-[f. 54d]-turus esset, vigillaret vtique et non sineret perfodi domum suam, quoniam nullus catholicorum ignorat quoniam Scriptura Sacra per furem denotet antichristum, et per patrem familias prelatum seu gubernatorem fidelium. Quapropter in illis verbis absque dubio testatur quod ad custodiam domus Dei, scilicet, vniuersitatis fidelium, vt exprimit *Apostolus*, est vtille quod prelati prenoscant horam uel tempus, in quo fur est venturus, nam ibi sumitur hora pro toto persecutionis tempore, sicut *Prima Ioannis*, secundo, vbi dicitur: Nouissima hora est. Quam etiam sit ecclesiae vtille prenoscere tempus illud aperte Dominus expressit in illis verbis, cum diceret quod per hoc prelatus efficeretur vigil ad precauendum ne domus Dei per furem suffodiatur ad euertendum fidei fundamentum. 1020 1025 1030

Dicebat iterum denuntians quod ex predictis euidentissime declaratur plenitudo sapientie Dei et pietatis circha processum reuellationis predicti temporis. Nam ad perfectionem sue doctrine, quam propter electos in sacro Volumine collocauit, prius repossuit sibi reuellationem illius temporis, non tamen permisit quod generaliter fidelibus patefieret quousque tempus aduenit in quo expediebat electis, scilicet, quando aliqui ex ipsis naturali vite cursu poterant attingere tempus illud; proinde fecit vt in multitudine tota fidelium resonaret circha principium illius centenarii quo dicta persecutio est futura, quamuis ante quibusdam priuatis preuiis istud notificasset per modum preparandi ministros ad excusationem intenti. 1035 1040 1045

Ad auctoritates vero per istos aduersarios allegatas dicebat quod nullatenus obstabant proposito, sicut per earum expositionem superius intelligentibus declaratur, vbi de prima et quinta auctoritate Augustinus agitur; et postea, in parte istorum aduersantium, paragrafo: Vnde, cum sancti dicunt (...)

 1050

Ad rationem vero de potentia Dei dicebat ei nichil concludere propter tria:

primo, quia precedit ex Deo, cum ponit Dominum non reuellasse Matri finalia tempora; secundo, quia procedit ex multis filiis et erro-

- 1055 neis, quorum primum [f. 55a] est quod non sit Ecclesie necessarium aut utile prenoscere illa; hoc enim, sicut supra ostensum fuit, non solum est falsum, sed assertioni Cristi contrarium;
- secundum est, cum dicit quod apostolis non reuellauit illa, cuius contrarium dicit Augustinus, ut patuit supra et patet per Apostolum,
- 1060 qui *Secunda ad Thessalonicenses* dat signa expressa temporis anticristi; et ideo dicit aperte in prologo quod apostolus dat ibi notitiam de finalibus temporibus. Item, contrarium patet per opacha, in qua reuellauit Iohanni quod in sexto tempore ecclesie seuiet persecutio anticristi, et cui etiam reuellauit quod erat et quibus signis
- 1065 cognoscerentur vnumquodque illorum temporum septem et *Glosa* docet ibidem aperte distinguere tempora illa, nam solum ordine narrationis sed etiam temporis; vnde patet quod hoc et similiter est erroneum, quia contrariatur Scripture;
- tertio, quia ponit quod iniuriam faceret Deus, si reuelleret alicui
- 1070 quod non reuellauit apostolis, quia Scriptura testatur quod Deus suam virtutem reuellaat non ex debito iustitie uel nuntii cuiuscumque uel necessitate nature, sed ex puro dono gratie aut mera liberalitate sue uoluntatis. Ideo dicit quod Spiritus spirat ubi uult, et Apostolus, *Ad Corinthios*, dicit quod dona gratie distribuit singulis prout uult.
- 1075 Item, in eadem epistola dicit quod possunt omnes fideles recipere spiritum prophetie, vt omnes discant, id est, ut ait *Glosa*, quod non solum inferiores discant a superioribus, sed etiam a contrario ad mutuendam caritatem et seruandam humilitatem. Item, ibidem dicit *Glosa* quod Deus quandoque minori reuellaat quod est vtilius.
- 1080 Qui dicunt, igitur, quod Deus iniuriatur maioribus quando reuellaat minoribus aliquid directe, se opponunt Scripture patentur et ostendunt se fore de secta phariseorum et tacite condempnat Christi religionem, dicentis: Gratias ago tibi, Pater, etc., quia abscondisti hec sapientibus et prudentibus et reuellaasti ea paruulis. Item, blasphemant
- 1085 Deum tamquam iniuriosum in cunctis cassibus, in quibus reuellaat siue inspirat cuique minori quod non maiori, [f. 55b] sicut quando reuellauit Ioseph quod non reuellauit Iude, cuius tribum sue incarnationi elegerat, aut quia inspirauit Jecto gentili que super congruo modo regendi populum dirigeret Moysen, et ipsi Moysi, cui facie ad
- 1090 faciem loquebatur, non reuellauit. Et horum blasphemantium per veritatem elucidat super illo passu *Exodi*, .xviii^o., *Glossa, Plenissime*. Item, blasphemant eum de quia Delbore mulieri et prophetisse reuellaat iudicia populi et futuros euentus et non Barach duci uel aliis magistris de populo, vt patet *Iudicum*, quinto. Item, blasphemant eum, quia in resurrectione reuellauit seipsum Marie Magdalene quam apostolis. Item, quia famem futuram orbi reuellauit Agabo et non Apostolis nisi per eum, ut patet *Actuum* .xj^o.. Et sic de similibus.

Dicebat igitur denuntians quod nisi spiritus superbie alienasse predictos, attendissent omnia supradicta, nec obliti fuissent Scripturae dicentis: Abhominatio Domino omnis illuxor, et cum simplicibus sermocinatio eius. Ex quibus etiam informator a Deo Christi Ecclesie quod siue mulier siue vir aliquis intra catholicas cuiuscumque status uel gradus proponere uoluerit quicquid sibi nouiter indicatum, non debet sperni neque repudiari, sed prius audire cum mansuetudine et caritate, deinde omni dilligentia discuti et examinari secundum limam sacrorum Elloquiorum et iuxta meritum sui tenoris approbari uel improbari. Nec approbatio uel improbatio reuelationis debet fieri per comparationem persone ad personam, hoc enim esset erroneum, *Marci* primo, quia Deus non est acceptor personarum.

Secundo, quia sicut dictum est, reuellatio non fit ex merito suscipientis, sed proprio libito conferentis.

Tertio, quia iudicare de occultis dispositionibus aut meriti cuiusque nulli mortali conuenit nec prohibet hoc Scriptura, quoniam cum soli Deo pateat cor, solum ipsemet de dispositionibus cordis uel spiritus ad Deum iudicare; homines autem ut dicit libro *Regum*, solum exteriora uident et ideo de illis possunt et licet iudicare. [f. 55c]

Quarto, quia per illa, que hominibus patent, non fit Deo aliquis magis gratus absolute, scilicet, per opera que etiam ex caritate sensibiliter exercentur, ut sensibilia opera pietatis, cuius ratio duplex est: prima, quia mens propter turbam sollicitudinum et sensibilibus occurrentium distracta, minus in Deum figitur uel intendit, Domino testante, qui dixit Marthe: Turbaris erga plurima; et dixit de Maria quod meliorem partem elegerat, quia optimam; in quibus expresse docuit quod licet ei grata forent opera Marthe in pascendo et hospitando pauperes et visitando infirmos, etc., tamen gratis suis obsequium faciebat ei Maria, que totum animum suum per contemplationem (pre *canc*) figebat in eo meditando uel orando uel audiendo. Ipse enim, cum sit spiritus et non corpus, potius requirit obsequium spirituale quam corporale.

Secunda ratio, uero, quod exteriora opera non faciunt etiam iustum magis gratum absolute, est quia per illa cito fedatur a puluere inanis glorie propter laudes hominum et fauores. Nam bona opera manifesta in populo laudes populares pariunt operanti, que frequenter animum eius pulsant; hinc est, igitur, quod reuellatio diuine ueritatis tantum sit ascendentibus in montem contemplationis, quod fuit figuratum Moyse, qui in monte recepit Legem, etc., et in tribus discipulis, qui ascenderunt cum Domino in Montem Tabor; et in Magdalena, que in spelunca montis habebat quottidie uisiones angelorum, et non Martha, que vacabat operibus pietatis. Ex quibus patet quam grauiter quis erraret improbando uel reprobando uisiones Magdalene,

propterea quia sicut Martha non exercet patientia operis pietatis et similiter in aliis paribus.

Et huiusmodi iudicia personalia tanto sunt grauioris culpe quanto certius est cuilibet quod nemo, nisi solus Deus videre potest que personarum exhibet Deo cor suum in pleniori desiderio et iugiori meditatione, in maiori humilitate, in interiori puritate et puriori [f. 55d] simplicitate sue intentionis et in feruidiori deuotione. Nam qui deuotius et crebrius recollit passionem Cristi et que compaciendo profundius sentiat stimulos passionis uel similia disponentia, scilicet peritura, ad uisiones celestes tantummodo Deus nouit.

Ad id uero quod de contrarietate Scripture obieciatur, dicebat esse falsum quod ponebatur. Quia denuntiatio supra memorata nusquam Scripture contradicitur, quod declarabat in primo allegata per hoc, quoniam illa Scriptura non asserit quod finalia nequeant sciri per creatorem, sed per creaturam. Et ideo non dixit quod homo nullo spiritu potest scire futura, sed nullo nuntio creature, nam que sunt quidem nuntii Dei ad hominem. Supradicta uero denuntiatio non ex parte creaturarum, sed ex parte creatoris proponitur.

Ad obiectionem secunde auctoritatis dicebat quod ex falsis procedit tripliciter: primo in hoc quod uerba illa retorquet ad annos mundi, nam, cum sit certum quod ibi propheta non loquitur nisi de opere incarnationis, constat non de aliis annis loquitur, nisi de illis quos absolute Scriptura incarnationi Verbi attribuit, isti aut non sunt anni mundi, sed solum anni promissionis facte de Verbi incarnatione et fructu eius. Que promissio ab Habraam sumpsit exordium, a quo etiam propter hoc Matheus incepit texere carnalem generationem Christi, et non ab Adam; secundum quem intellectum rectissime concordat cum illa Scriptura de nuntio. Secundo, in hoc quod ponit ab initio mundi usque ad Christum fuisse quinque milia annorum, nam Praous et Vincentius et alii eruditi in hebraica ueritate intendunt quod usque ad etiam illa quatuor milia annorum non fuerunt completa, quorum traditioni debent inherere fideles potius quam alii, propter duo, quorum primum est quia concordat cum textu sacro; secundum est quia concordat cum computatione hebreorum, qui 1175 compota numerant per annos mundi, quoniam ipsi non vtuntur alia era, cui ualde discordat assertio predictorum; [f. 56a] sed traditio Tomi ualde parum, nec solum est magis acceptanda fidelibus, sed quoque paganis, ideo quia concordat traditioni astronomorum, qui recollegerunt diluuium annos mundi ad formationem tabularum astronomie. Que recollectio facta per eos cognoscitur esse recta per effectum, scilicet, quia calculatio tabularum infallibiliter indicat motus planetarum et eclipses solis et lune, quod nequaquam faceret si radi-

ces tabularum, que sunt anni, collecte essent vere. Tertio in eo quod ponit Ecclesiam usualiter quod in usum sui regiminis accipit. Et idem etiam solempnizat aliqua institutione canonica, sed ipsa non vtitur annis mundi ad sui regimen, ymo solum annis Cristi, nec in aliqua institutione canonica invenitur cautum, quod illo numero annorum vtatur. Non est, ergo, verum quod Ecclesia teneat vsualiter quod ab initio mundi usque ad Christum fluxerunt plus quam .v. milia anni, nisi si quis vellet per Ecclesiam intelligere clericos ydiotas et theolegos dormientes, et esset abussio nimis ridiculosa dicere quod inherendum traditioni simplicis narrationis potius quam illi, que habet solida testimoni veritatis.

Ad obiectionem tertie auctoritatis dicebat quod finalia tempora in Scriptura large considerantur et stricte, quod declarabat per verba eiusdem Apostoli, nam ipsemet, qui *Ad Corinthios* dicit quod: Fines seculorum deuenerunt ad apostolos, et inquit *Ad Thimotheum*: Spiritus manifeste dicit quod in novissimis temporibus diceret quidem a fide, etc.; et iterum in *Secunda*: Hoc scito quod in novissimis diebus instabunt tempora periculosa, vnde cum in primis verbis dicit se esse de numero illorum, ad quos tempora finalia venerant, et in secundis prophetet de illis finalibus, ad que non peruenerat, patet quod sub illa ratione ponebat illa esse finalia, sub alia ista. Quas rationes per modum loquendi significavit, nam in primis verbis dixit: Fines, et non: Finis, vt aperte innueret quod illa finalia, [f. 56b] que ad apostolos venerant, dicebant tam large finalia, quod sub ipsis multa finalia continebantur unius rationis, sicut multa centenaria, sed in secundis verbis dixit: Nouissima tempora, et: Nouissimos dies, aperte dicens quod inter finalia tempora quedam sunt prima, quedam vltima, quedam nouissima. Similiter quoque docet aperte quod: Nouissima stricte dicunt finalia, reliqua uero large.

Dicebat ergo denuntians quod *Apostolus* finaliter loquitur *Ad Corinthios* de finalibus large, scilicet, secundum quod finalia dicuntur omnia illa tempora que pertine ad ultima etatem seculi, que incipit a Christo, nam sub ea fuerunt apostoli; denuntiatio uero proposita loquitur de finalibus, que uocat *Apostolus*: Nouissimos dies, scilicet, vltimi et penultimi centenarii; quapropter dicebat quod denuntiatio recte concordabat cum dictis *Apostoli*; sed obiectio directe chonatur astruere quod mundus non finietur. Nam, si aliqua alia tempora nequeant dici finalia quantum illa, de quibus dixit *Apostolus* quod ad Deum peruenerant, numquam seculum finiretur: et hoc nichil aliud est quam euangelium tacite denegare.

Ad obiectionem quarte auctoritatis dicebat quod errat dupliciter: primo, sic de tertia statim est dictum, scilicet, quoniam directe chonatur astruere quod numquam seculum finietur in eo quod ponit

- millenarium ligationis Sathane nullius esse mensure determinate; secundo, in eo quod ponit absolute quod millenarium illud inchoauit a passione Cristi; non enim est verum quod desoluta ligatio eius tunc inceperit, sed ligatio quoad quid; dicebat enim quod in passione fuit
- 1230 tantummodo ligatus ad duo, scilicet, manifestationem ligatiue virtutis, que fuit humilitas passionis, et quantum ad manifestationem cause iuste ligationis, que fuit occissio innocentis; sed non fuit tunc ligatus quantum ad manifestum effectum ligationis, quia quamdiu regnauit uniuersaliter ydolatria fuit manifeste solutus, et ideo tunc
- 1235 solum fuit manifeste ligatus, quando fuit ydolatria vniuersaliter extincta per orbem, quia tunc [f. 56c] fuit et ab vtili principatu seculi deiectus et a potestate utiliter se vivendi repressus; et, cum hec duo resumet, tunc erit manifeste solutus; et veritas huius distinctionis patet tam ex Testu quam ex *Glosa Apocalypsis*.
- 1240 Dicebat ergo denuntias quod cum manifesta ligatio Sathane cepit a Constantino, quando etiam ad litteram visibiliter ligauit eum; patet intelligentibus quod denuntiatio supraposita directe concordat cum millenario ligationis Sathane supradicto.
- Concludebat etiam ex predictis quod quicumque nituntur per
- 1245 sophismata preostensa fidelibus suadere quod denuntiationem repudiant siue spernant, procul dubio sunt de illis qui claudunt regnum celorum, id est, intelligentiam scripturarum ante homines et nec ipsi ingrediuntur nec alios intrare permittunt et ostendunt se fore ministros verissimos antichristi, toto studio procurantes quod Ecclesia Christi ex inprouiso et subito incidat in os eius. Hoc autem sic declarabat: Nam denuntiatio quoad materiam est chatolica, quia de eo, quod euangelica doctrina predicat esse futurum. Item, quantum ad formam, quia non innititur nisi sacro eloquio secundum chatolicum et possibilem intellectum exposito. Item, est efficax ad finem promouendum euangelice doctrine, qui est terrena despiciere et celestia querere uel amare. Nam persecutio deceptionis, quanto vicinior creditur, tanto dilligentius et feruentius inclinantur veri fideles ad omnia quibus possint fraudibus eius et astucis obuiare ac impedimenta salutis eterne rescindere. Vnde, predicare vicinum aduentum eius cunctis fidelibus qui seduci leuiter possent, indubitanter proficit ad cautelam ne seducantur, sed predicare contrarium, scilicet, quod non appropinquet aduentus eius uel quod nemini hoc prenuntianti credatur, est certum quod nullo genere hedificationis in Christo prodesse fidelibus. Quando rem patet quod qui hoc predicaret non quereret
- 1265 que Cristi sunt, sed potius prepararet introitum antichristo, quod est euidentius in illis qui talia plebi siue paruulis predicant, qui nequeunt ea iudicare uel intelligere, nam directe contrariatur Scripture dicenti per *Apostolum*: Tamquam paruulus [f. 56d] in Christo lac

potum dedi uobis, non escam, nondum enim poteratis intelligere. Item, dicebat quod qui asserunt non esse predicandum quod finis seculi appropinquat, ideo quia potest adhuc tantum durare quantum durauit, sunt recte de illusoribus illis, de quibus ait beatus Petrus in *Secunda Epistola* quod manent in nouissimis diebus et assertionem euangelicam de fine seculi abnegabunt. 1270

Et hii contradicunt Scripture duobus modis: 1275

primo per dictum: nam Scripture clamant appropinquationem expresse; ait enim beatus Petrus in *Prima Epistola*: Omnium finis appropinquabit; et Paulus, *Hebreorum* .x.: Modicum quantulum, qui venturus est, veniet et non tardabit; in quibus verbis frustra geminasset vocabulum diminutionem significans, nisi sciisset finem seculi valde appropinquare. Item, Ioannes in *Apocalypsi* dicit quod tempus prope est et quod cito fieri oportet ea que discibuntur ibi de toto Ecclesie tempore; 1280

secundo, contradicunt Scripture quantum ad causam dicti, quoniam, sicut legitur *Hebreorum* .ix., tempus apperuit in consumationem seculi; sed, ut legitur *Sapientie VI*, consummatio differt a principio et medio, quia consummatio rey est pars illa sue durationis in qua procul dubio deficit, nec est possibile quod in aliqua re primis duabus partibus, in quibus perficitur, adequetur, nec sana mens potest hoc nullo modo capere; quapropter negant Christum in consumatione seculi venisse uel apparuisse, qui dicunt seculum duraturum quantum durauit. Cum etiam negant *Apocalypsim* de temporibus Ecclesie, de quibus est certum quod precesserunt: primum, in quo fuit conflictus Apostolorum; et secundum, in quo fuit pugna martirum; et tertium, in quo fuit certament doctorum; et quartum, in quo fuit celebris vita heremitarum; et quintum, in quo claruerunt zenobite communes habentes possessiones; et est certum quod sextum fuit inchoatum per zenobites reuouan euangelicam paupertatem per dedicationem possessionum in proprio et comuni: ex quibus patet quod inimicus est euangelice veritatis qui negat appropinquationem finalium temporum predictorum, cum expresse testatur *Apocalipsis* quod in sexto Ecclesie tempore reuellabitur [f. 57a] maximus anticristus. 1290
1295
1300

Condemnantes uero denuntiationem vt dubiam et temerariam, suum conceptum manifestabant circha utrumque dicentes quod erat dubia uel certa dupliciter, primo quia multiplex, secundo quia mistica. 1305

Horum autem primum declarabant per hoc quia dies in Scriptura multipliciter sumitur, nam quandoque pro die usuali, vt ibi: Cum ieiunasset Yhesus quadraginta diebus; quandoque pro anno, ut in *Ezechiele*, vbi dicitur: Diem pro anno dedi tibi; quandoque pro millenario, vt ibi: Apud Dominum mille anni sicut unus dies, et e conuerso; 1310

quandoque pro toto tempore, vt ibi: Quid statis hic tota die occiosi?.

Item, dato quod in verbis *Danielis*, quibus innitur denuntiatio, sumeretur dies pro anno, nichilominus esset adhuc locutio multiplex, cum annorum quidem sit solaris, quidam lunaris, quidem ebdomadalis: dicebant ergo quod cum tanta sit multiplicitas in locutione
1315 Danielis, nichil per eam potest asseri determiante, quoniam processus a multiplici ad determinatum comittit fallaciam consequentis. Vnde, cum denuntiatio sic excedat, merito, vt dicebant, debet repudiari.

Ad quod denuntias respondebat quod, si credere nollent quod auctor illius Scripture determinasset ei locutionem predictam ad sensum denuntiatum, saltem scire debent quod per locutionem multiplicem potest aliquid determinate asseri, quando multiplicitas amouetur sic uel restringitur quod in nullo alio sensu potest verificari quam in illo qui per assertionem proponitur, sicut est in proposito, prout in *Ministerio cimbalorum* est plenarie declaratum; vnde, licet a multiplici non restricto nequeat per assertionem inferri determinate, potest tamen a multiplici sufficienter restricto.
1320

Secundo, declarabant quod esset mistica locutio siue figurativa, per hoc quia locutio, in qua dies pro anno proponitur procul dubio est allegorica; cum autem negatur litteralis sensus alicuius locutionis et attribuitur ei allegoricus uel quilibet alius mysticus, nichil per eum certe concludi potest. Solus enim literalis, qui est de ui uocis, est certus, mysticus uero, qui procedit loquentis [f. 57b] a libito uel exponentis, est incertus. Istud autem confirmabant per auctoritatem
1335 Augustini, dicentis in libro *De doctrina christiana*, quod solum a literalis sensu Scripture retrahitur argumentum.

Ad hoc autem denuntians respondebat dicendo verum esse quod philosophicum argumentum non trahitur nisi a literalis sensu, sed chatolicum trahitur etiam a mystico et maxime ab allegorico; vbi
1340 Augustinus, ubi loquebatur contra hereticos, qui de mystico intellectu sacrorum eloquiorum uollebant extraere philosophicum argumentum aduersus chatolicam veritatem, recte dicebat illud, neque per hoc negabat quin chatolicum posset trahi, cum ipse illud sepius faciat, ymmo, qui negaret hoc, lucem extingueret totius chatolice veritatis
1345 et eius fundamenta subuerteret irritando non tantum parabolas *Salomonis* sed etiam omnes figuratiuas locutiones cannonis, quantum ad ostensionem veritatis per mysticos intellectus.

Nam, vt dicebat, in textu sacro veritas per allegoriam probatur sicut Apostolus, *Ad Galatas*, volens probare quod Ecclesia Cristi non est subiecta statutis legalibus, sed libera est ab illis, introducit Abrahæ de ancilla et libera per circumstantias illius coniugii allegorice sumptas, ut exprimit, concludit seruitutem legalem conuenire tantummodo sinagoge et Cristi uero Ecclesie libertatem. Item, eodem
1350

modo concludit *Hebreorum* primo, excellentiam Cristi ad angelos per illa verba *David*: Filius meus es tu, ego hodie genui te; item, in eodem sensu, id est, allegorico, probat *Hebreorum* .vij. eternitatem sacerdotii Christi per historiam Melchisdex. Item, in eodem sensu probat .x. eiusdem necessitatem ablationis Christi per illa verba *David*: Holocaustum pro peccato non postulasti; tunc dixi: Ecce venio. Item, eodem sensu Scripture probat beatus Petrus, vt patet *Actuum* secundo gloriam resurrectionis de Cristo per illa verba *David*: Prouidebam Dominum in conspectu meo semper, etc.; et simili modo concludit quod ad litteram de se ipso dicebat *Ysaias* in illis verbis: Dominus Deus apperuit mihi aurem, ego autem non contradico, retrorsum non abii, corpus meum dedi percutientibus, etc.; et similiter illud *Jeremie*: Domine, demonstrasti michi, etc.; et similiter [f. 57c] in multis aliis documentis Ecclesie, quorum multa sunt etiam que non possent ad plenum verificari sine allegoria, sicut clare patet in illis verbis *Ysaie*: Spiritus Domini misit me, etc., et in eo quod dicit *Marcus* .ij., scilicet, quod scriptum est per prophetas de Christo: Quoniam Nazarenus vocabitur; nusquam enim ad litteram scripserunt istud de illo. Et sic de similibus.

Denuntians igitur concludebat ex dictis quod denuntiatio non est ideo repudianda quia innititur alegorico sensu, nam hoc esset respue- re totam chatolicam veritatem, sed potius a chatolicis propter hoc accipiendus, maxime cum allegoria cui innititur, scilicet, diem pro anno ponens, sit de more uel de auctoritate Scripture uel a placito exponentis siue denuntiantis, vt dicebatur pro aduersarios.

Idcirco vero dicebatur eam temerariam fore quia tam ratione sui quam ratione denuntiantis ad illicitum prorumpebat. Ex parte quidem sui quoniam nouam expositionem, ut aiunt, verborum *Danielis* proponit, quam nullus glossatorum tetigit, ymmo est omnino diuersa ab expositionibus erumdem; hoc autem dicunt illicitum esse pro tanto quia tam sacra eloquia quam sacre constitutiones Ecclesie prohibent exponere sacra verba secundum proprium sensum. Nam beatus Petrus in *Secunda Chanonica* dicit expresse quantum ad hanc materiam quod prophetia Scripture propria interpretatione non fit; et iterum, quod a uoluntate humana non est ablata; super quo passu dicit *Glosa*: Hoc ideo dicitur ne quis ad libitum Scripturas exponat; ita in *Canone Decretorum*, .xxxviii^o. d. *Relatum*, prohibet expresse ne quis Scripturam legat uel doceat secundum ingeni propriam virtutem uel intelligentiam, sed quod ab eo scientiam Scripturarum discat, qui eam a maioribus secundum auctoritatem sibi traditam seruat. Item, in eadem distinctione, capitulo *Vino inebriatur*, prohibetur hoc idem sub aliis uerbis. Item, Augustinus dicit quod illa est vera et firma sententia Scripturarum quantum metur eam auctoritas et sanctorum eru-

dictio celebravit.

1400 *Ad que denuntians respondebat* dicendo quod nichil ad propositum aduersantium concludebatur pro tanto quia supponunt falsum per eam dupliciter.

Primum est quod noua expositio et assertio sacrorum eloquiorum non debet afferri per aliquem seu proponi: hoc enim contrariatur directe sententie [f. 57d] Spiritus Sancti, qui dicit per *Danielem* quod per sacra eloquia pertransibunt plurimi et multiplex erit sententia; non dixit: Opinio, sed: Sententia, ut significaret aperte quod materia potest exponi secundum exigentiam veritatis chatolice. Constat autem quod nec omnes expositores eorum fuerint contemporanei et simul exponentes, nec sensus, quos in eis Spiritus reposuit, simul et eodem tempore fidelibus reuellantur, sed successiue, sicut lectio testatur *Apocalypsis*, que maiorem exprimit fore libri apertionem vno Ecclesie tempore quam alio; et fuit figuratum in septem annis quibus non simus sed successiue Ioseph in Egipto frumenta distribuit; vnde, si quelibet expositio uel assertio est temeraria quia noua, tunc omnes ille sacri textus expositiones que successerunt prome sunt temerarie.

1415 Simili quoque ratione fuit temerarium, tam scribere quam asserere quod asina Balaam fuisset locuta uel quod sol stetisset contra Gabanon, et similia, que ita fuerunt noua quod numquam contigerant nec postea contigerunt; sed quod maior temeritas sit hoc dicentium, per hoc declaratur quia certum est in scola chatolica quod sacris eloquiis non tantum conuenit sensus litteralis, sed etiam allegoricus et moralis et anagogicus. Igitur, si expositores qui precesserunt vnum ex illis expresserunt et aliquis succedens alium ex eidem afferret, non solum temerarius esset sed inimicus chatolice veritatis, qui detestaretur secundum sensum, ideo quoniam esset alius a primo; nec modica foret insania dicere: Doctores qui precesserunt aliter exponunt quam tu; ergo, tua expositio nulla uel praua.

Secundum falsum quod subponitur in predictis est quod in denuntiatione prelibata verba sacri Textus exponuntur propria interpretatione seu uoluntate, uel secundum proprium sensum, cum illa expositio, cui denuntiatio innititur, sit indubitanter a Spiritu Sancto: quod sic declarabat, quia regula chatolica per Ecclesiam certificatur de hoc, saluatur ad plenum in omnibus expositionibus quibus innititur dicta denuntiatio; cum enim Spiritus sensus apperiat et claudat Scripturam quibus et quantum uult, et non faciat hoc regulariter visibilibus signis, necessarium fuit vt Eclesia Dei haberet signum uel documentum aliquod infallibile, [f. 58a] quo certificaretur aliquid de Scripture expositione, utrum esset a Spiritu Sancto uel non, et qui principaliter esset sue intentionis. Hanc autem exprimit Augustinus

in *Principio super Genesis*, docens aperte quod illa expositio que fidei
 conuenit et moribus, et circumstantiis littere consonat, est indubi- 1440
 tantly a Spiritu Sancto et pertinet ad principalem seu litteralem sen-
 sum eius. Que vero congruit fidei et moribus et circumstantiis litte-
 re non consonat est etiam a Spiritu Sancto, licet non exprimat sensum
 principalis ipsius intentionis. Expositio vero que fidei uel moribus
 corre pugnat, quamuis est littere consonaret, non est a Spiritu Sancto. 1445

Cum, igitur, Ecclesia Christi obligetur ad acceptandum uel respu-
 endum expositiones sacri canonis iuxta limam istius regule magis
 quam per differentias personarum, dicebat quod si expositio que
 nouiter affertur plenius contineat regule chatolice veritatem solemp-
 nius et deuotius debet ab Ecclesia recipi quam alie precedentes, quan- 1450
 tumcumque ministri precedentium expositionum fuissent maioris
 dignitatis aut meriti uel maioris scientie, tum quia scit apud Deum
 non esse personarum acceptionem, tum quia scit, vt supra fuit osten-
 sum, quod sepe minori Deus reuellat quod non maiori, et permittit
 etiam maiorem in exponendo deficere, vt prebeat fidelibus elementa 1455
 vitandi presumptionem de propria excellentia et discant minoribus
 consentire, qua ratione Petrum permisit labi.

De tali uero modo preferendi vnam expositionem alii iuxta regu-
 lam supradictam dabat exemplum tam in Scripturis Veteris Testa-
 menti quam in Noui. Dicebat enim quod in Scriptura, cum dicitur: 1460
 Os iusti meditabitur sapientiam et lingua eius loquetur iudicium,
 licet expositio antiqua Cassidori et Augustini recta sit exponendo
 moraliter, dicens os cordis iusti, etc., tamen, si quis exponeret allego-
 rice, dicendo: Os iusti, id est, predicatio Christi, meditabitur, etc.,
 procul dubio rector esset ista quam illa, quia directius littere conso- 1465
 naret, nam per hanc verificatur littera sine aliquo supplemento et
 secundum morem Scripture. Nam predicator chatolice veritatis dici-
 tur in Scriptura os Dei, vnde *Ysaïas*: Ve vobis, filii desertores, quia
 fecistis consilium et os meum non interrogastis, scilicet, doctorem
 Legis; sicut et dicitur auris, unde in *Psalmo*: [f. 58b] Populus quem 1470
 non cognoui seruiuit michi, in auditu auris obediuit michi, ibi autem
 auris non accipitur litteraliter, quoniam auris materialis non audiri
 potest, cum nullo modo sonet; vnde, sicut ibidem *Glosa* tangit, per
 aurem designat predicatores suos, scilicet, apostolos, quorum auditu
 populus gentilis obediuit Christo, sic et in proposito; si per: hos, inte- 1475
 lligatur Legis doctor, qui est: Os iusti, scilicet, Christi, patet quod
 claram et integram veritatem continent verba illa simpliciter; sed si
 per os intelligatur humanum organum, non poterit sermo verificari
 absque abditamento cordis, vt facit *Glosa*, quoniam ori materialiter
 sumpto nullo modo pertinet meditari, sed loqui. 1480

Aliud exemplum ponebat ex libro *Proverbiorum* .xxij., vbi dicitur

de sapientia: Ecce descripsi eam tibi tripliciter in cogitationibus et scientia; ibi quidem antiqua *Glosa interlinearis* exponit sic tripliciter: in cogitatione, locutione et operatione. Que expositio, licet in se con-

1485 tineat veritatem, tamen propositio est inpertinens, quia homo solum non consonat littere sed repugnat, nam littera ponit aperte quod tota illa triplicitas pertineat cogitationi et tota scientie, cum dicat quod descripsit tripliciter: in cogitationibus, et etiam in scientia, *Glosa*

1490 vero ponit quod cogitatio sit pars vna eiusdem triplicitatis, sibi inuicem contradicunt; ex quo patet quod expositio noua est illi preferenda, que dicit quod Salomon in *Prouerbiis* descripsit fidelibus tripliciter sapientiam et quantum ad actum cogitandi et quantum ad habitum sciendi eam, scilicet, literaliter et allegorice et tropologice siue moraliter. Et ideo hiis tribus modis tantum descripsit eam, quia

1495 solum describit eam ibidem, prout conuenit regi viatorum, prout autem conuenit desiderio eternorum describit eam in *Canticis* quarto modo, scilicet anagogice.

Tertium exemplum ponebat ex eo quod Dionisius in *Libro de ecclesiastica Jerarchia*, exponens illud de sorte electionis Mathie, dicit quod

1500 fuit quodam donum thearticum seu diuinum et non opus humani ministerii, nam expresse contineatur in littera quod Apostoli, premissa oratione, dederunt eis sortes, rector est expositio ponens quod Apostoli, secundum morem veterem, sortes exercuissent, licet possibile sit quod Deus sortem super Mathiam aliquo signo uel dono insolito [f. 58c] determinasset.

1505

Item, non solum quantum ad antiquas expositiones, sed etiam quantum ad modernas possuit exemplum vnum ex .x. *Apocalypsis*, vbi reuellatur quod tempore sexte tube uel angeli tuba canentis, adueniret ecclesie quidem angelus fortis, et cetera que secuntur de eo in toto

1510 capitulo.

Nam quedam ex Christo moderna tradit quod ille angelus fuit beatus Franciscus, de quo, licet figuratiue uel pro persona sui uel aliquo suorum discipulorum aut sequacium recte posset exponi, tamen certum est quod ad literam non conuenit ei: quod declaratur ex circumstantiis literalibus. Dicit enim de eo quod erit fortis, scilicet, per circumstantiam et audatiam zellandi pro veritate euangelica; item, quod descendet de celo, scilicet, a contemplatione ad actionem. Item, quod erit amictus nube, id est, totus informatus littera sacri textus, quam in promptu habebit ad omnes considerationes chatolicas et

1520 informatas inquam scripturis prophetis. Item, quod habebit yridem in capite, id est, ueritatem spiritualium intellectuum sacri textus in mente. Item, facies eius erit vt sol, id est, conuersatio eius ymitabitur Christum. Item, pedes eius tamquam columpna ignis, quia tam cogi-

tatus et affectus, quam nuncii eius per feruorem caritatis erigentur in
 celum et sustentabunt fideles. Item, habebit in manu libellum aper- 1525
 tum, id est, aliquam scripturam, quam manu sua scripserit et opere
 et exequetur, afferret Ecclesie, in qua veritas christiane religionis
 breuiter et intelligibiliter continebitur. Item, possiturus est pedem
 suum dextrum supra mare, id est ministros suos spirituales mittat ad 1530
 infideles, et sinistrum super terram, id est, temporalem, vt imperato-
 rem et reges, supra populum infidelem. Item, clamaturus est vt leo
 rugiens, id est, cominando voce generaliter audibili aliquid terribille,
 sicut consumationem seculi. Et statim subiungit, dicens quod:
 Iurauit per viuentem, etc.. Quibus verbis exprimit aperte duo, que 1535
 facturus est in suo clamore. Primum, quod sub testimonio diuine
 assertionis denunciabit finem temporis uel seculi; secundum, quod
 denunciabit illum sub terminato tempore, scilicet, septem angeli, et
 hoc confirmabit per dicta prophetarum. Item, daturus est alicui cetui 1540
 [f. 58d] apostolico, qui designatur per Iohannem, librum apertum, id
 est, volumen Sacre Scripture clare compositum, qui liber in ore susci-
 pientis in officio predicandi erit ei dulcissimus, scilicet, per oratio-
 nem eius, hoc est, dilligentem meditationem in eo imprimet seu ven-
 tri spirituali amaritudinem passionis Cristi. Item, ille cetus qui
 suscipiet librum ab eo recipiet ab eo mandatum prophanandi uel pre- 1545
 dicandi omni hominum diuersitati, et ille cetus fideles ab infidelibus
 predicationis clamo separabit et eius predicatio continuabitur cum
 predicatione Helie et Henoch.

Patet autem ex hiis quod cum ille angelus sit operaturus genera-
 lia toti mundo et omnes status ordinaturus, quod habebit auctori- 1550
 tatem vtilem, ita quod nullus pontifex erit iterum ex ordine reuellatio-
 nis, patet quod venturus est post temporale flagellum ecclesie carnalis
 et instante aduentu antichristi, que omnia nequaquam fuerunt in
 beato Francisco. Quapropter, huic expositioni debet illa preferri per
 quam tali persone illa reuelatio attribuitur, quod omnino conueniant 1555
 ei predicta.

Similiter dicebat denuntians in proposito quod expositiones qui-
 bus innitur denuntiatio sunt a fidelibus preferende ceteris antiquis,
 idcirco quia consonant plene littere sacri textus, antique uero dis-
 cordant in multis, quod declarabat primo in principali auctoritate,
 secundo, in duabus accessoriis. 1560

Dicebat enim quod antiqua expositio, quantum ad principalem
 auctoritatem, dissonat textui materialiter: primo quia ponit quod ille
 numerus, scilicet, .m.cc.xc., est numerus exprimens tempus illud quo
 regnabit personaliter anticristus, quod tempus precise testatur Scrip- 1565
 tura in *Apocalypsi* fore trium annorum et dimidi, cum dicat aperte
 quod .xliij. mensibus calcabit sanctam ciuitatem; sed predictus nume-

rus continet vltra tres annos et dimidium plus quam viginti dies, qui tot sunt quod notabilem facient differentiam in numero mensium, quia plus quam dimidium mensem. Vnde, cum Spiritus, de tempore persecutionis antichristi dixerit precise quod erit .xlij. mensium, non addens saltem medium, et ille numerus *Danielis* contineat ultra plus quam medium, constat quod illum numerum noluit designare Spiritus Sanctus tempus quo durabit persecutio antichristi; vnde, cum nichil faciat frustra et sciat propriissime loqui, constat quod aliud

1570
1575 tempus noluit per numerum illum significare. [f. 59a]

Item, secundo dissonat textui per hoc quod ponit Spiritum Sanctum in illo numero repetere illud idem quod dixerat, scilicet, vtique: In tempus et tempora et dimidium temporis. Que dissonantia patet ex dictis, nam per istum numerum precise tantum exprimuntur tres

1580 anni et dimidius, ille autem, vt dictum est, continet multo plus. Preterea, si voluisset Spiritus Sanctus repetere, proprius expressisset sub eisdem verbis; vnde, cum nichil faciat frustra, constat quod aliud uoluit significare.

Item, tertio dissonat in tertio computationis initiali, quia *Glosa*

1585 interlinearis ponit ipsum esse tempus illud quo antichristus interdicet cultum Dei seu Christi in Ecclesia, ita quod per iuge sacrificium intelligit sacrificium Noui Testamenti, et tamen in toto testu *Danielis* non fit expressa mentio de illo, fit tamen expressa de Veteri sub eisdem verbis, vt in octauo capitulo *Danielis* et in fine noni, vbi dicitur quod in dimidio ebdomadis cessabit hostia et sacrificium, et circha

1590 finem .xj. dicitur: Auferetur iuge sacrificium, in quibus passibus principaliter ad sacrificium uetus id retorquetur.

Item, quarto dissonat in tercio illius computationis finali, quam *Glosa* illa dicit esse mortem antichristi. Nam hiis verbis: A tempore, cum ablatum fuerit iuge sacrificium, subiungit *Glosa* totum hoc, scilicet, per antichristum usque ad mortem eius; tamen, in tota litera illius capituli nulla fit mentio tacita uel expressa de morte antichristi.

1595

Item, quinto dissonat per hoc quod ponit quod Spiritus Sanctus in illis verbis non expressit terminum finalem, sed uult quod tota copulatiua stet pro vno termino initiali, et sic ponit quod locutio sit de se nullius determinati sensus, sicut si diceretur: A tempore, quo vinee germinabunt et flores erumpent, dies tot.

1600

Item, dissonat omnino testui expositio illa que ponit quod tempus ablati sacrificii fuit illud quo Nebucho transduxit populum captiuum in Babilonia, et tempus, quo fuit posita abhominatio in desolationem, fuit illud quo ydolum Audriani equestris uel Cesaris positum est in templo; que discrepantia plene ostensa est in *Tractatu de misterio cimbalorum*.

1605

Cum, igitur, Spiritus Sanctus nichil faciat frustra, uel oportet vt

fautores glōse illius assignent causam propter quam Spiritus Sanctus in illis verbis tot dissonantias uel defectus implicuit, uel cognoscant quod illa expositio, que [f. 59b] nulla predictarum dissonantiarum implicat, est enim totaliter preferenda, qualis expositio denuntiationis proposita, sicut in *Tractatu de misterio cymbalorum* et in *Apologia* clarissime panditur. 1610
1615

Item, duarum reliquarum auctoritatum vna introducitur ad concordiam, que .viiij^o. *Danielis* scribitur, scilicet: Vsque ad uespere et mane dies 2.3.00: super cuius expositione *Glosa* dissonat textui materialiter. Primo, cum ponit quod per hec uerba, scilicet: Vsque ad uespere et mane, significat noctis et diey successionem, id est, ut subiungit continue, quasi dicat quod per illa uerba nichil aliud significant nisi continuitatem temporis. Et ex hoc sequitur duplex inconueniens: primum, quod tota locutio erit nulla, quia indeterminati sensus. Nam si totum hoc, scilicet: Vsque ad uespere et mane nihil aliud significat nisi continuitatem, tunc loquutio quantum ad rem nihil aliud importabit, nisi hoc, scilicet, continue dies duo .m.ccc., que loquutio de se nichil significat. sicut nec ista: Continue uer et estas. 1620
1625

Secundum inconueniens est quod illa propositio erit occiosa dupliciter, primo quia carebit causali denotante terminum ad quem, cuius circumstantiam inportat illa propositio, et nichil aliud de ui sua preter hoc consignificat; hoc autem est contra testimonium Cristi, qui dixit quod in diuina pagina etiam apex non ponitur occiosse. Item, erit occiose, quia sine ipsa potest quod sequitur significare continuationem temporis, scilicet, hoc: Ad uespere et mane; aut, si dicatur esse necessaria ad hoc, necesse est quod mutat con- significat, postquam in proprio non accipitur, ita quod cum hac propositione ad con- significet solum id quod ille dictiones, scilicet, quod uel sint ut idem sit dicere: Vsque ad uespere et mane, sicut si diceretur secundum quod uespere et mane, et tunc oportebit supplere hoc, scilicet, continuatur sicut dies duo .m.ccc., et cum toto illo supplemento non remanebit loquutio inutilis propositio et impertinens, quia omnia sunt absurda in eloquiis Dei nec aliquis posset ostendere rationem quare Spiritus Sanctus, uolens significare quod a paschate usque ad pentecosten sunt continue .l. dies non exprimeret istis uerbis, sed diceret a Paschate usque ad uesperet et mane, dies .l.; sed huius expositionis dissonantia uel abusus patet clarius, si comparetur ad interrogationem promissam [f. 59c] qua dicitur: Vsquequo uisio, etc., per que uerba, considerata secundum quod absolute ponuntur, non queritur quantum durabit res uisita, quoniam hoc non est de ui uocis qua fit interrogatio, sed usquequo protendetur uel differtur tempus, in quo fiet quod sequitur, quod scilicet, collocabitur iuge sacrificium, et cetera que sequuntur; 1630
1635
1640
1645
1650

- insanus enim esset qui diceret eum interrogare quando visio collocaretur; nec expositio quam ponit ibi *Glosa* est comueniens littere, cum dicit quod per illa verba queritur quanto spatio complebitur visio
- 1655 quando ceperit compleri, quia secundum hoc interrogatio non esset absoluta, sed tantum secundum quid, scilicet, de tempore quo duraret postquam cepisset, et secundum hoc oportuisset Spiritum Sanctum dixisse vsquequo visio postquam ceperit, quod tamen non fecit, neque cur omiserit pandit *Glosa*.
- 1660 Item, dissonat veritati cum ponit quod dies duo .m.ccc. faciunt annos sex et menses tres et dies .xx., quoniam supra menses et annos illos non addunt .xj. dies etiam cum bisesto.
- Item, dissonat testui cum ponit quod illi sex anni etc., fluxerunt ab ingressu Antiochi in Iherusalem vsque ad restorationem et emundationem Templi factam a Iuda Machabeo. Nam primo, Machabe legitur pro anno .c.xl.iiij. regni Grecorum prophanauit Antiochus Templum in Iherusalem et quarto capitulo legitur Iudam dixisse: Ecce contricti sunt inimici nostri: ascendamus nunc mundare Sancta et renouare. Deinde, post horum historiam legitur: Hic mensis Casleu, .c.xl.viiij. anni, scilicet, in quo fuit completa mundatio et renouatio sancta per Iudam; sed a .xliij. usque ad .xlviij. non sunt nisi quinque anni; patet, igitur, quod aperte dissonat textui *Glosa* que ponit quod ab ingressu Antiochi in Iherusalem vsque ad emundationem predictam fluxerunt plus quam sex anni.
- 1675 Item, dissonat textui ubi post, in eodem capitulo, legitur: Intellige, filii hominis, quoniam in tempore finis complebitur visio; et ne verba ista retorqueret quis ad alia vissa tantum, sequitur in eodem capitulo; et visio vespere et mane, que dicta est, vera est. Ex hiis ergo innuit aperte quod id quod dixit vsque ad vespere et mane complebitur in tempore finis absolute, qui non est nisi finis seculi, sicut denuntians expo-[f. 59d]-nebat dicendo: Usque ad vespere, hoc est, finem huius seculi, et mane, id est, initium alterius, dies duo .m.ccc.. Si enim diceretur quod cum dicit Spiritus Sanctus: In tempore finis complebitur visio, non accipitur ibi finis absolute, sed secundum
- 1685 quid, scilicet, pro fine uel consumatione rey vise, tun exortatio ad intelligendum esset superflua et reuellatio complementi vissionis, quia tunc hoc nichil aliud dixisset Spiritus Sanctus, nisi quod visio compleretur quando omnia vissa consumarentur, et hoc nullus ydiota ignorat, quia sicut dialecticus docet: Omnis illa loqucio est per se nota, in qua idem predicatur de se ipso, ut: Panis est panis, et: Istud complebitur quando complebitur. Ex quibus patet quod glossator hic solempnis illudebatur et non percipiebat blasphemiam, quam tacite irrogabat Spiritui, scilicet, quod loquebatur vt indiscretus aut inscius.
- 1690 Similiter patet quod aduersarii qui talibus expositionibus inni-

tuntur non frendent zelo discende uel docende veritatis aut protegen- 1695
de, nam ante fremitum uel gemitum hec omnia dilligenter conscide-
rassent, quia nullus amator veritatis apodiat se scripturis aut dictis
legiptime non discussis.

Secunda auctoritas accessoria denuntiationi est illa *Matthei*, .xxiiiij^o:
Cum videritis abominationem desolationis dictam a *Daniele* prophe- 1700
ta, que solum introducitur ad probandum quod Dominus ad scien-
dum tempus quo futura est persecutio antichristi remittit ad *Danie-*
lem, vt supra fuit expositum; super cuius expositione dissonant textui
ceteri glossatores a beato Ylario. Ille enim exposuit verba illa et que
secuntur de persecutione antichristi, ceteri vero de euersione Yierusa- 1705
lem, quibus aperte contradicit textus ibidem, in eo quod dicit, scili-
cet, quod cum abominatio predicta staret in loco sancto, esset tribu-
latio magna qualis non fuit nec foret in posterum; nulla enim
numquam fuit maior absolute quam illa que fiat per antichristum.

Item, contradicit eis ibidem cum dicit: Statim autem post tribu- 1710
lationem dierum illorum sol obscurabitur, et cetera que secuntur per
ordinem exprimuntur a Domino.

Item, contradicit eis in eo quod ponunt Dominum dixisse primo:
Cum videritis, vt [f. 60a] innueret quod aliquibus ex apostolis viuen-
tibus illa contingerent, quoniam illud idem dicit infra, scilicet: Cum 1715
videritis omnia, scitote quoniam prope est consumatio et in ianuis,
etc., tamen certum est quod multa eorum que predixerat, sicut signa
precedentia diem aduentus eius ad iudicium nullus apostolorum vis-
surus erat in sua mortalitate, sed eis loquebatur in persona cunctorum
electorum, quo etiam modo loquitur *Apostolus* super eadam materia, 1720
cum dicit *Ad Tessalonicenses*: Hoc enim uobis dicimus in verbo Domi-
ni, quod nos qui viuimus, qui residui sumus...; et paulo post: Qui
relinquimur in aduentu Domini, non preueniemus, etc.; quamuis sic
loqueretur, bene sciebat quod ipse non esset de numero residuorum in
fine seculi, de quibus loquens dicebat: Rapiemur simul cum ipsis 1725
obuiam Christo», non esset in aere.

Item, dissonat Textui *Glosa* que ponit, quod illa abominatio,
quam Dominus nominat, fuerat statua uel ymago Andriani equestris
posita in Iherusalem per Titum, quoniam Dominus non exprimit eam
nisi pro signo certo future tribulationis intollerabilis, ad cuius pericu- 1730
la euadanda statim ortatur, nam ad litteram dicit: Cum videritis
abominationem, tunc qui in Iudea sunt fugiant», etc.; quibus verbis
expresse ortatur ad hoc quod fugerentur pericula tribulationis, post-
quam visa uel cogita foret abominatio; sed quando ymago predicta
fuit posita seu visa in Iherusalem. Nam illa tribulatio euersionis 1735
ipsius transierat; quare patet non esse verum quod Dominus ad lite-

ram per habominationem dictam intelligat ymaginem, quia sic foret exortatio sua non solum inanis, sed ridiculosa.

1740 Item, dissonat *Glossa* que ponit quod illa abhominatio fuerit ymago Cessaris posita in Templo per Pillatum, quia illa non fuit signum euersyonis uel tribulationis predicte.

1745 Item, dissonat textui *Glossa* illa que ponit quod abhominatio, de qua loquitur Dominus, fuerit exercitus Romanorum, quia Dominus ad litteram dicit quod stabit in loco sancto; per locum sanctum autem ad litteram, secundum morem Scripture, Templum designatur, in quo ridiculum esset dicere quod exercitus steterit, nec enim est verisimile quod Dominus vocaret locum [f. 60b] sanctum absolute circuitum exteriorem Yherusalem, ubi stetit exercitus Romanorum in obsidione, cum locus sanctus absolute denominetur ab aliquo priuilegio notabilis sanctitatis, quale priuilegium habebat propter arcam Testamenti, etc., sacra Templi; vnde, stare habominationem in loco sancto nichil aliud est quam id quod dicit Apostolus *Ad Thessalonicenses*, scilicet, quod anticristus sedebit in Templo Dei, ostendens se tamquam ipse sit Deus. Et hoc apertius exponit *Marchus*, qui dicit: Cum videritis abhominationem stantem ubi non debet, nam quod est abhominabile Deo non debet stare in loco solummodo deputatum ad cultum Dei uel gloriam.

Secunda pars huius tractus

1760 *Ex parte uero denuntiantis* ostendebant esse illicitum et per consequens temerarium pluribus modis.

1765 Nam aliqui dixerunt quod ad licitum prorumpebat presumendo quod nullus doctorum adhuc temptauerat. Quibus denuntians respondebat quod si ex presumptione faceret, sine dubio foret illicitum ac temerarium, sed sciebat hoc non esse verum, quia nec ad gloriam sui faciebat, nec ad confussionem alicuius, nec, per consequens, prauo zelo, sed faciebat zelo salutis animarum et auangelice veritatis promouende, qui zelus essentialis docet esse cuique fidelium.

1770 Item, dicebat sumis sacerdotibus: Hoc facio ex precepto superioris, a quo precepto expressum habui quod scriberem, quia cum languidus in capite et in pedibus iacerem in lecto supra sinistram latam et solus in cella mea, repente vocem audiui, dicentem mihi: Surge et scribe, qua uoce audita credidi quod decubitus supra regionem splenis forsitan illuderet michi, et ideo uerti me supra dorsum; et dum respuinus aliquantulum uenisset est tertio vox predicta uemehentius reddit et in eodem instant uocis fuit michi uisum quod in sinistra mamilla recepissem ictum fortissimum quasi cum lancea; tunc uero 1775 territus erexi me subito, sedensque in loco possui manum super

mamillam, vt experirer si flueret sanguis inde; et dum tangeram
 ipsam, vissum est michi quod globus igneus caput meum ingredere-
 tur, et sensi me liberatum totaliter a langore ipsius, et timens ne 1780
 grauius [f. 60c] percuterer, festinanter accessi ad tabularium et cepi
 cartam et atramentum et callamum, et tunc clare, sine premeditatione
 occurrit mihi quod scripsi in tractatu qui inceptit: Constitui super
 vos..., quam scripturam non diuulgauit nec etiam comunicauit nisi
 quibusdam Cartusciensibus in eorum monasterio longe post, bene per 1785
 septem annos; deinde post, ferre per quadrienium missus per regem
 Aragon ad regem Francie, causaliter diuulgauit Parisius, ubi nocte
 qua propter hoc fecerunt me magistri Parisienses incarcerari, pre-
 ceptum diuulgandi recepi, quoniam nocte illa sepius in habitaculo
 carceris audiui vocem dicentem michi: Serue nequam, quare abscon- 1790
 disti pecuniam Domini tui? Nec tamen illi qui mecum erant in car-
 cere audierunt. Predicta uero, quamuis audiuissem summi sacerdotes,
 nichilominus spreuerunt consilium Dei dicentis in *Actibus* per
 Gamalielelem: Si a Deo est istud asparabitur, si uero aliunde, disolue-
 tur a semetipso; et abiecerunt timorem Domini a se ipsis in hoc, quia 1795
 si uoluerant approbare; tamen, quia id quod narrabat denuntians erat
 possibile, debuissent esse indifferentes et non improbasse ne vide-
 rentur contempnere; sed in fauorem hominum improbauerunt negli-
 gentes indifferentiam, quoniam eis defuit timor Dei, Scriptura tes-
 tante, que dicit: Qui timet Deum, nichil negligit.

Alii uero dixerunt quod denuntians temerarie procedebat ideo quia 1800
 faciebat se prophetam, cum neque faceret miracula nec ostenderet
 signa reuellationis.

Ad que respondebat falsum esse quod dicebatur, quia ipse nichil
 denuntiabat auctoritate sui, quia dicebat se facere illud ex precepto 1805
 superioris, tum quia per auctoritatem Scripture denuntiabat; proinde
 non indigebat denuntiatio miraculorum testimonio quia per Scriptu-
 ram declarabat, dicendo quod operatio miraculorum non conceditur
 nuntiis Dei nisi ubi id quod denuntiatur mittitur ad infideles, quia,
 ut ait Apostolus, signa propter infideles data sunt, prophetie autem 1810
 prouidentur fideles. Et ideo prophetia Dauid et Isaie et Jeremie et Eza-
 chielis [f. 60d] et Amos et multorum aliorum recepte fuerunt qua-
 muis non fecissent miracula.

Item, quando illud quod nuntiatur non transcendit metas publi-
 ce iustitie aut vires nature non indiget nuntius oppositione miraculo- 1815
 rum, et maxime ibi ad fideles mititur, sed sufficit, vt Dominus testa-
 tur de Iohanne Baptista, quod veniat in via iustitie siue quod iuste
 uiuat. Vnde Iohannes Baptista non adhibuit sue denuntiationis testi-
 monium miraculorum, quia signum nullum fecit, vt scribitur in

1820 Johanne, quamuis iussus a Deo.

Item, dicebat quod donum prophetie differt a dono faciendi miracula et vnum ab alio non dependet, sicut docet Apostolus, *Prima Corinthios*, .xij. Qui autem dicit quod prophetans debet facere miracula directe astruit oppositum, scilicet, uel quod illa dona non differant uel quod vnum alterum necessario consequatur, et sic tacite negat eos fuisse prophetas, de quibus sacra pagina hoc testatur, nec fecerunt miracula.

1825 Item, aperte contradicit Scripture, que pro signo veri prophete aut vere missi a Deo solum ponit in verificationem euentus prenuntiat nec de miraculorum operatione facit aliquam mentionem, ut patet *Deuteronomii* .xviiij^o. et *Jeremie* .xxviiij^o. et *Ezechielis* .xxxiiij^o., cuius signi veritatem, quamuis expirent in multis, tamen instigante spiritu nequam, docebant linguam suam loqui mendacium et sattagebant peruertere omne rectum et dampnare; nam, sicut ydolatrie martyrum

1830 tempore attribuebat miracula magicis artibus, sic et isti dicebant quod per spiritum formatonicum futura denuntiabat; quos aperte denuntians per scripturam ostendebat esse mendaces, nam super illo verbo *Prima Corinthios* .xiiiij., potestis omnes per singulos prophetare, etc., usque ibi: Non enim est Deus dissensionis, sed pacis, dicit *Glosa*

1835 quod ibi testatur apostolus quod qui fitonice loquitur non est compos sue mentis, sed agitur potius quam agat, et ideo vexatur inquietudine mentis et corporis, qui uero loquitur per Spiritum Sanctum habet vtriusque tranquillitatem, nec tamen usquam aparuit quod denuntians predicta inquietudine vexaretur.

1845 Patet igitur ex hiis quod qui petunt miraculorum testimonium in predicta denuntiatione uel infideles sunt uel sacre veritatis ignari, quia quod per canonicas scripturas denuntiatur non indiget [f. 61a] signorum ostensione, nisi apud eos qui non admittunt Scripturas Sacras, scilicet, infideles, nam fideles, et maxime qui sunt in veritate diuina notabiliter informati leuiter possunt ex predictis cognoscere, teste Apostolo, qui dicit *Ad Corinthios*: Si quis uidetur inter vos esse propheta uel spiritualis cognoscat que dico, quia Domini sunt mandata, alias, ut subiungit, ignorans ignorabitur.

1850 Dicebat tamen: si quis tactus infidelitate quereret signum, respondebitur ei iuxta doctrinam Domini: Generatio praua et adultera signum querit et signum non dabitur ei nisi signum Ione prophete. Sicut enim Ionas fuit in ventre ceti tribus diebus et tribus noctibus, sic et in proposito: sicut enim Ionas, qui mittebatur a Deo denuntiare subuersionem Niniue nulla fecit miracula, sed pro testimonio sue visionis datum est ei quod sub ternario maneret clausus in ventre cethi et egressus inde sine lexione tam audacter quam constanter denuntiaret iniunctum, similiter in proposito. Venter enim cethi sig-

nificat indubitanter cetum siue collegium superborum et potentiorum.

Attendant ergo querentes signa quia licet iste denuntians fuerit 1865
ter incarnatus per supradictos et quomodo qualibet vice fuerit egressus de carcere non tantum illesus, sed in denuntiatione constantior et feruentior et in resistendo publice scribis et phariseis aduersantibus multo audacior, simulque consciderant si tanta virtus potuit ab humano corde procedere et homine nullius claritatis quantum ad originem et nullius eminentie quantum ad statum, et nullius altitudinis quantum ad scientiam sui officii, neque domesticatus in scolis theologorum: amatoribus namque veritatis et ambulatibus non in spiritu ellationis neque in comotionem indignationis neque in igne ire et emullationis, sed ambulatibus in sibillo aure tenuis, ubi Deus est, 1875
scilicet, in humilitate pie deuotionis clarissime, innotescit qualiter hoc opus Dei fuerit prefiguratum in predicta historia Ione et in hystoria Mardochei et Aman et Jeremie et Sedechie et Danielis absque virorum presbiterorum et Pauli et iudeorum, etc.: filiis veritatis signum sufficiens quod ex parte Dei prophetizabat [f. 61b] in omnibus 1880
scripturis uel editionibus suis nichil aliud tradebatur nisi testimonium Yhesu, de quo scribitur in *Apocalipsi* quod est spiritus prophetie neque promouetur ibi uel queritur gloria, nisi solus Christi dicentis per Iohannem quod qui querit gloriam sui sed alterius, a semetipso non loquitur; neque fideles admonentur alliud querere uel amare nisi 1885
Dominum Yesum, de quo ait Apostolus, quod Nemo potest dicere Dominus Yhesus nisi in Spiritu Sancto.

Nec minus conueniunt ei signa, quibus Apostolus, *Ad Galatas*, probabat efficaciter quod erat a Deo imissus:

primum, quoniam ad interna et in habitum uersa conuersatione 1890
ipsius in Lege, repente ad auangelium est translatus;

secundum quoniam ab acerbissimo persecutore euangeli repente mutatus est in preconem eius, que nequent fieri naturali uel humana uirtute;

tertium, quod negletis cuntis bonis domesticis et oblectamentis 1895
sue congnationis, mundi prouincias propter euangelium generaliter perluxtrauit;

quartum, pro eo quod paciebatur persecuciones inestimabiles et innumerabiles, sic et hic ab antiqua conuersatione et scientiis secularibus et assiduato diu contemptu prenuntiantium futura, non solum 1900
tribulationes et persecutiones quamplurimas passus est, sed propter denuntiationes etiam chatolicorum prouinceas generaliter peruolauit: que omnia signa non solum tangit, sed aperte proponit diuina Scriptura que, qui non percipit uel attendit, est prochul dubio statua.

Quod si percipiens hoc et intelligens non credant quod missit eum 1905

Deus, procul dubio trabem gerit in oculo superbie uel liuoris, que prohibet credulitatis intuitum, cum nec ex parte Dei nec ex parte denuntiantis sit aliud prohibens.

- Alii uero dixerunt* quod ideo non licebat ei quoniam erat de filiis
 1910 despecte nationis, scilicet, chatalanus: quibus respondebat quod illa
 blasfemia directe uulnerat Christum et irritat doctrinam sacram, nam
 Cristus non facit differentiam in nationibus, sed congregat ministros
 ex omni natione que sub celo est et facit ut in conspectu eius adorent
 vniuerse familie gentium. Vnde, loquens electis suis dicit per *Ysaïam*,
 1915 vltimo: Aducentur [f. 61c] fratres vestri de cunctis gentibus donum
 Domino; et per eundem loquens Ecclesie dicit: Filii tui de longe
 venient, etc.. Apostolus quoque *Ad Colossenses* dicit quod in Cristo
 nichil sunt iudeus et grecus et circumcisio et preputium et masculus
 et femina et barbarus et cita et liber et seruus, sed solum spiritus eius,
 1920 qui est omnia in omnibus, et qui omnes facit esse vnum in eo. Nam,
 ut ait *Ad Galatas*: Quicumque baptizati sumus in Christo Yhesu
 unum sumus in eo; proinde, qui despicit aliquem christianum prop-
 ter nationem, quantumcumque distant, vt barbarus et cita seu scotus,
 aut propter sexum uel aliquid mondanum, certum est quod non habet
 1925 spiritum Christi nec est in eo veritas christiane religionis; ait enim
 Apostolus, *Ad Romanos*: «Si quis spiritum Christi non habet, hic non
 est eius»; et si Cristi non est, nec Cristi veritas est in eo.

- Alii uero dixerunt* quod ministerium denuntiationis predicte non
 licebat denuntianti quoniam coniugatus. Quibus similiter responde-
 1930 bat, dicens quod ista obiectio irrogabat enormem blasfemiam seu con-
 tumeliam Deo et Domino Yhesu Christo, qui in veteri populo pluri-
 mos coniugatos ellegit ad ministerium reuellationis et prophetie
 atque doctrine sue veritatis; et in populo Noui Testamenti proposuit
 non solum ministris testamenti, ministris veritatis eius, sed etiam
 1935 cunctis fidelibus actu coniugatum, scilicet beatum Petrum, et sum-
 mum constituit doctorem ac sacerdotem et qui a sacerdotio summo
 functus est etiam viuente uxore.

- Videat, ergo, qui despicit uxuratos ad ministerium docendi uel
 denuntiandi veritatem diuinam, si contradicit Apostolo, *Ad Timot-*
 1940 *heum*, qui episcopis et ceteris ministris Ecclesie concedebat vxorem;
 et, si loquens in Spiritu Dei, potest anatemizare statum Ecclesie sacra-
 mentalem, quem Deus instituit et confirmauit et honorauit.

- Alii uero dicebant* quod ministerium predictum illicitum erat ei
 quoniam sompniatorum. Ad quod respondens dicebat: Erratis dupli-
 1945 citer, scilicet, calumpniando et blasphemando. Calumpnia quidem est

manifesta in hoc quia neque denuntians asserit se quod denuntiat
 sompniasse, neque probare potestis quod id sompniauerit. Blasfemia
 [f. 61d] uero consistit in eo quod ponitis despiciendos atque repu-
 diandos esse ab Ecclesia Dei qui asserunt ei veritatem diuinam in
 sompnis acceptam. Per hoc enim blasfematur Deus, qui seruos suos 1950
 instruit per sompnia de veritate sua, Job testante, qui dicit aperte
 quod: Per sompnum in visione nocturna aperit Deus aures virorum et
 erudiens eos instruit disciplinam, etc.. Hoc etiam signum habundan-
 tis gratie promissit eis per Joelem, cum diceret: Iuuenes vestri visio-
 nes videbunt et senes vestri sompnia sompniabunt; etiam per somp- 1955
 nia prophetas instruit, sicut ait per *Jeremiam*, .xxiiij^o: Propheta qui
 habet sompnum exempla sompnum; et licet extra decuisset sepius de
 hoc in populo Ueteris Testamenti, vt in Joseph et Nabuc et multis
 aliis, tamen hiis que prophete pertinebant ad personam suam dedit
 exemplum, quia Ioseph custos et sponsus Matris et custos Filii, per 1960
 sompnum instruebatur ab angelo super agendis circha Filium atque
 Matrem, vt legitur primo et secundo *Matthei*; cum enim Deus inuis-
 sibilis sit visione corporali et expedit fideli populo ut ad intuitum
 eius intellectualem eleuetur, nec infirmitas humane nature tolleret
 istud repente fieri siue inmediate, pro tanto diuina sapientia non ins- 1965
 truit fideles de inuisibili veritate regulariter visibilibus signis,
 tamen, quia non conuenit ei, scilicet, inuisibili veritate vt vissu per-
 cipiatur corporeo; tamen, quia non expedit homini vt permittatur in
 sensualitate iacere; sed quia repente nequit ad altum gradum percep-
 tionis assurgere, qui est per simplicem intelligentiam, ideo per uis- 1970
 sionem ymaginariam quasi per mediam viam uel per medium gra-
 dum in sompluis informantur ab eo, et maxime, vt tangit *Glosa super*
Mattheum, quoniam in sompno cessant tumultus curarum et distrac-
 tio sensualitatis, que prohibet in vigilia figi mentem circha intuitum
 veritatis eterne. Quapropter, cum sompnia possint ab Deo esse, iam 1975
 non foret etiam Dei que sompnia respueret absolute uel condampna-
 ret, cum per hoc euacuaretur sacre Pagine testimonium, sed debet
 vitare sompnia illa que condampnat diuina sententia, aitque in *Ecle-*
siastico: Sompnia maleficentium uani-[f. 62a]-nitas est: quibus verbis
 aperte docet quod sompnia que proueniunt ab illuxione demonum, 1980
 qui sunt absolute maleficientes uel a malitia cuiuscumque infirmita-
 tis uel passionis corporalis, siue sit morbus siue accidens animi, vt
 sollicitudo et ira, etc., siue malitia regiminis, sunt sperenda per
 Ecclesiam uel res. Proinde prelati vel sacerdos cui cuiusquam fide-
 lium sompnum suum pandit non debet approbare uel improbare 1985
 quousque discurrit, vnde causetur per regulas chatolicas, et si a Deo,
 sic approbat et in vtilitatem Ecclesie dilligenter conuertat.

1990 *Alii uero dixerunt* quod respuenda erat denuntiatio quia denuntians
 fantasticus. Quibus respondebat: Erratis dupliciter, primo quia loqui-
 mini sine iudicio rationis et ostenditis vos non intelligere quod pro-
 fertis aut delilare aut ex animo puro loqui. Nam ratio dictat quod
 1995 nullus iudicetur fantasticus propter illa que scribit aut profert, nisi
 per ea que tradidit appareat eum habuisse conceptus fantasticos. Cog-
 noscitur autem hoc ex circumstantiis traditionis, scilicet, materia et
 forma et fine. Ex materia, vt si loquatur de inauditis aut inuissis siue
 incognitis; ex forma, vt si non seruaret modum naturalis discretionis
 in rationando uel in argumentatione uel in ordinatione verborum in
 2000 argumentando, si nec sillogismo nec exemplo nec auctoritate roboraret
 conceptum suum, aut si auctoritates quas alegaret essent inpertin-
 entes uel irrationabiliter exposite uel incongrue adaptate in ordina-
 tione verborum, vt si discontinuaret sermones, uel omnino extranea
 imiscetur aut notabiliter variaret vt a pproposito videretur aperte dis-
 cedere; ex fine uero traditionis cognoscitur fantasticus conceptus, si
 auctor tradictionis ad nullum finem ordinent dicta sua, uel si finis ad
 2005 quem ordinat nemini prodest.

Sed si materia in qua loquitur sit certa et inrefragabilis sicut est
 euangelica, et in ea doceatur aliquid declarando per chatolicas ratio-
 nes etiam per sacras auctoritates expositas chatolice, pertinenter alle-
 gatas et congrue adaptatas, et in omnibus hiis saluetur vocabulorum
 2010 proprietas et ordinis rectitudo et sermonis integritas et loquelle sanc-
 titas et continuitas [f. 62b] et zeli puritas et intentionis vtilitas, cons-
 tat quod talis non iudicabitur ab aliquo fantasticus nisi ex causis pre-
 dictis; et in proposito declarabit etiam per hoc, quoniam qui super
 hoc eum ut fantasticum repellebant, in necessitatibus corporalibus
 2015 requirebant ipsum et eius consilio vtebantur per hoc quod sibi ipsis
 aperte contradicebant; nemo enim sane mentis petit consilium a fan-
 tastico nec vtitur eo.

Item, erratis, vt dicebat, secundo modo, quia blasphemiam diuulgatis,
 que rectissime percutit caput vestrum, quoniam fantasia nichil
 2020 aliud est nisi aparitio. Fantasticus est proprie qui de rebus id sentit
 quod realiter non existit, sed tantum apparent ei quod sic sit. Qui
 uero de aliqua re sentit illud quod sic se habet in re non est fantasti-
 cus, sed discretus. Id autem vere est secundum rem quod Dei iudicio
 sic se habet, illud autem quod apud Deum non sic se habet ut iudi-
 cant homines, uere non est, sed apparet hominibus esse. Propter
 2025 secundum veritatem fantasticus est conceptus de talibus rebus.

De hoc autem ponebat exemplum in ministris Ecclesie, dicens
 quod omnes pseudo prelati uel pseudo cardinales aut patriarcha uel
 archiepiscopus uel episcopus uel abbas, et sic de aliis similiter, et
 2030 pseudo religiosi et pseudo precones aut theologi uel doctores omnes,

inquam, sunt vere fantastici, quia ipsi reputant se ueros prelatos aut religiosos aut doctores, et tamen non sunt, quia Deus, qui falli non potest in suo iudicio, tenet oppositum; sic enim eos non esse veros pro tanto quia per viam veritatis non ambulant, quia Christum non imitantur in contemptu terrenorum et appetitu celestium, in simplicitate vere humilitatis, in affectu feruide caritatis, in munditia integre castitatis, in conuersatione hedificantis santitatis, in zelo fidei, in cultu iustitie, in dulcedine pietatis, in unctuositate misericordie, in veritate sermonis; vnde prelati qui studeret tenporaliter habundare uel gloriari uel potens esse propter felicitatem, proculdubio est fantasticus, quia ponit felicitatem ubi non est iudicio Dei, sed tantum apparet esse.

Propter hoc Apostolus, huius sententie non ignarus, consulendo [f. 62c] dicebat: Fratres, si quis ex vobis videtur esse sapiens in hoc seculo, stultus fiat ut sit sapiens; et protinus rationem subiungit, dicens: Sapientia huius mundi stultitia est apud Deum; et *Lucas* rationem subiungit, .xv^o. scribitur: Quod hominibus altum est abominatio est apud Deum. Si, ergo, qui sapiens est mundo stultus est iudicio Dei, constat quod omnes christiani sunt vere fantastici.

Similiter, dicebat, est in proposito. Nam, cum denuntians tradat per omnes editiones suas id quod Deus docere precepit et idem cum Deo sentiat de doctrina euangelica, procul dubio sunt omnes illi qui spernunt aut respuunt, qui uero denuntiat est in hoc sane mentis.

Respuentes uero traditiones eius manifestissime cognoscuntur, non solum egrotare mente sed etiam periculose, quoniam escam salubrem respuunt uel aborent; propter quod de ipsis in ipsos dicitur: Omnem escam abhominata est anima eorum, et appropinquauerunt vsque ad portas mortis; ex quibus clare dicebat quod de discretione uel fantasia seu stultitia doctoris, aut sinceritate uel corruptella doctrine non potest haberi certitudo per humanum iudicium sed solum per regulam humane sententie. Nam stultus et sapiens humano iudicio mutuo se condampnant; sicut enim discretus iudicat fantasticum esse stultum, sic et iste iudicat omnes discretos esse stultos, quia dissimiles ei; propterea dicitur in *Eclesiaste* quod stultus ambulans per viam, cum ipse stultus sit, omnes stultos estimat.

Similiter, pari iudicio se mutuo detestantur, vnde in *Prouerbis* dicitur quod detestantur stulti eos qui fugiunt mala; similiter pseudo doctor condampnat et detestatur verum doctorem dicendo fallacem esse et etiam pestiferum et hereticum, sicut Tricilius et inde Paulum, ut legitur *Actuum* .xxiiiij., ita quod easdem auctoritates sacras proponit aduersus eum, quibus uerus utitur contra illum; proinde in *Prouerbis* dicitur quod ipsius accipit munera de sinu, id est, auctoritates de sacro volumine, vt peruertat iudicium, vnde dicit quod seminator est

zizanie in [f. 62d] medio tritici, et est de hiis qui uolunt esse Legis
2075 doctores et non intelligunt que loquuntur, et similia.

Cum, igitur, supradicto pari iudicio se condampnent ad invicem
et paribus documentis, patet quod supradicta ipsorum non poterit
elucere determinate iudicii veritas et ideo recurrendum est ad ali-
quam infallibilem regulam veritatis, que est santentia diuine doctri-
2080 ne, in qua continetur quod iudicia Dei vere iustificata, etc., per quod
instruuntur in ambiguis iudiciis hominum comparare illa diuinis et
cognoscere quod illa sunt vera que cum illis concordant et nullo modo
sunt fantastica.

Similiter est sententia diuine doctrine quod ab operibus iustitie
2085 firmiter cognoscitur sapiens et quod quisque a structibus siue operi-
bus suis cognoscitur, vnde in pseudo doctore semper patet herror
iudicii, cum nec operibus iustitia clareat nec in iudicio veritas diuine
sententie, sitque patens discordia ipsius operum ad doctrinam.

Declarabat iterum hoc alio signo. Nam, vt dicebant, pauci valde
2090 sunt respectu spuientium illi qui denuntiationem accipiunt, per quod
expresse patet quod sit a Deo, quoniam diuina veritas non mittitur ad
humanum genus nisi propter electos informandos per eam, illi uero,
teste Scriptura, sunt pauci, reliqui autem sunt infiniti, nam stultorum
infinitus est numerus; vnde, sicut denuntiationem Noe de diluuio
2095 paucissimi receperunt, quia solum illi qui vnus spiritus erant cum
eo, similiter et nunc secundum proportionem contingit.

Alii dixerunt quod temerarie denuntiationem predictam exseque-
batur, quoniam medicus. Nam, vt dicebant, sicut fabrorum est trac-
tare fabrilia, ut ait Jeronimus in *Prologo super Genesim*, sic medicorum
2100 medicinalia, nec eorum est quod in se intromittant de theologicis uel
diuinis.

Ad hoc respondebat denuntians quod fabro, vt faber est, et medi-
co, vt medicus est, non conuenit tractare diuina, sed vtrisque conue-
nit vt est chatolicus aut fidelis, sicut Joseph fabro et sponso Virginis
2105 tractare ipsum apicem diuine veritatis, scilicet, Christum, et sicut
Paule et Eustachio, quorum studium in diuinis idem Jeronimus com-
mendabat, et sic [f. 63a] de aliis. Omnes enim fideles sunt de corpo-
re Cristi et Cristus est omnia omnium, proinde ad omnes pertinet
sapere et tractare in Spiritu eius veritatem diuinam; vnde, qui medi-
2110 cos in ministerio diuine veritatis respuit uel contempnit non ambulat
in Spiritu Christi nec habet in se veritatem christiane religionis, quod
inde patet: primo, quia negat eos fore de corpore Cristi; secundo, quia
blasfemat totam Trinitatem, que dedit Christum in medicum huma-
no generi, ad quem horandum dedit preceptum dicens: Honora medi-
2115 cum, etc.; tertio, quia blasfemat Christum, qui medicos admissit in

ministerio sue veritatis, ut Fabianum et Sebastianum, et Lucam, cui etiam in *Euangelio* et in *Actibus* dedit multa de sua veritate scribere, que ceteri non scripserunt, et cui nullus apostolorum numquam dixit: Intromitte de de medicina et de theologia; quarto, quia blasfemat totam Ecclesiam, nam si propter defectus ministerii debet respui veritas, quam ministrat, grauiterrime errat tota Ecclesia in acceptando prophetias Balaham de Cristo, qui fuit infidelis et arriolus et sacrilegus et impius; vnde, dicebat in proposito, quod cum denuntians tradat euangelica non per considerationes medicorum aut philosophorum uel magorum uel quascumque a sacris considerationibus alienas; vnde per illas que pure chatolice sunt constat quod non est temerarius, cum non vt medicus illa pertractet sed ut verus chatolicus aut fidelis

Ostensa impugnatione predictae denuntiationis ex parte denuntianti et denuntiantis, iterum est sciendum quod ex parte modi denunciandi dupliciter impugnatur.

Primo, quantum ad hoc quod finalia tempora denuntiantur per modum calculi numeralis, prout astrologi denuntiant eclipses. Qui dicebant esse inconueniens propter duo: quorum primum est quia notitia de finalibus temporibus non habet certa et infabillia principia sicut habent considerationes quadrumiales de quantitibus, et ideo per certas portiones temporis non potest calculari distantia finalium temporum, sicut motus planetarum. Ideo, dicebant esse inconueniens quod aliquis [f. 63b] per certam siue determinatam calculationem annorum prenuntiet finalia tempora.

Secundo, dicebant hoc esse inconueniens tamquam temerarium, quia nullus sanctorum uel doctorum Ecclesie atemptauerat prenuntiare tempora illa per istum modum.

Ad hoc autem denuntians respondebat dicendo ad primum quod procul dubio non solum temerarium sed insanum esset uelle determinare aliquem futurum euentum ad certum tempus per determinatam calculationem partium temporis absque certis principiis calculandi; sed, cum rationes numerorum sint inmutabiles et eadam semper in omni quantitate, dicebat quod sicut astrologi per certa principia quantitatis mobilis prenuntiant euentus eclipsium in planetis, recte numerando temporis portiones, similiter potest quisquam facere in aliis numerabilibus, verbi gratia: Si aliquis infallibiliter quod luce forent ab oriente in occidentem et sciret infallibiliter quod leucas posset unus viator quotidie peragere certa calculatione posset determinare per illa principia infra quot dies uel menses, etc., tenderet viator ab oriente in occidentem; hec enim est regula per se nota et ab omnibus calculatoribus astronomie subposita, scilicet, quod omne

2160 futurum tempus potest certa computatione prenosci, cuius initium et finis certis euentibus distingunt, et medium certo numero dierum uel annorum aut fractionum determinatur.

2165 Similiter est in proposito, quia de principiis computandi habetur certitudo non per humanam rationem, sed per diuinam reuellationem, quia de initio computationis, fine et medio. De initio, per hoc quod dicitur: A tempore, cum ablatum fuerit iuge sacrificium, quod
 2170 in hiis verbis computationis in initium certo designatur euentu et distinguitur ab aliis euentibus; cum autem sequitur: Et posita fuerit abhominatio in desolationem, exprimitur finis temporis, cuius inchoationem presignauit, exponendo sic: Et posita fuerit, id est, usque ad tempus quo ponetur abhominatio, id est, anticristus in dessolationem
 2175 populi fidelis. Quare autem ponatur ibi: [f. 63c] Et, pro: Usque, et quomodo tam peritia grammaticalis quam sapientia theologica toleret istud, declaratur in aliis tractatibus et spetialiter in Apostolo, et illo qui incipit: Constitui; deinde sequitur: Dies .m.cc.xc., quibus
 2180 verbis expresso numero partium temporis, exprimitur tempus fluens a predicto initio usque ad finem predictum. Ex hiis ergo patet quod dicere absolute quod finalia tempora non habent certa principia sue computationis, est falsum, sed dicere quod non habent per rationem humanam, est verum.

2185 Ad aliud autem dicebat quod obiectio in proposito est vana dupliciter: primo quia impertinens, quoniam hic proponitur scibille uel cognoscibile per humanam industriam aut perspicatiam rationis uel subtilitatem ingenii, nam in talibus scibilibus forte suis; sed temerarium aut mirabile quod aliquis inueniret aut traderet quod innumerabilibus antiquis et prospicationibus fuit incognitum. Set in illis quorum notitia nequit haberi nisi per reuellationem diuinam et reuellationis apertionem quando et cui uult, non cadit temeritas nec admiratio, vt patuit supra; nam que sunt a Spiritu de humane legi non subiacent, sed libera sunt ab humano imperio uel statuto, quia: Ibi
 2190 spiritus Domini ibi libertas, propter quod reuellatio non est volentis, scilicet, per desciderium, neque currentis, scilicet, per studium uel laborem, sed solius Dei misericorditer largientis, ymo in talibus admiratio grauius percuteret admirantem, quoniam accusaret eum de ignorantia infidelitatis uel de malitia liuoris. Quia non debet ignorare fidelis quod Deus quando uult suam veritatem Ecclesie reuellare,
 2195 non reuollat omnibus simul, sed alicui uel aliquibus, qui sunt ministri reuellationis ad ceteros.

2200 Iterum scire debet quod ille, quem ad istud determinat non elligit ad hoc siue deputat ex consilio prelatorum uel doctorum, quia nullus est eius consciliaris, vt dicit Scriptura, uel aliorum ministro-

rum Ecclesie, uel merito aut preuilegio persone, sed solum ex beneplacito uoluntatis regulato per sapientiam et prouidentiam eius qui nouit omnibus effectibus quos intendit adaptare [f. 63d] causas instrumentales. Cum, ergo, quis admiratur quod Deus alicui reuellat quicquam omnibus utile, quod alis non reuellauit, et ideo spernit, pro certo est infidelis aut inuidia uel superbia deprauatus, nec in talibus que solum pertinent ad secretum Dei querenda est ratio, nisi solum a Deo; unde, si quereretur a me cur mihi Deus aperuit intellectum, quem diu clauserat in predicta prophetia Danielis, non tamen multis aliis maxime in Ecclesia, uel quod me uoliut illud denuntiari et non per alios, non posse melius respondere quam: Nescio, uel: Quia sic placuit ei.

Quod si quis aduersas uellet super hoc mecum disputare, fugerem, dicens cum *Eclesiaste*: Verba sunt plurima et multam vanitatem in disputando vanitatem habentia. Set si pro animo uellet super hoc ad solatium caritatis aut spirituale conferre, dicerem quod Scriptura ianuam aperuit respondendo ad questionem que dicit, *Ad Corinthios*, quod: Deus infirma mundi ellegit ut confondat fortiora et insipientes huius mundi ut sapientes eius confundat, et incontempnibilia et ea que non sunt, iudicio mundi, ut illa destruat que mundus esse iudicat potiora.

Secundum que denuntians coniecturando chatolice dicebat quod si Deus ordinauit modo diruere turres Babilonis, id est, superbie fulcimenta siue columpnas in populo christiano, uidetur michi secundum illa dicta Apostoli, quod inter ceteros lapides, quibus intendit percutere turres illas, ego sum inconueniens, quoniam ille turres principales sunt tres, scilicet claritas sanguinis ut in generosis, altitudo status ut religiosis, scientie sublimitas ut in theologis, ego autem sum despectissimus genere, et infimus statu, et villissimus scientia uel officio.

Item dicebat quod obiectio predicta est in proposito uana per alium modum, scilicet, quia subponit falsum, nam multi doctores etiam sacri tetigerunt et tradiderunt hunc modum determinandi finalia tempora, scilicet, per calculationem determinatam partium temporis, quorum vnus est dominus Yhesus Christus in duabus Scripturis, primo in *Apocalipsis Iohannis*, ubi .xx^o. capitulo [f. 64a] dicit expresse quod completis annis .m., absoluta ligatione Sathane. ut supra fuit expositum, soluetur iterum.

Secundo, in reuellatione in quam fecit beato Cirillo, qui ab anno determinato incarnationis incipit prenuntiare futura usque ad antichristum; et qui per successiones pontificum Romanorum docet aperte prenoscere tam tempus natalis eius quam clementi et regni.

Item, beatus Methodius prenuntiat eius regnum per numerum

annorum mundi determinatum, scilicet, sub sexto millenario.

2245 Item, Augustinus, .xx°. *De ciuitate Dei*, licet opinatiue, nichilominus finem seculi huius recitat futurum esse determinate sub sexto millenario, sicut in aliis tractatibus est ostensum.

Item, abbas Joachim, in libro *De semine Scripturarum*, finem mundi sub determinato numero annorum eius prenuntiat ex reuellatione sibi
2250 facta de intellectu illorum verborum *Danielis*: Vsque ad uespere et mane, etc., ut supra.

Item, idem Iohacim denuntiat tempus antichristi sub determinato numero annorum in *Propbetia de summis pontificibus*, a secundo Frederico vsque ad antichristum.

2255 Item, Columbinus similiter.

Secundo modo dicebant determinationem esse temerariam quantum ad modum denuntiandi propterea quia multis increpationibus et notationibus ferit multos.

Ad quod respondebat denuntians, dicens: Erratis, qui conuertitis
2260 bonum in malum et dulce in amarum et lucem in tenebras; nam exinde tractatus denuntiationis condempnatis, vnde sunt in veritate laudandi et approbandi. Quoniam hoc est vnum de signis expressis, quod sunt a Deo, quia scilicet continent reprehensiones uel increpationes diuinas uel non humanas, et euangelicas et non mundanas, que fiunt
2265 in detestationem vitiorum et non in odium personarum; est enim stilus proprius scripturarum prophetalium et euangelicarum aperte reprehendere et efficaciter increpare quoscumque transgressores diuine Legis, non deferendo statibus uel personis. Et ideo precipiebat Apostolus, *Thimotheo*, dicens: Oportune, inoportune, argue, obsecra, increpa; vnde, si aduersus pseudo religiosos et doctores dicatur illud
2270 verbum Christi: [f. 64b] Ve uobis, scribe et pharisei ypocrite, etc.; vel illud: Ypocrita, eice primum, etc.; vel si dicatur illud: Farise cece, munda prius, etc., uel si dicatur symoniaco illud Petri ad Simonem: Pecunia tua tecum sit in perditione, et cetera que secuntur; vel si
2275 aduersus pseudo doctores dicatur illud quod ipse prophetabat de eis secundo *Secunde*, uel quod Paulus in epistolis *Ad Thimotheum*, aut si aduersarii euangelice doctrine dicatur illud Pauli ad Thelimam: O plene omni dolo et omni fallacia, filii diaboli et inimice omnis veritatis, etc.; uel contra pseudo pastores et prophetas siue doctores dicantur inuentiones scripture per Ysaïam, Jeremiam, Ezechielem et ceteros
2280 prophetas, postquam zelus est euangelicus, ut dixi, omni temeritate caret; alias, omnes scripture prophetice seu euangelice temerarie forent, quod est absurdum.

Ex omnibus supradictis clarissime patet quod aduersarii denuntia-

tionis, qui superius sunt descripti, non querebant que Christi sunt, 2285
sed que sua; sattagebant illuminare Christi Ecclesiam, sed ipsius
lucernas extinguere, ut submergeretur in tenebrarum abissum, ope-
rantes in spiritu drachonis, sicut reales precursores furis venturi.

Draco namque, qui, ut tradit *Apocalypsis*, dicitur diabolus et sat- 2290
hanas, toto studio sue astutie conabatur denuntiationem extermina-
re, denuntiantisque clamores extinguere, quoniam fraudes eius et
nequitas detegebant; propter quod antiquas resumpsit versutias, qui-
bus impugnavit veritatem diuinamque in primitiua Ecclesia.

Duobus enim modis conatur eam regulariter exterminare, primo, 2295
scilicet, per latentem astutiam siue callidam fraudulentiam; secundo,
per patentem seuitiam aut violentam oppressionem, et seruat ordi-
nem in istis duobus modis, quia quando non potest eam extinguere
per primum modum, adhibet secundum, quibus duobus modis
impugnavit eam in suo fonte, scilicet, quod in Domino Yhesu Christo; 2300
finaliter enim nichil aliud intendit nisi quod veritas diuina totali-
ter dicatur a cordibus hominum, ita, scilicet, vt ne nouit proposita
repudietur et nullo modo recipiatur et iam recepta deseratur per ali-
quem modum apostasie, taliter ut ad minus paulatim euanescat a
corde fidelium. [f. 64c]

Quantum ad primum, scilicet, ut repudietur in sua nouitate, pro- 2305
currat quod non cognoscatur; scit enim quod omnis veritas, nedum
salubris, ubi cognita fuerit etiam naturaliter, ab intellectu recipitur;
et ideo, quantum potest, procurrat vt ignoretur, cuius ignorantiam
alia caliditate procurat in literatis et alia in illiteratis siue doctoribus
veritatis eiusdem. 2310

Nam ad hoc ut laici uel illiterati non agnoscant eam, procurat vt
ipsam repudiant literati siue doctores, per quos ad plebem seu laycos
debet eius notitia deriuari, sic, scilicet, vt si quis a Deo missus noui-
ter proponeret eam plebi, non reciperet eam, quia plebs a drachone
seducitur sophismate valde apparente, cum dicunt doctores vestri, qui 2315
sunt etiam doctores nostri in veritate diuina, et quorum est eam cog-
noscere, repudiant istud atque repugnant ei, multo magis est a nobis
repudiandum; ad hanc autem astutiam exercendam contra Christum
procurauit quod Legis doctores ipsum negarent, ut populus qui per
eos dicebatur ad notitiam diuinorum repudiaret eum. Ipsos uero doc- 2320
tores Legis inducit ad repudiandum veritatem nouiter et impugnan-
dum eam duplici stimulo, quorum vnus est in ipsis doctoribus, alius
autem oritur a circumstantiis veritatis.

Ex parte procurat doctorum quod regnet in eis presumptio, qua se 2325
reputant eminenter et indubitanter habere notitiam veritatis diuine,
per quem presumptionem intumescunt siue inflamantur animo, et
quanto sapientiores se reputant in eadem, tanto plus indignatio mul-

tiplicatur in eis aduersus paruulos, et impletur in eis illud Scripture secundum spiritum drachonis: Ubi multa sapientia multa et indignatio, inquantum pro fastu superbie dedignantur non solum colloqui et conferre cum paruulis super veritate predicta, sed etiam audire uel intelligere, quia id quod paruuli respectu eorum dicere possent reputant esse nichil; et sic facit dracho, ut euanescant in cordibus eorum veritas illius documenti Domini: Non alta sapientes, sed humilibus consentientes; et illud: Implete gaudium meum, ut idem sapiatis, eandem caritatem habentes, vnanimas id ipsum sentientes, [f.64d] michi per contentionem uel inanem gloriam, sed in humilitate, etc..

Item, quod idem sapere et sentire cum paruulis de predicta veritate non currant; et si quando conuertant ad illud cor suum, hoc faciunt cum contentione et inani gloria et cum inscidis temptationis, vt possint paruulum capere in sermone et saltem reddarguere apparenter, quoniam a spiritu caritatis eos draco totaliter innaniuit, per quod ad tantam vesaniam dracho perducit eos, quod non solum uolunt esse Lucifer, hoc est, vt Lucifer splendere per scientiam et non ardere per caritatem, sed uolunt esse sicut dii propter sublimitatem scientie, ac si dii forent gloriantur exinde; contra quos dicitur in *Cantico* Anne: Nollite loqui sublima gloriantes, quia Deus scientiarum dominus est quasi dicat: cum Dominus possit dare sententias cui uoluerit: Stulte, qui gloriatur se fore sublimem propter adquisitionem ipsarum.

Stimulus ex parte veritatis, impellens eos ad recussandum eam et impugnandum, est apprensus uel sophistica diffamatio veritatis; quo sophismate scribe et pharisey vtabantur contra Christum quando dicebant quod sabatum soluebat uel quod manducabat cum peccatoribus, publicanis, et sic de similibus.

Istud sophisma dracho multiplicabat inter fideles quotienscumque videt quod emergunt apud eos aliqua documenta uel aliquae scripture, que circha diuinam intelligentiam diuine veritatis excellenter illuminant uel per expositionem Scripturarum aut reuellationem misteriorum aut prenuntiationem futurorum aut claram admirationem operandorum, aut inflamatiuam persuasionem appetendorum, aut detestationem efficacissimam vityorum. Tunc enim procurat quod talia documenta siue scripture modo aliquo diffamentur.

Primo ratione sui quemadmodum: quando aliquod dubium continent, procurat quod illud diuulgetur et condempnetur, vt per hoc reddat suspectas et presumptione contempnibiles omnes scripturas et omnia documenta illius ministri, quali modo abduxit fideles a studio scripturarum abbatis Iohacim, qui fuit in omnibus predictis ab apostolis citra clarior doctor Ecclesie Christi, nam procurauit quod

2370 Ecclesia dampnaret vnum libellum editum [f. 65a] ab eo contra magis-

trum Petrum Lombardum, cuius libelli dampnatione cunctos idiotas et statuales decretalistas et per eos consimiles dracho infatuauit ita quod quando audiunt aliquid dici auctoritate Iohachim, statim asserunt respuendum fore, sicut drachonis spiritus facit eos loqui, quoniam allegant quod dicta eius dampnauit Ecclesia, nec attendent aliquid quod attendere debeat discretio naturalis, scilicet, rationem dicti, aut aliquid dampnauit Ecclesia quare et quomodo; nam si ista considerarent promptly cognoscerent sophismatis vanitatem, quoniam Ecclesia non dampnauit nisi vnum libellum; et non dampnauit ideo quia ipse Ioachim excellenter comandatur, quia de feruido zelo catolice veritatis; item, quomodo dampnauit, protestando quod per dampnationem illius libelli non intendebat derogare ceteris scripturis eiusdem. Hec omnia rapit dracho a corde talium fatuorum et tamen infigit sompnum dampnationis, ut omnino respuant studere in libris eius.

Simili modo procurauit vt scripture fratris Iohannis Petri, quibus Spiritus Sanctus perhibet testimonium, ut declarabitur, diffamarentur, scilicet, propter dubia que continebant, a quibus dubiis occaxione sumpta ministri drachonis persecuti sunt eas et chonati sunt omnino exterminare; et simili astutia vssus est in parte contra scripturas denuntiantis predicti.

Secundo, procurrauit documenta predicta siue scripturas diffamari et sperni ratione ministri, quomodo procurauit de beato Premino quod diffamaretur de incontinentia et multis modis, quibus incredibilem persecutionem suscitauit aduersus eius translationes, et similiter facit quotienscumque de factis ministri figit in consideratione fidelium sicut quod est coniugatus aut medicus uel illiteratus aut ignorans gramaticam uel similia, ut supra fuit expressum circha denuntiationem, uel quod fuit captus multotiens supra suam doctrinam; sed aliquibus et quo zelo et qua iustitia uel equitate id fecerint, numquam faciet eos considerare, sicut considerant qui Spiritum Dei habent, quemadmodum quidam princeps chatolicus, cui, cum quidam confessor suus diceret: Vitate colloquii talis hominis, quia iam pluries captus est, propterea quesierat: [f. 65b] Ex eadem consideratione qua dissuaderis michi colloquium eius, admitto ipsum et est michi gratum et non suspectum, quia tot et tanti erant qui eum fecerunt capi, quod si aliquid erroneum seminasset, numquam euassisset manus eorum nec permississet Deus quod totiens euassisset.

Et in hac recussatione diuine veritatis propter sophisticam infamiam nuncii uel ministri, patefacit Deus per vniuersitatem superbiorum, de qua dixit in *Mattheo* quod eorum iudicium nichil rectum in illis verbis: Cui similem extimabo generationem hanc, etc.; sicut enim repudiauere Iohannem et Christum contrariis diffamationi-

bus, sic et isti duos modernos nuntios Dei:

2415 Nam de illo quo primo missit eis, scilicet magistro R. Luyli, dixerunt quod erat illiteratus uel ydiota et ignarus grammaticalium; deinde missit eis secundo predictum denuntiate in facundia latine lingue, non tantum sincera et splendida, sed pluribus et admirabili: dixerunt quod fantasticus erat et temerarius et fitonista uel nigromanticus.

2420 Tertio procurat diffamari predicta ratione temporis aut nouitatis; ratione nouitatis, ut supra patuit; sed ratione temporis quando diuulgat quod sunt apocrife, id est, retro scripte, sicut dicitur de illis que fuerunt edite post canonem *Biblie*; vnde, quia multas de illis iudicauit Ecclesia sub isto titulo repudiandas esse, propterea mentibus dissecutorum figit hunc titulum dracho, scilicet, quod apocrife sunt, ac si hoc esset nomen absolute infamie, vt ab eis repudientur, et in isto modo facit per stultos repudiari reuellationem Cirilli, Eusebii et Columbini et similium.

2430 Ex sophismatis venenum patet primo per rationem nominis uel tituli; nam cum omnes scripture, que super diuina veritate sunt edite post *Biblie* confectionem, sunt secundum nominis interpretationem aposiphe tunc, si apocrisa scriptura ut talis est a chatolicis repudianda, omnes Glose et omnes Postille et Homilie et uolumen *Sententiarum* et similes deberent repudiare, quod est absurdum.

2435 Secundo patet bene materia per opus Ecclesie, quoniam illas quas Ecclesia iudicauit esse repudiandas [f. 65c] vt apocrifas nominauit, inter quas nulla fit mentio de predictis.

2440 Tertio patet venenum per regulam chatolicam concognoscendi scripturas que sunt a Deo et per quam regulam tota chatolica multitudo circha hoc proprie et immediate dirigitur; cuius regule certitudo indubitanter ostendit scripturas illas manasse a Spiritu Sancto quoniam sincere diuinam explicant veritatem et pure detestantur ac efficaciter diabolicam prauitatem.

2445 *Quantum ad secundum, uero*, scilicet ut acceptas veritas deseratur, principaliter satagit abducere fideles a studio sacri textus, vt simul impellat eos ad duo mala, quorum unum est transgressio diuini precepti, secundum est cecitas ignorantie.

2450 Diuinum enim preceptum fideles, maxime Legis doctores transgrediuntur in postponendo studium sacri testus, quoniam expresse scribitur eis quod assidue studeant in eo; legitur enim *Deuteronomii* VI: Verba Legis erunt in corde tuo et narrabis ea filiis tuis et meditaberis in eis sedens in domo tua, ambulans in itinere, dormiens atque consurgens, et ligabis ea quasi signum in domo tua, eruntque, et non mouebuntur, ante oculos, et scribes ea in postibus et limine domus tue; item, *Josue*, primo: Volumen legis non recedat ex ore tuo, sed

meditaberis in eo diebus et noctibus. Item, in *Primos* describitur vir beatus propter dictam assiduitatem, cum dicitur: Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum, etc., usque ibi: Sed in lege eius meditabitur die ac nocte. Item, hanc assiduitatem docentur fideles in *Psalmo*, quottidie confiteri Deo, ubi dicitur: Quomodo dillexi Legem tuam, Domine, sequitur: Tota die meditatio mea est, in qua confessione mentiuntur ei huius transgressores. Item, .iiiij^o. *Prouerbiorum* repetitur preceptum, cum dicitur: Filii mi, asculata sermones meos et ad elloquia mea inclina aurem tuam; sequitur: Ne recedant ab oculis tuis et custodi eam in medio cordis tui; per que duo exprimitur assiduitas legendi et meditandi.

Ad cecitatem uero ignorantie deducitur quantum ad ueritatem diuinam pro tanto quia nequit haberi notitia ipsius absque notitia diuinarum scrip-[f. 65d]-turarum uel absque infusione; que tamen infusio non fit spernentibus diuinas scripturas. Procurat autem dracho quod ab hiis scripturis mentes fidelium, quod ab hiis distrahantur multis modis: vno modo, per curam temporalis copie, alio modo per studium secularis scientie; et hoc secundum sequitur ad primum, nam propter regimen temporalium perficiendum studente constanter in scientis iuris; et ideo, isti duo modi constituunt in parte flumen quod mittit dracho potest Ecclesiam Cristi ad obsorbendum eam, ut legitur *Apocalypsis*, .xij^o.; ex hiis duobus modis abduxit maxime prelatos et rectores ecclesiarum a studio sacri textus nam in se quam in consanguineis suis, et impellit eos ad illam peruersitatem, quam Dominus arguebat in Petro, cum diceret: Scandalum michi es, quia non sapis ea que Dei sunt et ea que hominum; et iterum in illam qua redargebat Legis doctores, cum dicebat *Matthei*, .xv^o., quod: Transgrediebantur mendata Dei propter traditiones hominum, ubi subiungit auctoritatem *Ysaie*: Colunt me doctrinis hominum et non Dei.

Alio modo procurat illam distractationem per curiositatem philosophice intelligentie, et per hunc modum maxime seducit theologos, qui scrutantur intentionalia, et ea que nec in uia nec in termino sunt vtilia fidelibus; in via quidem, quia non pertinent ad scolam Christi, quia nec prosunt ad pietatem exercendam nec ad caritatem inflammandam nec ad humilitatem seruandam uel ad iustificationem consequendam. Licet enim prosint ad veritatem cognoscendi, non tamen ad illam que est secundum pietatem: hoc enim teste Apostolo solum pertinet ad scolam Christi; vnde, si theologus per veritatem quam scrutatur non efficitur pius et misericors et caritatius et humilis, certum est quod discedit a scola Cristi.

Per hanc autem discessionem impellit eos dracho ad duo inconuenientia: primum est contenptus sacre monitionis, quam dicit Apostolus: Stultas et sine disciplina questiones deuuta; stulte namque sunt,

que a Cristi sapientia deuiant uel abducunt scrutantem; sine disciplina sunt, quia nichil ad morum compositionem proficiunt; nam per
 2500 scrutinium earum, scrutator non efficitur bonus uel melior, ymo
 malus aut peor, quia [f. 66a] ellatus et ypocrita, et quanto subtilius
 penetrant ad huiusmodi veritatem, tanto magis ellati et ypocrite
 fiunt, quos per *Ysaïam* detestatur Spiritus Sanctus, cum dicit: Con-
 2505 fundantur qui operantur linum plectentes et textentes subtilia.

Secundum inconueniens est adulteratio chatolici actus, qui est dis-
 putatio chatolica, que licet sit alius actus a predicatione tantum, ut
 chatolica debet esse realis et modesta et edificatiua; si autem fuerit in
 verbis contentiosa et in uoce clamosa et in discussione ambigua, vt
 2510 auditores ponat in dubio, iam non est chatolica sed philosophica uel
 sophistica, quoniam, vt ait Apostolus, non prodest nisi ad subuersio-
 nem audientium, que tunc est periculossima quando disputatur de
 articulis, qui solum termini debent simplici fide, uel de hiis que sunt
 totaliter supra sensum et rationem humanam, vt est veritas eucharis-
 2515 tie; talem autem disputationem prophanat *Apostolus* aperte, cum dicit
Ad Thimotheum quod: Qui non acquiescit, id est, simplici fide con-
 sentit doctrine que est secundum pietatem, superbum est, nichil
 sciens sed languens circha questiones et pugnas verborum, etc. Et ut
 ostenderet quod predicta discessio debebat in futuro nimis vigere
 2520 apud doctores, id cito Thimoteo et Tito, quibus in persona doctorum
 loquebatur, predictam scripsit monitionem pluries repetendo; et eis-
 dem specialiter prenuntiauit esse futurum quod: A ueritate quidam
 auditum euerterent et ad fabulas conuertentur. Nam omnis conceptus
 uel narratio de quibus, nec de doctrina Dei nec humana experientia
 2525 prebent fidem, sed sola curiositate humane mentis texuntur, est fabu-
 la, quales sunt questiones predictae, quibus prius chonantur imbuere
 mentes suas quam eloquiis sacri textus, vt impleatur in eis illud *Jere-
 mie*: Peruertistis omne rectum. In termino uero est inutile, quia glo-
 ria beatorum etiam formaliter a bono increato causatur, et ipsimet
 2530 dicunt quod sapientia humana in beatis est Aristotilis et sic imper-
 ceptibilis; vnde ipsi testantur quod est ad gloriam eternam inutilis, et
 ideo maior est eorum peruersitas, cum ad id studeant quod cognos-
 cunt esse inutile.

Istud autem est manifestius auditis questionibus [f. 66b] de qui-
 2535 bus disputant et circha quas versatur conflictus eorum. Per hec autem
 dracho non solum alienat eos a uulua et facit errare ab utero, sed cum
 hoc precipitat eos in prudentiam Esau et in uanitatem stulte et garru-
 le mulieris, ut est in *Epistola ad collegium sancti Victoris Parisius* expres-
 sum.

2540 Alio modo procurat supra dictam distractionem per timorem cor-
 poralis miserie. Hoc autem modo seducit potissime religiosos illos,

qui deputati sunt ad preconium euangelii sub apostolica ymittatione, nam per hunc timorem impellit eos ad omnes illas peruersitates, que describuntur in *Apologia* et specialiter in tractatu qui incipit: Reuerendissime patrum. Iterum, impellit eos ad diffidendum de verbo 2545 Christi, dicentis: Nollite esse solliciti quid manducetis aut bibatis aut induatis, et cetera que secuntur; et iterum ad blasfemandum tacite de mendacio et infidelitate; preco enim euangelii, qui feruide sollicitatur ac importune pro temporalibus, etiam necessariis, acquirendis, primo irritat doctrinam euangelii supradictam, secundo blasfemat 2550 Christum, qui dedit illam doctrinam et specialiter preconibus. Tertio, ostendit se non credere verbo eius. Quarto, ostendit se potius fore sollicitum pro vita temporali siue salute quam pro eterna; nam, si magis intenderet ad eternam, plus vacaret orationi et solitarie speculationi quam discursu, nec timeret frigore uel exurie mori; quod si prius 2555 timeat mori quam emineat periculum mortis, iam ille timor non est naturalis, ut fuit in Cristo, sed fantasticus est irrationabilis, et sic cum se ostendat fore pseudo preconem plus diruit quam edificet, nam ad predicationem euangelicam pertinet principaliter suadere contemptum temporalis mortis; quod si dicat se timere quia est homo, saltem 2560 fatetur se fore hominem animale et non euangelicum seu spiritua-lem, et ideo, non tantum false sed abusiue sibi ministerium euangeli vsurpauit.

Per hunc etiam timorem in parte propellit eos ad divedendum a veritate religionis Christi, etiam quantum ad substantialia, que sunt 2565 fides, spes, caritas. nam qui plus [f. 66c] temporalibus quam eternis et terrenis quam celestibus et carnalibus quam spiritualibus uacant, indubitanter ostendunt quod nec fidem nec spem nec amorem, ut debent, exhibent Christo; que discessio non solum manifestissima sed 2570 mostrossissima cernitur in eisdem; quam etiam sit abhominabilis et monstruosa panditur in reuellatione Cirilis et Yldegardis, et *Confessione Ylerdensi*; et gratia exempli, nimis aperte claret in illis qui ad curam egritudinum corporalium iudeos uel alios infideles regulariter introducunt, in quo discedunt a ueritate Christi tam corde quam opere.

Corde, tribus modis: primo, quantum ad fidem, quia certum est 2575 quod plus credunt iudeo promittenti salutem corporis per artem medicine quam Christo dicenti: Quodcumque petieritis Patrem in nomine meo, dabit uobis: deuote petenti curam corporis: Ego veniam et curabo. Item dicit: Clamabit ad me et ego exaudiam eum, cum ypo sum in tribulatione. Item dicit: Voca me in die tribulationis et 2580 eruam te et honorificabis me. Hii autem uolunt ymittari Asam regem Yherusalem, de quo *Secundo Paralip*, .xvj^o. [12], quod: In infirmitate non quesiiuit Dominum, sed magis in medicorum arte confissus est. Secundo, quantum ad spem, quoniam plus sperant de peritia iudei

2585 quam de benignitate et virtute Cristi, quod patet ex eo quia de illo
 plus speratur, cui plus creditur; semper enim maior est confidentia de
 illo, cuius verbis maior fides adhibetur, teste Apostolo, qui dicit
 quod: Fides nichil aliud est quam substantia sperendarum rerum et
 2590 argumentum non apparentium; unde, qui iudeum inuocat, non ut
 ministrum Christi pro beneficio salutis corporalis, post quam Cris-
 tum uel ministrum eius, constat quod plus de iudeo quam de Chris-
 to confidit uel ministris eius. Tertio, quantum ad caritatem, quia cum
 constat eis quod iudeus sit inimicus mortalis Christi, constat quod
 2595 qui ad curam sui corporis admittunt et uocant ipsum, plus dilligent
 corpus suum quam Christum et in fauorem sui corporis preiudicant
 Christo, quoniam ipsum exponunt blasfemie apud inimicum, nam {f.
 66d} cristianus qui salutem corporis petit a iudeo, procul dubio dat
 materiam eis tam impropere christianis quam blasphemandi Chris-
 to, asserendo quod non habeat illam virtutem aut bonitatem quam de
 2600 ipso predicant, ad quod preiudicium Christi omnino vitandi dedit
 exemplum Agatha, que etiam ab Apostolo noluit beneficium sanatio-
 nis recipere ne Christo preiudicaret.

Opere uero discedunt quatuor modis: primo, per conceptum sacre
 monitionis per Apostolum, qui dicit: Nolite iugum ducere cum infi-
 2605 delibus; et iterum in iudiciis secularibus monet ut post recurratur ad
 fideles contempnibiles aut idiotas quam ad peritos infideles. Expres-
 sa uero monitio de vitandis iudeis ac detestandis per quoscumque
 fideles scribitur per *Johannem* in *Secunda Canonica*, cum dicat aperte
 quod si quis uenerit ad fideles non confitens Yhesum esse Cristum,
 2610 nolint eum in domo recipere nec dicere ei aue. Constat autem quod
 soli iudei pertinaciter negant Yhesum suis se uel fore Cristum. Vnde,
 hii expresse faciunt et sentiunt contra sacrum Testum. Secundo, per
 transgressionem chatolice sentionis, ut patet .xxvii^o, Q. *Nullus*, ubi
 sub certa pena cunctis fidelibus iniungitur nec uocare iudeos in infir-
 2615 mitatibus, nec ab eis recipere medicinem, etc. Cuius statuti chatoli
 transgressio tanto est magis abhominabilis, quanto ratio ipsius maio-
 ris est sanctitatis: est enim constitutio sacratissima propter finem,
 quia uidelicet non solum ordinatur ad euitandam Cristi blasfemiam
 supradictam, sed insuper ad uitandum eius contumeliam uel obpro-
 2620 brium, quod duobus modis procuratur: inuocatione iudeorum ad
 curam corporis, primo per subiectionem personarum habentium
 caracterem Cristi ad inimicos ipsius; nam, cum omnis infirmus debe-
 at obedire suo creatori uel medico, certum est quos fidelis qui uocat
 iudeum in medicum sui corporis per obedientiam se subdit eidem,
 2625 cui dat imperium in personam suam quantum ad medicationis offi-
 cium; vnde, quamuis liceat christiano uocare iudeum ad vassa fingen-
 da uel fabricanda, uel pannos texendos aut ligna dolanda, uel similia

officia in quibus non ac-[f. 67a]-cipit imperium in personas, sed tantum in res que fiunt materia sue artis, tamen, si uerus filius est Ecclesie Christi, non licet ei in iudeum assumere ministerium, per quod potest imperare personis, nec est officium medici uel prescientie publice, nec Cristo faciat obprobrium et contemptum doctrine sue, per quem cunctis sequacibus suis prebuit regulam recte procurrandi curam egri corporis; et est doctrina elligendi medicum, qui sit mediator inter Deum et egrum, et qui suis precibus possit ei gratiam sanitatis captare, inquit enim *Eccli .xxxvii^o*: Medici non discedant a te quia eorum opera sunt necessaria tibi; est enim tempus quando eorum manus in curas ipsi nondum precabuntur, etc..

Item, inquit per *Jacobum*: Infirmatur quis ex uobis? Inducat presbiteros ecclesie ut orent super eum ungentes oleo sancto et oratio fidei saluabit infirmum. Cum ergo iudeus nec sit Ecclesie presbiter nec idoneus ad obtinendum egro gratiam sanitatis a Deo, constat quod cristianus qui iudeum ad sui medicationem vocat, ambo predicta spernit. Et qui spernit illa, non hominem spernit sed Deum, ita quod nec Cristo fidem adhibet nec sue doctrine.

Tertio, per exemplum prae informationis, nam populum exemplo suo communiter et efficaciter mouent siue inducunt ad eo utendum iudeis et eorum consortia tolleranda; et efficacia huius informationis patet per id quod dicit Apostolus, *Ad Corinthios*, scilicet, quod: Si frater infirmus viderit eum qui habet scientiam in ydolo recumbentem, eius conscientia cum sit infirma edificabitur ad manducandum ydolotita; unde cum populares infirmi sunt et idiote respectu illorum quibus est datum scire veritatem christiane religionis atque docere, constat quod per exemplum istorum hedificantur ad contentum iudeis multo laxius et audacius quam fecissent, in quo exemplo quantam contumeliam Cristo irrogent et quantam blasphemiam exercent contra eum quisque intelligens potest ex predictis coniecturare.

Quarto, per diuulgationem, nam inimicum fidei publice laudare fidelibus de ministerio, in quo nec peritia nec fidelitas ministrantis possunt vten-[f. 67b]-tibus innotescere claris experimentis nihil aliud est nisi proximos impellere ad periculum infidelitatis et imperitiae; per dictam autem monstruositatem duabus mulieribus comperat Scriptura multitudinem predictorum, scilicet, mulieri meretrici et fatuae; meretrici quoad impudentiam sue complexionis, cum dicit per *Jeremiam*: Frons mulieris meretricis facta est tibi et erubescere noluit; fatuae uero quantum ad infinitam sordidationem sue religionis et doctrine sue predicationis, cum dicit in *Proverbiis*: Circulus aureus in naribus suis mulier pulcra et fatua. Nam multitudo que pulcra est per professionem euangelice perfectionis et que circulum aureum, hoc est notitiam eterne veritatis portat in naribus sue discretionis et ut sub-

mergit rostrum seu nares in stercore carnalitatís, indubitanter est fatua, non solum iudicio Dei, sed hominum.

2675 Horum autem illi sunt sues et anticristi precones qui penitentibus et maxime mulieribus in confessione dicunt non esse graue peccatum fornicationem aut non graviter peccare si fornicentur pro necessariis acquirendis: qui cum construit esse leue quodcumque peccatum mortale, potius ad peccandum inuitat quam ad uitandum peccatum admoneat. Hic autem venenosus sermo efficacissime tunc corumpunt, quando procedit ab ore illius, qui tenet officium curatoris, ad aures 2680 persone que propter infirmitatem sexus aut complexionis prona est ad peccandum, nec mirum, cum videant eum qui debuit detestari peccatum vt fugeretur, extirpare a cordibus penitentium timorem reddendi ad ipsum; talium autem sacerdotum abhominatio in predictis iam nimis est paruulis manifesta.

2685 Supradictis igitur modis omnes differentias catholicorum adulterat et peruersos atque mendaces constituit eos. Licet in clero, maxime seculari, sit absque palio manifestum uniuersaliter ex quinque, scilicet, ex zelo, et ex studio et iudicio et ministerio et exercitio.

2690 Ex zelo quidem tam in electionibus quam in promissionibus. In electionibus, quoniam elligentes zelum habent [f. 67c] peruersum uel indirectum, quia quod Cristi est principaliter non inclinat eos ad consentiendum in aliquem, sed quod mundi, siue intendat proprio comodo seu comuni. Propio, vt est robur, dicatio, sublimatio et omnis temporalis prosperitas proprie cognationis; comune uero comodum 2695 est comodum Ecclesie, ad quod cum intendunt etiam in suo zelo includunt abusionem et blasphemiam Cristi.

Abussio est coniungere desparata et disconuenientia, sicut facere quod asinus portet sellam et falleras et militem, equus uero bastum et postellam et carbones, aut quod mulier portet ense et miles colum, 2700 monachus falchonem et domicellus breuiarium, et similia; sic et illi qui eligunt aliquem in prelatum, uel quia pecuniosus et poterit Ecclesiam a debitis releuare, uel quia prudentiam habet temporalem ut aggreget thesaurum et augeat Ecclesie redditus, uel quia est de magno et potenti genere vt defendat ecclesiam cum militia seculari.

2705 Cum ego de talibus dicunt quod utiles sunt ad iura ecclesie conseruanda uel promouenda uel etiam tuenda Christo, derogant et quod ipsius est totaliter derelinquent, quia iura que Christus contulit ecclesie sue non sunt nisi virtutes et opera virtutum, ex quibus consurgant merita salutis eterne. Preuilegia uero que dedit ei sunt documenta 2710 euangelica, que sunt inmutabilia, nec perire possunt, quia, ut Ipse dicit, Scriptura solui non potest.

Ad talia uero iura et priuilegia seruanda et promouenda et defendenda, nec habentes prudentiam temporalem, nec magni comune, nec

potentes in seculo, nec pecuniosi sunt utiles aut idonei, sed uiri clari
 in sapientia fidei et in santitate vite, precipue cum fortior inimicus 2715
 Ecclesie Cristi sit demon, qui in temporalibus siue materialibus armis
 non vincitur. Et ideo patet quod cum illos elligunt ad iura Ecclesie
 conseruanda et promouenda et protegenda, loquendo de ecclesia
 malignantium recte faciunt, sed loquendo de Cristi Ecclesia faciunt
 abussionem et blasphemant Christum quoniam astruunt quod iura 2720
 Ecclesie sue possuerit in temporalis opulencia et in redditibus tempora-
 libus [f- 67d] habendis et multiplicandis et in armis materialibus
 exercendis, quod est expresse contra euangelicam veritatem.

Et ideo maledicit eis Cristus et per *Salmistam*: Muta fiant labia
 dolosa que locuntur aduersus iustum, id est, Christum, iniquitatem 2725
 in superbia et in abusione, quia propter superbiam qua inflantur et
 excecantur incidunt in predictam abusionem ad blasphemiam Cristi.
 Nam illi, quos dicunt esse idoneos ad promouendum iura Cristi Eccle-
 sie directe sunt contrarii, quoniam cum ad sanctitatem fidei promo-
 uendam non sit utiles et per viam temporalis opulencie atque potentie 2730
 Cristi religio extingatur, constat quod iura Ecclesie Cristi tales
 potius pertineant ad iura Ecclesie tamen posteriora sunt et accessoria
 et accidentalia et uilia et seruilia et momentanea, spiritualia uero
 priora et principalia et essentialia et notabilia et liberalia et eterna. Et
 ideo, qui sapiens est applicat cor ad ista, qui stultus uero ad illa, 2735
 Scriptura testante, que dicit in *Eclesiaste*: Cor sapiens in dextera eius
 et cor stulti in sinistra illius.

Hoc autem expresse confirmat Dominus .xiiij^o. *Matthei*, cum dicit
 quod qui temporalis est non habet in se indicem, scilicet, vite eterne,
 que est veritas vite spiritualis. Patet igitur quod in celo electionis, si 2740
 hy sunt mendaces et veritatis chatolice subuersores et Cristo turpiter
 illudentes, eodem quoque modo in zelo promissionis mendaces sunt
 et peruersi, quia si alicui prouideatur uel de prebenda uel de aliqua
 pensione seu beneficio, principaliter faciant zelo vt quia potest gra-
 tum exhibere obsequium uel in administratione temporalium aut 2745
 prouisione domus aut medicatione corporis uel quia propinquus
 carne uel quia de magno genere, uel quia magnus aduocatus, uel quia
 familiaris aut consiliaris principis, uel quia diues et tenax, vnde
 poterit augere facultates Ecclesie, sed non zelo eius quod Christi est
 principaliter, ut quia pauper et vite composite, potens uerbo et opere 2750
 et exemplo inflamare multos ad Cristi dilectionem et cultum sue reli-
 gionis, aut quia diuino officio magis ydoneus; neque disquirent si
 quis ad supradicta talis inueniretur in tota [f. 68a] diocesi.

In studio uero sunt mendaces et peruersi tam scientiarum quam
 solitudinis temporalis, quia tantum adiscunt scientias temporales 2755
 siue humanas, nollentes ea que Dei sunt sapere, sed que hominum,

- per quod scandalum Deo efficiuntur; et tamen sollicitantur pro redditibus annualibus plene recolligendis et conseruandis, uel pro pecunia multiplicanda, uendendo fructus beneficii et collectionem ipsius aut
 2760 aliter, uel ad obtinendum multa beneficia et in aduersis ecclesiis, non ad distribuendum pauperibus et egenis uel ad pompam seculi celebrandam, in uecturis multis et pulcris, in sellis et frenis et vestibus splendidis, in longa actie famulorum et in aliis regalibus, et mille talibus ornamentis.
- 2765 Et in omnibus hiis mentiuntur Cristo et impugnant religionem eius et maculant, neque student ad id quod est Cristi, scilicet, ad uestigandum an sint in Ecclesia publici peccatores, qui corumpunt alios, ut comprimantur aut porrigantur, uel quot sint uidue sancte ut consolentur, aut quot orfani ut regantur, uel quot pauperes ut sustententur,
 2770 quot languidi ut uisitentur, quot ignari ut struantur, quot liberi uiciati ut corrigantur.

- In iudicio uero sunt mendaces et peruersi, tam causarum quam rerum quam scripturarum: causarum, quoniam in causis personas accipiunt et illis fauent, innocentes uero et oppressos despiciunt,
 2775 dicentes: Manda, remanda, expecta, respecta; et est sicut recitat *Ysaïas* in rebus, quia de contrario in contrario mutant iudicium et dicunt malum bonum et e conuerso. Nam Ecclesiam uel personam non iudicabunt bona ratione boni spiritualis, sed temporalis, ut ecclesia est bona quia pinguis in redditibus, non quia populus est clarus in Christi religione. Ex hoc autem iudicio peruerso in rebus frequenter attribunt effectum unius cause contrario illius, ut quando fatetur aliquis quod per uissionem quicquam didicerit, mox illud appropriant suo iudicio demoni, allegantes illud apostoli, scilicet quod Sathanas se transfiguratur in angelum lucis, in quibus non solum preuisitans, sed
 2785 etiam indiscretio, uel insipientia est notabilis; peruer-[f. 68b]-sitas quidem in hoc, quia quantum legitime probauerunt a qua illarum causarum processerit, sicut monet Scriptura, que dicit super tali materia: Omnia probate; et iterum: Probate spiritus, si ex Deo sint, indiscretio uero uel insipientia patet in allegando auctoritatem
 2790 Scripture propter hoc quod ostendant an sit proposito pertinens; dicere namque verum est proprium signum discretionis, nam indiscretus etiam dicit verum, ut sit prout indutus noua tunica, diceret patri suo dum esset in oratione: Pater, habeo nouam tunicam; verum quidem diceret, non tamen esset quantum ad illud sapiens uel discretus, quoniam
 2795 inopportune diceret, quia quando et ubi non deberet.

Similiter est de illo qui confitenti suam uisionem allegat transfigurationem Sathane dictam ab Apostolo, nam indiscrete uel insipienter hoc facit postquam non ostendit allegationem proposito pertinere magis quam illa auctoritas, que dicit: Dominus ostendit michi

per visionem, etc.; ex quo patet imperium drachonis in talibus, qui 2800
semper in preiudicium veritatis ambulant ex transverso; in scripturis
autem peruertunt iudicium, quoniam illas dicunt esse bonas et neces-
sarias, que prosunt ad temporalia consequenda et in fauorem comodi
temporalis et non spiritualis et interpretantur illas; et indignantur
illis, qui eas interpretrantur in preiudicium comodi temporalis. In 2805
ministerio sunt mendaces et peruersi, quia laudibus diuinis et officio
eclesiastico preferunt curas seculi, ita quod hiis intendunt principaliter
cum dilligentia et titulo, illis uero irregulariter et curiose ac negli-
genter, quia sine deuotione et prouisione et sine attantione, ita quod
lingua percurrunt sacra eloquia, corde pertractant negotia secularia, 2810
per que non militant Deo, teste Apostolo. Et ideo qualiter seruiunt
Cristo, taliter, vt ait Psalmista, remunerabuntur, quia labor labiorum
ipsorum operiet eos, nam solum labiis onorant Deum et corde sunt
elongati; et quod deterius est, cum a Christo pascantur, erubescunt
Ecclesiam frequentare ac eius laudibus interesse; et quod adhuc [f. 68c] 2815
deterius est erubescunt Christi caractere uel tonsuram reddere mani-
festam, sed eam paruificant et comam dilatant; nec minor est in
ministerio peruersitas et abusus prelatorum, qui deserunt uel omit-
tunt facere iustitie fructum in proprio agro, ad quem collendum sunt
principaliter deputati, vt in proprio populo uel ecclesia, et vadunt alibi 2820
fructificare, putentes placere Deo, si elongentur a propria vxore, ut
alienas fecundent, et tamen sciant quod Deus gaudium sue natiuitatis
fecit nuntiare per angelos tantum pastoribus custodientibus vigi-
lias noctis super gregem et non extra; et ymittantur Eseu, qui patri
quessiuit alimenta non in domo propria, sed in silua, et ideo gaudium 2825
benedictionis omissit, sic et hii. Nec solum amitunt benedictionem,
sed insuper maledicuntur, teste *Zacharia*, qui dicit: O pastor et idolum
deserens gregem, etc..

In exercio sunt mendaces, quia solum exercitant in signis, vt pre-
lati solum in conferendis externis sacramentis, vt confirmatione uel 2830
ordine sub signo, sed non exercitabit se prelatus ad hec conferenda
sub re signata per illa signa, ita scilicet vt in re uel spiritu, quantum
in ipso est, confirmet aut ordinet, ita quod doctrina et exemplo
imprimat cordibus fidelium olium pietatis et nitorem fidei et constan-
tiam caritatis Cristi; vel quod fideles faciat propria corpora et 2835
corda Deo sacrificare, vt omnes sint sacerdotes, ut dicitur in *Apo-
calypsi*. Et sic faciebant Apostoli. Ceteri uero clerici, siue canonici,
siue capellani, etc., exercitant se in barbibus radendis, supepellicis deal-
bandis, campanis sonandis, cereis accendendis, in cantu et organis;
tamen in significatis horum promouendis non se exercitant, ut quod 2840
superfluitates, scilicet, conuersione etiam a capite, scilicet a mente,
deponant, quod per iustitiam et innocentiam in suis operibus cande-

- ant, quod in Ecclesia Christi, scilicet, in collegio fidelium accendent plures lumine fidei et splendore vite, et ardere faciant caritate, vel pro
 2845 linguis compositis et modestis faciant sonum in auribus eorum, ita ut laudationem Dei loquantur et edificationem proximi, [f. 68d] non scurilitates, non turpitudines, non vanitates, uel quod contemplatione diuinorum et edificatione proximi faciant armoniam tam Deo quam hominibus placidam.
- 2850 Supra dictam igitur peruersitatem introduxit dracho sua caliditate tam efficaciter in populo christiano, quod a planta pedis usque ad uerticem, id est, ab infimis fidelibus, uel in clero ab hostiariis vsque ad papam non remansit in eo sanitas, sed totus fuit vlceribus plenus, et sic exinaniuit eum a Spiritu Christi, qui est spiritus uoluntarie paupertatis et humilitatis et paupertatis, etc., quod totaliter, secundum
 2855 rem, dicessit a ueritate christiane religionis. Et est illa dicessio, de qua, loquens Apostolus, ad litteram dicit quod est certum signum proxime reuellationis maximi anticristi, cum dicat quod: Quando iniquitas huius dicessionis egrederetur de medio, id est, de comuni parte
 2860 fidelium, scilicet, de toto clero, tunc reuellabitur, etc.. Et idem predixit *Daniel* sub nomine dispersionis, ubi dixit quod tunc complerentur que annuntiauerat de habominatione, quando compleretur dispersio manus (id est, cleri) populi sancti, quia per clerum, ut per manum, regitur populus fidelis.
- 2865 Qualiter autem ista dispersio spiritualis uel discessio a ueritate christiane religionis fuerit completa, sicut Scripture prenuntiauerunt, declaratur ex ipsis Scripturis, primo per ordinarias, que hoc ut plurimum dixerunt in ministerio siue spiritualiter aut figuratiue. Secundo, per extraordinarias que id predixerint ad expositionem ordinariarum, ut plurimum aperte seu literaliter etiam totam peruersitatem
 2870 aduersariorum annuntiationis predicte, ac ut illem super hoc eorum confussionem. Quibus patefactis per utrasque diuinas Scripturas absque nube cognoscent uniuersi fideles quod iam non restat aliud fieri per drachonem nisi ut uolentiam suscitet oppressionem per antichristum; quod quantum adhuc distet, eisdem Scripturis erit manifestum.
- 2875 Non est tamen hic omittendum quod cum denunciatio supradicta restringat persecutionem maximi antichristi et per consequens finem mundi ad .xiiij. centonarium, quod nunc currit; [f. 69a] non tamen ideo contradicit uel oppositioni philosophorum dicentium quod ad
 2880 perfectionem uniuersi requiritur magnus annus qui ex triginta sex milibus annis solaribus constituitur, quoniam, ut dicunt, nequit in paucioribus annis compleri motus retardationis octaue spere, uel illi expositioni uerborum *Danielis* que tradit quod *Daniel* in illis uerbis: Usque ad uespere et mane dies duo milia trecenti, expressit annos
 2885 mundi a suo tempore usque ad finem temporis et initium, cui futuri

sit, scilicet, quod annum pro die sumendo, testatur expresse quod a tempore suo vsque ad finem seculi .xxiiij. annorum centenaria uoluerint. Unde, cum per historias colligi nequeat quod fluxerunt ex tunc nisi .xx. centenaria uel circiter, videtur quod si duratio seculi tribus adhuc centenariis debeat protendi finis illius, inconuenienter ad vnum centenarium restrigetur, scilicet, ad illud quod presentialiter uoluitur. 2890

Amouetur autem huius contradictio quantum ad positionem philosophorum dupliciter: primo, distinguendi de perfectione vniuersi atque dicendo iuxta principia chatolice veritatis quod termini quibus vniuersi perfectio limitatur, et non sunt necessario tales quales humana ratio coniecturat, sed quales determinat Dei sapientia secundum libitum sue uoluntatis. Quod patet ex hoc quoniam humana ratio non precedit in iudicio de cursu mundi nec per considerationem naturalium causarum siue per naturam creaturarum. Duratio vero seculi dependet inmediate a libito Creatoris qui nulla necessitate negatu, sed mera liberalitate sue uoluntatis, mundum produxit in esse, neque suam libertatem aut potentiam alligauit rebus creatis. Vnde, sicut fuit supernaturaliter operatus in mundi creatione, sic et in consummatione ipsius poterit, ut voluerit, supernaturaliter operari et aliis terminis limitare perfectionem, quam humana ratio coniecturet. 2895 2900 2905

Quoniam Scriptura testatur in *Eclesiaste* quod omnium operum Dei non potest homo comprehendere rationem quantumcumque sit sapiens. Idcirco rationabiliter potest dici quod ad perfectionem vniuersi determinatam [f. 69b] a Deo in sapientia sui consilii non est necessarium quod duret mundus triginta sex millibus annis solaribus, ymo foret inter chatolicos erroneum et prophanum istud, cum Scriptura Sacra testetur aperte quod Christus aparuit mundo in consummatione seculorum; quod esset omnino falsum, si mundus esset daturus plus quam durauerit. 2910 2915

Secundo modo poterit contradictio tolli per modum perficiendi numerum supradictum annorum possibilem Deo. Nam, si numerus predictus annorum ad perfectionem vniuersi necessarius esset ex ordinatione diuina, potens est Deus uelocitando motum orbium, adimplere numerum quantumcumque magnum annorum solarium infra breue spatium dierum aut mensium, ita quod uelocitatio motus celi et numerus dierum correspondens illi uelocitati, cresceret aut minueretur secundum diuine uoluntatis imperium. Sicut enim sub Iosue diem prolongauit et in passione sua solum eclipsauit ultra solitum nature cursum, ita tunc dies poterit breuiare. 2920 2925

Que consideratio ficta uel fabulosa foret, nisi fundaretur in sacris eloquiis. Nam quod in fine mundi uelocitari debeat vltra solitum cursum celorum motus, testantur sacra eloquia et confirmat chatolica

ratio. Dominus enim loquens de signis consumationis seculi tradit
 2930 pro signo quod: Virtutes celorum mouebuntur, nec signum nullius
 nouitatis hoc esset, nisi ultra cursum solitum mouerentur. Quod
 autem iste sit intellectus in huiusmodi verbis Domini, beatus Petrus,
 tamquam expositor verborum ipsius declaret secundo capitulo *Secun-*
de Canonice, quando dixit: Adueniet dies Domini, in quo celi magno
 2935 impetu transient; transire uero celos magno impetu nichil aliud est
 quam uelocissime rotari uel circumuolui; per diem autem Domini
 non intelligit ibi precisse diem iudicii, sed etiam totum tempus fina-
 lium signorum, quod dupliciter innotescit: primo, Petrus id subiun-
 git ibidem, dicens quod in illo die Domini elementa calore soluentur
 2940 et terra et omnia que in ea sunt exurentur, etc.. Que conflatio dicto-
 rum ante diem iudicii creditur esse fienda; secundo per morem Scrip-
 ture, nam, sicut patet [f. 69c] in eloquiis prophetarum, dies ibi fre-
 quenter sumitur pro toto tempore manifestationis excellentium
 operum Domini, quemadmodum *Ysaïas*, loquens de tempore diuul-
 2945 gationis euangelii per discipulos Christi, dicit: Eleuabitur Dominus
 solus in die illa, et ydola penitus conterentur; et paulo post: Prohiciet
 homo ydola argenti sui et simulacra auri, etc.. Simili quoque modo
Zacharias loquens dicit: In die illa erit fons patens domui Dauid inha-
 bitantibus Iherusalem in ablutionem, etc.. Simili quoque modo tam
 2950 isti prophete quam alii de die Domini loquuntur in quamplurimis
 locis. Similiter in proposito vocat beatus Petrus: Diem Domini,
 totum illud tempus in quo manifestabuntur noua et admiranda opera
 Domini consumationem significantia.

De tali uero abreuiatione in consumatione seculi fienda uidetur
 2955 *Ysaïas* expresse loqui, cum dicit: Consumatio abreuiata mundabit ius-
 titiam; de quo etiam apertius inmediate loquitur quando dicit: Con-
 sumationem enim et abreuiationem faciet Dominus Deus exercituum
 in medio terre inundans cum iustitia, hoc est, omnes vniuersaliter
 2960 comprehendens, fiat in consumatione seculi, quia in die iudicii gene-
 ralis, *Eclesiasticus* quoque dicit: Festina tempus et memento finis. Hiis
 concordat vaticinium illius Sibille, que nominatur Albunea, que dicit
 aperte quod: Tempore filii perditionis inminentur anni sicut men-
 ses, et menses vt septimana et septimana sicut dies.

De tali quoque temporis abbreuiatione uidetur loqui Dominus
 2965 quando dicit quod: Nisi breuiati fuissent dies illius non fieret salua
 omnis caro, sub quo intellectu loquitur Erithea, cum dicit: Quod
 abhominatio regnabit donec tres pedes hoc annis et semis breuiati, si
 mensuram annorum essent solitam habituram.

Ratio uero chatolica que confirmat quod tunc uelocitabitur motus
 2970 celi est congruentie non necessitatis, nam cum Scriptura testetur
 quod in consumatione per ignem conflabitur iste mundus, necessa-

rium est vt ignea virtus [f. 69d] usque ad hec infima potenter multiplicetur. Et licet posset Deus eam multiplicare sine ministerio creature, tamen si disposuit hoc fieri per ministerium creature, congruum est ut celum, quod suo motu generat ignem, supra uelocitetur et in tantum quod usque ad hoc infirma virtus eius efficaciter protendatur; iuxta quod Heritea loquens de signis consumationis dicit aperte quod tunc ignis ardebit feruentius, mutato calore. 2975

Patet, igitur, ex predictis quod cum vltimis diebus seculi debeat ultra solitum motum celi uelocitari, tunc omnis numerus annorum ordinatus a Deo pro mundi duratione complebitur. Nec obstat si non compleatur secundum mensuram annorum solitam, quia Deus in sua eternitate disponit suum opus taliter variare uel ad manifestationem potentie uel propter alium finem, quem in suo consilio statuit ab eterno. 2980 2985

Per hanc similiter considerationem libertatis diuine per quam Deus creaturis non obligatur, patet non esse mirum quod reuellauerit per *Danielem* aut alium prophetam numerum annorum durationis mundi et numerum annorum aduentus anticristi; qui tamen numeri non sub eadem mensura temporis complebuntur, nec reuellauit differentiam adimplectionis talium annorum, quoniam Deus, qui secretum suorum ministeriorum uel operum claudit quibus et quantum uult, disposuit per hoc claudere suam reuellationem usque ad tempus in quo propter electos suos statuit aperire; de cuius mirabilibus et magnificentia laudabitur ab electis in sempiternum. 2990 2995

Si uero queratur determinate notitia partis illius centenarii nunc currentis, in qua perditionis filius reuellabitur, iam non est inuenire difficile, cum ex reuellationibus particularibus que sunt extra canonem indubitenter apareat quod anni, quibus *Daniel* prenuntiat illud tempus sicut anni lunares. Quapropter, si a scolariis qui fluxerunt ab excidio Iherusalem usque ad complementum numeri Danielis dematur excrementum solarium annorum ad lunares, scilicet .xj. dies pro quolibet anno, reciperet sapiens calculator terminum prelibatum. 3000

Et insuper [f. 70a] cognoscet aperte quod si .m.m.ccc. anni expressi a *Daniele* lunares intelligentur esse, sicut et .m.cc.xc. quos exprimit, ambo numeri complebuntur infra centenarium prelibatum. 3005

Per hanc autem confirmationem exsufflatur aperte notabilis repugnantia predictorum numerorum, que fuit superius introducta, sed plenius eam tollet Agnus celestis fulgore sui luminis, cum omnia implebuntur. 3010

Cui sit laus et honor et gloria in secula seculorum. Amen.

TAULA ALFABÈTICA DE MOTS

En aquesta taula no són assenyalats els casos en què una forma idèntica es troba més d'una vegada en la mateixa línia.

És una taula de lemes o formes que no té en compte llur funció sintàctica; i així un ,alias' tant pot ésser acusatiu plural d',alius, -a, -um' com adverbí; i , -que'-conjunció es pot trobar al costat d'un ,que'-pronom relatiu.

Les formes pertanyents a la declinació o a la conjugació d'un única paraula són agrupades a continuació d'aquella amb la qual els diccionaris acostumen a encapçalar les respectives entrades; si aquesta paraula no figura en el text ací editat és col·locada dins parèntesis i escrita d'acord amb la grafia de la Baixa Edat Mitjana (,celum', no ,caelum').

El text del qual la present taula és complement ha respectat les grafies de la còpia manuscrita, i en conseqüència també són respectades ací; amb una excepció, però: no havent-hi norma (o almenys no essent-me coneguda) per a la diferenciació entre ,u' i ,v' en els escrits llatins de la Baixa Edat Mitjana, hom ha optat per no tenir en compte la dita diferència i oferir llista única de mots dels començats amb les dites dues lletres.

Si sempre cal tenir present la tirada humana a l'error, amb més raó en casos com el present; l'autor se n'excusa.

a	9, 10, 12, 14, 55, 85, 87, 131, 144, 176, 248, 249, 291, 304, 387, 442, 445, 454, 525, 634, 537, 547, 553, 601, 608, 609, 656, 681, 697, 769, 771, 778, 781, 782, 792, 812, 842, 886, 909, 911, 986, 1005, 1011, 1077, 1101, 1131, 1165, 1199, 1214, 1228, 1237, 1241, 1286, 1317, 1325, 1326, 1333, 1335, 1338, 1339, 1375, 1377, 1388, 1392, 1424, 1430, 1437, 1441, 1443, 1445, 1517, 1557, 1594, 1601, 1643, 1644, 1665, 1671, 1700, 1704, 1712, 1769, 1780, 1794, 1795, 1820, 1821, 1829, 1858, 1884, 1889, 1936, 1981, 2002, 2026, 2085, 2091, 2125, 2164, 2176, 2188, 2207, 2208, 2253, 2263, 2301, 2314, 2317, 2323, 2342, 2367, 2383, 2388, 2432, 2439, 2441, 2445, 2478, 2495, 2499, 2507, 2522, 2529, 2536, 2564, 2575, 2597, 2636, 2642, 2682, 2702, 2786, 2814, 2821, 2841, 2851, 2854, 2856, 2865, 2885, 2886, 2910, 2981, 3000, 3005	1450, 1544, 1545, 1664, 1673, 1749, 1822, 1869, 1892, 1899, 1948, 961, 1972, 1975, 1980, 2012, 2084, 2153, 2156, 2157, 2167, 2189, 2239, 22307, 2368, 2370, 2426, 2471, 2536, 2601, 2615, 2679, 2797, 2852, 2984, 2995, 3001
	abbas 2029, 2248; abbatis 2368	
	(abbreviatio) abbreviacionem 2957; abbreviacione 2954	
	(abbrevio) abbreviata 2955	
	(abditamentum) abditamento 1479	
	(abduco) abducunt 2499; abduxit 2367, 2477 abducere 2445	
	(abeo) abii 1365; abiiit 2458	
	abhominabilis 2570, 2616; abhominabile 1756	
	abhominatio 15, 1100, 1605, 1707, 1727, 1734, 1739, 1742, 2047-2048, 2168, 2170, 2683; abominatio 2967; abominacionem 534; abhominacionem 985, 1004, 1700, 1732; habomintionem 1737, 1751; habomintione 2862	
	(abhomino) abominata 2057	
	(abhorreo) aborent 2056	
	(abicio) abicierunt 1795	
	(ablatio) ablacionis 1358	
ab	81, 85, 94, 07, 106, 144, 180, 237, 245, 269, 279, 303, 443, 499, 500, 515, 550, 555, 582, 591, 607, 608, 640, 682, 765, 881, 926, 1167, 1168, 1189, 1236, 1339, 1350, 1383, 1392,	

- (ablutio) ablutionem 2949
 (abnego) abnegabunt 1274
 (Abraham) Habraam 328, 381, 1165; Abrahae 1350-1351
 (abscondo) abscondisti 1083, 1790-1791
 absentia 177
 (absolvo) absoluta 748, 1228, 1656, 2237; absolutum 762-763; absolutam 784
 absolute 38, 154, 223, 233, 301, 353, 361, 369, 536, 600, 733, 804, 845, 848, 1118, 1131, 1163, 1227, 1648, 1680, 1684, 1709, 1747, 1749, 1976, 1981, 2177, 2426
 (absorbeo) obsorbendum 2476
 absque 491, 699, 704-705, 943, 1027, 1479, 1878, 2147, 1468, 2469, 2687, 2872-2873
 (abstineo) abstinete 551; abstinendum 556
 (absum) absit 291
 (abstruo) abstruunt 568
 absurde 2562
 (absurdus) absurda 1641; absurdum 2283, 2434
 (abundantia) habundantia 533
 (abundo) habundaret 663; habundare 2039; habundantis 1953-1954
 (abverso) abversativa 246
 abusio 1646, 2818; abussio 1191, 2697; abusionem 2696, 2727; abussionem 2720; abusione 2726
 (abyssus) abissum 2287
 ac 92, 166, 431, 482, 611, 1258, 1764, 1936, 2346, 2425, 2442, 2459, 2549, 2607, 2808, 2815, 2871
 (accedo) accessi 1781; accessoria 2732; accessoriis 1560
 (accendo) accendent 2843; acendendis 2839
 accidens 1982
 (accidentalis) accidentalialia 2733
 (accipio) acipit 1184, 2072, 2628; accipiebat 419; acceperunt 91; accipietis 455; accipitur 1472, 1636, 1684, 2090, 2774; acceptam 1950; acceptando 2121; acceptanda 1177; acceptande 554, 1177; acceptandum 1446; acceptandis 556; acceptor 1109; accipiendus 1376
 (acceptio) actionem 1453
 (accepto) acceptas 2444
 (accubitus) acubitu 318
 (accuso) accusaret 2193-2194
 (acerbus) acerbissimo 1892
 (acies) actie 2763
 (acquiesco) acquiescit 2516
 (actio) actionem 1517; actione 947
 activus 837, activi 838
 actus 323, 441, 2506, 2507; actum 1492; actu 1935; Actuum 557, 740, 1097, 1360, 2070; Actibus 1793, 2117
 ad 9, 21, 13, 44, 51, 52, 54, 75, 76, 94, 104, 108, 124, 127, 139, 144, 159, 161, 164, 168, 170, 189, 191, 212, 213, 217, 221, 227, 229, 256, 257, 265, 270, 290, 291, 307, 321, 322, 329, 334, 339, 347, 357, 371, 381, 394, 399, 407, 411, 418, 428, 432, 434, 457, 473, 484, 492, 516, 524, 528, 544, 557, 565, 577, 565, 577, 581, 581, 598, 616, 634, 646, 653, 657, 664, 668, 669, 676, 682, 693, 694, 700, 701, 705, 707, 708, 717, 730, 732, 738, 757, 766, 767, 768, 773, 782, 785, 790, 793, 799, 800, 814, 818, 819, 834, 835, 838, 848, 850, 865, 887, 890, 891, 893, 898, 901, 902, 909, 917, 923, 924, 931, 953, 968, 977, 984, 988, 993, 1004, 1011, 1016, 1027, 1033, 1034, 1037, 1045, 1046, 1051, 1060, 1074, 1077, 1089, 1108, 1115, 1150, 1151, 1157, 1159, 1160, 1165, 1169, 1171, 1179, 1186, 1189, 1194, 1196, 1197, 1201, 1202, 1205, 1212, 1214, 1220, 1223, 1230, 1231, 1233, 1241, 1252, 1254, 1257, 1260, 284, 1317, 1319, 1320, 1337, 1346, 1349, 1354, 1363, 1367, 1371, 1380, 1386, 1389, 1398, 1432, 1441, 1446, 1492, 1506, 1507, 1514, 1517, 1514, 1517, 1519, 1529, 1544, 1561, 1592, 1596, 1616, 1617, 1619, 1624, 1625, 1629, 1634, 1635, 1636, 1638, 1643, 1645, 1646, 1664, 1671, 1673, 1677, 1679, 1681, 1685, 1701,

- 1702, 1718, 1721, 1730, 1731, 1733, 1736, 1744, 1745, 1752, 1756, 1761, 1765, 1781, 1787, 1804, 1809, 1816, 1851, 1870, 1872, 1888, 1890, 1891, 1917, 1921, 1926, 1932, 1938, 1939, 1944, 1959, 1963, 1969, 2004, 2058, 2076, 2088, 2091, 2102, 2108, 2114, 2132, 2144, 2146, 2169, 2176, 2180, 2197, 2198, 2199, 2207, 2216, 2217, 2240, 2250, 2254, 2257, 2259, 2273, 2276, 2277, 2303, 2305, 2311, 2312, 2318, 2320, 2321, 2339, 2343, 2351, 2444, 2446, 2463, 2467, 2473, 2479, 2488, 2489, 2490, 2491, 2493, 2496, 2500, 2503, 2511, 2516, 2523, 2531, 2532, 2538, 2542, 2543, 2545, 2547, 2554, 2558, 2564, 2565, 2572, 2575, 2579, 2584, 2592, 2600, 2605, 2606, 2609, 2618, 2619, 2618, 2619, 2620, 2622, 2625, 2626, 2642, 2643, 2647, 2649, 2651, 2654, 2661, 2666, 2677, 2679, 2680, 2683, 2691, 2695, 2705, 2712, 2727, 2728, 2729, 2732, 2735, 2751, 2753, 2760, 2761, 2766, 2794, 2803, 2819, 2831, 2851, 2853, 2857, 2869, 2878, 2879, 2884, 2885, 2887, 2890, 2891, 2893, 2909, 2918, 2972, 2976, 2983, 2909, 2918, 2072, 2976, 2983, 2993, 3001, 3002
- Adam 682, 1167
- (adapto) adaptare 2203; adaptri 987; adaptate 2000; adaptatas 2009
- (addisco) addiscunt 2755
- (addo) addunt 1662; addidit 251, 354, 601, 1007; acdidit 537; addens 1571
- (adduco) aducentur 1915
- (adequo) adequetur 1289
- (adhaereo) adeserunt 957
- (adhibeo) adhibet 2298, 2645; adhibuit 1818; adhibetur 2587
- adhuc 227, 320, 656, 776, 777, 869, 1271, 1313, 1762, 2815, 2875, 2890
- (adimpleo) adimplere 2919-2920
- (adimpletio) adimplectionis 2991
- (administratio) administratio 2745
- (admirabilis) admirabili 2418
- admiratio 2188, 2193; admirationem 2360
- (admiror) admiratur 2204; admirantem 2193; admiranda 2852
- admitto 2405; admittunt 1848, 2594; admissit 2115
- (admoneo) amonuit 517; admoneat 2678; admonentur 863, 1885
- (adoro) adorent 1913
- (adquiesco) adquiescendum 546
- (adquiro) adquiritur 476; acquirendis 2676; adquiritur 476; acquirendis 2549
- (adquisitio) acquisitionem 2349-2350
- (adsum) adsunt 861; adesse 923
- (advenio) advenit 783, 1040; advenerat 656; adveniet 2934; adveniat 733; adveniret 519
- adventus 112, 117, 156, 201, 203, 206, 214, 423, 428, 531, 534, 703, 713, 786, 821, 934, 1262, 1718, 2989; adventui 710, 714; adventum 95, 152, 159, 197, 521, 524, 694, 712, 718, 1259; adventu 4, 124, 121, 1552, 1723
- (adversantia) adversantiam 250
- adversarius 416; adversarii 1694, 2277, 2284; adversariorum 2871; adversarios 1046, 1378
- adversative 252
- (adversor) adversatur 447, 452; adversantium 1049, 1399; adversantibus 1868
- adversus 861, 1342, 2071, 2270, 2275, 2328, 2395, 2725; adversa 869; adversas 2213; adversis 2760
- adulter 196; adultera 1855
- adulteratio 2506
- (adultero) adulterat 2685-2686
- advocatus 2747
- (aër) aere 1726
- (aestas) estas 1627
- (aestimo) estimat 2065
- (aetas) etas 130, 133, 671; etatem 1214; etate 673; etates 135, 668; etatum 667-668
- (aeternitas) eternitas 329; eternitatem 1356; eternitate 2983
- (aeternus) eterna 21, 2553, 2734; eterni 763, 851; eterne 212, 1259, 1975, 2670, 2709, 2739; eternam 192,

- 2531, 2554; eterno 2985; eternorum 1496; eternis 2566
 affectus 1524; affectu 2036
 (affero) afferi 1402; afferret 1422, 1527; affertur 1449; afferuntur 552
 (affirmo) affirmante 449
 afflictio 758
 Agabo 1096
 ago 1083; agat 1841; agitur 211, 1049, 1841; agenti 323; agendis 1961
 Agatha 2601
 (ager) agro 2819
 (aggrego) aggreget 2703
 (agnosco) agnoscant 2311
 agnus 3009
 (aio) ait 56, 76, 226, 295, 384, 389, 497, 1076, 1272, 1277, 1810, 1886, 1921, 1925, 1956, 1978; aiunt 1381; aisti 111
 (ala) alis 2205
 Albunea 2961
 alibi 241, 685, 2820
 alicubi 355
 (alieno) alienat 2536; alienasse 1098
 (alienus) alienas 2125, 2822
 aliquando 538, 601, 703, 853-854, 1022
 aliquantulum 1774
 aliquis 526, 619, 705, 794, 1008, 1102, 1117, 1422, 1642, 2139, 2152, 2184, 2781; aliqua 69, 277, 477, 637, 806, 842, 1010, 1185, 1186-1187, 1219, 1288, 2022, 2357, 2743; aliquod 616, 788, 1436, 1924, 2364; aliquod 97, 172, 1081, 1322, 1436, 1532, 2007, 2373, 2375-2376, 2377, 2407; alicui 751, 828, 1069, 1538, 2196, 2204, 2743; alicuius 594, 883, 949, 950, 1330, 1756; aliquem 125, 129, 175, 652, 1402, 1922, 2146, 2302-2303, 2692, 2701; aliquam 63, 157, 168, 442, 857, 1526, 1830, 2078-2079; aliquo 67, 123, 160, 269, 334-335, 641, 889, 1466, 1504, 1512-1513, 1749, 2012, 2363; aliqui 574, 987-988, 1041, 1761; aliique 2357; aliquibus 582, 601, 706, 1714, 2196, 2400
 aliter 201, 1425, 2760
 aliunde 1794
 alius 153, 154, 179, 291, 1331, 1424, 2322, 2507; alia 234, 355, 357, 443, 904, 1175, 1202, 1219, 1677, 2309; aliud 211, 274, 434, 575, 612, 615, 631, 998, 1221, 1481, 1574, 1621, 1624, 1630, 1687, 1752, 1885, 1881, 1909, 2020, 2180, 2300, 2588, 2660, 2873, 2935; alii 32, 93, 94, 1170, 1172, 1458, 1801, 1909, 1928, 1943, 1988, 2097, 2950; alium 178, 838, 1422, 2232, 2984, 2988; alio 1323, 1411, 1822, 2089, 2472, 2485, 2540; alie 135, 1450; aliorum 1812, 2200; aliarum 134, 281; alias 555, 2282; aliis 36, 155, 499, 556, 754, 755, 879, 895, 1093, 1142, 1162, 1366, 1395, 1958, 2029, 2107, 2152, 2167, 2173, 2210, 2247, 2763, 2905; alios 1248, 2211, 2573, 2767
 (allego) allegant 2375; allegaverunt 138-139; allegaret 1999; allegabantur 535; allegando 2789; allegantes 2783; allegata 1153; allegatas 1046; 2008-2009; allegatis 162-163, 791
 allegoria 1368, 1376; allegoriam 1348
 allegorice 1351, 1463-1464, 1493
 allegoricus 1331, 1420; allegorica 1330; allegorico 1339, 1356, 1374
 (alligo) allibavit 445, 2903
 (alter) alterius 278, 459, 743, 883, 1682, 1884; alterum 1825; altero 177
 altitudo 2227; altitudinis 1871
 (altus) alta 2334; altum 1969, 2047; altior 468
 Aman 1878
 (amaritudo) amaritudinem 1543
 (amarus) amarum 2260
 amator 1697; amatoribus 1873
 ambiguus 176; ambigua 2509; ambiguis 2081
 ambo 2643, 3006
 (ambulo) ambulat 2110; ambulans 2030, 2801; ambulans 2064, 2452; ambulantis 1873, 1875
 amen 3011
 amictus 1518
 (amicus) amicos 385, 386
 (amitto) amitunt 2826; anisserunt 2165
 (amo) amare 1256, 1885

- amor 978; amorem 2568; amore 922
 Amos 1812
 (amoveo) amovetur 1322, 2893
 an 278, 552, 553, 2790
 anagogice 1497
 anagogicus 1421
 (anatemizo) anatemizare 1941
 ancilla 1351
 (Andrianus) Andriani 1606, 1728
 angelus 1509, 1511, 1548; angelo 1961;
 angelum 2784; angeli 42, 46, 48,
 379, 402, 457, 461, 1508, 1537;
 angelorum 48, 438, 444, 448, 486;
 angelis 403; angelos 49, 443, 1354,
 2823
 anima 2057; animarum 1766; animas
 440, 444
 (animadverto) animadverterent 1017-
 1018
 (animalis) animale 2561
 (animus) animi 707, 1982; animo 1991,
 2215, 2326; animum 1126, 1134;
 animis 440
 (Anna) Anne 2347
 annualis 207; annualium 198; annuali-
 bus 2758
 (annuntiatio) annuntiationis 2871;
 annuntiationem 25
 (annuntio) annuntiabit 262; annuntiave-
 rat 2862
 annus 208, 2880; anni 9, 770, 783,
 1164, 1183, 1190, 1310, 1580, 1663,
 1670, 2962, 2999, 3000, 3004; anno
 19, 90, 113, 1013, 1308, 1309, 1313,
 1329, 1377, 1666, 2239, 3003;
 annum 112, 828, 2886; annorum 5,
 12, 68, 73-74, 114, 205, 218, 762,
 765, 766, 1187, 1314, 1565, 2140,
 2160, 2244, 2249, 2253, 2887, 2917,
 2918, 2920, 2968, 2980, 2982, 2988,
 2989, 2991, 3002; annos 91, 115,
 116, 118, 624, 784, 830, 831, 1161,
 1175, 1179, 1567, 1661, 1786, 2884;
 annis 611, 675, 768, 781, 1162,
 1186, 1411, 2237, 2881, 2882, 2911,
 2967
 ante 259, 341, 540, 702, 829, 831, 1044,
 1247, 1696, 2454, 2941
 antea 604
 antecedens 352
 antequam 287, 328, 520, 539
 antichristus 879, 1585; anticristus 73,
 194, 212, 579, 783, 884, 969-970,
 1302, 1564, 1753, 2170; anticristi
 4, 64, 66, 587, 721, 794, 800, 920,
 956, 966, 971-972, 977, 989, 1249,
 1552, 1570, 1702, 1705, 2252, 2877;
 anticristi 7, 13, 77, 105, 159, 201,
 357, 525, 593, 659, 787, 853, 947,
 981, 1060, 1063-1064, 1573, 1594,
 1597, 2673, 2858, 2989; antichristo
 1265; anticristo 81, 158; antichris-
 tum 972, 1002, 1025, 1596, 1707,
 2240-2241, 2254, 2874-2875; anti-
 cristum 782
 Antiochus 1666; Antiochi 1664, 1673
 (antiquus) antiqua 1462, 1483, 1561,
 1899; antiquas 1506, 2292; antique
 1558; antiquis 1557, 2185
 (aperio) aperit 190, 1952; aperuit 2208,
 2217; aperuit 1364; aperiat 1433;
 aperire 2994; aperire 657
 aperte 228, 254, 418, 479, 498, 514, 517,
 531, 543, 627, 774, 939, 1032, 1061,
 1066, 1205, 1208, 1210, 1405, 1439,
 1486, 534, 1565, 1672, 1679, 1706,
 1828, 1836, 1903, 1951, 1980, 2002,
 2016, 2241, 2266, 2515, 2572, 2608,
 2870, 2913, 2962, 2977, 3004, 3007;
 apertius 1754, 2956
 (apertio) apertionem 1410, 2187; aper-
 tum 1526, 1539
 apex 1632; apicem 2105
 Apocalypsis 818, 1239, 1410, 1507,
 2289, 2477; Apocalipsis 1301, 2236;
 Apocalypsi 996, 1281, 1565, 2836-
 2837; Apocalipsi 211, 780, 875,
 1882; Apocalypsim 1292; Opacha
 1062
 (apocryphus) apocrife 2422, 2425; apocri-
 fas 2436; apocrisa 2432
 (apodio) apodiat 1697
 apologia 1614, 2544
 (aposiphus) aposiphe 1432
 (apostasia) apostasie 2303
 (apostolicus) apostolica 2542; apostoli-
 cum 529-530; apostolico 1538:

- apostolus 51, 59, 139, 146, 148-149, 482, 492, 495, 516, 521, 526, 543-544, 549, 689, 696, 773, 779, 823, 1028, 1061, 1073, 1212, 1216, 1220, 1349, 1720, 1752, 1810, 1822, 1840, 1886, 1888, 1917, 1926, 2043, 2269, 2497-2498, 2511, 2515, 2649, 2857; apostoli 287, 434, 452-453, 535, 693, 738, 1196, 1215, 1218, 1501, 1503, 2225, 2587, 2783, 2837; apostolo 1851, 1939, 2173, 2492, 2601, 2797, 2811; apostolum 1059, 1268, 2604; apostolorum 775, 778, 1294, 1718, 2118; apostolos 1197, 1205-206, 1474; apostolis 36, 744, 754, 1058, 1070, 1095, 1096, 1714, 2369
- apparenter 2341-2342
- (appareo) apparet 2025, 2042; apparent 2021; appareat 1993; apareat 2999; apparuit 5-6, 1285; aparuit 1843, 2913; apparuerunt 464; apparerent 520; apparuisse 1291; apparens 2352; apparenti 2315; apparentium 2589; apparentibus 574;
- (apparitio) aparitio 2020
- (appetitus) appetitu 2035
- (appeto) appetendorum 2361
- (applico) applicat 2735
- (apprehendo) apprehendere 120
- approbatio 1107
- (approbo) approbat 1987; approbare 1796, 1985; approbari 1106
- (appropinquo) appropinquationem 1276, 1300
- (appropinquo) appropinquat 1271; appropinquaverunt 2057; appropinquabit 882, 973, 1278; appropinquet 1262; appropinquare 1281; appropinquantibus 216
- (approprio) appropriant 2782
- apud 24, 1310, 1452, 1848, 2024, 2046, 2048, 2357, 2620, 2596; aput 401
- (aqua) aquam 424
- (Arago) Aragonum 1787
- (arbitrium) arbitrio 711
- archa 1036; arcam 1750
- archiepiscopus 2029
- (ardeo) ardebit 2978; ardere 2345, 2844
- (aresco) arescentes 507; arescentium 572
- (argentum) argenti 2947
- (arguo) argue 2269; arguebat 2480
- (argumentatio) argumentatione 1997
- (argumento) argumentant 414; argumendo 1998
- argumentum 1336, 1338, 1341-1342, 2589
- ariolus 2122
- (Aristoteles) Aristotilis 2530
- (arma) armis 22, 993, 2716, 2722
- (armo) armat 861; armaret 893
- (armonia) armoniam 2848
- (Arnaldus) Arnaldi 3
- (ars) artis 2629; artem 2576; arte 2583; artibus 1835
- (articulus) articulis 2513
- Asam 2581
- (ascendo) ascendamus 1668, ascenderunt 1137; ascendentibus 1135
- (ascensio) assensione 94
- asina 1416
- asinus 2698
- (asparo?) asparabitur 1794
- (asserto) asserit 558, 597, 1154, 1946; asserunt 845, 1270, 1949, 2373-2374; aserebat 493; asserat 242; asserere 688, 737-738, 904, 1003, 1415; asserere 360; asseri 914, 1316, 1322; asserens 8, 284; asserendo 2599
- assertio 921, 1176, 1401, 1413; assertio- nis 1536; assertioni 1057; assertio- nem 1273, 1324, 1326
- assidue 2450
- assiduitas 2465; assiduitatem 2457, 2459
- (assiduo) assiduato 1900
- (assigno) assignent 1610
- (assumo) assumere 2530
- (assurgo) assurgere 1970
- (astrologus) astrologi 2133, 2149
- (astronomia) astronomie 1179-1180, 2157
- (astronomus) astronomorum 1178
- (astruo) astruit 1824; astruunt 2720; astrunt 435; astruat 96; astruitur 635; astruebat 679; astruebat 582; astruere 612, 691, 1219, 1225

- astutia 2390; astutiam 886, 2295, 2318;
 astutie 2290; astucis 1258
 at 88
 atque 115, 906, 1933, 1948, 1961, 2317,
 2452, 2653, 2686, 1730, 2895
 atramentum 1782
 (attemptare) attemptaverunt 25; attemp-
 taverat 2143
 (attendo) attendit 1904; attendent 2375;
 attendant 1865; attendere 2376;
 attendissent 1099; attendendum 578
 (attentio) attantione 2809
 (atingo) attingere 1041-1042
 (attribuo) attribuit 495, 1163; attri-
 buunt 2780-2781; attribuebat 1835;
 attribuitur 1331, 1554
 auctor 1320, 2004
 auctoritas 79, 580, 1396, 1699, 1799;
 auctoritatis 639, 1159, 1194, 1223;
 auctoritatem 57, 581, 634, 646, 664,
 708, 738, 1334, 1393, 1549-1550,
 1562, 1806, 2484, 2789; auctoritate
 65, 98, 614, 626, 687, 862, 1048,
 1377, 1559, 1805, 1998, 2373; auc-
 totizate 865; auctoritates 1046,
 1999, 2008, 2070, 2072; auctorita-
 tum 1616; auctoritatibus 736, 855
 (auctorizo) auctorizate 865
 (audacia) audatiam 1516
 audacter 1861; audacius 2655
 (audax) audacior 1869
 audeo 125, 649
 (audibilis) audibili 1532
 (audio) audit 913; auditis 2534; audiunt
 2373; audierunt 1792; audivi 1771,
 1790; audivissent 1792; audiam
 481; audiamus 93; audieritis 871;
 audire 1104, 2331; audiri 1472;
 audiens 913; audiendo 1127;
 audientium 2512; audita 1772
 (auditor) auditores 910, 2510
 (auditus) auditui 469; auditum 2523;
 auditu 1471, 1474
 (Audrianus) Audriani 1606
 (aufero) auferetur 1591; ablata 1388;
 ablatum 14, 1595, 2164; ablati 1604
 (augeo) augeat 2703; augere 2749
 Augustinus 79, 100, 108, 128, 130, 151,
 180, 373, 390, 592, 596, 634, 646,
 647, 667, 693, 708, 1049, 1059,
 1340, 1394, 1438, 2245; Augustini
 433, 581, 671, 687, 737, 1335, 1462;
 Augustinum 102, 122, 136, 139, 148,
 155, 417
 aureus 2667; aureum 2669
 auris 1470, 1471, 1472; auri 2947;
 aurem 1364, 1474, 2464; aure 1875;
 aures 1952, 2679; auribus 2845
 (ausculto) ascolta 2463
 aut 115, 152, 157, 232, 331, 392, 398,
 408, 458, 459, 485, 498, 529, 545,
 546, 620, 638, 672, 702, 753, 783,
 791, 830, 910, 911, 940, 999, 1056,
 1072, 1088, 1112, 1163, 1452, 1513,
 1634, 1693, 1695, 1697, 1815, 1829,
 1924, 1991, 1992, 1995, 1999, 2002,
 2028, 2030, 2031, 2032, 2053, 2059,
 2104, 2124, 2127, 2160, 2182, 2184,
 2201, 2206, 2216, 2276, 2296, 2360,
 2361, 2377, 2397, 2420, 2502, 2546,
 2599, 2606, 2627, 2675, 2680, 2699,
 2714, 2745, 2746, 2748, 2752, 2759,
 2768, 2769, 2833, 2868, 2769, 2833,
 2868, 2903, 2921, 2922, 2988
 autem 20, 21, 27, 95, 111, 121, 140, 212,
 221, 261, 279, 338, 385, 386, 394,
 395, 399, 402, 406, 437, 492, 500,
 542, 549, 565, 581, 616, 680, 735,
 746, 749, 762, 823, 862, 883, 935,
 959, 964, 1003, 1115, 1250, 1306,
 1330, 1334, 1337, 1364, 1383, 1407,
 1438, 1471, 1496, 1548, 1580, 1631,
 1710, 1744, 1810, 1823, 1994, 2023,
 2024, 2027, 2093, 2144, 2167, 2171,
 2180, 2228, 2318, 2323, 2470, 2496,
 2508, 2515, 2534, 2535, 2541, 2581,
 2583, 2610, 2662, 2673, 2678, 2680,
 2738, 2802, 2865, 2893, 2932, 2936,
 3007
 (Auxitanus) Auxitanum 968
 ave 2610
 (averto) avertit 963; averterent 2523
 Babilonia 1605; Babilonis 2223
 Balaam 1416; Balaham 2122
 Baptista 1817, 1818
 (baptizo) batizati 1921
 Barach 1093

- barbarus 1919, 1923
 (barba) barbīs 2838
 bastum 2698
 beatus 1272, 1277, 1360, 1385, 1512, 2243, 2457, 2932, 2951; beatum 1935; beato 1553, 1704, 2239, 2393; beatorum 2529
 bellum 868
 bene 233, 304, 704, 2435, 1724, 1785
 (benedictio) benedictionis 2826; benedictionem 2826
 beneficium 925, 2601; beneficii 2759; beneficio 2590, 2744; beneficia 2760
 (beneplacitum) beneplacito 2201-2202
 (benignitas) benignitate 2585
 (Biblia) Biblie 2423, 2431
 (bibere) bibit 317; bibatis 2546
 (bissexus) bisesto 1662
 (blasphemo) blasfemat 1092, 1094, 2113, 2115, 2119, 2550; blasfemant 1084, 2720; blasfemaret 313-314; blasfematur 1950; blasfemantium 1090; blasfemandi 2598; blasfemando 1945; blasfemandum 2547
 blasphemia 919, 921-922; blasfemia 618, 1910, 1947; blasfemie 2596; blasfemiam 1692, 1930, 2018, 2618, 2656, 2696, 2727
 bonus 2501; bona 1132, 2778, 2779; bono 2529; bonum 543, 550, 2260, 2777; boni 2778; bone 553; bonis 1895 optimam 1123
 Booz 340, 341
 breviarium 2700
 (brevis) breviare 2925; breviati 2965, 2967
 brevis 158; breve 2921; brevem 153, 157, 714; brevissima 69
 breviter 1528
 (Burdigalensis) Burdigalensem 968
 C. 118
 (cado) cadit 2187; cadere 751; ceciderint 859
 (caelestis) celestis 962, 3009; celestes 1150; celestia 21, 1255; celestium 2035; celestibus 2567
 (caelum) celum 1525, 2975; celi 958, 959, 2921, 2934, 2970, 2980; celo 42, 46, 297, 379, 933, 946, 1517, 1913, 2740; celorum 290, 1247, 2928, 2930, 2940-2941; celis 932
 (caenobita) zenobite 1296; zenobites 1298
 (Caesar) Cesaris 1606; Cessarīs 1740
 (caeterus) ceteri 1704, 1705, 2118, 2837; cetera 61-62, 1509, 1651, 1711, 2274, 2547; ceteros 2197, 2225, 2280; ceteras 193; ceteris 465, 469, 482, 1557, 1940, 2382
 (calco) calcabit 1566
 (calamus) callamum 1782
 calculatio 1181; calculationem 2139, 2147, 2234, 2157; calculatione 2154; calculationibus 2157
 calculator 3003; calculatores 627
 (calculo) calculari 2137; calculantes 624; calcullantium 99; calculandi 2147-2148
 (calculus) calculi 2133
 (caliditas) caliditate 2309, 2850-2851
 (caligo) caligine 477
 (callidus) callidam 2295
 (calor) calore 2939, 2978
 calumpnia 1945
 (calumpnio) calumpniendo 1945
 (campana) campanis 2839
 (candeo) candeant 2842-2843
 (cano) canentis 1508
 (canon) canonis 1447; cannonis 1346; canonem 2423, 2998-2999; canone 1019, 1389
 (canonicus) canonica 962, 1185, 1187, 2608; chanonica 1386; canonici 2837; canonicē 98, 2934
 (canticum) cantico 942, 2346-2347; canticis 1496
 (cantus) cantu 2839
 (capellanus) capellani 2837
 (capio) cepi 1781; cepit 1240; ceperit 1655, 1658; cepisset 1657; capere 1290, 2341; capi 2407; captus 2399, 2404
 (capitulum) capituli 1597; capitulo 373, 780, 1020, 1394, 1510, 1589, 1667, 1675, 1678, 2256, 2933;
 (captivus) captivum 1604
 (capto) captare 2636

- caput 1779, 2019; capite 1521, 1770, 2841
(caracter) caracterem 2622; caractere 2816
(carbo) carbones 2699
(carcer) carceris 1790; carcere 1791-1792, 1867
(cardinalis) cardinales 2028
(careo) caret 2282; carebit 1629
(caritas) 975, 2566; caritatis 533, 1524, 2036, 2216, 2342, 2835; caritatem 1078, 2336, 2345, 2489, 2592; caritate 699, 1105, 1118, 2844; caritate 699, 1105, 1118, 2844
(caritativus) 2494
(carnalis) 961, 1551; carnalem 1166; carnales 507, 730, 797; carnalibus 2567
(carnalitas) carnalitatis 2671
(caro) 2966; carnis 253, 334, 730; carne 2747
(cartam) 1782
(cartusiensis) cartusiensibus 1785
(carus) carrissimis 754
(Casleu) 1669-1670
(Cassiodorus) Cassiodori 1462
(castitas) 975; castitatis 2037
(catalanus) chatalanus 1910
(catholice) 2381; chatolice 487, 1344, 1406, 1423, 1449, 1467, 2008, 2126, 2222, 2613, 2741, 2895
(catholicus) chatolicus 2104, 2127, 2402; chatolica 20, 968, 1251, 1419, 1431, 2439, 2507, 2508, 2510, 2928, 2969; chatolicum 1254, 1339, 1343; chatolicam 891, 965, 1342, 1375, 2438; chatolici 2506; catholicorum 2685; chatolicorum 447, 1024, 1902; catholicos 401; chatolicos 2912; chatolicas 1102, 1519, 1986, 2007; chatolicis 1375, 2506; chatoli 2615
(casus) casu 362; cassibus 359, 365, 1085
(causa) causam 1284, 1610; cause 1232, 2781; causarum 2772, 2773, 2787, 2900; causas 2203; causis 2012, 2773
(causalis) causali 1629; causalium 280
(causaliter) 1787
(causo) causatur 2529; causetur 1986
(cautela) cautellam 1260-1261
(cautus) cauta 950; cautum 1187; cautius 858
(cece) 2272
(Cecilia) 951
(cecitas) 2447; cecitatem 2467
(celebris) 1295
(celebro) celebravit 1397; celebrandam 2761-2762
(celeris) celerem 153
(cella) 1771
(centenarium) 788, 2891, 3006; centonarium 2878; centenarii 9, 638, 1043, 1217, 2996; centenario 5, 7, 771; centenaria 775-776, 1207, 2887, 2889; centenariis 2890
(centum) centorum 638
(cereus) cereis 2839
(cerno) cernitur 2570
(certamen) 1295
(certe) 415, 799, 1305, 1332; certius 1144
(certifico) certificatur 1431; certificaretur 1436; certificari 270, 275, 279
(certitudo) 2060, 2162, 2440; certitudinem 321, 591, 607, 798; certitudine 836
(certus) 1332-1333; certa 2006, 2135, 2149, 2154, 2158, 2177, 2614; certum 98, 450, 474, 554, 602, 673, 677, 1007, 1161, 1263, 1293, 1297, 1419, 1514, 1717, 1924, 2146, 2494, 2575, 2623, 2857; certam 651, 796, 809, 2139; certo 67, 388, 659, 676, 1730, 2159, 2166, 2206; certas 2137; certis 611, 2147, 2159; certior 468
(cesso) cessant 1973; cessabit 1590; cessaarent 731
(cethus) cethi 1861, 1862; ceti 1857
(cetus) 948, 952, 1543, 1545; cetui 1538; cetum 1863
(Christus) 969, 2235; Cristus 36, 41, 194, 205, 209, 224, 228, 258, 1000, 1014, 1912, 2108, 2707, 2724, 2913; Christi 5, 525, 530, 771, 781-782, 782, 888, 890, 1082, 1101, 1167, 1250, 1357, 1358, 1446, 1464, 1476, 1586, 1883, 1925, 1926, 2111, 2271, 2285, 2286, 2369, 2488, 2590, 2593, 2600, 2749, 2816, 2945; Cristi 70,

- 197, 433, 893, 922, 973, 1057, 1148, 1228, 1265, 1349, 1353, 1354, 1543, 1631, 1927, 2108, 2112, 2476, 2495, 2499, 2546, 2565, 2574, 2585, 2618, 2621, 2630, 2691, 2696, 2716, 2719, 2727, 2728, 2731, 2751, 2766, 2779-2780, 2835, 2843, 2854; Christo 568, 681, 769, 1215, 1263, 1268, 1370, 1475, 1511, 1726, 1921, 1931, 2299-2300, 2569, 2577, 2591-2592, 2596, 2598-2599, 2602, 2706, 2814; Cristo 219, 319, 1361, 1917, 2122, 2557, 2632, 2645, 2656, 2741, 2765, 2812; Christum 35, 222, 682-683, 766, 972, 1169, 1189, 1290, 1523, 1911, 2034, 2105, 2113, 2115, 2318, 2353, 2413, 2551, 2595, 2720, 2725; Cristum 2590-2591, 2609, 2611
- christianus 977; cristianus 2597, 2643; christiana 1335; christianam 965; christiano 6, 976, 979, 2626, 2851; christiano 2224; christianum 1922; christiani 525, 967, 2049; christiane 1527, 1925, 2111, 2653, 2856, 2866; christianis 2598;
- cichonia 934
- (cimbalum) cimbale 1325, 1607-1608, 1614
- (circa) circha 5, 1043, 1304, 1590, 1961, 1974, 2358, 2398, 2440, 2518, 2535; circham 8
- circiter 2888
- (circuitus) 1747-1748
- circulus 2667; circulum 2669
- circumcisio 1918
- (circumstantia) circumstantiam 405, 1516, 1630; circumstantie 179; circumstantias 299, 363, 1351; circumstantias 585-586, 639; circumstantiis 183, 1440, 1442, 1514-1515, 1994, 2323
- (circumvolvo) circumvolvi 2936
- (Cirillus) Cirilis 2571, Cirilli 2427; Cirillo 2239
- cito 537, 539, 1131, 1282, 2520
- citra 681, 778, 2369
- civilis 962
- (civitas) civitatem 1566; civitate 80, 2245
- clamo 1546; clamant 1276; clamabit 2579 clamaturus 1531
- (clamor) clamore 1535; clamores 2291
- (clamosus) clamosa 2509
- clare 475, 821, 1368, 1540, 1782, 2057; clarius 309, 1646; clarissime 513, 1614-1615, 1876, 2284
- (clareo) claret 2572; claruerunt 1296; clareat 2087
- clarus 2779; clarum 679; clari 2714; claris 2660; clarior 2369
- (claudo) claudit 189, 2992; claudunt 1246; clauserat 2209; claudat 1433; claudere 2993; clausus 1860; clausum 656; clausos 191
- (clausio) clausionem 217
- clausura 1010; clausuram 1017
- (clericus) clerici 2837; clericos 1190
- clerus 961; cleri 860, 967, 2863; clerum 2863; clero 936, 964, 2688, 2852, 2860
- (clypaeus) clipium 873-874
- cogitatio 1489; cogitationi 1487; cogitatione 1484; cogitationibus 1482, 1488
- cogitatus 282, 1523-1524
- (cogito) cogita 1734; cogitandi 1492; cogitando 869
- (cognatio) cognationis 2694; cognationis 1896
- (cognitio) cognitioni 2307
- (cognoscibilis) cognoscibile 2182
- cognosco 332; cognoscit 946, 980; cognoscunt 955, 2532-2533; cognovi 381, 1471; cognovit 934, 935; cognoverunt 951; cognosceret 3004; cognoscetis 232; cognoscent 2873; cognoscat 1852; cognoscant 1611; cognosceres 382; cognoscerent 2378; cognoscere 235, 735, 966, 976, 1850, 2082, 2316-2317; cognoscitur 1180, 1993-1994, 2003, 2085, 2086; cognoscuntur 2054; cognoscat 2306; cognosceretur 1065; cognosci 576; cognita 2307; concognoscendi 2438
- (collectio) collectionem 2759
- collegium 1863, 2538; collegio 2843

- (colligo) colligere 110; colligi 2888; collecte 1183; colecturus 210, 211-212
- (colloco) collocavit 1038; collocabitur 1651; colocaretur 1652-1653
- colloquium 2405; colloquiu 2403
- (colloquor) colloqui 2330
- (colo) colunt 2484; collendum 2819
- (Colossensis) Colossenses 1917
- colum 2699
- Columbinus 2255; Columbini 2428
- (columna) columpna 1523; columpnas 2224
- (coma) comam 2817
- (comitiva) comitivam 949
- (commemoro) commemorantur 684
- (commendo) comendat 718; commendabat 2106-2107; comendatur 2380
- (comminatio) comminatione 863
- (committo) committit 1317
- commodum 2694; comodi 2803, 2805; comodo 2693
- (commotio) comotionem 1874
- (communico) comunicavi 1784
- (communis) comunis 857; commune 307; comune 2694, 2713; communem 488, 844; communi 447, 452; comuni 439, 1299, 2693, 2859; comunes 1296; communia 802
- communiter 826-827, 2474-2475, 2647; comuniter 969, 975-976, 979
- (comparatio) comparationem 265, 1108; comparatione 945, 948, 951-952
- (comparo) comperat 2662; comparare 2081; comparetur 1646
- (compatior) compatiuntur 704; compaciendo 1148
- (compesco) compescit 910
- complementum 3001; complementi 1686
- (compleo) compleatur 2982; complebitur 1654, 1676, 1679-1680, 1684, 1690-1691, 1691, 2981; complebuntur 2990, 3006; completeretur 1688, 2861-2862, 2862; compleri 95, 1655, 1882; completi 769; completa 1171-1172, 1670, 2866; completis 2237
- (completio) complationis 2664
- (complexio) complexionis 2680
- (compono) compositum 1540; composita 2750; compositis 2845
- (compositio) compositionem 2500
- (compotum) compota 1175
- compos 1840
- (comprehendo) comprehendat 501, 824; comprehendisti 120; comprehendere 121, 2908; comprehendisse 640; comprehendens 2959; comprehendenda 474
- (comprimo) comprimantur 2768
- (computatio) computationis 1584, 1593, 2163, 2166, 2178; computatione 1174, 2158
- (computo) computare 92, 611; computetur 132, 674-675; computandi 2161
- con- 1635, 1636
- (concedo) concedebat 1940; conceditur 813, 1808; conceditur 74-75
- conceptus 168, 173, 857, 1993, 2003, 2026, 2523; conceptum 170, 1303, 1999, 2603
- (concilium) concilio 943
- (concupio) concepit 449; concipere 450
- (concludo) concludit 610, 1352, 1354, 1362; concludunt 126-127; concludebat 1014, 1244, 1373; concludebant 122, 136, 148, 155, 751, 785; concludere 1051; concluditur 199, 346; concludebatur 1399; concludi 1332
- (concordia) concordiam 1616-1617
- concorditer 728-729
- (concordo) concordat 1167-1168, 1173, 1174, 1178, 1242, 2961; concordant 2083; concordabat 1218
- (condamno) condampnat 709, 710, 1978, 2068; condampnant 2062; condampnaverunt 721; condampnent 2072;
- (condemno) condempnat 1082; condempnaverunt 725; condempnaret 1976-1977; condempnetur 2365; condempnare 25, 28; condempnantes 1303; condempnatis 2261
- (confectio) confectionem 2431
- (confero) contulit 2707; conferre 2216, 1331; conferentis 1111; conferanda 2831; conferendis 2830

- (confessio) confessione 2571-2572, 2674;
 confesione 2461
 confessor 2403
 confidentia 2586
 (confido) confidit 2592; confisus 2583
 (confirmatio) confirmationem 3007; confir-
 matione 2830
 (confirmo) confirmat 2738, 2928, 2969;
 confirmant 736; confirmabat 862;
 confirmabant 1334; confirmavit
 1942; confirmabit 854-855, 1538;
 confirmet 2833; confirmare 726-
 727; confirmari 283; confirmante
 455
 (confiteor) confiteri 2460; confitens
 2609; confitenti 2796
 conflatio 2940
 conflictus 1293, 2535
 (conflo) conflatur 2971
 (conformo) conformat 561; conformabat
 341
 (confundo) confundat 2218; confundat
 2218; confundantur 2504-2505
 (confusio) confussionem 1765, 2872;
 confusione 571
 (congrego) congregat 1912; congregaret
 205; congregatorum 205
 congrue 2009
 congruentia 2970
 (congruo) congruit 590, 1442
 (congruus) congruum 213, 591, 2974;
 congruo 1088
 coniectura 285; coniecturam 257, 267,
 669; coniecturas 627-628; coniectu-
 ris 97, 625
 (coniecturo) coniecturat 277, 2897;
 coniecturet 2906; coniecturare 673,
 2657; coniecturando 2222
 coniugatus 1929, 2397; coniugatum
 1935; coniugatos 1932
 (coniugium) coniugii 1351
 (coniunctio) coniunctionum 280-281
 (coniungo) coniungere 2697
 (conor) chonatur 1218, 1224-1225, 2294;
 conantur 610-611; chonantur 92,
 614-615, 2526; chonabatur 884,
 2290; chonabantur 756; chonatus
 615; chonati 2389
 (consanguineus) consanguineis 2479
 conscientia 2651
 (consentio) consentit 2516-2517; con-
 sentire 1457; consentientes 2335;
 consentiendum 2692
 (consequor) consequatur 1825; consequi
 641; consequens 554, 843, 1759-
 1760, 1765, 2877; consequentis
 1317; consequenda 2803; consequan-
 dam 2490-2491
 consequenter 250-251
 (conservo) conservanda 2705-2706, 2718;
 conservandis 2758;
 (consideratio) considratio 2926; consi-
 derationem 367, 598-599, 666, 2899,
 2986; consideratione 180, 2396,
 2404-2405; considrationes 1519,
 2124, 2136; considrationibus 2125
 (considero) considerant 1869; conside-
 rant 2401; considrerant 2378;
 considrerassent 1696-1697; conside-
 rare 2401; considerate 836; consi-
 derantur 1195; considrerentur 179-
 180; considerata 1647; considran-
 dum 552
 (consignifico) consignificat 1631
 (consiliarius) consiliarius 2200, 2748;
 (consilium) consilium 1469, 1793,
 2016; consilii 2910; consilio 2015,
 2199, 2458, 2984
 (consimilis) consimiles 2372
 (consisto) consistit 1948
 (consolatio) consolationis 923-924; con-
 solationem 707, 836
 (consolo) consolentur 2768-2769
 (consono) consonat 182, 1440, 1443,
 1486; consonant 1558; consonent
 552, 553; consonaret 1445, 1465-
 1466;
 (consonus) consona 220
 (consortium) consortia 2648
 (conspectus) conspectu 1362, 1913
 (constans) constantior 1867
 constanter 1861
 (constantia) constantiam 2834-2835
 (Constantinus) Constantino 1241
 (constituo) constituunt 2475; constitui
 1783, 2174; constituit 1936, 2686;
 constituitur 2881
 constitutio 2617; constitutiones 1384

- (consto) constat 243, 263, 406, 412, 578, 645, 672, 999, 1162, 1406, 1572, 1574, 1582, 2011-2012, 2049, 2126, 2591, 2593, 2610, 2642, 2654, 2731; constet 2593
- (construo) construit 2676
- (consulo) consulendo 2043
- consumatio 569, 1286, 1287, 1716, 2955; consumationis 42, 68, 356, 103, 136-137, 2929, 2977; consummationem 924; consummationi 66-67, 972; consumationem 104, 127, 1285, 1533, 2953, 2956-2957; consumatione 1290, 1685, 2904-2905, 2913-2914, 2954, 2959, 2971
- (consumo) consumabat 297; consumarentur 1688
- (consurgo) consurgant 2708; consurgens 2453
- (contemplatio) contemplationis 1135; contemplationem 1126; contemplatione 1517, 2847-2848
- contemplatiuus 837; contemplativi 838
- (contemplo) contemplantium 952
- (contempno) contempnit 2110; contempnere 1798; contempnendi 628; contempnenda 21; contempnibiles 2366; contempnibiles 2606
- (contemporaneus) contemporanei 1410; contemporaneorum 619-620
- contemptus 974, 2497; contemptum 2559-2560, 2632; contemptu 1900, 2035
- (contentio) contenrionem 2337; contentione 2340
- (contentiosus) contentiosa 2509
- (contero) conterrentur 2946; constricti 1668
- (continentia) continentiam 214-215
- (contineo) continet 561, 1567, 1580; continent 1477, 2263, 2364-2365; contineat 1449, 1484-1485, 1571; continetur 2080; contineatur 1501; continebant 2388; continebantur 1702; continebitur 1528; continentium 948-949; contentum 2654-2655
- (contingo) contingit 2095; contigerunt 1418; contigerant 1417; contingerent 1715
- (continuatio) continuationem 1633-1634
- continue 1621, 1626, 1627, 1644
- continuitas 2011; continuitatem 1622, 1625
- (continuo) continuatur 1639; continuabitur 1546
- contra 3, 22, 34, 35, 77, 356, 359, 363, 364, 530, 666, 844, 873, 1340, 1416, 1631, 2071, 2279, 2318, 2346, 2353, 2370, 2391, 2612, 2657, 2723
- contradico 1364; contradicit 760, 776, 788, 1706, 1710, 1713, 1818, 1939, 2879; contradicunt 1275, 1284, 1490; contradicebant 2016; contradicitur 1153; contradixisset 244
- contradictio 2893, 2916
- (contraho) contrahit 225; contrahere 352
- contrarius 518, 583, 709-710; contraria 194, 204, 220, 970, 978; contrarium 568, 579, 735, 778, 1057, 1059, 1062, 1261; contrario 1077, 2776, 2781; contrarii 2729; contrariorum 199; contrarias 970; contrariis 2413
- (contumelia) contumeliam 1930-1931, 2619, 2656
- (convenio) convenit 315, 323, 326, 336, 1113, 1420, 1440, 1495, 1496, 1514, 1967, 2103, 2103-2104; conveniunt 969, 1888; conveniebat 204, 334, 591; conveniat 327; convenient 1554; convenire 1352; conveniens 205, 220, 1653
- (convenientissimus) convenientissimum 662
- conversatio 960, 1522; conversationem 967; conversatione 1890, 1899, 2037, 2841
- (conversor) conversantur 954-955
- (conversus) converso 333, 377, 1310, 2777
- (converto) convertitis 2259; convertat 1987; convertant 2339; converterentur 2523
- (copia) copie 2472
- (copula) copulam 334
- (copulativus) copulativa 1599-1600

- cor 1114, 1145, 2339, 2735, 2736, 2737;
 cordis 1114, 1463, 1479, 2465; corde
 723, 1870, 2304, 2383, 2451, 2574,
 2575, 2810, 2813; corda 2836; cor-
 dibus 478, 484, 2301, 2333, 2682,
 2834
 (Corinthius) Corinthios 482, 773, 1074,
 1196, 1213, 1823, 1838, 1851, 2217,
 2649
 (corporaeus) corporeo 1968
 corpus 448, 1128, 1365, 2595; corporis
 451, 1842, 2576, 2578, 2594, 2595,
 2597, 2621, 2624, 2634, 2746; cor-
 pore 2107-2108, 2112; corpora
 2835; corporibus 440
 corporalis 1982, 2540-2541, 2590; cor-
 porale 1129; corporali 1963; corpo-
 raliu[m] 2573; corporalibus 2014
 (correpugno) correpugnat 1445
 (correspondeo) correspondens 2922
 (corrigo) corrigan[ur] 2771
 (corrumpo) corrumpit 2678; corrumpunt
 2767
 (corruptela) coruptella 2059
 (creatio) creationem 441; creatione 2904
 (creator) creatoris 1158, 2901; creatori
 2623; creatorem 407; creatore 442
 (creatura) creature 941, 1156, 2973-
 2974, 2974; creaturam 407, 1155;
 creaturarum 489, 1158, 2900; creatu-
 ris 47, 325, 438, 445, 486, 2987
 (crebro) crebrius 1148
 (credo) credat 1905; credant 60; credi-
 di 1772; credere 431, 1319, 2552;
 creditur 1256-1257, 2586, 2941; cre-
 datur 1262-1263; crederetur 518,
 519; credendum 528, 538, 539, 548
 (crementum) camenti 2242
 (creo) creat 444; creare 441; creavit
 443; creatis 2903
 (cresco) cresceret 2922
 (culpa) culpe 1143
 (cultus) cultum 1586, 1757, 2751; cultu
 2038
 cum 14, 20, 49, 74, 92, 106, 110, 128,
 134, 158, 199, 242, 251, 259, 260,
 275, 287, 318, 328, 331, 352, 377,
 428, 496, 497, 498, 500, 507, 514,
 521, 547, 565, 569, 576, 609, 639,
 642, 658, 674, 715, 765, 769, 774,
 809, 813, 819, 820, 835, 841, 846,
 860, 871, 878, 924, 954, 977, 985,
 994, 998, 999, 1012, 1014, 1032,
 1050, 1053, 1058, 1100, 1104, 1105,
 1113, 1127, 1137, 1161, 1168, 1173,
 1174, 1200, 1218, 1237, 1242, 1292,
 1301, 1307, 1314, 1315, 1318, 1330,
 1343, 1376, 1429, 1433, 1460, 1473,
 1487, 1546, 1548, 1565, 1569, 1593,
 1582, 1595, 1619, 1636, 1640, 1653,
 1660, 1662, 1683, 1700, 1707, 1710,
 1714, 1715, 1721, 1725, 1731, 1749,
 1754, 1769, 1776, 1802, 1907, 1954,
 1962, 1975, 1977, 2050, 2051, 2065,
 2082, 2087, 2094, 2123, 2127, 2148,
 2164, 2167, 2204, 2214, 2315, 2331,
 2338, 2340, 2348, 2354, 2402, 2430,
 2457, 2463, 2480, 2482, 2504, 2515,
 2532, 2536, 2557, 2579, 2592, 2604,
 2608, 2622, 2641, 2651, 2652, 2664,
 2667, 2681, 2695, 2704, 2715, 2717,
 2729, 2738, 2808, 2814, 2822, 2858,
 2876, 2888, 2912, 2955, 2966, 2970,
 2979, 2998, 3009
 -cum (cf. nobiscum; tecum)
 (cunctus) cunctorum 1719; cunctis 879,
 1085, 1259, 1895, 1915, 1935, 2633;
 cuntis 43, 223, 2614; contis 822;
 cunctos 2371
 cur 1659, 2208
 (cura) curam 2472, 2573, 2578, 2594,
 2621, 2634; curarum 1974; curas
 2807
 (curator) curatoris 2679
 curiose 2808
 (curiositas) curiositatem 710, 2485;
 curiositate 2525
 (curo) curant 2339; curabo 2579; curent
 143
 (curro) currit 8, 2879; currens 12;
 currentis 2191, 2997
 (cursus) cursum 2925, 2927-2928, 2931;
 cursu 1041, 2899
 (custodia) custodiam 1027
 (custodio) custodierunt 934; custodi
 2465; custodientes 956; custodienti-
 bus 2823
 custos 195, 1960

- CXLIII 1666
 CXLVIII 1670
- d. 1390
 (damnatio) dampnationis 2384; dampnationem 705-706, 2382; dampnatione 2371
 (damno) dampnavit 2375, 2377, 2379, 2381; dampnare 1834; dampnaret 2369
 (damnum) dampnum 820-821
 Daniel 187, 655, 1001, 1003, 2861, 2883, 2999; Danielis 17, 658, 985, 1010, 1312, 1316, 1381, 1571, 1587-1588, 1589, 1617, 1878, 2209, 22502883, 3001; Danielelem 13, 991, 1403, 1702-1703, 2988; Daniele 75, 534, 986, 995, 1006, 1700, 3005
 David 320, 1355, 1358, 1361, 1811, 2948
 de 4, 41, 64, 80, 89, 90, 98, 105, 111, 124, 126, 130, 154, 162, 211, 240, 267, 269, 273, 274, 276, 277, 278, 284, 297, 298, 314, 417, 319, 339, 351, 368, 373, 375, 378, 384, 390, 402, 408, 432, 436, 478, 480, 482, 490, 499, 501, 583, 587, 609, 626, 628, 643, 645, 673, 687, 690, 748, 795, 798, 853, 867, 929, 960, 1003, 1006, 1048, 1051, 1061, 1082, 1092, 1093, 1097, 1112, 1114, 1116, 1122, 1151, 1161, 1162, 1164, 1168, 1201, 1202, 1213, 1216, 1220, 1224, 1246, 1251, 1272, 1274, 1282, 1292, 1332, 1335, 1340, 1351, 1361, 1363, 1370, 1371, 1372, 1376, 1377, 1432, 1437, 1456, 1458, 1482, 1498, 1509, 1512, 1513, 1515, 1517, 1569, 1588, 1597, 1600, 1607, 1614, 1626, 1630, 1649, 1656, 1690, 1705, 1724, 1725, 1742, 1817, 1826, 1830, 1867, 1882, 1886, 1909, 1915, 1916, 1951, 1957, 1966, 1995, 2020, 2022, 2026, 2027, 2029, 2052, 2956, 2058, 2072, 2074, 2094, 2100, 2107, 2112, 2117, 2119, 2122, 2135, 2136, 2161, 2163, 2188, 2194, 2245, 2248, 2250, 2253, 2263, 2275, 2338, 2355, 2380, 2393, 2394, 2396, 3411, 2415, 2422, 2423, 2437, 2512, 2524, 2534, 2545, 2547, 2582, 2584, 2585, 2586, 2591, 2599, 2607, 2659, 2703, 2705, 2718, 2719, 2743, 2747, 2776, 2856, 2859, 2860, 2862, 2894, 2899, 2929, 2944, 2950, 2954, 2856, 2964, 2977, 2994
 (dealbo) dealbandis 2838-2839
 (debeo) debet 847, 849, 1104, 1107, 1318, 1402, 1450, 1553, 1755, 1756, 1823, 1977, 1985, 2120, 2195, 2198, 2313, 2508; debent 520, 1172, 1322, 2513; debuit 2681; debeat 156, 278, 2376, 2622-2623, 2890, 2927, 2979; debebat 18, 764, 1519; deberet 2795; deberent 2434; debuissent 1797
 (debitum) debito 1071; debitis 2702
 decada 114; decadis 638
 (deceptio) deceptionis 897
 (deceptor) deceptoris 1256
 (decido) decidere 716
 (decimus) decimo 5, 7, 770; decimum 197
 (decipio) decipiendo 885-886
 (declaro) declarat 246, 258; declarabat 503, 585, 638, 647, 665, 794, 807, 826, 883, 1153, 1195, 1250-1251, 1431, 1559, 1808, 2089; declarabant 36, 494, 1306, 1328; declarabit 2013; declaret 178, 2933; declaratur 240, 252, 264, 1040, 1419, 1514, 2173, 2868; declarabitur 394, 434, 662, 989, 2387; declarari 176, 300; declaratum 825, 1325
 (decretalista) decretalistas 2372
 (Decretum) decretorum 1390
 decubitus 1772
 (dedicatio) dedicationem 1289
 (dedigno) dedignantur 2330
 (deduco) deducitur 2467; deduci 169, 717
 defectus 1611, 2120; defecto 2557
 (defendo) defendat 2704
 (defero) deferenda 2712-2713; deferendo 2268
 (deficio) deficit 1288; defecerunt 724; deficere 1455; deficeret 663
 (definio) definire 92; diffinire 611, 668; diffiniri 115; diffini 117

- (deicio) deiectus 1237
 deinde 110, 1105, 1669, 1786, 2174,
 2416-2417
 Delbore 1092
 (deleo) delebo 426
 (deliro) delilare 1991
 (delitia) delitias 797
 (demo) dematur
 demon 2716; demoni 2783; demonum
 1980
 (demonstro) demonstrare 96; demons-
 trasti 1366
 (denegatio) denegationem 351
 (denego) denegabat 255, 301, 369, 413;
 denegavit 38, 396, 397, 436, 264;
 denegaverat 149; denegare 223, 231,
 1222; denegasse 43; denegatur 106;
 denegaretur 361
 (denomino) denominetur 1749
 (denoto) denotat 1002; denotavit 1009;
 denotet 1025; denotatur 329; deno-
 taretur 364-365; denotante 1629;
 denotandum 322
 (denumero) denumerare 125
 denuntiatio 29, 64, 219, 530, 746, 787,
 1152, 1157, 1215, 1217, 1242, 1251,
 1312, 1318, 1373, 1430, 1433, 1557,
 1807, 1988, 2876; denuntiationis
 528, 756-757, 1613-1614, 1818m
 1928, 2129, 2261, 2284-2285;
 denuntiationi 1699; denuntiationem
 20, 720, 1245, 1303, 2090, 2094,
 2097, 2290; denuntiatione 1428,
 1846, 1867; denuntiationes 545,
 1902;
 (denuntio) denuntias 1240; denuntiat
 1946, 2053, 2252; denuntiant 59,
 2133; denuntiabat 1806, 1806, 1836;
 denuntiabit 1536, 1537; denuntiate
 2417; denuntiaret 1861; denuntia-
 rent 519; denuntiare 1858-1859;
 denuntiat 1809, 1847; denuntian-
 tur 2132; denuntiarum 2210; denun-
 tiandi 27, 1939, 2130, 2257; denun-
 tians 6, 161, 219, 299, 350, 399, 790,
 841, 986, 1014, 1020, 1035, 1098,
 1212, 1319, 1337, 1373, 1398, 1556,
 1681, 1762, 1796, 1801, 1837, 1843-
 1844, 1865, 1946, 1988, 2050, 2102,
 2123, 2144, 2222, 2259; denuntiantis
 27, 1378, 1380, 1759, 1908, 2130,
 2291, 2391; denuntianti 517, 538,
 1929, 1929; denuntiatum 1321;
 denuntiatum 26, 28, 2129
 (dependo) dependet 1822, 2901
 (depono) deponant 2842
 (depravo) depravatus 2206
 (deputo) deputat 2199; deputati 2542,
 2820; deputatum 1756
 (derelinquo) derelinquent 2707
 (derivo) derivari 2313
 (derogo) derogant 2706; derogare 2382
 (descendo) descendit 303; descendet
 1517; descendat 296-297
 (describo) describit 1495, 1496; descri-
 bitur 995; describitur 2456; des-
 cribuntur 2543; describuntur 1282;
 descripsi 1482; descripsit 996, 1488,
 149, 1494; descripti 2285
 (desero) deserunt 2818, deseratur 2302,
 2445; deserens 2828
 (desertor) dessertores 1468
 desiderium 2191; desciderio 713, 1145,
 1496; descideria 730
 (desidero) desiderantibus 712
 (designo) designat 1474; designare 308,
 1572; designatur 573, 946, 1539,
 1745, 2166; designaretur 802
 (desum) deest 331; defuit 1799; desit
 810; deesit 835
 (desolatio) desolationis 985, 1001, 1700;
 desolationem 15, 1606, 2168; desso-
 lationem 2170
 (desolvo) desoluta 1228
 (desparo) desparata 2697
 (desperatio) desperationem 717
 (despicio) despiciunt 1922, 1938; despi-
 ciunt 2774; despiciere 1255; despec-
 te 1910; despectissimus 2229; des-
 piciendos 1948
 (destruo) destruat 2220; destruere 885;
 (detego) detegebunt 2292
 deterius 2814, 2816
 determinate 854, 1226, 1316, 1322,
 1326, 2078, 2246, 2996
 (determinatio) determinationem 2256
 (determino) determinat 72, 74, 225, 787-
 788, 2160, 2198, 2897; determinave-

- rat 350-351; determinare 799, 2145-2146, 2155; determinaverit 347; determinasset 1320, 1505; determinatur 683; determinari 682; determinata 805; determinatum 133-134, 672, 1317, 2244; determinatam 953, 2139, 2146-2147, 2234, 2910; determinato 198, 2240, 2249, 2252-2253; determinati 950, 1601; determinandi 2233
 detestabilis 29
 (detestatio) detestationem 2265, 2362
 (detesto) detestari 2681; detestatur 2068, 2504; detestantur 2066, 2067, 2442; detestaretur 1423; detestandis 2607
 Deus 47, 49, 167, 184, 368, 438, 440, 443, 448, 460, 461, 472, 482, 483, 488, 460, 461, 472, 482, 483, 488563, 747, 764, 852, 939, 1069, 1070, 1079, 1109, 1144, 1150, 1364, 1454, 1504, 1754, 1838, 1875, 1906, 1942, 1950, 1952, 1962, 2032, 2051, 2195, 2204, 2208, 2218, 2223, 2347, 2408, 3410, 2822, 2919, 2957, 2973, 2982, 2991; Dei 80, 201, 218, 329, 376, 409, 658, 747, 750, 763, 827, 885, 1027, 1033, 1036, 1051, 1157, 1436, 1451, 1157, 1435, 1468, 1586, 1642, 1753, 1757, 1793, 1799, 1809, 1977, 1880, 1907, 1941, 1949, 1976, 2023, 2041, 2049, 2080, 2192, 2207, 2245, 2202, 2414, 2481, 2483, 2484, 2524, 2672, 2756, 2856, 2897, 2908; De 2188; Deo 85, 547, 548, 553, 608, 656, 662, 812, 842, 1101, 1114, 1117, 1145, 1756, 1820, 1829, 1858, 1889, 1931, 1975, 1986, 2052, 2091, 2208, 2263, 2313, 2460, 2642, 2757, 2788, 2810, 2821, 2836, 2848, 2910, 2917, 2981; Deum 382, 485, 902, 931, 1085, 1115, 1121, 1221, 1452, 800, 2024, 2046, 2048, 2635, 2644, 2813; dii 2345, 2346
 (Deuteronomium) Deuteronomii 942, 1831, 2450
 (devenio) devenerunt 774, 1197
 (devio) deviant 2499
 (devito) devita 2498
 devote 2578; devotius 1147-1148, 1450
 (devotio) devotionis 1976; devotione 1147, 2809
 (dexterus) dextera 2736; dextrum 1528; dextram 291
 diabolus 2289; diaboli 2278; diabolum 781
 dialecticus 1689
 dicatio 2693
 dico 1852; dicimus 1721; dicit 51, 53, 54, 62, 99, 105, 108, 111, 124, 140, 151, 154, 222, 242, 251, 253, 449, 500, 504, 505, 507, 511, 547, 550, 613, 614, 616, 630, 639, 696, 712, 714, 741, 761, 764, 773, 776, 778, 780, 809, 813, 819, 835, 865, 867, 868, 875, 880, 1008, 1011, 1022, 1058, 1059, 1061, 1073, 1074, 1075, 1078, 1115, 1196, 1198, 1200, 1281, 1368, 1388, 1395, 1403, 1491, 1499, 1515, 1594, 1654, 1683, 1706, 1710, 1715, 1721, 1731, 1744, 1752, 1754, 1800, 1832, 1839, 1851, 1914, 1916, 1917, 1951, 2200, 2217, 2236, 2497, 2504, 2515, 2579, 2580, 2587, 2604, 2649, 2664, 2667, 2711, 2738, 2787, 2792, 2799, 2827, 2857, 2945, 2948, 2955, 2956, 2960, 2962, 2965, 2966, 2977; dicitis 936; dicunt 39, 46, 395, 435, 728, 731, 733, 738, 749, 769, 846, 1050, 1080, 1211, 1291, 1383, 2315, 2530, 2674, 2705, 2728, 2776, 2802, 2881; dicitur 765; dicebat 986; dicebat 218-219, 299, 350, 492, 566, 581, 634, 646, 664, 687, 708, 767, 793, 803, 841, 856, 878, 884, 892, 896, 901, 903, 931, 1020, 1035, 1046, 1051, 1098, 1151, 1159, 1194, 1212, 1217, 1223, 1229, 1240, 1270, 1342, 1348, 1363, 1448, 1460, 1556, 1561, 1725, 1768, 1805, 1821, 1854, 1944, 2018, 2044, 2050, 2057, 2123, 2149, 2180, 2222, 2482; dicebant 47, 58, 67, 70, 77, 102, 159, 759, 1206, 1315, 1318, 1835, 1943, 2089, 2098, 2134, 2138, 2141, 2256, 2354; dixi 386, 387, 1359; dixit 36, 41, 45, 46, 161, 236, 239, 260, 291, 339, 373, 406, 414, 478, 481, 483,

- 496, 536, 568, 587, 597, 600, 606, 621, 649, 652, 653, 654, 674, 675, 677, 680, 815, 816, 924, 927, 942, 1005, 1122, 1155, 1204, 1208, 1220, 1405, 1632, 1679, 2118, 2281, 2411, 2861, 2934; dixerunt 29, 32, 34, 95, 271, 617, 1761, 1801, 1909, 1928, 1988, 2097, 2415-2416, 2418, 2868; dixerat 341, 342, 393, 455, 541, 560; dixerit 106, 109, 128, 353, 562, 1570; diserint 496, 508; dicet 2073; dicemus 497; dicetis 489; dic 271; dicam 385; dicamus 118, 296; dicat 247, 428, 532, 774, 1487, 1565, 1621, 2348, 2560, 2608, 2858; dicem 2216; diceret 146, 313, 1644, 1652, 1954, 2403, 2480, 2792, 2794, 2795; dixisset 110, 232, 411, 1687; dixissent 994; dicere 243, 248, 260, 348, 364, 389, 485, 1191, 1425, 1638, 1746, 1886, 2177, 2178, 2332, 2790-2791; dixisse 1658, 1667, 1713; dicitur 75, 236, 275, 328, 331, 450, 570, 640, 642, 758, 761, 1030-1031, 1309, 1389, 1460, 1467-1468, 1470, 1481, 1589, 1591, 1647, 2056, 2064, 2066-2067, 2071, 2164, 2289, 2346, 2422, 2457, 2460, 2463, 2836; dicuntur 1213; dicatur 1634, 2270, 2272, 2273, 2275, 2277, 2301; dicantur 2279-2280; dicebatur 408, 1378, 1379, 1804, 2320; dicebantur 319-320, 321; diceretur 358, 1601, 1638, 1683; dici 115, 1220, 2373, 2909; dicens 73, 182, 246, 293, 400, 557, 743, 926, 985, 1209, 1463, 1533, 1930, 2027, 2046, 2114, 2214, 2259, 2269, 2939; dicentis 70, 1083, 1100, 1335, 1793, 1883-1884, 2546; dicenti 1268, 2577; dicentem 139, 1771, 1790; dicentes 87, 747, 1304, 2775; dicentium 1418, 2879; dicendo 221, 362, 790, 958, 1337, 1398, 1464, 1681, 1808, 2068, 2144, 2895; dicto 1006; dicti 26, 1284, 2377; dicta 78, 841, 986, 1005, 1043, 1433, 1538, 1678, 2004, 2225, 2375; dictum 224, 356, 381, 411, 418, 425, 439, 693, 905, 1011, 1110, 1224, 1276, 1580; dictam 1700, 1737, 2457, 2540, 2662, 2797, 2850; dicte 534; dictis 1218, 1373, 1579, 1697; dicturus 383
(dictio) dictiones 1637
(dicto) dictat 856, 1991; dictet 915
dies 15, 51, 58, 142, 423, 425, 430, 504, 511, 514, 519, 824, 829, 830, 1013, 1208, 1216, 1306, 1310, 1313, 1329, 1567, 1602, 1618, 1626, 1640, 1644, 1660, 1682, 2155, 2174, 2884, 2925, 2934, 2942, 2963, 2965, 3002; diei 103, 397, 429, 510, 694, 699, 700; diey 393, 566, 1620; diem 19, 356, 358, 436, 493, 521, 527, 531, 538, 703, 739, 795, 800, 810, 813, 817, 1309, 1376, 1718, 2924, 2936, 2937, 2941, 2951; die 41, 90, 111, 375, 378, 390, 402, 436, 453, 697, 1307, 1311, 2459, 2461, 2580, 2886, 2939, 2946, 2948, 2950, 2959; dierum 76, 209, 218, 1711, 2159, 2921, 2922; diebus 422, 426, 1199, 1273, 1308, 1857, 2456, 2979
diffamatio 2352; diffamationibus 2413-2414
(diffamo) diffamantur 2363; diffamaretur 2394; diffamarentur 2387-2388; diffamari 2392-2393, 2420
differentia 838; differentiam 279, 1568, 1912, 2990-2991; differentias 836, 1448, 2685
(differo) differt 1286, 1821; differant 1824-1825; differtur 1650
(difficilis) difficile 2998
(diffido) diffidendum 2545
(digitus) digiti 630; digitos 99, 630
(dignitas) dignitatis 1452
(digno) dignaretis 340
(diiudico) diiudicare 959
(dilato) dilatant 2817
(dilectio) dilectionem 2751
diligenter 179; dilligenter 142, 1696, 1987; dilligentius 1257
(diligentia) dilligentia 1105, 2808; dilligentie 941
(diligo) dilligunt 2595; dilexi 2460
(diluvium) diluvii 429; diluvio 2094; dilluvio 1179

- dimidius 1580; dimidium 1567, 1569; dimidiam 1578; dimidi 1565; dimidio 74, 1590
 (diminutio) diminutionem 1280
 (dinumero) dinumerare 649
 (diocesis) diocesi 2753
 directe 568, 1081, 1218, 1224, 1242, 1267, 1402-1403, 1824, 1911, 2729; directius 1465
 (directio) directionem 191-192
 (dirigo) dirigeret 1089; dirigitur 2440
 (diruo) diruit 2558; diruere 2223
 (discedo) discedit 2495; discedunt 2574, 2603; dicessit 2856; discedere 2002-2003; discedant 2636; diceret 1198; dicedendum 2564
 discessio 524, 2519, 2569, 2865; dicessio 2856; dicessionis 2859; discessionem 2496
 disciplina 200, 2498, 2499-2500; disciplinam 1953
 (discipulus) discipuli 453; discipulorum 271, 1513; discipulis 36, 86, 256, 375, 380-381, 383, 392, 482-483, 559, 609; discipulos 266, 2945; discipulis 1136-1137
 (disco) didicit 16; discat 1392; discant 1076, 1077, 1456; disceretur 86; didicerit 2782; discende 1695; discenda 991
 (discontinuo) discontinuaret 2001
 disconvenientia 2697
 discordia 2088
 (discordo) discordat 1176; discordant 1558-1559
 discrepantia 1607
 discretio 856, 2376; discretionis 1996, 2670, 2791; discretione 632, 2058
 discretus 2023, 2794; discretum 2062; discretorum 2424-2425; discretos 2063
 (discurro) discurrit 473, 1986
 (discursus) discursu 2555
 (discussio) discussionem 540; discussione 2509
 (discutior) discuti 1105; discussum 546; discussis 1698
 (disgregatio) disgregationis 215
 (disgrego) disgregandum 213
 (dispenso) dispensare 359; dispensandi 361, 363, 366
 (disperdo) dispersit 317
 dispersio 2862-2863, 2865; dispersionis 2861
 disponentia 1149
 (dispono) disponit 2983; disponunt 814; disposuit 876, 2974, 2993; dispositus 977
 (dispositio) dispositionibus 1112, 1114
 disputatio 2507; disputationem 2515
 (disputo) disputant 2535; disputare 2213; disputatur 2512; disputando 2215
 (disquiro) disquirent 2752
 (disseco) dissecorum 2425
 dissectio 522
 (dissensio) dissensionis
 (dissimilis) dissimiles 2063-2064
 (dissolvo) disolvetur 1794-1795
 dissonantia 1578, 1645; dissonantiarum 1612; dissonantias 1611
 (dissono) dissonat 1562, 1576, 1584, 1593, 1598, 1603, 1618, 1660, 1663, 1672, 1575, 1727, 1739, 1742; dissonant 1703; dissonent 553, 554
 (dissuado) dissuaderis 2405
 distantia 68, 566, 577, 806, 2137; distantiam 698, 966
 (distinctio) distinctionis 1238; distinctione 1394;
 (distinguo) ditinguitur 2167; distinguuntur 2159; distinguere 1066; distinguendi 2894
 (disto) distat 695; distant 1923; distet 2875
 distractio 1974; distractionem 2485, 2540
 (distraho) distrahantur 2471-2472; distracta 1121
 (distribuo) distribuit 839, 1074, 1412; distribuendum 2761
 diu 1900, 2209
 (diversitas) diversitati 1545
 (diversus) diversa 1382-1383; diversorum 954; diversis 25-26, 80, 327, 828, 954
 dives 2748

- (divinus) divina 79, 193, 833, 1632, 1850, 1904, 1965, 1978, 2091, 2103, 2300, 2316, 2430, 2919; divinum 1500, 2448; divinum 44-45, 49, 56, 1939, 1949, 2109, 2162, 2186, 2293, 2358, 2442, 2468; divino 203, 2752; divini 863, 2446; divine 467, 470-471, 866, 1134, 1535, 2079, 2084, 2087, 2105, 2110, 2267-2268, 2325, 2358, 2409, 2923, 2986; divinorum 2320, 2848; divinarum 2469; divinas 2264, 2470, 2872; divinis 2081, 2101, 2106, 2806;
- (divulgatio) divulgationis 2944-2945; divulgationem 2658
- (divulgo) divulgat 2421-2422; divulgatis 2018-2019; divulgavi 1784, 1787; divulgavit 23; divulgetur 2365; divulgandi 1789
- (do) dat 180, 1060, 1061, 2597, 2625; dabat 1459; dedit 318, 319, 1959, 2113, 2114, 2117, 2551, 2600, 2709; dederunt 1502; dedit 318, 319, 1959, 2113, 2114, 2117, 2551, 2600, 2709; dabit 2578; dare 2348; dabitur 558, 1855; dedi 1269, 1309, 1365; dederit 576; data 349, 1810; dato 698, 794, 1312; datum 1860, 2653; daturus 391, 1538, 2914; daturis 366
- (doceo) dicet 531, 808, 1066, 1210, 1689, 1767, 1822, 1980, 2241; doceat 1291; docebant 1833; docuit 1123; docebit 261; docere 2051, 2654; docuisset 1957; docetur 228; docentur 2459; doceatur 2007; doceri 2051; docens 1439; docendi 1938; docende 1695
- doctor 1476, 2068; doctoris 2059; doctorem 1469, 1936, 2068; doctore 2086; doctores 1425, 2030, 2032, 2075, 2232, 2270, 2275, 2279, 2312, 2315, 2316, 2319, 2320-2321, 2448, 2482, 2520; doctoribus 2309, 2322; doctorum 728, 1295, 1762, 2142, 2199, 2324, 2520;
- doctrina 201, 378, 1252, 1255, 1335, 1933, 2052, 2524, 2634, 2833; doctrine 658, 1037, 2059-2060, 2079-2080, 2084, 2277, 2517, 2632, 2645, 2667; doctrinam 530, 889, 1855, 1911, 2088, 2399-2400, 2550, 2551; doctrinas 193, 1037; doctrinis 2484
- (doctus) doctior 2369
- documentum 1436; documenti 1367; documenta 982, 1455, 2357, 2363, 2367, 2392, 2709; documentis 1367, 2077
- (dolo) dolanda 2627
- dolose 513
- (dolosus) dolosa 2725
- (dolus) dolo 2278
- domesticatus 1872
- (domesticus) domesticis 424, 1895
- domicellus 2700
- dominium 980-981
- (domino) dominantur 979
- dominus 106, 254-255, 281, 292, 298, 304, 346, 350, 353, 391, 395, 401, 405, 410, 414, 418, 421-422, 428, 435, 477-478, 559, 560, 617, 780, 958, 964, 981, 989, 1021, 1032, 1363, 1701, 1728, 1729, 1736, 1743, 1747, 1816, 1887, 2235, 2348, 2480, 2738, 2799, 2929, 2945, 2957, 2964; Domini 51, 58, 94, 131, 142, 145, 152, 156, 265, 299, 386, 493, 504, 505, 511, 515, 519, 524, 527, 539, 561, 566, 614, 695, 697-698, 703, 711, 713, 718, 739, 937, 938, 982, 1003, 1369, 1712, 1721-1722, 1723, 1791, 1795, 1852, 1855, 2190, 2334, 2932, 2934, 2936, 2939, 2944, 2950, 2951, 2953; Domino 287-288, 454, 880, 1011, 1100, 1121, 1137, 1916, 2299; Dominum 1053, 1310, 1362, 1713, 1886, 2583; Domine 87, 266, 271, 276, 292, 296, 761-762, 809-810
- domus 1027, 1033, 2454, 2746; domui 2948; domum 294, 1024; domo 2452, 2453, 2610, 2825
- donec 2967
- donum 454, 1500, 1821, 1915; dono 1072, 1504, 1821; dona 1074, 1824
- (dormio) dormiens 2452; dormientes 1191; dormientibus 505
- dorsum 1773

- draco 2289, 2342; dracho 2333, 2343, 2356, 2372, 2383, 2425, 2470-2471, 2476, 2496, 2536, 2850; drachonis 2288, 2374, 2389, 2800; draconis 2329; drachonem 2874; drachone 2314
- (dubium) dubis 2388
- ducenti 9
- (duco) ducere 2604
- (dulcedo) dulcedine 2038
- (dulcis) dulce 2260; dulcissimus 1541
- dum 180, 1773, 1778, 2793
- duo 209, 433, 523, 526, 704, 898, 906, 919, 1173, 1230, 1237, 1534, 1640, 1660, 1682, 2134, 2446, 2475, 2496, 2884; duorum 177, 199, 735; duobus 468, 885, 1275, 2294, 2297, 2298, 2477, 2620; duos 2414
- duplex 752, 1119, 1305, 1622; duplici 2322
- dupliciter 240, 494, 647-648, 664, 1223, 1400, 1628-1629, 1944-1945, 1989, 2131, 2180-2181, 2894, 2938
- duratio 681, 686, 2889, 2900; durationis 624, 798, 1287, 2988; durationem 611; duratione 2981
- dure 297
- (duro) duravit 1272, 1292; durabit 1573, 1648; durare 1271; duret 768, 2911; duraret 1656-1657; duraverit 2915; duraturum 1291
- (dux) duci 1093
- (Dyonisius) Dionisius 1498
- e 333, 377, 1310, 2777
- ebdomada 114; ebdomade 207; ebdomadaram 198; ebdomadis 1590
- ebdomadalis 1314-1315
- ecce 272, 1359, 1482, 1668
- ecclesia 433, 767, 931, 971, 1188, 1349, 1435, 1446, 1586, 1949, 2121, 2210, 2293, 2369, 2377, 2379, 2424, 2436, 2767; ecclesia 827, 983, 1249, 1450, 2375, 2718, 2719, 2778, 2820, 2843; ecclesie 210, 452, 552, 656, 844, 853, 876, 880, 881, 882, 888, 896, 919, 940, 957, 1006, 1015, 1022, 1055, 1063, 1101, 1292, 1301, 1353, 1367, 1411, 1509, 1527, 1551, 1916, 1940, 1987, 2027, 2142, 2195, 2201, 2369, 2435, 2629-2630, 2641; ecclesie 11, 16, 892, 1031, 1283,, 1384, 1917, 1941, 2640, 2695, 2703, 2705, 2707, 2716, 2717, 2721, 2728-2729, 2731, 2732, 2749; ecclesiam 885, 1184, 1431, 1984, 2120, 2286, 2476; ecclesiam 1190, 2701-2702, 2704, 2777, 2815 ecclesiarum 2478; ecclesiis 2760 (Ecclesiastes) Ecclesiaste 2064, 2214; Ecclesiaste 758, 2736, 2907
- ecclesiasticus 2636, 2960; ecclesiastica 1498-1499 ecclesiastico 1978-1979, 2807
- eclipses 1182, 2133; eclipsium 2150 (eclipso) eclipsavit 2924
- (edificatio) heduificationis 1263; edificationem 2846; edificatione 2848 (edificativus) edificativa 2508 (edifico) edificat 907; hedificantur 2654; edificabitur 2651; edificet 2558; hedificantis 2037
- (editio) editiones 2051; editionibus 1881
- (edo) edidit 188; editum 2370; edite 2423, 2430
- (effectus) effectum 1180-1181, 1233, 2781; effectibus 2203
- (effero) ellatus 2502; ellati 2503
- efficax 615, 1254; efficacissimam 2362
- efficacia 2648
- efficaciter 911, 1889, 2267, 2442-2443, 2647, 2851, 2976; efficacissime 2678
- (efficio) efficitur 2494, 2501; efficiuntur 2757; efficiatur 898; efficeretur 1033
- (egenus) egenis 2761
- ego 111, 121, 325, 328, 425, 640, 926, 1355, 1364, 2226, 2228, 2578, 2579, 2705; mihi 340, 809, 1783, 2208; michi 811, 835, 1364, 1366, 1471, 1771, 1773, 1775, 1779, 1790, 2224, 2337, 2405, 2406, 2480, 2799; me 292, 340, 481, 1369, 1773, 1777, 1780, 1788, 2208, 2210, 2484, 2579, 2580, 2581;
- (eger) egri 2634; egro 2642; egrum 2635

- (egredior) egredietur 2859; egressus 2265, 2294, 2300, 2306, 2362, 2413, 1861, 1866-1967 2448, 2450, 2491, 2492, 2548, 2586, 2617, 2636, 2637, 2676, 2923, 2929, 2957, 2958
- (egroto) egrotare 2055
- (Egyptus) Egipti 463; Egipto 1412
- (eicio) eice 2272
- (elatio) ellationis 1874
- (electio) electionis 1499, 1740; electionibus 2689; electionibus 2689-2690
- (elementum) elementa 2939
- (elevo) elevabitur 2945; elevetur 1964
- (eligo) elligit 2198-2199; eligunt 2701; elligunt 2717; ellegit 1932, 2218; ellegerat 1088, 1123; elligentes 2690; electorum 40, 834, 842, 1720; electis 39, 75, 190, 255, 392, 424, 430, 436, 493, 499, 500, 515, 559, 702, 805, 822, 824, 1040-1041, 1914, 2995; electos 188, 205, 818, 848, 1038, 2092, 2994; elligendi 2634
- (elongo) elongentur 2821; elongati 2814
- (eloquium) eloquio 203, 1253; eloquia 629, 1384, 1404, 2810, 2928; elloquia 2464; eloquiorum 181-182, 1106, 1341, 1401; eloquiis 1419, 2527, 2927, 2942; eloquis 1642
- (eluceo) elucere 2078
- (elucido) elucidat 1091
- (emergo) emergunt 2357; emergit 8; emergerint 526
- eminenter 2325
- (eminentia) eminentie 1871
- (emineo) emineat 2556
- (emulatio) emullationis 1875
- (emundatio) emundationem 1664-1665, 1673
- (enigma) enigmatis 1010
- enim 82, 85, 86, 110, 112, 141, 142, 231, 233, 236, 242, 268, 273, 319, 379, 388, 439, 456, 487, 496, 497, 507, 561, 599, 618, 641, 650, 653, 662, 669, 675, 696, 704, 795, 814, 838, 856, 872, 884, 928, 938, 955, 969, 986, 1007, 1056, 1108, 1127, 1228, 1229, 1269, 1277, 1332, 1371, 1402, 1433, 1460, 1515, 1561, 1613, 1652, 1683, 1704, 1708, 1721, 1746, 1839, 1857, 1858, 1862, 1925, 1945, 1950, 1962, 2016, 2033, 2062, 2107, 2156, 2265, 2294, 2300, 2306, 2362, 2413, 2448, 2450, 2491, 2492, 2548, 2586, 2617, 2636, 2637, 2676, 2923, 2929, 2957, 2958
- enormis 921; enormem 1930
- (ensis) ensem 2699
- episcopus 2029; episcopis 358, 361, 366, 1940, 2029
- epistola 108, 124, 139, 151, 541, 544, 773, 968, 1075, 1273, 1277, 2538; epistolam 57, 76; epistolis 549, 2276
- equestris 1606, 1728
- (equitas) equitate 2400
- (equus) equus 2698
- era 1176
- erga 1122
- ergo 77, 143, 219, 273, 346, 415, 525, 717, 774, 785, 815, 819, 820, 841, 1188, 1212, 1240, 1315, 1426, 1678, 1865, 1938, 2048, 2176, 2204, 2641
- (erigo) arexi 1777; erigentur 1524
- Erithea 2966
- (erro) errat 224, 1223, 2121; erratis 1944, 1989, 2018, 2259; eratis 161, 790; erraret 1140; errare 2536
- (erroneus) erronea 30, 35; erroneum 1068, 1108, 2407, 2912; erroneam 721; erroneas 567; erroneis 1054-1055
- (error) horror 2068; erroris 164; errorem 400, 437
- (erubesco) erubescit 2816 erubescunt 2814; erubescere 2665
- (erudio) erudiens 1953; eruditi 1179
- (eruditio) erudictio 1396-1397
- (erumpo) erumpent 1602
- (eruo) eruam 2581
- es 1355, 2480
- Esau 2537; Eseu 2537
- (esca) escam 1269, 2055, 2057
- Esitium 124, 139; Essicium 108
- essentialis 1767; essentialia 2734
- et 11, 14, 21, 22, 30, 31, 32, 34, 36, 42, 44, 61, 64, 65, 74, 75, 83, 96, 97, 99, 111, 171, 177, 179, 180, 182, 185, 190, 194, 195, 196, 206, 210, 215, 218, 220, 223, 227, 240, 241, 261, 268, 270, 272, 281, 290, 291, 293, 295, 297, 298, 305, 306, 307, 309,

312, 317, 318, 320, 325, 326, 336, 356, 358, 360, 375, 377, 378, 383, 390, 393, 397, 400, 402, 426, 430, 434, 443, 445, 450, 453, 454, 455, 463, 464, 465, 466, 468, 469, 474, 475, 477, 482, 489, 490, 496, 507, 508, 514, 522, 525, 533, 540, 549, 550, 551, 553, 555, 556, 560, 563, 567, 570, 571, 572, 575, 577, 578, 583, 585, 597, 599, 601, 621, 638, 644, 647, 655, 671, 690, 699, 706, 711, 712, 716, 717, 718, 721, 726, 731, 736, 754, 759, 766, 775, 781, 800, 810, 813, 815, 817, 819, 837, 839, 844, 854, 856, 858, 871, 872, 889, 897, 898, 904, 908, 912, 914, 917, 920, 923, 929, 934, 935, 937, 939, 942, 943, 945, 951, 962, 967, 968, 969, 970, 971, 974, 975, 978, 980, 981, 990, 1000, 1001, 1005, 1010, 1017, 1023, 1025, 1036, 1048, 1049, 1054, 1059, 1061, 1064, 1065, 1067, 1073, 1078, 1081, 1082, 1084, 1094, 1090, 1092, 1093, 1096, 1097, 1100, 1104, 1105, 1106, 1116, 1120, 1122, 1124, 1125, 1128, 1132, 1136, 1137, 1139, 1141, 1143, 1145, 1146, 1147, 1148, 1155, 1165, 1167, 1170, 1182, 1184, 1190, 1191, 1195, 1197, 1199, 1201, 1204, 1208, 1217, 1221, 1231, 1234, 1236, 1237, 1238, 1247, 1248, 1250, 1254, 1255, 1257, 1258, 1273, 1275, 1278, 1279, 1282, 1286, 1294, 1295, 1296, 1297, 1299, 1303, 1310, 1329, 1330, 1339, 1345, 1351, 1353, 1362, 1365, 1366, 1369, 1371, 1387, 1391, 1395, 1396, 1401, 1404, 1407, 1408, 1411, 1417, 1420, 1421, 1422, 1433, 1434, 1437, 1440, 1441, 1442, 1450, 1454, 1456, 1461, 1462, 1466, 1469, 1470, 1475, 1477, 1482, 1484, 1487, 1492, 1493, 1494, 1500, 1509, 1516, 1519, 1524, 1525, 1526, 1527, 1528, 1530, 1531, 1533, 1537, 1545, 1546, 1547, 1549, 1552, 1565, 1567, 1571, 1574, 1578, 1580, 1587, 1589, 1590, 1600, 1602, 1605, 1614, 1617, 1620, 1622, 1624, 1627, 1630, 1634, 1638, 1639, 1640, 1641, 1645, 1651, 1657, 1661, 1664, 1667, 1669, 1670, 1676, 1678, 1679, 1682, 1686, 1688, 1690, 1692, 1704, 1711, 1716, 1754, 1759, 1766, 1770, 1771, 1773, 1775, 1778, 1780, 1781, 1782, 1795, 1797, 1811, 1812, 1816, 1822, 1825, 1831, 1833, 1834, 1835, 1841, 1842, 1849, 1855, 1856, 1857, 1858, 1861, 1863, 1866, 1867, 1868, 1870, 1871, 1873, 1874, 1877, 1878, 1879, 1890, 1895, 1898, 1899, 1900, 1901, 1905, 1911, 1913, 1916, 1918, 1919, 1920, 1923, 1927, 1931, 1932, 1933, 1935, 1936, 1940, 1941, 1942, 1945, 1952, 1955, 1957, 1958, 1960, 1962, 1963, 1972, 1974, 1983, 1986, 1987, 1990, 1994, 1995, 2006, 2007, 2008, 2010, 2011, 2013, 2015, 2029, 2030, 2032, 2035, 2045, 2046, 2051, 2057, 2061, 2063, 2068, 2069, 2074, 2075, 2077, 2078, 2081, 2083, 2085, 2095, 2102, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2116, 2117, 2118, 2119, 2122, 2129, 2135, 2136, 2148, 2153, 2156, 2158, 2159, 2163, 2166, 2167, 2169, 2171, 2173, 2185, 2186, 2187, 2202, 2205, 2210, 2214, 2218, 2219, 2229, 2233, 2241, 2242, 2250, 2257, 2260, 2257, 2260, 2262, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2270, 2271, 2274, 2278, 2279, 2280, 2289, 2291, 2296, 2302, 2308, 2309, 2316, 2321, 2325, 2326, 2328, 2330, 2333, 2335, 2338, 2339, 2340, 2341, 2351, 2353, 2355, 2365, 2366, 2372, 2377, 2379, 2383, 2389, 2393, 2304, 2305, 2400, 2405, 2406, 2409, 2413, 2414, 2416, 2418, 2419, 2426, 2427, 2428, 2433, 2434, 2442, 2451, 2453, 2454, 2456, 2463, 2465, 2466, 2475, 2478, 2479, 2481, 2484, 2486, 2487, 2494, 2498, 2502, 2503, 2505, 2508, 2509, 2514, 2518, 2520, 2521, 2523, 2529, 2530, 2531, 2535, 2536, 2537, 2544, 2547, 2548, 2551, 2554, 2557, 2561, 2562, 2567, 2570, 2571, 2572, 2579, 2580, 2581, 2585, 2588, 2594, 2595, 2605, 2612, 2632, 2634, 2635, 2640, 2644, 2647, 2648, 2652, 2655, 2656, 2661, 2663, 2665, 2666,

- 2668, 2669, 2673, 2674, 2686, 2688, 2693, 2696, 2697, 2698, 2699, 2700, 2701, 2703, 2704, 2706, 2708, 2712, 2715, 2717, 2718, 2720, 2721, 2722, 2724, 2726, 2730, 2732, 2733, 2734, 2737, 2741, 2743, 2748, 2750, 2751, 2754, 2758, 2759, 2760, 2761, 2762, 2763, 2765, 2866, 2772, 2774, 2775, 2776, 2777, 2788, 2795, 2802, 2804, 2806, 2808, 2809, 2811, 2813, 2814, 2815, 2817, 2818, 2820, 2822, 2824, 2825, 2826, 2827, 2833, 2834, 2835, 2837, 2839, 2842, 2844, 2845, 2846, 2848, 2854, 2855, 2856, 2860, 2877, 2884, 2885, 2896, 2904, 2905, 2912, 2922, 2924, 2928, 2940, 2946, 2947, 2952, 2957, 2960, 2963, 2967, 2973, 2975, 2989, 2992, 2994, 3004, 3005, 3011, 3503
- etc. 71, 100, 107, 223, 233, 251, 255, 276, 293, 204, 340, 396, 427, 436, 456, 479, 502, 543, 630, 741, 943, 1083, 1125, 1136, 1199, 1362, 1365, 1366, 1369, 1463, 1464, 1488, 1534, 1647, 1663, 1717, 1663, 1717, 1723, 1732, 1751, 1839, 1879, 1917, 1953, 1983, 2080, 2115, 2155, 2251, 2271, 2272, 2273, 2279, 2337, 2412, 2458, 2518, 2615, 2638, 2800, 2828, 2837, 2855, 2860, 2940, 2947, 2949
- etenim 532
- etiam 23, 103, 133, 287, 308, 322, 370, 372, 440, 470, 489, 491, 577, 606, 795, 802, 902, 904, 925, 929, 973, 982, 1031, 1064, 1067, 1077, 1101, 1118, 1130, 1166, 1171, 1178, 1185, 1241, 1244, 1292, 1294, 1339, 1346, 1420, 1443, 1455, 1506, 1632, 1662, 1720, 1902, 1934, 1937, 1953, 1955, 1976, 2008, 2013, 2055, 1069, 2117, 2233, 2307, 2316, 2331, 2529, 2549, 2564, 2565, 2570, 2601, 2695, 2706, 2785, 2792, 2841, 2870, 2937, 2956
- etsi 747
- (eucharistia) eucharistiei 2514-2515
- (Eusebius) Eusebii 2427
- (Eustachius) Eustachio 2106
- (evacuatio) evacuabit 83; evacuetur 1977
- (evado) evassisset 2407-2408, 2408; avadendum 144-145, 694, 700, 705, 850-851; evadanda 1731
- (evanesco) evanescat 2303; evanescant 2333
- evangelicus 2281; evangelica 1252, 1516, 2007, 2052, 2123, 2710; evangelicum 2561; evangelice 1255, 1299-1300, 2278, 2282, 2669; evangelicam 1274, 1298, 2559, 2723; evangelicarum 2266; evangelicas 2264
- evangelium 111, 918, 1222, 1891, 1896; evangelii 1892, 2542, 2548, 2550, 2945; evangeli 2562; evangelio 871, 2117
- (evangelice) avangelice 1766
- eventus 1093, 1829, 2150; eventum 2146; eventu 2166; eventibus 2159, 2167
- (eversio) eversionis 1735, 1741; eversioni 987; eversione 1705
- (everto) evertendum 1034
- (evidenter) evidentius 1266; evidentissime 1035
- (evidentia) evidentiam 164
- (evito) evitandam 2618
- ex 28, 93, 155, 199, 202, 346, 434, 449, 485, 493, 513, 548, 566, 720, 775, 786, 883, 904, 928, 1035, 1041, 1053, 1054, 1071, 1072, 1101, 1110, 1118, 1139, 1158, 1159, 1239, 1244, 1250, 1299, 1373, 1380, 1421, 1422, 1481, 1490, 1498, 1507, 1511, 1514, 1548, 1550, 1579, 1622, 1678, 1691, 1714, 1759, 1763, 1768, 1805, 1845, 1850, 1880, 1907, 1913, 1991, 1994, 1995, 2003, 2012, 2044, 2057, 2129, 2130, 2176, 2199, 2201, 2249, 2284, 2324, 2351, 2404, 2429, 2455, 2477, 2585, 2639, 2657, 2687, 2688, 689, 2708, 2780, 2788, 2800, 2801, 2867, 2880, 2888, 2898, 2918, 2979, 2998
- (exaltatio) exaltatione 947-948
- (examino) examinari 1105
- (exaudio) exaudiam 2579
- (excaeco) excecantur 2727; excecati 722
- (excedo) excedat 1318
- excellenter 408, 2358, 2380

- excellentia 1456; excellentie 490; excellentiam 337, 1354
 (excellō) excellentium 2943
 (excidium) excidio 3001
 (excludo) excludebat
 excrescentia 3002
 (excusatio) excusationem 1045
 (excuso) excusare 792
 exemplum 1459, 1481, 1498, 1507, 1960, 2027, 2601, 2646, 2654; exempli 2572; exemplo 1998, 2646-2647, 2655, 2751, 3833; exempla 1957
 (exequor) exequetur 1527; exsequebatur 2097-2098
 (exerceo) exercet 1141; exercent 2656-2657; exercerent 797; exercuissent 1503; exercentur 814, 1119; exercendam 2318, 2489
 (exercitium) exercitio 2688; exertio 2829
 (exercito) exercitant 2829, 2837, 2840; exercitabit 2831
 exercitus 1743, 1746, 1748; exercituum 2957
 (exhibeo) exhibet 1145; exhibent 2569; exhibere 2745
 (exhortatio) exhortatione 20; exortatio 1685, 1738
 (exhortor) exortando 541; exortatus 578
 (exigentia) exigentiam 1406
 (eximo) exempto 980
 (exinano) exinanivit 2854
 exinde 2260-2261, 2346
 existimo 126
 (existo) existit 2021
 (Exodus) Exodi 1091
 exordium 1165
 (expectatio) expectatione 508, 572
 (expecto) expectat 151, 719, 867, 948; expectabunt 574; expecta 2775; expectatur 125; expectari 156; expectantibus 152, 712
 (expedio) expedit 741, 851, 881, 1963, 1968; expediebat 899, 1015, 1040; expedire 833, 840, 847, 901; expediens 853, 982-983
 (expello) expulsus 10
 experientia 997, 2524
 (experimentum) experimentis 2660
 (experio) experirer 1778; experirent 1832
 (expiro) expirent 1832
 (explico) explicant 2442; explicantur 685
 (expono) exponit 241, 1483, 1754; exponunt 1425, 2596; exponat 1389; exponebat 1681; exposuit 1704; exponere 109, 1385; exponeret 1463; exponuntur 428; exponi 1406, 1513; exponens 1499; exponentis 1333-1334, 1378; exponentes 1408; exponendo 1455, 1462, 2169; expositum 1703, 2238; expositum 849; exposito 1254; exposite 2000; expositas 1008
 expositio 1401, 1413, 1426, 1430, 1439, 1444, 1448, 1462, 1490, 1502, 1561, 1603, 1612, 1613, 1653; expositionis 1645; expositioni 1553, 2883; expositionem 1047, 1381, 1458, 2359, 2869; expositionem 181; expositione 1473, 1618, 1703; expositiones 144, 1447, 1506, 1556; expositionum 1451; expositionibus 1383, 1432, 1694
 expositor 2933; expositores 1407, 1421
 expresse 391, 481, 500, 538, 569, 570, 573, 592, 612, 942, 1123, 1277, 1301, 1386, 1390, 1501, 1733, 2091, 2237, 2449, 2612, 2723, 2738, 2886, 2955; expressius 603, 1021
 (exprimo) exprimit 226, 521, 818, 823, 834, 944, 967, 1002, 1028, 1352, 1410, 1438, 1534, 1729; exprimebat 992; expressit 517, 895; expresserunt 1422; exprimere 102; exprimat 1443; exprimeret 1644; expresserit 354-355; expressisset 1581; exprimens 1562; exprimentem 214; exprimitur 323, 2168, 2175, 2465; exprimuntur 1579, 1712; exprimeretur 218, 233-234; exprimi 309; expressus 13; expressa 495, 982, 1060, 1588, 1597, 2606-2607; expressum 1769, 2398, 2538-2539; expressi 3004-3005; expressam 956; expresso 2175; expressis 2262; exprimendus 203

- (exsufflo) exsufflatur 3007
 (extendo) extendebat 229, 418; extendere 357; extendi 654
 (extermino) exterminare 2290-2291, 2294; exterminando 886-887;
 (externus) exterius 2830; exteriorem 1748; exteriora 1116, 1130
 extimo 652, 653; extimabo 2412
 (extinguo) extinguetur 2731; extinguet 82; extinguere 542, 2287, 2291, 2297; extincta 1236
 (extirpo) extirpare 2682
 extra 1957, 2824, 2998
 (extraho) extraere 1341
 (extraneus) extranea 2001
 (extraordinarius) extraordinarias 2869
 (exuro) exurentur 2940
 (exuries) exurie 2555
 (Ezechias) Ezachie 830
 (Ezechiel) Ezechielis 862-863, 1811-1812, 1831; Ezechielem 2280; Ezechiele 1308-1309
 faber 2102; fabro 2102, 2104; fabrorum 2098
 (Fabianus) Fabianum 2116
 (fabrico) fabricanda 2627
 (fabrilis) fabrilia 2099
 fabula 2525-2526; fabulas 2523
 (fabulosus) fabulosa 2926
 facies 762, 959, 1522; faciem 958, 1090; facie 1089
 (facilis) facillimum 956, 976
 facio 1768; facit 167, 171, 380, 466, 558, 988, 1479, 1830, 1912, 1913, 1920, 2333, 2374, 2396, 2427, 2536, 2798; faciunt 988, 1130, 1660, 2340, ..., 2719; faciebat 1126, 1765, 1766, 1802; faciebant 2837; feci 382, 387; fecit 297, 1042, 1658, 1819, 1859, 2239, 2822; fecistis 1469; fecerunt 987, 1788, 1827, 2407; faciet 2401, 2957; facient 1568; fac 809; facere 812, 1805, 1823, 2152, 2697, 2819; faciat 1000, 1015, 1343, 1434, 1574, 1582, 1609, 1632, 2835; faciant 2744, 2844, 2845, 2848; faceret 643, 753, 1069, 1182, 1763, 1802; fecerat 259, 387; fecerint 2400; fecisset 388; fecissent 1813, 2655; facientes 971; fit 513, 643, 644, 1110, 1117, 1387, 1588, 1597, 1649, 2437, 2470; fiunt 2264, 2504, 2526, 2629; fiabant 3; fiet 331, 1650; fiat 279, 1709, 2045, 2959; fiant 2724; facta 1180...; fieret 994-995; fieri 150, 177, 237, 278. 662, 1107, 1282, 1893, 1965, 2873, 2974; facti 423, 429; factis 2396; facturus 388, 1535; faciendi 1821; fienda 2941, 2954
 (facultas) facultate 620; facultates 2749
 facundia 2417
 (falco) falchonem 2700
 fallacia 2278; fallaciam 1317
 (fallax) fallacem 886, 2069
 (fallera) falleras 2698
 (fallo) fallere 171; falli 2032
 falsitas ...; falsitatem 400
 (falsus) falsa 30, 34, 784, ...; falsum 401, 403, 435, 486-487, 1057, 1152, 1399, 1421, 7, 1804, 2178, 2232, 2914; falsam 721; false 2562; falsas 567; falsis 1159
 (fames) famem 1096
 (familia) familie 1914; familias 1022, 1025-1026
 familiaris 2748
 (famulus) famulorum 2763
 (fastus) fastu 2330
 (fateor) fatetur 2561, 2781
 (fatuus) fatua 2668, 2672; fatue 2664, 2666; fatuorum 2383
 (fautor) fautores 1610
 (faveo) favent 2774
 (favor) favorem 1796, 2595, 2803; favores 1132
 (fecundo) fecundent 2822
 (felicitas) felicitatem 2040, 2041
 femina 1919
 (ferio) ferit 2258; feriunt 872
 (fero) ferre 1786
 (ferveo) fervere 18
 (fervidus) fervide 2036, 2548; fervido 2380; fervidiori 1147
 (festino) festina
 festinanter 1781

- fidelis 195, 970, 2104, 2128, 2171, 2195, 2623, 2864; fideles 24, 210, 213, 552, 694, 969, 1075, 1172, 1257, 1525, 1545, 1811, 1816, 1849, 1885, 1966, 2107, 2356, 2367, 2445, 2448, 2459, 2606, 2608, 2609, 2835, 2873; fideli 533, 1963; fidelium 21, 620, 1026, 1028, 1042, 1471, 1767, 1984-1985, 2304, 2397, 2834, 2843, 2860; fidelibus 165, 223, 439, 440, 545, 661, 686, 992-993, 1040, 1177, 1245, 1260, 1264, 1409, 1455, 1491, 1557, 1935, 2414, 2488, 2659, 2852
 fidelitas 2659
 fides 2566, 2587, 2588; fidei 166, 439, 447, 452, 487, 1439, 1442, 1444, ..., 2037, 2640, 2658, 2715, 2729, 2834, 2844; fidem 2526, 2568, 2575, 2645; fide 1199, 2513, 2516;
 (figo) figit 2396, 2425; figebat 1127; figitur 1121; figi 1974
 figurative 1512, 2868
 (figurativus) figurativa 1328; figurativus 1346
 (figuro) figuratum 476, 1136, 1411
 filius 379, 1961, 1355, 2629, 2997; filii 290, 377, 423, 882, 1054, 1468, 1676, 1879, 1909, 1916, 1960, 2279, 2451, 2463, 2740-2741, 2962; filio 326; filium 1961, 1355; filiis 1064, 1879, 1909, 2451
 (finalis) finale 842; finali 593; finalem 1599; finalia 48, 59, 122, 257, 517, 582, 633, 635, 659, 688, 706, 729, 734, 747, 760, 775, 776, 777, 801, 845, 847, 1054, 1154, 1194, 1201, 1203, 1205, 1206, 1206-1207, 1209, 1211, 1213, 1220, 2132, 2140, 2177, 2233-2234; finalium 38-39, 43, 149, 223-224., 232, 256, 301, 348, 369, 396-397, 709, 963, 1300, 2137, 2937; finalibus 1061-1062, 1202, 1213, 1216, 2135
 finaliter 1212, 2300
 (fingo) ficta 2926; fingenda 2626-2627
 (finio) finietur 1219, 1225; finiretur 1221; finiatur 771
 finis 733, 904, 920, 1205, 1270, 1277, 1676, 1680, 1683, 1684, 2004, 2159, 2168, 2890, 2960; fini 66; finem 5, 132, 768, 785, 804, 810, 1254, 1280, 1536, 1591, 1682, 2004, 2176, 2246, 2248, 2617, 2877, 2885, 2887, 2984; fine 125, 639, 1274, 1589, 1685, 1724, 1995, 2003, 2163, 2927; fines 774, 1196, 1204
 firmiter 2085
 (firmus) firma 1395
 flagellum 858, 898, 1551
 (flos) flores 1602
 (fluctus) fluctuum 571
 flumen 2475
 (fluo) fluxerunt 776, 778, 782, 1189, 1663, 1674, 2888; fluxissent 766; flueret 1778; fluens 2175;
 (foedo) fedatur 1131
 fons 2948; fonte 2299
 forma 204, 206, 1995; formam 376, 377, 563, 1253;
 formaliter 2597
 (formatio) formationem 457-458, 1179
 (formatonicus) formatonicum 1836
 (formo) formavit 448
 (fornicatio) fornicationem 2675
 (fornico) fornicentur 2675
 forsitan 1773
 fortasse 869-870
 forte 2183
 (fortis) 1509, 1515; fortior 2715; fortiora 2218; fortissimum 1776
 (fractio) fractionum 2160
 (Francia) 1787
 Franciscus 1512; Francisco 1553
 frater 2650; fratris 2386; fratres 54, 512, 823, 500-501, 1915, 2044
 (fraudentia) fraudulentiam 2295
 (fraus) fraudes 2291; fraudibus 1258
 (Fredericus) Frederico 2253-2254
 (fremitus) fremitum 1696
 (frendo) frendent 1695
 (frenum) frenis 2762
 frequenter 316, 322, 1133-1134, 2780, 2942-2943
 (frequento) frequentare 2815
 (frigus) frigore 2555
 (frivolus) frivola 793
 frons 2665
 (fructifico) fructificare 2821

- fructus 2759; fructum 2819; fructu 1165; structibus (! fructibus) 2085
 (frumentum) frumenta 1412
 frustra 91, 167, 610, 1000, 1015, 1279, 1574, 1582, 1609
 (fugio) fugiunt 2067; fugiant 1732; fugeretur 2682; fugerem 2213-2214; fugerentur 1733
 fulcimentum 528; fulcimenta 2223-2224
 (fulgor) fulgore 3009
 fundamentum 1034; fundamento 878; fundamenta 1345
 (fundo) fundaretur 2926
 (fungor) functus 1937
 fur 52, 142, 145, 195, 501, 505, 910, 1022, 1029; furis 2288; fure 144; furem 1025, 1034
 (furor) furorem 1524

 Gabao 1416-1417
 (Galata) Galatas 1349, 1888, 1921
 (Gamaliel) Gamaliel 1794
 (garrulus) garrule 2537-2538
 gaudium 2335, 2822, 2825
 (Gedeon) Gedeonis 463
 (gemino) geminasset 1279-1280
 (gemitus) gemitum 1696
 generalis 2959-2960; generales 837; generalia 1548-1549
 generaliter 1039, 1532, 1896, 1902
 generatio 1855; generationem 1166, 2412; generationes 680, 683, 684; generationibus 132, 574, 676, 680, 681-682
 (genero) generat 2975
 (generosus) generosis 2227
 Genesis 181, 425, 1439; Genesim 2099
 gens 943; gentium 571, 1914; gentibus 1915;
 gentilis 1475; gentili 1088
 genus 923, 2092; generi 2114; generis 131; genere 1263, 2229, 2704, 2747
 (germino) germinabunt 1602
 (gero) gerit 1906
 (gigno) genui 1355
 (gladium) gladio 276, 294
 globus 1779

 gloria 3011; glorie 1132; gloriam 1361, 1757, 1764, 1884, 2337, 2531
 (glorior) gloriatur 2349; gloriantur 2346; gloriari 2040; gloriantes 2347
 glosa 53, 56, 61, 76, 226, 254, 563, 1065, 1076, 1079, 1239, 1388, 1473, 1479, 1483, 1488, 1584, 1594, 1595, 1618, 1653, 1659, 1672, 1742, 1839, 1972; glossa 1091, 1727, 1739; glose 740, 743; glosam 252, 410, 503, 557; glossas 825
 glossator 1692; glossatores 988, 1704; glossatorum 1682
 (gradior) graderetur 294-295
 gradus 1103; gradum 1969; 1971-1972
 (graecus) grecus 1918; grecorum 1666
 (grammatica) gramaticam 2398
 (grammaticus) gramaticus 280
 grammaticalis 2172; grammaticalium 2416
 gratia 118, 2152, 2572; gratiam 210, 372, 815, 2635, 2642; gratie 1072, 1074, 1954, 1125; gratias 1083
 gratiosius 1125
 gratus 1118; grata 1124; gratum 1131, 2406, 2744-2745; gratissimam 928
 grave 2674; gravius 1781
 gravis 918; gravior 879; gravioris 1143
 graviter 843, 1140, 2121, 2193, 2675
 (gravor) gravaris 109
 (grex) gregem 2824, 2828
 Gregorius 871
 (gubernator) gubernatoris 949; gubernatorem 1026

 Habachuch 761
 habeo 260, 389, 2793; habet 133, 208, 377, 432, 798, 1193, 1842, 1924, 1926, 1957, 2022, 2024, 2111, 2135, 2650, 2792, 2739; habemus 140; habetis 690; habent 555, 677, 949, 953, 2136, 2177, 2178, 2402, 2690; habebat 651, 1138, 1750; habui 1769; habebit 1519, 1520, 1525, 1549; habeat 671, 2599; habere 2325; haberet 1435; haberent 362-363; habuisse 1993; habetur 2161; haberi 2060, 2186, 2468; habens

- 329; habenti 965; habentes 1298, 2336, 2713; habentia 2215; habentium 2621; habituram 2968; habendis 2722
- (habitaculum) habitaculo 1789
- (habitatio) habitatione 2862
- (habito) habitat 932
- (habitus) habitum 1493, 1890
- (hebraeus) hebreorum 1174, 1278, 1285, 1354, 1356
- (hebraicus) hebraica 1170
- Helyas 297; Helie 1547
- Henoch 1547
- (heremita) heremitarum 1296
- (hereticus) hereticum 487, 2069; hereticos 1340
- Heritea 2977
- hic 84, 395, 544, 585, 588, 764, 944, 1311, 1669, 1691, 1899, 1926, 2181, 2678, 2876; hec 65, 209, 234, 242, 266, 272, 319, 390, 569, 592, 612, 704, 873, 898; hoc 45, 46, 55, 56, 61, 85, 87, 92, 100, 120, 121, 145, 147, 177, 225, 231, 258, 276, 292, 302, 303, 305, 340, 344, 346, 351, 375, 379, 394, 396, 439, 477, 536, 575, 577, 585, 591, 598, 600, 603, 608, 609, 610, 613, 514, 616, 618, 628, 638, 639, 610, 613, 614, 616, 618, 628, 638, 639, 640, 649, 650, 652, 668, 671, 694, 696, 701, 732, 736, 764, 766, 786, 794, 818, 847, 851, 862, 867, 878, 883, 890, 905, 928, 942, 951, 964, 993, 1005, 1007, 1009, 1011, 1018, 1033, 1056, 1067, 1108, 1153, 1160, 1166, 1168, 1199, 1221, 1250, 1262, 1264, 1289, 1306, 1327, 1337, 1343, 1344, 1374, 1375, 1383, 1389, 1394, 1402, 1418, 1419, 1432, 1434, 1538, 1542, 1576, 1595, 1598, 1622, 1624, 1626, 1631, 1634, 1535, 1639, 1649, 1655, 1657, 1661, 1687, 1688, 1721, 1733, 1754, 1764, 1768, 1788, 1795, 1826, 1877, 1905, 1946, 1950, 1953, 1958, 1977, 2013, 2014, 2015, 2027, 2043, 2045, 2053, 2089, 2102, 2132, 2141, 2144, 2163, 2199, 2213, 2215, 2262, 2311, 2339, 2344, 2365, 2426, 2440, 2473, 2492, 2537, 2541, 2669, 2739, 2780, 2786, 2790, 2798, 2867, 2871, 2898, 2931, 2958, 2967, 2974, 2976, 2993; huius 627, 808, 812, 1238, 645, 1682, 1758, 2043, 2046, 2219, 2246, 2261, 2648, 2859, 2893; huic 91, 760, 1553; hunc 541, 2233, 2425, 2486, 2543, 2564; hanc 20, 312, 2318, 2412, 2459, 2496, 2986, 3007; hac 99, 126, 281, 645, 1636, 2409; hii 1275, 2581, 2612, 2628, 2741; horum 977, 1090, 1306, 1669, 2673, 2840; hos 1475; hiis 262, 341, 513, 549, 867, 1494, 1513, 1548, 1594, 1678, 1845, 1959, 2009, 2074, 2166, 2176, 2471, 2477, 2765, 2807, 2960
- Hildegardis 2571
- (hipocrita) ypocrita 2272, 2502; ypocrite 2271, 2503
- (hirundo) yrundo 934; irundinis 952
- historia 1877; hystoria 1877-1878; hystoriam 1357, 1669; historias 826; hystorias 2888; historiis 832
- hodie 1355
- holocaustum 1358-1359
- (homilia) omilia 871; omilie 2433
- homo 113, 522, 1155, 1485, 2560, 2908, 2947; hominis 133, 423, 668, 671, 758, 1676, 2403; homini 1968; hominem 1157, 1261, 2644; homine 607, 1870; homines 48, 574, 611, 902, 903, 908, 1115, 1247, 2025; hominum 236, 572, 682, 1132, 1545, 1798, 2081, 2301, 2383, 2481, 2484, 2672, 2756; hominibus 43, 137, 403, 462, 485, 954, 2025, 2047, 2849
- (honoro) onornt 2813; honora 2114; honoravit 1942
- honorificabilis 2581
- hora 42, 90, 111, 144, 145, 376, 378, 390, 402, 820, 926, 1023, 1029, 1031; horam 356, 358, 505, 814, 817, 821, 1029; hore 103, 393, 397; horas 832
- (hortor) ortatur 58, 544, 547, 812, 1731, 1733
- (hospito) hospitando 1124
- hostia 1590
- (hostiarius) hostiariis 2852

- huiusmodi 624, 1143, 2503, 2932
 (humanus) humana 237, 285, 584, 613, 620, 636, 1388, 1893, 2524, 2529, 2896-2897, 2898, 2906; humanum 1478, 2060, 2092; humanam 44, 257, 268, 371, 644, 669, 676, 2162, 2179, 2182, 2514; humano 1870, 2061, 2113-2114, 2189; humanas 628, 2264, 2756; humani 131, 1500; humane 288, 1964, 2061, 2188, 2525; humanis 97, 625
 humilis 2494; humilibus 2334
 humilitas 974, 1231; humilitatis 2855, 2036; humilitatem 1078, 2490; humilitate 1146, 1876, 2337
- (iaceo) iacere 1969; iacerem 1770
 (iaculum) iacula 872
 iam 120, 258, 388, 655, 775, 777, 1975, 2302, 2404, 2510, 2556, 2683, 2873, 2997
 (iamdictus) iamdicta 532
 (ianua) ianuam 2216; ianuis 570, 980, 1716
 ibi 317, 318, 324, 332, 406, 409, 684, 1013, 1029, 1061, 1161, 1282, 1307, 1310, 1311, 1471, 1483, 1653, 1684, 1816, 1839, 1849, 1883, 2171, 2190, 2458, 2937, 2942
 ibidem 226, 495, 503, 514, 992, 1066, 1078, 1473, 1495, 1706, 1710
 (ictus) ictum 1776
 (idcirco) idcircho 217, 1379, 1558, 2909
 idem 417, 432, 646, 679, 826, 960, 1185, 1394, 1577, 1637, 1690, 1715, 2051, 2106, 2252, 2335, 2338, 2860; eadem 151, 199, 592, 1075, 1394, 2327, 2404, 2990; eadam 895, 1720, 2148; eiusdem 405, 865, 1196, 1358, 1489, 2310, 2383; eidem 12, 334, 1422, 2624; eundem 200, 489, 1916; eandem 284, 2336; eodem 743, 1353, 1355, 1357, 1360, 1409, 1675, 1677, 1775, 2742; erumdem 1383; easdem 2070; eisdem 41, 250, 1582, 1588-1589, 2521-2522, 2570, 2875
 ideo 227, 474, 561, 607, 867, 964, 1011, 1061, 1073, 1116, 1155, 1178, 1234, 1271, 1374, 1389, 1424, 1494, 1773, 1801, 1811, 1841, 1909, 1970, 2078, 2136, 2138, 2205, 2268, 2308, 2380, 2475, 2532, 2562, 2717, 2724, 2735, 2811, 2825, 2879
 (idioma) ydiomatum 453-454, 459
 (idiota) ydiota 415-416, 1688, 2416; ydiotas 1190
 (idolatra) idolatre 1834
 (idolatria) ydolatria 1234, 1235, 1834
 (idolorytum) ydolorita 2652
 idolum 2827-2828; ydolum 1606 ydolo 2650; ydola 2946, 2947
 idoneus 2642; ydoneus 2752; idonei 2714; idoneos 2728; ydoneos 228
 (idyota) idiotas 2371, 2606; idiote 2652
 (ieiuno) ieiunasset 1308
 (Ieremias) Ieremia 933 (cf. Jeremias)
 igitur 34, 262, 513, 534, 576, 595-596, 642, 720, 733, 765, 793, 878, 896, 975, 1014, 1080, 1098, 1134, 1173, 1421, 1446, 1609, 1672, 1845, 2076, 2685, 2740, 2850, 2979
 ignarus 2416; ignarius 2043; ignari 398, 1846, 2770
 (ignavia) ignaviam 944
 igneus 1779; ignea 2973; ignearum 458
 ignis 296, 1523, 2978; ignem 2971, 2975
 ignoranter 514, 535
 ignorantia 722, 2194; ignorantie 512, 2447, 2467; ignorantiam 941, 2308;
 (ignoro) ignorat 280, 698, 759, 960, 1024, 1689; ignorabat 412; ignorare 119, 734, 2195; ignorasset 309; ignorabitur 515, 1853; ignoretur 2308; ignorentur 732; ignorans 2398; ignoras 1853; ignorandi 821; ignorando 899
 (ignotus) ignota 128, 129
 Iherusalem 987, 1664, 1667, 1673, 1729, 1735, 2949, 3001; Yherusalem 1748, 2542; Yierusalem 1795-1706
 (Ihesus) Yhesus 82, 1308, 1887, 2235; Yesum 1886; Yhesum 2609; Yhesu 1882, 1921, 1931, 2299
 (Ilarius) Ylarius 988; Ilario 1704
 (Ilerdensis) Ilerdensi 2572
 (illabor) illabatur 460

- ille 88, 99, 237, 261, 466, 1413, 1511, 1543, 1545, 1548, 1562, 1571, 1580, 1637, 1704, 2198, 2226, 2932; illa 15, 17, 144, 165, 182, 222, 228, 235, 239, 255, 270, 272, 340, 371, 372, 374, 389, 400, 401, 413, 492, 499, 501, 513, 516, 535, 620, 645, 660, 679, 732, 763, 777, 783, 800, 824, 897, 903, 916, 919, 925, 985, 1018, 1056, 1058, 1066, 1131, 1154, 1160, 1168, 1171, 1202, 1203, 1205, 1214, 1220, 1287, 1355, 1358, 1361, 1395, 1429, 1439, 1465, 1477, 1487, 1553, 1554, 1594, 1603, 1612, 1621, 1630, 1654, 1689, 1699, 1704, 1709, 1715, 1727, 1735, 1739, 1740, 1742, 1787, 1824, 1910, 1978, 1992, 2081, 2082, 2127, 2143, 2155, 2220, 2225, 2644, 2735, 2799, 2832, 2856, 2946, 2948; illud 8, 91, 184, 216, 233, 236, 307, 356, 383, 433, 495, 500, 587, 589, 595, 640, 744, 859, 899, 910, 984, 1016, 1032, 1042, 1227, 1343, 1365, 1499, 1563, 1577, 1585, 1604, 1606, 1715, 1805, 1814, 2022, 2024, 2210, 2270, 2272, 2273, 2275, 2277, 2328, 2335, 2339, 2365, 2527, 2782, 2783, 2794, 2891, 2952, 2999; illius 62, 157, 173, 252, 378, 558, 561, 607, 698, 700, 702, 768, 825, 884, 914; illi 90, 395, 435, 590, 857, 1192, 1490, 1662, 1791, 2052, 2090, 2092, 2095, 2673, 2700, 2728, 2883, 2922; illum 169, 520, 718, 889, 896, 1016, 1537, 1572, 1575, 2071; illam 81, 264, 521, 596, 634, 669, 736, 749, 786, 834, 840, 927, 1004, 2479, 2481, 2485, 2492, 2551, 2599; illo 61, 190, 465, 491, 740, 871, 892, 1091, 1187, 1323, 1371, 1577, 1588, 1640, 1837, 2174, 2415, 2585, 2587, 2796, 2939; illorum 314, 362, 370, 392, 413, 667, 796, 1065, 1201, 1711, 2250, 2653; illarum 2786; illis 39, 191, 224, 264, 344, 436, 461, 511, 518, 573, 594, 602, 643, 667, 805, 823, 1026, 1032, 1116, 1162, 1202, 1246, 1266, 1272, 1350, 1363, 1368, 1421, 1599, 1611, 2082, 2185, 2412, 2422, 2423, 2572, 2774, 2805, 2808, 2883; illos 115, 116, 189, 1115, 1662, 2541, 2717; illas 2126, 2226, 2435, 2441, 2543, 2802, 2804, 2805 (illaesus) illesus 1867 (illicitus) illicitum 1380, 1383, 1759, 1753, 1943 illiteratus 2397, 2416; illiterati 2311; illiteratis 2309 (illuceo) illuxit 483-484 (illudo) illudere 469; illuderet 1773; illudebatur 1692; illudentes 2742 (illumintio) illuminationem 484 (illumino) illuminant 2359; illuminare 2286 (illusio) illuxionem 917; illusione 1080 illusor 415; illuxor 1100 illusoribus 1272 illusorium 906 (illustratio) illustratione 83 (illustro) illustrando 466 (imaginalis) ymaginalia 464 (imaginarius) ymaginariam 1971 (imaginatio) ymaginatione 335 (imago) ymago 1728, 1734, 1740 (imbuo) imbuere 2526 (imitatio) ymitatione 2542 (imito) ymittantur 2824; ymitabitur 1522; ymittari 2581 (immisceo) imiscetur 2002 (immitto) imissus 1889 (imito) imitantur 2034-2035 immediate 454, 588 immo 1266; ymmo 1344, 1382; ymo 312, 567, 866, 909, 1186, 2192, 2501, 2912 (imparo) imparatum 146 (impedimentum) impedimenta 1258 (impello) impellit 2479, 2496, 2543, 2545; impellere 2661; impellat 2446; impellens 2351 (imperator) imperatorem 1530-1531 (imperfectus) imperfecta 201 (imperitia) imperitie 2661 imperium 2625, 2628, 2800, 2923; imperio 2189 (impero) imperare 2631 impertinens 1641, 2181; impertinentes 1999-2000

- (impetus) impetu 2935
 (impietas) impietate 930
 impius 2123; impiorum 2458
 (impleo) implete 2335; impleant 731;
 impletur 2328; impleatur 2527;
 implebuntur 3010
 (implico) implicat 400, 437, 749, 906,
 921, 1613; implicuit 1611
 (importo) importat 1630; important
 631; importabit 1625; importari
 303
 importune 589, 2549
 (importunus) importunum 589, 606
 impossibilis 31, 746; impossibile 770;
 impossibilem 726
 (impossibilitas) impossibilitatem 756
 (impressio) impressiones 970-971, 973
 (imprimo) imprimet 1542; imprimere
 459; imprimat 2834
 (improbo) improbaverunt 1798; impro-
 bare 1985; improbase 1797
 (impropero) improperat 964; imprope-
 randi 2598
 (improvisus) improvisi 860; improviso
 52, 1250
 (imprudens) imprudentes 155
 (impudentia) impudentiam 2664
 (impugnatio) impugnatio 2129
 (impugno) impugnant 2765; impugnavit
 2293, 2299; impugnatur 2131;
 impugnandum 2321-2322, 2353
 (immuto) imutare 2906
 in 2, 6, 7, 15, 38, 39, 42, 46, 47, 52, 61,
 75, 79, 87, 89, 102, 108, 119, 124,
 125, 128, 130, 132, 139, 142, 151,
 177, 179, 180, 192, 207, 208, 211,
 220, 224, 247, 250, 259, 262, 264,
 266, 269, 276, 289, 300, 303, 311,
 315, 316, 317, 318, 320, 325, 336,
 342, 343, 344, 354, 359, 362, 365,
 368, 370, 379, 382, 391, 401, 403,
 417, 422, 435, 436, 437, 438, 445,
 448, 449, 453, 461, 464, 465, 467,
 470, 472, 475, 478, 482, 486, 489,
 490, 495, 501, 503, 505, 507, 511,
 512, 518, 532, 541, 644, 549, 550,
 551, 558, 570, 571, 583, 590, 617,
 622, 623, 639, 643, 657, 663, 667,
 683, 723, 737, 750, 757, 758, 761,
 762, 764, 770, 773, 779, 780, 823,
 826, 831, 832, 859, 871, 875, 882,
 890, 895, 897, 910, 926, 927, 932,
 933, 939, 942, 946, 967, 968, 973,
 976, 979, 980, 995, 996, 998, 1010,
 1011, 1012, 1019, 1020, 1026, 1029,
 1032, 1038, 1040, 1042, 1049, 1061,
 1062, 1063, 1075, 1085, 1094, 1121,
 1123, 1124, 1127, 1133, 1135, 1136,
 1137, 1138, 1142, 1145, 1146, 1147,
 1153, 1160, 1168, 1170, 1183, 1184,
 1186, 1194, 1198, 1199, 1200, 1201,
 1204, 1207, 1225, 1227, 1225, 1227,
 1229, 1250, 1263, 1266, 1268, 1272,
 1273, 1277, 1279, 1281, 1285, 1287,
 1288, 1289, 1290, 1293, 1294, 1295,
 1296, 1299, 1301, 1306, 1308, 1312,
 1315, 1323, 1324, 1329, 1335, 1348,
 1355, 1357, 1362, 1363, 1366, 1368,
 1369, 1386, 1389, 1393, 1408, 1411,
 1412, 1419, 1427, 1432, 1439, 1455,
 1459, 1460, 1468, 1470, 1471, 1475,
 1482, 1484, 1488, 1491, 1496, 1498,
 1501, 1509, 1519, 1521, 1524, 1525,
 1527, 1535, 1540, 1541, 1542, 1552,
 1556, 1559, 1560, 1565, 1568, 1577,
 1578, 1584, 1586, 1587, 1589, 1590,
 1591, 1593, 1596, 1598, 1605, 1606,
 1607, 1611, 1614, 1632, 1635, 1641,
 1650, 1664, 1667, 1670, 1673, 1675,
 1676, 1677, 1680, 1683, 1690, 1706,
 1707, 1708, 1713, 1716, 1719, 1721,
 1723, 1724, 1726, 1729, 1732, 1735,
 1740, 1744, 1745, 1748, 1751, 1753,
 1756, 1770, 1771, 1775, 1777, 1783,
 1785, 1789, 1791, 1793, 1795, 1798,
 1819, 1829, 1832, 1845, 1849, 1857,
 1858, 1860, 1862, 1867, 1868, 1872,
 1873, 1874, 1875, 1876, 1877, 1880,
 1882, 1887, 1880, 1882, 1887, 1890,
 1891, 1893, 1906, 1912, 1913, 1917,
 1920, 1921, 1922, 1925, 1927, 1931,
 1933, 1941, 1946, 1948, 1949, 1952,
 1958, 1968, 1972, 1973, 1974, 1978,
 1987, 1997, 2000, 2006, 2007, 2009,
 2013, 2014, 2022, 2027, 2033, 2035,
 2036, 2037, 2038, 2044, 2053, 2056,
 2064, 2066, 2071, 2074, 2080, 2081,
 2086, 2087, 2099, 2100, 2106, 2109,

- 2110, 2111, 2113, 2115, 2117, 2121, 2123, 2149, 2150, 2152, 2153, 2156, 2161, 2156, 2166, 2168, 2170, 2173, 2180, 2183, 2185, 2192, 2206, 2209, 2210, 2215, 2224, 2227, 2228, 2231, 2235, 2236, 2239, 2247, 2248, 2253, 2260, 2261, 2265, 2274, 2276, 2287, 2288, 2293, 2297, 2299, 2305, 2309, 2316, 2322, 2324, 2327, 2328, 2333, 2337, 2341, 2346, 2368, 2385, 2391, 2396, 2409, 2411, 2417, 2426, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2456, 2458, 2459, 2461, 2465, 2475, 2478, 2480, 2481, 2487, 2488, 2508, 2509, 2510, 2519, 2520, 2527, 2528, 2530, 2537, 2538, 2544, 2557, 2564, 2570, 2571, 2572, 2574, 2577, 2580, 2582, 2583, 2595, 2605, 2608, 2610, 2614, 2624, 2625, 2628, 2629, 2630, 2650, 2655, 2659, 2667, 2670, 2671, 2674, 2683, 2686, 2689, 2692, 2695, 2701, 2714, 2715, 2721, 2722, 2726, 2727, 2736, 2737, 2739, 2740, 2742, 2745, 2753, 2754, 2760, 2762, 2763, 2765, 2767, 2772, 2773, 2776, 2779, 2780, 2784, 2786, 2789, 2793, 2800, 2801, 2803, 2805, 2817, 2829, 2820, 2825, 2829, 2830, 2832, 2836, 2838, 2839, 2840, 2842, 2843, 2845, 2851, 2852, 2853, 2868, 2881, 2883, 2899, 2902, 2904, 2907, 2910, 2913, 2924, 2926, 2927, 2932, 2934, 2939, 2940, 2942, 2946, 2948, 2949, 2950, 2951, 2952, 2954, 2958, 2969, 2971, 2975, 2982, 2984, 2994, 2996, 2997, 3011; im 2458
- (inaestimabilis) inestimabiles 1898
- (inanis) inamis 1132; inannis 801, 912, 1739; inami 2340
- (inauditus) inaudititis 1996
- incantatio 1018
- (incanto) incantabat 1017
- (incarcerero) incarcerari 1788
- incarnatio 763; incarnationis 1162, 2240; incarnationi 1087-1088, 1163; incarnatione 1164
- (incarnor) incarnatus 1866
- incertus 1334; incerta 137; incertam 672; incertum 132, 675, 677
- (inchoatio) inchoationem 2168-2169
- (inchoo) inchoavit 1227; inchoatum 1297; inchoata 972
- (incido) incidunt 2727; incidat 1250
- (incipio) incipit 131, 580, 1214, 1783, 2544; incepit 2240, 1166; inceperit 1229; incipi 2174
- (inclino) inclina 2464; inclinat 2691; inclinantur 1257
- (includo) includunt 2696
- (incognitus) incognita 138; incognitum 2185; incognitis 1995
- incongrue 2000
- (incontemptibilis) in contemptibilia 2219
- incontinentia 978
- inconveniens 431, 565, 750, 752, 1622, 1628, 2134, 2138, 2141, 2226, 2506; inconvenientia 2496-2497
- (increatus) increato 2529
- (incredibilis) incredibilem 2394-2395
- (increpatio) increpationes 2263; increpationibus 2257
- (increpo) increpa 2270; increpabat 298; increpare 2267
- (incurro) incuras 2638
- inde 86, 1778, 1861, 2069, 2112
- indeterminate 734
- (indetermino) indeterminatum 787; indeterminati 1623; indeterminatam 671; indeterminatas 676-677
- (index) indicem 2739
- (indico) indicavit 2423, 2436; indicare 670; indicaret 147, 381; indicasset 696; indicatum 1103
- (indo) indidit 488
- (indifferens) indifferentes 149, 1797
- indifferenter 223
- (indifferentia) indifferentiam 1799
- (indigeo) indiget 471, 1815, 1847; indigetis 743-744; indigebat 1807
- indignatio 2327, 2329-2330; indignationis 1874
- (indignor) indignantur 2804
- indifferenter 223
- (indirectus) indirectum 2691
- indiscrete 2797
- indiscretio 2785, 2788
- indiscretus 1693, 2791
- inditium 935

- indubitanter 955-956, 1260, 1430, 1440-1441, 1863, 2325, 2568, 2671; indubitenter 632, 2441, 2999
 (induco) inducit 2321; inducat 2639; inducunt 2647
 (induo) induatis 2547; indutus 2792
 (industria) industriam 371, 2182
 (inebrio) inebriatur 1394
 (infabilis) infabillia 2135
 (infallibilis) infallibile 1436; infallibilem 2079; infallibilia 539-540; infallibiliter 523-524, 1181, 2152; infallibiter 2153
 (infamia) infamie 2426; infamiam 2409-2410
 (infatuo) infatuavit 2372
 (inferior) inferiores 1077
 inferius 394
 (infero) inferri 1326
 infidelis 2122, 2206; infidelem 1531; infideles 1530, 1809, 1810, 1846, 1849, 2573, 2606; infidelibus 440, 2604-2605
 (infidelitas) infidelitatis 2194, 1661; infidelitatem 716, 717; infidelitate 1854, 2548
 (infigo) infigit 2383
 infimus 2229; infima 2972; infimis 2852
 infinitus 2094; infiniti 2093; infinitam 2666
 infirmitas 1964; infirmitatis 288-289, 1981-1982; infirmitatem 253, 2680; infirmitate 2582; infirmitatibus 2614-2615
 infirmus 2622, 2650; infirma 2218, 1651, 2976; infirmi 2652; infirmum 2641; infirmos 227, 1125
 (inflammo) inflamare 2751; inflamantur 2326; inflamandam 2489-2490
 (inflammativus) inflamativam 2361
 (inflo) inflantur 2726
 (informatio) informationis 2646, 2648; informationem 834
 informator 1101
 (informo) informantur 1972; informatus 1518, 1520; informati 1850; informandos 2092
 infra 217, 434, 595, 657, 662, 704, 707, 989, 1715, 2155, 2920, 3006
 (infundo) infundit 440
 (infusio) infusio 2470; infusione 2469; infusionem 467
 (ingenium) ingenii 2183; ingeni 1391
 (ingredior) ingrediuntur 1248; ingredietur 1779-1780
 (ingressus) ingressu 1664; ingressu 1673
 (inhabito) inhabitantibus 2948-2949
 (inhaereo) inherere 1172; inherendum 1192
 inibi 28, 334
 inimicitia 978-979
 inimicus 1299, 1423, 2593, 2715; inimici 398, 1668; inimicum 2622; inimice 2278; inimicos 2622
 iniquitas 2858-2859; iniquitatis 533; iniquitatem 2725; iniquitates 723
 (initialis) initiali 1584, 1600
 initium 1682, 2158, 2166, 2885; initio 12-13, 443, 765, 881, 1169, 1189, 2163, 2176
 (iniungo) iniungitur 2414; iniunctum 1862
 (iniuria) iniuriam 754, 1069
 (iniurio) iniuriatur 1080
 (iniuriosus) iniuriosum 1085
 inmediate 1965, 2440, 2901, 2956
 inmerito 717
 (inminuo) inminuentur 2962
 (inmutabilis) inmutabiles 2149; inmutabilia 2710
 (inanio) innavit 2342
 (innitor) innititur 1253, 1312, 1374, 1376, 1430, 1432-1433, 1557; innituntur 694-1695
 (innocens) innocentis 1232
 (innocentia) innocentiam 2842
 (innotesco) innotescit 686, 2938; innotuit 383; innotescat 1876; innotescere 2660; innotesceret 660, 997
 (innumerabilis) innumerabiles 1899; innumerabilibus 2152, 2184-2185
 (innuo) innuit 250, 612, 685; innuebat 981; innueret 333, 602, 604, 681, 1714, 1205
 inopportune 2269
 (inparatus) inparatis 505

- imperceptibilis 2530-2531
 inpertinens 1485
 inportune 84, 2795
 (inportunus) inportunum 597
 (inpraevideo) inprevisis 698
 (inprimo) inprimitur 476
 inprobatio 1107
 (inprovideo) inprovissus 504, 511; inprovissa 870; inprovissum 694; inprovissio 493, 928; inprovissis 431
 inquo 112; inquit 89, 130, 1197, 2636, 2639; inquam 1520, 2031, 2239; inquit 483
 inquantum 2330
 (inquietudo) inquietudine 1841-1842, 1844
 (inprobo) inprobari 1107 inprobando 1140
 insania 1425
 (insanio) insaniret 295
 insanus 1652; insanum 2145
 inscius 1693
 (insidia) insidiis 2340
 (insipiens) insipientes 2218
 (insipienter) insipienter 2797-2798
 insipientia 2785, 2789
 (insolitus) insolito 1504-1505
 (inspicio) inspiciebat 282
 (inspiratio) inspirationi 471
 (inspiro) inspirat 1086; inspiravit 1088; inspirata 478; inspirete 474
 (insto) instant 1775; instabit 575; instabunt 1200; instet 58; instaret 520; instante 1552
 (instigo) instigante 1832
 (instingo) instinctum 288
 (instituto) instituit 472, 1942
 (institutio) institutione 1185, 1187
 (instruo) instruit 1951, 1953, 1956, 1965-1966; instruuntur 2081; instruebatur 1961
 (instrumentalis) instrumentales 2203-2204
 insuper 23, 282, 2619, 2827, 3004
 (integer) integram 1477
 integre 2036
 integritas 2010
 (intellectualis) intellectualem 1964
 intellectus 189, 217, 622, 711, 1347, 2932; intellectu 1340-1341, 2250, 2307, 2966; intellectum 373, 466, 541, 944, 1167, 1254, 2208; intellectuum 1521
 (intelligentia) intelligentie 2486; intelligentiam 1011-1012, 1247, 1391-1392, 1970, 2358
 intelligibiliter 1528
 (intelligo) intelligit 1587, 2937; intelligunt 2075; intelligent 2075; intellige 1675-1676; intelligere 784, 1190, 1267, 1269, 1990, 2331-2332; intelligitur 390; intelligatur 1475-1476, 1478; intelligi 848, 849; intelligens 1905, 2657; intelligentes 162, 791; intelligentibus 367, 1048, 1242, 800-801; intelligendum 1686
 (intendo) intendit 187, 693, 1121, 2203, 2225, 2300; intendunt 1170, 2695, 2807; intendat 171, 2692; intendebat 17, 243, 990, 2382; intenderet 691, 2554; intenti 1045
 (intentio) intentionis 1147, 1438, 1444, 2011; intentione 240, 1003
 (intentionale) intentionalia 2487
 inter 118, 193, 389, 1209, 1851, 2225, 2356, 2437, 2635, 2912
 (interdico) interdicit 1585-1586
 interdum 983
 (intersum) interesse 2815
 (interficio) interficiet 83
 (interior) interiori 1146
 interitus 497, 509
 interlinearis 1483, 1485
 (internus) interna 1890
 (interpretatio) interpretationem 2431; interpretatione 1387, 1428-1429
 (interpreto) interpretantur 2804, 2805
 interrogatio 267, 271, 1649, 1656; interrogationi 283; interrogationem 265-266, 1646; interrogazione 286; interrogaciones 273; interrogacionum 279-280
 (interrogo) interrogabant 284-285; interrogastis 1469; interrogavit 293; interrogaverunt 90, 289; interrogare 1652; interrogans 277; interroganti-

- bus 86; interrogatus 609; interroga-
 to 270; interrogandi 274
 (intollerabilis) intellorabilis 1730; into-
 llerabilem 400
 intra 115, 1102
 (intro) intrare 1248
 (introduco) introducitur 1350; introducunt
 2574; introduxit 2850; introducitur
 1616, 1701; introducta 3008
 (intromitto) intromitte 2119; intromit-
 tant 2100
 (introitus) introitum 1265
 (intrusus) intrusi 950
 (intuitus) intuitum 1907, 1963, 1974
 (intumesco) intumescunt 2326
 (invenio) invenire 2997; inveniret 2184;
 invenitur 1187; inveniretur 2753;
 invenirentur 209
 (inventio) inventiones 2280
 invicem 1489-1490, 2076
 invidia 2206
 (invisibilis) invisibilis 1962; invisibili
 1966, 1967
 (invito) invitatur 2677
 (invocatio) invocatione 2620
 (invoco) invocatur 2589
 inutilis 31, 1641, 2531; inutile 2528;
 inutile 735, 804, 845-846, 2533;
 inutilem 725
 (invenio) inveniet 145; invenire 238;
 invenitur 1197
 (invisus) invisissis 1995
 Iochim 2273, 2380; Iohacim 2252,
 2368
 Ioannes 1281; Iohannes 1818; Ioannis
 1030; Iohannis 2386; Iohanni 1063;
 Iohannem 1539, 1884, 2413; Iohanne
 259, 1817
 Ionas 1857, 1858; Ione 1856, 1877
 Ioseph 464, 1087, 1412, 1960
 Iosue 2924
 ipse 82, 187, 241, 300, 354, 382, 413,
 483, 568, 576, 608, 609, 619, 651,
 838, 992, 996, 1127, 1343, 1724,
 1754, 1804, 2065, 2275, 2380, 2711;
 ipsa 382, 470, 563, 1185, 1633;
 ipsius 112, 378, 647, 688, 999, 1444,
 1736, 1780, 1891, 2072, 2088, 2286,
 2468, 2616, 2622, 2707, 2759, 2905,
 2933; ipsi 141, 244, 655, 1089,
 1175, 1247, 2031, 2531, 2638; ipsum
 138, 178, 294, 302, 788, 909, 1585,
 2015, 2105, 2319, 2336, 2405, 2594,
 2596, 2683; ipsam 1779, 2312; ipso
 85, 608, 1363, 1690, 2600, 2833;
 ypso 2580; ipsorum 245, 692, 2077,
 2813; ipsarum 2350; ipsos 443,
 2056, 2320; ipsis 388, 1041, 1206,
 1725, 1795, 2015, 2056, 2322, 2867;
 ipsemet 178, 250, 521, 560, 818, 927,
 1114, 1196; ipsimet 2529
 ira 1983; ire 1874
 (iris) iridem 1520
 irrationabilis 2557; irrationabile 360;
 irrationabiles 941
 irrationabiliter 2808
 irrefragabilis 2006
 irregulariter 2808
 (irrideo) irridet 939-940, 958; irrideret
 932
 (irrisio) irrisionis 901
 (irrito) irritatur 1911, 2550; irritando
 1345
 (irrogo) irrogabat 1693, 1930; irrogent
 2656
 (is) ea 162, 243, 336, 622, 691, 761, 791,
 862, 1084, 1215, 1267, 1282, 1993,
 2007, 2219, 2451, 2453, 2454, 2481,
 2487, 2756, 2940; id 145, 249, 279,
 309, 339, 380, 382, 421, 466, 642,
 812, 913, 946, 948, 952, 1004, 1008,
 1076, 1151, 1247, 1356, 1464, 1518,
 1521, 1522, 1526, 1528, 1530, 1532,
 1539, 1592, 1620, 1637, 1679, 1682,
 1752, 1796, 1809, 1947, 2020, 2051,
 2072, 2169, 2170, 2223, 2332, 2336,
 2400, 2422, 2516, 2520, 2532, 2649,
 2725, 2766, 2852, 2859, 2863, 2869,
 2938; eius 74, 117, 168, 177, 206,
 214, 472, 586, 622, 674, 699, 711,
 714, 757, 799, 822, 859, 882, 889,
 939, 1005, 1101, 1134, 1165, 1228,
 1250, 1258, 1259, 1262, 1345, 1442,
 1461, 1522, 1523, 1524, 1542, 1546,
 1596, 1718, 1893, 1913, 1919, 1927,
 1934, 1964, 2015, 2054, 2109, 2200,
 2202, 2219, 2242, 2243, 2249, 2291,
 2313, 2375, 2385, 2395, 2405, 2458,

- 2552, 2591, 2592, 2619, 2651, 2736, 2749, 2766, 2815, 2976; ei 153, 216, 336, 425, 528, 776, 852, 890, 899, 915, 932, 1019, 1051, 1124, 1126, 1320, 1330, 1514, 1541, 1555, 1855, 1856, 1860, 1888, 1909, 1043, 1949, 1967, 2021, 2064, 2212, 2317, 2461, 2610, 2630, 2635, 2709; eum 43, 83, 117, 176, 289, 293, 314, 378, 738, 751, 1092, 1094, 1097, 124, 1331, 1379, 1652, 1905, 1993, 2014, 2071, 2194, 2320, 2406, 2579, 2610, 2640, 2650, 2657, 2681, 2854; eam 23, 188, 473, 582, 644, 672, 725, 859, 883, 915, 992, 996, 997, 1316, 1392, 1396, 1400, 1482, 1493, 1494, 1495, 1496, 1729, 2092, 2294, 2297, 2299, 3211, 2314, 2316, 2322, 2351, 2465, 2476, 2817, 2973, 3009; eo 106, 279, 401, 437, 550, 1127, 1183, 1225, 1227, 1251, 1369, 1392, 1498, 1509, 1515, 1542, 1544, 1706, 1713, 1898, 1920, 1922, 1925, 1927, 1948, 1972, 2017, 2095, 2370, 2450, 2456, 2585, 2647, 2853; eorum 96, 119, 245, 327, 666, 828, 835, 843, 944, 1407, 1717, 1785, 2057, 2100, 2332, 2333, 2408, 2411, 2532, 2535, 2637, 2648, 2845, 2871; earum 1047, 2501; eos 211, 297, 773, 940, 1180, 1825, 1848, 1953, 2033, 2067, 2112, 2320, 2342, 2343, 2351, 2357, 2372, 2374, 2401, 2446, 2479, 2495, 2536, 2537, 2543, 2545, 2564, 2686, 2691, 2813; eas 567, 867, 2389; eis 97, 190, 191, 231, 259, 263, 348, 497, 498, 509, 546, 610, 741, 827, 849, 851, 939, 1408, 1502, 1710, 1713, 1719, 1799, 1954, 2275, 2324, 2328, 2415, 2417, 2426, 2450, 2452, 2527, 2593, 2598, 2615, 2724;
- (Isaias) Ysaías 1363, 1468, 2775, 2944, 2955; Isaie 1811; Ysaie 1368, 2484; Ysaye 831; Ysaiam 1914, 2280, 2504
- Israel 88
- iste 12, 711, 1163, 1865, 2063, 2971; ista 180, 523, 975, 1203, 1465, 1627, 1628, 1777, 1930, 2377, 2735, 2865; istud 84, 331, 588, 603, 909, 989, 1044, 1334, 1371, 1690, 1794, 1965, 2173, 2198, 2317, 2356, 2534, 2912; istius 1447; isti 955, 1835, 2414, 2475, 2950; istum 480, 1579, 2143; isto 154, 470, 903, 2424, 2426; isto- rum 692, 735, 1049, 2654; istis 1644, 2297; istos 118, 1046
- ita 15, 112, 143, 171, 380, 444, 473, 741, 927
- item 41, 51, 54, 61, 108, 124, 130, 151, 202, 409, 447, 452, 499, 570, 622, 865, 871, 875, 886, 901, 913, 1062, 1075, 1078, 1084, 1091, 1094, 1095, 1252, 1254, 1270, 1281, 1312, 1353, 1355, 1357, 1359, 1393, 1395, 1506, 1516, 1517, 1520, 1522, 1523, 1525, 1528, 1531, 1538, 1543, 1576, 1584, 1593, 1598, 1603, 1616, 1632, 1660, 1663, 1675, 1710, 1713, 1727, 1739, 1742, 1768, 1814, 1821, 1828, 2018, 2231, 2243, 2245, 2248, 2252, 2255, 2338, 2381, 2455, 2456, 2459, 2462, 2545, 2579, 2580, 2639
- (iter) itinere 2452
- iterum 138, 299, 350, 455, 536, 603, 958, 971, 1020, 1035, 1199, 1387, 1550, 2089, 2130, 2198, 2238, 2481, 2547, 2605, 2788
- (iubeo) iubet 99; iussus 1820
- Iuda 1665; Iude 1087; Iudam 1667, 1671
- (Iudaea) Iudea 1732
- (iudaeus) iudeus 1918, 2593, 2641; iudei 2165, 2584, 2611; iudeo 2576, 2591, 2597; iudeum 2589, 2624, 2630, 2643; iudeorum 10, 1879, 2620; iudeis 2607, 2648, 2655; iudeos 2614
- (iudaicus) iudaici 945
- (iudex) iudicum 1094
- (iudico) iudicat 1181, 2062, 2063, 2220-2221; iudicant 2024-2025; iudicare 1112, 1115, 1116, 1267; iudicabunt 2777-2778; iudicabitur 2012; iudicetur 1992; iudicandi 742, 908; iudicando 940
- iuditium 52, 428, 524, 574, 2060, 2411, 2776, 2802; iudicium 1461, 1718,

- 2073, 2411; iuditii 393, 423, 430, 432, 436, 851, 912; iudicii 376, 378, 429, 510, 706, 795, 2978, 2097, 2937, 2941, 2959; iuditii 863; iuditio 2041, 2061-2062, 2066, 2772, 2899; iudicio 1990, 2023, 2033, 2048-2049, 2066, 2076, 2087, 2220, 2672, 2688, 2772, 2780, 2783; iudicia 1092-1093, 1143; iudicia 2080; iudiciis 2081, 2605
 (iugis) iuge 14, 1586, 1591, 1595, 1651, 2164; iugiori 1145
 iugum 2604
 (iuro) iuravit 1534
 (ius) iuris 2475; iura 2705, 2707, 2712, 2717, 2720, 2728, 2731, 2732
 iuste 1232, 1817
 (iustificatio) iustificationem 2490
 (iustifico) iustificata 2080
 iustitia 699, 2087, 2400; iustitie 1071, 1815, 1817, 2038, 2084, 2819; iustitie 814; iustitiam 2842, 2955-2956, 2958
 (iustus) iusti 1461, 1463, 1464, 1476; iustum 1130-1131, 2725
 (iuvenis) iuvenes 1954
 iuxta 372, 1106, 1447, 1458, 1855, 2895, 2977
 (Jacobus) Jacobum 2639
 jam 68, 384
 Jecto 1088
 jerarchia 1499
 (Jeremia) Jeremie 1365, 1811, 1831, 1878; Jeremiam 1956, 2280, 2665 (cf. Ieremias)
 Jeronimus 875, 2099, 2106
 Joachim 2248
 Job 865, 995, 1951
 (Joel) Joelem 1054
 Johannes 547; Johannis 2236; Johanem 2608; Johanne 1820
 Joseph 1958, 2104
 Josue 2455
 (labium) labia 2724; labiis 2813; labiorum 2812
 (labor) labi 1457; labitur 330
 labor 2812; laborem 2192
 lac 1268
 (laesio) lexione 1861
 (laicus) laici 2311; laycos 2312
 lancea 1776
 (languo) languens 2518
 languidus 1769-1770; languidi 2770
 (languor) languore 1780
 (lapis) lapides 2225
 (lapsus) lapsu 909
 large 1195, 1205, 1211, 1213
 (largio) largientis 2192
 (lateo) latentem 2295
 (latinus) latine 2417
 latus 1770
 (laudatio) laudationem 2846
 (laudo) laudare 2658; laudabitur 2995; laudandi 2261-2262
 laus 3011; laudes 1132, 1133; laudibus 2806, 2807
 (laxe) laxius 2655
 lectio 1409,
 (lectus) lecto 1770
 (legalis) legalem 1352; legalibus 1350
 (legitime) legiptime 1698, 2786
 (lego) legit 1009; legat 1391; legentes 1017, 1019; legitur 41, 259, 425, 831, 832, 1285, 1286, 1666, 1667, 1669, 1675, 1962, 2070, 2450, 2477, 2582; legendi 2466
 leo 1531
 letus 719, 867
 (leuca) lauce 2153; leucas 2154
 (levis) leve 2676
 leviter 1260, 1850; levius 858, 894
 lex 937; legem 208, 2460; legis 935, 1470, 1476, 2074, 2268, 2319, 2321, 2448, 2451, 2455, 2482; legi 2188; lege 490, 1891, 2458
 (lexo) lexit 927
 (libellus) libelli 2371, 2382; libellum 1525, 2370, 2379
 liber 1540, 1919; libera 1350, 1351, 2189; liberi 2770; libro 130, 1115, 1335, 1481, 1498; librum 1539, 1544; libri 1410; libris 2385
 (liberalis) liberalia 2734
 (liberalitas) liberalitate 1072, 2902
 (libero) liberatum 1780

- libertas 2190; libertatis 2986; libertatem 445, 1353, 2903
 (libido) libidine 508
 libitum 1389, 2898; libito 1111, 1333, 2901
 licet 165, 302, 326, 460, 487, 986, 1116, 1124, 1325, 1443, 1462, 1503, 1512, 1865, 1957, 2245, 2491, 2507, 2630, 2686, 2973; licebat 1909, 1929; liceat 2626; licitum 1761
 ligatio 1228, 1229, 1240; ligationis 1226, 1232, 1233, 1243; ligatione 2237
 (ligativus) ligative 1230
 (lignum) ligna 2627
 (ligo) ligavit 781, 1241; ligabis 2453; ligatus 1230, 1233, 1235
 (lima) limam 1106, 1447
 (limen) limine 2454
 (limito) limitatur 2896
 lingua 1461, 2810; linguam 1833; lingue 2417; linguarum 454, 458, 459; linguis 2845
 linum 2505
 littera 1466, 1486, 1501, 1518; litera 1596; littere 183, 363-364, 1440, 1442-1443, 1445, 1465, 1486, 1558, 1653; litteram 432, 865, 1241, 1363, 1371, 1731, 1736-1737, 1745, 2857; literam 1514, 1744
 litteralis 1330, 1420; literalis 1332; literali 1335-1336, 1338; litteralem 1441; litterales 179; literalibus 1515
 litteraliter 1472; literaliter 1493, 2870
 (litteratus) literati 2312; literatis 2309
 (livor) livoris 1906, 2194
 locus 1749; loco 511, 1707, 1744, 1751, 1756, 1777; locum 1744, 1747; locis 503, 623, 757, 2951
 locutio 1313, 1328, 1329, 1600, 1623, 1625; locucio 1689; locutionis 368, 1330; locutionis 360; locutionem 364, 1320, 1321; locutione 496, 1315, 1484; locutiones 1346
 (Lombardus) Lombardum 2371
 longe 867, 869, 1785, 1916
 (longus) longa 2763; longam 157; longum 96, 153, 716
 (loquela) loquella 245, 247; loquella 2010
 (loquor) loquitur 168, 247, 480, 645, 763, 936, 1161, 1162, 1212, 1216, 1720, 1743, 1840, 1842, 1885, 2006, 2956, 2966; loquimini 162, 242, 456, 1989-1990; loquuntur 2075; loquuntur 2950; locuntur 2725; loquebatur 39, 499, 559-560, 563, 666, 1006, 1090, 1340, 1693, 1719, 2521; loquebantur 244, 286, 288; loquetur 1461; loquatur 243, 481, 2846, 1995; loquantur 2846; loque- retur 1724; loqui 1480, 1574, 1833, 1991, 2347, 2374, 2955, 2964; loquens 170, 283, 1725, 1914, 1916, 1941, 2857, 2877, 2929, 2944, 2948; loquentis 1333; locuta 1416; loquendi 238, 241, 412, 1204; loquendo 2718, 2719
 Lucas 570; Luche 2046; Lucam 2116
 (lucerna) lucernas 2287
 Lucifer 2344
 (lumen) luminis 3009; lumine 2844
 luna 570; lune 1182
 lunaris 1314; lunares 3000, 3002, 3005
 lupus 195
 (lux) lucis 2784; lucem 483, 2344
 (Lullus) Luyli 2415
 (maculo) maculant 2766
 (Machabaeus) Machabeo 1665; Machabeorum 1665
 (medesco) madescentes 508
 Magdalena 1137-1138; Magdalene 829, 1095, 1140
 (magicus) magicis 1835
 magis 311, 344, 1118, 1131, 1177, 1447, 2317, 2503, 2553, 2583, 2616, 2752, 2799
 magister 237; magistri 1788; magistro 86, 2415; magistrum 2370-2371; magistris 1093
 magnificentia 2995
 magnus 2747, 2880; magna 806, 1708; magni 2713; magno 2703, 2747, 2934, 2935; magnum 2920; magnas 876; maior 289, 1418, 1709, 2532, 2586, 2587; maioris 119, 1451,

- 1452, 2616-2617; maiorem 1410, 1455; maiori 123, 1086, 1146, 1454; maioribus 1080, 1393
(magus) magorum 2125
(maledico) maledicit 2724; maledicuntur 2827
(malefico) maleficientes 1981; maleficentium 1979
(maligno) malignantium 2719
malignus 469
malitia 722, 1981, 1983, 2194; malitiam 956
(malitiose) maliciose 535
malus 2502; mala 551, 860, 873, 2067, 2446; mali 555; malo 911; malum 145, 2260, 2777; malis 504; peor 2502
mamilla 1776, 1778
mandatum 1544; mendatum 529; mandata 1852-1853, 2483
(mando) manda 2775; mandavi 342
(manduco) manducabat 2354; manducetis 2546; manducandum 2651-2652
mane 1618, 1620, 1624, 1634, 1638, 1639, 1645, 1678, 1679, 1682, 2251, 2884
(maneo) manent 1273; maneret 1860
manifestatio 327; manifestationis 2943; manifestationem 1230, 2983
manifeste 532, 1198, 1234, 1235, 1238; manifestus 2534; manifestissime 2054
(manifesto) manifestare 764; manifestavit 11; manifestabit 854; manifestabant 1304; manifestabuntur 2952; manifestus 2534; manifesta 960, 1133, 1240, 1946, 2684; manifestum 567, 1233, 2687, 2875; manifestam 2816-2817; manifestissima 2569
(mano) manavit 176; manasse 2441
(mansuetudo) mansuetudine 1104
manus 2408, 2638, 2863; manum 1777, 2864; manu 1525, 1526
Marcus 295, 1369; Marchus 1754; Marci 1109
(Mardocheus) Mardochei 1878
mare 1528; maris 571
Maria 1122, 1126; Marie 1095
Martha 1139, 1141; Marthe 829, 1122, 1124
(martir) martyrum 1834; martirum 1294
masculus 1918
materia 1405, 1720, 1994, 1995, 2006, 2435, 2629, 2788; materiam 442, 1251, 1386, 2598
materialis 1472; materialibus 2716, 2722
materialiter 1479, 1562, 1618-1619
(Matthaea) Mathea 951
(Matthaeus) Matheus 1166; Mathei 421, 531, 1699, 1962, 2482; Mathei 41, 984, 1020, 2738; Mattheo 2411; Matheum 958; Mattheum 1973
(Matthias) Mathie 1499; Mathiam 1504
(mater) matris 1960; matri 759, 1054; matrem 1962
(maturus) maturam 540
maxime 188, 659, 1001, 1339, 1376, 1816, 1849, 1972, 2210, 1448, 1477, 1486, 1674, 2686, 2858, 2877
maximus 1301; maximi 7, 2858, 2877
mecum 1791, 2213
mediator 2634-2635
(medicatio) medicationis 2626; medicationem 2643; medicatione 2746
medicina 2119; medicine 2577 medicinam 2615
(medicinale) medicinalia 2100
medicus 2089, 2103, 2127, 2397; medici 2631, 2636; medico 2102-2103, 2623; medicum 2113, 2114-2115, 2624, 2634, 2098, 2103, 2127, 2397; medicorum 2099, 2124, 2583; medicos 2515
meditatio 2461; meditationem 1542; meditatione 1145-1146
(medito) meditaberis 2451-2452, 2456; meditabitur 1461, 1464, 2458-2459; meditari 1480; meditandi 2466; meditando 1127
(medius) medio 442, 762, 765, 1287, 2074, 2163, 2465, 2859, 2958; medium 1571, 1572, 1971, 2159; mediam 1971
(Melchisedec) Melchisedex 1357
melior 2501; meliorem 1123

- melius 176, 608, 731, 2211
 (membrum) menbrum 338; membris 828
 (memini) meminit 304; memento 2960; meminisse 304; memorata 1152
 (memoria) memoriam 164
 mendacium 1833; mendatium 196, 937; mendacio 929, 2548
 mendax 928; mendaces 2741, 2742, 2754, 2772, 2806, 2829
 mens 1120, 1289; mentis 166, 282, 1841, 1842, 2016, 2053, 2525; menti 459, 460, 476; mentem 1974; mente 687, 1522, 2055, 2841; mentes 2471, 2527; mentibus 2424
 mensis 1669; mensem 112, 1569; menses 1161, 2155, 2962-2963; mensium 1568, 1570, 2921; mensibus 1566;
 mensura 637, 798, 805, 842, 2990; mensuram 134, 157, 636, 672, 797, 2968, 2982; mensurae 1226; mensuras 110, 677
 mentio 1588, 1597, 2437; mentionem 643, 1830
 (mentior) mentiuntur 2461, 2765
 (meretrix) meretricis 2665; meretrici 2663, 2664
 meritum 1106; meriti 1112, 1452; merito 1110, 1318, 2201
 (merus) mera 1072, 2902
 (meta) metas 1814
 (Methodius) Methodius 2243
 metur (?) 1396
 meus 482, 935, 1355; mea 319, 1771, 2461, 2464; meum 810, 811, 1365, 1469, 1779, 2335; mi 2463; meo 387, 1362, 2578; meis 342; meos 2463
 miles 2699; militem 2698
 (militaris) millitaribus 2763-2764
 (militia) millitia 2704
 (milito) militant 2811
 mille 9, 770, 781, 784, 1310; milia 766, 1168, 1171, 1189, 2884; millibus 2911; milibus 2881
 millenarium 786, 1226, 1227; millenarii 637; millenario 1243, 1309-1310, 2244, 2247
 (mille) millia 1171
 milvus 933; milvum 945
 (minister) ministerium 2590, 2592; ministri 957, 1451, 2197, 2367, 2389, 2393, 2396, 2410; ministrorum 2200-2201; ministris 940, 1934, 1940, 2027, 2592; ministros 889, 1045, 1248-1249, 1529, 1912
 ministerium 1928, 1832, 1838, 1943, 2562, 2630, 2974; minesterium 1938; ministerii 1501, 2120; ministerio 444, 466, 486. 2110, 2116, 1659, 2688, 2806, 2818, 2868, 2973; ministeriorum 2992
 (ministro) ministrat 2121; ministrare 457, 461; ministrantis 2659
 minor 2817; minoris 119, 940; minori 123, 1079, 1986, 1454; minoribus 1081, 1456
 (minuo) minueretur 2923
 minus 860, 872, 877, 911, 1121, 1888, 2303
 (mirabilis) mirabile 2184; mirabilibus 2994
 (miraculum) miracula 1802, 1813, 1821-1822, 1823-1824, 1827, 1835, 1859; miraculorum 1807, 1808, 1815-1816, 1819, 1830, 1845
 (mirus) mirum 2681, 2987
 (miseria) miserie 2541
 (misericordia) misericordie 2038
 misericorditer 2192
 misericors 2494
 (missa) missam 58
 misterium 47, 438; misterio 448, 759, 1607, 1614; misteriorum 2359-2360
 (mitto) mittit 2476; missi 1829; missit 378, 1369, 1415, 1905, 2417; mittat 1529; mittitur 1809, 2091; mititur 1816; mittebatur 1858; missus 1786, 2313
 mobilis 2150
 (modernus) modernum 661; moderna 955, 1511; modernos 2414; modernas 1507
 (modestus) modesta 2508; modestis 2845
 modus 467; modum 16, 27, 241, 270, 412, 481, 548, 895, 1045, 1204,

- 1996, 2133, 2143, 2232, 2233, 2257, 2298, 2303, 2486, 2916; modo 59, 166, 260, 274, 277, 300, 324, 389, 465, 480, 519, 650, 685, 889, 1089, 1290, 1354, 1362, 1458, 1473, 1480, 1497, 1720, 2018, 2082, 2223, 2256, 2302, 2363, 2367, 2386, 2427, 2472, 2485, 2540, 2541, 2742, 2916, 2947, 2949; modorum 177, 314; modos 237; modis 26, 225, 461, 494, 885, 1275, 1760, 2294, 2297, 2298, 2394, 2472, 2477, 2575, 2603, 2620, 2685
- (molesto) molestus 343
- (momentaneus) momentanea 2733
- (momentum) momenta 37, 71, 89, 100; momentis 140, 690
- monachus 2700
- (monasterium) monesterio 1785
- (moneo) monet 818, 2605, 2787
- monitio 2607; monitionis 2497, 2604; monitionem 2521
- (mons) montis 1138; montem 1135, 1137; monte 1136
- (monstruositas) monstruositatem 2662
- (monstruosus) monstruosa 2571; monstruosissima 2570
- moralis 1138
- moraliter 1463, 1494
- morbus 1982
- (morior) mori 2555, 2556; morituri 908
- (mors) mortis 2057, 2556, 2560; mortem 74, 922-923, 1594, 1596; morte 1597
- mortalis 2593; mortali 1113
- (mortalitas) mortalitatis 911-912; mortalitate 1719
- (mos) morem 1467, 1503, 1745, 2941; more 339, 1377; morum 2500; moribus 182, 1440, 1442, 1444
- motus 1181, 2138, 2921, 2928, 2969; motum 2919, 2980; motu 2975
- (moveo) movent 2647; movebuntur 2454, 2930; moveamini 55, 537; moverentur 2931
- mox 2782
- (Moises) Moysi 463, 1089; Moysen 1089; Moyse 1136
- mulier 450, 1102, 2668, 2699; mulieris 2538, 2665; mulieri 1092, 2663; mulieribus 2662, 2674
- multiplex 1305, 1313, 1404; multiplici 1317, 1325, 1327; multiplicem 1321
- multiplicitas 1315, 1322
- multipliciter 726, 807, 1307
- (multiplico) multiplicabat 2356; multiplicare 2973; multiplicatur 2327-2328; multiplicetur 2972-2973; multiplicanda 2759; multiplicandis 2722
- multitudo 2439-2440, 2668; multitudinem 2663; multitudine 1042
- multotiens 2399
- (multus) multa 260, 389, 758, 775, 1206, 1207, 1367, 1717, 2117, 2329, 2760; multum 120, 604; multam 2214; multo 1580, 1869, 2317, 2655; multi 729, 2232; multorum 1812; multos 2258, 2751; multas 2423; multis 225, 757, 1054, 1366, 1559, 1832, 1958, 2209, 2257, 2394, 2472, 2763
- (mundanus) mundana 961; mundanas 2264; mondanum 1924
- mundatio 1670
- (mundo) mundebit 2955; mundare 1668; mundans 2958
- mundus 1219, 2220, 2911, 2915, 2971; mundi 66, 103, 625, 668, 765, 769, 881, 904, 920, 973, 1161, 1164, 1169, 1175, 1179, 1186, 1189, 1896, 2046, 2218, 2219, 2220, 2244, 2248, 2692, 2878, 2885, 2899, 2904, 2927, 2981, 2989
- (mundus) munda 2273
- (munio) muniamur 874
- (munus) munera 2072
- (muto) mutat 1635; mutant 2776; mutatus 1893; mutato 2978
- mutuo 2062, 2066
- (mutus) muta 2724
- (mysticus) misticus 1331, 1333; mystica 1305, 1328; misticam 1012; mistico 1339, 1340; misticos 1347
- Nabuc 1958; Nebuchadanasor 464-465; Nebucho 1604

- nam 26, 29, 106, 144, 204, 325, 383, 425, 468, 480, 551, 553, 568, 589, 594, 630, 640, 692, 714, 830, 927, 946, 1018, 1029, 1037, 1066, 1132, 1147, 1161, 1169, 1196, 1204, 1215, 1219, 1251, 1256, 1267, 1276, 1307, 1348, 1374, 1385, 1466, 1467, 1486, 1501, 1511, 1579, 1594, 1523, 1665, 1696, 1731, 1735, 1755, 1761, 1834, 1837, 1849, 1911, 1920, 1991, 2050, 2061, 2089, 2093, 2098, 2120, 2183, 2188, 2232, 2260, 3211, 2369, 2377, 2415, 2430, 2474, 2478, 2500, 2523, 2543, 2553, 2558, 2566, 2596, 2622, 2646, 2658, 2668, 2728, 2777, 2791, 2797, 2813, 2917, 2927, 2942, 2970
- namque 316, 1156, 1873, 2289, 2498, 2791
- nardus 318
- narratio 2524; narrationis 1067; narrationem 844
- (narro) narrabat 1796; narrabis 2451
- (nas) nares 2671; naribus 2668, 2670
- natalis 2242
- (natio) nationis 1910; nationem 1923; natione 1913; nationibus 1912
- (nativitas) nativitatis 2822-2823; nativitate 771
- natura 351; nature 1072, 1815, 1964, 2925; naturam 2900
- naturalis 470, 472, 856, 915, 1996, 2376, 2557; naturalem 631; naturali 476, 1041, 1893; naturalium 473, 2899-2900
- naturaliter 306-307, 2307
- nazareus 1370
- ne 108, 145, 294, 869, 1033, 1261, 1389, 1390, 1676, 1780, 1797, 2301, 2464, 2602
- nec 112, 116, 121, 125, 141, 159, 339, 354, 369, 407, 409, 470, 517, 527, 540, 585, 591, 619, 639, 663, 684, 685, 751, 783, 788, 803, 851, 881, 888, 889, 927, 994, 1006, 1009, 1107, 1113, 1177, 1186, 1247, 1248, 1288, 1289, 1407, 1408, 1417, 1424, 1627, 1642, 1653, 1708, 1746, 1764, 1765, 1784, 1791, 1802, 1826, 1830, 1843, 1888, 1907, 1925, 1927, 1964, 1998, 2017, 2087, 2100, 2111, 2187, 2206, 2375, 2408, 2487, 2489, 2490, 2524, 2555, 2568, 2610, 2614, 2615, 2631, 2632, 2641, 2645, 2659, 2681, 2710, 2713, 2714, 2817, 2826, 2899, 2930, 2981, 2990
- necessarius 2918; necessaria 31, 744-745, 1635, 2637; necessarium 216, 658, 660, 695, 695-696, 738-739, 753, 846, 850, 887, 892, 896, 1055, 1435, 2911, 2971-2972; necessariam 725; necessario 1825, 2896; necessarias 2802-2803; necessariis 663, 893, 2549, 2675
- neesse 140, 200, 690, 767, 1635
- (necessitas) necessitatis 2970; necessitatem 1358; necessitate 1072, 2901; necessitatibus 2014
- nedum 2306
- negligenter 2808-2809
- negligentia 929
- (negligo) negligit 1800; negligeret 931; negligentes 1798-1799; neglectis 1895
- (nego) negat 1300, 1825, 2112; negant 1290, 1292, 2611; negabat 1343; negaverunt 975; negaret 166, 1344; negarent 2319; negatur 1330, 2901
- (negotium) negotia 2810
- nemo 42, 45, 111, 379, 402, 406, 411, 415, 910, 1144, 1886, 2016; nemini 1262, 2005; neminem 109, 187
- nequam 1790, 1833; nequissima 792
- nequaquam 1182, 1552
- neque 42, 46, 48, 55, 56, 57, 162, 335, 336, 369, 379, 402, 471, 498, 653, 677, 701, 791, 813, 1104, 1342, 1659, 1802, 1872, 1874, 1883, 1885, 1946, 1947, 2191, 2752, 2766, 2902
- (nequeo) nequit 249, 624, 681, 1969, 2186, 2468, 2881; nequeunt 1267, 1893; nequibant 239; nequeat 1326, 2888; nequeant 1154, 1220
- (nequitia) nequitias 2292
- nescio 2211; nescit 379-380; nescitis 813, 816; nesciunt 48; nescietis 819-820; nescientur 688-689; nescientes 161-162, 380, 790
- nigromanticus 2419

- nihil 330, 438, 1624, 1625, 2660; nichil 47, 167, 274, 460, 485, 486, 558, 575, 602, 604, 612, 615, 626, 631, 670, 672, 791, 998, 1000, 1015, 1051, 1221, 1316, 1331, 1398, 1574, 1582, 1609, 1621, 1627, 1630, 1687, 1752, 1800, 1805, 1881, 1917, 2019, 2300, 2333, 2411, 2500, 2517, 2588, 2935
 (nihilominus) nichilominus 1313, 1793, 2245-2246
 nimis 1191, 2519, 2572, 2683
 (nimius) nimia 722; nimium 398
 Ninive 1859
 nisi 47, 177, 189, 216, 274, 370, 379, 414, 438, 451, 460, 522, 575, 613, 615, 631, 660, 1096, 1098, 1144, 1161, 1162, 1190, 1222, 1253, 1280, 1338, 1622, 1625, 1626, 1671, 1680, 1687, 1730, 1784, 1809, 1848, 1856, 1881, 1883, 1885, 1887, 1992, 2012, 2020, 2092, 2186, 3307, 2300, 2379, 2511, 2661, 2708, 2874, 2889, 2926, 2931, 2965
 (nitor) nitorem 2834
 (nitor) nituntur 1244
 Noe 422, 424, 429, 2094
 nos nobis 85, 271, 273, 498, 600, 601, 606;
 nobiscum 973
 (nocivus) nocivum 713, 804, 846
 (nocturnus) nocturna 1952; nocturno 144
 (nolo) nolunt 144; noluisti 2665-2666; noluit 1572, 2601; nolite 2604; nollite 542, 2546, 2604; nolint 2610; nollent 1319; nollentes 2756
 nomen 231, 2426; nominis 2429, 2431; nomine 218, 1001, 2578, 2862
 (nomino) nominat 1728; nominavit 2436; nominatur 2961; nominetur 820
 non 31, 37, 54, 70, 79, 86, 88, 89, 92, 96, 97, 100, 102, 105, 107, 113, 123, 125, 129, 133, 140, 146, 147, 171, 176, 177, 189, 191, 216, 218, 222, 226, 227, 229, 232, 233, 235, 236, 239, 242, 243, 244, 245, 247, 249, 253, 255, 260, 264, 268, 280, 285, 292, 301, 312, 325, 332, 334, 339, 343, 353, 358, 371, 377, 380, 385, 389, 396, 410, 412, 413, 418, 431, 439, 442, 445, 450, 456, 458, 369, 471, 478, 486, 493, 497, 501, 507, 512, 515, 516, 536, 537, 539, 544, 546, 547, 558, 561, 567, 576, 590, 591, 593, 600, 610, 613, 614, 616, 617, 621, 629, 635, 637, 546, 649, 650, 651, 652, 653, 659, 675, 686, 687, 690, 695, 698, 709, 712, 715, 717, 725, 738, 740, 741, 743, 748, 751, 753, 754, 777, 795, 796, 801, 816, 819, 820, 823, 846, 847, 849, 866, 880, 897, 907, 928, 935, 949, 957, 959, 960, 963, 977, 980, 991, 994, 1000, 1019, 1023, 1039, 1053, 1055, 1057, 1058, 1070, 1071, 1076, 1086, 1087, 1090, 1093, 1096, 1103, 1109, 1110, 1117, 1128, 1130, 1139, 1141, 1154, 1155, 1157, 1161, 1162, 1163, 1167, 1171, 1175, 1185, 1188, 1202, 1205, 1219, 1228, 1232, 1253, 1261, 1264, 1269, 1270, 1279, 1325, 1338, 1345, 1349, 1359, 1364, 1367, 1373, 1387, 1388, 1402, 1404, 1412, 1420, 1422, 1434, 1437, 1443, 1444, 1445, 1453, 1454, 1469, 1471, 1472, 1478, 1486, 1500, 1506, 1511, 1514, 1570, 1588, 1599, 1632, 1636, 1640, 1644, 1648, 1649, 1655, 1658, 1662, 1671, 1680, 1684, 1692, 1695, 1698, 1723, 1724, 1726, 1728, 1736, 1738, 1740, 1755, 1756, 1764, 1784, 1797, 1807, 1808, 1813, 1814, 1815, 1818, 1822, 1824, 1839, 1840, 1842, 1847, 1848, 1856, 1867, 1873, 1885, 1900, 1903, 1904, 1905, 1909, 1912, 1924, 1926, 1927, 1928, 1934, 1965, 1966, 1968, 1976, 1985, 1990, 1996, 2012, 2021, 2022, 2024, 2025, 1032, 1033, 2034, 2041, 2043, 2055, 2060, 2075, 2077, 2091, 2103, 2110, 2118, 2124, 2126, 2127, 2135, 2137, 2145, 2162, 2177, 2178, 2187, 2189, 2190, 2194, 2196, 2198, 2205, 2209, 2210, 2211, 2220, 2264, 2265, 2268, 2285, 2297, 2306, 2311, 2314, 2330, 2334, 2339, 2343, 2344, 2379, 2382, 2406, 2418,

- 2453, 2455, 2457, 2470, 2481, 2488, 2491, 2494, 2501, 2510, 2516, 2536, 2552, 2556, 2561, 2562, 2569, 2583, 2588, 2589, 2599, 2609, 2618, 2628, 2630, 2636, 2644, 2672, 2675, 2691, 2708, 2711, 2717, 2730, 2739, 2749, 2760, 2777, 2779, 2784, 2794, 2796, 2798, 2804, 2811, 2824, 2825, 2831, 2840, 2846, 2847, 2853, 2873, 2876, 2878, 2896, 2898, 2908, 2910, 2937, 2965, 2970, 2981, 2987, 2990, 2997
- nonaginta 9
- nondum 348, 1269, 2638; numdum 656, 769
- (nonus) nonum 194
- nos 57, 119, 164, 272, 872, 936, 1722; nostri 1668, 2316;
- (nosco) novit 304, 385, 608, 833, 839, 1150, 2203, 2301; noscere 629; nosse 37, 71, 85, 89, 100, 146, 222, 302, 305, 340, 344, 347, 353, 600, 603, 618, 740, 741, 744; nostis 959; nota 165, 387, 1689, 2156; novisset 411; notum 762, 809
- notabilis 1018, 1750, 2785, 3007; notabilem 1568; notabilia 2734
- notabiliter 621, 680, 1850, 2002
- (notatio) notationibus 2258
- (notifico) notificat 852; notificatur 842; notificari 686; notificasset 1044
- notitia 248, 333-334, 335, 348, 467, 558, 643, 699, 705, 812, 888, 1000, 1001, 2135, 2186, 2313, 2468, 2996; notitie 822; notitiam 38, 43, 103, 149, 223, 232, 256, 263, 301, 369, 392, 396, 397, 403, 413, 429, 453, 459, 651, 709, 796, 808, 822, 839, 1061, 2320, 2325, 2670
- (noto) notavit 563; notans 226
- (notorius) notoria 960
- (novitas) novitatis 2420, 2421, 2931; novitate 2305
- noviter 1103, 1449, 2313-2314, 2321
- (novus) nova 1401, 1413, 1417, 1490, 2792, 2952; novi 1460, 1587, 1589, 1933; novam 1381, 2793; novissima 1031, 1208, 1210, 1210-1211; novissimam 81; novissimos 1208, 1216; novissimis 1198, 1199, 1273
- (nox) noctis 1620, 2824; nocte 52, 143, 1787, 1789, 2459; noctibus 426, 1857, 2456
- (nubes) nube 1518, 2873
- nullus 166, 169, 314, 342, 468, 596, 641, 1024, 1382, 1550, 1688, 1697, 1718, 1762, 1992, 2118, 2142, 2200, 2613; nulla 759, 793, 939, 1426, 1597, 1612, 1623, 1708, 1859, 2437, 2901; nullius 719, 1226, 1600, 1870, 1871, 2931; nulli 59, 517, 1113, 2763; nullum 154, 749, 750, 1819, 2004; nullam 643, 798, 953; nullo 220, 362, 519, 608, 650, 910, 979, 1155, 1156, 1263, 1289, 1323, 1473, 1480, 2083, 2302
- numeralis 2133
- (numero) numerant 1175; numerandi 631-632; numerando 2151
- numerus 12, 202, 1563, 1566-1567, 1571, 2094, 2917, 2980; numeri 119, 2989, 3001, 3006; numero 67-68, 198, 655, 659, 1012, 1187, 1201, 1568, 1577, 1724, 2159, 2175, 2249, 2253; numerum 126, 214, 810, 1002, 1572, 1575, 1579, 2244, 2917, 2920, 2988, 2989; numerorum 638, 2148, 3008
- numquam 365, 477, 582, 584, 632-633, 688, 689, 691, 905, 914, 994; nunquam 470; nusquam 1002, 1152, 1371
- nunc 8, 381, 382, 937, 1668, 2095, 2878, 2996
- nuntiatio 771
- (nuntio) nuntiare 2823; nuntiat 1814
- nuntius 1815; nuntii 1524, 2410; nuntio 1156, 1168; nuntios 2414
- (nutrio) nutriendam 1078
- (oblectamentum) oblectamentis 1895
- (obedientia) obedientiam 2624
- (obedio) obedivit 1471, 1475; obedire 2623
- (obicio) obiciebatur 1151; obiecta 221
- obiectio 400, 437, 513, 1218, 1930, 2180, 2231; obiectionem 399, 516, 1159, 1194, 1223; obietionem 492; obiectionibus 2

- obitus 803, 828
 (obligo) obligatur 2987; obligetur 1446
 (obliviscor) obliti 1099
 obprobrium 901, 2619-2620, 2632
 (obscuro) obscurabitur 1711
 (obsecro) obsecra 2269
 obsequium 472, 1125, 1128, 2745
 (obsidio) obsidione 1749
 obstinator 416
 (obsto) obstat 339, 2981; obstabant 1047; obstinatissimi 398
 (obtineo) obtinere 642; obtinendum 2642, 2760
 (obtundo) obtusus 980
 obviam 1726
 (obvio) obviare 1258
 (occasio) occaxionem 916, 2388-2389
 (occido) occidentem 2153, 2156
 (occisio) occisio 1232
 (occulto) occultis 1112
 (occupo) occupabitur 698
 (occurro) occurrit 1793; occurrisset 715; occurrentium 1120-1121
 (octavus) octave 2882; octavum 193; octavo 1589
 (oculus) oculo 1906; oculis 2464; oculos 2454
 odium 2265; odio 929
 (odor) odorem 319
 (odoro) odorare 858-859; odoratur 868
 officium 2626, 2631, 2679; officii 1872; officio 1541, 2230, 2752, 2806; officia 2628
 oleum 2834; oleo 2640
 (omitto) omittunt 2818-2819; omissit 2826; omiserit 1659; omittendum 2876
 omnis 857, 1100, 1689, 2278, 2306, 2523, 2622, 2693, 2966, 2980; omne 329, 923, 1834, 2157, 2528; omni 547, 551, 1545, 1913, 2149, 2278, 2281; omnem 261, 426, 2057; omnes 135, 172, 237, 512, 968, 1075, 1076, 1346, 1407, 1413, 1519, 1549, 1838, 1920, 2028, 2030, 2049, 2051, 2052, 2063, 2065, 2107, 2108, 2282, 2366, 2430, 2433, 2543, 2685, 2836, 2958; omnia 127, 136, 161, 272, 376, 386, 542, 569, 609, 1099, 1214, 1257, 1552, 1641, 1688, 1696, 1716, 1903, 1920, 2108, 2367, 2383; omnium 40, 98, 396, 453, 630, 728, 839, 1277, 2108, 2907; omnibus 39, 106, 138, 842, 1432, 1880, 1920, 2009, 2157, 2196, 2203, 2205, 2284, 2368, 2765
 omnino 84, 361, 589, 628, 1382, 1554, 1603, 2001, 2384, 2390, 2600, 2914
 operatio 1808; operatio 1484, 1830
 (operio) operiet 2813
 operor 326; operatur 47, 324, 438, 466; operantur 2505; operari 486, 491, 2905; operanti 1133; operantes 2287-2288; operaturus 1548; operatus 937, 2904; operandorum 2360
 opinative 2245
 opinio 1405 opinionem 96
 oportet 164, 784, 1282, 1509; oportebit 1639; oportuisset 1657
 (oportunus) oportunum 394; oportuno 375, 384, 392
 (opinor) oppinatur 641
 (oportune) opportune 2269
 (oppono) opponunt 1081; oppositum 1824, 2033
 (oppositio) oppositioni 2879; oppositio-
 ne 1815
 (oppressio) oppressionem 894, 2296, 2874
 (opprimo) oppressos 2774
 (opto) optat 718; optatum 715, 815
 opulentia 2721; opulentie 2730
 opus 143, 146, 147, 616, 762, 764, 1500, 1877, 2435, 2983; operis 327, 1141; opere 1162, 1526, 2574, 2603, 2750; opera 814, 1118, 1119, 1124, 1130, 1132, 2637, 2708, 2952; operum 2088, 2907, 2944, 2992; operibus 750, 1139, 2084, 2085-2086, 2087, 2842
 oratio 2640; orationi 2554; orationem 815, 817, 1541-1542; oratione 1502, 2793;
 (orbis) orbi 573, 1096; orbem 489, 1236; orbe 926; orbium 2919
 (ordinarius) ordinariarum 2869-2870; ordinarias 2867

- (ordinatio) ordinatione 1997, 2000-2001, 2918-2919
- (ordino) ordinat 2005; ordinavit 217, 2223; ordinet 2833; ordinent 2004; ordinatur 2618; ordinatus 2981; ordinate 491; ordinata 748; ordinatam 749; ordinaturus 1549
- (ordo) ordinis 2010; ordinem 473, 489, 1712, 2296-2297; ordine 491, 1066, 1550, 2831
- organum 1478; organis 2839
- (oriens) oriente 2153, 2156
- (origo) originem 1870-1871
- (orior) oritur 2323; oriebatur 245
- (ornamentum) ornamentis 2764
- (oro) orate 813, 816; orent 2640; orando 1127; horandum 2114
- (orphanus) orfani 2769;
- os 1250, 1461, 1463, 1464, 1468, 1469, 1476, 1478; oris 83; ori 1479; ore 93, 1540, 2455, 2679
- (ostendo) ostendit 543, 670, 741, 2441, 2552, 2798, 2799; ostenditis 1990; ostendunt 1082, 1248, 2568; ostendat 935, 2558; ostendant 2790; ostendebat 982, 1837; ostendebant 65, 746, 1759; ostendere 238, 756; ostenderet 1802, 2519; ostendisse 395; ostendens 1753; ostensum 1056, 1453-1454, 2247; ostensa 2129
- (ostensio) ostensionem 1347; ostensione 1848
- (otiose) occiose 1633; occiosse 1632
- (otiosus) occiosi 1311; occiosa 1628
- (paganus) paganis 1178
- pagina 1826; pagine 1632, 1977
- (palium) palio 2687
- (pando) pandit 1659, 1985; panditur 1615, 2571
- panis 1690
- (pannus) pannos 2627
- papa 359, 365; papam 2853
- (parabola) parabolas 1345
- (paragraphus) paragrapho 1049-1050
- (Paralipomenon) Paralip 2582
- (par) pari 2066, 2076; paribus 1142, 2077
- (parifico) parificant 2817
- (Parisiensis) Parisienses 1788
- Parisius 1787, 2538
- (pario) pariunt 1133
- (paro) paratus 733; paratos 143
- parum 911
- parvulus 1268; parvuli 2332; parvulum 2341; parvulorum 952; parvulus 2328; parvulis 1084, 1266, 2331, 2338, 2684
- (parvus) parva 806
- pars 1287, 1489, 1758; partis 825, 2996; partem 8, 798, 1123; parte 28, 904, 1049, 1158, 1380, 1759, 1880, 1907, 2129, 2130, 2324, 2351, 2391, 2475, 2564, 2859; partium 2147, 2175, 2234; partibus 1288-1289
- (Pascha) pascate 1643, 1644
- (pasco) pascantur 2814; pascendo 1124
- (passio) passionis 781, 1149, 1231, 1543, 1982 passionem 259, 1148; passione 782, 1228, 1229, 2924
- passus 1901; passu 743, 1091, 1388; passibus 1591
- (particularis) particularibus 2998
- pastor 195, 2827; pastores 2279; pastori-
bus 2823
- (patefacio) patefacit 2410; patefieret 1040; patefactis 2872
- (patenter) patentur 1081
- pater 89 37, 324, 354, 355, 370, 374, 377, 379; patris 63, 372, 560; patri 326, 2792, 2824; patrem 393, 1025, 2577; patre 387; patrum 683, 2545; patriarcha 2028
- patet 202, 367, 403, 417, 421, 435, 486, 513, 531, 534, 622, 683, 711, 720, 770, 787, 800, 843, 1005, 1018, 1059, 1062, 1967, 1094, 1097, 1039, 1202, 1239, 1241, 1264, 1299, 1360, 1368, 1476, 1490, 1548, 1551, 1578, 1646, 1672, 1691, 1736, 1831, 1845, 2077, 2086, 2091, 2112, 2176, 2284, 2429, 2435, 2438, 2586, 2613, 2649, 2717, 2740, 2789, 2800, 2898, 2942, 2979, 2987; patent 1117; patebat 560; patuit 410, 563, 584, 601, 619, 692, 915, 1059, 2188, 2421; patebit 217, 595, 657, 704, 707; pateat 63,

- 841, 1114; patens 2088, 2948; patentem 2296
- patientia 1141
- (patior) paciebatur 1898; passura 876; passuri 857, 998; passuris 996-997
- (paucus) pauci 2089, 2093; pauciores 830, 833; paucioribus 2882; paucissimi 2095
- paulatim 2303
- paulo 1722, 2946
- Paulus 1278, 2276; Pauli 1879, 2277; Paulum 2069; Paule 2106
- pauper 2750; pauperes 1125, 2769; pauperibus 318, 2761
- paupertas 974; paupertatis 2854-2855, 2855; paupertatem 1298
- pax 496, 508; pacis 1839
- (peccator) peccatores 2767; peccatoribus 2354-2355
- peccatum 2674, 2676, 2677, 2681-2682; peccati 523; peccato 1359
- (pecco) peccare 2675; peccandum 2677, 2681
- (peccunia) pecunia 2274, 2258; pecuniam 1791
- pecuniosus 2701; pecuniosi 2714
- pena 2614; pene 1558
- (penetro) penetrant 2503
- (penitens) penitentium 2682; penitentibus 2673
- (penitentia) penitentiam 75
- penitus 2946
- (pensio) pensione 2744
- Pentecostes 453; Pentecosten 1643
- (penultimus) penultimi 1217
- per 10, 13, 17, 27, 45, 46, 49, 55, 56, 57, 61, 122, 126, 129, 135, 138, 148, 149, 157, 165, 167, 169, 172, 175, 176, 178, 184, 187, 200, 209, 210, 214, 222, 225, 231, 234, 240, 242, 243, 250, 252, 255, 258, 263, 265, 266, 273, 284, 299, 302, 307, 310, 320, 323, 328, 332, 336, 340, 346, 351, 360, 364, 367, 371, 372, 395, 401, 405, 410, 413, 417, 421, 424, 438, 440, 462, 463, 467, 473, 480, 489, 492, 494, 503, 516, 534, 536, 537, 552, 553, 582, 585, 592, 603, 604, 612, 614, 616, 622, 626, 627, 628, 632, 634, 638, 643, 644, 647, 649, 652, 666, 667, 669, 671, 672, 674, 679, 683, 685, 688, 689, 693, 701, 708, 711, 715, 721, 728, 736, 746, 757, 784, 788, 794, 796, 801, 808, 809, 812, 814, 815, 817, 825, 826, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 841, 843, 854, 873, 886, 887, 888, 889, 913, 928, 945, 958, 964, 966, 972, 981, 982, 989, 991, 1005, 1007, 1008, 1009, 1016, 1018, 1025, 1033, 1034, 1044, 1046, 1047, 1059, 1062, 1090, 1096, 1108, 1117, 1118, 1126, 1131, 1153, 1154, 1155, 1175, 1180, 1195, 1203, 1236, 1244, 1286, 1276, 1297, 1298, 1306, 1316, 1321, 1324, 1326, 1329, 1331, 1334, 1342, 1347, 1348, 1351, 1354, 1357, 1358, 1361, 1370, 1378, 1399, 1402, 1403, 1418, 1431, 1448, 1466, 1473, 1475, 1478, 1515, 1524, 1434, 1538, 1539, 1541, 1553, 1575, 1576, 1579, 1586, 1598, 1619, 1621, 1647, 1654, 1671, 1689, 1709, 1711, 1729, 1737, 1740, 1744, 1759, 1765, 1785, 1786, 1793, 1806, 1807, 1836, 1837, 1838, 1842, 1847, 1866, 1884, 1914, 1916, 1950, 1951, 1952, 1954, 1955, 1960, 1970, 1971, 1977, 1983, 1986, 1993, 2007, 2008, 2013, 2015, 2034, 2051, 2060, 2061, 2064, 2080, 2091, 2092, 2124, 2126, 2132, 2137, 2139, 2143, 2145, 2149, 2155, 2156, 2162, 2163, 2178, 2182, 2186, 2191, 2202, 2211, 2231, 2234, 2241, 2243, 2280, 2295, 2296, 2298, 2302, 2319, 2326, 2337, 2342, 2344, 2345, 2359, 2365, 2372, 3281, 2410, 2427, 2429, 2435, 2438, 2439, 2465, 2472, 2473, 2485, 2486, 2493, 2496, 2500, 2504, 2535, 2540, 2543, 2564, 2576, 2603, 2604, 2607, 2608, 2612, 2621, 2624, 2630, 2633, 2639, 2646, 2649, 2654, 2658, 2662, 2664, 2668, 2724, 2730, 2757, 2782, 2800, 2811, 2823, 2832, 2842, 2863, 2863, 2967, 2869, 2872, 2874, 2877, 2888, 2899, 2900, 2916, 2936, 2941, 2945, 2971, 2974, 2986, 2988, 2993, 3007
- (peragro) peragrarare 2154

- (perceptio) perceptionis 1969-1970
 (percipio) percipit 1904; percipimus 873; percipiebat 1692; percipiatur 1967-1968; percipiens 1905; percipiendum 169
 (percurro) percurrunt 1810
 (percutio) percutit 2019; percutimus 276, 293-294; percutere 2226; percuteret 2193; percuterer 1781; percutientibus 1365
 perditio 509; perditionis 2962; perditionis 2997; preditione 2274
 (perduco) perducit 2343
 (pereo) perire 2710; peritura 1149-1150
 perfectio 2896; perfectionis 2669; perfectionem 657, 784-785, 1037, 2880, 2906, 2909, 2918; perfectione 2894
 (perfector) perfectorem 208
 (perfectus) perfecto 303; perfectior 193
 (perficio) perficitur 1289; perficiendi 2916; perficiendum 2474
 (perfodio) perfodi 1023-1024
 (perhibeo) perhibet 2387
 periculum 851, 858-858, 897, 2556, 2661; pericula 1730-1731, 1733
 (periculosus) periculosa 1200, 2055; periculosissima 2512
 peritia 2172, 2584, 2659
 (peritus) peritos 2606; peritis 935-936
 (perlustro) perluxtravit 1897
 (permitto) permittit 1454; permittunt 1248; permisit 1039, 1457; permisisset 2408; permittatur 1968
 (perquiro) perquirenda 22
 persecutio 1043, 1063, 1256; persecutio 18, 593, 878, 904, 919, 1573, 1703; persecutionis 104, 858, 884, 1030, 1570; persecutionis 6, 594, 898, 914, 932, 983; persecutione 853; persecutione 587, 925, 998; persecutionem 701, 857-858, 2395; persecutionem 81, 927, 989, 2877; persecutiones 1898; persecutiones 866, 1901; persecutionibus 879-880
 (persecutor) persecutore 1892
 (persequor) persequi
 persona 40, 592, 1512, 1719, 2520; personam 1108, 1959, 2625, 2777; persone 1554, 2201, 2680, 2268, 2631; pesonarum 599, 1109, 1144-1145, 1448, 1453, 2265, 2621; personas 2528, 2773
 (personalis) personalia 1143
 personaliter 73, 1564
 (perspicacia) perspicaciam 2182
 (perspicax) perspicacionibus (!) 2185
 (persuadeo) persuadentes 565
 (persuasio) persuasionem 2361
 pertinaciter 2611
 pertinententer 2008
 (pertineo) pertinet 669, 1441, 1480, 2108, 2492-2493, 2559; pertinent 2207, 2488; pertine (pertinent) 1214; pertinebant 1959; pertinere 2798-2799; pertineat 1487; pertineant 2732; pertinens 2790; pertinentis 104
 (pertingo) pertingere 595, 883; pertingeret 596
 (petracto) pertractant 2810; pertractet 2127
 (pertranseo) pertransibunt 1404
 (pervenio) pervenerat 1202; pervenerant 1221
 perventus 701
 perversitas 314, 2532, 2785, 2818; perversitatem 2479, 2850, 2870; perversitates 2543; perversitate 314
 (perversus) perversi 2743, 2754, 2772, 2806; perverso 2780; perversum 2690; perversos 2686
 (perverto) pervertunt 2802; pervertistis 2528; pervertere 1834; pervertat 2073
 (pervolo) pervolavit 1902
 (pes) pedis 2851; pedem 1528; pedes 1523, 2967; pedibus 1770
 (pestifer) pestiferum 2069
 peto 108; petit 269, 279, 2016, 2597; petunt 1845; petere 808; petieritis 2577; petierunt 290; petenti 2578
 Petrus 291, 293, 1272, 1277, 1360, 1386, 2932, 2938, 2951; Petri 2273, 2386; Petro 2480; Petrum 1457, 1935, 2371
 (phantasia) fantasia 470, 2019, 2059
 (phantasma) fantasmatum 473

- phantasticus 1989, 1992, 2003, 2012, 2020, 2022-2023, 2026, 2040-2041, 2419, 2557; fantastica 2083; fantasticum 2014, 2062; fantastici 2031, 2049; fantastico 2016; fantasticos 1993
- (pharisaeus) farise 2272; pharisei 2271; pharisey 2353; phariseorum 1082; phariseis 1868
- philosophia 895, 967-968; philosophiam 891
- (philosophicus) philosophice 2485-2486; philosophicum 1338, 1341
- (philosophus) philosophorum 2124, 2878, 2893-2894; philosophis 165
- (phitonicus) fomitonicum 1836
- pie 1876
- pietas 833; pietatis 1036, 1119, 1139, 1141, 2038, 2834; pietatem 2489, 2492, 2517
- pignus 2779
- (Pilatus) Pillatum 1740
- pious 2494
- (placeo) placuit 2212; placere 2821
- (placidus) placidam 2849
- (placitum) placito 1377
- (plaga) plage 463
- (planeta) planetarum 1182, 2138; planetis 2150-2151
- planta 2851
- plebs 2314; plebem 2312; plebi 1266, 2314
- (plecto) plectentes 2505
- plenarie 1325
- plene 1607, 2278, 2758
- plenitudo 1036
- plenus 2853; plenum 1368, 1432; plenius 995, 996, 997; pleniori 1145; plenissime 1091
- (pluo) pluam (!) 426
- (pluralis) plurari (!) 328
- pluries 2404, 2521
- (plurimus) plurimi 25, 1404; plurima 1122, 2214; plurimum 2867-2868, 2870; plurimos 1931-1932
- plus 766, 782, 881, 892, 908, 993, 1189, 1567, 1569, 1571, 1580, 1674, 2327, 2554, 2558, 2566, 2576, 2584, 2586, 2591, 2594, 2915; plures 28, 830, 832, 2844; pluribus 842, 1760, 2418
- (ponero) ponderat 281
- (pono) ponit 315, 316, 322, 401, 437, 771, 907, 1053, 1069, 1168, 1184, 1225, 1227, 1486, 1489, 1562, 1576, 1585, 1598, 1600, 1603, 1619, 1653, 1660, 1663, 1672, 1727, 1739, 1742, 1829, 2041; ponitis 1848; ponunt 1713; ponebat 1203, 1481, 2027; possui 1777; possuisti 120-121; possuit 37-38, 89, 313, 332, 354, 1507; nite (ponite) 478; ponat 2510; posuisset³¹¹; possuisset 518; ponitur 406, 409, 1632; ponuntur 1648; ponebatur 1152, 1498; ponetur 2170; ponatur 338, 1013, 2171; ponens 1377, 1502; ponendo 18; posita 1605, 1729, 1735, 1740, 2167, 2169; possita 14-15, 869; positum 1606; positurus 1528
- pontifex 1550; pontificibus 2253, 2241
- (popularis) populares 1133, 2652
- populus 10, 913, 934, 976, 1470, 1475, 2319, 2779, 2864; populi 195, 524, 945, 967, 970, 2171, 2863; populo 6, 533, 903, 909, 919, 973, 976, 979, 1094, 1133, 1931, 1933, 1958, 1963, 2224, 2820, 2851; populum 907-908, 1089, 1531, 1604, 2646
- (porrigo) porrigantur 2768
- (porta) portas 2058
- (portio) portiones 2137, 2151
- (porto) portat 2670; portare 260, 389; portet 2698, 2699
- (positio) positionem 2893
- (possessio) possessiones 1297; possessionum 1298-1299
- possibilis 788-789; possibile 1288; possibile 1503-1504, 1797; possibilem 1254, 2917
- (possum) potest 116, 169, 176, 177, 185, 190, 237, 343, 468, 490, 567, 620, 673, 686, 697, 699, 705, 748, 750, 759, 791, 799, 988, 1144, 1156, 1271, 1289, 1316, 1322, 1323, 1326, 1332, 1406, 1473, 1633, 1886, 1941, 2033, 2060, 2137, 2151, 2158, 2297, 2308, 2476, 2631, 2657, 2711, 2744,

- 2906, 2909; potestis 253, 260, 389, 959, 1838, 1947; possunt 595, 998, 1075, 1116, 1258, 1850, 2660, 2710, 2721; poterat 299, 309, 661, 670, 993; poteratis 1269; poterant 123, 235, 285, 458, 584; potuit 1869; poterit 150, 1478, 2077, 2701, 2749, 2905, 2916, 2925; poterunt 633; posse 95, 109, 112, 751, 2211; possit 113, 114, 115, 117, 302, 613, 747, 889, 987, 2348, 2635; possitis 254; possint 461, 650, 998, 1975, 2341; posset 608, 654, 715, 716, 796, 1343, 1513, 1642, 2154, 2973; possent 372, 635, 637, 882, 1260, 1367, 2332; potuissent 457; potens 2040, 2750, 2919; potenti 2704; potentes 2714; potentiorum 1863-1864
- post 74, 292, 425, 499, 896, 1551, 1669, 1675, 1710, 1722, 1785, 1786, 2423, 2431, 2590, 2605, 2946; postea 264, 731, 1049, 1418
- (postella) postellam 2699
- (posterus) posterum 1708; posteriora 2732
- (postilla) postille 2433
- (postis) postibus 2454
- postmodum 996
- (postpono) postponendo 2449
- postquam 1016, 1635, 1657, 1658, 1733-1734, 2281, 2798
- (postulo) postulasti 1359
- potenter 2972
- potentia 748, 1051; potentie 2730-2731, 2984; potentiam 363, 444-445, 747, 749, 2903;
- potestas 361; potestatis 490; potestati 355, 359, 374, 393, 490; potestate 38, 89, 354, 370, 374, 1237
- (potior) potiora 2221; potissime 2541
- potius 147, 1128, 1172, 1192, 1265, 1375, 1841, 2552, 2677, 2732
- (potus) potum 1269
- (praeannuntio) praeannuntiatum 831
- (praebenda) prebenda 2743
- (praebéo) prebent 2525; prebuit 2633; prebeat 1455
- (praecaveo) praecavendum 1033
- (praecedo) praecedit 1053, 2899; praecedent 532; praecesserunt 1293, 1421, 1425; praecedit 532; praecedant 523; praecedere 520; praecesserint 540; praecedentes 664, 1450; praecedentia 1718; praecedentium 1451
- (praeeptum) praeeptum 1788-1789, 2114, 2448, 2463; praeepto 890, 1768, 1769, 1805;
- (praecipio) praecipit 918-919; praecipiebat 2268; praeecept 2051, 2446-2447
- (praecipito) praecipitat 2537
- (praecipue) praecipue 2715
- (praecise) praecise 1564, 1570, 1579, 2937
- (praeco) praeco 866, 2548; praeconem 1893, 2558; pracones 2030, 2673; praconibus 2551
- (praeconium) praeconium 2542
- (praecognosco) praecognoscant 703; praecognosceretur 905; praecognitus 430; praecognita 860
- (praecursor) praecursores 2288
- (praedicatio) praedicatio 907, 911, 917, 1464, 1546; praedicationis 1546, 2667; praedicationem 2559; praedicatione 1547, 2507
- (praedicator) praedicator 1467; praedicatores 913, 1474
- (praedico) praedixit 2860-2861; praedixerat 1717; praedixerint 1869; praedictus 265, 299, 350, 622, 1014, 1566, 2918; praedicta 128-129, 368, 534, 705, 790, 802, 981, 1555, 1707, 1734, 1774, 1792, 1844, 1846, 1877, 2209, 2231, 2331, 2338, 2392, 2420, 2519, 2643; praedictum 1021, 1943, 2176, 2417; praedictam 358, 1320, 1674, 2097, 2521, 2727; praedicto 12, 1012, 2176; praedicti 1037, 2391; praedictae 983, 1741, 1928, 2129, 2526, 2871; praedictorum 203, 1176, 1301, 2663, 3008; praedictos 1099; praedictas 646-647; praedictis 202, 300, 346, 417, 422, 468, 518, 566, 720, 779, 2368, 2437, 2657, 2683, 2979
- (praedo) praeditus 282

- (praefero) preferunt 2807; preferri 1553; preferendi 1458; preferenda 1490-1491, 1613; preferende 1557
- (praefigo) prefigit 714; prefigerent 730; preficisse 126; prefigere 713-714, 796; prefigendi 710; prefigendo 152-153
- (praefiguro) prefiguratum 1877
- (praefinire) prefinire 635; prefiniret 658; prefinisset 655; prefinisse 654
- (praefinitio) prefnitio 660
- (praefixio) prefixione 718-719
- (praesum) prefuisse 652-653
- (praeciens) preiacentem 442-443
- (praeiudicium) 2600, 2801, 2805
- (praeiudico) preiudicant 2595; preiudicaret 2602
- praelatus 1033, 1984, 2039, 2831; praelatum 1026, 2701; prelati 1028, 2028, 2829-2830; prelatorum 2199, 2818; prelatos 2031, 2477-2478
- (praelium) prelia 871
- (praelibo) prelibata 1428; prelibatum 3003, 3006
- (praemeditatio) premeditatione 477; premeditatione 1782
- (praemeditor) premeditari 479
- (praemitto) premissa 1501-1502
- (praemunio) premuniat 888; premunirent 22, 993; premunendi (!) 890
- (praenosco) prenoscere 983; prenoscant 702, 1028-1029; prenoscere 215-216, 239, 285, 372, 575, 691, 706, 713, 739, 761, 804, 806, 845, 869, 881, 900, 916, 931-932, 1015, 1021, 1031, 1056; prenoscetur 914; prenoscitur 584-585, 633, 2158; prenosi 123, 637; prenoscendo 899, 990
- (praenuntiatio) prenuntiationis 1006; prenuntiatione 1010; prenuntiationem 2360;
- (praenuntio) prenuntiat 2243, 2249, 2999; prenuntiant 2150; prenuntiauit 197, 2522; prenuntiauerunt 2866; prenuntiauerat 1004; prenuntiet 2140; prenuntiare 17-18, 2142-2143, 2240; prenuntietur 200; prenuntiabatur 202; prenuntiaretur 206; prenuntieretur 214; prenuntiant 1262; prenuntiantium 1900; prenuntiatum 1016-1017; prenuntiant 1829-1830; prenuntiantio 1008
- (praecostendo) preostensum 827; preostensa 1245
- (praeparo) preparare 697, 705, 850; preparant 694; prepararet 1265; preparandi 1045
- (praeputium) preputium 1918
- (praesbyter) presbiter 2641; presbiterorum 1879-1880; presbiteros 2640
- (praescio) presciverunt 859; prescire 585; presciantur 847; presciretur 566; presciri 636 prescirentur 583, 729;
- (praesens) 229, 302308, 322, 330, 333, 406, 409; presentis 306, 310, 311, 312, 328-329, 355, 419; presenti 313, 339, 420; presente 87
- (praesentia) presentia 82; presentie 83-84;
- (praesentialiter) presentialiter 2891
- (praesidentia) prescientie 2631
- (praesigno) presignavit 2169
- (praesumo) presumis 60; pressumis 121; presumere 642; presumi 641; presumendi 916; presumendo 1761
- (praesumptio) presumptio 2324; presumptionem 1456, 2326; presumptionem 1763, 2366
- (praesura) presura 571
- (praetendo) pretendit 267, 274, 2890; pretenditur 277; pretendetur 1650
- (praeter) preter 1630-1631
- (praeterea) preterea 1580-1581
- (praetereo) preteriti 305, 311, 312, 345; preterita 229-230, 682, 685-686, 759; preterite 684; preterito 320-321, 325, 342, 343, 384; preteritum 307, 313, 316, 330, 338, 347
- (praevenio) preveniendus 1723
- (praevideo) providet 867; providentur 872
- (praevius) previi 1108
- (praevitatio) previsitans
- Praous (?) 1170
- prave 2646
- (pravitas) pravitatem 2443
- (pravus) prava 1426, 1855; pravo 1765

- pre 507, 508, 571, 572
 (precor) precabuntur 2638
 (predico) predicat 1252; predicant 903, 908, 909, 910, 913, 919, 1266, 2600, 1259, 1261; predicaret 1264; predicatur 1690; predicata 921; predicatam 279; predicatarum 1612; predicandum 1270; predicandi 1541, 1544-1545
 (Preminus) Premino 2393
 (prex) precibus 2635
 (primitivus) primitiva 2293
 (primus) prima 51, 108, 139, 541, 580, 581, 1030, 1048, 1120, 1209, 1277, 1822, 1838; primum 45, 167, 221-222, 522, 887, 906, 907, 984, 1055, 1173, 1293, 1306, 1401, 1535, 1623, 1890, 2134, 2144, 2272, 2298, 2305, 2473, 2497; primam 581; primo 225, 240, 373, 405, 434, 494, 504, 583, 587, 649, 666, 728, 736, 737, 746, 753, 758, 793, 808, 862, 932, 945, 1005, 1053, 1109, 1153, 1160, 1224, 1276, 1305, 1354, 1424, 1556, 1559, 1562, 1619, 1629, 1713, 1962, 1989, 2112, 2132, 2181, 2235, 2295, 2364, 2415, 2429, 2455, 2550, 2575, 2603, 2621, 2867, 2894, 2838; prome (! prime) 1414; primi 34; primis 1200, 1204, 1288; primo 2456
 princeps 2402; principis 2748
 principalis 1444; principalem 1441, 1561; principali 1559; principales 2226-2227; principalia 2734
 principaliter 17, 188, 305, 885, 990, 1438, 1592, 2445, 2559, 2691, 2744, 2750, 2807-2808, 2820
 (principatus) principatu 1236
 principium 215, 1043; principia 195, 970, 2135, 2150, 2155, 2177, 2895, 2147, 2895; principii 2147, 2161; principio 180-181, 445, 1286, 1439; principiorum 204
 (prior) priora 2734; prioribus 1011
 prius 495, 679, 1038, 1044, 1104, 2273, 2526, 2555
 priusquam 526
 (privatus) privata 490; privatam 592; privatis 1044
 privilegium 1750; privilegio 1749-1750, 2201; privilegia 2709, 2712
 (privilegiatus) privilegiatam 408
 pro 19, 212, 215, 316, 322, 324, 326, 333, 334, 338, 406, 409, 420, 618, 675, 763, 892, 922, 925, 947, 990, 991, 1000, 1004, 1013, 1030, 1307, 1308, 1309, 1311, 1313, 1329, 1359, 1376, 1383, 1399, 1512, 1516, 1600, 1666, 1685, 1730, 1818, 1860, 1898, 1965, 2033, 2171, 2205, 2215, 1220, 2468, 2549, 2553, 2590, 2675, 3757, 2758, 2886, 2930, 2943, 2981, 3003
 (probatio) probationis 549
 (probo) probat 1356, 1357, 1360; probabat 1889; probaverunt 2786; probare 693, 1349, 1947; probate 542-543, 548, 2788; probaret 137; probatur 1348; probari 343; probatum 546; probandum 1701
 (procedo) procedit 442, 1054, 1159-1160, 1333, 2679; procedebat 1801; procedere 249, 1870; processerit 2787 processus 1316; processum 1036
 procul 868, 1287, 1329, 1906, 2052, 2145, 2597; prochul 1465, 1904
 proculdubio 1246, 2040
 (procurro) procurat 2308, 2309, 2311, 2324, 2362, 2420, 2470, 2485, 2540; procurrat 2305-2306; procuravit 2319, 2369, 2386, 2392, 2393; procurravit 2319; procuratur 2620; procurant 2325; procurantes 1249; procurandi 2633
 (produco) produxit 445, 2902
 (profero) profert 1992; profertis 1990-1991; proferunt 626; profertur 98
 (professio) professionem 2669
 (proficio) proficit 1260; proficiunt 2500
 (profundus) profundius 1148-1149
 (prohibeo) prohibet 1113, 1390, 1907, 1974; prohibent 1384-1385; prohibetur 1394
 (proicio) proiecerunt 938-939; prohicet 2946
 proinde 1042, 1806, 1922, 1984, 2071, 2108
 (prologus) prologo 875, 1061, 2099

- (prolongo) prolongavit 2924
 (promitto) promittit 821; promisit 923, 925, 1954; promisserit 262-263; promittat 928; promittenti 2576; promissam 1646; promisso 878
 promissio 1165; promissionis 11, 1164, 2742; promissionem 258, 822; promissionibus 2689
 (promoveo) promovetur 1883; promovende 1766-1767; promovenda 2706, 2712, 2718; promovendum 1254-1255, 2728; promovendam 2729-2730; promovendis 2840
 prompte 2378
 (promptus) promptu 1519; promptior 898
 (pronus) prona 2680
 prope 569, 1282, 1716
 (propello) propellit 2564
 (prophano) prophanat 2515; prophanavit 1666; prophanandi 1544
 (prophanus) prophanum 2912
 propheta 1007, 1008, 1161, 1700-1701, 1811, 1852, 1956; prophetam 100, 126, 652, 1802, 2988; prophete 1828, 1856, 1959, 2950; prophetarum 129, 1538, 2942; prophetas 1370, 1826, 1956, 2279, 2281
 (prophetalis) prophetarium 2266
 prophetia 658, 1387, 2209, 2253; prophetie 321, 1076, 1810, 1821, 1882-1883, 1932; prophetiam 984; prophetias 542, 2121-2122; prophetis 551
 prophetice 2282
 (propheticus) prophético 317; propheticas 545; propheticis 1520
 (prophetissa) prophetisse 1092
 (prophetizo) prophetizabat 1880
 (propheto) prophetabat 2275; prophetavit 481; prophetare 1838; prophetet 1202; prophetans 1823
 propinquissime 577
 (propinquitas) propinquitatem 966
 propinquus 2746; propinqua 566, 577; propinquissima 69; propinquissimum 55
 (propono) proponit 1382, 1903, 2070-2071; proposuit 1933; proponere 1103; proponeret 2314; proponitur 1158, 1324, 1329, 2181; proponi 1402; propositum 557, 1398; proposita 1215, 2301; proposita 1614; proposito 315, 335, 590, 1047, 1324, 1475, 1556, 1858, 1862, 2013, 2050, 2123, 2161, 2180, 2231, 2790, 2798, 2951; proposito 1641, 2002; propositis 151
 (proportio) proportionem 2095
 propositio 1485, 1628, 1630; propositio-
 ne 1636
 proprie 412, 615, 631, 2020, 2440, 2694;
 propriissime 1574
 proprietas 2010
 proprius 185, 234, 309, 1581, 2266; pro-
 pria 374, 641, 802, 847, 1387, 1428,
 1456, 2821, 2825, 2835; proprii 235;
 proprio 173, 644, 711, 1111, 1299,
 1636, 2692, 2819, 2820; propio
 2693; proprium 236, 1385, 1429,
 2791; propriam 1391; propriis 171,
 235, 238
 propter 188, 253, 477, 541, 621, 808,
 817-818, 941, 942, 1037-1038, 1051-
 1052, 1120, 1132, 1166, 1173, 1375,
 1610, 1750, 1788, 1810, 1811, 1896,
 1901, 1922-1923, 1924, 1992, 2040,
 2043, 2056, 2092, 2120, 2134, 2190,
 2292, 345, 2349, 2388, 2409, 2457,
 2474, 2483, 2617, 2680, 2726, 2790,
 2784, 2994
 propterea 1141, 2025, 2064, 2257, 2404,
 2424
 (prorumpo) prorumpibat 1380, 1761
 prosperitas 2694
 (prosum) prodest 706, 2005, 2511; pro-
 sunt 2489, 2803; proderat 585, 593,
 602-603, 1006; prodesse 190, 601,
 661, 992, 1263; prodesset 85, 600,
 605, 691; prosit 1022; prosint 2491
 (protego) protegenda 2718; protegende
 1695-1696
 (protendo) protendatur 2976
 (protestor) protestando 2381
 protinus 2045
 (provenio) proveniunt 1980

- (proverbium) proverbii 1491, 2066, 2070-2071, 2667; proverbiorum 1481, 2462
- (providentia) providentie 873
- (provideo) providebam 1361; providebit 700; providere 864 provideatur 2743
- (provincia) provincias 1896; provinceas 1902
- (provisio) provisione 2809; provissione 2746
- (provoco) provocemur 1012
- prout 303, 319, 840, 1074, 1324, 1495, 2133, 2792
- proxime 2858
- (proximus) proximi 2846, 2848; proximo 574; proximos 2661
- prudens 154, 861: prudentibus 1084
- prudencia 943; prudentie 940; prudentiam 2202, 2537, 2702, 2713
- psalmista 480, 834-845, 2812; spalmistam 809; salmistam 2724
- (psalmus) psalmo 1470
- pseudo 527, 2028, 2030, 2068, 2086, 2270, 2275, 2279, 2558
- (publicanus) publicanis 2355
- publice 1868; publice 1814-1815, 2658; publice 2632
- (publicus) publici 2767
- (puer) pueris 342
- pugna 1294; pugnas 2518
- (pulcher) pulcra 2668; pulcris 2762
- (pulso) pulsant 1134
- (pulvis) pulvere 1131
- pure 2126, 2442
- puritas 2011; puritate 1146
- (purus) pura 268, 274; puro 1072, 1991; puriori 1146
- (puto) putantes 295, 2821
- (pytonice) phitonice 1840
- (pytonista) fitonista 2419
- quadraginta 770, 1308
- quadriennium 1786
- (quadringenti) quadringentos 93
- (quadruvialis) quadruviales 2136
- (quaero) quero 116; querit 1856, 1884; querunt 676; querebant 2285; quesi-
erunt 87; quesivit 2583; quessivit
2825; quesierat 2404; queratur
2996; querere 591, 597, 607, 1256,
1885; quereret 1264, 1854; queritur
1648, 1654, 1883; quereretur 2208;
queri 84, 588; querens 269, 275;
querentes 1865; querenda 2207;
querendi 270, 277; querendum 106
- (quaestio) questio 269; questionem 268,
2217; questiones 2498, 2518, 2526;
questionibus 130, 2534
- qualibet 1866
- qualis 880, 994, 1012, 1613, 1708; quale
1750; quali 2367; quales 2526,
2896, 2897
- (qualitas) qualitatis 1001; qualitatem
999; qualitate 883-884, 990
- qualiter 1876, 2811, 2865
- quam 9, 25, 85, 123, 165, 176, 208, 219,
234, 246, 250, 258, 271, 310, 311,
345, 355, 357, 403, 465, 488, 563,
608, 632, 728, 766, 782, 834, 837,
859, 879, 883, 890, 899, 902, 908,
911, 927, 941, 995, 997, 999, 1004,
1031, 1037, 1095, 1129, 1139, 1172,
1189, 1192, 1222, 1239, 1323, 1380,
1382, 1384, 1411, 1415, 1448, 1450,
1460, 1465, 1519, 1524, 1526, 1554,
1567, 1569, 1572, 1593, 1610, 1653,
1674, 1692, 1709, 1728, 1752, 1784,
1841, 1861, 2121, 2172, 2211, 2242,
2439, 2478, 2479, 2493, 2497, 2527,
2553, 2555, 2556, 2558, 2560, 2566,
2567, 2570, 2574, 2577, 2585, 2588,
2590, 2591, 2595, 2598, 2599, 2606,
2655, 2677, 2689, 2754, 2772, 2773,
2799, 2849. 2906, 2915, 2936, 2950,
2986
- (quamplurimus) quamplurimas 1901;
quamplurimis 2950
- quamquam 799
- quamvis 456, 528, 555, 654, 1044, 1445,
1723, 1792, 1812-1813, 1820, 1832
- quando 84, 90, 271-272, 289, 290, 291,
293, 294, 295, 559, 588, 593, 597,
854, 882, 913, 936, 1022, 1041,
1080, 1086, 1235, 1241, 1264, 1322,
1652, 1655, 1688, 1691, 1734, 1814,
2187, 2195, 2297, 2339, 2353, 2364,

- 2373, 2421, 2512, 2637, 2679, 2781, 2795, 2858, 2862, 2934, 2956, 2965
- quandocumque 733. 844-845, 975, 1015, 1079
- quandoque 134, 1307, 1308, 1309, 1311 (quantitas) quantitatis 2150; quantitate 2149; quantitativus 2136
- quantumcumque 1450-1451, 1924, 2908, 2920
- (quantus) quantum 44, 135, 141, 256, 257, 270, 273, 276, 286, 334, 368, 370-371, 457, 587, 598, 695, 795, 848, 887, 891, 902, 931, 953, 992, 1231, 1233, 1252, 1271, 1284, 1291, 1346, 1386, 1396, 1434, 1492, 1506, 1507, 1561, 1625, 1548, 1870, 1871, 1872, 2132, 2256, 2305, 2308, 2444, 2467, 2565, 2575, 2584, 2592, 2625, 2666, 2832, 2893, 2992; quantam 2656; quanto 1143, 1257, 1654, 2327, 2502, 2616; quantulum 1278
- quapropter 412, 679, 723, 731, 759, 912, 956, 998, 1026, 1217, 1290, 1553, 1975, 3000
- quare 158, 1642, 1736, 1790, 2171, 2377 (quartus) quarta 743; quarte 1223; quartam 664; quarto 7, 264, 511, 770, 780, 1117, 1496, 1593, 1667, 2119, 2552, 2658; quantum 175, 1295, 1898
- quasi 58, 247, 742, 1621, 1776, 1971, 2348, 2452
- quatuor 503, 1171, 2603
- que (cf. namque, quandoque, quantumcumque, unusquisque) 424, 430, 505, 840, 1777, 1869, 2088, 2453
- quemadmodum 95, 2364, 2402, 2944
- qui 91, 99, 125, 143, 168, 237, 242, 247, 280, 313, 323, 378, 395, 414, 435, 441, 455, 456, 467, 480, 483, 519, 578, 595, 667, 714, 716, 718, 720, 725, 761, 788, 797, 838, 843, 857, 880, 932, 945, 949, 953, 980, 1009, 1060, 1080, 1122. 1136, 1137, 1147, 1174, 1178, 1196, 1246, 1255, 1260, 1364, 1266, 1270, 1278, 1291, 1300, 1324, 1332, 1333, 1340, 1344, 1392, 1403, 1421, 1423, 1425, 1437, 1476, 1539, 1540, 1543, 1567, 1631, 1652, 1663, 1680, 1694, 1722, 1732, 1754, 1767, 1783, 1791, 1800, 1823, 1840, 1842, 1845, 1848, 1849, 1851, 1858, 1884, 1904, 1920, 1922, 1931, 1936, 1958, 1940, 1949, 1950, 1951, 1956, 1970, 1981, 2013, 2020, 2021, 2032, 2039, 2048, 2052, 2053, 2067, 2074, 2090, 2095, 2109, 2115, 2122, 2133, 2174, 2196, 2202, 2239, 2241, 2259, 2285, 2289, 2315, 2319, 2349, 2368, 2401, 2406, 2457, 2487, 2505, 2506, 2513, 2516, 2542, 2544, 2548, 2551, 2566, 2572, 2587, 2589, 2594, 2597, 2604, 2623, 2634, 2635, 2643, 2644, 2650, 2673, 2676, 2679, 2681, 2701, 2716, 2735, 2739, 2767, 2796, 2800, 2805, 2818, 2824, 2827, 2854, 2880, 2901, 2989, 2991, 3000; quis 289, 1140, 1190, 1389, 1390, 1463, 1677, 1851, 1854, 1926, 2044, 2204, 2213, 2313, 2609, 2639, 2753; que 3, 37, 81, 89, 122, 126, 127, 131, 133, 135, 148, 149, 161, 165, 182, 215, 240, 252, 260, 261, 266, 267, 341, 351, 354, 370, 374, 376, 389, 390, 392, 464, 520, 521, 524, 545, 552, 572, 621, 622, 627, 643, 644, 669, 676, 737, 741, 744, 749, 778, 787, 791, 808, 814, 869, 872, 926, 951, 985, 1009, 1088, 1117, 1118, 1126, 1133, 1138, 1139, 1144, 1148, 1165, 1180, 1183, 1192, 1202, 1205, 1214, 1216, 1231, 1232, 1265, 1282, 1367, 1398, 1410, 1414, 1417, 1439, 1442, 1444, 1448, 1484, 1491, 1509, 1535, 1552, 1578, 1603, 1607, 1612, 1617, 1626, 1647, 1651, 1572, 1678, 1701, 1704, 1709, 1711, 1717, 1727, 1739, 1742, 1800, 1804, 1828, 1852, 1893, 1903, 1904, 1906, 1913, 1959, 1974, 1976, 1978, 1980, 1992, 1993, 2019, 2075, 2079, 2082, 2113, 2118, 2126, 2188, 2207, 2217, 2220, 2222, 2264, 3374, 2285, 2286, 2358, 2388, 2422, 2430, 2439, 2465, 2469, 2481, 2487, 2492, 2499, 2507, 2512, 2513, 2517, 2543, 2547, 2565, 2569, 2601, 2629, 2668, 2669, 2680, 2707, 2709, 2710, 2725, 2736, 2740, 2756, 2787, 2700, 2803,

2811, 2862, 2867, 2869, 2883, 2926,
 2940, 2961, 2969, 2998; quod 3, 7,
 8, 12, 15, 16, 29, 36, 41, 45, 46, 51,
 59, 64, 67, 69, 73, 74, 75, 83, 102,
 105, 116, 121, 122, 127, 128, 136,
 137, 148, 151, 154, 155, 156, 159,
 166, 167, 168, 172, 175, 182, 184,
 187, 189, 193, 194, 197, 199, 202,
 211, 218, 219, 222, 228, 233, 235,
 236, 238, 243, 245, 253, 254, 263,
 277, 278, 284, 295, 296, 299, 300,
 303, 304, 305, 306, 309, 310, 311,
 313, 323, 333, 338, 339, 344, 346,
 348, 350, 355, 360, 364, 365, 367,
 373, 380, 387, 388, 391, 394, 395,
 400, 401, 403, 406, 413, 418, 419,
 421, 422, 423, 430, 431, 435, 437,
 438, 440, 447, 449, 450, 452, 454,
 473, 475, 476, 485, 492, 494, 499,
 504, 513, 514, 516, 517, 518, 519,
 523, 526, 531, 532, 535, 537, 538,
 543, 544, 546, 550, 555, 557, 558,
 559, 565, 573, 575, 578, 581, 582,
 584, 587, 589, 592, 596, 597, 602,
 604, 606, 607, 610, 613, 614, 616,
 617, 624, 626, 630, 634, 635, 636,
 640, 641, 642, 645, 646, 649, 650,
 652, 660, 661, 672, 679, 681, 685,
 687, 688, 689, 691, 693, 697, 698,
 702, 703, 704, 706, 708, 712, 720,
 729, 732, 733, 738, 741, 746, 747,
 758, 759, 764, 768, 769, 770, 773,
 774, 780, 785, 786, 787, 793, 794,
 801, 803, 804, 807, 812, 827, 841,
 843, 845, 847, 849, 853, 856, 857,
 865, 868, 875, 878, 880, 882, 884,
 888, 892, 896, 897, 899, 903, 905,
 907, 908, 909, 914, 915, 916, 918,
 919, 921, 922, 927, 931, 935, 955,
 957, 969, 971, 973, 976, 983, 986,
 994, 999, 1003, 1005, 1007, 1008,
 1009, 1011, 1014, 1018, 1020, 1021,
 1027, 1028, 1033, 1035, 1039, 1046,
 1055, 1058, 1061, 1063, 1064, 1067,
 1069, 1070, 1073, 1074, 1075, 1076,
 1079, 1080, 1086, 1087, 1098, 1102,
 1122, 1124, 1130, 1134, 1135, 1144,
 1151, 1152, 1153, 1154, 1155, 1159,
 1160, 1161, 1168, 1171, 1182, 1183,
 1184, 1188, 1191, 1194, 1195, 1196,
 1197, 1198, 1199, 1202, 1205, 1206,
 1209, 1210, 1212, 1213, 1217, 1219,
 1220, 1223, 1225, 1227, 1228, 1229,
 1242, 1244, 1245, 1249, 1252, 1261,
 1262, 1263, 1264, 1265, 1270, 1273,
 1281, 1282, 1288, 1293, 1297, 1299,
 1301, 1304, 1312, 1315, 1319, 1319-
 1320, 1321, 1323, 1328, 1335, 1337,
 1349, 1363, 1369, 1370, 1373, 1387,
 1388, 1392, 1395, 1398, 1401, 1403,
 1405, 1407, 1416, 1417, 1418, 1419,
 1427, 1431, 1439, 1448, 1454, 1460,
 1476, 1486, 1487, 1489, 1499, 1501,
 1502, 1504, 1508, 1511, 1514, 1515,
 1517, 1518, 1520, 1533, 1535, 1536,
 1548, 1549, 1550, 1551, 1554, 1556,
 1559, 1561, 1562, 1564, 1566, 1568,
 1570, 1572, 1574, 1576, 1577, 1582,
 1586, 1590, 1598, 1599, 1600, 1603,
 1612, 1619, 1621, 1623, 1628, 1632,
 1633, 1635, 1636, 1637, 1638, 1643,
 1648, 1650, 1651, 1654, 1658, 1660,
 1663, 1672, 1673, 1679, 1683, 1687,
 1681, 1693, 1694, 1701, 1706, 1707,
 1713, 1714, 1717, 1722, 1724, 1727,
 1733, 1736, 1738, 1742, 1744, 1746,
 1747, 1752, 1753, 1755, 1761, 1762,
 1763, 1769, 1772, 1775, 1779, 1783,
 1796, 1801, 1804, 1808, 1809, 1814,
 1817, 1821, 1823, 1824, 1825, 1836,
 1840, 1843, 1845, 1847, 1860, 1880,
 1882, 1884, 1886, 1889, 1895, 1898,
 1905, 1909, 1910, 1917, 1924, 1928,
 1930, 1943, 1944, 1946, 1947, 1948,
 1952, 1980, 1988, 1990, 1991, 2012,
 2015, 2021, 2022, 2023, 2024, 2028,
 2047, 2049, 2051, 2056, 2057, 2064,
 2067, 2070, 2071, 2073, 2077, 2080,
 2082, 2084, 2085, 2091, 2097, 2100,
 2102, 2111, 2123, 2126, 2130, 2132,
 2139, 2144, 2149, 2153, 2157, 2164,
 2176, 2177, 2178, 2180, 2184, 2190,
 2195, 2198, 2204, 2205, 2210, 2213,
 2216, 2218, 2222, 2225, 2231, 2237,
 2259, 2262, 2275, 2276, 2283, 2284,
 2299, 2300, 2306, 2319, 2324, 2332,
 2338, 2343, 2354, 2357, 2362, 2365,
 2369, 2373, 2375, 2376, 2381, 2394,

- 2397, 2399, 2407, 2408, 2411, 2419, 2422, 2425, 2426, 2434, 2450, 2471, 2476, 2482, 2495, 2516, 2519, 2522, 2530, 2531, 2532, 2555, 2568, 2576, 2582, 2585, 2588, 2591, 2593, 2600, 2609, 2610, 2620, 2623, 2630, 2642, 2644, 2649, 2654, 2691, 2692, 2695, 2698, 2699, 2705, 2706, 2717, 2720, 2723, 2731, 2739, 2740, 2749, 2757, 2766, 2782, 2783, 2790, 2807, 2809, 2814, 2815, 2822, 2833, 2835, 2840, 2842, 2843, 2844, 2847, 2851, 2855, 2857, 2858, 2861, 2873, 2875, 2876, 2878, 2879, 2883, 2886, 2888, 2889, 2891, 2895, 2898, 2907, 2909, 2911, 2913, 2914, 2921, 2927, 2930, 2931, 2938, 2939, 2962, 2965, 2966, 2969, 2971, 2975, 2976, 2977, 2979, 2987, 2999, 3004; quid 184, 273, 481, 664, 701, 810, 835, 1229, 1311, 1656, 1685, 2546; cuius 16, 164, 472, 778, 822, 922, 1058, 1087, 1119, 1618, 1629, 1703, 1730, 1831, 2158, 2168, 2308, 2371, 2440, 2587, 2615, 2994; cui 292, 324, 919, 923, 924, 1064, 1089, 1176, 1376, 1430, 1984, 2116, 2118, 2187, 2348, 2402, 2412, 2586, 2625, 3011; quem 174, 249, 372, 730, 891, 947, 1016, 1167, 1470, 1629, 1942, 2005, 2114, 2198, 2209, 2326, 2633, 2819, 2984; quo 2, 10, 18, 72, 85, 105, 113, 119, 176, 190, 202, 241, 269, 315, 384, 467, 480, 495, 657, 661, 685, 763, 984, 1004, 1029, 1040, 1043, 1165, 1293, 1294, 1295, 1296, 1388, 1436, 1490, 1512, 1563, 1573, 1585, 1601, 1604, 1606, 1650, 1656, 1670, 1702, 1720, 1746, 1769, 1882, 1886, 2165, 2170, 2352, 2400, 2415, 2574, 2582, 2655, 2659, 2800, 2934, 2952, 2956, 2966, 2994; qua 114, 207, 269, 432, 440, 447, 452, 737, 797, 820, 960, 1022, 1062, 1287, 1329, 1457, 1527, 1647, 1649, 1690, 1742, 1772, 1788, 2006, 2080, 2324, 2400, 2405, 2411, 2461, 2481, 2726, 2786, 2857, 2997; quorum 152, 167, 178, 503-504, 624, 984, 2106, 2134, 2186, 2235, 2316, 2322, 2446; quarum 80; quas 445, 876, 1203, 1999, 2435, 2437, 2535; quibus 38, 42, 58, 102, 132, 155, 162, 170, 185, 191, 199, 211, 254, 284, 391, 417-418, 435, 461, 485, 523, 573, 576, 612, 674, 675, 700, 754, 826, 906, 939, 958, 1064, 1085, 1101, 1123, 1139, 1220, 1257, 1272, 1279, 1289, 1293, 1299, 1312, 1411, 1432, 1434, 1534, 1556-1557, 1591, 1691, 1706, 1725, 1732, 1762, 1826, 1888, 1910, 1929, 1979, 1989, 2057, 2071, 2174, 2225, 2292-2293, 2298, 2386, 2388, 2394, 2520, 2524, 2526, 2534-2535, 2628, 2653, 2708, 2784, 2872, 2895, 2992, 2999; quos 188, 297, 359, 365, 666, 896, 1163, 1201, 1408, 1836, 2203, 2312, 2346, 2504, 2728, 3005
- quia 34, 35, 39, 64, 72, 142, 205, 215, 234, 244, 278, 281, 330, 335, 340, 342, 380, 381, 382, 386, 387, 405, 407, 442, 444, 470, 487, 512, 522, 536, 539, 558, 590, 600, 608, 615, 619, 671, 711, 744, 750, 753, 758, 794, 812, 813, 816, 860, 861, 867, 907, 949, 950, 992, 995, 996, 1001, 1018, 1053, 1054, 1068, 1069, 1070, 1083, 1088, 1092, 1094, 1096, 1109, 1110, 1112, 1117, 1120, 1123, 1131, 1141, 1152, 1173, 1174, 1181, 1283, 1236, 1251, 253, 1271, 1287, 1305, 1306, 1329, 1374, 1379, 1384, 1399, 1413, 1419, 1431, 1452, 1453, 1465, 1468, 1485, 1494, 1523, 1558, 1562, 1569, 1584, 1623, 1629, 1633, 1641, 1655, 1687, 1689, 1697, 1737, 1740, 1743, 1764, 1769, 1795, 1796, 1801, 1804, 1805, 1806, 1807, 1809, 1819, 1847, 1852, 1865, 1880, 1946, 1960, 1967, 1968, 1969, 1988, 1989, 2018, 2031, 2032, 2034, 2041, 2063, 2095, 2112, 2115, 2119, 2134, 2142, 2161, 2163, 2181, 2189, 2194, 2199, 2211, 2232, 2257, 2263, 2297, 2314, 2332, 2347, 2380, 2343, 2406, 2423, 2468, 2480, 2488, 2489, 2500, 2502, 2528, 2560, 2575, 2585, 2592, 2618, 2637, 2691, 2701, 2702, 2703, 2707, 2710,

- 2726, 2743, 2744, 2746, 2747, 2748, 2750, 2752, 2755, 2777, 2779, 2786, 2795, 2806, 2809, 2812, 2829, 2863, 2959, 2982
- quicquam 491, 2205, 2782
- quicquid 1103
- quicumque 172, 776, 1244, 1921; quodcumque 2577, 2676; cuiuscumque 1071, 1102, 1981; quocumque 59; quecumque 386-387; quoscumque 2267, 2607; quascumque 2125
- quidam 1, 6, 26, 27, 29, 31, 2402, 2403, 2522; quisdam quodam 890, 1500; quedam 1209, 1210, 1511 cuidem 829; quibusdam 829-830, 832, 833, 1044, 1785
- quidem 111, 617, 1156-1157, 1198, 1314, 1380-1381, 1483, 1509, 2488, 2689, 2786, 2793; cuidem 829
- (quies) quietis 212; quietem 75, 212
- (quiesco) quiescere 99
- quilibet 1331; quelibet 1413; cuiuslibet 856; cuilibet 834, 1144; quolibet 3002; quoslibet 118-119
- quin 372, 702, 1343
- (quingenti) quingentos 94, 118
- quinque 766, 1169, 1671-1672, 2687;
- (quintus) quinta 687; quinto 1094, 1598; quintum 184, 1296
- quippe 97
- quisquam 2151; cuiusquam 1984
- quisque 95, 732, 861, 2085, 2657; cuiusque 1112-1113, cuique 1986, 1767
- quoad 45, 46, 414, 429, 1019, 1229, 1251, 2664
- quomodo 109, 331, 850, 1866, 2172, 2377, 2381, 2460
- quoniam 201, 212, 222, 302, 314, 332, 351, 362, 371, 410, 412, 460, 518, 530, 568, 569, 583, 588, 595, 654, 656, 684, 695, 699, 709, 751, 777, 797, 805, 828, 902, 905, 964, 1024, 1025, 1113, 1154, 1175, 1224, 1284-1285, 1316, 1370, 1381, 1424, 1427, 1479, 1649, 1661, 1676, 1715, 1716, 1729, 1789, 1890, 1892, 1909, 1929, 1944, 1973, 2013, 2019, 2055, 2091, 2098, 2181, 2193, 2226, 2262, 2291, 2342, 2374-2375, 2378-2379, 2435, 2441-2442, 2449, 251, 2584, 2596, 2690, 2720, 2729, 2773, 2794-2795, 2802, 2881, 2898, 2907, 2991
- quoque 895, 1178, 1210, 1415, 1917, 2742, 2947, 2949, 2960, 2964
- quot 2155, 2768, 2769, 2770
- quotienscumque 2356-2357, 2396
- (quotidie) quottidie 444, 742, 1138, 2154, 2460
- quousque 546, 1040, 1986
- (rado) radendis 2838
- (radix) radices 1182-1183
- Raimundus 2415,
- (rapio) rapit 2383; rapiemur 1725; rapiens 52
- ratio 72, 472, 670, 799, 915, 1119, 1130, 1991, 2207, 2616, 2897, 2898, 2906, 2929, 2969; rationis 1207, 1990, 2182; ratione 26, 27, 285, 451, 476, 584, 1203, 1379, 1380, 1415, 1457, 2393, 2420, 2421, 2778; rationem 44, 181, 257, 313, 676, 728, 793, 854, 1051, 1642, 1643, 2045, 2046-2047, 2162, 2178, 2376, 2429, 2514, 2908; rationes 565, 1203, 2007-2008, 2148; rationum 65; rationibus 65
- (rationalis) rationales 440
- (ratio) rationando 1997; rationantes 628
- rationabiliter 2909
- realis 2508; reales 2288
- realiter 579, 2021
- (recedo) recedat 2455; recedant 2464
- (recipio) recepi 1789; recepit 1136; receperunt 453, 2095; recipiet 1544; recipere 1075, 2602, 2610, 2615; reciperet 2314, 3003; recepissem 1776; recepissent 287; recipitur 2307; recipiatur 2302; recipi 1450; recepte 1812; recepta 2302
- (recito) recitat 827, 2246, 2775; recitata 737
- recollectio 1180
- (recolligo) recollerunt 1179; recolligendis 2758
- (recolo) recollit 1148

- recte 530, 1218, 1272, 1342, 1513, 2151, 2633, 2719; rectius 169; rectissime 283, 1167, 2018
 rectitudo 2010
 rector 1465; rectores 2478
 (rectus) recta 182, 1180, 1462; rectum 1834, 2411, 2528; rectam 181; rectior 1502
 (recumbo) recumbentem 2650-2651
 (recurro) recuratur 2605; recurrendum 2087
 (recusatio) recussatione 2409
 (recuso) recussandum 2351
 (redarguo) redarguebat 2482; redarguere 2341
 (redditus) redditus 2703; redditibus 2721, 2757-2758, 2779
 (reddo) reddit 1775; reddere 2816; reddat 2366; redditur 906; reddendi 2682-2683
 (reduco) reducere 164; reducat 489
 (refero) referratur 800; relatum 1390
 refrigeratio 533
 (regalis) regalibus 2763
 regimen 1186, 2474; regiminis 1184, 1983
 (regio) regionem 1772
 (regno) regnavit 1234; regnabit 72-73, 1564, 2967; regnet 2324
 regnum 88, 267, 977, 1246, 2243; regni 62, 558, 562, 1666, 2242; regno 290
 (rego) regat 488; regitur 2864; regantur 2769; regendi 1089
 regula 1431, 2156; regulam 1458-1459, 2061, 2079, 2438, 2439, 2633; regule 1447, 1449, 2440; regulas 1986
 regulariter 1434, 1966, 2294, 2573
 (regulo) regulato 2202
 (relativus) relativi 352, 367; relativum 351
 (relevo) relevare 2702
 religio 2731; religionis 1527, 1925, 2111, 2565, 2653, 2666, 2751-2752; religionem 893, 1083, 2765; religione 2780
 (religiosus) religiosa 961-962; religiosi 2030; religiosos 2032, 2270, 2541; religiosus 2228
 (relinquo) reliquimus 272; relinquimus 1723; reliqui 2093; relique 135; reliqua 1211; reliquo 315; reliquarum 1616
 (remando) remanda 2775
 (remaneo) remanent 91; remansit 2853; remanebit 1640
 remissio 987
 (remitto) remittit 984, 1702; remittebat 1000, 1004-1005, 1016
 (removeo) removet 500
 (remunero) remunerabuntur 2812
 renovatio 1670-1671
 (renovo) renovant 1298; renovare 1669
 (repello) repellebant 2014; repellendus 527; repellendum 544
 repente 475, 1771, 1891, 1892, 1965, 1969
 repentinus 497, 498, 509
 (reperio) reperitur 1019
 (repeto) repetere 1577, 1581; repetitur 2462-2463; repetendo 2521
 (repono) reposuit 1038, 1408
 (reprehendo) reprehendere 2267
 (reprehensio) reprehensiones 2263
 (reprimo) repressus 1237
 (reprobo) reprobando 1140; reprobis 431, 494, 495; reprobos 848
 (repudio) repudiant 1245-1246, 2312, 2317; repudiaverunt 2413; repudiare 2434; repudiaret 2320; repudietur 2302, 2305; repudientur 2426; repudiari 1104, 1318, 2427; repudiandum 2318, 2321; repudianda 1374, 2432-2433; repudianda 32; repudiandos 1948-1949; repudiandas 2424, 2436
 repugnantia 3008
 (repugno) repugnat 183, 1444, 1486; repugnant 2317; repugnaret 70
 (reputo) reputant 2031, 2325, 2327, 2332-2333
 (requiro) requirit 442, 1128; requiritur 2880; requirebant 2015; requirentes 971
 res 1649, 1984, 2629; rey 627, 808, 812, 836, 1287, 1685; re 99, 126, 277, 1288, 2022, 2832; rem 1264, 1625,

- 2023, 2856; rerum 2588, 2773; rebus 2020, 2026, 2776, 2780, 2903
 (rescindere) rescindere 1259
 (reservo) reservasset 355
 (residuus) residui 1722; residuorum 1724
 (resisto) resistendo 1868
 (resolvo) resolvit 99, 630
 (resono) resonaret 1042-1043
 (respectus) respectu 2090, 2332, 2652
 (respicio) respecta 2775
 (respondeo) respondebat 221, 343, 399, 557, 790, 1319, 1337, 1398, 1762-1763, 1804, 1910, 1929-1930, 1989, 2102, 2144, 2259; respondit 292; respondetur 2; respondebitur 1854-1855; responderit 609-610; responderi 2211; respondens 1944; respondendo 161, 2217; responsum 91
 (responsio) responsionis 265; responsione 311-312, 368; responsionem 283, 341, 347, 647
 (respuo) respuit 2110; respuunt 2053, 2056; respuant 2384; respueret 1976; respuere 1374-1375; respui 2120; respuentes 2054; respuenda 1988; respuendi 629; respuendum 1446-1447, 2374
 (restauratio) restaurationem 1664
 (restituo) restitues 88, 267
 (resto) restat 141-142, 785, 2873
 (restringo) restringat 2877; restringitur 1323; restringetur 2891; restricto 1326, 1327
 (resumo) resumet 1238; resumpsit 2292
 (resupinus) resupinus 1774
 (resurrectio) resurrectionis 1361; resurrectione 1094-1095
 (retardatio) retardationis 2882
 (retineo) retinuit 359, 365; retinuerat 374; retinuisse 393
 (retorqueo) retorquet 1160; retorquetur 1677; retorquere 411; retorquetur 407, 1592; retorquentur 127; retorqueri 988; retorquendum 909
 (retraho) retrahitur 1336
 retro 2422
 retrorsum 1364
 revelatio 1554; revellatio 1110, 1134, 1686, 2190; revelationis 1107; revelationis 1036-1037, 1550-1551, 1803, 1932, 2186-2187, 2197, 2858; revellationem 45, 49, 56, 138, 150, 256-257, 643, 644, 689, 1039, 2162-2163, 2186, 2359, 2427, 2993; revelatione 16, 525, 529, 635-636, 827, 2239, 2249, 2571; revellationes 545; revellationibus 551, 2998
 (revelo) revellat 461, 1071, 1079, 1080-1081, 1085, 1454, 2196, 2204; revellabat 1092; revellasti 1084; revellavit 754-755, 1058, 1062-1063, 1064, 1070, 1987, 1090, 1095, 1096, 2205, 2990; revellet 49; revellaret 755, 1069; revellaverit 2987; revellare 485, 747-748, 751, 876, 2196; revellasse 1053; revellatur 1508; revellabitur 2860, 2997; revellantur 1409; revellandi 465; revellatus 424, 522; revellatum 12; revellaturus 375
 (reverendissimus) reverendissime 2544-2545
 rex 318; regi 831, 1495; regem 1786, 1787, 2581; reges 1541; regum 1115
 (ridiculosus) ridiculosa 1191, 1738; ridiculosum 903; ridiculosum 906-907
 (ridiculum) 1746
 (roboro) roboraret 1998-1999
 robur 707, 2693
 (rogo) rgamus 54, 536
 (Romanus) Romane 11, 16; Romanorum 1743, 1748, 2241; Romanos 10, 1926
 ros 467
 rostrum 2671
 (roto) rotari 2936
 (rugio) rugiens 1532
 rursus 982
 Ruth 339, 340
 S(almo) 2456
 sabatum 2354
 sacerdos 1984; sacerdotem 1936; sacerdotes 1792, 2836; sacerdotum 2683; sacerdotibus 1768

- (sacer) sacra 629, 946, 1025, 1384, 1385, 1404, 1751, 1826, 2810, 2913, 2928; sacrum 2612; sacri 1414, 1428, 1447, 1518, 1521, 1558, 2233, 2445, 2449, 2478, 2527; sacro 683, 1038, 1173, 1253, 1348, 2073; sacre 57, 1384, 1540, 1846, 1977, 2497, 2603; sacram 757, 1911; sacrorum 181, 1106, 1341, 1401; sacras 1849, 2008, 2070; sacris 1419, 2125, 2926; sacratissima 2627
- (sacerdotium) sacerdotii 1356; sacerdotio 1936
- (sacramentalis) sacramentalem 1941-1942
- (sacramentum) sacramentis 2830
- sacrificium 14, 1586, 1587, 1590, 1591, 1592, 1595, 1651, 2164; sacrificii 1604
- (sacrifico) sacrificare 2836
- sacrilegus 2122
- (saecularis) secularis 962, 2605; seculari 2687, 2704; secularia 2810; secularibus 1899-1900, 2605
- (saeculum) seculum 768, 771, 1221, 1225, 1291; seculi 42, 67, 69, 92, 132, 1214, 1236-1237, 1271, 1274, 1281, 1286, 1290, 1533, 1536, 1680, 1682, 1724, 2246, 2761, 2807, 2887, 2889, 2900, 2929, 2954, 2959, 2979; secula 3011; seculorum 774, 1197, 2914, 3011
- (saepe) sepe 1454; sepius 1343, 1789, 1957
- (saevio) sevieret (!) 1063
- (saevitia) sevitiam 2296
- Salomon 1491; Salomonem 320; Salomonis 1345-1355
- saltem 117, 735, 1321, 1571, 2341, 2560, 2965
- salubris 2307; salubrem 2955-2056
- (salus) salutis 1258-1259, 1766, 2590, 2709; salutem 182, 2576, 2597; salute 2553
- (Salvator) Salvatoris 124;
- (salvo) salvabit 2641; salvatur 1432; salva 2965; salvetur 2009
- (salvator) salvatoris 124
- (samaritanus) samaritanos 296
- (sanatio) sanationis 2601-2602
- (sanctio) sentionis 2613
- sanctitas 2010-2011; sanctitatis 1750, 2517; santitatis 2037; sanctitate 2715; sanctitatem 2729;
- sanctus 17, 247, 456, 1573, 1581, 1598, 1609, 1610, 1643, 1683, 1687, 1749, 2387, 2504; sancta 1668, 1671; sanctum 263, 287, 332-333, 455, 1576-1577, 1657-1658, 1744, 1747, 1842; sanctam 922, 1566, 2165; sancto 248, 450, 454, 1430, 1437, 1441, 1443, 1445, 1693, 1707, 1744, 1752, 1887, 2441, 2640; sancti 246, 254, 475, 744, 846, 862, 1050, 1403, 2538, 2863; sancte 2768; sanctorum 826, 832, 1396, 2142
- sane 81, 166, 2016, 2053
- (sanus) sana 1289
- sanguis 1778; sanguinis 2227
- sanitas 2873; sanitatis 2635-2636, 2642
- sapienter 281, 597, 718
- sapientia 217-218, 282, 939, 1482, 1965, 2046, 2172, 2329, 2499, 2530, 2715, 2897, 2910; sapientie 1036, 1286; sapientiam 965, 1461, 1492, 2202;
- (sapio) sapis 121, 2481; sapiunt 955; sapere 2109, 2338, 2756; sapiatis 2335; sapiens 2044, 2045, 2048, 2061, 2085, 2735, 2736, 2794, 2908, 3003; sapientem 175; sapientes 936, 2219, 2334; sapientium 2090; sapientibus 1084; sapientiores 2327
- (satago) satagit 2445; sattagebant 28, 1833, 2286
- sathanas 2289-2290, 2783; sathana 293; sathane 1226, 1240, 1243, 2237, 2797
- satis 980
- scandalum 2480, 2757
- (scibilis) scibille 2181; scibili 269; scibilibus 2183
- scientia 1483, 1488, 229; scientie 62, 484, 560, 1452, 1487, 2228, 2346, 2473; scientiam 1392, 1872, 2344, 2650; scientiarum 2347, 2754; scientias 2755; scientiis 1899, 2474
- scilicet 52, 301, 338, 393, 422, 424, 433, 544, 588, 602, 667, 704, 729, 849,

- 885, 919, 922, 947, 965, 978, 1027, 1041, 1118, 1149, 1181, 1149, 1181, 1213, 1216, 1224, 1230, 1261, 1369-1370, 1376, 1469, 1474, 1476, 1493, 1497, 1515, 1517, 1537, 1541, 1563, 1577, 1595-1596, 1617, 1619, 1624, 1626, 1634, 1637, 1639, 1651, 1656, 1670, 1685, 1693, 1706-707, 1715, 1753, 1824, 1849, 1875, 1910, 1935, 1945, 1967, 1994, 2105, 257, 2191, 2227, 2232, 2234, 2244, 2263, 2295, 2299, 2301, 2305, 2313, 2376, 2388, 2415, 2425, 2444, 2649, 2663, 2687-2688, 2739, 2766, 2783, 2832, 2841, 2843, 2860, 2886, 2891, 3002
- scio 653; scit 184, 379, 402, 406, 415, 1452, 1453, 2306; cit 42; sit 42, 2033; scitis 141, 142; sciunt 969, 971, 973; sciebat 233, 238, 304, 380, 596, 601, 1724, 1764; scivit 471; sciam 810; sciet 411, 415; scietis 233, 816; scient 49; sciat 1574; sciatis 817; sciant 2822; scire 92, 105, 143, 191, 306, 584, 591, 593, 610, 617, 618, 621, 695, 759, 851, 854, 959, 1156, 1321, 2198, 2653; sciret 794, 795, 1022, 2153; scietur 159; scietur 67, 68, 77; sciri 112, 113, 114, 608, 613, 650, 1154; scivisset 1280; scivisse 604; sciens 2518; sciendi 1493; sciendum 578, 1701-1702, 2130; scito 1199; scitote 569, 1716
- (scita) cita 1919, 1923
- scola 1419, 2495; scolam 2488, 2493; scolis 1872
- scotus 1923
- (scriba) scribe 1772, 2271, 2353
- (scribo) scribis 1868; scribit 1992; scripsi 1783; scripsit 20, 890, 896, 2521; scripserunt 1371, 2118; scribes 2454; scribamus 690, 938; scribere 140-141, 1415, 2117; scriberem 1769; scriberet 147; scripserit 1526; scribitur 79, 1617, 1819, 1882, 2047, 2450, 2608; scribendum 147, 850; scriptus 175; scriptum 82, 185, 933, 1370; scripte 1007, 2280, 2422; scripto 23, 173, 179
- scriptura 72, 73, 315, 316, 423, 430, 449, 480, 763, 764, 783, 946, 997, 1025, 1070, 1113, 1154, 1163, 1168, 1195, 1306, 1460, 1468, 1564-1565, 1799, 1903-1904, 2093, 2200, 2216, 2432, 2663, 2711, 2736, 2787, 2907, 2912-2913, 2970; scripturam 169, 172, 187, 529, 757, 786, 808, 1390-1391, 1434, 1526, 1784, 1807-1808, 1837; scripture 57, 98, 189, 339, 553, 626, 760, 768, 844, 1068, 1081, 1099-1100, 1151, 1153, 1267-1268, 1275, 1276, 1284, 1320, 1336, 1360, 1377, 1387, 1437, 1467, 1540, 1745, 1806, 1828, 2282, 2328, 2357-2358, 2363, 2386, 2430, 2790, 2866, 2941-2942; scripturarum 540, 1247, 1392, 1396, 2248, 2266, 2359, 2368, 2469, 2773; scripturas 162, 791, 1389, 1847, 1848, 2366, 2390-2391, 2392, 2439, 2441, 2470, 2872; scripturis 1459, 1520, 1697, 1881, 2235-2236, 2382-2383, 2471, 2801, 2867, 2875
- scrutinium 2501; scrutinio 723-724 (scruto) scrutatur 2493-2494; scrutantur 2487; scrutantem 2499; scrutantes 723; scrutati 723
- (scurrilitas) scurrilitates 2847 (Sebastianus) Sebastianum 2116
- secreto 11
- secretum 62, 227, 562, 2207, 2991-2992
- secta 1082
- secundum 46, 137-138, 207, 288, 312, 376, 377, 488, 562, 626, 636, 786, 836, 891-902, 905, 921, 944, 1058, 1105, 1167, 1174, 1213, 1254, 1294, 1385, 1391, 1393, 1406, 1424, 1427, 1429, 1467, 1503, 1536, 1628, 1638, 1648, 1655, 1656, 1657, 1684, 1745, 1892, 2023, 2026, 2095, 2222, 2224-2225, 2298, 2329, 2331, 2444, 2447, 2473, 2492, 2506, 2517, 2855, 2897, 2923, 2982
- secundo 231, 252, 417, 499, 503, 505, 652, 674, 736, 753, 756, 761, 812, 948, 991, 1007, 1030, 1054, 1110, 1169, 1227, 1284, 1305, 1328, 1360, 1560, 1576, 1963, 2018, 2112, 2141, 2239, 2253, 2256, 2276, 2295, 2392,

- 2417, 2435, 2550, 2582, 2584, 2612, 2868-2869, 2916, 2933, 2941
 (secundus) secunda 72, 124, 544, 1060, 1130, 1199, 1273, 1386, 1699, 1758, 2608; secundam 399, 634; secundi 432; secunde 1159, 2276, 2933-2934; secundis 1201, 1207-1208
 securitas 496, 508
 sed 80, 87, 90, 103, 119, 137, 147, 227, 229, 234, 244, 245, 248, 251, 257, 275, 278, 326, 353, 378, 385, 387, 419, 423, 439, 456, 469, 470, 476, 487, 494, 498, 508, 511, 518, 537, 539, 545, 548, 559, 562, 576, 577, 584, 601, 619, 628, 636, 650, 653, 654, 659, 675, 677, 684, 693, 710, 713, 717, 741, 764, 782, 802, 816, 853, 929, 953, 977, 991, 1006, 1057, 1067, 1072, 1077, 1104, 1111, 1155, 1156, 1158, 1164, 1176, 1177, 1185, 1207, 1218, 1229, 1232, 1261, 1265, 1285, 1338, 1346, 1350, 1375, 1392, 1405, 1409, 1412, 1418, 1420, 1423, 1477, 1480, 1486, 1506, 1566, 1599, 1644, 1645, 1649, 1656, 1671, 1684, 1719, 1734, 1738, 1764, 1766, 1798, 1816, 1839, 1841, 1860, 1867, 1875, 1884, 1901, 1903, 1912, 1919, 1934, 1977, 1006, 1021, 2023, 2025, 2041, 2055, 2060, 2103, 2127, 2145, 2148, 2162, 2178, 2183, 2189, 2192, 2196, 2201, 2286, 2331, 2334, 2337, 2345, 2345, 2400, 2418, 2421, 2455, 2458, 2510, 2518, 2525, 2536, 2557, 2562, 2569, 2583, 2619, 2628, 2644, 2672, 2692, 2714, 2719, 2749, 2756, 2778, 2784, 2810, 2817, 2825, 2827, 2831, 2873, 2897, 2902, 2937, 3009; set 114, 142, 246, 851, 2185, 2215
 (sedeo) sedebit 1753; sederet 290; sedens 1777, 2452
 (Sedecias) Sedechie 1878
 (seditio) seditiones 872
 (seduco) seducit 2486, 2541; seducere 187; seducitur 2315; seducantur 1261; seduci 889, 1260
 (seipse) seipsum 241, 861, 1095
 (sella) sellam 2698; sellis 2762
 (semen) semine 2248
 (semetipse) semetipso 1795, 1884; semetipso 956-957
 seminator 2073
 (semino) seminasset 2407
 semis 2967
 semper 330, 585, 719, 851, 903, 923, 1362, 2086, 2149, 2586, 2801
 (sempiternus) sempiternum 2995
 senectus 133
 (senis) senes 1955
 (sensibilis) sensibilia 1119; sensibillum 1120
 sensibiliter 1118-1119
 (sensualitas) sensualitatis 1974; sensualitate 1969
 sensus 252, 264, 336, 1330, 1408, 1420, 1433, 1601, 1623; sensui 1374; sensum 249-250, 362, 1320, 1385, 1424, 1429, 1441-1442, 1443, 2514; sensu 55, 537, 803, 1323, 1336, 1338, 1356, 1357, 1360, 1374; sensuum 249-250; sensibus 469
 sententia 1404, 1405, 1978, 2079, 2084; santentia 1395-1396; santentie 2061; sententiam 726; sententie 1403, 2043, 2088; santentiarum 2433-2434; sententias 2348
 (sentio) sentis 640; sentit 471, 2020, 2022; sentiunt 2612; sensi 1780; sentiat 1149, 2052; sentire 148, 2338; sentientes 2336
 (separo) separabit 1546
 septem 425, 829, 1065, 1411, 1527, 1786
 (septenarius) septenario 207
 (septiformis) septiformem 210
 septimana 2963
 septimus 208; septimum 189
 (sequax) sequacium 1513 sequacibus 2633
 (sequor) sequitur 938, 1622, 1633, 1650, 1677, 2167, 2174, 2461, 2464, 2473; secuntur 1509, 1711, 2274, 2547; sequuntur 1651; secuti 272; sequentem 516
 sermo 175, 407, 1478, 2678; sermonis 274, 356, 364, 405, 1017, 2010, 2039; sermone 173, 179, 316, 2341;

- sermonem 56, 178, 184-185; sermones 2001, 2463
- sermocinatio 1101
- (servio) serviunt 2811; servivit 1471
- (servitus) servitutem 1352
- (servo) servat 1393, 2296; servaverat 370; servaret 1996; servanda 2712; servandam 1078, 2490
- servus 385, 1919; servi 377; serve 1790; servos 385, 1950; servis 152, 712
- seu 119, 162, 220, 364, 559, 974, 987, 1026, 1402, 1429, 1441, 1500, 1542, 1586, 1735, 1923, 1930, 2050, 2282, 2312, 2561, 2672, 2693, 2744, 2870
- sex 1661, 1663, 1674, 2880, 2911
- (sextus) sextum 187, 1297; sexte 1508; sextam 708; sexto 1063, 1301, 2244, 2247
- sexus 2680; sexum 1924
- si 48, 61, 67, 77, 84, 87, 105, 116, 120, 121, 144, 175, 231, 266, 276, 293, 307, 358, 410, 526, 548, 553, 554, 565, 599, 600, 639, 695, 723, 729, 755, 777, 786, 791, 799, 801, 819, 859, 873, 911, 931, 1022, 1069, 1182, 1190, 1219, 1319, 1413, 1421, 1448, 1463, 1475, 1477, 1581, 1601, 1624, 1634, 1638, 1646, 1683, 1763, 1778, 1794, 1796, 1851, 1854, 1869, 1905, 1926, 1927, 1939, 1941, 1986, 1995, 1998, 1999, 2001, 2003, 2004, 2006, 2044, 2048, 2120, 2152, 2208, 2213, 2215, 2223, 2270, 2272, 2273, 2274, 2276, 2313, 2339, 2346, 2377, 2407, 2425, 2432, 2493, 2508, 2553, 2555, 2560, 2609, 2629, 2650, 2675, 2743, 2752, 2788, 2821, 2889, 2914, 2917, 2967, 2974, 2981, 2996, 3000, 3004
- (Sybilla) Sibille 2961
- (sibillum) sibillo 1875
- sic 36, 165, 298, 422, 662, 741, 791, 888, 911, 912, 972, 1097, 1224, 1250, 1318, 1322, 1371, 1431, 1475, 1483, 1600, 1723, 1737, 1825, 1835, 1858, 1899, 1987, 2021, 2022, 2024, 2029, 2033, 2063, 2099, 2107, 2169, 2211, 2312, 2333, 2355, 2414, 2530, 2557, 2700, 2826, 2837, 2854, 2904
- sicut 133, 134, 142, 144, 204, 226, 242, 246, 259, 289, 291, 293, 294, 295, 297, 304, 317, 318, 324, 358, 381, 409, 422, 443, 457, 472, 475, 505, 531, 547, 590, 617, 657, 664, 670, 682, 696, 771, 793, 819, 824, 829, 831, 833, 849, 933, 951, 967, 971, 987, 1030, 1047, 1056, 1086, 1110, 1141, 1207, 1285, 1310, 1324, 1349, 1368, 1409, 1470, 1473, 1533, 1601, 1614, 1627, 1638, 1640, 1680, 1689, 1717, 1822, 1834, 1857, 1858, 1956, 2006, 2062, 2069, 2094, 2098, 2104, 2105, 2136, 2138, 2149, 2247, 2288, 2345, 2374, 2397, 2401, 2422, 2697, 2775, 2787, 2866, 2903, 2923, 2942, 2962, 2963, 3000, 3005
- (significo) significat 627, 1620, 1624, 1627, 1635, 1862-1863; significat 631, 1621; significavit 537-538, 603, 1204; significare 174, 185, 185-186, 144-145, 617, 619, 1575, 1583, 1633, 1634; significet 1636-1637; significare 234-235; significaret 606, 1405; significaverit 644; significatur 650; significandum 170; significans 498-499, 1280; significantia 2953; significatis 2840
- (signo) signata 2832
- signum 474, 1435, 1740-1741, 1810, 1854, 1856, 1879-1880, 1953, 2452, 2791, 2857, 2931; signi 1832; signo 173, 1504, 1729, 2089, 2831, 2930; signo 1828; signa 170, 457, 462, 463, 520, 521, 523, 526, 532, 539, 570, 576, 959, 963, 1060, 1717, 1803, 1810, 1865, 1888, 1903, 2832; signorum 1848, 2938; signis 171, 573, 1064, 1435, 1966, 2262, 2829, 2929, 2977
- (sileo) siluerunt 86-87
- (sillogismus) sillogismo 1998
- silva 2825
- (Simeon) Simeonem 2273
- similis 1019; simile 248, 429; similem 241, 2412; simili 685, 1362, 1415, 2386, 2390, 2947, 2949; similes 2434; similia 463, 1149, 1417, 2075, 2398, 2627, 2700, 2733; similium

- 458, 2428; *similibus* 298, 2627, 2700, 2733
- similiter* 327, 331, 343, 363, 599. 716-717, 1067, 1142, 1210, 1241, 1365, 1366, 1556, 1694, 1862, 1929, 2029, 2050, 2066, 2067, 2084, 2095, 2151, 2161, 2255, 2395-2396, 2796, 2951, 2986
- (*similitudo*) *similitudinem* 667, 669-670
- simplex* 268; *simplicis* 1192; *simplici* 2513, 2516; *simplicem* 268, 1970; *simplicibus* 1100
- (*simplicitas*) *simplicitate* 1147, 2035-2036
- simpliciter* 1477
- simul* 1408, 1725, 2196, 1445, 1869
- (*simulacrum*) *simulacra* 2947
- sincere* 2442
- (*sinceritas*) *sinceritate* 2059
- (*sincerus*) *sincera* 2418
- sine* 156, 441, 443, 448, 466, 477, 486, 632, 718, 943, 1368, 1466, 1633, 1763, 1782, 1861, 1983, 1990, 2498, 2499, 2809, 2973
- singulariter* 323, 336, 408
- (*singulus*) *singula* 221; *singulos* 1838; *singulis* 549-550, 840, 1074
- (*sinister*) *sinistra* 1775, 2737; *sinistrum* 1530, 1770; *sinistram* 291
- (*sino*) *sineret* 1023
- sive* 336, 520, 556, 635, 936, 965, 1086, 1102, 1246, 1328, 1378, 1494, 1817, 1863, 1965, 1982, 1995, 2085, 2139, 2199, 2224, 2279, 2295, 2309, 2311, 2312, 2326, 2363, 2392, 2553, 2647, 2716, 2756, 2837, 2869, 2900
- sol* 1416, 1522, 1711; *solis* 1182; *sole* 570
- solaris* 1314; *solaribus* 2881, 2911, 3000; *solarium* 2920, 3002
- solatium* 2216
- (*solemnis*) *solempnis* 1692
- (*solemniter*) *solempniter* 23; *solempnius* 1449-1450
- (*solemnizo*) *solempnizat* 1185
- (*soleo*) *solet* 84, 588; *solitum* 2924-2945, 2927, 2931, 2960; *solitam* 2968, 2982;
- (*solidus*) *solida* 1193
- solitariae* 2554
- solito* 893, 993
- (*sollicito*) *sollicitatur* 2548-2549; *sollicitantur* 2757; *sollicitetur* 732; *sollicitum* 2552-2553
- (*sollicitudo*) *sollicitudo* 1983; *sollicitudinis* 2755; *sollicitudinum* 1120
- (*sollicitus*) *solliciti* 2546
- solum* 102, 214, 257, 325, 370, 469, 486, 567, 577, 660. 669, 800, 802, 852, 917, 1057, 1066, 1077, 1114, 1115, 1164, 1177, 1186, 1235, , 1335, 1422, 1485, 1495, 1506, 1637, 1701, 1738, 1829, 1900, 1903, 1919, 1934, 2055, 2060, 2095, 2145, 2201, 2207, 2330, 2343, 2492, 2513, 2536, 2569, 2618, 2672, 2784, 2813, 2826, 2829, 2830, 2924
- sollummodo* 1756; *solummodo* 308
- solus* 1144, 1332, 1771, 1883, 2946; *sola* 2525; *solius* 2192; *solis* 1114, 2611; *solam* 134
- (*solvo*) *solvebat* 2354; *solvi* 2711; *solvetur* 2238; *solventur* 2939; *solutus* 1234, 1928
- (*somniator*) *sompniatorum* 1944
- (*somnio*) *sompniaverit* 1947 *sompniabunt* 1955; *sompniasse* 1947
- (*somnium*) *sompnium* 1952, 1957, 1961, 1985, 2383; *sompnia* 1951, 1955, 1956-1956, 1975, 1976, 1978, 1979, 1980
- (*somnus*) *sompnum* 2384; *sompno* 464, 1973; *sompnis* 1950, 1972
- sonitus* 571
- (*sono*) *sonare* 113; *sonet* 1473; *sonandis* 2839
- (*sonus*) *sonum* 2845
- sophisma* 2356; *sophismata* 1245, 2315, 2353, 2378, 2429
- (*sophisticus*) *sophistica* 2352, 2511; *sophisticam* 2409; *sophisticas* 567
- (*sordidatio*) *sordidationem* 2666
- soror* 951
- (*sors*) *sortem* 1504; *sorte* 1499; *sortes* 1502, 1503
- spatium* 2921; *spatio* 1654 *spatia* 146
- (*specialis*) *speciales* 837

- specialiter 64, 105, 207, 2173, 2522, 2544, 2551
 (species) speciem 555; specie 551
 (specifico) specificare 352
 (speculatio) spleculationi 2554
 (specuator) speculatores 863-864
 spelunca 1138
 (sperno) spernit 2205, 2644; spernunt 2053; spreverunt 1793; spernant 1246; spernere 542; sperni 1104, 2393; spernentibus 2470; spernenda 1983
 (spero) sperant 2584; speratur 2586; sperendarum 2588
 spes 2566; spem 2568, 2584
 spetialiter 925
 (sphaera) spere 2882
 spiritualis 961, 993-994, 1852, 2740, 2778, 2804, 2865; spirituale 1129, 2216; spirituali 957, 1543; spiritua-lem 944, 2561-2562; spiritualis 1529; spiritualia 2733; spiritualium 1521; spiritualibus 2567
 spiritualiter 2868
 (spiro) spirat 1073
 spiritus 17, 245-246, 246-247, 254, 261, 456, 468, 475, 548, 744, 862, 1073, 1098, 1114.1115, 1128, 1197-1198, 1369, 1403, 1408, 1433, 1561, 1569, 1572-1573, 1598, 1609, 1610, 1642, 1683, 1687, 1882, 1919, 2094, 2190, 2374, 2387, 2504, 2788, 2854; spiri-
 tu 83, 449-450, 454, 1555-1556, 1430, 1437, 1441, 1443, 1445, 1832-1833, 1873-1874, 1887, 1941, 2109, 2111, 2188, 2342, 2441, 2832, 2854; spiritui 548, 1693; spiritum 55, 263, 287, 332, 455, 541-542, 1075-1076, 1576, 1836, 1842, 1925, 1926, 2329, 2401
 (splendo) splendere 2344
 (splendesco) splendescere 483
 (splendidus) splendida 2418; splendidis 2763
 (splen) splenis 1772-1773
 (sponsa) sponsam 922
 sponsus 196, 1960; sponso 2104
 (splendor) splendore
 statim 1224, 1533, 1710, 1731, 2373
 statua 1728, 1904
 (statualis) statuales 2372
 (statuo) statuit 2984, 2994; statuerat 657; statuti 2615; statuto 2189; statutus 1350
 status 950, 1102, 1549, 2228; statum 953, 1871, 1941; statu 979, 2229; statuum 954; statibus 2268
 (stercus) stercore 2571
 (stilus) stillus 938, 2265-2266
 stimulus 2351; stimulo 2322; stimulus 1149
 stricte 1211
 (sto) stas 1311; stetit 1748; stabit 1744; stare 1751, 1756; stet 1600; staret 1707; steterit 1746; stetit 1416; stantem 1755
 (struo) struantur 2770
 (studeo) student 2766; studeant 2450, 2432; studere 2384; studeret 2039; studente 2474
 studium 2106, 2191-2192, 2449, 2473; studio 21-22, 1249, 2290, 2367-2368, 2445, 2478, 2688, 2754
 stultitia 2045, 2059; stultitiam 945
 stultus 2048, 2061, 2064, 2065, 2735; stulti 2067, 2737; stultum 2063; stulte 2349, 2498, 2537; stultorum 2093; stultos 2063, 2065, 2427; stultas 2498
 (suadeo) suadere 1245, 2559
 sub 13, 67, 69, 80, 123, 197, 203, 206, 207, 218, 226, 376, 429, 611, 537, 655, 659, 803, 805, 806, 828, 842, 863, 867, 1001, 1202, 1206, 1215, 1394, 1535, 1537, 1581, 1588, 1860, 1913, 2244, 2247, 2249, 2252, 2424, 2542, 2614, 2831, 2832, 2861, 2923, 2966, 2990
 (subdo) subdit 2624; subdisti 110
 (subiaceo) 2189; subiecta 1350
 (subiectio) subiectionem 2621
 (subitaneus) subitania 509
 subito 1250, 1777
 (subiungo) subiungit 246, 421, 589, 599, 607, 622, 936, 1533, 1595, 1620-1621, 1853, 2045, 2047, 2483-2484, 2938-2939; subiunxit 141, 1009
 sublimatio 1693

(sublimis) sublimem 2349; sublimia 2347	249, 255, 269, 276, 303, 395, 307, 339, 352, 353, 358, 368, 378, 380,
sublimitas 2228; sublimitatem 2287	382, 388, 396, 410, 425, 431, 441,
(submergo) submergit 2670-2671	450, 466, 468, 475, 487, 527, 528,
(subpono) subponit 2232; subposita 2157	536, 538, 543, 546, 548, 550, 552, 554, 562, 567, 569, 579, 589, 662,
substantia 2588; substantiam 427	606, 610, 614, 616, 624, 626, 630,
(substantialis) substantialia 2565	661, 675, 678, 679, 695, 696, 734,
(subtilis) subtilia 2505	738, 740, 743, 744, 753, 763, 767,
(subtilitas) subtilitatem 632, 2183	787, 788, 842, 838, 849, 856, 869,
(subtiliter) subtilius 2502	879, 907, 909, 912, 918, 921, 926,
(subversio) subversionem 1859, 2511- 2512	933, 937, 943, 946, 948, 952, 960, 966, 980, 984, 986, 1007, 1011,
(subversor) subversores 2741	1012, 1028, 1029, 1031, 1043, 1055,
(subverto) subverteret 1345	1057, 1058, 1067, 1076, 1079, 1109,
(succedo) successerunt 1414; succedens 1422	1110, 1119, 1131, 1134, 1144, 1173, 1174, 1177, 1188, 1222, 1224, 1228,
(successio) successionem 1620; successio- nes 2241	1247, 1251, 1254, 1255, 1263, 1265, 1279, 1282, 1287, 1288, 1293, 1297,
successive 1409, 1412	1299, 1324, 1325, 1329, 1332, 1334,
(sus) sues 2673	1350, 1356, 1370, 1373, 1382, 1388,
sufficiens 1800	1395, 1401, 1413, 1419, 1427, 1440,
sufficienter 700, 992, 1327	1443, 1445, 1464, 1476, 1485, 1490,
(sufficio) sufficit 395; suficit 1816	1502, 1514, 1518, 1521, 1526, 1528,
(suffodio) suffodiatur 1034	1529, 1530, 1531, 1532, 1535, 1538,
sui 83, 191, 386, 428, 531, 577, 596, 804, 821, 934, 1106, 1184, 1186, 1379, 1381, 1512, 1765, 1805, 1872, 1884, 2364, 2594, 2595, 2624, 2643, 2910, 2947, 3009; sibi 244, 365, 382, 518, 583, 700, 709, 730, 754, 796, 1038, 1103, 1393, 1498, 2015, 2249, 2562; se 22, 165, 329, 482, 489, 561, 612, 694, 697, 704, 705, 761, 795, 850, 888, 890, 893, 993, 1081, 1082, 1200, 1237, 1248, 1363, 1484, 1600, 1626, 1689, 1690, 1697, 1753, 1795, 1802, 1805, 1946, 2022, 2024, 2031, 2062, 2066, 2076, 2100, 2111, 2156, 2324, 2327, 2349, 2478, 2552, 2558, 2560, 2561, 2611, 2624, 2739, 2783, 2831, 2837, 2840	1540, 1542, 1551, 1563, 1580, 1606, 1607, 1613, 1620, 1628, 1631, 1635, 1649, 1653, 1678, 1680, 1681, 1682, 1689, 1690, 1699, 1702, 1716, 1717, 1746, 1752, 1755, 1774, 1779, 1794, 1839, 1840, 1860, 1875, 1882, 1891, 1893, 1901, 1904, 1913, 1920, 1024, 1925, 1927, 1937, 1945, 1970, 1979, 2006, 2020, 2022, 2023, 2025, 2026, 2040, 2041, 2046, 2047, 2048, 2050, 2053, 2057, 2072, 2073, 2074, 2978, 2079, 2084, 2094, 2098, 2100, 2102, 2103, 2104, 2108, 2126, 2130, 2134, 2156, 2161, 2169, 2170, 2178, 2179, 2180, 2190, 2200, 2206, 2207, 2223, 2231, 2235, 2247, 2262, 2265, 2281, 2235, 2247, 2262, 2265, 2281, 2283, 2316, 2317, 2322, 2344, 2348, 2352, 2391, 2397, 2404, 2406, 2422, 2432, 2434, 2446, 2447, 2461, 2492, 2495, 2495, 2497, 2506, 2506-2507, 2510, 2512, 2514, 2516, 2417, 2525, 2528, 2530, 2531, 2532, 2534, 2538, 2556, 2557, 2560, 2575, 2583, 2586, 2588,
sum 328, 418, 924, 2226, 2228, 2580; est 9, 10, 37, 56, 57, 62, 65, 66, 70, 72, 78, 79, 82, 84, 88, 92, 96, 100, 105, 107, 120, 132, 133, 143, 145, 167, 168, 172, 175, 178, 179, 182, 184, 193, 194, 197, 200, 213, 216, 220, 222, 225, 227, 236, 239, 248,	

2616, 2617, 2623, 2629, 2631, 2634, 2637, 2653, 2661, 2665, 2668, 2669, 2671, 2680, 2684, 2691, 2693, 2697, 2703, 2707, 2723, 2725, 2735, 2739, 2740, 2749, 2766, 2775, 2778, 2779, 2785, 2791, 2796, 2814, 2816, 2917, 2833, 2852, 2854, 2856, 2857, 2859, 2863, 2976, 2910, 2919, 2935, 2958, 2970, 2972, 2975, 2997; *sumus* 272, 937, 1722, 1921, 1922; *estis* 242, 456, 501, 512, 823; *sunt* 128, 129, 137, 165, 194, 215, 261, 377, 398, 462, 524, 545, 553, 628, 629, 687, 723, 726, 777, 837, 857, 919, 950, 970, 974, 1143, 1156, 1163, 1183, 1209, 1246, 1265, 1272, 1367, 1414, 1557, 1568, 1641, 1643, 1668, 1671, 1732, 1810, 1946, 1849, 1852, 1918, 1981, 1983, 2031, 2032, 2049, 2052, 2082, 2090, 2093, 2107, 2126, 2188, 2189, 2197, 2214, 2220, 2227, 2261, 2263, 2285, 2316, 2389, 2422, 2425, 2430, 2431, 2439, 2481, 2487, 2498, 2500, 2513, 2542, 2565, 2637, 2652, 2673, 2705, 2708, 2709, 2710, 2714, 2729, 2732, 2741, 2742, 2754, 2756, 2772, 2806, 2813, 2819, 2829, 2896, 2940, 2998; *erat* 29, 34, 64, 203, 205, 210, 282, 310, 311, 374, 383, 388, 391, 591, 660, 793, 803, 805, 876, 976, 977, 1010, 1064, 1304, 1719, 1796, 1889, 1909, 1943, 1988, 2416, 2419; *erant* 32, 137, 320, 775, 843, 1791, 2094, 2406; *fu*it 13, 205, 213, 240, 266, 270, 336, 422, 424, 430, 475, 658, 662, 737, 831, 880, 972, 1056, 1135, 1229, 1231, 1232, 1234, 1235, 1236, 1293, 1294, 1295, 1297, 1411, 1415, 1435, 1453, 1499, 1511, 1604, 1605, 1606, 1670, 1703, 1708, 1709, 1735, 1740, 1775, 1857, 2122, 2165, 2185, 2238, 2368, 2398, 2399, 2557, 2853, 2904, 3008; *fu*erunt 777, 1171, 1215, 1407, 1417, 1552, 1812, 2423; *fu*erat 348, 994, 1016, 1728; *fu*erant 722; *erit* 73, 84, 227, 273, 292, 422, 432, 511, 562, 588, 677, 784, 854, 880, 881, 887, 1239, 1404, 1515, 1518, 1522, 1541, 1550, 1570, 1623, 1628, 1633, 2575, 2948; *erunt* 272, 570, 2451, 2453; *esse* 76, 117, 143, 147, 227, 228, 362, 403, 446, 493, 505, 527, 728, 731, 732, 749, 770, 776, 846, 892, 903, 928, 980, 1151, 1180, 1200, 1203, 1226, 1252, 1270, 1283, 1337, 1453, 1585, 1594, 1634, 1736, 1759, 1764, 1767, 1797, 1804, 1837, 1851, 1920, 1949, 1975, 2025, 2033, 2040, 2042, 2044, 2063, 2069, 2074, 2134, 2138, 2141, 2220, 2246, 2256, 2333, 2344, 2345, 2424, 2436, 2522, 2532, 2546, 2598, 2609, 2674, 2676, 2728, 2802, 2902, 2941, 2987, 3005; *sit* 45, 111, 113, 154, 158, 199, 278, 342, 344, 394, 701, 702, 713, 746, 801, 840, 845, 853, 879, 896, 904, 917, 961, 1018, 1031, 1055, 1128, 1135, 1161, 1314, 1315, 1377, 1418, 1430, 1462, 1489, 1504, 1548, 1600, 1637, 1637, 1754, 1908, 1963, 1982, 2006, 2021, 2045, 2065, 2088, 2091, 2274, 2507, 2570, 2593, 2634, 2641, 2651, 2687, 2716, 2730, 2790, 2792, 2886, 2908, 2932, 3011; *simus* 1412; *sint* 155, 547, 548, 548, 760, 827, 908, 1637, 2083, 2148, 2767, 2768, 2788, 2836; *eset* 7, 146, 201, 289, 318, 356, 363, 365, 415, 530, 565, 593, 597, 735, 752, 804, 994, 1023, 1108, 1191, 1313, 1328, 1374, 1423, 1424, 1437, 1438, 1465, 1652, 1655, 1686, 1707, 1724, 1726, 1746, 2145, 1426, 1793, 2794, 2914, 2915, 2918, 2931; *essent* 1183, 1999, 2968; *fu*erit 14, 15, 175, 522, 547, 578, 1595, 1739, 1743, 1865, 1866, 1877, 2164, 2167, 2169, 2307, 2508, 2866; *fu*erint 769, 1003, 1407; *fore* 428, 555, 567, 618, 940, 983, 1082, 1248, 1379, 1410, 1565, 2112, 2349, 2374, 2552, 2558, 2561, 2611; *fu*is-*set* 518, 583, 696, 709, 1416, 2965; *fu*issent 1099, 1451, 2965; *fu*isse 11, 1169, 1826; *foret* 328, 360, 915, 1424, 1708, 1734, 1737, 1763, 1976, 2912, 2926; *forent* 1124, 2153, 2283, 2346; *fu*tura 82, 229, 320,

- 609, 681, 686, 759, 760, 777, 919; futuro 316, 325, 384, 403, 409, 436, 559, 2519; futurum 7, 307, 331, 411, 419, 574-575, 653-654; 1252, 2146, 2158, 2246, 2522; futuram 1096; futuri 912, 2885; future 684, 1730; futurorum 263, 942, 2360; futuros 1093; futuras 23, 866; fore 428, 555, 567, 681, 940, 1082, 1248, 1379, 1410, 1565, 2112, 2349, 2374, 2552, 2558, 2561, 2611
- (summus) suma 314; summi 1792; summo 1936; summum 1935-1936; summis 1768, 2253
- (sumo) sumunt 916; sumpsit 1165; sumitur 1029, 1307, 2943; sumeretur 1313; sumpto 1480; sumpta 2389; sumptas 1352; sumendo 2886
- super 61, 76, 426, 740, 743, 836, 871, 875, 1088, 1091, 1388, 1439, 1504, 1530, 1618, 1703, 1720, 1777, 1783, 1824, 1837, 1961, 1972, 2013, 2099, 2213, 2215, 2331, 2430, 2640, 2767, 2871; superius 78, 221, 410, 737, 824, 1047-1048, 2285, 3008
- superbia 978, 2206, 2726; superbie 1098, 1906, 2223, 2330; superbiam 2726; superbiam 2726
- (superbus) superbum 2517; superborum 1863, 2410-2411
- (suprfluitas) superfluitates 2841
- (superfluo) superfluit 912
- (superfluous) superflua 1686; superfluis 663
- (superior) superioris 1768-1769, 1806
- supernaturalis 471
- supernaturaliter 2904; supernaturalite 2905
- (supero) superare 870
- (superpellicium) superpellicis 2838
- (supervenio) superveniet 497, 572, 745, 509
- (supplementum) supplemento 1466, 1640
- (suppleo) supplere 1639
- (supplico) supplicandi 916
- (suppono) supponunt 1399; supponitur 1427
- supra 408, 564, 584, 600, 619, 692, 849, 915, 1056, 1069, 1152, 1453, 1528, 1531, 1661, 1703, 1770, 1772, 1773, 2188, 2238, 2251, 2398, 2399, 2421, 2514, 2540, 2850, 2975
- (supradicere) supradicta 18, 219, 437, 721, 772, 1099, 1157, 2077, 2753, 2876; supradictum 433, 2917; supradictam 1459, 2550, 2619; supradicto 655, 1020, 1243, 2076; supradictis 550, 2284, 2685; supradictos 1866
- (suprapono) supraposita 1242
- (surgo) surge 1771
- (suscipio) suscipiet 1544; suscipientis 1110-1111, 1540-1541
- (suscito) suscitavit 2395; suscitet 2874
- (suspicio) suspectum 2406; suspectas 2366
- (sustento) sustentabunt 1525; sustententur 2769-2770
- (sustineo) sustinuit 923
- suus 2403; sua 38, 82, 89, 240, 286, 311, 354, 370, 947, 1526, 1630, 1719, 1738, 1951, 2004, 2117, 2286, 2305, 2850, 2924, 2982; sue 84, 220, 330, 355, 359, 374, 393, 490, 528, 798, 1037, 1073, 1087, 1147, 1287, 1438, 1818, 1841, 1859, 1896, 1933, 2116, 2177, 2290, 2363, 2629, 2632, 2645, 2664, 2666, 2667, 2670, 2708, 2721, 2751, 2822, 2898, 2902; suum 170, 224, 319, 352, 411, 832, 925, 934, 947, 1126, 1145, 1303, 1528, 1985, 1999, 2339, 2595, 2983; suam 50, 96, 259, 341, 347, 351, 444, 461, 465, 726, 1024, 1071, 1833, 1959, 2195, 2399, 2625, 2903, 2993; suorum 620, 1513, 2992; suos 188, 1474, 1529, 1951, 2994; suas 2527; suis 256, 392, 424, 602, 618, 642, 1125, 1881, 1914, 2086, 2183, 2479, 2611, 2633, 2635, 2668, 2842
- (symoniacus) symoniaco 2273
- (synagoga) synagoge 1353
- Tabor 1137
- (tabula) tabularum 1181, 1183; tabularum 1179

- tabularium 1781
 (taceo) tacita 1597
 tacite 907, 1082, 1222, 1692, 1825, 2547
 tactus 1854
 talis 270, 335, 530, 880, 994, 2012, 2403, 2432, 2753; tali 470, 1458, 1554, 2787, 2954, 2964; talem 2515; tallem 364; tales 273, 2731, 2896; talia 360, 1266, 2363, 2713; talium 248, 2383, 2683, 2991; talibus 80, 226, 376, 2705, 2800
 taliter 414, 697, 2303, 2812, 2983
 tam 67, 62, 123, 165, 219, 402, 562, 837, 1206, 1239, 1379, 1384, 1415, 1523, 1861, 2172, 2242, 2574, 2598, 2689, 2754, 2772, 2848, 2851, 2949
 tamen 93, 171, 304, 320, 458, 465, 490, 655, 748, 775, 783, 860, 861, 918, 963, 988, 1039, 1125, 1326, 1463, 1485, 1513, 1587, 1588, 1596, 1658, 1717, 1786, 1791, 1832, 1843, 1854, 1959, 1967, 1968, 2032, 2209, 2469, 2491, 2629, 2732, 2757, 2794, 2840, 2876, 2878, 2974, 2987
 tamquam 31, 32, 113, 114, 145, 173, 501, 527, 725, 824, 902
 (tango) tangit 549, 1473, 1903, 1972; tetigit 1382; tetigerunt 2233; tangeram 1778
 tantummodo 284, 419-420, 594, 1150, 1230, 1352-1353
 (tantus) tanta 1315, 1869; tanti 2406; tantum 62, 79, 134-135, 306, 310, 439, 494, 560, 882, 1135, 1271, 1345, 1420, 1494, 1579, 1656, 1677, 1867, 2021, 2041, 2384, 2418, 2507, 2562, 2629, 2755, 2823, 2976; tantam 2343; tanto 1143, 1257, 1384, 1399, 1965, 2034, 2327, 2468, 2503, 2616
 (tardo) tardabit 1279
 (tardus) tardum 153-154, 716
 tecum 2274
 temerarie 1414, 1801, 2097, 2282
 temerarius 1423, 2126-2127, 2419; temeraria 32-33, 1413; temerarium 1379, 145, 1760, 1764, 2141, 2145, 2183-2184; temerariam 1303, 2256
 temeritas 1418, 2187; temeritate 2281
 templum 1667, 1745; templi 1665, 1751; templo 1607, 1740, 1753
 temporalis 2472, 2560, 2694, 2730, 2739, 2755, 2778, 2804, 2805; temporale 1551; temporalem 1530, 2702, 2713; temporali 947, 1553, 1721; temporales 2755; temporalia 21, 2803; temporalium 974, 2474, 2745; temporalibus 2549, 2566, 2726, 2721-2722
 (temporaliter) temporaliter 2039
 tempus 6, 8, 13, 18, 62, 65, 68, 72, 73, 74, 76, 77, 104, 117, 134, 159, 190, 200, 213, 216, 302-303, 306, 308, 308-309, 315, 329, 347, 357, 419, 428, 562, 594, 595, 604, 657, 659, 661, 702, 713, 794, 800, 827-828, 843, 859, 881, 899, 914, 932, 934, 946, 999, 1015-1016, 1021, 1029, 1032, 1040, 1042, 1282, 1285, 1563, 1564, 1573, 1575, 1578, 1585, 1603, 1605, 1650, 1702, 2146, 2158, 2165, 2170, 2175, 2242, 2252, 2637, 2937, 2952, 2960, 2993, 3000; tempus 1578; temporis 103-104, 135, 141, 157, 158, 202, 305, 306, 310, 312, 329, 344, 419, 596, 598, 599, 602, 607, 720, 785, 797, 805, 966, 1000, 1037, 1039, 1060, 1067, 1536, 1578, 1622, 1634, 2137, 2147, 2151, 2168, 2175, 2234-2235, 2420, 2421, 2885, 2964, 2990; tempori 589-590, 590; tempore 14, 123, 190, 266, 322, 324, 326, 333, 335, 375, 383-384, 388, 391, 394, 407, 429, 593, 661, 774, 778, 781, 892, 990, 1030, 1063, 1283, 1302, 1311, 1409, 1411, 1508, 1537, 1569, 1594, 1601, 1656, 1676, 1680, 1683, 1835, 2164, 2885, 2887, 2943, 2944, 2962; tempora 37, 48, 59, 71, 88-89, 100, 122, 125, 127, 128, 136, 211, 229, 233, 235, 239, 284, 253, 355, 357, 374, 517, 582, 633, 635, 649, 659, 668, 688, 706-707, 729, 732, 734, 747, 760, 775, 801, 845, 847, 955, 1054, 1066, 1194, 1200, 1201, 1208, 1209, 1214, 1219, 1578, 2132, 2140, 2143, 2177, 2234; tenpora 1578; temporum 39,

- 44, 109, 146, 149, 224, 232, 249, 256, 301, 348, 369, 392, 397, 413, 709, 796, 941-942, 959, 1065, 1300, 2138; temporibus 140, 191, 327, 954, 1062, 1198, 1292, 2135
- tenax 2748
- (tendo) tenderet 2155-2156
- (tenebrae) tenebrarum 2287; tenebras 2260; tenebris 483, 501, 512, 824
- (teneo) tenet 190, 2033, 2679; tenent 447; tenebat 656; tenebant 294; tenere 431; tenete 543, 550; teneat 135, 767, 1188; tenetur 440, 452; tenendis 556
- (tenor) tenoris 1106
- (tentatio) temptationis 926, 2340; temptatione 382-383
- (tento) temptaverat 1762
- tenuis 1875
- ter 1866
- (termino) terminarentur 9; terminato 1537
- (terminus) termino 715, 1600, 2487, 2528; terminum 153, 710, 714, 730, 1599, 1629, 3003; termini 719, 2513, 2895; terminis 2905-2906
- (ternarius) ternario 1860
- terra 11, 2940; terram 426, 1530, 2165; terre 2958; terris 571
- (terreo) terreamini 55; territus 1777
- (terrenus) terrena 1255; terena 962; terrenorum 978, 2035; terrenis 2567
- (terror) terrorem 917
- (tertius) tercio 1593; tertia 740, 1224; tertie 1194; tertiam 492, 646; tertio 5, 258, 300, 421, 507, 773, 826, 951, 1008, 1069, 1112, 1183, 1584, 1774, 2115, 2420, 2438, 2551, 2592, 2646; tertium 172, 338, 630, 1294, 1498, 1895
- (terribilis) terribile 1532
- (testamentum) testamenti 1459-1460, 1587, 1751, 1933, 1934, 1958
- testimonium 843-844, 1631, 1818, 1845, 1881-1882, 1977, 2387; testimonio 1535, 1807, 1857; testimonia 433, 1193;
- (testis) teste 1851, 2093, 2492, 2587, 2811, 2827
- (testor) testatur 254, 391, 418, 423, 430, 523, 525, 1027, 1070, 1301, 1409-1410, 1564, 1816-1817, 1826, 1840; testantur 2531, 2928; testabatur 592; testetur 2913, 2970; testentur 514; testante 880, 1122, 1799-1800, 1951, 2736
- (texo) texere 1166; texuntur 2525; texentes 2505; texendos 2627
- textus 1414, 1428, 1518, 1521, 1558, 1706, 2445, 2527; testus 514, 2449, 2478; 1562, 1576, 1618, 1672, 1675, 1703, 1707, 1742; testui 1603, 1663; textum 494-495; testum 2612; textu 683, 1173, 1348; testu 1239, 1587
- (thearticus) thearticum 1500
- (Thelimas) Thelimum 2277
- theologia 2119
- (theologicus) theologica 2172; theologicus 2100
- theologus 2493; theologos 1191; theologo 2030; theologorum 1872-1873; theologis 2228; theologos 2486
- (thessalonicensis) Thessalonicenses 51, 54, 76-77, 434, 738, 1060, 1721, 1752-1753
- (thesaurus) tesaurum 2703
- (Thimoteus) Thimotheo 1169, 1520; Thimotheum 2276, 2516; Timotheum 1197, 1939-1940
- (timeo) times 381; timet 866, 1800; timeat 898, 1556; timeret 2555; timere 2560; timentur 860; timerentur 877; timens 1780
- timor 1799, 1556; timore 507, 572; timorem 700, 1795, 2540, 2543, 2564, 2682
- (titulus) tituli 2430; titulo 2424, 2808; titulum 2425;
- (Titus) Titum 1729; Tito 2520
- (tolerabilis) tollerabilis 872-873
- (tollo) tollerant 858; toleret 2172-2173; tolleret 1964; tolleraret 894; tolleranda 2648
- (tollo) tollet 3009; tolli 2916; tollitur 701
- (tomus) tomi 1177
- (tonsura) 2826

- (torrens) torrente 317
 tot 768, 1568, 1602, 1611, 2406
 totaliter 10, 397, 1613, 1780, 2300-2301, 2342, 2513, 2707, 2855, 2165
 totiens 2408
 totus 1518, 2873; tota 875, 1042, 1486, 1487, 1596, 1599, 1623, 2121, 2439, 2461, 2753; totius 103, 1344; toti 655, 964, 1549; totum 308, 1126, 1595, 1624, 2937, 2952; totam 1375, 2113, 2120, 2870; toto 21, 322, 324, 326, 333, 406, 1019, 1030, 1249, 1283, 1311, 1509, 1587, 1640, 2290, 2860, 2943
 (trabes) trabem 1906
 (tracto) tractare 2098-2099, 2103, 2105, 2109
 tractatus 1, 1758, 2261; tractatum 3; tractatu 891, 1607, 1614, 1783, 2544; tractatibus 895, 2173, 2247
 traditio 1176; traditionis 1994, 1483; traditionis 2004; traditioni 1172, 1178, 1192; traditiones 2054, 2483
 (trado) tradidit 1993; tradit 1511, 2289, 2883, 2929; tradiderunt 2233; tradat 2050, 2123; traderet 2184; tradebatur 1881; traditam 1393
 (traho) trahitur 1338, 1339; trahi 1343
 (tranquillitas) tranquillitatem 1843
 (transcendo) transcendit 1814
 (transduco) transduxit 1604
 (transeo) transient 2935; transierat 1736; transire 2935
 (transfigurat) 2784
 (transfiguratio) transfigurationem 2796-2797
 (transfero) transacto 715; translatus 1891
 (transgredior) transgrediuntur 2448-2449; transgrediebantur 2482-2483
 transgressio 2446, 2616; transgressionis 910; transgressionem 2613
 (transgressor) transgressores 2227, 2462
 (translatio) translationes 2395
 (transverto) transverso 2801
 trecenti 2884
 tres 1567, 1579, 1661, 2227, 2967; tria 1052; trium 73, 1565; tribus 151, 623, 1136, 1494, 1857, 2575, 2889
 (tribuo) tribuitur 324
 (tribus) tribum 1087
 tribulatio 1707-1708, 1735; tribulationis 990-991, 1730, 1733, 1741, 2580; tribulationem 1710-1711; tribulatione 897, 2580; tribulationes 22-23, 1901; tribullationes 876
 Triculus 2069
 triginta 1911, 2880
 trinitas 875; trinitatem 2113; trinitati 326; trinitate 373, 583
 triplicitas 1487; triplicitatis 1489
 (triplex) triplicem 1491-1492
 tripliciter 404, 1160, 1482, 1483, 1488
 (tristitia) tristitiam 715
 tropologice 1493
 tu 381, 1355, 1425; tui 1791, 1916, 2465; tibi 292, 343, 1083, 1309, 1482, 2637, 2665; te 272, 292, 639, 819, 926, 1355, 2274, 2581, 2636
 tuba 1508; tube 1508
 (tueor) tuenda 2706
 tum 613, 614, 991, 995, 996, 1452, 1453, 1806
 tumultus 1973
 tunc 229, 297, 380, 414, 496, 509, 559, 597, 604, 654, 775, 852, 1228, 1232, 1234, 1236, 1238, 1359, 1413, 1625, 1639, 1687, 1732, 1776, 1782, 2362, 2512, 2678, 2860, 2861, 2888, 2925, 2969, 2978, 2980
 tunica 2792; tunicam 2793
 (turbo) turbaris 1122
 (turbo) turbinem 1120
 turpiter 2741
 (turpitude) turpitudines 2847
 (turris) turres 2223, 2226
 turtur 934, 950; turturis 948
 (tuus) tua 1426, 2274, 2452, 2453; tuum 762; tuam 2461, 2464; tuo 2451, 2455; tue 2455; tuis 2451, 2464
 ubi 531, 543, 758, 761, 773, 780, 863, 865, 868, 1002, 1030, 1048, 1073, 1309, 1339, 1340, 1481, 1507, 1589, 1675, 1749, 1755, 1787, 1809, 1875, 2041, 2236, 2307, 2329, 2460, 2483, 2613, 2795, 2861

- ultimus 156; ultima 131, 133, 671, 673, 1209-1210, 1214; ultimo 1915; ultimium 94; ultimi 1217; ultimis 2979
 ultra 1564, 1571, 2924, 2927, 2931, 2980; ulterius 901
 umquam 336
 (unanimis) unanimes 2336
 (unctuositas) unctuositate 2038
 unde 67, 237, 281, 307, 340, 342, 352, 367, 414, 428, 443, 460, 609, 750, 769, 783, 795, 799, 846, 887, 1050, 1067, 1200, 1259, 1317, 1325, 1412, 1468, 1470, 1473, 1569, 1573, 1582, 1751, 1818, 1914, 1986, 2039, 2066, 2073, 2086, 2094, 2109, 2123, 2126, 2165, 2208, 2261, 2270, 2423, 2493, 2531, 2589, 2611, 2626, 2652, 2748, 2888, 2903
 undecim 1662
 (ungo) ungentes 2640
 (unitas) unitatum 215
 universaliter 1234, 1235, 2687, 2958
 (universitas) universitatis 1027-1028; universitatem 2410
 (universus) universi 2873, 2880, 2894, 2896, 2910, 2918; universe 1914; universo 490, 573; universum 488
 unus 152, 178, 290, 1310, 2154, 2235, 2322; una 1489, 1616; unum 209, 315, 624, 1421, 1507, 1822, 1825, 1920, 1922, 2262, 2370, 2379, 2446, 2891; unius 838, 1207, 2094, 2781; unam 1458; uno 1410, 1600, 2472;
 unusquisque 697; unicuique 840; unumquodque 1065
 usquam 1843
 usque 13, 94, 131, 158, 189, 324, 682, 730, 765, 768, 782, 785, 924, 1169, 1171, 1189, 1596, 1617, 1619, 1624, 1638, 1643, 1645, 1664, 1671, 1673, 1679, 1681, 1839, 2958, 2169, 2171, 2176, 2240, 2250, 2254, 2458, 2851, 2852, 2884, 2886, 2887, 2972, 2976, 2993, 3001
 usquequo 1647, 1650, 1658
 (usualis) usuali 1307
 usualiter 767, 1184, 1188
 (usus) ussus 2391; usum 1184
 (usurpo) usurpavit 2563
 ut 22, 39, 41, 54, 62, 70, 76, 77, 104, 117, 137, 147, 178, 179, 195, 196, 200, 205, 213, 217, 253, 282, 290, 295, 296, 330, 331, 333, 340, 342, 380, 382, 408, 410, 425, 434, 462, 464, 501, 537, 560, 563, 584, 595, 601, 603, 606, 618, 653, 658, 662, 680, 683, 690, 692, 694, 703, 707, 714, 721, 765, 766, 781, 803, 810, 816, 824, 832, 837, 876, 886, 893, 915, 935, 950, 988, 989, 993, 1008, 1017, 1028, 1042, 1059, 1076, 1094, 1097, 1115, 1119, 1205, 1286, 1303, 1307, 1308, 1310, 1311, 1318, 1348, 1352, 1360, 1378, 1381, 1405, 1435, 1453, 1455, 1479, 1522, 1530, 1531, 1580, 1589, 1609, 1620, 1637, 1690, 1693, 1703, 1714, 1778, 1810, 1816, 1819, 1830, 1853, 1913, 1921, 1923, 1958, 1962, 1963, 1967, 1968, 1972, 1982, 1995, 2001, 2002, 2014, 2018, 2024, 2045, 2070, 2073, 2089, 2099, 2102, 2103, 2104, 2116, 2127, 2188, 2200, 2218, 2219, 2220, 2220, 2227, 2228, 2238, 2251, 2281, 2287, 2289, 2301, 2303, 2305, 2308, 2311, 2313, 2319, 2333, 2335, 2341, 2344, 2365, 2384, 2386, 2387, 2398, 2421, 2426, 2432, 2436, 2444, 2445, 2476, 2507, 2509, 2511, 2514, 2518, 2527, 2538, 2557, 2568, 2589, 2605, 2613, 2640, 2670, 2682, 2693, 2702, 2704, 2710, 2744, 2750, 2768, 2769, 2770, 2771, 2778, 2781, 2792, 2812, 2820, 2821, 2829, 2830, 2832, 2836, 2840, 2845, 2863, 2867, 2870, 2874, 2881, 2905, 2972, 2973, 2975
 (uterque) utriusque 203, 1843; utrique 692, 2103; utrasque 2872; utrisque 2103;
 (uterus) utero 448, 449, 2536
 (utilis) utile 731, 915, 2205; utille 701, 702-703, 734, 753, 805, 1028, 1031; utili 1236; utilem 1550; utillem 2871; utiles 555, 2705, 2714, 2730; utilia 2488; utilius 1079
 utilitas 2011; utilitatem 809, 1987
 utiliter 1237
 utique 89, 383, 696, 1023, 1577

- (utor) utitur 170, 241, 1186, 2017, 2071; utuntur 97, 173, 625, 1175; utatur 1188; utebantur 2015; utabantur 2353; utentibus 2660; utendum 2647-2648
- utrum 116, 547, 961, 1437; utrumque 692, 1304
- (uxor) uxorem 1940; uxore 1937, 2821 (uxoratus) uxoratos 1838
- (vaco) vacant 2567 vacabat 1139; vacaret 2554
- (vado) vadunt 2820; vade 292
- valde 158, 899, 1018, 1176, 1177, 1281, 2089, 2315
- (valeo) valeant 870
- (vanitas) vaninitas 1979; vanitatem 2214, 2215, 2378, 2537; vanitates 2847
- (vanus) vana 2180, 2231
- (vario) variaret 2002
- (vas) vassa 2626
- vaticinium 2961
- (veh) ve 1468, 2271
- (vehementer) vehementius 1774
- (veho) vecturis 2762
- vel 21, 26, 31, 37, 45, 69, 71, 89, 90, 100, 103, 114, 115, 116, 118, 225, 229, 231, 238, 255, 257, 268, 274, 276, 285, 305, 308, 325, 333, 352, 357, 361, 397, 398, 407, 415, 416, 459, 463, 497, 513, 521, 529, 535, 554, 579, 590, 631, 637, 638, 680, 689, 707, 716, 722, 725, 734, 784, 793, 795, 804, 806, 830, 834, 835, 841, 846, 904, 911, 916, 917, 929, 947, 850, 960, 961, 962, 966, 1029, 1071, 1072, 1093, 1103, 1107, 1114, 1121, 1127, 1140, 1149, 1256, 1262, 1267, 1291, 1305, 1323, 1331, 1333, 1377, 1391, 1413, 1416, 1426, 1429, 1435, 1437, 1444, 1446, 1452, 1504, 1508, 1512, 1536, 1544, 1597, 1606, 1609, 1611, 1637, 1646, 1650, 1685, 1695, 1696, 1728, 1734, 1741, 1757, 1825, 1846, 1852, 1881, 1883, 1885, 1893, 1904, 1906, 1924, 1938, 1971, 1976, 1981, 1982, 1984, 1985, 1997, 2000, 2001, 2004, 2028, 2029, 2030, 2040, 2056, 2059, 2100, 2110, 2125, 2142, 2155, 2159, 2181, 2182, 2189, 2192, 2194, 2196, 2199, 2200, 2201, 2206, 2211, 2229, 2263, 2264, 2268, 2271, 2272, 2273, 2274, 2276, 2279, 2301, 2337, 2352, 2354, 2357, 2359, 2397, 2398, 2399, 2400, 2410, 2416, 2429, 2469, 2490, 2499, 2501, 2510, 2513, 2524, 2555, 2573, 2591, 2592, 2611, 2619, 2623, 2627, 2631, 2691, 2701, 2702, 2706, 2743, 2745, 2746, 2747, 2748, 2758, 2760, 2761, 2768, 2769, 2777, 2785, 2789, 2794, 2797, 2816, 2818, 2820, 2830, 2832, 2834, 2844, 2847, 2852, 2865, 2879, 2883, 2889, 2926, 2936, 2983, 2984, 2992
- velocissime 2936
- (velocitare) velocitetur 2975; velocitari 2927, 2980; velocitabatur 2969; velocitando 2919
- (velocitas) velocitati 2922
- (velocitatio) vellocitatio 2921
- (vellus) velleris 463
- (vendo) vendendo 2759
- venenosus 2678
- venenum 2429, 2438
- (venio) veniam 819, 820, 2578; veniat 504, 1817; veniet 52, 143, 1279; venient 1917; venerat 1201, 1206; venire 928; venerit 261, 522, 2609; venisse 1291; venisset 1774; venturus 113, 205, 213, 1023, 1029, 1279, 1551; venturum 117, 493, 527; ventura 261, 904, 962; venturam 505-506; venturi 2288
- venter 1862; ventri 1542-1543; ventre 1857, 1860;
- ver 1627
- vere 1183, 1829, 2036, 2049
- verbum 225, 302, 305, 307, 310, 312, 323, 328, 344, 346, 396, 419, 603, 938, 2271; verbi 118, 763, 1163, 1164, 2152; verba 122, 126, 136, 148, 222, 228, 234, 243, 255, 341, 360, 371, 402, 413, 493, 500, 516, 535, 529, 612, 627, 647, 674, 680, 688, 690, 708, 711, 981, 1005, 1009, 1160, 1196, 1355, 1358, 1361, 1385, 1428, 1477, 1619, 1621, 1647, 1654,

- 1704, 1777, 2214; verbo 61, 70, 303, 1721, 1838, 2545, 2552, 2750; verborum 299-300, 362, 586, 639, 1381, 1997, 2001, 2250, 2518, 2883, 2933; verbis 14, 38, 43, 58, 81, 102, 224, 226, 228, 250, 254, 262, 264, 301, 344, 376, 417, 422, 436, 523, 561, 573, 612, 618, 622, 643, 667, 779, 823, 868, 939, 1026, 1032, 1200, 1204, 1208, 1279, 1312, 1363, 1368, 1395, 1534, 1582, 1589, 1594, 1599, 1611, 1644, 1732, 1979, 2166, 2175, 2412, 2509, 2587, 2883, 2932
- vere 608, 2023, 2025, 2031, 2080
- (verificatio) verificationem 767-768, 1829
- (verifico) verificatur 1466; verificari 1323, 1368, 1478
- verisimile 1746-1747
- veritas 196, 1238, 1348, 1527, 1925, 1927, 2078, 2087, 2091, 2120-2121; 2300, 2306, 2334, 2444, 2514, 2740; veritatis 93, 261, 398, 460, 467, 866, 888, 1134-1135, 1193, 1300, 1344, 1347, 1406, 1423, 1467, 1695, 1697, 1766, 1846, 1873, 1879, 1933, 1934, 1975, 2034, 2079, 2105, 2110, 2116, 2278-2279, 2320, 2323, 2325, 2351, 2352, 2358, 2381, 2409, 2670, 2741, 2801, 2895; veritati 220, 1660; veritatem 34, 49-50, 261, 462, 465, 473-474, 1090-1091, 1342, 1375, 1449, 1477, 1521, 1832, 1939, 1949, 2026, 2109, 2111, 2195, 2293, 2321, 2442, 2467, 2491, 2493, 2503, 2653, 2723; veritate 525, 1170, 1516, 1849, 1951, 1966, 1967, 2039, 2117, 2261, 2316, 2331, 2338-2339, 2430, 2522, 2565, 2574, 2865, 2856, 2865;
- vero 26, 28, 31, 32, 65, 79, 98, 153, 154, 441, 554, 557, 598, 716, 725, 756, 790, 801, 815, 830, 848, 892, 921, 931, 1046, 1051, 1130, 1379, 1489, 2900, 1151, 1157, 1211, 1215, 1303, 1333, 1353, 1442, 1444, 1458, 1558, 1705, 1759, 1776, 1792, 1792, 1801, 1909, 1928, 1943, 1948, 1988, 2003, 2022, 2053, 2054, 2092, 2320, 2444, 2467, 2528, 2603, 2607, 2666, 2694, 2698, 2709, 2712, 2733, 2735, 2754, 2772, 2774, 2789, 2808, 2837, 2935, 2954, 2969, 2996
- (versitas) versitate 792
- (versor) versatur 2535
- (vertex) verticem 2852
- (verto) verti 1773; versa 1891
- verus 866, 2071, 2127, 2629; vera 1395, 1678, 2082; verum 697, 804, 1188, 1228, 1337, 1736, 1764, 2068, 2179, 2791, 2792, 2793; veri 1257, 1828, veros 2031, 2033; verissimos 1249
- (vesania) vesaniam 2343
- vespere 1624, 1634, 638, 1617, 1619-1620, 1639, 1678, 1679, 1681, 2250, 2884; vesperet 1645
- (vester) vestra 247, 249; vestri 1915, 1954, 1955, 2315; vestro 55, 537; vestrum 37, 70, 89, 92-93, 100, 107, 222, 231, 236, 239, 255, 353, 358-359, 396, 410, 610, 614, 616, 621, 740, 2019; vestris 478, 484
- (vestigio) vestigandum 2766-2767
- (vestis) vestibus 2762
- vetus 1592; veteris 1459, 1958; veteri 1588, 1931; veterem 1503
- (vexo) vexatur 1841; vexaretur 1844
- via 317, 1817, 2487, 2488; viam 1971, 2034, 2065
- viator 2154, 2156; viatorum 1495
- vibrum 462
- (vicinus) vicinum 1259; vicinior 1257
- (victor) victoris 2538
- videlicet 2618
- (video) videt 2357; vident 1116; videat 1938; videant 2681; videbunt 1955; videre 1144; viderit 2650; videritis 569, 985, 1700, 1714, 1716, 1731, 1755; videtur 113, 1851, 2944, 2224, 2889, 2955, 2964; videretur 2002; viderentur 555, 1797-1798; visa 1649, 1734, 1735; vissa 1677, 1688; vise 1685; vissum 1775; visurus 1718-1719
- (vidua) vidue 2768
- (vigeo) vigere 2519,
- (vigesimus) vigesimo 780
- vigil 1033

- vigilia 1974; vigiliam 814, 817, 821; vigiliis 2823-2824
 (vigilo) vigilate 813; vigillate 815; vigillaret 1023; vigillaveris 819; vigillanti 820, 821-822; vigilandum 818
 viginti 1567
 (vilis) vilia 2733; vilissimus 2229
 Vincentius 1170
 (vinco) vincitur 2717
 (vinea) vinee 1601
 (vinum) vino 1394
 (violentia) violentiam 887
 (violentus) violentam 2296, 2874
 vir 102, 2456, 2457; viri 2714; virum 332; virorum 1879, 1952
 virgo 332; virginis 448, 2104; virgine 408-409
 virtus 471, 744, 2972, 2976; virtutis 474, 615, 1230-1231; virtutem 645, 1071, 1391, 2599; virtute 237, 245, 253-254, 368, 613, 636-637, 641, 1894, 2585; virtutes 2292, 2708, 2930; virtutum 2708 virtutibus 893
 vis 296; vi 267, 273, 1649, 1332, 1630; vim 356, 360, 364; vires 280, 839, 1815; viribus 235, 238, 642
 (visibilis) visibili 475; visibilia 462; visibilia 457; visibilibus 1435; visibilibus 1866
 visio 1647, 1652, 1676, 1684, 1687; visio 1654, 1658, 1678; visionis 1686, 1860; visionem 2796, 2800; visionem 1970-1971, 2782; visione 1952; visione 475, 1963; visiones 1138, 1140, 1150, 1954-1955
 (visito) visitentur 2770; visitando 1125
 (visus) vissui 469; vissum 1779; vissum 1967
 vita 1295, 2553; vite 957, 993, 1041, 2715, 2739, 2740, 2750, 2844
 vitiatus 2771
 (vitium) vitiorum 2265; vityorum 2362
 (vito) vitant 858; vitate 2403; vitare 1978; vitet 897; vitandi 1456, 2600; vitandum 901, 2619, 2677; vitandis 2607
 (vivo) vivimus 1722; vivant 741; vivere 699; viveret 796; vivat 1818; viventem 1534; vivente 1937; viventibus 1714-1715; vivendi 1237
 (vix) vice 1866
 vocabulum 1280; vocabulo 644; vocabulorum 2009
 (voco) vocat 1216, 2624, 2643, 2951; vocant 2594; vocavit 891; vocabitur 1371; voca 2580; vocare 2614, 2626; vocaret 1747; vocabitur 1371
 (volo) vult 184, 617, 619, 1073, 1074, 1434, 1599, 2187, 2195, 2993; volunt 174, 2074, 2344, 2345, 2581; vollebat 244; volebant 668; vollebant 1341; voluit 282, 1575, 1583, 2210; volluit 234; voluerant 1796; vellet 1190; voluerit 491, 1103, 2349, 2905; voluerint 2887-2888; voluisset 308, 1581; volluisset 231; velle 122, 136, 148, 156, 2145; vellet 2213, 2215; volens 238, 384, 1349, 1643; volentis 2121
 volumen 1540, 2433, 2455; volumine 1038, 2073
 voluntarie 2854
 (voluntarius) voluntaria 974
 (voluntas) voluntatis 1073, 2202, 2898, 2902, 2923; voluntatem 386 voluntate 278 1388, 1429;
 (volvo) volvitur 2892
 vos 54, 141, 142, 242, 261, 385, 386, 456, 500, 501, 512, 551, 792, 823, 824, 1784, 1851, 1990; vobis 141, 247, 248, 249, 260, 262, 387, 389, 498, 511, 691, 1269, 1468, 1721, 2044, 2271, 2317, 2578, 2639; vobiscum 924
 vox 1774; vocis 267, 1649, 1775; vocem 1771m 1790; voce 1532, 1772, 2509, 1332; vocum 281; vocibus 185
 (vulnero) vulnerat 1911
 vulva 2536
 Zacharias 2948; Zacharia 2827
 (Zebedaeus) Zebedei 290
 (zelo) zellandi 1516
 zelus 1767, 2281; zelum 2690; zelo 2011, 1695, 1766, 2037, 2380, 2400, 2688, 2689, 2695, 2742, 2744, 2749
 (zizania) zizanie 207

Josep PERARNAU I ESPELT

SOBRE LA PRIMERA CRISI ENTORN EL
DE ADVENTU ANTICHRISTI
 D'ARNAU DE VILANOVA: PARÍS 1299-1300*

L'estudi de les objeccions adreçades al missatge escatològic d'Arnau, formulat en versió definitiva en el *De tempore adventus Antichristi* i encara reela-

* Empro en aquestes pàgines el títol *De adventu Antichristi* perquè és el que donen els documents parisencs que es troben a la base del nostre estudi; també Pèire d'Alvèrnia, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 213, lín. 31; i l'autor del *Tractatus quidam, in quo responderetur obiectionibus, quae fiebant contra tractatum Arnaldi* De adventu Antichristi, publicat com a apèndix del primer article en aquest volum. I com que no coneixem el tenor del dit opuscle tal com fou presentat a París el 1299, tampoc no podem saber si després fou reproduït sense modificacions, ja en la còpia més primitiva del Borgh. 205, ff. 26a-48, o si el fet que aquest tingui un títol diferent, el de *Tractatus de consummatione saeculi*, també és senyal que aquest segon text ja era el resultat de les revisions introduïdes àdhuc en el text més primitiu, després de les sentències del bisbe de París i de Bonifaci VIII (creuria que és molt significatiu que aquell canvi tan dràstic a favor d'un títol tan poc arnaldià comparegui en un text tan en la línia escatològicament aigualida del *De mysterio cymbalorum*, de més a més copiat durant el pontificat de Bonifaci VIII). Tampoc no podem saber quins eren els fragments exactes d'aquell text inicial que suscitaron la contraposició dels mestres i de l'autoritat eclesiàstica de París el 1299. Recordaré, per amor a la completesa possible, que immediatament després dels pontificats de Bonifaci VIII i de Benet XI, Arnau tornava al 'seu' títol de *Super tempore adventus Antichristi* (ATCA, X (1991), 215, lín. 737), títol que, altra vegada modificat, esdevindria definitiu en el Vat. lat. 3824, ff. 50c-78c, el de *Tractatus de tempore adventus antichristi*, publicat en aquestes pàgines del volum VII-VIII (1988-1989), 134-169.

La situació descrita en el paràgraf anterior no permet de saber amb precisió i detall quina era globalment la doctrina del primitiu *De adventu Antichristi*, ni, doncs, qui tenia raó en la polèmica parisenca, i per això m'he d'abstenir en aquestes pàgines d'aventurar qualsevol consideració doctrinal. Només a través de les referències que hi fan els dialogants del primer moment, Pèire d'Alvèrnia i Jean Quidort, podem saber algun punt doctrinal d'aquell opuscle, sense, però, arribar a cap reconstrucció textual.

A fi d'evitar llargues repeticions, em serviré de les abreviatures següents:

Acta Aragonensia = Heinrich FINKE, *Acta Aragonensia. Quellen zur deutschen, italienischen, französischen, spanischen, zur Kirchen- und Kulturgeschichte aus der diplomatischen Korrespondenz Jaymes II. (1291-1327)*. I-II, Berlín 1908, CLXXXII i 510; i III, 511-976 pp.

ALÓS = Ramon D'ALÓS [i MONER], *Colecció de documents relatius a Arnau de Vilanova* dins «Estudis Universitaris Catalans», III (1909), 47-53; 140-148; 331-332; 447-449; 531-534; IV (1910), 110-119; 496-498; i VI (1912), 98-103.

Cultura = MARTÍ DE BARCELONA, *La cultura catalana durant el regnat de Jaume II*, dins «Estudios Franciscanos», 91 (1990), 213-295.

MENÉNDEZ Y PELAYO = Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, vol. VII (Edición Nacional de las Obras de Marcelino Menéndez y Pelayo, XLI), Madrid-Santander, 1948.

borat en el *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* els anys 1299-1301, dificultats que, aplegades per Jacme Blanc, foren ocasió per a l'*Apologia de versutiis et per-versitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad Jacobum Albi, canonicum Dignensem*, publicada en les pàgines inicials del present volum, em permeté de constatar que aquella violent topada entre les autoritats, primer les acadèmiques i després les eclesiàstiques de París i Arnau de Vilanova (xoc que d'entrada afectà, ni que fos de rebot, directament la Casa de França¹ i, de segon rebot, la de Barcelona; i de sortida, la mateixa Seu de Roma); tot i la seva amplitud, consistència doctrinal i repercussions en afers diplomàtics entre França i la Corona catalanoaragonesa, fins ara no havia atreta (tant com la meva informació abasta) l'atenció dels investigadors.²

Regesta = MARTÍ DE BARCELONA, *Regesta de documents arnaldians coneguts*, dins «Estudis Franciscans», 47 (1935), 261-300.

REGLÀ, *Francia* = Joan REGLÀ CAMPSTOL, *Francia, la Corona de Aragó y la frontera pirenaica. La lucha por el Valle de Arán (siglos XIII-XIV)*, II (Escuela de estudios medievales. Estudios, XVIII. Publicaciones de la Sección de Barcelona, 14), Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas 1951.

1. Un detall demostra la implicació de la Casa de França: els autors han vist en un dels personatges que, en qualitat de ‚miles domini regis‘ (líns. 50, 180, 193), compareix en els dos documents escrits per Arnau de Vilanova en aquella ocasió, interessant-se per la situació d'Arnau de Vilanova, nogensmenys que el celebèrrim Guillaume de Nogaret (o un seu parent), el protagonista de l'Atemptat d'Anagni; consta la presència d'un altre, l'anomenat ‚archidiaconus Algye‘, que, trobant-se a París, ja devia saber que era un dels tres que formaven la comissió nomenada pel rei de França per a estudiar el problema de la Val d'Aran; es deia Ricard Nebot, tal com hom pot veure en REGLÀ, *Francia...*, 41, núm. 30.

2. En pot ésser prova el fet que, tant com s'ha interessat en l'‚akademische Auseinandersetzung‘, o en allò que deia o significava el *De tempore adventus Antichristi*, s'ha desentès de la dinàmica dels fets de París (com si en aquells no hi hagués la dita ‚Auseinandersetzung‘), Manfred GERWING, *Das Ende der Zeit. Der Traktat des Arnald von Villanova über die Ankunft des Antichrist in der akademischen Auseinandersetzung zu Beginn des 14. Jahrhunderts* (Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters. N. F., 45), Münster, Aschendorff 1966, 75-253, fins al punt que en les cent setanta-nou pàgines que dedica a la presentació del dit text en la capital de França el 1299 no cita cap vegada ni els dos documents publicats per Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, 260-270, ni el segon d'aquells dos, també inclòs per Henricus DENIFLE i Aemilius CHATELAIN, en llur *Chartularium Universitatis Parisiensis*, II, París 1891, 87-90 (l'única referència [p. 94, nota 49] al cartulari parisenc en el capítol esmentat és a la llista de les dues-centes dinou proposicions desautoritzades pel bisbe de París el 1277); també n'és prova el fet que Heinrich FINKE, *Aus den Tagen Bonifaz VIII. Funde und Forschungen* (Vorreformationsgeschichtliche Forschungen, II), Münster im W., Aschendorff 1902, 200-201, només esmenta globalment l'episodi de París, sense, però, entrar en detalls. Hi havia dedicat més espai Barthélemy HAURÉAU, *Arnald de Villeneuve, médecin et chimiste*, dins *Histoire Littéraire de la France*. Tome XXVIII. *Suite du quatorzième siècle*, París, Imprimerie Nationale 1881, 35-39, i més endavant n'hi dedicarien tant Paul DIEPGEN, *Arnald von Villanova als Politiker und Laientheologe* (Abhandlungen zur Mittleren und Neueren Geschichte, 9), Berlín-Leipzig, Rothschild 1909, 106 pp., que sota el títol: I. *Arnald als aragonesischer Gesandter in Paris. Seine ersten theologischen Schriften (1299 bis 1301.)*, 12-22, tot i dependre de Finke, en destina unes deu a resumir (igual com havia fet Hauréau) els dos documents esmentats en la nota

En aquestes pàgines no tinc ni de lluny la pretensió de clarificar tot aquell afer, que s'allargà entorn d'un any; una clarificació total comportaria una recerca prosopogràfica dels personatges que intervingueren a favor o contra Arnau durant aquella primera situació de crisi; també una de jurídica que individués tant els passos que seguí aquell procés, que tot fa suposar haver estat 'in causa fidei', fins a l'apel·lació d'Arnau de Vilanova a la Santa Seu, com la significació legal de cada un d'ells; encara exigiria d'esbrinar les possibles repercussions polítiques en les relacions entre França i la Santa Seu (per exemple: Fins a quin punt l'intentat procés de França contra Bonifaci VIII, amb el consegüent atemptat d'Anagni, repercutí, fent-lo allargar anys, en el problema de la restitució de la Val d'Aran a la Corona catalanoaragonesa? Recordem que, vistes les coses des de la cort de París, mancava l'autoritat internacional, la del papa, per a ells inexistent, que havia de confirmar la reintegració) o entre París i Barcelona o entre Roma (o Avinyó) i Barcelona; no entraré en cap dels aspectes esmentats ni en cap d'altre, fora del punt que crec bàsic i previ a qualsevulla aportació futura: el de conèixer quants i quins escrits podem saber que aquella topada provocà, llur ordenació cronològica, i de quants podem disposar en aquest moment.

Comencem per l'últim punt, perquè només en ell trobarem el cap que ens permetrà de començar de descapdellar el garbuix. El coneixement, ni que sigui molt incomplet, d'aquells fets, també ens permetrà de veure fins a quin punt arribava l'objectivitat d'Arnau de Vilanova en referir-se sobretot a les acusacions doctrinals de les dites autoritats acadèmiques i eclesiàstiques parisenques.

Cal, però, una precisió ja de bell antuvi: des del moment en què Arnau fou citat per l'*'Officialis'* (per tant, a comparèixer davant un personatge amb una missió oficial executiva i reconeguda dins l'organigrama de l'església de

següent, d'ell coneguts per l'edició de Menéndez y Pelayo; val a dir que no se'n surt de forma massa brillant, car segons ell no hi hauria hagut cap discussió entre els teòlegs i Arnau sobre la doctrina de l'opuscle, prèvia a la conquesta: «...mit ihm keine Verhandlung über den Inhalt gepflogen»: 17 (vegeu, per contra, el pas núm. IV amb la seva base en els dos documents publicats per Menéndez y Pelayo). També donà un resum de la discussió parisenca Franz PELSTER, *Die Quaestio Heinrichs von Harclay über die zweite Ankunft Christi und die Erwartung des baldigen Weltendes zu Anfang des XIV Jahrhunderts*, dins «Archivio Italiano per la Storia della Pietà», I (1951), 35-36.

Per a entendre els fets arnaldians de París, sobretot en el seu aspecte jurídic, pot ésser il·luminador l'estudi de Johannes Matheus Maria Hermannus THIJSSSEN, *Censure and heresy at the University of Paris, 1200-1400* (Middle Ages Series), Philadelphia, University of Pennsylvania Press 1998, XIII + 187 pp., fins i tot pel fet que, essent un estudi de quatre casos concrets, no analitza el d'Arnau de Vilanova i, per tant, l'aplicació al nostre es pot fer de manera més imparcial.

En aquest context hom pot recordar les pàgines de Luca BIANCHI, *Censure, liberté et progrès intellectuel à l'Université de Paris au XIIIe siècle*, dins «Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age», 63 (1996), 45-93, que contenen algunes referències al nostre cas, resumides en aquest anuari, XVIII (1999), 1007, núm. 13969.

París), els passos successius entraren a formar part d'un procés judicial ,in causa fidei'; ningú no ho proclama tant com Arnau mateix, ni que sigui ,a contrario', en repetir una i altra vegada que el problema era acadèmic i que, doncs, s'havia de solventar amb una discussió escolar;³ el fet que les coses no anessin pel camí universitari que Arnau volia, confirma que el procés d'aquells mesos no era únicament acadèmic, o més ben dit, que si començà (o Arnau hauria volgut i intentat que comencés) com un afer acadèmic desembocà de seguida en un de jurídic, enantat o menat d'acord amb les normes (si és que existien, car la ,causa fidei' era de les que, salvada la veritat, podien prescindir dels condicionants processals i anar «summarie, simpliciter et de plano, sola facti veritate inspecta»). Tindrem, doncs, en compte que durant aquells (per a Arnau massa llargs) mesos s'anaren acumulant els actes i les actes d'un procés judicial. Això vol dir que si aquelles actes s'haguessin conservat, es trobaria a l'abast de la mà tot allò que ens interessa (o almenys molts dels documents). Dissortadament res no permet de suposar que el tal procés s'hagi salvat ni a París ni a Roma (on en devia ésser enviada còpia notarial).

3. En la *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum*, Arnau s'expressava així: «...si dicant, ut tunc dixerunt, quod in opusculo meo *De adventu Antichristi* asseruntur aliqua temere, posito quod sic esset, tamen, cum assercio temeraria non vergeret in blasphemiam Dei nec in preiudicium vel iniuriam proximi nec in ruinam fidei, non ad presenciam iudicis causarum trahendus eram, sed potius scholarum, cum ea que sunt pure scolastica, debeant pure scolastice pertractari. Unde, cum propter actus pure scolasticos adierint Officialem et Episcopum Parisienses (ad quod iusticie titulus vel alicuius honestatis vrgebat eos?)...» (líns. 258-266); i sembla que en un primer moment les coses anaven per camins acadèmics, si no entenc malament unes frases gairebé inicials del *Instrumentum alterum appellationis magistri Arnaldi de Villanova a processu Parisiensium ad Apostolicam Sedem*: «...licet ego ad quamlibet uocationem domini Cancellarii venissem celeriter, letanter, et reuerenter, ut ipse vel in capella sancti Dyonisii de Passu retulit...» (líns. 19-21). Arnau tornaria a insistir constantment en la seva pretensió que aquella discussió havia d'ésser purament acadèmica.

Recordem també que Arnau almenys dues vegades parlà de procés: en l'*Instrumentum alterum appellationis... a processu Parisiensium...* (lín. 133), i àdhuc de ,sollemnibus processibus' en la *Notificatio, protestatio ac recursus ad regem Francorum* (lín. 201), i que quatre anys més tard resumiria tot l'afer en una pàgina i mitja dins la *Protestatio XV kl. augusti A. D. M CCC IV facta Perusii coram domino Camerario Summi Pontificis* (PERARNAU, ATCA, X (1991), 215-216, líns. 725-775); un resum encara molt més breu es troba en el setè dels capítols d'acusació contra Bonifaci VIII presentats per Guillelmus de Plessiano a la *Congregatio ecclesiae Gallicanae*, dels dies 13-14 de juny del 1303, publicats per Jean COSTE (cf. nota 10), 146-147: «[XV]. Item, quendam librum compositum per magistrum Arnaldum de Villanova, medicum, continentem sive sapientem heresim, per episcopum Parisiensem, et per magistros theologie facultatis Parisiensis reprobatum, damnatum et combustum, et per ipsum Bonifacium publice et in pleno consistorio cardinalium similiter reprobatum, condemnatum et combustum, postmodum rescriptum, idem vitium continens, revocavit et etiam approbavit». El «...librum... postmodum rescriptum...» creuria que es refereix a la versió definitiva del *De tempore adventus Antichristi*, i no pas al *De mysterio cymbalorum*.

Per ara són només dos els documents generats per aquella situació que han arribat a nosaltres:⁴ l'*Instrumentum alterum appellationis Arnaldi de Villanova a processu Parisiensium ad Apostolicam Sedem*, datat amb precisió el 12 d'octubre [del 1300],⁵ i la *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum*, sense data; els editors, guiats per llur col·locació en l'únic manuscrit que els ha conservats, el de París, BN lat. 17534, l'han considerat fins ara anterior a l'esmentat *Instrumentum alterum appellationis...*,⁶ però tinc la impressió, gairebé el convenciment, que és posterior, tal com crec que la nota acabada de referir i les pàgines següents aniran aclarint.

4. A darreries del segle XVI n'existí un altre; ho demostra l'anotació de l'inventari dels fons que foren portats d'Avinyó a Roma el 1594, conservat en el Vat., Borgh. 390, f. 150 (antic 147^v), núm. 171: «Confessio magistri Arnaldi de Villa noua super quibusdam articulis circa fidem»; hi deu fer referència Odorico RINALDI (Raynaldus), en la seva continuació dels annals de Cesare Baronio, en referir-se a esdeveniments, que ell data el 1310: «Extat vero in MS reperito in Archivo Palatii Avenionensis anno MDXCIV, regente legationem Avenionensem Octavio Acquaviva cardinale, ac dein Romam allato in fidei orthodoxae formula, quam Arnaldus Villanovanus damnatis adversis erroribus professus est», *Annales ecclesiastici* (MANSI, IV, Lucca 1749, 498a, *Ad annum 1310*); he reproduït el text de Rinaldi perquè diu més que l'anotació manuscrita i podria tenir font diversa; o potser l'annalista pogué llegir aquella 'confessio' i en donà un resum més objectiu i complet que el del funcionari? No puc fer res més que preguntar-m'ho.

La decisió de transportar a Roma les restes de la biblioteca (i de l'arxiu) papals d'Avinyó és documentada per Anneliese MAIER, *Der letzte Katalog der päpstlichen Bibliothek von Avignon (1594)* (Sussidi eruditi, 4), Roma, Edizioni di Storia e Letteratura 1952. Vegeu més avall, el darrer paràgraf de la nota 17. Quant a les hipòtesis d'identificació de la dita 'confessio', vegeu les notes 38 i 40.

Giovanni MERCATI, en el seu, *Per la storia del codice illustrato di Opicino de Canistris e di altri codici e documenti trasportati a Roma dal Palazzo papale di Avignone*, dins el seu *Note per la storia di alcune biblioteche romane nei secoli XVI-XIX* (Studi e Testi, 164), Ciutat del Vaticà, BAV 1952, 4-5, ultra donar notícies d'aquell trasllat de fons bibliogràfics i arxivístics, ofereix informació de les diverses parts de l'actual Vat., Borgh. 390, al qual ens acabem de referir en aquesta nota.

5. Sobre la base del ms. de París, BN, lat. 17534, ff. 105-106, el text ha estat reproduït tant per MENÉNDEZ Y PELAYO gairebé en totes les edicions de la dita *Historia...* (no en la de «Biblioteca de Autores Cristianos», 150-151, Madrid 1956), i a base d'ell per DENIFLE i CHATELAIN (cf. nota 3), i per Ramon D'ALÓS, IV (1910), 116-119.

6. El recurs es troba en el mateix manuscrit parisenc, ff. 103v-104v. Publicat per MENÉNDEZ Y PELAYO, 260-265, i d'ací reproduït per D'ALÓS, *loc. cit.* (nota 5), 111-115.

Tal com dic, l'ordre del manuscrit ha passat a les edicions; la meua impressió que l'ordre cronològic és l'invers es basa en aquests detalls:

a) En un primer moment, tal com veurem de seguida, Arnau deixà un exemplar del *De adventu Antichristi* al Cancellier de l'Estudi de París, 'ad exemplar', per a treure'n còpia (líns. 234-235);

b) el cancellier el passà a(l)s professors de la facultat de teologia (líns. 150-155);

c) la nit en què fou empresonat per l'Oficial del bisbe de París, Arnau, en nom seu (retinguem el detall), féu demanar la restitució d'aquell exemplar (potser no en tenia d'altre i el necessitava per a la seva defensa) al dit Cancellier, per mitjà d'un seu acompanyant, el mestre Ramon de Poitiers (Ramundus de Pictavia) (líns. 234-236);

Les etapes d'un malson

A base, doncs, d'aquests dos documents podem reconstruir la sèrie o l'ordre dels esdeveniments més significatius d'aquella primera crisi en els vuit passos següents:⁷

I. Hi hagué en data indeterminada (octubre 1299?) alguns contactes previs entre Arnau de Vilanova i el Canceller de l'Estudi de París, ben documentats, en els quals:

Ia. Aquest rebé el *De adventu Antichristi* i el féu arribar als mestres de la Facultat de Teologia.⁸

Ib. Passats molts dies, aquests mestres (quatre o cinc, seculars, no religiosos) presentaren a l'Oficial del bisbat de París una 'cèdula', denunciant que

d) el dia 12 d'octubre de 1300, en l'*Instrumentum alterum appellationis...*, Arnau tornava a reclamar aquell exemplar, ja no únicament en nom seu, sinó en nom del rei de França (ací rau el detall), davant el qual encara era ambaixador (el Canceller, present, respongué que l'havia lliurat a d'altres mestres i que els en parlaria) (líns. 108-113); i

e) en la *Notificatio, protestatio et recursus ad regem Francorum*, Arnau informava el rei que havia fet demanar l'exemplar primer de forma privada o en nom propi [c]; després en nom del rei de França [d]; i que encara no li havia estat restituit (líns. 234-239).

La *Notificatio...*, doncs, descrivia l'estat d'aquest petit conflicte després del *Instrumentum alterum appellationis...* És, per tant, clar que l'*Instrumentum alterum...* és anterior a la *Notificatio, protestatio et recursus ad regem Francorum*, i que aquesta és posterior.

7. Crec haver de precisar que l'objectiu d'aquestes pàgines no és pas tant el de reconstruir tot allò que succeí des d'un punt de vista fàctic, acadèmic o legal durant aquells mesos, ans només d'individualar quins actes deixaren constància escrita o incidiren en escrits o documents d'alguna forma arnaldians.

Per pura coincidència s'ha escaigut que Manfred GERWING resumeix no pas els fets de París, ans tota la controvèrsia, en vuit punts, que, per descomptat, no són els nostres: «Damit begann eine Kontroverse, die sich... mit acht Strichen wie folgt skizzieren lässt», *Vom Ende der Zeit...* (cit. en la nota 2), XVI: en l'explicació d'algun dels nostres vuit passos hi haurà referència a afirmacions de Gerwing.

8. «...licet ego ad quamlibet uocationem domini Cancellarii venissem celeriter, letanter et reuerenter, ut ipse, vel in capella Sancti Dyonisii de Passu retulit...», *Instrumentum alterum appellationis...*, (líns. 19-21).

El Canceller, autoritat acadèmica suprema, càrrec de col·lació i provisió papal (*Chartularium Universitatis Parisiensis*, II, 69-70), en aquell moment, entre el 1296 i el 1302, era Petrus de Sancto Audomaro, Pierre de Saint Omer (*ibid.*, 70, nota); li dedicà una semblança acadèmica Palémon GLORIEUX, *Notices sur quelques théologiens de Paris de la fin du XIIIè siècle*, dins «Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age», III (1928), 223-225.

Quant al fascicle, diu l'*Instrumentum alterum appellationis...*: «Insuper autem requiro vos, dominum Cancellarium, ex parte domini regis Francie... quod restituat mihi scripturam meam quam fidei vestre commisi et concessi liberaliter ad exemplar...» (líns. 108-113): en la seva resposta, protocolitzada, «...predictus Cancellarius respondit quod ipsum tradiderat aliis magistris in facultate predicta, et quod de hoc loqueretur eisdem» (líns. 153-155):

l'opuscle d'Arnau contenia doctrina falsa i contrària a l'Escriptura; la denúncia era el primer pas d'un procés 'in causa fidei'.⁹

9. Si dels tractes amb el Cancellier de l'Estudi, Arnau n'esperava almenys una mena de 'nihil obstat' per a la publicació del seu opuscle, el tret li sortí per la culata, car els mestres, als quals aquell havia fet arribar el tractat, el denunciaren a l'Oficial del bisbe de París, denúncia que es convertí en el primer pas d'un procés inquisitorial: «...quatuor aut quinque magistri in theologia, ut [Officialis] assererat, denunciaverant ei quod ego in quodam libello *De adventu Antichristi* scripseram quedam contra fidem et quedam contra evangelium...» (líns. 183-185); i encara: «Nec possunt predicti magistri ostendere rationem, qua iuste potuerint predictum processum contra me facere. Nam, si dicant, ut tunc dixerunt, quod in opusculo meo *De adventu Antichristi* asseruntur aliqua temere, posito quod sic esset, tamen, cum assertio temeraria non vergeret in blasphemiam Dei nec in prejudicium vel iniuriam proximi nec in ruinam fidei, non ad presenciam iudicis causarum trahendus eram, sed potius scolarum...» (líns. 257-263).

Quant als mestres contraris a Arnau, ell mateix diu en la lletra dedicatòria del *De mysterio cymbalorum* als *Fratribus predicatoribus qui sunt Parisius*, que foren seculars: «...theologorum collegium, ad impetum secularium doctorum... sategit extinguere»: *Opus epistolarum christini*, Vat. lat. 3824, f. 99b (CARRERAS ARTAU, «Estudios Franciscanos», 49 (1948), 393), podem estar segurs d'un: Pèire d'Alvèrnia, la presència del qual en l'acte del 12 d'octubre del 1300 consta notarialment en l'*Instrumentum alterum appellationis*... (lín. 139); i també consta pel seu *Utrum antichristus sit venturus in brevi*, que era dels qui qualificaven la tesi d'Arnau d',error in Sacra Scriptura', donant així la raó a l'Oficial de París, segons el qual alguns mestres li havien denunciat que en el *De adventu Antichristi* hi havia «quaedam contra evangelium»; diu així Pèire d'Alvèrnia en acabar la seva ,quaestio': «Sic igitur patet quod asserens Antichristum venturum tempore futuro determinato, puta decimo quarto vel septuagesimo quinto vel quocumque alio tali, propinquo vel remoto, errat in sacra Scriptura» (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 217, núm. 206-208). En el curs del procés parisenc compareixeria també un religiós, en concret franciscà, contrari d'Arnau, tal com hom pot veure en la nota 20.

Almenys ací, doncs, hi hagué un escrit: diguem-ne *Denuntiatio eorum quae contra fidem et evangelium continentur in opusculo Arnaldi* De adventu Antichristi, dissortadament perdut; sembla que la dita *Denuntiatio*... és la ,cedula sua' (líns. 272-273), esmentada en la *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum*, ,cedula' o text, que es degué convertir en el document inicial de la causa incoada per l'Oficial del bisbe de París.

Entre els fets reportats en aquest primer apartat i els del següent hi hagué una considerable quantitat de temps; ho digué el mateix Arnau en la *Protestatio XV. kl. augusti a. D. M CCC IV facta Perusii coram domino Camerario Summi Pontificis*: «...cum olim... presentaverim theologis Parisiensibus quoddam opus..., opere presentato atque multis diebus ab eis retento...» (PERARNAU, ATCA, X (1991), 215, líns. 735-739).

I ací una observació cronològica marginal: Ramon Lull és contemporàniament documentat a París; arribà a coincidir amb Arnau de Vilanova? O, tal com m'atreveria a creure, quan conegué l'ambaixada d'aquest i les raons de la mateixa s'afanyà a marxar, no sols per no trobar-se al mig d'unes negociacions polítiques vidrioses, en les quals es podria haver vist en el compromís de posar-se contra algun dels tres reis amb els quals volia mantenir relacions immillorables (França, Catalunya, Mallorca), ans sobretot perquè, preveient que les conseqüències de la Croada contra Catalunya estaven a punt d'ésser totalment superades, ell podia confiar que la nova situació de pau portaria la normalització del Col·legi de Miramar [cf. ATCA, XIV (1995), 316-319] (i també ací les esperances se li frustraren).

En aquest punt, Gerwing llança una afirmació tan estranya, que ha d'ésser urgentment demostrada amb documents indiscutibles; és aquesta: «...die Pariser Theologen... insgeheim... den Vorsitzenden der Inquisition, den Offizial von Paris und Bischof von Toulouse, alarmier-

II. En conseqüència, i en data no aclarida (però sabem que era un divendres al vespre, segurament el 18 de desembre del 1299), l'Oficial trameté a mestre Arnau una honorable invitació-(citació), i el mestre se li presentà immediatament.¹⁰

ten und das Verfahren gegen ihn einleiteten...», *Vom Ende der Zeit...* (cit. nota 2), XVII: que el president de la inquisició fos d'alguna manera l'Oficial (del bisbat o del bisbe) de París, és més o menys acceptable, car el president nat com a responsable de la fe en la diòcesi era el bisbe, i el seu oficial és explicable que ho fos per delegació; però que l'Oficial del 1299 fos el bisbe de Tolosa de Llenguadoc, és identificació que no sols és totalment desencaixada i forassenyada, i de la qual no recordo haver trobat ni el més mínim indici enlloc, ans les dades que són a l'abast de totes les mans, encara que només fos per la documentació arnaldiana ja publicada, hi són incompatibles: el bisbe de Tolosa de Llenguadoc, Pèire de la Chapelle Taillefer, bisbe de Carcassona del 1291 al 1298, traslladat a Tolosa el 1298, càrrec que mantindria fins al 1306, acabava d'ésser nomenat pel rei de França president de la comissió francesa destinada a estudiar a qui corresponia la sobirania damunt la Val d'Aran; i, si Arnau de Vilanova no hagués estat empresonat per l'Oficial de París, el matí següent havia decidit d'emprendre viatge a Tolosa per lliurar-li la documentació reial, tal com afirma ell mateix en la *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum*: «...die sabbati mane post festum beati Thome disposuissem iter meum arripere versus episcopum Tholosanum cum littera vestri mandati ad ipsum propter commissionem eidem in parte factam...» (líns. 163-167); cal, doncs, demostrar urgentment, primer, que els bisbes de París i de Tolosa s'havien posat d'acord i aquest darrer, com si, ultra la que li donaven papa i rei, no tingués prou feina al seu bisbat, havia acceptat un càrrec secundari dins l'organigrama del bisbat de París i l'exercia; i segon, que el dia de l'empresonament d'Arnau el dit bisbe de Tolosa es trobava justament a París i donava al nostre metge la gran sorpresa equivalent a dir-li: «Mestre, no us cal emprendre camí (i iter arripere) vers Tolosa, perquè heus-me ací davant vostre, fent d'Oficial del bisbe de París, i empresonant-vos».

10. Arnau resumeix així aquelles hores en la *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum*: «...postquam a vobis [rege Francie] licentiam redeundi ad eum [regem Aragonie] recepissem in Betausel et die sabbati mane post festum beati Thome disposuissem iter meum arripere versus episcopum Tholosanum cum littera vestri mandati ad ipsum, propter commissionem eidem in parte factam super negociis pertinentibus ad meam legacionem, die precedenti in sero Parisiensis officialis proditionaliter me fecit vocari, quia per clericum suum afferentem non mandatum presidis, ymo preces cum genu flexo, quod irem ad ipsum quoniam me indigebat...» (líns. 163-171).

La data és un trencacolls, car el dissabte després de la festa de sant Tomàs apòstol [die sabbati mane post festum beati Thome', 21 de desembre 1299, dimarts] aquell any s'escaigué l'endemà de Nadal, és a dir, el dia de sant Esteve i, doncs, no té sentit referir-se a la festa de sant Tomàs, eclipsada per Nadal; més encara, recordar que l'Oficial l'havia fet empresonar el dia de Nadal era un element contra aquest, car donava a comprendre que no respectava ni festes tan sagrades. De fet, no han mancat les dues opcions:

a) la de prendre el text al peu de la lletra i datar la detenció d'Arnau el dia de Nadal al vespre (el vespre abans del dissabte en què hauria marxat), i així Barthélemy HAURÉAU, *Arnald de Villeneuve, médecin et chimiste*, dins «Histoire Littéraire de la France», XXVIII (1881), 36, es limita a repetir la frase al peu de la lletra: «Il se disposait à partir... à la fin de décembre, le samedi venant après la fête de saint Thomas, quand, la veille de ce jour, vers le soir, il fut mandé par l'official de Paris...»; DENIFLE i CHATELAIN, *Chartularium Universitatis Parisiensis*, II, 1891, 86, regist al núm. 615, expliciten que es tractava el dia de Nadal: «...se ab Officiali Parisiensi an. 1299, Decem. 25, captum...»; coincideix (i qui sap si acceptant la versió dels darrers) FINKE, *Aus den Tagen...*, 211: «...am Weihnachtstage 1299 vom Pariser Official... gefangen gesetzt...»; darrerament, Jean Coste repeteix que Arnau «fut arrêté... le 25 décembre

III. Tot seguit hi hagué una primera sessió entre l'Oficial de París i mestre Arnau de Vilanova entorn el *De adventu Antichristi*, que durà fins a part de matinada del dissabte 19 de desembre, moment en què Arnau sabé que estava detingut i fou empresonat.¹¹

1299» (*Boniface VIII en procès. Articles d'accusation et dépositions des témoins (1303-1311)*. Édition critique, introductions et notes par Jean COSTE. Avant-propos d'André VAUCHEZ (Publicazioni della Fondazione Camillo Caetani. Indici e documenti d'archivio, 5), Roma, L'«Erma» di Bretschneider 1995, 147, nota 3);

b) i la de considerar que el ,post' («mane post festum beati Thome») és equivocació per ,ante', solució amb la qual tot encaixa: ell hauria decidit marxar el dissapte 19 de desembre, però hauria estat citat i detingut el dia abans al vespre, 18 de desembre; m'inclinaria per aquesta solució. Uns quants dies després d'exposada la segona possibilitat, veig que Paul DIEPGEN, sense donar explicacions, posa la detenció «am 18. Dezember 1299 abends⁴»; i la nota 4 diu així, com si es tractés d'una traducció textual: «Am Vorabend des Samstags vor dem Fest des Heiligen Thomas»; però la preposició ,vor (dem Fest)' no pot ésser donada com a traducció textual del ,post (festum)': *Arnald von Vilanova als Politiker und Laientheologe* (Abhandlungen zur Mittleren und Neueren Geschichte, 9), Berlín-Leipzig, Rothschild 1909, 17; i Manfred GERWING, fiant-se a ulls clucs de Diepgen, ho ,tradueix' d'aquesta manera: «Laut Arnalds Bericht rief der Offizial ihn am Abend des 18. Dezember 1299 zu sich und erklärte ihn sogleich bei seiner Ankunft für verhaftet»: en tan poques paraules hi ha dos errors, car no existeix cap informació d'Arnau que narri allò que Gerwing li fa dir, ni que esmenti de cap manera el dia 18 de desembre de 1299, tal com el lector pot veure en el fragment reproduït al començament d'aquesta nota 10; i no és veritat que així que arribà davant l'Oficial, aquest, a l'acte (sogleich), el detingué, car la narració que en donà Arnau al rei de França diu textualment així: «...et cum iuissem... meque blandis et sophisticis verbis detinuisset vsque ad involutum noctis, postmodum, me reclamantem quod nuntius ad uos eram et non fugitiuus, retinuit cum equitaturis meis...» (líns. 172-175): és a dir, que després d'haver-lo entretingut conversant fins a part de matinada, aleshores, quan Arnau descobrí el sentit de la citació i volgué marxar emparant-se en la seva qualitat de diplomàtic, només aleshores el retengué; res de ,sogleich'. Aquesta és la diferència entre la meua posició i la dels dos autors alemanys: accepto que el text no m'és favorable i la responsabilitat d'entendre'l canviant el ,post' per ,ante'; els dos alemanys fan dir a Arnau allò que ell no escriví (o, almenys, allò que els documents contemporanis no diuen) i tiren al dret; almenys Finke fou honest i acceptà la informació d'Arnau al peu de la lletra: «...am Weihnachtstage 1299...».

I ací tindriem un altre escrit relatiu a Arnau: *Invitatio (citatio) Officialis Parisiensis accersens magistrum Arnaldum ad se subito visitandum*.

11. Recordem que després del fragment transcrit al capdamunt de la nota precedent, Arnau prosseguia la descripció d'aquella nit: «...et cum iuissem ad reuerenciam et ex honestate, meque blandis et sophisticis verbis detinuisset usque ad inuolutum noctis, postmodum, me reclamantem quod nuntius ad uos eram et non fugitiuus, retinuit cum equitaturis meis...» (líns. 172-175): en un altre moment de la mateixa *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum*, Arnau afegeix: «Unde, cum evidens ueritas ipsum Officialem ostendit esse mendacem in suo dicto, et conuincat eundem me supradicto modo cepisse et incarceratione ex odio vel cupiditate rerum mearum, et non ex aliqua causa rationabili...» (líns. 225-228).

Aquelles hores de presó deixaren mals records en Arnau, tal com confirmarem més avall, a l'hora de l'apel·lació a la Seu Apostòlica; de moment, el seguirem en retreure als mestres en teologia que s'haguessin adreçat al «Officialem Parisiensem, qui prodicionaliter inde uocauit, dolose retinuit et in domo pernicioso mihi propter passibilitatem et calamitates corporis mei rusticaliter et impie carceravit» (líns. 23-25). També retreu en l'*Instrumentum alterum appella-*

IIIa. Assabentat de la detenció i de l'empresonament, l'arquebisbe metropolità de Narbona, Gil Aycelin, aquell mateix dissabte actuà a favor de mestre Arnau, d'alguna manera súbdit seu, car en l'*Instrumentum alterum appellationis...* el nostre és qualificat de 'habitor Montis Pessullani' i Montpeller (o més ben dit, el bisbat de Melguelh-Magalona, al qual pertanyia Montpeller) era diòcesi sufragània de Narbona.¹²

IIIb. Aquell mateix dissabte l'Oficial posà en llibertat (condicional) mestre Arnau de Vilanova sota la fiança exorbitant de tres mil lliures, que fou dipositada per alguns fiadors.¹³

tionis... a processu Parisiensium... ad Sedem Apostolicam..., que tot es fes sense informar-ne el rei de França: «...non requisita et omnino postposita regalis excellentie magestate...» (líns. 106-107); en la *Protestatio... coram domino Camerario Summi Pontificis*, del 1304, no s'oblidaria de fer constar: «propter quem excessum postmodum dominus rex Francie dictum Officialem privavit in sempiternum omnibus temporalibus bonis, tam paternis quam acquisitis per eum» (PERARNAU, ATCA, X (1991), 215, líns. 741-743).

Ací deu caldre suposar un *Decretum Officialis Parisiensis capi et incarcerari faciens magistrum Arnaldum de Villanova ut suspectum in causa fidei*.

12. Immediatament després del primer fragment transcrit en la nota 11, trobem: «...non obstantibus requisitione et testimonio reverendi patris archiepiscopi Narbonensis, factis eadem nocte per nuncium eius...» (líns. 175-177).

Tindríem, doncs, segurament integrada en el procés de l'Oficial de París, una *Requisitio et testimonium archiepiscopi Narbonensis in favorem magistri Arnaldi de Villanova*.

Recordem que, tal com hem dit en la nota 1, durant aquella nit, mestre Arnau féu requerir el canceller de l'Estudi de París a restituir-li el fascicle: «... Cancellarius Parisiensis, cui ad preces suas quemdam quaternum meum concesseram ad exemplar, requisitus ex parte mea per socium meum, in die qua fui detentus per supradictum Officialem, ut redderetur, reddere denegavit...» (líns. 234-237); sabem el nom d'aquest 'socius': «...contra voluntatem meam retinuistis [scripturam meam] a die qua per socium meum, magistrum Raimundum de Pictavia, petii mihi restitui» (líns. 114-116) (suposaria que era mestre en medicina, com ho devia ésser Jacme Blanc, al qual Arnau adreçaria l'*Apologia de versutiis...*, publicada al començament d'aquest volum i també devia acompanyar mestre Arnau a París, car de les línies 279-283 de l'*Apologia...* i en particular del 'novistis experimento', es dedueix que ell estigué present en algun dels actes d'aquell procés).

13. El text copiat a continuació segueix immediatament després del primer transcrit en la nota anterior: «...nec sequenti die voluit me nullatenus relaxare, nisi prestita fideiussoria cautione sub graui pena trium milium librarum, presentibus et pro me fideiubentibus domino Amalrico, vicecomite Narbonensi, et domino C. de Nogareto et domino Alphino de Narma et pluribus aliis...» (líns. 177-181).

Hi havia d'haver un document notarial que es podria intitular *Fideiussio trium milium librarum Turonensium in favorem magistri Arnaldi de Villanova*; i encara una consegüent decisió de l'Oficial de París: *Concessio libertatis magistro Arnaldo de Villanova, sub fideiussione*. Suposaria que una de les condicions d'aquesta llibertat sota fiança era la de trobar-se o de personar-se a disposició de l'Oficial, sempre que fos requerit.

També ací cal prendre distàncies de la versió donada per GERWING, XVIII, núm. 4: «...am nächsten Morgen freigelassen, musste sich aber vor dem Bischof von Paris und der theologischen Fakultät der Universität Paris verantworten»; la forma de parlar insinua que l'alliberament i el justificar-se davant el bisbe de París i la Facultat de Teologia foren actuacions consecutives, atès que no s'hi assenyalava cap espai de temps intermedi. Les pàgines següents precisen molt més en què consistiren la sessió amb els teòlegs i la pròpiament judicial davant el bisbe.

Ací (o potser immediatament després dels fets resumits en el primer vinent apartat IV) s'ha de col·locar el parèntesi d'una temporada relativament llarga amb tot allò que serà exposat més avall sota l'epígraf Un o dos viatges d'ambaixada? sobre la base dels documents citats allí.

IV. En data indeterminada, però que devia ésser o molt poc després d'ésser alliberat, o cap a l'estiu del 1300, per mitjà de l'Oficial, els mestres de la Facultat de Teologia seguiren portant la iniciativa dels actes del procés i feren citar Arnau, ja tornat a París i personat davant el dit Oficial, *ad privatum colloquium*' a fi de respondre davant ells en la capella de Saint Denis de Passy de les acusacions relatives al *De adventu Antichristi*.¹⁴

IVa. Arnau hi admeté que, àdhuc col·locades i enteses en llur context, algunes afirmacions podien ésser temeràries i acceptà que els mestres les atemperessin.¹⁵

IVb. Ambdues parts s'acordaren a concedir als mestres un temps prudencial per a suavitzar les afirmacions considerades temeràries.¹⁶

14. Allò que succeí en aquella confrontació privada es pot deduir genèricament de frases indirectes, com: «...post predictam capcionem sive detencionem, collegium magistrorum in theologia Parisius impediuit execussionem mee legacionis citando me per Officialem predictum ad sui presentiam...» (líns. 245-248).

15. Sobretot es dedueix de la següent narració adreçada als mateixos mestres: «...iterum recolens quod cum in capella predicta [Sancti Dyonisii de Passu] in vestri gratia iurgalariter ad priuatum colloquium receptistis, concesseram vobis quod articulos, quos mihi fecistis legi, scripseram, non secundum intellectum quo sonabant, extracti per uos ab opere meo, sed secundum intellectum quo sonabant iacentes in serie scripture. Et quia vos, domini, dicebatis esse temerarie scriptos, concessi vobis me ad reuerentiam fore paratum ad temperandum iuxta vestrum iudicium...» (líns. 26-32).

Existí, per tant, una *Series articulorum ex opusculo Arnaldi De adventu Antichristi extractorum, qui secundum magistros Parisienses temperandi et revocandi erant*.

Aquella sessió de Saint Denis de Passy seria recordada per Arnau en l'*Apologia de versutiis et perversitatibus...*, línies 279-286, publicada al començament d'aquest volum; sembla deduir-se'n que també hi fou present mestre Jacme Blanc («...nouistis experimento preterita circa istam materiam; vos enim scitis quod... in capella sancti Dionisii de Passu...» (líns. 280-282).

16. El fragment copiat en la nota anterior prossegueix així sense solució de continuïtat: «...retinuistis vel tempus ad deliberandum super modo congruo temperandi» (líns. 33-34). El resultat escrit ocupa el lloc central del pas següent.

No tenim (o almenys no sé que tinguem) el text resultant del treball dels mestres; auguro que alguna vegada en puguem (o algú en pugui) disposar. Mentrestant, l'única cosa a l'abast de la nostra mà és fer referència a quelcom de semblant, que s'ha parcialment salvat en dos fragments d'una intervenció més o menys paral·lela dels mestres de París en relació a alguna tesi del ben conegut Jean Quidort de París; els han presentats i transcrits respectivament Palémon GLORIEUX, *Un mémoire justificatif de Bernard de Trilia*, dins «Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques», XVII (1928), 405-426 i XVIII (1929), 23-58 (text en les pàgines 407-413);

V. Agost-setembre 1300? Arribem a un dels punts crítics. Redactada la proposta d'atemperament i retractació (fixem-nos en els dos substantius), els professors de teologia feren citar mestre Arnau aquesta vegada a una sessió pública (‘cum sollempni processu’), presidida pel bisbe de París.¹⁷

Va. El full contenint l'escrit d'atemperament i retractació és posat en mans d'Arnau, el qual és obligat a llegir-lo i acceptar-lo.¹⁸

l'atribució a Jean Quidort vingué l'any sobre, signada pel mateix autor en la mateixa revista, sota el títol *Bernard de Trilia ou Jean de Paris*, XIX (1930), 460-474; i Jean Pierre MÜLLER, *À propos du Mémoire justificatif de Jean Quidort*, dins «Recherches de Théologie Ancienne et Médiévale», XIX (1952), 343-352; el text de la correcció es troba en les pàgines 344-345. Cal, però assenyalar una diferència: en el cas de Quidort les puntualitzacions dels mestres es basaven en ‘reportations’ preses per alumnes (cf. Jean-Pierre MÜLLER, *Les reportations des deux premiers livres du Commentaire sur les Sentences de Jean Quidort de Paris O. P.*, dins «Angelicum», XXXIII (1956), 361-414, en concret 401, on són recordats altres casos de batxillers lectors de les *Sententiae*); en el d'Arnau, el ‘cos del delictu’ era el seu mateix text, tal com ell repetidament afirma en els dos documents parisencs arribats fins a nosaltres, objecte d'aquestes pàgines.

El pas entre la sessió acabada de resumir i la següent marca la divisió del procés entre dues etapes i fins i tot planteigs, tal com hom pot veure en el llibre de J. M. M. H. THIJSSSEN, *Censure and heresy...* (cit. en la nota 2), i resumeix el seu recensionador John BALDWIN, dins «The Journal of Ecclesiastical History», 50 (1999), 564: «Academic censure could involve any one of four courts (‘forum’): (1) the chancellor’s or university masters; (2) the minister-general’s of a religious order; (3) the bishop’s; (4) the pope’s. The first two were disciplinary; the second pair alone could adjudicate and punish an ecclesiastical crime. The choice of these courts was normally decided from below by the masters...».

17. La frase que anem a transcriure segueix immediatament la copiada en la nota 14: «...[collegium magistrorum in theologia Parisius impeditur execussionem mee legacionis]... et postmodum trahendo ad presenciam Parisiensis episcopi...» (líns. 246-249); i també: «Tandem vero, die prefixa ad mihi notificandum formam temperamenti per uos excogitati et ordinati, apparuit mihi quod in ordinacione per uos dictata et scripta in quadam cedula mittebatur expresse ‘temperare’ et ‘revocare’, cum tamen sint actus specie diferentes, diuersis obiectis correspondentes, ut temerariis unus et erroneis alius...» (líns. 35-40).

Ací també degué haver-hi la lectura i signatura de la fórmula de retractació concordada entre els mestres de la Facultat de Teologia i les autoritats del bisbat de París o almenys amb l'Oficial, potser aquella «*Fidei orthodoxae formula, quam Arnaldus Villanovanus damnatis adversis erroribus professorum est*» (RAYNALDI, *Annales ecclesiastici*, IV, Lucca 1749, 498a), que, tal com sabem, encara a darreries del segle XVI es trobava entre els documents romanos al Palau Papal d'Avinyó i fou transportada a Roma (vegeu la nota 4).

18. Hem arribat al moment crític, del qual tenim dues descripcions. La primera, datada el 12 d'octubre del 1300, però poc o molt anterior, continua el text transcrit en segon lloc en la nota 17: «Vidi etiam quod dictum episcopum supradictum ad promissi temperamenti publicationem adduxeratis, cum tamen absque ipso paratus essem temerarie dicta modo rationabili temperare...» (líns. 40-42: recordem que aquestes frases són adreçades als mestres, que sabien prou bé allò que havia passat en aquella sessió); per això la descripció de la *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum*, és força més moguda i segueix a continuació del primer fragment de la nota 17: «...[collegium magistrorum... impediuit execussionem mee legacionis]... et cogendo terroribus atque minis me legere cedulam mendosam et abusiuam per eos ordinatam et inique atque dolose confectam, me non uocato nec consensu mee deliberacionis nullatenus requisito ad ordinacionem et scripcionem illius, ymo, cum eam in manu mea Cancellarius posuisset, repentino preceperunt clamore quod legerem, et lectis adhererem consensum...»

Vb. Davant la resistència d'Arnau a retractar-se, els mestres s'avalotaren i li exigiren que acceptés l'escrit també en allò que tenia de retractació; atesa la negativa d'aquest (adduint segurament que almenys en el darrer extrem l'havien enganyat), no mancaren intermediaris que cerquessin l'acord.¹⁹

Vc. No havent arribat les dues parts a cap acord, l'acte seguí el seu curs, amb la sentència condemnatòria del bisbe de París i, per part d'Arnau, amb la lectura (cal suposar que ,alta et intelligibili voce') de la ,cedula' presentada pel Cancellier de l'Estudi, amb la qual lectura manifestava la seva aquiescència a l'atemptament i retractació de certs articles (aquiescència que, sembla, fou signada per ell), car altrament Arnau sabia que de nou hauria anat a la presó. El text de la cita ,cèdula' o consistia en o contenia una ,confessio fidei'. Aquell acte s'acabava amb l'apel·lació d'Arnau a la Santa Seu.²⁰

(líns. 246-254); però abans n'havia donada aquesta informació: «...presentibus reuerendo patre archiepiscopo Narbonensi, et discreto viro archidiacono Algie, et nobilibus viris domino Almarico, vicecomite Narbonensi, et domino C. de Nogareto et domino Symone de Marcay, militibus uestris, et domino Alphino de Narma, clerico uestro, et ipso Officiali Parisiensi et pluribus aliis, totum collegium supradictum concorditer fecit legi notulos, quos in opere meo notauerat impugnandos, coram episcopo Parisiensi...» (líns. 190-197). I recorda als mestres: «...quicquid nuper coram domino Episcopo dixi legendo cedulam ordinationis vestre, quam dominus Cancellarius posuit in manibus meis instans ut legerem omni dilacione postposita, non dixi nec pronunciaui legendo uel aliter, nisi concussus timore... nec ego iuraverim eundem [processum] seruire...» (líns. 77-80 i 84). Arnau reporta ací dubtes de consciència: «...considerabam quod, licet instanter peterem rationes in scriptis, quibus impugnandi quocumque modo videbantur predicti articuli, ut meam conscientiam informarem et solidarem, nec quicquam facerem ea fluctuante vel murmurante, noluistis michi concedere...» (líns. 43-47).

19. Figuren en la nota precedent unes quantes personalitats, que immediatament entraren en joc, els dignataris seglars fent grup amb Arnau i els dos eclesiàstics més importants intentant una mediació: «Iterum, presentibus et coassistentibus mihi domino Almarico, vicecomite Narbonensi, et domino C. de Nagoreto, milite domini regis Francie, et domino Alphino de Narma, clerico eiusdem regis, et magistro Gerardo de Noua villa, cantore de Tyarno, et magistro C. de Poilaco, canonico Viuariensi, et domino Symone de Marcay, milite domini regis, audiebam a reuerendo patre domino Archiepiscopo Narbonensi et a discreto viro archidiacono Algie, qui de uobis ad me vicissim intercurrebant et referentes hinc inde proposita et tractantes concordiam et offerentes pro me quod immediate paratus eram iter arripere ad summum Pontificem et iudicio eius stare...» (líns. 49-58). Sobre l',archidiaconus Algie', vegeu la nota 1.

20. La frase següent va immediatament després del tercer fragment transcrit en la nota 18: «...et per eundem Episcopum fecit pronuntiari dampnandos, non ut erroneos, sed ut temerarie assertos, de quibus exstat publicum instrumentum» (líns. 197-199; i encara: «Vidi etiam quod dictum Episcopum supradictum ad promissi temperamenti publicationem adduxeratis...» (líns. 40-41). La publicació de la sentència comportava la presó, tal com diu el text que segueix el fragment transcrit en la nota 19: «...vos, domini, ordinaueritis me per Episcopum supradictum retineri et incarcerari, si vestre noluissem condescendere voluntati...» (líns. 58-60). Arnau cregué que la por (potser, basarda) davant un nou empramentament justificava el fet d'haver llegit la retractació preparada pels mestres de la Facultat de Teologia: «...(quicquid nuper coram domino Episcopo dixi legendo cedulam ordinationis vestre...), non dixi nec pronunciaui legendo uel aliter, nisi concussus timore perniciose domus, in qua timebam incarcerari propter predicta...» (líns. 77-81). La signatura de la retractació per part d'Arnau es dedueix d'aquella frase, en la qual ell critica el capteniment d'aquell mestre franciscà que, just en el

VI. Setembre-octubre 1300, abans del 12 d'octubre. Tot i que l'acceptació i signatura de la retractació (o ‚confessio fidei’) li evitava de tornar a ésser empresonat, i que l’apel·lació al papa posava punt final al procés parisenc, Arnau seguia insistint a no acceptar una retractació i, després d’aquella sessió pública, a considerar aquesta il·legítima i a donar solemnitat a l’apel·lació a la Seu Apostòlica.²¹

moment de la signatura, hauria estat el més dur crític del *De adventu Anticristi* i del seu autor: «...postmodum nichilominus experimento cogitavi (cognovi?), cum et ipse signanti et quidam alii mouentes capita irridendo dixissent obliuiose et callumpniose: Vos sedetis super speculam, vos estis propheta!...» (líns. 64-67).

Intervingué ací un escrit important, la *Sententia episcopi Parisiensis condemnantis articulos extractos ab opusculo Arnaldi De adventu Anticristi*; i un de derivat, el document notarial corresponent.

21. Invalidesa del procés: «...cum processus per uos factus et dominum Episcopum supradictum sit ipso iure irritus et inanis ac nullus, cum caruerit fundamento nec ego iurauerim eundem seruare, pro tanto ex nunc opus meum *De aduentu Anticristi* committo examini et iudicio Apostolice Sedis, et meisum protectioni eius...» (líns. 82-86). Havent estat impossible d’apel·lar davant el bisbe, Arnau apel·là per escrit a la Santa Seu: «Et quia nuper in tempore statuto a iure ad appellandum non potui habere presenciam domini Episcopi, ideo ad cautelam de voluntate superioris ad Sedem Apostolicam in scriptis appellauit, ab iniquo et iniusto iudicio, processum domini Episcopi et accessorum suorum in aula sua» (líns. 130-134). Qui era aquell superior que podia imposar la seva voluntat a mestre Arnau de Vilanova? El rei de França? O el metropolità de Narbona?

I el notari que elevà a document públic l’*Instrumentum alterum appellationis...*, certifica l’existència d’un acte previ d’apel·lació i del corresponent acte notarial redactat pel mateix notari: «...ad Sedem Apostolicam protestatus fuit, prouocauit et appellauit et alia infrascripta fecit, ac appellationi ab eo facte, prout continetur in alio instrumento publico scripto manu mei notarii infrascripti, adhesit et eam renouauit de presenti...» (líns. 5-8).

Hi hauria, doncs, un primer document notarial de l’apel·lació, l’*Instrumentum primum appellationis magistri Arnaldi de Villanova a processu Parisiensium ad Sedem Apostolicam*.

Quant a aquest document (com també al de la nota següent), cal distingir entre l’apel·lació al papa i la seva solemnització notarial, manifestada en els respectius paràgrafs inicials i finals i en la datació d’aquests. El text de l’apel·lació al papa sembla que és el mateix que el notari inclouria en el segon document i per tant, el tenor de la dita apel·lació s’hauria conservat; m’ho fa dir aquesta frase que encapçala el segon document d’apel·lació: «...appellationi ab eo facte, prout continetur in alio instrumento publico scripto manu mei, notarii infrascripti, adhesit et eam renouauit de presenti. Et copia predictorum fieri voluit et mandavit per manum tabellionis quibuscumque sub hac forma verborum» (líns. 6-10): si la còpia de la primera apel·lació ha d’ésser feta ‚sub hac forma verborum’, és a dir, segons el text que segueix immediatament en el segon acte d’apel·lació, no sembla que es pugui entendre d’altra manera si no és que el text de la segona apel·lació era el mateix de la primera. Per això, crec que és justificat de dir que no posseïm el document de la primera apel·lació, però sí el text de l’apel·lació en ella mateixa.

L’existència de dos documents noterials és explícitament afirmada per Arnau en la *Protestatio... Perusi... coram camerario Summi Pontificis*: «...cum... protestatus fuero... sicut apparet per duo instrumenta...», (cit. en la nota 9, 215, líns. 745-749).

En la part afegida del *De tempore aduentus Anticristi*, Arnau es queixa que, malgrat d’haver apel·lat a la Santa Seu, cosa que obligava les autoritats parisenses a aturar el procés, de fet almenys el publicaren: «...cum... habita postmodum libertate et securitate, fuisset a processu condemnationis huiusmodi appellatio interposita ad Apostolicam Sedem, nec erubuerunt nec veriti sunt in preiudicium appellationis et contemptum apostolicae sedis processum illum in sermonibus publicare...» (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 166, lín. 1406 a 167, lín. 1411).

VII. 12 d'octubre del 1300. Última acció processal de París. Finalment davant les autoritats del bisbat de París i en la mateixa casa pairal (,in manerio') del bisbe, Arnau de Vilanova pot protestar del procés i per segona vegada apel·lar-ne notarialment a la Santa Seu, en presència de dignataris eclesiàstics i de mestres de la Facultat de Teologia.²²

VIII. Segona quinzena d'octubre 1300? Ja només restava informar el rei d'allò que havia succeït i comunicar-li que, un cop rebuda satisfacció d'allò que li corresponia com a ambaixador, se n'aniria, «cum sim paratus iter statim arripere et finem imponere legacioni».²³

22. Ací correspon tot el text de l'*Instrumentum alterum appellationis magistri Arnaldi de Villanova ad Apostolicam Sedem*, publicat al final d'aquestes pàgines.

Hi ha dos detalls a precisar: el fragment últim de la nota 21 continua i acaba així: «... et copia predictorum fieri uoluit et mandauit per manum tabellionis quibuscumque sub hac forma verborum» (líns. 8-10); i això sembla confirmar que el text inclòs dins l'acta notarial del 12 d'octubre 1300 és el mateix que abans havia estat publicat en absència del bisbe.

La datació de l'acte notarial el localitza explícitament ,in manerio episcopi'; DU CANGE en dóna aquesta definició: «Manerium: Habitatio cum certa agri portione, a manendo dicta, Gallis *Manoir*: quomodo in consuetudinibus nostris municipalibus vulgo accipitur pro praecipua feudi domo, quae cum universo ipsius habitu penes primogenitum esse debet», és a dir: aquella propietat (casa i terreny) del bisbe de París que, pel fet d'ésser la casa pairal del bisbe com a tal, havia de passar als successors (com si diguéssim, als hereus).

Altra vegada la versió de GERWING, *Vom Ende der Welt...*, XIX, núm. 6, és insatisfactòria: «...legte er (Arnau) im bischöflichen Palais von Paris... gegen die Pariser Theologen Beschwerde ein und erklärte seinen Widerruf für nichtig»: ací calia distingir els dos actes d'apel·lació, el primer dels quals potser tingué per escenari el palau episcopal (,in aula sua'), però el segon és explícitament localitzat ,in manerio episcopi' és a dir, en la masia episcopal.

23. Ara parlava «non ut Arnaldus, sed ut nuntius incliti principis... regis Aragonie» (líns. 161-163). Tota la *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum* és l'explicació detallada d'aquest darrer punt. A diferència del document anterior, aquest no és protocolitzat per cap notari; és cert que en informar el rei francès de la requesta de l'exemplar prestat al Canceller de l'Estudi de París, li diu que li'n farà document notarial (líns. 243-244); però no hi ha notícia confirmant-ne l'existència.

Encara no s'han acabat els documents derivats de la crisi parisenca. El cardenal Pietro Colonna, en els seus [*Scholia ad articulos Gulielmi de Plesiano*], precisa el següent, en relació al valor probatori del ja conegut article setè (cf. nota 3) en un possible judici contra Bonifaci VIII: «Huius articuli veritas et probatio, a tenore privilegii revocationis et approbationis dependet; consistit enim eius probatio ex tenore rescripti approbantis istum librum et revocantis que circa illum antea acta erant et reprobationem et damnationem ipsius» (COSTE, *Boniface VIII...* (cit. en la nota 3 i en la 10), 277). Hi hauria hagut, doncs, segons Pietro Colonna, un document de Bonifaci VIII, que es podria intitular: *Privilegium sive rescriptum revocans {ea quae circa libellum De adventu Antichristi acta erant Parisius} et approbans {retractationem ipsius libelli}* ,retractatio', que, en absolut, tant podria ésser la versió que porta per títol *Tractatus de consumptione saeculi* del Borgh. 205, com el *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* en la seva redacció més primitiva, la del manuscrit de Roma, Biblioteca Corsiniana).

Però, si tenim en compte la manera com, segons el mateix Arnau de Vilanova, ell fou tractat per Bonifaci VIII (cf. nota 40), és, més que improbable, contradictori, que el dit ,privilegium revocationis et approbationis' hagués existit mai.

Un o dos viatges d'ambaixada?

El sentit de la pregunta és: enmig del procés, entre els mesos de desembre 1299 - octubre 1300, Arnau de Vilanova s'estigué sempre a París o tornà a Catalunya?

Aquesta és una pregunta que s'han fet alguns estudiosos, a la qual l'estat actual de les investigacions sembla permetre de donar una resposta segura.

Comencem per presentar els documents ja publicats, limitant-nos estrictament a les frases que ajuden a precisar la cronologia arnaldiana d'aquella temporada.

Recordem, en primer lloc, les frases de la *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum*, datable algun temps després del 12 d'octubre del 1300, que poden oferir algun punt de referència cronològic d'aquells fets, ultra el fragment transcrit al començament de la nota 10.

a) «...cum sim nuncius et adhuc in actu legacionis existens...»: lín. 241;

b) «Iterum notifico regie magestati quod post predictam captionem sive detentionem (la del dia 18 de desembre de 1299), collegium magistrorum in theologia Parisius impedivit exsecucionem mee legacionis citando me per Officialem predictum ad sui presenciam et postmodum trahendo ad presenciam Parisiensis episcopi...»: líns. 245-249;

c) «Que omnia vobis, serenissimo principum, proposui ut clarius cognoscatis quam irrationabiliter et iniuste supradictum collegium impediverit exsecucionem legacionis mihi commisse...»: líns. 306-308;

d) «...cum sim paratus iter arripere et finem imponere legationi»: líns. 355.

D'aquestes frases se'n dedueixen un parell de referències cronològiques, ni que siguin imprecises:

– la primera és que en temps posterior al 12 d'octubre del 1300 ell segueix essent ambaixador {a}); però que està a punt de marxar de París i d'acabar l'ambaixada {d});

– la segona és que, ultra l'empresonament del 18 de desembre del 1299, tant la sessió amb els mestres a Saint Denis de Passy, com l'altra sessió, aquesta judicial, de retractació i refús doctrinal davant i per part del bisbe de París, representaren destorbs al compliment de la seva missatgeria {b}), encarregada per Jaume II de Catalunya-Aragó davant el rei de França {c}).

La primera conseqüència no afecta la qüestió del viatge únic o doble, car, en qualsevol cas, ja s'acabava.

La segona es limita a afirmar que els dos actes dibuixats en els apartats IV i V de la secció anterior foren un destorb per al compliment de l'ambaixada. La forma d'expressar-se de {b}) semblaria que s'ha d'entendre en el sentit que les dues sessions esmentades haurien seguit molt poc després de la concessió de llibertat condicional (IIIb), cosa que li hauria impedit de complir la missió diplomàtica.

Davant d'això, crec que cal subratllar que aquell text, prescindint de qual-sevol indicació cronològica, només diu que les dites dues sessions li impediren de complir la seva legació, sense afegir ni quan (només que fou després de l'empresonament) ni com.

Ací, certament, els documents que hom ha anat trobant en les sèries diverses de l'Arxiu Reial de Barcelona (ACA), clarifiquen aquella cronologia. Alguns són datats amb precisió, d'altres són més o menys datables. Ens fixarem en els datats amb precisió:

a) [1299] octubre 18, Calataiud: rebuda una lletra d'Arnau de Vilanova informant que ja havia exposat l'objectiu de l'ambaixada [al rei de França i al seu consell] i de la resposta del dit rei indicant que nomenaria una comissió de tres (els bisbes de Tolosa i de Soissons i l'ardiaca d'Algye', bisbat de Lisieux) que estudiés els tres punts proposats en la legació: devolució de la Val d'Aran, invasió del comtat de Pallars pel comte de Comenge i injustícies a mercaders catalans a Aigües Mortes, Jaume II, per la seva banda, assenyala els seus tres comissionats: bisbe de Tarassona, sagristà de Lleida i Guillem de Castellvell.²⁴

b) 1300 (1299) gener 28, Barcelona: Jaume II mana a Bernat de Sarrià, batlle general del regne de València, que pagui cinc-cents quaranta-quatre sous deguts a Arnau de Vilanova.²⁵

c) 1300 (1299) febrer 20, Barcelona: Jaume II mana pagar a Arnau de Vilanova mil sous «pro expensis sive quitatione».²⁶

24. MARTÍ DE BARCELONA, *Nous documents per a la biografia d'Arnau de Vilanova*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», XI (1935 = Miscel·lània Finke), 92 i 93. Aquests dos documents, per la data de 18 d'octubre [1299], són dos mesos anteriors al 18 de desembre del mateix any i, per tant, no projecten cap clàrícia cronològica sobre els que van entre el dit 18 de desembre i el 12 d'octubre del 1300.

Sí que, en canvi, permeten de precisar la datació assenyalada per Heinrich FINKE (*Acta Aragonensia*, I, 452, núm. 302: 'Um 1300') als *Capitula que portavit magister A. de Villanova*, que són la informació reial dels tres punts de la missatgeria i l'encàrrec d'exposar-los al rei de França; aquell document, d'ACA, CRD de Jaume II, núm. 4601, s'ha de datar alguns mesos abans del 18 d'octubre, car entre ells i el darrer dia esmentat hagué de passar el temps necessari per a fer el viatge a París (és a dir, a Betausel = Bécoisel/Brie), esperar per a fer la proposta davant el rei, restar a l'expectativa de la deliberació del consell reial i del rei de França, enviar la informació a Jaume II, esperar de nou la deliberació del consell reial catalanoaragonès per al nomenament dels comissionats nostres, i elaboració de les dues lletres de Jaume II, fins a llur expedició el 18 d'octubre del 1299. Aquells *Capitula...* no s'haurien de datar almenys del començament d'estiu del 1299?

Un altre document, tampoc no datat, és el destinat als tres comissionats de Jaume II, per tant datable d'entorn el 17 d'octubre del 1299; fou publicat per Carl WILLEMSEN, *Der Kampf um das Val d'Aran. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Aragon und Frankreich um die Wende vom 13. zum 14. Jahrhundert*, dins «Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens», VI (1937), 196. Els comissionats nostres havien estat nomenats per lletra reial del 17 d'octubre del 1299 publicada per REGLÀ, *Francia*, II, 24-26.

25. MARTÍ DE BARCELONA, *Ibid.*, 94, núm. 9.

26. ALÓS, III (1909), 532.

d) 1300 (1299) febrer 24, Barcelona: Jaume II mana pagar a Arnau de Vilanova els dos mil sous corresponents a l'any en curs carregats a la gabella de la sal de Borriana; i els catorze mil d'endarreriments, assignant-li tot el rèdit de la dita gabella de la sal fins que s'hagi rescabalat.²⁷

e) 1300 (1299) febrer 24, Barcelona: Jaume II comunica la decisió anterior al batlle general del Regne de València.²⁸

f) 1300 abril 18. València: acta notarial de les decisions del consell de la ciutat en relació al curs de les aigües pluvials de la zona on era la pobla d'Arnau de Vilanova; la dita acta notarial és transcrita i signada per tres notaris a Lleida l'onze de maig del mateix any.²⁹

g) 1300 abril 19. València: el notari Pere Ferrer pren acta tant del fet que En Berenguer Mercer envia amb mà armada la pobla de mestre Arnau de Vilanova, com del que impedí uns canvis de terra manats pels jurats de València, «present lo dit maestre Arnau».³⁰

h) 1300 abril 20. València: Arnau de Vilanova protesta notarialment davant els Justícia i Jurats de València per l'incompliment de f) i per la violència amb què actuà Berenguer Mercer, perquè aquests fets constitueixen un menyspreu de la reial magestat³¹

i) 1300 maig 11. Lleida: transcripció autenticada de l'acta notarial resumida en l'apartat f.³²

j) 1300 maig 12. Lleida: Jaume II estableix que els catorze-mil sous d'endarreriments que Arnau de Vilanova havia de percebre dels rèdits i censals

27. EIUDEM, *Ibid.*, 532-533.

28. EIUDEM, *Ibid.*, 533-534.

29. MARTÍ DE BARCELONA, *Nous documents...* (cit. en la nota 24), 96-97, núm. 12. La impressió que hom treu de la lectura d'aquest document és que la dita 'pobla' s'estava construint; trobo en Elías OLMOS CANALDA, *Inventario de los pergaminos del Archivo Catedral de Valencia*, València 1961, 72, núm. 567, amb data de 31 de gener de 1279 (1278), la venda d'unes terres, l'acta notarial de la qual formava part de les «cartes pertanyents a les XII mances (?) comprades per Mestre Arnau de Vilanova»; era la dita construcció en aquelles terres? Un petit detall inclina a la resposta afirmativa: es trobaven en un indret anomenat Algirós, on també en posseïa aquell Berenguer Mercer (cf. *ibid.*, 300, núm. 2574), que provocà la topada amb Arnau de Vilanova per raó de les aigües pluvials, coneguda pels paràgrafs corresponents a les notes 30-34 del nostre estudi.

30. EIUDEM, *Ibid.*, 94-96, núms. 10 i 11; cal, però, recordar que corregeixo la data, car el «XIII. kalendas madii», explícit en ambdues actes notariais, no correspon al 17, ans al 19 d'abril; la frase textual («present lo dit maestre Arnau») es troba en la pàgina 95, línia 13; se'n pot trobar alguna altra que certifica notarialment la presència personal d'Arnau de Vilanova aquell dia a casa seva a València: «E ell, dit notari, ensemps ab lo dit maestre Arnau...» (líns. 16-17); i l'endemà «in presencia mei, notarii, et testium infrascriptorum ad hoc specialiter vocatorum et rogatorum in palacio reverendi patris domini Raymundi, Dei gracia Episcopi Valencie, venerabilis et discretus vir magister Arnaldus de Villanova fecit legi...», EIUDEM, *La cultura...*, 260-261.

31. EIUDEM, *La cultura...*, 260-262, núm. 40.

32. Cf. nota 29.

reials de la ciutat de València a raó de dos-mil cada any, els cobri a raó de mil anyals del tribut que l'aljama de Barcelona paga a la reina Blanca.³³

k) 1300 maig 20. Lleida: Jaume II escriu al Justícia de València que faci complir l'acord dels jurats {f} relatiu a les aigües pluvials entorn la pobla d'Arnau de Vilanova; i afegeix un paràgraf per al batlle general del Regne de València, ara Bernat de Llabià, responsabilitzant-lo a ell del compliment d'aquell acord en cas que el Justícia se'n desentengués.³⁴

l) 1300 octubre 17. Calataiud: en lletra als seus comissaris en la comissió paritària francocatalana (bisbe de Tarassona i Joan de Torrefeta, sagristà de la Seu de Lleida), Jaume II els informa de l'acord relatiu a la dita comissió entre el rei de França i Arnau de Vilanova, qualificat, encara en aquella data, de «nuntium specialem super hoc eidem specialiter destinatum».³⁵

Vists aquesta dotzena de documents, no sembla que hi pugui haver dubte del fet que, després de l'empresonament i de l'alliberament sota fiança de la quantitat exorbitant de tres mil lliures (cal suposar torneses), dels dies 18-19 desembre de 1299, Arnau de Vilanova marxà de París no gaire després del dia que anteriorment havia previst.

Tal com també tenia previst, passaria per Tolosa, on s'entrevistaria amb el bisbe, en aquell moment Pèire de la Capella Tallafer, i li lliuraria la documentació a ell destinada que li havia encomanat el rei de França. I sense entretenir-se gaire (passaria per la Val d'Aran en ple hivern, o s'acostaria vora mar, aprofitant per visitar el rei de Mallorca a Perpinyà?), de fet el 28 de gener del 1300 ja tenim la primera prova de la seva presència a Barcelona, pel fet que Jaume II manava a Bernat de Sarrià que efectués un (primer) pagament a mestre Arnau de Vilanova.

Res no demostra tant que ens trobem dins el marc i en total continuïtat amb les darreres hores d'estada a París, com les quatre operacions econòmiques dels anteriors paràgrafs b) c) d) i e): encara que cap dels respectius documents no ho digui, podem pressuposar amb certesa que un home que durant set anys no s'havia basquejat a cobrar una assignació reial de dos mil sous anyals, aleshores, tot d'una, necessita cobrar-ho tot, endarreriments inclosos, perquè planava damunt ell l'ombra de les tres mil lliures (torneses), amb el dipòsit de les quals ell havia recuperada la llibertat. Però fins i tot sumant totes les quantitats de la difícil generositat reial, la suma rebuda del rei es quedava bon tros lluny de la quantitat dipositada a París!

La presència d'Arnau de Vilanova en terres catalanes no sols és conclusió segura del conjunt de documents datats a Barcelona, València i Lleida, ans

33. EIUSDEM, *La cultura...*, 263-264, núm. 43.

34. EIUSDEM, *Nous documents...* (cit. en la nota 24), 98-99, núm. 13.

35. REGLÀ, *Francia*, 24-26.

encara consta notarialment en el cas de València els dies 19 i 20 d'abril del 1300, tal com diuen les tres frases transcrites en la nota 30. Resta, doncs, aclarit el dubte de si Arnau de Vilanova féu només un viatge a París, que s'hauria allargat de mitjan 1299 a darreries del 1300, o en féu dos. Amb tota certesa, en féu dos, entre els quals hi hagué una estada en terres catalanes els mesos de la primera meitat de l'any 1300.

En canvi, almenys la darrera dena del juliol 1300, Arnau tornava a ésser a París o estava a punt d'arribar-hi, car el 23 de juliol d'aquell any Jaume II li demanava d'influir en el rei de França a favor d'una solució determinada en la successió al Regne de Castella.³⁶

Creuria que les sessions a Saint Denis de Passy dels mestres de teologia i Arnau, i les posteriors (passos IV, V i VI dels assenyalats en el primer apartat d'aquestes pàgines) tingueren lloc després del retorn a París de mestre Arnau; un retret d'aquest a aquells confirma que les setmanes que transcorregueren entre cadascun d'aquells dos passos i el següent no foren més de quatre o cinc, és a dir, un mes.³⁷

Llista dels documents arnaldians processals

Pròxim ja el punt final d'aquestes pàgines, crec que no serà sobrer de concentrar ací la llista dels documents per mi coneguts en aquest moment, que anaren escandint aquells tan desagradables mesos. Repeteixo que si disposéssim del procés ‚in causa fidei‘ tindríem això i molt més, però ens hem d'accontentar individuament almenys les peces que semblaven principals. Afegiré que he escrit en versaletes els títols de les dues que han arribat fins a nosaltres; els altres, en cursiva.

1. *Cedula magistrorum Parisiensium denuntians ea quae contra fidem et evangelium continentur in opusculo Arnaldi De adventu Antichristi. Ante diem 18 decembris 1299.*

2 *Invitatio (citatio) Officialis Parisiensis accersens magistrum Arnaldum de Villanova ad se subito visitandum. 18 decembris 1299.*

36. D'ALÓS, IV (1910), 115 (cf. *Acta Aragonensia*, I, 450).

37. En l'*Instrumentum alterum appellationis ad Summum Pontificem...*, els refregava pels nassos: «...modestia uestra siue maturitas nota sit omnibus hominibus, taliter ut id quod requirit deliberacionem vnius anni et vt strepitu publice disputacionis cribretur et scrutinio studiose determinationis limetur, nolitis vnius mensis celeritate cum impetu suffocare...» (líns. 97-99). Aparcant ara el tema del mes, és possible que en aquesta frase mestre Arnau es traís, en el sentit que allò que ell volia en presentar el seu opuscle al Cancellier de l'Estudi era el ‚strepitus publice disputacionis‘; la jugada li sortí malament i ell n'isqué escaldat, o, per dir-ho amb la seva mateixa paraula, ofegat (‚suffocare‘); de ‚strepitus‘, però, en tingué a cor què vols!

3. *Decretum Officialis Parisiensis capi et incarcerari faciens magistrum Arnaldum de Villanova, ut suspectum in causa fidei*. 19 decembris 1299.

4. *Requisitio et testimonium Aegidii Ayclin, archiepiscopi Narbonensis in favorem Arnaldi de Villanova*. 19 decembris 1299.

5. *Fideiussio trium milium librarum Turonensium in favorem magistri Arnaldi de Villanova apud Officialem Parisiensem collocatarum*. 19 decembris 1299.

6. *Concessio libertatis magistro Arnaldo de Villanova, sub fideiussione*. 19 decembris 1299.

7. *Series articulorum ex opusculo Arnaldi de Villanova, De adventu Antichristi extractorum, qui secundum magistros Fac. Theol. Parisiensis temperandi et revocandi erant*. Mense julio 1300?

8. *Acta disputationis in capella Sancti Dionisii de Passu circa articulos opusculi De adventu Antichristi inter magistros Facultatis Theol. Parisiensis et magistrum Arnaldum de Villanova*. Mense augusti 1300?

9. *Fidei orthodoxae formula*, «quam Arnaldus Villanovanus damnatis adversis erroribus professus est ante sententiam episcopi Parisiensis». Mense septembris 1300?³⁸

10. *Sententia episcopi Parisiensis damnantis articulos extractos ab opusculo Arnaldi De adventu Antichristi*. Mense septembris 1300?

11. *Instrumentum primum APPELLATIONIS MAGISTRI ARNALDI DE VILLANOVA A PROCESSU PARIENSIUM AD APOSTOLICAM SEDEM*. Mense septembris vel octobris 1300.

12. *INSTRUMENTUM ALTERUM APPELLATIONIS MAGISTRI ARNALDI DE VILLANOVA A PROCESSU PARIENSIUM AD APOSTOLICAM SEDEM*. 12 octobris 1300.

13. *NOTIFICATIO, PROTESTATIO AC REQUISITIO AD REGEM FRANCORUM*. Post diem 12 octobris 1300.

14. *Instrumentum abnegationis et abiurationis, atque reprobationis [opusculi De adventu Antichristi] et ratificationis [eorum quae acta sunt Parisius] coram Bonifacio VIII*.³⁹

38. Dos són els problemes relacionats amb la *Fidei orthodoxae formula*; primera: quantes n'hi hagué. La meua resposta seria que tantes com processos ,in causa fidei'; per tant, dues, una a París i una altra davant Bonifaci VIII, sense poder dir si en ambdós casos el text de la fórmula professada fou idèntic.

La segona pregunta és: la *Fidei orthodoxae formula* professada per Arnau de Vilanova trobada al Palau Papal d'Avinyó el 1594 i portada a Roma, a quin dels dos processos pertany, al de París o al de Bonifaci VIII? No es pot negar la possibilitat de pertanyença a qualsevol dels dos, encara que potser seria més explicable la seva presència escadussera i fora del conjunt del procés, si era la fórmula jurada davant Bonifaci VIII, car tenien interès a posseir-ne còpia tant els qui seguien acusant Arnau, ara de .relapse', com, si existí, els membres de la comissió papal establerta per Climent V per a l'examen del conjunt de l'obra arnaldiana aplegada en el Vat. lat. 3824.

39. No sé si abans de la intervenció de Bonifaci VIII caldria posar un certificat de l'Oficial de París donant fe de l'apel·lació d'Arnau a la Seu Apostòlica o si era suficient l'acta notarial

15. *Privilegium sive rescriptum Bonifatii VIII revocans* [ea quae circa libellum De adventu Antichristi acta erant Parisius] *et approbas* [retractationem ipsius libelli]. Romae vel Anagninae, 1301.⁴⁰

d'apel·lació. Si hagués calgut el certificat, hauria existit un *Testimonium Officialis Parisiensis de apellatione ad Sedem Apostolicam interposita a magistro Arnaldo de Villanova*.

Entrant ja en la intervenció del papa, crec que cal subratllar la importància d'aquest acte d'abjuració, indubtable des del moment que en dona testimoniatge el mateix Arnau. La importància és fàcil de veure, si hom para atenció a la paraula ,relapsum', que també ell mateix informa ésser-li adreçada pels atacants: «Dico etiam quod quicumque propter resumptam materiam prelibati operis dixerit me relapsum...», *Protestatio... facta Perusii... coram domino camerario Summi Pontificis* (PERARNAU, ATCA, X (1991), 216, líns. 776-777): l'opus prelibatum' (i d'algun manera estigmatitzat per Bonifaci VIII) era el *De adventu Antichristi* en la seva primera redacció (cf. *ibid.*, 215, lín. 737), la presentada a París; la ,resumptio' era el *De mysterio cymbalorum*, l'origen del qual és descrit així pel mateix Arnau: «Et cum sepe recoleret processum celebratum per Romanam Sedem contra presentatum opusculum [*De adventu Antichristi*], temptabatur scribere dissolutiones argumentorum et rationum, quibus dominus Papa conatus fuerat probare scribentis temeritatem super materia prelibata», *Protestatio, praesentatio ac supplicatio Benedicto XI... data* (PERARNAU, ATCA X (1991), 205, líns. 313-317). Resto amb el dubte de si els ,argumenta et rationes' de Bonifaci VIII foren només verbals o també posats per escrit; em manté en el dubte el fet que l'acusació de temeritat, amb què a París era atacada la doctrina del *De adventu Antichristi*, a Roma tant com mantenir-se, afecta l'autor: el temerari era Arnau. I com que entre el *De adventu...* i el *De mysterio...* hi havia hagut l'*Abnegatio et abiuratio coram Bonifacio VIII*, insistir en el tema, ni que fos de la forma aigualada del *De mysterio cymbalorum...*, equivalia a ,recaure' i, en conseqüència, els seus enemics, amb raó o sense, el qualificaven de ,relapsus'; i en un procés ,in causa fidei', ,recaure' equivalia normalment a donar-se la sentència de mort; potser no quan la censura doctrinal es limitava a qualificar de ,temerària' una tesi, perquè, a diferència de l'heretgia', la temeritat no tallava del cos de l'Església, però podia ésser, com de fet ja començava d'ésser per a Arnau de Vilanova, font de problemes.

40. Si ens hem de creure allò que el mateix Arnau afirma o almenys dona a entendre en la seva *Protestatio, praesentatio ac supplicatio Benedicto XI postridie kl. iunii a. D. M CCC IV data* (PERARNAU, ATCA, X (1991), 201-214), Bonifaci VIII l'hauria tractat en un primer moment d'aquesta manera (em limitaré a transcriure les frases estrictes, i a assenyalar pàgina i línia on es troben, separant-les amb barra inclinada /):

«...habere ratum seu confirmare quod vi metusve causa fuerat extortum a persecutoribus processu impio et enormi...»: 203/226-228;

«...imitari persecutores filii sui, ut eum detentione, minis atque terroribus ad revocandum opus presentatum examini suo, compelleret...»: 203/230-232;

«...ovem impellere ad illicitum iuramentum... ut... iuret non divulgare assertiones sanctorum...»: 203/234-235, 237-238;

«...dicere poterat summus iudex quod eum in carcere pestifero faceret custodiri...»: 203/240-241;

«...ad mortis custodiam deputabat, si ad veritatis examen intendere voluisset...»: 203/245-246;

«...cum sepe [ipse Arnaldus] recoleret processum celebratum per Romanam Sedem contra presentatum opusculum, temptabatur scribere dissolutiones argumentorum et rationum, quibus dominus Papa conatus fuerat probare scribentis temeritatem super materia prelibata... rationes, quibus ipse Papa conatus fuerat probare temeritatem scribendi super tali materia...»: 205/313-316, 349-350.

En la *Protestatio... facta Perusii... coram domino camerario Summi Pontificis*, sintetitzaria tot el capteniment de Bonifaci VIII en aquest paràgraf: «...cum ad eius [Bonifacii VIII] presentiam

Amb les pàgines anteriors espero haver contribuït a plantejar els problemes que presenta aquella primera confrontació doctrinal entre Arnau de Vilanova i les autoritats tant acadèmiques com eclesiàstiques de París els anys 1299 i 1300; a identificar els elements escrits més importants d'aquell procés judicial ,in causa fidei'; i a formular almenys una hipòtesi d'ordenació cronològica del conjunt.

* * *

No puc posar punt final a aquest intent d'individuuar les peces principals d'aquell «processus in causa fidei» sense recordar que aquest, i sobretot la *Fidei orthodoxae formula*, assenyalada amb el num. 9, seguiren pesant com una llosa o penjant com una espasa de Dàmocles damunt la persona d'Arnau de Vilanova, fins i tot més enllà de la seva vida mortal.

Només mort Bonifaci VIII i elegit el successor, Benet XI, Arnau de Vilanova tornava a una presó com aquella que a París li causava tanta basarda. I el perill no s'acabava allí: no mancà, en efecte, algú (interessat, potser, en la repercussió que una acció legal contra la doctrina d'Arnau de Vilanova podia tenir en el procés contra Bonifaci VIII), que llançà contra el metge pontifici el projectil entuixegat de ,relapse', que, ,in causa fidei', podria equivaldre a demanar per a ell la pena capital; per això també, més que una simple defensa jurídica, ressona en la *Protestatio facta Perusii... coram domino Camerario Summi Pontificis*, tot el profund crit existencial de supervivència de qui es veu amenaçat per forces que es prometen d'esclafar-lo.

devenissem, priusquam opus recepisset de manu mea et antequam super contentis in eo fuisset mecum aliqua discussio habita, fecit me capi et incarcerari, sequens vestigia predictorum [Parisiensium], et minis ac terroribus, dum ab eo detinerer, coegit me in secreto consistorio abnegare et abiurare predictum opus. In publico tamen solum pronunciavit quod tanquam presumptuosum aut temerarium fuisset a Parisiensibus reprobatum et quod eorum reprobationem ratificabat, nec tamen predictum opus anathematizavit sed potius in fine sue pronuntiationis testatus est alta voce, quod ego in nullo fefelleram, nisi quia prius eidem non presentaveram dictum opus» (PERARNAU, *Ibid.*, 215-216, líns. 759-768).

I ací cal assenyalar una manca d'encaix entre les observacions del cardenal Pietro Colonna a l'article de Guillem de Plassians, i les informacions proporcionades pel mateix Arnau en el paràgraf anterior: el cardenal suposa que existí un *Privilegium sive rescriptum revocationis et approbationis* favorable a Arnau de Vilanova, quan allò que aquest diu de forma explícita és que Bonifaci VIII li imposà una *Abnegatio et abiuratio atque reprobatio* [del *De tempore Antichristi*] et *rati-ficatio* [de la sentència del bisbe de París i de la seva acceptació de la sentència] (vegeu la nota 38).

No cal dir que Arnau seguiria proclamant que «abnegatio et abiuratio atque reprobatio et ratificatio supradicte nulle fuerint ipso iure...» (*Ibid.*, 216, líns. 769-770), però el cert és que si a París podia proclamar que ell almenys no havia jurada cap retractació («...nec ego iuraverim eundem [processum] servare...»: *Instrumentum alterum...*, línia 84), Bonifaci VIII, que segurament havia llegit aquest subterfugi en el dit *Instrumentum...*, no sols el féu ,abjurar' i, doncs, ,jurar', ans encara l'obligà a ratificar el procés de París.

És cert que el pontificat de l'amic Climent V, pel fet d'acceptar finalment allò que des dels dies de París havia estat per a Arnau un desig i una petició mai no satisfets, els de sotmetre els seus escrits al judici de la Seu Apostòlica, li permeté de passar els darrers anys de la vida amb una certa serenitat, coronada per l'entusiasta acolliment en la casa reial de Trinària.

Però, ja difunts tant ell com Climent V, i elegit un successor, Joan XXII, que no confirmaria la reserva papal de judici de les obres arnaldianes, les fúries inquisitorials es deixondiren i amb poc de temps arribaren a la *Sentència de Tarragona*, del 1316, per a la publicació de la qual ni tan sols volgueren esperar que hi hagués metropolità-primat, i la proclamaren durant la seu vacant.

Si fos certa la notícia que, segurament com a conseqüència de la dita sentència tarragonina, les despulles mortals d'Arnau foren desenterrades del cementiri de Gènova on el 1311 havien estat sepultades en arribar de Sicília, tindríem que el ,processus in causa fidei' enantat a París hauria perseguit mestre Arnau de Vilanova fins després de la seva mort. En aquest cas (cosa que segurament es complí a Gènova) no cremaren les despulles, perquè en virtut de l'esmentada *Fidei orthodoxae formula*, no podia ésser considerat heretge formal, però les llançaren a alta mar. Aquesta fou, segons Nicolau Eimeric, ben informat en aquests afers, la sort que tocà a les d'un teòleg conegut i estimat (i possiblement personalment tractat a Montpeller) d'Arnau de Vilanova: fra Pèire Joan (Oliu), les quals haurien estat desenterrades de Narbona, ficades dins un sac i llançades al riu de Rose a Avinyó, suposem des del Pont de Sant Benezet.

L'edició dels dos textos

Els documents salvats d'aquell procés, publicats ací per almenys tercera vegada, s'han conservat en dos manuscrits parisencs de la Bibliothèque Nationale, ambdós en el lat. 17534. ff. 105a-106a (= P1) i gairebé tot el primer en el també lat. 15033, ff. 241r-242r (= P2).

La còpia conservada en el P1 és la més antiga, potser només un parell d'anys posterior a l'original. L'actual ms. lat. 17534 procedeix de l'antic convent parisenc del Carme, «Ex Bibliotheca Carmelitarum Parisiensium Maioris Conventus», tal com diu l'anotació del f. 1r; hom pot recordar que entorn aquells anys hi vivia Guiu Terrena, que uns deu anys després polemitzaria per escrit amb el *De adventu Anticristi*. És un volum de pergamí, que ha conservat la primitiva coberta de pell damunt fusta, superfície de 283 x 218; els noranta-vuit folis que constitueixen el cos del volum són de 266 x 208 mm; és dedicat a textos jurídics de temàtica processal, tal com hom pot deduir de l'incipit;⁴¹ després

41. «[U]t nos minores in iure possimus aliquo modo instrui in quotidiano et non frequenti causarum, quarum, secundum illam decretalem *Quoniam contra falsam*, distinguimus ..X. tempora: primum est ante citationem, secundum est tempus citationis...».

del bloc bàsic fou afegit un plec de quatre fulls doblats, els vuit folis 99a-106d, que hom feu servir de calaix de sastre, sempre amb predomini jurídic: LOTHARIUS, *Liber de contemptu mundi* (f. 99-102); Philippus, rex Francorum, *De libertate ecclesiarum*, 1301 (f. 102a-b); dinou línies que comencen «Cum vir et mulier sint una caro...» (f. 102d); *Statuta synodalia provincie Remensis*, die mercurii ante festum beati Clementis (novembre) 1301 data (f. 103a-c); ací segueixen els dos textos nostres, després dels quals continua la temàtica jurídica: «Ait enim iurisconsultus: Bonum est ut priusquam ad verborum interpretationem perveniamus...» (f. 106a). Els nostres textos són copiats en pàgines de 225 x 170 mm, a dos corondells, separats per columna en blanc d'entre 13 i 6 mm, amb nombre diferent de línies (42 línies al f. 104a-b, però 48 al f. 104d), tot i que siguin visibles els forats per al pautat: lletra gòtica minúscula no tècnica, la qualitat de la qual, tot i ésser deficient, potser no mereix una desqualificació tan radical com la que li aplicà Menéndez y Pelayo.⁴²

L'altra còpia, aquesta vegada només del primer dels dos textos i encara incompleta, es troba en l'actual manuscrit lat. 15033, ff. 224/241r-225-242r. El volum, clarament factici, procedeix de Sant Víctor de París, on tenia la signatura SS 19;⁴³ la seva darrera unitat ocupa els folis 183-200-226/243, i el nostre text ha estat copiat en els dos folis darrers d'aquesta unitat i del volum, que havien restat en blanc. El bloc darrer, format per cinc quaderns de quatre fulls de pergami doblats i per un de només dos fulls, amb superfície escrita de 148 x 89 mm, conté una còpia del *De mysterio cymbalorum* d'Arnau de Vilanova (i estic pràcticament segur de no equivocar-me si la identifico amb l'exemplar enviat pel mateix Arnau *Abbatu et conventui Sancti Victoris Parisius*); el tipus de lletra gòtica formada recorda, només de veure'l, el del Vat. lat. 3824, i la primera diferència amb l'exemplar de la Corsiniana rau en el fet que la caplletra d'aquell representa l'oferiment del volum al papa Bonifaci VIII⁴⁴ i la

El text que segueix immediatament el dels dos nostres documents comença significativament així: «In hoc ergo tam brevi opere sufficere debent que in hoc *Decreto abbreviato* continentur...» (f. 106b; el *Decretum* cal suposar que és el de Gracià).

42. «La extremada barbarie de este raro documento debe atribuirse en parte a la mala copia que en París existe, única de que tengo noticia», *Historia...*, 270, nota 1.

43. Hom en pot veure notícia en el llibre de Gilbert OUY, Veronika GERZ-VON BUREN, *Le catalogue de la bibliothèque de l'abbaye de Saint-Victor de Paris de Claude de Grandrue 1514*, París, Centre National de la Recherche Scientifique, 1983, 267-269; també en el més recent del primer dels dos autors, *Les manuscrits de l'Abbaye de Saint-Victor. Catalogue établi sur la base du répertoire de Claude de Grandrue (1514)*. Tome I. *Introduction - Concordances - Index*. Tome II. *Texte* (Bibliotheca Victorina, X), Tournholt, Brepols Publishers 1999, 401 del segon volum.

44. Una primera comparació del text de la Corsiniana, publicat en aquest anuari (VII-VIII (1988-1989), 53-54) i la primera pàgina de la còpia ara parisenca, dóna el resultat següent: la còpia de París no té rúbrica inicial; coincideix la col·locació dels calderons; el text de les primeres línies del tractat és idèntic fins a la línia 6-7: ‚israhel' (P israhel); 8-9: ‚[monentur] fideles in propositis verbis' (P fideles in propositis uerbis mouentur); 10: ‚mysteria' (P ministeria); 11: ‚convenienter' (P consequenter); 12: ‚eandem' (P eadem). Una cosa em sembla que es pot

del nostre és dibuix lineal florejat en vermell; les línies de les pàgines són marcades i el nombre de línies escrites, fora de la primera i darrera pàgines, és constant, de vint, amb separació de set mm entre línies i una alçària de les lletres de tres mm. Acabat aquest text amb la rúbrica: *Explicit liber magistri Arnaldi de Uilla noua de cymbalis ecclesie*, segueix, sense solució de continuïtat, però escrit per altra mà molt posterior (del pas del segle XIV al XV), amb lletra gòtica, més menuda, elegant, escrita amb una tinta més fosca que la clarament rossa del *De mysterio...*, dins un marc de 150 x 89 mm, i quaranta-una línies en el f. 224/241v (única pàgina escrita sencera). Dues són les principals característiques d'aquesta còpia, una relativa a la longitud i l'altra a la qualitat del text. El text victorí de l'*Instrumentum alterum appellationis...* no és sencer, car intencionadament el copista o algun dels seus antecessors en desestimà totes les parts que arrelaven el text o alguna de les seves parts en una situació i context humà concrets: protocol (líns. 1-10) i escatocol (líns. 137-159), data inclosa, i aquelles línies del mig (líns. 50-55) que recorden els testimonis a la sessió, en què el bisbe de París reprovà certes tesis del *De adventu antichristi*. Altra vegada el copista o algun dels seus predecessors millorà el text inicial, tal com el lector pot veure repassant l'aparat crític que acompanya la nostra edició.

Ara ja és possible de fer una observació sobre els dos documents: a diferència de les altres peces del 'Processus in causa fidei', diria que els dos documents s'han salvat per allò que tenien de cas únic, i de possible punt de referència per a possibles casos semblants, amb altres paraules, per allò que tenien de novetat en el dret processal; em sembla clar que aquesta és la raó de llur transcripció en P1, em sembla clar que aquesta és la raó per la qual en P2 el text de l'*Instrumentum alterum appellationis...*, ha perdut totes les referències a situació concreta; interessava allò que era genèric o aplicable a d'altres casos.

Tenint en compte les informacions anteriors, no sembla que hi pugui haver dubte sobre quin ha d'ésser el text pres a base de la nostra edició: el de París, BN, lat. 17534 (P1); és l'únic que conté el text de la *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum*, i l'únic que dóna el text sencer de l'*Instrumentum alterum appellationis a processu Parisiensium ad Apostolicam Sedem*; les variants del P2, moltes de les quals corregeixen deficiències de P1, es troben en l'aparat crític.

Pel mateix aparat crític, el lector s'adonarà de les deficiències del text ofert per Marcelino Menéndez y Pelayo, almenys en l'edició que he tingut a l'abast de la mà (M); algunes d'elles passaren al del *Chartularium Universitatis Parisiensis*, la gran fallada del qual, incomprensible en els seus autors, és la d'haver desestimat de reproduir la *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Fran-*

afirmar amb seguretat: el text de Sant Víctor de París és anterior als del Vat. Borgh. 205, i del Vat. lat 3824. Les lectures de l'exemplar parisenc són resultat d'una transcripció feta amb manca de temps i no m'ha estat possible de contrastar-les amb el manuscrit.

corum pel fet de considerar-la un document adreçat al rei d'Aragó,⁴⁵ com si, d'altra banda, qualsevol que fos la destinació, no informés d'allò que havien fet el canceller i els professors de teologia de l'Estudi de París, i aquests no sols com a persones privades, ans corporativament en tant que ‚collegium theologorum Parisius‘.

Si, doncs, calgués donar una justificació del fet de publicar altre cop els dos textos, diria que és la d'haver-ne feta una revisió damunt els originals manuscrits amb el consegüent aparat crític, mai fins ara elaborat. Aquest pressuposa una revisió que no ha deixat de tenir els seus problemes, cosa que repercuteix en la ‚ratio editionis‘. No cal dir que, acceptada la possibilitat que també en aquesta feina hagi fet de les seves la tendència humana a l'error, he procurat de donar un text fidel a la còpia de P1, fins al punt de no normalitzar l'ús de les ‚u/v‘; sí que normalitzo ‚i/j‘, majúscules i minúscules, i signes de puntuació; tal com és acostumat en les meves edicions de textos llatins, normalitzo la transcripció de les abreviatures, i així el lector trobarà ‚mihī‘ quan l'original té aquesta paraula abreujada, però ‚michi‘ quan és escrita amb totes les cinc lletres; per la mateixa raó trobarà ‚nihilominus‘ i ‚nichilominus‘, ‚ratione‘ o ‚racione‘, ‚vel‘ i ‚uel‘; no he normalitzat els antropònims, només apuntats amb la majúscula inicial, entre d'altres raons per no prendre'm la responsabilitat d'identificar el ‚C. de Nogareto‘ (líns. 50, 180 i 193), ací sempre grafiat amb ‚C.‘, amb el cèlebre ‚Guillelmus de Noga-reto‘. He cregut que a fi de treure entrebancs innecessaris havia de normalitzar les grafies desfiguradores, com aquells ‚ypriote‘/(lín. 221), darrere el qual potser no tothom veuria uns ‚hypocritae‘; en canvi, m'ha semblat que havia d'ésser respectuós amb les particularitats d'algunes grafies, com la de ‚requiro‘; he respectat ‚temeraritates‘ (lín. 126), perquè és mot inclòs en el Du Cange. No ha estat fàcil de decidir entre una grafia desfiguradora i una de particular i ací hi pot haver més d'una fallada; l'aparat crític, però, dóna sempre les grafies del manuscrit.

Com que en el curs de l'estudi crec haver demostrat que la *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum* és posterior a l'*Instrumentum alterum*

45. «Arnaldus de Villanova, medicus Montispesulani, scribit Jacobo II, regi Aragonie, cuius nuntius Parisiis erat, se ab officiali Parisiensi an. 1299, decemb. 25, captum, retentum et incarcerationum esse, quia, ut asserit...», *Chartularium Universitatis Parisiensis*, II, París, 86, núm. 615.

Ni que sigui en el darrer moment, no puc deixar d'assenyalar un detall que podria ésser important per a la reconstrucció de la biografia d'Arnau de Vilanova: el de la presència d'un ‚magister Gerardus de Noua villa, cantor de Tyarno‘ (lín. 52) en la sessió més solemne davant el bisbe de París (la que porta el núm. V en *Les étapes d'un malson*); és remarcable la identitat de grafia entre el cognom d'aquest i el del mestre (líns. 4 i 161), diferent de la que té en la documentació nostra i ha esdevingut usual; la seva presència, no repetida, porta a preguntar-se si es tractava d'un parent. La pregunta, de moment, no té resposta, però segueix oberta i incitant, perquè permetria de conèixer el tronc familiar del nostre, fins ara un misteri.

appellationis..., restitueixo en l'edició que segueix la seqüència cronològica d'aquelles peces, tot i que en P1 siguin copiades en sentit invers al cronològic.

Consideracions finals

Hem assistit al desplegament d'un procés inquisitorial a càrrec d'Arnau de Vilanova, que, tot i que seguí pesant com una espasa de Dàmocles fins al final dels seus dies, sortosament per al protagonista no passà d'un molt seriós ensurt. Però aquell procés s'emmarca dins una missió diplomàtica i no sé si en la història de les relacions diplomàtiques hi ha algun altre cas d'un diplomàtic que, aprofitant la seva missió, es llancés a una aventura semblant.

Però justament la utilització del 'status' diplomàtic (repetidament invocat en el document per al rei de França) amb finalitats personals, concretament de tipus 'espiritual', incideix en un dels trets de la fesomia íntima del protagonista: el de la instrumentalitació pura i simple de les situacions a favor dels objectius de l',espiritualisme' del moment: el mateix missatge del *De adventu antichristi* pretenia d'ésser una bomba que reconduís els cristians del segle XIV vers el «terrena despicerere et amare caelestia»; és més que conegut l'episodi de la comèdia representada pel nostre oracle dels metges contemporanis en la situació de virginitat dels 'sants esposos' Ausiàs i Delfina de Sabran; aprofitaria la seva posició de metge papal per a reforçar les pròpies exigències davant el bisbe de Girona contra Bernat de Puigcercós; i el cèlebre *Raonament d'Avinyó* no és altra cosa que un acte de propaganda, al més alt nivell, a favor de l',espiritualisme arnaldià', proclamant que els dos reis de la Casa de Barcelona ja s'hi havien apuntat, cosa que només era veritat a mitges. Després d'aquesta darrera, Jaume II no voldria que el metge l'impliqués en noves juguesques 'espirituals'.

Això no obstant, i malgrat la poc galdosa figura que faria el mateix Arnau en apel·lar a la Santa Seu perquè estava mort de por davant la perspectiva d'ésser tornat a la presó del bisbe de París (líns. 15-19), no deixa d'haver-hi en la situació dibuixada pels dos documents publicats a continuació una certa grandesa: la de l'home que, malgrat tot, s'encara amb la temible (també en l'Edat Mitjana) maquinària d'un procés inquisitorial, i que s'hi encara exigint que li respectin les conviccions més íntimes de la consciència, i reclamant d'ésser convençut, no pas únicament acusat.

Roma, Barcelona i París
desembre 2000-maig 2001

APÈNDIX DOCUMENTAL

Arnaldi de VILLANOVA

[INSTRUMENTUM ALTERUM APPELLATIONIS MAGISTRI
ARNALDI DE VILLANOVA A PROCESSU PARIENSIUM
AD APOSTOLICAM SEDEM]

(París, BN. lat. 17534, f. 105a-106a; lat. 15033, f. 241r-242r)

{I}N nomine Domini, amen.

Anno a natiuitate eiusdem millesimo trecentesimo, indictione XIII, in presencia mei notarii et testium infrascriptorum, vir prouidus et discretus magister A., dictus de Noua villa, habitator Montispessullani, ad Sedem Apostolicam protestatus fuit, prouocauit et appellauit et alia infrascripta fecit, ac appellacioni ab eo facte, prout continetur in alio instrumento publico scripto manu mei, notarii infrascripti, adhe- 5
sit, et eam renouauit de presenti, et copia predictorum fieri uoluit et mandauit per manum tabellionis quibuscumque sub hac forma verbo- 10
rum: [P2, f. 241r]

«Licet sim uermis et non homo et obprobrium hominum, tamen consciencie et testimonium insitum habeo, nec possum excutere vel abicere murmur eius quo frequenter obiurgor, et ideo, testibus Deo et consciencia mea, notifico uobis, reuerendo collegio theologorum Parisius, quod nuper, uidelicet in die et hora qua me traxistis ad presenciam reuerendi patris Episcopi Parisiensis, «timor et tremor uenerunt super me et contexerunt me tenebre», stupefactum terroris, consideratis et comparatis preteritis ad ea, que tunc presencialiter agebantur. Recolens, enim, quod licet ego ad quamlibet uocationem domini Cancellarii uenissem celeriter, letanter et reuerenter, ut ipse 20
vel in capella Sancti Dyonisii de Passu retulit inde presente, nichilominus uos, domini, nescio quo zelo aut quibus uerbis, propter actus pure scolasticos adiuistis Officialem Parisiensem, qui prodicionaliter

4 Montispessullani D Montispessulani

11 Inc text in cod. Paris. Lat. 15033, f. 241r 12 consciencie P2 sciencie 13 abicere D adjicere | frequenter M frecuenter 16 Parisiensis P2 Parisius 16-17 cf. P3 LIV, 6 17 stupefactum P1 add -c- int lin 18 preteritis P1M preteris 19 enim M nempe | quod M quot 21 reuerenter P1 reueranter 21 retulit M retuli 21-22 nichilominus P2 nihilominus 22 aut M ac 23 Officialem P1 Officilem

- inde uocauit, dolose retinuit et in domo perniciosa mihi propter pas-
 25 sibilitatem et calamitates corporis mei rusticaliter et impie carcerauit.
 «Et iterum recolens quod cum in capella predicta in vestri gratia
 iurgalariter ad priuatum colloquium recepistis, concesseram vobis
 quod articulos, quos mihi fecistis legi, scripseram, non secundum
 30 intellectum quo sonabant extracti per uos ab opere meo, sed secun-
 dum intellectum quo sonabant iacentes in serie scripture. Et quia vos,
 domini, dicebatis esse temerarie scriptos, concessi vobis me ad reue-
 renciam fore paratum ad temperandum iuxta vestrum iudicium; et
 retinuistis vel tempus ad deliberandum super modo congruo tempe-
 35 randi.
 «Tandem, vero, die prefixa ad mihi notificandum formam tempe-
 ramenti per uos excogitati et ordinati, aparuit mihi quod in ordina-
 cione per uos dictata et scripta in quadam cedula mittebatur expresse
 ‚temperare’ et ‚re-[P1, f. 105b]-uocare’, cum tamen sint actus specie
 40 differentes diuersis obiectis correspondentes, ut temerariis vnus, et
 erroneis alius. Vidi etiam quod dictum episcopum supradictum ad
 promissi temperamenti publicacionem adduxeratis, cum tamen abs-
 que ipso paratus essem temerarie dicta modo rationabili temperare:
 considerabam quod, licet instanter peterem rationes in scriptis, qui-
 45 bus impugnandi quocumque modo videbantur predicti articuli, ut
 meam conscientiam informarem et solidarem, nec [P2, f. 224v] quic-
 quam facerem ea fluctuante vel murmurante, nolulistis michi concede-
 re, cum tamen vobis incumbat consciencias hominum solidare ac pre-
 seruare a lapsu vel ruina.
 «Iterum, presentibus et coassistentibus mihi domino Almarico,
 50 vicecomite Narbonensi, et domino C. de Nagoreto, milite domini
 regis Francie, et domino Alphino de Narma, clerico eiusdem regis, et
 magistro Gerardo de Noua villa, cantore de Tyarno, et magistro C. de
 Poilaco, canonico Viuariensi, et domino Symone de Marçay, milite

26 (Predicta) in P2 add qua | vestri M vestra 27 iurgalariter P1 Lect dub P2 me
 singulariter D irregulariter M om | colloquium P2 collegium 30 iacentes P1 iacentem
 MD iacentis 32 et M vel 33 vel P2 iuxta 33-34 temperandi MD temporandi
 35 Tandem P2 Tamden | notificandum M notificandam 36 excogitati M escogit
 atati | apparuit P1 P2 M aparuit 36-37 ordinatione M ordinationes 37 mitteba-
 tur P2 mutabatur 39 correspondentes P1 P2 corespondentes | temerariis P1 emerariis
 MD (t)emerariis 40 erroneis MD erroneus 41 adduxeratis P1 MD adduceratis
 44 quibus P2 add vel 44 quocumque MD quolibet 45 informarem MD informa-
 rem 47 incumbat P2 incombat 48 preseruare M perseverare 48 vel P2 et a
 49 coassistentibus P2 assistentibus 49-54 domino... Algye P2 pluribus fidedignis
 tali et tali, etc. *caet omissis* 50 Narbonensi P1 Nabonensi | Nagoreto MD Nogareto
 51 et magistro Gerardo de Noua villa, cantore de Tyarno M om 59 ordinaueritis P2 ordi-
 naueratis 60 incarcerari M incarcerari | vestre M vostre | noluissem P1 M voluissem

domini regis, audiebam a reuerendo patre domino archiepiscopo Narbonensi et a discreto viro archidiacono Algye, qui de uobis ad me vicissim intercurrebant, et refferentes hinc inde proposita et tractantes concordiam et offerentes pro me quod immediate paratus eram iter arripere ad summum Pontificem et iudicio eius stare, quod vos, domini, ordinaueritis me per episcopum supradictum retineri et incarcerari, si vestre noluissem condescendere voluntati. 55 60

«Percipiebam insuper ab eisdem quod ille magistrorum, qui vexillum gerebat humilitatis, videlicet cordam Angeli Dei et Signaculi Dei Saluatoris, scilicet beati Francisci, ad me submergendum ceteris acris seuebat, quod postmodum nichilominus experimento cogitauit, cum et ipse signanti et quidam alii mouentes capita irridendo dixissent obliuiose et callumpniose: ‚Vos sedetis super speculam, vos estis propheta‘: obliuiose quidem, quia recordati non sunt quod «Spiritus vbi vult spirat» et Dominus non abicit paruulos, sed sapienciam prestat eis; callumpniose vero, quia in opusculo meo non continetur quod ego sederem vel sedeam super speculam, sed quod speculatores Ecclesie Christi debent aduersariis interrogantibus taliter respondere. 65 70

«Cum omnibus igitur supradictis cognouerim probabili coniectura quod parata michi erat retencio capcionis, coram uobis, doctoribus et magistris collegii theologorum Parisius, et cunctis [P1 f. 105c] presentibus, ego magister A. dictus de Villa noua, habitator Montispessullani, cum presenti scripto protestor et protestando dico siue pronuncio quod quicquid nuper coram domino Episcopo dixi legendo cedula ordinacionis vestre, quam dominus Cancellarius posuit in manibus meis, instans ut legerem omni dilacione postposita, non dixi nec pronunciaui legendo uel aliter, nisi concussus timore perniciose domus, in qua timebam incarcerari propter predicta. 75 80

«Et ideo, cum processus per uos factus et dominum Episcopum supradictum sit ipso iure irritus et inanis ac nullus, cum caruerit fundamento, nec ego iurauerim eundem seruare, pro tanto ex nunc opus

61 magistrorum P1 M nigrorum 63 Dei P2 om | Francisci P1 Francissi 65 et M etiam | signanti P1 signanti signanti | capita P2 add sua | mouentes capita irridendo: cf. Mt XXVII, 39 66 callumpniose P2 calumpniose 66-67 Vos... propheta Cf. Arnaldi de VILLANOVA, *Tractatum de tempore aduentus Antichristi* (PERARNAU, «ATCA», VII-VIII (1988-1989), 134/2, 20, etc.) et Jer VI, 17 67 propheta P1 propheta 67-68 Spiritus... spirat Io III, 8 68 Dominus non abicit paruulos cf. Mt XIX, 14 68-69 sapienciam praestat eis (parvulis) cf. Ps XVIII, 8 69 callumpniose P2 calumpniose 71 taliter P2 totaliter

72 omnibus igitur P2 igitur ex omnibus 74 Parisius M Parisiensium 75-76 Montispessullani P1 D Montispessulani P2 Montispesulani 81 qua M quo | incarcerari M incarcelari

84 iurauerim P1 urauerim M (i)uraverim

85 meum *De aduentu Antichristi* committo examini et iudicio Apostolice Sedis, et me ipsum protectioni eius, paratus cum adiutorio Christi respondere ibidem rationibus quorumcumque uolencium dictum opusculum impugnare.

90 «Et quoscumque uolentes inuehi vel procedere palam vel publice contra ipsum, cuiuscumque gradus vel dignitatis aut status fuerint, prouoco ex nunc ad presenciam et audienciam summi Pontificis, in quo fluenta scienciarum uigent, et assigno eis terminum, quartam ebdomadam post Pascha primo venturam.

95 «Preter hec autem humili supplicatione recquiro vos, omnes magistros collegii supradicti, quod in similibus negociis amodo «modestia uestra» siue maturitas «nota sit omnibus hominibus», taliter ut id, quod requirit deliberacionem vnus anni, et ut strepitu publice disputacionis cribretur et scrutinio studiose determinacionis limetur, nolitis vnus mensis celeritate cum impetu suffocare, precipue ubi vertitur probabile scandalum proximorum, dicentes immitacione Christi paruulos allicere et fouere, non prosequi, cum sit Deo et hominibus detestabile, aduersus hominem aduenam, nec origine nec habitacione nec scolarum frequentacione nec delicti perpetracione Parisiensem, non infamem, et famulum communem omnibus Dei

100 seruis, atque nuncium sollempnem pro negociis arduis sereni principis ad serenissimum, appetitu vel motu rabido concitari, non requisita, et omnino postposita, regalis excellencie magestate.

105 «Insuper autem requiro vos, dominum Cancellarium, ex parte domini regis Francie [P2, f. 225r], qui me, ut nuncium ad se missum, debet ad illum qui me misit remittere saluum et securum cum omnibus rebus meis, non spoliatum aut depredatum ab aliquo regni sui, quod restituatis mihi scripturam meam, quam fidei vestre commisi et concessi liberaliter ad exemplar, vt faciatis mihi emendam plenam de violenta retencione, qua contra voluntatem meam retinuistis [P1, f. 110

115 105d], a die qua per socium meum, magistrum Raimundum de Pic-tauia, pecii mihi restitui.

89 quoscumque D quoscunqve 90 cuiuscumque M cuiscumque 92 fluenta scienciarum uigent P2 vident fluenta scienciarum 93 primo P2 proximo

94 recquiro P2 requiro 95 amodo P2 M a modo 96 modestia... hominibus *Philipp* IV, 15 97 requirit P2 requirit M reequirit 99 limetur M limentur | vnus P1 seq anni exp 100-101 immitacione MD inmitacione | immitacione... fouere cf. Mt XVIII, 2-10 102 detestabile P1 detabile 102-106 aduenam... concitari cf. e. g. *Ex* XXII, 21; *Ezech* XXII, 29; *Zach* VII, 10 102 (aduenam) nec P2 seq erigere *canc* 104 Parisiensem M parisiensi | non P2 nec | famulum M om | communem P2 committuere (?) 106-107 requisita P1 requisicio 107 magestate P2 maiestate

108 vos M om 111 aut M ac 113 exemplar P2 add et 114 qua MD quam 115 Raimundum P2 Raimundum M Ramundum

«Similiter vero, ut nuncius, requiro vos, totum collegium, vt faciatis mihi plenam emendam pro eo quod me, non iniuriosum vobis, nec blasphemum Dei, nec inimicum fidei, absque vlla ratione traxistis ad presenciam domini Episcopi et coegistis me legere cedulam per vos dictatam et ordinatam. 120

«Et vos, magistrum Gaufridum de Carnoto, requiro ex parte domini regis et Apostolice Sedis, vt omnia supradicta et lecta et responsiones, quas isti domini facient ad requestas premissas, in formam publicam redigatis, vt in iudicio clareat an sit magis temerarius qui dicitur temeraria scribere vel qui facit temeritates, et innocens valeat exclamare coram angelis Dei: «Confundantur superbi quia iniquitatem fecerunt in me. Ego autem exercebor in mandatis tuis. Conuertantur mihi timentes me, Domine, et qui nouerunt testimonia tua». 125

«Et quia nuper, in tempore statuto a iure ad appellandum, non potui habere presenciam domini Episcopi, ideo ad cautelam, de voluntate superioris, ad Sedem Apostolicam in scriptis appellauit, ab iniquo et iniusto iudicio, processum domini Episcopi et accessorum suorum in aula sua. Et illi appellacioni adhereo et eam renouo de presenti et uolo inde fieri copiam quibuscumque per manum tabellionis et etiam de protestacione presenti. 130 135

«Actum Parisius in manerio domini Episcopi Parisiensis predicti, III° ydus octobris, coram venerabilibus viris archydiacono Parisiensi, Cancellario Parisiensis ecclesie, et magistro P. de Allunna, magistris theologie; audientibus agenda aliis magistris in theologica facultate, dominis Radulpho de Roseto, penitenciaro Parisiensi, et Officiali Parisiensi, canonicis in ecclesia Parisiensi predicta, pro parte dicti Episcopi vocatis et presentibus; et testibus infrascriptis: reuerendo patre domino archiepiscopo Narbonensi, nobilissimo comite Attrabatensi, nobili domino Almarico, vicecomite Narbonensi, venerabilibus viris magistris Nicholao de Cathane, archydiacono in ecclesia Remensi, legum professore, magistro Thierico, thesaurario comitis Attrabatensis, et pluribus aliis ad premissa vocatis et rogatis, eisdem anno, indictione, loco et die. 140 145

119 blasphemum P1 *corr* plasphemum

126 temeritates (cf. DU CANGE, s. v.) 126-127 exclamare P2 clamare *add ex- int lin* 127-129 Confundantur... tua P5 CXVIII, 78-79 127 Confundantur P2 Cunftundantur | quia P2 *add* iniuste 128 exercebor P1 excerbor P2 excebor 129 me P2 D te

130 statuto a iure P2 a iure statuto 132 Sedem Apostolicam P1 se. ap. 133 accessorum P2 assessorum

137 manerio M *om* 139 Allunna D Allvernia 142 Parisiensi M Pariensi 144 patre M padre 144-145 Attrabatensi MD Atrebatensi 146 Cathane MD Cathan 147-148 Attrabatensis MD Atrebatensis

- 150 «Venerabilis vir Cancellarius Parisiensis, requisitus, vt supra dicitur, vt restitueret dicto magistro A. scripturam suam seu opusculum, quod fidei sue commiserat et concesserat liberaliter ad exemplar, ut dicebat, predictus Cancellarius respondit quod ipsum tradiderat [P1, f. 106a] aliis magistris in facultate predicta et quod de hoc loqueretur
- 155 eisdem.
 «Actum, presentibus qui supra proximo continentur.
 «Et ego Gaufridus, dictus Ligator, Carnotensis, auctoritate sancte Romane Ecclesie publicus notarius, premissis interfui et ea scripsi et publicaui rogatus meoque signo signaui, prout decet, competenter».

[NOTIFICATIO, PROTESTATIO AC REQUISITIO
 AD REGEM FRANCORUM]
 (París, Bibliothèque Nationale, lat. 17.534, ff. 103c-104d)

- 160 «[C]oram vobis, serenissimo principum orbis terre, domino rege Francorum, ego, magister A., dictus de Noua villa, non ut Arnaldus, sed ut nuncius incliti principis et illustris consanguinei vestri, regis Aragonie, propono atque notifico quod, postquam a uobis licenciam redeundi ad eum recepissem in Betausel, et die sabbati mane post festum beati Thome disposuissem iter meum arripere uersus Episcopum Tholosanum cum littera uestri mandati ad ipsum propter commissionem eidem in parte factam super negociis pertinentibus ad meam legacionem, die precedenti in sero Parisiensis Officialis prodicionaliter me fecit uocari, quia per clericum suum, afferentem non mandatum presidis, ymo preces cum genu flexo, quod irem ad ipsum, quoniam me indigebat.
- 165
 170
 175 «Et cum iuissem ad reuerenciam et ex honestate, meque blandis et sophisticis verbis detinisset vsque ad inuolutum noctis, postmodum, me reclamantem quod nuncius ad uos eram, et non fugitiuus, retinuit cum equitaturis meis, non obstantibus requisitione et testimonio reuerendi patris archiepiscopi Narbonensis factis eadem nocte per nuncium eius. Neque sequenti die voluit me nullatenus relaxare, nisi prestita fideiussoria caucione sub graui pena trium milium librarum

150 vt P1 vt vt 152 commiserat P1 M commiserat | concesserat P1 consesserat

161 incliti P1 M inclitis 167 Tholosanum P1 -lo- corr -la- 175 requisitione P2 D requisitione 176 reuerendi M reverendissimi | Narbonensis M Narvonensis | factis eadem P1 iter 178 fideiussoria M fide iussoria 179 fideiubentibus M fide iubentibus | Amalrico M Almarico

{f. 103d], presentibus et pro me fideiubentibus domino Amalrico, vicecomite Narbonensi, et domino C. de Nogareto, et domino Alphino de Narma et pluribus aliis. 180

«Nullamque causam mee captationis atque detentionis pretendit, nisi quia quatuor aut quinque magistri in theologia, ut asserebat, denunciauerant ei quod ego in quodam libello *De aduentu Antichristi* scripseram quedam contra fidem et quedam contra evangelium; in cuius cause assignacione veritas probat ipsum fuisse mendacem euentibus subsecutis et infallibili iudicio rationis. 185

«Euentibus quidem, quia postmodum omnes et singuli de collegio magistrorum, eo presente ac multis aliis, illud dixisse taliter negauerunt, non solum verbo sed etiam facto: nam, presentibus reuerendo patre archiepiscopo Narbonensi, et discreto viro archidiacono Algie, et nobilibus viris domino Almalrico, vicecomite Narbonensi, et domino C. de Nogareto, et domino Symone de Marca, militibus uestris, et domino Alphino de Narma, clerico uestro, et ipso Officiali Parisiensi, et pluribus aliis, totum collegium supradictum concorditer fecit legi notulos, quos in opere meo notauerat impugnandos, coram Episcopo Parisiensi, et per eundem Episcopum fecit pronuciari dampnandos, non ut erroneos, sed ut temerarie assertos, de quibus exstat publicum instrumentum. 195

«Cum, igitur, magistri collegii supradicti palam asseruerint et cum sollempni processu quod dicta et contenta in opere supradicto non sunt erronea, patet Officialem esse mendacem, qui asserit clam denunciasset quod in eo contenta erant contra fidem aut evangelium, quia quidquid est contra fidem et evangelicam veritatem est omnino erroneum. 200

«Claret etiam iudicio rationis quod Officialis fuerit mendax et fictus in assercione predicta, nam reales aut veri in theologia magistri, sicut radii splendidi Ihesu Christi, ceteris fidelibus superlucent sanctitate uite et sublimitate sciencie, quorum neutrum fuisse constat in illis, quos Officialis predictus fingit sibi denunciasset mendacia supradicta: nam qui ceteris eminent sanctitate vite, scandalum non ponunt {f. 104a} nec suscitant aduersus filium matris sue, nec murmure late- 205

182 causam M caussam 185 scripseram P1 scirpserant M scirpseram | evangelium M evangelium

189 multis P1 mlteris 191 Almalrico M Almarico 193 Symone M om 197 fecit pronuciari P1 fecit pronuciari fecit pronuciari

200 et M om 203 evangelium P1 vvangelium M evangelium 204 quidquid P1 quisquid M quicquid | evangelicam M evangelicam

208 Ihesu M Iesu 209 uite P1 iure (cf. lín. 210) 210 quos P1 quod 213-214 sedent... innocentem cf. P5 X, 8 215 alicuius M aliqua

- broso mendacia seminant contra fratrem nec sedent in insidiis cum
ditibus, et occultis, ut interficiant innocentem. Qui uero sciencie ful-
215 gore superant alios, non clam impugnant vel mordent alicuius dicta,
sed gladio rationis expresse conscribentes iudicium, silere cogunt
imperite loquentem. In proposito uero nondum apparuit aliquis
inchoans vel attemptans rationibus scriptis palam vel publice dictum
opusculum impugnare.
- 220 «Patet, igitur, ex predictis quod illi denunciatores contra me, quos
fingit Officialis, non fuerunt in theologia magistri, sed ypocrite, pro-
cul dubio tristes de gratia, quam mihi Dei benignitas impertitur, et
successores phariseorum, qui Christum, impura liuoris inuidia, mali-
225 cia prosequantur, ut nequissimi draconis membra pestifera.
- 230 «Unde, cum euidentis ueritas ipsum Officialem ostendit esse men-
dacem in suo dicto, et conuincat eundem me supradicto modo cepis-
se et incarcerasse ex odio vel cupiditate rerum mearum et non ex ali-
qua causa rationabili siue iusta, constat ipsum esse nimis culpabilem,
non solum quantum ad iniuriam mihi factam aut quantum ad macu-
235 lam quam ingressit honori nostro, sed insuper quantum ad vituperium
quod regi Aragonie intulit, et quantum ad dispendium et dampnum,
quod dedit eidem impediendo legacionis ad eius negocia pertinentis
prosecutionem accommodam et festinam.
- «Iterum uestre magestati notifico quod Cancellarius Parisiensis,
240 cui ad preces suas quemdam quaternum meum concesseram ad exem-
plar, requisitus ex parte mea per socium meum, in die qua fui deten-
tus per supradictum Officialem, ut redderetur, reddere denegauit, nec
adhuc reddidit, cum tamen ut nuncius ad uos missus requisierim ex
parte uestra quod mihi redderet atque plenam faceret restitutionem
245 et emendam pro tanti temporis violenta retentione, protestando
quod, cum sim nuncius et adhuc in actu legacionis existens, non pate-
retur fides uestre protectionis me depredari vel spoliari per aliquem
regni uestri. De quibus uobis faciam fidem protinus publico instru-
mento.
- 245 «Iterum notifico regie magestati quod post predictam capcionem
siue detencionem, collegium magistrorum in theologia Parisius

221 ypocrite P1 M ypriote 222 benignitas P1 M benignitas | et M om
229 aut M atque 233 prosecutionem M prosecutionem | accommodam P1 acom-
moda M acomodam
235 quemdam M quoddam 236 requisitus P1 M requisitus requisitus 237 red-
deretur M redderet
245 magistrorum P1 *lect dub* nigrorum | Parisius M Parisiis 247 excussionem
P1 *corr* excussionis 253 Cancellarius M concellarius | preceperunt M proceperunt
254 clamore M clamare

impediuit execussionem mee legacionis citando me per Officialem predictum [f. 104b] ad sui presenciam et postmodum trahendo ad presenciam Parisiensis Episcopi et cogendo terroribus atque minis me legere cedulam mendosam et abusuam per eos ordinatam et inique atque dolose confectam, me non uocato nec consensu mee deliberacionis nullatenus requisito ad ordinacionem et scripcionem illius, ymo, cum eam in manu mea Cancellarius posuisset, repentino preceperunt clamore, quod legerem et lectis adhiberem consensum: cuius rei ueritatem supradicti testes, quia fuerunt, expriment, saltem iuramento astricti. 250 255

«Nec possunt predicti magistri ostendere rationem, qua iuste potuerint predictum processum contra me facere. Nam, si dicant, ut tunc dixerunt, quod in opusculo meo *De aduentu Antichristi* asseruntur aliqua temere, posito quod sic esset, tamen, cum assercio temeraria non vergeret in blasphemiam Dei nec in preiudicium vel iniuriam proximi nec in ruinam fidei, non ad presenciam iudicis causarum trahendus eram, sed potius scolarum, cum ea que sunt pure scolastica, debeant pure scolastice pertractari. Unde, cum propter actus pure scolasticos adierint Officialem et Episcopum Parisienses (ad quos iusticie titulus vel alicuius honestatis vrgebat eos?), videtur quod immundo spiritu vexarentur et quod utres eorum vacui forent peculio caritatis, et maxime cum asserant falsum. Nam id proprie dicitur asseri falsum quod absque nullo genere probacionis affirmatur pertinentis. Sed in predicto opusculo nihil asseritur, ut intuentibus patet, nisi probabiliter, iuxta sanum intellectum Sacrorum Eloquiorum, nec quicquam falsum continet, ut ipsi vel quidam ipsorum dolose finxerunt in cedula sua, nec iuramento districti auderent asserere quod aliquid falsum vel erroneum in ipso contineatur. 260 265 270

«Patet, igitur, quod ignarus est aut irrisor vel dolosus qui temerarie dicit asseri que scribuntur ibidem: quod ex hoc maxime declaratur, quia nullus auderet contrarium eorum, que scribuntur ibidem, asserere, nec posset probare, sed dicens oppositum iudicaretur temerarius absolute, sicut per uos theologos in iudicio clare fiet. 275

«Nec obstat, si dicant quod nouitates in opusculo continentur, quoniam nouitas ratione suffulta et utilis non est horrenda, sed potius 280

258 Nam P1 nau 259 opusculo P1 corr opusculo | asseruntur P1 asseruenti M asserui 261 blasphemiam P1 corr blasphemiam 265 adierint P1 adiuerit M adeunt | Parisienses M parisiensem | quos M quod 267 peculio P1 peculo 271 iuxta P1 M iusta | quicquam M quicquid 272-273 cedula P1 dedula 273 aliquid M aliquod 275 aut M atque 277 auderet P1 audiret

282 amplectenda P1 amplectanda 285 exposuerunt M exposiverint 286 postquam M om 287 est M om 288 quod M quam 289-290 fundatum P1 fudatum

amplectenda; presertim cum ea que probantur [f. 104c] vel asseruntur ibidem non sunt noua in sua radice, cum ex auctoribus sacri uoluminis extrahantur. Et, si dicantur auctoritates ille nouiter exponi, secus quam exposuerunt precedentes expositores, scire debent quod talis nouitas non est inconueniens postquam caritati et fidei non repugnat, ymo, testibus sacris expositoribus, est a Spiritu Sancto; nec est inconueniens aliter nunc exponi quod exposuerunt nostri patres, cum ipsa Scriptura Sacra, supra cuius eloquia predictum opusculum est fundatum, expresse testetur istud, dicendo per *Danyelem*: «Clausus est signatque sermones. Pertransibunt plurimi et multiplex erit sciencia. Nec omnes intelligent, sed docti tantum».

«Cum, igitur, Scriptura predixerit quod multi expositores transirent per eam multipliciter exponendo, tamen docti a Spiritu Sancto solum intelligent veritatem; et nisi sit in dicatione vel potestate hominis prohibere Spiritum Sanctum, quin spiret ubi uoluerit, patet quod expresse contradicit Spiritui Sancto qui asserit esse inconueniens quod eloquia Sacre Scripture possint in ueritate secus exponi quam exposuerint Patres nostri, et de numero sunt illorum, de quibus Veritas ait: «Ve uobis, Legis peritis, qui accepistis clauem sciencie, quia nec intratis (scilicet ad noticiam ueritatis), nec permittitis alios ingredi»; nec est mirum, si uinum nouum ueteres rumpat utres et tandem fundatur, cum ipsa Ueritas hoc testetur, que simplicibus et ydiotis humilibus aperit sensum Scripturarum et claudit tumidis et elatis doctoribus uel magistris.

«Que omnia uobis, serenissimo principum, proposui, ut clarius cognoscatis quam irrationabiliter et iniuste supradictum collegium impediuerit execussionem legacionis mihi commisse, irrequisita et omnino postposita vestre excellencie magestate.

«Propter hec igitur omnia supradicta magestatem uestram cum presentis scripti testimonio ac protestacione recquiro ex parte regis Aragonie, et ut nuncius eius actu, quod faciatis emendari plenarie vituperium eidem illatum in iniusta mei detencione ac rerum mearum ablacione, et reparari dispendia atque dampna data per supradictos eiusdem legacioni: protestans, ut nuncius, quod rex [f. 104d]

290 istud M illud 290-292 Clausi... tantum *Dn* XII, 9 290-291 signatque M signati quia

293-294 Scriptura... exponendo *Dn* XII, 4 294-295 docti... veritatem *Dn* XII, 10 296 prohibere P1 phibere 297 contradicit M contradicat 298 secus M secud 300-301 Ve... ingredi *Lc* XI, 52 300 accepistis P1 accepisti 301 permittitis P1 permititis 301-302 ingredi P1 *lect dub* ingredi 302-303 uinum... testetur *Mt* IX, 17 302 rumpat M rumpant | tandem P1 *corr* tandem 304 sensum P1 semsum

311 scripti P1 scriptis | protestacione M protestacioni 313 detencione P1 detencionis 316 feret M ferret | quam M quod

Aragonie supradicta vituperia feret molestius quam si per guerram hostilem amitteret partem regni.

«Iterum, protestando ut supra, requiro, ne vos aut vestrum consilium consensisse videamini vituperiis et iniuriis supradictis, quod iam rei veritatem per sollempnes personas non taretis arguere et condigne punire. 320

«Dico etiam ex parte regis Aragonie et protestor quod, cum predicti dederint eidem regi occasionem non paruam commocionis aduersus dominum nostrum, et grauia, plus quam exprimi posset vel liceat, fomenta peperisse uel incendisse noscantur contra bonum tranquillitatis et pacis, nullis subditorum uestrorum, nullo iure divino scilicet vel humano, seu priuilegio deffensionis, remedia poterunt optinere. 325

«Dico etiam et protestor, ut supra, quod si forte Dyocesanus, cui temerarii supradicti subsint inmediate, foret delirus aut carens sensu discrecionis, vel statualis et hebes aut vertibilis ad impulsum cuiuslibet aure leuis, non vos excusaret deffectus eius aut sterilitas mentis sue, cum liceat in vniuersitate fidelium apud omnium gemma pontificum papa noster, qui suffragiis mendicatis alieni sensus non indiget, cum non solum eminencia dignitatis prebet vniversalem auctoritatem, sed rationis peruietas et plenitudo scienciarum in ipso propriam mentem ornant, qui nobis indubitanter faciet iusticie complementum, maxime cum supradicte temeritates fuerint atemptate in periculum boni communis et publici. 330 335

«Dico etiam quod cum hic casus nouus et nimis arduus et quod non est auditum a seculo quod in regno Francie, nedum in domo eius, nuncius regis fuerit per illos de regno et domo regni captus, detentus, incarceratus, spoliatus irrationabiliter et iniuste, paratus siue ad imformacionem tocius magistratus regni vel domus Francie facere copiam notificacionis, protestacionis ac requisicionis presentis. 340 345

«Et ne rex Aragonie possit inde inculpate de negligencia custodiendi honorem ipsius, cum sit princeps tante prudencie quod eligit

318 Iterum P1 *lect dub* Iterun/Iterim | aut M atque 319 vituperiis M *seq* vel | et iniuriis M *om* 320 personas M *om*

325 peperisse P1 *perpereisse* M *pepercisse* 326 tranquillitatis P1 *transquillitatis* 330 aut M atque 331 aut M atque 332 aut M atque 334 noster P1 *seq* pontificum *exp* 335 vniversalem M *uberem* 336 peruietas M *om substituens punct suspens* 338 fuerint P1 *fuint/fiunt*

340 (etiam) quod M *add* est | cum M *om* | nouus P1 *nouuus* | arduus P1 *arduus* 341 regno P1 *corr* rego *add -n- int lin* 344 imformacionem M *informacionem*

mittere sapientem ad sapientem et stultos ad stultos, et miserit inde ad uos, supplicando requiro quod detis mihi tabellionem, qui hec omnia supradicta in publicam formam redigat scripturam, qua possum ei facere fidem de diligencia mea, vel saltem quod faciatis sigillo autentiquo. 350

«Et insuper ex parte ipsius requiro quod personam meam et eorum, qui mecum sunt et res meas, faciatis a violencia custodiri, cum sim paratus iter statim arripere et finem imponere legacioni. 355

350 publicam P1 puplicam
 348 sapientes ad sapientes M sapientem ad sapientem | miserit M misit 350 publicam P1 puplicam | formam M forman
 354 mecum P1 mec | res M rex 355 legacioni P1 lengacioni

TAULA DE MOTS

Allò que s'ha dit en les dues taules de mots incloses en el primer article d'aquest volum és també aplicable ací; el possible lector farà bé recordant que es tracta d'una llista alfabètica de simples lemes o formes sense cap més funció gramatical i que l'afegitó de primeres persones del singular del present d'indicatiu en verbs o de nominatiu del singular en substantius o adjectius és només indicativa d'on pot trobar algun dels lemes.

a 2, 48, 54,55, 115, 130, 163, 287, 294, 341, 354
A. 3, 75, 151, 161
ab 6, 29, 61, 111, 132
abicio abicit 68; abicere 13
absolute 279
absque 41-42, 119, 269
(abusivus) abusiuam 250
ac 6, 47, 83, 189, 311, 313, 345
(accipio) accepistis 300
(accessor) accessorum 133
(accommodo) accommodam 233
(acer) acrius 64
actus 22, 38, 264; *actum* 137, 156; *actu* 241, 312
ad 5, 15, 18, 19, 27, 31, 32, 33, 35, 40, 55, 58, 63, 91, 106, 109, 110, 113, 119, 124, 130, 131, 132, 148, 152, 164, 166, 167, 170, 172, 173, 174, 229, 230,231, 232, 235, 238, 248, 252, 262, 265, 331, 343, 348
(adduco) adduxeratis 41
adhereo 134; *adhesit* 7-8
(adhibeo) adhiberem 254
adhuc 238, 241
(adeo) adiuistis 23; *adierint* 265
(adiutorium) adiutorio 86
(advena) aduenam 102
(adventus) aduentu 85, 184, 259;
(adversarius) aduersariis 71
(affero) afferentem 169
(affirmo) affirmatur 269
(ago) agebantur 19; *agenda* 140
(aio) ait 300
Algie/Algye 55, 191
(alienus) alieni 334
aliquis 217; *aliqua* 227-228, 280; *aliquid* 273; *alicuius* 215, 266; *aliquem* 242
aliter 80, 288
alius 40; *alia* 6; *alio* 7; *alii* 65; *alii* 140, 148, 154, 181, 189, 195; *alios* 215, 301
(allicio) allicere 101

- Allunnia 139
 (Almaricus) Almarico 192; Almarico 49, 145; Amalrico 175
 (Alphinus) Alphimo 54, 180-181, 194
 amen 1
 (amitto) amitteret 317
 amodo 95
 (amplector) amplectenda 282
 an 125
 (angelus) angeli 62; angelis 127
 (annus) anni 97; anno 2, 148
 (Antichristus) Antichristi 85, 184, 259
 (aperio) aperit 304
 (apostolicus) apostolice 85, 132; apostolicam 5, 132
 (appareo) apparuit 36, 217
 (appellatio) appellacioni 6, 134
 (appello) appellauit 132; appellauit 5; appellandum 130
 (appetitus) appetitu 106
 apud 333
 (Aragonia) Aragonie 163, 231, 312, 315-316, 322, 346
 (archidiaconus) archidicono 55, 191; archidiacono 146; archidiacono 138
 (archiepiscopus) archiepiscopi 176; archiepiscopo 54, 144, 191
 arduus 340; arduis 105
 (arguo) arguere 320
 Arnaldus 161
 (arripio) arripere 58, 165, 268
 (articulus) articuli 44; articulos 28
 assertio 260; assertione 207
 (asserero) asserit 202, 297; assererebat 183; asserant 268; asseruerint 200; asserere 273, 278; asseritur 270; asseruntur 259, 282; asseri 268, 276; assertos 198
 (assignatio) assignacione 186
 assigno 92
 (astringo) astricti 256
 atque 105, 163, 182, 239, 249, 250, 314
 (atempto) atemptans 218, atemptante 338
 Attrabatensis 147-148; Attrabatensi 144-145
 (auctor) auctoribus 283
 (auctoritas) auctoritatem 335-336; auctoritate 157; auctoritates 284
 (audeo) aueret 277; auerent 273
 (audientia) audientiam 91
 (audio) audiebam 54; audientibus 140
 (auditus) auditum 341
 aula 134
 (auris) aure 332
 aut 22, 90, 111, 183, 203, 207, 229, 275, 318, 330, 331, 332
 autem 94, 108, 128
 (autenticus) autentiquo 351-352
 (*beatus*) beati 63, 165;
 benignitas 222
 Betausel 164
 (blandus) blandis 172
 (blasphemia) blasphemiam 261; blasphemiam 119
 (bonus) boni 339; bonum 325
 C. 50, 52, 180, 193
 (calamitas) calamitates 25
 callumpniöse 66, 69
 cancellarius 78, 150, 153, 234, 253; cancellarii 20; cancellario 139; cancellarium 108
 (canonicus) canonico 53; canonicis 142
 (cantor) cantore 52
 (captio) capcionis 73, 182; capcionem 245
 capella 21, 26
 (capio) cepisse 226-227; captus 342
 (caput) capita 65
 (carcero) carcerauit 25
 (careo) carens 330
 (caritas) caritatis 267; caritati 286
 Carnotensis 147
 (Carnotum) Carnoto 122
 casus 340
 (Cathan) Cathane 146
 (cautio) caucione 178
 causa 228; cause 186; causam 182; causarum 262

- (cautela) cautelam 131
cedula 37, 272-273; cedulam 78, 120, 250
(celeritas) celeritate 99
celeriter 20
(ceterus) ceteris 63, 208, 211
(Christus) Christi 71, 86, 101, 208; Christum 223
(cito) citando 247
clam 202, 215
(clamor) clamore 254
clare 279; clarius 306
(clareo) claret 206
(claudo) claudit 304; clausi 290
(clavis) clauem 300
(claricus) clerico 51, 194; clericum 169
(coassisto) coassistentibus 49
(cogito) cogitavi 64-65
(cognosco) cognoscatis 307; cognouerim 72
(cogo) cogunt 216; coegistis 120; cogendo 249
collegium 117, 195, 246, 307; collegii 77, 95, 200; collegio 14, 188
colloquium 27
(comes) comitis 147; comite 144
(commisio) commissionem 166-167
committo 85; commisi 112; commiserat 152; commisse 308
(commotio) commocionis 323
communis 339; communem 104
(comparo) comparatis 18
competenter 159
complementum 337-338
(concedo) concessi 31, 113; concedere 46-47; concesseram 27, 152, 235
(concito) concitari 106
(concordia) concordiam 57
concorditer 195
(concutior) concussus 80
(condescendo) condescendere 60
condigne 320-321
(conficio) confectam 251
(confundo) confundantur 127
(congruum) congruo 33
coniectura 72
(consanguineus) consanguinei 162
consciencia 14; consciencie 12; conscienciam 45; consciencias 47
(conscribo) conscribentes 216
(consentio) consensisse 319
(consensus) consensum 254; consensu 251
(considero) considerabam 43; consideratis 17-18
consilium 318-319
(consto) constat 209, 228
(contego) contexerunt 17
(contineo) continet 272; continetur 6, 69; continentur 156, 280; continetur 274; contenta 201, 203
contra 90, 114, 185, 203, 204, 213, 220, 258, 325
(contradico) contradicit 207
(contrarius) contrarium 277
(converto) convertantur 128
(convinco) conuincat 226
copia 8; copiam 135, 345
coram 73, 77, 127, 138, 160, 196
(cordam) cordam 62
(corpus) corporis 25
(correspondeo) correspondentes 39
(cribro) cribretur 98
(culpabilis) culpabilem 228
cum 26, 38, 41, 46, 65, 72, 76, 82, 83, 86, 99, 101, 110, 166, 170, 172, 175, 200, 213, 225, 238, 241, 253, 260, 263, 264, 268, 282, 283, 288, 293, 303, 310, 322, 333, 335, 338, 340, 347, 355; -cum 354
(cunctus) cunctis 74
(cupiditas) cupiditate 227
(custodio) custodiri 354; custodiendi 246-247
(*damno*) dampnandos 189
dampnum 231; dampna 314
(Daniel) Danyelem 290
de 4, 8, 21, 50, 51, 52, 53, 55, 75, 85, 113, 115, 122, 131, 134, 136, 139, 141, 146, 154, 161, 180, 181, 184, 188, 193, 194, 198, 222, 243, 259, 299, 342, 346, 351

- (debeo) debet 110; debent 71, 285; debeeant 264
 decet 159
 (declaro) declaratur 276-277
 (defectus) deffectus 332
 (defensio) deffensionis 327
 (deliberatio) deliberacionis 251; deliberacionem 97
 (delibero) deliberandum 33
 (delictum) delicti 103
 (deliro) delirus 330
 (denego) denegavit 237
 (denuntiator) denunciatores 220
 (denuntio) denunciauerant 184; denunciasset 203, 210
 (depraedo) depredari 242; depredatum 111
 (detentio) detencionis 182; detencionem 246; detencione 313
 (determinatio) determinacionis 98
 (detestor) detestabile 102
 (detineo) detinuisset 173 detentus 342
 (Deus) Dei 62, 63, 104, 119, 127, 222, 261; Deo 13, 101
 (ditio) dictione 295
 dico 76, 322, 329, 340; dicit 276; dicebat 153; dicebatis 31; dicant 258, 280; dicitur 125, 150-151, 268; dicantur 284; dicendo 290; dicens 278; dicentes 100; dictus 4, 75, 157, 161; dicta 42, 201, 215; dictum 40, 87, 218; dicti 142; dicto 151, 226
 (dicto) dictata 37; dictatam 121
 (dies) die 15, 35, 114, 149, 164, 168, 177, 236
 (différo) differentes 39
 (dignitas) dignitatis 90, 335
 (dilatio) dilacione 79
 (diligentia) diligencia 351
 (discretio) discrecionis 331
 discretus 4, discreto 55, 191
 dispendium 231; dispendia 314
 (dispono) disposuissem 165
 (disputatio) disputationis 98
 (distingo) districti 273
 (dites) ditibus 214
 (diversus) diuersis 39
 (divinus) divino 326-327
 (dico) dixi 77, 79; dixerunt 259; dixissent 66; dixisse 189;
 (do) dedit 232; detis 349; dederint 323; data 314
 (doceo) docti 292, 294
 (doctor) doctoribus 73, 304-305
 dolose 24, 251, 272
 dolosus 275
 dominus 68, 78; domini 1, 20, 22, 31, 50, 54, 59, 109, 120, 122-123, 124, 131 133, 137; domino 49, 50, 51, 53, 54, 77, 144, 145, 160, 179, 180, 192, 193, 194; dominum 82, 108, 324; domine 129; dominis 141
 domus 81, 344; domo 24, 341, 342
 (draco) draconis 224
 (dubium) dubio 222
 (diocesanus) Dyocesanus 328
 (Dyonisius) Dyonisii 21
 (*ebdomada*) ebdomadam 93
 ecclesia 142, 146; ecclesie 71, 139, 158
 ego 19, 70, 75, 84, 128, 157, 161, 184; michi 46, 73; mihi 24, 28, 35, 36, 49, 112, 113, 116, 118, 129, 222, 229, 239, 308, 349; me 15, 17, 29, 31, 55, 57, 59, 63, 86, 110, 118, 120, 128, 129, 169, 170, 172, 174, 177, 179, 220, 226, 242, 247, 249, 251, 258; me- 354
 (elevo) elatis 304
 (eligo) eligi 347
 (eloquium) eloquia 289, 298; eloquiorum 271
 (emenda) emandam 113, 118, 140
 (emendo) emendari 312
 (eminentia) eminentia 335
 (emineo) eminent 211
 enim 9
 (eo) irem 170; iuissem 172 isse 325
 (episcopus) episcopi 16, 120, 131, 133, 137, 143, 249; episcopo 77, 197; episcopum 40, 59, 82, 165, 197, 265
 (equitatura) equitaturis 175

- (erroneus) erronea 202; erroneum 205, 274; erroneos 198; erroneis 40
 et 3, 5, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 24, 25, 26, 30, 32, 36, 37, 38, 39, 45, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 62, 65, 66, 68, 73, 74, 76, 82, 83, 85, 86, 89, 91, 92, 97, 98, 101, 104, 107, 110, 112, 120, 122, 123, 126, 129, 130, 133, 134, 135, 136, 139, 141, 143, 148, 149, 152, 154, 157, 158, 162, 164, 172, 174, 175, 179, 180, 181, 185, 187, 188, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 200, 201, 204, 206, 209, 214, 222, 226, 227, 231, 233, 240, 241, 248, 249, 250, 252, 254, 265, 267, 268, 281, 284, 286, 291, 295, 299, 302, 303, 304, 307, 308, 312, 314, 319, 320, 322, 324, 326, 328, 331, 336, 339, 340, 342, 343, 346, 348, 353, 354, 355
 etiam 40, 136, 190, 206, 322, 329, 340
 (evangelicus) evangelicam 204
 (evangelium) evangelium 185, 203
 (eventus) euentibus 186-187, 188
 euidens 225
 ex 84, 91, 108, 122, 172, 220, 227, 236, 238, 276, 283, 311, 322, 353
 (examen) examini 85
 (excellentia) excellencie 107, 309
 (exclamo) exclamare 126-127
 (excogito) excogitati 36
 (excuso) excusaret 332
 (execussio) execussionem 247, 308
 excutere 12
 exemplar 113, 152, 235-236
 (exerceo) exercebore 128
 (existo) existens 241
 (experimentum) experimento 64
 (expono) exposuerunt 285, 288; exposuerint 298-299; exponi 284, 288, 298; exponendo 294
 (expositor) expositores 285, 293; expositoribus 287
 expresse 37, 216, 290, 296
 (exprimo) expriment 255; exprimi 324
 (exsto) exstat 199
 (extraho) extrahantur 284; extracti 29
 (*facio*) facit 126; fecit 6, 169, 196, 197; fecerunt 128; fecistis 28; faciam 243; faciet 337; facient 124; faciatis 113, 117-118, 312, 351, 354; facere 258, 344, 351; facerem 46; faceret 239; fieri 8, 135; fiet 279; factus 82; facte 6; factam 167, 229; facto 180; factis 176
 (facultas) facultate 140, 154
 (falsus) falsum 268, 272, 273
 (famulus) famulum 104
 (fero) feret 316
 (festinus) festinam 233
 festum 164-165
 (fideiubens) fideiubentibus 179
 (fideiussorius) fideiussoria 178
 (fidelis) fidelium 333; fidelibus 208
 (figo) fictus 206-207
 fides 242; fidei 112, 119, 152, 262, 286; fidem 185, 203, 204, 243, 351
 (filius) filium 212
 (fingo) fingit 210, 221; finxerunt 272
 (flecto) flexo 170
 (finis) finem 355
 (fluctuo) fluctuante 46
 (fluentum) fluenta 92
 (fomentum) fomenta 92
 forma 9; formam 35, 124, 350
 forte 329
 (foveo) fouere 101
 (Francia) Francie 51, 109, 341, 344
 (francus) francorum 161
 (Franciscus) Francisci 63
 (frater) fratrem 213
 (frequentatio) frequentacione 103
 frequenter 13
 (fugitivus) fugitiuus 174
 (fulgor) fulgore 214-215
 (fundamentum) fundamento 83-84
 (fundo) fundatur 302-303; fundatum 289-290
Gaufridus 157; *Gaufridum* 122

- gemma* 333
 (genus) genere 269
 (Gerardus) Gerardo 52
 (gero) gerebat 62
 (gigno) genui 70
 (gladius) gladio 216
 gradus 90
 gratia 26, 222
 (gravis) graui 178; grauia 324
 (guerra) guerram 316
- habeo* 12; habere 131
 (habitatio) habitacione 103
 habitator 4, 75
 hebes 331
 hic 340; hec 94, 310, 349; hoc 154, 276, 303; hac 9
 hinc 56
 homo 11; hominis 295-296; hominem 102; hominum 11, 47; hominibus 96, 102
 (honestas) honestatis 266; honestate 172
 (honor) honori 230; honorem 347
 hora 15
 (horreo) horrenda 281
 (hostilis) hostilem 317
 (humanus) humano 327
 (humilis) humili 94; humilibus 303-304
 (humilitas) humilitatis 62
 (hypocrita) ypocrite 221
- (iaceo)* iacentes 30
 iam 320
 ibidem 87, 276, 277, 283
 (idem) eadem 176; eundem 84, 197, 226; eiusdem 2, 51, 315; eidem 167, 232, 313, 323; eisdem 61, 148, 155
 ideo 13, 82, 131
 (idus) ydus 138
 igitur 72, 200, 220, 275, 293, 310
 ignarus 275
 Ihesu 208
 ille 61, 284; illud 184; illius 252; illi 134, 220; illum 109; illorum 299; illis 210; illos 324; sibi 210; se 109
 illustris 162
 (imitatio) immitacione 100-101
 immediate 57
 (immundus) 266
 (imo) ymo 170, 252, 287
 (impedio) impediuit 246-247; impedierit 308; impediendo 232
 imperite 217
 (impertior) impertitur 222
 (impetus) impetu 99
 impie 25
 (impono) imponere 355
 (impugno) impugnant 215; impugnare 88, 219; impugnandi 44; impugnandos 196
 (impulsus) impulsum 331
 (impurus) impura 223
 in 1, 3, 5, 6, 21, 24, 26, 30, 36, 37, 43, 69, 78, 81, 91, 95,
 inanis 83
 (incarcerero) incarcerari 60, 81; incarcerasse 227; incarceratus 342
 (incendo) incendisse 325
 (inchoo) inchoans 218
 (inclitus) incliti 162
 inconueniens 286, 287-288, 297
 (incolpo) inculpate 346
 (incumbo) incumbat 47
 inde 21, 24, 56, 135, 346, 348
 (indictio) indictione 2, 148
 (indigeo) indiget 334; indigebat 171
 indubitanter 337
 (infallibilis) infallibili 187
 (infamis) infamem 104
 (infero) intulit 231; illatum 313
 (informatio) imformacionem 344
 (informo) imformarem 45
 (infrascriptus) infrascripta 6; infrascripti 7; infrascriptorum 3; infrascriptis 143
 (ingero) ingessit 230
 (ingredior) ingredi 301-302
 (inimicus) inimicum 119
 inique 250
 (iniquitas) iniquitatem 127

- (iniquus) iniquo 133
 (iniuria) iniuriam 229, 261; iniuriis 319
 (iniuriosus) iniuriosum 118
 iniuste 343
 (iniustus) iniusta 313; iniusto 133
 inmediate 330
 innocens 126; innocentem 214
 (insidia) insidiis 213
 (insideo) insitum 12
 (insto) instans 79
 instanter 43
 instrumentum 199; instrumento 7, 243-244
 insuper 61, 108, 230, 353
 (intellectus) intellectum 29, 30, 271
 (intelligo) intelligent 292, 295
 (intercurro) intercurrebant 56
 (interesse) 158
 (interficio) interficiant 214
 (interrogo) interrogantibus 71
 (intro) intratis 301
 (intueor) intuentibus 270
 (inveho) inuehi 89
 inuidia 223
 (involvere) involutum 173
 ipse 20, 65; ipsa 288, 303; ipsius 347, 353; ipsi 272; ipsum 86, 90, 153, 166, 170, 186, 225, 228; ipsorum 372; ipso 42, 83, 194, 274, 336;
 irrationabiliter 307, 343
 (irrequisitus) irrequisita 308
 (irrideo) irridendo 65
 irrisor 275
 irritus 83
 (is) ea 18, 46, 158, 263, 282; id 97, 267; eius 13, 58, 86, 177, 232, 312, 332, 341; ei 184, 350; eum 164; eam 8, 134, 253, 294; eo 6, 118, 189, 203; eorum 267, 277, 354; eis 69, 92; eos 250, 266
 (iste) istud 290; isti 124
 iter 57, 165, 355
 iterum 26, 49, 234, 245, 318
 (iudex) iudicis 262
 (iudico) iudicaretur 278
 iudicium 32, 216; iudicio 58, 85, 125, 133, 187, 206, 279
 (iuramentum) iuramento 255, 273
 iurgaliter 27
 (iuro) iurauerim 84
 iuste 257
 (iustus) iusta 228
 (iustitia) iusticie 265, 337
 iuxta 32, 48

 (*lapsus*) lapsu 48
 (latebrosus) latebrosus 212-213
 (legatio) legacionis 232, 241, 247, 308; legacioni 316, 355; legacionem 168
 (lego) legerem 79, 254; legere 120, 249; legi 28, 196; legendo 77, 80; lecta 123; lectis 254
 letanter 20
 leuis 332
 (lex) legis 300; legum 147
 (libellus) libello 184
 liberaliter 113, 152
 (libra) librarum 178
 (liceo) licet 11, 19, 43; liceat 325, 332
 (licentia) licenciam 163
 Ligator 157
 (limo) limetur 99
 littera 166
 (livor) liuoris 223
 (locus) loco 49
 (loquor) loqueretur 154; loquentem 217

 (*macula*) maculam 229-230
 magis 125
 magister 4, 75, 161; magistri 183, 200, 207, 221, 257; magistro 52, 139, 147, 151; magistrum 115, 122; magistrorum 61, 189, 246; magistris 74, 139, 140, 146, 154, 305; magistris 95
 (maiestas) magestati 234, 245; magestatem 310; magestate 107, 309
 malicia 223-224
 mandatum 169-170; mandati 166; mandatis 128

- (mando) mandauit 9
 mane 164
 (manerium) manerio 137
 (manus) manum 9, 135; manu 7, 253;
 manibus 79
 Marcay 53, 193
 (mater) matris 212
 maturitas 96
 maxime 338
 mecum 3554
 (meipse) meipsum 86
 (membrum) membra 224
 mendax 206; mendacem 186, 202,
 225-226, 210, 213
 (mendacium) mendacia 210, 213
 (mendico) mendicatis 334
 (mendosus) mendosam 250
 (mens) mentem 336, 332
 mensis 99
 (meus) mea 14, 236, 253, 351; mei
 3, 7, 313; mee 182, 247, 251;
 meum 85, 115, 165, 235, 236;
 meam 45, 112, 114, 167, 353;
 meo 29, 69, 159, 196, 259; mea-
 rum 227, 313-314; meas 354;
 meis 79, 111, 175
 (mille) milium 178
 (miles) milite 50, 53; militibus 193
 (millesimus) millesimo 2
 (mina) minis 249
 (miror) mirum 302
 (mitto) misit 110; miserit 348; mit-
 tere 348; mittebatur 37; missus
 238; missum 109
 modestia 96
 modo 33, 42, 44, 226
 (moleste) molestius 316
 (Monspessulanus) Montispessullani 4-5,
 75-76
 (mordeo) mordent 215
 (motus) motu 106
 (moveo) mouentes 65
 multiplex 291
 multipliciter 294
 (multus) multo 293; multis 189
 murmur 13; murmure 212
 (murmuro) mutmurante 45
 Nam 190, 207, 211, 258, 268
 Narbonensis 176; Narbonensi 50, 54-
 55, 144, 145, 180, 191, 192
 Narma 51, 181, 194
 (nativitas) natiuitate 2
 ne 318, 346
 nec 12, 45, 80, 84, 102, 103, 118, 119,
 212, 213, 237, 251, 257, 261, 262,
 271, 273, 278, 280, 287, 292, 300,
 301, 302
 nedum 341
 (nego) negaverunt 189-190
 negligencia 346
 (negotium) negocia 232; negociis 96,
 105, 167
 neque 177
 (nequam) nequissimi 224
 nescio 22
 (neuter) neutrum 209
 nichilominus 21-22, 64
 (Nicholaus) 146
 nihil 270
 nimis 228, 340
 nisi 80, 177, 183, 270, 295
 (nobilis) nobili 145; nobilibus 192;
 nobilissimo 144
 (Nogaretus) Nogareto 180, 193; Nago-
 reto 50
 (nolo) noluitis 46; nolitis 99; noluis-
 sem 60
 (nomen) nomine 1
 non 11, 28, 67, 68, 69, 79, 101, 104,
 106, 111, 118, 130, 161, 169, 174,
 175, 190, 198, 201, 211, 215, 221,
 227, 229, 241, 251, 261, 262, 281,
 283, 286, 320, 323, 332, 334, 335,
 341
 nondum 217
 (nos) nobis 337
 (nosco) nouerunt 129; noscantur 325
 noster 334; nostrum 324; nostri 288,
 299; nostro 230
 nota 96
 notarius 158; notarii 3, 7
 (notificatio) notificacionis 345
 notifico 14, 163, 234, 245; notiffican-
 dum 35

- (notitia) noticiam 301
 (noto) notauerat 196
 (notulus) notulos 196
 nouitas 281, 286; nouitates 280
 nouiter 284
 nouus 340; noua 4, 52, 75, 161, 283;
 nouum 302
 (nox) noctis 173; nocte 176
 nullus 83, 277; nullo 269, 326; nullis
 326
 (numerus) numero 299
 nunc 84, 91, 288
 nuncius 117, 162, 174, 238, 241, 312,
 315, 342; uncius 105, 109, 117
 nuper 15, 77, 130

 (*obiectum*) obiectis 39
 obiurgor 13
 obliuiose 66, 67
 obprobrium 11
 (obsto) obstat 280; obstantibus 175
 (obtineo) optinere 328
 (occasio) occasionem 323
 (occulcto) occultis 214
 (october) octobris 138
 (odium) odio 227
 (offero) offerentes 57
 Officialis 168, 206, 210, 221; officiali
 141, 194; officialem 23, 202, 225,
 237, 247, 265
 (omnis) omni 78; omnes 94, 188, 292;
 omnia 123, 306, 310, 349; omni-
 bus 72, 96, 104, 110-111
 omnino 107, 204, 309, 333
 (oppono) oppositum 278
 opus 84; opere 29, 196, 201
 opusculum 151, 218, 289; opusculo
 69, 259, 270, 280
 orbis 160
 (ordinacio) ordinacionis 78; ordinacio-
 nem 252; ordinacione 36-37
 (ordino) ordinaueritis 59; ordinati 36;
 ordinatam 121, 250
 (origo) origine 102
 (orno) ornant 336
 (ostendo) ostendit 225; ostendere 257

 P. 139
 palam 89, 200, 218
 papa 334
 (pario) peperisse 325
 (paro) parata 73; paratus 32, 42, 57,
 86, 343, 355; paratum 32
 Parisiensis 16, 137, 139, 150, 168, 234,
 249; Parisiensem 23, 104; Pari-
 siensi 138, 141, 142, 195, 197;
 Parisienses 265
 Parisius 15, 74, 137, 246
 (pars) partem 317; parte 108, 122,
 142, 167, 236, 239, 311, 322, 353
 (parvulus) paruulos 68, 101
 pascha 93
 (passibilitas) passibilitatem 24-25
 (Passus) Passu 21
 patet 202, 220, 270, 275, 296
 (patior) pateretur 241-242
 (pater) patris 16, 176; patre 54, 144,
 191; patres 288, 299
 (pax) pacis 326
 (peculium) peculio 267
 pena 178
 (penitentiarius) penitenciario 141
 pepere 325
 per 9, 29, 36, 37, 59, 82, 115, 120, 135,
 169, 176, 197, 236, 237, 242, 247,
 250, 279, 290, 294, 314, 316, 320,
 342
 (percipio) percipiebam 61
 periculum 338-339
 (peritus) peritis 300
 (permitto) permittitis 301
 (perniciosus) perniciose 24; perniciose
 80
 (perpetratio) perpetracione 103
 (persona) personam 353; personas 320
 (pertineo) pertinentis 232, 269; perti-
 nentibus 167
 (pertracto) pertractari 264
 (pertranseo) pertransibunt 291
 peruietas 336
 (pestiferus) pestifera 224
 (peto) pecii 116; peterem 43
 (phariseus) 223
 Pictauiia 115-116

- (plenus) plenam 113, 118, 239
 plenarie 312
 plenitudo 336
 plus 324; plurimi 291; pluribus 148, 181, 195
 potius 263, 281
 (Poilacus) Poilaco 53
 (pono) ponunt 211; posuit 78; posuisset 253; posito 260
 (pontifex) pontificis 91; pontificem 58; pontificum 333-334
 possum 12, 350; possunt 257; potui 131; poterunt 327; possit 346; possint 298; posset 278, 324; potuerint 258
 post 93, 164, 245
 postmodum 64, 173, 188, 248
 (postpono) postposita 79, 107, 309
 postquam 286
 (potestas) potestate 295
 (praebeo) prebet
 (praecedo) precedenti 168; precedentes 285
 (praecipio) preceperunt 253
 (prex) preces 170, 235
 precipue 94
 (praedico) predixerit 293; predictus 153, 210; predicta 26, 81, 142, 154, 207; predictum 247-248, 258, 289; predicti 44, 137, 257, 322-323; predictam 245; predicto 270; predictorum 247-248; predictis 220
 (praefigo) prefixa 35
 (praeiudicium) preiudicium 261
 (praemitto) premissa 148; premissas 124; premissis 158
 presencia 3; presenciam 15-16, 91, 120, 131, 248, 248-249, 262
 (presens) presentis 311, 345; presenti 8, 76, 134-135, 136; presente 21, 189; presentibus 49, 74-75, 143, 156, 179, 190
 presertim 282
 (praeservo) preseruare 47-48
 (praeses) presidis 170
 (praesto) prestat 69; prestita 178
 (praetendo) pretendit 182
 preter 94
 (praetereo) preteritis 18
 primo 93
 princeps 347; principis 105-106, 162; principum 160, 306
 (privilegium) priuilegio 326
 (privo) priuatum 27
 pro 57, 84, 105, 118, 142, 179, 240
 (probabilis) probabile 100; probabilis 72
 probabiliter 270-271
 (probatio) probacionis 269
 (probo) probat 186; probare 278; probantur 282
 (procedo) procedere 89
 processus 82; processum 133, 258; processu 201
 procul 221-222
 prodicionaliter 23, 168-169
 (professor) professore 147
 (prohibeo) prohibere 296
 (promitto) promissi 41
 pronuntio 76-77; pronunciaui 80; pronunciari 197
 propheta 67
 propono 163; proposui 306; proposita 56; proposito 217
 proprie 268
 (proprius) propriam 336
 propter 22, 24, 81, 166, 264, 310
 (prosecutio) proscissionem 233
 (prosequor) prosequantur 224; prosequi 101
 (protectio) protectionis 242; protectioni 86
 (protestatio) protestacionis 345; protestacione 136, 311
 protestor 76, 322, 329; protestans 315; protestando 76, 240, 318; protestatus 5
 protinus 243
 prouidus 3
 provoco 91; prouocauit 5
 prout 6, 159
 (proximus) proximi 262; proximo 156; proximorum 100

- (prudentia) prudentie 347
 (publicatio) publicacionem 41
 (publico) publicauī 159
 publicus 158; publici 339; publice 89, 98, 218; publicum 199; publicam 124-125, 350; publico 7, 243
 (punio) punire 321
 pure 23, 263, 264
- (*quantus*) quantum 229, 230, 231
 (quarto) III° 138
 (quartus) quantam 92
 (quaternus) quaternum 235
 quatuor 183
 -que 90, 182, 291
 qui 23, 55, 61, 109, 110, 125, 126, 129, 156, 202, 211, 214, 275, 297, 300, 334, 336, 349, 354; que 18, 159, 172, 263, 276, 277, 282, 303, 306; quod 15, 19, 26, 28, 36, 40, 43, 57, 58, 61, 64, 67, 70, 73, 77, 95, 97, 112, 118, 152, 153, 154, 163, 170, 174, 184, 201, 203, 206, 220, 231, 232, 234, 239, 241, 245, 254, 259, 260, 266, 267, 269, 273, 275, 276, 280, 285, 288, 296, 297, 312, 315, 319, 322, 329, 340, 341, 347, 349, 351, 353; cuius 186, 254, 289; cui 235, 329; qua 15, 81, 114, 115, 236, 257, 350; quam 78, 112, 222, 230, 285, 298, 307, 316, 324; quo 13, 22, 29, 30, 32; quorum 209; quibus 22, 43-44, 198, 243, 299; quos 28, 196, 210, 220, 265; quas 124
 quia 30, 67, 69, 127, 130, 169, 183, 188, 204, 255, 277, 300
 (quicumque) cuiuscumque 90; quocumque 44; quorumcumque 87; quibuscumque 9, 135; quoscumque 89
 quidam 65, 272; quedam 185; quemdam 235; quodam 184; quadam 37
 quidam 65, 272
 quidem 67, 188
 quidquid 204; quicquid 77
- (quilibet) cuiuslibet 331-332; quamlibet 19
 quin 296
 quinque 183
 (quisquam) quicquam 45-46, 271
 quoniam 170-171, 281
- (*rabidus*) rabido 106
 (ratio) rationibus 87
 (radix) radice 283
 (radius) radii 208
 (Radulphus) Radulpho 141
 (Raimundus) Raimundum 115
 (ratio) rationis 187, 206, 216, 336; rationem 257; ratione 119, 281; rationes 43; rationibus 218
 (rationabilis) rationabili 42, 228
 (realis) reales 207
 (recipio) recepistis 27; recepissem 164
 (reclamo) reclamantem 174
 (recolo) recolens 19, 26,
 (recordor) recordati 67
 (reddo) reddidit 238; reddere 237; redderet 239; redderetur 237
 (redeo) redeundi 164
 (redigo) redigatis 125
 (refero) retulit 21; refferentes 56
 regalis 107
 (regius) regie 245
 (regnum) regni 111, 243, 317, 342, 344; regno 341, 342
 (relaxo) relaxare 177
 (remedium) remedia 327
 (Remensis) Remensi 170-171
 (remitto) remittere 110
 renouo 134; renouauit 8
 (reparo) reparari 314
 (repentinus) repentino 253
 (repugno) repugnat 286
 (requesta) requestas 124
 requiro 108, 117, 122, 318, 349, 353; requisitus 150; requisita 106-107; requiro 94, 311; requirit 97; requisierim 238; requisitus 236; requisito 252
 (requisitio) requisicionis 345; requisicione 175

- res 354; rei 254, 320; rerum 227, 313; rebus 111
 (respondeo) respondit 153; respondere 71, 86-87
 (responsio) responsiones 123-124
 (restituo) restituatis 112; restitueret 151; restitui 116
 (restitutio) restitutionem 239
 retencio 73; retencione 240
 (retineo) retinuit 24, 174; retinuistis 33, 114; retineri 59
 (reverentia) reuerentiam 31-32, 172
 (reverendus) reuerendi 16, 176; reuendo 54, 143, 190
 reuenter 20
 rex 315, 346; regis 51, 54, 109, 123, 162, 311, 322, 342; regi 231, 323; rege 160
 (rogo) rogatus 159; rogatis 148
 (Romanus) Romane 158
 (Rosetum) Roseto 141
 ruina 48; ruinam 262
 (rumpo) rumpat 302
 rusticaliter 25

 (*sabbatum*) sabbati 164
 (sacer) sacra 289; sacri 283; sacre 298; sacrorum 271; sacris 287
 (saeculum) saeculo 341
 saltem 255, 351
 (saluator) saluatoris 63
 (salvo) saluum 110
 (sanctus) sancti 21; sancte 157; sancto 287, 294, 297; sanctum 296
 (sanctitas) sanctitate 208-209, 211
 (sanus) sanum 271
 (sapiens) sapientem 348
 (sapientia) sapienciam 68
 scandalum 100, 211
 sciencia 291; sciencie 209, 214, 300; scienciarum 92, 336
 scilicet 63, 301, 327
 (scio) scire 285
 (scola) scolarum 103, 263
 scolastice 264
 (scolasticus) scolastica 264; scolasticos 23, 264-265
 (scribo) scripsi 158; scripseram 28, 185; scribere 126; scribuntur 276, 277; scripti 311; scripto 7, 76; scripta 37; scriptis 43, 132, 218; scriptos 31
 (scriptio) scripcionem 252
 scriptura 289, 293; scripture 30, 298; scripturam 112, 151, 350; scripturarum 304
 (scrutinium) scrutinio 98
 se 109
 secundum 28, 29-30
 (securus) securum 110
 secus 284, 298
 sed 29, 68, 70, 162, 190, 216, 221, 230, 263, 269, 278, 281, 292, 336
 (sedeo) sedent 213; sedetis 66; sedeam 70; sederem 70
 (sedes) sedis 86, 123; sedem 4, 132
 (semino) seminant 213
 sensus 334; sensum 304; sensu 330
 (sequor) sequenti 177
 (serenus) sereni 105; serenissimo 160, 306; serenissimum 106
 (series) serie 30
 (sermo) sermones 291
 sero 168
 (seruo) seruare 84
 (servus) servis 105
 seu 151, 327
 (saevio) seuiebat 64
 si 60, 258, 280, 284, 302, 316, 329
 sic 260
 sicut 208, 279
 (sigillum) sigillo 351
 (signaculum) signaculi 62
 (signo) signaui 159; signanti 65, 290-291
 (signum) signo 159
 (sileo) silere 216
 (similis) similibus 95
 (similiter) 117
 (simplex) simplicibus 303
 (singulus) singuli 188
 siue 76, 96, 228, 246, 343
 (socius) socium 115, 23
 (solido) solidare 47; solidarem 456

- (sollemnis) sollempnem 105; sollemp-
ni 201; sollempnes 320
(solus) solum 229, 295, 335
(sono) sonabant 29, 30
(sophisticus) sophisticis 173
(species) specie 38
(specula) speculam 66, 70
(speculator) speculatores 70
spiritus 67-68; spiritui 297; spiritum
296; spiritu 267, 287, 294
(spiro) spirat 68; spiret 296
(splendidus) splendidi 208
(spolio) spoliari 242; spoliatus 343;
spoliatum 111
(sto) stare 58
(statim) 355
statualis 331
status 90
(statutum) statuto 130
sterilitas 332
(strepitus) strepitu 97
studiose 98
(stultus) stultos 348
(stupefacio) stupefactum 17
sub 9, 178
(subditus) subditorum 326
(sublimitas) sublimitate 209
(submergo) submergendum 63
(subsequor) subsequens 187
(subsum) subsint 330
(successor) successores 223
(suffoco) suffocare 99
(suffragium) suffragiis 334
(suffultus) suffulta 281
(sum) est 204, 275, 281, 286, 287,
289, 302, 341; estis 67; sunt 67,
202, 263, 283, 290, 299, 354; eram
57, 174, 263; erat 73; erant 203;
fui 236; fuit 5; fuerunt 221, 255;
erit 291; fuerit 206, 342; fuerint
90, 338; sim 11, 241, 355; sit 83,
96, 101, 125, 295, 347; sint 38;
essem 42; esset 260; esse 31, 202,
225, 228, 297; fuisse 186, 209;
foret 330; forent 267; fore 32
(summus) summi 91; summum 58
super 17, 33, 66, 70, 167
(supero) superant 215
(superbus) superbi 127
(superior) superioris 132
(superluceo) superlucent 208
(supplicatio) supplicacione 94
(supplico) supplicando 349
supra 150, 156, 289, 318, 329
(supradico) supradicta 123, 210-211,
310, 316, 350; supradictum 40, 59,
83, 195, 237, 307; supradicto 201,
226; supradicti 95, 200, 255, 330;
supradicte 338; supradictis 72,
319; supradictos 314-315
(suscito) suscitant 212
(suus) sua 134, 273, 283; sui 111,
248; sue 152, 211, 333; suum
169; suam 151; suo 226; suorum
134; suas 235
(Symon) Symone 53, 193
(tabellio) tabellionis 9, 135; tabellio-
nem 349
talis 285
taliter 71, 96-97, 189
tamen 11, 38, 41, 46, 238, 260, 294
tandem 35, 302
tantum 292
(tantus) tante 347; tanti 240; tanto
84
(tardo) taretis 320
temerarie 31, 42, 198, 275-276
(temeraritas) temeraritates 126
temerarius 125, 278-279; temeraria
126, 260; temerarii 330; temerariis
39
temere 260
(temeritas) temeritates 338
(temperamentum) temperamenti 35-
36, 41
(tempero) temperare 38, 42; temperan-
di 33-34; temperandum 32
tempus 33; temporis 240; tempore
130
(tenebra) tenebre 17
(terminus) terminum 92
(terra) terre 160
(terror) terroris 17; terroribus 249

- (testis) testes 255; testibus 13, 143, 287
 (testor) testetur 280, 303
 testimonium 12; testimonio 175, 311; testimonia 129
 (testis) testium 3
 theologia 183, 207, 221, 246; theologie 140
 (theologicus) theologica 140
 (theologus) theologorum 14, 74; theologos 279
 (thesaurarius) thesaurario 147
 (Thiericus) Thierico 147
 (Tholosanus) Tholosanum 166
 (Thomas) Thome 165
 (timeo) timebam 81; timentes 129
 timor 16; timore 80
 titulus 266
 (totus) totum 117, 195; tocius 344
 (tracto) tractantes 56
 (trado) tradiderat 153
 (traho) traxistis 15, 119; trahendus 262-263; trahendo 248
 (tranquillitas) tranquillitatis 326
 (transeo) transirent 293-294
 (trecentesimus) trecentesimo 2
 tremor 16
 (tres) trium 178
 (tristis) tristes 222
 (tuus) tua 129; tuis 128
 (tumidus) tumidis 304
 tunc 18, 259
 (Thyarnus) Thyarno 52

ubi 100; *vbi* 68, 296
 (ullus) vulla 119
 unde 225, 264
 (universalis) vniuersalem 335
 (universitas) vniuersitate 333
 (unus) vnus 39; vnus 97, 99
 (urgeo) vrgebat 266
 (usque) vsque 173
 ut 20, 39, 44, 79, 97, 109, 117, 152, 161, 162, 183, 198, 214, 224, 237, 238, 258, 270, 272, 306, 312, 315, 318, 329; vt 113, 117, 123, 125, 150, 151
 (uter) utres 267, 302
 utilis 281

 (*vacuus*) vacui 267
 (valeo) valeat 126
 ve 300
 vel 12, 21, 33, 46, 48, 70, 89, 90, 106, 126, 215, 218, 227, 242, 261, 266, 272, 274, 275, 282, 295, 324, 327, 331, 344, 351; uel 80, 305, 325
 venerabilis 150; venerabilibus 138, 145
 (venio) venerunt 16-17; venissem 20; venturam 93
 (verbum) verbo 190; verborum 9-10; verbis 173; uerbis 22
 (vergo) vergeret 261
 veritas 186, 299; veritatem 204, 295, 320, 301; ueritas 225, 303; ueritatem 254-255; ueritate 298
 vermis 11
 vero 35, 69, 117; uero 217, 314
 (versus) uersus 165
 (verto) vertitur 100; vertibilis 331
 (verus) veri 207
 (vester) uestra 96, 239; vestri 26, 162; uestri 166, 243; vestre 60, 78, 112, 309; uestre 234, 242; vestrum 32, 318; uestram 310; uestro 194; uestrorum 326; uestris 193-194
 (vetus) ueteres 302
 vexillum 61-62
 (vexo) vexarentur 267
 (vicecomes) vicecomite 50, 145, 180, 192
 vicissim 56
 videlicet 15, 62
 (video) vidi 40; videtur 266; videbantur 44; videamini 319;
 (vigeo) uigent 92
 villa 4, 52, 75
 (vinum) uinum 302
 violencia 354
 (violens) violenta 114, 240
 vir 3, 150; viro 55, 191; viris 138, 146, 192

(vita) vite 211; uite 209	(voluntas) voluntati 60; voluntatem 114; voluntate 132
vituperium 230, 313; vituperia 316; vituperiis 319	vos 22, 30, 58, 66, 94, 108, 117, 120, 122, 318, 332; uos 29, 36, 37, 82, 174, 238, 279, 349; vobis 14, 27, 31, 46, 119, 160, 300; uobis 55, 73, 163, 243, 306
(Vivariensis) Viuariensi 53	
(vocatio) uocationem 18	
(voco) uocauit 24; vocatis 143, 148; uocari 169, uocato 251	
(volo) uolo 135; vult 68; voluit 177; uoluit 8; voluerit 296; uolentes 89; uolencium 87	<i>xiii</i> 2
(volumen) uoluminis 283-284	(<i>zelus</i>) zelo 22

Jaume MENSA I VALLS

OBSERVACIONS SOBRE L'AUTORIA I LA FINALITAT
DEL *TRACTATUS QUIDAM IN QUO RESPONDETUR*
OBIECTIONIBUS QUE FIEBANT CONTRA
«*TRACTATUM ARNALDI DE ADVENTU ANTICHRISTI*»

I. «STATUS QUAESTIONIS»

§ 1. *Introducció*. Gràcies a la notícia que n'oferí N. Antonio, l'any 1696,¹ el *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus que fiebant contra «Tractatum Arnaldi de adventu Antichristi»* [= *Tractatus...*] fou conegut en els segles XVIII, XIX i XX. J. Carreras inclogué aquest escrit en la llista de les obres teològiques d'Arnau de Vilanova, en l'epígraf «obres incertes»,² amb el títol *Responsio ad cavillationes adversarii veritatis*, és a dir, identificant-la amb l'obra número 116 de l'inventari de la biblioteca de mestre Arnau.³

§ 2. *Les recerques de M. Batllori*. M. Batllori fou el primer a estudiar el *Tractatus...*: en 1955 li dedicà bona part del seu article *Dos nous escrits espirituals d'Arnau de Vilanova. El ms. joaquimític A.O.III.556.A. de l'arxiu Carmelità de Roma*⁴ i, un any després, una segona publicació.⁵ En el primer article, M. Batllori descriu l'únic còdex que conté l'obra, «el manuscrit carmelità de Roma A.O.III.556.A»,⁶ estudia l'autoria i la data de composició del *Tractatus...* i de

1. Nicolás ANTONIO, *Biblioteca hispana vetus*, I, Roma, 1696, 79a.

2. Joaquim CARRERAS, *Les obres teològiques d'Arnau de Vilanova*, dins «*Analecta Sacra Tarraconensia*» [=AST], XII (1936), 208, núm. 64.

3. L'inventari fou publicat per Roc CHABÀS, *Inventario de los libros, ropas y demás efectos de Arnaldo de Villanueva*, dins «*Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*», IX (1903), 189-203. Cf. Joaquim CARRERAS, *La libreria d'Arnau de Vilanova*, dins «*Analecta Sacra Tarraconensia*», 11 (1935), 63-84.

4. L'article fou publicat dins «*Analecta Sacra Tarraconensia*», XXVIII (1955), 45-70; i amb el títol *El «Tractatus quidam in quod respondetur obiectionibus que fiebant contra Tractatum Arnaldi de Adventu Antichristi» i l'«Expositio super 24m. capitulum Mathei»*, passà a la seva *Obra completa*, III, *Arnau de Vilanova i l'arnaldisme*. Edició a cura d'Eulàlia DURAN (dir.) i Josep SOLERVICENS (coord.). Pròleg de Giuseppe TAVANI (Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 20), València, Tres i Quatre, 1994, 179-208.

5. Miquel BATLLORI, *Nuevos datos biográficos sobre Arnaldo de Vilanova*, dins «*Archivo Iberoamericano de Historia de la Medicina y Antropología Médica*», 8 (1956), 235-237. Publicat també dins *Temas de varia historia* (Suplementos, 23), Barcelona, Anthropos, 1990, 24-25; i, revisat, dins *Obra completa*, III, 209-212. En aquest article seguirem l'edició de l'obra completa.

6. Miquel BATLLORI, *Obra completa*, III, 180-181 i 186-191 (l'apèndix primer, amb el contingut literari del manuscrit). Segons Miquel BATLLORI, *Ibidem*, III, 180, «pel caràcter paleogrà-

l'*Expositio super 24m capitulum Mathaei*, comenta les dades històriques que proporcionen, i, en l'apèndix II,⁷ ofereix una selecció de fragments del *Tractatus...*, reservant «llur publicació íntegra [...] a l'edició crítica de tot l'opus espiritual arnaldià».⁸ Quant a l'autoria, suggereix unes raons favorables a Arnau de Vilanova: a) «que a ell les atribueix el manuscrit únic que ens les ha conservades, el qual les dóna a la fi d'un boldró d'opuscles autènticament arnaldians»;⁹ b) la doctrina i l'estil són propis d'Arnau de Vilanova; però assenyalava també unes dificultats: a) Arnau no esmenta mai aquestes obres, ni les inclogué en la recopilació dels seus escrits que oferí a Climent V, l'actual Vat. lat. 3824 de la Biblioteca Apostòlica Vaticana. Ara bé, aquesta dificultat es desfaria si Arnau de Vilanova les hagués escrites després de l'any 1305 (el Vat. lat. 3824 és d'aquest any). La manca de referències internes «s'explica a bastament pel fet que després de 1305 Arnau no conjuminà cap altre recull dels seus escrits espirituals»;¹⁰ b) el caràcter apocalíptic d'aquests escrits, especialment del *Tractatus...*, sembla avenir-se més amb les obres polèmiques (1299-1305) que no pas amb les posteriors que tenen com a tema la reforma de l'Església i la defensa dels beguins. Contra aquesta dificultat M. Batllori recorda que en algunes obres d'aquest període (*Confessió de Barcelona* i *Raonament d'Avinyó*) encara hi ha viva la preocupació apocalíptica; c) que només les hagi conservades un sol manuscrit. En aquest sentit, cal tenir present que això passa amb «la major part dels seus [d'Arnau] escrits posteriors al recull de 1305».¹¹ I encara una quarta dificultat que afecta només al *Tractatus...*: el caràcter impersonal del títol i l'ús de la tercera persona en l'obra suggeririen que aquesta obra pogués ésser, no un escrit del mateix Arnau, ans una «defensa de la doctrina arnaldiana, feta per algun dels seus deixebles» en moments posteriors, p. ex., arran dels atacs d'Henry of Harclay.¹² M. Batllori argumenta que «ni aquesta objecció no resta esvanida bon punt la lectura arriba a la segona part (foli 60 b), on Arnau raconta vivaçment i en primera persona les circumstàncies en què escriví el *De aduentu Antichristi* com a calcades damunt altres escrits autèntics d'Arnau, sense comptar, de més a més, que un tal ús de la tercera persona en resumir la seva doctrina és més aviat infreqüent en els escrits autèntics d'Arnau de Vilanova».¹³ Diguem per acabar aquest apartat

fic, el còdex és de mà italiana de la primera meitat del segle XV, potser no gaire posterior a la data de 1408, esmentada al foli 127a». Actualment, la signatura del manuscrit és «3 Varia 1».

7. Miquel BATLLORI, *Obra completa*, III, 192-207.

8. Miquel BATLLORI, *Obra completa*, III, 179.

9. Miquel BATLLORI, *Obra completa*, III, 182. Sobre l'atribució de l'obra a Arnau de Vilanova en el manuscrit, cf. Josep PERARNAU, *Problemes i criteris d'autenticitat d'obres espirituals d'Arnau de Vilanova*, dins «ATCA», 13 (1994), 70-78.

10. Miquel BATLLORI, *Obra completa*, III, 182.

11. *Ibidem*, 183.

12. *Ibidem*, 183.

13. *Ibidem*, 183-184.

que M. Batllori, seguint J. Carreras, identifica el *Tractatus...* amb la *Responsio ad cauillationes adversarii veritatis*.

Quant a la data: pel tema, el *Tractatus...* i l'*Expositio super 24m capitulum Mathaei* podrien ésser posteriors a l'agost de l'any 1305. El fet de no ésser en el Vat. lat. 3834, «permet sense problemes [...] de datar-los entre 1305 i 1311».¹⁴ En el cas del *Tractatus...*, M. Batllori indica dos fets que semblarien contradir aquesta datació. Primer: el *Tractatus...* hauria d'ésser més o menys immediat al *De tempore adventus Antichristi* [*De tempore...*], tot i que ja respon a les objeccions que feren alguns teòlegs contra aquesta obra arnaldiana. Segon: el *Tractatus...* es fa ressò de les doctrines de Pèire Joan (Oliu) relatives a la disputa amb la comunitat franciscana, dels anys 1309-1311. Aquest element de datació seria corroborat per l'expressió «in XIII° centenario, quod nunc currit»,¹⁵ que —segons M. Batllori— no s'avindria massa amb els primeríssims anys del segle XIV. En conseqüència, M. Batllori es pregunta si aquest *Tractatus...* no podria ésser el text llatí del *Raonament d'Avinyó*.

El *Tractatus...* aportaria les notícies històriques següents: a) el *De tempore...* hauria estat escrit l'any 1288; b) el primer reconeixement de l'origen català d'Arnau; c) Arnau presentaria Ramon Llull com un «enviat de Déu».

Els fragments del *Tractatus...* que el P. Batllori ofereix, amb indicació de la seva estructura interna, ocupen les pàgines 192-207.

En el segon article,¹⁶ M. Batllori comenta les dues primeres notícies històriques que ofereix el *Tractatus...* i dóna la traducció dels respectius textos al català o al castellà. El mateix fa amb un fragment, en el qual l'autor respon a la reprovació per no ésser teòleg.¹⁷

§ 3. *La hipòtesi de Josep Perarnau.* Josep Perarnau en la introducció a l'edició de les versions castellanes medievals del *Dyalogus de elementis catholicae fidei* i del *De belemosina et sacrificio*, en parlar de l'«agrupación de los dos nombres» [Arnau de Vilanova i Ramon Llull], i més en concret, de la obra d'Agostino Trionfo d'Ancona *Tractatus contra divinatores et sompniatores*, destinada (els set primers capítols) a combatre Arnau de Vilanova, Ramon Llull i Pèire Joan; i de la síntesi doctrinal entre arnaldisme i lul·lisme que anaren cons-

14. *Ibidem*, 184.

15. Miquel BATLLORI, *Obra completa*, III, 184.

16. Miquel BATLLORI, *Noves dades biogràfiques extretes del «Tractatus»*, dins *Obra completa*, III, 209-212.

17. En la conferència *Cultura: la Mediterrània a la cultura catalana medieval en tres sondeigs: Llull, Vilanova, Muntaner* (Cf. Georges DUBY, dir., *Els ideals de la Mediterrània dins la cultura europea*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, 237, Miquel Batllori accepta la no-autenticitat arnaldiana del *Tractatus...*: «Posteriors estudis del doctor Josep Perarnau han demostrat que és una obra d'algun dels seus deixebles [d'Arnau de Vilanova]».

truïnt els beguïns, proposa una nova hipòtesi.¹⁸ L'obra podria haver estat escrita per algú proper a Arnau de Vilanova i Ramon Llull (ja l'anomena «mestre»), després del tractat esmentat d'A. Trionfo (en recull les crítiques), en un ambient semblant al que hi podria haver, per exemple, a València, després de la mort d'ambdós autors, on hi havia un grup de beguïns, «paupe-res» o «fratres de paenitentia», sobre el qual el mateix Arnau influí directament en vida, i posteriorment aquest grup produí els tractats del primer lul·lisme valencià. I aquest marc abastaria tota la Mediterrània. J. Perarnau discrepa del P. Batllori en l'atribució de l'obra a Arnau per les raons següents: a) l'estructura del tractat és més lul·liana que arnaldiana (el tractat «refleja los tres correlativos inherentes a toda acción»),¹⁹ b) l'autor parla d'Arnau de Vilanova i Ramon Llull com si ja fossin difunts, c) perquè alguna de les frases del tractat, i J. Perarnau es refereix en concret al concepte de filosofia, sembla contradictòria amb textos de les darreres obres d'Arnau de Vilanova, i d) el *Tractatus...* ja recull les crítiques de Trionfo i, a més, no hi ha res de la «veritat del cristianisme», element doctrinal central en les obres postpolèmiques, que Arnau de Vilanova molt probablement hauria utilitzat per a respondre a les objeccions.

§ 4. *La descripció del manuscrit de K.V. Selge.* K.V. Selge ha dedicat un parell de notes al manuscrit carmelità.²⁰ En la primera descriu el contingut literari del manuscrit i n'ofereix les dades codicològiques generals.²¹ Probablement és d'origen florentí, dels anys 80 del segle XV. En la segona nota proposa que hauria estat copiat no a Florència sinó a Roma, a casa de Pierleone di Spoleto, el 4 de juliol de 1480, d'un manuscrit original probablement datat el 2 de març de 1305.

§ 5. *La hipòtesi de R.E. Lerner.* R.E. Lerner²² creu que el còdex hauria estat escrit a Roma, a casa de Pierleone di Spoleto, l'any 1480, a base d'un manus-

18. Josep PERARNAU ESPELT, *Dos tratados «espirituales» de Arnau de Vilanova en traducción castellana medieval* (Publicaciones del Instituto Español de Historia Eclesiástica. Monografías, 25), Roma, Iglesia Nacional Española, 1976, 5-6.

19. Josep PERARNAU, *Dos tratados...*, 5, nota 6.

20. Kurt-Viktor SELGE, *Un codice quattrocentesco dell'Archivio Generale dei Carmelitani, contenente opere di Arnaldo da Villanova, Gioacchino da Fiore e Guglielmo da Parigi*, dins «Carmelus», 36 (1989), 166-167; i *Ancora a proposito del codice III, Varia I dell'Archivio Generale dei Carmelitani*, dins «Carmelus», 37 (1990), 170-172.

21. Kurt-Viktor SELGE, *Un codice...*, 67: «codice cartaceo, di grande formato [25,5 x 42 cm], esemplato su due colonne, di 60 righe ciascuna».

22. Robert E. LERNER, *The Prophetic Manuscripts of the «Renaissance Magus» Pierleone of Spoleto*, dins *Il profetismo gioachimita tra Quattrocento e Cinquecento*. «Atti del III Congresso Internazionale di Studi Gioachimiti (S. Giovanni in Fiore, 17-21 settembre 1989)». A cura de Gian Luca POTESTÀ, Gènova 1991, 97-116.

crit antígraf de l'any 1305, segons una data que hi trobem. En concret, el *Tractatus*... seria de poc després de l'any 1303.

§ 6. *Noves aportacions*. En la «I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova» (Barcelona, 1994) fou debatut el problema de les obres d'autoria problemàtica.²³ Hi hagué, doncs, noves aportacions, de J. Perarnau²⁴ i G.L. Potestà.²⁵ Els aspectes més importants d'aquestes aportacions i de llur discussió en la «I Trobada» quedaren recollits en un qüestionari que els organitzadors proposaren als participants. Atès el seu valor de síntesi, en resumirem breument els aspectes més destacats.²⁶

J. Perarnau dedica unes pàgines (70-77) del seu article al *Tractatus*... Hi aporta un conjunt de dades relatives al nostre tema, dades que presentem esquemàticament: 1) Contra el que n'afirmà M. Batllori, el manuscrit carmelità no atribueix l'obra a Arnau de Vilanova; 2) Si el tractat fos d'Arnau de Vilanova, contra l'opinió de R.E. Lerner, el tractat no hauria estat escrit poc després de 1303, car, en aquest cas o en el cas que hagués estat escrit abans de l'agost 1305, hauria estat copiat en el Vat. lat. 3824, el recull de les diverses obres arnaldianes relacionades amb la polèmica escatològica; 3) Tampoc no sembla possible que hagi pogut ésser escrit per Arnau de Vilanova després d'aquella data, perquè a partir del moment en què Arnau presenta l'ara Vat. lat. 3824 a Climent V, el papa se'n reserva l'examen i el judici; 4) L'obra no consta en cap de les llistes d'obres autèntiques d'Arnau, ni en la sentència de Tarragona, ni en els inventaris de Barcelona o València. No sembla que pugui identificar-se amb la *Responsio ad cavillationes adversarii veritatis*. En aquesta obra l'adversari és un de sol, en el *Tractatus*... els adversaris són presentats en plural; 5) Cal distingir en el *Tractatus*... una part atribuïda en tercera persona a Arnau o fins i tot en primera, i una altra part, que és obra de l'autor del tractat. Com a exemple, J. Perarnau transcriu un text inèdit del *Tractatus*... A més, fins i tot en el cas dels fragments atribuïts a Arnau de Vilanova, no hi ha una coincidència total amb els textos en els quals l'autor s'inspira.²⁷

Per a G.L. Potestà la proposta de J. Perarnau, segons la qual «il trattato sia stato composto dopo il 1310 da un intimo discepolo di Arnaldo appartene-

23. *Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, I. Edició a cura de Josep PERARNAU (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials XVIII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1995, 425 pp.; i dins «ATCA», 13 (1994) 5-412.

24. Josep PERARNAU i ESPELT, *Problemes i criteris d'autenticitat d'obres espirituals d'Arnau de Vilanova*, 25-103.

25. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio dell'Anticristo all'attesa del Pastore Angelico. Gli scritti di Arnaldo di Vilanova nel codice dell'Archivio Generale dei Carmelitani*, 287-344.

26. Cf. les *Respostes al qüestionari*, 377-408.

27. En aquest sentit l'autor dóna dos exemples: la narració de l'origen del *De tempore*... i el principi que Josep Perarnau anomena «de la superioritat de la coloma damunt el milà, és a dir, del poble cristià per damunt del jueu» (Josep PERARNAU, *Problemes i criteris*..., 76).

nente a cerchie di beguini catalani sensibili al suo messaggio e a quello di Raimondo Lullo»,²⁸ no és sostenible en virtut de la [suposada] existència de l'antígraf de l'actual manuscrit carmelità, i, sobretot, perquè el *Tractatus...* mostra un coneixement de la vida d'Arnau que només ell podia tenir. Segons G.L. Potestà, «va pure esclusa l'ipotesi che la *Responsio* possa essere la prima risposta di un amico di Arnaldo al trattato di Martino de Atheca cui egli avrebbe successivamente opposto l'*Antidotum...*».²⁹ En canvi, G.L. Potestà parteix de la hipòtesi de R.E. Lerner: l'antígraf que serví de base a l'actual còdex carmelità degué ésser escrit per Arnau de Vilanova entre l'any 1304 i el 1305. Aquest antígraf tindria un valor semblant als actuals manuscrits Corsinià 40.E.3, Vat. lat. 9968, Borghesià 205, Vat. lat. 3824, dels primers anys del segle XIV, preparats sota la supervisió d'Arnau de Vilanova. L'anàlisi del contingut del manuscrit i de l'obra permet segons G.L. Potestà de confirmar i perfeccionar la hipòtesi de R.E. Lerner. Per això, l'autor ofereix el títol i l'incipit dels textos arnaldians del manuscrit carmelità.³⁰ En un apartat ulterior, G.L. Potestà emmarca el *Tractatus...* en el context de la polèmica escològica entre Arnau de Vilanova i els teòlegs professionals (1300-1304): després de la mort de Benet XI, Arnau té un gran interès a demostrar que no és «relapsus». G.L. Potestà afirma que «nel tentativo di sfuggire ad essa [l'heretgia], Arnaldo richiede che i suoi scritti vengano nuovamente esaminati da teologi imparziali; si proceda pure nei confronti di essi con correzioni, esplicitazioni, integrazioni; si respinga e si distrugga ciò che è necessario respingere e distruggere: egli è pronto a sottomettersi al giudizio della Chiesa romana».³¹ En aquest ambient, Arnau de Vilanova hauria redactat l'obra, a Perusa, després del 2 de juny de 1304: el *Tractatus...* representa, doncs, «una sorta di atto finale di una vicenda ereticale».³² L'obra, adreçada a «cerchie di Spirituali» franciscans de l'Itàlia central, tindria com a objectiu no només «far conoscere nei loro termini esatti polemiche avvenute in terre lontane, ma altresí a proiettare la figura del protagonista in una dimensione grandiosa».³³ G.L. Potestà ofereix un resum del *Tractatus...* amb textos en notes a peu de pàgina;³⁴ i en apèndix,³⁵ a triple columna, un fragment del *Tractatus...* amb textos paral·lels de Pèire Joan i de l'*Expositio Apocalypsis*. La coincidència, fins i tot textual en alguns casos, entre aquesta darrera obra i el *Tractatus...* seria una prova que també l'*Expositio Apocalypsis* és genuïna d'Arnau de Vilanova.

28. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 305. G.L. Potestà es refereix a l'estudi de Josep PERARNAU, *Dos tratados...*

29. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 306.

30. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 290-292.

31. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 305.

32. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 337.

33. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 323.

34. *Ibidem*, 308-320.

35. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 341-344.

El *Tractatus*... seria el primer pas d'una evolució en el pensament d'Arnau de Vilanova, com a conseqüència d'haver entrat en contacte amb grups d'espirituals italians. L'*Expositio super XXIV capitulum Matthei* i l'*Expositio Apocalypsis* representarien passes ulteriors d'aquesta evolució.

Les posicions de G.L. Potestà i J. Perarnau, en algun cas lleugerament modificades respecte de la ponència a causa del debat mantingut a propòsit de les ponències, són sintetitzades en les mencionades *Respostes al qüestionari*.³⁶ Una pregunta d'aquest qüestionari tracta dels criteris externs i particularment demana si l'antígraf del manuscrit de l'Arxiu General dels Carmelitans de Roma tindria un valor semblant als primers manuscrits arnaldians, fets preparar pel mateix Arnau de Vilanova, o a les llistes d'obres que proporciona la documentació contemporània d'Arnau. Per a J. Perarnau, «el manuscrit de l'Archivio Generale dei Carmelitani de Roma, III, Varia 1, de cap manera no es pot comparar amb els manuscrits arnaldians més primitius; el seu antígraf (si és que existí, cosa que no sembla), de cap manera no fou obra d'Arnau de Vilanova; el fons documental que hi fou copiat, que hom diria constituït tant per fascicles independents com per fulls escadussers, també es podia trobar a Roma procedent de Sicília».³⁷ G.L. Potestà no respon aquesta pregunta.

Una altra pregunta es refereix explícitament a l'autoria i la datació del *Tractatus*... De la resposta de J. Perarnau podem extreure les dades següents: a) el manuscrit carmelità no atribueix l'obra a Arnau de Vilanova; b) en el *Tractatus*... hi ha una alteritat entre Arnau de Vilanova (anomenat *denuntians*) i l'autor; c) l'obra no fou redactada per Arnau de Vilanova després del 24 d'agost del 1305 (data en què Climent V reservà el judici de les obres arnaldianes a l'examen de la Seu Apostòlica), ni tampoc en els anys anteriors, perquè és clar que en aquella data, l'any 1305, Arnau no tenia ni «la més remota idea que ell en fos l'autor».³⁸ Per a J. Perarnau la hipòtesi diguem-ne «perusina» proposada per G.L. Potestà no és convincent, perquè deixa elements per explicar. Cal tenir en compte que: a) els anys 1304 i 1305 la polèmica era encara viva, fet que contrasta amb l'ús sistemàtic del pretèrit que fa l'autor del *Tractatus*..., b) algunes objeccions contra la persona d'Arnau de Vilanova —objeccions que l'autor del *Tractatus*... replica— només són documentades en dates posteriors. J. Perarnau, després de puntualitzar la hipòtesi que li atribueix G.L. Potestà, i en consonància amb la hipòtesi que havia avançat, proposa la que podríem anomenar «hipòtesi siciliana»: consta que Arnau de Vilanova féu portar a Sicília les seves obres, allí seria explicable la referència a Ramon Llull. A Sicília hi havia un grup de col·laboradors d'Arnau, que el coneixien bé. A Sicília les acusacions «fantasticus», «catalanus», «sompniator» tindrien sentit.

36. Cf. *Actes de la I Trobada*..., I, 377-408.

37. *Ibidem*, 383.

38. *Ibidem*, 396.

G.L. Potestà, en la seva resposta, argumenta a favor de l'autoria arnaldiana: a) existeix una correspondència del *Tractatus...* amb les obres polèmiques d'Arnau; b) hi ha en el *Tractatus...* referències a obres d'Arnau i citacions de textos profètics «a lui cari»;³⁹ c) el *Tractatus...* implica un coneixement molt profund, íntim, de la vida d'Arnau, que només el mateix Arnau de Vilanova podia tenir; d) l'expressió *denuntians* —i també l'ús de la tercera persona—, ja és documentada en alguna obra arnaldiana. Per a Potestà el *Tractatus...* no seria escrit després de l'any 1305 (un cop sotmeses les seves obres a l'examen i el judici de la Seu Apostòlica, Arnau no tenia cap interès a encendre de nou la polèmica ni serien comprensibles les crítiques a la jerarquia eclesiàstica) ni d'abans del juliol de 1304.

§ 7. *Balanç*. D'aquests estudis precedents, podem extreure les conclusions següents: a) Existeix una sola còpia del *Tractatus...*, en un còdex copiat a Roma, l'any 1480; b) No és provat —ans més aviat tot fa pensar el contrari— que existís un antígraf arnaldia de l'any 1305, per al conjunt d'escrits que formen l'anomenada «secció arnaldiana»; c) El *Tractatus...* en aquest manuscrit no és atribuït a Arnau de Vilanova; d) Tampoc no és imputable a Arnau de Vilanova per criteris externs: no consta en els inventaris de les seves obres,⁴⁰ no fou inclòs en cap recull de les seves obres fet copiar o supervisat per ell mateix, no és citada ni una sola vegada en els escrits autèntics. No es pot, doncs, considerar d'Arnau de Vilanova fins que no es demostrï l'autoria amb proves fefaents; e) Fins ara, hi ha hagut dues hipòtesis sobre l'autoria i el sentit de l'obra, hipòtesis basades en criteris interns. D'una banda, M. Batllori i G.L. Potestà defensaren, amb metodologia ben diferent, i fins i tot en algun cas amb pressupòsits contradictoris, l'autoria arnaldiana;⁴¹ d'una altra banda, J. Perarnau no accepta la paternitat arnaldiana i intenta oferir una hipòtesi que «lligui tots els caps»; f) Fins a la transcripció de tot el *Tractatus...*, publicada en aquest mateix volum de l'«ATCA», els estudiosos podien llegir en lletra impresa alguns fragments de l'obra (oferts per G.L. Potestà i sobretot per M. Batllori), i la traducció al català (i castellà) d'un pas molt significatiu (que devem a M. Batllori); g) També podíem saber del contingut del *Tractatus...* gràcies al resum de G.L. Potestà; h) Cal considerar el problema de l'autoria i el problema de la data de composició de forma autònoma, o dit amb altres paraules, una presumpta autoria o una presumpta data de redacció no pot limitar de cap manera el camp de recerca sobre l'altre element. Aquest sembla ésser un defecte metodològic dels estudis de M. Bat-

39. *Actes de la I Trobada...*, I, 398.

40. No sembla que es pugui identificar amb la *Responsio ad cauillationes*.

41. Recordem que Miquel Batllori, a la llum de les recerques actuals sobre el *Tractatus...*, ha acceptat, tal com proposà J. Perarnau, que l'autor no és Arnau de Vilanova.

llori i G.L. Potestà: només així ens podem explicar que arribin a resultats oposats.⁴²

§ 8. *Objectiu del nostre estudi.* L'objectiu del present article consisteix a intentar oferir una sèrie de dades objectives que permetin de copsar el sentit del *Tractatus...* Almenys, doncs, indirectament, també hi ha implicat el problema de l'autoria i, en part, el de la data de composició. Atès que aquest tractat es presenta com una defensa d'una obra, o potser millor, de tesis arnaldianes, m'ha semblat que, pels aspectes relatius a la identitat de l'autor, seria convenient de comparar el *Tractatus...* amb les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova. En aquest sentit, la metodologia seguida és bàsicament la que ja vaig utilitzar per a estudiar l'*Expositio Apocalypsis*.⁴³ I dic bàsicament perquè en aquest cas hi ha una característica de l'obra que aconsella a introduir-hi alguns canvis: sovint el *Tractatus...* repeteix al peu de la lletra o resumeix més o menys fidelment textos arnaldians. Cal ésser, doncs, prudents a l'hora de comparar i de quantificar les conclusions. Per això, he seguit els passos de recerca següents: 1. Recollir les dades relatives a: a) la pròpia obra i les obres d'Arnau; b) les citacions d'altres autors; c) els arguments i les argumentacions (tipus d'arguments utilitzats i estratègies d'argumentació); d) les tesis defensades; e) les característiques del llenguatge i els recursos lingüístics i estilístics utilitzats. 2. Comparar les anteriors informacions amb les que ofereixen les obres arnaldianes autèntiques. Feta aquesta recerca, he pogut constatar que sovint les comparacions, des del punt de vista quantitatiu, no aporten resultats significatius (p. ex., alguna vegada estaves comparant un text d'una obra autèntica d'Arnau amb el mateix text, aquesta vegada, però, reproduït en el *Tractatus...*). D'aquestes informacions he seleccionat les que podien ésser més significatives i les que realment ens ajudaven a aconseguir els objectius fixats. Aquestes informacions són les que presento, doncs, a continuació, estructurades de la forma següent: Un primer apartat aplega descriptivament les dades útils per a comprendre què és el tractat des del punt de vista de la seva forma: com utilitza el llenguatge, quina és l'estructura més o menys profunda del *Tractatus...*, el pla, el tema i el protagonista. Aquest apartat acaba amb una comparació, bàsicament de l'estil i de la forma, amb les obres d'Arnau de Vilanova. En un segon apartat, acararem el contingut del tractat (les informacions històriques, els conceptes fonamentals, les tesis defensades...) amb Arnau de Vilanova. Aquest segon apartat ens permetrà constatar que l'autor

42. Hauríem d'afegir als estudis que hem citat en aquest apartat, una nova aportació de Josep PERARNAU: *El Vat. lat. 5732 i el carmelità III Varia 1*, en preparació per a un volum futur d'aquest anuari.

43. Cf. *Sobre la suposada paternitat arnaldiana de l'«Expositio super Apocalypsi»: Anàlisi comparativa d'alguns temes comuns a aquesta obra i a les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova*, dins *Actes de la I Trobada...*, I, 105-205.

del *Tractatus...* fa *quelcom més*, *quelcom* que no havia fet Arnau de Vilanova quan defensava la seva proposta profeticoescatològica. En un apartat següent estudiarem, doncs, aquesta tasca específica de l'autor. Tot plegat ens hauria de permetre formular, en un darrer apartat, alguna conclusió sobre la finalitat, la cronologia i l'autoria de l'obra.

II. CARACTERÍSTIQUES GENERALS DEL *TRACTATUS...*

§ 9. *La forma del tractat.* L'autor comença el tractat amb una breu notícia de caràcter històric: situa en el «tertiodecimo centenario annorum Christi, circha finem» l'acció de qui anomenarà en endavant *denuntians*: «apparuit in populo christiano quidam denuntians tempus persecutionis maximi anticristi futurum esse in decimo quarto centenario». Aquesta introducció també li serveix per a situar-se ell mateix respecte de tal *denuntiatio* (en el segle XIV, «quod nunc currit»). I tot seguit presenta i respon a diverses objeccions que «plurimi» plantejaren a la dita *denuntiatio*, classificades «ratione denuntiati uel dicti», «ratione denuntiantis» i «per modum denuntiandi». ⁴⁴ Cadascun d'aquests grups constitueix una part diferenciada del tractat, i cada grup d'objeccions al seu torn és subdividit en sotsapartats que també tenen una certa autonomia. ⁴⁵ L'autor sol seguir un mateix esquema: exposa en primer lloc la o les objeccions, ben ordenades, després de les quals al·lega unes paraules del *denuntians* que els són contràries (moltes vegades: «eratis nescientes Scripturas neque intelligentes ea que allegatis») ⁴⁶ i a continuació, la refutació corresponent. Cadascuna d'aquestes unitats acaba amb una conclusió introduïda amb una expressió d'enllaç, com és ara «ex hiis patet». A vegades les objeccions, i les respostes que hi dóna l'autor, són presentades segons «auctoritates» («ad primam auctoritatem») o «rationes» («ad rationes»). La terminologia i l'estructura ens recorden les «quaestiones» dels escolàstics: tot el tractat seria com una mena de «quaestio», dividida en «articles» més o menys autònoms. Les tesis del *denuntians* fan la funció d'autoritat contrària («sed contra»). No hi ha, certament, «respondeo» pròpiament dit. En una ocasió, però, en concret després d'exposar el primer grup d'objeccions, l'autor estableix una sèrie de principis «per se nota» que li serviran de base durant tot el

44. Per als textos citats, cf. el primer paràgraf de l'obra: *Tractatus...*, 5-27. Cito el *Tractatus...* segons la transcripció de Josep PERARNAU. Els números fan referència a les línies. Josep PERARNAU, *Dos tratados...*, 5-6, nota 6, ha cridat l'atenció sobre la influència lul·liana en la composició del tractat.

45. Cf. l'esquema del tractat, de Josep Perarnau, en la introducció a l'edició. Ja Miquel BATLLORI, *Obra completa*, III, 182, féu notar l'estructura ben travada de l'obra («estructura lògica, ferma i precisa, feta de divisions didàctiques fèrries i exactes»).

46. Cf. p. ex. *Tractatus...*, 790-791.

tractat per a replicar les diverses desqualificacions. En algun cas el lector té la impressió que unes paraules atribuïdes al *denuntians*, introduïdes amb fórmules com «ad que denuntians respondebat dicendo quod», supleixen el «respondeo».⁴⁷

§ 10. *El «denuntians» i l'autor.* I aquesta mancança de «respondeo» pròpiament dit està en perfecta correlació amb una altra característica de l'obra: l'autor recull unes objeccions que hom féu contra el *denuntians* i hi respon a partir de les obres del *denuntians*, sense que, almenys aparentment, ell no hi posi res de collita pròpia. L'autor defensa el *denuntians* amb les paraules del *denuntians*.⁴⁸ En conseqüència, el tractat és escrit majoritàriament, i sempre que intenta desfer objeccions, en tercera persona, amb estil indirecte («denuntians respondebat dicendo»), o, amb estil directe, en primera persona (*ego* del *denuntians*). Sempre és el *denuntians* qui respon. Aquests textos atribuïts amb estil directe o indirecte al *denuntians* contrasten clarament amb la veu d'un narrador, l'autor del tractat. Hi hauria, doncs, des del punt de vista literari un doble nivell: el de l'acció del *denuntians* amb les raons que donava, o les dels seus objectors, acció que és explicada en passat; i el de l'autor, situat en el present.

§ 11. *Els temps verbals.* L'autor escriu la introducció del tractat en pretèrit perfecte. Situada però l'actuació del *denuntians*, va exposant les objeccions a la *denuntiatio* i la corresponent resolució per part del *denuntians* amb l'ús del passat imperfecte, llevat de: a) quan narra accions puntuals del *denuntians* (utilitza el perfecte), especialment quan es refereix a afirmacions concretes; b) quan extreu conclusions no utilitza el passat, ans el present o la veu passiva, donant a entendre que aquelles conclusions són encara vigents;⁴⁹ c) quan cita obres d'Arnau de Vilanova sol utilitzar el present, el perfecte o la passiva; d) quan reproduïx amb estil directe fragments d'obres d'Arnau («ego»), utilitza, lògicament, el present; e) quan el *denuntians*, en textos d'estil directe o indirecte, esmenta els darrers temps ho fa en futur.⁵⁰

Aquest ús dels temps verbals crea una doble sensació en el lector. D'una banda, una contraposició entre el *denuntians* (les idees i les accions del qual són

47. *Tractatus...*, 1398 (llegiu: 'erratis').

48. Els *principia* 2, 3, 4, (*Tractatus...*, 167-183) semblen escrits per l'autor a fi de justificar la seva feina.

49. L'autor, en general, es refereix a la Bíblia o a d'altres fonts amb el passat imperfecte, perfecte o el present. Quan vol mostrar, però, l'actualitat o la vigència, en el seu present, del missatge arnaldia fa servir el present o la veu passiva; quan els vol donar un sentit profètic utilitza el futur: p. ex., *Tractatus...*, 2796-2811 o 2942-2968.

50. *Tractatus...*, 513-515, 853-855, 972-973, 1042-1045, 1301-1302, 1299-1302, 1517-1538, 1569-1575, 1651-1659, 1699-1712, 1742-1757, 2850-2875, 2973-3003.

explicades en passat, p. ex. el «*denuntians dixit*») i el narrador (en present).⁵¹ Aquesta clara distinció entre el *denuntians* i l'autor també es pot copsar en les citacions en què el *denuntians* parla en primera persona, d'estil directe.⁵² Sembla com si el *denuntians* no hagués viscut ni fet la seva *denuntiatio* a finals del segle XIII o a començaments del XIV.⁵³ Aquesta contraposició i el fet que, quan es refereix a l'Anticrist i als temps finals, ho faci en futur, respecte del *denuntians* però també respecte del narrador, creen un segon efecte: el *denuntians* anunciava l'esdevenidor: era un profeta.

Les acusacions dels adversaris són presentades comunament en passat imperfecte o perfecte, o indistintament.⁵⁴ A mesura que avança el tractat, l'autor utilitza cada cop més el present,⁵⁵ com si volgués donar a entendre que els adversaris d'Arnau, encara actuen.⁵⁶ Al final, això queda corroborat de forma frapant per la descripció del *draco* de l'Apocalipsi, que actua en el temps en què se situa el narrador: es barregen i confonen els adversaris del *denuntians* amb els del narrador (el *draco*). En aquest text dedicat al *draco* hi ha escasses al·lusions al *denuntians*: el *draco* s'ha manifestat sibil·linament durant tota la història de l'Església, també en temps del *denuntians* i en temps de l'autor.⁵⁷

Ara bé, aquesta dualitat entre el *denuntians* i l'autor, entre un passat i un present, és una pura i simple ficció literària? O, realment, ja han transcorregut un grapat d'anys entre el *denuntians* i l'autor? Sense voler negar de cap manera que l'autor hagi pogut utilitzar figures literàries i recursos lingüístics per a reforçar els efectes que pretenia aconseguir (que segurament ho ha fet), se'm fa difícil de pensar que aquesta dita dualitat i distància entre el *denuntians* i l'autor pugui ésser una simple ficció, si l'autor del *Tractatus...* no volia renunciar a una certa credibilitat. Esbrinar i discernir si es tracta d'un simple recurs literari o una dada històrica és un problema per a nosaltres, persones del segle XX i XXI, però no ho era, certament, per al lector al qual anava dirigit el *Tractatus...*!

51. *Tractatus...*, 161-166.

52. *Tractatus...*, 161-166, 1675-1693, 1759-1800, 1988-2049, 2198-2212, 2256-2283.

53. En *Tractatus...*, 5-7, el narrador diu: «[T]ertiodecimo centenario annorum Christi, circha finem, apparuit in populo christiano quidam denuntians tempus persecutionis maximi antichristi futurum esse in decimo quarto centenario»; i *Tractatus...*, 1042-1043: «[...] proinde fecit vt in multitudine tota fidelium resonaret circha principium illius centenarii quo dicta persecutio est futura».

54. Cf. p. ex. *Tractatus...*, 1761, 1909.1928.1943, 1988: «alii dixerunt» [...] «alii dicebant».

55. *Tractatus...*, 428-466, 725-745 —alterna passat i present—.

56. Cf., p. ex., *Tractatus...*, 1845-1853.

57. En *Tractatus...*, 2129-2140, l'autor exposa les raons que presumiblement feien contra el *denuntians* en passiva, sense referència als adversaris; en 2089-2096, parlant en passat, l'autor diu que són (en present) molts els que accepten la *denuntiatio* del *denuntians*.

§ 12. *El «denuntians», la «denuntiatio» i els objectors.* Llevat del títol (i encara en aquest cas de forma incompleta), mai no apareix en l'obra el nom del *denuntians*. L'autor sempre s'hi sol referir amb la paraula *denuntians*, amb estil indirecte (tercera persona) o directe (primera), però situant-lo en el passat. Aquest *denuntians* és presentat com a enviat de Déu, com a profeta coneixedor dels temps finals: «ex parte Dei prophetizabat». ⁵⁸ Arribat el moment fixat per donar a conèixer els temps finals, Déu obrí el sentit de la profecia de Daniel a aquest *denuntians* i ell, a finals del segle XIII-començaments del XIV, féu la *denuntiatio*, en base a Daniel XII, 11: «tempus persecutionis maximi anticristi futurum esset in decimo quarto centenario». ⁵⁹ La *denuntiatio* anà acompanyada d'una exhortació catòlica als fidels «ad temporalia contempnenda et celestia uel eterna toto studio perquirenda», «vt armis virtutum se premunirent contra tribulationes futuras». ⁶⁰ Ara bé: «atemptauerunt plurimi condempnare diuersis modis» la denunciació. ⁶¹ Desqualificaven el *denuntians* acusant-lo d'erigir-se en profeta, ⁶² d'actuar il·lícitament i temerària, ⁶³ d'ésser català, ⁶⁴ d'estar casat, ⁶⁵ d'ésser «sompniator», ⁶⁶ «phantasticus», ⁶⁷ metge. ⁶⁸ Deien que la *denuntiatio* era falsa, errònia, inútil, impossible, temerària, «dubia». ⁶⁹ A més, l'impugnaven «ex parte modi denuntiandi», perquè era «inconvenient i temerària». ⁷⁰

Qui són però aquests «plurimi» que reproven el *denuntians* i l'acusen? L'autor del tractat evita tota referència personal, habitualment en parla en plural, sense concretar mai. Fins i tot, de vegades, exposa les objeccions en passiva. ⁷¹ Els anomena «condempnantes», ⁷² «aduersarii», ⁷³ o «summi sacer-

58. *Tractatus...*, 1880. Cf. també: 5-27, 1035-1045, 1098-1111, 1905-1908, 2414-2419).

59. *Tractatus...*, 6-7. Notem que Arnau de Vilanova havia afirmat que l'Anticrist «ja era nat»: *Protestatio, praesentatio ac supplicatio Benedicto XI [Ad Benedictum XI]*, 594 (Josep PERARNAU, *L'«Ars catholicae philosophiae»* {primera redacció de la «*Philosophia catholica et divina*»} d'Arnau de Vilanova, dins «ATCA», X [1991], 211); i àdhuc, *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 245a-b, que tenia tres anys. He pogut llegir i citar el text de l'*Antidotum...* i d'altres obres inèdites conservades en el còdex de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, Vat. lat. 3824, gràcies a la transcripció personal que me n'oferí Josep Perarnau. Aprofito, doncs, l'avinentesa per agrair-li-ho.

60. *Tractatus...*, 21-23.

61. *Tractatus...*, 25-26.

62. *Tractatus...*, 1801-1803.

63. *Tractatus...*, 1759-1760.

64. *Tractatus...*, 1909-1910.

65. *Tractatus...*, 1928-1929.

66. *Tractatus...*, 1943-1944.

67. *Tractatus...*, 1988-1989.

68. *Tractatus...*, 2097-2098.

69. Cf., p. ex., *Tractatus...*, 28-33.

70. Cf. *Tractatus...*, 2129-2143 i 2256-2258.

71. Cf. *Tractatus...*, 2129-2143.

72. *Tractatus...*, 1303.

73. *Tractatus...*, 1694.

dotes»,⁷⁴ que «uolunt esse Legis doctores».⁷⁵ Per la seva condemna de la *denuntiatio*, queda clar que els adversaris del *denuntians* «uel ignorantia nimia uel malitia fuerant execcati»,⁷⁶ i que «non blasfemarent de negligentia uel odio, sed etiam de mendacio et impietate».⁷⁷ Són «ministri verissimi anticristi» i preparen l'«introytum antichristo».⁷⁸ Quan l'autor els menciona, sol utilitzar el pretèrit, però alguna vegada també el present: els adversaris del *denuntians* continuen actuant! Els tendeix a identificar amb els clergues o ministres de l'Església i els contraposa al «cetus continentium» o «cetus paruulorum contemplantium».⁷⁹

§ 13. *L'autor segueix un pla prèviament establert.* L'estructura de l'obra és ben clara i definida. L'autor del *Tractatus...* sabia perfectament què volia dir i quan ho volia dir. Les nombroses remissions internes, moltes de les quals ho són de pàgines posteriors (*infra*), demostren que l'autor seguia un guió preconcebut.⁸⁰

§ 14. *Recapitulació.* En la mesura (i només en la mesura) que el títol recull i reflecteix el contingut de l'obra, podem recapitular les (o algunes) característiques més importants de l'obra a partir del títol: *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus que fiebant contra Tractatum Arnaldi de adventu anticristi*. És efectivament un «tractatus» i un tractat sistemàtic, ben estructurat, que, lliurement però de forma ben clara, reproduïx l'esquema, o part de l'esquema, tradicional de la *quaestio* escolàstica; i és un tractat redactat per a desfer unes objeccions. Sembla que no són gens rellevants ni els adversaris (l'autor se centra en les raons i no pas en les persones) ni qui ara pren la iniciativa de replicar-hi: aquest deu ésser el sentit de la passiva (*respondetur*) i de la forma el·líptica del subjecte del verb *facio*. És un tractat doctrinal que defuig personalitzacions i polèmiques. Les objeccions a què respon, segons el títol, foren fetes contra una sola obra d'Arnau de Vilanova: el *De adventu Antichristi*. I pel que fins ara hem vist, hi ha alguna cosa que no acaba d'encaixar: l'autor pren en consideració desqualificacions més generals, dirigides contra una *denuntiatio* que no es reduiria exclusivament a una sola obra.⁸¹ Intitulant així l'obra, pretenia alguna cosa l'autor?

74. *Tractatus...*, 1768.

75. *Tractatus...*, 2074-2075.

76. *Tractatus...*, 722.

77. *Tractatus...*, 928-930.

78. *Tractatus...*, 1248-1249.1265.

79. Cf., p. ex., *Tractatus...*, 931-963.

80. Cf., p. ex., *Tractatus...*, 217: «ut infra patebit»; 595: «ut infra patebit»; 662: «vt declarabitur infra»; 657: «sicut infra patebit»; 703-704.707: «ut infra patebit» (bis); 989: «vt infra declarabitur».

81. Potser per això, en un lloc l'autor afirma que la *denuntiatio* fou feta a finals del segle XIII i en un altre, a començaments del XIV.

§ 15. *Excurs. Observacions sobre la forma del «Tractatus...» a la llum de les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova.* Si comparem els aspectes formals del *Tractatus...* amb les obres indubtablement autèntiques d'Arnau de Vilanova, podem constatar que: 1. A diferència de l'autor del *Tractatus...*, Arnau de Vilanova en les obres polèmiques no fa servir el mètode de la «quaestio», ans el desqualifica. El mateix autor del *Tractatus...* es fa ressò dels textos arnaldians crítics envers la *quaestio* (la qual cosa provoca una tensió entre forma i contingut) però els canvia el sentit genuí.⁸² 2. Arnau de Vilanova no classifica mai les objeccions contra el seu anunci apocalíptic en «ratione denuntiati», «ratione denuntiantis» i «per modum denuntiandi».⁸³ 3. Arnau no refuta els adversaris en tercera persona (i només fa servir la tercera persona en comptes de la primera alguna vegada molt puntual, insòlita: *Interpretatio de visionibus in somniis dominorum Iacobi secundi regis Aragonum et Friderici tertii regis Siciliae eius fratris* [*Interpretatio...*]),⁸⁴ sinó en primera persona. L'afany de protagonisme d'Arnau contrasta amb la discreció i amb una pretesa objectivitat de l'autor del *Tractatus...* 4. Arnau de Vilanova no sol respondre a les objeccions que li planteegen els adversaris en base a textos anteriors, com fa l'autor del *Tractatus...*, el qual, sempre que pot, fa servir textos extrets o resumits d'obres d'Arnau, ans sempre sol donar explicacions noves (en tot cas afegeix frases del tipus «tal com vaig dir en tal o tal altre lloc»). Arnau de Vilanova viu la polèmica en present. 5. Arnau de Vilanova personalitza tant com pot la polèmica, busca sempre el cos a cos amb l'adversari. L'autor del *Tractatus...* se situa més enllà de la polèmica: la despersonalitza, li treu vivor. 6. Els adversaris d'Arnau de Vilanova, llevat d'una primera fase (París), no foren els «clergues», ans els dominics. En canvi, un context ben diferent, en el qual els detractors de les tesis arnaldianes probablement ja no eren bàsicament els dominics, ans els clergues, ha fet que l'autor del *Tractatus...* se centrés quasi exclusivament en aquests. Els grans adversaris d'Arnau mai no són anomenats enlloc del *Tractatus...* 7. L'autor del *Tractatus...* pensa prèviament què escriurà, planifica bé l'obra, les seves parts, els arguments, les idees. Tot i el contingut polèmic, el *Tractatus...* és una obra tranquil·la, serena, reposada, que res té a veure amb l'estil neguitós, violent, desproporcionat a vegades, i sempre a remolc dels atacs dels seus adversaris, de les obres polèmiques arnaldianes.⁸⁵

82. Cf. *Tractatus...*, 2506-2539.

83. No la fa servir en cap de les obres en què respon directament i explícita a objeccions: *De tempore...*, *Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudoteologorum et religiosorum* [*Apologia...*], *Prima denuntiatio Gerundensis*, *Gladus iugulans thomatistas* [*Gladus...*], *Carpinatio poetrie theologi deviantis* [*Carpinatio...*], o *Antidotum...*

84. Cf. *infra*, § 22, observacions sobre el *denuntians*.

85. Un exemple ben clar del que acabo de dir podria ésser l'ús d'expressions construïdes amb *infra*, és a dir: quan l'autor del *Tractatus...* es remet a fragments posteriors de l'obra. Arnau de Vilanova en les obres espirituals editades amb índex de mots (*Philosophia catholica et divina* [*Philosophia...*], *Tractatus de mysterio cymbalorum ecclesiae* [*De mysterio...*], *Epistola ad gerentes zonam*

III. ANÀLISI DEL CONTINGUT I ACARAMENT HISTÒRIC: EL *DENUNTIANS*, LA *DENUNTIATIO* I ELS OBJECTORS

§ 16. *Qui és el «denuntians»?* Les notícies que ofereix el títol del *Tractatus...* quasi són suficients per a identificar-ne el protagonista, el *denuntians*: es deia Arnau i va escriure una obra intitolada *De tempore...* Tot apunta, doncs, vers Arnau de Vilanova. Si hi hagués dubtes, quedarien esvanits amb l'anàlisi de les obres citades atribuïdes al *denuntians* i dels fets biogràfics narrats. El *Tractatus...* cita les obres següents del *denuntians*: la *Philosophia...* (3 vegades), l'*Epistola ad Auxitanum et Burdigalensem* (1), el *De mysterio...* (3), l'*Apologia...* (3), el *De tempore...* (2), l'*Epistola ad collegium Sancti Victoris Parisius* (1), l'*Ad Benedictum XI* (1) i la *Confessio Ilerdensis* (1).⁸⁶

A més de citar obres, l'autor del tractat, d'acord amb l'objectiu de defensar el *denuntians* amb els seus propis textos, extreu nombrosos arguments i idees de les obres arnaldianes. I encara reproduïx al peu de la lletra textos d'Arnau de Vilanova (cf. l'apèndix segon). Si no n'hi hagués prou, trobaríem inequívocues informacions biogràfiques sobre el *denuntians*: era metge, estava casat, era català, fou empresonat tres vegades, recorregué les «mundi provincias» per donar a conèixer la seva *denuntiatio*. No hi pot haver dubte, doncs, que Arnau de Vilanova és el protagonista del tractat, el *denuntians*. Ara bé, com el presenta? Quins trets n'accentua? La imatge d'Arnau que ofereix el *Tractatus...* coincideix amb altres fonts? En els paràgrafs següents analitzarem algunes informacions biogràfiques sobre el *denuntians* que no estan contrastades per cap altra font (o no hi concorden totalment), i per aquesta raó poden ésser significatives.

§ 17. *Notícies biogràfiques sobre el «denuntians».* I comencem per un parell de referències al discutit possible origen jueu d'Arnau. Com a sant Pau (conver-

pelliceam, Allocutio christini) mai no fa servir aquestes expressions. En les obres mèdiques tampoc, segons els índexs. És més, tant en les obres espirituals com en les mèdiques, *infra* sol tenir quasi sempre un sentit temporal.

86. *Tractatus...*, 891: el *denuntians* va escriure un tractat, «quem uocauit *Philosophiam catholicam*»; 895-896: «In eadem quoque *Philosophia* modum expressit in aliis tractatibus, quos scripsit post illum»; 967-968: «sicut exprimit in *Philosophia chatolica* et in *Epistola ad Auxitanum et Burdigalensem*»; *Tractatus...*, 1324-1325: «in *Ministerio cimbalorum* est plenarie declaratum»; *Tractatus...*, 1067-1608: «plene ostensa est in *Tractatu de misterio cimbalorum*»; *Tractatus...*, 1614-1615: «in *Tractatu de misterio cimbalorum* et in *Apologia* clarissime panditur»; *Tractatus...*, 1783-1784: «scripsi [en primera persona] in tractatu qui incipit: Constitui super vos [= *De tempore*]»; *Tractatus...*, 2173-2174: «...deklaratur in... Apostolo [*Apologia...*]... et illo qui incipit: Constitui»; *Tractatus...*, 2538-2539: «ut est in *Epistola ad collegium sancti Victoris Parisius* expressum»; *Tractatus...*, 2543-2545: «peruersitates, que describuntur in *Apologia* et specialiter in tractatu qui incipit: Reuerendissime patrum [= *Ad Benedictum XI*]; *Tractatus...*, 2571-2572: «...panditur... *Confessione Ylerdensi*». Fixem-nos en el detall que, les dues vegades que cita el *De tempore...*, no dóna el títol ans l'incipit.

tit al cristianisme), també al *denuntians* li escauen les paraules de Pau als Gàlates (Ga I, 11-17):

«Nec minus conueniunt ei signa, quibus Apostolus, *Ad Galatas*, probabat efficaciter quod erat a Deo imissus:

– primum, quoniam ad interna et in habitum uersa conuersatione ipsius in Lege, repente ad auangelium est translatus;

– secundum, quoniam ab acerbissimo persecutore euangeli repente mutatus est in preconem eius, que nequent fieri naturali uel humana uirtute».⁸⁷

Poques pàgines després llegim el comentari següent:

«Secundum que denuntians coniecturando chatolice dicebat quod si Deus ordinauit modo diruere turres Babilonis, id est, superbie fulcimenta siue columpnas in populo christiano, uidetur michi secundum illa dicta Apostoli, quod inter ceteros lapides, quibus intendit percutere turres illas, ego sum inconueniens, quoniam ille turres principales sunt tres, scilicet claritas sanguinis ut in generosis, altitudo status ut in religiosis, scientie sublimitas ut in theologis, ego autem sum despectissimus genere, et infimus statu, et villissimus scientia uel officio».⁸⁸

Com hem d'interpretar aquests textos? són un reconeixement d'un possible origen jueu d'Arnau de Vilanova? Jo no diria tant, però, certament, l'autor del *Tractatus...* no desmenteix, ans més aviat suggereix i justifica aquesta possibilitat. Sigui com sigui, Arnau de Vilanova mai no havia presentat el tema d'aquesta manera.⁸⁹

Una altra informació sobre la vida d'Arnau fa referència a la frase «intromitte te de medicina et non de theologia», que segons l'autor del *Tractatus...* fou adreçada a Arnau de Vilanova.⁹⁰ I aquesta notícia és si més no con-

87. *Tractatus...*, 1888-1894.

88. *Tractatus...*, 2222-2230.

89. Cf. *Domino Bonifacio summo pontifici*, 51-56 (Josep PERARNAU, *L'«Ars catholicae philosophiae»* {primera redacció de la «*Philosophia catholica et divina*»} d'Arnau de Vilanova, dins «ATCA», X [1991], 198): «An ego sim pre ceteris contemptibilis atque parvulus, per hoc disce. Nam, cum sim coniugatus, utique sum inter catholicos infimus quoad statum. Cum autem ut medicus sim stercorum contemplator, constat me fore vilem officio. Cumque sim natus ex gleba ignobili et obscura, pro certo sum nichil origine»; *Collegio dominorum cardinalium*, 94-96 (*Ibid.*, 199): «...procul dubio parvulus in catholicorum collegio, qui statu est infimus et officio fetidus et origine tenebrosus». Són interessants els comentaris de Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 47-48. Per a la bibliografia bàsica, de fonts i estudis, cf. el meu *Les raons d'un anunci apocalíptic. La polèmica escatològica entre Arnau de Vilanova i els filòsofs i teòlegs professionals (1297-1305): anàlisi dels arguments i de les argumentacions* (Col·lecció Sant Pacià, 61), Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya, 1998, 274-278.

90. Cf. *Tractatus...*, 2102-2128.

fusa, perquè en l'*Apologia...*,⁹¹ aquesta mateixa frase sembla que fou dirigida no a Arnau de Vilanova, sinó a Jacme Blanc. D'altra banda, una altra al·lusió a aquesta frase, en la *Interpretatio...*,⁹² pel context, podria ésser interpretada en la mateixa línia que el *Tractatus...* Els textos no són clars i caldrà aprofundir-hi des d'altres punts de vista, i si fos possible amb nova documentació.

I passem a una tercera dada biogràfica. L'autor narra un diàleg entre un rei i el seu confessor. El confessor l'aconsella:⁹³ «vitate colloquium talis hominis», però el rei no accepta el consell, car aquest tal home «est mihi gratum et non susceptum». Segons G.L. Potestà,⁹⁴ el rei seria Jaume II (i el confessor, Martín d'Ateca). En canvi, M. Batllori proposa Frederic de Sicília.⁹⁵ Més enllà de quina és la identitat del rei i el confessor,⁹⁶ de cara al nostre objectiu és interessant de constatar que aquest episodi no surt mai en les obres d'Arnau de Vilanova. En cas de referir-se a Jaume II i Martín d'Ateca semblaria que en el *Gladius...*, obra en la qual el mateix Arnau explica que Martín d'Ateca també era el seu confessor, o en l'*Antidotum...*, escrit contra el dominic aragonès, hauria exposat aquest fet per tal d'atacar-lo més durament, com pretenia.⁹⁷

En els moments més aspres de la polèmica escatològica, Arnau de Vilanova afirmà que no era veritat que no va estudiar teologia —com li retreien—, ans que fins i tot va «llegir» teologia a Montpeller; així pretenia fer callar a qui l'acusava de no saber teologia.⁹⁸ En canvi, el *Tractatus...* confessa que Arnau no era «domesticatus in scholis theologorum».⁹⁹ En què quedem, doncs?

91. *Apologia...*, 793-794. Cito aquesta obra segons el text editat per Josep Perarnau en aquest mateix volum. Els nombres fan referència a les línies.

92. *Interpretatio...* (Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, III, Madrid, 1918², lxxvii). Cf. també *Praesentatio facta Burdegaliae*, Vat. lat. 3824, f. 257c.

93. *Tractatus...*, 2392-2408.

94. Gian Luca POTESÀ, *Dall'annuncio...*, 319.

95. Miquel BATLLORI, *Obra completa*, III, 204.

96. Ultra les possibilitats que suggereixen Miquel Batllori i Gian Luca Potestà, n'hi hauria d'altres: el rei esmentat, no podria ésser el de França?

97. Sobre la relació entre Arnau de Vilanova i Martín d'Ateca, cf. el meu *Les raons...*, 221-222. En les notes a peu de pàgina, hom trobarà els textos d'Arnau de Vilanova que es refereixen a Martín d'Ateca.

98. *Tertia denunciatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 173a (Joaquim CARRERAS, *La polémica gerundense sobre el Anticristo entre Arnau de Vilanova y los dominicos*, dins «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», V/VI [1950-1951], 55): «Dixerint etiam, sicut fertur a pluribus fidedignis, quod ille medicus contra quem loquebantur nunquam audivit theologiam. In quo dicto non erubuerunt notorium mendacium seminare, quoniam ipsi sciunt, et novit etiam catholicorum multitudo, quod medicus ille non tantum audivit theologiam, sed etiam legit eam sollempniter in scholis fratrum predicatorum Montispessulani».

99. *Tractatus...*, 1872-1873.

§ 18. *Un fet biogràfic «nou» (?!).*¹⁰⁰ Una darrera informació problemàtica es refereix a l'origen del *De adventu...* Per l'interès que ha suscitat aquest fet biogràfic entre els arnaldistes i per les conseqüències que se'n podrien derivar en la biografia d'Arnau, li dedicarem un paràgraf sencer. Tot just encetada la segona part del tractat, l'autor es fa ressò de l'objecció segons la qual el *denuntians* «ad [il]licitum prorumpbat presumendo quod nullus doctorum adhuc temptauerat».¹⁰¹ Després d'indicar que el *denuntians* no ho feia «ad gloriam sui», ans «zelo salutis animarum et auangelice veritatis promouende»,¹⁰² llegeixim un pas redactat en primera persona i dirigit als «sumis sacerdotibus».¹⁰³ En aquest fragment el *denuntians* explica les circumstàncies que el van empènyer a escriure el *De tempore...*: estant estirat sobre el llit, sentí una veu que li ordenava que s'aixequés i escrivís. Davant dels dubtes del *denuntians*, la veu es repetí (fins a tres vegades), acompanyada amb una fiblada fortíssima. Finalment, es llevà i escriví el *De tempore...* De moment el guardà. Passats set anys, però, el donà a conèixer als cartoixans. I després de quatre anys més, el divulgà a París. Els teòlegs de la Universitat el feren empresonar i, empresonat, va rebre l'«ordre» de divulgar-lo. El text forneix, doncs, un bon nombre d'informacions: a) El *De tempore...* fou concebut i redactat «ex precepto superioris»; b) Hauria estat escrit onze anys abans de divulgar-lo a París, és a dir, entre el 1288 (segons Batllori) o el 1290 (Potestà); c) Quatre anys abans de difondre'l, el féu a mans dels cartoixans; d) La nit que passà a la presó, Arnau rebé un «preceptum diuulgandi». I aquestes informacions no m'encaixen amb altres dades biogràfiques. En primer lloc perquè, tot i que el pas del *Tractatus...* és narrat en primera persona, atribuït doncs a Arnau, i sembla reproduir quelcom que ja hauria estat dit anteriorment, Arnau de Vilanova en les seves obres mai no ha exposat d'aquesta manera l'origen del *De tempore...* És més, em sembla que, conscient com era dels problemes que li va ocasionar el *De tempore...* amb els teòlegs i Bonifaci VIII, Arnau de Vilanova s'hauria estalviat paraules tan provocadores com aquestes. Aquestes informacions no concorden, doncs, amb les que dona Arnau de Vilanova en obres indubtablement autèntiques.¹⁰⁴

100. Miquel BATLLORI (cf., p. ex., *Noves dades biogràfiques extretes del «Tractatus»*, dins *Obra completa*, III, 209), presenta aquest episodi com a una «nova dada biogràfica» de gran interès, car, la data de composició del *De tempore...*, que, en base al text, M. Batllori creu del 1288, obligaria a replantejar els «origens del joaquimisme arnaldia» (p. 210). També G. L. POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 316, atorgà gran interès històric a aquest text («testimonianza di grande interesse»), per bé que proposa una altra data de composició del *De tempore...*: l'any 1290.

101. *Tractatus...*, 1761-1762.

102. *Tractatus...*, 1764-1767.

103. *Tractatus...*, 1768-1800.

104. En la *Praesentatio facta Burdegaliae*, Var. lat. 3824, f. 256b-c, Arnau de Vilanova dona la notícia següent: «Tertius intitatur *De tempore adventus Antichristi*. Et ille tractatus cuius medietatem primam, in qua principia probationis continebantur, theologi Parisienses ampu-

Si el *De tempore...* hagués estat escrit paral·lelament a les obres teològiques de començaments o a mitjans de la darrera dècada del segle XIII, com ens explicaríem el canvi que representa el *De tempore...* (canvi que té plena continuïtat en les obres polèmiques) respecte d'aquelles obres? El mètode del *De tempore...*, com ha demostrat J. Perarnau, és molt diferent.¹⁰⁵

§ 19. El «denuntians», profeta. I això ens porta de retruc a un nou tema: el *denuntians* és presentat com a profeta, sense cap mena d'ambigüïtat. Ja en les primeres línies del text, l'autor del *Tractatus...* qualifica la *denuntiatio* de revelació.¹⁰⁶ Arribat el temps «in quo propter electos suos statuit aperire» la profecia de Daniel, Déu la revela al *denuntians* i ell l'esbombarà.¹⁰⁷ Arnau de Vilanova «ex parte Dei prophetizabat».¹⁰⁸ L'autor del *Tractatus...* té una cura especial a atribuir al *denuntians* les prerrogatives d'un «nuntius Dei», d'un «profeta».¹⁰⁹ Segurament, la llunyania temporal —que va recalcant l'autor del *Tractatus...*— de la *denuntiatio* respecte del seu acompliment tindria aquesta funció: d'una banda que es vegi clar que és una profecia, i de l'altra, no donar peu a què hom pugui dir que la profecia encara no s'ha acomplert. Recordem que, mentre Arnau de Vilanova afirmava que l'Anticrist «iam

taverunt et reliquam, in qua tantum exprimebantur conclusiones, presentaverunt domino Bonifacio, quondam pape VIII. Quam medietatem dominus Bonifacius satis digne comburi fecit magis ad ignominiam presentantium quam contumeliam editoris».

105. Cf. Josep PERARNAU, *El text primitiu del «De mysterio cymbalorum Ecclesiae» d'Arnau de Vilanova*, dins «ATCA», VII-VIII (1988-1989), 26-29; i *Sobre la primera crisi entorn el «De adventu Antichristi» d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*, dins aquest mateix volum d'«ATCA». Per a l'estructura interna del *De tempore...* i per les successives fases de redacció, cf. Josep PERARNAU, *Sobre l'estructura global del «De tempore adventus antichristi» d'Arnau de Vilanova*, publicat en pàgines d'aquest mateix volum.

Potser convé recordar que Arnau de Vilanova en l'*Ad Benedictum XI*, 205/323-206/372, i en l'*Epistola nuncupatoria «Tractatus philosophia catholica et divina» ad Bonifacium VIII*, 197/17-28, havia explicat l'origen —no del *De tempore...*— del *De mysterio...* i de la *Philosophia...* de forma semblant a com ara l'autor del *Tractatus...* narra l'origen del *De tempore...* Lesquema és bàsicament el mateix: a) Arnau, després d'un avís més o menys sorprenent —una veu en el *Tractatus...*, un text bíblic escrit amb lletres més grosses per al cas del *De mysterio...*— i dels consegüents dubtes, es posa a escriure una tractat; b) un cop escrit, el guarda; c) algú li diu que no el pot seguir guardant més i que l'ha de donar a conèixer. Fixem-nos en les coincidències quasi textuals. *Tractatus...*: «accessi ad tabularium et cepi cartam et atramentum et callamum [...] sine premeditatione occurrit mihi quod scripsi» (1781-1783); *Ad Benedictum XI* (205/345-346): «cartam accepit et atramentum [...] et cepit scribere velocitate mirabili»; *Epistola nuncupatoria...*: «Cumque sedissem [...] acceptis atramento et calamo atque carta, mox cepi scribere dictam auctoritatem [...] incredibili celeritate [...]» (197/24-28). En el *Tractatus...* hi ha més exageració: «tertio vox predicta vehementius» (1774), «recepissem ictum fortissimum» (1776), «territus erexi me subito» (1777). Per al tipus de coneixement que l'autor del *Tractatus...* podia tenir de la vida d'Arnau, em remeto la introducció de Josep PERARNAU, 25-30.

106. *Tractatus...*, 5-19.

107. *Tractatus...*, 2994.

108. *Tractatus...*, 1880.

109. Vegeu l'observació de Josep PERARNAU, 29, nota, d'aquest volum.

natus est»,¹¹⁰ l'autor del *Tractatus...* parla de la vinguda de l'Anticrist en futur.¹¹¹

§ 20. *Excurs. El do de fer profecies i el do de fer miracles. Comparació amb Arnau de Vilanova.* Arribats aquí, pot ésser il·lustrativa la comparació de l'argumentació que fa l'autor del *Tractatus...* de la relació entre «do de fer profecies» i el «do de fer miracles» amb la d'Arnau de Vilanova.¹¹² Els dominics sostenien que el do de profecia havia d'anar acompanyat del de fer miracles: només així seria creïble. Era una forma més de refusar l'anunci apocalíptic d'Arnau. Aquesta objecció provocà la resposta d'Arnau de Vilanova. Exposem, doncs, esquemàticament el resultat de comparar l'argumentació d'Arnau amb la del *Tractatus...*: 1. Arnau, quan dóna exemples de personatges de l'Antic Testament que van rebre una «revelationem celestem», no en subratlla característiques pròpies de «profeta» (David és presentat com a rei, Amós com a pastor); en canvi, el *Tractatus...* les accentua. El *Tractatus...* reforça els elements que contribueixen a crear una imatge d'«Arnau profeta»; 2. A la llista d'exemples que dóna Arnau de Vilanova, el *Tractatus...* afegeix el profeta Ezequiel; 3. L'autor del *Tractatus...* suprimeix els exemples de profetes que no li semblen prou escaients per al seu objectiu (Moisès, Elies, Eliseu); 4. Respecte d'Arnau, l'autor del *Tractatus...* retalla tota referència polèmica, de desqualificació als teòlegs professionals; 5. Arnau de Vilanova cita el *De hereticis*, i dóna a entendre que la polèmica sobre la relació entre el do de profecia i el do de fer miracles es refereix únicament a la seva interpretació de Daniel; en canvi, l'autor del *Tractatus...* la substantivitza, l'aplica a la persona d'Arnau. Potser per això no cita el *De hereticis* ni els textos que vénen després (relacionats amb Daniel); 6. L'autor del *Tractatus...* fa una observació nova: els miracles són necessaris per als infidels, perquè no reconeixen l'autoritat de tota l'Escriptura, però no per als fidels; 7. L'autor del *Tractatus...* desenvolupa molt, amb nous textos de l'Antic i del Nou Testament, la base bíblica per a argumentar tot el tema. Arnau de Vilanova només havia citat el Deuteronomi; el *Tractatus...* cita, a més, Jeremies, Ezequiel, 1 Cor XIII. Hi afegeix també la *Glossa ordinaria* i deixa, en canvi, l'*Extravagans*; 8. El *Tractatus...* estableix una analogia entre Jonàs i Arnau (la persecució d'Arnau de Vilanova ja estava prefigurada en la Bíblia); i argumenta amb l'autoritat de la Bíblia que Arnau és enviat per Déu: si algú no ho veu clar és perquè té una biga a l'ull. Arnau, no hi ha cap mena de dubte, és un profeta. En les obres d'Arnau de Vilanova no hi ha cap text semblant; 9. Finalment, l'autor del *Tractatus...* rebla el clau: aplica les paraules de Jesús (Mt XVI, 4: «generatio mala et adultera signum

110. P. ex. *Ad Benedictum XI*, 211/593-595.

111. *Tractatus...*, 6-7.

112. *Tractatus...*, 1801-1908. Per als textos d'Arnau de Vilanova i per a una presentació general del tema, remeto el lector al meu *Les raons...*, 188-189.

quaerit, et signum non dabitur ei nisi signum Ionae») als seus adversaris. Així com en temps de Jesús els escribes i fariseus se li oposaren, el «draco» de l'Apocalipsi ha anat actuant contra tots aquells que «circha diuinam intelligentiam diuine veritatis excellenter illuminant uel per expositionem Scripturarum aut reuellationem misteriorum aut prenuntiationem futurorum». ¹¹³ El «draco» actua contra aquestes persones clarividents d'una forma sibil·lina: a propòsit d'alguna afirmació puntual que teològicament podria ésser qualificada de dubtosa, el dragó presenta com a suspecte el conjunt de l'obra d'aquests autors. Així actuà en temps de Joaquim de Fiore (el qual «fuit in omnibus predictis ab apostolis citra clarior doctor Ecclesie Christi»), ¹¹⁴ de Pèire Joan, de sant Jeroni, de Ramon Llull; i així actua ara contra Arnau de Vilanova. Amb la descripció de l'acció del «draco», l'autor del *Tractatus...* ha fixat uns precedents del «cas d'Arnau» i, a més, l'ha situat en una determinada tradició. Ramon Llull i Arnau de Vilanova són «modernos nuntios Dei». ¹¹⁵

§ 21. *La «denuntiatio»*. El mot *denuntiatio* és utilitzat sempre de forma unívoca i clara. El seu sentit es projecta a l'ús que en feia tant el *denuntians* com els seus adversaris. La *denuntiatio*, feta en el pas del segle XIII al XIV, en diversos llocs de la cristiandat, ¹¹⁶ quan «aliqui ex ipsis naturali vite cursu poterant attingere tempus illud», ¹¹⁷ consistí a anunciar que el «tempus persecutionis maximi anticristi futurum esse in decimo quarto centenariorum», a base de Daniel XII, 11. ¹¹⁸ La *denuntiatio* anà acompanyada d'una «exortatione catholica fidelium ad temporalia contempnenda et celestia uel eterna toto studio perquirenda», per tal que els fidels es prepararessin amb l'arma de les virtuts contra la tribulació futura de l'Anticrist, ¹¹⁹ entreessin «ministros» per a lluitar-hi. ¹²⁰ Curiosament sempre parla de *denuntiatio* en singular i només he sabut trobar un text en plural: no es refereix, però, a diverses *denuntiationes*, ans a la sola i mateixa *denuntiatio* feta diverses voltes en diversos llocs. ¹²¹ La *denuntiatio* no s'identifica amb cap escrit en particular: és un missatge expressat en diverses obres i d'una forma especial en el *De tempore...* Si amb alguna cosa s'identifica és amb el conjunt d'obres del *denuntians* que tracten del tema.

L'autor del *Tractatus...* també utilitza la paraula *denuntiatio* en altres contextos: sempre té un sentit «profètic». Així, p. ex., parla de *denuntiatio* en relació a un text de Pau sobre el *dies Domini* («denuntiarent quod dies Domini

113. *Tractatus...*, 2358-2360.

114. *Tractatus...*, 2368-2370.

115. Per a aquest relat, vegeu *Tractatus...*, 2356-2419.

116. *Tractatus...*, 1898-1904.

117. *Tractatus...*, 1041-1042.

118. Cf. *Tractatus...*, 6-7.

119. *Tractatus...*, 20-22.

120. Cf. *Tractatus...*, 1035-1045.

121. *Tractatus...*, 1898-1904.

adueniret»);¹²² o de «propheticas denunciationes aut reuellationes»,¹²³ o de la «denuntiationem Noe».¹²⁴ *Denuntiatio* té, doncs, un sentit molt proper a profecia: és un acte propi de profeta.

§ 22. *Excurs. «Denuntiatio» i «denuntians» en les obres arnaldianes autèntiques. Comparació amb el «Tractatus...».* En les obres prepolèmiques no surt res mínimament interessant sobre el concepte «denuntiatio». En les polèmiques constatem una evolució: en les primeres (*De mysterio...*) Arnau de Vilanova utilitza *denuntiatio* per a mencionar l'«anunci» de la vinguda de Jesucrist o de l'Anticrist. Mai, però, no parla del seu anunci apocalíptic com d'una «denuntiatio». «Denuntiationes» equival en la *Protestatio facta coram domino rege Francorum* [*Protestatio...*] —text de caràcter legal— a «acusadors», és a dir, als teòlegs de París. En l'*Ad Benedictum XI*, en canvi, és Arnau qui «denuncia» la vinguda de l'Anticrist; i el papa també l'hauria de fer «denunciar» a tots els cristians. A partir d'aquest moment, i sobretot en les obres postpolèmiques, Arnau de Vilanova té consciència de «denunciar» i d'haver fet «denunciacions». En el *Raonament d'Avinyó* diu que n'ha fet dues i que n'hi haurà una tercera. El contingut de la denunciació és apocalíptic, però inclou altres aspectes, com, per exemple, el «ver cristianisme» (*Per ciò che molti*) o la reforma politicoespiritual que emprenen els reis Jaume II i Frederic de Sicília. En el *Raonament d'Avinyó* Arnau «denuncià» (sinònim de «profetitzà») que Bonifaci VIII i Benet XI acabarien malament, com de fet passà, si no feien cas de la «denunciació» d'Arnau.

En l'*Antidotum...* Arnau de Vilanova utilitzà alguna vegada el mot *denuntians*,¹²⁵ de forma molt genèrica, difícilment comparable amb el sentit que té en el *Tractatus...* En la *Interpretatio...* emprà *denuntians* en un context molt especial: Arnau de Vilanova està recordant a Frederic de Sicília la «denunciació» que féu als papes i, llavors, se cita ell mateix com a *denuntians*. Arnau fingeix una citació. *Denuntians* es refereix en aquest cas, no a la persona d'Arnau com en el *Tractatus...*, ans a l'acte de denunciar: l'exposa en passat, és concret

122. *Tractatus...*, 519.

123. *Tractatus...*, 545.

124. *Tractatus...*, 2094.

125. *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 244d-145a: «Decimo sexto deviauit dicendo quod in hiis verbis “ad ultima duo annorum centenaria sexte etatis mundi procul dubio venimus, ut probabiliter creditur”, implicatur contradictio, scilicet, certitudinis et non certitudinis vel dubietatis. Hoc enim est falsum et bubulcariter dictum, quia certitudo, que denotatur per hoc adverbium “procul dubio” non exprimitur nisi quantum ad denuntiantem, probabilitas vero credulitatis, quantum ad eos, quibus denuntiat, que duo sibi nullo modo contradicunt. Nam possibile est ut denuntians habeat, de tempore quod denuntiat, certitudinem, et quod illi, quibus denuntiat non habeant eam, sed ad credendum id possint eis proponi probabiles rationes. Et sub ista distinctione loquitur in predictis verbis denuntians. Ego enim assero...».

i puntual.¹²⁶ I això és tot el que he sabut trobar sobre aquest mot en les obres d'Arnau.

Si comparem l'ús dels conceptes *denuntians* i *denuntiatio* en el *Tractatus...* i en les obres d'Arnau de Vilanova, podem extreure algunes conclusions, que sintetitzem esquemàticament: 1. Una primera constatació és purament quantitativa: l'autor del *Tractatus...* utilitza reiteradament la paraula *denuntians*: és la forma habitual per a anomenar Arnau de Vilanova; en les obres d'Arnau de Vilanova només surt en comptadíssimes ocasions (i aquesta mateixa observació també val per a *denuntiatio*). 2. En el *Tractatus...* *denuntians* designa la persona d'Arnau, no un acte concret i puntual; aquest sentit substantivitzat mai no surt en les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova; 3. *Denuntians* en el *Tractatus...* posseeix un sentit unívoc, estandaritzat, fix; en canvi, quan Arnau de Vilanova l'utilitza, en la *Interpretatio...*, el combina amb altres expressions més o menys equivalents (p. ex. *nuntius*); 4. *Denuntiatio* en el *Tractatus...* també té, com *denuntians*, un sentit unívoc, estandaritzat, fix, i significa l'anunci de la vinguda de l'Anticrist i res més. En canvi, en les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova pot expressar moltes coses: a) té, de vegades, un sentit jurídic, com una acusació presentada davant l'autoritat competent (denúncies de Girona o Marsella); b) té, també, un sentit entre jurídic i profètic: denunciar a les autoritats (els papes Bonifaci VIII i Benet XI) la vinguda de l'Anticrist i els plans de reforma que s'haurien d'emprendre. Així, Arnau de Vilanova declara que ha fet dues «denúncies» i que potser n'hi haurà una tercera; c) Pot al·ludir també a l'acte de denunciar davant les autoritats (reis catalans) coses diverses, no necessàriament profètiques o apocalíptiques; d) i té, finalment, el sentit de «profecia» (no apocalíptica): Arnau va «profetitzar» quina fi farien els papes. Per a Arnau de Vilanova *denuntiatio* denota ordinàriament, doncs, un marc legal i més solemne (necessitat d'una «autoritat» davant de la qual es fa la denúncia) que no pas el *Tractatus...*

§ 23. *Les objeccions i els objectors*. L'autor del *Tractatus...* classifica les objeccions que feren els teòlegs contra la *denuntiatio*, és a dir, contra l'anunci apocalíptic del *denuntians*, en tres grups:¹²⁷ «ratione denuntiati uel dicti», «ratione denuntiantis», «per modum denuntiandi». Diguem d'entrada que Arnau de Vilanova mai no classifica d'aquesta manera les objeccions que li fan els teòlegs professionals. Sí que ressonen en les obres polèmiques, d'una o altra forma, la majoria dels retrets que intenta resoldre l'autor del *Tractatus...*¹²⁸ Hi

126. *Interpretatio...* (Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *o.c.*, lxxvi-lxxviii).

127. *Tractatus...*, 25-27.

128. Em refereixo a les següents: a) Actes I, 7 denega el coneixement dels temps finals; b) Mateu XXIV, 36: els àngels —els missatgers de Déu— no coneixen el dia i l'hora de la consumació del món; c) 1 Tes V, 2: el dia del Senyor vindrà per sorpresa, com un lladre; d) 2 Tes II, 1-2: els cristians no han de creure ningú que anunciï els temps finals; e) Segons la *Glossa*

ha, també, en el *Tractatus...* objeccions parcialment o totalment noves respecte de les obres polèmiques, i àdhuc de les postpolèmiques, d'Arnau de Vilanova. La desqualificació de «phantasticus», tot i que compareix molt puntualment en l'*Ad Benedictum XI* i en el *Gladius...*,¹²⁹ per la manera com és rebutada en el *Tractatus...*, sembla que prové sobretot del període postpolèmic (efectivament és documentada en el *Raonament d'Avinyó* i la *Interpretatio...*).¹³⁰ I n'hi ha almenys dues, de les quals no he sabut clissar cap indicatiu en les obres d'Arnau de Vilanova: «català» i «sompniador». Aquesta darrera objecció és documentada en el *Contra divinatores et sompniatores* d'Agostino Trionfo d'Ancona.

Ara bé, contràriament, en sentit invers, algunes objeccions i alguns temes tractats en les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova no apareixen en el *Tractatus...* És el cas del ver apòstol i la caritat, l'*usus pauper*, el valor i la «preciositat» de la revelació de Ciril en comparació amb la Bíblia, i moltes afirmacions puntuals sobre actituds personals i interpretacions concretes de textos. Les obres postpolèmiques (*Raonament d'Avinyó* i *Interpretatio...*) documenten alguna desqualificació personal que no queda recollida en el *Tractatus...*¹³¹

Diguem per acabar aquest apartat que, malgrat el títol, el *Tractatus...* no és una resposta als retrets que presentaren diversos teòlegs contra el *De tempore...* En efecte, i a tall d'exemple, les objeccions següents, rebutades en el *Tractatus...*, foren fetes contra tesis arnaldianes que no surten per a res en el *De tempore...*, en base, doncs, a d'altres obres: la funció reservada als àngels en la

ordinaria (comentari d'Actes I, 6-7), «Illius regni tam secretum est tempus vt tantum scientie Patris pateat» (*Tractatus...*, 62-63); f) si hom coneix els temps de l'Anticrist, també coneix els de la fi del món. En aquest context, l'autor del *Tractatus...* cita diversos textos d'Agustí que ja foren referits per Arnau; g) si els darrers temps poguessin ésser coneguts, molts homes, «maxime carnales, prefigerent sibi terminum usque ad quem desideria carnis implerent et postea cessarent» (*Tractatus...*, 729-731) (raonada amb textos d'Agustí i la *Glossa ordinaria*); h) Déu no pot revelar els temps finals «de potentia ordinata»; i) l'anunci del *denuntians* implica una fal·làcia del conseqüent; i j) es basa en una interpretació al·legòrica; k) el *denuntians* és presumptuós, l) es presenta com a profeta i no fa miracles, m) és metge i no teòleg, n) està casat; o) el seu càlcul és nou, i p) contradiu el càlcul dels astrònoms.

En canvi, no he sabut veure en les obres d'Arnau, almenys amb les mateixes paraules, la desqualificació del seu anunci apocalíptic perquè «fereix molta gent».

129. *Gladius...*, 32 (Cosimo REHO, *La polemica di Arnaldo da Villanova contro i Domenicani Tomisti nel «Gladius iugulans thomatistas»* (1304). Tesi di Laurea in filosofia, Bari, curs 1981-1982, 105). Cf. *infra* nota 177.

130. *Raonament d'Avinyó*, 16-19 (ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, I. *Escriptos religiosos*. A cura del P. Miquel BATLLORI. Pròleg de Joaquim CARRERAS I ARTAU, membre de l'I.E.C. (Els Nostres Clàssics, Col·lecció A, 53-54, Barcelona, Editorial Barcino, 1947, 215): «uns deen que yo era fantàstich, los altres que nigromàntich, los altres que encantador, los altres que ypòcrita, los altres que eretge, los altres que papa dels heretges»; *Interpretatio...* (Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *o.c.*, lxxvii): «aliqui dicebant eum esse fantasticum, alii seductorem, alii phitonistam, alii vero ypocritam, non nulli hereticum, quidam heresiarcam».

131. Cf. *supra* nota immediatament anterior.

revelació,¹³² la relació entre el do de fer profecies i el do de fer miracles,¹³³ si la interpretació arnaldiana de Daniel XII, 11 és «secundum proprium sensum» o no.¹³⁴ Tampoc no és del *De tempore...* la «prefiguració» bíblica dels set anys de blat i el faraó.¹³⁵

IV. L'APORTACIÓ DE L'AUTOR

§ 24. *L'autor del «Tractatus...» defensa i justifica la «denuntiatio» d'Arnau amb textos del mateix Arnau.* L'autor del *Tractatus...* replica als retrets presentats pels teòlegs amb els mateixos arguments i textos d'Arnau de Vilanova. Suggereix que totes les objeccions que hom ha fet contra les afirmacions d'Arnau de Vilanova, durant la seva vida però fins i tot després, són ja refutades, almenys implícitament, en les mateixes obres arnaldianes. Les tesis d'Arnau són consistents i clares per elles mateixes, no necessiten de cap justificació o aclariment posterior, ve a dir l'autor. No és estrany, doncs, que reproduïxi textos arnaldians al peu de la lletra, o que sintetitzi i resumeixi els arguments utilitzats pel *denuntians*. La tasca principal de l'autor, doncs, és ben discreta: rebatre les objeccions adreçades a Arnau amb els mateixos textos i arguments d'Arnau de Vilanova. Certament, com anirem veient, l'autor a vegades va més enllà, però en tot cas sempre redacta o refà els textos d'acord amb aquest propòsit. Si analitzem el problema de l'autoria de l'obra des d'aquest punt de vista, entendrem per què és anònima.

L'autor, dèiem, respon a les diverses objeccions platenjades contra les tesis teològiques d'Arnau de Vilanova, però, en canvi, en el títol de l'obra dóna a entendre que només tracta de les crítiques que els teòlegs feren contra el *De tempore...* Quin és, doncs, el sentit d'aquest títol? Se'ns acuden dues explicacions, en part complementàries. Primera: amb el *De tempore...* s'enceta la polèmica escatològica, i, d'alguna manera, més o menys directament, tota aquesta controvèrsia prové d'aquest tractat. Segona: el *De tempore...* era de fet l'única obra d'Arnau de Vilanova que havia estat condemnada. Una defensa de les tesis arnaldians havia de començar per desfer les objeccions contra aquesta obra. D'aquí ve, segurament, la insistència de l'autor a mostrar l'ortodòxia d'aquesta obra, i de presentar-ne el seu origen d'una forma ben especial.

132. Cf. *Tractatus...*, 899-491: *Denuntiatio prima Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 168c (Joaquim CARRERAS, *La polèmica...*, 48).

133. *Tractatus...*, 1801-1908 i 1046-1097: *Apologia...*, 716-763.

134. *Tractatus...*, 1398-1757: *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 247b-c.

135. *Tractatus...*, 1401-1426: *Introductio...*, Vat. lat. 3824, f. 4c (Raoul MANSELLI, *La religiosità d'Arnaldo de Villanova*, dins «Bulletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano», LXII [1951], 48).

§ 25. *Estableix uns principis teològics i hermenèutics que fan comprensible la «denuntiatio» d'Arnau de Vilanova i que, alhora, justifiquen la seva pròpia tasca.* L'autor del *Tractatus...*, per tal de situar el lector de l'obra i de fer-li més comprensible el seu contingut, estableix uns principis, un punt de partida comú. Aquests principis són realment principis, és a dir, bases formals d'argumentació. No són de cap manera ni «regles» com les del final de la *Philosophia...*, ni «assertiones principales» com les del capdavall del *De tempore...*, que resumeixen el contingut de les respectives obres. Per aquesta raó, no és possible de comparar-les-hi: de fet només hi ha alguna coincidència en algun aspecte molt general (com és ara l'afirmació segons la qual Déu no fa res en va). En canvi, constatem semblances, si més no formals i genèriques, amb els «principia per se nota [...] in scola catholicorum» de l'*Apologia...*¹³⁶ Sembla que aquesta obra ha servit de base a l'autor del *Tractatus*: hi ha una correspondència més o menys general, més o menys explícita, entre els principis núms. 3, 4, 5, 6 i 7 de l'*Apologia...* i els principis núms. 1,¹³⁷ 7,¹³⁸ 9,¹³⁹ 10¹⁴⁰ i la conclusió general¹⁴¹ del *Tractatus...* L'autor del *Tractatus...* ha suprimit els dos primers (potser per obvis); i en canvi, ha afegit els num. 2,¹⁴² 3,¹⁴³ 4,¹⁴⁴ 5,¹⁴⁵ 6¹⁴⁶ i 8.¹⁴⁷ Els principis 2, 3 i 4 podrien tenir la intenció següent: així com ha d'ésser en

136. *Apologia...*, 485-537.

137. *Tractatus...*, 167: «Deus nichil facit frustra».

138. *Tractatus...*, 189-192: «illos intellectus Scripture non claudit vsque ad tempus, aperit electis tempore illo, quo potest eis prodesse, et tenet clausos illis temporibus, quibus scire non prodesset eis ad sui directionem in salutem eternam».

139. *Tractatus...*, 194-196: «Cristus et Anticristus sunt contraria principia populi fidelis, vt pastor et lupus, et ut custos et fur, et ut sponsus et adulter et ut veritas et mendatium».

140. *Tractatus...*, 197-198: «Daniel prenuntiavit aduentum Cristi sub determinato numero ebdomadarum animalium».

141. *Tractatus...*, 199-201: «Ex quibus concluditur quod cum omnium contrariorum eadem sit disciplina, necesse est vt per eundem prophetam prenuntietur tempus aduentus anticristi, quoniam aliter imperfecta esset doctrina Dei».

142. *Tractatus...*, 168-171: «ad conceptus eius qui loquitur per aliquam scripturam, percipiendum nullus potest rectius deduci quam per signa quibus utitur loquens ad significandum conceptum suum, dum tamen sciat propriis signis ita et fallere non intendat».

143. *Tractatus...*, 172-174: «omnes quicumque docent aliquid per scripturam vtuntur sermone scripto tamquam proprio signo illius conceptus, quem uolunt significare».

144. *Tractatus...*, 175-183: «sermo scriptus per aliquem sapientem, si fuerit ambiguus, non potest melius declarari quam per eum a quo manauit». Si això no fos possible, només es pot fer de dues maneres: «vt ipsemet per alium sermonem declaret ipsum»; i «vt in sermone scripto, et circumstantie litterales dilligenter considerentur». En aquest sentit «dat Augustinus in principio *Genesis* regulam cognoscendi rectam expositionem sacrorum eloquiorum, dicens quod recta est illa que fidei et moribus consonat et circumstantiis littere non repugnat».

145. *Tractatus...*, 184-186: «Deus scit quid est illud quod uult per sermonem scriptum significare et quibus uocibus potest proprius significare».

146. *Tractatus...*, 187-188: «Ipse neminem intendit per Scripturam seducere, maxime suos electos, propter quos principaliter edidit eam»

147. *Tractatus...*, 193: «inter ceteras doctrinas, diuina est perfectior».

l'exegesi bíblica, també les obres d'Arnau de Vilanova s'han d'entendre «des de dins», per elles mateixes, sense fer violència a les circumstàncies de la lletra (és especialment significatiu que comenti la regla d'Agustí en aquest context). Així, de passada, indirectament, l'autor desqualifica certes interpretacions de les tesis arnaldianes que prescindeixen del context i atribueixen un valor absolut a unes paraules o tesis concretes, i justifica la seva pròpia feina: rebatre les objeccions a partir dels textos d'Arnau, sense afegir-hi, almenys aparentment, res. Els principis 5 i 6 semblen afegits per tal de donar una estructura orgànica, lògica, coherent a tot el conjunt de principis. Els canvis introduïts per l'autor en les regles nùms. 4, 6 i 7 d'Arnau podrien tenir aquest mateix objectiu. El principi nùm. 8 també és nou. Qui sap si fou establert per tal de refutar posteriorment l'objecció astronòmica: en cas de dues doctrines enfrontades la «divina» (és a dir, la del *denuntians*, basada en la Bíblia) és preferible (a l'astronòmica).

§ 26. *Excurs. Anàlisi de la regla d'exposició catòlica d'Agustí d'Hipona: comparació amb Arnau de Vilanova.* L'autor del *Tractatus...*, en el principi quart, estableix que

«sermo scriptus per aliquem sapientem, si fuerit ambiguus, non potest melius declarari quam per eum a quo manauit»,¹⁴⁸

en cas que resultés ambigu s'ha d'interpretar en virtut d'altres paraules del mateix savi, i/o concordar amb les circumstàncies literals. Anunciat el principi, l'autor afirma:

«Et ab ista consideratione dat Augustinus in principio *Genesis* regulam cognoscendi rectam expositionem sacrorum eloquiorum, dicens quod recta est illa que fidei et moribus consonat et circumstantiis littere non repugnat».¹⁴⁹

Més endavant, declara que el *denuntians* no interpreta els textos bíblics «secundum proprium sensum», ans la seva exposició és «indubitanter a Spiritu Sancto», «quia regula chatolica per Ecclesiam certificatur de hoc».¹⁵⁰ L'Església necessitava una regla, i Agustí d'Hipona la formulà:

«Hanc autem exprimit Augustinus in *Principio super Genesis*, docens aperte quod illa expositio que fidei conuenit et moribus, et circumstantiis littere consonat, est indubitanter a Spiritu Sancto et pertinet ad principalem seu litteralem sensum eius. Que vero congruit fidei et moribus et circumstantiis littere non consonat est etiam a Spiritu Sancto, licet non exprimat sensum principalis ipsius

148. *Tractatus...*, 175-176.

149. *Tractatus...*, 180-183.

150. *Tractatus...*, 1429-1432.

intentionis. Expositio vero que fidei uel moribus corre pugnat, quamuis est litte-re consonaret, non est a Spiritu Sancto». ¹⁵¹

El *denuntians* aplicava aquesta regla: ¹⁵² les escriptures del *denuntians* provenen de l'Esperit Sant. ¹⁵³

En les obres arnaldianes la «regla d'exposició catòlica» també té una certa importància. No és ara el moment d'analitzar aquells textos, perquè això ja ha estat fet, però sí que pot ésser útil de comparar-los i d'extreure'n algunes conclusions. ¹⁵⁴ És innegable una coincidència en el sentit de la «regulam» —per bé que la formulació no sigui ben literal— i en la referència de l'obra d'Agustí. Sembla, però, que l'autor del *Tractatus...* té en compte el text d'Arnau de l'*Antidotum...*, ¹⁵⁵ (en el qual Arnau de Vilanova indica la referència a l'obra d'Agustí d'Hipona), però que coneix directament el text d'Agustí: així ho fan pensar les conseqüències que extreu de la regla, amb base en el mateix text d'Agustí, ¹⁵⁶ conseqüències que Arnau de Vilanova mai no va extreure. L'autor del *Tractatus...* dóna exemples (citant Cassiodor, Agustí, la *Glossa ordinaria*, etc.) de quan una exposició és preferible a una altra en virtut de la dita regla. Arnau, en canvi, només va aplicar la regla per a defensar la seva pròpia interpretació de Daniel XII, a remolc dels atacs que li adreçaven els seus adversaris, però no ofereix una explicació tan elaborada com la de l'autor del *Tractatus...* A més, aquesta obra fa una síntesi ben reeixida de tres temes arnaldians que no havien estat mai raonats conjuntament, amb un planteig global, per Arnau de Vilanova: la regla d'exposició catòlica, el valor teològic d'una «exposició nova», i la licitud d'argumentar pel sentit al·legòric.

§ 27. *Reorganitza sistemàticament i pedagògica la resposta a les objeccions.* L'autor del *Tractatus...*, sempre d'acord amb l'objectiu de defensar la *denuntiatio* arnaldiana a partir dels textos d'Arnau, reorganitza els arguments i els textos arnaldians, més o menys dispersos, de forma més global i clara. Vegem alguns exemples d'aquesta reorganització.

Algunes vegades modifica el context, és a dir, insereix el tema tractat en un marc diferent, més adequat per a fer-ne la defensa. Serveixi d'exemple l'e-laboració que fa l'autor del *Tractatus...* de les posicions arnaldianes sobre la funció dels àngels en la revelació dels misteris de Déu. ¹⁵⁷ Si la comparem amb

151. *Tractatus...*, 1438-1445.

152. *Tractatus...*, 550-554.

153. *Tractatus...*, 2438-2443.

154. Remeto el lector al meu article *Comparació entre les regles i els principis d'interpretació bíblica de les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova, i les de l'«Expositio Apocalypsis» i de l'«Expositio super vigesimum quartum capitulum Matthaei»*, dins «ATCA», XVII (1998), 230-232.

155. Vat. lat. 3824, f. 246a.

156. Cf. *Tractatus...*, 1401-1426.

157. Cf. *Tractatus...*, 399-491.

les explicacions d'Arnau de Vilanova,¹⁵⁸ constatem que l'autor del *Tractatus...* ha transformat una objecció que en les obres arnaldianes tenia una consistència pròpia, una certa autonomia,¹⁵⁹ en un (sots)argument més d'un tema general: el coneixement que els homes poden tenir del «dia» i l'«hora» de la fi dels temps.¹⁶⁰

Un segon exemple de modificació de context podria ésser la «ligatio Sata-nae».¹⁶¹ Arnau havia tocat aquest tema tot interpretant —d'una forma no prou reeixida, que després els seus adversaris l'obligaren a matisar i corregir— un text d'Agustí d'Hipona.¹⁶² L'autor del *Tractatus...*, deixant de banda la con-

158. Cf. *Denuntiatio prima Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 168c (Joaquim CARRERAS, *La polèmica...*, 48), *Secunda denuntiatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 171b (Joaquim CARRERAS, *La polèmica...*, 53); *Gladius...*, 123/606-124/621; *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 239).

159. Cf. *Prima denuntiatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 168c (Joaquim CARRERAS, *La polèmica...*, 48), pot ésser considerat el text arnaldà principal sobre aquest tema i que pot servir de referència.

Bernat de Puigcercós afirmava que els àngels són els únics missatgers de la revelació de Déu: si ells no coneixen el «dia i l'hora» de la fi del món, no el poden donar a conèixer a ningú (sisena tesi). Arnau de Vilanova quan argumenta contra aquesta objecció també distingeix ben clarament les dues tesis: a) si els àngels són efectivament els únics missatgers de la revelació de Déu (*Prima denuntiatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, ff. 168c-169a [Joaquim CARRERAS, *La polèmica...*, 48]); i b) la interpretació del text bíblic sobre el «dia i l'hora» (Mc XIII, 32) (Vat. lat. 3824, f. 169a-c [Joaquim CARRERAS, *La polèmica...*, 48]).

160. A més, una comparació general d'aquest tema en les obres arnaldianes i en el *Tractatus...* ens permet de constatar altres diferències:

a) La formulació de l'objecció és ben diferent. La *Prima denuntiatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 168c (Joaquim CARRERAS, *La polèmica...*, 48), feia «omnis revelatio secretorum Dei non fit nisi per angelos»; tesi que l'autor del *Tractatus...*, 437-438, ha transformat en «Deus nihil operatur in creaturis nisi per ministerium angelorum»;

b) L'autor del *Tractatus...* reelabora molt la resposta: 1. Afegeix una explicació complementària sobre la creació i la Verge; 2. Conserva, certament, alguns exemples: Pentecosta, Salm; 3. En refà, però, d'altres, *v. gr.* quan Déu revela pels àngels i quan Déu revela directament. En aquest context parla del valor dels somnis, introdueix una explicació sobre la infusió de l'Esperit Sant i afirma que aquest coneixement per infusió és superior; 4. Suprimeix l'observació (si més no discutible teològicament) segons la qual a vegades Déu revela als àngels pels homes (Eph III, 8-10), i per contra afegeix un altre text de Pau; 5. Deixa de banda l'objecció de Joan Vigorós contra aquesta tesi i l'explicació que en dóna Arnau en el *Gladius...* (les misses, l'Església militant).

c) L'autor del *Tractatus...* prescindeix de la conclusió ben tallant i breu que Arnau de Vilanova posa en la *Secunda denuntiatio Gerundensis*: sostenir que tot allò que Déu revela als homes ho fa per mitjà dels àngels implica negar la missió de l'Esperit Sant.

d) L'autor del *Tractatus...* no té en compte la disputa sobre com cal interpretar «dia i hora» i la diferència entre «temps de l'Anticrist» i «dia del Senyor» (que Arnau havia fet servir en la *Prima denuntiatio Gerundensis*).

e) L'autor del *Tractatus...* afegeix que la tesi dels adversaris d'Arnau contradiu la fe.

161. *Tractatus...*, 780-789 i 1223-1239.

162. Cf. *De tempore...*, 1199-1233 (Josep PERARNAU, *El text primitiu...*, 162); *De mysterio...*, 514-532 (Josep PERARNAU, *El text primitiu...*, 82); *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 250d; i sobre tot —l'autor del *Tractatus...* en copia alguns fragments—, *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, f. 199d.

trovertida interpretació d'Arnau, transforma la discussió originària sobre Agustí en una altra sobre la *Glossa ordinaria*.

I encara un tercer exemple, que es refereix al valor de les propostes teològiques «noves» (és a dir, que no han estat formulades anteriorment per pares o doctors de l'Església) i a les interpretacions de la Bíblia «secundum proprium sensum»: ¹⁶³ Arnau de Vilanova havia argumentat aquestes tesis per separat, en canvi, l'autor del *Tractatus...* les integra i les relaciona amb altres temes arnaldians. ¹⁶⁴

De vegades l'autor del *Tractatus...* simplifica les respostes a les objeccions, probablement per fer-les més clares. Així, per exemple, la que podia ésser, almenys per a teòlegs, una relativament feixuga discussió sobre la fal·làcia del conseqüent és presentada de forma molt més genèrica i sense els matisos dels textos arnaldians. ¹⁶⁵

En d'altres ocasions, per tal de fer més entenedores les respostes, redacta introduccions. En l'argumentació contra la desqualificació d'Arnau de Vilanova perquè era metge i no teòleg, addueix una citació de Jeroni (*Prologus super Genesim*) i exemples bíblics (sant Josep...). ¹⁶⁶

163. *Tractatus...*, 1379-1757. Els textos d'Arnau sobre «la novetat»: *De tempore...*, 156/937-963; *Protestatio...*, (Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, o.c., lxxvii); *De mysterio...*, 80/475-82/533; *Apologia...*, 331-363; *Gladius...*, 121-131 i 109-111; *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, ff. 200c-201c. Per a la interpretació «secundum proprium sensum», cf. *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 247b-c.

164. Una anàlisi més detallada ens permet de constatar les divergències següents: 1. L'objecció tal com és recollida en el *Tractatus...* ve de Martín d'Ateca (cf. *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 247b-c). Així ho confirmen les autoritats i la formulació de l'objecció («secundum proprium sensum»). L'autor del *Tractatus...* ha concretat les autoritats. 2. La resposta d'Arnau, breu, és recollida per l'autor del *Tractatus...* (regla d'exposició catòlica) però és integrada en un context molt general. 3. En aquest context general, l'autor fa servir altres temes arnaldians: a) «multiplex erit scientia»; b) revelació progressiva; c) crítica de l'«exposició antiga» (l'autor del *Tractatus...*, però, no dóna mai el nom de Beda); d) El valor de la *Glossa ordinaria*: Arnau sosté que la *Glossa ordinaria* explica el sentit literal, però que, a més del literal, n'hi ha d'altres; l'autor del *Tractatus...* assegura, de forma ben significativa, que la *Glossa ordinaria*, juntament amb d'altres interpretacions antigues, contradiu el text sagrat. L'autor del *Tractatus...*, amb els seus bons coneixements de teologia, explota una contradicció. 4. L'autor del *Tractatus...* té una certa perspectiva respecte d'Arnau i situa la seva interpretació (en un marc de «preferible» a les antigues) en una «tradició». 5. L'autor del *Tractatus...* rebla el clau amb la resposta a l'objecció següent: el *De tempore...* fou revelat!

165. Cf. *Tractatus...*, 1319-1327; i *De tempore...*, 150/681-693; i *Denuntiatio tertia facta Massiliae* (Francesco SANTI, *Teologia per immagini e mistica. Le tre denuncie di Marsiglia di Arnaldo da Villanova ed altri punti per una macchina metaforica*, dins *Immagini del Medioevo. Saggi di cultura medio-latina*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'alto Medioevo, 1994, 249). Sembla que l'autor del *Tractatus...* extragué la definició de «fal·làcia del conseqüent» del *De mysterio...*; en canvi, la resposta —menys complexa i més sintètica— deu provenir de la *Denuntiatio tertia facta Massiliae*.

166. *Tractatus...*, 2097-2127; *De tempore...*, 164/1299-1316; *Apologia...*, 793-837; *Denuntiatio tertia Gerundensis* (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 55-56); *Protestatio facta Burdegaliae*, Vat. lat. 3824, f. 257c-d i 260a.

Aquestes operacions despersonalitzen la polèmica i confereixen un caràcter més sistemàtic a la resolució de les objeccions. Ara bé, aquesta despersonalització i sistematització no és únicament una conseqüència més o menys directa del mètode utilitzat per l'autor, ans és també una finalitat buscada per ella mateixa. N'és prova el fet que sovint l'autor del *Tractatus...* presenta una objecció com si provingués de diversos autors quan en realitat fou un de sol qui la formulà, sense donar-ne mai el nom, com si el que comptés no fossin els adversaris ans les raons objectives. L'autor del *Tractatus...* certament no volia polemitzar ans defensar les tesis d'Arnau, presentant-les com a coherents amb el missatge bíblic.

§ 28. *Dóna més consistència teològica a la resposta a les objeccions.* Sovint les raons i contraraons de la polèmica que enfrontà Arnau de Vilanova i els teòlegs professionals foren escrites de forma ràpida, poc serena, a cop calent. En aquest sentit, l'autor completa els raonaments d'Arnau de Vilanova, fent-los més consistents i entenedors. Només a tall d'exemple —la mà de l'autor es deixa veure arreu— direm que a vegades afegeix exemples per justificar una determinada tesi. En replicar el retret segons el qual Arnau és metge i no teòleg esmenta els noms de Fabià i Sebastià.¹⁶⁷ O contra la reprovació d'Arnau perquè era «coniugatus», recorda exemples de l'Antic i del Nou Testament i cita els bisbes casats de Timoteu (1 Tim III, 2).¹⁶⁸ Altres vegades, contràriament, elimina exemples i observacions poc apropiades o innecessàries: s'està d'esmentar el prestigiós nom de Beda com autor d'una exposició inadequada de Daniel; contra la tesi segons la qual l'exposició d'Arnau és nova, omet la resposta «per interemptionem», és a dir, que ja Agustí havia fet un càlcul coincident amb Arnau.¹⁶⁹ Retalla tot element conflictiu! No és perquè sí que no digui res de la polèmica amb els dominics derivada de l'afirmació d'Arnau segons la qual la revelació de Ciril és «més preciosa» que la mateixa *Biblia*, afirmació que posteriorment Arnau va matisar i explicar.¹⁷⁰ Altres vegades explicita elements simplement suggerits, fent-los més clars. És el cas de l'analogia entre el poble jueu i el milà, i el cristià i la tórtora: l'autor del *Tractatus...* la desenvolupa i l'arrodoneix.¹⁷¹ Qualque vegada introdueix distincions conceptuals i vocabulari més escaient: quan versa sobre el mètode de la

167. *Tractatus...*, 2116.

168. *Tractatus...*, 1928-1942.

169. Vegeu, *Tractatus...*, 1379-1757; per a Arnau: *De tempore...*, 156/937-963; i *De mysterio...*, 80-475-82/533.

170. Cf. el meu *Les raons...*, 196-197. La tesi arnaldiana, extreta de la *Prima denuntiatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 167c (Joaquim CARRERAS, *La polèmica...*, 46), fou condemnada en la sentència de Tarragona de 1311.

171. *Tractatus...*, 944-963; i per a Arnau de Vilanova: *De tempore...*, 154/873-875; *De mysterio...*, 99/889-891; *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 139d; i *Ad Benedictum XI*, 211/609-613. En el meu *Les raons...*, 277, hom trobarà copiats aquests textos.

quaestio fa diferència entre «disputatio catolica» i «disputatio philosophica».¹⁷² Completa amb noves observacions algunes tesis teològiques: en parlar, per exemple, del do de profecia i del de fer miracles (per tal que la «profecia» d'Arnau tingués credibilitat els seus adversaris li haurien exigint un «miracle»), aclareix que els miracles són necessaris per als infidels, però no per als cristians.¹⁷³

§ 29. *Rebaixa les expectatives apocalíptiques immediates del missatge d'Arnau de Vilanova.* Ja hem vist que l'autor del *Tractatus...* es val d'una sèrie de recursos estilístics i lingüístics per remarcar la llunyania entre el temps en què el *denuntians* féu la seva *denuntiatio* i el seu acompliment, el temps de l'Anticrist. Arnau de Vilanova sostenia que l'Anticrist «iam natus est».¹⁷⁴ En l'*Antidotum...* reconeixia que havia dit que l'Anticrist «iam natus erat et trium annorum».¹⁷⁵ En canvi, en el *Tractatus...* predominen les frases com és ara «apparuit in populo christiano quidam denuntians tempus persecutionis maximi anticristi futurum esse in decimo quarto centenario».¹⁷⁶ Quant al terme de la fi dels temps, el planteig de l'autor del *Tractatus...*, ben segur, era força més contemporitzador.

§ 30. *Rebat les noves desqualificacions personals.* L'autor del *Tractatus...* sistematitza les diverses objeccions que els teòlegs adreçaren al missatge arnaldia i hi respon a partir dels textos d'Arnau de Vilanova. Algunes desqualificacions, sobretot personals, no apareixen en els obres arnaldianes, i per tant, l'autor no podia disposar d'uns textos de base, ans hagué de redactar ell mateix la resposta. *Grosso modo* és el cas dels retrets de «phantasticus», «sompniator» i «català».¹⁷⁷ En els textos arnaldians ara coneguts no és testimoniada l'acusació de «català»; tampoc no ho és, almenys al peu de la lletra, la de «sompniator». En canvi, la de «phantasticus» té precedents. Ja en el *Gladus...*, Arnau de Vilanova es fa ressò de la desqualificació de «phantasticus», de forma genèrica i sense que aquesta desqualificació provoqués una defensa equiparable amb la que hi ha al *Tractatus...*¹⁷⁸ En l'*Ad Benedictum XI* Arnau

172. *Tractatus...*, 2496-2533 i 2754-2771. Per a Arnau de Vilanova: *De mysterio...*, 63/161-162; 64/182-188; 68/241-256; i *Apologia...*, 72-95.

173. *Tractatus...*, 1804-1813.

174. *Ad Benedictum XI*, 211/594.

175. *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 245a.

176. *Tractatus...*, 5-7.

177. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 317, reconeix que les acusacions de «catalanus», «phantasticus» i «sompniator» no són testimoniades en les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova.

178. *Gladus...*, 105/30-36: «Unde cum aiunt Thomatistae, nos esse phantasticos, in tantum nobis convenit exultare, quantum per hoc nos efficiunt agno caelesti conformiores, qui ab illis, quos imitantur, iacula similia toleravit».

de Vilanova utilitza un parell de cops la paraula «phantasticus» i una, «phantasia». ¹⁷⁹ En el *Raonament d'Avinyó* es queixa que «uns deen que yo era fantástich». ¹⁸⁰

La *Interpretatio...* es proposa discernir si el somni de Frederic de Sicília era una «illusio» o una «celestis visio»: Arnau creu que és una «celestis visio» i dóna exemples d'altres visions celestials manifestades en la Bíblia en forma de somnis. No hi ha plantejada en aquesta obra l'acusació de «sompniator», certament, però el fet d'interpretar aquest somni de Frederic donà peu a Agostino Trionfo a titllar Arnau de «sompniator». I, certament, l'autor del *Tractatus...* sembla recollir de Trionfo aquesta acusació. Així ho fan pensar les autoritats bíbliques discutides i el paral·lelisme de les conclusions. ¹⁸¹

§ 31. *Interpreta el missatge i la persona d'Arnau en clau profètica i el situa en una tradició.* M'agradaria assenyalar una darrera tasca que porta a terme l'autor del *Tractatus...*: presentar Arnau amb les característiques pròpies d'un profeta, d'un enviat de Déu que cal escoltar, i com a tal forma part d'una tradició espiritual. En aquesta línia, recordem la reelaboració que fa l'autor d'alguns fets biogràfics d'Arnau de Vilanova, especialment l'origen del *De tempore...* Ultra els exemples que hem anat donant en el decurs d'aquest article, és especialment rellevant la prefiguració d'Arnau en Jonàs i altres personatges bíblics. ¹⁸²

§ 32. *Desqualifica els seus adversaris, situa la persecució d'Arnau en una tradició i en un context històric.* L'autor del *Tractatus...* no només intenta refutar les objeccions que feren els teòlegs contra la *denuntiatio*, ans situa aquesta persecució en una perspectiva històrica, li dóna un sentit teològic: el dragó de l'Apocalipsi, que representa les forces del mal i ha actuat durant tota la història

179. *Ad Benedictum XI*, 202/195-198: «Cur petenti saltem non dabantur obiectiones, ut sua fantasia vel temeraria confidentia notorio iudicio dampnaretur, si defecisset in responsione ad obiecta? Hoc enim excellens prudentia nullatenus debuit omisisse»; *Ad Benedictum XI*, 202/213-219: «Quod si filius denuntians quicquam matri phantasticus procul dubio fuisset aut stolidus, nichilominus tam Romane prudentie quam catholice derogabat contempnere verba denuntiantis. Catholice quidem, quoniam ipsa mater Ecclesia non ignorat quod Deus per phantasticos et stolidos huius mundi mira et ardua sepius operatur (cf. 1Cor I, 27-28)».

180. *Raonament d'Avinyó*, 215/16. Pel text paral·lel de la *Interpretatio...*, cf. Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *o.c.*, lxxvii, transcrit *supra*, nota 129.

181. *Contra divinatores...*, I, 7 (Pierangela GIGLIONI, *Il «Tractatus contra divinatores et sompniores» di Agostino d'Ancona: Introduzione e edizione del testo*, dins «Analecta Augustiniana», XLVIII (1985), 60): «Pastores igitur ecclesie tanto magis debent despiciere et spernere recitantes visiones et revelationes sompniorum, quanto magis ipsi debent esse sacre scripture observatores et defensores»; *Tractatus...*, 1984-1987: «Proinde prelati vel sacerdos cui cuiusquam fidelium sompnium suum pandit non debet approbare uel improbare quousque discurrit, vnde causetur per regulas catholicas, et si a Deo, sic approbat et in vtilitatem Ecclesie diligenter conuertat».

182. *Tractatus...*, 1865-1887.

de l'Església amb uns mecanismes ben concrets, ha dirigit la campanya contra Arnau. Sant Jeroni, Joaquim de Fiore, Pèire Joan (Oliu), Ramon Llull i ara el *denuntians* són víctimes de les astúcies d'aquest dragó.¹⁸³

Certament Arnau de Vilanova havia atorgat un sentit teològic a la seva persecució, però d'una forma diferent: mai no apareix en les seves obres aquesta mateixa tradició en què l'emmarca l'autor del *Tractatus*..., la perspectiva és radicalment distinta. Tampoc no s'identifiquen els adversaris, ni és comuna la forma de descriure'ls.

V. CRONOLOGIA, AUTORIA I FINALITAT DE L'OBRA

§ 33. *Observació prèvia*. Fins que no coneguem sense cap ombra de dubte l'autoria o la data de redacció del *Tractatus*..., res no ens autoritza a utilitzar les simples suposicions, o fins i tot les hipòtesis sobre l'autoria o sobre la data de composició, com a factors que puguin condicionar un altre àmbit de recerca. Vull dir, per exemple, que una suposada o hipotètica autoria arnaldiana no pot limitar la data de redacció de l'obra a l'any de la mort d'Arnau (1311), o a l'inrevés, que una suposada o hipotètica data de redacció posterior a aquell any no pot ser raó per a descartar l'autoria arnaldiana. La datació i l'autoria de l'obra s'han d'estudiar, doncs, de forma autònoma i independent. Tinguem ben present que fins ara no existeix cap element de crítica externa (ni en l'únic manuscrit que conté l'obra ni en altres fonts) que permeti d'atribuir l'obra a Arnau de Vilanova o de datar-la.

§ 34. *Elements de cronologia*. Diguem per començar que l'autor del *Tractatus*... es refereix a Arnau de Vilanova, a les seves obres i a la polèmica escològica amb temps verbals de passat. I aquesta és una dada molt significativa que per ella mateixa potser no demostra res, però que ajuda a interpretar altres dades.

183. L'autor del *Tractatus*... menciona en aquest context alguna obra d'Arnau de Vilanova: la *Confessio Ilerdensis* i l'*Epistola ad collegium sanctii Victoris Parisius*, i reproduïx textos del *De caritate*... i, també, de la pseudoarnaldiana *Expositio Apocalypsis*. Cita, com ho havia fet Arnau, Ciril i Hildegarda de Bingen. Doncs bé, la llista de vicis de Ciril i de la *Confessio Ilerdensis* no concorda gens amb l'esquema que segueix l'autor del *Tractatus*... per a explicar el comportament del 'draco'. I tampoc no coincideix amb la versió de la descripció d'Hildegarda que ofereix Arnau en la *Confessio de Barcelona*. En canvi, sí que hi ha una afinitat, per bé que molt genèrica amb l'*Epistola ad collegium sancti Victoris Parisius*, lletra citada en el pas de la crítica dels teòlegs que disputen qüestions. Tampoc no conflueix l'explicació de l'acció del 'draco' del *Tractatus*... amb les característiques dels falsos apòstols que Arnau dóna en l'*Apologia*..., en l'*Eulogium de notitia verorum et pseudoapostolorum*, en l'*Ad Benedictum XI* o en el *Gladius*... Sí que hi hauria més afinitat genèrica amb la descripció dels falsos religiosos del *Raonament d'Avinyó* (195/12-213/3), la *Lligó de Narbona* (*Ibidem*, 157/20-165/16), o el *De caritate*... Per als textos d'Arnau sobre els membres de l'Anticrist en les obres polèmiques, cf. *Les raons*..., 197.

Feta aquesta observació general, un primer element de cronologia seria el següent: l'autor del *Tractatus...* menciona explícitament obres d'Arnau de Vilanova. L'*Ad Benedictum XI*, escrita l'any 1304, és la darrera obra d'Arnau de Vilanova citada explícitament. De cap manera, doncs, el *Tractatus...* pot ésser anterior a la data de redacció de l'*Ad Benedictum XI*.¹⁸⁴ Ultra les obres esmentades explícitament, l'autor del *Tractatus...* reproduceix i se serveix de textos (referits en passat) d'obres polèmiques posteriors a l'*Ad Benedictum XI*. D'aquestes obres, les darreres escrites per Arnau són la *Carpinatio...*,¹⁸⁵ la *Tertia denuntiatio facta Massiliae*¹⁸⁶ i l'*Antidotum...*,¹⁸⁷ de finals de 1304 o de 1305. El *Tractatus...* no pot ésser, doncs, anterior a la data de redacció de l'*Antidotum...* Hi ha encara extenses coincidències textuais, sense esmentar-ne el títol, amb el *De caritate...* (1305-1308) o amb la pseudoarnaldiana *Expositio Apocalypsis* (1306).¹⁸⁸ És, doncs, provada la relació entre aquestes obres, però, almenys de forma absolutament irrefutable, no podem afirmar que el *Tractatus...* sigui posterior, perquè hom podria argumentar que si bé és possible conjecturar que l'autor del *Tractatus...* se serví d'aquestes obres, també ho és el contrari: que aquestes obres reproduïen textos del *Tractatus...* Existeixen però un seguit d'elements, decisius segons la meua opinió, que permeten de descartar aquesta segona possibilitat: a) el *Tractatus...* és una obra redactada amb base a altres textos; en canvi, aquelles obres es presenten com a genuïnes; b) el *Tractatus...* sol utilitzar el passat; c) l'autor del *Tractatus...* ha reelaborat aquests textos; d) pressuposar que són posteriors a aquestes obres concorda amb altres elements de datació (cf. *infra*, a continuació) i resol altres problemes.

Diguem, en segon lloc, que el *Tractatus...* té en compte acusacions —i les intenta desfer— que no surten en les obres polèmiques i, en canvi, sí que

184. *Tractatus...*, 2541-2545: «Hoc autem modo seducit potissime religiosos illos, qui deputati sunt ad preconium euangelii sub apostolica ymittatione, nam per hunc timorem impellit eos ad omnes illas peruersitates, que describuntur in *Apologia* et specialiter in tractatu qui incipit: Reuerendissime patrum [= *Ad Benedictum XI*]». Així, doncs, aquest fragment, ni que fos sol, obliga a descartar la hipòtesi proposada per R.E. Lerner: l'*Ad Benedictum XI* és del 2 de juny de 1304.

185. *Tractatus...*, 1227-1239; *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, f. 199d-200b (cf. *infra*, apèndix, text 3).

186. *Tractatus...*, 1349-1372; *Denuntiatio tertia facta Massiliae*, Vat. lat. 3824, f. 203a-d (Francesco SANTI, *Teologia per immagini...*, 247-248).

187. Cf., p. ex., *Tractatus...*, 2876-2978, i *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 253b-c («dies Domini»); *Tractatus...*, 1427-1757, i *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 247b-c (recull la mateixa formulació de l'objecció que la interpretació d'Arnau és «secundum proprium sensum»). L'autor del *Tractatus...* també ha extret de l'*Antidotum...* alguns exemples de l'estructura «non dixit... sed»: *Tractatus...*, 350-366 (d'*Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 252d), 606-633 (*ibidem*, f. 244c), 674-678 (*ibidem*, f. 240c), 687-696 (*ibidem*, f. 239d), i 405-416 (*ibidem*, f. 239c).

188. Per al text del *De caritate...*, cf. *infra*, apèndix, text 5; i per al de l'*Expositio Apocalypsis*, cf. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 341-344, on és ofert a doble columna conjuntament amb el del *Tractatus...*

estan documentades en obres arnaldianes posteriors: *Interpretatio...* (1309) i *Raonament d'Avinyó* (gener de 1310). És més: tot fa pensar que l'autor del *Tractatus...* té ben present —i en part reacciona contra— l'obra d'Agostino Trionfo, *Contra divinatores et sompniatores* (1310). Altrament no ens explicaríem la relativament llarga resposta del *Tractatus...* a l'acusació de *sompniator*.

A la llum d'aquestes dades, em sembla clara la conclusió següent: és provat que el *Tractatus...* és posterior a l'*Antidotum...*; és impensable que el *Tractatus...* no sigui posterior al *De caritate...* (1305-1308), ni a l'espúria *Expositio Apocalypsis* (1306). És molt versemblant que el *Tractatus...* sigui posterior a 1310.

Hi hauria encara indicis que, segons la meua manera de veure, suggereixen que el *Tractatus...* podria haver estat enllestit cap a la meitat de la segona dècada del segle XIV. Per exemple, la mitificació d'Arnau de Vilanova, el fet de presentar-lo com a profeta sembla suggerir una certa distància temporal amb Arnau de Vilanova. No oblidem que tot i els seus plantejaments teològics de vegades ben diferents i contraposats, Ramon Llull i Arnau de Vilanova són integrats en una mateixa tradició espiritual com a «modernos nuntios Dei». ¹⁸⁹ Començant per l'estructura, hi ha en el *Tractatus...* elements típicament lul·lians. Aquesta síntesi d'arnaldisme i lul·lisme es comença de produir quan els dos mestres són ja difunts.

Arribats aquí, és obligada la pregunta: el *Tractatus...* seria anterior o posterior a la sentència de Tarragona de 1316? D'una banda, el fet que, després de dir que van difamar obres de Pèire Joan, condemnant-ne fragments «propter dubia» («a quibus dubiis occaxione sumpta ministri drachonis persecuti sunt eas et chonati sunt omnino exterminare»), ¹⁹⁰ l'autor afegeixi «et simili astutia vssus est in parte contra scripturas denuntiantis predicti», ¹⁹¹ abonaria la possibilitat que existeix una condemna contra Arnau de Vilanova. Ara bé, aquesta condemna podria ésser la de París o la de Bonifaci VIII, dada que coincidiria amb la dèria de l'autor de defensar el *De tempore...* A més, poc després d'aquest fragment, l'autor del *Tractatus...* observa: «Secundo patet bene materia per opus Ecclesie, quoniam illas quas Ecclesia iudicauit esse repudiandas vt apocrifas nominauit, inter quas nulla fit mentio de predictis», ¹⁹² observació que difícilment tindria sentit si hi hagués hagut una sentència com la de Tarragona. Cal tenir en compte, finalment, que el *Tractatus...*, considerat globalment, no és de cap manera una defensa de les tesis condemnades en la sentència de Tarragona. Així, doncs, o bé el *Tractatus...* és anterior a la

189. *Tractatus...*, 2414. Aquests elements concorden amb l'observació de Miquel BATLLORI, *Obra completa*, III, 184: l'expressió «in decimo quarto centenario, quod nunc currit» (*Tractatus...*, 7-8) «difícilment s'avindria amb els primers anys del segle».

190. *Tractatus...*, 2388-2389.

191. *Tractatus...*, 2390-2391.

192. *Tractatus...*, 2435-2437.

sentència de Tarragona, o bé, en cas que fos simultània o lleugerament potserior, l'autor no la coneixia.¹⁹³

§ 35. *L'autoria*. Quant a l'autoria, hi ha dues preguntes bàsiques. En primer lloc: és Arnau de Vilanova l'autor del *Tractatus...*? i en segon lloc: si no és Arnau de Vilanova, qui podria ésser l'autor?

I comencem, doncs, per la primera. A simple vista, els textos reproduïts d'Arnau de Vilanova, la defensa de les seves tesis i idees, el relativament bon coneixement d'algunes obres arnaldianes, amb les nombrosíssimes coincidències que inevitablement comporten, podrien fer-nos pensar que només Arnau de Vilanova pot ésser l'autor del *Tractatus...* I, efectivament, així ho han pensat, per exemple, M. Batllori, R.E. Lerner, G.L. Potestà. Una anàlisi detallada del tractat mostra, em sembla, diferències d'estil, de continguts de teologia i de capteniment metodològic (i àdhuc vital) entre l'autor del *Tractatus...* i les obres arnaldianes genuïnes. Aquestes diferències, de vegades clarament contraposades, ens fan rebutjar l'autoria arnaldiana del *Tractatus...* En el decurs d'aquest article hem anat exposant aquests elements, però potser serà bo de destacar-ne algun dels principals): a) L'autor del *Tractatus...* es refereix habitualment a la *denuntiatio* d'Arnau de Vilanova en passat, en canvi, àdhuc en les obres postpolèmiques, Arnau de Vilanova solia utilitzar el present. b) Hi ha una alteritat frapant entre el *denuntians* i l'autor del tractat. És clar en el *Tractatus...* un doble nivell de textos: d'una banda, els textos arnaldians reproduïts —que hi són, certament— o les idees arnaldianes defensades, i d'una altra, ben diversa, la composició general de l'obra.¹⁹⁴ Només per aquesta alteritat entre l'autor i Arnau de Vilanova, és a dir, només perquè l'autor del *Tractatus...* no és Arnau de Vilanova, ens expliquem que Arnau de Vilanova sigui «mitificat» en el *Tractatus...* d'una forma que mai no trobem en les seves obres autèntiques i situat en la mateixa tradició espiritual que Pèire Joan (Oliu) o Ramon Llull, autors que Arnau de Vilanova s'havia guardat prou d'esmentar. Només perquè Arnau de Vilanova no és l'autor ens expliquem que l'exposició d'alguns fets de la vida d'Arnau de Vilanova no concordi amb (i fins i tot contradigui) la que ell mateix havia donat... I m'aturo perquè estic convençut que no cal donar massa raons per a defensar la no-autenticitat arnaldiana de l'obra: una lectura atenta, fresca, que tingui en compte el conjunt de dades i informacions que ofereix, sobre paper imprès (com a partir d'aquest volum ja és possible de fer), convencerà qualsevol lector que Arnau de Vilanova no pot de cap manera ser-ne l'autor.

193. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 318, creu que la darrera part de l'obra (a partir del f. 64rb) «sia senz'altro meno compatta e costruita rispetto alle prime tre». Seguint el suggeriment de Gian Luca Potestà, hom podria pensar en dues dates (lleugerament) diferents de composició de l'obra.

194. Cf. la introducció de Josep PERARNAU.

I si l'autor no és Arnau de Vilanova, qui pot ésser? Què trasllueix el *Tractatus...* del seu autor? Creuria que les característiques següents poden ésser útils de cara a fixar un perfil de la seva persona:

a) És un «teòleg professional»: domina més que Arnau la tècnica exegetica (són significatives les citacions, els exemples que afegeix als textos arnaldians); estructura més o menys explícitament —i malgrat la desqualificació que féu Arnau de Vilanova d'aquest mètode escolàstic i malgrat també la defensa de la posició arnaldiana en aquest sentit que en fa ell— el *Tractatus...* seguint l'esquema de la *quaestio*; força sovint completa i perfecciona les argumentacions teològiques d'Arnau de Vilanova.

b) Que està relativament ben familiaritzat amb algunes obres d'Arnau de Vilanova i, almenys en general, amb la seva situació vital.¹⁹⁵ També coneix obres més o menys properes a Arnau de Vilanova o als beguins, com, per exemple, el *Liber de Flore* o l'*Expositio Apocalypsis*.

c) Els seus adversaris no són els «falsos religiosos», i més en concret els dominics, ans els clergues.

d) Defensa els «parvulos», els beguins,¹⁹⁶ descriu les seves tribulacions.¹⁹⁷ Probablement forma part o està en relació amb una comunitat beguina. Així ho donen a entendre les referències a les virtuts o les observacions sobre «els actius» i «els contemplatius».¹⁹⁸ Per a l'autor —i probablement per a la comunitat— Ramon Llull¹⁹⁹ i Pèire Joan (Oliu),²⁰⁰ i en certa manera Joaquim de Fiore, eren —al costat d'Arnau de Vilanova— autors de prestigi, guies i mestres espirituals.

§ 36. *Finalitat de l'obra*. Pel que hem vist fins ara, sembla clar que la finalitat de l'obra consisteix a defensar sistemàticament les tesis profeticoapocalíptiques d'Arnau de Vilanova de les múltiples objeccions plantejades. I

195. Sobre el coneixement que l'autor del *Tractatus...* podia tenir del conjunt de les obres arnaldianes i de la persona d'Arnau de Vilanova, cf. en aquest mateix volum la introducció de Josep PERARNAU.

196. *Tractatus...*, 931-962.

197. P. ex., explica que les autoritats impedeixen que els fidels estudiïn el text de les Escriptures: *Tractatus...*, 58-59.

198. *Tractatus...*, 837.

199. A més, en el *Tractatus...* constatem influències lul·lianes, com p. ex., la mateixa estructura ternària de l'obra, la importància que concedeix als infidels, etc.

Si hom aconsegüís identificar la procedència de les desqualificacions de Ramon Llull (*Tractatus...*, 2416): «erat illiteratus uel ydiota et ignarus grammaticalium»), tindriem pistes per a la datació del *Tractatus...* Recordem, d'altra banda, que en el *Phantasticus...* de Ramon Llull compareixen aquests mots; i que, anys a venir, Jacques Lefevre es feia ressò de la tradició que considerava Llull «idiota et illiteratus».

200. De Pèire Joan, no accepta la identificació de l'àngel de l'Apocalipsi X amb sant Francesc, però en rebutjar aquesta interpretació s'està de donar el nom. Cf. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 340-344.

aquesta defensa és feta a partir dels mateixos textos d'Arnau de Vilanova: Arnau de Vilanova es pot defensar sol. Així s'explica també que l'obra sigui anònima. L'autor del tractat vol apaivagar definitivament una polèmica: elimina tota referència personal, se centra en les raons. Per tal de justificar el missatge apocalíptic d'Arnau de Vilanova, accentua els trets profètics de la seva persona i el presenta emmarcat en una tradició. Evita d'exposar qualsevol element que pogués menyscabar la bona memòria de mestre Arnau, vol refer la seva imatge, el seu prestigi, la seva correcció teològica. El fet que potser l'única obra condemnada en el moment en què fou escrit el *Tractatus...* fos el *De tempore...* donaria raó de la presència del nom d'aquesta obra en el títol del *Tractatus...* i de l'explicació del seu origen. Aquest és, doncs, l'objectiu principal.

Em sembla que hi hauria encara dos objectius de l'autor, més secundaris, que hauríem d'esmentar. Un consisteix a justificar la pròpia feina, d'acord amb l'objectiu principal (cf. *supra* els comentaris sobre els *principia per se nota*). I un altre a replicar les raons d'aquelles persones que en el moment en què escriu el *Tractatus...* perseguien els escrits d'Arnau de Vilanova. Per això, l'autor redacta la darrera part de l'obra: els perseguidors d'Arnau de Vilanova actuaven i actuen moguts per les forces del mal que encarna el dragó de l'Apocalipsi.

§ 37. *Els marmessors d'Arnau de Vilanova i el «Tractatus...»*. Els marmessors d'Arnau de Vilanova hagueren d'emprendre diverses accions per a defensar la bona memòria i l'ortodòxia del mestre. És documentat, per exemple, que l'inquisidor Burguet els autoritzà a defensar l'ortodòxia d'Arnau en el concili de Tarragona de 1318. Mentrestant, els marmessors demanen al bisbe de València, Gastó, que accepti en dipòsit

«preter illas scripturas quas dicto domino inquisitori tradituri infra dictos .viii. dies sumus, aliquas scripturas, defensiones, instrumenta et alia operum eius, quas ad cautelam volumus penes vos esse, tanquam penes ordinarium et prelatum nostrum, usque ad concilium supradictum, secundum quod per inquisitorem fuit concessum, quibus uti intendimus in dicto concilio in quantum faciant pro negotio dicti magistri A[rnald]i, cum aliis defensionibus quas medio tempore procurabimus. Idcirco, ipsas scripturas et instrumenta et quedam alia, sub clavi positas et signatas...».

El bisbe Gastó, però, no les acceptà.²⁰¹ Consta documentalment que Ramon Conesa, marmessor d'Arnau, posseïa «scripturas et instrumenta et

201. El text reproduït és de la protesta de 1318, de València; fou editat per Mateu RODRIGO, *La protesta de Valencia de 1318 y otros documentos inéditos referentes a Arnau de Vilanova*, dins «Dynamis. Acta Hispanica ad Medicinae Scientiarumque Historiam Illustrandam», I (1981), 271.

quedam alia» per tal de defensar la memòria del mestre.²⁰² No podria ésser, doncs, el *Tractatus...* un d'aquests escrits? Si el *Tractatus...* hagués estat encarregat, per exemple, a un teòleg més o menys vinculat al cercle beguí de València²⁰³ per Ramon Conesa o per algun dels seus col·laboradors amb la finalitat de restituir la bona memòria d'Arnau ens explicaríem, per exemple, el caràcter «apologètic» de l'obra, el tractament sistemàtic i gens personal de les objeccions, la «mitificació» d'Arnau de Vilanova, l'estil més aviat professional del tractat, la referència a Lull, a Pèire Joan (Oliu) i, en general, a la tradició espiritual, els valors típicament beguins presents en el *Tractatus...*, els elements lul·listes del tractat,²⁰⁴ la comunitat que s'hi entrelluca, les crítiques als clergues. Aquest escrit (si no tot, almenys la major part) pogué ésser redactat en els anys posteriors a la mort d'Arnau i abans de la sentència de Tarragona (o quasi simultàniament), però, pogué ésser utilitzat, conjuntament amb altres escrits, després de l'esmentada sentència.²⁰⁵

Una altra notícia complementària d'aquesta anterior podria ésser la següent. Ramon d'ALÒS-MONER, *De la marmessoria d'Arnau de Vilanova*, dins «Miscel·lània Prat de la Riba», I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, [1923], 300 (València, 22 d'octubre de 1318): «Item nobis constat quod dictus Raymundus Conesa manumissor predictus habuit vi et mandato venerabilis et religiosi viri fratris Arnaldi Burgueti inquisitoris ut dicitur in regnis Aragonie et Valencie heretice pravitatis eidem inquisitori tradere et tradidit quandam caxietam plenam libris et operibus dicti magistri Arnaldi in romancio compilatis tam per ipsum inquisitorum damnatis quam non damnatis».

202. Ramon Conesa fou el procurador dels beguins de València per a defensar-los davant el concili de Tarragona de 1318: cf. Agustín RUBIO VELA, Mateu RODRIGO LIZONDO, *Els beguins de València en el segle XIV. La seua Casa-Hospital i els seus llibres*, dins «Quaderns de Filologia», 1984, «Miscel·lània Sanchis Guarner», I, 329 i 338, doc. 8.

Sobre el concili de Tarragona de 1318, vegeu Josep PERARNAU, *Sobre el Concili Provincial de Tarragona del 1312*, dins «AST», XLIX (1976), 145-154. Per al text, cf. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana* (Textos i Documents, 21), Barcelona, 1989, 337; i, anteriorment, dins «AST», 48 (1975), 305.

203. La vinculació de Ramon Conesa amb els beguins de València és clara. La mare i la muller, ja vídua, de Ramon Conesa professen en els beguins: cf. Agustín RUBIO VELA, Mateu RODRIGO LIZONDO, *Els beguins de València...*, 337, doc. 4. Podria ésser Bernat Garí, *presbyter Maioricensis*, l'«autor» del grup?

204. Per a la integració de l'arnaldisme i el lul·lisme en el grup de beguins de València, cf. Josep PERARNAU, *El lul·lisme, de Mallorca a Castella a través de València. Edició de l'«Art abreujada de confessió»*, dins «ATCA», IV (1985), 61-212.

205. Un altre marmessor d'Arnau i home de la seva màxima confiança fou Pere de Montmeló, portolà major de Sicília. Podríem relacionar també, doncs, la redacció del *Tractatus...* amb grups d'espirituals propers a Pere de Montmeló? La hipòtesi siciliana també encaixa amb les característiques del *Tractatus...* i aconsegueix d'explicar la desqualificació d'Arnau per ésser català. Cf. Josep PERARNAU, *Respostes al qüestionari*, dins *Actes de la I Trobada*, I, 397-398.

APÈNDIX I

Observacions sobre els autors citats per l'autor del *Tractatus...*
en comparació amb els citats per Arnau de Vilanova

Una simple lectura ens fa adonar que en el *Tractatus...* i en les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova hi ha —i ateses les característiques i la finalitat del *Tractatus...* no podia ésser d'una altra manera— un bon nombre d'autors comuns citats. Si els analitzem, però, constatem diferències remarcables: presentem, doncs, ni que sigui esquemàticament, les més significatives.

a) L'autor del *Tractatus...* menciona autors que Arnau de Vilanova, potser intencionadament, va evitar d'esmentar: Ramon Llull i Pèire Joan; o no va citar mai: Cassiodor, Dionís l'Areopagita. En aquest mateix sentit, hem de recordar també els exemples de Fabià i Sebastià que dona l'autor del *Tractatus...* Quines serien les raons de l'autor del *Tractatus...* per afegir aquests autors? El cas de Ramon Llull i Pèire Joan (i, com veurem, Joaquim de Fiore) ens fa pensar que, en ambients pro arnaldians, beguins, s'ha anat elaborant una consciència, absent naturalment en les obres autèntiques d'Arnau, que l'autor català pertany a una mateixa tradició de pensament i d'espiritualitat que aquests autors, i que, com ells, fou víctima de la mateixa ofensiva persecutòria. En el cas de les citacions de Cassiodor, Dionís l'Areopagita, Fabià i Sebastià²⁰⁶ l'autor potser vol completar amb exemples i reelaborar teològicament tesis d'Arnau de Vilanova.

b) L'autor del *Tractatus...* cita també Pere Llombard en un sentit molt diferent (en relació amb la polèmica amb Joaquim de Fiore) de com fou citat per Arnau de Vilanova; i unes *Historiae Sanctorum*, que, si són efectivament el títol d'una obra i no una simple referència genèrica, mai no foren citades per Arnau de Vilanova.

c) En contextos amb connotacions més aviat negatives, l'autor del *Tractatus...*, encara que n'aporti el contingut del text, evita d'esmentar el nom d'autors prestigiosos que Arnau de Vilanova citava: Beda (seria l'autor d'una exposició no correcta de Daniel XII, 11), Pau Orosi i Pere Comestor (contraris a Jeroni i Vicent en el càlcul dels anys que van d'Adam a Crist). L'autor del *Tractatus...*, sens dubte, no vol desqualificar autors de prestigi: tot element que innecessàriament i de forma gratuïta pogués portar problemes és retallat.

d) Comparat amb Arnau de Vilanova, l'autor del *Tractatus...* concedeix un lloc més destacat a Joaquim de Fiore: de fet, Arnau de Vilanova només l'havia esmentat com autor del *De semine...*; l'autor del *Tractatus...* cita també la *Prophetia de summis pontificibus*;²⁰⁷ i el situa en la mateixa tradició que Arnau.

e) L'autor del *Tractatus...* explicita noms d'autors només suggerits o citats indirectament per Arnau. És el cas, per exemple, de Gregori el Gran.

206. Com suggereix Miquel BATLLORI, *Obra completa*, III, 212, sembla que els noms de Fabià i Sebastià haurien d'ésser Cosme i Damià.

207. Cf. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 307, nota 77.

APÈNDIX II

Textos d'Arnau de Vilanova reproduïts en el *Tractatus...*

TEXT 1

Tractatus..., 1603-1607:

«Item, dissonat omnino testui expositio illa que ponit quod tempus ablati sacrificii fuit illud quo Nebuchoch transduxit populum captiuum in Babilonia, et tempus, quo fuit posita abhominatio in desolationem, fuit illud quo ydolum Audriani equestris uel Cesaris positum est in templo».

De mysterio..., 105/1021-1028 (i *De tempore...*, 156/937-942):

«Quod autem circa numerum supradictum aliqua de expositionibus etiam ordinariis fuerit insufficiens, patet de illa Bede, que ponit quod tempus ablati sacrificii, quod est initium predicti numeri, fuerit tempus, in quo Nabucodonosor transtulit Iudeos in Babylonem; et tempus, quo posita fuit abominatio in desolationem, fuit tempus, in quo Titus et Vespasianus posuerunt imaginem Cesaris in Hierusalem».

TEXT 2

Tractatus..., 1020-1034:

«Iterum dicebat denuntians quod in supradicto capitulo *Mathei* Dominus expressius dogmatizat quod prenoscere tempus predictum Ecclesie prosit aliquando, quando dicit: Si pater familias sciret qua hora venturus esset, vigillaret utique et non sineret perfodi domum suam, quoniam nullus catholicorum ignorat quoniam Scriptura Sacra per furem denotet antichristum, et per patrem familias prelatum seu gubernatorem fidelium. Quapropter in illis verbis absque dubio testatur quod ad custodiam domus Dei, scilicet, vniuersitatis fidelium, vt exprimit *Apostolus*, est

Gladius..., 127/718-128/737

«Nullus enim catholicus ignorat quin sacra scriptura per furem denotet Antichristum et per patrem familias prelatum seu gubernatorem fidelium. Cum ergo dicat expresse, quod si pater familias sciret qua hora venturus esset, vigilet utique et non sineret perfodi domum suam. Absque nube testatur quod ad custodiam domus Dei, scilicet vniuersitatis fidelium, ut exponit *Apostolus*, est utile quod prelati prænoscant horam vel tempus in quo fur venturus est. Ibi enim hora pro toto tempore persecutionis accipitur, sicut *Prima Iohannis*, II, ubi dicitur:

vtille quod prelati prenoscant horam uel tempus, in quo fur est venturus, nam ibi sumitur hora pro toto persecutionis tempore, sicut *Prima Ioannis*, secundo, vbi dicitur: Nouissima hora est. Quam etiam sit ecclesiae vtille prenoscere tempus illud aperte Dominus expressit in illis verbis, cum diceret quod per hoc prelati efficeretur vigil ad precauendum ne domus Dei per furem suffodiatur ad euertendum fidei fundamentum».

«novissima hora est». Nec omisit exprimere quam sit ecclesiae utile praenoscere tempus illud cum dicat aperte, quod per hoc praelatus efficitur vigil ad praecavendum, ne domus Dei per furem suffodiatur ad euertendum fidei fundamentum».

TEXT 3

Tractatus..., 1227-1239:

«[...] secundo, in eo quod ponit absolute quod millenarium illud inchoauit a passione Cristi;

non enim est verum quod desoluta ligatio eius tunc inceperit, sed ligatio quoad quid; dicebat enim quod in passione fuit tantummodo ligatus ad duo, scilicet, manifestationem ligatiue virtutis, que fuit humilitas passionis, et quantum ad manifestationem cause iuste ligationis, que fuit occissio innocentis;

Carpinatio..., Vat. lat. 3824, f. 199d-200b:

«Secundo, quia supponit quod absoluta ligatio Satane, de qua Spiritus Sanctus loquitur ibi, precise fuerit incoata in passione Christi.

Hoc autem est falsum apud doctores catholicos, quod patet per *Glossam* interlinearem in predicto capitulo.

Primo, quando dicit quod tunc fuit ligatus Satanas, quando fuit privatus potestate nocendi.

Secundo, quando dicit quod tunc solvetur, quando potestatem nocendi recuperabit.

Sed constat quod absolute non fuit privatus potestate nocendi universaliter, quamdiu regnavit idolatria per orbem universaliter. Nam sevitia persecutionis in Satana tamdiu duravit universaliter quamdiu imperatores idolatre regnaverunt. Unde, cum

sed non fuit tunc ligatus quantum ad manifestum effectum ligationis, quia quamdiu regnavit uniuersaliter ydolatria fuit manifeste solutus, et ideo tunc solum fuit manifeste ligatus, quando fuit ydolatria vniuersaliter extincta per orbem, quia tunc fuit et ab vtili principatu seculi deiectus et a potestate utiliter se vivendi repressus; et, cum hec duo resumet, tunc erit manifeste solutus; et veritas huius distinctionis patet tam ex testu quam ex *Glosa Apocalypsis*.

Dicebat ergo denuntias quod cum manifesta ligatio Sathane cepit a Constantino, quando etiam ad litteram visibiliter ligauit eum».

TEXT 4

Tractatus..., 1349-1372:

«[...] Apostolus, *Ad Galatas*, volens probare quod Ecclesia Christi non est subiecta statutis legalibus, sed libera est ab illis, introducit Abrahae de ancilla et libera per circumstantias illius coniugii allegorice sumptas, ut exprimit, concludit seruitutem legalem conuenire tantummodo sinagoge et Christi uero Ecclesie libertatem.

illi regnaverunt a Christo usque ad Constantinum, constat omnibus habentibus catholicum intellectum quod Satanas non fuit absolute ligatus usque ad Constantini conversionem.

[...]

Sed quando universaliter exterminata est idolatria, tunc fuit ligatus per manifestationem effectus ligationis, quoniam tunc fuit et ab universali principatu seculi deiectus et a potestate universaliter seviendi repressus. Et cum hec duo resumet, tunc erit manifeste solutus. Quam distinctionem verus theologus non ignorat, cum eius veritas non tantum in *Glosa*, sed etiam in textu pandatur».

Denuntiatio tertia facta Massiliae, Vat. lat. 3824, f. 203a-d (Francesco SANTI, *Teologia per immagini...*, 248):

«[...] Apostolus, *Ad Galatas*, volens probare quod ecclesia Christi non est subiecta statutis legalibus, set libera est ab illis, introducit coniugium Abrahae de ancilla et libera et per circumstantias illius coniugii allegorice sumptas, ut exprimit, concludit seruitutem legalem conuenire tantummodo synagoge, Christi vero ecclesie libertatem.

Item, eodem modo concludit *Hebreorum* primo, excellentiam Christi ad angelos per illa verba *David*: Filius meus es tu, ego hodie genui te;

Item, in eodem sensu, id est, allegorico, probat *Hebreorum* ·vij· eternitatem sacerdotii Christi per historiam Melchisedex.

Item, in eodem sensu probat ·x· eiusdem necessitatem ablationis Christi per illa verba *David*: Holocaustum pro peccato non postulasti; tunc dixi: Ecce venio.

Item, eodem sensu Scripture probat beatus Petrus, vt patet *Actuum* secundo gloriam resurrectionis de Cristo per illa verba *David*: Prouidebam Dominum in conspectu meo semper, etc.

et simili modo concludit quod ad litteram de se ipso dicebat *Ysaias* in illis verbis: Dominus Deus aperuit michi aurem, ego autem non contradico, retrorsum non abii, corpus meum dedi percutientibus, etc.;

et similiter illud *Jeremie*: Domine, demonstrasti mihi, etc.; et similiter in multis aliis documentis Ecclesie, quorum multa sunt que non possent ad plenum verificari sine allegoria, sicut clare patet in illis verbis *Ysaie*: Spiri-

Item eodem modo concludit *Hebreorum*, primo, excellentiam Christi ad angelos per illud *David*: “Filius meus es tu, ego hodie genui te”, quod non posset facere per sensum litteralem, cum ad litteram *David* de se ipso loqueretur, cum diceret: “Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius. Dominus dixit ad me”, etc.

Item eodem sensu, scilicet allegorico, probat Apostolus, VII *Hebreorum*, eternitatem sacerdotii Christi per historiam Melchisedech.

Item eodem sensu Scripture probat beatus Petrus, ut patet *Actuum*, II, gloriam resurrectionis de Christo per illa verba *David*: “Providebam dominum in conspectu meo semper” etc. usque ad finem *Psalmi*, ubi aperte probat beatus Petrus quoniam, licet ad litteram *David* loqueretur de se, attamen spiritualiter loquebatur sic in persona Christi.

Simili modo concludit ecclesia de Christo, quod ad litteram de se dicebat *Isaias*, cum diceret: “Dominus Deus aperuit mihi aurem, ego autem non contradico, retrorsum non abii, corpus meum dedi percutientibus”, etc.

Et similiter illud *Hieremie*: “Domine, demonstrasti mihi et cognovi, tu ostendisti mihi studia eorum et ego quasi Agnus mansuetus”, etc. Et similiter fit in multis aliis documentis ecclesie, in quibus non igno-

tus Domini missit me, etc., et in eo quod dicit *Marcus*, ·ij·, scilicet, quod scriptum est per prophetas de Christo: Quoniam Nazarenus vocabitur; nusquam enim ad litteram scripserunt istud de illo. Et sic de similibus».

rant doctores catholici, quod ubicumque per *David* aut *Isaiam* vel *Hieremiam* et ceteros Christus intelligitur, est pro certo allegoria».

TEXT 5²⁰⁸

Tractatus..., 2574-2687:

De caritate..., ff. 11r-15v:

61: «[...] discedunt a ueritate Cristi tam corde quam opere.

f. 11r: «Et cotali falzi religiosi per quisti exempli dissipano tucta la ueritate de nostro singior Ihesu Xrist de core e d'opera.

Corde, tribus modis:

De core en tre maynere.

primo, quantum ad fidem, quia certum est quod plus credunt iudeo promittenti salutem corporis per artem medicine quam Christo dicenti: Quodcumque petieritis Patrem in nomine meo, dabit uobis: deuote petenti curam corporis: Ego ueniam et curabo. Item dicit:

Primeramente, ca mostrano que no ao fede in Ihesu Xrist» [...] plu credono alla promessa delli iudei, que dicono que-lli guarerà, que alla promessa de nostro singiore, que dice per lo *Psalmista*: “Inuoca me in die tribulationis, et eruam te, et honorificabis me”

Clamabit ad me et ego exaudiam eum, cum ypso sum in tribulatione. Item dicit: Voca me in die tribulationis et eruam te et honorificabis me [...]

Atressi, credono plu alla promessa delli iudei que ad quella que Ihesu Xrist fa quando disse enn-euangelio de sancto Iohanni: “Quodcumque pecieritis patrem in nomine meo, dabit uobis” [...] Et ad quilli que con cotali ueretate lo recercano, illo dice, segundo que escribbe santo Matheo: “Ego ueniam et curabo eum”. Et per

208. El text següent del *De caritate*, dedicat als metges jueus, només és en la versió napolitana: Cf. Josep PERARNAU, *Trobada de tractats espirituals perduts d'Arnau de Vilanova*, dins «RCT», I (1976), 489-512. He pogut disposar d'aquest text gràcies a la transcripció (ms. de Roma, Collegio dei Francescani Irlandesi di Sant'Isidoro e San Patrizio, 1/58) personal que m'oferí Josep Perarnau. Voldria aprofitar aquestes línies per agrair-li la seva gentilesa. En l'article citat en aquesta nota, el lector trobarà transcrits els fragments inicial i finals.

Secundo, quantum ad spem, quoniam plus sperant de peritia iudei quam de benignitate et virtute Christi, quod patet ex eo quia de illo plus speratur, cui plus creditur; semper enim maior est confidentia de illo, cuius verbis maior fides adhibetur, teste Apostolo, qui dicit quod: Fides nichil aliud est quam substantia sperandarum rerum et argumentum non apparentium; unde, qui iudeum inuocat, non ut ministrum Christi pro beneficio salutis corporalis, postquam Christum uel ministrum eius, constat quod plus de iudeo quam de Christo confidit uel ministris eius.

Tertio, quantum ad caritatem [...]

Opera uero discedunt quatuor modis:

primo, per conceptum sacre monitionis [...]

Secundo, per transgressionem catholicæ sententionis, ut patet ·xxviii^o, Q. *Nullus...*

lo *Psalmist*a dice: "Clamabit ad me, et ego exaudiam eum"

Ancora mostrano que non aono speranza en Dyo, et que plu deue homo auere speranza en nello sapere delli iudei que ennella benignitate et ennella uertute de Ihesu Xrist; e potete lo conoscere en questo: ca certa mente tucte persone aono maiore speranza en quello, a qui plu credono. Adunqua, poy ke quisti credono plu alla promessa delli iudei que a quella de Ihesu Xrist, certo è que maiure speranza aono en quillo que en Ihesu Xrist. Ca, segundo ke dice santo Paolo, fede o credenza non è altra causa se non la sustancia o lo complemento de le cose que homo aspecta de auere, et è argomento delle cose ke ancora non apparenno, ma homo le aspecta de uedere; per què, potete conoscere que quilli que in soa infirmitate plu recercano li iudei que nostro singior Ihesu Xrist, certo è que maiure fede e maiure speranza da guarire aono en nelli iudei que en Ihesu Xrist.

La terza causa en què dissipano o destrugino la ueritate de nostro singior è ka aperta mente donano ad entendre que non ao caritate [...]

Ancora la dissipano per opera en quattro maynere.

La primera è ca donano exemplo a tucto lo popolo de mensprezare le documenta e li ammoniminty de la Sancta Scriptura [...]

La segunda maynera en què per opera dissipano la ueritate catholica è ca

donano exemplo de menespresare le costitucionis delli santi patri. Ca lo *Decreto* [...]

Tertio, per exemplum prae informationis, nam populum exemplo suo communiter et efficaciter mouent siue inducunt ad eo utendum iudeis et eorum consortia tolleranda; et efficacia huius informationis patet per id quod dicit Apostolus, *Ad Corinthios*, scilicet, quod: Si frater infirmus uiderit eum qui habet scientiam in ydolo recumbentem, eius conscientia cum sit infirma edificabitur ad manducandum ydolatita; unde cum populares infirmi sunt et idiote respectu illorum quibus est datum scire ueritatem christiane religionis atque docere, constat quod per exemplum istorum edificantur ad contentum iudeis multo laxius et audacius quam fecissent, in quo exemplo quantam contumeliam Cristo irrogent et quantam blasphemiam exercent contra eum quisque intelligens potest ex predictis coniecturare».

Quarto, per diuulgationem, nam inimicum fidei publice laudare fidelibus de ministerio, in quo nec peritia nec fidelitas ministrantis possunt utentibus innotescere claris experimentis nihil aliud est nisi proximos impellere ad periculum infidelitatis et imperitiae».

La terza maynera per la quali corrompono la ueritate catholica de opera è ca per lor exempli confermano li seculari en diligentia de conuersari con li iudei.²⁰⁹

Ca santo Paolo disse *Alli Corintiani*: “Si frater infirmus uiderit eum qui habet scientiam in ydolo recumbentem, eius conscientia, cum sit infirma, edificabitur ad manducandum ydolatita”, vole dire que, se quello que ha lo sapere [f. 15v] de la lege o de la Escripura de Dyo à participatione colli ydolatri, conferma la conscientia de quilli qui sono ignoranti e friuoli, a partecipare con elli. Et per cotali exempli bastisceno le conscientie, vole dire, fermament enformano li layci a conuersare colli iudei senza timore e senza duptanza d'affendere Dyo, e de fare uituperio a Ihesu Xrist».

La quarta maynera è ca, laudanno li medici iudei, enduceno lo popolo a doy pericoli:

La uno sí è quello que auete odito, zo è, de mensprezare lo documento de Ihesu Xrist, et lo syo honore, e aquisto è periculo de ànima.

L'otra sí è periculo de corpo, ka quello que llo laoda, non è certo si ad altra enfirmitate saperia dare consillgio»

209. És interessant de constatar que l'autor del *Tractatus...* omet la referència als «saeculari». Una pista sobre la seva identitat?

Jaume de PUIG I OLIVER

MÉS NOUS TEXTOS CATALANS ANTICS
DE LA «BIBLIOTECA CAPITULAR Y COLOMBINA» DE SEVILLA

*A Mn. Modest Prats i Domingo,
historiador de la llengua i mestre, en cordial homenatge*

Unes profitoses estades a la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla han permès d'individuuar alguns textos catalans antics que fins ara havien romàs ocults a la percaça dels investigadors. No és ara el moment de fer un balanç definitiu, perquè no s'ha pas acabat el treball de camp en aquella rica biblioteca¹. En canvi, algunes troballes significatives, d'incidència particular en el camp de la història literària catalana, no haurien d'ésser entretingudes i per això ara les donem a conèixer.

Com és norma en aquest anuari, començarem descrivint els mss. que les contenen².

A) SEVILLA, BIBLIOTECA CAPITULAR Y COLOMBINA, MS. 7-5-9

I. ENQUADERNACIÓ

1. Cobertes:

a) Mides de superfície i gruix: 220 x 310 x 80.

b) Material: de pergami ras, amb contratapes de pergami.

c) Indicacions escrites: Contratapa I, en tinta: "R. 504" Fol. de guarda I, en tinta, lletra del s. XVIII: «Historias morales sagradas y profanas en Catalan | escribio este libro Raymundo Joffre». Etiqueta amb inscripció impresa: «Don Fernando Colón, hijo de | Don Cristóbal Colón, primer Almirante que descubrió las Indias, dejó | este libro para uso é provecho de | todos sus prójimos; rogado a Dios por él. Cláusula 49 del Testamento | del mismo Don Fernando, cum-|plida por el Cabildo Metropolitano de Sevilla». Contratapa II, en llapis: ,3'

2. Llom de la mateixa pell.

a) Tipus, tècnica i nombre de relligadures: Enquadració arxivística. Tècnica de relligadura amb nervis, cinc dels quals són perceptibles.

1. Aquestes recerques han estat al·ludides i se n'ha donat resultats en el volum XVII d'aquest anuari, 295-380 i 545-569.

2. Seguim, encara que no al peu de la lletra, el mètode detallat en nota dins «ATCA», 17 (1998), 296-298.

b) Descripció de les seccions: 1) en pintura negra i dins un rectangle també negre: «N. 29»; 2) en tinta marron: «HISTORIAS | Morales Sagra-d-|as y Profanas en Ca-|talán | MS»; 3) buit; 4) restes d'etiqueta amb inscripció il·legible.

3. Altres elements.

a) Folis de protecció i de guarda: I foli de guarda al principi amb filigrana de toro [banyes, 4 potes i cua] i inscripció amb majúscula resseguida: GIUSTO.

b) Tancadors: 2 tancadors de pergamí en cada coberta; en la segona falta el tancador inferior.

c) Cobertes (fòlres): A les dues cobertes el folre és de pergamí, segurament l'antiga coberta del ms., malmesa i ara enganxada a la coberta nova.

4. Conclusió: L'enquadernació no és l'original i sembla datable del s. XVIII. Porta enganxada la que hi va fer posar Fernando Colón devers 1536.

II. COS DEL VOLUM

1. Composició material: ms. homogeni.

2. Matèria: de paper.

4. Folis: I + 338 [1-12 num. en llapis; I-CCCXXIII num. en tinta; 1-2 num. en llapis i buits] [sense folis de guarda finals].

5. Dimensions: 210 x 300.

6. Plecs:

1 plec de 6 x 2, f. 1-12

1 plec de 8 x 2, f. I-XVI, amb reclam vertical: ‚seu romana’

1 plec de 8 x 2, f. XVII-XXXII, amb reclam: ‚En los dos altres’

1 plec de 8 x 2, f. XXXIII-XXXVIII, amb reclam vertical: ‚concordia fins’

1 plec de 8 x 2, f. XXXVIII-LXIII, amb reclam vertical: ‚son fort vils’

1 plec de 8 x 2, f. LXV-LXXXI, amb reclam vertical: ‚per terra e ab’

1 plec de 8 x 2, f. LXXXII-LXXXVII, amb reclam v.: ‚lo regne de Déu’

1 plec de 8 x 2, f. LXXXVIII-CXIII, amb reclam v.: ‚per l'amor del’

1 plec de 8 x 2, f. CXIII-CXXVIII, amb reclam vertical: ‚spiritual e posa’

1 plec de 8 x 2, f. CXXX-CXXXV, amb reclam vertical; ‚pelosa los’

1 plec de 8 x 2, f. CXXXVI-CLXI, amb reclam vertical: ‚faya per la part’

1 plec de 8 x 2, f. CLXII-CLXXVII, amb reclam vertical: ‚teroga axi’

1 plec de 8 x 2, f. CLXXVIII-CLXXXIII, amb reclam v.: ‚si be hi pensats’

1 plec de 8 x 2, f. CLXXXIII-CCVIII, amb reclam v.: ‚la ciutat’

1 plec de 8 x 2, f. CCX-CCXXV, amb reclam vertical: ‚altres ronelles’

- 1 plec de 8 x 2, f. CCXXVI-CCXXXI, amb reclam vertical: ,com es mayor'
- 1 plec de 8 x 2, f. CCXXXII-CCLVI, amb reclam vertical: ,gros e axi ple'
- 1 plec de 8 x 2, f. CCLVII-CCLXXII, amb reclam vertical: ,nou requer'
- 1 plec de 8 x 2, f. CCLXXIII-CCLXXXVIII, amb reclam vertical: ,de fet regis lo'
- 1 plec de 8 x 2, f. CCLXXXVIII-CCCIII, amb reclam vertical: ,lo rey comet'
- 1 plec de 6 x 2, f. CCCV-CCCXVI, amb reclam vertical: ,aço es gran'
- 1 plec coix de 6/4, f. CCCXVII-2

8. Foliació: Les foliacions del ms. són invariablement a l'angle superior dret del recto de cada foli, continuades i completes. La primera numeració [1-12] ha estat rectificada sobre una altra que començava en el foli de guarda I, que encara ostenta un ,1' escrit en llapis. La segona numeració, en tinta marron tènue, conviu amb una numeració, en tinta vermella, del foli I al XVII, escrita en xifres aràbigues del XVI o del XVII, i amb restes d'una altra numeració en llapis i xifres aràbigues, molt moderna, en la seva major partida esborrada, que començava al foli de guarda I i acabava al darrer foli actual, núm. 2 de la tercera numeració, i lògicament sumava 341 f.

10. Filigrana del cap de toro, semblant a les de BRIQUET IV, 14323, i PICCARD II, 2, 511, de 1460 i 1464, respectivament.

11. Forats per al ratllat.

12. Sistema de ratllat en tinta marron; es limita a enquadrar les dues caixes de les dues columnes.

III. CONTINGUT LITERARI

1. Folis 1-12: Taula. Fol 1r, *inc.*: «Capitol primer en quines riqueses habunden los homens comunament o en quines no en cartes I».

F IIv, *exp.*: «Capítol darer qui prosequex la dita materia». [En rúbrica:] «Detur pro pena scriptori gloria eterna | pro labore requies cum salvatore | Raymondus vocatur qui scripsit benedicatur | Cuius cognomen Joffre dicitur esse».

Folis I-CCCXXIIIv. Fol Ira, *inc.* [rúbrica]: «Capítol en quines riqueses habunden los homens comunament o en quines no» [fi de rúbrica]. «De aquesta contrarietat ve que en aquesta present vida los bons e los mals no habunden en unes matexes riqueses. Cat jatsesia que nostre Senyor dona ...»

F. CCCXXIIIv, *exp.*: «... ne per vituperii. Per tal diu la scriptura que lom qui va simplament e ab bona entencio aquell pot estar ab bona confiança, car Deus ho governa tots temps [rúbrica:] AMEN».

351 capítols sense numerar. Els folis Vr-IXr buits.

2. Identificació de l'autor i obra: Àmplia antologia dels llibres I, II, III i XII de *Lo Crestià*, de Francesc EIXIMENIS.

IV. ESCRITURA

1. Caixa d'escriptura: 135 x 180, a 2 cols. Impaginació: 23 + 60 + 10 + 65 + 52 x 36 + 180 + 82. Nombre de línies: 28-33.

3. Tipus de lletra i mans: Tot el ms. és de la mateixa mà, que escriu en lletra de transició de les formes gòtico-bastardes a les humanístiques, de cap a mitjan s. XV.

4. Reclams verticals.

5. Decoració: Rúbriques al final de la taula, a la darrera paraula de l'obra i als títols dels capítols. Inicials de capítol en majúscula vermella. Calderons vermells.

7. Timbre de la Biblioteca Colombina al foli 1r.

9. Copista: Raimon Joffre.

C 181

11. Antiques signatures: Fol 1r: «E T Tab. 134 n° 29». Fol. de guarda I: «7 5 9»

12. Notícies històriques: A contrallum es llegeix amb alguna dificultat la inscripció en tinta posada al capdavall de la coberta primitiva, ara contratapa II: «Este libro ansí enquadernado costó 96 dineros en Barcelona por junio de 1536 y el adobado vale 283 dineros».

V. CONCLUSIÓ

1. Estat de conservació bo, amb forats de corc.

2. Datació: Segona meitat del segle XV.

3. Origen català.

4. Propietaris i procedència: Fernando Colón i Capítol de la Catedral de Sevilla.

APÈNDIX I

Tenint en preparació un catàleg de tots els mss. eiximenisians, seria ara presumptuós per part nostra aventurar un judici sobre la significació d'aquest manuscrit. Si és cert, com hem suposat, que s'escriu dins la segona meitat del segle XV, és un indicatiu clar de la curiositat que desvetllà la gran 'obra' del menoret gironí. Les obres d'Eiximenis es copien i es tradueixen durant tot el segle XV, fins al moment de l'aparició de la impremta. L'ela-

boració d'una antologia, ultra ésser un encàrrec molt menys costós que enfrontar-se amb els volums imposants del *Crestià*, era una forma de donar a conèixer una obra que la seva vastitud en feia una eina poc manejable. Però no podem avançar conclusions, perquè hi ha d'altres antologies i resums d'altres obres d'Eiximenis, que encara no hem pogut estudiar. Per això avui ens limitem a transcriure i a identificar la taula dels capítols continguts en l'exemplar colombí, bo i esperant de contribuir a fer conèixer la difusió de l'obra d'Eiximenis.

Hem transcrit els textos amb la màxima fidelitat que ens ha estat possible, puntejant-los i accentuant-los a la moderna, introduint l'apòstrof i el guionet, i emprant el punt volat per a indicar els mots i les parts de mots que es troben agrupats i/o que el ms. eventualment separa. Hem posat entre claudàtors les nostres conjectures.

[1] [f. 1r] *Capítol primer en quines riqueses habunden los hòmens comunament, o en quines no*, en cartes I

III, c. 249

[2] *Capítol quant és a Déu plasent viure bé entre mals*, cartes II

III, c. 247

[3] *Capítol com los sants hòmens deuen ésser per tot lo món tenguts en gran reuerència*, en cartes III

III, c. 248

[4] *Com en la dilatació de xtianisme fonch en la virtuosa obra de Constantí emperador*

I, c. 75

[5] *Capítol qui prosegueix la istòria*

I, c. 76

[6] *Tots temps te estudies en fer la sua voluntat*, X

I, c. 77

[7] *Capítol com lo dit papa Siluestre instrobia a Constantí emperador a la fe cathòlica e-l bategà solemnement*, XI

I, c. 78

[8] *Capítol qui prosegueix la dita istòria*, XII

I, c. 79

[9] [f. 1v] *Capítol com la conuersió de Constantí fonch confirmada per nostre Senyor Déu dins lo cor del emperador*, XIII

I, c. 81

[10] *Capítol com e per qui és estada tresladada la Bíblia d'ebraych en latí grech*, XIII

I, c. 314

[11] *Capítol com sant Jerònim és estat lo principall que axí mateix donà lo present orde al psaltiri*, XV

I, c. 315

- [12] *Capítol com val més la treslació de sant Jerònim que dels LXXII tresladadors*, XVI
I, c. 316
- [13] *Capítol com no res menys la tresladació dels LXXII és estada necessària per moltes rabons*, XVII
I, c. 317
- [14] *Capítol com la translació de sant Jerònim deu ésser per moltes vies sobre totes les altres*, XVIII
I, c. 318
- [15] *Capítol qui respon a les rabons fetas contra sant Jerònim*, XVIII
I, c. 319
- [16] *Capítol contra vans theòlechs e peripàtics en lur apendre*, XVIII°
I, c. 326
- [17] *Capítol com ergul e maluada vida e amor de honors porten aytals studians a mala fi*, XXII
I, c. 327, 333 i 334
- [18] *Capítol qui són aquells que Déu veda que no-s curen de la sancta scriptura*, XXIII
I, c. 341
- [19] *Capítol contra quels theòlechs qui-s posen estudiar scièncias vanes*, XXV
I, c. 342
- [20] *Capítol com peccat de inmundícia empatxa fort d'entrar en los secrets de la sacra theologia*, XXV
I, c. 343
- [21] [f. 2r] *Capítol com peccat de malícia empatxa a hom d'entrar en los secrets de la sancta theologia* (sic), XXVI
I, c. 344
- [22] *Capítol de hun gran misteri de la manera dessus*, XXVII
- [23] *Capítol qui tracta de la dignitat principal si és quant al regne*, XXVIII
I, c. 242
- [24] *Capítol de la dignitat imperial*, XXVIII°
I, c. 244
- [25] *Capítol de la dignitat del rey de Ffrança*, XXX
I, c. 245
- [26] *Capítol de la dignitat del rey de Castella*, XXXI
I, c. 246
- [27] *Capítol de la dignitat del rey d'Aragó*, XXXII
I, c. 247
- [28] *Capítol de la dignitat del rey d'Anglaterra*, XXXII
I, c. 248
- [29] *Capítol de la dignitat del rey d'Ongria*, XXXII
I, c. 249
- [30] *Capítol de la dignitat del rey de Nàpols*, XXXIII
I, c. 250

- [31] *Capítol de la dignitat del rey de Sicília*, XXXIII
I, c. 251
- [32] *Capítol de la dignitat del rey de Portugal*, XXXIII
I, c. 252
- [33] *Capítol de la dignitat del rey de Nauarra*, XXXIII
I, c. 253
- [34] *Capítol de la dignitat del rey de Xipre*, XXXIII
I, c. 254
- [35] *Capítol del rey d'Ermínia*, XXXIII
I, c. 255
- [36] *Capítol del rey de Pollònia*, XXXIII
I, c. 255
- [37] *Capítol del rey Dàsia*, XXXIII
I, c. 255
- [38] *Capítol del rey de Roniega*, XXXIII
I, c. 255
- [39] *Capítol del rey de Boèmia*, XXXIII
I, c. 255
- [40] *Capítol del rey de Boesia*, XXXIII
I, c. 255
- [41] *Capítol del rey d'Escòsia*, XXXIII
I, c. 255
- [42] *Capítol del rey de Ibèrnia*, XXXIII
I, c. 255
- [43] *Capítol del rey de Tàrcia*, XXXIII
I, c. 255
- [44] [f. 2v] *Capítol del rey d'Enamarca*, XXXIII
I, c. 255
- [45] *Capítol de altres prínceps, comptes e marquesos e molts altres senyors qui són en cristiandat*, XXXIII
I, c. 255
- [46] *Capítol qui tracte del peccat original, ço és, algun dubte que algú vol saber*, XXXIII
III, c. 26 [?]
- [47] *Capítol si lo diable poria engenrar algun hom*, XXXV
III, c. 33
- [48] *Capítol quant ignorància coniuincta o natural excusa e quant no*, XXXVI,
III, c. 45
- [49] *Capítol com nostre Senyor Déu cortesament descobre los peccats amaguats*, XXXVII
III, c. 65

[50] *Capítol qui dóna exemplis de les tres maneres que Déus té en amagar o en descobrir los nostres peccats, XXXVIII*

III, c. 66

[51] *Capítol qui posa com se pot en nós refredar la dita cobeiança, XXXXI*

III, c. 78

[52] *Capítol com Déus vol que les sanctes persones perceben a-uegades en esta uida aquesta malícia natural en si-mateix, XXXXII*

III, c. 82

[53] *Capítol de malícia, XXXXIII*

III, c. 85 (?)

[54] *Capítol qui posa pobeticalment com l'om maliciós és fort terribla cosa, XXX-XIIII*

III, c. 86

[55] *Capítol qui proua encara per eximplis com humana malícia és la pigor cosa del món, XXXXIIII*

III, c. 87

[56] *Capítol qui ensenya que la nostra culpable malícia és prolech (sic) infinit de tots mals, XXXXV*

III, c. 88

[57] *Capítol qui posa remeys a-refrenar la malícia del hom, XXXXVI*

III, c. 89

[58] *Capítol qui ensenya qual és la segona rayl de malícia, la qual se apella poch seny, XXXXVII*

III, c. 91

[59] *Capítol com deu hom usar dels clergues maliciosos, XXXXVIII*

III, c. 92

[60] [f. 3r] *Capítol com malícia de fembra és major que tota altra malícia e per quines rahons, XXXXVIII*

III, c. 93

[61] *Capítol com vn-hom castiga la malícia de sa muler per via de uergonya, XXXXVIII*

III, c. 94

[62] *Capítol com hom pot castigar malícia de fembra, per via de pabor, L*

III, c. 95

[63] *Capítol que malícia febril se reprèn no donant los senyoria, LII*

III, c. 96

[64] *Capítol per quines maneres l'om pot homiliar la malícia o audàcia e altiuesa de sa muller, LIII*

III, c. 97

[65] *Capítol com malícia de fembra deu hom corregir tantost al comensament e-no-la deu lexar envelir massa, LIIII*

III, c. 98

- [66] *Capítol com la terça rayll de malícia és ergull e supèrbia*, LIIII
III, c. 99
- [67] *Capítol com appar per exempli que l'om cruel és cruelment punit*, LV
III, c. 101
- [68] *Capítol qui posa que la rayll de malícia és fúria*, LV
III, c. 102
- [69] *Capítol de la v^a rayll de malícia és rusticitat e pagesia*, LVI
III, c. 103
- [70] *Capítol com és fort mala rusticitat e malícia pagesiuol e la lur horadura què mereix*, LVII
III, c. 104
- [71] *Capítol qui proua aquel mateix propòsit per vna faula d'un laó e de son fill*,
LVII
III, c. 105
- [72] *Capítol com lo leó major donà al present propòsit bons prouerbis a son fill*,
LVIII
III, c. 106
- [73] *Capítol qui posa diuersos exemplis ensenyants que Déu ha fort ponits aquells
qui heren maliciosos desconexents e pagesiuols*, LVIII
III, c. 107
- [74] *Capítol quines propietats ha rustical malícia*, LX
III, c. 108
- [75] *Capítol per quins senyals pot conèxer aytals hòmens*, LXI
III, c. 109
- [76] *Capítol com crueltat e desconexença són en special los principals deffaliments
de aquests hòmens*, LXII
III, c. 110
- [77] [f. 3v] *Capítol qui proua per istòria que no-s deu hom molt confiar en pro-
metences ni en paraules d'aytals hòmens*, LXII
III, c. 111
- [78] *Capítol com per alguns senyals forans hom pot conèxer los hòmens maliciosos*,
LXIII
III, c. 112
- [79] *Capítol com los maliciosos en sa-uida troben qui-ls gita a terra, e veuràs ho
per la faula que-s segueix*, LXIII
III, c. 116
- [80] *Capítol com alguns se homilien per estar los ferm en la cara*, LXIII
III, c. 121
- [81] *Capítol que home scelerat, per tu desliurat de mort contra justícia, null temps
serà ton amich*, LXV
III, c. 125

- [82] *Capítol com se troben enganats aquells qui affectuosament cerquen amistats entre los hòmens d'esta uida*, LXVI
III, c. 134
- [83] *Capítol com l'om donat al seruey de Déu se deu molt guardar de aytals amistats*, LXVII
III, c. 135
- [84] *Capítol qui fa homey acordat que no muyra a mala mort*, LXVIII
III, c. 218
- [85] *Capítol eximpli d'un rey qui faya penjar injustament vn hom*, LXVIII
III, c. 219
- [86] *Capítol com Déus puní un hom e posa-u per eximpli per què se retenia lo loguer dels faynés*, LXX [LXIXv - LXXr]
III, c. 227 i tros final del c. 226
- [87] *Capítol per què los mals són més que los bons*, LXX
III, c. 235
- [88] *Capítol qui argueix e proua que Déu no dampna la multitut de les gents*, LXXI
III, c. 236
- [89] *Capítol quins ne quals són aquells qui auorrexen los bons*, LXXII
III, c. 241
- [90] *Capítol vn exempli del abat Machari*, LXXIII
III, c. 283
- [91] *Capítol que peccat porta l'om peccador a la pena infernal*, LXXV
III, c. 287
- [92] *Capítol que gola tol al hom la vergonya e-li fa d'altres mals per los quals deu ésser mort*, LXXV
III, c. 302
- [93] [f. 4r] *Capítol la segona fila de gola se apella viltat*, LXXVII
III, c. 308
- [94] *Capítol com l'om abstinent pugua en breu en alt stament*, LXX VIII°
III, fragments dels cc. 321, 318, 323, 329
- [95] *Capítol exempli molt bell*, LXXX
III, c. 349, segona meitat; 350; 351, 352
- [96] *Capítol qui posa vna letra que vn golafre ecclesiàstich tramès a vn metge per demanar-li de consel sobre lo regiment de sa-uida*, LXXXI
III, c. 354
- [97] *Capítol qui posa la resposta que lo metge feu al dit capela*, LXXXII
III, c. 345
- [98] *Capítol com dalicadament viure és gran perill a-clergues e majorment a-religiosos*
III, c. 364
- [99] *Capítol com vn frare menor fonc conuidat*, LXXXIII
III, c. 370

- [100] *Capítol com hom deu si-mateix compondre honestament quant menga,*
LXXXV
III, c. 376
- [101] *Capítol com l'om nodrit se deu guardar d'alguns vicis en taula,* LXXXVI
III, c. 377
- [102] *Capítol qui prosegueix encara aquells mateixos documents de compondre si-mateix menjant en taula,* LXXXVI
III, c. 378
- [103] *Capítol com hom deu en taula conseruar cortesia,* LXXXVII
III, c. 379
- [104] *Capítol com en special deu hom attendre que en taula hom no torb los altres,*
LXXXVIII
III, c. 380
- [105] *Capítol a què deu attendre aquel qui serueix en taula,* LXXXVIII
III, c. 381
- [106] *Capítol qui posa la condició dels mals seruidors,* LXXXX
III, c. 382
- [107] *Capítol qui segueix la condició dels mals seruidors,* LXXXXI
III, c. 383
- [108] *Capítol com deu hom contractar les viandes e ço que hom menga en taula,*
LXXXXII
III, c. 384
- [109] *Capítol qui dóna alguns documents contra inmundícies e metzines posades en taula,* LXXXXIII
III, c. 385
- [110] *Capítol com no deu parlar negú masa souint de vi e qual manera de beure és millor,* LXXXXIII
III, 386
- [111] {f. 4v} *Capítol quantes veguades deu hom beure en taula sens repremsió,*
LXXXXIII
III, 387
- [112] *Capítol qui posa altres documents sobre l'ordenat e honest beure,* LXXX-
XIII
III, c. 388
- [113] *Capítol qui posa com se deu amerar lo vi,* LXXXXV
III, c. 389
- [114] *Capítol com en conuïts deu hom squiuar totes offenses,* LXXXXVI
III, c. 390
- [115] *Capítol qui posa remey contra lo pecat de gola,* LXXXXVII
III, c. 391 (?)
- [116] *Capítol qui posa en què sta la preciositat del temps,* LXXXXVIII
III, c. 447

- [117] *Capítol qui posa quals coses són aquelles qui empatxen nostra conuersació a Déu*
III, c. 452
- [118] *Capítol per quins remeys se pot remeyar peresa de hom joue segons los philòsofs, C*
III, c. 464
- [119] *Capítol com vna dona notable ensenyà per rabó a vn caualler que per vna joya que-li donaua volia fer mal de son prou ab-ella e que ell era digne de mort, CI*
III, c. 489
- [120] *Capítol qui ensenya per dues istòries que cascun seruey no merex tot guardó, CII*
III, c. 491
- [121] *Capítol qui posa alguns exemplis de bèsties ensenyant elles formar conexença, CIII*
III, c. 494
- [122] *Capítol qui en special no pot hom ésser prou conexent, e con desconexença fonc fort punida per los antichs, CIII*
III, c. 495
- [123] *Capítol com lo caual li proua que l'om és animal fort desconexent, CIV*
III, c. 496
- [124] *Capítol com lo bou e-l ase e-lo cha confirmen aquella matexa rabó, CV*
III, c. 497
- [125] *Capítol quina disposició e preàmbol feu la segonya quant volc reuelar al leó qualls eren sos curials desconexents, CVI*
III, c. 498
- [126] [f. 5r] *Com la segonya proposà al leó agudament contra la desconexença del lop e de-la serpent, CVII*
III, c. 499
- [127] *Capítol com los aucells són forts conexents, CVIII*
III, c. 500
- [128] *Capítol a-qui pertany en special que sia més cortès e més conexent que altra persona, CVIII*
III, c. 501
- [129] *Capítol com en gran anxietat aporta luxúria a-hom vell quant pren muller joue*
III, c. 548
- [130] *Capítol con Picuri prouà enamorament e com fonc inpugnat, CX*
III, c. 549, 551 y 561
- [131] *Capítol com deu hom tenir las files castigades, CXI*
III, c. 577, segona part
- [132] *Capítol de la natura de la leona*
III, c. 583, 585, 602

- [133] *Capítol com fembra jabent carnalment ab fembra fonc jutgada per sodomita*, CXII
III, c. 609
- [134] *Capítol com per squiuar luxúria deu hom auorir ballar, saltar, jugar dissolutament*, CXIII
III, c. 613
- [135] *Capítol quants mals ha feyts lo ballar e com van riure és perilosa cosa*, CXIII
III, c. 614
- [136] *Capítol qui posa istòria com per doctrina angelical appar que ballar vanament e alegrar és fort gran mal*, CXIII
III, c. 615
- [137] *Capítol qui ensenya que-ll ball és bo e sant*, CXV
III, c. 616
- [138] *Capítol com hom se pot guardar de fer àuol sa muller e de viure gelós*, CXVI
III, 644
- [139] *Capítol com pot hom lunyar sa casa de tota alchauteria*, CXVII
III, 625
- [140] *Capítol qui posa quals alcauots són pijors que tots los altres*, CXVII
III, 626
- [141] *Capítol qui posa lo complaximent del abbat Moysès sobre aquells qui molt amen los delits carnals*, CXVIII
III, 646
- [142] *Capítol contra aquells qui ab art special se fan bells hòmens*, CXVIII^o
III, c. 670
- [143] [f. 5v] *Capítol quant és gran perill a les dones qui-s pinten e-s fan beles ab art special*, CXX
III, c. 671
- [144] *Capítol qui posa vna poèthica istòria per esquiuar a-les dones que no-s pinten*, CXX
III, c. 672
- [145] *Capítol com lo pintar de les dones ve per culpa dels marits que són affeminats*, CXXI
III, c. 674
- [146] *Capítol com l'ome se vol fer més afable que no cal e és a-tots fexuc e anujós*, CXXII
III, c. 682, 696, 708
- [147] *Capítol qui reprèn lo vici de uestir qui és superfluitat de vestidures*, CXXIII
III, c. 711
- [148] *Capítol qui posa tres males obres en special que fan les dones per honrar si-matexes*, CXXIII
III, c. 716

- [149] *Capítol com los marits deuen retraure lurs mullers de llurs grans afaytaments e si-no-u fan és los gran perill*, CXXXVI
III, c. 718
- [150] *Capítol què deuen fer los hòmens quan veben que lurs mullers se bornen massa*, CXXXVII
III, c. 719
- [151] *Capítol com les dones han gran deffaliment en demanar uestidures sens tot remey*, CXXXVIII
III, c. 720
- [152] *Capítol qui posa per istòria tot inmunde tochament de sa persona*, CXXXVIII
III, c. 726
- [153] *Capítol qui posa documents al hom per conseruar si matex en bon stament e lo preserua de venir a pobrea*, CXXX
III, c. 781
- [154] *Capítol qui tocha per quina manera l'om se pot fer rich*, CXXX
III, c. 782
- [155] *Capítol qui tocha altres doctrines sobre aquella matexa matèria*, CXXXI
III, c. 783
- [156] *Capítol qui posa història contra los generosos auars*, CXXXII
III, c. 786
- [157] *Capítol d'enuega*, CXXXIII
III, c. 793 (?)
- [158] *Capítol quants malls procura la ira*, CXXXIII
III, c. 810
- [159] *Capítol que ira fa al-hom reuelar los secrets a.ell comanats*, CXXXV
III, c. 816
- [160] [f. 6r] *Capítol qui posa istòria contra los reueladós de secrets*, CXXXVI
III, c. 817
- [161] *Capítol qui posa altra istòria en aquest mateix propòsit*, CXXXVI
III, c. 818
- [162] *Capítol d-una nobla dona contra los murmuradós*, CXXXVII
III, c. 848
- [163] *Capítol qui inpugna aquell mateix peccat de murmuració*, CXXXVIII
III, c. 847
- [164] *Capítol qui ensenya per Grisòstom que dir mal d'al{tre} és greu peccat*, CXXXVIII
III, c. 861
- [165] *Capítol qui parla de jactància per eximplis*, CXXX
III, c. 884 (?)
- [166] *Capítol com dones se duen comportar quant són menaçades*, CXXXI
III, c. 895

- [167] *Capítol com los hòmens enamorats se deuen comportar quant són menaçats*, CXXXXXII
 III, c. 896
- [168] *Capítol qui recompta altra història*, CXXXXXII
 III, c. 897 (?)
- [169] *Capítol de riure*, CXXXXXIII
 III, c. 910 (?)
- [170] *Capítol com se deu hom guardar de dir falsies*
 III, c. 936
- [171] *Capítol com deu hom creure a les fembres ab gran deliberació per rabó de lur falsies e passions*, CXXXXXIII
 III, c. 939
- [172] *Capítol com fembra és fort falsa e deceptiva*, CXXXXXV
 III, c. 944
- [173] *Capítol qui proua aquell mateix propòsit per diuerses poetas*, CXXXXXVI
 III, c. 947
- [174] *Capítol qui posa aquell mateix propòsit per diuerses rahons*, CXXXXXVII
 III, c. 948
- [175] *Capítol qui afferma aquell mateix propòsit per altres euidències*, CXXXX-VIII
 III, c. 949
- [176] *Capítol qui ensenya que los damunt dits qui han parlat contra dones no diguen veritat*, CXXXXXVIII
 III, c. 950
- [177] *Capítol qui respon a la primera rabó feta en lo capítol precedent*, CL
 III, c. 951
- [178] *Capítol qui respon a la segona rabó e terça e quarta feta contra ço que dit és que no degua hom creure a les dones sinó a-tart*, CLI
 III, c. 952
- [179] *Capítol que conferma les falcies de les dones per història special*, CLII
 III, c. 953
- [180] *Capítol qui conferma aquella mateixa istòria*, CLIII
 III, c. 954
- [181] *Capítol qui conferma la dita istòria ajustant-hi algunes doctrines al propòsit principal de la falcia de les dones*, CLIII
 III, c. 955
- [182] [f. 6v] *Capítol com deu hom auorir paraules blasfemadores de Déu*, CLV
 III, c. 959
- [183] *Capítol per quantes maneres se pot hom tochar si-matex desonestament*, CLV
 III, c. 982
- [184] *Capítol qui posa història d'un hom qui letgament polluïa si-matex*, CLVI
 III, c. 983

- [185] *Capítol qui posa quant peccat és letgament tochar altre*, CLVII
III, c. 984
- [186] *Capítol qui posa set actes del noble caualler e tracta ací solament del primer*, CLVII
II, c. 2
- [187] *Capítol qui posa de las set condicions damunt dites la segona e la terça*, CLVIII
II, c. 3
- [188] *Capítol qui posa de les set condicions damunt dites la quarta, cinquena, sisena e setena*, CLVIII
II, c. 4
- [189] *Capítol com alguns altres presumptuosos religiosos fan contra algunes doctrines*, CLVIII
II, c. 25
- [190] *Capítol com pot ésser reprès cascú d'aquells qui jutgen los temptats e menyspresen*, CLXI
II, c. 27
- [191] *Capítol com deu hom corregir los prophetas falsaris de aquest temps*, CLXII
II, c. 63
- [192] *Capítol com tempta los hòmens lo diable per gran inoportunitat e continuació*, CLXIII
II, c. 105
- [193] *Capítol com lo dimoni tempta hom a-veguades de coses fort letges contra la magestat de Déu e dels sancts*, CLXIII
II, c. 106
- [194] *Capítol qui posa eximplis de-la damunt dita temptació*, CLXV
II, c. 120
- [195] *Capítol com deu hom fugir amor carnal especial de vil fembra*, CLXVI
II, c. 121
- [196] *Capítol qui posa altres remeys contra les altres amors carnalls*, CLXVI
II, c. 122
- [197] *Capítol qui posa com aytals amors són subiramment (sic) periloses a les persones sciens*, CLXVII
II, c. 123
- [198] [f. 7r] *Capítol qui posa manera com pot hom lezar l'amor carnal*, CLXVIII
II, c. 124
- [199] *Capítol qui posa encara com pot hom lezar l'amor carnal ab altres maneres e consells*
II, c. 125
- [200] *Capítol qui posa com per declinació de fembres nexen als hòmens grans temptacions*, CLXX
II, c. 163

- [201] *Capítol qui posa com les fembres se deuen fort lunyar dels hòmens per conseruació de sa honestat*, CLXXI
II, c. 166
- [202] *Capítol qui posa altres rahons en aquell mateix propòsit*, CLXXII
II, c. 167
- [203] *Capítol que neguna fembra no deu habitar ab hom fora matrimoni*, CLXXIII
II, c. 169
- [204] *Capítol qui posa exempli de vn hom temptat de carnal inpresió feta a-la sua ànima, e quin remey hi pres*, CLXXV
II, c. 174
- [205] *Capítol de vn gran caualler qui desigaua hauer nom e fama*, CLXXVII
II, c. 190
- [206] *Capítol com Déus auorex lo món per ço com és vel e horat*, CLXXVII
II, c. 192
- [207] *Capítol qui ensenya en què sta sumàriament la vanitat del món*, CLXXVIII
II, c. 193
- [208] *Capítol qui posa com la vanitat del món tol lo seny als hòmens*, CLXXVIII
II, c. 194
- [209] *Capítol qui posa remey contra la malícia del hom qui és la sua fortuna*, CLXXXI
II, c. 199
- [210] *Capítol qui posa remey que és pensar en los hòmens passats*, CLXXXII
II, c. 200
- [211] *Capítol qui posa lo quart remey contra la vanitat del món e és legir souint les sanctes scriptures*, CLXXXII
II, c. 201
- [212] *Capítol qui posa altre exempli an aquell mateix propòsit*, CLXXXIII³.
- [213] *Capítol qui posa altre exempli an aquell mateix propòsit*, CLXXXV
II, c. 215
- [214] [f. 7v] *Capítol qui posa lo setèn remey general contra tota temptació*, CLXXXVI
II, c. 216

3. Per bé que en les taules dels capítols del *Llibre Segon del Cristià* dels mss. 1791 i 2215 de la BNM són previstos dos capítols amb l'encapçalament *Capítol qui posa altre exemple en aquell mateix propòsit*, de fet els dos mss. només transcriuen el segon, amb la circumstància que en el ms. 1791 el capítol és numerat 215 i en el ms. 2215 el mateix capítol porta el número 214. Esperem que el ms. 41 de la Bibl. Metropolitana de València, que fins ara no hem pogut consultar, doni la clau d'aquest problema.

[215] *Capítol com en temps que l'om és temptat pot girar lo cor en lo regne de Déu,* CLXXXVI

II, c. 217

[216] *Capítol com és letga cosa a primogènit de gran senyor desigar la mort de son pare per desig de senyorejar,* CLXXXVII

XII, c. 477

[217] *Capítol qui conferma lo precedent propòsit per altres vies,* CLXXXVIII

XII, c. 478

[218] *Capítol quins perills encorren los prínceps per mals confessors ne com lur saluació n'és fort perilosa,* CLXXXVIII

XII, c. 483

[219] *Capítol com tot príncep e tot bon hom deu amaguar los pecats e celar dels eclesiàstichs,* CLXXXVIII

XII, c. 485

[220] *Capítol qui posa istòria prouant lo dit propòsit,* CLXXXVIII

XII, c. 504

[221] *Capítol qui continua la dita istòria,* CLXXXVIII

XII, c. 505

[222] *Capítol qui encara continua la dita istòria,* CLXXXVIII

XII, c. 506

[223] *Capítol encara continuant la dita istòria,* CLXXXV

XII, c. 507

[224] *Capítol qui continua la dita istòria,* CLXXXVI

XII, c. 508

[225] *Capítol com deu hauer temprança en bocha de príncep,* CLXXXVIII

XII, c. 525

[226] *Capítol que príncep no parla molt quant menga,* CLXXXVIII

XII, c. 526

[227] *Capítol com tot príncep se deu guardar de beure desordonat per tal que no-li faça reuelar los sacrets a-ell comanats,* CCII

XII, c. 530

[228] *Capítol qui posa ço que dit és per vna istòria,* CCIII

XII, c. 531

[229] *Capítol com és gran perill de dampnació an aquells qui maten lurs mullers,* CCIII

XII, c. 544

[230] *Capítol lo príncep fort no prea res ne tem perdre los béns temporalls ne luyar-se persones cares quant la virtut o requer,* CCVI

XII, c. 567

[231] *Capítol qui príncep fort no tem persecucions ne turmens,* CCVI

XII, c. 570

- [232] *Capítol que a-príncep appar sobiranament mal que sia pahurat*, CCVII
XII, c. 576
- [233] [f. 8r] *Capítol com los vasals majorment los hòmens honorables deuen ésser enfortits quant és loc e temps*, CCVIII^o
XII, c. 577
- [234] *Capítol qui proua per istòria ço que dit és que s'esdeuen en València*, CCVIII^o
XII, c. 578
- [235] *Capítol com los barons se deuen fort enfortir e comoure per mal estament de regne*, CCX
XII, c. 579
- [236] *Capítol qui proua aquel matex propòsit per istòria*, CCXI
XII, c. 580
- [237] *Capítol com lo rey d'Ongria respòs altament sobre la mort d'un mal seruidor seu*, CCXII
XII, c. 581
- [238] *Capítol com appar per istòria que gran vergonya és al príncep que ell faça justícia dels altres e ell en sa persona faça contra justícia*, CCXIII
XII, c. 584
- [239] *Capítol com per prechs de muller lo príncep no deu lexar justícia*, CCXIII
XII, c. 589
- [240] *Capítol qui posa assenyalada istòria com molt plau a Déu hauer gran zell contra mala gent e lurs males obres*, CCXIII
XII, c. 594
- [241] *Capítol qui continua la dita istòria*, CCXV
XII, c. 595
- [242] *Capítol qui continua la dita istòria*, CCXVI
XII, c. 596
- [243] *Capítol com príncep deu ensenyar pietat als hòmens*, CCXVII
XII, c. 598
- [244] *Capítol qui ensenya per istòria com crueltat deu ésser fort punida per senyor*, CCXVIII^o
XII, c. 599
- [245] *Capítol quanta ne quina paciència deu hauer lo príncep als altres prínceps vens e stranys*, CCXVIII^o
XII, c. 614
- [246] *Capítol com la paciència dels passats deu moure lo príncep a-paciència*
XII, c. 615
- [247] [f. 8v] *Capítol com un philòsof reprès Rondal regint Rauenna*, CCXXII
XII, fragments dels 617, 618, 621, 623
- [248] *Capítol com lo príncep deu honrar sos vasalls*, CCXXIII
XII, c. 625

- [249] *Capítol quina deu ésser amor de senyor envers son vasayl*, CCXXV
XII, c. 627
- [250] *Capítol quina art deu tenir lo príncep en ses amistats*, CCXXVI
XII, c. 629
- [251] *Capítol qui prosegueix la dita istòria començada en lo capítol pus prop precedent*, CCXXVII
XII, c. 630
- [252] *Capítol com príncep deu rebebre los stranys*, CCXXVIII
XII, c. 631
- [253] *Capítol qui proua allò-matex per istòria*, CCXXVIII^o
XII, c. 632
- [254] *Capítol com grans béns se'n seguexen als prínceps*, CCXXXI
XII, c. 634
- [255] *Capítol que pigor és senyor hauer que senyor dissipador*, CCXXXII
XII, c. 636
- [256] *Capítol per què tol Déu las riqueses als grans senyors*, CCXXXIII,
XII, c. 637
- [257] *Capítol que gran tresor e mal ajustat no profita*, CCXXXIII
XII, c. 638
- [258] *Capítol que prosegueix encara les viltats del hom auar*, CCXXXV
XII, c. 641
- [259] *Capítol qui proua per istòria quanta és la maluestat del príncep auar ne a quant mal los aporta*, CCXXXVI
XII, c. 642
- [260] *Capítol qui proua aquel mateix propòsit per altra istòria*, CCXXXVII
XII, c. 643
- [261] *Capítol qui aproua alò-matex per altra istòria*, CCXXXVIII
XII, c. 644
- [262] *Capítol qui posa reuelació declarant per què principalment los prínceps són grans peccadors*, CCXXXVIII^o
XII, c. 645
- [263] *Capítol qui continua la dita istòria*, CCXXXIX
XII, c. 645
- [264] *Capítol què deu fer príncep quant no ha tresor e és poderosament esuait*, CCXXXI
XII, c. 651
- [265] *Capítol res no deu duptar de fer lo príncep que peccat no sia per hauer pau*, CCXXXIII
XII, c. 654
- [266] [f. 9r] *Capítol qui posa per istòria exempli als reys com deuen respondre sàuiament e bomil a-lurs pobles en las corts*, CCXXXIII
XII, c. 670

[267] *Capítol qui ensenya com per homil resposta del príncep a les corts tots sos vasalls són asuau(j)ats de-les injúries rebudas, CCXXXXV*

XII, c. 671

[268] *Capítol com lo canceller deu ésser home benigne, dolç e tractable e sens pompa e ergull, CCXXXXVI*

XII, c. 681

[269] *Capítol qui posa per faula quines condicions deu hauer lo príncep ne quines no, CCXXXXVII*

XII, c. 682

[270] *Capítol que posa de vn jub que fonc feyt d'un mal canceller qui per complaure a son rey signà vna letra de deposició d'un prelat, CCXXXXVII*

XII, c. 683

[271] *Capítol que lo canceller sia sobiranament honest, CCXXXXVIII^o*

XII, c. 684

[272] *Capítol qui posa d'un gran jub fet d'un canceller luxuriós, CCXXXX-VIII°*

XII, c. 685

[273] *Capítol qui posa exempli com dons corronpen a-veguades aquells qui són tenguts per bons, CCL*

XII, c. 688

[274] *Capítol qui recompta altres històries semblants com los jutges deuen ésser fort prudents, CCLII*

XII, c. 694

[275] *Capítol com lo canceller no cregua tost a-negú, CCLIII*

XII, c. 696

[276] *Capítol com a-veguades no és legut de pregar per lo criminós que no sia ponit, CCLVI*

XII, c. 701

[277] *Capítol com lo jutje deu ésser auisat e prudent en las falcies dels hòmens, CCLVI*

XII, fragments dels capítols 710 i 718

[278] *Capítol com Déus gira los consells dels mals consellers contra ells a la fi, CCLVII*

XII, c. 731

[279] *Capítol qui posa specials reglas qui-s deuen seruar en lo consel, CCLVII*

XII, c. 737

[280] *Capítol quin deu ésser camarlenc de príncep, CCLVIII*

XII, c. 738

[281] [f. 9v] *Capítol qui posa stil que deu tenir camarlenc al príncep, CCLVIII^o*

XII, c. 739

[282] *Capítol qui posa al camarlenc art de fer bé son offici, a-profit de la comunitat e del senyor, CCLVIII^o*

XII, c. 740

- [283] *Capítol quin ne qual deu ésser algotzir*, CCLXI
XII, c. 741
- [284] *Capítol com algotzir deu attendre a les retgles següents*, CCLXII
XII, c. 742
- [285] *Capítol com l'algotzir deu ésser piadós*, CCLXIII
XII, c.1 743
- [286] *Capítol com l'algotzir deu attendre a les execucions de la justícia*, CCL-
XIII
XII, c. 744
- [287] *Capítol contra mals execudors de justícia*, CCLXV
XII, c. 745
- [288] *Capítol què pertany a fer a majordom*, CCLXV
XII, c. 746
- [289] *Capítol qui ne qual deu ésser mestre racional e escriuà de recció*, CCLXVII
XII, c. 747
- [290] *Capítol qui ne qual deu ésser tresorer de príncep*, CCLXVII
XII, c. 748
- [291] *Capítol com aquest offici és de gran e terrible càrec*, CCLXVIII
XII, c. 749
- [292] *Capítol quals són grans uicis en lo tresorer*, CCLXVIII
XII, c. 750
- [293] *Capítol a-què és acomparat lo tresor del príncep e com deu ésser partit*,
CCLXVIII
XII, c. 751
- [294] *Capítol quin hom deu ésser tresorer del príncep hi ensenya que no sia cler-
gue*, CCLXX
XII, c. 752
- [295] *Capítol que jubeu no sia tresorer de príncep*, CCLXXI
XII, c. 753
- [296] *Capítol que hom castrat no-deu ésser tresorer de príncep*, CCLXXII
XII, c. 754
- [297] *Capítol que notable ciutadà és bo per a-tresorer e milor que lo caualer*,
CCLXXIII
XII, c. 755
- [298] *Capítol que los curials tots vénen a la cort ab gran desig e feruor e açò és la
lur primera misèria*, CCLXXIII
XII, c. 756
- [299] [f. 10r] *Capítol que legoteria e falcia és lur segona misèria*, CCLXXIII
XII, c. 757
- [300] *Capítol que la terça misèria dels curials és que prenen volenters dons e
corrupcions*, CCLXXVI
XII, c. 758

- [301] *Capítol que la quarta misèria dels curials és falça amistat*, CCLXXVII
XII, c. 759
- [302] *Capítol qui posa per història ço que posa lo pus prop precedent capítol*,
CCLXXVIII
XII, c. 760
- [303] *Capítol qui posa parlant sobre dampnació dels curials*, CCLXXVIII^o
XII, c. 763
- [304] *Capítol qui posa per història la sisena misèria dels curials e és ociositat*,
CLXXXI
XII, c. 764
- [305] *Capítol de la setena misèria dels curials, e és que són fort carnals*, CCLXX-
XII
XII, c. 765
- [306] *Capítol qui proua per història com la carnalitat e gran gelosia dels curials
se pot inpugnar*, CCLXXXII
XII, c. 766
- [307] *Capítol com la malícia del dit gelós fonc inpugnada e la sua fola creduli-
tat*, CCLXXXIII
XII, c. 767
- [308] *Capítol com los deffaliments fembrils se cobren en les dones*, CCLXXXIII
XII, c. 781
- [309] *Capítol com príncep deu fer que les fembres se mostren bones reprenent lurs
cobeiances*, CCLXXXV
XII, c. 782
- [310] *Capítol que lo príncep faça mantenir los matrimonis en lur peu*,
CCLXXXVI
XII, c. 785
- [311] *Vn exempli de vn pagès*, CCLXXXVI
XII, c. 788
- [312] *Capítol com no honrar pare e mare és gran confusió als infants e com hon-
rar fa ells fortunats e com lur maledicció és a-ells fort dapnosa*, CCLXXXVI
XII, c. 794
- [313] [f. 10v] *Capítol que lo príncep sàpia que lo pare e la mare són tenguts de
dar vida als infants*, CCLXXXVIII
XII, c. 792
- [314] *Capítol com per amor de frare ne de sor no deu hom fer res contra Déu*,
CCLXXXVIII
XII, c. 796
- [315] *Capítol com malas lenguas dissipen les amistats*, CCLXXXX
XII, c. 806
- [316] *Capítol qui per fisonomia se pot l'om conéixer per uia de natura*, CCLXXXXI
XII, c. 812

- [317] *Capítol com los passats deffensauen veritat vigorosament*, CCLXXXII
XII, c. 819
- [318] *Capítol com hom generós se deu dolre del mal de-la comunitat*, CCLXXX-
XII
XII, c. 820
- [319] *Capítol que hom generós és naturalment soptil e industriós*, CCLXXXIII
XII, c. 821
- [320] *Capítol que hom generós attén molt aja honor tots-temps*, CCLXXXIII
XII, c. 822
- [321] *Capítol que hom generós és fort e sens esmayament*, CCLXXXV
XII, c. 823
- [322] *Capítol que hom generós no pot soferir que negú en sa presència sia desonrat*,
CCLXXXVI
XII, c. 824
- [323] *Capítol qui proua per istòria ço que dit és*, CCLXXXVII
XII, c. 825
- [324] *Capítol qui proua allò-mateix per altra istòria*, CCLXXXVIII
XII, c. 826
- [325] *Capítol que lo príncep attena a-les costumes de sos pobles*, CCLXXXVIII
XII, c. 829
- [326] *Capítol que lo príncep attena a-la fama de sos pobles*, CCLXXXVIII
XII, c. 830
- [327] *Capítol com se deu hom regir ab dones d'orde e dades a Déu per vot de vir-
ginitat*, CCC
XII, c. 859
- [328] *Com lo príncep deu attendre a pacificar los seus*, CCC,
XII, c. 867
- [329] *Capítol qui enfortuna l'om per son pecat e falça sperança*, CCC
XII, c. 869
- [330] [f. 11r] *Capítol per quin senyal e com se conex la mala fortuna*, CCCI
XII, c. 871
- [331] *Capítol com és perillosa cosa als prínceps aflagir los simples e pobres e com se
deu hauer ab ells*, CCCII
XII, c. 873
- [332] *Capítol com lo príncep se deu hauer ab los ociosos e rics reposat[s]*, CCCIII
XII, c. 875
- [333] *Capítol què farà lo príncep o rey qui veurà son enemic e son regne soberc a
si matex*, CCCIII
XII, c. 876
- [334] *Capítol si lo rey fell pot esuahir son enamic ab ajuda de infells, si Déus
remet als prínceps les penes ab-les culpes*, CCCV
XII, c. 877

- [335] *Capítol que lo príncep pot deffendre ecclesiàstichs maliciosament perseguint que no ha altre refugi, e per què són axí bonrats ecclesiàstichs en tot loch*, CCCVI
XII, c. 878
- [336] *Capítol què farà lo príncep que tots sos servidors ha traydors*, CCCVII
XII, c. 879
- [337] *Capítol com se deu hauer príncep ab jutglars*, CCCVII
XII, c. 880
- [338] *Capítol com se deu hauer príncep ab caçar*, CCCVIII^o
XII, c. 881
- [339] *Capítol com se deu hauer príncep ab metges*, CCCVIII^o
XII, c. 882
- [340] *Capítol com se deu hauer príncep ab sauis e ab borats e com totbom quaix és mort*, CCCXI
XII, c. 883
- [341] *Capítol qui posa los sauis consells de Delfis*, CCCXII
XII, c. 885
- [342] *Capítol qui posa los prudents documents de Dapmnis*, CCCXIII
XII, c. 886
- [343] *Capítol qui continua aquells matexs consells*, CCCXIII
XII, c. 887
- [344] [f. 11v] *Capítol qui continua documents e consels*, CCCXVI
XII, c. 888
- [345] *Capítol qui posa altres documents a-quell matex duc*, CCCXVII
XII, c. 889
- [346] *Capítol qui posa nobles consells de-la sauiesa de Argos per a-preparar de ben morir*, CCCXVIII
XII, c. 890
- [347] *Capítol qui continua aquells matexs sauis consells*, CCCXVIII
XII, c. 891
- [348] *Capítol qui continua aquells matexs en fets de batalles*, CCCXX
XII, c. 893
- [349] *Capítol qui continua la dita matèria parlant de trauesures e de males estúcies*, CCCXXI
XII, c. 894
- [350] *Capítol qui continua la matèria*, CCCXXII
XII, c. 895
- [351] *Capítol darrer qui proseguex la dita matèria*, CCCXXIII
XII, c. 896

B) SEVILLA, BIBLIOTECA CAPITULAR Y COLOMBINA, MS. 5-5-26

I. ENQUADERNACIÓ

1. Cobertes:

a) Mides de superfície i gruix: 230 x 300 x 30.

b) Material: pergamí ras, amb contraguards de paper.

c) Indicacions escrites: Coberta I, dalt de tot, en llapis, signatura actual: «5-5-26». Contratapa I, dalt de tot de l'angle esquerre, en tinta marronosa: ,14'; dalt de tot, més centrat, en tinta negra: ,R. 484'; al centre, etiqueta enganxada amb inscripció impresa: «Don Fernando Colón, hijo de | Don Cristóbal Colón, primer Almi-l-rante que descubrió las Indias, dejó | este libro para uso é provecho de | todos sus prójimos; rogado a Dios por él. (Cláusula 49 del Testamento | del mismo don Fernando, cum-l-plida por el Cabildo Metro-poli-l-tano de Sevilla).»

2. Llom ras, enquadernat amb el mateix pergamí de les cobertes

a) Tipus tècnica i nombre de relligadures: Enquadernació arxivística. Tècnica de relligadura amb nervis, tres dels quals són clarament perceptibles.

b) Descripció de les seccions: 1) etiqueta: ,210'; 2) en tinta negra i dins requadre també de traços negres: ,N. 14'; 3) en tinta marronosa: «OPUSCUL / Varia / M. SS / Tom. 14»; 4) etiqueta en tinta negra: ,26'.

3. Altres elements

a) Folis de protecció i de guarda: I foli de guarda al principi i al final, amb filigrana que no trobem repertoriada de tres cercles amb corona reial sobre el superior i amb un lleó alat rampant a cada costat. El primer cercle conté el dibuix d'una creu, el del mig el dibuix d'un quadrúpede i l'inferior una lletra *M* majúscula. A l'angle superior esquerre del foli de guarda I recto, índex del volum en lletra del segle XVI:

«1° Confessionar

2° Historia Veter. Testam.

3° Theologicae quaestiones

4° Iudicia nativitatum

5° Orationes devotae

6° Boetii Prosar. epithome et alia [*man. post. atram. nigro:*] fragmenta».

b) Tancadors de cinta de pergamí: dels quatre que hi havia resten el superior de davant i l'inferior de darrera.

c) Cobertes (folres) del mateix paper que els folis de guarda.

e) Capçalera i capçada dalt i baix.

f) Queix del mateix pergamí.

g) Llavis del mateix pergamí.

4. Conclusió: L'enquadernació no és l'original, que s'ha perdut, si n'hi havia; l'actual sembla datable del segle XVIII.

II. COS DEL VOLUM

1. Composició material: ms. miscel.lani i factici

2. Matèria: paper
3. Folis: I + 133 + I
5. Dimensions: 295 x 220 x 30
6. Plecs:
 - 1 plec de 5 x 2, f. 1-10, sense reclam
 - 1 plec de 8 x 2, folis 11-27, amb un fragment enganxat entre els folis 19 i 21, que no forma part ni del plec ni del text, però que ha estat numerat com els altres fulls del plec; al foli 27, reclam: ‚quius solia’
 - 1 plec de 8 x 2, folis 28-43, amb reclam: ‚tu he aron’
 - 1 plec de 7 x 2, folis 44-57, sense reclam
 - 1 plec de 8 x 2, folis 58-73, sense reclam
 - 1 plec de 6 x 2, folis 74-86, sense reclam
 - 1 plec coix de 5/4, folis 87-95, amb taló final
 - 1 plec de 2 x 2, folis 96-99, sense reclam
 - 1 bifoli, folis 100-101, sense reclam
 - 1 plec de 6 x 2, folis 102-113, sense reclam
 - 1 foli de guarda, foli 114, enganxat al plec següent
 - 1 plec de 3 x 2, folis 115-120, amb tres talons finals
 - 1 plec de 2 x 2, folis 121-124, sense reclam
 - 1 plec coix de 5/4, folis 125-133
7. Fragment. El fragment intercalat entre els folis 19 i 20 és una carta de desafiament adreçada per Joan Quintana, teixidor de llana, a Gabriel Paradís, datada el 5 de novembre del 1520, escrita en lletra cursiva corrent de finals del s. XV i principis del s. XVI. Cfr infra, apèndix II.
8. Foliació moderna, contínua i en llapis a l'angle superior dret del recto dels folis. Del foli 11 al 57 hi ha una antiga numeració en xifres romanes que va del foli I al XLVII, només interrompuda entre els actuals folis 43 i 44 per manca del que hauria estat el foli XXXIII, manca confirmada pel reclam del foli 43v, que no té correspondència en l'actual foli 44r. Potser pertanyia a aquesta mateixa numeració antiga la de l'actual foli 5, on es llegeix clarament a l'angle superior dret, en la mateixa tinta: ‚LXXXVIII’. Els folis 87-95 són numerats amb unes altres xifres romanes antigues, començant pel foli XXXV i continuant fins al foli XLII, el qual però és seguit immediatament pel foli LXXI. A partir de l'actual foli 101 fins al 113, una altra numeració antiga corre del foli C al CXII, i aquí s'estronca.
9. Numeració de plecs: A l'angle inferior dret del foli 1 hi ha un ‚8’, que podria ésser una antiga numeració de plec. No se'n veu cap més, potser per ratadura dels folis.
10. Filigranes:
 - a) Folí 1, del carro de dues rodes, semblant al de BRIQUET I, 3531, datat a partir del 1444.
 - b) Folis 3 i 46-85, de l'arc, semblant al de BRIQUET I, 798, datable a partir del 1400/1404.

c) Folis 9-10, de les muntanyes encerclades i sobrepujades de creu, semblant a la de VALLS I SUBIRÀ, n° 1686, datada a partir del 1328.

d) Folis 17-42, de la lletra P amb creu, semblant a la de BRIQUET III, dataada a partir del 1386.

e) Folis 87-95, del drac, semblant al de F. BOFARULL I SANS, *Los animales en las marcas de papel*, Vilanova, Oliva 1909, 138, n° 728, datable a partir del 1370.

f) Folis 96, del drac, semblant al de BRIQUET I, 2677, datable a partir del 1416-1418.

g) Folis 97-99, de l'ocell, semblant al de BOFARULL, *ib.*, 103, n° 531, datat a partir del 1404.

h) Folis 101-113, de les tisores, semblant a les de BRIQUET II, 3681, datable a partir de l'any 1419.

i) Folis 114, de la balança, semblant a la de BRIQUET I, 2401, datable a partir del 1437.

k) Folis 115-120, de les flors, semblant a les de BRIQUET II, 7362, datable a partir de 1380.

l) Folis 121-131, del carro de dues rodes, semblant al de VALLS I SUBIRÀ, *La Historia del papel en España. Siglos XV-XVI*, n° 37, datable a partir del 1416.

12. Sistema de ratllat: Folis 1-10 sense; folis 11-57 a la mina de plom; folis 1-85 sense; folis 87-95 a la mina de plom; folis 97-99 en tinta; folis 101-113 en sec; folis 115-120 sense; folis 121-131 a la mina de plom.

III. CONTINGUT LITERARI

a)

Folis 1-2. Fol. 1r, *inc.*: «Senyer sapiats que almon no pot esser tan fort sentiment de desplaer con es perdua damich. Aquesta tinch yo per maxima en persones que amen car les altres nos senten de res si no de lur persona ...»

Fol. 2v, *exp.*: «E ab la grasia de deu qui no defall a negun qui justament la deman pendra conort en la ordinaçió de deu e en lo be del amich que deu sen ha portat per darli si matex per guardo per rapos e per gloria. Deo gratias».

ANÒNIM, *Què cové per venir al terme prefix a la mort*.

Caixa d'escriptura: 170 x 230, a columna tirada. Impaginació: 5 + 170 + 23 x 23 + 230 + 30. Sense ratllat, 33-39 línies. Lletra gòtica catalana cursiva, amb influències de la bastarda, del pas del s. XIV al XV, sense decoració. Poques correccions del mateix copista. Al capdamunt del foli 1r, inscripció de la mateixa mà que copia el text: "Jhesus Christus".

b)

Folis 3-5. Fol. 3r, *inc.*: «Aquesta es la oracio de sanct Sabria qui es feta sobre les malaties dels homens aquesta desliga tots ligaments presents e esdeuenidors e tots mals e de mals veyls».

Fol. 5v, *exp.*: «... aquel qui es rey de tots los angells solament la verga maria aquest alataua ab la sua let e mamela, plena de gracia de valant dels cells amen deo gracias amen.»

ANÒNIM, *Oració de sant Cebrià*.

Altres manuscrits: BC, ms. 580, f. 155v-158r.

Catàlegs: Guy BEAUJOUAN, *Manuscrits scientifiques médiévaux de la Bibliothèque Colombine*, dins «Actes du Xe Congrès International d'histoire des sciences», Ithaca 1962, t. I, París 1964, 631-634.

Caixa d'escriptura: 150 x 210-230, a columna tirada. Impaginació: 20 + 150 + 35 x 34 + 210-230 + 30-45. Sense ratllat, 41-44 línies. Lletra cursiva de dues mans; la primera escriu el foli 3r-v amb traç molt fi i trets de lletra bastarda; la segona escriu els folis 4-5 amb caràcters pesants, lletra tirant a cursiva formada; totes dues són del pas del s. XIV al XV, sense decoració ni correccions. Al capdamunt del foli 3r, una mà posterior maldestra ha recopiat l'inici del text: «Aquesta es la oracio de sanct sabria es feta sobre les malaties dels homens aquesta desliga tos ligaments presents e ...».

c)

Folis 6-10. Fol. 6r, *inc.*: «Primerament deuets notar que en vna de dues maneras pecha cascun peccador o uennialment o mortal dos vos coue saber que es peccat venial e que es peccat mortal».

Fol. 10r, *exp.*: «... car la contricció e dolor de las offensas fetes adeu el proism[e] es lo primer fonament de la salut dels xristians la qual nos vulla dona[r] aquell qui viu e regna per tots los segles dels segles amen».

ANÒNIM, *Confessionari*.

Caixa d'escriptura: 160 x 215, a columna tirada. Impaginació: 25 + 170 + 10 x 25 + 215 + 55. Sense ratllat, 36-40 línies. Lletra cursiva amb influències de la bastarda del pas del segle XIV al XV, de dues mans; la primera escriu el foli 6r-v; la segona els folis 7-10, sense decoració ni amb prou feines correccions. Dalt de tot dels folis 6r i 7r una mà del s. XVI ha escrit el títol de l'obra: *Confessionari*.

d)

Folis 11-57. Fol. 11r, *inc.*: «Diu lo libre de genesi que en lo comensament dell mon crea deus lo sell e la terra que era vana e buyda e tot lo mon eren

tenebres e lesperit de deu anaua sobre les aygues e era tot lo mon axi con vna pilota redona que fos feta de moltes coses ...»

Fol. 57v, *exp.*: «... dauiu era romas ab son pare en lalberch vn die dix li son pare ve a la ost e ueuras tos frares con astan iportals X formatges e algunes altres coses per rafrascament e dir lo (sic) has que donen ...» (fine mutilus).

Fragment del *Compendi Historial o Gènesi de Scriptura*.

Altres manuscrits: BNP, esp. 46 i 541; també n'hi ha un fragment en l'esp. 205, f. 199v-205.

Caixa d'escriptura: 150 x 200, a columna tirada. Impaginació: 25 + 150 + 35 x 35 + 200 + 55. Ratllat amb tinta, 24-26 línies. Lletra cursiva corrent de finals del s. XIV, d'una sola mà, sense decoració i amb poques correccions. Al capdamunt del foli 11r, una mà del segle XVI ha escrit: 'Veteris Testamenti historia'.

Edició: *Compendi Historial de la Bíblia que ab lo títol de Gènesi de Scriptura trelladà del provençal a la llengua catalana Mossèn Guillem Serra, en l'any MCCC-CLI y ara ha fet estampar per primera vegada en Miquel Victorià AMER, Barcelona 1873, 304 p.*

Cfr. Pere BOHIGAS I BALAGUER, *El repertori dels Manuscrits Catalans de la Fundació Patxot. Missió a París. Biblioteca Nacional (1926-1927)*, dins «Estudis Universitaris Catalans», XV (1930), 215-217; reproduït a Pere BOHIGAS, *Sobre Manuscrits i Biblioteques*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes - PAM 1985, 139-140.

e)

Folis 58-72. Fol. 58r, *inc.*: (*initio mutilus*) «... Salamo futs (*sic*) de cedre e deuet a tota se uolentat. E Salamo dona airran XX milia mesures de forment per vianda dela sua casa e XX milia mesures doliy molt purr ...»

Foli 72v, *exp.*: «... e feu li mudar les uestidures que auia tengudes en lo carsre e dona li a mengar tostems deuant si mateix aytant com visch e feya li donar siuada tots dies aytante con obsne auia sens masura tostems aytant com ell visque».

III Reg. 5,10-IV Reg 25, 29, en traducció catalana.

Caixa d'escriptura: 180 x 240, a columna tirada. Impaginació: 15 + 180 + 20 x 18 + 240 + 28. Sense ratllat, 54-64 línies. Lletra cursiva bastarda d'inicis del XV, d'una mateixa mà, sense decoració i amb poques correccions. A foli 73r, en blanc, al capdamunt hi ha unes barroeres 'probationnes pennae', on hom pot llegir: "Ths en barcelona a XXV de cetembra any || MD XXV || amat jerma la prasent ra.per.dar vos abis com per lo senyor || en p...»

f)

Folis 73-85. Fol. 73r, *inc.*: «Adam engendra Seth e Seth angendra enoch e noch angendra cayinan e caynan angendra mallael e malael gerrench e gerech ...»

Fol. 85v, *exp.*: «Rooboam vench en iherusalem e aparala tota la compaya de Juda e de bengamin e foran entro a CLXXX milia homens alets comateadors los quals ell alech per combatans contra israell per ço que ell conuertis ...» (*fine mutilus*).

I Par 1,1 - 2 Par 11,1 en traducció catalana.

Caixa d'escriptura, impaginació, línies, lletra i mà exactament igual que la secció anterior. Folí 86 buit.

g)

Folis 87-95. Fol. 87ra, *inc.*: «... (*initio mutilus*) [sen]yor deu prometa que eyl matara e ell ressucitara per que la nostra fe es uista a tu sobre aquesta cosa no conuenible. Pere respon: aquesta actoritat se de part de la carrera de raho ...»

Fol. 95v, *exp.*: «... e en axi la mia paraula la qual exira dela mia bocha ço es a saber lo meu fill lo qual yo enuie al segle ...» (*fine mutilus*).

Fragments de la traducció al català del «Dialogus Petri cognomento Alphonsi ex iudaeo christiani et Moysi iudaei» (títols III i fragment del IX).

Caixa d'escriptura: 162 x 220, a dos corondells. Impaginació: 8 + 75 + 15 + 75 + 30 x 25 + 220 + 45. Ratllat a la mina de plom, 29-30 línies. Lletra gòtica amb influències de la humanística de principis del segle XV, d'una sola mà, sense decoració i amb poquíssimes correccions. Al capdamunt del fol. 87r, una mà del s. XVI ha escrit un títol convencional: «Theologice questiones». Una mà posterior ha afegit al costat: «(Fragmenta)».

h)

Folis 96-99. Fol. 96ra, *inc.*: (*initio mutilus*) «[D]e peccat vs de la carn de la mare vs deman mon frare lo fill de ma mare lo marit de ma muller e nol trop [A]ppolloni hoida la questio lunnyas un poch del Rey e pensa en si mateix e ajudant nostro senyor deu troba la solucio ...»

Fol. 99vb, *exp.*: «... appolloni que ve si eser loat del Rey volenters si acosta e mostra al Rey moltes sobtillesses del joc e de moltes daltres. E lo Rey haguen ...» (*fine mutilus*).

Fragment de la traducció catalana de la «Historia Apollonii regis Tyri».

Caixa d'escriptura: 165 x 200, a dos corondells. Impaginació: 10 + 75 + 15 + 70 + 30 x 35 + 200 + 60. Ratllat a la mina de plom, 31-34 línies. Lle-

tra cursiva librària de finals de s. XIV o principis del XV, amb influències de la bastarda, d'una sola mà, sense decoració ni correccions.

El fol. 96r conté algunes 'probationes pennae'. Dalt de tot, en rúbrica i mig guillotínada: «Jhesus marie filius sis mihi clemens». Una mica més avall, en tinta negra i marron: «Jhesus marie filius sis mihi», «Jhesus marie filius sis mihi / clemens et propicius amen», «Magnificus», «Nouerint vniuersi quod nos Arnaldus», «Jo muyr del tot si nom», «siarem (?) mayor», «jo mur».

i)

Folis 100-113. Fol. 100r, inscripció en tinta negra d'una mà del s. XIX: «Nº 4º /Ars Judiciaria / sive / Astrológica vel Divinatoria».

Fol. 101ra, *inc.*: «Aquest libre es de les semblances de tots los homens ço es assaber delles uentures E dell esdeueniment de lur uide e dela lur mort ssegons quels maestres del antich temps fermen per los XII signes ...»

Fol. 113vb, *exp.*: «... si per vantura passa XI anys peruandra ha LXXX anys. E deu hauer vantura en tota color ssaluant an tota color negra».

ANÒNIM, *Llibre de les semblances de tots los hòmens*.

Caixa d'escriptura: 160 x 225, a dos corondells. Impaginació: 35 + 70 + 15 + 23 x 20 + 230 + 30. Ratllat en sec. 23-25 línies. Lletra cursiva librària diferent de l'anterior, del pas del s. XIV al XV, d'una sola mà, sense decoració ni correccions. Al capdamunt del foli 101r, en lletra del s. XVI una mà ha escrit un títol convencional: «Judicia natiuitatum». Al capdavant del recto dels folis 106-112, inscripció en lletra del s. XVI: «mossen saba-ter».

Fol. 114 buit

k)

Folis 115-120. Fol. 115ra, *inc.*: «Ligsa en lauida de mossenyer sent bernat que lo diable li dix que el sebia VIII vesos (sic) del saltiri que no era crastia en tot lo mon quilos digues continuament tots dies huna vegade ...»

Fol. 120rb, *exp.*: «... sit mihi ab solucio pequatorum meorum he (sic) mihi sit auxiliaci suauit (sic) guadium dessiderium cordi mihi nuch (sic) in eternum amen [al man:] deu Jhesus maria».

ANÒNIM, *Recull d'oracions diverses en llatí i català*.

Caixa d'escriptura: 150 x 205, a dos corondells. Impaginació: 25 + 80 + 10 + 55 + 30 x 30 + 205 + 50. Ratllat en sec, 28-35 línies. Lletra cursiva librària de principis del s. XV, amb intervenció de quatre mans; la primera escriu la columna inicial del fol. 115r i des de la segona meitat del foli 116r fins a les tres primeres línies del fol. 120rb; la segona mà escriu les dues darreres línies del fol. 115r i tot el 115v; la tercera mà apareix en les nou darreres

línies del fol. 116ra i en les 20 primeres del fol. 116rb; la quarta mà apareix en les disset darreres línies del fol. 120rb, que recopien una oració del foli 118vb-119ra. Inicials majúscules amb els traços engruixits amb la mateixa tinta, sense acabar les del foli 118. Al capdamunt del foli 115r, una mà del s. XIX ha escrit el títol convencional: ‚orationes devotae 5°‘.

l)

Folis 121-132. Fol. 121r, *inc.*: «[P]er ço que lo lo (*sic*) libre seguent lo qual feu lo glorios doctor Boeci sia mils entes com la mayor raho que lom ha de planyer sa miseria es com sens colpa ha hom tribulacio per tal coue aci posar la ystoria de Thodorich Rey dels gots lo qual per la sua gran iniquitat feu metre en preso e puyes feu ociure aquest doctor».

Fol. 131r, *exp.*: «...la finall conclusio amostra tot hom de fer obres justes e esquiuar peccats fer deuota oracio per tall com tot quant fem veu la diuinall intellectio. Et sic fit. E comença en lo lati. Cum igitur paulo ante monstratum. En romanç. La philosophia per seguir».

Fol. 132ra, en rúbrica: «En lo primer metra tracta sots quina forma Boeci plora son treball. E dona VI rahons de son plor. La primera per tall com ell hauia acostumat de fer dictats graciosos. E are huiels afer dolorosos». És el fragment inicial de l'explicació del primer llibre, cf. fol. 123r.

ANÒNIM, *Rúbriques del «Libre de consolació de filosofia»*, de BOECI, en la traducció catalana medieval.

Altres manuscrits: BC, ms 68; BUB, ms. 77; BNM, ms. 18.396; BNP, esp. 638 [procedent de la Colombina!].

Caixa d'escriptura: 140 x 185, a columna tirada. Impaginació: 20 + 140 + 40 x 30 + 185 + 70. Ratllat en sec, 30 línies. Lletra cursiva formada de principis del s. XV, d'una sola mà, sense decoració ni correccions. Al capdamunt del fol. 121r una mà del s. XIX ha escrit: «6°». Dessota mateix, inscripció en lletra del s. XVI: «Boetii prosarum epitome».

Fol. 133 buit, llevat de dues ‚probationes pennae‘.

IV. ESCRITURA

S'han indicat les característiques específiques de cada part del manuscrit.

7. Segell de la Biblioteca Colombina als folis 3r i 58r.

11. Antigues signatures: Foli de guarda Ir: [*canç*]; «CBB Tab. 150. N° 14». «5 ... 5 ... 26». Al foli 1r, antiga signatura de la Colombina: «10.300».

12. Notícies històriques. Al capdavant del foli 133v, anotació de propietat de F. Colón: «Este libro así en quadernado costo 8 dineros en Barcelona por Junio de 1536 y el ducado vale .288. dineros».

V. CONCLUSIÓ

1. Estat de conservació acceptable, encara que els folis 11-57 es veuen afectats per una gran taca d'humitat. La coberta és desenganxada del llom per la part de dalt.
2. Datació: s. XIV-XV.
3. Origen indiscutiblement català.
4. Propietaris i procedència: Fernando Colón i el Capítol de la Catedral de Sevilla.

VI

Com el lector haurà observat, el ms. s'obre i gairebé es tanca amb alguns textos de literatura espiritual o piadosa, que ara deixarem de banda no perquè no siguin interessants, sinó perquè ens obligarien a endinsar-nos en la selva frondosa de la literatura espiritual medieval catalana,⁴ la qual cosa ens portaria lluny del propòsit molt més modest d'aquesta nota.

Començarem, doncs, pel fragment dels folis 96-99, primera sorpresa agradable del ms. que ens ocupa. Fins ara no s'havia pogut assenyalar cap text català medieval o modern, manuscrit o imprès, de la coneguda *Historia Apollonii Regis Tyri*. És cert que en uns versos de Pere III, tramesos al futur Joan I amb motiu del seu matrimoni amb Violant de Var, hi ha una al·lusió al ,dicat' d'Apol·loni i al ,testimoni' d'Alexandre,⁵ i aquesta era, fins ara, l'única relació coneguda entre la famosa novel·la d'aventures i el passat literari català, del qual la figura d'Apol·loni semblava absent del tot. En canvi, la biblioteca Colombina ha conservat un fragment d'una traducció catalana, fins ara desconeguda, d'aquesta obra, tant en voga durant els segles mitjos.⁶ Això no obs-

4. Una primera aproximació general a aquesta literatura la donà Pere BOHIGAS I BALAGUER, *Petita contribució a l'inventari d'obres catalanes de pietat popular anteriors al segle XIX*, dins «Analec-ta Sacra Tarraconensia», XXVIII (1955), 355-368, treball reproduït dins el volum de Pere BOHIGAS, *Sobre manuscrits i Biblioteques*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes - PAM 1985, 262-272. De tota manera sí que convé de fer notar que els tractadets *Què cové per venir al terme prefix de la mort*, *Oració de sant Cebrià* i *Confessionari*, continguts al ms. acabat de descriure, tenen un íncipit que no coincideix amb cap dels incipits de les obres de pietat recollides per Bohigas.

5. Els versos foren assenyalats de bell antuvi per Pròsper de BOFARULL I MASCARÓ, *Los Con-des de Barcelona vindicados*, Barcelona 1836, vol II, 289, i recollits per Jaume MASSÓ I TORRENTS, *Repertori de l'Antiga Literatura Catalana. La poesia*, vol. I, Barcelona, Editorial Alpha 1932, 38; els havia publicats, juntament amb el document de l'ACA on són inserits, Josep M. ROCA, *Joan I d'Aragó*, Barcelona, Institució Patxot 1929, 423; els reproduí Rafael TASIS I MARCA, *La vida del rei en Pere III*, Barcelona, Ed. Aedos 1954, 301.

6. Per orientar-se sobre els aspectes històrics i literaris entorn del tema de la novel·la d'Apol·loni, són fonamentals les bibliografies donades per Manuel ALVAR, *Libro de Apolonio. Estudios, ediciones, concordancias*, València, Fundación Juan March-Editorial Castalia 1976, vol I, 21-27, i per Carmen MONEDERO, *Libro de Apolonio. Edición, introducción y notas*, Madrid, Clásicos Castalia 1987, 71-83, dels quals ens confessem deutors en aquest treball.

tant, la sorpresa de la troballa és contrabalança per l'exigüitat del fragment: tres únics folis, dotze comptades columnes! Si comparem el text de la traducció catalana amb l'edició del text llatí feta per Alexander Riese,⁷ resulta que la versió llatina té cinquanta-un petits capítols, dels quals la versió catalana conservada a la Colombina només en transmet nou: del quart al tretzè. Davant tan poca nyama, serveix de poc consol pensar que estem davant un fragment salvat per atzar, i que el text per ventura fou complet. El contrast és viu amb Castella, on hi ha un mss. llatí de la *Historia Apollonii regis Tyri*, de la família oxfordiana,⁸ el poema del s. XIII *Libre de Apollonio*,⁹ la traducció de Juan de Cuenca de la història d'Apolloni tal com és recollida en la *Confessio amantis*

7. Alexander RIESE, *Historia Apollonii regis Tyri*, Lipsiae 1871, basada en el còdex de la biblioteca Laurenciana de Florència; després d'aquesta temptativa, M. RING descobrí el ms. llatí 4955 de la BNP, no tingut en compte per Riese, i l'edità: *Historia Apollonii regis Tyri e codice Parisino 4955*, Posoniae et Lipsiae 1888. Riese s'adonà de la importància del ms. parisi i es veié obligat a refer el seu treball: *Historia Apollonii regis Tyri* (Biblioteca Teubneriana). *Iterum recensuit* A. RIESE, Lipsiae 1893. Alguns anys després E. Klebs formulà reserves molt precises i ben fonamentades sobre la darrera edició de Riese, sense decidir-se a oferir una nova edició crítica, però aportant materials i observacions valuoses per a un establiment correcte del text: Elimar KLEBS, *Die Erzählung von Apollonius aus Tyrus. Eine geschichtliche Untersuchung über ihre lateinische Urform und ihre späteren Bearbeitungen*, Berlin 1899. Després del treball de Klebs, encara van aparèixer altres manuscrits de la *Historia*. La darrera edició crítica és obra de Dimitra TSITSIKLI, *Historia Apollonii regis Tyri*, dins «Beiträge zur klassischen Philologie», Heft 134, Königstein 1981. Curiosament Tsitsikli no va tenir encara en compte en el seu treball el manuscrit que esmentem en la nota vinent. El text de la segona edició de Riese ha tingut una certa fortuna, puix que ha estat novament editat per Rodolfo OROZ, *Historia de Apolonio de Tiro. La novela favorita de la Edad Media*, Instituto de Investigaciones Histórico-Culturales de la Universidad de Chile, s.a. [1955?], edició bilingüe llatino-castellana; i darrerament per Manuel ALVAR, *o. c.*, II, 235-264.

8. És el ms. 9783 de la BNM, persistentment ignorat, malgrat que fou assenyalat per José Amador de LOS RÍOS, *Historia crítica de la literatura Española*, vol. III, Madrid 1863, 285, nota 3, i que fou publicat per Eduardo GARCÍA DE DIEGO, *El libro de Apolonio según un códice latino de la Biblioteca Nacional de Madrid*, Totana (Murcia) 1934, llibre raríssim, avui pràcticament inassequible.

9. Les principals edicions són les de Pedro José PIDAL, *Poesía antigua. Vida del Rey Apolonio y de Santa María Egipcíaca y la Adoración de los Santos Reyes, en verso antiguo*, dins «Revista de Madrid», IV (1840), 16-48, 133-160, 253-275; Florencio JANER, *Poetas castellanos anteriores al siglo XV*, Colección hecha por don Tomás Antonio Sánchez, continuada por el Excelentísimo Señor Don Pedro José Pidal, y considerablemente aumentada e ilustrada, a vista de los códices y manuscritos antiguos, Biblioteca de Autores Españoles LVII, Madrid 1864; C. Carrol MARDEN, *Libro de Apolonio. An Old Spanish Poem. Part I: Text and Introduction*, Baltimore-Paris, The Johns Hopkins Press 1917; *Part II: Grammar, Notes and Vocabulary*, Princeton-Paris 1922; reedició corregida el 1937; reprint: New York, Kraus Reprint Corporation 1965; R. OROZ, *o. c.* en la nota 7; Pablo CABANAS, *Libro de Apolonio*, Odres Nuevos, Madrid, Castalia 1969 [edició versificada en castellà actualitzat]; Giovanni Battista DE CESARE, *Libro de Apolonio. Introduzione, testo e note a cura di ...*, Università di Venezia-Milano, Cisalpino-Goliardica 1975; i les de M. ALVAR i C. MONEDERO citades supra.

de John Gower,¹⁰ i encara la traducció de la història tal com és inserida en els *Gesta Romanorum*,¹¹ impresa en l'incunable de Saragossa, Pau Hurus de Constança 1488, conservat en exemplar únic a la biblioteca de la Hispanic Society de Nova York.¹²

En presentar, doncs, ara la relíquia de la traducció catalana de la novel·la d'Apol·loni de Tir, seria lògic que miréssim d'esbrinar fins on sigui possible la seva ascendència. I per començar hem de dir que en l'estat actual de la nostra informació més aviat caldria excloure que la traducció catalana del llibre d'Apol·loni hagi estat feta sobre algun tipus homogeni de versió. En efecte, el nostre text presenta coincidències, divergències i influències dels diversos estrats de la tradició que més aviat fan pensar en una versió fins a un cert punt prou elaborada. Alguns detalls ho aclariran tot d'una.

No són pocs els passatges on el text català segueix ben de prop el text llatí de la *Historia Apollonii regis Tyri*. Per exemple, quan Antíoc ordeix la mort del jove Apol·loni:

10. Per aquesta obreta, cfr. Henry MORLEY, *Confessio Amantis of John Gower*, Londres 1889; G. C. MACAULAY, *John Gower, The English Works*, vol. III, Oxford 1901 (edició). A través de la traducció que en va fer el portugués Robert Paym, l'obra fou retraduïda al castellà per Juan de Cuenca, de Huete, circa 1430, i aquesta traducció s'ha conservat en el manuscrit g-II-19, de la biblioteca de l'Escorial; fou publicada per A. BIRCH-HIRSCHFELD, *Confesion del Amante por Joan Goer. Spanische Übersetzung von John Gowers Confessio Amantis aus dem Vermächtnis von Hermann Knust nach der Handschrift im Escorial*, Leipzig 1909, i més recentment per Alan David DEYERMOND, *Apollonius of Tyre: two Fifteenth century Spanish prose Romances*, University of Exeter 1973; cfr també P.E. RUSSELL, *Robert Payn and Juan de Cuenca, translators of Gower's 'Confessio Amantis'*, dins «Medium Aevum», XXX (1961), 26-32; i l'estudi que li dedica M. ALVAR en l'o. c., 269-278.

11. Cfr. Hermann OESTERLEY, *Gesta Romanorum*, I, Berlín 1871; II, Berlin 1872; Samuel SINGER, *Appollonius von Tyrus. Untersuchungen über das Fortleben des antiken Romans in späteren Zeiten*, Halle 1895, 71-105 (reimpresió, Nova York 1974); Singer edita també el *Pantheon*, de JOFRE DE WITERBO, que recull la història d'Apol·loni, i va tenir alguna influència sobre la *Confessio amantis*, dins *ib.*, 150-177. El text de les *Gesta Romanorum* editat per Oesterley ha estat reeditat per ALVAR dins o. c., II, 525-580.

12. El descobrí Homero SERÍS, *La novela de Apolonio. Texto en prosa del siglo XV descubierto*, dins «Bulletin Hispanique», LXIV (1962), 5-29; i el publicà al cap de dos anys en *Nuevo ensayo de una Biblioteca Española de libros raros y curiosos*, fasc. 1 A-B, Nova York, The Hispanic Society of America 1964, 80ss. El facsímil de l'edició incunable saragossana fou publicat al cap de dos anys: *La vida e bystoria del rey Apolonio, la qual contiene como la tribulación temporal se muda en fin en gozo perdurable*. L'ha tornat a publicar M. ALVAR, esmenant-lo, en l'o. c., II, 525-580, i reproduint l'incunable de la Hispanic Society of America a les pàgines 582-628.

Historia

Et pot discessum adulescentis Antiochus rex uocat ad se dispensatorem suum fidelissimum nomine Taliarchum et dicit ei: 'Taliarche, secretorum meorum fidelissime minister, scias quia Tyrius Apollonius inuenit quaestionis meae solutionem. Ascende ergo nauem confestim ad persequendum iuuenem, et dum ueneris Tyrum in patriam eius inquires inimicum eius, qui eum aut ferro aut ueneno interimat. Postquam reuersus fueris libertatem accipies'. Taliarchus uero hoc audito adsumens pecuniam simulque uenenum, nauem ascendens petiit patriam Apollonii¹³.

Text català

Après lo departiment de Apolloni, lo Rey de Anthioxia appellà son dispenser, lo qual hauia nom Tilarchi, secretari, al·qual dix: 'Tilarchi, secretari mev molt feell e molt bon ministre: Sàpies que Appolloni, Rey de Tir, ha trobat la mia qüestió. Puia tost en una nau e pesegüex-lo, e-quant seràs a·Tir demana qual serà lo seu desenemich e trachta que aquell lo mat o ab fero o ab uerí. No-y plangues moneda, e quant tornaràs hauràs guardó ab franquessa'. Tilarqui pres comiat del Rey, e portà-se-n molta moneda e dell verí ab si, e-tench sa via vers la terra de Apolloni¹⁴.

En canvi, l'arribada d'Apolloni a Tars o Tàrsia és descrita de manera ben diferent en la *Historia*, que pràcticament despatxa l'acció en dos mots, i en el text català, més prolix i recercat:

Historia

Tunc iussit rex [Antiochus] classes nauium praeparari ad persequendum iuuenem. Sed moras facientibus his, qui classes nauium praeparabant, deuenit Apollonius ciuitatem Tharsiam¹⁵.

Text català

Mas com lo rey Antiogus no·l pogués trobar en terra, feu aparellar vexells e-feu lo perseguir per mar. E Appolloni fo en la gran mar, e dix lo patró:

– Senyor, e tu no has paor de aquesta nostra art?

13. M. ALVAR, *o. c.*, 238.

14. Cf. *infra*, línies 21-29.

15. M. ALVAR, *o. c.*, 239. També *Gesta Romanorum* i l'incunable saragossà transmeten l'episodi, com la *Vita*; cfr M. ALVAR, *o. c.*, 532. Igualment la traducció francesa antiga, en la anomenada redacció de Brusel·les: «... Endementrues que on faisoit grant appareil, ensi que vous auez õy comment, Appollonius parti de son regné. Il fi grant piece en mer et arriva, si comme dieu plot, au port de Tharse». Cfr. Charles B. LEWIS, *Die altfranzösischen Prosaerzählungen des Apollonius Romani*, dins «Romanische Forschungen», 34 (1913). 50.

Respòs Appolloni:

– Yo no he reguart de la tua art, mas de la art del Reÿ Antigus. A·donchs entra més dintre mar, que lo Reÿ longua à la mà, e ço que eyll ha en cor de fer acaba, e he gran paor que no·us peseguesquen.

– Senyor, dix lo patró, nós avrem ops aygua e armes. Si a uós, senyor, plau, entrem en Tàrsia, car Tàrsia nos és pus prop de terra que nulla altra.

Respòs Appolloni:

– Bé ho deÿts, anem hi e·aparellem nos.

E axí, Déu aydant, foren en pocha d'ora en Tàrsia¹⁶.

Cal notar ací que el text català té una relació evident amb la traducció de la novel·la d'Apolloni en francès antic. I diem relació i no coincidència, perquè, comparat amb la versió francesa, el text català és en aquest punt més desenvolupat.

Text francès

Adonc fist le roy Anthiocus appa-
reller grant navire, mais par la
demeure des ouvrés le jovencel
estoit ja en haulte mer, ains qu'ilz
eussent fait; le gouverneur de la nef
en le regardant li dist: «Sire, me
veulz tu aucune chose demander tou-
chant mon art?» Le jovencel res-
pondi: «Certes, de ton art ne te quier
je rien demander, mais je sui quis du
roy Anthiocus; entrons donc en mer
tant comme nous pourrons, la puis-
sance de lui est grande et s'estent
loing, il fera ce qu'il voudra». Le
gouverneur dist: «Alons en Tharse et

16. Cfr infra, línies 73-85.

nous avrons bonne aventure». Et
comme il feust venu en Tarce...¹⁷

Per això ve a tomb de recollir aquí també la versió del ms. 9783 de la BNM, que, com hem dit, no ha estat gaire tingut en compte en els estudis sobre la transmissió de la novel·la d'Apol·loni. El diàleg entre el patró de la nau i Apol·loni, que en va buscaríem en la *Historia* i en *Gesta*, hi és present i el seu tenor explica tant la versió catalana com algun tret de la versió francesa:

Sed moram facientibus qui classibus insistebant iuuenis uir tirus Appollonius iam medium umbilicum pelagi tenebat et apud se querebatur. Tunc respiciens ad eum gubernator sic ait Domine Appolloni numquid de arte tua quereris Appollonius ait Ego quidem de arte tua nihil queror Interiorem aque partem queramus rex enim longam habet manum quid uoluerit facere perficiet sed uerendum est ne uos persequatur. Gubernator ait Ergo domine arma preparanda et aqua dulcis querenda Subiacet enim tibi litus Tarsie Iuuenis ait Petamus Tarsum et erit nobis euentus¹⁸.

En el mateix episodi de l'arribada a Tars hi ha un detall present a tots els textos que manegem i que, en canvi, el text català omet. És la trobada d'Apol·loni amb un pobre, concitadà seu, que el reconeix i el saluda, essent menytingut per Apol·loni, segons costum dels poderosos:

17. LEWIS, *o. c.*, 7.

18. BNM, ms. 9783, f. 69ra, línia 22 - f. 69rb, línia 3.

Historia

Et deambulans iuxta litus visus est a quodam nomine Hellenico, ciue suo, qui superuenerat ipsa hora. Et accedens ad eum Hellenicus ait: «aue, rex Apolloni!». At ille salutatus fecit quod potentes facere consueuerunt: spreuit hominem plebeium. Tunc senex indignatus iterato salutauit eum Hellenicus et ait, «aue, inquam, Apolloni, resaluta et noli despiciere paupertatem nostram honestis moribus decoratam. Si enim scis, cauendum est tibi, si autem nescis, admonendus es. Audi, forsitan quod nescis, quia proscriptus es». Cui Appollonius ait «et qui patriae meae principem potuit proscribere?» Hellenicus ait «rex Antiochus»¹⁹

Gesta

... et deambulans iuxta litus, visus est a quodam seruo suo Elinato nomine, qui supervenerat in ipsa hora, et accedens ad eum dixit: «Ave, rex Apolloni!» At ille salutatus fecit, ut potentes facere consueuerant, spreuit hominem. Tunc senex indignatus est valde et iterum salutavit eum et ait: «Ave, rex Apolloni! Resaluta et noli despiciere paupertatem honestis moribus decoratam. Si enim scis, cavendum est tibi». Et ille: «Si placet, dicito mihi». Qui ait: «Proscriptus es». At ille: «Et quis patriae suae proscripsit principem?» Elinatus ait: «Rex Antiochus»²⁰.

Versió francesa

«... et yssist de sa nef et alast selon le rivage de la mer, un sien citoien qui la estoit venu d'aventure, l'apparcut et avoit a nom Helican; il vint a Appollonius et le salua; et quant il fu salué, il fist selon la coustume des grans seignours, il ne tint compte de lui. Adonc Helican, qui estoit ancien, le salua derechief par desdaing et li dist: «Appolloin, resalua moy, et ne vuelles despire ma povreté aournee de meurs et de honnesteté; escoute de moy ce que par aventure tu ne sces pas, -sachiez que tu es banni de ton pays». Appollonius dist: «Et qui est celui qui peust banir le prince de son pays?» Helican respondi: «C'est le roy Anthiocus ...»²¹

19. M. ALVAR, *o. c.*, 239.

20. ID., *ib.*, 532.

21. LEWIS, *o. c.*, 7.

*Redacció de Brusel·les**BNM, ms. 9783**Text català*

«... Il issi des nefes et s'ala esbanoier sour la rivaige de la mer, si l'encontra .j. povre homme anchien qui estoit de Thir, qui estoit ses homs et ot nom le pseudoms Elains. Ly preudoms le salua et luy dist: «Appollonius, roy de Thir, dieux vous sault». Quant li roix s'öy saluer d'un paisant, si ot despit, si se têt et ne lui respondi mie. Ly preudoms se couroucha et le salua de rechief et luy dist: «Rois, Appollonius, parlés à moy: Je suy de Thire et suy vostre homme: ne me despittéz mie pour men povre habit, car li sens ne gist mie en la robe riche mais ou cuer, et il puelt estre que je suy aournéz de aussi belles vertuz que tel est richez et noblement vestus, si ne me despittéz plus, mais resalués moy et ascouttéz tel chose que vous ne scavés pas mon escient, car je vous di que vous estes bannis et commandés à essillier». «Et qui me fait che, viaux amis?» dist li rois. «Li rois Anthiocus», dist ly preudoms ...»²²

Et dum ad litus maris deambularet uisus est Elanico nomine ciue suo qui ibidem superuenerat. Et accedens ei amicus ait ad eum Aue domine Appolloni At ille salutatus fecit quod potentes facere consueuerunt spreuit hominem Indignatus senex iratus ait Aue inquit Apolloni Resaluta et noli despiciere paupertatem honestis moribus decoratam et audi forsitan quod nescis quia proscriptus es. Appollonius ait Patrie principem quis procripsit Elanicus ait: Rex antiochus²³.

E mentre que Apolloni anaua riba de la mar, fonch vist de vn hom qui.l conech, qui en aquell loch era sobreuengvt. E acostà.s al Rey e dix:

– Deus te sal, Apolloni, fill del Rey de Tir; prech te que no vules menysprear la mia pobressa honrada de bones costumes, e hoies ço que no saps per ventura. Tu est bandeiat e escriadat.

Al qual respòs Apolloni:

– E qui pot lo príncep de la terra bandeiar ne escridar?

Dix lo bon nom:

– Apolloni, açò à.fet lo Rey Antiogus²⁴.

22. *Id.*, *ib.*, 52.

23. BNM, ms. 9783, f. 69rb, línies 4-14.

24. Cfr. *infra*, línies 85-94.

El text català, sigui per omissió, sigui deliberadament, per tal de no contaminar l'heroi amb un tret de caràcter que certament no és simpàtic, passa per alt el detall, com també omet el nom propi del vell que saluda Apol·loni; en canvi, segueix el tenor de la versió francesa i del manuscrit de Madrid.

Un altre detall no pot passar desapercebut en aquest episodi: quan el bon vell informa Apol·loni que Antíoc ofereix un preu a qui l'hi porti viu i un altre a qui li talli el cap, tant la *Historia* com *Gesta* parlen de talents, 'talenta'²⁵. En canvi, en els textos francesos i en el català els talents s'han convertit en besants:

<i>Versió francesa</i>	<i>Redacció de Brusel·les</i>	<i>Traducció catalana</i>
<p>«... Et par quele maniere l'a il fait?» Helican dist: «Il a fait un edit que quiconques te menra a lui tout vif, il lui donra L besans d'or, et qui lui portera ton chief trenchié il lui en donrra C.»²⁶</p>	<p>«Et sces tu, dist Appollonius, en quel maniere je suy banis?» «Oïl bien, il a fait criier par tout le pays que quiconquez vous polra vifs rendre à luy, il ara L bessans d'or et qui vostre chief luy aportera, il en ara cent bessans d'or.»²⁷</p>	<p>Respòs Appolloni: – Per quina rahó? Dix lo bon nom: – Per ço que tu volguist ésser ço qui eyll és, e eyl à fet cridar qui tu porà pendra e menar dauant ell haurà cinquanta besants d'aur, e qui li portarà lo teu cap haurà cent bessants; on io.t amonest que fuges e.que.t lunys. E pres comiat e tornà e tornà-se'n.²⁸</p>

I si abans havíem assenyalat una omissió, qui sap si involuntària o deliberada, ara podem assenyalar un estat corromput o molt mal transmès en el fragment català que continua l'episodi del vell pobre conciutadà d'Apol·loni. Quan Apol·loni li ofereix el preu més alt que per ell pagaria el rei Antíoc, com a contrapartida per la informació rebuda, el vell refusa amb unes paraules que són clares en les altres versions que manegem i en canvi han estat molt mal transmeses en la còpia de la versió catalana:

25. M. ALVAR, *o. c.*, 240 i 533. Cfr també BNM, ms. 9783, foli 69rb, línies 21 i 25.

26. LEWIS, *o. c.*, 7.

27. *Id.*, *ib.*, 52.

28. Cfr *infra*, línies 95-102.

Historia

Tunc iussit Appollonius reuocari ad se senem et ait ad eum: «rem fecisti optimam, ut me instrueres, pro qua re reputa te mihi caput a ceruicibus amputasse et gaudium regi pertulisse». Et iussit ei proferri centum talenta auri et ait «accipe, gratissimi exempli pauperrime, quia mereris; et puta te sicut paulo ante dixi mihi caput a ceruicibus amputasse et gaudium regi pertulisse. Et ecce habes pretium C talenta auri, et puras manus a sanguine innocentis». Cui Hellenicus ait «absit, domine, ut huius rei causa praemium accipiam. Apud bonos enim homines amicitia praemio non comparatur». Et uale dicens discessit.²⁹

Gesta

... Tunc Appollonius eum rogavit, ut ad se veniret, et centum talenta auri daret ei, et ait: «Accipe tantum de paupertate mea, quia meruisti, et amputa caput meum et regi presentes et tunc magnum gaudium habebit! Ecce habes centum talenta auri et tu es innocens, quia te conduxisti, ut gaudium offeras regi». Cui senex ait: «Domine, absit hoc a me, absit ut huiusmodi rei causa premium accipiam! Apud bonos homines amicitia praemio non est comparanda». Et valedicens discessit.³⁰

BNM ms. 9781

Tunc iussit ad se senem eregarium Apollonius proferri qui protinus iussit centum talenta auri afferri et dari. Cui et ait Gratissime exempli pauperrime accipe quod mereris et puta michi capud a cerui[cibus] amputasse et postasse gaudium regi. Ecce habes premium centum talenta auri et manus puras a sanguine innocentis Cui senex ait Absit domine ut huius rei causa premium accipiam apud enim bonos homines precio amicitia non comparatur et innocencia. E uale dicens discessit.³¹

29, M. ALVAR, *o. c.*, 240.

30. ID., *ib.*, 533.

31. BNM, ms. 9783, f. 69rb, líneas 20-31.

*Versió francesa**Redacció de Brusel·les**Traducció catalana*

Quant Appollonius öy ce du vieillart, il comanda que on li apportast C besans d'or; il les prist et les lui donna en disant: «O tu Helican, pren ce don en exemple du proveté tresagreable, car tu l'as desservi, et te repute moy avoir trenchié le col et porté mon chief au roy en li faisant gran joie. Vecy le loyer que en as de C besans d'or, et si en as tes mains pures et ton sanc innocent.» Au aquel le viellart dist: «Haa, sire, ja n'aviengne que je prengne loyer a cause de telle besoingne, car envers les hommes de bien amistié n'est point acheteé par aucun pris ne innocence aussi.» Et en le saluant il s'en departi.³²

«Certes, dist Appollonius, tu yes pseudoms et fëables qui telz nouvelles me dis, et saches tu que je le vuel desservir». Il commanda tantost que on luy aportast cent besans et lui donast on. «Ne plaise à dieu, dist li pseudom, que je doie avoir leuwier pour celle chose: il n'est avoir qui vaille boin ami, je l'ay fait pour dieu et pour l'amour que jou ay en vous, je n'en vuel leuwier se dieu noin. A dieu vous commanch, je m'en vois à Thir, vostre pays, que je laissay moult tourblé pour vous, et lors diray aux bourgeois nouvelles de vous, noin pas si bonnes que je volsisse, mais aiiés franche à dieu et il vous aidera». Quant il ot ce dit, si s'en departi et si s'en ala.³³

Là donchs Appolloni manà tornar lo bon hom e donà-li cent besans d'aur e dix:

– En eximpli hom pobre, pren aquests dinés axí com si a.mi auies tolt lo cap e.fes comta que has portat lo goig en Antiotxia.

Al qual respòs lo bon hom:

– Ia Déu no vulla que per aytal rahó io prengua salari a.ssignar, mas ignorància [.....] dient adéu e ua-se'n.³⁴

32. LEWIS, *o. c.*, 7-8.

33. ID., *ib.*, 52-53.

34. Cfr. *infra*, línies 102-109.

És evident que el terme ,ignorància' del text català, del tot absurd, és una mala lectura o del llatí ,innocencia' o del francès ,innocence', i això orienta tot d'una en el sentit d'hipotitzar una dependència estreta del text català a l'esguard del text llatí del ms. de Madrid o del text francès. I, de fet, el nostre fragment ofereix més d'un flanc per a poder ésser considerat com una traducció de la versió en francès antic de la novel·la d'Apol·loni, encara que molt sovint se'n separa. Per exemple, en el pas de la partida d'Apol·loni de Tars, hi ha coincidències i discrepàncies sorprenents entre la versió francesa i el text català:

Versió francesa

Il advint un an après per l'enortement de Stragulion et Denise sa fame que Appollonius proposa a aler par mer en una cité appellee Pentapose en Cirene, affin que la se tapist, et pour ce que ilz li affermerent que la seroit traittié beningnement. En prenant donques congié de ceulx de Tharse, qui le convoierent jusques a la mer a grant honneur, en saluant l'un l'autre, il entra en sa nef, le quel comme en alant, par mer par aucuns jours et nuis eust prosperité de la mer qui estoit coie et serie.³⁵

Text català

[A]prés de algun temps fo con-se-lat Appolloni per Tranquillió e per Dioníssia, muler sua, que se'n anàs, car no.l tenien aquí per bé segur. Per què Appolloni, entès lo bon conseyll, feu aparellar ses naus e totes les altres cosses qui necessàries li eren e mantinent mès se en la nav e començaren a nauegar vers la ciutat de Terina, terra dells paupolitanos, per ço que aquí se alegràs, car no auria paor de Antio-gus. Quant se dech recollir, tots los çitadans lo seguiren tro a la riba de la mar ab gran desplaer que hauien com se departia d'ells; e.comanaren lo a Déu e él a eylls. E hach bon vent tres dies e anaua ab gran alegre.³⁶

Val la pena fixar-se que tant la lliçó francesa ,Pentapose' com la catalana ,paupolitanos' provenen, però per separat, de les formes llatines «Pentepolitanas .. terras» de la *Historia*³⁷ i de la ,Pentapolin' de *Gesta*³⁷. També és evident que el text català no inventa la ciutat de Terina, present en dos manuscrits de la tradició francesa³⁸.

35. LEWIS, *o. c.*, 9.

36. Cfr infra, línies 152-160.

37. M. ALVAR, *o. c.*, 241 i 536. Per la seva banda, el ms. 9783 de la BNM llegeix «ad Pentapolim Cirenem»: *ib.*, fol. 69vb, línia 14.

38. Són els mss. de Chartres i de Brusel·les: LEWIS, *o. c.*, 9. ,Tirenne' no és pas igual que ,Terina', però és una lliçó que s'hi acostava irresistiblement.

La discrepància es fa molt més gran en la descripció, que ve tot seguit, de la tempesta que converteix Apol·loni en nàufrag, donada en la versió francesa amb un cert luxe descriptiu, i en canvi, molt simplement en la versió catalana:

Versió francesa

Soudainement sa loyauté fu muee en la quelle il, aiant esperance, s'estoit parti du port de Tharse, car en poi d'eure les vens se esleverent en tant que toute la face du ciel disparut et sa lumiere fu toute corrompue par le fort vent de Soullerre et par tempeste gresle. Grosses nues se espandent, vent soufflent, la mort cruelle commence a mueller. Avirons rompent, on n'a de quoy nager. Soullerre souffle d'une part et Bise d'autre, Galerne d'autre, Escorcheveel d'autre. Pluigel d'autre; Neptunus, dieu de la mer, esparpille atout son croq a III dens l'areine: Triton –ou lac de la mer d'Auffrique– chantoit par mi la mer a son horrible cor; le mast chiet, la vele trebuche. Chascun prent ce qu'il puet tenir de la nef. Telles horribletés menoient de mort. En icelle obscure tempesté furent tous perilz excepté Appollonius qui tout seul par fortune fu getté tout las et engoisieux au porte de Cirene. Et en vomissant l'eaue qu'il avoit beue, il regarda la mer en tranquillité, qui devant, n'avoit gaurres, lui avoit esté si horrible, et dist ainsi: «O Neptun, robeur et pillart, defraudeur de homes innocens, deceveur de nef, plus cruel que Antiocus, bien voulsisse que tu me eussez osté l'ame de moy!

Text català

E·n·de xopte se fo mudat lo temps, moguda s'és la tempestat molt gran, les naus anaren a frav per la mar e trenquaren totes e totes les gents periren, saluant Apolloni tot sol, qui ab una taula scapà e venc a la riba de la mar tot nuv. Ell guardà ves lo mal temps ab trista cara, e dix:

– O mar enguanedora dells hòmens, fortuna dell món! E per ço t'ò às esperat ací que lo maluat Rey pus tost ma aconseguesca, ara com só pobre e mendicant? On iré ni què faré? On demanaré ajuda de vida?³⁹

39. Cfr infra, línies 160-167.

A qui m'as tu laissé, qui sui un meschant maleureux et ay tout perdu par ta felonnie tempeste? Le roy Antiochus me persecute plus legierement! Ainssi ou yray je? Quelle part tendray je? Qui sera l'estrange qui donra aide a un estrange?»⁴⁰

Si en d'altres moments el text català semblava seguir molt de prop la versió francesa antiga, ara més aviat quedem convençuts del contrari. Per això, el fragment conservat de la traducció catalana medieval de la novel·la d'Apolloni probablement ha d'ésser considerat com una elaboració o adaptació a partir de diversos estrats de la tradició. L'estat fragmentari en què ha arribat fins a nosaltres dificulta la recta comprensió de certes omissions i dels afegits o adaptacions que semblen propis de la versió catalana: no podem saber si les omissions són intencionades, o almenys reiterades, ni si els afegits o adaptacions responen a una lògica unitària de cap a cap del text. D'una sola cosa estem segurs: el fragment trobat a la Colombina és una còpia que incorpora lliçons corrompudes —la qual cosa és manifesta en els noms dels diversos personatges que apareixen en escena— sigui perquè ja és molt allunyada de l'arquetip, sigui perquè el seu antígraf és dolent, sigui també perquè el traductor no va entendre determinats passatges o depenia al seu torn de textos defectuosament transmesos. Però el sol fet que el traductor hagués partit de textos diversos per a la seva traducció, ens posaria davant d'un treball emprès amb un sentit de la professionalitat que bé calia remarcar.

VII

Bo i tractant-se d'un text ja conegut i editat, no podríem passar per alt el llarg fragment del *Compendi historial* o *Gènesi de scriptura* contingut als folis 11-57 del manuscrit sevillà. Parlem de fragment, i és així, però es tracta aquest cop d'un fragment notable, perquè comprèn un terç de tota l'obra.

Com va assenyalar Pere Bohigas⁴¹, el *Compendi* és un resum de la història exposada en els llibres de l'Antic i del Nou Testament, amb llegendes que provenen de llibres apòcrifs i amb motius d'història profana d'origen divers.

40. LEWIS, *o.c.*, 9-10. El text francès segueix aquí les versions llatines de la *Historia* i de *Gesta*.

41. Pere BOHIGAS, *El repertori dels manuscrits catalans de la Fundació Patxot. Missió a París. Biblioteca Nacional (1920-1927)* dins «Estudis Universitaris Catalans», XV (1930), 215-217, reproduït dins Pere BOHIGAS, *Sobre manuscrits i biblioteques*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes - PAM 1985, 139-140.

De l'obra hi ha dos manuscrits a la BNP: l'esp. 46 (*anc. fonds 7799*)⁴² i l'esp. 541⁴³, que era a Catalunya a finals del segle XIX, propietat de Miquel Victorià Amer, el qual el va editar i, un cop editat⁴⁴, el va vendre a França.

En aquest moment no ens és possible d'entrar en l'estudi particularitzat dels tres manuscrits, però potser no serà del tot temerari que aventurem la nostra primera impressió que el text colomí no és pas el més arcaic. Això dit, hem de lamentar el seu caràcter fragmentari. Però ja hem pogut veure i seguirem constatant que el ms. 5-5-26 de la Bibl. Capitular i Colombina de Sevilla és un manuscrit compost de *membra disiecta*.

VIII

Força més interessant resulta el contingut dels folis 58r-85v, que vénen a continuació del llarg fragment del *Compendi*, car en aquests folis s'hi ha conservat un testimoni fins ara desconegut de la traducció catalana medieval de la Bíblia. Com es veu en la descripció anterior, es tracta de quatre dels llibres bíblics anomenats 'històrics': els dos darrers llibres dels *Reis* i els dos de les *Cròniques*, encara que la còpia del segon de les *Cròniques* queda interrompuda al bell principi del capítol onzè (i l'obra en té trenta-sis). Aquesta còpia ha hagut d'ésser escrita després de 1404, encara que la lletra suggeriria més aviat d'avançar-la com a mínim dins el primer terç del segle XV, si no més endavant, i sigui això suggerit de manera purament orientativa.

Tant l'extensió dels fragments, com el fet que es tracta d'una còpia interrompuda al principi del foli 85v, i encara la circumstància que el text bíblic ve a continuació de l'important fragment del *Gènesi de Scriptura*, podria fer pensar que ens trobem davant una còpia d'alguns llibres històrics bíblics solts. En efecte, el *Gènesi d'escriptura* del ms. colomí, que també ens ha pervingut mutilat, arriba fins al principi de la història de David. Els fragments bíblics arrenquen amb el principi de la història de Salomó. Que hi ha hagut pèrdua de materials per les dues bandes sembla evident⁴⁵. Que ara el text

42. Descrit per A. MOREL-FATIO, *Catalogue des manuscrits espagnols et des manuscrits portugais*, París 1892, 2b, nº 8.

43. Descrit per BOHIGAS, *l. c.*

44. Cfr. *Compendi historial de la Biblia que ab lo titol de Genesi de Scriptura trelladà del provençal a la llengua catalana Mossen Guillem Serra en l'any de M CCCC LI, y ara ha fet estampar per primera vegada en Miquel Victorià Amer*, Barcelona, Verdaguer 1873, 304 p. Guillem Serra és més aviat el copista, no el traductor.

45. En aquest sentit és indicatiu el fet que el foli 57, darrer del quart plec del manuscrit tal com és ara, no dugui reclam. És en el verso d'aquest foli que queda interrompuda la còpia del *Compendi historial* o *Gènesi de Scriptura*. En els dos altres plecs anteriors, els reclams se succeeixen amb normalitat. Ara bé, aquests dos plecs són de 8 x 2, mentre que el tercer, el que no duu reclam, és de 7 x 2.

bíblic sembla juxtaposat al *Gènesi de Scriptura* [per a complementar-lo?] és un altre fet. És a dir, sigui quina sigui la relació que es vulgui admetre entre els dos textos, sembla enraonat de suposar que la còpia dels llibres bíblics històrics del ms. colombí podria no ésser el fragment supervivent d'un text bíblic complet, ans el fragment d'un conjunt de llibres bíblics històrics, dels quals no sabem amb precisió ni on acabava ni on començava la sèrie.

Si fem atenció a la materialitat de la còpia, hi ha dos elements que sobresurten tot d'una: els llibres bíblics ocupen tres plec d'extensió diversa. Hi havia, i s'han perdut, altres plec inicials? De quina extensió? En la impossibilitat de donar respostes precises, hem d'aferrar-nos al fet que la còpia s'interromp bruscament a mig aire del foli 85v i al primer verset del capítol onze del llibre segon de les *Cròniques*. Sigui, doncs, quina sigui l'extensió de la part de text inicial evidentment perduda, res no autoritzaria a pensar que aquest text bíblic fos una Bíblia sencera, ni tan sols un Antic Testament complet. A tot estirar, podem admetre que començava al principi del III llibre dels *Reis*. Si ens haguéssim de remuntar més amunt, on posaríem el límit? Als dos llibres de *Samuel*? Al llibre dels *Jutges*? Al de *Josue*?

Val a dir, d'altra banda, que la còpia té un aire definitivament modest, privat, escolar si es vol. Aprofita el paper gairebé amb avarícia i la caixa és d'un atapeït que no deixa espai ni tan solament per a correccions marginals i encara menys per a notes o glosses. L'únic detall que fa sospitar que el copista pensava en alguna intervenció complementària sobre el text, posterior a la seva escriptura, és que a l'inici de cada capítol hi ha dues línies sagnades, i en el dau blanc que formen s'hi indica la lletra inicial de cada capítol amb el mateix procediment que s'indiquen en els manuscrits les caplletres que ha de realitzar l'il·luminador: escrivint la dita lletra inicial en minúscula i separada de les altres lletres amb les quals forma eventualment dicció. Els capítols, però, no són numerats, ni encara menys els versets. Tampoc no hem sabut veure cap rastre de numeració coetània ni dels folis ni dels plec.

Serveixin aquestes notes únicament per a fer, a l'alba del segle, la presentació en societat d'aquest nou testimoni manuscrit —tan fragmentari— de la traducció catalana medieval de la Bíblia. Confiem poder oferir aviat aquest text, després d'haver-lo compulsat amb els que eren coneguts fins avui.⁴⁶ Per això ara no aventurem cap més opinió que les que ens han estat suggerides per la pura materialitat de la còpia, amb totes les seves ambigüitats i claredats, i amb totes les reserves que només un estudi atent del text podrà remoure.

46. Sobre les traduccions catalanes medievals de la Bíblia i els problemes que plantegen ha dregat un excel·lent estat de la qüestió Armand PUIG I TARRECH *La Bíblia a Catalunya, València i les Illes fins al segle XV*, Tarragona, Institut Superior de Ciències Religioses Sant Fructuós. Arquebisbat de Tarragona 1997, 112 pp.

IX

Una obra que hem identificat gràcies a una suggestió d'Armand Puig i Tàrrrech, és la continguda al fragment dels folis 87r-95v, mutilat tant del començament com del final. La materialitat del fragment permet de saber que l'obra sencera tenia més de 71 folis: com ja hem dit, els nou folis porten una numeració coetània en xifres romanes que comença al foli XXXV i arriba al XLII; del XLII salta directament al LXXI, on el fragment s'estrónca. Com en el cas del fragment de la *Història d'Apol·loni*, és una romanalla molt petita en comparació del que certament era l'obra. Efectivament, el ms. sevillà transmet el títol III i un fragment del títol IX de l'obra de Pero Alfonso,⁴⁷ *Dialogus Petri cognomento Alphonsi ex iudaeo christiani et Moysi iudaei*.⁴⁸ El títol III és contingut als primitius folis XXXV-XLII i el fragment del títol IX al primitiu foli LXXI. En l'edició de la PL, el text corresponent a la traducció catalana del títol III ocupa unes 13 columnes; són, doncs, 8 folis del manuscrit sevillà per a 13 columnes impreses. Atès que els títols I-II ocupen en la PL 44 columnes, no és gaire arriscat de suposar que el text podia ocupar còmodament els 34 folis anteriors, avui perduts, del volum. Les proporcions també són de bon calcular per al fragment perdut entre els antics folis XLII i LXXI: Serien 29 folis per a 31 columnes de text de la PL. Després del títol IX, els tres darrers títols ocupen 31 columnes de la PL; no seria exagerat de distribuir-los en una ulterior trentena de folis. Això ens duria a un volum d'un centenar de folis i escaig. En resten 10, com el lector ha pogut veure. Per tant ens trobem, altre cop, davant el minso testimoni d'una obra, i d'una obra materialment voluminosa, per desgràcia perduda en la seva major part.

47. Sobre el jueu d'Osca, Mossé Sefardí que, en convertir-se al cristianisme entorn de 1106, adoptà el nom de Pero Alfonso, hom pot veure la bibliografia que en donaven Horacio SANTIAGO-OTERO i Klaus REINHARDT en *Los 'Dialogi' de Pedro Alfonso: tradición manuscrita e impresa*, dins «Azafra», 1 (1985), 33-43, i reproduït al cap d'un any en el llibre dels mateixos autors *Biblioteca Bíblica Ibérica Medieval*, Madrid, CSIC 1986, 250-258. La bibliografia es troba respectivament a les pp. 41-43 i 257-258. Cal completar-la pel que fa al període 1985-1993, amb la que ofereix el «Lexikon des Mittelalters», vol. VI, Munic 1993, col. 1961. Per als darrers anys, cfr. «Medioevo Latino», XV (1994), 379-380; XVI (1995), 269; XVII (1996), 243; XVIII (1997), 250; XIX (1998), 245-246; XX (1999), 278; XXI (2000), 302.

48. Hom pot veure la llista de manuscrits i de les edicions del *Dialogus* en els treballs citats de SANTIAGO-OTERO i REINHARDT, respectivament pp. 37-41 i 253-257. L'edició més assequible és, per ara, la de MIGNE, PL 157, 537-671. Santiago Otero i Reinhardt esmentaven el treball de K. P. MIEHT, *Der Dialog des Petrus Alphonsi. Seine Überlieferung in Druck und in den Handschriften. Textedition*, tesi mecanografiada presentada el 1982 a la Freie Universität Berlin, amb l'edició crítica del text a base dels manuscrits parisencs i berlinesos i de l'edició de Colònia 1536; el treball de Mieht ja havia estat consignat en el volum acabat de citar del «Lexikon des Mittelalters». Darrerament ha aparegut la traducció castellana del *Dialogus*: cfr K. P. MIEHT (ed.) Esperanza DUCAY (trad.), *Pedro Alfonso de Huesca. Diálogo contra los judíos*, a cura de M. Jesús LACARRA DUCAY, pròleg de J.V. TOLAN, Huesca 1996, LX i 408 p.

Fins al moment d'escriure aquestes ratlles —que nosaltres sapiguem— la versió catalana medieval del *Dialogus* del convers Pero Alfonso, d'Osca, només era coneguda gràcies a un bifoli conservat a l'ADB, procedent de la parròquia de St. Genís dels Agudells i, en darrer terme, del monestir de la Vall d'Hebron, que fou donat a conèixer i editat per Joan Ainaud de Lasarte.⁴⁹ Aquest bifoli, més aviat exterior en el plec amb el qual feia cos, transmet un fragment del títol III en la seva primera part i el fragment inicial del títol V en la seva segona part. Per tant, una petita part del text transmès pel ms. sevillà ja era coneguda; la resta és guany pur.

A més, cal que consignem ja des d'ara que els dos textos de la traducció catalana presenten diferències. Un estudi ulterior aclarirà si es tracta de mers accidents de còpia o d'altres problemes que Ainaud ja va advertir a través de l'estudi del bifoli barceloní. Qualsevol altra apreciació seria ara prematura. L'edició d'aquest text, que no pensem demorar, si Déu vol, oferirà una ocasió inmillorable per a acostar-nos a una traducció que Ainaud situava molt convincentment a principis del segle XV.⁵⁰

X

Una altra sorpresa del ms. que ens ocupa és el tractat astrològic dels folis 100-113, *Llibre de les semblances de tots los hòmens*, tal com diu l'incipit, i que sembla complet, posseït el segle XVI per un mossèn Sabater'.

Segons dades que ens comunica molt amablement el doctor Lluís Cifuentes, és un tractat astrològic de pronosticació, basat en el recompte de les lletres del nom de les persones i llur vinculació als signes zodiacals. Essent una obra d'aquesta matèria, en la qual la nostra competència és nul·la, ens limitem aquí a remetre als treballs que el doctor Cifuentes té en curs de publicació,⁵¹ on el lector interessat en aquesta branca de la producció literària medieval trobarà elements de judici sòlids per tal d'apreciar el possible valor d'aquesta obra, per ara només coneguda gràcies al testimoni colomí.

49. Cfr. Juan AINAUD DE LASARTE, *Una versión catalana desconocida de los 'Dialogi' de Pedro Alfonso*, dins «Sefarad», III (1943), 359-376. Santiago-Otero i Reinhardt no esmenten el fragment català de la Colombina, que fins avui no sembla haver cridat l'atenció de ningú. No hi haurà cap més fragment d'aquesta traducció?

50. ID., *ib.*, 369-370.

51. Cfr. Lluís CIFUENTES I COMAMALA, *La difusió de la ciència en català a la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement: catàleg de manuscrits i de primers impresos*, 2 vols, Barcelona, PAM, en premsa; *Una nova eina per saber i prosperar: l'ús del català en la literatura científica durant la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona-Palma de Mallorca, UB-U de les Illes Balears, en premsa.

XI

La darrera part d'aquest manuscrit tan productiu és un epítome de la traducció catalana medieval del llibre *Consolació de Filosofia* de Boeci feta per Pere Sapllana i revisada per Antoni Ginebreda. Conté el pròleg sencer de la traducció i després únicament les rúbriques o resums dels diversos ,metres' i ,proses' que el componen. La lletra dedicatòria del traductor català a l'infant Jaume de Mallorca no hi és. Si comparem el text sevillà amb l'edició Muntaner-Aguiló⁵², cal dir que les rúbriques o resums són idèntiques en número (82), en ordre i en contingut, llevat de les inevitables variants.

Què representa l'existència d'aquest ,abstract' d'una obra que es difon en català a la primera del s. XV? El seu aspecte extern no el delata pas com un text de baixa qualitat, al contrari. Encara que no hi han estat realitzades, hi eren previstes caplletres, qui sap si acolorides. És un text emanat de l'activitat pedagògica d'algun mestre de trivi? És un opuscle de difusió i propaganda de la traducció en català de l'obra de Boeci? En la impossibilitat en què ens trobem de respondre ara a aquestes preguntes, una cosa és certa: es tracta d'un testimoni antic d'una part de la traducció catalana de la *Consolatio Philosophiae* i, per tant, d'un text que caldrà tenir en compte el dia que es procedeixi a la seva edició crítica definitiva.

XII

Conclusió

Com el lector haurà pogut veure, els mss. 5-5-26 i 7-5-9 de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla són una caixa de sorpreses, que en aquesta nota, ai làs, no hem pogut fer res més que puntejar. Si Déu vol, tindrem ocasió d'acostar-nos al text bíblic i al text de polèmica judeo-cristiana del primer manuscrit, amb els seus problemes específics, més endavant, quan afrontem llur publicació. Pel que fa a l'antologia del *Crestià* d'Eiximenis, caldrà plantejar la seva situació originària dins la gran corrua de mss. eiximenisians del segle XV.

Mentrestant no ens podem treure de sobre la sorpresa que produeix el fet que encara és possible de trobar textos catalans antics desconeguts en biblioteques i arxius. El treball de fer l'inventari del patrimoni que ens pertany no

52. Cfr. *Llibre de Consolació de Philosophia lo qual feu en latí lo glorios Doctor Boeci transladat en romanç catalanesch. Estampat novament ab la Moral Consideració contra les Persuassions, Vicis e Forces de Amor de don Francesch Carroç Pardo de la Casta*, a cura de don Bartomeu MUNTANER ab algunes notes bibliogràfiques del Àngel AGUILÓ, Barcelona, Llibreria d'Àlvar Verdaguer 1873, 328 p.

s'ha acabat, ni de bon tros. Potser no s'acabarà mai. En tot cas, és probable que els manuscrits que avui hem escorcollat, adquirits per Colom a Barcelona el juny del 1536, amb els resultats que el lector apreciarà pel seu compte, no siguin els darrers que puguin lliurar encara uns tresors inesperats als conreadors de la història literària catalana.

APÈNDIX II

Publiquem ací el fragment intercalat entre els folis 19 i 20 del ms. 5-5-26 de la Bibl. Cap. y Colombina de Sevilla, i el text fragmentari de la traducció en català de la *Historia Apollonii regis Tyri*, seguint els mateixos criteris exposats en l'apèndix I.

I

Lletra de batalla a ultrança dirigida per Joan Quintana, teixidor de llana, a Gabriel Paradís, intimant-lo a escollir lloc i a donar la seva resposta a través d'Antoni Carbonell, forner a la Riera de Sant Joan. Barcelona, 5 de novembre del 1520.

Gabriel Paradís: ab los cartels que às posats dius te vols matar ab mi sobre la que-rele ja dita, dient que donàs ma resposta a-ta muler. Dich te que só molt content de matar me ab tu cos a-cors y per què no vull digues per auant que jo vulla fugir, dex a-tu lo càrech de alegir lo loch a-tot ton plaer, y la resposta donaràs o faràs dar a n-Antoni Carbonel, forner a-la riere de sant Johan, i él dar m'à te resposta. Y asò que sie's molt secret, car sinó per tu no's pot destorbar. Y si en altre manere faràs lo contrari, ja-t tinch dit lo que tinch a-fer. Per so vuy per tot lo dia, dóna ta resposta a-qui te dich. En altre manera, me honraré de tu. Feta a V de noembre any DXX.

Johan Quintana teixidor de-lana.

II

Fragment de la traducció catalana medieval de la Historia Apollonii Regis Tyri

[IV.] ... [F. 97ra] [D]e peccat ús, de la carn de la mare ús, deman mon frare, lo fill de ma mare, lo marit de ma muller, e no-l trop.

[A]ppolloni, hoïda la qüestió, lunya's vn poch del rey, se pensà en si mateix e, ajudant nostro Senyor Déu, trobà la solució de la qüestió, e tornà a la qüestió e dix:

– Bon rey, plàcie't que oies la solucion de la qüestió.

Respòs lo rey:

– Plau me.

Parlà Appolloni e dix:

- 10 – Senyor, quant vós digués: ‚De peccat vs‘, no hauets mentit, guardant uós mateix. Con digués: ‚De la carn de la mare vs‘, aytanbé vós hauets dit ver, si guardats la uostra filla.

[V.] E lo rey, con hoís la solucion a-la qual aquell molt se acostaua, temé’s que.l seu peccat no fos descubert. Dix ab ira de cara:

- 15 – Luny és a mi de la mia qüestió, certes no diu res; merexeries que hom te tolgués lo cap, mas de gràcia ages XXX dies d’espay e regonex te, e quant tornaràs, si trobes la qüestió, hauràs ma filla per muller, e si no, conexeràs les mias leys.

- 20 Appolloni tot torbat pres comiat del rey e anà a la mar e muntà en la nau e tench sa uia a Tir.

[VI.] [F. 97rb] [A]prés lo departiment de Appolloni, lo rey de Anthioxia appellà son dispenser, lo qual hauia nom Tilarchi, secretari, al qual dix:

- 25 – Tilarchi, secretari mev molt feell e molt bon ministre: Sàpies que Appolloni, rey de Tir, ha trobat la mia qüestió. Puia tost en una nau e pesegues lo, e-quant seràs a Tir demana qual serà lo seu desenemich e trachta que aquell lo mat o ab fero o ab uerí. No y plangues moneda, e quant tornaràs hauràs guardó ab franquessa.

Tilarqui pres comiat del rey, e-portà se’n molta moneda e dell verí ab si, e tench sa via vers la terra de Apolloni.

- 30 Quant lo rey Apolloni partí de Anthiotxia, naugè tant que vench en sa terra, e entrà se’n en son palau, e pres de sos libres e començà a legir la matèria de la qüestió si era axí com eyll hauia dit; mas com no ho trobàs altra cossa si no ço que hauia uist e dit, dix en si mateix:

- 35 – E què fas, Appolloni! La qüestió del rey às solta e no has sa filla per muller; per açò té alarguat que tu muyres o ell te faça auciore.

E de mantinent isqué defora he manà que careguassen tres naus [f. 97va] de molt forment, d’aur e d’argent e de draps d’aur e de seda e vestedures moltes, e ab pochis seruidós faels seus a hora certa de la nit entrà en una de les naus e tench sa uia.

- 40 [VII.] [L]es gens del rey l’endemà se mareuellaren quant no.l veeren e demanauen:

– On és lo rey?

E no.l trobaren. Leuà’s lo plor per la ciutat e la tristor se mès en los ciutadans; tan gran amor hauien a lur senyor que no.s podien aconortar. E stigueren gran temps que no.s tolien dels cabells, e los obradors eren tanquats, e les esgléyes e los banyes que no.s obrien.

- 45 Dementre que aquestes cosses se fayen en Tir, vench Taliarchi, dispenser del rey Antiogus, lo qual era vengut per tractar la mort del rey de Tir. E quant veé los obradors tanquats, demanà a vn joue que anaua per la carera:

- 50 – Si Déus te ajud, digues a mi: aquesta ciutat per què és en tristor ni en plor?

Respòs lo joue:

– Veig vn hom maluat dauant mi, mas pus m’o demanes, io t’o diré. E qui és aquell qui no sab la rahó per què estam en plor? Aquesta ciutat [f. 97vb] està en plor e en tristor, cor lo príncep de aquesta terra, Apolloni, despuix que tornà del rey de Anthiotxia, no·l hauem vist. 55

Cant Taliarchi hac açò oït, de goig que hach tornà se’n a la nau, e dins poc de temps tornà se’n en Anthiotxia.

[Q]vant Taliarchi fo en Anthiotxia, vench dauant lo rey e-sens altra salutació, dix: 60

– Alegra’t, senyor meu, reÿ de Anthiotxia, car Appolloni, rey de Tir, tement les forces del teu regne, és fuyt.

Respòs lo Rey:

– Ben sies tu vengut, lo meu amich. Apolloni pot fogir, mas no calar la sua lengua que no dexel mon peccat. 65

E encontinent, açò dit, feu fer una crida que tot hom que li amenàs Apolloni viu que li daria cinquanta bessants, e qui li aportaria lo cap, que li’n daria cent. Appolloni és cerquat no tan solament per sos enemichs, mas per gran cobea de loguer los amichs se fahien enemichs, e és cerquat per munts e per selues e per les tendes de la terra, e no és atrobat en plans ni en muntanyes. 70

[VIII.] [f. 98ra] [L]o rey Appolloni, quant partí de Tir, naueguà per la mar; mas com lo rey Antiogus no·l pogués trobar en terra, feu aparellar vexells e feu lo perseguir per mar. E Appolloni fo en la gran mar, e dix lo patró: 75

– Senyor, e tu no has paor de aquesta nostra art?

Respòs Appolloni:

– Yo no he reguart de la tua art, mas de la art del reÿ Antigu. A-donchs entra més dintre mar, que lo reÿ longua à la mà, e ço que eyll ha en cor de fer acaba, e he gran paor que no us peseguesquen. 80

– Senyor, dix lo patró, nós avrem ops aygua e armes. Si a uós, senyor, plau, entrem en Tàrsia, car Tàrsia nos és pus prop de terra que nulla altra.

Respòs Appolloni:

– Bé ho deÿts, anem hi e aparellem nos.

E axí, Déu aydant, foren en poch d’ora en Tàrsia. E mentre que Appolloni anaua riba de la mar, fonch vist de vn hom qui·l conech, qui en aquell loch era sobreuengvt. E acostà’s al rey e dix: 85

– Déus te sal, Appolloni, fill del rey de Tir; prech te que no vules menysprear la mia pobressa honrada de bones costumes, e hoies ço que no saps per ventura: Tu est bandeiat e escridat. 90

Al qual respòs Appolloni:

– E qui pot lo príncep de la terra bandeiar ne escridar?

Dix lo bon hom:

– Appolloni, [f. 98rb] açò à fet lo Rey Antiogus.

Respòs Appolloni: 95

– Per quina rahó?

Dix lo bon hom:

– Per ço que tu volguist ésser ço qui eyll és, e eyll à fet cridar qui tu porà pendra e menar dauant ell haurà cinquanta besants d'aur, e qui li portarà lo teu cap haurà cent bessants; on io-t amonest que fuges e-que-t lunys.

E pres comiat e tornà-se'n. Là donchs Appolloni manà tornar lo bon hom e donà-li cent besants d'aur e dix:

– En eximpli, hom pobre, pren aquests dinés axí com si a mi auies tolt lo cap e fes comta que has portat lo goig en Antiotxia.

Al qual respòs lo bon hom:

– Ia Déu no vulla que per aytal rahó io prengua salari a-ssignar, mas ignorància [...]

[...] dient adéu e ua-se'n.

110 [IX.] [Q]vant lo bon hom se'n fo anat de Appolloni, ell guardant ve a si venir vn home veyll conegut ab trista cara, al qual se acostà Apolloni e dix:

– Déus te sal, Tranquillió.

E ell respòs:

– Déus te sal, Appolloni. Què és que en aquestes partides est vengut? E veig te estar torbat.

Respòs Appolloni:

– Quant demanaua la filla de Antiogus per muler, la-qual ell té per amiga, perseguex me; e si fer se-podia, volrí'm celar en aquesta ciutat vostra.

Tranquillió [f. 98va] dix:

120 – O senyor, la nostra^a ciutat és poche e la tua noblessa no sostendria de estar en aquella, en-cara més que y ha fam e cruel mortalitat e soferim gran tristor e no han (*sic*) gran esperança de salut, mas cruel mort dauant nostres vlls.

Al qual respòs Appolloni:

125 – Tranquillió, molt car amich me, fé gràcies a nostro senyor Déu de la mia fuyta e com só pervengut en les vostres pertides. Jo daré a la vostra ciutat cent milia cafiços de forment, si celau la mia fuyta.

Tranquillió, ot aço, gità's als seus peus, e dix:

130 – Senyor Apolloni, si a la ciutat freturossa tu acorres, no tan solament la tua fuyta cellarem, mas, si mester hi serà, tots per tv morem.

[X.] E de mantinent recomptà aquestes paraules als ciutadans, los quals les volgueren hor de Appolloni.

[A]ppolloni, donchs, en mix de vna plaça de la ciutat, pujà en una alta cadira, presents tots los ciutadans, he dix:

135 – Ciutadans de Tàrsia, los qualls la gran fretura ha destrets! Yo, Appolloni de Tir, recompliré la ciutat de fo-[f. 98vb]-rment, si celau la mia fuyta, e creu que serets de aquests (*sic*) benefici remenbradós. Deuets saber que lo rey de Antiotxia me encalça e-m perseguex, mas la vostra faeltat atorguant, a

^a *ms.* vostra

^b celarets *seq* a mi *cancell*

mi celarets^b e-yo dar vos he cent mília cafiços de forment per aquell preu que-ll compre en la mia terra. 140

Açò^c dit, tots a vna veu feren li grans gràcies, e de mantinent Appolloni manà que de mantinent los fos liurat lo blat. E cascú pres ne e portà se'n aytant com n'auia mester. Là donchs, veent Appolloni que mills podia ésser dit mercader que rey, per tal que la dignitat reyal no fos nafrada, tornà als ciutadans tot ço que d'ells hauia aüt ni rebut. E los ciutadans, hauent esguart de tan gran benefici e honor, faceren vna ymage d'aur polit en la magor plaça de la ciutat e possaren la en vn gran pilar e la ymage tenia del blat en la man dreta e ab lo pev sinistra lançaua'l en la mesura. E scriuiren letres als pits de la demunt dita ymatge, dient: «O Tàrsia, ciutat per Appolloni rey de Tir restaurada, qui donà dons per la sua gran franquesa e apaguà la gran fam.» 145 150

[XI.] [f. 99 ra] [A]prés de algun temps fo conselat Appolloni per Tranquillió e per Dioníssia, muller sua, que se'n anàs, car no-l tenien aquí per bé segur. Per què Appolloni, entès lo bon conseyll, féu aparellar ses naus e totes les altres cosses qui necessàries li eren e mantinent mès se en la nav e començaren a nauegar vers la ciutat de Terina, terra dells paupropolitans, per ço que aquí se alegràs, car no auria paor de Antiogus. Quant se dech recollir, tots los çitadans lo seguiren tro a la riba de la mar, ab gran desplaer que hauien com se departia d'ells; e comanaren lo a Déu e él a eylls. E hach bon vent tres dies e anaua ab^d gran alegre. E·n de xopte se fo mudat lo temps, moguda s'és la tempestat molt gran, les naus anaren a frav per la mar e trenquaren totes [XII.] e totes les gents periren, saluant Apolloni tot sol, qui ab una taula scapà e venc a la riba de la mar tot nuv. Ell guardà ves lo mal temps ab trista cara, e dix: 155 160

– O mar enguanedora dells hòmens, fortuna dell món! E per ço t'o às esperat ací que [f. 99rb] lo maluat rey pus tost ma aconseguesca, ara com só pobre e mendicant? On iré, ni què faré? On demanaré ajuda de vida? 165

[E]stant axí Appolloni torbat, girà's e ve venir vn pescador ab gran mantell gros e sùtzev e ab una corda estret. Appolloni, destret per gran fortuna, gità's alls seus peus, e tot plorant dix: 170

–Ages mercè de mi e pietat, quis qui sies, e agude en aquest nuv qui ha perdut tot quant hauia e ha passat e sofert lo perill de la mar. E per ço que sàpies a qui faràs bé, certiffich te que yo són Appolloni, rey de Tir. Hages pietat de mi, qui-t stich genolls fermats demanant te ajude de vida.

E lo peschador veé lo jouee molt bell que-s fonc gitat alls seus peus; mogut de misericòrdia e pietat prè lo per la mà e menà'l a la barcha que aquí prop hauia feta. E donà-li a menjar de les pobres viandes que eyll hauia. E per ço que mills fos complida sa pietat e sa misericòrdia, des-[f. 99 va]-pullà's son mantel e part'l en dues parts eguals e donà'n la una part al rey que estaua despullat, e tench se l'altre. E dix: 175 180

^c açò seq tots cancell

^d ab seq g cancell

– Prin aquest mix mantell e ve te'n a la çiuat e alí trobaràs per ventura qui aurà pietat de tu e mercè, e fer t'àn bé; e si no, torna ací e la pobressa qualque sia bastarà a tu e a mi; e si àls no pots, pescaràs. Emperò prech te e amonest te que quant que Déus atorguant a tu te torn en ta seyoria e ta terra,
185 no meyns·preus aquesta meytat de aquest mantell meu que·m roman.

Respòs Appolloni:

– Si io menbrant no só de tu, altra veguada sofira aquest perill en mar e no trop semblant de tu que de mi aga mercè.

[XIII.] E mostra'm la carera hon me'n vaga a la ciutat.

190 E aquell fev ho.

[A]ppolloni se mès en la carrera, pervengut a la ciutat, e pensà's què faria ni a qui demanaria ajuda ni consell de vida. E guardà per vna plaça e ve venir vn joue molt bell, vntat de bàlsem, corrent ab vna tovalola cenyida, cridant alta veu:

195 – Ojats, senyós; ojats ciutadans [f. 99vb] e pelegrins e franchs e legítims e borts: qui vol jugar de ço qui·s pertay al joch, deman·ho.

Appolloni, qui·v hoí, despullà's lo mig mantell, e leuà's bé e vntà's de bàlsem, axí com aquells qui·s aparellen al joch; e guardà a tots e demanà qui fos a ell egual e no·l trobaua. E en aquella terra lo rey Arquiquastres, rey de aque-
200 lla terra, entrà ab sos cauallés en lo joch; e encontinent lo rey pres la pillota e gità la en alt, e Appolloni fo encontinent aparellat a pendra la pilota e no la lexà caure en terra e tornà-la al rey.

E lo rey, ab gran poder, tramès la altra veguada, e Appolloni, corrent ans que caygués, près la. Quant lo Rey ve la sua leugeria, tench ho en son cor, e
205 conech que no·y hauia hom que a eyll se fes a comparar de ben jugar lo joch. E dix als seus vessalls:

– Lunyats vos de aquí, exit del joch! Aquest joue axí com jo·m pens a·mi és comparador en aquest joch.

210 Appolloni, que ve si ésser loat del rey, volenters s'i acostà e mostrà al rey moltes subtillesses del joch e de moltas d'altres. E lo rey hagué'n ...

Antoni FERRANDO FRANCÈS

APROXIMACIÓ DIALECTOLÒGICA
AL LLIBRE DELS FETS, DE JAUME I*

1. *L'estat de la qüestió*

Tot i que és un lloc comú reiterar la gran unitat del català medieval, que impediria la detecció de trets dialectals en les grans obres literàries, avui no és tan difícil d'observar-los fins i tot en la documentació cancelleresca. L'edició crítica de nombrosos textos catalans medievals, tant de caràcter literari com no literari, ens permet de posseir ja un coneixement relativament sòlid de la variació diacrònica i diatòpica de la nostra llengua medieval. Entre aquests textos, són d'un interès filològic especial, pel nombre de manuscrits conservats i per la riquesa de dades lingüístiques, les cròniques de Jaume I, Desclot, Muntaner i Pere el Cerimoniós, és a dir, les anomenades 'grans cròniques'. Tanmateix, a penes se n'ha explotat sistemàticament les dades filològiques, ja que fins fa una dècada no comptàvem amb cap edició crítica. És, efectivament, el 1991, quan Jordi Bruguera publica l'edició crítica del *Llibre dels fets del rei En Jaume*, encapçalada per un detallat «estudi filològic i lingüístic» i acompanyada per un utilíssim «vocabulari integral». L'única gran crònica que havia estat objecte d'una breu anàlisi lingüística és la de Desclot, escrita entre el 1283 i el 1288 aproximadament. El seu color nord-oriental ja el va observar Miquel Coll i Alentorn, l'autor de l'estudi i l'edició publicada a «Els Nostres Clàssics» (1949-1951). Philip Rasico no ha fet sinó confirmar-ne l'observació amb el seu «estudi fonològic i complementari» de la dita crònica (1983).

Des de principis de segle s'havia atribuït a la intervenció personal del rei la presència d'un cert nombre d'interferències lèxiques i morfosintàctiques aragoneses al *Llibre dels fets* (Montoliu 1917; Riquer 1964; Soldevila 1971), ja que Jaume I s'havia educat entre cavallers aragonesos i catalans. Tanmateix, fins a l'edició de Bruguera mai no s'havia caracteritzat dialectològicament el text. Coromines i Colón també s'han ocupat de l'estudi d'uns quants mots jaumins, aquest amb algunes monografies i aquell amb els comentaris inserits en el seu *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*

* Aquest article s'ha elaborat en el marc del projecte d'investigació PB98-1484, «La llengua de la Cancelleria reial de la Corona d'Aragó (1291-1516)», de la DGICYT, del Ministerio de Educación y Cultura. Vull fer constar el meu agraïment als amics E. Casanova, G. Colón, J. Martí Mestre, J. Veny, F. Gimeno Blay i R. Sistac per l'assessorament en algunes de les qüestions ací abordades. Totes les referències al *Llibre del feits* ho són a l'edició de Jordi Bruguera: el primer número indica el capítol, i el segon, la línia del manuscrit, anotada per l'editor.

(*DECat*), però amb una atenció bàsicament lexicogràfica. Només Coromines, a partir de l'ús que es fa en la nostra crònica d'alguns mots i accepcions — concretament de ,furt', ,maití' i ,sas'—, ha afirmat que el seu lèxic presenta un «fort matís occidental» (*DECat* V, 541, s. v. ,matí') i fins i tot un «matís extrem-occidental» (*DECat* IV, 235, s. v. ,fura').

No comparteix aquest parer Jordi Bruguera (1991, I: 133), ja que creu que, «per notables i pertinents trets fonètics que revela el text (§ 34, 48 d, 52, 53 a, 54, 59 d, 59 f, 60 a, 138), el català de la Crònica correspon a la parla oriental, sense perjudici de la possibilitat que, de tant en tant, puguin aparèixer algunes manifestacions lèxiques més pròpiament occidentals, motivades per l'ambientació geogràfica i històrica dels fets narrats». En altres paraules, segons Bruguera, el caràcter oriental de determinats trets del *Llibre dels fets* no serien atribuïbles al copista de Poblet, sinó a l'obra original. Una tal posició, recolzada en la seua convicció d'una «major fiabilitat filològica» del còdex de Poblet, ha estat reafirmada al seu llibre *El vocabulari del "Llibre dels fets" del rei En Jaume* (1999), on ha recollit, revisat i completat les diverses monografies que havia dedicat a l'estudi del lèxic jaumí.

Com és ben sabut, la versió catalana del *Llibre dels fets* se'ns ha transmès a través de dues famílies de manuscrits: n'encapçala una el còdex copiat, el 1343, a Poblet pel catalanooriental Celestí Destorrents, generalment conegut per la sigla H (Ms. 1 de la Biblioteca Universitària de Barcelona); encapçala l'altra el còdex copiat, el 1380, a Barcelona pel saragossà Juan de Barbastro, generalment conegut per la sigla C (Ms. 1734 de la Biblioteca de Catalunya). Seguint una vella apreciació dels estudiosos del *Llibre dels fets*, Bruguera ha optat per triar com a manuscrit base per a la seua edició crítica el ms. H: l'opció té al seu favor que és el més antic entre els conservats i que, malgrat les seues nombroses omissions, és textualment el millor i el més pròxim cronològicament al rei. Tanmateix, és l'únic exemplar medieval conservat de la primera de les dues famílies en català, ja que el llarg extret que Juan Fernández de Heredia integrà en la seua *Gran Corónica de los Conquistadores* (Ms. Ii, de la Biblioteca Nacional, de Madrid), pertanyent a la mateixa família, és en aragonès. El ms. C, destinat per ordre de Pere el Cerimoniós a la Ciutat de Mallorca, i tota la resta de manuscrits medievals en català coneguts, entre els quals el D, conservat inicialment en l'Arxiu del Mestre Racional de la ciutat de València, pertanyen a la segona tradició textual. També hi pertany el ms. O, suara donat a conèixer per Jesús Alturo (1998), que podria estar vinculat al Consell de Cent, de Barcelona. Aquestes circumstàncies semblen avalar el caràcter ,oficial' del text de l'Arxiu Reial barceloní, a partir del qual es copiaren els manuscrits que es custodiaven en les esmentades ciutats. El text de l'Arxiu Reial ja està documentat el 1371 i possiblement és el mateix o deriva del "*libro del senyor rey don Jayme*" que, el 1335, Alfons el Benigne reclamava a la seua germana Maria i que havia pertangut al seu pare Jaume II (1291-1327) (Asperti 1984:166). Unes raons sòlides per fer

també molt idònia la tria de C com a manuscrit base per a una edició crítica del *Llibre dels fets*.

Aquesta és la posició que vam defensar en la nostra introducció a la versió modernitzada del *Llibre dels fets* (Ferrando/Escartí 1995: 14-18), quan apuntàvem que el ms. C presentava trets gràfics i un bon nombre de tries lèxiques i variants formals, pròpies o predominants en el català occidental del segle XIV, que permetien considerar-lo més fidel en aquests aspectes a la llengua del rei. Aquests trets dialectals, així com l'exhibició de poliglòtisme, s'adiuen molt bé amb les primeres experiències lingüístiques de Jaume I (1208-1276): orfe als 6 anys, fou traslladat, després d'unes breus estades a Montpeller i Lleida, al castell de Montsó (1214-1217), vila aragonesa, aleshores de parla catalana, on és educat, segons s'ha dit, per cavallers catalans i aragonesos. Tot seguit passa la major part dels seus dies a les terres de frontera entre Catalunya i Aragó, en contacte constant amb els templers (1217-1227). És aquí, si el cognom té a veure amb la procedència geogràfica, on potser va conèixer Elvira Sarroca, la mare de Jaume Sarroca, a qui s'ha atribuït alguna mena d'intervenció en la redacció de la crònica. Una intervenció que seria bàsica, segons Riera (1982), mínima, segons Asperti (1982), i nul·la, segons Pujol (2001).

En l'estudi que precedeix la seua edició del *Llibre dels fets* (1991,I:126), Bruguera ja suggeria que els occidentalismes podrien ser explicats pels fenòmens de «distribució i migració lèxica» i que cada cas s'hauria de posar en relació amb el «marc anecdòtic en què apareix el personatge que l'usa». Però en la nostra introducció suara esmentada (1995:17) remarcàvem la contradicció entre la caracterització fonèticament oriental que Bruguera atribueix al *Llibre dels fets* i la presència de trets lèxics occidentals, no explicables per situacions contextuais, cosa que al nostre paper, feia lingüísticament més coherent el ms. C. En el seu llibre més recent (1999:147-150 i 179), Bruguera reconeix de bon grat la presència d'un cert nombre d'occidentalismes en el ms. C, que «també es donen en el ms. H», però descarta que aquests «facin més fiables i pròxims al rei els altres mss.» i reitera la «possibilitat migratòria d'alguns mots entre els diversos territoris de la llengua». Per dir-ho amb un exemple, Bruguera descarta que el sintagma ‚arch de Sent Joan‘, propi del parlar de la Ribargorça i d'altres parlars catalans i aragonesos contigus, usat per C i per tots els altres manuscrits de la mateixa família, en el context de la descripció d'una travessia cap a les Balears, siga més fiable i més pròxim al rei que el seu sinònim ‚arch de Sent Martí‘, propi de la resta del català, incloent-hi els parlars de València i de les Balears, usat per H. Però, en aquest cas, la «possibilitat migratòria» és desmentida per la documentació històrica.

Davant els parers oposats de Coromines —una autoritat innegable en el camp de la lexicografia, la gramàtica històrica i l'edició de textos catalans medievals— i de Bruguera —tota una vida investigadora dedicada en gran part a l'estudi i l'edició crítica dels *Llibre dels fets*—, se'ns imposa d'examinar la qüestió amb més precisió que no havíem fet abans. I això, en el cas de

Coromines, perquè la seua posició, clara i rotunda, descansa explícitament només en unes observacions escadusseres i molt puntuals. I, en el cas de Bruquera, perquè la seua posició parteix d'una certa identificació, molt discutible, entre la major antiguitat i qualitat textual del ms. H i la suposada màxima fidelitat d'aquesta còpia al text original. Una fidelitat que és òbvia en alguns aspectes gràfics, morfològics i lèxics, en raó d'aqueixa major antiguitat, però no gens evident en altres. Així, en relació a l'hàpax ,guilando', Bruquera interpreta que «els altres mss. el corregeixen per ,guiçado', tampoc intel·ligible», quan no hi ha cap raó per a suposar que l'original siga l'intel·ligible ,guilando'. La tria de l'un o de l'altre còdex com a manuscrit base de l'edició crítica i de l'estudi filològic i lingüístic del *Llibre dels fets* pot condicionar no sols l'anàlisi filològica, sinó també la dialectològica. L'aparat crític posa, tanmateix, les coses en el seu lloc.

Des d'un punt de vista historiogràfic o literari, la qüestió de la coloració dialectal del *Llibre dels fets* és bizantina, però, si la filologia té algun sentit, aquest és precisament el de discutir aquesta mena de problemes i formular davant la comunitat científica hipòtesis de solució raonables i raonades. En tot cas, les dificultats de solució d'un problema mai no haurien de dissuadir-nos d'abordar-lo, ans al contrari, haurien de servir d'esperó intel·lectual per intensificar-hi la recerca i el debat, amb la convicció que aquests poden ser útils per a contribuir a l'aclariment de molts altres problemes, com ara el de l'autoria i el del procés de redacció i, sobretot, el de la fixació textual del *Llibre del fets*.

El tema que ara ens proposem discutir és si realment la comparació entre els trets lingüístics dels mss. H i C pot ajudar a aclarir quin dels dos presenta característiques més pròximes a la llengua de l'hipotètic original del *Llibre dels fets*. O, per formular-ho, una altra vegada, amb exemples molt concrets, ara en forma d'interrogants: si el dialecte de l'autor és catalanooriental, ¿podríem esperar al text original mots i variants com ,arch de Sent Joan', ,oreneta', ,breç', ,trebello' o ,corell', que apareixen únicament a C, en lloc de ,arch de Sent Martí', ,oreneta', ,breçol', ,trebeyl' o ,cayrel', que figuren exclusivament a H?; ¿s'hi haurien usat a H, amb la proporció que s'hi usen, variants com ,huy' o ,feyt', predominants a principi del segle XIV en el català occidental, però no en l'oriental?; ¿s'hi hauria preferit un mot de certes zones del català més occidental com ,sas', inusitat en la Catalunya oriental, que el copista de Poblet en una primera ocasió es creu obligat a transcriure per ,secans'?; ¿s'hi haurien usat a H en diverses ocasions ,dos' per ,dues' i ,seu/son' per ,llur', fentòmens coneguts però excepcionals en el català oriental medieval?

2. Els arguments

Ja hem avançat que, almenys en tres ocasions, Coromines afirma explícitament al *DECat* el caràcter occidental del lèxic del *Llibre dels fets*. Així,

comentant els usos popular i cultista de ,furtar', creu Coromines (IV, 235, s. v. ,fura') que «el límit entre els dos usos pogué no coincidir bé amb la frontera occidental de la llengua, i és sabut que la Crònica de Jaume I està escrita en llenguatge de matís extrem-occidental». Sobre ,maití' i ,matí' (V, 541, s. v. ,matí'), constata que «malgrat el fort matís occidental del vocabulari de la Crònica de Jaume I, hi apareixen tots dos». I, pel que fa al mot ,sas' (VII, 705, s. v. ,sas'), diu: «Encara era usual a Jaume I, la Crònica del qual està escrita amb un lèxic molt tenyit de termes de Ribagorça i les comarques totes que confinen amb Aragó». Bruguera suggereix que aquestes asseveracions estarien en contradicció amb un comentari que Coromines expressa en altre lloc (1976, I, 180, n. 54) a propòsit de les construccions «estaran espay d'anar una leuga», d'Eiximenis, i «havién estat anadura d'una legua o de dues», del *Llibre dels fets*: «En tots dos casos, essent un text en català oriental, es pot admetre que els autors hi entenien la construcció de locució adverbial ,a anadura de...'; ,a espay d'anar...'. Però, en realitat, Coromines, en comentar aquesta aglutinació per confusió d'àtones, s'està referint, de fet, al ms. H, que, gràficament, és de mà oriental.

A més d'aquestes afirmacions explícites de Coromines sobre el caràcter occidental del *Llibre dels fets*, caldria tenir en compte també les implícites. Entre aquestes, en destacaria dues. A propòsit de ,seu/son' per ,llur' (*DECat* VII, 310, s. v. ,llur'), adverteix que «s'havia cregut que en la llengua medieval no es deia més que ,llur' i no ,seu', ,son', amb possessor plural; cosa certa grosso modo, però en alguns textos ja es troba ,son', ,llur' des del període arcaic, en particular la *Cròn.* de Jaume I». Tanmateix, quasi tota la documentació medieval adduïda remet exclusivament a textos occidentals (*Homilies d'Organyà*, Vicent Ferrer, Ausiàs March, Martorell, etc.). Pel que fa a la forma invariable del numeral ,dos', Coromines (*DECat* III, 192, s. v. ,dos') no n'esmenta la presència al *Llibre dels fets*, però els exemples històrics adduïts tornen a ser predominantment occidentals.

Per la seua banda, Bruguera (1991, I: 35-133) justifica la seua caracterització oriental del *Llibre dels fets* en l'anàlisi d'una sèrie de trets fonètics i de variants lèxiques que observa a H. Pel que fa als trets fonètics explícitament escollits, considera que:

a) el nombre considerable d'excepcions a la ,norma' gràfica medieval de representar la [j] per ,x' en posició intervocàlica i per ,ix' en posició final de mot (,aduyxeren'/ ,aduxeren', ,així'/ ,axí', ,conèixer'/ ,conèxer', ,metex'/ ,mateix', ,adux'/ ,aduyx', etc.) podria revelar «una primitiva pronunciació ,ix' més generalitzada que s'anà reduint fonèticament en la parla oriental» i, «en aquest supòsit, el text de la Crònica es manifestaria més aviat oriental»;

b) el tractament del resultat de -ACT, amb 43 casos de solució -,e'-enfront dels 569 casos de solució -,ei'- o -,ey'- (,fet'/ ,feyt', ,tret'/ ,treyt', etc.), en proporció inversa als usos observats en textos orientals del segle XIV, respondria a un respecte «envers un text més antic»;

c) «la confusió gràfica entre ,e' i ,a' àtones», en posició pretònica i final absoluta (,Ampúries'/,Empúries', ,alegre'/,alegra', ,enemichs'/,enamichs', ,hauria'/,haurie', ,maraveyla'/,maraveyles', ,fahia'/,feya', etc.), seria «reveladora de la neutralització d'aquests dos fonemes, consumada ja des de molt aviat» en el català oriental. A més a més, les confusions entre ,a' i ,e' àtones es donen, encara que en proporció ,minsa', fins i tot «en posició final seguida de consonant» (,aguéran'/,agueren', ,cartes'/,cartas', etc.), grup on «els plurals femenins en ,-as' podrien representar vestigis gràfics occitans»;

d) «la mutació en ,i' de la ,e' pre-tònica en contacte amb consonant palatal» (,coneixiriem', ,ixeloch', ,Ixàtiva', ,Iximèn', ,ixit', ,ginols', ,ligir', ,naximent', ,sirem', ,libeig', etc.) podria reflectir «un tret molt acusat en el rossellonès actual»;

e) a més dels casos de tancament de la ,o' àtona en ,u', «pròpia del català oriental», ben documentats en el català medieval quan a la ,o' pretònica segueix una ,i' tònica o àtona o una ,u' tònica (,acuyllir', ,descubrir', ,custom', etc.) —tendència confirmada pels casos d'ultracorrecció (,fogir', ,Andelozia', etc.)— o, en el cas de diferents formes verbals (,acull', ,bull', etc.), per «influx de bases rizotòniques», n'hi ha d'altres en «condicions diferents» (,almugàvers', ,Buatela', etc.), que posarien de manifest que «el tancament de ,o' àtona en ,u' es devia començar a produir abans que es manifestés més copiosament en els documents»;

f) els casos de ,poyrem', ,poyrets', ,poyríem' no «es deuen probablement a influx occità», atès que «aquesta solució apareix també en el català pirinenc i alguna vegada» als parlars nord-pirinencs; en canvi, sembla occitana la variant ,peyra';

g) «la reducció de ,ua' a ,o', tan estesa en el dialecte oriental i a d'altres indrets» es dona en uns quants exemples (,esgardan', ,esgordam', ,guordaven', ,gorré', ,gornir', etc.) i s'observa en l'alternança de les variants ,car', ,cor', ,quar'. En alguns casos, la pèrdua de la ,u' de ,ua' seria purament gràfica (,caresma', ,gardar', ,garit', ,gayta', etc.), però, així i tot, «són majoria els casos de conservació»;

h) «la ,-t' del grup final ,-nt' es manté habitualment en tots els adverbis i substantius derivats en ,-ment', així com en altres mots com ,aenant', ,atretant', ,denant', ,font', ,gent', ,punt', etc.», però la «vintena llarga d'exemples amb caiguda de ,-t', normal en occità i més corrent també en rossellonès», «presagien la tendència a la caiguda definitiva a tot el domini català, llevat de les Balears i València». Un cas semblant seria el de ,dimars', «reflex que ha esdevingut predominant en els parlars centrals i orientals del Principat, mentre que, en canvi, en el domini valencià i en gran part de la parla nord-occidental fins al Pallars sona ,dimats'».

Així doncs, el conjunt d'aquests «notables i pertinents trets fonètics sobretot que revela el text» —el text objecte d'anàlisi és, recordem-ho, el ms. H— demostraria que «el català de la Crònica correspon a la parla oriental».

En la revisió del tema (1999: 156), Bruguera observa encara els casos de vacil·lació entre ,ç' i ,c' (,aiçò' / ,assò', ,començar' / ,comenssar', ,dreçar' / ,dresse-
ra') a H, que anticiparia en mig segle la datació de la desafricació de ,ç' pro-
posada per Coromines per al català oriental i corroboraria així l'orientalitat de
H, en contrast amb un manteniment més sistemàtic de la distinció a C.

Pel que fa a l'aspecte lèxic, Bruguera (1991: 138) compara la presència
d'algunes variants d'interès dialectològic a H i C. Així fa veure que:

a) la variant ,huy' apareix 12 vegades a H enfront de 7 a C, mentre que la
variant ,huy' figura 6 vegades a H enfront d'11 a C;

b) el numeral femení de ,dos' apareix amb la forma invariable ,dos' en una
ocasió a H i en tres a C, d'un total de 8 casos;

c) els 2 casos de ,dimars' a H apareixen escrits ,dimarts' a C;

d) enfront del cas únic d',oreneta' a H tenim ,oroneta' a C;

e) l'expressió ,arch de Sent Martí' a H és ,arch de Sent Joan' a C i en tots
els altres manuscrits coneguts medievals.

Aquestes variants, segons Bruguera, «podrien fer inclinar-nos a pensar en
la procedència oriental del ms. H i en l'occidental dels altres», tot i que, l'es-
cassetesa de mostres i l'alternança de variants no permet «de treure'n conclu-
sions gaire categòriques sobre procedències dialectals dels mss.», especial-
ment si es té en compte que «moltes d'aquestes variants coexisteixen en molts
textos medievals de tota procedència». Unes constatacions que no ajuden gens
a escatir el problema de la caracterització dialectal del *Llibre dels fets*.

En la seua recent revisió del tema, Bruguera (1999: 149) rebut els argu-
ments que havíem donat (Ferrando/Escartí 1995: 17-18) a favor de l'occiden-
talitat lèxica del *Llibre dels fets*, tot fent veure que, entre els mots i variants
que havíem assenyalat:

a) només 5 presenten diferències entre C i H: ,barcella' per ,cafís', ,arch de
Sent Joan' per ,arch de Sent Martí', ,bres' per ,breçol', ,escondidament' per
,escondudament' i ,oroneta' per ,oreneta';

b) el mot ,sas', tot i que en la primera ocurrència apareix a H com a
,secans', hi torna a aparèixer com a ,sas' en la segona;

c) al ms. H només hi ha un cas únic de ,maytí' enfront de 131 de ,matí' i
un cas únic de ,perpont' enfront de 24 de ,perpunts'.

Les mostres d'occidentalitat lèxica serien, doncs, quantitativament irrelle-
vants i, en alguns casos, molt relatives. Així, en el cas de ,maytí', Bruguera
argumenta que es tracta d'una variant també documentada en textos orientals
al segle XIII (així, en Ramon Llull) i viva encara en rossellonès, mentre que
l'ús de ,perpont' s'explicaria perquè apareix en boca d'un aragonès. A pesar de
tot, Bruguera creu que al ms. H «potser podríem admetre una desena de dia-
lectalismes (occidentalismes): ,albíxera', ,arena', ,aydar', ,bístia', ,dos' (fem.),
,huy', ,muntar', ,riquea', ,sas' i ,secans'», un nombre que «pot augmentar con-
siderablement en les variants dels altres mss.». I torna a justificar la presèn-
cia d'aquests trets a H per «la possibilitat migratòria d'alguns mots entre els

diversos territoris de la llengua, particularment per obra d'algun redactor o copista més il·lustrat», i l'increment a C, per la seva «presumpta procedència occidental».

Cal insistir, però, que ens hem centrat només en els ,dialectalismes'. El llistat de les principals diferències lèxiques i variants formals entre H i C conegut en aquesta ocasió per Bruguera (1999: 153-173) permet constatar que H conté un elevat nombre d',arcaïsmes': ,aestmar', ,anc', ,crou', ,disnar', ,divenres', ,femna', ,fonda', ,peyra', ,preguera', ,redre', ,retraure', ,recomptar', ,soplegar', ,truna', etc. Aquests arcaïsmes han estat en gran part modernitzats a C, manuscrit que, tanmateix, conserva alguna variant més arcaica encara que la de H, com és ,comnegar'. La tendència a la modernització, que ja s'observa a H en la lluita entre ,aydar'/,ajudar', ,crou'/,creu', ,maytí'/,matí', ,huy'/,vuy', etc., és, per influència directa de la Cancelleria, molt més sistemàtica a C, i explica sens dubte que hi triomfen absolutament formes com ,ajudar', ,creu', ,suplicar' o ,ull', mentre que d'altres comencen a esdevenir dialectalismes. És precisament l'arcaïsmes de H que el fa interessant des del punt de vista filològic, però no és menys interessant, des del punt de vista de la història de la llengua, l'observació dels criteris de modernització de C com a resultat de les directrius de la Cancelleria reial. Ara, però, no és aquest el centre del nostre interès.

3. Les objeccions

3.1. Precaucions metodològiques

Si l'edició crítica del *Llibre dels fets* i l'estudi de molts diversos aspectes de la seua llengua i vocabulari realitzats per Bruguera (1991, 1999) són unes aportacions d'inestimable valor científic pel seu rigor i gairebé exhaustivitat, la interpretació que fa d'algunes dades i, doncs, les conclusions sobre el caràcter oriental de la llengua de la crònica jaumina ens semblen, com ja vam avançar (1995: 17-18), si més no discutibles. D'altra banda, les dades que ens forneix Coromines no ens ajuden gaire a dilucidar la qüestió, precisament per la seua escassetat. En descàrrec del gran mestre, es podria aduir que els seus brevíssims comentaris lexicogràfics sintetitzen sòlidament les conclusions d'una lectura atenta del *Llibre dels fets*.

Ja hem avançat que l'anàlisi dialectològica de Bruguera parteix de la hipòtesi que la *Crònica* seria dialectalment oriental. Tanmateix, l'examen d'alguns trets gràfics, morfosintàctics i lèxics de H i la seua comparació amb C no convida a subscriure aquesta hipòtesi. D'entrada, convindria adoptar certes precaucions metodològiques:

a) en primer lloc, cal tenir sempre en compte la naturalesa de tota còpia medieval, que, com sabem, implicava generalment per part del copista una

adaptació més o menys pregona a l'estat de la llengua del moment i del lloc en què es fa la còpia, sovint en atenció als seus destinataris immediats. Així, el copista valencià del *Llibre del Consolar de Mar* reemplaça, el 1407, el mot original ,cugurós' per ,tòs', i el notari barceloní Narcís Gual substitueix, el 1486, al seu cançoner *Jardinet d'Orats*, els originals ,entrepeçar' o ,verdader' de *La història de la passió*, dels valencians Bernat Fenollar i Pere Martines, per ,ensopegar' i ,vertader', respectivament, d'acord amb les preferències del seu parlar. En la mesura del possible, s'ha de diferenciar sempre la llengua original de la de la còpia, que és alterada conscientment o inconscientment pel copista.

b) en segon lloc, cal prestar molta atenció a la procedència i formació dels copistes. La procedència condicionarà el color dialectal de la còpia, i la formació, la qualitat textual, ja que, també conscientment o inconscientment, el copista hi deixarà diverses menes de petges. En el cas dels manuscrits H i C, sabem que els copistes foren, respectivament, Celestí Destorrents i Juan de Barbastro. El primer era un empleat al servei de Poblet, que realitzà la còpia al mateix monestir per encàrrec de l'abat Ponç de Copons. Devia ser un seglar, copista professional, potser membre de la família barcelonina d'aquest mateix cognom (Altisent 1974: 216), i probablement amb només una relativa formació humanística. El segon, traductor, cal·lígraf i miniaturista aragonès, era natural de Saragossa. Fou nomenat per Pere el Cerimoniós escrivà de la Cancelleria reial després del 1370, però abans ja li havia prestat els seus serveis de traductor. Almenys entre 1370 i 1386, degué residir prou de temps a Barcelona i, per encàrrec del rei, realitzà la versió a l'aragonès de la *Summa de les històries del món*, traduí i il·luminà les *Ordinacions de la Casa Reial* per a ser regalades al rei de Castella i copià i il·luminà, «por tiempo de más de mey anyo», les «Corónicas del rey don Jaume», és a dir, el ms. C. Encara que de llengua aragonesa, com testimonien algunes de les lletres a ell adreçades (Rubió i Lluch 1907: 228-232; 1921: 273, 295-296), Juan de Barbastro, per la seua condició de funcionari de la Cancelleria reial, devia tenir un bon coneixement del català cancelleresc i, gràcies als seus anys de residència a Barcelona, degué arribar a dominar també el parlar de la ciutat. De fet, sembla que s'hi va casar, ja que el març de 1379 rep un donatiu reial per aquest motiu (ACA, reg. 1363, f. 101v., segons comunicació de Jaume Riera). Segons aquestes dades, Juan de Barbastro difícilment podria haver introduït en la còpia de 1380 trets dialectals occidentals, i fins i tot extremoccidentals, aliens al seu parlar nadiu i al de Barcelona. H és, certament, una còpia oriental, però C no és de «procedència occidental», ja que fou copiat i datat a Barcelona per un escrivà aragonès.

c) en tercer lloc, cal examinar minuciosament els trets materials i textuals i la destinació de cada còpia. En el cas de H, el còdex és tot d'una sola mà, en pergamí i ben conservat, i provenia d'un altre còdex en paper, propietat del rei Pere el Cerimoniós, potser d'ús familiar, com podria deduir-se de les referències que en fa en una carta a l'abat Ponç de Copons, a qui n'havia encarregat la

còpia: «librum pergameneum quem, ut nobis dixistis, ad opus vestri rescribi facere debebatis et sumi ex quodam alio papireo libro nostro». Sembla destinada al monestir de Poblet, ja que no porta les armes reials (Altisent 1976: 216, 220). En el cas de C, el còdex, d'una sola mà, és també en pergamí, però els folis 2-8 (del capítol I, línia 57, al cap. XVI, lín. 42) i els folis 10-17 (del cap. XVII, lín. 1, al cap. XXXI, lín. 3), corresponents a 2. 12-20. 25 i a 21. 43-35. 14 de l'edició de Bruguera, respectivament, han estat substituïts per un còpia en paper realitzada al segle XVI, amb solucions gràfiques modernes. I encara s'ha retocat el traçat d'algunes lletres en les línies finals de certs folis. Una situació que caldrà tenir present en l'avaluació de les variants textuales. Així, el mot ‚barcelles‘, de C, s'explica perquè apareix en la part afegida al s. XVI, procedent probablement d'una còpia valenciana, tal com suggereixen els mss. DEV. En canvi, a H és ‚kafizes‘ (15. 10), com en la resta d'ocurrències tant a H com a C. Segons Jaume Massó, la nomenclatura del qual seguim, l'original procedia de l'Arxiu Reial i era probablement el perdut ms. A, en pergamí, que és al·ludit en un document del 1371, diferent del de paper, el ms. B, que tingué com a original Celestí Destorrents. La còpia de 1380 tenia una destinació pública: la Ciutat de Mallorca. El manuscrit del *Llibre dels fets* que es guardava a l'Arxiu del Mestre Racional de València, i que va ser cedit a Felip II, deriva de la mateixa família que C, i podria haver estat copiat per iniciativa d'un dels nostres monarques per a ser regalat a la ciutat de València o per encàrrec d'alguna de les autoritats d'aquesta. Ja hem dit que l'original, del qual provenen les còpies de la Ciutat de Mallorca i de València, devia ser, doncs, una mena de text ‚oficial‘ cancelleresc del *Llibre dels fets*. Aquesta impressió podria ser corroborada si es confirma que el ms. O, de la mateixa família textual que C, està relacionat amb el Consell de Cent, de Barcelona. Hi ha encara una altra dada que contribueix a aquesta impressió: el ms. N, del segle XVI, que fou copiat a partir d'almenys un manuscrit de cada una de les dues famílies, es basa en la segona família. La tria no és irrellevant, ja que les notes marginals i almenys la segona meitat del text semblen atribuïbles a l'impecable Jerónimo Zurita. Només excepcionalment s'optà per variants iguals o pròximes a H o més genuïnes. Així, ‚trahudament‘ (‚trehudament‘ a H) contra ‚atraviment‘ (C), ‚arch de Sent Martí‘ (‚arch de Sent Martí‘ a H) contra ‚arch de Sent Joan‘ (C), ‚al tart‘ (‚al vespre‘ a H) contra ‚a la tarde‘ (CDEV).

d) en quart lloc, potser cal relativitzar el criteri de Bruguera sobre H, segons el qual aquest manuscrit presentaria “un conjunt de característiques d'arcaisme veraç i moltes ‚lectiones difficiliores‘ que el fan digne de la fiabilitat que li ha estat concedida» (1999: 142). En molts aspectes de caire gràfic (per exemple, nombrosos casos de ‚yn‘ i de ‚yl‘), fonètic (predomini del tractament en ‚ei/ey‘ del grup llatí -ACT-), morfològic (substantius com ‚crou‘, ‚vou‘, variants amb el sufix ‚-ea‘, infinitius com ‚caer‘, ‚veser‘, ‚conquerre‘, ‚fúger‘, ‚règer‘, preferència per les formes fortes del perfet, etc.), i lèxic (‚aestmar‘, ‚anch‘, ‚aydar‘, etc.), el primer argument és inobjectable, ja que C

modernitza i regularitza morfològicament i lèxicament. És per aquest criteri que podrien explicar-se, per exemple, l'opció per ,dimarts' o ,dues' a C en lloc de ,dimars' o ,dos', respectivament, a H, o la conversió de ,misses cantés' o ,trehudament' a H en ,misses cantants' o ,atruvidament' a C, respectivament.

Ara bé, el llistat de ,leccionés' preferibles de H que ens dóna Bruguera (,lasset' de H per ,lassadet' a C 559.4, ,assajaríem' per ,assetiaríem' 67. 20, ,ginyen' per ,guien' 98. 5, ,deseretada' per ,destroçada' 34. 33) no sembla avalar tan clarament la millor qualitat de H, ja que són molt nombroses les ,leccionés' de C –algunes, per cert, pertanyents als folis afegits al XVI– que ell mateix considera millors que les de H (,menjat' de C per ,manat' de H 25. 22, ,mijant juny' per ,mig any juny' 403. 18, ,mijant Quaresma' per ,mig any Quaresma' 546. 17, ,Assalit de Gúdar' per ,Assalit d'Aguda' 33. 18, ,Exemèn Lòpez de Riglos' per ,Exemèn Lòpeç de Rigols' 26. 42, ,Vallcarcha' per ,Valltarcha' 20. 19). I encara ho serien prou més si, en lloc de justificar algunes lliçons problemàtiques de H a partir del presupòsit que, en general, les seues variants són les més fiables respecte a l'original, consideràvem que les de H podrien haver estat errors de Destorrents o del còdex que copiava. Així, per a Bruguera ,guiçado' (CDEV) és, com hem adduït més amunt, una ,correcció' de ,guilando' (H), quan de fet tots dos són intel·ligibles, o ,treces' (CDEV), una ,substitució' de ,sarces' (H), quan no hi ha cap evidència que ,sarces' siga l'original. En concret, la substitució de ,sarces' per ,treces', Bruguera la considera un «cas veritablement curiós» i, atès el context valencià i moresc en què apareix, ,inexplicable'. Tot sembla que es tracta d'un error de lectura de Destorrents, atesa la proximitat paleogràfica entre tots dos mots, la unanimitat de tots els altres manuscrits per ,treces' i la inexistència de documentació medieval de ,sarces', si bé constatem un sospitós ,sarçal', però ja cap al 1400, a Antoni Canals.

Vegem-ne altres exemples:

a) El context en què apareix ,secans' a H («pels secans de sus») –en una frase esmenada després d'una raspadura– en lloc de ,sas' a C («pel ssas de sus») i el fet que torne a aparèixer a H, quatre capítols després, en aquesta ocasió escrit ,sas', no sembla avalar «una intenció de precisar un mot en cada context» (Bruguera 1999: 152). Ben al contrari, a la vista de C i de l'absència de documentació històrica, sembla prou evident que es tracta d'un mot inventat, ja que ,sas' «no era generalment conegut» i el copista el «substituí per un equivalent aproximat» (*DECat*, VII, 705, s. v. ,sas'), l'àrea actual del qual situa en una «faixa ponentina de la llengua, que va des de l'Alta Ribargorça a la Plana de Castelló» (Sánchez Adell 1991). Possiblement, la lliçó ,pas' als mss. DEV s'explica també per la mateixa raó que Destorrents la interpretà ,secans', tot i que el mot no era desconegut a les comarques centrals del País Valencià, ja que apareix citat, el 1300, al *Llibre de cort de Justícia*, de la ciutat de València.

b) Si la lliçó ,emparà's del feyt' (171.7) de C, que coincideix amb la resta de la tradició textual medieval, és, segons Bruguera, «més adient» pel context en què apareix, té poc sentit considerar que la de ,espantà's del feyt' de H també podria ser ,bona', encara que el sentit del text resulte ,paradoxal'. Que la variant de H és errònia no sols és confirmat per la versió de Marsili, sinó pel ms. O, de procedència desconeguda però relacionable amb Barcelona.

c) Si ,xapsir', de H, hi alterna amb ,samt' i aquesta és l'única variant de tots els altres manuscrits, sembla raonable considerar-la un error del copista, potser influït no sols per la proximitat paleogràfica entre tots dos mots, sinó per la pronúncia de Destorrents. Car, com és ben sabut, el català oriental tendeix a palatalitzar la ,-s' inicial de mots com ,sanglot'/,xanglot', ,soriguer'/,xoriguer', ben documentats medievalment.

d) L'aragonesisme ,trebello', de CDEV, apareix escrit ,trebeyl' a H. Tot i que la forma de C pertany al fragment afegit al segle XVI, sembla raonable sostenir que el copista de H ha catalanitzat l'hipotètic mot original.

3.2. *Els paranys de les grafies*

Si, malgrat totes les precaucions metodològiques i les interferències lingüístiques del copista de Poblet, constatem que H presenta occidentalismes lèxics, caldrà considerar si també en té de fonètics i morfosintàctics. Bruguera ho descarta i, quan n'apareixen, els sol atribuir al respecte del copista envers un text molt més antic. Les dades que ell mateix ens proporciona, ja sintetitzades més amunt, no semblen, però, avalar aquesta interpretació, si més no en la major part dels casos.

Examinem, en primer lloc, els trets de caràcter fonètic de H considerats per Bruguera:

a) hi ha 94 casos en què [j] apareix representada en posició intervocàlica per ,ix', contraris a la pronúncia del copista, i no per ,x', com era la ,norma ortogràfica' de l'època. En el cas que el català oriental hagués tingut una pronúncia primitiva en ,ix' (Casanova 1990: 46), aquesta a penes degué ultrapassar l'època preliterària i no es materialitzà en l'escriptura en posició intervocàlica. Per tant, difícilment podria imitar Destorrents un hàbit gràfic i un tret fonètic inusitats en el català oriental de principis del segle XIV. En canvi, en el català occidental, aquell hàbit gràfic no era rar i el tret fonètic ja s'havia generalitzat (Veny 1993: 123; Rasico 1993: 67-68). Al ms. C, la major regularitat d'aquests usos s'explica per la incidència de la ,norma' cancelleresca;

b) si, en el català central i el balear, la reducció del diftong de ,-eit' a ,-et', ja iniciada a primeries del segle XIII, predomina al XIV, l'alt percentage de casos (93%) en què apareix a H el resultat ,ey'/,ei' podria expressar, efectivament, un respecte «envers un text més antic», però és més probable que

reflectís un text occidental de la primera meitat del XIV, on, en general, continuava pronunciant-se així, com encara es fa al Pallars i a la Ribagorça, i també escrivint-se amb el diftong (Veny 1971: 105), en contraposició al català oriental, que aleshores tendia ja a emprar més o menys sistemàticament la forma monoftongada (Coromines 1976, I: 105). Al ms. C, la ,norma' cancelleresca imposa la generalització de la forma monoftongada;

c) encara que hi ha un bon nombre de casos de confusió de ,a' i ,e' àtones (,Barçalona', ,archabisba', ,nabot', ,cavellers', ,meynada', ,sempra', ,Jacma'), com es pot esperar d'un copista oriental del segle XIV, la proporció dins el conjunt és, com reconeix Bruguera, ,minsa': ,Jaume', amb 22 ocurrences, contra ,Jacma', amb 1; ,sempre', amb 85, contra ,sempra', amb 1, etc. Tanmateix, una bona part dels exemples adduïts per Bruguera no poden ser interpretats com a casos de confusió d'àtones: n'hi ha que poden reflectir l'obertura de la ,e' àtona inicial en [a] en determinats segments (,Ampurdà', ,Ampúries', ,axeloch', ,Anrich'), característica del català occidental; n'hi ha que responen a una moció de gènere (,torra', ,alegra', ,terribla'); n'hi ha que obeeixen a dissimilacions més o menys corrents en la llengua medieval (,enamichs', ,faeltat'); n'hi ha que exemplifiquen vacil·lacions formals al llarg i ample del domini lingüístic (,derreria') i que a vegades originen metàtesis (,derraria'); n'hi ha que són les formes pròpies de tot el català medieval, ara codificades diversament (,maraveyla'); n'hi ha que responen a la tendència d'alguns mots del català occidental a obrir en ,a' la ,e' pretònica interior (,Paníscola'); n'hi ha que podrien reflectir el tractament popular de la desinència de la tercera persona del singular de determinats temps verbals (,acordarie', ,appareylave', ,estarie', ,farie', ,haurie', ,havie', ,irie', ,podie', ,tenie', etc.) en concurrència amb la forma ,normativa' amb ,-a'; n'hi ha que poden ser ultracorreccions analògiques (,aguéran', ,havían', ,sàpian') i n'hi ha que representen alternances nominals o verbals vigents aleshores arreu del domini lingüístic (,tresnuytada', ,trasnuytada'; ,feya', ,fahia') (Martí Mestre 1994: 79-83). En lloc de «vestigis gràfics occitans» en els pocs casos de plurals en ,-as' (,aldeas', ,cartas', ,encesas', ,cavalleries', ,companyas', etc.), potser caldria veure-hi els primers indicis en català oriental de l'extensió de la confusió d'àtones en posició final seguida de consonant, rars abans del segle XV (Coromines 1971: 296), però no indocumentats. Al ms. C, són molt rars les vacil·lacions gràfiques entre ,a' i ,e', atribuïbles exclusivament al fenomen de neutralització propi del català oriental, potser per la pressió de la ,norma' cancelleresca. En canvi, se'n troben prou en les formes flexibles nominals i verbals de C (,captendrián', ,éran', ,avíam', ,matinas', ,clergas'), com ja va constatar Bruguera (1991: 15), les quals són fàcilment explicables per analogia, sobretot tenint en compte que el copista és un aragonès, ja que almenys la majoria apareixen amb ,e' a H.

d) el fet que la mutació en ,i' de la ,e' pretònica en contacte amb consonant palatal siga un tret molt acusat del rossellonès actual ens ajuda ben poc a

caracteritzar dialectològicament un text com el ms. H, que ningú gosaria d'adscriure a aquell parlar. En canvi, és un tret molt documentat en el català nord-occidental medieval (Coromines 1971: 197; Veny 1982: 61), persistent fins a avui, com il·lustren nombrosos exemples (,lligir', ,giner', ,ginoll', ,siré', ,siroll', ,naximent', etc.) documentats en textos d'aquesta procedència tals com el *Regiment de preservació de pestilència*, d'Agramunt. Malgrat que ,naximent' era una variant prou estesa en tot el català medieval, predominava de manera absoluta en el dialecte occidental, i de fet l'únic exemple no valencià que addueix Coromines (*DECat*, V, 902, s. v. ,néixer') prové de la *Crònica* de Jaume I, que, a H, presenta 5 ocurrences de ,naximent'/,nexitment' contra 1 de ,naxement'. Encara avui el futur d',ésser' fa ,siré', ,siràs', etc., en una gran part del dialecte nord-occidental (Martí Castell 1970: 83). C tendeix a respectar la ,norma', i així, el cas de ,ginols', de H, és ,genolls' a C i D, i, per la mateixa raó, els tres casos de ,jonols' de H també apareixen escrits ,genolls' a C i D.

e) el tancament de ,o' en ,u' «en condicions diferents» en el català oriental central és una evolució que no s'hi va donar sinó a partir de la darrerria del segle XV (Veny 1982: 37-38; Rasico 1982: 103). Per això els sis casos «en condicions diferents» adduïts per Bruguera s'han d'explicar per l'acció tancadora del context fònic (la bilabial en ,almugàver' i ,Buatela'), per analogies i ultracorreccions (,ontat', ,Portogal') i per arcaisme (,moyler' i, si no és per occitanisme o per dissimilació, ,coytar'), fenòmens comuns a tot el català medieval (Veny 1971: 113-114; Veny 1986: 158; Martí Mestre 1994: 84-85);

f) els casos de tractament ,eir' (,peïrer', ,veïre', etc.), que Coromines (1971: 188) considera occità, es poden explicar pel veïnatge occità a les terres pirinenques, però, fora d'ací, el tret sembla més sòlid, ja per occitanisme ja per arcaisme, en terres occidentals, on es documenten algun apel·latiu, com ,peïró' 'creu de terme', al parlar de Morella, i alguns topònims, com ,Sopeira' i ,Sapeira', a la Ribagorça, bé que no és ignorat a l'àrea oriental. El ms. C elimina aquest tractament en les formes verbals de ,poder' i canvia ,peira' en ,pedra';

g) a pesar dels hàbits fonètics del copista de H, el manuscrit presenta pocs exemples de la tendència a la monoftongació de ,ua' en [o], que és més pròpia del «dialecte oriental» que d',altres indrets', i encara es podrien considerar menys nombrosos si tenim en compte que l'absència gràfica de la ,u' no necessàriament implicava que s'hi deixés de pronunciar (Coromines 1971: 307; Gulsoy 1993: 233; Rasico 1993: 68-69). A C es tendeix a respectar la monoftongació;

h) si dels 22 casos amb pèrdua de ,t' en el grup final ,-nt' restem els 13 corresponents a plurals (,infans', ,parens', etc.) –reflex d'una articulació difícil a tot el domini lingüístic–, només tindríem 9 casos de pèrdua, on C la sol mantenir. Aquesta pèrdua, tot i poder ser indicatiua d'una tendència del català central, hi devia ser incipient (Coromines 1971: 304), però no al català occidental (Veny 1982: 139). Tanmateix, el contrast entre les dues ocurrencies

cies de ,dimars' a H i les dues de ,dimarts' a C palesa la diferent articulació del mot en el dialecte oriental i en l'occidental, respectivament.

Així doncs, els trets a), b) i d), de H, deixen entreveure prou clarament l'occidentalitat de la llengua del *Llibre dels fets*, mentre que la resta no permet traure'n conclusions dialectològiques en cap sentit. La comparació amb C confirma que aquest ha estat sotmès a un procés de regularització i modernització. Així, ,siré'/,sirem', ,ginols', ,ixeloch', de H, han passat a ,seré'/,serem', ,genolls', ,exaloch', a C. Tanmateix, com que aquest procés no ha estat sistemàtic, s'hi poden advertir també els vestigis originaris d'occidentalitat, no conformes amb la ,norma' cancelleresca. Així, dels 5 casos de ,aduxeren', de H, 2 han estat convertits en ,duxeren' a C, però 3 han conservat la forma que presenta H. Els 2 casos de ,bayxada', de H, han estat reproduïts a C. Totes les formes verbals de ,conèixer', escrites amb ,ix' intervocàliques a H es mantenen a C. Encara que no es pot fer un estudi sistemàtic d'aquestes variants ortogràfiques, sovint també fonètiques, a partir de l'edició de Bruguera, ja que no s'han tingut en compte sistemàticament en l'aparat crític, els resultats de la comparació semblen obvis: H depèn d'un text occidental.

3.3. *El matís lèxic extremoccidental*

L'exhaustivitat en la col·lació de totes les variants lèxiques de H amb les de CDEV de l'edició de Bruguera permet una anàlisi més segura. Prenent com a referència el darrer estudi de Bruguera (1999: 178-179), les seua caracterització dialectològica del *Llibre del fets* es podria resumir així:

a) «de les variants textuais al ms. H de la Crònica de Jaume I que presenten els còdexs CDENV podem considerar formes occidentals i, en una bona majoria, especialment valencianes les següents: ,aidar', ,albíxera', ,arch de Sant Joan', ,arena', ,barcella', ,bístia', ,bres', ,corell', ,desunflada', ,dimarts' (,dimarç'), ,dos', ,escaló', ,espesura', ,foya', ,huy', ,mampprès', ,marjal', ,matalaf', ,mate', ,maytí', ,mitat', ,muntar', ,oroneta', ,partiscats', ,reenes', ,riquea', ,sas', ,serviscats', ,trebello', ,treces', ,xichs', però d'aquests 31 mots, 14 (,aidar', ,albíxera', ,arena', ,barcella', ,bístia', ,bres', ,dos', ,escaló', ,huy', ,matalaf', ,maytí', ,reenes', ,riquea', ,treces')» «es poden trobar també força sovint en molts textos importants de tot el domini del català antic»;

b) «aquests probables dialectalismes que trobem als mss. CDENV també surten alternativament al ms. H (,albíxera', ,arena', ,aydar', ,bístia', ,dos', ,huy', ,muntar', ,riquea', ,sas', ,secans')», on podrien respondre a «la possibilitat migratòria d'alguns mots entre els diversos territoris de la llengua»;

c) aquestes preferències corroboren la «presumpta procedència occidental» de CDENV i, «pel que fa particularment als textos DEV, sobretot valenciana».

Tanmateix, en relació a aquestes conclusions hauríem d'advertir que:

a) de les 17 ,formes occidentals' de CDENV que Bruguera suposa que no són comunes «a tot el domini del català antic», una gran part són també arcaïsmes més o menys generalitzats;

b) dels 10 ,dialectalismes' occidentals de H, una gran part són també arcaïsmes de tot el domini lingüístic i, en tot cas, la ,possibilitat migratòria' no és raó suficient per a justificar-ne la presència al *Llibre dels fets*;

c) com ja s'ha dit, el ms. C no és occidental, sinó barceloní i el seu copista, aragonès.

No és fàcil determinar els dialectalismes a l'època de redacció del *Llibre dels fets*. De fet, caldria precisar prèviament què entenem per dialectalisme. Per al nostre objectiu, aplicarem el concepte al mot o variant formal que no és compartit per la major part de domini lingüístic. Metodològicament, potser convindria distingir també entre dialectalismes absoluts i dialectalismes relatius, segons que siguin exclusius d'una zona o que siguin comuns a diverses zones però només clarament predominants en una. En tot cas, sempre s'hauran de relativitzar les dades, ja que ben sovint s'ha d'entendre el dialectalisme de l'època simplement com a tendència cap a la preferència d'un mot o d'una variant formal en una determinada zona. Segons això, per a dilucidar la qüestió del caràcter dialectal del *Llibre dels fets*, caldria:

a) precisar, en la mesura que siga possible, quins són els occidentalismes absoluts i quins els dialectalismes relatius de H i de C, a l'època de redacció del *Llibre dels fets*, tot distingint els que són exclusius de H i de C i els que són compartits;

b) explicar la presència d'occidentalismes, fins i tot extrem-occidentalismes, a H, un text, segons Bruguera, originàriament oriental i, a més, copiat per un catalanooriental, i, en canvi, l'absència d'orientalismes a C, tot i que és una còpia feta a Barcelona a partir d'un text de l'Arxiu reial;

c) determinar, a la vista de a) i b), quins devien ser els dialectalismes originaris del *Llibre dels fets*.

Prenent com a base els llistats de Bruguera, bé que excloent-hi els arabismes, i afegint-hi entre claudàtors d'altres no adduïts per Bruguera, es poden considerar:

Ms. H

–dialectalismes absoluts i exclusius de H: ,bres', ,dimars' (si la grafia revela l'articulació [di'mars']), ,oreneta', ,[perpont]', ,[trehudament]';

–dialectalismes absoluts de H presents a C: ,sas', ,[lo pols]', ,[trebeyl'/trebello]';

–dialectalismes relatius de H presents a C: ,dos' (masc. i fem.), ,huy'/vuy', ,maytí'/matí';

Ms. C (en el benentès que, si pertanyen als folis afegits al segle XVI, només es prendran en consideració els que figuren a D)

–dialectalismes absoluts i exclusius de C (generalment també a DENV, aspecte que ara no ens interessa): ,arch de Sent Joan', ,breçol', ,corell', ,dimarts' (si la grafia revela l'articulació [,di'mats']) ,mamprès', ,oroneta';

–dialectalismes absoluts de C presents a H: ,sas', ,[lo pols]', ,[trebeyl'/trebello]';

–dialectalismes relatius de C presents a H: ,dos' (masc. i fem.), ,huy'/,vuy', ,maytí'/,matí';

A més dels arabismes, s'han exclòs d'aquest llistat ,arch de Sent Martí' (C), ja que és gairebé general a tot el domini lingüístic, i ,secans' (H), ja que sembla la interpretació que el copista fa de ,sas', mot inusitat en català oriental. En canvi, hem inclòs els mots ,trebeyl'/,trebello', ,trehudament' (,trahudament' a N) i ,perpont', perquè, tot i el seu origen aragonès (,trebiello', ,trehudo' i, almenys en altoaragonès, tenim documentat ,pont'), podrien haver estat adoptats pels parlars catalans extremoccidentals o, almenys, han estat catalanitzats totalment o parcialment al *Llibre dels fets*. ,Trebello', enfront de ,trebeyl' a H, pertany al fragment afegit a C al segle XVI, i presenta la mateixa forma a DEV. El mot ,trehudament' no té res a veure amb ,trehut' o ,trahut' 'tribut', sinó amb l'aragonès ,trehudo' 'agosarat' (traduït per ,audacter' a Marsili i modernitzat en ,atravidament' a C). També era un tret bàsicament occidental el gènere masculí de ,pols', afavorit per l'adstrat aragonès, ara conservat encara al Pallars i al Solsonès.

Els dialectalismes relatius compartits són ,dos' (masc. i fem.), ,huy'/,vuy', ,maytí'/,matí'. H presenta 6 casos de ,dues' contra 1 de ,dos' (fem.), 13 de ,vuy' contra 8 de ,huy', i 131 de ,matí' contra 1 de ,maytí'. En canvi, C presenta 5 casos de ,dues' contra 2 de ,dos' (fem.), 16 de ,huy' contra 5 de ,vuy', i 125 de ,matí' contra 7 de ,maytí'. És, per tant, remarcable que C, malgrat la seua regularització, conserva un percentatge significatiu de variants occidentals difícilment explicables en un text barceloní de 1380 copiat per un aragonès.

El caràcter extremoccidental del *Llibre dels fets* és confirmat per un conjunt de variants formals afins a l'aragonès, com ,esmenda', ,fazenda', ,fonda', ,mandar', ,pendó', ,cunfundut', ,mandament', ,volvre', ,escondre', etc., probablement ben vives en aquells parlars abans del segle XIV. Una part d'aquestes variants es van perdre pel procés d'anivellament lingüístic al si del català. D'altres es van mantenir per adstrat en la major part del català occidental medieval, i encara posterior, però aviat van adoptar altres solucions al català oriental. Tot això també s'observa al *Llibre dels fets*. Així:

a) la preferència per la variant ,servici', la qual, dins l'alternança ,servici'/,servei'/,servii', representa aproximadament el 50% de casos a H, mentre

que a C i la resta dels manuscrits aquella és clarament predominant, enfront de ,servei', més característica del dialecte oriental (Bruguera 1999: 156);

b) l'ús exclusiu tant a H com a C de ,defendre', variant preferida pel dialecte occidental, mentre que a Muntaner i a altres autors del XIV predomina ,defensar', com també remarca el mateix Bruguera (1999: 156);

c) l'adopció a C de variants com ,escondidament', ,defendiment', inusuals en el català oriental del segle XIV, enfront de les variants ,escondudament', ,defendement', adoptades per H, que possiblement s'han d'explicar com una catalanització del copista d'unes formes que no considera genuïnes.

Com a reforç d'aquesta orientació lèxica, encara en podríem afegir altres de caràcter més aviat fonètic i morfosintàctic, però de considerable interès dialectològic, com són:

a) la tendència al tractament no palatalitzat de NN en mots com ,canes', ,engan', ,enganar', ,sen', etc., on la ,n', segons el mateix Bruguera (1999: 42), no s'ha de considerar una representació del fonema palatal, sinó «més aviat al contrari, sobretot tenint present que la no-palatalització és corrent en lleidatà» i està prou generalitzada en l'occidental;

b) la presència a H de les variants ,siran', ,siré' i ,sirem', del futur d',ésser', característiques d'una gran part del català occidental, que s'han mantingut en algun cas a C (338. 15), malgrat el procés de regularització que s'hi constata;

c) l'ús dels possessius ,son' o ,sa', ,sos' o ,ses' en lloc de ,llur' (el ,lor' aragonès aleshores ja pràcticament perdut) en una proporció que, tot i ser reduïda (3'7 per cent, segons Bruguera 1991, I: 61), no es troba en textos orientals i, en canvi, devia ser ja freqüent en textos occidentals. El tret ja va cridar l'atenció de Soldevila (1971: 32): «Un escriptor —o un orador— d'integral formació catalana (el ,lor' aragonès es va perdre molt abans que el ,llur' català) no hauria deixat d'usar correctament el ,llur' i no hauria mai usat en el seu lloc el possessiu ,son' o ,sa', ,sos' o ,ses'»;

d) les ,moltes alternances' dels articles personals ,En', ,Don' i ,Don', ,En' davant noms indistintament d'origen català i aragonès per a les quals «no sembla haver-hi una explicació satisfactòria» (Bruguera 1999: 22), situació poc freqüent en altres textos principatins de l'època.

De l'examen de tots aquests trets lèxics es pot concloure que:

a) difícilment hauria escrit Barbastro mots o variants com ,breçol', ,sas', ,arch de Sent Joan', ,corell', ,mamprès' (si aquest no és degut a una manipulació a C), ,trebello', ,trehudament' i ,oroneta', inusitats i en gran part desconeguts al català oriental de la seua època, si no fossen els del còdex de l'Arxiu reial que copiava i que, com hem vist, devia gaudir d'una certa ,oficialitat';

b) el caràcter lèxicament occidental del *Llibre dels fets*, reconeguda de bon grat per Bruguera, és reforçat per la presència d'un bon nombre d'aragonesismes (,así', ,així', ,guilando', ,guiçado', ,celosia', ,cerca', ,escalera', ,Jayme', ,rén-

der', ,alardo', ,bando', ,casar', ,moço', ,osar', etc.) i d'arabismes, generalment només vius a la Catalunya Nova i al País Valencià (,almatrach', ,albíxera', ,cafís', etc.).

c) tant H, malgrat les alteracions del copista, com C, malgrat les regularitzacions practicades, comparteixen la presència de petges clares d'occidentalitat, com són ,huy', ,maytí', ,dos' 'dues', ,lo pols', etc.;

En conseqüència, els trets orientals de H (,breçol', ,dimars', ,oreneta', ,vuyl', ,vuy', ,arch de Sent Martí', etc.) s'han d'atribuir a Celestí Destorrents.

4. *Conclusions generals*

Arribats en aquest punt, s'imposa d'extraure, de tot allò que hem exposat, unes conclusions generals:

1. La tria de H com a manuscrit base de l'edició crítica està justificada per l'interès filològic i la major antiguitat del còdex de Poblet. Ara bé, els seus trets fonètics orientals són atribuïbles en gran part a Celestí Destorrents. En canvi, l'elevat nombre d'indicis occidentals de tipus fonètic, morfològic i lèxic apunten cap a la dependència d'un text occidental. La còpia de Barbastro, a pesar d'haver regularitzat i modernitzat molts d'aquests trets, en conserva d'altres d'inalterats gràcies a la procedència no catalana del copista.

2. El *Llibre dels fets* presenta una sèrie de trets gràfics i morfosintàctics (,-ix-' intervocàlica, diftong ,-eit', tancament de la ,e' pretònica en ,i', ,son'/,seu' per ,llur', ,dos' per ,dues', etc.), comuns, en diverses proporcions, a H i C, que en confirmen l'origen occidental. Coromines encerta en afirmar que el lèxic de l'obra està «molt tenyit de termes de Ribagorça i les comarques totes que confinen amb Aragó». No es tracta solament de mots poc coneguts com ,sas' o ,arch de Sent Joan', localitzats en aquestes terres, i d'aragonesismes més o menys catalanitzats com ,trebello' o ,trehudament', que potser també hi havien penetrat, sinó també de variants formals, com ,corell' o ,oroneta', que han conservat allà les formes més antigues, mentre que en la resta del català occidental han evolucionat, ja des del segle XIV, a d'altres formes, com ,cairell' o ,aurineta', més d'acord amb la resta del català del Principat (així, Bernat Metge ja utilitza ,oreneta').

3. Vista la biografia de Juan de Barbastro, hem de descartar que hagués substituït en la còpia oficial del *Llibre dels fets* de 1380 uns mots o unes variants com ,breçol', ,cayrell', ,dimars', ,empres', ,vuy', ,oreneta' o ,arch de Sent Martí', presents a H, per ,breç', ,corell', ,dimarts', ,mampres', ,huy', ,oroneta' o ,arch de Sent Joan', els quals, en gran part, devia desconèixer pel seu caràcter occidental i extremoccidental. Encara que certes preferències lèxiques s'han de posar en relació amb «l'ambientació geogràfica i històrica dels fets narrats», això no es dóna en un bon nombre de

casos. El més marcat és potser l'ús del sintagma extremoccidental ‚arch de Sent Joan‘, usat en un context marítim. S'haurà, doncs, de revisar la hipòtesi de la migració lèxica per a explicar els occidentalismes del *Llibre dels fets*.

4. Si fins ara s'havia insistit en l'ús dels aragonesismes i en el poliglotisme del *Llibre dels fets*, o en el tipus de cultura que reflecteix la crònica, com a prova de l'autoria reial, l'anàlisi de les opcions gràfiques, morfosintàctiques i lèxiques que hem apuntat reflecteix el tipus de català que Jaume I va aprendre en la seua infantesa i adolescència i, per tant, corroboren la intervenció personal del rei.

Cal remarcar, finalment, que aquestes observacions, que no s'adiuen amb les de Bruguera, no haurien estat possibles sense el rigor de la seua edició crítica del *Llibre dels fets* i sense els suggeriments de les seues pròpies interpretacions.

BIBLIOGRAFIA

- ALTISENT, Agustí (1974), *Història de Poblet*, Espluga de Francolí, Abadia de Poblet.
- ALTURO, Jesús (1998), *Un altre manuscrit del Llibre dels fets del rei En Jaume*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics» (ATCA), XVII, 490-506.
- ASPERTI, Stefano M. (1982), *Indagini sull'Libre dels feyts di Jaume I: Dall'originale a l'archetipo*, *Romanistisches Jahrbuch*, 33, 269-286.
- ASPERTI, Stefano M. (1984), *La tradizione manoscritta del Libre dels feyts*, dins «Romanica Vulgaria. 7. Studi Portoghesi e Catalani», 83, 107-167.
- BRUGUERA, Jordi ed. (1991), *Llibre dels fets del rei En Jaume*. I. *Estudi filològic i lingüístic i vocabulari integral*, II. *Text i glossari*. Barcelona, Editorial Barcino.
- BRUGUERA, Jordi (1996), *La Crònica de Jaume I: projecció filològica i lingüística*, dins «Miscel·lània Germa Colón», VI, Montserrat: PAM, 5-15.
- BRUGUERA, Jordi, *El vocabulari del Llibre dels fets del rei En Jaume* (1999). València-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana (IIFV) i PAM.
- BUESA OLIVER, Tomás, *Nombres del arco iris en los Pirineos*, dins «Homenaje a Alvaro Galmés de Fuentes», vol. III, Madrid, Gredos, 25-39.
- CASANOVA, Emili (1990), *L'evolució del sistema palatal català: una interpretació*, dins «A Sol Post», 1, 45-62.
- COLL, Miquel ed. (1949-1951), *Bernat Desclot. Crònica*. 5 vols. Barcelona, Ed. Barcino.
- COLÓN, Germà (1976), *Elementos constitutivos del español: Catalanismos*, dins *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, II. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 193-208.
- COROMINES, Joan (1971), *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, Club Editor.
- COROMINES, Joan (1976), *Entre dos llenguatges*, vol. I, Barcelona, Curial.
- COROMINES, Joan (1980-1991), *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana* (DECat), 9 vols., Barcelona, Curial-Caixa de Pensions.
- FERRANDO, Antoni i ESCARTÍ, Vicent J. (1995), *Introducció a Llibre dels fets de Jaume I*. Catarroja-Barcelona, Editorial Afers, 7-26.

- GIMENO, Francisco M. (1995), *Copistas y 'committenza' de manuscritos en catalán (siglos XIV-XV)*, dins E. CONDELLO i G. DE GREGORIO eds., *Scribi e colofoni. Le sottoscrizioni di copisti dalle origini all'avvento della stampa*. Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 167-185.
- GULSOY, Joseph (1993), *Estudis de gramàtica històrica catalana*, València-Barcelona, IFV-PAM.
- JAUME I, *Llibre dels fets*, v. BRUGUERA, J. ed.
- MARTÍ CASTELL, Joan (1970), *Contribució a l'estudi del dialecte occidental*, Tarragona, Diputació Provincial.
- MARTÍ MESTRE, Joaquim (1994), *El Libre de Antiquitats de la Seu de València. Estudi i edició*, 2 vols., II. València-Barcelona, IIFV i PAM.
- MONTOLIU, Manuel (1917), *Sobre la redacció de la Crònica d'En Jaume I*, dins «Estudis Romànics (llengua i literatura)», 2, IX. Barcelona, Institut de la Llengua Catalana, 32-55.
- PUJOL, Josep M. ed. (2001), *¿Cultura eclesiàstica o competència retòrica? El llatí, la Bíblia i el rei En Jaume*, dins «Estudis Romànics», XXIII, 147-172.
- RASICO, Philip D. (1982), *Estudis sobre la fonologia del català preliterari*, Barcelona, Curial i PAM.
- RASICO, Philip D. (1983), *Estudi fonològic i complementari de la Crònica de Bernat Desclot (Ms. 486 de la Biblioteca de Catalunya)*, dins «Actes del Tercer Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Toronto, 1982)». Montserrat, PAM, 35-51.
- RASICO, Philip D. (1993), *Estudis i documents de lingüística històrica catalana*, Barcelona, Curial.
- RIERA, Jaume (1982), *La personalitat eclesiàstica del redactor del Libre dels feyts*, dins «Actas del X Congreso de Historia de la Corona de Aragón», vol. III-V, 575-589.
- RIQUER, Martí (1964), *Història de la literatura catalana*, I. Esplugues de Llobregat, Ed. Ariel, 394-429.
- RUBIÓ i LLUCH, Antoni (1907-1921), *Documents per l'història de la cultura catalana medieval*, 2 vols., Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- SÁNCHEZ ADELL, José (1991), *Sobre el sas de Castelló*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXVII, 1-13.
- SOLDEVILA, Ferran (1971), *Les quatre grans Cròniques*. Barcelona, Ed. Selecta.
- VENY, Joan (1971), *Regiment de preservació de pestilència de Jacme d'Agramont segle XIV. Introducció, transcripció i estudi lingüístic*, Tarragona, Diputació Provincial. [Edició ampliada i revisada, Lleida, Universitat, 1999]
- VENY, Joan (1982), *Els parlars catalans*, Mallorca, Editorial Moll.
- VENY, Joan (1986), *Introducció a la dialectologia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- VENY, Joan (1993), *Dialectologia filològica*, Barcelona, Curial-PAM.

NOTES I DOCUMENTS

NOTA EDITORIAL: *El 10 d'octubre del 2000 l'amic i col·laborador Lluís Garcia Ballester ,viam est universae carnis ingressus' (per dir-ho amb la fórmula medieval); no sols havia estat atent als primers passos d'aquest anuari, sinó que compartí la responsabilitat de preparar la «I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova» i el nostre volum XIV. ATCA, per la seva banda, fou sempre sensible a la successiva aparició dels volums de la seva obra principal, les «Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia», les noces d'argent de les quals havíem celebrat cinc mesos abans, el maig del 2000; fou la seva darrera intervenció pública entre nosaltres; deixem, en primer lloc, constància d'aquell acte, que té tota la significació d'un testament, i després recordarem la seva vida. Aquest és el nostre tribut a la memòria de l'amic i col·laborador, bo i desitjant que prest arribin a bon port les dites obres completes. Seran per a l'amic un «monumentum aere perennius».*

Lluís CIFUENTES

IN MEMORIAM.
LLUÍS GARCIA BALLESTER:
HERÈNCIA I RECORD

El 25 de maig del 2000 se celebrà el 25è aniversari de les *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia* (AVOMO), un projecte internacional iniciat el 1975, i encara obert, per a l'edició de les obres mèdiques d'Arnau de Vilanova ben conegut dels lectors d'aquest anuari, codirigit per Luis García Ballester, Juan A. Paniagua i Michael R. McVaugh.

En la seva intervenció, Luis García Ballester, autèntica ànima del projecte des dels seus inicis, en recordà gènesi i vicissituds tot al llarg d'aquests vint-i-cinc anys. Les suculents anècdotes amb què il·lustrà el seu discurs no aconseguiren d'amagar les serioses dificultats que troba, en el nostre context —i cada cop més en el panorama de la recerca actual, més i més forçat als projectes de curta volada—, qualsevol que tingui la suficient il·lusió com per emprendre un projecte ambiciós i de llarga durada, molt especialment en l'àmbit de les humanitats. Si èpica és sovint la sola existència d'iniciatives com aquesta, èpics són a vegades també els seus orígens. García Ballester ens exposà la primera entrevista amb Fabià Estapé, llavors rector de la Universitat de Barcelona, per aconseguir el seu suport al projecte. Estapé —gran cigar a la boca— es me-

ravellà vivament pel fet que, en un país on no es feia (feia?) res que no fos d'avui per a demà, algú li vingués a proposar que recolzés un projecte d'anys. Tot i això, el rector va saber veure la qualitat del que li era proposat, i la tenacitat del proposant, i feu que la Universitat de Barcelona iniciés el finançament de l'empresa.

Al llarg d'aquests vint-i-cinc anys, el 'projecte Arnau' ha estat aixoplugat per les Universitats de Granada i de Cantàbria, a més de la de Barcelona, i també pel CSIC. Actualment és cofinançat per la Fundació Noguera, del Col·legi de Notaris de Catalunya, i per la Universitat de Barcelona, que es fa càrrec de la distribució. Durant tot aquest temps han vist la llum nou volums, dos d'ells dobles,¹ d'un total de vint de previstos, cadascun dels quals ofereix l'edició crítica d'una o més obres d'Arnau de Vilanova. És un 'projecte' que, des del seu naixement, ha cercat la participació de primeres figures internacionals de la història de la medicina, però deixant la porta oberta a la de joves investigadors d'arreu. I és que, per damunt de tot, s'ha valorat que els responsables de cada volum siguin especialistes del tema de què tracta. Per això es pot afirmar que les completes introduccions que cada volum conté, amb un estat de la qüestió i una aprofundida anàlisi del tema de referència, constitueixen, sens dubte, estudis punters en la història de la ciència actual.

Juan Antonio Paniagua constitueix la sòlida roca sobre la qual s'ha bastit el 'projecte Arnau'. Pertanyent a una generació anterior als altres dos codirectors, ha estat un dels primers i més eminents 'arnaldistes' de talla internacional —al costat de Miquel Batllori o Josep Perarnau— especialitzat en l'estudi de l'obra mèdica d'Arnau de Vilanova. Paniagua exposà la seva llarga experiència en els estudis 'arnaldians', la seva àrdua tasca de desbrossament del camí, en particular pel que fa a la separació del gra de la palla, dels escrits autèntics i els apòcrifs —un problema, cal recordar-ho, de gran abast i complexitat en gairebé tots els principals autors medievals, i de forma ben exemplar en Arnau. Aquesta tasca, que havia de complementar-se forçosament amb l'elaboració d'un inventari sistemàtic de tots els manuscrits contenint obres d'Arnau conservats a les biblioteques europees i nord-americanes, iniciat per Paniagua, ha estat finalitzada per García Ballester. Aquest inventari constitueix l'autèntica base sobre la qual reposen les edicions del 'projecte', i al seu moment donarà lloc a la publicació del

1. Són els volums II (*Aphorismi de gradibus*, ed. M. R. McVAUGH), III (*De amore heroico; Epistola de dosi tyriacalium medicinarum*, ed. M. R. McVAUGH), IV (*Tract. de considerationibus operis medicine s. De flebotomia*, ed. L. DEMAIRE i P. GIL SOTRES), V.1 (*Tract. de intentione medicorum*, ed. M. R. McVAUGH), VI.1 (*Medicationis parabole*, ed. J. A. PANIAGUA; *Pirqué Arnau de Vilanova*, ed. L. FERRÉ i E. FELIU), VI.2 (*Comm. in quasdam parabolas et alias aphorismorum series: Aphorismi Particulares, Aphorismi de Memoria, Aphorismi Extravagantes*, ed. J. A. PANIAGUA i P. GIL SOTRES, amb la col·laboració de L. GARCÍA BALLESTER i E. FELIU), X.1 (*Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, ed. L. GARCÍA BALLESTER, M. R. McVAUGH i P. GIL SOTRES), X.2 (*Regimen Almarie (Regimen castra sequentium)*, ed. M. R. McVAUGH i Ll. CIFUENTES), XI (*De esu carniium*, ed. D. M. BAZELL), XV (*Comm. super tract. Galieni de malicia complexionis diverse*, ed. L. GARCÍA BALLESTER i E. SÁNCHEZ SALOR; *Doctrina Galieni de interioribus*, ed. R. DURLING), i XVI (*Translatio libri Galieni de rigore et tremore et ictigatione et spasmo*, ed. M. R. McVAUGH).

catàleg d'incipits de les obres d'Arnau que, juntament amb una biografia científica actualitzada i una introducció general informaran el primer volum de la sèrie.

Michael R. McVaugh, el tercer dels editors del ,projecte', intervingué en darrer lloc. Amb una ja llarga dedicació als estudis ,arnaldians', McVaugh constitueix el ferm puntal nordamericà del ,projecte Arnau'. Com en el cas dels altres dos editors generals, ell també s'ha fet càrrec de l'edició de diversos volums de la col·lecció, entre els quals es compta el darrer que ha vist la llum, la publicació del qual ha fornit l'ocasió per a aquesta celebració. El volum V.1 de les *AVOMO*, que McVaugh mateix tingué cura de presentar en la seva intervenció, és dedicat a l'edició crítica del *Tractatus de intentione medicorum* d'Arnau de Vilanova. En aquesta obra, escrita per Arnau poc després de 1290, a començaments del seu magistratge a la Facultat de Medicina de Montpeller, l'autor toca un tema de ben sensible importància per als metges i la medicina de finals del segle XIII: l'objectiu principal dels metges ha d'ésser l'anàlisi intel·lectual de la naturalesa de les coses o bé encarar el problema immediat de la salut i la malaltia? Un debat intel·lectual (i socioprofessional) ben viu, que enfrontava metges universitaris i filòsofs naturals, que llavors discutien els límits dels camps d'estudi (i d'acció) respectius. Arnau hi intenta conciliar les dues visions contraposades i polèmiques, personalitzades en Aristòtil i en Galè, tot exposant les divergències i coincidències d'un i altre (i d'altres filòsofs i autors mèdics) en diversos temes especialment sensibles: la identificació d'un o bé de quatre membres principals al cos humà, l'actuació dels aliments i de les medecines dins el cos, l'existència d'un estat de neutralitat entre els de salut i malaltia, i la naturalesa de l'ànima. Arnau hi raona a favor de les tesis de Galè (un important gruix de ,noves' obres del qual ell va introduir a Montpeller), tot advocant a favor d'un clar instrumentalisme mèdic —una perspectiva científica que bevia en les fonts de la literatura mèdica àrab que llavors amarava les universitats europees—, però tenint cura en tot moment de no desmentir les d'Aristòtil, sobre la filosofia natural del qual descansava la nova medicina racional universitària que els metges maldaven per prestigiar socialment. La fluïdesa expositiva a què ja ens té acostumats McVaugh faciliten l'accés a aquesta obra d'Arnau i al seu context intel·lectual.

Un nou volum, doncs, que contribueix a fer una mica més real el que sens dubte ja és alguna cosa més que un simple ,projecte': una realitat fruit d'un gran esforç, del nervi dels seus directors, que han volgut donar al seu ,projecte' una orientació a l'alçada de la transcendència d'una de les primeres figures intel·lectuals de la nostra història i que demostra, un cop més, que és el treball ben fet, i silent, el que al capdavall compta.

Tot i la desaparició del seu fundador, les *AVOMO* continuaran endavant. Aquesta és la ferma voluntat tant de la resta dels editors com de les institucions implicades, ratificada amb els acords presos a Barcelona el mes de maig del 2001. Tanmateix, la nova situació comportarà alguns canvis. Si bé hom ha coincidit en la necessitat de mantenir els noms dels tres editors fundadors

—des d'ara Luis García Ballester (+), Juan A. Paniagua i Michael R. McVaugh—, es crea un comitè editorial executiu format per Michael R. McVaugh, Pedro Gil Sotres, Fernando Salmón i Jon Arrizabalaga. Aquesta serà la nova organització que donarà embranzida al 'projecte Arnau' a partir d'ara. Es preveu el manteniment de la periodicitat tradicional, que es reprendrà a mitjan 2002 amb la publicació del volum XVII de la sèrie, el qual inclourà la traducció llatina del *De medicinis simplicibus* d'Abu Salt realitzada per Arnau de Vilanova (edició de José Martínez Gázquez), acompanyada del text original àrab (edició d'Ana Labarta), de la traducció catalana anònima feta a partir de la versió d'Arnau (edició de qui signa aquestes ratlles) i d'un estudi introductor i a càrrec de Danielle Jacquart.

* * *

La nit del 10 d'octubre darrer, després de lluitar amb gran enteresa durant mesos contra un càncer, ens va deixar Luis García Ballester, una de les figures més destacades de la recerca en història de la ciència de la segona meitat del segle XX.

Fill d'una família humil del malaguanyat barri del Cabanyal, a València, un permanent esforç de superació el dugué de la seva ciutat natal a moltes altres de l'Estat Espanyol i de l'estranger, on malauradament encara avui resulta més conegut que no al seu mateix país. Inicià els seus estudis al Seminari Diocesà de la mateixa ciutat, on obtingué una formació especialitzada en història del pensament que li seria de gran importància en el futur. Començats els estudis de medicina a la Universitat de València, ben aviat el mestratge d'alguns professors de la Facultat, que en les seves assignatures incidien en els aspectes històrics de la pròpia professió, desvetllaren en ell un decidit interès per la història de la medicina, a la qual tingué l'oportunitat de dedicar el seu doctorat. José M^a. López Piñero, amb qui es consolidà l'assignatura d'història de la medicina a València, li dirigí la tesi doctoral, sobre *Alma y enfermedad en la obra de Galeno: introducción, traducción y comentarios a «Las facultades del alma se derivan de la compleción humoral del cuerpo»* (1968).²

Aquesta orientació cap a la història de la medicina ja no l'abandonà, i mai no exercí la professió mèdica. De seguida s'incorporà a l'ensenyament de l'assignatura, que exercí a la llavors naixent Facultat de Medicina de Múrcia i tot seguit, ja com a professor agregat (1971), a la de València. El mateix any 1971 es traslladà a Granada, on obtindria la càtedra (1976), i més endavant a Santander (1982).

Amb la promoció de la recerca que es visqué durant aquells anys, el 1987 deixà la universitat per fundar, com a professor d'investigació, un Departament d'Història de la Ciència a la Institució Milà i Fontanals del CSIC a Barcelona, fins que circumstàncies personals el conduïren novament a la càtedra de San-

2. Publicada després dins els *Cuadernos Valencianos de Historia de la Medicina*, 12 (1972).

tander (1996), establint-se a la localitat propera de Puente Arce, on la mort se l'ha endut tan prematurament. Aquest periple vital es complementà amb estades en prestigiosos centres acadèmics d'Europa i dels Estats Units.

Mercès a la influència del prestigiós grup d'historiadors format al voltant de Joan Reglà a la llavors Facultat de Filosofia i Lletres de València, compromesos amb les tendències de la ,història total i integradora' originades a França, García Ballester entengué ben aviat que la història de la medicina no podia desentendre's de la història general, que la contextualitzava, ni de les tècniques pròpies de l'ofici d'historiador, molt principalment el recurs directe i sistemàtic a les fonts d'arxiu, com a complement necessari de les fonts estrictament mèdiques. En aquest sentit, ha estat un infatigable continuador, des dels presupòsits de la recerca actual, de l'obra historicomèdica iniciada en el tombant del segle XIX al XX per figures com Josep Rodrigo Pertegàs (1854-1927) al País Valencià, Lluís Comenge i Ferrer (1854-1916) o Josep M. Roca i Heras (1863-1930) a Catalunya, i Karl Sudhoff (1853-1938) a nivell internacional. Unes figures, sobretot la darrera, que, en l'especialitat, suposaren la superació del mer positivisme. La ,història total' obria, com en tantes altres àrees del coneixement històric, la gran porta de la història social, a la qual García Ballester s'adherí decididament. Malgrat les condicions precàries en què hom es trobava i encara es troba al sud dels Pirineus, la seva biografia ha anat paral·lela a la d'altres grans noms de la recerca internacional en història de la medicina i de la ciència. La seva ha estat una generació irrepètible ara per ara, que ha definit una autèntica època d'esplendor de l'especialitat, i que ha gaudit d'un suport institucional que ha fet bo el seu esforç personal. Unes circumstàncies que malauradament sembla que s'acaben, sobretot en l'àmbit de les humanitats.

El gran esforç de formació que li exigiren els nous enfocaments i mètodes historiogràfics fou particularment important si tenim en compte els temes i els períodes històrics que ben aviat escollí com a objecte primordial de la seva recerca: l'obra de Galè i la baixa Edat Mitjana. Des de la tesi doctoral fins al llibre de conjunt sobre Galè,³ que trenta anys després encara conserva bona part de la seva vigència, passant per nombrosos articles, García Ballester fou considerat una de les màximes autoritats en l'obra del gran metge grec —una de les més àmplies de l'Antiguitat, més que el *Corpus Hippocraticum* o les del mateix Aristòtil, per a l'estudi de la qual, malgrat les edicions del segle XIX i les traduccions llatines medievals, cal recórrer a l'original grec. Fou l'interès per Galè i la seva obra el que l'uní a Pedro Laín Entralgo, llavors el mestre dels historiadors de la medicina espanyols, i també traspassat de poc.

Però tot i la importància del llegat intel·lectual de García Ballester relacionat amb l'obra de Galè, aviat se sentí atret per un període històric més recent i que fou el que va veure néixer la medicina com a conjunt de sabers i de pràctiques lligades a la institució universitària: l'època baixmedieval. En el seu interès

3. *Galeno en la sociedad y en la ciencia de su tiempo (c. 130-c. 200 d. C.)*, Madrid, Guadarrama, 1972.

per aquest període històric tingué una gran importància el rescat —que ell sempre evocava amb tons gairebé èpics— dels papers i l'arxiu de Rodrigo Perregàs, salvat de la destrucció causada per l'avinguda del Túria de 1957 i adquirit pel grup d'historiadors de la medicina de València. L'exploració d'aquest fons, amb els ulls d'un historiador influït per la ,història total', no podia deixar de fascinar-lo.⁴ Però fou una altra gran figura mèdica, ara de l'època medieval, la que centrà els seus més grans esforços.

En efecte, el nom i l'obra de García Ballester quedarà per sempre unit a la d'Arnau de Vilanova. En la seva dedicació a l'obra mèdica d'Arnau de Vilanova trobà la col·laboració d'altres eminents arnaldistes com Juan A. Paniagua (Univ. de Navarra) o Michael R. McVaugh (Univ. Chapel Hill, EUA). Convençut de la importància cabdal de l'accés a les fonts originals, amb ells emprengué (1975) el projecte més important de la seva vida: l'edició crítica sistemàtica de tota l'obra mèdica d'Arnau. Les *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia* (AVOMO) han esdevingut una col·lecció modèlica, acompanyada d'estudis introductoris encomanats a un bon nombre d'historiadors de la medicina medieval europeus i nordamericans que han marcat autèntiques fites en l'especialitat, tota ella d'una qualitat i rigor impecables, i de reconegut prestigi internacional.

El que ell anomenava ,projecte Arnau' sortí endavant gràcies al seu compromís i esforç personals. Un compromís i esforç que no es limitaren a la recollida sistemàtica de materials per les biblioteques europees i americanes, trampejant les dificultats que imposava el ,taló d'acer', o la no menys complicada recerca de recursos en diverses institucions. Sóc testimoni molt directe dels seus esforços en les AVOMO, que arribaven fins a l'acabat de les edicions, i molt sovint a la mateixa impremta. Tal com s'ha exposat abans, les AVOMO travessen actualment el seu equador, amb nou volums publicats en onze toms.

Fou Arnau de Vilanova qui el conduí a capbussar-se en els arxius històrics, especialment dels països de l'antiga Corona d'Aragó, a la recerca sistemàtica de milers de documents amb els quals un historiador com ell, amb una capacitat exquisida i infinita per interrogar-se, podia estudiar el món de la pràctica mèdica quotidiana que emmarcà la producció intel·lectual de mestres com Arnau, en un moment cabdal de la història de la medicina, definit per la difusió del model de medicina racional i de professional mèdic format a la nova institució universitària, i de la promoció de la salut com un bé col·lectiu.⁵ El treball apassionant i silent amb les fonts inèdites el dugué a fer aportacions fonamentals en la història social de la medicina, que suposaren una forta alenada d'aire fresc en el panorama hispànic de l'especialitat.

4. Una gran síntesi de les seves primeres recerques medievals fou el seu llibre *Historia social de la medicina en la España de los siglos XIII al XVI*, vol. 1 (*La medicina musulmana y morisca*) [únic publicat], Madrid, Akal, 1976.

5. Vegeu una síntesi d'aquest procés històric al seu article *The construction of a new form of learning and practicing medicine in medieval Latin Europe*, dins «Science in Context», 8 (1995), 75-102.

Però l'autoexigència que presidí en tot moment la seva tasca no en tenia prou amb el retorn a les fonts si aquesta no anava acompanyada necessàriament d'una continuada i estimulant connexió amb el bo i millor de la recerca internacional, molt en especial amb la desenvolupada als països anglosaxons on, a diferència dels països llatins, la història de la medicina s'ha mantingut estretament lligada a la història general. En aquest sentit, la seva obra ha estat de cabdal importància en la promoció d'un model similar a l'Estat Espanyol, camí en el qual resta encara tant per recórrer, en particular a les facultats d'història, generalment poc interessades per tot el que té a veure amb la història intel·lectual. Però més enllà de la història de la medicina, García Ballester ha estat personalment un important estimulador dels estudis historicocientífics i ha tingut un destacat protagonisme com a impulsor del procés d'institucionalització, Pirineus ençà, de la història de la ciència, una disciplina que aquí és encara més jove que la història de la medicina.

Tot i el seu alt concepte de la recerca científica, per a García Ballester la tasca de l'historiador no rau en una simple reconstrucció o anàlisi estèrils del passat, sinó que esdevé un poderós mitjà per al manteniment de la memòria col·lectiva com a part integral del present mateix. Aquest plantejament plana sobre totes les seves publicacions, però potser de forma més punyent encara en totes les relacionades amb la seva València natal, que mai no oblidà com a objecte historiogràfic, tot i que les circumstàncies de la vida aviat l'allunyaren físicament d'ella.⁶ A banda de l'estudi aprofundit del cas valencià, les minories marginades (musulmans, moriscos, jueus i conversos) en les seves relacions amb els sabers i les pràctiques mèdiques van constituir un altre important front historiogràfic en el qual realitzà aportacions fonamentals que traspuen també, com no podia ésser d'altra manera, aquella concepció de la recerca històrica. Des del seu llibre sobre els moriscos i la medicina o els seus articles sobre els jueus i l'escolàstica mèdica, passant pels seus treballs en col·laboració amb hebraïstes i arabistes, fins al seu nou i recent interès pels marranos i moriscos, les seves contribucions en aquest camp han estat internacionalment reconegudes.⁷

6. Entre d'altres treballs, destaquen la seva magnífica síntesi *La medicina a la València medieval: medicina i societat en un país medieval mediterrani*, València, Ed. Alfons el Magnànim (IVEI), 1988; i l'estudi, publicat en col·laboració amb Michael R. McVAUGH i Agustín RUBIO VELA, *Medical licensing and learning in fourteenth-century Valencia*, Filadèlfia, The American Philosophical Society [=Transactions of the American Philosophical Society, n° 79, part 6], 1989.

7. Entre d'altres, destaquen *Los moriscos y la medicina: un capítulo de la medicina y la ciencia marginadas en la España del siglo XVI*, Barcelona, Labor, 1984; l'article en col·laboració amb Lola FERRÉ i Eduard FELIU, *Jewish appreciation of fourteenth-century scholastic medicine*, dins «Osiris», 2nd ser., 6 [=Michael R. McVAUGH i Nancy G. STRAISI (eds.), «Renaissance medical learning: evolution of a tradition»] (1990), 85-117; el que signà amb Concepción VÁZQUEZ DE BENITO, *Los médicos judíos castellanos del siglo XIV y el galenismo árabe: El «Kitab al-tibb al-qastali al-maluki» (Libro de medicina castellana regia)*, c. 1312, dins «Asclepio», 42 (1990), 119-47; o el seu treball *Minorities and medicine in sixteenth-century Spain: judaizers, «moriscos» and the Inquisition*, dins Samuel S. KOTTEK i Luis GARCÍA BALLESTER (eds.), *Medicine and medical ethics in medieval and early modern Spain. an intercultural approach*, Jerusalem, The Magnes Press-The Hebrew University, 1996, pp. 119-35.

En el decurs del procés que l'ha dut a la mort en plena maduresa intel·lectual aprofità totes les treves que li permetia la teràpia per continuar treballant. La mort l'ha sorprès tant o més ple de projectes que mai, bona part dels quals havia reeixit a concloure durant aquest darrer any, potser intuïnt una urgència que malauradament s'ha confirmat. Pròximament, veuran la llum, entre d'altres, una extensa monografia sobre la medicina a la Castella medieval i del Renaixement, un tema pel qual s'havia interessat especialment durant els darrers anys,⁸ i dos volums amb sengles seleccions temàtiques d'articles seus.⁹ També està prevista la immediata publicació d'una extensa obra de síntesi sobre la ciència i la tècnica a la Castella medieval en la qual hem participat nombrosos especialistes sota la seva coordinació, que forma part d'una història de la ciència i la tècnica a la Corona de Castella durant les èpoques medieval i moderna. D'altres projectes personals, com ara la reedició ampliada del seu compendi sobre Galè, ja mai no podran fer-se realitat. La prematura mort ha deixat obert un gran nombre de projectes en col·laboració amb diversos especialistes d'àmbits que van de la filologia clàssica a la història moderna, dels estudis hebraics i àrabs fins a la química contemporània.

Però la petja de García Ballester no es limita a la seva llarga llista de publicacions, sinó que tothora estimulà la recerca al seu voltant, ja fóra contribuint a la fundació de revistes especialitzades o bé il·lusionant diverses generacions d'investigadors, que es reconeixen deixebles seus, entre els quals es compta l'autor d'aquesta nota. Un nombrós grup de deixebles que s'ha vist estimulat per ell a desenvolupar línies de recerca en àrees temàtiques tan diferents com ara la medicina clàssica grecoromana, la història social i intel·lectual de la medicina a l'Edat Mitjana i el Renaixement llatins, la medicina de les minories marginades jueva i morisca, la història de les universitats, la vernacularització de la ciència en català a la baixa Edat Mitjana i el Renaixement, i diversos aspectes de la història de la medicina contemporània.

Tots els que hem tingut la sort de topar-nos amb Luis García Ballester durant les nostres vides, i que n'hem estat deixebles, col·legues i/o amics, mai no el podrem oblidar. Les seves energies inesgotables, el seu entusiasme encomanadís, la seva valentia i bonhomia, la seva seductora personalitat, en summa, perviuran en el nostre record inseparablement units a la valuosa herència intel·lectual que ens llega.

8. *La búsqueda de la salud: sanadores y enfermos en la Corona de Castilla (siglos XIII al XVI)*, Barcelona, Península, 2001.

9. *Medicine in a multicultural society: Christian, Jewish and Muslim practitioners in the Spanish kingdoms (1222-1610)*; i *Galen and galenism: theory and practice*, Aldershot, Ashgate, dins la prestigiosa sèrie Variorum.

Antònia CARRÉ i Lluís CIFUENTES

QUESITS (BARCELONA, PERE POSA, 1499):
UNA TRADUCCIÓ CATALANA DESCONEGUDA
DEL *LIBER DE HOMINE (IL PERCHÈ)*
DE GIROLAMO MANFREDI AMB FILTRE NAPOLITÀ¹

El llibre incunable que porta per títol *Quesits* i que, segons l'encapçalament de l'única edició, impresa a Barcelona pel prevere Pere Posa, seria obra de «mestre Albert Gran», és un gran desconegut per a la història de la cultura catalana i, sobretot, per a la història de la ciència, inclosos els qui han estudiat i editat l'obra original italiana de la qual en realitat prové. Certament, la importància del seu impressor i el fet de publicar-se en català quan ja començava a albirar-se l'abandonament d'aquesta llengua per part del negoci editorial, van fer que de bon principi fos recollit a la gran majoria dels repertoris de la impremta incunable, tant nacionals com internacionals. No obstant això, fins avui ningú no ha estat capaç d'identificar correctament aquesta traducció catalana ignorada i, menys encara, de contextualitzar-la al si de la societat i dels corrents històrics que la van fer possible. En les pàgines que segueixen desfarem els malentesos que pesen sobre ella, la identificarem i aportarem unes primeres hipòtesis per explicar-ne l'origen.

El desxiframent de l'enigma ha estat possible mercès als treballs actualment en curs de cadascun de nosaltres: per una banda, l'edició crítica de l'obra, a cura del primer del signants;² per l'altra, l'elaboració d'un catàleg sistemàtic de la literatura mèdica i científica circulant en català durant la baixa Edat Mitjana i el primer Renaixement, per part del segon de nosaltres.³ L'anàlisi de la difusió ibèrica d'aquesta obra d'origen italià donarà lloc a noves aportacions comunes, que seran anunciades oportunament tot seguit.

1. . Aquest treball s'inscriu en el marc del Grup de Recerca Consolidat SG99-00158 del Departament d'Universitats, Recerca i Societat de la Informació de la Generalitat de Catalunya. Volem expressar el nostre agraïment a Lola Badia (Universitat de Barcelona); Danielle Jacquart (Ecole Pratique des Hautes Etudes, París); Xavier Lamuela (Universitat de Girona); Jaume Riera (Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona); i Alessandra Veronese (Universitat di Pisa).

2. GIROLAMO MANFREDI, *Quesits o perquens (Barcelona, Pere Posa, 1499)*, ed. a cura d'Antònia CARRÉ, en preparació.

3. LLUÍS CIFUENTES I COMAMALA, *La difusió de la ciència en català a la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement: catàleg de manuscrits i de primers impresos*, vol. 1 (*La cura de la salut*) i vol. 2 (*El coneixement del món*), Barcelona, Curial Edicions Catalanes-Publ. de l'Abadia de Montserrat, en preparació.

I. UNA SUPOSADA TRADUCCIÓ CATALANA DELS SECRETA ALBERTI

Els *Quesits* constitueixen un dels llibres més singulars impresos per Pere Posa. Aquest editor (‘magister de la stampa’) i llibreter afincat a la capital catalana, el primer a publicar obres de Ramon Llull a la ciutat, és un dels més destacats representants de la primera impremta al nostre país i el primer català documentat que es dedicà al negoci editorial, un negoci que li proporcionà una considerable fortuna.⁴ Al memorial autògraf dels llibres del seu taller editorial i llibreria que redactà poc abans de morir (2-III-1506) els *Quesits* apareixen fins a tres vegades, una de les quals podria correspondre a l’original manuscrit que fou utilitzat per a la impressió. També sabem que, un cop mort, el seu marmessor testamentari encara en lliurà (7-XII-1507) uns vint-i-cinc exemplars al seu hereu («Ítem, *Qusits* de l’Alberth Gran, circa vint-i-sinc»)⁵. Ultra les anotacions efectuades als exemplars conservats, la documentació notarial ens dóna testimoni del perfil dels compradors de l’obra: ara per ara, hom n’ha pogut localitzar un exemplar entre els béns de Miquel Benet Jeroni Luques, mercader ennoblit, ciutadà de Barcelona (1520).⁶

El volum editat per Posa té un total de 108 folis en quart (170×121 mm) que es distribueixen en tretze plec de vuit folis cadascun, signats ,a’-,n’, més un darrer plec, signat ,o’, amb només quatre folis. Els folis van numerats amb xifres romanes a l’extrem superior dret, amb alguns errors que no n’alteren el total (ff. I-CVIII).⁷ El text és escrit a línia tirada, amb tipus gòtics de dues caixes diferents (epígrafs i text). Hi ha caplletres a l’inici de cada capítol, que són de xilografia. Al recto del foli de portada (f. 1) figura el títol de l’obra: *Quesits*, igualment gravat amb xilografia. El verso d’aquest foli és en blanc, com ho és també el del darrer foli del volum (f. CVIII). El text ocupa els ff. II-CVIII, al final

4. Sobre Pere Posa, vegeu Ricard CARRERES I VALLS, *El llibre a Catalunya, 1338-1590 (recull de notes de documents inèdits de l’Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, 1)*, Barcelona, Impr. Altó, 1936, 24-31; Francisco VINDEL, *El arte tipográfico en España durante el siglo XV*, 10 vols., Madrid, Ministerio de Asuntos Exteriores, 1945-1954, vol. d’*Apéndice*, 5 i 11-13; i Josep M. MADURELL I MARIMON i Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1533)*, Barcelona, Gremio de Editores, de Libreros y de Maestros Impresores, 1955 [la introducció d’aquesta obra cabdal, de Jordi Rubió, ha estat traduïda al català: *Imprenta i llibreria a Barcelona (1474-1553)*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1986; i reimpressa dins el seu recull intítulat *Llibreters i impressors a la Corona d’Aragó*, Barcelona, Publ. de l’Abadia de Montserrat (Obres de Jordi Rubió i Balaguer, XI), 1993, 17-212, d’on citarem aquesta part de l’obra, 76-77, 142-43, passim].

5. Aquests documents a CARRERES I VALLS, *El llibre a Catalunya*, 188-191 (facsimil del memorial) i 126-27; i, particularment, a MADURELL I RUBIÓ, *Documentos para la historia de la imprenta*, 404-15, § 235 (núm. 34, 71 i 88), i 455-57, § 251 (núm. 33). Contra el que hom ha suposat a vegades, observem que la grafia d’aquest darrer esment certifica el caràcter àton de la primera síl·laba del títol.

6. MADURELL I RUBIÓ, *Documentos para la historia de la imprenta*, 613-19, § 354 (núm. 2).

7. La foliació s’omet en els ff. I i II, i conté les següents alteracions: diu f. xxxvvi per xxxv, f. lxi per lxiii, f. lxxxv per lxxxiii, i f. lxxxiii per lxxxv.

del qual hom llegeix el peu d'impremta: «Fon estampada la present obra en Barcelona, per Pere Posa, e acabada a .XX. de noembre, any .M.CCCC.LXXXXIX.». Cal dir que hom considera Posa com el primer dels impressors catalans que utilitzà foliació i portades i caplletres de xilografia a les seves edicions, característiques que, com hem vist, es fan evidents també en aquest volum.

D'aquesta edició, recollida, com veurem, en diferents repertoris bibliogràfics, en conservem fins a quatre exemplars, tots ells en biblioteques públiques situades dintre dels límits de les fronteres espanyoles. Aquest detall pensem que és important per a explicar els desencerts en la seva catalogació. A la taula següent es pot observar la localització dels exemplars que ens han pervingut, entre els quals destaca el de València, el més ben conservat de tots.⁸

EXEMPLARS CONSERVATS DELS QUESITS

<i>ciutat</i>	<i>biblioteca</i>	<i>signatura</i>
Barcelona	Biblioteca de Catalunya	Inc. 1-III-4
Barcelona	Biblioteca de la Universitat de Barcelona	Inc. 258
Madrid	Biblioteca de la Real Academia de la Historia	Inc. 117
València	Biblioteca General i Històrica de la Universitat de València	Inc. 263

El text s'inicia amb un breu pròleg expositiu del pla de l'obra (f. II):

« Començan los *Quesits*, o perquens, del reverent mestre Albert Gran, de l'orde de frares predicadors e archebisbe de Colunya, mestre en arts e en sacra theologia, e philòsoph excel·lentíssim. En lo qual libre declara maravellosos secrets tant de les coses pertinents a la conservació de la vida e sanitat de l'home quant a la composició e phisonomia humana. E és partit lo present libre en dues parts: la primera és de les coses circa la conservació de la vida e sanitat de l'home; la segona, de les coses circa la composició e phisonomia de aquell. E cascuna part és divisa per capítols e los capítols per quesits o demandes ab les solucions de aquelles segons se segueix... »

Efectivament, la primera part és un regiment de sanitat, mentre que la segona constitueix un tractat de fisionomia. El regiment de sanitat (ff. II-LXIIIv) està dividit en sis capítols, que tracten, com sol ésser habitual en el gènere, de

8. Vegeu-ne una reproducció microfotogràfica a PSEUDO-SAN ALBERTO MAGNO, *Liber aggregationis, seu Liber secretorum de virtutibus herbarum, lapidum et animalium quorundam (en catalán: Quesits)*, València, Universitat de València, 1996.

les corresponents coses no naturals del galenisme:⁹ el primer és dedicat al menjar i el beure; el segon, al vetllar i el dormir; el tercer, a l'exercici i el repòs; el quart, a l'evacuació i la repleció; el cinquè, a l'aire i l'ambient; i el sisè, als moviments de l'ànim. Per la seva banda, el tractat de fisionomia (ff. LXV-CVIII) conté tretze capítols —tal com consta al pròleg, encara que només els quatre primers foren assenyalats explícitament al text—, que fan referència als pèls (1), el cap (2), els ulls (3), la boca (4), les orelles (5), el nas (6), les mans i els braços (7), els peus (8), el coll i l'esquena (9), la veu (10), els òrgans interns (11), l'estómac, la set i la gana (12), i els membres de la generació (13). Tant en una part com en l'altra el text de cada capítol s'organitza en forma de qüestions o demandes ('quesits o perquens') i les corresponents respostes.

Com hem vist, l'encapçalament de l'obra n'atribueix clarament l'autoria a Albert el Gran. Aquesta atribució no tan sols no ha estat impugnada per cap dels catalogadors de la primera impremta, sinó que hom ha suggerit la identificació de l'obra amb una de les que foren falsament atribuïdes al dominic alemany. Sembla que el primer que donà notícia de l'existència d'aquesta edició fou Francisco Méndez en la seva *Typographia española* (1796), on anuncià l'existència de l'exemplar de Madrid d'acord amb la comunicació d'un informador. Méndez no posà en dubte l'atribució a Albert el Gran, però tampoc no proposà d'identificar l'obra amb cap de les del dominic.¹⁰ Havent consultat directament l'exemplar conservat a Madrid, Konrad Haebler, el mestre de la bibliografia incunable ibèrica, fou el primer a furnir-ne una catalogació moderna (1903). Segons les seves conclusions, «el título del original latino es *Liber aggregationis s. de secretis*, pero no se sabe quien lo tradujo al catalán». ¹¹ Poc després, tot fent constar la notícia anterior de Méndez, el fundador dels estudis sobre història de la impremta a Catalunya, Salvador Sanpere i Miquel, recollí l'esment de l'obra fet per Haebler, però n'ometé les conclusions (1904).¹² Un de

9. Sobre l'origen i l'evolució d'aquest concepte mèdic, vegeu L. I. RATHER, *The 'six things non-natural': A note on the origins and fate of a doctrine and a phrase*, dins «Clio Medica», 3 (1968), 337-47; i Lluís GARCÍA BALLESTER, *On the origin of the 'six non-natural things' in Galen*, dins Jutta KOLLESCH i Diethard NICKEL (eds.), *Galen und das hellenistische Erbe*, Stuttgart, F. Steiner, 1993, 105-15. La més completa exposició sobre el gènere mèdic dels 'regimina sanitatis' és l'estudi introductor de Pedro GIL SOTRES a Lluís GARCÍA BALLESTER, Michael R. McVAUGH, Pedro GIL SOTRES i Juan A. PANIAGUA (eds.), *{Arnaldi de Villanova} Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, dins Lluís GARCÍA BALLESTER, Michael R. McVAUGH i Juan A. PANIAGUA (eds.), «Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia», vol. X.1, Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera, 1996, que no esmenta aquesta obra.

10. Francisco MÉNDEZ, *Typographia española, o Historia de la introducción, propagación y progreso del arte de imprimir en España*, Madrid, Vda. de Joaquín Ibarra, 1796 [reed. augmentada per Dionisio HIDALGO, Madrid, Impr. de las Escuelas Pías, 1861, 58, § 43].

11. Konrad HAEBLER, *Bibliografía ibérica del siglo XV: enumeración de todos los libros impresos en España y Portugal hasta el año 1500, con notas críticas*, 2 vols., L'Haia, M. Nijhoff - Leipzig, A. Hiersemann, 1903 i 1917 [reimpr.: Madrid, Julio Ollero, 1992], vol. 1, § 10: «Albertus Magnus, Quesits» (recull els exemplars de Madrid i de València).

12. Salvador SANPERE I MIQUEL, *De la introducción y establecimiento de la imprenta en las Coronas de Aragón y Castilla y de los impresores de los incunables catalanes*, dins «Revista de Bibliografía

nosaltres ja indicà en una altra ocasió el caràcter erroni d'aquesta identificació proposada per Haebler i que, a partir d'ell i fins ara, és la que ha esdevingut 'oficial'.¹³

Tanmateix, la identificació de Haebler no ens ha d'estranyar, atesa l'abundància d'obres apòcrifes atribuïdes a Albert el Gran en circulació durant l'Edat Mitjana i fins ben avançada l'Edat Moderna, i que en realitat van sortir de la ploma de redactors i editors que disposaren com van voler de l'obra i el nom del gran comentador d'Aristòtil. Així, el *Liber aggregationis seu Liber secretorum de virtutibus herbarum, lapidum et animalium quorundam* és el text posat a nom del mestre de Tomàs d'Aquino que més s'assembla a l'editat per Pere Posa en el seu contingut. Amb aquest títol es conegué, en els primers temps de la impremta, el text sobre virtuts màgiques que, en la tradició manuscrita, circulà amb els noms d'*Experimenta Alberti* i, sobretot, *Secreta Alberti*. A més a més, en algunes edicions impreses, al text original s'afegiren encara d'altres escrits de temàtica acostada, tots tan apòcrifs com el primer. Hi ha edicions que inclouen també el *De mirabilibus mundi* i el *De secretis mulierum*; d'altres contenen un *Regimen sanitatis*; d'altres un *Parvum regimen sanitatis*; i d'altres encara les *Quaestiones naturales perdifficiles ad nepotem* d'Adelard de Bath.¹⁴ És possible que fos el coneixement d'aquests darrers casos el que portà Haebler a la seva identificació.

A partir de Haebler tots els catalogadors de la primera impremta han anat repetint les mateixes dades. Els *Quesits* han estat atribuïts a Albert el Gran, bé de forma genèrica bé identificats com a traducció del *Liber aggregationis* apòcrif. Així ho van fer Copinger (sota «Albertus Magnus», però sense identificar el text), Aguiló (atribuint-lo a «san Alberto Magno», a la secció de «Teología»), els editors del *Gesamtkatalog* («Albertus Magnus: *Liber aggregationis*, katalan»),

Catalana», 4 (1904), 59-187, i 5 (1905), 38-283 [tiratge a part: Barcelona, L'Avenç, 1909], a 4 (1904), 94.

13. Lluís CIFUENTES, 'Translatar ciència en romans catalanes': la difusió de la medicina en català a la baixa Edat Mitjana i el Renaixement, dins «Llengua & Literatura», 8 (1997), 7-42, a 39.

14. Sobre els *Secreta Alberti* (*Liber aggregationis*), vegeu Lynn THORNDIKE, *A history of magic and experimental science*, 8 vols., Nova York, Columbia University Press - Londres, Macmillan, 1923-1958, vol. 2, 720-50; i Michael R. BEAST i Frank H. BRIGHTMAN (eds.), *The Book of Secrets of Albertus Magnus: Of the virtues of herbs, stones and certain beasts; also a book of the marvels of the world*, Oxford, Clarendon Press, 1973 [reimpr.: York Beach, S. Weiser, 1999], amb una traducció a l'anglès actual. Una traducció al castellà actual dins Yolanda EROLES ARASA i José VALERO BERNABÉU, *El libro de los secretos de Alberto Magno*, Barcelona, MRA, 2000. Vegeu-ne també un facsímil de l'edició llatina d'Anvers de ca. 1487-1490 dins Lotte HELLINGA (ed.), *Incunabula: The printing revolution in Europe, 1455-1500. Full-text incunabula on microfiche*, Woodbridge [etc.], Research Publications, 1992-, Unit 14, MI 4. Per a la diversitat de continguts segons les edicions, vegeu Ludwig HAIN, *Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD. typis expressi ordine alphabetico vel simpliciter enumerantur vel adcuratius recensentur*, 2 vols. en 4 toms, Stuttgart, J. G. Cottae - París, J. Renouard, 1826-1838 [reimpr.: Milà, Görlich, 1966], § 533 (amb un *Regimen sanitatis*), § 527-528 (amb un *Parvum regimen sanitatis*) i § 531-532 (amb les *Adelardi B. Quaestiones*); vegeu també Arnold C. KLEBS, *Incunabula scientifica et medica: Short title list*, dins «Osiris», 4 (1938), 1-359 [reed. anast.: Hildesheim, Georg Olms, 1963], § 18, 22 i 26; i HELLINGA (ed.), *Incunabula*, volum complementari de *Guide to the units eleven to fifteen and twenty-one of the microfiche collection*, 22-29.

Klebs («Albert der Grosse, *Liber aggregationis* [Catalan, *Quesits*]), Vindel («Albertus Magnus, *Quesits*») i, a partir d'aquests, molts altres.¹⁵

Emparats en l'autoritat de Haebler i en la de tots aquests autors, hi ha errors que han circulat acríticament en tot d'obres de prestigi, tal com ja féu notar —per bé que sense fer cap referència al cas dels *Quesits*— Jordi Rubió.¹⁶ La manca d'un estudi acurat del text català explica que ningú no hagi gosat desmentir aquelles afirmacions, i que s'hagi exclòs injustament d'un recent catàleg general de la impremta mèdica hispànica.¹⁷

Una anàlisi comparada de l'obra impresa per Pere Posa ens ha permès d'identificar-la com una traducció del *Liber de homine* —més tard conegut com *Il Perché* o *Libro del perché*— de Girolamo Manfredi.

15. Walter Arthur COPINGER, *Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum, or Collections towards a new edition of that work*, 3 vols., Londres, H. Sotheran, 1895-1902 [reimpr.: Ginebra, Slatkine Repr., 1992, vol 2, part II, p. 296, § 205^a (no n'indica exemplars); Marià AGUILÓ I FUSTER, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid, Sucesores de Rivadeneyra, 1923 [reimpr. facs.: Barcelona-Sueca, Curial, 1977], § 241 (ex. del mateix Aguiló, avui a la Bibl. de Catalunya); *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, vol.1, Leipzig, Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke, 1925 [reimpr.: Stuttgart, A. Hiersemann - Nova York, H. P. Kraus, 1968], § 674 (oblida l'ex. de Madrid!); KLEBS, *Incunabula scientifica et medica*, § 18.08 (no n'indica ex.); VINDEL, *El arte tipográfico en España*, vol. 1 (*Cataluña*), § 141, amb facsímils (tots els ex.); Francisco GARCÍA ROMERO, *Catálogo de los incunables existentes en la Biblioteca de la Real Academia de la Historia*, dins «Boletín de la Real Academia de la Historia», 78 (1921), 5-146 [tiratge a part: Madrid, Editorial Reus, 1921], p. 12, § 6 (ex. de la biblioteca); Antoni PALAU I DULCET, *Manual del librero hispano-americano: bibliografía general española e hispano-americana desde la invención de la imprenta hasta nuestros tiempos, con el valor comercial de los impresos descritos*, 38 vols., Barcelona, Librería Anticuaria de A. Palau - Oxford, The Dolphin Book, 1948-1977, vol. 1, § 5205 (oblida l'ex. de la Univ. de Barcelona); Guillermo S. SOSA, *Incunabula Iberica: Catalogue of books printed in Spain and Portugal in the XVth century, with additions*, Buenos Aires, Ediciones Historia del Libro, 1973, § 15 (només els ex. de Madrid i de València); José M^a. LÓPEZ PIÑERO et al., *Los impresos científicos españoles de los siglos XV y XVI: inventario, bibliometría y thesaurus*, 4 vols. en 3 toms, València, Universitat de València, 1981-1986, vol. 1, 32, § 33 (ex. de la Bibl. de Catalunya); Abelardo PALANCA PONS i M^a. del Pilar GÓMEZ GÓMEZ, *Catálogo de los incunables de la Biblioteca Universitaria de Valencia*, València, Universitat de València, 1981, § 263 (ex. de la biblioteca); Francisco GARCÍA CRAVIOTTO (coord.), *Catálogo general de incunables en bibliotecas españolas*, 2 vols., Madrid, Ministerio de Cultura, 1988 i 1990, § 201 (tots els ex.); Jordi TORRA i MONTSERRAT LAMARCA, *Catàleg dels incunables de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1995, § 25 (ex. de la biblioteca).

16. Vegeu RUBIÓ I BALAGUER, *Llibreters i impressors*, 36, nota.

17. José M^a. LÓPEZ PIÑERO et al., *Bibliographia Medica Hispanica, 1475-1950*, 7 vols. publ., València, Universitat de València-CSIC (Instituto de Estudios Documentales e Históricos sobre la Ciencia), 1987-1996. L'obra, fins i tot l'original italià, fou igualment exclosa a Margaret B. STILLWELL, *The awakening interest in science during the first century of printing (1450-1550): An annotated checklist of first editions viewed from the angle of their subject content (astronomy - mathematics - medicine - natural science - physics - technology)*, Nova York, The Bibliographical Society of America, 1970.

2. EL *LIBER DE HOMINE (IL PERCHÈ)* DE GIROLAMO MANFREDI

El metge i astròleg bolonyès Girolamo Manfredi¹⁸ procedia d'una família d'origen humil, al si de la qual hi havia hagut metges actius a Bolonya des del segle XIII. Nascut cap al 1430 i mort a finals de l'estiu de 1493, va assolir riquesa i fama a la seva ciutat natal, llavors un dels principals centres universitaris d'Occident, governada per Giovanni II Bentivoglio, amb la protecció del qual sempre comptà.

Girolamo començà a Bolonya els estudis d'arts —pas previ obligat per a l'accés a la facultat de medicina—, però n'assolí el doctorat a Ferrara el 1455. Pocs anys més tard, el 1459, rebia la tonsura eclesiàstica. Des de 1455 mateix, Manfredi fou lector de lògica i de filosofia a l'Estudi de Bolonya. Després de doctorar-se en medicina a Parma l'any 1466 obtingué una càtedra a Bolonya, on llegí medicina i astrologia fins a la seva mort.

Sabem que també practicà la medicina, car ell mateix explica haver assistit malalts de pesta. Tanmateix, el prestigi professional i social li van venir, sobretot, de la pràctica de l'astrologia, en la qual assolí una altíssima reputació. Des del curs 1476-1477, la universitat de Bolonya li encomanà que, ultra les classes, «faciat iudicium et tacuinum» cada any. En vida fou considerat el millor dels astròlegs d'Itàlia, i prínceps i ciutats es disputaren els seus serveis. Se li encomanaren tasques delicades, com per exemple l'elecció del moment més favorable per fer-se a la mar, des d'Ancona, les naus de la croada contra els turcs promoguda pel papa Pius II el 1464, comesa que quedà estroncada arran de la mort sobtada del pontífex. Però algunes vegades les seves prediccions provocaren incidents i polèmiques, com ara la còlera desfermada en Galeazzo Maria Sforza per una de no gens favorable o les discussions amb Giovanni Pico della Mirandola. Aquests problemes possiblement foren la causa del seu allunyament temporal de la càtedra d'astrologia de Bolonya durant tot el trieni de 1483-1486, durant el qual hi continuà impartint, però, medicina.

Era ja un home d'èxit quan el 1486 es casà amb Anna Fontana, descendent d'una conspícua família de Mòdena, amb la qual tingué tres fills: Constantino, Giovanni i Ginebra. Esdevingué un home d'una posició econòmica ben sòlida. Tal com es desprèn del seu testament, que redactà en predir la seva pròpia mort, tenia una casa a Bolonya, unes altres dues fora de la ciutat, una biblioteca d'un centenar de llibres (entre ells 40 de medicina i filosofia, 17 d'astrologia i 14 de poesia) i encara d'altres béns. Les darreres voluntats disposaven que el seu enterrament es fes a la llum de les estrelles i en la intimitat, defugint la pompa que hauria estat previsible en un personatge d'una biografia com la seva.

18. Les biobibliografies més completes que hem pogut consultar són a THORNDIKE, *A history of magic*, vol. 4, 459-61, passim; i a GIROLAMO MANFREDI, *Liber de homine: Il Perché*, ed. a cura di Anna Laura TROMBETTI BUDRIESI e Fabio FORESTI, saggi di Fabio FORESTI, Anna Maria NADA PATRONE, Anna Laura TROMBETTI BUDRIESI, Bolonya, Edizioni Luigi Parma, 1988, 9-40 (d'ara endavant abregem els esments d'aquesta edició com a *Ldb* 1988).

Manfredi fou autor de diverses obres, principalment mèdiques i astrològiques, que es beneficiaren de les possibilitats de difusió que brindava el nou invent de la impremta. En primer lloc, la que intitulà *Liber de homine*, un tractat de divulgació mèdica i precisament per això escrit en italià, que constitueix una de les primeres obres de medicina que s'arribaren a imprimir a Bolonya (1474) i, en la seva traducció catalana, la protagonista d'aquesta nota. Més endavant en coneixerem més dades. Poc més tard, el veiem actuar com a curador, juntament amb Galeotto Marzio, Cola Montano i Pietro Bono Avogaro, de l'edició de Bolonya (pretesament de 1462, en realitat de 1477) de la *Geographia* de Ptolemeu, la primera d'aquesta obra en incloure mapes.¹⁹ Tot seguit, Manfredi tornà a la llengua vulgar per escriure dos tractats mèdics, un *Trattato della pestilenza* (Bolonya, 1478), que després s'imprimiria en llatí (Bolonya, ca. 1482), i una *Anathomia* (1490).²⁰ Els seus pronòstics astrològics anyals, reiteradament impresos (des de l'any 1475 fins al segle XVII) a Bolonya i a altres llocs, en llatí (*Ephemerides astrologicae operationes medicas expectantes*) i sobretot en italià, li donaren gran fama i una considerable fortuna, i fou amb ocasió d'aquestes prediccions que es relacionà amb el valencià Jeroni Torrella.²¹ Sense deixar l'astrologia, Manfredi escriví una col·lecció d'aforismes amb el títol de *Centiloquium de medicis et infirmis* (Bolonya, 1483 i 1489; Venècia, 1500; Nuremberg, 1530).²² A banda d'aquestes obres conservades, fou autor d'un comentari perdut al *Quadrupartitum* de Ptolemeu, que ell mateix esmenta al seu tractat de pesta.²³ Hi ha encara d'altres textos de temàtica astrològica atribuïts a un 'Manfredi de Bolonya' —uns versos llatins i un breu tractat intitulat *Embolismarum ratio*— que cal

19. KLEBS, *Incunabula scientifica et medica*, § 812.2; STILLWELL, *The awakening interest in science*, § 212. Vegeu-ne una reproducció a HELLINGA (ed.), *Incunabula*, Unit 3, ip 01082000. Galeotto Marzio fou autor d'un *De homine* estampat a Bolonya el 1471 (HELLINGA, ed., *Incunabula*, Unit 13, MI 46), una farragosa summa d'endevinació per la metoposcòpia, la fisionomia i la quiromància que Manfredi sens dubte conegué; el 1477, Marzio fou acusat d'heretgia pel seu *De incognitis vulgo* (Ldb 1988, 17).

20. KLEBS, *Incunabula scientifica et medica*, § 655 i 656; STILLWELL, *The awakening interest in science*, § 447. El darrer, omès en aquests repertoris d'incunables científics, ha estat editat parcialment per Charles J. SINGER, *A study in early Renaissance anatomy, with a new text: The Anatomia of Hieronymo Manfredi (1490), transcribed and translated by A. Mildred Westland*, dins «Studies in the History and Method of Science», vol. 1, Oxford, Clarendon Press, 1917, 79-164. Vegeu el *Trattato della pestilenza* (ed. 1478) a HELLINGA (ed.), *Incunabula*, Unit 15, MI 32.

21. KLEBS, *Incunabula scientifica et medica*, § 654. Sobre Jeroni Torrella i les seves obres astrològiques, vegeu THORNDIKE, *A history of magic*, vol. 4, 574-85; Vittoria PERRONE COMPAGNI, *Le imagini del medico Gerolamo Torrella*, dins «Annali dell'Istituto de Filosofia, Università di Firenze, Facoltà di Lettere e Filosofia», 1 (1979), 17-45; Maike ROTZOLL, *Osservazioni sul De imaginibus astrologicis di Gerolamo Torrella*, dins «Rinascimento», 31 (1991), 219-37; i Nicolas WEILL-PAROT, *Causalité astrale et 'science des images' au Moyen Age: éléments de réflexion*, dins «Revue d'Histoire des Sciences et de leurs Applications», 52 (1999), 207-40.

22. KLEBS, *Incunabula scientifica et medica*, § 657 i 826.3 (edicions de 1489 i 1500). L'edició de 1483 a HELLINGA (ed.), *Incunabula*, Unit 15, MI 30.

23. *Trattato della pestilenza*, cap. 46. Vegeu Ldb 1988, 21, nota 5.

atribuir no a ell sinó a d'altres dos astròlegs del mateix nom que van viure a la Bolonya del seu temps.²⁴

Centrem-nos, però, en el seu *Liber de homine*. Per confegir-lo, Girolamo Manfredi partí d'un text d'extraordinària difusió, tant en llatí com en vulgar (en francès, en alemany i, més tardanament, en anglès), fins ben entrada l'època moderna: els *Problemata* falsament atribuïts a Aristòtil.²⁵ Aquesta obra pseudoaristotèlica, que constitueix l'exponent més important de la literatura de problemes medieval que exposa en forma de preguntes i respostes tots els aspectes del coneixement, fou objecte de comentaris totals o parcials per part de metges universitaris, entre els quals destaca el del cèlebre paduà Pietro d'Abano.²⁶ Manfredi utilitzà la part dels *Problemata* referent a la conservació de la sanitat i a la composició del cos (fisionomia) que es coneixia com *De homine*, però la seva obra no és, com s'ha dit en ocasions seguint les afirmacions d'alguns dels seus editors, una simple traducció del seu model. En efecte, el bolonyès seleccionà, amplià considerablement i barrejà els problemes de l'obra original, i encara n'hi afegí de nous.²⁷ En mantingué, això sí, l'estructura en forma de preguntes i respostes, que tenia el seu origen en les 'questiones' verbals de les aules universitàries dels darrers segles medievals. El didactisme d'aquesta estructura segurament no fou el factor menys important que considerà Manfredi a l'hora de fer la seva opció per acomplir el propi objectiu: elaborar un manual de divulgació de totes les matèries relatives a la conservació de la sanitat adreçat a un públic no mèdic.²⁸ Pel que fa a la seva influència, sabem que la seva part fisiog-

24. THORNDIKE, *A history of magic*, vol. 4, p. 461.

25. Vegeu particularment ARISTOTE, *Problèmes*, ed. del text grec amb una traducció al francès actual a cura de Pierre LOUIS, 3 vols., París, Les Belles Lettres, 1991-1994. Per a les versions llatines medievals, vegeu Georges LACOMBE et al., *Aristoteles Latinus: Codices*, vol. 1, Roma, 1939, pp. 86-87. Per a la traducció francesa medieval, vegeu Françoise GUICHARD-TESSON, *Le métier de traducteur et de commentateur au XIVe siècle d'après Evrart de Conty*, dins «Le Moyen Français», 24-25 (1989), 131-67.

26. Per als comentaris llatins, en particular el de Pietro d'Abano, vegeu Lynn THORNDIKE, *Peter of Abano and another commentary on the Problems of Aristotle*, dins «Bulletin of the History of Medicine», 29 (1955), 517-523; Nancy G. SIRAI, *The Expositio Problematum Aristotelis of Peter of Abano*, dins «Isis», 61 (1970), 321-39; i Joan CADDEN, *Nothing natural is shameful: Vestiges of a debate about sex and science in a group of late-medieval manuscripts*, dins «Speculum», 76 (2001), 66-89, amb abundant bibliografia.

27. Per a la relació entre l'obra de Manfredi i els *Problemata*, vegeu Lluís CIFUENTES i Antònia CARRÉ, *Vernacularization of medicine and business in the early press: Girolamo Manfredi's Liber de homine (1474) and its fortune in Italian, Catalan and Spanish translation*, en preparació; i l'edició en preparació a cura de l'última esmentada.

28. Sobre el gènere de les 'questiones', vegeu fonamentalment Brian LAWN, *The Salernitan questions: An introduction to the history of medieval and renaissance problem literature*, Oxford, Clarendon Press, 1963 [trad. it. ampliada i corregida: *I quesiti salernitani: Introduzione alla storia della letteratura problematica medica e scientifica nel Medioevo e nel Rinascimento*, Nàpols, 1969]; IDEM (ed.), *The prose Salernitan questions*, Londres-Oxford, Oxford University Press for the British Academy, 1979; IDEM, *The rise and decline of the scholastic Quaestio disputata, with especial emphasis on its use in the teaching of medicine and science*, Leiden, Brill, 1993; Bernardo C. BAZAN, John W. WIPPEL, Gérard FRANSEN i Danielle JACQUART, *Les questions disputées et les questions quodlibétiques*

nòmica constituí una de les fonts del pensament (anatòmic) de Leonardo da Vinci.²⁹

El *Liber de homine* de Girolamo Manfredi es va convertir en un autèntic best-seller. A la primera edició, impresa a Bolonya el 1474 per Ugo Ruggeri i Domenico Bertocchi³⁰ —que havien començat les seves tasques editorials un any abans—, se n'afegiren dues més abans d'acabar el segle XV. La segona edició fou impresa a Nàpols per Francesco del Tупpo l'any 1478. La transcendència d'aquesta edició napolitana, la qual provarem aquí per primera vegada, ha estat menystinguda injustament per alguns autors.³¹ La tercera, en realitat una reimpressió de la primera, fou estampada a Bolonya per Ugo Ruggeri el 1497. Però aquí no s'acabà la difusió de l'obra. Fins a la segona meitat del segle XVII se'n van imprimir almenys divuit edicions més, ara amb un nou títol, que beu en l'estructura que li donà fama: *Il Perché*. Amb diverses variants en el títol, l'*Opera nova intitolata Il Perché, utilissima ad intendere la cagione de molte cose, e maximamente alla conservazione della sanità e phisonomia...* fou impresa a Venècia (1507 i 1512), Ancona (1514), novament Venècia (1520, 1523, 1524, 1532, 1536, 1567, 1588, 1591, 1596, 1600, 1607, 1613, 1622, 1629), i encara a Pàdua (1668). En moltes d'elles s'afirmava que fou «tradotto di Latino in Italiano», en al·lusió al tractat pseudoaristotèlic que li donà origen, cosa que ha desencaminat alguns estudiosos.³² Per altra banda, la Contrareforma deixà sentir la seva influència en el contingut de l'obra, que fou expurgat d'algun dels passatges que menys sintonitzava amb el nou esperit religiós i moral.³³

De l'èxit del *Liber de homine* en són testimoni no tan sols les repetides edicions que se'n feren, sinó també les traduccions a d'altres llengües.³⁴ La primera,

dans les facultés de Théologie, de Droit et de Médecine, Turnhout, Brepols (Typologie des Sources du Moyen Age Occidental, 44-45), 1985; i Ann BLAIR, *The 'problemata' as a natural philosophical genre*, dins Anthony GRAFTON i Nancy G. STRAISI (eds.), *Natural particulars: Nature and the disciplines in Renaissance Europe*, Cambridge, MIT Press, 1999, 171-201.

29. Vegeu Domenico LAURENZA, *La 'composizione' del corpo: fisiognomica ed embriologia in Leonardo*, dins «Nuncius», 13(1) (1998), 3-37, en part. 13-20; i IDEM, *Il pensiero medico di Leonardo intorno al 1490: Hieronymo Manfredi e altre probabili fonti*, dins «Achademia Leonardi Vinci», 10 (1997), 60-75.

30. Es pot consultar a HELLINGA (ed.), *Incunabula*, Unit 15, MI 31. Aquesta és l'edició transcrita a *Ldb* 1988, volum de gran format i amb moltes il·lustracions publicat amb motiu de la celebració del novè centenari de la fundació de la Universitat de Bolonya, que conté errors flagrants, com ara la supressió de fragments (I.IV.13; I.IV.57) i fins i tot d'alguna pregunta sencera (I.III.11), i d'altres obllits considerables.

31. Vegeu-la a HELLINGA (ed.), *Incunabula*, Unit 13, MI 95. Sorprenentment, aquesta edició ni tan sols és esmentada a *Ldb* 1988. Referint-s'hi, LAURENZA, *Il pensiero medico...*, ha afirmat que «in realtà non è altro che un plagio, eseguito a Napoli e con tanto di dedica a due personaggi della corte di Ferdinando d'Aragona, del *Liber de homine* di Manfredi» (63-64, nota 13).

32. Per exemple, THORNDIKE, *A history of magic*, vol. 4, 460, per al qual simplement «he translated the *Problems* of Aristotle into Italian with some additions of his own».

33. Vegeu la comparació efectuada a Olivio GALEAZZI i Gian Luigi ZIGIOTTI, *Due cinquecentine del Libro del perché: annotazioni su un itinerario culturale*, dins «Medicina nei Secoli: Arte e Scienza», 1 (1989), 49-63.

34. Les estudiarem a CIFUENTES i CARRÉ, *Vernacularization of medicine and business*, en preparació.

i fins ara ignorada, fou la catalana, elaborada per un anònim i impresa a Barcelona en una única edició pel prevere editor Pere Posa l'any 1499 amb el títol de *Quesits*. Per comprovar la dependència d'aquest text català respecte de l'obra de Manfredi, n'hi haurà prou que acarem el primer dels ,quesiti' italians de l'edició bolonyesa de 1474 i el primer ,quesit' de l'incunable català:

BOLONIA, 1474

Perché el superchio nele cose che noi vivemo e lo indebito modo del viver nostro induce in noi egritudine?

Et sono le cosse necessarie a nostra vita, prima el cibo e poto, seconda è sonno e vigilia, terza exercitio e quiete, quarta evacuatione e repletione, quinta le passion dell'animo, sexta è l'aire che ne circonda.

Se queste cose adunche sono temperate e debitamente approximate ai corpi nostri, conserva la equalità e temperanza degli elementi che sono in noi. E se sono distemperate et excessive e non cum modo approximate, distemperano i corpi nostri. Et la sanità non è altro che temperamento et equalità di complexione in noi, per la quale tucte nostre operation debitamente procedeno. E per contrario la egritudine è distemperamento et inequalità, per la quale in noi esse operatione manchano et indebitamente procedeno.

Adonche il superfluo mangiare e bere, vegliare o dormire, exercitio o riposo, evacuation o repletion, over superflue passione de animo, over l'aire distemperato, tucte queste cose di superchio distemperano la nostra complexion, e perhò fanno egritudine

BARCELONA, 1499

Per què lo desorde en les coses que vivim e la desareglada manera del nostre viure en nosaltres són causa de infirmitat e malaltia?

Són les coses necessàries al viure nostre: primer, lo menjar e beure; segonament, lo dormir e vetlar; la terça, exercici e repòs; la quarta, evacuació e repleció; la quinta, l'ayre qui'ns circunda; la sisena, les passions de l'ànima.

Si aquestes coses són temprades e dèbitament acostades als corsos nostres, conserven la egualtat e temprament dels elements que són en nosaltres, e si són destemprades y excessives e indegudament acostades, destempren los nostres corsos. E la sanitat no és altra cosa sinó temprament y egualtat de compleció en nosaltres, per la qual totes nostres operacions degudament proceexen. E, per contrari, la infirmitat és destemprament e inequaltat, per la qual en nosaltres les operacions deffallen e indegudament proceexen.

Donchs, lo supèrfluu menjar e beure, e vetlar e dormir, exercici e repòs, evacuació e repleció, o l'ayre destemprat, totes aquestes coses desmesurades destempren nostra compleció e per ço causan infirmitat.

Durant la segona meitat del segle XVI, el *Liber de homine (Il Perché)* va ser traduït al castellà amb el títol de *Libro llamado El porqué, provechosísimo para la conservación de la salud y para conocer la phisonomía y las virtudes de las yerbas, traduzido de toscano en lengua castellana...* (Saragossa, 1567). L'autor de la traducció fou

Pedro de Ribas (o Rivas), vicari de la parròquia de San Nicolás de Bari de Saragossa, que la dedicà a l'arquebisbe de Saragossa Ferran d'Aragó (1539-1575). A diferència del que s'esdevingué amb la traducció catalana, la castellana fou reeditada almenys en set ocasions més (Madrid, 1579, 1581; Alcalá de Henares, 1587, 1589; Madrid, 1598; i dues més de datació i localització incertes).³⁵

3. LES DUES PRIMERES EDICIONS ITALIANES DEL LIBER DE HOMINE I ELS QUESITS

Ens centrarem ara en la traducció catalana i provarem d'esbrinar-ne l'origen. Primerament, cal que ens preguntem quina de les tres edicions italianes anteriors a 1499 va seguir l'anònim traductor català del *Liber de homine* manfredià. Tal com justificarem a continuació, la resposta a aquest primer interrogant és ben clara: la de 1478, impresa a Nàpols per l'editor Francesco del Tuppo.

L'edició original, feta a Bolonya el 1474, comença amb una epístola dedicatòria en llatí signada per Girolamo Manfredi i adreçada al senyor de la ciutat, Giovanni Bentivoglio i, tot seguit (f. 2), apareix el títol *Liber de homine, cuius sunt libri duo* etc. A la primera pàgina del volum hi ha un filacteri afegit que recull clarament el títol usual i l'autoria de l'obra: *Libro del Perche di Girolamo de Manfredi*. Aquests trets es reproduïxen a la tercera edició, feta a Bolonya el 1497 que, com hem dit, és una reimpressió de la de 1474.

En canvi, la segona edició, feta a Nàpols el 1478, comença amb una epístola dedicatòria adreçada al jurista Bernardino Geraldini (f. 1v) i el text comença tot seguit (f. 2) ometent completament el nom de Manfredi:

«INCOMENZA EL LIBRO chiamato della uita costumi natura & omne altra cosa pertinente tanto alla conseruazione della sanità dellomo quanto alle cause et cose humane. Composto per Alberto Magno filosofo excellentissimo. Lege feliciter».

Tant Francesco del Tuppo com Bernardino Geraldini són personatges ben relacionats amb la cort napolitana. Bernardino Geraldini (Amelia, ca. 1424-1499) estudià arts i dret civil a Siena i assumí les funcions de jutge en diverses ciutats de la Itàlia central fins que, a finals dels anys 50, entrà al servei del rei Ferran I de Nàpols, prop del qual exercí, fins als anys 90, importants càrrecs en l'administració i la jurisdicció del regne meridional.³⁶

35. L'edició de 1581 fou coneguda pel possessor de l'exemplar dels *Quesits* conservat a València, segons una nota al f. CVIII escrita en castellà per una mà del s. XVII que s'identifica com «Juan de Santa Pau»: «Y en el año 1581 se imprimió en Madrid en octavo en lengua castellana en casa de Francisco Sánchez, y dize la impresión que fue traducido de toscano en español por Pedro de Ribas».

36. Vegeu Alberto M. GHISALBERTI etc. (dir.), *Dizionario biografico degli italiani*, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, en curs de publ., vol. 53, 326-27.

Francesco del Tупpo,³⁷ nascut a Nàpols cap al 1443, entre els anys 1453 i 1458 formà part del grup de joves que Alfons el Magnànim feia educar al seu voltant, excepcionalment per mestres oriünds dels regnes ibèrics, amb els quals va estudiar lògica, filosofia i teologia, i era admès a la biblioteca reial. En conservem el seu corprendor testimoni directe:

« quan tenia nou anys el rei, convençut de les meves facultats, em confià al reverend Ferran de València, mestre de Teologia, perquè m'ensenyés lògica i filosofia ... [el rei] em va tractar com si fos el seu mateix fill i em va fer grans promeses: ,Esforça't, Francesco, esforça't, perquè et tinc reservat un càrrec per al qual cal una persona molt ben instruïda' ».

Tanmateix, mai no aconseguí el grau de doctor, i és per això que, en moltes de les seves edicions —també en la que aquí interessa—, s'autoqualifica d',estudiant de lleis' («legum studens»). L'any 1456 fou un dels cinc joves presentats pel rei Alfons al llegat pontifici, Ludovico Scarampo, i és molt possible que formés part dels que foren enviats pel monarca davant del papa Calixt III Borja perquè els examinés. Mort el Magnànim (1458), va passar a ser protegit del nou rei de Nàpols, Ferran I, o Ferrante, que el nomenà escrivà de la seva cancelleria («scrivano de le jostre», 1469) i més tard familiar reial (1477).

Va començar la tasca d'impressor com a soci de l'alemany Sisto Riessinger que, després d'una breu estada a Roma l'any 1471, fou l'introduïdor de la impremta a Nàpols. Quan el clergue-tipògraf alemany abandonà la ciutat per tornar-se'n a Roma el 1478, Del Tупpo s'encarregà tot sol del negoci almenys fins al 1498, data en què encara el documentem en actiu.

Francesco del Tупpo fou el més prolífic dels editors napolitans del segle XV —se li coneixen un total de cinquanta-nou impressions— i el que imprimí un major nombre d'edicions en vulgar. Si bé al principi la societat Riessinger-Del Tупpo s'especialitzà en l'edició d'obres jurídiques fonamentalment adreçades al mercat universitari, amb la crisi d'aquest mercat des de 1476 i, sobretot, des del moment que s'independitzà, redirigí la seva producció cap als textos literaris, els de divulgació medicocientífica i els de caràcter devocional, alhora que cercava el suport financer de tercers. Entre aquests destaca Bernardino Geraldini, regent de la Gran Corte della Vicaria i conseller de Ferran I, que li finançà (1478-1480) set de les seves edicions més importants, una d'elles la de l'obra que aquí ens interessa.

37. Sobre Del Tупpo, vegeu *Dizionario biografico degli italiani*, vol. 38, 317-21, amb extensa bibliografia; i Alan RYDER, *Alfonso the Magnanimous, king of Aragon, Naples and Sicily (1396-1458)*, Oxford, Clarendon Press, 1990 [citem per la trad. esp.: *Alfonso el Magnánimo, rey de Aragón, Nápoles y Sicilia (1396-1458)*, València, Ed. Alfons el Magnànim-IVEI, 1992, 405-06].

38. RYDER, *Alfonso el Magnánimo*, 405-06 (traslladem al català la traducció que en dóna Ryder). L'original llatí fa: « ... stude, Francisce, stude... nam locus tibi paratus per me eruditum hominem petit ».

Del Tuppo fou molt hàbil en l'ús dels prefacis, que utilitzà per adular els seus mantenidors i, en consonància amb la seva condició d'impressor reial, per justificar en tot moment la política del seu reial protector. Com a impressor del rei es féu càrrec de l'edició de nombroses obres jurídiques, entre les quals les dels cèlebres processos contra els barons rebels (1487-1488), destinades a garantir-ne una difusió internacional. La política de Ferran I, que eximí el comerç llibrari de tots els drets duaners (1475), en afavorir les exportacions i les importacions de llibres, tant manuscrits com d'estampa, tingué una incidència important en l'evolució de la indústria editorial napolitana i en els seus contactes exteriors.³⁹

Entre les edicions més importants efectuades per Del Tuppo es compten la del *Liber de homine* de Girolamo Manfredi, que ell atribuï a Albert el Gran (1478), la de la *Divina Commedia* del Dant (1479), impressió que durant molt de temps hom considerà la primera edició napolitana de l'obra i que l'enfrontà amb un mercader de llibres jueu que intentà evitar-ne l'edició;⁴⁰ la de la *Practica dicta Lilium medicinae* de Bernat de Gordon (1480) i, sobretot, la d'una traducció al vulgar de l'*Aesopus moralisatus* que ell mateix realitzà i acompanyà d'una vida d'Isop (1485), una magnífica edició, amb vuitanta-vuit il·lustracions xilografades, dedicada a Honorat d'Aragó, comte de Fundi, i que constitueix un dels productes més interessants dels que sortiren de les premses napolitanes.⁴¹

Arran d'aquesta traducció, que no destaca per la seva qualitat, hom ha fet notar que la seva cultura —que no passava de mitjana— i el seu caràcter marginal respecte dels cercles humanístics napolitans fou justament el que afavorí que s'acostés a textos que no formaven part de la tradició escolàstica però que comportaven un gran impacte. Del Tuppo també fou autor d'uns versos en honor del duc de Calàbria (futur rei Alfons II), que no s'han conservat. L'últim document que el testimonia encara viu porta data de l'any 1501.

L'atribució del *Liber de homine* a Albert el Gran, que es dona únicament a l'edició napolitana de 1478, és una raó de pes per sospitar que aquesta és la font de la traducció catalana. Però n'hi ha més, ara de caràcter intern, que ens ho confirmen del tot. Si acarem les dues primeres impressions italianes (Bolonya 1474 i Nàpols 1478), comprovem que presenten una paginació pràcticament idèntica i que difereixen en petites variants que no alteren ni l'ordenació dels materials ni el significat del text, per la qual cosa podem considerar que aques-

39. Sobre la producció editorial de Del Tuppo, vegeu particularment Mariano FAVA i Giovanni BRESCIANO, *La stampa a Napoli nel XV secolo*, 2 vols., Leipzig, R. Haupt, 1911-1912 [reimpr. 1969], vol. 1, 28-46, i vol. 2, 36-67; Carlo DE FREDE, *Sul commercio dei libri a Napoli nella prima età della stampa*, dins «Bollettino dell'Istituto di Patologia del Libro», 14 (1955), 62-78; i M. SANTORO, *La stampa a Napoli nel Quattrocento*, Nàpols, 1984, 39-43.

40. Heus aquí que al prefaci (FAVA i BRESCIANO, *La stampa a Napoli*, vol. 1, 41-42) s'esplaiés contra l'«ebraica pravità».

41. Es reedità cinc vegades més (i potser encara una sisena d'insegura): vegeu AESOPUS, *Vita et Fabulae Latinae et Italicae per Franc. de Tuppo*, .M.CCCC.LXXXV., ed. a cura di Carlo DE FREDE, Florència, Leo S. Olschki, 1968.

tes variants són obra de Del Tuppo. Que Francesco del Tuppo treballà a partir de l'edició de 1474 ho testimonia la presència d'alguns errors comuns, com per exemple la lectura del quesit llibre I, I.52: « Perche il corpo da lacte... », que hauria de dir « Perche il porco da lacte... », que és el que interpretà, amb bon criteri, el traductor català.⁴² Ara bé, quan confrontem el text de la traducció catalana amb el d'aquestes dues edicions observem de seguida que segueix les lliçons de la napolitana i no les de la bolonyesa. Ho podem comprovar en la següent comparació que, per evitar la prolixitat, centrem només en el llibre primer:

COMPARACIÓ DE LES PRIMERES EDICIONS ITALIANES
AMB LA TRADUCCIÓ CATALANA

<i>Bolonya, 1474</i>	<i>Nàpols, 1478</i>	<i>Barcelona, 1499</i>
... quando tocha <i>il corpo</i> ... (llibre I, V.20)	... quando tocha <i>il corpo nudo</i> quant toca <i>lo cors nuu</i> ... (llibre I, IV.20)
... il buono <i>dal superfluo; consequentemente</i> tanto più tosto se scazia fuora e cussì per il contrario...	... il buono <i>dal superfluo & esso superfluo consequentemente</i> tanto più tosto se scazia fuora e cussì per il contrario...	... lo bo <i>del supèrfluu e lo supèrfluu consegüentment</i> pus tost se foragita e axí per lo contrari...
... imperò che la natura quanto <i>più</i> la ritiene...	... imperò che la natura quanto <i>più puo</i> la ritiene...	... per ço com la natura quant <i>més pot</i> la reté...
La seconda è la moltitudine del'humido <i>radicale e substantifico</i> ...	La seconda è la moltitudine del'humido <i>radicale substantifico</i> ...	La segona és la multitut del humit <i>radical substantífic</i> ...

La raó per la qual el nom de Girolamo Manfredi fou suprimit a l'edició napolitana del seu *Liber de homine* i aparegué en el seu lloc el del gran dominic alemany no ens és explicitada, però podem bastir una hipòtesi que ens ajudi a entendre-ho. No sembla que Albert el Gran fos autor de cap obra similar, però sí d'una altra que duu el mateix títol. El *De homine* d'Albert constitueix una de les dues parts de la seva *Summa de creaturis (De quatuor coevis i De homine)* escrita vers 1245-1250 i impresa durant el Renaixement (Venècia, 1498, 1519), la qual hom considera

42. Per a les particularitats de la traducció catalana, vegeu l'edició en preparació a cura del primer de nosaltres que esmentem al principi d'aquesta nota.

que, amb d'altres obres de l'autor (*De bono*, *De sacramentis* i *De resurrectione*), integraria una autèntica summa teològica. Una obra que, no cal dir-ho, no té res a veure amb el tractat de Girolamo Manfredi.⁴³ Ens hem de preguntar si és possible que l'estudiant' Del Tuppo es confongués o si més aviat som davant d'una altra maniobra editorial de les que foren tan habituals durant la primera impremta.

Sabem que aquesta obra d'Albert el Gran circulava al regne de Nàpols i, justament quan Del Tuppo preparava l'edició del tractat manfredià, una de les seves còpies fou objecte d'una llarga disputa pública entre diversos particulars i el rei Ferran I, sempre desitjós d'incrementar la seva biblioteca. Lanzalao Rapace, metge del duc de Calàbria, havia obtingut 118 ducats en préstec de Pere Marc Andreu, gendre del mercader català Francí Desplà, en garantia dels quals obligà tot un lot de llibres, entre ells el *De homine* d'Albert. Tant el metge com Pere Marc moriren abans de cancel·lar el préstec, els drets del qual foren heretats, juntament amb els llibres, per Francí Desplà. Però Caterina, la vídua del metge, reclamà els llibres al·legant que formaven part del seu dot, i l'advocat fiscal del rei els confiscà a Desplà per ordre del monarca, que s'interessà immediatament per adquirir-los, prèvia indemnització. Desplà reclamà els llibres (entre d'altres, un *Allibertus [sic] Magnus De homine*), però sembla que s'avingué finalment a fer tractes amb el rei. Aquests darrers fets, que produïren una abundant documentació, s'esdevenien a la ciutat de Nàpols l'any 1477.⁴⁴ Casualment, pocs mesos després sortí de les premses de Del Tuppo el *Libro chiamato della vita, costumi, natura... dell'omo... composto per Alberto Magno, filosofo eccellentissimo*. En realitat es tractava de l'obra d'un metge bolonyès, poc conegut a Nàpols, però ben segur que es vendria millor si es posava a nom d'una celebritat com Albert, i més després del ressò que havia tingut aquella obra del savi alemany per la qual tant s'interessava ni més ni menys que el mateix rei. És el que no s'està de dir Del Tuppo en la dedicatòria inicial a Bernardino Geraldini:

« Tu siei de omne uertu alupno fidelissimo, ma per non estenderme in proli-
sità de parole te mando el filosofo singulare Alberto Magno quale alla despesa tua
ho facto da fidelissimi mei Germani imprimere. In el quale la salute humana, la

43. HAIN, *Repertorium bibliographicum*, § 572, classificà l'edició de Francesco del Tuppo amb les obres d'Albert el Gran, intitulant-la *Il libro della vita, costumi, natura...* però sense identificar-la amb cap dels escrits del de Colònia. En canvi, Frederick R. GOFF, *Incunabula in American Libraries: A third census of fifteenth-century books recorded in North-American collections*, Nova York, The Bibliographical Society of America, 1964 i 1972 (*Supplement*), reimpr. en 1 vol.: Millwood, N.Y., Kraus Reprint, 1973, 401, la col·locà correctament a l'apartat dedicat a Girolamo Manfredi i remarcà que l'atribució a Albert el Gran és falsa.

44. TAMMARO DE MARINIS, *La biblioteca napoletana dei re d'Aragona*, vol. 2, 263-66, § 528bis. Molt probablement, és aquest mateix llibre l'« Albertus de homine » que fou tramès pel rei Alfons II de Nàpols a Lorenzo de' Medici, segons l'inventari elaborat per l'humanista Fabio Vigile di Spoleto cap a 1508-1513 (*Index regaliu codicum Alfonsi Regis: ad Laurentium Medicem, ex Neapolitana eius Bibliotheca transmissus: hoc ordine*, entre els llibres Naturales, núm. 286, publ. per TAMMARO DE MARINIS, *La biblioteca napoletana dei re d'Aragona*, vol. 2, 198, Inventarium B). Més tard, aquest llibre, com molts dels altres, passà a mans del rei de França i avui s'identifica amb el ms. Lat. 6522 de la Bibliothèque Nationale de París (ms. del s. XV descrit a *ibidem*, 7-8).

cognitione de mortali, li cibi utili et dapnusi porrai specularare et omne cosa che ad uiuente pertenga intendere. E uno libro tanto caro al Sacratissimo Re che con la sua bocha a affermato e chiamolo libro dopne scientia et anchora che in materno sermone sia textuto puro e de singularissimi secreti ornati, et como sei stato auído della iustitia⁴⁵ così alla sanità delli regniculi ai teneramente uacato. Uale et triumpha ».

Que entre el llibre reclamat pel rei i el text que ara ell editava l'únic que coincidís fos el títol poc podien apreciar-ho els potencials compradors en els quals pensava Del Tuppo. I tampoc no ho distingiren, o no ho van voler distingir, els qui van portar aquesta edició a Catalunya, la traduïren al català i la imprimiren com a *Quesits o perquens del reverent mestre Albert Gran*.

Qui fou o, millor, foren els protagonistes d'aquesta gesta? Ara per ara, tan sols sabem el nom de l'impressor. Ens és del tot desconegut el nom del traductor i, més encara, si la seva tasca la realitzà a Catalunya o a Nàpols mateix. L'entrada de materials i, més tard, d'edicions i impressors, als països ibèrics de la Corona d'Aragó a través de la gran porta que fou el regne de Nàpols ens és coneguda. Vegeu, per exemple, sense deixar l'àmbit mediconatural, el cas previ dels materials que donaren lloc a *Llibre de la menescalia* de Manuel Dies (ca. 1424-1436).⁴⁶ També coneixem l'existència d'un actiu mercat editorial establert entre Barcelona i la ciutat que s'aixeca al peu del Vesubi.⁴⁷ Podem esmentar les primeres edicions conservades del cèlebre *Llunari* del metge barceloní Bernat de Granollacs, en català (Barcelona o, segons alguns, Nàpols, ca. 1485) i en italià (Nàpols, Mathias Moravo o, segons d'altres, Francesco del Tuppo, ca. 1485); o bé la que hom sospita que existí, abans de la que estampà Carles Amorós a la capital catalana el 1520, del no menys afamat receptari de cuina de Robert de Nola, coc de Ferran I de Nàpols (rei fins a 1494).⁴⁸ Les interrelacions culturals entre Catalunya i la Itàlia meridional foren efectivament molt fortes durant aquesta època.⁴⁹ Malgrat tot, no estem en condicions de fer afirmacions.

45. Aquesta epístola dedicatòria fou reproduïda per FAVA i BRESCIANO, *La stampa a Napoli*, vol 2, 49.

46. Lluís CIFUENTES i Carmel FERRAGUD, *El Libre de la menescalia de Manuel Dies: de espejo de caballeros a manual de albéitares*, dins «Asclepio», 51 (1999), 93-127.

47. RUBIÓ i BALAGUER, *Llibreters i impressors*, 52.

48. Per al *Llunari* de Granollacs, vegeu Josep CHABÀS i Antoni ROCA (eds.), *El Lunari de Bernat de Granollacs: alguns aspectes de la història de l'astronomia a la Catalunya del Quatre-cents*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1985 (s'hi esmenten fins a 21 edicions en dialectes italians d'aquesta obra, a les quals cal sumar la majoria de les 37 llatines, consumides sobretot a Itàlia). Per al *Llibre del coc*, vegeu Veronika LEIMGRUBER (ed.), ROBERT DE NOLA, *Llibre del coc*, Barcelona, Curial, 1977 [reimpr. 1982].

49. Vegeu el clàssic treball de Benedetto CROCE, *La Spagna nella vita italiana durante la Rinascenza*, Bari, Laterza, 1949 [4a ed. rev. i augm.]. Per al món del llibre, vegeu particularment Manuel PEÑA DÍAZ, *Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas (Barcelona, 1473-1600)*, Lleida, Milenio, 1996, 268-71; i IDEM, *El laberinto de los libros: historia cultural de la Barcelona del Quinientos*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1997, 165-204.

Però, això sí, ens queda lloc, un cop més, per a les hipòtesis. La forta presència de catalans, principalment mercaders, al Nàpols regit per Alfons el Magnànim i els seus descendents ha estat ben estudiada.⁵⁰ Hem vist el cas de Francí Desplà, que tenia casa i filla casada a Nàpols. En les seves reclamacions dels llibres retinguts pel seu gendre fou secundat per altres catalans: un Pere Font, que era mercader; un Jaume Ferrer, que era prevere. Els Desplà, originaris d'Allella, aviat passaren a Barcelona, on esdevingueren ciutadans honrats i cavallers, i a partir de mitjan segle XIV ocuparen els més alts càrrecs al govern municipal i a la Diputació del General, sense deixar de dedicar-se al comerç marítim amb les seves galeres. Antiurgellistes, sabem de quatre membres d'aquesta família que, durant el segle XV, van dur el nom de Francesc, tots ells relacionats amb Nàpols: el primer Francesc Desplà fou capità d'una de les galeres de la ciutat en l'expedició reial contra Marsella (1431), cinc vegades conseller entre 1424 i 1451 i, aquest darrer any, ambaixador de la Diputació prop d'Alfons el Magnànim, a Nàpols; encara aquell mateix any 1451 hi havia a Nàpols un altre Francesc Desplà, oncle de l'anterior, doctorat en dret, que fou canonge de la catedral de Barcelona i capellà del cardenal Antoni Cerdà, bisbe de Lleida; un altre Francesc Desplà fou cavaller i morí després de 1462; i un quart Francesc Desplà encara, conegut amb el nom de Francí i que hem d'identificar amb el protagonista dels fets abans esmentats, fou cavaller i ciutadà honorat de Barcelona des de 1451, ambaixador de la Biga, el partit de l'oligarquia barcelonina, de la qual era un destacat membre, a Nàpols el 1444, i conseller de Barcelona el 1445. Francí, que morí després de 1488, fou senyor de la casa d'Allella i, per matrimoni amb Elionor d'Oms, de Vinçà, al Conflent. El seu fill comú fou el cèlebre ardiaca major de Barcelona Lluís Desplà i d'Oms (Barcelona, 1444-1524) que a finals del segle XV convertí la casa canonical que ocupaven els ardiaques majors en el palau senyorial encara avui situat davant la catedral de la ciutat.⁵¹

Fou el mateix Francí Desplà qui portà l'edició de Del Tuppo a Barcelona? Si així fou, evidentment no ho podem provar. Ara bé, la relació entre el seu fill eclesiàstic i el prevere impressor Pere Posa en els anys finals del segle XV sí que resulta més que probable. Fou aquest el canal pel qual arribà a les premses de Pere Posa aquell suposat *De homine* d'Albert el Gran? Per poder-ho confirmar haurem d'esperar a noves descobertes documentals.

50. Vegeu Mario DEL TREPPO, *I mercanti catalani e l'espansione della Corona d'Aragona nel secolo XV*, Nàpols, Università di Napoli, 1972 [citem per la trad. cat.: *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona Catalano-aragonesa al s. XV*, Barcelona, Curial, 1976].

51. Vegeu, fonamentalment, Carme BATLLE I GALLART, *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, 2 vols., Barcelona, CSIC, 1973, 2 vols., 253-54, passim. Vegeu també Mario DEL TREPPO, *Els mercaders catalans*, 145-46 (un Francesc Desplà relacionat amb el comerç d'esclaus el 1436-1438) i 294 (Francí Desplà, membre destacat de la Biga barcelonina). Sobre les missatgeries i les ambaixades a Nàpols, vegeu particularment Josep M. MADURELL I MARIMON, *Mensajeros barceloneses en la corte de Nápoles de Alfonso V de Aragón (1435-1458)*, Barcelona, CSIC, 1963, on es dona notícia del Desplà que fou canonge (§ 352). Sobre els Desplà que foren propietaris d'esclaus, vegeu Roser SALICRÚ I LLUCH, *Esclaus i propietaris d'esclaus a la Catalunya del segle XV: l'assegurança contra fugues*, Barcelona, CSIC, 1998, 144 i 184.

Josep PERARNAU I ESPELT

SOBRE L'ESTRUCTURA GLOBAL DEL
DE TEMPORE ADVENTUS ANTICHRISTI
D'ARNAU DE VILANOVA

Dues precisions abans d'emprendre el tema: amb ,global' preciso que ni repetiré ni corregiré l'esquema del dit tractat que és publicat en el volum VII-VIII d'aquest anuari,¹ ans em limitaré a esbrinar quines són les seves parts principals i llur encaix. I dic *De tempore adventus Antichristi* a fi d'assenyalar ja amb aquest títol que em refereixo a aquell que es pot considerar el seu text definitiu, també transcrit en aquestes pàgines, evitant així que hom el pugui confondre amb versions anteriors.²

La qüestió de com s'estructura el conjunt del dit tractat d'Arnau de Vilanova parteix d'una afirmació d'Anneliese Maier, que un servidor mateix vaig resumir d'aquesta manera:

«En els seus dos treballs dedicats al manuscrit Vat. Borgh 205, Anneliese Maier afirma que l'actual *De tempore adventus Antichristi* té dues parts, arribant la primera fins a la línia 963 de la nostra transcripció i constant la segona de les línies 964-1525»; i donava en la nota 58 de la mateixa pàgina les corresponents referències als dos estudis de Frau Maier.³

De dues parts a tres

El problema era posat, però, tal com el lector pot veure en la pàgina acabada d'indicar, la solució no semblava satisfactòria, perquè no resultava clar quina era la idea que en tenia el mateix autor, Arnau de Vilanova; per això, allí mateix transcrivia les frases amb les quals l'autor del tractat es referia en ocasions diverses a la dita estructura, de les quals es dedueixen tres dades: a) que les indicacions d'Arnau es refereixen al *De adventu Antichristi*, és a dir, al text més primitiu presentat al Cancellier de l'Estudi de París el 1299 i objecte del procés inquisitorial

1. Josep PERARNAU I ESPELT, *El text primitiu del De mysterio cymbalorum Ecclesiae d'Arnau de Vilanova. En apèndix, el seu Tractatus de tempore adventus Antichristi*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII (1988-1989), 7-169, en concret 22-24. Si no es diu el contrari, les referències al tractat arnaldia *De tempore adventus Antichristi* indiquen pàgina i, normalment, línia de l'edició acabada d'esmentar.

2. *Ibid.*, 134-169. Sobre les successives variants del títol del tractat que ens ocupa, vegeu la nota inicial del meu *Sobre la primera crisi entorn el De adventu Antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*, publicat en aquest volum.

3. *El text primitiu...* (cit. nota 1), 25 i nota 58.

que se'n seguí; b) que aquell opuscle tenia dues parts; i c) que la primera part era destinada a exposar ,principia' i la segona en treia les ,conclusiones'. I un servidor m'atrevia a identificar aquestes (les conclusions; Arnau les anomena ,principales assertiones': líns. 1476-1477) amb les formulades en el text de les dues pàgines finals d'aquell tractat arnaldia,⁴ i que la part que establí els principis era la que ocupava l'espai anterior a les conclusions en el mateix escrit.⁵

El punt de divisió, doncs, entre les dues parts esmentades, en el text inicial presentat al Cancellier de l'Estudi de París (el *De adventu Antichristi* pròpiament dit), la col·locava a la pàgina 153, entre les línies 828-829, per aquestes raons:

- a) la part anterior a la línia 828 és expositiva a base de citacions bíbliques, la següent és polèmica;
- b) les línies 827-828 són una doxologia i és natural que assenyalin un final (exactament igual com n'hi ha una altra en les línies 1467-1469, immediatament abans de les conclusions, doxologia que, doncs, també assenyalava un final);
- c) les línies 829-1469 no es trobaven en el text inicial del *De adventu Antichristi*, perquè són resposta a les objeccions que hom havia fet a Arnau a París durant la polèmica que seguí la presentació de l'opuscle els anys 1299-1300.⁶

Se'n dedueix que en el seu estat actual, és a dir, el que és resultant de la dita polèmica, tal com es troba en el manuscrit Vat. lat. 3824 (diguem-ne, el *De tempore adventus Antichristi*), el tractat arnaldia és constituït per tres parts:

- a) l'exposició de principis de l'opuscle primitiu, líns. 1-828;
- b) part afegida com a conseqüència de les polèmiques de París (líns. 829-1469);
- i c) les conclusions o ,principales assertiones' finals (líns. 1470-1525).

En el seu recent llibre *Vom Ende der Zeit...*, al qual aquestes pàgines ja van dedicar la corresponent recensió,⁷ Manfred GERWING,⁸ retornava sobre el problema i afirmava que

«...[eine gründliche Textanalyse]... bestätigt aber, um es vorweg zu sagen, das, was Anneliese Maier und Heinrich Finke vermuteten: der gravierende Einschnitt liegt in unserer Handschrift nicht auf der Folie 65 va, sondern verläuft auf dem Blatt 68 ra, eben bei jener Passage, die mit *Doctores vero Parisienses* beginnt»⁹

4. *Ibid.*, 168-169, líns. 1470-1524, amb la possible excepció del petit fragment de sant Agustí, transcrit en les línies 1501-1504 i de la referència a la mateixa ,autoritat' en les línies 1523-1524.

5. *Ibid.*, 134-153, líns. 1-828.

6. *Ibid.*, 26.

7. «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVI (1997), 504-507.

8. La fitxa completa del llibre és: *Vom Ende der Zeit. Der Traktat des Arnald von Villanova über die Ankunft des Antichrist in der akademischen Auseinandersetzung zu Beginn des 14. Jahrhunderts* (Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters. Neue Folge, Bd. 45), Münster, Aschendorff 1996, XXVI i 708 pp.

9. *Ibid.*, 79; l'equivalència d'aquelles indicacions amb les nostres línies és fàcil, car en el text publicat en les pàgines del volum VII-VIII, és sempre consignat el foli i el corodell del Vat. lat. 3824.

Dit d'una altra manera: el text que Arnau de Vilanova hauria escrit el 1297 i hauria fet públic en presentar-lo al Cancellier de l'Estudi de París a l'acabament de l'estiu o al començament de la tardor del 1299 no s'hauria acabat a la pàgina 153, línia 828, de la meua transcripció, ans a la pàgina 156, línia 963; i per tant, el text polèmic escrit com a conseqüència de les discussions parisenques només seria el de les pàgines 156-168, línies 964-1469.

És de doldre que no ens hagi arribat cap còpia d'aquell 'opusculum' que a París provocà tanta polèmica, car seria la forma decisiva de sortir de dubte. Ens caldrà aprofitar els altres mitjans d'informació i de valoració a l'abast de la nostra mà.

Intermezzo: una cadena de despropòsits

En el fragment de Gerwing acabat de transcriure, ell introdueix en el debat un autor que fins ara no hi havia comparegut: Heinrich Finke; i és de doldre que no indiqui on el gran professor i investigador de començaments del segle XX manifestà la seva pressuposició idèntica a la d'Anneliese Maier ('vermuteten'), car allò que un servidor he trobat no és una suposició, sinó una afirmació taxativa.

Hom la pot llegir a l'acabament de la seva publicació de fragments del *De tempore adventus Antichristi*, transcrits del Vat. lat. 3824, en el seu *Aus den Tagen Bonifaz VIII*, on en nota final (també de final de pàgina) diu el següent:

«Cod. Vatic. 3824, fol 50^v-78^v. Hist. Litt. 28, p. 122: Responsiones ad argumenta et oppositiones doctorum Parisiensium nach Antonio Bibl. Hisp. Vetus, ohne handschriftlichen Nachweis. Das ist der zweite Teil dieses Tractates».¹⁰

La darrera frase és d'autoria i per tant de responsabilitat exclusiva de Finke.

Quant a la part inicial i principal de la nota, també és de doldre que, en redactar-la de la manera que ho féu, el gran Finke donés a entendre que Nicolás Antonio no donà indicació manuscrita relativa a un escrit que ell supposava d'Arnau de Vilanova. Ja veurem que no és així, sinó que el professor alemany es fià de l'autoritat acadèmica d'un de francès, Barthélemy Hauréau.

Anem, doncs, a aquest:

«CXVIII. *Responsiones ad argumenta et oppositiones doctorum Parisiensium*. Ce mémoire judiciaire n'est cité que par Antonio, et il n'en désigne aucun manuscrit».

10. *Aus den Tagen Bonifaz' VIII. Funde und Forschungen. Quellen* (Vorreformationsgeschichtliche Forschungen, II), Münster im W., Aschendorff 1902, CLIX.

11. Barthélemy HAURÉAU, *Arnald de Villeneuve, médecin et chimiste*, dins *Histoire Littéraire de la France*, XXVIII. *Suite du quatorzième siècle*, París, Imprimerie Nationale 1881, 22.

Les afirmacions de la seqüència Finke, Maier, Gerwing són clares: 1) el *De tempore adventus Antichristi* (no és altre el transcrit en el Vat. lat. 3824) té dues parts; 2) la segona part també té el títol de *Responsiones ad argumenta et oppositiones doctorum Parisiensium*, que li hauria donat Nicolás Antonio.

I com que, doncs, tota la responsabilitat recauria damunt Nicolás Antonio, transcriurem la informació proporcionada per ell, tot i que el fragment resulti un pèl llarg:

«... Et quidem librum hunc *De adventu Anti-Christi* cum hac tantum inscriptione habent Ms. satis antiquo caractere PP. Carmelitani S. Mariae Transpontinae Romae. Incipit: *Constitui super vos auditores, speculatores* etc. Sed in codice isto post predictum opus, quod his absolvitur, et altero Augustini *De civitate Dei*, ponitur seorsum tractatus eiusdem *De mysteriis cymbalorum*. Incipit: *Qui interrogat*. Respondetque in eo ad quesitum sibi factum, quare Ecclesiae catholicae mos fuerit in hora matutinorum et vesperorum prius pulsare cymbalum parvum, postea vero magnum. Sequuntur in eodem codice Ms. alia eiusdem, ut credimus, argumenti de adventu Anti-Christi, scilicet: *Apologia de versutiis et perversitatibus pseudotheologorum, et religiosorum, ad magistrum Iacobum Albi canonicum condignensem*. Item aliae *responsiones* ad argumenta et oppositiones doctorum Parisiensium: quae omnia nunquam, ut credimus, edita fuere».¹²

Després de llegir aquesta parrafada, hom es pregunta si Nicolás Antonio havia de repetir més de tres vegades la indicació del manuscrit, a fi que monsieur Barthélemy Hauréau se'n donés per assabentat. I aquesta no és l'única falta del francès, car converteix en títol d'una obra (d'altra banda, inexistent), unes paraules que el sevillà no havia pas donat subratllades ni qualificades de títol; i en ambdós punts Hauréau fou seguit, cegament, per Heinrich Finke. Precisem, però, les responsabilitats: Hauréau falla en dir que aquelles *Responsiones...* no es troben en cap manuscrit, més ben dit, que Nicolás Antonio no n'indica cap manuscrit; Finke, de més a més, falla per la seva banda en afirmar que les dites *Responsiones...* són la segona part del text arnaldià que ell acaba d'extractar, el que ocupa els ff. 50-78 del Vat. lat. 3824, i no és altre que el *De tempore adventus Antichristi*.

Perquè allò que no pot ésser més clar és que els textos, als quals en les línies finals al·ludeix Nicolás Antonio sense donar-ne els respectius títols, eren els dos (recordem que parla en plural) que en el dit volum manuscrit de la Transpontina (ara Col·legi Internacional dels Carmelites de l'Antiga Observança) segueixen l'*Apologia de versutiis...* (que és el primer text publicat en el present volum), i són l'*Eulogium de notitia verorum et pseudoapostolorum* amb el corresponent prefaci,

12. *Biblioteca Hispana Vetus, sive hispani scriptores qui ab Octaviani Augusti Aevo ad annum Christi MD. floruerunt auctore D. Nicholao ANTONIO Hispalensi... curante Francisco PEREZIO BAYE- RIO... II.* {b. M. Ad MD., Madrid, Ibarra 1788, 118/I-II, núm. 58.

i el *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus que fiebant contra tractatum Arnaldi de tempore Antichristi*.¹³

I ara el senyor Gerwing, que s'ha aliniat amb Heinrich Finke, hauria de dir explícitament si també considera que l'*Eulogium de notitia...* o el *Tractatus quidam...*, acabats d'esmentar, o tots dos conjuntament, és o són la segona part del *De tempore adventus Antichristi*, tal com Finke diu al capdavant de la pàgina CLIX del seu *Aus den Tagen...* Hom pot, encara, preguntar-li amb tota la raó, en el cas que la segona meitat del *De tempore adventus Antichristi* sigui un o ambdós tractats acabats d'esmentar, què en fem del text integrat dins el *De tempore adventus Antichristi* tant en el Borgh. 205 com en el Vat. lat. 3824, i en el carmelità III, Varia I, el de les línies 829-1469 de la meua transcripció en el volum VII-VIII d'aquest anuari, ja que, segons les premisses de Gerwing, aquell llarg fragment no pot pertànyer ni a l'*Eulogium de notitia...*, ni al *Tractatus quidam in quo respondetur...*

Arribats a aquest punt, tanquem l'intermezzo i tallem la cadena de despropòsits, la darrera anella de la qual porta el nom de Manfred Gerwing.

Les parts del De tempore adventus Antichristi

Tornem, doncs, al tema d'aquestes pàgines. I ho faré aplicant-hi tots els elements que en aquest moment són a la meua disposició i de manera purament objectiva, tot i que per allò de les al·lusions personals,¹⁴ hi podria donar un to més incisiu.

13. Hom pot veure la pertanyença d'ambdós tractats al manuscrit del Col·legi Carmelità en les descripcions del volum fetes durant la segona meitat del segle XX primer per Miquel BATLLORI, *Dos nous escrits espirituals d'Arnau de Vilanova. El ms. joaquimita A.O.III.556.A de l'Arxiu Carmelità de Roma*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», XXVIII (1955), 45-70 (ara aplegat en el volum *Arnau de Vilanova i l'arnaldisme*. Edició a cura d'Eulàlia DURAN i Josep SOLERVICENS. Pròleg de Giuseppe TAVANI (Biblioteca d'estudis i investigacions, 20; Obra completa, III), València, Tres i quatre 1994, 186-191); i després per Kurt Victor SELGE, *Un codice quattrocentesco dell'Archivio Generale dei Carmelitani, contenente opere di Arnaldo da Villanova, Giacobino da Piore e Guglielmo da Parigi*, dins «Carmelus», 36 (1989), 166-176; i *Ancora a proposito del Codice III, Varia I, dell'Archivio Generale dei Carmelitani*, dins «Carmelus», 37 (1990), 170-172; i quatre anys més tard per Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio dell'Anticristo all'attesa del pastore angelico. Gli scritti di Arnaldo di Villanova nel codice dell'Archivio Generale dei Carmelitani*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XIII (1994), 287-344, en particular 290-292. L'*Eulogium* amb el prefaci fou transcrit per Joaquim CARRERAS i ARTAU, *La polémica gerundense sobre el Anticristo entre Arnau de Vilanova y los dominicos*, dins «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», V (1950), 33-44.

14. «Jener Teil, der mit den Worten *Premissis igitur* (fol. 65 va [= lín. 829]) anhebt und mit *ad hoc predictus adventus* (68 ra [= lín. 963]) endet, beinhaltet noch keineswegs die Polemik Arnalds gegenüber denjenigen, die gegen seine These konkret Einspruch erhoben haben. Vielmehr herrscht hier noch der nämliche, relativ ruhig-gelassene, zugleich aber entschiedene sendungsbewusste Ton vor, wie er auch für den ersten Teil des Traktates. Was sich allerdings ändert, und was Perarnau in diesem Fall offensichtlich irritiert hat, ist, dass hier Einwürfe gegen das zuvor Dargelegte artikuliert und diese dann widerlegt werden», Manfred GERWING, *Vom Ende der Zeit...* (cit. en la nota 8), 79.

En primer lloc recordem les dades proporcionades pels dos manuscrits contemporanis d'Arnau, que són, per prioritat cronològica, els de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, Borgh. 205, ff. 26a-48b, i el Vat. lat. 3824, ff. 50c-78c. Ambdós assenyalen amb caplletres especials les successives parts del tractat arnaldia que ens ocupa, i els punts assenyalats són idèntics.

- a) No cal dir que la primera part assenyalada és la que comença amb la caplletra inicial i arriba fins a la línia 828;
- b) al començament de la línia 829 hi ha la segona caplletra acolorida amb filigranes geomètriques;¹⁵
- c) la següent, que és la tercera, il·luminada com l'anterior, enceta la línia 964;¹⁶
- d) i la darrera o quarta, acolorida com les ja esmentades, encapçala el text de la nostra línia 1470.¹⁷

Atesa la facilitat amb la qual hem vist que l'autor (altre no pot ésser, almenys per als afegits textuais, alguns d'ells tan llargs) modificà el text que és objecte d'edició en el primer estudi d'aquest volum¹⁸ entre la còpia del Borgh. 205 i la del Vat. lat. 3824, el fet que aquests dos manuscrits coincideixin a col·locar les quatre caplletres en punts idèntics no deixa d'ésser una confirmació que per a l'autor aquesta divisió era sòlidament establerta. No seré pas un servidor qui la discuteixi.

Tenim, doncs, que, des d'un punt de vista paleogràfic, o, si hom prefereix, d'estricta composició tipogràfica, el tractat arnaldia que ens ocupa, ja en les seves còpies més primitives, és constituït dels següents blocs:

- a) El que en ATCA, VII-VIII (1988-1989), va de la pàgina 134, línia 1, a la pàgina 153, línia 828. Aquest, ni que sigui en una redacció prèvia, és el cos bàsic d'allò que el mateix Arnau qualificava d',opusculum', de ,quaternus' i de ,scriptura' en la documentació parisenca, i que en aquell primer moment portava el nom *De adventu Antichristi*; en el Borgh. 205 canvià el títol per l'igualit *De consummatione saeculi*; i en el Vat. lat. 3824 prengué aquell amb què normalment ha estat conegut *De tempore (adventus) Antichristi*; el mateix Arnau digué que en aquesta part eren exposats els principis del seu raonament.¹⁹

15. En el Borgh. 205, aquesta segona caplletra es troba en el f. 39a; en el Vat. lat. 3824, en el f. 65c.

16. La terça caplletra es troba en el fol. 40a del Borgh. 205, i en el 68a del Vat. lat. 3824.

17. Hom la pot veure en el fol. 47c del Borgh. 205, i en el 77d del Vat. lat. 3824; encara que sense canvi de color en la lletra, el començament dels quates apartats (i només d'ells, com en els dos volums vaticans) és assenyalat en el ms. del Col·legi Carmelità de Roma (cf. nota 13), deixant espai en blanc per a la caplletra (inexistent) i amb les paraules inicials escrites amb lletres més altes de traç més gruixut en els ff. 1a, 7d, 8d i 12c. En canvi, la còpia manuscrita de París, BN, lat. 3708, ff. 55-90, ha perdut les caplletres que assenyalen les successives parts internes del tractat.

18. Vegeu les pàgines 15-16 del present volum.

19. Col·loco ,adventus' entre parèntesi perquè en l'èplicit del Vat. lat. 3824, f. 78c (= línia 1525) la dita paraula és afegida al marge, certament *ead man*. Recordo que en la *Protestatio... coram domino camerario summi pontificis* de Perusa, 18 de juliol del 1304, el títol encara seria modificat en *Super tempore adventus Antichristi* (PERARNAU, ATCA, X (1991), 215, línia 737); en la *Protestatio, praesentatio ac supplicatio Benedicto XI... data, ibid.*, 202, líns. 181-189, hi ha la informació sobre les dues parts del tractat en la seva redacció primitiva.

- b) El constituït pel text que en la mateixa transcripció va de la pàgina 153, línia 829, i comença ‚Premissis igitur...‘, fins a la pàgina 156, línia 963. De seguida serà objecte d'estudi.
- c) El que consta del text que va de la pàgina 156, lín. 964, i comença ‚Doctores vero Parisienses...‘, i acaba en la pàgina 168, línia 1469. També el seu sentit serà esbrinat a continuació.
- d) I el que constitueix la part final del tractat i ocupa les pàgines 168, línia 1470, a 169, línia 1524, i és seguit de la línia d'èplicit, la 1525. El mateix autor en digué ‚conclusiones‘, encara que en el mateix text són qualificades de ‚principales assertiones‘ (líns. 1476-1477).

Quant als blocs primer i quart no sembla haver-hi dificultat. Esbrinem, doncs, allò que signifiquen les parts segona i tercera, sobretot la segona, en la qual es concentra la diversitat de parers.²⁰ I ja d'entrada m'aventuro a establir una hipòtesi de treball, que al final es veurà confirmada o desautoritzada: ambdues parts segona i tercera són resposta a objeccions fetes realment a Arnau de Vilanova durant l'estada a París i, per això, pel fet d'ésser resposta, posteriors tant a la tardor del 1299, en què el *De adventu Antichristi* fou posat a les mans del Cancellier de l'Estudi i, a través d'ell, dels professors de teologia, com a la del 1300, en què mestre Arnau amb el recurs a la Santa Seu es pogué alliberar de llurs mans i s'acabaren les polèmiques verbals parisencs.

Aquesta hipòtesi de treball ja podia haver estat formulada de forma encara més concreta abans d'ara, des del moment que Franz Pelster publicà el tractat de Henry of Harclay, on són atacats tant Jean Quidort de París com Arnau de Vilanova, on, doncs, hom pot constatar l'existència de tres posicions: a) la del grup dels teòlegs d'escola personificada en aquell text per l'esmentat teòleg anglès i ja abans per d'altres; b) la de Jean Quidort de París; c) i la d'Arnau de Vilanova.²¹ Si no m'erro, aquest és justament el sentit dels blocs segon i tercer: en el segon, sense perdre els estrepes, Arnau respon a una objecció, si no formulada, almenys compartida per Jean Quidort, i hi contesta; en el terç, Arnau recorda i respon, ara amb contraatac personal, a les crítiques del grup de teòlegs parisencs, entre els quals

20. Em permeto de suggerir al possible lector un repàs de l'esquema d'aquestes dues parts en el volum d'aquest anuari VII-VIII (1988-1989), 23-24: recordarà les idees que hi són debatudes i després podrà comparar aquella presentació amb la que proposarem ara.

21. Franz PELSTER, *Die Quaestio Heinrichs von Harclay über die zweite Anknunft Christi und die Erwartung des baldigen Weltendes zu Anfang des XIV. Jahrhunderts*, dins «Archivio Italiano per la Storia della Pietà», I (1951), 25-82; Pelster esbossava les tres posicions en aquesta frase: «Johannes [de París] neigt trotz aller Verschiedenheit mehr zu Arnald, während Heinrich [of Harclay: i el mateix es podria dir de Pèire d'Alvèrnia, de Nicolau de Lira i de Guiu Terrena i encara d'Hug de Novocastro] entschiedenster Gegner beider ist», *ibid.*, 28; Jean Quidort de París i Pèire d'Alvèrnia personificant dues posicions davant Arnau de Vilanova: aquesta frase pot encaminar a un principi de solució el problema que ens ocupa. Aquesta forma de veure les coses sembla tan objectiva que fins i tot Manfred Gerwing l'ha reflectida en el seu llibre en dedicar un apartat, evidentment, al *De adventu antichristi* (pàgines 76-243), un altre a Jean Quidort, on subratlla que la seva fou una ‚solució tolerable‘ (pàgines 254-448: ‚Die «Tolerable Lösung»‘), i una altra als altres (tret d'Hug de Novocastro) (pàgines 449-636).

en aquell moment destacava Pèire d'Alvèrnia (Nicolau de Lira, Henry of Harclay, Guiu Terrena i, no cal dir, Hug de Novocastro, són posteriors).

a) *L'acusació d',inconveniens'*

Reportem l'objecció, tal com és formulada per Arnau en el que hem anomenat ,bloc b)':

«Premissis igitur intellectis, facile poterit obicientibus responderi, qui dicunt, sanctos viros et ecclesie doctores arguere ac etiam increpare illos, qui aliqua computatione satagunt futuros eventus certis temporibus assignare, quia non intendunt opus condemnare sed operandi modum. Non enim est eorum intentio dicere vel asserere quod sit inconveniens tempora futurorum eventuum velle per computationem determinate cognoscere...».²²

I com que el pes del problema es concentra en la secció textual destinada a respondre a aquesta objecció intentaré d'atendre'm als dos passos que dibuixen els mateixos textos arnaldians.

El primer ja es troba ja en la *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum*, escrita després, però no gaire després, del 12 d'octubre del 1300. Allí Arnau, havent-se ja defensat violentament dels qui acusaven el seu opuscle de temerari i d'erroni, es referiria de forma més pacífica als qui, per les novetats que contenia, només el titllaven d',inconvenient', i els dedicava dos paràgrafs consecutius:

«...et si dicatur auctoritates ille noviter exponi secus quam exposiverint (!) precedentes expositores, scire debent quod talis novitas non est inconveniens caritati et fidei non repugnat, ymo, testibus sacris expositoribus, a Spiritu Sancto; nec est inconveniens aliter nunc exponi quam exposuerunt nostri patres...».

«Cum, igitur, Scriptura predixerit quod multi expositores transirent per eam multipliciter exponendo, tamen docti a Spiritu Sancto solum intelligent veritatem, et nisi sit in ditione vel potestate hominis prohibere Spiritum Sanctum, quin spiret ubi voluerit, patet quod expresse contradicat Spiritui Sancto qui asserit esse inconveniens quod eloquia Sacre Scripture possint in veritate secus exponi quam exposuerint patres nostri...».²³

Tenim, doncs, que una de les objeccions fetes a Arnau es basava en el fet que ell, utilitzant uns determinats textos bíblics, formulava un recompte cronolò-

22. ARNALDI DE VILLANOVA, *Tractatus de tempore adventus Antichristi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 153, líns. 829-834).

23. *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum*. Cf. en aquest volum les pàgines intitulades *Sobre la primera crisi entorn el De adventu Antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*, 349 ss.

gic de la vinguda de l'Anticrist totalment desconegut dels Pares, és a dir, dels grans escriptors cristians, recompte que és desqualificat com a ,inconvenient'.

Jean Quidort ens clarifica tot l'embolic, que els fragments anteriors només de forma velada permeten de sospitar, car dedica un paràgraf relativament llarg al tema, on trobem que per a ell un recompte cronològic consistent a fer jugar els textos de Daniel XII, 11 (l'abominació de la desolació i els 1290 dies); amb els d'Ezequiel IV, 6 (el ,dies pro anno'), mereix aquest judici:

«Sed ista expositio inconueniens est et non conuenit textui».²⁴

Que el *De adventu Antichristi* fou acusat d',inconvenient' i que li foren formulades objeccions en aquest sentit és cosa confirmada pel *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus que fiebant contra tractatum Arnaldi De adventu Antichristi*, transcrit en aquest volum, línies 2132-1240; i, d'acord amb la diferència entre els blocs segon i terç d'aquell primer tractat escatològic arnaldià, aquest *Tractatus quidam...*, segueix refusant les objeccions que, ultra la de la inconueniència, atacaven aquell tractat primerenc de temerari (línies 2141-2187), discussió que correspon al tercer bloc.

No pretenc que aquests fragments siguin com les premisses d'un sil·logisme, però sí que, per la quàdruple repetició d',inconueniens', són monjoies en el camí d'identificació del o dels objectants: eren aquell o aquells mestres que s'havia o s'havien limitat a declarar inconuenient una forma de recomptar la cronologia de la vinguda de l'Anticrist, que no es trobava en la línia tradicional assenyalada pels mestres del pensament cristià i fins i tot manifestaven els seus dubtes sobre la validesa del ,dies pro anno' o la seva aplicació al tema. És possible que Arnau vegés en aquesta objecció les restes d'allò que ell deplorava haver estat una possibilitat avortada per l'enrenou parisenc, la d'una discussió acadèmica.

En la seva resposta, d'una banda, ressonen els temes tractats en el *De adventu antichristi*, però de l'altra despunta una idea que serà la inicial o qui sap si la bàsica del *De mysterio cymbalorum*: la del paral·lelisme entre l'anunci de la primera i la de la segona vinguda de Crist. Sobretot, però, aquests mestres no li negaven aquell pressupòsit que era una de les bases del seu missatge: en el marc dels

24. Ioannis QUIDORT DE PARISIUS, *Tractatus de Antichristo et eius temporibus*, Venècia, Lazarus de Soardis 1516, f. 49b (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 218-219; la frase textual és a la pàgina 219, línia 40). Tinc la impressió que la relació entre Jean Quidort i Arnau de Vilanova no es limità a discutir entorn el possible valor acceptable o probatori dels recomptes cronològics relatius a la vinguda de l'Anticrist; m'ho fa dir la frase: «...bacallarios in theologia, dignissimos magisterio tam sanctitate religionis quam eminenti scientia, impediunt et retardant», ARNALDI DE VILLANOVA, *Tractatus de tempore adventus Antichristi* (cit en la nota 22), 167, líns. 1429-1431), perquè veig en Luca BIANCHI, *Censure, liberté et progrès intellectuel à l'Université de Paris au XIIIe siècle*, dins «Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age», 63 (1996), 72, nota 94, que Jean Quidort fou un dels qui tingué dificultats per a la promoció; un resum cronològic de la carrera acadèmica d'aquell mestre parisenc es pot veure en Jean-Pierre MÜLLER, *Introduction*, dins JEAN DE PARIS (QUIDORT), *Commentaire sur les Sentences. Reportation*. Livre I (Studia Anselmiana, XLVII), X-XI.

principis cristians és acceptable de plantejar la conveniència d'una previsió i predicció cronològiques dels temps finals i amb ells de la vinguda de l'Anticrist. Per això mereixien que els tractés de forma honorable.²⁵

b) *L'acusació de ,temerari'*

D'acord i en contrast amb allò que acabem de veure en l'apartat anterior, adreçat als qui consideraven improcedent (,inconveniens') la tesi arnaldiana, sense, però, arribar a l'extrem de desqualificar-la, el text que comença amb la línia 964 va per als qui l'acusaven de temerària i la condemnaven; i no sols de forma teòrica, ans introduint oficialment un procés inquisitorial.²⁶ Sembla que aquest darrer no era Pèire d'Alvèrnia, que era molt més dur, afirmant que en el *De adventu Antichristi*, Arnau «errat in sacra Scriptura»: vegeu la nota 9 del meu *Sobre la primera crisi entorn el De adventu Antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*, publicat en aquest volum. Clarament, doncs, ací hi ha la resposta als qui no s'accontentaren de discutir aquella tesi en el pla acadèmic, ans en feren motiu de procés ,in causa fidei'; no cal dir que la resposta va prenent una duresa que, d'una banda és termòmetre de com el dit procés punyia Arnau per dintre, i que, a partir de la pàgina 165, lín. 1345, es converteix en atac personal; com tampoc no cal dir que moltes de les frases escrites en les més d'un centenar de línies, sense arribar a ésser transcripció literal, són repetició de les que ja coneixem pels dos documents salvats del procés inquisitorial de París.²⁷

Recordem que l'objectiu d'aquestes pàgines no és el d'estudiar pròpiament el text d'Arnau, sinó només el de veure com s'estructura en les seves línies o parts bàsiques el tractat arnaldià. Ho dic perquè en les més de mig miler de línies que van de la 964 a la 1469 podem veure, primer, una resposta a les objeccions dels qui acusaven Arnau, almenys, de temerari, i de temerària la tesi bàsica del *De adventu Antichristi*,²⁸ línies 1299-1344: l'opuscle no és escrit per un teòleg i per tant no té cap autoritat; resposta: l'Esperit Sant bufa on vol. Se-

25. Ni que sigui incidentalment, recordaré que encara en l'actual *Liturgia horarum* de l'Església Romana la dita idea és d'alguna manera acollida en el principi establert per sant Efreem: «Extremus enim eius adventus priori similis est», *Hebdomada prima adventus, feria quinta. Ad matutinum, Lectio altera. Ex Commentario sancti Epbrem diaconi in Diatessaron*. És clar que de la semblança al paral·lelisme estricte hi ha un bon pas.

26. «Doctores vero Parisienses, qui suprascripta ut temerarie asserta condemnant...» (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 156. líns. 964-965); l'acusació de temeritat és repetida en les línies 1171-1172, posada en la boca d'«unus predictorum theologorum»: «...ut ait, temerarie diceretur...»; aquesta fou oficialment l'acusació del conjunt de teòlegs parisencs, tal com repetidament afirma el mateix Arnau i hom pot veure en les pàgines 25-26 d'aquest volum.

27. Són els que porten els números 12 i 13 de la llista confegida al final del meu *Sobre la primera crisi entorn el De adventu Antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*, publicat en aquest volum, 349 ss.

28. Les objeccions i les respectives respostes arnaldianes són les següents:

línies 964-1001: el meu raonament no pot ésser acusat de temerari i per tant ha de tenir curs lliure en l'Església;

gon, un atac personal a aquells teòlegs professionals, posat en boca de col·lectius diversos;²⁹ línies 1437-1469: crítica dels qui veuen les coses des de perspectiva més elevada o profunda (‘qui sapiunt altiora’): els mestres que no han respectat la Santa Seu són precursors de l’Anticrist.

Resultat

L’anàlisi de les dades a l’abast de la nostra mà ha permès, primer, donar per definitivament tallada una cadena de despropòsits que, sense tenir-hi ell cap culpa, hom intentava de fer derivar de Nicolás Antonio.

En segon lloc, és indubtable que, des d’un punt de vista paleogràfic, el text del *De consummatione saeculi* o *De tempore adventus Antichristi* dels manuscrits vaticans Borgh 205 i Vat. lat. 3824, i del Carmelità de Roma, és dividit en quatre seccions, delimitades per les respectives caplletres.

Tercer, si ens fixem en l’origen de les diverses parts, el dit tractat el té doble, car en arribar Arnau de Vilanova a París l’estiu del 1299 les actuals parts primera i quarta constituïen l’opusculum’, que aleshores s’intitulava *De adventu Antichristi*; les altres dues (segona i terça) foren afegides després del procés inquisitorial davant l’autoritat diocesana de París, al qual fou sotmès Arnau per l’opuscle esmentat.

Quart, les parts segona i terça no es diferencien perquè llur temàtica sigui inicialment diversa, sinó perquè Arnau de Vilanova hi contesta a contraposicions qualitativament diverses; en la segona, la crítica al missatge escatològic arnaldianà només el titllava d’‘inconvenients’; en canvi, la tercera responia a aque-

línies 1002-1168: el meu raonament no és contrari a la doctrina dels Pares de l’Església i en particular a la de sant Agustí d’Hipona;

línies 1169-1249 (objecció d’un sol dels mestres): és inadmissible l’afirmació que el món s’acabarà dins els dos-cents anys vinents; resposta: sant Agustí també ho afirma;

línies 1250-1298: afirmar la inutilitat de la croada per a la recuperació de Jerusalem va contra la determinació de l’Església; resposta: la croada espiritual és plenament justificada; quant a l’altra, cal atendre’s a la paraula de Jesús;

29. El conjunt de l’atac omple les línies 1345-1469; d’acord amb la formulació arnaldiana, hom hi pot veure l’expressió dels col·lectius i de les acusacions següents:

a) crítica formulada indistintament («...cum audiantur in omni statu...»: lín. 1344):

línies 1345-1356: per la traïdoria d’aquell procediment inquisitorial;

línies 1357-1374: per haver bandejat la discussió acadèmica i no haver estat a l’altura que hom té dret a exigir d’uns professors universitaris de teologia;

línies 1375-1413: per no haver respectat el camp de la Santa Seu després de l’apel·lació;

b) i ja més en concret com a conseqüència d’aquest darrer punt:

línies 1414-1420: crítica dels juristes (‘peritos in iure’): després de l’apel·lació no podien prosseguir les actuacions processals;

línies 1421-1427: crítica de seglars, tant autoritats com súbdits: els mestres ens han donat exemple de menystenir la Santa Seu;

línies 1428-1436: crítica dels més informats (‘qui aliquantulum plus noverunt’): aquells mestres ni ensenyen com cal, ni permeten que d’altres ho facin.

lles objeccions que almenys el refusaven per ,temerari' i havien estat confirmades per un procés ,in causa fidei' i per una sentència negativa del bisbe de París, que repetia la mateixa desqualificació (i darrerre les quals tothom sabia que hi havia desqualificacions prou més dures, encara que oficialment no formulades).

En canvi, una pretesa diferència de ,gènere literari' entre les parts segona i tercera és insostenible, car només al final de la tercera el gènere literari deixa d'ésser objectivament raonador, tal com havia estat des del començament de la segona i continuà essent-ho fins a la línia 1345 (són 381 línies de la tercera part, a les quals s'han d'afegir les 134 de la segona = 515); en efecte, només des de la lín. 1346, el text degenera en acusació i desqualificació personal dels teòlegs acadèmics fins a la línia 1469 (cent vint-i-tres línies contra cinc-cents quinze).³⁰ Si ens fixem en la forma com Arnau respon a objeccions ja en la part primera i bàsica de l'opuscle (p. e., en les línies 552; «...si quis diceret...», 681: «...si dicatur speculatoribus...», 730: «...si quis obiceret...»), veurem que en cap dels dits casos no fa referència al missatge que està donant com a base de la resposta, exactament igual que en els «Doctores vero Parisienses...»; i això vol dir que la fractura important és la del «Premissis, igitur, intellectis...», on diu que a partir d'allí se suposa el coneixement de la seva tesi, a diferència de la part anterior, on tal coneixement no era pressuposat, i del posterior, on aquell advertiment previ ja ha estat fet.

30. Manfred GERWING havia especulat amb la fractura de ,gènere literari' entre la segona i la tercera part, raó per la qual feia acabar el primitiu *De adventu Anticristi* en la línia 963 (és a dir, al final del segon bloc) i començar la part afegida després de la crisi de París en la línia 964 (és a dir en començar el terç bloc assenyalat pels manuscrits): i així, immediatament després del paràgraf transcrit al començament de la nota 14, prosseguia: «Doch bei genauem Zusehen handelt es sich hierbei um aus literarischen Gründen erstellte, mögliche Einwüfe...», *Vom Ende der Zeit...*, 79. El lector que hagi llegit el text d'aquestes pàgines, on es troben les referències 14-29, haurà vist que ací no actuen pas només ,literarische Gründen' ni les objeccions són només ,mögliche', ans reals i concretes, a les quals, de més a més és possible de posar nom i cognom.

Una observació estructural crec que confirmarà la meua tesi: quan al començament de la segona part llegim: «Premissis igitur intellectis, facile poterit obicentibus responderi...», hi trobem una indicació arnaldiana paral·lela de la que es repeteix en el text de les línies 243-249 de l'*Apologia de versutiis et perversitatibus...*, editada en aquest volum; Arnau, doncs, manifestava en ambdós textos la seva certesa que qui dominés, respectivament, el missatge exposat en un o en tres dels seus escrits, podria respondre amb facilitat a les objeccions que el possible contrincant li adreçés. Suposada la hipòtesi de Gerwing, la segona seva part del *De tempore adventus Anticristi* no faria cap referència al fet que basta conèixer el missatge per a respondre a les objeccions: a base, doncs, de què s'havia de respondre? D'altra banda, el ,vero' del sintagma «Doctores vero Parisienses...» (lín. 964), que és una copulativa més o menys adversativa, indica de forma ben clara que continua la dinàmica discursiva començada en la línia 829, és a dir, el raonament a base del qual l'autor ha solucionat l'objecció de la ,inconveniència' i ara solucionarà la de la ,temeritat', és a dir, a base dels «premissis... intellectis».

Precisions cronològiques

Acabem de veure que el text definitiu del *De tempore adventus Anticristi* fou escrit en dos temps, el 1297³¹ i el 1300-1301,³² i per això és lícit de preguntar-se si és possible de precisar la cronologia de la part afegida.

Si quan el (sembla) 18 de desembre del 1299 començà per a Arnau de Vilanova la confrontació parisenca entorn al seu missatge escatològic, ja feia ,molts dies' que ell havia posat l'opuscle a mans del Cancellier de l'Estudi de París i aquest l'havia tramès a mestres de la Facultat de Teologia; això vol dir que l'atenció d'aquests a l'escrit arnaldià podia haver començat ja feia algun mes.

De fet, dos d'ells ens certifiquen que el mateix any 1300 o estaven treballant en una presa de posició envers el missatge de la doctrina arnaldiana o potser ja l'havien acabada i publicada: Pèire d'Alvèrnia és poc precís.³³ El segon, Jean Quidort, ho és més: «...ab anno presenti, qui est millesimus tercentisimus...», *Tractatus de Anticristo et eius temporibus* (*Ibid.*, 221, líns. 133-134). Però d'altra banda el mateix Arnau, almenys a mitjan octubre del 1300, comentava al rei de França que «nondum apparuit aliquis inchoans vel atemptans rationibus scriptis palam vel publice dictum opusculum impugnare».³⁴

Jo no sé si mestre Arnau estava tan ben informat que es podia permetre de manifestar que sabia fins i tot allò que d'altres autors podien tenir entre mans; per això tampoc no puc saber què vol dir al peu de la lletra l',inchoans vel atemptans'; creuria que si no ens consta que de debò estava tan ben informat, hem d'entendre els dos verbs esmentats en el sentit que a ell no li constava que

31. La data del 1297 consta explícitament en la primera part del text, la intitulada *De adventu Anticristi*: «...nos, qui nunc ab adventu Domini computamus mille ducentos nonaginta septem annos...» (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 142, líns. 356-357).

32. Aquesta data té un ,terminus a quo' i un ,ad quem' totalment segurs: el primer són les polèmiques de París, el moment fort de les quals s'ha de col·locar l'estiu-tardor del 1300; el segon és el moment, en el qual Arnau de Vilanova es troba a les mans de Bonifaci VIII, després del qual és impossible de pensar que ell hagués escrit i publicat les pàgines polèmiques contra els mestres de París, les de les línies 1345-1469 (*ibid.*, 165-168). Mentre estigué en mans de Bonifaci VIII, el nostre mestre no sembla que atacués explícitament els mestres de París, tal com ho demostra la manca de polèmica personal en el *De mysterio cymbalorum*, en la *Philosophia catholica et divina* i àdhuc en la nostra *Apologia de versutiis...*, on les primeres dues-centes quaranta-dues línies no passen més enllà de l'atac genèric als pseudoteòlegs; no sembla que, almenys durant un parell d'anys, s'aventurés més enllà d'atacs genèrics a teòlegs i religiosos.

33. Tant Pèire d'Alvèrnia com Jean Quidort fan constar clarament que escriuen l'any 1300; el primer diu: «...illi, qui hoc anno publicavit libellum *De adventu Anticristi...*», *Utrum Anticristus sit venturus in brevi* (PERARNAU, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 213. lín. 30): ,hoc anno publicavit': es pot considerar ,publicació' el lliurament del fascicle al Cancellier de la Universitat de París potser demanant-li permís per a poder-lo col·locar en l'obrador del ,stationarius', pas aquest darrer que hauria equivalgut a ,publicar'? Però ni el permís no arribà, ni, doncs, la ,publicació'; per això, aquesta potser s'ha de veure en aquell acte públic del procés, que, si no abans, s'hauria realitzat en la sessió pública de retractació davant el bisbe de París, segurament el mes de setembre del 1300; per aquesta raó crec que el ,publicavit' s'ha d'entendre realitzar el 1300.

34. Arnaldi de VILLANOVA, *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum*, publicada en el segon article d'aquest volum, líns. 217-219.

ningú s'hagués proposat d'escriure una refutació del seu missatge, cosa que, si no m'erro, equival a dir que fins a aquell moment (immediatament -o a tot estirar pocs dies després- del 12 d'octubre del 1300) no li havia arribat cap publicació ni notícia de publicació contrària a la seva tesi.

I això obliga a preguntar-se com s'han d'entendre les frases dels dos mestres afirmant que estan escrivint el mateix any 1300?

La primera consideració és que les dites frases només es referexien al moment de llur redacció i que, per tant, els dos mestres poden haver publicat els textos respectius el 1301. També cal recordar que el sistema cronològic seguit a França era el de l'Encarnació i que per tant el 1300 s'allargava fins al 25 de març del nostre 1301.³⁵

Sigui la que vulgui la solució, el fet és que el text de les parts segona i tercera del *De tempore adventus Antichristi* no tingué en compte els textos, en els quals els dos coneguts mestres parisencs formulaven les seves objeccions; certament, unes i altres, les de l'inconveniencs' i les del ,temerarium' ressonarien, i en alguna ocasió de forma estentòria, durant els nou mesos que van del 18 de desembre del 1299 al 12 d'octubre del 1300 (per exemple, en la sessió de discussió amb els mestres a Sant Denis de Passy, o en la del palau episcopal davant el bisbe en l'acte de la sentència condemnatòria del *De adventu Antichristi*), i per això Arnau de Vilanova les pogué tenir ben en compte.

Roma, novembre 2000-gener 2001

35. N'he feta la prova en el *Chartularium Universitatis Parisiensis*, II, París 1891, on es troba l'*Instrumentum alterum appellacionis...*, del 12 octubre 1300; el primer dels documents transcrits en el dit volum és datat «anno Domini millesimo ducentesimo octogesimo quinto, mense Febroarii», però aquest 1285 es converteix en 1286 en el regest inicial (p. 3, núm. 531); i com que ,testis unus, testis nullus', posaré el següent amb datació semblant: «anno Domini MCCLXXX septimo», gener, i en el regest inicial aquell gener del 1287 és del 1288 (p. 17, núm. 544); i ho podem arrodonir amb una datació posterior als anys 1299-1300, la de la pàgina 95, núm. 634: «Actum parisius anno Incarnationis dominice millesimo trecentesimo primo, mense Martii», que, tal com diu el regest, és del 1302.

Jaume de PUIG I OLIVER

JOHANNES MERHOUT COPISTA DE LLIBRES A CATALUNYA
1413-1414

En un altre lloc¹ ens demanàvem què hi feia a Catalunya, a principis del segle XV, el clergue Johannes Merhout, copista de la *Postilla super epistolam ad Galatas*, de Nicolau Eimeric, conservada al ms. 141-23-10 de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla. La pregunta, ai, ja era contestada, car l'any 1908 Rudolf Beer² havia assenyalat Johannes Merhout com copista del ms. de l'ACA, Ripoll 35. Al costat de Johannes Merhout³, Beer esmentava altres copistes centro-europeus que també treballaven per al monestir de Ripoll.

Un d'ells, el mestre Johannes Blasius de Brabant, copià el que ara és el ms. ACA Ripoll 17, que en els folis 1-59 transmet el *Repertorium* de Guillem Durand i en els folis 61-90 el *Sacramentale* de Guillem de Montlaudun.⁴

Un altre, Theodoricus de Palude, de Dottmehen, 'nationis Alamanie', acabava a Girona l'any 1419 la còpia del *Repertorium Iuris Canonici* de Petrus de Braco.⁵ Segons l'èxplícit de Teodoric, doncs, ell només hauria escrit la darrera

1. Cfr el nostre treball *Manuscripts eimericians de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla provinents de Girona*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVII (1998), 374-376.

2. Cfr Rudolf BEER, *Die Handschriften des Klosters Santa Maria de Ripoll*, II, Wien 1908, 88.

3. BEER, *ib.*, seguint la *Bibliographie Nationale ... de Belgique*, XIV (1897), cols. 257-259, afirma que Johannes Merhout fou frare agustí, nascut a Diest, diòcesi de Lieja, a finals del s. XIV i que morí el 1476, havent estat teòleg, filòsof, cronista i poeta. Segons aquestes dades, quan treballava a Catalunya Johannes Merhout hauria d'haver estat jove, pràcticament un infant. Atès que el nostre Merhout s'autoanomena simplement 'clericus', potser cal suggerir que és un personatge diferent del Merhout agustí assenyalat per Beer.

4. Cfr ACA, ms. Ripoll 17, fol. 1ra, *inc. (rúbrica)*: «Alpha et O ihe [...x...] [Inc]ipit Repertorium magistri Guiller[m]i [Duranti]. Incipit prologus (*fi de rúbrica*) [Re]uerendo in Christo patri ac domino domino Matheo Dei gratia Sancte Marie in Porticu dyacono cardinali magister Guiller[m]us Duranti domini pape subdyaconus et capellanus utriusque hominis sospitatera (!) Prothoplausti rubigine humana contaminata condicio ...». Fol 60rb, *exp.*: «... constituit de cleri. egro. c. 1. Nemo delinquendo suam ...» (*fine mutilus*). Fol 61ra, *inc.*: «Assit principio sancta Maria meo. [C]arisimo filio suo ac socio speciali domino poncio de uillamino in iure canonico bacalario excellenti Guillelmus de monte lauduno inter alios doctores decretorum minimus salutem cum sospitate utriusque hominis. Presens opus letemini cum in iuuentutis nostre primordio ...». Fol 90rb, *exp.*: «Explicit sacramentale domini Guillermi de monte lugduno doctoris iuris canonici in studio tholosano deo gracias Amen. Magister Johannes Blasii de brabantia me scripsit mandato venerabilis domini Guillermi Pontiliani bacalarii iuris canonici. Finito libro sit laus et gloria Christo amen».

5. Cfr ACA, ms. Ripoll 20, fol. 1ra, *inc.*: «Reuerendo in Christo patri ac domino suo domino Stephano digna Dei gratia tituli sanctorum Johannis et Pauli presbytero cardinali, Petrus de Bracho inter professores decretorum minimus eius humilis capellanus cum debita et humili recommendatione seipsum et benigna et caritatiua correctione suscipere et attendere presens opus».

part del manuscrit. Ara bé, en aquest ms. ripollès hi ha tres mans: la primera escriu els folis 1-196ra; la segona els folis 196rb-296rb; la tercera, que seria la de Teodoric, els folis restants, 296v-326va. I en un lloc de Catalunya que no es precisa posava punt i final a la còpia de la *Lectura super prima parte Digesti novi* de Bartolo de Sassoferrato.⁶

També hem de recordar aquí un altre copista tudesc: Albert de Greifswald acabava de copiar els tres primers llibres del *Llibre de contemplació* de Ramon Llull, en la seva versió llatina, a Berga, el gener del 1419.⁷

La presència de copistes centroeuropeus a Catalunya a principis del XV és un fet i qui sap si no cal posar-lo en relació tant amb els moviments de Benet XIII d'aquells anys com i assenyaladament amb les vistes de Perpinyà entre l'emperador Segimon i l'esmentat papa avinyonés el 1415.

Tornem ara a Merhout i a l'obra que copià per al monestir de Ripoll. Aquest manuscrit de pergamí conté la *Lectura super usibus feudorum* de Baldo de Perusa, i en el seu explícit hom llegeix:

«Explicet subtilis ac perutilis lectura super vsibus feudorum domini Baldi de Perusio Itoris (!) utriusque doctoris excellentissimi in inclita ciuitate Papie publicata scripta per manus Iohannis Merhout clerici leodiensis diocesis et finita per eundem anno ab Incarnatione Domini Millesimo CCCC° XIII° vicesima prima die mensis iunii».⁸

Aquest explícit té la mateixa estructura que el de la *Postilla super epistolam ad Galatas*: En una primera part es dóna el nom de l'obra, de l'autor amb els seus títols, i de la ciutat on fou escrita, i en la segona part el copista escriu el seu nom i professió, i la data en què ha acabat la còpia:

«Explicet postilla litteralis super epistolam ad Galatas per fratrem Nycho-laum Eymerici ordinis fratrum predicatorum magistrum in theologia et inquisitorem Aragonie heretice prauitatis Auinione incepta et Gerunde perfecta. Scripta per manus Iohannis Merhout clerici traiectensis leodiensis dyocesis et finita per

«Quoniam inter cetera dampna que suis posteris intulit prothoplastorum transgressio non minimum fuit obliuio ...». Fol. 326va, *exp.*: «Explicet Repertorium Iuris edutum (!) per bone memorie dominum Petrum de Braco in iure canonico eximium doctorem cuius anima requiescat in sancta pace Amen. Completumque fuit residua pars dicti voluminis huius per me Theodericum de Palude natione Alemanie Gerunde De Anno Domini millesimo quadringentesimo decimono in vigilia anuacionis gloriosissime Virginis Marie». Cfr també Gerardo MARTÍNEZ DÍAZ, *Dos catálogos inéditos de la biblioteca del Monasterio de Ripoll*, dins «Hispania Sacra», XXII (1969), 386, núm. 3.

6. Cfr Antonio GARCÍA GARCÍA, *Iter Hispanicum* (Códices Operum Bartoli a Saxoferrato recensita II), Florència 1973, 69; *Bartolo de Saxoferrato y España*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 9 (1974-1979), 439-467.

7. Cfr J. PERARNAU ESPELT, *Consideracions diacròniques entorn dels manuscrits lul·lians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 2 (1983), 151, nota 9; *Els manuscrits lul·lians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic. II. Volums de textos llatins*, Barcelona, Fac. de Teologia de Catalunya 1986, 85.

8. ACA ms. Ripoll 35, foli 157 rb.

predictum anno ab incarnatione Domini M^o CCCC^o tercio decimo secunda die mensis septembris».⁹

Com es veu, Merhout copià primer l'obra d'Eimeric i després la de Baldo de Perusa, i gairebé es pot conjecturar que els dos treballs s'encadenaren, perquè el segon fou acabat tot just nou mesos després de l'altre: encara que el ms. de l'ACA Ripoll 35 té menys folis que el primer dels eimericians de Sevilla, també cal dir que el seu format és molt més gran. Per tant, Merhout és actiu en terres gironines com a mínim el bienni 1413-1414, o, si no resideix en aquelles terres, almenys treballa per l'abadia de Ripoll i per al convent dominicà de Girona copiant llibres durant els dos anys esmentats.

La lletra és la mateixa en els dos manuscrits: bastarda de principis del s. XV amb trets cursius, una mica més espessa i gruixuda en el ms. eimericià.

L'únic element que falta per aclarir és que en l'explicit de la *Postilla* s'anomena 'clerici traiectensis leodiensis diocesis', mentre que en l'explicit de la *Lectura* ha desaparegut el 'traiectensis' i Merhout és simplement 'clericus leodiensis diocesis', clergue de la diòcesi de Liège. Cal tenir en compte que la diòcesi era anomenada antigament 'ecclesia Tungrorum quod et Trajecto', 'Tungrensensis, Treiectensis Leodiensis ecclesia'.¹⁰ Per això, tant en l'explicit de la *Postilla* com en el de la *Lectura* Merhout diu el mateix, i no hi ha confusió possible.

Com sigui, el que queda clar és que la *Postilla* eimericiana copiada per Merhout l'any 1413 a Girona ha pogut ésser un encàrrec del convent de Sant Domènec, com la *Lectura* de Baldo ho fou, ben probablement, del monestir de Ripoll. La còpia dels dos manuscrits un darrere l'altre fa molt més versemblant la nostra hipòtesi que l'exemplar de la *Postilla super epistolam ad Galatas* hagi hagut de formar part des del principi del grup dels manuscrits eimericians copiats i conservats a Girona, ara en la seva major part a la Biblioteca Capítular y Colombina de Sevilla.

9. Bibl. Cap. y Colombina de Sevilla, ms. 141-23-10, f. 188vb.

10. Cfr «Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie», t. IX, première partie, Paris 1930, 646-647, 653-654. Aquest detall no fou tingut en compte en l'article citat supra, nota 1.

Ramon PLANES I ALBETS

NOTES D'ARXIU SOBRE ARRENDAMENTS I INVENTARIS
DE MOLINS FARINERS DE GIRONA (1496-1498)

Arran d'escriure recentment una síntesi sobre les indústries rurals catalanes als segles moderns i, especialment, sobre els molins fariners, a més d'utilitzar la bibliografia existent sobre el tema, he portat a terme un sondeig en alguns arxius del país a fi de poder treballar, també, amb documents de primera mà. Alguns em semblen d'un interès prou evident, de manera que la seva publicació pot resultar profitosa.

Entenc que és el cas dels quatre documents que segueixen aquestes notes introductòries. Es tracta d'arrendaments i inventaris de molins¹ fariners urbans i periurbans de la ciutat de Girona de les acaballes del segle XV, que pertanyien al patriciat i a la petita noblesa gironina, que els explotava, com era normal, mitjançant arrendament. Eren els molins que Beatriu de Corbera, senyora de Llinars, tenia a Pedret, i els que els Sitjar i el ciutadà M. Vendrell tenien al Mercadal. Els arrendaments de molins, ultra les clàusules del contracte, solien contenir l'inventari de tot el parament de l'enginy. Aquests inventaris gironins, a més, presenten la particularitat, d'un evident interès arqueològic, de concretar-nos la gruixa que tenien les moles mitjançant el traç d'un segment ben clar al document original, la qual cosa ens permet conèixer-les sense cap mena de dubte expressades en la metrologia avui vigent. La gruixa de les moles, amb el temps, disminuïa pel desgast inherent a la mòlta, fins al punt que s'acabaven trencant. Per això, des del punt de vista del manteniment del parament del molí, era important de consignar-la.

Pel que fa als molins de dona Beatriu de Corbera transcriu tant l'arrendament com l'inventari, mentre per als molins del Mercadal només anoto els corresponents inventaris. Els arrendataris que hi compareixen són, sobretot, moliners, però també hi consta un apotecari, que, lògicament, al seu torn, deuria subarrendar-lo a un moliner o bé fer-lo anar a jornal. El document III fa referència als molins fariners i drapers de Sant Fost que els Escales tenien a Celrà (Gironès). No es tracta d'un arrendament sinó del contracte per a construir-hi el rec, una obra que Galceran Escales encomanà a mestre Arnau Laragonès, un palafanguer de Navarra. El fet de contractar un especialista foraster per a fer aquesta obra fa plantejar la hipòtesi de la introducció, en la molinaria de l'àrea de Girona, de pràctiques constructives noves, pròpies de la regió basca.

1. Per emmarcar la molinaria catalana de la Baixa Edat Mitjana resulta ben útil la consulta de Sylvie CAUCANAS, *Moulins et irrigation en Roussillon du IXe au XVe siècle*, París, CNRS Éditions, 1995.

Els molins fariners urbans i periurbans gironins foren controlats pel patriat urbà local fins a les acaballes del segle XVI. A cavall d'aquella centúria i la següent el govern municipal no va parar fins a fer-se seves unes infraestructures tan bàsiques.²

I

1496, juny, 21. Girona.

Els procuradors de dona Beatriu de Corbera, senyora de Llinars, arrenden els molins fariners situats al carrer de Pedret de la ciutat de Girona, prop el portal de Santa Maria, inventariats en el mateix document, a Antoni Domènec, apotecari de Girona, i el seu fill Pere, per tres anys a partir del primer dia d'agost de 1496 i pel preu de 46 lliures anyals.

Arxiu Històric de Girona (= AHG), fons notariais, Girona 9, núm. 105, Miquel Renard, *Secun[dum manuale]*, f. s.n.

Capítols fets e concordats sobra lo arrendament fahedor dels molins farinés de la nobla senyora dona Beatriu de Corbera, senyora de Llinàs, construïts en lo carrer de Padret, prop lo portal de Sancta Maria de la ciutat de Gerona, per los venerables en Macià Julià, mercader de Gerona, e Gabriel Scapolat, notari e ciutedà de la ciutat de València, com a procuradors de la dita nobla senyora, de la qual procura consta ab instrument rebut per lo discret En Pera Fessós, per auctoritat reyal, notari públich per tot lo principat de Cathalunya, a XVIII de juny any mil CCCC LXXXVI, axí com lo dit notari ab ses letres testimonials fa fe, al venerable N'Anthoni Domànech, apothecari de Gerona, e Pera Raffel Domànech, son fill, en la forma e manera següents.

E, primerament, los dits Macià Julià e Gabriel Scapolat, en lo nom demont dit, fan e ferman arrendament als dits Anthoni Domànech e Pera Raffel Domànech, assí presents, per a temps de tres anys qui comensaran a córrer lo primer dia de agost pus propvinent, a usdefruyts dels dits molins ab tots los drets, pertinències, aygualexos de aquells e pasqueres. Lo qual arrendament fan los dits procuradors, en dits nom, ab tots drets e pertinències, aygualexos e pasqueres, arreus e aynes de dits molins, axí com millor dir e attendre.s puxa a bo e sa enteniment dels dits arrendadors e dels llurs, per preu de quoranta e sis lliures, moneda barchinonesa corrent en la ciutat de Gerona, per cascú dels dits tres anys. Lo qual preu sien tenguts a pegar a la dita senyora o a qui ella volrà per aquests térmens e pagues, ço és, que ara de present sien tenguts a pegar quoranta-dues lliures del preu del dit arrendament e, lo restant del dit preu, sien tenguts a pegar per tres ugualls terces de quatre en quatre mesos, ab aquelles obligacions, renunciacions, juraments, clàusules e cauteles necessàries e oportunes a conaguda del notari devall scrit, ab evicció que los dits procuradors, en dit nom, fan als dits arrendadors de fer haver e tenir los dits molins contra totes persones per tot lo dit temps, ab obligació de sos béns e de llur principal e ab jurament e renunciació necessàries.

2. Narcís CASTELLS I CALZADA, *La municipalització dels molins de la ciutat de Girona (1581-1620)*, dins «Revista de Girona», any XXVIII, n. 100 (tercer trimestre de 1982), 233-240.

Ítem, és pactat e concordat entre les dites parts que los dits Anthoni Domànech e Pera Raffel Domànech, son fill, sien tenguts e prometen e júran de tenir en condret a totes llurs despeses e sens dans ne messions de la dita senyora, per tot lo dit temps del dit arrendament, los dits molins, casals de aquells, rodes, moles, rodenchs e totes e sengles aynes, hedifficis, drets e pertinències de dits molins fins a l'estallador, del modo que vuy en dia estan e juxta forma de l'inventari fahedor lo dia present dels dits molins, e que si milloraments faran los dits arrendadors, en los dits molins necessaris, aquells los sien pegats e satisfets a la ffi del dit arrendament. És, emperò, pactat que los dits milloraments hagen a ffer los dits arrendadors ab exprès consentiment e voluntat del dit Macià Julià e no en altra manera, e assò prometen ab totes obligacions e renunciacions necessàries.

Ítem, és pactat e concordat entre les dites parts que la dita nobla senyora sia tenguda de tenir en condret la resclosa dels dits molins e collrech fins al stallador dels dits molins, assò declarat que si per aygua o en altra manera la dita resclosa o collrech se rompien e los dits molins no molien per la dita rahó, en tal cars és pactat e avengut entre les dites parts que lo temps del dit arrendament sia sotspès e no córregua als dits arrendadors fins tant que la dita nobla senyora e o altri per ella hage adobat e e [!] o reperat lo trench o trenchs que en la dita resclosa seran fets, a ses despeses, enaxí que encontinent que los dits trench o trenchs de la dita resclosa e collrech seran adobats bé e degudament, segons és acostumat, lo dit arrendament se continue e contínuament córregua, tota excepció remoguda.

Ítem, és concordat entre les dites parts que perçò com lo dit molí poria tenir algun empatg de molre, axí per demesia d'aygua com per pocha, la dita senyora és contenta e li dóna hom [ç] més de temps més avant del dit arrendament franchament e líbera, sens pegar-ne algun preu.

Ítem, los dits Anthoni Domànech e Pera Raffel, son fill, accéptan lo dit arrendament e prometen pegar lo dit preu en la forma dessús dita e tenir e servar les coses dessús dites en quant a ells tocha, sots obligació de llurs béns e de cascú d'els insoliu e renunciacions e juraments necessaris, segons dalt és dit.

Ítem, volen les dites parts que dels presents capítols sien fetes una e moltes cartes e tantes com mester seran, ab aquelles obligacions, renunciacions, juraments, clàusules e cauteles necessàries e oportunes a conaguda del notari devall scrit, vera substància no mudada.

Die martis intititata XXI mensis junii anno a nativitate Domini M^o CCCC^o nonagesimo sexto huiusmodi capitula et omnia et singula in eisdem contenta fuerunt firmata, laudata et jurata per supradictos venerabiles Macianum Juliani et Gabrielem Scapolat, nomine quo supra, ex una, et per dictos Anthonium Domànech et Petrum Raphaelem Domànech, eius filium, ex altera partibus. Gerunde, presentibus et vocatis ad hec me, Michaele Renard, notario publico Gerunde, et testibus, videlicet, Jacobo Martí et Gaspere Mercader, scriptoribus Gerunde.

Item, dicti Macianus Juliani et Gabriel Scapolat, dicto nomine, firmarunt apocam dictis arrendatoribus de predictis quadraginta duabus libris solutis numerando.

Testes predicti.

Inventari dels molins farinés de la nobla senyora dona Beatriu de Corbera, senyora de Llinàs.

Primo, dos molins farinés ab llurs aynes e arreus devall scrites.

Primo, lo molí de Cera ha una mola cossera de aquesta grossitut [15,7 cm]. És trenchada, ab dos cercles de fferro.

Ítem, altra mola appel.lada litigual de aquesta grossitut [17,5 cm]. La litigual per lo semblant és rompuda, ab un cercla de fferro. Són per a molra.

Ítem, una tremega del dit molí, bona, e la riscla, dolenta, e hun devental dolent.

Ítem, la roda del dit molí appel.lat d'En Cama Larga és dolenta e molt sone.

Ítem, l'arbra e rodet de dit molí són bons.

Ítem, lo collfferro de dit molí és migenser.

Ítem, l'altre molí petit ha una mola cossera, és de aquesta gruxa [12,4 cm].

Ítem, altre mola appel.lada litigual és de aquesta gruxa [26,4 cm].

Ítem, una riscla de dit molí bona sens devental.

Ítem, la tramuga és bona.

Ítem, lo collfferro de dit molí és bo.

Ítem, la roda e rodet e l'arbre de dit molí és tot bo.

Ítem, hun tayant e una scoda de fferro.

Ítem, hun parpal petit de fferro.

Ítem, una cenalla de palma bona.

Ítem, les nadies dels dits dos molins són bones.

Ítem, una caixa de fust dolenta sens pany e clau.

Ítem, una escombria de palma.

Ítem, dues pales de fust.

Ítem, un torn guornit qui serveix per carregar és migenser.

Die martis intitulata XXI mensis junii anno a nativitate Domini millesimo CCCC^o LXXXVI predictus Anthonius Domànech, apothecarius Gerunde, acceptavit a possedictorum Maciani Juliani et Gabrielis Scapolat, procuratorum predictorum, inventarium preinseritum et promisit restituere ipsum dicte nobili Beatrici (...).

Testes: Joannes Gurch [ç], fferrarius, et Jacobus Pujades, padrerijs Gerunde.

II

1498, març, 12. Girona.

Els arrendadors sortint (Gabriel Coma) i entrants (Narcís Guich, Narcís Rovira i Joan Verdera, moliners de Girona) dels quatre molins fariners de Miquel Dez Citjar, donzell de Girona, situats al Mercadal de la dita ciutat, en fer el traspass dels dits molins del primer als segons a partir del primer dia de novembre de 1498, per tres anys i 155 lliures de preu per any, drecen inventari de les moles i mides de les mateixes.

AHG, fons notarials, Girona 9, núm. 108, Miquel Renard. [Q]u[a]rtum manuale mei, f. s.n.

[Inve]ntari pres de les moles e mides de aquelles dels molins farinés del magnífich mossèn Miquel Dez Citjar, donzell, lo qual ha restituït En Gabriel Coma, moner, qui

tenia aquell arrendat; e és stat acceptat per En Narcís Guich, Narcís Rovira e Joban Verdera, moners, ara arrendadors de dits molins, seguons appar en la següent pàgina.

Et, primo, lo molí de Cerc:
 La litigual del molí de Cerc és de aquesta gruxa [6,5 cm].
 La cossera [16,5 cm]
 Ítem, lo seguon molí:
 Lo litigual [9,8 cm].
 La cossera [6,6 cm].
 Lo terç molí:
 Lo tigual [*sic*][6,4 cm].
 La cossera [9 cm].
 Lo quart molí:
 La litigual és de aquesta gruxa [13,8 cm].
 La cossera és aquesta [*el mal estat del foli fa dubtosa la mida*].

Inventari dels molins farinés del magnífich mossèn Miquel Dez Citgar, donzell, rebut per lo sènyer En Gabriel Coma, moner de Gerona, arrendador de dit molí.

Primo, deu cerclas de ferro qui estan entre tots los quatre molins.
 Ítem, dos tellants e dues escodes pesen vint lliures e miga.
 Ítem, hun coffre valencià dolent sens clau.
 Ítem, hun corteró bo e nou e mig quarteró de fust bo.
 Ítem, miga quartera de fust bona.
 Ítem, hun parpal de ferro de peu de porch.
 Ítem, hun guarbell de pell padrer bo e nou.
 Ítem, altre guarbell de borró bo.
 Ítem, dos torns guornits de cordes ab tots llurs arreus per a pesar.
 Ítem, dos rodets dels molins de roguolff, lo de Cerc és stimat valer XX sous, l'altra bo e nou és ver que dits Rovira e altres devall scrits los prenen los dos per nous per quant lo dit Coma paga la disminució de dit rodet de Cerc als dits Rovira e altres deius scrits.
 Ítem, los dos rodets dels molins tohens són stats estimats valer cascú tres florins co-rents valents XXXIII sous. Los dits Rovira e altres companyons seus prenen a disminució de dits rodets del dit Coma e per ço los prometen restituyr nous.
 Ítem, les canalls dels dits quatre molins són stades stimades, unes ab altres, per miges canals.

Die lune XII mensis marcii anno a nativitate Domini millesimo CCCC° LXXXX octavo predictus Gabriel Coma, arrendator in triennio proxime lapso molendinorum predictorum, restituit et tornavit predicto magnifico domino Michaeli Dez Citgar, domicello, domino dictorum molendinorum, predictum inventarium juxta et secundum midas et extimas supra continuatas (...).

Et ipsa et eadem die Narcissus Rovira, Narcissus Guich et Joannes Verdera, arrendatores molendinorum predictorum, prout supra continetur acceptarunt a manibus et posse dicti magnifici dominis Michaelis Dez Citgar inventarium predictum juxta et secundum midas et extimas supra continuatas

(...) [*aquest inventari és precedit pel contracte d'arrendament*].

III

1498, març, 15. Girona.

Galceran Escales, cavaller de Girona, i mestre Arnau L'Aragonès, palafanguer natural de Navarra, estableixen contracte per a la construcció del rec del molí o molins fariners i drapés anomenats de Sent Fos, situats a la parròquia de Celrà (Gironès), vora el riu Ter.

AHG, fons notariais, Girona 9, núm. 108, Miquel Renard: *Quartum manuale mei*, f. [34r-35v].

En nom de nostre Senyor Déu Jhesuchrist sia e de la gloriosa Verga madona Sancta Maria, mara sua, amén.

Capítols fets e concordats entre lo magnífich mossèn Gualceran Scales, ciutedà de Gerona, de una part, e mestre Arnau Laraguonès, palafanguer, natural del regna de Navarra, de part altra, per causa del rech per lo dit mestre Arnau fahedor en los molins farinés e drapés apel.lats de Sent Fos, los quals lo dit mossèn Scales té e posseheix en la parròquia de Celrà e en lo riu de Ter, en la forma e manera següents.

E, primerament, és pactat e concordat entre dites parts que lo dit mestre Arnau hage e sia tengut e se obligua fer tot lo rech del monar del dit molí de Sent Fos, començant en hun arbre forchat qui està en dita possessió d'en Lunell del Coll de Celrà, sota la fontanella, lo qual rech hage quatorze palms de sòl del principi del rech fins al casal del molí, e de ubert dalt XXVI palms tant com té lo camp d'en Julià de Sanct Julià de Rames e, del camp fins al molí, tant com serà necessari. E del casal en avall hage a fer lo rech fins a la aygua del riu de Ter e hage haver dit rech, de sòl, dotze palms, e, de ubert, seguons serà menester.

Ítem més, és pactat e concordat entre les dites parts que si cars serà que en lo dit rech se troberà alguna rocha o roques o res fort o altres coses, que lo dit mestre Arnau sia tengut e obligat traure'n les dites roques o altres coses, de manera que lo dit rech sia fet ab son compliment seguons dit és.

Ítem més, és pactat e concordat entre les dites parts que lo dit mestre Arnau sia tengut e obligat escurar e netegar lo casal de dit molí e lo stallador, e netegar lo loch allí hon lo restallador se haurà a metra, de manera que stigua netegat e scurat com estar deu.

Ítem més, és pactat e concordat entre les dites parts que lo dit mestre Arnau hage a ffer lo dit rech seguons lo livell en què està vuy en dia l'aygua de Ter e que sia assenyelat al capdemont de dit rech e al capdevall, seguons està vuy en dia la dita aygua de Ter, a conaguda de dues persones per cascuna de les parts elegidores.

Ítem més, és pactat e concordat entre les dites parts que, tant com tindrà lo camp del dessús dit Julià, hage alunyar lo dit mestre Arnau la terra o altres coses que traurà de dit rech dues passes luny del dit rech de cascuna part.

Ítem més, és pactat e concordat entre les dites parts que d'aquí per tot lo mes de juliol pus propvinent hage haver fet lo dit rech fins e tots los casals del molí. E après, tot lo restant del dit rech, d'aquí a la festa de Sent Miquel de setembre propvinent.

Ítem més, és pactat e concordat etc. que lo dit mossèn Gualceran Scales hage e sia tengut donar al dit mestre Arnau dotze pales, sis maguays, dos axats. E, en cars que en dit rech se tròpia rocha, lo dit mossèn Scales sia tengut donar al dit mestre Arnau tota aquella ferramenta que serà necessària per traure dites roques. E a la fi de dita obra lo dit mestre Arnau hage a tornar al dit mossèn Scales dita ferramenta, maguays e altres coses dessus dites.

Ítem més, és pactat etc. que lo dit mossèn Gualceran Scales hage e sia tengut donar e pagar al dit mestre Arnau per son salari e trebayll de fer dit rech e coses dessus dites a rahó de quatre sous la cana, los quals li promet peguar tostemps que haurà menester diners per son viura, e, a la fi, acabada la obra, tot lo que restarà a peguar.

Ítem més, és pactat e concordat entre les dites parts e prometen la una part a l'altre e per lo contrari, en mà e poder de mi, notari devall scrit, stipulant e rebent dites coses en nom de testimoni [?] de les dites parts, que tendran e servaran e compliran les coses dessus dites sots pena de cinquanta lliures barchinoneses, la qual pena comesa o no comesa noresmenys les dites parts sien tengudes tenir e complir les coses dessus dites. Et pro his obligant una parts alteri bona etc., renuntiando foro (...).

Die jovis intitulata XV mensis marcii anno predicto a nativitate Domini millesimo CCCC° LXXXV VIII° predicta capitula et omnia et singula in eisdem contenta fuerunt firmata, laudata et jurata per dictos magnificos Gualcerandum Scales, ex una, et per dictum Arnaldum Laragonès, ex altera partibus, Gerunde dicta die, presentibus et vocatis ad hec me, notario infrascripto, et testibus, videlicet, Bernardo Ermengat, parrochie de Celrano, et Joanne Alis, magistro molendinorum Gerunde.

El mateix manual conté l'època del dia 9 de juny de 1498 per la qual consta que l'esmentat mestre Arnau, navarrès, ara habitant a Girona, ha cobrat de Galceran Escales, en diverses pagues, 77 lliures barceloneses «ratione operis per me fiendi in recho et molendino vestro quod habetis et possidetis in parrochia de Celrano», en virtut de la concòrdia que havia estat atorgada en poder del mateix notari.

IV

1498, novembre, 17. Girona.

Els arrendadors sortint (Miquel Felip) i entrants (Jaume Oliba i Narcís Rovira) drecen inventari dels quatre molins fariners del ciutadà Miquel Vendrell situats al Mercadal de Girona, al reg monar reial, en traspasar del primer als segons l'arrendament dels dits molins.

AHG, fons notariais, Girona 9, núm. 108, Miquel Renard, [Q]u[a]rtum manuale mei, f. S.n.

Inventarium molendinorum farineriorum honorabilis Michaelis Vendrell, civis Gerunde.

Primo, en lo molí de Certs ha una mola litigual de tal mide [15,2 *cm*].

Ítem, altre cossera de tal mide [10,7 *cm*].

Ítem, una riscla e tremuge ab tot son guorniment molent dit molí de Certs.

Lo molí seguon:

Primo, la litigual és de tal mide [6,5 *cm*].

Ítem, la cossera és de tal mide [9,5 *cm*].

Ítem, la riscla ab tot son guorniment de dit molí.

Lo terç molí:

Primo, la mola litegual és de tal mide [4,1 *cm*].

Ítem, la mola cossera de dit molí és de tal mide [18,7 *cm*].

Ítem, la riscla ab tot son guorniment molent.

Lo quart molí de migjorn:

Primo, la mola litegual és de tal mide [3,7 *cm*].

Ítem, la mola cossera de dit molí [8,4 *cm*].

Ítem, la riscla de dit molí ab tot son guorniment molent.

Ítem, sinch cercles de ferro.

Ítem, una escoda e dos tellants sotils.

Ítem, dos parpals de fferro, hun gran e altre xich, sol un parpal.

Ítem, una escarpre de fferro.

Ítem, dos guarbells, hu de borro, altre de pell.

Ítem, dos cenalles bones.

Ítem, hun libant qui està al torn nou.

[Ítem, hun collferro, *canç*].

Ítem, mige quartera e un corteró de fust.

Ítem, dos rodets dels molins seguon e terç estimats a sinch florins corrents.

Ítem, lo quart molí de migjorn e lo primer los rodets foren estimats valen altres sinch florins corrents.

Ítem, quatre canals estimades per una canal.

Ítem, los dits molins estan guornits de pales, calçadós e collidors de farina.

Ítem, hun lumaner de ferro.

SECCIÓ BIBLIOGRÀFICA

BUTLLETÍ BIBLIOGRÀFIC

Josep AMENGUAL I BATLE

CONSENTIUS/SEVERUS DE MENORCA VINT-I-CINC ANYS D'ESTUDIS. 1975-2000

Pocs camps hi deu haver en la història cultural dels Països Catalans que en els darrers anys hagin experimentat una renovació tan profunda com el relatiu al binomi que presideix aquestes pàgines i res no ho demostra tant com les publicacions que els han estat dedicades. Per a una major claredat, comencem oferint-ne la llista estricta, per a dedicar la segona part a l'exposició de les aportacions en cada un dels múltiples aspectes.

PRIMERA PART: BIBLIOGRAFIA

Abreviatures i sigles

- «ATCA» = «Arxiu de Textos Catalans Antics». Barcelona.
«AST» = «Analecta Sacra Tarraconensia». Barcelona.
BA = Bibliothèque Augustinienne. París.
BAC = Biblioteca de Autores Cristianos. Madrid.
«BSAL» = «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana». Palma (Illes Balears).
«CSEL» = *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*. Viena.
DHEC = *Diccionari d'Història Eclesiàstica de Catalunya*, I, II, (Editorial Claret. Generalitat de Catalunya) Barcelona 1998 i 2000, respectivament.
DPAC = *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, I-II, (Marietti) Casale Monferrato 1983-1984.
HC = *Histoire du Christianisme des origines à nos jours*, sous la direction de Jean-Marie MAYEUR, Charles (+) et Luce PIETRI, André VAUCHEZ, Marc VENARD. II, *Naissance d'une chrétienté (250-30)* sous la responsabilité de Charles (+) et Luce PIETRI, (Desclée) 1995.
ICHEC = *I Congrès d'Història de l'Església catalana des dels orígens fins ara, Solsona 20 - 23 de setembre de 1993* Actes I- II, Barcelona 1993
«III Reunió» = *III Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica, Maó (1988)* (Institut d'Estudis Catalans) Barcelona 1992 [1994].
Illes Balears = *Les Illes Balears en temps cristians fins als àrabs, Primer Curs Joan Ramis i Ramis, 31 octubre - 4 novembre 1984*, (Institut Menorquí d'Estudis, Recerca 1) Menorca 1988.

- Illes Orientals* = *Les Illes orientals d'al-Andalus i les seves relacions amb Sbarq al-Andalus, Magrib i Europa cristiana (ss. VII-XIII)* (V Jornades d'Estudis Històrics Locals [1985]). Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics 1987.
- Incontro* = *Incontro di studiosi dell'antochità cristiana*. (Augustinianum. Istituto Patristico).
- Lettres* = *Les Lettres de Saint Augustin découvertes par Johannes Divjak. Communications présentées au colloque des 20 et 21 Septembre 1982*, (Études Augustiniennes) Paris 1983.
- NBA = Nuova Biblioteca Agostiniana. Roma.
- «RHE» = «Revue d'Histoire Ecclesiastique». Lovaina.
- «SEA» = «Studia Ephemeridis Augustinianum». Institutum Patisticum Augustinianum, Roma.
- «RÉtA» = «Revue des Études Augustiniennes». Paris.

I.- CONSENCI

1.- Edicions i traduccions, segons l'ordre cronològic

- Sancti Aureli Augustini Opera. Epistolae ex duobus codicibus nuper in lucem prolatae*, Epistolae 1* - 29*. CSEL LXXXVIII (Johannes DIVJAK 1981) 3-138, ep. 11* i 12*, 51-70 i 70-80, respectivament.
- Obras completas de San Agustín. VIII. Cartas (1º) 1-123*; Traducción y notas de Lope CILLERUELO, (BAC 99b) Madrid ³1986.¹
- Oeuvres de Saint Augustin, Lettres 1* -29**, ed. J. DIVJAK (BA, 46 B) Paris 1987. ep. 11* i 12*, 184-229 i 230-255.
- Consenci. Correspondència amb Sant Agustí, I*, Text revisat, traducció i notes per Josep AMENGUAL I BATLE, (Fundació Bernat Metge 244) Barcelona 1987, = ep. 119, ep. 11* i 12*, pàgines 86-94, 96-118 i 120-133, respectivament.
- Saint Augustine. Letters*, Vol. VI (1*-29*) Translated by Robert B. EMO, (The Fathers of the Church. The Catholic University of America Press) Washington 1989, ep. 11* i 12*, pp. 81-98, 99-108.
- Consenci. Correspondència amb Sant Agustí, II*, Text revisat, traducció i notes per Josep AMENGUAL I BATLE, (Fundació Bernat Metge 268) Barcelona 1991, = ep. 205, 120 i *Contra mendacium*, tots tres de Sant Agustí, pp. 54-73, 76-103, i 106-173, respectivament.
- Obras completas de San Agustín. XIb. Cartas (3º) 188-270; 1*-29**; Traducción de Lope CILLERUELO y Pío de LUIS. Revisión y notas de Pío de LUIS. Índices de Moisés M^a. CAMPELO, (BAC 99b) Madrid 1991, ep. 11* i 12*, pp. 620-643, 643-655, respectivament.
- Sant'Agostino. Le Lettere. I (1-123)*. Testo latino dall'edizione Maurina confrontato con il *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*. Introduzione di Michele PELLEGRINO. Traduzione di T. ALMONTI (1-10) e Luigi CARROZZI (31-123). Note di Luigi CA-

1. En aquesta tercera edició, per primer cop, s'inclou l'ep. 119 de Consenci, 882-889.

- RROZZI, (NBA. Città Nuova Editrice) Roma 1969. *ep.* 119, pp. 1178-1187; *ep.* 120, pp. 1188-1213.
- Sant'Agostino. Le Lettere. Supplemento (1*-29*)* Testo latino ripreso sostanzialmente dal *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*. Introduzioni, traduzione, note e indici di Luigi CARROZZI, (NBA. Città Nuova Editrice) Roma 1992. *ep.* 11* i 12*, pp. 88-117, 118-135, respectivament.
- AMENGUAL I BATLE, Josep, *Orígens del Cristianisme a les Balears i el seu desenvolupament fins a l'època musulmana*, [Tesi doctoral a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Palma de Mallorca, llegida el 26 d'octubre de 1985]. I-II, (Els Treballs i els Dies 36 i 37) Mallorca, Editorial Moll 1991 i 1992. II, *ep.* 119, 11* i 12*, pp. 68-79, 82-107, 108-123.

2.- Estudis

- AMENGUAL I BATLE, Josep, *Noves fonts per a la història de les Balears dins el Baix Imperi*, dins «BSAL», 37 (1979), 99-111.
- *Informacions sobre el Priscil·lianisme a la Tarraconense segons l'Ep. 11 de Consenci*, dins «Pyrenae», 15-16 (1979-1980 [1983]), 319-338.
- *Aspectes culturals i relacions marineres de les Balears durant el Baix Imperi*, dins «Estudis Històrics Menorquins» 1, s. I. (Menorca) 1982, [pp. 5-16].
- *L'església de Tarragona a començament del segle V^e, segons la correspondència de Consentius a Sant Agustí*, «Randa», 16 (1984), 5-17.
- *Orígens del Cristianisme a les Balears*, I, 179-281.
- *Orígens del Cristianisme a les Balears i el seu desenvolupament fins a l'època musulmana*, (Universitat de les Illes Balears, Facultat de Filosofia i Lletres) Palma de Mallorca 1986.
- *S. Agustín, teólogo norteafricano, maestro de la Baleárica y de la Tarraconense*, a *Congreso Internacional su S. Agustino nel XVI Centenario della conversione. Roma, 15-20 settembre 1986. Atti I*, «SEA», 24 (1987) 483- 500.
- *Consenci*, dins «Gran Enciclopèdia Catalana», 8, (Enciclopèdia Catalana) Barcelona, ²1987 [i segona reimpressió 1989] pp. 112-113.
- *Fonts històriques de les Balears en temps cristians fins als àrabs*, dins *Illes Balears*, 15-20.
- *Paleocristiano I, II. Cuaderno Bibliográfico n.º 16*, (Entrevista que me va fer Jesús GARCÍA MARÍN) dins *Historia de las Baleares*, II, (Director y Coordinador: Jorge QUIROGA. Creación y diseño: Manuel VELARDE y C. PÉREZ. Colaborador Facultativo: Jesús GARCÍA MARÍN. Ilustraciones: Cristina P. NAVARRO. Imagen: Josep VICENS. Compaginación y Maqueta: C. V. y C. P.) Palma de Mallorca 1989, pp. 188-191. Reproduït a l'«Edició especial para Diario de Mallorca», Palma de Mallorca 1991, 472-476.
- *Consenci*, dins «Gran Enciclopèdia de Mallorca», (Promomallorca), 4 (1989 [1990]), 63.
- *La teologia i les estructures eclesiàstiques a la Tarraconense, segons la correspondència de Consentius amb sant Agustí*, al *ICHEC, Actes II*, Barcelona 1993, 47-60 i a «AST», 67/2 (1994), 47-60.
- *Vestigis d'edifici a les cartes de Consenci i Sever*, a *III Reunió*, 489-499.
- *Terminologia trinitària de Consenci (415-420): tempteigs de teologia trinitària d'un autodidacte integrista*, a *Fe i teologia en la història. Estudis en honor del Prof. Dr. Evangelista Vilanova*, a cura de Joan BUSQUETS i Maria MARTINELL, (Scripta et Documenta 56)

- (Facultat de Teologia de Catalunya – Istituto per le Scienze Religiose (Bologna) – Publicacions de l'Abadia de Montserrat) 1997, 303-309.
- *Manifestaciones del monacato balear y tarraconense según la correspondencia entre San Agustín y Consencio (415-420) a Il Monachesimo occidentale dalle origini alla Regula Magistri*. (XXVI Incontro. Roma, 8-10 maggio 1997. «SEA», 62, Roma 1998, 341-359.
- *Una trilogía agustiniana antipriscilianista y unas sugerencias para una nueva cronología*, «RÉtA», 44 (1998), 205-221.
- *Teòlegs i bisbes de la Hispània dels inicis del segle V i sant Agustí. El context priscilianista de la controvèrsia sobre l'origen de l'ànima*, dins «Revista Catalana de Teologia», XX/1 (1999), 73-107.
- ARCE, Javier, *Los gobernadores de la Dioecesis Hispaniarum (ss. IV-V D. C.) y la continuidad de las estructuras administrativas romanas en la Península Ibérica*, «Antiquité Tardive», 7 (1999), 73-83.
- ARIAS, Luis, *El priscilianismo en san Agustín*, dins «Augustinus», 25 (1980), 71-82.
- BARCELONA, Rossanna, *Schede bibliografiche*, dins «Cassiodorus», 5 (1999), 376.
- BARRAL I ALTET, X. i G. RIPOLL LÓPEZ, *Chronique. IV. - Hispanie chrétienne et visigothique*, dins «Revue des Études Anciennes», 91 (1989), 267-299.
- BLANES I BLANES, Coloma, JOANA BONET I ROSSELLÓ, Alexandre FONT I JAUME, Aina M. ROSSELLÓ I CALLEJAS, *Les Illes a les fonts clàssiques*, (Col.lecció Alicorn, 5) Ciutat de Mallorca, Miquel Font editor 1990, 142 pp., recensió dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 12 (1993), 419.
- LA BONNARDIÈRE, Anne-Marie, *De nouveau sur le priscillianisme, (Ep. 11*)*, dins *Lettres*, 205-214.
- BRAUN, René, *Observations textuelles sur l'édition des nouvelles Lettres*, dins *Lettres*, 33-35.
- BROX, Norbert, *Consentius über Origenes*, dins «Vigiliae Christianae», 36 (1982), 141-144.
- BURRUS, Virginia, *The Making of a Heretic. Gender, Authority, and the Priscillianist Controversy*. (University of California Press) Berkeley- Los Angeles – London 1995.
- CALTABIANO, Matilde, *Litterarum lumen. Ambienti culturali e libri tra il IV e il V secolo*. «SEA», 55. Roma 1996.
- CASASNOVAS, Miquel A., *Història de les Illes Balears*, (Els Treballs i els Dies, 44). Palma de Mallorca, Editorial Moll 1998.
- CAU ONTIVEROS, Miguel Ángel, *Las cerámicas finas procedentes de la cisterna de Sa Mesquida, Calvià (Mallorca)* dins *III Reunió*, 257-288.
- CHADWICK, Henry, *New Letters of St. Augustine*, dins «Journal of Theological Studies, N. S». 34/2 (1983), 425-452.
- CLOSA I FARRÉS, Josep, *Entorn de la presència dels cristians a les Illes*, dins *III Reunió*, 485-487.
- CODOÑER MERINO, Carmen, *Historia de España Menéndez Pidal*, III. Cf. Sever.
- DEKKERS, Eligius, - [Aemilius GAAR] *Clavis Patrum Latinorum*, (Corpus Christianorum. Brepols) Steenbrugis³ 1995 (= CPL).
- DELMAIRE, Roland, *Contribution des nouvelles Lettres de Saint Augustin à la Prosopographie du Bas-Empire Romain (PLRE)*, dins *Lettres*, 83-86.
- DESIMONE, Russell J., *Introduzione alla teologia del Dio Uno e Trino, Da Tertulliano ad Agostino*. Traduzione di Armando GENOVESE (Sussidi Patristici 9. Istituto Patristico «Augustinianum») Roma 1995.
- DÍAZ, Pablo C., *Monacato y ascetismo en Hispania en los siglos V-VI*, dins *Cristianesimo e specificità regionali nel Mediterraneo latino (sec. IV-VI)* (XXII Incontro. Roma, 6-8 maggio 1993) «SEA», 46, Roma 1994, 377-384.

- DÍAZ Y DÍAZ, Manuel Cecilio, *Consencio y los Priscilianistas*, dins *Prisciliano y el Priscilianismo* (Universidad Internacional Menéndez Pelayo, Curso en Pontevedra, del 7 al 12 de setiembre de 1981. Monografías de Los Cuadernos del Norte 1. Caja de Ahorros de Asturias) Oviedo 1982, 71-76.
- *El Contra mendacium de Agustín. Sus circunstancias, a "De mendacio". "Contra mendacium"*, (*Lectio Augustini. Settimana Agostiniana Pavese*, XIII) (Città Nuova Editrice) Roma 1997, 59-115.
- DIVJAK, Johannes, *Die neuen Briefe des Hl. Augustinus*, dins «Wiener Humanistische Blätter», 19 (1977), 10-25.
- *Augustinus erster Brief an Firmus und die revidierte Ausgabe der Civitas Dei*, dins «Wiener Studien. Zeitschrift für klassische Philologie und Patristik», Beiheft 8 (1977), 56-70.
- *La présence de Saint Augustin en Espagne. In memoriam Rudolphi Hanslik*, dins *Coloquio sobre circulación de códices y escritos entre Europa y la Península en los siglos VIII-XIII, 16-19 septiembre 1982. Actas.* (Separata) Universidad de Santiago de Compostela 1988, 9-34.
- DUTOIT, Ernest, *Remarques philologiques et critiques*, dins *Lettres*, 37-38.
- ESCRIBANO PAÑO, María Victoria, *Iglesia y Estado en el certamen Causa Ecclesiae y Iudicium Publicum*, (Universidad de Zaragoza. Departamento de Ciencias de la Antigüedad. Monografías de Historia Antigua) Zaragoza 1988.
- *Breviario de historiografía sobre el priscilianismo* dins *Congreso Internacional. Historiografía de la Arqueología y de la Historia Antigua de España (siglos XVIII a XX)* Madrid 13-16 de diciembre de 1988, (eds.) J. ARCE y Ricardo OLMOS, (Ministerio de Cultura) Madrid 1991, 229-235.
- *Heterodoxia e historiografía*, a Fernando GASCÓ y Jaime ALVAR (eds.) *Heterodoxos, reformadores y marginados en la Antigüedad clásica*, (Universidad de Sevilla – Universidad Hispanoamericana de La Rábida) 1991, 137-160.
- *Haeretici iure damnati, El proceso de Tréveris contra los priscilianistas (385) a Cristianesimo e specificità regionali nel Mediterraneo latino (sec. IV-VI) (XXII Incontro. Roma, 6-8 maggio 1993)* "SEA" 46, Roma 1994, 393-416.
- *Estado actual de los estudios sobre el priscilianismo*, dins *Revisiones de Historia Antigua, III: El cristianismo. Aspectos históricos de su origen y difusión en Hispania*, Juan SANTOS, Ramón TEJA, Elena TORREGARAY (editores) (Servicio Editorial de la Universidad del país Vasco. Euskal Herriko Unibersitateko Argitalpen Zerbitzua) Vitoria-Gasteiz 2000, 263-287.
- FERNÁNDEZ ARDANAZ, Santiago, *Cristianizzazione e cambiamenti sociali nelle culture montane del Nord dell'Hispania*, dins *Cristianesimo e specificità regionali nel Mediterraneo latino (sec. IV-VI) (XXII Incontro. Roma, 6-8 maggio 1993)*, «SEA» 46, Roma 1994, 483-512.
- FONTAINE, Jacques, *Hispania II (Literaturgeschichtlich)* dins «Reallexikon für Antike und Christentum», 15 (Hiersemann. Stuttgart 1991), 647-687 [Consentius, cols. 660-661].
- FREDE, Hermann Josef, *Kirchenschriftsteller Verzeichnis und Sigel. Repertorium scriptorum ecclesiasticorum latinorum saeculo nono antiquiorum siglis adpositis quae in editione Bibliothecae Sacrorum iuxta veterem latinam versionem adhibentur*, 4. aktualisierte Auflage, Freiburg, Herder 1995.
- *Kirchenschriftsteller Verzeichnis und Sigel. Aktualisierungsheft 1999. Compléments 1999* par Roger GRYSO, Freiburg, Herder 1999.

- FUENTES GASÓ, Manuel Maria, *Tarragona, seu primada*, dins *25 anys de servei episcopal. Miscel·lània Dr. Ramon Torrella i Cascante*, (Editorial Claret) Barcelona 1993, 143-178.
- GALTÉS I PUJOL, Joan, (Cap de redacció) i Ramon CORTS I BLAY, Manuel M. FUENTES I GASÓ, Josep MASNOU I PRATDESABA, Josep M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *Història de l'Església a Catalunya. Segles I-VII*, (Editions du Signe) Strasbourg 1992.
- GARCÍA MORENO, Luis A., *Nueva luz sobre la España de las invasiones de principios del siglo V. La Epístola XI de Consencio a S. Agustín*, dins *Verbo de Dios y palabras humanas. En el XVI centenario de la conversión cristiana de San Agustín*, (Eunsa) Pamplona 1988, 153-174.
- *Disidencia religiosa y poder episcopal en la España tardoantigua (siglos V-VII)* a F. J. LOMAS – F. DEVIS (eds.) *De Constantino a Carlomagno. Disidentes, Heterodoxos, Marginados*, Cádiz 1992, 135-158.
- *Teodosio y la Galaecia. Historia de una aristocracia tardorromana*, a *Actas. Congreso Internacional. La Hispania de Teodosio*. Segovia-Coca, Octubre 1995, (Junta de Castilla-León) [Salamanca, d. l. 1998], 81-90.
- GODOY FERNÁNDEZ, Cristina, Recensió de Josep AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, «ATCA», 12 (1993), 421-424.
- HILLGARTH, J. N., Recensió de Josep AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme a les Balears*. «Speculum», 69 (1994), 729-731.
- Història de les Illes Balears*. Direcció general, Margalida MOLL I SERRA, (Conselleria d'Educació i Cultura. Documenta balear) Mallorca 2000.
- HOMBERT, Pierre-Marie, *Nouvelles recherches de chronologie augustinienne*, (Collection des Études Augustiniennes. Série Antiquité – 163) Paris 2000.
- JUNYENT, Emili, Arturo PÉREZ, *El Bajo Imperio Ilerdense: las excavaciones de la Paeria*, dins *III Reunión*, 127-150.
- LANCEL, Serge, *A propos des nouvelles lettres de S. Augustin et de la Conférence de Carthage en 411: «Cathedra, diocesis, ecclesia, parochia, plebs, populus, sedes»*, dins «RHE», 77 (1982), 446-454.
- LAPELLEY, Claude, *La crise de l'Afrique romaine au début du Ve siècle d'après les lettres nouvellement découvertes de Saint Augustin*, dins «Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres (CRAI) 1981», 445-463; reproduït dins ID., *Aspects de l'Afrique Romaine. Les cités, la vie rurale, le christianisme*, Bari, Edipuglia 2001, 357-375.
- LARUE, Rodrigue, et Giles VINCENT, Chantal BOUGOING, Marc DIONNE, Lucette DESCOLEAUX, Jacqueline MORIN, *Thesaurus Bibliographiae Graecae et Latinae*. Pars I. *Clavis Scriptorum Graecorum et Latinorum*, (Université de Québec à Trois-Rivières. Service de la Bibliothèque) V. 1. A à ANG — V. 2. ANH à BAPH — V. 3. BAPT à CAREL — V. 4. CARES à DIAU — V. 5. DIAZ à FUX — V. 6. G à HILLE — V. 7. HILLY à LY — V. 8. M à PASS — V. 9. PAST à SCHEE — V. 10. SCHEF à ZY), Québec 1996.
- LIMONGI, Antoni, IV. – *Els segles V, VI i VII*, a *Historia de Mallorca*, I. (Els Treballs i els Dies, 20). Palma de Mallorca, Editorial Moll 1982, 123-133.
- LÓPEZ PEREIRA, J. E., *Prisciliano de Avila y el priscilianismo desde el siglo IV a nuestros días: rutas bibliográficas*, dins «Cuadernos Abulenses», 3 (1985), 13-77.
- MACHIELSEN, J., *Clavis Patristica Pseudoepigraphorum Medii Aevi*. 2ª: *Opera theologica, exegetica, ascetica, monastica*, Pars A. *Praefatio, Theologica, Exegetica*, Tournhut, Brepols 1994.

- MACIAS I SOLÉ, Josep M., Andreu MUÑOZ MELGAR, *Aproximació al procés transformador de la ciutat de Tarraco. Del Baix Imperi a l'Edat Mitjana*, dins «Pyrenae», 25 (1994) 225-243.
- MADEC, Gulven, *De nouveau dans la correspondance augustinienne*, «RÉtA» 27, (1981), 56-66.
- MARCOS, Mar, *Los orígenes del monacato en la Península Ibérica. Manifestaciones ascéticas en el siglo IV*, dins *Cristianesimo e specificità regionali nel Mediterraneo latino (sec. IV-VI) (XXII Incontro. Roma, 6-8 maggio 1993)* «SEA», 46, Roma 1994, 353-376.
- *Ortodoxia ed eresia nel cristianesimo ispano del Quarto secolo: il caso delle donne*, dins *Cristianesimo e specificità regionali nel Mediterraneo latino (sec. IV-VI) (XXII Incontro. Roma, 6-8 maggio 1993)* «SEA» 46, Roma 1994, 427-435.
- *Los orígenes del ascetismo y el monacato en Hispania*, dins *Revisión de Historia Antigua, III: El cristianismo. Aspectos históricos de su origen y difusión en Hispania*, Juan SANTOS, Ramón TEJA, Elena TORREGARAY (editors) (Servicio Editorial de la Universidad del país Vasco. Euskal Herriko Unibersitateko Argitalpen Zerbitzua) Vitoria-Gasteiz 2000, 201-233.
- MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M., *Concilis Provincials Tarraconenses*, (Clàssics del Cristianisme, 50bis), Barcelona, Edicions Proa 1994.
- MARTI, Heinrich, *Citations de Térence. Problèmes et signification des exemples de la Lettre 12* de Consentius à Augustin*, dins *Lettres*, 243-249.
- MAYER, Marc, *Aproximació a la societat de les Illes Balears en època romana*, dins *Mallorca i el Món Clàssic (I)* M. C. BOSCH – P. J. QUETGLAS (Eds.) (Col·lecció Mallorca en el Món. Estudi General Lul·lià de Mallorca i Càtedra Ramon Llull) Barcelona 1991, 167-187.
- MENCHON I BES, Joan Josep, *Arqueologia medieval en les comarques tarraconenses, estat actual*, dins “Acta Arqueològica de Tarragona”, 5 (1991-1992), 7-30.
- MESTRE CAMPI, Jesús (Direcció) y Flocel SABATÉ (Text) *Atlas de la “Reconquista”. La frontera peninsular entre los siglos VII y XV*. (Ediciones Península) Barcelona 1998.
- MOREAU, Madeleine, *Lecture de la Lettre 11* de Consentius à Augustin. Un pastiche bagio-graphique?*, dins *Lettres*, 215-223.
- *Introduction à la Lettre 11**, BA 46 B, 479-488.
- MORIONES, F., *San Agustín y Consencio. Carta de San Agustín a Consencio sobre la razón y la revelación*, dins «Augustinus», 25 (1980), 29-50.
- MUÑOZ MELGAR, Andreu, *Reflexions entorn l'estudi del cristianisme primitiu a Tarraco*, “4,32, dins «Acta Arqueològica de Tarragona», 5 (1991-1992), 59-72.
- *Estat de la qüestió de l'estudi dels primers segles de cristianisme a Tarragona* al ICHEC, Actes II, Barcelona 1993, 413-432 i a «AST», 67/2 (1994) 413-432.
- DE NICOLÁS I MASCARÓ, Joan C., *Sigillates paleocristianes ataronjades i grises a l'Illa de Menorca (Balears)*, dins *III Reunió*, 311-320.
- ORFILA PONS, Margarita, *Cerámicas de la primera mitad del siglo V d. C. procedentes de la cisterna de Sa Mesquida (Santa Ponça, Mallorca)* dins *Lj Africa romana. Atti del VI convegno di studio. Sassari, 16-18 dicembre 1988*, a cura di Attilio MASSIMO Sassari, Edizioni Gallizi 1989, 513-533.
- ORLANDIS, J., *Problemas en torno a la cristiandad balear en la época preislámica*, a *Anuario de Historia de la Iglesia*, Instituto de Historia de la Iglesia. Facultad de Teología. Universidad de Navarra, Pamplona, VIII (1999 = Homenaje al Profesor Domingo Ramos-Lisson), 145-157.
- DE PALOL, Pere, *Catalunya i Balears en temps paleocristians i visigòtics. Les noves descobertes arqueològiques i literàries*, dins *Universitat de Barcelona. Institut d'Arqueologia i Prehistòria. Memòria 1981*, Barcelona 1981, 9-47.

- *Orígens i difusió del cristianisme a Catalunya*, dins «L'Avenç», n. 54 (1982) 48-51.
- *Catalunya del món antic al medieval* dins *Estudis rossellonesos dedicats a Pere Ponsich*. «Miscel·lània d'arqueologia, d'història de l'art del Rossellò i de la Cerdanya» a cura de Marie GRAU i Olivier POISSON, Perpinyà, Le Publicateur 1987, 139-144.
- *Catalunya, del món antic al medieval*, dins *Història de Catalunya*, dirigida per Pierre VILAR i coordinada per Josep TERMES, al volum VIII, *Antologia d'estudis històrics* precedits de *Catalunya, avui*, de Pierre VILAR, Barcelona, Edicions 62 1990, 37-46.
- *La baixa romanitat i l'etapa visigòtica*, dins *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans*, Director Borja de RIQUER I PERMANYER, Barcelona, Enciclopèdia Catalana 1996, 381-385.
- *Les primeres comunitats cristianes i l'organització de l'Església*, a *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans*, Director Borja de RIQUER I PERMANYER, Barcelona, Enciclopèdia Catalana 1996, 400-403.
- PERARNAU I ESPELT, Josep, Recensió de *Sancti Aureli Augustini Opera. Epistolae ex duobus codicibus nuper in lucem prolatae*, Epistolae 1* - 29*. CSEL 88 (Johannes DIVJAK 1981) dins «ATCA», 2 (1983), 397-398.
- *Feliu d'Urgell. Fonts per al seu estudi i bibliografia dels darrers seixanta anys*, «ATCA», 16 (1997) 435-482.
- (Coordinador) *Feliu d'Urgell. Bases per al seu estudi* (Studia, Textus, Subsidia, VIII), Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya. Societat Cultural Urgel·litana, 1999.
- PÉREZ ALMOGUERA, Arturo, *Lleida romana*, Lleida 1991.
- *Priscilianistas, bárbaros y bacaude: el Occidente de Cataluña en los siglos IV y V*, dins «In memoriam J. Cabrera Moreno». (Universidad de Granada. Departamento de Historia Antigua) Granada 1992, 345-358.
- *La religión en el occidente de Cataluña en época romana*, (espai/temps. Quaderns del Departament de Geografia i Història. Universitat de Lleida) 1993.
- Cf. JUNYENT.
- *De la ar'ketur 'ki prerromana a la Vrgellum visigoda, ¿Una continuidad?*, dins «Cypse-la», 11 (1996), 153-160.
- PIETRI, Charles, *Les Lettres nouvelles et leurs témoignages sur l'histoire de l'Église romaine et de ses relations avec l'Afrique*, dins *Lettres*, 343-354.
- III, Cap. II. *Le succès: la liquidation du paganisme et le triomphe du catholicisme d'État*, a HC, 398-434.
- PLADEVALL I FONT, Antoni, *Història de l'Església a Catalunya*, (Editorial Claret) Barcelona 1989.
- *Escrits dels bisbes catalans*. Cf. Sever.
- *La introducció i la difusió del cristianisme a Catalunya a l'època romana*. Discurs llegit el dia 5 de maig de 1994 en l'Acte de recepció pública d'... a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i contestació de l'Acadèmic numerari P. Agustí ALTISENT I ALTISENT. (Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Fundació Enciclopèdia Catalana) Barcelona 1994.
- *Concilis provincials de la tarraconense*, a DHEC, I, (Generalitat de Catalunya. Editorial Claret) Barcelona 1998, 591-593.
- QUASTEN, Johannes, (Institutum Patristicum Augustinianum. Roma) *Patrología*, III: *La Edad de oro de la literatura patristica latina*. Traducida por J. M. GUIRAU, (BAC 422) Madrid 1981, pp. 677-678².

2. L'edició original italiana no du l'entrada Consenci.

- QUILLEN, Carol, *Consentius as Reader of Augustine's Confessions*, dins «RÉtA», 37 (1991), 87-109.
- RAMON I VINYES, Salvador, *Agapi*, a *DHEC*, I, 21.
— *Consenci*, a *DHEC*, I, 618.
— *Frontó*, a *DHEC*, II, 226.
- RAVENTÓS, J., *Concilis Provincials Tarraconenses. Revisió de la cronologia*, dins *25 anys de servei episcopal. Miscel·lània Dr. Ramon Torrella i Cascante*, Barcelona, Editorial Claret 1993, 179-191.
- RITA, M^a. Cristina, *Ánforas africanas del Bajo Imperio Romano en el Yacimiento arqueológico de Sanitja (Menorca)* dins *III Reunió*, 321-332.
- ROBLES, Laureano, *San Agustín y la cuestión priscilianista sobre el origen del alma. Correspondencia con autores españoles*, dins «Augustinus», 25 (1980), 51-69.
- ROMERO POSE, Uxio, *Consenzio*, a *DPAC*, I, 766-767.
Sagiti, dins «Gran Enciclopèdia Catalana» 20, Barcelona², Enciclopèdia Catalana, 1988, 135.
- SÁNCHEZ SALOR, Eustaquio, *Orosio. Historias*. I, Lib. I-IV. Introducció, traducció y notas de, (Clásicos Gredos 53) Madrid 1982.
- SFAMENI GASPARRO, Giulia, *Origene e la tradizione origeniana in Occidente. Letture storico-religiose*, (Biblioteca di Scienze Religiose – 142. Facoltà di lettere cristiane e classiche. Università Pontificia Salesiana) Roma 1998.
- SOL I CLOT, Romà, cf. VIOLA I GONZÁLEZ.
- STUDER, Basil, *La riflessione teologica nella chiesa imperiale (sec. IV e V)* (Sussidi Patristici 4- Istituto Patristico Augustinianum) Roma 1989.
Tabula Imperii Romani. Hoja K/J-31: Pyrénées Orientales – Baleares. Tarraco-Baliares, (Unión Académica Internacional). Madrid 1997.
- TALLER ESCOLA D'ARQUEOLOGIA (TED'A), *Vila-Roma: Un abocador del segle V dC en el Fòrum provincial de Tarraco (Hispania Tarraconensis)* dins *III Reunió*, 339-356.
- TORRES RODRÍGUEZ, Casimiro, *Paulo Orosio. Su vida. Sus obras*. (Fundación «Pedro Barrio de la Maza, conde de Fenosa». Galicia Histórica. Preparada por el Instituto «P. Sarmiento» de Estudios Gallegos) Santiago de Compostela 1985.
- VAN DAM, Raymond, *Leadership and Community in Late Antique Gaul*, (The Transformation of the Classical Heritage, VIII. University of California) Berkeley-Los Angeles-London 1985. [Paperback] 1992.
- '*Sheep in Wolves' Clothing: the Letters of Consentius to Augustine*, dins «Journal of Ecclesiastical History», 37/4 (1986), 515-535.
- VELÁZQUEZ SORIANO, Isabel, *Ámbitos y ambientes de la cultura escrita en Hispania (s. VI de Martín de Braga a Leandro de Sevilla)*, dins *Cristianesimo e specificità regionali nel Mediterraneo latino (sec. IV-VI) (XXII Incontro. Roma, 6-8 maggio 1993)*, «SEA» 46, Roma 1994, 329-351.
- VERBRACKEN, Pierre-Patrick, *Chronique- France- Congrès*, [Sobre les cartes trobades per J. Divjak, Paris 20-21 Sept. 1982], dins «RHE», 78 (1983), 281.
- VIDAL, César, *Diccionario histórico del Cristianismo*, (Editorial Verbo Divino) Estella 1999.
- VILELLA I MASSANA, Josep, *Recerques sobre el comerç baix-imperial del nord-est de la Península Ibèrica*, dins «Pyrenae», 19-20 (1983-1984), 191-214.
— *Relaciones exteriores de la Península Ibérica durante la Baja Romanidad (300-711): Prosopografía*, (Col·lecció de Tesis Doctorals Microfítxades núm. 195) Universitat de Barcelona any 1987.

- *Relacions comercials de les Balears des del Baix Imperi fins als àrabs*, dins *Illes Balears*, 51-58.
- *Hispania i l'Imperi Romà durant els segles V i VI*, dins «Acta Arqueològica de Tarragona», 2 (1988-1989), 47-54.
- *Hispaniques et non-Hispaniques: motifs et itinéraires des voyages et correspondances dans l'Antiquité tardive (IV-VI s.)*, dins «Ktéma. Civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques», n.º. 14, Strasbourg 1989, 139-158.
- *La política religiosa del Imperio Romano y la cristiandad hispánica durante el siglo V*, dins «Antigüedad y Cristianismo», 7 (1990), 385-390.
- *La corrispondencia entre obispos hispanos y el papado durante el siglo V, a Cristianesimo e specificità regionali nel Mediterraneo latino (sec. IV-VI) (XXII Incontro. Roma, 6-8 maggio 1993)* «SEA» 46, Roma 1994, 457-481.
- *Les voyages et les correspondances à caractère religieux entre l'Hispanie et l'extérieur selon la prosopographie chrétienne (300-589)* dins «Akten des XII. Internationalen Kongresses für christliche Archäologie. Bonn 22.-28 September 1991». Teil 2., dins «Jahrbuch für Antike und Christentum», Ergänzungsband 20,2, Münster 1995, 1255-1261.
- *Els concilis de la 'Tarraconensis' durant el segle V*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», 36 (1996-1997), 1041-1057.
- *Un obispo-pastor de época teodosiana: Prisciliano*, dins *Vescovi e pastori in epoca teodosiana. In occasione del XVI centenario della consacrazione*, (XXV Incontro. Roma, 8-11 maggio 1996), «SEA» 58, Roma 1997, 503-530.
- *Priscilianismo galaico y política antipriscilianista durante el siglo V*, a *III Congreso de Historia Antigua*, (III Congreso Peninsular de Historia Antigua, Vitoria-Gasteiz, julio 1994) dins «Antiquité Tardive», 5 (1997), 177-185.
- VIOLA I GONZÁLEZ, Ramir, - Romà SOL I CLOT, *Lleida, bisbat de*, 2. Història, a *DHEC*, II, 479-483.
- WANKENNE, Jules, *La correspondance de Consentius avec saint Augustin* dins *Lettres*, 225-242.
- *Consentius*, dins *Augustinus-Lexikon*, 1 (Basel 1986-1994), 1237-1239.
- *Les nouvelles lettres de Saint Augustin*, dins «Revue belge de Philologie et d'Histoire», 64 (1986), 919-920, esp. 920.
- 1. *Introduction à la Lettre 12**. 2. *Asterius*, dins BA, 46 B, 488-493.
- Recensió de Josep AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del cristianisme*, dins «Revue Bénédictine», 102 (1992), 386-387.
- WILLS, Garry, *Papal Sin. Structures of Deceit*, (Doubleday) New York – London – Toronto – Sydney – Auckland, 2000.
- XAMENA, Pere- Francesc RIERA, *Història de l'Església a Mallorca*, (Els Treballs i els Dies, 29). Palma de Mallorca, Editorial Moll 1986.

II. SEVER

1.- Edicions i traduccions, segons l'ordre cronològic:

- Carta-encíclica del bisbe Sever de Menorca (s. V)* dins «Lluc», 60 (1980), 196-201, Versió catalana, per Josep AMENGUAL I BATLE.

- *Un prematur testimoni de la polèmica anti jueva: La Circular de Sever de Menorca* (417) Ciutat de Mallorca 1981, [1-7 pp.] [Reproducció de l'anterior, amb una introducció].
- Epistola Severi Episcopi*. Edición paleográfica y transcripción latina seguidas de las versiones castellana y catalana de su texto. Estudio preliminar de Eusebio LAFUENTE HERNÁNDEZ, «Documenta Historica Minoricensia 1», Menorca, Ediciones Mura 1981. [Reprodueix fotogràficament i llavors transcriu el *Codex Vaticanus 1188* (olim 234) de La Biblioteca Vaticana. La traducció castellana és la de Juan DAMETO, *Historia General del Reyno Balearico*, (Imprenta de G. Guasp) Mallorca 1632, 150-169, i la catalana la va prendre de Mateu ROTGER, *Orígens del Cristianisme en la Illa de Menorca i fases per que passà fins a la invasió sarrabina*, Palma de Mallorca 1900, pp. 26-42.
- Circular de Sever*, amb la traducció catalana i castellana sobre el text de Gabriel Seguí Vidal, per Josep AMENGUAL I BATLE, a J. MASCARÓ PASARIUS, *Geografía e Historia de Menorca*, IV, Menorca 1983, 346-368.
- PORCEL, Baltasar, *Los chuetas mallorquines. Quince siglos de racismo*, (Col·lecció La Rodella/8), Palma de Mallorca, Miquel Font editor 1986, l'apèndix I, 69-75³.
- Consenci. Correspondència amb Sant Agustí*, I, Text revisat, traducció i notes per Josep AMENGUAL I BATLE, (Fundació Bernat Metge 244) Barcelona 1987, 38-84.
- AMENGUAL I BATLE, *Orígens del Cristianisme a les Balears*, II, 12-65 [Text llatí i traducció al català]. Cf. Consenci.
- *Ecrits de bisbes catalans del primer mil·lenni*, Introducció d'Antoni PLADEVALL. Traducció de Jaume FÀBREGUES i Josep AMENGUAL, (Clàssics del cristianisme, 27. Facultat de Teologia de Catalunya. Fundació Enciclopèdia Catalana) Barcelona 1992, 133-161.
- La Circular de Severo de Menorca*. Versión castellana de Josep AMENGUAL I BATLE, dins «Homenaje a Juan Nadal», (Asociación Hispano-helénica. Anuario de 1989) Atenes 1992 [1993], 243 - 274.
- GARCÍA MORENO, Luis A., *Los judíos de la España Antigua. Del primer encuentro al primer repudio*, (Ediciones Rialp, S. A.) Madrid 1993, 177-200: Traducció castellana del text de Sever, feta sobre la catalana, publicada a *Consenci. Correspondència amb Sant Agustí*, I, cf. 177.
- SEVERUS OF MINORCA, *Letter on the Conversion of the Jews*. Edited with Introduction, Translation, and Notes by Scott BRADBURY, (Oxford Early Christian Texts, 8) Oxford, Clarendon Press 1996, X i 144 pp.

2.- Estudis

- AMAT, J., *Songes et visions. L'au-delà dans la littérature latine tardive*, (Collection des Études Augustiniennes. Série Antiquité – 109) Paris 1985.
- AMENGUAL I BATLE, Josep, *Noves fonts*. Cf. Consenci.
- *Un prematur testimoni*. Cf. Sever. Edicions.
- *Aspectes culturals*. Cf. Consenci.
- *Orígens del Cristianisme a les Balears i el seu desenvolupament*, 1986. Cf., Consenci.
- *Orígens del Cristianisme a les Balears*, I, especialment les pp. 59-177. Cf. Consenci.
- *Fonts històriques*. Cf. Consenci.
- *Vestigis d'edificia*. Cf. Consenci.

3. Porta fragments de la Circular traduïts al castellà de la versió catalana, publicada a "Lluc".

- *Paleocristiano I, II*. Cf. Consenci.
- *Vestigios belenizantes en la Circular de Severo de Menorca (418)* dins l'«Homenaje a Juan Nadal» (Asociación Hispano-helénica. Anuario de 1989) Atenes 1992 [1993] pp. 233 - 242 i 275 [resum].
- *Mallorca. La Religió*, a *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, 9 (1989 [1993]) 260-296.
- SEVERUS OF MINORCA, *Letter on the Conversion of the Jews*. Edited with Introduction, Translation, and Notes by Scott BRADBURY, (Oxford Early Christian Texts, 8) Oxford, Clarendon Press 1996, X i 144 pp. recensió dins «ATCA», 17 (1998), 603-605.
- ANGLADA GISBERT, Miquel, *Bisbes de Menorca*. Presentació de Guillem PONS PONS (Col·lecció Ahir i Avui, 37), Menorca, Editorial Nura 1999.
- ARCE, *Los gobernadores*. Cf. Consenci.
- ARNAUD-LINDET, Marie-Pierre, *Orose. Histoires (Contre les Paiens) I*, (Les Belles Lettres) Paris 1990; II, IV-VI, 1991 i III, VII+ Index. 1991.
- DI BERARDINO, Angelo, dins QUASTEN, Johannes, *Patrología*, III, 683-685⁴. Cf. Consenci.
- BLANES I BLANES. Cf. Consenci.
- BROWN, Peter, *The Cult of the Saints, Its Rise and Function in Latin Christianity*, (SCM Press LTD) London 1983 (segona impressió).
- CASASNOVAS. Cf. Consenci.
- CASTELLANOS, Santiago M. *Las reliquias de santos y su papel social de cohesión comunitaria y control episcopal*, dins «Polis. Revista de ideas y formas políticas de la Antigüedad Clásica», 8 (1996), 5-21.
- CLOSA FARRÉS, J, *Sermo Punicus, sermo Graecus, sermo Latinus y sermo gentilis en la carta encíclica del obispo Severo de Menorca*, «Helmantica», 29 (1978), 187-194.
- *Entorn de la presència*. Cf. Consenci.
- COCCHINI, F., cf. POLLASTRI, A.
- CODOÑER MERINO, Carmen, *Historia de España Menéndez Pidal*, III, *España. Visigoda*, II, Parte II, *La Cultura y las artes*. II, *La literatura*, Madrid 1991. 207-287.
- COHEN, Martin A., *Severus' Epistle on the Jews*, dins «Helmantica», 35 (1984), 71-79.
- DEKKERS, Cf. Consenci.
- DÍAZ, Pablo de la Cruz, *Ascesis y monacato en la Península Ibérica del s. VI*, dins «Actas. 1er Congreso Peninsular de Historia Antigua, Santiago de Compostela, 1-5 julio 1986». G. MENAUT (ed.) Universidad de Santiago de Compostela 1986, 205-225.
- *La recepción del monacato en Hispania*, a «Codex aquilarensis», 5 (1991) 131-140.
- Cf. Consenci.
- DÍAZ Y DÍAZ, *El Contra mendacium de Agustín*, Cf. Consenci.
- FONTAINE, Jacques, *Hispania II*, [Severus, cols. 661-662]. Cf. Consenci.
- *Une polémique stylistique instructive dans la 'lettre encyclique de Sévère de Minorque'*, dins «EVLOGIA. Mélanges offerts à Antoon A. R. Bastiaensen à l'occasion de son soixante-cinquième anniversaire», publiés par G. J. M. BARTELINK, A. HILHORST, C. H. KNEPPENS, (Instrumenta patristica XXIV) Steenbrugis -The Hague 1991, 119-135.
- et Pièrre SILLIÈRES, [Responsables] *Histoire et Archéologie de la Péninsule Ibérique. Chronique V: 1988-1992*, dins «Revue des Études Anciennes», 97 (1995), 253-453.

4. No en parla l'edició original italiana.

- Luce PIETRI, V, Cap. III, *Les grandes Églises missionnaires: Hispanie, Gaule, Bretagne*, dins *Histoire du Christianisme des origines à nos jours*. II, *Naissance d'une chrétienté (250-30)*, 813-860.
- *Seuerus Minoricensis*, dins *Nouvelle Histoire de la Littérature Latine*, 6.
- FREDE, *Kirchenschriftsteller Verzeichnis und Sigel*. Cf. Consenci.
- *Kirchenschriftsteller Verzeichnis und Sigel*. Aktualisierungsheft. Cf. Consenci.
- GARCÍA IGLESIAS, L., *Los judíos en la España Antigua*, (Ediciones Cristiandad) Madrid 1978.
- GARNSEY, P., *Religious Toleration in Classical Antiquity*, dins «Persecution and Toleration. Studies in Church History. Papers read at the Twenty-second Summer Meeting and the Twenty-third Winter Meeting of the Ecclesiastical History Society». Edited by. W. J. SHEILS. Published for the Ecclesiastical History Society by Basil BLACKWELL, 21 (1984), 1-27.
- GAUGE, Valérie, *Les routes d'Orose et les reliques d'Étienne*, dins «Antiquité Tardive», 6 (1998), 265-286.
- GINZBURG, Carlo, *La conversione degli ebrei di Minorca (417-418)*, dins «Quaderni Storici», XXVII, (Aprile 1992), 277-289.
- *The Conversion of Minorcan Jews (417-418): an Experiment in History of Historiography*, dins *Cristendom and its Discontents. Exclusion, Persecution and Rebellion, 1000-1500*, edited by Scott L. WAUGH and Peter D. DIEHL, Cambridge University Press 1996, 207-219. Correspon al text italià, que n'és una revisió.
- GODOY FERNÁNDEZ, Cf. Consenci.
- GONZÁLEZ, Teodoro, *La Iglesia desde la conversión de Recaredo hasta la invasión árabe*, a Ricardo GARCÍA VILLOSLADA, *Historia de la Iglesia en España*, I (BAC maior 16) Madrid 1979, 401-727.
- HAMBENNE, B., *La lettre-encyclique de Severus, évêque de Minorque au début du Ve Siècle après J.-C.*, [Memòria de Llicència en Filologia Clàssica, presentada sota la direcció del Rnd. P. Jules Wankenne) Louvain-la-Neuve 1984.
- HILLGARTH, Recensió d'AMENGUAL I BATLE, *Orígenes del cristianisme a les Balears*. Cf. Consenci.
- HUNT, E. D., *St. Stephen in Minorca. An Episode in Jewish-cristian Relations in the Early 5th Century A. D.* dins «Journal of Theological Studies, N. S.», 33/1 (1982), 106-123.
- *Holy Land Pilgrimage in the Later Roman Empire. A. D. 312-460*, Oxford 1984.
- Història de les Illes Balears*, MOLL I SERRA, CF. Consenci.
- JORDÁN MONTES, J. F., *Los judíos en el reinado de Honorio (385-423 d. C)*, a *Actas. Congreso Internacional. La Hispania de Teodosio*. Segovia-Coca, Octubre 1995, (Junta de Castilla-León) [Salamanca, d. l. 1998], 121-134.
- LIMONGI, Cf. Consenci.
- LOTTER, Friedrich, *Die Zwangsbekehrung der Juden von Minorca um 418 im Rahmen der Entwicklung des Judenrechts der Spätantike*, dins «Historische Zeitschrift», 242/2 (1986), 291-326.
- MACHIELSEN. Cf. Consenci.
- MARCOS, *Los orígenes del monacato*, Cf. Consenci.
- MAYER, Cf. Consenci.
- MESTRE CAMPI, Cf. Consenci.
- DE NICOLÁS I MASCARÓ. Cf. Consenci.
- ORLANDIS, J., *Problemas*. Cf. Consenci.
- DE PALOL, Pere, *Catalunya i Balears*, Cf. Consenci.
- PERARNAU I ESPELT, Josep, «ATCA», 2 (1983), 465, n°. 670.

- PERRIN, Michel-Yves, IV, Cap. II. *Le nouveau style missionnaire: la conquête de l'espace et du temps*, dins *HC*, 585-621.
- POLLASTRI, A., - F. CONCCHINI, *Bibbia e storia nel cristianesimo latino*, Presentazione di Maria Grazia MARA (Collana di testi e studi), Roma, Borla 1988.
- RAMÍREZ SÁDABA, JOSÉ L., *La carta de Severo de Menorca*, (Tesina de Licenciatura presentada por el alumno ..., bajo la dirección del profesor Dr. D. Manuel C. DÍAZ Y DÍAZ. Universidad de Salamanca – Facultad de Filosofía y Letras. Sección de Filología Clásica, 1968, 36 pp.
- RITA. Cf. Consenci.
- ROMERO POSE, E, *Severo di Minorca* dins *DPAC*, II, 3186.
- SASTRE PORTELLA, Josep, *Epistula Severi. Análisis de las principales citaciones bíblicas*, Tesi di Licenza in Teologia e Scienze Patristiche, a l'Institutum Patristicum Augustinianum) Roma, giugno 1990. 165 pp + Apéndice: Carta de Severo (Texto) pp. I-XXV. Citam segons l'edició en català: *La Carta de Sever de Menorca. Anàlisi de les principals citacions bíbliques*, (Govern de les Illes Balears. Conselleria d'Educació i Cultura) Maó 2000.
- *Els somnis: un tret de la religiositat a la Menorca del segle V*, «Meloussa» 4 (1997), 101-107.
- SAXER, Victor, *Morts, martyrs, reliques en Afrique chrétienne aux premiers siècles. Les témoignages de Tertullien, Cyprien et Augustin à la lumière de l'archéologie africaine*, (Théologie Historique 55. Du Cerf) Paris 1980.
- Sever de Menorca*, dins «Gran Enciclopèdia Catalana», (Enciclopèdia Catalana) 20, Barcelona² 1989, 136.
- SOTOMAYOR Y MURO, Manuel, *La iglesia en la España romana*, dins Ricardo GARCÍA VILLOSLADA, *Historia de la Iglesia en España*, I (BAC maior 16) Madrid 1979, 7-400.
- STEMBERGER, Günter, *Zwangstaufen von Juden im 4. Bis 7. Jahrhundert Mythos oder Wirklichkeit*, dins *Judentum-Ausblicke und Einsichten*. «Festgabe für Kurt Schubert zum siebzigsten Geburtstag». Cl. THOMA, G. STEMBERGER, J. MEIER, Hrsgb., Frankfurt am Main 1993, 81-114.
- Tabula Imperii Romani*. Cf. Consenci.
- VALLE [RODRÍGUEZ], C[arlos] del, *La Carta Encíclica del obispo Severo de Menorca (a. 418)* dins ID., *La controversia judeocristiana en España. (Desde los orígenes hasta el siglo XIII. Homenaje a Domingo Muñoz León*, (Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Instituto de Filología. Serie B: Controversia, Número 11) Madrid 1998, 65-76.
- VIDAL. Cf. Consenci.
- VILELLA I MASSANA, *Recerques sobre el comerç*. Cf. Consenci.
- *Relaciones exteriores*. Cf. Consenci.
- *Hispania i l'Imperi Romà*. Cf. Consenci.
- *La política religiosa del Imperio Romano*. Cf. Consenci.
- *Advocati et Patroni. Los santos y la coexistencia de romanos y bárbaros en Hispania (siglos V-VI)* dins «III Reunió», 501-507.
- *Hispaniques et non-Hispaniques*. Cf. Consenci.
- *Les voyages et les correspondances*. Cf. Consenci.
- *Biografía crítica de Orosio*, dins «Jahrbuch für Antike und Christentum». 43, (Münster 2000), 94-121.
- WANKENNE, Ludovic-Jules, et Baudouin HAMBENNE, *La Lettre-encyclique de Severus évêque de Minorque au début du Ve siècle. Authenticité de l'écrit et présentation de l'auteur*, dins «Revue Bénédictine», 97 (1987), 13-27.
- XAMENA- RIERA. Cf. Consenci.

SEGONA PART: TEMÀTICA DELS ESTUDIS

Introducció

La nostra ressenya s'ocupa d'uns escrits, d'origen balear, composts aproximadament entre els anys 410 i 420. Els autors són Consenci i Sever, bisbe a Iamona (Ciutadella de Menorca). La seva obra solament ens ha pervingut en la forma epistolar. En la major part se tracta de la narració d'esdeveniments extraordinaris, que varen ocórrer en sengles campanyes, l'ordida per Consenci contra els priscil·lians i la protagonitzada per Sever, contra els jueus. No entrem en descripcions de figures tan importants com sant Agustí, ni tampoc donarem detalls sobre persones o circumstàncies prou conegudes, per altres fonts.

0.1 *Els protagonistes*

El cristià laic, Consenci, i el bisbe Sever, deixaren el continent, i s'afincaren a Menorca a una data que no coneixem. Possiblement s'hi varen transferir per motius diferents i en dates també diverses. Bé podria ser que Sever fos el més tardà en el canvi de morada. Consenci pogué mudar-se pels volts del 410 i Sever ho degué fer a una avinentesa més pròxima a la seva consagració episcopal. Que l'elegissin bisbe significa que ja havia passat el temps necessari perquè a Menorca haguessin pogut apreciar les seves condicions personals i eclesials, que el mostraven digne del ministeri episcopal.

Per raons òbvies, ambdós personatges pertanyen a una generació de persones que degueren néixer a partir de l'any 380.

De la part de la comunitat jueva de Magona (Maó) amb llarga història a Menorca, el seu magnat Teodor podia ser una mica més entrat en anys, de mode que podem creure que pertany a la generació nascuda en els anys 80 del s. IV. La resta de protagonistes illencs devien ser també dones i homes nascuts pel temps que coincidia amb la mort de Teodosi I (395). Són persones del darrer quart del s. IV, educades en la ideologia dominant, segons la qual la sort de l'Imperi Romà quedava vinculada a la del cristianisme. Era la forma d'existir de l'Imperi promoguda per Gracià, per l'usurpador Màxim i consolidada per l'esmentat fundador de la dinastia teodosiana. És cert que cadascun dels tres governants tenien interessos secundaris diversos; però tots ells s'havien convençut que eren protagonistes d'una era que s'ha qualificat com els *'christiana tempora'*. Observarem com els nostres personatges actuen des del cristianisme considerat com una religió romana, en un moment en el qual ja era perceptible que la seva extensió i, per tant, la seva supervivència era més ampla i més sòlida que la de l'Imperi. Amb tot, els jerarques d'una i altra magnitud social preferiren conjuntament l'Imperi i el Cristianisme. És una constant que ha arribat al Tercer Mil·lenni.

Si ens giram a la Tarraconense, observam com a la seva capital, Tarragona, el *'comes Hispaniarum'* Asteri, així com els seus parents priscil·lians i els bisbes

de la província, simpatitzants o almenys en connivència amb els qui portaven el nom de Priscil·lià, patiren les conseqüències de la imposició per la força del que l'Imperi havia ja legislat en matèria d'unitat religiosa.

Pel que fa a Menorca, els jueus, ben vinculats a l'administració romana, van ser víctimes d'una sobtada pressió de la comunitat cristiana, que volgué aplicar la ideologia imperant, no tant per traure'ls de les seves funcions, com perquè hi seguissin, però amb la condició que passassin al cristianisme. Atès que eren els barons i no les dones els qui eren investits com a dignataris municipals i provincials, ens podem fer càrrec de com les dones se resistiren més a la imposició del cristianisme, o, en altres termes, a la renúncia de la seva fe com a jueus.

Sembla que Sever va arribar a Menorca anys abans del 417. A l'estiu o per la tardor d'aquest any va celebrar la seva consagració episcopal. Hi va poder anar des de la Tarraconense, on entre els priscil·lians hi trobam aquest nom en femení i en masculí. És cert que podria ser un africà; però no és necessari. Fins i tot, segles abans, a Mallorca hi havia hagut persones amb aquesta denominació, però no ens consta que l'antropònim perduràs fins al s. IV. El que volem dir és que precisar quina va ser la seva pàtria nadiua ens queda molt difícil. En canvi, tindríem Consenci més tost com a un hispà de la Tarraconense.

La resta de personatges són de la Tarraconense, tant el metropolità Titianus, els bisbes Syagrius d'Osca, Sagittius d'Ilerda, Agapius de seu desconeguda, la notable Seuera i els seus parents, el prevere Seuerus i el ,comes' Astèrius⁵, així com la seva dona i la seva filla. Vora aquests notables hi hem de posar el monjo Frontó, que també havia d'haver estat un *possessor*, car finançar el seu monestir i els seus viatges i els processos que va endegar no era a l'abast de qualsevol.

El jueu culte i poliglota Innocenci, també va fugir, possiblement d'aquesta zona, en una data imprecisa, probablement ja dins la segona dècada del s. V. Els altres jueus eren menorquins i, possiblement qualcun era mallorquí, si tenim present que la dona del principal de tots, Teodor, residia temporalment o permanentment a Mallorca.

0.2 L'espai

Si atenem la narració de Consenci, començam per resseguir els personatges dels quals ens parla, en els seus viatges per les calçades romanes o per les rutes marítimes, que els permeten arribar a totes les ribes de la Mediterrània occidental. L'escenari dels esdeveniments s'eixampla sobre una zona delimitada per Menorca, Tarragona, Lleida, Osca, pel costat hispànic. L'escena principal s'ambienta a la ciutat metropolitana de Tarragona, presidida pel solemne Titianus. En segon terme assistim a la fase, que és la de la comunicació i de la utilització dels fets. Tot se

5. Joan Josep MENCHON I BES, Josep M. MACIAS I SOLÉ, Andreu MUÑOZ MELGAR, *Aproximació al procés transformador de la ciutat de Tarraco. Del Baix Imperi a l'Edat Mitjana*, dins "Pyrenae", 25 (1994) 225.

mou entre Menorca, Tarragona i Arles. Col·lateralment s'hi podria implicar a Roma. La tercera fase és la de la recerca de les complicitats i de la propaganda, i els eixos de la comunicació s'estenen des d'Arles, vers Menorca, per arribar a Hipona. La vinculació entre aquests dos darrers llocs sembla la més important.

La Circular de Sever se concentra en l'espai illenc, sobre tot de Menorca i, col·lateralment, Mallorca. Els dos ,oppida' menorquins, Iamona (Ciutadella) seu episcopal, i Magona (Maó) habitada per una població amb predomini jueu, distanciat per 30.000 passes, com diu Sever, s'enllacen fàcilment per la via existent, que pot ser bastant anterior als romans. Són aquests dos nuclis principals de població els indrets on la Circular escenifica els principals esdeveniments. També el port de Magona serà l'indret que permetrà a Teodor embarcar-se ràpidament per convèncer la seva esposa, que vigila les propietats que tenen a Mallorca i, a més, a la mar les matrones jueves acabaran el seu procés psicològic de conversió al cristianisme.

Mesos abans, el moll maonès havia vist aportar el prevere Orosi, per la tardor de l'any 417. I, amb ell, navegaven les relíquies de sant Esteve que, per primer cop tocaven terres hispàniques. Possiblement també va portar la literatura que les autenticaven, i hi hagué temps per a poder-la copiar.

0.3 *El temps històric*

Encara assistim a una conjuntura històrica en la qual l'Imperi Romà demostra el seu vigor i la capacitat de reaccionar, davant les incursions dels bàrbars. A la correspondència de Consenci els veim com voltegen pel nord-est de la Tarraconense i, per la Circular de Sever, sabem que aquesta desfeta, ,clades', (Sever, 18,4)⁶ havia causat moviments de població. En concret el poderós jueu Innocentius va deixar la Península Ibèrica per aportar a Magona. Ara bé, un any més tard Consenci ens assabenta que el ,comes Hispaniarum', Astèrius, pel 419 passa per Tarragona, al front d'un poderós exèrcit, que s'adreça al lloc de combat, la qual cosa revela una represa de les forces de l'Imperi.

Pel que fa a la Baleàrica, la normalitat romana se detecta també a la Circular de Sever, que pondera com la convivència entre jueus i cristians és garantida a una ciutat emparada per la llei romana: ,praesertim in ciuitate romanis legibus subdita' (12,8)⁷.

L'esperit del temps era aclaparat per la passió que encenia en els protagonistes la ideologia de la romanitat, la urgència de consolidar la unitat religiosa de l'Imperi, sota la denominació catòlica. Consenci i Sever en feren d'aquesta preten-

6. L. GARCÍA IGLESIAS, *Los judíos en la España Antigua*, Madrid 1978, 86.

7. Sobre la romanitat de Sever, cf. Josep AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme a les Balears i el seu desenvolupament fins a l'època musulmana*, Mallorca 1991, I, pp. 114-115 i el text al vol. II, 1992, p. 28, amb la traducció a 29. Vegeu Josep VILELLA I MASSANA, *Hispània i l'Imperi Romà durant els segles V i VI*, «Acta Arqueològica de Tarragona», II (1988-1989) 48.

sió la seva meta pròxima, per a la qual cosa adoptaren les tàctiques de l'eficàcia, de la immediatesa. Per arribar-hi, la intimidació se va mostrar operativa.

Aquella exhibició de poder militar, el protagonisme dels notables en els esdeveniments, tant a la Tarraconense com a la Baleàrica, així com el contuberni entre el poder polític i el del bisbe que opta per una pastoral violenta, de cap manera ens deixen besllumar que som al dintell real de l'esbucament de l'estructura que sustentava l'Imperi Romà. Per excepció, les basíliques paleocristianes dels ss. V-VI ens mostren que a les Balears les comunitats cristianes no se varen ressentir notablement de l'esfondrament d'aquell poder.

0.4 *Els estudis sobre els nostres autors*

Abans d'entrar en la presentació de les edicions, de les traduccions i dels estudis sobre els nostres dos residents a Menorca, caldrà fer una precisió pel que ateny a les fites cronològiques que ens hem fixat per a la nostra ressenya. Considerarem solament aquells estudis i treballs que han estat publicats a partir de 1975. Aquesta data té molt de convencional. De tota manera, pel que pertoca a Consenci, és ben sabut que per aquelles saons el panorama canviava en amplària i en intensitat, amb la troballa de les noves cartes, per obra de Johannes Divjak. Aquest investigador austríac va anunciar la seva descoberta al col·loqui tingut amb ocasió de del centenari de la mort de Jacques-Paul Migne, l'any 1975⁸. Un esdeveniment semblant, ultra el que suposava per a Consenci i la seva rica informació, repercutia en la consideració de la Circular de Sever de Menorca, car al seu favor emergia un nou testimoni extern, que n'avalava l'autenticitat.

Atesa la natura del contingut de la bibliografia que hem conegut, creiem millor presentar els resultats als quals s'ha arribat fins ara d'una manera conjunta, per tal d'estalviar al màxim la reiteració dels mateixos temes. Per tant, no examinem els autors o els seus estudis per separat, sinó que les seves aportacions s'esmenten segons els temes que han estudiat. Evidentment, en alguns casos ens trobam amb treballs que no han estat repetits per altres autors. En tal avinentesa, un sol estudi mereix tota l'atenció. Mentre ens ha estat possible, a la bibliografia hem indicat l'editorial que ha publicat les obres ressenyades. Ometem aquest extrem a les notes, per no complicar-les innecessàriament. Al peu de plana, però, hom hi trobarà el títol complet de cada estudi, el primer cop que el citam. Quan un mateix estudi tracta dels dos autors que ens ocupen, donam la indicació completa en el llistat dedicat a Consenci, que posam en primer lloc,

8. Cf. Gulven MADEC, *De nouveau dans la correspondance augustinienne*, "RÉA", 27 (1981) 56; Ernest DUTOIT, *Joie! Une correspondance inédite de saint Augustin*, a *La liberté*, 22-23 d'agost de 1981, segons anotació de G. MADEC, a l'inici de l'aportació de DUTOIT, a *Lettres*, 37; Manuel Cecilio DÍAZ Y DÍAZ, *Consencio y los Priscilianistas*, dins *Prisciliano y el Priscilianismo*, Oviedo 1982, 71; Johannes DIVJAK, *La présence de Saint Augustin en Espagne. In memoriam Rudolphi Hanslik, a Coloquio sobre circulación de códices y escritos entre Europa y la Península en los siglos VIII-XIII, 16-19 septiembre 1982. Actas.* (Separata) Universidad de Santiago de Compostela 1988, 12-13.

perquè ell va començar a escriure abans de que se redactàs la Circular de Sever. Sota el nom de Sever apuntam el nom dels autors i l'inici dels títols de les obres ja ressenyades abans, com acabam de dir.

Malgrat hàgim intentat llistar el màxim de treballs que afecten al nostre objectiu, de cap manera podríem tenir la seguretat que som exhaustius, entre altres motius perquè ens manquen instruments que permetin fer un seguiment constant i extens de les publicacions de diversa índole, per no parlar de les tasques també prou disperses, a les quals som obligats els adscrits a les institucions eclesiàstiques, que som originaris de les illes a les quals se vincularen Sever i Consenci.

I.- CONSENCI

1. Edicions i traduccions

Els únics escrits que ens han arribat de la voluminosa producció d'aquest laic, teòleg resident a Menorca, són tres cartes.⁹ Totes s'han transmès dins l'epistolari de Sant Agustí. Tradicionalment coneixíem la que, dins aquest aplec, du el n.º. 119. Advertim que les traduccions d'aquest epistolari no sempre la solen reproduir.¹⁰

Sabem que sant Agustí va trametre a Consenci la resposta a la lletra 119, i la coneixem com a la carta 120. A més, n'hi havia adreçat una abans, tradicionalment numerada com la 205, de la qual parlarem. I, a més, li va dedicar el tractat *Contra mendacium*.

Fins aquí el que sabíem. A la tardor de 1975 la premsa se va fer ressò de la troballa d'un conjunt de noves cartes, com hem fet constar abans. En concret, per al nostre ambient, cal esmentar un butlletí de l'arquebisbat de Barcelona.¹¹

9. Vegeu *Consenci. Correspondència amb Sant Agustí*, I, Text revisat, traducció i notes per Josep AMENGUAL I BATLE, Barcelona 1987, pp. 15-19 i la secció «L'obra teològica de Consenci», ID., a *Orígens del cristianisme*, I, 181-190; cf. Eligius DEKKERS, - [Aemilius GAAR] *Clavis Patrum Latinorum*, Steenbrugis 1995, 102, al n.º. 262, sobre les cartes de St. Agustí. No és bo de fer interpretar les indicacions de les pàgines, a les quals al·ludeix, de l'obra *Orígens del cristianisme*. Rodrigue LARUE, et Gilles VINCENT, Chantal BOUGOING, Marc DIONNE, Lucette DESCOLEAUX, Jacqueline MORIN, *Thesaurus Bibliographiae Graecae et Latinae*. Pars I. *Clavis Scriptorum Graecorum et Latinorum*, V. 4. *Cares à Dieu*, Québec 1996, n.º. 06444, *Consentius Hispanus*, C-503. Se comprèn que per ser divulgatiu, César VIDAL, *Consencio a Diccionario histórico del Cristianismo*, Estella 1999, 84, solament esmenti l'ep 119, i consideri Consenci com a suposadament resident a les Balears.

10. Josep AMENGUAL I BATLE, *Aspectes culturals i relacions marineres de les Balears durant el Baix Imperi*, dins «Estudis Històrics Menorquins» 1, s. I. [Menorca] 1982, [5-16] vegeu [7] pel que fa a l'edició segona de les cartes de Sant Agustí, de 1972, a la «Biblioteca de Autores Cristianos».

11. Vegeu la notícia *Descubrimiento de unas cartas desconocidas de San Agustín*, «Full Domini-cal», XXXVII/n.º. 42 (19-10-1975) 8, editat per la Delegación Diocesana de medios de Comunicación Social. Barcelona. Vegeu, també, AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 179, nota 1.

Poc temps després, Divjak va donar una informació complerta, exposant quina havia siguda la seva primera perplexitat.¹² L'any 1981 va publicar la sèrie de cartes descobertes a la biblioteca pública de Marsella i a la Bibliothèque Nationale de París.¹³ D'aquesta publicació oportunament es va retre compte en el present anuari.¹⁴

L'any 1987 apareixia el text revisat pel mateix editor, amb la traducció francesa, obra de diversos autors, a la «Bibliothèque Augustinienne» de París.¹⁵ En la bibliografia d'aquest volum s'anunciava l'edició que havíem preparat, sota el títol *El corpus epistolar de Consenci i Sever*. Si no abans, almenys simultàniament vàrem poder publicar les dues cartes, 11* i 12*, de Consenci, seguint la revisió textual, que acabam d'esmentar, amb la traducció catalana, mercè al professor Divjak.¹⁶ A més, vàrem fer una lleu revisió del text llatí de la 119, i en publicàrem la seva primera versió al català, en el mateix volum.

Pel que coneixem, va seguir la sola traducció en anglès l'any 1989.¹⁷ Per circumstàncies que no fan al cas, l'edició del text de Divjak, acompanyat de la traducció en castellà i notes de Pío de Luis, se va retardar fins a l'any 1991.¹⁸ L'any posterior va aparèixer de bell nou el text llatí pràcticament idèntic al de Divjak, acompanyat de la traducció italiana.¹⁹

2. Estudis

2.1. Identitat i natura de Consenci

Qui va reclamar l'atenció sobre aquest personatge, perquè per a ell es tractava d'un autor indubtablement hispànic, va ser ja al s. XIX Pius Bonifatius

12. Johannes DIVJAK, *Die neuen Briefe des Hl. Augustinus*, dins «Wiener Humanistische Blätter», 19 (1977) 10-25. Id. *Augustinus erster Brief an Firmus und die revidierte Ausgabe der Civitas Dei*, dins «Wiener Studien. Zeitschrift für klassische Philologie und Patristik», Beiheft 8 (1977) 56-70.

13. *Sancti Aureli Augustini Opera. Epistolae ex duobus codicibus nuper in lucem prolatae, Epistolae 1*-29**. Recensuit Johannes DIVJAK («Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum», LXXXVIII), Viena 1981 3-138.

14. Josep PERARNAU, dins «ATCA», II (1983), 397-398.

15. *Oeuvres de Saint Augustin, Lettres 1* - 29**, ed. J. DIVJAK (BA, 46 B) Paris 1987.

16. Josep AMENGUAL I BATLE, *Consenci. Correspondència*, I, ep. 11* - 12*, 96-118 i 120-133. Id. *Consenci*, a *Gran Enciclopèdia Catalana*, 8, Barcelona, 1987 [i segona reimpressió 1989], 112-113.

17. *Saint Augustine. Letters*, Vol. VI (1*-29*) Translated by Robert B. EMO, («The Fathers of the Church») Washington 1989.

18. *Obras completas de San Agustín*. Xib. *Cartas (3º) 188-270; 1*-29**, Traducción de Lope CILLERUELO y Pío de LUIS. Revisión y notas de Pío de LUIS. Índices de Moisés M. CAMPELO, (BAC 99b) Madrid 1991, l'ep. 11* i 12*, 552-730.

19. *San'Agostino. Le Lettere. Suplemento (1*-29*)* Testo latino ripreso sostanzialmente dal «Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum». Introduzioni, traduzione, note e indici di Luigi CARROZZI, Roma 1992.

Gams.²⁰ Ara bé, havien de passar molts anys, fins que el P. Gabriel Seguí Vidal (+ 1996) li dedicàs unes pàgines,²¹ al seu estudi, previ a l'edició crítica de la Circular de Sever que, citam tanmateix, per la seva importància en el nostre argument, malgrat sigui de 1937.²²

Amb la invenció de les dues noves cartes, la resta de textos que coneixíem ha cobrat nova llum. La Mediterrània occidental reflecteix el bull de les idees i de les tempestes religioses que alçura la dinastia teodosiana. En una època que coincideix amb un entusiasme religiós, ens és fàcil veure com se generen processos i campanyes violentes i espectaculars. Sinagogues, basíliques, càtedres episcopals, ciutat i camp, vies romanes i ports de mar són llocs actius. El contrast amb el silenci i tancament dels ss. VII-IX és cridaner.

Des de que s'han publicat les noves cartes agustinianes, la investigació de molts experts en la història de la Tardana Romanitat ha produït una allau de treballs, que enriqueixen els nostres coneixements d'una època força interessant.

Per amabilitat del Professor Divjak vaig disposar del text que havia de publicar, i en vaig donar una primícia del contingut de les dues noves cartes l'any 1979.²³

D'aquesta manera, hom ha pogut identificar les illes des d'on escrivia Consentius. Eren les Balears. Més precisament, habitava a Menorca, prop del bisbe Sever.²⁴ Però possiblement provenia de la Tarraconense.²⁵ Se va confirmar que

20. *Die Kirchengeschichte von Spanien*, 2/1, Regensburg, Joseph Manz 1864 (Akademische Druck- u. Verlagsanstalt. Graz 1956).

21. Manuel Cecilio DÍAZ Y DÍAZ, *El Contra mendacium de Agustín. Sus circunstancias*, a "De mendacium". "Contra mendacium", (*Lectio Augustini. Settimana Agostiniana Pavese*, XIII) Roma 1997, pp. 59-115, a la p. 60, nota 4, oblida aquests dos autors, que possiblement, amb Johannes Alphonsus DAVIDS, *De Orosio et S. Augustino priscillianistarum adversariis*, Hagae Comitum 1930, siguin els qui abans havien parat més esment en Consenci. També, entre la publicació de les noves cartes de Consenci i aquest estudi de DÍAZ Y DÍAZ, al nostre resident menorquí a diversos països li han dedicat molts més i més amplis estudis del que fa suposar el professor de Santiago de Compostela.

22. *La Carta-Encíclica*, 108-122, malgrat certes atribucions a Consenci d'obres conegudes, però anònimes, no s'hagin pogut provar. Aprofit per rectificar el que vaig insinuar, dient que el P. Seguí, atès que havia treballat en l'Acció Catòlica, s'hauria preocupat per aquest laic. Però, com me va fer notar, aquesta tasca ministerial va ser posterior al seu estudi. Vegeu Josep AMENGUAL I BATLE, *Noves fonts per a la història de les Balears dins el Baix Imperi*, «BSAL», 37 (1979), 102. L'edició castellana de Johannes QUASTEN (Institutum Patristicum Augustinianum. Roma) *Patrología*, III: *La Edad de oro de la literatura patristica latina*. Traducida por J. M. GUIRAU, («BAC» 422) Madrid 1981, 677-678, a diferència de l'edició original italiana, du una entrada sobre Consenci. Per la data de l'actualització, no pogué incloure l'estudi de les noves cartes.

23. Josep AMENGUAL I BATLE, *Noves fonts*, 99-111.

24. *Id.*, *Ibid.*, 101 i 104.

25. *Id.*, *Ibid.*, 103. Manuel C. DÍAZ Y DÍAZ, *El Contra mendacium*, 60,64, precisa, d'acord amb els textos, que no era natural de les Balears, però probablement hispà. No acabam de veure què vol dir Santiago FERNÁNDEZ ARDANAZ, *Cristianizzazione e cambiamenti sociali nelle culture montane del Nord dell'Hispania*, a *Cristianesimo e specificità regionali nel Mediterraneo latino (sec. IV-VI)* (XXII Incontro. Roma, 6-8 maggio 1993) «SEA» 46, Roma 1994, 511, quan situa Consenci en una secció destinada a la cultura de la zona basca.

Consenci era laic, car no hi ha indicis que fos ni prevere ni monjo.²⁶ Pel fet de poder viure lluny de ca seva, fruit de recursos per dedicar-se a l'otium, viatjar, disposar tan fàcilment d'emissaris, etc., suposam que era un 'possessor' semblant als grans priscil·lians que va combatre a la Tarraconense. Una de les característiques dels homes aimants de la cultura d'aquesta època, com de totes les que han disposat de l'accés als llibres, ha estat la passió per bastir-se una bona biblioteca.²⁷ A la de Consenci hi apareixen els autors clàssics llatins, els qui ho esdevindran entre els cristians, com Lactanci i sant Agustí, les Sagrades Escrip-tures i, possiblement, textos litúrgics, si hem de creure que els cristians i jueus podien cantar junts els salms, i si hem d'acceptar una participació de Consenci en la redacció de la Circular de Sever, de forta inspiració en la catequesi catecumenal. Vora la carta *Tractoria* del bisbe de Roma Zòsim, possiblement hi hàgim de veure textos conciliars, car l'esperit hiperortodox de Consenci i la seva propensió a recórrer a l'autoritat, abans que als teòlegs, ens permet pensar-ho amb fonament. No just ell escrivia llibres de controvèrsia teològica i anti-judai-ca, ans també caçava aquesta literatura.

No ha tingut gens de ressonància la proposta de Van Dam per diversificar les persones, que haurien produït les tres cartes que coneixem de Consenci, i a més, hauríem de cercar un tercer personatge d'aquest nom, al qual sant Agustí li hauria adreçat l'*ep.* 205.²⁸ Ara bé, la identitat del Consenci, autor de l'*ep.* 119²⁹ i destinatari de l'*ep.* 120, queda clara, car les cartes tenen les característiques de crida i resposta. Que aquest Consenci sigui el mateix que va escriure l'*ep.* 12*, sembla clar, car hi ha una referència al viatge que va fer quatre anys abans, del qual parlam més endavant. Que aquesta mateixa persona sigui la que va escriure l'*ep.* 11*, ningú no ho ha posat en dubte, i creiem que amb raó, car sembla que l'*ep.* 12* se justifica per la depressió que li va causar la contundent i implacable resposta de sant Agustí, amb el *Contra mendacium*. Fins aquí hem descartat un dels tres Consencis que ens crea Van Dam. Ens queda esbrinar qui va ser el

26. Malgrat DIVJAC, a un primer moment, CSEL 88, p. LIX, escrivís que se tractava d'un prevere, no sembla que romanguí cap dubte que era laic. No sembla que hi hagi motius per dubtar-ho, com sembla els té Salvador RAMON I VINYES, *Consenci*, a *DHEC*, I, 618, no hi ha indicis que ens duguin a pensar que tingués una adscripció al ministeri o al monacat. Vegeu la discussió de les dades a AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 223-226 i ID., a *Fonts històriques de les Balears en temps cristians fins als àrabs*, a *Illes Balears*, 19; també Charles PIETRI, *Les Lettres nouvelles et leurs témoignages sur l'histoire de l'Église romaine et de ses relations avec l'Afrique*, a *Lettres*, 352; Jacques FONTAINE, *Hispania II (Literaturgeschichte)* dins («Reallexikon für Antike und Christentum», 15) Stuttgart 1991, col. 660.

27. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 247-249; Matilde CALTABIANO, «Litterarum lumen». *Ambienti culturali e libri tra il IV e il V secolo* «SEA» 55. Roma 1996, 77; cf. 130.

28. Raymond VAN DAM, «*Sheep in Wolves' Clothing: the Letters of Consentius to Augustine*», «*Journal of Ecclesiastical History*», 37/4 (1986) 532-535. Així ho creuen, també, Ludovic-Jules WANKENNE et Baudouin HAMBENNE, *La Lettre-encyclique de Severus évêque de Minorque au début du Ve siècle. Authenticité de l'écrit et présentation de l'auteur*, a «*Revue Bénédictine*», 97 (1987) 13, vegeu, també, la nota 3.

29. Malgrat caigui al marge del que tractam, anotem que l'*ep.* 119,6,10, com més tard l'*ep.* 11*,1,5, diuen que són acompanyades de sengles 'praefatiuncula'.

Consenci destinatari de l'*ep.* 205. Hi ha hagut qui ja pel fet que el nom és poc freqüent, no troba raonable diversificar les persones amb aquest signe d'identitat, entre els corresponsals del bisbe d'Hipona. No és mala raó, encara que insuficient per a tancar la qüestió. Que el Consenci que tenim identificat visqués a una illa, queda clar. Que, per tant, la correspondència circulava per mar, també ens és evident, i coneixem el portador ¿armador? Leonas, tant per Consenci (*ep.* 11*1,6) com per sant Agustí (*Contra mendacium*, 1,1). Per deducció simple, també les altres cartes se varen trametre per mar. En concret, l'*ep.* 12*,14,1, ens parla així: «Cum haec dictarem [...] repente perlator uehementer insistens [...] exstorsit». Se referia al portador de la lletra, que devia ser Leonas o un altre mariner, car la lletra, com la 119,6 se refereix a una illa, que és Menorca. El cas és que a l'*ep.* 205,20,1, ja havia parlat de les urgències amb què el pressionava el 'perlator'. Deia així: «perlator iam uentum expectans me uehementer, ut nauigaret, urgebat».

Les semblances del vocabulari i de l'estil són paleses. Queda la possibilitat que l'hipotètic Consenci II habitàs vora un port, però no illenc. Seria molta casualitat, en el nostre cas. Ara bé, resulta que la carta 205 és la que presenta l'estat de les relacions entre els dos corresponsals en un període inicial, quan encara no han pogut conèixer-se. No repetirem les raons per les quals hem proposat una nova cronologia, per a aquesta resposta de sant Agustí al menorquí. En parlem més endavant, quan presentam cada peça epistolar.

Afegim ara que, a les raons de tipus cronològic, que ja va observar de Bruyne en la transmissió de l'epistolari de sant Agustí, n'hi hem d'afegir una altra que, a més d'afectar parcialment la cronologia, apunta a la identitat del Consenci com a subjecte actiu i passiu de la correspondència amb sant Agustí antigament coneguda. En efecte, el còdex *Bononiensis* 58,12 S (*corr.* 125) a la primera part de la correspondència que conté, ordena el contingut d'aquesta manera: *ep.* 287,205,119,120,191 i 193.³⁰ L'ordre de les cartes 205,119 i 120 no sembla que tingui altre fonament que o bé al s. IX hi havia una línia de transmissió de les cartes que tenia en compte el destinatari, o que el copista ja va creure que les havia d'agrupar d'aquesta manera. Nosaltres creiem que el conjunt d'indicis que hem atès és més sòlid que les poc fundades hipòtesis de Van Dam. Virginia Burrus ha indicat que manca consens en la identificació de Consenci.³¹ Ara bé, ella solament esmenta Van Dam com l'únic que proposa altres solucions. En tot el llistat d'autors que hem pogut conèixer, d'entre els que s'han ocupat del nostre menorquí, solament aquest que esmentam és el qui diversifica els personatges. Per tot el que hem dit, ens decantam a favor de la identitat del Consenci de l'*ep.* 205 amb el de la resta d'escrius que comentarem.

30. Josep AMENGUAL I BATLE, *Consenci. Correspondència*, I, 26.

31. Virginia BURRUS, *The Making of a Heretic. Gender, Authority, and the Priscillianist Controversy*. University of California Press. Berkeley- Los Angeles – London 1995, nota 62, 215.

Polemista, i fins i tot infatuat,³² Consenci se lamenta sovint de la seva solitud espiritual i intel·lectual,³³ fins al punt que Wankenne i Hambenne han considerat injustes les expressions que emprà, amb les quals hauria pogut referir-se a la pobresa teològica del bisbe Sever, i aquests autors pensen correctament.³⁴ En efecte, Sever no apareix tan ignorant. ¿Podríem suposar que el plany de Consenci per la solitud i la carència de consellers en els afers teològics eren un recurs que podia servir per comprometre sant Agustí?

La llengua de Consenci se correspon amb la del llatí contemporani³⁵ i cal remarcar-ne la qualitat, tot i que és propens a les concessions novel·lesques en la narració dels esdeveniments. Treu partit dels autors pagans i cristians,³⁶ la qual cosa revela que la decadència de l'escola romana no havia arribat a generalitzar-se a la Tarraconense.³⁷ A més, l'allau de persones lletrades és sorprenent, a la Tarraconense i a la mateixa Baleàrica.

2.2 Autenticitat i cronologia de l'obra de Consentius

A més de les qüestions sobre la identitat i la natura de Consenci, s'ha resolt també amb extraordinària senzillesa tota pregunta pel que fa a l'autenticitat de les cartes, atesa la presència d'aquests escrits dins un conjunt epistolar de sant Agustí no gens problematitzat i, a més, la llengua, l'estil, el context històric i altres factors secundaris no obrien cap enclotxa al dubte.³⁸

Consolidada la validesa del conjunt de peces que pertanyen a la relació entre Consenci i sant Agustí, emergeix tota una nova cronologia que ens ordena la seqüència dels contactes entre ambdós personatges, malgrat ignorem com i quan encetaren aquestes relacions. Tampoc ens és donat concretar quan s'estronejaren. Imaginam que no va ser ni la vellesa ni la mort que trencaren una llarga amistat. Sospitam que foren altres factors els que distanciaren els dos corresponents, com són per exemple les insolències de Consenci. Les *Retractationes*,

32. WANKENNE-HAMBENNE, *La lettre-encyclique*, 19.

33. JOSEP AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, 219-220.

34. HAMBENNE, *La lettre-encyclique de Severus*, 132, i WANKENNE-HAMBENNE, *La lettre-encyclique*, 19.

35. WANKENNE, *Consentius*, 1239.

36. FONTAINE, *Hispania II*, cols. 660-661.

37. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 226-228; també, WANKENNE, *Consentius*, 1237.

38. DIVJAK, *Die neuen Briefe*, 10; Pierre-Patrick VERBRAKEN, *Chronique- France- Congrès*, [Sobre les cartes trobades per J. Divjak, Paris 20-21 Sept. 1982], «RHE», 78 (1983), 281, diu que l'autenticitat és acceptada i discutir-la ja ha esdevingut una qüestió sense actualitat, de manera que Henry CHADWICK, *New Letters of St. Augustine*, a «Journal of Theological Studies», N. S. 34/2 (1983), 425, afirma que no fa al cas parlar-ne, i Gulven MADEC, *De nouveau dans la correspondance augustiniennne*, «RÉtA», 27 (1981), 57, afirma que l'onus probandi' se transferiria a qui tingués la pretensió de negar la paternitat agustiniana, i al nostre cas la de Consenci, pel que fa a les dues noves lletres].

com ja hom ha observat,³⁹ mostren la fredor que anys més tard sant Agustí patia vers el morador de la balear menor. Consenci havia mort ja el 428, data de la conclusió d'aquest escrit de sant Agustí? No ho podem deduir amb certesa. No creiem que sant Agustí escrivís amb respectes humans. Si va refredar l'amistat, tant era que Consenci ho pogués saber com no. Així ho pensam, per mor de la claredat de les postures de sant Agustí.

Entram, ja, en el llistat comentat de les obres produïdes per Consenci.

1.- *Chartula Consentii ad Augustinum deperdita* (ca. 413)⁴⁰

Es tracta del petit escrit, adjunt a la carta següent, en el qual planteja, entre altres coses, quatre qüestions sobre l'origen de l'ànima, el cos humà i el del Resuscitat i el perdó dels morts en pecat.⁴¹ Tot ens mena a sospitar que aquesta inquietud tenia el seu bressol en la vinculació de Consenci amb el priscil·lianisme.

Entre les diverses reflexions del bisbe d'Hipona, que se plasmen en l'*ep.* 205, començam per aprofitar l'al·lusió al tractat *De fide et operibus*,⁴² compost vers l'any 413, per la qual cosa, sant Agustí no va trametre aquesta lletra abans de l'any que acabam d'esmentar.

2.- *ep. Consentii ad Augustinum, deperdita {1}*⁴³ (ca. 413)

Pel que hem deduït suara, des de l'*ep.* 205 de Sant Agustí podem escollir alguna pedra, que ens serà útil per a posar alguna fita més en aquesta relació que ens interessa precisar. El nostre escrit és una resposta a la susdita consulta o bitllet que Consentius havia fet arribar a Hipona, juntament amb una carta, a la qual anomenam *ep. Consentii deperdita {1}*,⁴⁴ que devia ser del mateix 413. Ens sembla que aquesta consulta i la carta signifiquen el primer contacte real, encara que inconscient, de sant Agustí amb el priscil·lianisme. En el seu escrit, Consentius ja practicava el llenguatge críptic.

De l'existència dels dos escrits de Consenci en parla el bisbe d'Hipona, al final del primer número de l'*ep.* 205,1,1: «Nunc ad ea respondeam, sicut domino adiuvante potuero, quae praeter epistolam in alia chartula a me quaerenda misisti».

39. Josep AMENGUAL I BATLE, *Una trilogía agustiniana antipriscilianista y unas sugerencias para una nueva cronología*, «RÉtA», 44 (1998), 319-320 (article resumit en la secció de notícies bibliogràfiques d'aquest volum).

40. Cf. ID., *Consenci. Correspondència*, I, 15-16.

41. Cf. ID., *Consenci. Correspondència*, II, 11-12.

42. *Ep.* 205,4,18, «CSEL», 57, 339. Vegeu *Una trilogía*, 207-208.

43. Cal corregir la meua errada a *Una trilogía*, 206, línia 9, on diu {11} ha de dir {1}.

44. ID., *Consenci. Correspondència*, I, 15 i II, 10-14; ID., *Orígens del cristianisme*, I, 182.

ep. 205 *Augustini ad Consentium* (ca. 413-414)

Consideram que l'ep. 205, resposta a l'anterior de Consentius i a la ,chartula' esmentada, varen ser enviades pel 413-414, i actualment la carta és l'escrit més antic que coneixem d'aquesta correspondència. La manca d'un tractament més familiar, la mostra de les ganes que té sant Agustí per veure Consenci ens menen a considerar-la anterior a les ep. 119 i 120, que comencen amb expressions més familiars. Si llavors hi afegim que la tradició textual de l'ep. 205 ens guia vers la data que proposam, desembocam en una convergència de dades que la consoliden.⁴⁵ Aquestes observacions són ben d'acord amb les conclusions a les quals De Bruyne havia arribat des de la història de la transmissió de les cartes de sant Agustí.⁴⁶

3.- *De Trinitate libri (tres?) deperditi* (ca. 414 - 415)

Tot i la suspicàcia sobre el treball teològic que assetjava Consenci, abans de l'any 415 va gosar compondre uns *Libros de Trinitate*, dels quals a l'ep. 119,3-5 deixa caure alguna idea del final del que en conformava el primer llibre. Amb molta cortesia, sant Agustí li contesta que li han agradat molt. Així entra de sobte al començar l'ep. 120,1,1: «Ego propterea, ut ad nos uenires, rogavi, quoniam in libris tuis ualde sum tuo delectatus ingenio».⁴⁷

4.- *ep. Consentii ad Augustinum, deperdita {2}* (ca. 414-416)

Si als anteriors escrits la preocupació de Consenci depenia dels afers anti-priscil·lians que desconeixem, i se centrava en temes propis de l'antropologia, amb aplicacions al Ressuscitat, ara, quan s'adreçà a Hipona, mostra la seva curiositat sobre la tasca de la teologia mateixa. Expressa la seva desconfiança en la raó i en els que la fan servir, com els teòlegs i, en certa mesura, els identifica amb els heretges. Aquests són els indicis que podem destriar del que llegim a l'ep. 119.

Aquesta carta perduda, per a Consenci, era una mena de presentació dels llibres sobre la Trinitat, si hem d'atendre el que llegim a l'ep. 119,6,10: «Nam in illa epistula, quam in illis libellis meis uelut praefatiunculam praetuli, huiusmodi uerba conscripta sunt [...]».

45. Josep AMENGUAL I BATLE, *Una trilogia*, 206-208, on donam més referències.

46. Donatien DE BRUYNE, *Les anciennes collections et la chronologie des Lettres de Saint Augustin*, «Revue Bénédictine», 43 (1931), 288-289 i 282, cf. 284; Cf. DIVJAK, a la introducció al «CSEL» LXXXVIII, p. LXXII, i a *Zur Struktur Augustinischer Briefkörper* (in *memoriam Rudolphi Hanslik*) en *Lettres*, p. 17. A AMENGUAL I BATLE, *Consenci. Correspondència*, II, pp. donam el text de GOLDBACHER, «CSEL», 57, pp. 323-339. A la descripció dels còdexs hi afegim la del Ms 59 (VI) del Museu Diocesà de Vic, del s. XII, ff. 147-147v. No vàrem creure necessari col·locar-lo.

47. AMENGUAL I BATLE, *Consenci. Correspondència*, II, 76, amb la nota 2.

5.- *ep. 119 Consentii ad Augustinum*⁴⁸ (ca. 415-416) i l'*ep. Augustini 120 ad Consentium* (ca. 415-416)⁴⁹

Poques novetats han descobert els estudis recents, a partir d'aquestes cartes.⁵⁰ És cert que ens assabenten que Consenci posseeix alguns llibres del gran conjunt de sant Agustí, que conforma el *De Trinitate*.⁵¹ Consenci hi deixa caure alguns fragments dels seus assaigs sobre aquesta mateixa qüestió. Més endavant hi retornarem. Hi llegim lamentacions sobre el dissortat viatge que va fer a Hipona, la qual cosa ens permet combinar-lo amb altres elements de caire cronològic.

És precisament aquí on cal incloure un petit comentari sobre aquesta eixida. Com veurem, l'arribada de Consenci a Àfrica s'ha de datar entre els anys 415-416, la qual cosa ens orienta per assenyalar una datació una mica posterior a les *ep. 119* i *120*, puix ambdues cartes en parlen com d'un fet recent. El marge que ens deixen aquestes al·lusions no ens permet que precisem gaire més.

De tota manera, ens decantam de la cronologia tradicional. En virtut d'aquesta cronologia consideram que ambdues lletres varen ser escrites anys després de l'*ep. 205*.⁵²

El viatge de Consentius a Hipona (ca. 415-416)

Es tracta d'una travessia realitzada per Consentius vers Àfrica. Les al·lusions que fan els dos corresponsals a Leonas, ens són prou útils. Aquest personatge era el patró – no sabem si també el propietari – del vaixell que el menava adesiara d'Hipona a Menorca. Com és obvi, se'ns reitera que aprofita els vents favorables per fer-se a la mar. Per un costat, podem assegurar que el port on arribava la correspondència era el d'Hipona.⁵³ Però, per l'altra banda, desconeixem on habitava Consenci. Possiblement el vaixell de Leonas sortia de Iamona (Ciutadella de Menorca).⁵⁴ També podem suposar amb fonament que Consenci anàs fins a la seu episcopal de sant Agustí, en la nau d'aquest portador. El viatge se va realitzar, i

48. *PL*, 33, 449-452; «CSEL», 34/2 (GOLDBACHER 1898), 698-704. A AMENGUAL I BATLE, *Consenci. Correspondència*, I, 26-27, hi veureu una descripció del Ms 56 (VI) del Museu Diocesà de Vic, que vàrem col·lacionar per a l'edició d'aquesta lletra, a 86-94, que du acarada la traducció al català, com també succeeix a *Orígens del cristianisme*, II, 68-78, amb la traducció al català. A les 66-67 hi ha la descripció de l'esmentat còdex de Vic. Vegeu, Id., *L'església de Tarragona a començament del segle V, segons la correspondència de Consentius a Sant Agustí*, dins «Randa» 16 (1984), 6, nota. 6.

49. *PL*, 33, 452-462; «CSEL», 34/2 (GOLDBACHER 1898), 704-722. Aquesta edició és la que reproduïm a *Consenci. Correspondència*, II, 76-103, acompanyada de la traducció al català.

50. Vegeu les notes que posam a l'edició de l'*ep. 119* a AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, II, 68-79 i de l'*ep. 120* a Id., *Consenci. Correspondència*, II, 76-103, amb nombroses notes, sobre el seu abast teològic.

51. Id., *Consenci. Correspondència*, II, 93, notes 64 i 65.

52. Id., *Ibid.*, 53-73, on l'*ep. 205* figura en primer lloc.

53. *Contra mendacium*, I,3, dins AMENGUAL I BATLE, *Consenci. Correspondència*, II, 106-107 i nota 4.

54. *Ep. 11**, 1,6, AMENGUAL I BATLE, *Consenci. Correspondència*, I, 98 i nota 19; Id., *Orígens del cristianisme*, I, 187, 266-267.

no per sol interès de Consenci, ans sant Agustí diu expressament que va ser ell qui el va convidar. Així comença l'*ep.* 120,1,1: «Et vaig demanar que vinguessis a casa meva...».⁵⁵ Se refereix a la invitació que trobam a l'*ep.* 205,1. Diversament al que suposa Manuel C. Díaz y Díaz, Consenci no va resoldre les qüestions del viatge fracassat mitjançant un missatger, sinó personalment i amb el bisbe Alipius: «Amb poques paraules vaig indicar al sant i, amb totes les forces del meu esperit, admirat bisbe Alipius, germà teu». Així comença l'*ep.* 119,1,1.⁵⁶

El viatge és posterior a l'*ep.* 205, car en aquesta no hi ha cap al·lusió a unes relacions directes entre els dos corresponsals. Per altra banda, és anterior a les *ep.* 119 i 120, car ambdues s'obren amb una lamentació pel fracàs que va acompanyar el viatge. Però Consenci se'n recordava ben bé d'aquesta aventura quan, pels volts del 420, escrivia l'*ep.* 12*,1,3, i la situava aproximadament quatre anys enrere, és a dir, pel 416: «ante hoc ferme quadriennium, id est priusquam tuae sanctitatis aspectum expetere cogitarem»,

L'absència de sant Agustí de la seu episcopal, entre els estius dels anys 414-415 és ben coneguda,⁵⁷ per la qual cosa no és obligat vincular la convalescència de què ens assabenta l'*ep.* 119,1, amb la de l'any 410, coneguda per l'*ep.* 118,5,34. Més encara, quan Consenci ens recorda que havia pensat embarcar-se 'ante hoc ferme quadriennium', ens obliga a abandonar la datació tradicional del viatge i de les *ep.* 119 i 120.

6.- *Aduersus priscillianistas libri (tres?) deperditi (418)*

Ens adonam de l'existència d'aquests escrits per l'*ep.* 11*,1,1-2.5. Sabem que al menys eren tres els llibres que conformaven els *Libros contra priscillianistas*. El tercer d'aquests llibres, escrit simulant que era priscil·lià, «tertium librum [...] quam ob causam ex persona haeretici scripserim», (1,5) li semblava molt important i expressament l'havia tramès a sant Agustí, com llegim a la cloenda de la missiva: «sane librum cuius mentionem in principio feci prosperitate tam munda prouocatus ad paternitatem tuam credidi destinandum» (27,3). Va ser precisament aquesta tercera peça la que va servir de pauta per a l'operació de cacera de priscil·lians, que va executar el monjo Frontó.⁵⁸

55. Vegeu AMENGUAL I BATLE, *Consenci. Correspondència*, II, 54, nota 2, a l'*ep.* 205. DÍAZ Y DÍAZ, *El Contra mendacium*, 62, considera just possible el viatge, car no veu que la correspondència entre els dos personatges no és prou explícita. Crec que conjuntant totes les indicacions n'hi ha prou. De tota manera, no correspon a la realitat escriure que «Parece más bien como si se hubiera intentado un acuerdo para lograr una entrevista y no hubiera conseguido el mensajero de Consencio llegar a tomar contacto con Agustín ausente». Com diem al text, Consenci va resoldre les seves qüestions personalment.

56. «Iam quidem sancto mihique cunctis animi uirtutibus admirando fratri tuo Alypio episcopo». Vegeu AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, II, p. 69, nota 2, a l'*ep.* 119.

57. Othmar PERLER-Jean Louis MAIER, *Les voyages de Saint Augustin*, (Études Augustiniennes) Paris, 1969, 327-328. Vegeu la connexió de dades que assenyalam a *Una trilogía*, 210-211.

58. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 264-265 i passim. cf. VILELLA I MASSANA, *Relaciones exteriores*, 194-195.

7.- *ep. 11* ad Augustinum* (419)⁵⁹ i el *Augustini Contra mendacium ad Consentium* (420)⁶⁰

Aquest escrit, així com l'*ep. 12**, se presenta amb el títol de «commonitorium» que, com assenyala Díaz y Díaz, podria provenir del mateix Consenci.⁶¹ En realitat l'*ep. 11** és un relat dels esdeveniments ordits per Consenci⁶² i protagonitzats per Frontó.⁶³ La narració s'encapçala amb la motivació que la provoca i amb una cloenda, que en treu les conseqüències.

El bisbe d'Hipona, quan l'any 420 respon l'*ep. 11** amb el *Contra mendacium* 3,4,⁶⁴ fa explícitament el nom de l'emissari de Consenci, Frontó, i rememora la seva història tràgico-còmica, de la qual poc li importa la veracitat. Hi ha una semblança entre la narració de Frontó i la del bisbe Sever que no volem ometre. En l'escrit episcopal els somnis són anunciadors de la victòria de l'Església sobre la Sinagoga. En la del monjo ens trobam amb l'astorament del noble i provecte bisbe Syagrius d'Oscà, el qual en somni se veu citat davant el judici de Crist, com a culpable i, sobtadament, al marge de tota consideració per l'edat, s'encamina a Tarragona, per retre compte de la seva negligència (*ep. 11**,15,3). També ens fa saber que és el mateix transportista, Leonas, el que porta la lletra a

59. «CSEL», LXXXVIII, 51-70; *CPL* 262^a. Una advertència sobre la conjunció ,et' a *ep. 11**, 4,3, «CSEL», LXXXVIII, 55, l. 4, vegeu-la a René BRAUN, *Observations textuelles sur l'édition des nouvelles Lettres*, a *Lettres*, 34. El suggeriment va ser incorporat a l'edició de la BA 46B, P. 192, l. 101. Vegeu, també, AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, II, 86, l. 65.

60. *CPL*, 304; *PL*, 40, 517-548; «CSEL», XLI (ZYCHA 1900), 469-528. Vegeu les notes a AMENGUAL I BATLE, *Consenci. Correspondència*, II, 106-173. Som conscients que per exemple a les *Retractationes*, II, 60 (86) no figura el nom de Consentius al títol que ofereix sant Agustí. Aquí l'esmentam per raons pedagògiques. El nostre text presenta unes petites novetats, com és ara la incorporació de les correccions que proposà Ad. Jüllicher. També aprofitam indicar noves aportacions al coneixement dels còdexs agustinians, cf. 34-37. En aquest sentit, serà profitós repassar DÍAZ Y DÍAZ, *El Contra mendacium*, 110-115, amb interessants suggeriments.

61. DÍAZ Y DÍAZ, *Consencio y los priscilianistas*, 70. També Josep PERARNAU I ESPELT (Coordenador), *Feliu d'Urgell. Bases per al seu estudi* (Studia, Textus, Subsidia. VIII), Barcelona 1999, 175 i 221, incideix en aquesta denominació. Cf. una al·lusió del mateix autor a aquests escrits a *Feliu d'Urgell. Fonts per al seu estudi i bibliografia dels darrers seixanta anys*, «ATCA», 16 (1997), 437.

62. *Ep. 11**,1,3, a AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, II, 82-83: «a quo ego cum quid de iniunctis gessisset inquirerem», 1,5, 82-85: «docueram quoque eum et certas personas qua arte aggredi deberet instruxeram mittens ad eum libros quos nuper conscribere memorato domino meo, fratre uestro [Patrocle d'Arles] imperante compulsus sum [...] ex persona haeretici scripserim». Cf. Jacques FONTAINE, *Hispania II (Literaturgeschichtlich)*, dins «Reallexikon für Antike und Christentum», 15 (Stuttgart 1991), col. 658.

63. Salvador RAMON I VINYES, *Frontó*, dins *DHEC*, II, Barcelona 2000, 226.

64. Vegeu AMENGUAL I BATLE, *Consenci. Correspondència*, II, pp. 113 i la nota 21, i, abans, 14. També a *Orígens del cristianisme*, I, 186-187. Tot i que Laureano ROBLES, *San Agustín y la cuestión priscilianista sobre el origen del alma. Correspondencia con autores españoles*, «Augustinus», 25 (1980), 51-69, esp. 63-67 i Luis ARIAS, *El priscilianismo en san Agustín*, «Augustinus», 25 (1980), 71-82, esp. 76-79, tot i que dediquen unes pàgines a Consenci, no coneixen les noves cartes.

sant Agustí, *ep.* 11*1, i el que al cap de més d'un any, recull el tractat *Contra mendacium*, 1,1, per dur-lo a Menorca.⁶⁵

La narració de Frontó sobre la seva acció, ocupa els ns. 2-23 de l'*ep.* 11*.⁶⁶

Els estudis han posat en evidència que una sèrie d'indicis cronològics sobre els esdeveniments i sobre la datacions d'algunes peces augustinianes i dels seus primers contactes amb el priscil·lianisme penegen de la data en la qual el bisbe Agustí va redactar el *Contra mendacium*.⁶⁷ Per acostar-nos-hi, comencem per observar que, en el llistat de les *Retractationes*, aquest al·legat a favor de la veritat figura entre el *Contra Gaudentium*,⁶⁸ datat entre els anys 419-420⁶⁹ i el *Contra duas Epistolas Pelagianorum libri quattuor*.⁷⁰ Aquesta vindicació contra els pelagians se sol situar per l'hivern del 419-420. Aquests llibres constitueixen una resposta a una tramesa del papa Bonifaci I, mort el setembre de l'any 422; el raonament de de la Bonnardière, que la desplaçaria a l'hivern següent, és a dir a l'estació que enllaça els anys 420-421, ens sembla més d'acord amb les referències que fa sant Agustí sobre l'arribada del bon temps per a fer-se a la mar, la qual cosa li permet enviar el *Contra mendacium*, redactat tot just abans, és a dir a la primavera del 420. Aleshores, escriu el bisbe d'Hipona, «emensus est annus», des que havia rebut l'*ep.* 11* de Consenci. Aquesta tramesa arribà a Àfrica per la primavera del 419. Per tant aquesta carta narra els esdeveniments protagonitzats per Frontó, 'superiore anno',⁷¹ és a dir, l'any 418 i ordits per Consenci, 'anno superiore', o sigui l'any 417.⁷² Suposam que l'operació contra els Priscil·lians és posterior a la que se va dur a terme a Menorca, per l'hivern del començament de l'any 418. Any intens per a Sever i Consenci.

Manuel Cecilio Díaz y Díaz ha donat prou indicis perquè hom pugui apreciar la difusió del *Contra mendacium* al llarg dels segles. Modernament ha perdut estimació. En algunes llengües modernes no s'ha traduït o la traducció no és completa i, en alguna poguérem advertir una gran superficialitat.⁷³ Tot i això,

65. Més sobre Leonas, dins AMENGUAL I BATLE, *Consenci. Correspondència*, II, 106-107 i la nota 4. Cf. ID., *Orígens del cristianisme*, I, 187. cf. VILELLA I MASSANA, *Relaciones exteriores*, 297-298.

66. MOREAU, *Introduction à la Lettre 11**, 479-480. En aquesta darrera mostra que el tractament dels fets protagonitzats per Frontó acapara la major part del text, és a dir, cinc parts sobre sis. Semblantment, DÍAZ Y DÍAZ, *El Contra mendacium*, 70, nota 31, ha calculat que el relat atribuït a Frontó ocupa un 85% del total de la carta, és a dir, 430 línies del total de 598, de l'edició del «CSEL» LXXXVIII.

67. *Retractationes*, II, 60(86).

68. *Ibid.*, II, 59(85).

69. Anne-Marie la BONNARDIÈRE, *Recherches de chronologie augustinienne*, París, Études Augustiniennes 1965, 28 i 40.

70. , *Retractationes*, II, 62(87).

71. *Ep.* 11*,2,4, dins AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, II, 84-85; VAN DAM, *Sheep in Wolves' Clothing*, 517.

72. *Ep.* 11*,1,4, dins AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, II, 82-83; VAN DAM, *Sheep in Wolves' Clothing*, 517.

73. *Consenci. Correspondència*, II, 39.

l'opció de sant Agustí és d'un coratge enorme.⁷⁴ En una obra de política eclesiàstica, Garry Wills, mentre critica un estil eclesiàstic de conduir els afers, fa una apologia de la veritat i proposa a sant Agustí com un dels prototipus de la seva defensa, a tot preu i part damunt tot altre interès. El darrer escaló de la reflexió augustiniana, com encertadament observa l'autor, se deu a la resposta que el bisbe d'Hipona hagué de donar a l'*ep.* 11* de Consenci.⁷⁵

Cal ressaltar el sentit pastoral dels plantejaments que s'hi fan, tot comptant amb les dificultats quotidianes per a servir la veritat.⁷⁶ Per la seva banda, Díaz i Díaz divideix l'obra en dues parts. La primera, que comprendria els 10 primers números, se caracteritzaria per la crítica a les possibles justificacions de la mentida. Del n.º. 11 al 41 el bisbe d'Hipona s'ocupa en comprometre Consenci en la defensa de la veritat, sense cap pacte, i menys si se tracta de servir la religió.

En definitiva, tot i que Madeleine Moreau va qualificar aquesta lletra de ,pastiche hagiographique', no la va considerar desproveïda de contingut històric.⁷⁷ Amb tot, creiem que allò que conta Frontó s'acosta més a la realitat dels fets, atesos els temps que corrien, tant per la duresa de les relacions socials, polítiques i religioses, com pels conflictes esdevinguts i per la seva solució.

8.- *Aduersus Leontium presbyterum* (419?)⁷⁸

Aquest prevere, segons Consenci, era de santa memòria, però no va poder defugir els seus atacs, mentre se trobava sumit en una crisi depressiva molt forta.⁷⁹ Amb tot, li era més engrescador escriure que llegir, malgrat la seva producció fos una mica reflex de la seva irresponsabilitat. Res no sabem ni de l'església

74. AMENGUAL I BATLE, *Consenci. Correspondència*, II, 24-25, 30-31; ID., *Orígens del cristianisme*, I, 245-247; DÍAZ Y DÍAZ, *El Contra mendacium*, 81, cf. 110.

75. Garry WILLS, *Papal Sin. Structures of Deceit*, New York - London - Toronto - Sydney - Auckland, 2000, pp. 293-297. Agraesc aquesta informació al P. Joan Josep Genovard Clar, M.SS.CC.

76. AMENGUAL I BATLE, *Consenci. Correspondència*, II, 14-15. Cf. DÍAZ Y DÍAZ, *El Contra mendacium*, 106.

77. Madeleine MOREAU, *Lecture de la Lettre 11* de Consentius à Augustin. Un pastiche hagiographique?*, dins *Lettres*, 215-223 i dins *Introduction à la Lettre 11** (Bibliothèque Augustinienne, 46 B), 482 i 486. Per això, creiem que la reacció de N. Duval i P.-A. Février fou massa dràstica, quan cregueren que l'autora buidava de contingut la narració de Frontó. Duval hi va insistir al col·loqui de AMENGUAL I BATLE, *Vestigis d'edilícia a les cartes de Consenci i Sever*, dins *III Reunión*, 498. No veim clar que Consenci volgués teixir un escrit de gènere hagiogràfic, com tampoc ho va pretendre amb Sever, quan va participar en la redacció de la Circular, en una mesura que Moreau deixa indeterminada, però que me sembla correcta, *Lecture de la Lettre 11**, 222 i 223, tot i que a *Introduction à la Lettre 11**, 483, just al·ludeix al que diu Consenci. Però me sembla que la seva postura és més adient amb la llengua de l'autor i amb les seves frases ambigües que no Wan-kenne, que al col·loqui sobre la *Lecture de la Lettre 11**, 223, reflecteix solament el que havia escrit el seu deixeble Hambenne, sense entrar per res en l'anàlisi del terme ,propositum'. D'aquest punt en parlarem al recollir el que s'ha elaborat, quan estudiem el text de Sever.

78. *Ep.* 12*, 3, 1, «CSEL», LXXXVIII, 71.

79. *Ep.* 12*, 2, 1-4, «CSEL», LXXXVIII, 71.

a la qual pertanyia Leonci, ni quin era l'objecte per mor del qual va ser durament fustigat.⁸⁰

9.- *Aduersus illam quaestionem* (419?)⁸¹

Se tracta d'un problema que sant Agustí va dirimir en contra de Consenci. Ben bé podria tractar-se dels seus llibres contra els priscil·lians, que hem esmentat tot seguint l'*ep.* 11*.⁸²

10.- *Duodecim aduersus Iudaeos capitula* (419?)⁸³

Ens topam amb una informació força interessant, que ens podria obrir la pista per desentrunyellar la identitat literària de l'escrit en el qual va quallar l'encàrrec que li feu el bisbe Sever de Menorca: «aliqua aduersus Iudaeos quorum proeliis urgebamur duci nostro arma producerem».⁸⁴ Podríem atansar-nos al *Commonitorium* del qual parla l'esmentat bisbe a la seva Circular 8,1.⁸⁵

Quant a la possible vinculació de Consenci amb l'*Altercatio ecclesiae et synagogae*, que proposa Díaz i Díaz, com a simple hipòtesi de treball,⁸⁶ hem d'observar que J. N. Hillgarth, a la recent edició d'aquest escrit, considera que va ser redactat dins el s. V,⁸⁷ a partir de l'any 438.⁸⁸ I la pàtria seria Àfrica del Nord, ateses algunes citacions bíbliques, que depenen especialment dels *Testimonia* de sant Cebrià i a la forma d'esmentar els *Llibres dels Reis* amb el nom de *Basileion*, característica dels escriptors africans. Hillgarth atribueix aquesta observació al mateix Díaz y Díaz. Un dels autors que així citen l'esmentat llibre de l'Antic Testament és Lactanci. Així, ateses les coses, una dependència de Consenci bé la pogué tenir l'autor de l'*Altercatio*. Efectivament, la vinculació de Consenci amb aquest món africà és prou demostrada, com ho és també la seva predilecció per Lactanci, mentre la resta d'escriptors li causava nàusees. Diu així a l'*ep.* 12*, 2,1-2: «omnium tractatorum epistolas insanus stomachus nausearet. Lactantius mihi propter planum atque compositum dicendi genus solus placebat». De moment no veuríem més vinculacions possibles. Per a destriar-les caldrà fer noves anàlisis. De moment, sense entrar en molts detalls, una lectura acurada al meu parer desaconsella proposar com a possibles autors de l'*Altercatio* un dels dos escriptors menorquins que coneixem. Per començar, les circumstàncies històriques són molt diverses. L'estil, les expressions i el vocabulari no

80. AMENGUAL I BATLE, *Consenci. Correspondència*, I, 18.

81. *Ep.* 12*, 3, 1, «CSEL», LXXXVIII, 71.

82. AMENGUAL I BATLE, *Consenci. Correspondència*, I, 18.

83. *Ep.* 12*, 15, 2, «CSEL», LXXXVIII, 79.

84. *Ep.* 12*, 13, 7, «CSEL», LXXXVIII, 78. Cf. AMENGUAL I BATLE, *Consenci. Correspondència*, I, 17.

85. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, II, 21, nota 27, al text i I, 245.

86. DÍAZ Y DÍAZ, *El Contra mendacium*, 66, nota 24, vegeu, també la nota 26, a 67.

87. *Altercatio Ecclesiae et Synagogae*, cura et studio J. N. HILLGARTH, «Corpus Christianorum Latinorum. Series Latina», LXIX A, Turnhout 1999, 7-8.

88. *Id.*, *Ibid.*, 8-9.

s'assemblen gens. Els objectius de l'*Altercatio* són ben diversos. Hi assistim a un debat que podríem qualificar d'acadèmic. Tot acaba en què la Sinagoga accepta algunes conclusions de la interpretació bíblica que li proposa l'Església; però no hi percebem cap tipus d'entrada a l'Església, que és el que llegim a la Circular de Sever. Aquest anuncia un nou Èxode i un nou poble. A l'*Altercatio* s'acaba amb la comprovació que els llibres bíblics queden sense entendre per la Sinagoga. Per altra banda, com que desdiguí de Consenci i de Sever la composició d'una peça redactada en un estil de diàleg, de confrontació. Ambdós varen ser més expeditius. Que Consenci preparàs armes dialèctiques per al combat contra els jueus, no significa que canviàs de tònica ni d'estil. Sever i Consenci cerquen i arriben a resultats verificables, l'*Altercatio* condueix a la inanitat de la confrontació. En darrer terme, era el que creien ambdós. Però, a posta, no s'hi entretenien.

*ep. Augustini ad Consentium deperdita (420)*⁸⁹

No sembla que puguem precisar de quina carta se tracta. En varen ser portadors els diaques Maximianus i Caprarius.⁹⁰ Tal volta va precedir la tramesa del *Contra mendacium*. Però, pel que sembla, no coincideix, amb aquest tractat, car és ben clar que el portador va ser Leonas.

La carta d'Agustí li va resultar bella i harmoniosa: «tam mirabiliter temperatas [...] paternitas tua litteras destinaret».⁹¹ Tot i això, varen ésser els precés insistents dels dos ministres esmentats allò que va desentumir Consenci.⁹² Els indicis d'insolència tornen a aparèixer.

11.- *ep. ad Patroclum episcopum, deperdita {3} (ca. 420)*

Es tracta d'una missiva escrita poc abans de trametre l'*ep.* 12*. Efectivament, després d'esmentar els anteriors capítols contra els jueus, notifica que «*unam tantum quam nuper ad beatissimum fratrem uestrum Patroclum episcopum misi epistolam destinavi*» (15,2).⁹³ No coneixem cap detall més del seu contingut. Possiblement se tractava d'informar l'ambiciós bisbe del migjorn de les Gàl·lies del fracàs de tota l'operació, perquè Agustí s'implicà en la lluita anti-priscil·liana, a partir dels informes de Frontó, que ja coneixia el bisbe d'Arles, a qui va acudir abans aquest monjo. Possiblement l'informaria del contundent rebuig del bisbe d'Hipona als mètodes que ell propuganava, instigat també pel poderós bisbe d'Arles.

89. *Ep.* 12*, 7,1, «CSEL», LXXXVIII, 73.

90. Cf. VILELLA I MASSANA, *Relaciones exteriores*, 2326 i 100-101, respectivament.

91. *Ibid.* Cf. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 189.

92. *Ep.* 12*, 7, 2, «CSEL», LXXXVIII, 73-74.

93. *Ibid.*, 79.

12.- *ep. 12* ad Augustinum (420)*⁹⁴

En aquest escrit ens trobam amb una aspra reacció de Consenci al *Contra mendacium*, i el podem datar el mateix any 420, per a finals de la primavera o ja per l'estiu⁹⁵, la qual cosa s'ajusta al temps durant el qual és possible redactar aquest 'commonitorium', i queda encara prou calendari per al transportista per a viatjar a Hipona, en l'estació propícia per a navegar.

L'obertura de l'*ep. 12** 1, 1, és una recordança que feia aproximadament una dotzena d'anys que Consenci havia adquirit els llibres de les *Confessions* de sant Agustí, junt amb molts altres. D'aquesta manera ens situam vers l'any 408-409.⁹⁶ No podem precisar si ja aleshores Consenci habitava a Menorca, o si encara era per la Tarraconense. Un fet és clar, i és que la fama del bisbe d'Hipona ja havia arribat a la Hispània dins el primer decenni del s. V. I, aquí, tindríem la notícia sobre els primers contactes de Consenci amb l'obra augustiniana.

Amb tot, Consenci no tenia passió per la lectura d'aquestes obres. Per això no va afrontar la de les *Confessions* fins devers quatre anys abans d'escriure la carta 12*. Sembla que així se volia preparar per a la visita a sant Agustí a Hipona. Ens en anam vers l'any 415.⁹⁷

Carol Quillen és l'autor d'un dels pocs estudis publicats sobre aquesta lletra, car no abunda en tantes informacions històriques com l'*ep. 11**. Ressalta com sant Agustí es preocupava per una determinada actitud per a la lectura i, també, el preocupava la transformació del llenguatge. No sorprèn que Consenci se sentís ferit quan se va confrontar amb les *Confessions*, les quals no deixen indiferent, perquè demanen una lectura de caire religiós, feta a la presència del Senyor.⁹⁸ Consentius, tancat en si mateix, s'incapacitava per a la conversió, que demana aital lectura.⁹⁹ De tota manera, Consentius descobreix que hi ha un idioma per a confessar. Quan ell se presenta com un infant, davant Agustí, que l'impresiona amb el seu llenguatge, no just expressa una condició externa diversa, sinó que mostra el grau de maduresa espiritual que els distancia.¹⁰⁰ Agustí s'acomoda al

94. «CSEL», LXXXVIII, 70-80; CPL 262^r.

95. A *Orígens del cristianisme*, I, pp. 189-190 proposava la primavera del 420. Tot depèn de l'estimació que fem sobre el temps necessari per redactar l'*ep 12**, combinant-la amb la freqüència dels viatges entre Menorca i Hipona.

96. Cf. el que diguérem a *S. Agustín, teólogo norteafricano, maestro de la Baleárica y de la Tarraconense*, a *Congreso Internazionale su S. Agostino nel XVI Centenario della conversione*. Roma, 15-20 settembre 1986. *Atti I*, «SEA», 24, Roma 1987, 499; *Orígens del cristianisme*, II, 109, nota 1. VAN DAM, *Sheep in Wolves' Clothing*, 517 i WANKENNE, al comentari a l'*ep 12**, 488, suggereixen que aquesta adquisició l'hauria feta Consenci el 407. Creiem que la datació de l'*ep 12** és més del 421 que del 420. Vegeu les bones reflexions de CAROL QUILLEN, *Consentius as Reader of Augustine's Confessions*, «R&T», 37 (1991), 87-109, esp. 88-89.

97. *Ep. 12**, 1, 3. Cf. *Orígens del cristianisme*, I, 184-185.

98. QUILLEN, *Consentius*, 91.

99. *Id.*, *Ibid.*, 100.

100. *Id.*, *Ibid.*, 101.

seu corresponsal, i desenvolupa una altra dimensió per a la qual Consentius no se manifestava molt receptiu, com és la de donar racionalitat a l'acostament a la fe.¹⁰¹ D'altra banda, l'*ep.* 11* provoca la reacció de sant Agustí davant la possibilitat de la mentida, la qual, des del punt de vista de la sociabilitat de la persona humana, destrueix tot el fonament de la comunicació.

Quillen dedueix de la reacció de Consenci que a l'antiguitat sant Agustí podia trobar lectors que tenien una sensibilitat adient per captar el seu llenguatge, diguem-ne, confessional. D'altra banda, la correspondència entre ambdós personatges, mostra com sant Agustí necessita ser contextualitzat, car el seu llenguatge queda condicionat, com és obvi, pel contingut dels seus escrits i pels seus destinataris.¹⁰² L'experiència que recull aquest estudi demostra que no sempre la lectura dels textos antics era clara als contemporanis. Per la qual cosa no han de sorprendre les dificultats dels lectors d'altres èpoques. Estudiant com Agustí i els antics redefinien els mots i recontextualitzaven metàfores, se pot resseguir d'alguna manera el procés de 'cristianització',¹⁰³

La carta present és la que tanca una correspondència que durava prop de vuit anys.

A més, fa memòria dels diversos escrits, que llistam en aquest treball.

Dutoit ha apuntat que en aquesta lletra l'autor «allie l'impertinence, sinon l'insolence au pedantisme et à la grandiloquence».¹⁰⁴

13.- *Aduersus quaestiones Pelagii libri {quattuor?}*¹⁰⁵

Malgrat tota la seva verinada contra sant Agustí, Consenci, encara retornaria a enviar-li els escrits que encara porta entre mans. Espera l'avinentsa per a trametre'ls-hi. Es tracta de l'*Aduersus quaestiones Pelagii* (*ep.* 12*,15,3).¹⁰⁶ En duia ja quatre llibres redactats, que guardava com a segellats: «solito ad scribendum furore succensi quartum fere iam librum cudere laboramus [...] aduersum Pelagium» (16,2).¹⁰⁷

Aquí se clou allò que sabem de la producció literària de Consenci. També sembla que l'amistat amb Agustí quedà trencada. La fredor amb la qual parla d'ell a les *Retractationes* i fins i tot l'omissió del seu nom, ens fan pensar que una llarga relació, acceptada amb il·lusió pel bisbe d'Hipona, va decaure en maldecaps, que li donava un deixeble incorregible i insolent.

Fins aquí allò que pertany a l'estat actual del que sabem sobre la producció escrita de Consenci i de la seva cronologia. Bé podem dir que va ser un autor

101. ID., *Ibid.*, 104. Cita diversos passatges de l'*ep.* 120.

102. ID., *Ibid.*, 108-109.

103. ID., *Ibid.*, 109.

104. Ernest DUTOIT, *Remarques philologiques et critiques*, in *sa Lettres*, 37. Vegeu una valoració semblant, pel que fa a les actituds de Consenci, a DÍAZ Y DÍAZ, *El Contra mendacium de Agustín*, 63, nota 11.

105. «CSEL», LXXXVIII, 79.

106. *Ibid.*, 79.

107. *Ibid.*, 80.

prolífic, car les tretze obres de les quals coneixem l'existència són prou nombroses, si les comparem amb els vuit anys durant els quals varen ser elaborades. Sobre l'abans i el després hi regna el silenci. L'abans podria haver transcorregut en els cercles priscil·lians, car amb ells comparteix l'arcaisme teològic, i sobre els quals té molta informació. La virulència amb la qual els envesteix no desdiu gens ni mica de la que caracteritza generalment els conversos i neòfits.

El després el desconeixem per complet. Però no diríem que la contundent correcció que va rebre de Sant Agustí l'escalivàs. De fet, aquestes advertències el troben engrescat amb els pelagians, com acabam d'inventariar. Entre les obres que circulen anònimes i que freguen els espais en els quals va entrar Consenci, alguna d'elles podrà tal vegada ser-li atribuïda, de manera més o menys directa.

Sobre aquesta base podem recollir allò que s'ha esbrinat de la seva tasca teològica.

3. *L'abast de les informacions teològiques de Consenci*¹⁰⁸

Amb l'epígraf que acabam d'escriure podem semblar irresponsables, car Consenci se professava sense embuts enemic declarat de la tasca teològica, fins a iniciar un moviment d'oposició a sant Agustí.¹⁰⁹ D'altra banda, les seves indicacions són moltes i, algunes, molt il·luminadores i no solament per la varietat dels títols de les obres esmentades, Consenci apareix com una persona d'una enorme curiositat. Amb tot, cap garantia tenim per afirmar que la seva obra teològica se caracteritzàs per una reflexió seriosa i fonamentada. Més tost pensàriem que tenia una proclivitat a la improvisació i una propensió als mètodes expeditius i autoritaris. Amb tot, Consenci podria ser objecte de l'observació general que se fa als priscil·lians, i és que usa formes teològiques arcaïques, amb la qual cosa mostra un retard teològic amb allò que ja al seu temps s'havia aconseguit a altres indrets. Sospitam que hi podria haver indicis d'una certa dependència de Tertul·lià i de sant Hilari de Poitiers. Tal vegada aquests elements s'han d'espigolar en els ambients hispànics.¹¹⁰

Tot i que explícitament no li ho precisa, hem de vincular a aquest poc esforç intel·lectual l'advertència que li fa sant Agustí, pel que pertoca a la confiança en la raó i a la importància del treball dels teòlegs.¹¹¹ L'estat de la teologia de Con-

108. Josep AMENGUAL I BATLE, *Una trilogia*, 209.

109. Ens hi hem fixat a *Orígens del cristianisme*, I, 228-244; també a *Consenci. Correspondència*, II, 78-86, amb les notes a l'ep 120 i a *Terminologia trinitària de Consenci (415-420): tempteigs de teologia trinitària d'un autodidacte integrista*, dins *Fe i teologia en la història*. «Estudis en honor del Prof. Dr. Evangelista Vilanova», a cura de Joan BUSQUETS i Maria MARTINELL, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1997, 304. Cf. Mar MARCOS, *Ortodossia ed eresia nel cristianesimo ispano del Quarto secolo: il caso delle donne*, a *Cristianesimo e specificità regionali nel Mediterraneo latino (sec. IV-VI)* («XXII Incontro. Roma, 6-8 maggio 1993») «SEA», 46, Roma 1994, 420.

110. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 238-244 i ID., *Consenci. Correspondència*, II, 73, nota 18, a l'ep 119, 3, 4.

111. Vegeu les referències de les dues notes anteriors.

senci i les mostres de dispensar-se de la feina intel·lectual, ocasionaren que el bisbe d'Hipona aprofitàs la bona relació que s'havia creat per fer un plantejament clar sobre el mètode teològic, que per sant Agustí reposa en un doble referent: el valor de la capacitat de raonar¹¹² i disposar dels textos bíblics en una versió fidedigna. Consenci suposaria que les heretgies depenen de l'aplicació del raonament a les Escriptures, i que els heretges rebutgen aquests textos. Agustí li respon que no creu que sigui així. Sovint els heretges apelen a les Escriptures; però les entenen malament, i aquí hi ha l'explicació de la seva desviació.¹¹³ L'esforç intel·lectual, amb altres objectius, el demanarà sant Agustí, quan en el *Contra mendacium* exigirà al resident menorquí que se comprometí en un projecte a favor de la defensa de la veritat i de la seva difusió.¹¹⁴ L'ambient que s'havia creat en el qual la mentida i la simulació hi regnava, segons podia percebre sant Agustí, ho exigia.

Sigui perquè no va desenvolupar les seves idees trinitàries o perquè la seva obra no va assolir una difusió suficient, Consenci pogué evitar ser víctima de les seves vel·leïtats fonamentalistes. Des de les exigències metodològiques que històricament s'ha proposat la teologia, és indiscutible que l'Escriptura és la norma de tota teologia; però el text bíblic ha de ser correcte, en quant és possible. I Agustí percep defectes en els còdexs del menorquí. Aquest no fa un ús molt dens de l'Escriptura, malgrat hom esperaria que fos més abundant, si prenem amb seriositat la seva propensió a un cert fonamentalisme bíblic, acompanyat de l'ús freqüent de les mesures coercitives de part de l'autoritat eclesiàstica.

D'altra banda, Consenci no se'n tem que maneja una terminologia que no és bíblica, començant pels termes trinitat, persona, engendrat, ingènit, etc. Més encara, uns altres mots, 'genitum-ingenitum', són inadequats per acostar-se al misteri de l'Esperit Sant, a més de no ser bíblics.¹¹⁵ També sant Agustí li fa veure que és millor parlar d'essència' allà on ell emprà el terme 'substantia'.¹¹⁶ En tot cas aquesta essència, que és la divinitat, de cap manera no pot ser considerada una quarta persona en la Trinitat.¹¹⁷

112. F. MORIONES, *San Agustín y Consencio. Carta de San Agustín a Consencio sobre la razón y la revelación*, a «Augustinus», 25 (1980), 32-40.

113. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 228-238.

114. ID., *Consenci. Correspondència*, II, 24-25, 30-31; ID., *Orígens del cristianisme*, I, 245-247; DÍAZ Y DÍAZ, *El Contra mendacium*, 81, cf. 110.

115. AMENGUAL I BATLE, *Terminologia trinitària de Consenci*, 303-309. Cal corregir la crítica que faig a Consenci, com si parlàs de l'Esperit Sant com a 'ingenitum', quan és al contrari, cf. 306 i 307. El que toca dir és que l'ús del terme, com el del seu oposat, 'genitum', no just no és adequat, ans hem de prescindir d'ells, per arribar a una terminologia que no sigui la pròpia del Fill, sinó la de l'Esperit Sant.

116. Cf. AMENGUAL I BATLE, *Consenci. Correspondència*, I, 91, nota 24 i II, 12-13; RUSSELL J. DESIMONE, *Introduzione alla teologia del Dio Uno e Trino, Da Tertulliano ad Agostino*. Traduzione di Armando GENOVESE. Roma 1995, 72.

117. AMENGUAL I BATLE, *Consenci. Correspondència*, II, 12-13; RUSSELL J. DESIMONE, *Introduzione alla teologia del Dio Uno e Trino*, 74.

Ultra les preocupacions trinitàries de Consenci,¹¹⁸ l'estudi de les seves reflexions insinuades en l'*ep. Consentii deperdita* {1} així com les que exposa en l'*ep.* 119,3-5, sobre el cos del Ressuscitat i la corporeïtat en Déu, fan sospitar que l'autor era aclaparat per la polèmica priscil·liana.¹¹⁹

Si ens giram a les controvèrsies occidentals, ens sorgeix la sospita que ell va ser el qui d'amagat va fer entrar sant Agustí en la controvèrsia priscil·liana, sense que se n'adonàs, amb l'*ep.* 205, quan li proposava les seves inquietuds sobre el cos del Ressuscitat i temes sobre l'origen de l'ànima. Per això, creiem que s'han d'acostar les obres de sant Agustí sobre l'origen de l'ànima a la controvèrsia priscil·liana, com ens ho permet fer Possidi, al seu catàleg de les obres augustinianes. En efecte, fa inventari de dues cartes de sant Agustí adreçades al bisbe hispà Optat, entre les obres anti-priscil·lianes. Ara bé, Optat i els seus amics i col·laboradors són els que provocaren els llibres augustinians sobre la *Natura et origine animae*.¹²⁰ Aquest canvi no implica negar que els esmentats escrits no continguin una resposta explícita al pelagianisme. Volem deixar en clar que la pregunta de Consenci era anti-priscil·liana i la resposta de sant Agustí no va ser l'adequada, perquè estava polaritzat pels pelagians.

Aquest raonament reposa sobre una hipòtesi, que afecta a la cronologia de les diverses peces que conformen la correspondència que va anar i venir d'Hipona a Menorca. De tot el que ens ha restat, creiem que la carta més antiga és l'*ep.* 205 (ca. 413-414) malgrat hom l'hagi datada com a posterior a les *ep.* 119 i 120. Una altra vegada hem de dir que la datació acceptada no responia a unes dades positives.¹²¹ Aleshores feia ja uns set o vuit anys que Consenci havia comprat els llibres *Confessionum* i molts altres de sant Agustí. Devia haver sigut pels volts de l'any 407. És la data aproximada que l'autor deixa caure a l'*ep.* 12*, 1, 1, quan pel 420 diu que ja feia uns dotze anys que havia fet aquelles adquisicions. On, com, a quin preu, informat per qui, són ara per ara incògnites. Ho feu abans de retirar-se a Menorca?

3.1 Consenci i el priscil·lianisme

Amb la troballa de les noves cartes, se va obrir una nova finestra sobre el complex fenomen del priscil·lianisme.¹²² Escribano ha observat que amb les

118. MORIONES, *San Agustín y Consencio*, 42-49.

119. Cf. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, II, 73, amb el text i les anotacions; i I, 239; també *Una trilogia agustiniana antipriscilianista*, 216-219.

120. Cal recordar allò que proposam a *Teòlegs i bisbes de la Hispània dels inicis del segle V i sant Agustí. El context priscil·lià de la controvèrsia sobre l'origen de l'ànima* a «Revista Catalana de Teologia», XX (1999), 73-107 (estudi resumit en la secció de Notícies bibliogràfiques d'aquest volum).

121. Ho hem volgut mostrar a *Una trilogia*, 205-221. Ja abans, a *Orígens del cristianisme*, I, 182-184.

122. Ho ha ressaltat prou, entre altres, María Victoria ESCRIBANO PAÑO, *Iglesia y Estado en el certamen Causa Ecclesiae y Iudicium Publicum*, Zaragoza 1988, 28-35. Cf. Xavier BARRAL I

aportacions de l'*ep.* 11* l'estudi del priscil·lianisme ha pogut alliberar-se més de la dialèctica inculpatòria i exculpatòria. Emergeix un panorama geogràficament i sociològicament molt més ampli i complex. A més, la carta ajuda a consolidar dues de les tendències de l'estudi d'aquest corrent hispànic, com són ara la que enquadra més amplament l'ascetisme tardorromà, a l'Occident i la que s'interessa pel priscil·lianisme com un fenomen de la sociologia de la religió.¹²³

Si originàriament aquest corrent degué començar per les zones centrals i nord-occidentals de la Hispània, entrat el s. V, i possiblement després de força transformacions, trobam priscil·lians poderosos a la Tarraconense.¹²⁴ Aquest fet ajudaria a explicar perquè el concili reunint l'any 380, per tractar la qüestió de Priscil·lià, tingué Saragossa com a seu.¹²⁵ També el priscil·lianisme era prou consolidat al Migjorn de les Gàl·lies.¹²⁶ D'altra banda, tot i que no coneixem cap operació contra els seguidors del bisbe d'Àvila a les Balears, sembla que n'hi havia, per les expressions crítiques de Consenci contra els cristians balears. No diríem que fossin molt nombrosos, mentre no disposem de més informacions.¹²⁷ Consenci, amb fonament o com a recurs intimidatori, fa present a sant

ALTET, i G. RIPOLL LÓPEZ, *Chronique. IV.- Hispanie chrétienne et visigothique*, dins «Revue des Études Anciennes», 91 (1989), 267-299. Una bibliografia molt completa de J. E. LÓPEZ PEREIRA, *Prisciliano de Avila y el priscilianismo desde el siglo IV a nuestros días: rutas bibliográficas*, dins «Cuadernos Abulenses», 3 (1985), 13-77, encara va ser a temps a retre comptes de les noves cartes de Consenci i algunes dades bibliogràfiques, cf. 29 [aquí remet a l'estudi n.º 104, que no és al llistat. Suposam que se tracta de DÍAZ Y DÍAZ, *Consencio y los Priscilianistas*]. Vegeu 35, n.º 8, i 38, ns. 4a. i 4b.

123. ESCRIBANO, *Breviario de historiografía*, 232.

124. Vegeu el que vàrem exposar a *Informacions sobre el Priscil·lianisme a la Tarraconense segons l'Ep 11 de Consenci*, dins «Pyrenae», 15-16 (1979-1980 [1983]), 325-331; també a *Consenci*, a «Gran Enciclopèdia Catalana», 8, Barcelona, 1987 [i segona reimpressió 1989], 112-113 i *Consenci* a «Gran Enciclopèdia de Mallorca», 4 (Mallorca 1989 [1990]), 63. Cf. DÍAZ Y DÍAZ, *El Contra mendacium*, 76. Andreu MUÑOZ MELGAR, *Estat de la qüestió de l'estudi dels primers segles de cristianisme a Tarragona* al ICHEC, *Actes II*, Barcelona 1993, 430, i a «AST», 67/2 (1994), 430; ESCRIBANO PAÑO, *Breviario de historiografía*, p. 232; EAD., *Haeretici iure damnati, El proceso de Tréveris contra los priscilianistas (385)* dins *Cristianesimo e specificità regionali nel Mediterraneo latino (sec. IV-VI)* (XXII Incontro. Roma, 6-8 maggio 1993) «SEA», 46, Roma 1994, 401, i en *Estado actual de los estudios sobre el priscilianismo*, dins *Revisiones de Historia Antigua, III: El cristianismo. Aspectos históricos de su origen y difusión en Hispania*, Juan SANTOS, Ramón TEJA, Elena TORREGARAY (editors) Vitoria-Gasteiz 2000, 278-279, 281, reitera com a qüestió consolidada amb la carta de Consenci el compromís de l'aristocràcia hispànica amb el priscil·lianisme; Mar MARCOS, *Ortodoxia ed eresia nel cristianesimo ispano del Quarto secolo: il caso delle donne*, dins *Cristianesimo e specificità*, 433. Arturo PÉREZ ALMOGUERA, *Lleida romana*, Lleida 1991, 127 i a *Priscilianistas, bárbaros y bacaude: el Occidente de Cataluña en los siglos IV y V*, dins *In memoriam J. Cabrera Moreno*, Granada 1992, 354. ID., *De la ar'ketur'ki prerromana a la Vrgellum visigoda, ¿Una continuidad?*, dins «Cypsela», 11 (1996), 158-159, posa els priscil·lians entre les forces que trasbalsaren la població de la zona nord-est de la Tarraconense.

125. Jacques FONTAINE, al col·loqui sobre *Introduction à la Lettre 11**, 222; ESCRIBANO PAÑO, *Iglesia y Estado*, 32, 226-227.

126. AMENGUAL I BATLE, *Informacions sobre el Priscil·lianisme*, 331-334. Cf. DÍAZ Y DÍAZ, *El Contra mendacium de Agustín*, 76.

127. MORIONES, *San Agustín y Consencio*, 31, nota 8, sense conèixer les noves cartes, va escriure que «los Priscilianistas... eran muy numerosos en las Baleares».

Agustí que a la seva seu episcopal també els heretges d'origen hispànic havien suscitat adeptes, i cal combatre'ls: «arbitror quod multa Priscillianistarum quae in ista praecipue urbe latitant agmina publicentur» (*ep.* 11*,27,3).

3.1.1 Desplaçament social del priscil·lianisme

Vora aquest desplaçament geogràfic, també assistim a una forta penetració del priscil·lianisme en els components de l'alta societat hispànica tardo-romana, a la qual pertanyien una colla de persones eclesiàstiques, entre elles alguns bisbes.¹²⁸ L'extracció de l'episcopat de la Tarraconense sembla que seguia aquesta tònica.¹²⁹ Els apunts prosopogràfics ens condueixen a aquesta conclusió.¹³⁰ Així, el text de Consenci ens confirma la tendència que mostraven els cercles dels poderosos de la Hispània, a ocupar les seus episcopals, com ho podem observar ja en temps de Priscil·lià. Un personatge significatiu és Astèrius, el qual era emparentat amb els capparets dels priscil·lians; però, atesa la política tardo-romana, cerca alliberar-se de tota sospita¹³¹ i, sense que sigui necessari entrar en discussions sobre la qualitat de l'afer, aquestes incidències les va resoldre en un tribunal que no tenia la categoria de l'audiència pública.¹³² García Moreno ha fet una interessant labor per a situar Asteri i els seus parents Severa i Sever dins el context de l'aristocràcia de la Tarraconense que, al parèixer, devia sentir-se prop de la dinastia de Teodosi.¹³³ Sembla que, a més, per aquí veuríem més coherent l'interès dels teodosians en defensar aquesta província, que no seria gens marginal per aquelles saons.¹³⁴

128. Andreu MUÑOZ MELGAR, *Reflexions entorn l'estudi del cristianisme primitiu a Tarraco*, «Acta Arqueològica de Tarragona», 5 (1991-1992), 68.

129. AMENGUAL I BATLE, *Informacions sobre el Priscil·lianisme*, 330-331, 334-335.

130. ID., *Noves fonts*, 106-108; ID., *Informacions sobre el Priscil·lianisme*, 326-327, 330-331 i a *Orígens del cristianisme*, I, 259-281; GARCÍA MORENO, *Nueva luz*, 170; ID., *Disidencia religiosa y poder episcopal en la España tardoantigua (siglos V-VII)* a F. J. LOMAS – F. DEVIS (eds.), *De Constantino a Carlomagno. Disidentes, Heterodoxos, Marginados*, Cádiz 1992, 135. ID. *Teodosio y la Galaecia. Historia de una aristocracia tardorromana*, a «Actas. Congreso Internacional. La Hispania de Teodosio. Segovia-Coca, Octubre 1995», [Salamanca, d. l. 1998], 84.

131. AMENGUAL I BATLE, *Noves fonts*, 106; ID., *Informacions sobre el Priscil·lianisme*, 330-331; ID., *Orígens del cristianisme*, I, 196, 199, 200, 201, 288, 516 (aquesta darrera p., s'indica erradament com a la 515, a l'índex del II volum, 270); ID., *La teologia i les estructures eclesiàstiques a la Tarraconense, segons la correspondència de Consentius amb St. Agustí*, al «ICHEC, Actes» II, Barcelona 1993, 47-49 i a «AST», 67/2 (1994), 47-49. Vegeu Pere de PALOL, *Catalunya i Balears*, 45; DÍAZ Y DÍAZ, *Consencio y los Priscilianistas*, 71, 74 i 75. Vegeu Roland DELMAIRE, *Contribution des nouvelles Lettres de Saint Augustin à la Prosopographie du Bas-Empire Romain (PLRE)* dins *Lettres*, 83-84; WANKENNE, 1. *Introduction à la Lettre 12**. 2. *Asterius*, a BA, 46 B, 492-493. Cf. DÍAZ Y DÍAZ, *El Contra mendacium de Agustín*, p. 76; ESCRIBANO PAÑO, *Iglesia y Estado*, 33-34. Javier ARCE, *Los gobernadores de la Diócesis Hispaniarum (ss. IV-V D. C.) y la continuidad de las estructuras administrativas romanas en la Península Ibérica*, «Antiquité Tardive», 7 (1999) 80, ignora les cartes de Consenci i tots els estudis que han originat.

132. Cf. WANKENNE, *Consentius*, 1237.

133. GARCÍA MORENO, *Nueva luz*, 165-167; ESCRIBANO PAÑO, *Iglesia y Estado*, 33-34, 391.

134. GARCÍA MORENO, *Nueva luz*, 169 i nota 60.

El nou mapa que surt d'aquestes informacions i la nova composició social del priscil·lianisme, que s'hi manifesta, són uns components que avalen la tesi que no considera aquest corrent com a una expressió d'una societat marginada i poc romanitzada, ans al contrari.

Un altre aspecte directament caracteritzat pels nous escrits és la importància de la literatura màgica i críptica entre aquests aristòcrates civils, militars i eclesiàstics.¹³⁵

Finalment, Consenci i Patrocle d'Arles, d'una manera expressa, són els protagonistes d'una tàctica revisionista de les mesures conciliadores que havia introduït el I Concili de Toledo (a. 400).¹³⁶ Amb aquestes pretensions, reflectien la situació general a la qual eren confinats tots els grups dissidents de la unitat confessional catòlica, que s'imposava durant la Tardana Romanitat.

3.1.2 *El Contra mendacium*

Una altra aportació de la nova literatura de Consenci ens permet aclarir que el *Contra mendacium*¹³⁷ era un rebuig al mètode de servir-se de la mentida per defensar la fe i, més concretament, per desemascarar els priscil·lians.¹³⁸ És cert que Consenci, a l'*ep.* 11*, dóna tots els detalls perquè puguem assegurar que va provocar aquell llibre de sant Agustí. La qüestió de fons és dissuadir Consenci de l'ús de la mentida que feien els priscil·lians per difondre les seves idees, que era el que havia adoptat Consenci. Per tal de destapar aquests adeptes de Priscil·lià va compondre un llibre,¹³⁹ simulant que era un d'aquesta colla, i el va entregar al monjo Frontó, perquè li servís de directori per a dur a terme una operació ben calculada. L'execució del pla fa del monjo el gran protagonista de l'*ep.* 11*.

L'objectiu havia estat descobrir, denunciar, jutjar i condemnar una sèrie de personatges, pel que havien obrat quan una incursió dels bàrbars, de sobte, deixà al descobert el prevere Severus com a possessor d'uns còdexs màgics, considerats verinosos i priscil·lians.¹⁴⁰ El prevere va al·legar que els havia rebuts en

135. *Informacions sobre el Priscil·lianisme*, 336-337.

136. *Ibid.*, 337-338. Cf. ESCRIBANO PAÑO, *Iglesia y Estado*, 34-35; JOSEP VILELLA MASSANA, *Priscilianismo galaico y política antipriscilianista durante el siglo V*, «III Congreso Peninsular de Historia Antigua, Vitoria-Gasteiz, julio 1994» dins «Antiquité Tardive», 5 (1997), 181.

137. DIVJAK, *Die neuen Briefe*, 10-25, especialment la 16. AMENGUAL I BATLE, *S. Agustín, teólogo norteafricano*, 495 - 498.

138. MADEC, *De nouveau*, 61. AMENGUAL I BATLE, *Informacions sobre el Priscil·lianisme*, 221-225; cf., també JOSEP VILELLA MASSANA, *Un obispo-pastor de época teodosiana: Prisciliano*, dins *Cristianesimo e specificità regionali nel Mediterraneo latino (sec. IV-VI)* «XXII Incontro. Roma, 6-8 maggio 1993», «SEA», 46, Roma 1994, 513.

139. ANNE-MARIE LA BONNARDIÈRE, *De nouveau sur le priscillianisme, (Ep 11*)* dins *Lettres*, 205-214. Vegeu, especialment la 211.

140. *Ep.* 11*, 1,4, dins AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, II, 82-83; VAN DAM, *Sheep in Wolves' Clothing*, 517. DELMAIRE, *Contribution des nouvelles Lettres*, 86, el col·loca erròniament entre els personatges civils. Abans esmenta, amb encert, Seuera, parenta del ,comes' Asterius.

herència de la seva mare. Si aquest supòsit fos cert, ens la mostraria com a dona independent i il·lustrada. Notables i bisbes fruïen en aquesta lectura. Frontó aconseguí que el metropolità de Tarragona, Titianus, convocàs una reunió de bisbes. La simulació de la majoria dels implicats va ser destapada. Ara bé, que sant Agustí tenia present aquesta contarella de Consenci és ben segur. I tan sòlid és també observar com el mateix bisbe no mostrà la mínima curiositat per verificar la narració de Frontó. Allò que el va fer reaccionar va ser el mètode de la simulació i de la mentida. De les consideracions sobre l'heretgia Agustí va derivar cap a les qualificacions de la conducta moral.

3.1.3 *Els laics i la dona*

L'*ep.* 11* ha permès que hom s'atansàs a la praxi eclesiàstica des d'un altre angle. Tot i que, en termes generals, Virginia Burrus pugui trobar suport a la seva tesi segons la qual els laics jugaven un paper secundari en els afers de l'Església,¹⁴¹ en el nostre cas consideram que hem de fer una excepció. Perquè obligar que tot un metropolità de Tarragona, Titianus, hagués de veure's sota sospita d'heretgia, en una reunió de bisbes, en la qual tots els altres bisbes, extrets com ell dels alts i cultes estaments de la Tarraconense, eren encausats juntament amb el prevere Severus, la seva parenta i familiar també del ,comes' Astèrius, Severa, i el mateix Astèrius, és una expressió de poder extraordinari. Si al terme d'aquesta commoció ningú no va atemptar contra la vida de Frontó, és un fet admirable. L'origen laical de la denúncia de Tarragona ha estat ben ressaltat per Escribano,¹⁴² i ens sembla ben correcte. De tota manera, no hem de perdre de vista que, ja des del principi, i no just al final de l'afer, hi era Patrocle d'Arles.¹⁴³

Pel que fa a Consenci, ens sembla un poc fora de context que hom repetidament el qualifiqui com a ,self-proclaimed theologian'.¹⁴⁴ Qualsevol que pogués esser el valor de la seva obra, al temps en què se desfermaren aquestes lluites, Consenci era autor d'una sèrie notable d'obres teològiques. Més que concloure, com fa Burrus, que el seu poder era mesquí, allò que hem d'explicar-nos és com era tan gran. I la resposta no rau en un plantejament d'ordre teològic o eclesiàstic, sinó en l'amistançament de l'imperi i l'episcopat. L'imperi havia optat per l'ortodòxia. Bisbes i fins i tot els funcionaris públics havien de mostrar el seu capteniment. L'explicació de la que l'autora considera «count's unexpected neu-

141. BURRUS, *The Making of a Heretic*, 10-11 i, especialment, 103,115,120-121,123. ESCRIBANO PALO, *Estado actual de los estudios sobre el priscilianismo*, 281, no estableix unes oposicions tan simètriques com Burrus.

142. ESCRIBANO PALO, *Ibid.*, 281, i a *Breviario de historiografía*, 232.

143. EAD., *Ibid.*, 282, parla de com al final Frontó s'aixoplugà en l'autoritat de Patrocle. No entrem en l'estudi dels paral·lelismes que estableix amb encert l'autora, tenint present la carta de TORIBI D'ASTORGA, *Ad Idacium et Ceponium episcopos*, paral·lelisme que no seria just en els escrits, sinó en la situació general. Per la qual cosa, conclou que l'estudi del priscilianisme s'ha de conduir d'una manera no provincialitzada, ni en la geografia ni en la temàtica, cf. 286.

144. *Ibid.*, 121.

trality»¹⁴⁵ és òbvia. Un militar de tan alta responsabilitat i dipositari de tanta confiança havia de ser lliure de tota sospita d'heterodòxia. Quan estudiem la Circular de Sever, veurem com els autors han de recórrer a les més refinades hipòtesis per explicar com va ser possible que els jueus Teodor, Cecilià,¹⁴⁶ etc., poguessin exercir com a ,defensores ciuitatis' i, més encara, com Litorius no solament arribà a ser ,praeses Insularum Balearium', sinó que fins i tot va ser nomenat ,comes', del mateix rang que havia distingit abans Astèrius. En tot això, no hem d'oblidar que Consenci adverteix sant Agustí i li fa entenedor que tot pot arribar a les orelles de l'emperador (*ep.* 11*,24,3). No ens sembla adient que Burrus recorri a aquests casos per consolidar la seva tesi. Com tampoc no ens persuadeix que ens faci suposar que la Tarraconense fos aleshores fora del control imperial.¹⁴⁷ Suara hem fet esment dels interessos de l'Imperi en aquesta província.¹⁴⁸ Astèrius no és, en contrapartida, un exponent del poder local, com ens apunta la historiadora,¹⁴⁹ ans era al servei general de l'imperi.¹⁵⁰ En la conversa amb Frontó Asterius solament volgué exculpar-se d'heretgia (*ep.* 11*,11). No hi veiem més mostres d'un exercici del poder. Tot seguit el ,comes' s'apressa per fer-se present al lloc de combat (*ep.* 11*,12,1) i no s'ocupa d'afers locals.

Tampoc ens acaba de persuadir que sigui pertinent aduir en aquest context el que Consenci pogué escriure a l'*ep.* 12*,14,1, sobre l'agosament que mostrava en els seus escrits, com si volgués fer-se escàpol d'una possible sanció eclesiàstica. En aquest carta, Consenci més que un teòleg temorenc és un acusador insolent.

Després de considerar com la situació era poc rellevant, una segona conseqüència que extreu Burrus és que les dones, el gènere, són secundàries en la societat i en l'església. Ja vàrem ressaltar com Sever, Consenci, i en concret Frontó, no són benèvols amb elles.¹⁵¹ És ben cert que solament Severa, l'aristòcrata delatora, és anomenada pel seu nom. Les altres s'esmenten per la seva relació familiar.¹⁵² Volem advertir que se sol oblidar que els còdexs que desencadenaren tot el procés eren patrimoni de la mare del prevere Sever. Si això fos cert, mostraria encara més el protagonisme femení en tota la causa, com ja ho hem insinuat. Just el fet que Sever se pogués escudar amb una al·legació semblant ja ens mostraria que la dona no era tan marginal. Escribano subratlla com, juntament amb l'estudiosa nord-americana i María del Mar Marcos s'interessen per una segona línia de la investigació en el camp del priscil·lianisme, com és ara la que vol detectar el component femení del conflicte i la seva

145. *Ibid.*, 118.

146. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 103-105.

147. ESCRIBANO PALO, *Estado actual de los estudios sobre el priscilianismo*, 281, 123.

148. Cf. p. 627-628.

149. BURRUS, *The Making of a Heretic*, 121, 123.

150. Cf. GARCÍA MORENO, *Teodosio y la Galaecia*, 87, on recull el que diu el text, que Astèrius era en campanya.

151. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 200-201.

152. BURRUS, *The Making of a Heretic*, 121-122, 124. Vegeu el que diem sobre la qüestió, al comentar les al·lusions que Sever fa a les dones, 672-673.

posició en la pugna per l'autoritat.¹⁵³ Aquestes preferències complementen, com ja ho hem fet constar, un primer front de la investigació que propugna l'autora, que consistiria en no fragmentar ni temàticament ni geogràficament les investigacions sobre el priscil·lianisme, car cada vegada més, i sobre tot amb les noves de Consenci, els extrems de la Hispània són cada cop més propers.

3.1.4 L'etiqueta ‚priscil·lià' com a denominació d'una heretgia

És cert que Frontó en cap moment empra el terme priscil·lià.¹⁵⁴ Però el seu relat està encastat entre una introducció i una conclusió de Consenci, que presenta aquest corrent com a l'objecte de tota l'operació, de mode que hom no pot admetre que Van Dam, directament contra Chadwick i Friend, afirmi que Sever i els bisbes que li donaven suport no fossin tocats de priscil·lianisme. Aquest no és el problema, perquè les susdites persones són denunciades diguem-ne nominalment com a priscil·lians. El que roman boirós és el fet del priscil·lianisme.

Coneixem una forma de comportar-se d'un sector dels que seguien aquest corrent.¹⁵⁵ Tanmateix no ens queda prou clar quin era el grau de fidelitat que professaven a Priscil·lià. El recurs a la simulació i a la mentida se considerava típic d'aquests dissidents cristians i, per combatre'ls amb eficàcia, l'adoptaren Consenci i el seu emissari, el monjo Frontó, segons narra l'*ep.* 11*.¹⁵⁶ Sant Agustí se rebel·là contra aquesta conducta i proposà un projecte teològic al servei de la veritat.¹⁵⁷ La literatura apòcrifa i, en el nostre cas, la màgica, eren altres ingredients característics del priscil·lianisme, al primer quart del s. V. Però contra aquest fet no sembla que sant Agustí hi prengué posició.

Van Dam i Burrus observen com hi ha una escalada en la classificació dels seguidors de Priscil·lià, que arriba al seu grau últim en l'*ep.* 11*. L'any 380, els dotze bisbes reunits a Saragossa ni tan sols varen esmentar el nom de Priscil·lià.¹⁵⁸ Vint anys més tard, a Toledo ja es parla de la ‚secta' de Priscil·lià.¹⁵⁹ Quan és a punt de cloure's una vintena d'anys més, Consenci, amb tota normalitat, al començament i a la cloenda de l'*ep.* 11*, 1,1.4;25,1;26,3;27,3, els anomena priscil·lians, en un context en el qual el terme els identifica com a heretges. El creador del terme, o al menys el transmissor primer conegut és Orosi al *Commonitorium de errore priscillianistarum et origenistarum*. Consenci, segons una hipòtesi d'Escribano Paño, el podria haver pres d'Orosi el qual, segons una altra hipòtesi de Van Dam,¹⁶⁰ seria el visitant amic de Consenci, que se va

153. *Estado actual de los estudios sobre el priscilianismo*, 286.

154. *Ibid.*, 116 i 215, nota 64.

155. E. ROMERO POSE, *Consenzio*, dins DPAC, I, 766-767

156. DIVJAK, *Die neuen Briefe*, pp. 16-17. Cf. AMENGUAL I BATLE, *Noves fonts*, p. 103.

157. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 245-247.

158. BURRUS, *The Making of a Heretic*, 25.

159. EAD., *Ibid.*, 103.

160. ‚*Sheep in Wolves' Clothing*, 528-530. Caldrà entrar en un estudi més detallat de les relacions d'Orosi i Consenci, a les quals varem al·ludir a *Teòlegs i bisbes*, pp. 83-84. Ens sembla que les possibilitats hi són.

rette a Menorca. Però no importaria, tal vegada que féssim dependre el vocabulari de Consenci de la hipòtesi establerta per Van Dam, a partir de l'*ep.* 12*, 9,1.¹⁶¹ Consenci podria haver-se topat amb Orosi a Hipona¹⁶² i hauria pogut conèixer la designació ben tipificada amb la qual eren coneguts els qui eren tinguts per seguidors de Priscil·lià. Però, ho volem recordar, Consenci ja abans o havia estat contaminat de priscil·lianisme o ja el combatia.

Consenci comença per transcriure -observem-ho- el relat de Frontó, el qual designa la dona protagonista com ,Seuera illa haeretica' (*ep.* 11*, 2,2 i 16,2); Frontó, quan simulava, seguint les instruccions que Consenci havia redactat ,ex persona haeretici' (1, 5) era considerat realment com a heretge (3,3). D'aquesta faisó va indagar els noms dels heretges, ,haeticorum nomina perquisivi' (2,2); els heretges es varen alçurar: ,haeretici in tumultum uersi' (5,3), varen atacar Frontó: ,ab haeticis discerpendus' (10,2), aconseguiren esvalotar el poble contra ell: «populus Tarraconae haeticorum uocibus incitatus» (6,1).¹⁶³ També Frontó utilitza el substantiu ,haeresis' quan considera que Patrocle mereixia una primícia de la informació sobre la seva aventura, perquè el bisbe l'aplaudia: ,in insectatione huius haereseos' (23, 1). Si creiem que és fora dubte que la qualificació d'heretgia era una designació estesa ja pels volts de l'any 419, per un altre costat observam una diversitat entre el vocabulari de Frontó i el de Consenci. Solament aquest introdueix el terme ,priscil·lià' com a sinònim d'heretgia.¹⁶⁴ És una passa més en l'estigmatització dels seguidors del bisbe d'Àvila. Amb tot, no ens convenen les distincions de crítica literària que proposa Burrus com a hipòtesi d'explicació d'aquestes diferències de vocabulari.¹⁶⁵ segons la qual Consenci hauria treballat sobre una redacció taquigràfica de Frontó.

3.1.5 Patrocle, instigador de Consenci

És una dada sobre la qual sant Agustí va passar per alt, i com ell també s'han comportat molts dels que fins ara han estudiat les cartes de Consenci. Anne-Marie La Bonnardière hi fa una curta referència¹⁶⁶ i Luis A. García Moreno ha esbrinat molts dels vessants que pogué tenir la ingerència de Patrocle d'Arles en tot aquest afer.¹⁶⁷

161. «CSEL», LXXXVIII, 75.

162. AMENGUAL I BATLE, *Teòlegs i bisbes*, 83-84.

163. No veuríem clar que, com diu MUÑOZ MELGAR, *Reflexions*, 71, el priscil·lianisme no fos popular i solament elitista. ESCRIBANO PALO, *Estado actual de los estudios sobre el priscilianismo*, 281, esmenta ,la participación de la plebe'.

164. Cf. *Leadership and Community in Late Antique Gaul*, Berkeley-Los Angeles-London 1985. [Paperback, 1992], 111-112.

165. *Ibid.*, 215, nota 64.

166. AMENGUAL I BATLE, *Noves fonts*, 107; ID. *Orígens del cristianisme*, I, 31, 186, 189, 190, 192, 201, 202, 223, 245. 269-271, i II, a les notes a l'*ep.* 11*, en els passatges on s'esmenta el bisbe, 83, 103, 105. LA BONNARDIÈRE, *De nouveau sur le priscillianisme*, 211-212; DÍAZ Y DÍAZ, *Consencio y los priscilianistas*, 73 i 75, considera aquest bisbe com un desconegut fins a la troballa de les cartes de Consenci; cf. VILELLA I MASSANA, *Relaciones exteriores*, 364.

167. GARCÍA MORENO, *Nueva luz*, pp. 153-174; Id., *Disidencia religiosa*, p. 153.

Atès que la ciutat havia esdevingut capital política de les Gàl·lies, el seu bisbe, que possiblement va assolir la seu episcopal servint-se de la intriga, la volia constituir en capital eclesiàstica, per a la qual cosa assolí la connivència del papa Zòsim.¹⁶⁸ Sembla que ni els Pirineus no eren una frontera per a les seves ambicions. Pérez Almoquera ho ha advertit.¹⁶⁹

És evident que Consenci assegura que va compondre el tercer llibre contra els priscil·lians, obligat pel totpoderós bisbe d'Arles.¹⁷⁰ L'expressió, malgrat la construïda amb termes que expressen una paradoxa, és prou clara: «conscribere uiolenta compulit caritate».¹⁷¹ Seguidament no se manifesta amb més suavitat, quan precisa: «libros quos nuper conscribere [...] fratre uestro imperante, compulsus sum».¹⁷² Allò que és indubtable és que aquest bisbe ambiciós i sense escrúpols s'excedí en el fet de voler intervenir en les esglésies hispàniques.¹⁷³

Aquell llibre tercer de Consenci era el manual que havia de guiar l'actuació de Frontó. No podem afirmar si Patrocle, a més d'encarregar els llibres, és responsable del mètode seguit per Consenci. En efecte, aquest ens diu que el tercer dels llibres era redactat 'ex persona haeretici',¹⁷⁴ és a dir, fent-se passar com un priscil·lià. Si li hagués proposat aquella tàctica, hauríem de dir que el mateix Patrocle hauria provocat mitjançant persona interposada el *Contra mendacium*. Tanmateix no sabem si Consenci va fer arribar una còpia d'aquesta resposta de Sant Agustí al bisbe d'Arles.

Arribats en aquest punt, gens ens sorprenem quan veiem que Frontó se transfereix a Arles per retre compte del que ha protagonitzat, abans de retornar a Menorca, per conferenciar amb Consenci.¹⁷⁵

Patrocle, a més, volgué reunir els bisbes hispans a Biterrae (Besers),¹⁷⁶ pretesament per dirimir la qüestió priscil·liana. Sorpren la seva ambició, car no podia exercir cap jurisdicció a la Hispània. Si, en veritat considerava que l'acompanyava la raó, hom no s'explica que no fes present la complicitat dels bisbes hispans al de Roma, com succeí abans amb el cas del donatisme i contemporàniament amb el pelagianisme, per remetre'ns a actuacions prou conegudes.

168. AMENGUAL I BATLE, *Informacions sobre el Priscil·lianisme*, 332, i GARCÍA MORENO, *Nueva luz*, 154, 171-174.

169. GARCÍA MORENO, *Nueva luz*, 153-174; PÉREZ ALMOQUERA, *Priscilianistas*, 355, i *De la ar'ketur'ki*, 158-159. No acabam de veure que Sever de Menorca intervingués com intermediari entre les relacions de la Tarraconense i Àfrica o Arles, com enteníem del que diu l'autor, cf. 158.

170. AMENGUAL I BATLE, *Noves fonts*, 105; ID., *Informacions sobre el Priscil·lianisme*, 320.

171. *Ep.* 11*, 1, 5.

172. *Ibid.*

173. AMENGUAL I BATLE, *Informacions sobre el Priscil·lianisme*, 332-333; Pere de PALOL, *Catalunya i Balears en temps paleocristians i visigòtics. Les noves descobertes arqueològiques i literàries*, dins «Universitat de Barcelona. Institut d'Arqueologia i Prehistòria. Memòria 1981», Barcelona 1981, 44; cf. VILELLA I MASSANA, *Els concilis de la Tarraconensis*, 1050.

174. *Ep.* 11*, 1, 5, «CSEL», LXXXVIII, 52.

175. *Ep.* 11*, 23, 1-2, «CSEL», LXXXVIII, 67. Cf. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 269-271.

176. *Ep.* 11*, 24,2, «CSEL», LXXXVIII, 68.

Aquesta trajectòria del bisbe del Migjorn de les Gàl·lies semblava a Consenci que mereixia ser reconeguda per sant Agustí amb una carta.¹⁷⁷ Ni el concili de Besiers se va reunir ni el bisbe d'Hipona no sembla que s'immutàs pel que li feia saber Consenci.¹⁷⁸ Tot ens mena a deduir que volgué evitar entrar en el terreny de la política eclesiàstica, prou degradada per semblants personatges.¹⁷⁹

Ens queda obert encara avançar més sobre l'abast d'aquesta presència a distància que exercia Patrocle en els afers de la Tarraconense. No ens és permès assegurar que no penetràs en els afers polítics, atesa la seva gran ambició i la facilitat amb la qual per aquelles saons se passava d'una esfera a l'altra. Vilella va recordar que tota l'operació de Patrocle pressuposa una recuperació de posicions del poder romà.¹⁸⁰

Ens cal anotar encara que hem d'atendre una altra informació que no ha interessat gaire, com és ara l'afirmació de Consenci sobre la penetració dels priscil·lians en el territori ultrapirineu, i tirant cap a la conca del Roine. Privar de tota veracitat aquesta presència seria tan imprudent com prendre-la literalment. Tots els estudiosos demanen una cautela davant les hipèrboles de Consenci. Indubtablement ell i el seu mentor volien que sant Agustí prengués partit per a la seva causa. En això perderen el temps i el lleixiu. Però el mínim que n'hem d'extreure de l'exposició del nostre corresponsal és que possiblement hàgim d'afegir una baula més a la cadena que vincula ambdues vessants dels Pirineus orientals, i que s'eixampla cap a l'Orient, i davalla vers les Balears. D'aquestes illes saltar a Àfrica del Nord era una constant històrica. Possiblement puguem aportar una peça més a la múltiple vinculació entre les regions d'aquesta zona, ja observada acuradament per Jacques Fontaine.¹⁸¹

3.2 Agustí i el priscil·lianisme

Queda prou expressada la convicció que va ser Consenci el qui, abans del que va pensar sant Agustí i del que s'ha opinat generalment, va fer entrar el bisbe africà en les conteses priscil·lianes¹⁸² la qual cosa hauria esdevingut per l'any 413 o un poc abans.¹⁸³

177. *Ep.* 11*, 6,1, «CSEL», LXXXVIII, 56.

178. Cf. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 270-271.

179. ID., *Informacions sobre el Priscil·lianisme*, 333-334, i GARCÍA MORENO, *Nueva luz*, 173.

180. VILELLA I MASSANA, *Hispania i l'Imperi*, 48.

181. *Société et culture chrétiennes sur l'aire circumpyrénéenne au siècle de Théodose*, dins «Bulletin de Littérature Ecclésiastique», 75 (1974), 241-287.

182. AMENGUAL I BATLE, *Una trilogia agustiniana*, 205-221. Pel que fa a la cronologia, accepta les propostes fetes a l'article que acabam d'esmentar Pierre-Marie HOMBERT, *Nouvelles recherches de chronologie agustinienne*, Paris 2000, 48.

183. AMENGUAL I BATLE, *Una trilogia agustiniana antipriscilianista*, 206.

3.2.1 *La disputa sobre l'origen de l'ànima*

La importància de la comprovació que acabam de fer no és simplement cronològica. Més ens interessa pel fet que ajuda a ressituar les disputes sobre l'origen de l'ànima, en la qual s'hi va comprometre sant Agustí. Ell sempre la va enfocar conduït d'òptica anti-pelagiana. Però creiem que el plantejament primer li va arribar per una provocació dels ambients hispans i no tant per les disputes dels pelagians.¹⁸⁴ És a dir, se tractaria d'una qüestió directament connectada amb el Déu creador —segons la inquietud hispànica— i menys dependent del Déu salvador, que era el que se disputava a Àfrica.

Creiem que per aquí s'obre una porta a la recerca en el camp d'allò que se pensava a la Hispània sobre aquestes qüestions, i perquè l'origen de l'ànima provocava tanta inquietud. Hi ha d'haver vinculacions amb una mentalitat generalitzada, almenys entre els medis intel·lectuals hispànics de finals del s. IV i de la primeria del s. V. Gosaríem apuntar encara més enrere.

3.2.2 *Els priscil·lians considerats com a heretges; però no hi ha acusació a la seu romana*

Hom no ha arribat a trobar una explicació al fet que Consenci, tan suspicax amb els teòlegs i apassionat per la intervenció de l'autoritat en les qüestions doctrinals, mai no treballàs perquè el cas del priscil·lianisme fos posat en mans del bisbe de Roma. Ell coneixia, almenys, la carta *Tractoria*, amb la qual el papa Zòsim dirimia la causa dels pelagians en el seu desfavor.¹⁸⁵ Possiblement l'al·lusió a la recepció d'aquesta lletra no sigui innocent. Podria haver fet d'intermediari Patrocle, i que Consenci comunicàs la seva coneixença a Agustí podria ser un indicatiu de que se volia congraciar amb ell, per tal de guanyar-lo per a la causa anti-priscil·liana.¹⁸⁶ Obtenir-ho era comptar amb ell per a consolidar les ambicions de Patrocle, una volta que havia mort Zòsim.

Per contraposició, fa pensar la dada negativa que, en la qüestió priscil·liana, mai no intervingués la seu de Roma. Les manifestacions romanes són posteriors a diverses instigacions, de manera que allà coneixien l'afer de Priscil·lià. Basti dir que Innocenci I, contemporani del I Concili de Toledo exercia el pontificat amb pretensions intervencionistes, sobre tot a l'Occident. Les coses així estant, haurem de començar a pensar que les qüestions que se jugaven en tot l'afer no eren pròpiament dogmàtiques?

184. ID., *Teòlegs i bisbes de la Hispània*, 77-78, 94-97, 103-105.

185. ID., *Noves fonts*, 102; PIETRI, *Les Lettres nouvelles*, 352.

186. Pere de PALOL, *Les primeres comunitats cristianes i l'organització de l'Església*, dins *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans*, Director Borja de RIQUER I PERMANYER, Barcelona 1996, 401.

3.3 Consenci i Orígenes

Per l'*ep.* 119 estàvem assabentats de les inquietuds del nostre autor en el camp de la cristologia, sobre tot l'inquietaven els heretges.¹⁸⁷ També el *Contra mendacium* el destapa com a abrandat anti-priscil·lià.

Una de les qüestions més importants que Consenci obliga a revisar és l'afer de l'ortodòxia d'Orígenes i la data de la seva condemna.

Hem d'encastar les informacions en la ancorada i malaltissa prevenció de Consenci contra la tasca de fer teologia. Al passatge de l'*ep.* 12*11,3-4 recull el que sembla un infundi d'Epifani de Salamina sobre l'apostasia d'Orígenes (ca. 374-377). Consenci se'n fa ressò i ens transmet que el gran alexandrí, duit pel seu afany de fer teologia, s'hauria afeblit en el seu entusiasme cristià, de manera que, com diu Consenci, en la vellesa va rebutjar el martiri que havia anhelat a la infantesa.¹⁸⁸ Brox creu que la vinculació del quefer teològic d'Orígenes al rebuig del martiri no és una invenció de Consenci.¹⁸⁹ Té l'arrel en Epifani de Salamina, suspicax de la filosofia grega? Corrien altres informacions, per aquelles saons?¹⁹⁰

Una ulterior qüestió, que també cal ressaltar com una aportació que Consenci comparteix en exclusiva amb sant Jeroni, *ep.* 33,5, és reafirmar que Orígenes no va ser condemnat per raons dogmàtiques, fins un segle i mig després de mort (a. 254). Durant la seva vida no es posà mai en discussió la seva autoritat com a mestre, exegeta i teòleg.¹⁹¹ Consenci diu que la condemnació esdevingué 'dos-cents anys o més', després de la mort de l'alexandrí.¹⁹² En realitat les condemes són de finals del s. IV i primeria del V. Per tant, no havien passats encara dos segles. Sant Jeroni, a l'esmentada carta a Paula, escrita pels volts de l'any 385, diu ben expressament que la condemna d'Orígenes, mentre vivia, va ser

187. JOSEP VILELLA I MASSANA, *Relaciones exteriores de la Península Ibérica durante la Baja Romanidad (300-711): Prosopografía*, (Col·lecció de Tesis Doctorals Microfitxades núm. 195), Universitat de Barcelona any 1987, 127.

188. HENRI CROUZEL, *Origène*, 8. *Histoire posthume*, dins «Dictionnaire de spiritualité», XI, Paris 1982, col. 957; ID. *Origenismo*, dins «DPAC» II, Casale Monferrato 1983, col. 2536; ID. *Orígenes. Un teólogo controvertido*, Trad. Benedictinas de la Abadía Santa Escolástica de Victoria, Buenos Aires, («BAC» 586) Madrid 1998, 52-56; cf. el que apuntam a *L'església de Tarragona*, 8, nota 20.

189. NOBERT BROX, *Consentius über Origenes*, «Vigiliae Christianae», 36 (1982), 142. Se remet a aquest autor GIULIA SFAMENI GASPARRO, *Origene e la tradizione origeniana in Occidente. Letture storico-religiose*, Roma 1998, 144-145, cf. 105, nota 38.

190. CF. AMENGUAL I BATLE, *Orígenes del cristianisme*, II, 117, nota 19.

191. ORÍGENES, *Tractat sobre els Principis*, Traducció i edició a cura de Josep RIUS-CAMPS, Barcelona 1988, 36.

192. AMENGUAL I BATLE, *L'església de Tarragona*, pp. 5-17, cf. p. 8. JULES WANKENNE, al comentari a l'*ep.* 12*, a *Oeuvres de Saint Augustin, Lettres 1* -29**, p. 491, corregeix la seva indicació que Consenci remuntava la condemna d'Orígenes dos-cents anys enrere, com llegim a *La correspondance de Consentius avec saint Augustin a Lettres*, p. 227. Sense entrar en la qüestió, però recollint la informació de Consenci, cf. SFAMENI GASPARRO, *Origene e la tradizione origeniana*, pp. 105 i 144-145.

pura i simplement per enveja: no podien suportar la seva brillant eloqüència: «sed quia gloriam eloquentiae eius et scientiae ferre non poterant et illo dicente omnes muti putabantur».¹⁹³ L'acusació d'heretgia era un invent de cans rabiosos. Si aquest judici no s'hagués correspost a la realitat, Jeroni l'hauria corregit quan, a partir del 393, esdevingué aferrissat anti-origenista. Brox ha cridat l'atenció sobre aquesta convergència entre Jeroni i Consenci en retardar la data de l'anatematització d'Orígenes. Aquesta informació de l'*ep.* 12* ens mostra com Consenci eixamplava l'espai dels seus interessos teològics, que anaven més lluny que les controvèrsies occidentals i, a més, ens informa de la seva desmesurada producció escrita.¹⁹⁴

4.- La situació de l'església a la Tarraconense a la primeria del s. V

Amb les cartes trobades hem pogut bastir un assaig d'una prosopografia, que reflecteix una església poderosa a la Tarraconense, amb el seu primer metropolità conegut, Titianus¹⁹⁵. Indicis de la presència del monacat, també els trobam a Tarragona, amb Frontó¹⁹⁶ i el seu monestir i Ursitio¹⁹⁷, del bàndol dels priscil·lians.¹⁹⁸ En ambdós casos – i en els dos bàndols—se tracta de nuclis

193. *Sancti Eusebii Hieronymi Epistulae*, I, «CSEL» LIV, (Isidorus HILBERG) Vindobonae-Lipsiae MDCCCXC, 259. (Tota la carta, 253-259). Vegeu San JERÓNIMO, *Epistolario*. Edición bilingüe. Traducción, introducción y notas por Juan Bautista VALERO, («BAC», 530) Madrid 1993, 304.

194. AMENGUAL I BATLE, *Noves fonts*, 102; ID., *Consenci. Correspondència*, I, 15-19; ID. *Orígens del cristianisme*, I, 182-190.

195. ID., *Noves fonts*, pp. 105-108; ID. *Consenci*, a *Gran Enciclopèdia Catalana*, 8, Barcelona, 1987 [i segona reimpressió 1989] p. 113. Al volum 22, 1989, p. 152, en el quadre que du l'arxiepiscopologi de Tarragona hi figura el nom de Titianus, però no a l'article sobre l'arquebisbat; Manuel Maria FUENTES GASÓ, *Tarragona, seu primada, a 25 anys de servei episcopal. Miscel·lània Dr. Ramon Torrella i Cascante*, (Editorial Claret) Barcelona 1993, pp. 145; Antoni PLADEVALL I FONT, *La introducció i la difusió del cristianisme a Catalunya a l'època romana*. Discurs llegit el dia 5 de maig de 1994 en l'Acte de recepció pública d'... a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i contestació de l'Acadèmic numerari P. Agustí ALTISENT I ALTISENT, Barcelona 1994, p. 28.

196. AMENGUAL I BATLE, *Noves fonts*, 106; ID., *L'església de Tarragona*, 12-13; ID., *Consenci. Correspondència*, I, 10; ID., *Orígens del cristianisme*, I, 204, 210, 264-265. Isabel VELÁZQUEZ SORIANO, *Ámbitos y ambientes de la cultura escrita en Hispania (s. VI) de Martín de Braga a Leandro de Sevilla*, dins *Cristianesimo e specificità regionali nel Mediterraneo latino (sec. IV-VI)* «XXII Incontro. Roma, 6-8 maggio 1993», «SEA», 46, Roma 1994, 331; en el mateix volum, Mar MARCOS, *Los orígenes del monacato en la Península Ibérica. Manifestaciones ascéticas en el siglo IV*, 358-359, se lamenta de l'escassetat de fonts, en la qual cosa té raó tot i que n'hi ha més de les que cita. Les noves cartes, a les quals al·ludeix i Sever ens diuen més coses. De tota manera, creiem que l'*ep.* 48 de sant Agustí no s'adreça a monjos de la Cabrera balear, com diem a un altre lloc, p. 681.

197. AMENGUAL I BATLE, *Noves fonts*, p. 108 i a *Orígens del cristianisme*, I, pp. 280-281.

198. ID., *Noves fonts*, 101, 106, 107; ID., *Informacions sobre el Priscil·lianisme*, 328-329; ID. *Orígens del cristianisme*, I, 204; 264-265; 280-281; ID., *Manifestaciones del monacato balear y tarraconense según la correspondencia entre San Agustín y Consencio (415-420)*, dins *Il Monachismo occidentale dalle origini alla Regula Magistri*. «XXVI Incontro. Roma, 8-10 maggio 1997» «SEA» 62. Roma 1998, 341- 359.

monàstics emparats pels poderosos.¹⁹⁹ El cas priscil·lià sota el patrocini del prevere Seuerus i en el de Frontó per ell mateix. Per molt que la seva narració forci l'expressió de la seva petitesa,²⁰⁰ bastir-se un monestir no era a l'abast de qualsevol. Els viatges que va emprendre i poder moure tot l'episcopat tarraconense no és obra d'un personatge secundari.²⁰¹

Per l'altre costat, llegim que Chadwick suggereix que Frontó no seria membre d'un monestir pròpiament dit, sinó que se tractaria del cas d'un solitari, que a la ciutat s'hauria edificat una mena d'ermita.²⁰²

La prosopografia enriqueix i a vegades inicia les llistes episcopals, com són els casos de Sagíttius d'Ilerda (Lleida)²⁰³ i de Syagrius d'Osca.²⁰⁴ Més encara, Antoni Pladevall i Font ressalta com amb aquestes lletres alguns bisbats tarraconenses no necessiten ja emparar-se en una suposada fundació d'època visigòtica.²⁰⁵ El mateix fet, com en tantes ocasions, ajuda a interpretar les troballes arqueològiques.²⁰⁶ Hi ha un bisbe, de seu desconeguda, Agàpius, el qual tingué una història tràgica. Va ser enganyat per Consenci, per tal que portàs els llibres que servirien a Frontó per incoar tot el procés contra els priscil·lians.²⁰⁷ Hom ha suggerit que se tractaria d'un 'korepískopos' de la regió de Tarragona.²⁰⁸

Si després passam a les institucions eclesiàstiques, ens trobam amb la pràctica sinodal, com a un fet gens sorprenent. El metropolità Titianus deixa clar que els afers dels bisbes s'han de dirimir per altres bisbes.²⁰⁹ Aquesta evidència havia

199. ESCRIBANO PAÑO, *Iglesia y Estado*, 207.

200. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, 194.

201. Cf. GARCÍA MORENO, *Nueva luz*, 171.

202. H. CHADWICK, *New Letters of St. Augustine*, dins «Journal of Theological Studies», N. S. 34/2 (1983), 425-452.

203. AMENGUAL I BATLE, *Noves fonts*, 107; ID., *L'església de Tarragona*, 14; ID. *Orígens del cristianisme*, I, 272-273. ID. *Consenci*, dins *Gran Enciclopèdia Catalana*, 8, Barcelona 1987, 113. Vegeu *Sagitti*, al volum 20 (1988), 135. També el nom figura en primer terme al quadre de l'episcopologi de Lleida, *Ibid.*, 14 (1987), però l'article corresponent no se va actualitzar.

204. ID., *Noves fonts*, 107; ID., *L'església de Tarragona*, 14; ID. *Orígens del cristianisme*, I, 276-277.

205. PLADEVALL I FONT, *La introducció i la difusió*, 37-38.

206. Emili JUNYENT, Arturo PÉREZ, *El Bajo Imperio Ilerdense: las excavaciones de la Paeria*, dins «III Reunió», 148. Ramir VIOLA I GONZÁLEZ - Romà SOL I CLOT, *Lleida, bisbat de*, 2. *Història*, a DHEC, II, Barcelona 2000, 480 i 481, a l'episcopologi. Vegeu, per a les seus de la Tarraconense, l'obra de divulgació Joan GALTÉS I PUJOL, (Cap de redacció) i Ramon CORTS I BLAY, Manuel M. FUENTES I GASÓ, Josep MASNOU I PRATDESABA, Josep M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *Història de l'Església a Catalunya. Segles I-VII*, Strasbourg 1992, 22. Vegeu els episcopologis, a 37-38.

207. *Ep.* 11*, 2, 1; 10, 1-10; 11, 1; 21, 1-3; 22, 1-3, pp. 52-53, 58-59 i 59, 66-67 i 67; AMENGUAL I BATLE, *Noves fonts*, 106; ID., *Orígens del cristianisme*, I, 259.

208. Josep PERARNAU I ESPELT, Recensió de «CSEL» LXXXVIII, dins «ATCA», 2 (1983), 397-398; cf., també, AMENGUAL I BATLE, *L'església de Tarragona*, 9; PLADEVALL I FONT, *La introducció i la difusió*, 33 i 39. Pladevall, al darrer lloc citat, insinua que Agàpius podria ser bisbe auxiliar del metropolità.

209. *Ep.* 11*, 20,2, «CSEL», LXXXVIII, 66. GALTÉS i col·lab., *Història de l'Església a Catalunya*, 25, ometen aquest concili.

quedat enfosquida amb el procés que el mateix Priscil·lià va provocar, quan acceptà l'autoritat de l'emperador Màxim, perquè el jutjàs. Titianus remet a la doctrina que el mateix Constantí havia reconegut i que és la que era corrent aleshores.²¹⁰ Se tracta d'una observació d'importància cabdal. Una primera raó, és que preserva la independència de l'Església de front a l'Estat. En segon terme, evita el parany en el que va caure Priscil·lià, amb les conseqüències ben conegudes. I no se tractava d'un perill llunyà. No oblidem que Consenci amenaça sant Agustí amb l'advertència que tots els afers que es debatien podien arribar a l'oïda del príncep (*ep.* 11*, 24, 3).²¹¹ En tercer lloc vol mantenir l'exclusiva de l'episcopat en els afers eclesiàstics, en detriment d'una participació laical que de bell antuvi podria preveure que un altre tipus de reunió acabaria amb un veredictes advers a l'episcopat. S'ha notat, a més, que l'aristocràcia hispànica, com la de l'Occident en general s'havia decantat pel control de les seus episcopals.

Quant a l'aplicació de la doctrina canònica, sostinguda pel metropolità, hem de recollir del nostre informador que la reunió episcopal, convocada formalment, amb posterioritat a la que va provocar Frontó per a l'afer dels còdexs, esdevé una realitat, pel 419.²¹² Les actes conciliars existiren; però foren cremades.²¹³ Una descripció ben contextualitzada l'ha feta Josep Vilella Massana.²¹⁴

Percebem com de qualque manera entre el llevant de la Tarraconense i el migjorn de les Gàl·lies hi havia una mena de comunicació fàcil, que va ser ben utilitzada pels estaments eclesiàstics. Patrocle i Frontó ens ho mostren.

Consenci, com Sever, ens deixen veure com als afores de les ciutats, al 'suburbanum' hi havia espai per una certa activitat social.²¹⁵

210. Des del punt de vista teòric, sant Ambròs se va manifestar clarament en algunes ocasions a favor de la competència dels bisbes en aquesta afers. Vegeu-ne testimonis a Henry CHADWICK, *Priscillian of Avila. The Occult and the Charismatic in the Early Church*, Oxford, Clarendon Press 1976, 126-129 = *Prisciliano de Àvila. Ocultismo y poderes carismáticos en la Iglesia primitiva*. Traducció del anglès per José Luis LÓPEZ MUÑOZ, (Colección Boreal, 13) Madrid 1978, 172-175. Des d'una òptica més jurídica, cf. ESCRIBANO PAÑO, *Iglesia y Estado*, 226-229.

211. «CSEL», LXXXVIII, 68.

212. *Ep.* 11*, 21, 1-2, «CSEL», LXXXVIII, 66. Cf. AMENGUAL I BATLE, *Informacions sobre el priscil·lianisme*, 328; ID., *L'església de Tarragona*, 11; ID., *La teologia i les estructures eclesiàstiques*, 9. Pere de PALOL, *Catalunya del món antic al medieval*, dins *Estudis rossellonesos dedicats a Pere Ponsich*. «Miscel·lània d'arqueologia, d'història de l'art del Rosselló i de la Cerdanya» a cura de Marie GRAU i Olivier POISSON, Perpinyà 1987, 143, considera la importància dels concilis, començant per aquest, per a vertebrar allò que seria Catalunya. J. RAVENTÓS, *Concilis Provincials Tarraconenses. Revisió de la cronologia*, dins *25 anys de servei episcopal*. «Miscel·lània Dr. Ramon Torrella i Cascante», Tarragona 1993, 181.

213. *Ep.* 11*, 21, 1, «CSEL», LXXXVIII, 66. Josep M. MARQUÈS, *Concilis Provincials Tarraconenses*, (Clàssics del Cristianisme, 50bis) Barcelona 1994, 13-14, recull aquesta dada i fa un resum de l'*ep.* 11*. Cf. Antoni PLADEVALL I FONT, *Història de l'Església a Catalunya*, Barcelona 1989, 10, i *Concilis provincials de la tarraconense*, dins DHEC, I, Barcelona 1998, 591. No en diu res *Gran Enciclopèdia Catalana*.

214. *Els concilis de la 'Tarraconensis' durant el segle V*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Girolins», 36 (1996-1997), 1044-1050.

215. Cf. AMENGUAL I BATLE, *Vestigis d'edificia*, 496.

L'evolució dels edificis eclesiàstics, almenys a Tarragona, s'havia adaptat a la situació del moment, no just en la reconstrucció i construcció de la ciutat,²¹⁶ ans també tenint presents les característiques pròpies de la funció corresponent. Veiem que els bisbes reunits conciliarment s'asseien al lloc que els era destinat, o ,cathedra',²¹⁷

La documentació pertinent al funcionament de les esglésies episcopals se guardava al ,secretarium' o cancelleria episcopal,²¹⁸ on hi devia haver els prestatges o als prestatges de l',archivium ecclesiae'.²¹⁹

Amb tot el que ens aporta la producció de Consenci, possiblement sigui correcte creure que les esglésies de la Tarraconense havien assolit un bon grau de maduresa institucional²²⁰.

A Tarragona hi havia el ,praetorium' del ,comes' Astèrius²²¹ i a les seus episcopals la ,basilica', el ,secretarium', etc. són ja d'aquesta època.

Les vies romanes apareixen com a fàcilment transitables, car el monjo Ursitio se mou tan fàcilment fins a Osca, com ho fa Frontó fins a Arles i per mar fins a Menorca.

5.- La cultura clàssica a la Baleàrica i a la Tarraconense a la Tardana Romanitat

Es tracta d'una altra aportació que rebem de les noves cartes.²²² Són diversos els autors clàssics que cita o esmenta Consenci. Heinrich Marti ha remarcat la

216. Andreu MUÑOZ MELGAR, *Estat de la qüestió de l'estudi dels primers segles de cristianisme a Tarragona* dins «ICHEC, Actes», II, Barcelona 1993, 426-427, i dins «AST», 67/2 (1994), 426-427; Joan Josep MENCHON I BES, *Arqueologia medieval en les comarques tarraconenses, estat actual*, «Acta Arqueològica de Tarragona», 5 (1991-1992), 10; ID. i Josep M. MACIAS I SOLÉ, Andreu MUÑOZ MELGAR, *Aproximació al procés transformador de la ciutat de Tarraco. Del Baix Imperi a l'Edat Mitjana*, «Pyrenae», 25 (1994), 228.

217. *Ep.* 11*, 11,1, «CSEL», LXXXVIII, 59. Per a aquest i altres elements arquitectònics, funcionals, etc, vegeu el que vàrem aportar en *Vestigis d'edifici a les cartes de Consenci i Sever*, dins «III Reunió», 489-499. Serge LANCEL, *A propos des nouvelles lettres de S. Augustin et de la Conférence de Carthage en 411: "Cathedra, diocesis, ecclesia, parochia, plebs, populus, sedes"*, dins «RHE», 77 (1982), 446-454, estudia els termes, però en un sentit institucional.

218. Vegeu la intervenció de N. DUVAL, a MOREAU, *Lecture de la Lettre 11**, 222, i l'altra a AMENGUAL I BATLE, *L'església de Tarragona*, 16; ID., *Vestigis d'edifici*, 498; MENCHON I BES, *Arqueologia medieval*, 68; ID. MACIAS I SOLÉ, MUÑOZ MELGAR, *Aproximació al procés transformador*, 228.

219. *Ep.* 11*, 9, 1, i 10, 2, «CSEL», LXXXVIII, 57 i 58, referint-se a Osca. Cf. AMENGUAL I BATLE, *L'església de Tarragona*, 16; ID., *Vestigis d'edifici*, 493; PÉREZ ALMOGUERA, *La religión*, 128.

220. Cf. PLADEVALL I FONT, *La introducció i la difusió*, p. 44.

221. MENCHON I BES, MACIAS I SOLÉ, MUÑOZ MELGAR, *Aproximació al procés transformador*, 229. En l'existència del ,praetorium' i de l',episcopium', que necessàriament hi havia a Tarragona, hi veuen un signe de marcat dualisme de poder. És prou evident, però gens original.

222. Carmen CODOÑER MERINO, *Historia de España Menéndez Pidal*, III, *España. Visigoda*, II. Parte II, *La Cultura y las artes*. II, *La literatura*, cap. I. *El siglo V*, Madrid 1991, 229-230, al·ludeix a les noves cartes de Consenci i a les noves finestres d'ambient cultural que s'obrin. Llàstima que la bibliografia emprada sigui tan minsa.

singularitat de l'*ep.* 12*. Fora del gènere filosòfic, Consenci seria l'únic autor cristià que va construir un escrit en prosa prenent com a model una única peça de la literatura clàssica. En aquest cas seria l'*Eunuc* de Terenci, al qual Consenci se refereix explícitament, la qual cosa el diferencia d'altres citacions menys intencionades.²²³ També Wankenne s'ha detingut en aquest punt.²²⁴ Podem comprovar que la cultura clàssica era encara un patrimoni viu a la Tarraconense. En realitat, partim de la fundada suposició que Consenci provenia dels ambients de Tarragona, en els quals varen ser educats els bisbes, el prevere Severus, possiblement Consenci, etc. No sabem si hem d'atribuir a la Baleàrica una semblant condició.²²⁵ De tota manera, a la Baleàrica, Consenci va disposar d'un bagatge bibliogràfic de contingut literari, controversístic, bíblic, teològic i canònic prou consistent.²²⁶

6. *Consenci i Dictini, bisbe d'Astorga, i el seu llibre titulat Libra* (CPL 797)

Tot i que Díaz i Díaz afirma que Consenci va resumir acuradament el llibre del bisbe priscil·lià d'Astorga, Dictini,²²⁷ no creiem que sigui del tot segur que sintetitzàs assenyadament.²²⁸ Sant Agustí ens assabenta que aquest bisbe va donar el títol de *Libra* al seu escrit, perquè hi desenvolupa dotze qüestions, que serien com les dotze unces que fan una lliura.²²⁹ En aquesta composició literària el bisbe aconsellaria, segons sant Agustí, a mentir per defensar la religió.²³⁰ Consenci l'hauria imitat, per la qual cosa Agustí l'empeny a combatre el seu error i el del bisbe.²³¹ Però, malgrat ens repetim, sant Agustí en la resposta no enceta temes dogmàtics. Tracta d'heretges els priscil·lians i considera mortals els seus errors (4) que afecten a la doctrina sobre Déu, l'ànima, el cos i altres qüestions (6). Se detén breument sobre la doctrina sobre l'ànima, considerada com a una part de Déu (8 i 9); però no dóna a entendre que d'això se'n parlàs ni als còdexs

223. *Citations de Térence. Problèmes et signification des exemples de la Lettre 12* de Consentius à Augustin*, a *Lettres*, 243-249.

224. *Correspondance*, 230-231.

225. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 226-228.

226. ID., *Ibid.*, I, 247-249; també dins *Fonts històriques de les Balears en temps cristians fins als àrabs*, dins *Illes Balears*, 19-20.

227. *El Contra mendacium*, 71, 78-79. Cf. Charles PIETRI, III, Cap. II. *Le succès: la liquidation du paganisme et le triomphe du catholicisme d'État*, dins *HC*, 429 i 434; cf. VILELLA I MASSANA, *Relaciones exteriores*, 138.

228. AMENGUAL I BATLE, *Consenci. Correspondència*, II, 25, i també a *Orígens del cristianisme*, I, 217.

229. *Contra mendacium*, 3, 5, «CSEL», XLI, 477. Cf. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 217.

230. *Contra mendacium*, 21, 41, «CSEL», XLI, 527. Cf. Manuel SOTOMAYOR Y MURO, *La iglesia en la España romana*, dins Ricardo GARCÍA VILLOSLADA, *Historia de la Iglesia en España*, I («BAC maior», 16) Madrid 1979, 270. Per la dada de la publicació de l'obra, és evident que no pogué informar-se d'allò que aportaven les noves cartes de Consenci.

231. *Contra mendacium*, 17, 35, «CSEL», XLI, 518.

condemnat ni a la *Libra* de Dictini. Quan tracta d'aquest bisbe, se centra en la qüestió del mètode de la simulació i de la mentida (5). En definitiva, podem dir que sant Agustí no sembla haver descobert cap novetat doctrinal en l'esmentat llibre, que afegís alguna dada a l'heretgia que coneixia des d'uns anys enrere. Hom suposaria que qualche detall s'hauria filtrat del contingut d'aquells còdexs; però hem de romandre decebuts. Les tres grans qüestions priscil·lianes solament queden apuntades, i no representen cap novetat.

Retornant a la *Libra*, podem dir que sembla que la dependència de la *Passio Thomae*, que hom havia proposat com a font d'inspiració de Dictini,²³² s'ha de descartar, car seria un producte posterior, del s. VI.²³³ Però, el que no s'ha d'excloure és que la idea que el nombre dotze inclou la perfecció fos corrent en els ambients dels qui practicaven l'ascesi, com ensenya pràcticament la *Passio Thomae*. Així, l'hauria recollida Dictini. Una altra font d'inspiració haurien estat els Dotze Patriarques d'Israel, o sigui, els fills de Jacob,²³⁴ com a representació de la totalitat d'Israel.

7.- És Consenci el capdarrer d'un moviment anti-augustinianà?

No repetirem allò que hem recollit quan hem parlat d'Orígenes. Esmentar aquest gran teòleg va servir d'amenaça contra sant Agustí. Ens manca encara escatir si Vicenç de Lerins, uns anys després, quan sembla que recorda el bisbe d'Hipona,²³⁵ i absolutitza allò que considera la Tradició, recorre al text de l'*Eclesiastès* 10,8: «qui dissipat sepem mordebit eum coluber», que Consenci havia transmès d'aquesta faïso: «scrutatores sepium a serpente mordendum scriptura denuntiat».²³⁶ De fet, uns anys més tard, Vicenç de Lerins, sembla que, en una sorda reacció anti-augustiniana, rememora la història d'Orígenes, al *Commonitorium* 17.²³⁷ El que ara, però, ens interessa més, és que Vicenç retorna a la idea i a la citació de l'*Eclesiastès* suara esmentades, al número 25,9.

232. Fr. LEZIUS, *Die 'Libra' des Priscillianisten Diktinius von Astorga*, dins «Abhandlungen für A. von Öttingen», München 1890, 123-124.

233. AMENGUAL I BATLE, *Consenci. Correspondència*, II, 29. A la nota 87 s'hi transcriu el pasatge que hauria interessat, com a possible inspiració de Dictini, on s'enumeren les dotze virtuts que menen a la perfecció.

234. *Ibid.*, 29-30.

235. Cf. la introducció de Josep M. ROVIRA BELLOSO, a *Vicenç de Lerins, Commonitori, Salvià de Marsella, a l'Església, Euqueri de Lió, Lloança del desert*, (Clàssics del cristianisme 70). Facultat de Teologia de Catalunya. Fundació Enciclopèdia Catalana. Edicions Proa) Barcelona 1998, esp. 20-33.

236. *Ep.* 12* 10, 2, «CSEL», LXXXVIII, 76.

237. «Corpus Christianorum Latinorum», LXIV, Cura et studio R. DEMAULENAERE, Turnholt, Brepols 1985, 170-173. Vegeu la referència a aquest pasatge a BROX, *Consentius über Origenes*, 141.

8.- *Noves dades i qüestions obertes*

En primer lloc creiem que les cartes de Consenci ens el situen ben adequadament, tant en el moment com en el lloc geogràfic que ocupa. Els historiadors i els arqueòlegs han observat com és d'escaient la seva aportació. També queda clar que el priscil·lianisme polaritza la part principal de la vasta obra de Consenci, fins i tot les seves exposicions de teologia trinitària i cristològica són arcaïtzants com arcaïtzant era la teologia de Priscil·lià i la dels seus adeptes. Amb tot, consideram que les poques línies teològiques que apunta el nostre autor han merescut ben poca atenció.

Opinam que si no és senzill descriure el moviment de renovació eclesial i eclesiàstica que va protagonitzar Priscil·lià, menys encara ho és sistematitzar el priscil·lianisme²³⁸ o, millor dit, els priscil·lianismes, car no podem ni volem definir-ne l'eix dorsal.

Segons els escrits que ens pertoca atendre, el més greu teològicament és la passió pels apòcrifs. Però, sense més precisions, no és possible copsar el grau d'allunyament que podien revelar aquests còdexs en relació a la ortodòxia. El terme 'apòcrifs' és massa genèric, perquè entre aquests escrits n'hi havia ben assumibles i d'altres queien fora el credo catòlic. Frontó parteix d'un fet i és que considera com a heretges i mena a judici els lectors dels còdexs priscil·lians. Consenci teoritza i qualifica aital heretgia de priscil·lianisme. Ja no recorre al maniqueisme per res per condemnar els seus seguidors. La història ha avançat, de mode que ja tipifica els priscil·lians com a pura i simplement heretges.

Si volem atendre altres opinions, observam que sant Agustí reacciona a l'*ep.* 11*, sense entrar en qüestions dogmàtiques, sinó que el preocupa la moral. Envesteix contra la mentida,²³⁹ i espoltreix els arguments que la poden explicar o justificar. La mentida és pecat. Però és prou sabut que els pecadors romanen dins l'Església, mentre els heretges resten fora de la comunió. Entre les valoracions de Frontó i de Consenci i la de sant Agustí hi ha una distància enorme. No sembla que sant Agustí, per la sola carta que més clarament tipifica d'heretgia els seguidors de Priscil·lià i que empra un neologisme dins l'heresiologia, hagués considerat com heretges els priscil·lians. Ell n'havia parlat ja considerant-los heretges, però per uns motius, reals o suposats, de més envergadura teològica. En canvi, seguint l'*ep.* 11*, se'ns imposa com a definitiu el criteri de Consenci, la qual cosa ens demana massa submissió intel·lectual. Hauríem de suposar que tot apòcrif llegit pels priscil·lians era de per si herètic? Seria caure en el simplisme. No disposam ni tan sols de tot el que Consenci va escriure sobre els priscil·lians. Per suposat, el fet que hi hagués entre ells alguns monjos, no agreuja la qüestió, car al seu costat n'hi havia d'altres i ell podria ser un practicant de l'ascesi. Si hom se preocupa per la qualificació doctrinal, de manera que en vulgui treure una conclusió clara i segura, podem dir que, amb la llum

238. *Ibid.*, 27.

239. VAN DAM, *Leadership and Community*, 111.

que ens donen els nous escrits, no podem atribuir una heterodòxia als llibres apòcrifs de la Tarraconense. Coneixem les qualificacions de Frontó, però no el contingut dels llibres. En unes circumstàncies tan enverinades pels interessos polítics i per les ambicions d'alguns eclesiàstics, seria imprudent i injust emetre un judici.

En definitiva, Consenci ens eixampla el ventall de les informacions, però no ens facilita les solucions.

Ja vàrem indicar que l'afer podria haver estat simplement un contenciós eclesiàstic.²⁴⁰ Avui creiem que ens manca poder atansar-nos a les proporcions que correspongueren a la qüestió doctrinal i a la de política eclesiàstica. Ja ens convenç menys que en el conflicte hi hàgim de veure una reproducció de la ti-bantor que pogués sorgir entre petites comunitats, com suposa Van Dam.²⁴¹ Tarragona no era cap comunitat petita, ni la intervenció d'Astèrius és la d'una autoritat local, sinó que va ser una sortida en defensa pròpia, per por a l'emperador. Creiem que aquest factor polític ha de ser considerat com a determinant en la lluita per la unitat religiosa de l'Imperi Tardo-romà. No pensàrem que els termes merament religiosos de la qüestió fossin suficients per explicar tota la causa. De tota manera, consideram que l'enfocament de l'esmentat investigador pot complementar la recerca que ha pres en consideració les mutacions del priscil·lianisme segons l'espai i la seva penetració en les capes aristocràtiques o, almenys, poderoses de la societat teodosiana.

Si aquest moviment arranca d'una pretensió que sorgeix entre persones que practiquen i propugnen un ascetisme contra els alts estaments que han assolit consolidar-se i acumular les seus episcopals i, per tant, com a crítica a una forma opulenta de ser església, hem d'observar que la resposta hauria vingut del mateix poder. En efecte, en les informacions de Consenci trobam que un bisbe molt poderós, Patrocle d'Arles, incita el combat antipriscil·lià. No queda clar que li importàs l'ortodòxia, ans podria ser que allò que pretenia era acréixer el poder de que ja fruià, sota la tolerància del bisbe de Roma. Ara bé, si les coses haguessin estat així, hauríem de reconèixer que la reacció de Patrocle no l'haurien provocada els monjos sinó els bisbes, d'una extracció semblant a la seva. De tot l'afer, en queda lliure el ,praefectus praetorio' de les Gàl·lies, que des de poc enrere s'havia traslladat a aquesta ciutat? Podríem pensar que Consenci el tenia en ment, quan amenaçava amb el recurs a l'emperador?

L'executor ideològic de la repressió dels priscil·lians, Consenci, s'havia retirat a la solitud de Menorca, com tants altres poderosos i rics ho feien a altres indrets, en la recerca de l',otium'. Des d'aquesta opció de vida ascètica se confabula amb el monjo Frontó de Tarragona, per investir els seguidors de

240. AMENGUAL I BATLE, *Informacions sobre el priscil·lianisme*, 338.

241. VAN DAM, *Leadership and Community*, 111. Ho ha observat, també, M. Victoria ESCRIBANO, *Breviario de historiografía sobre el priscilianismo* dins *Congreso Internacional. Historiografía de la Arqueología y de la Historia Antigua de España (siglos XVIII a XX)* Madrid 13-16 de diciembre de 1988, J. ARCE y Ricardo OLMOS (eds.) Madrid 1991, 232.

Priscil·lià. No oblidem que a Menorca hi havia monjos, activistes com Frontó o com el priscil·lià Ursítio.

Així, el ric asceta retirat a Menorca i el monjo de Tarragona encausen els priscil·lians, sense aturar-se amb els de la família del ,comes' Astèrius, ni davant els poderosos bisbes obligats a defensar-se canònicament.

D'altra banda, entre els seguidors de Priscil·lià hi havia l'esmentat Ursitio, monjo, el diaca Paulinus i no hi mancava un poderós prevere, Seuerus.

El priscil·lianisme, que havia començat com un moviment ascètic de base ara, ja esdevingut poderós,²⁴² és combatut despietadament per uns ascetes, que es presenten com a pobres i senzills; però Consenci, al menys, era poderós i ben relacionat amb els alts estaments. Dels monjos menorquins sabem que pregaven amb el cant dels salms i deduïm amb coherència que eren celibataris. Dels de la Tarraconense solament podem suposar aquesta darrera condició, perquè no se'ns diu res més. Se tracta d'un monacat real, però del qual no ens ha pervingut cap descripció.

Un fet que no ha de passar desapercebut és el del protagonisme de Severa. La narració l'adscriu a la família de l'opulent prevere Sever i a la del ,comes' Asteri. Se tracta d'una de les característiques del priscil·lianisme.²⁴³ Però també sant Jeroni, entre altres, era escoltat per un estol de matrones. Per la qual cosa, més que ser un fenomen d'un corrent determinat, la presència de les grans dames, en la Tardana Romanitat, se dona en ambients religiosos, en els quals s'hi desplega una activitat ben coneguda. No ens pertoca fer-ne la història; però cal copsar el que hom deu a la seva iniciativa o a la seva necessitat. Una línia d'interpretació de l'afer priscil·lià, que se presenta com a feminista, pot completar la nostra aproximació a tot aquest afer tan complex, car les dones hi exerciren un protagonisme que no ha quedat prou esbrinat encara. Alguns resultats ja els hem sumat més amunt.

Els bisbes de la Tarraconense oriental, Consenci i tots els altres implicats en l'afer dels còdexs sembla que havien ignorat no just el concili de Saragossa de l'any 381, sinó també el més recent de Toledo, del 400. Cap dels bisbes sembla preocupat per l'ortodòxia, la qual cosa ens obliga a pensar que, malgrat Consenci adverteixi a sant Agustí que la Hispània practica un incest doctrinal ocult (*Hispaniam quae occultum admittit incestum*, *ep* 11*, 26,2²⁴⁴) la gravetat no devia ser tanta. No ens ha arribat cap reacció exterior que ho permeti pensar, fora de la de Patrocle. Indubtablement, la fesomia del priscil·lianisme s'ha modificat. A què obeeix aquest canvi radical? Quin és el seu abast? És que va ser algun cop realment herètic?

242. Cf. María Victoria ESCRIBANO PAÑO, *Heterodoxia e historiografía*, a Fernando GASCÓ y Jaime ALVAR (eds.), *Heterodoxos, reformadores y marginados en la Antigüedad clásica*, (Universidad de Sevilla – Universidad Hispanoamericana de La Rábida) 1991, 156-157.

243. Cf. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 200-201.

244. «CSEL», LXXXVIII, 69.

Les mutacions en el contingut del priscil·lianisme, se poden estendre a les restants províncies de la Hispània, conegudament afectades de priscil·lians? Són diverses les recerques que ens fan veure que no hem de provincialitzar més l'estudi.

El monacat promogut per Priscil·lià tenia una pretensió reformadora. En canvi, els sectors priscil·lians que presenta Consenci ja són d'una altra encarnadura. I els monjos que envolten el nostre escriptor semblen més prop dels que indignaven Teodosi, quan es queixava a sant Ambrós i li deia: «Monachi multa scelera faciunt».²⁴⁵ La pretensió reformadora sembla que ha desaparegut. Amb tot, no acabam de veure que la informació que rebem de Consenci ens mostri comunitats monacals que actuïn al marge de l'episcopat.²⁴⁶ Hom podria fer el cas de Frontó, però no ens consta que actués en comunitat ni en nom d'ella. Pensam que hom se pot deixar endur massa dels esquemes interpretatius, com seria aquí el de la lluita pel poder dins l'Església. Hi era, però no tenim motius per implicar-hi comunitats monàstiques, car als nostres textos no hi són presents.

Devora el nou rostre sociològic i eclesial del priscil·lianisme, hi hem d'afegir la seva expansió. Fins ara poc no se n'havia parlat de la seva penetració a la Tarraconense. Ara ja és imprescindible fer-ho, amb les conseqüències que això té en totes les dimensions històriques: culturals, econòmiques, polítiques —els bàrbars hi havien passat; però romania sota el poder romà—, eclesial, sigui en el que fa a l'ortodòxia del poble cristià, dels bisbes, dels ministres i dels monjos. Nous noms episcopals i un concili ens mostren una estructura eclesiàstica consolidada, amb Titianus, com a primer metropolità conegut a la Hispània. Les relacions internes, dins la Tarraconense, com les que s'entaulen a través de tota la Mediterrània Occidental són prou cridaneres, perquè ens puguem atansar a un tràfec comercial i d'idees prou ric.

Les fronteres del priscil·lianisme s'han expandit com una taca d'oli, de manera que els Pirineus no han fet de frontera. Les calçades romanes han pogut més. Han propiciat una expansió d'aquest corrent, tot trepitjant la petja d'altres persones i d'altres idees.

No solament s'han travessat les grans muntanyes, també el priscil·lianisme ha arribat a les Balears i a l'Àfrica. Si de fet hi havia tanta comunicació, és impensable que les Illes i Àfrica fossin protegides per una mena de cordó de seguretat. Ben diferent és que hàgim de creure acríticament tot allò que diu Consenci. Però la seva informació no se pot esquivar.

Aquí no ens podem alliberar de cercar una explicació al fet que, amb un bagatge teològicament tan pobre i sense un alè d'espiritualitat, uns ascetes, retirats a Menorca, amb una quinta columna instal·lada a un indret monacal de Tarragona, fossin capaços de commoure el poderós episcopat de la Tarraconense i d'esperuguir el mateix, comes' Astèrius.

Diguem que el temperament de Consenci i també el del bisbe Sever se'ns presenta com a molt expeditiu i poc assenyat. La discussió no els escau. Troben

245. *Ep.* 41, 27, *PL* 16, 1168. Cf. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 159-163.

246. Cf. GARCÍA MORENO, *Disidencia religiosa*.

més operatiu caçar “heretges” amb el mètode de la mentida i de la consegüent delació. I, en lloc de destriar quines són les responsabilitats amb una discussió teològica, incoa un judici canònic públic a Tarragona.

Per altre costat, si de veritat els priscil·lians també eren tan nombrosos a Menorca, i Sever era un bisbe tan zelós, com és que no veiem que Consenci l'impliqui en l'afer? Ho va intentar, de la mateixa manera que hi volia fer entrar sant Agustí? És que Sever, tàcitament era al darrera de l'operació? De tota manera, és ben possible que Consenci exageri. D'altra banda, hem de veure en l'actitud dels bisbes una tolerància i un irenisme extremats, lluny de tot rigorisme o hem de pensar que anaven dogmàticament errats? Si algun rigorisme podem observar és el de Consenci.

La reacció d'Agustí, davant el mètode de la mentida, va ser la de condemnar no persones sinó l'ús de la mentida en qualsevol hipòtesi, fos de sentit humanitari, fos de caire intel·lectual, però la seva contundència arriba al grau més alt quan condemna que hom l'utilitzi per defensar la religió.

Si ens traslladam a un altre àmbit del discurs de Consenci, observam que aixeca al grau de sistema les mesures que troba que s'han de prendre, a causa de la seva desconfiança i suspicàcia davant dels teòlegs. Fins i tot anuncia condemnes formals a sant Agustí, per a l'esdevenidor. És una de les conseqüències d'optar pel text bíblic llegit indiscriminadament i per les decisions de les autoritats eclesiàstiques.

La resposta de Sant Agustí és nítida intel·lectualment i pastoralment irrenunciable i eficaç: «intellectum uero ualde ama, quia et ipsae scripturae sanctae, quae magnarum rerum ante intelligentiam suadent fidem, nisi eas recte intelligas, utiles tibi esse non possunt» (*ep.* 120, 13, 4).²⁴⁷

Com que el judici canònic era impossible per a dominar els poderosos i notoris jueus de Menorca, Consenci va cooperar en la més eficient operació, com va ser la de calar foc a la sinagoga de Magona. El bisbe Sever de Menorca hi afegí la seva connivència. Se tracta de dues operacions que reflecteixen la progressiva imposició de la confessió catòlica durant la Tardana Romanitat.

Ara bé, Consenci-Sever s'estimaren més aplicar la que hem anomenat teologia del terror.²⁴⁸ Era un recurs per a les ments peresoses, per tal de resoldre expeditivament els conflictes. El contenciós global, en aquest cas, era la dissensió religiosa, resolt per l'Imperi Tardà amb l'oficialització del catolicisme. El dissident era bandejat. Sever prou va curar no causar lesions físiques, però va reconduir compulsivament els jueus a la romanitat completa. Consenci va seguir la via de l'amenaça. Com que sabia que a les Gàl·lies Patrocle era de la seva banda,

247. Ho vàrem traduir així: «Estima profundament la intel·ligència, car les mateixes Escriptures Santes, que et proposen la fe pel que fa a les grans realitats abans que les entenguis, tanmateix no et poden ser útils, si no les entens rectament». Vegeu una indicació sobre alguns documents moderns que rememoren aquest text a AMENGUAL I BATLE, *Consenci. Correspondència*, II, 95, nota 72, a l'*ep.* 120. Cf. Basil STUDER, *La riflessione teologica nella chiesa imperiale (sec. IV e V)*, Roma 1989, 200.

248. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 196-199.

amenaçà Agustí amb un possible recurs dels bisbes gal·licans a l'emperador.²⁴⁹ Les mesures imperials s'estendran a totes les províncies.²⁵⁰

És una conseqüència de la presentació de l'expansió del priscil·lianisme, segons Consenci.²⁵¹

En definitiva, la teologia i la pastoral s'han envilit, fins a ser un instrument en mans de la política, o dels polítics.

D'aquí que les noves línies de recerca tendeixen a desencallar el priscil·lianisme del terreny de l'heresiologia, marcada pels pols de la inculpació i de l'exculpació, i eixamplen el panorama per a situar-lo en un camp més vast, en el qual hom hi detecta uns modes de relacions i de tensions socio-administratives més que socials. També, en l'ordre intra-eclesiàstic se detecten trets que permeten considerar com la tensió entre clerecia i laicat era manifesta, i d'aquí la passa que mena a descriure quin era el paper de la dona és molt curta.

Ara bé, quan hom pretén desenganxar el priscil·lianisme del carreró de l'acusació/excusa, no vol treure'l del context ideològic i del debat teològic del moment. Ans al contrari, cal situar-lo en un àmbit més ample. Perquè a la Hispània hi havia unes inquietuds sobre la Trinitat, de les quals en participava Consenci, preocupava la cristologia, la condició física del Ressuscitat, sobre la qual Consenci preguntà a sant Agustí, com també el va interrogar sobre el perdó dels morts en pecat. Una temàtica més compartida per altres sectors, entre els quals hem d'esmentar persones de l'episcopat, era la que intenta esbrinar com Déu crea cada ànima. I per aclarir-ho n'hi hagué que viatjaren a Àfrica i a altres indrets. Tot ens fa pensar que aquestes qüestions, algunes d'elles originitzants, eren objecte de fort debat. Per això, consideram que l'estudi de la història de la teologia a la Hispània té camps oberts per a la recerca. Creiem que aquesta tasca és més important que no afanyar-se en aplicar qualificacions d'ortodòxia o heterodòxia, car aitals judicis poden ser ahistòrics, i res més llunyà del que tractam com el fixisme. Era Consenci qui volia tancar el debat doctrinal; però els fets ens mostren com homes i dones se mouen, debaten, que hi ha una certa sinodalitat per a tractar els problemes, i no dubten en emprendre llargs i penosos viatges per tal de trobar respostes satisfactòries.

Si recollim les dades que ha produït la recerca sobre l'*ep.* 12*, observam l'atenció que ha merescut la singularitat de l'escrit, per haver-lo bastit l'autor sobre una escena de l'*Eunuc* de Terenci i prenem nota de la importància que revesteix l'escrit per a datar els successius contactes que va mantenir amb sant Agustí. Més importància té encara la referència que hi llegim sobre la Circular

249. *Ep.* 11*, 24, 3, «CSEL», LXXXVIII, 68. Cf. VILELLA I MASSANA, *Els concilis de la Tarraconensis*, 1050.

250. Josep VILELLA I MASSANA, *Hispania i l'Imperi Romà durant els segles V i VI*, a «Acta Arqueològica de Tarragona», 2 (1988-1989), 48. ID., *La política religiosa del Imperio Romano y la cristiandad hispánica durante el siglo V*, a «Antigüedad y Cristianismo», 7 (1990), 385-388; ID., *Advocati et Patroni. Los santos y la coexistencia de romanos y bárbaros en Hispania (siglos V-VI)*, «III Reunión», 501-503.

251. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 198-199.

de Sever. Hem pogut enumerar una sèrie d'escrits de Consenci, que desconeixem, i que ens el presenten com qui talaia tot el moviment teològic de la Mediterrània occidental.

Ens queda per aclarir quines eren les seves amistats, que compartien una vida de lleure, com la seva. Tal vegada arribarem a descobrir-hi Orosi pel mig, de manera que puguem omplir tants de buits en la seva biografia. Més amagada ens queda l'economia de Consenci, que devia tenir bases sòlides; per poder viure com a un dels 'possessorum', hem de suposar que disposava de cabals per viatjar, pagar correus, etc. Va entrar en conflicte amb els poderosos jueus o va estar en consorci amb ells?

Del resultat global de les nostres informacions hem de ressaltar que l'onomàstica en surt enriquida, les institucions civils i eclesiàstiques també i per res hom pot besllumar que el món Tardorromà, en el sentit més propi, tenia els dies comptats.

9.- La recepció de les noves lletres de Consenci

La recepció de les cartes de Consenci en el món hispànic no ha estat gaire ampla. Seria llarg estendre'ns amb la indicació de les obres que previsiblement haurien d'haver recollit les noves aportacions.²⁵² Vora aquest anuari, que segueix acuradament l'aparició de nous estudis i d'edicions dels textos, hem esmentat alguns treballs que ja introdueixen les noves informacions.²⁵³

A les Illes Balears, ultra els estudis que ressenyam, cal remarcar el recent resum de Josep Orlandis, en el qual subratlla com Consenci va saber aprofitar la insularitat per a la intervenció en les qüestions conflictives del continent.²⁵⁴

252. ID., *La teologia i les estructures*, 56, nota 34.

253. Pere de PALOL, *Catalunya, del món antic al medieval*, publicat a *Història de Catalunya*, vol. VIII, *Antologia d'estudis històrics*, precedits de *Catalunya, avui*, de Pierre VILAR, Barcelona 1990, 37-46. Per al nostre cas ens interessen les pàgines 44-45, amb la nota 2. També, ID., *Les primeres comunitats cristianes i l'organització de l'Església*, a *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans*, Director Borja de RIQUER I PERMANYER, Barcelona 1996, 400-403, cf. 401, on esmenta les informacions de l'ep. 11* de Consenci. Antoni PLADEVALL, *Història de l'Església a Catalunya*, Barcelona 1989, 10, dedica cinc línies a tota la nostra qüestió. A la introducció als *Escrits de bisbes catalans del primer mil·lenni*, Barcelona 1992, 9-10, s'estén una mica més. La segona edició de la *Gran enciclopèdia catalana* recull algunes dades de la correspondència que ens ocupa. Josep VILELLA I MASSANA, *Recerques sobre el comerç baix-imperial del nord-est de la Península Ibèrica*, «Pyrenae», 19-20 (1983-1984), 191-214; ID. *Hispaniques et non-Hispaniques: motifs et itinéraires des voyages et correspondances dans l'Antiquité tardive (IVe-VIe s.)* dins «Ktema. Civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques», n.º 14, Strasbourg 1989, 139-158; ID., *Les voyages et les correspondances à caractère religieux entre l'Hispanie et l'extérieur selon la prosopographie chrétienne (300-589)*, dins «Akten des XII. Internationalen Kongresses für christliche Archäologie. Bonn 22.-28. September 1991». Teil 2, dins «Jahrbuch für Antike und Christentum». Ergänzungsband 20,2, Münster 1995, 1255-1261.

254. J. ORLANDIS, *Problemas en torno a la cristiandad balear en la época preislámica*, dins «Anuario de Historia de la Iglesia», Instituto de Historia de la Iglesia. Facultad de Teología. Universidad de Navarra, Pamplona, VIII (1999 = Homenaje al Profesor Domingo Ramos-Lisson), 149.

Amb l'objectiu pedagògic, d'acostar els textos al món dels estudis secundaris i universitaris, una sèrie de persones dedicades a la docència ha reunit una antologia de textos clàssics sobre aquest país i han recollit nombrosos fragments de les cartes de Consenci, així com de la Circular de Sever.²⁵⁵ Un manual de la història de l'Església i tres històries serioses de les Illes han incorporat, des de 1982, les noves aportacions de les cartes, així com la *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, des de 1989, ha atès a les informacions que se'n derivaven.²⁵⁶

II.- SEVER DE MENORCA

La Circular o Epistula de conuersione Iudaeorum (418)

1. Edicions i traduccions

Prenem com a punt de partida la data de la renovació de l'estat de la qüestió sobre la Circular de Sever, a partir de les noves cartes de Consenci. La justificació és palesa, car a l'*ep.* 12*, 13, 6²⁵⁷ s'esmenta la Circular de Sever, amb la qual cosa ens sorgeix el segon testimoni extern contemporani sobre aquest escrit. És ben cert que l'autenticitat discutida anteriorment, per aquelles calendes ja se podia donar per assegurada. De tota manera, farem algunes excepcions, per tal de reflectir el procés de la investigació, que no just ha acabat en el reconeixement generalitzat de l'autenticitat de la Circular, ans també ha encetat nous caus per poder enriquir no solament la història de les relacions entre jueus i cristians, sinó que també per il·luminar la història de les Balears en quasi tots els aspectes.

A partir de l'edició crítica aleshores existent, que era la de Gabriel Seguí i Vidal, publicada l'any 1937,²⁵⁸ a la distància de quasi mig segle la Circular va arribar a les mans del gran públic per sengles traduccions, primer la catalana i, uns anys més tard, va sortir una versió nova al castellà.²⁵⁹

255. Coloma BLANES I BLANES, Joana BONET I ROSSELLÓ, Alexandre FONT I JAUME, Aina M. ROSSELLÓ I CALLEJAS, *Les Illes a les fonts clàssiques*, Ciutat de Mallorca, 1990, 142 pp. Vegeu-ne la recensió que vaig publicar dins «ATCA», 12 (1993), 419. Hi ha una edició provisional, notablement superada per aquesta.

256. Antoni LIMONGI, IV. – *Els segles V, VI i VII*, dins *Història de Mallorca*, I, Mallorca 1982, 129; Pere XAMENA i Francesc RIERA, *Història de l'Església a Mallorca*, Mallorca 1986, 16-17; Miquel A. CASASNOVAS, *Història de les Illes Balears*, Mallorca 1998, 97; *Història de les Illes Balears*. Direcció general, Margalida MOLL I SERRA, Mallorca 2000, 103.

257. «CSEL», LXXXVIII, 78.

258. Friedrich LOTTER, *Die Zwangsbekehrung der Juden von Menorca um 418 im Rahmen der Entwicklung des Judenrechts der Spätantike*, dins «Historische Zeitschrift», 242/2 (1986), 299, recorda que l'any 1986 aquesta era encara l'única edició crítica del text de Sever.

259. *Carta-encíclica del bisbe Sever de Menorca (s. V)*, dins «Lluc», 60 (1980), 196-201. Id., a *Un prematur testimoni de la polèmica antijueva: La Circular de Sever de Menorca (417)*, Ciutat de Mallorca 1981, [1-7 pp.] vàrem reproduir la versió anterior, amb una introducció. La doble versió va sor-

Amb el temps va sorgir la necessitat de disposar d'una nova edició crítica, que se va publicar l'any 1987 a la col·lecció «Bernat Metge»,²⁶⁰ i amb una forta revisió en tots els sentits va sortir, l'any 1992, al segon volum d'*Orígens del cristianisme*, amb la corresponent traducció al català.²⁶¹ Als còdexs *Palatinus* 856; *Saint Sepulchre* 846(751); *Liber Sancti Gysleni*, 3286 (II.973); *Saint Aubert* 856 (760) i *Vaticanus* 1188 (*olim* 234), sobre els quals Seguí va bastir la seva edició, hi vàrem poder afegir el de *Charleville* 117, del s. XII i el seu contemporani *Guelferbytanus* 76.14 Aug. Fol. Aquest darrer és textualment molt pròxim al primer de tots, el *Palatinus* 856. Com ja ho havia fet Antoni Roig al s. XVIII i, l'any 1937, Seguí, també nosaltres el consideram el més fidel.²⁶² Quan ambdós

tir a *Circular de Sever*, amb la traducció catalana i castellana sobre el text de Gabriel SEGUÍ VIDAL, a Josep MASCARÓ PASARIUS, *Geografia e Historia de Menorca*, IV, Menorca 1983, 346-368. Baltasar PORCEL, *Los chuetas mallorquines. Quince siglos de racismo*, Palma de Mallorca 1986, a l'apèndix I, 69-75, porta fragments de la Circular traduïts al castellà de la versió catalana, publicada a «Lluc». No solament és discutible la traducció, sinó que ho és molt més incloure el text de Sever en aquest llibre. Ni per geografia, ni per la qüestió de fons res no hi té a veure. Parlar de racisme amb aquest text és totalment anacrònic i fora de lloc, com vàrem assenyalar a *Orígens del cristianisme*, I, 62, nota 18.

260. AMENGUAL I BATLE, *Consenci. Correspondència*, I, 38-84. L'aparat crític conté moltes confusions. Vegeu la descripció dels set còdexs, 21-25. Cf. Eligius DEKKERS - [Aemilius GAAR] *Clavis Patrum Latinorum*, Steenbrugis 1995, n.º 576. És cert, com llegim a J. MACHIELSEN, *Clavis Patristica Pseudepigraphorum Medii Aevi*. 2A: *Opera theologica, exegetica, ascetica, monastica*, Pars A. Praefatio, Theologica, Exegetica, Tournhut 1994, 361, n.º 1566 que el còdex més antic és el *Vat., Palat. lat.* 856; però no he sabut trobar a l'article de J. N. HILLGARTH, que cita, aquesta referència ni cap altra al·lusió als còdexs que contenen la Circular de Sever. Se refereix a G. SEGUÍ - J. N. HILLGARTH, *La 'Altercatio' y la basilica paleocristiana de Son Bou de Menorca*. Separata del «BSAL», 31 (1954). Palma de Mallorca 1955. Les referències sobre l'autenticitat que dona Machielsen són preses d'obres que més tost la suposen, però no l'estudien expressament. També podria ser més actualitzada la informació que llegim a Rodrigue LARUE, *Thesaurus Bibliographiae Graecae et Latinae*. Pars I. *Clavis Scriptorum Graecorum et Latinorum*. 10. *Schef à Zy*, Québec 1996, n.º. 18438, p. S.- 183, així com la que dona Hermann Josef FREDE, *Kirchenschriftsteller Verzeichnis und Sigel*. Aktualisierungsheft 1999. Compléments 1999 par Roger GRYSON, Freiburg 1999, 114, tot seguint l'edició que complementa, *Kirchenschriftsteller Verzeichnis und Sigel*. *Repertorium scriptorum ecclesiasticorum latinorum saeculo nono antiquiorum siglis adpositis quae in editione Bibliorum Sacrorum iuxta veterem latinam versionem adhibentur*, 4. aktualisierte Auflage, Freiburg 1995, 753. L'article *Severo de Menorca* a VIDAL, *Diccionario histórico del Cristianismo*, 317, conté informacions una mica antiquades.

261. Pp. 12-65 [Text llatí i traducció al català]. La sola traducció als *Escrips de bisbes catalans del primer mil·lenni*, Barcelona 1992, 133-161. Cf. HILLGARTH, Recensió d'AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme a les Balears*, 730.

262. Amb pretensions merament il·lustratives, coneixem una reproducció del còdex *Vaticanus* 1188 (*olim* 234) amb les característiques següents: *Epistola Severi Episcopi*. Edición paleográfica y transcripción latina seguidas de las versiones castellana y catalana de su texto. Estudio preliminar de Eusebio LAFUENTE HERNÁNDEZ, Menorca 1981. Reprodueix fotogràficament i llavors transcriu el *Codex Vaticanus* 1188 (*olim* 234) de la Biblioteca Vaticana. La traducció castellana és la de Juan DAMETO, *Historia General del Reyno Balearico*, Mallorca 1632, 150-169, i la catalana la va prendre de Mateu ROTGER, *Orígens del cristianisme en la Illa de Menorca i fases per que passà fins a la invasió sarrabina*, Palma de Mallorca 1900, 26-42. No va aprofitar el treball crític fet per A. Roig i per G. Seguí.

còdexs convergeixen en una lectura diferent de les dels altres, si no hi ha raons molt poderoses, hem optat per la seva.

Sobre els mateixos còdexs i bàsicament amb les mateixes preferències textuals, l'any 1996, Scott Bradbury va publicar a Oxford una edició del text de Sever amb la traducció a l'anglès.²⁶³

A partir de la nova edició crítica vàrem revisar no solament la traducció al català, com hem assenyalat, sinó que també vàrem realitzar la mateixa tasca per a la traducció al castellà.²⁶⁴ l'any 1989. Una altra versió semblant, feta però sobre la catalana, que vàrem publicar l'any 1987, l'ha tret a llum l'any 1993 Luis A. García Moreno.²⁶⁵

2. *Estudis*

2.1 L'autenticitat

2.1.1 Dels dubtes a la consolidació

No ha passat inadvertit que la Circular de Sever, bisbe de Menorca, comença amb un encapçalament singular, nomenant com a destinataris els bisbes, preveres, diaques i tota la fraternitat de l'orbe.²⁶⁶ Amb tot, el nostre exemplar, sembla que anava adreçat a un bisbe determinat, la seu del qual desconeixem, com ho han apuntat Lotter²⁶⁷ i Sastre.²⁶⁸ Efectivament, vers la cloenda, el text precisa que el destinatari era una persona que rebia el tractament de 'beatitudo', en singular (31, 1) és a dir, un bisbe. Durant el darrer quart del segle XX, el primer bisbe de l'antiguitat que coneixem a les Balears, Sever de Menorca, ha merescut una atenció que no havia rebut abans.²⁶⁹ Els estudis han abastat molts dels caires sota els quals podem estudiar la seva Circular. Amb tot, Bernhard Blumenkranz, pels anys 1940-1950, va aixecar diverses sospites sobre la seva autèntici-

263. SEVERUS OF MINORCA, *Letter on the Conversion of the Jews*. Edited with Introduction, Translation, and Notes by..., (Oxford Early Christian Texts, 8) Oxford, 1996, X i 144 pp. Vegeu el que vàrem apuntar a la recensió publicada a l'«ATCA», 17 (1998), 603-605. També *Altercatio Ecclesiae et Synagogae*, cura et studio J. N. HILLGARTH, «Corpus Christianorum. Series Latina», LXIX A, Turnhout, Brepols 1999, 5, nota 8.

264. *La Circular de Severo de Menorca*. Versió castellana, dins «Homenaje a Juan Nadal», Atenes 1992 [1993], 243 - 274.

265. *Los judíos de la España Antigua. Del primer encuentro al primer repudio*, Madrid, Ediciones Rialp, S. A., Madrid 1993. La traducció se pot llegir a les 177-200.

266. LOTTER, *Die Zwangsbekehrung*, 299.

267. ID., *Ibid.*, 305.

268. JOSEP SASTRE PORTELLA, *Epistula Severi. Análisis de las principales citaciones bíblicas*, Tesi di Licenza in Teologia e Scienze Patristiche, a l'Institutum Patristicum Augustinianum, Roma, giugno 1990. 165 pp + Apèndice: Carta de Severo (Texto), I-XXV. Citam segons l'edició en català: *La Carta de Sever de Menorca. Anàlisi de les principals citacions bíbliques*, Maó 2000, 34.

269. Cf. J. N. HILLGARTH, Recensió de Josep AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme a les Balears*, dins «Speculum», 69 (1994), 729-731.

tat.²⁷⁰ Malgrat això, no hi hagué una acceptació generalitzada de les enginyoses propostes d'aquest investigador.

El cas més significatiu que volem esmentar és el de José Luis Ramírez Sádaba. Tot i que el seu estudi acadèmic pertany a l'època anterior a la que ens ocupa, l'esmentam com a treball emblemàtic del moment de la història de la recerca sobre la Circular de Sever. A un altre indret vàrem esmentar la postura cautelosa del mestre de Ramírez, Manuel C. Díaz y Díaz, per l'any 1957.²⁷¹ Deu anys més tard, el 1968, Ramírez va presentar la seva memòria de llicenciatura, que és una mostra de prudència intel·lectual.²⁷² Exposa i discuteix les tesis de Seguí²⁷³ i les de Blumenkranz,²⁷⁴ i arriba a la conclusió que, pel context històric, la Circular s'hauria de datar amb posterioritat a l'any 438, a diferència de Seguí, que l'adscriu a l'any 417.²⁷⁵ Per altra banda, no troba suficientment fonamentats els arguments de Blumenkranz, que la retarden fins al s. VII i, a més, la situen a la Hispània peninsular, extrem aquest que no considera Ramírez.

L'autor tracta com a fites segures les datacions de les lleis romanes anti-jueves. Ara bé, consideram que el clima de l'any 418 era ja prou hostil als hebreus perquè Sever pogués ordinar la campanya que bé coneixem. Basti afegir que, contemporàniament a la composició de la Circular, el 10 de març de l'any esmentat una llei manava separar de l'exèrcit i del servei de les postes imperials qualsevol jueu, per molts que fossin els seus mèrits.²⁷⁶ Més endavant recodam altres indicacions sobre la situació jurídica dels jueus, amb anterioritat a Sever. També, quan cap al final estudiem la llengua de la Circular, observarem que Ramírez

270. Vegeu AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 66-72, a les quals cal afegir les seüents, 73-75, sobre el text bíblic de Sever, car independentment de la troballa de l'ep. 12* de Consenci, les citacions bíbliques que fa l'autor ja ens mostraven que era molt difícil que correspongessin a una obra tan tardana. Cf. HILLGARTH, Recensió d'AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme a les Balears*, 730.

271. *Orígens del cristianisme*, I, 68.

272. JOSÉ L. RAMÍREZ [SÁDABA], *La carta de Severo de Menorca*, (Tesina de Llicenciatura presentada per el alumno ..., bajo la dirección del profesor Dr. D. Manuel C. DÍAZ Y DÍAZ. Universidad de Salamanca – Facultad de Filosofía y Letras. Sección de Filología Clásica), 1968, 36 pp. He d'agrair al personal de la Biblioteca de Filología de la Universidad de Salamanca l'interès que va mostrar en trobar aquesta tesina que, el dia 16 d'abril de 2001 donaren per desapareguda. La Secretaria del Departamento de Filología Clásica e Indoeuropea, me va posar en la pista per localitzar l'autor de l'estudi. Així, amb la resposta atenta i ràpida seva i la del seu director, el Professor Díaz y Díaz, he pogut incloure a darrera hora aquest estudi. A totes aquestes persones he d'agrair la cortesia i l'ajut per donar-me la possibilitat d'estudiar un treball, que ja no me va ser possible estudiar quan vaig presentar els *Orígens del cristianisme*. SASTRE PORTELLA, *La Carta de Sever*, 17, nota 43, diu que va «conèixer les conclusions gràcies a un company professor». Sembla que va utilitzar també aquesta obra GARCÍA IGLESIAS, *Los judíos*, car la cita a les pp. 90-91, si bé dona el títol errat. També vaig disposar d'uns apunts anònims, presos d'aquest estudi, cf. *Orígens del cristianisme*, I, 69, nota 53. Pel que ara puc comprovar, qui va prendre les notes ho va fer conscientment, malgrat no me permetés donar correctament el títol del treball.

273. RAMÍREZ, *La carta*, 9-13, 19-20.

274. *Ibid.*, 13-14, 15, 16-18, 19-20.

275. *Ibid.*, 19-20.

276. *Codex Theodosianus*, XVI, 8, 24.

troba una concordança entre l'argumentació històrica i la que extreu de la manera d'expressar-se de Sever.²⁷⁷

Manuel Sotomayor va resumir l'estat de la qüestió, que pels anys 1970 passava per preses de postura en contra de l'autenticitat, mentre d'altres la mantienien. L'autor representa el moment de l'espera del que podien aportar noves edicions crítiques.²⁷⁸ García Iglesias, pel 1978, ja considerava autèntica la carta, tot seguint diversos autors i, en especial, les conclusions de Ramírez Sádaba.²⁷⁹

Un expert en patrologia com Di Berardino per l'any 1981 seguia la mateixa línia, sens aduir especial argumentació.²⁸⁰

Si retornam al raonament de Blumenkranz i de Díaz i Díaz, podríem dir que, en sentit negatiu, era fora de lloc atribuir un escrit menorquí a un indret hispànic peninsular car, pocs anys després de la redacció de la Circular de Sever, les Balears emprengueren un recorregut històric divers del de la Hispània peninsular, en el qual s'hi mantingueren durant cinc cents anys. Aquesta singularitat ha tingut més conseqüències de les que solen informar els estudis històrics. Efectivament, vàndals i bizantins les ocuparen. Per això, un autor sota domini visigot difícilment podia fabricar una peça literària que descrivia un escenari balear.²⁸¹ No hauria estat impossible; però no sembla adient cercar explicacions complicades, quan n'hi ha de convincents o convenients més senzilles. Efectivament, el calendari al qual hem apel·lat, se manté d'una forma molt coherent, ben encadenada i no surt dels dos dissabtes, 2 i 9 de febrer, de l'any 418. Un hipotètic manipulador de l'escrit ho hagués tingut força complicat perquè una expressió qualsevol no el tragués de la successió dels esdeveniments i dels límits ben definits pel calendari setmanal combinat amb el sistema de datar romà. A tot s'hi suma la particularitat de la datació 'post consulatum', de dos emperadors. A més, desconeixem si hi havia un sistema de càlcul, que permetés arribar a una precisió semblant, a la distància de dos segles. Per això, el més fàcil i allò que més s'acosta al text tal com el tenim, era ja que ens posàssim a favor de l'escrit, com a document íntegrament publicat per Sever, i precisament l'any 418.

2.1.2 *L'ep. 12*, 13, 6-7 de Consenci*

En aquestes circumstàncies, l'ep. 12*, 13, 6-7, de Consenci confirmava l'autenticitat severiana de la Circular,²⁸² i fins i tot ens mostrava que s'hi comprometia literàriament. D'aquest darrer punt en parlarem més endavant. Díaz y Díaz, que va seguir d'alguna manera Blumenkranz,²⁸³ actualment proposa

277. RAMÍREZ, *La carta*, 35-36.

278. SOTOMAYOR Y MUÑOZ, *La iglesia en la España romana*, 356-359.

279. GARCÍA IGLESIAS, *Los judíos*, 90-91.

280. A. DI BERARDINO; dins QUASTEN, *Patrología*, III, 683-685. No en parla a l'ed. italiana.

281. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 71.

282. FONTAINE, *Hispania II*, cols. 661-662.

283. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 68,70.

una revisió de «la herencia literaria toda de Severo de Menorca: la llamada Carta encíclica, y la atribuida *Altercatio ecclesiae et synagogae*, podrían ser obra de Consencio, si no en su literalidad actual, al menos en parte de los materiales y de la propia construcción del opúsculo. La primera de las dos obras podría haberla puesto Severo a su nombre, siendo sustancialmente obra de nuestro personaje. Véase cuanto se explica al respecto en Divjak 12, 13, con sus amargas pero matizadas quejas contra el aprovechado obispo menorquín. Podría ocurrir que la *Altercatio* fuera también consenciana, o refundición de su obra contra los judíos».²⁸⁴

Els treballs de Hambenne,²⁸⁵ Wankenne,²⁸⁶ Sastre,²⁸⁷ etc., s'han aplicat amb provisió d'arguments per mostrar l'autenticitat de la Circular, i han analitzat una per una les opinions dels que la posaven en dubte.²⁸⁸ Fins i tot abans d'aquests estudis, l'examen del context històric²⁸⁹ i el text bíblic utilitzat per Sever descartaven un retard en la cronologia, com proposaven alguns autors.²⁹⁰ J. N. Hillgarth, que diverses vegades ha tractat sobre la Circular, darrerament s'ha ocupat de l'*Altercatio*. A la recent edició crítica d'aquesta peça, la segona que ell ha curat, ha deixat constància que l'autenticitat de l'*Epistula* de Sever actualment és reconeguda per la generalitat dels autors.²⁹¹ Tot i això, encara recentment Günter Stemberger ressuscita els dubtes, partint de les dificultats que troba en el text, com són ara la precocitat de la destrucció de la sinagoga de Magona, que tindria una explicació, però no la troba per al baptisme forçat de tota una comunitat.²⁹² L'argumentació de Friedrich Lotter²⁹³ no li havia resultat del tot convincent per confirmar l'autenticitat de l'escrit.

Hem de dir que Stemberger no coneix cap edició de la Circular, posterior a les dues versions publicades per Migne, al s. XIX. Tampoc mostra familiaritat

284. *El Contra mendacium de Agustín*, 66, nota 24.

285. HAMBENNE, *La lettre-encyclique de Severus, évêque de Minorque au début du Ve Siècle après J.-C.*, [Memòria de Llicència en Filologia Clàssica, presentada sota la direcció del Rnd. P. Jules Wankenne], Louvain-la-Neuve 1984, esp. 7, 59-61, 161-186.

286. WANKENNE-HAMBENNE, *La Lettre-encyclique*, 13-18.

287. SASTRE PORTELLA, *La Carta de Sever*, 9-34. És l'autor que analitza més opinions.

288. AMENGUAL I BATLE, *Noves fonts*, 108-111, que cita DÍAZ Y DÍAZ, a la 60, nota 4; ID., *Orígens del cristianisme*, I, 66-72.

289. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 71-72.

290. *Ibid.*, I, 72-75, pel que fa al text bíblic.

291. *Altercatio Ecclesiae et Synagogae*, cura et studio J. N. HILLGARTH, (Corpus Christianorum. Series Latina, LXIX A), Turnhout, Brepols 1999, 4.

292. GARCÍA IGLESIAS, *Los judíos*, 135 i 156.

293. Günter STEMBERGER, *Zwangstaufen von Juden im 4. Bis 7. Jabrbundert. Mythos oder Wirklichkeit*, dins *Judentum-Ausblicke und Einsichten*. «Festgabe für Kurt Schubert zum siebzigsten Geburtstag». Cl. THOMA, G. STEMBERGER, J. MEIER, Hrsgb., Frankfurt am Main 1993, 90. Vegeu un article, que més tost és un resum de la Circular, amb bibliografia antiquada, que coneix les noves cartes de Consenci a través de Stemberger, de C[arlos] del VALLE [RODRÍGUEZ], *La Carta Encíclica del obispo Severo de Menorca (a. 418)* a ID., ED., *La controversia judeocristiana en España. (Desde los orígenes hasta el siglo XIII. Homenaje a Domingo Muñoz León*. Madrid 1998, 65-76.

amb la bibliografia hispànica. Aquesta és una deficiència notable, perquè bona part de l'argumentació més convincent a favor de l'autenticitat de la Circular s'ha produït vora la Mediterrània. D'altra banda, és interessant que l'autor indiqui que B. Blumenkranz va canviar d'opinió, i que va reconèixer l'autenticitat de la Circular. Però el que és més escaient és que, independentment d'aquest historiador de la literatura jueva i abans de la troballa de les cartes de Consenci, hi havia prou recursos de crítica interna i externa per poder acceptar l'autenticitat del text. Per explicar la crema de la sinagoga hi ha un antecedent a *Callinicon*; però no en coneixem cap per acceptar el bateig forçat d'una comunitat. Ara bé, si ens servim d'aquest tipus d'arguments, podem arribar a un carreró sense sortida, que descriuríem dient que el primer fet d'una sèrie no mereix credibilitat. Ara bé, en qualche moment s'ha de trencar aquesta cadena de negacions. I s'ha de rompre amb ella sempre que hi hagi arguments seriosos per procedir d'aquesta manera. L'adagi diu que 'al primer pic comencen'. I si per establir el primer cas de baptisme col·lectiu forçat disposam del coneixement de diversos factors prou establerts, com són ara el clima d'hostilitat contra els jueus, promogut per la legislació romana, no ens ha de sorprendre que un bisbe prengui la legislació com a inspiradora de la seva pastoral i provoqui una conversió massiva. Si, llavors, ens atansam a la bipolaritat religiosa, potser social i fins i tot estamental, que hi havia a Menorca, no cau fora de la lògica dels fets que, en un moment d'exaltació religiosa, casual o cercada, s'arribàs a l'extrem possible,²⁹⁴ respectant el sistema de tutela que sempre mantingueren la romanitat i els bisbes per a servir la vida personal dels jueus. Creiem que no és fora lloc recordar amb Ginzburg que, a hora d'ara, és fruit d'un esperit hipercrític dubtar de l'autenticitat de l'obra de Sever, bisbe de Menorca.²⁹⁵

2.1.3 *La participació de Consenci en la redacció de la Circular de Sever de Menorca*

Pel que pertoca a la participació de Consenci en la redacció de la Circular de Sever, creiem que hi ha prou raons per a considerar-la notable. Díaz y Díaz me sembla l'autor més convincent. Les semblances entre els escrits de Consenci i la Circular són més que les que assenyala Hambenne a la seva memòria de llicenciatura, duita a terme per indicació i sota el guiatge del Professor Ludovic-Jules Wankenne,²⁹⁶ en la qual més tost tendeix a subratllar les diferències com fa,

294. HILLGARTH, Recensió d'AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme a les Balears*, 730.

295. Carlo GINZBURG, *La conversione degli ebrei di Minorca (417-418)*, dins «Quaderni Storici», 79/a. XXVII/1, (Aprile 1992), 277-289. El text se va presentar en anglès, *The Conversion of Minorcan Jews (417-418): an Experiment in History of Historiography*, dins *Cristendom and its Discontents. Exclusion, Persecution and Rebellion, 1000-1500*, edited by Scott L. WAUGH and Peter D. DIEHL, Cambridge University Press 1996, 207-219. Citarem sempre l'original italià. Per a la nostra referència, vegeu 281. Un petit resum del text anglès, signat J. P. E., el trobareu dins «ATCA», 18 (1999), 964-965.

296. WANKENNE-HAMBENNE, *La Lettre-encyclique*, 19. Vegeu, Cristina GODOY FERNÁNDEZ, Recensió de Josep AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, dins «ATCA», 12 (1993), 421-420.

coherentment, Wankenne en els seus estudis posteriors. La seva conclusió és «que si Consentius a collaboré plus ou moins à sa composition, sa contribution n'a pu être que mineure ou minime». ²⁹⁷ Consenci no hauria fet més que preparar un esborrany. ²⁹⁸ Lotter ha estudiat el text de Consenci i i la conclusió que en treu és: hauríem de considerar Consenci com el propi autor de la Circular. ²⁹⁹ Solament el que, al nostre mode de veure, un excés de valoració dels arguments de Wankenne i Hambenne, que són ben lluny de ser exhaustius, va menar Lotter a considerar el treball de Consenci com a un esborrany de la Circular, ³⁰⁰ com direm seguidament.

Hambenne no para prou esment en l'expressió «irrupit propositum meum» de Consenci. ³⁰¹ El seu director, Jules Wankenne, hi dedica un espai major; però retorna a indicar que el ‚propositum’ de Consenci hauria estat el «brouillon, voire un canevas», ³⁰² pres per Sever com a base del seu escrit. El bisbe hauria assumit aquest esborrany i l'hauria posat en net. El resultat hauria quallat en la Circular.

Però nosaltres creiem que el terme ‚propositum’ s'ha d'entendre segons la significació que té en general, en el llatí cristià ³⁰³ i, en concret, en els escrits dels nostres autors, els quals en aquest cas no són innovadors. Amb aquesta paraula se vol parlar d'un compromís, d'un estil de vida, no d'un esborrany o una cosa del gènere. Atesa aquesta manera de llegir, Sastre ha proposat una traducció de l'expressió de la Circular més convincent que la que vàrem donar. El text diu així: ‚religione propositi’. Segons ell, Sever voldria dir: ‚vida pietosa’ o ‚vida ascètica’. ³⁰⁴ A la versió castellana de la Circular havíem traduït d'aquesta manera: «la religiosidad de sus intenciones». ³⁰⁵ Si hom no ho ha d'entendre anacrònicament, proposaria traduir l'expressió com a ‚opció de vida religiosa’, o ‚el seu compromís religiós’. ³⁰⁶

297. HAMBENNE, *La lettre-encyclique de Severus*, 7.

298. *Ibid.*, 131.

299. LOTTER, *Die Zwangsbekehrung*, 304.

300. *Ibid.*, 305.

301. Tampoc WANKENNE, *Consentius*, col. 1238.

302. HAMBENNE, *La lettre-encyclique de Severus*, 131. WANKENNE-HAMBENNE, *La Lettre-encyclique*, 26, inverteixen els termes de l'expressió.

303. Vegeu *ep.* 3*, 3, 12, «CSEL», LXXXVIII, 24: «*sacram uirginitatem {...} si post professionem suam ex illo proposito ceciderit...*», *Ibid.*, 4, 4, p. 25: «*et quasi mercedem sui propositi perdidisse*».

304. SASTRE PORTELLA, *La Carta de Sever*, 64, nota 338. Ens sembla vàlida la nota 25, a l'*ep.* 12*, 13. 6, dins AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, II, 118.

305. *La Circular de Severo de Menorca*, 251.

306. Vegeu, sobre els textos citats a AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 212, nota 40, aquest altre de sant Jeroni, *ep.* 52, 5: «quanto magis in clericis et in clericis monachis, quorum et sacerdotium propositum et propositum ornatur sacerdotio». Juan Bautista VALERO, a San JERÓNIMO. *Epistolario*. Edición bilingüe. I. Traducción introducciones y notas por..., («BAC», 530), Madrid 1993, 471, sota el text llatí citat, tradueix d'aquesta sort: «¡Cuánto más en los clérigos y en clérigos monjes, cuyo sacerdocio se realza por la profesión monástica, y la profesión monástica por el sacerdocio!». Ben assequible és, per exemple, l'*Epistola ad Rusticum episcopum Narbonensem*, dels anys 458-459, escrita pel papa Lleó I, on parla del ‚propositum monachi’ i del

En coherència amb aquesta tònica, Consenci voldria fer constar que el bisbe Sever el va pressionar i el va treure del seu tarannà de vida, que no era altre que el de fruir de l'oci, com a home pertanyent a l'estament poderós del món tar-do-romà: «sed quia tali intentione uel uoto ad has insulas ueneram, ut hic omne aeuī mei tempus in otio atque segnitia quam etiam nunc haud segniter concupisco inglorium teretur» (*ep.* 12*, 6, 2).³⁰⁷

Ara bé, com va ser que el va treure del seu arraconament? Transcriurem sencer l'incís: mentre expressa que fruïa de l',otii uoluptatem', seguidament, sense cap mot divers, el text continua: «Eodem tempore accidit, ut quaedam apud nos ex praecepto domini mirabilia gererentur». [6] «Quae cum mihi beatus antistes, frater paternitatis tuae, Seuerus episcopus cum ceteris qui affuerant retulisset, irrupit propositum meum summis uiribus caritatis et, ut epistolam quae rei gestae ordinem contineret ipse conscriberet, sola a me uerba mutuatus est» (*ep.* 12*, 13, 3, 5-6).³⁰⁸

Consenci es va distreure de la seva vida solitària quan Sever, amb els altres protagonistes de la campanya contra els jueus, li contà (*retulisset*)³⁰⁹ la successió (,ordinem') dels esdeveniments. La narració ordenada és una de las pretensions de la Circular.³¹⁰ Per tant, el bisbe no li va desbaratar un escrit, sinó el ,propositum'. Tal forma de viure o de comportar-se no pot ésser un escrit, ni encara que sigui un esborrany, car res no podia haver escrit Consenci, si fins aleshores no li havien donat relació d'aquells esdeveniments. Els hi contaren quan el varen distreure. Consenci diu ben clarament que la intenció de compondre la lletra ben construïda va sortir de Sever: «ut epistolam quae rei gestae ordinem contineret ipse conscriberet». En certa relació amb l'anterior, podem recordar que Wanken-ne-Hambenne creuen que Consenci va proposar a Sever una relació dels esdeveniments. Ara bé, d'aquest suggeriment el text no en fa un mot, com tampoc podem deduir que Consenci se picàs i, amb revenja, compongués un escrit contra els jueus.³¹¹ Diu expressament que l'escrit contra els jueus és per a ús del bisbe, ,duci nostro' (12*, 13, 7).³¹² Així com en els afers contra els priscil·lians se presenta com l'autor dels llibres amb els quals va assenyalar la tàctica a seguir, aquí ens diu palesament que era un absent en el desenvolupament de l'afer. El bisbe recorre a ell per a la qüestió literària car, com ho ha precisat Fontaine, Sever a la Circular ha remarcat que, ell personalment vol oferir una narració dels fets, «ego quoque [...] referre aggrediar» (1,3).

,uirginitatis propositum'. Els textos se troben a l'*Enchiridion Symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, Ed. Henrichus DENZINGER- Adolfus SCHÖNMETZER, Barcinone-Friburgi Brisgoviae-Romae-Neo-Eboraci, 1965, . ns. 321-322, 114.

307. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 212.

308. «CSEL», LXXXVIII, 78.

309. WANKENNE-HAMBENNE, *La Lettre-Encyclique*, 14.

310. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 204-205.

311. WANKENNE-HAMBENNE, *La Lettre-Encyclique*, 14.

312. Més endavant entrarem en la interpretació que Wanken-ne i Hambenne donen a aquesta expressió.

El que no veiem tan clar com l'esmentat estudiós és que, amb aquesta expressió, Sever tingués la pretensió de desmarcar-se o, fins i tot, d'al·ludir a la narració de Consenci. La simetria és ben possible d'establir dins el mateix pròleg de la Circular. En efecte, com Fontaine ho ha descrit amb finesa, Sever pren el text de Tb 12,7, com a una invitació a contar les meravelles del Senyor. Si és així, silenciar-les i amagar-les és perillós. Una manera d'ocultar-les és parlar-ne amb llenguatge recercat. Aquestes ens semblen que són les premisses explícites que proposa el pròleg de Sever. N'hi ha una d'implícita, però que se suposa, altrament el discurs s'aturaria. A Menorca el Crist ha obrat meravelles; per tant, com a bisbe, ha de fugir del perill d'ocultar-les, amb el silenci o amb l'ampul·lositat. En conseqüència, diu, «jo també començaré a narrar-les amb un estil senzill». Així creiem que l'*ego quoque* troba suficient explicació dins el mateix text del bisbe menorquí. La hipòtesi de suposar que aquest incís se refereix a l'informe que, per son compte, hauria preparat Consenci, ha de crear una segona suposició, i és la que ens faria saber que aquest en realitat l'hauria acabat i l'hauria enviat d'una manera general, de manera que els bisbes destinataris de la Circular sabessin a què se referia. Hauríem de pensar en una Circular paral·lela, i d'això cap dels dos autors no en parla.

Que els fets que revelarà siguin d'admirar depèn del seu caràcter meravellós; però també són admirables pel lloc on Déu els ha obrat. Aquest raonament és el de Sever, el qual tot seguit descriu l'escenari dels esdeveniments prodigiosos: Menorca, illa coneguda, però petita, àrida, etc. L'hipèrbole és manifesta. De la petitesa no cal discutir-ne. Però els jueus no serien tan poderosos com ell els presenta, si l'illa fos tan improductiva. Eren terratinents.³¹³ El poderós fugitiu Innocenci,³¹⁴ segons les línies normals observades pels rics, amb els anys hauria cercat un indret més convenient. Consenci podia tenir en la ment un text que no cita Sever, però per ser de l'Antic Testament té una part ben escaient en aquestes circumstàncies, ens referim al Deuteronomi 7,7: «El Senyor s'ha enamorat de vosaltres i us ha escollit d'entre tots els pobles, no perquè fóssiu un poble més nombrós que els altres, quan de fet sou el més petit de tots».

No solament l'escenari és insignificant, ho són els protagonistes humans. Sever és un bisbe recentment consagrat (2,6) tot i que, pel fet de ser bisbe, devia pertànyer a una família poderosa; si això no bastàs, la cultura literària i bíblica que revela, ho mostren. Ara bé, el ,topos' de la petitesa que venç els potents i forts és propi de la Circular i de l'11*.

Si ens fixam en els resultats de la investigació, considerats des del punt de vista literari, observam com Fontaine estudia el pròleg, amb el qual Sever comença la seva Circular des d'una perspectiva molt interessant, com és ara la que permet comprendre l'estètica literària del seu autor i situar el seu projecte dins la història de la literatura cristiana, la qual, en el camp de l'hagiografia llatina, se trobava en una conjuntura de canvi.

313. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 139-140; 142-144.

314. GARCÍA IGLESIAS, *Los judíos*, 86.

Com hem indicat, l'autor pretén comprendre el passatge de l'12*,13 de Consenci.³¹⁵ D'aquí també podem passar a la literatura hagiogràfica llatina, en la qual cosa Sever n'hauria estat com l'iniciador. La hipòtesi de Fontaine seria que, atès que la redacció amb què Consenci va narrar els esdeveniments prodigiosos contra els jueus s'havia plasmat en un estil ampul·lós, Sever va reescriure la lletra, de manera que va passar de l'estil mundà i complicat de Consenci, al que per a Sever era l'adient, és a dir, al religiós i simple.³¹⁶ Amb tot, no ens acaba de convèncer que la passió de la simplicitat narrativa hagi de ser un criteri per excloure la intervenció notable de Consenci en la redacció de la Circular, ni que aquesta pretensió l'hàgim d'adscriure solament a Sever. Vegeu aquest bocí de l'11*,18,3, on vol mostrar el seu interès per la simplicitat, quan se tracta de fets meravellosos: després de l'experiència onírica del bisbe Syagrius, Frontó hauria dit a Consenci: «[Syagrius] rettulit etiam mihi simplicibus uerbis omnem illum ordinem suae mirificae atque terribilis uisionis».³¹⁷

Tampoc arribam a veure que l'opció literària de Sever, que ens sembla magistralment interpretada per Fontaine, exigeixi suposar que la redacció que hagués preparat Consenci fos ampul·losa. Suara hem apreciat una mostra del seu interès per la simplicitat. I, sobre tot, si l'escrit havia de ser pastoral i episcopal, cau del seu pes que en conversassin ell i el bisbe. És obvi que el contingut, els objectius i els destinataris pesin a l'hora de preparar un escrit.

Sever, una volta que ha exposat la seva intenció, descriu l'escenari de les operacions. Per a nosaltres aquí rau el fons de la qüestió, sobre tot si li posam la base de les exigències de la política religiosa de l'època teodosiana. Se tracta de percebre que l'evolució religiosa de Iamona i Magona era oposada (3, 1-7).³¹⁸ Al segon ,oppidum' els jueus són nombrosos, mentre que a Iamona no n'hi ha. El proselitisme d'ambdues religions no havia generat una tensió apreciable fins poc temps abans. Que els cristians ho haguessin acceptat, per a Sever és una mostra de tebior, ,tepor noster' (4, 4).

En aquestes circumstàncies Sever és consagrat bisbe (4,1). Possiblement no va ser el primer bisbe de Menorca. Així, a nou bisbe, perspectives noves. Les desvetlen l'arribada de les despulles de sant Esteve. El novell cap de l'església de Menorca té la gran ocasió per tal de procedir a engolir religiosament els jueus. Malgrat això, socialment, administrativament i econòmicament tot seguirà igual. Fins i tot és ben possible que la conversió religiosa tampoc no fos tan absoluta, car altrament no tindria molt sentit que encara Consenci produís més escrits anti-jueus per a Sever, a no ser que se tractàs d'una obra apologètica, per a consolidar l'obra començada.

315. Jacques FONTAINE, *Une polémique stylistique instructive dans la 'lettre encyclique de Sévère de Minorque'*, dins «EVLOGIA. Mélanges offerts à Antoon A. R. Bastiaensen à l'occasion de son soixante-cinquième anniversaire», publiés par G. J. M. BARTELINK, A. HILHORST, C. H. KNEEPENS, Steenbrugis –The Hague 1991, 121.

316. *Ibid.*, 133.

317. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 205.

318. SOTOMAYOR Y MURO, *La Iglesia en la España romana*, 359.

Encara hi ha un altre punt en l'estudi de Wankenne i Hambenne que volem observar. No pensam que el mòbil de l'empresa guiada per Sever fos tan pietosa, com ells indiquen: «C'est donc à un homme d'action et de prière que nous avons affaire dans la personne de Severus. Dévôt de Saint Étienne, animé d'intentions apostoliques et de zèle religieux, il mène rudement le combat. N'hésitant pas à recourir parfois à la violence».³¹⁹ Que Sever fos home d'acció i de pregària no hi ha per què dubtar-ne, ans al contrari. Que tingués intencions apostòliques, no resulta costós d'admetre. Però manca precisar un punt: tot ho va posar al servei de la mentalitat del temps, en la seva manifestació més tancada, com era servir-se de mitjans inadequats per aconseguir la unitat religiosa, galfó cabdal de l'Imperi Tardo-romà. Aquesta politització és la que creiem que s'ha de ressaltar. Sant Agustí i una munió de bisbes, fins i tot en situacions semblants, no recorrien a la força. I, sense el recurs a la força, no tindríem la Circular.

Tampoc ens convenç que aquestes pàgines les dedicàs al ,comes' Astèrius, com si Consenci quan parla que va fabricar unes armes contra els jueus, «duci nostro arma producerem»,³²⁰ se referís a aquest dignatari. El terme ,dux' no compareix més que aquesta sola vegada en les 11* i 12*. A l'119, 2, 1, hi trobam una segona presència del mot en tot el text consencià. Es tracta d'una supplica que Consenci adreça a sant Agustí, car l'ha pres com a mestre i com a guia: «tu tantae rei dux ac magister adfueris». L'única vegada que Sever utilitza el mot, és per dir que el ,dux' és Crist.³²¹ Per tot això, no veiem com tan fàcilment Wankenne considera Astèrius com a destinatari de l'escrit antijueu de Consenci.³²² D'altra banda, el més adient seria pensar en el Crist, al servei del qual l'autor consagraria la seva obra. Però, per via de deducció, sabem que qui conduïa les maniobres de Menorca era el bisbe Sever. Aquest és el context directe de l'expressió, per la qual cosa sembla que per al bisbe Consenci va preparar l'utilitatge literari bèl·lic. Aquesta és la interpretació que trobam més acostada al vocabulari dels autors i al context històric que revelen.

Tornant a la redacció de la Circular de Sever, creiem que Consenci hi té la major part, sense que pensem que sigui possible distribuir amb exactitud la quantitat i la qualitat del contingut i de la llengua, de la sintaxi i de l'estil entre Sever i Consenci. Més recentment Wankenne, al nostre parer, va matisar el seu pensament, de manera que troba la mateixa dificultat.

La diversitat en els matisos que tenen les diverses interpretacions de les expressions de Consenci no just prové del text, sinó també de les distintes perspectives des d'on les miram i dels interessos i mètodes científics dels qui se

319. WANKENNE-HAMBENNE, *La Lettre-encyclique*, 21 i 27.

320. *ep* 12*,13,7, CSEL 88, p. 78. Cf. WANKENNE-HAMBENNE, *La Lettre-Encyclique*, pp. 23 i 26.

321. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 194-195. A la pàgina 93 on se recullen termes de significació bèl·lica com ho fa també LOTTER, *Die Zwangsbekehrung*, 304-305, a la nota 42; cf. SOTOMAYOR Y MURO, *La Iglesia en la España romana*, 360.

322. 1. *Introduction à la Lettre 12**. 2. *Asterius*, a BA, 46 B, 492-493. La seva suposició ens sembla gratuïta.

n'han ocupat. Nosaltres, abans dels estudis de Wankenne³²³ i des d'una perspectiva històrica vàrem sistematitzar les semblances entre els escrits de Consenci i els de Sever, perquè coneixíem la gran campanya conversionista de Sever i ens va sorprendre que la 11* descrivís una operació que era al servei del mateix objectiu, la unitat religiosa en l'Imperi Tardoromà.³²⁴ En canvi la labor de Hambenne i de Wankenne se va realitzar des de l'especialitat de la filologia,³²⁵ tot analitzant la Circular de Sever i posant en relleu la seva originalitat.

Resta el problema que hem esmentat, car no podem precisar els termes de la participació de Consenci en la composició de la Circular. La darrera postura de Wankenne se pot resumir amb els seus mateixos mots: «nous trouvons excessif de mettre au compte de Consentius la paternité littéraire de l'encyclique. Nous préférons l'attribuer á Sévère, puisque celui-ci en revendique clairement la responsabilité».³²⁶ Que Sever en sigui totalment responsable, en tot cas, me sembla clar. Sastre n'ha destacat el tarannà pastoral, i amb raó.³²⁷ Ara bé, una mateixa persona redacta de manera diferent si el que produeix és un pròleg, un decret, una carta de felicitació o de condol; si és un pastor, no s'expressa de manera igual a una missa amb molts d'infants o a una celebració exequial, o quan redacta una obra teològica, a l'estil del *De Trinitate* de sant Agustí, etc. Possiblement una síntesi de les aportacions d'un i altre aspecte afini més el que hem d'entendre per paternitat literària d'aquest escrit, com demana Fontaine.³²⁸

2.2 La datació

Quant a la datació, el text és ben precís en assignar els límits cronològics de la teoria dels esdeveniments, que se desenvolupen en un calendari ben encadenat entre els dos dissabtes,³²⁹ 2 i 9 de febrer de l'any 418,³³⁰ que era l'onzè any

323. Cf. Moreau, *Lecture de la Lettre 11**, 220 i 223.

324. HILLGARTH, ho veu així: en la recensió d'AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, p. 730, ha insinuat que Consenci és probable coautor de la Circular, «if he was not in fact its real author. His love for controversy (with both Priscillianists and Pelagians) and for intrigue makes him, as Amengual suggests, the ideal person to have masterminded the sensational events that produced the very rapid mass conversion of the Jews of Mahon in 418». Cf. Sever de Menorca, dins *Gran Enciclopèdia Catalana*, 20, Barcelona 1989, p. 136.

325. GODOY FERNÁNDEZ, recensió d'AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, 422, ha observat que en l'obra que comenta hagués estat important una comparació des de la filologia.

326. Recensió de Josep AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del cristianisme*, dins «Revue Bénédictine», 102 (1992), 387.

327. SASTRE PORTELLA, *La Carta de Sever*, 33.

328. FONTAINE, *Une polémique stylistique*, 121.

329. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 175.

330. E. D. HUNT, *St. Stephen in Minorca. An Episode in Jewish-Christian Relations in the Early 5th Century A. D.* dins «Journal of Theological Studies», N. S., 33/1 (1982), 107, indica que l'any és el 417 o 418. Però el text no admet un dubte semblant. Les dates del mes no coincidirien amb les setmanals, del dissabte. Per la data de l'estudi, Hunt difícilment podia utilitzar les cartes de Consenci publicades quasi contemporàniament.

després del consolat d'Honori i del segon de Constanci III.³³¹ Durant aquesta densa setmana se desplega la marxa dels cristians de Iamona contra els jueus de Magona i l'entrada de tota la comunitat jueva en l'església.³³² Ara bé, si és possible que en vuit dies esdevingués tot el que narra Sever, és una qüestió oberta, que no afecta nuclearment a la veritat de la narració.³³³ Pel que sabem de Consenci, 12*, 13, 6, hem de reafirmar-nos en la data esmentada. A més, com és plausible, ni a l'anterior ni al següent els dies 2 i 9 de febrer no coincidiren amb el dissabte.³³⁴

Pel que hi llegim, podria ser un escrit pasqual, car ens assabenta que: «Certament, durant aquests vuit dies en què totes aquestes coses han succeït. Abans de la Quaresma nosaltres gairebé hem celebrat la festivitat de la Pasqua».³³⁵ Bé podria ser una redacció ,ex euentu'.

Hi ha autors que prenen en consideració altres elements, segons els quals consideren que l'escrit s'hauria de retardar. Així Lotter suggereix que una redacció final de la Circular podria haver acabat entre el 420 i el 422.³³⁶ D'aquesta manera encaixaria millor amb el que sabem del ,comes' Litòrius. Ara bé, no acabam de veure justificat aquest retard. La Circular sembla redactada en calent; la datació tan precisa, així com el fet que adopti la fórmula ,post consulatum' no són indicis d'una distància pel que fa a les circumstàncies dels esdeveniments. Ben segur que al cap de dos o quatre anys la datació hagués tingut en compte qui eren els cònsols de l'any 418. Més encara, si l'objectiu era calar el foc de l'entusiasme anti-jueu, per a la seva prompta conversió, retardar l'ocasió de ,glorificar Déu' callant les meravelles que havia obrat a Menorca ,era perillós', si ens hem d'atenir al pròleg.

D'altra banda, si hom retarda la redacció de la Circular, ha de tenir present que aquesta opció repercuteix en la datació dels llibres *De miraculis* d'Uzali, la qual cosa no ens ha de dur més enllà de la mort del bisbe Evodi (+ 424), el qual va curar que hom bastís aquest recull. Els esdeveniments prodigiosos a Uzali se succeeixen al llarg de molt temps i, llavors, se posen per escrit. Per tant, entre l'arribada de la Circular i la redacció dels llibres hagiogràfics hi hagué una durada que no podem precisar, però tampoc la podem allargar de manera que ens surti dels límits possibles. Una d'aquestes fites és l'arribada de l'escrit de Sever i una al-

331. A *Un prematur testimoni*, [1] no vaig tenir present aquesta particularitat, i vaig datar erradament la carta com si fos de l'any 417. Conserva aquesta datació errada VAN DAM, *Leadership and Community*, 67, el qual se regeix per l'edició de la PL XX.

332. ID., *Ibid.*, I, 132-137; SASTRE PORTELLA, *La Carta de Sever*, 39-42, i l'ha assumit BRADBURY, *Severus of Minorca*, 6-9. Malgrat això, WANKENNE-HAMBENNE, *La Lettre-encyclique*, 21, troben dificultós reconstruir la successió dels episodis.

333. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 65.

334. Amb tot, FONTAINE, *Une polémique stylistique*, 119-120, considera que encara la datació no queda totalment resolta.

335. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 62: 29. «1 Sane per hos octo quibus haec omnia gesta sunt dies, ante initium quadragesimae, quasi paschae a nobis est celebrata festiuitas. 2 Quingentas siquidem et quadraginta animas ad ecclesiam constat adiectas».

336. LOTTER, *Die Zwangsbekehrung*, 316, cf. 305, nota 43.

tra la tenim en la possibilitat que la narració pogués ser encarregada per Evodi. Precisament la Circular va ser proclamada el mateix dia que les relíquies de sant Esteve entraren a l'església d'Uzali.³³⁷ És a dir, que la Circular no és un fet tardà per a Àfrica del Nord, ans és contemporani de l'inici del trasbalsament religiós que varen ocasionar aquestes relíquies. Per totes aquestes circumstàncies pensam que hem de donar raó al text, que ens situa a l'any 418. Aquesta datació s'adiu més amb tota la contextualització que tan acuradament ha fet el mateix Lotter, de manera que la Circular aixeca en profecia i projecte operatiu de futur allò que s'imposa per llei, en el moment de canvi de l'actitud romana envers els jueus.³³⁸

2.3 El pròleg que inaugura un estil hagiogràfic

Tot i que Sever ben aviat s'oblidi de les despulles de sant Esteve, el prefaci de la Circular és d'orientació hagiogràfica. Per la qual cosa trobam força interessants les conclusions de l'estudi de Jacques Fontaine, en el qual ha observat que el pròleg de la Circular és el primer on un hagiògraf llatí ha declarat alguna idea de com construiria la seva obra.³³⁹ El gènere hagiogràfic hi és present en la intercalació de diàlegs en mig de la narració de la conversió col·lectiva, la qual queda exaltada per la descripció dels miracles. Hillgarth ha puntualitzat que el fet que l'obra de Sever sigui principalment una peça de la polèmica anti-jueva, no exclou que també sigui hagiogràfica.³⁴⁰ Nosaltres afegim que, si l'hagiografia té presents els prodigis dels sants, Sever en la seva Circular vol magnificar el Sant dels sants. La seva obra és hagiogràfica en aquest sentit i, secundàriament, en quant aprofita la presència de les relíquies del protomàrtir de Crist.

Per a Fontaine revesteix especial singularitat la citació del llibre de Tobies 12, 7.³⁴¹ Sever seria el que per primer cop en la literatura llatina cita la segona part del verset.³⁴² En aquest punt Sever hi pren dos termes significatius per Fon-

337. *Miracula facta Vzali*, I, 2, PL, XLI, 835. «Eodem namque die quo ingressae sunt ecclesiam beati Stephani sanctae reliquiae, in ipso principio canonicarum lectionum, epistola ad nos quoque delata cuiusdam sancti episcopi, Seueri nomine, minoricensis insulae, de pulpito in aurbus ecclesiae, cum ingenti fauore recitata est». Aquest text, com a mostra de l'edició crítica que preparam, sobre un nombre superior de còdexs al que vàrem utilitzar en aquell moment, se troba a AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 124. Aquí hem de corregir allò que vàrem escriure, sobre el fet que Orosi hauria deixat una part de les relíquies a Uzali, cf. *Ibid.*, 172. VILELLA MASSANA, *Biografía crítica de Orosio*, 117-118, amb la nota 274.

338. LOTTER, *Die Zwangsbekehrung*, 319.

339. FONTAINE, *Une polémique stylistique*, 121.

340. HILLGARTH, Recensió d'AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, p. 730.

341. Ja Antoni Roig, al s. XVIII, va anotar que aquest verset pertany a la literatura hagiogràfica, cf. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 91. També 74, 174, 192.

342. Diu així, en la redacció de Sever: «opera [autem] Dei reuelare et confiteri honorificum esse». La *Vulgata* solament afegeix el terme entre claudàtors. FONTAINE, *Une polémique stylistique*, 122, nota 11, addueix la monografia de J. GAMBERONI, *Die Auslegung des Buches Tobias in der griechischen und lateinischen Kirche der Antike und der Christenheit in Westen bis 1600*, (Studien zum Alten und Neuen Testament, 21) München 1967.

taine. Se tracta dels verbs ,reuelare' i ,confiteri'. El primer adquireix el sentit de manifestació, com se troba a la literatura apocalíptica i, en concret, al llibre de l'Apocalipsi. El segon verb reflectiria la confessió o proclamació de la bondat de Déu típica dels Salms o de les *Confessions* de sant Agustí, en els termes que hem vist que foren dificultosos a Consenci, segons Quillen.³⁴³ Fontaine, en coherència amb aquests dos verbs primordials del pròleg de la Circular, analitza altres termes del vocabulari d'aquesta introducció, la qual cosa esdevé una contribució força original a la més precisa i matisada comprensió de tot l'escrit, car aquesta prolusió va ser intencionadament redactada. L'escrit se va preparar encomanant-li un funció reveladora de les noves meravelles de Déu, eco de les de l'Antic Testament. Fontaine conclou el seu escrit dient que en el pròleg: «Sévère a su y exprimer tant de choses en si peu de mots, et d'une plume claire, aisée, voire sobrement élégante».³⁴⁴

En un altre context ens hem referit a Consenci, com a escriptor que valora la simplicitat en la narració dels prodigis³⁴⁵. Ara ens toca recordar un antecedent prou conegut, car la pretensió de la veracitat i de la simplicitat ja la va expressar Lucià, al pròleg de l'*Epistola ad omnem ecclesiam de reuelatione corporis Stephani martyris primi et aliorum*.³⁴⁶ Ara bé, els objectius de la simplicitat de Sever tendeixen a mostrar l'obra del Crist contra els jueus,³⁴⁷ la qual cosa la diferencia dels miracles de les hagiografies que, tret de comptades excepcions, van a favor dels qui invoquen els sants. En canvi en la Circular el prodigis són contra els jueus i a favor dels cristians. Solament una sola vegada se'ns informa que quan els cristians invocaren sant Esteve, tot just va començar la lluita (6,4). A més, solament el nom de sant Esteve s'esmenta quatre vegades. La que acabam de citar, abans quan es parla de l'arribada de les relíquies (4,2) i molt avançada la narració s'al·ludeix a l'església extra-murs, en la qual havien estat col·locades les relíquies (20,4) i un poc més endavant, quan hom no troba explicació al fenomen del globus lluminós, que podria ser una manifestació celestial, la d'un àngel o la del protomàrtir (20, 11).³⁴⁸ Amb tan poques i intranscendents al·lusions no se basteix una peça hagiogràfica de l'extensió de la Circular.

2.4. La narració

Atès el que acabam de dir, ens interessa esbrinar el contingut de la narració i un objectiu més clar que l'accidentalment hagiogràfic. Qui llegeix la Circular no resta indiferent i és ben probable que es posi moltes preguntes, car els esde-

343. , Cf., més a munt, p. #.

344. *Une polémique stylistique*, 134.

345. Cf. p. 660.

346. *PL*, XLI, 809.

347. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 77.

348. *Id.*, *Ibid.*, I, 78.

veniments prodigiosos sempre sorprenen. Ara bé, la interpretació que han rebut tendeix a reconèixer-ne la historicitat de fons.

Això no impedeix que simultàniament hom pugui destriar molts elements que depenen d'una poderosa construcció literària. Un primer fet és que a la llum de la Circular la història de les relacions entre cristians i jueus s'ha de plantejar sobre una doble informació parcialment nova. Per una banda, a la Romanitat tardana encara se manifesten en uns termes que conserven les mostres d'una secular convivència.³⁴⁹ A Magona els notables hebreus eren al front de les institucions municipals, la qual cosa hauria estat impossible sense el concurs dels vots dels cristians.³⁵⁰ Aquesta situació contrasta amb la legislació imperial que, des de Constantí, havia derivat vers l'hostilitat amb els jueus. La distància entre norma i praxi és palesa. Ho ha remarcat P. Garnsey, aplicant-ho a la tolerància i a la intolerància religioses. Les informacions de Sever ho mostren,³⁵¹ com també ens ho revelen les possibilitats que tenen els notables i 'possessores' priscil·lians, per seguir les pràctiques cripto-priscil·lianes.³⁵² En aquest sentit Friedrich Lotter ha posat en relleu que hi ha sempre una línia de tolerància que permet que els jueus menin una existència reconeguda per les autoritats de l'Imperi i també pels mateixos bisbes — que Garnsey no acaba de reflectir,³⁵³ — els quals malgrat no impedeixin ans a vegades fins i tot mostrin simpatia per les mesures fortament repressores, han marcat la història dura dels jueus i ensems la seva pervivència, per la qual cosa l'autor no veu cap tipus de continuïtat entre aquesta política civil i eclesiàstica i els esdeveniments que menaren a l'Holocaust, car aquests són obra d'un corrent de pensament i d'una política que va trencar expressament amb els valors de la cultura occidental. Aquell paradigma era fins i tot vàlid pel mateix *Codex Theodosianus*.³⁵⁴ que conté bona part de les lleis tant repressores com de tutela, emanades tenint davant l'existència de l'únic col·lectiu que la llei romana i l'eclesiàstica deixaven existir al defora del catolicisme, el jueu, que reclamava sempre el seu caràcter religiós exclusiu.³⁵⁵

Friedrich Lotter ha analitzat minuciosament aquesta evolució.³⁵⁶ A partir de l'any 399 hi ha una tendència a carregar més durament les mesures anti-jueves.³⁵⁷ I les que se prenen dos anys abans de la Circular, l'any 416, ocasionen conversions forçades.³⁵⁸ Malgrat això, a Menorca els notables jueus

349. GARCÍA IGLESIAS, *Los judíos*, 150; GINZBURG, *La conversione degli ebrei di Minorca*, 277.

350. HUNT, *St. Stephen in Minorca*, 120; BRADBURY, *Severus of Minorca*, 31-33.

351. P. GARNSEY, *Religious Toleration in Classical Antiquity*, dins «Persecution and Toleration. Studies in Church History», 21 (1984 = Papers read at the Twenty-second Summer Meeting and the Twenty-third Winter Meeting of the Ecclesiastical History Society. Edited by. W. J. SHEILS. Published for the Ecclesiastical History Society by Basil BLACKWELL), 26.

352. *Ibid.*, 26

353. *Ibid.*, 27.

354. LOTTER, *Die Zwangsbekehrung*, 325, especialment la nota 102.

355. *Id.*, *Ibid.*, 325.

356. *Ibid.*, 293-299.

357. *Ibid.*, 295.

358. *Ibid.*, 297.

exerceixen càrrecs públics; hi ha a la Circular informacions d'extraordinari valor, com són ara el manteniment de les relacions socials, dels matrimonis d'alts dignataris jueus, com el de Meletius amb la filla de l'antic ‚praeses‘ de les Balears, Artemisia. La rica informació sobre els successius dignataris romans, que eren jueus, ha cridat l'atenció a Lotter, el qual n'ha descrit la seva importància històrica.³⁵⁹

Ara bé, volem afegir que el panorama que posa davant els nostres ulls una situació de normalitat en la convivència entre jueus i cristians, —creiem que s'ha de dir en aquest ordre, per reflectir la possible cronologia de l'arribada de les dues religions a les Balears— hauria d'estendre's fins a incloure els pagans; però d'ells cap dels escrits menorquins no en parla.³⁶⁰ I, encara més, Sever no fa altra cosa que mostrar-nos com hagués estat la possible relació de cristians i jueus en general, si no hi hagués hagut l'amistançament entre cristianisme i poder polític. El cristianisme feia un segle que ja havia esdevingut poderós en el sentit que era una minoria majoritària, amb la qual s'havia de comptar, de millor o pitjor grat. Els conflictes amb els jueus, que eren l'altra minoria definida i organitzada, s'haguessin mantingut, però no hagués estat possible armar-se de garrots ni investir amb pedrades, com esdevingué a Maó, pel 417-418. Hagués estat rompre l'ordre públic. En aquest sentit, creiem que Sever ens reflecteix en el seu escrit una mena d'endemisme en la seva descripció de les tradicionals mostres d'acceptació de part dels cristians del fet que els jueus de Magona, pel seu estatus econòmic-social, fossin els prepòsits en la cúria municipal. Les dues religions eren organitzades, malgrat que el cristianisme abans no era tolerat com el judaisme. Els caus de convivència els havien de cercar i procurar cristians i, també, jueus, pel compte que tenien. S'hi ho jugaven tot. Pensam que el Mediterrani obliga a aquestes barreges.³⁶¹ Però també un esdeveniment exterior podia esbucar d'un cop una construcció de la societat teixida amb la fragilitat que suposava desenvolupar-se al marge del poder. De fet va succeir d'aquesta manera.

Per la qual cosa hem d'afegir que, encara que sembli paradoxal, la narració de Sever de Menorca ens fa veure que, malgrat sigui cridanera la ruptura d'aquesta normalitat, s'ha de donar per històricament comprovada. Si per aquests motius va ser llargament considerada com a un escrit apòcrif i de data molt posterior,³⁶² ara que creiem que en la seva redacció actual ha de ser admesa com autèntica, mereix un interès major. Els historiadors poden aprofitar el seu

359. *Ibid.*, 308-309.

360. AMENGUAL I BATLE, *Aspectes culturals i relacions marineres*, [12-13].

361. No creiem que contradigui aquest tarannà el vergonyós fenomen dels ‚xuetes‘, que no és menorquí, sinó mallorquí, originat a la Ciutat i no a la Part Forana, i que esclata en circumstàncies ben precises, en les quals els aristòcrates, que eren presents a la universitat municipal, al capítol de la Seu i entre els grans mercaders, veien amenaçats els seus interessos. La Inquisición Española va urgir els diners que no arribaven feia segle i mig, perquè no s'obrien processos, tot i que el Tribunal tenia la seu vora el Call.

362. AMENGUAL I BATLE, *Un prematur*, [1]; ID., *Orígens del cristianisme*, I, 66-72.

text per estendre el panorama sobre aquestes relacions, que sobtadament han esdevingut enverinades i hostils. Ara ja res no ens les pot fer sospitoses. És el text que ens obliga a veure els aldarulls i les pressions anti-jueves com a una manifestació prematura de la violència anti-jueva.³⁶³

A la Circular hi ha una insinuació del debat bíblic.³⁶⁴ Però els cristians el rebutjaven. Possiblement perquè es consideraven inferiors, car eren convençuts que ningú no podia superar el magnat civil i religiós Teodor (16, 3).³⁶⁵ Davant aquesta situació els cristians varen canviar de tàctica i, en lloc de discutir, varen recórrer a la violència, ben diversificada.

De tota manera, volem recollir una observació que ha fet Francesca Cocchini. L'autora diu que la Circular presenta una nova aportació, pel que fa a l'ús dels textos bíblics. Vora els mètodes pedagògics, que prefereixen els textos doctrinals, Sever elegeix els de caràcter narratiu, que contenen esdeveniments prodigiosos. Aquest punt, més la insistència en l'oració, haurien aconseguit la conversió dels jueus de Magona.³⁶⁶ Certament, segons la bona teologia, Déu pot atorgar grans dons als qui li ho demanen. Ara bé, la narració dels esdeveniments prodigiosos a la Circular va acompanyada d'oració, però sobre tot l'eficàcia ve de la pressió, per la qual cosa, aquesta reflexió de Cocchini, al nostre parer, té un interès més doctrinal que pràctic, si tenim present el cas de Sever.

El rerefons de tota l'operació s'estableix sobre el canemàs bíblic, de manera que assistim a una marxa, com si se tractàs d'un nou Èxode,³⁶⁷ al final del qual sorgeix la formació d'un nou poble.³⁶⁸ Aquest és el missatge de la Circular i allò que li dóna l'originalitat. Els prodigis que caracteritzen aquesta marxa són una mena de doble dels que va protagonitzar el poble d'Israel.³⁶⁹ Cap dels prodigis deixa una petja que se pugui reconèixer posteriorment. La verificació dels fets era gairebé impossible, perquè es tracta de processos d'ordre psicològic,³⁷⁰ que Lotter ha considerat com la més completa descripció de l'exercici del terror psicològic, per part d'un bisbe, que era al front de la seva comunitat, per tal d'aconseguir la conversió de tot un col·lectiu jueu.³⁷¹ Com a l'Èxode, Sever descriu una colla de prodigis de la natura, de fenòmens atmosfèrics, d'aparicions, d'adveniments en el cel, etc. Aquesta tipologia dels prodigis diferencia qualitativament la Circular de la narració dels miracles d'Uzali. Cohen ha catalogat els prodigis en miracles pú-

363. *Carta-encíclica del bisbe Sever de Menorca (s. V)*, 196-201.

364. *Id.*, *Orígens del cristianisme*, I, 92-94.

365. *Id.*, *Ibid.*, I, 94.

366. F. COCCHINI en A. POLLASTRI, - F. COCCHINI, *Bibbia e storia nel cristianesimo latino*, Presentazione di Maria Grazia MARA. Collana di testi e studi. Roma, Borla 1988, 156, cf. 197, que recorda el recull de textos bíblics fet per Sever.

367. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 123-128.

368. *Id.*, *Ibid.*, I, 115-128.

369. *Ibid.*, I, 123-128.

370. Cf. AMENGUAL I BATLE, *Consenci. Correspondència*, I, 63, l'epígraf *Prodigis psicològics*; *Id.*, *Orígens del cristianisme*, I, 98-99 i II, 39.

371. LOTTER, *Die Zwangsbekehrung*, 306.

blics³⁷² i somnis privats,³⁷³ i arriba a la mateixa conclusió, és a dir, que ningú no pot comprovar històricament aquests esdeveniments.³⁷⁴

Quant a la teoria dels somnis, cal observar que diversos autors se n'han ocupat. Amat observa que els somnis esdevenen en un context en què el signe lluminós és un indicatiu de victòria i de conversió.³⁷⁵ S'ha escrit que Sever prepara el desencadenament dels esdeveniments amb la sèrie de somnis que, en darrer terme, encara que els protagonitzin per la part cristiana Sever i la verge Teodora i en el camp jueu Teodor, són coincidents.³⁷⁶ Aquesta manera de compartir una experiència onírica no era indiferent, car la convergència de diverses persones en un mateix somni era presa com a criteri de veritat.³⁷⁷

Quant als continguts de les experiències oníriques, que Sever presenta com a reals³⁷⁸, creiem més aviat que són una construcció, com a justificació de la seva operació. Podem notar que és possible que el tema de la Sinagoga viuda i esdevinguda estèril provingui del 4 Esdres 2,2 i 4.³⁷⁹ Sastre ha remarcat com aquesta representació és intencionada, car la viuda se considerava com a la personificació de la feblesa, malgrat això Sever li aplica el qualificatiu de nobilíssima.³⁸⁰ Aquesta qualificació, l'hem de prendre com una manera de prestigiar la Sinagoga, pel fet que s'ha convertit, i els seus fills segueixen ocupant els llocs civilment i políticament més influents? Serà, potser, un vestigi de les tradicionals relacions d'entesa que hi havia hagut entre la Sinagoga i l'Església? Sastre observa que el somni de Teodor ens ha arribat en una narració en primera persona. Entre les imatges que hi apareixen hi figuren els dotze homes. Podria tractar-se d'una memòria dels dotze patriarques, que representarien la totalitat del poble d'Israel. També apareix el lleó de Judà, que és ben clarament la figura bíblica que simbolitza el Crist,³⁸¹ aquí com a vencedor dels descendents del qui dóna als fidels de la sinagoga.

Per altra banda, hem d'admetre que la pressió exercida per la valenta comunitat cristiana de Iamona, emparada per la política teodosiana, se descriu amb una riquesa de detalls, que esgarrifa i demostra la capacitat humana per multiplicar els mètodes i les accions agressives. La pressió en tot moment respecta la

372. MARTÍN A. COHEN, *Severus' Epistle on the Jews*, dins «Helmantica», 35 (1984), 73-74. Sembla que l'autor no coneixia les noves cartes de Consenci.

373. *Ibid.*, 74.

374. *Ibid.*, 76.

375. J. AMAT, *Songes et visions. L'au-delà dans la littérature latine tardive*, Paris 1985, 254-255. Alguns del fenòmens semblants als que descriu la Circular ens semblen força llunyans i sense vinculació al nostre text.

376. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 118; JOSEP SASTRE PORTELLA, *Els somnis: un tret de la religiositat a la Menorca del segle V*, dins «Meloussa», 4 (1997), 103.

377. SASTRE PORTELLA, *Els somnis*, 102-103.

378. *Id.*, *Ibid.*, p. 102.

379. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 119-120. Sobre aquest somni, cf. SASTRE PORTELLA, *Els somnis*, 105. També l'autor fa indicacions pertinents a *La Carta*, 25-27.

380. SASTRE PORTELLA, *Els somnis*, 103.

381. *Id.*, *Ibid.*, 104.

integritat física de les persones, de manera que la narració en cap moment pot incitar a una intervenció de l'emperador, per reivindicar uns súbdits malmenats, com realment ho eren els jueus de Magona. Cohen afirma amb bona lògica que Sever va seleccionar acuradament les dades confiades a la Circular, i ho va fer amb una clara intencionalitat. Se tracta d'un document produït per un catolicisme unit i triomfalista, que acaba amb l'estatus d'una comunitat jueva, pacíficament mantingut fins a uns mesos abans.³⁸² Amb coherència, conclou l'autor que la maniobra de Sever era una part d'una estratègia major del catolicisme, amb la qual se proposava vèncer altres interpretacions del cristianisme, i fa esment de les actuacions d'Orosi contra Orígenes, el priscil·lianisme, etc.,³⁸³ tot i que Cohen no va conèixer les noves cartes de Consenci. En aquest enquadrament destria l'autor l'objectiu de la Circular.³⁸⁴ Nosaltres creiem més tost que aquesta forma d'interpretar la situació correspon millor a l'11* de Consenci. Per això trobam més adient que l'objectiu de Sever coincidia més aviat amb el b) que assenyala Cohen, el qual consistiria en informar a propòsit del triomf dels cristians sobre els jueus i així encoratjar a que en situacions semblants hom procedís de la mateixa manera,³⁸⁵ aspecte que l'autor deixa obert.

La comunitat jueva de Magona, conscient de la seva feble situació jurídica, confia en la força de la disputa bíblica, que protagonitzen els seus capparets i per a la qual Sever mostra poc entusiasme. Soltadament l'església desbarata tot debat bíblic. Vençuts per aquests modes poc civils, els principals jueus adopten el camí de la fuga. El procés psicològic que Sever transfereix a aquests dirigents expressa la interpretació més dura de les conseqüències de la política del moment. Ser jueu ha esdevingut impossible, sobre tot a una illa petita. Per la qual cosa la solució més coherent és l'emigració. Així devia pensar Sever, per la qual cosa ho posa en boca dels perseguïts, que no surten d'aquestes cavil·lacions consiroses i quasi desesperades. Alguns d'aquests jueus ja tenien la trista experiència de ser fugitius. Havien abandonat la Hispània peninsular, a causa de les invasions dels bàrbars.

La tensió entre Iamona i Magona possiblement no tenia solament un origen religiós. Geogràficament, històricament i ideològicament ambdues ciutats han mantingut una rivalitat ben explicable, a una illa de les proporcions de Menorca, en la qual la bipolaritat urbana³⁸⁶ fa inevitable la tensió – en una jornada Sever se trasllada de Iamona a Magona–,³⁸⁷ per la mateixa condició de l'illa i la situació estratègica de les dues poblacions.³⁸⁸ No quedam persuadits per Van Dam, quan amb la recerca de copsar la dinàmica de les comunitats, en el nostre cas extrema la

382. COHEN, *Severus' Epistle*, 76.

383. ID., *Ibid.*, 78.

384. *Ibid.*, 79.

385. *Ibid.*

386. AMENGUAL I BATLE, *Noves fonts*, 111. HUNT, *St. Stephen in Minorca*, 106.

387. En el supòsit que hom no acceptàs la informació com a un esdeveniment històric, s'ha d'admetre la possibilitat real del trasllat en un dia.

388. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 99-108.

divisió, fins al punt que jueus i cristians s'haurien dividit l'illa.³⁸⁹ A Magona, si bé extramurs de l'oppidum', hi havia una basílica, que va ser la que elegí Orosi per dipositar-hi les relíquies. Hi havia cristians, tot i que possiblement se trobaven en minoria. Tampoc podem acceptar que la divisió tingués un fonament socio-cultural, en el sentit que els jueus fossin incivilitzats, ben al contrari, i pertanyents a la ruralia. Són grans propietaris a la pagesia,³⁹⁰ però la seva vida se desenvolupa a l'oppidum' on són magnats i poden fer-se a la mar amb facilitat. Per contraposició, sosté Van Dam que els cristians de Iamona mostren com era creixent la identificació del cristianisme amb la societat urbana. Sever no ens permet anar tan lluny, malgrat ens assabenta que l'expedició s'originà a l'altre oppidum', Iamona. Possiblement els cristians de Magona fossin menys urbans que els jueus de la seva proximitat. Sembla com si l'autor hagués de provar una tesi prees-tablerta, amb la seva argumentació que, en aquest cas, ens sembla més ideològica que històricament fonamentada.³⁹¹ Diguem, en resum, que el conflicte s'hagués desencadenat en qualsevol altra avinentesa, si tenim presents els factors als quals hem al·ludit, i la tendència històrica de la Tardana Romanitat a eliminar la diversitat,³⁹² per via de la submissió i per la de la persecució, en cas de resistència.

El rebuig més declarat, segons Sever, sorprenentment vingué de la banda de les dones. Eren les matrones, esposes de Teodor, d'Innocenci, de Meleci, aquesta nomia Artemísia.³⁹³ Independentment dels seus marits protagonitzen fugues per mar, en temps d'hivern o ,mare clausum'. Rebutgen el cristianisme fins a posar en perill el matrimoni de Teodor, que ja havia acceptat convertir-se.³⁹⁴ etc. Per altra banda, també són destinatàries dels prodigis del nou Èxode, com el d'una espècie de manà, el globus sobre la basílica, les pluges, etc. Amb elles passen per les mateixes proves les serventes.

No hi ha dubte que el panorama que ens presenta el bisbe menorquí no just és interessant, sinó que també enclou un problema seriós, com és el de l'autonomia que se prenen les dones. Admira que contraposi la ,feminea infirmitas' (24, 2) i la gran lleugeresa, ,tanta animi laeuitate' (28,5) a una fidelitat martirial a la seva fe. En aquest punt, superen els marits. La diferència que hi percebem és que no frueixen de la representativitat que tenen els seus esposos. Ho veiem clarament: Rubèn, que fa el nom del primogènit de Jacob, quan es converteix esdevé una profecia de la conversió de l'aljama magontana,³⁹⁵ la qual cosa acaba en realitat quan dóna la passa Teodor.³⁹⁶

389. VAN DAM, *Leadership and Community*, 67. ESCRIBANO, *Breviario de historiografía*, 232, observa amb encert com és interessant la metodologia de Van Dam.

390. GARCÍA IGLESIAS, *Los judíos*, 166.

391. ID., *Ibid.*, 68.

392. VILELLA I MASSANA, *Hispania i l'Imperi*, 48. ID., *La política religiosa del Imperio Romano y la cristiandad hispánica durante el siglo V*, dins «Antigüedad y Cristianismo» 7 (1990), 386-387.

393. Cf. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 131-132, 260.

394. Cf. ID., *Ibid.*, I, 142-144.

395. Cf. *Ibid.*, I, 129.

396. Cf. *Ibid.*, I, 129.

Aquests trets de la conducta de les dones jueves no deixen de ser prou cridaners i fins i tot singulars. Sorprenen que no just facin plans al marge dels marits, sinó que àdhuc són capaces d'executar-los. També la matrona de Teodor pot prendre la iniciativa en introduir un procés de divorci, que el *Talmud* el tenia prou descrit; però en general a partir de l'acció que incoava el marit.³⁹⁷ De tota manera, hi ha un procés de dignificació de la dona, basada en línies de força bíbliques, com *Lv* 19, 3,³⁹⁸ i possiblement, també, en l'influx del model de les grans matrones de la societat Tardo-romana. La qüestió és prou complicada, perquè la dona no podia donar el libel de divorci; just podia denunciar el marit davant el tribunal jueu i, si obtenia que hi fos condemnat a que li donàs el libel i si refusava, el tribunal romà podia forçar-lo a fer-ho.³⁹⁹ El problema no se resol aquí. Perquè Teodor, en aquest cas, i els marits de la resta de matrones jueves acumulaven les màximes funcions com a caps de la sinagoga i de la cúria de Magona. Quina és, en el fons, la pretensió de Sever, quan ens descriu la insubornable fidelitat de les dones a la fe dels jueus? Ens sembla important deixar aquest punt com a qüestió pendent, perquè des de l'angle de la història del judaisme s'hi ha d'aprofundir.

Per la banda dels cristians, només coneixem el nom de la matrona Teodora, de la qual ja hem parlat degudament. Tot sumat, malgrat els noms femenins siguin just tres sobre els 34 que contenen els escrits de Consenci i Sever, la seva importància real és molt superior a la proporció numèrica.

2.5. Tipologia: Escrit de propaganda més que d'hagiografia

La Circular s'ha transmès dins un conjunt de peces hagiogràfiques que, com a primer component, tenen els escrits sobre la invenció de les relíquies del protomàrtir sant Esteve. Entre aquestes narracions i els dos llibres *De miraculis*, que van sota el nom del bisbe Evodi d'Uzali, s'hi ha escolat la Circular de Sever. Efectivament, el primer d'aquests llibres esmenta que la Circular va ser llegida en la litúrgia d'Uzali.

Amb tot, consideram que aquestes circumstàncies han provocat que se consideràs la Circular com un escrit hagiogràfic; però creiem que el recurs a l'arribada d'Orosi a Menorca amb unes relíquies de sant Esteve, no és més que un pretext, que té un cert fonament en la realitat. Les intencions anaven més per les vies que ha insinuat Cohen.

397. Vegeu *La Misna*, Edició preparada por Carlos del VALLE, Madrid 1981, *Orden Tercero. Mujeres (nashim) Documento de divorcio (guittin)*, 565-585, cf. 491. Salo Wittmayer BARON, *Historia social y religiosa del pueblo judío*, I/I, Versión castellana, Eduardo GOLIGORSKY. Supervisión Marshall T. MEYER, Buenos Aires 1968, 166.

398. BARON, *Historia social y religiosa*, II/II, 1968, 255.

399. *La Misna, Documento de divorcio (guittin)*, 8, 9, p. 586. Amb indicacions bibliogràfiques, cf. Jean JUSTER, *Les juifs dans l'Empire Romain. Leur condition juridique, économique et sociale*, II, (reproducció de l'ed. de 1914), New York, s. d., 57-58.

Observem que el ‚sant prevere‘,⁴⁰⁰ que va arribar a Magona, de manera fortuïta, degué ser Orosi. Pretenia dur les relíquies a la Hispània peninsular; però unes incursions dels bàrbars el dissuadiren i va aportar a Menorca. Per la confluència de diverses dades, sabem que Orosi va deixar Palestina a un moment desconegut, que és posterior al 26 de desembre de l'any 415.⁴⁰¹ Coneixem la seva estança a Cartago, amb ocasió del concili que s'hi va reunir pels volts del juliol del 416.⁴⁰² No sembla que emprengué el trajecte cap a la Hispània, fins que va acabar l'obra que li havia encomanat sant Agustí,⁴⁰³ culminació que degué assolir per l'estiu o ja la tardor del 417. I és avançat ja aquest any que hagué d'aportar a Magona.⁴⁰⁴ Però ningú no ha donat una explicació al fet que les relíquies de sant Esteve que portava Orosi no ocasionassin cap prodigi durant l'any i mig que les va retenir.⁴⁰⁵

Valérie Gauge ha analitzat de primcompte els itineraris d'Orosi i de les relíquies de sant Esteve i ha avançat la hipòtesi que el prevere hauria pogut viatjar de Palestina a Menorca, sense passar per Àfrica,⁴⁰⁶ possibilitat que, segons l'autora, no ha tingut present François Dolbeau,⁴⁰⁷ quan ha comptat amb la presència del prevere galaic a Àfrica, per l'estiu de l'any 416. Dolbeau ha observat que, tanmateix, la hipòtesi de Gauge és ‚peu défendable‘, perquè Orosi havia de donar compte a sant Agustí de la seva missió acomplerta a propòsit de Pelagi, i no és pertinent pensar que hauria navegat primer a la Hispània sense haver-se presentat a Hipona.⁴⁰⁸ Vilella aporta elements per excloure aquest viatge hipotètic, tot i que algunes dades que addueix, que se refereixen a la informació de sant Agustí sobre la invenció de les despulles de sant Esteve, no daten necessàriament de l'any 416.⁴⁰⁹ Orosi o una altra persona el pogué informar

400. COHEN, *Severus' Epistle*, 74 i 78 en parla com si fos un bisbe.

401. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 171; VILELLA MASSANA, *Biografia crítica de Orosio*, 116.

402. *Ibid.*, I, 171; VILELLA MASSANA, *Biografia crítica de Orosio*, 116.

403. VILELLA MASSANA, *Ibid.*, 120.

404. Cf. VILELLA I MASSANA, *Relaciones exteriores*, 351. No diríem amb CODOÑER MERINO, *Historia de España Menéndez Pidal*, III, II, 219, que Orosi hauria volgut anar a Braga, l'any 419, «fecha en la que se produce una oleada vándala desde el norte hacia el sur de la Península». L'onada dels bàrbars que va dificultar l'arribada d'Orosi ha de ser una altra, perquè ens queda clara la cronologia seva personal, per les vies que esmentam.

405. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 171-172.

406. VALÉRIE GAUGE, *Les routes d'Orose et les reliques d'Étienne*, dins «Antiquité Tardive», 6 (1998), 265 i 277-278, 285-286.

407. FRANÇOIS DOLBEAU, *Le sermon 348A de saint Augustin contre Pélage. Édition du texte intégral*, dins «Recherches Augustiniennes», 28 (1995), 37-63.

408. FRANÇOIS DOLBEAU, *Un second manuscrit complet du Sermo contra Pelagium d'Augustin (S. 348A augmenté)*, dins «RÉtA», 45 (1999), 353, nota 4.

409. VEGEU P. VERBRAKEN, *Études critiques sur les sermons authentiques de saint Augustin*, Steenbrugge - La Haye 1976. El *serm* 315, del temps pasqual dels anys 416-417, cf. 137, no du cap al·lusió a la invenció. El *serm* 316 ja esmenta els prodigis del protomàrtir i hom el considera de l'any 425, cf. *Id.*, *serm* 317, que parla de l'arribada de les relíquies, hom considera aquesta peça com a predicada els anys 425-426, 138. També parla del mateix tema el *serm* 318, considerat dels anys 424-425, *Ibid.* I el *serm* 319, que esmenta les narracions escrites dels prodigis no és anterior a l'any 425, cf. *Ibid.*

posteriorment. En concret el *Tractatus in Ioannem*, 120,4, suposa aquesta informació, però pot ésser posterior a l'any 416.⁴¹⁰

Gauge ha trobat una inspiració per proposar un primer viatge en la interpretació que llegim a Bradbury,⁴¹¹ sobre la successió dels somnis i d'altres prodigis esdevinguts a Menorca. Segons aquest autor, les provocacions dels poderosos jueus serien bastant anteriors, i amb l'arribada de les relíquies el coratge hauria envaït els cristians. Ens situaríem a la tardor del 417. Arnaud-Lindet suggereix que l'arribada del prevere Orosi pogué esdevenir per l'octubre-novembre de l'any esmentat.⁴¹² Pel gener del 418 se succeïrien els somnis. Ara bé, solament Bradbury és el qui avança el calendari de l'arribada d'Orosi a Magona, car, segons ell, ningú no ha donat una explicació convincent dels buits que hi ha en la biografia del nostre prevere. Sense entrar en els estudis antics, consideram que recentment Vilella és més convincent quan, peça a peça, teixeix la tasca d'aquest personatge, desenvolupada durant aquest temps. Bradbury, amb la seva hipòtesi pretén alliberar-nos de la confusió que causa Sever, quan narra una conversió tan apressada dels jueus. Ara bé, si restam confosos és perquè llegim bé, quan Sever escriu que, tan bon punt Orosi deixà les relíquies, 4.3 [...] «protinus ille quem Dominus uenit mittere [...] ignis accensus est. 4 Statim siquidem tepor noster incaluit [...]. Nunc enim illud fidei amburebat zelus, nunc spes saluandae multitudinis erigebat. 5. 1 Denique, statim intercisa sunt etiam salutationis officia [...]. 2 In omnibus plateis aduersus iudaeos pugnae legis, in omnibus domibus fidei proelia gerebantur». Més promptitud no se pot expressar. El termes ,protinus', ,statim' i ,nunc' reiterats, etc., i la narració en passat, són prou incisius perquè hàgim de copsar el què volia transmetre l'autor. Creiem que una altra vegada hem de donar raó al text. Més encara, si Sever hagués volgut descriure una conversió progressiva, lenta, hagués donat un altre estil a la lletra. Per això, ens satisfà més l'explicació que dona Vilella que no la consideració de Bradbury, que considera buits aquests mesos. Però hem vist que foren plens d'activitat.

Sever, per la seva banda, té una intenció i la sap expressar adequadament. Ha sorgit un nou poble, i tot ha succeït meravellosament, de manera semblant a com va sorgir el d'Israel, que és el model. El Nou Èxode s'ha acomplert entre dos dissabtes, amb la qual cosa el dissabte ha quedat superat.

Gauge s'ocupa detingudament en analitzar el ritual de la deposició de les relíquies a Magona i se demana si hi hagué o no intervenció del bisbe Sever o del seu antecessor, així com en quina data tot aquest procediment pogué desenvolupar-se. Contraposa la traducció que vàrem donar al mot ,collocauit', que el

410. Cf. Anne - Marie La BONNARDIÈRE, *Recherches de chronologie augustiniennne*. (Études Augustiniennes) Paris 1965, 65. Els sermons que fan al cas també ho són.

411. BRADBURY, *Severus of Minorca*, 25, i, abans, a la 5. GAUGE, *Les routes d'Orose*, 281.

412. Marie-Pierre ARNAUD-LINDET, *Orose. Histoires (Contre les Païens)* I, Paris 1990, XIX. Cf. Eustaquio SÁNCHEZ SALOR, *Orosio. Historias*. I, Lib. I-IV. Introducción, traducción y notas de..., (Clásicos Gredos 53) Madrid 1982, 18-19. L'autor no pensa en un retorn clar d'Orosi a Àfrica. Ambdós editors de l'obra d'Orosi recorren al text de Sever segons Migne.

vàrem traduir com a “diposità”, opció que segons l’autora voldria expressar una ,depositio’ solemne, presidida pel bisbe. En canvi Bradbury hauria preferit la versió “he placed”, menys tècnic. Creiem que l’autora entra en refinaments, que no consideren tot el que escriu l’autor britànic. Perquè Bradbury, no s’està de parlar més tècnicament quan escriu sobre la ,deposition of some relics’.⁴¹³ Per la nostra part, pensam que en el cas que ens ocupa el verb ,collocare’ resta imprecís. No inclou ni exclou necessàriament la ,déposition rituelle’, com tampoc ho fa el terme català ,dipositar’, que al diccionari llatí-català es troba entre els possibles significats de ,collocare’. Si passam al diccionari català, la primera acepció del verb ,dipositar’ que trobam és la de «posar una cosa a un lloc on estigui en seguretat». Tot i que és prou sabut que les fórmules que assenyalen l’autora són les més adients per a expressar la deposició ritual (,positae, depositae sunt reliquiae’) hem de dir que el terme ,depositus’ se troba també a les tombes paleocristianes balears, que mai no tenen un sentit martirial.⁴¹⁴ Diguem encara que les semblances que addueix de la Hispània possiblement les desconegueren a les illes, que se giraven més cap a Àfrica.

Si hem fet aquesta petita digressió, no ens ha mogut la curiositat filològica, sinó que ha estat perquè cal seguir la nostra autora, la qual afina més la seva anàlisi, i ens aixeca altres problemes reals. Efectivament, no sabem res del ritual que va revestir l’arribada de les despulles de sant Esteve. Per això, Gauge ha observat el text amb cura i ha assenyalat caus per a la investigació. Ara bé, no totes les seves solucions ens semblen prou fonamentades. Així, quan proposa que el ritual solemne de la col·locació de les relíquies s’hauria aplicat a una avinentesa posterior a la partida d’Orosi, cita un passatge de la Circular, 20, 4: «Cum igitur in ecclesia, quae paululum a ciuitate sequestri in loco sita est et in qua sancti martyris Stephani nuper conditae reliquiae conquiescunt [...]». Conclou que l’«expression ,nuper conditae reliquiae conquiescunt’ ne laisse plus aucun doute sur la déposition des reliques d’Étienne dans l’église de Mahón, mais elle suggère que celles-ci furent ensevelies sous l’autel à une date récente».⁴¹⁵ Nosaltres no veiem que l’expressió indiqui que hi hagué una celebració més, ni en una data posterior a la que ja hem comentat i que llegim al número 4. 4: «Hic beati martyris Stephani reliquias, quae nuper reuelatae sunt, cum ad Hispanias portare constitisset, ipso sine dubio martyre inspirante, in memorati oppidi ecclesia collocauit». En aquest cas, el ,nuper’ se refereix a la invenció que tingué lloc pel desembre de l’any 415, és a dir, més de dos anys abans de la redacció de la Circular. Que en el segon cas (20, 4) Sever usi el terme ,condere’ com a indicatiu de que efectivament hi hagué una cerimònia especial, és possible; però no percebem cap insinuació que ens digui que hauria estat diversa de la primera col·locació. No sembla que hi hagués cap novetat, ni tampoc els dies de la setmana coneguda no es podien carregar més. Romanem en els interrogants, com

413. BRADBURY, *Severus of Minorca*, 5.

414. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 368-379.

415. GAUGE, *Les routes d’Orose*, 282.

diu Gauge. I segueix aixecant-ne més. El primer: podríem presumir que quan arribà Orosi no hi hagué una ‚depositio‘ formal, perquè eren dies de seu vacant. La conjectura ens mena vers la tardor de l'any 417.⁴¹⁶ Podria ser que Orosi hagués aprofitat el passatge que li brindava el vaixell en el qual anava a Menorca un o més bisbes que havien de consagrar Sever.⁴¹⁷ La confluència del nou bisbe, imbuït per l'esperit teodosià, amb la presència de les relíquies del sant martiritzat pels jueus haurien significat el tomb de la situació. Gauge remarca que Sever va contribuir a difondre el culte a sant Esteve, però també se'n va servir per a la seva política conversionista.⁴¹⁸

Atesa la indefinició amb la qual Sever se refereix a Orosi, presbyter quidam, la nostra estudiosa observa que o bé seria perquè no el va conèixer, o perquè així ho va convenir amb Orosi. El fet és que, la importància del portador passa a un segon terme, per tal que sigui clar que el lloc d'Esteve és el primordial. Sever, així vol justificar la campanya contra els jueus.⁴¹⁹ Amb tot, Gauge ha alçat preguntes, que no acaben de trobar la resposta en les hipòtesis que ha construït.

La invenció i el trasllat de les despulles de sant Esteve varen coincidir en tan bon punt, que pogueren desencadenar una tensió entre Iamona i Magona, que va trencar amb una secular bona avinença entre jueus i cristians. Era necessària una arribada d'unes relíquies per encendre el foc de la pressió religiosa contra els jueus? És tan segur que Orosi va arribar a Menorca, a causa dels moviments dels bàrbars? No ens trobarem amb un nou recurs literari, per encobrir les intencions reals? També a l'11*, 2, 4, fou una suposada passió per l'ortodòxia dels bàrbars la que va destapar la metzina dels còdexs heretats pel prevere Sever, criptopriscil·lià. A partir d'aquest fet se va descabdellar tota l'aventura que narra aquesta carta.⁴²⁰

Ni en el cas de la Circular de Sever ni en el de l'11* de Consenci ningú no era en condicions de comprovar la realitat dels fets que s'hi conten. El món de les incursions dels bàrbars no cau sota la verificació judicial. A més, els bàrbars són secundaris en els dos escrits.

Retornant a la presència de les relíquies de sant Esteve a Menorca, creiem que s'ha desenfocat notablement el que ens permet saber Sever. Una vegada que ell pot haver atribuït a les relíquies el desenllaç de la marxa contra Magona, solament s'hi torna referir amb una indicació merament topogràfica. A diferència d'alguns sermons de sant Agustí i dels esmentats llibres d'Uzali, la Circular no atribueix un sol dels molts prodigis a sant Esteve.⁴²¹ Solament un fenomen llu-

416. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 134.

417. ID., *Ibid.*, I, 134.

418. GAUGE, *Les routes d'Orose*, 282-286.

419. ID., *Ibid.*, 282.

420. FONTAINE, *Hispania II*, cols. 662, i ID., amb LUCE PIETRI, V, Cap. III, *Les grandes Églises missionnaires: Hispanie, Gaule, Bretagne*, a HC, 829, on es parla de la conversió dels jueus i de l'ambient molt orientalitzant i d'encuny jueu de l'arquitectura i, sobretot, de la iconografia paleocristiana. Sembla que aquest punt pertany a la redacció de Fontaine.

421. WANKENNE-HAMBENNE, *La Lettre-encyclique*, 16, diuen que les relíquies «déclenchèrent une suite de prodiges qui provoquèrent la conversion massive des Juifs». No ho veim així.

minós que va aparèixer sobre la basílica, l'indueix a preguntar si va ser un àngel o sant Esteve el qui el va provocar (20,12). Així, després que comprovem que els esdeveniments prodigiosos són atribuïts al Crist, ens costa d'admetre que Sever presenti al seu escrit els miracles realitzats «par la présence dans l'île des reliques de Saint Étienne».⁴²² Entre l'arribada de les despulls del protomàrtir i l'únic prodigi que Sever li atribueix dubtosament hi ha quasi 400 línies, en l'edició de Seguí, que usen Wankenne-Hambenne.⁴²³

Podem llençar més llum sobre aquest assumpte, si ens acostam al text cabdal citat per Sever, Ap 5, 5, que presenta el lleó de Judà, Crist. A la interpretació d'aleshores rebia una significació clarament pasqual.⁴²⁴ És efectivament el Lleó que provoca el terror que conduirà el cap de la Sinagoga, Teodor, a entrar a l'Església.⁴²⁵ En definitiva, Sever intensifica, accelera i imposa el camí del catecumenat, que disposava a una experiència espiritual, progressiva i a vegades amb trets místics, de tal manera que en la seva narració esdevé una realitat externa i observable.

Les coses així estant vàrem creure que s'havia d'excloure de la literatura hagiogràfica la Circular de Sever,⁴²⁶ perquè creiem que troba el seu lloc adient entre els escrits destinats a promoure la unitat religiosa de l'imperi romà, a la Tardana Romanitat. En aquesta mateixa direcció ens sembla que se mou E. D. Hunt,⁴²⁷ Dins aquesta literatura, la Circular quedaria col·locada en la secció de propaganda antijueva,⁴²⁸ o entre els escrits que volien dissuadir els jueus de restar en la seva religió. Més que perseguir els jueus Sever vol mostrar la caducitat del judaisme. L'antic Èxode havia quedat suplantat per un de nou.

En aquest punt, trobam ben escaient la pregunta que se posa Lotter. Els canvis de Menorca, se realitzaren solament en virtut de les operacions del bisbe?⁴²⁹

422. ID., *Ibid.*, 22.

423. ID., *Ibid.*, 21-22. El que se refereix a l'arribada de les relíquies i a les oracions a St. Esteve acaba a la l. 80 i l'atribució ambigua del prodigi a sant Esteve se llegeix a les línies 563-565.

424. SASTRE PORTELLA, *La Carta de Sever*, 59, 63, 91.

425. Michel-Yves PERRIN, IV, Cap. II. *Le nouveau style missionnaire: la conquête de l'espace et du temps*, a HC, 604, amb les indicacions bibliogràfiques de la nota 127.

426. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 77-79. La indicació que trobam a Pere de PALOL, *Les primeres comunitats cristianes i l'organització de l'Església*, dins *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans*, (Enciclopèdia Catalana) Director Borja de RIQUER I PERMANYER, Barcelona 1996, 401, no porten cap referència de tipus hagiogràfic.

427. HUNT, *St. Stephen in Minorca*, 114-115, i a *Holy Land Pilgrimage in the Later Roman Empire. A. D. 312-460*, Oxford 1984, 213-214 i 220. En aquesta darrera obra, l'autor pretén vincular la invenció de les relíquies i el seu transport a la victòria de l'ortodòxia, en concret contra el pelagianisme i, en el cas de Menorca, haurien causat els dramàtics esdeveniments que causaren la conversió dels jueus.; Carlo GINZBURG, *La conversione degli ebrei di Minorca (417-418)*, dins «Quaderni Storici», 79/a. XXVII, n. 1 (Aprile 1992), 277-289. El text primer de l'article citat du com a títol: *The Conversion of Minorcan Jews (417-418): an Experiment in History of Historiography*, dins *Christendom and its Discontents. Exclusion, Persecution and Rebellion, 1000-1500*, edited by Scott L. WAUGH and Peter D. DIEHL, Cambridge University Press 1996, 207-219. Citam l'edició en italià, que aporta algunes precisions al text primitiu. Cf. HILLGARTH, Recensió d'AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, 730.

428. WANKENNE-HAMBENNE, *La Lettre-encyclique*, 27.

429. LOTTER, *Die Zwangsbekehrung*, 309.

La resposta que dóna és que pel mig hi ha un fet prodigiós. Hom podria pensar que d'aquesta manera l'autor voldria classificar la Circular entre els llibres hagiogràfics normals. La seva observació mena a una conclusió diversa: certament l'escrit conté la narració de molts prodigis; però són prou diferents dels que abunden en la literatura hagiogràfica. Per a la Circular prenen com a model els esdeveniments bíblics, acompanyats per interpretacions forçades de Sever. La construcció es de tal faisó que hom podria prescindir d'aquestes descripcions, sense perdre la substància de la narració. Fins i tot, si hom en prescindeix, el procés de la conversió, ple d'amenaçes i promeses, de tensions familiars i d'esperances de mantenir l'estatus econòmic, polític i social apareix més clar del que sol succeir en la literatura hagiogràfica corrent.⁴³⁰ En cap moment emergeix la segregació o la marginació, ans tot s'encamina a la integració, forçada, però real.

D'altra banda, confirma l'objectiu antijueu la informació externa que tenim sobre les circumstàncies històriques per les quals travessava Menorca. S'havia desencadenat una confrontació amb els jueus. Això i res més ens diu Consenci, a la 12*, 13, que comentam repetidament. L'arribada de les despulles de sant Esteve no assoleix la categoria de notícia, per a Consenci, quan s'adreça a sant Agustí. Tampoc li fa el nom d'Orosi, del qual era amic el bisbe d'Hipona. Aquestes omissions no exclouen la veritat de la narració de la Circular, sinó que contribueixen a centrar la nostra atenció en allò que era nuclear.

Des d'un altre angle de l'hagiografia, ha afrontat la qüestió Peter Brown,⁴³¹ a un moment en el qual encara no coneixíem el nou testimoni extern que ens ofereix Consenci. Tanmateix aquest historiador no se va preocupar per les objeccions que s'havien aixecat sobre l'autenticitat i la datació de l'escrit severià, i això li ha estat criticat per Carlo Ginzburg.⁴³² Aquest autor tampoc se posa d'acord amb Brown, en el punt en el qual aquest estableix el conflicte a partir d'unes categories estranyes al bisbe de Menorca, com són ,pur' i ,impur'.⁴³³ En virtut d'aquest plantejament Brown considera que la situació anòmala de Magona, en virtut de la qual exercien el poder els jueus (poder impur), amb l'arribada del nou ,patronus', sant Esteve, s'havia trasbalsat. Aquesta presència personal era la que s'entenia com a fruit de tenir a la ciutat unes relíquies.⁴³⁴ Efectivament, el poder impur, no va ser eradicat sinó purificat, rentat, de manera que les poderoses famílies jueves foren integrades en la comunitat cristiana, sota el patronatge de sant Esteve.⁴³⁵ No perquè trobem artificiosos el mètode al qual recorre Brown, ja des de la selecció dels possibles antecedents i paral·lels,⁴³⁶

430. ID., *Ibid.*, 310.

431. PETER BROWN, *The Cult of the Saints, Its Rise and Function in Latin Christianity*, London, SCM Press LTD 1983 (segona impressió), 103-105.

432. GINZBURG, *La conversione degli ebrei*, 279 i 281.

433. ID., *Ibid.*, 277-278.

434. BROWN, *The Cult*, 88.

435. ID., *Ibid.*, 104-105.

436. ID., *Ibid.*, 100-103.

exclourem la conclusió a la qual arriba. Ja ho hem assenyalat, tot i que hi hàgim arribat, com altres estudiosos, per altres vies. Els jueus de Magona foren pressionats de moltes maneres, fins a témer l'alternativa, fugir o convertir-se, si volien conservar la vida.⁴³⁷

Ginzburg considera justament insatisfactòria la manera segons la qual Brown «affronta (o non affronta) la dicotomia ebraico-cristiana».⁴³⁸ En aquest sentit troba també insuficients els estudis de Hunt i de Wankenne-Hambenne,⁴³⁹ perquè també tracten les informacions de Sever com a un cas anecdòtic i aïllat. I en aquest punt Ginzburg ens sembla convincent. Situa la Circular en el context d'altres escrits que mostren com per aquelles saons l'emperador, per un costat, i els bisbes i autors cristians per l'altre trenquen el fràgil equilibri religiós que tàcitament regulava les relacions entre els cristians i els jueus. En concret, l'emperador va desposseir el patriarca jueu Gamaliel II del títol de ‚praefectus honorarius’, com a mesura contra el proselitisme jueu.⁴⁴⁰

En aquest context, hi ha la invenció de les relíquies de sant Esteve, que contraresta el culte que cristians i jueus donaven als Macabeus.⁴⁴¹ De fet sant Esteve esdevé un penó de la lluita anti-jueva. De fet, Sever rememora la valentia dels jueus, que se preparaven al combat si es tractàs dels temps del Macabeu, així, en singular: ‚Maccabaei temporis’ (8, 4).⁴⁴²

I aquí ens sembla cabdal l'aportació de Lotter. Per a ell la significació històrica de l'obra de Sever consisteix per una banda en la narració d'una conversió massiva de jueus, pressionats pel terror psicològic; però són molt més valuoses les conclusions que podem treure sobre la posició dels jueus en la societat tardo-romana, i com al segon decenni del s. V, de sobte, s'imposa un canvi radical incorporant al cristianisme els conciutadans jueus.⁴⁴³ Un dels recursos que va posar en circulació Sever va ser l'amenaça que els poderosos jueus perdrien el seu status social, que els permetia estar al front de la cùria municipal de Magona. Fins i tot la pressió va aconseguir que amb Teodor,⁴⁴⁴ que acumulava la seva

437. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 94-99, i a *Manifestaciones del monacato balear y tarraconense*, 345, nota 15. Si hi hagué un criptojudaisme és una altra qüestió. De fet, el bisbe Isaïes, de Mallorca (484) podria pertànyer a una família que conservava les tradicions jueves. Cf. *Paleocristianismo I, II. Cuaderno Bibliográfico* n.º 16, (Entrevista que me va fer Jesús GARCÍA MARÍN) a *Historia de las Baleares*, II, (Director i Coordinador: Jorge QUIROGA. Creación y diseño: Manuel VELARDE y C. PÉREZ. Colaborador Facultativo: Jesús GARCÍA MARÍN. Ilustraciones: Cristina P. NAVARRO. Imagen: Josep VICENS. Compaginación y Maqueta: C. V. y C. P.), Palma de Mallorca 1989, 188-191. Reproduit a l'Edició especial para Diario de Mallorca, Palma de Mallorca 1991, 468-470.

438. GINZBURG, *La conversione*, 286.

439. ID., *Ibid.*, 281.

440. ID., *Ibid.*, 282-285.

441. ID., *Ibid.*, 284-285.

442. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 118.

443. LOTTER, *Die Zwangbekehrung*, 313. Cf., també, J. F. JORDÁN MONTÉS, *Los judíos en el reinado de Honorio (385-423 d. C.)*, dins «Actas. Congreso Internacional. La Hispania de Teodosio. Segovia-Coca, Octubre 1995», [Salamanca, d.l., Junta de Castilla y León 1998], 130.

444. Per a SOTOMAYOR Y MURO, *La Iglesia en la España romana*, 362, la descripció de la figura de Teodor és un argument a favor de l'autenticitat de la Circular.

alta condició dins l'administració civil amb la de cap de la comunitat hebrea, arrossegàs amb ell l'aljama magontana vers el cristianisme.⁴⁴⁵ És una conseqüència lògica del que passa en les societats que no han entrat dins la modernitat. La llibertat religiosa difícilment se considera com un dret personal.

2.6 La situació de l'església a Menorca a la primeria del s. V

Vora la presència clara dels monjos, que són implicats en l'operació contra els jueus, fins al punt que la seva salmòdia⁴⁴⁶ confongué Teodor, esferèit pel bramul del Lleó de Judà, Sever estableix una mena de representació de Crist en els monjos,⁴⁴⁷ i més tard són els qui presencien l'aparició del globus lluminós sobre la basílica extramurs.⁴⁴⁸

No insistirem en l'argumentació que ens mena a excloure dels testimonis sobre el monacat balear la 48 de sant Agustí.⁴⁴⁹ La Caprària de la qual parla aquest bisbe no és la Cabrera al migjorn de Mallorca, sinó una turrènica.

Vora els monjos, coneixem la verge Teodora,⁴⁵⁰ la qual moguda per impuls religiós havia optat per la vida en virginitat. El nom i, sobre tot el seu estat de vida, la converteixen en un símbol de l'Església. Cal advertir la contraposició entre Teodor, representant de la Sinagoga, i Teodora de l'Església Mare.⁴⁵¹ Teodor confluirà al si matern. Ens sembla ben coherent que Mar Marcos consideri probable que a Iamona hi havia un grup de verges, sota la vigilància episcopal.⁴⁵²

445. LOTTER, *Die Zwangbekehrung*, 313.

446. Teodoro GONZÁLEZ, *La Iglesia desde la conversión de Recaredo hasta la invasión árabe*, dins Ricardo GARCÍA VILLOSLADA, *Historia de la Iglesia en España*, I («BAC maior», 16) Madrid 1979, 630-631 i 634. Farfem una observació de mètode. No acabam de veure com un estudi que teòricament parteix de la situació peninsular visigòtica de l'últim quart del s. VI, hagi d'incloure uns fets insulars tardoromans del primer quart del segle anterior. També preferiríem llegir 'Hispania' en lloc de Península Ibèrica al títol del treball de Pablo de la Cruz DÍAZ, *Ascesis y monacato en la Península Ibérica del s. VI*, dins «Actas. I». Congreso Peninsular de Historia Antigua, Santiago de Compostela, 1-5 julio 1986». G. MENAUT (ed.), Universidad de Santiago de Compostela 1986, car, a les pàgines 223-225, tracta de la Carta de Sever i del suposat monestir de Cabrera. En ambdós casos se tracta de llocs insulars, que al cap de pocs anys seguiren un curs històric ben divers del de la Península. I, ben possiblement, els monjos de Menorca tenien una tradició més propera a Àfrica que a la Hispània continental.

447. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 159.

448. ID., *Ibid.*, I, 159-160, 204.

449. ID., *Ibid.*, I, 382-392, amb el mapa de la 391. Un raonament semblant el podeu trobar a DÍAZ, *Ascesis y monacato en la Península Ibérica*, 224-225. En canvi, Josep CLOSA I FARRÉS, *Entorn de la presència dels cristians a les Illes, a III Reunió*, 487, admet que sant Agustí és 'testimoni objectiu' per a l'existència del monestir de Cabrera, ja al s. IV. L'autor desconeix, en aquest treball, el nom de Consenci, les seves cartes i tota la literatura produïda sobre la història del cristianisme a les Balears, fora d'alguna obra d'arqueologia, posterior a 1964.

450. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 130, 163-164.

451. ID., *Ibid.*, II, 25, nota 36, al text de la Circular.

452. Mar MARCOS, *Los orígenes del ascetismo y el monacato en Hispania*, dins *Revisiónes de Historia Antigua, III: El cristianismo. Aspectos históricos de su origen y difusión en Hispania*, Juan SANTOS, Ramón TEJA, Elena TORREGARAY (editors), Vitoria-Gasteiz 2000, 224-225.

Crida l'atenció com per tres vegades Sever presenta el tema de *Ecclesia Mater* i en ressalta els trets específicament femenins. Les tres vegades escriu el terme 'sinus', en ablatiu, per indicar l'indret d'acollida, vers el qual se va adreçar el tipus de la Sinagoga, Teodor. Al primer estadi, el dels somnis, Sever descriu el terror que li va infondre el Lleó de Judà, Crist. Però, seguint l'estil bíblic, vora l'amenaça, s'ofereix la salvació. Així, l'atemorit Teodor, relata com en el seu somni (11,5—6): «ad matrem propinquam cursu praecipiti conuolassem, nequaquam uim mortiferi terroris euasissem. 6 Illa, inquam, me exanimem sinu suo confouens et a discrimine pariter et a metu eripuit⁴⁵³. [...] Quae propinqua, nisi illa de qua scriptum est: "una est propinqua mea?"»⁴⁵³ A la segona fase, la de l'experiència del terror i de l'inici del procés de la conversió (11,19): «Perrexit, igitur, Theodorus ad atrium suum, [...] tamen anxietate non penitus carens, nam licet in domum Ruben per promissionem suam iam uideretur ingressus, tamen etiam nunc trepidus erat, quia necdum ad propinquam peruenerat, quae eum, post triduum, materno suscepit sinu et ab omni perturbatione trepidationis absoluit». Finalment, la realització de la conversió no es redacta en ablatiu, sinó com la correguda vers l'Església. I cal subratllar de bell nou com Teodor deixa de ser solament una persona singular, per adquirir una representació corporativa, la de tota la Sinagoga Magontana (21, 3): «Cum haec Theodorus christianis iam acquiescentibus perorasset, iudaeis qui conuersi fuerant acerrima commotione consistentibus, amputata dilationis mora, ad matris propinquae sinum festinus ut in somniis uiderat conuolauit; 4 post quem omnis, tamquam remoto obice, ad ecclesiam synagoga confluit» Sever descriu els somnis com a fets històrics. Ja hem vist, amb Cohen, la dificultat que suposa acceptar aquest extrem. Ara bé, la descripció tan precisa que en fa i la coincidència tan exacta amb els esdeveniments posteriors que proposa ens duen a pensar en que més que somnis, tenim una descripció del pla d'acció a dur a terme. De tota manera, una vegada que l'ambient se va encaletir, i sabent com sabien Teodor i Sever quin podia ser el desenllaç de l'operació que s'ordia, pot ser que hi hagués una coincidència en els somnis d'una i altra banda. Somni d'èxit i victòria, en Sever i Teodora, i somni d'alleugeriment en Teodor, després de sortir confirmat en el seu estatus i sense perjudici dels seus interessos.

El tema Església-Mare podria presentar-se en termes docents, és a dir, l'Església que ensenya, o que proposa una conducta moral. Sever ha optat per elegir la simbologia de l'acollida i de la gestació. No adduirem els textos patristics que presenten el catecumenat com a temps de gestació dels candidats al baptisme, per no entrar en una qüestió ulterior en el desenvolupament del nostre quefer.

453. SASTRE PORTELLA, *La Carta de Sever*, 64-70, on destaca, com ho hem dit a un altre punt, el caràcter eclesiològic que els escriptors africans atribueixen a aquest text. Cf. 42, 50-51.

2.7 *Novetats de tipus històric*

Una de les novetats, certament gens gloriosa, és que ja a l'Occident en una data tan primerenca, els aldarulls i les violències massives contra els jueus eren un fet. És ben cert, Sever té prou cura per deixar en clar que no hi hagué cap mort. L'únic ferit hi va quedar casualment. Se tractava d'un jueu que havia intentat cometre un furt.⁴⁵⁴ La Circular no podia fer quedar malament un cristià, tot atribuint-li haver obrat incorrectament. En aquest sentit, els esdeveniments de Menorca, segons Hunt, no tenen paral·lel.⁴⁵⁵ La Circular és una mostra de com Sever va passar a la pràctica allò que s'havia legislat. És un cas singular de l'adequació de la vida a la llei.

Una informació que no té cap paral·lel és la que ens fa conèixer el nom de l'únic 'praeses' de l'encara novella província Baleàrica, Litorius.⁴⁵⁶ Era, per tots els indicis, un jueu.⁴⁵⁷ Som d'acord amb Lotter quan exclou que Litori fos cristià, car hauria estat impossible que donàs la seva filla en matrimoni a un jueu. Podria ser un jueu que, per salvar la carrera, se va convertir al cristianisme. Lotter observa que si hagués estat un pagà els autors eclesiàstics no s'ho haguessin guardat.⁴⁵⁸ Possiblement ens quedi una bona tasca per esbrinar més acuradament el 'cursus' d'aquest alt funcionari romà de les Balears. Podríem pensar que ens trobàssim amb una excepció a la llei; però ens sembla més raonable suposar que Litori se va decantar per una conversió interessada prèvia al seu ascens a l'alta graduació militar. Aquests canvis de religió sovintejaven per aquelles saons, per mor de l'enduriment de la política romana.

Lotter identifica aquest antic governador de la Baleàrica amb l'altre Litorius, 'magister militum', el qual pel 439 abans de la seva claudicació amb el rei visigot Teodoric a Tolosa va consultar els arúspexs, per la qual cosa entre els autors eclesiàstics la seva fama quedà molt en entredit.⁴⁵⁹

454. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 113.

455. HUNT, *St. Stephen in Minorca*, 114. Cf. VILELLA I MASSANA, *Relaciones exteriores*, 445.

456. AMENGUAL I BATLE, *Noves fonts*, 107, i a *Orígens del cristianisme*, I, 267; LOTTER, *Die Zwangsbekehrung*, 316-318; GARCÍA MORENO, *Nueva luz*, 160-162, 164, 165, 167, 168; ESCRIBANO PAÑO, *Iglesia y Estado*, 33-34, 201-202, 203. Marc MAYER, *Aproximació a la societat de les Illes Balears en època romana*, dins *Mallorca i el Món Clàssic* (I) M. C. BOSCH – P. J. QUETGLAS (Eds.) Barcelona 1991, 173. Vegeu, a l'índex, altres referències. ARCE, *Los gobernadores*, 81, amb les notes 86-89, desconeix les edicions crítiques de la Circular de Sever, a la qual dona una datació uns anys més tardana, sense fonament. Com els autors de *The Prosopographie of the Later Roman Empire*, II: A. D. 395-527, Ed. A. H. M. JONES – J. R. MARTINDALE – J. MORRIS, Cambridge 1980, 661, llegeix el text de Sever per *PL XX*, 744, on diu que 'Litorius hanc provinciam texit', en lloc de 'hanc provinciam rexit'. La variant 'texit' no sembla que estigui representada als còdexs. Tampoc la trobam a *PL XLI*, 830, que du l'edició més acurada que l'anteriorment citada, ni a les edicions crítiques de SEGUÍ; *La Carta-Enciclica*, 179, l. 630, i d'AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, II, 56, ll. 450-451. L'edició de Bradbury no aporta cap novetat textual. A la manera d'informar sobre Litorius, a partir del text severià de Migne, LOTTER, *Die Zwangsbekehrung*, 315, hi posà un signe d'astorament (!).

457. VILELLA I MASSANA, *Relaciones exteriores*, 305.

458. LOTTER, *Die Zwangsbekehrung*, 317-318.

459. LOTTER, *Die Zwangsbekehrung*, 317.

Quan vàrem estudiar el cas, després de contrastar les diverses informacions, arribàrem a optar per creure que ens trobam davant dos Litoris. Efectivament, si hem de pensar en un sol personatge, cal reconèixer que el Litori balear per l'any 439 havia de ser de molta edat, sobretot en relació a la mitjana de la duració de la vida característica d'aquelles saons.⁴⁶⁰ Lotter li calcula 60 anys, edat per la qual anava Eci, quan va vèncer els huns als Camps Catalaunics. No podem excloure per principi aquesta opinió, que Vilella considera possible.⁴⁶¹

Passant a un altre ordre de les informacions, observam que la Circular ens parla del nom i de la qualitat jurídica de les dues principals poblacions de Menorca, que són els dos ,oppida', Iamona i Magona. En precisa la seva situació. Crida l'atenció la quantitat d'informació que Sever ens transmet sobre l'administració municipal de Magona.⁴⁶² Per explicar el quasi monopoli dels jueus en la cúria magontana, Hunt ha remarcat que a Menorca l'estructura de l'administració civil era més condicionada pels interessos locals, que per la legislació vigent. Sever mateix és un testimoni de l'acceptació que els ,defensores ciuitatis' jueus havien rebut dels cristians i, a més, els practicants d'ambdues religions, judaisme i cristianisme, havien conviscut pacíficament.⁴⁶³

L'evolució de l'actitud romana envers als jueus va culminar en el seu bandejament de tot càrrec públic, l'any 438. Ja no va ser possible que exercissin com a ,defensores ciuitatis'. Però, cal repetir-ho, els jueus continuaren essent tolerats en la pràctica de la religió llur.⁴⁶⁴ Una volta que s'afebleix o fins i tot desapareix a l'Occident l'autoritat imperial, observa Lotter, els bisbes i monjos de tendència exaltada són els promotors de les violències anti-jueves.⁴⁶⁵ Tanmateix, l'actitud de les jerarquies eclesiàstiques s'inspirava en una tradició que arrenca en sant Pau, i que varen assumir els regnes que succeiran l'imperi, que condueix a la tolerància de la religió. A més de la limitació del proselitisme, des de l'any 438 els jueus quedaren fora de l'exercici de càrrecs públics.

També ens assabentam sobre els edificis religiosos de Magona i de la seva ubicació. Ens manca, però conèixer com era la basílica episcopal de Iamona i on era situada. En aquest sentit hem de prendre nota de la particularitat que caracteritza l'estat de la recerca a les Balears, que consisteix en que cap de les basíliques que tenen un suport literari, almenys suposat, com és el cas de les tres basíliques episcopals, han trobat el seu corresponent arqueològic. En canvi, la colla nodrida de basíliques excavades en cap moment han pogut confrontar-se amb una informació literària pròpia. Tampoc manquen les referències a cases

460. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 107.

461. VILELLA I MASSANA, *Relaciones exteriores*, 305-306.

462. LUIS A. GARCÍA MORENO, *Los judíos de la España Antigua. Del primer encuentro al primer repudio*, Madrid 1993, 58-60, 84-85.

463. SOTOMAYOR Y MURO, *La Iglesia en la España romana*, 360; HUNT, *St. Stephen in Minorca*, 118-121.

464. LOTTER, *Die Zwangsbekehrung*, 322.

465. ID., *Ibid.*, 323-236.

particulars, com la del jueu Rubèn, les cases de fora vila, on se refugiaren les dames jueves, etc..⁴⁶⁶

2.8 El text de l'Esriptura

Una de les característiques de la Circular de Sever és que recorre sovint a la Bíblia. Consenci, per la seva banda, com hem vist, considera primordial aquest recurs. La preferència va per l'Antic Testament.⁴⁶⁷ L'anàlisi d'aquestes citacions més explícites ens va conduir a comprovar que el text del qual se servia Sever era una *Vetus Latina*, possiblement d'origen hispànic.⁴⁶⁸ Aquest enfocament ha permès consolidar l'aproximació a la data de composició del nostre escrit.

Una altra perspectiva dels que s'han interessat pel contingut escripturístic de la Circular, s'ha centrat en el context de línia d'interpretació dels textos que, com veurem, l'acosten al esquema de l'exegesi africana.

El llibre més citat és el de l'Èxode.⁴⁶⁹ S'entén, si tenim present l'objectiu que se proposa la Circular.

Sastre també ha ressaltat que els textos principals, que analitza des del punt de vista de la seva història, pertanyen a les catequesis baptismals.⁴⁷⁰ En concret la seqüència dels miracles de l'Èxode.⁴⁷¹ reflecteix el desenvolupament d'aquesta mistagogia,⁴⁷² la qual cosa confirma el caràcter pasqual que té la narració, tot i que no necessàriament hàgim de deduir que la Circular va ser composta en temps pasqual, car les catequesis baptismals no coincidien precisament amb aquest temps litúrgic. Però gens sorprenent seria que el nostre escrit s'hagués acabat de redactar durant setmanes del susdit temps litúrgic.

En l'anàlisi dels textos patrístics que addueixen cadascun dels textos principals citats per Sever, Sastre hi destria una certa vinculació amb la tradició africana.⁴⁷³ Ressalta com en aquest context els passatges del Càntic dels Càntics 1, 3, i 6, 8. ja havien derivat cap a una interpretació eclesiològica, com esdevé en Sever.⁴⁷⁴

Una altra característica que Sastre ha detectat en l'ús de l'Esriptura que en fa Sever és que no hi recorre per preguntar o per aprendre, sinó que se'n serveix com d'un conjunt de dades del qual extreu aquelles que justifiquen la seva narració.⁴⁷⁵ Si tenim present que la Circular presenta el nou Èxode que culmina en

466. *Vestigis d'edificia a les cartes de Consenci i Sever*, dins «III Reunió», 489-499.

467. HAMBENNE, *La lettre-encyclique de Severus*, 148. N'ha comptades 17 del Vell i 8 del Nou Testament. No compta les al·lusions. Més complet és SASTRE PORTELLA, *La Carta de Sever*, 43-44, on registra 25 citacions de l'Antic Testament i 19 del Nou.

468. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 72-75.

469. SASTRE PORTELLA, *La Carta de Sever*, 46.

470. ID., *Ibid.*, 79, 91, 93.

471. ID., *Ibid.*, 79-91.

472. ID., *Ibid.*, 79.

473. ID., *Ibid.*, 63, 70.

474. ID., *Ibid.*, 70.

475. ID., *Ibid.*, 55.

la conversió dels jueus, Sastre observa que «els fets són aplicats directament a la situació històrica concreta, prescindint, en línies generals del camí que hauria de passar pel Crist i el Nou Testament. En cert sentit, l'experiència cristiana s'expressa en categories i imatges, prevalentment veterotestamentàries».⁴⁷⁶

2.9 La llengua de Sever

Després de quasi un segle en què el poc conegut C. Pauker⁴⁷⁷ havia dedicat l'atenció a la llengua de la Circular, possiblement el primer que hi ha retornat va ser José Luis Ramírez Sádaba. Ja hem indicat com, a partir de la consideració del context històric, l'autor retardava una vintena d'anys, al menys, la composició del nostre text. A conclusions semblants arribava, després d'un breu assaig sobre la llengua que emprava. Divideix aquesta secció en tres apartats. El primer considera les expressions, els modes de dir i els termes que són post-augustinians,⁴⁷⁸ a un altre examina aquesta qüestió durant l'època augustiniana,⁴⁷⁹ és a dir l'etapa contemporània de Sever, i en el tercer apartat se centra en l'època pre-augustiniana.⁴⁸⁰ Aquí ens afecta principalment el primer d'aquests punts.

En efecte, solament del que se manifesta en aquestes circumstàncies podem extreure elements decisius per a la datació de la Circular. Ramírez comença per examinar l'expressió ‚uirus incredulitatis‘ (3,7) aplicada a la religió dels jueus. A més que ja Pauker⁴⁸¹ va observar que el terme ‚incredulitas‘ és comú als ss. IV-V, cosa que també coneix Ramírez, cal dir que Tertul·lià a *De pudicitia* 6, havia parlat del ‚uirus libidinis‘. Així, doncs, no suposava una originalitat considerable conjuntar els dos vocables, i saltar del camp de la moral al de la terminologia de la religió, com ho va fer Sever.⁴⁸² Seguidament estudia el mot ‚reluctatio‘ (25,10) que significa resistència, en aquesta cas a la conversió. L'autor coneix que sant Agustí l'havia usat a un dels llibres de les *Confessionum*, 7,6,9.⁴⁸³ Hi podem afegir, del mateix bisbe, el *serm* 277,7,7, predicat el 22 de gener de l'any 413. Vora aquest terme conegut ja a la primèria del s. V, hom examina l'expressió ‚sacramentorum terribili interpositione‘ (18,4).⁴⁸⁴ Una altra vegada l'autor reconeix que l'any 411 el concili de Cartago va emprar una

476. ID., *Ibid.*, 93.

477. *De latinitate scriptorum quorundam saeculi quarti et ineuntis quinti p. C. minorum, Observationes*, dins «Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien», 32 (1881), 481-500. Seguí el tingué en compte. Vegeu *Orígens del cristianisme*, I, 69, 149, 210, 211.

478. RAMÍREZ, *La carta de Severo*, 22-24.

479. ID., *Ibid.*, 24-25.

480. ID., *Ibid.*, 25-26.

481. *De latinitate*, 482-483, cf. *Orígens del cristianisme*, I, 210, nota 37.

482. A *Orígens del cristianisme*, I, 210-211, podeu veure com Consenci també se va servir en sentit semblant del terme ‚uirus‘, aplicat al priscil·lianisme i al pelagianisme. Aquests textos no els podia conèixer Ramírez. Però ens mostren que l'ús que en fa Sever era més comú del que hom podia pensar.

483. RAMÍREZ, *La carta de Severo*, 23.

484. ID., *Ibid.*, 24-25.

expressió consemblant, que se propaga durant el segle V. Ramírez, però, se demana si un 'autor tan local' podia ser al corrent d'aquestes innovacions lingüístiques. Quant a tot això, podem recordar que la Circular se va redactar amb consciència, i amb la qualitat que recorden Fontaine, Hambenne i Wankenne, entre d'altres. Sever fa constar que és al corrent del que els autors llatins havien escrit sobre Menorca. Afegim que en diversos passatges ens fa sospitar que el bisbe havia nascut fora de l'illa i, en darrer terme, ¿quin és l'autor que no és local? La insularitat dóna sorpreses. Els nostres escrits si alguna cosa ens mostren fora discussió és la forta comunicació que permetia la mar, a l'antiguitat. Encara Ramírez examina l'expressió 'celebrare missam' (20, 2, cf. 4)⁴⁸⁵ i observa correctament que el terme 'missa' esdevé corrent durant el s. V.

En resum, l'autor observava amb bon sentit que els termes i expressions analitzats mostraven com poc a poc s'introduïen en el bagatge literari dels autors cristians; per la qual cosa considerava que hom no havia de suposar que tan prematurament els fes servir Sever. Un altre enfocament, també correcte i rigorós, hagués pogut derivar cap a un decantament a favor del text, i mostrar com ja el bisbe de Menorca era al corrent de l'actualitat en qüestions de vocabulari.

Tot això ens desperta més l'interès per la Circular, car si no és original quan adopta una terminologia recent, almenys ens mostra un bisbe atent a l'evolució de la seva llengua, quan vol expressar temes cristians. Dels termes i expressions estudiats, Ramírez arriba a la conclusió que la Circular s'ha de datar vers mitjan segle V, quan ja els termes i els girs s'han consolidat.⁴⁸⁶ Com podem observar, la seva argumentació se basa més en la conveniència que en la necessitat. Aquí tornam a repetir el que hem observat quant al caràcter prematur de la informació que ens dóna l'escrit sobre la conversió massiva dels jueus. Algú ha de ser el primer, i a la Circular no li podem usurpar el dret a la precocitat. La sospita, pròpia del moment en què treballava Ramírez, no el va arrossegar darrere Blumenkranz, sinó que es va mantenir crític, mentre observava que per arribar a conclusions que consolidassin la tesi de Seguí o la d'aquest autor austríac, mancaven més estudis sobre els costums dels jueus i dels cristians, sobre la legislació, la litúrgia cristiana, etc. Nosaltres hi estam d'acord i, encara per experiència, hi afegiríem que un assaig en el qual vàrem confrontar els textos bíblics citats per Sever amb els corresponents de la Vulgata, ha estat prou fecund. Encara hi ha noves aportacions del camp de la filologia, que pertanyen a l'estadi següent, que tot seguit descrivim.

Una volta que l'autenticitat de la Circular s'ha consolidat, amb el testimoni extern de Consenci, Baudouin Hambenne i Ludovic-Jules Wankenne són els dos autors que més s'han afanyat en l'estudi de la llengua de Sever. Segons ells, el bisbe de Menorca reflecteix el llatí tardà, fortament impregnat pel cristianisme.⁴⁸⁷

485. *Ibid.*, 25-26.

486. *Ibid.*, 26, 35-36.

487. HAMBENNE, *La lettre-encyclique de Severus*, 62; WANKENNE-HAMBENNE, *La Lettre-encyclique*, 21.

Hambenne ja havia observat, no obstant, que aquesta llengua en el nostre autor no té ni la puresa ni la riquesa d'expressió dels clàssics.⁴⁸⁸ Quan ha analitzat el vocabulari⁴⁸⁹, no hi ha trobat cap neologisme,⁴⁹⁰ en la qual cosa coincideix amb Ramírez, encara que no el conegui. Wankenne, en canvi, va extreure una colla de paraules que s'usaven rarament.⁴⁹¹ En la morfologia⁴⁹² Hambenne troba més audaç Sever que Consenci.⁴⁹³ Però li és inferior en la sintaxi,⁴⁹⁴ que la troba poc arriscada⁴⁹⁵ i més junyida a les normes de César i de Ciceró.⁴⁹⁶ Quant a l'estil,⁴⁹⁷ el considera simple i caracteritzat per la llargària de les frases,⁴⁹⁸ per la qual cosa a voltes esdevé confós.⁴⁹⁹ La narració dels esdeveniments prodigiosos esdevé embullada i enfarfajada.⁵⁰⁰ Insisteixen Hambenne i Wankenne en què Sever té preferència pel sistema binari, posant en escena dues persones.⁵⁰¹ Amb tot, l'estil és de notable qualitat.⁵⁰² Hambenne troba les imatges⁵⁰³ poc originals⁵⁰⁴ i quasi totes en relació amb la fe en Crist o en el seu rebuig⁵⁰⁵; per suposat, predomina la inspiració de la Bíblia.⁵⁰⁶ Fins i tot s'hi escolen expressions de l'humor.⁵⁰⁷ Malgrat el llatí no sigui de bella factura,⁵⁰⁸ amb tot, Hambenne considera coherent i ben duita la composició de la Circular.⁵⁰⁹

Malgrat no hàgim pogut desxifrar el sentit d'un mot, que hom considera generalment un hàpax, l'edició crítica del text de Sever ens ha menat a optar per llegir ,argistinum' (20,13) d'acord amb els còdexs Palatinus i Guelferbytanus. Els altres manuscrits ens l'han transmès com ,abgistinum', forma recollida pel

488. HAMBENNE, *La lettre-encyclique de Severus*, 61.

489. Id., *Ibid.*, pp. 64-86.

490. Id., *Ibid.*, 132.

491. WANKENNE, *La correspondance*, 235-237.

492. HAMBENNE, *La lettre-encyclique de Severus*, 86-88.

493. Id., *Ibid.*, 140, i WANKENNE-HAMBENNE, *La Lettre-encyclique*, 25.

494. HAMBENNE, *La lettre-encyclique de Severus*, 88-109.

495. Id., *Ibid.*, 62.

496. Id., *Ibid.*, 140, i WANKENNE-HAMBENNE, *La Lettre-encyclique*, 25.

497. HAMBENNE, *La lettre-encyclique de Severus*, 110-122.

498. Id., *Ibid.*, 62.

499. Id., *Ibid.*, 110-111. La coordinació i la subordinació, així com la prolixitat, malmenen el ritme i el fan difícil de seguir. Cf. 98-107, on insisteix en la complicació de l'estil.

500. WANKENNE-HAMBENNE, *La Lettre-encyclique*, 25.

501. Id., *Ibid.*, 25.

502. Id., *Ibid.*, 26.

503. HAMBENNE, *La lettre-encyclique de Severus*, 122-127.

504. Id., *Ibid.*, 63 i 144.

505. Id., *Ibid.*, p. 122. L'autor apunta que la columna lluminosa que aparegué (20,20) podria inspirar-se en PRUDENCI, *Peristephanon*, III, 51-55. Ens sembla un paral·lel molt remot. És més escaient veure una lectura directa de la Bíblia, car a l'Èxode hi ha altres prodigis que recull la Circular. L'expressió *naribus corrugatis*, (18,9) podria derivar d'HORACI, *Ep* 1,5,23.

506. Id., *Ibid.*, 144.

507. Id., *Ibid.*, 127-128.

508. WANKENNE-HAMBENNE, *La Lettre-encyclique*, 26.

509. HAMBENNE, *La lettre-encyclique de Severus*, 191.

Thesaurus Linguae Latinae.⁵¹⁰ Creiem que la lectura ,abbigistinum', que du l'edició de Seguí (líns. 568-569) és una errada d'impremta⁵¹¹ i, per tant, s'ha de descartar absolutament, com també hem de prescindir de les altres formes com ,algistinum', segons la lectura de Baronio i la *PL XX*, i com l'altra, ,albigistinum', segons la *PL XLI*, car no tenen testimonis en la transmissió del text, que avui coneixem.⁵¹²

2.10 *Repercussions en la litúrgia*

Poc sabem de la celebració del baptisme. Directament solament Sever parla que va batejar el vell de 102 anys (22/1). El primer convertit, Ruben, va rebre el ,signum salutare' (15,3). Posteriorment, quan el bisbe havia acabat la celebració de l'eucaristia, i era fora del temple, tots els jueus demanaven el ,Christi characterem' (17,2) i Sever, retornat a la basílica, els signava amb el ,signum salutis' (17,3). Res no indica que celebràs cap altre baptisme durant els dies dels esdeveniments. Creiem que les signacions simbolitzaven l'admissió a l'Església cristiana, que començava pel catecumenat,⁵¹³ la qual culminaria en la celebració del baptisme, possiblement a la Pasqua següent.⁵¹⁴

Possiblement, fins a hora d'ara, la Circular ens ha conservat el testimoni més antic de l'ús del terme ,missa' (20, 2 i 4),⁵¹⁵ per designar l'acció cabdal de la celebració cristiana.⁵¹⁶ Una altra expressió que cal valorar és la següent: ,nobiscum plebs uniuersa missam opperiretur' (20,4). No sembla que consideri un conjunt de persones passiu, sinó que podem veure-hi una participació del poble cristià semblant a la que tenia en les altres accions contra els jueus.

Amb l'arribada de les despulles de sant Esteve a Menorca, possiblement a Magona, l'església extramurs en la qual foren dipositades (4,2 i 24,4).⁵¹⁷ sorgeix el que tal vegada va esdevenir el primer santuari a les Balears. Res més no sabem. Sí, per similitud amb el que esdevenia a Àfrica del Nord, podem suposar que també les peces hagiogràfiques se llogien amb la mateixa solemnitat amb la qual va ser rebuda la Circular a Uzali, com indicam més avall.⁵¹⁸

510. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 147.

511. J. CLOSA I FARRÉS, *Sermo Punicus, sermo Graecus, sermo Latinus y sermo gentilis en la carta encíclica del obispo Severo de Menorca*, dins «Helmantica», 29 (1978), 192, s'atén també a les variants. Vegeu AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 146-147.

512. HAMBENNE, *La lettre-encyclique de Severus*, 85, el considera un ,hàpax'.

513. SASTRE PORTELLA, *La Carta de Sever*, 37, amb la nota 157, i 44 nota 185.

514. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 155-156.

515. A 20, 2, el terme ,missa' va junt amb el qualificatiu ,dominica'.

516. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 157.

517. ID., *Vestigis d'edilícia*, dins «III Reunió», 491-492 i 498.

518. Cf. p. 692; VICTOR SAXER, *Morts, martyrs, reliques en Afrique chrétienne aux premiers siècles. Les témoignages de Tertullien, Cyprien et Augustin à la lumière de l'archéologie africaine*, (Théologie Historique, 55), París 1980, 252,254. L'autor utilitza sense prevencions el text de la Circular, tot i no haver-se publicat encara les troballes de Divjak. Sobre el cerimonial de l'arribada de les relíquies i el que suposava la seva ,praesentia, cf. BROWN, *The cult*, 86-105.

Si hem esmentat els monjos i el seu salmejar, també hem de recollir que la proximitat de les comunitats jueva i cristiana els permeté cantar plegats salms, que per als cristians eren himnes de victòria.⁵¹⁹ Tot ens fa pensar que el text i la melodia de cristians i jueus fossin comuns. Àdhuc podríem suposar que a Menorca hi hagué una conformació de la litúrgia cristiana que va comptar amb elements usuals de l'aljama de Magona. El fet que ambdues comunitats poguessin cantar a un cor ens ho permet proposar com a hipòtesi fundada.

No ens estendrem en un retorn als inicis de l'ús dels termes ,monachus, monasterium, propositum⁵²⁰ a la Hispània, car ja hem al·ludit a diversos estudis de distints autors. Tot i això, caldrà insistir que no just les cartes de Consenci, sinó la de Sever són interessants per a la història del monacat de la Mediterrània Occidental. La terminologia, les persones i el monestir apareixen sense prevençions ni pors.

Coneixem un poc la seva geografia, continental i insular,⁵²¹ però ignoram com eren els monestirs, quin era el seu estil de vida;⁵²² tampoc no podem establir quina era la seva vinculació amb els bisbes i preveres, tot i que semblen més dividits per la diversa adscripció, uns a l'estricta ortodòxia, Frontó i els monjos de Menorca, i d'altres al servei dels priscil·lians, com s'ha vist.⁵²³ Si els monjos de Menorca no eren propensos al debat escripturístic, en canvi Frontó devia ser persona culta i de molta experiència i amb forta capacitat econòmica, car sap manejar-se amb agilitat i agudeses en el plet contra els bisbes i no té barreres que l'aturin, de mode que arriba a tots els indrets del triangle Tarragona-Magona-Osca, i travessa els Pirineus i la mar per accedir a Arles i a Magona.⁵²⁴

2.11 *Relacions exteriors Balears*

Els escrits que ens demanen l'atenció trenquen un silenci secular que agombola les Balears. Són tots peces epistolars que, per necessitat, tenen els destinataris a l'exterior. Quan ordenam les dades que contenen, veiem com les naus que aportaven o sortien de Menorca tenien com a altre punt de destinació ports de l'Àfrica del Nord, Tarragona⁵²⁵ i del Migjorn de les Gàl·lies. Des de Roma,

519. SOTOMAYOR Y MURO, *La Iglesia en la España romana*, 278. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 153-154; ID. als *Escrits de bisbes catalans*, 144, nota 40.

520. AMENGUAL I BATLE, *Església de Tarragona*, 12—13, i *Manifestaciones del monacato balear y tarraconense según la correspondencia entre San Agustín y Consencio (415-420)* dins *Il Monachesimo occidentale dalle origini alla Regula Magistri*. (XXVI Incontro. Roma, 8-10 maggio 1997), «SEA», 62. Roma 1998, 343-348.

521. ID., *Ibid.*, 352-354.

522. ID., *Ibid.*, 348-351.

523. ID., *Ibid.*, 350-351, 351-352.

524. ID., *Ibid.*, 352, 354-355.

525. Pere de PALOL, *Catalunya i Balears en temps paleocristians i visigòtics. Les noves descobertes arqueològiques i literàries*, a Universitat de Barcelona. Institut d'Arqueologia i Prehistòria. Memòria 1981, Barcelona 1981, 43.

directament o a través d'un altre indret costaner va arribar la carta *Tractoria* del papa Zòsim, pocs mesos després que fou escrita.⁵²⁶ Des de l'arqueologia aquestes xarxes de les comunicacions han estat ressaltades per Margarita Orfila Pons i Miguel A. Cau Ontiveros, pel que fa a Mallorca, i cosa semblant han duit a terme Joan C. de Nicolás i Mascaró i M^a. Cristina Rita pel que pertoca a Menorca. Ambdues aportacions tenen el mèrit de vincular les connexions comercials amb les de caire religiós i literari, que ens vénen de la mà de Sever i Consenci.⁵²⁷

Sobretot Consenci ens fa girar tota la rosa dels vents.⁵²⁸ No solament les seves cartes ens fan plantejar aquesta qüestió. També els seus tractats més diversos són escrits polèmics, amb els quals l'autor s'enganxava amb controvèrsies orientals i occidentals, tant de l'Àfrica com de la Hispània.⁵²⁹

Comprovam, a més, que la comunicació amb Mallorca, des de Magona era fàcil.⁵³⁰ Alguns dels jueus que residien en aquest 'oppidum' tenien vinculacions amb la Hispània peninsular.⁵³¹ Amb les relacions exteriors s'implica el cosmopolitisme i el tret de cultura hel·lenitzant d'alguns dels jueus menorquins.⁵³²

526. VILELLA I MASSANA, *Relaciones exteriores*, 536.

527. Margarita ORFILA PONS, *Cerámicas de la primera mitad del siglo V d. C. procedentes de la cisterna de Sa Mesquida (Santa Ponça, Mallorca)*, dins *L'Africa romana*. «Atti del VI convegno di studio. Sassari, 16-18 dicembre 1988», a cura di Attilio MASSIMO, Sassari 1989, 532-533. L'autora, en col·laboració amb Miguel Ángel CAU ONTIVEROS, *Las cerámicas finas procedentes de la cisterna de Sa Mesquida, Calvià (Mallorca)*, dins «III Reunió», 285-286; Joan C. de NICOLÁS I MASCARÓ, *Sigil·lates paleocristianes ataronjades i grises a l'Illa de Menorca (Balears)*, dins «III Reunió», 319; M^a. Cristina RITA, *Ánforas africanas del Bajo Imperio Romano en el yacimiento arqueológico de Sanitja (Menorca)*, dins «III Reunió», 321.

528. Josep VILELLA I MASSANA, *Recerques sobre el comerç baix-imperial del nord-est de la Península Ibèrica*, dins «Pyrenae», 19-20 (1983-1984), 191-214. A la pàgina 214 al·ludeix a les noves cartes. Cf., també, DÍAZ Y DÍAZ, *Consencio y los priscilianistas*, 75.

529. AMENGUAL I BATLE, *Aspectes culturals*, [5-16]; ID. *Orígens del cristianisme*, I, 249-257. La qüestió ha interessat molt VILELLA MASSANA, *Recerques*, 191-214; ID., *Relacions comercials de les Balears des del Baix Imperi fins als àrabs*, a *Illes Balears*, 51-58. ID. *Hispaniques et non-Hispaniques: motifs et itinéraires des voyages et correspondances dans l'Antiquité tardive (IV-VI s.)*, dins «Ktema. Civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques», n°. 14, Strasbourg 1989, 139-158; ID. *Les voyages et les correspondances à caractère religieux entre l'Hispanie et l'extérieur selon la prosopographie chrétienne (300-589)*, dins «Akten des XII. Internationalen Kongresses für christliche Archäologie. Bonn 22.-28 September 1991». Teil 2. dins «Jahrbuch für Antike und Christentum», Ergänzungsband 20,2, Münster 1995, 1255-1261; Jules WANKENNE, *Consentius*, dins «Augustinus-Lexikon», 1 (Basel 1986-1994), 1237.

530. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 136, 141-144, 220, 250, i II, 25, nota 35.

531. *Ibid.*, I, 145, 203, i VILELLA MASSANA, *Recerques*, 205 i 208, esmenta la importància dels jueus de Magona. Vegeu, J. ORLANDIS, *Problemas en torno a la cristiandad balear en la época preislámica*, dins «Anuario de Historia de la Iglesia», Pamplona, VIII (1999 = Homenaje al Profesor Domingo Ramos-Lisson), 147-149.

532. Josep AMENGUAL I BATLE, *Vestigios helénizantes en la Circular de Severo de Menorca (418)*, dins «Homenaje a Juan Nadal» (Asociación Hispano-helénica. Anuario de 1989), Atenes 1992 [1993], 233 - 242.

2.12 *La Tarraconense i les Illes Balears*

Les vinculacions entre ambdues regions, en els escrits que hem tingut presents, apareixen amb una intensitat que no sospitaríem.⁵³³ Ens trobam dins el món romà, conformat amb la submissió forçosa de tots els països de la riba mediterrània. Dins aquest microcosmos les barreres eren solament les que imposa la capacitat, sempre limitada, per a comunicar-se uns indrets amb la resta. Si ho plantejam en sentit positiu, direm que la realitat de la comunicació era la normal i corrent de l'època. Podem dir que la Mediterrània facilitava més el moviments de les persones i de les mercaderies que la terra, per la qual cosa, la normalitat de les relacions demana que se comuniquin els llocs riberencs.

Podem afegir, especialment per a les Balears, que la mediterraneïtat ha estat una característica fonamental per a la seva vitalitat. Totes les fonts literàries són fruit d'aquesta obertura, la qual no escapça en cap moment els trets originals de la vida illenca. Com és ben sabut, a més, cap de les fonts literàries de l'antiguitat per a la història de les illes no s'ha conservat en terreny illenc i, les que hem utilitzat aquí ni tan sols tenen un testimoni manuscrit a la Hispània. Més encara, és ben significatiu que tots els escrits que hem comentat hagin tingut com a destinataris uns nord-africans. Per una banda és un indicatiu de la forta vitalitat de l'Església a l'Àfrica del Nord i un indicatiu d'una normalitat de relacions de les Illes amb els veïnats, que solament d'alguna manera la va tornar viure en els ss. XIII-XIV el Beat Ramon Llull; la qual cosa pertany a un altre capítol. Amb tot, l'obertura ha estat un signe de vida, d'enriquiment i de participació.⁵³⁴

2.12.1 Dins la ideologia de la Tardana Romanitat

Ultra la relació de Menorca amb Tarragona, volem cridar l'atenció de la importància que tingué la via que menava fins als ports de l'Àfrica del Nord. La Circular de Sever va ser coneguda a Uzali i, possiblement, a altres seus episcopals, sobre tot nord-africanes. En aquests indrets, que comptaven amb fortes comunitats jueves, volia Sever que prenguessin exemple i coratge de la gesta que ell havia protagonitzat a un país petit. Pel seu costat, Consenci va cercar l'ajut teològic i suport per a la lluita contra els priscil·lians, que segons ell eren a Hipona. El Migjorn de les Gàl·lies va ser un altre focus que orientava la connexió de la Tarraconense i de la Baleàrica. Més lluny ens queda Roma i l'Orient. L'arqueologia complementa aquesta normal obertura de les terres hispàniques. Si posteriorment s'han donat ruptures i trencaments seculars, especialment en el món religiós i socio-polític, se deu a un factor que els romans havien eliminat, com era la diferència religiosa i lingüística insalvables.

533. VILELLA I MASSANA, *Relaciones exteriores*, 742, cf. 547, nota 9. Taller Escola d'Arqueologia (TED'A), *Vila-Roma: Un abocador del segle V dC. en el Fòrum provincial de Tarraco (Hispania Tarraconensis)*, dins «III Reunió», 353-354.

534. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 513-518.

Si passam a la interrelació en el camp de la teologia, tenim constància que en les Balears repercutien les controvèrsies del temps, com són ara el priscil·lianisme hispànic, el pelagianisme occidental i, fins i tot, l'origenisme. La teologia aleshores moderna de sant Agustí havia arribat a la Hispània continental i sabem com Consenci posseïa llibres del doctor hiponenc, entre els quals s'hi comptaven parts dels tractats encara en curs de redacció. És cert que els detalls que coneixem de la doctrina trinitària que exposava Consenci són una mica arcaïcs. Això se deu no a manca d'informació, sinó com ell mateix confessa, depèn de la passió per posseir llibres combinada amb el tedi en llegir-los. Si no era més normal, la seva teologia no depenia de la insularitat sinó de la peresa.

L'eclésiologia que és al fons de tots els documents que podem manejar ens revela com la sinodalitat era el gran referent per a debatre i resoldre les qüestions. Coneixem la reunió dels bisbes a Tarragona, provocada per Frontó, el concili que la seguí i l'altre que volgué convocar Patrocle d'Arles.⁵³⁵ Vora aquesta sinodalitat episcopal, veiem com un laic de la cultura de Consenci aprofita el gènere epistolar per arribar a un avanç en el seu pensament teològic. Semblantment, el bisbe Sever se'n serveix per a proclamar unes gestes proselitistes i fer-ne un objecte de propaganda. Res de tot això no obstaculitza que es conegui la importància d'una decisió del bisbe de Roma, Zòsim. Les esglésies se senten responsables dels seus afers i dels problemes llurs i els afronten amb normalitat i constància. En cap cas hi ha un salt a Roma, passant per sobre les esglésies veïnades.

També el mode segons el qual Consenci i Sever volen anihilar els dissidents els mostra com homes del temps de la Tardana Romanitat. Consenci sap que l'emperador és de la seva banda, i se n'aprofita. El seu emissari Frontó extrema la pressió, fins a fer témer el ,comes' Asteri, i àdhuc fer vinclar l'oposició episcopal. La violència d'aquells temps queda ben reflectida en els nostres escrits.

Sever ha sorprès per la precocitat del fet que narra, com és la conversió immediata i global de tota una comunitat. Ara bé, ell no inventa la cobertura jurídica que empara la seva maniobra. Les lleis se promulgaven ben lluny. Ell n'era al corrent i va tenir el coratge d'aprofitar l'espina de les relíquies de sant Esteve per adequar la realitat al dret, cosa gairebé insòlita en els països llatins; però ho va aconseguir. Hi va contribuir el fet casual de l'arribada de les despulles esmentades; però la tensió entre els dos pols urbans de Menorca, ben explicable, ens sembla que és més important que no l'esdeveniment fortuït de la presència de sant Esteve. Creiem que la pressió de la comunitat cristiana de Iamona, amb un bisbe, prest o tard s'hagués imposat sobre la jueva de Magona, presidida per Teodor. El poder jueu a Magona, per més que fruís de la legitimitat que li acordava fins aleshores la comunitat cristiana, era tanmateix un arcaisme jurídic. Sever va ser un normalitzador en l'ordre religiós.

535. VILELLA I MASSANA, *Relaciones exteriores*, 128 i 364.

Realment hem de recollir les singularitats dels nostres escrits; però el seu re-fons immediat és ni més ni menys que la ideologia de la Tardana Romanitat, plasmada en una legislació que n'era coherent.

2.12.2 L'estructura provincial romana i eclesiàstica

Podem encara entrar en un camp que, solament d'una forma indirecta, ens l'acosta la Circular de Sever, quan ens parla del ,comes' Litorius «qui hanc provinciam rexit» (24,2). Se refereix a la província Baleàrica, que era de creació recent, si tenim present la llarga durada de l'Imperi.

La qüestió que ara volem reflectir, és la que pertoca a l'anterior situació administrativa de les Balears.

Si ens atenem a la documentació existent, percebem que la sola indicació administrativa que trobam en els nostres escrits és la referent al ,praeses' Litorius. Consenci, a la 12*, 4, 1, esmenta el nom genèric de les Balears, com a un conjunt d'illes. No va més lluny que la simple referència geogràfica. Sever precisa que Menorca és una de les Balears (2,1) situada entre la Mauritània Cesariense i la Hispània (2,2). Més endavant, quan dóna l'origen del viatge d'Orosi parla d'Àfrica i dues vegades de les Hispànies (4,1-2) en plural, particularitat que també se repeteix quan notifica que el notable jueu Innocenci havia arribat, fugint de les convulsions de les Hispànies (18,4). En tots els casos les referències són de caràcter geogràfic i no administratiu. El mateix succeeix amb altres indicacions que llegim a Consenci, *ep.* 11*24-26, referint-se als bisbes ,gallicani, hispani', o als d'Àfrica.

Sembla que textos semblants, que són descriptius de la situació geogràfica, com és el cas de Plini, *Naturalis historia*, III, 18;25 i 76, han estat interpretats en un sentit administratiu.⁵³⁶ Aquest fet ha originat que hom repeteixi que les Balears varen quedar adscrites al ,couentus iuridicus Carthaginensis' i, quan Diocleciana va dividir la Tarraconense, les illes haurien quedat integrades a la Cartaginense.⁵³⁷ Si realment tingués un fonament l'adscripció al susdit ,conuentus', hi hauria una certa lògica en el raonament. Però no arribam a veure que el punt de partida sigui correcte. Més tost diríem que les Balears mai no pertanye-

536. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 415-418.

537. MAYER, *Aproximació a la societat*, 172, dóna per suposat que les Balears, integrants del *conuentus cartaginensis*, romangueren dins la província homònima, quan es va crear. El mapa que hi ha al text de Pere de PALOL, *La baixa romanitat i l'etapa visigòtica*, dins *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans*, (Enciclopèdia Catalana) Director Borja de RIQUER I PERMANYER, Barcelona 1996, 382, així com a *Tabula Imperii Romani. Hoja K/JJ-31: Pyrénées Orientales – Baleares. Tarraco-Balíaes*, (Unión Académica Internacional). Madrid 1997, 8, s'indica que les Balears s'englobaren a la Cartaginense. Més encara, no sabem veure on comprovar que «En el *Breviarium de R. Festus*, fechado hacia el 370, las Baleares siguen dependiendo de la ,Carthaginensis'.» Un mapa correcte, tot i que no matisa les èpoques de l'Imperi Tardà, vegeu-lo a Jesús MESTRE CAMPI, (Dirección) y Flocel SABATÉ (Texto), *Atlas de la ,Reconquista'. La frontera peninsular entre los siglos VII y XV*, Barcelona, Ediciones Península 1998, 7. Vàrem intentar una presentació aclaridora, conservant els límits de cada ,conuentus' i també deixant constància de la singularitat balear, dins AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 422.

ren a un ,conuentus', ans formaren una conjunt insular amb estatut propi, al qual feien cap el ,praefectus insularum Balearium', segons ens mostra l'epigrafia,⁵³⁸ els quals, segons els casos que coneixem, acabaven el seu ,cursus' a dues ciutats de la Tarraconense, Tarragona i Barcelona, i no a Cartago Nova. Aquest fet per si mateix hauria de fer pensar.⁵³⁹ Suposam que d'aquesta prefectura insular i no d'un ,conuentus' les Illes passaren a ser constituïdes en província romana.

Més encara, crida l'atenció que hom segueixi raonant a partir d'una interpretació que consideram inadeguada de Plini, quan hi ha textos tant manifestes com el *Liber generationis Hippolyti*, que diu: "Insulae Baleares quae pertinent ad Hispaniam Tarraconensem tres sunt [...]" La referència no és simplement geogràfica, sinó volgudament administrativa. Segles més tard, sant Isidor de Sevilla escriu a la *Historia Wandalorum*, 73: «Gundericus [...] Balearicas Tarraconensis prouinciae insulas depraedatur».⁵⁴⁰ Tot i que la notícia de la conquesta vàndala com la dóna sant Isidor contingui un anacronisme, la seva aportació ens serveix pel seu arcaisme. Suplint el buit informatiu d'aquest autor, podem dir que les Balears havien passat a formar una nova província, no a partir de la Cartaginense, sinó de la Tarraconense. Ara bé, d'aquí no se dedueix que, més tard, quan es va constituir la província eclesiàstica homònima, els bisbats balears hi fossin incorporats. És una possibilitat; però ben remota, car l'estructura metropolitana a la Hispània se consolida tardanament, i bé podria ser que quan s'inicià aquest procés, les Balears ja fossin província romana, la qual cosa dificultaria més l'adscripció a Tarragona.⁵⁴¹ Si apuntam al que pogué esdevenir més tard, recordarem que a les Illes sembla que no hi havia cap ciutat puixant, per a la nostra època, per la qual cosa, a l'antiguitat els dos bisbes que coneixem de Menorca, Sever i Macari (484) els dos d'Eivissa, Opilió (484) i Vicenç (abans del 595) i l'únic de Mallorca, Elies (484) contràriament al que era i és usual, no són coneguts com a titulars d'una ciutat, sinó que l'apel·latiu és el nom de l'illa respectiva. Les coses així estant, no sabem que hi hagués una seu que pogués esdevenir metropolitana, com tampoc coneixem quina de les ciutats romanes va ser la capital de la província. Quan, a partir del 425 comencen les incursions vàndales, ja deixa de ser un temps propici perquè la institució metropolitana s'implanti o se consolidi.⁵⁴²

538. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 417-419.

539. GODOY FERNÁNDEZ, Recensió d'AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, 423.

540. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, II, 138. Sembla que Díaz y Díaz no va advertir l'arcaisme de la nota de sant Isidor, a *Consencio y los priscilianistas*, 75.

541. A Joan GALTÉS i PUJOL, (Cap de redacció) i Ramon CORTS i BLAY, Manuel M. FUENTES I GASÓ, Josep MASNOU I PRATDESABA, Josep M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *Història de l'Església a Catalunya. Segles I-VII*, Strasbourg, Éditions du Signe 1992, p. 24, llegim: «També havien pertangut a aquesta província eclesiàstica, però amb menys durada, els bisbats de Mallorca, Menorca, Eivissa i València». No conec amb quin fonament se diu això i molt menys sota un mapa que porta ben senyalats els límits de les 5 províncies romanes del s. IV, amb les Balears adscrites a la Cartaginense, la qual cosa no me sembla que tingui un fonament documental, menys si hom el proposa com de caràcter eclesiàstic.

542. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 323-324.

Cal observar que no ens topam amb una qüestió historiogràfica indiferent. Com sabem, l'estructura metropolitana de les esglésies va calcar sovint la divisió provincial romana que li era anterior. Creiem que a les Balears no hi hagué temps suficient ni adequat per a constituir una província eclesiàstica.⁵⁴³ Però tampoc les circumstàncies foren favorables perquè una autoritat superior les adscriuís a una metròpoli exterior. Ja al s. XVIII els historiadors⁵⁴⁴ observaren que no havien topat amb una sola notícia que els bisbes balears participassin a cap concili, abans de la restauració de la seu episcopal, en el 1237.

Però recentment, no sabem amb quin fonament ni amb quins objectius, José Luis González-Novalín, a una obra de referència molt solent i força consultada, ha introduït els metropolitans i els concilis de Toledo en l'article *Mallorca*.⁵⁴⁵ Aquest metropolità és considerat com l'hereu del que hi hauria hagut a la Cartaginense. La complexitat de la qüestió ens va ocupar a un altre lloc.⁵⁴⁶ De tota manera, plantejar-la no és un allunyament de les línies de la història de les Balears, força treballada.

Des del punt de vista eclesiàstic, no sabem que cap metropolità de Cartago Nova intervingués a les Balears. Més encara, si hi hagué una província eclesiàstica Cartaginense a l'època Tardo Romana no ho sabem. Demetrio Mansilla escriu: «si tenemos en cuenta que la organización metropolitana eclesiástica aparece incipiente en la segunda mitad del siglo V, y no se consolida hasta los comienzos del siglo VI, no es aventurado afirmar que Cartagena no gozó de categoría de metrópoli eclesiástica en los cinco primeros siglos».⁵⁴⁷ Tanmateix, l'autor, abans ha repetit que des dels inicis del s. V els bisbats balears pertanyien a la Cartaginense.⁵⁴⁸ Afegim que dóna per suposat que Licinià va intervenir a Eivissa com a metropolità.⁵⁴⁹ Ara bé, va ser bo de fer recollir opinions d'autors que dubten que, quan Vicenç d'Eivissa va tenir la iniciativa de consultar Licinià, aquest notable teòleg fos bisbe. Eivissa i Cartagena eren sota domini bizan-

543. *Ibid.*, I, 422-438.

544. Guillermo TERRASSA (1709-1778), *Annales del Reyno de Mallorca. Desde la Bulla de Vrba-no II de 16. De Maio de 1095. Concedida al Rey Dn. Pedro, y a sus sucesores, sobre Diezmos de Conquistas: Copiados puntualmente por Dn. Guillermo Terraza Presbitero, y Paborde de la Yglesia Catbedral de la Ciudad De Palma, Vezino de ella, signiando las Centurias de su 1º, Conquista. Tomo. 1º. Siglo 13º. Centuria de 12001-1300*. Ms. Existente a la Real Academia de la Historia. Madrid. Ff. 4r-6r. A diverses biblioteques hi ha altres còpies. Vegeu l'opinió de Fra Lluís de Vilafranca, (1770-1847) a AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 414, nota 285. També cal aduir la de Fra Gaietà de Mallorca (1707-1767). Aquests autors segueien el P. Flórez i rebutjaven la dominació visigoda a les Balears, amb la qual cosa quedava exclosa la participació dels bisbes illencs als concilis peninsulars: vegeu *Orígens del cristianisme*, I, 386-387.

545. *Mallorca*, dins «Lexikon für Theologie und Kirche», 6 (1997), 1250. Aquest instrument de treball no du cap article sobre els altres bisbats.

546. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 400-406, 412.

547. Demetrio MANSILLA REYO, *Geografía eclesiástica de España. Estudio histórico-geográfico de las diócesis*, I, (Publicaciones del Instituto Español de Historia Eclesiástica. Monografías. Núm. 35), Roma 1994, 347. Cf. el que vàrem recollir a *Orígens del cristianisme*, I, 347.

548. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 167, 168.

549. *Id.*, *Ibid.*, I, 168.

tí i la distància entre ambdós llocs no era gran.⁵⁵⁰ En tot cas no és correcte dir que va intervenir. Va ser consultat i va respondre raonadament, segons la criteriologia teològica més elemental. I ho va fer amb energia, perquè el cas s'ho mereixia. Va criticar que un bisbe fos tan crèdul que admetés que Jesús havia escrit una carta.⁵⁵¹ Era el mínim que podia observar. D'altra banda, Mansilla Reoyo en tot el que se refereix a l'enquadrament provincial romà i eclesiàstic de les Balears parteix d'uns principis teòrics i estableix un discurs deductiu, que té la seva lògica però cap base històrica. Sobre la qüestió, Josep Orlandis ha escrit: «Sobre lo que pudo ocurrir tras la desaparición de los dominios imperiales en la Península, lo único cierto es que los obispados baleáricos no se integraron en la Iglesia visigoda; cualquier otra afirmación es mera conjetura».⁵⁵²

Amb aquestes dades, creiem que podem considerar com a poc pertinent la qüestió que alça González Novalín. Davant la inexistència de fonaments històrics de les seves lucubracions, per una banda, i atesa la importància que han cobrat en un article tan breu, per l'altra, ens veiem obligats a demanar-nos per què ens ha sorprès d'aquesta manera. La nostra sospita més innocent és que l'esmentat historiador ha procedit per deducció, a partir de les dades de Plini, i les ha extrapolades a l'organització eclesiàstica. A nosaltres ens sembla que la informació que dona sant Isidor li podria haver estat més coneguda i, sobretot, és de caràcter més explícitament administratiu, que és el que necessita l'autor per reconstruir el problema de la no assistència dels bisbes balears als concilis hispànics. Si els concilis de Toledo haguessin tingut la ressonància que hom suposa, Consenci n'hagués parlat. Però res no diu dels concilis anti-priscil·lians de Saragossa (a. 380) i el I de Toledo (a. 400). Amb tot, ens sembla que Consenci proposa una revisió de la praxi conciliatòria de Toledo.⁵⁵³

Una altra suposició, que podem excogitar, és que González-Novalín hauria resumit el que va escriure Mansilla Reoyo. En qualsevol cas, sembla que si l'un i l'altre autor haguessin conegut les cartes de Consenci, sabrien que el primer metropolità de la Hispània, fins ara conegut, va ser Titianus de Tarragona, ja esmentat, i alguna relació, almenys indirecta va tenir amb Menorca, a través del bisbe Agapius. Els dos autors han treballat amb una bibliografia antiga i, en aquesta part, ja superada, a partir de les monografies de Cristòfor Veny i de Llorenç Pérez i de la síntesi de Pere Xamena i Francesc Riera, per no parlar dels estudis d'història general. És ben cert que a unes illes ens podem aïllar, però fer-ne la història al marge del que han elaborat els historiadors illencs és una mica aventurat.

550. ID., *Ibid.*, *Orígens del cristianisme*, I, 430.

551. ID., *Ibid.*, I, 430-431.

552. ORLANDIS, *Problemas*, 154, nota 39. Caldria evitar el tractament indiscriminat dels jueus a la Hispània, que fa GARCÍA IGLESIAS, *Los judíos*, a nombrosos passatges del seu llibre. No sabem si guiat per l'actual imatge d'Espanya tendeix a identificar-la amb la Hispània, la qual cosa no l'ajuda a distingir les diverses transformacions històriques. En certes qüestions cal fer la història segons la via genètica i no transferir a totes les antigues províncies romanes un mateix curs històric, des de l'avui.

553. AMENGUAL I BATLE, *Informacions sobre el priscil·lianisme*, 337.

2.13 *Posteritat*

Ep. 12* de Consenci

Fontaine no se sorprèn que a l'Edat Mitjana hom hagi considerat la Circular com un escrit hagiogràfic de qualitat, atesa la seva bona construcció.⁵⁵⁴ Ha quedat prou clara l'aportació d'aquest escrit per consolidar l'autenticitat de la Circular de Sever. No hi insistim més.

De miraculis

La relació entre els llibres *De miraculis Vzali* amb la carta de Sever és molt més complexa, que la que se desprèn de la clara referència que s'hi fa.⁵⁵⁵ Fontaine ha observat l'influx que hi va exercir el pròleg de Sever.⁵⁵⁶ Moltes descripcions dels miracles d'Uzali se varen construir sobre les referències bíbliques de Sever, començant pel mateix pròleg. O comptant amb les escenes d'ordre prodigiós que ell presenta. Hi ha imatges i símbols presos de la Circular, com el de la verge, en la qual s'hi veu el símbol de l'Església, que al *De miraculis* semblen fins i tot forçats, precisament perquè l'objectiu de Sever era divers.⁵⁵⁷

Sant Agustí

El bisbe d'Hipona necessàriament va tenir coneixença dels esdeveniments de Menorca. L'*ep.* 12* n'és un testimoni. Però també l'encapçalament de la Circular ens condueix a una conclusió semblant. Si Consenci n'hi parla, possiblement ho fa per a indicar-li que ell havia participat de qualque mode en una operació proselitista, aquesta vegada conduïda pel bisbe, no contra bisbes i sense que hom hagués recorregut a la mentida. Ara bé, sorprèn que Agustí no reaccionés.⁵⁵⁸ Stemberger fins i tot troba molt sospitos aquest silenci.⁵⁵⁹ Més aviat, després de les troballes de materials epistolars per obra de Divjak i dels nous sermons, gràcies a Dolbeau, ens sentim cridats a moderar les afirmacions que depenen de la coneixença de les obres de sant Agustí. Per tant, podem dir amb seguretat que desconeixem tota reacció seva. Per una banda, no hi havia per què necessàriament hagués d'emetre una opinió escrita. Però encara podem adduir una raó més convincent, extreta de la resposta que va donar a l'*ep.* 11*, amb el

554. *Une polémique stylistique*, 135. L'autor deixa clar, a altres indrets, començant pel principi del seu escrit, que la Circular és una de les primeres peces de la polèmica antijueva, però ressalta els trets hagiogràfics, que són innegables.

555. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, pp. 174-177.

556. *Une polémique stylistique*, 121-122.

557. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme*, I, 175 i 177.

558. ID., *Un prematur*, [1]; cf. ID., *Orígens del cristianisme*, I, 67.

559. STEMBERGER, *Zwangstaufen*, 89. Amb tot, malgrat que l'autor conclou que els casos de baptisme forçat són escadussers en la història, cal prendre amb seriositat el que en seria el primer testimoni, o sia la Circular de Sever de Menorca, cf. 113-114.

Contra mendacium. Agustí no va mostrar la més mínima curiositat sobre els esdeveniments espectaculars.

Més encara, l'interès pels miracles se va despertar més tard, en sant Agustí. Una llista de sermons ho mostra. Van entre els anys 425 i 430. El mateix hauríem de dir sobre la seva reflexió en el llibre XXII, de *De ciuitate Dei*, compost a partir del 425.⁵⁶⁰

Però, possiblement, allò que tal vegada més va distanciar sant Agustí d'aquest escrit de Sever va ser el mètode violent per obtenir la conversió dels jueus.⁵⁶¹ Aquesta és la raó principal que adueix Lotter, car el bisbe d'Hipona considerava els jueus com els testimonis de la Història de la Salvació. Aprovar el projecte d'obtenir conversions forçades que propugnava Sever quedava ben fora dels mètodes missioners d'Agustí, que predicava contra les conversions interessades.⁵⁶²

La historiografia

Hillgarth ha cridat l'atenció sobre el risc que corre la Circular de Sever, pel fet d'haver-se editat críticament les dues vegades a Mallorca. La primera, l'any 1937, en temps de la guerra civil, va patir el desconeixement que tota situació bèl·lica ocasiona en els fets culturals. La segona edició crítica s'ha realitzat en temps de gran obertura de les Balears a l'exterior, no solament ni principalment turística. Però aital situació no és cap indicatiu que la salut cultural sigui esponerosa. Per això la recomanació de l'esmentat professor britànic, tan atent a la història illenca, és ben pertinent, quan observa que el fet que el text de Sever se publicàs en una obra en català⁵⁶³ podria ser una frontera que en dificultà l'accés. De fet, els estudis que hem ressenyat provenen de les més diverses llengües i cultures.

És més interessant comprovar que les aportacions de la Circular de Sever a la història de la Romanitat Tardana, que és més ampla i rica que a la sola hagiografia, s'estén a la llengua llatina, a les institucions civils i eclesiàstiques, és cabdal.

Creiem que la manera més adequada d'entendre la Circular és enquadrar-la dins la tendència tradicional de la política de l'Imperi Romà, que ja va apuntar Ciceró, quan declarava que la romanitat no era compatible amb altres déus. L'Imperi esdevingut autocràtic i, a més, amenaçat des de l'exterior, va cercar desesperadament la cohesió interna també en la línia de la unitat religiosa. I, com ho hem assenyalat, l'originalitat de Sever rau en que va fer una aplicació es-

560. SAXER, *Morts, martyrs*, 255-258; cf. GINZBURG, *La conversione*, 282-283.

561. AMENGUAL I BATLE, *Un prematur*, [1]. Ens permetem remetre'ns al que vàrem indicar a *La exégesis de Jn 6, 44-45, en el període de las controversias pelagiana y semipelagiana*, dins *Temas bíblicos en la historia*, (Teología Deusto 2), Bilbao, Editorial Mensajero 1973, 48-49. Cf. LOTTER, *Die Zwangbekehrung*, 303.

562. *Die Zwangbekehrung*, 323-324.

563. HILLGARTH, Recensió d'AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme a les Balears*, 729.

tricta de la llei i es va proposar ell mateix com a model. Que sigui el primer en provocar una conversió massiva el posa al seu lloc ideològic i cronològic.

Si llavors consideram la vida de les Balears, des de les característiques socials, la seva organització dins l'administració romana, les relacions exteriors, és a dir comercials, culturals i de caràcter eclesiàstic, i les grans transformacions en el camp religiós, comprovam que cada cop interessa més.

L'arqueologia no merament positivista veu completada la seva tasca, des de les informacions literàries. Una mostra d'aquesta tendència són les ja esmentades històries generals.⁵⁶⁴ Des de sempre hom ha apreciat la descripció que llegim en aquest escrit sobre la flora i la fauna de Menorca, les indicacions sobre la seva situació i la seva orografia, com també són escaients les descripcions climàtiques, etc. En resum, el microcosmos que ens descriu és d'una riquesa i d'una varietat sorprenents.

Des del punt de vista de la història de la literatura, hom ha estudiat amb molta cura l'originalitat de l'escrit de Sever, començant pel seu pròleg, en la qual cosa el seu producte literari ha esdevingut un model per a l'hagiografia llatina.

D'altra banda, assenyalem que, així com Consenci se va inspirar en una escena de Terenci, la Circular se teixeix sobre el llibre de l'Èxode, i aquesta opció literària va ser ben conscient, car responia a l'objectiu, tant de l'operació sobre, no contra, els jueus, i a la intencionalitat propagandística de l'autor.

Com hem assenyalat al tractar de Consenci, la insularitat que descobreix Sever és ben lluny de l'aïllament i de la manca d'originalitat. Els fets singulars que narra encaixen perfectament en la societat que li era contemporània.

També cal recollir els trets que varen caracteritzar les relacions tradicionals entre la comunitat jueva i la cristiana. Sever ens informa millor de l'organització de la primera que de la seva. Les institucions civils queden reflectides d'una manera escaient i mostren com encara els jueus arribaven al cim de l'administració.

Coneixem l'existència d'una sèrie d'edificacions cristianes i jueves, de les quals encara l'arqueologia no ens ha permès arribar a una deixa arqueològica. Ara bé, la informació sobre el floreixement de les esglésies balears és com una flor d'un dia. Queda estroncada literàriament en el segon decenni del s. V; però la podem reconstruir en part, perquè dins la mateixa centúria, i possiblement en època vàndala, a les Illes s'escamparen les nombroses basíliques, que ens mostren la capil·laritat que va distingir la difusió del cristianisme balear. La prompta presència vàndala no sembla que provocàs cap ruptura en aquest procés.

P.S. Al darrer instant podem completar les referències bibliogràfiques a les notes següents: a la 24 (609) LEPELLEY (594), p. 359; a la 198 (638), BARCELONA (592), p. 376; a la 258 (651), ANGLADA (600), pp. 17-19; i a les notes 400 (674) i 428 (678), CASTELLANOS (600), pp. 7 i 5-7 respectivament.

564. LIMONGI, IV. – *Els segles V, VI i VII*, 128. XAMENA-RIERA, *Història de l'Església*, 15-16; AMENGUAL I BATLE, *Mallorca. La Religió*, a *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, 9 (1989 [1993]), 263-264; CASASNOVAS, *Història de les Illes Balears*, 98; *Història de les Illes Balears*, 104.

RECENSIONS

Feliu d'Urgell. Bases per al seu estudi. Josep PERARNAU (Coord.) (Studia, Textus, Subsidia, VIII), Barcelona i La Seu d'Urgell, Facultat de Teologia de Catalunya i Societat Cultural Urgel·litana, MIM, 240 pàgs.

BISBAT D'URGELL, *Jornades internacionals d'estudi sobre el bisbe Feliu d'Urgell.* La Seu d'Urgell, 28-30 de setembre de 1999. *Crònica i estudis.* Josep PERARNAU (Coord.) (Studia, Textus, Subsidia, IX), Barcelona i La Seu d'Urgell, Facultat de Teologia de Catalunya i Societat Urgel·litana, MM, 276 pàgs.

L'escaïença de coincidir l'any 1999 els 1200 anys de la renúncia forçada a la seva diòcesi del bisbe Feliu d'Urgell, decretada pel concili d'Aquisgrà celebrat l'any 799, després que Alcuí hagué acabat els seus *Adversus Felicem Urgellitanum libri septem* i els hagués tramès a Carlemany, ha estat l'excusa o l'ocasió propícia per a un seguit d'estudis i debats sobre aquest important personatge i sobre una època clau en la nostra història medieval.

El tema és conegut i ha estat tractat des de fa molts anys, però tant el personatge, el bisbe Feliu, com la seva actuació i doctrina, suposadament l'adopcionisme, es troben des de molt antic immersos en una densa nuvolositat que n'ha deformat els perfils i confós plenament el protagonista, tingut per molts com a sant, almenys en segles passats, i per d'altres com un heretge i pare d'heretgia. Era necessari avui dia, quan hi ha més amplitud de criteris, nous mitjans d'intercomunicació i un bon planter d'erudits i estudiosos del tema, plantejar-se de nou el problema i mirar-lo per primera vegada de fit a fit, sense prejudicis ni apriorismes.

L'autor i l'ànima de les Jornades, amb un paper molt més ampli que el de simple coordinador, ha estat el Dr. Josep Perarnau i Espelt, teòleg, historiador i treballador infatigable, el qual des del 1982 va enriquint el nostre camp cultural amb la direcció i publicació de l'«Arxiu de Textos Catalans Antics».

És per preparar el camp per als investigadors i participants en les Jornades que el 1999 l'esmentat autor va editar el primer dels volums que aquí breument presentem. S'hi recullen tots els fragments que s'han conservat de les obres del bisbe Feliu, extrets de les refutacions dels seus adversaris: Alcuí de York, Agobard de Lió i Paulí d'Aquileia, així com el text de la *Confessio fidei Felicis*, que el nostre no escriví, ans li fou imposada després del Concili d'Aquisgrà de 799; també s'hi recullen les cartes d'Elipand de Toledo a Alcuí referents a Feliu, la notícia de textos perduts o d'altres que se li han atribuït. Amb això Perarnau aconsegueix un dels desigs de Ramon d'Abadal, que es delia i reclamava que algú es basqués a aplegar tot el que ens havia restat dels textos de Feliu.

Al costat d'això es reproduïxen també en aquest primer volum els dos estudis més notables escrits fins ara sobre Feliu d'Urgell. Aquests són: *Fèlix bisbe d'Urgell (segle VIII)*, de Lluís Nicolau d'Olwer, publicat a Barcelona, a l'Avenç, al 1910, que s'estén de la pàg. 49 a la 86, i el de Ramon d'Abadal i de Vinyals, *Domini carolingi a Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1986, pàgs. 89-170, ambdós editats a cura de Prim Bertran i Roigé. El segon d'aquests treballs és bàsicament una repetició, posada al dia, de *La batalla del Adopcionismo en la desintegración de la Iglesia visigoda*, editat el 1949 com a discurs d'entrada d'Abadal a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.

Aquest primer volum s'acaba amb un tercer bloc, a cura, com el primer, de Josep Perarnau, que té com a títol *Butlletí Bibliogràfic*, on, entre les pàgines 173 i 228, es recullen notícies sobre els escrits de Feliu o referents a ell, de textos contemporanis seus, i una bibliografia ben presentada i sovint llargament comentada de prop d'una cinquantena de treballs sobre el bisbe Feliu i les seves doctrines, publicats al llarg dels darrers seixanta anys, que ja havia vist la llum, sota el títol *Feliu d'Urgell: Fonts per al seu estudi i bibliografia dels darrers seixanta anys*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVI (1997), 435-482; i era encara enriquit amb un *Complement al Butlletí bibliogràfic*, d'una dotzena de noves fitxes sobre treballs que parlen directament o indirecta del bisbe urgellenc.

Completa aquest primer volum una *Cronologia de Felii d'Urgell i de la seva època*, que exposa succintamet l'evolució de la nostra història entre els anys 684 i 820; en ell es diu que Felii d'Urgell consta ja bisbe el 781, -que era la cronologia comunament acceptada- però que el P. Cebrià Baraut, corregeix en la pàg. 265 del segon volum, en afirmar que la primera menció del bisbe Felii és del 786.

En resum, el primer volum és una base ferma per a emprendre qualsevol nou estudi o posar-se simplement al dia de la personalitat, de la problemàtica i de la bibliografia i de l'interès que de molt temps ençà ha despertat la figura del gran bisbe d'Urgell, sant per a uns, heretge per a d'altres, però per sobre de tot un home íntegre, intel·ligent i lliurat plenament a la seva missió, com varen haver de reconèixer fins i tot el seus més destacats adversaris o contradictors.

* * *

El segon volum o *Crònica i Estudis*, té un interès molt particular pel fet d'aportar noves visions històriques sobre el personatge i sobretot sobre la seva doctrina o posició religiosa. També són especialment importants els resums dels debats que tenien lloc al final de cada jornada, pels molts participants i la pluralitat de criteris.

Fa la presentació del volum el Dr. Joan Martí, bisbe d'Urgell, successor del bisbe Felii; Ramon Vilardell, vicari general de la diòcesi, fa a continuació la crònica de com s'han preparat les jornades, seguida d'una llista dels 57 assistents o participants en elles. Les Jornades tingueren lloc: les del 28 i 30 de setembre a la Sala d'actes del Bisbat d'Urgell, moderades per Carme Batlle i Manuel A. Mundó, i la del 29 de setembre a la Sala d'actes del Govern d'Andorra, a Andorra la Vella, moderada per Jocelyn N. Hillgarth, de Toronto. No pretenem pas aquí donar un índex o relació detallada del contingut del volum, però sí destacar els temes i els autors dels principals estudis o ponències.

Varen tractar temes relacionats amb la història i marc polític i cultural que configurava la situació històrica del país entre el 720 i el 840, el Prof. Manuel Riu i el P. Cebrià Baraut, que obriren la primera i darrera sessió i John C. Cavadini, d'Indiana, el qual va tractar directament de la doctrina de Felii d'Urgell i de la interpretació que se li dóna més recentment. Cada una d'aquestes ponències o estudis bàsics va anar acompanyat d'altres de complementaris, com el de Mikel de Epalza, sobre la possible confluència d'elements cristians, islàmics i jueus en l'adopcionisme' de Felii d'Urgell, tema que va ésser molt debatut en les intervencions orals que la seguien, i que es va reprendre en la sessió de la tarda. En aquests diàlegs va ésser sempre destacada la posició de J. Perarnau clarament oposada a aquesta mena d'influències. El mateix tema es va tractar o al·ludir en altres moments dels debats posteriors i va semblar sempre evident el consens majoritari de refusar les suposades influències islàmiques com a determinats o orientadores de la posició doctrinal del bisbe Felii. Relacionades amb aquest tema hi hagué també intervencions, en diferents ocasions de les jornades, sobre l'obra fantasma de Felii, *Disputatio cum sarraceno*, que Alcuí ja diu que no sap si Felii la va escriure o almenys que ell no ha trobat enlloc; també es va passar molt de puntetes, massa crec jo, sobre l'origen i formació del bisbe Felii, tingut, sense cap raó massa convincent com a antic monjo de Tavèrnoles, mentre que altres diuen que es podia haver format a Saragossa, Toledo i fins a Còrdova. Ningú va insistir massa en el tema i es va obviar la frase de la carta que el 799 l'arquebisbe Elipand de Toledo va adreçar a Alcuí en defensa de Felii on diu que el va conèixer de petit —«ab ineunte etate»—, com a ple de caritat, de puresa i de bons costums, frase molt més reveladora per a escatir els seus orígens, que altres suposicions locals basades en hipòtesis o en un document molt sospitós, desmuntat ja per R. d'Abadal.

Mereixen destacar-se les ponències o estudis de J.C. Cavadini i de J. Perarnau que obren la segona jornada i la complementària de B. Marquès, que estudia la 'cèdula', redactada pel bisbe Felii durant el seu exili i trobada per Agobard de Lió el 818 arran de la seva mort. Cavadini, tot i demostrar una innegable simpatia per Felii, sosté clarament que la seva doctrina era heterodoxa, mentre que Perarnau comença recordant que Alcuí va reconèixer no haver entès mai Felii i que caigué en contradiccions, acusant-lo de coses o intencions doctrinals que ell no havia expressat, només perquè el teòleg carolingi no entenia la terminologia que es feia servir a l'església visigoda i en la que s'havia format Felii. Aquest en una espècie de 'confessió', aquesta sí autèntica, amb la

qual Alcuí comença el Llibre V dels *Contra Felicem...*, deixa clar que accepta i afirma tota la doctrina precisada en les definicions dels grans concilis cristològics: la unió hipostàtica i la filiació divina de Crist, la unitat de persona en Crist, que és la divina, l'existència en Crist de les dues natures divina i humana, la maternitat divina de Maria, etc. En una paraula, que és difícil titllar-lo d'heretge formal; com a màxim, com a seguidor dels Concilis visigòtics, és la seva insistència en la paraula clau de l',adoptio', anatematitzada pels carolíngis i per Roma, la que el fa suspecte. Perarnau recorda amb els concilis visigòtics, dels quals Feliu vivia amerat, que el realitzador de l'Encarnació és Déu U i Tri i que l'acció divina trinitària quan realitza la unió hipostàtica respecta la realitat humana de Jesús. És en explicar això quan, basant-se en la Bíblia, els Pares i la litúrgia, Feliu fa servir les paraules humiliants que en ella s'hi contenen, -com les de ,servus', ,opprobrium hominum', ,vermis', i, entre aquestes, la d',adoptio' o ,adoptivus'.

Aquestes són les conclusions o base de l'argumentació de J. Perarnau, expressades en diferents ocasions, i que utilitza per a exculpar de tota heretgia el bisbe Feliu.

Davant les diferents intervencions, entre elles les de C. Leonardi o J.Mª Rovira Belloso, Cada-vini admet que en el seu origen el discutit adopcionisme podia haver estat una mena de tàctica antiarriana, i per tant per a ells l'adopció es referia només a la naturalesa humana no a la divina.

La tercera jornada, encetada amb una brillant disertació del monjo Cebrià Baraut, sobre les intervencions carolíngies en la diòcesi d'Urgell amb l'excusa de la persecució inicial i després exili del bisbe Feliu, va donar peu a un ampli estudi de les conseqüències religioses i culturals, que allò va suposar per a l'Urgell i pel nostre país en general durant els segles VIII i IX.

Aquesta àmplia visió va tenir un digne complement en l'estudi de la professora Elisabet Magnou-Nostrer sobre l'*Admonitio generalis* o document del 789 que marca les grans línies de la política religiosa de Carlemany, que es va aplicar al seu regne i a tots els territoris que en depenien, com la nostra Marca hispànica.

En el diàleg es va insistir sobretot en la cronologia de la vida del bisbe Feliu i en l'enigma que és encara per a tots l'origen o etapa inicial, diguem-ne visigoda, del monestir de Sant Serni de Tavèrnoles. Aquí també cal recordar, com es va fer en una intervenció anterior, la hipòtesi moderna que la primera seu cristiana d'Urgell no es trobava a Castellciutat, com és tradicional de dir, sinó en el ,vicus' fortificat, situat a la confluència de la Valira amb el Segre, on les recents excavacions van donar informació sobre l'existència allà d'un nucli fortificat amb els seus antics temples antecessors dels d'ara, a l'indret de la catedral actual.

De tots els debats i estudis es desprèn clarament que les discussions teològiques o doctrinals que varen envoltar la vida i actuacions del bisbe Feliu tenien una base o motor clarament polític per part de la cort i teòlegs carolíngis.

En el fons, la teologia carolíngia no admetia un Crist humiliat, sino exalçat, tal com s'exalçava la dignitat i la persona del rei o emperador. Això portarà fins i tot en el camp de l'art a substituir la imatge del Crist-home, humiliat i sofrent en la creu, per un Crist-Magestat, gloriós o triomfant, que es perpetuarà fins a l'època gòtica.

Molt més es podria dir d'aquest dens volum dedicat a la *Cronica i estudis*, que és una aportació molt valuosa per un període fosc i poc documentat de la història política i religiosa del país.

El volum s'acaba amb una sèrie de set preguntes i les corresponents respostes, sobre la persona, cronologia i procedència del bisbe Feliu, sobre els seus escrits, la seva doctrina, els documents contemporanis relacionats amb ell, les intervencions carolíngies i conseqüències i cronologia dels fets de l'època que s'estudia. Tant el seu plantejament com les respostes parcials o els dubtes amb què algunes es conclouen, revelen la importància d'aquestes Jornades. Elles ens fan sorgir de la penombra i ens acosten més l'eclesiàstic o bisbe més destacat del moment clau en què la futura Catalunya s'allunyava dels seus lligams tradicionals amb una Hispània cada vegada més desconfundada i sarraïna, i de grat o per força, es vinculava a una Gàl·lia o imperi carolíngi que en aquells moments estava naixent i seria alguns segles el centre de cohesió d'una nova Europa.

* * *

No és pas un costum massa estès, almenys entre nosaltres, que un bisbe o un bisbat patrocini un treball estrictament científic destinat a reconstruir la figura d'un bisbe. Justament per

això mereix tot reconeixement i gratitud el gest de mons. Joan Martí i Alanis, bisbe d'Urgell i príncep d'Andorra. Per la seva banda, ell pot estar satisfet dels resultats, el primer dels quals és el d'haver encetat una nova època en l'estudi del seu gran predecessor: ha estat tret, efectivament, de la nuvolositat del 'adopcianisme' i per primera vegada ha estat ell, i només ell, l'objecte d'estudi; s'ha aplegat i publicat, també per primera vegada, tot allò que resta de la seva obra escrita; ha estat desestimada la connexió musulmana de la seva doctrina; i aquesta, bo i esperant estudis posteriors, pot haver passat 'd'heretgia' a 'quaestio disputata', i qui sap si a una explicació tothora vàlida dels moments cristològics més dolorosament humans.

Grans gràcies, doncs, senyor bisbe, i enhorabona per l'encert: el de tots els col·laboradors és el seu.

Antoni Pladevall i Font

Anna M. BALAGUER, *Història de la moneda dels comtats catalans*. Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Institut d'Estudis Catalans 1999, 491 pp.

La finalitat de l'obra, confessada en el pròleg, és oferir una visió de síntesi tan àmplia, analítica i exhaustiva com sigui possible tant de la moneda produïda als comtats catalans com de la que hi circulava, a partir de l'estudi conjunt de les peces conservades i de la documentació escrita que s'hi refereix. Com que el centre principal d'atenció és la moneda emesa pels comtes catalans i atès també que la moneda d'or d'origen o tipologia musulmana ha estat objecte d'un estudi especial de l'autora (*Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania*. Barcelona, 1993) rep en aquesta obra una atenció secundària.

Després d'una introducció sobre la finalitat i les característiques de l'obra, el treball s'inicia amb dos capítols generals, dedicats l'un a l'estudi de la moneda carolíngia, amb especial atenció a l'encunyada o trobada a Catalunya, i l'altre al sistema i la metrologia monetaris de les emissions dels comtats catalans; a continuació, una sèrie de capítols, que constitueixen el cor de l'obra, estudien les monedes comtat per comtat. Tot seguit es torna a la síntesi amb una anàlisi conjunta de la circulació monetària als comtats catalans i unes pàgines de conclusions. Com a apèndix es publiquen els registres de tots els documents amb notícies monetàries, organitzats per comtats, i el corpus complet de les monedes carolíngies i senyorials encunyades a Catalunya.

La introducció recorda l'origen del present estudi en la tesi doctoral de l'autora, llegida a la Universitat Autònoma de Bellaterra el 1989; però el principal objecte d'aquestes pàgines és la presentació de la metodologia utilitzada, basada en l'estudi de les monedes conservades a través de la seva datació (que sovint ha de precisar o bé contradir atribucions anteriors), la tipologia, la metrologia i la documentació, que ofereix dades en dos camps tan importants com la circulació i les equivalències. No tots els aspectes han estat fàcils: l'estudi metàl·lic de les monedes sofrí traves insalvables al país i només fou possible sobre els materials del British Museum. Es fan també precisions sobre la forma com han estat escollits els materials estudiats i sobre quines dades han estat deixades de banda per diverses raons.

El sistema monetari català fou, fins a la unificació total de la moneda de l'estat espanyol amb la introducció de la pesseta el 1868, el sistema carolíngi (i després àmpliament europeu) de la lliura, el sou i el diner. Als comtats catalans, el primer circulant fou també el diner carolíngi i les primeres emissions, imitacions del mateix diner. Per tant la comprensió de la moneda comtal catalana ha de començar pel coneixement de la moneda carolíngia. L'autora enceta el tema descrivint les emissions més antigues, amb l'atribució a Carlemany i no a Carles el Calb, dels diners amb el monograma 'Karolus'; és un fet important, perquè es coneixen emissions d'aquests diners a Barcelona, Girona, Empúries i 'Roda'. L'atribució a Carlemany i no al seu nét és possible perquè la mateixa tipologia es troba a Duurstede, ciutat que fou destruïda pels vikings en temps de Lluís el Piadós i ja no tornà a formar part de l'Imperi Carolíngi. Aquesta igualtat tipològica en seques tan distants i el fet que es tracti de moneda curta de pes fa pensar per una banda en moneders vintguts de més enllà dels Pirineus i d'una altra que es tracta de moneda de campanya, destinada a pa-

gar els soldats; això inclina l'autora a creure que es podia tractar de moneda emesa durant la campanya de conquesta de Barcelona el 801.

Estudia a continuació la normalització de la moneda catalana amb la imperial durant l'època de Lluís el Piadós: mentre els pesos s'igualen, la circulació sembla haver estat més abundant, si jutgem per la quantitat de peces conservades. Amb Carles el Calb en canvi, els comtats catalans tornen a reduir el pes dels seus diners, que semblen prendre com a base la lliura romana afeblida; la posterior disminució del diner imperial va tornar a una certa paritat amb Lluís IV (936-954).

Dues altres qüestions són discutides en aquest capítol: l'atribució a Roses dels diners de 'Roda' i la circulació de la moneda carolíngia relacionada amb Catalunya: tant les troballes en qualsevol lloc de diners encunyats a Catalunya com els diners carolingis de seques forasteres localitzats en territori català.

El segon capítol és dedicat a elucidar el sistema i la metrologia que són a la base de les emissions monetàries als comtats catalans, tema que, com es diu a l'inici del capítol, no ha estat estudiat anteriorment de manera aclaridora. Per a fer-ho, cal tenir en compte, alhora, les dades documentals, els pesos de les monedes, estudiats estadísticament sempre que això sigui possible, i l'anàlisi del contingut metàl·lic de les mateixes; en definitiva, el valor de canvi de la moneda i el seu contingut en metall monedable. A més, no es pot deixar de tenir present la moneda andalusina (que al seu torn ens és insuficientment coneguda), tant perquè va circular per Catalunya, com perquè va influir en els continguts metàl·lics de les monedes comtals catalanes.

La distinció entre els tres tipus de valor aplicables a la moneda, l'intrínsec, l'oficial i el de mercat, és bàsica per a la comprensió de la metrologia; generalment els tres valors són pròxims, però en alguns moments, sobretot el valor oficial i el de mercat es poden distanciar d'una manera important, i així, barrejar dades de l'un i l'altre només pot conduir a errors. L'explicació de diferents moments de distanciació entre els valors és el tema principal de la primera part del capítol. La segona tracta de les unitats monetàries, dels noms aplicats a la moneda i de la relació or-plata. Comença discutint el tema del pes de la lliura emprada, així com el dels marcs per a la plata i l'or, i dels diferents divisors, tant els del sistema carolingi (sou i diner), com les altres mencions que apareixen en la documentació catalana (unça, argenç, mancús, diner gros, etc.).

La darrera part del capítol es dedica a una síntesi de la moneda musulmana que va circular a Catalunya i que fou imitada el segle XI amb l'encunyació de mancusos, de la qual és estudiada a la vegada la tipologia, els continguts metàl·lics, les equivalències i el difícil problema de la relació '(ratio)' entre l'or i la plata —aquesta és potser la qüestió més difícil del nostre estudi— (57), per aclarir la qual es parteix de documentació més moderna, que pot oferir equivalències calculables, cap a la documentació anterior, amb dades molt més escadusseres. Això permet a l'autora, però només des de 1168, oferir uns valors de l'or equivalents a entre 7,5 i 11 vegades el seu pes en plata; l'argument es rebla comparant la 'ratio' als comtats catalans amb la d'altres punts de l'Europa occidental.

La part expositiva, comtat per comtat, s'inicia pel de Barcelona, l'estudi del qual evidentment sobrepassa, per la força de les coses, el seu àmbit estricte: és l'únic comtat on les emissions monetàries consten de manera ininterrompuda des dels temps carolingis, l'únic on es van fer emissions d'or de certa importància i el més ben proveït de metall preciós, si hem de fer cas de la relativa escassetat de pagaments 'in rem valentem': a mesura que la resta de comtats aniran caient sota el domini de la casa de Barcelona, la moneda comtal barcelonina es convertirà en la moneda catalana per excel·lència. Això no vol dir que la moneda barcelonina sigui fàcil de conèixer, sobretot en els temps més reculats, ni encara menys que els comtes de Barcelona aconseguissin mantenir el valor de la seva moneda, ben al contrari: després de moltes peripècies, aquesta trobarà l'estabilitat en la moneda de tern, o sigui la moneda que contenia una quarta part de la plata que teòricament hauria de contenir el diner.

Els primers temps venen marcats per l'emissió de moneda carolíngia, però amb la donació del terç de la moneda barcelonina al bisbe Frodoí, s'inicià el camí cap a l'autonomia monetària, que vindria representada pels diners a noms de Carles i Lluís amb un monograma quadrangular. A la llarga però, la moneda anà a parar a mans dels comtes: els bisbes de Barcelona només en retingueren una desena part. Balaguer creu que això s'hauria d'haver produït abans del 934, quan el

comte de Barcelona cedí al bisbe de Girona el terç de la moneda gironina, com ja ho havia fet el 912 amb la de Vic.

Fos com fos, a mitjan segle X funcionaven en els dominis dels comtes de Barcelona les seques de Barcelona, Vic i Girona; la data de 912 semblaria un moment oportú com a inici de les emissions comtals; però no s'han trobat diners d'aquesta època ni hi ha gaires mencions de moneda. De fet la primera moneda comtal barcelonina ben coneguda és del temps de Ramon Borrell (992-1018): introdueix els tres anells que seran característics de la moneda barcelonina i és de pes inferior al numerari capètid contemporani: d'ací que se'ls distingeixi com a ,denarios Barchinone curribiles' en oposició als diners d'arrel carolíngia, de pes superior, o ,grossos'. Si el ,contingut plata' del diner de Ramon Borrell era escàs de pes, el del seu fill Berenguer Ramon I (1018-1035) era miserable: una tercera part de l'anterior. Aquesta pobresa del numerari contrasta amb la difusió de la circulació d'or que es pot observar els mateixos anys, producte de l'expedició a Còrdova del 1010 i potser d'altres expedicions militars desconegudes, i més tard del pagament de les paries, que permeteren que durant la major part del segle XI s'encunyessin a Barcelona diferents tipus de mancosos, fins que aquests foren substituïts a partir de 1070 per morabatins almoràvits, de millor llei.

El fet que de 1035 a 1162 els comtes de Barcelona es diguessin gairebé sempre Ramon Berenguer i que el pes de les monedes sigui bastant estable, complica el coneixement de les emissions corresponents a cadascun d'ells, malgrat que per aquesta època coneixem alguns contractes del comte amb els moneders; l'autora explica bé les diferents opinions emeses i com cada troballa obliga a refer tot l'entrellat que per desgràcia s'ha de basar sempre en una abundant presència de supòsits plausibles. Per acabar-ho d'adobar, un document de l'any 1078 dóna notícia d'una falsificació de moneda. L'autora dedica també una pàgina a la moneda de Carcassona a nom de Ramon, atribuïble a Ramon Berenguer I o II.

L'examen de la moneda conservada es completa amb una reconstrucció de la seva metrologia, segons la qual, el contingut metàl·lic del diner comtal barceloní ja hauria baixat a 0,375 grams l'any 1000; diverses equivalències aportades pel document justificarien el manteniment d'un contingut de plata d'entre 0,375 i 0,315 grams pels diners comtals fins que a finals del segle XI o començament del XII es posà en circulació una moneda millor pel que fa al seu contingut metàl·lic. També s'intenta un càlcul del volum de moneda encunyada en algunes emissions, a partir del nombre d'encunyats utilitzats i de les monedes que era possible obtenir amb cada encuny; naturalment, això només és possible per les emissions de les quals s'ha conservat un nombre relativament elevat d'exemplars. L'aplicació d'aquestes tècniques dóna, pels diners de Berenguer Ramon I, una emissió de 200.000 diners (serien uns 70 kg de plata); pels mancosos més tardans (de 14 a l'unça) l'emissió seria de 56.000 peces (108 kg d'or). També s'ventura un càlcul de les emissions resultants dels contractes d'encunyació signats per Ramon Berenguer I, a partir de la quantitat mínima necessària perquè els moneders es poguessin rescabalar del blat pagat al comte.

Una aproximació a la circulació monetària es pot dur a terme també a través de l'examen de les quantitats citades en la documentació i de les troballes de monedes realitzades, així com de la proporció de pagaments en espècie ,in rem valentem'. Aquesta darrera dada indica la forta monetització del comtat de Barcelona, on només un 10 % dels documents no es salden en moneda, si bé s'observa que la proporció dels pagaments en moneda és estranyament més alta el segle X que no pas la primera meitat de l'XI. L'altra característica de la circulació monetària barcelonina, ja citada, és l'abundància de la moneda d'or: entre l'any 1000 i el 1180, tots els decennis mostren que més de la meitat de tots els pagaments realitzats es feien en or, amb una proporció encara més elevada si es calcula el valor dels pagaments; un fet que no es dóna als altres comtats, on les mencions d'or són nul·les o escadusseres.

El capítol s'acaba amb una relació de les troballes monetàries, la seva localització i una breu descripció; de fet tots els capítols dedicats als diversos comtats tenen la mateixa estructura i per tant en fem esment aquesta vegada per totes.

L'estudi del comtat d'Osona, comença amb la discussió del possible precedent carolíngi de la seca de ,Roda', tot i que Balaguer s'inclina més aviat a identificar-la amb Roses. Tracta després del dret episcopal a la moneda de Vic, originat en la concessió del terç del benefici de la moneda, documentat per primera vegada en el testament del comte Guifré Borrell. A partir d'aquesta con-

cessió, el bisbe acabà obtenint la moneda de Vic, sense restriccions, i la documentació mostra que s'anaren fent encunyacions al llarg del segle XI. En canvi, la primera meitat del segle XII sembla que els comtes discutiren la prerrogativa episcopal, que fou confirmada per la butlla papal de 1150, si bé les encunyacions no sembla que es continuessin fins el 1174, moment en què en foren fixades les condicions; tanmateix Pere I va tornar a encunyar moneda a Vic i encara Jaume I va tornar a oposar-se repetidament al domini episcopal sobre la moneda.

Característiques notables de la moneda vigatana en comparació amb la barcelonina són el seu valor superior i el millor estil artístic. La metrologia indica que la moneda episcopal de Vic fou durant tot el segle XI la millor moneda dels comtats catalans; més tard la moneda vigatana va tendir a alinear-se amb la comtal. Pel que fa a la proporció entre pagaments en moneda i pagaments en espècie, és elevada fins al 950, però cau fortament el segle següent. La circulació d'or tampoc no és gaire important, tot i ésser molt primerenca.

Com a apèndix de la moneda osonenca tracta de la moneda vescomtal de Cardona-Calaf, únic cas d'encunyacions vescomtals, ja a les acaballes del segle XI. Els fonaments d'aquest dret es poden documentar però des de 1019 i possiblement s'originen en la carta de poblament de Cardona (els ducs de Cardona utilitzarien aquesta base encara al segle XVI per a batre moneda a Arbeca); a pesar però d'un dret tan antic, no fou fins el 1088, després d'un acord amb el bisbe de Vic, que tenim documentada la 'moneta de Calaph'; però les mencions són poques i les notícies posteriors (1176) de participació dels vescomtes en els guanys de la moneda de Vic fa pensar que hi devia haver un acord posterior que significaria la renúncia dels Cardona a l'emissió de moneda.

Un altre apartat fa referència a la moneda de Manresa, documentada entre 1098 i 1114, sense però que es conegui cap base jurídica ni cap exemplar d'aquesta moneda; la conclusió d'A.M. Balaguer és que la moneda de Manresa, alguna vegada anomenada també 'bruna', no és res més que la moneda de Barcelona, d'inferior qualitat, introduïda a Manresa i qualificada així en comparació amb la moneda de plata de Vic, de valor superior.

Al comtat de Girona consta l'emissió de monedes carolíngies, episcopals i comtals, en un conjunt que l'escassetat de documentació fa d'atribució difícil. La sèrie comtal coneguda comença amb el document de 934 pel qual el comte Sunyer cedia a la seu de Girona el terç de la moneda; queda però clar en el document que el comte es reservava el dret a emetre moneda a Girona i fins i tot a vendre-la. La moneda conservada és formada per una gran varietat de peces de plata amb pesos molt petits (0,15 a 0,30 grams); les conclusions de Balaguer són que circularen paral·lelament monedes episcopals i comtals, com a mínim des de temps de Ramon Berenguer I (1035-1076), i que el taller comtal es convertí en exclusiu amb Ramon Berenguer III, moment en el qual la moneda de Girona s'igualà amb les de Barcelona i Vic. Si tenim en compte les peces conservades, la moneda episcopal seria gairebé exclusiva entre mitjan segle X i final de l'XI, si bé en temps de Ramon Berenguer I hi hagué també emissions comtals. Unes altres característiques de la circulació gironina són el baixíssim percentatge de pagaments pactats en espècie, que no supera mai el 12 %, i l'abundància de la circulació d'or, especialment a la primera meitat del segle XI.

La moneda de Besalú és testimoniada el 969; la seva introducció fou per tant com a mínim obra del comte - bisbe Miró (965-984); algunes de les tipologies més antigues són semblants a les de Girona; però el fet que les monedes de Besalú són de més bona factura i atesa també la presència de la inscripció 'Sancta Crux' devoció típicament besalunenca, sembla que en tot cas la imitadora era la seca de Girona. La documentació monetària no és gaire explícita, però com a Barcelona, a la segona meitat del segle XI la moneda la tenia el comte en feu de l'església, que en rebia el delme; el document que ens assabenta d'aquest fet diu que aquest delme es pagarà de la moneda de plata i d'or i afegeix 'quam in monetatico quam in capite', frase que l'autora interpreta com el dret al monedatge (l'impost pagat per garantir l'estabilitat de la moneda) i al benefici de l'encunyació (cosa que obliga a llegir 'acapta' en lloc de 'capite'). Una característica a destacar és l'abundància de moneda d'or fins a arribar a encunyar mancusos (únic cas fora de Barcelona); a més, si aquests mancusos corresponen als temps del comte Bernat Tallaferro (988-1020), com creu Balaguer, serien anteriors als encunyats a Barcelona, si bé no sembla que l'emissió fos gaire important.

La moneda de plata de Besalú té diverses tipologies i no cessà de circular com a mínim fins a 1198, més de tres quarts de segle després del pas del comtat al domini del comte de Barcelona.

Pel que fa a la metrologia, el diner de Besalú sembla a la primera meitat del segle XI de bon pes i qualitat, tot plegat més pròxim a la moneda de Vic que a la de Barcelona o Girona, si bé perdria un terç del seu pes la segona meitat del segle. A pesar de la importància de les seves emissions, el circulat devia ser escàs, a tenor de l'alta proporció de pagaments 'in rem valentem' i la relativament baixa presència de l'or en els pagaments.

Tot i que el comtat d'Osona incloua sota el seu títol la moneda vescomtal de Cardona i la suposada moneda de Manresa, sense que això figuri en l'encapçalament del capítol, en el cas de Cerdanya es parla de «Comtat de Cerdanya-Berga». Com a Besalú, la menció de moneda pròpia és primerenca: 990 per al sous de Berga, si bé per als sous cerdans cal esperar fins a 1039. Cal advertir però que totes aquestes mencions primeres s'acompanyen de l'expressió 'in rem valentem'; això fa pensar que 'sous de Berga' (o de Cerdanya) podria no indicar moneda pròpia, sinó només circulat, fet que vindria abonat pel desconeixement de qualsevol peça de moneda cerdana o berguedana. D'altra banda, aquesta no devia ser gaire important: durant tota l'etapa del comtat independent, més de la meitat dels pagaments es fan sempre en espècie. Tampoc no hi ha gaire constància de moneda d'or.

El comtat de Rosselló emeté sens dubte moneda pròpia en temps de Guislabert I (991-1013) i potser ja en el del seu antecessor Gausfred I (931-991). La seva primera menció és un document important, ja que es cita la moneda rossellonesa a la vegada que la possibilitat que sofrís una pèrdua de valor. Els diners rossellonesos contenien menys plata que els de Vic o Besalú, però més que els barcelonesos.

La proporció de pagaments en moneda i en espècie té un desenvolupament estrany: el segle IX no hi ha esments de pagaments 'in rem valentem', que en canvi són prop de 80 % la primera meitat del X i abundants fins a meitat de l'XI; la presència d'or és també molt escassa.

La documentació monetària i les peces conservades corresponents al comtat d'Empúries són exigües, si bé el nombre d'exemplars coneguts ha augmentat i permet a l'autora una visió més completa que la possible fins ara. L'escassetat és potser responsable del fet que es passi de les emissions carolíngies a la primera comtal, documentada tan tard com el 1078. En canvi a partir d'aquest moment les emissions continuaren fins a començament del segle XIV. En la seva evolució la moneda d'Empúries sembla emparentar-se amb la del Rosselló. La circulació de numerari no sembla haver estat gaire abundant, com tampoc la moneda d'or; el segle XIII la moneda dominant sembla haver estat la melgoresa.

El comtat d'Urgell és després del nucli central Barcelona – Girona – Osona, el lloc on la moneda comtal tingué un major desenvolupament. A.M. Balaguer comença l'estudi per un fet aïllat i tardà: la discussió sobre la possible moneda d'or d'Urgell, coneguda per un sol document, que fa referència a 'auri de Pontes'; l'autora creu, però, que s'ha de referir més aviat a Alpont (País Valencià, Comarca de Serrans).

Tanmateix, la moneda urgellesa és tardana o com a mínim és coneguda tardanament; una primera menció dubtosa de moneda episcopal podria remuntar-se a 1051; de la comtal no n'hi ha cap esment ni troballa anterior a 1099.

La sèrie episcopal, amb taller a Sanaüja, és documentada a final del segle XI i començament del XII (1118 com a data extrema), tot i que es podria avançar al 1051, amb taller a la Seu, segons com s'interpretés un document d'aquest any que fa referència a 'solidos XII de denarios de Vicco'. Esmments posteriors, fins a les acaballes del segle XVI, podrien confirmar el dret dels bisbes urgellesos a emetre moneda. Per desgràcia no es coneix cap exemplar d'aquesta moneda episcopal urgellesa.

Pel que fa a les monedes comtals, el principal problema és la repetició quasi monòtona del nom d'Ermengol en els comtes d'Urgell, que dificulta les atribucions. La classificació d'A.M. Balaguer fa començar la sèrie amb Ermengol III (1038-1065), amb unes monedes de plata de poc pes, seguides de monedes més grosses, però de menor llei durant el comtat d'Ermengol IV i amb l'estranya imitació d'una moneda ibèrica en temps d'Ermengol V. Les emissions posteriors amb bàcul fan pensar a Balaguer en el resultat d'un acord entre el comte i el bisbe per a emetre una moneda única.

Pel que fa al pes de les monedes, a final del segle XII es produeix una rebaixa que podria correspondre al desig d'equiparar la moneda urgellenca amb la barcelonina. Després, la inestabili-

tat política comportà moltes emissions monetàries de poca durada. La moneda urgellenca mantindria llargament les seves emissions fins al temps del comte Pere (1347-1408), amb un valor equivalent al de la moneda barcelonesa, però amb una tipologia, un tamany i una llei diferents. Un fet específic de la moneda urgellenca és l'aparició d'emissions de moneda fraccionària (pugeses o quarts de diner) a nom de dues comtesses: Teresa d'Entença i Beatriu de Cardona.

Pel que fa a la metrologia, la moneda urgellenca es manté pròxima a la moneda barcelonina fins a la fixació d'aquesta com a moneda de tern en temps de Jaume I: la moneda urgellenca va quedar aleshores relacionada amb la moneda jaquesa fins a la unificació de tots aquests valors el 1257.

La circulació monetària al comtat d'Urgell no sembla haver estat important fins passat l'any 1000: fins a aquest moment els pagaments en espècie representen sempre més de les tres quartes parts dels pagaments totals; pel que fa a la moneda d'or, només és relativament important entre 1050 i 1120. La moneda de plata pròpia mostra una circulació molt concentrada: la major part dels esments corresponen al període 1170 - 1200; després les seves mencions són sempre inferiors a les de moneda barcelonina o melgoresa.

El comtat de Pallars no sembla haver encunyat moneda, fora d'algunes peces locals en el moment de la guerra civil del segle xv. Els pagaments en espècie s'aproximen a la meitat del total fins a 1150, amb una notable excepció el segle x, en particular durant la segona meitat, quan els pagaments en moneda són gairebé el 90 %. Pel que fa a l'or, sembla reservat a alguns magnats. De fet el mapa de les troballes rebla aquesta impressió de molt baixa monetarització: només dues troballes, uns diners d'Urgell i un mancús de Barcelona.

Del comtat de Ribagorça, sempre a cavall entre Catalunya i Aragó, se'n coneixen mencions de moneda pròpia, en forma de 'solidos grossos', entre 1064 i 1134; sense que quedi clar si es tractava de moneda efectiva o bé d'una unitat de compte. Els pagaments semblen fets principalment en moneda ja a partir de la primera meitat del segle x, però això podria ésser degut al desús de la forma 'in rem valentem'. Com per al Pallars, la moneda d'or sembla reservada als pagaments entre magnats. D'altra banda no es coneix cap troballa monetària feta en el territori del comtat.

Després de l'anàlisi detallada dels comtats, s'intenta una anàlisi de conjunt que intenta veure les analogies i discrepàncies en els comportaments, sense perdre de vista que es tracta d'un conjunt de comtats independents. Per evitar el parany de sumar realitats diferents, que només s'unirien més tard, l'anàlisi de conjunt es basa en un càlcul quantitatiu diferenciat dels pagaments en espècie, en or i en plata. Això permet un atansament a l'ús de cada un dels mitjans de pagament en cada lloc i cada moment. Obliga també a establir les equivalències monetàries entre els diferents comtats.

El resultat de les taules obtingudes es resumeix en quatre models de comportament: el nord pirenaic (Cerdanya, Pallars i Ribagorça, però no Urgell) caracteritzat per la feblesa del monetari circulant, les poques notícies de pagaments en or i el fort pes de les transaccions 'in rem valentem'. El model 'nord litoral' (Besalú, Rosselló i Empúries), de monetització abundant, però amb una presència escassa de moneda d'or i emissions de moneda pròpia iniciades entorn l'any 1000. La circulació d'or es produeix quan aquest metall és més abundant en els comtats que són receptors directes d'or andalusí. A pesar del seu nom, 'model central', en el qual s'inclouen els comtats d'Urgell i Osona, resulta definit per característiques no geogràfiques, que tampoc no justifiquen l'adopció de l'adjectiu 'central'; intermedi hauria estat segurament més encertat. El model es caracteritza per una monetització inicial moderada, una presència sostinguda de moneda d'or i una emissió abundant de moneda pròpia. El darrer model, el 'sud litoral', l'àmbit del qual són els comtats de Girona i Barcelona, tampoc no sembla gaire ben definit en termes geogràfics; els elements integradors són una plena monetització des dels inicis, una emissió gairebé ininterrompuda de monedes pròpies i una importantíssima incidència de moneda d'or des de mitjan segle x.

En l'apartat de conclusions, la primera indicació és que els amonedaments comtals fan de pont entre el sistema monetari carolingi i el primer sistema català coordinat, representat pel grup de monedes quaternals de temps d'Alfons I. La dificultat per a procurar-se metall suficient portà a un afèbliment del contingut plata de la moneda; quan el diner resultant esdevenia massa petit, s'introduí el billó, o sigui, la moneda amb més metall secundari que plata. La precarietat

metàl·lica només disminuïí en el moment als segles XI i XII gràcies a la captació d'or andalusí, que però també es va demostrar insuficient, com ho palesa la pèrdua de contingut del mancus.

El càlcul quantitatiu de la moneda requereix el coneixement de la relació or/plata, que Balaguer fixa en 1:7 el segle XI, i cresqué des d'aquest moment fins a l'1:12 o 1:13 de la baixa edat mitjana. Altres característiques clares i generals de la moneda comtal catalana són la independència dels comtats, que tenen en el dret d'emissió monetària una de les seves mostres més clares, tant de la independència de cada comtat com de la sobirania entesa com a separació de l'imperi: l'apropiació del *ius monetæ*, del dret a encunyar moneda, portaria la independència de fet dels comtats catalans a la fi del segle IX o començament del X.

L'examen de les transaccions permet d'afirmar que la moneda va ser sempre el referent econòmic a l'hora de valorar les transaccions, fos quina fos la manera en què aquestes es feien efectives. I, com a mínim als comtats centrals, els pagaments *in rem valentem* semblen menys l'efecte d'una manca de circulació monetària que d'una circulació monetària insuficient en moments de ràpid creixement econòmic, especialment entorn l'any 1000, en el moment que està entrant en joc la moneda d'or.

«La moneda d'or és un dels trets més singulars i determinants de la història de la moneda als comtats catalans»; procedent d'al-Andalus, fins i tot quan s'encunyarà a Barcelona (i potser en algun altre comtat) ho farà seguint els paràmetres tipològics i metrollògics originals i per tant aliens al sistema monetari dels comtats catalans. D'altra banda, la important circulació d'or és un tret diferencial respecte a gairebé tot l'occident europeu.

L'estudi de la moneda fa evident l'hegemonia econòmica del comtat de Barcelona; la monetització és clara des dels primers temps, els volums de transaccions són superiors als de qualsevol altre comtat: en or, el valor de les transaccions és més de 17 vegades la quantitat del comtat que el segueix, el Osona. La mateixa conclusió es pot extreure de l'expansió del numerari barceloní als altres comtats. No és estrany per tant que els comtes de Barcelona anessin adquirint el domini sobre la resta de comtats i, a la vegada, imposessin la integració del numerari d'aquests en el numerari barceloní.

L'obra s'acaba amb un apèndix que recull tots els documents utilitzats, i amb un corpus de les monedes carolíngies i comtals. L'apèndix documental, ordenat per comtats, consta del registre dels documents, al qual s'afegeix gairebé sempre la còpia de les frases que importen pel tema i, quan s'ho val, el document gairebé sencer. Es fa constar sempre la localització arxivística i la publicació quan s'escau.

El corpus monetari recull 890 exemplars corresponents a 143 emissions diverses. Per cada emissió es fa constar l'autoritat emissora, el tipus de moneda, el seu metall o aleació, el nom de la seca i l'època d'encunyació. Hi ha després una reproducció de la moneda, tant de l'anvers com del revers, la menció dels diferents encunys i la lectura de les inscripcions corresponents. Després s'indiquen el pes en grams i el diàmetre en mil·límetres, la localització quan es tracta de col·leccions públiques o privades accessibles, i el lloc on ha estat publicada la peça o la indicació d'inèdita. Els exemplars són reproduïts a mida real, a vegades acompanyada d'ampliació; la reproducció és fotogràfica sempre que es pot, en dibuix en els altres casos.

* * *

Una obra tan ambiciosa, de continguts tan amplis i sovint innovadors, gairebé sempre basada en fonts incertes o de difícil interpretació, és normal que contingui aspectes millorables, errors factuais o d'expressió i punts de discussió.

Tractaré primer els aspectes formals, després alguns punts que em sembla que haurien d'haver estat més discutits o pels quals hi ha arguments que han estat deixats de banda i finalment alguns apartats o capítols que resulten més discutibles o insatisfactoris.

Pel que fa a les qüestions formals, en primer lloc cal assenyalar que fins a les conclusions no es troba una referència a l'espai cronològic abastat: des del diner carolíngi fins al primer intent d'establir un sistema monetari català coordinat en temps d'Alfons I (301); però el corpus monetari acaba a Barcelona amb Ramon Berenguer IV (1162), a Empúries amb Ponç Hug VI (1322), a

Urgell amb Pere d'Aragó (1408) i a Pallars amb Hug Roger III (1503); tanmateix, en el cos de l'obra, l'estudi d'alguns aspectes de la moneda barcelonina es porta fins al 1250.

Un altre aspecte millorable és la bibliografia; fora del seguiment de les troballes monetàries, no sembla que s'hagi fet un seguiment a fons de la bibliografia posterior a l'esmentada en la tesi; d'altra banda, en alguns casos no es citen obres que tracten dels temes en discussió, les opinions de les quals fins i tot alguna vegada es transllueixen en el text. També es troba a faltar un instrument tan útil com un recull de tota la bibliografia emprada.

A pesar dels interrogants, hauria estat d'agrair la confecció d'una taula amb totes les monedes citades i els seus valors, que ara s'han d'anar espigolant pel text.

Així mateix s'hauria hagut de tenir més present que el llibre vol tenir un públic ampli: de vegades es donen per sabudes o es sobreentenen aspectes que obliguen a la consulta d'altra bibliografia: així, en parlar de les monedes de Carles el Calb, es diu que són el resultat d'una descoberta recent, de la qual es cita la bibliografia oportuna, però s'hauria agraït l'afegit d'una explicació mínima. Aquestes remissions directament a la bibliografia sobre un tema fan que en punts concrets el llibre resulti poc autònom.

Es detecten també alguns petits errors o explicacions poc congrüents. Així, hi ha un error d'impremta en la fórmula de la p. 47: el denominador ha d'ésser 12 x 14 (es tracta d'argenços) i no 12 x 24 com apareix en el text.

No resulta gens clara la frase «En allunyar-se el diner corrent del seu contingut inicial de plata, es mantingué la denominació de sou per al diner corrent» (50); pel context cal suposar que es vol dir que la denominació sou no es mantingué ancorada en el valor de 12 diners de plata, sinó en l'equivalent de 12 diners corrents. D'altra banda més aviat diríem que ‚sou‘ es mantingué neutral, atès que hi ha mencions de sous de diners corrents, però també de sous de diners de plata.

L'ortografia ‚Ausona‘ no té cap justificació; a pesar de l'explicació d'A.M. Balaguer, resulta prou clar que en aquesta obra es parla sempre del comtat i no de la demarcació administrativa actual. D'altra banda, si s'usa ‚Ausona‘, per què no es busca també un nom antic per a Urgell, que té unes accepcions actuals molt més disperses?

En parlar de la moneda emporitana de temps d'Hug II, dedueix que era de llei de 10 diners i afegeix que «resulta ésser molt propera encara a la d'11,5 diners»; ‚propera‘ em sembla una afirmació excessiva per una diferència del 15 % (215).

Resulta incongruent situar al comtat d'Urgell (ni que es digui prop dels seus límits) les troballes entre Tàrrega i Bellpuig de monedes carolíngies, la data més pròxima de les quals és 934: a l'època i per molt temps aquestes terres eren territori musulmà i després ho foren del comtat de Vic (253); és clar que la ubicació d'aquestes troballes en el mapa de la p. 39 les col·loca pràcticament al Pirineu. El mateix es pot dir de la ubicació de Seròs al sud del comtat d'Urgell: i tant, al sud! (258).

Finalment, al corpus monetari, tan magnífic, hi seria agraïda una traducció de les llegendes de les monedes musulmanes. Sens dubte no és una exigència d'un corpus monetari i fins i tot potser en trencaria la forma codificada, però sempre es podrien haver afegit a peu de plana.

Entre les qüestions opinables, que en tot cas mereixerien una millor explicació, trobo les següents: en primer lloc (seguint l'ordre del llibre), l'autora dóna per suposat que, quan no s'indica una altra cosa, els pagaments es fan en moneda, a excepció del cas de Ribagorça, on admet que, en no ésser usual l'expressió ‚in rem valentem‘, potser hi hagué vendes pagades en espècie que consten com a vendes en moneda. De fet la menció de pagaments ‚in rem valentem‘ indica que aquests es van fer en espècie, però no diu res de com es van fer la resta, sobretot quan no hi ha menció d'una espècie monetària concreta. Això introdueix un factor d'indefinió inevitable que seria convenient assenyalar i tenir en compte en algun cas, com al comtat de Rosselló, on si creiem la documentació, tots els pagaments de mitjan segle IX a mitjan segle X s'haurien realitzat en moneda, mentre que durant el mig segle següent els pagaments en espècie serien prop del 80 % (199).

Pel que fa als mancosos ‚de octava‘ (49), citats el 1042, A.M. Balaguer considera que es tracta de mancosos de 14 l'unça, corrents en aquesta època, interpretant la frase ‚pensatos unum ad unum de argētio in argētio‘, com si aquests mancosos pesessin un argenç, cosa que el text no diu. Es podria tractar de mancosos de 8 a l'unça, millors que els corrents, fet que explicaria la precisió en el qualificatiu, en especial tenint en compte que aquests mancosos existiren (cf. 53).

Parlant dels mancusos, voldria fer observar el problema que presenta el fet que el mancús de Bonhom tingui un pes de 6,8 a l'unça: com que es tracta d'una imitació, ens posa davant el dilema d'una imitació millor que l'original. De fet, a parer meu, els primers mancusos eren de 6,66 a l'unça; val a dir però que la publicació on vaig tractar el tema (*La moneda a Barcelona entre el 960 i el 1030*, dins «Barcelona. Quaderns d'història», 2/3, (1997), 103-115: cf. ATCA, XIX (2000), 763, núm. 14.456), va aparèixer segurament massa tard per a poder ser tinguda en compte.

A. M. Balaguer considera que els diners de Ramon Borrell eren de plata i d'1,2 gr; com que els següents coneguts, de Berenguer Ramon I, poden pesar com a molt 0,35 grams, el resultat seria una pèrdua de tres quartes parts del contingut plata del diner en un espai de mig segle. Però el contingut en plata dels diners de Ramon Borrell no s'ha pogut determinar i d'altra banda les primeres mencions de moneda ,de plata' són de 963, i les de moneda corrent del 989: com a mínim en aquest segon moment, però molt probablement ja en el primer, el diner devia haver perdut contingut de plata: la davallada va existir, però segurament fou més pausada.

En parlar del testament del comte Sunyer, del 966, compareix l'expressió «pesas decem de dinarios Ausonae aut Barcinonae aut Gerundae» com a argument a favor que els diners dels tres comtats eren equivalents (127); de fet, el text indica que s'haurà de completar un pes determinat de plata ,(pensa)' amb diners de qualsevol de les procedències esmentades.

També em sembla discutible la divisió en quatre zones, especialment l'anomenat ,model central', que inclou els comtats d'Osona i Urgell; a pesar dels punts de contacte que assenyala A.M. Balaguer (monetització inicial moderada, sostinguda presència d'or després de l'any 1000 i emissions pròpies), al meu entendre Osona presenta comportaments més pròxims a Girona i per tant al model central; en canvi Urgell s'acomodaria millor en el grup nord pirenaic (que tampoc no és una denominació gaire encertada, hauria estat millor: alt pirenaic o pirenaic occidental): com a mínim això no hauria trencat la continuïtat entre Ribagorça – Pallars i la Cerdanya.

A les conclusions hi ha una afirmació que tal com està expressada és manifestament errònia: «Aquesta baixa valoració de l'or [...] es justifica per l'escassa circulació de l'or en un període en el qual Europa vivia sumida en el monometal·lisme argent»; d'una banda podríem ironitzar sobre aquesta autoexclusió dels comtats catalans, on poc o molt or circulava, respecte a Europa. Però l'important és que la valoració de l'or baixa de la ,ratio' carolíngia d'1/12 a 1/7 al segle XI, quan més or veiem circular, i es torna a enfilar després a mesura que el metall groc s'enrareix; per tant l'abaratiment de l'or no depèn de l'escassetat de la seva circulació, sinó precisament del contrari, de la seva relativa abundància.

Per acabar, hi ha tres aspectes que a parer meu merexien una discussió més a fons; es tracta del capítol sobre el sistema monetari i la metrologia, la qüestió de la moneda episcopal, en especial en el cas del comtat de Barcelona, i el capítol sobre l'anàlisi conjunt de la circulació monetària.

El capítol dedicat al sistema i a la metrologia monetaris comença amb l'afirmació que «el sistema monetari i la metrologia de les emissions comtals catalanes no han estat pas estudiats amb resultats aclaridors» (41); per desgràcia, tot i fer aportacions i observacions importants, aquest capítol tampoc no ofereix l'estudi sistemàtic que promet i que hauria de començar per les discussions bàsiques de pes patró, talla i llei de les monedes, distinció entre metall pur i fi, ,ratio' or/plata, diferents valors de cada moneda, etc. Aquestes definicions prèvies, potser considerades massa elementals o sabudes pels especialistes i que sens dubte no havien de figurar a la tesi, base del llibre que ressenyem, sí que hauria estat de gran utilitat repetir-les aquí; apart de proporcionar una informació que no es pot pressuposar a tots els lectors interessats en el tema, hauria ajudat a vertebrar millor el capítol, on tots aquests aspectes surten d'alguna manera, però de vegades, com en el cas de la distinció entre metall pur i fi s'introdueixen sense haver-les definit o bé queden dits com de passada, com l'enganyós tema de la utilització de la paraula ,diner' tant per a indicar la unitat monetària com la pura de la moneda. Igualment, en parlar de la relació entre l'or i la plata es diu que és un punt difícil i que el període comtal es presenta molt canviant, per passar acte seguit a parlar de la rebaixa en el contingut de metall preciós en les monedes de plata i els problemes que presenta. Tot i que el tema de la relació or – plata i les seves vicissituds està ben estudiat més endavant, decep una mica no trobar un plantejament clar de la qüestió en el moment que s'anuncia (46). També en l'estudi de les unitats monetàries hauria estat millor, al meu entendre, començar

pel sistema carolíngi i introduir després els altres elements, tan ponderals com monetaris, que ara es presenten molt barrejats.

Dins del sistema metròlogic, i ja que en constitueix la base, m'hauria agradat una discussió un mica més aprofundida sobre el pes teòric de la lliura catalana; a parer meu, el pes més correcte és 326,4 gr, les altres dues propostes són de fet arrodoniments per a prescindir dels decimals, l'un a l'alça (327 gr), l'altre, que és l'acceptat en l'obra, producte de prescindir dels decimals en l'unça (27 gr en lloc de 27,2) i multiplicar aquesta per 12 per obtenir el pes de la lliura. La diferència és mínima (un 0,723 %) i per tant no invalida els càlculs, però en una obra tan important calia haver extremat la precisió. El mateix es pot dir dels marcs.

El segon punt que voldria comentar fa referència a la moneda episcopal. La cessió del terç de la moneda als bisbes és un tema important, que a parer meu és tractat de manera massa unificada: no és el mateix la cessió al bisbe Frodoí de Barcelona, feta per l'emperador, que les cessions posteriors, obra dels comtes. En el primer cas, és molt possible que la concessió del terç de la moneda impliqués el pas de l'encunyació a mans del bisbe, atès que era un ingrés que de fet s'arrabassava al comte. En canvi, les cessions fetes pel comte als bisbes de Vic o Girona no tenien per què significar més que el dret dels bisbes a rebre una part dels beneficis obtinguts de l'emissió de moneda, si bé això obre un problema nou: per què els bisbes van acabar tenint el dret d'encunyació? La resposta s'hauria de buscar segurament en una cessió remunerada per part dels comtes (una concessió o venda en un moment de dificultats), com tantes altres en feien els comtes de l'època. Tornant al cas de Frodoí, caldria veure quant temps va mantenir el dret a la moneda, perquè la resta de béns que li havien estat concedits en el mateix document no van estar gaire temps en poder de l'església de Barcelona. Pel que fa a l'explicació de l'afegit a la carta de Carles el Calb segons la qual concedia a Frodoí 10 lliures per a la reconstrucció de la catedral, l'argument que 10 lliures de plata eren una veritable fortuna no lliga amb l'explicació que el mateix Frodoí podia estar darrera de l'afegit per compensar el que havia de pagar al rei pels beneficis de la moneda i altres drets feudals: es fa difícil de creure que els drets d'encunyació de moneda i altres drets eclesiàstics constituïssin 'una veritable fortuna'. Això no obsta a la sospita que l'afegit a la carta de Carles el Calb sigui molt probablement, com diu A.M. Balaguer, una falsificació.

El darrer tema que voldria tractar és el capítol referent a l'anàlisi de conjunt de la circulació monetària. La idea d'aquest capítol és excel·lent, però la seva realització gairebé impossible. D'una banda, la documentació conservada és només una part, que no podem calibrar, de l'emesa; en canvi sí que sembla evident que la part conservada és molt desigual de comtat a comtat: com reconeix l'autora, «no sabem fins a quin punt els documents conservats són una mostra de les transaccions realitzades en igualtat de condicions per a cada comtat» (279). Fins i tot deixant de banda aquest inconvenient tan important, elaborar el capítol com caldria requeriria l'examen de tota la documentació catalana conservada, feina ímproba, que no es pot demanar a ningú. Però limitar-se, com es fa, als documents publicats, en un moment en què, per sort, la publicació de documents avança ràpidament al nostre país, significa estar sempre desfasat (la documentació avui disponible com a mínim dobla la que va poder examinar A.M. Balaguer). En aquestes circumstàncies, donar valors absoluts em sembla estantís, inútil i perillós; ben cert que l'autora adverteix dels perills, però les xifres tenen un atractiu que fa que després siguin esgrimides sense tenir en compte com s'han obtingut. Davant aquesta problemàtica, em sembla que hauria estat més raonable no voler treballar amb xifres absolutes, que sempre seran curtes i diferencialment curtes, sinó amb el mal menor dels promitjos per operació (amb totes les precaucions que l'autora ja pren): segurament la jerarquia resultant no variaria massa, però els resultats serien més resistent a l'afegit de noves mencions documentals.

Un problema secundari ve representat per la dificultat d'afinar en la valoració real de les diverses monedes: quedar-se en els mancusos de 7 a l'unça per saltar després als de 14 només és una aproximació feta a l'engròs.

* * *

Aquests aspectes més o menys discutibles i més o menys importants, no han de fer perdre de vista que ens trobem davant un esforç ingent i reeixit, amb la doble utilitat de síntesi, a la vegada

altament erudita i alhora fàcilment legible i coherent, així com de magatzem on trobar una gran quantitat de materials tant documentals com numismàtics, rigorosament ordenats i per tant fàcils de localitzar.

Res millor per ressaltar la importància de l'obra que citar les principals conclusions: el ràpid però clar repàs als principals canvis soferts per la moneda catalana al llarg dels quatre segles estudiats; l'èmfasi posat en la independència de cadascun dels comtats i de cadascuna de les autoritats monetàries, però a la vegada la tendència a adoptar tipus que facilitessin els intercanvis; la consideració de la sobirania monetària com a marca definidora de la sobirania real, fet que portaria a fixar la independència dels comtats catalans abans de l'any 934 (de fet significa recuperar la vella tesi de la independència a la mort de Jofre el Pelut); la insuficiència de la moneda de plata per a fer front a un creixement que requeria una major circulació monetària i la importància que en aquest sentit tingué la moneda d'or, però també la fragilitat de les fonts d'aprovisionament d'or, ben demostrada per la pèrdua de contingut de les monedes; i, finalment, l'hegemonia del comtat de Barcelona, que permet acabar amb un epígraf altament definitori: «la formació de Catalunya: unificació comtal i monetària», obra de la casa comtal de Barcelona, amb l'advertiment final que sovint la penetració de la moneda barcelonina fou anterior a la integració dels diferents comtats en el domini dels comtes de Barcelona.

Gaspar Feliu

Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I (Col·lecció Diplomataris, 18-20), I-III. Estudi i edició a cura de Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dirs.); M. Josepa ARNALL i Ignasi J. BAIGES (coords.); Pere BENITO, Rafael CONDE, Víctor FARIÀS, Lluís TO, Barcelona, Fundació Noguera 1999, 1660 pp., en tres volums.

En trobar-se aquests tres volums a les mans, hom podria pensar que són uns dels tants que en aquest moment ens arriben sobretot de la cada dia més benemèrita Fundació Noguera, però també d'altres institucions de Barcelona i de tot Catalunya.

Però només cal fixar-se en la portada per a comprendre que aquests llibres no són uns de tants; i no ho són perquè la documentació pertany a antiquíssims comtes barcelonins d'entorn l'any 1000; i perquè els autors que es responsabilitzen del treball que hi ha darrere els tres volums constitueixen un esplet dels actuals professors del Departament de Medieval de la Universitat de Barcelona, associats a d'altres especialistes, el treball de tots els quals és altament avaluat. L'impacte, doncs, de la portada ens promet una llepolia. Esperem que el contacte amb les pàgines dels tres volums realment ho sigui.

La primera cosa que crida l'atenció és el fet que, comparades amb les normals dels volums de la mateixa col·lecció, les pàgines introductòries són considerablement més generoses, fins a dues-centes seixanta-quatre, una mica més de la meitat del primer volum.

Parem un moment d'atenció a aquestes pàgines inicials. S'enceten amb el pròleg de Pierre Bonnassie, el qual, ja d'entrada, galeja el naixement d'aquest aplec documental perquè anirà esdevenint el sol que aclarirà aquell segle fins ara fosc, l'onzè: permetrà de conèixer el moment en què entre el 1020 i el 1040 s'anà imposant el feudalisme i amb ell una nova concepció de la família (l'home passa de portar un sol nom a dur-ne dos, el personal i el cognom vinculat a la família), de la dona i àdhuc de la política, perquè permet d'assistir a la configuració de Catalunya com a estat entorn el comte de Barcelona (11-15).

Si el prof. Bonnassie ens ha portat a fer un vol d'ocell, les altres parts de la introducció toquen de peus a terra. Les signades per Rafael Conde ens acompanyen en un recorregut per allò que sabem de l'origen i organització del l'Arxiu Reial (18-62), des de les primeres notícies del 1180 sobre utilització de documents conservats pels comtes (20-22), fins a la reorganització introduïda per Manuel Marià Ribera (39-40; cf. 49-62), passant per la constatació que Ramon Berenguer I sí que en tenia d'arxiu (49; sobre si existí un arxiu comtal previ, vegeu 44-48; i a 49, línia darrera del paràgraf terç, 'alodial' no hauria d'ésser 'feudal?') i sobretot per l'acte constitutiu de Jaume II

creant l'Arxiu Reial el 1318 (24) i per la primera organització de Pere de Passeya en temps de Pere III el Cerimoniós (25-34). I hom es pot preguntar si la decisió de Jaume II no fou conseqüència de la lliçó apresada amb motiu de les negociacions amb el rei de França a través de delegats mutus entorn la restitució de la Val d'Aran; en repassar la documentació ja publicada sobre aquell punt hom s'adona que diplomes tan importants es trobaven escampats i que fins i tot el rei no sabia amb seguretat on es trobaven; i el problema el 1318 encara cuejava, tal com hom pot veure, entre d'altres, en la ja clàssica tesi doctoral de Joan Reglà i Campistol, *Francia, la Corona de Aragó i la frontera pirenaica. La lluita per el Valle de Arán (siglos XIII-XIV)*, Madrid 1951; en aquest sentit, fa una penosa impressió de desconcert documental la lectura de la primera peça transcrita per Carl Willemsen, *Der Kampf um das Val d'Aran*, dins «Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens», 6 (1937), 196.

Els dos capítols signats per M. Josepa Arnall i Ignasi J. Baiges ens posen en contacte amb els documents. D'una banda, sabem que bàsicament aquest recull comença allà on acabà l'estudi d'En Frederic Udina, *El Archivo Condal de Barcelona*, i en principi abasta del 993 al 1076, encara que, per culpa de col·locacions documentals equívocades, de fet s'estenguí del 981 al 1179: són 963 documents (65, nota 1); es troben en general en bon estat de conservació (66-67), són originals (68), escrits en lletra carolina pura (70-71), que només començaria d'evolucionar vers la gòtica a darreries del segle XII (71) i és termòmetre del petit grau d'alfabetització dins un ocea d'analfabetisme (71-72): la lletra és carolíngia, però el contingut és visigòtic, presidit pel *Liber iudicum* (74-76; cf. 22; i documents nùms. 174, 175, 555, 846, 879), la llengua és llatina, progressivament esbotzada en tots sentits per la naixent catalana (78; cf. 15); i si al començament la documentació és constituïda per donacions, compravendes, permutes i empenyoraments (81), en la primera meitat del segle XI, salta de l'esfera privada a la pública amb les 'conveniències' i els juraments de fidelitat, que són després de les vendes un dels grups més nombrosos d'entre els 963 documents (89-90), repartits pels autors en trenta-vuit apartats (116-142).

Gaspar Feliu s'encara amb el darrerament tan discutit problema cronològic de la documentació comtal (146-148, amb bibliografia), i ho fa «examinant en bloc la documentació de tots els regnats en qüestió i de tots els comtats, per poder treure així conclusions 'estadístiques' que permetin plantejar globalment els problemes i veure l'abast de cada una de les solucions» (149); repassat el problema de les datacions en documents del comtat de Pallars (150-153), i assenyalats els mòduls cronològics que de fet es troben en la nostra documentació (calendari romà, era hispànica, indicció, concurrent, epacta, lluna, dia de la setmana, anys de l'Encarnació i de la Nativitat, anys de regnat dels reis francs), fins i tot reduint a quatre quadres els serrells que resten un cop aplicada cada una de les hipòtesis, l'autor arriba a la conclusió que «només podem aspirar a fórmules aproximatives, que permetin datar tan correctament com sigui possible la major part del documents i... discutir cadascun dels casos dubtosos» (171), cosa, aquesta darrera, que l'autor fa en les pàgines següents en analitzar-ne cent setanta-quatre (172-215). Conscient de posar-me, analfabet, en un camp exclusiu d'especialistes, em permeto de preguntar si algun cas no es podria solucionar amb una lectura alternativa (i per ventura més encertada) d'alguna datació; ho dic per la transcrita a la pàgina 155 i llegida com si digués, 'II nonas (ianuarias)', quan potser diu això: «feria namque post Domini Circumcisionem II, nonas (ianuarias)», és a dir, dilluns (feria... II) 5 de gener; aquest podria ésser un cas paral·lel al de la lectura proposada per Wilhelm Heil (i després acceptada per tothom)..., d'una datació relacionada amb Feliu d'Urgell, tal com hom pot veure dins ATCA, XVII (1998), 463.

Finalment, Josep M. Salrach i Marés resumeix en les pàgines 219-257 les aportacions del present conjunt al coneixement de la institució familiar (221-223), de la història econòmica (223-232), de la història del poder i de la vida política (233-247: recordem que Pierre Bonnassie assenyalava en el pròleg la gran novetat d'aquesta temàtica), de la història del dret processal (247-252), de la senyoria i la tinença (253-255) i de la cultura i l'Església (255-256), on és reproduït el contracte de venda de casa i terra a fi de poder adquirir dos exemplars de la *Grammatica* de Priscia (256).

Aquesta part es clou amb les normes d'edició (261-263) i amb la bibliografia (269-272).

Tot i la importància de la part introductòria, la gran aportació, però, dels tres volums és la transcripció de nou-cents seixanta-tres documents del temps dels tres comtes indicats en el títol i que, doncs, haurien d'ésser datats entre el 992 i el 1076; les vicissituds, però, dels corresponents pergamins en l'arxiu expliquen que de fet el primer document sigui del 981 i el darrer del 1179; no cal dir, però, que el major nombre pertany als anys correctes: nou-cents quaranta-set.

La primera dada que constatem en començar la lectura dels textos és que, contra allò que hom podria suposar (que aquesta documentació és, si no tota, preferentment oficial com a adreçada als comtes o emanada d'ells) en realitat, en la seva majoria, sobretot al principi, aquests diplomes pertanyen al dret privat de les transaccions o transmissions de propietat, i són sobretot compra-ventes que tingueren per protagonistes persones altres que les dels comtes o de les seves famílies.

No és pas que els fets documentats siguin poc interessants, ben al contrari. I potser la primera dada (o potser la que ha d'ésser subratllada en primer lloc) és la que permet de precisar què era en aquells moments la ciutat de Barcelona, pràcticament la mateixa dels temps romans, ja que tant Santa Maria de la Mar com Santa Maria del Pi es trobaven extramurs, 'in suburbio civitatis Barchinone' (I/392/lín. 3; I/416/lín. 1-2; III/1132/doc. 625/lín. 5-6). Col·locats en temàtica geogràfica, assenyalem la frase segons la qual el castell de Copons es trobava en aquell moment «in extremis finibus marchiarum contra Hyspaniam» (III/1153/642); i no era pas l'única població; també Cervera (482/172), el Talladell (1219/693), Artesa, prop la qual un dels termenals d'un establiment restava imprecís, car «versus Hispaniam quantum prendere plus potueritis» (1443/882); i per la banda de Tarragona, hom encomanava la conquesta de la ciutat al vescomte de Narbona (763/388), alhora que establia forteses en punts diversos: Mediona, Pontons, Coneasa, Barberà, Santa Perpètua de Gaià, Tamarit (núms. 426, 431, 433, 491-2, 546, 698-701, 850); també el comte d'Urgell fortificava Almenara (1043/582). I ambdós comtes es podien permetre de planejar una incursió contra Alhagib de Saragossa (971/528).

En aquest sentit de la configuració del territori i de la consegüent sobirania de Catalunya, hi ha documents que són més que un poema, com el que descriu amb detall les torres i murs que havien d'ésser construïts en el castell de Tàrrega l'any 1057 (934/511: recordem que la trentena de quilòmetres que separen aquesta localitat de la ciutat de Lleida foren reconquerits amb tal calma que calgué un segle per arribar a la dita ciutat, fins aleshores musulmana; en aquella situació tan llarga, l'actual Turó de Sant Eloi, on el castell devia ésser construït, dominava i defensava tota la Plana d'Urgell). L'exigència que fossin «de petra et calce» no feia altra cosa que traduir la voluntat de solidesa com la que tenia el mur de la Barcelona romana, també ella «de petra et cal(i)ce» (1435/877).

De més a més, ja els primers documents, dels darrers anys del segle X (el primer, del 981, és àdhuc anterior a la tràgica 'razzia' sarraïna del 985, i els immediatament posteriors no diuen pas que siguin reconstruïts) ens ofereixen dades de prou interès: com és ara qui era i fou aquell Vivas (realment, un viu), que esmerçà molts de diners en l'adquisició d'una bona quantitat de camps o vinyes entorn Barcelona, sobretot a Provençals; com és ara la presència repetida de grecs a Barcelona ja abans de l'any 1000 (Marcús: 303, núm 30, del 996), Damià, ja mort el 998 (310, núm. 37); com és ara que unes propietats d'alguns almenys dels jueus (ara sí, la 'razzia') «qui in interitu Barchinone civitatis perierunt», segurament pel fet de morir ells sense hereus, passaren a mans del comte i ara (l'any 1000), eren per aquest venudes a un cristià (se'n pot deduir que el call barceloní resultà pràcticament anorreat?) (I/319/46; indiquem que el document porta un escatocol en hebreu; 323); cap al final, sovintegen tant els jueus com els escatocols o les signatures repetides en la dita llengua (III/1128/622/8; 1129/8; 1150/6 i 20; 1157/645; 1199/678; 1174/657; 1179/661).

Poc després de l'any Mil, el 1002, compareix Sant Pere de Roma en un document, en què li és feta una donació (340/66); del 1007 és un acte de donació del comte Ermengol II d'Urgell a Sant Sadurní de Tavèrnoles, on hi ha la potser primera delimitació dels termenals de la Vall d'Andorra (364/87/11-14; cf. ATCA, XVIII (1999), 818); hi ha d'altres delimitacions, com la del bisbat de Besalú en la butlla d'erecció (409/121); els de la marca del comtat de Berga ((989/538).

Des d'un punt de vista textual, ens trobem en terreny conegut, car una bona rècula de les primeres actes són redactades seguint les pautes tan conegudes dels lectors d'aquestes pàgines. *Ego...*

venditor (venditrix / vinditores / donatores)..., Per banc scripturam..., (certum quidem et) Manifestum est enim..., Placuit in animis meis...

Però allò que dóna fesomia pròpia a la present recopilació és el fet que els seus documents no corresponen sols a la vida diària de tothom (compravendes, empenyoraments, establiments, censos, préstecs, testaments, ,conditiones sacramentorum'...), sinó el de pertànyer a la Casa de Barcelona. Val a dir que Barcelona imposa algun dels detalls que en altra documentació no compareix, com és ara el de consignar en dextres (283/10/6), o en colzes (328/54/6-9) i àdhuc en pams (núm. 552/5), les longituds de les peces de terra venudes, perquè ja aleshores a ciutat l'espai era escàs i s'havia d'amidar.

El fet de pertànyer a la Casa de Barcelona i la consegüent política centrípeta es manifestava en direccions diverses: en la necessitat de tornar a la casa els fragments que s'havien escapat amb motiu de les successions o de les viduïtats: els de la comtessa mare Ermessenda (908-926/403-505); i dels germans Sañ Berenguer i Guillem (736/362-363; 834/440); i en la de tenir ben cohesionades i a la mà del comte les senyories internes del comtat, cosa que es tradueix en una rècula innumerable de juraments de fidelitat a Ramon Berenguer I, la dels núsms. 289, 307, 320, 327, 358-359, 367-389, 437-439, 448, 510-511, 529-530, 533-537, 573-574, 578, 585, 590-591, 597-598, 606, 623, 634, 636, 655, 656, 683-685, 742-768, 830-831, 834, 740-744, 772-775, 779-813, 819-824, 838-839, 892-913, 950-952, 954-957, 959-960, 963; i no en manquen d'adreçades a la comtessa Almodis: 602-603, 771, 814-818, 826-829 i 835. Malgrat aquestes o semblants precaucions segurament no mancaria a Barcelona algun cas com el d'Arnau Mir de Tost, que després d'haver-se guanyat la confiança dels comtes de Pallars i haver sumat donacions territorials que s'assemblaven a un petit estat (núms. 198, 242 424, 566, 584, 624), el comte de Pallars Jussà l'havia d'acusar d'una llista de greuges (1392/843bis). En previsió, potser no mancava en aquells moments el sentit d'una justícia que, almenys alguna vegada també requeria damunt els poderosos; i així, no manquen judicis, en els quals la part perdedora és el bisbe de Barcelona (406/118; 636/283; 685/321), o en què el mateix comte ha de restituir una propietat (457/154); en aquest sentit de l'administració de justícia, deu ésser digne de memòria el cas documentat d'un bisbe de Barcelona que, en posar-se a dinar, exigeix que el contrincant li presenti els documents en què basa el seu dret abans que ell s'alci de taula, condició que fou complerta (875/470); assenyalem que en aquest document hi ha referència a l'arxiu de l'església de Barcelona.

La cohesió a l'interior del comtat era paral·lela a la que hom intentava entre els comtats, de manera que d'alguna manera basculesin sobre el de Barcelona; i així, alguns comtes juren fidelitat al barceloní, com el de Rosselló (1275/735) o el de Cerdanya (1375/837); amb el d'Urgell, en el qual es devien concentrar les mirades de la casa de Barcelona, hom arribà a establir un pacte d'herència mútua en cas que qualsevol dels dos morís sense descendència legítima (489/177). No cal dir que eren passos adreçats a la unitat política de Catalunya i a la sobirania del Casal barceloní. Ja en aquells moments exercien, segurament com altres comtes catalans, prerrogatives sobiranes com la de provisió de seus episcopals (493/23-27), ni que es tractés de la metropolitana de Tarragona (763/388), o d'abadies, com la de Sant Cugat del Vallès (734/360); però allí on veig una, ni que fos inconscient, pretensió de sobirania és en frases com la que es refereix a «nostram principalem clementiam» (457/154), o a la «gratiam nostre munificentie» en la *Carta de poblament de Cervera* (482/172): la ,principalitas' pertany al ,princeps', igual que la munificència.

És cosa sabuda que els juraments de fidelitat inclouen una frase en català (la que expressa les obligacions envers la persona a la qual es fa el jurament): «Ne no vos tolré, ne tolre no vos faré, ne no vos deçebré, ne deçebre no vos faré, ne no vos vedaré, ne devedar no vos faré», tal com podem llegir repetit diverses vegades en una sola pàgina (1515/3-5; 14-15; 17-18; 19-20; 24-25; 26-28; 29-30, 31-32, 35-36 i 39-40). Però ja abans de l'any Mil trobem paraules escadusseres o petits sintagmes en català, com ,cinquanta' el 995 (289/16/7); i ja després ,ab' (471/15), ,escurgussuda' (495/23; 496/12 i 11 de final de pàgina; 497/7 i 11); ,batala' (496/10 i 9 final); ,casals' (506/11); ,portadores, exades, cavagos, podadores, dextral, exola' (554/1-2) i ,néta' (*ibid.*, 6); ,mansmessoria' (586/10); ,font' 657/298/6); ,bruguer' (660/301/9). La llista podria ésser inacabable, però fem excepció per a un topònim d'innegable bellesa: ,Piulamoxons' (680/317; 683/319); fem-la també per a la llista de caps de casa de Santa Coloma de Tuïr, tots ells escrits en català i tots ells ja portadors de nom i cognom, alguns amb el ,de' entremig, d'altres sense (420/136).

La utilització de la riquesa amagada en aquests tres volums és facilitada per taula única d'antropònims i de topònims, obra de Gaspar Feliu i de Josep M. Salrach (1531-1539); el primer ha encara elaborada una taula d'equivalències entre l'ordre que tenen a l'ACA, *Canc.*, *Pergamins de Ramon Borrell* (1643-1644), *Pergamins de Berenguer Ramon I* (1644-1646), *Pergamins de Ramon Berenguer I* (1646-1651) i *Pergamins de Ramon Berenguer I (extrainv.)* (1651-1653), i el que tenen en l'actual publicació.

No cal dir que tots els qui han realitzat aquesta obra o n'han feta possible la publicació mereixen la més sincera enhorabona.

Josep Perarnau

Miquel dels S. GROS I PUJOL, *Els Trofers Profers de la Catedral de Vic. Estudi i edició* (Biblioteca Litúrgica Catalana, 2), Barcelona, IEC (Societat Catalana d'Estudis Litúrgics) 1999, 351 pp.

Tropos -von griech. τρέπω (trepo), wenden, paraphrasieren- bezeichnet zu verschiedenen Zeiten verschiedene Begriffe, die aber im Zusammenhang mit vorliegender Materie übergangen werden können. Einzig der musikalisch-liturgisch-hymnologische Terminus im Hinblick auf eine mittelalterliche Gesangsform ist relevant. In diesem Sinne ist Tropus zu verstehen als Einleitung, Einschub oder Zusatz zu liturgischen Gesängen, ohne dabei zunächst ihre inhaltliche Substanz zu ändern, zu mehren oder zu mindern. Tropen kommentieren und amplifizieren vielmehr akzidentiell liturgischen Gesang; beide zusammen bilden gleichsam wie Kette und Einschlag ein Gewebe.

Im allgemeinen setzen sich Bestände der Tropen aus zwei grossen Gruppen zusammen. Die eine amplifiziert einen liturgischen Gesang mit Hilfe melodisch oder textlich und melodisch neuer Stücke, die andere dissolviert seine Melismen in syllabische Melodik, ohne ihn musikalisch zu erweitern.

Dabei ist zu unterscheiden: Introduktionstropen führen -vor allem in dramatisierender Dialogform- zu liturgischen Dramen und Spielen, die anfänglich im Gotteshaus, später -vor allem seit dem Erlass des Dekretale *Docta Sanctorum Patrum* Papst Johannes' XXII (1316-1334) im Jahre 1324/25- auf öffentlichen Plätzen aufgeführt worden sind.

Interpolationstropen -in poetischer Form- sind Ausgangsbasis für Officia rhythmata (Reim-Offizien).

Amplifikationstropen sind uns aus textierter Alleluja-Jubilus oder Sequela -eine Sonderform von Tropus, also ‚sequentia‘, ‚prosa‘ (auch im Sinne von ‚pro sequentia‘, d. h. an Stelle von Sequenz) und von geringem Umfang als prosula geläufig. Dabei partizipieren Sequenzen modal und melodisch an dem ihnen vorangehenden Alleluja, während Prosen (im Sinne von ‚pro sequentia‘) freie musikalisch-poetische Gebilde sind. Sie waren einst ein populäres Element liturgischen Gesanges, viele von ihnen -in Volkssprachen übertragen- halfen den Schatz geistlicher Lieder zu mehren.

Seit dem 8. Jahrhundert beginnt man -ausgehend von Frankreich, davon abhängig Engyldeo (780-848) um 813 in Regensburg (St. Emmeran) sowie im letzten Drittel des 9. Jahrhunderts Notker Balbulus (840-912) und Tuotilo (+ ca. 909) in St. Gallen- die Texte des Messordinariums (Kyrie, Gloria, selten Credo, häufiger Sanctus, Agnus Dei und *Ite missa est*) sowie auch des Messproprium (Introitus, Graduale, Alleluja, Offertorium und Communio), ja auch der Epistel und gelegentlich des Evangeliums (wahrscheinlich vorerst aus mnemotechnischen Gründen) zu tropieren. Als vornehmlich Festtage auszeichnender Schmuck werden Tropen -vor allem im Hinblick auf das *Gloria-* auch ‚festive laudes‘ genannt. Solche Paraphrasen bestimmen im Officium missae et chori römischer Liturgie einen unmittelbaren Bezug zum Charakter des jeweiligen Festes.

Seit dem 9. Jahrhundert sollte Tropus in dem hier beschriebenen Sinne -ein Urphänomen europäischer Kultur- über das Mittelalter hinaus in hohem Masse bedeutsam werden. Es betrifft

dabei nicht allein das Verhältnis von Musik und Sprache, sondern ebenso auch Fragen der liturgischen Rangordnung und überhaupt der Liturgie.

Beim Stoss in das Zentrum europäischer Musikverständnisses stellt sich sodann die Frage: Wo sind Tropen überliefert? Allein wenige handschriftliche Quellen tradieren ausschliesslich Tropen. Im 9. Jahrhundert sind es *Antiphonaria missae et chori* (mit eingestreuten Texten), seit dem 10. Jahrhundert *Troparia*, die dann in der Hauptsache Tropen zu Proprium und Ordinarium enthalten.

Im Mittelpunkt vorliegenden Werkes stehen Tropen- und Prosentexte vor allem zweier Quellen, die aber den Terminus *Prosa* als Äquivalent zu *Sequentia* synonym gebrauchen. Die Kapitular-Bibliothek von Vic bewahrt die beiden Tropare zu Prosen aus dem ersten Viertel des 12. Jahrhunderts und aus der Mitte des 13. Jahrhunderts. Es sind die Manuskripte 105 (CXI) und 106 (Can. Rip. 31).

Das eine ist ein Prosen-Tropar mit altem Repertoire, das aus katalanischen Klöstern stammt. Das andere -etwas später entstanden- geht aus dem Skriptorium der Kathedrale von Vic hervor; es ist bedeutsam für die Evolution der Tropen zu Prosen der Kathedrale von Vic im 13. Jahrhundert, zumal es auch Lücken schliesst. Die Melodien sind diastematisch mit Ut (Do)- und Fa-Schlüssel in aquitanischer Notation aufgezeichnet. Die alten Texte sind in katalanischer Schrift notiert.

Studien zu vorliegender Edition der beiden Manuskripte setzen sich aus drei Kapiteln zusammen: Kap. I, das Tropen und Prosen in Katalonien aufzeigt, führt in die Geschichte der Materie ein, definiert den Terminus ‚tropus‘ und gibt einen guten Überblick über die Quellen vom 9. bis 11. Jahrhundert. Dabei betrachtet Miquel S. Gros die karolingische Renaissance in der abendländischen Geschichte liturgischer Riten zu Recht als eine Epoche der Kompilation und Fixation.

Kap. II -mit Paradigmata aus Handschriften versehen- beschreibt die Quellen der Tropen zu Prosarien der Kathedrale von Vic im allgemeinen, Kap. III im besonderen.

Im Anschluss daran (158-304) ediert der Autor Tropen- und Prosentexte der beiden Manuskripte (105 und 106), die zuweilen bisher unediert gewesen und davon etwa 30 Texte von *Corpus Troporum*, *Repertorium Hymnologicum* und *Analecta Hymnica* ignoriert worden sind.

Mit seinem Werk legt Gros de facto eine Besonderheit vor, nämlich Tropen zu Tropen, d. h. Tropen zu Prosen, die -wie bereits erwähnt- eine Sonderform des Tropus sind. Die Texte haben meist erweiternden oder auch kommentierenden Charakter.

„Apèndixs“ 1-4 (synoptische Tafeln) sowie „Índex de Peces“ (Verzeichnis der Texte in alphabetischer Reihenfolge) beschliessen den solide erarbeiteten Band.

Das Buch bereichert Madiävistik zum einem und liturgische Literatur zum andern; für Forschung und Kultur hat es bleibenden Wert.

Dietmar von Huebner (München)

Diplomatari d'Alguaire i del seu monestir santjoanista: de 1076 a 1244. Estudi i edició cura de Jesús ALTURO I PERUCHO (*Diplomatari*, 21), Barcelona, Fundació Noguera 1999, 574 pp.

L'estudi i edició del *Diplomatari d'Alguaire* havia d'ésser la tesi doctoral de l'autor, però aquest, després d'haver-hi esmerçat més d'un any, es deixà seduir per Santa Anna de Barcelona. Alguaire, doncs, ha hagut d'esperar més de vint anys a néixer com a volum a l'abast dels estudiosos. L'important és que hagi arribat, sobretot després que ja fa temps la benemèrita Fundació Noguera ens obsequià amb els tres volums del priorat barceloní.

L'autor ha aplegat en fons diversos, sobretot en arxius (77-78), i en els *Sacra Antiquitatis Cataloniae Monumenta* de Jaume Pasqual, ara a la BC, i publicat en el present llibre el text complet o el resum (si aquell no s'ha conservat) de tres-cents cinquanta-quatre documents centrats en el monestir santjoanenc d'Alguaire que arriben al moment en què la comunitat masculina fou substituïda per la femenina.

Dos esdeveniments importants poden ajudar a comprendre l'interès d'aquella època, encetada amb la conquesta de Lleida per Ramon Berenguer IV el 1149, i que amb la de Mallorca el 1229 entrava en un nou estadi; ambdós fets són ben representats en aquest recull, car un dels primers documents, el núm. 5, és datat el mateix 1149 a Gardeny, on el dit comte residia ,in obsidione Ilerde' (88); i ja cap al final del recull, l'agost del 1229, el ,miles' Ponç de Cervera, senyor de Torà i de l'Aguda, ben afincat en la contrada fins a Solsona, feia testament, perquè «volo pergere in ostem Mailorche cum domino rege», que era Jaume I (385/271/4-5). Més enllà, doncs, dels batibulls diaris de compres i vendes, d'establiments i de lloguers, de donacions i préstecs i empenyoraments, hi ha en aquestes pàgines la base (o una de les possibles bases) per a la crònica o la història menuda i arran de terra d'allò que significà l'assentiment d'una societat cristiana a tocar Lleida.

No cal dir que la realitat musulmana anterior hi segueix present: compareix alguna ,almúnia' (91/7; 93/12; 224/142/4); el 1171 el comte rei Alfons I en recorda el veïnatge i alhora l'obligació de conquesta en prometre als Hospitalers «duo castella in Hyspania, si quando Deus ea dederit in manibus Christianorum, Ceruarium, scilicet, et Cullheriam...» (110/18-19); i la confirmació de l'existència d'intercanvis comercials reconeguts entre les dues zones, amb una frase que no em se resistir a transcriure íntegra: «...statuimus quod Templarii recipiant ,exeam', scilicet, sextum decimum denarium, quoniam Hospitalarii tunc accipiebant de unaquaque bestia que ibat in terram Sarracenorum, ita tamen quod mercatores et predictae bestie transitum faciant ad barcham Dertuse et ibi iter arripiant versus terram Sarracenorum recta uia...» (323/5-10); no cal dir que són presents noms de musulmans, com el ,Maomath d'Almonson' el 1165 (103/6). En aquells moments, hom sap distingir entre les diverses classes de sarraïns empresonats després d'ésser derrotats en batalla: «Algaraues et Morabites, et alios Moros» (81/2/lín. 11 del final).

Però allò era el passat. El present havia introduït una nova sobirania que posava les poblacions en mans, entre d'altres, d'ordes militars o de l'Església (93/4; 88/5; 213/129), però també dels pobles mateixos (98/12), o de persones particulars, que el 1164 podien vendre uns béns tan preuats com un molí de quatre rodes i afirmar que l'«acptaumus de comite Barchinone Raimundo Berenguarii...» (102/15/8-9; cf. 136/1-2); un any més tard, hom podia trobar encara un «alode, qui nondum est plantatus, qui est in termino Ilerde» (103/5) i al costat mateix unes «uineis, que iam sunt ibi plantate» (103/13); dins aquesta contrada, la ciutat de Lleida tenia un termenals ben definits (108/18); d'Alguaire consten els noms de trenta-quatre caps de casa (329-331/225). Assenyalem els testaments per a pelegrinar a Rocamador (193/99), o a Sant Jaume de Galícia (371/263); però existeix una geografia dels punts de devoció lleidatans (312/215).

La *Lex Sarraceorum* havia deixat el pas «Legi romane et gotice» (261/170/16-17; 275/183/11); però dissortadament aquella era una societat que no sembla pas presidida per la llei, ans per la violència de qui es pren la justícia per la seva mà; i així, si hom hagués d'indicar el tret específic del volum que ens ocupa assenyalaria, no pas tant la formació i evolució del patrimoni de la casa hospitalera (ben exposada per l'editor en l'estudi introductori:15-74), ans la quantitat de concòrdies i sentències arbitrals, que normalment només arribaven «post multas contenciones et multa placita» (118/1), moltes discussions i molts plets, de tots contra tots; llur lista és massa llarga: 118/28; 125/34; 153-160/61-63; 184/88; 205/118; 228-232/148; 240-242; 246-248; 258-259; 318/218; 322/221; 329/225; 458/321, etc. En un moment determinat, algú arriba a no controlar-se i a permetre's de fer una escena de violència armada davant un jutge: «...Petro de Clusa sedente pro tribunali et recipiente testes de quadam causa, ipsi conuenerunt maximam rixam coram eo cum armis et gladiis et sese inuicem uulnerauerunt et quandam hominem interfecerunt ...» (252/15-18). Em pregunto si el fet que les lleis de l'herència no eren fixades i la determinació de quin dels fills havia d'heretar era lliure (...«de filiis suis, ad ipso qui melius valeat...» (115/4-1 del final de pàgina), no fou ocasió de tota mena d'envejies i violències.

No m'atreviré pas a dir que el punt més important, però sí certament un dels més interessants, és la constatació que en aquella segona meitat del segle XII la llengua catalana ja és formada i té una riquesa que obliga a datar almenys d'un segle abans la primera compareixença de nombre de mots, comparada amb la que indica el *Diccionari Català Valencià Balear*; limitem-nos a algunes mostres: ,miga sort qui est costà' (151/59/4; ,mig': 248/160/5); ,espletos' (*ibid.*, lín. 7, del 1188);

,eissoar' (171/5), ,exoar' (194/99/15) (aixovar); ,eira' (era): 171/14, del 1175; el grup de ,cequia-ge' (162/65/15, del 1188); ,cèquia' (266/177/7, on també trobem ,roder'); ,braçal' (162/65/16 i 17); ,al Espital... diache' (178/82/15, del 1193); ,kafics' (181/86/9, del 1194); ,tozal' (249/161/9, del 1207); ,nebodas/nebodes' (255/2 i 15); ,sol de cases' (267/178/3); ,almud de orde' (209/179/11; ,almuz tercenc': 273, lín. final); ,ferregenal' (317/2); ,nominalament' (320/219/5), i un et caetera inacabable. Un detall: en la segona meitat del s. XII, vora Lleida no mancava qui salés: ,ça Marquesa' (149/56/4 del final), ,ça ipsa Turre' (114/7). En llatí es produïa un retorn a la correcció gramatical: n'és prova la sentència del 1211 (269/180).

El text editat es llegeix, no sols sense entrebancs, sinó àdhuc amb gust; és normal que s'hi trobin aquells petits inconvenients enganxats a tota obra humana: ,sibut < sicut' (121/19); ,in tuitu < intuitu' (242/155/11); ,confirmanter < confirmantes' (320/218/9); hi ha, però almenys un parell de casos que han deixat el crític mínimament perplex: a 267/178/4, els dos ,uobis' sembla que han d'ésser ,nobis' (els ,nos/nobis' són els venedors, als quals els ,vos' o compradors han de pagar els dotze diners: «(uos) donetis nobis uel qui pro nobis habuerit...»; a 323/10 del final és tota una línia la que no veig clara: «In aliis uero termibus compositione predictis abbatis...», i em pregunto si no he de llegir: «In aliis uero terminis compositionem predicti abbatis... obseruari uolumus».

Les dades més acostades a temàtica cultural es redueixen en aquest llibre a esments d'algun ,scolaris' (113/23), d'algun gramàtic (128/1) o de qualque mestre (130/5; 318/218/8), o d'un ,litterator domini Regis' (148/3 del final), als quals s'han d'afegir tots els ,scriptores' dels tres-cents cinquanta documents.

El volum es corona amb taula única alfabètica d'antropònims i topònims (513-573).

Un bell llibre, doncs, per al moment en què es completava la configuració territorial de Catalunya i s'encetava aquella etapa de la vida lleidetana que ha portat als nostres temps. Mercès, dr. Alturo!

Josep Perarnau

Costums de Tortosa. Edició crítica a cura de Jesús MASSIP FONOLLOSA. Amb la col·laboració de C[arles] DUARTE i À[ngels] MASSIP. Pròleg del dr. Josep M. FONT I RIUS (Textos i Documents, 32), Barcelona, Fundació Noguera 1996, [VIII] + LXXXVI + 592 pp.

La Fundació Noguera, continuant la magnífica tasca editorial que està duent a terme, l'any 1996 va publicar una nova i crítica versió dels *Costums de Tortosa*, a cura del Dr. Jesús Massip, prestigiós i conegut estudiós del dret municipal tortosí. Amb un pròleg del Dr. Josep M. Font Rius, l'obra compta amb una breu introducció del mateix Dr. Massip, i un estudi sobre la llengua dels *Costums* a cura de Carles Duarte i Monserrat.

En el seu pròleg, el Dr. Font, profund coneixedor d'aquest text jurídic català («un dels de més categoria històrica»), es mostra satisfet de l'estat actualment assolit en la recerca historicojurídica entorn del dret tortosí fonamentalment per l'autor d'aquesta nova edició. Així, se'n explica amb cert detall la tasca realitzada per Massip en l'estudi del present codi de dret municipal, el més extens i complet de Catalunya, des del seu procés de gestació (tema objecte de la seva tesi doctoral) fins a la fixació de la que seria l'edició definitiva que ara aconsegueix. En qualsevol cas, el Dr. Font ens ofereix una breu ressenya històrica del procés d'elaboració i de concessió d'aquests *Costums de Tortosa* (no es poden oblidar les seves importants aportacions que s'afegien a les d'altres autors com Benvingut Oliver, Ramon i Josep Foguet, Permanyer, Jaume Cots, Arcadi García, Joaquín Cerdà, etc.); en destaca la influència romana però també els elements del dret autòcton que es palesen sobretot en els règims de família i de successions; i remarca les singularitats específiques del dret tortosí que s'han mantingut fins als nostres dies com és ara la validesa del testament sense la institució d'hereu o el règim econòmic matrimonial de pacte de ,mig per mig' per citar els casos més peculiars.

Per la seva part, Massip autor d'aquesta edició, realitza un estudi preliminar que ens permet conèixer el procés d'elaboració i el moment històric en el que es produeix la concessió dels *Costums de Tortosa*. Comença situant territorialment la ciutat de Tortosa, vora el riu Ebre, i en primer lloc fa un breu repàs històric per l'època romana i la visigoda, i arriba a l'ocupació musulmana des del s. VIII fins a mitjan s. XII; ens explica la conquesta de la ciutat per Ramon Berenguer IV de Barcelona, es refereix al nou establiment de població cristiana (amb la concessió de la *Carta de poblament* de 1149 pel mateix comte), així com a la permanència i a la coexistència en ella de les altres dues comunitats monoteïstes dels sarraïns i els jueus; i es rememora la Tortosa del regnat de Jaume I, en què esdevé un dels centres cristians més importants davant l'avançada de les forces catalanoaragoneses en el regne sarraí de València.

Massip prossegueix explicant el poblament cristià de Tortosa, la delimitació del seu extens territori, i la creació de nous nuclis de població fins al s. XIII ja fets a costum tortosí. Aquest costum i aquella *Carta de poblament* de 1149 estan, però, a la base d'un nou dret comarcal: constitueixen l'element nuclear d'un ordenament jurídic que cristal·litza la segona meitat del s. XIII en el codi de *Costums de Tortosa*. Això en un llarg procés que enfronta la universitat tortosina amb els seus senyors (que aleshores són l'orde del Temple i la família de Montcada); un període històric ben conegut per Massip.

Després, resumidament, l'autor destaca els moments més importants d'aquest procés des de la concessió de la *Carta de poblament* de 1149:

- Un l'any 1241 quan el bisbe de Lleida en qualitat d'àrbitre, dicta la coneguda *Sentència de Flix* resolent determinades diferències sobre certs costums entre la Senyoria i la Ciutat, uns costums que ara queden fixats per escrit en els ordres processal, penal, civil, mercantil, etc.

- Altre el 1272, car aleshores i finalment els senyors signen la *Composició de Jossà* per la qual disposen que els ciutadans escriguin els seus costums que caldrà, això no obstant, sotmetre a la seva aprovació; la ciutat encomana la redacció als notaris Pere de Tamarit i Pere Gil.

- I un altre moment encara en plena transició, és l'any 1275, quan se signa la que es coneix com *Carta de la Paeria* que entre altres, ve a resoldre certes qüestions d'ordre judicial i inclou algunes disposicions penals.

El cas és que el 1277 el text elaborat per encàrrec de la ciutadania se sotmet no directament a l'examen dels senyors sinó al d'uns àrbitres que, davant les al·legacions de cada part, acaben fixant el text definitiu dels *Costums*. Els àrbitres són el bisbe Arnau de Tortosa i els mestres Ramon de Besulde (Besalú -?-) i Domènec de Terol. Ja en un moment imprecís entre aquell any 1277 i el 1279 els senyors sancionen els *Costums* de la ciutat de Tortosa i se'n fa una primera edició.

Massip també es refereix als manuscrits coneguts dels *Costums de Tortosa* i a d'altres, dels quals només es té notícia: el manuscrit ,A' datat el 1272 (l'any de la *Composició de Jossà*), que, segons Massip, fou acabat de redactar el 1275; el manuscrit ,B', segurament un exemplar anterior a la sanció definitiva dels *Costums* (d'entre 1272 i 1277); el manuscrit ,C' citat per Bienvenido Oliver en la seva edició dels *Costums de Tortosa* de la darrereria del s. XIX i finalment localitzat a Palma de Mallorca, que és del s. XIV però anterior a 1370; i els ,D', ,E' i ,F', que es donen per perduts.

A més dels manuscrits, l'autor s'ocupa de les edicions dels *Costums* de la seva ciutat: la primera de 1539, de Joan Amic (amb 13 exemplars localitzats); altra de 1876/1881 prou coneguda, a cura de Bienvenido Oliver, publicada en el volum IV de la seva *Historia del Derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*; altra de Ramon Foguet incompleta de 1878/1881; una quarta del fill de l'anterior, Josep Foguet Marsal, de 1912/1918; altra de 1956/1958 en castellà a càrrec de F. J. Gas; una sisena, de 1972, a cura del mateix Massip (facsimil del manuscrit ,A'); i ja la crítica que ens ocupa, de 1996, en la qual Massip utilitza els manuscrits ,A', ,B' i ,C' i les ressenyes que té del ,D', així com la *Sentència arbitral* prèvia de 1277 que resol les diferències entre la Senyoria i la Ciutat sobre el text que finalment s'aprova. Després d'aquesta completa introducció de Massip, Carles Duarte realitza un examen acurat de la llengua dels *Costums de Tortosa* segons, però, el manuscrit ,A'. Un estudi aprofundit, que destaca els diferents aspectes avaluats: els fonètics (contraccions, vocalismes, consonantisme), els morfològics (nominals, articles, pronoms, adjectius, partícules, verbs), els sintàctics (conjuncions, preposicions, clítics, relatius) els lèxics (formació dels mots, grups etimològics, notes onomàstiques, variacions sinonímiques), i els semàntics. En qualsevol cas l'autor, tot i no atrevir-se a parlar de trets dialectals dins el text examinat, afirma

que «sembla justificat de parlar de comportaments lingüístics del manuscrit» que en l'època contrastaven amb els d'altres zones del país.

Fets tots aquests estudis, arriba l'edició del text tortosí, però de la manera següent: a dues columnes, acarant el text segons el manuscrit ,A', i un nou text resultat de la conjunció dels altres dos manuscrits ,B' i ,C', però sobretot d'aquest darrer, i tenint en compte aquella *Sentència arbitral* de 1277. Cal dir que el text construït com a versió definitiva, en expressió iushistòrica, ha estat redactat «intentant de fer-lo més llegible pel lector modern» (per exemple, afegint entre parèntesis les lletres; ,t' en els gerundis i ,r' en els infinitius). És respectada, això sí, la grafia de cada manuscrit (les ,ff o les ,ss'), mentre es normalitzen les ,i/j' i les ,u/v'. També es desenvolupen les abreviatures, es corregeixen errades que es detecten, es normalitza l'ús dels apòstrofs, s'introdueixen els accents i les dièresis segons la normativa actual, s'adequa l'ús de les majúscules, etc.

Així es redacten de nou els llibres dels *Costums de Tortosa* cercant una versió definitiva del seu text, amb notes a peu de pàgina formant un complet aparat crític, comparant els manuscrits i complementant el seu contingut amb altres fonts. Recordem que són nou llibres, i cada un es divideix en rúbriques (unes 142 en total) i aquestes en costums, tot seguint l'esquema del *Codi de Justinià*.

Encara al llibre IX tenim: la rúbrica 29, que inclou quinze *Costums (Usatges)* de Barcelona que són, com el text afirma, els que regeixen a Tortosa; i la 30 transcriu la fórmula del jurament que els jueus han d'utilitzar en les seves actuacions processals (seguint altra disposició similar inclosa en els *Usatges de Barcelona*).

L'obra es completa amb la publicació de vuit apèndixs: la *Carta de poblament* de Tortosa de 1149 en la seva versió catalana (1) i en la llatina (2); la *Carta d'Uldecona* de 1274 (3); una confirmació reial de 1199 i altra papal de 1219 dels costums i franqueses de la ciutat (4 i 5); la *Sentència de Flix* de 1241 (6); la *Composició de Jossà* (7), i la *Carta de la Paeria* de 1275 (8).

L'autor corona la seva feina, d'una banda, amb uns índexs analítics segons les matèries que els *Costums* tracten, i de l'altra unes taules o sumaris dels llibres i les rúbriques del codi tortosí.

Cal advertir que la *Carta de Tortosa* de 1149 exerceix una més que notable influència en els processos poblacionals del territori de Lleida a partir de l'any següent, i de Mallorca la primera meitat del s. XIII. Per tant i en qualsevol cas el dret de Tortosa és a la base del dret de la Catalunya Nova directament i indirectament per mitjà sobretot del dret lleidatà.

Per la seva part el codi de *Costums* de la ciutat de l'Ebre limita la seva vigència al territori tortosí i fora del mateix sols coneixem que regeix a la Baronia de Flix i la Palma (riu amunt) exportat de la mà dels habitants de Tortosa que anaren a poblar aquell altre territori la segona meitat del s. XII. Això sens perjudici d'una certa influència institucional tortosina en diferents àmbits jurídics, bé que puntualment, en els territoris immediats de les actuals comarques de la Terra Alta i de la Ribera d'Ebre que pertanyeren a l'Orde del Temple (s. XII-XIV) i després al de l'Hospital de Sant Joan (s. XIV-XIX).

Un text, el tortosí, que en qualsevol cas i com diu el Dr. Font, és el més important dels ordenaments escrits municipals de Catalunya, i que deixa sentir la seva empremta fins els nostres dies per mitjà de certes institucions que perviuen en el nostre sistema jurídic.

Josep Serrano Daura

Llibre Verd de la ciutat de Girona (1144-1533). Edició a cura de Christian GUILLERÉ (Llibres de privilegis, 7), Barcelona, Fundació Noguera 2000, 746 pp.

El llibre s'obre amb un pròleg de l'alcalde Joaquim Nadal, que dona el *Sitz im Leben* de la publicació. El consistori de Girona va iniciar fa uns anys la transcripció dels documents fonamentals de la ciutat. Al *Llibre Verd* que ara s'ha publicat seguiran la publicació del *Llibre Vermell*, la del *Llibre Groc*, la col·lecció de lletres reials i el catàleg dels pergamins de l'Arxiu Municipal de Girona. És una bona notícia, l'alcalde ho sap, i l'emmarca en la millor tradició acadèmica dels països i

les ciutats que han gaudit d'una política cultural coherent. Ens en felicitem i el felicitem, en la mesura que, malgrat les intermitències i la falta de continuïtat, i malgrat la manca d'una «política de conjunt que aglutini tots els esforços, planifiqui la feina, ompli els buits i doti els mitjans per acabar una tasca que, en alguns casos, fa més de cent anys que es va iniciar» (8), a hores d'ara ja són una setantena les obres d'aquesta naturalesa recensionades en els vint volums d'ATCA, algunes d'elles d'institucions eclesiàstiques gironines. Tornarem sobre les paraules de l'alcalde Nadal.

El preàmbul, signat per Joan Boades i Raset, arxiver municipal, i Lluís-Esteve Caselles i Serra, es de caràcter tècnic i fa referència als problemes plantejats per l'ambició de publicar el conjunt documental esmentat, atès que alguns documents es troben repetits en reculls distints i que calia adoptar una metodologia comuna per a informatitzar els treballs: normalitzar el procediment d'indexació i constituir uns índexs generals estructurats sobre la tipologia d'índexs onomàstic, d'organismes, geogràfic i temàtic i per criteris de preeminència. El programa 'Apc Regest' sembla haver resolt els nombrosos problemes i les expectatives a què dona peu la voluntat de posar a disposició de l'usuari un conjunt documental d'una certa complexitat. També ens n'hem de felicitar.

Després del preàmbul vénen els *Criteris de transcripció, normalització i referenciació*, criteris òbviament tècnics. I després hom arriba a la Introducció de Christian Guilleré, on s'analitzen l'organització del volum material del *Llibre Verd* i les seves característiques paleogràfiques (escriptura, foliacions, decoració i enquadernació l'any 1879). *El llibre Verd* fou copiat en primer lloc per Guillem des Quer i després per Ramon de Bruguera, des del 1330 fins al final dels anys 1360, amb intervencions d'alguna mà anterior i posterior, ja entrat el segle XV. El cartulari «resumeix essencialment els principals privilegis concedits per la monarquia a la ciutat entre el final del segle XIII i el final del XIV, i un gruix important de la correspondència entre el monarca, els seus càrrecs locals (batlle, veguer, sotsbatlle i sotsveguer) i les autoritats municipals» (29). A grans trets, el *Llibre Verd* recull els privilegis fundadors del municipi, les franquícies comercials i la documentació referent a les jurisdiccions, tant la jurisdicció de la ciutat sobre els seus 'carrers', com els afers de compra i rescat de jurisdiccions de la Corona.

Una altra veu havent-se avançat a puntualitzar amb autoritat alguns errors en l'edició del text, en la regestació i en els índexs (cfr. Josep Maria MARQUÈS, *Recensió del Llibre Verd de la ciutat de Girona* (1144-1533). Edició a cura de Christian Guilleré, Lleida 2000, 746 p., dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLI (2000), 565-573), no insistirem ara en el que ja ha estat dit, ni tan solament hi afegirem algunes observacions que aquella primera veu per ventura obvià. Si les crítiques eren objectives, també és un fet que el volum les podria incorporar en una simple fe d'errades, després d'una revisió a fons, amb la qual cosa els errors quedarien subsanats i excel·liria millor la bona qualitat general del volum, que també ha d'ésser afirmada com un fet objectiu.

Per la nostra banda voldríem plantejar un interrogant -no una crítica- a les futures edicions documentals de l'arxiu municipal gironí. La gran quantitat de documentació publicada i/o regestada a què ens hem referit abans produeix la possibilitat de múltiples i nombrosos encreuaments: de persones, de matèries, d'actes jurídics. Això significa un enriquiment, si se sap aprofitar, i una lamentable pèrdua d'informació, si no se'n fa cabal. Els reis, per exemple, segueixen determinades polítiques, reflectides en múltiples actes dispersos; i quan es comencen de publicar col·leccions locals en les quals els actes i la política reial tenen el seu reflex precís, sorgeix la possibilitat de constatar-ho i àdhuc de verificar si una determinada política reial té inflexions específiques quan arriba a les diferents àrees locals. Un altre exemple, molt més concret: Un dels principals copistes del *Llibre Verd* de Girona és Guillem des Quer, altrament conegut per les seves inclinacions cap al reformisme espiritual d'Arnau de Vilanova i vinculat amb el grup d'arnaldistes gironins (cfr. ATCA VI, (1987), 349, ATCA VII-VIII (1988-1989), 283 i 287, i sobretot XIX (2000), 865, n. 14863). Aquest tipus de referències no semblen haver estat contemplades en els 'Criteris ad hoc'. És possible prescindir-ne en una col·lecció documental sense empobrir-la? Es podrà dir, i és cert, que aquest tipus de referències són pròpies de la recerca pròpiament dita. Però no és procedir a fer recerca publicar responsablement una col·lecció documental? D'altra banda, Catalunya és un país excepcionalment ric en documentació històrica i arxivística -molt més que en fons de manuscrits i impresos-; com a potència arxivística, tenim la possibilitat i gosaria dir la responsabilitat de saber tractar intel·ligentment aquesta riquesa. Això porta a plantejar que el concepte de

,referència' en les col·leccions documentals hauria d'ésser ampliat -prudentment ampliat- més enllà de les referències internes de cada col·lecció. Ja hi ha massa informació que circula i que es perd si no és recollida. A hores d'ara són ja moltes les col·leccions documentals que es publiquen amb índexs més o menys complets -i les que no en porten, que també n'hi ha, són inversions perdudes, que haurien d'ésser prohibides per la seva inutilitat manifesta-. En aquest sentit, les paraules de l'alcalde Nadal recollides al principi sobre l'absència d'una planificació política acceptable en el programa de donar a conèixer la riquesa documental de Catalunya prenen una indefugible actualitat. Nosaltres no sabríem valorar des d'ací els avantatges del programa d'aplicació 'Apc Regest', que no coneixem i que per ventura contempla aquests aspectes. Però fem aquesta suggerència per si, al llindar de noves publicacions de sèries documentals de l'arxiu municipal de Girona, fos possible de començar a establir, positivament i negativament, una primera llista de referències externes que hom decidís d'incorporar -sempre com a simple referència- en publicacions responsables de textos arxivístics. Perquè si algú no comença, es corre el perill de seguir desaprovechant la informació preciosa i tan completa dels nostres arxius.

Jaume de Puig i Oliver

Miquel PUJOL I CANELLES, *Poesia occitanocatalana de Castelló d'Empúries. Recull de poemes de final del s. XIII i primer terç del XIV. Introducció, edició crítica, traducció, notes i glossari*, Figueres, Patronat Francesc Eiximenis - Institut d'Estudis Empordanesos 2001, 382 p + IX p. de làmines.

Sense ànim de pontificar, bé es podria dir que poques vegades l'edició de vint-i-un poemes medievals haurà estat empresa amb el sentit de responsabilitat i amb l'afany de lligar tots els caps com en l'obra que intentarem ara de valorar. Diverses circumstàncies hi han concorregut. Potser la primera és que es tracta de 'material verge', produït a final del s. XIII i principi del s. XIV, un període no massa ric d'activitats poètiques i que per això mateix calia explorar amb circumspicció. La segona és que els poemes han estat conservats per atzar a les cobertes del pergami d'alguns protocols notariais originaris de Castelló d'Empúries que actualment es conserven a l'Arxiu Històric de Girona. I així ja ens anem acostant a la tercera circumstància: mossèn Pujol i Canelles té un coneixement molt precís d'aquest fons arxivístic, com n'ha quedat constància en el present anuari [cfr «ATCA» VI (1987), 531; IX (1990), 451; X (1991), 470-471; XI (1992), 703, 753-754; XII (1993), 591-592; XV (1996), 664; XVI (1997), 575-576; XVIII (1999), 857-858], assenyaladament dels fons provinents de Castelló d'Empúries, i aquest ha estat un element de primer ordre en el moment de plantejar l'obra. Encara que en el pròleg l'autor exposa la feinada que li ha comportat i els «compromisos i altres urgències» que le'n han destorbat, raó per la qual no considera el seu estudi 'tècnicament definitiu' ans tot just provisional, la nostra impressió és més aviat d'una altra naturalesa.

Cal dir de bell antuvi que l'obra es divideix en dues parts: la *Introducció* i l'*Edició*. La *Introducció* té vuit capítols. En els dos primers s'estudien breument els suports materials dels poemes, és a dir, les cobertes dels manuals notariais on apareixen, amb llur data, tipus de lletra i els accidents que presenten. Com a primer resultat, Pujol estableix una ordenació cronològica dels vint-i-un poemes fonamentada en dades objectives (el moment de l'enquadrernació dels manuals), que permeten «una notable aproximació als termes 'a quo' i 'ad quem' de la composició dels poemes» (28). Després d'estudiar les dues notaries castellanones, la de'n Bofill i la de'n Mallén, de les quals procedeixen els volums amb poemes, són estudiats quatre personatges certament vinculats als poemes o com autors o com a copistes: Bartomeu Batlle, Pere Perrin, Francesc Cervera i Pere de Serra, a base de dades procedents del mateix fons arxivístic, molt exhaustivament explorat per mossèn Pujol, i que en el cas de Bartomeu Batlle, per exemple, arriba a proporcionar una notable quantitat de dades biogràfiques. El capítol cinquè és dedicat a estudiar l'ambient de la cort comtal de Castelló, on Pons Hug IV componia versos i la seva esposa Marquesa era destinatària dels que encapçalaven una traducció de la Bíblia del llatí en romanç (58). Igualment, era capaç de compondre un poema de set cents versos l'infant Pere, comte d'Empúries després de l'extinció de

la dinastia autòctona. I de l'infant Ramon Berenguer, també comte, se sap que era «afecionat a la poesia fins al punt de preferir-la a qualsevol altre joiell» (63). El capítol sisè assaja una comparació entre els poemes castellanins i el fragment romanç del manuscrit 120 de Ripoll, el qual, segons la seva editora Lola Badia, suposa un cercle de poetes entorn del comte d'Empúries, l'infant Pere. Les dues produccions tenen en comú «l'esguard posat en els darrers trobadors» i només coincideixen en part en la temàtica (68), molt més en la progressiva catalanització de l'occità (74) i del tot en el fet que ambdós reculls semblen ésser sobretot un exercici d'entreteniment lúdic, a anys llum del que més tard serà la rígida ,gaia sciencia'; per això, conclou Mn. Pujol, «ens trobem davant d'uns determinats epígons de la poesia trobadoresca de l'etapa postclàssica, és a dir -cal confesar-ho- de la no pas més excel·lent» (76). El capítol setè estudia els aspectes lingüístics (grafia i fonètica, morfosintaxi), estilístics (imatges, llengua popular, construcció retòrica) i mètrics (gèneres, metres, rimari) dels poemes castellanins, confirmant-se el que s'havia constatat abans: «la tendència a introduir en poesia el tractament sobretot fonètic i gràfic propi del català» (94). El capítol vuitè estudia els gèneres literaris dels vint-i-un poemes que són distribuïts com segueix: a) poesia amorosa: poemes I, II, III; b) poesia política: poemes IV, V [sirventès contra jueus]; c) poesia religiosa: poemes VI, VII; d) poesia de relació personal: poemes VIII, IX, Xa, Xb, Xla, XIb, XIc, XIIa, XIIb, XIII, XV; e) poesia fragmentària i diversa: poemes restants.

D'aquesta manera s'acaba la primera part del llibre. Demanem excuses al lector benèvol perquè no hem sabut sintetitzar la gran quantitat de notícies de tota mena que Mn. Pujol ha sabut aplegar per a descriure l'ambient local on neixen els poemes i l'ambient històric al qual es refereixen, que és molt vast i comprèn tota mena d'aspectes, generals i particulars, polítics i eclesíastics. El llibre és una petita mina que aprofita una gran quantitat d'estudis d'història cultural medieval catalana, gairebé tota generada durant el segle XX. Ja es comprèn que sense aquest rerefons de treball, el llibre que ens ocupa no hauria estat possible; i també és cert que resulta gratificant per molts conceptes constatar que l'edició d'uns poemes salvats per pur atzar hagi estat conduïda utilitzant els recursos fornits per una tradició de recerca que ja té un segle de continuïtat viva, fenomen sense precedents a la Catalunya moderna.

Després d'una introducció tan completa, ve l'edició dels poemes. D'antuvi, Mn. Pujol dóna la ,ratio editionis'. Seguidament, els poemes, editats amb el corresponent aparat crític, que exposa «la fixació per a la lectura dels mots que configuren el text, separant les paraules escrites ,erròniament' i, viceversa, unió de les separades ,independentment'» (193), la traducció en català modern, i un llarg comentari en forma de notes, on s'insinuen variants gramaticals, s'aporten materials sobre l'ús de determinats mots, es confirmen conjectures, s'evidencien llocs comuns o les relacions amb poesies de diferents trobadors, i es reconeixen passatges de lectura incerta. No és necessari ponderar la càrrega de coneixements filològics acumulats en aquesta segona part, on tots els poemes, fins els fragmentaris, són sotmesos a una sàvia vivisecció que els deixa explicats i transparents no solament en l'aspecte pròpiament filològic, sinó i sobretot en el literari, de manera que el lector modern troba un camí ben fressat per a la comprensió d'aquells llunyans poemes com una cosa actual, absolutament lligada amb l'aire d'uns espais i d'un temps que per un moment semblen transportats al nostre flanc.

Després ve encara un apèndix on són repeses amb més rigor i erudició les qüestions de mètrica, llengua i estil ja tractades al capítol setè de la Introducció: esquemes mètrics, recursos mètrico-fonètics, el rimari, les anomalies de preceptiva, el valor del rimari, la lingüística de les rimes, problemes lèxics de mots en rima, grafia i morfosintaxi. Acabat hi ha el glossari, que recull tots els mots dels poemes, llevat dels mots de lectura incerta.

El llibre és il·lustrat amb molts dibuixos a la ploma del senyor Miquel Padrosa, amb fotografies de dibuixos procedents dels manuals notariaus castellanins i amb làmines de les cobertes que contenen els poemes.

L'autor, ja ho hem vist, advertia en la introducció que el lector no esperés un estudi complet d'uns poemes que es publicaven amb intenció sobretot divulgadora. Si aquesta era la intenció primera de l'autor, el resultat final dóna la impressió d'haver-la superada àmpliament. Les notes de caràcter filològic, històric i literari potser s'han acumulat en un procés de treball que per ventura l'autor no ha acabat d'unificar. No hi fa res. El resultat és el que compta, i aquest és esplèndid. I diem això, perquè segurament hauria estat reditici des del punt de vista del petit patriotisme lo-

cal procedir a un treball d'edició i interpretació que no transcendís l'estèril horitzó localista, tan en boga en la Catalunya d'avui. En canvi, Mn. Pujol ha captat perfectament que uns poemes inesperats, car pertanyen a un període més aviat pobre de la història literària catalana, havien d'ésser estudiats en el marc general de la poesia catalana antiga, en la mesura que és accessible gràcies als instruments d'erudició i recerca ara disponibles, i s'ha llançat a aquesta tasca amb una empena digna dels més fervents elogis. La bibliografia que hi ha al final del volum, no solament citada ans convenientment utilitzada, explica la minuciositat i la riquesa del treball de Mn. Pujol. A nosaltres no ens toca res més que aprendre'n i gaudir-ne.

Jaume de Puig

Santiago BUENO SALINAS, *El derecho canónico catalán en la baja Edad Media: La diócesis de Gerona en los siglos XIII y XIV* (Col·lecció Sant Pacià, 72), Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya 2000, 415 p.

Si hom té en compte l'interès que les qüestions jurídiques han tingut i continuen mantenint en el cos social català, entén tot d'una la primera afirmació de Santiago Bueno al llindar de la seva tesi doctoral: la província eclesiàstica tarraconense es va distingir per la riquesa de la seva legislació canònica, elaborada a través d'una pràctica conciliar viva fins ben entrat el segle XVIII, darreument represa. Centrat a Girona per al període 1229-1368, Bueno inicia el seu estudi amb un resum de la història de la diòcesi des del punt de vista jurídic: influència franca i germànica, recepció de la reforma gregoriana en les col·leccions *Tarraconense* i *Cesaraugustana* (1106-1120), del *Decret de Gracià* (1140), de les *Decretals* (1234) i del 'ius commune' romà no sense l'oposició de la noblesa feudal, prelatió del dret canònic com a primer supletori, seguit del romà. En un segon capítol, l'autor descriu les fonts gironines del seu estudi, que són els manuscrits (6) i els llibres impresos (6) que contenen les compilacions de les constitucions sinodals del bisbat de Girona. Després, a partir del bisbe Berenguer de Castellbisbal (1245-1254) i fins a Ènnec de Vallterra (1362-1369), Bueno resumeix el pontificat de cada bisbe, els sínodes que se sap que celebraren i les constitucions sinodals que van promulgar. Entre tots els altres, destaca el bisbe Arnau de Montrodon (1335-1348) per la seva activitat sinodal i per les setanta-una constitucions conegudes que en derivaren. Ènnec de Valterra (1362-1369), en canvi, feu aprovar en sínoda la primera compilació oficial de constitucions sinodals de la diòcesi (1368), que en recull cinquanta.

No és fins al capítol quart que Bueno estudia la institució sinodal a Girona. Però, com al llarg de tot l'estudi, primer és estudiada la institució sinodal diocesana en els textos canònics universals de l'Església: *Decret de Gracià* i glossadors, els estatuts sinodals del bisbe de París Odó de Sully, el Concili IV del Laterà i els glossadors, la compilació de Joan Teutònic (1217), les *Decretals* de Gregori IX compilades per Ramon de Penyafort i els seus comentaristes.

Després Bueno recull, concili per concili, el que hom va manar sobre els sínodes diocesans a la província tarraconense, des del 1229 al 1367, en aplicació del manament de celebrar cada any sínoda diocesà donat pel concili IV del Laterà. Finalment detalla les disposicions dels prelats gironins que van legislar sobre la matèria.

Els quatre primers capítols constitueixen la meitat del llibre, i, com hom ha pogut veure, són bàsicament narratius, en el sentit que recullen aquelles dades històriques i doctrinals sense les quals la pràctica sinodal a Girona seria un fet mancat de contorns i de la seva significació precisa, com a activitat eclesiàstica. Els tres capítols que segueixen són descriptius del contingut jurídic del dret diocesà gironí, el qual, i ben lògicament, és emmarcat en la legislació eclesiàstica universal i en la legislació particular tarraconense. L'autor agrupa el dit contingut jurídic en tres grans àmbits: disciplina sacramental i culte (*De rebus*), clergues, religiosos i laics (*De personis*), economia i patrimoni eclesiàstic.

Pel que fa al primer àmbit, no es registren conflictes ni qüestions extraordinàries en l'administració del baptisme (a part d'algunes conseqüències i implicacions del concubinat dels clergues), ni de la confirmació, ni de l'eucaristia. La concreció del precepte pasqual a Girona fou

més aviat pobre, en el sentit que no sembla haver estat acompanyada per una acció pastoral intensa. Amb tot, els historiadors faran bé de tenir en compte que en la província eclesiàstica tarraconense es contemplava la possibilitat que en rebre la confirmació hom canviés de nom, a partir del pontificat de Pere d'Albalat (1238-1252). Pel que fa al sagrament de la penitència, Bueno recull molt més material, per les implicacions diverses, especialment morals, d'aquest sagrament, que, d'altra banda, està relacionat amb l'eucaristia per la qüestió del compliment pasqual. Pel seu sentit teològic i pastoral, és remarcable la constitució *Sacerdotes et clerici* de Berenguer de Castellbisbal (1247), com ho són les disciplinàries d'Arnau de Montrodon i les disposicions sobre l'absolució de pecats reservats i de sentències d'excomunió. La reserva d'absolució de certs pecats permet de comprendre que conductes com és ara el sacrilegi, falsedat en document públic, fals testimoni, perjuri, homicidi, infanticidi i maltracte de menors, violació de monges, sodomia, bestialtat, incest, sortilegis i tota mena de fraus no eren pas infreqüents. A més, les constitucions diocesanes registren una progressiva fiscalització de les penes eclesiàstiques, que tendeixen a convertir-se en multes. També l'excomunió perd força, i els bisbes tendeixen a substituir-la per penes indeterminades que el bisbe podia decidir lliurement. Poca legislació, encara que interessant, és la que afecta el sagrament dels malalts. És molt més abundosa, en canvi, la del sagrament de l'orde, i es comprèn: mitjançant l'orde, el fidel canvia d'estat i rep la potestat eclesiàstica. La legislació tarraconense sobre les persones sagrades s'engega en el moment de la reforma impulsada pel cardenal-legat Jean d'Abbeville en el concili provincial de Lleida del 1229, i fou notable. A Girona, la normativa diocesana fou adés innovadora i severa, adés laxista, i no reeixí a tallar certs abusos. Pel que fa al matrimoni, hom incidí sobretot contra els matrimonis clandestins, contra els concubinats i a favor de la llibertat de les núpcies.

En el capítol sobre les persones, Bueno estudia l'estat canònic i obligacions, la santedat de vida, privilegis del clergat, l'estat religiós i l'estat laical. La normativa diocesana és menys abundant que la provincial i s'ocupa preferentment de regular problemes concrets: predicació, col·leccions, protecció de la clausura dels convents femenins, instrucció religiosa dels laics.

El darrer capítol és dedicat a l'economia i patrimoni eclesiàstic. Bueno recorda aquí que durant el període estudiat l'Església arribà al punt de dalt en l'aspecte de la riquesa material. No és estrany, doncs que la legislació sobre aquests aspectes fos abundant i reiterativa. Com al llarg de tota l'obra, l'autor estudia primer la legislació eclesiàstica universal, després la provincial i finalment la local gironina, segons aquest ordre temàtic: tributs eclesiàstics (delmes, 'cathedraticum', primícies, censos, procuracions i altres figures tributàries), disposicions en defensa del patrimoni eclesiàstic i la situació patrimonial i econòmica dels ministres eclesiàstics. Per la influència franca que ja ha estat al·ludida, a la Tarraconense el delme fou la figura tributària principal, i en la diòcesi de Girona la màxima preocupació del bisbe fou obtenir la col·laboració del clergat per tal de disposar de la informació adequada. Les constitucions sinodals no ens permeten de fer-nos una idea concreta del sistema impositiu vigent al bisbat de Girona; en canvi, informen prou bé sobre els abusos i cobejances que els afectaven: compra-vendes, alienacions, donacions, dots, arrendaments, etc. El sistema era irregular i encara que Arnau de Montrodon va buscar que hom complís, després d'Ènnec de Vallterra, malgrat el daltabaix de la pesta que havia enrigidit la legislació canònica sobre aquestes matèries, la disciplina es relaxà. La legislació diocesana concentrà la vigilància sobre el patrimoni eclesiàstic en tres àmbits: la invasió o usurpació de béns eclesiàstics, les alienacions de patrimoni il·lícites i altres contractes onerosos, i l'obligació del clergat de mantenir i conservar en bon estat les cases destinades a residència de rectors i beneficiats. En l'àmbit de l'economia del personal eclesiàstic, els bisbes gironins intentaren controlar els actes testamentaris dels clergues, la vigilància dels béns relictos i el nomenament de marmessors ordenats 'in sacris' del mateix bisbat, que havien de donar compte de llur administració. Hom regulà el contracte de violari, que podia donar lloc a abusos i estafes, hom prohibí pràctiques considerades usuràries i s'establí de quina manera havien d'ésser purgades, i es legislà també sobre la redempció d'esclaus.

El llibre del professor Bueno té la impecabilitat dels bons treballs acadèmics: és lògic, ben organitzat, ben distribuït. No amaga, al contrari, el seu caràcter especialitzat, i sap que l'estudi del dret escrit s'ha de completar amb les mil refraccions que provoca en la vida real. És a dir, que la riquíssima documentació de l'Arxiu Diocesà de Girona ha de contenir les aplicacions concretes, els

conflictes i les eventuais reluctàncies produïdes per la norma canònica. Dit d'una altra manera: el llibre del doctor Bueno és una guia des d'ara indispensable per a explorar aquell fons documental, com és una guia per a orientar-se en la producció del dret eclesialístic a escala de la província tarraconense.

En tres apèndixs finals, Bueno ha recollit sengles quadres a) dels sínodes legislatius celebrats a Girona entre 1245 i 1369; b) de les fonts textuals de totes les constitucions sinodals gironines promulgades entre 1229 i 1368, de manera que hom pot saber tot d'una en quins manuscrits i impresos es troba; i c) de les constitucions aplegades en el recull d'Onofre Steldat (ca. 1600). Com a eina per a tenir accés directe als textos, aquests tres apèndixs han d'ésser particularment agraits a l'autor.

Segurament seria indelicat de lamentar que el llibre no tingui índex alfabètic de matèries. Si és veritat que l'índex general ja és gairebé una taula de matèries, la legislació canònica i la seva aplicació efectiva és tan plena de matitzacions, de distincions i de riquesa de detalls, que hom es veu forçat a enyorar l'índex que convertiria aquest estudi gairebé en una enciclopèdia jurídica per al període i el lloc estudiat. No en farem pas retret a l'autor, perquè qui vulgui treballar amb profit a l'Arxiu Diocesà de Girona disposa d'ara endavant d'una eina que l'ajudarà a resoldre molts problemes, encara que hi hagi d'esmerçar temps i paciència. En canvi sí que hem de lamentar algunes inadvertències en la transcripció de textos llatins, com les de les pàgines 107 («Ut quilibet clericus beneficiatus vel in sacris constitutus teneatur unum manumissorum suorum clericum instituire in eius ultima voluntate»), 112 («Constitutiones facte per dominum Arnaldum, et fuerunt publicate in plena Sinoda celebrata in Ecclesia Gerundensi XVII Kalendas madii anno a natiuitate Domini M° CCC° XL° IIII»), 118 («Facte fuerint et publicate in dicta Gerundensi Ecclesia predictae due ultime constitutiones...»), 127 (Fuerunt factae et publicatae in plena Sinodo...»), 193 i 252 («... de consilio et assensu venerabile nostri Capituli et Ecclesie Gerundensis...»), 339 («Omnis anima sublimioribus potestatis subdita est...»). Atesa la gran quantitat de transcripcions correctes, calia observar aquestes petites anomalies, que a tots els qui transcrivim textos ens ha sabut greu d'haver-hi sucumbit algun cop. També és incert el que es diu a la pàgina 84 sobre el culte que encara avui es ret a Carlemany a la Seu gironina.

No voldríem pas passar per alt un altre mèrit del treball del doctor Bueno. Havent fixat l'inici del període objecte d'estudi a començaments del s. XIII, període reformador, l'activitat sinodal de cada bisbe i el contingut de llurs constitucions dibuixen caràcters, conviccions i temperaments diversos. Hi ha bisbes decididament reformadors, n'hi ha de laxistes, n'hi ha que no són ni carn ni peix i naveguen en les aigües de la mediocritat. Són uns primers elements de judici a tenir en compte en una futura història dels prelats gironins, als quals fins avui gairebé ningú no s'havia acostat per anar una mica més enllà de les seves funcions oficials. Encara que els bisbes considerats només siguin vuit, pertanyen a un període clau de la història gironina i catalana. Conèixer-los de prop, almenys una mica més que no eren coneguts abans, ens pot posar sobre la pista d'una ineludible revisió de la història eclesialística autòctona, revisió que ha de consistir fonamentalment a reduir la massissa ignorància que sobre aquest aspecte del nostre passat col·lectiu afecta tothom, començant, com és natural, pels més directament interessats en el seu coneixement.

Jaume de Puig i Oliver

Raimundi LULLI, *Opera latina*, 106-113, *Ianvae et in Monte Pessulano anno 1303 composita*. Edidit Walter EULER (Doctoris Illuminati Raimundi Lulli Opera Latina, XXIII. Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis CXV), Turnholt, Brepols MCMXCVIII, XXVI i 292 pp.

Com els volums anteriors d'aquesta sèrie, sobre els quals contínuament han estat informats els lectors d'ATCA (cf. en el vol. XIX (2000), 687-690, la recensió dedicada a l'immediatament anterior) també el que els ocupa és constituït per introducció (pàgines numerades amb xifres romanes), cos del volum (280 pp.) i taules finals (281-286).

La introducció comença reproduint a colors l'*Arbor naturalis et logicalis* del Clm 18446 i re-fent sense colors un seu esquema actual amb vistes a l'edició de la *Logica nova*; segueix una breu presentació del volum (IX-XI) i una sumària notícia (encara que l'editor en digui descripció; així, per exemple, per al còdex 1533 de Roma, Biblioteca Casanatense, només és indicada una descripció que no arriba a dues pàgines, quan hi ha la de Thomas Kaeppli, dins «Archivum Fratrum Praedicatorum», II (1932), 376-377, i la meua d'«Anthologica Annua», XXI (1974), 213-216, prou més completes) de cada un dels manuscrits que contenen les obres ací publicades (notícia que només és més extensa per als còdexs de Mainz, Stadtbibliothek Hs I 13; München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 10508 i 10571; Roma, Collegio San Isidoro, I.20; i Torino, Biblioteca Nazionale Universitaria, H. II. 10) (XII-XX); aquesta introducció s'acaba amb la llista d'abreviatures (XXI-XXV).

Per la introducció general sabem que, d'acord amb el pla editorial previst en emprendre l'edició de les *Raimundi Lulli opera latina*, aquest volum havia de contenir les obres numerades amb les xifres 101, 102, 103, 104 i 105 (i ací hem d'assenyalar una falta considerable: en la portada del volum són promesos els llibres nùms. 106-113, que són els escrits a Gènova i a Montpeller no pas l'any 1303 (els d'aquest any són els corresponents al volum que ens ocupa), ans els anys 1313-1314, i ja foren editats en el volum XX (CCCM 113), publicat el 1995). Resulta, però que l'obra nùms. 103, *De aeternitate*, no sembla haver existit o almenys no se'n té rastre, i la nùms. 104, *De syllogismis*, no seria altra que el *Liber ad probandum aliquos articulos fidei catholicae per syllogisticas rationes*, publicat justament en el volum XX (CCCM 113), acabat d'esmentar. El resultat és doncs, que l'actual volum només dóna tres dels textos promesos: la *Logica nova*, el *De modo applicandi novam logicam ad scientiam iuris et medicinae*, i la *Disputatio fidei et intellectus*. Val a dir que el seu actual contingut ja fa que aquest volum sigui important, puix que tant la *Logica nova* com la *Disputatio fidei et intellectus* ho són realment, cadascú en el seu camp.

De la *Logica nova* han coincidit pràcticament damunt la taula del crític aquesta edició amb la de la traducció catalana, objecte de recensió en el volum precedent del nostre anuari (cf. ATCA, XIX (2000), 683-687). Per això no es repetirà ací cap comentari sobre el significat de l'obra en ella mateixa (que, d'altra banda el lector pot trobar entre les notícies bibliogràfiques del present volum en el resum d'unes pàgines de Charles Lohr, dedicades al tema): ens limitarem, doncs, a les característiques editorials.

La principal, que és la transcripció del text llatí, és satisfactòria, potser no ho és tant alguna de les solucions donades a la puntuació. Allò, en canvi, que desafia el lector, és la disposició editorial de l'aparat crític. Hom s'arriba a preguntar si en les previsions dels editors, almenys d'aquest volum, no hi ha hagut la de presentar un aparat crític de la *Logica nova*, com si fos una cinta inacabable, sense solució de continuïtat; per això, el crític es permet de propugnar, en bé de la claredat, el principi de la coincidència dels paràgrafs de text amb els de l'aparat crític; ja en la primera pàgina de la *Logica nova* hom s'adona que aquest principi no existeix per als editors, car no hi ha punt i apart després de l'aparat crític dels dos primers versos, sí, en canvi, en el text (16), situació que es repeteix al llarg de l'obra.

Una altra observació del mateix tipus es refereix a les línies sagnades al començament, que en la mateixa pàgina són cinc; si no m'erro, els dits sagnats responen a la necessitat de deixar un espai en blanc entre una anotació crítica i la següent, i si aquest espai en blanc coincideix amb un començament de línia, hom l'hi deixa. Almenys estèticament és una solució que no acaba de convèncer, despista el lector no iniciat, i per això crec que segueix essent preferible la solució del número de la línia per a totes les anotacions que l'afecten combinada amb la línia vertical (!) entre dues unitats d'aparat crític de la mateixa línia, ni que només fos perquè diu amb claredat quan s'acaba una observació crítica i en comença una altra.

La *Disputatio fidei et intellectus* omple unes pàgines que em costa de no qualificar d'extraordinàries; deixem-ho en què són realment interessants. Ara que, gràcies a Vincent Serverat, coneixem aquelles crítiques no gaire velades de Gulielmus de Sequavilla a Ramon Llull, podem pensar que aquestes o d'altres de semblants obligaren el nostre a respondre i a deixar les coses en el seu lloc. La tesi de fons, deixatada en un gènere literari que tan aviat és qualificat de 'dialogus' (224, lín. 11) com de 'controversia' (239, línia 423) i oficialment de 'disputatio', és diàfana: Llull hi defensa: 1) que el problema de les relacions fe-ciència s'ha de concretar i que ell ho fa

d'aquesta manera: «...credere Deum esse trinum et unum et ea quae pertinent ad divinam trinitatem, magis est difficile quam credere unum Deum tantum et non trinum» (239, líns. 410-412); 2) i que en els seus plantejaments no entra la contraposició entre coneixement per fe i coneixement per demostració racional, ans la col·laboració o compenetració entre les dues vies d'accés al diví, sempre, de més a més, comptant amb la intervenció de la divina gràcia. Que després aquestes tesis siguin revestides de formes dialèctiques d'aparent contraposició, que al final les coses restin esperant una darrera paraula i que la figura que l'hauria de dir sigui un ermità, tot això pertany al camp de l'acompanyament que ajuda a dramatitzar un nucli doctrinal que en la història del lul·lisme ha estat dramàtic, tant si fou desfigurat intencionadament com si no.

Dissortadament, la lectura ha topat amb grafies llatines que fan palesa la manca d'un darrer repàs, com és ara ,apereri' per ,aperiri', ja al començament del text (224, lín. 4), ,aprobari' per ,aprobari' (224, lín. 9), o ,se' per ,sed' (239/425); en els dos primers casos l'aparat crític dóna per suposada la grafia correcta i en el terç resultaria que cap de les tretze còpies manuscrites i de les dues edicions anteriors no donaria la grafia correcta, car no és assenyalada cap variant al dit ,se' (puc afirmar, en canvi, que almenys el Vat. lat. 9344 (= V), f. 113r, línia 8 del final de la pàgina, presenta la grafia correcta). L',ipsam' de 238/371 és falta per partida doble, sobretot tenint en compte que no hi ha cap indicació d'aparat crític per a tota la línia 371, de la qual forma part, cosa que deu voler dir que tots els manuscrits i les edicions tenen ,ipsam': és falta de transcripció, car almenys en el Vat. lat. 9344, la grafia és ,ipm' amb línia horitzontal d'abreviatura, grafia que, segons A. Cappelli, significa ,ipsum'; i és falta de concordança llatina, car el substantiu representat ací pel nostre pronom és ,meritum' de la línia anterior i, doncs, anant ací en acusatiu singular, certament no femení, ha de fer ,ipsum'.

El crític resta amb el dubte de si les puntuacions del text són satisfactòries. Ja les primeres línies en donen una mostra: «Cum illa rudium eruditio... et perfectio prouectorum huius rei gratia...» (224, líns. 6-7); «cum illa rudium...» fins a «prouectorum» és causal del text de les dues línies anteriors, i per tant la línia 5 hauria d'acabar amb coma i la 6 hauria de començar amb minúscula «ueritatis, cum... prouectorum»; acabada ací la causal, que doncs ha de portar o punt o punt i coma (ara no hi ha res), comença un altre raonament amb «huius (o Huius) rei gratia...». A 257, lín. 217, llegim: «est ordinabile. Ab eo», quan les dues darreres paraules són l'agent de les dues primeres: «est ordinabile ab eo quod faciat se intelligere...». A 258, líns. 230-231, el raonament de la intel·ligència hauria resultat més clar puntuat així: «Non est intelligendum quod dicam: ,Deum intelligere in hoc mundo absque aenignate esse possibile'. Són només unes mostres, no pas les úniques detectables.

L'aparat crític presenta una situació, que posa un considerable problema: la situació és la d'atribuir a l'esmentat manuscrit (el V) frases senceres, que el lector no avisat pot considerar afegits textuals a la nostra *Disputatio...* (vegeu, per exemple, en la pàgina 237, les notes d'aparat crític a les línies 339, 352, i 366); és de doldre que el possible lector no sigui informat de la naturalesa d'aquests afegits de V: car no són modificacions textuals, ans rúbriques posades pel compilador i editor d'aquell volum (i d'algun altre de la mateixa Biblioteca Vaticana), cosa que no he sabut veure assenyalada enlloc de l'edició, és a dir, que es tracti de rúbriques (cf. 218). I potser no m'enganyo pensant que ni tan sols l'editor no s'ha adonat que es tractava de rúbriques, perquè en aquest cas ha treballat (o: ha treballat només) a base de microfilm o de mitjà semblant: i el problema és justament aquest: és honest, sense accés directe als manuscrits, o almenys sense un accés que permeti de saber què és allò que hom té davant els ulls, de dir que hom ofereix una edició crítica? Les preteses descripcions del Vat. lat. 9344, han assenyalat que el compilador-editor del volum hi ha afegit tals rúbriques? I si no ho fan, quin sentit té entestar-se a dir-ne, pomposament, ,descripcions', com en la pàgina XX?

Tampoc no es veu una posició unitària entorn a un possible, encara que mínim, aparat de fonts, car mentre per a la cèlebre frase «fides non habet meritum, cui humana ratio praebet experimentum» (227, lín. 43) és indicat el llibre corresponent de sant Gregori el Gran, per a una no menys cèlebre, com és «omnes homines naturaliter scire desiderant...» (236, lín. 315) no és indicat Aristòtil i la seva *Metafísica*, de la traducció llatina de la qual constitueix l'incipit.

Un petit detall: Llull usa el mot ,bulbulcus' (235, lín. 294), que no feia gaire també havia emprat Arnau de Vilanova en l'*Apologia...* publicada en aquest volum (lín. 164). Essent aquesta una

paraula no massa utilitzada, el fet de trobar-la en dos escrits gairebé contemporanis, permet de preguntar-se si els respectius autors no s'espaven, ja que entre ells dos ni la confiança ni la respectiva valoració no sembla haver estat excessiva.

No cal dir, però, que el sentit de conjunt preval sobre el detalls escadussers. Per això, de cor, remerciem una vegada més el Raimundus Lullus Institut de Freiburg im Breisgau per la regularitat en la publicació de les «Raimundi Lulli Opera latina» i pel treball que cada edició comporta (en aquesta, l'aparat crític de la *Logica nova* n'és prova més que eloqüent) i desitgem per als volums vinents que no sigui tan fàcil de trobar-hi (en general, petits) defectes.

Josep Perarnau

Arnaldi de VILLANOVA, *Regimen Almarie (Regimen castra sequentium) (Opera medica omnia, X/2)*.

Edidit Michael McVAUGH et praefatione et commentariis catalanis anglicisque et documentis instruxerunt Lluís CIFUENTES et Michael R. McVAUGH, Barcelona, Fundació Noguera i Universitat de Barcelona 1998, 232 pp.

La medicina militar y, en general, las prácticas sanitarias que se han llevado a cabo en tiempo de guerra, no han sido un terreno frecuentado por la moderna historiografía medieval. Podemos, pues, felicitarnos doblemente por este nuevo volumen de las *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia* (AVOMO). De un lado, presenta la edición crítica de un inusual régimen de salud compuesto en latín por Arnau de Vilanova, y de otro un amplio estudio dedicado a analizar la infraestructura sanitaria -material y humana- desarrollada ante y durante la campaña militar llevada a cabo por la Corona catalanoaragonesa contra Almería entre 1309 y 1310.

Medievalistas e historiadores de la medicina están sin duda familiarizados con el *Regimen sanitatis ad inclitum regem Aragonum* escrito por Arnau de Vilanova para el rey Jaume II de Aragón. Sin embargo, no fue éste el único tratado de este género que Arnau dedicó al monarca, siendo mucho menos conocido el que los editores de las AVOMO han acordado en llamar *Regimen Almariae*. Mucho más breve que el anterior, y con una estructura apresurada, que sólo recuerda ligeramente la distribución habitual de los 'regimina', el *Regimen Almariae* fue muy probablemente compuesto para aconsejar al rey Jaume II durante la campaña militar de Almería (1309-1310) en asuntos de salud personal y, en general, del cuidado de sus tropas. El tema de los aires o de las aguas tiene una gran importancia en este tratado, al igual que las consideraciones prácticas sobre medicinas para tratar a los heridos o prevenir la peste.

La introducción, que amplía el estudio publicado en «Viator» en 1992, analiza con detalle las circunstancias que llevaron a la composición de este breve tratado, enmarcándolo dentro de las conflictivas relaciones que Arnau de Vilanova sostuvo con distintos miembros del orden político y religioso de la Europa del siglo XIV.

Independientemente de que las recomendaciones de Arnau llegasen a tiempo o fueran de algún interés para el monarca, Cifuentes y McVaugh toman como 'case-study' la campaña de Almería para ofrecernos el análisis más completo con el que contamos en la actualidad sobre las especiales circunstancias que una expedición militar plantea en términos sanitarios. El formidable trabajo de archivo realizado ha puesto de manifiesto una compleja red de profesionales -físicos, cirujanos, apotecarios, barberos y menescales- al servicio de los problemas de salud y enfermedad de tropas y animales. Expectativas profesionales, posibilidades de aprendizaje, formas de contrato y pago, o detalles sobre práctica concreta con referencias a, por ejemplo, la imposibilidad de llevar a cabo un tratamiento determinado en campaña y la recomendación de tratar al paciente, son algunos de los mimbres narrativos con los que Cifuentes y McVaugh construyen la introducción.

Al rigor de este análisis se suma la feliz idea de editar setenta documentos procedentes de distintos archivos de los reinos y tierras de la Corona catalano-aragonesa, que contienen noticias sobre estos profesionales y la campaña almeriense. Esta novedad complementa una edición crítica rigurosa del texto latino de Arnau. Los índices (*Nominum* y *Verborum*) son de una gran utilidad, permitiendo, entre otros extremos, el seguimiento de una rica variedad de profesionales, que ra-

ramente aparecerían en los libros de historia. Es de destacar en este sentido la flexibilidad y amplitud de miras de la colección donde se enmarca este volumen, demostrando, una vez más, lo artificial que resulta separar historia intelectual de historia social cuando se trabaja en proyectos de investigación serios.

Fernando Salmón

Michela PEREIRA, Barbara SPAGGIARI, *Il «Testamentum» alchemico attribuito a Raimondo Lullo. Edizione del testo latino e catalano dal manoscritto Oxford, Corpus Christi College, 244* (Millenio Medievale, 14. Testi, 6), Tavernuzze (Firenze), Edizioni del Galluzzo 1999, CLXIV i 632 pp.

In the last ten years or so, our understanding of medieval alchemical literature has suddenly become far more solidly grounded historically, and one of the individuals most responsible for that has been Michela Pereira. In a 1992 study of the pseudo-Lullian *Testamentum* she determined that it had actually been composed in England in 1332, sixteen years after Lull's death, and she has now expanded that investigation into this remarkable study of the work and of its anonymous author, the 'Magister Testamenti'. The core of this volume is an edition of the Latin text of the *Testamentum* and an accompanying Catalan version, also prepared in the fourteenth century, as the two occur together in Ms Oxford, Corpus Christi College 244. She has been able to develop a compelling argument that the Latin is the original text and that its author, evidently a physician-chemist attached to the English court, may well have subsequently prepared its Catalan version: an analysis carried out by Barbara Spaggiari establishes its affinity with Mallorcan word forms, and Pereira points out that if the Magister Testamenti were himself Mallorcan, this would be consistent with certain features of the cultural life of the Kingdom under Sanç. Latin text and Catalan translation did not circulate together; as she reconstructs the history of the work, a copy of the Latin was on the continent by 1350, as well as its translation into Catalan (and French). When the Catalan version came into the hands of the English alchemist John Kirkeby in 1455, he supposed that the Catalan was the original, not the Latin, and used it to revise the Latin as he found it in an English manuscript (very possibly the author's own copy prepared over a century before). Only now has Pereira sorted out the true situation.

The text of the *Testamentum* is of great importance, not only as a specimen of fourteenth-century Catalan prose, but in its own right. Pereira has established that its author organized it in three sections—a *Theorica*, a *Practica*, and a *Liber mercuriorum*—which happen never before to have been published together as a whole. She points out that the theoretical introduction is of particular interest, because the Magister Testamenti here tried to integrate alchemical theory into the medical and natural philosophical system of the universities. It was perhaps the last moment in the Middle Ages at which such an attempt was thinkable: John XXII's condemnation in 1317 of alchemists (in *Spondent quas non exhibent*) was only the decisive blow in the early fourteenth-century reaction against alchemy that prevented its naturalization within academic studies. Later medieval alchemy would thus tend to obscurity and allusive imagery, but the Magister was still trying to communicate in plain language, made opaque only by the difficulty of the subject-matter.

Pereira argues persuasively that the sophistication and specialized terminology of his treatment establishes the author of the *Testamentum* as an academically trained physician, for it describes an alchemy that does not merely transmute metals but yields a perfect medicine of the sort Roger Bacon had dreamed of, an elixir capable of extending the span of life. She suggests that the Magister may have been a product of Montpellier (consistent with the hypothesis of his Mallorcan origin), and she has actually been able to identify one passage in part 3 on the *Testamentum* as verbally identical with one in Arnau de Vilanova's *Aphorismi de gradibus*, itself composed at Montpellier in the 1290s (a further proof, it might be noted, that the *Testamentum* was first composed in Latin). Other references could be adduced to reinforce her conclusion: the Magister's

adaptation of the medical concept of the ,humidum radicale' to alchemical reasoning throughout the *Testamentum*, on his knowledgeable use of ,colligare' in its medico-philosophical sense (8, 70, 296; cf. *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*, vol. 3, Barcelona 1985, 81). All these subjects can be found in Montpellier's discourse c. 1300 and are indeed discussed by Arnau de Vilanova. Most striking in this respect is the Magister's claim to have composed an earlier work, *De intentione alkymistarum*, in which he had appealed to the learned medical doctrine of a neutral state between health and illness (see esp. 302, where a knowledge of the philosophical background is clear), for it can only have been written in imitation of (or in homage to) Arnau de Villanova's, *De intentione medicorum*, which forty years before had discussed the concept of ,neutralitas' in identical language (cf. *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*, vol. 5. 1, Barcelona, 2000, 48-55). Even in his anonymity, therefore, the Magister Testamenti stands revealed in this splendid edition as a distinctive and creative mind out of a vigorous scholastic tradition.

Michael McVaugh

Joan Rafael RAMOS ALFAJARÍN, Ésser, estar i haver-hi en català antic. *Estudi sintàctic i contrastiu*. Pròleg de Joan SOLÀ (Biblioteca Sanchis Guarnier, 51), València i Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana - Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2000, 448 pp.

No hi ha dubte que la distribució dels verbs ,ser' (o ,ésser') i ,estar' és un dels punts conflictius de la normativa del català plantejats després de Pompeu Fabra i per això s'han anat elaborant diversos estudis, des de diverses sensibilitats, sobre la qüestió. De fet, entre els estudiosos es dibuixen dues grans tendències: una és la d'intentar salvar la genuïnitat, observant el català antic i els usos que, enllaçant amb aquella època, més o menys han arribat fins a nosaltres (val a dir que, dins aquesta tendència, s'han produït algunes exageracions per part de certs autors; però també hi ha qui mostra una actitud ben equilibrada); l'altra tendència és acceptar per principi les innovacions, encara que ens apartin de la tradició, i minimitzar la interferència de la llengua veïna, el castellà. Doncs bé, als estudis existents, ara s'hi ha afegit el de Joan Rafael Ramos, professor de la Universitat de València, estudi que té el mèrit d'haver analitzat a fons un determinat corpus antic i d'haver afegit als dos verbs esmentats un tercer: ,haver-hi' (diguem entre parèntesis que també s'hi hauria pogut afegir el verb ,anar'). Ramos, doncs, ens ofereix moltes dades, molta metodologia, moltes estadístiques, molta anàlisi, i li hem d'agrair el gran esforç. Però també hem de dir que, al nostre entendre, duu massa enllà aqueixa seva anàlisi, no sempre reeixida, amb una casuística tan complexa que el lector s'hi perd. Hom hauria preferit una metodologia més simple, que no perdés mai de vista les grans línies que juguen en la qüestió. Per altra banda, si bé la intenció del professor Ramos, naturalment, és fer un treball objectiu, en realitat també ell es troba condicionat per una sèrie de circumstàncies que fan que s'arregleri en una d'aquelles grans tendències que dèiem; concretament, en la segona.

Podríem remarcar una sèrie d'encerts de l'obra que recensionem; però, amb vista a l'avanç de la ciència, segurament serà més útil que n'assenyalem algunes mancances (de fet, etimològicament ,recensió' es relaciona amb ,censura'). Amb esperit de diàleg constructiu, doncs, a fi d'il·lustrar els lectors i perquè, si vol, l'autor pugui millorar la seva obra (o almenys contrastar-la amb altres punts de vista), anotarem una sèrie de defectes de contingut i d'expressió que hem anat trobant bo i llegint el volum.

Pel que fa a qüestions de contingut o doctrina, ens limitem a observar dues coses: no ens conuenç gens l'afirmació (56, cinquè paràgraf) que els estats siguin metàfores d'un espai; semblantment, les afirmacions dels dos primers paràgrafs de la pàgina 59. També és llàstima que l'autor no tingui en compte que el verb ,estar', en el català antic, a vegades reflecteix el verb llatí ,exstare' (tal com el qui signa explica dins el seu manual *Català complet* / 2, 200, nota 1); si no se sap això, s'han de fer interpretacions que no lliguen.

Pel que fa a l'expressió o redacció, donarem una llista de les errates que hem detectat en l'obra i assenyalarem altres coses més o menys discutibles.

Heus ací, per ordre d'aparició, la llista de les errates o badades: (45, línia 18) «es concebem» per «es concebem»; (70, l. 4 d'última) «ablatiu» per «locatiu»; (115, l. 12) «tipus de expressions» per «tipus d'expressions»; (120, nota 14, l. 5) «§ 1.2.1.1» per «§ 1.2.1»; (149, exemple 26d) «A Déu cové honradament» per «A Déu cové honrament»; (163, ex. 61b) «a bon àrbitre» per «a bon arbitre» (potser ací l'errata és de la font; en tal cas caldria posar-hi un ,sic'); (171, ll. -8-7) «no és tant evident» per «no és tan evident»; (205, ex. 41b) «tota la seu benaventurança» per «tota la seua benaventurança»; (208, ex. 49b) «inimicícida» per «inimicícia»; (211, ex. 60) «après loch temps» per «après poch temps»; (223, l. 20) «a finals dels segle» per «a finals del segle»; (250, ex. 5a) «esfoçadament» per «esforçadament»; (260, l. 11) «amb el adjectius» per «amb els adjectius»; (261, ex. 29b) «sinó fos» per «si no fos»; (269, ex. 50) «,usque a'» per «,usque ad'» (la in-correcció és de la font; caldria haver-hi posat ,sic'); (271, ex. 52b) «Per tal que ningú que pens que» per «Per tal que ningú no pens que»; (271, ex. 53a) «que.ls dits sien exercitats» per «que.ls dits fills sien exercitats»; (271, l. -2) «,vagorós'» per «,vagarós'»; (273, ex. 55c) «e arpés» per «e après»; (274, l. 5) «En els cas» per «En el cas»; (283, ex. 80c) «tenie una orella» per «tenia una ovella»; (288, l. -6) «,vagorós'» per «,vagarós'»; (292, l. 24) «posem de manifest» per «posen de manifest»; (307, l. -2) «pot clar» per «poc clar»; (313, nota) text sense justificar tipogràficament; (359, ex. 8) «a bon àrbitre» per «a bon arbitre»; (362, nota, l. 8) «sí stanno» per «ci stanno»; (379, l. -9) «(4a)» per «(4)».

Quant a les coses més o menys discutibles, veurem, separadament, les sistemàtiques i les puntuals.

L'opció discutible que va apareixent al llarg de l'obra i que ens ha fet més mal efecte és la supressió del guionet en els adjectius coordinats. Ja sabem que això és fruit de les noves normes sobre l'ús del guionet establertes per la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1996; però, ben mirat, és una aplicació exagerada —en què molts, lamentablement, cauen— d'una norma que pretenia una altra cosa i que, això sí, va ser mal formulada. Caldria, doncs, per part dels usuaris de la llengua, un esperit de discerniment, en espera que l'autoritat acadèmica rectificiqui o puntualitzi (i desitjaríem que ho fes aviat). Perquè, en aquest cas, si el català vol ser una llengua de cultura ha d'escriure els adjectius coordinats amb guionet, com fan totes les llengües de cultura i com també s'havia fet sempre en la nostra. A continuació donem la llista dels compostos d'aquest tipus que hem trobat en el llibre que recensionem, per ordre alfabètic i amb la forma aglutinada (que és tal com hi han aparegut); el lector tindrà el bon gust de posar-hi mentalment els guionets que hi falten: «anglogermàniques» (374); «espaciodimensional» (93, 107, 108, 118, 119, 153, 164) i «espaciodimensionals» (165); «espaciotemporal» (93, 118, 119, 160, 164, 267) i «espaciotemporals» (93, 107, 165); «estadísticocontrastiu» (242) i «estadísticocontrastiva» (121, 135, 166, 183, 222, 288, 307, 322, 332); «físicopsíquic» (190, 191, 192, 195, 202, 219, 222, 260, 274, 285, 286, 289, 293, 294, 298, 299, 301) i «físicopsíquics» (225, 249, 260, 272, 298, 299); «juridicoadministratiu» (117) i «juridicoadministratives» (216); «lexicopragnmàtiques» (341) i «lexicopragnmàtics» (418); «lexicosintàctiques» (361); «normativodescriptius» (25), «normativodescriptiu» (25) i «normativodescriptives» (25); «pragmaticodiscursiu» (29, 62, 344), «pragmaticodiscursives» (138) i «pragmaticodiscursius» (405); «semanticoformals» (34) i «semanticoformal» (367); «sintacticopragnmàtiques» (111); «sintacticosemàntica» (248, 264, 407) i «sintacticosemàntiques» (421); «teoricodescriptius» (25).

Semblant al cas anterior és la supressió del guionet després de determinats prefixos, supressió també establerta per l'acadèmia però que té l'inconvenient de confondre prefixos tònics amb prefixos àtons. Per sort, aquest cas, en el llibre que comentem, es repeteix menys. Heus ací els exemples, amb l'escriptura soldada amb què apareixen en el llibre (i que, tanmateix, valdria més de resoldre amb guionet): «proforma» (208, 212, 263, 264, 278, 287, 289), «preverbal» (311, 361).

Una altra opció sistemàtica al llarg del llibre és l'ús exclusiu de la preposició ,per' davant infinitiu, ús que apareix més estrany quan el practica un autor valencià, ja que, com és sabut, en terres valencianes és ben normal, àdhuc en el llenguatge parlat, l'ús de la preposició composta ,per a' en una sèrie de casos. I tal opció és encara més sorprenent en un llibre que té com a subtítol «es-

tudi sintàctic i contrastiu». En efecte, la bona sintaxi demana la distinció entre ,per' i ,per a', preposicions que sovint (no sempre, és clar) contrasten.

També ens ha sorprès desagradablement l'ús constant que l'autor fa de la combinació cacofònica, d'introducció recent, «no només», combinació que ha estat desaconsellada per bons tractadistes. Malauradament, l'autor la fa servir sistemàticament, sense que mai apareguin les formes genuïnes corresponents (,no solament', ,no sols', ,no tan sols', ,no únicament').

Pel que fa a la puntuació, anotem tot seguit els defectes que hi hem trobat (o, almenys, les opcions que nosaltres no compartim): (86, l. -4) hi falta coma després de «Ara»; (98, l. 16) hi sobra la coma després de «Però»; (133, l. -11) hi sobra la coma després de «Així»; (173, l. 7) hi sobra la coma després de «L'excepció»; (173, l. 12) hi sobra la coma després de «Els únics casos»; (173, l. -4) hi sobra la coma després de «La resta dels usos»; (214, l. 15) hi sobra la coma després de «casos»; (236, l. -11) hi falta coma després de «més conservadores»; (251, l. -6) hi sobra la coma després de «A aquest fenomen»; (287, l. 23) hi sobra la coma després de «Però»; (288, l. 10) hi sobra la coma després de «el verb ,ésser'»; (289, l. 10) hi sobra la coma després de «d'atribut»; (320, l. 14) hi sobra la coma després de «,ésser' i ,estar'»; (367, nota 1, l. 3) hi sobra la coma després de «inclosos»; (378, l. 2) hi sobra la coma després de «verbal»; (402, l. 16) hi sobra la coma després de «selecció verbal»; (421, l. -7) hi sobra la coma després de «Aquest verb, que».

Finalment, com a coses puntuals que, al nostre entendre, són defectuoses i que caldria corregir, podem dreçar la següent llista: (44, línia 7) «Canvis socials i culturals ... pot fer que» per «Canvis socials i culturals ... poden fer que»; (50, l. 19) «Un tipus de construcció és menys marcada quan» per «Un tipus de construcció és menys marcat quan»; (87, l. 14) «tots dos elements» per «aquests dos elements»; (89, l. 5) «Com tindrem l'ocasió de veure» per «Com tindrem ocasió de veure»; (98, l. -4) «A l'igual que» per «Igual que»; (113, l. 2) «No és un ús gaire usual» per «No és un ús gaire freqüent»; (123, ll. 18-19) «no sembla haver-hi mostres d'una permanència o, si més no, són ambigus» per «no sembla haver-hi mostres d'una permanència o que, si més no, són ambigus»; (148, l. -9) «un altre dels verbs capaç» per «un altre dels verbs capaços»; (180, l. 12) «en els tres verbs» per «en tots tres verbs»; (214, l. -2) «diferent al» per «diferent del»; (218, l. -6) «entre totes dues» per «entre aquestes dues»; (246, l. 2) «entre tots dos» per «entre aquests dos»; (253, nota 8, l. -2) «ens hem referit» per «ens hi hem referit»; (254, l. 14) «podem trobar-nos encara» per «podem trobar encara»; (255, l. -13) «novedós» per «innovador»; (270, l. 10) «amb o sense clític explícit» per «amb clític explícit o sense»; (274, l. -5-4) «amb o sense possibilitats pronominals» per «amb possibilitats pronominals o sense»; (276, nota 27, l. 1) «diferent a la nostra» per «diferent de la nostra»; (284, ll. 1-2) «pot intervenir la modalitat» per «pot intervenir-hi la modalitat»; (285, l. -13) «que intervé» per «que hi intervé»; (287, l. -4-3) «o, el que és igual» per «o, cosa que és igual»; (292, ll. 17-18) «es veuen implicats» per «s'hi veuen implicats»; (294, l. -12) «amb forma participial» per «en forma participial»; (298, l. 11) «coincidir en atributs» per «coincidir amb atributs»; (320, l. 21) «en els tres verbs» per «en tots tres verbs»; (330, l. 13) «de les quals ,haver(-hi)' n'és un representant» per «de les quals ,haver(-hi)' és un representant»; (353, l. 9) s'hi hauria de suprimir el castellanisme «junt a»; (411, nota 3, l. 6) «entre tots dos verbs» per «entre aquests dos verbs»; (418, l. 21) «no només intervé un únic factor» per «no hi intervé un únic factor».

Hem deixat per a aquest darrer paràgraf dos casos més: (51, l. 7) «Relacionat amb aquest fenomen està el denominat canvi de marcatge» per «Relacionat amb aquest fenomen hi ha el denominat canvi de marcatge»; (209, nota 23) «relacionades amb aquestes estan» per «relacionades amb aquestes hi ha». Aquests dos casos, en què l'autor emprà el verb ,estar' en lloc del verb ,haver-hi', apareixen, almenys a les orelles dels parlants tradicionals del català central, com a clarament castellanitzants, cosa que demostra el que dèiem al principi: que l'autor ha fet el seu estudi, per altra banda important, des d'una sensibilitat procliu a acceptar les innovacions i la interferència del castellà.

Francisco Maria GIMENO BLAY, *Escribir, leer y reinar. La experiencia gráfico-textual de Pedro IV el Ceremonioso (1337-1378)*, dins «Scrittura e Civiltà», XXII (1998), 119-233.

La recerca d'autògrafs sembla tema de moda. En el cas de l'autor, la seva familiaritat amb la documentació arxivística de «Pere terç, rey d'Aragó» (aquest és el títol amb què ell mateix s'autodefinia: 121), el fa admirar no sols com a monarca 'modern', per al qual l'escriptura hauria estat peça clau en l'esforç de centralització administrativa, ans encara com a partícip en la redacció de la *Crònica* i com a autor de les proposicions a Corts i àdhuc de qualche cobla (121).

A partir d'aquesta impressió general, l'autor repassa diacrònicament els escrits autògrafs del rei, començant per la signatura oficial de ‚rex Petrus‘, que es mantindria inalterada durant cinquanta-un anys (221-232: llista d'aquestes signatures conservades en documents dels anys 1344-1386), i que l'autor defineix com a ‚minúscula cancelleresca‘ (122) i elegant, comparable a l'emprada en obres de literatura catalana contemporània (123 i notes 12-13, amb indicació de manuscrits) i amb tendència a incorporar formes italianes (125). A continuació, relacionades amb la pregunta d'on aprengué tal cal·ligrafia, l'autor aplega les escasses dades relatives a la formació escolar del Cerimoniós (126-130), en la qual consta que utilitzà l'*Alexandreis* de Gauthier de Châtillon, el *Doctrinale* de l'Alexandre de Villedieu i el *Tobias* de Matthieu de Vendôme, o llibres d'altres gramàtics contemporanis (129-132).

Ja rei, el 1336 començà d'intervenir en la producció documental de cancelleria amb la novetat de la signatura reial autògrafa, tal com ja sabem, escrita amb aquella lletra que gairebé dos segles més tard deixà admirar l'arxiver reial Pere Miquel Carbonell, qui el definí «bell escriptor» (133-148: amb particular atenció a l'acte de la signatura dels documents, als «escrits de nostra mà», i a les raons i significat de l'autografia). L'apartat següent exposa la intervenció del Cerimoniós en controlar des del primer moment l'elaboració documental realitzada per altres, tal com permeten de veure els seus registres de cancelleria, de vegades fins i tot dictant paraula per paraula o elaborant esborranys o corregint una primera redacció en llatí o en català (cada vegada menys en aragonès), sempre d'acord amb la normativa establerta en les *Ordinacions de casa i cort* (149-157).

Aquestes ens condueixen a la política de la conservació de la memòria escrita, que el Cerimoniós volia total, ràpida i ordenada dins l'Arxiu Reial unitari per a tots els seus regnes i terres, ja que li calia informar-se de tots els extrems possibles abans de prendre decisions (162) i així, el 1363 hom encetava un *Liber inventarii monumentorum regii archivi Barchinone* (163); ja abans, el 1346, el rei havia delimitada la responsabilitat de l'arxiver en la conservació, custòdia i ordenació dels documents (164-166); i el 1384 arribarien les primeres ordinacions específiques per a l'Arxiu Reial de Barcelona (166-167).

Acceptat el principi que l'escripturació forma part d'un govern coherent, se'n pot presentar la necessitat en qualsevol moment i lloc, cosa que de fet confirmen els documents reials (168-173), encara que els llocs normals haurien estat la cancelleria i l'estudi del Palau de Barcelona (174-177). I així desemboquem en els escrits de més volada: les *Ordinacions de casa i cort*, les *Proposicions en cort* i la *Crònica*. El text de les *Ordinacions* editat en el CODOIN es basa en una còpia treta el 1783, ACA, *Canc., reg.* 1529, en ésser complerta la Real Orden de transmetre l'original a Madrid (180-181), després perdut. Redescobert l'original a la biblioteca de la Facultat de Dret de València per Marià Peset i Reig, l'autor, que n'ha reempra l'edició crítica, aturada per la mort de Josep Trenchs i Òdena, dóna un primer resultat del seu treball en les pàgines 181-189: en la primera redacció, ara valenciana, són constatables tres mans, les dues primeres sembla de Mateu Adrià i de Guillem Pons, la tercera no identificada, si no és la del rei, ja assenyalada per Pere Miquel Carbonell, i de la qual són reportades ací set mostres, tretes de la part de les *Ordinacions* traduïda de les *Leges Palatinae* de Jaume III de Mallorca (182-185), i dues de les *Ordinacions per a la coronació reial*, afegides a Barcelona (186, nota 267); consta que d'aquest exemplar corregit en fou transcrit el text definitiu (189).

Les sis proposicions per a les corts entre el 1363 i el 1383 han d'ésser llegides en el marc d'una solemnitat protocolària que necessita crear consens, com sabem de la del 1347 a San Salvador de Saragossa (191-192). L'estructura de les conservades s'assembla a la del pròleg de la *Crònica*, imita el sermó medieval (192-193), i almenys d'algunes el rei en seria tant autor intel·lectual

com material (195), per exemple, de la de Sant Mateu, transmesa per la còpia de l'ACA, *Canc.*, reg. 1529, que conserva les modificacions autògrafes (195-196).

El darrer graó en l'intent de fer arribar al futur la realitat passada incidint en la política de la Casa de Barcelona fou la *Crònica*, en la qual, a l'acumulació documental s'afegia la seva personal visió unitària (197). La idea ja havia despuntat el 1349 i altra vegada el 1355 (198), car volia integrar la seva aportació als «grans fets qui són entrevinguts en nostra casa» (199; 203; 206), «grans fets» que només s'atribueix si són notarialment autèntics (200). Tres lletres datades entre el 1371 i el 1375 contenen indicacions per a l'elaboració de la *Crònica* (201-202): s'havia de limitar als seus fets, ordenats «per jornades» o de forma cronològica, i aplegats en «quiers» per als capítols; amb una pedra de toc: els llibres d'escrivà de ració (203-204). La *Crònica* hauria estat el producte d'un taller d'escriptura treballant sota la directa supervisió del rei, igual com en el cas de les *Ordinacions* (205).

L'estudi és completat amb onze reproduccions fotogràfiques en sis làmines entre les pàgines 168 i 169; i amb un apèndix que conté presentació i reproducció de tretze textos autògrafs (207-221), el darrer dels quals en *Post Scriptum* (233); destaca la proposició de Sant Mateu contra Mariano d'Arborea, transcrita sencera (212-218).

* * *

Encara que quatre anys enrere algunes de les pàgines d'ATCA foren dedicades a autògrafs de Nicolau Eimeric (XVI (1997), 59-68), aquests no hi foren estudiats des de perspectives paleogràfiques i, almenys en aquest sentit, el treball del professor i amic Gimeno Blay constitueix alhora una aportació i una novetat que li ha d'ésser cordialment agraïda; i el fet que hagi estat publicada en una col·lecció com la de «Scrittura e Civiltà», si, d'una banda justificaria la queixa de qui hagués preferit la seva edició a València o a Barcelona, de l'altra qui coneix com són d'instintivament previnguts els italians a reconèixer validesa a les aportacions estrangeres, hi troba una raó complementària per a donar una sentida enhorabona a l'autor i desitjar-li que molts anys segueixi produint fruits tan saborosos, que pel mateix fet demostren d'ésser homologats no sols a Europa, sinó en el país i l'escola capdavantera en formulacions metodològiques i paleogràfiques.

I a fi que ningú no pugui pensar que les línies immediatament anteriors són escrites després de perdre el crític el sentit de la mesura, diré que no acabo de veure la raó per la qual, després de llegir repetidament en aquestes pàgines el sintagma «Pere III rey d'Aragó» (remarquem: «III rei d'Aragó», no pas: «III comte de Barcelona») (denominació que també havia de figurar en la inscripció de la biblioteca reial de Poblet, tal com el mateix autor reporta en article dedicat al tema i resumit en la següent secció de Notícies bibliogràfiques, entre les del segle XIV), hom segueix parlant de «Pere IV rei d'Aragó».

És, certament, un punt materialment mínim, però històricament i àdhuc constitucionalment de la màxima importància: l'ordinal III pertanyia al Cerimoniós en virtut d'ésser l'hereu de la casa de Barcelona, detall que ell portava al moll de l'os, ja que la *Crònica* només es justificava als seus ulls com una anella més en la cadena dels «grans fets que són entrevinguts en nostra casa» (i ara subratllo jo), frase que és almenys repetida tres vegades (199, 203, 206): el pal del pallar és per a ell la Casa de Barcelona i el Cerimoniós s'hi col·loca en el lloc de successió i amb el número que li correspon; i en virtut d'aquest lloc i no per cap altra raó és rei d'Aragó, car el regne d'Aragó fou donat a i és de la Casa de Barcelona.

No cal dir que poso fi a aquesta recensió bo i desitjant que tothom torni en endavant a Pere el Cerimoniós la denominació dinàstica que ell mateix es donava perquè no li'n corresponia d'altra.

Josep Perarnau

El manual de Joan de Cabreny (1385-1386). Edició a cura de M. Carme COLL I FONT, Xavier CAZENEUVE I DESCARREGA, Josep HERNANDO I DELGADO (*Acta Notariorum Cataloniae*, 9), Barcelona, Fundació Noguera 1999, 552 pp.

En aquest volum es donen alguns detalls que el fan interessant no sols des d'una perspectiva local de Vilafranca del Penedès, i per això, traient-lo de la secció de *Notícies bibliogràfiques*, li dediquem una recensió.

Comencem dient que la seva part central (19-524) consisteix en la transcripció dels instruments copiats en un manual notarial, el més antic dels conservats a l'AHC de Vilafranca del Penedès, Arxiu Notarial. I tal com és usual en la sèrie que ha acollit el volum, el text és precedit per una introducció (9-18), que dedica un parell de pàgines a recordar allò que sembla ésser conegut dels notaris de Vilafranca, dues més a aplegar notícies sobre Joan de Cabreny i dues o tres a indicar algunes de les dades més interessants d'aquest aplec.

En un moment determinat els autors dubten de si el dit Joan de Cabreny era el Notari de Vilafranca del Penedès o era només un escrivent de la notaria (14); la resposta podria haver vingut d'un planteig més global i més documentat no de la notaria, sinó de les notaries de Vilafranca; de la vinculada a Santa Maria n'era notari titular o propietari l'ardiaca de Penedès, sota el qual hi havia el vicari de l'església i sota aquest l'escrivà: aquesta és la situació dibuixada per alguns dels documents ací transcrits, com és ara el núm 64, de la pàgina 144, on hi ha referència a una acta protocolitzada «per discretum Berenguarium Alagreti, notarium publicum dicte ville auctoritate venerabilis Egidii Sanctii, archidiaconi Penitensis»: aquesta era la notaria des de sempre vinculada a la parròquia de Vilafranca.

No era aquesta la situació de Joan de Cabreny (ell es posa Johannes de Crebeyno: 149/66/6), car en un moment determinat s'autodefineix «Iohannem de Crebeyno, regia auctoritate notarium publicum per totam Cathaloniam et regentem scribaniam dicti venerabilis baiuli» (440/221/10): exercia, doncs, no pas en l'escrivania de Santa Maria, ans en la de la Cort del Batlle, de la qual no era titular, ans només 'regens'; no consta qui era el titular de l'escrivania o notaria acabada d'esmentar, o almenys no recordo haver trobat aquesta dada; en canvi, em pregunto, sense gosar donar resposta en cap sentit, si no seria aquesta l'escrivania o notaria, de la qual a començaments del segle XIV era titular aquell «frater Geraldus Petri, notarius Ville Franche», també secretari d'Arnau de Vilanova, sobre el qual hom pot trobar unes pàgines dins la «Miscel·lània a honor de Raimon Noguera», sembla desconegudes dels autors; aquesta cort del batlle es trobava en una casa propietat de Joan Pellicer, per la qual el batlle pagava seixanta sous anyals (128-129/56); d'aquesta cort o tribunal es conserva a Vilafranca (encara en el fons de la Comunitat de Preveres, ubicada al Museu del Vi?) un *Llibre de la cort del batlle Ferrer Oller*, d'entorn 1320, que hauria de constituir un punt d'honor vilafranquí l'editar-lo com més aviat millor perquè deu ésser dels més antics que es conserven als Països Catalans i perquè la riquesa de llengua i de dades és extraordinària, la darrera sobretot per a la capital del Penedès.

En parlar de 'frater Geraldus Petri' (Guerau Pere), ha comparegut Arnau de Vilanova, present a Vilafranca del Penedès en algun moment de la seva vida; i tres quarts de segle després, continuen ressonant en la documentació de la vila els cognoms que durant la primera meitat foren coneguts per llur vinculació amb el dit gran metge i espiritual: els Pere o ça Pera segueixen molt ben representats (cf. 542, columna segona), es troben Mulners i Punyeres, però en canvi, els Fusters en el volum que ens ocupa són reduïts a una sola compareixença (181/86); per contra, la presència pluralment documentada dels Muntaner (541/I), porta a preguntar-se si aquella 'Bartholomaea Montanerii', a la qual Arnau adreçà una de les seves lletres espirituals, no seria una vilafranquina, coneguda durant els dies que fou present a la vila mestre Arnau de Vilanova, assistint Pere el Gran en la darrera malaltia. Però tant o més que els cognoms, la presència viva d'Arnau a Vilafranca potser es podria rastrejar en aquella atenció als pobres que es manifesta en el testament del vilafraguí Bartomeu Carbonell, que féu «Salvatoresm Dominum Nostrum Ihesum Christum et animam suam et infirmos in dicto hospitali hospitari venientes heredes universales» (33/4-6). I no ens allunyarem gaire d'aquesta temàtica, recordant la llista de menorettes que formaven el convent de Santa Clara (354/177/2-9), o el parell de vegades en què vilafranquins demanaren d'ésser enterrats amb l'hàbit de Sant Francesc.

Hi ha un altre estrat d'aquests documents que salta per damunt l'interès local, i permet de veure la repercussió de la política reial en un lloc determinat. Així, per exemple, en una proferta per a necessitats militars, consta que l'Arbós tenia (només?) cent-trenta-nou focs (51/15/8 del final); els anys 1385-1386, ja cap al final del regnat de Pere III el Cerimoniós, continuava la situa-

ció d'indiferència en relació als dos papes del Cisma d'Occident i posava a mans del rei les quantitats que altrament anaven a cort papal; el document 213 (425-429) transcriu una llarga lletra en català d'aquella ‚cambra apostòlica reial‘.

Eren els darrers temps de la vida del Cerimoniós i la casa reial programava una gran celebració amb motiu dels cinquanta anys de regnat, cosa que donà ocasió a una nova proferta la ‚del jubileu‘, festa a la qual la vila havia de contribuir amb cinc mil sous, que no tenia i hagué de trobar per la via del censal mort (501/246); gairebé simultàniament, es preparava una intervenció militar urgent «contra cives et habitatores» de la ciutat i Camp de Tarragona amb invocació de l'usatge *Princeps namque*, a la qual intervenció eren convocades les milícies locals (474-483/235-237).

Tot i tractar-se de documentació ja de finals del segle XIV, hom troba de tant en tant dins aquests textos llatins paraules catalanes més antigues que les assenyalades com a primeres dins el DCVB: ‚vierany‘, per exemple (85/32/21; 191/90/2; 412/209/17 i 413/5; 441/8 i 444/3 del final de pàgina); ‚casalots‘ (187/88/5); ‚erreus‘ amb sentit d'eines o estris (314/155/6 del final de pàgina); ‚lou‘ amb un sentit jurídic no recollit en aquell diccionari («recto laudimio sive lou pro firmamento carte»); i encara ‚rostoble‘ (459/229/5; 461/230/9), que, segons el diccionari, hauria trigat encara vint anys a ésser trobat a Sóller. Recordem que al Penedès a darreries del selge XIV almenys els topònims continuaven ‚salant‘: Serboçar = S'Erboçar (116/50/4; 120/51/1) o Salbornar = S'Albornar (239/115/ darrera línia).

L'agraïment al qual és mereixedor tot autor de transcripcions per la feina feta, augmenta en aquest cas perquè ens proporcionen un llatí bàsicament legible, tot i que s'hi hagin esmunyit algunes faltes, sempre sobreres; p. e., a la pàgina 85 sembla que n'hi ha almenys dues: «d'en Palau, generi» < generis, car ‚d'en Palau‘ és genitiu!); i «curie Mareti» (quina mena de tribunal o cort és aquesta?); n'hi ha d'altres: 181/86/17: ‚adiucavit < adjudicavit‘; 293/46/2: ‚draperio < draperius‘; 293/46/14: ‚perito < preterito‘; 349/173/3: ‚parrochialis < parrochiali‘; 379/189/6: ‚uxoris < uxori‘; 440/15: ‚hereditas < hereditatem‘.

La darrera satisfacció per als autors (i per a la benemèrita Fundació Noguera) és el reconeixement que llur treball té molt més abast que el purament local.

Josep Perarnau

Jaume RIERA I SANS, *Retalls de la vida dels jueus, Barcelona, 1301 - Besalú, 1325* (Episodis de la Història, 326), Rafael Dalmau, Editor, Barcelona 2000, 110 p.

Per començar l'autor dóna una bona notícia: a l'ACA es van restaurant a poc a poc una sèrie de materials malmesos, entre els quals hi ha processos sencers, de manera que ben aviat aquesta sèrie de l'ACA haurà quedat del tot disponible per a la investigació. El llibre que publica Jaume Riera és un resultat directe d'aquesta obra meritòria.

L'autor hi estudia dos processos que es fan a membres de la comunitat jueva. El primer, pròpiament parlant, és una mera enquesta judicial: hom busca entre la comunitat jueva de Barcelona el possible autor d'un infanticidi. El segon és un procés obert contra Astruch Bonavid Saporita, jueu de Girona que havia residit a Besalú, acusat de parricidi.

Formen el nucli del llibre les informacions dels testimonis que declaren davant l'autoritat judicial competent. Per tal d'orientar el lector, Jaume Riera resumeix els esdeveniments que originen cadascun dels dos casos i detalla qui és l'encarregat de menar el procés: Arnau Roig, procurador fiscal comissionat per Guillem de Sant Feliu, lloctinent de batlle de Barcelona, en el primer cas, i Berenguer des Monell, jurista de Girona, en el segon.

L'autor no s'està d'advertir que els dos processos semblen més aviat expedients oberts per a poder molestar i crear dificultats a l'interior de les aljames, que no pas actuacions judicials serieres i fundades. El primer és la conseqüència d'haver trobat un infant mort i abandonat de nit al Call jueu de Barcelona, al carrer. L'enquesta no mena enlloc, perquè el fet havia estat una pura provocació: algú havia violat el cementiri jueu de Montjuic, n'havia robat un cadàver infantil i

l'havia deixat a la via pública del Call. El jutge no investigà el culpable d'aquesta acció: es dedicà a buscar un infanticida entre els jueus... endebades. El segon procés és una enquesta sobre el presumpte parricidi d'Astruch Bonavid en la persona de la seva mare, denunciat pel jueu Ferrer, alias Capdeporc, sagristà de la sinagoga dels jueus de Besalú, al cap de trenta anys del presumpte fet.

L'enquesta és més prolixa en aquest segon procés, però acaba amb el mateix resultat: no hi havia hagut crim, sinó un fals testimoni i intrigues entre els membres de la comunitat jueva. Les declaracions dels testimonis que són cridats a depositar en les dues enquestes, que l'autor resumeix citant ara i adés frases en llatí i en català dels declarants, a més del seu valor testimonial, permeten de veure i gairebé palpar aspectes de la vida quotidiana dels calls catalans a l'inici del s. XIV. Curiosament molts dels jueus que apareixen en el procés de Barcelona eren d'origen foraster, sovint ben llunyà. La sinagoga és el centre actiu de la vida religiosa i pública dels jueus, i hi acudeixen a deliberar. El procés de Barcelona documenta la forma de sepultura dels jueus a Barcelona: en una fossa, sense taüt, amb lloses col·locades sobre el cadàver sense aixafar-lo, dada coneguda per excavacions fetes a Montjuich el 1945.

Els jueus eren molt nombrosos a principis del s. XIV: en el procés de Besalú hom n'anomena 52; en el de Barcelona, 90 (en total, doncs, 142). Tenen molta mobilitat, amb parents escampats arreu. Estan ben organitzats i llur vida comunitària és intensa. La contribució monetària de cadascú al fons de la comunitat es fa en públic, és anotada en quadern o llibre i resta en poder del(s) secretari(s) de l'aljama; per sota d'una renda de 100 sous, el jueu no contribueix. Es formen a la sinagoga, on estudien l'hebreu, però amb aquests processos a la mà hom diria que els jueus entre ells parlen en romanç catalanesc. Entre els jueus hi ha afinitats de clan, de parentiu o de secta: al procés de Girona no és esmentat cap jueu de Banyoles, Peralada, Peratallada o la Bisbal. Els jueus tenen esclaus sarraïns i lloguen noies cristianes, mig criades, mig aprenents d'algun art o ofici femení (trenar vetes de seda). Són piadosos i caritatius, encara que entre ells també es barallen. Sembla que el fet de viure en jurisdiccions civils diferents (la reial o la d'una o altra senyoria) propiciava tensions i enemistat entre ells, qui sap fins a quin punt atiadades per les vicisituds de l'activitat prestamista que duïen a terme els jueus acabats. Malgrat l'acumulació de detalls assenyalats per l'autor, aquest mostra que en qüestions essencials, els jueus eren molt opacs. Les qüestions essencials són les religioses: els rabins, les escoles talmúdiques, ja no diguem la càbala. De tot això només hi ha al·lusions indirectes o molt vagues. Els cristians i els jueus constituïen dos móns essencialment incommunicats, totalment extern l'un a l'altre; quan entre ells es documenta algun contacte, és per coses desagradables.

Malgrat que els processos són escrits en llatí, Jaume Riera recull alguns mots catalans fins ara no documentats ni explicats en els diccionaris històrics: ,braquejar', derivat de ,brac' (= pus, supuració); ,arrafar' (=esgarrapar?); ,truanasse' (potser un producte vegetal neutre que es col·loca en ferides infectades); ,tresfora' o ,cresfora' (malaltia mortal); i ,crox' o ,grox de vidre' (mot misteriós: quelcom que es posa en una ferida inguarible).

Al final de cada procés, Riera estableix la llista de tots els noms propis de persones, cristians i jueus per separat, que hi apareixen, llista ben útil, tant per a comparar-la amb els estudis ja publicats fins ara, com per a guiar els estudis del futur. El volum es clou amb una selecció de publicacions sobre els jueus catalans, el pes de les quals es nota latent d'un cap a l'altre d'aquest petit i modèlic llibre.

Jaume de Puig i Oliver

Carlos del VALLE RODRÍGUEZ, *La inconsistencia de los dogmas cristianos, de Crescas (Bittul 'Iqqare ha-Notsrim le-R.Hasday Crescas). Edición crítica, bilingüe* (España Judía, serie II: Autores judíos de Aragón y Cataluña. Polémica judeocristiana, 13), Madrid, Aben Ezra 2000, 390 pp.

El professor Carlos del Valle Rodríguez acaba de publicar una edició crítica d'una obra fonamental del patrimoni cultural antic del judaisme de l'antiga corona catalanoaragonesa. Es tracta d'una obra de polèmica judeocristiana escrita per rabí Hasday Cresques (c. 1340-1410) pels volts

de l'any 1398, que porta per títol *La inconsistència dels dogmes cristians*. Rabí Cresques va néixer probablement a Barcelona cap a l'any 1340. Va realitzar tota mena d'activitats a Barcelona i, pels volts de 1390, just abans de les grans persecucions contra els jueus de l'any 1391, va esdevenir rabí de Saragossa. Aquests fets dramàtics van afectar profundament la vida del judaisme de la corona catalanoaragonesa i van menar pràcticament a l'extinció de moltes d'aquelles comunitats.

L'edició que ressenyem comença amb un *Prefaci* (11-13) en què l'autor comenta la llarga història del llibre que ara ha publicat. El professor Del Valle es plany —i compartim plenament la seva queixa— de la pobresa dels fons jueus de les biblioteques públiques d'Espanya. Hi ha un oblit col·lectiu de la cultura hebrea, que és un dels elements més valuosos del patrimoni cultural de la Península. Aquest llibre és una de les peces del programa de recuperació cultural que el professor Del Valle, gairebé en solitari, ha emprès i que es concreta en la col·lecció «Espanya Judía», d'Aben Ezra Ediciones, que ell dirigeix.

Les *Abreviatures* (15-24) constitueixen un sistema de sigles clar i intel·ligent, que simplifica les referències al llarg del complex aparat de notes que complementa l'estudi introductor i la traducció castellana de l'obra de rabí Cresques.

La *Introducció* (27-96) presenta un panorama de l'atzarosa i dramàtica vida de rabí Hasday Cresques; l'autor remarca especialment l'actuació de Cresques en els avalots antijueus de l'any 1391. Tot seguit presenta l'obra literària del rabí de Barcelona-Saragossa, que consta dels textos següents: *Or Adonay* (La llum del Senyor), crítica profunda dels principis filosòfics que Maimònides havia establert en la *Guia dels perplexos*; una obra menor, *Derashat ha-Pesab* (El sermó de Pasqua); el *Sefer Eben shteiyya* (El llibre de la pedra fundacional), compost a Barcelona l'any 1378 però que sols s'ha conservat en els apunts recollits per un deixeble de Cresques; el *Bittul 'iqqare ha-Notsrim* (La inconsistència dels dogmes cristians), l'obra objecte de la present edició; i la *Iggeret el qehil-lat Avinyon* (La carta a la comunitat d'Avinyó), que narra les persecucions de l'any fatídic 1391. La darrera part d'aquesta introducció és dedicada a l'estudi concret del *Bittul* i a la consideració de les contradiccions que els estudiosos han observat entre les posicions de l'*Or Adonay* i el *Bittul*.

La traducció anotada de *La inconsistència dels dogmes cristians* (97-221) és la part central de l'obra. Cresques exposa i critica deu creences bàsiques del credo cristià: 1. El pecat original; 2. La redempció del pecat; 3. La Trinitat; 4. L'encarnació; 5. La virginitat de Maria; 6. L'eucaristia; 7. El baptisme; 8. La vinguda del Messies; 9. La llei nova; 10. Els dimonis. Cal destacar la importància i riquesa de les anotacions del professor Del Valle a la seva traducció castellana del text de Cresques. L'editor-traductor mostra uns coneixements extraordinaris de teologia cristiana i jueva, i del complex món de la polèmica judeocristiana medieval. Del Valle no deixa cap concepte per explicar i, a més, exposa les arrels i el context en què les afirmacions del rabí de Saragossa són significatives. Aquest aparat de notes constitueix una veritable enciclopèdia de la polèmica judeocristiana medieval.

L'edició crítica del text del *Bittul* (pp.223-331) es basa en 12 ms: Ms. Or 47 de la BL de Londres; Ms. Mic 2480/1; Ms. Mic 2209/2; Ms. Mic 2279/1 tots tres del Jewish Theological Seminary of America de Nova York; Ms. Warn 64 de Leiden; Ms. 79.199 del Museu Jueu d'Atenes; Ms. Montefiore 288 i Ms. Montefiore 287 de Londres; Ms. Ginsburg 46/2 de Moscou; Ms. A 207/3 de l'Institut d'Orientalisme de Sant Petersburg; Ms. ebr 530/3 de la Biblioteca Vaticana; Ms. A 207/2 de l'Institut d'Orientalisme de Sant Petersburg. Del Valle estableix l'*stemma* dels manuscrits i justifica la necessitat d'optar per una edició eclèctica: «En la transmissió del *Bittul* no se han creado versiones distintas personalizadas, como ocurre con otras obras medievales. Las variantes son de poca monta, muchas veces de carácter ortográfico o de términos alternativos. De ahí que generalmente la elección del texto no ofrece dificultad respecto a su lectura. Ninguno de los manuscritos y ninguno de los grupos de manuscritos ofrece una lectura del texto que pueda calificarse como la mejor. Por esta razón hemos preferido un texto ecléctico que ofrece la lectura con el mejor sentido (sentido coherente), generalmente la única posible.» (94). Penso que l'elecció és molt encertada. L'edició crítica és impecable amb un text hebreu de caràcters molt clars i llegibles, tal com és la norma de tota la col·lecció «Espanya Judía».

Cresques escriví aquest tractat en «la llengua del seu país» (*Bittul* 0.1). Aquest original no s'ha conservat. La versió hebrea editada va ser feta a Alcalá de Henares l'any 1451 per Yosef ben

Shem Tob (c. 1400-1460). A propòsit de la llengua original del *Bittul*, el professor Del Valle escriu: «En principio habría que pensar que lo escribió en catalán, por ser Crescas catalán y haber vivido en Cataluña casi los 50 primeros años de su vida o que lo redactó en español antiguo, que era la lengua franca de la península entendida también en Cataluña, y que era la lengua que usaban los judíos zaragozanos y que utilizaba el propio Crescas después de más de diez años de convivencia en su medio. Aunque la cuestión mientras no haya nuevos datos no tiene solución, me inclino a pensar que la lengua que utilizó Crescas fue el español antiguo, por ser la lengua de uso entre los judíos de Zaragoza, por ser la lengua franca en la península, por ser la lengua más utilizada en la polémica y afectar a un número mayor de judíos, después que los de Valencia y Catalunya habían quedado seriamente afectados por las persecuciones». (85-86).

Jo penso, però, que caldria sospesar l'afirmació del traductor sobre «la llengua del seu país». Si Cresques l'hagués escrit en aragonès, sembla que el traductor s'hi hauria referit d'una altra manera, atès que la llengua del text polèmic i la llengua que parlava ell —el castellà— eren en aquest moment molt semblants. L'expressió que emprà —«el seu país»— fa pensar més aviat que es tracta de la llengua que es parla en un «país» on es parla una llengua diferent d'Alcalá de Henares, on Yosef ben Shem Tob fa la traducció a l'hebreu. Jo m'inclino a creure que l'obra de Cresques va ser escrita en català.

L'*Apèndix* de l'obra conté la traducció castellana de diversos fragments d'altres obres de Cresques (*Or Adonay* i la *Carta a la comunitat d'Avinyó*—completa—) i d'altres autors (*Shebet Yebuda*, Yosef ben Saddiq, Abraham ben Salomón de Torruviel, *Sefer Yubasin* i Profiat Duran) que tracten de les persecucions de l'any 1391.

La *Bibliografia* (361-370), un sumari en anglès (371-373), un *Índex analític i onomàstic* (375-383) i un *índex de Fonts bíbliques* (385-387) completen l'obra, que en conjunt és modèlica per la pulcritud de l'edició.

Aquest nou llibre del professor Del Valle forma part d'un gran projecte intel·lectual que consisteix a recuperar el patrimoni cultural jueu de la Península Ibèrica, que ha estat —de manera incomprendible— oblidat i abandonat. Felicitem el Dr. Carlos del Valle per aquest treball tan pulcre que dona els elements que permeten llegir i comprendre l'obra d'un dels grans intel·lectuals jueus de la corona catalanoaragonesa, rabí Hasday Cresques.

Joan Ferrer i Costa

José Vicente NICLÓS ALBARRACÍN, *Profiat Durán. Cinco cuestiones debatidas de polémica*. Edición crítica bilingüe con anotaciones de C. del VALLE RODRÍGUEZ. Madrid: Aben Ezra Ediciones (España Judía. Serie II: Autores judíos de Cataluña. Polémica judeocristiana) 1999. 110 pàgs.

El personatge conegut com a Profiat Duran és una de les personalitats més sorprenents del judaisme català. Probablement va néixer a Perpinyà entre els anys 1340/45 i devia morir sobre l'any 1414. Fou, doncs, contemporani de Francesc Eiximenis i de Bernat Metge. El seu nom hebreu era Isaac ben Moisès ha-Leví. Signà les seves obres amb el nom d'EFOD, que deriva de les inicials hebrees del nom: «En Profiat Duran». D'aquest acrònim deriva la forma «Efodi» amb què es va fer famós en cercles cristians, quan va ser coneguda la seva gramàtica de la llengua hebrea intitulada *Má asé Efod* (L'Obra d'Efod).

Les dades sobre la seva persona són molt confuses: sembla que fou metge —alguns diuen que fins i tot va ser astròleg de Joan I—; no se sap si, arran dels avalots de 1391, va ser obligat a batejar-se, i si després va tornar al clos del judaisme. Tampoc se sap si Profiat Duran és el metge famós de Perpinyà anomenat Honorat de Bonafé, '*olim vocatus Perfeyt Duran*' (segons un document del 14 de gener de 1393). Hi ha la possibilitat que fos una sola persona que va mantenir una vida doble o bé que siguin dues persones completament distintes.

Les obres més famoses de Profiat Duran són la ja esmentada gramàtica; un comentari al *More Nebukhim* (*La Guia dels perplexos*) de Maimònides, que es pot llegir en totes les edicions corrents de

la traducció hebrea medieval d'aquesta obra del gran savi cordovès; l'obra polèmica *Kelimmat ha-goyyim* (*La vergonya dels gentils*) i la lletra satírica *Al tebí ke-abotekba* (*No siguis com els teus pares*).

Aquesta obra de J. Vicent Niclòs és presentada per un «Advertiment de l'editor de la col·lecció», Dr. Carlos del Valle, que suggerí al Dr. Niclòs la necessitat de preparar una edició crítica d'aquestes qüestions de polèmica jueva atribuïdes a Profiat Duran. La *Introducció* (15-27) de Niclòs fa un balanç crític de l'obra editada, que en hebreu té el títol de *Teshubot be-'Anshe 'Awen* (*Respostes als impius*) i que apareix en els manuscrits hebreus com a apèndix a *Kelimmat ha-goyyim*. Tot i que no es pot afirmar amb absoluta certesa l'atribució d'aquesta obra polèmica al savi jueu de Perpinyà, és molt versemblant que sigui una obra d'ell, o, a tot estirar, d'algun deixeble seu. Un estudi de Carlos del Valle inclòs com a apèndix a aquest volum aporta nous arguments per a confirmar-ne l'atribució a Efod.

Les cinc *Respostes als impius/impostors* editades per Niclòs se situen clarament en un context de polèmica amb els cristians. Els temes tractats són els següents: 1. La Torà conté promeses espirituals i no sols materials. 2. El verset del llibre dels Salmos «Que es perpetui el seu nom i creixi mentre duri el sol». (Sl 72, 17) no demostra la divinitat del Messies, tal com afirmen els cristians. 3. L'anunci de l'Emmanuel, amb els signes que l'acompanyen (Is 7, 15) i els títols que li són imposats (Is 9, 5) s'acompleixen en el rei Ezequies d'Israel. 4. El Salm 110, 1: «Oracle del Senyor al meu senyor: Seu a la meua dreta» no es pot entendre com una afirmació de la divinitat del Messies. 5. Els miracles que els evangelis diuen que Jesús va realitzar no són cap prova de la seva divinitat, ja que els profetes Elies i Eliseu també van realitzar molts de miracles, i, en canvi, no van pas ser divinitzats.

Niclòs fa una edició crítica del text a partir de dotze manuscrits del segle XVI-XVII de les biblioteques de Budapest, Moscou, Nova York i Parma. L'edició del text crític hebreu de les *Teshubot* ocupa les pàgines 65-84 i la traducció les pàgines 31-64. La traducció és l'obra d'un veritable expert en aquest tipus de textos, que comporten moltes dificultats terminològiques i, sovint, de comprensió. Cal recordar l'edició crítica de l'*Eben Boban* de Shem Tob ibn Shaprut, amb una magnífica traducció castellana realitzada pel mateix Vicent Niclòs (J. V. NICLÒS, *Shem Tob ibn Shaprut, «La Piedra de Toque»* (*Eben Boban. Una obra de controversia judeo-cristiana. Introducción, edición crítica, traducción y notas al Libro I*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas (Bibliotheca Hispana Biblica 16) 1997). La traducció va acompanyada de nombroses notes contextuals, a càrrec de l'editor de la col·lecció, el Dr. Carlos del Valle, que enriqueixen notablement el volum. Les notes de l'editor aporten moltíssima informació bibliogràfica i de paral·lels argumentals amb altres polemistes que van intervenir en les controvèrsies judeocristianes, tant jueus com cristians. Del Valle és certament el millor especialista contemporani en el complex món de les disputes medievals entre els defensors de la fe jueva i els de la fe cristiana.

L'obra es clou amb un estudi intítulat *La nueva obra polémica de Efodi*, signat per Carlos del Valle. L'estudi presenta l'estat de la qüestió sobre la vida i l'obra de Profiat Duran i una completíssima informació bibliogràfica sobre aquest controvertit personatge. Del Valle aporta pràcticament tota la bibliografia sobre Efod i la llista de tots els manuscrits coneguts i classificats per l'Institut de Microfilms de Manuscrits Hebreus de la Biblioteca Nacional i Universitària de Jerusalem. El treball del Dr. del Valle certament que facilitarà molt les futures recerques i edicions sobre les obres del savi jueu de Perpinyà. La segona part d'aquest treball se centra a aportar raons que permetin de confirmar l'atribució d'aquesta obra polèmica a Efod i establir-ne la datació, que ha de ser posterior a la seva obra *Kelimmat ha-goyyim*. El treball de del Valle és molt ben documentat i convincent. Crec que a partir d'aquesta edició-traducció de Vicent Niclòs i de l'erudit estudi de Carlos del Valle caldrà incloure les *Teshubot* dins del catàleg d'obres escrites per Profiat Duran.

L'obra es clou amb una traducció anglesa de l'estudi crític de Del Valle, *A new polemic work by Efodi*, un índex de fonts bíbliques i un índex analític. L'edició és molt pulcra, tant en el text hebreu com en la traducció i estudis redactats en castellà.

Josep PERARNAU I ESPELT, *Estudis i inventari de sermons de sant Vicent Ferrer*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVIII (1999), pp. 9-812 pp.

L'any 1993, en redactar la veu *Vincentius Ferrarius* al volum IV dels *Scriptores Ordinis Praedicatorum mediæ Aevi*, iniciat per Tommaso Kaeppli, Enrico Panella presentava una primera aproximació al cens de tots els volums de sermons que fins aleshores havien estat atribuïts a sant Vicent Ferrer (vol. IV, T-Z. *Praemissis addendis et corrigendis ad volumina I-III*, Roma Istituto Storico Domenicano 1993, 458-474).

Paradoxalment, en aquell moment no s'havia fet encara l'elenc, no definitiu òbviament, de les predicacions fetes. Hi havia, però, un nombre considerable d'estudis que bastaven ells sols a descobrir la fesomia intel·lectual del seu autor. Les edicions de Rocabertí, Fages, Sanchis Sivera, per citar algunes, n'eren uns significatius testimonis, constituïen un bon començament, alhora que denunciaven les mancances cognoscitives, a les quals calia prestar atenció. Una d'important era la de fer l'elenc dels manuscrits que transmeten els sermons, així com els dels temes predicats.

Hi havia però, encara, tot un seguit d'interrogants a resoldre, a donar-los resposta, tant pel que fa al procés intel·lectual de creació del text en la fase prèvia i posterior a la 'performance', com pel que fa a la seua transmissió posterior. Afortunadament, aquesta aspiració ha esdevingut una realitat. El volum XVIII d'«Arxiu de Textos Catalans Antics», ens ofereix un conjunt d'estudis i inventari de sermons de sant Vicent Ferrer. Sembla com si fos la resposta a la necessitat sentida de posar ordre a allò que coneixem sobre la predicació del sant valencià, tot descobrint l'espai a recórrer.

El volum XVIII de l'ATCA comença amb un estudi dedicat a avaluar críticament les aportacions que els darrers cent anys s'han publicat relatives als sermons [*Cent anys d'estudis dedicats als sermons de sant Vicent Ferrer*, 9-62]. L'autor reconstrueix a través d'aquestes pàgines l'itinerari seguit pels estudis que sobre sant Vicent Ferrer d'ençà de l'activitat erudita desenvolupada pel dominic H.-D. Fages. Seguint el fil cronològic, la seva ullada analitza críticament les contribucions realitzades per Roc Chabàs, Manuel Betí, Matthieu-Maxime Gorce, Sigismund Brettle, Josep Sanchis Sivera, Gret Schib, Joan Fuster i Ortells, Martí de Riquer, Josep M. de Garganta i Vicent Forcada, Manuel Sanchis Guarnier, Pedro M. Cátedra, Adolfo Robles, el mateix Josep Perarnau i Espelt, i altres, dedicats, en ocasions, a l'edició de textos homilètics i, en altres, a estudiar estratègies retòriques emprades per l'oradòria del sant valencià.

A propòsit de la intervenció autògrafa de sant Vicent Ferrer, siga en els manuscrits dels sermons, siga en les *Bibles* conegudes, l'autor dedica un seguit de consideracions que s'oposen a les que jo mateix vaig defensar amb motiu de l'edició facsímil del manuscrit 304 de la Biblioteca Capitular de València. L'estat actual dels estudis no em permet progressar, ultrapassar els límits ja coneguts. Ben poc s'ha dit al llarg dels cent anys avaluats per l'autor a la seva ressenya bibliogràfica al voltant de les pràctiques d'escriptura de mestre Vicent. Constitueix, de debò, un tema nou, al qual cal dedicar algun que altre esforç futur. Però, per tal d'aconseguir un progrés ferm i rigorós, crec que pagaria la pena fer una col·lecció de facsímils extrets dels manuscrits, que la tradició ens ha conservat i transmès com a autògrafs. Sols una anàlisi contrastiva de tots ells permetrà aprofundir en aquest aspecte inèdit de la tradició textual dels sermons, així com de l'activitat intel·lectual de mestre Vicent i que es situa a la base de la seva activitat homilètica. El meu propòsit era, i continua essent-ho —en l'actualitat— el d'estudiar paleogràficament tots aquests manuscrits. Hi poden, però, intervinde tots els interessats. La contribució de tots aquests enriquirà, de debò, el coneixement de l'activitat d'estudi de mestre Vicent.

L'autor no s'està de proposar, com a conclusió d'aquest recorregut bibliogràfic, la urgència d'«un projecte de recerca global, que permeti una visió comprensiva dels sermons de sant Vicent Ferrer» (61), per a la qual cosa cal l'«inventari de sermons de mestre Vicent» (62), que l'autor ha iniciat en el darrer dels estudis editats en el volum que ressenyem.

A partir d'aquest moment segueixen tres articles amb estudis pormenoritzats relatius als manuscrits més antics de la tradició textual dels sermons. Es tracta de les 'reportationes' de Friedrich von Amberg (Fribourg, Cordeliers, ms. 62); els manuscrits d'esquemes i de notes de sermons, on analitza els conservats a: Perugia, San Domenico; Città del Vaticano, BAV, Vat. lat. 4375 i 7730; i finalment, el conservat al reliquiari del Reial Col·legi i Seminari del Corpus Christi de València.

De tots ells ens proporciona una minuciosa i detinguda anàlisi tant de l'estructura codicològica com del contingut literari, tot incloent la transcripció de l'índex de tots ells, així com dels textos que per diverses raons havien romàs inèdits. En totes les ocasions el treball es completa amb les utilíssimes taules alfabètica dels mots i la de referències (bíbliques i no bíbliques).

Destaca, pel que fa al procés d'escripturació, la proclama de l'autoria gràfica feta pel reportador del manuscrit de Fribourg, el text de la qual —encara que conegut— no és pas menys interessant. L'autor critica i es posiciona front als que hem defensat la partició autògrafa de sant Vicent Ferrer siga tant en el manuscrit de Perugia com en el del Patriarca de València. Això no obstant, reclama la importància de tots dos, atès que se situen cronològicament als darrers anys de la vida de mestre Vicent i fins i tot arriba a proposar que si no intervingué directament ho féu, de manera indirecta, a través d'altri.

En el cas dels manuscrits d'esquemes (Perugia i BAV), ofereix la transcripció de tots els temes bíblics i dels dies de la predicació, seguint el calendari litúrgic, la qual cosa resulta una aportació valuosíssima, ja que per primera vegada es coneix el conjunt de tots ells i perquè superen, de debò, el volum fins aleshores conegut dels temes predicats. L'autor aprofita l'ocasió per a fer un seguit de reflexions al voltant del contingut literari dels llibres i alhora proposar un 'stemma codicum', que descobrirà els camins de la transmissió textual dels esquemes.

Al manuscrit conservat al reliquiari del Reial Col·legi i Seminari del Corpus Christi li dedica també un extens article, on —com en els casos anteriors— avalua tant la seva estructura codicològica com la textual. L'interès d'aquest volum rau en el fet que es tracta d'un manuscrit, al qual li han estat afegits sovint textos, esmenes, afegitons, en els marges, la qual cosa ens evidencia un procés continuat d'escriptura. Si, com l'autor, descartem l'autografia en la confecció d'aquest manuscrit, haurem de suposar que ha estat el 'reportans' o un col·laborador molt pròxim de mestre Vicent qui s'ha dedicat a escriure'ls. L'article, en aquesta ocasió, inclou, a més a més, l'elenc dels temes predicats en sermons transcrits, l'edició de cinc inèdits, i les taules corresponents.

Les diverses aportacions serveixen de base al treball *Algunes consideracions entorn dels tres primers passos dels sermons de sant Vicent Ferrer* (455-465), on intenta establir les relacions textuales existents entre tots quatre manuscrits, amb la intenció d'organitzar el procés d'escripturació dels sermons abans i després de la seua 'performance'. A la fi, i en apèndix, inclou la *Seqüència dels sermons entre el quart diumenge de quaresma i el divendres abans de Rams en els manuscrits de Fribourg, Perusa, Quaresma de 1413 i Clarmont-Ferrand* (467 i ss.).

Els estudis dedicats a la predicació de mestre Vicent es tanquen amb l'*Aportació a un inventari de sermons de sant Vicenç Ferrer: temes bíblics, títols i divisions esquemàtiques* (479 i ss.). Constitueix aquesta una aportació d'una gran vàlua, atès que recull el guió i la 'divisio thematis' de nou-cents nou sermons, la qual cosa ens permet d'endinsar-nos de manera sòlida en l'estudi de l'activitat homilètica del sant valencià. Certament, ens hem de felicitar tots d'aquesta contribució tan significativa i hem d'agrair l'autor la informació riquíssima que ens proporciona. Cadascuna de les fitxes que constitueixen aquest repertori està integrada pels següents elements: número d'ordre, tema bíblic, manuscrit o edició, text abreujat de la dita divisió temàtica, ordenació de la divisió temàtica (479 i ss). Aquest és, sense cap mena de dubte, el camí correcte per tal d'estudiar sant Vicent Ferrer.

Una obra de la magnitud i complexitat com la que avaluem, necessàriament deixa la porta oberta als errors, els quals, però, no són imputables totalment a l'autor. Això no obstant, el crític ha de mirar per damunt d'ells, tot destacant allò que constitueix l'aportació més significativa, allò realment important. L'autor, conscient que la porta és oberta als errors, alerta els lectors en diverses ocasions, com ara a les pàgines 70, 114, 257, 384, 439. No és el meu propòsit, en aquest ocasió, treure'n profit. No ho penso pas fer, especialment perquè considere que l'objectiu final de la recerca és contribuir —entre tots— al millor coneixement de l'objecte específic d'estudi formulat i plantejat en cadascuna de les ocasions. Ara bé, dels que he detectat hi ha tres que m'abelliria recordar per corregir:

(a) A la pàg. 132, en la taula de mots hom troba la veu 'libris' tot entenent que es tracta d'un datiu/ablatiu de 'liber'. Si, però, acudim a la línia 523 de les 'reportaciones' del manuscrit de Fribourg (a la pàgina 85), descobrim que la veu fa referència a 'lliures' («quia per centum annos de mille libris non deberes recipere unum denarium...»).

(b) A la pàg. 196, en descriure el contingut del manuscrit de Perugia, s'hi transcriu l'abreviatura ,ar_u com ,Articula'. Em fa l'efecte que cal desenvolupar-la per ,Argumenta'. Ho aconsellen diverses raons: ,articulus', és masculí; i clarament el final, la desinència de la paraula escrita de forma exponencial és la síl·laba ,-ta'. En aquest tipus d'abreviatures solament s'hi escriuen les darreres lletres. En cas que fóra ,articula', el desenrotllament de l'abreviatura és força complex i extrany.

(c) A la pàg. 401, hom descriu l'escriptura utilitzada al manuscrit del Patriarca com ,gòtica catalana cursiva semibastarda' (j). Certament, jo no puc compartir aquesta denominació per diverses raons: a) no permet —a qui desconeix el manuscrit— imaginar com és l'escriptura del mateix; b) s'utilitzen qualificatius que, lluny d'aclarir, creen confusió, com ara ,cursiva' i ,semibastarda'. Què volen dir? No crec que hi haja cap obra de referència, a la qual hom pugua trobar elements de caracterització com els emprats. L'autor utilitza com a font un treball del meu mestre, el prof. Josep Trenchs i Òdena. Estime que en aquesta ocasió no és l'adient, i les raons es troben en un seguit de reflexions degudes a Françoise Gasparri, on s'avaluen els criteris emprats a les èpoques medieval i moderna per tal de designar les escriptures; criteris que no coincideixen amb les taxonomies de la Paleografia.

Aquestes observacions, però, no pretenen, en cap moment, alterar la meua opinió sobre el volum XVIII de '«Arxiu de Textos Catalans Antics», que, com ja he expressat al començament, em sembla una contribució magnífica i ferma, que permet construir un coneixement més sòlid, per més rigorós, dels sermons de sant Vicent Ferrer. L'anàlisi de llur transmissió textual permetrà introduir-se en el procés comunicatiu a l'interior del qual es situen els textos manuscrits —en diversos estadis d'escriptura— i alhora esbrinar la relació existent entre l'oralitat i l'escriptura en l'activitat homilètica duta a terme per mestre Vicent, i de la que els manuscrits conservats són l'única petjada que conservem.

Només resta felicitar l'autor per aquesta magnífica contribució al coneixement de la pràctica homilètica de sant Vicent Ferrer.

Francisco M. Gimeno Blay

José M. CRUELLES GÓMEZ, *Els notaris de la ciutat de València. Activitat professional i comportament social a la primera meitat del segle XV* (Estudis, núm. 17), Barcelona, Fundació Noguera 1998, 443 pàgs.

El important volum que pone ahora en manos de los estudiosos de la sociedad medieval la Fundació Noguera, es la parte esencial de la memoria de doctorado del autor, leída en 1991, según éste indica en la introducción, donde precisa así su objetivo fundamental: «establir la relació entre la necessitat que la societat urbana sentia del notari i els beneficis que aquest fet va poder reportar al col·lectiu i a les famílies que el componien, traduïts en termes de guany econòmic i, sobretot, d'estima social». Las fuentes son los propios fondos notariales conservados en los ricos archivos de Valencia, principalmente en los del Reino y del Colegio del Patriarca. A partir de ellos se analiza un amplio número de personas y linajes relacionados con la actividad notarial, con la intención de dibujar su comportamiento «a través d'un seguiment detallat dels orígens familiars, de les aliances matrimonials, de les pràctiques educatives i professionals, de la gestió que realitzaven del patrimoni, i dels diferents moments que marcaren l'assentament de cada família dins la professió» (24-25). La obra, sin embargo, nos ofrece bastante más de lo que el autor indica. Es un auténtico análisis de la Valencia bajomedieval desde la óptica de un grupo social cualificado, a cuya actividad precisamente debemos, en buena medida, el conocimiento que hoy se tiene de aquélla y el que en el futuro se pueda adquirir. Hemos de recordar al respecto que también son libros notariales, confeccionados por notarios o bajo su dirección, las actas municipales —los *Manuales de consells* valencianos—, así como los registros de cartas emitidas por el gobierno municipal —nuestras *Lletres missives*—, sus libros de cuentas o de *Claveria*, etc., y que ellos han constituido fuente principal de información de los medievalistas a la hora de analizar el pasado de la ciudad.

La elección del tema constituye, pues, todo un acierto, y no es un tópico, en este caso, afirmar que la obra viene a cubrir un gran vacío. Tampoco lo es subrayar que el autor hace gala de un conocimiento amplio y profundo de las investigaciones más recientes sobre el notariado y la documentación notarial, como se puede advertir desde la misma introducción.

Son siete los capítulos del libro, que cuenta, además, con un utilísimo índice onomástico, la correspondiente relación bibliográfica, y un «apèndix de documentació prosopogràfica» con apretada información de archivo sobre aspectos biográficos de casi medio centenar de notarios valencianos cuatrocentistas. En los dos primeros capítulos, dedicados a la formación de estos profesionales y a los mecanismos institucionales de acceso y control de la profesión, es fácil advertir que la actividad de Vicent Saera se analiza con especial atención, al igual que en el tercero, dedicado a la oficina notarial, donde se utiliza su figura como paradigma en un apartado específicamente consagrado a él. En cambio, en el capítulo cuarto, al estudiar la clientela notarial, es otro escribano cuatrocentista, Antoni Llopis –al cual ya se había referido el autor en publicaciones anteriores–, el que recibe especial atención, con otro apartado monográfico. Algo menos de cincuenta páginas están dedicadas a la presencia de los notarios en la administración pública, tema del capítulo quinto, que, por desviarse algo del objetivo marcado al comienzo como materia básica de estudio, según se nos advierte, sólo analiza algunas oficinas de la administración real y municipal, sin pretensiones de exhaustividad (193-194). En cambio, los dos últimos capítulos, dedicados al entorno familiar de los notarios y a sus bases y actividades económicas, constituyen, con su centenar y medio de páginas, una de las partes sustanciales, centrales y más novedosas del libro.

La importancia de ese «producte genuí de la ciutat» que era el notario (391), y su identificación con la burguesía ciudadana, clase social que controlaba las estructuras políticas de aquella (384), son aspectos de los que ya teníamos constancia, pero que ahora, gracias a este libro, quedan ampliamente documentados. También el carácter relativamente abierto de la Valencia bajomedieval, que a veces se ha cuestionado, aflora con bastante claridad en la obra. La circunstancia de que el aprendizaje de la profesión se realizara en el seno de la propia oficina notarial hacía que el notario desempeñara en la época una singular función, más allá del ámbito estrictamente docente, según señala el autor: «els notaris jugaren un paper relativament notori en els esforços d'algunes famílies del petit artesanat per millorar les seues condicions de vida mitjançant la formació escolar de la descendència masculina» (36). El grupo profesional era reflejo de una sociedad que, a pesar de los esfuerzos de la obligarquía por cerrarla, en beneficio de sí misma, siguió brindando oportunidades en el Cuatrocientos –como ya lo hiciera en las dos centurias anteriores– a quienes buscaban mejorar sus horizontes vitales. En efecto, aunque al principio Cruselles asegura que progresivamente los contratos de aprendizaje, en el caso que nos ocupa, fueron desvinculándose del servicio doméstico, por reclutarse los aprendices entre los propios hijos de los notarios o de familiares suyos –lo cual le permite poner en duda «l'eficàcia de l'aprenentatge domèstic com a mitjà d'ascens social dins les classes mitjanes urbanes» (40)–, más adelante, al comparar los orígenes sociales de los notarios de Valencia con los de otras zonas europeas, y en particular con el de las ciudades del norte de Italia, reconoce: «podem arribar a la conclusió que ens trobem davant un grup extremadament obert a gent de procedència molt diversa» (97).

No podía ser de otra forma en una sociedad en pleno crecimiento económico. Éste constituyó, a juicio del autor, el factor que frenó la tendencia del grupo a replegarse sobre sí mismo: «Al llarg d'un període expansiu econòmicament com el que comprèn les últimes dècades del segle XIV i quasi tot el XV, la societat urbana valenciana generà una demanda amplíssima de professionals de les lleis, especialment de notaris. Tal vegada aquesta era la força més poderosa que s'oposava al tancament del grup» (98). Y, más adelante, precisa en lo relativo a los factores de progreso: la gran actividad comercial, los servicios prestados a las familias de la nobleza y del patriciado, y la cada vez más amplia y compleja burocracia institucional, ofrecían magníficas posibilidades de prosperar económicamente al profesional de la escritura. Muchas familias de notarios procedían del mundo artesanal, lo que quiere decir que el oficio suponía un modo de promoción social, que luego permitiría a muchos emparentar, o a aspirar al emparentamiento, con linajes notables de ciudadanos dedicados a la mercadería o con cualificación profesional universitaria (385-387). Oportunamente alude a Bartomeu de Vilalba, cuya brillante trayectoria en la burocracia municipal de Valencia, ciudad de la que llegó a ser un notable y prestigioso prohombre, hace de él «la

imatge d'excel·lència, solemnitat i poder que el col·lectiu dels notaris volia tenir de si mateix» (90-91).

El lector interesado por la sociedad valenciana cuatrocentista podrá encontrar muchos datos inéditos sobre personajes relevantes de la época, como el propio notario Vilalba (390), Melcior Miralles, autor del *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, o el escritor Joan Roís de Corella (244); sobre familias tan conocidas e importantes como los Borja (185 y 252-253), los Belluga (71), o la del pintor Jacomart (131); sobre la actividad recaudatoria del odiado tesorero real Pere de Besalú (198-201), y sobre un sinfín de temas más. Incluso en páginas que el autor, modestamente, considera «d'importància secundària» (99), tropezamos con informaciones de tanto interés para el conocimiento de las actitudes religiosas de la época como las disposiciones testamentarias de Antoni Pasqual con respecto a su propio entierro, en las que se advierte una admiración por el ideal espiritual de pobreza, de raíz franciscana, que contrasta con la ostentación de riqueza ordenada para sus exequias por el también notario Francesc de Falchs (105-106).

Desde el punto de vista onomástico también es obra de interés, aunque llaman la atención ciertos descuidos, reveladores a veces de escasa familiaridad con las fuentes y bibliografía locales. No de otro modo se explica que uno de los lugares fundamentales de la urbe medieval, la *plaça de les Corts*, abundantemente citada en crónicas y documentos de la época por ser escenario frecuente de acontecimientos de resonancia, figure de manera reiterada en el libro como la *plaça de les Círies* (124, 132, 133, 134, 387), absurda traducción del latín *platea Curiarum* (134, nota). También advertimos que algunos apellidos se citan con acentuación defectuosa. He aquí algunas muestras: ‚Artes‘ por ‚Artés‘ (109), ‚Granulles‘ por ‚Granullés‘ (=Granollers) (30, nota), ‚Odena‘ por ‚Òdena‘ (81), ‚Todo‘ por ‚Todó‘ (103, 112), ‚Tovia‘ por ‚Tovià‘ (112, 118, 294). Cuando en la nota 100 de la página 106 se remite al *Llibre de Memòries* al lector interesado por las circunstancias de la expedición de 1464 contra Jaume d'Aragó, no se tiene en cuenta que existe una vieja monografía sobre el tema de Fernando Llorca, titulada *Sublevación del infante don Jaime de Aragón, seguida de la de su hijo del mismo nombre (1462-1477)*, en cuyo texto, entre otros datos de interés, se encontrará también una semblanza de uno de los personajes citados por Cruselles: el racional Guillem Saera (224-225). Igualmente es llamativa la ausencia de J. Beneyto Pérez en la referencia a los Jafer (175), familia de juristas valencianos de la época, y en particular el artículo *Un opúsculo jurídico de Jaffer*, aparecido en 1936 en el «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura». Y curioso ha de resultar a cualquier lector el contraste entre la proliferación de citas de autores ultrapirenaicos, incluso para cuestiones a veces poco relevantes, y la total ausencia de soporte bibliográfico o cronístico en las referencias a instituciones, personajes o acontecimientos locales que cuentan con estudios monográficos, conocidos, sin duda, por el autor. Un ejemplo de ello son las alusiones a las epidemias de peste que azotaron Valencia en 1428 y de 1439 —en este último caso con la indicación de una cifra de personas fallecidas en la ciudad: «en cinc mesos va provocar la mort d'entre set i onze mil» (141 y 144) —, huérfanas de toda referencia a las fuentes o bibliografía correspondientes, en contra de lo que exige el rigor científico.

Se detectan ciertos errores de concepto e imprecisiones, relativos a instituciones valencianas bajomedievales, dos de los cuales conviene advertir por ser de cierta importancia. Cuando se alude a la «escrivania dels emprius» y se define en nota como «una oficina on es recollien les denúncies que poguera provocar l'ampliació de la jurisdicció urbana sobre les terres senyorials de l'entorn rural» (83), puede divulgarse una equivocada idea de lo que eran los ‚emprius‘, que en modo alguno se circunscribían a las tierras señoriales, y mucho menos a las del entorno rural de la urbe. La lectura de los *Furs* (libro I, rúbrica II; ed. de G. Colón y A. García, vol. I, 111 y 142) y los estudios solventes sobre el tema (I. Villalonga Villalba, *Régimen municipal foral valenciano. Los Jurados y el Consejo*, Valencia 1916, 41-42) no dejan lugar a dudas de que se trataba, desde los tiempos fundacionales, del derecho de uso comunal que los habitantes de la capital y de su término tenían en todo el territorio del reino (no sólo en las inmediaciones de aquélla), tanto en lugares y villas de realengo como de señorío (no sólo, por tanto, en éstos últimos).

Cierta perplejidad produce la lectura de la nota núm. 130 de las páginas 225-226, donde el autor justifica y ratifica una afirmación suya —errónea a nuestro juicio— acerca de Joan de Coloma. A pesar de que éste aparece citado ya en junio de 1477 como ‚mestre racional‘ en cartas publicadas de los ‚jurats‘ de Valencia, Cruselles asegura que el suyo no fue un nombramiento ‚de iure‘

hasta noviembre, y considera que hasta entonces fue un nombramiento ‚in pectore‘ del rey: «en cara que Coloma poguera ser mestre racional ‚in pectore‘ des de molt abans, no ho va ser ‚de iure‘ fins a la fi del mes de novembre.» Un nombramiento ‚in pectore‘ es, por definición, aquel que no se divulga, que no se hace público por parte del poder que tiene la facultad de concederlo (el papa con respecto a los cardenales u obispos). El de Coloma ya era conocido el 15 de junio de ese año, como demuestra el hecho de que el gobierno municipal de Valencia se dirija a él, en una misiva de esa fecha, dándole el tratamiento de «conseller e secretari del senyor rey e mestre racional de la sua cort en regne de València.» Además, el propio Cruselles nos revela que Coloma cobraba el salario y las rentas del citado cargo desde la muerte de su predecesor en el mismo, Lluís de Vic, producida el 4 de junio. ¿Cómo puede afirmarse que hasta noviembre no fue más que un nombramiento ‚in pectore‘? La carta real que daba a Coloma la facultad de utilizar los privilegios otorgados por la Corona al ‚mestre racional‘ de Valencia, fechada el 27 de noviembre, no es «un nomenament oficial» —¿por qué había de serlo?—, sino un acto posterior al nombramiento oficial, que ya se había producido meses antes. Conociendo la forma de actuar de la época, y en particular la de los cautelosos y protocolarios ‚jurats‘ de Valencia, no cabe pensar que éstos diesen tratamiento de ‚mestre racional‘ a quien no lo era de hecho por nombramiento del rey.

El autor incurre en un nuevo error cuando, para dar respaldo a esa insostenible interpretación, asegura que no puede extrañar a nadie que los ‚jurats‘ se dirigieran a Coloma dándole el título de ‚mestre racional‘ desde junio (es decir, cuando, según él, no lo era ‚de iure‘), puesto que «ja hem vist que Joan Marromà rebia el tractament de síndic de la ciutat mesos abans que el seu antecessor dimitira». Efectivamente, en páginas anteriores se citan documentos notariales en los que Marromà, en tierras italianas, figura como notario y ‚síndic‘ de la ciudad en diciembre de 1434 y en marzo de 1435; antes, por consiguiente, de que Nicolau de Valldaura dejara de ser ‚el síndic‘ de Valencia, cosa que tuvo lugar en abril de este último año (222). Así pues, si se daba tratamiento de ‚síndic‘ a alguien antes de que hubiera dejado de serlo el que oficialmente ostentaba el cargo —arguye el autor—, ¿por qué los ediles no podían dirigirse a Coloma como ‚mestre racional‘ antes de su nombramiento, cuando sólo lo era ‚in pectore‘ del monarca? Es un argumento inválido por cuanto que el ‚síndic‘, funcionario nombrado por el gobierno municipal y al servicio del mismo, no era la única persona que podía ser denominada de ese modo. ‚Síndic‘ de la ciudad era aquella persona —generalmente un notario— a la que el gobierno municipal le encomendaba un ‚síndicat‘, esto es, le confería facultades para actuar en su nombre en determinados actos jurídicos o políticos. No es posible que coexistan dos ‚mestres racionals del regne de València‘, magistratura unipersonal de nombramiento real, pero sí varios ‚síndics‘ de la ciudad. Así, en la sesión del Consell de Valencia celebrado el 21 de julio de 1430, leemos: «Et estant justats en la cambra del consell secret de la dita ciutat tots los dessús dits, ensemps ab los dits honorables jurats, racional, advocats e ‚síndichs‘ e altres notables persones de la dita ciutat, fon proposat...» (Archivo Municipal de Valencia [AMV], *Manuels de Consells* {MC}, A-29, ff. 17v-18r, mano 6^a). Otro ejemplo más claro aún: el 19 de abril de 1419, los ‚jurats‘ escribían «al molt honrat En Pero Pérez, notari, síndich de València en cort del senyor rey» (AMV, *Lletres Missives* {LM}, g³-14, ff. 88r-89v), no porque fuese ‚el síndic‘ de la ciudad —lo era entonces Pere Roca, que juró el cargo de «síndic e procurador de la ciutat de València» el 15 de marzo del año anterior, juntamente con Jaume Jofre, ‚sots-síndic‘ (AMV, MC-27, ff. 1v-2r)—, sino porque había recibido de los ediles un ‚síndicat‘, que lo capacitaba para actuar en nombre del mismo en la corte real. Por ello, el 30 de junio de 1419 escribían: «nosaltres trametem en cort del senyor rey l'onrat En Pero Pérez, notari, com a síndich de aquesta ciutat, sobre alguns affers molt cars a aquella» (AMV, *Lletres Missives*, g³-14, f. 121r). Y seguía siéndolo el 20 de abril de 1420 (*ibid.*, ff. 191v-192r). Nada tiene de extraño, pues, que, enviado a tierras de Italia, Marromà actuase como ‚síndic‘ de la misma en actos jurídicos. Por ello no es el suyo ejemplo adecuado para calibrar «el grau de perversió de les institucions polítiques i administratives [...] en aquelles dècades» (222). Ni, desde luego, para justificar que se diese el tratamiento de ‚mestre racional‘ a quien no lo era oficialmente.

No es éste lugar adecuado para rebatir la información, desacertada a nuestro entender, que en la página 266 se proporciona a los lectores acerca del número de habitantes que tenía Valencia a fines del siglo XV (¿por qué en este momento precisamente, que queda fuera de los límites cronológicos del estudio, y no a principios de la centuria, como sería de esperar en un libro centrado, se-

gún reza el título, en «la primera meitat del segle XV», y teniendo en cuenta que en la referencia bibliográfica a la que se remite hay datos cuantitativos que quedarían dentro del período?). Pero sí nos parece obligado señalar lo que consideramos un error de concepto, que ya hemos visto repetido en publicaciones recientes, que puede dar lugar a desorientaciones graves. Nos referimos al significado del término latino ‚habitor‘, que, supuestamente, en la documentación de la época no se referiría a personas avecindadas en la ciudad, sino a residentes eventuales o temporales. En el cálculo de la población de la Valencia —se nos advierte en la página 266— han de tenerse en cuenta «no sols els aveïnats sinó també els residents („commorantes‘ o ‚habitadores‘)». Un análisis documental no permite aceptar tal cosa. No nos referimos, claro está, a la advertencia, sino al significado dado a los dos términos latinos. Dejaremos el primero, poco frecuente, y nos referiremos aquí solamente al segundo, bastante habitual en los textos bajomedievales. ‚Haborator‘, como su equivalente catalán ‚habitor‘ (o ‚habitant‘), se aplicaba a personas que tenían vecindad permanente en la urbe, no residencia provisional. En ese sentido, ‚habitor‘ es sinónimo de ‚ciudadà‘ y de ‚veí‘. Ahora bien, estas dos palabras últimas indicaban, además de vecindad, una determinada condición social: tanto los ‚ciudadans‘ como los ‚veïns‘ eran miembros del brazo real, de rango superior los primeros (burgueses), e inferior los segundos (personas de posición modesta, artesanos y menestrales). Ni los nobles ni los clérigos que vivían permanentemente en la urbe podían ser, pues, ‚ciudadans‘ ni ‚veïns‘. De ahí que se les aplicase el término ‚habitadores‘, desprovisto de toda connotación de clase o jerarquía. He aquí algunos ejemplos. El 3 de marzo de 1379, cinco de los seis ‚jurats‘ de Valencia —uno estaba ausente— se citan así en un ‚notal‘ de Bartomeu de Vilalba (AMV, *Protocolos*, II-5, s. f.): «Januarius Rabacie, Bernardus Maleti, habitadores, Iohannes Suau, Iacobus Romei et Andreas Vitalis, cives.» Obviamente, los dos primeros eran miembros del estamento militar, y de ahí que figuren como ‚habitadors‘, mientras que los cuatro restantes eran ‚ciudadans‘, como ordenaba la legislación foral. Y en otro ‚notal‘ de Joan de Santfeliu, conservado en el mismo archivo (*Protocolos*, q-9, s. f.), un documento fechado el 10 de junio de 1447 comienza así: «Sàpien tots que nós, mossén Pere de Siscar, cavaller, habitador, En Loís Garcia, ciutatà, En Guillem Mascó, generós, habitador, En Bernat Valleriola, N'Estheve Pérez e N'Anthoni del Miracle, ciudadans, jurats en l'any present...» Los ‚habitadors‘ son, nuevamente, los dos ediles del estamento militar, uno caballero y otro generoso. También por ello, el 20 de septiembre de 1455, los ‚jurats‘ al recordar a un notable jurista de Valencia, Pere de Soler, dicen de él que es «fill d'aquesta ciutat e de l'honorable mossén Francesch de Soler, cavaller, ‚quondam‘ habitador de aquella» (AMV, *LM*, g³-22, ff. 190v-191r). Naturalmente, los sacerdotes y clérigos que viven en la ciudad tampoco son ‚ciudadans‘ ni ‚veïns‘, y sí ‚habitadores‘. Así, a comienzos del siglo XIV, uno de los más destacados miembros de la comunidad beguina de Valencia, Bernat Costa, figura en los protocolos de Jacme Martí como «fratri Bernardo Costa, haboratori Valentie, ministro fratrum et sororum ordinis penitentie beati Francisci in civitate supradicta et regno eiusdem» (Agustín Rubio Vela, y Mateu Rodrigo Lizondo, *Els beguins de València en el segle XIV. La seua casa-hospital i els seus llibres*, «Miscel·lània Sanchis Guarner», III, 211, 213, 214 y 215). Y en la sesión del ‚Consell‘ del día 18 de septiembre de 1377, el sacerdote de Valencia Berenguer Soler es citado así: «En Berenguer Soler, prevere, habitant en la dita ciutat [de València]». Eran muchos, pues, los ‚habitadores‘ o ‚habitadors‘ de Valencia. Y todos ellos tan avecindados en la urbe como los ‚veïns‘ y los ‚ciudadans‘. Entendemos que por ello, al aludir a los derechos y obligaciones de todos cuantos habitaban en la ciudad, los *Furs de València* precisan a veces, para evitar equívocos: «si algun ciutatà, vehí o habitador de la dita ciutat o del terme...» (libro I, rúbrica II; en la ed. de Colón y García, I, p. 127).

Pero éstas y otras observaciones posibles, referidas a la bibliografía y la documentación valenciana de la época, que quizá hubiera convenido tener más en cuenta, apenas empañan levemente la calidad de un libro que, sin exageración alguna, consideramos, además de obra fundamental y de gran alcance, de consulta obligada de todo el que quiera entrar con pie firme en la investigación de la sociedad urbana y de la profesión notarial del reino de Valencia, de los países de la Corona de Aragón, y del occidente europeo en el otoño de la Edad Media.

Pere Antoni BEUTER, *Primera part de la Història de València*, a cura de Vicent Josep ESCARTÍ (Fonts històriques valencianes, 2), València, Universitat de València 1998, 212 pp.

Des de l'any 1998 la Universitat de València s'ha decidit a publicar la col·lecció "Fonts històriques valencianes", sota la direcció d'A. Furió i E. Guinot, cridada a esdevenir una eina cabdal per a la història cultural catalana, tant al servei de l'historiador com del filòleg. De moment, els fruits visibles d'aquest esforç són la present edició de Beuter (núm. 2), el *Sumari d'Espanya per Berenguer de Puigpardines* a cura de Joan Iborra (any 2000, núm. 3), el *Liber privilegiorum civitatis et regni Valencie* i el *Libre de diverses statuts e ordenacions fets per lo consell de la vila de Algezira*, a cura de Josepa Cortés i Aureliano J. Lairón Pla, respectivament (any 2001, núm. 1 i 4). Cal desitjar que la bona acollida de la col·lecció faci continuar la línia iniciada i que, ben aviat, tinguem nous títols al nostre abast.

L'interès actual dels investigadors del període pel teòleg Pere Antoni Beuter, amb aportacions significatives per al seu estudi com les d'Escartí o, darrerament, Helena Rausell (*Una aproximación al erasmismo valenciano: Cosme Damián Çavall y Pedro Antonio Beuter, catedráticos, sacerdotes y erasmistas*, València, Universitat de València, 1999), posen de manifest la necessitat de comptar amb edicions modernes de la seva producció. Pel que fa a l'obra històrica en català, ens hem de felicitar que, finalment, el lector tingui a l'abast una edició d'aquestes característiques. Fins al moment, l'estudiós només podia consultar les reproduccions anastàtiques de l'edició catalana de 1538 (València, L'Estel, 1971, amb una nota preliminar de J. Fuster; València, París-València, 1992; València, Generalitat Valenciana, 1995, amb introducció de V. J. Escartí) i una edició, divulgativa, a cura d'E. Iborra (València, Diputació Provincial de València / Institució Alfons el Magnànim, 1982). L'obra en castellà ha tingut encara pitjor sort: tan sols l'edició facsimilar de 1995 reproduceix la segona part de la *Crònica general de toda España y especialmente del reyno de Valencia* en l'edició de 1604 (apareguda per primer cop el 1551), i no tenim cap reimpressió ni cap edició moderna de la primera part de la versió castellana (amb diverses edicions des de 1546), imprescindible, d'altra banda, a l'hora de conèixer l'evolució de la producció historiogràfica del valencià.

El volum a cura d'Escartí inclou un estudi preliminar (7-23), seguit d'un apèndix documental (p. 24-29) i la bibliografia sobre l'autor i l'obra (30-32), l'edició (35-190) i un índex de noms, veritablement d'agrair, elaborat per J. E. Estrela (191-209).

El curador repesca per a la present edició la introducció que encapçalava l'edició facsimil de la primera part catalana (1538) i la segona castellana (1604) de la crònica de Beuter (P. A. Beuter, *Cròniques catalanes*, València, Generalitat Valenciana, 1995; veg. *ATCA*, XVI (1997), 719, n. 12314), tot justificant la decisió presa: «Tenint en compte que el present estudi es publica en un àmbit ben divers, [...] ens hem decidit a reproduir-lo, ara, pràcticament igual, ací. Creiem que així podrà ser més assequible a la comunitat universitària» (7). L'estudi preliminar, després d'una breu introducció en què Escartí exposa les motivacions que el van empènyer a iniciar l'edició de Beuter i les nombroses llacunes que encara queden en el seu estudi, es divideix en tres grans blocs: «Pere Antoni Beuter: un home i un temps», «Biblioteca i cultura» i «Algunes qüestions sobre la producció historiogràfica beuteriana».

En el primer són recollides i posades en ordre les aportacions biogràfiques conegudes fins aleshores de l'autor de la *Crònica*: origen de la família, naixement, mort i descendència, dades sobre la carrera eclesiàstica, viatge a Itàlia, i tot de notícies que ens el presenten com un home ben relacionat a València (beneficiat de la Seu, predicador de la ciutat, professor de l'Estudi General, vinculat a la cort virregnal i rebent subvenció dels jurats per a l'edició d'alguns llibres seus), a la cort d'Espanya (a través de Juan de Zúñiga, preceptor de Felip II, que fou marit d'Estefania de Requesens i gendre de la noble valenciana Hipòlita Roís de Liori) i al Vaticà (on hauria aconseguit diversos càrrecs per designació pontifícia). El focus principal de l'interès intel·lectual de Beuter, que coneixia Erasme (el cita en diverses ocasions i posseïa alguna de les seves obres), cal anar-lo a buscar «en la docència universitària, en l'estudi de la Bíblia i en la redacció de volums sobre litúrgia i teologia i d'altres temes vinculats als afers eclesiàstics» (12-13); la dedicació a la historiografia hauria estat només 'marginal', conseqüència, possiblement, de l'encàrrec que li feren els jurats de predicar per diverses festes (1530). Finalment, Escartí valora les raons que du-

gueren l'historiador a passar del català al castellà a l'hora d'ampliar la *Crònica*: en el rerefons de l'excusa de la 'universalitat' del castellà hi ha una intencionalitat política; castellà i llatí, a més, s'imposen en la producció erudita i el mercat editorial, i Beuter, com altres contemporanis, no vol perdre'n el tren. Són complementàries de la biografia les notícies que reporta el testament de Beuter, datat el 5 d'octubre de 1554, exhumat per primera vegada de manera completa en l'apèndix documental que clou la introducció.

L'apartat «Biblioteca i cultura» és bastit a partir de les dades que reporta l'inventari de béns que s'elaborà poc després de la mort de Beuter i on es recullen els títols de la seva biblioteca, més de tres-cents, que fou subhastada pocs dies després. A més d'una part de documentació privada (censals, albarans, butlles, etc.), destaquen les obres de temàtica religiosa i filosòfica, que són les més abundants, i una cinquantena de títols de natura historiogràfica, dels clàssics de l'antiguitat passant pels autors medievals i renaixentistes de més pes (entre els quals Annio de Viterbo, Lucio Marineo Sículo, Florián de Ocampo o Pere Miquel Carbonell); són assenyalats també altres títols en relació amb la seva trajectòria vital: els de gramàtica hebrea, que indiquen l'interès de l'autor per aquesta llengua (i podrien ajudar a defensar la hipòtesi que en fou catedràtic a la Universitat), i les obres d'Erasme, que fan llum sobre el seu erasmisme.

El darrer bloc clarifica alguns aspectes de la concepció de la història per Beuter. El relat dels orígens seria bastit sobre el *De primis*... d'Annio de Viterbo; Beuter, en línia amb la historiografia que es conreava, busca uns orígens que enalteixin el territori que ha triat historiar i que siguin comparables, equiparables i superiors als de Roma, en una clara voluntat de defensar la pròpia tradició. La segona part de la *Crònica* comença amb el naixement del rei Jaume I; en la conquesta de València per aquest rei Beuter veu el naixement de la ciutat on viu i, per aquesta raó, i també per la gran quantitat de material al respecte que pot aplegar (cròniques reials de regnats), dedica tot el volum a la constitució politicogeogràfica del país. Per tancar, el curador planteja una qüestió que afecta l'obra històrica de Beuter a partir de les seves mateixes afirmacions: l'existència d'una tercera part de la *Crònica*; el dilema sembla irresoluble si no es té, en el futur, la fortuna de localitzar-la manuscrita, possibilitat que, considerant la gran quantitat d'arxius que queden encara per rastrejar, no cal descartar. L'obra de Beuter, vist el nombre d'edicions de què gaudí (i l'existència d'una traducció italiana almenys de la primera part), fou difosa i coneguda entre els erudits dels segles XVI i XVII.

Escartí ha volgut fer una edició filològica per a un públic universitari com a primer pas cap a una definitiva edició crítica que esperem doni a conèixer ben aviat. D'acord amb aquesta intenció, ha seguit uns criteris que no són explicitats però que cal entendre que són els següents: el respecte a les grafies originals i l'anotació del text seguint dos propòsits, d'una banda, mirant de reflectir la disposició física de l'edició de 1538 i, de l'altra, amb la voluntat de facilitar la tasca al lector corregint errors gràfics evidents.

Per al primer d'aquests propòsits ha indicat, al cos del text, els canvis de foli i, en nota, els errors de foliació i les crides marginals, a dreta i a esquerra, de l'edició prínceps; s'assenyalen, també, els canvis en la localització dels gravats de l'edició de 1538 (58, n. 1).

Per al segon, ha esmenat els errors gràfics apareguts a l'edició de 1538: d'una banda, els detectats ja aleshores, durant el procés d'impressió (l'listats a la 189), i, d'una altra, faltes habituals a l'hora de lliurar el text a la impremta, algunes menors (trabucaments, duplicació o confusió de tipus d'impressió —n/v/u, c/e, t/r, etc.—, repetició d'un mot per canvi de foli) i d'altres més significatives (la conversió dels moros l'any 1504 és, per un error d'impressió, de «MDXXXX»; 45, n. 10); acompanya les esmenes, sempre, una nota amb la versió errònia de 1538. A més, s'han afegit, entre claudàtors, algunes lletres que mancaven a l'original («entrad[a]», 152, «a[qu]ell», 181, etc.), i fins i tot algun mot, però aleshores Escartí ho indica de nou en nota (69, n. 15).

Una edició com la d'Escartí té la virtut d'aplegar les aportacions de la crítica sobre Beuter i la seva obra, ordenades, i d'oferir segons criteris filològics el text del valencià. Vist el lapse de temps transcorregut després de la primera publicació del seu estudi, i, sobretot, el públic al qual es dirigeix, hauria estat d'agrair que el curador hagués acompanyat l'edició d'una llista dels criteris seguits i hagués posat al dia la bibliografia, o que s'hagués detingut a identificar tots els títols historiogràfics de la biblioteca beuteriana (l'edició de les *Cròniques d'Espanya* de Pere Miquel Carbonell és de l'any 1547 i no de 1542) o, encara, que no hagués donat per sabudes certes dades (per

exemple, les referents al contracte d'edició de 1538, a la subvenció dels jurats de la ciutat i a l'atribució de la impressió a Joan Mei). Cal llegir l'edició d'Escartí tenint sempre en consideració que la seva intenció ha estat, principalment, la de divulgar el text i la figura de l'autor, i que no pretén, com ell mateix explica, ser exhaustiva ni resoldre totes les incògnites que se'ns presentin.

La comparació entre la versió catalana i la castellana, traduïda i ampliada pel mateix Beuter, i que fou publicada per primera vegada a València el 1546, hauria ajudat a entendre millor la primera d'aquestes: permet detectar alguns errors d'impressió (que no d'autor), esbrinar la raó d'alguns canvis que incorporà Beuter i saber quines fonts afegí a la traducció. Per a l'esperada edició crítica, doncs, es farà imprescindible, d'entrada, acarar les versions de 1538 i 1546; Escartí, que recorda que Fuster li havia mig encomanat la tasca, diu que ja s'hi ha posat (7). En aquesta línia, serà igualment necessari mirar de delimitar pas per pas l'ús que fa de les fonts l'historiador, tasca que el curador també ha començat (19-20). Tot i que no pretenem fer un repàs complet de les perspectives que s'inauguren amb una tasca d'aquesta magnitud —Escartí les coneix prou bé—, ni tampoc aportar solucions definitives, ens permetem oferir algunes dades puntuals que hem pogut anar recopilant i que parteixen, sovint, de les afirmacions del curador de la present edició.

Essent com Beuter era un home amb interessos polítics a la cort d'Espanya, com afirma Escartí, creiem que la pretesa ‚marginalitat‘ de la seva dedicació a la història en el conjunt de la seva producció escrita cal entendre-la només com una simple ‚captatio benevolentiae‘ de l'autor (veg., en aquesta mateixa línia i uns quants anys més tard, el sermó d'Onofre Manescal). Si, en canvi, hem de creure al peu de la lletra Beuter i considerar la seva dedicació a la història només com a secundària, aleshores potser seria bo parlar de ‚complementarietat‘ entre aquest focus i els altres que haurien estat el motiu principal del seu interès (teologia) i, en conseqüència, estudiar-los també. D'entre les obres que va veure impreses, la de repercussió més immediata i la que el va fer conèixer entre els contemporanis fou la *Crònica*. La publicació en català primer i la traducció castellana després indiquen la mena de públic al qual anava dirigida, i també una clara intencionalitat política; només l'obra històrica del valencià no és escrita en llatí (a excepció del *Sumario del libro de las ceremonias de la misa* (1544), traduïda —i resumida— d'aquesta llengua, i que, val a dir-ho, fou dirigida al preceptor de Felip II, Juan de Zúñiga). Beuter s'inscriu en la línia dels que s'han anomenat els historiadors-polítics del cinc-cents: escriu allò que demana el poder establert en el moment oportú, i ho fa valent-se de tot el material que té a l'abast. La història actua com a arma de reivindicació política, i les institucions fan els possibles per tenir els seus artífexs materials, els historiadors, a la disposició dels propis interessos (ja sigui tenint-los en nòmina, ja sigui ajudant-los a difondre l'obra); per aquesta raó, la producció historiogràfica del valencià, i no pas la teològica, va rebre subvencions dels jurats de la ciutat per ser editada.

La transcripció completa de l'inventari post-mortem dels béns de Beuter, especialment la part corresponent a la biblioteca, ajudarà a conèixer, amb més detall, els gustos literaris del valencià i, de retruc, permetrà corroborar si posseïa els volums que cita. L'extracte que ens ofereix Escartí és encaminat a suplir aquesta mancança fins que Berger, que fou el primer a donar la localització del protocol on figura, es decideixi a publicar-lo; tot amb tot, però, les referències, per bé que utilíssimes, no sabem si deixen de ser parcials.

Pel que fa a la necessitat d'acarar el text català amb el castellà per tal de detectar possibles canvis i millorar la comprensió del primer, assenyalem uns quants exemples del resultat que se'n deriva i constatem que es fa necessari contrastar-los també amb altres textos que podrien ser font de Beuter. Aquest es va dedicar a corregir les errades de l'edició de 1538 a la de 1546, com es fa evident en certs moments: Iber hauria regnat 28 anys segons la versió catalana (p. 76) i 37 segons la castellana (1546, f. XXIV); en la castellana el valencià concorda amb la versió d'Annio de Viterbo (*De primis...*, cap. V) i d'algun altre autor que el seguia (com Florián de Ocampo, *Los quatro libros primeros de la Crónica general de España*, 1543, f. XXIV) i que, com l'italià, figura a la seva biblioteca. Ara bé, s'ho val de remarcar que del compte d'Alonso de Venero a l'*Enchiridión de los tiempos* es dedueix que Iber fou rei durant 38 anys, i que Venero és un autor que el valencià també cita sovint i l'obra del qual és entre els seus llibres. La cronologia, peça clau de la historiografia, per força havia de ser estrictament vigilada per l'autor. La datació proposada el 1538 devia semblar extranya als contemporanis de Beuter, com ho demostra l'afirmació d'un autor que es valgué

profusament de la *Crònica* del valencià, Antoni Viladamor, a la *Primera part de la Història general de Catalunya* (1585): «Dit Ybero concórdan los auctors que governà trenta-y-set anys, excepto Beuter, que scriu foren tant solament vint-y-vuit» (cap. II).

L'acarament de les dues versions pot portar a qüestionar la validesa d'algunes afirmacions. Del regnat d'Amalaric, destacava Beuter a la versió catalana: «En temps de // aquest se tingué lo segon concili toledà en Toledo contra Montano, eretge» (156) —i novament a través de Viladamor es detecta la sorpresa que causaren els seus mots: «An aquest arquebisbe Montano, Beuter lo nomena heretje, que no sé yo de ahont ho tragué» (cap. LXXXVI)—. La confusió entre l'heresiarca del segle II i l'arquebisbe del mateix nom no figura a la impressió de 1546, on fins i tot manca la referència al segon d'aquests; per contra, hi trobem escrit: «fue tenido por rey Amalarico sin contradición, y, aunque era herege de los arrianos, túvose en tiempo suyo el segundo concilio toletano» (1546, f. LXXXVIIIv).

L'estudi de la recepció de l'obra beuteriana facilita la detecció d'alguna de les variants entre les versions de 1538 i 1546 i permet conèixer quina de les dues feren servir, a l'hora de valer-se'n, els historiadors que el subsegüiren (són destacables en aquest context els casos de Miquel Puja-des, que el 1567 redactava el *Tratado de la precedencia de los reyes de Aragón sobre los de Francia*, o l'esmentat de Viladamor que, malgrat tenir a l'abast la traducció i ampliació castellana de la crònica, van usar la catalana).

Acabem amb un exemple que reforça la necessitat d'establir la nòmina de fonts emprades. L'editor constata, davant una afirmació de Beuter (Noè, diu, «edificà dos ciutats y nomenà-las de son nom a les dos, dient a la una ,Neoglàs' y a l'altra ,Noelàs', altres les nomenen ,Noegàs' y ,Noelàs'», 63) que som davant un error: per comptes de ,Neoglàs', afirma, «potser cal llegir ,Noeglàs'. O, després, ,Neolàs'. A tot cas, en algun punt es produí una confusió, ja que altrament no es pot veure la diferència que esmenta Beuter en ,nomenar' aquestes ciutats» (63, n. 19). A partir dels mots de l'edició de 1538 ja s'endevina, com fa Escartí, que la lectura és errònia, i que cal llegir ,Noeglàs' i no ,Neoglàs' («De la ciutat de ,Noega' ne fa menció Pompònio Mela [...]; y diu que esta ciutat ,Noega' és en la ribera dels astures, prop de les tres ares sestianes, de manera que és prop de la mar de Galícia», 63), punt que confirma la que suposem font d'aquest passatge, Anno de Viterbo («Berosus tradit [...] patrem Noam, cognomento Ianum, a Phoenicia et Africa in Hispanias traiecisse et dimisisse Tubali suo ex filio Iapheto nepoti duas colonias a suo proprio nomine dictas ,Noaelas' et ,Noaeglas', quamquam ,Noaegas' et ,Noaelas' scribat Plinius in III *Naturalis Historiae* capite XXI»; *De primis...*, cap. IV), però també un altre autor conegut per Beuter, Lucio Marineo Sículo («[...] y, según el mesmo Beroso afirma, Noé, que por otro nombre fue llamado Jano, aver pasado y venido de Phenicia en España. El qual dexó a Tubal su nieto, hijo de Japeto, dos poblaciones dichas de su proprio nombre la una ,Noelas' y la otra ,Noeglas', a las quales Plinio llamó ,Noegas' y ,Noelas'»; *De las cosas memorables de España*, 1533, ll. VI, [cap. I]). Una primera lectura de la *Crònica* fa pensar que per a la història dels orígens caldrà no centrar-se només en Giovanni Nanni, sinó també en les obres d'Alonso de Venero, Gauberto Fabricio de Vagad i Lucio Marineo Sículo.

La redacció castellana del passatge citat ,supra' («Entonces fundó [Noé] de su nombre la población ,Noela', que está en la tierra de Galizia, y la población ,Noega', que está aún en las Asturias», 1546, f. XVII) s'assembla força a la de Florián de Ocampo a la *Crònica general de España*: «Fundó [Noé] particularmente dos çibdades prinçipales, la una llamada ,Noela', en la provincia de Galizia, la otra, ,Noega', en la tierra que después dixerón Asturias». Alguns fragments de la versió de 1546 semblen més clarament deutors de la *Crònica* d'Ocampo que no pas aquest: és el cas d'una inscripció de Blanes atribuïda a Ciríac d'Ancona (Beuter, 1546, f. XLVIII cf. Ocampo, 1543, f. 232v), la recopilació de textos hispànics del qual Ocampo possiblement havia conegut de primera mà durant un viatge a Alemanya.

La feina duta a terme per Escartí amb Beuter, així com la solvència demostrada pel curador en l'edició d'un bon nombre d'obres cabdals de la literatura catalana dels segles XV-XVII, ens fan esperar, en un futur pròxim, noves aportacions fonamentals per comprendre l'evolució de la historiografia valenciana del segle XVI i l'obra del teòleg valencià.

Joaquim AIERDI, *Dietari. Notícies de València i son regne de 1661 a 1664 i de 1667 a 1679*, a cura de Vicent Josep ESCARTÍ (Biblioteca Baró de Maldà. «Els Nostres Clàssics», 3), Barcelona, Editorial Barcino, 1999, 500 pp.

En els darrers anys hem tingut la fortuna d'assistir a un increment notable de l'interès pels textos catalans de literatura personal, poc tinguts en compte tradicionalment. Segurament no és casual que aquesta atenció creixent haja coincidit amb una major preocupació historiogràfica per aproximar-se de manera profunda a la comprensió de la vida, les actituds i les mentalitats d'èpoques passades, ja que aquestes recerques troben en la literatura memorialística una font primordial.

Fruit d'aquest interès han estat les edicions i estudis de dietaris, llibres de memòries, notes dietarístiques, relacions, autobiografies, llibres de família i llibres de compte i raó, que poc a poc han anat apareixent en les llibreries. Aquests textos, redactats en català, a més del seu valor literari, amplien considerablement el coneixement sobre la nostra història moderna i contemporània amb notícies de primera mà, contribueixen a trencar amb el tòpic apriorístic i precipitat de la 'Decadència', i, pel seu caràcter privat i espontani, són també una font valuosa en l'estudi de la realitat lingüística catalana pretèrita.

En aquesta línia d'investigació, el professor de la Universitat de València Vicent Josep Escartí, especialitzat en dietarística i en la literatura catalana del Barroc, ens ofereix amb l'edició filològica del dietari de Joaquim Aierdi possiblement la mostra més reeixida de prosa memorialística catalana escrita en terres valencianes el segle XVII, juntament amb el dietari de mossèn Joan Porcar.

El valor de l'obra i de la tasca de Vicent J. Escartí, que va constituir el tema de la seua tesi doctoral, augmenta si tenim en compte que, a pesar del seu valor intrínsec, fins ara se sabia ben poc de les *Notícies de València y son regne*, les quals havien romàs inèdites, i els estudis específics sobre el llibre eren pràcticament inexistents. El mateix cabia dir respecte a l'autor, el prevere i beneficiat de la Seu de València Joaquim Aierdi. La recerca arxivística d'Escartí ha permès capgirar aquesta situació, i ara com ara disposem d'un material bibliogràfic abundant sobre l'autor del dietari, incloent-hi els seus orígens familiars. L'editor ens en dona notícia detallada en el seu estudi i en els quatre apèndixs que inclou en el llibre. Els dos primers apèndixs contenen la transcripció de documentació manuscrita de mossèn Aierdi. El primer, en concret, consisteix en l'edició d'una selecció de les notes del *Libre de diferents calendaris de actes de mi, mossèn Joachim Aierdi*, manuscrit conservat en l'Arxiu de la Catedral de València. Es tracta d'una espècie de registre o inventari on el beneficiat anotava els documents que posseïa, assignant-los un número, i on solia intercalar notícies sobre la seua vida privada. En el segon apèndix hom pot llegir el testament hològraf i el codicil de Joaquim Aierdi. El tercer apèndix és l'inventari post-mortem dels seus béns, i en el darrer el lector es troba amb un completíssim arbre genealògic de la família Aierdi confeït per l'editor a partir de les dades biogràfiques documentals.

Gràcies a aquesta recerca ara sabem que Joaquim Aierdi, fill d'un mercader d'origen basc que adquirí el privilegi nobiliari, fou un personatge d'una certa influència entre els beneficiats de la Seu, el qual aconseguí de reunir una fortuna important. A més fou un escriptor constant i prolífic, dotat d'una personalitat ordenada i acurada, autor almenys de set volums manuscrits de *Notícies*, dels quals ens n'han pervingut només dos, i d'altres molts papers de caràcter privat, demostrant, així, la continuïtat del català com a llengua escrita en l'àmbit privat i en la producció manuscrita.

La investigació sobre l'autor és el complement necessari de l'estudi de l'obra. En aquest sentit, Vicent Josep Escartí fa una anàlisi minuciosa del text, per tal de detectar-ne la configuració, analitzar la tipologia de les notícies recollides per Aierdi i descobrir les vivències i les opinions de l'autor sobre els esdeveniments que tan acuradament anotava i sobre la societat en general.

Lògicament, els aspectes eclesiàstics i litúrgics són els que més cridaren l'atenció del beneficiat Aierdi, sobre els quals ens ofereix dades i detalls certament impagables. Juntament amb aquestes notícies, ocupa també un lloc destacat en el dietari la problemàtica social i el clima de violència de l'època. Els assassinats i robatoris, la presència de pirates barbarescos a les costes valencianes, el bandolerisme i la revolta dels llauradors de l'Horta l'any 1663 són temes que crida-

ren l'atenció de mossèn Aierdi, i sobre els quals ens reporta escenes, comentaris i detalls difícils de trobar en la documentació administrativa contemporània.

Escartí estableix encara un tercer bloc de notícies, aquest de caràcter miscel·lani, on s'inclouen els esdeveniments més diversos: política de la monarquia hispànica, notes necrològiques, provisió de càrrecs civils i eclesiàstics, celebració de comèdies i bous, meteorologia, un tema ben del gust de l'època com eren les monstruositats i deformitats humanes, i fins i tot no hi manca l'element sobrenatural manifest en l'aparició de sants, ànimes i dimonis. En definitiva, hi veiem desfilar tot el bigarrat, excitat i colorista món del Barroc, i, com demostra el professor Escartí, no de manera asèptica, sinó des de l'òptica d'un clergue del segle XVII com mossèn Aierdi, el qual ens descobreix bona part de la seua mentalitat -personal i, estamental'- a través dels papers privats.

Prèviament a l'estudi de l'autor i de l'obra, Vicent J. Escartí ens ofereix una aproximació al context cultural del segle XVII i a la dietarística del Barroc, per tal de situar amb propietat el text de mossèn Aierdi en aquell món. El curador de l'edició fa un esforç per classificar el conjunt heterogeni de la literatura memorialística, dins la qual distingeix i caracteritza les relacions, els llibres de memòries i els dietaris. Aquest darrer subgènere, en el qual s'inclouen les *Notícies de València y son regne* d'Aierdi, s'inicià en les nostres terres a mitjan segle XIV, com a evolució lògica dels annals i dels cronicons, i té com a objectiu comú l'interès per a deixar memòria a les generacions futures d'esdeveniments o fets destacats a ulls dels autors. Escartí fa un repàs als dietaris valencians del segle XVII, tant als escrits en català com en castellà, i en destaca el valor històric per a contrastar les versions oficials dels fets esdevinguts en un determinat moment, el valor narratiu de les obres i la informació que proporcionen, difícil de trobar en les fonts 'oficials', sobre la mentalitat d'una època tan complexa com el Barroc.

Des d'un punt de vista lingüístic són també obres ben aprofitables. D'una banda, hom constata l'interès sociolingüístic per les actituds que palesen els autors en escollir una llengua o una altra de les dues que, en principi, tenien a l'abast. D'una altra banda, hi ha l'interès intrínsec de la llengua dels textos per a la nostra història lingüística. En aquest sentit, Vicent J. Escartí inclou també un capítol extens dedicat a l'anàlisi lingüística del dietari. En aquest estudi l'editor destaca els trets més característics de la llengua reportada pel dietarista i la compara amb el català parlat actualment a la zona central del País Valencià i amb un registre més conservador i formalista com l'administratiu, a través d'un text contemporani a les *Notícies* com són les *Ordinacions de la costa marítima del Regne de València* (València, 1673). El professor Escartí pensa que el registre lingüístic del dietari és representatiu d'un nivell col·loquial, amb expressions i girs populars, i que, per tant, no devia trobar-se gaire allunyat de la llengua parlada pels valencians del segle XVII. Per això possiblement no hauria estat de més dedicar un apartat de l'estudi lingüístic a aquesta mena d'expressions i girs, i més si tenim en compte que fins a arribar als segles XVIII i XIX, amb textos populars com el teatre de sànet, els entremesos o els col·loquis i romanços, no són gaire abundants els textos literaris, si més no al País Valencià, on tenim oportunitat de trobar-nos sovint amb expressions i girs de caràcter col·loquial. I en aquest sentit un buidatge detingut de la literatura memorialística, fins no fa gaire a penes tinguda en compte, tal vegada ens proporcionen sorpreses agradables.

En l'aspecte ortogràfic l'editor crida l'atenció sobre el coneixement de la tradició gràfica catalana que tenia Aierdi, si bé sense poder evitar una certa influència del castellà i de la fonètica apitxada. En el nivell fonètic cal destacar la presència d'alguns trets populars valencians, compartits de vegades amb altres dialectes: la variant reduïda ,dimats = dimarts', la palatalització de [sk] en [ʔk], el tancament contextual de la ,o' àtona en ,u', o l'ús de ,a' per ,e' àtona en síl·laba inicial (,ganner = gener', ,amparassen'...), entre altres.

Passant a la morfosintaxi, trobem la variació formal dels pronoms febles segons el lloc que ocupen en el context de la frase. Com en altres textos valencians de l'època es nota una presència destacada de les formes reforçades ,em', ,es', ,ens' i ,en', actualment poc habituals en valencià central. És també notable la forma ,eus' com a variant del pronom ,vos'. En l'article masculí preval la forma ,lo', com era habitual a l'època, i la reforçada ,el' apareix fonamentalment precedida d'un mot acabat en vocal, que és el context on s'inicià la mutació, si bé ja es troba en algun cas precedida de consonant, prova de l'extensió que anava adquirint aquest canvi. En els demostratius de les

persones primera i segona predominen ja clarament les formes no reforçades, que han acabat imposant-se en valencià. En els possessius conviuen les formes plenes i les àtones, les quals fins i tot predominen, cosa no estranya a l'època. En els numerals convé recordar les formes populars valencianes ,dèsat, dèset, dhuit, dè nau'. En els verbs incoatius juntament amb l'increment ,-ix-', es troben encara exemples de l'infix ,-eix-'. En l'imperfet de subjuntiu Escartí troba ja alguns casos, si bé pocs, de les formes en ,-ra', que modernament han acabat imposant-se en valencià, encara que continuen predominant clarament en el dietari les formes tradicionals en ,-s'. Si bé hom podria haver desitjat trobar més detalls sobre alguns aspectes poc estudiats de la nostra gramàtica històrica, i menys encara en l'època moderna, com els indefinits, les preposicions, les conjuncions i la sintaxi oracional o la morfologia lèxica, també és cert que això segurament depassa els objectius de l'editor i de la col·lecció, i que ha de ser la tasca d'estudis monogràfics, els quals a partir d'ara compten amb tots els beneficis que es poden extraure d'un nou text català curiosament editat.

En l'aspecte lèxic l'editor destaca el «gran interès lexicogràfic» del dietari, i ofereix una profitosa llista dels mots de major interès complementats amb notes informatives.

Tot seguit Vicent Josep Escartí inclou un capítol dedicat a destacar el valor literari del dietari d'Aierdi, on fonamentalment caracteritza el seu model lingüístic, tenint en compte la classificació de la prosa de l'època del Barroc feta per Modest Prats i Albert Rossich. Escartí acaba situant la prosa de mossèn Aierdi a cavall entre el model de la prosa didàctica popular i el de la prosa barroca popular.

Els dos volums conservats de les *Notícies de València y son Regne* es troben en un manuscrit autògraf, en la Biblioteca Universitària de València, on van ser llegats pel catedràtic Francesc Xavier Borruell, el darrer posseïdor del manuscrit, l'any 1838, i on han romàs inèdits fins a hores d'ara, quan sortosament, gràcies a la labor de Vicent Josep Escartí, es troben a l'abast de tothom en una acurada edició filològica i anotada, feta d'acord amb les normes adoptades per la prestigiosa col·lecció «Els Nostres Clàssics» de l'editorial Barcino. L'edició inclou també una descripció codicològica del manuscrit i es clou amb uns útils índexs de rúbriques i de noms (topònims i antropònims).

Edicions i estudis com el de Vicent Josep Escartí són necessaris en la tasca de completar la història de la literatura barroca en català i són una contribució gens menyspreable a la nostra història lingüística. Esperem que l'edició del dietari de mossèn Joaquim Aierdi serveisca d'incentiu per acabar de traure de l'oblit els papers personals que encara romanen inèdits en els arxius i biblioteques, i per a editar críticament els que encara estan mancats d'edicions crítiques.

Joaquim Martí Mestre

Francesc FELIU I TORRENT, *Catàleg dels manuscrits filològics d'Antoni de Bastero* (Biblioteca Filològica, XL), Barcelona: Institut d'Estudis Catalans 2000, 249 p.

Aquest volum de Francesc Feliu i Torrent, professor de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona, va merèixer el premi Marià Aguiló 1999 de l'Institut d'Estudis Catalans i és presentat per un pròleg del prof. Joan Martí i Castell, que també ha tingut cura de l'edició del volum.

L'obra consta de cinc parts:

1. Justificació d'aquest inventari (13-21). L'autor presenta la història de la investigació sobre els manuscrits d'Antoni de Bastero i Lledó (1675-1737), canonge de Girona. Aquests papers havien estat considerats de manera molt incompleta per Milà i Fontanals l'any 1856; Rubió i Ors va completar-ne la llista l'any 1894 i a partir d'aleshores Pere Bohigas (1943), Modest Prats (1974) i Rosa Maria Postigo (1975) hi havien fet aportacions menors, però ningú no havia emprès mai la tasca feixuga i, en cert sentit, desagradida de reconsiderar i ordenar el trencaclosques de l'obra del canonge-filòleg gironí. En aquest primer capítol Feliu ressegueix la història de la dispersió dels

manuscrits basterians i fa tot un seguit de consideracions metodològiques que considerarem més avall.

2. Catàleg dels manuscrits (23-209). Conté la descripció dels 69 manuscrits que contenen l'obra filològica de Bastero, repartits entre les biblioteques següents: Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (34 volums), Biblioteca Universitària i Provincial de Barcelona (23 volums), Biblioteca del Seminari Diocesà de Girona (8 volums), Biblioteca de Catalunya (3 volums) i Arxiu Històric Municipal de Barcelona (1 volum). Cal felicitar l'autor per l'immens treball que ha realitzat posant ordre a un veritable trencaclosques de volums facticis. Un exemple permetrà de fer-nos una idea precisa del tipus de treball que ha realitzat Feliu:

«Manuscrit 3-II-10 [de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona]

«*Aspecte exterior del manuscrit*: És un volum en foli, de mida holandesa, relligat amb una enquadernació senzilla, en pergamí, idèntica a la dels volums de miscel·lània descrits al començament. Les cobertes fan 290 x 210 mm, i el volum té una 15 mm de gruix. Hi ha quatre fermalls de pell, en força bon estat —els dos inferiors, una mica mutilats. La inscripció manuscrita del lloc és la següent: «*Bastero / Grama{tica} Itali{ana} / m.s.*».

«*Descripció interior*: Integren el volum diversos quaderns amb fulls de mides desiguals i molts papers solts. No hi havia originàriament cap foliació, i jo mateix, havent-lo volgut microfilm, he foliat amb llapis tots els papers que l'integren (102 fulls), per tal d'evitar que se'n perdés cap.» (73-74).

Feliu ha fet una bona feina d'artesà de la cultura. És interessant remarcar que el seu treball descriptiu, molt precís, fins a l'escrupolositat, es veu enriquit pels comentaris que permeten de relacionar els textos que va descrivint amb el conjunt complex que constitueix l'obra filològica de Bastero:

«El quart quadern del volum (fulls 20-23), que en realitat no pertany a aquest manuscrit, és molt interessant, perquè ens revela diferents intents i els primers esbossos del projecte de la *Crusca provenzale*. Hi podem llegir diversos assajos de la portada de l'obra, semblants a aquell que he descrit al ms. 3-II-2 d'aquest mateix fons, i diversos dissenys de l'estructura d'aquest diccionari —fins i tot anteriors a la denominació de *Crusca provenzale*. El fet de trobar-lo inserit dins d'aquest manuscrit s'explica, segurament, perquè, el primer capítol de la gramàtica —la *Història de la llengua italiana*— aprofita alguns dels continguts del que havien de ser els «*capítols preliminaris*» en el primitiu disseny de la *Crusca provenzale* —vegeu també el que n'he dit al ms. 3-II-2.» (77).

3. Índexs del catàleg (211-232). És un apartat complex i imprescindible per a poder accedir amb facilitat al contingut dels manuscrits, que són un corpus molt bigarrat, atès que són formats en bona part per materials de treball, o projectes de llibres futurs, que sols es troben embastats. Feliu distribueix aquests índexs en els apartats següents: 3.1. Índex de noms, autors i obres. 3.2. Índex temàtic, que comprèn les seccions següents: Administració, comptes; Cartes; Ciència, medicina; Geografia; Història: documents antics, política; Jocs; Literatura: comentaris o anotacions de clàssics i antics, poesia, poesia trobadoresca (conceptes, gèneres); Llengua: dialectes, etimologia, gramàtica, història de la llengua, lexicografia, llengües, morfologia i sintaxi, ortografia; Memorials i edictes; Obres breus, de circumstàncies; Obres d'Antoni de Bastero; Oracions, sermons i altres textos de caràcter religiós o eclesiàstic; Plets, al·legacions i qüestions jurídiques: processos inquisitorials; Relacions de successos; Altres temes. 3.3. Índex dels manuscrits.

4. Apèndix: la biblioteca d'Antoni de Bastero. És una recerca molt important que permet documentar la part més consistent de la biblioteca d'un erudit català del barroc. Feliu a partir d'una feliç intuïció, de molt de treball i d'algun granet de sort ha pogut localitzar dins els fons antics de la Biblioteca del Seminari Diocesà de Girona un conjunt de cent cinquanta volums que pertanyen als fons de Bastero. A banda dels volums localitzats efectivament Feliu pot 'reconstruir' amb molta versemblança el conjunt de la biblioteca del canonge gironí a base de les obres que, per altres escrits seus, se sap —o es pot raonablement conjecturar— que posseïa. Les seccions d'aquesta biblioteca setcentista comprenien: 1. Llengua, 2. Literatura, 3. Història, 4. Dret, 5. Religió i teologia. És un corpus de 182 obres ben identificades, més un grup d'obres dubtoses, per alguna o altra raó, que formen un gruix d'uns 250 volums.

El llibre de Francesc Feliu es clou amb una cinquena secció que recull la Bibliografia (247-249).

Cal remarcar l'oportunitat de la publicació d'aquest estudi per dues raons:

1. Història cultural. Antoni de Bastero és un personatge de notable relleu intel·lectual dins del món del barroc, que, en el panorama català, es caracteritza per la manca de grans figures. Aquest llibre s'afegeix al conjunt de treballs que des de l'any 1994 F. Feliu ha dedicat a l'estudi d'aquest personatge i del seu món: La *Història de la llengua catalana d'Antoni de Bastero*, dins «Estudi General», 14 (1994); *Sentit i context de la primera història del català*, que és l'estudi introductori de l'edició que el mateix Feliu ha publicat de la *Història de la llengua catalana* de Bastero (1997); *Els inicis de la Filologia catalana moderna: estudi biogràfic d'Antoni de Bastero i Lledó, canonge de Girona (1675-1737)*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», 39 (1998); *La gramàtica italiana d'Antoni de Bastero i Lledó (La Sardegna e la presenza catalana nel Mediterraneo [1998])*; *L'emprenca d'Antoni de Bastero entre els seus contemporanis i la pervivència del seu record. Revisió crítica dels estudis basterians*, dins «Arxiu de textos catalans antics», XVII (1998); *Coneixement i percepció de la llengua catalana en l'obra d'Antoni de Bastero*, (Estudis de Filologia Catalana. Dotze anys de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes [1999]). El *Catàleg dels manuscrits filològics d'Antoni de Bastero* aporta una peça clau en la comprensió del personatge i del seu món. Si mai calgués completar l'edició de *La Crusca provenzale* ara es disposa dels elements imprescindibles per a realitzar aquesta tasca.

D'altra banda aquest volum conté elements de reflexió molt valuosos per a la comprensió del món del barroc i de la relació dels intel·lectuals d'aquest moment cultural amb la llengua. Així, de la mateixa manera que Bastero escriu la seva *Història de la llengua*—que ara podem llegir gràcies al treball de Francesc Feliu— en castellà, també tenia preparada una *Gramatiga de la llengua Italiana .. Per us, y Servey de la Patria y Nacio Catalana, i demes que parlian, ò entenguen lo Catala Idioma* (ms. 3-II-10 de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, p. 76 del *Catàleg*).

2. Metodologia

Feliu afirma en la *Justificació* del seu llibre:

«El catàleg dels manuscrits d'Antoni de Bastero que he construït no és, tanmateix, un catàleg convencional, i no té la brevetat i l'esquematisme característics avui de pràcticament tots els catàlegs bibliogràfics, que solen elaborar-se ja, generalment, de manera informatitzada. M'he permès de fer un catàleg discursiu, una mica a l'antiga usança; una descripció raonada de les particularitats i els continguts de cada un dels volums inventariats, on es copien els índexs manuscrits de Bastero, quan n'hi ha—sovint inclouen comentaris ben interessants—, i també altres fragments dels textos, quan considero que tenen alguna importància. He mirat d'observar les pautes i els criteris que suggereixen, per a la catalogació de manuscrits, Pere Bohigas, Anscari M. Mundó i Amadeu J. Soberanas a les seves ja clàssiques 'normes', tot i que he hagut d'adaptar-los a la naturalesa dels documents que m'ocupaven, ja que aquestes normes, com en general tots els manuals i estudis que he pogut consultar sobre la pràctica de la codicologia, s'orienten exclusivament cap a la descripció de còdexs medievals i de manuscrits perfectament acabats, i no resolen molts dels problemes que plantegen els lligalls i els esborranys que jo volia catalogar. Això que dic no vol ser pas, de cap manera, una justificació de les moltes mancances i arbitriarietats que segurament es podran trobar en la meua feina, però cal tenir-ho en compte i mirar d'establir, en el futur no gaire llunyà, criteris millors i més adequats per a les edicions i el treball en general sobre textos de l'època moderna, on hi ha encara tant per fer». (19-20)

Per a mi el món dels manuscrits catalans medievals té com a model de referència fonamental i insubstituïble el volum de Josep Perarnau, *Els manuscrits lul·lians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic. I. Volums amb textos catalans. Apèndix: Inventari d'obres lul·lianes en català* (Studia, textus, subsidia, III), Barcelona: Facultat de Teologia 1982, 10-16. Quedava, però, obert metodològicament el món dels manuscrits de l'època barroca. Penso que el *Catàleg* de Feliu ha vingut feliçment a omplir aquest buit atès que el model que ofereix és d'altíssim rigor i pot ser pres com a norma per a inventaris futurs de manuscrits d'aquest període històric.

A la vista del *Catàleg dels manuscrits filològics d'Antoni de Bastero* veiem que es revela d'una justícia extrema l'observació que el mateix Feliu havia fet sobre la figura del canonge-filòleg, en un treball anterior seu:

«Bastero és pròpiament filòleg, en tant que afronta una acurada tasca de còpia i edició de còdexs trobadorescos i buidatge d'altres textos i edicions antigues; però també és gramàtic, com

ho demostren la quasi completa redacció d'una gramàtica italiana o el seu interès pel *Donatz proençals* i les *Rasós de trobar*, on descobreix formulada la regla dels casos occitans; i crític literari, pel seu interès a establir períodes, gèneres i autors en la poesia dels trobadors; i historiador o erudit, com ho testimonien els seus coneixements jurídics, la mena d'anotacions contingudes en els seus manuscrits miscel·lanis, la redacció, incompleta, de la *Història de la llengua catalana.*» (*L'empremta d'Antoni de Bastero entre els seus contemporanis i la pervivència del seu record. Revisió crítica dels estudis basterians*, dins «Arxiu de textos catalans antics», XVII [1998], 573).

Gràcies als treballs de Francesc Feliu, Antoni de Bastero és un personatge recuperat per a la història cultural catalana.

Joan Ferrer i Costa

Ernest LLUCH, *L'alternativa catalana (1700-1714-1740). Ramon de Vilana Perlas i Juan Amor de Soria: teoria i acció austriacistes*, Capellades 2000, 189 p.

El llibre és curt i en canvi sorprèn per la seva novetat. El seu autor ha passat a la història d'una manera tràgica. Els bascos que van decidir i els bascos que van executar la seva mort mai no entendran de quina forma pregona Ernest Lluch estava compromès amb la causa de les llibertats nacionals dels pobles d'Espanya. No és pas la primera vegada que un just paga pels pecadors. No és la primera vegada ni serà l'última, però la comissió d'aquesta enormitat corprèn cada vegada. I si estampem aquí que Ernest Lluch fou un home just, és perquè parlava alt, clar i a la cara. Els qui el van matar ho van fer d'amagat.

El lector és pregat d'excusar aquestes paraules tan poc acadèmiques, motivades precisament per fets d'impossible control. En els seus darrers llibres i altres escrits, Ernest Lluch havia fet palesos els resultats de la seva meditació i investigació dels problemes de Catalunya, de València, del País Basc, de l'Espanya moderna. El seu temperament apassionat el duia a revaloritzar personalitats i idees només aparentment periclitades. Tenia l'instint, potser innat, potser suscitat per J. Vicens i Vives, de saber buscar i trobar la continuïtat històrica fins en les circumstàncies més discontinües. El seu pas per les responsabilitats polítiques i les coneixences que el fet li va proporcionar, avivaren en ell la curiositat històrica i la seva irresistible vocació d'investigador. El dia que el van matar vam tenir tot d'una la consciència clara que la Catalunya i l'Espanya del futur havien perdut en dels seus valors intel·lectuals més eficaços.

El llibre que ara voldríem saber postillar és un 'serrell', com ara es diu, de *La Catalunya venguda del segle XVIII. Foscos i clarors de la il·lustració* (1996), on s'estudiava *L'austriacisme persistent i purificat: 1734-1741* (capítol III). El serrell és una considerable ampliació del que s'insinuava a *La Catalunya...* Ernest Lluch comença ressuscitant bibliogràficament el comte Juan Amor de Soria, autor de *Enfermedad crónica y peligrosa de los Reynos de España y de Indias: sus causas naturales y sus remedios* (1741), és a dir, fent una valoració de les al·lusions i/o estudis que li han dedicat J. A. Maravall, F. Martínez Marina, P. Fernández Albadalejo, Iris M. Zavala, Antonio Elorza, J. Luis Castellano, Giovanni Stiffoni, J. Macías Delgado, Virginia León Sanz, Aguilar Piñal i C. Martínez Shaw. Després estudia el seu pensament polític a través de l'examen de diversos manuscrits conservats ara a la Biblioteca de la Real Academia de la Historia, datats en llocs i èpoques distintes: 1710, 1711, 1718, 1734, 1735, 1736, 1741, 1742, 1748, els quals per ventura no li poden ésser atribuïts en la seva totalitat i on es tracten tota mena de qüestions de govern i pensament polític. Entre aquestes obres destaca un volum d'*Adiciones y Notas históricas. Desde el año 1715 hasta el 1736*, que es presenta en el lloc com a volum II (i el volum I per ara no compareix), i és un complement «de los casos omitidos o no sabidos del autor de aquellas *Memorias Históricas*», és a dir, Francesc de Castellví. Al mateix temps hi ha tres obres jurídiques sobre dret públic d'Amor de Soria de les quals es coneix el títol i es pot suposar la doctrina -que va sintetitzar en d'altres escrits seus- que tampoc no han encara comparegut.

Després de la presentació de la figura i els escrits de Juan Amor de Soria, Lluch presenta la figura i escrits de Ramon de Vilana Perlas i ho fa utilitzant «la tècnica del coneixement après pas a

pas, gairebé reproduint els passos de la nostra investigació» (p. 38). Tornen a ésser citats J. A. Maravall, V. López Sanz, afegint-s'hi F. Duran Canyameras, F. Castellví, J. Mercader Riba i P. Voltres Bou. D'altra banda F. Wolf havia publicat el 1854 vint-i-quatre cartes de l'Emperadriu a Vilana, i s'havia interessat per aquest cap del partit espanyol a Àustria. Vilana fou un home d'acció, que tingué partidaris i enemics, i es convertí en l'amo dels afers hispànics en la cort de l'arxiduc Carles III. En l'opuscle *Via fora als adormits* és atacat durament, a causa del seu suport a Grases i Gralla, com a despòtic, càrrec del qual l'absol Lluç. Era, doncs, un personatge conegut, però abans de Lluç ningú no s'havia interessat a fons per la seva persona. Trenta pàgines del llibre són consagrades a establir la seva biografia, a base d'un rastreig molt ben conduït de les fonts bibliogràfiques disponibles i de l'exploració acurada dels escrits que emanaren o gravitaren entorn del partit austriacista i de Vilana Perlas.

Al seu costat, Juan Amor de Soria és un rigorós analista de la realitat política del seu temps des d'una mentalitat foralista i desperta, com es desprèn de *Enfermedad crónica*, on analitza les causes del mal funcionament del sistema institucional austriacista i n'assenyala els possibles remeis, centrats en la convocatòria periòdica i fixa de les Corts, i en l'existència d'una mena de diputació permanent presidida per un conseller d'Estat, en una línia clara de potenciació del parlamentarisme. Les Corts i llur diputació permanent haurien de servir per «a hermanar y concordar les dos coronas (Castella i Aragó) y sus naciones deshaciendo y destruyendo ... la discordia y antipatía que entre ellas ha reinado». Soria exposava diverses mesures de caràcter hisendístic i econòmic: equilibri entre les aportacions tributàries de Castella i Aragó, foment de l'Agricultura i del comerç, constitució de tres companyies autoritzades. Lluç subratlla en Soria la influència de Diego Saavedra Fajardo i Pedro Fernández de Navarrete, bo i remarcant-ne les diferències de parer en punts sensibles. En resum, el seu és un dels projectes més interessants i més precoços per a aportar remeis als mals d'un país que des del segle XVI canviava constantment de nord polític i necessitava asserenar-se i centrar-se en un paper geopolític adequat a les seves circumstàncies i possibilitats.

L'acció política de Vilana Perlas i el pensament d'Amor de Soria són vistos per Lluç com dos elements perfectament complementaris. Que Vilana Perlas fou un foralista convençut no és discutible. Que era un home que des del 'Despatx universal' cercava l'eficàcia també és cert. De fet, el partit espanyol influí perquè l'emperador Carles VI introduís canvis autonòmics en el govern d'Hongria, mentre la causa d'Espanya entrava progressivament en una via morta! Com sigui, Vilana es perfila en l'estudi de Lluç com un personatge que ha d'ésser molt revaloritzat, de la mateixa manera que l'austriacisme 'purificat', és a dir, reformat i profundament renovat, fa néixer la sospita, ja hipotitzada per Fontana i Lázaro, que no hauria estat «impossible que les institucions de la Corona d'Aragó haguessin pogut anar evolucionant a l'estil de com ho feren les angleses o holandeses» (p. 108).

De manera que el llibre de Lluç convida a deixar de veure l'inici del XVIII hispànic com un enfrontament entre «un austriacisme format per requinçalles medievalitzants i un jacobinisme de nova soca» (p. 109). No solament hi havia la possibilitat de purificar un règim que no havia pas estat del tot nefast, sinó que el despotisme de Felip V no adobà res. Els qui han cregut veure en la introducció de la fiscalitat filipista -que va haver d'ésser reformada- la causa del creixement de la Catalunya del s. XVIII, haurien d'explicar per què en el mateix període l'Aragó no va créixer, i en canvi ho feu Menorca, que va quedar el marge de l'absolutisme borbònic. Com haurien d'explicar també el creixement de Catalunya durant el s. XVII ...

Per aquest camí el llibre de Lluç és ple de suggestions historiogràfiques i polítiques, i tindrà influències pregonas en l'estudi del XVIII català. Suggestirà noves possibilitats de lectura de fets i documents que s'il·luminen els uns als altres a mesura que són rescatats de l'oblit i el silenci. I donarà models interpretatius nous, que haurien de fer el seu camí. Un poble amb tantes desfetes a sobre com Catalunya ha de saber almenys si ha perdut amb dignitat i coherència, o si els seus mals històrics són deguts principalment a la desestructuració interna. Les recerques de Lluç sobre el XVIII català han obert una clariana interessant. Caldrà ara estudiar amb més detall si els esforços polítics d'un Vilana Perlas i la meditació del seu fidel Juan Amor de Soria entorn del règim parlamentarista que calia donar a Espanya foren rebuts pel cos social català amb la millor de les actituds. Lluç indica fites, però sens dubte en un camí on encara hi ha molts papers per a explorar, moltes idees per a sospesar, actituds per a aclarir i dades per a completar.

Més d'una tercera part del llibre és consagrada a publicar textos de i sobre Vilana Perlas: 1. *Representació de Vilana Perlas a l'Arxiduc sobre Hisendes confiscades (4-VI-1709)*, procedent de l'ACA, Mestre Racional 685, f. 1-2; 2. *Lletra del Marqués de Rialp adreçada a l'abat de Poblet Francesc Dorda, nunc Bisbe de Solsona, demanant-li que donés extensament el seu parer en la qüestió de la concessió als anglesos dels batiments de "reals" d'a dos (12-XII-1711)*, procedent de l'Arxiu de Poblet, Escornalbou, mss. de l'Abat Francesc Dorda; reproduït de Felip Mateu i Llopis, *Les encunyacions de l'Arxiduc Carles i l'estat del tresor reial durant la guerra de successió*, dins «Estudis Universitaris Catalans», t. XVII (1932), p. 216-217; 3. *Reflexions anticipadas en Barcelona a su majestad CC para el buen gobierno de la España, año 1710*, de Ramon de Vilana Perlas, conservat a la Reial Acadèmia de la Història, ms. 9-5637, n. 15; 4. *Lletres de l'Emperadriu Elisabeth a Ramon de Vilana Perlas (1713-1714)*, reproduïdes, sense l'aparat crític, de Ferdinand Wolf, *Vierundezwanzig eigenhändige Briefe der Kaiserinn Elisabeth, Gemablinn Karl's VI an den Staatssecretär Marqués de Rialp*, dins «Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften», Viena, 1854, vol. 12, p. 120-141; 5. *Representación del Marqués de Rialp al emperador nuestro señor en el año 1718 sobre la expedición de los negocios de estado*, també conservat a la Reial Acadèmia de la Història, ms. 9-5637, n. 10; 6. *Donació de la vila de Rialp i Vall d'Assua amb totes les seves jurisdiccions i dependències (25-VI-1710)*, procedent de l'ACA., A. R. Intrusos, r-197, f. 40v-49; 7. *Títol del Marqués de Rialp (16-VIII-1710)*, procedent de l'Arxiu de la Marquesa de Rialp, traducció al castellà de Julio Casares, sense data; 8. *Donació de Propietats de l'Imperi (5-III-1725)*, del mateix Arxiu de Rialp, traducció de l'alemany al castellà de Roswithe Paarmann (1987); 9. *Títol de comte del sacre Romà Imperi Vilana Perlas (5-III-1725)*, del mateix arxiu, traducció al castellà de Fernando Meléndez Mendoza; 10. *Primer testament (2-IV-1733)*, del mateix arxiu, traducció de l'alemany al castellà de Juan Amor (1990); 11. *Segon testament (posterior a 1733)*, del mateix arxiu i traduït pel mateix traductor.

Potser el millor mèrit del llibre de Lluch, a més de la publicació dels textos que acabem de ressenyar, és la impressió que causa, a propòsit de la Guerra de Successió i del seu desenllaç, que hem d'aprendre encara a treballar des del punt de vista de la professionalitat històrica i sense prejudicis de cap mena. Els fets -tots els fets- són irreversibles i la història no els corregeix, però sí que n'il·lumina les causes i n'assenyala la transcendència. No hi ha cap extrapolació ni legítima en el llibre de Lluch, però ningú no negarà que està impregnat d'una atmosfera que només li ha pogut insuflar l'èxit institucional de la transició política de la Catalunya del darrer quart del segle XX. És a la llum del que acaba de passar i del que pot anar venint -la transformació d'Espanya en una entitat política federal i composta- que l'actitud i el pensament dels exiliats del 1714 i la fixació dels seus objectius de cara al futur prenen un valor que no té res de nostàlgic, ans és viva actualitat política. El coneixement del pensament austriacista català -de l'alternativa catalana- i la seva divulgació en l'àrea historiogràfica hispana donarà els seus fruits. És ja un fruit molt interessant que paral·lelament al llibre que hem intentat de valorar, la Diputació General de Aragó publiqui una àmplia antologia dels textos de l'aragonès Juan Amor de Soria, preparada pel mateix Lluch. I en seguiran d'altres, perquè la seva mort no tallarà res, al contrari. Ni en el camp dels fets, ni en el de les idees. En tot cas, la valoració de la seva figura, del seu treball i del seu temperament servirà per a reblar una vegada més que les circumstàncies polítiques només es modifiquen quan s'han modificat prèviament les consciències. I les consciències les revifa el treball, no els trets.

Jaume de Puig i Oliver

Pere BOHIGAS I BALAGUER, *Mirall d'una llarga vida*. A Pere Bohigas, centenari. Edició a cura d'Antoni M. BADIA I MARGARIT, Germà COLÓN I DOMÈNECH, Josep MORAN I OCERÍNJAUREGUI (Biblioteca Filològica, XLI), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2001, 800 pp.

La recent commemoració centenària del naixement d'Ausiàs Marc ha ofert l'ocasió per a reconèixer una vegada més l'excel·lent feina feta per Pere Bohigas i Balaguer en la seva edició de la

poesia d'aquell clàssic; al cap de poc arribava una altra escaiença centenària, aquesta vegada del mateix prof. Bohigas, i amb encert total la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans decidí i ha realitzat un acte d'estricta justícia aplegant i publicant en el volum que ens ocupa alguns dels estudis esparços del dit professor: decisió, com ja he dit, d'estricta justícia, d'una banda, però de l'altra d'innegable servei als estudiosos, car fins ara no era fàcil de tenir a l'abast de la mà els setze estudis que, tot i haver restat fora dels seus dos aplecs dels anys 1982 i 1985, segueixen essent tothora de consulta obligada. No cal dir com des d'aquestes pàgines ens sumem de cor a la manifestació de «l'adhesió i la gratitud» que tots devem al prof. Pere Bohigas!

I ens hi sumem donant a conèixer el conjunt d'estudis que configuren el volum commemoratiu, precedits per una semblança cordial de Germà Colón i Domènec (13-17), per al qual, com per al signant d'aquestes línies, el Dr. Bohigas segueix essent l'inoblidable conservador de la Secció de Reserva de la Biblioteca de Catalunya, senyorial i pròxim alhora, al qual tots hem recorregut en algun moment de les moltes hores enterrades (feliçment!) en aquella Secció de la BC; per la meua banda, recordo com si fos ara que ell fou el primer confident i jutge alhora de la identificació dels sermons de sant Vicent Ferrer del ms. 477 de la dita biblioteca; al qual tots hem recorregut, i al qual hem d'agrair observacions o consells, com el que em donà en aquella ocasió: «No en digui res, fins que vostè mateix n'hagi publicat alguna cosa, no fos cas que tingués un disgust»; i ara no em puc estar de preguntar-me si en la biografia científica del Prof. Pere Bohigas i Balaguer no hi haurà hagut algun disgust d'aquesta mena.

El conjunt d'estudis és agrupat en quatre seccions, dedicades respectivament a bibliologia (19-388); a manuscrits (389-531); a obra filològica i literària catalana (533-697); i a literatura castellana (699-799).

La primera secció reproduïx dos estudis: *El libro español (ensayo histórico)* del 1962 (21-366); *La introducción de la tipografía en España. Estado de la cuestión*, del 1965 (367-389). Set són els títols aplegats en la secció segona: *Profecies catalanes en els segles XIV i XV. Assaig bibliogràfic*, del 1922 (391-418); *Un sumari del Llibre de viatges d'Oderic de Pordenones*, dels anys 1920-1922 (419-423); *Profecies de Merlí. Altres profecies contingudes en manuscrits catalans*, dels anys 1928-1932 (425-455); *Notas sobre algunas crónicas catalanas contenidas en manuscritos de la Biblioteca Nacional*, del 1941 (455-481); *El manuscrit lat. 11550 de la Bibliothèque Nationale*, del 1928 (483-494); *Els primers il·lustradors de la Bíblia a Catalunya i llurs antecedents hispànics*, del 1938 (495-522); i *El Letovari de fra Joan Basset*, del 1983 (523-531). La secció tercera acull quatre títols: *Miracles de la Verge Maria: col·lecció del segle XIV*, del 1956 (535-651); *La llengua dels Miracles de Maria del manuscrit de Lleida*, del 1953 (653-667); *Nota sobre el Tractat de cavalleria del rei Pere III*, dels anys 1947-1948 (669-673); i *La Atlántida, Colón y América en la obra de Verdaguer*, s./a. (675-697). Finalment, la secció quarta recull tres títols: *Orígenes de los libros de caballerías*, del 1949 (701-723); *La novela caballeresca, sentimental y de aventuras* del 1951 (725-774); i *De la comedia a la tragicomedia de Calisto y Melibea*, del 1957 (775-799).

El fet d'haver posat a l'abast dels estudiosos aquest aplec de setze estudis ha d'ésser valorat fins al màxim, car, tal com ja he dit, conserven tota llur vigència i així seran més accessibles; si, de més a més, hom els col·loca al costat dels dos reculls anteriors tindrà a l'abast de la mà pràcticament tota l'obra esparsa dedicada pel Prof. Pere Bohigas i Balaguer a l'estudi cultural sobretot de la Baixa Edat Mitjana a Catalunya; i per si calgués una escaiguda, aquest volum celebrarà ara i en el futur els mèrits personals del Dr. Bohigas, celebració a la qual, no crec que calgui dir-ho, ens associem de tot cor i amb els millors auguris.

Josep Perarnau

Estudis d'història d'Andorra. «Miscel·lània a Dom Cebrià Baraut i Obiols», Andorra la Vella, Ministeri de Turisme i Cultura 2001, 704 pp.

Des que existeix ATCA, les pàgines del nostre anuari han estat atentes a les successives publicacions del pare Cebrià Baraut i amatents a donar-les a conèixer (cf. «ATCA, I (1982), 292-293; II

(1983), 401-403; IV (1985), 456-457; VI (1987), 344-345; VII-VIII (1988-1989), 324-326; IX (1990), 371-373; XI (1992), 448-452; XIII (1994), 422-426; i XVIII (1999), 817-820), en general per mitjà de recensions, que hom volia dignes dels treballs recensionats, o algunes amb breus resums objectius en la secció de *Notícies bibliogràfiques*. I heus ací que, alhora que arriben noves contribucions seves al coneixement de la documentació d'entorn l'any Mil, també fa acte de presència damunt la taula del crític el volum miscel·lani, davant el qual aquest es desfà, ni que només sigui per una vegada realment excepcional que no ha de servir de precedent, dels lligams d'aquella contenció que sol presidir les recensions d'ATCA, i proclama, ja de bell antuvi, la seva alegria pel volum que li ha arribat a les mans, pel seu contingut i pel fet que un tan digne present acabi d'ésser ofert a l'amic P. Cebrià Baraut; no cal dir que una tan bella estrena també honora el Govern d'Andorra per la demostració de la gratitud amb la qual correspon a la paciència benedictina que l'amic ha anat esmerçant a clarificar (o a proporcionar les bases documentals que permetran de clarificar) tant la història del bisbat (i del comtat) d'Urgell, al qual Andorra pertany, com la de la mateixa Andorra, cosa que el crític proclama també amb veu ben alta.

El volum conté una part inicial, més biobibliogràfica, en la qual Alexandre Olivar, i Antoni Morell dibuixen trajectòria i fesomia personals de l'autor (11-23), Albert Villaró Boix, Manuel Riu i Riu, Josep Moran Ocerinjauregui i Susanna Vela Palomares, n'avaluen respectivament el treball com a paleògraf i editor i les seves aportacions a la història del monaquisme català, a l'estudi de la llengua catalana i a la historiografia d'Andorra (25-55), mentre Pilar Burguès Montserrat estableix la llista dels cinquanta-quatre títols dedicats per l'autor a la història d'Andorra (57-65); després de la part inicial, el bloc principal és dedicat a la reedició de vint-i-vuit d'entre els cinquanta-quatre estudis acabats d'esmentar, treballs no pas menors, però sí més breus, de dom Cebrià Baraut.

No es tracta, doncs, d'obres completes, car aquestes, altrament ben desitjables, requeririen una bona rècula de volums (pensem en els d'«Urgellia», ben coneguts dels nostres lectors), sinó només d'un aplec d'estudis separats tant pels llocs, com per la publicació i el temps en què foren editats, i ací agrupats en seccions: quatre en la primera intitulada *Edició de fonts documentals* (70-163); vuit en la segona, *Història eclesiàstica* (165-378); cinc en la d'*Història medieval* (380-492); un d'*Història monàstica* (494-529); tres d'*Història moderna i contemporània* (531-650); un d'*Història del llibre i codicologia* (652-657); un d'*Historiografia* (659-661); i cinc en la de *Notes biogràfiques i bibliogràfiques* (149-191). I encara que hom ha de suposar el primer grup més afí al present anuari, la veritat és que les publicacions de documents farceixen les pàgines de pràcticament tots els títols.

El llibre resultant del material proporcionat pel P. Cebrià Baraut i de la voluntat reconeixedora del Govern andorrà constitueix ara un volum digne de tot elogi, també per la seva presentació, que no sols és digna, sinó positivament agradable i àdhuc diria que elegant, paraula certament no renyida amb un objecte tan seriós com el present recull d'estudis, i ell mateix n'és la prova. Ni l'alt valor del contingut no desdii de la bellesa de la presentació, ni la qualitat de l'emboïllat no ha de fer pensar que tota la vàlua del llibre consisteix en la seva presentació. Si a això hi afegim el servei que amb el present aplec el Govern d'Andorra fa i farà als estudiosos, posant-los a l'abast de la mà un conjunt d'estudis altrament difícils d'atènyer o almenys de tenir plegats, tindrem aquell 'funiculus triplex' fet de contingut, emboïllat i servei, que assegura la solidesa d'aquest nostre judici tan altament positiu.

Amic pare Cebrià Baraut: grans mercès i per molts anys!

Josep Perarnau

Ferran del CAMPO I JORDÀ, *Set segles d'una família empordanesa. Els Jordà de Molins*. Figueres, Brau Edicions 2000, 273 pp.

Aquesta obra presenta l'evolució històrica d'una família empordanesa des del segle XIV fins al primer terç del segle XX. La base documental és l'arxiu familiar, del qual l'autor es limita a dir

que malgrat l'abundància de la seva documentació, era molt més complet, car principalment a causa de les guerres ha sofert minves. El fet que l'arxiu sigui tan sumàriament descrit i la manera com els documents són citats en el curs del llibre, fan pensar que l'arxiu Jordà no està ordenat en sèries, ni els documents són numerats o distingits mitjançant els recursos habituals de les classificacions arxivístiques. Es tracta, doncs, segons sembla, d'un arxiu verge, que potser podria rebre un ordenament intern que el fés més intel·ligible, almenys en el sentit de donar una idea de quina és la documentació que s'ha pogut perdre i, sobretot, quin és el caràcter jurídic dels diversos documents. Com sigui, els documents hi són, tenen el seu valor i per ventura alguns haurien d'ésser tinguts en compte en una història local o comarcal de l'època moderna.

I diem de l'època moderna perquè ens ha fet la impressió que a l'arxiu Jordà no s'han conservat documents anteriors al segle XVI. En efecte, el que es publica a les pàgines 18-20, que és una llista dels habitants del Castell de Molins i del Castell de Montmarí durant el s. XIV, és un document redactat en llengua moderna i de tota evidència posterior al 1436: «... qual moli se anomenaba del Pou consta en la nota[ria] de Llers el 15 de janer de 1436». Escrita sobre instruments de la notaria de Llers, la nota documenta la presència de Ramon Jordà a Pont de Molins en la catorzena centúria. Dos altres documents d'aquest segle, un dels quals esmenta la 'trilla de n' Jordà' (1334) i en l'altra hi ha els límits de l'hort que hi havia darrera el mas Jordà, són citats d'una manera tan imprecisa que ni tan solament queda clar si són de l'arxiu familiar o si provenen d'altra font.

Quan els Jordà apareixen durant el segle XVI en escriptures d'establiment, són pagesos lliures que eixamplen el seu radi d'acció d'una manera contínua i toquen totes les cordes de la lira agropecuària: terres, ramats, préstecs en numerari. La documentació dóna testimoni de les compres, dels testaments, cartes de pagament i sobretot dels plets posats o suportats. Estudiada per segles, l'evolució de la família reflecteix els alts i baixos de la història general: pau i prosperitat durant el segle XVI; pestes, guerra, invasions, allotjaments i allistaments forçosos durant el convuls segle XVII —amb alguna mort violenta—.

Malgrat les guerres, els Jordà continuen adquirint, rebent terres en establiment i prosperant. Durant el segle XVIII els Jordà esdevenen, a més de pagesos i ramaders, homes de negocis, de moltes conveniències', tardans a pagar, molt llestos per sortir airoso dels plets. El 1754 construeixen un molí, que els va dur molts maldecaps jurídic i també molts guanys. Dóna idea gràfica de la importància econòmica de la família el *Llibre de notes de Rafel Jordà pages del beinat de Pont de Molins parroquia de Llers Fet vui als 27 de maig del 1700*. L'extracte del cadastre de Llers del 1773 que transcriu l'autor esmenta les possessions, valor i contribucions que havia de pagar Rafael Jordà: 1.029 rals d'ardit i 36 diners, per tres cases, dos molins i 255,33 vessanes de terra. Els Jordà ja són en aquest moment una poderosa família de la burgesia agrícola i de negocis, que s'obren pas a cop de plets entre la petita noblesa residual -borbònica- de l'Empordà, i que tenen una participació directa en l'enfrontament i segregació del veïnat de Pont de Molins del municipi de Llers, que comença amb la separació eclesiàstica el 1782 i acabarà amb la política els anys 1821-1822.

Si s'ha de jutjar per l'extensió que pren en el llibre l'estudi del període 1793-1814 i la resta del segle XIX, l'arxiu Jordà deu ésser particularment ric de documents d'aquest període. Gent que s'ha guanyat una posició social a base de treball, ambició, tenacitat, astúcia i intel·ligència, els Jordà encaren l'època revolucionària amb una mentalitat completament formada: seran patriotes contra el francès invasor i depredador, seran partidaris de la llibertat contra l'absolutisme i el carlisme, que a l'Empordà també destrueix, segresta i depreda. L'hereu Jordà sempre serà a casa seva, davant la hisenda i els negocis, comprant, arrendant i eventualment fent inventari del que ha estat saquejat, però la seva actitud serà la de «somriure per davant, fer per darrera». Altres membres de la família s'enrolaran en les partides antifranceses i tindran una actuació novel·lesca. Ponç Jordà va prendre part, sota el coronel Francesc Rovira, en l'assalt i recuperació del castell de Figueres, l'abril del 1811, idea de bojos, però que reeixí. Ocuparen el castell durant quatre mesos, perquè les forces espanyoles foren incapaces d'establir contacte amb els homes de Rovira, assetjats pels francesos i finalment reduïts.

Restablerta la pau, els Jordà ampliaren els seus negocis: arrendaren delmes i es convertiren en proveïdors de l'exèrcit durant l'ocupació dels Cent Mil Fills de Sant Lluís. Patiren amb els car-

lins, però els Jordà disposaren de confidències en aquell ambient i així, per sort o per astúcia, en van sortir poc perjudicats. Durant el segle XIX la família amplia els negocis: modernitza els molins, arrenda l'explotació d'una mina de carbó, fa préstecs, participa en societats mercantils i industrials. Aprenen el francès i el castellà, perquè els negocis ho reclamen. El 1884 participen en la creació de la Caixa d'Estalvis de l'Empordà i més tard creen la Banca Jordà a Figueres, on ja resideixen. Cap al final del segle es traslladen a Barcelona. En aquesta darrera etapa i encara més durant el segle XX, els Jordà participaren en la política: Carles Jordà i Fages, al qual és dedicat l'epíleg de l'obra, fou diputat de la Mancomunitat per la Lliga (1913-1917) i regidor de l'ajuntament de Barcelona (1917-1921).

L'obra de Ferran del Campo i Jordà no té més ambició que donar notícia d'una trajectòria familiar, i val a dir que se'n surt molt bé. Per a cada generació presenta amb un gran luxe de detalls totes les incidències del grup familiar: matrimonis, naixements, òbits, casaments de fadrísters, heretaments, compres, negocis impulsats, plets, conflictes, rivalitats i renyines amb veïns, etc. És relativament poc estudiada l'activitat dels Jordà com a prestamistes: no hi ha quadres cronològics ni avaluacions del total de diners prestats, amb el resultat de guanys i pèrdues. Tampoc no són estudiats els rendiments de les seves activitats industrials -molins i mina-. Potser la documentació no permet aclarir aquests detalls? O l'autor s'ha limitat voluntàriament als aspectes de vinculació familiar més estrictes? Com sigui, el lector queda convençut de la importància de l'actuació global de la família Jordà i enyora un tipus de treball on els aspectes genealògics haguessin estat compensats amb l'elaboració de les dades econòmiques més rellevants, amb la qual cosa el llibre hauria contribuït molt eficaçment a la història local i a la de Catalunya més en general. Fins i tot hauria estat molt il·lustrador de comparar, si hagués estat possible, la qualitat del treball esmerçada pels Jordà en uns i altres negocis. Perquè hom té la impressió que portaren bé els negocis vinculats amb l'agricultura, i en canvi en l'àmbit financer no van poder o saber dominar les maltempades inevitables. Quin fou el destí de la Banca Jordà? Quina fou la posició de Carles Jordà i Fages en el Banc de Barcelona, que l'arrossegà en la seva fallida? Quan l'autor, en cloure l'epíleg, ens fa saber que l'any 1947 del gran patrimoni Jordà només en restava un 30%, hom s'adona que aquest fet tan substancial ha hagut de tenir més d'una causa interna, a part de les externes, vinculades amb els conflictes del camp català durant la primera meitat del segle XX.

És clar que Ferran del Campo no ha pretès de fer la història econòmica que demanem. Però des d'aquí no ens podem estar de preguntar-nos i de preguntar-li si l'arxiu Jordà és o no és ric en documentació econòmica dels segles XIX i XX. El detall no és insignificant, perquè àdhuc des d'un punt de vista tan parcial com és el d'un clos familiar, la història econòmica és tan apassionant com la políticossal i no pas menys prenyada d'ensenyaments. Si l'autor emprèn alguna vegada la biografia de Carles Jordà i Fages, gosàriem suggerir-li que estudiï amb el màxim rigor i detall possible el capítol econòmicofinancer, a part del polític, amb una pregunta com a teló de fons: Per què un membre d'una família d'una tenacitat i capacitat de resistència demostrades, en deixar de banda els negocis agrícoles i embarcar-se en els financers, és víctima del primer cop de fortuna? La pregunta és formulada des de la màxima obertura, perquè la resposta pot comprendre elements insospitats. Però és una pregunta necessària, si més no per a fer passar pel sedaç del rigor històric la qüestió de l'aptitud econòmica de Catalunya. En què apareixen aptes els catalans des del punt de vista econòmic, i en què som ineptes? El relleu social dels Jordà justifica un estudi a fons, amb el màxim detall possible, de les causes de la liquidació o reducció sobtada d'un patrimoni important. Les causes poden ésser sorprenents, peregrines o paradigmàtiques. Però en la seva enumeració i avaluació rigorosa segur que hi hauríem d'aprendre.

En annex, l'autor dreça una relació cronològica dels plets posats (15) i suportats (16) pels Jordà, amb el resultat de vint sentències favorables, nou de contràries, una concòrdia i una sentència arbitral. Aquests plets abasten des de 1758 fins a 1787.

Cal també consignar que el segon capítol del llibre és dedicat a exposar la història del priorat del Roure, atès que els Jordà foren membres destacats de la confraria de la Mare de Déu del Roure i, durant el segle XIX, destruït el priorat, l'adquiriren durant la desamortització de Madoz (1855).

NOTÍCIES BIBLIOGRÀFIQUES

OBRES GENERALS I BIBLIOGRAFIES

Xavier LUNA-BATLLE, *Textos històrics catalans (segles XII al XVIII)* (Materials, 69), Barcelona-Bellaterra, Universitat Autònoma (Departament de Filologia Catalana) 1999, 196 pp.

L'objectiu del present aplec és el d'oferir sobretot a l'estudiant d'història de la llengua catalana un conjunt de mostres en prosa de textos no inclosos dins la denominació de 'literaris'; aquests tipus textuais constitueixen l'eix vertebrador del conjunt, estructurat en seccions de textos jurídics i administratius (tretze mostres), judicials (quatre mostres), religiosos (tres), cròniques (tres), dietaris i memòries, tractats i assaigs (tres), oratòria (dos), cartes (cinc), tractats pràctics (tres) i llibres de cuina (quatre). Els fragments reproduïxen, àdhuc per fotografia, les respectives edicions, i l'autor en prepara la lectura amb una breu introducció; al final ha ordenat els fragments en seqüència cronològica: hi predominen els del segle XIV amb quinze mostres (193-194). [Em permeto de fer dos suggeriments: primer, que en el futur, reculls com el que ens ocupa, no comencin el segle XII, ans en l'anterior, l'onzè, amb dues mostres: algun document sencer en què el català ja es veu ben format i puixant darrere una vestidura llatina totalment esquinçada; i un fragment d'un de tants juraments de fidelitat, en el qual el pinyol del compromís és formulat en català: «e no-l decebré...»: tals mostres permetrien d'assistir al naixement de la llengua catalana. Segon, és el d'oferir més mostres de tipus científic (en forma de traduccions medievals o de llibres d'alquímia), i de teoria política, tant medievals com sobretot del Barroc]. – J. P. E. [15.264

Medieval Iberia. Readings from Christian, Muslim and Jewish Sources. Edited by Olivia Remie CONSTABLE (The Middle Ages Series), Philadelphia, University of Pennsylvania Press 1997, XVIII i 428 pp.

Amb l'objectiu de facilitar l'accés a les diferències i hostilitats entre els pobles de la Península Ibèrica durant l'Edat Mitjana a través dels respectius textos, i alhora manifestar llurs punts de contacte, l'editora ha elaborat un esquema dins el qual ha integrat els següents textos nostres: *A Muslim-Christian Treaty. The Treaty of Tudmir (713)*. Translated from the Arabic by Olivia R. Constable (37-38). *Exile of the Cid and his Capture of Valencia (1089-1094)*. *Song of the Cid (ca. 1200)*. Translated from Castilian by Rita Hamilton (111-117). *Two Christian Urban Charters. 2. Charter of Siurana (1153)*. Translated from Latin by Thomas N. Bisson (125-126). *Justice in Catalonia. Usatges of Barcelona*. Translated from Latin by Donald Kagay (127-130). *Planning for Christian Expansion. The Treaty of Cazola (1178)*. Translated from Latin by James W. Brodman (162-163). *Toward a New Order of Power. B. Statutes of Girona (1188)*. Translated from Latin by Thomas N. Bisson (167-172). *The Christian Conquest of Valencia (1238)*. A. *Jaime I of Aragon (r. 1213-1276)*. *Chronicle*. Translated from Catalan by John Forster (209-212); B. *Three Charters from the Kingdom of Valencia (1238-1259)*. Translated from Latin by Robert I. Burns (212-216). *A Christian Alliance against Granada (1309-1310)*. *Ramon Muntaner (d. 1336)*, *Chronicle (1325-1328)*. Translated from Catalan by Anna Goodenough (232-236). *Everyday Life in the Crown of Aragon. A. Three Documents from Vic (1101-1269)*. Translated from Latin by Paul Freedman (239-241). C. *Will of Pere Calafat, Mallorca (1267)*. Translated from Latin by Larry J. Simon (246-249). *The early Career of Ramon Llull (ca. 1311)*. Translated from Latin by Anthony Bonner (276-279). *On Preaching and Conversion. Ramon Llull (ca. 1232-1311)*, *Blanquerna (ca. 1285)*. Translated from Catalan by A. E. Peers (280-284). *Foundation of a Convent of Friars. Foundation of Puigcerdà (1320)*. Translated from Latin by Jill R. Webster (285-287). *Love Lyrics of a Catalan Queen. Queen Violant, E-z ieu am tal que és bo e bell*. Translated from Catalan by James J. Wilhelm

(292-293). *Muslim and Christians in Valencia. A Socializing and Violence on Corpus Christi Day (1491)*. Translated from Catalan by Mark Meyerson (338-340). *Confession of a Muslim Prostitute (1491)*. Translated from Catalan by Mark Meyerson (340-342). Hi ha bibliografia (403-408) i taula única d'antropònims i de topònims (411-426). – J. P. E. [15.265]

Bibliographie annuelle du Moyen Age tardif. Auteurs et textes latins. Rassemblée et compilée à la section latine de l'Institut de recherche et d'histoire des textes (C.N.R.S.) par Jean-Pierre ROTHCHILD avec la collaboration de Ariane BERGERON, Pascale BERMON, Christine GEORGELIN et Patrice SICARD, IX (1999), X i 670 pp.

Aquest volum ofereix bibliografia recent sobre els següents autors nostres: *Alexander VI papa* (25/202); *Antonius Andrae* (36/278-280); *Arnaldus de Villanova* (46/366-378); *Bonifatius Ferrerii* (100-101/755-756); *Franciscus Eximienius* (181-184/1279-1284); *Franciscus Martini* (185/1296); *Guido de Monteroquerio* (223/1627); *Guido Terreni* (223/1628; cf. 334/2113); *Hieronymus Torrella* (357/1877); *Jacob de David Bonjorn* (268/1965); *Iobannes Marbres (Canonicus)* (289/2128); *Iobannes Iacobus (! Iacobi)* (345/2526); *Iobannes-Ludovicus Vives* (346/346/2530-2540); *Iulianus Tallada* (351/2584; cf. 506/3773); *Nicolaus EymERICI* (423/3180-4184); *Petrus Pascalis* (476/3559); *Petrus Thomae* (480-481/3579-3584); *Raymundus Lullus* (306/2233; 507-518/3777-3832; 598/4296); *Raymundus Martini* (507-508/3833-3836); *Raymundus de Penyafort* (508-509/3837-3842); *Raymundus Sibiuda* (520/3844-3845); i *Vincentius Ferrarii* (604-605/4343-4351); també hi pot haver informació bibliogràfica nostra en les seccions temàtiques, com les dedicades a filosofia, dret, medicina, mística, etc.. En general hi ha resum dels estudis i en algun cas indicació de manuscrits. – J. P. E. [15.266]

Dizionario Biografico degli Italiani. LII. *Gambacorta - Gelasio II*. Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana 1999, XX i 812 pp.

Recauen en el nostre camp les biografies següents: *Gambacorta, Buonaccorso* (Coscio), de Franca Ragona: aquell personatge formà part de l'ambaixada tramesa pel comú de Pisa a Barcelona per tractar amb Jaume II de Catalunya-Aragó de la incorporació de Pisa a la corona catalanoaragonesa (4-6); *Gambacorta, Francesco*, de la mateixa: consta que mantingué relacions comercials amb catalans i que importava llana de Mallorca cap a mitjan segle XIV (7-9); *Gareth (o Garret), Benet (Cariteo, Chariteo)*, d'Angela Astor Rosa (285-288); *Gattilusio, Jacopo*, d'Enrico Basso: estigué implicat en les lluites i els contactes entre Gènova i el rei Alfons dit el Magnànim entorn la possessió de Sardenya (616-617); *Gattola (Gattalia, Gattoli, Gattula, de Gattulis), Bartolomeo*, d'Alessandro Ottaviani: eclesiàstic, home de confiança del dit rei Alfons tant a Sicília com a Nàpols, des d'entorn el 1425 (656-657); *Gaza, Teodoro*, de Concetta Bianca: des del 1455 fins a la mort de l'esmentat rei Alfons formà part dels humanistes de la cort i traduí obres del grec (737-746). Com sempre, aquestes biografies són acompanyades de llarga llista tant de fonts com de bibliografia. – J. P. E. [15.267]

Dizionario Biografico degli Italiani. LIII. *Gelati - Ghisalberti*, Roma, Istituto dell'Enciclopedia Italiana 1999, XX i 816 pp.

Les biografies que d'alguna manera recauen en aquestes pàgines són: *Gentile da Foligno*, de Paolo Vian: un manuscrit de la BN de Florència li atribueix un comentari al *Vae mundo in centum annis*, acollida per Arnau de Vilanova dins el seu *De mysterio cymbalorum* (161); *Geraldini, Agapito*, de Dario Busolini: des de càrrecs de confiança col·laborà tant amb Alexandre VI com amb alguns dels seus fills i en particular amb Cèsar Borja (309-311); *Geraldini, Alessandro*, de Francesco D'Esposito: col·laborà amb Ferran II, particularment en la presa del Regne de Nàpols el 1506 (312-316); *Geraldini, Angelo*, de Jürgen Petersohn (317-321), i *Geraldini, Antonio*, de Francesco

Bausi (321-324): aquest hauria escrit un diari de la travessia de Nàpols a Tarragona, acompanyant Angelo en una ambaixada a Joan II de Catalunya-Aragó, del qual Antonio hauria esdevingut secretari, i al qual dedicaria almenys una oda i un 'eulogium' funerari: *Gerardo da Bologna*, de Silvana Vecchio: en recorda la recent hipotètica atribució de l'*Expositio super Apocalypsi*, abans atribuïda a Arnau de Vilanova (351-354); *Geremia, Pietro*, de Silvano Giordano: molt implicat en l'actuació a Sicília dels virreis dels Trastàmara, imità sant Vicent Ferrer en la predicació, fins al punt que alguns sermons del sant passen com a seus (407-410); *Gherardo (Gerardo) da Cremona* (article només signat amb *): d'ell és la traducció llatina del *Liber de causis* d'al-Kindi, recentment publicat entre les *Opera medica omnia* d'Arnau de Vilanova (625); *Ghini, Lucca*, de Franco Aurelio Meschini: abans que ell es dediqués a l'herbologia, el camp era ocupat per l'*Herbolario*, publicat el 1503 a Venècia sota el nom d'Arnau de Vilanova (768); *Ghini, Simone*, de Stefano Coltellacci: argenter que produí, entre d'altres, la rosa d'or enviada pel papa a Joan II de Catalunya-Aragó (772-773). – J. P. E. [15.268]

«Dominican History Newsletter», VII (1998), 204 pp.

Després d'algunes seccions en les quals la presència de fitxes bibliogràfiques que ens afecten és esporàdica, arriba la dedicada 'fratribus OP.', on trobem encapçalaments dedicats a Andreu d'Albalat (64), Antoni Canals (65), Gabriel Ferrandis (81), Juan de Gavastón (83), Guillem de Sequavilla (contra Ramon Llull?) (85), Joan de Casanova (94), Joan de Montsó (102); Joan Micó (116), Nicolau Eimeric (117), Nicolas Trevet (glosses en traducció catalana: 118), Pau Cristià (118), Philippus de Ferrara (en relació a Llull: 120), Ramon Martí, Ramon de Penyafort (121-122), Joan Tomàs de Rocabertí (124), sant Vicent Ferrer (139-141), Vidal Micó, Francesc; Vidal Micó, Josep; Vidal Micó, Vicent (141). La secció *De locis fratrum* té epígraf dedicat a la província dominicana d'Aragó (144-145), també la *De locis sororum* (169). – J. P. E. [15.269]

«Dominican History Newsletter», VIII (1999), 274 pp.

Troblem en aquest fascicle informació sobre recents o pròximes publicacions d'Alfonso Espoñera Cerdán dedicades a dominicans de València (11-12); també títol escadusser d'algun estudi en la secció *De traditione intellectuali ordinis* (42-49), en la *De libris bibliobecisque fratrum* (50-53), i en la *De Rosario* (63). La més abundosa en bibliografia és la secció *De fratribus OP*, on n'hi ha sobre Isidoro Aliaga (70-71), Vicent Justinià Antist (73), Antoni Canals (74), Andreu Balaguer (75), Dalmau Moner (88), Francisco Diago (89), Gabriel Ferrandis, Ferrer d'Abella (98), Joan de Casanova (120), Johannes de Friburgo (121: relacionat amb la *Summa* de sant Ramon de Penyafort), Johannes de Montesono (123), Iulianus Tallada Maioricensis (129), Nicolaus Eymerici (140-141), Felip Puigserver (149), Raimundus Martini (150), Raimundus de Pennaforti (150-151), Jaime Rebullosa (152), Onofre Requesens (153), Bartomeu Riera (154), Sebastià Rubí (155), Josep Teixidor i Trelles (162-163) i S. Vincentius Ferrerii (189-190). – J. P. E. [15.270]

«Lexikon für Theologie und Kirche». Achter Band. *Pearson bis Samuel*, Freiburg, Basel, Rom, Wien 1999, 14* pp. i 1518 cols.

Aquest novè volum ofereix breus informacions sobre *Peña (Pegna)*, Francisco, editor del *Directorium inquisitorum* de Nicolau Eimeric (Fernando Domínguez) (18); *Pereirus, Benedictus* (Benito (!) Perera), de Charles H. Lohr (27); *Perpignan-Elne*, de Marcel Albert (38); *Petrus von Aragon*, de Ludwig Vones; *Pere II. el Catòlic*; *Pere III. el Gran*; *Pere IV. el Cerimoniós*, del mateix (107-109); *Pedro (!) Armengol*, d'Odilo Engels (110); *Petrus Geremia* [imitador de sant Vicenç Ferrer] (124); *Petrus von Limoges* [primitiu deixeble de Ramon Llull a París], de Laetitia Boehm (127); *Petrus Nolascus*, de Karl Suso Franck (132-133); *Pietro Urseolo*, de Knut Göerich (133); *Pedro Pascual*, d'Odilo Engels (135); *Petrus Thomaë, OFM*, de Johannes Schlageter (141); *Poblet*, d'Alberich Martin Altermatt (368-369);

Poncio Carbonelli (*Poncius Carbonel*), de Johannes Schlageter (413); *Ràfols Bruna, Maria*, de Karl Suso Frank (802-803); *Raimundus Lullus*, de Helmut Riedlinger (810-811); *Lullismus*, de Fernando Domínguez (811); *Raimund Martini*, d'Ursula Ragacs; i *Raimundus Nonnatus*, d'Àngel Fàbrega i Grau (812); *Raimund von Peñafort* (!), de Rudolf Weigand (813); *Raimundus Sabundus*, de Charles H. Lohr (814); *Ribera, Jusepe (José)* (!), de Justus Lange (1163); *Ripoll*, d'Ursula Vones-Liebenstein (1197); *Roda*, de la mateixa autora (1229); *Salón, Miguel Bartolomé*, de Fernando Domínguez (1494-1495); *Salzinger, Ivo*, del mateix (1507). – J. P. E. [15.271]

«Medioevo Latino», XX. A cura di Claudio LEONARDI e Lucia PINELLI, e di Rino AVESANI, Ferruccio BERTINI, Giuseppe CREMASCOLI, Giuseppe SCALIA. Firenze/Bottai, Edizioni del Galuzzo 1999, XXXVIII i 1178 pp.

El present anuari figura en la llista de publicacions, de les quals «Medioevo latino» es fa ressò (XIII i XXIII). En la primera secció, dedicada a la bibliografia relativa a autors i obres, n'hi ha sobre: Agobardus Legionensis (14), Alexander VI papa (21-22), Antonius Andreae (36); Armen-gaudus Blasii (41); Arnaldus de Villanova (41-42); pseudo Arnaldus de Villanova (42), Anfredus Gonteri Brito (43); Benedictus XIII antipapa (!) (56); Bernardus Ermengaudi de Aragonia (65); *Carmina Rivipullensia* (83); *Chronicon Rivipullense*; *Chronicon Rotense alterum* (87); Claudius Taurinensis episcopus (90), *Compendium examinatorum Parisiense* (93); *De modis orandi corporaliter sancti Dominici* (101), *Dhonda* (103-104); Durandus de Huesca (107); Felix Urgellensis episcopus (120); Florus Lugdunensis (121); Franciscus Prats (130-131); Franciscus Ximenius Gerundensis (131); Fridericus III Aragoniae, Trinacriae rex (134); *Gesta comitum Barcinonensium* (143); Gonde-marus Gerundensis episcopus (147); Guido de Monte Rocherii; Guido Terrena de Perpignano (157); Iacobus I Aragoniae rex (191); Iohannes Biclarensis abbas (203); Iohannes de Montesono Valentinus (215); Iulianus de Tallada Maioricensis (232); *Liber Maioricinus* (242); Nahmanides (262); Nicolaus Eymerici (267); Nicolaus Rossell Maioricensis (209); Oliba Rivipullensis mon. (271); Petrus de Albalat, Tarraconensis archiep. (277); Petrus Correger Maioricensis (282); Ray-mundus Lullus (296-300); Raymundus Lullus pseudo (300); Raymundus Martini (300); Ray-mundus de Pennaforti (300); Raymundus Sabunde (300); Raymundus de Tárrega (300); Salomon ben Adret Barcinonensis; Savasorda (311); Vincentius Ferrerii (350); i Vitalis de Canel-las (351). Les seccions següents ofereixen informació bibliogràfica nostra saltuària, que trobem, per exemple, en la de biografies (*Vite*) (355-390), en les de seccions temàtiques (449-567), o en les de biblioteques medievals (568-584). – J. P. E. [15.272]

«Quèrn. Repertori bibliogràfic biennal de literatura i llengua catalanes de l'edat mitjana i l'edat moderna», III. Elaborat per Pep BALSALOBRE (amb la col·laboració de Francesc Xavier GÓMEZ i David PRATS). Dirigit per Albert ROSSICH i Lola BADIA, Girona, Universitat 1999, 200 pp.

Aquesta nova bibliografia d'estudis i edicions apareguts durant els anys 1997-1998, manté les característiques ja conegudes pels dos precedents [ATCA, XVI (1997), 552, núm. 11602 i XVIII (1999), 879, núm. 13514]; en la *Nota de la redacció* (5-6), els autors celebren l'aparició del present núm. 3 i de les seves 1480 entrades (el doble de les que tenia el núm. primer: 713); recordem que hom hi troba títols no sols de llibres i d'estudis en forma d'article, nombre dels quals brevíssimament resumits, ans també de recensions; recordem aixímateix que, ultra la llista alfabètica d'autors amb els corresponents títols, n'hi ha una altra d'obres col·lectives (185-189). – J. P. E. [15.273]

Lola BADIA, *Bibliografia de la literatura catalana medieval*. Amb la col·laboració d'Anna ALBERNI, Francesc GÓMEZ, Joan SANTANACH i Olga TURROJA, dins «Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval», 11 (1997), 1-79.

Lola BADIA, *Bibliografía de la literatura catalana medieval*. Amb la col·laboració d'Anna ALBERNI, Francesc GÓMEZ MARTÍN, F. Xavier RODRÍGUEZ RISQUETE, Joan SANTANACH, Albert SOLER i Olga TURROJA, dins «Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval», 12 (1998), 1-53.

Lola BADIA, *Bibliografía de la literatura catalana medieval*. Amb la col·laboració d'Anna ALBERNI, Enric BASSEGODA, Francesc GÓMEZ MARTÍN, F. Xavier RODRÍGUEZ RISQUETE, Joan SANTANACH, Albert SOLER, Olga TURROJA, dins «Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval», 13 (1999), 1-73.

Amb característiques editorials idèntiques a les indicades en el resum anterior (fitxes alfabèticament ordenades limitades al títol i dades editorials de l'estudi, brevíssim resum i inclusió de recensions), limitades, però a la literatura medieval, el primer dels reculls ofereix tres-cents cinquanta-vuit títols publicats el fins al 1997. Hi ha taula de matèries. – J. P. E. [15.274-15.275-15.276]

Joaquim GARRIGOSA, *Medieval I*, dins «Butlletí de la Societat Catalana de Musicologia», IV (1997 [1999]), 25-30.

Aquestes pàgines ens proporcionen la notícia que «avui tenim referències de prop de cinc-cents còdexs i fragments conservats a més d'una quarantena d'arxius i biblioteques» (26), quan en el moment en què Higiní Anglès elaborava *La música a Catalunya fins al segle XIII*, tothora bàsica, només pogué treballar a base d'uns cent trenta còdexs de vint-i-dos arxius (26); també ofereixen un mòdul per a la descripció de manuscrits, que adapten a les característiques dels volums musicals monòdics (29-30). – J. P. E. [15.277]

Memòria de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana (curs 1997-1998), València-Alacant-Castelló, Universitat, desembre 1998, 36 pp.

Ultra la informació de les activitats dels respectius instituts, aquestes pàgines contenen la bibliografia publicada durant els dits dos anys pels mateixos instituts o per llurs membres; molts dels títols recauen en el nostre camp. – J. P. E. [15.278]

Bibliografía (1998-1999), dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», LV (1999), 519-530.

Aquestes dotze pàgines contenen llista única i estricta de fitxes bibliogràfiques relatives a l'actual comunitat autònoma de les Illes Balears, ordenades alfabèticament pel primer cognom de l'autor; hi són aplegades les publicacions illenques i també algunes d'altres bandes. – J. P. E. [15.279]

Melquíades ANDRÉS MARTÍN, *Historia de la mística de la Edad de Oro en España y América* (Biblioteca de Autores Cristianos Maior, 44), Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos 1994, XX i 492 pp.

Melquíades ANDRÉS MARTÍN, *Los místicos de la edad de Oro en España y América* (Biblioteca de Autores Cristianos Maior, 51), Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos 1996, XX i 384 pp.

Després d'una exposició globalitzadora en el primer dels dos volums, el segon dedica capítols propis a transcripció de fragments de Garcias Jiménez de Cisneros (24-27), de l'*Espill de la vida religiosa* (38-41), de Jeroni Nadal (100-101), Antoni Cordeses (101-102), Nicolau Factor (121-125), Diego Pérez de Valdivia (150-152), Andreu Capella (156-157), Joan Sanç Caset (346-348), Vicent Olleme (361), Joan Tomàs de Rocabertí (362-364) i Alonso Pastor (367-369). – J. P. E. [15.280-15.281]

Josep Mª MARQUÈS - Enric MOLINÉ, *Els bisbes auxiliars antics a Catalunya (1320-1550)*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 72 (1999), 5-54.

Arran d'una observació de Jaume Villanueva en el *Viage literario a las iglesias de España* i utilitzant una bibliografia més o menys ambiciosa sobre aquest tema, els autors han despulat els arxius diocesans de Girona i de la Seu d'Urgell, per tal d'establir un primer llistat d'aquesta figura eclesiàstica en els bisbats catalans. Abans de donar el llistat, descriuen les funcions dels bisbes auxiliars i llur remuneració, es fixen en els casos de bisbes auxiliars titulars de diòcesis, 'in partibus infidelium' i en els bisbes catalans de Sardènia, que per l'exigüitat de llurs bisbats i les dificultats de la conquesta durant el segle XIV, tenien els obstacles que són fàcilment imaginables. La llista de bisbes auxiliars del període contemplat és donada per ordre cronològic, utilitzant la bibliografia publicada i amb aportació de moltes dades dels arxius diocesans de Girona i de la Seu d'Urgell. En apèndix han estat transcrits dinou documents d'aquests dos arxius i un de l'ADB, que els autors han trobat particularment significatius. — J. de P. [15.282

Pere MOLAS I RIBALTA, *Magistrats catalans a la Itàlia Espanyola*, dins *Catalunya i Europa*, II, 213-220.

Després de Ferran II, el Catòlic, la presència de catalans o aragonesos en els consells reials dels regnes de la Corona catalanoaragonesa fou cada vegada més minsa, fins al punt que se'n queixaren les corts dels estats peninsulars (218 i 219). Ací són aplegades notícies tant dels qui entraren en algun esgrao de l'administració reial de Nàpols, amb particular atenció al segle XVII (214-215; 217-218), com dels de la Llombardia (216-217); després de la Guerra de Successió, els no italians en l'administració de l'emperador Carles VI eren anomenats 'catalans' i acusats de corrupció i avidesa (219). Un d'ells, Domènec Aguirre, encara el 1721 publicava a Viena un *Discursus super officiis venalibus Generalitatis Cataloniae...* (219-220). — J. P. E. [15.283

Jean Dominique MELLOT, Elisabeth QUEROL, *Répertoire d'imprimeurs/libraires XVIè-XVIIIè siècle. État en 1995*, París, Bibliothèque nationale de France 1997, 720 pp.

Breu presentació ordenada alfabèticament dels impressors que treballaren fins a darraries del segle XVIII; al final són agrupats per localitats: n'hi ha trenta-un de Barcelona (635), un de Cervera (639), Lleida (650) i Montserrat (660); dos de Perpinyà (672) i vuit de València (680). [En una pròxima edició no haurien de mancar almenys Tarragona, Girona, Mallorca, Manresa o Vic]. — J. P. E. [15.284

Baltasar CUART MONER, *Naturals i forans. Algunes consideracions sobre col·legis majors i col·legials de la Corona d'Aragó a l'època moderna*, dins *Catalunya i Europa*, II, 251-264.

Dámaso de LARIO, *Catalanes en los colegios mayores españoles (1560-1650)*, dins *Catalunya i Europa*, II, 265-271.

La primera part del primer article resumeix allò que significaven els Colegios Mayores en les universitats castellanes modernes encaminades a proporcionar a la monarquia i a l'Església professionals castellans (sobretot juristes) per al seu servei: «col·legis majors per a castellans, buròcrates per a servir dins institucions 'castellanes'. Així és com ho veien aquells col·legials» (253). Els no castellans, ni que fossin súbdits del rei de Castella, només eren acceptats excepcionalment («De natione Visacadorum, Vascongorum et Gallaeorum recipiatur... praecise unus et non plures»: 254); és normal que un català fos una raresa, com ho foren els vuit de tota la corona catalanoaragonesa entre els 238 ingressats durant el segle XVI al de San Bartolomé de Salamanca, tres valencians, cap català (n'hi hagué un en tot el segle XVII); situació semblant es donà en el d'Oviedo i en el de Cuenca. En el Collegio di San Clemente de Bolonya, els de la corona catalanoaragonesa arribaren al 10%, tres catalans i un valencià en el segle XV (260-263).

Precisat el fragment cronològic pres en consideració, l'autor del segon article presenta els resultats numèrics en quadre sinòptic per bisbats catalans, vàlid per als quatre col·legis esmentats en el resum anterior, i per als de Santa Cruz i San Ildefonso, d'on resulta que només Barcelona n'arribà a tenir dos a San Bartolomé, i que ni Elna ni Girona ni Tortosa no en tingueren cap. Segueix el ‚cursus honorum‘ de Pasqual d'Aragó i de Còrdova, futur cardenal i virrei de Nàpols; de Bartomeu Calassanç i Clavero, Celdoni Benito, Francesc Bartolomé i Ves, Ramon de Rubí i Marimon, Josep Sosa i Cardona, Onofre d'Argensola i Clariana, Pacià Soler, Jacint de Valonga i Josep Boixadors i Llull (267-270). – J. P. E. [15.285-15.286]

Josep M. NADAL, «Són les llengües semblants a les aigües del mar»: *Normativa i història de la llengua*, dins «Secció Francesc Eiximenis», 9-27.

Obrint les seves pàgines amb unes notes de la *Grammatica Cathalana* de Josep Ullastre i gairebé tancant-les amb la citació d'un text prou estimulant d'un secretari de la Bisbal del 1704, l'autor planteja l'estudi de la història de la llengua com el d'una construcció històrica que, per l'artificiositat i la neutralitat amb què pot arribar a caracteritzar-se, un parlar donat esdevé apte per a imposar-se a i substituir l'ús espontani i natural -és a dir, no cultivat- de la ‚langue‘ d'un grup humà determinat. Moment essencial de la decantació de les sobredites artificiositat i neutralitat és el de l'escriptura, quan, més enllà de l'oralitat, la llengua rep una configuració visual que la farà apta per a esdevenir pública, comunitària, oficial, referent identitari, etc. En aquest context, la normativa lingüística, és a dir, les eines amb les quals es manté l'artificiositat i la neutralitat -o sia, el caràcter públic- de la llengua, pren un relleu decisiu. I les polèmiques sobre la tensió entre llengua parlada i llengua escrita i encara més les pretensions d'alguns de fer passar la normativa -i la normativitat- per l'adreçador de «la llengua que ara es parla» apareixen com un retrocés vers el magma poliglòssic -històricament ja superat- i, com correspon sempre que s'aplica la llei del mínim esforç, cap a la dissolució dels únics elements vàlids per a parar els peus a una possible substitució lingüística. Hi ha bibliografia. – J. de P. [15.287]

August RAFANELL, *Una minúcia en la història de la llengua catalana*, dins «Secció Francesc Eiximenis», 29-68.

L'autor insisteix en el fet que la història d'una llengua ha d'ésser sobretot social, i que mai no ha de perdre de vista que la llengua estudiada és una llengua políticament i socialment reeixida, és a dir, és el resultat d'una tria entre possibilitats i solucions diverses, o sia, una normativa; i la història d'una normativa és la part central, la part integradora de la història d'una llengua. Com a il·lustració d'aquesta tesi, l'autor estudia el cas de la terminació verbal ‚-itzar‘ i mostra com, partint d'una fonamental ambigüetat medieval i enmig de posicionaments i controvèrsies abranda des com només ho solen ésser les gramaticals, la forma ara finalment consolidada i amb tendència a ampliar-se i àdhuc a contaminar zones veïnes, ha estat el resultat d'una normativa, la qual va tenir la virtut de convertir en norma la solució menys comuna i en infracció el que tothom deia normalment. La qual cosa és senyal inequívoca de la força i les possibilitats d'una normativa. Hi ha bibliografia. – J. de P. [15.288]

Albert ROSSICH, *El nom de les lletres*, dins «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», 27 (Tardor 1999), 65-86.

El 1640 Pere Torra publicava per primera vegada la llista nominal de les lletres catalanes i l'autor esbrina «la significació que té el fet que [el dit sistema] s'abandonés o el moment en què es va oblidar» (65) i presenta un tríptic. Partint de la denominació llatina i de la preceptiva poètica de tradició trovadoresca de les lletres, personificada a Catalunya per Berenguer d'Anoia i Lluís d'Averçó (66-68), recorda que aquesta fou la denominació compartida en totes les zones de la llen-

gua fins a mitjan segle XIX (69-72), en què gramàtiques i diccionaris, tot i recordar-lo, introduïren en el sistema tradicional modificacions d'origen castellà, fins a fer-ne bandera (cas d'Andreu Pastell, *lo Fluvioler del Ter* el 1868 (73-75). La normalització lingüística del segle XX reafirmaria la ruptura (76-77) i àdhuc influiria en la gramàtica occitana (78). Hi ha en apèndix tres fragments en vers, on consta que al final de l'abecedari hom aprenia tres abreviatures tradicionals (79-81), i un fragment de Carles Ros sobre les lletres de l'abecedari (82-83). – J. P. E. [15.289]

Anscari M. MUNDÓ, *Obres completes I. Catalunya. 1. De la romanitat a la sobirania* (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 66), Barcelona, Curial Edicions Catalanes. Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1998 [1999], 632 pp.

Aquest volum, doblement primer, aplega cinquanta-cinc treballs de longitud desigual, al començament del qual trobem divuit títols centrats en làpides i personatges anteriors a l'any mil; destaca el políptic de béns i censos de Sant Pere de Vilamajor. Ja entrats en el segon mil·lenni, ens passen davant dels ulls Bonsom de Barcelona, estudis sobre la historiografia de la Catalunya més primitiva, sobre la família, l'obra escrita del bisbe Olibà i l'herència ripollesa, *La cultura i els llibres (a Catalunya segles VIII a XII)* i *La cultura escrita dels segles IX al XII a Catalunya*, i sobre reculls documentals d'indrets diversos. – J. P. E. [15.290]

Barbara SPAGGIARI, *Per l'edizione dei testi catalani medievali*, dins «Studi Medievali. Serie Terza», XXXVIII (1997), 819-835.

L'autora pren per base de la seva reflexió les normes editorials de la «Nova Edició de les obres de Ramon Llull». En la dita reflexió distingeix entre l'edició de textos en vers i de prosa. Per a les primeres, és a dir, per a les obres rimades de Llull, defensa que és necessari d'atendre's a les mateixes normes editorials aplicades a l'edició de textos occitans (820), norma que aplica al plant marià *De gran dolor cruzel ab mortal pena*, on *amia'* i *estrayre'* demostrarien la pertanyença d'*Aujats* a l'àrea llemosina; la variant del segon mot, *retrayre'*, confirmaria que es tracta d'un provençalisme repescat en època tardana (822); també l'aplica a Ramon Llull: ell adoptà en les *Obres rimades* la llengua poètica per antonomàsia, el provençal; l'edició, doncs, ha d'ésser coherent a aplicar els criteris editorials per als textos medievals en llengua d'oc (823); de més a més, el problema dels accents ha d'ésser resolt en cada cas (823-824). Per a les obres en prosa, el tema de l'accentuació pot tenir una solució radical, la d'atendre's a les còpies medievals mai accentuades; però també existeix la solució prudencial: els textos llargs no poden prescindir totalment d'accents, tenint en compte el gènere literari i la unicitat o multiplicitat de còpies (825-826); l'autora propugna l'ús de l'accent quan aquest determina què és una paraula (*és'/es'*, verb o pronom) i considera opcional el seu ús en casos no dubtosos (*ésser'/ésser'*), i «davvero inopportuno generalizzare l'uso del solo accento acuto», ni que fos perquè aplicar mecànicament al català medieval criteris d'edició pensades per al francès antic és «in principio sconsigliabile» (828). Quant a la grafia, les variants gràfiques mai no han d'ésser normalitzades, i per tant no s'ha de normalitzar *,i/'*, *,u/v'* (831-832), ans s'hauria d'imposar «una soluzione tuzioristica, che eviti qualunque intervento» (833). Les darreres pàgines apliquen aquestes normes al cas de l'edició del *Testamentum pseudollul·lià*: és un llarg text en prosa no literària, dins la qual hi ha mots llatins i anglonormands amb algun cas de mots híbrids, que ha d'ésser transcrit amb «il più rigoroso rispetto della realtà del codice» en un «giusto equilibrio fra il rispetto del manoscritto e l'opportunità di rendere un testo immediatamente fruibile» (833-835) [cf. la secció de *Recensions* d'aquest volum]. – J. P. E. [15.291]

José SARRIÓN GUALDA, *El territorio de Cataluña*, dins *Actes Territori*, 199-232.

L'historiador del dret ha de tenir en compte aspectes altres que el merament jurídic, i així ell comença recordant els autors de l'edat moderna que han descrit el territori de Catalunya (Fran-

cesc Calça, Pere Gil, Andreu Bosch, Josep Aparici i Mercader [sobre el qual cf. les pàgines de Christian Windler, resumides dins ATCA, XIX (2000), 923, núm. 15.094] i Jaume Caresmar, amb particular atenció a llurs llistes de comarques (203-208); segueixen les precisions sobre els límits de Catalunya amb València, l'Aragó i França (209-212), i una particular exposició de les raons d'Andreu Bosch per a considerar que els comtats de Rosselló i Cerdanya eren entitat política diversa de Catalunya (213-217), també les de Lluís de Peguera en sentit contrari (218-219); el darrer apartat, reafirmada la significació sobirana del títol de ,comte de Barcelona', exposa la idea que els *Usatges* li donen una primitiva formulació en no limitar la seva ,potestas' a les persones concretes dels vassalls, ans al territori tant continental com marítim i a tot allò que s'hi trobava, pel sol fet de la territorialitat, objecte de la seva protecció (223-230); les *Commemoracions* de Pere Albert reelaborarien la idea dins els esquemes de dret romà (230-232). – J. P. E. [15.292]

Albert BARELLA I MIRÓ, *Alguns mapes itineraris de Catalunya del segle XVIII a començaments del XIX*, dins «Treballs de la Societat Catalana de Geografia», núm. 46 (juny 1998), 5-36.

Els mapes i itineraris analitzats pertanyents al segle XVIII són els de Pieter van der Aa i Jan Goeree, de Leyden 1707, reeditat el 1715 i encara el 1758 (7-12), i un mapa anònim anglès, no datat, però no posterior a l'any 1800 (17-20); en ambdós casos són transcrits, respectant-los la grafia, els topònims consignats en els respectius itineraris. Hi ha bibliografia (28-29) i reproducció del primer mapa (30). – J. P. E. [15.293]

Antoni SIMON I TARRÉS, «*Catalans*» i «*Francesos*» a l'Edat Moderna. *Guerres, identitats i contraidentitats. Algunes consideracions*, dins *Catalunya i Europa*, II, 391-401.

L'autor es proposa «plantejar una sèrie de qüestions a l'entorn de la relació existent entre les contínues guerres que durant els segles moderns van enfrontar ,catalans' i ,francesos' i la configuració d'una contraidentitat que juntament amb la que contraposava ,catalans' i ,castellans' és clau... en la conformació de la consciència i la identitat nacional catalana dels temps moderns» (391-392); i encara més en concret «copsar la presència i la importància de les guerres amb França en la memòria històrica dels catalans dels segles moderns. Segonament, atendrem l'impacte que va tenir en la formació de la consciència nacional catalana la proliferació, en temps de conflicte amb França, d'unes literatures patriòtiques de caràcter propagandístic. Finalment, farem al·lusió a la religió com a factor de legitimació d'aquesta contraidentitat entre ,catalans' i ,francesos'» (392). En els segles XVI-XVII i XVIII, pel cap baix noranta-tres anys foren de guerra d'atac francès a Catalunya (933-936). Existí una bibliografia de raonaments savis per a gent amb estudis, i una altra destinada al poble, de la qual ací són indicats alguns títols i transcrits tres fragments en vers (398-399). El gran escut de la pròpia identitat era la religió i cap esclat en la Guerra dels Segadors no es pot comparar al que seguí les profanacions espanyoles de les esglésies de Riudarenes i de Montiró o les franceses de Cantallops, Mollet d'Empordà, Siurana, Ventalló, Vilopriu, Juià i d'altres; ni tostemps res no tingué tanta força popular com la llegenda de les Mosques antifranceses de Sant Narcís de Girona (399-400), ni tanta solemnitat com les excomunion col·lectives, una de les quals és transcrita (401). – J. P. E. [15.294]

Maria Adela FARGAS PEÑARROCHA, *Pràctiques familiars i dret en la construcció de la cultura nobiliària moderna: una aproximació comparativa*, dins *Catalunya i Europa*, I, 463-473.

Aquestes pàgines giren entorn la figura del ,paterfamilias' i la seva posició en terres catalanes, posició que era constituïda tant per drets com per obligacions; particular atenció mereix la relació envers els béns patrimonials de l'hereu i dels altres fills i filles, establint comparació amb diversos costums o legislacions europees (p. e., a Anglaterra, l'hereu, en casar-se, ja esdevenia amo d'una part del patrimoni familiar, restant l'altra part per al ,paterfamilias'). Les reflexions teòriques són

confrontades amb casos concrets nostres coneguts per sèries diverses d'ACA, *Canc., reg., Reial Audiència*, o *Consell d'Aragó*, o *Règia Visita*, o *Patrimoniales. Can Falguera*; també per l'AHPB; una de les fonts impreses és el llibre de mossèn (abbé) Josep Xaupí sobre la noblesa dels ciutadans honorats de Perpinyà i de Barcelona, París 1763 (464, nota 8). – J. P. E. [15.295]

Teresa VINYOLES I VIDAL, *La vida privada a l'època gòtica a partir de la documentació matrimonial*, dins «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols», XVII (1999), 59-86.

L'autora precisa que el seu interès s'ha centrat en la vida privada i encara a relatar «per mitjà dels testimonis escrits pels notaris medievals, petites històries amb protagonistes ignorats, però amb noms, cognoms, vivències i sentiments» (60): i així, atesa la poca importància donada al sentiment amorós a l'hora d'entrar en matrimoni (61-62), segueixen paràgrafs dedicats als dos integrants de la parella (63-66), a precisions econòmiques pactades i alguna vegada incompletes (66-78). Les darreres pàgines reporten casos concrets i poc classificables: el de na Clara Pont, casada abans de la pubertat i contra voluntat (79-81), i el prou més complicat de Caterina Aleu, que acabà casada (81-85). La documentació notarial és la de l'AHPB, completada amb la de l'ACB i de l'AHCB. – J. P. E. [15.296]

James S. AMELANG, *Cataluña desde Europa: las raíces de una cultura autobiográfica*, dins *Catalunya i Europa*, I, 457-462.

L'autor es proposa de comentar dos extrems: «la destacable abundancia en el Principado de escritos en primera persona» i què se'n dedueix per al coneixement de les relacions entre Catalunya i Europa. La literatura autobiogràfica, formada per «cartas, libros de cuentas, documentos familiares y otras crónicas, así como dietarios y memorias» es troba en capes socials més extenses que en les altres contrades de la Mediterrània, car arriba a pagès, tant a propietaris com a masovers, i manifesta una consciència agudíssima d'allò que toca la ,res publica' (458-459). L'altre punt subratlla la conveniència de recerocar mostres de la visió que d'altres països d'Europa tenien els catalans que sortien fora, com per exemple Joan Pere Fontanella (460-461). – J. P. E. [15.297]

Magda SAURA I CARULLA, *Pobles catalans. Iconografía de la forma urbana de L. B. Alberti al comtat d'Empúries-Rosselló*, Barcelona, [Universitat Politècnica de Catalunya] 1997, 320 pp.

Repàs de les formes arquitectòniques que han vigit durant segles a Catalunya, amb particular atenció a les que eren aplicades en els anys de la successiva reconstrucció posterior a la reconquesta i als anys en què Leone Battista Alberti s'estigué i viatjà per Catalunya. En realitat, l'exposició té una redacció doble juxtaposada, però no pas paral·lela, catalana i anglesa, en el curs de la qual són transcrits fragments contemporanis de les estructures arquitectòniques exposades. L'aplec de fragments és predominant en l'apèndix I: *Legislation for the foundation of towns*, legislació datada entre el 801 i el 1497, tret sobretot de les *Cartes de poblament* (171-180). L'apèndix II transcriu parts més considerables de quinze documents, del 801 al 1163 (181-194). A la pàgina 207 comença la reproducció de tota mena de figures en nombre de cent quaranta-dues, que ocupen fins a la pàgina 319. – J. P. E. [15.298]

Antoni UDINA I ABELLÓ, *Les Corts medievals, un límit al poder del rei d'Aragó?*, dins «XV Congrés, I/3», 415-427.

Al final d'aquestes pàgines l'autor contesta de forma afirmativa a la pregunta. En l'exposició, basant-se en les proposicions reials a les Corts dels anys 1362-1363, 1382, i 1388, els actes de les quals hi han estat publicades, ressegueix la dialèctica de la discussió i negociació dels diversos afers (suspensió o trasllat de la cort, subsidis al rei, etc.). – J. P. E. [15.299]

Alberto TORRA PÉREZ, *Reyes, santos y reliquias: aspectos de la sacralidad de la monarquía catalano-aragonesa*, dins «XV Congrés, I/3», 493-517.

Visió de conjunt sobre el tema, que va de darreries del segle XIII a mitjan XV: «nos fijamos en el culto de los reyes a los santos y sus reliquias, con sus diferentes implicaciones y su gran repercusión pública», que les grans possibilitats d'ACA, *Canc., reg.* «permite seguir con asombrosa precisión» (496). La narració del naixement de Jaume I ja hauria estat una forma de sacralització i Muntañer l'hauria convertida en tesi global (487); altres elements: el culte a sant Jordi, «cap, patró e intercessor de la casada d'Aragó» segons Martí l'Humà (498); la veneració de relíquies: les de santa Tecla, donades a Tarragona per Jaume II (499); les de santa Eulàlia a Barcelona (500); les relíquies de sant Lluís d'Anjou donades a València; les de sant Narcís de Girona (502); o l'interès de Jaume II en la troballa de «cossos sants» (503-504) i en la recerca de relíquies: cap de sant Jordi; braç del mateix, comprat a Sant Quirze de Pedret; cos de santa Bàrbara, que l'Humà volia, ni que fos «per via de furt» (506-507): ell volia relíquies en la capella itinerant i en cada un dels palaus, sobretot en el de Barcelona, convertit en reliquiari; hi ha inventaris de relíquies del pas del segle XIV al XV (511): formaven part del tresor reial i eren indissociables de la corona (513); amb els Trastámara i sobretot amb Alfons IV preva l'aspecte econòmic i les empenyorà a la Seu de València (516). – J. P. E. [15.300]

Manuel J. PELÁEZ [ALBENDEA], *Notas sobre la potestad normativa en Cataluña*, dins *Actes Territori*, 499-515.

Repàs retrospectiu entorn al subjecte de potestat normativa a Catalunya: per als temps moderns assenyalava una certa bibliografia (503-504, nota 7), recorda parers diversos entorn la distinció entre capítols i actes de cort (505-506), transcriu dos fragments del *Dotzè del crestià* de Francesc Eiximenis sobre la funció de les Corts (506-507) i resumeix la doctrina de Josep M. Font i Rius entorn a la diferència entre cartes de poblament i cartes de franquícia (507-508). La potestat normativa dels comtes de Barcelona fou reafirmada i precisada pels *Usatges* (i tenim nova informació bibliogràfica: 508-511), potestat que no posseïen els altres comtes catalans; el comte de Barcelona l'aplicava de formes diverses (pragmàtiques, privilegis, edictes); una diferència semblant es trobaria en les actuacions dels carolíngis (capitular, privilegi, edicte); i tenim nova informació bibliogràfica sobre el darrer punt (513-515). – J. P. E. [15.301]

Jesús LALINDE ABADÍA, *La administración del rey en Cataluña (s. XII-XVIII)*, dins *Actes Territori*, 257-270.

Recordats els seus estudis previs sobre aspectes diversos del tema, Lalinde estableix una tesi: «Ramiro, el padre de Petronila, ha actuado como 'rex', en tanto que Ramon Berenguer lo ha hecho como 'comes et marchio', y lo que ha concedido aquél a este ha sido el 'principatum et ius' reservando a su hija el 'dominatum'. El propio rey de Aragón en lo que ha estado interesado es en que el conde de Barcelona fuera 'Princeps Aragonensium', lo que no hubiera implicado una sucesión directa, pues Petronila era 'Aragonensis regina y Barchinonensis comitissa'» (259-260 [en tota aquesta 'història' no hi intervingueren per res els ordes militars, autèntics hereus del Regne d'Aragó?]), d'on es deduiria que el comtat de Barcelona i amb ell Catalunya hauria estat «un Principado que políticamente ha dependido sucesivamente del rey de Aragón y del rey de España» (258; cf. 261). Les pàgines següents exposen en forma purament narrativa els successius graus de càrrecs administratius al servei del poder reial. – J. P. E. [15.302]

Prim BERTRAN I ROIGÉ, *Patronat reial sobre benefets eclesiàstics a la corona catalano-aragonesa*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 131-141.

Presentació i transcripció del *Memorial dels beneficis del senyor Rey de Aragó*, conservat a l'ACA, *Batllia general*, llista de prebendes eclesiàstiques [inferiors a les seues episcopals] damunt les quals

el rei tenia dret o de nomenament o de presentació de candidats a l'autoritat eclesiàstica, a l'Aragó en els bisbats de [Saragossa] i Jaca, i a Catalunya en els de Barcelona, Girona, comtat d'Empúries, Tortosa, Tarragona, Lleida, Vic, Urgell i Elna; a les de Mallorca i Menorca; i a Esglésies, de Sardenya. – J. P. E. [15.303]

Sebastià SOLÉ I COT, *La Cort General a Catalunya. Síntesi de la institució. Projectió posterior a la seva extinció*, dins *Actes Territori*, 117-183.

Objectiu de l'autor no és pas el d'endinsar-se en investigacions noves, ans «resumir els coneixements de què disposem gràcies a una bibliografia històrica tan extensa que l'hem haguda de seleccionar i de valorar» (118; cosa que l'autor ha fet en les darreres pàgines, dedicades a bibliografia: 176-183). De fet, comença resumint les aportacions dels darrers anys, de Víctor Ferrer ençà (118-120; pàgines que podrien formar unitat amb les darreres, dedicades al record pòstum de la institució, des d'immediatament després del 1714 fins a la Guerra Civil del 1936, d'entre les quals destaquen les que resumeixen l'activitat i publicacions d'Antoni de Capmany i de Montpalau en les Cortes de Cádiz: 160-175); defensa que el nom és ,Cort', podent-se usar el plural en el cas de celebració simultània per als tres estats peninsulars de la Corona (120-123); a continuació resumeix els resultats de les investigacions entorn dels extrems següents: origen i causes, composició, convocatòria i regulació, interval i lloc de celebració, organització i funcionament, atribucions (reparar greuges, legislar, votar el donatiu al rei), conclusió i llicenciamnt (123-142); segueixen apartats dedicats a les tendències historiogràfiques actuals sobre la Cort general com a institució central del pactisme, tema en el qual l'autor pren posició amb quinze punts propis (143-148); a l'evolució de la Cort general en l'edat moderna (149-151); al punt final de la institució en virtut del *Decret de Nova Planta* (151-156); a la documentació del General després del 1714 (integrada en l'Arxiu Reial el 1828, del qual forma la secció *Generalitat*) (156-158); i al tractament rebut per la Cort general en les successives etapes historiogràfiques (158-160). – J. P. E. [15.304]

Tomàs de MONTAGUT I ESTRAGUÉS, *La recepció del dret tributari comú a la Corona d'Aragó*, dins *Actes Territori*, 361-383.

L'autor exposa el tema en tres punts, els dos primers de caràcter més doctrinal, sobre les causes que s'han de donar per a una imposició (362-368); i sobre la doctrina relativa a pesatges, lleudes, talles, col·lectes, etc. (368-370): en ambdós casos és resumida la doctrina de sant Ramon de Penyafort, que subratlla l'exigència de causa justa (363) i la col·locació dins una estructura legal bàsica i d'alguna manera pactada (369-370). El punt terç es fixa en els tributs de dret comú imposats en concepte de prestacions municipals i observa que les primeres imposicions (temps de Ramon Berenguer III) coincideixen amb la reintroducció del Dret Romà i amb la màxima activitat de les canòniques augustinianes de Sant Ruf d'Avinyó, centre d'expansió del nou dret, amb tantes cases a Catalunya: un dels temes era el del ,vectigal'; al cap de poc era reconeguda al municipi de Barcelona la capacitat d'establir càrregues fiscals obligatòries, però doctrinalment hom passà de considerar-les un ,munus' a qualificar-les un ,donum' i doncs, donacions lliures que havien d'ésser pactades. Més encara, l'intent de promulgar una constitució de cort en la de Montsó 1362 s'aturà perquè hom considerà que qui feia les imposicions era el municipi, no cada un dels estats ni el rei (377-381). Hi ha bibliografia (381-383). – J. P. E. [15.305]

Flocel SABATÉ I CURULL, *Ejes vertebradores de la oligarquía urbana en Cataluña*, dins «Revista d'Història Medieval», 9 (1988 [1999]), 127-153.

Les primeres pàgines repassen les explicacions donades a l'empenta catalana medieval des del XV ençà, en les quals hi hauria una línia contínua, la que afirma la importància de les ciutats i de

llurs estrats governants, i alguna discontinuïtat en les interpretacions recents, entre la d'aquells que subratllen la lluita de classes i la dels qui, més conservadors, subratllen el treball, la família i la religiositat (127-130). L'autor considera que cal identificar «los ejes básicos que tejen el armazón general de la oligarquía catalana medieval», esbrinant les bases de la seva riquesa, la seva estratificació interna, les formes d'organització dins el marc municipal, el capteniment en relació a l'entorn immediat i la capacitat d'incidència en la política general. Basat en nombre d'estudis, tant propis com d'altri i en qualque referència arxivística (Tàrraga, AHC, *Fons municipal. Llibre de privilegis*; Barcelona, AHCB, *Fons municipal*, B-VI), l'autor concentra la seva exposició entorn la riquesa de la burgesia (130-139), i en el municipi i la seva incidència política (140-151): el grup que porta la iniciativa econòmica, tant a ciutat com a pagès, veu com ell i la família augmenta en consideració social (131-136), controla els governs locals i suscita tensions que han d'ésser corregides per la insaculació (139); la comunitat local genera cohesió, cerca confirmació del poder reial o baronial en forma d'ordinacions i privilegis, i es projecta en la pròpia àrea d'influència (145-147); la xarxa constituïda pels poders locals dóna cohesió a Catalunya, fins al punt que en certs moments han d'assegurar l'eficàcia del poder reial dins el marc de les *Constitucions de Catalunya* i dels *Usatges de Barcelona* (150-151). – J. P. E. [15.306]

Flocel SABATÉ, *Orden y desorden. La violencia en la cotidianidad bajomedieval catalana*, dins «Hom. Orcástegui», 1389-1407.

L'autor, amb referència a publicacions d'ell mateix o d'altri, i als arxius barcelonins d'ACA i ACB, al municipal de Lleida i als AHC de Balaguer, Cervera, Vic (també al de la Cúria Fumada), Tàrraga, Tortosa i Valls, es fixa en la violència generada a l'interior de la societat catalana, no pas en la que pot provenir de guerres exteriors; ressegueix en primer lloc les diverses tensions, començant per les dels barons dels segles XI i XII, i seguint per les que enfrontaren barons i església, barons i rei sobretot en la segona meitat del segle XIII, barons i municipis, i ja en la segona meitat del segle XIV, clans o bandositats d'una mateixa localitat (1391-1398). Un segon apartat exposa els continguts de la violència, on veiem desfilars les amenaces i els insults, els segrests de persona, la destrucció de cases, bestiar i collites, les cavalcades de càstig, els avalots contra els jueus i els altres, les amputacions de membres i els assassinats (1399-1403); hi ha, encara, ultra les violències acabades de veure i de les quals hom es queixa amb les ‚quaerimoniae‘, la vinculada a l'administració de justícia en la detenció de sospitosos i en l'aplicació de les penes, que podia arribar a la mort legal (1404-1407). – J. P. E. [15.307]

Román PIÑA HOMS, *La Corona de Aragón en la historiografía de una década, 1987-1997*, dins *Actes Territori*, 49-66.

Butlletí bibliogràfic, en el qual l'autor segueix una pauta sistemàtica, influïda per la diferència entre ‚administració del rei‘ i ‚administració del regne‘; de fet, aplega els estudis en el camp del pensament juridicopolític (50-52), els dedicats a les institucions (on introdueix la distinció esmentada) (52-62) i els destinats a transcripció i estudi de les fonts jurídiques (63-66); cada una de les seccions informa de la relativa bibliografia recent, amb més de cent títols (66); el conjunt permet de constatar la vitalitat actual d'aquell camp d'estudi. – J. P. E. [15.308]

Josefina MATEU IBARS, *Algunas «noticias» sobre virreyes de la Corona de Aragón en el reinado de Felipe II de Austria (1556-1598)*, dins *Catalunya i Europa*, II, 195-207.

L'objectiu d'aquestes pàgines és el de recordar «algunas fuentes documentales y bibliográficas correspondientes al mandato de algunos virreyes o ‚Alter-Nos‘ del Principado de Cataluña» (195), notícies donades per la mateixa autora en publicacions diverses, de les quals extreu les dades personals relatives a virreis aplegades en arxius diversos (195 i 198). – J. P. E. [15.309]

Xavier LENCINA PÉREZ, *Espais i objectes quotidians. Els inventaris post mortem catalans en el context europeu*, dins *Catalunya i Europa*, I, 303-310.

Estudi teòric del tema de la validesa crítica de les dades ofertes pels inventaris 'post mortem', centrat en Catalunya, on, amb la llei a la mà, tothom havia de fer inventari, cosa particularment necessària quan els béns no passaven directament a poder del propietari (tutories, curadories, vídues, etc. i àdhuc en el cas d'hereus, a fi de destriar els heretats dels béns personals). Els inventaris catalans no taxen els béns i per tant no serveixen per a la quantificació de riquesa, cosa que es trobava d'alguna manera en els encants, si existien; en canvi, ressegueixen i permeten de reconstruir l'estructura de les cases. Per al cas d'ocultació de béns (cas de vídues), els notaris fan constar l'existència de l'objecte i la declaració de propietat personal, car hom posava «força cura a l'hora de registrar tots els béns que hi havia a la casa, encara que no fossin propietat del difunt» (307); tot i els problemes d'interpretació, els inventaris són termòmetre de l'estil de vida, la cultura i les pautes de consum, com és ara el fet que a mitjan segle XVII hi ha una veritable allau de nous objectes, que permet de col·locar cada cas en el seu estrat social (309). – J. P. E. [15.310]

Teresa VINYOLES I VIDAL, *La documentació escrita com a font de la coneixença de la ceràmica*, dins *Ceràmica a l'Europa mediterrània*, 367-412.

A base de textos ja coneguts, i sobretot de cinquanta-tres inventaris o encants 'post mortem', en general de Barcelona, AHPB, indicats en pàgines finals (405-407), l'autora es proposa «establir la relació entre els materials ceràmics conservats i la seva utilització» (368): comença recordant allò que ha pogut extreure de lletres familiars i del procés entorn Arnau Albertí del 1410, de documentació de l'Hospital de Barcelona, o de Poblet (370-373). Quant a la utilització, són documentades gerres per a transport amb la corresponent assegurança, o per a conservació de productes alimenticis, o com a material de construcció, o com a objectes a vendre en una botiga (374-379); es troben recipients de terrissa al celler, al rebost, a la cuina (cf. 383-385) i al safareig (380-382); o per al servei de taula (385-386), per a fer la bugada i rentar els plats i totes formes de neteja (387-389); segueix la llista alfabètica dels estris de terrissa documentats (389-403). – J. P. E. [15.311]

Maria BARCELÓ CRESPI, *Terminologia i ús dels atuells ceràmics a les apotecaries mallorquines baixmedievales*, dins *Ceràmica a l'Europa mediterrània*, 437-451.

A base d'una dotzena d'inventaris 'post mortem' d'apotecaris, tots d'ARM, *Protocolos notariales*, datats entre el 1348 i el 1513, cada un dels quals és resumit (438-445), l'autora informa bo i subratllant l'abundància d'atuells de terrissa de l'apotecari Bartomeu Claret, del 1463 (439-441), la llista dels quals amb transcripció de les corresponents frases omple les pàgines 447-451. – J. P. E. [15.312]

Vicente LEÓN NAVARRO, *Las visitas Ad Limina. Un estudio bibliográfico*, dins «Anales Valencinos», 49 (1999), 195-214.

L'autor avisa al començament que la seva revisió bibliogràfica fou escrita l'any 1995. Esbrinades i exposades les limitacions de la dita documentació com a font històrica (196-199), el cos de l'article proporciona informació sobre edicions i estudis de *Relationes ad limina* dels següents bisbats: Urgell (205), València i els altres dos bisbats valencians (206-207), *Relationes* de bisbats catalans a l'ASV (207-208), Oriola (210). – J. P. E. [15.313]

Lawrence J. MCCRANCK, *Medieval Frontier History in New Catalonia* (Variorum Collected Studies Series), Brookfield (Vermont), Variorum, Ashgate Publishing Co., 1996, XVIII i 325 pp.

Recull de nou estudis dedicats a punts diversos de la reconquesta a la Catalunya Nova i al restabliment de l'església metropolitana de Tarragona, només conegut per referència. – J. P. E. [15.314

Francesc J. CUARTERO IBORRA, *Bibliografia del prof. Manuel Balasch*, dins «Faventia», 20 (1998), 9-12.

M. D. AMORÓS, F. DUET, M. T. FRANCESCH, L. PENYA, *Catulli Carmina*, *ibid.*, 13-14.

Gairebé ofegats pels noranta-cinc títols de la bibliografia balasquiiana hi ha els nùms. 37, 44, 53 i 63, tots relacionats amb l'edició de la primera part del *Memorial del peccador reemut*, de Felip de Malla [de tots els quals hi ha hagut recensió o resum en aquestes pàgines d'ATCA, III (1984), 290-293; VI (1987), 362-364; i XI (1992), 695, núm. 7789].

El segon títol és signat per quatre protoalumnes dels anys 1963-1964 a l'Institut de Segon Ensenyament de Xàtiva, les quals reporten records de la relació personal amb el mestre. – J. P. E. [15.315-15.316

J. Víctor GAY, *El pare Miquel Batllori, alumne de l'institut de Girona*, dins «Revista de Girona», núm. 197 (novembre-desembre 1999), 46-48.

Aquestes pàgines reproduïxen tot l'expedient de Miquel Batllori en els estudis de batxillerat, part dels quals, tot i estudiar en el Col·legi dels Jesuïtes de Casp (Barcelona), els alumnes d'aquest convalidaren en l'Institut General y Tècnic de Girona; són reproduïts els fulls d'expedient amb les qualificacions, conservats a Girona, Arxiu Històric, *Institut de Girona*. – J. P. E. [15.317

Ramon ALBERCH I FUGUERAS, Josep QUER I CARBONELL, *Joaquim Botet i Sisó. Del catalanisme al nacionalisme* (Columna. Assaig, 16), Barcelona, Columna Edicions 1998, 192 pp.

Manuel CRUSAFONT I SABATER, *Notícia sobre el manuscrit de J. Botet i Sisó titulat Ploms i Pallofes catalanes i de l'àlbum d'empremtes de J. Busquets i Duran*, dins «Acta Nimismàtica», 29 (1999), 143-213.

Botet, punt de referència obligat en l'estudi de les monedes catalanes [cf. ATCA, XVIII (1999), 883, núm. 13525bis; XIX (2000), 753, núm. 14401], és ací recordat sobretot per la seva actuació política en el pas del segle XIX al XX en tribunes periodístiques, raó per la qual els textos aplegats al final del llibre són tots de la dita temàtica (171-192); per això, els mateixos autors diuen que l'estudien en tant que «motor del desvetllament cultural i polític de la Girona del darrer terç del segle XIX i del primer quart del segle XX» (15), en gran part a base del *Fons Botet i Sisó*, de Girona, AHM. Un capítol, però, és dedicat a *L'historiador i l'home de lletres* (141-158): els autors hi destaquen la multiplicitat d'interessos de Botet i Sisó i la importància de les grans obres: *Les monedes catalanes* i la transcripció del *Cartoral de Carlemany* de l'AD de Girona. Hi ha bibliografia (159-165) i indicació de les fonts arxivístiques (167-168).

El títol segon dóna notícia d'haver-se conservat un original que Botet i Sisó no pogué acabar, ni en la forma mínima de catàleg, original que ha passat per nombroses vicissituds. Després de les consideracions generals, hi ha un apartat dedicat a cada un dels nou bisbats de Catalunya (147); segueixen les trenta-quatre lletres dels seus corresponents i informadors (149-160) i transcripció de les introduccions tant general com per a cada bisbat (161-168); i la sistematització per ordre alfabètic de topònims (169-190), amb els corresponents comentaris de Crusafont (191-200); clou l'article la col·lecció d'empremtes de Josep Busquets, moltes de les quals són reproduïdes fotogràficament i permeten de llegir-hi les breus inscripcions. – J. P. E. [15.318-15.319

Bibliography of Joseph F. O'Callaghan, dins «Essays O'Callaghan», XIX-XXIII.

Les publicacions del prof. O'Callaghan, tot i ésser predominantment dedicades a la Corona de Castella, s'ocupen també de temes nostres. Ací són ordenades seguint la cronologia de llur publicació, del 1958 al 1996. – J. P. E. [15.320]

Joan CLIMENT, *Semblança de Josep Camarena*, dins «Misc. Camarena», 13-19.

Pàgines guiades per la triple denominació amb què és conegut Josep Camarena: 'José Camarena Mahiques', amb què signà les seves publicacions basades en documentació inèdita del segle XV, des de la tesi doctoral, publicacions que són recordades al començament (14-15); 'Don José Camarena' era el professor de l'institut de segon ensenyament de Gandia, per a ell també càtedra de descobriment de la comarca (16-17); i 'Pepe Camarena' en el tracte amb companys i amics, on no manquen els que configuraren la nova escola valenciana d'història (17-19). – J. P. E. [15.321]

Cyr DESCAMPS, *Georges Clautres, pionnier de l'Archéologie en Roussillon*, dins «Études Roussillonnaises», XV (1997), 9-15.

Jean ABÉLANET, Jérôme KOTARBA, *Bibliographie de Georges Clautres*, dins «Études Roussillonnaises», XV (1997), 17-18.

Nat el 1910 a Cuxac (Aude), traspassat a Montpeller, Georges Clautres, músic professional, derivà ja home madur per afecció i de forma autodidacta a la recerca arqueològica i numismàtica; el 1951 fou membre del grup fundador d'«Études Roussillonnaises», empenia les excavacions al Rosselló justament a Ruscino, feina que l'ocuparia durant un quart de segle, i que prosseguiria a Llo, a Elna i a Peyrestortes, entre d'altres jaciments.

Trobem en la bibliografia alguna edició d'inscripcions descobertes en els jaciments per ell excavats. – J. P. E. [15.322-15.323]

Pep VILA, *Dues cartes del canonge Jaume Collell a l'erudit mallorquí Gabriel Llabrés*, dins «Ausa. Publicació del Patronat d'Estudis Osonencs», XVII (1997), 381-384.

Les dues lletres són al *Fons Llabrés* de Palma de Mallorca, BM: són del 1889 i del 1892; en la primera és esmentada la troballa de les *Consuetes Mallorquines*, ara ms. 1139 de Barcelona, BC; i en la segona Collell parla de la publicació en «Revista Catalana» d'un article sobre Miramar en els projectes de Bartomeu Caldentey i dos sobre el text del *Sidrach* i sobre el *Llibre de paraules e dits dels filòsofs* de Jafudà Bonsenyor. – J. P. E. [15.324]

Joan CAMPDEPADRÓS I NOGUÉ, *El doctor Ramon Corbella i Llobet*, dins «Aplec de treballs. Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 17 (1999), 109-126.

Aplec de notícies biogràfiques, moltes d'elles de procedència familiar immediata, entorn d'un personatge que, per la seva feina (fou secretari de visita pastoral dels dos bisbes de Vic Josep Morgades i Josep Torras i Bages) conegué amb detall tant els arxius com les golfes de les parròquies d'aquell bisbat, cosa que el convertí, d'una banda, en un dels creadors del Museu Episcopal de Vic (121), i de l'altra en autor de monografies basades directament en fons arxivístics (122-123). – J. P. E. [15.325]

L'obra de Joan Coromines. Cicle d'estudi i homenatge. Joan SOLÀ (ed.). Amb la col·laboració de Narcís GAROLERA, Ernest RUSINÉS, Antoni TOBELLÀ (Aula de ciència i cultura, 4), Sabadell, Fundació Caixa de Sabadell 1999, 314 pp.

Emili CASANOVA, *Joan Coromines i el lèxic català: aspectes històric i geogràfic*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIV (1999), 567-628.

El primer títol inclou una sèrie de vint col·laboracions, a través de les quals el possible lector pot seguir les polifacètiques aportacions de Joan Coromines. Hem de destacar les pàgines de Xavier Renedo, *Joan Coromines, editor de textos catalans i occitans* (145-154); la seva primera part avalua l'edició de les *Homilies d'Organyà* (en algun punt confirmada per les *Homilies de Tortosa*) comparant-la amb les precedents, avaluació que l'autor aplica a les *Ordenances dels corredors de Llotja* i a les *Vides de sants rosselloneses* (145-147); en el cas de les obres de Cerverí de Girona, «em sembla que no es pot dir que la seva edició... superi la de M. de Riquer. En tot cas només la supera en detalls concrets» (147); el text del *Maldit ben-dit*, parcialment acollit per Francesc Eiximenis en el *Terc del cristià* (149-150), condueix al treball de Coromines en l'edició del *Llibre de les dones*, que, tot i la qualificació, «de crítica en té ben poc» (151), car Frank Naccarato no realitzà el treball previ d'estudiar la tradició textual (151).

El segon títol correspon a una de les aportacions al cicle esmentat en el primer, «per motius editorials no... inclòs en les Actes del dit Cicle» (567). Casanova hi resumeix els tres objectius de Coromines: «un diccionari etimològic, un onomàsticon i una gramàtica històrica» (567), concentrats en l'estudi del lèxic (568-569), per al qual no sols aprofità la feina feta, sinó que l'obligà «a formar-se la seva calaixera lèxica» a base dels diccionaris històrics, d'edicions de clàssics i d'algunes obres medievals (570-571); però ja no integrà les aportacions del darrer quart de segle, ací assenyalades (571-574). En el curs de l'estudi és esbrinada l'antiguitat de certs mots. Hi ha bibliografia (623-628). – J. P. E. [15.326-15.327]

Arcadi Garcia(+), dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIV (1999), [I-IV].

Ultra el resum biogràfic, aquestes pàgines són particularment atentes a les aportacions d'En Garcia als temes d'història jurídica i d'història marítima dels Països Catalans, dins les quals destaquen els estudis entorn al *Llibre del Consolat del Mar* i sobretot l'edició crítica dels *Furs de València*, el text dels quals pogué veure acabat abans de morir. – J. P. E. [15.328]

Pep VILA, *Onze lletres de mossèn Josep Gudiol i Cunill adreçades al folklorista Rossend Serra i Pagès*, dins «Analecra Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 877-888.

Les dites lletres, datades entre el 1901 i el 1927, es conserven a Barcelona, AHCB, *Fons Serra i Pagès*, i, ultra la relació personal entre ells, permet de conèixer notícies sobre el fons de monedes antigues del Museu Diocesà de Vic, sobre la participació de Gudiol en la celebració dels XXV anys del Centre Excursionista de Catalunya, sobre la publicació del llibre de Gudiol, *Nocions d'arqueologia sagrada catalana*, i la d'altres estudis. – J. P. E. [15.329]

Ernest GUILLE MOLINÉ, *Ernest Moliné i Brasés una personalitat de la història de Catalunya arrelada a les nostres comarques*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», núm. 11 (1998), 143-162.

Variante de les pàgines resumides dins ATCA, XIX (2000), 758, núm. 14.428. – J. P. E. [15.330]

Francesc RAFAT I SELGA, *Masos, safrà, occitans i Pesta Negra. Estudis d'història de la Catalunya Central* (Monogràfics, 11), Manresa, Centre d'Estudis del Bages 1993, 374 pp.

Metge de professió, recercador d'elecció concentrada entorn Manresa, amb motiu del seu traspàs hom reté a Francesc Rafat i Selga l'homenatge d'aplegar quaranta-cinc títols publicats del 1979 ençà, ací reunits en vuit grups. Assenyallem les informacions sobre el arxius parroquials de

Rajadell, de Castellar i d'Aguilar, tots tres amb fons anteriors al segle XIX (16-18); els estudis sobre occitans a Rajadell i a Manresa els segles XVI-XVII (38-133); i els estudis sobre el safrà tant a Rajadell com a Manresa el segle XIV (266-285). Recordem la llista dels llibres del metge Bernat de Figuerola el 1411 (20-22) i la notícia que el 1406 un cavaller de vora Manresa posseïa una *Bíblia en pla* (23). – J. P. E. [15.331]

Maria Teresa FERRER I MALLOL, *In ricordo di Regina Sáinz de la Maza*, dins «Medioevo. Saggi e rassegne», 22 (1999), 321-328.

Acabada la carrera d'història a Barcelona, s'introduí a la investigació a Roma el curs 1969-1970 treballant per al *Diplomatario Albornoz* i en la documentació pontifícia sobre Sardenya en temps d'Alfons el Benigne. Amb la tesi de llicenciatura encetà la investigació sobre ordes militars, primer amb fons de Madrid, AHN, després amb els de Barcelona, ACA, de Roma, ASV, i de València, ARV. Del 1981 ençà, ja col·laboradora científica del CSIC (324), seguí treballant i publicant llibres i articles sobre monestirs i ordes militars (325-328). – J. P. E. [15.332]

Frederic UDINA I MARTORELL, *Record de Ferran Valls i Taberner*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres 1999, 50 pp.

La part biogràfica d'aquesta conferència és atenta de forma particular a les activitats de Valls i Taberner en la dita Reial Acadèmia posteriors a la Guerra dels Tres Anys (9-14); després de les principals dates biogràfiques (15-16; 29-34), arriba el resum de les aportacions de Valls a la història jurídica de Catalunya (18-20), i a la seva història medieval (21-25); també és recordada la dedicació universitària (29-30). És publicada en apèndix la bibliografia de l'homenatjat, aplegada per Manuel J. Peláez Albendea (41-49). – J. P. E. [15.333]

M. Rosa MUÑOZ PALMER, *La documentación parlamentaria y la «Revolución multimedia»*, dins «Hom. Orcástegui», 1167-1184.

L'autora exposa en una primera part la gestació del projecte que portava per títol *Acta Curiarum Regni Valentiae*, per a cada una de les quals hom preveia estudi històric, diplomàtic, apèndix documental, taules i bibliografia (1168-1172); la segona part informa que el grup editorial havia determinat d'emprar el sistema WordPerfect i d'oferir-ho en format de CD-ROM, limitant-se, però, als processos pròpiament dits, completats amb la documentació imprescindible (1173-1174); també el títol general seria modificat en *Corts i parlaments valencians de l'època foral* (1175). Les darreres pàgines transcriuen la metodologia elaborada per a la dita col·lecció (1176-1184). – J. P. E. [15.334]

Marie Thérèse LE LÉANNEC-BAVAVÉAS, *Les papiers non filigranés médiévaux de la Perse à l'Espagne. Bibliographie 1950-1955* (Documents, études et répertoires), París, Centre National de la Recherche Scientifique 1998, 144 pp.

Aquest llibre és constituït d'estrictes llistes bibliogràfiques seguides de comentaris de poques pàgines. Una primera part, dedicada a aquella bibliografia que tracta aspectes generals (origen, tècniques de descripció, etc.), en aplegar els títols d'estudis dedicats a les tècniques de fabricació esmenta estudis nostres (per exemple, d'Oriol Valls i Subirà: 54, 57, 60, 61, 68, 69, 76; Felip Mateu i Llopis: 72; i Josep M. Madurell i Marimon: 72, 76). La segona part col·loca els títols per ordre alfabètic dels respectius països; els de l'Estat Espanyol (87-95) s'alimenten sobretot d'autors nostres com els esmentats i d'algun altre (Josep Trenchs, Antoni M. Aragó, Flocel Sabaté) o de catalanòlegs (R. I. Burns). – J. P. E. [15.335]

II. ESTUDIS DE REFERÈNCIA GEOGRÀFICA

Jean ABÉLANET, *Une voie d'origine antique dans la vallée de l'Agly (Pyrénées Orientales)*, dins «Études Rovssillonaises», XV (1997), 123-136.

Entre Espià i Estagell hi havia un camí antic, del qual l'autor assenyala sis punts que permeten de precisar-li el traçat: la Pedra dreta d'Espirà: hom ha trobat al seu voltant nombre de grafit i potser li pertany un fragment de columna (mil-liari?) ajagut a l'hort de la rectoria (123-126); el 'Pont romà' en realitat només seria del segle XIII i vora d'ell hom trobà monedes d'Indika i d'Empúries amb les corresponents inscripcions, ingressades al Museu Puig de Perpinyà (126-128); en el *Cahier de doléances* del 1789, els habitants de Cases de Pena es queixaven que les revingudes de l'Agly els deixaven sovint incomunicats i sense missa (129); la Plana de Cavanac és documentada el 991 i vora la via antiga hi ha restes preromanes i romanes, i les del Mas d'En Camps (potser un hostal de camí), té la data de 1783 gravada en bloc de marbre (130); i després del Córrec dels Lladres, ens és presentat Estagell, documentat el 806 i com a 'villa' el 959 (134). – J. P. E. [15.336]

Lluís PONS SERRA, *Les propietats eclesiàstiques d'Agramunt segons el cadastre de 1730-1735*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 12 (1999), 151-158.

Després de la *Nova Planta*, a Agramunt els cadastres se succeïren els anys 1716, 1717, 1720 i el 1730-1732; el darrer es conserva a Lleida, Arxiu Històric; l'autor es fixa en aquest perquè sembla el més exacte i en resumeix les dades relatives a institucions o a persones eclesiàstiques, de la vila o de fora (153-156), successivament resumides en tres quadre sinòptics (157-158). El principal propietari era la Comunitat de Beneficiats de la parròquia d'Agramunt, amb més de cent quaranta jornals de terra, encara que la immensa majoria (115 jornals) era erma. Hi ha sis reproduccions de pàgines o fragments. – J. P. E. [15.337]

Armando ALBEROLA ROMÀ, *Relacions econòmiques entre el País Valencià i Europa durant l'Edat Moderna: aproximació al cas d'Alacant*, dins *Catalunya i Europa*, 1, 15-24.

A base de publicacions tant dels segles moderns (Martí de Viciana, Gaspar Escolano) com dels investigadors actuals i de documentació inèdita d'Alacant, AM (aquells ja subratllaren l'excel·lent disponibilitat del port d'Alacant sobretot en comparació amb les dificultats de la mar a València), l'autor resumeix dades relatives als segles XVI-XVII (16-20) i al XVIII (20-24). El salt endavant hauria arribat després que Alacant reduí a la meitat els drets duaners el 1550 (17), i només afluixà en situacions de guerra, com la de Successió, o d'abast internacional amb Anglaterra, amb França o amb Holanda. Ultra dades globals, l'autor repassa cada un dels principals articles tant d'importació (drap de qualitat, i brocats i randes d'or i d'argent, però també pesca barata, en particular bacallà), com d'exportació (oli, sabó, vi, panses, ametlles i barrella). – J. P. E. [15.338]

Eugenio DÍAZ MANTECA, *El conde de Aranda y las artes industriales: la cerámica de Alcora*, dins «Boletín del Museo e Instituto 'Camón Aznar'», LXXV-LXXVI (1999), 301-315.

Text d'una conferència pronunciada amb motiu del segon centenari de la mort de Pedro-Pablo Abarca de Bolea y Jiménez de Urrea, comte d'Aranda, en la qual no consten les referències a fonts arxivístiques en què es basen les notícies aplegades en aquestes pàgines, però hi ha resum de les ordinations laborals, que preveïen contractació davant notari i assegurances per a accidents de treball, alhora que prohibien desviar les prestacions dels obrers a serveis personals o familiars dels directors; també són resumits alguns extrems dels informes de l'estat de la fàbrica (304). Hi ha vuit il·lustracions, una de les quals conté inscripció (310-315). – J. P. E. [15.339]

A. MAS FORNÉS, Guillem ROSSELLÓ BORDOY, Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *Història d'Alcúdia. De l'època islàmica a la germania*, Alcúdia, Ajuntament 1999.

Antoni MAYOL I LLOMPART, *La concessió del títol de ciutat a Alcúdia (1523-1525) i les seves franquícies al llarg del segle XVI*, dins «Mayurqa», 25 (1999), 187-196.

El llibre només m'és conegut per referència.

Aliniada amb l'exèrcit reial contra el de les Germanies, Alcúdia fou recompensada per Carles I amb el títol de ciutat i amb diverses exempcions fiscals, amb les quals concessions no estiguieren d'acord ni els jurats de Ciutat i Regne, ni les altres universitats de Part Forana; les dites exempcions repercutien en els preus dels productes i creaven competència deslleial, atacada per tots amb plets constants, però reafirmada pels reis; no sembla que mai s'apliqués el privilegi que els síndics de Part Forana fossin en endavant elegits a Alcúdia; tampoc no tingué repercussió fàctica el títol de ciutat. La documentació corresponent és de l'ARM, *Arxiu Històric, Actes del Gran Consell, Índex de processos de la universitat*; de l'ADM; i d'Alcúdia, AM, *Pergamins*. — J. P. E. [15.340-15.341]

I libri dei privilegi della Città di Alghero: Libre vell, a cura di Francesco MANCONI, Càller 1997.

Aquest volum, en el qual eren copiats els documents reials relatius a la ciutat de l'Alguer, entre els quals destaca el *Privilegi que'l senyor rey no separerà lo loch de l'Alguer de la corona dels regnes d'Aragón, de València, de Mayorches e del comtat de Barchinona*, atorgat per Pere III el Cerimoniós el 1355, només m'és conegut per referència. — J. P. E. [15.342]

Angelo CASTELLACCIO, *La figura del veguer in Sardegna. 2. Alghero*, dins «XV Congrès, I/3», 9-29.

La conquesta de l'Alguer [cf. ATCA, XVII (1998) 213, núm. 14] comportà la introducció del 'veguer', que a l'Alguer, atesos els nous pobladors, fou contemporània de la configuració del municipi a semblança del de Barcelona. La documentació d'ACA, *Canc., reg.*, i de l'Alguer, Arxiu Comunal, el presenta com el més alt funcionari reial, només sotmès al Governador general del Regne de Sardenya. La seva actuació els anys 1368-1387 és coneguda per ACA, *Reial Patrimoni 2063/I*, on consten les quantitats introduïdes a tresoreria reial per accions del veguer en tant que jurge o administrador dels béns o drets reials, o responsable de la seguretat i de l'ordre públic. Ultra bona casa gratuïta, tenia una bona paga. No mancaren conflictes de competència (27); era ajudat per alguns oficials (28). — J. P. E. [15.343]

Gabriel BIBILONI TROBAT, *Inventari del patrimoni menor al terme d'Algaida. Estat de la qüestió*, dins «Congrès Patrimoni», 251-262.

Les inscripcions d'escuts i d'altres relleus, reportades en aquest aplec, són les de propietat, completades amb qualque adagi en el sepulcre de la família de Ferran Valentí (254-255), de la família Reus a la parroquial (255-256) i en algun relleu de sol (259). — J. P. E. [15.344]

Pilar PELEGRÍ I TERRADO, *Actituds davant la mort en una comunitat rural en l'últim terç del segle XVIII. Alguaire (1766-1795)*, dins *Religiositat popular*, 227-241.

Estudi basat en cent vuitanta-un testaments de cent setanta testadors d'Alguaire, datats entre el 1766 i el 1795, conservats a Balaguer, AHC, *Alguaire* (230: quadres sinòptics d'estat civil i de classificació socioprofessional, bàsicament pagesos; 232: tipus de funerals); altre element analitzat són els sufragis 'post mortem', generalment en forma de misses, la quantitat de les quals i la qualificació social dels encarregats són objecte d'altres tres quadres sinòptics (233-237); no mancava algun cas especial en el punt d'altres deixes, només excepcionalment generoses amb els pobres (237-238). Hi ha bibliografia (239-241). — J. P. E. [15.345]

Nikolas JASPert, *Un vestigio desconocido de Tierra Santa: la Vera Creu d'Anglesola*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 447-475.

L'estudi de la documentació de l'antic monestir de Santa Anna de Barcelona, ara a l'ADB, *Santa Anna* [cf. ATCA, XIX (2000), 763-764, núm. 14,567], ha portat l'autor a presentar un altre vestigi medieval de Jerusalem a Catalunya: la Vera Creu d'Anglesola; descrit l'actual reliquiari o 'estauroteca' (488), l'autor afirma que el reliquiari romànic interior fou fabricat a Jerusalem (457-460), aplega nombre de notícies de la troballa de la Creu després de la conquesta de Jerusalem el 1099, de l'extensió de petites relíquies per l'Imperi tant oriental com occidental i de l'arribada i presència a Anglesola des del segle XIII vinculades a l'Orde del Sant Sepulcre; la Vera Creu és documentada a l'Arxiu Parroquial d'Anglesola des del segle XIV, com a peça bàsica per a l'acció litúrgica de comunir (449); l'estauroteca forma grup amb les de Santiago de Compostela, París (Musée du Louvre) i Agrigento (458-459). Hi ha vuit reproduccions fotogràfiques (466-474). – J. P. E. [15.346]

Albert COMPTE, *Triptic d'història agrària. Al voltant de la família Casademont, àlies Colombó*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 32 (1999), 127-154.

Gràcies als documents de l'arxiu particular de la família Casademont, d'Arenys d'Empordà, i sobretot gràcies a una relació cadastral, l'autor pot fer un estudi detallat dels habitants, de les propietats i unitats econòmiques, de les categories laborals i socials i dels tipus de cultius corrents en el dit lloc d'Arenys al mig de la divuitena centúria, amb totes les reserves que imposa l'ús de documentació fiscal, generalment falsejada a la baixa. En un segon capítol estudia la formació del patrimoni de la família Casademont, que en un segle deixaran d'ésser bracers i passaran a ésser hisendats, sobretot gràcies a la seva expansió matrimonial cap a la península del Cap de Creus, concretament a la Selva de Mar. L'arribada de la família Casademont en aquells topants ha deixat rastres a l'arxiu familiar sobre la seva participació en l'enderrocament i expoliació de la façana de la galilea de l'església de Sant Pere de Roda, de la qual només en resta un fragment identificat, el relleu de la vocació dels apòstols Pere i Mateu, atribuït al Mestre de Cabestany, avui conservat al Museu Marès gràcies a una sèrie de vicissituds molt ben reconstruïdes per l'autor. – J. de P. [15.347]

M. del Carme PROS I JORDÀ, *El molí fariner flotant de la comanda d'Ascó*, dins *Actes Territori*, 839-841.

L'autora transcriu paràgrafs o frases relatives a molí i moltura dels *Capbreus d'Ascó* dels anys 1558 i 1562, i de la *Carta de poblament* del 1615 per als nous repobladors cristians després de l'expulsió dels moriscs. – J. P. E. [15.348]

Manel MARTÍN PASCUAL, *El Rec Comtal (1822-1879). La lluita per l'aigua a la Barcelona del segle XIX* (Col·lecció Salvador Vives Casajuana, 126), Barcelona, Fundació Vives Casajuana 1999, 230 pp.

[El títol diu que aquest llibre cau fora del nostre camp, però els seus dos primers capítols resumeixen allò que els autors estudiats diuen del dit rec en els segles anteriors al XIX, equivalent a un butlletí bibliogràfic]. El primer reporta la versió segons la qual el rec es remuntaria a l'època romana, recorda la primera menció documentada del 1076 i els intents de Pere III el Cerimoniós d'assortir Barcelona amb l'aigua suficient [no s'hauria d'estudiar la política d'aquell rei per a dotar d'aigua suficient les seves ciutats? Manresa, Barcelona, València en són prova], fins a arribar a l'aturada durant els segles moderns, quan en el darrer quart del segle XVIII una sèrie de circumstàncies (creixement demogràfic, explosió de la indústria tèxtil) obligaren a replantejar el tema de l'assortiment d'aigua a Barcelona. Hi ha bibliografia (179-187) i llista de plànols, un dels quals és del 1740 (228). – J. P. E. [15.349]

Pere BENITO I MONCLÚS, *Clergues feudataris. La disgregació del patrimoni de la Seu de Barcelona i els orígens del sistema beneficial (1091-1157)*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 105-119.

L'autor defensa, basat en els *Libri antiquitatum*, de l'ACB i en l'ADB, *Mensa episcopal*, que el patrimoni unitari de la Seu i de la Mitra barcelonines es mantingué indivís fins entorn el 1090, en què canonges barcelonins establiren en emfiteusi propietats que ells posseïen en feu per la Seu esmentada amb dret a gestionar-les i percebre'n rendes (108-109). Però ja el 1090 l'Almoïna de la Seu s'havia independitzat econòmicament i jurídicament (111-112) i en la dècada dels anys 1130-1140 els béns de la canònica i els de la mensa episcopal s'havien mútuament independitzat (114-115). És possible que aquest procés hagués resultat afavorit pels anys de misèria 1092-1093, en què fou fàcil de comprar a baix preu i constituir patrimonis personals a l'interior de la Seu (118-120). – J. P. E. [15.350]

Anna PÉREZ CASTILLO, *Notes sobre canonges de la catedral de Barcelona i els seus testaments (segle XII)*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 653-669.

L'autora ha aplegat vint-i-dos testaments en els *Libri Antiquitatum* o en els *Pergamins* de l'ACB, interessants perquè expressen el sentir personal dels testadors, en particular en l'atribució a beneficiaris concrets dels béns relictos; són transcrits íntegres el primer, de Ponç Giribert, del 1116 (656-657) i el darrer, del sagristà Pere, del 1188 (663-665), els altres resumits en regest. Les darreres pàgines esquematitzen les deixes als monestirs de Catalunya (667-669). El primer testament conté una aixol (,exoil I et dextral I': 657/3) datada més de tres segles abans de la reportada pel DCVB; i un ,batsac', que no és un batzac (,sac I et batsac II': ibid., lín. 9), desconegut del dit diccionari. – J. P. E. [15.351]

Josefina MUTGÉ I VIVES, *Documentació per a l'estudi del monestir de Sant Pau del Camp durant l'Edat Mitjana, als arxius de Barcelona*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 597-611.

L'autora aplega en una primera part les referències a fons arxivístics de Barcelona, on hom pot trobar aplecs de documentació relativa a Sant Pau del Camp: ACA, *Ordres Religiosos. Pergamins i Monacals. Hisenda* (capbreus i llevadors de rendes), *Canc., reg. i Diversos. Patrimonials* (599-600); AHPB, que, entre la documentació del segle XIV, posseeix un *Liber negotiorum* del dit monestir, i per als segles XV i XVI diversos capbreus (601-602); ADB, *Regesta communium* (documentació escadussera) i *Processos* (un de sol) (602-604). També hi ha documentació esparsa en els *Libri Antiquitatum* de l'ACB i en cartorals i diplomataris ja publicats (604-605). La segona part ordena temàticament les dades de la documentació presentada en la primera (606-611). – J. P. E. [15.352]

Cristina FORNS DE RIBERA, *El monasterio de Santa Maria de Valldonzella y su relación con la monarquía y la nobleza en la Edad Media*, dins «Cistercium. Revista monástica», LI (1999), 901-926.

Cristina FORNS DE RIBERA, *El bosc de Valldonzella: conflictes d'interès, explotació i domini segons un document de 1340*, dins «Materials del Baix Llobregat», 4 (1999).

A base d'estudis ja realitzats i, havent desaparegut l'arxiu del monestir en la revolta del 1936, la seva documentació és en part suplerta per la de l'ACB, l'AHPB, i ACA, *Canc., reg.*; i així ens passen davant els ulls el primer assentament a les valls de Sant Feliu de Llobregat i d'altres a Santa Creu d'Olorda (de la qual Benet XIII li concedí el dret de patronat: 904), el trasllat a Barcelona prop el portal de Sant Antoni fins a la Guerra dels Segadors, després al priorat pobletà de Nazaret fins a la Setmana Tràgica, i a la part alta de Barcelona, a Sant Gervasi; és particularment documentat allò que es refereix a l'estructura interna de la casa i als establiments emfiteutics. Segueixen pàgines dedicades a la vinculació del monestir amb els Prades (successors de l'infant fra Pere d'Aragó) i en particular amb la reina Margarida de Prades (918-921), i a abadesses o monges com Constança de Cabrera (921-922), Timbor de Prades (923-924) i Timbor de Cardona (925).

El segon títol, que només m'és conegut per referència, és resumit així per la seva autora: «...ya en la época en que se habían trasladado a Barcelona... se planteó [pleito] entre la comunidad monástica y los señores de Sant Feliu de Llobregat debido a la explotación de una parte del bosque en el que estaba ubicado el viejo monasterio. Del bosque, y en régimen de monopolio, los señores de Sant Feliu obtenían la leña necesaria para aprovechar otras dos fuentes de ingresos importantes, asimismo en monopolio, el horno y la herrería de Sant Feliu. En 1340, se planteó un serio conflicto de intereses entre la comunidad y los señores de Sant Feliu por querer éstos talar leña en el bosque de Valldonzella la Vella que las monjas consideraban de su propiedad absoluta, que concluyó con una sentencia según la cual la abadesa repartió el bosque en diferentes partes concediendo una de ellas a los señores» (904). – J. P. E. [15.353-15.354]

James W. BRODMAN, *Shelter and Segregation: Lepers in Medieval Catalonia*, dins «Essays O'Callaghan», 35-45.

Aplec de notícies deduïdes de documents ja publicats sobre leproseries catalanes, la més coneguda de les quals és la de Barcelona, per una acta de visita pastoral del 1307 i per un llibre de comptes del 1379-1380 (38-40). Hi ha notícia de l'existència d'hospitals de mesells a Lleida, Girona, la Seu d'Urgell, Vic, Cervera i Tàrraga (aquests dos, en restar deshabitats, es convertiren en convents franciscans) i Palma de Mallorca, en els quals, almenys en el de Barcelona, sembla que els rics rebien tracte diferent que els pobres, car els primers pagaven quelcom (41-43); el 1326, el bisbe barceloní, Ponç de Gualba, refusava que els acollits fossin considerats religiosos amb la consegüent imposició dels tres vots (44). – J. P. E. [15.355]

Teresa VINYOLÉS I VIDAL, *La vida privada a l'època gòtica a partir de la documentació matrimonial*, dins «Estudis històrics i documents dels arxius de protocols», XVII (1999), 59-86.

Teresa VINYOLÉS I VIDAL, *L'utilitatge de la llar als darrers segles medievals*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 1165-1184.

Llar i obrador alhora, la casa medieval era molt diferent de la d'ara. A base d'inventaris de l'AHCB i d'altres fonts publicades o no, i de pintura i miniatura, l'autora explica les feines domèstiques d'aixopluc, aliment, higiene i vestit, i el parament, estris i eines corresponents (1166). Podem llegir fragments sobre la porta forana, que a la nit havia d'ésser tancada, i sobre les claus (1167-1168); netejar o fer dissabte de les cambres, rentar plats o escudelles, escombrar amb granera, espolsar i respallar o espalmar la roba, fer bugada amb els cossis corresponents, fer els llits, filar amb els estris adients, pastar, desar i cuinar els aliments, són altres tantes ocupacions, normalment femenines, ací notarialment documentades i descrites (1168-1182). – J. P. E. [15.356-15.357]

Thomas LÜTTENBERG, *Le tissu comme aura. Les fonctions des teintures à la cour d'Aragon et à Barcelone (XIVe-XVe siècles)*, dins «Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Âge», 111 (1999), 373-392.

Enlloc com en la documentació catalana dels segles XIV i XV és possible de seguir amb tant de detall les notícies sobre la qualitat i el servei de cortinatges i tapisos. Tant per a la cort reial com per a la ciutat i ciutadans de Barcelona, la documentació utilitzada per l'autor és tota publicada (Antoni Rubió i Lluch, *Ordinacions fetes per lo molt alt senyor rei en Pere Terç...*, Ernesto González Hurtebise, *Llibre de les solemnitats de Barcelona*, *Manual dels novells arxius*, Jaume Massó i Torrents, *Leges Palatinae Maioricenses*, Salvador Sanpere i Miquel, Francesc Carreras Candi). Servien al rei d'ostentació de la sobirania, a ell i a la ciutat i ciutadans, de la pròpia importància política o social, que de vegades havia d'ésser frenada (389-390). L'autor completa amb dades procedents sobretot de la història de l'art europeu els coneixements proporcionats per la documentació catalana. – J. P. E. [15.358]

M. Elisa VARELA, *Navegar y rezar. Devoción y piedad de las gentes de mar barcelonesas (siglos XIV y XV)*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 1119-1132.

La base d'aquest article són els noms de sants posats a naus (1121), els testaments de la gent de mar aplegats a Barcelona, AHPB, i els llibres de comptes de mercaders de Barcelona, ACB, *Llegats i llibres extravagants* (1121, notes 11 i 13), d'on transcriu tota una oració, *Jesuchrist, fill de Déu viu...* (1122, nota 14); són també transcrites les invocacions inicials dels dits llibres (1122-1123, nota 17); altra manifestació de devoció són la voluntat de trobar sepultura en un dels cementiris de parròquies o de convents i les deixes per a bé d'ànima (1224-1226), entre les quals destaquen les *Misses de sant Amador*, que serien «un rasgo original de Cataluña»(?) (1127-1128); no manquen les deixes per a pobres i redempció de captius en poder de sarraïns (1139-1131: d'un consta que fou capturat «in plagia Terrachone»). – J. P. E. [15.359]

Jaume AURELL, *La Barcelona mercantil i les repúbliques comercials italianes (segles XIV-XVI): un estudi comparatiu*, dins *Catalunya i Europa*, I, 293-301.

L'autor defineix aquestes pàgines com a «unes primeres reflexions sobre el seu [de Barcelona] lloc en l'univers comercial de l'Europa baixmedieval i moderna» (294). Comença establint que no es pot aplicar a Barcelona el mòdul explicatiu elaborat en l'estudi de les ciutats italianes, ni la teoria de les diferències entre el Nord i el Sud d'Europa, ans ha d'ésser avaluada per ella mateixa. Per a ell, l'explicació de l'empenta de Barcelona en els segles XI-XV ja pot ésser captada en la fredor sòbria i objectiva de la documentació notarial (294), en la voluntat de pactisme com a «equilibrador d'un espai de gran complexitat política i la seva concepció com a instrument polític al servei d'un grup polític o social» (295), en la viabilitat d'un projecte de cohesió urbana en el creixement de la ciutat (296-297), en la cultura i formació intel·lectual dels mercaders (298-299) i en la suma de tots els factors, que és la laboriositat o la moral del treball: «el treball és la seva autèntica visió del món, des d'on cerquen la coherència entre la propietat privada i la llibertat individual» (300) i amb visió d'estat «entenen que han de pactar amb el monarca i amb els altres estaments» (301); després de la guerra amb Joan II, esmicolada la confiança col·lectiva, la suma d'aquells factors resulta desequilibrada per la preponderància de la seguretat econòmica individual mitjançant compra de censals (300-301). [El lector d'ATCA, XIX (2000), 768, núm. 14.471; i 877, núm. 14.907, coneix altres publicacions de l'autor sobre el tema; amb Alfons Puigarnau ha publicat *La cultura del mercader en la Barcelona del segle XV*, Barcelona, Ed. Omega 1998, 363 pp., recensionat dins «Hispania. Revista Española de Historia», LIX (1999), 785-788, per José M. Monsalvo Antón]. – J. P. E. [15.360]

Jaume AURELL, *Assetto urbano e gerarchizzazione sociale nella Barcellona del Quattrocento*, dins «Medioevo. Saggi e Rassegne», 22 (1997 [1999]), 55-92.

Recordada la relació entre geografia i història, l'autor l'aplica a Barcelona, on el creixement radial del nucli romà durant l'Edat Mitjana permet d'individuïar les diverses fases d'evolució i de relacionar cada sector amb un estrat social (56). Resumits els estudis d'altri sobre l'evolució urbana de Barcelona (57-59), l'autor sintetitza les investigacions publicades en pàgines recordades en el resum anterior, amb alguna referència excepcional a fons inèdites (83, nota 47). – J. P. E. [15.361]

Damien COULON, *Quelques observations sur le négoce de Barcelone avec l'Égypte et la Syrie, à partir du commerce d'un article secondaire: le miel (1330 et 1430 environ)*, dins «Estudis i Documents dels Arxius de Protocols», XVII (1999), 25-36.

La documentació dels arxius barcelonins: ACA, *Reial Patrimoni*; i ACB, AHCB i AHPB, *Protocols notarials*, permet a l'autor quantificar tant en importants unitats (cànters, gerres) exportades com en modestes quantitats percebudes, allò que la mel significà dins el comerç català amb

l'Orient (un 3'7% dels preus globals en el millor dels casos: 30); les contrades productores anaven de Banyoles a Mequinença i al Maestrat, essent aquesta la més ben pagada, seguida de la del Penedès (32-34). – J. P. E. [15.362]

Henri BRESQ, *Le jardin de l'empire: le Palais de Barcelona et la Sicile (1397-1410)*, dins «XV Congrès, I/5», 373-386.

A base sobretot de l'*Itinerari...* de Daniel Girona i Llagostera, i de qualche referència directa a ACA, *Canc., reg.*, l'autor reconstrueix el plànol del Palau Reial de Barcelona, ideat i tothora impulsat pel rei Martí, en el qual s'havia de concentrar el bo i millor dels seus estats (o de més enllà) en els camps religiós (relíquies, solemnitat de la litúrgia), humà (pels components de la Casa Reial), edilícia (per la utilització de materials nobles, fets venir sense gaires contemplacions especialment de Sicília), i vegetal (per les espècies plantades en el verger del palau). L'autor es fixa en els encàrrecs i trameses d'objectes nobles des de l'illa. – J. P. E. [15.363]

Anna M. ADROER I TASIS, *Enteixinats de Xàtiva al Palau Major de Barcelona*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 43-52.

L'operació de desmuntar uns enteixinats moriscs de tres casals de Xàtiva, sobretot del dels Bellví, i la del seu trasllat i col·locació al Palau Reial Major de Barcelona en temps de Martí l'Humà [cf. el resum precedent] és diversament documentada a València, ARV, *Mestre Racional*, 3015, i a Barcelona, ACA, *Canc., reg.*, de cada un dels quals fons són transcrits els dos documents publicats en apèndix (51-52); i resumit tot en reconstruir les etapes d'aquella obra. – J. P. E. [15.364]

Teresa VINYOLES, Elisa VARELA, *Vocacions femenines del segle XV*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 889-906.

La llei de l'Església exigia que tant la contracció del matrimoni com la professió religiosa fossin actes lliures de la persona; les autores presenten tres casos en què donzelles barcelonines, en el pas del segle XIV al XV, es contraposaren a la pressió familiar i àdhuc a un prometatge formal [o, potser, fins i tot, a un cas de *ratum, non consummatum*] i declararen formalment davant qui fos que es volien fer monges, segons documents de l'AHPB, *Joan Nadal 1391*, i *Joan Balcebre 1422-1423* (d'on és tret l'acta de rescisió d'esposalles ací transcrita: 905-906), i ADB, *Processos 520*; en un dels casos, no sols hi és implicada una família socialment alta, ans, per la part de la vocació religiosa, el tracte amb un grup de beguines, documentat a la capella de Santa Margarida: consta que aquestes ensenyaven de lletra a les noies acollides (900). – J. P. E. [15.365]

Bernardo HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, *Un crédito barcelonés sobre la hacienda real catalana. El 'Censal del rey Alfonso', 1429-1640*, dins «XV Congrès, I/4», 99-112.

El 1429 la ciutat de Barcelona avançava 27.500 lliures al rei, a cens de 27.500 sous, carregats damunt els drets reials de la Batllia General (un altre préstec del 1460 a Joan II fou desviat el 1534 damunt les rendes d'Oristany i Gossiano, a Sardenya); a darreries del segle XVI seguia vigent el *Censal del rei Alfons*, tal com demostra la documentació d'ACA, *Canc., reg.*, del *Reial Patrimoni. Batllia general*, i d'AHCB, *Consell de Cent*. El 1583, Felip II proposà l'extinció d'aquell ròssec; l'estudi de la proposta reial és resumit en aquestes pàgines (104-108); d'entre aquella documentació destaca el *Balans fet dels comptes del receptors de la Batllia general de Catalunya...* entre el 1431 i el 1583, ací resumit seguint la cronologia dels successius col·lectors. Segons l'autor del *Balans...*, Jaume Traginer, lloctinent de Mestre Racional, el Reial Patrimoni tenia un remanent d'11.092 lliures i 8 sous (111-112). – J. P. E. [15.366]

Maria Teresa FERRER I MALLOL, *Després de la mort. L'actuació d'algunes marmessories a través d'un manual del notari barceloní Nicolau de Mediona (1437-1438)*, dins «Analecra Sacra Tarraconensis», 71 (1998), 281-325.

El manual indicat en el títol es troba a Barcelona, AHPB; aplega documentació de vuit marmessories, de cada una de les quals són resumides les actuacions certificades per acta notarial (284-295); la constància notarial es refereix sobretot a despeses durant la malaltia (297-299) o amb motiu del funeral (299-307), a pagament de serveis en la liquidació de l'herència (testament, inventari, encant) (307-312), i a la distribució dels béns del difunt d'acord amb les indicacions del testament (313-325); són exposades en quadre les deixes per a donzelles pobres a maridar (320), per a pobres i per a captius (322-323). – J. P. E. [15.367]

Juan B. OLAECHEA LABAYEN, *De cómo, dónde y cuándo fueron bautizados los primeros indios*, dins «Hispania Sacra», 50 (1998), 611-636.

Hi ha una versió d'aquell baptisme, segons la qual els primers indis batejats en la Península Ibèrica ho haurien estat a Guadalupe el 29 de juliol del 1496, després del segon viatge (619-620). Però ja abans, en tornar del primer viatge i trobar-se amb els Reis Catòlics a Barcelona, Cristòfor Colom era acompanyat de set indis (623), sis dels quals haurien estat batejats a la Seu de Barcelona el 3 d'abril del 1493, segons que reportà Dídac de Montfar i Sors, notícia confirmada pel primer cronista d'Índies, Gonzalo Fernández de Oviedo, i per Bartolomé de las Casas (624-625 [essent impossible la data del 3 d'abril -entorn el 5 Colom encara era a Sevilla (623)- i tenint en compte el testimoniatge de Bartolomé de las Casas: «...pocos días antes de que [Colón] partiese de Barcelona, los reyes mandaron que se bautizasen los indios...» (625), proposo la hipòtesi que aquell baptisme fou celebrat el dia 3 de juny; la confusió entre abril i juny és explicable, si la grafia de les dades era 3. VI i fou llegida 3. IV]. Les pàgines següents recorden dades i dates relatives al primer delegat apostòlic a Amèrica, Bernat Boïl, al cavaller gironí Pere Margarit, i a Ramon Pané (628-631). – J. P. E. [15.368]

Joaquim GARRIGA RIERA, *Pietro Paolo de Montalbergo, pintor italià, ciutadà de Barcelona*, dins «Misc. Ainaud, II», 5-40.

Pietro Paolo de Montalbergo és ben conegut per estudis anteriors, però l'autor creu que pot aportar algun detall i intentar «un nou balanç del seu protagonisme en la formació de formes renaixentistes a Catalunya» (6), nou balanç que repassa primer l'activitat comercial, on destaca la importació de dibuixos estampats a Roma i dos tractats d'arquitectura, els d'Antonio Labacco i el de Iacobo Barozzio da Vignola (9-11). Després repassa un per un els encàrrecs de pintures, basats en els respectius contractes de Barcelona, AHPB; o de Tarragona, Arxiu de la Catedral; en algun cas s'establí col·laboració amb Pere Serafí (19; cf. 21-26, nota 87); segueix la descripció dels treballs a la catedral de Tarragona, un dels quals, el daurat dels tubs de l'orgue, fou realitzat «in libreria Sedis», i dels dictàmens a Reus i a la Selva del Camp (26-30); hauria introduït llibres teòrics de la nova estètica (31) i models, tots importats d'Itàlia, en els quals s'inspirà i convertiren aquell pintor «en un dels principals protagonistes de la importació de models artístics actualitzats d'Itàlia a Catalunya» (39). – J. P. E. [15.369]

Luis R. CORTEGUERA, *La libertad abusada: identidad y violencia en la Barcelona moderna*, dins *Catalunya i Europa*, I, 243-248.

L'autor aplega judicis de visitants estrangers que trobaven excessius els privilegis de Catalunya, causa de l'abundància de bandolers, i aplega «algunas reacciones catalanas frente a esta identidad violenta a través de varios textos de finales del siglo dieciséis y principios del diecisiete» (244). El judici pejoratiu no era pas compartit i així Jerónimo Zurita i l'italià Giovanni Bote-

ro consideraren positiva la decisió catalana de defensar les pròpies constitucions de poble lliure; igual com Andreu Bosch i Dionís Jeroni de Jorba, juristes i, doncs, d'alguna manera personificadors de la consciència catalana d'aquell moment (245); però la ,gent baixa' ho veia diferent i s'avalotava cridant ,Visca la terra!', com en el Corpus de Sang, que els juristes acabaren justificant (246-247), car de vegades els avalots només eren resposta als abusos del poder contra els principis de la llei o com en el cas del bandolerisme en què ,la medicina' propugnada pels representants reials «podia ser peor que la enfermedad» (247). – J. P. E. [15.370]

Maria PREVOSTI, *Maria d'Hongria a Barcelona: exemple de rebuda d'un personatge reial a la Barcelona del segle XVII*, dins *Catalunya i Europa*, II, 169-178.

La documentació de Barcelona, AHCB, *Registre de deliberacions del Consell de Cent*, el *Manual de novells ardis*, les *Rúbriques de Bruniquer*, el *Llibre de les solemnitats de Barcelona*; l'ACB, *Exemplars i Resolucions capitulars*; ACA, *Dietari de la Generalitat*; els diaris de Miquel Parets i de Jeroni Puja-des; la BC, *Fulletons Bonsoms*, i els *Annales Ferdinandei* del comte Franz Christoph Khevenhüller, permeten de reconstruir el fet polític del casament de la germana de Felip III de Catalunya, IV de Castella, amb el futur Ferdinand III d'Habsburg. Exposada la significació política (170-172), segueix el resum del viatge per Catalunya, en què destaca la visita a Montserrat (173) i la dilatada espera a Barcelona, durant la qual no mancaren els problemes de solemnitació, d'allotjament i de protocol (173-177); «La vinguda de Maria d'Hongria l'any 1630 és un dels esglaons que porten a la ruptura de 1640» (178). – J. P. E. [15.371]

Núria FLORENSA I SOLER, *El Consell de Cent. Barcelona a la Guerra dels Segadors*, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili 1996, 690 pp.

Obra coneguda per la recensió publicada dins «Hispania. Revista Española de Historia», LIX (1999), 360-361, signada per Rafael Valladares. – J. P. E. [15.372]

Vittor Ivo COMPARATO, *Barcelona y Nápoles en la búsqueda de un modelo político: analogías, diferencias, contactos*, dins *Catalunya i Europa*, II, 439-452.

«...no tomaremos en consideración el problema de las causas... de las insurrecciones..., sino la ,alteración' política con sus características organizativas y sus motivaciones ideológicas, sus analogías y diferencias, vistas a través de las pocas relaciones documentales disponibles» (439). Les pàgines dedicades a Catalunya recorden que els fets del Corpus de Sang col·locaven les autoritats catalanes en la categoria de rebels, quan a Catalunya, a base del privilegi de Carles el Calb, s'havia enfortit la convicció que el rei només posseïa la sobirania que el país li havia atorgada, convicció que s'acostava a una teoria republicana, però en qualsevol supòsit enfortia el pactisme; de més a més, tenien dret a posar-se sota protecció del rei de França (440-441); sota la defensa d'actuacions concretes (p. e., el Corpus de Sang), aquesta era la tesi defensada per Gaspar Sala i Berart i per Antoni Marquès o per la *Justificación en conciencia*; hom havia dibuixat un doble front: atac ideològic a l'absolutisme reial i suport jurídic a la causa catalana (441-442). Per a Francesc Martí Viladamor, *Noticia universal de Cataluña*, sempre la monarquia catalana havia estat electiva i a partir d'aquest principi qualsevol fet derogatori és invàlid, tal com estableixen les *Constitucions de Catalunya*; és, doncs, legal elegir Lluís XIII de França. I Antoni Marquès, *Cataluña defendida de sus émulos*, afirmava el paral·lel entre Barcelona i les repúbliques italianes (i aquesta hauria estat la primera proposta de Lluís XIII) (443-444), cosa que negava Francesc Martí i que en un segon moment fou desestimada en introduir França la condició de successió dinàstica, però l'autor afirma que «se pueden encontrar vestigios de espíritu republicano no sólo en la doctrina, sino también en algunas actuaciones significativas» (444-445). Després de les pàgines dedicades a Nàpols (445-450), arriben les de comparació: mentre a Nàpols hom tenia a l'abast de la mà comprats do-

cuments, a Catalunya «la inigualable colecció» dels *Fulletons Bonsoms* permet encara ara de seguir els passos principals de la revolta napolitana (451). – J. P. E. [15.373]

Núria FLORENSA I SOLER, *La pobresa i l'ociositat a Europa: política social i aplicació a les ordenances barcelonines del segle XVII i a l'obra de Gaspar Sala*, dins *Catalunya i Europa*, I, 201-213.

Igual com en les altres parts d'Europa, els ciutadans, la ciutat i l'Església de Barcelona feren sorgir institucions destinades als pobres i marginats: la Casa de les Penedides, la Casa dels Infants Orfes, els hospitals integrats dins el General de la Santa Creu, amb les cases de la Convalescència i dels Mesells, i l'Hospital de la Misericòrdia (204-205). Les autoritats reial i episcopal entorn el 1625 proclamaren normes restrictives i la Ciutat el 1633 deliberà unes ordinacions, que foren impreses, ací resumides i documentades a base de l'AHCB, *Deliberacions i Registre d'ordinacions* (206-208). Per la seva banda, un dels ideòlegs del moment, Gaspar Sala i Berart, el 1636 publicava *Govern polític de la Ciutat de Barcelona, per a sustentar los pobres y evitar los vagamundos*, on descriu les formes de mala vida barcelonina, la possibilitat d'avalots, i proposava, entre d'altres de relatius a l'almoïna o al pidoleig pels carrers, el remei de tenir els captaires acollits en una institució pública i a la forma com havien d'ésser governats (209-213). – J. P. E. [15.374]

János KALMÁR, *Sobre la cort barcelonina de l'arxiduc Carles d'Àustria*, dins *Catalunya i Europa*, II, 299-302.

Particular base arxivística d'aquestes pàgines és el Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, *Spanien*, de Viena, en les seves diverses seccions, que permeten a l'autor de presentar el cercle dels consellers determinants mentre Carles III d'Àustria governà des de Barcelona, coneguts gràcies a les informacions de l'ambaixador imperial, Francesco Moles, les pàgines del qual dibuixen una situació preocupant, presidida per un sobirà que només pensa en l'oració i en la música, i dominada per un capità italià Rocco Stella i pel notari català Ramon Vilana Perlas (aquest, no jutjat tan malament com d'altres); una situació de clara manca d'intel·ligència entre els generals, els representants de les potències aliades i els cortesans vinguts de Viena, i on no mancaven punts de vista diferents entre l'arxiduc i el seu germà gran, l'emperador. – J. P. E. [15.375]

Óscar CABALLERO, *Análisis comparativo del aprovisionamiento de carne en las ciudades de Roma y Barcelona durante el siglo XVIII*, dins *Catalunya i Europa*, I, 273-285.

El primer punt de comparació (per a Barcelona després del *Decret de Nova Planta*) és dedicat als organismes municipals responsables de l'assortiment del mercat de carn, a Barcelona mitjançant la concessió a un arrendatari en concurs, les condicions del qual constaven en la corresponent taba (274-275); en l'assortiment entrava el Gremi de Carnicers, considerat un dels de «mayor desprestigio social» (276), i també es concretava mitjançant concurs i taba de condicions (276-277); assortiment i consum desembocaven en el nombre de caps sacrificats de bestiar oví, boví i porcí, ací presentats en quadre comparatiu, en el qual Barcelona era superior en el primer gènere, Roma en els dos següents (283). Les dades barcelonines procedeixen de l'AHCB. – J. P. E. [15.376]

Elisa BADOSA COLL, *El comerç de Barcelona amb la resta d'Europa segons la correspondència de Francesc Roig Vives 1719-1749*, dins *Catalunya i Europa*, I, 93-106.

Tast d'una investigació en curs. La correspondència, en català, en francès o en castellà, es conserva a Barcelona, BC, *Arxiu*, de la qual són transcrits fragments, algun ben llarg (94, nota 3); a continuació tenim enfilalls de notícies resumides entorn els corresponents dels principals mercats: Marsella (95), Gènova i Amsterdam (96; cf. 102-103); després, informats d'allò que

Roig esperava de l'avituellament a l'exèrcit (97-98), les notícies s'ordenen entorn productes: drap d'Holanda i de França (99-100), possibilitat d'exportació d'aiguarent a Amsterdam (101), riscos de naufragi i corresponents assegurances (102-103), i fraus en el comerç amb Gènova (acer que de fet és ferro, tractes no complets entorn cordovans) (104-105); assenyalen el paper dels traginers de Calaf com a darrera instància per a col·locar productes altrament invendibles (104, 105). – J. P. E. [15.377]

Sergi PLANS, *Estudi de l'inventari de Bartomeu Reig, ferrer (Folgueroles 1661 - Barcelona 1739): noves aportacions a la seva biografia*, dins «Ausa. Publicació del Patronat d'Estudis Osonecs», XVII (1997), 333-353.

Pàgines basades en l'inventari dels béns del dit ferrer, conservat a Barcelona, AHPB, *Grau Ferrussola*, realitzat durant deu dies d'agost del 1739, en el qual, ultra l'aixovar, eines i estris de casa i de ferreria, consta un bon nombre de quadres religiosos [però sembla que cap llibre]; hi ha una llista considerable de deutors (349-352) i una de *Deutes perduts o incobrables* (352-353). Casa i obrador-botiga són reconstruïdes a base de l'inventari i d'altra documentació, també de l'AHCB (335-342). Treballà per a l'antic Hospital de la Santa Creu, i una de les seves obres fou la reixa de l'apotecaria, ací reproduïda (339). Les vendes a l'encant pujaren a 676 lliures i 10 sous (343). – J. P. E. [15.378]

Virgínia COSTAFREDA PUIGPINÓS, *Bellver de Sió segons el capbreu de 1692-1693*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 12 (1999), 136-150.

El *Capbreu dels llocs y termes de Monroig y Bellver*, ací estudiat, es conserva a Barcelona, BC, *Fons Comtes de Queralt*, núm. 663. La part relativa als drets, prerrogatives i obligacions del comú conté transcripció dels paràgrafs corresponents (137-142); la part de reconeixements de domini eminent sobre propietats de particulars és resumida en cinc quadres sinòptics; consten vint-i-dos propietaris de cases i dos-cents trenta-dos d'unitats agràries; el major propietari en posseïa vint-i-tres, i el menor només tres (147); cinquanta-nou altres propietats pertanyien a forasters (148). Hi ha un quadre amb les formes diverses de tribut senyorial (149). – J. P. E. [15.379]

Francesc CANALS, *Vint-i-tres judicis a Binissalem entre els anys 1379-1382*, Binissalem, Di7, SL Grup d'Edició 1996, 110 pp.

El text ací publicat es conserva a Binissalem, AM, *Justícia*. La introducció consisteix a aplegar les notícies que aporta entorn extrems diversos, com veguers i batlles o llurs lloctinents, notaris, altres funcionaris, menestrals, i veïns ací documentats, amb llista nominal (13-14), qualche jueu, captius, també amb llista nominal (16-17), causes d'algun dels judicis (18-21), els topònims (21-25), jocs, insults, classes d'armes, d'aliments i de vestits (26-32). La transcripció ocupa les pàgines 35-106, després de les quals hi ha taula del vocabulari (107-109). Ultra les causes normals en un poble, ací hi ha un cas de discussió entorn a si la jurisdicció d'una malifeta ha d'ésser la reial o la d'una cavalleria (61-67); en un altre cas, potser la jurisdicció alternativa era l'eclesiàstica (77-80). – J. P. E. [15.380]

Anna M. BALAGUER, A. BOFARULL I COMENGE, *Troballes monetàries XV. Troballa de les Borges Blanques*, dins «Acta Numismàtica», 29 (1999), 247-249.

Les troballes són dues, ambdues fortuïtes en la dècada de 1960; la primera és un diner carolingi de Lluís el Cec (887-934), amb la respectiva inscripció; la segona és un dirhem de la taifa de Lleida a nom de Iusuf al-Mudhaffar [no transcrita en caràcters àrabs] (1046-1067). – J. P. E. [15.381]

Henri DOLSET, *Front pionnier et naissance d'une société féodale: note sur le Camp de Tarragone dans la seconde moitié du XIIe siècle*, dins «Homm. Bonnassie», 237-241.

Amb la conquesta de Tortosa el 1148, el Camp de Tarragona deixava d'ésser la «marca extrema... in loco solitudinis» (237, nota 1). Calia repoblar la contrada i de fet en pocs anys nasqueren noves parròquies, resultat de desplaçaments de població a la recerca de millors condicions de vida. Les *Cartes de poblament*, alhora que confirmaven la millora (com l'absència de mals usos, un esquer per a l'atracció de nous pobladors), establien una senyoria feudal, car era la mateixa baronia qui atorgava la carta als pobladors, fets així vassalls de senyories jerarquitzades, que els sotmetia a prestacions diverses, sobretot per a la defensa. — J. P. E. [15.382]

Lluís SERRANO I JIMÉNEZ, *Aspectes i particularitats entre Cantallops i Requesens*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanencs», 32 (1999), 243-262.

A base de documentació ja publicada i de fragments documentals provinents de Figueres, AHC, l'autor intenta d'explicar «el vincle territorial i els drets i privilegis que tingué el poble de Cantallops sobre la muntanya de Requesens». L'autor esmenta i reproduïx en dibuix les fites lítiques que parteixen Requesens-Cantallops de Baussitges-Espolla. També reproduïx en part el privilegi concedit el 1616 pel primer comte de Peralada, Francesc Jofre de Rocabertí (1592-1634), als habitants de Cantallops d'aprofitar els recursos forestals de la muntanya de Requesens, i una petita nota del *Llibre de les Relacions de Cantallops, fet per a mi Jaume Llobet notari substituït als 9 del mes de novembre de 1629 o per a mi Miquel Costera notari del Panó de Rocabertí*, de l'AHG. Si els privilegis de Cantallops sobre Requesens els concedí el comte de Peralada, la vinculació de Requesens a Cantallops és merament eclesiàstica: l'església de santa Maria de Requesens, citada com a parròquia encara el 1362, passà a ésser sufragània de la parròquia de Sant Esteve de Cantallops el 1592, per decret del papa Climent VII. — J. de P. [15.383]

Pau VICIANO NAVARRO, *La burocràcia fiscal de la corona en el marc local valencià: els batlles de Castelló de la Plana (1366-1500)*, dins «XV Congrés, I/4», 307-318.

La documentació de l'ARV, *Mestre racional*, i de Castelló, AM, *Llibres del consell i Llibres de vàlues de la peita*, permet de constatar les modificacions introduïdes en la batllia local de Castelló durant el segle XV; la fonamental fou el nomenament d'un ciutadà de València a batlle titular el 1466, establiment representat per un lloctinent (309-312); titulars o lloctinents formaven part de l'estrat de professions liberals (notaris) i el càrrec els arribava ja estabilitzada la situació socioeconòmica (312-314); ells eren els encarregats de les capbrevacions, però quan les rendes reials baixaren, ells també foren els encarregats de substituir els establiments per contractes de parceria (314-317). — J. P. E. [15.384]

Pasqual MAS I USÓ, *La representació del Misteri a Castelló* (Col·lecció Universitària, 37), Castelló, Diputació 1999, 254 pp.

Amb motiu de la consagració de l'actual església concatedral de Santa Maria de Castelló, el 1999 fou representada altre cop *La famosa representación de la Asunción de Nuestra Señora a los cielos*, i en la dita avinentesa l'autor i la Diputació editaren críticament per primera vegada un text barroc, acompanyant-lo amb un estudi històric. Aquest, esmenta els *Misteris* celebrats de la reconquesta ençà en el Regne de València (13-14); a Castelló, «fer l'Assumpció de la Verge Maria» és documentat el 1497 a l'AMC, *Llibre de consells*, que dóna notícia no sols de celebracions del 15 d'agost, ans també d'alguna altra representació teatral, com la de *El juí final* el dia de Sant Roc o d'una comèdia de Terenci pel mestre [de gramàtica llatina] i estudiants l'octubre de 1567, i és constant la presència de notícies relatives a la festa i a elements diversos de la representació, ara també en el *Judiciari* o en el *Llibre verd* (20-26), dades que permeten d'establir la llista

d'encarregats de la festa entre el 1572 i el 1714 (27-29). Presentats i comparats els dos textos de *La famosa representación...*, el copiat en el *Llibre verd* de Castelló, AM, i el de Madrid, BN, són ací reportades amb detall les variants (29-38); les còpies són dues perquè la representació podria haver estat doble, la del *Misteri* i la de la *Comèdia* (39-47); a partir d'ací les notícies arxivístiques són aplegades entorn de temes: el llit de la Verge (48-51), el cel o paradís (52-56), el núvol o la magrana (57-58), la cadireta, l'araceli o rescèlica de la coronació (59-62), el cadafal (63-65), la capella de cant (66-72), personatges del *Misteri* (73-81), glossari i cronologia dels elements del mateix (81-86), i bibliografia (87-88). Segueix l'edició crítica del text, basada en la còpia del l'AM de Castelló (89-124). La darrera secció del llibre s'intitula *La festa de l'Assumpció. Fonts textuals*: hi són acollits en successió cronològica, any rere any, tots els paràgrafs o frases de les sèries ja esmentades, relatives a les formes diverses de celebració de la Mare de Déu d'Agost, del 1378 al 1884 (125-252. – J. P. E. [15.385

Francisco A. ROCA TRAYER, *La infanta doña Juana de Austria y el Consell de Castellón de la Plana ante el problema de África*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIV (1998), 477-512.

El 1541 Carles I perdia Alger; el 1546 la mort de Barba-roja permetia l'ascens de Dragut a capítol dels corsaris sarraïns, cosa que posava en perill no sols els punts forts del N. d'Àfrica, ans encara les costes valenciana i catalana; del 1554 al 1559, el rei Felip, absent, és representat per la seva germana, Joana d'Àustria, que cercà arreu col·laboració per a la defensa, també a Castelló; les actuacions d'aquell any 1556 són documentades en les quinze lletres i textos complementaris, ací transcrits de Castelló, AM, *Manuals de Consells* i *Cartes reials*, i de València, ARV, *Cartes reials*, i AMV, *Lletres missives*. – J. P. E. [15.386

Francisco Xavier GARCÍA-BELMONTE, *Mujeres, violencia y poder real. Castelló de la Plana en el siglo XVI*, dins «XV Congrés, XV/5», 113-121.

Primera aproximació al tema, basada en Castelló, AM, *Processos*, concretament en els criminals de 1580-1610, on l'autor veu concretar-se les dues cares contraposades de l'imaginari popular entorn la dona, configurat per valoracions cristianes: la personificació tant del mal com del bé; ací són resumides accions o enraonies femenines socialment negatives (117-120), i reportades les declaracions que subratllen el bon concepte en què algunes eren tingudes (120-121). – J. P. E. [15.387

Ángela ALDEA HERNÁNDEZ, *Aportaciones documentales del convento castellonense del Desierto de Las Palmas*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura». LXXIV (1999), 457-472.

El 1783 el convent del Desert de les Palmes era destruït «por tormentas y temblores»; la construcció del nou fou dirigida pel carmelita aragonès Joaquín del Niño Jesús, que ja havia treballat com a projectista «tanto en su tierra natal como en tierras catalanas» (460). En aquella ocasió intentà d'ésser reconegut com a arquitecte per la «Escuela Valenciana de Arquitectos», vinculada a la Real Acadèmia de San Carlos; l'arxiu de l'acadèmia, *Llibres d'actes* i *Lligalls*, conserva les successives peticions del carmelita i les decisions de la junta, ací transcrites (461-465). Hi ha reproduccions de plànols al final. – J. P. E. [15.388

James William BRODMAN, *Charity and Welfare: Hospitals and the Poor in Medieval Catalonia* (The Middle Ages Series), Philadelphia, University of Philadelphia Press 1998, XV i 229 pp.

Llibre només conegut per la recensió de Lawrence J. McCraw publicada dins «The Catholic Historical Review», LXXXV (1999), 449-451. – J. P. E. [15.389

Prim BERTRAN I ROIGÉ, *La clerecia regular dels bisbats catalans segons la 'Dècima apostòlica' de 1391*, dins «XV Congrés, I/5», 523-534.

Les dades exposades en aquestes pàgines procedeixen d'ACA, *Reial Patrimoni. Mestre racional*, reg. 1844, 1850-1853, 1855 i 1857, limitades, però, a les institucions monàstiques o regulars dels bisbats catalans d'aleshores, per a cada un dels quals és esbrinat el percentatge que correponia a monestirs, a canòniques i a ordes militars (527-532); les darreres pàgines contenen la llista de la quantitat recaptada de cada una de les quaranta-sis institucions religioses. Les rendes màximes corresponien a les abadies benedictines i cistercenques (533-534). – J. P. E. [15.390]

Carme BATLLE I GALLART, Joan J. BUSQUERA RIU, *Príncipe y ciudades en la Corona de Aragón en el siglo XV*, dins *Principi e città alla fine del medioevo*, a cura di Sergio GENSINI (Pubblicazioni degli Archivi di Stato. Saggi, 41), Roma, Ministero dei Beni Culturali 1996, 333-355.

El XVè és el segle dels Trastámara, que en aquestes pàgines s'enceta amb l'episodi entre Ferran I i Joan Fiveller [cf. ATCA, XIX (2000), 887, núm. 14.945] en narració de Jerónimo Zurita [on s'ha de corregir el final, car el rei no acabaria pagant, sinó que pagaria per ell, de la pròpia butxaca, Bernat de Gualbes]. Després els autors informen de les principals ciutats de la corona i de llur importància demogràfica (335-339); de les principals ocasions de manifestar la sobirania reial (entrades en les ciutats, funerals; 340-342) i de les intervencions sobiranes en la vida municipal a través de les cartes de poblament, procurant influir en el nomenament del racional, cosa que donava control de l'economia i durant el segle XV introduint arreu la insaculació en l'elecció de càrrecs (343-347). Per la seva banda, les ciutats miraven de defensar-se guiant la intervenció dels propis síndics a les corts. Són transcrites en apèndix les decisions dels Paers de Lleida per a l'entrada de Joan II el 1458, de Lleida, APaeria, *Probomenies* (350), la narració d'aquella estada dels reis, del *Cerimonial Antic* 700 (351-354), i la fórmula del jurament reial (355). – J. P. E. [15.391]

M^a. Adela FARGAS PEÑARROCHA, *Oficiales reales en la Cataluña de comienzos de la Edad Moderna*, dins «XV Congrés, XV/5», 81-92.

La documentació d'ACA, *Canc., reg.*, de l'AHCB i de l'AHPB indica que la política de 'redreç' de Ferran II trobà la complicitat de nombre de famílies de l'oligarquia barcelonina, ja introduïdes en l'administració reial o en càrrecs municipals en el camí vers el control absolut de les institucions (91-92). Jaume Destorrent se n'hauria aprofitat per controlar parcel·les de poder, cobrint càrrecs amb parents o amics. Bon nombre de prohoms feren el camí de l'administració municipal a la reial (84-88), d'altres l'invers (88-90). – J. P. E. [15.392]

Joan Pau RUBIÉS, *El constitucionalisme català en una perspectiva europea: conceptes i trajectòries, segles XV-XVIII*, dins *Catalunya i Europa*, II, 453-474.

Assaig interpretatiu, la finalitat del qual no és «simplement d'identificar una visió política catalana pactista, sinó de definir també línies de desenvolupament i detectar mancances i tabús teòrics, analitzant les seves conseqüències en els moments clau de la història del país» (455), dins el qual trobem transcripcions de fragments textuais, p. e., de Joan Pere Fontanella sobre la cosobirania (457-458; cf. 462: Francisco Gilabert), que hauria conduït en Francesc Martí Viladomor a defensar el caràcter electiu del comte de Barcelona (458); però «no hi va haver cap discussió directa de la tesi de Bodin sobre la indivisibilitat de la sobirania» (465), ja que «el pensament contemporani d'escriptors com Gilabert i Fontanella es mantenia a un nivell d'anàlisi molt més primitiu, que caldria caracteritzar com a pre-bodiniana», manca per ventura «en gran part compensada pel consens existent al voltant de les fonts jurídiques i historiogràfiques a través de les quals es va articular una visió política constitucional catalana», que convergia en el problema de la legitimitat del poder a Catalunya (466). Malgrat la migradesa dels

continguts teòrics es renovà la mitologia històrica i les argumentacions constitucionals sempre que les circumstàncies ho requeriren i així a Catalunya funcionava un republicanisme entès com a regulació del poder executiu de l'estat en funció d'un criteri col·lectiu del bé comú (467), tot i que fos negat pels ministres reials (468); «entre el 1462 i el 1640 el contingut social del constitucionalisme s'havia republicanitzat, no en base a la negació dels valors aristocràtics, sinó en base a l'extensió dels valors aristocràtics» (468), car «tots els catalans participaven dels drets adquirits per l'aristocràcia militar en haver-se alliberat ells mateixos de l'opressió sarraïna» (469). «En conclusió, durant la Guerra de successió... la tradició constitucional catalana caminava no cap a una república, sinó cap a una monarquia constitucional en què les funcions reials eren amples, però la seva legitimitat era condicional» (471); però «la manca d'agilitat organitzativa de la Corona d'Aragó, encapçalada per Catalunya, explica la capacitat anglesa per a imposar criteris» (474). – J. P. E. [15.393]

Jaume DANTÍ I RIU, *L'endeutament municipal a Catalunya i Nàpols als segles XVI i XVII*, dins *Catalunya i Europa*, I, 25-37.

Les informacions napolitanes es basen en estudis d'altri (34-37). Les catalanes es limiten a la capital i es basen en l'AHCB o en BC, *Fulletons Bonsoms*. La comparació se centra «en les diverses causes per les quals s'havia de recórrer al crèdit, els mitjans previstos per a finançar-lo i les implicacions polítiques i socials» (29), començant per la diferència en la resposta a les peticions reials, pel fet que la voluntat reial tenia més possibilitat d'imposar-se a Nàpols que a Catalunya, car allí, no existint representació col·lectiva del país, paral·lela a la Generalitat de Catalunya, cada municipi havia de defensar-se. Ací hi ha un resum de l'endeutament de Barcelona els segles XV-XVII (29-32): el redreç del 1491 permeté d'entrar al segle XVI amb la hisenda sanejada, però, tot i les reduccions d'interessos dels censals, el 1699 l'endeutament total pujava a 3.429.432 lliures, malgrat la millora dels darrers anys del segle XVII (36). – J. P. E. [15.394]

Neus-Elisabeth GARCIA I MARRASÉ, *Viatges i viatgers a la Catalunya moderna. La visió del Principat segons els relats d'estrangers (segles XVI-XVIII)*, dins *Catalunya i Europa*, I, 319-331.

M. Victoria LÓPEZ-CORDÓN CORTEZO, *Historia, sociedad y carácter: la evolución de la imagen de Cataluña en los libros de viajes entre el siglo XVII y el XVIII*, dins *Catalunya i Europa*, I, 333-345.

La primera autora constata que si a darreries del s. XV i durant el XVI en la comparació insistentiva que el visitant establia amb ciutats italianes, no sempre Barcelona resultava mal parada, així que aquell s'allunyava de la ciutat, la sensació dominant era la de temor pel bandolerisme, amb la consegüent comparació amb Castella, on el poder reial més efectiu l'havia suprimit (322-326). A començaments del XVII, Barthélemy Joly era particularment crític, no tant Madame D'Aulnoy; les guerres portaren visitants militars, particularment interessats en l'estat de camins, murs, castells i fortificacions (328). El canvi qualitatiu arribaria a mitjan segle XVIII amb els viatgers 'il·lustrats', interessats en els fets culturals, però frustrats per la realitat inhòspita de camins i d'allotjaments, exceptuada Barcelona (329). Hi ha bibliografia (331).

La segona autora, sense renunciar a viatgers com el dit Joly, se centra en el pas del segle XVII al XVIII: tractant-se de passavolants, és explicable que es fixin molt en els camins i en els hostals o en les particularitats de certes zones, com el Coll de Balaguer; els militars, en castells i fortificacions i en conseqüències de guerres passades (334-336). Comença d'ésser produïda una literatura fictícia de viatges (A. Jouvin, D'Aulnoy), elaborada amb records de guerres recents o visitant no pas el país descrit, ans la biblioteca (337-338). La Guerra de Successió no sols concentrà l'atenció europea en Catalunya, sinó que hi encaminà molts membres dels dos exèrcits, que deixaren escrites llurs memòries o experiències (339-341). Després, sobretot els francesos, tingueren molt d'interès a ésser informats en el govern, l'economia, la cort i la noblesa; i tot i la posició proborbònica de la qual partien, les descripcions i judicis de Catalunya no eren totalment negatius (342-345). – J. P. E. [15.395-15.396]

Valentí SERRA DE MANRESA, *Les denominacions d'origen de Catalunya i d'Europa en els llibres de comptabilitat de les institucions conventuals i monàstiques del Principat. Segles XVI-XIX*, dins *Catalunya i Europa*, I, 287-291.

«Aplec de dades i referències» defineix l'autor aquestes pàgines, en les quals ha reunit les qualificacions de gèneres, com drap per a hàbits o altres peces de vestir, però en general queviures; les denominacions han estat trobades en els llibres d'entrades i eixides de cases religioses del Principat de Catalunya, ara a l'ACA, *Monacals Hisenda* o *Monacals Universitat*. Algunes de les denominacions (oli de les Borges, vi d'Alella, bacallà d'Islàndia) han perdurat fins als nostres dies. – J. P. E. [15.397

Xavier TORRES I SANS, *Les bandositats de ,nyerros' i ,cadells': bandolerisme català o ,feudalisme bastard'*, dins *Catalunya i Europa*, I, 227-241.

La primera part de l'article recorda la situació contemporània a Anglaterra i França, on els senyors seguien aplicant llur ascendent més enllà d'allò que la llei els reconeixia (228-232). La segona part és aplicada a Catalunya i recorda no sols el fet, ans encara l'intent de justificació teòrica de l'existència de bàndols armats (233-234), com els que a Vic es revifaren amb l'arribada del bisbe ,cadell' Francesc Robuster i no s'aturaren ni amb l'assalt del palau episcopal, tot ben documentat tant a Barcelona, AHPB, *Proceso eclesiástico incoado por razón de las bandosidades de Gnerros y Cadells*, com a Vic, ACapitular, *Memorial de agravis fets i procurats per lo bisbe de Vic...*, Arxiu de la Mensa Episcopal i Arxiu de la Vegueria (235-239); l'autor conclou: «A Vic, a Catalunya, el bandolerisme es nodria del feudalisme ,bastard' o simplement ,clàssic' o jurisdiccional» (239), cosa que el porta a establir una comparació entre l'Anglaterra dels Tudor i la Catalunya dels Àustries (240-241). – J. P. E. [15.398

María de los Ángeles PÉREZ SAMPER, *Cataluña y Europa a la mesa. Las recíprocas influencias en los modelos alimentarios de la época moderna*, dins *Catalunya i Europa*, I, 251-271.

Les primeres pàgines recorden el paral·lelisme entre el poder polític i les modes gastronòmiques; i així, Catalunya en el segle XIV estén la seva amb el *Llibre de sent Soví* (o en la *Arte cisoría* d'Enrique de Villena) i encara en acabar el XV i a Nàpols Robert de Nola deixava en català el *Llibre de coch* (253-254), traduït i publicat en castellà durant el segle XVI (254-255), herència catalana també explícita en llibres de cuina italians (256). Amb els Àustries la tradició mediterrània era sotmesa a la flamenca. En el segle XVIII, el *Calaix de sastre* del Baró de Maldà i tractats diversos de cuina conventual seguien fidels a la tradició del país (265). – J. P. E. [15.399

Lídia TORRA, *Comercio, difusión y consumo de tejidos de importación en Catalunya durante el siglo XVIII*, dins *Catalunya i Europa*, I, 73-82.

A base d'inventaris ,post mortem' de Barcelona -20-, Figueres -15-, Igualada -11- i Mataró -14-, i d'investigacions ja publicades o en curs, i resumida la situació catalana de les botigues de drap o roba en començar el segle XVIII (75-76), l'autora es fixa en els de botiguers que despatxaven a la menuda drap de diversa classe tant català com estranger, i redueix a quadres comparatius entre la primera i la segona meitat del segle, el percentatge d'existències de drap estranger en els magatzems de les quatre poblacions esmentades i la línia evolutiva tant en general com per a cada classe de gènere a Barcelona (77-79) i en les tres altres poblacions (80-82): «La oferta de tejidos de importación fue altamente competitiva por la uniformidad en la calidad, la durabilidad, la variedad de texturas y su precio» (82). – J. P. E. [15.400

James CASEY, *Familia y comunidad: perspectivas sobre Cataluña y Europa*, dins *Catalunya i Europa*, I, 215-226.

Pàgines de doctrina sociològica entorn la família, que comencen evocant la de Frédéric Le Play i els planteigs semblants en la Península Ibèrica o a Catalunya [on manca referència a Josep Torras i Bages, que al·ludia constantment a la teoria de les 'familles-souches']. Dins el seu discurs, que sembla acceptar que família i casa constituïen l'entrellat de Catalunya (216), l'autor analitza les dades i els problemes familiars (desvinences entre usufructuària i hereu; legítimes de fadrísters o dots de filles; i plets corresponents) a l'hora de salvaguardar 'la casa'; i es fixa en dos casos concrets, el de Sebastià Casanovas i Canut i el de Miquel Heras de Puig entre els segles XVII i XIX (219-220). – J. P. E. [15.401

Enric MOLINÉ, *Els monjos de la Congregació Claustral Benedictina a la Catalunya del segle XVIII: elements per a una comparació*, dins *Catalunya i Europa*, I, 529-545.

Assegurada una idea d'allò que era la Congregació Claustral Tarraconense (amb la Cesaraugustana), l'autor presenta les seves fonts de l'ACA, *Ordres religiosos. Hisenda* i el *Cens de Floridablanca*, i d'altra documentació ja publicada (532). Així coneixem el nombre de monestirs de la dita congregació: disset a Catalunya, quatre a l'Aragó i un a Navarra; el nombre de monjos era de cent quaranta-un el 1787, amb una edat mitjana de quaranta-sis anys; també hi havia un nombre considerable de treballadors (13% menys que monjos) (533-534). Cada comunitat tenia una sèrie de serveis administratius que eren en mans dels monjos, des de l'abat als oficis menors com els de cellerer, refetorer, obrer, etc., que en general destorbaven la vida comunitària, i fins i tot eren considerats beneficis eclesíastics monàstics (535-536); de més a més, el monestir era parròquia de la seva població i en algun cas tenia la responsabilitat d'alguna de veïna (536-537), tal com indiquen de forma perceptible els quadres de les pàgines finals (539-545). – J. P. E. [15.402

Àlvar MONFERRER I MONFORT, *Catí i els Pelegrins de Sant Pere* (Sèrie Minor, 49), València, Consell Valencià de Cultura 1998, 164 pp.

Ritual consuetu de la rogativa que celebra cada any la vila de Catí a l'ermita de Sant Pere de Castellfort el dissabte i primer diumenge de maig, València i Castelló, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència 1998.

Llibre de caire divulgatiu, la seva primera part és dedicada a informar sobre la població en ella mateixa, l'església parroquial i cada una de les ermites, confraries, festes i celebracions (17-50). A la pàgina 51 comença l'atenció al Pelegrinatge amb la presentació dels santuaris del camí (52: croquis geogràfic) i particular atenció a l'ermita de la Mare de Déu de la Font, on hi ha referència a documentació del 1476, *Llibre memorial de totes e qualssevol rebudes e dates... de la beneïta verge Maria de la Font...* i a la d'anys posteriors (51-76). Tot el conjunt de documentació del segle XIV i posteriors presideix *Els trets històrics d'un pelegrinatge* (77-84). La descripció de l'actual, des del moment en què el clac de campanes de la vespra n'anuncia el començament, recolza en les successives consuetes i així assenyalava punt per punt les modificacions introduïdes amb el temps, algunes del segle XIX (87; cf. 97-98), i són puntualment recordats els títols de textos litúrgics o devocionals [algun d'aquests de procedència clarament medieval com l'*O vere Deus, trinus et unus*] resats o cantats pels pelegrins (85-104); els és dedicat un capítol, *Els cants i els precis*, més presents en el *Ritual consuetu...* (115-119), i continua en l'apèndix II, dedicat a *Els goigs de la Mare de Déu de l'Avellà i de la Mare de Déu de la Font*; hi són reproduïts uns *Gozos...*, ja publicats el segle XVIII (135-138) i sobretot els notables *Goigs de la sacratíssima Verge Maria de la Misericòrdia, de la Font de l'Avellà, en lo terme de Catí, regne de València*, en versió diversa de la que ja coneixem (139-142 [cf. ATCA, XIX (2000), 777, núm. 14.499: potser s'ho valdria de comparar-los amb els *Goigs del Roser*] (131-149). Hi ha bibliografia (151-159).

El *Ritual consuetu...* és versió actualitzada de les antigues; l'edició només m'és coneguda per referència. – J. P. E. [15.403-15.404

Max TURULL RUBINAT, *Acerca de las imbricaciones entre fiscalidad real y fiscalidad municipal en Cataluña durante la Baja Edad Media*, dins «XV Congrès, I/4», 273-291.

La implicació és vista primer de forma global: l'interlocutor fiscal del rei eren les universitats fins que el 1362-1363 la creació d'un impost general sobre roba fabricada ací o importada feia néixer un nou interlocutor, la Generalitat de Catalunya (275-280). La segona part exposa el cas de Cervera, conegut per la documentació de l'AHC, *Llibres de consells* i *Llibres de claveria*; abans del 1333 l'erari reial s'alimentava de quèsties i subsidis, el 1363, en canvi, la venda de censals i violaris representava el 33'6% de les entrades, i el 1383 les despeses per pagament de rendes de censals i violaris es menjaven el 74'1% de la hisenda municipal (284-285). Hi ha quadres sinòptics d'entrades i eixides de Cervera del 1333 al 1389. – J. P. E. [15.405

Josep M. LLOBET I PORTELLA, *Documents per a la història del contrast de la moneda a Cervera (1407-1716) (segona part)*, dins «Acta Numismàtica», 29 (1999), 135-142.

Aquestes pàgines contenen el segon lliurament de la documentació aplegada per l'autor, documents núms. 50-68, datats entre el 1546 i el 1716, procedents tots de Cervera, AHC, *Fons Municipal. Consells* (i alguna altra sèrie). – J. P. E. [15.406

Pere VERDÉS I PIJUAN, *Les finances del clavari. Abast, límits i funcionament (Cervera, 1442)*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 1133-1164.

L'autor, a base de la documentació de Cervera, AHC, esbrina què representava la claveria dins el conjunt de l'economia municipal de la dita vila. Comença presentant tant les dades relatives a ingressos per impost directe, indirecte o altres fonts de finançament (1135-1139), com les corresponents a despeses (1140-1146). Hi havia d'altres caixes: rectoria, obra de l'església, beneficència i oficis municipals. La més coneguda és la rectoria, que té sèrie pròpia en l'AHC, la de *Dates i rebudes*, destinades a pagar i amortitzar censals per valor de 31.459 sous (1146-1149); de les altres no hi ha comptes d'aquell any (1150-1151); són recordades les prestacions gratuïtes dels veïns en obres públiques i seguretat (1152). Les darreres pàgines formulen una hipòtesi sobre el funcionament de la claveria (1153-1160). Hi ha disset quadres i gràfiques. – J. P. E. [15.407

Josep M. LLOBET I PORTELLA, *Les escoles de Cervera segons els capítols per al seu regiment (1445-1693) (primera part)*, dins «Palestra Universitària», 10 (1998), 33-43.

Josep M. LLOBET I PORTELLA, *Les escoles de Cervera segons els capítols per al seu regiment (1445-1693) (segona part)*, dins «Palestra Universitària», 11 (1999), 49-136.

La primera part «inclou uns comentaris referits a l'edifici de les escoles, el curs escolar, les matèries d'estudi i els llibres, els mestres i llurs salaris, i els estudiants, seguits de les conclusions que es desprenen del conjunt documental» (33). Les dites escoles eren un «Estudi de gramàtica i lògica (o arts)», extrem confirmat pels llibres documentats en els dits capítols (llista: 36-38); excepcionalment, els cursos 1533-1536 hom explicà teologia (35); hi ha llista dels mestres d'aquells dos segles i mig i indicació de la paga [l'augment és termòmetre de la inflació i conseqüent devaluació de la moneda, o realment hom els apujà el sou?] (39-41), a la qual els estudiants havien de contribuir (42).

«La segona part és formada per la transcripció dels setanta-dos documents esmentats, setanta dels quals són pactes establerts entre els paers de la vila i els mestres» (33); tots procedeixen de Cervera, AHC, *Fons Municipal* i *Fons Notarial*; les variants successivament introduïdes en un articulats molt uniforme permeten de resseguir l'evolució de l'estudi de la vila durant dos segles i mig. – J. P. E. [15.408-15.409

Ramon MIRÓ i BALDRICH, *Els mestres de Cervera (segles XIV-mitjan XVIII)*, dins «Palestra Universitària», 11 (1999), 139-194.

Per la seva banda, l'autor ha escorcollat les sèries de *Clavaria*, *Èpoques comunes*, *Racional*, de Cervera, AHC, *Fons municipal*, i n'ha resumides les dades econòmiques, que, sumades a d'altres ja conegudes, li han permès d'establir una sèrie que, amb alguns buits, va del 1318 al 1782 (141-181); les anotacions ací resumides permeten de saber allò que realment era pagat a mestres o a batxillers, ultra nombre d'altres detalls, com és ara dificultats per a trobar mestre o batxiller (148/1510; 150/1523; 156/1577), o despeses de manteniment de l'escola (150/1524; 152/1540; 158/1586; 160/1601; 162/1618, etc.); subratllem que el 1332, els mestres de Cervera eren il·lmosins i hom preferia un català (141); anotem: el cost del transport dels llibres d'un mestre (152/1538), la paga d'un mes a un mestre d'esgrima (152/1544), el mateix any que la vila comprava un pati per a l'estudi; l'augment de paga el 1573 (156); però potser l'aportació més estimable és la documentació que demostra l'activitat de l'estudi de la vila durant les guerres dels Segadors i de Successió; i sobretot la puntualitat amb què compareixen els jesuïtes l'any 1718, que al cap de poc, el 1721, ja havien foragitat els altres mestres, situació que duraria fins a l'expulsió (177/1718-181/1772); el mateix autor assenjala temes generals, com l'estructura i diversitat d'ensenyaments d'aquell estudi (181-183), l'evolució de la paga (183-185), la mobilitat dels mestres (185-188) i les queixes i el control de la institució (188-189). Hi ha bibliografia (189) i llista alfabètica dels mestres (190-194). – J. P. E. [15.410]

Ramon MIRÓ i BALDRICH, *Joglars i músics a Cervera del segle XIV a mitjan XVIII*, dins «Miscel·lània Cerverina», 13 (1999), 29-95.

L'autor ha aplegat en les diverses sèries de Cervera, AHC, *Fons municipal*, «dades sobre una colla de festes, en què el Consell certerí lloga joglars/músics per augmentar-ne la celebració» (29), i les distribueix en quatre apartats: el cronològic, on del 1333 al 1771 és resumida cada una de les anotacions de pagues (30-60); el sociològic, que aplega les dades d'acord amb els diversos grups sociolaborals, com assolats de la vila, o joglars de fora (60-64); el polític, que presenta la qualificació pública dels diversos tipus de celebracions solemnitzades amb joglars (efemèrides reials, festes de la vila, fires) (65-67); i el tècnic, o denominació dels instruments (67-69); «la festa i processó de Corpus és la celebració que ens permet conèixer millor quins joglars o músics hi havia a Cervera» (69). El primer apèndix ofereix llista alfabètica de tots els joglars i músics documentats en l'apartat primer (70-81); en el segon són transcrits divuit documents o anotacions dels *Llibres de consells*, dels *Llibres de clavaria* i dels *Llibres de crides*, entre el 1337 i el 1548 (81-93); hi ha reproducció de dos fragments de retaules on són representats àngels músics (94-95). – J. P. E. [15.411]

F. Xavier RIVERA SENTÍS, *Testament d'en Berenguer de Castellort, mercader ciutadà de Barcelona, fundador de l'hospital que porta el seu nom (1389)*, dins «Miscel·lània Cerverina», 13 (1999), 183-213.

Presentació i transcripció (184-213) del testament d'un mercader certerí, domiciliat a Barcelona, Santa Maria del Mar, conservat a Cervera, AHC, *Fons Hospital Berenguer de Castellort. Capbreu de censals*, en el qual, ultra l'herència i drets dels familiars, i les deixes a esglésies i convents tant de Barcelona com de Cervera, hi ha les minucioses determinacions per a l'erècció i sosteniment del dit seu hospital certerí. – J. P. E. [15.412]

Josep M. LLOBET i PORTELLA, *Els certerins, els diables i les bruixes (segles XV-XIX)*, dins *Religiositat popular*, 249-272.

Presentació i transcripció de setze documents (el darrer, ja del segle XIX), tots de Cervera, AHC, *Consells*; els dos documents del segle XV es refereixen a crims o malifetes instigades per

tempració del dimoni; els altres, dels segles XVI i XVII, van contra dones, bruixes i metzineres'. [És particularment digne d'atenció el primer document, una lletra d'un cerverí empresonat a València, a la seva mare; una frase: «...strany e desert de amichs e de parents...», permet de fer la pregunta de si Simeó Porta havia llegit Ausiàs March; de més a més, les frases rimades («...suplicant-vos... de alguna sotsvenció / de la qual yo fas gran despesa en la presó / entre carcelatge e fer[r]jos e altre tribulació / car no sé a qui-m digua ma passió...») recorden pàgines del *Memorial del peccador reemut* de Felip de Malla]. – J. P. E. [15.413]

Jaume CASTELLS i BERTRAN, *La Cervera Universitària: pinzellades d'un entorn (1719-1805)*, dins «Palestra Universitària», 10 (1999), 159-181.

Pàgines qualificades de «visió superficial de l'entorn cerverí del segle XVIII» (160), que exposen l'impacte que causà la Universitat en la configuració de la vila; la demografia saltà de 2112 habitants el 1717 a 4625 el 1787 (163); quant a l'impacte qualitatiu, una dada és certa: la universitat fou construïda al bell mig de la Cervera pobra, el quarter de Capcorral (165), que al cap d'una cinquantena d'anys tendia a potenciar la capa socioeconòmica mitjana (165-166); en les pàgines següents són comparades i reduïdes a gràfiques la pagesia i els menestrals (168-174), els comerciants i artistes (174-178) i els nobles i doctors (179-181). – J. P. E. [15.414]

Ramon MIRÓ i BALDRICH, *L'activitat teatral a Cervera durant l'època universitària*, dins «Palestra Universitària», 10 (1999), 67-98.

La població universitària i la impremta asseguraren la vida teatral; per això, l'autor estableix el catàleg dels vint-i-tres impresos de teatre datats entre el 1718 i el 1786, als quals s'ha d'afegir una *Laa...en los públicos regosijos... de Luis primero...*, escrita per Josep Finestres (69-75 i 77); també fou impresa a Cervera el 1795 la *Llastimosa tragèdia que representa la Passió...*, escenificada a Vic el 1752 (78); es conserven manuscrits el *Llibre de la presa, Passió i mort de Jesu-Christ...* copiat el 1784, i l'*Entremès del ranoch...*, de Francesc Palau i Vagues, de la Pobra de Lillet (77); després distingeix entre les obres compostes per a llur representació cerverina i les que eren portades a Cervera (79-82); són transcrits tres tirallongues de versos encomiàstics de la universitat o de Cervera, o expressió de la gratitud envers els espectadors (83-85); les darreres pàgines precisen certs detalls de les representacions (llengua, local...), o les especials circumstàncies quan la peça de teatre entrava dins una festa reial, de la ciutat o dels seus barris, o en festa universitària (90-98). – J. P. E. [15.415]

Josep DANON BRETÓS, *La medicina a la Universitat de Cervera*, dins «Palestra Universitària», 10 (1999), 99-114.

Aquestes pàgines informen dels inicis de l'ensenyament de medicina a Cervera i dels seus primers professors, afectes a Felip V, i de les respectives càtedres (101-102), de l'hospital i del posterior ensenyament d'anatomia i cirurgia (103-104), de l'elevat nombre d'estudiants que desertaven de Cervera i s'examinaven davant el protometge (105: 44'92% forans, 32'97 estudiants de Cervera); la BU de Barcelona conserva alguns apunts manuscrits d'explicacions de classe (105); els darrers anys del segle XVIII assistiren a la discussió de si Cervera havia d'acceptar la reforma dels estudis exigint anys de pràctica (106-107) i així la medicina clínic fou la gran mancança de la medicina de Cervera (107 [vegeu el resum següent]). Hi ha bibliografia (111-114)- J. P. E. [15.416]

Antoni J. ALINS i RODAMILANS, *El Pla de Salamanca i les propostes de reforma de 1784 a la Universitat de Cervera en la facultat de Medicina: una reflexió per a les càtedres de cirurgia i anatomia*, dins «Palestra Universitària», 10 (1999), 129-140.

Els primers temps de la universitat de Cervera foren difícils perquè fallaren les bases econòmiques; els de la Facultat de Medicina ho foren més perquè els mestres prestigiosos no hi veien forma d'arrodonir llurs emoluments amb la consulta privada (132-133); i en intentar el 1771 el govern central una reforma en l'ensenyament pràctic amb assignatures de Farmàcia i Cirurgia, aquestes ja es vincularen al Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona fundat el 1762; Cervera intentà defensar-se denunciant que els seus estudiants, ja batxillers, desplaçats a Barcelona, d'una banda havien d'assistir a classes de professors que no eren doctors, i de l'altra eren objecte de befes dels estudiants només de Farmàcia i Cirurgia (135-139). – J. P. E. [15.417]

Joaquim PRATS CUEVAS, *La institució del ,Ius Academicus (!)' en la Universidad de Cervera: los privilegios jurisdiccionales de profesores y alumnos*, dins «Palestra Universitària», 10 (1999), 141-157.

El ,ius academicum' és el fur o jurisdicció privativa de la ,universitas magistrorum et scholarium', atorgada i reconeguda per ambdues potestats, l'eclesiàstica per a tot el món i la reial per a la pròpia sobirania. L'establiment de la Universitat de Cervera fou un doble mal pas car d'una banda suprimia unilateralment unes universitats que havien estat erigides també pel papa i, doncs, sense respectar la seva jurisdicció, i de l'altra, també unilateralment n'erigia una de nova; i un tercer mal pas: intentava que el canceller, autoritat màxima en el cos universitari, seguís essent el mestrescola de la catedral de Lleida en una població que no pertanyia al dit bisbat, ans al de Solsona; i tot això impulsat per una política reial que pretenia comprimir la jurisdicció eclesiàstica; per això fins al 1730 no es completà el ,ius academicum', car àdhuc el govern borbònic era conscient «de la precariedad legal en que se sustentaba la supresión de las universidades catalanas y la concentración de sus recursos y privilegios en un nuevo centro» (149). Les pàgines següents exposen dos temes: l'extensió de la jurisdicció universitària (150-153) i les normes processals de la dita jurisdicció (154-157); fins al 1774 hauria conegut almenys set-cents cinquanta-tres expedients. L'estudi es basa en l'arxiu de la universitat de Cervera, a Barcelona, BU; i en Simancas, Archivo General, *Gracia y Justicia*, ultra la bibliografia. – J. P. E. [15.418]

Joan PONS MOLL, Àngel MISFUD CISCAR, *Deià, un topònim fantasma a Menorca*, dins «Revista de Menorca», LXXXIV (1999), 141-146.

Durant el segle XIX coexistiren les grafies ,Daya' (o Dayà) i ,Deyà' per a un turó entre Migjorn i Alaó; la primera té a favor seu la *Capbreuació del 1600* (142-143); la segona, els diccionaris i les publicacions filològiques modernes. L'autor recorda que el 1396 és documentat el topònim ,addaia' (àrab = el camp, el llogarret) al terme des Mercadal, i ,deià' (àrab = llogarrets); ,daya', per contra, és ben documentada des del 1375 els anys 1509, 1608; el topònim de Migjorn és ,Daia'. – J. P. E. [15.419]

Xavier RIBAS BONANOVA, *Conflicte per la terra al Delta de l'Ebre a l'època moderna: la Punta Grossa*, dins «Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre. Recerca», 3 (1999), 145-159.

Després de la conquesta, la terra del Delta de l'Ebre ha seguit una trajectòria molt diferent segons que es trobés a la dreta o a l'esquerra del riu, car la primera fou de senyoriu reial directe i la segona era concedida a Tortosa com a bé comunal, del qual forma part la Punta Grossa; aquesta té apartat documental propi en l'AHC de les Terres de l'Ebre, *Ajuntament de Tortosa*. A començaments del segle XVI, els jurats concediren dos establiments de terres que successivament es veieren afectades tant per riudes que milloraren la qualitat del sòl, com pel canal de la Cava; i així durant els segles XVII-XVIII s'anaren presentant conflictes entre els beneficiaris dels establiments i d'altres ciutadans que consideraven aquelles terres bé comunal per a tots; semblants problemes seguien vius els primers decennis del segle XIX. – J. P. E. [15.420]

Antoni GINARD BUJOSA, Climent PICORNELL BAUZÀ, *Una Descripció Geogràfica Històrica d'Eivissa de 1766*, dins *Professor Joan Vilà Valentí. El seu mestratge en la geografia universitària* (Homenatges, 15), Barcelona, Universitat 1999, 351-361.

L'autor és l'alacantí Joseph García Martínez, i el text, de set folis, es conserva a Madrid, BN, ms. 18700/18; un any abans havia elaborat un mapa, que formava unitat amb el text explicatiu. Aquest, intítulat, *Descripción geográfica histórica de la Isla y Real Fuerza de Iviza, que acompaña al Mapa General de la misma...*, és ací transcrit íntegre (354-361). – J. P. E. [15.421]

Aymat CATAFAU, *Un inventaire des fiefs tenus pour l'évêque d'Elne (fin XIIe siècle)*, dins «Homm. Bonnassie», 331-337.

El document més antic i conegut fins ara del bisbat d'Elna és un pergami conservat a Perpinyà, ADPO, G 22, ací descrit. L'autor dona un tast del seu contingut, tot prometen un estudi més complet. Seria un precapbreu o llista privada de feudataris, escrita entre 1170 i 1200; inclou seixanta-cinc topònims; aquest *Capud breve feudorum ecclesie Elenensis* és ací transcrit (335-337). – J. P. E. [15.422]

Joan CASTAÑO I GARCIA, *La tradició de la ,vinguda' de la Mare de Déu, origen llegendari de la ,Festa' o misteri d'Elx*, dins «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XXXVIII (1999 = Homenatge a Arthur Terry / 2), 5-22.

L'autor estudia l'evolució del relat de la *Vinguda de la Mare de Déu a Elx*, segons els testimonis literaris disponibles. Una primera versió situa el fet miraculós el 29 de desembre del 1370, tal com fan constar Salvador Perpinyà (*Antigüedades y glorias de la villa de Elche*, 1705), Juan de Villafañe (*Compendio histórico en que se da noticia de las milagrosas y devotas imágenes de la Reina de los cielos y tierra, María Santísima, que se veneran en los más célebres santuarios de España*, 1740), Pasqual Caracena (*La Venida de la Virgen*, 1855), E. Moreno Cebada (*Glorias religiosas de España*, 1867), i el *Manuscrit*, del doctor Ceva (s. XIX). Una altra versió retrotrau el fet al moment de la conquesta, el maig de 1266: *Racional de la Ilustre Villa de Elche* (1710), la *Consueta* de Carles Tàrrrega (1715), el *Resumen de las antigüedades de la villa de Elche* (s. XVIII), l'*Epítome histórico de Elche desde su fundación hasta la venida de la Virgen inclusive* (1855). El primer esment literari de la llegenda apareix en l'obra *Año Virgíneo* d'Esteve Dolz del Castellar, publicada el 1687, sense cap indicació cronològica precisa del meravellós esdeveniment. Segons l'autor, en totes dues versions hi glateix el ressò de fets com és ara l'intent de supressió de la *Festa* propugnada pel bisbat d'Oriola durant el s. XVII, un increment de la devoció mariana a partir del 1648 i la polèmica entre Elx i Alacant sobre la pretensió d'ésser l'antiga ciutat romana d'Ilici. De manera que seria la *Festa* la qui hauria donat naixença a la llegenda i no a l'inrevés. – J. de P. [15.423]

El Còdex d'Elx. Transcripció, edició i notes a cura de Mª Luisa CABANES CATALÀ (Monografies, 26), Elx i València, Ajuntament i Consell Valencià de Cultura 1995, 300 pp.

Després de les presentacions més o menys oficials (11-14), la curadora descriu el volum, el defineix *Llibre de privilegis* format per dues parts clares: la dels documents castellans, anteriors a l'agregació al Regne de València, i la dels de Jaume II; ambdues haurien estat copiades el 1321 i després completades amb tres documents entorn mitjan segle XIV. Hi ha quadre sinòptic de les tres numeracions que es troben en els folis (18-20); fou escrit per mans i amb tipus de lletra diversos, entre els quals amb una forma de lletra gòtica [pretesament] aragonesa (21 [cal recordar amb Francesco Casula i Josep Trenchs que la denominació donada pels copistes medievals era la de ,lletra catalana', tal com hom pot veure dins ATCA, III (1984), 402, núm. 402; ni Casula ni Trenchs són esmentats en la llarga nota bibliogràfica de 21, 8]). La introducció s'acaba amb les sigles i la bibliografia (23-24) i amb el regest dels cent quaranta-cinc documents (25-59). El cos

del volum conté transcripció de la taula de CIII (67-73) i còpia filològica de CXVII documents (75-261); entre les pàgines 64-65 hi ha reproduccions fotogràfiques a color de fragments en vuit làmines. La part final conté nova bibliografia (263-265) i taules onomàstica (267-279) i toponímica (281-286). – J. P. E. [15.424

Èrika SERNA I COBA, Joan SERRA I PERALES, *Aproximació a l'estudi d'alguns retaules altempordanesos (1620-1650)*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 32 (1999), 265-299.

Són estudiats els tallers de Gaspar i Miquel Payrachs, a Figueres, de Joan Boris, escultor de Girona, de Bernat Saüch, pintor de Figueres, i de Quirze Darder, escultor i fuster de Peralada; els contractes i les estipulacions que els donaven cos; i finalment la iconografia dels retaules. La base documental d'aquest estudi són les capitulacions publicades en apèndix: 1) per a la pintura i daurat del retaule de Sant Cebrià de Vilafant (1621), 2) del retaule de Santa Caterina del Far d'Empordà (1621), 3) dels retaules de la Mare de Déu del Roser i de sant Benet del monestir de Sant Pere de Roda (1621), 4) pel daurat de la cornisa del retaule de Sant Cebrià de Vilafant (1622), 5) per a la pintura del retaule de sant Nicolau de Santa Maria de l'Estrada, d'Agullana (1626), 6) per a la pintura i daurat del retaule de Sant Cebrià de Vilafant (1627), 7) de la Mare de Déu del Roser d'Agullana (1628), 8) pel daurat del sagrari i grades de l'altar major del Far d'Empordà (1636), 9) i 10) del retaule de Sant Isidre de Vila-sacra (1637-1638), 11) del retaule de sant Pere i sant Isidre de Sant Vicenç de Llançà, 12) i 13) del retaule del priorat de Santa Maria de l'Om, Masarac, 14) del retaule de santa Llúcia i santa Úrsula de la confraria de Santa Llúcia, de Figueres (1644), 15) del retaule del Santíssim de Figueres (1648), 16) del retaule de sant Isidre per a la capella d'Empúries (1650), 17) d'una cadira per a portar la figura de santa Llúcia per a la confraria homònima de Figueres (1628). Després hi ha un quadre sinòptic on es distribueixen les dades següents: encàrrec, retaule, signatura del contracte, artista, clients, preu, termini i visura. – J. de P. [15.425

Josep ALANYÀ I ROIG, *La Fatarella al segle XIV*, dins *La Mare de Déu de la Misericòrdia a La Fatarella*, La Fatarella 1994, 17-21.

Aplec de notícies tretes de la visita pastoral del 1314, del *Fogatge del 1378*, i d'ACA, *Reial Patrimoni. Mestre racional i Canc.*, reg. Repoblada el 1228, la Fatarella es regia pels *Costums de Lleida* i els de Miravet i pels *Usatges de Barcelona*. La imatge de la Mare de Déu de la Misericòrdia fou donada a la parròquia per un fill i alhora rector del poble, Pere Pasqual, ben documentat a l'ACA pel fet d'ésser capellà reial, al qual Pere III el Cerimoniós encarregà algunes missions. – J. P. E. [15.426

Josep Maria BERNILS, *Apunts per a la història de l'esport figuerenc*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 32 (1999), 215-242.

El treball, centrat principalment en el segle XX, conté referències a un torneig del 1285, al joc de l'anella, al de la rutlla i al de la pilota, en plena edat moderna, que han deixat rastres documentals per ara no recollits sistemàticament. – J. de P. [15.427

Jaume TEIXIDÓ I MONTALÀ, *La immigració francesa a Figuerola del Camp (1566-1640) i la seva confraria*, dins *Catalunya i Europa*, 149-162.

Aquest estudi es basa en tots els llibres parroquials (no sols en els registres de matrimonis) de Figuerola del Camp, ara a Tarragona, AHA, dels quals l'autor ha extret notícia de seixanta-quatre gavatxos presents al poble durant els anys esmentats en el títol; el màxim de presència és documentat entre el 1591 i el 1610 (158; noms de tots en la nota 25); hi ha resum de set testaments i

de tres capítols matrimonials (156-157); del 1519 són els *Capítols de la confraria dels forasters i estrangers de Nostra Senyora de Candeler*, ací transcrits del fons esmentat, caixa 8 (161-162; cf. 159-160). El pes demogràfic en el conjunt de la població hauria estat escàs, ja que la majoria eren passavolants (160-161). – J. P. E. [15.428

Xavier MAYORA TEBÉ, *L'església romànica de Santa Maria de la Figuerosa*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 12 (1999), 36-42.

L'interès d'aquestes pàgines consisteix a reconstruir l'antic temple romànic, a partir de restes darrerament descobertes; les primeres pàgines apleguen les dades històriques proporcionades per la documentació urgellenca dels segles XI i XII, publicada per Cebrià Baraut, per les actes de visita de Galceran Sacosta (començos del segle XIV), conservades a Vic, AE; i per la documentació, més rica en notícies d'obres, de la Seu d'Urgell, Arxiu Capitular, *Fons parroquial de la Figuerosa*. Hi ha bibliografia (43). – J. P. E. [15.429

M. Rosa FORT I CAÑELLAS, *Lèxic de l'administració i del món rural en documentació municipal de Fraga* (s. XVI), dins «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», 27 (1999), 87-98.

Maria Rosa FORT I CAÑELLAS, *Llengua escrita i llengua parlada en unes actes municipals fragatines de principis del segle XVI*, dins «Actes del Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Palma de Mallorca», II, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1999, 301-327.

Maria Rosa FORT I CAÑELLAS, *L'organització administrativa del consell de Fraga en els primers anys del segle XVI: contribució a l'estudi del lèxic*, dins «Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a la Franja». Calceit i Fraga, 17 i 18 d'octubre de 1997, Barcelona, Calceit, Fraga, IEC, Institut d'Estudis del Baix Cinca, Associació Cultural del Mararranya 1999, 103-124.

Sota el primer títol hi ha un estudi del *Llibre d'actes del consell de la vila de Fraga*, dels anys 1477 al 1504, conservat a l'AM de la mateixa població; i en concret un estudi de les anotacions que reporten actuacions dels preadors/veedors en litigis per propietats rurals els anys 1501-1502 (87-88). Resumits el camp d'actuació del dit càrrec, la forma de procedir i els noms d'alguns dels preadors (88-91), és presentat el vocabulari relatiu a delimitacions (91-93), el de les diverses porcions de terra (93-95), el del sistema de regadiu i dels seus elements (95-96). Hi ha transcripció de fragments dins l'exposició, i bibliografia al final (97-98).

El títol segon només m'és conegut per referència.

El terç és resumit per l'autora d'aquesta manera: «He seleccionat... aquells textos més significatius que proporcionen dades sobre el Consell i la seva constitució, el procés d'elecció dels seus membres i dels altres oficis públics, així com d'alguna de les seves actuacions...» (103). – J. P. E. [15.430-15.431-15.432

Josep M. SALRACH [I MARÉS], *Disputes i compromisos entre l'Església de Girona i la noblesa. Notes d'unes difícils relacions (segles XI i XII)*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 927-957.

En la documentació gironina posada a l'abast dels estudiosos en sengles volums per Josep M. Marquès i per Ramon Martí [cf. les respectives recensions dins ATCA, XIII (1994), 415-419; XV (1996), 567-573; XVIII (1999), 820-824; i XVII (1998), 612-615], i sobretot en les 'definiciones' [liquidació del passat, delimitació per al futur], a les quals solen portar les 'querimonias' (936), l'autor hi estudia les tensions entre institucions eclesiaístiques i nobles contribuint així «al coneixement dels canvis operats en la societat política arran del procés de feudalització» (927). Una primera part ressegueix els canvis d'estructura sociopolítica esdevinguts a Europa en passar de l'ordre

carolingi al feudal (d'un estat de plena simbiosi entre els poders espiritual i civil, presidits per aquest, a un en què els dos poders s'han diferenciat, també en llurs béns, i en què l'espiritual pretén d'ocupar el cim) (929-936). En la segona, recordats els concilis de Girona dels anys 1068 i 1078, el primer dels quals reafirmava la negativa que els béns eclesiàstics tornessin propietat de laics, i el segon acceptava a contracor que de vegades era impossible de recuperar els dits béns (cosa que devia derivar en les respectives definicions: 939), ens passen davant els ulls les discussions amb els comtes per possessió de terres, d'esglésies (pròpies) i de delmes (943-946), les que tenien per protagonistes els feudals subalterns, no sols per esglésies i delmes, sinó també per espai en les sagreres i per 'vicaries' (947-949); sovint la solució consistia a convertir en feu allò que l'església considerava usurpació. Comparada la documentació gironina amb la monàstica (de Sant Cugat, per exemple), la singularitat de la situació gironina rauia «en la disputa per la possessió de les esglésies i dels drets eclesiàstics sobre elles, en particular, els delmes» (955). – J. P. E. [15.433]

Gabriel ROURA I GÜIBAS, *La festa de l'Assumpció de la Mare de Déu a la Seu de Girona, segons la consuetud de 1655*, dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana», IX (1999), 387-414.

Posada sota la titularitat de Santa Maria Mare de Déu, la festa principal de la Seu de Girona era la de l'Assumpció; les característiques de la celebració foren consignades en les consuetes dels anys 1360 i 1571, idèntiques, però reelaborada la segona d'acord amb l'evolució posterior a Trento (388-390), i ací resumida (390-392); la celebració era també la festa principal de la Confraria de Santa Maria de la Seu (393-395). Segueixen els textos assumpcionistes de les consuetes del 1655 (395-403), del 1571 (403-404), del 1360 (405-409), del *Breviarium Vitalis de Blanis* del 1339 (409-411), del *Liber processionum Ecclesiae Sedis Gerundae* (412), i del *Missale Gerundense* del segle XIV (412-414). Hi ha reproducció de dues pàgines manuscrites (399 i 413). Tots els exemplars manuscrits pertanyen a Girona, AC, *Manuscrits i Consuetes*. – J. P. E. [15.434]

Gabriel ROURA I GÜIBAS, *El culte als Quatre Sants Màrtirs de Girona*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 711-719.

Arnau de Mont-rodon, essent encara canonge de Girona, féu construir la capella dels Sants Màrtirs (el martiri dels quals consta en el *Martyrologium Adonis*), on col·locà l'urna de llurs relíquies; ja bisbe, elaborà l'ofici per al breuari, del qual és ací transcrita la *Passio beatissimorum martyrum Germani, Iusturi, Paulini et Cicii...* (715-719); gairebé un segle més tard el 1420, el bisbe Andreu Bertran hi féu afegir el capítol corresponent a llur festa en la *Consuetud Antiquissima Ecclesiae Gerundensis* del 1360 (713-714). – J. P. E. [15.435]

Francesc RUIZ QUESADA, *Els Borrassà i les canòniques de Girona*, dins «Lambard. Estudis d'art medieval», XII (1999-2000), 117-147.

A partir de la documentació en general ja publicada en els estudis citats en aquest, l'autor contribueix a refer l'activitat de la raguèlia Borrassà entre mitjan segle XIV i final del XV en les esglésies gironines de Sant Feliu (123, 127-124) i Sant Martí Sacosta (139-145); i en la de Sant Joan de les Abadesses (134-136). Són publicats en apèndix dos rebuts del 1422 amb els quals Lluís i Francesc Borrassà cobraven per haver pintat i col·locat el retaule de Sant Martí en l'església homònima; són a Girona, AH, *Notaris* (146-147). – J. P. E. [15.436]

Josep-Dauid GARRIDO I VALLS, *Almodòvar i Guardamar: Història de dos topònims situats a la gola del riu Segura*, dins «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XXXIX (1999 = Homenatge a Arthur Thierry, 3), 315-329.

Després de regirar totes les possibles etimologies àrabs de Guardamar, l'autor conclou que aquest és un topònim romànic, nascut al mateix temps que la vila, el segle XIII. Fonts àrabs assenyalen un lloc a la gola del Segura, Almodòver, que l'autor creu que pot haver subsistit en la forma 'el Monover', nom que es localitza sota la forma castellanitzada 'El Monovero' al tossal del castell de Guardamar. Prop de Guardamar s'hi instituí una 'ràbita', localitzada en excavacions recents, abandonada el segle XI, després d'uns terratrèmols. En apèndix, l'autor publica un fragment del privilegi d'Alfons X de Castella, on Almodòvar és atribuït a Oriola, de l'Arxiu Municipal d'Alacant; el document de l'ACA del 1304 en el qual el consell de Guardamar, entre d'altres coses, explica la fundació 'ex novo' de la vila per Alfons X de Castella; i el fragment de la sentència que conté les esmenes definitives de Pere III el Cerimoniós, convertint Guardamar en pedania d'Oriola, procedent de l'Arxiu Municipal d'Oriola. – J. de P. [15.437]

Josep M. LLOBET I PORTELLA, *La construcció de la nova capella de Nostra Senyora del Claustre i el seu retaule a la Col·legiata de Guissona (1680-1705)*, dins «Miscel·lània Cerverina», 13 (1999), 97-109.

L'autor aplega en les pàgines inicials dades relatives a la construcció i financiació de la capella autoritzada el 1680, i del retaule, contractat el 1698 (9-101); a continuació són transcrits de Cervera, AHC, *Fons comarcal. Guissona*, i *Fons notarial*, quatre documents (els tres primers són dobles), datats entre el 1680 i el 1705 (102-108). Hi ha fotografia del retaule (109) i notícia que encara existeix. – J. P. E. [15.438]

Joan CRUZ I RODRÍGUEZ, *Batlles i sotsveguers a Igualada (1333-1386)*, dins «XV Congreso, I/1», 445-455.

Cossenyeriu del rei i de Sant Cugat del Vallès, Igualada tenia un batlle per a cada un dels senyors; el reial era alhora sotsveguer del Penedès; ací són exposats, a base de la documentació de l'AHC, *Llibres de la universitat*, i *Liber baiulorum*, els passos del nomenament del batlle monàstic, per la manca d'acord entre abat i paborde del Penedès, a qui corresponia aquella decisió; també hi hagué situacions tenses en les successions de batlles, per l'obligació de 'tenere tabulam' o submissió a l'examen de l'ús de fons durant el càrrec (452); cada un dels batlles tenia el seu tribunal o 'cort del batlle' (453). Hi ha noms de batlles d'Igualada (454-455). – J. P. E. [15.439]

Francesc Xavier MINGORANCE I RICART, *La restauració de Santa Maria d'Igualada i del seu retaule major (1939-1954)*, dins «Miscellanea Aqualatensis», IX (1999), 227-267.

[Encara que aquest article no entri en el nostre camp cronològic], les seves pàgines inicials resumeixen dades i dates tant de Santa Maria d'Igualada, sembla documentada des del segle XI, com d'aquell retaule, construït durant el segle XVIII per Josep Sunyer i Jacint Morató (229-232). La font és la bibliografia dedicada a cada un dels dos temes. – J. P. E. [15.440]

Elisabet CABRUJA VALLÈS, *Una confraria d'estrangers en la Catalunya del s. XVIII: Igualada*, dins *Catalunya i Europa*, 173-180.

L'autora recorda la línia de la densitat de població a la comarca de l'Anoia, on des del 1370 aquella disminuï fins que entorn el 1515 començà un tímid redreç, només important en el segle XVIII (174). El descens demogràfic portà immigrants d'Occitània en onades diverses, la principal de les quals fou la dels anys 1591-1610; en el seu conjunt arribà a representar el 15'1% dels qui contreien matrimoni (175). També recorda l'existència d'almenys sis gremis, als quals s'afegí la Confraria dels estrangers, constituïda el 1544, amb *Ordinacions* pròpies, del 1601 (177); la vida

social és coneguda pel *Llibre de la confraria dels estrangers*: vora un 40% treballaven en l'agricultura, seguits d'un 17'48% en el tèxtil; no haurien mancat tensions amb la població autòctona, atesa la connotació protestant de les contrades d'origen (179). – J. P. E. [15.441]

Francesca TUGORES, Margalida RUIZ, *Els quadrants del terme municipal d'Inca*, dins «Congrés Patrimoni», 63-68.

Només un dels onze rellotges de sol porta inscripció, el núm. 4, del convent de Sant Francesc, de l'any 1708 (64). – J. P. E. [15.442]

Ramon SAROBE I HUESCA, *Deu establiments fets pels Templers al Segrià durant l'any 1181*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», núm. 11 (1998), 59-67.

Els deu documents esmentats en el títol, relatius a propietats localitzades en la petita contrada situada al nord-oest de la Ciutat de Lleida, pertanyen al *Cartulari de Gardeny*, conservat a Barcelona, ACA, *Sant Joan de Jerusalem*; els dits establiments són resumits en regest (66-67) i emmarcats en la repoblació i colonització de la zona, protagonitzada pels templers trenta anys després de la conquesta. – J. P. E. [15.443]

Francisco CASTILLÓN CORTADA, *Salmo de maldició del obispado ilerdense*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 187-201.

La més primitiva documentació medieval conservada s'acaba amb fórmules de maledicció, ací reportades (188, nota 3). Les constitucions sinodals (189) i els rituals (190) també en preveien de pròpies i ací són transcrits, tant les rúbriques (191-192) com el text (193-201) de la cerimònia, copiat del *Rituale Ilerdense* d'Antoni Agostí (1561-1576), conservat aquest a Lleida, Arxiu de la Catedral, *Prestatge VIII. Litúrgia*; en són reproduïdes dues pàgines impreses (196-197). – J. P. E. [15.444]

Ramiro VIOLA I GONZÁLEZ, *Un testament canonical (16 d'agost de 1561)*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 907-920.

És el de Miquel de Gilabert, conservat a Lleida, ADLI, *Olasso* 1 i 76 g, del qual són ací transcrits llargs extrems relatius a l'establiment d'una capellania (909-911), a les bases econòmiques d'aquesta (911-914), i a l'acte oficial de la seva constitució (916); també hi ha documentació relativa a la canongia del dit Gilabert (917-919). – J. P. E. [15.445]

Melchor BAJÉN ESPAÑOL, *El Cabildo Catedral de Lérida y la enseñanza*, dins «Memoria Ecclesiae», XII (1998), 137-150.

Josep Lladonosa havia afirmat que Lleida tingué un període humanístic en la segona meitat del segle XVI i primeries del segle XVII, afirmació a la qual l'autor contraposa uns *Avisos para que los estudiantes de gramática no se pierdan...* (143-147), del 'Licenciado Burgués', conservats a Lleida, AC, *Calaix* 151, i adreçats als cinc administradors de la universitat [ciutat?] de Lleida el 1581, que dibuixa manca d'aplicació i de serietat en l'estudi pel poc control damunt els estudiants de gramàtica llatina; també demana que en l'ensenyament de llatí els textos de Terenci siguin substituïts per epístoles de Ciceró i que hi hagi un responsable de la casa de l'Estudi. La segona part conté inventari de la documentació relativa a la Universitat existent en el dit calaix 151 (147-150). – J. P. E. [15.446]

Josep M. GRAU I PUJOL, *Josep Alemany i Bonai, notari de Lleida (1736-1741)*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 12 (1999), 159-163.

Del dit notari hi ha ací arbre genealògic de cinc generacions, petita biografia, amb major atenció als cinc anys de professió notarial a Lleida, de la qual han restat sis manuals d'afers comuns i un de capítols matrimonials a l'AH de Tarragona, *Fons notarial* (Alemany s'hi traslladà el 1741, hi féu testament ací resumit (161), i hi morí el 1791) (163), . – J. P. E. [15.447

Melchor BAJÉN ESPAÑOL, *El obispo Jerónimo M. de Torres (1784-1816). Visita Pastoral a la Catedral*, dins «Memoria Ecclesiae», XIV (1999), 143-156.

Pàgines dedicades a exposar, a base de Lleida, AC, *Cartulari i Registrum deliberationum*, d'on són transcrits nombrosos fragments textuais, la constant tensió entre el dit bisbe i el capítol d'aquella seu, ja des del primer moment de la seva entrada al bisbat, amb exigències formals que el capítol considerà mortificants, car fins i tot li dificultaven la celebració de la missa (154-156); per això aquest formulà queixes diverses, entre les quals ocupaven bona part les relatives a emoluments econòmics (144-150), que desembocaren en un recurs del capítol lleidetà a la Reial Càmera. – J. P. E. [15.448

Josep PADRÓ, Jordi CAMPILLO, *L'arqueologia de Llívia i la història antiga de la Cerdanya*, dins «Col·loqui Arqueologia Puigcerdà», 305-307.

Ultra els materials, hi ha a Llívia un element prehistòric cultural: la llegenda de la fundació de Llívia per Hèrcules, inserida en la portada del *Llibre ferrat* de la vila, en concret en l'escut municipal explicat en el mateix volum. Els ceretans són esmentats en l'*Ora marítima* d'Avieni (306). – J. P. E. [15.449

F. Xabier GUAL I REMÍREZ, Carles MILLÀS I CASTELLVÍ, *La immigració francesa a Catalunya: el cas del Baix Llobregat (segles XVI i XVII)*, dins *Catalunya i Europa*, I, 133-148.

Els arxius parroquials de catorze pobles del Baix Llobregat han proporcionat notícia i altres dades de gavatxos allí desposats entre el 1563 i el 1700; els autors esbrinen quin resultat dóna la dita font en relació a allò que autors diversos han dit de Catalunya en general i de comarques veïnes en particular. Sis-centes vuitanta-sis partides de casament d'entre les 6.253 del conjunt (= 11%) tenen presència gavatxa (134), amb un màxim en les dues darreres dècades del segle XVI i les dues primeres del segle XVII (135); les dades són aplegades en cinc quadres (nombres de presència, en absolut i en relatiu, comparació amb altres poblacions catalanes, bisbats gavatxos de procedència, i professions: 141-148), i una gràfica, amb les adients explicacions, entre les quals destaca la relativa al quadre III, que compara amb les dades d'altres poblacions catalanes, i assenyalà la corresponent bibliografia (136-137) [una observació: no és excessiu i de més a més anacrònic, considerar el d'Elna 'bisbat francès'? Cf. 138 i 145]. La mitjana del vora 19% seria la tercera de Catalunya després de Barcelona-Centre i de Valls (143-144). – J. P. E. [15.450

Llorenç-Jaume GRAU PLA, *Diplomatari de Llorac*, dins «Recull. Associació Cultural Baixa Segarra», 6 (1999), 37-47.

L'autor informa de l'existència d'un arxiu familiar «que fa més de dos-cents cinquanta anys» conserva la documentació del senyoriu de Llorac (37); resumeix breument en aquestes pàgines els instruments de canvi de propietat de la dita baronia des del 1339 o d'actuacions complementàries com el nomenament de batlles i altres fins al 1797 (38-44). Hi ha fotografia d'objectes vinculats a la baronia (47). – J. P. E. [15.451

Antoni QUINTANA I TORRES, *La festa de l'Estendard. Cultura i cerimonial a Mallorca (segles XIV-XX)* (Recerca i pensament, 5), Catarroja i Barcelona, Editorial Afers 1998, 306 pp.

Assaig d'anàlisi sociocultural. L'autor precisa així el seu objectiu: «Això és el que vull copsar: els fenòmens que produeixen els homes a la recerca d'una explicació per tot allò que s'esdevé al davant dels seus ulls. Aquests fenòmens fan servir uns símbols i uns rituals que és el que volem analitzar, perquè ningú no viu sense símbols i sense rituals» (46). Un dels punts de l'anàlisi de cada un dels elements que entren en la celebració ritual i anyal de la conquesta de Ciutat de Mallorca per Jaume I és la seva documentació històrica, treta dels fons sobretot de l'AHM i de l'AC de Palma, completats amb l'ARM i amb l'ACA [però el papagai no hagué d'esperar *La Faula* de Guillem de Torroella a ésser conegut tal com diu la pàgina 34, car el 1301 era esmentat en el *De mysterio cymbalorum* d'Arnau de Vilanova: cf. ATCA, VII-VIII (1988-1989), 54, línia 17]. A l'Arxiu de la Catedral de Mallorca, per exemple, pertany la *Consueta*, que determina l'itinerari de la processó, ací traduït o resumit (46-53 [però és difícil que l'any 1335 el cardenal mallorquí, Nicolau Rossell, participés en la processó, car trigaria vora quinze anys a ésser cardenal: 47]); un dels elements d'anàlisi és l'ambient cultural de Ciutat posterior a la conquesta (33-35); les *Leges Palatinæ* de Jaume III de Mallorca són sovint punt de referència, ho són també les *Lleis sumptuàries* a l'hora de recordar la vestimenta gairebé ritual de la Festa (70-72) o el *Llibre de l'orde de cavalleria* de Ramon Llull a l'hora de recordar la participació dels cavallers en la Processó (77ss.); de fet, la primera secció del llibre és un repàs de l'estructura socioeconòmica de Ciutat en tant que manifestada en la Processó: els menestrals, on aflora el tema dels jueus conversos (84-91), els jurats (91-98) i el poble (98-104). En parlar dels símbols utilitzats en la festa és exposat el tema del nombre de pals o barres (104-114); un d'aquells és la cimera amb el drac alat o la ratapinyada [n'hauria encertada la significació si l'hagués cercada en la font, que és el 'vespertilio' del *Vae mundo in centum annos*, reportat per Arnau de Vilanova en el *De mysterio cymbalorum*, ATCA, VII-VIII (1988-1989), 103, líns. 983-984]. La segona secció, *La Festa Qualcada*, exposa l'afegit de la cavalcada (= qualcada) a la solemnitat durant el segle XVI, amb tot el tema dels cavalls a la Mallorca baixmedieval i la repercussió en les revoltes de Part Forana i dels Agermanats. La *Comèdia de la general conquesta de Mallorca*, de Pere-Antoni Bernat, publicada el 1683, enfortiria l'impacte popular de la celebració (123-184). El segle XVIII introduiria canvis en la calçada, la raó dels quals, ultra en l'evolució de la vida i de la societat, «s'ha de cercar en les disposicions posteriors a la guerra de Successió» (207), que destruïren l'estructura oficial tant de la Ciutat com del Regne de Mallorca amb la *Nova Planta*; *La colcada* i el *Llibre del cerimonial* en són testimonis (185-220). Amb el segle XIX s'accentuaria la decadència. Hi ha bibliografia tant general com específica (279-297) i taula d'antropònims (299-305). – J. P. E. [15.452

Margalida BERNAT I ROCA, «Sens llicència de mostaçaf». *Hipòtesi sobre l'ofici a la Mallorca del segle XIII (1230-1300)*, dins *Regne privatiu*, 291-311.

Hereu del 'sahib al-sûq' i del 'muhtasib' andalusí, conegut en 'Fueros' aragonesos, es mantingué a València, segurament perquè aquella ciutat es rendí, mentre a Madina Mayurqa, presa militarment, el mostassaf s'hauria anat reintroduint de forma paral·lela a la de Barcelona (293): en un primer moment les seves funcions haurien correspost al veguer (294), el 1302 era funció de dos jurats partidors, el 1309 apareix com a oficial reial (295), el 1320 és documentat a Inca i després en moltes viles de Mallorca (296). El còdex 28 de l'ARM és un recull fet en el pas del s. XVI al XVII de privilegis i normes per a ús del mostassaf: la primera part conté vint-i-set documents reials, entre els quals un de no datat de Jaume I; la segona part, setanta tres rúbriques, vint-i-tres de genèriques, i les altres cinquanta per a altres tants oficis (305-307: transcripció de rúbriques); com que d'altra banda, consta l'existència de 'mestres' a darreries del segle XIII, l'autora considera «que aquest càrrec més o manco definit, existia dins de l'organigrama del s. XIII, amb una definició ambigua entre oficial municipal o oficial reial» (303). – J. P. E. [15.453

Rosa RAMOS RODRÍGUEZ, *La iconografía de los reyes de Mallorca (s. XIII-XIV). Estado de la cuestión*, dins «Estudis Baleàrics», núms. 64-65 (juny 1999-gener 2000), 193-199.

Presentació dels dos manuscrits de la *Crònica* de Jaume I i de les *Leges Palatinae* de Jaume III de Mallorca (aquest de Brussel·les, Bibliothèque Royale), recompte i jerarquització de les miniatures, anàlisi de les principals i reproducció de sis. Hi ha bibliografia (198-199). – J. P. E. [15.454

José Rafael RUIZ CARVAJAL, *La bibliografía histórica sobre la época de la dinastía privativa: la figura de Jaime II*, dins *Regne privatiu*, 333-348.

«Análisis comparativo, más en el fondo que en la forma, del uso histórico de la historia» (333) entorn la figura d'aquell rei, i més en concret, la seva actuació en la croada contra Catalunya. Bernat Desclot i Ramon Muntaner són molt objectius, amb certa tirada a favor de Pere el Gran el primer, Muntaner valora més Jaume II. Jerónimo Zurita [que no és castellà, sinó aragonès] i Joan Binimelis s'acosten a Desclot, Joan Dameto, per contra, és clarament partidari de Jaume II, seguit per Antoni Furió i Josep M. Quadrado i Miquel Bonet. Àlvar Campaner ja en el segle XVIII optava per l'objectivitat dels documents, i Josep Ernest Martínez Ferrando per veure allò que podia justificar les opcions de cada un dels dos germans. – J. P. E. [15.455

Antonio ORTEGA VILLOSLADA, *La figura de Jaime II*, dins «XV Congrès, I, 3», 421-431.

Ramon Muntaner i Bernat Desclot veuen Jaume II de Mallorca de forma molt diversa: positiva el primer, perquè aquell rei era un plançó de la Casa de Barcelona, negativa el segon pel seu comportament en la Croada contra Catalunya; les aportacions dels historiadors posteriors subratllen el mal pas de la croada i alhora el progrés de Mallorca durant el seu regnat. L'autor es fixa en les representacions pictòriques que l'afiguren en les miniatures del *Còdex dels Reis* i en el *Llibre dels privilegis de Mallorca*, ambdós de l'ARM, i en les encunyades en les monedes sobretot en les d'or (424-425); de caràcter reflexiu, educat a París en el moment de màxima creativitat intel·lectual, hauria donat gran impuls a Mallorca en tots els camps com és ara el de la planificació del territori amb les *Ordinacions per a la fundació de noves pobles en l'illa de Mallorques*, del 1300. Hi ha bibliografia (430-431). – J. P. E. [15.456

Josep AMENGUAL I BATLE, *Tres concilis, tres models d'Església i tres estils sinodals*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 55 (1999), 8-54. Publicat com a fulletó independent dins la col·lecció Monografies, 9, Palma de Mallorca, Societat Arqueològica Lul·liana, 1999, numeració idèntica.

Els tres concilis generals que més han incidit en la vida de l'Església de Mallorca són el IV del Laterà, del 1215, el de Trento, del 1545 al 1563, i el Vaticà II (10-11). El primer repercutí en els primers moments, immediatament després de la conquesta, car el primer text sinodal mallorquí conegut segueix l'esquema del Laterà IV (14-15); els següents, siguin de Ramon de Torrella o de Pere de Morella (15-18), i els altres fins al final de l'Edat Mitjana, segueixen inspirats en el Laterà IV i es fixen sobretot en la 'vita et mores', tant de fidels com de clergues (19-20). Després de Trento, es repetiren els sínodes per a l'aplicació de la reforma, però a final de segle hom considerava suficients les reunions anyals ordinàries (21; 24); durant el segle XVII se'n celebraren set, alguns dels quals editats (24; cf. 27-29), però sota els Borbons cap, per raó del control imposat per ells (25, nota 89). Les pàgines següents ens informen de la posició antixueta de personatges coneguts per la història sinodal de Mallorca (31-32) i dels grans temes en els quals els sínodes insistiren: catequesi, vida sacramental, sobretot després del protestantisme i de Trento, insistència barroca en certes devocions, capteniment dels clergues, poca atenció a religiosos i un problema nou: el tabac (31-38). – J. P. E. [15.457-15.458

P. de MONTANER ALONSO, *El patrimoni heràldic mallorquí: la seva protecció i el seu estudi*, dins «Congrés Patrimoni», 169-190.

Trobem en aquestes pàgines, ultra quantitat de notícies sobre escuts nobiliaris mallorquins i els corresponents llinatges, la transcripció d'algunes de les frases que els acompanyaven (171; 177), i alguna referència a les *Ordinacions de la Confraria de Sant Jordi*, suprimida per Carles III Borbó «pel perill que representava la noblesa mallorquina per al seu bon govern» (172). Hi ha bibliografia (189-190). – J. P. E. [15.459]

Antonio PLANAS ROSSELLÓ, *Las penas en el derecho histórico de Mallorca*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», LV (1999), 85-118.

La primera part de l'article, recordats els conceptes bàsics d'un tractat *De poenis* (el de la responsabilitat personal, per exemple, tot i algunes excepcions de càstig col·lectiu), il·lustra cada un dels punts teòrics amb els casos pràctics d'aplicació dels diversos càstigs durant els segles de règim foral, aplicació que sovint era discutida pel General Consell en defensa de la *Carta de franqueses*, tot documentat sobretot en l'ARM, *Arxiu Històric o Llibre de jurisdiccions e stils, Llibre d'En Sant Pere o Llibre d'En Abelló*, en els reculls de diversos memorialistes o en estudis recents (85-111). La segona part és d'apèndix documental, on són transcrits set lletres sobre afers penals, datades entre el 1335 i el 1717 (112-117). – J. P. E. [15.460]

Francesc CRESPI CAÑELLAS, *La musicologia balear*, dins «Butlletí de la Societat Catalana de Musicologia», IV (1997 [1999]), 73-89.

Informació esquemàtica, concentrada en quatre parts, d'entre el conjunt d'aspectes que pot presentar l'estudi de la música a Mallorca, de la Conquesta ençà [a la qual es limita la presentació: 73]; el primer punt toca la música en general, com és ara les fonts per al seu coneixement o les representacions d'àngels i d'instruments musicals en retaules o pintura religiosa de Mallorca (74-77); el segon es fixa en particular en les fonts, tant iconogràfiques com bibliogràfiques, amb indicació dels fons que es poden trobar en cada un dels grans arxius mallorquins, sobretot l'ARM i el de la Seu, al Santuari de Lluc, en algunes parròquies i cases religioses, en les biblioteques March i de la Societat Arqueològica Lul·liana; i els orgues (77-86); el tercer informa de persones i institucions (87-88); el quart formula propostes de treball (89). – J. P. E. [15.461]

Joan DOMENGE I MESQUIDA, *L'obra de la Seu. El procés de construcció de la catedral de Mallorca en el tres-cents*. Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Balearics 1997, 352 pp. o un desplegable.

El 1994 J. Sastre i Moll publicava *El primer llibre de fàbrica i sagristia de la Seu de Mallorca* [cf. ATCA, XVI (1997), 684, núm. 12.168]. A diferència d'aquell, el present estudi abasta tot el segle XIV, es basa en els corresponents llibres d'obra de Palma de Mallorca, AC (12-18; 313-323), i en els estudis precedents aplegats en la bibliografia (325-340), llegits amb particular atenció envers allò que pugui informar de l'activitat constructora i de les innovacions tecnològiques d'aquell segle (10). La primera part de l'estudi comença amb unes pàgines en les quals l'autor ressegueix els successius enfocaments culturals dels qui s'han interessat a la Seu de Mallorca des de Gaspar Melchor de Jovellanos o Josep Barberí, passant pels romàntics (entre els quals és col·locat Jaume Villanueva), i els positivistes. En començar el segle XX, davant la reconstrucció d'Antoni Gaudí, s'encetà l'interès en l'anàlisi arquitectònica. Marcel Durliat ja en la segona meitat del segle XX associava l'interès historicoartístic amb una visió estesa a tot el Regne de Mallorca i una consistent aportació documental (27-48). En el capítol següent, els bàsics llibres d'obra són analitzats des de la perspectiva de la tècnica administrativa i comptable o de la tècnica de la comptabilitat, on han deixat petjada del seu pas els successius sotsobres responsables de les anotacions, que fan dels llibres també una font per al coneixement de la situació econòmica general (afectada

per possibles ‚mals anys‘) (51-64; tria d’anotacions: 283-311). Damunt les bases acabades d’assenyalar, l’autor exposa en les quatre parts següents, amb constant transcripció d’anotacions d’aquells llibres, *La gestió de l’obra i el seu finançament* (67-123), *La seqüència constructiva de la Seu i les seves coordenades arquitectòniques* (125-181), *Els mestres i la mà d’obra* (183-249), i *Materials i eines* (251-281). Hi ha dinou figures o croquis. – J. P. E. [15.462]

Gabriel ENSENYAT PUJOL, *Corsarisme i represàlies castellano-mallorquines durant la dècada 1340-1350*, dins «XV Congrés, I/2», 101-113.

La dita dècada fou de gran tensió —àdhuc bèl·lica— entre regnes cristians i musulmans de la Península i del Nord d’Àfrica, tensió que repercutí en les naus que s’aventuraven per la Mediterrània occidental. Aquestes pàgines recorden apresaments i marques del 1339 ençà, documentats a Palma de Mallorca, ARM, *Arxiu Històric*; ADM, MSL/354; i Barcelona, ACA, *Canc., reg.*. Són transcrits en apèndix cinc documents dels anys 1341-1343, tres dels arxius mallorquins i dos del barceloní. – J. P. E. [15.463]

Pau CATEURA BENNÀSSER, *Transformaciones institucionales en la Mallorca del siglo XIV*, dins «XV Congrés, I», 107-119.

Resum d’estudis sobre el tema (que equival a un butlletí bibliogràfic), entre els quals no manca alguna mostra d’edició de fonts; aquells estudis foren publicats durant el segle XX, la majoria, però, del 1980 ençà. – J. P. E. [15.464]

Pau CATEURA BENNÀSSER, *El regne esvaït (desenvolupament econòmic, subordinació política, expansió fiscal, Mallorca, 1300-1335)* (El Tall del Temps, 30), Palma de Mallorca, El Tall editorial 1998, 150 pp.

Pau CATEURA BENNÀSSER, *El Regne de Mallorca, estructura política i viabilitat financera*, dins *Regne privatiu*, 13-35.

Llibre dedicat a dos temes: l’evolució de la fiscalitat i l’organització de les finances del regne de Mallorca en el primer terç del segle XIV (133). Quant al primer, l’autor presenta una anàlisi dels successius sistemes de delimitació d’impostos amb la consegüent evolució de la hisenda pública tant del Regne com de la Ciutat de Mallorca (tenint en compte que l’esquema contributiu era divers en l’illa i al Rosselló [o a Montpeller], segons que les forces de resistència a les exigències reials eren més solidificades al continent que a l’illa). Les bases arxivístiques són a l’ARM, *Pergamins, Còdex de Sant Pere* o documentació ja publicada; també a l’ADM. Possiblement el punt àlgid de l’exposició es troba en la gràfica de devaluació del sou mallorquí en relació al croat barceloní (20 croats = 25 sous el 1327; 20 croats = 60 sous l’octubre-novembre 1328). La segona part, a base del *Manubal de reebudes e dades* de l’ARM, *Procuració reial*, dels anys 1332-1333, que només era un dels quatre llibres de comptes bàsics, completat per altres set de títol conegut i per cinc més de títol desconegut (63), reconstrueix tant el sistema de comptabilitat com els mecanismes a través dels quals la Ciutat recaptava els tributs, de forma directa o per lloguer de la recaptació (74-75), també les tensions entorn les exempcions i la supressió de les mateixes, sobretot en relació a eclesiàstics i jueus (76-79). Les pàgines següents repassen allò que econòmicament representava cada un dels capítols, tant d’ingressos (81-91), com de despeses (92-133), entre els quals trobem el d’assortiment de gra, particularment important aquell «mal any primer» (93-104), o les notícies de l’estada de cort reial els tres primers mesos del 1333, amb motiu de la qual tornà a Mallorca Guiu Terrena (118-121). En el Regne de Mallorca s’hauria dibuixat un doble nucli de poder: el polític a Perpinyà, i el d’actuació i pes marítim a l’illa; en canvi, no tingué concreció una representació única que obligués el rei al pactisme, perquè la Part Forana s’hauria posat a favor

del poder reial contra Ciutat (134-137). Les bases del sistema fiscal haurien estat la de tipus directe amb formes proporcionals de contribució (133).

L'article és resum de la primera part del llibre. – J. P. E. [15.465-15.466

Pau CATEURA BENNÀSSER, *Sobre l'encreuament de fidelitats en el Regne de Mallorca Medieval*, dins «Mayurqa», 25 (1999), 179-186.

L'article conté una reflexió «sobre el desenvolupament i interrelació entre la identitat cultural i la dinàstica, posades en cert grau de tensió especialment al darrer quart del segle XIII i primera meitat del segle XIV». La primera fidelitat fou la cultural, car «la colonització de Mallorca és una colonització catalana» (180), realitzada tant pels conqueridors, dotats en els *Llibres del repartiment*, com pels sobrevinguts, agraciats amb establiments; per a tots hi ha «dos elements claus dels mallorquins de l'època: la llengua i la identitat religiosa» (181). «Al segle XIV cap nadiu de les illes Balears no té dubtes respecte a ser de ,nació catalana'» (182). La fidelitat dinàstica fou sòlida fins al moment en què, l'any 1343, Jaume III no fou víctima «d'una qüestió dinàstica, l'enfrontament amb el seu cunyat Pere el Cerimoniós, sinó d'un context econòmic, d'una conjuntura econòmica que ha canviat» (185). Una de les mancances del regne privatiu fou la inexistència d'una representació unitària de les dues meitats, que per a Mallorca assumí el Consell General de Mallorca, el qual invocà la fidelitat a ,la terra' en moments en què s'havia de contraposar a la voluntat reial, encara que normalment hom feia confluïr el bé de la terra i el de la dinastia (186). – J. P. E. [15.467

Laura Margarita MARCÚS MAIMÓ, *La monarquia privativa i el municipi de la ciutat de Mallorca durant la Guerra amb Gènova (1330-1333)*, dins «XV Congrés, I/3», 135-153.

L'autora comença recordant les publicacions dedicades al tema tant als Països Catalans com a Itàlia. La seva aportació es basa en documents de Palma de Mallorca, ARM i ADM, i en Barcelona, ACA, *Canc., reg.* La col·laboració catalanomallorquina fou pactada en capítols signats el 12 d'octubre del 1330, ací resumits (139): l'estol previst fou finançat de la forma exposada en les pàgines següents (140-146); també hi són resumides les despeses en construcció, armament i assortiment de l'estol (146-148); simultàniament, hom establia mesures de guaita i espionatge (149). És documentat un avalot popular contra genovesos i italians, que, entre d'altres, malmeté la sucursal dels banquers Balbi; també l'existència de presoners genovesos (151-152). – J. P. E. [15.468

Francesc BELTRAN SERRANO, Margalida BERNAT I ROCA, «*Dels peys ne en qual manera los deu hom usar*». *Alimentació i consum de peix a la Mallorca del segle XIV*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», LV (1999), 119-144.

Recordats d'altres manuals dels Països Catalans (*Llibre del coc de la canonja de Tarragona; Llibre de sant Soví*), els autors centren llur atenció en el *Llibre del Mostassaf de Mallorca*, que els permet de determinar el percentatge d'aliments que constituïen la dieta mallorquina, completat amb els *Capítols sobre el fors del peix* i els *Capítols de l'ajuda del peix e de la volateria*, de Ciutat i de Pollença 1361, respectivament (122-124); aquesta és la base que permet el quadre final amb llista alfabètica de les denominacions dels peixos documentats (139-144), i resumir les condicions de venda (126-132); apliquen a la situació de l'albufera de Mallorca l'advertiment d'Arnau de Vilanova d'evitar el peix criat en aigües brutes (133-134); dels capítols del *Terç del crestià d'Eiximenis* es dedueix que el ,peix de tall' era per als rics (135-136); altra vegada Arnau i el *Llibre de sant Soví* informen de les tres maneres de coure el peix: en graella, en aigua i en paella (136-138). – J. P. E. [15.469

Josep SEGURA SALADO, *Escuts i làpides a les murades de ciutat i a altres fortificacions*, dins «Congrés Patrimoni», 199-224.

Repàs del perímetre fortificat de Palma de Mallorca, començant per les antigues portes: de la Porta Pintada Vella és reproduïda la inscripció del 1544 (200); per a la Murada Moderna i per a les obres següents hi ha transcripció d'anotacions arxivístiques d'ARM, *Arxíu Històric o Reial Patrimoni* (201 ss.); i de les inscripcions esculpides al Baluard del Sitjar el 1632 (205), al Baluard de Sant Pere 1646 (209), al de la Porta del Camp, 1690 (211); la que presidia la porta de la caserna d'infanteria del 1798, que hauria estat escrita per Bartomeu Pou (213); la de la caserna dels dragons, de Manacor, és del 1772 (217); la del baluard del cap del Moll seria de la Guerra de Successió (218) i la del castell del Port de Sóller del 1545 (219). – J. P. E. [15.470]

Bartomeu BESTARD CLADERA, M. Luisa ALOMAR HENRÍQUEZ, *Els escuts medievals de can Felíu (Palma)*, dins «Congrés Patrimoni», 191-198.

Un dels escuts descoberts en l'edifici pertanyeria a una branca secundària dels Sagarriga, no pas a Francesc Sagarriga, que fou governador de Mallorca entorn 1390, raó per la qual ací són aplegades notícies arxivístiques entorn d'ell i la família, en particular Dalmau ça (o ,de') Garriga (193-195). Hi ha bibliografia (197). – J. P. E. [15.471]

M. Dolores LÓPEZ PÉREZ, *La presencia mercantil italiana en Mallorca a través de los registros de lezdas (1373)*, dins «XV Congrés, I/4», 131-148.

La base documental d'aquest estudi és a Palma de Mallorca, ARM, *Reial Patrimoni*, 2003, escrit el 1374 aplegant dades de l'any anterior. Les relatives a operadors italians són resumides al final en dos quadres sinòptics, el primer per a patrons de naus fondejades a Mallorca els successius mesos d'aquell any (144-145), el segon per a mercaders, agrupats per zones italianes de procedència, amb clar predomini dels venecians [genovesos i pisans, exempts de lleuda, no hi figuren] (146-147). – J. P. E. [15.472]

Gabriel LLOMPART, *Dos alquerías medievals de la Sierra de Mallorca*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», LV (1999), 413-428.

Presentació, resum (413-417) i transcripció de la part de dos inventaris ,post mortem' que descriu els objectes trobats en una alqueria d'Esporles el 1393 escrita en llatí, amb denominacions dels objectes en català (420-427), i en una de Santa Eulàlia el 1444 escrita en català (418-420), ambdues de l'ARM, *Protocols notarials*. A s'Alcàsser d'Esporles hi havia cinc llibres: un de vell, de paper, *De vicis e virtuts* [de fra Llorenç d'Orleans?], dos d'aprenentatge de llatí: *Doctrinale* i *Les parts*, un de la *Passio Christi*, i un de pergami en català metrificat o rimat (421-422). – J. P. E. [15.473]

Coral CUADRADA, Mª Dolores LÓPEZ, *Les assegurances mallorquines i el comerç marítim mediterrani a la Baixa Edat Mitjana*, dins «Estudis històrics i documents dels arxius de protocols», XVII (1999), 87-106.

Les autores recorden estudis recents sobre el tema de les primitives assegurances als Països Catalans i llur origen italià (87-92); i centren llur atenció en l'ARM, *Protocols d'Antoni Contestí*, dels anys 1409-1413, on han individuat cinquanta-nou contractes d'assegurança globals i cent vint-i-sis d'individuals relacionats amb el Nord d'Àfrica (94-95), d'on dedueixen que Mallorca era «un veritable dipòsit de mercaderies procedents dels soldanats musulmans» (96) i que les operacions asseguradores eren a mans del sector mercantil mallorquí, jueu i convers inclosos, i

que els forasters eren excepcions (95-98); les assegurances dibuixen un trajecte preferent: Tenes, Alger, Orà, Mostaganem, Bugia i Alcoll, amb qualque derivació fins a Alcúdia (98-99); els productes són sobretot cera i cuirs, grana per als tints i moneda d'or (100), desplaçades la llana i els esclaus (en aquells moments aquests tenien altres procedències: 103). – J. P. E. [15.474

Onofre VAQUER BENNÀSSAR, *Esclavitud a Mallorca. 1448-1500*. Palma de Mallorca, Govern Balear i Consell Insular 1997, 250 pp.

Recordats els estudis precedents, l'autor defineix el seu d'«estudi sistemàtic de tipus quantitatiu a partir dels protocols notariais» (7), en concret, de quatre-cents quaranta-set volums notariais, la immensa majoria de l'ARM (239-245), on ha localitzat 2640 compravendes d'esclaus, 871 lliberts, trenta testaments i cent-nou inventaris que contenen esclaus (7-8). Els primers capítols són de natura estadística, amb dades reduïdes a quadre sinòptic o a gràfica; presenten l'origen dels esclaus (9-16) i llur nombre (17-18), els preus (19-22) i les condicions de llur estada en l'illa, a la qual la majoria acabava integrant-se (23-25); recordats els noms dels esclaus (27) i la diferència entre immigrants i esclaus (28-29), comencen els capítols més personals: la llista cronològica d'amos d'esclaus cada un dels quals és seguit de la llista dels seus (31-48), la dels llegats a esclaus disposada com l'anterior (49-53), la de les feines per a les quals els esclaus eren llogats (55-59), les importacions d'esclaus, ordenades per llista alfabètica de topònims (61-66), i les exportacions (67-69), la llista, també cronològica, de mallorquins captius (71-74), la legislació sobre esclaus, del 1328 al 1500 (75-77), la llista alfabètica de lliberts per cognoms o llinatges, tenint en compte que en general prenién el de l'amo que els alliberava (79-128), altres notícies relatives a esclaus (129-137), la llista alfabètica tant de venedors (139-157) com de compradors (159-176) i d'actes cronològics de compravenda (177-231), que comportaven una imposició per al fisc, coneguda per un quadern de l'ADM per al bienni 1492-1493 (233-236). En aquella segona meitat del segle XV per la caiguda de Constantinoble l'esclavitud a Mallorca es trobava numèricament en declivi, car fins aleshores més del 80% dels esclaus procedien de nacions d'Europa Oriental o de les veïnes d'Àsia (237-238). Hi ha bibliografia (247-248). – J. P. E. [15.475

Maria BARCELÓ CRESPI, *Las 'embajadas' del notario mallorquín Pere Llitrà a la corte de Juan II y Fernando II*, dins «XV Congrès, 1/2», 8-22.

A base de la documentació de l'ARM, *Arxiu Històric* i *Gran e General Consell*, l'autora resumeix el fet i la temàtica de les ambaixades de Pere Llitrà a la cort reial els anys 1459 (exempció del coronatge), 1481 (paga de censals), 1484 (assistència a cort general), 1487 (privilegis del gremi de tintorers), 1490 (situació crítica del regne i redreç) i 1495 (imposició de nous tributs). – J. P. E. [15.476

Onofre VAQUER, *Unes notes sobre Joanot Colom*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», LV (1999), 363-364.

Notícia d'haver descobert a Palma de Mallorca, ADM, *Concessors*, successius permisos de casament de Joan Colom, l'instigador de les Germanies, ja vidu, dels anys 1518 i 1520; també hi ha notícies de matrimonis d'altres argermanats, com Joan Crespi. – J. P. E. [15.477

Josep JUAN VIDAL, *Injerencias del poder real en el poder territorial y municipal en Mallorca durante la época de Fernando el Católico*, dins «XV Congrès, I/1», 237-254.

En virtut de la *Pragmàtica de Tívoli* del 1447 fou establerta la insaculació (*Regiment de sort e sach*) com a sistema d'elecció de gairebé tots els càrrecs administratius de la ciutat i Regne de Mallorca; el sistema duraria fins al *Decret de Nova Planta*; resumides les dates en què eren realitzades

les diferents extraccions (241-243), l'autor, basat en la documentació de Palma de Mallorca, ARM, *Còdexs* 10 i 11, i *Extraccions d'oficis, Lletres reials, Actes del Gran e General Consell i Suplicacions*, recorda, amb transcripció de fragments textuais, les deformacions al sistema, imposades ja en el primer moment en condicionar els noms insaculats al vist-i-plau del Lloctinent General (243), o en practicar intromissions descarades (per exemple, la del 1477) i d'altres de sotamà, les constants tensions amb les autoritats del Regne (244-252), arribant a «vulneración flagrante de la legalidad» (254). – J. P. E. [15.478]

Maria BARCELÓ CRESPI, *Conflicto entre los jurados y el obispo y cabildo de Mallorca (1478)*, dins «Anuario de estudios medievales», 29 (1999), 21-33.

A base de l'ARM, *Reial Patrimoni i Arxiu Històric*, l'autora reconstrueix les actuacions, sobretot dels (o que afectaven els) jurats de la ciutat i el consell del Regne, entorn a un afer de tretze blats per part del bisbe i capítol l'any 1478, que per secada fou de gran escassetat, tretze que els jurats volien impedir atesa la gran necessitat de la població; uns i altres irreductibles a actuar d'acord amb constitucions intocables, unes a favor de l'estatut legal de delmes i primícies, altres prohibint la tretze de blats en temps de fretura; el bisbe excomunicà els jurats, aquests recorregueren al rei. L'episodi cuejava anys més tard. És exposat amb transcripció de fragments textuais. – J. P. E. [15.479]

Onofre VAQUER BENNASAR, *El comerç entre Catalunya i Mallorca als inicis de l'Edat Moderna*, dins *Catalunya i Europa*, 39-55.

Part d'una investigació basada en protocols notariais de l'ARM (completat amb ACA i AHPB) sobre el comerç marítim de Mallorca entre el 1448 i el 1531, ací molt resumida. En primer lloc consten els viatges marítics documentats, amb els corresponents quadres (39-42); les assegurances (42-43), les mercaderies en general i distribuïdes per cada un dels ports de Catalunya (44-45), els mercaders i els mariners i corsaris (46). És donada en apèndix llista de trameses de mercaderies amb indicació de data, mercaders de Catalunya i de Mallorca implicats en cada operació, nau de transport i mercaderia tramesa: consten ametlles, armes, avellanes, bestiar, coure, estany, estopa, ferro, mel, moles, sèu i remudes (pells). Els capítols més importants són els de les armes i de les moles (47-53). – J. P. E. [15.480]

Margalida BERNAT I ROCA, Jaume SERRA I BARCELÓ, *Gerrers, Ollers i Teulera a Ciutat de Mallorca (Segles XVI-XVIII)*, dins *Ceràmica Europea Mediterrània*, 455-476.

Els autors comencen assenyalant els fons documentals, perduts amb els arxius dels gremis en la desamortització; del de gerrers s'han salvat alguns fons a l'ARM (*Ordinacions* i actes de junta), i algun a l'ADM; certament hi ha la documentació notarial, amb testaments, inventaris i contractes (456); segueix un resum dels resultats de les investigacions precedents (456-458). La primera acta conservada és del 1582; les *Ordinacions* arribarien el 1628: davant els problemes de competència (de menestrals de Ciutat, dels gerrers de Part Forana), les ordinacions reblaven les prerrogatives gremials (458-459), però els problemes, també el d'endeutament, s'agreuaren (460-461), sense que les noves *Ordinacions* del 1705 representessin un intent real d'assuaujar-los (462-463). La segona part reporta allò que ordinacions i decisions de junta decidien sobre els temes més importants: primeres matèries, forns, producció (463-469). – J. P. E. [15.481]

Ramon ROSSELLÓ VAQUER, Jaume BOVER PUJOL, *Els vidriers de Mallorca. Segles XIV-XVI*, dins *Ceràmica d'Europa Mediterrània*, 493-510.

No es pot descartar la possibilitat que abans de la conquesta hom fabricués vidre a Mallorca, car existien els elements necessaris. Establerta la ciutat cristiana, és documentat el sienès Matteo di Giovanni treballant amb vidre pla a la Seu i Sant Domènec entre el 1325 i el 1330; el 1328 és documentat un forn de vidre i poc després la fabricació d'atuells de vidre per a ús domèstic; són aplegades notícies diverses sobre comerç de vidre i tota la segona part de l'article ofereix llista alfabètica de vidriers documentats, amb indicació dels extrems que ho són, en general en sèries diverses de l'ARM. Hi ha taula cronològica de vidriers i afins des del 1327 al 1599 (506). – J. P. E. [15.482]

Guillem MORRO VENY, *La relació entre el poder reial i el poder institucional a la Mallorca de mitjan segle XV*, dins «XV Congrés, I/5», 225-240.

El temps és concretat en els anys 1447 i 1453 i la relació poder reial i institucions mallorquines és estudiada a base d'ARM, *Arxiu Històric, Gran e General Consell, Documentació del sindicat forà*. El 1432 el dèficit anyal en els comptes del regne fou de 1155 lliures i s'agreuà els anys vinents per mala administració i lluites de bandositats (Call contra Almudaina). Se succeïren els intents de correcció: modificació del sistema electoral, nou pressupost el 1440, substituït el 1444 pel *Regiment de Franquesa*. L' enemistat de tots contra tots féu inviable qualsevol reforma i el 1445 el rei tornava a la situació del 1444 i així els anys 1445-1447 foren caòtics (229-232). El rei a Nàpols treia diners de cada modificació, la reina Maria es feia forta en l'aplicació de la legalitat i les exhortacions a la pau, però emanava ordres i contraordres entorn el nomenament de governador i de regent la governació (234-235); s'arribà a l'extrem que el rei desautoritzà la reina en els afers de Mallorca. Entre les provisions elaborades a Nàpols hi hagué la creació d'un nou censal de més de 100.000 lliures, l'administració del qual provocà l'alçament del sindicat de Part Forana el 1450 (236), contra el qual el rei fou implacable, i la reina més comprensiva (237-238); aquell imposà les seves decisions, contràries als pagesos (239). – J. P. E. [15.483]

Josep JUAN VIDAL, *La projecció política catalana a Mallorca a l'Època dels Àustries*, dins *Catalunya i Europa*, II, 105-122.

L'ACA, *Consell d'Aragó*, d'una banda, i una rècula d'axius baleàrics (Palma de Mallorca, ARM, *Lletres reials, Reial Patrimoni, Audiència, Actes del Gran e General Consell, Arxiu Històric de la universitat, Extraordinaris universitat, Publicacions, Extraccions d'oficis, Miscel·lànies Pasqual*; ADM; Maó, AH, Eivissa, AHM i AH de la Pabordia; Felanitx, AP) han estat aprofitats per l'autor per a la seva exposició centrada en els catalans que exerciren càrrecs en l'administració reial de les Illes Balears. Comença pels quatre virreis catalans nomenats durant els segles XVI-XVII, en què quinze foren valencians i onze aragonesos (Antoni d'Oms de Santapau i Salbà, Miquel Salbà de Vallgornera, Manuel de Sentmenat i Lanuza, i Josep Galceran Castellà de Sabastida), dels quals resumeix biografia, actuacions virregnals i repercussió del seu govern (106-112); segueixen els governadors de les illes de Menorca i d'Eivissa (113-116), els regents de la cancelleria (117-118) i els juristes catalans de la Reial Audiència de Mallorca (119-121). – J. P. E. [15.484]

Catalina PONS-ÉSTEL TUGORES, *Visitas pastorales de D. Diego de Arnedo. Repercusiones en el derecho matrimonial de la Iglesia particular de Mallorca*, dins «Memoria Ecclesiae», XIV (1999), 309-313.

Havent-se perdut les actes dels dos sínodes diocesans celebrats a Mallorca per Diego de Arnedo els anys 1562 i 1567, el seu esforç a fer efectiu a Mallorca el decret tridentí *Tametsi* sobre el matrimoni ha d'ésser conegut per les visites pastorals i l'autora dóna la llista dels setze casos coneguts en què el tema esmentat entra en les actes de visita a parròquies diverses els anys 1564-1570 (310-311); és particularment interessant la de Montuiri 1572, que informa del fet que aquell bisbe féu traduir el dit decret tridentí al català per a la seva promulgació en totes les parròquies del

bisbat; s'intitulava: *Decret y reformatió del matrimoni y dells (coronats) y lo orde que han de tenir los rectós y vicaris en publicar y declarar aquells a sos pobles.* — J. P. E. [15.485]

Ricard URGELL HERNÁNDEZ, *El procediment civil de la Reial Audiència de Mallorca en la seva primera època. Estudi documental de les 'Ordinacions' de 1576*, dins «XV Congrés, I/3», 429-442.

El 1576 hom promulgava a so de trompetes les *Noves ordinacions, stils y pràctica, axí de las causas que poden avocar-se a la Reial Audiència...*, conservades a Palma de Mallorca, ARM, Còdex 32; són ací indicats i després resumits els seus nou apartats: permeten de conèixer l'iter processal de les causes i la denominació tècnica de cada un dels seus passos i elements. — J. P. E. [15.486]

Andreu BIBILONI AMENGUAL, *El sector textil y el comercio exterior de Mallorca en una època de cambio (1630/1720)*, dins «Hispania. Revista Española de Historia», LIX (1999), 897-924.

La base arxivística d'aquestes pàgines es troba a Palma de Mallorca, ARM, *Reial Patrimoni, Arxiu Històric i Gremis*; a Barcelona, ACA; i a Simancas, AG, *Dirección General de Rentas*. Les dades tretes de les fonts o recollides en la bibliografia prèvia són exposades en el text i reduïdes a quadre sinòptic, com el que resumeix per biennis entre el 1656 i el 1718 les exportacions de manufactures tèxtils, que toquen el sostre de 48.468 lliures mallorquines el 1689-1690, però s'enfonsaren a 4.510 el 1715-1716 (902); el d'importacions i exportacions de teixits pel port de Palma de Mallorca, distingint entre peces de roba, mantes i canes d'estam i de seda en l'exportació i peces de roba i indians en la importació (907); d'importació de roba de material divers i per dret de contraban (910-911); el de segrest de material de contraban entre el 1786-1798 (913); d'importacions de lli i de cotó, 1701-1718 (915); de percentatges dels diferents gèneres de primeres matèries (916); d'importació de lli per grup social dels importadors (919); i de principals importadors de lli (920); i gràfica de percentatges d'importació de lli i de cotó (918). Hi ha bibliografia (922-924). — J. P. E. [15.487]

Gabriel JOVER I AVELLÀ, *Crisi agrària i endeutament nobiliari. La casa Gual Despuig (Mallorca, 1650-1759)*, dins «Randa», núm. 42 (1999 = *Exploracions en història econòmica contemporània*, I), 11-46.

Estudi basat en l'arxiu familiar, dipositat a Palma de Mallorca, ARM, *Arxiu Gual de Torre-lla*, i en particular en el *Capbreu de la azienda de don Francesch Gual y Despuig fet per lo dr. Magí Roig prevere el 1740* (12-13, notes 7 i 8). L'autor presenta així el seu treball: formació de la hisenda per concentració de patrimonis mitjançant estratègies matrimonials (13-18); composició i evolució dels ingressos, que permet de copsar la magnitud i la naturalesa de la crisi i l'intent de resposta (19-24); composició i magnitud de la despesa (25-31); i conseqüències de l'endeutament en l'economia nobiliària durant aquell període (32-39). Ni la reducció del tipus d'interès al 3% salvà la hisenda Gual Despuig, enfonsada pels elevats costos que exigien els plets i les liquidacions successòries (40). Hi ha sis quadres sinòptics i dues gràfiques. Hi ha bibliografia (42-46). — J. P. E. [15.488]

Juan ROSSELLÓ LLITERAS, *Series aprofitables para la historia de la docencia*, dins «Memoria Ecclesiae», XII (1998), 365-402.

L'autor presenta una llista del personal docent en diferents llocs i escoles i de grau divers dins el bisbat de Mallorca, aplegada en sèries diverses de l'AD de Palma, on per ordre alfabètic són consignades en cada cas les dades que figuren en la dita documentació i la referència arxivística de cada una d'elles; recauen en el nostre camp les datades en el segle XVIII. — J. P. E. [15.489]

Pere FULLANA PUIGSERVER, *L'Església de Mallorca la vigília de la Guerra del Francès*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», LV (1999), 239-248.

Visió de conjunt que reflecteix la situació a les acaballes del segle XVIII; hi ha xifres d'institucions (parròquies, monestirs, convents), de clerecia secular i regular (543 clergues a Part Forana, 202 preveres a Ciutat, als quals s'afegiren els 120 clergues francesos exiliats; 936 religiosos, 464 religioses); un paràgraf dibuixa l'activitat pedagògica de religiosos i parròquies (242 i 244); just encetat el segle XIX el bisbe Bernat Nadal publicava el *Catecisme de la Doctrina Cristiana*, preparat els darrers anys del segle XVIII per Antoni Evinent i Antoni Roig (246); destacà pel seu interès en les aplicacions científiques el caputxí fra Miquel de Petra amb el seu *Tratado de matemáticas* (247-248). – J. P. E. [15.490]

Carles MANERA, *El «fruit de la indústria» i el contrast de la manufactura i la indústria mallorquina que conegué Bartomeu Sureda Miserol*, dins «Recerques. Història. Economia. Cultura», 39 (1999), 109-136.

Estudis diversos i la documentació de l'ARM, *Societat Econòmica d'Amics del País, Junta de Comerç i Protocols notarials*, de Madrid, Archivo General de Palacio, i de Simancas, AG, *Consejo Supremo de Hacienda*, permeten de reconstruir la biografia d'aquell personatge, resumida en quadre (117). Nat a Palma el 1769, fins al final del segle adquirí i perfeccionà a França i a Anglaterra els seus coneixements tècnics sobre innovacions (telègraf òptic, tècniques del gravat, fabricació del cotó i de la ceràmica); se'n conserva mostra en dibuixos de l'ARM dels darrers anys del segle (113, nota 14). Assenyalen les pàgines dedicades a exposar la situació de les manufactures mallorquines a darrereries del segle XVIII en els rams del tèxtil, resumida a partir d'una memòria anònima del 1784 (125-127), del metall (en declivi: 128-131) i de la fusta (estable: 131-133). – J. P. E. [15.491]

Josep M. GASOL, *Noves dades del ceramista Llorenç de Madrid*, dins «Misc. Ainaud. II», 63-64.

Notícia de l'existència i transcripció de l'encapçalament dels capítols matrimonials d'aquell rajoler «del regne de Castella», amb la donzella manresana, Isabel Travessa, datats el 1593, de Manresa, AHNotarial. Un Llorenç de Madrid era conegut com a rajolaire que realitzà obres diverses en la Casa de la Generalitat els anys 1596-1597; els capítols donen notícia de dos, pare i fill; l'autor suposa que el protagonista dels documents és el fill. – J. P. E. [15.492]

Ignasi BAJONA OLIVERAS, *L'antic col·legi de Sant Ignasi de Manresa. Una crònica de les seves vicissituds* [Presentació d'Antoni BORRÀS I FELIU] (Monogràfics, 18), Manresa, Centre d'Estudis del Bages 1997, 327 pp.

De vicissituds aquell col·legi manresà, intítulat a sant Ignasi de Loiola, i per tant vinculat a la Companyia de Jesús, n'ha passades moltes entre el 1632 i el 1937, i només cal, per demostrar-ho, recordar les successives expulsions de jesuïtes de l'Estat Espanyol començant per la del 1767. No totes poden ésser objecte d'aquesta notícia, ans només la primera i la seva repercussió en el dit col·legi. De fet, només els dos primers capítols del llibre entren en el nostre camp, anterior a la primera expulsió el primer, posterior el segon. En el primer trobem sintetitzades publicacions anteriors [d'entre les quals destaquen les resumides dins ATCA, V (1986), 417-418, núm. 2663 i XVII (1998), 911, núm. 13.399]; i la trajectòria que va del 1606-1611, en què es establert casa i capella de jesuïtes a Manresa, els primers passos del col·legi el 1622, l'encàrrec de les aules de gramàtica i arts de la ciutat als jesuïtes el 1653, la separació entre la comunitat del col·legi i la de la Cova durant la primera meitat del segle XVIII, i l'inici de la construcció del 'col·legi nou' entorn el 1750, obres interrompudes per l'expulsió del 1767 (29-44). El capítol segon ja es basa en dades pouades directament dels arxius manresans (l'històric i l'administratiu de la Ciutat, i el del Centre Escursionista), i de l'Episcopal de Vic: després de l'expulsió, l'ensenyament al col·legi es reduí a un mestre de prime-

res lletres, a un de gramàtica i a un de retòrica, sota administració municipal, que el 1770 publicà unes *Ordenanzas que deberán observarse en las Aulas de Retórica y Gramática de la Ciudad de Manresa*, renovades el 1790 (47); el mateix municipi el 1797 qualificava la situació de ‚deplorable estado‘ (només actuava un substitut a primeres lletres i a gramàtica, sense ensenyament de retòrica) i iniciava els tràmits per al pas a Manresa dels Escolapis d'Oliana; el bisbe de Vic Francisco de Veyán recolzava el 1798 l'establiment d'escolapis al col·legi de Manresa (48-50), el rei accedia, però nasqué una contraposició dins l'ajuntament i el 1800 anà ple de manifestacions de diversos estaments religiosos i ciutadans a favor de l'Escola Pia (51-52). Són publicats en apèndix quatre documents relacionats el primer amb els moments inicials i el darrer amb les discussions del final del segle XVIII (295-300). Hi ha llista dels rectors (289). – J. P. E. [15.493

Florenci SASTRE PORTELLA, *L'Església menorquina durant el Regne privatiu*, dins *Regne privatiu*, 149-164.

Jaume SASTRE MOLL, *L'organització de Menorca el 1301*, dins «Mayurqa», 24 (1997-1998), 43-53.

En el *Pariatge* del 1301, Jaume II de Mallorca establia el seu dret a depurar les decisions preses en el moment de la conquesta, «que non solum iuri nostro preiudicium et adverse fuerunt, verum etiam prefate insule habitatoribus minime congruebant»; en conseqüència, replantejà les institucions cristianes de Menorca, començant per la divisió parroquial (149-152); suprimí totes les fundacions realitzades per Alfons II de Catalunya-Aragó (mercedaris, agustines, antonians, trinitaris), amb la sola excepció de Sant Francesc i Santa Clara de Ciutadella (155-157), i obligà els cavallers a subvenir les esglésies (159). Les darreres pàgines donen llista dels clergues menorquins documentats durant el Regne privatiu (160-161). El *Pariatge*, completat pel rei Sanç, presidí l'estructura religiosa de Menorca fins al 1795.

El segon títol es en gran part paral·lel del primer; es basa de forma més explícita en l'*Ordinatio Ecclesiae Minoricensis* inclosa dins el *Llibre vermell de Ciutadella*; i compara el del 1301 amb altres pariatges. – J. P. E. [15.494-15.495

Florenci SASTRE PORTELLA, *Don Pedro de Heredia, un gobernador de Menorca violento y conflictivo*, dins «XV Congrès, I/1», 365-376.

Objectiu de l'autor: «analitzar la imprementable actuación de este individuo, que sólo fue uno más de toda una serie de nefastos personajes, aunque sin duda el peor, que ocuparon la gobernación de Menorca durante los siglos XVI y XVII» (376), entre el 1594 i el 1598; hi ha l'enfilall d'abusos recordats i resumits en aquestes pàgines [que semblen basades en algun procés judicial] i que almenys en algun extrem es basen en Maó, AH, *Fons notarial* (374-375). – J. P. E. [15.496

Miquel Àngel CASASNOVAS CAMPS, *El Real Patrimonio en Menorca durante la segunda mitad del siglo XVI*, dins «XV Congrès, I/4», 37-49.

La documentació, base d'aquestes pàgines, és a Maó, AH, i permet a l'autor de dibuixar l'estructura jeràrquica dels responsables del Reial Patrimoni a la dita illa, els capítols d'entrades (delmes sobretot) i els de despeses (aquestes, reduïdes a dos quadres sinòptics dels anys 1554 i 1600, en què les despeses saltaren de 931 a 2544 sous: 48-49). Els superàvits foren esmerçats en doble direcció: l'assortiment de gra, normalment deficitari, i la construcció del castell de Sant Felip (46-47). – J. P. E. [15.497

Josep GALOBART I SOLER, *Els dos retauls de Sant Isidre de l'església parroquial de Santa Maria de Moià*, dins «Modilianum. Revista d'Estudis del Moianès», núm. 21 (desembre 1999), 4-26.

Durant el segle XVII, la confraria de Sant Isidre de Moià contractà dues vegades, el 1628 i el 1696, la fabricació de sengles retaules dedicats a Sant Isidre dins la parroquial de Moià; els contractes, de Moià, AM, *Protocolos notariales*, i d'ACA, *Protocolos notariales. Manresa*, ací transcrits (19-20 i 25-26), com també ho és l'acta de constitució de la confraria de la Puríssima i de sant Isidre el 1643, conservada en el dit arxiu de Moià (21-24); el segon retaule era encomanat a l'escultor vigatà, Francesc Morató (13-16). – J. P. E. [15.498

Josep GALOBART I SOLER, *Argenteria, ornamentals i paraments litúrgics de l'església parroquial de Santa Maria de Moià, segons dos inventaris del segle XVII*, dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana», IX (1999), 161-186.

El segle i mig posterior al Concili de Trento es traduí a Moià en un augment de vitalitat que féu créixer el nombre de confraries, obligà a construir una parroquial més gran i assistí als inicis del Col·legi dels Escolapis (162-164); bona mostra d'aquella empena fou el creixement dels objectes destinats al culte, còpsable en els dos inventaris dels anys 1606 i 1682, ací transcrits respectivament de Moià, AM, *Protocolos notariales*, i de Barcelona, ACA, *Notaris de Manresa* (176-184), i completats amb el de joies i ornamentals del cambril de la Mare de Déu de la Misericòrdia del 1696, també d'ACA (185-186). Hi ha, de més a més, un fragment d'inventari de la Confraria de Sant Miquel, del 1717, on consten un *Llibre del privilegi de la Confraria* i el *Llibre de la Confraria*, ja publicat (166-167). Els objectes d'orfebreria saltaren de setze el 1606 a trenta-un el 1682. – J. P. E. [15.499

Montserrat CODINA I VIDAL, *Notes històriques de Cal senyor Magí*, dins «Modilianum. Revista d'Estudis del Moianès», núm. 20 (setembre 1999), 41-66.

Carles RIERA I FONTS, *Els Amigó, metges*, dins «Modilianum. Revista d'Estudis del Moianès», núm. 20 (setembre 1999), 67-88; i *Els Amigó, metges*. Addenda, núm. 21 (desembre 1999), 71-74.

Tant en la part expositiva com en la documental d'aquestes pàgines trobem notícia de transmissions de propietat d'una notable casa moianesa des del 1631, en què fou venuda i l'acta notarial de compra-venda transcrita de l'arxiu familiar (59-62); també ho és una certificació d'establiments a cens pagador al Reial Patrimoni del 1599 ençà, transcrita el 1855 del *Llevador de les rendes del Rl. Patrimoni de Catalunya*, i certificació de precari pel mateix Reial Patrimoni, del 1658, tot del mateix arxiu familiar (59-64); hi ha arbres genealògics de les famílies Pujol i Puigllat (47-48).

És particularment dibuixat en aquestes pàgines Josep Amigó i Carner, l'activitat del qual cau plenament en el segle XVIII (70-73), coneguda i documentada ací en part per l'arxiu familiar esmentat (82) i en part per l'AH de Moià, *Fons de la Comunitat de Preveres* (77 i 81); intervingué en política com a síndic personer, membre d'un bàndol de prohoms contrari als pagesos (70-71); com a metge fou nomenat el 1790 'soci íntim' de la Reial Acadèmia Mèdico-Pràctica de Barcelona (72). Tres anys després, el seu fill Ramon Amigó i Clerch actuava en una 'Acadèmia literaria' organitzada per l'Escola Pia de Moià a honor del bisbe de Vic, Francisco de Veyán (72-73). – J. P. E. [15.500-15.501

Isidre PUIG SANCHIS, *El retaule dels Sants Joans del convent de Sant Francesc de Montblanc. Noves consideracions sobre el pintor Pere Teixidor*, dins «Aplec de Treballs. Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 17 (1999), 91-108.

Amb motiu de publicar la nova documentació relativa a Pere Teixidor, l'autor resumeix la història de Sant Francesc de Montblanc, dins la qual no manca la notícia que durant la Guerra de la Independència, els llibres d'aquell convent «s'aprofitaren per a la realització de la municció per als

soldats» (93; croquis de l'església: 101); també allò que és conegut de les obres del dit pintor lleidetà (94-100). Són aplegats en apèndix nou documents que citen el pintor esmentat, tres dels quals ja publicats, i els altres d'alguna manera transcrits de Lleida, Arxiu de la Paeria, *Llibre de seguretats, Consells generals i Protocols notariais*: van del 1410 al 1447 (102-108). – J. P. E. [15.502]

Jaume FELIP SÁNCHEZ, *L'ermita i el retaule de Sant Joan Baptista de Montblanc (segle XVI)*, dins «Aplec de treballs. Centre d'estudis de la Conca de Barberà», 17 (1999), 63-74.

Les primeres pàgines recorden algunes notícies de l'ermita, on féu estada la darrera comtessa d'Urgell, la infanta Elionor, del 1414 al 1430, i del retaule de Sant Joan, destruït el 1936, fragments del qual són salvats a Montblanc, Museu Comarcal. L'aportació documental consisteix en la transcripció d'uns comptes d'obres, del 1569 (71), i de l'inventari dels béns de l'ermita, del 1573, dins el qual consten tres llibres litúrgics: un missal, un llibre oficier i un breviari (73); ambdós documents són a Montblanc, AP, *Inventaris i registres* (71-74). – J. P. E. [15.503]

Josep M. LLOBET I PORTELLA, *Dues lletres de la cort de la vegueria de Montblanc i la resposta a una d'elles (1318-1319)*, dins «Aplec de treballs. Centre d'estudis de la Conca de Barberà», 17 (1999), 9-14.

Els tres textos es conserven a Cervera, AHC, *Fons municipal. Registre de la cort de la vegueria*: pertanyen a la correspondència creuada entre les vegueries de Montblanc i de Cervera demanant si i en quina data havia estat feta una crida publicant el termini de presentació de drets a l'herència d'un cavaller de Montblanc. – J. P. E. [15.504]

Valentí GUAL VILÀ, *Occitans lladres de bestiar i moneders falsos, bandolers i fautors. Montblanc i rodal a l'Alta Edat Moderna*, dins «Aplec de treballs. Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 17 (1999), 33-48.

El volum de Poblet, Arxiu, *Armari II, calaix 19*, documents 10, 14 i 11, respectivament, ultra permetre de conèixer l'estructura o composició de la cort o tribunal de Poblet per a les seves baronies, conté «documentació d'un impressionant interès històric» (37), d'entre la qual l'autor ha resumit les declaracions, els fets i, si s'ha conservat, la sentència de tres processos, datats el 1549, el 1557 i el 1624, tots a càrrec de gavatxos, pels temes indicats en el títol. Donen a conèixer una de les manifestacions de llur immigració durant els segles XVI i XVII. – J. P. E. [15.505]

Josep CERDÀ I BALLESTER, *Las visitas pastorales y la orden militar de Montesa. Conflictos jurisdiccionales entre la orden y el ordinario de València en la iglesia parroquial de Montesa (1386-1681)*, dins «Memoria Ecclesiae», XIV (1999), 111-122.

Per la butlla fundacional el dret de visita requeia en l'abat de Santes Creus i en el mestre de l'Orde de Calatrava, els quals, de més a més, posseïen dret de patronat damunt la parròquia. Per la seva banda, el bisbe de València també pretenia de posseir-lo i en el pas del segle XVII al XVIII tant l'orde com l'arquebisbe feren estudiar i publicar una dotzena de defenses del dret respectiu (dues d'anònimes per part de València; les de Bonaventura de Tristany Bofill i Benach, i Hipòlit de Samper per part de l'orde: 112-113); la situació es complicava pel fet que des de darreries del segle XVI el gran mestre de l'orde era el rei, i perquè tots havien d'actuar dins el marc dels *Furs de València*. De fet existeixen tres tipus d'actes de visites, conservades en còpia de començaments del segle XVIII a Madrid, AHN, *Órdenes Militares*; les de visita d'autoritat diocesana entre el 1386 i el 1520 (115-117) a completar amb les protestes de l'orde des del 1574 (118); les dels visitadors generals de l'orde (119) i les de visitadors per delegació reial (121 i nota 22). – J. P. E. [15.506]

Josep ALANYÀ I ROIG, *Assassinat sacríleg d'un menoret a l'església de Santa Llúcia de Morella: un casus iuris asyli' a la Baixa Edat Mitjana*, dins «Boletín de amigos de Morella y su comarca», XIII (1992-1993), 43-72, i XIV (1994-1995), 17-51.

La primera part de l'estudi reconstrueix els fets d'aquell assassinat comès per qui era el mestre d'obres tant del convent de framenors com de Santa Maria de Morella en la persona d'un franciscà diaca; l'assassí corregué a refugiar-se a Santa Maria, on s'emparà en el dret d'asil per defugir la justícia, cosa que provocà conflicte de competències; aquest arribà a Pere III el Cerimoniós i deixà constància a l'ACA, *Canc.*, reg., d'on són transcrites les lletres corresponents, que han conservada la memòria del crim, ocasió per a transcriure d'altres documents del mateix fons relatius a la Morella del segle XIV. La segona part resumeix doctrina i pràctica del dret d'asil segons la canonística i les lleis civils del temps, entre les quals no manquen les prescripcions dels *Furs de València* o les constitucions de cort relatives al dret esmentat (45-49). – J. P. E. [15.507-15.508]

Carole PUIG, *Le peuplement de la vallée de Mosset (Pyrénées Orientales) à partir de données historiques et archéologiques (IXe-XIVe s.)*, dins «Études Roussillonnaises», XV (1997), 169-180.

El primer esment escrit de la vall de Mosset és del 850; des d'aleshores, les referències escrites, moltes ja publicades, d'altres en documentació de Perpinyà, ADPO, es multipliquen, tant en relació als masos i a les esglésies (170-173), com a les fortificacions i a la població (174-175), i al desplaçament lent de les cases a la vora del 'castrum' (176); els segles XIII i XIV són també documentats els masos esparsos (177). Hi ha bibliografia (179). – J. P. E. [15.509]

G. ROSSELLÓ BORDOY, *Un document més per a la història de Muro*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», LV (1999), 455-458.

Presentació i transcripció de la liquidació de comptes de fabricar la pica/lavatori per a la sagristia dels Mínims de Muro el 1739; es conserva a Palma de Mallorca, Museu de Mallorca, resta de l'arxiu particular dels Togores romàns en llur casa senyorial. – J. P. E. [15.510]

Xavier JORBA I SERRA, *Bandositats al terme d'Òdena. Un exemple de principis del segle XVI: els Aguilera del Mas Aguilera de la Costa, els Grau del Mas Guarro*, dins «Miscel·lanea Aqualatensia», IX (1999), 271-290.

Tant en la documentació notarial conservada a Igualada, AHC, *Fons de Santa Maria*, com en l'existent a l'ACA, *Notaria d'Igualada*, consten les paus fetes per bandositats els dos primers decennis del segle XVI (272-273). Segueix resum de l'augment de terres vinculades a un dels masos Aguilera o Grau per establiment o compra de masos rònecs (285-289) fins que el 1519, per establiment al primer de dos masos abans arrendats als Grau, esclatà la bandositat amb incendi de palls i tot el demés transcrit de les actes judicials (280-286); hi ha fotografia d'un cartell de deseiement (280). Hi ha bibliografia (289-290). – J. P. E. [15.511]

Xavier JORBA I SERRA, *L'aparició dels ravalers rurals durant el segle XVIII. Estudi d'un cas concret: el Raval de l'Aguilera d'Òdena*, dins «Miscel·lanea Aqualatensia», IX (1999), 291-307.

Encara que segons els recomptes oficials la població d'Òdena hauria crescut poc durant el segle XVIII (de 358 a 370 veïns entre el 1717 i el 1787), la realitat sembla corregir-los, car hom construí nova església parroquial més gran i augmentà el nombre de masos, tal com demostra documentació diversa, sobretot notarial, d'Igualada, AHC; sense que manqui el cas de masos establerts a nou emfiteuta, els nous masos naixien per divisió de la terra d'un de més gran amb el compromís de construir mas també en el menor (295-296); altra forma de divisió fou la venda a

carta de gràcia tant de parts d'un mas com de parts de terra convertible en horts (297-298); d'aquesta manera, parcel·les diverses de la propietat d'un mas gran, l'Aguilera, es convertirien en el Raval de l'Aguilera, d'acord amb un esquema de contracte ací explicitat (300-301). Hi ha bibliografia (305-306) i croquis de les particions (207). – J. P. E. [15.512

Pau VICIANO, *Capital mercantil i drets feudals en la difusió de la canya de sucre al País Valencià. La senyoria d'Oliva a l'inici del segle XV*, dins «Afers. Fulls de recerca i pensament», 32 (1999), 151-166.

A base de documentació de València, ARV, *Governació, Cancelleria, Mestre racional i Protocols notarial*, l'autor confirma que l'èxit esclatant del canyamel fou resultat del «protagonisme dels mercaders, en una lucrativa aliança amb els senyors» (152), tant en gestió directa de plantacions com estimulant la producció, sense excloure procediments coercitius, i Oliva en seria una mostra (153): atregué inversions fins i tot de la hisenda reial i no cal dir, de privades, sempre, però, amb cooperació de la senyoria, que el 1433 facultava un empresari a disposar a plaer de cent-vint fanecades entre dues zones d'horta (157-158) i de tota l'aigua necessària a la plantació, parcialitat que es repetia envers d'altres empresaris (160); una fanecada de canyamel rendia el doble que una de blat (162); però no és documentat si el productor privat podia vendre el sucre on volgués. – J. P. E. [15.513

Balbino VELASCO BAYÓN, *Comportamiento de los carmelitas en tiempo de peste*, dins «Carmelus. Comentarium ab Instituto Carmelitano editi», 46 (1999), 102-112.

Aquestes pàgines repassen cronològicament les situacions de pesta, i comencen recordant els estralls de la Negra a Catalunya vora mitjan segle XIV; el primer fragment textual transcrit es refereix a la de Peralada 1479; és de Francesc Font, *Relaciones de conventos de Cataluña*, 1636, inèdites a Roma, Archivum Generale Ordinis Carmelitarum (103); són més extenses les relatives a la que afectà Olot el 1650, tretes d'escrits diversos d'Olot, Arxiu del Convent del Carme, i de Josep Cabrer, *Carmelític jardín catalán*, de Barcelona, Arxiu Provincial del Carme Calçat (104); segueixen notícies de València, relatives al capteniment dels frares en les diverses falconades de pesta, aplegades per Francesc Gabaldà, Josep Martí, o consignades en les *Actas de los capítulos provinciales*, ara a València, ARV, *Clerecia*, Llibre 344, o en els *Quinque libri conventus carmelitarum Valentinerum*, de Madrid, AHN, *Códices*, 426B (105-106). – J. P. E. [15.514

Maria Teresa FERRER MALLOL, *Discòrdies entre la petita noblesa urbana i els homes de vila a les terres meridionals valencianes en el primer terç del segle XIV*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 301-312.

Maria Teresa FERRER MALLOL, *La conquesta de les comarques meridionals valencianes per Jaume II*, dins «Quaderns de Migjorn. Revista d'Estudis comarcals del sud del País Valencià», 3 (1998), 9-26.

El pas de la corona de Castella a la catalanoaragonesa de la part sud del Regne de València comportà la necessitat de precisar quins eren els drets dels cavallers i quins els de les universitats en una zona que s'havia de mantenir a la defensiva de les incursions que partien del veí regne sarraí de Granada; ací són reportats els casos que foren consultats a Jaume II, coneguts per ACA, *Canc., reg. i CRD*, i que calgué solucionar. És particularment documentada la dita problemàtica a Oriola, on els cavallers eren exclosos dels càrrecs municipals, a diferència d'Alacant i d'Elx; hi hagué avalots en el consell general del 1325, i revisió de les institucions municipals, que substituï el consell general per un de quaranta jurats i acceptà cavallers per al càrrec de justícia.

El segon títol només m'és conegut per referència. – J. P. E. [15.515-15.516

Juan Antonio BARRIO BARRIO, *Una oligarquía fronteriza en el mediodía valenciano. El patriciado de Oribuela. Siglos XIII-XV*, dins «Revista d'Història Medieval», 9 (1998 [1999]), 105-126.

A base d'estudis previs i de documentació inèdita del Archivo Municipal d'Oriola, *Contestador*, l'autor recorda la situació fronterera de la vila d'Oriola i l'obligació d'assegurar la col·laboració en la defensa, cosa que comportava mantenir cavall i armament en forma; això propicià la formació d'un grup de 'milites', que aprofitaren a favor seu aquella situació, tant a la vila com en el Regne (107-109) per mitjà del control econòmic de la contrada (110-112), i del poder polític local en totes les seves manifestacions, religiosa inclosa (113-117); formaven la confraria d',hòmens a cavall', que el 1417 comptava cent trenta-quatre membres i eren el patriciat de la vila (120-125). – J. P. E. [15.517]

Juan Antonio BARRIO BARRIO, *La intervención real en la ciudad de Oribuela a través de la implantación de la insaculación en 1445*, dins «XV Congreso, I/1», 23-34.

L'autor reporta les vicissituds de la introducció de la insaculació com a forma de nomenament de càrrecs ciutadans, els protagonistes de la qual haurien estat la reina Maria, muller d'Alfons IV, i el president del consell reial, bisbe de Lleida, [García Aznárez de Añón]; de fet, el 1445 foren anul·lades les normatives anteriors i, tot i la contraposició dels consellers oriolencs, la reina establia la insaculació, en la qual els ciutadans posseïdors de cavall i armes entraven en la bossa dels cavallers, i els altres en les de ciutadans majors i menors, 39, 33 i 53 respectivament (28-29); es donaren casos de difícil col·locació (32). – J. P. E. [15.518]

Vicenç SUBIRATS MULET, *La possessió de la terra a la comanda d'Orta (segles XIII-XVIII)*, dins *Actes Territori*, 917-932.

Entre dos documents cronològicament extrems, ací transcrits (927-932), el primer, establiment de mas i terres el 1259 (Madrid, AHN, *Órdenes militares. Orta*), i el segon uns capítols per a la compravenda en subhasta de l'establiment d'altre mas i terres, del 1709 (Horta, AHM), l'autor aplega informació sobre «les principals formes de possessió i d'explotació de la terra» (917), amb l'ajut de fragments de reconeixements de senyoriu en capbreus dels anys 1573, 1624 i 1655 (Madrid, AHN, *Órdenes militares*, llibres 1872-1877), on consten censos i parts pagades al senyor directe. – J. P. E. [15.519]

Pedro LÓPEZ ELUM, *Elements de terrisseria per a la producció del sucre (Paterna i Manises, segle XV)*, dins «Afers. Fulls de recerca i pensament», núm. 32 (1999), 67-81.

Segurament per la minsa producció, Jaume I eximí el canyamel de pagar delme el 1268 i a començaments del segle XIV n'arribaven de Sicília noves varietats i menestrals especialitzats. Però la gran extensió agrícola i industrial del canyamel es produí en la primera meitat del segle XV tant a la Safor com a la Plana; la producció del sucre és descrita per Martí de Viciana, Gaspar Escolano, Josep A. Cabanilles i Gregori Maians (74-75), i requeria tipus i formes diversos d'estris de terrissa, que, si era possible, eren fabricats 'in situ' (78), altrament eren comprats a Paterna fins que la Guerra de les Germanies destruï les bòviles (79) i aleshores també se'n fabricaren a la Safor (80). Hi ha llista de contractes entre mestres sucres i terrissaires de Paterna o de Manises entre 1405 i 1503, documentats a València, ARV o APPV, *Protocols notarial*s (80-81). – J. P. E. [15.520]

Philip DAILEDER, *The Vanishing Consulates of Catalonia*, dins «Speculum. A Journal of Medieval Studies», 74 (1999), 65-94.

L'autor resumeix així aquestes pàgines: el poble tingué en la creació i manteniment dels consuls catalans un paper més actiu d'allò que normalment és reconegut. Fins i tot quan els reis catala-

noaragonesos crearen consolats ho feren més per respondre al desig popular de posseir institucions garants de la seguretat de la gent que per respondre a les necessitats administratives, car la corona preferia potenciar la seva pròpia institució, la Pau del rei, i així desaparegueren els consolats. L'autor concentra la seva atenció en el de Perpinyà, única població catalana que hauria fet reviure el consolat en data nés tardana, cosa que permet de saber què succeí en el pas del segle XIII al XIV (67). La base documental, ultra la constituïda en l'Arxiu Municipal de la vila, es troba en el *Liber diversorum privilegiorum*, de Perpinyà, Médiathèque Municipale, ms. 83, transcrit en la part inicial del cartulari de Perpinyà (París, BN, lat. 9995), per l'aplec de J. B. Alart, *Privileges et titres relatifs aux franchises... de Roussillon et Cerdagne*, Perpinyà 1874, per *Les coutumes de Perpignan*, de J. Massot-Reynier, Montpeller 1848, i pels *Documents historiques de la ville de Perpignan*, d' H. Aragon, París 1922, amb constant referència a fons paral·lels d'altres ciutats catalanes. – J. P. E. [15.521]

Patrice ALESSANDRI, *Les artisans de la terre: les potiers de Perpignan, XIVe-XVIIe s.*, dins «Études Roussillonaises», XV (1997), 181-200.

L'autor es fixa en la relació entre la documentació escrita i els resultats de l'activitat arqueològica (181-182). Els menestrals es concentraven a Perpinyà en la parròquia de Sant Jaume (184 i 185) i els ollers en els carrers de les Olles, dels Ollers i del Pou dels Ollers; la documentació aplegada sobre els ollers és completada amb la relativa a la confraria, ubicada en l'església del Carme i documentada des de la segona meitat del segle XVI per les actes de les reunions dels confreres (187-188). Els resultats de les excavacions permeten de conèixer tant les tècniques de fabricació, com la utilització de les peces de terrissa perpinyanenca. Hi ha nòmina d'ollers assistents a les reunions (196-197), bibliografia (198-199) i glossari de mots tècnics amb llur definició, només en francès [en els documents els mots es deuen trobar en català: hauria estat convenient que hagués figurat el nom perpinyanès autèntic]. – J. P. E. [15.522]

Àngel CASALS, Montserrat COBERÓ, Flocel SABATÉ, Carles SANTACANA, *Història de Piera*, Lleida, Pagès editors 1999, 432 pp.

Després de les presentacions oficials i dels capítols dedicats a la descripció del marc geològic, paleontològic i físic (17-65), la secció següent, *Prehistòria i història antiga*, de Montserrat Coberó (68-109), ens presenta els primers textos pierencs, en la inscripció, 'l'ltirda' d'una moneda ibèrica (91 i 98) i en la ben visible d'un denari romà de bronze (105); una de les il·lustracions de l'apartat corresponent al món romà reporta una escena familiar amb un infant aprenent de lletra (104). Flocel Sabaté ens recorda la *Història medieval*, on els fragments textuals transcrits s'entreteixeixen dins la seva exposició de l'ocupació definitiva del territori de marca fronterera i de la delimitació del castell termenat, de la vida en algun dels nuclis de població o en masos, dels mitjans de producció i de subsistència, de la progressiva imposició del sistema feudal aquesta vegada en mans de la casa comtal i de l'església de Barcelona, de la renda feudal, de l'empenta de la vila, de l'estructura del govern municipal, de la constitució en sotsvegueria, de la religiositat entorn la parròquia i el degà, del senyoriu de l'abadessa de Pedralbes, de la participació en les empreses de la corona, i dels fenòmens del trànsit vers l'Edat Moderna (111-253). Àngel Casas sintetiza la *Història moderna*, començant per la recuperació després de la reculada demogràfica del 1350 ençà; la conjuntura favorable de la segona meitat del segle XVI es manifesta en la taula d'oficis del 1555, la qual, comparada amb la del 1691 permet de veure l'augment en professionals universitaris o semblants, com l'existència d'apotecari, capellà, frare i sobretot de quatre metges, on no n'hi havia cap (262); el temps del Barroc, també a Piera fou de plets, de violència i de guerres i, per aquestes, de forts endeutaments; de classes socials ben delimitades i amb uns llaços de sang que enfortien les separacions, i de religiositat, que a Piera tenia la màxima expressió en la devoció al Sant Crist (255-291). Com a tot Catalunya, el segle XVIII representà el capgirell institucional i la introducció del cadastre, l'augment de la població, el creixement del cultiu de la vinya per a

exportació, i algun conflicte nou entre ajuntament i parròquia (292-303). Hi ha glossari de mots poc usuals (422) i taula onomàstica (423-431). – J. P. E. [15.523]

Jordi VILAMALA SALVANS, *Els francesos a la Plana de Vic, del tractat de Cateau-Cambresis (1559) al tractat dels Pirineus (1659)*, dins *Catalunya i Europa*, 163-172.

Estudi-sondeig sobre parròquies de la Plana de Vic o veïnes realitzat sobre la base de documentació i de textos de Vic, AE, (*Llibres de matrimonis, Consuetes*) i Biblioteca Episcopal, i de la BU de Barcelona (P. F. Baylina, *Memorias históricas del Colegio Literario de Santo Tomás de Riudeperas...*), i dividit en dos períodes: 1559-1620 i 1625-1659; l'autor ha procurat d'aplegar notícies de les vint-i-nou parròquies saquejades pels soldats francesos entre el 10 de novembre i el 9 de desembre del 1654. Establert el caràcter bàsicament sedentari dels gavatxos immigrants, l'autor exposa i redueix a quadre els matrimonis, un dels contraents dels quals era gavatx, i llur qualificació laboral (165-167). Un altre apartat és dedicat a la invasió bèl·lica del 1654, l'itinerari de la qual estableix (168-169); croquis de trajectòria: 172) i reporta testimoniats de les malvestats comeses en aquella ocasió (169-170). – J. P. E. [15.524]

Josep M. MIRÓ ROSINACH, *Esteles funeràries discoïdals i tapes de sepultura amb heràldica*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 12 (1999), 28-34.

Les dites esteles funeràries es trobaven en l'antic cementiri de Poblet, desafectat en construir la nova murada en temps de Pere III el Cerimoniós, per a la qual foren aprofitades; l'autor n'ha recuperades una que porta inscripció gòtica d'Elicsén de Tàrrega (29-30), i dues de Joan i Antònia de Navés, del segle XVI (32), totes transcrites. – J. P. E. [15.525]

Valentí GUAL VILÀ, *Sobre les morts de dos traginers (1554 i 1586) i la forca com a destí (1623)*, dins «Recull. Associació Cultural Baixa Segarra», 6 (1999), 65-82.

Els fets passaren en la baronia de Poblet i són coneguts per la sèrie de *Processos criminals* conservats en l'Arxiu del dit monestir, *Armari II, calaixos 19, 23 i 9*, respectivament, datats el 1554, 1586 i 1614. Tots tres encausaven algú d'assassinat i interessen l'autor, que en resumeix les declaracions, en tant que mostra del funcionament d'una cort baronial, la de l'abat de Poblet, en els temps moderns. – J. P. E. [15.526]

Damià VIDAL I RODRÍGUEZ, *El segrest de la possessió Son Axartell de Pollença (segle XVII)*, dins «Boletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», LV (1999), 429-454.

Acusat d'haver assassinat un familiar del Sant Ofici, Jaume Axartell fou encausat i condemnat a una multa de més de mil lliures; insolvent, li fou incautada la propietat pairal de Son Axartell, cosa que ocasionà les queixes dels qui havien comprats censals amb garantia de la dita propietat. La documentació corresponent és gairebé tota aplegada en un lligall de Pollença, Arxiu de Can Danús, ABD 1169. Resumit l'afer, és ací donada la taula cronològica dels successius documents, que s'allargassen entre el 1628 i el 1658 (433-444). Les darreres pàgines transcriuen catorze d'aquells documents; en destaca la sentència de la mateixa inquisició establint la precedència dels creditors a l'hora de cobrar (446-448). – J. P. E. [15.527]

Josep M. SANS I TRAVÉ, *La carta de franquícia de Preixana (l'Urgell) atorgada pel monestir de Vallbona (11 d'agost de 1228)*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 757-783.

La dita carta de franquícia, desconeguda fins ara, es troba en l'arxiu del monestir de Vallbona de les Monges, *Pergamins. Segle XII* (!), núm. 21; ací transcrita (782-783), és analitzada des d'un punt de vista històric, aplegant les notícies proporcionades per documentació entorn Preixana, inicialment part del castell termenat de Verdú (758); la introducció ens posa davant els ulls un retall dels dos segles en un dels quals Tàrrega fou restaurada i fortificada, i en l'altre fou conquerida Lleida i tingué lloc la donació del senyoriu de Preixana a Vallbona de les Monges, ja en el segle XIII; dos segles en què primer els Anglesola contribueixen a la repoblació fins a les portes de Lleida i, ja conquerida aquesta, entra Guillem de Cervera, família que féu la donació esmentada (758-773). Les pàgines següents analitzen els elements de la carta de franquícia, amb particular atenció a les concessions de drets al conjunt dels repobladors (774-777) i la repercussió en el futur del poble (778-780). – J. P. E. [15.528]

Francisco CASTILLÓN CORTADA, *Carta puebla de Raimat (Lleida)*, dins «*Analecta Sacra Tarraco-nensia*», 71 (1998), 203-212.

Resumits els fets de la conquesta de Lleida el 1149, a la qual contribuí Guerau de Jorba i en rebé el senyoriu de Raimat, són presentades les dues cartes de poblament dels anys 1157 i 1162, ací reproduïdes en fotografia i transcrites de Lleida, Arxiu de la Catedral, *Calaixos 200 i 221* (206-210). Les dues pàgines següents estableixen la cronologia de les intervencions documentades a Raimat entre el 1157 i el 1423 [però aquest any és impossible que «el rey don Fernando» concedís cap salconduit, car el d'Antequera s'havia mort el 1416 i el Catòlic trigaria trenta anys a néixer]. – J. P. E. [15.529]

Jordi MORELLÓ BAGET, *Les tècniques de la repartició fiscal en una vila del Camp de Tarragona: Reus en el període 1462-1480*, dins «*XV Congrés, I/4*», 191-202.

La repercussió damunt la població civil de les guerres i altres esdeveniments d'aquells dinou anys fou més de natura econòmica que bèl·lica i la local és coneguda per Reus AHC, *Actes municipals*. Establerta la cronologia de les talles (194-196), la fórmula impositiva podia ésser senzilla i igualitària (tretes el 10% de pobres i miserables) o a tres mans, és a dir, «per sou e lliura», que exigia estimes prèvies de la riquesa personal (197-198). El 1466, cada una de les tres mans es multiplicà per tres i calgué nova estima, realitzada el 1469 (199) i encara el 1475 (201), en què fou introduït un sistema mixt (cinc sous per cap i el restant distribuït en nou mans), que s'aniria repetint. – J. P. E. [15.530]

Salvador J. ROVIRA I GÓMEZ, *Els marxants occitans de Reus (1607-1620)*, dins *Catalunya i Europa*, 181-187.

El buidatge dels llibres notariais de Reus, ara a Tarragona, AH, ha proporcionat notícia de noranta-vuit marxants gavatxos, els quals, contra allò que és demostrat en d'altres casos d'immigració occitana, no procedien de molts, ans només de tres bisbats del Llenguadoc: Clar-mont, Santa Flor i Tula; ací tenim llista nominal dels procedents de cada un dels tres bisbats, amb clar predomini de Clar-mont (182); altra característica és la constitució d'almenys trenta-vuit societats de marxants gavatxos entre el 1604 i el 1620 (182-183). També s'han localitzat tres-centes seixanta-nou escriptures notariais de reconeixement de deute per un import de 20.672 lliures, nombre d'elles resumides ací (184-185). La mercaderia era constituïda de peces de roba fabricades a Reus mateix i de drap importat de França. Hi ha informació particular d'alguns d'ells (186-187). – J. P. E. [15.531]

Miquel SITJAR I SERRA, *La creació del dret a la vall de Ribes*, dins *Actes Territori*, 913-916.

El primer document que modifica els drets ancestrals a la utilització comuna de les pastures és la donació del comte de Cerdanya al monestir de Ripoll de les de la Vall de Núria, confirmant als homes de la vall de Ribes el dret a tallar-hi bosc; la pèrdua de les pastures era compensada amb l'alliberament de l'impost de la lleuda al mercat de Ripoll; era el 1088; el 1458 també els eximia de taxes, portatges i pontatges en tot Catalunya, tret de la lleuda. D'altres drets afectaven només parròquies concretes; i així Queralbs tenia un *Llibre d'actes, tant de privilegis com d'altrament... del lloch i parròquia de Queralbs...*, del 1571; i Planoles el *Plec d'actes closos. Trasllet autèntic dels privilegis... del lloch y parròchia de Sant Vicens de Planoles*, ara a Puigcerdà, AHC. Prescindint de la competència entre poblacions, hom endevina darrere els textos legals una defensa comuna de drets ancestrals comunitaris damunt un bé tan important com són les pastures, defensa que hauria estat més forta durant la primera meitat del segle XV fins a obtenir els *Privilegis* del 1458. Caldria clarificar l'exempció de la lleuda, també exceptuada el 1458. – J. P. E. [15.532]

Miquel dels Sants GROS I PUJOL, *El Registre de l'Almoïna del Monestir de Ripoll. Documents dels segles X-XII*, dins «Annals 1995-1996. Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès», Ripoll 1997, 79-89.

Els vint-i-dos resums de documentació datada entre el 949 i el 1189, ací transcrits (82-89) s'han salvat en un registre de Vic, Arxiu de la Mensa Episcopal, 1005A; també hi ha una llista, escrita entorn el 1800, de les parròquies, on la dita almoïna posseïa drets amb la localització dels respectius documents dins l'arxiu, que també informa de l'existència de pergamins i d'un cartulari antic (79-80). – J. P. E. [15.533]

Francisco CASTILLÓN CORTADA, *Inventario litúrgico de la catedral de Roda de Isábena*, dins «Aragonia Sacra», XIII (1998 [1999]), 243-254.

Resumit l'origen de la Seu de Roda, refugi de la de Lleida mentre aquesta fou musulmana, l'autor aplega documentació relacionada amb el canonge responsable del culte, el sagristà, i transcriu les parts dedicades a objectes de plata (425-426) i a ornaments i roba blanca (246-250), d'un inventari pres el 1690; i en apèndix, sis altres documents, tots del segle XVII, sobre alguns objectes relacionats amb el culte: campanar, seu del bisbe, orgue, imatge, relloge i cera (250-254); tots transcrits de Lleida, Arxiu de la Catedral, *Prestatge VI. Notaris*. – J. P. E. [15.534]

Josep FORMIGA BOSCH, *La Roqueta o la torre de l'Esparra, una construcció medieval al llarg dels segles*, dins «Quaderns de la Selva», 11 (1999), 125-160.

Amb dades d'arxius locals i comarcals de la Selva, de l'Empordà i de l'ADG, l'autor aclareix primerament quins foren els amos de la torre de l'Esparra, anomenada la Roqueta, exposats per ordre cronològic en un quadre. Després estudia les possessions rústiques vinculades a la torre, la seva evolució al llarg dels segles a través de diversos capbreus, la situació dels pagesos i els mals usos a què estaven sotmesos, així com les prestacions i rendes que rebia l'amo, exposat i resumit tot en quadres. També s'esmenta el canvi de mans d'alguns masos, les peripècies dels canvis de propietari de la jurisdicció i la reserva de terra (un 4% de les possessions) a favor dels successius senyors de la Roqueta. – J. de P. [15.535]

Laure VERDON, *Sens et expression de l'aide dans les serments de fidélité roussillonnais aux XIe et XIIe siècles*, dins «Homm. Bonnassie», 293-298.

L'autora es fixa en l'expressió d'ajut (adjutor / adjutorium) en els juraments de fidelitat dels anys 1075-1188 conservats a Perpinyà, Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals, completats amb els del *Liber Feudorum Maior*. Tot i les variants, es veu clar un formulari fix, dins el qual no

mancava l'esmentat ajut. L'autora hi troba cinc variants de formulació: la positiva genèrica i global; la negativa detallada; la negativa amb esment particular dels béns del senyor; la negativa amb esment de béns concrets o del castell; i la també negativa, amb esment de la fidelitat bàsica (294-295). Durant el segle XIII tendeix a imposar-se la fórmula positiva, però l'obligació d'ajut pot ésser formulada de manera més genèrica o més concreta; des de darreries del segle XI fidelitat s'uneix a ajuda; durant el segle XII, 'adjutorium' implicava servei vassallàtic (296-297). Són transcrits dos textos de l'ADPO, de la segona meitat dels segles XI i XII (298). — J. P. E. [15.536]

Laure VERDON, *La femme en Roussillon aux XIIe et XIIIe siècles. Statut juridique et économique*, dins «Annales du Midi», 111 (1999), 293-309.

L'ADPO, Sèrie H, en particular el *Cartularium Mansi Dei*, el fons 1B de la procuració reial, el *Liber feudorum C*, els protocols notariais més antics (3E1) dels anys 1261 i posteriors, i el *Cartulaire roussillonais* de Bernard Alart són a la base d'aquest estudi que vol fer conèixer la situació jurídica de la dona al Rosselló dins l'actual florida d'estudis sobre el tema, fixant-se en les formes diverses d'herència (paterna o materna), fins a la situació de pubillatge, sempre en funció de la conservació de la 'domus' (294-299); en l'estatut jurídic d'esposa, hi ha d'una banda la pèrdua de drets a la casa dels pares, de l'altra el 'sponsalitium' i la 'donatio propter nuptias' i el dret de co-gestió del patrimoni de la nova família (299-302); i en la situació de viduïtat (sempre propietària de dot, també del 'sponsalitium' i de la 'donatio propter nuptias' en cas de seguir 'casta et sine viro': 303-306). Hi ha tres fragments de testaments (306-307), tres de matrimoni (307-308) i dos de fórmules de renúncia (308-309). — J. P. E. [15.537]

Géraldine MALLET, *Les cloîtres-cimetières du Roussillon*, dins «Cahiers de Fanjeaux», 33 (1998), 417-434.

Els claustres de les esglésies perpinyaneses (Sant Joan, St. Domènec, St. Francesc, el Carme) tenien una funció essencialment funerària. Una inscripció, recol·locada al costat de la porta de la catedral de Sant Joan, certifica que l'iniciador del claustre, fou Guillem Jordà (432; cf. 418-420); aquella obra fou acabada el 1334, segons la darrera de les deixes documentades en el *Cartulari Alart* de l'AM (420 i 433); hi ha d'altres inscripcions funeràries (424-425). Als antics convents franciscans de Vilafranca de Conflent i de Cotlliure, les excavacions han demostrat l'existència de cementiris semblants. — J. P. E. [15.538]

Bernard DOUTRES, *La circulation monétaire à la fin du XVe siècle*, dins «La Pallofe», núm. 40 (novembre 1998), 43-54.

Els canvis de sobirania al Rosselló entre els reis de Catalunya-Aragó i els de França, ultra el normal moviment comercial es manifestaren en les inscripcions tant de les monedes batudes a la ceca de Perpinyà com de les barcelonines i d'altres procedències, ací reproduïdes (48-52); també ho són algunes de les monedes (54). — J. P. E. [15.539]

Miquel Àngel MARTÍNEZ I RODRÍGUEZ, *Felip IV o Lluís XIV? El dilema de la noblesa catalana al Rosselló*, dins *Catalunya i Europa*, II, 97-104.

Consumada la separació pel Tractat dels Pirineus i establert el Consell Sobirà del Rosselló després del memorial de Ramon Trobat (98-99), la documentació de Perpinyà, ADPO, 2B 38, i de Barcelona, ACA, *Consell d'Aragó*, permet de refer breus prosopografies tant de les famílies més decidides políticament a favor de l'agregació a la monarquia francesa (99-100), com de les que de més a més hi col·laboraren militarment (101-102), també de les més significades a favor de la

monarquia hispànica, on són transcrits quatre fragments. Però no mancaren casos de mobilitat des d'aquest grup als dos precedents (102-103). – J. P. E. [15.540]

Josep Me MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *Canadal i Caneres, serrells del Roure*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 32 (1999), 99-111.

En el *Llibre dels Racionaris de la vila i castell de Llers*, de Gregori Pellisser, escrit el 1730, s'afirmava un dret de patronat de la família Canadal sobre el priorat de Santa Maria del Roure. Estudiada la documentació referent al patrimoni dels Canadal, que es conserva a l'ADG, *Pergamins de la Pia Almoïna*, l'autor estableix la genealogia de la nissaga troncal dels Canadal des del 1166 fins al 1513 i la de les seves diverses branques: els Canadal des Pic (1362-1470), els Canadal de Montmarí (1320-1444), els Canadal de Gorgues (1306-1422) i els Canadal de Llers (1334-1422). Amb altra documentació de l'ADG l'autor certifica que el dret de presentació del priorat del Roure havia estat de l'abat de Sant Genís de Fontanes, venut als pabordes de la confraria del Corpus de Darnius pel preu de 20 lliures el 1417. Res a veure, doncs, amb els Canadal. – J. de P. [15.541]

Jaume CASTILLO SAINZ, *Els conflictes de l'aigua a la Safor medieval*, Gandia, CEIC Alfons el Vell 1997, 166 pp.

Les primeres pàgines resumeixen les aportacions dels darrers decennis al tema, tant en exposicions globals com en investigació en les fonts, i s'acaben resumint l'actual: «En un primer moment he volgut dur endavant la descripció històrica de la xarxa de reg del Quatrecent, tal i com la veïeren i l'empraren els seus contemporanis, tractant de distingir les innovacions medievals de les creacions prèvies, preexistents si més no des del temps dels musulmans, i també dels canvis que la xarxa patiria posteriorment. En segon lloc, he volgut subratllar les causes, internes i externes al sistema, humanes i naturals, polítiques i socioeconòmiques, que provocaren el desenvolupament d'una conflictivitat tan accentuada i persistent. I per últim he mirat de fer una espècie de catàleg dels conflictes localitzats a la documentació i de la seua fesomia (apel·lació al costum, recurs a la justícia i utilització de la violència), aportant una taula sinòptica de totes les mencions significatives trobades i la transcripció d'un bon nombre de documents, els especialment eloqüents o amb major riquesa informativa» (14). L'exposició, constantment basada en Gandia, AM, en València, ARV i Arxiu del Patriarca, en Barcelona, ACA, i en Madrid, AHN, *Osuna*, és completada amb vuit fotografies (117-124), amb els ja esmentats dos quadres sinòptics documentals, de plets i de concòrdies i llicències (125-130), i amb la transcripció de disset documents, datats entre el 1396 i el 1484 (131-157). – J. P. E. [15.542]

Jaume CASTILLO SAINZ, *La Safor al temps d'Ausiàs March. Un mosaic de senyories. Canyamel i sucre*, dins *Marc - Gandia*, 87-110.

Josep A. GISBERT SANTONJA, *Ausiàs March, señor de Beniarjó, Pardines y Vernissa*, dins *Marc - Madrid*, 203-213.

Exposició de l'estat tant polític (Oliva igual com Gandia eren petites capitals de baronies, sense que en manquessin de menudes, satèl·lits de les primeres: 96-98) com social (més llauradors que vilatans), econòmic (en bona part productes a vendre en el mercat setmanal) com urbanístic (destaquen els grans edificis eclesiàstics o civils, esglésies, convents, palaus senyoriais); a la comarca hi hagué dos monestirs importants: Sant Jeroni de Cotalba i Santa Maria de Valldigna (94-95); el regadiu hi era bàsic i en el regadiu un producte, la canyamel, i de la canyamel, una indústria, els enginys o trepigs per a treure'n sucre (99-109). Hi ha la bibliografia damunt la qual se sosté la narració (109-110).

L'autor del segon títol posa particular atenció a l'estructura administrativa del municipi i a la urbana de Gandia, en el senyoriu de tres llocs de musulmans i en l'esforç reeixit de dotar-los de

més aigua de regadiu (l'Assut i la sèquia d'En Marc) i d'indústria sucrera amb plantacions de canyamel i construcció d'un trepig. Hi ha bibliografia (213). – J. P. E. [15.543-15.544]

Ferran GARCIA-OLIVER, *Per la història de la cultura de la Safor*, dins «Misc. Camarena», 20-29.

L'autor recorda els estudis dedicats per Josep Camarena i Mahiques a la història d'aquella comarca, a la qual contribueix amb la transcripció de tres documents dels anys 1401-1426, tots procedents de Madrid, AHN, *Osuna*: el primer és l'acta de compra-venda per trenta-cinc florins d'or, d'un *Breviarium secundum usum et consuetam episcopatus Valencie*, de quatre-cents quaranta-set folis de pergami il·lustrats; el segon és contracte per a la fàbrica d'un retaule no més especificat per a l'església de la Font d'En Carròs; el terç és l'inventari de paraments litúrgics, peces d'argent i llibres de la parròquia de Gandia, al final del qual consta la llista de llibres (28-29). – J. P. E. [15.545]

Georges CASTELLVÍ, *Étude historique et archéologique d'une motte castrale du Roussillon, la Mota (commune de Saint-Felou-d'Avall, Pyrénées Orientales)*, dins «Études Roussillonaises», XV (1997), 137-148.

Aquestes pàgines s'enceten amb dos documents: un del 1475, que esmenta la Mota (fotografia i transcripció del document: 137), i l'altre del 1361, que parla d'un castell (138), ambdós de Perpinyà, ADPO; i en recorden d'altres que els documenten els segles XIII i XIV (138, nota 1: a darreries del segle XV, hom anomenava la Mota, 'Munt de la terra'). Les excavacions no semblen haver proporcionat nous elements escrits. – J. P. E. [15.546]

Carles DORICO I ALUJAS, *L'Església parroquial de Sant Hipòlit de Voltregà a mitjan segle XVIII*, dins «Ausa. Publicació del Patronat d'Estudis Osonencs», XVII (1997), 401-406.

Una contesa entorn al dret d'asseure's al banc immediatament posterior al dels jurats de la vila arribà i fou sentenciada per la Rota Romana, sentència publicada el 1761 a Vic: *Decisions de la Sagrada Rota Romana a favor dels pagesos propietaris de Sant Hipòlit de Voltregà*; sis anys després aquell temple, inicialment de creu llatina, era declarat perillós i el record gràfic que en resta és el croquis integrat en documentació notarial de Vic, Arxiu Episcopal. *Protocols notarians*, ací reproduït (403); dades extretes de fons diversos del mateix arxiu, sobretot *Mensa Episcopal. Visites pastorals*, i *Secretaria Capítular*, permeten de completar el coneixement tant d'aquell edifici com del que l'anà substituïnt des del 1771. – J. P. E. [15.547]

Anna M. CRUSAFONT, *Les medalles de Sant Magí de Brufaganya des del segle XVI al XX*, dins «Acta Numismàtica», 29 (1999), 215-246.

Santuari al límit entre la Conca de Barberà i la Segarra, centre d'una extensa devoció i servit per un convent dominicà des de començaments del segle XVI fins a la desamortització; entorn el 1630, un dels conventuals, fra Domènec Lledó, escriví el *Llibre de la fundació*, on cridava l'atenció entorn al nombre elevat de medalles que adquirien els devots; l'autora les agrupa per segles i tipus (220-232), amb indicació de les respectives inscripcions; no sols s'han conservat exemplars de les medalles, sinó també dels motllos per a fabricar-les (225-230). El catàleg de les mostres fa constar les respectives inscripcions (236-239). – J. P. E. [15.548]

Regina SÁINZ DE LA MAZA LASOLI (+), *Notícies documentals sobre l'abadia de Sant Pere de la Portella (segles XIII-XV)*, dins «Urgellia», XII (1996-1997), 379-406.

El principal fons documental de Sant Pere de la Portella es troba a Solsona, Arxiu Capitular, amb dos-cents quaranta-vuit pergamins i sis lligalls de paper. L'autora, per la seva banda, ha aplegat a Barcelona, ACA, *Canc., reg.*, trenta-una lletres reials, ací transcrites (383-403), datades entre el 1266 i el 1438, a través de les quals hom pot assistir a situacions diverses, com són la violència privada entre senyors que fa mal a béns dels vassalls; la situació particular dels masos a la Cerdanya després de la reintegració del Regne de Mallorca en la Corona; una quantitat de diners per a redempció de captius en poder de sarraïns, que, malgrat la indiferència del rei en el Cisma d'Occident, s'havia de posar en mans dels qui fra Pere d'Aragó, oncle del rei, comissari pel papa Gregori XI, anterior al Cisma d'Occident, havia designat; els preparatius per a un fogatge el 1380; i la notícia d'una documentació papal, «littere seu bulle privilegiorum suorum sunt multum antique et ab antiquissimis romanis pontificibus... concessae» (401, del 1422 [però el 1294 constava al rei que abat i monestir «non sit exemptum, immo subsistit et tenetur respondere ecclesie sedis Urgellensis», 389: l'antiguitat era de poc més d'un segle o es tractava de documents falsos?]). Hi ha taula d'antropònims i de topònims (404-406). – J. P. E. [15.549]

Josep M. PONS I GURI, *Uns documents sobre la construcció de l'Església Parroquial de Sant Pol de Mar*, dins «Misc. Ainaud, II», 51-62.

Durant la segona meitat del segle XVI, el nucli habitat de Sant Pol de Mar s'engrandí fins a independitzar-se de Sant Cebrià de Vallalta i una de les manifestacions fou la construcció de la nova parròquia des del 1574, que el 1637 ja es considerava totalment acabada, car es contractava el retaule per a l'altar major; set documents que permeten de resseguir tot aquell procés, conservats en sèries diverses d'Arenys de Mar, Arxiu Històric Fidel Fita, són ací transcrits in extenso; destaquen el conveni per a l'acabament de l'església, del 1601, on són especificats tota mena de detalls (54-58) i el ja esmentat de fabricació del retaule, de característiques idèntiques (59-62). – J. P. E. [15.550]

Guillem MORRO VENY, *Santa Maria del Camí a mitjan segle XV*, dins «Jornades Josep Capó», 59-77.

A mitjan segle XV, Mallorca sofria la tensió i guerra entre Ciutat i Part Forana; vençuda aquesta, arribà el *Procés per la contribució a les càrregues universals*, conservat a Palma de Mallorca, ARM, *Arxiu Històric*; dels registres d'aquesta sèrie i dels *Actes del General Consell* procedeixen les dades d'aquestes pàgines i les declaracions de Joan Bibiloni, testimoni del fet que les grans possessions, fins fa poc en mans de propietaris rurals, havien acabat en mans de ciutadans pel camí del carregament de censals insuportables (74-75). – J. P. E. [15.551]

Francisca COMAS RUBÍ, *Notes per a una història de l'educació a Santa Maria del Camí*, dins «Jornades Josep Capó», 313-323.

La documentació de Santa Maria del Camí, AM, *Llibres del clavari* i *Llibres de determinacions del consell*, permet de conèixer els noms d'alguns dels mestres conductats pel municipi des del 1620; el 1682 hi hauria un acord amb els frares mínims que encarregava a aquests les escoles de primeres lletres i de gramàtica; a mitjan segle XVIII hi ha la primera notícia d'una costura per a al-lotes: aquesta era la situació en entrar al segle XIX. – J. P. E. [15.552]

Gabriel ORDINAS I MARCÉ, *Materials i eines emprats en la construcció de l'església parroquial de Santa Maria del Camí (1702-1774)*, dins «Jornades Josep Capó», 13-28.

Pàgines basades en el *Llibre de l'obra de la parròquia de Santa Maria del Camí*, ara a Palma de Mallorca, ADM, consistents a agrupar les dades sobre materials petris (14-18) o lignis (18-21) i

sobre les eines (21-27), documentats en el dit llibre, amb particular atenció a les denominacions d'uns i d'altres, en particular de les eines. – J. P. E. [15.553]

Teresa VICENS I SOLER, *L'Assumpció en un cicle de la infantesa de Jesús: el frontal procedent de Santa Maria del Coll* (M. E. V.), dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana», IX (1999), 141-160.

Anàlisi tant de les figures representades en el dit frontal, ara a Vic, Museu Episcopal, com de llur rerefons teològic, «programa iconogràfic al servei de l'exaltació mariana» (157), en part formulat en les inscripcions, ací transcrites (143, 150) i en textos litúrgics de festes relacionades amb la infància de Jesús, trets de dos sacramentaris vigatans, mss. 66 i 71 (152), o en reculls de miracles atribuïts a la Mare de Déu, com els de Barcelona, ACA, *Ripoll* 193, i Tortosa, Catedral, ms. 117 (157-159), que desembocarien en els *Goigs*. – J. P. E. [15.554]

Antoni JOSÉ I PITARCH, *La documentació del retaule de Santa Maria de Salas*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 477-500.

Després de recordar les aportacions anteriors de documentació sobre un retaule d'argent parió del de la Seu de Girona [i del cremat i fos ja a mitjan segle XV a la de València?], l'autor precisa que l'objectiu d'aquestes pàgines «és estrictament documental, en facilitar alguns documents inèdits totalment» (477), en nombre de vint-i-un (482-499); procedeixen d'ACA, *Canc. reg.*, i *Reial Patrimoni*, i d'Oscà, Archivo Catedralicio. La intervenció reial era obligada pel fet que Pere III el Cerimoniós, per les grans necessitats de la guerra amb Castella, no havia tingut altre remei que incautar les peces d'argent de la dita església amb el compromís de restituir-les (478, nota 2); deu dels documents són transcrits in extenso, els altres només en regest o de manera fragmentària; destaca el contracte de fabricació del nou retaule encarregat a l'argenter barceloní Bartomeu Tutxó, del 1366 (488-490), resumit en les pàgines introductòries (480). – J. P. E. [15.555]

Francesco MANCONI, «De no poderse desmembrar la Corona de Aragón»: *Sardenya i els Països Catalans, un vincle de quatre segles*, dins *Catalunya i Europa*, II, 179-194.

Les primeres pàgines recorden les relacions de tota mena, començant per les comercials, ja des del segle XII entre Catalunya i Sardenya, reforçades després de la conquesta per «una posició de fort predomini mitjançant una rígida reestructuració feudal» (180); el 1355, Pere III el Cerimoniós atorgava a l'Alguer el privilegi segons el qual el «senyor rey no separerà lo loch de l'Alguer de la corona» (181, nota 8), que hauria constituït el primer fonament jurídic del llarg lligam de tota l'illa, manifestat en l'ús de la llengua catalana (184); el 1460 Joan II proclamava la integració perpètua dels regnes de Sardenya i Sicília en la corona (186). A partir d'ací és constant la pugna per a obtenir l'equiparació de Sardenya amb els altres estats de la corona i dels sards, sobretot dels qui poden aspirar a càrrecs de confiança, a ocupar els mateixos que els altres súbdits (187-189). Però quan, a mitjan sis-cents, ja tots són coberts, els qui han restat fora es defensen exigint «cerrar la porta a los Aragoneses, Valencianos y Catalanes» (194). – J. P. E. [15.556]

Roser PUIG TÀRRECH, *Els molins de Sarraal en un capbreu del 1720*, dins «El Baluard. II Recull de Treballs», Sarraal 1999, 187-196.

El dit capbreu es conserva a Tarragona, AH, *Fons Moragas*; d'entre les dades que proporciona, l'autora es fixa en les relatives als vuit molins (set fariners i un d'oli), que figuren en el capbreu car, es tenien pel titular de la senyoria; l'autora estableix la localització i la propietat útil d'alguns d'ells; al final dóna la llista de tots els sarraelencs que feren reconeixement de senyoria damunt els propis béns (193-196). – J. P. E. [15.557]

Josep M. GRAU PUJOL, Roser PUIG TÀRRECH, *La venda del retaule de la Santíssima Trinitat de Sarraal (1777). Una mostra del comerç d'obres d'art a l'època moderna*, dins «El Baluard. II Recull de Treballs», Sarraal 1999, 135-143.

Amb motiu de la construcció de la nova església parroquial (1748-1757), per a la qual calia fabricar nous retaules, llur financiació podia ésser ajudada amb la venda dels anteriors; això succeí a Sarraal, en què la confraria de la Santíssima Trinitat vengué al poble de Rocafort de Vallbona el retaule anterior per 525 lliures, pagadores en cinc anys. És transcrit el contracte de compra-venda, conservat a Tarragona, AH, *Fons notarials. Sarraal*, 3627; i el rebut final de la quantitat esmençada (138-143). – J. P. E. [15.558]

Teresa PUIG I FORASTÉ, Claustre BERNADÓ TRAVESSET, *Estudi de tres consuetes*, dins *Religiositat popular*, 190-210.

Les dites consuetes pertanyen a tres parròquies del bisbat de Solsona: Santa Maria de Sorba, Sant Miquel de Fontanet i Sant Serni de Clariana i haurien estat presentades al bisbe Rafael Lassa-la en visita pastoral durant el darrer quart del segle XVIII (191-192 [cal suposar que ara són a l'Arxiu Diocesà de Solsona]). Per a cada cas, les autores resumeixen les indicacions sobre la forma i horari de celebrar en cada parròquia les cerimònies religioses acostumades durant un any, calendari que al final és resumit en quadre sinòptic (209-210). – J. P. E. [15.559]

Pere SABORIT BADENES, *L'onomàstica de Sogorb al segle XVI*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 747-756.

Aplec dels antropònims trobats per l'autor en el *Breviarium secundum ritum... ecclesiae Segobri-censis*, València 1565; en els testaments de l'AC de Sogorb; i els dels titulars de les capelles i els de les iconografies dels retaules; les quatre llistes (748-751) són després comparades en quadre sinòptic (753-755). – J. P. E. [15.560]

Julio Luis QUÍLEZ MATA, *La desaparició de les grandes procesiones generales en la Tarragona del siglo XVIII*, dins *Religiositat popular*, 211-226.

Base d'aquestes pàgines és la bibliografia sobre el tema i Tarragona, Arxiu de la Catedral, *Actes capitulars*, i AM, *Actes Municipals*. La quantitat considerable de processons era conseqüència del mateix nombre de confraries (214); després de la *Nova Planta*, l'escassetat de recursos econòmics de la Casa de la Ciutat incidí negativament en les processons, detall que se sumà a la constant tensió entre el capítol de la Seu i l'ajuntament (216-222); però la causa principal fou la posició dels reis i governs il·lustrats en relació al barroquisme de les processons (222-224); qui sap si així els arribava reformisme de Trento (224-225). – J. P. E. [15.561]

Eugeni PEREA SIMÓN, *L'advocació de les ànimes del purgatori a l'Europa posttridentina: apunts per a una història a l'arxidiòcesi de Tarragona*, dins *Catalunya i Europa*, I, 519-528.

Objectiu de l'article: «embastar, amb el major nombre de dades i estadístiques possibles, l'advocació de les ànimes del purgatori en l'àmbit de l'arxidiòcesi de Tarragona i en el context postconciliar de l'Europa Moderna i, a partir d'aquesta informació, extreure'n les conseqüents valoracions històriques i antropològiques»; el temps contemplat és el segle XVIII (519). El nucli era la confraria i l'autor resumeix les *Ordinacions* de la de Riudoms, que compara amb les de Vila-plana en els punts d'organització, obligacions dels confreres, servei litúrgic i eclesial i beneficis (520-522); aquests darrers eren el resultat de les aportacions dels confreres o dels fidels en general (cas del Pa de les Ànimes aplegat en el mateix forn) i si eren en espècie anaven a l'encant; les cotit-

zacions servien per a sufragar els sufragis, els novenaris d'ànimes, i, durant el segle XVIII, per a la construcció d'altars específics i àdhuc de retaules sumptuosos o d'altres objectes decoratius, tal com és possible de constatar a través de les *Visites Pastorals*. – J. P. E. [15.562

Josep M. PLANES CLOSA, *Natalitat i evolució demogràfica a l'Urgell dels segles XVI i XVII*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 12 (1999), 64-71.

Anteriors estudis demogràfics de l'autor sobre l'Urgell havien tingut l'inconvenient de no disposar dels registres parroquials de Vilagrassa; ara aquest fons és a l'AP de Tàrrega i l'autor dóna en aquestes pàgines «la suma dels baptismes de les parròquies de Tàrrega, Verdú, Anglesola i Vilagrassa» (65), amb llista de la dita suma des del 1550 al 1699 (66-67) i caracterització de les successives etapes manifestades per les dites xifres, en què la natalitat només augmentà notablement des del 1670, quan un segle abans havia soferta la gran crisi (68-69). Hi ha tres quadres sinòptics i una gràfica. – J. P. E. [15.563

Josep M. LLOBET I PORTELLA, *Retaules urgellencs del segle XVII*, dins «Misc. Ainaud, II», 73-77.

Josep M. LLOBET I PORTELLA, *Vuit documents relacionats amb obres d'orfebreria de l'Urgell (segle XII)*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 12 (1999), 127-134.

Presentació i transcripció de quatre convenis de fabricació de retaules i d'una època de pagament relativa a un d'ells, tots de Tàrrega; els documents procedeixen de Cervera, AHC, *Fons notarial. Tàrrega*; llurs dates es troben entre el 1617 i el 1695.

El segon títol conté també presentació i transcripció dels vuit documents, datats entre el 1621 i el 1668, per a objectes d'Agramunt, Bellpuig, Claravalls i Tàrrega (la majoria són convenis per a la construcció de creus processionals; cal remarcar l'acta de col·locació de dos ossets de sant Ramon de Penyafort en reliquiari de la confraria de sabaters i sastres posada sota el seu patrocini (133-134). Es troben a Cervera, AHC, *Fons municipal. Bellpuig, Cervera i Tàrrega*. – J. P. E. [15.564-15.565

Ramon MIRÓ I BALDRICH, *Setmana Santa a Tàrrega (segles XV-XVII)*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 11 (1998), 89-104.

A base d'anotacions de la mateixa vila, AHC, *Fons municipal. Llibres de consells i Llibres d'albarans*, d'on n'ha transcrits trenta-quatre, que van del 1480 al 1694 (99-104), l'autor ressegueix els dies del Diumenge de Rams al de Pasqua, i informa de les decisions que anà prenent el consell municipal en vista de les dites solemnitats, com són les processons de Rams o les dels dies sants, o el Monument del Dijous Sant, el *Cant de la Passió* (o la *Pàssia* [que el 1531 consta ésser llegida cada dia per a comunir: 92/I]), o la música de pasqua, encarregada a joglars (90-94). Les anotacions transcrits es refereixen principalment a les representacions escèniques de la Passió, resumides en les pàgines expositives (95-97). – J. P. E. [15.566

Ramon MIRÓ I BALDRICH, *Els mestres a Tàrrega de mitjan segle XV a inicis del XVIII*, dins «Urtx. Revista cultural de l'Urgell», 12 (1999), 75-112.

La base arxivística d'aquestes pàgines s'estén a cinc sèries de l'AHC, ultra les dues assenyaldes en el resum anterior, d'on són transcrits vint-i-cinc anotacions, documents, crides o contractes, datats entre el 1343 i el 1686 (101-112), que no sols han permès de dibuixar en seguici cronològic fins al 1717 una visió diacrònica de l'ensenyament públic impartit tant pels mestres de minyons (llegir, comptar, música) com pels de gramàtica, a Tàrrega durant els dits tres segles (76-93), oferir un resum global, amb particular atenció a les escoles majors, presents en la docu-

mentació del 1572 ençà, a llur localització, i als sous dels mestres (93-96), i donar la llista alfabètica d'aquests (99-101). – J. P. E. [15.567]

Josep M. T. GRAU I PUJOL, *Les Ordinacions de Tarrés (1743)*, dins «Aplec de Treballs. Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 17 (1999), 15-32.

Presentació, en la qual les prescripcions d'aquell ordenament municipal són aplegades per nuclis temàtics: comportament personal, manaments relatius a l'agricultura, a la ramaderia, i els que afecten les relacions entre habitants i autoritats (17-24); és transcrit el text complet de les dites *Ordinacions...* (24-31) i el decret de l'abat de Poblet, senyor jurisdiccional, promulgant-les, i fent constar que eren registrades en el *Registre jurisdiccional* de l'antic arxiu pobletà (31-32). – J. P. E. [15.568]

Josep ALANYÀ I ROIG, *Les finances municipals a la Terra Alta. Béns patrimonials, ingressos i despeses (s. XIV-XVIII)*, dins *Actes Territori*, 617-655.

Objectiu: «descobrir de quina manera es nodrien les caixes comunes municipals i hom n'administrava llurs fons»; comença recordant la concessió de béns comunals en els *Costums de Miravet* i en els *Costums de Tortosa*, i la de facultat administrativa dels mateixos a les autoritats municipals en els *Costums de Miravet* i en els *Costums d'Orta* (619-621). Però la distància entre entrades i eixides de la caixa municipal provocà diverses intervencions reials, documentades a Barcelona, ACA, *Canc.*, *reg.*, o a *Reial Audiència i Reial Patrimoni*; interessan a l'autor les relatives als pobles de la Terra Alta i del Baix Aragó, com l'ajornament de l'obligació de pagar (624), al qual també havien de recórrer els comuns (626-627); segueix la casuística comarcal entorn les cises municipals damunt béns de consum (627-635) i les imposicions alíquotes damunt collites o altres béns (636-645): tot és documentat amb transcripció de fragments, sovint extensos. Hi ha bibliografia (647-649) i apèndix documental, on és transcrit el *Reglamento de las cargas y gastos que se deberán satisfacer del caudal de propios y arbitrios de la Villa de Gandesa*, del 1784, de *Reial Audiència. Plets civils* (650-655). – J. P. E. [15.569]

Salvador CARDÚS I FLORENSA, *Terrassa medieval: castells, esglésies i masos*, dins «Terme. Terrassa», núm. 14 (1999), 52-62.

Una nota editorial ens assebeta que aquestes són pàgines deixades inèdites pel seu autor, traspasat el 1958; consisteixen en aplec de dades, sovint transcrits literalment, sobre el castell de Toudell, l'església de Sant Miquel de Toudell, l'església de Santa Maria de Toudell, l'església de Sant Martí de Sorbet, La Guardiola (Can Majans), l'església de Sant Julià d'Altura, casa de Banyeres (torre de mossèn Homs), el castell Arnau (torre de Berardo), l'església de sant Quirze de Terrassa, l'església de Sant Pere de Torrents, l'església de Sant Feliu de Vila de Milans i la Guàrdia de Mataric (de Galliners). Les referències documentals han estat reelaborades pels editors, ajornades a la situació actual dels arxius [p. e., l'AHC de Terrassa, o l'Arxiu Històric de Sabadell, inexistents en temps de l'autor] i a les recopilacions documentals publicades els darrers anys. – J. P. E. [15.570]

Santi TORRAS I TILLÓ, *D'Antoni Sabater a Baptista Palma. Obres i artistes del Renaixement a Terrassa*, dins «Terme. Terrassa», núm. 14 (novembre 1999), 63-74.

La construcció de la nova parroquial del Sant Esperit féu multiplicar els encàrrecs d'escultura i pintura, tot i que les velles esglésies de Sant Pere seguiren ocasionant-ne encara més (cinc contra sis entre el 1546 i el 1621). L'autor transcriu els vuit contractes trobats a Terrassa, AHC, *Fons notarial*, datats entre els anys acabats d'esmentar (68-73), i els confronta amb les respectives obres

d'art, o amb allò que en resta en cas d'obres destruïdes l'estiu del 1936. Ultra els dos artistes citats en el títol, compareixen Baptista Forner, Ramon Puig, Jaume Oriol, Joan Basi, ambdós Agustí Pujol, pare i fill, i Joan Jovenyós; encara que no sigui publicat el seu contracte, també compareix Pere Serafí (64). – J. P. E. [15.571]

Gerard MARÍ I BRULL, Soledat FARNÉS I JULIÀ, *Catàleg dels pergamins del fons de Torà a l'Arxiu Històric dels Franciscans de Catalunya (segles XIV-XV)*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 433-478.

Per confusió entre el Convent de Franciscans i la Comunitat de Beneficiats de la vila de Torà, la documentació en pergami de la darrera anà a l'arxiu provincial dels primers, on encara es troba; consta de cent-vint documents, cinquanta-vuit dels quals, datats els segles XIV-XV, en general relatius a propietats i drets de la dita Comunitat de Beneficiats sobre béns, són ací àmpliament resumits; el primer és del 1350. – J. P. E. [15.572]

Laureà PAGAROLAS I SABATÉ, *Els Templers de les Terres de l'Ebre (Tortosa). De Jaume I fins a l'abolició de l'Orde (1213-1312)*. Volums I-II, Tarragona, Diputació 1999, 298 i 300 pp.

Feia poc més de seixanta anys que Tortosa havia estat reconquerida, quan una de les institucions protagonistes, la monarquia, sofrí el terrible contratemps de Muret; en aquell instant comença a descabdellar-se la nostra exposició, que arriba a les portes d'un altre contratemps, aquest definitiu, el de la supressió dels templers. Els dos-cents setze documents aplegats en el segon volum, la immensa majoria transcrits íntegres, datats entre el 1215 i el 1304 i completats en apèndix amb d'altres d'anteriors i posteriors, són a la base d'aquest estudi. Res d'estrany que en uns moments de feblesa reial, les relacions entre els cossenyors de Tortosa (Església, Montcada, Temple), sense oblidat els Hospitalers ni el nou poder municipal, deixin la impressió d'una lluita campal de tots contra tots, en la qual la necessitat d'arribar a acords s'imposa com a condició prèvia per a una vida mínimament segura i ordenada: són nombroses les avinences (que pressuposen desavinences prèvies) entre l'Església de Tortosa i els Templers (núms. 12, 18, 45, 46, 96, 103); entre Templers i Hospitalers (núms. 30 i 58, que és un pacte general); els dos ordes i els Montcada contra la ciutat de Tortosa (núms. 92, 93, 101, 116); entre els Templers i la ciutat de Tortosa (núms. 82, 83, 95); entre les ciutats de Tortosa i Barcelona (núm. 165); i entre els Templers de Tortosa i la Ciutat de Barcelona (núm. 168). Jaume II, que ja havia hagut de rebre ajut de les Terres de l'Ebre en la guerra consegüent a les Vespres Sicilianes (núm. 157, del 1287), solucionà aquella situació amb la barata del senyoriu compartit dels Templers damunt Tortosa, amb el ple damunt Peníscola i el seu territori (núms. 171-183); era mestre del Temple a Aragó i Catalunya fra Berenguer de Cardona (i per això els seus tres cards presideixen tothora el piló de l'entrada al pati d'armes del castell de Peníscola). Malgrat les tensions, els nombrosos actes d'establiment demostren que es trobava en plena activitat l'acondicionament agrícola de noves terres (núms. 8, 20, 29, 33, 36, 38, 39, 40, 43, 44, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 60, 61, 63, 65, 69, 73, 74, 77, 79, 80, 86, 88, 90, 98, 104, 105, 106, 110, 111, 112, 117, 123, 124, 127, 128, 129, 130, 132, 142, 161, 186, 187, 188, 189, 190). Atesa la importància del Temple, és explicable que molts, homes, però també algunes dones, s'hi aixopluguessin com a donats /donades o confreres/confraresses (núms. 14-15, 26, 27, 47, 61, 71, 72, 89, 151). La complicació del quadre augmenta amb la presència de jueus, especialment ben tractats, sembla (núms. 32 (particularment important per a la localització d'un call en la zona del castell dels Montcada, castell de Banyeres, en règim d'autèntic senyoriu feudal, comparable a carta de poblament donada a vint-i-cinc jueus nominalment consignats) 76, 97, 99), i de sarraïns, més controlats (núms. 4, 28, 42, 64, 94, 138, 145, 152, 189); a sarraïns sembla referir-se el ,custos captivorum', càrrec dins la comunitat dels Templers (núms. 43, 51, 61). Assenyalem l'inventari d'existències al Temple de Tortosa el 1289 (núm. 162: documents, bestiar, diners, vitualles). Cap a darreries del segle XIII abunden els documents totalment escrits en llengua catalana (núms. 191, 192-197,

200); recordem que un dels templers de començaments del segle XIII es deia Arnau de Vilanova (figura entre els signants dels documents 12 i 16). Damunt aquesta base i d'altra documentació ja publicada, l'autor refà en el primer volum la visió de conjunt d'allò que el Temple representà en la vida de Tortosa i de la comarca durant el segle XIII, amb particular atenció a l'evolució de la senyoria en la qual entraven tants components, els corresponents administradors i jutges, les rendes i imposicions, la pressió ciutadana i la defensa de la senyoria, fins que la permuta amb Jaume II posà fi a aquella situació (I, 14). – J. P. E. [15.573-15.574]

Flocel SABATÉ, *El veguer i la vegueria de Tortosa i de la Ribera d'Ebre al segle XIV*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 2 (1997), 113-152.

El segle XIV representà per a Tortosa el retorn primer i la reintegració després a la Corona, mantenint el municipi el poder judicial; en conseqüència, el veguer reial de Tortosa i Ribera d'Ebre (118-119), i el municipi tenien en el terme de Tortosa jurisdicció compartida, situació específica de Tortosa i font constant de tensions, sobretot després que la vegueria es trobà retallada per Lleida, Scala Dei i Montblanc (o Benifassà per l'altra banda) i pràcticament es limità al territori municipal tortosí (120-122: cf. 150-152: alternances territorials); àdhuc limitada així, la jurisdicció tortosina trobarà contrincants en els Hospitalers d'Ulldecona i en els altres barons i amb la mateixa jurisdicció reial damunt llocs com Amposta (123-125: mapa: 126); la jurisdicció municipal era personificada pels paers, «de tal manera que sols amb la seva presència pot actuar el veguer» (127); també els jutges eren «veritables representants d'uns ciutadans amos de la pròpia jurisdicció» (128), ambdós nomenats pel veguer d'entre una llista proposada pel municipi (129); les pàgines següents dibuixen l'àmbit en el qual s'aplica el sistema de jurisdicció compartida, amb particular atenció a les situacions de perill col·lectiu (132-135) i a les normes processals que en determinen l'aplicació (136-140); també el tribunal o cort del veguer i els oficials que la integren (141-143); la diferència de criteri és més visible en relació a juevia i moreria, en general exclusives del rei, en les quals, però, la ciutat pretén els mateixos drets que envers la població cristiana (144); no manquen les tensions amb la jurisdicció eclesiàstica (145). Les darreres pàgines recorden les condicions personals i les exigències a les quals és sotmès el veguer en acabar el càrrec (146-150). La base documental és Tortosa, AHC de les Terres de l'Ebre, *Fons Municipal*, completat amb ACA, *Canc., reg.* – J. P. E. [15.575]

Gerard MARÍ, *Evolució històrica dels privilegis de Tortosa, de Ramon Berenguer IV a Ferran II*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 2 (1997), 53-66.

El dret municipal de Tortosa es troba en els *Costums* i en els privilegis reials; aquells són molt coneguts, aquests gairebé gens, perquè no han estat aplegats en un volum (sembla que ho foren en un *Llibre verd*, perdut: 56-57). L'autor els ha cercat a Tortosa, AHC de les Terres de l'Ebre, *Fons municipal*, i a Barcelona, ACA, *Canc., reg.*, i ressegueix així la cronologia de llur promulgació pels successius sobirans (i per l'infant Ferran els anys 1329-1363), començant per la *Carta de poblament*, seguint per la plena atenció de la corona damunt la ciutat ja totalment seva amb Jaume II (60), per la reincorporació en temps de Pere III el Cerimoniós amb la inalienabilitat de la corona (62-63) i pel joc de Joan II d'afeblir de sotamà les prerrogatives de la ciutat (64-65); amb Ferran II tornava la normalitat plena. – J. P. E. [15.576]

Tomás ECHARTE, *Todo un conjunto histórico y artístico dominicano, ahora sede del archivo-museo de Tortosa*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 2 (1997), 67-88.

El dit conjunt és constituït per la primitiva 'Domus sancti Dominici' o Col·legi de Sant Domènec i Sant Jordi, pel Col·legi de Sant Jaume i Sant Matias i per l'església construïda pel bisbe Joan Izquierdo; les dades relatives a cada una de les dites institucions són bàsicament les ofer-

tes per Francisco Diago; de la ‚Domus Sancti Dominici’ eren els mestres de la ‚Lectura Sedis’ (71-72, [als quals hom pot afegir Pere Fino, el 1373]). Des del 1528 la casa primitiva cresqué en ésser-hi establert un ‚Studium Generale Ordinis Praedicatorum’, per obra de Baltasar Sorió (73-74 [però el 1528 Cotlliure no era França]) i el Col·legi de Sant Jaume i Sant Matias per als fills de moriscs (75-76). Entorn el 1580, fou construïda la nova església, ara seu de l’AHC de les Terres de l’Ebre (76-78: transcripció de les dues laudes sepulcralcs de Sorió i d’Izquierdo). Hi ha llista de professors o col·legials il·lustres (78-80), i anàlisi arquitectònica dels edificis (81-84). Hi ha bibliografia (87-88). – J. P. E. [15.577]

Santiago VALLDEPÉREZ CASTAÑO, *Tortosa vista per un flamenc. La societat tortosina en temps de Felip I d’Aragó*, dins *Catalunya i Europa*, I, 311-318.

Partint de les anotacions del diari de Heinrich Cock, posador de la comitiva de Felip I de Catalunya, sobre l’arribada, estada i marxa reial pel riu d’Ebre, l’autor dona algunes pinzellades de vida tortosina en la segona meitat del segle XVI, en general de segon mà, exceptuada la convicció del virrei duc d’Albuquerque d’haver obtinguda a Tortosa una victòria en la lluita contra el bandolerisme, a base d’ACA, *Consell d’Aragó* (313). Hi ha bibliografia (318). – J. P. E. [15.578]

Patrice POUJADE, *Le commerce des mules entre la France et l’Espagne à l’époque moderne: l’exemple du Val d’Aran et des Pyrénées centrales*, dins «Annales du Midi», 111 (1999), 293-309.

Tot i la importància que tingué l’economia basada en mules i matxos per a la Val d’Aran, no hi ha estudis sobre el tema. El resultat d’una primera recerca, que mira llur destí a les fires de Catalunya i de l’Aragó (mercat que cresqué fortament des del segle XVI en què matxo i mula desplaçaren el bou), conté una primera part dedicada a publicacions recents, sobre mules a ambdues bandes del Pirineu (313-315). La segona aporta dades documentades, tant d’arxius catalans (Viella, Aïstòric d’Aran, *Libre d’actes dehb Conselh Generau*; Gessa, Can Llobató; ACA) com francesos (ADTarn et Garonne, 3 J); França havia concedit reducció d’impost d’entrada (de quatre lliures a vint-i-cinc sous) a 800 animals de peu rodó o forcat cada any; importats de pocs mesos, creixien en les pastures araneses destinats a les fires de Catalunya i de l’Aragó. En la Guerra dels Segadors, foren els marxants francesos qui es posaren contra França i Catalunya perquè no tenien pas lliure per a anar a l’Aragó. – J. P. E. [15.579]

Patrici POUJADE, *Les relacions transpirinenques a la Catalunya moderna: els tractats de «Lligues i patzeries»*, dins *Catalunya i Europa*, 189-199.

[Cf. ATCA, XVIII (1999), 947-948, núm. 13768; XIX (2000), 808, núm. 13.627]. Amb precedents escrits que es remunten fins al segle XIV, les patzeries entre les valls d’Aran o d’Àneu i les corresponents de Coserans i Castillonès (mapa: 192) foren renovades després de la Guerra de Separació, els anys 1653 i 1654; el text de la darrera és a Viella, Aïstòric d’Aran, *Patzeries*; és ací resumit (191) i completat amb d’altres dades quant als condicionants i cerimonial de renovació entorn de Sant Joan de juny (193-195). Dos processos dels anys 1656 i 1658, del mateix arxiu, i unes *Mémoires concernant les marchands... de la ville de Saint-Béat...*, ara a Barcelona, ACA, *Reial Audiència*, permeten de conèixer amb detall les aplicacions (o les no aplicacions) per part de les autoritats reials de la zona i les dificultats en temps de guerra, com la de Successió, en què França i Espanya es trobaven al cantó de Felip V, i Catalunya amb l’Aran en el de l’arxiduc Carles, dificultats que segons l’autor assenyalarien el començament de la davallada de lligues i patzeries (196-199). [Sobre els estudis de Patrice Poujade i en particular sobre la seva tesi doctoral, hom pot veure la recensió signada per M. Àngels Sanllehy i Sabí, publicada dins «Afers. Fulls de recerca i pensament», nn. 33-34 (1999), 675-679]. – J. P. E. [15.580]

Salvador ALDANA FERNÁNDEZ, *València. La ciudad amurallada* (Sèrie minor, 51), València, Consell Valencià de Cultura 1999, 122 pp.

Dues parts constitueixen aquest llibre: la primera explica la configuració global de la ciutat (9-68), la segona aplega les il·lustracions (69-122), per a les quals cal consultar l'ordre en la pàgina 8. La primera part descriu el perímetre ciutadà i els murs successius que l'encerclaven (23-38), també cada una de les portes (39-59), amb una metodologia que consisteix a aplegar en cada cas les dades històriques documentades amb els respectius fragments textuais o inscripcions; les primeres trenta-cinc làmines recauen totes en el nostre camp cronològic, les restants de forma discontinua. La destrucció de la muralla recau en el segle XIX, fora del nostre camp. – J. P. E. [15.581

La Luz de las Imágenes. Catedral de Valencia 4 de febrero al 30 de junio de 1999, València, Generalitat Valenciana 1999, 368 pp.

La Luz de las Imágenes. II. *Áreas expositivas y análisis de obras*/*** Catedral de Valencia 4 de febrero a 30 de junio de 1999, València, Generalitat Valenciana 1999, 476 i 420 pp.

La primera de les publicacions que acompanyaren aquella exposició és com una història del bisbat de València, sobretot de la posterior a la conquesta de Jaume I, constituïda per capítols dedicats a successius períodes històrics, alguns dels quals són encarregats a autèntics especialistes en la matèria respectiva [tot i que algun caigui en errors gairebé imperdonables en un pretès especialista, com el de presentar Ferran I (mort el 1416) amenaçant el papa Martí V (elegit el novembre del 1418), 97, nota 26]. Assenyalen les abundants il·lustracions, moltes de les quals són de pàgines de llibres, manuscrits o impresos. Els col·laboradors són els següents: Jaime Sancho Andreu, *De los inicios hasta la reconquista cristiana* (19-43); Luis Pablo Martínez, *Después de la conquista: consolidación de la Iglesia en tierras valencianas* (45-67); J. Benjamín Aguiló Pascual, *Órdenes religiosas en la Comunidad Valenciana* (69-91); Xavier Serra Estellés, *El Cisma de Occidente* (93-123); Miguel Navarro Sorní, *El tiempo de los Borja, Siglo de Oro de la Iglesia Valenciana* (125-163); José Hinojosa Montalvo, *Iglesia frente a mezquita y sinagoga 1238-1609* (165-195); Rafael Benítez Sánchez-Blanco, *La Contrarreforma* (197-229); Antonio Mestre Sanchis, *La actitud religiosa de los ilustrados valencianos* (231-251); alguns dels capítols contenen referències a fons arxivístics inèdits. Hi ha una bibliografia general, aplegada per Miquel Navarro Sorní (363-365).

Els dos volums de la segona part són catàleg de les obres integrades en l'exposició, amb fitxa tècnica, explicació artística (que conté transcripció d'inscripcions, quan s'escau), bibliografia i reproducció de cada una les obres; també en aquest cas les peces són agrupades en períodes, el primer dels quals és *El primitivo cristianismo valenciano. La evidencia arqueológica*, sota la direcció de Rafaela Soriano Sánchez (*, 19-77); *La aportación de las órdenes religiosas*, d'Amadeo Serra Desfilis (*, 79-142: en aquest apartat hi ha mostra d'alguns llibres); *La Eucaristía*, de Ramón Rodríguez Culebras (143-217); *María y la Iglesia de Valencia. La Mare de Déu*, de Daniel Benito Goerlich (219-311); *Los santos valencianos*, de Miquel Àngel Català Gorgues (313-394); *La Iglesia valenciana en el marco del humanismo renacentista*, de Carlos Soler d'Hyver (394-473).

El segon volum del catàleg ofereix els temes següents: *Contrarreforma y Barroco*, de Rafael García Mahiques (11-85); *Del Barroco al neoclasicismo*, de David Vilaplana Zurita (87-197); *Las luces de la Iglesia ilustrada*, de Joan J. Gavara Prior (199-237); i *La Iglesia local y el obispo*, de Jaime Sancho Andreu (239-419). – J. P. E. [15.582-15.583-15.584

Enric GUINOT RODRÍGUEZ, «*Donamus et concedimus vobis*». *Monarquía i senyorialització del Patrimoni Reial al País Valencià en temps de Jaume II*, dins «XV Congreso, I/1», 219-236.

L'autor limita el tema a les alienacions territorials (no s'ocupa de les de drets reials, que arribarien en la segona meitat del segle) i al temps anterior al 1327. Els anys 1292-1305 afegiren al Regne de València tota la zona dellà Xúquer, a la qual pertanyen les donacions més importants (abans, des de Jaume I, s'havien localitzat en la part central del regne). Les notícies procedeixen de docu-

mentació d'ACA, *Canc.*, reg., de València, ARV, *Reial Patrimoni*, i de Madrid, AHN, *Órdenes militares*. Els beneficiaris foren membres de la casa reial o persones de la total confiança del rei, com Bernat de Sarrià (227), l'herència del qual engrandí el senyoriu de l'infant (futur fra) Pere d'Aragó (225-226), cosa que donà existència a l'alta noblesa valenciana; fou el nou orde de Montesa (senyoriu del Temple i de Sant Joan de l'Hospital) i el monestir de la Valldigna: 228-229). Hi ha bibliografia (232) i quatre mapes amb indicació de zones de reialenc (233-236). – J. P. E. [15.585]

María de los Desamparados CABANES PECOURT, *Las escuelas de gramática en la formación de los notarios valencianos del siglo XIV*, dins «Memoria Ecclesiae», XII (1998), 515-526.

La cort valenciana del 1329 exigia a l'aspirant a notari domini previ de llatí suficient a evitar falsos en la documentació; vint anys més tard, davant la manca d'eficàcia, fou exigít a tots, vells i novells, nou examen, un dels tres punts del qual era la prova de llatí. Consten en el consegüent procés, conservat a l'AMV, les qualificacions de cada aspirant, que van de ,est valde bonus gramaticus (!)', a ,no és gramàtic poc ni molt' (516); també els anys d'estudi anaven de sis a dos i els llibres, bàsicament el *Doctrinale*, completat en alguns casos per l'*Alexandreis* o el *Eb(e)rardus* (517); també foren examinats de la possibilitat de traduir del llatí al romanç català o d'aquest al llatí, i de les regles de concordança (518). Segons l'autora, en aquells moments, els dits notaris només havien pogut aprendre gramàtica llatina en l'Escola de la Seu (522); el curs d'estudis és conegut per un contracte del 1398 i per les *Ordinacions* de la unificada escola de Gramàtica del 1412; els mestres havien de demostrar suficiència passant examen; les matèries d'estudi es trobaven en els dos *Doctrinale*, seguit de *Cato*, *Contemptus*, *Thobias*, *Grecismus*, *Catholicon* i *Donatus* i de la *Logica vetus* i de la *Logica nova* d'Aristòtil; eren apreses mitjançant explicacions, repassos i exercicis, durant almenys quatre anys, en jornades que anaven de primera hora del matí fins una hora després d'acabat el dia (523-527). – J. P. E. [15.586]

Vicente GARCÍA EDO, *Aproximación al ,signum' notarial en el Reino de Valencia durante los siglos XIII al XVI*, dins *Graphysche Symbole*, 775-795.

Part i tast d'un treball consistent a fixar tots els notaris de l'antic Regne de València (776-777), uns tres milers dels quals ja han estat inventariats; ací l'autor ofereix una selecció de dos-cents, dels quals reproduceix el ,signum' i en la nota respectiva el nom del corresponent notari; aquests s'esglaonen cronològicament entre el 1240 i el 1589 (780-795). – J. P. E. [15.587]

Eugenio DÍAZ MANTECA, *El Císter en el Reino de Valencia (s. XIII-XV): Ordenes militares y monasterios*, dins «Cistercium. Revista monástica», LI/216 (1999 = *Císter y las órdenes militares*), 573-589.

Narració dels esdeveniments vinculats a la presència del Císter, ja en la mateixa conquesta a través dels ordes del Temple i de Sant Joan de Jerusalem (574-575), després concretada sobretot en els monestirs de Benifassà (576-580, vinculat a Poblet) i de la Valldigna (581-584); aquest tingué una filial a Sant Bernat de l'Horta, prop València (584-585, vinculat a Santes Creus); fou també d'inspiració cistercenca l'orde militar de Montesa, exclusivament valenciana per concentració de les cases de l'extingit Temple i dels Hospitalers, els quals berberen en compensació les institucions templeres de Catalunya; Montesa fou incorporada al Císter en el capítol general cistercenc del 1321 (586-588). Hi ha bibliografia (589). – J. P. E. [15.588]

Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *La orden de San Juan del Hospital en la Valencia Medieval*, dins «Hom. Orcástegui», 721-742.

La presència de l'Orde Hospitalera a València té tres etapes: la que comprèn la conquesta, la que va fins a la constitució de l'Orde de Montesa amb els béns dels templers i dels hospitalers, i la posterior, en què a València els últims quedaren reduïts a Sant Joan de l'Hospital dins la ciutat i a Torrent i Picanya. En la primera hi ha les donacions reials per al moment de la conquesta, un primer assentament d'hospitalers al Baix Maestrat (Cervera i Sant Mateu) i, no cal dir, la col·laboració en els preparatius i en la conquesta; el resultat fou la constitució d'un territori senyorial (723-727); de la segona és documentada l'estructuració del patrimoni baronial, amb barates entre senyors, rei inclòs; la política de repoblació, la percepció de drets senyorials, i l'estructura interna en comanadories (737); la tercera etapa és la de la reducció que ja coneixem (738-739). La informació es basa en el *Llibre dels fets* de Jaume I, en Barcelona, ACA, *Canc., reg.*, en València, ARV, i sobretot en Madrid, AHN, *Órdenes Militares*, Montesa. Hi ha dos croquis dels senyorius hospitalers al Regne de València el 1248 i el 1319 (741-742). – J. P. E. [15.589]

Vicente GRAULLERA SANZ, *Ciudadans de València en la época foral*, dins «XV Congrès, I/5», 135-149.

El dels ciutadans era l'estrat de la població d'on eren extrets els membres del govern municipal; en sentit ampli, ciutadà era qui complia les condicions per a ésser 'veí' de València; però hi havia els 'ciudadans honrats', que no practicaven treballs manuals (138-139, amb fragments textuais sobre casos concrets); la sèrie de València, AMV, *Tacha real*, permet a l'autor d'exposar el nombre de ciutadans (honrats) en cada una de les parròquies entre 1513 i 1552 (141), els qui els anys 1550-1551 eren censalistes de la Ciutat (divuit entre seixanta-vuit) (142-143), llista nominal i alfabètica des del 1552, amb la corresponent taxa contributiva (144-146); altra llista nominal dels qui, tot i haver mort, seguien figurant en el llibre (146-148), i la dels qui mancaven, tot i viure (148). Una Reial Cèdula del 1724 suprimia tots els privilegis dels ciutadans honrats (149), aplicació del *Decret de Nova Planta*. – J. P. E. [15.590]

Jaime CASTILLO SAINZ, *El poder y la miseria. Leyes de pobres y prácticas represivas en la València bajo-medieval*, dins «XV Congrès, I/2», 95-105.

En els segles de la Baixa Edat Mitjana hom començà de veure de forma diversa de la purament religiosa tant els pobres com el treball, cosa que es projectà en la separació dels dos grups socials, diferenciats per llur utilitat social: els pobres que podent treballar no ho feien, restaven forces al benestar social. Seguint una pragmàtica de Jaume II del 1321 (101), els *Manuale de consells* de València, AMV, contenen decisions de tota la segona meitat del segle XIV forçant a treballar (100), trajectòria d'alguna manera aprovada tant per Francesc Eiximenis com per sant Vicent Ferrer (103); i així, l'atenció als orfes inclou l'ensenyar-los ofici i trobar-los feina (104). Els vagabunds irreductibles podien ésser forçats a afermar-se en les lleves militars del rei (104-105). – J. P. E. [15.591]

José HINOJOSA MONTALVO, *Intereses valencianos a través de las relaciones epistolares con Alicante durante el Trecentos: un intento de sistematización*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 429-445.

A base sobretot de l'AMV, *Lletres missives*, completades pels *Manuale de consells* (documents ja publicats per M. Lluïsa Cabanes i Català el 1995), l'autor, delimitat el territori medieval corresponent a la província d'Alacant i assenyalats els majors corresponsals (4431-4432), esbrina les preocupacions de les autoritats de la ciutat de València: l'ordre públic amb motiu dels 'pogroms' antijueus i les bandositats ciutadanes (4434-4436), proveïments alimenticis de tota mena, sobretot de forments en els freqüents anys de secada (4437-4442), i d'altres afers esporàdics (4443-4444). – J. P. E. [15.592]

José Vicente CABEZUELO PLIEGO, *Un intento para resolver ciertos conflictos jurisdiccionales entre la Gobernación y la Bailía General del Reino de Valencia. Acerca de la concordia de 1376*, dins «XV Congrés, I/2», 55-65.

L'administració de regalies i de drets reials era camp llèpol tant per al governador com per al batlle general del Regne de València, extrem manifestat en el fet que sovint el governador admetia recursos contra les decisions del batlle; ja el 1356, Pere III el Cerimoniós havia fallat a favor del darrer, però les 'invasions' de competències continuaren; per aquesta raó el 1376 els mateixos interessats es posaren d'acord en nou punts, aprovats pel rei, ací resumits (59-62); el text és conservat a Barcelona, ACA, *Canc.*, reg., 1094. Les intromissions, però, continuaren i són ben documentades en volums posteriors de la mateixa sèrie (1105, 2223, 2237). – J. P. E. [15.593

Capítols i establiments de l'ofici dels peraires de la ciutat de València. Edició, estudi i notes del manuscrit d'Ontinyent a cura de Francisco M. GIMENO BLAY, Ramon Josep PUCHADES BATALLER, Ontinyent, Caixa d'Ontinyent 1999, 200 pp.

Les pàgines introductòries exposen que, contra la impressió que el volum pot produir en ésser mirat per fora, en la seva composició material és lluny d'ésser unitari, car és resultat de successius afegitons al nucli primitiu (de noranta-un folis), cosa confirmada per la composició dels tan diferents plects (9-11); el dit nucli inicial seria del pas del segle XV al XVI; el resultat fou «una miscel·lània textual, on el gremi recull una normativa dispersa pel que fa a la seua conservació i alhora heterogènia pel que fa a la seua procedència» (13); aquell estat de coses és confirmat per la taula inicial, que només arriba als textos copiats fins al foli LXVIII, corresponent als *Capítols establerts l'any M CCC XI* (16-21); la taula completa de totes les prescripcions que afectaven el gremi és al final (194-199). El cos del volum, que conté el text dels capítols inicials i el dels afegits, completat amb anotacions de crítica textual, ocupa les pàgines 22-186; els editors també l'han dotat d'un glossari (188-192). – J. P. E. [15.594

Ferran ARASA I GIL, Pere Pau RIPOLLÈS I ALEGRE, *Troballes de tresors en les comarques septentrionals del País Valencià*, dins «Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló», 20 (1999), 309-316.

Recordades les publicacions que han fetes conèixer llicències «de cavar moneda o tresor» conservades a Barcelona, ACA, *Canc.*, reg., o a València ARV, *Batllia general*, i la localització coneguda dels llocs de les dites comarques, en els quals han estat trobats tresors (313), els autors presenten i transcriuen dos documents, ambdós de València, ARV, *Batllia*, 1155, del 1473; i *Vària*, capsa 86, lligall 14, del 1530; el primer fa referència a llicència de «cavar moneda o tresor» al Castellvell de Castelló; el segon és interrogatori a un matrimoni de masovers de Vilafranca, terme de Morella, en relació a un tresor de monedes àrabs trobat per llur filla i posteriorment cavat pel masover (313-315). – J. P. E. [15.595

MaiTE FRAMIS MONTOLIU, Lluïsa TOLOSA ROBLEDO, *Pintors medievals a la Cort Reial de València*, dins «XV Congrés, I/5», 423-435.

Aplec ordenat de dades procedents de València, ARV, *Reial*, *Mestre racional* i *Batllia general*. *Àpoques*, moltes ja publicades, tant les relatives als grans mestres (Lluís Dalmau, Jacme Baçó/Jacomart, Joan Reixac), com a d'altres (426-430), a continuació concentrades sota els epígrafs d'obra major (431-432), i menor (432-435). – J. P. E. [15.596

Mª Rosa MUÑOZ POMER, *La Generalidad valenciana en el siglo XV, entre la representación y los mecanismos de control*, dins «XV Congrés, I/4», 203-218.

Estudi limitat a la legislació sobre la Generalitat Valenciana en el segle dels Trastàmara fins al 1510, a base dels *Processos de corts*, les compilacions de furs (com la impresa de Guillem Ramon Mora d'Almenar, València 1625, o la manuscrita de València, BU, ms. 217), i alguns registres de la Diputació (206). Entre el 1418 i el 1446, les corts encarregaren a la Generalitat la percepció de repetits donatius, aplegats per imposició o per censals (206-208); l'estructura administrativa havia estat determinada per l'acte de cort del 1403: diputats, clavers i oïdors de comptes (209); les corts successives concretarien, ampliarien o retallarien competències, sobretot en qüestions econòmiques (210-216). Pel sol fet d'existir, la Generalitat feia ombra a la ciutat de València, alhora que era exposada al constant i diversificat intent reial (a través de la capital o pel camí del braç militar) d'adquirir-hi un pes definitiu, fins a sostroure el 1429 el control de la gestió administrativa als diputats (217-218). Hi ha quadre sinòptic dels salaris (217). – J. P. E. [15.597]

Francisco VALERO OLMOS, *Reorganización administrativa y evolución económica de la hacienda municipal de Valencia en el tránsito al mundo moderno (1412-1515)* dins «XV Congreso, I/4», 293-305.

En començar l'època Trastàmara, l'administració econòmica de la ciutat era unificada en la *Claveria general de totes les peccúnies*, on s'encallava tant l'activitat administrativa com la comptable, raó per la qual hom decidí reforçar l'oficina del mestre racional d'una banda (*Llibre de notaments*), i de separar les fonts, creant en un primer moment la ,Claveria del quitament de censals', conduïda per uns *Capítols del quitament* propis; i en un segon, la ,Claveria del quitament dels censals de la ciutat' (297-298). Les pàgines següents indiquen els fons corresponents dins l'AMV (299-300), i redueixen a gràfica (301) i a dos quadres els totals d'entrades en la Claveria comuna (303) i els de subvencions del consell municipal en forma de nous carregaments de censals (304-305). – J. P. E. [15.598]

Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, *La intervención del poder real en los señoríos valencianos. El secuestro de Xiva y Castellnou (1415-1425)*, dins «XV Congreso, I/2», 207-218.

L'episodi és conegut per València, ARV, *Mestre racional*, 9.810 i d'altres, i *Governació. Litium*. Ambdues poblacions eren senyoriu d'Ot de Montcada, urgellista durant l'interregne, ja de temps incapacitat a satisfer els censals carregats pel seu pare damunt els propis béns per a l'expedició de Martí l'Humà a Sicília el 1392; ja el 1402 els creditors, cavallers i no burgesos, havien fetes gestions judicials per cobrar. Canviada la dinastia i finalida la vinculació entre els Moncada i la casa reial, Ferran I el 1415 signava el document de segrest dels dits pobles a mans de l'administració reial, que durant deu anys anà pagant els rössecs de la forma que ací és exposada amb cert detall. Els nous administradors subhastaren les rendes, algunes d'elles adjudicades als creditors, que en algun cas hi feren un negoci del 12'9% (217). – J. P. E. [15.599]

Víctor Manuel ALGARRA PARDO, *Espacios de poder, pavimentos cerámicos y escritura en el Real de Valencia en época de Alfonso el Magnánimo*, dins «XV Congreso, I/3», 269-289.

L'ARV, *Mestre racional*, documenta obres al Palau Reial de València durant els anys d'aquell rei, destinades a manifestar la magestat; un dels elements decoratius eren les rajoletes, algunes de les quals portaven ,títols' o inscripcions com la «iustitiam serva et fove pauperem», extrem confirmat per troballes arqueològiques conservades al Museu Nacional de Ceràmica ,González Martí' (277-278); d'altres portaven les ,armes' dels reialmes de la corona (279). No mancaren els cortesans que posseïen rajoletes amb ,títol' propi (283). Hi ha bibliografia (285) i quatre pàgines de reproduccions (286-289). – J. P. E. [15.600]

Carlos LÓPEZ RODRÍGUEZ, *Notas en torno al Consejo Real de Valencia entre la Guerra de Castilla y la Conquista de Nápoles (1429-1449)*, dins «XV Congrès, I, 1», 255-274.

Un consell reial format per personalitats valencianes de l'administració reial fou constituït per Alfons IV entorn la reina Maria el 1425; el 1429 el mateix rei establia un consell del Governador del Regne i el 1438 l'infant Joan (futur Joan II), en tant que lloctinent reial, en creava un de residents a la ciutat de València per a una temporada d'absència seva, consell que el 1440 ja rebia encàrrecs de la reina Maria (258-260). L'autor recorda els personatges, dels quals consta que foren ‚consellers del senyor rei‘ (260-264), les atribucions del dit consell (consultiva, governativa, bèl·lica, judiciària i les especials de temps de cort: 266-271); l'actual *reg.* 4.555 de l'ARV, *Governació* conserva actes del dit Consell corresponents al primer trimestre del 1435, durant el qual hagué de decidir entorn un complicat conflicte de competències (273-274); també hi ha documentació adient en la sèrie *Reial*. – J. P. E. [15.601

Rafael NARBONA VIZCAÍNO, *La fiesta cívica: rito del poder real. Valencia, siglos XIV-XVI*, dins «XV Congrès, I/4», 401-419.

A base de la documentació de València, AM, *Manuales de Consells, Sotsobreria de Murs i Valls, Claveria comuna i Lletres missives*, l'autor ressegueix les diverses celebracions, tant les centrades en el sobirà (404-410), com les de naturalesa religiosa (411-417); darrere la solemnitat de les entrades reials, del festeig de victòries o del naixement de primogènit; darrere les festes dels dos sants Vicents, patrons de València, els actes de religiositat protagonitzats per la ciutat amb motiu de malures o de perills, les solemnitats civico-religioses (centenaris de la conquesta, Sant Jordi, i de Corpus) hi havia una dinàmica d'autoafirmació i cohesió d'una societat d'immigrants, que aprofitava tant elements civils com religiosos (418) i fou «el nacimiento de una genuina expresión patriótica» (419). – J. P. E. [15.602

Germán NAVARRO ESPINACH, *Emigrantes castellanos en la sedería de Valencia (1479-1524)*, dins «XV Congrès, I/5», 249-267.

Tomás PUÑAL FERNÁNDEZ, *Mercaderes Toledanos en el reino de Valencia*, dins «XV Congrès, I/5», 277-284.

Recordada la importància de la manufactura sedera a València durant els anys indicats en el títol, l'autor ha aplegat en l'AMV, *Llibres d'aveïnaments*, i en l'Arxiu de l'Art Major de la Seda, *Llibres de dades i rebudes de l'ofici dels velluters*, nom i data d'aveïnament, d'examen o de contracte de treball, de dos-cents sis menestrals seders procedents del Regne de Castella (257-267).

El segon article, basat en Simancas, Archivo General, *Registro general del sello*, i completat amb València, ARV, *Protocolos notariales*, ressegueix la presència de vuit companyies toledanes a València; la majoria tractaven amb seda, moltes eren de conversos, que tenien factors a València. – J. P. E. [15.603-15.604

Rafael NARBONA VIZCAÍNO, Enrique CRUSELLES GÓMEZ, *Espacios económicos y sociedad política en la Valencia del siglo XV*, dins «Revista d'Història Medieval», 9 (1998 [1999]), 193-214.

Pàgines definides per llurs autors d'interpretació global i integradora del segle XV valencià, temps que, alhora que hauria estat la seva època daurada, hauria coincidit amb una creixent davallada de l'autonomia política de la ciutat, pel progressiu sotmetiment a una estructura estatal. La presentació dels successius estadis d'aquella paràbola comporta la indicació dels estudis que els han estat dedicats en els darrers decennis, en alguns moments completats amb referència a dades inèdites de l'ARV. – J. P. E. [15.605

Luciano GARCÍA LORENZO, *Fiesta y teatro: locos e inocentes*, dins *Teatre popular*, 81-87.

A base de textos tan diversos com *El amigo Manso* de Pérez Galdós, una relació anònima de 1815, la comèdia de Lope de Vega *Los locos de Valencia*, i el *Costumari català* de Joan Amades, l'autor evoca la riquesa i les particularitats dels espectacles valencians organitzats a redós de les festes litúrgiques més assenyalades, en alguns dels quals hi intervenien àdhuc els alienats mentals. Després se centra en el *Misteri del Rey Herodes*, peça del XVI, editada des del segle XVIII i estudiada per Manuel Milà i Fontanals, Pròsper Merimée i el seu editor modern Hermenegild Corbató (1932) pel que fa al seu origen castellà o francès. García Lorenzo documenta la celebració d'aquest *Misteri* a partir del segle XV i la seva inclusió en les festes del Corpus a partir del s. XVI; finalment en resumeix el contingut i en remarca tres aspectes: la lloa de 24 versos que el precedeix, algun 'gac' especialment reeixit (la trobada de sant Josep, Maria i el Nen amb uns pagesos i el creixement immediat i miraculós del blat) i la part còmica de l'espectacle, quan Herodes convoca mitjançant pregó a les mares i als seus fills petits de tots els pobles del voltant de València. – J. de P. [15.606

Jill R. WEBSTER, *Per Déu o per diners: els mendicants i el clergat al País Valencià* (Col·lecció Recerca i Pensament, 6), Catarroja i Barcelona, Editorial Afers 1998, 202 pp.

Llibre només conegut a través de les recensions, signades per Flocel Sabaté («Serra d'Or», núm. 470 (febrer 1999), 76-77; per James William Brodman, publicada dins «The Catholic Historical Review», LXXXV (1999), 72-73; i de la signada per M. Nieves Mansuri Rosado, publicada dins «Revista d'Història Medieval», 9 (1998 [1999]), 313-314, d'on es dedueix que el llibre té un apèndix documental, un dels textos del qual és la sentència arbitral entre les dues clerecies donada per mestre Vicent Ferrer el 1406, que d'alguna manera centra tota l'exposició, ja que la sentència arbitral presentava una situació de conflicte institucional que s'havia anat conrriant des de la conquesta. – J. P. E. [15.607

Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, *El luxe dels llèpols. Sucre i costum sumptuari a la València tardomedieval*, dins «Afers. Fulls de recerca i pensament», núm. 32 (1999), 83-99.

Les primeres pàgines informen del primer ús documentat del sucre com a element terapèutic esmentat per Arnau de Vilanova, Jacme d'Agramunt o Lluís Alcanyís (85-86), confirmat per inventaris d'apotecaries o per llibres de comptes (87-99); ja Arnau de Vilanova sentenciava: «més sien confits a delit que a profit» (85, nota 3), i així hom emprà el sucre sobretot 'a delit', tal com demostren el *Llibre de sent Soví* i el *Llibre del Coch* de Robert de Nola i altra vegada els llibres de comptes de nobles i reis (88-90) i sobretot en el manual de confiteria, *Llibre de totes maneres de confits* (91); aquests foren utilitzats com a eina política (92) i llur consum augmentà tant com hom pujava en l'escala social (93-96); és també documentada l'exportació de sucre (97-99). – J. P. E. [15.608

M. Pilar MONTEAGUDO ROBLEDO, *La entrada y juramento de Carlos I en Valencia (1528). El lenguaje simbólico como expresión de la imagen del poder real en los albores del estado moderno*, dins «XV Congrès, I/3», 387-400.

La narració de l'entrada i estada de Carles I a València (3-20 maig 1528) resumeix les que han transmeses el *Llibre de memòries...*, el *Llibre de antiquitats* i el *Dietari de Jeroni Sòria*, ja publicats, i el *Llibre de notícies...* de Francès(c) Joan, inèdit, i les del *Manual de consells*, de la *Sotsobreria de Murs i Valls* i de la *Llotja nova* (391-393). Destaquen per llur simbolisme l'entrada a la ciutat el 3 de maig i el jurament respectiu de rei i regne el 16; l'entrada, en què la comitiva féu la 'volta de la processó de Corpus', col·locava en paral·lelisme les magestats divina i humana, i fou «acto de entrega simbòlica de la ciutat al soberano» (395); el jurament de rei i regne era una demostració de pactisme, en el qual, però, el poder reial es reforçava amb desgast dels poders representatius del regne (398-399). – J. P. E. [15.609

Emilia SALVADOR ESTEBAN, *El lugarteniente de Tesorero General en la Valencia foral moderna. Un cargo casi desconocido y una documentación por exhumar*, dins «XV Congrés, I/1», 343-364.

El tresorer general no ha atreta l'atenció dels estudiosos i menys el seu lloctinent; per això, l'autora només ofereix «una aproximació al tema» per als anys 1479-1600 (346) amb tres punts: definició del càrrec, a base de l'ARV, *Mestre racional. Tesoreria*; presentació de les tres sotssèries que hi són incloses (353-356); i llista provisional de lloctinents del tresorer general (346-347). El càrrec era ja definit en les *Ordinacions...* de Pere III el Cerimoniós, i fou precisat pel mateix rei i pels successors, tal com es pot deduir de l'ARV, *Canc., reg.*, 622 (347-352). El tercer punt recorda les dificultats per a la confecció d'una llista, ja que la documentació presenta buits; de moment, l'autora concentra la seva atenció en dues raguèlies de lloctinents de tresorer: els Sánchez i els Marrades (357-364). – J. P. E. [15.610

Emilia SALVADOR ESTEBAN, Rafael BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, *Un aspecto de las relaciones entre Cataluña y Valencia. Avecindados en la ciudad de Valencia (1479-1611)*, dins *Catalunya i Europa*, I, 109-120.

Rafael BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, Emilia SALVADOR ESTEBAN, *La inmigración catalana en Valencia según las fuentes del Hospital General (1557-1849)*, dins *Catalunya Europa*, I, 121-132.

El primer títol és anticipació d'un treball global damunt les dades dels *Llibres d'aveïnaments* de l'AMV, sèrie gairebé completa amb els seus seixanta-sis volums; el total d'aveïnats fou de 6.428, vuit-cents vint-i-quatre dels quals eren catalans (del Principat i Comtats), 12'82% del total, la majoria de l'actual província de Tarragona (110-111); la línia evolutiva d'aveïnaments pujà fins a mitjan segle XVI i baixà des d'aleshores; des d'un punt de vista de col·locació socioeconòmica i local dins la ciutat, l'anàlisi de les dades es concreta en sis quadres i gràfiques (116-120).

El segon títol es basa en la sèrie de *Llibres de l'entrada de malalts* a l'Hospital General, conservada a València, Arxiu de la Diputació; atesa la quantitat de malalts ingressats i documentats, l'estudi ha consistit a prendre les dades personals (nom, lloc d'origen, professió, noms dels pares o del consort, edat: 123) dels ingressats en els anys 49-50 i 99-100 dels segles XVII i XVIII; l'autor treu percentatges comparatius de cada una de les dates, que sintetitza en nou quadres sinòptics i una gràfica; globalment considerada, l'emigració catalana a València hauria augmentat durant la segona meitat del segle XVI i primera del XVII (128). – J. P. E. [15.611-15.612

Lluís J. GUIA MARÍN, *Defensa de la costa i concordàncies d'actuació del poder polític a València i Sardenya en la segona meitat del segle XVI*, dins «XV Congrés, I/3», 121-134.

L'autor vol aportar dades que completin el coneixement de la resposta del Regne de València a les exigències de la corona per a la defensa de les costes, i subratllar la coincidència no pas casual amb la de Sardenya, ambdues en el camí vers la monarquia absoluta. La política defensiva girava entorn tres punts: les torres de guaita, les milícies permanents i l'estol de galeres amb la determinació del responsable de llur finançament. La documentació procedeix de València, Biblioteca Universitària, ms. 82 i ARV, *Vària* 87, ultra la de les Corts Valencianes des del 1552; és resumida la que reporta les discussions entorn els dits temes (128-129); el 1597, després de les torres de guaita, arribava una milícia efectiva de 10.000 homes (130). – J. P. E. [15.613

Daniel JIMÉNEZ PUCHOL, Vicent PELLICER I ROCHER, *Santa María de Jesús de Valencia. Aspectos arquitectónicos y pictóricos*, dins «Archivo Ibero-Americano», 59 (1999), 49-78.

Les primeres pàgines ofereixen un resum de les vicissituds que van de la fundació el 1428 per fra Mateu [Guimerà?] d'Agrigento, al 1784, tant del convent (49-52) com del temple (53-55); aquest any hom decidí de reconstruir el darrer i per «la intervenció rígida que la Aca-

demia de San Carlos comenzó a practicar a partir de la década de 1780» (56), la reconstrucció seguí esquemes classicitzants; no hi mancà una inscripció llatina (60-61). Les intervencions de la dita acadèmia són conegudes per la documentació del seu arxiu i per notícies ja publicades (62 i 63-64). Les pàgines restants se centren en l'estil de les pintures i en el de llurs autors (65-78). – J. P. E. [15.614

Remedios FERRERO MICÓ, *Los greuges en las cortes valencianas de 1510*, dins «XV Congrès, I/2», 191-205.

Les del 1510 foren corts celebrades simultàniament a Montsó. A les de València foren presentats cinquanta-tres greuges; alguns eren nous, encara que requeien en quelcom tan antic com el fet que el rei no pagava deutes reconeguts (194-195); d'altres en repetien de ja presentats i tampoc no satisfets (195-197). Els greuges són coneguts per la respectiva sentència, ací resumida de València, ARV, *Canc., Processos de corts*. Molts foren desestimats per manca de proves, per defectes de forma o per d'altres raons, com la de trobar-se 'sub iudice'; foren admesos els relatius a deutes documentats (204-205). – J. P. E. [15.615

Juan Francisco PARDO MOLERO, *Los ejércitos de Su Majestad. La movilización de las tropas reales en Valencia a comienzos del reinado de Carlos I (1521-1526)*, dins «XV Congrès, I/1», 275-289.

Els anys indicats són els de les Germanies; l'autor estudia el tema a base de València, ARV, *Mestre racional., Canc. reg., Generalitat i Vària*. Entre el 1519 i el 1528 la Generalitat Valenciana hauria passat de desentendre's de la defensa del Regne a prendre'n la iniciativa; el canvi d'actitud seria conseqüència de la Guerra de les Germanies i de la revolta dels moriscs de la Serra d'Espadà (278). La primera part resumeix tant els fets bèl·lics com les formes de financiació i d'intendència dels exèrcits reials contra les Germanies (279-284): les formes medievals de finançament directe s'anirien desplaçant vers les institucions més representatives, la Generalitat i la Fàbrica de Murs i Valls, amb la consegüent implicació dels braços i la particular de la ciutat de València. Davant la revolta d'Espadà, la Generalitat acceptà de col·laborar en l'acció militar des del primer moment. Després, seria la cort del 1528 la que prendria la iniciativa, dirigiria i pagaria la guaita de les costes (285-288). – J. P. E. [15.616

Josep Lluís SIRERA, *El poble com a espectador absent?: el populisme de la festa urbana a la València del Renaixement*, dins *Teatre popular*, 277-289.

L'autor es proposa d'enfocar el món de les festes valencianes des de l'aspecte de llur teatralitat en l'època del Renaixement, quan la capitalitat de València -i de Barcelona i Saragossa- en el marc de la monarquia hispànica, és més teòrica que real i es manifesta sobretot en el tiquis miquis formalista i les baralles que se'n segueixen. Les entrades reials a València reafirmen el pacte entre la monarquia i la comunitat urbana (o amb tot el Regne, si al mateix temps se celebren Corts), amb gran diferència entre la primera entrada, quan el rei jurava el *Furs*, i les següents, menys brillants. Després és descrita amb detall la morfologia de les entrades valencianes i la participació que hi prenia el poble, com a espectador i com a protagonista d'actes propis: il·luminacions, corregudes de bous, balls i saraus. Les festes públiques evolucionen estenent-se a d'altres, un cop despulades de llur valor simbòlic primigeni, i s'encareixen fora de tota mesura gràcies a l'acumulació d'elements visualment fastuosos. La presència del poble a les entrades reials valencianes evoluciona des d'una estreta interrelació inicial entre poble i monarca cap a una distanciació progressiva; en la festa barroca el poble ja és només massa d'espectadors i encara d'espectador 'implícit'. Els punts de vista de l'autor són recolzats amb textos del *Llibre de antiguitats*, del *Manual de Consells* i del *Llibre de memòries de diversos sucesos e fets memorables*. – J. de P. [15.617

Carmen PÉREZ APARICIO, Amparo FELIPO ORTS, *Un drama personal i col·lectiu: l'exili austriacista valencià*, dins *Catalunya i Europa*, II, 329-343.

«El nostre propòsit és estudiar la trajectòria personal i alhora col·lectiva del grup de valencians que... hagueren de marxar a Catalunya després de la desfeta d'Almansa i... acompanyaren l'Arxiduc o l'emperadriu en els seus viatges de retorn a Àustria» (331); són Josep Folch de Cardona, comte de Cardona (332-334), Josep Boil d'Arenós, marquès de Boil (334-335), Gaspar Bernat de Calatayud i Carrós, comte de Cirat (335), Manuel Mercader i Calatayud (336-337), Antoni Tomàs Cavanilles, comte de Casal (337-338), Josep Torres i Eximeno (338-339), Onofre Esquerdo, Felip Armengol de Folch (339), Josep Severio Folch de Cardona, comte de Vilafranesa (340-341), Josep Coloma i Borja, marquès de Noguera (341-342), Francesc Coloma i Borja, comte d'Elda i Anna, i Joan Basili de Castellví i Coloma, comte de Cervelló (342-343). – J. P. E. [15.618

M. Carmen IRLES VICENTE, *El régimen municipal valenciano en el siglo XVIII. Estudio institucional*, Alacant, Instituto «Juan Gil Albert» 1996.

M. Carmen IRLES VICENTE, *Al servicio de los Borbones. Los regidores valencianos en el siglo XVIII*, València, Ed. Alfons el Magnànim 1996, 354 pp.

Estudis complementaris, coneguts per la recensió d'Armando Alberola Romà, publicada dins «Hispania. Revista Española de Historia», LIX (1999), 1178-1179. – J. P. E. [15.619-15.620

La Seu de la Ciutat. Catàleg de plànols, traces i dibuixos de l'Arxiu de la Catedral de València (Fons Històric). Preparació, text i catàleg de Juan J. GAVARA PRIOR. Museu de Belles Arts de València del 26 de novembre de 1996 al 12 de gener de 1997, València, Generalitat Valenciana 1996, 368 pp.

Després de les presentacions signades per les autoritats valencianes, Enric Mira ens introdueix al volum recordant que les ciutats europees són consubstancials amb les catedrals (21) i assenyalant la documentació corresponent que hi ha en els arxius valencians, no sols en el de la Seu, sinó també a AMV, *Escriptures de la ciutat, Instruments i Policia urbana* (33), i en el de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles (34). Els plànols, traces i dibuixos ací presentats i reproduïts són damunt pergamí o paper (32): corresponen a parts diverses de la mateixa catedral, tots de la segona meitat del segle XVIII (74-101); al retaule incendiari el 1469 i recordat en un croquis del 1486 (126-127); a projectes de reixes (150-163), a dissenys diversos de branderes (188-195); a peces per a llums (214-243), a custòdia amb el seu carro (262-267), a diversos tipus de cases o propietats (282-303 i 306-307), a institucions patrocinades pel capítol (326-333) i a tipus diversos de propietats rústiques del capítol (340-366): en tots els casos hi ha esbossos, traces i plànols acompanyats d'inscripcions o d'explicacions anteriors al segle XIX. – J. P. E. [15.621

Manuel RIU [I RIU], *Església i poder comtal al territori d'Urgell. Guifré el Pilós i la reorganització de la Vall de Lord*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 875-898.

Manuel RIU [I RIU], *La Vall de Lord a l'Edat Mitjana. Els segles XI al XV*, dins «Urgellia», XIII (1996-1997), 335-378.

L'autor comença recordant les informacions proporcionades pels escrits dels anys que van entre el 800 i Jofre el Pelut, en general les que ofereixen els preceptes, conservats o coneguts indirectament, dels reis carolíngis: existència de la Seu a la Seu d'Urgell, determinació dels límits del bisbat, prerrogatives dels bisbes també econòmiques i àdhuc en relació als béns fiscals, i dificultats de tota mena a l'hora de fer-les efectives (875-878). El 870 entrava en la història Jofre el Pelut com a comte de Cerdanya, Urgell i Conflent, no gaire després també de Barcelona, Girona i Besalú; la Vall de Lord hauria estat el camí per a l'ampliació i enfortiment de fronteres vers Solsona i Cardona, i consta que ell i el bisbe Galderic hi organitzaren les nou primeres parròquies; que

ell determinà les franqueses per als nous pobladors i bastí una defensa militar al Castellort; i que defensant la terra a la Vall d'ora morí segons Ibn-Hayyán d'un cop de llança de Llop Ibn Muhammad al-Qassí, de Lleida (878-880). A partir d'ací són tres els documents que informen sobre la dita Vall, tots de la Seu d'Urgell AC, *Llibre de dotalies: la Rememoratio parrochiarum Vallis Lordensis* (881-882), que permet de conèixer vicissituds i rectors de les dites nou parròquies fins a mitjan segle X; la dotalia de la Seu (retocada entorn el 970), on les esglésies que entraren en el dot ja eren setze, ultra les que no hi entraven dels monestirs de Sant Llorenç i de Sant Pere de Graudescales; així coneixem els noms de rectors i de jutges, amb predomini dels germànics i d'origen got (883-885); l'altre document, datat tres dies després, és el capbreu de censos i drets pertanyents a bisbe i canonges de la mateixa Seu, primera informació de demografia i economia de la Vall (885-887). Les pàgines següents exposen les informacions de les successives dotalies d'esglésies dels monestirs (888-890; altra donació: 892-893; i encara 896-897), o la de Sant Serni de la Pedra (890-892); i les primeres dades i tradicions (també les publicades per Narcís Camós el 1657) del santuari de Lord (893-896).

El segon títol recorda els quatre castells, les deu parròquies, els dos monestirs i la cinquante-na de cases escampades que tenia la Vall de Lord (croquis: 337) en el tombant de l'any Mil; l'evolució d'aquells segles és concentrada en tres línies: les dels dos monestirs de Sant Llorenç de Morunys o del Piteus i Sant Pere de Graudescales, amb les seves vicissituds (Sant Llorenç arribà a desaparèixer agregat a Sant Andreu de Trespunts el 1078: 345); les de les famílies més fortes, com la dels Miró a Navès (339 i 352-355; cf. 361-366), i les dels 'poders' nous, com el naixement i creixement de la vila de Sant Llorenç (*Carta de poblament* del 1297, traduïda: 376-378), d'una banda, i el vescomtat de Cardona, de l'altra, influent en la Baixa Edat Mitjana (371-374), època que deixà a la Vall nombre de retaules gòtics (374-375). – J. P. E. [15.622-15.623]

Josep M. SANS TRAVÉ, *Precedents, fundació i primers anys del monestir de Vallbona (1154-1185)*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 959-1003.

L'estudi d'aquells inicis topa amb l'escassetat de documentació (només trenta-sis instruments per als anys 1157-1190, dels quals només dinou són més o menys sencers i són ací resumits: 960-961, nota 3); s'han de completar amb *De la miraculosa fundació del sagrat monestir de Nostra Senyora de Vallbona*, ara a París, BN, [esp.] 239 (964); també topa amb la inestabilitat pròpia d'una zona que cerca i forja la pròpia xarxa institucional en els moments immediatament posteriors a la conquesta de Lleida, Tortosa i Siurana. Protagonistes d'aquells esdeveniments són els comtes de Barcelona i els nobles, el novell monestir de Poblet amb tot el seu pes, i un cap d'ermitans, Ramon [de Vallbona] desplaçant-se d'un lloc a un altre fins que el 1171 ell i el seu grup entraven en la germandat de Poblet (976) i en el Capítol General eren integrats dins l'orde del Císter (978-979). L'any sobre, amb la protecció dels Cervera, les ermitanes constituïen la comunitat femenina cistercenca de Vallbona, alhora que els ermitans se'n distanciaven en direcció a Poboleda (981); el 1174 arribava la primera compra de drets senyorials damunt El Vilet (983) i dos anys després moria Ramon de Vallbona, en memòria del qual seria escrita la *Vita beati Raimundi confessoris*: en el seu testament repetia que solitàries i comunitàries formessin família religiosa única (985-986). Des d'aquest moment augmentà l'atenció i la presència dels reis a Vallbona i amb ells la possibilitat d'una nova construcció monàstica, ja localitzada tota ella a Vallbona (989-990); les donacions reials de béns a Lleida desembocaren a començos del segle XIII en la casa de Sant Hilari (994-995); tant el patrimoni com l'influx social augmentaven, el darrer a través dels donats (998) o gràcies a personalitats com la de Berenguera de Cervera, protectora des del primer moment i després membre de la comunitat (1000-1002). – J. P. E. [15.624]

Josep M. T. GRAU PUJOL, Roser PUIG TÀRRECH, *La revisió del Cens de Floridablanca (1787) a través del compliment pasqual de Vallfogona de Riucorb. Un exemple d'ocultació*, dins «Recull. Associació Cultural Baixa Segarra», 6 (1999), 49-63.

Els historiadors de la demografia han manifestat dubtes de la validesa aritmètica del *Cens de Floridablanca*, el considerat més just dels de l'Antic Règim; els autors confirmen la seva manca de fiabilitat comparant-lo amb les dades personals proporcionades pels llibres parroquials de Vallfogona de Riucorb, salvats l'any 1936-1939 a Reus, on es troben en l'AHC (49), i així contraposen les llistes de compliment pasqual del segle XVIII a les dades dels censos del mateix segle, en els quals les xifres d'habitants més allunyades de la realitat són les dels dos darrers, dels anys 1787 (169 oficials, 328 reals) i 1797 (197 oficials, 376 reals) (51-53), amb el desavantatge contra els censos, que aquests inclouen infants i les llistes de comunió els exclouen almenys fins als set anys (52); segueix la crítica al *Cens de Floridablanca* (53-55) i la transcripció de la llista de combregants de Vallfogona de l'any 1787, on són anotades les variants de la llista del 1797 (56-63). – J. P. E. [15.625]

Ramon BOLEDA CASES, *La Puríssima de Verdú*, dins «Urtx. Revista cultural de l'Urgell», 12 (1999), 113-126.

L'autor es proposa «recollir tota la informació fins ara obtinguda» (114) sobre aquella obra mestra d'Agustí Pujol i de l'art barroc a Catalunya. Assenyalem la transcripció del contracte del 1623 per a la fabricació del retaule, que havia d'ésser presidit per la dita imatge (115-116: de l'AP, *Protocols*); del mateix arxiu és una lletra de l'escultor Agustí Pujol, del 1627, fotografiada (118) i transcrita; també és descrit el contracte per al daurat de peanya i retaule de la Puríssima, del 1631, de l'AP (119). Hi ha descripció de la talla (120-122) i nombre de fotografies. – J. P. E. [15.626]

Imma OLLICH I CASTANYER, Maria OCAÑA I SUBIRANA, *El treball artesanal i el comerç de la pell a Vic, a l'Edat Mitjana. Una arqueta baix-medieval conservada al Museu de l'Art de la Pell, de Vic*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 731-746.

Descrita la peça i reafirmat el seu origen català en la segona meitat del segle XIV o en el XV, les autores assenyalen la riquesa d'informació sobre els oficis que treballaven amb la pell, continguda en l'AE de Vic (*Cúria Fumada. Manuals Notarials*), d'on reporten casos documentats de mercaders, extraient matèries manufacturades a Flandes el 1242 i a Sevilla el 1391 (738-740). Després de la bibliografia (741-742) i de dues fotografies de la caixeta (742-745), és transcrit i traduït el contracte de viatge a França i a Flandes del 1242 (745-746). – J. P. E. [15.627]

Jill R. WEBSTER, *Nicolau Verdera de Vic i altres pintors catalans de l'Edat Mitjana*, dins «Ausa. Publicació del Patronat d'Estudis Osonecs», XVII (1997), 269-275.

Aplec de notícies sobre pintors i retaules per a indrets diversos dels Països Catalans relatives a Nicolau Verdera [cf. ATCA, XIX (2000), 878, núm. 14913], a Lluís i Francesc Borrassà, a Francesc Vergós i a Pere Terrers. Segueixen textos que es diuen transcrits de Vic, AE, *Arxiu Cúria Fumada*, 753 i 756; de Girona, AHM, *Acords* 42; i Barcelona, *Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu*, Notari Joan Torró (272-275 [avís al lector: la qualitat dels textos 'transcrits' pot ésser avaluada per aquestes dues mostres, de tres línies consecutives, pàgina 274, núm. 3, línies 3-4-5: línia 3: «tretza, onza e vuyt diners», que no són trenta-dos diners, sinó tretze lliures, onze sous i vuit diners, tal com diu amb totes les lletres el text de les línies 4-5: «XIII libras XI sous 8 diners»; línia 4: «Corpus x», que no és un(a), ics', sinó l'abreviatura de 'Christi' i, doncs, el sintagma fa: 'Corpus Christi']. – J. P. E. [15.628]

Lluís BURILLO I TOLEDANO, *L'organització musical de la Seu de Vic a finals del segle XVII: una primera aproximació*, dins «Ausa. Publicació del Patronat d'Estudis Osonecs», XVII (1997), 385-400.

La documentació de Vic, Arxiu Episcopal, *Llibre XII de secretaria*, que conté les actes de les reunions capitulars, completada amb la dels *Llibre de pagaments* i *Llibre de despeses de cor*, permet de reconstruir l'activitat musical de la Seu de Vic a darreries del segle XVII, en què girava entorn la Capella de Música, fundada durant aquell segle, depenent del Capítol a través del Tresorer; el mestre de capella era també responsable de l'ensenyament de música als minyons del cor (388-389); segueixen les notícies sobre els successius organistes (i d'altres documentats a Vic), cantors, minyons, la cobla de músics (390-396); però el centre era el cor, el cant col·lectiu del qual era indicat pels llibres litúrgics, sobretot antifoners i graduals. Per la poca exigència a l'hora de les admissions la vida musical a la seu de Vic passava en començar el segle XVIII per moments baixos, raó per la qual el capítol decidí que les prescripcions d'admissió fossin observades «ab tot rigor» (398). – J. P. E. [15.629]

Carles RABASSA I VAQUER, Carmen DÍAZ DE RÁBAGO HERNÁNDEZ, *Documents per a la història de Vilafamés*. Introducció i cura de l'edició per Wenceslao RAMBLA ZARAGOZÁ (Monografies, 25), Vilafamés, Castelló, València, Ajuntament, Universitat Jaume I i Consell Valencià de Cultura 1995, XXII i 606 pp.

L'ajuntament de Vilafamés i la Universitat Jaume I establiren el 1991 un conveni de col·laboració, resultat del qual és aquest llibre (XVI) que, aprofitant també les publicacions anteriors (8-14), ultra la documentació de l'AM de la mateixa vila, aplega els diplomes baronials de l'Orde de Montesa, documentació ara repartida entre Madrid, AHN, i València, ARV, amb alguna incursió en d'altres, bo i reconeixent que no s'han pas esgotat les possibilitats ni de Barcelona, ACA, ni de València, ARV (585-587); han estat així aplegats cinc-cents setanta-nou textos, datats entre el 1233 i el 1850, aplec que es clou amb la descripció de Pascual Madoz en el seu *Diccionario* (17-579); la norma editorial és la de resumir en regest els documents ja publicats (ni que sigui un de tan important per a Vilafamés com la seva primera *Carta de poblament* del 1241: 18-19) i de transcriure, 'in extenso' els fins ara inèdits. L'aplec és completat amb les taules: onomàstica (523-557), toponímica (559-571), de matèries (573-584), la ja coneguda d'arxius (585-587), la d'autors (589-590) i la cronològica dels 579 documents (591-606). – J. P. E. [15.630]

Joan CUSCÓ I CLARASÓ, *Mestres de capella i organistes a Vilafranca del Penedès durant els segles XVII i XVIII*, dins «Butlletí de la Societat Catalana de Musicologia», IV (1997 [1998]), 205-212.

Aplegades algunes notícies sobre mestres de capella i orgues a Santa Maria de Vilafranca el segle XVI, l'autor estableix llista de mestres (206) i d'organistes (207) dels segles XVI-XVIII; afegeix notícies de músics vilafranquins i informa que la música escrita o interpretada a Vilafranca es troba en la mateixa vila, Museu de Vilafranca: Arxiu musical; i en els de Montserrat, i de Barcelona, ACA, i Franciscans de Catalunya (208-209). – J. P. E. [15.631]

Josep Me MARQUÉS I PLANAGUMÀ, Èrika SERNA, *La família Trilla i el sepulcre del cavaller Asbert (+1334) de Vilanova de la Muga*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 32 (1999), 113-125.

Reunides totes les referències que s'han pogut aplegar en l'ADG entorn de la família Trilla (1237-1463), que donà a la diòcesi el bisbe Jaume de Trilla (1369-1374), els autors estudien un document notarial de l'any 1617, en el qual és descrit el sepulcre del cavaller Asbert de Trilla i s'hi realitza un dibuix minuciosament detallat del mateix, que existia a Vilanova de la Muga, bressol dels Trilla. En apèndix és transcrit el document del 1617, procedent de l'AHG, *Notaria de Figueres*, notari Miquel Gaspar Casamitjana. També és reproduïda una fotografia del dibuix inserit dins el document notarial. – J. de P. [15.632]

L'obra de Josep Rubió i Nadal, científic il·lustrat, rector de Vilanova de Prades (1792-1807). Hipòtesis... con la que se descubre la causa y la declinación y variación de la Aguja de Marear. 1807. A cura d'Antoni ROCA, Roser PUIG i Josep M. T. GRAU, Vilanova de Prades, Ajuntament i Parròquia 1999, 106 i 40 pp.

La *Hipòtesis...* (71 ss.) fou publicada el 1807 i per tant cau fora del nostre camp. Però l'estudi introductorri proporciona un recull de dades relatives al passat de la població, i amb més detall, al de la parròquia, començant per la bona nova que tant la part de l'arxiu parroquial guardat a la rectoria com la de Tarragona, AHA, es conserven pràcticament senceres (després del 1936 només s'ha trobat a mancar una *Consuet*a del 1795): les anotacions de baptismes, matrimonis, òbits i confirmacions comencen el 1587, les visites pastorals el 1656; llibres de confraries dels segles moderns i llibres notariais del 1634 ençà (21-23). Les actes de visita pastoral informen de la situació del temple parroquial durant el segle i mig del 1656-1800, refet de planta a mitjan segle XVIII; els llibres parroquials dels darrers anys d'aquell segle donen de Josep Rubió i Nadal una fesomia d'home amatent, consciencios i acurat en la feina; ell fou l'autor de la *Consuet*a perduda (24-28). – J. P. E. [15.633]

José A. del POZO CHACÓN, *Guerra, fiscalidad y poder local en Vila-real (1362-1375)*, dins «XV Congrès, I/4», 219-232.

L'AM de Vila-real, i en concret els *Llibres de claveria* dels anys en què la Guerra amb Castella tingué per escenari la zona entre València i Vila-real fins al tractat d'Almazán del 1375, informen des del 1362 de decisions en prevenció de defensa, com també de les constants consignacions de diners a la casa reial per totes les raons i camins possibles, tant en tributació ordinària com en urgència puntual (224-225); calgué trobar noves fonts de financiació per cises o imposicions sobre comerç i consum o per deute públic (préstec i censals); l'oligarquia local era favorable a donar satisfacció a les peticions del rei (228). Hi ha quadres sinòptics d'entrades i eixides d'aquells anys (230-232). – J. P. E. [15.634]

Aymat CATAFAU, Corine COUPEAU, Olivier PASSARRIUS, *Vilarnau, un village médiéval déserté de la Plaine du Roussillon. Premières données archéologiques et historiques*, dins «Études Roussillonaises», XV (1997), 149-168.

Localitzat vora la Tet entre Perpinyà i Canet de Rosselló, Vilarnau és esmentat del 1013 ençà, també com a baronia dels Villalonga, dels Vallgornera o de la Comunitat de Preveres de Sant Joan de Perpinyà, en pergamins o en llibres notariais de Perpinyà, ADPO; són també documentats tant el Vilarnau d'Amunt com el d'Avall (153-154); ja a darreries del segle XIV el lloc era despoblat (155). Les dades arqueològiques no han proporcionat nous textos (155-165). Hi ha bibliografia (166-167). – J. P. E. [15.635]

Antonio COUTO DE GRANJA, *Signos notariales de los siglos XV al XIX en el archivo de protocolos de Jijona*, dins *Graphische Symbole*, 797-820.

Els protocols notariais de la comarca de Xixona, el més antic dels quals és del 1459, es conserven en l'Arxiu Notarial de la població; ací hi ha llista cronològica dels cent cinquanta-dos notaris que exerciren fins a darreries del segle XVIII (798-801), després presentats en ordre alfabètic (802-805) i toponímic (805-809). Són reproduïts cent vuitanta-quatre 'signa', amb indicació del notari, al qual cada un correspon (810-820). – J. P. E. [15.636]

ESTUDIS DE REFERÈNCIA CRONOLÒGICA

M^a del Mar LLORENS FORCADA, Pere Pau RIPOLLÈS ALEGRE, *Les encunyacions ibèriques de Lauro* (Estudis de Granollers i del Vallès Oriental, 7), Granollers, Ajuntament 1998, 162 pp. i XIII làmines.

Els autors, acceptant la hipòtesi proposada el 1966 per Leandre Villaronga, recorden el tractament que en els segles XIX i XX ha tingut el tema de les monedes ibèriques amb inscripció „l.a.u.r.o“, i les successives hipòtesis de localització de la ceca (22-23); reporten en traducció castellana els fragments d'autors clàssics que esmenten el dit topònim (24-27), documentat al País Valencià, en la Bètica i al Vallès Oriental (Llerona?) (29-45). Segueix l'anàlisi de les monedes, començant per la de llurs representacions icòniques (47-59), i seguint per la de la llegenda, analitzada lletra per lletra (61-63); la part principal dels tres-cents vint exemplars coneguts (131) procedeix dels tresors de Balsareny i de Cànoves, que permeten de col·locar les de Lauro dins el context geogràfic original (65-75); els altres exemplars escampats entre l'Arièja (Gàl·lia), Eivissa, Caudete de las Fuentes al País Valencià i Amaya (Burgos), es concentren gairebé en llur totalitat entre Solsona, Empúries i el Penedès (75-79), com també les localitzades en excavacions arqueològiques entre Badalona i Empúries (i a Pollença: 80-81). Segueixen l'anàlisi de les contramarkes, les hipòtesis sobre sistema monetari, emissió i funció (87-106). Haurien estat emeses entre el 150 i el 130 aC. (113-115). Hi ha bibliografia (119-130), catàleg de les monedes (131-160) i reproduccions fotogràfiques en les tretze làmines finals. — J. P. E. [15.637]

Isabel IZQUIERDO, Ferran ARASA, *La imagen de la memoria. Antecedentes, tipología e iconografía de las estelas de época ibérica*, dins «Archivo de Prehistoria Levantina», XXIII (1999), 259-300.

La darrera part de l'estudi és dedicada a les esteles epigràfiques sense decoració, disset d'esparses pels Països Catalans i una al mateix límit (Esglesiola del Cid, Terol) (288, cinc de les quals reproduïdes: 286-287); quant a la tipologia, els autors constaten una evolució a assemblar-se a l'epigrafia romana, darrer pas abans de desembocar en el món llatí, proximitat també cronològica a l'època imperial (284-293). Hi ha bibliografia (295-300). — J. P. E. [15.638]

Ferran ARASA I GIL, *Noves propostes d'interpretació sobre el conjunt monumental de la Muntanyeta dels Estanys d'Almenara (La Plana Baixa, Castelló)*, dins «Archivo de Prehistoria Levantina», XXIII (1999), 301-358.

L'autor intenta una reinterpretació de les notícies i troballes arqueològiques d'aquell conjunt, basada en gran part en les dades que proporcionen els manuscrits de Bartomeu Ribelles, basades en les informacions que li trametia el rector d'Almenara a darreries del segle XVIII, J. B. Fíguls. Aquelles dades permeten de reconstruir la crònica de la descoberta del dit jaciment, dissortadament destruït (302-314), descriure el conjunt (319-322) i en particular els seus elements arquitectònics i decoratius (323-345). Les darreres pàgines són dedicades a les inscripcions i troballes monetàries: tretze de tipus funerari, l'onomàstica de les quals coincideix amb la coneguda al veí Sagunt (3345-346); les monedes, nombrosíssimes -hom parla de milers- tenien inscripcions des del segle II-I aC, tant ibèriques (kelse, Arse) com llatines imperials (347). Hi ha bibliografia (352-358). — J. P. E. [15.639]

Guy RANCOULE, *Le réseau de circulation antique au Nord des Pyrénées, Aude et Roussillon, méthodes, hypothèses et éléments d'appréhension*, dins «Col·loqui Arqueologia Puigcerdà», 33-39.

L'autor estudia el tema sobretot baix els aspectes cronològic, topogràfic i econòmic d'època prehistòrica (35), immediatament abans indica que fins i tot per al coneixement d'aquella realitat són indispensables textos com l'*Itinerarium Hierosolymitanum* o les *Tabulae Peutingerianae*, o les referències en documentació altomedieval a ,stratae' diverses, tema que per al Rosselló ha estudiat P[ere] Ponsich (34). – J. P. E. [15.640]

Narcís M. AMICH I RAURICH, Josep CASAS I GENOVER, *La Tabula Peutingeriana i la xarxa viària al nord-est de Catalunya. Una nova lectura*, dins «Col·loqui Arqueologia Puigcerdà», 175-182.

Els autors proposen noves identificacions per als topònims de la dita *Tabula...* (175-176), cosa que porta a formular nova hipòtesi entorn del seu recorregut. El primer intent ha consistit a sotmetre a prova crítica la grafia de les ,mansiones', que estableix així: «In Summo Pyreneo / Beclana IV / Iuncaria XII / Ceruiana XV / Ger[u]nd[a] XII / [Aquis] Vocom[is]» (177); la hipòtesi pretén d'explicar els dos topònims entre Iuncaria i Gerunda per l'existència de dos ramals de la ,via'; Ceruiana seria Cervià de Ter (178). Hi ha taula de ,mansiones' en els diferents *Vasa, Itineraria, i Rauennatis Anonymi Cosmographica* (180), reproducció d'un fragment de la *Tabula...* i croquis de la nova proposta (182). Hi ha bibliografia (179). – J. P. E. [15.641]

Francisco GRACIA ALONSO, *El comercio protobstórico en el Noreste peninsular entre los siglos VII-III a.C. Balance de investigación 1985-1997*, dins «Col·loqui Arqueologia Puigcerdà», 51-72.

Els estudis sobre el tema s'han basat en les troballes arqueològiques, sobretot en contenidors ceràmics, i en els texts més primitius de correspondència comercial (Empúries 1, Pech Maó, i Empúries 2) (51-53), ací transcrits (67); les fonts clàssiques també han d'ésser tingudes en compte: inscripcions epigràfiques, *Ora maritima* d'Aviè, Estrabó o Titus Livi. La investigació realitzada durant els anys indicats en el títol és copsable en la bibliografia (63-66). – J. P. E. [15.642]

Martí GRAU I SEGÚ, Esther RODRIGO I REQUENA, *El jaciment del Serrat dels Tres Hereus (Casserres): un assentament del s. I aC. al Berguedà*, dins «Col·loqui Arqueologia Puigcerdà», 125-135.

En jaciment del dit serrat podria ésser allò que resta de les construccions aterrades pels romans en la tercera revolta bergistana abans de l'aixecament dels ceretans el 39 aC.; els treballs d'excavació han proporcionat una moneda ibèrica de plata d'Ausa, amb inscripció ibèrica ,ausesken' (131). – J. P. E. [15.643]

Bernard DOUTRES, *Les monnaies au dauphin de la cité de Ruscino (Ier s. avant J. C.)*, dins «Études Rovssillonaises», XV (1997), 103-108.

Descripció de dos tipus de monedes de bronze, trobades a Ruscino, Empúries, Vilanova de la Raó, Perpinyà i Torrelles (104); porten inscripcions de caràcters íbers, d'altres llatins (106). Hi ha bibliografia (108). – J. P. E. [15.644]

Jaume BENAGES, *Les monedes de Tarragona (addenda segona)*, dins «Acta Numismàtica», 29 (1999), 25-37.

[Cf. ACTA, XVIII (1999), 958, núm. 13.804]. Ja en la descripció de les noves aportacions consten algunes llegendes (26-27), que resulten més completes i visibles en el catàleg, on trobem nou inscripcions ibèriques, quatre de llatines antigues i cinc de visigòtiques (31-34). – J. P. E. [15.645]

Francisco BELTRÁN LLORIS, *Writing, Language and Society: Iberians, Celts, and Romans in Northeastern Spain in the 2nd & 1st Centuries BC*, dins «Bulletin of the Institute of Classical Studies (BICS)», 43 (1999), 131-151.

Article delimitat geogràficament en la vall de l'Ebre des de l'oest de Catalunya (136: mapa). Hi ha algunes dades que ens afecten, com la que assenyala un primer influx oriental en textos d'Empúries, escrits d'esquerra a dreta (i no de dreta a esquerra com al sud de la Península) (138); o el rebut pels epitafis damunt pedra de Tarraco i Sagunt, escrits en caràcters ibèrics (139). – J. P. E. [15.646

Arturo PÉREZ ALMOGUERA, *Livio*, 21, 61, 6-7: *Atanagrvm vrbem, quae caput eivs popvli erat. El problema de Atanagrvm y la capitalidad ilergete*, dins «Hispania Antiqua. Revista de Historia antigua», XXXIII (1999), 25-46.

L'autor recorda la confusió que hi ha en les fonts clàssiques entorn la localització d'Iltirida/Ilerda entre els segles VI aC. i I pC. (26-27); per a Titus Livi, *Atanagrvm* seria 'urbis' i 'caput' dels Ilergetes. L'autor estableix que la informació de Livi es refereix a la situació de l'any 218 aC. (28-30); però les troballes numismàtiques no fan conèixer cap altre centre emissor que 'Iltirta/Ilerda' (30-32), les restes arqueològiques, per llur creixent abundància, assenyalen en la mateixa direcció, amb més o menys remotes possibilitats de localització en punts com el Molí d'Espígol o Margalef a Torregrossa (33-37); i la denominació única del 'populus' corresponent com a 'ilergetes', porta a la conclusió que de les possibles hipòtesis explicatives la més acceptable seria la de nom doble per a la mateixa 'Iltirta' (situació repetida en d'altres casos dins la mateixa Tarraconense: 41-42), amb localització en el turó de la Seu Vella; també es podria tractar d'una corrupció del text (45). – J. P. E. [15.647

Leandre VILLARONGA, *Anàlisi d'uns tresors d'asos romanorepublicans*, dins «Acta Numismàtica», 29 (1999), 59-88,

Conegut des de la dècada dels anys 1960 i publicat posteriorment, l'autor compara a efectes cronològics les 368 peces de la troballa de Torelló d'En Cintes, de Maó, amb d'altres tresors romans del període 250-208 aC.; les inscripcions es troben a les pàgines 62-64 i en les d'anàlisi metrològica (74); amagat després del 112 aC. no seria un dipòsit cultural, ans normal (71). – J. P. E. [15.648

Joaquim TREMOLEDA I TRILLA, *Pvblivs Vsulenvs Veiento, un magistrat narbonès amb propietats al Nord de la Tarraconense*, dins «Col·loqui Arqueologia Puigcerdà», 231-241.

Successives intervencions entre els anys 1961 i 1989 han conduït a descobrir a Llafranc una gran bòvila; en els seus materials hom ha trobat nou vegades la marca corresponent als 'tria nomina' del títol, cada un dels quals és abundantment documentat en epigrafia sobretot italiana i narbonesa, que ha donat el nom complet (233-234); tindríem, doncs, entorn al canvi d'era un prohòm narbonès, propietari d'inversions a la Tarraconense. Hi ha bibliografia (239-240) i reproducció tant de marques com d'una de les inscripcions narboneses (241). – J. P. E. [15.649

María José PENA, *Las marcas de M. Porcius sobre ánforas Pascual 1*, dins «Faventia», 21 (1999), 75-83.

L'autora assenyala algunes característiques de la dita marca (només es troba en ànforas Pascual 1; té l'epicentre a Badalona, amb 77 exemplars, i encara algun altre en la costa catalana; i presenta dues grafies: M. Porc. i M. Porci: 76). Recordades algunes interpretacions del conjunt,

l'autora pensa que el dit personatge pertanyia a la família dels 'Marcii Porcii Catones' (78), de la qual reconstrueix l'arbre genealògic dels segles II i I aC. (79); i que tenia algun vincle amb el M. Porcius Cato de l'ordre senatorial (82). — J. P. E. [15.650]

Josep CASAS I GENOVER, *La sigil·lada sudgàl·lica de la vil·la romana de Tolegassos (Viladamat, Alt Empordà)*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 32 (1999), 21-79.

L'autor recorda les campanyes d'excavació (1980, 1982-1996) d'aquest jaciment i passa tot seguit a descriure'n la ceràmica 'sigil·lata' sud-gàl·lica, en les formes llises de la qual es poden llegir els segells Primus, Secundini, Mvrran, [ra]Sinivs, OF, Ras(inivs), Logirn[us], Secun[us], OF Mods, A[...]sinus, Oficur, Prim.m. Scotius, OFM, OFMOM, OF Abii, Mommo. En els vasos les marques són: Of ari..., A.sinv..., Of Bassi, Of C.CAI, Castus, Cresi o Cresti, ...Toivli, Ofi Cvr, Damonus, Of La ..., Lepidi, Logirn(vs), Of Lvcc, Martialis F, Mod, Of. Modes., Of Mom. Mvrran, Of Pavli, Prim.m i Primus F. Of Ras, Sabi..., Salves, Of Sarin, Scotius, Secun[us], Secundini, Os Seno, Of Severi, Silvani, Tertius, Xah. La ceràmica pertany al segle I dC. — J. de P. [15.651]

Patrick LE ROUX, *Ejército y sociedad en la Tarraco Romana*, dins «Butlletí Arqueològic. Època V», núms. 19-20 (1997-1998), 83-107.

Trenta sis epitafis publicats per Geza Alföldy i un fragment de Florus, ací transcrits (104-107), fan de base a les consideracions de l'autor sobre allò que segurament fou el nucli inicial de Tarragona i, transformat en exèrcit de pau, convertiria la ciutat, tal com sentència el dit Florus, en «omnium quae ad quietem liguntur gratissima» (103). — J. P. E. [15.652]

Francisco Javier GARCÍA DE CASTRO, *Epigrafía y culto imperial en la Tarraconense durante el Bajo Imperio*, dins «Butlletí Arqueològic. Època V», núms. 19-20 (1997-1998), 109-119.

Les inscripcions preses a base de l'exposició inicial (109-115) són onze, reduïdes a quadre sinòptic (116) i transcrites de reculls diversos, en primer lloc del de Geza Alföldy —nou d'elles són de Tarragona— (117-119). L'autor subratlla el fet que, només amb una excepció, els protagonistes són els representants del poder imperial, quan en altres llocs són grups socials. — J. P. E. [15.653]

Martí VERGÉS I ASENS, *Ara inèdita de Quintus Caelius Felix a Iupiter, Fortuna Redux i al geni de la Legio VII*, dins «Butlletí Arqueològic. Època V», núms. 19-20 (1997-1998), 197-199.

Descoberta el 1995 a Tarragona, carrer de la Nau, 12, reaprofitada potser des del segle XIV dins el pilar d'una escala, ha proporcionat una nova inscripció, ací transcrita (197), traduïda (198), i fotografiada (199). — J. P. E. [15.654]

Víctor REVILLA, *Artesanado rural y comercio del vino en la Tarraconense en el siglo I d.C.*, dins «Col·loqui Arqueologia Puigcerdà», 201-207.

Pere GEBELLÍ BORRÀS, *Les exportacions amfòriques del Camp de Tarragona al Sud-Est de França*, dins «Col·loqui Arqueologia Puigcerdà», 223-

Malgrat l'escassetat de marques epigràfiques en àmfores fabricades a la Tarraconense en bòviles conegudes, l'autor relaciona els 'tria nomina' de tallers com els de Can Pedrerol o de la Vila Vella de Sant Boi de Llobregat amb els processos de producció i d'exportació sobretot del vi, car els tals 'nomina' serien certificats de control del producte (303) o de la seva comercialització. Hi ha bibliografia (207-208).

El segon títol es fixa en les bòviles de l'entorn tarragoní (Mas Gomandí, Mas d'Antoni Corts, la Buada, els Antigons, la Canaleta, la Clota de Creixell), i en concret en les que porten sencera o parcial la marca PHILODAMUS, documentada a Cambrils, Museu Històric, i a Tarragona, Museu Nacional d'Arqueologia (230: reproduccions); una de les àmfores també porta un grafit ,post cocturam': RH XVI, pertanyent a la comercialització (225); és coneguda l'àrea del Rosselló i d'Occitània, on es troba la dita marca (226-227). Hi ha bibliografia (227-228) i dos croquis (229). – J. P. E. [15.655-15.656]

Eduard GARROTE SAYÓ, Piero BERI MILLET, *L'eix Empúries- Narbona en els circuits comercials de l'oli bètic durant l'Imperi Romà*, dins «Col·loqui Arqueologia Puigcerdà», 243-254.

El Museu d'Empúries posseeix mig centenar de marques procedents d'àmfores bètiques que portaven oli segurament a Narbona, on se n'han conservades altres tantes: són reduïdes a tres quadres sinòptics amb transcripció, desplegament d'abreviatures i datació, per a cada un dels tres primers segles pC. (246-248), i una quinzena reproduïdes (252-253); hi ha bibliografia (250-251) i croquis de la costa corresponent a Catalunya i Occitània (254). – J. P. E. [15.657]

Enrique GARCÍA RIAZA, *Ciudades federadas de Baleares en la Antigüedad*, dins «Mayurqa», 25 (1999), 161-176.

Plini el Jove parla de dues ,civitates foederatae' a les illes: Bocchor i Ebusus. Quant a la primera, l'autor reporta el fragment de Titus Livi sobre la col·laboració militar de malloquins el 206 aC. contra l'estol cartaginès de Magó, com si fossin romans; quant a Eivissa, el decantament vers Roma degué tenir lloc després de la II Guerra Púnica i abans del 123 aC.; el ,foedus' d'ambdues poblacions amb Roma s'hauria concretat entorn el 78 aC. – J. P. E. [15.658]

Pilar ULLOA CHAMORRO, *Nuevo miliario de la vía Augusta hallado en Castellón*, dins «Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló», 20 (1999), 209-220.

En realitat es tracta de tres fragments, descoberts formant una paret seca dins el terme de Castelló, zona del Bovalar (209); s'ha conservat part de la inscripció (210); hi ha llista de miliaris de la província (211-213); hi ha inscripció en el de La Jana, en el de l'Hostalot/Ildum (Vilanova d'Alcolea) i en el de l'Ermida de Sant Vicent (Borriol). Hi ha catorze fotografies (215-220). – J. P. E. [15.659]

Rosario CEBRIÁN FERNÁNDEZ, *El uso epigráfico y hábitos formales en el ámbito funerario de Edeta*, dins «Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló», 20 (1999), 287-299.

Edeta, coneguda per fonts clàssiques (288), es trobava prop l'actual Lliria des del primer quart del segle II aC. Ací tenim una anàlisi global de les cent-catorze inscripcions conegudes, seixanta-vuit urbanes i quaranta-sis agràries; cent-dues són funeràries; d'entre les honorífiques en destaquen quatre, que esmenten el senador M. Cornelius Nigrinus Curiatius Maternus, protegit de Vespasià i Titus (289). Ací són analitzats tant el material emprat com les seves dimensions i formes per a cada una de les destinacions; també les característiques del camp epigràfic; en set fotografies d'il·lustració (293-298) i en una transcripció actual (294), hom pot veure mostres de text. – J. P. E. [15.660]

María Luisa SÁNCHEZ LEÓN, Ebusus *municipio flavio*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 55 (1999), 55-64.

María Luisa SÁNCHEZ LEÓN, *La tribu Quirina en Ebusus*, dins «Mayurqa», 25 (1999), 241-243.

Una inscripció, transportada d'Eivissa a Perpinyà pel governador Joan Deví abans del 1560, i després al veí castell de Corbera, per l'autoritat de Pèire de Marca, interpretada durant temps com a prova que el 'Municipium Flavius Ebussum' fou rossellonès, fins que Francesc de Fossà en clarificà la procedència, demostra que Eivissa hauria rebut de Vespasià el 'ius Latii', hauria estat 'res publica' amb el seu 'ordo' integrats en la tribu Quirina (alguns membres de la qual són recordats en el segon article) i que una de les famílies principals hauria estat la dels Cornèlii, padrins de l'aqueducte que fornïa d'aigua l'antiga Eivissa. – J. P. E. [15.661-15.662]

Josep ROS MATEU, *La recerca arqueològica al jaciment de la ciutat romana de Iesso a Guissona (la Segarra)*, dins «Miscel·lània Cerverina», 13 (1999), 9-27.

L'autor informa de les tres etapes de recerca arqueològica a Guissona del 1933 ençà (9-12), resumeix la situació de la Hispània Citerior el segle IIaC. (13-15), i es concentra en Iesso, documentada en Plini el Vell i en Claudi Ptolemeu, i confirmada per les monedes ibèriques amb llegenda 'Iesso' i per una inscripció dels anys 282-284 pC., ací transcrita (19); la reconstrucció de l'estructura urbana i del cementiri aporta nova inscripció, ja cristiana, del s. IV o començos del V pC. (24). Hi ha dos croquis (27). – J. P. E. [15.663]

Joaquim PERA I ISERN, *Iesso i Sigarra. Aproximació a la xarxa de comunicacions en l'època antiga d'aquests dos centres romans de la Catalunya central*, dins «Col·loqui Arqueologia Puigcerdà», 165-173.

Un sòlid punt de referència per a la reconstrucció de l'antic sistema viari segarrenc seria el mil·liari de Claudi I trobat a Guimerà, la inscripció del qual és ací transcrita (166); no molt allunyat, encara que en 'via' diversa, hi ha el de les Borges Blanques; l'altre punt de referència són les etapes dels itineraris. Hi ha mapa de Catalunya amb reconstrucció de les 'viae' (171). – J. P. E. [15.664]

Sara ALIAGA I RODRIGO, Ricard ANDREU I EXPÓSITO, Oriol MERCADAL I FERNÁNDEZ, Oriol OLESTI I VILA, *Territori i vies de comunicació a la Cerdanya en època romana*, dins «Col·loqui Arqueologia Puigcerdà», 261-283.

La informació sobre els camins és deduïda de dues fonts: la documentació del segle IX ençà, conservada i ja publicada, i la toponímia; ací es poden trobar tant els topònims com els fragments documentals que s'hi refereixen, alguns dels quals designarien establiments d'època romana (269-276). Hi ha bibliografia (279-282) i un croquis de la comarca (283). – J. P. E. [15.665]

Josep A. CERDÀ MELLADO, Joaquim GARCIA ROSSELLÓ, Carles MARTÍ GARCIA, Jaume PUJOL DEL HORNO, Joaquim PERA ISERN, Víctor REVILLA CALVO, *El Cardo maximus de la Civitat Romana d'Ilvro (Hispania Tarraconensis)* («Laietana. Estudis d'Història i Arqueologia del Maresme», 10; volums I-II-III), Mataró, Museu de Mataró 1997, 294, 236 pp. i tres desplega-bles.

Complement de les informacions donades en aquestes pàgines sobre les excavacions i llurs resultats, trobem alguns segells de 'terra sigillata' (II, 101); també fitxes de les monedes amb llurs inscripcions, que van del segle I aC. al IV pC. (144-157; 205: reproduccions fotogràfiques); i presentació i transcripció de dues inscripcions funeràries i d'un fragment (209-211); hi ha reproducció fotogràfica de les dues inscripcions (221). – J. P. E. [15.666-15.667-15.668]

Enrique GARCÍA RIAZA, *Praetores en la epigrafía mallorquina del siglo I D. C.*, dins «Mayurqa», 25 (1999), 247-249.

La dita qualificació, present dues vegades en epigrafia mallorquina de Pedret de Bóquer (Pont de Pollença), és estranya car és excepcional a Hispània; com a hipòtesi, podria ésser la denominació romana de magistrats indígenes. – J. P. E. [15.669]

María Luisa SÁNCHEZ LEÓN, *Consideraciones sobre el Estatuto jurídico de las ciudades romanas de la Isla de Menorca*, dins «Mayurqa», 25 (1999), 159-166.

Les informacions proporcionades per Pompònius Mela i Plini el Jove, els quals de més a més qualifiquen les dites poblacions de ‚castella’ i ‚civitates’ respectivament, són completades amb les d’inscripcions posteriors a Vespasià, on la qualificació és de ‚Municipium Flavium’; consta per a Maó la tribu Quirina, per a Ciutadella l’ordo ‚decurionum’, certes magistratures i funcions sacerdotals per a Maó. Remarquem la particular relació amb Tarraco i Barcino (161-166). – J. P. E. [15.670]

M. ORFILA PONS, A. ARRIBAS PALAU, M. A. CAU ONTIVEROS, *La ciudad romana de Pollentia: el foro*, dins «Archivo Español de Arqueología», 72 (1999), 99-118.

Conquerides les dues illes Balears pels romans el 123 aC., hi potenciaren, tal com recorda Estrabó (103, nota 16), les ciutats de Palma i de Pollentia. Les excavacions realitzades en la segona durant el segle XX han proporcionat restes epigràfiques de naturalesa honorífica (101); la recent del fòrum ha ofert una inscripció (111) i el treball en una estructura defensiva pròxima al mateix una altra làpida, sembla del segle III pC. (115, nota 32). Hi ha bibliografia (116-118). – J. P. E. [15.671]

Bernard LION, Yves CHEVALIER, *Une estampille sur anse d'ampore Dressel 20 découverte à Port-Vendres (Pyrénées Orientales)*, dins «Études Rovssillonaises», XV 81997), 119-121.

Recuperada per un bussejador al golf de Portvendres, la nansa d’àmfora porta la marca CAESI NIGRI; formava part d’un carregament enfonsat procedent de la Bètica; és ací fotografiada i transcrita (121). – J. P. E. [15.672]

Jordi HERNÁNDEZ-GASCH, Joan SANMARTÍ GREGO, *El santuari de la Punta des Patró a l'àrea cultural i funerària de Son Real (Santa Margalida, Mallorca). Avanç dels resultats*, dins «Mayurqa», 25 (1999), 115-138.

L’article localitza, descriu i il·lustra el jaciment amb fotografies i gràfiques; entre les troballes hi ha el grafit llatí CAENO[-?]VRI/(VBI) «gravat després de la cocció en el llavi d’un bol carenat» (124); hi ha al final un *Comentario epigráfico del esgrafiado de Punta des Patró*, que en proposa i discuteix una doble lectura, segons que hom ompli o no l’espai central, el més malmès; l’altra lectura seria la de CAENOCUBI (136-138); seria del segle IIaC. (135). – J. P. E. [15.673]

Joan GÓMEZ PALLARÈS, *Poesia sobre pedra: l'altar dedicat a Fusc de Tarragona (CIL II, 4315, RIT 445) revisitat*, dins «Faventia», 20 (1999), 143-151.

Història del bloc lític i de la seva inscripció, ara introbables, bibliografia que li ha estat dedicada, transcripció doble (tal com hom sap que es trobava en l’original, i amb els versos reconstruïts en tota la seva extensió), indicació de paral·lels literaris i epigràfics, particularitats verbals i traducció catalana. Seria del segle IpC. o potser del IIpC. – J. P. E. [15.674]

Jordi LÓPEZ VILAR, *Contribución a la prosopografía senatorial hispánica: L. Fulvius Numisianus, Adlectus tarraconense*, dins «Archivo Español de Arqueología», 72 (1999), 281-286.

En el curs dels treballs en la recentment descoberta nova necròpolis paleocristiana de Tarragona comparegué reutilitzada en els fonaments d'una de les construccions de la primera meitat del segle V, un bloc amb una inscripció de dotze línies, ací transcrita (281) i fotografiada (282): la seva germana Fúlvia Pròcula la dedicava al germà, el senador romà Lucius Fulvius Numisianus; els noms de la germana es repeteixen en una seva homònima de la primera meitat del segle III, en un bloc i inscripció conservats a l'Arxiu Comarcal de Reus (284). Hi ha un intent de ,stemma' genealògic (285). Les línies 8-9 de la nova inscripció foren repicades i suprimit el nom de Commodus, en aplicació d'una ,damnatio memoriae'. – J. P. E. [15.675]

Francisco Javier GARCÍA DE CASTRO, *Hispani qui in Gallia sunt*, dins «Hispania Antiqua. Revista de Historia Antigua», XXIII (1999), 179-188.

La majoria de les inscripcions ací preses en consideració es refereixen a persones que procedien de la Tarragonesa; (184), només d'un consta que era de Tarragona: el llibert Afranius Eros, sepultat a Narbona (182-183 i 186); la inscripció és reproduïda (187, núm. 5). – J. P. E. [15.676]

Xavier CELA, Marta GARCIA, Jordi JUAN, Eva ORRI, Linda S. CUMMINGS, Imma SUBIRATS, *Les inhumacions d'època augustea de la necròpoli rural de Can Bel (Pineda de Mar, Barcelona)*, dins «Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló», 20 (1999), 221-245.

Entre les rieres de Pineda i de Santa Susanna i a 600 metres de l'actual línia de costa, fou realitzada una intervenció d'urgència entre el 29 de març i el 25 d'abril de 1996, en un espai que en les seves tres quartes parts havia estat arrasat per les excavadores. Aparegueren fragments de terrissa segellada (227, 229) i en una de les tombes una ,tegula' amb la inscripció ,MAXS/IME V/IVAS' (321 i 322). El conjunt de restes han confirmat algunes de les ofrenes funeràries de naturalesa diversa conegudes per autors clàssics (241). – J. P. E. [15.677]

M. Gemma GARCIA I LLINARES, Oriol OLESTI I VILA, *Terrassa i el seu territori a l'edat antiga: estat de la qüestió i noves perspectives de recerca*, dins «Terme. Terrassa», núm. 14 (novembre 1999), 13-23.

Aquestes pàgines ofereixen una visió global de les activitats arqueològiques a Terrassa durant el segle XX, presidides pel nom de Josep Soler i Palet al començament del segle i pel d'Antonio Moro a l'acabament; segueix discutint la possible referència terrassenca ibèrica en la *Geographia* de Claudi Ptolemeu (Egosa', potser localitzable «a l'esperó de les esglésies de Sant Pere»: 16; els dos antropònims més antics documentats en làpides serien «d'una evident ascendència ibèrica»: 19); i recorda les troballes de làpides o fragments (15: a can Coret, can Poal); dos pedestals de l'església de Santa Maria demostrarien que Egara era ,municipium' en l'època dels Flavis; s'hi han trobat altres inscripcions, les úniques públiques (15-16). En perspectiva, els autors indiquen l'objectiu de relacionar Egara amb els altres llocs ibèrics o romans de Catalunya (17-19) o de la comarca (20-21). – J. P. E. [15.678]

Anna M. PUIG I GRIESENBERGER, *La localització topogràfica de l'antic port de RHODE (Roses, Alt Empordà)*, dins «Col·loqui Arqueologia Puigcerdà», 115-125.

Les informacions relatives a les troballes de murs antics veïns del port integren el paràgraf escrit el 1553 per l'enginyer italià Giovanni Battista Calvi descrivint la troballa en la zona d'obres de moltes monedes de l'emperador Gordià [II/III?] i d'un edifici de banys amb mosaics o ,pavi-

menti richissimi', d'on dedueix que Rhode/Roses hauria estat la platja d'esbarjo d'Empòrion (116). — J. P. E. [15.679]

Pere CASTANYER MASOLIVER, Joaquim TREMOLEDA TRILLA, *La villa romana de Vilauba, Banyoles (Província de Girona). Excavación de un ámbito de culto doméstico*, dins «Madrider Mitteilungen», 38 (1997), 163-175.

L'excavació donà una gran quantitat de ceràmica, concentrada en una cambra, que devia ésser rebost (166, nota 9), i sis monedes de bronze, que van d'August a Alexandre Sever (106, nota 10); en una altra estança comparegueren quatre pedestals i tres estatuetses, les de Fortuna, Mercuri i Lar, la significació de les quals és explicada amb una referència a Cató, *De agricultura* (174). Les estàtues serien de darreries del segle IIIpC i són conservades en el Museu Arqueològic de Banyoles. Són fotografiades al final del volum, en les làmines 13-14. — J. P. E. [15.680]

Àngel ANGLADA ANFRUNS, *Comentario sobre la edición reciente de Paciano*, dins «Analecta Malacitana», XXI (1998), 723-765 i XXII (1999), 305-341.

L'atenció del prof. Anglada a la recent edició de les obres de sant Pacià de Barcelona a cura de Carmelo Granado, sintetitzada en aquestes pàgines [cf. ATCA, XVI (1997), 483-489] s'ha ampliat en les que ens ocupen, que analitzen amb tot detall «algunos aspectos filológicos que han parecido interesantes» (723) de les lectures ofertes per la dita edició en llocs problemàtics de les obres esmentades, començant per completar la bibliografia oferta per Granado (724-725), i amb referència constant a les grafies dels manuscrits i en particular a les correccions de Florus de Lió; posa particular atenció el problema del «...sed omnem... dissipauerint...», discutit a les nostres pàgines [cf. ATCA, V (1986), 277-280; no cal dir com agraeixo al prof. Anglada l'atenció que els ha dedicat i l'acribia posada en l'anàlisi del tema]. Remarquem, en relació al *De baptismo*, l'afirmació taxativa: «El *De baptismo* de Paciano nos ha llegado entero» (339). — J. P. E. [15.681]

Josep AMENGUAL BATLE, *Una trilogía agustiniana antipriscilianista y unas sugerencias para una nueva cronología*, dins «Revue des Études Augustiniennes», 44 (1998), 205-221.

Josep AMENGUAL BATLE, *Teòlegs i bisbes de la Hispània dels inicis del segle V i sant Agustí. El context priscil·lianista de la controvèrsia sobre l'origen de l'ànima*, dins «Revista Catalana de Teologia», XXIV (1999), 73-107.

L'autor propugna que les lletres 205 i 120 de sant Agustí d'Hipona s'han d'associar al *Contra mendacium ad Consentium* i als *Commonitoria* d'aquest de manera que formin un conjunt antipriscil·lià, d'on dedueix una proposta cronològica sobre la datació de les dites lletres. La 205 pressuposa una *Epistola Consentii deperdita*, acompanyada d'un full on era escrita una consulta; una nova consulta fou formulada en el *Ep. 119*, a la qual Agustí respondria amb l'*Ep. 120* (206). L'*Ep. 205* seria posterior al 413 (208); l'anada de Consenci a l'Àfrica hauria estat els anys 415-416, però Agustí es refeia d'una malaltia lluny d'Hipona, i, doncs, l'*Ep. 119*, que substituï l'entrevista, seria poc o molt posterior, com també la resposta d'Agustí, *Ep. 120*; quatre anys després de la visita frustrada, Consenci escrivia el *Commonitorium* 12 (210), i, doncs, seria d'entorn el 420, data també de la resposta, el *Contra mendacium ad Consentium* (211). La segona part de l'article refà la posició d'Agustí davant el priscil·lianisme, deduïble dels successius escrits seus acabats d'esmentar (212-220).

El segon article dibuixa el marc doctrinal i cronològic més ampli, dins el qual s'ha de col·locar la relació entre Consenci i Agustí, coneguda pel títol anterior i ací exposada a partir de la pàgina 82; assenyallem en la 86 la presentació esquemàtica de les relacions d'ambdós personatges entre el 412 i el 422. Hi ha després unes pàgines que el mateix autor qualifica de «seguit de referències mitjançant les quals sant Agustí ens permet de conèixer alguns punts del que li havia manifestat el bisbe

Optat» (101), després de les quals fa un paral·lelisme entre Optat i Consenci-Sever de Menorca: ambdós haurien tingut poca formació teològica, no haurien convençut els respectius episcopats i en canvi haurien estat ajudats per l'autoritat civil; i en relació a sant Agustí «són poc clars i adopten unes maneres d'actuar tortuoses i obscures» (102). Les darreres pàgines presenten una cronologia general de la controvèrsia sobre l'origen de l'ànima a començaments del segle V, on són integrades les peces del diàleg Agustí-Consenci (105-107). – J. P. E. [15.682-15.683]

Cristina GODOY FERNÁNDEZ, *El complejo episcopal de Barcino. Cuestiones sobre función e identificación de los edificios*, dins «Madrider Mitteilungen», 39 (1998), 311-322.

Cristina GODOY FERNÁNDEZ, Josep M. GURT i ESPARRAGUERA, *Un itinerario de peregrinaje para el culto martirial y veneración del agua bautismal en el complejo episcopal de Barcino*, dins «Madrider Mitteilungen», 39 (1999), 323-335.

Sota el primer títol, ultra les observacions de naturalesa arqueològica, que han portat a posar en dubte la construcció que en els darrers anys hom considerava la seu paleocristiana de Bàrcino, l'autora addueix textos dels anys 599 i 877, que confirmen la norma general, de la qual Bàrcino no fou excepció, la de la continuïtat de les successives esglésies episcopals en el mateix emplaçament (319-320). Hi ha bibliografia (321).

El segon títol aplica a Barcelona el testimoniatge de Gregori de Tours i d'Ildefons de Toledo relatiu a la reobertura del baptisteri i del corrent d'aigua que l'alimentava cada any per Pasqua, amb la consegüent devoció a l'aigua baptismal (329-331); baptisteri i aula basilical confrontaven amb un 'hospitium' per a pobres, segons document del segle XI (334). – J. P. E. [15.684-15.685]

Josep M. NOLLA i M. SUREDA, *El món funerari antic, tardeoantic i altomedieval a la ciutat de Girona. Un estat de la qüestió*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XL (1999) 13-66.

La ciutat de Girona no tingué cementiris intramurs fins al segle IX, és a dir, ja en època carolíngia. Abans les àrees d'enterrament es localitzaven a nord i sud de la ciutat, a redós de l'artèria vertebradora que fou la Via Augusta. Altres nuclis es podrien localitzar als sectors dels Banys Àrabs, Sant Daniel, prop de la porta Rufina, vora l'església de Sant Martí i al Mercadal. La pobresa epigràfica gironina és confirmada pel fet que només en l'ara funerària incompleta actualment conservada a l'església del convent de Sant Daniel es pot llegir: "Hic situs est...". El monument és de finals del s. II o principis del III pC. – J. de P. [15.686]

Josep MORAN i OCERINJAUREGUI, *Notes sobre la Tortosa visigòtica*, dins «Recerca. Arxiu Històric de les Terres de l'Ebre», 3 (1999), 115-125.

La historiografia catalana no s'ha pas excedit a avaluar l'aportació gòtica a la formació de Catalunya, però la documentació d'entorn l'any 1000 demostra la seva consistència demogràfica en els antropònims; ací són aplegades altres dades confirmadores de la dita presència, com és ara la informació en escrits històrics contemporanis o la duplicitat de bisbes en algunes seus, el catòlic per a la població imperial i l'arrià per a la comunitat dels gots (118-119); un document estudiat per Manuel Anscari Mundó parla d'un possible bisbe tortosí, Involatus (120-121); existeixen, de més a més, tres monedes del rei Recared encunyades a Tortosa, a les quals són dedicades les pàgines 124-125, signades per Anna M. Balaguer i Manuel Crusafont, i on són transcrites les inscripcions. – J. P. E. [15.687]

Jordi CASANOVAS, *El canonge Cortès i el descobriment de la Trilingüe de Tortosa*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 3 (1999), 93-112.

L'autor aplega al començament les objeccions a l'autenticitat de les inscripcions en la làpida trilingüe de Tortosa, una de les quals és la manca de documentació coetània. En realitat, però, les informacions són contemporànies a la troballa de la Làpida Trilingüe per Antoni Cortès el 1742 o 1743 i són ací publicades en apèndix dues lletres de Juan Francisco Rubertí, dels anys 1743 i 1744, informant Gregori Maians de la troballa, de València, AM, 7281-69 (111-112); el mateix Cortès n'informava mitjançant el seu *Inscripciones romanas, griegas y hebreas...*, del qual envià còpies a Vic i a Barcelona el mateix 1743, i integrà la troballa en la seva *Historia de la ciudad de Tortosa y de la región Ilergavonia...*, encara inèdita a Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres, i a Madrid, Real Academia de la Historia (98-100). Són reproduïts els croquis de la làpida enviats a les dites destinacions (102-108), i la transcripció de Fidel Fita (109). – J. P. E. [15.688

Joshua HOLO, *Algunas observaciones sobre la inscripción trilingüe de Tortosa*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 3 (1999), 203-206.

L'autor es fixa en la paraula llatina ‚cuira‘, equivalent a l'hebreu ‚wlqyr‘ i segurament a la grega ‚kyra/kyría‘ pràcticament desapareguda; aquella denominació de ‚senyora‘ demostraria que «los judíos de la costa este de la península mantenían la tradición de la mayoría de los judíos del antiguo imperio romano, es decir, preservaban el griego junto con el latín» (205). – J. P. E. [15.689

Victor SAXER, *La version commune de la Passion de saint Vincent BHL 8628-8631. Édition critique*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 785-831.

[Aquestes pàgines han estat ben atentes als estudis que mons. Victor Saxer ha dedicat a la *Passio sancti Vincentii diaconi et martyris*, tal com hom pot veure dins ATCA, XVI (1997), 638-639, núm. 11979; cal afegir-hi ATCA, XVII (1998), 772, núms. 12929 i 12930. La darrera de les notícies bibliogràfiques indicades és prèvia a les pàgines actuals, car estableix les famílies textuals de la transmissió i llur cronologia gràcies a les referències en literatura contemporània]. En les noves pàgines, l'autor recorda que l'anomenada ‚versió comuna‘ es remunta als primers temps medievals, que el seu primer text conservat és de mitjan segle VIII i que des del segle IX anà essent substituïda per la de la BHL 8630. Recordats els vint-i-dos manuscrits que l'han conservada (786-787), el text de BHL 8628-8631 amb el respectiu i considerable aparat crític i les notes complementàries en general explicatives de paraules o frases del text, ocupa les pàgines 788-831. – J. P. E. [15.690

Enric CARRERAS I VIGORÓS, Joan BADIA-HOMS, Pere GAY I FUMADÓ, Miquel-Dídac PIÑERO I COSTA, *L'església de Sant Basili. Roses, Alt Empordà*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 32 (1999), 83-97.

A base de documentació ja publicada, els autors identifiquen el lloc de Magrigul com l'actual vall de Montjoi i les altures que l'envolten, amunt de Roses. Esmenten després el pas del monjo Atala per l'Empordà i la restauració d'antigues cel·les monàstiques destruïdes pels sarraïns després del 778 i abans del 785, d'on neixerien més tard Sant Pere de Roda i Santa Maria de Roses. Les esglésies i cel·les restaurades per Atala podrien remuntar-se a un segle abans. És del segle XV el primer esment d'una església «damunt Roses» dedicada a Sant Basili, prop la qual s'havien trobat unes gerres que interessaren Martí l'Humà. Els autors identifiquen aquesta església amb les ruïnes de l'edifici de Puig Alt, prop la qual hi ha dues necròpolis tumulàries. Contra l'opinió de Xavier Barral i d'Eduard Junyent, els autors defensen que les restes corresponen a una planta com la d'altres esglésies documentades i conegudes, de manera que les de Sant Basili de Roses pertanyerien a un edifici religiós de finals del s. VI o principis del VII i la seva implantació seria d'origen nord-africà. – J. de P. [15.691

Narcís M. AMICH I RAURICH, *Algunes informacions sobre el bisbe de Girona Nonnitus (621-635). Els testimonis literaris i històrics d'Ildefons de Toledo i Brauli de Saragossa*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XL (1999), 67-83.

L'autor estudia breument la producció literària del bisbe Ildefons de Toledo (607-667), amb atenció particular al *Liber de viris illustribus* i al breu esment del bisbe Nonnitus. Després fa el mateix amb l'obra de sant Brauli de Saragossa i amb les dues referències que hi ha en les seves cartes al sobredit bisbe gironí. D'aquests textos es desprèn que Nonnitus governà la diòcesi gironina entre 621 i 636, que reorganitzà el culte a sant Feliu i que en el seu temps, almenys, la litúrgia gironina tenia prestigi dins l'església hispànica. En apèndix l'autor reproduïx el text del *De viris illustribus* d'Ildefons de Toledo i els fragments de sant Brauli de Saragossa que es refereixen a Nonnitus de Girona, i els tradueix. Hi ha bibliografia. – J. de P. [15.692]

Armando PETRUCCI, Carlo ROMEO, *L'orazionale visigotico di Verona. Aggiunte avventizie, indovinello grafico, tagli maffeiiani*, dins «Scrittura e Civiltà», XXII (1998), 13-30.

O. CASTELLANI POLIDORI, *Per una pausa di riflessione sull'Indovinello veronese*, dins «Studi Linguistici Italiani», XXIII (1997), 153-179.

Ambdós estudis, tal com indiquen els títols, limiten la seva atenció a l',indovinello - endevinalla', afegida a l'Oracional Visigòtic de Tarragona, ara a Verona, Biblioteca Capitolare, Ms. LXXXIX, salvat de la invasió musulmana pel camí de Llevant. Petrucci precisa que només esbrinarà «gli aspetti grafici della scritta dell'indovinello» (14; reproducció fotogràfica de la làmina 1, conseguint a la pàgina 24). Comença amb una visió del conjunt de la cinquantena d'anotacions afegides al text (catorze de les quals serien tarragonines i vint-i-dues indeterminades: 15), i de les altres nombroses notes marginals; en general haurien estat escrites durant el segle VIII i només un parell el IX (15-17). També informa dels talls fets durant el segle XVII pel comte Maffei per «isolare e asportare limitati brani del testo» (19). Quant al lloc i al temps, en el qual l',indovinello' hauria estat escrit (i, per tant, on el volum hauria fet estada), si el 1992 l'autor s'inclinava per Pisa durant la primera meitat del segle VIII, ara, reconsiderats els elements paleogràfics, es decanta pels anys 760-780, a la Toscana en direcció a Treviso (23-27) i creu que l',indovinello' i la seva anotació veïna podrien ésser exercicis d'oposició de dos aspirants a un càrrec d'escrivà qualificat (28). Hi ha sis altres làmines anteriors a la pàgina 25. [Veig que no hi ha cap esment al fet que, havent estat dipositades les relíquies de sant Fruitós i dels seus dos diaques en una illa de la Ligúria, San Fruttuoso, cal posar-se almenys com a hipòtesi que relíquies i oracional fugiren de Tarragona simultàniament i que, doncs, l'oracional també hauria passat una temporada a la mateixa illa; hi hauria estat escrita alguna de les nombroses anotacions?]. – J. P. E. [15.693-15.694]

Albert VILLARÓ, *Excavacions d'urgència a la ciutat d'Urgell: una aproximació als seus orígens tardoromans*, dins «Col·loqui Arqueologia Puigcerdà», 435-447.

Fa una quinzena d'anys, Cebrià Baraut formulà la versió tradicional sobre els orígens de la Seu d'Urgell, ací resumida [també dins ATCA, IX (1990), 497, núm. 5531]. L'autor exposa les noves dades: la moneda ibèrica de mitjan segle II aC. amb llegenda 'Arketurki'; Ptolemeu esmenta una ,polis' dels ilergetes, Orgia, no localitzada; Castellciutat és qualificada de ,civitas' el 921, però la denominació és de significat insegur (436-437) i enlloc no hi figura una seu episcopal (438-439); la primera denominació de la Seu és la de ,vicus' (439-440). Són exposats a continuació els resultats de les excavacions, que testimonien presència cristiana del segle V-VI ençà: la Seu hauria estat el nucli religiós, Castellciutat el militar (440-442). Hi ha set fotografies (444-447). – J. P. E. [15.695]

Georges FOLLINET, *Théodulf d'Orléans (+ 821), intéressant témoin du Ps-Augustin De incarnatione (Mai 174)*, dins «Revue Bénédictine», 108 (1998), 240-244.

El *De Spiritu Sancto* de Teodulf, enfilall de setanta-un fragments patristics, editat primer per Jacques Sirmond i després per Jean-Paul Migne, entre els quinze de sant Agustí en transcriu un de vuit línies (241), que no es troba en les obres autèntiques d'aquest, ans en un sermó *De incarnatione*, conservat a Verona, Archivio Capitolare, que l'atribueix a sant Agustí, d'on el publicà Angelo Mai el 1852 (242); n'ha estat trobat un altre exemplar a Berlín, Staatsbibliothek, Philipps 1671, procedent de Fleury, on era durant el segle IX; aquest text coincideix al peu de la lletra amb el fragment de Teodulf, que fou abat d'aquell monestir (243). – J. P. E. [15.696]

Michel GORMAN, *Theodulf of Orléans and the Exegetical Miscellany in Paris lat. 15679*, dins «Revue Bénédictine», 109 (1999), 278-323.

Conegut sobretot com a poeta, Teodulf fou també un gran estudiós de la *Bíblia*, que projectà una compilació abreujada de comentaris bíblics en dos volums, allò que resta dels quals és aplegat en l'actual volum de París, BN, lat. 15679, del qual, per començar, quatre pàgines són reproduïdes en fotografia (281-284) i indicat globalment el contingut tant del Vell com del Nou Testament (286-288). Segueix la descripció del manuscrit, que es fixa no sols en l'aparença global, en la composició de quaderns i en les característiques de l'escriptura, sinó també en els signes d'omissió (289-290); procediria del monestir de Saint Mesmin (St. Maximinus), prop Orleans, on possiblement fou escrit (291-294). Segueix l'enumeració i atribució dels textos i de les seves diverses parts, tant per al Vell (295-304) com per al Nou Testament (305-318). La identificació dels textos utilitzats per al dit aplec de comentaris enriqueix considerablement el nombre de les obres que consten haver format la biblioteca de Teodulf (318-320). És transcrit en apèndix l'*Epitome Tractatus Augustini in Evangelium Ioannis* (321-323). – J. P. E. [15.697]

Elisabetta BELLAGENTE, *La Chronica de sex aetatibus di Claudio vescovo di Torino*, dins «Aevum. Rassegna di scienze storiche, linguistiche e filologiche», LXXIII (1999), 237-246.

En començar, el lector troba tant la bibliografia sobre obres de Claudi de Torí, publicada després del 1983 (237, nota 1) com la que estudia la seva vida i pensament, del 1982 ençà (238, nota 3). La *Chronica...* hauria estat escrita el 814, és transmesa per tres manuscrits (Madrid, BN, ms. 9605; Monza, BCapitolare C-9/69; i París, BN lat. 5001) (238-240), i a base de l'hebraica veritas' refà la cronologia i corregeix dades transmeses pels Setanta. La primera part conté la crònica i la segona n'és una reelaboració amb explicacions més àmplies; l'esquema bàsic és el de Beda, *De temporum ratione*, amb les sis edats de la història humana, des de la creació fins a Jesús. L'autora agrupa les fonts de la crònica seguint les successives parts d'aquesta, des de la *Littera praefatoria* fins a la *Sexta aetas* (243-245), que després redueix a taula alfabètica d'autors: Agustí, Desiderius Cadurcensis, Faustus Reiensis, Hieronymus, Isidorus i Ruricius Lemovicensis (245-246). – J. P. E. [15.698]

Paul-Irenée FRANSEN, *Notes marginales de Florus dans un manuscrit de Cluny*, dins «Revue Bénédictine», 109 (1999), 148-153.

El manuscrit és el de París, BN, nouv. acq. lat. 1454, que conté el *De trinitate* d'Hilari de Poitiers; algunes de les notes marginals porten els signes utilitzats per Florus de Lió, per al qual Hilari fou un dels Dotze Pares, a partir dels quals elabora el seu comentari a les lletres paulines; és, doncs, enraonat de suposar que aquelles notes, ací transcrites (150-153), són còpia de les de Florus. – J. P. E. [15.699]

Klaus ZEICHEL-ECKES, *Florus von Lyon als Kirchenpolitiker und Publizist. Studien zur Persönlichkeit eines karolingischen ‚Intellektuellen‘ am Beispiel der Auseinandersetzung mit Amalarius (835-838)*

und des Prädestinationsstreits (851-855) (Quellen und Forschungen zum Recht im Mittelalter, 8), Stuttgart, Jan Thorbecke Verlag 1999, XXX i 266 pp.

Les primeres pàgines exposen la situació actual dels estudis dedicats a aquell personatge, que, nascut en la segona meitat del segle IX [l'autor no aventura cap hipòtesi sobre el seu origen] (249), incidí en tants camps de la cultura carolíngia, al qual, però, no ha estat dedicada cap investigació global, ni en forma de biografia, entre d'altres raons, perquè no totes les seves obres han estat publicades ni totes les edicions de les altres són fiables. Tampoc l'autor no es proposa de donar una visió de conjunt (4-7), tot i reconèixer que ja existeix alguna base sòlidament establerta, com la posada pels estudis sobre l'actuació de Florus en el marc polític civil i eclesial de Lió durant la dècada del 830 amb motiu de la destitució del bisbe Agobard (a favor del qual i de la unitat de l'Imperi carolíngi el nostre lliuà de forma victoriosa); o, menys, la relativa a la controvèrsia entorn la predestinació, a la qual l'autor dedica el seu estudi (8-10) després de fixar en les pàgines següents les dates cronològiques de l'activitat pública de Florus del 828 ençà fins a la mort un 8 de febrer entre en 855 i el 860 (11-18). El cos de l'obra té dues parts: la primera és dedicada a les dues polèmiques, la dels anys 835-838 contra Amalari de Metz; i la dels anys 853-855 entorn la predestinació. L'estudi de la primera clarifica l'autenticitat i la seqüència dels escrits amb els quals Florus hi intervingué; també ens el fa conèixer com a polemista sense escrúpols, que aprofita tot allò que pot destruir el contrari (21-76). El de la segona, entorn la ,genuina praedestinatio', iniciada per Godescalc d'Orbais, en la qual intervingué Escot Eriúgena (també aquesta doblada de reperussions polítiques), analitza els escrits de Florus: el *Libellus adversus Iohannem Scotum* (90-118), el *Rescriptum de praedestinatione* (119-123), el *Libellus de tribus epistolis* (124-150), el *Libellus de tenenda immobiliter Scripturae sanctae veritate* (150-167), i encara la seva col·laboració en el document doctrinal del sínode de Valence del 855 (167-174): hi defensava, en continuïtat amb els darrers tractats d'Agustí d'Hipona, la ,praedestinatio ad aeternam mortem' com a fórmula de fe, oblidant, però, l'altre camí de l'herència augustiniana (176-177). La segona part central és sistemàtica (181-245) i sintetitza els resultats de l'anàlisi quant a la crítica de les fonts, on Florus hauria demostrat capacitat de percepció en un grau, al qual només arribarien els crítics del segle XVII (181-194); però la seva selecció de fonts, sobretot en els escrits de controvèrsia, demostra que tenia clar allò que li convenia i encertava en la tria de fragments precisos (195-207: amb reproducció de manuscrits: 215-217); també tenia clar que en les controvèrsies calia assegurar l'impacte damunt l'opinió pública (218-225), sense parar-se davant la falsificació dels textos del contrincant ni la seva demonització i destrucció, amb tots els mitjans possibles (226-244). Aquests són els resultats de la investigació, basada tant en fonts inèdites (256-255) com en estudis actuals (XI-XXX): fou un extraordinari coneixedor d'obres patristiques però també un enemic temible (249-251). – J. P. E. [15.700

Klaus ZECHIEL-ECKES, *Florus Polemik gegen Modoin. Unbekannte Texte zum Konflikt zwischen dem Bischof von Autun und dem Lyoner Klerus in den dreissiger Jahren des 9. Jahrhunderts*, dins «Franca. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte», 25/1 (1998), 19-38.

Dins les controvèrsies de la dècada del 830 el bisbe Modoin d'Autun hauria proposat que els clergues lionesos fossin jutjats per un tribunal civil (22). Florus el rebutjà primer amb els vuitanta dístics entuixegats del *De iniusta vexatione ecclesiae Lugdunensis* (20) i després amb un recull d',autoritats' que van de l'evangeli a l'emperador Valentinià; la part de les autoritats civils ja era coneguda, però suava l'autor ha descobert a Milà, Biblioteca Ambrosiana, A 46 inf. el text complet, ací editat amb aparat crític i de fonts (34-38). – J. P. E. [15.701

Johannes HEIL, *Claudius von Turin - eine Fallstudie zur Geschichte der Karolingerzeit*, dins «Zeitschrift für Geschichtswissenschaft», 45 (1997), 389-412.

L'autor intenta d'establir un nou punt de partida per a l'estudi de Claudi de Torí a base de les dades contrastades en les fonts contemporànies: seria dubtosa la seva relació amb Feliu d'Urgell (391,

406-407, nota 83): fou integrat en la cort de Lluís el Piadós ja abans del 811 i entre el 816-820 era nomenat bisbe de Torí, de fet, allunyat de la cort (931-933). La seva obra escrita és exegetica; destaquen els comentaris al corpus paulí (395-396); les lletres dedicatòries permeten de resseguir el creixement de la distància en relació a d'altres bisbes (397-398), d'on vingueren les acusacions relatives a la veneració d'estàtues i de relíquies o al primat romà; d'ací, l'encàrrec d'informar sobre l'ortodòxia dels escrits (398); ell respongué amb l'*Apologeticum* (400-401), però aquest suscità oposició general (402-406); en aquell moment, ell i Godescalc d'Orbais eren presentats com els plançons del gran heresiarca, Feliu d'Urgell (406-407, nota 83); la crítica de Dungal a Claudi, però, només és encertada en un punt: la importància que aquest atribuïa a sant Agustí (407-408). Amb ell desapareixia el grup de visigots i aquitans, estimats per Carlemany i per Lluís el Piadós, amb els quals aquest havia substituït el grup dels nòrdics; ara aquests els tornaven la pilota? - J. P. E. [15.702]

Pierre PORTET, *Le règlement des conflits de bornage en Catalogne, Languedoc et Provence (IXe-Xe siècles)*, dins «Homm. Bonnassie», 59-61.

El document català és del 881, ja publicat per Étienne Baluze el 1780 i darrerament per Josep M. Marquès i Planagumà en el *Cartoral, dit de Carlemany...* [cf. ATCA, XIII (1994), 415-419]: hi és documentada una reunió pública, una medicació de terreny i una fitació, tot d'acord amb la *Lex gotorum*. Els documents del Llenguadoc i de Provença substitueixen la participació social i la medicació de la terra, per decisions autoritàries. - J. P. E. [15.703]

Dolors BRAMON, Rosa LLUCH [I BRAMON], *Un atac català contra Tortosa l'estiu del 964*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 3 (1999), 199-202.

Un paràgraf d'Ibn al-Hatib, ací traduït, parla d'una incursió catalana vers Almeria el 964, en un moment en què l'exèrcit àrab rebia la notícia de la victòria d'Ahmad b. Ya'la b. Wahbl, de Tortosa, contra els cristians. Existí, doncs, una incursió comandada pels comtes catalans contra Tortosa, que hauria arrasat la contrada, però no hauria conquerit Tortosa i coincidiria amb la descrita en els *Gesta comitum Barchinonensium*, que, però, s'hauria de localitzar en el voltant de Tortosa i no en el de Barcelona. - J. P. E. [15.704]

Eulalia RODÓN BINUÉ, *Documentación léxica latino medieval pirenaica*, dins «Hom. Orcástegui», 1325-1335.

La documentació més antiga «proporciona testimonios de excepcional importancia no sólo de las peculiaridades propias del uso del latín..., sino también de la pervivencia de los sustratos prerromanos y de la progresiva afloración de las hablas romances emergentes» (1325). L'autora esbrina aquests extrems en els pergamins dels segles IX i X de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell, sobretot en allò que toca els topònims, començant pel de 'Segre', documentat des del 918 amb deu grafies diverses durant el segle X i amb més els segles XI i XII (1326-1327); es fixa en les formes que introdueixen les designacions de lloc (1327-1328) i en veus concretes pertanyents al mateix grup nocional darrere les quals ja s'endevina la llengua catalana i són molt anteriors a les dates assenyalades tant per Alcover-Moll com per Coromines (1238-1332); també assenjala l'antigor d'altres paraules estranyes a la toponímia (1332-1334). - J. P. E. [15.705]

Josep MORAN I OCERINJAUREGUI, *Substrat i superstrat en l'evolució del català*, dins «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», 27 (Tardor 1999), 37-41.

Quant al substrat preromà, hom es pregunta si aquest fou únicament ibèric (l'epigrafia hi seria favorable) o si existí alguna llengua indoeuropea (a favor de la qual parlarien els camps

d'urnes). Enfront a les opcions radicals a favor de cada extrem, l'autor propugna «estudiar de nou el substrat a partir de les dades certes disponibles, però sobretot sense prejudicis ni preferències» (38), «molt atents als fenòmens lingüístics del català que tenen una continuïtat en les àrees veïnes, particularment pel cantó de la Gàl·lia» (39) i al possible influx cèltic. Quant al superestrat provinent de parlars germànics, gòtic o franc, ultra els coneguts manlleus lèxics i onomàstics, caldria valorar la pervivència de formes de declinació gòtica encara en el pas del segle IX al X i certs detalls fonètics. – J. P. E. [15.706]

Alexandre FONT JAUME, *Nòtules de toponímia llatina preislàmica. Compostos o derivats de villa a Mallorca*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», LV (1999), 65-84.

L'autor pren com a base d'estudi topònims d'arrel llatina que es troben en el *Llibre del repartiment* o en d'altra documentació immediata a la conquesta de Mallorca i que, doncs, cal suposar anteriors a la invasió musulmana o al 903 (68). Refusats ,Bilamala' i ,Vilaxamen' (67, 72-73), es fixa en el derivat ,Vilella' i formula la hipòtesi que inicialment significava un raval, amb l'afegit que les poblacions vora les quals sorgí una ,vilella' haurien existit abans de la invasió sarraïna (71, 77-84). En annex esbrina els derivats ,Vilavilar', ,Vilanova', ,Vilalba', ,Villasicca' i ,Vilaroja', que provindrien de ,vil·la' (74-76). – J. P. E. [15.707]

Michel ZIMMERMANN, *La Catalogne de Gerbert*, dins *Gerbert l'Européen*. «Actes du Colloque d'Aurillac 4-7 juin 1996» rassemblées par Nicole CHARBONNEL et Jean-Eric IUNG, Aurillac, La Haute-Auvergne 1997», 79-101.

Michel ZIMMERMANN, *Le rôle de la frontière dans la formation de la Catalogne*, dins *Las sociedades de frontera en la España medieval*, Saragossa 1993, 7-29.

En el primer títol, l'autor presenta un tríptic; la primera part resumeix l'estada de Gerbert d'Aurillac a ,Catalunya', certificada per les narracions de Riquier i d'Ademar de Chabannes i per les lletres d'ell mateix, el qual, ja papa, adreça cinc butlles a dignataris ,catalans' (82, nota 14). Més que a Vic, hauria estudiat a Ripoll (84-85): «Gerbert n'avait pas besoin de se rendre à Cordoue pour s'initier aux disciplines du ,quadrivium'» (85). Quan ell ubicava mentalment els comtats ,catalans', els devia col·locar dins el món humà d'Occitània i dins el regne franc, però a la Gòtia - Hispània (86), en un moment en què ni el pol d'atracció del nord ni el del sud no s'havien imposat i en què l'autoafirmació del país encara no s'havia clarificat (87-94), les relacions amb Còrdova no eren perceptibles, i on, però, «c'est dans le domaine de la culture que les échanges sont les plus novateurs et les plus spectaculaires» (97), tal com demostren els còdexs conservats i l'abundància de documentació notarial, punt en el qual és més constatable la iniciativa innovadora: «Au milieu du Xe siècle, la Catalogne est un important foyer culturel; et un foyer jeune» (99).

El segon títol només m'és conegut per referència. – J. P. E. [15.708-15.709]

Josep M. SALRACH [I MARÉS], *Il potere in Catalogna nei secoli IX-XI. Alle origini della Catalogna*, dins «Medioevo. Saggi e Rassegne», 22 (1999), 9-54.

Els *Annales Rivi-pullenses*, els *Barcinonenses* i els *Gesta Comitum Barchinonensium* distingeixen tres períodes en la primitiva història del comtat de Barcelona: el del segle IX, de clar domini franc; el del segle X, en què Jofre el Pelut es va emancipant de la monarquia francesa; i el del segle XI, en què, després de la ,razzia' d'al-Mansur, del 985, la independència factícia és patent. L'autor es concentra en el segon (11-12). Jofre començà com a comte d'Urgell-Cerdanya-Conflent, però la manca de documents no permet de saber les raons d'aquella investidura, sí, en canvi, les que expliquen la dels comtats de Barcelona-Girona el 878 a Troyes, en paga per l'ajut al rei contra l'anterior comte Bernat de Gòtia; aquella hauria estat la darrera investidura d'un comte ,català'. A partir d'ací l'autor desgrana els esdeveniments de la successió hereditària: mort en batalla con-

tra els sarraïns a la Valldora en un moment de descomposició de la reialesa a l'imperi franc, convertit Jofre en figura llegendària, de forma definitiva en els *Gesta Comitum Barcinonensium*, la successió en el comtat de Barcelona recauria en els seus descendents (16-17); aquests i la feblesa de la monarquia franca (24) conduïren a la independència real, manifestada en el fet que els comtes realitzaven actes sobirans com les disposicions sobre la moneda (29) i en la titulació ‚gratia Dei comes‘ (34), tot i mantenir en la datació dels documents la cronologia dels reis francesos (30-31); la consciència de sobirania trobaria expressió el 977 en l'acta de consagració de Ripoll (32); la nova situació es manifestaria en la relació a nous centres de poder: les corts occitanes, Roma i Còrdova (40); Roma feia actes de presència el 950 en la butlla per a Cuixà (42); les ràzzies d'al-Mansur, sobretot la del 985, demostraren que l'acostament a Còrdova no garantia la pau, sí, en canvi, la intervenció militar en les crisis d'al-Andalus (52-53). Els fets del 985 portaren a una major consciència de la pròpia personalitat ja entorn l'any Mil. – J. P. E. [15.710]

Jesús ALTURO I PERUCHO, *El sistema educativo en la Cataluña altomedieval*, dins «Memoria Ecclesiae», XII (1998), 31-61.

Tast d'un estudi més ampli sobre *Escoles, scriptoria i biblioteques a Catalunya (segles IX-XII)*. L'autor comença recordant les destruccions d'al-Mansur el 985, després de les quals restà poc més que la cultura popular bàsica de narracions i contes, cançons i dites o remeis sobre tots els aspectes de la vida, damunt la qual queia una tènue capa d'ensenyança religiosa, també en forma d'algun llibre il·lustrat com els *Beatus* o les *Bíblies*, però on és possible de constatar que de 135 signants recomptats, només set possibles laics sabien de lletra i només una dona, l'abadessa Emo, filla de Jofre el Pelut (32-35). Hi havia aprenentatge professional, amb condicions de duració i de retribució consignades en els documents (36-38). Segueixen les pàgines que concentren les notícies sobre l'exercici de la medicina, on ultra les dades esparses, ja compareix la institució de l'hospital, a Barcelona el de la Seu i el dels mesells, i algun llibre de medicina (39-40); i les dedicades a l'educació domèstica, on destaca el llibre de Dhouda, o l'aprenentatge de la cavalleria (41). I així arribem a la cultura escrita, per a l'aprenentatge de la qual l'autor distingeix entre escola elemental o ‚minor‘, destinada a ensenyar de llegir (i menys, d'escriure), normalment a base del *Saltiri*, perquè també normalment aquest aprenentatge era vinculat a les esglésies i a la celebració de la litúrgia; el material didàctic eren més les posts encerades que el pergamí, fins que a darreries del segle XII començava d'arribar el paper (42-45); l'escola superior equivalia a aprendre gramàtica llatina; ací entraven els llibres de text (*Donatus*, *Priscianus*) i els diccionaris, punt en el qual l'autor resumeix les seves investigacions sobre glossaris gramaticals; recorda aiximateix el coneixement d'altres llengües: hebreu, grec i àrab (45-48). Entorn les esglésies, el cant i el seu aprenentatge eren constants, conduït pel ‚caput scholae‘ / cabiscol; a Ripoll hom elaborà un aplec de tractats de música, *Liber enchiridiadis de musica* i Olibà, monjo homònim del gran bisbe, escriví un *Breviarium de musica* (49-51). Les escoles, les de les catedrals sobretot, comptaven amb clergues dedicats a l'ensenyament (‚caput scholae‘, ‚primicerius‘, ‚doctor parvulorum‘, siguin o no sinònims), documentats en les de Catalunya [Elna inclosa?] (51-53). L'existència de ‚iudices‘ i els exemplars del *Liber iudiciorum* documentats certifiquen la continuïtat en els estudis jurídics (54); la de les escoles per testimoniades directes i per deixes testamentàries ‚ad discendum‘ (55-56) i la dels ‚scolares‘ també per les indispensables facècies de l'estudiantina, tot i que la disciplina i el poder de pares i mestres era absolut (57-58). Les esglésies majors tenien els seus ‚scriptoria‘ (58-59). Hi ha bibliografia (59-61). – J. P. E. [15.711]

Joan Antoni RABELLA, *La relació entre el llatí i el català a la documentació antiga*, dins «Llengua & literatura», 10 (1999), 7-19.

L'autor reprèn el tema de l'aparició del català en documentació altomedieval escrita en llatí, des de la compareixença de simples paraules fins als textos francament híbrids, on la llengua romànica apareix en frases o períodes concrets. La raó d'aquesta presència de mots i frases catala-

nes en textos documentals més aviat formularis s'explica per la irrupció del sistema feudal en la societat, sistema que tenia una terminologia políticossal pròpia que, en ésser reflectida en la documentació, era refractària al llatí formulari i, a més, havia d'ésser clarament expressada i entesa per les parts actants. Per això, àdhuc quan la força de la llengua romànica produirà una literatura pròpia, el seu ús en la documentació jurídica tendirà a ésser restringida a aquelles parts que han d'ésser necessàriament compreses pels actors i seguirà comprimida dins formularis estereotipats, i així fins ben entrada l'edat moderna. – J. de P. [15.712

Francesc Xavier ALTÉS I AGUILÓ, *El retall testimonial d'un full d'antifoner visigòtic (s. X-XI) procedent de l'antic arxiu de la Seu de Roda d'Isàvena* (Madrid, *Academia de la Historia*, ms. 914579), dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana», IX (1999), 33-50.

En el seu *Viage...* Jaume Villanueva afirmà haver rebut a Roda «una muestra» d'unes cobertes procedents d'un antifoneri del segle X; cercat inútilment per Higiní Anglès, l'autor l'ha identificada entre els papers de Villanueva a Madrid, *Academia de la Historia*, descrit, analitzat tant des de la perspectiva paleogràfica textual com musical, editat i reproduït ací en fotografia amb la de llibres paral·lels (37-45); el volum al qual el fragment pertanyia o era anterior a mitjan segle X o, si fou posterior, fou copiat «en algun monestir de la Ribagorça on subsistís residualment la litúrgia hispànica o visigòtica» (50); amb l'antifoner visigòtic de San Juan de la Peña serien els dos únics testimonis de llibres litúrgics hispànics coneguts en el Pirineu aragonès. – J. P. E. [15.713

Manuel RIU I RIU, *Incògnites del santoral femení en la Catalunya del segle X*, dins «*Analecta Sacra Tarraconensia*», 71 (1998), 671-675.

L'autor ha aplegat en el *Diplomatari de la Catedral de Barcelona*, I, d'Àngel Fàbrega, els noms de dona, i els ha agrupats per sèries d'anys: 893-950; 951-975; i 976-992 (674-675); durant aquell segle hi hagué poques variants i la majoria de noms era d'origen germànic, visigot i franc (672). – J. P. E. [15.714

Josep M. SALRACH I MARÉS *Tres mots polèmics: 'villa', mas i alou en època carolíngia*, dins «*Quaderns. Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*» 19 (1998 = Actes del col·loqui de tardor. *El mas medieval a Catalunya*, Banyoles, 12 i 13 de desembre de 1998) 9-28.

L'autor exposa de bell antuvi la tesi d'un grup d'historiadors 'fiscalistes', segons els quals «vil·la, mas i alou són en època carolíngia denominacions de districtes fiscals, unitats abstractes de càlcul de càrregues impositives, més que no pas béns immobles». A aquesta tesi, l'autor oposa la dels historiadors 'feudalistes', és a dir, marxistes. Pel que fa les 'villae', Salrach admet que fiscalistes i feudalistes estan bàsicament d'acord que eren unitats de domini útil i de domini eminent, marc de la vida social i econòmica de la comunitat pagesa i marc bàsic de la jurisdicció pública per a la percepció de tributs i serveis. Pel que fa a l'alou, Salrach s'alinea amb les tesis de Ramon Martí: alou equival a 'hereditas' i s'aplica a béns immobles reduïts, encara que no exclusivament. Originàriament era una propietat eminent de caràcter fiscal: a finals del segle IX, coincidint amb l'afebliment de l'autoritat carolíngia, l'alou hereditari es transforma en alou propi, i el segle X l'ofensiva comtal i dels altres alouers poderosos determinarà la desaparició dels alouers lliures petits i la conversió d'aquests alous en feus, sobre la base que els alous eren constituïts per béns i drets públics. Pel que fa al mas, Salrach demostra que a Catalunya aquest no es pot fer recular més amunt del període carolíngi, i en subratlla el caràcter complex: és a la vegada unitat de residència, unitat de producció i unitat de sostracció rendal i fiscal. L'evolució posterior del mas en època feudal parteix d'aquests aspectes plurals. Són citats diversos documents altomedievals. Hi ha bibliografia. – J. de P. [15.715

Elvis MALLORQUÍ I GARCIA, *El mas com a unitat d'explotació agrària. Repàs dels seus orígens*, dins «Quaderns. Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles», 19 (1998 = Actes del col.loqui de tardor. *El mas medieval a Catalunya*, Banyoles, 12 i 13 de desembre de 1998), 45-64.

Després de recordar que el mas, durant l'època medieval, és una explotació agrícola i a la vegada una unitat de percepció de drets, l'autor repassa les aportacions de la historiografia entorn del mas medieval, amb la intenció de comparar els resultats de l'anàlisi del paper dels masos en l'evolució de l'organització del poblament a Catalunya en les èpoques carolíngia i feudal amb els resultats obtinguts en les seves recerques pròpies en terres de la zona de la Bisbal, Cruïlles i Sant Sadurní, entre el segle IX i el XIV. L'autor ha utilitzat documentació publicada, que indica, i d'altra documentació en premsa. Després d'estudiar les relacions entre ,vil-la' i ,vilar' i el mas, i l'aparició de les parròquies, l'autor conclou que l'expansió agrària altmedieval va fragmentar les vil·les, donant lloc a l'aparició del mas i a un hàbitat dispers, sobre el qual la feudalització del segle XI va projectar l'organització de la percepció de rendes i prestacions. Durant el segle XII els senyors aconsegueixen lligar l'evolució de les famílies a l'estabilitat de la casa i a la indivisibilitat del mas al llarg de les generacions. Els dos components -expansió de l'explotació de la terra i feudalització- donaren origen a l'organització rural entorn dels masos. Hi ha bibliografia i taules estadístiques. – J. de P. [15.716

Rafael CONDE, Josep TRENCHS ÒDENA, *Signos personales en las suscripciones altomedievales catalanas*, dins *Graphysche Symbole*, 443-452.

Anàlisi limitada a dues actes de consagració d'església: la de Sant Martí de Congost (Vic - Sant Joan de les Abadesses: 898) i la de Sant Serni de la Roca (Barcelona: 932), ara a Barcelona, ACA, *Canc.*, *perg.*, el primer procedent de l'arxiu de Sant Joan de les Abadesses. Documents i signatures són reproduïts en fotografia (444-445, 448, 450-452). Els elements analitzats són: creu, nom, crismó, esment de l'acte de sotscriure, amb tres variants: la triple ,s', el tirabuixó amb nota tironiana, i el monograma. – J. P. E. [15.717

Josefina y María Dolores MATEU IBARS, *'Signa' sur les parchemins du monastère de Sant Cugat del Vallès (Xè-XIIIè siècles)*, dins *Graphysche Symbole*, 479-490.

Els vuit-cents dos documents de Sant Cugat datats entre el 905 i el 1188, salvats a Barcelona, ACA, dels quals són reproduïts i transcrits cinquanta-un signes notarials (480-485); són analitzats (485-487) i reduïts a formes geomètriques (488-490). – J. P. E. [15.718

Josefina MATEU IBARS, «*Vita beatae Castissimae*». Ms. del siglo XI de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, dins «*Analecta Sacra Tarraconensia*», 71 (1998), 581-596.

La dita *Vita...*, ací transcrita amb metodologia paleogràfica (587-596), s'ha conservat en el manuscrit 487 de Barcelona, BU, de la procedència del qual l'autora diu que és d'una «biblioteca conventual barcelonesa» (581), però també afirma que fou comprat per Marià Aguiló i Fuster «a un venedor furtivo de varias obras procedentes de un expolio que hubo en aquella catedral [de Girona] en el siglo XIX» (583); també és transcrita l'anotació crítica de B. de Gaiffier a aquella *Vita...* (585 i 587); hi ha reproducció d'una pàgina del manuscrit (586). – J. P. E. [15.719

Niels Krogh RASMUSSEN, *Les Pontificaux du haut Moyen Âge. Genèse du livre de l'évêque*. Texte mis au point par Marcel HAVERALS (*Spicilegium Sacrum Lovaniense. Études et documents*, 49), Luvaina, SSL 1998, 580 pp.

Del ms. 104 de l'Arxiu Catedral de Vic l'autor en reproduceix la datació proposada per Alexandre Olivar: inicis del segle XII (410); quant al de Lleida, Arxiu de la Catedral, cod. 16,

d'entorn de l'any 1000 (o del mateix 1000 o dels anys primers vinents: 499), l'autor reconeix que és exemplar únic perquè parcialment seria deutor de la litúrgia romana, encara que el seu model fou encara el *Liber ordinum*; les majors novetats es trobarien en els textos eucarístics (421-422 i 499). – J. P. E. [15.720]

Alexandre OLIVAR, *Un fragment de sacramentari gironí conservat a Heidelberg*, dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana», IX (1999), 73-83.

El bifoli de pergamí feia de coberta a un quadern de comptes, que a Palamós o a Calonge el 1962 passà a mans alemanyes i anys després fou trobat en biblioteca privada a Heidelberg, on continua; descrit el bifoli, datat de la segona meitat del segle XII (74-76, amb mostra de lletra: 75), n'és transcrit el text corresponent a vuit misses d'octubre, entre les quals es troba la dels sants Narcís i Feliu (76-78); cada una de les peces litúrgiques és analitzada en comparació als altres sacramentaris veïns i contemporanis, amb quadre sinòptic d'equivalències (79-83); quatre de les vuit misses pertanyen a l'àrea occitanocatalana, en particular a Girona, i són pròximes a les del *Sacramentari de Sant Feliu*. ara a Girona, AC, ms. 46 (83). – J. P. E. [15.721]

Miquel S. GROS I PUJOL, *Els fragments del «Liber mysticus» de la canònica de Santa Maria de Manlleu* (*Vic, Mus. Episc. ms. 288*), dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 343-357.

D'aquell llibre litúrgic mixt de breviari i missal se'n conserven només set folis de pergamí discontinus, ací descrits, pertanyents a un volum copiat a Girona en el pas del segle XI al XII (344-345); segueix la indicació de cada una de les setanta-tres peces litúrgiques (346-354), amb transcripció de dues de les oracions per a l'adoració de la creu el divendres sant (351-352); hi ha reproducció gràfica de dues pàgines (348-349) i resum de les característiques dels textos (35-357). – J. P. E. [15.722]

Joan BELLAVISTA I RAMON, *El culte al màrtir sant Cugat a través dels textos de les misses de manuscrits litúrgics de Catalunya*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 115-130.

L'autor ha consultat dotze manuscrits, d'entre els quals destaquen els de Barcelona, ACA, *Sant Cugat* 73 i 14 (als quals afegeix el 47); i ACB, *Còdexs* 163 i 116. En transcriu els textos (*In honore/In die/In natale Sancti Cucuphatis officium* (116-120): la línia textual del monestir és altra que la de la Seu barcelonina (121). Segueixen *Les oracions dels diversos formularis de la missa de sant Cugat en distints sacramentaris i missals de Catalunya* (122-127); l'alteritat ja esmentada augmenta amb la dels altres llibres catalans (Ripoll, Vic, Sant Joan de les Abadesses, Sant Feliu de Girona, Tortosa) fins al punt que les oracions del *Sacramentari de Vic* no són altrament conegudes. Conclusió: aquests textos confirmen l'extensió del culte i l'abundant varietat de textos d'oracions (129). – J. P. E. [15.723]

Víctor FARÍAS ZURITA, *Compraventa de tierras, circulación monetaria y sociedad campesina en los siglos X y XI. El ejemplo de Goltred de Reixac*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 269-299.

L'autor esbrina la circulació per compravenda tant de propietats agrícoles com de diners en la documentació de l'ACB, *Libri antiquitatum* i *Diversorum*; de l'ACA, *Canc.*, *Pergamins*; de Terrassa, AHC; i Barcelona, BC, ultra el recull de documentació de Sant Cugat del Vallès i de Santa Anna de Barcelona (271, nota 6). Recordada l'estructura d'un document de compra-venda (270), som informats que s'han conservat les escriptures de setanta-sis compres de Goltred a Reixac i contra-nda entre el 986 i el 1020, sobretot entre 996 i 1020 (271), que l'autor desglossa en llurs diversos

elements bo i reduint-los a onze quadres, com és ara de compres a barata o amb diners i sobretot amb mancosos d'or procedents dels mercenaris o dels escamots catalans conductats pels andalusins (278); la freqüència d'esments en les delimitacions de propietat assenyalen la jerarquia de riquesa en el Reixac de l'any 1000, dins la qual Goltred havia d'ocupar un dels llocs més elevats (282-284); les darreres pàgines reconstrueixen les successives generacions de la família (285-294). – J. P. E. [15.724]

Víctor FARÍAS I ZURITA, *La ferreria i el mas al nord-est català medieval*, dins «Quaderns. Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles», 19 (1998 = Actes del col·loqui de tardor. *El mas medieval a Catalunya*, Banyoles, 12 i 13 de desembre de 1998), 29-44.

A base de documentació de l'ACB, ACA, arxius locals i documents ja publicats, l'autor intenta precisar què és una ferreria, com funcionava i qui la sostenia entre els segles XI i XIII. La ferreria era un taller bàsicament de reparació d'eines agrícoles de ferro i només secundàriament de producció d'aquestes eines. Inicialment es treballava en una simple cavitat del sòl; més tard es va desenvolupar el forn d'obra que funcionava amb carbó. Era el senyor qui invertia en la instal·lació de la ferreria i percebia una part de la renda que generava, el llòcol o llòssal, compartit amb el ferret. L'autor creu que la ferreria neix amb l'inici de la veritable difusió del mas, cap a la primera meitat del s. XII: «El mas sostenia la ferreria de la mateixa manera que la ferreria permetia la bona marxa del mas». Hi ha bibliografia. En apèndix és editat un document de 1263, dels pergamins de la Pia Almoïna de l'ACB, sobre la ferreria de Sant Feliu de Llobregat. – J. de P. [15.725]

Pierre BONNASSIE, Jordi FERNÁNDEZ-CUADRENCH, *Les documents catalans des IXe-XIIe siècles: éditions récentes et publications en cours*, dins «Le Moyen Age. Revue d'Histoire et de Philologie», CV (1999), 148-160.

Les pàgines introductòries exposen tant els precedents com els treballs actuals realitzats en els diversos arxius catalans: reial, diocesans i catedralicis, monacals i d'altres (148-153); la segona part ofereix la llista de les edicions de documents: d'arxius comtals i reial, arxius episcopals i capitulars, arxius monàstics, publicacions temàtiques, fonts jurídiques, col·leccions geogràfiques i inventaris de documents; en total, cinquanta-quatre aplecs de documentació (154-160). – J. P. E. [15.726]

Mahine BEHROUZI, *De l'intérêt des exécuteurs testamentaires*, dins «Homm. Bonnassie», 401-406.

L'autor(a) es pregunta si alguns marmessors testamentaris no serien alhora creditors del testador. A base de cinc reculls documentals catalans, publicats entre el 1938 i el 1993, en els quals ha trobat trenta-vuit testaments, datats entre el 992 i el 1197, on es dona aquell presupòsit; analitza les relacions detectables entre testador i creditor i arriba a aquesta conclusió: «ce n'est pas le crédit qui lie les humains entre eux à l'heure de la rédaction testamentaire» (406). – J. P. E. [15.727]

Martín AURELL [I CARDONA], *Prédication, croisade et religion civique. Vie et miracles d'Oleguer (+1137), évêque de Barcelone*, dins «Revue Mabillon. N. S.», 10 (1999), 113-168.

Martin AURELL [I CARDONA], *Esclavage et croisade dans la Vie et miracles de l'évêque Olguer (+1137) de Barcelone*, dins «Homm. Bonnassie», 87-91.

El primer article comença amb un estudi introductori, en què són recordades les edicions anteriors d'aquest text arribat en còpia medieval única; l'autor resumeix tant la part biogràfica (formació a Sant Ruf d'Avinyó, episcopat a Barcelona amb impuls a la Pau i Treva i a les sagres; restauració de la província eclesiàstica tarraconense) com la dels miracles (115-116), aplega les

dades ofertes per documentació contemporània, sobretot la dels *Libri Antiquitatum* de la mateixa seu, la qual, en coincidir amb les afirmacions de la biografia, confirma la fidelitat històrica d'aquesta; l'autor de la biografia hauria estat mestre Renall, actuant primer a Barcelona i després a Girona; subratlla allò que la predicació significava per a Oleguer, extrem confirmat per Oldericus Vitalis en recordar la intervenció del bisbe Oleguer en el concili de Reims del 1119 (119-124), també la seva religiositat cívica quan, enfortida la distinció gregoriana dels dos poders, també es deixà conduir pel principi de llur col·laboració al servei de la pàtria els mateixos anys en què començava d'ésser utilitzat tant el substantiu 'Catalania' com els adjectius 'Catalanus, Catalanensis' (129-135); les pàgines sobre esclavitud i creuada tornen en el segon article. La segona part de l'article ofereix l'edició crítica anotada de la *Legenda beati Olegarii* (138-156), i la traducció francesa tant del text biogràfic com dels miracles (157-168).

La *Legenda beati Olegarii*, escrita per Renall, és un dels complements del *Flos sanctorum* de Barcelona, ACB cod. 105; seria més pròxima a una crònica que a una vida de sant (88), però també hi són descrits setze miracles, en tres dels quals són esmentats esclaus (88-89); aquests haurien format part del gran nombre, que aquells anys hom podia trobar en el mercat de Barcelona. Per la seva banda Renall, alhora que constatava i, almenys de fet, justificava l'esclavitud d'infidels en poder de cristians, proclamava l'eficàcia de la protecció del sant en l'alliberació d'esclaus cristians. Aquesta forma de pensar hauria format part del concepte de croada. — J. P. E. [15.728-15.729]

Lawrence J. McCRANCK, *Medieval Tarragona: Reconquest and Restoration*, dins «Butlletí Arqueològic. Època V», núms. 19-20 (1997-1998 [1999]), 219-230 (traducció castellana: *Tarragona medieval. Reconquista y restauración*, *ibid.*, 207-218).

Lawrence McCRANK, *Saint and Hero: Oleguer de Barcelona*, *ibid.*, 245-256 (traducció castellana: *Santo y héroe: Oleguer de Barcelona*, *ibid.*, 231-243).

Transcripció i traducció de la conferència pronunciada a Tarragona el maig del 1999, anunciant la nova edició i traducció de la síntesi dels estudis de l'autor sobre *Reconquest and Restoration of Tarragona, 971-1171*, en la qual dóna una visió global de la problemàtica amb la qual es troba el tema de la reconquesta i restauració de Tarragona, començant per la dificultat de saber quina era la situació sota domini sarraí: «Tarragona itself remains an enigma» (225). Som més ben informats de l'ocupació cristiana, de la iniciativa de sant Oleguer, de la participació dels normands, de la posterior solidificació a mans del comte-rei de Barcelona.

L'eficàcia dels projectes de sant Oleguer fou resultat d'una xarxa d'aliances creades per ell «gran home d'estat, potser el diplomàtic del seu segle» (234), conegut per les dues *Vitae* de l'ACB, per les notícies d'Oldericus Vitalis i per la documentació d'arxius catalans. Després dels intents fracassats de Cesari de Montserrat, d'Ató de Vic i de Berenguer Seniofred, ell, davant els perills de l'escomesa almoràvit, concentrà en la seva persona «un completo programa de restauración eclesiástica» (237), en el qual entrà la unió dinàstica entre Aragó i Catalunya i la restauració de la seu metropolitana de Tarragona, assegurant per a la complicada empresa la col·laboració d'autoritats i poble de l'Occident cristià (238-242). — J. P. E. [15.730-15.731]

Josep M. MARTÍ BONET, *Sant Oleguer i l'aplicació de la Reforma Gregoriana*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 537-579.

Tast d'un treball més ampli sobre aquell personatge. Ací és presentada la possible presència al Concili I del Laterà i la col·laboració a la reforma gregoriana i a l'esperit de croada (538-549); a favor de la darrera havia d'ésser l'home de confiança de Calixt II en els regnes cristians d'Espanya, projecte fet inútil per la mort del papa. Per la seva banda, Oleguer introduí la reforma gregoriana a Catalunya (independència de l'Església i dels seus béns; i pau civil amb la protecció de sagreres, dels temps de pau i treva i la defensa de les collites) mitjançant el sínode del 1126; honorà el títol de metropolità de Tarragona col·laborant amb els bisbes sufraganis i el de bisbe de Barcelona fomentant el culte a santa Eulàlia; col·laborà amb el concili romà del 1126 escrivint a favor de la

pau entre Gènova i Pisa (549-562). L'apèndix documental, d'Anna Rich, resumeix vint documents dels anys 1123-1126, catorze dels quals són transcrits complets, en general de l'ACB, *Libri antiquitatum* o *Pergamins* (563-579). – J. P. E. [15.732]

Miquel dels Sants GROS, *El Missal de Sant Ruf -Tortosa, Arxiu Capitular, ms. 11-*, dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana», IX (1999), 199-308.

Conegut i estudiat per les seves belles miniatures i per les cobertes d'argent, l'autor es fixa en el contingut del volum, n'inventaria i numera totes les peces, les fonts de les quals identifica (199). En realitat, en el curs d'aquestes pàgines trobem una anàlisi de la composició material del volum, amb indicació dels quaderns que li manquen (201-202), el localitza i data a Avinyó entorn el 1125-1130, d'on l'hauria portat a Tortosa el primer bisbe posterior a la restauració, Gausfred (203); segueixen sis reproduccions de miniatures i cobertes (204-209), amb particular atenció a aquestes, inicialment destinades a un evangeliari, les inscripcions de les quals transcriu (210); vénen les pàgines dedicades al calendari, a l'ordinari i cànon de la missa, als successius textos per a les celebracions de cada dia de l'any litúrgic (212-227), i a les benediccions reservades al bisbe (27-229). Els textos del *Missale sancti Ruphi Ecclesiae Cathedralis Dertosensis* comencen amb el calendari (231-240), segueixen amb l'*Oratio beati Augustini aepiscopi interim dum officium canitur a sacerdotibus secreto dicenda* (241-242), amb l'*Oratio beati Ambrosii aepiscopi ante missam vel dum officium canitur a sacerdotibus dicenda* (243), i amb els diversos textos d'un missal: l'ordinari (243-245) i les tres oracions per a cada dia de l'any (245-290). Clou el treball la taula alfabètica de totes les peces (291-304) i dels sants (305-308). – J. P. E. [15.733]

Carme BATLLE I GALLART, Isabel de la FUENTE I CASTELLÓ, Jordi FERNÁNDEZ-CUADRENCH, *El clergat secular de la Barcelona del dos-cents segons els seus testaments*, dins «Analecta Sacra Tarracoen-sia», 71 (1998), 77-114.

Anàlisi de les determinacions testamentàries de vint-i-tres testaments datats entre el 1210 i el 1299, conservats a Barcelona, ACB, en general *Pergamins*, però també *Pia Almoïna* i *Dotalium*; identificats els testadors (79: quadre), són aplegades en seccions homogènies les dades sobre patrimoni (78-88: remarquem les notícies sobre llibres: 88), sobre l'estat dels testadors en el moment de testar (88-90), marmessors (91-94), funerals i sepultura (95-97), satisfacció de deutes (98-99), destinació dels béns (99-112, amb quadre sinòptic: 100-101). – J. P. E. [15.734]

Jean GAUTIER-DALCHÉ, *À propos d'un cens dû à Rome. Santa Maria de Valladolid, le comte, l'évêque, le Saint-Siège et le roi (fin XIe-fin XIIe siècle)*, dins *Finances, pouvoirs et mémoire. Mélanges offerts à Jean Favier*. Textes réunis sous la direction de Jean KERHERVÉ et Albert RIGAUDIÈRE, Paris, Fayard 1999, 527-538.

A base de documentació ja publicada, l'autor recorda que el 1208 Ermengol VIII d'Urgell confirmava a la Santa Seu la donació de la meitat dels seus drets damunt Valladolid, feta pel seu avantpassat Pedro Antúnez el 1095, a condició que Roma contribuís a assegurar l'altra meitat a la seva filla; la confirmació intentava de reafirmar als successors d'Antúnez uns drets històrics que durant el segle XII s'havien vist dificultats per l'empenta dels nous poders (bisbe de Palència, rei de Castella), contra els quals, una nova donació d'Ermengol VII, del 1135, havia intentat d'enfortir Santa Maria de Valladolid. – J. P. E. [15.735]

Hélène DÉBAX, *À propos d'une figure du fief en Languedoc au début du XIIe siècle: les accords de 1112 entre Ramon Berenguer III et Bernard Aton IV*, dins «Homm. Bonnassie», 325-330.

Per una sèrie de circumstàncies, Bernat Aton, vescomte de Carcassona, intentà amb un cop d'efecte de desfer-se de la tutoria tant del comte de Tolosa com del de Barcelona, declarant-se vassall del rei Alfons I d'Aragó, el Bataller (327); Ramon Berenguer intervingué, sotmeté Bernat Aton i li imposà el jurament de fidelitat, que el reconeixia senyor feudal superior de Carcassona. – J. P. E. [15.736]

Paul FREEDMAN and Flocel SABATÉ, *Two Twelfth-Century Papal Letters to the Collegiate of Vilabertran (Catalonia)*, dins «Archivum Historiae Pontificiae», 37 (1999), 39-59.

El recent volum de Josep M. Marquès, *Escriptures de Santa Maria de Vilabertran (968-1300)* [cf. ATCA, XV (1996), 567-572], ha permès de conèixer l'existència d'aquestes dues lletres, la primera de les quals, de Pasqual II, del 1116, es conserva a Girona, AD, *Vilabertran*, i l'altra, de Celestí III, del 1196, a Barcelona, BC, Arxiu, *Pergamins*, ací d'alguna manera transcrites (57-59). Les pàgines inicials, ultra donar raó de les vicissituds passades per la documentació de Vilabertran durant els segles XIX i XX, i de la recent atenció que li ha dedicada Josep M. Marquès (40-41), resumeix la història de Vilabertran en els segles XI i XII, en particular la seva vinculació al moviment canònic i a la reforma gregoriana (41-48), i la significació de les dues lletres papals en sotmetre la dita abadia només a la Santa Seu i al bisbe de Girona, assegurar-li, entre d'altres, el dret d'elecció d'abat i confirmar-li la possessió d'algunes parròquies, lletres que en pressuposen una altra d'Alexandre III, del 1176 (49-54). – J. P. E. [15.737]

Josep M. SALRACH [I MARÉS], *Violència feudal, violència contra qui?*, dins «Homm. Bonnassie», 207-213.

Reflexió sobre la violència feudal, els seus agents i les seves víctimes (els pagesos productors de béns, damunt els quals queien totes les exaccions], prenent com a base les 'quaerimoniae', sobretot les dels segles XI-XIII, ja publicades, la bibliografia de les quals és ací aplegada (211-212, nota 20). – J. P. E. [15.738]

Manuel Antonio CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, *Diagramas y esquemas cosmográficos en dos misceláneas de cómputo y astronomía de la abadía de Santa María de Ripoll (ss. XI-XII)*, dins «Compostellannum», XLIII (1998 [1999]) = En camino hacia la gloria. Miscelánea en honor de Mons. Eugenio Romero Pose. Luis QUINTEIRO FUIZA - Alfonso NOVO, ed.), 593-646.

Els còdexs, elaborats a Ripoll a mitjan segle XI i en el segon terç del XII són respectivament, l'actual Vat., Reg. lat 123 i el de Madrid, BN, ms. 19. L'autor recorda els treballs del monjo d'Olibà de Ripoll, entre els quals hi ha el *Breviarium de musica* (ACA, *Ripoll*, 42) i les obres de còmput de l'actual volum de París, BN lat. 74-76; i amb probabilitat la recopilació d'astronomia del Reg. lat. 589 (de tradició ripollesa manifestada en la seva aplicació a l'agrimensura en ACA, *Ripoll* 106). Olibà s'inspirava en Isidor i Beda, però passats per escoles de l'Europa postcarolíngia (599-601). Seria possible el seu influx en les representacions de la Creació en les *Bíblies* de Ripoll i de Sant Pere de Rodes (603-605) o en les visions d'Ezequiel (605). L'autor es fixa en el paral·lelisme amb el *Tapis de la Creació* de Girona (606). Olibà explicava el sistema planetari amb un diagrama (607) i dibuixava aparells per a l'observació (608). L'horologium viatorum de Ripoll és col·locat dins la tradició europea (609-613) i el mapamundi del f. 143-144 és explicat amb versos de Teodulf d'Orleans, ací reproduïts (615-617), obra més important pel fet que els seus precedents han desaparegut (617-618). El darrer apartat és resum, entre d'altres, de l'estudi abreujat a continuació (621-625). Les pàgines 626-646 ofereixen quaranta-dues il·lustracions. – J. P. E. [15.739]

Manuel Aantonio CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, *La ilustración del De naturis rerum de Beda en un manuscrito de la abadía de Santa María de Ripoll (Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 19) y su arquetipo cassinense*, dins *Temi e metodi*. Studi in onore di Angiola Maria Romanini, Roma, Edizioni Sintesi Informazione 1999, 791-801.

L'autor propugna una nova anàlisi detallada del text i de les il·lustracions d'aquell manuscrit. Quant al text, es confirmaria que fou copiat a Ripoll en el segon terç del segle XIIè, també la seva dependència d'un arquetipus cassinenc i no pas menys l'interès d'ambdues abadies per temes de ciència natural; el text és il·lustrat en el manuscrit amb quatre miniatures que vinculen l'exemplar de Ripoll a un còdex miscel·lani de Cava de Tirreni; les miniatures, per llur banda, es trobarien en la línia dels segon i terç mestres de la *Bíblia* de Roda (796). Són transcrits fragments textuals explicatius i set mostres de text o d'il·lustracions. Hi ha bibliografia d'estudis dedicats a l'esmentat manuscrit (798, nota 1). – J. P. E. [15.740]

Cebrià BARAUT, Josep MORAN [I OCERÍNJAUREGUI], *Fragment d'una altra versió catalana antiga del Liber Iudiciorum visigòtic*, dins «Urgellia», XIII (1996-1997 [1999]), 7-35.

Quaranta anys després de coneguda una versió catalana del *Liber Iudiciorum* gràcies a un fragment conservat a Montserrat, Biblioteca, ms. 1109, Cebrià Baraut en presenta una altra també en un fragment de la Seu d'Urgell, Arxiu Capitular, ms. 187.1, arribat de Conques de Pallars; ací és reproduït fotogràficament (14-16) al costat d'una fotografia del de Montserrat (17); és feta una transcripció paleogràfica de les seves cinquanta línies (8-10), confrontades a continuació amb el text llatí (11-13); l'anàlisi paleogràfica porta a datar-lo entorn el 1150 (19). L'estudi lingüístic realitzat per Josep Moran condueix a la conclusió que, malgrat un parell d'influències puntuals de l'occità i la conservació de la , -n' final, la versió novament descoberta «presenta en general uns trets ben típics de la llengua catalana» (34); assenyalen el glossari explicatiu de mots ara difícils (31-34). – J. P. E. [15.741]

Pere BENITO I MONCLÚS, *La renda de la terra als llocs del domini reial del comtat de Barcelona: notes al capbreu de 1151*, dins «XV Congrés, 1/4», 23-35.

El dit capbreu, ja publicat per Thomas N. Bisson, es conserva a l'ACA, *Canc., Perg. de Ramon Berenguer IV*; amb d'altra documentació de les seccions de *Patrimonials i Monacals*, i ACB, *Diversorum* (25-26), permet a l'autor de presentar «els diversos components de la renda agrària del domini comtal... i... precisar-ne localment la significació o la geografia» (26), bo i distingint-hi dues branques: l'explotació directa per tinences i la dominicatura directa. Les percepcions de renda eren en primer lloc de les tinences, sobretot dels masos; drets emfitèutics (parceria, cens, prestació de treball), mals usos damunt herències, delmes i rendes fixes, tant ordinàries (albergues, franqueses i defenses o guardes) com extraordinàries (host i cavalcada, i quèstia). El capbreu del 1151 desgrana, però no detalla quantitats de drets i rendes (34). – J. P. E. [15.742]

Anscari Manuel MUNDÓ, *La cultura a les canòniques agustinianes*, dins «Lambard. Estudis d'art medieval», XI (1998-1999), 17-24.

Començant per Santa Maria de Terrassa i seguint per les canòniques de Manresa, l'Estany, Vila-bertran, Sant Feliu de Girona, Sant Vicenç de Cardona, Sant Pere de Vilamajor, Solsona, Organyà, Àger i Sant Joan de les Abadesses, l'autor esmenta els manuscrits o fragments de manuscrits que se n'han conservat i, en el seu cas, els catàlegs de llurs biblioteques. Les canòniques compraven més que no copiaven llurs llibres, i ja és sabut que en una d'elles, la d'Organyà, s'ha conservat el text més antic escrit en català. La destrucció, la dispersió i el caràcter molt fragmentari del que n'ha pervingut dificulten d'establir amb precisió quin fou el pes que indubtablement van tenir en la cultura del seu temps, al costat de les catedrals i dels monestirs. – J. de P. [15.743]

Benigne MARQUÈS, *Guissona, una canònica augustiniana?*, dins «Lambard. Estudis d'art medieval», XI (1998-1999) 45-47.

Servint-se de la documentació ja publicada i de quatre documents de l'Arxiu Diocesà d'Urgell fins ara inèdits i publicats ací per primera vegada, un del s. XII i els altres tres del segle XIII, l'autor estableix que la canònica de Santa Maria de Guissona no fou en cap moment una canònica regular, que seguís la regla dita de Sant Agustí, ans una canònica secular, que es regia per la regla aquisgranesa. – J. de P. [15.744

M. Pilar SENDRA, *La canònica agustiniana de Sant Tomàs de Riudeperes (Osona): un treball pendent*, dins «Lambard. Estudis d'art medieval», XI (1998-1999) 79-85.

L'autora resumeix la història d'aquesta canònica des del 1094 al 1560. Després dóna notícia d'un fons de 749 pergamins (2 del segle X, 28 del XI, 75 del XII, 380 del XIII, 224 del XIV, 19 del XV i 21 del XVI), actualment custodiat a l'Arxiu Històric de la Província Franciscana de Catalunya, car a finals del s. XVI la institució fou transferida a l'orde franciscà. L'autora fa saber que aquest material ha estat reordenat, classificat i catalogat, de manera que dins poc temps serà possible d'estudiar aquesta canònica i la seva relació amb la família Riudeperes. – J. de P. [15.745

Pilar SENDRA, *Al voltant de l'edifici de la canònica regular de Sant Tomàs de Riudeperes*, dins «Revista de Catalunya», núm. 137 (febrer 1999), 79-97.

Dins aquesta descripció arquitectònica d'aquella casa, vinculada en el segle XVI a la família Caçador, trobem transcripció d'algunes inscripcions encara en tot o en part legibles, i fotografia del pergami que conté la donació de Riudeperes al priorat de Santa Maria de Lledó, ara a Barcelona, Arxiu de la Província Franciscana de Catalunya. – J. P. E. [15.746

Teresa VINYOLES i Conchi RODRÍGUEZ, *La canònica a l'ombra del Castell: Santa Maria de Mur*, dins «Lambard. Estudis d'art medieval», XI (1998-1999), 129-143.

Gràcies al manuscrit 150 de Barcelona, BC, *Recopilación y resumen de los instrumentos y papeles que se hallan recónditos en el Archivo de la Iglesia Colegiata de Mur*, obra de Josep Martí, canonge de Bellpuig de les Avellanès, les autores poden seguir la història de la canònica de Mur, nascuda a redós dels comtes de Pallars, fins a la seva secularització el 1592, la influència que va exercir sobre les parròquies i priorats que en van dependre i el poder econòmic i jurisdiccional que exercí. Les autores extreuen de la documentació aplegada per J. Martí totes les notícies que poden sobre ornaments i objectes litúrgics. – J. de P. [15.747

Geneviève HASENOHR, *La prédication aux fideles dans la première moitié du XIIe siècle. L'enseignement des sermons 'limousins'*, dins «Romania», 116 (1998), 34-71.

L'autora intenta col·locar aquella predicació en el seu context històricocultural i pren com a base el volum de París, BN. lat. 3548B, provinent de Sant Marçal de Llemotges; l'autora té en compte com a punt de referència tant les *Homilies d'Organyà* com les *Homilies de Tortosa*, de les quals subratlla la decidida intenció moral; foren obra dels augustinians de Sant Ruf d'Avinyó, i serien anteriors a la traducció francesa de l'obra de Maurice de Sully (39, nota 14; 40, 45). – J. P. E. [15.748

Anicet MASFERRER DOMINGO, *La influència dels Usatges de Barcelona en l'ordenament jurídicopenal dels municipis de la Catalunya nova (notes per a un estudi)*, dins *Actes Territori*, 809-837.

L'autor precisa que en aquestes pàgines no fa un estudi, ans només planteja algunes consideracions sobre el tema (811). I havent recordat que els *Usatges*, certament feudals, s'avançaven al seu temps en qüestions penals (el delictes pressuposa mala fe/dolus; hi pot haver causes justificants; predomini de les composicions; i moderació a l'hora d'aplicar les penes: 815-816) i encara tendència a l'exclusió de la venjança privada (817). Els *Costums* catalans són pedra de toc per a endevinar-hi la presència dels diversos components: dret comú, tradició del país i pràctiques locals (819); els *Usatges*, en concret, s'hi introduïren per tres camins: el de la incorporació directa i textual, el de la influència doctrinal en alguns preceptes, i el del dret supletori (820); segueixen pàgines en les quals l'anàlisi es conjuga amb la discussió de posicions d'altri, com la restrictiva de Benvingut Oliver, i condueix a un quadre sinòptic del segon camí entre vint-i-dos *Usatges* i articles dels *Costums* de Lleida, Horta de Sant Joan, Miravet, Torre de l'Espanyol i Balaguer (829), cada un dels quals és analitzat en les pàgines següents (830-836); de més a més, a Lleida, Tortosa i Horta, eren la primera font supletòria, mentre que a Miravet i la Torre de l'Espanyol era la segona (837). – J. P. E. [15.749]

Lluís TO FIGUERAS, *Les jeunes* (iuvenes homines) *dans la société paysanne aux alentours de 1200*, dins «Homm. Bonnassie», 407-412.

L'autor es proposa d'esbrinar l'evolució del mot 'juvenis' en la documentació catalana d'entorn el 1200 i arriba a la conclusió que en aquell moment designava l'home de condició servil que no posseïa ni mas ni borda. Els casos documentats fan pensar en fadrísters i les *Consuetudines Gerundenses* definien: «... vulgari sternalis sive exteri... vocamus iuvenes homines, quia non tenent nisi personas pro domino...» (910), servitud purament personal que era redimible per cinc sous (411); si no es redimia, calia reconèixer la servitud donant dues gallines al senyor. – J. P. E. [15.750]

Maria BONET DONATO, *Tensions en les fronteres feudals al Montsià medieval i la incidència de Tortosa*, dins «Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre. Recerca», 3 (1999), 127-144.

«...el propòsit d'aquestes pàgines és oferir una panoràmica sobre aquest tipus de tensions o contradiccions entre diverses entitats governatives, i, en conseqüència, analitzar les transformacions del poder feudal entre els segles XII i XV» (128). A continuació l'autora multiplica les referències a conflictes entre senyors d'un territori i detentors de drets dins aquest, coneguts per Barcelona, ACA, *Canc., reg.*, i *Gran Priorat de Catalunya*, per Madrid, AHN, *Órdenes militares*, i per Malta, National Library (129-135) i para atenció als documentats en el *Llibre de privilegis de la vila d'Ulldecona*, perquè presenta situacions més complicades en què resultava implicada la frontera entre Catalunya i València (136-141): l'experiència dels Hospitalers d'Ulldecona permetria de copsar que la desfeta de la frontera feudal es produí de forma gradual..., s'havia donat una pèrdua de control dels monopolis derivats de la concepció fronterera de la senyoria» (143). – J. P. E. [15.751]

Jordi GÜNZBERG I MOLL, *Edificació i ordenació dels béns immobles urbans segons els Costums de Tortosa*, dins *Actes Territori*, 763-792.

Exposició sistemàtica de doctrina jurídica basada en les prescripcions dels dits *Costums* sobre la construcció d'edificis en la contrada regida pels mateixos; l'exposició doctrinal és agrupada en els capítols de construcció (765-766), béns públics i llur règim jurídic (767-775), règim jurídic dels béns privats (776-787) i contractes i obligacions sobre béns immobles urbans (787-790). L'exposició comporta la constant còpia en nota de fragments textuais dels *Costums de Tortosa*. Hi ha bibliografia (791-892). – J. P. E. [15.752]

Donald J. KAGAY, *The Emergence of 'Parliament' in the Thirteenth-Century Crown of Aragon: A View from the Gallery*, dins «Essays O'Callaghan», 223-241.

L'autor compara en aquestes pàgines els records que de l'assemblea de Barcelona 1228, prèvia a la campanya de conquesta de Mallorca. El record del rei és conegut pels *Llibre dels fets* de Jaume I (225); el record d'alguns súbdits es troba en les declaracions fetes quaranta anys més tard, conservades en un procés de Barcelona, ACA, *Canc.*, *Processos* 518 (226): els records d'aquests són confusos i una de les raons és que o no sentiren o escoltaren la proposta del rei o no l'entengueren perquè era en llatí i així la memòria d'alguns detalls, començant per la data, resulta confusa (230). Les set declaracions són transcrites; alguns hi fan constar que participaren en la conquesta (233-239). Hi ha quadre sinòptic de les assemblees de Jaume I, des del 1241 al 1275 (240-241: el quadre s'allarga a algunes d'anteriors). – J. P. E. [15.753]

Robert I. BURNS, *The Many Crusades of Valencia's Conquest (1225-1280): An Historiographical Labyrinth*, dins «Essays O'Callaghan», 167-177.

Les primeres pàgines resumeixen les objeccions que alguns autors recents han fet a la qualificació de la conquesta de València com a croada (Vicent Garcia Edo, Pierre Guichard, Antonio Ubieto Arteta), que prefereixen definir d'empresa nacional. L'autor recorda que ja el 1222, Honori III cridava els cristians de la Península a ajudar Jaume I, si els sarraïns augmentaven llurs atacs (170); que l'agost del 1228 el cardenal legat Jean d'Abbéville tractà amb Abû Zayd de la seva conversió al cristianisme (173); que la proclamació de croada de Gregori IX el febrer del 1229 es concretà en la conquesta de les Balears i que encara el mateix any repetia la crida i posava l'administració de tot l'afer en mans de fra Ramon de Penyafort (173); que l'agost del 1233 era proclamada una croada de gran abast internacional per a la conquesta de València i que només un any després el metropolità de Tarragona conqueria Eivissa; que el 1236 la conquesta de València rebia el mateix tractament que la croada de Terra Santa (174); que el 1238 eren publicades noves butlles i que el papa anunciava 'toti mundo' la conquesta de València (175); que els anys 1248, 1250 i 1251, davant la revolta dels musulmans, eren publicades noves butlles papals, també els anys 1264 i 1265 per la repercussió al regne de València de les revoltes de sarraïns a Múrcia; que, finalment el 1276, davant la nova revolta, el papa intervenia de nou i donava 15.000 lliures toreneses (176). Anuncia, finalment, la tesi doctoral de Christopher Michael Davis, *The Arago-Catalan Kings and Papal Crusade Policy 1196-1276* (177). – J. P. E. [15.754]

Pedro LÓPEZ ELUM, *Los orígenes de los Furs de València y de las cortes en el siglo XIII*. Prólogo de Mariano PESET, València 1998, 303 pp.

Llibre només conegut per la recensió signada per Javier Palao i Pascual Marzal, els quals fan constar que hi és transcrit el text més antic dels *Furs de València* conservat a València, AM; la recensió és publicada dins «Revista d'Història Medieval», 9 (1998 [1999]), 262-275. – J. P. E. [15.755]

Robert I. BURNS, *Royal Pardons in the Realms of Aragon: an Instrument of social Control*, dins «XV Congreso, I/1», 35-44.

Amb el triomf del Dret Romà durant el segle XIII i la idea de la sobirania reial s'enfortí la consciència que aquesta incloïa la capacitat de perdó (que alhora era font d'ingressos: 39-40); l'anàlisi d'un registre d'ACA, *Canc.*, corresponent a deu mesos del 1274, permet de constatar que dels seus dos-cents documents, vint (un 10%) eren concessions de perdó; són presentades i transcrites en apèndix tres mostres dels anys 1270-1275, a favor d'un cristià, d'un jueu i d'un musulmà, respectivament (42-44). – J. P. E. [15.756]

Santiago DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, *Documentos de Nicolás III (1277-1280) referentes a España*, León, Universidad 1999, 456 pp.

D'entre els cent seixanta-sis documents transcrits en aquest llibre, recauen en el nostre camp els següents: la lletra anunciant a Pere el Gran la seva elecció, 15. I. 1278 (176-178); la que encarrega als superiors, dominicà de Lleida, framenor de Tortosa, i a l'ardiaca major de Tarragona d'esbrinar si són veritat les acusacions del canonge Guillem Salvià contra abat i capítol de Sant Pere d'Àger, i actuïn en conseqüència, 23. III. 1278 (186-188); la que concedeix a Ponç, sagristà de la seu de Girona, de retenir semblant benefici d'Alcover, 13. V. 1278 (227-228); la que encarrega a l'abat de Poblet d'aplicar la sentència apostòlica atribuint el senyoriu del castell de Fayánas a la mitra d'Osca, 19. VII. 1278 (240-241); la que concedeix facultat de triar-se confessor i indulgències als cristians que col·laborin en la redempció de captius a través de l'Orde de la Mercè, 5. VIII. 1278 (247-248); la que confirmava privilegis a l'orde de la Mercè, 1. IX. 1278 (258-259); la que legalitza a Hug de Mataplana [així, tal com diu el text llatí, no pas 'Matallana', que s'inventa l'editor] la prebostia de Marsella, 8. IX. 1278 (265-266); la que encarrega als metropolitans de Narbona i d'Arles, de decidir sobre serrells d'una dècima per a la defensa del Regne de València contra atacs sarraïns, 24. XI. 1278 (269-272; repetida l'1. XII. 1278, al col·lector de la dècima, canonge de Narbona: 282-285); la que confirma l'acord entre els dominics i bisbe, capítol i rectors de Palma i de Mallorca, sobre funeràries, amb transcripció dels dits acords i signatures dels dominics, de bisbe i capitulars i de rectors, 22. III. 1297 (329-334); la que encarrega al bisbe de Tortosa i a l'abat de Benifassà d'estudiar la conveniència de traslladar la Seu de Cartagena 'ad castrum Murcie', per por d'atacs sarraïns, 20. VI. 1279 (384-385); les que concedeixen als framenors de Vilafranca de Conflent la casa dels Freres de la Penitència de Jesucrist, encarregant al bisbe d'Elna i a l'abat de Sant Miquel de Cuixà d'aplicar la concessió, 27. VI. 1279 (385-389). Hi ha taula d'antropònims (425-431) i de topònims (433-445), cronològica de documents (447-450) i alfabètica d'incipits (451-454). – J. P. E. [15.757

Vicente GARCIA EDO, *El parentesco entre las Costumes de Lérida, Valencia y Tortosa*, dins «Anuario de Historia del Derecho Español», (1997), 173-188.

Vicente GARCIA EDO, *Las concordancias entre las (!) Costums de Lérida y Valencia*, dins *Actes Territori*, 747-761.

El primer article recorda que el *Costum de Lleida* fou redactat per Guillem Botet el 1228 i només quatre anys més tard fou elevat a compilació oficial en privilegi que conserva l'Arxiu de la Paeria lleidetana i és publicat per l'autor.

Avançant en el camí encetat per Arcadi Garcia Sanz, en el segon títol l'autor incideix en el parentiu entre els dos *Costums*, accepta que el redactor del *Costum de València* fou el català Pere Albert, jerarquitzant les fonts d'aquest (*Corpus iuris civilis, Liber iudicum, Consuetudines Ilerdenses i Usatges* (749-750) i fa pujar a cinquanta-tres les vint-i-una concordances assenyalades per Garcia; per a les noves, l'autor transcriu els fragments d'ambdues; per a les ja assenyalades, remet a la publicació de Garcia (751-761). – J. P. E. [15.758-15.759

Domingo MUÑOZ LEÓN, *Targum, Midrash y Talmud en la obra «Pugio Fidei» de Raimundo Martí: los nombres y atributos divinos del Niño-Hijo de Is 9, 5-6*, dins *Biblia, exegesis y cultura*. Estudios en honor del prof. D. José M. Casciaro bajo la dirección de G. ARANDA, C. BASEVI y J. CHAPA (Colección teológica, 83), Pamplona, Ediciones de la Universidad de Navarra 1994, 447-462.

L'autor esbrina fins a quin punt era fiable la utilització de literatura jueva (Targum, Midrashim o Talmud) per part dels polemistes cristians del segle XIII i en concret per part de Ramon Martí. Reproduït el text (tant el bíblic com el talmúdic) dels dos versos estudiats (448-449), l'autor en reporta una per una les vuit observacions del nostre sobre l'aplicació d'atributs divins al Messies (el text de les quals és reproduït en nota: 452-460), que els exegetes jueus reservaven a

Jahvé amb exclusivitat. Al final, després d'admirar l'erudició de Martí, l'autor reconeix «la serietat con que los controversistas abordaron los puntos fundamentales de discusión» (461) i veu el punt cèntric en la identitat del personatge (l'Infant) descrit en cada un dels dos versos indicats en el títol, punt que l'exegesi moderna segueix afirmant (461). – J. P. E. [15.760]

Pere BENITO I MONCLÚS, *El plet dels homes francs de Sarrià (1258). Crisi i pervivència de l'alou pagès a la Catalunya medieval*, dins «Homm. Bonnassie», 71-79.

Un document judicial conservat a Barcelona, ACB, 1-6-4187, entorn de si uns masos de Sarrià eren sotmesos a ferma de dret envers qui pretenia d'ésser llur senyor feudal, demostraria que un dels camins pels quals molts alous deixaren d'ésser-ho i s'hagueren de sotmetre al sistema baronial fou la manca de documentació escrita, amb la qual poder demostrar la possessió de drets al·lodials en un moment en què, segons el nou dret, només era reconeguda fefaent la prova documental. – J. P. E. [15.761]

Arcadi GARCIA SANZ, Vicent GARCIA EDO, *Carta Poble de Vila-real. Febrer 1274*, Vila-real, Ajuntament 1995, 76 pp.

Les primeres pàgines recorden tots i cada un dels trenta-un documents destinats als pobladors de Vila-real, en gran part servidors de la casa reial, abans de la dita *Carta de poblament* del 1274 després del 1272, en un dels quals, del 6 d'octubre del 1273, ja és esmentat el carrer Major (13-19). Segueix l'anàlisi del contingut jurídic de la *Carta*, en la qual destaca la continuïtat amb la situació institucional de Borriana, terme al qual pertanyia fins aleshores (*Fur d'Avagó*, en el qual es van introduint elements dels *Furs de València*: 28) i l'absoluta iniciativa reial en la configuració del nou poble, que el 1295 ja era anomenat 'universitas' (25-35); els autors remarquen la significació especial de la concessió de mercat setmanal i de fira anyal, la posterior donació de la gabella de la sal i la confirmació dels establiments de propietat (41-43). De la *Carta* hi hagué exemplars originals en pergamí, perduts, i còpies oficials a Barcelona, ACA, *Canc.*, *reg.*, (49-52 i 67), d'on és transcrita la *Carta* i tres documents posteriors (68-72 [és de doldre que al text de la *Carta*... li manqui la primera línia del darrer paràgraf, l'immediatament anterior a la data: pot ésser suplerta per la paral·lela dels tres documents posteriors i per tant diria així: (Mandantes firmiter baiulis, curiis, justiciis, juratis, alcaydis, procuratoribus et) universis...]). – J. P. E. [15.762]

Geneviève BRUNEL-LOBRICHON, *La circulation des évangiles en France méridionale et en Espagne*, dins «Cahiers de Fanjeaux», 34 (1999), 15-25.

«Espanya' ací es limita a Catalunya, car l'autora concentra la seva atenció en tres còpies, dues d'occitanes i una de catalana, dels capítols XII i següents de l'*Evangelii de Joan*: Barcelona, BC, ms. 470: Londres, British Library, Harley 2928; i Assís, Chiesa Nuova 9. Quant a la còpia catalana, l'autora subratlla el veïnatge en el mateix volum amb la *Somme le Roy* de fr. Llorenç d'Orleans, cosa que confirmaria la seva destinació a grups d'espirituals (20-21); també que «les liens sont plus étroits entre les versions de Barcelone et d'Assise qu'entre celles de Londres et d'Assise» (23). – J. P. E. [15.763]

«Intavulare». *Tavole di canzonieri romanzi*. (Serie coordinata da Anna FERRARI). I. *Canzonieri provenzali*. 1. *Biblioteca Apostolica Vaticana A (Vat. lat. 5232)*, *F (Chig. L.IV.106)*, *L (Vat. lat. 3206) e O (Vat. lat. 3208)*, a cura di Antonella LOMBARDI. *H (Vat. lat. 3207)*, a cura di Maria CARERI (Studi e Testi, 387), Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana 1998, XVI. 376 pp. i 18 làmines amb 35 reproduccions de pàgines dels manuscrits.

Aquest volum és el primer d'un projecte consistent a «*offrire una serie organica di Tavole per lo studio di Canzonieri romanzi*» (VIII; llista dels cançoners: XII-XIII), i es limita als cinc primers volums indicats en el títol, per a cada un dels quals, després de la descripció del volum, trobem quatre taules del corresponent contingut: la de la successiva col·locació de les peces en el volum; la sumària que assenyala el gènere literari de cada una de les peces; alfabètica dels trobadors que hi tenen obres seves; alfabètica d'incipits; i de les ,vidas' i ,razos' d'acord amb l'ordre alfabètic dels trobadors. I així sabem que el Vat. lat. 5232 conté obres de Guillem de Berguedan (51, 53, 65, 79 i 111) i d'Uc de Mataplana (54, 65, 90); que el Chig. L.IV.106 en conserva de Guillem de Berguedan (142, 167) i de Raimon Bistortz de Rusillon (147 i 169); i que en el Vat. lat. 3207 en tornem a trobar de Guillem de Berguedan (311-312, 349, 353). – J. P. E. [15.764]

Manuel RIU [I RIU], *Reflexiones sobre el valor añadido a las fuentes escritas de la Edad Media*, dins «Hom. Orcástegui», 1317-1323.

El valor afegit es pot veure en el cas de l'arqueologia, en el qual abans d'emprendre una excavació cal que dins l'equip interdisciplinari el documentalista asseguri les informacions proporcionades per fonts escrites; l'autor posa l'exemple de la *Crònica de San Juan de la Peña*; la seva darrera part dependria dels *Gesta comitum Barcinonensium* i l'autor en destaca els ginys o estratagemes de natura militar davant Balaguer o aprofitant el curs del Rose a Provença; i recorda que Jaume II de Mallorca, presoner de Pere el Gran, s'escapà del Palau de Perpinyà per una claveguera del castell (1320). – J. P. E. [15.765]

Josep ROMEU I FIGUERAS, *Joglaria: espectacle i incidència en el teatre a la Catalunya medieval*, dins *Teatre popular*, 21-25.

A través de les al·lusions a l'ofici dels joglars rastrejables en textos medievals, l'autor intenta dreçar un inventari de les funcions de la joglaria i dels aspectes específicament teatrals que s'hi vinculen: música, gesticulació, dansa, malabarisme, prestidigitació, acrobàcia. Els joglars canten i conten (reciten), toquen instruments, ballen, s'habillen de forma més o menys extravagant, escarneixen, són equilibristes, etc. *L'Ensenhamen* de Guerau de Cabrera detalla unes quantes de les habilitats i del repertori que s'exigia a un joglar àulic; el mateix fa Ramon Vidal de Besalú en la novel·la en vers *Abrils issi'e mays intrava*. Ramon Muntaner al·ludeix en la seva *Crònica* als joglars Remasset, Comí i Novellet, que canten, diuen i reciten un sirventès, una cançó i set-cents versos rimats, obres totes de l'infant Pere d'Aragó, fill de Jaume II, el famós futur frare franciscà. Romeu recull també l'opinió crítica contra els joglars del capítol 118 del *Libre de contemplació* de Ramon Llull. Finalment esmenta cinc textos breus de l'edat mitjana d'incidència pròpiament teatral, dins el gènere de la joglaria: el *Sermó del bisbetó* (s. XV), el monòleg sobre els dubtes de sant Josep (anterior al 1508), la *Disputació d'En Buch ab son cavall* (s. XIV), un diàleg sobre els dubtes de sant Josep, i el diàleg sobre el naixement de Jesús i l'Adoració dels Reis Mags (aquest i el precedent, anteriors al 1508). – J. de P. [15.766]

Giuseppe TAVANI, *Funció persuasiva d'alguns textos joglarescos catalans*, dins *Teatre popular*, 375-379.

Analitzant el plany de la Verge, *Augats, seyós qui credets Dei lo Payre*, i fent ènfasi entre la primera estrofa -«atac típicament joglaresc»- i la resta del plany, Tavani suggereix que es tracta d'una peça que demostraria la tàctica habilíssima ordida per les jerarquies eclesiàstiques per tal d'«apoderar-se sobretot de la caixa de ressonàcia constituïda per l'activitat dels joglars, per tal d'atènyer també els públics menys dòcils, menys oberts a la propaganda directa dels predicadors». L'autor insisteix a presentar la seva idea com una hipòtesi que caldria verificar sobre uns textos encara no assenyalats. L'adaptació joglaresca d'un text edificant es reduiria a pocs elements interpolats en el cos de la composició, i aquest desequilibri revelaria la naturalesa híbrida de la peça. [Seria convenient que l'autor pogués ampliar la minsa base textual que dóna suport a la seva hipòtesi, perquè aquesta

no sigui una mera especulació. Com seria estupend que aquesta forma de control ideològic fos minuciosament descrita, des de la perspectiva d'experiències semblants del nostre temps, per tal de poder avaluar millor el que fou el 'gulag' medieval]. – J. de P. [15.767

Mercè AVENTÍN I PUIG, *Els masos a la baixa edat mitjana. Família pagesa, petita explotació i mercat*, dins «Quaderns. Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles», 19 (1999 = «Actes del col·loqui de tardor. *El mas medieval a Catalunya*», Banyoles, 12 i 13 de desembre de 1998) 65-84.

Després de resumir les característiques socials i jurídiques de la família pagesa tal com s'han desenvolupat a la Catalunya Vella entre els segles XIII i XVI i han arribat fins al segle XX, l'autora estudia el mas comunitat d'explotació, on es constata que les càrregues són feixugues el segle XIII, s'atenuen després de les mortaldats del s. XIV i tendeixen a equilibrar-se amb els augmentos de renda a partir de la represa del segle XV i XVI; és en aquest temps que el mas esdevé la unitat econòmica on tots els seus elements compten i són susceptibles de pujar i baixar en el desplegament de la vida econòmica. Arribada en aquest punt, l'autora estudia la relació, 'forçada i irregular' del pagès amb el mercat i la manera diversa com afecta els petits, els mitjans i els grans propietaris. Al mateix temps mostra com els pagesos amb excedents acudeixen al mercat de rendes fixes (censals). En resum, el pagès és dinàmic i participa en tots els circuits econòmics: mercat de béns i mercat de capitals. El mercat de la terra resta central en el moment dels desequilibris de l'economia familiar: uns han de vendre (i miren de vendre car), altres poden comprar (i avaluen la necessitat del venedor o l'oportunitat d'una compra). El segle XVI es constata més moviment en la compra-venda de terres que no pas establiments nous. El camp de la Catalunya Vella ha pres una fesomia que no perdrà en l'època moderna. L'autora aporta dades de l'ADB i de l'Arxiu del Marquès de Barberà, sense publicar cap document. – J. de P. [15.768

Miquel Àngel MARZAL GARCÍA-QUISMONDO, *Castilla en la política exterior de Alfonso III de Aragón*, dins «XV Congrés, I/5», 195-229.

Pàgines d'anàlisi, on són individuats els elements que determinaren la conflictivitat internacional de l'occident europeu després de les Vespres Sicilianes durant els anys de regnat d'Alfons II el Franc (1295-1291), immediats a la Croada contra Catalunya; directament o indirecta, la majoria de les dades són d'ACA, *Canc.*, *reg.*; les relacions amb Castella només eren un petit camp dins aquell conjunt, però d'importants implicacions pel fet que les potències actuaven en el dit regne a fi de treure'n profit. La continuïtat d'objectius amb Pere el Gran hagué de seguir camins tortuosos a fi de poder sobreviure malgrat l'ofec d'enemics tan poderosos, tant exteriors (Papat, França, Nàpols, Regne de Mallorca —aquest es ficava dins casa), com interiors (Unions de l'Aragó), cosa que hauria introduït una certa inflexió dins la política dura. – J. P. E. [15.769

Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, 1289/92-1342/44: *dos fechas en la evolución de la fiscalidad real y urbana de Cataluña*, dins *Regne privatiu*, 67-84.

L'autor avisa que aquestes pàgines són «una somera síntesis, a partir de investigaciones propias y ajenas, de la evolución de la fiscalidad real y municipal en Cataluña» (80) i que cal acudir a les seves investigacions sobre el tema, [estudis que han estat resumits en aquestes pàgines d'ATCA, XIX (2000), 676-679, on són assenyalats resums d'anteriors estudis seus]. – J. P. E. [15.770

Lluís GIMENO BETÍ, *Les Relacions de Procuradors de l'època de Jaume II el Just. Transcripció i estudi lingüístic de dos documents (1296 i 1326)*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIV (1999), 539-565.

No recollits dins els *Acta Aragonensia* de Heinrich Finke, els dos documents són la resposta positiva però condicionada de cònsols i universitat de ciutat i regne de Mallorca a una petició d'ajut en la imminent campanya de conquesta del regne de Múrcia, i comtats de Molina i de Requena (540-541); i informació sobre gestions al sud del Regne de València amb Bernat de Sarrià per a l'heretament de l'infant Pere (542-543); ambdues lletres són repetides en transcripció crítica (542-544), analíticament estudiades (545-563) i reproduïdes (564-565); el resultat és que la llengua és idèntica a la de Ramon Llull i de Bernat Desclot (539). – J. P. E. [15.771]

Miquel BARCELÓ (coordinador), Xavier BALLESTÍN, Fèlix RETAMERO, Helena KIRCHNER, *Musulmans i Catalunya* (Història de Catalunya, 1), Barcelona, Editorial Empúries 1999, 160 pp.

El coordinador qualifica aquestes pàgines de ,llibre d'encàrrec', l'objectiu del qual és el de «resumir i divulgar la recerca» de vint-i-cinc anys i els seus resultats», com també «el cos conceptual que la regula» (7), cosa que els autors fan en els set articles següents: Miquel Barceló, *Al-Andalus, fer-se i desfer-se* (11-38); Xavier Ballestín en signa quatre: *Els textos a l'abast. El procés de la conquesta*, on transcriu tres fragments textuais (41-46); *Dels governadors a `Abd ar-Rahmân ad-Dâbil* (47-58); *L'anomenada frontera superior d'al-Andalus: at-tagr al-a`là i la resistència a la instauració de la dawla dels Banû Marwân*, amb transcripció d'altres tres fragments (59-76); i *De la instauració de la hilâfa dels Banû Marwân -317 H./929 d.C. als Mulûk al-tawâ'if* (77-91); Fèlix Retamero, *El fonament de l'estat: la moneda*, amb transcripció d'un text (93-109); i Helena Kirchner, *Migracions, assentaments pagesos, espais agrícoles i l'arqueologia d'al-Andalus a Catalunya*, amb transcripció d'un text (111-142). La bibliografia, unitària per a tot el llibre, diferencia els textos (143-146) dels estudis d'autors recents (147-155). – J. P. E. [15.772]

Pere BALANÀ [I ABADIA], *Musulmans i/a Catalunya. D'abans i d'ara*, dins «Revista d'Igualada», 3 (desembre 1999), 13-20.

L'autor qualifica aquestes pàgines d'«anàlisi d'un perfil històric que... sembla que ha marcat i marca amb vigència d'actualitat, la nostra realitat quotidiana» (13), vigència que també és bibliogràfica, raó per la qual a través d'aquestes pàgines hom pot conèixer «un seguit d'obres que han pretès trencar d'alguna manera l'oblit o la perspectiva esbiaixada de 440 anys d'història» (15) i conduir a la conclusió que la petjada d'aquests grups poblacionals aliens va tenir més pes del que la historiografia catalana no li ha volgut donar mai (17), petja que fins i tot es trobaria en quatre topònims dels comtats de Besalú i d'Empúries (18-19). – J. P. E. [15.773]

Ramon MARTÍ, *Palaus o almúnies fiscals a Catalunya i al-Andalus*, dins «Homm. Bonnassie», 63-70.

A base de la documentació ja publicada d'entorn l'any Mil, l'autor ha localitzat uns noranta ,palatia / palatiola', topònims que haurien derivat en els actuals ,Palau, Palou, Palol, Palà i Palaulet'; són pràcticament exclusius de la Catalunya Vella i indicarien que la realitat significada era bé públic. A les Terres de Ponent les trenta-dues ,almúnies' haurien estat paral·leles dels ,palatia'; l'autor vincula els primers en el temps a punts fortificats de la conquesta musulmana; amb la conquesta carolíngia, n'hi hauria haguda una segona onada els anys 759-801. Hi ha mapa de distribució geogràfica de ,palatia / palatiola' i ,almúnies'. – J. P. E. [15.774]

Joan SOLER I JIMÉNEZ, Vicenç RUIZ I GÓMEZ, *Els Palaus de Terrassa. Estudi de la presència musulmana al terme de Terrassa a través de la toponímia*, dins «Terme. Terrassa», núm. 14 (novembre 1999), 38-51.

Els autors presenten aquestes pàgines com a aplicació a Terrassa de la línia interpretativa exposada en l'article acabat de resumir; la base arxivística és la proporcionada pels diplomataris de Sant Llorenç del Munt, Sant Cugat del Vallès, Santa Anna de Barcelona, Montalegre i Catedral de Barcelona; i dels encara inèdits de Sant Pere i Santa Maria de Terrassa i de fons de pergamins d'ACA; i capbreus diversos; el conjunt han permès de seguir l'evolució dels topònims fins al segle XVIII. L'anàlisi es concentra en els topònims ,Palacio/Valedell', ,Palafret sive Palacio Fracto', ,Palacio Moro et Palaciolo', i ,Palazol sive/et font de Palau' (40-45: croquis de localització: 44), i encara seria diferent dels quatre anteriors el ,Palacium' documentat el 1081, que l'autor intenta localitzar (46-47). L'apèndix presenta quadres sinòptics de documentació, signatura arxivística i denominació del ,Palacium Fractum', del ,Palacio moro' i del ,Palacium Iussanum' (d'aquest transcriu el context en el qual es troba) (50-51). – J. P. E. [15.775]

Dolors BRAMON PLANAS, *Nous textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya medieval (continuació de l'obra de J. Millàs i Vallicrosa)*, dins «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», X (1999), 146-169.

Resum del contingut de la tesi doctoral de l'autora: introducció, autors i textos àrabs estudiats (51) cronologia (fins al 1010), abast territorial. També són resumits els resultats, les mancances i algunes rectificacions a dades tingudes anteriorment com a certes. – J. de P. [15.776]

Philippe SÉNAC, *Islam et Chrétienté dans l'Espagne du Haut Moyen Âge: la naissance d'une frontière*, dins «Studia Islamica», núm. 89 (1999), 89-108.

Com a resposta a les intervencions carolíngies de darreries del segle VIII i començaments del IX, l'administració musulmana establí una ,contra-Marca', ,al-Tagr al-A'lâh (la Marca Superior)', que anava d'Atienza fins a Lleida; la capital fou Saragossa. La narració es basa en gran part en Al-Udri, el qual obtingué les seves informacions d'uns *Annals de la Marca (Tawarîh al-Tagr)*. Una de les concrecions de la defensa fou una xarxa de castells, nombre dels quals es trobaven en poblacions de la Franja de Ponent, tal com permet de veure el croquis de la pàgina 108. – J. P. E. [15.777]

Ramon MIRAVALL I DOLÇ, *Madîna Turtûxa. Introducció a la Tortosa islàmica* (Col·lecció Dertosa, 52), Tortosa, Cooperativa Gràfica Dertosenca 1999, 272 pp.

Malgrat la manca de documentació municipal, la pobresa de la bibliografia, la minsa solvència de les informacions, la manca d'una arqueologia i d'una investigació directament interessades (7), l'autor s'ha aventurat a «elaborar un plantejament històric que, sense ésser exhaustiu» (9), serveixi de base a estudis futurs. Comença resumint les narracions de les fonts i dels autors, passats o actuals, sobre la conquesta violentíssima dels musulmans, de la qual el 713 Dertosa s'hauria esmunyit per capitulació (11-19); segueixen els capítols dedicats a la progressiva islamització de la societat entre els segles VIII-X (21-26), a la situació tortosina sota l'emirat de Damasc (27-34) i del de Còrdova (107-139), a la de l'etapa en què Turtûxa fou ciutat-estat o regne taifal (141-186), o en la del restabliment imperial dels almoràvits entre el 1099 i el 1145 (187-214), que desembocà en els anys de croada contra Turtûxa i Làrida (215-235), després de la qual s'anà dibuixant una nova configuració col·lectiva (237-247). L'exposició és completada amb pàgines de toponímia regional (249-252) i general (253-254), amb glossari de mots (255-260) i amb bibliografia (261-272). En el curs de la narració són inclosos fragments traduïts d'historiadors àrabs (89-90, 100-101, 127, 148-154, 164, 211) i integrada l'acta de submissió de Tortosa a Ramon Berenguer IV el 1148 (227-230); també la inscripció funerària de la Suda (176-177) i entre les pàgines 144-145 el mapa de la taifa tortosina. – J. P. E. [15.778]

Josep-David GARRIDO VALLS, *La Marca Septentrional del Reialme mudèjar de Múrcia, territori d'equilibri entre Castella i la Corona d'Aragó*, dins «XV Congrés, II», 115-124.

En un fragment ací transcrit, Ramon Muntaner recorda els drets de Jaume I i dels seus successors al territori entre Montagut i Cartagena, dot de la filla Constança casada amb l'infant Juan Manuel revertit a la casa de Barcelona en morir sense descendència. Aqueslls drets venien de lluny, com ho demostra la concessió d'Alí ibn Mujâhid a la seu i al bisbe de Barcelona entorn el 1057 (120-121, amb reproducció del document llatí), i havien estat reviscolats per Jaume I el 1228 en document ací transcrit, que esmenta les poblacions de Dénia i Oriola (122-123). – J. P. E. [15.779]

Tomàs V. PÉREZ MEDINA, *Regadiu i poblament als afores de l'Horta de València*, dins «Afers. Fulls de recerca i pensament», núms. 33/34 (1999), 603-617.

La zona estudiada és la veïna a S/O de l'Horta de València amb sistema andalusí de regadiu organitzat a partir dels barrancs de Cortixelles-l'Horteta i de Picassent, poblat d'alqueries d'entorn de deu famílies, centrades potser en torres de defensa, potser en molins d'aigua, partint, però, de les dades del *Llibre del repartiment* o d'altres documents de Jaume I (i àdhuc de temps molt posteriors, de l'ARV, *Reial Acord. Processos i Protocols*), en els quals destaca el 'castrum' de Torrent; aquesta població hauria estat «un bon exemple de la tendència a substituir les xarxes d'alqueries de cada districte central per una pobla de colonització» (609) i de concentració demogràfica (610: 50 famílies a Torrent, 25 a Alcàsser, 50 a Picassent. 25 a Espioca, segons la *Carta de poblament de Torrent*), a cada una de les quals famílies teòricament pertocaven tres joves de regadiu, amb el molí vora la torre (611). També els drets a utilització de l'aigua resultaren modificats pels drets dels nous senyors (612-613); entre els nuclis poblats sovintejaren els plets entorn a drets d'aigua, ara a l'ARV, *Manaments i empires, Escrivanies de cambra* (613). Hi ha bibliografia (615-617). – J. P. E. [15.780]

Manuel V. FEBRER ROMAGUERA, *Trascendència de les conversions en el procés de repoblament de la Conca de l'Albufera (segle XIII)*, dins «XV Congrés, I/5», 93-112.

En el *Llibre del Repartiment*, la zona de l'Albufera fou poblada per gent de Montpeller i per conversos de l'Islam. De fet, entre 1238-1281 es succeïren catorze actes de repoblament, la majoria aplicats d'acord amb la respectiva *Carta de poblament*, completable amb privilegis atorgats als sarraïns de Quart i de Silla. Els deu primers anys la població sarraïna continuà la vida normal, però les successives crisis del 1242 i 1270-1276, amb sublevacions de sarraïns i posteriors decrets reials de conversió, feren créixer el nombre de conversos, situació coneguda per ACA, *Canc., reg.*, i per ARV, *Reial Justícia*, on són documentades situacions concretes, resumides en aquestes pàgines (98-109), una de les quals consistí en la marginació dels conversos per part d'ambdues comunitats (110-112). – J. P. E. [15.781]

Anna DOMINGO GRABIEL, *Els límits del poder reial i senyorial: l'administració de la justícia sobre la població musulmana de la corona catalano-aragonesa (segle XIV)*, dins «XV Congrés, I/2», 159-171.

L'administració de justícia en les moreries exemplificaria les tensions derivades del fet que els oficials reials pretenien instruir enquestes judicials 'ex officio', perquè era una ocasió d'estendre o reforçar el poder reial; els senyors, en canvi (o les moreries), pretenien jurisdicció de mer i mixt imperi, ni que fos pels beneficis econòmics de les penes pecuniàries (162-165). La contraposició d'interessos produí «innombrables conflictes i problemes jurisdiccionalment entre el rei i els senyors» (165), documentats a Barcelona, ACA, *Canc., reg.* i ací resumits (166-171). – J. P. E. [15.782]

Rafael CARIÑENA BALAGUER, *La participació corsària en la configuració del mercat d'esclaus valencià a les primeries del segle XIV: Pere Erau i la subhasta de Barbarescs a València l'any 1307*, dins «XV Congrès, I/2», 67-82.

Malgrat els esforços diplomàtics de Jaume II de Catalunya-Aragó per a establir paus amb els estats musulmans de la Mediterrània, nombre de patrons dels Països Catalans hi prosseguien incursions corsàries i els sarraïns començaren a tornar-s'hi. El 1303 apresaren el lleny d'un patró barceloní i sotmeteren aquest a esclavitut; el valencià Pere Erau fou un dels qui aprofitaren l'ocasió per al cors i el 1307 atacà i prengué un lleny prop Alger, que li reportà moneda i esclaus, subhastats a València (74-76; quadre: 78); són transcrits els interrogatoris dels dits sarraïns, transcrits de València, ARV, *Canc.*, reg., 655 (79-82). — J. P. E. [15.783]

M. Blanca BASÁÑEZ VILLALUENGA, *Las transmisiones patrimoniales entre los mudéjares aragoneses en época de Jaime II*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 59-78.

En les dites transmissions (casos de mort sense descendència o amb descendència il·legítima, o de desheretats), s'aplicaven les normes codificades en el *Llibre de la Çuna e Xara dels moros*; els casos problemàtics, ací resumits, són coneguts per la documentació de Barcelona, ACA, *Canc.*, reg., i *Cartes reials diplomàtiques*. — J. P. E. [15.784]

José HINOJOSA MONTALVO, *Desplazamientos de mudéjares valencianos entre la Gobernación de Oribuela y Granada durante el siglo XV: la ruta legal*, dins «Hom. Orcástegui», 743-757.

Una de les limitacions legalitzada en els *Furs de València*, a què es trobaven sotmesos els sarraïns en el Regne de València afectava llurs desplaçaments. La darrera ampliació territorial, la d'allà Xixona, portà el Regne a ésser fronterer amb el sarraí de Granada, cosa que obligà a endurir les condicions de desplaçament, per al qual, entre d'altres condicions, era sempre necessari el sal·conduït del batlle general del Regne; i el permís d'emigració pujava almenys a la suma de cent deu sous (744-748). Les eixides de sarraïns tant pel port d'Alacant (748-753) com les realitzades per terra, via Oriola (753-756), són conegudes i ací resumides amb detall a partir de València, ARV, *Mestre racional*. — J. P. E. [15.785]

Antoni VIRGILI, *De Favara al Vilar de Santa Maria i Carrascal (Mas de Barberans, Montsià), segles XII-XIII*, dins «Faventia», 21 (1999), 75-83.

Una donació (i la seva confirmació) a la seu de Tortosa els anys 1154-1155 esmenta el topònim ‚Fabariam/Favarium‘ (118), de localització controvertida (119); l'etimologia, en canvi, sembla clara a favor d'assentament de l'agrupació tribal berber dels Hawwara (119). Un document de Tortosa, AC, *Cartulari 5*, ací publicat, recorda «Favaram, que Carrascale modo vulgariter appellatur, quod quidem Carrascale infra terminos villarii Sancte Marie continetur» (126). L'autor subratlla polèmicament que aquell canvi de nom «reflecteix l'impacte de la conquesta feudal i, naturalment, les transformacions introduïdes per l'ordre feudal, que s'acaba imposant en tot el seu abast després d'un breu parèntesi d'adaptació» (125). Hi ha dos croquis topogràfics (120-122) i bibliografia (127-128). — J. P. E. [15.786]

Lawrence J. MCCRANK, *The Lost Kingdom of Siurana: Highland Resistance by Muslims to Christian Reconquest and Assimilation in the Twelfth Century*, dins «Essays O'Callaghan», 115-148.

Recordada la llegenda dels darrers reis i reina moros de Siurana, que haurien tingut continuïtat en la Casa d'Entença, i les versions dels cronistes (Tomí, Zurita), quant al seu nucli narratiu, l'autor la posa en relació amb el *Document àrab de Poblet*, ací traduït a l'anglès (119), però

li nega autenticitat històrica (122), tot i que els monjos i el cronista d'aquest monestir, Jaume Finestres i de Monsalvo, consideressin que la donació d'Almira Almoniníz era el fet bàsic de la fundació de Poblet (123). A continuació és revisat tot l'afer, començant per indicar alguns punts sòlids (124) i descrivint la contrada (126-130); és recordada la minsa herència sarraïna de Tarragona (132-135), com també l'ocupació (més que conquesta cristiana), de Ciutat i Camp tarragonins (136-139), reforçada per la conquesta de Tortosa (139-140); dins aquest marc, la llegenda no tindria base històrica, ans només metafòrica (140). Les darreres pàgines reconstrueixen la campanya militar de conquesta de Tortosa i de Lleida, resultat de l'aliança militar entre la Casa de Barcelona i l'Església, que permeté d'aixecar un exèrcit de dos-mil guerrers: des d'aquell moment, Siurana era abandonada a la seva sort i la *Crònica de San Juan de la Peña* podia cantar-ne la conquesta com a coronament de les gestes de Ramon Berenguer IV (142-143); la reconstrucció tindria les seves pròpies normes en els 'usatges de Siurana' (143, nota 43, de Madrid, AHN, *Clero*, carpeta 2022); l'actuació posterior en la contrada és coneguda pel *Diplomatari de Poblet* (145-147). – J. P. E. [15.787]

María Dolores LÓPEZ PÉREZ, *Sobre la guerra y la paz: el acuerdo entre Tremecén y la Corona de Aragón* (1362), dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 527-545.

Un episodi relacionat amb el robatori i enfonsament per pirates castellans d'unes galeres catalanes que anaven a servir el soldà de Tramicè congelà durant alguns anys les relacions; per ambdues bandes hom intentà de reprendre-les, sense resultat. Ací són transcrits els set documents de l'ACA relatius a una de les missatgeries (proposta de tractat, salconduits, instruccions secretes), encarregada a ambaixadors diferents; el tractat hauria estat important mentre Pedro el Cruel seguís representant una amenaça d'invasió. – J. P. E. [15.788]

Dominique VALÉRIAN, *Ifriqiyān Muslim Merchants in the Mediterranean at the End of the Middle Ages*, dins «Mediterranean Historical Review», 14 (1999), 47-66.

Les fons àrabs no es basquen per temes comercials i per això cal informar-se en fonts de països cristians, ací en concret, ACA, *Canc., reg.*, i CRD; ARM, *Supplicationes*, *Reial Patrimoni*, *Reials Cèdules*, *Governació* i *Protocols notarialis*; i ARV, *Canc. Llibres d'armaments de fustes*, *Batllia General*, *Mestre racional*, *Reial Patrimoni*, *Llibre de confessions de sarrabins*. Consta que els sarraïns que es desplaçaven, fins i tot d'un país àrab a un altre, també utilitzaven vaixells cristians, sobretot mallorquins (49). Quant al mercadeig amb ports com Mallorca i València, el marc jurídic era determinat pel conveni entre Tunis i Barcelona del 1301, i així durant els segles XIV i XV fou assegurat guiatge als viatgers (52-53). Dels casos documentats, l'autora en dedueix que era normal la presència de mercaders africans a Mallorca, encara que aquesta sembla haver-se afeblit durant el segle XV, constatació també vàlida per als jueus; algunes d'aquelles presències responien a la redempció de captius sarraïns (54). En general, els viatgers eren membres de famílies influents o mercaders d'origen andalusí, com els de la família Ripoll, escampats per ports de la Mediterrània (55). L'activitat de naus sarraïnes és documentada en processos de cors (56). Les prohibicions de comerciar amb coses vedades eren repetides, però la compra de naus en terra d'Islam era prevista pel *Llibre del consolat de mar* (57). – J. P. E. [15.789]

Manuel RUZAFÀ GARCÍA, *La Corona de Aragón y Castilla en el Norte de África durante el Cuatrocientos*, dins «XV Congrès, I/5», 303-314.

Aquestes pàgines formen part d'un projecte d'investigació centrat en els contactes humans entre sarraïns peninsulars, nordafricans i granadins, centrats a València i coneguts per l'ARV, *Batllia*, *Mestre Racional* i *Canc., reg.*, i AMV, *Manuale de consells*, *Lletres missives* i *Protocols notarialis* d'ambdós arxius i del Col·legi del Patriarca; sense oblidar els contactes diplomàtics,

la documentació notarial demostra l'augment dels contractes privats (310), amb un extens ventall de destinacions, més concentrades a Oran, menys a Bugia i a Tunis, documentades amb casos concrets i llurs referències arxivístiques (309-313). – J. P. E. [15.790]

Roser SALICRÚ I LLUCH, *Els 'Fets de Villena'. Alguns episodis fronterers del regnat de Ferran d'Antequera*, dins «XV Congrés, I/5», 315-333.

Una de les activitats delictives dels almogàvers consistia a segrestar sarraïns de terres cristianes, portar-los al regne de Granada i fer-los rescatar o vendre'ls; era el 'crim de plagi o collera', castigat amb la mort. Incursions de 'collerats' castellans són conegudes per documentació d'ACA, *Canc.*, *reg.* i *Cartes reials diplomàtiques*, d'on són ací resumits alguns casos (320-327); les incursions duraren tot el regnat de Ferran I, al qual pertanyen els dos documents del 1413, d'ACA, *CRD*, publicats en apèndix. – J. P. E. [15.791]

Beatriz ALONSO ACERO, *Los caracteres de la polémica cristiana contra el Islam entre Basilea y Trento*, dins «Hispania Sacra», 51 (1999), 515-530.

Després de qualche referència a Ramon Llull, presentat com a exemple d'acostament missioner a l'Islam (519, 521, 529), l'autora recorda que, conquerida Granada, en terres catalanes escriviren autors com el bisbe de Barcelona, Martí García, Joan Andrés i Bernardo Pérez de Chinchón, les obres dels quals, «sin dejar de lado los presupuestos tradicionales de la diatriba contra el Islam, se imbuyen de un espíritu misional propio del momento, consiguiendo al mismo tiempo una autoafirmación del propio credo cristiano» (527); en la segona meitat del segle XVI, l'arquebisbe de València Martín de Ayala insistia en l'activitat catequizadora (529). Jaume Bleda, en canvi, hauria preparada i després justificada l'expulsió del 1609. – J. P. E. [15.792]

Miguel Ángel de BUNES IBARRA, *Las sensaciones del cautivo, psicología y reacciones de los españoles ante el cautiverio en el Siglo de Oro*, dins «Hispania Sacra», 51 (1999), 557-572.

Una de les narracions transcrites en aquestes pàgines és la de F. López de Gómara, *Compendio de lo que trata... en el libro que hizo de las guerras...*, Madrid, BN, ms. 17498, dedicada a les desventures de la família senyorial de Parcent i Murla amb motiu dels intents de rescatar de la captivitat musulmana el senyor, Pere Perandreo (?) en temps de l'emperador Carles (565); també és recordada la documentació familiar per al rescat de Miguel de Cervantes, conservada a València, ARV (566). – J. P. E. [15.793]

Addicions i modificacions relatives a l'article: Eduard Feliu i Pere Casanelles, «Bibliografia sobre la història dels jueus de la Corona de Catalunya-Aragó i Provença: 1984-1994», *Tamid*, 1 (1997), p. 157-265, dins «*Tamid*», 2 (1998-1999), 219-227.

Assenyalades les sigles emprades, aquestes pàgines ofereixen llista única i alfabètica pel cognom dels autors, de referències bibliogràfiques a estudis publicats durant els onze anys indicats en el títol. – J. P. E. [15.794]

Bibliografia sobre inventaris, testaments, llistes i notícies de llibres hebreus medievals, dins «*Tamid*», 2 (1998-1999), 228-240.

Llista única i alfabètica, en la qual dotze de les fitxes bibliogràfiques es refereixen a Catalunya i tres a Mallorca. – J. P. E. [15.795]

Eduard FELIU, *Quatre notes esparses sobre el judaisme medieval*, dins «Tamid», 2 (1998-1999), 81-122.

La primera és sobre denominació medieval de Catalunya: com Hispania, Sefarad designa la terra de sobirania musulmana amb tendència a significar la Corona de Castella; els escriptors jueus catalans medievals mai no han estat ni s'han considerat 'sefardites/espanyols', car per a ells Provença i Catalunya formaven una unitat (81-87). La segona gira entorn la restauració medieval de la llengua hebrea, la bíblica adaptada a cada ambient però sense gramàtica; Profiat Duran intentà de posar-hi remei amb el seu *Ma'as'e Efod*, del qual són ací traduïts dos capítols: el setè, que explica la decadència de l'hebreu, i el XXXIII, amb les raons per les quals l'hebreu és llengua 'santa' (88-103). La terça descriu l'estructura de les comunitats hebrees a Catalunya en temps de Salomó ben Adret: suposat el reconeixement reial de la comunitat jueva amb la seva estructura i vida col·lectiva pròpies, confirmat el 1241 per Jaume I en document ací transcrit (105, nota 93) i per Pere el Gran el 1280 (106-107, nota 97), és ací exposada, un cop precisat el nom de 'call' (103-104, nota 109), el vocabulari dels càrrecs (111-117). La darrera exposa la documentació, tant general com catalana, que obligava o exceptuava de portar el senyal distintiu dels jueus en el vestit, mentre aquest els distingís (118-122). – J. P. E. [15.796]

Maria Cinta MAÑÉ MAS, *Els inicis d'un ambiciós projecte: el buidatge sistemàtic de dades referents a jueus en sèries documentals de l'Arxiu Capitular de Barcelona*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 403-432.

El dit projecte, ací exposat amb detall, tant en la seva concepció (404-406), com en la metodologia de la realització (406-414) i en els resultats (415-430), ja ha començat de posar-los a l'abast dels estudiosos en un llibre, del qual han estat informats els lectors d'aquest anuari [XIII (1994), 576-577, núm. 9321]. Hi ha bibliografia (431-432). – J. P. E. [15.797]

Yom-Tob ASSIS, *Els jueus de Barcelona i el comerç marítim amb la Mediterrània oriental*, dins «Tamid», 2 (1998-1999), 29-71.

[Col·laborador en l'edició, a la qual es refereix el resum immediatament anterior], l'autor es proposa de donar resposta a una sèrie de preguntes que presenta la participació de jueus en les possibilitats per al comerç marítim obertes durant el segle XIII als mercaders catalans, resposta basada sobretot en la documentació d'ACB, *Notaris*, completada amb la de l'ACA, *Canc., reg.*, i amb la de l'AHPB (36). Descrits els mètodes comercials aplicats durant el segle XIII (37-39), l'autor recorda els anomenats 'viatges a Alexandria', que produïren relacions entre les aljames d'ambdues bandes (41-43), desviats després a Creta i Xipre perquè era prohibit de portar mercaderies estratègiques a països sarraïns; és, però, documentat que en ésser en les dites illes, mercaders jueus les allargaven fins a Alexandria (44-56); era normal entre ells el sistema mercantil de la comanda (56-58: quadre quantitatiu de comandes: 59); segueixen resums de documents que constaten les mercaderies tractades, les societats comercials establertes, els perills reals de la mar i els impostos (61-66). Hi ha bibliografia (69-71). – J. P. E. [15.798]

Josep ALANYÀ I ROIG, *Besalú, vida i organització d'una juderia*, Besalú, Ajuntament 1996, 96 pp.

Després de la tesi doctoral i successius estudis de Manuel Grau i Monserrat i d'altres, l'autor, a base d'ACA, *Canc., reg.*, i *Reial Patrimoni. Mestre Racional*, i d'Olot, AHC, *Fons municipal* i *Fons notarial* (92-94), ressegueix la vida d'aquella aljama amb particular atenció a les relacions amb altres jueries «sobretot les de les Terres de l'Ebre i dels Ports de Morella» (12); resumits i comentats els primers documents i notícies del segle XIII, gairebé tots de natura econòmica (15-21), segueixen dos capítols que descriuen l'estructura constitucional de l'aljama jueva, ben diferenciada de la 'universitas' cristiana, i sotmesa directament al rei, i internament basada en els mateixos

fonaments de la religió jueva (Llei o Thorà, completades amb ordinacions pròpies i amb determinacions reials), localment ubicada en edificis específics (sinagoga, banys -l'autor es decanta per la identificació de la ,miqwé' besalunenca- i carnisseria) (25-45), amb estructura interior generadora dels corresponents càrrecs (49-52) i manifestada en formes culturals diferenciades (formulari del jurament) o en personalitats que destacaven sobretot en medicina (55-58). L'altra diversificació sociolaboral coincidia amb la del seu temps i lloc, fora del cas del préstec a interès o usura, oficialment exclusiu dels jueus (61-66); aquesta fou una de les causes de la creixent tensió entre les dues comunitats durant el segle XIV, que desembocà en el ,pogrom' del 1391 (69-78) i finalment en l'acció de Benet XIII a través de mestre Vicent Ferrer i de la *Disputa de Tortosa*, tot concretat en la butlla *Etsi doctoris gentium*, aplicada a Besalú l'octubre del 1415 (69-87). Característica d'aquestes pàgines és la confirmació de les línies teòriques amb casos documentats normalment en les sèries d'ACA, *Canc.*, *reg.* o Reial patrimoni. *Mestre racional*. Hi ha indicació de fonts i bibliografia (92-94). - J. P. E. [15.799]

Yaël ZIRLIN, *Celui qui se cache derrière l'image: colophons des inlumineurs dans les manuscrits hébraïques*, dins «Revue des études juives», CLV (1996 [1998]), 185-189.

Un dels volums presos en consideració és la *Bíblia de Cervera*, del 1300, copiada per Samuel ben Abraham ben Natan, il·lustrada per Isaac Tsarfati, puntuada en massa per Josuè Ibn Gaon, per encàrrec del rau Sasson de Cervera: seria la primera bíblia sefardita decorada amb grans miniatures (38-39); són també coneguts dos il·luminadors de Mallorca: Vidal Abraham, que decorà el *Llibre de privilegis* mallorquí, conservat a Barcelona, i Bonnin Maymó, que s'hauria compromès a escriure, a caplletrar i a il·luminar una *Bíblia* (40). Són transcrits tres colofons de la *Bíblia de Cervera* (50). - J. P. E. [15.800]

Cyril ASLANOFF, *La reflexion linguistique hebraïque dans l'horizon intellectuel de l'Occident médiéval: essai de comparaison des traités de grammaire hébraïque et provençale dans la perspective de l'histoire des doctrines grammaticales*, dins «Revue des études juives», CLV (1996 [1998]), 5-32.

Les gramàtiques provençals ací analitzades són el *Donatz proensans*, d'Uc Faidit, i les *Rasos de trobar*, de Raimon Vidal (gramàtica destinada a catalans) (13-20). Per la part jueva és estudiat el *Ma'aseb Efad* del jueu català Profiat Duran: negava que els substantius hebreus es declinessin, transposant així la metafísica aristotèlica al camp de la gramàtica (21); del nominalisme n'acceptava la distinció entre intencions primeres (conceptes de coses reals) i segones (conceptes de conceptes), com si les relacions sintàctiques només existissin en la ment humana. Essent immutable, el substantiu només designaria funcions diverses dins una frase mitjançant les partícules, doctrina que condueix a la distinció entre lletres radicals i lletres funcionals (23). L'hebreu seria la llengua més perfecta i no podia ésser entesa a través de conceptes llatins (24). - J. P. E. [15.801]

Jordi CASANOVAS, *Dues notes d'epigrafia hebrea medieval*, 2 (1998-1999), 191-200.

Pàgines dedicades a dues troballes recents: la presentada en primer lloc és una matriu de segell hebreu, localitzada a Tàrrega, la inscripció de la qual és transcrita i traduïda (196); l'altra és una lauda sepulcral trobada a Girona i ingressada al Museu d'Història de la Ciutat, la inscripció de la qual, escantonada, també és transcrita i traduïda (198). Hi ha fotografia d'ambdós objectes (200). - J. P. E. [15.802]

Magen BROSHI, Yoram NIR-EL, *Sobre l'autenticitat del segell de Mossé ben Nabman de Girona trobat a la plana d'Acre*, dins «Tamid», 2 (1998-1999), 201-203.

Article traduït de «Tarbiz», 65 (1996), 527-528. El 1972 fou trobat el dit segell, ara al Museu d'Israel; posada en dubte al seva autenticitat, els autors exposen el resultat d'haver-lo somès a anàlisi amb fluorescència de raigs X, i amb ell tres monedes encunyades durant la segona meitat del segle XIII i una d'americana actual: «l'aliatge del segell de Nahmànides és semblant en la seva composició al de les tres monedes mameluques de la mateixa època» (203). – J. P. E. [15.803]

L. GARSHOVITZ, *Shem Tob ben Isaac ben Shaprut's Gospel of Matthew*, dins *The Frank Talmage Memorial*. Volume I, Haifa 1993.

W. L. PETERSEN, *The Vorlage of Shem-Tob's 'Hebrew Matthew'*, dins «New Testament Studies», 44 (1998), 490-512.

José Vicente NICLÓS, *L'évangile en hébreu de Shem Tob Ibn Shaprut. Une traduction d'origine judéo-catalane due à un converti, replacée dans son Sitz im Leben*, dins «Revue Biblique», 106 (1999), 358-407.

Delio Vania PROVERBIO, *Vangeli. Ebraico*, dins *I Vangeli dei Popoli. La Parola e l'immagine del Cristo nelle culture e nella Storia*. Città del Vaticano. Palazzo della Cancelleria 21 giugno - 10 dicembre 2000, Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana 2000, 372-374.

El jueu de Tudela, Shem Tob Ibn Shaprut, inclogué en el seu *Eben Boban* una traducció hebrea de l'*Evangelí de Mateu*, dins la qual els autors han detectades paraules de llengües llatines i per aquest camí han intentat d'arribar al text previ, la 'Vorlage'. Els dos estudis reportats en els primers llocs han assenyalat que aquesta s'havia de cercar en l'època medieval (Petersen, de més a més, assenyalava en direcció als Països Baixos) i en l'obra d'un jueu convertit (Garshovitz). Niclós parteix en el seu estudi de la darrera aportació (368-370) i diferencia entre la llengua subjacent en la part inicial d'aquella obra, de la de l'*Evangelí de Mateu*; per a aquest estableix una llista de quaranta-una paraules o expressions i les compara en castellà, català i en la transliteració i el text hebreus (374-377), analitzades en detall a continuació (378-390); el resultat diu: «la langue de la Principauté de Catalogne est la source de cette traduction en hébreu» (385), llengua que en aquell text manifesta connexions amb les versions occitanes i provençals de la *Bíblia* (395); l'anàlisi de la forma com treballava el traductor condueix a suposar que fou un «polémiste, qui cherche à offrir le texte le plus fidèle possible dans son dialogue avec les juifs» (396), i que preparà la seva traducció dins el marc dels *Studia Linguarum* dels Països Catalans (396-401); el traductor hauria estat un dominicà treballant per encàrrec dels seus superiors (405).

En la presentació del Vat. hebr. 100, Proverbio admet que «la recensione veicolata riposa su una versione catalana» i suggereix que la traducció a l'hebreu no seria anterior a la primera meitat del segle XIV i hauria eixit de Catalunya amb motiu del pogrom del 1391. Hi ha reproducció d'una pàgina (372). – J. P. E. [15.804-15.805-15.806-15.807]

Gabriel LLOMPART, *El testamento del cartógrafo Cresques Abraham y otros documentos familiares*, dins «Estudis Baleàrics», núms. 64-65 (juny 1999/gener 2000), 99-115.

L'autor ha trobat a Palma de Mallorca, ACatedral, setze documents, relatius a Cresques Abraham, als seus pares, al fill Jafudà Cresques, convers Jaume de Ribes, i a d'altres familiars, datats entre el 1361 i el 1409, anys en els quals la família passà de jueva a conversa, ací transcrits complets (103-115). Pel document núm. 3, del 1372, sabem que Jafudà havia nascut el 1360 (107), raó per la qual el document núm. 12, quan Jafudà es declara menor de vint-i-cinc anys, no pot ésser del 1387, ans potser del 1382-1384. Hi ha tres bíblies hebrees documentades: la que Cresques regalà a Jafudà en prometre's aquest en matrimoni (107, núm. 6); la que Cresques valorà en seixanta lliures i rebé en pagament d'un deute el 1379 (111-112, núm. 12), i la que el 1409 Anna, conversa, vídua de Cresques, assenyalà amb un llibre d'*Hores* en hebreu, com a penyora d'un dipòsit numerari (115, núm. 16). També hi ha un contracte en què Cresques es compromet a ensenyar de lletra i el seu ofici a un alumne durant sis anys (105, núm. 5). – J. P. E. [15.808]

Anna RICH ABAD, *La Comunitat jueva de Barcelona (segle XIV)*, dins «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», X (1999), 53-56.

Resum d'una recerca [cf. ATCA, XIX (2000), 712-714] sobre els jueus barcelonins anteriors al 'pogrom' del 1391, menada a través dels documents notarials de Barcelona. Hi és estudiat l'espai físic del call i el grup humà que l'habitava, tant des del punt de vista de la vida i de les relacions familiars, com des del de les professions. Les relacions amb els cristians apareixen sobretot en l'aspecte del crèdit, molt intens entre 1348 i 1351, amb un repunt els anys 1366-1367, i amb tendència a esmortuir-se cap al final de segle. – J. de P. [15.809]

Josep M. LLOBET I PORTELLA, *Textos historiogràfics sobre jueus de Cervera*, dins «Tamid», 2 (1998-1999), 73-79.

L'autor presenta i transcriu del *Llibre verd del racional*, de Cervera, AHC, *Fons municipal*, tres fragments que narren la intervenció de l'aljama de la població en tres solemnitats: en un capítol de framenors el 1448 i en els funerals dels reis Alfons IV el 1458 i Joan II el 1479; remarquem el detall que, després de les pregàries rituals en hebreu, els jueus feren «tres o quatre cantarelles en romanç» i altres les jueves (79). – J. P. E. [15.810]

David ROMANO, *El Estatuto de Huesca (1307) sobre la usura judía*, dins «XV Congrés, I/5», 257-272.

El dit estatut, vàlid per a tota la Corona (267, nota 53), era aplicació de l'encàrrec fet pel Concili IV del Laterà a l'autoritat civil, de moderar 'graves immoderatasve usuras' (262), ja complert en corts anteriors, que havien delimitat l'interès en el 20% anyal (262-263); l'estatut del 1307 obligava els jueus a repetir el primer d'octubre de cada any el jurament de no superar el límit legal, de no sumar interès i capital, i de no doblar el capital (264-265); una llista de documents reials de Jaume II del 1315 al 1326 giren al seu entorn (267-268), el principal dels quals, del 1315, facultava a desplaçar el dit jurament al 2 d'octubre, si el dia abans havia coincidit amb una festa jueva (el 1313 el Yom Kippur s'havia escaigut el primer d'octubre: 266-267); el text de l'estatut ja havia estat transcrit en dues ocasions; el d'ara és el d'ACA, *Canc., reg.*, 214 (271-272). – J. P. E. [15.811]

Gabriel LLOMPART, *Un incidente urbanístico entre Iglesia y Sinagoga en la Ciudad de Mallorca (1298)*, dins *Regne privatiu*, 425-436.

Presentació i transcripció dels cinc documents d'ACA, *Canc., reg.* i *Canc., Processos*, dels anys 1297-1299, entorn la contraposició dels framenors a la construcció de la sinagoga en el nou call de Ciutat, perquè el rés jueu destorbava el dels religiosos en llur antiga església; una comissió d'autoritats i de prohoms amidà les distàncies, també les de la sinagoga antiga amb el convent i l'església de Sant Domènec i amb la catedral, amb el resultat que Jaume II de Catalunya-Aragó demanà als framenors que no s'oposessin a la nova sinagoga. – J. P. E. [15.812]

Anna RICH, Eduard FELIU, *Inventari dels llibres d'Abraham Samuel de Peralada (1389)*, dins «Tamid», 2 (1998-1999), 241-252.

El dit inventari, conservat a Girona, AH, *Notaris. Peralada*, fou assenyalat per Lluís Garcia Ballester; aquella biblioteca constava de vuitanta-nou volums; les notes afegides els identifiquen i expliquen alguns extrems de la informació donada per l'inventari, com és ara el tipus de lletra. – J. P. E. [15.813]

Jaume BADIAS I MATA, Oriol SAULA I BRIANSÓ, *Les excavacions arqueològiques del jaciment del Molí del Codina de Tàrraga. Possible emplaçament de l'antiga sinagoga de la primera meitat del segle XIV*, dins «Tamid», 2 (1998-1999), 161-190.

Els autors exposen els resultats de l'excavació, empresa per a identificar un tros de la muralla; l'element més interessant fou una planta pseudorectangular d'entre 20/22 m de llargada i 8 d'amplada, identificada en el pla més profund, car la muralla de la segona meitat del segle XIV la respectà desviant-se; és recordada la documentació del segle XIV que localitza call i sinagoga en la zona de la Font prop el riu Ondara, que inundà l'espai en alguna sobreeixida; aquestes i altres anàlisis de les restes desemboquen en l'afirmació de la «possibilitat important que l'edifici pugui ser l'antiga sinagoga de la primera meitat del segle XIV» (183). Hi ha quatre plànols o croquis i set fotografies (185-190). – J. P. E. [15.814

Flocel SABATÉ, *En torno a la identificación de sinagogas medievales. El caso de Tàrraga*, dins «Sefarad», 59 (1999), 127-158.

Hom ha cregut darrerament i ha publicat en la premsa diària que havia estat identificat allò que restava de la sinagoga de Tàrraga en l'actual Molí d'En Codina [resum anterior]. L'autor aplega en primer lloc les notícies publicades o inèdites (ACA, *Canc.*, *reg.*; Tàrraga, AHC, *Llibre de la cort del batlle*), relatives al dit call i en particular als pogroms del segle XIV, i les fa arribar fins als actuals intents d'identificar les restes esmentades (128-144); resumeix els arguments aportats per a la dita identificació (144-148), aplega les dades relatives a les característiques arquitectòniques de les sinagogues catalanes o de les de la corona catalanoaragonesa (148-157: amb àmplia bibliografia); i arriba a la conclusió que les dites restes del Molí d'En Codina «no se corresponde(n) con una sinagoga bajomedieval» (157-158). – J. P. E. [15.815

Albert CURTO HOMEDES, *Topografía del call jueu de Tortosa*, dins «Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre. Recerca», 3 (1999), 9-24.

«...la ignorància del que fou la comunitat jueva de Tortosa comença per la seva mateixa ubicació dins el teixit urbà» (9). L'autor, recordades les aportacions d'estudiosos anteriors [cf. p. 844], ha recercat en el mateix arxiu, secció de *Processos de paeria*, les referències a elements diversos del call (denominació de vell i nou, sinagoga, fossar, carnisseria, forn i d'altres), i les ha agrupades en aquestes pàgines i almenys parcialment transcrites, cosa que li ha permès de presentar un croquis de la localització dels dos calls, vell i nou, dins Tortosa (24). – J. P. E. [15.816

Jaume RIERA I SANS, *L'expulsió dels jueus de Tortosa*, dins «Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre. Recerca», 3 (1999), 25-41.

En una primera part (25-34), a base de documentació ja publicada, l'autor precisa els extrems que desencadenaren oficialment l'expulsió dels jueus (edictes de l'inquisidor Torquemada per a les autoritats eclesiàstiques; dels reis Ferran i Isabel per a Castella; del rei Ferran per als regnes i terres de la corona catalanoaragonesa) i de les provisions preses pel consell reial per a l'aplicació de l'edecte, encarregada a comissaris reials o baronials. La segona part, a base de documentació inèdita de l'Arxiu Reial de Barcelona (ACA), *Mestre racional*, precisa els fets, els problemes i les solucions sobretot econòmiques, de la dita aplicació a Tortosa, començant per donar les xifres exactes de famílies jueves recomprades en aquell moment en els calls dels Països Catalans (a Tortosa, trenta-dues, a les quals assigna un coeficient de 3 persones per família: 43-45). L'apèndix documental transcriu d'*ibid.*, *Batllia general. Processos*, el *Memorial fet e format dels inventaris e actes fets dels béns dels jueus de la ciutat de Tortosa...*, del mateix 1492 (41-49). – J. P. E. [15.817

Roc SALVADÓ POY, *Els conversos tortosins i la inquisició*, dins «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 3 (1999), 51-91.

Aquestes pàgines ressegueixen les vicissituds del grup convers tortosí des del moment que es forma com a grup en conseqüència del 'pogrom' del 1391, passant per les pressions doctrinals i psicològiques paral·leles a la *Disputa de Tortosa* del 1413 i per l'expulsió del 1492, fins a les actuacions de la moderna Inquisició Espanyola. L'aportació més personal consisteix a haver aplegat en l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre, *Fons Ajuntament de Tortosa*, i en l'Arxiu de la Catedral, *Índex dels acords capitulars del segle XVI* i *Notes antigues de la Catedral de Tortosa del canonge Macip*, les dades relatives als conversos dels anys posteriors a la *Disputa*, en què també l'autoritat municipal hauria contribuït a l'existència del grup de conversos, i les corresponents a la Inquisició Espanyola a Tortosa entre el 1478 i el 1530. L'apèndix documental comença oferint, de l'AHC de les Terres de l'Ebre, *Ajuntament. Llibres del clavari*, mostra de les anotacions d'almoines donades per la ciutat a conversos entre el 1413 i el 1417 (83-84), la llista alfabètica i completa dels quals és donada després (87-88); del mateix fons, *Documents a catalogar*, la llista nominal de famílies jueves tortosines diferenciades en quatre grups: les ja batejades, les que han decidit de fer-ho, les que s'ho pensen i les decidides a no canviar; en cada cas, consta el nombre de persones de la família (84-86: en el primer grup, la mitjana passava quelcom de quatre: 89 per a 22; en els altres, s'acostava més a quatre que a tres). Les darreres pàgines contenen quadre dels habitants de la comarca processats per la Inquisició Espanyola entre el 1478 i el 1530, de font ja publicada (88-91). – J. P. E. [15.818

Mark D. MEYERSON, *Bishop Ramon Despont and the Jews of the Kingdom of Valencia*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 641-653.

La situació dels jueus en els estats de la corona catalanoaragonesa empitjorà després de les Vespres Sicilianes i l'autor es proposa d'estudiar a base de fonts ja publicades o de documentació inèdita d'ACA, *Canc., reg.*, l'empitjorament constatable en l'aljama de València en temps del bisbe Despont (1289-1312). La documentació permet de constatar una particular dedicació del bisbe a la conversió de jueus i musulmans; una seva intervenció prohibint que els notaris alcessin acta de préstecs usuraris de jueus a cristians; una altra a Morvedre no permetent que una nova sinagoga fos més gran i bella que l'antiga; tot plegat hauria fet créixer l'enemistat dels cristians envers els jueus durant la setmana santa. La temàtica de la usura passà a afer de justícia eclesiàstica, però també mogué Jaume II a encomanar una informació sobre l'abús en l'exigència d'interessos per diners prestats. Fracassats aquests intents per la decidida posició reial que tot es judiqués segons els *Furs de València*, que també havien d'ésser observats per les autoritats municipals, l'interès episcopal s'encaminà a assegurar que els contractes de préstec de jueu a cristià no incloguessin altre interès que el legal, o a destorbar que els cristians fossin portats davant els tribunals per deutes a jueus. – J. P. E. [15.819

Asunción BLASCO, *Corredores de comercio judíos en Zaragoza (1300-1425)*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 141-173.

Les notícies aplegades en aquestes pàgines procedeixen en part de Barcelona, ACA, *Canc., reg.*; assenyalen la que parla de la venda a un jueu de València d'una «Biblia en roman et en hebraico» el 1390, fent constar, però, que era escrita «en hebrayco siquiere de letra hebrayca» (163); aquesta notícia procedeix de Saragossa, Archivo Histórico de Protocolos. Hauria fet el mateix camí l'actual ms. 133 de la Catedral de València, *Summa de vitis* de Guillelmus Peraldus (163-164). – J. P. E. [15.820

Yom Tob ASSIS, *The Golden Age of Aragones Jewry. Community and Society in the Crown of Aragon, 1213-1327*, London i Portland (Oregon), Littman Library of Jewish Civilisation 1977, XX i 380 pp.

Yom Tob ASSIS, *Economy and the Medieval Crown of Aragon, 1213-1327*, Leiden, E. J. Brill 1997, XII i 261 pp.

Hom pot veure la recensió conjunta d'aquests dos llibres, signada per David Abulafia dins «The Jewish Quarterly Review», XC (July-October 1999), 159-163; i la del primer, signada per David J. Wasserstein, dins «Mediterranean Historical Review», 14 (1999), 70-71. – J. P. E. [15.821-15.822

Ana María GÓMEZ SORIANO, *Judíos y conversos valencianos en el comercio con Castilla (1380-1403)*, dins «XV Congr s, I/5», 125-134.

Estudi centrat en les conseq ncies de les conversions del 1391 en el comerç de jueus amb Castella; les fonts oficials de l'ARV, *Coses vedades*, informen certament de jueus mercaders, però només d'una categoria d'exportacions; per aix  han d'ésser completades amb la documentació notarial, que informa de tota classe. El 'pogrom' del 1391 enxiqu  el call de València, car molts dels que resistiren se n'anaren a Morvedre o a Xàtiva; quant als conversos que restaren, consta que un 12'4% es dedicava a la mercaderia, sobretot l'adreçada a Mallorca i al nord d' frica. – J. P. E. [15.823

José Luis LUZ COMPA , *Sobre la emigración de los conversos de jud o entre los reinos de Valencia y Castilla en las postrimer as del siglo XIV (1391-1403)*, dins «XV Congr s, I/5».

Tema de tesi de llicenciatura, basada en les dades que proporcionen els protocols de Bartomeu de la Mata: se n'haurien traslladat a València 16 dels altres països de la Corona, homes d'ofici; i set de Castella, sense qualificació professional. En arribar a València, tots s'acollien a l'hospitalitat d'altres conversos. – J. P. E. [15.824

M  de los Llanos MARTÍNEZ CARRILLO, *La imagen del rey en relación con la expuls n de los judíos y el atentado de Barcelona de 1492*, dins «XV Congr s, I/3», 357-369.

L'atemptat contra Ferran II del 1492, un cop conegut a Múrcia, hi provocà una reacció contraposada, àdhuc dins el consell municipal: la dels cristians vells, amarents a manifestar l'adhesió al rei, i la dels descendents dels conversos del 1411 [any del pas de sant Vicent Ferrer per Múrcia], m s continguda, que manifestava llur descontent envers la corona per l'expulsió dels jueus i per la introducció de la Inquisició Española, per la qual es sentien amenaçats. – J. P. E. [15.825

Francisco GARAU, *Inquisición en Mallorca. La fe triunfante. Los grandes autos de fe celebrados en Mallorca en 1691*. Prólogo de Llorenç Pérez MARTÍNEZ. Versión, estudio preliminar y glosario, Leonard MUNTANER I MARIANO (La rodella, 1), Palma de Mallorca, Miquel Font, editor 1999, 214 pp.

El malaguanyat Llorenç Pérez recorda en el pròleg la figura del gironí Francesc Garau, autor acostat a Baltasar Gracián; d'entre les catorze obres conegudes ho fou en particular *La fe triunfante*, escrita a fi que el record evités que es repetissin les fogueres inquisitorials dels anys 1679 i 1691; però, havent esdevingut un llibre que tot mallorquí havia llegit, provocà a l'illa la secular fractura social entre cristians de natura i xuetes (7-11). La introducció recorda les principals publicacions dels últims anys dedicades als darrers (14-18); que el llibre de Pedro de Aliaga, *Clara luz con qu  podr  ver el hebreo...* crid  l'atenció sobre el criptojudaisme, i que la gran obra antixueta fou *La fe triunfante* de Francesc Garau (19-25), presentat ell i valorat positivament en les pàgines següents, car la intenció de l'autor hauria estat la de prevenir (25-30); els membres de la noblesa que patrocinaren el llibre en tenien una altra, la de mantenir l'estructura social que presidien i el prestigi social d'immaculada puresa de sang (31-35); aquesta provocà tota una problemàtica entorn els 'sanbenitos' mallorquins, amb actuacions persecutòries com la d'En Gaspar de Puigdorfila, coneguda per

Madrid, AHN, *Inquisición de Mallorca*, problemàtica que acabà declarant infames només quinze cognoms, cap d'ells de família mallorquina noble (37-54). La reimpressió de *La fee...* el 1755 mogué els xuetes a demanar i obtenir de la Reial Audiència de Mallorca el segrest d'exemplars; s'alçà un gran escàndol, que provocà, sempre a petició de noblesa i clerecia, la intervenció del Sant Ofici contra el segrest dels exemplars i la llibertat editorial [assenyalem la dècima en català contra el Regent l'Audiència: 61], amb el consegüent rebrot d'antisemitisme, però fins al segle XIX no arribarien les noves edicions, que mantingueren fins ben prop dels nostres dies la marginació dels descendents de jueus (54-73). Hi ha algunes pàgines de glossari (83-92) i reproducció de l'edició del 1691, on, ultra les aprovacions inicials i el capítol introductori amb la crònica de la processó, trobem llista nominal dels penitenciatos en els quatre autos de fe del 1691 (125-135, 137-153, 155-169 i 171-180); i al final, després d'algunes reflexions clarament antixuetes, altra llista nominal dels qui assistiren espiritualment cada un dels condemnats (203-210). Hi ha nombre de pàgines dedicades a la reproducció de portades de llibres, de retrats d'alguns dels protagonistes, i d'il·lustracions de detalls inquisitorials. — J. P. E. [15.826]

Haviva PEDAYA, 'Ahuzim be-Dibbur': *An Investigation of the Ecstatic-Prophetic Trend among the Early Kabbalists*, dins «Tarbiz», 65 (1996), 565-633.

Partint de textos d'Esdras i d'Azriel de Girona, segons els quals hi hauria dues etapes en l'experiència profeticoextàtica, la de la baixada de l'esperit al món o a la persona, i la de la pujada -,devekut'-, que pel camí de la solitud, de la contemplació i de la pregària verbal arriba al pla del diví; així, doncs, no hi hauria dues menes de càbala, la teosoficoteúrgica i l'extàtica, car tota càbala s'encamina al contacte amb Déu [vegeu resum següent]. — J. P. E. [15.827]

Harvey H. HAMES, *Conversion via Ecstatic Experience in Ramon Llull's Llibre del gentil e dels tres savis*, dins «Viator. Medieval and Renaissance Studies», 30 (1999), 181-200.

La tesi de l'autor és que el *Llibre...* és una elaborada discussió teòrica entre representants de les tres religions monoteistes i en un altre nivell, un camí espiritual vers Déu, en el qual els respectius elements religiosos, per la dialèctica de l'*Art*, demostren la superioritat del cristianisme (182). Segueix un resum biogràfic de Ramon Llull (182-183) i de l'argument del *Llibre...* (183-184). La narració es desplegaria en dos nivells: el literal, d'exposició successiva de les tres religions monoteistes, davant les quals l'*Art* pot ajudar científicament a superar llurs diferències; i l'al·legòric, on cal descodificar les metàfores emprades per l'autor, avançant així i arribant sota el guaitge de l'*Art*, a la ,cognitio Dei'; l'*Art de contemplació* del final del *Blanquerna* manifestaria aquell camí místic (185-186). Atesa la convivència de Ramon Llull amb jueus i sarraïns que calia convertir, el *Gentil* respondria a aquesta finalitat i a la consegüent necessitat de conèixer el pensament de les respectives comunitats infidels, per tant, també la Càbala, s'explica que hagués introduït en el *Gentil* un intercanvi d'idees també en el pla de la mística. I així, el viatge emprès pel Gentil podria ésser una transposició del que feien tants de sarraïns, car és una peregrinació en recerca de coneixement per contemplació (187-189); hi ha un precedent cristià immediat, l'*Itinerarium mentis in Deum* de sant Bonaventura; la proximitat de Llull als franciscans és ben coneguda, i l'*Art* és mitjà per a superar tant el coneixement sensible com el racional en l'ascens a Déu (191); la imatgeria del *Llibre del gentil...* coincideix amb la de l'experiència extàtica de la Càbala: així, per exemple, Dama Intel·ligència del *Gentil*, correspondria a les segona i terça ,sefirot', que són ,Hochma / saviesa' i ,Binah / intel·ligència' (183-194); la trobada entre el gentil i els tres savis amb les seves circumstàncies correspondria a la revelació divina rajant dins l'ànima; tot el simbolisme apunta vers el cristianisme i per aquesta raó el Gentil no ha de prendre cap decisió al final, car, arribat al terme es troba més enllà de les diferències (195). El coneixement adquirit per l'experiència mística i el diàleg del Gentil i els Savis s'entrellacen, desemboquen un en altre i fan inútil d'explicitar quina és la fe verdadera. Un camí semblant segueixen el *Félix* i el *Blanquerna* (195-196). Un altre cas de confluència serien les invocacions del nom de Déu i sobretot la pregària del gentil, demanant d'ésser il·luminat

(198-199). L'acabament de *Llibre...* comporta l'allunyament de la visió estàtica i el retorn al món material, després d'haver tastat el gentil el coneixement contemplatiu de Déu U i Tri, que només li proporcionaria el cristianisme. – J. P. E. [15.828]

Harvey H. HAMES, *Jewish Magic with a Christian Text: A Hebrew Translation of Ramon Llull's Ars brevis*, dins «Traditio. Studies in Ancient and Medieval History, Thought and Religion», 54 (1999), 283-300.

L'actual ms. Mic 2312 de Nova Iork, Jewish Theological Seminary, conté còpia de la traducció de l'*Ars brevis* a l'hebreu acabada a Senigaglia durant l'estiu del 1474, tal com certifiquen els colofons afegits pel copista, ací transcrits i traduïts a l'anglès (289-290). Així sabem que l'*Ars brevis* fou traduïda per un cert cristià, anomenat Raimundus, l'agost del 1474, i l'autor es pregunta si fou Flavius Guillelmus Raimundus Mithridates, fill d'un rau d'Agrigento (291); tres mesos després en treia còpia Pinhas Tzevi, deixeble d'algun membre de la família Trabot (292), el qual veié en aquella *Art* un instrument per a enlairar-se fins a la presència divina (292-293) [cf. el resum anterior]; dos anys més tard en treia nova còpia un deixeble de Pinhas, de nom Josep: és l'exemplar de Nova Iork. La traducció afegeix un precepte als relatius a la utilització de l'*Art*, el de no barrejar-lo amb altres lectures a fi d'evitar a l'alumne la confusió mental i d'assegurar el ,bes diví' (297). La traducció hauria estat realitzada a base de l'actual manuscrit de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, Chigi lat., A. IV. 105 (287). L'*Ars brevis* era, doncs, utilitzada en cercles cabalístics del nord d'Itàlia (287). – J. P. E. [15.829]

Harvey HAMES, *Discourse in the Synagogue: Ramon Llull and his Dialogue with the Jews*, dins *Constantes*, 99-115.

L'objectiu de l'autor és reconstruir allò que Llull pogué haver dit en la seva predicació a la sinagoga de Barcelona en acabar el 1299. Recorda els precedents, també catalans, de predicació cristiana en sinagogues (100-102), els tractats que Llull anà dedicant al tema de la predicació, sempre dins els objectius i la metodologia lul·liana de l'*Art* (102-105). Un precedent molt pròxim, però de naturalesa polèmica, fou la sessió final de la *Disputa de Barcelona*, celebrada a la Sinagoga (assenyalem les dues miniatures de l'*Haggadah de Pasqua* que representen aquell edifici: Londres, British Library, *Mss. Or.*, 2884 i 14761: 107, nota 37); Llull rebia permís de predicar en sinagogues el 30 d'octubre del 1299, i prepararia la sessió en contacte personal amb Salom ben Adret, Aaron ha-Levi i Judah Salmon, ben documentats (109-110), insistint en el caràcter de la visita com de diàleg doctrinal pacífic. En les darreres pàgines, l'autor reconstrueix el sermó lul·lià d'aquella ocasió (112-115). – J. P. E. [15.830]

Marc EGEE I GER, *Sobre la imposibilidad que Ramón Llull haya tenido influencia de Juan Escoto Eriúgena*, dins «Revista Agustiniana», XL (1999), 533-546.

L'autor s'encara amb Frances Yates i afirma que l'*Art* lul·liana no es basa en el *Periphyseon* d'Eriúgena, tot i que hi pugui haver trets comuns entre els dos móns mentals; exposada l'explicació de l'autora anglesa -les ,dignitats' lul·lianes haurien sorgit de les causes naturals de l'Eriúgena- (533-536), l'autor recorda que la dita obra fou desqualificada per Honorí III el 1225 i en dedueix que el seu influx posterior hauria estat indirecte a través d'autors com Hug de Sant Víctor (536-537); i insisteix, sobretot en el fet que per a l'irlandès les causes (ABCD) es troben en un dels estadis de l'autocreació de Déu mateix, mentre que per a Llull les dignitats són Déu mateix, i després, suposada la decisió creadora, es donen en grau divers en la realitat creada (538-539). Agustí podria ésser el punt de confluència entre ells dos (541); continuant en el tema de les diferències entre Escot Eriúgena i Llull, arriba la comparació en la doctrina dels correlatius, on ens assabentem que «el Dios eriugeniano es incognoscible y dinámico mientras que el Dios lu-

liano es cognoscible y estático» (543); i ja al final, establert per a ambdós l'origen augustiniana de les 'dignitates', som informats que «a pesar de ser un hombre avanzado a su época, el Doctor Iluminado está anclado a discursos datados no más allá del siglo IV. Todos los mecanismos de Llull responden, a mi modo de ver, a su incultura filosófica» (546). – J. P. E. [15.831]

Jordi GAYÀ, *Informe Olivi sobre una teoría acerca de las razones reales esenciales*, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», XXXIX (1999), 2-23.

Aquestes pàgines només formulen una pregunta, la de si aquella teoria reportada per fra Pèire Joan sense atribuir-la a cap autor determinat, la que afirma la veritat de quidditats en tot ésser sense distinció o diversitat real entre elles, és en realitat de Ramon Llull; són reproduïts fragments de l'exposició i aplicacions que en fa Pèire Joan, el qual insisteix a subratllar que es tracta d'una teoria dinàmica i a precisar que «non sunt divinae conditiones, sed solum quaedam imago divinarum conditionum» (21, nota 55). Quant a Llull, l'autor hi veu «cierto aire de familiaridad. Bastaría... que en lugar de 'razones reales' se hablara de 'correlativos'» (22). – J. P. E. [15.832]

Bibliografía lul-lística, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», XXXIX (1999), 103-199.

La primera part d'aquesta secció presenta fitxa bibliogràfica de cent-tres títols, no tots els quals són estrictament lul-lians; els vuit primers, agrupats en la secció d'edicions, antologies i traduccions d'obres lul-lianes, corresponen a edicions del text original o de traduccions d'obres de Ramon Llull a llengües diverses (103-104); de deu dels altres noranta-cinc, la llista dels quals ocupa les pàgines 105-116, no consta que siguin objecte de posterior resum o comentari, que de forma singular o agrupada es troba en les pàgines 117-199. – J. P. E. [15.833]

Ricard ALTÉS MOLINA, *Bibliografía del lul-lisme rus*, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», XXXIX (1999), 85-98.

El 1998 era publicat a Moscou un opuscle, el títol del qual, traduït al català diu *La literatura d'Espanya publicada en rus. Índex bibliogràfic*, que inclou «nou traduccions i una quarantena de treballs específics sobre el personatge, l'obra i la repercussió de Ramon Llull» (85). Ací trobem els títols de tres reculls de traduccions lul-lianes (86: ara ja són traduïts al rus el *Llibre d'amic e amat*, el *Llibre de l'Orde de Cavalleria*, el *Llibre de les bèsties* i el *Cant de Ramon* i alguns fragments d'altres), una vintena de referències bibliogràfiques sobre Ramon Llull i la seva obra (86-94) i tres altres referències (94-95). Les darreres pàgines resumeixen les etapes de l'atenció russa envers Llull: els segles XVII-XVIII se n'ocuparen els tradicionalistes contraris a l'evolució de l'Església russa; en el pas del segle XIX al XX, els investigadors dels manuscrits d'aquests; entre el 1937 i el 1960 comença l'atenció als escrits literaris i el 1997 apareixen les primeres traduccions (96-98). – J. P. E. [15.834]

Raimundus LULLUS, *Ars brevis: Lateinisch-deutsch*. Übersetzt, mit einer Einführung herausgegeben von Alexander FIDORA. (Philosophische Bibliothek, 518), Hamburg, Felix Meiner Verlag 1999, XLVI i 146 pp.

Aquest volum d'agradable presentació conté, ultra la bibliografia final (142-146), una introducció (IX-XLV), el text llatí de l'*Ars brevis*, bàsicament el d'Alois Madre, en les «Raimundi Lulli Opera Latina», XII, i la traducció alemanya d'Alexander Fidora (1-141). I essent l'*Ars brevis* una síntesi abreujada de l'art lul-liana és normal que la introducció a aquest llibre sigui també un marc resumit de tot el lul-lisme que permeti d'introduir-se més bé a la comprensió de l'art. En la introducció, l'autor veu línia directa entre el projecte lul-lià d'escriure «el millor llibre del

món per a la conversió dels infidels», les ‚rationes necessariae‘ i les successives ‚ars‘ fins a l’*Ars brevis*, en la qual veu la clau de tota la literatura missional lul·liana (IX-XVI). L’‚ars‘ enfoca l’‚ens‘ tant fora com dins la intel·ligència a base d’uns principis que són com la matèria i d’unes figures, que en són la forma operativa, sempre amb el pressupòsit que l’èsser és actiu i es defineix per la seva activitat (‚homo est animal hominificans‘), cosa que comporta els ‚correlatius‘ (XVIII-XXIV); l’explicació de les quatre figures permet de comprendre la dinàmica ‚artística‘ dels conceptes fins a la combinatòria (XXV-XXX). La darrera part de la introducció ressegueix l’influx de l’*Ars brevis* en la història del lul·lisme, des de Thomas Le Myésier fins a Iu Salzinger (XXXI-XLIII). – J. P. E. [15.835]

Josep-Antoni YSERN I LAGARDA, *Els Principii (?) de medicina Lul·lians del ms. Mil. II. 384 (Biblioteca Uniwersytecka, Wrocław)*, dins «Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval», 11 (1997), 449-459.

L’autor recorda l’origen tant de la biblioteca universitària de l’anterior Breslau com la quantitat dels seus fons en particular els manuscrits i més en especial del fons Milich, car el volum II. 394 d’aquesta sèrie inclou una traducció a l’italià del *Liber principiorum medicinae* de Ramon Llull, amb qualche complement en italià i en castellà (453-454; i 456-458); al final són afegits uns versos mnemotècnics, el primer dels quals és: «A. rubeum dat calidum, .b. nigrum quoque siccum...». Les filigranes assenyalen que la traducció lul·liana hauria estat copiada pels volts de mitjan segle XV. – J. P. E. [15.836]

Thomas E. BURMAN, *Religious Polemic and the Intellectual History of the Mozarabs, c. 1050-1200* (Brill’s Studies in Intellectual History, 52), Leiden - New York - Köln, E. J. Brill 1994, XVI i 408 pp.

Encara al mig de la primera meitat del segle XII hi havia milers de cristians que en la Península Ibèrica vivien sota dominació musulmana; un segle més tard, allò més significatiu de la controvèrsia mossàrab antiislàmica seguia viu en Ramon Llull i Ramon Martí (6); l’escrit més antic de controvèrsia arribat a nosaltres és el *Liber denudationis sive ostensionis aut patefaciens*, també conegut per *Contrarietas alfolica*, que Llull cita en el *De fine*, com a *Telif* (38, nota 22); però ja l’hauria conegut almenys el 1299 (47, nota 39, i 62); Ramon Martí molt abans i en àrab, car l’esmenta en l’*Explanatio symboli apostolorum*, per tant abans del 1256-1257 (46-48); de més a més, el fet que ell no segueixi errors de lectura del *Liber denudationis...* demostra que accedia directament a l’original àrab (48-49; 57-59; 153, nota 101), que féu la pròpia traducció llatina de fragments (57) i que usà altra literatura àrab (54). Quant a Llull, l’‚art‘ lul·liana hauria estat el mètode més apropiat per a convèncer musulmans de la veritat del cristianisme, pel fet de basar-lo en el coneixement i contemplació de les ‚dignitats‘ divines, terreny comú amb jueus i sarraïns, que, però, Llull potenciava al màxim amb les possibilitats dialèctiques de l’‚art‘; els autors mossàrabs anteriors cercaven per altres camins un objectiu semblant (201-204). Igual com amb els jueus, també amb els musulmans Ramon Martí polemitzava a base de llurs mateixes armes i assenyalant les fonts textuales, mètode particularment utilitzat en la *Quadruplex reprobatio* (cf. 339, nota 3); Llull, en canvi, a base de la doctrina trinitària correlativa, intentava de convèncer-los (204-210). El text llatí del *Liber denudationis...*, transcrit de l’únic manuscrit, el de París, BN, lat.3394 (217-228), traduït a l’anglès i completat amb anotacions crítiques i explicatives, ocupa les pàgines 240-285. – J. P. E. [15.837]

Dominique URVOY, *Le symbole de l’arbre chez les auteurs arabes antérieurs à Llull*, dins *Constantes*, 91-97.

Miguel Cruz Hernández havia assenyalat un paral·lel àrab en la utilització lul·liana del símbol de l’arbre en l’*Arbre de ciència*, el d’Ibn al-Hatib, almenys mig segle posterior, relació encara més cla-

ra amb l'*Arbre de filosofia d'amor*. L'autor assenyalava d'altres precedents: en línia xiïta, al-Saharazûrî, *al-Sagara al-ilâbiyya...* (*Arbre diví...*); dins l'al-Andalus ja en el segle X Sa'îd b. Fathûn de Saragossa escrivia un *Arbre de la ciència*; dues obres d'ibn `Arabî tenen en el títol el mot 'arbre': *Sagarat al-kawn* i *Sagarat al-nu`mâniyya*. Hi ha el camí del simbolisme de l'arbre: l'autor assenyalava que en el *Liber de fine* (1305), Llull esmenta els seus tres 'arbres' i també els dos llibres mossàrabs: *Liber al-Kindi* i *Contrarietas alfolica*: mirava, doncs, vers els cristians mossàrabs; i aquests li pogueren fer conèixer el *Kitâb al-Sifâ* (*Llibre de la creació*) del copte contemporani Ibn al-Râhib, centrat en Crist sota la imatge de l'arbre de vida i estructurat en tronc, branques i fruits. – J. P. E. [15.838]

Mistici Francescani. Secolo XIV. Vol. II. Introduzione di Roberto ZAVALLONI, Milà, Editrici Franciscane 1997, 1134 pp.

Una quarta part d'aquest conjunt (que també presenta el *Scala Dei* de Francesc Eiximenis) és dedicat a quatre obres de Ramon Llull en text sencer traduït a l'italià: *Il Natale di Gesù*, traduït per Lino Temperini; *Il libro dell'amico e dell'amato*, traducció d'Adelaide Baracco [que ja coneixem: cf. ATCA, XII (1993), 598, núm. 8528; i XVIII (1999), 997, núm. 13940]; *Albero della filosofia d'Amore* i *Le ore di Nostra Signora*, en traducció de Diana Mancini. Per criteri editorial l'edició es limita al text i així les introduccions són breus i genèriques, cosa que ha representat una dificultat per a Diana Mancini a l'hora de mantenir, àdhuc fent violència a la llengua italiana, les característiques verbals dels textos lul·lians i de fer entendre que l'*Arbre de Filosofia d'Amor* només és comprensible llegit dins els esquemes de l'*Art* de Ramon; s'ha hagut de limitar a explicar això darrer en una nota prèvia i en algunes al peu de la pàgina. – J. P. E. [15.839]

Eusebi COLOMER, *La actitud compleja y ambivalente de Ramon Llull ante el judaismo y el islamismo*, dins *Constantes*, 77-99.

Traducció al castellà d'una ponència en el Simposi a homenatge de Miquel Batllori, València 1993: es pregunta quina fou l'actitud de Llull envers els seus interlocutors, jueus o musulmans (79), i respon que «la actitud de Llull cambia ostensiblemente en función del origen de sus escritos o del público al que se dirige» (80), tal com es pot veure comparant el *Llibre del gentil* i la *Disputatio Raimundi christiani et Hamar sarraceni* (80) [cf. ATCA, XVII (1998), 624-625]. – J. P. E.

[15.840]

Jordi GAYÀ, *El arranque filosófico del Ars Luliana*, dins *Constantes*, 1-8.

Establert que la filosofia neix no tant de la necessitat de clarificar el coneixement d'un objecte com de la de clarificar el mateix coneixement (2), l'autor resumeix al final el seu raonament: «...la comprensión de la fe se convertía para Llull en sinónimo casi de su personal preocupación por restaurar la integridad de la fe. Para ello emprendió la búsqueda de un método y elaboró el recurso demostrativo de las 'figuras'. La 'figura' luliana se forma a partir de las 'propiedades' e 'calidades' -en esto consiste la 'significación'- según los principios que derivan del 'ordenamiento' de la realidad/creación. Comprender la 'significación' según estos principios constituye la 'demostración'. Después de la etapa inicial del *Libre de contemplació*, la figura elemental apunta la universalización de esta comprensión y la define como 'inventio'. Definitivamente los principios absolutos/dignidades aparecen como las 'propiedades e calidades' de una figura universal. Usar inventivamente esta figura universal es algo así como reconstruir el 'Ars Dei'» (8). – J. P. E. [15.841]

Esteve JAULENT, *La nova perspectiva de l'acte a l'Ars Lul·liana*, dins «Mirandum. Estudios e Seminarios», III (Jan.-Jun. 1999), 21-34.

Després d'exposar allò que segons Aristòtil (21-23) i Tomàs d'Aquino (24-27) justifica afirmar (,és) un predicat (,racional') d'un subjecte (,home'), l'autor es fixa en la teoria lul·liana, en la qual allò que Aristòtil atribueix a la forma, i Tomàs a l',esse', Llull ho afirma de l'actuació (actus), que ell atribueix a les ,dignitats', en l',actus' de les quals veu la tríada de correlatius (30). L'autor, en la línia de Robert Pring-Mill, introdueix en la definició d'home els quatre elements (30-32). – J. P. E. [15.842]

Josep M. RUIZ SIMON, *Ramon Llull y las contradicciones aparentes*, dins *Constantes*, 19-38.

La primera part de l'article repassa la doctrina de les contradiccions aparents en les primeres obres lògiques de Llull: *Compendium Logicae Algazelis*, *Ars compendiosa inveniendi veritatem* i títols del seu cicle. El tema té presentacions diverses en els filòsofs de tradició aristotèlica. Quant a l'*Ars compendiosa*..., l'autor es fixa en la contradicció aparent entre cristià i infidel que discuteixen de l'Encarnació: no parlen del mateix (21-22); en canvi, predestinació i llibertat només perden la contradicció si hom, transcendent la pròpia naturalesa, arriba a la identificació de poder i justícia en Déu (23-24). A partir d'ací, un fil lògic enfila els temes de la ,docta ignorantia', de la inadequació entre realitat i raó, dels punts transcendents, de la ,demonstratio per aequiparantiam' (25-29), que l'autor fa desembocar en «el conocimiento por la vía del ,excessus mentis'» (30), ben coneguda dels escolàstics, que incideix en el problema de l',ultraracionalisme lul·lià' (30-31). La contradicció aparent torna en la *Logica nova* en forma de ,nova fallacia', en la qual, a diferència de la ,ignorantia elenchi' (només és fallàcia la conclusió), ho són tant les premisses (la major, universal negativa, simpliciter falsa, secundum quid vera; la menor, particular afirmativa, simpliciter vera) com la conclusió; sorgeix quan «un enunciado existencial, que se acepta como bueno, parece contradecir un enunciado universal, una ley científica» (34) i serveix per a desfer apories entorn a dogmes de fe: «Llull buscaba fundamentar, en términos lógicos, la unidad de la sabiduría cristiana que el aristotelismo había puesto en crisis» (35), sobretot per obra dels averroistes parisencs (36-37). – J. P. E. [15.843]

Lola BADIA, *La caiguda dels greus i la digestió dels remugants: variacions lul·lianes sobre l'experiència del coneixement*, dins «Secció Francesc Eiximenis», 153-173.

L'autora proposa que la literatura lul·liana sigui vista, igual que l'*Art* -que és una lògica nova- com una literatura nova, ,alternativa', que s'aparta totalment dels models tradicionals. Amb l'anàlisi d'allò que podrien ésser dos exemples didàctics, la caiguda dels greus i la digestió dels remugants, l'autora confirma l'eficàcia didàctica de la literatura lul·liana dins els quadres i el mode de pensament típicament lul·lians. És a dir, que la ,literatura' lul·liana és un instrument de la ,idea' lul·liana. – J. de P. [15.844]

Josep-Antoni YSERN I LAGARDA, *Exempla i estructures exemplars en el primer llibre del Fèlix*, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», 39 (1999), 25-54.

L'autor es proposa: descriure l'estructura exemplar del primer llibre del *Fèlix*; considerar alguns comptats ,exempla' en relació a la família textual a la qual pertanyen; valorar per contrast l'originalitat de Llull en l'ús d',exempla' (26). Els dos casos exemplars entorn als quals gira el dit primer llibre (el de la pastorella i el de la mala fembra: 34, nota 18) són certament coneguts per la tradició exemplarística medieval, però són ,lul·litzats' (33) mitjançant explicació i aplicació (34) en ésser introduïts en el *Fèlix*, ,lul·lització' que l'autor redueix a enfilalls d'intervencions d'algun dels protagonistes que expressen dubtes, recorden exemples, i els expliquen i apliquen, sense renunciar a espais de narració pura i simple, tal com el lector pot veure en les mostres d'aquestes pàgines relatives als problemes suscitats pel cas de la pastorella (35-38); també en el cas de la mala fembra l'enfilall ja conegut actua com una capsxa xinesa o una nina russa (38-42) damunt

materials coneguts per reculls d'exemples (43-46), que «han estat manipulats ben radicalment. No sols perquè hi aplica les tisores allà on vol, sinó perquè el que n'aprofita ho adapta al seu joc científic, ho fa servir per a expressar i divulgar l'Art» (46); d'ací les diferències entre els exemples tradicionals i els lul·lians: «Llull converteix els 'exempla' en un mecanisme apodíctic subordinat a la seva Art» (48), cosa que l'autor confirma per d'altres llibres lul·lians. Hi ha bibliografia (52-54). – J. P. E. [15.845]

Albert SOLER, *Il papa angelico nel «Blaquerna» (!) di Ramon Llull*, dins «Studi Medievali. Terza Serie», XL (1999), 857-877.

Recordada la literatura mil·lenarista de la Baixa Edat Mitjana, l'autor exposa que els temes del papa angèlic i del darrer emperador són ja presents entorn el 1283 en el *Blanquerna*, i així aquell romanç constituiria un cas únic de narració literària d'ambdós temes (859), resumits en les pàgines següents per al segle XIII (859-863). Les esperances posades en aquell papa tenen moltes i notables coincidències amb la narració lul·liana d'un papa reformador de l'Església, de la cristiandat i de tot el món en virtut de la santedat de vida i de l'activitat reformadora del papa *Blanquerna* i de la paral·lela política imperial (864-871); en el romanç, però, cap dels dos temes no és posat en connexió amb previsions escatològiques, ans col·locat en el curs normal dels esdeveniments, car *Blanquerna* havia de tenir un successor que continuaria la seva obra (872-873); tant el tema com la desconexió escatològica es trobaven ja en el *Llibre contra Anticrist* (784). Hi ha bibliografia (876-877). – J. P. E. [15.846]

Vittorio HÖSLE, *Rationalismus, Intersubjectivität und Einsamkeit: Lulls Desconort zwischen Heraklit und Nietzsche*, dins *Constantes*, 39-57.

L'aportació alemanya al lul·lisme durant el segle XX és important i, malgrat això, Llull segueix essent poc conegut entre els medievalistes alemanys, tot i que, com tants d'altres dels grans, ha deixat descripcions personals, entre les quals la *Vita coetanea* i el *Desconort*. L'autor analitza en el darrer títol la reelaboració literària del fracàs de Llull, comparant-lo amb els casos paral·lels d'Heràclit (42-44) i de Friedrich Nietzsche (53-57). Entre les possibles dates, el 1295 sembla preferible [i sembla acceptable, perquè les esperances posades en Celestí V i en els primers moments de Bonifaci VIII definitivament s'enfonsaven]. Les seixanta-nou estrofes escrites com una tensó provençal, constitueixen en llur major part (de la 6 a la 65) un diàleg amb un ermità, que sembla ésser el desdoblament de la consciència mateixa de Llull (51-52). De la 6 a la 20 hi ha una mena d'examen de consciència de les possibles culpes personals en el fracàs; segeix l'examen en les 21-36 entorn l'eficàcia de l'Art. El diàleg entra ací en crisi, fins que finalment l'ermità reconeix la raó de Llull i es decideix a col·laborar-hi en els objectius de missió, d'aprenentatge de llengües i de croada (49) [cf. les pàgines 64-65 de Lola Badia en el mateix volum]. – J. P. E.

[15.847]

Charles LOHR, *Ramon Llull: Logica nova*, dins *Hauptwerke der Philosophie. Mittelalter*. K. FLASCH, Herausgeber (Universal-Bibliothek, 8741: Interpretationen), Stuttgart, Reclam 1998, 333-351.

[Cf. ATCA, XIX (2000), 853, núm. 14.814]. Dins un conjunt que presenta les obres fonamentals del pensament medieval, l'autor dedica un capítol a la *Logica nova* de Ramon Llull. Aquest, coneixedor de la doctrina dels lògics escolàstics sobre la diferència entre primeres i segones intencions de les idees, es mantenia en la línia àrab dels Germans de la Puresa, i remuntava fins a Déu aquella distinció, fent-la consistir en la diferència (molt més bàsica) entre allò que per a Déu era un valor constitutiu i allò que només en tenia d'instrumental (333-334). L'obra escrita de Llull evolucionà tal com permeten de veure les quatre etapes de l',Ars' (337), però en totes

l'objectiu és únic: formular un sistema científic bàsic, acceptable per ments formades en les diverses religions que desemboqués en els dogmes cristians de Déu-Trinitat i d'Encarnació (338), a base de substituir els 'principis estàtics de l'ésser' pels 'principis dinàmics de l'activitat' (agent, actuat, actuar), aplicats a la mateixa realitat interna divina i també a cada un dels graus de l'ésser; un neoplatonisme acceptat per alguns pensadors musulmans seguia línia paral·lela (339-340); «els correlatius són un principi ontològic absolut», necessàriament aplicable a la Trinitat (341); també és aplicable a l'Encarnació, suposada la diferència entre acció, 'ad intra' i 'ad extra' i la lliure decisió creadora del món; també en aquest i en els quatre elements aplica Llull els correlatius, que esdevenen així els quatre elements actius de la constitució de l'univers (344), raó per la qual aquest reflecteix la natura unitrinitària de Déu àdhuc en la diferència entre acte 'ad intra' i 'ad extra'. Aquesta distinció també explica el coneixement intel·lectual, car el seu objecte essencial ha d'ésser una realitat interna, l'esperit mateix (346), el seu dinamisme intrínsec, al qual s'ha d'enfilat pel mètode de la contemplació de les dignitats, per arribar al qual salta del positiu sensible (Averrois) al comparatiu racional (Aristòtil) i d'ací al superlatiu de la veritat eterna, Déu, místicament conegut amb aiguabarreig de totes les dignitats (347-348). Els correlatius també s'apliquen a l'autocomprensió humana 'ad intra', en contraposició amb les idees estàtiques i amb la realitat externa (348). La *Lògica nova* és nova perquè és, primàriament, de les idees en estat pur, la del grau superlatiu del coneixement, i només en un moment secundari es fixa en llur relació als éssers exteriors (348-349), éssers que amb el respectiu grau (elemental, vegetatiu, sensitiu, imaginatiu) són integrats en l'home, la funció del qual en l'univers creat és la d'hominificar o humanitzar el conjunt (350). – J. P. E. [15.848]

Charles LOHR, *Ramon Lull's Theory of the Quantification of Qualities*, dins *Constantes*, 9-17.

L'autor exemplifica en sant Joan Duns Escot la teoria escolàstica dels canvis d'intensitat dels accidents, distingint, per exemple, entre la 'quantitas extensa' i la 'quantitas virtutis', explicable aquesta per la concentració de les quatre qualitats pròpies dels quatre elements; Llull en la *Logica nova* segueix bàsicament aquella doctrina amb la denominació de 'qualitas propria' i 'qualitas appropriata'; però la teoria de l'ésser actiu de forma correlativa el porta a modificar l'explicació de les variants en els accidents: l'acció 'ad intra' o quant al seu efecte directe és pròpia, constant i de primera intenció; l'acció 'ad extra' o quant a un efecte no directe és apropiada, discontinua i de segona intenció i graduable d'acord amb una escala proposada pel mateix Llull (16-17). – J. P. E. [15.849]

Lola BADIA, *La ficción luliana en los orígenes de las letras catalanas*, dins *Constantes*, 59-76.

En les seves obres doctrinals els escriptors catalans dels segles XIII-XV utilitzen els mitjans literaris o retòrics que consideren apropiats. Llull s'ha valgut de la ficció ja en el *Llibre de contemplació*, per exemple, cc. 352-357; però des del 1295 configura la pròpia imatge com a element propagandístic (*Desconort*, *Cant de Ramon*, *Vida coetanea*, *Pbantasticus*: 62-66). Tant el *Blaquerna* (sic!) com en el *Llibre de meravelles* aprofiten elements de ficció «a partir de las sugerencias más disparatadas» (67) com pot ésser la doctrina científica en el *Llibre* (68-69). En temps posteriors, la ficció lul·liana del *Llibre de l'orde de cavalleria* és imitada per Joanot Martorell en fer adoctrinar Tirant per un ermità; sobretot, però, és Ferran Valentí qui recobreix amb la ficció clàssica d'Eneas la mateixa figura de Ramon Llull en text ací traduït al castellà (71-73). Les darreres pàgines són de bibliografia (74-76). – J. P. E. [15.850]

Josep-Ignasi SARANYANA, *Sobre el imaginario femenino bajomedieval. Ramon Llull vs. Francesc Eiximenis*, dins *Hombre y Naturaleza en el Pensamiento Medieval*. Congreso Internacional de Filosofía Medieval. 7º Latinoamericano, Buenos Aires 1999, 341-370.

L'autor es pregunta en què s'assemblen i en què es diferencien els imaginaris femenins de Llull i d'Eiximenis (342), el de Llull reconstruït a base del *Blanquerna* (243-248), el d'Eiximenis a base del *Llibre de les dones* (349-353). Sense ésser central en cap obra lul·liana, la dona hi és positivament valorada; després de la conversió, previngut, subratllà el valor de la virginitat (355-357), i Natana hauria estat el paradigma femení i cristià de Llull (358-360), valorant, però, allò que és propi de cada estat (360-361). La valoració de la dona en Eiximenis, *Llibre de les dones*, depèn de les negatives tesis aristotèliques, però també de l'estat en què cada una d'elles es troba i significativament evita els extrems negatius en el càstig de l'adúltera (362-366), i «no puede desentenderse de los encantos de la feminidad» (368). – J. P. E. [15.851]

Ingeborg NESKE, *Die Handschriften der Stadtbibliothek Nürnberg. IV. Die lateinischen mittelalterlichen Handschriften. Varia. 13.-15. und 16.-18. Jahrhundert*, Wiesbaden, Harrassowitz 1997, 113.

En la pàgina indicada, l'autora informa que el volum Cent. V. 90, de darreries del segle XV conté una còpia del *Contra doctrinam Raimundi Lulli* de Jean Charlier (Gerson) [fins fa poc només conegut per un manuscrit]. – J. P. E. [15.852]

Franco BUZZI, *La teologia fra quattro e cinquecento. Istituzione scolastica, indirizzi e temi*, dins «La Scuola Cattolica», CXXVII (1999), 357-413.

En parlar d'una de les línies teològiques franciscanes, la que considera l'Encarnació desvinculada del pecat, l'autor creu que qui l'ha exposada més bé i de manera més especulativa i rigorosa fou Ramon Llull; Buzzi es refereix al lul·lià *Liber de Trinitate et Incarnatione*, segons el qual «non esiste mondo migliore possibile di quello che contiene il verbo di Dio fatto carne», per a la qual doctrina, segons Buzzi, Llull «parte indubbiamente dall'evento dell'incarnazione, dal fatto storico che si è realizzato, non avrebbe senso intendere le sue riflessioni come se si trattasse di una costruzione a priori del caso unico dell'incarnazione». Aquest cristocentrisme clar conduiria a «un originale approfondimento nel pensiero cristologico quattrocentesco di Niccolò Cusano» (394)

L'autor s'havia expressat, si no amb les mateixes paraules, sí amb els mateixos conceptes i a base d'ídèntica obra lul·liana en *L'ecumenismo religioso nell'azione e nel pensiero del cardinale Niccolò da Casa (1401-1464). Spunti di metodo*, dins «La Scuola Cattolica», CXXI (1993), 629-662, en particular 658.

En canvi, en *I «motivi di credibilità» del cristianesimo nell'apologetica di Marsilio Ficino (1433-1499) e Girolamo Savonarola (1452-1498)*, dins «La Scuola Cattolica», CXXIII (1995), 723-764, en concret 743, posa les mateixes idees en relació amb les de Robert Grosseteste i les de Marsilio Ficino. – J. P. E. [15.853]

Fernando DOMÍNGUEZ REBOIRAS, *El proyecto luliano de predicación cristiana*, dins *Constantes*, 117-123.

Les obres lul·lianes sobre predicació han estat pràcticament oblidades i tampoc no han estat objecte d'estudi, potser perquè no entrava en els esquemes contemporanis d'una predicació feta per clergues amb una finalitat sobretot moral. Una de les manifestacions de la dita novetat era la desvinculació entre sermó i tema bíblic (121-122); una altra, com l'*Art*, la de cercar més l'intelligere' que el ,credere' amb la possibilitat de tres graus de comprensió: la senzilla, la de grau comparatiu [potser per raons causals] i la superlativa [segurament gràcies a l'*Art*] (123-125): «Las obras homiléticas son un nuevo intento de formular un método de presentar su *Arts* en público» (125), darrere el qual hi ha el problema d'un gènere literari i el de l'estil; el gènere literari ha d'ésser el d'un discurs senzill i breu, l'estil el que exigeix la claredat i la transmissió del missatge, amb exclusió de trucs retòrics (126-127); «el rechazo de los ejemplos y del estímulo afectivo y la

fundamentació del sermón en razones filosóficas es el sello distintivo de la predicación luliana» (129). – J. P. E. [15.854]

Klaus REINHARDT, *Raimundus Lullus und Nicolaus Cusanus: Ihr Umgang mit der Bibel in der Predigt*, dins *Constantes*, 133-145.

Partint de l'exposició formulada en el resum anterior, l'autor refà una síntesi de la doctrina de Llull sobre la predicació i es pregunta quin influx tingué en Nicolau de Cusa. En una primera part ressegueix l'evolució entre el *Llibre de contemplació* i l'*Ars maior praedicationis* passant pel *Liber de praedicatione* i pel *Liber praedicationis contra iudaeos*, en què la doctrina dels quatre sentits de l'Esriptura (i la corresponent aplicació al sermó) va canviant a favor d'una anagogia racional de la convicció tant doctrinal com ètica fins al límit de gairebé desestimar la *Bíblia* (125-138). Nicolau de Cusa, que s'havia resumit el *Liber de praedicatione* i emprat el símil de l'oli i l'aigua (137, notes 26 i 27; 139, nota 35), coincidiria amb Llull en la recerca de la 'sapida sapientia' entorn les veritats cristianes fonamentals, però se'n diferenciaria en tres punts: Llull se centra en les 'dignitates', Cusa en la interioritat de l'home; Llull en la Trinitat, Cusa en l'Encarnació; i Cusa subratlla més que Llull la incomprendibilitat de Déu, d'on prové una major valoració de l'Esriptura i de la seva revelació (143-145). – J. P. E. [15.855]

Walter Andreas EULER, *Die Apologetik der christlichen Glaubenslehren bei Ramón Lull und Ramón Sibiuda*, dins *Constantes*, 147-160.

Partint de Ramon Sibiuda, l'autor assaja de precisar les posicions de Llull i del mateix Sibiuda pel que fa a l'intent de demostrar les veritats de fe. Sibiuda té un concepte molt positiu de la seva ciència, arrel de totes les altres, i en això s'assembla a Llull, que va elaborar l'*Art* com a fonament de les altres ciències. Sibiuda, però, limita en el pròleg del seu llibre la necessitat de la seva ciència a la salvació de l'home, específicament a la demostració de la veritat del cristianisme i a la falsedat de les altres religions, tot i que sembla adreçar-se més aviat als creients que no pas als increients, mentre Llull accentuava la utilitat de l'*Art* per a convertir musulmans i jueus. Sibiuda contempla la naturalesa com una teofania, de manera que les estructures del creat i l'autoconeixement de l'home el duen al coneixement de Déu. Pel seu cantó, Llull es proposa de trobar les raons necessàries per a demostrar les veritats cristianes. Ambdós autors, doncs, trenquen amb la tradició medieval de la ciència dels clergues, que basa la seva tradició científica en l'autoritat revelada o magisterial. El mètode especulatiu és diferent en els dos autors: Llull parteix de principis: les dignitats, etc.; en canvi Sibiuda parteix de l'home i de la seva experiència, assenyaladament de l'experiència intel·lectual, que el porta a actualitzar l'argument de sant Anselm i altres pàgines del mateix doctor (*Cur Deus homo*). L'*Ars et regula affirmandi et negandi* de Sibiuda és un tipus d'argumentació que ha estat reprès per teòlegs moderns, així com la idea de la dignificació i exaltació de l'home a través de la fe cristiana, idea que també es troba en el pensament de Llull a propòsit de l'Encarnació. Sibiuda i Llull tenen altres coincidències i fonts comunes, però llurs doctrines obeeixen a pulsions distintes, a objectius i a circumstàncies diverses. En el camí d'emprendre la defensa racional de la fe cristiana en un món en crisi, Llull era un dels millors ajuts que s'oferien al professor de Tolosa. – J. de P. [15.856]

Emmanuel FAYE, *Nicolas de Cues et Charles de Bouvelles dans le manuscrit Exigua pluvia de Beatus Rhenanus*, dins «Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age», 65 (1998), 415-450.

El dit manuscrit el troba a Sélestat, Bibliothèque humaniste, *Fonds Beatus Rhenanus* K 861, constituït bàsicament per dos llibres de Giovanni Pico della Mirandola, als quals Beatus afegí un opuscle manuscrit, inèdit i desconegut fins ara, de seixanta-dues proposicions, que semblen ésser

de Charles de Bouvelles, ací transcrit (420-427). L'herència lul·liana hi és clara en la doctrina sobre la Trinitat, basada en la doctrina dels correlatius (441-444), però també hi és clara la mediació doctrinal de Nicolau de Cusa. – J. P. E. [15.857]

Anthony BONNER, *El arte luliana como método, del Renacimiento a Leibniz*, dins *Constantes*, 161-172.

L'autor distingeix tres etapes en l'influx de Llull damunt autors de l'època del Renaixement: en Nicolau de Cusa i Sibiuda els anys 1435-1460 (Prerenaixement); els humanistes francesos (Lefèvre d'Étaples, Charles de Bouvelles, Beatus Rhenanus), Bernat de Lavinhetta i Agrippa von Nettesheim entre el 1500 i el 1530; i ja en el pas del Renaixement al Barroc (1578-1612) dos editors (Gilles Gourbin i Lazarus Zetzner), i Giordano Bruno, Valerio de Valeriis i Johann Heinrich Alsted (163-165). L'autor es fixa en l'antologia publicada per Zetzner, el contingut i l'acceptació de la qual descriu (165-166): hom hi hauria trobat l'intent de fusió entre l'Art lul·liana, la dialèctica i la retòrica, una base per a l'enciclopedisme del segle XVII i una preparació per al somni de Leibniz d'arribar a un llenguatge químicament pur del pensament humà (168-169). Al final hi ha quadre sinòptic de l'antologia de Zetzner, diferenciant les obres autèntiques, les espúries i els comentaris (172). – J. P. E. [15.858]

Ramon ROSSELLÓ, Jaume BOVER, *Nomenament de qüestors i baciners per a la canonització de Ramon Llull, 1671*, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», XXXIX (1999), 99-101.

El dit nomenament consta en l'ARM, EU, 78, i és ací transcrit; pròpiament és l'acta, en la qual eren indicats els qüestors o baciners de cada població, que podien fruit de les exempcions d'altres serveis comunitaris atorgades pel virrei. – J. P. E. [15.859]

Comèdia del beato Remon Llull, Edició a cura de Ramon DÍAZ I VILLALONGA (Biblioteca Marian Aguiló, 30), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1999, 156 pp.

El text tant de la *Loa per la comèdia...* com el de la *Comèdia del beato Remon Llull, doctor il·luminat y màrtir de Jesuchrist, nòstron patricio. 1702*, inèdits a Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, *Fons Jeroni Rosselló 5*, són ací publicats en les pàgines 31-44 i 45-151 respectivament, completats amb notes de tipus filològic i històric. La introducció (5-30) conté notícia del volum manuscrit, i, malgrat l'anacronisme de suposar un rei de Mallorca divers de Jaume I entorn al 1256-1257, fins i tot cinc o sis anys abans del testament del Conqueridor i una vintena abans que Jaume II fos rei de Mallorca, descripció dels fets històrics als quals respon la *Comèdia...* (l'enverinament de les lluites d'antilul·listes i lul·listes e el pas del segle XVII-XVIII), i de les característiques teatrals de la peça, tant en ella mateixa (amors pre i extraconjugals de Llull, predicació i martiri) com en referència a la seva representació [que la *Loa...*, líns. 178-220, permet de datar el dia de sant Bonaventura, 15 de juliol 1702, amb motiu del final de curs, a càrrec dels alumnes de 'gramàtica' de Sant Francesc]. – J. P. E. [15.860]

Domingo GARCÍAS ESTELRICH, *Ramon Llull y el teatro mallorquín setecentista*, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», XXXIX (1999), 55-83.

Són quatre les peces teatrals lul·lianes setcentistes conegudes, una de les quals en català i les altres en castellà: *Comèdia del beato Ramon Llull, doctor il·luminat...*; *Comèdia famosa: el grande Salomón mallorquín...*, ambdues del 1701; Jaume Botellas, *El prodigio de ambos amores...*, Mallorca 1701; i Pedro Félix de Salazar, *Vida y muerte del iluminado doctor...*, Mallorca 1702; hom s'ha preguntat si l'obra catalana no és també de Jaume Botellas (56-57). Aquestes o d'altres consta que foren escenificades tant abans del *Decret de Nova Planta* com després del 1742, en què fou reoberta la Casa de les Comè-

dies; no mancà qualche sainen befant-se del beat (58-60). Les escenes representades es basaven en la *Vida y hechos...* de Joan Seguí, Mallorca 1606; en la *Historia del Reyno de Mallorca*, de Vicenç Mut, Mallorca 1650; en la *Vita coetanaea*; i no tant en Pere Anton Bernat, *Comèdia de la General Conquesta de Mallorca*, del 1683 (60-62). Les quatre de començaments del segle XVIII nasqueren en desgreu-ge dels fets antilul·lians del juny 1699 (62-64), en col·laboració amb els ideals barrocs d'ortodòxia doctrinal i orgull patriòtic, que els dits atacs ferien (64-65); tres de les quatre s'estructuren entorn tretze escenes, la majoria llegendàries (66), entreteixides amb d'altres (66-67), d'acord amb la preceptiva de Lope de Vega en *Arte nuevo de hacer comedias en este tiempo*, barregen elements còmics i tràgics (68-72), sempre en els tres temps de planteig, nucli i desenllaç (73), però sense respecte a l'exigència d'unitat de lloc i temps, i fent parlar cada personatge amb qualitat de paraula corresponent a la de la persona i a l'escena (74-83). – J. P. E. [15.861

Jordi MELÉ i PEGUEROLES, *Les Perles [del Llibre d'Amic e d'Amat] a la llum del Llibre d'Amic e Amat: anàlisi dels recursos de poetització*, dins «Anuari Verdaguer», 1995-1996 [1999], 329-342.

L'any 1908 Miquel dels Sants Oliver publicava a Barcelona, l'Avenç, l'obra pòstuma de Jacint Verdaguer, el títol de la qual encapçala la present notícia bibliogràfica. El text només m'és conegut per referència. – J. P. E. [15.862

Salvador CABOT ROSSELLÓ, *Nuevo rumbo en el enfoque de la Causa Luliana. Reseña y consideraciones sobre la obra de Josep Perarnau i Espelt, de Ramon Llull a Nicolau Eimeric* (Barcelona 1997), dins «Analecta Tertii Ordinis Regularis Sancti Francisci», 30 (1999), 389-403.

L'autor resumeix àmpliament el text publicat en aquestes pàgines del volum XVI (1997), 7-129, reproduceix i tradueix al castellà els sis articles del *Directorium inquisitorum* de Nicolau Eimeric trets de l'*Ars amativa* de Ramon Llull (395-397), explica amb detall les nombroses variants que l'inquisidor introduí en el text de Llull (397-399) i en fa una valoració raonada, que es pot resumir així: «El acusador pasa a ser acusado, el inquisidor es inquirido, el acusado esta vez es el mismo fiscal Eimeric» (390). – J. P. E. [15.863

Miquel COLOM i MATEU, *Cuestiones Lulianas*, Inca i Palma de Mallorca, Ajuntament i Universitat de les Illes Balears 1997 [1998], XXVI i 176 pp.

A frec dels cent anys, el pare Miquel Colom i Mateu [1900-1999] era declarat Doctor Honoris Causa de la universitat balearica i els promotors tingueren la idea d'aplegar en una publicació tant els parlaments del solemne acte com les pàgines que el nou doctor havia publicat «des del gener del 1958 fins a l'abril del 1967» (7), sota el títol general de *Cuestiones Lulianas* a «El Heraldo de Cristo», amb l'encert de deixar-les en la llengua imposada en què per força hagueren d'ésser publicades. La 'laudatio' del nou doctor, obra del prof. Joan Miralles i Monserrat, és un teixit de biografia, de bibliografia (sobretot lul·liana) i d'antologia poètica de Colom (I-XXII). L'aplec de *Cuestiones...* té el comú denominador de presentar petits reculls monogràfics de lexicografia lul·liana, alguns dels quals, sols o agrupats, equivalen a estudis, que, en el moment en què foren publicats, eren tast de la *Onomàstica lul·liana* o del *Glossari General Lul·lià*, aleshores en preparació; assenyalem, per exemple, els vuit comentaris dedicats al tema de *Telas y vestidos* (28-41), els set dedicats a *Concilios ecuménicos* (54-64), la quinzena de *Frutales* (65-88) o els cinc sobre *Monedas* (127-135). – J. P. E. [15.864

Francesco SANTI, *L'album del Dio creatore. Tempo, spazio e velocità nella scrittura mistica della fine del Medioevo*, dins *Album. I luoghi dove si accumulano i segni (dal manoscritto alle reti telematiche)*. Atti

del Convegno di Studio della Fondazione Ezio Franceschini e della Fondazione IBM Italia, Certosa del Galluzzo, 20-21 ottobre 1995, a cura di Claudio LEONARDI, Marcello MORELLI e Francesco SANTI (Quaderni di Cultura Mediolatina, 14), Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo 1996, 75-90.

Ramon Llull utilitza fórmules de 'brevitas', com: «Aitals paraules, e moltes d'altres, dix...» (76); per la seva banda, l'art' lul·liana podria ésser apresada en dos o tres mesos i, coneguts els seus principis i mètode, és aplicable a totes les ciències; la brevetat és reforçada pel fet que l'amor hi ha d'intervenir (79); per a Llull, l'omnipresència de Déu és activa i incompatible amb un concepte de Déu contemplador estàtic (83); aquestes intuïcions haurien influït en Nicolau de Cusa i en Athanasius Kircher (88-89). Arnau de Vilanova justificava per la frase de Lc XV, 6, i per vivències personals, el fet d'haver escrit ràpidament el *De mysterio cymbalorum*; i el *Tetragrammaton* divi sintetitza tot allò que Déu ha trobat de vàlid en el seu recorregut per l'univers, car per a ell, com per a Ramon Martí, els noms divins emanen energia (85 i nota 35). — J. P. E. [15.865]

Tomàs AGUILÓ I FORTEZA, Joaquim RUBIÓ I ORS, *Correspondència*. Volum I (1841-1844), a cura de Joan MAS I VIVES amb la col·laboració d'Antoni-Lluc FERRER, Palma de Mallorca, Estudi General Lul·lià 1999, 160 pp.

Ultra les notícies sobre els estudis i afincament a Barcelona de Marià Aguiló i Fuster, interessen particularment les lletres 65 (de Joaquim Rubió) i 66 (de Tomàs Aguiló), termòmetre d'allò que uns dels primers protagonistes de la Renaixença a Barcelona i a Mallorca sabien de Ramon Llull a l'hora de preparar una intervenció a la barcelonina Reial Acadèmia de Bones Lletres sobre la poesia lul·liana (132 i 134). També hi ha notícia que algú intentava de publicar la *Profecia d'En Bernat Mogoda* (35-36). — J. P. E. [15.866]

Pere ROSSELLÓ BOVER, *Els camins de la cançó: vida i obra del P. Rafel Ginard Bauçà* (Biblioteca Miquel dels Sants Oliver, 11), Barcelona i Palma de Mallorca, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Universitat de les Illes Balears 1999, 294 pp.

El 1925 començava amb una conferència divulgativa l'atenció de Ginard envers Ramon Llull (47-49); continuaria els tres anys de Guerra (98-100), durant la qual treballaria en una reelaboració personal amb el *Novell llibre d'amic i amat* (93-97); després arribaria l'edició el 1950 del volum XXI de les *Obres originals del beat Ramon Llull*, la preparació del qual coincidí amb el darrer temps de l'editor de la sèrie, Salvador Galmés i Sanxo (116-119). Hi ha l'índex general del fons Ginard en l'arxiu provincial de la Porciúncula (Mallorca), que conté tant els textos seus com els estudis sobre la seva obra (255-289). — J. P. E. [15.867]

Gabriel ENSENYAT PUJOL, *La literatura catalana medieval a Mallorca* (Conèixer Mallorca, 6), [Palma de Mallorca], El Tall Editorial 1999, 86 pp.

«L'obra té un caràcter divulgatiu i va adreçada a un públic ampli», en la qual l'autor ha intentat d'aplegar tota la informació sobre escrits literaris de què disposava. No cal dir que el primer capítol és dedicat a les obres literàries de Ramon Llull (9-30); el segon presenta autors mallorquins de fins a mitjan segle XV, és a dir, els plenament medievals: Pere Marsili, la reina de Mallorca autora d'*Ez yeu am tal que-s bo e belb...*, el *Miralb de trobar*, potser de Berenguer d'Anoia, Bernat de Palol i certes composicions del *Cançoner Aguiló*, Guillem de Torroella, *La faula*, la traducció catalana de la *Questa del Sant Grasal*, Joan Eixemenó, la *Doctrina moral* de Lluís o Joan de Pacs, el debat entre Gabriel Mòger i Gabriel Ferrús, els fragments de *La Passió*, i el *Cant de la Sibila* (31-53). El capítol terç és dedicat tot ell a Anselm Turmeda (55-63). El quart, finalment, s'obre als nous horitzons de l'Humanisme, enfortits a través dels mallorquins presents en la cort del rei Alfons a Nàpols: Francesc Aixaló, Mateu Malferit i Joan Valero, i dels estudiants de lleis

en universitats italianes (Berard, Muntanyans, Olesa, Valentí, Verí). Fou un bon moment per al lul·lisme. La moda humanista impactà la vida personal amb la introducció de noms clàssics; això no obstant la producció escrita es trobava en continuïtat amb els interessos tradicionals, sobretot ascètics (65-81). – J. P. E. [15.868]

Charles TOUATI, *Rabbi Salomon ben Adret et le philosophe-missionnaire catalan Raymond Lulle*, dins «Revue des Études juives», CLV (1996), 185-189.

El barceloní Salomó ben Adret escriví els anys 1309-1310 una lletra a la comunitat jueva d'Avinyó, dins la qual hi ha una frase enigmàtica, fins ara no entesa, ací transcrita (185) i traduïda (189); l'autor n'analitza les tres paraules clau: ,sa'ir', ,safir' i ,sa'ir', que tradueix per ,framenor', la ,bèstia-boc de la profecia de Daniel', i la ,personificació del cristianisme'; l'autor identifica el dit personatge amb Ramon Llull [quan seria molt més encertat d'identificar-lo amb Arnau de Vilanova (l'antisemitisme del qual és indubtable), en aquells moments de pas per la cort papal, on pronuncia el cèlebre *Raonament d'Avinyó*]. – J. P. E. [15.869]

Jaume MENSA [I VALLS], *Arnau de Vilanova, un «foll apocalíptic»?*, dins «Revista d'Igualada», 3 (desembre 1999), 23-27.

Durant segles, l'Arnau pensador només fou conegut per la *Sentència condemnatòria* de Tarragona 1316, però ara, descoberts manuscrits, és possible de reconstruir el seu pensament. Sintetitzades les tres etapes de la producció literària espiritual d'Arnau (pedagògica, escatològica, espiritual), l'autor remarca l'evolució en la trajectòria intel·lectual arnaldiana: cabalística, apocalíptica, ,veritat del cristianisme'; darrere les etapes hi ha conviccions profundes: l'home és bàsicament esperit i tot s'hi ha d'encaminar; i la superioritat de la Paraula de Déu la fa centre de tota ciència, sobretot de la teologia. L'argumentació escatològica, basada en Mt XXIV i en Dn XII, fou atacada perquè les seves bases hermenèutiques eren febles, i això deixà en segon terme l'altra idea profunda: la reforma. Els treballs actuals ens van fent conèixer el pensament real d'Arnau de Vilanova. – J. P. E. [15.870]

Marjorie REEVES, *The Prophetic Sense of History in Medieval and Renaissance Europe* (Variorum Collected Studies Series: CS660), Aldershot, Ashgate 1999.

Recull de dotze articles publicats entre el 1971 i el 1996 sobre la tendència apocalíptica del pensament, tan viva en la Catalunya de la Baixa Edat Mitjana; dels dotze estudis interessen més els que citen expressament autors o obres nostres, Arnau de Vilanova principalment, però també Ramon Llull, la *Summa seu breviliquium super concordia Novi et Veteris Testamenti*, o, ni que sigui de forma indirecta, certes obres de Joan de Rocatalhada. Els que poden ésser més pròxims semblen ésser: *The Development of Apocalyptic Thought: Medieval Attitudes*, del 1984; *Pattern and Purpose in History in the Later Medieval and Renaissance Periods*, del 1995; *The Originality and Influence of Joachim of Fiore*, del 1980; *The Vaticinia de Summis Pontificibus: A Question of Authorship*, del 1992; *History and Eschatology: Medieval and Early Protestant Thought in some English and Scottish Writings*, del 1973; i *English Apocalyptic Thinkers (c. 1540-1620)*, del 1996. – J. P. E. [15.871]

Lluís CIFUENTES, *Vernacularization as an Intellectual and Social Bridge. The Catalan Translations of Teodorico's Chirurgia and of Arnau de Vilanova's Regimen sanitatis*, dins «Early Science and Medicine», IV (1999), 126-148.

Aquest article analitza la difusió i els públics de dues importants obres mèdiques, que circularen en català durant la Baixa Edat Mitjana: la *Chirurgia* del bisbe-metge norditalià Teodoric

Borgongioni, i el *Regimen sanitatis ad Regem Aragonum* d'Arnau de Vilanova. Combinant la utilització de diverses fonts (els mateixos manuscrits conservats, els inventaris 'post mortem', i els excepcionals pròlegs escrits pels traductors), s'hi mostra com la difusió constatada d'aquestes obres exemplifica ben clarament els dos tipus de públic, als quals s'adreçaven els textos de medicina en llengua vernacular. Aquest doble públic era constituït d'una banda pels cirurgians i els altres pràctics amb prou coneixement de lletra, però que no dominaven el llatí i que se sentien més i més atrets per la nova medicina que emanava de l'emergent institució universitària en l'arc mediterrani de Sicília a València, la qual se'ls demostrava susceptible de proporcionar-los una adequada promoció intel·lectual i social; i de l'altra, la burgesia i la noblesa urbana, interessades en tot allò que es relacionava amb la salut i amb la malaltia, tant a nivell individual com col·lectiu, com a instrument pràctic, de coneixement, d'organització social i d'ostentació. Hi és recollida la difusió documentada de les traduccions catalanes dels dos textos estudiats (138-139), acuradament analitzats per primera vegada els dos pròlegs dels traductors (Guillem Corretger i Bereguer Sarriera), i n'és oferta en apèndix nova edició (146-148). - Ll. C. C. [15.872

Gian Luca POTESTÀ, *Radical Apocalyptic Movements in the Late Middle Ages*, dins *Apocalypticism in Western History and Culture*, edited by Bernard MCGINN (The Encyclopedia of Apocalypticism, 2), Nova Iork, Continuum 1999, 110-142.

Recordats els esdeveniments de París del 1299 entorn el *De tempore adventus Antichristi* i la petició a Benet XI el 1304, l'autor afirma que entre aquest any i el següent Arnau de Vilanova hauria modificat les seves teories en la contemporània *Expositio in XXIV capitulum Matthaei*, en el qual hauria interpretat el missatge apocalíptic de l'evangeli en cinc esdeveniments: una tribulació d'uns trenta anys a partir de Nicolau IV, 1277; la reforma de l'Església i l'arribada del Papa Angèlic; la vinguda de l'Anticrist i la batalla entre els escollits i els rèpobres; un període de pau; i la darrera vinguda de Jesús. Arnau s'hauria distanciat del tema de l'Anticrist i s'hauria acostat al del Papa Angèlic. L'*Expositio super Apocalypsi* hauria confirmat aquest esquema l'any 1306, on identificaria el Papa Angèlic amb una sèrie d'àngels de l'*Apocalipsi de Sant Joan* (116-117). L'*Epistola ad gerentes zonam pelliceam* volia convèncer Guiard de Cressonessard a sotmetre's a la inquisició (119). Joan de Rocatalhada hauria acceptat la previsió cronològica arnaldiana sobre l'Anticrist (125). [És de doldre que si l'autor volia una síntesi resumida i feaent d'allò que pensava Arnau d'aquests temes el dia 11 de juliol del 1305 no es basés en la *Confessió de Barcelona*, on a) no compareix cap tribulació de trenta anys des de Nicolau IV; b) no es preveu cap reforma de l'Església, sinó només la derrota dels religiosos; c) cap període de pau; d) l'Anticrist segueix essent el tema bàsic; e) si algun desplaçament hi ha, és vers la crítica als religiosos; i f) de Papa Angèlic no en compareix cap; de més a més, Arnau afirma textualment que sobre el tema en aquell moment ja havia presentat onze obres a la Santa Seu, entre les quals no hi ha certament l'*Expositio in XXIV capitulum Matthaei*; ho repetiria al cap d'un mes en la *Praesentatio facta Burdegaliae coram Clemente V*]. - J. P. E. [15.873

Roberto RUSCONI, *Profezia e profeti alla fine del Medioevo* (Opere di Gioacchino da Fiore: testi e strumenti, 9), [San Giovanni in Fiore], Centro Internazionale di Studi Gioacchimiti 1999, 352 pp.

Roberto RUSCONI, *Antichrist and Antichrists*, dins *Apocalypticism in Western History and Culture*, edited by Bernard MCGINN (The Encyclopedia of Apocalypticism, 2), Nova Iork, Continuum 1999, 305-306.

El primer títol conté un aplec d'onze articles de l'autor, acomunats ara no sols pel tema, ans també pel fet de constituir un sol volum i de tenir una bibliografia (305-337) i una taula d'antropònims unitària (339-349). Alguns dels títols reproduïts recauen en el nostre camp: *Mil·lenarismo e centenarismo: tra due fuochi*: comenta el missatge escatològic d'Arnau de Vilanova en el *De tempore adventus Antichristi* i en el *De mysterio cymbalorum*, i la seva repercussió en Jean Quidort

(30-31). *L'escatologia negli ultimi secoli del medioevo*: es fixa en la dinàmica de la prova arnaldiana basada en Dn XII, 11-12 (74-75). *Anticristo e anticristi*: retorna sobre la determinació de l'any del regnat d'Anticrist, sobre els textos dels teòlegs contemporanis entorn al mateix tema, atribueix a Arnau de Vilanova l'*Expositio super XXIV capitulum Mathei* i recorda la dependència arnaldiana de Joan de Rocatalhada (109: *De mysterio cymbalorum*) (108-109 i 119-120). A la pàgina 143 Arnau és considerat un «dei maggiori teologi della storia dei secoli XII e XIII». *Alla ricerca delle tracce di Gioacchino da Fiore nella Francia meridionale*, reconeix que l'influx de Joaquim en Arnau «è tuttora oggetto di valutazioni discordanti», i ultra la *Introductio in librum Ioachim de semine scripturarum*, li atribueix l'*Expositio super Apocalypsi*: Arnau entraria en el marc de les tensions entorn Celestí V i de l'assentament de la seu papal a Avinyó; fins i tot creu que el *Liber Horoscopus* es podria remuntar a Arnau de Vilanova (150-152 [però Leiria no és una «città universitaria ... nel regno di Aragona», exactament igual com no ho foren Cáller o Palerm o Nàpols, tot i els vincles polítics amb la corona catalano-aragonesa]); l'autor recorda la desqualificació de les expectatives apocalíptiques per Guiu Terrena i la difusió de la *Summula seu breuiloquium de concordia...* entre els beguins de Catalunya (?) (152-153 [cf. ATCA, XVII (1998), 18-22]). «*Ex quodam antiquissimo libello*»... fa referència a l'influx del *Vae mundo...* en el centre d'Itàlia el 1494 en el moment de la invasió de Carles VIII de França (164) i en el *Libro de las profecias* de Cristófor Colom (252: *Il «Libro de las profecias» di Cristóforo Colombo: retroterra culturale e consapevolezza di uno scopritore*).

L'article recorda que el debat encès a París per la publicació del *De tempore adventus Antichristi* d'Arnau de Vilanova girava entorn la previsió del regne de l'Anticrist esperat el 1365; hi intervingueren Jean Quidort, Pèire d'Alvèrnia, Nicolau de Lira, Guiu Terrena i Henry of Harclay. En l'*Expositio super XXIV capitulum Mathei*, Arnau (!) hauria desplaçat l'atenció des de la previsió de la vinguda de l'Anticrist a les tribulacions que per aquell motiu sofririen els cristians (306). – J. P. E. [15.874-15.875]

Fabio TRONCARELLI, *I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, dins «*Antonia-num*», LXXXV (2000), 609-614.

Després de la presentació global d'aquelles Jornades, l'autor, mitjançant una anàlisi d'elements paleogràfics del manuscrit més antic de l'*Expositio super Apocalypsi*, el Vat., Ottob. lat. 536, insisteix en el fet que el text del dit volum ha estat corregit per l'autor mateix, a Sant Víctor de Marsella el 1306, i arriba a la conclusió que «non possiamo accettare la paternità arnaldiana del testo» (612). [Hom pot veure d'altres recensions dins «*Studi Medievali. Serie Terza*», XL (1999), 782-792, signada per Joan Botam; i la publicada dins «*Deutsches Archiv für die Erforschung des Mittelalters*», 54 (1998), 715-716, sense signatura]. – J. P. E. [15.876]

Michela PEREIRA, *Alchemy and the Use of Vernacular Languages in the Late Middle Ages*, dins «*Speculum. A Journal of Medieval Studies*», 74 (1999), 336-356.

L'obra literària de Ramon Llull, de Dante Alighieri, de Jean de Meung i de Geoffrey Chaucer permet de veure la diversitat d'enfocaments que determinaren la valoració de l'alquímia (338). L'àrea on l'alquímia fou més exposada en llengua vulgar fou la de Provença i Catalunya amb el text occità del *Rosarius* [cf. ATCA, XIV (1995), 175-208]; Antoine Calvet i Suzanne Thiolier han estudiat el *Rosarius alchymicus Montispessulani*, l'*Obraige dels philosophes* i la *Soma*, de Bernat Peyre. Lola Badia hi ha afegit un *Tractat de l'aiguardent* (342). Els textos catalans són més nombrosos: quatre es troben a la Lehigh University Library d'Amèrica del Nord; afegim-hi el *Testamentum* [cf. pp. 733-734] pseudolul·lià, el *Liber lapidarii*, el *Llibre de quesits e perquens*, atribuït a Albert el Gran [vegeu la secció de Notes i Documents d'aquest volum], la traducció del *Liber de consideratione quinte essentie* de Joan de Rocatalhada i la *Imago vitae* pseudo-lul·lià, als quals Lola Badia afegeix *Les virtuts de l'aigua ardent* (342-343). La transmissió d'aquesta literatura és deduïble dels textos aplegats per Arnau de Brussel·les a Nàpols entorn el 1490, ara a la Lehigh University, i per John Kirkeby, en vo-

lum ara a Oxford, Corpus Christi College, ms. 244. Les traduccions del *Testamentum* a llengües diverses demostren la difusió de la literatura alquímica. – J. P. E. [15.877]

Alfonso MAIERÙ, *Figure di docenti nelle scuole domenicane della Penisola Iberica fra XIII e XIV secolo*, dins *Le vocabulaire des écoles des Mendians au moyen âge*. Actes du colloque Porto (Portugal), 11-12 octobre 1996 édités par Maria Cândida PACHECO (Études sur le vocabulaire intellectuel du Moyen Age, IX), Turnhout, Brepols 1999, 45-88.

La documentació ja publicada per a les escoles de tot l'orde dominicà, la relativa a la província d'Espanya fins al 1302, i la de la província d'Aragó des del 1302 (aquesta editada darrerament per Adolfo Robles entre el 1990-1996 [i resumida dins ATCA, en els successius volums XI (1992), 674/7.719 a XVII (1998), 851/13.203] és estudiada per l'autor sota l'aspecte organitzatiu (localització, nomenament de professors) i didàctic (llibres de text) i agrupada en quatre punts: el relatiu a les escoles d'arts (gramàtica, lògica i naturales o filosofia natural) (47-58); a les escoles d'àrab i d'hebreu (59-62); a les de teologia (62-80), amb particular atenció al 'Studium Generale Ordinis' de Barcelona i a l'existència de 'Lectores Sedis' (75-80); i als 'lectores Bibliae' i als 'Sententiarii', secció que té abast més general (80-88). – J. P. E. [15.878]

Vicent MARTINES PERES, *Una cavalleria per als reis. El sentiment cavalleresc, els reis i la literatura catalana medieval*, dins «XV Congrés, I/3», 345-356.

Les cròniques de Jaume I, de Bernat Desclot i de Ramon Muntaner, insisteixen en la cavalleritat de Pere el Catòlic, del mateix Jaume I i de Pere el Gran (348), cosa que demostra la vinculació entre imatge d'un rei i imatge literària d'un cavaller (349), que en el *Llibre de l'orde de cavalleria* de Ramon Llull s'omple de transcendència i de vocació cristiana (350); però la vena cavalleresca aprofitada per la literatura catalana és la humorística, en la qual aquelles valors s'anaren reduint a símbol decoratiu: *Blandín de Cornualla*, *La faula* de Guillem de Torroella, el *Viatge al purgatori de Sant Patrici* de Ramon de Perellós, *La Vesió* de Bernat de So, els *Planys del cavaller Mataró*, els *Prechs d'amor*, la *Tragèdia de Lançalot*, *Frayre de Joy e Sor de Plaser*, el *Llibre de fra Bernat*, i sobretot el *Tirant lo Blanc*, on Artús és engabiati i l'ideal cavalleresc és declarat difunt a les mans dels aprofitats, tal com mestre Vicent Ferrer havia estigmatitzat en el *Sermó de sant Jordi*, de València 1313 (351-356). – J. P. E. [15.879]

Xavier BARÓ I QUERALT, José Antonio ONTALBA RUIPÉREZ, *Aproximación a la moral en la Tarraconense (s. XIII-XV)*, dins «Hom. Orcástegui», 655-667.

A base de manuals d'història general, de publicacions de les constitucions de concilis provincials o d'actes de visites pastorals de bisbats diversos [on manca l'estudi de Lluís Monjas Manso, ATCA, XVII (1998), 514-534], els autors apleguen notícies en unitats temàtiques. – J. P. E. [15.880]

James William BRODMAN, *Fable and Royal Power: The Origins of the Mercedarian Foundation Story*, dins «Journal of Medieval History», 25 (1999), 229-241.

La llegenda de la fundació de l'orde de la Mercè diu que a la Seu de Barcelona el dia 10 d'agost del 1218, Pere Nolasc, Ramon de Penyafort i Jaume I, establiren el dit orde, que per tant seria reial i aristocràtic. Però l'anàlisi de les intervencions de Jaume II (ACA, *Canc.*, *Reg* i *CRD*) no confirmen la llegenda; les primeres (1302-1309) només recorden la protecció reial; les del 1309 i següents afirmen la intervenció reial en els inicis de l'orde i que fou establerta per Jaume I. La intervenció de Jaume II amb l'afirmació dels drets reials de patronatge, era encaminada a reforçar la cohesió interna de l'orde, en el moment de les tensions entorn la qualificació d'aquesta com a laical o clerical, i a

assegurar la confiança popular quant a la funció redemptora de captius, començant pels de la campanya d'Almeria. Insistent en els drets reials de patronatge, el rei tenia la base per a contraposar-se al nomenament d'estrangers. Quan després de la Pesta Negra es presentà la proposta d'unificar mercedaris i trinitaris, Pere III el Cerimoniós s'hi oposà, afirmant que l'orde fou fundada per Jaume I a la Seu de Barcelona; el 1366 el (nou) mestre Nicolau Peris reconeixia la fundació reial i el dret omnímode del rei a servir-se dels mercedaris; en conseqüència el 1373 demanà al papa que li reconegués el dret de patronat damunt l'orde, que el Cerimoniós volia equiparar als ordes mendicants. [La part relativa a Pere III el Cerimoniós havia estat exposada per l'autor en pàgines resumides dins ATCA, XVIII (1999), 1017-1018, núm. 14009]. – J. P. E. [15.881]

Pascual TAMBURINI BARIAIN, *Spagnoli a Bologna (1299-1330). Organizzazione e identità di una comunità studentesca*, dins «Rivista Storica Italiana», CXI (1999), 155-219.

En relació als Països Catalans, l'autor recorda els treballs pioners de Guillem M. de Brocà i de Joaquim Miret i Sans (161); en el curs de l'article són recordats diversos catalans (p. e., Bornius Dominici, de Ripoll: 179; d'altres: 198-197 i 200-201); recorda la presència global de la 'Natio Catalanorum', la més nombrosa, sobretot si s'hi sumen els mallorquins i valencians (181-183 [sobre els quals l'autor no sembla tenir idees gaire clares]); llur nombre sembla paral·lel a la creixent vigència del Dret Romà en els nostres països; també era famosa la 'Torre dei Catalani' (183, nota 85). Algunes pàgines són dedicades a l'aventura amorosa, tràgicament acabada, de Jaume Jaume (Jacobus Jacobi), de València, el testament del qual es conserva a Bologna, Archivio di Stato, *Memoriali*, 141, del 1321 (187-193: amb indicació dels llibres que posseïa). El seu ajusticiament provocà una de les crisis més profundes de l'Estudi bolonyès, car professors i estudiants l'abandonaren enfortint escoles de la competència a Siena i a Imola (els d'aquesta ciutat eren dirigits per «Antonio Ansaldo di Galiana, il chierico catalano...»: 205). – J. P. E. [15.882]

David ABULAFIA, *Consideraciones sobre la historia del reino de Mallorca: Mallorca entre Aragón y Francia*, dins *Regne privatiu*, 37-52.

[Cf. ATCA, XVIII (1999), 996, núm. 13.936]. L'autor es proposa «reconsiderar algunos aspectos fundamentales de la relación entre el reino independiente de Mallorca y sus vecinos», destacant «la importancia de las relaciones de familia», relacions que, a l'hora de la veritat, sucumbiren davant el pes de les exigències d'estat, i aquest fou el punt feble de Ramon Muntaner; aquell presenta la seva explicació llegint les *Cròniques* de Muntaner i de Pere III el Cerimoniós i la documentació publicada el 1892 per A. Lecoy de la Marche. No hauria estat encertat sostreure els comtats del Nord del dot de Constança, muller de Pere el Gran i convertir-los en part del Regne de Mallorca (39) i l'acord d'infeudació del 1279 entre els dos reis germans demostrava que els llaços familiars necessitaven ésser reforçats per actes jurídics perquè ja des del principi el nou regne es decantava vers el cantó francès, cosa que acabà de demostrar la conferència de Tolosa (desembre 1280) entre els dos reis germans i el de França (43), i encara més la capitulació mallorquina total davant el rei de França quant al senyoriu de Montpeller (44-46) i no cal dir en la Croada contra Catalunya; l'ocasió del 1324 en la successió de Sanç de Mallorca sense fills fou desestimada perquè un cop de força no hauria atret amics a Jaume II de Catalunya-Aragó (47-48); i quan finalment la situació a Montpeller portà Jaume III de Mallorca a preveure un enfrontament amb França, que hauria involucrat el Cerimoniós, aquest capgirà el perill demanant explicacions de l'extensió al Rosselló, contra pactes, de la moneda mallorquina (49). Jaume III sucumbia pres entre dos fronts «y esto resultó en su caída» (50). – J. P. E. [15.883]

Montserrat RUMBAU, *Grandeses i misèries de la Catalunya del segle XIV* (Col·lecció Cal Saber), Barcelona, Tibidabo edicions 1999, 410 pp.

Llibre constituït de capítols, cada un dels quals és dedicat en forma narrativa a tema divers, com és ara un grup social, una situació o una institució; dins cada narració són integrats fragments i àdhuc paràgrafs d'autors o de documentació contemporània dels fets. Els temes són: *La marginació de la dona* (19-68), *Els més marginats de tots: els esclaus* (69-84), *Les ciutats* (85-132), *Fam, malalties i epidèmies* (133-177), *L'Església* (178-263), *Tensions, lluites, guerres* (264-328), *La reialesa* (329-347), *Catalans a Grècia* (348-362), *La 'universitat' de Lleida* (363-370), *Festes* (371-384), *'Com usar bé de beure e menjar'* (385-394) i *Els estralls de la natura* (395-407). Les narracions són il·lustrades amb reproduccions d'obres d'art medievals. – J. P. E. [15.884

Marc Aureli VILA [I COMAPOSADA], *Els espais geogràfics en temps de Ramon Muntaner*, dins *Comunicacions dels membres de la Secció de Filosofia i Ciències Socials* (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, XXII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1997, 47-51.

[L'autor s'havia interessat en la geografia dins la *Crònica* de Desclot: cf. ATCA, XIV (1995), 544, núm. 10268]. Ací estableix un paral·lelisme entre la noció que dels espais geogràfics devia tenir Ramon Muntaner i amb ell la gent del seu temps, i la que en tenim nosaltres a les acaballes del segle XX (47-48); estableix cinc punts de referència determinats per la major o menor precisió de les dades geogràfiques directes o indirectes consignades en la *Crònica*: el màxim de proximitat és la de les contrades dels Països Catalans, amb 249 referències; n'hi ha 72 per a l'Aragó (49); Espanya és vista com a Península o com a terra de moros, amb 18 esments; França en té 27, Castella i Barbaria 25, Provença 21, Alemanya i Gascunya 10. – J. P. E. [15.885

Antonio CONTRERAS MAS, *El Reino de Mallorca y las primeras obras quirúrgicas en catalán*, dins *Regne privatiu*, 463-470.

Presentació de les dues traduccions catalanes de la *Cirurgia* de Teodorico Borgongioni de Lucca, realitzada la primera per Guillem Corretger i la segona per Bernat de Barriac [Cf. ATCA. X (1991), 240-254 i XI (1992), 227-233]; la primera és partida en quatre llibres i un apèndix sobre oftalmologia; la segona, reelaboració, en set llibres, sense l'apèndix oftalmològic; Corretger s'anomenava 'aprenent en cirurgia', Barriac era mestre em medicina, de la Facultat de Montpeller; ambdues traduccions són de la primera dècada del segle XIV (466-467). El 1329, Guillem Salvà, metge del comte d'Empúries, traduí la *Parva Chirurgia* de Lanfranco da Milano (465). – J. P. E. [15.886

Andrea GIANNETTI, *Libre dels set savis de Roma* (Biblioteca di Filologia Romanza, 40), Bari, Adriatica 1996, 240 pp.

Sota el dit títol hi ha aquell aplec de narracions breus en llengües occidentals procedents (amb variants) del *Sindabâd*, tema al qual és dedicada la primera part de la introducció (11-30). La versió provençalocatalana s'hauria de col·locar en el marc de la versió L, francesa, i ens és arribada en dos exemplars: el complet de Carpentràs, [Bibliothèque Inghimbertaine], ms. 381, i el fragment de cinc-cents tretze versos, de Barcelona, BC, ms. 109; el *Llibre...* ha estat publicat diverses vegades del 1876 ençà (31); la llengua de la còpia barcelonina és més pròxima al text occità que la de Carpentràs, més purament catalana (37-45); amb excepcions, els versos són octosíl·labs aparellats formant rodolins o noves rimades (47-54); el text català és acompanyat en la part inferior de cada pàgina per la traducció italiana en prosa (57-207); segueixen les pàgines de notes explicatives (209-228), les de variants textuals (209-234), la llista dels 'exempla' (235) i la dels noms propis esmentats en el *Llibre...* (237). – J. P. E. [15.887

Marek GENSLER, *The Question on the Subject Matter of Physics from the Questiones in VIII libros Physicorum Ascribed to Antonius Andreae*, dins «Studia Mediewistyczne», 32 (1997), 23-46.

Marek GENSLER, *The Concept of Science and its Division in Antonius Andreae's Metaphysics Commentary*, dins *Was ist Philosophie im Mittelalter*. «Akten des X. Internationalen Kongresses für Mittelalterliche Philosophie 25. bis 30. August 1997 in Erfurt». Herausgegeben von Jan A. AERTSEN und Andreas SPEER (Miscellanea Mediaevalia, 26), Berlín, Walter de Gruyter 1998, 767-773.

Marek GENSLER, *The Doctrine of Place in a Commentary on the Physics attributed to Antonius Andreae*, dins «Early Science and Medicine», IV (1999), 329-358.

Marek GENSLER, *The Concept of Vacuum in a Scotist 'Physics'-Commentary attributed to Antonius Andreae*, dins *Raum und Raumvorstellungen im Mittelalter*. Herausgegeben von Jan A. AERTSEN und Andreas SPEER (Miscellanea Mediaevalia, 25), Berlín, Walter de Gruyter 1998, 168-178.

El primer títol només m'és conegut per referència.

El *Scriptum aureum super libros Metaphysicae* d'Antoni Andreu té una primera part de comentari textual i una segona, intitolada *Quaestiones super XII libros Metaphysicae*, dedicada a la discussió de problemes derivats de l'anterior. El comentari als llibres I i VI i la qüestió introductòria de la segona part contenen la doctrina objecte d'aquestes pàgines. Per a Antoni Andreu la ciència no és pas la derivació d'unes conclusions, sinó un 'habitus' o forma intel·lectual d'enfocar els objectes i es divideix en especulativa i pràctica; en aquesta, la ciència inclou els actes mentals anteriors a la praxi. La relació a la praxi distingeix les dues formes de ciència (769-770), car és inexistent en l'especulativa: en la pràctica, en canvi, la relació no és fàctica, sinó especulativa. Aquesta doctrina explica en quin sentit la medicina és ciència pràctica. Quant a la teologia, especulativa i pràctica alhora, és superior a les altres (per exemple, a la metafísica), per la seva vinculació supramundana.

La doctrina sobre el concepte filosòfic de 'lloc' és exposada en les *Questiones Antonii super Physica*, conservades en el ms. 368 de Cambridge, Gonville & Caius College. El títol és posterior a la còpia, raó per la qual l'atribució resulta dubtosa; però la doctrina concorda amb la *De tribus principiis naturae*, que sí és d'Antoni Andreu (330-331). Les quatre primeres qüestions d'aquell llibre són dedicades al lloc. L'autor exposa la doctrina servint-se d'amplis fragments d'aquell text, el qual és deutor de s. Joan Duns Escot, també de Franciscus de Marchia, però contrari a Petrus Aureoli.

El llibre IV de les *Questiones* esmentades en el resum anterior conté la intitolada *Utrum vacuum possit esse in natura*, quarta del seu grup; ací són exposades les raons que conduirien a considerar el 'vacuum / buit' quelcom de real; en el marc de les disquisicions mentals sobre la possibilitat del buit en la realitat física, l'autor dedica espai considerable a reproduir la doctrina de Guerau Ot [Geraldus Otonis] sobre el tema. Gensler no acaba de veure clar que l'autor sigui Antoni Andreu. – J. P. E. [15.888-15.889-15.890-15.891]

Nuria GIL ROIG, *Correspondencia de Jaime II con sus hijos. Afecto, formalismo o interés*, dins «Hom. Orcástegui», 693-707.

Les primeres pàgines resumeixen les principals línies de publicacions del segle XX entorn Jaume II, amb particular atenció als treballs d'Ernest Martínez Ferrando sobre la vida familiar d'aquell rei (693-695); i recorden els diversos fons d'ACA que contenen documentació directa dels anys d'aquell regnat, entre els quals l'autora destaca el del *Reial Patrimoni* (696), tot i que ella en aquestes pàgines limita la seva atenció a les *Cartes reials diplomàtiques*. La primera constatació és que l'afecte de Jaume II pels seus fills és autèntic, però també barrejat d'implacions polítiques (697-698); d'entre els fills, el rei sentia una certa debilitat per l'infant Joan, destinat a la carrera eclesiàstica (699-700). Les darreres pàgines són dedicades a l'anàlisi de les dues lletres de les infantes Maria i Blanca, des de Sixena, ací publicades (705-707; de *Canc., Autògrafs*), una al pare i l'altra al germà Alfons ja rei, demanant, sobretot, rebre resposta personal a les lletres d'elles (700-704); les informacions sobre la salut comporten referència a metges, entre els quals no manca Arnau de Vilanova (696, nota 12 i 701). Remarquem un detall humà: Isabel, muller de Frederic el Bell d'Àustria, demana al seu pare que no faci tornar Bartomeu de la Torre, car el necessita per a entendre's en alemany (699, nota 21). – J. P. E. [15.892]

Josep E. LÓPEZ BONET, *Els pariatges del rei Sanç*, dins *Regne privatiu*, 101-132.

Vuitanta anys després de la conquesta, els problemes que afecten l'estructura oficial interna del regne ja no es solucionen a la manera vertical pròpia del feudalisme, sinó amb 'pariatges' que subratllen «el contingut econòmic, amb independència de les desigualtats de rang o de posició dins l'organització feudal de mutus deures personals entre cedents i receptors de domini» (104), teoria que l'autor aplica als casos següents: partició dels delmes amb l'església de Mallorca el 1315 (107-116, amb anàlisi dels extrems del pacte: 114-116), compensació pels béns del Temple (117-122), col·laboració amb l'illa de Mallorca en l'estol de defensa contra incursions sarraïnes (122-124) i partició de poder i rèdits amb el bisbe de Barcelona (125-127). Alhora que es precisava la partició, s'enfortia el poder reial. — J. P. E. [15.893

Vicente SALAVERTE Y ROCA, *Un nuevo documento para la historia de Cerdeña: el sentir político profundo y determinante de la política de Jaime II de Aragón*, dins «XV Congrès I/3», 189-203.

L'autor es manifesta cofoi d'haver descobert la lletra del 1314 de Corrado Lancea de Castro-maynardo a Jaume II, ara a Barcelona, ACA, *Canc.*, CRD, núm. 10199 (reproducció fotogràfica: 203), de la qual també promet transcripció i traducció [que no es troben en aquestes pàgines]; un cavaller sicilià informava el rei «de situ, de expugnacione, de gente necessaria, de modo veniendi siue obsidendi, et de modo viuendi» a Sardenya, informació que és resumida en altres tants paràgrafs (192-195). Les pàgines restants discuteixen el sentit global de la política d'aquell rei. — J. P. E. [15.894

Andreas KIESEWETTER, *Die Schlacht von Montecatini (29. August 1315)*, dins «Römische Historische Mitteilungen», 40 (1998), 238-388.

Una de les fonts en què es basa aquest estudi es troba a l'ACA, a través de les compilacions de Heinrich Finke, *Acta Aragonensia*, d'Antoni Rubió i Lluch, *Diplomatari de l'Orient català*, i Vicent Salavert i Roca, *Cerdeña y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón*. De més a més, algun dels episodis és entrelaçat amb situacions nostres, com és ara la presència d'un destacament militar català a Florència (258-259), la possibilitat que Frederic de Trinària esdevingués defensor de Pisa (punt que no arribà a realitzar-se perquè exigia que Pisa es retirés de Sardenya: 261-263; 343), o la intervenció de Berenguer Carroç en la batalla de Montecatini (321, 323). — J. P. E. [15.895

Carlos BARQUERO GOÑI, *La Orden del Hospital y la recepción de los bienes templarios en la Península Ibérica*, dins «Hispania Sacra», 51 (1999), 531-556.

L'autor defineix aquestes pàgines com a «estudio general sobre este trasvase de bienes eclesiásticos a gran escala en el conjunto peninsular» (532). Comença recordant que Climent V es reservà la destinació dels béns dels templers en els regnes peninsulars; després, a base d'estudis anteriors d'autors diversos i de referències a Madrid, AHN, *Órdenes militares. Carpetas*, som informats que, per manca d'acord entre papa i rei Sanç de Mallorca, la solució arribà per acord directe entre el rei i el mestre de l'Hospital, que pagà al rei i als templers que havien de rebre una pensió (535-536). En els altres estats de la Corona catalano-aragonesa, la solució fou la normal per a Catalunya i Aragó; a València, en canvi, cases i béns de templers i d'hospitalers serviren de base per al nou orde de Montesa (amb excepció de l'Hospital de València i rodalies); hi hagué problemes en el traspàs al rei o a Montesa de la documentació dels hospitalers valencians (359-360). Quant a Catalunya i a l'Aragó són ací documentades les successives preses de possessió dels béns templers per part de l'Hospital (537-541). La intervenció del rei en l'afer deixà la seqüela d'un control reial més estricte en els ordres militars, també pel fet que tots els oficials dels ordres havien de jurar fidelitat i retre homenatge al monarca (544). — J. P. E. [15.896

Maria Eugènia CADEDDU, *Neri Moxeriffo, console dei catalani a Castel di Castro nell'anno 1320*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 197-206.

Per Barcelona, ACA, *Canc.*, CRD, consta que en un viatge de retorn de Sicília, dos patrons catalans foren atacats, robats i un d'ells assassinat per pirates genovesos; la comunicació al rei des del 'Castell de Chàler', certificada per set mercaders catalans, fou tramesa pel cònsol dels catalans Neri Moxeriffo, segurament mercader pisà resident en el dit Castell; és ací transcrita (197-198); aquest episodi és ocasió per a recordar que no sempre Jaume II respectava el privilegi atorgat a la Ciutat de Barcelona per Jaume I de nomenar els còsols de catalans a l'estranger. — J. P. E. [15.897

Josefina MUTGÉ VIVES, *Sociedad laica y sociedad eclesiástica en Cataluña. (Siglo XIV). Aportación a su estudio*, dins «Hom. Orcástegui», 1185-1197.

L'autora preveu un conjunt de dos articles on exposar els tres punts de fricció entre els dos poders a la Catalunya del segle XIV i en particular durant el regnat d'Alfons el Benigne: l'exercici d'oficis neutres per part de clergues; les competències judicials de cada poder i la insistència de la clerecia en l'exempció de càrregues fiscals. El primer dels tres punts ha d'ésser tractat en un estudi futur; l'actual comença recordant que la tonsura integrava el tonsurat en l'estructura oficial de l'Església i el feia sùbdit de l'autoritat eclesiàstica també en l'ordre judicial. Segueix resumint casos, coneguts per ACA, *Canc.*, *reg.*, en què la tonsura era exhibida per a evadir-se de la jurisdicció penal de l'Estat; Alfons el Benigne promulgà ordenament i pragmàtica limitant el recurs al jutge eclesiàstic (1186-1188). La segona part de l'article resumeix casos diversos de protecció de la corona a clergues o als seus vassalls, com en el cas del 'sagramental / sometent' (1189-1193). L'exempció d'impostos fou font de simulacions (donacions fingides a familiars clergues) i de conflictes perquè tenia en contra les municipalitats, començant per la ciutat de Barcelona, però en defensa de la qual l'autoritat eclesiàstica no descartava l'excomunió (1194-1196). — J. P. E. [15.898

Maria Giuseppina MELONI, *La Sardegna medioevale nella Cronaca di Giovanni della Grossa (sec. XV)*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 617-640.

La dita crònica ni parla directament de les nostres terres ni tan sols de Sardenya, encara que d'aquesta sí de forma indirecta. Prescindint d'allò que en diu en referència als segles anteriors al XIV, en començar amb aquest la infeudació als reis catalans, també s'enceta la part que recau en les nostres pàgines, amb la notícia que immediatament es formà una facció nobiliària favorable a la corona catalanoaragonesa (629), la connexió de la qual amb la corona s'establí a Sardenya i fou protagonitzada per les altes autoritats catalanes de l'illa (630); les figures centrals d'aquella història foren alguns membres de la família corsa Della Rocca, passats a Pere III el Cerimoniós després de la conquesta de l'Alguer i participants en les campanyes catalanoaragoneses per a la submissió de Sardenya (631-634); el protagonisme en el mateix sentit polític fins ben entrat el segle XV passaria a Vicentello d'Istria (635-636); després ja s'entra en la lluita entre el rei Alfons i Gènova (637-638). En general, la narració del Della Grossa coincideix amb la de les cròniques catalanes. — J. P. E. [15.899

Ramon MUNTANER, PIETRO IV (!) D'ARAGONA, *La conquista della Sardegna nelle Cronache catalane*. Saggio introduttivo e (!) cura di Giuseppe MELONI (Biblioteca Sarda, 38), Nuoro, Editrice Elisso 1999, 166 pp.

Les dues cròniques de Ramon Muntaner i de Pere III el Cerimoniós tenen una part comuna, la relativa a la conquesta catalana de Sardenya l'any 1323; ambdues parts són primer presentades (8-64) i després publicades (89-164) en aquest llibre. Resumida la biografia d'En Muntaner (8-24), trobem la caracterització de la seva *Crònica*: narració acolorida i atractiva, de vegades ingènua, escrita en plena maduresa teixint autobiografia i gestes del Casal de Barcelona: «un frutto letterario e

storico di portata non consueta» (26), més personal que la de Bernat Desclot, que és secament objectiu; més llibre de memòries que crònica, sense que se'n ressenti l'autenticitat dels fets (28); car sovint, ell era allí i descriu amb precisió, el seguit de gestes del 1304 ençà protagonitzats pels sobirans del Casal de Barcelona; els dolents del quadre són els francesos, seguits dels bizantins i dels sards (34-35) i dels grans clergues; el poble, en canvi, només compareix perquè se suposa que fa pinya amb els capdavanters (36). El sentiment nacional, de marcada coloració gibel·lina (Déu corregeix els mals passos polítics dels papes), és en ell més fort que en cap altre escriptor contemporani (37-38); en les seves narracions bé i mal es troben automàticament i respectivament col·locats en el bàndol propi i en el contrari (39). La documentació d'arxiu és bàsicament favorable a la historicitat de Muntaner, que per a l'aventura a l'Imperi d'Orient és l'única font narrativa occidental (40). El 'bell catalanesc' de Muntaner era paral·lel de la seva bel·ligerància nacional, adreçat a auditoris selectes (42; recordem que el 'sermó' de Muntaner a Alfons el Benigne és en provençal); narració viva i moguda, «di una modernità a volte sconcertante», impregnada d'esperit i de cultura cavalleresca (43). Hi ha informació de manuscrits, edicions i estudis, que demostren la seva actualitat (47); alguns episodis foren revisats per Pere III el Cerimoniós, Jerónimo Zurita o Giovanni Francesco Zara. La part dedicada a la conquesta de Sardenya és homogènia (48), inclou referències a moments diversos, però mai no diu que, 'ell hi era' (52-53 i 57): «con ogni probabilità non mise mai piede in Sardegna» (58), entre d'altres raons perquè en el moment de la conquesta ja tenia cinquanta-vuit anys. De la *Crònica* del Cerimoniós interessa a l'autor el tema de l'autoria: Pere Miquel Carbonell afirmà d'haver vist l'autògraf, però la crítica actual hi veu la feina d'escriptors diversos, entre els quals destacaria la de Bernat Descoll i d'Arnau Torrelles, sempre a les ordres del rei (59-60); Descoll, que sí estigué a Sardenya (dues vegades: 1333-1335; 1355-1372), hauria realitzada la feina d'aplegar la documentació de base, Torrelles hauria fet la primera redacció, acabada el setembre del 1382 i revisada el mateix any en col·laboració amb Ramon de Vilanova (63-64). Segueix la presentació de manuscrits, edicions i les bibliografies respectives: 65-74 (Muntaner) i 75-84 (Pere III el Cerimoniós). Els fragments de Muntaner són traduïts per Maddalena Corrias (89-148), els del Cerimoniós per Giuseppe Meloni (149-164). – J. P. E. [15.900]

Maria Bonaria URBAN, *Da Bonaria a Castel di Cagliari: programma politico e scelte urbanistiche nel primo periodo del Regno di Sardegna catalano-aragonese*, dins «Medioevo. Saggi e Rassegne», 22 (1997 [1999]), 93-148.

A base de la documentació aplegada en l'ACA, *Canc.*, *reg.* i *CRD*, *Reial Patrimoni*; a Càller, Archivio di Stato, *Antico Archivio regio*; i Archivio comunale, ultra les dues cròniques resumides en la notícia precedent, l'autora fa alhora un estudi històric de les primeres decisions urbanístiques preses per Jaume II i pel primogènit, futur Alfons II de Catalunya, decisions que han presidit el creixement de Càller fins als nostres dies; i un de la política urbanística dels dos reis esmentats (95), i dels seus col·laboradors, entre els quals destaca Bernat de Boixadors. La primera recerca d'un punt que afermés la presència catalana dominant i colonitzadora de l'illa féu néixer pràcticament del no-res la fortalesa de Bonaire (96-107). Però el 1325 els pisans i alguns sards re-prengueren la guerra perduda pels primers (108), que hagueren de deixar el Castell de Càller, de seguida ocupat per catalans que hi plantaren la bandera reial i la de Santa Eulàlia (109). Malgrat els problemes que calgué resoldre en relació als qui ja s'havien construït casa a Bonaire, la política reial fou decidida a favor de la repoblació del Castell per catalans i a favor d'una planificació urbanística, amb carrers amples i rectes, entre Bonaire i Castell de Càller; el repartiment s'assentà en un *Llibre de la cerca* (137-141). Hi ha quadres sinòptics de concessions de terra a Bonaire, de cases al Castell de Càller i de terres a la Lapola, documentades a l'ACA (143-148). Hi ha bibliografia tant de l'etapa pisana com de la conquesta (93-95). – J. P. E. [15.901]

Josefa MUTGÉ VIVES, *Relacions entre Alfons el Benigne de Catalunya-Aragó i Alfons IV de Portugal*, dins «XV Congrès, II», 477-492.

A base d'ACA, *Canc., reg.*, l'autora aplega i sintetitza notícies sobre relacions familiars entre les dues cases per casaments reals o programats d'infantes de la Casa de Barcelona amb rei o prínceps de Portugal, començant pel de Santa Isabel amb el rei Dionís (480-483); sobre relacions polítiques, que portarien a revalidar els acords d'Agreda del 1304 (483-484); sobre relacions econòmiques, ací il·lustrades amb casos documentats de pirateria d'ambdues bandes, i de les consecutives marques de refeta (485-488); i sobre afers diversos, com el permís de trànsit de cavalls portuguesos en ambaixades a Europa, el de no portar rodella a un jueu portuguès, i el desig saragossà de posseir alguna relíquia de sant Vicent màrtir (489-492). – J. P. E. [15.902

William J. COURTENAY, *Parisian Scholars in the Early Fourteenth Century: A social portrait* (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought. Fourth Series, 41), Cambridge, University Press 1999, XX i 284 pp.

Estudi basat en un *Computus* contributiu de la ‚Natio Anglicana‘ dels anys 1329-1330, conservat a París, Bibliothèque de la Sorbonne, Reg. 2.1, ff. 58r-65v, informa de pocs universitaris d'alguna manera nostres: Alfred Gonter, estudiant de teologia, era assistent de mestre Alà el 1303 (85); «Bernardus de Catellonia, cum socio .i. vivia ‚in magno vico supra sanctum Benedictum» (220); també trobem Joan de Luna, relacionat amb les seus de Tarragona i Lleida (177); Guillelmus Moragas vivia «in claustro sancti Benedicti» (218); i de Nicolau de Santjust, d'Elna, a fi de diferenciar-lo d'un homònim, del qual són aplegades les notícies conservades en documentació pontifícia (193). – J. P. E. [15.903

José Vicente CABEZUELO PLIEGO, *La punición del delito. Un ejemplo de resistencia ciudadana a la acción injerente de un tribunal real*, dins «Hom. Orcástegui», 197-207.

L'exemple de les complicacions de la justícia medieval per la poca definició de prerrogatives, és tret del procés conservat a Barcelona, ACA, *Canc., Processos*, 1327 A.; resumits els fets que entorn l'empresonament de dos sarraïns acusats d'homicidi, enfrontaren el representant del governador reial dellà Xixona i l'alcaid baronial d'alguns llocs de la Marina valenciana, aquest recolzat per un avalot de cristians i sarraïns (200-204), l'autor es pregunta quina manca d'encaix en la legislació feia possibles tals situacions i, atès que el baró havia rebut ‚ad placitum regis‘ la potestat de mer imperi, creu que tal concessió no hauria estat comunicada a les autoritats de la governació dellà Xixona (205-206). – J. P. E. [15.904

Jaume MENSA I VALLS, *Noticia del tratado inédito De mundi aetatibus et tentationibus et de antichristo de Ponç Carbonell*, dins *Averroes y los averroísmos. Actas del III Congreso Nacional de Filosofía Medieval*, Saragossa 1999, 467-474.

Aquestes pàgines contenen en primer lloc un resum biogràfic de fra Ponç Carbonell (467-469), una presentació de les seves obres, entre les quals destaca la *Postilla in sacram Scripturam* (469-470), i un resum del *De mundi aetatibus...*, escrit dins les coordenades tradicionals de la teologia augustiniana de la història i dels tractats sobre l'anticrist, cosa que col·loca les pàgines de Carbonell en la línia contrària a Arnau de Vilanova i als seus seguidors (470-473). – J. P. E. [15.905

Josep HERNANDO [I DELGADO], *El libro de gramàtica a la Barcelona del segle XIV segons els documents dels protocols notarials*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 359-378.

Publicats o sintetitzats els documents originals en aquestes pàgines [ATCA, XII (1993), 141-271; i XVI (1997), 131-298; cf. 509-511], l'autor en dedueix ara les dades en allò que toca la gramàtica, amb un primer resultat, que no hi havia únicament les grans obres de Priscia o de

Donat, o el *Doctrinal* d'Alexander de Villadei, ans seguien a l'abast de la mà Ciceró, Quintilià per una banda, i els acompanyants de l'Alexandre (Gauthier de Châtillon, Matthieu de Vendôme, Evérad de Béthune), per l'altra, mostra només d'un bon assortiment (360-361); després acompanya el lector a resseguir els cursos d'aprenentatge del llatí amb els successius textos emprats pels estudiants (362-366). La darrera part ofereix regest de trenta-cinc documents, datats entre el 1332 i el 1400, amb la corresponent indicació arxivística (367-378). – J. P. E. [15.906]

Marc TORRAS I SERRA, *Un conte del segle XIV*, dins *Aspectes de la llengua catalana al Bages* (Miscel·lània d'Estudis Bagençs, 10), Manresa, Centre d'Estudis del Bages 1997, 187-193.

El conte que comença *Verge, qui en vós se fia...*, ací transcrit i críticament anotat (192-193), ha estat descobert per l'autor en la coberta d'un manual notarial, en concret un dels *Libri indeorum*, dels anys 1337-1340, ara a Manresa, AH de la Ciutat; l'editor ha intentat d'escriure algun dels paràgrafs amb prosa rimada. – J. P. E. [15.907]

Daniel RUBIO I MANUEL, *L'estructura diplomàtica dels censals morts i violaris*, dins *Actes Territori*, 843-863.

Aquestes pàgines contenen: un repàs de les malvestats que s'abateren damunt Catalunya del Mal Any Primer a l'acabament del segle XIV, que obligaren a exercir pressió fiscal fins a l'endeutament en forma de censals morts i violaris (843-848); un resum de les posicions d'autors entorn el concepte juridicoeconòmic d'aquelles dues figures de préstec, de Manuel Duran i Bas ençà (849-852); un altre resum de la doctrina en la legislació canònica i dels moralistes medievals, amb referència a la discussió sobre la licitud de censals morts i violaris entre Bernat de Puigcercós i Ramon Çaera, coneguda per les edicions de Josep Hernando i Delgado (853-857 [cf. ATCA, VII-VIII (1988-1989), 241-253]); les darreres pàgines presenten l'articulat de les clàusules d'un contracte de censals o violaris, reduïble a un de compravenda, on la clàusula principal d'un censal mort seria la que estableix la quantitat anyal venuda, bo i precisant que no es ven res més (ferma de dret, terç, foriscapi, etc.); la d'un censal senzill, en canvi, inclouria els drets esmentats; el contracte de violari fa constar que és censal mort, extingible en el moment de la mort dels dos beneficiaris (859-863) [els «Textos Catalans Antics»: 856, 51, diria que no existeixen; existeix, en canvi, l'«Arxiu de Textos Catalans Antics»]; els dos terminis anyals de percepció dels censals, no són «per Sant Joan Evangelista i per Nadal» (27 i 25 de desembre, respectivament), tal com diu la pàgina 860, ans Sant Joan Baptista i Nadal, 24 de juny i 25 de desembre, és a dir, cada mig any]. – J. P. E. [15.908]

Jaume SERRA BARCELÓ, «*Lo rei qui fo*». *El context ideològic del destronament de Jaume III*, dins *Regne privatiu*, 265-290.

Sobre la base de les *Cròniques catalanes* i de documentació contemporània en general ja publicada, l'autor repassa els fets que, sumats, desembocaren en la posició dels mallorquins i dels seus representants en el moment de la presència militar de Pere III el Cerimoniós a Mallorca el 1343: l'aliniament amb França en la Croada contra Catalunya, els avalots populars en morir Sanç de Mallorca sense successió el 1325, el malestar popular per la política reial aristocràtica, tot plegat convertit en conspiració triomfant (267-276), que tocà la mateixa vinculació amb la corona catalanoaragonesa: «d'ací avant negue de tenir per vós lo feu», hauria proclamat Jaume III a Montpeller, en veure's desassistit: el Cerimoniós només n'havia de treure les conseqüències i presentà davant els mallorquins totes les raons jurídiques possibles, ultra la petició dels illencs. L'autor encamina el problema al de la naturalesa de la sobirania i a com era percebut, discutit i objecte de controvèrsia àdhuc dins les famílies (279-283). – J. P. E. [15.909]

Lluís CIFUENTES I COMAMALA, *Una confidència feta al notari Bartomeu de Miramat per fra Francesc, bisbe de Bisarcio: 'fembres', febres i 'desnaturament' a la Sardènia de mitjan segle XIV*, dins «Estudis i Documents dels Arxius de Protocols», XVII (1999), 7-24.

La lletra del framenor Francesc [Batlle?] (10), del desembre 1350 (11), ací transcrita (22-24), és ara a Barcelona, ACB, *Procurers. Extravagants. Capsa 1*. Les seves informacions sobre malalties són col·locades per l'autor en el context dels coneixements mèdics d'aquell mitjan segle XIV, tant en allò que toca les febres com les malalties venèries (11-20). – J. P. E. [15.910]

Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Corts, Parlaments y fiscalidad en Cataluña: las profertes para las guerras mediterráneas (1350-1356), dins «XV Congrès, I/4», 251-272.

[Aquestes pàgines són anteriors al llibre, allí promès, però ja conegut dels lectors d'aquest anuari, per la recensió publicada en el volum XIX (2000), 676-679, que informa de treballs anteriors de l'autor sobre el tema, i són complementàries de les resumides en el volum XIII (1994), 475, núm. 8924]. En les presents l'autor concentra la seva atenció en les concessions d'aquells anys, perquè la fiscalitat passà de l'estadi del donatiu esporàdic a construir tota una maquinària fiscal imparabile, i per la relació amb les corts, vinculada al poder reial; a la fi, l'autor reconstrueix «la secuencia de los subsidios votados en asamblea» (254 i 271-276, amb indicació de les fonts inèdites per a cada una de les profertes. – J. P. E. [15.911]

Maria-Mercè COSTA PARETAS, *L'infant que hauria pogut ser rei*, dins «XV Congrès, I/3», 335-343.

La documentació d'ACA, *Reial Patrimoni. Mestre racional, Canc., reg.*, i *Canc. CRD*, permet de reconstruir un episodi de la vida de Pere III i de la seva muller Elionor de Sicília, el del naixement de llur segon fill, potser nascut mort, durant el setge a l'Alguer la tardor del 1355; l'episodi és documentat en l'intent de fer anar a Sardènia una llevadora gironina habitant a València, intent obstaculitzat pel naufragi de la nau que venia a cercar-la; i pel fet d'haver estat sepultat en la capella reial de Santa Maria de l'Alguer, a la qual fa referència una lletra d'ACA del 1372, ací transcrita (343). – J. P. E. [15.912]

Andrés DÍAZ BORRÀS, *El vicealmirante Berenguer de Ripoll y la organización de su escuadra corsaria antígenovesa a mediados del siglo XIV*, dins «XV Congrès, I/3», 79-92.

Relacionat amb el retorn de Pere III el Cerimoniós de Sardènia el 1355, Berenguer de Ripoll tenia preparat a València un petit estol, els comptes del qual consten a l'ACA, *Mestre racional 2286: Reebudes fetes per En Jacme de Palau en la armada... de la qual és estat cap En Berenguer de Ripoll...*, completades amb notícies de *Canc., reg.*: un quadre sinòptic recull l'aportació en diners i homes d'algunes viles reials, moreries i jueries valencianes (83); un altre, la distribució d'oficis dels mariners d'aquell estol, entre els quals no mancaren sis joglars i un metge (87); la funció dels dits oficis és definida en les *Ordinacions...* del mateix Cerimoniós (84-86); són particularment ben documentats els detalls de la 'taula d'acordament' (88-91). Aquella empresa és notable pel fet que per primera vegada les quantitats aportades per la ciutat de València procedien de l'establiment de censals (81). – J. P. E. [15.913]

Francesca ESPAÑOL I BERTRAN, *El pintor Pere Serra i Pedralbes: noves obres*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 235-249.

A darreries del segle XIX anaren a mans privades unes pintures damunt taula, de les quals hi ha alguns dibuixos contemporanis d'interessats en la indumentària. L'autora els publica (242-247), atribueix la iniciativa d'aquelles pintures a Constança de Cruilles i l'obra a Pere Serra

datable entorn el 1361 (la relativa documentació ja fou publicada: 248-249, nota 24); són transcrits els fragments de les *Ordinacions* i del *Necrologi* del monestir de Pedralbes que es refereixen a la dita Constança i a la fundació d'un benefici eclesiàstic en la capella dels sants Pere i Miquel (240). – J. P. E. [15.914]

Coral CUADRADA, *Les dones en el treball urbà (segles XIV-XV)*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 219-234.

L'autora ha aplegat dades de trenta-nou registres de documentació de l'Archivio Datini de Prato, i en particular dels *Memoriali*, datades entre el 1343 i el 1417, i relatives a dones de ciutats mediterrànies, entre les quals figuren Barcelona, Mallorca i València; el tractament en aquestes tres ciutats és inicialment de ,madona', derivant València a ,dona'; les esclaves, en canvi, són ,la'; les vídues implicades en el món laboral serien el 5% a Mallorca, el 2% a Barcelona, el 10% a València (223). L'autora distribueix les anotacions comptables relatives a dones en deutores (que en acabar l'exercici comptaven com a pèrdues) i cobradores, a les quals la casa devia serveis o productes, però no sembla haver-n'hi de les nostres ciutats; sí que hi ha botigueres, sobretot a Mallorca, que compren manufacturats a la casa Datini i li venen primeres matèries (230-231). – J. P. E. [15.915]

Flocel SABATÉ, *El poder reial entre el poder municipal i el poder baronial a la Catalunya del segle XIV*, dins «XV Congrès, I, 1», I/2, 327-342.

Els intents de Jaume II i de Pere III el Cerimoniós de dibuixar una distribució jurisdiccional unitària de Catalunya en vegueries reials i de dotar-les de capacitat executiva en l'aplicació de regalies establertes en les *Constitucions de Pau i Treva* i en els *Usatges de Barcelona*, no es pogueren dur a la pràctica, però posaren el precedent d'un projecte, i el poder reial aprofitaria totes les avinenteses per al seu implantament, per exemple, mitjançant els fogatges (329-331). L'escorcoll sistemàtic d'una seixantena d'arxius de tot Catalunya (329, nota 1) permet a l'autor de constatar que el pes municipal damunt tota una àrea també condicionava el poder del veguer, sovint doblant-lo o almenys controlant-lo (332-334). La jurisdicció baronial, en canvi, era gelosa de les seves atribucions i les contraposava a les reials, intentant reduir-les fins i tot amb la violència (335-336). En canvi, les pretensions reials aprofitaren la col·laboració «dels nuclis urbans que se n'erigiren garants i intèrprets» (338), contraposant-se a les alienacions del Patrimoni Reial i propugnant la unitat de jurisdicció, de la qual, d'altra banda, el municipi tendia a apropiarse (337-340). J.. – J. P. E. [15.916]

Hug PALOU I MIQUEL, *La regulació de la navegació comercial per mar en temps de guerra. L'Ordinació de Pere III de 1356*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 775-801.

La intenció de l'autor és la d'estudiar i publicar l'*Ordinatio facta per dominum Regem super forma navigandi pro tuitione subditorum suorum ac indemnitare Reipublice* del 1356, transcrita d'ACA, *Canc., reg.* (797-801), única que seguia inèdita de les quatre que entre els anys 1351-1356 foren establertes per raó de la guerra amb Gènova. Recordava abast i limitacions de la regalia de dictar tals ordinacions d'abast general tal com ja era establerta en diversos *Usatges*, que, però, havia de tenir en compte els privilegis atorgats a ciutats marítimes, com Barcelona (778-782); resumeix les que foren donades durant el regnat del Cerimoniós, com totes destinades a protegir vida i béns dels súbdits en temps de guerra i a evitar que pel camí del comerç les ,coses vedades' arribessin i afavorissin l'enemic (783-790), i més en particular la del 1356, que en alguns punts seria modificada a favor de la llibertat de comerç o delegant qualche funció controladora en els consellers de Barcelona (791-796). – J. P. E. [15.917]

Víctor FERRO POMÀ, *La Deputació del General de Catalunya*, dins *Actes Territori*, 441-461.

D'entre els múltiples aspectes possibles de la Diputació del General, futura Generalitat, l'autor decideix en aquestes pàgines de concentrar-se en la seva relació amb l'ordre pactista (442); l'autor recorda que l'essencial del sistema pactista era el de reconèixer la figura, funcions i poder del rei d'una banda, i l'existència de ciutadans lliures, de l'altra (443): s'hi aplica, doncs, el principi que «quod omnes tangit ab omnibus probari debet»; els ,tots' formen una ,república' estructurada en braços, que amb el príncep forma una altra república, Catalunya; s'expressa en els braços convocats i presidits pel rei en Cort General, sobirania suprema, manifestada i actuant per la Diputació del General o Generalitat (representació permanent dels braços) les temporades que la Cort General no era reunida; essent representació de tota la cort (rei i braços): diputats i oïdors de comptes també eren oficials reials. La representació de la Cort General estava en possessió de manifestacions diverses de sobirania, sobretot en el camp fiscal, que era de la seva exclusiva competència i en el qual exercia, en tant que institució, el ,ius edicendi et iudicandi', tot i que els seus membres seguien tenint la condició de súbdits (448-451); establerta la impremta, rebé després de cada cort l'encàrrec de publicar les lleis paccionades (451); tenia, sobretot, dos serveis públics: el de defensar la legalitat paccionada, en el compliment de la qual arribà a situacions-límit de conflicte amb l'altra administració i tribunals reials (452-457); i el de recaptar, en un primer moment en les ciutats i viles reials i després en tot Catalunya, i d'administrar la fiscalitat que era la seva raó bàsica d'ésser, no, però, de disposar-ne ,ad libitum', ans només segons les normes de la Cort General, la primera de les quals és que fora de les dites normes no podia anar cap diner a ningú de la Casa Reial ni a d'altres, sí, però, amb degudes fermances, fer préstec de naus; en l'exacció de deutes tenia potestat sobirana; el darrer encàrrec fou el de preparar les ordinacions per a un port franc i un estol per al comerç amb Amèrica; era el 1702 (457-461). – J. P. E. [15.918

Pere ORTÍ GOST, *Una primera aproximació als fogatges catalans de la dècada de 1360*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 747-773.

La intenció de l'autor en aquest article és la de «centrar la problemàtica entorn als fogatges de la dècada de 1360, a partir de les notícies conegudes i d'una primera aproximació a les fonts existents» (748), que ultra els tres arxius barcelonins d'ACA, AHCB i AHPB, són els comarcals de Manresa, Reus i Valls, i els municipals de Girona i de Sant Feliu de Guíxols (747, nota 1). Un primer apartat explica què eren els fogatges, «mecanisme utilitzat per distribuir els donatius sobre la base del nombre de focs de les comunitats urbanes i rurals» (749), que de cap manera no eren un recompte demogràfic de focs, ans el fiscal, del qual eren exclosos els pobres de solemnitat i alguns d'altres a fi de suavitzar la pressió impositiva; cada població havia de pagar d'acord amb el braç, al qual pertanyia, i al nombre de focs fiscals globalment taxats amb una quantitat mitjana per foc, que havia de variar segons la riquesa personal (749-754). El segon apartat explica que el recompte de focs es feia seguint les pautes locals de distribucions d'impostos, mecanisme particularment conegut en la seva aplicació a Girona i a Sant Feliu de Guíxols (754-761). L'apartat terç exposa com es compartien els donatius, primer entre els braços (el reial d'una banda i els militar i eclesiàstic de l'altra, a parts iguals), en un segon moment Mallorca fou inclosa en el braç reial i Menorca i Eivissa en els altres dos (761-763). El darrer apartat presenta els donatius percebuts via fogatge entre el 1360 i 1370; durant el decenni, el 1365 calgué revisar el fogatge del braç reial, a base del qual eren distribuïdes les imposicions (763-769). Hi ha tres quadres sinòptics dels fogatges dels anys 1360/1364, i del 1365 (370-373). – J. P. E. [15.919

Luis TUDELA VILLALONGA, *La alimentación como reflejo social del poder del infante Juan*, dins «XV Congrès, I/5», 319-329.

L'autor analitza els registres d'ACA, *Reial Patrimoni. E. Diversos de Tresoreria*, 30 i 34, corresponents als anys 1365 i 1380, en què les despeses de taula de casa de l'infant saltaren d'uns setanta sous diaris a uns quatre cents (322); un dels detalls notables és el fet que ni ell ni la muller

Violant observaven els dies d'abstinència, contra la pràctica general, també dels reis (322-323). La qualitat de llurs aliments (volateria i vins) destacava la posició del(s) príncep(s) per damunt la dels cortesans (324-327; quadre: 326). Hi ha bibliografia (329). – J. P. E. [15.920]

M. Teresa TATJER PRAT, *La potestad judicial del rey. El Consejo del rey en su función de administrar justicia (s. XIII y XIV)*, dins «XV Congrès, I, 1», 377-386.

Presentació esquemàtica tant de la potestat judicial del rei com de la del Consell Reial, basada en estudis anteriors i en alguna font inèdita, com les *Ordinacions pro iustitia administranda*, de París, BN, esp. [que no és ,especial', sinó ,español!'], 62 (380, nota 5), completada amb la transcripció d'una sentència del 1372, amb la qual el consell reial corregia la donada per un jutge delegat del rei; es conserva a Barcelona, ACA, *Canc. reg.* 1450 (387-388). – J. P. E. [15.921]

Joan Anton RABELLA, *Les altres Regles d'esquivar vocables: les correccions en la documentació processal*, dins «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», 27 (Tardor 1999), 55-63.

L'autor retorna al procés del 1374 publicat per ell [cf. ATCA, XIX (2000), 872-873, núm. 14.890], en el qual troba casos en què l'escrivà ha inutilitzada una paraula i l'ha substituïda per altra, amb la qual cosa ens ha informat de la llengua real i de la considerada (més) correcta; n'analitza i comenta quatre (58-60), tres dels quals trets del seu llibre. Hi ha bibliografia (61-63). – J. P. E. [15.922]

Jordi MORELLÓ I BAGET, «*De Contributionibus fiscalibus*»: els conflictes entre el municipi de Valls i la comunitat de preveres durant el segle XIV, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 689-729.

L'AHC de Valls, *Cort del Batlle. Fons judicial*, té tres volums (sig. top. 1. 2. 48, 1. 2. 49, i 1. 2. 52) relacionats amb el procés judicial que enfrontà universitat de Valls i comunitat de preveres els anys 1391-1395 entorn a l'exempció de contribucions, teòricament acceptada en les bases mateixes de la teocràcia medieval, de fet difícilment acceptable en situacions d'endeutament col·lectiu com les de la segona meitat del segle XIV a Catalunya; calia trobar una solució pel camí de les col·laboracions lliures per a necessitats de bé comú. A Valls, un primer pacte del 1342, no evità noves tensions entorn el 1369 i desembocà en el replanteig del problema reflectit en els tres volums esmentats, on una primera sentència arbitral del 1392 no evità haver d'arribar a la definitiva del 1395. L'autor exposa els motius de la confrontació, centrada en les contribucions directes (698-700); la discussió entorn els béns subjectes a imposició i la forma de percebre-la (701-704); i precisions sobre el procediment (705-708). Les dades dels tres volums esmentats són completades amb notícies de la sèrie *Pergamins*, i per Tarragona, AHArxidiocesà [l'AH de l'Arxiprestat de Tarragona: 690, nota 2, no existeix], *Fons de Valls*. Són transcrits en apèndix el pacte del 1342 (713-716), la sentència del 1392 (716-721), els setze punts a discutir formulats el 1394 (721-725) i la sentència del 1395 (725-729). – J. P. E. [15.923]

Josep SERRANO DAURA, *Incorporació definitiva a Catalunya dels territoris d'Ascó i de Miravet (1347) i d'Horta (1359)*, dins *Actes Teritori*, 67-95.

La fixació de la frontera entre Aragó i Catalunya s'allargà anys en el pas dels segles XIII i XIV. L'autor resumeix ací «els precedents històrics del conflicte, el seu desenvolupament amb la intervenció de la Corona i de les institucions catalanes i aragoneses» (67). Si, d'acord amb l'estructura política, aquells territoris, conquerits per un rei d'Aragó, oficialment formaren part d'aquell regne fins que passaren al Temple, la realitat de la població era catalana i regida

pels *Costums de Lleida* i pels *Usatges de Barcelona*; el Temple enfortí els llaços amb Lleida per la relació amb les seves cases de Gardeny i Corbins (73-82); l'administració reial, en canvi, fluctuà, com també, de vegades, els pobles, segons que els convenia a l'hora de tributar (84-89); l'opció d'aquests per les Unions de València i d'Aragó contra Pere III el Cerimoniós, permeté a les autoritats de l'Orde de L'Hospital, partidàries del rei, de decantar-se per la legislació catalana; la decisió definitiva fou presa en la Cort de Barcelona del 1347, que col·locava la frontera en el riu d'Algars i aquelles poblacions dins Catalunya (91). L'autor resumeix l'afer en disset punts (93-95). – J. P. E. [15.924

Ana M. BARRERO GARCÍA, *Examen diplomático de la documentación catalano-aragonesa de los siglos XII al XIV*, dins *Actes Territori*, 97-116.

L'autor de l'estudi resumit en la Notícia Bibliogràfica anterior ha aplegat un conjunt de quaranta-set documents, la gran majoria reials, d'ACA, *Canc.*, *reg.*, completats amb quatre o cinc de Madrid, AHN, *Órdenes militares*, sobre aquell afer, corresponents als anys 1276-1387 (98). Partint-ne, l'autora exposa les característiques formals de la documentació de la cancelleria reial d'Aragó, pròxima a Navarra, i de l'escribania comtal i cancelleria reial de Barcelona, acostada a les de França i de la Cúria Papal, i en la qual predominà l'herència catalana, enfortida amb les successives reformes estructurals, com el nomenament de canceller i vicecanceller, el guardasegells o protonotari, i la diferenciació d'escrivans (102-105); sengles apartats són dedicats a exposar la configuració estructural dels documents (amb la generalització del paper, apareixen les lletres missives i les de manament), en els quals les particularitats en la intitulació i en l'escatocol són paral·leles del contingut, en què es diferencien motivació, resolució i sanció (106-110), i al procediment de llur elaboració, des del moment de la decisió fins a l'acte final de segellar (111-114), sense oblidar les característiques de la documentació d'altres instàncies de poder (114-115). – J. P. E. [15.925

Teresa TATJER PRAT, *La jurisdicción en Cataluña*, dins *Actes Territori*, 293-313.

L'article té dues parts. La primera, de naturalesa més doctrinal entorn la jurisdicció, es concreta a Catalunya en l'exercida per l'audiència reial, entorn a la qual i al seu funcionament aplega notícies proporcionades pels registres de cancelleria d'ACA, sobretot pels del temps de Pere III el Cerimoniós. La segona part consisteix en el resum en forma de regest i en la transcripció textual de catorze documents, de la mateixa procedència, datats entre el 1323 i el 1372. Hi trobem el text sencer d'algunes sentències, entre les quals destaca l'absolutòria (per manca de proves), de Guillem des Castellar, catllà de Cambrils, dins la qual és transcrita la denúncia, escrita en català, contra el dit Guillem amb informació detallada dels seus abusos (309-314). – J. P. E. [15.926

J. Ángel SESMA MUÑOZ, *El ducado / principado de Gerona y la monarquía aragonesa bajomedieval*, dins «Hom. Orcástegui», 1507-1518.

Tot just començava el 1351, Pere el Cerimoniós creava el ducat de Girona, al qual assignava contrades i drets reials de Girona i d'altres terres gironines, i Manresa, Vic i Berga. L'autor, basat en publicacions anteriors i en documentació d'ACA [sense tenir en compte que hom en pot trobar en d'altres fonts, tal com demostra el *Llibre verd de Manresa*, al qual aquestes pàgines han dedicada una recensió en el volum XIX (1999), 679-681, dins la qual és fet esment a les moltes peces relatives al ducat de Girona], desgrana consideracions historicopolítiques entorn la decisió del rei Pere (1508-1513), de la de Ferran I d'Antequera convertint el ducat en principat purament nominal per al primogènit Alfons i modificant els documents fundacionals a favor d'una major intervenció del rei (1514-1516), i entorn la de Joan II de no permetre que el

títol arribés a Carles de Viana ni, anys després, acabés d'arribar al futur Ferran el Catòlic (1516-1518). – J. P. E. [15.927]

Suzanne F. CAWSEY, *King Pedro IV of Aragón, royal propaganda and the tradition of royal speechwriting*, dins «Journal of Medieval History», 25 (1999), 357-372.

El volum de *Canc., reg.* 1529 conserva uns fulls, sembla del 1369, que Pere Miquel Carbonell certifica ésser autògrafs del Cerimoniós i que aquest volia fer copiar en el *Llibre de les proposicions a corts*; l'autora, recordades les correccions introduïdes en aquell text i l'atenció amb què el rei seguia i dirigia l'elaboració de la pròpia *Crònica*, es pregunta si també escrivia les seves proposicions. La documentació d'ACA confirma l'interès del rei a documentar-se a l'hora d'elaborar les dites proposicions; atesa la importància de la del 1369 sobre la culpabilitat del Jutge d'Arborea, seria indubtable que el Cerimoniós l'escriu ell mateix, de manera que, de més a més, el seu missatge li assegurés l'ajut dels seus estats en el càstig de l'Arborea. Hi ha reproducció dels fulls en les pàgines 367-372. [Hom pot veure dins ATCA, XIV (1995), 568, núm. 10343, el resum d'un estudi sobre la mateixa proposició des d'un punt de vista sard; cf. entre les Recensions d'aquest volum, 737-738, la dedicada a l'estudi paral·lel de Francisco M. Gimeno]. – J. P. E. [15.928]

Emma LIAÑO MARTÍNEZ, *Jordi de Déu, un artista siciliano al servicio de Pedro el Ceremonioso*, dins «Hom. Orcástegui», 873-885.

Documentació reial del 1377 informa de la presència a Catalunya de l'esclau grec ajudant de Jaume Cascalls i successor seu en l'obra de les tombes reials de Poblet (977), que l'autora intenta d'individuï per criteris artístics, prosseguint estudis anteriors [cf. ATCA, XIX (2000), 873, núm. 14.893]. Les informacions sobre les sepultures reials són completades amb set fragments del monjo pobletà Miquel Longares, *Les funeràlies dels reis de Aragó a Poblet*, relatives al cerimonial d'enterraments reials. Les darreres pàgines ofereixen vuit reproduccions fotogràfiques d'altres tants fragments de tombes reials pobletanes. – J. P. E. [15.929]

Francisco M. GIMENO BLAY, *Remarques diplomatiques al voltant del document de creació de la biblioteca reial de Poblet (Poblet, 20 d'agost de 1380)*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 335-349.

L'autor remarca la deficient transmissió textual, car no consta haver-se conservat a Poblet (ara a Madrid, AHN) o a l'Arxiu Reial de Barcelona ni l'original ni altra còpia que una transcripció realitzada per fra Marià Ribera en el pas del segle XVII al XVIII i conservada a l'ACA, *Manuscrits. Miscel·lània* 58 (336-337); i certes incorreccions formulàries, com és ara la substitució de la descripció dels llibres per un ,etc.', o la qualificació de ,pendentí' del segell per a un document en paper (338-345), per les quals raons conclou que «resulta ben estrany que aquest document haja estat produït a la Cancelleria del Cerimoniós» (345) i, doncs, cal preguntar-se qui i dins quin marc històric l'escriu. La transcripció del text ocupa les pàgines 346-348. Remarquem, però, el resum de les lletres reials relatives a la «libreria del rey en Pere III» a Poblet (343-344). – J. P. E. [15.930]

César DOMÍNGUEZ, *Repertorio de materiales hispanomedievales para el estudio de las cruzadas: 1. El manuscrito 152 de la Biblioteca de Catalunya*, dins «Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval», 11 (1997), 503-521.

Aquestes pàgines ofereixen la descripció material del dit volum (507-509), completada amb l'esquema dels seus quaderns (519-521); són transcrites les rúbriques del *Cronicó dels fets*

d'Ultramar (510-513); algunes de les narracions presenten coincidències amb d'altres del *Llibre de les nobleses dels reis* (515-517). – J. P. E. [15.931]

Gabriel BIBILONI TROBAT, *Llibre d'inquisicions de la Cúria reial de la parròquia de Castellitx* (1379-1388) (Col·lecció Pere Capellà, 5), Algaida i Palma de Mallorca, Ajuntament i Consell Insular 1997, 292 pp.

Després de les presentacions (7-15), l'autor comença el seu estudi amb una descripció del manuscrit, ara a Algaida, AM, on trobem reproducció de les dotze filigranes representades (19-21), detall que s'adiu a un volum constituït per successiva agregació de fulls, [del qual, però, no és estudiada l'estructura dels quaderns]. Definit com a *Llibre de cort reial* (22-24), és descrita l'estructura predominant en els seixanta-sis processos documentats, amb transcripció de frases significatives (25-34). El capítol següent descriu la vida col·lectiva deduïble de les declaracions, tant l'estructura oficial de la vila com la dels nuclis de població i els trets més vistosos de la vida social o de la parla viva, penjaments inclosos (75-90), de l'economia (94-101), dins la qual entren els esclaus (104-113). En els resums dels processos, el lector assisteix als esdeveniments de tota mena que durant deu anys remogueren la vida d'aquella població (117-233). Hi ha taula d'antropònims (235-248) i de topònims (249-251) i a tall d'apèndix transcripció completa de cinc dels dits processos, en els quals hom pot copsar la riquesa de vocabulari (253-276). Les darreres pàgines són de bibliografia (277-284). – J. P. E. [15.932]

Anna MOLINA I CASTELLÀ, «*Un dels suptils maestres de la sua art qui sien en nostra senyoria*»: *Consolí Blanch d'Estrasburg, un argenter alemany a la Corona d'Aragó* (1372-1401), dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 655-687.

Documentació ja publicada i ací resumida, o d'altra d'inèdita a Barcelona, ACA, *Canc., reg.*, o *Reial Patrimoni*, o a Pamplona, Archivo General. *Sección de Comptos*, permet a l'autora d'aplegar notícies sobre «un dels principals orfebres que treballaren a la Corona d'Aragó...» (656), Consolí Blanc, dit 'Albus' (684/VII) [suposadament en alemany Weiss], un dels diversos germànics que en aquells moments treballaven a Catalunya. L'autora refà les etapes i els objectes fabricats per Blanc des del 1373, a Barcelona o a Lleida, també a Saragossa i a Pamplona. Són transcrits en apèndix sis documents o anotacions, tots d'ACA (681-685); l'article s'acaba amb una cronologia de l'argenter (685-686). – J. P. E. [15.933]

Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *La última ofensiva fiscal de Pedro el Ceremonioso: las demandas para el jubileo de 1386*, dins «Hom. Orcástegui», 1453-1469.

El 1386 es complien cinquanta anys de regnat de Pere el Cerimoniós i volgué celebrar-los amb un jubileu, per al qual demanà una contribució lliure, que fàcilment es podia convertir en obligada. Tot el dispositiu de percepció i la resposta a les dificultats consten en l'ACA, *Canc., reg.*, que l'autor resumeix; la celebració, prevista per a Pasqua del 1387, fou frustrada per la mort del rei pels Reis d'aquell any; la màquina es parà i els qui no havien pagat ja no ho feren. Són transcrits en apèndix dues lletres reials, la que anunciava la celebració del jubileu i la que donava instruccions als comissionats per a la taxació dels qui no contribuïren lliurement (1467-1469). [Hom pot veure notícies sobre la proferta per al jubileu, des d'una localitat, en la secció de Recensions, en la dedicada al protocol notarial de Joan de Crebreny, de Vilafranca del Penedès, p. 740]. – J. P. E. [15.934]

M. Luisa CABANES CATALÀ, *Aportación a la Cancillería señorial de don Alfonso, marqués de Villena*, dins «Hom. Orcástegui», 143-154.

Fill de l'infant fra Pere d'Aragó, duc de Gandia, comte de Ribagorça i Dènia, i alhora marqués de Villena, Alfons el Vell i la seva cancelleria empraren pautes diplomàtiques diverses, segons que un document anés adreçat a Villena o als senyoriis catalans, començant per la llengua; alguns d'aquests documents s'han conservat a Villena, AM; l'autora n'analitza les diferències, ja visibles en la primera paraula: 'Yo' en el castellà, 'Nós' en el català, o en el tipus de lletra, gòtica catalana [no pas 'aragonesa' (145): cf. ATCA, III (1984), 402, núm. 1581, amb la demostració que els contemporanis parlaven de 'lletra catalana'] la de les lletres adreçades als senyoriis de les nostres terres; són transcrites cinc mostres de les lletres castellanes, dues de les quals datades a Gandia els anys 1386 i 1388 (150-154). – J. P. E. [15.935]

Manuel J. PELÁEZ [ALBENDEA], *La magie et sa repression dans la pensée politique et sociale de Francesc Eiximenis et de saint Vincent Ferrier*, dins «Sénéfiance», 42 (1999) = *Magie et illusion au Moyen Âge*, 441-451.

Ambdós autors (*Llibre dels àngels* i *Sermó de sant Jordi*, respectivament) veuen la màgia d'acord amb els esquemes teològics, per als quals era un pecat gravíssim com a intent de suplantar l'omnipotència divina i de col·laborar amb el Maligne, penalitzat amb la mort en la societat cristiana; ambdós haurien viscut en un moment en què la recerca de poders sobrehumans era de moda, en particular entorn de Joan I de Catalunya-Aragó. Eiximenis, de més a més, s'hauria manifestat molt crític amb la moda de les 'profecies' de procedència 'espiritual' [cf. ATCA, XVII (1998), 38-54]. – J. P. E. [15.936]

Manuel J. PELÁEZ [ALBENDEA], *Notas sobre el derecho canónico y las fuentes eclesiásticas en el pensamiento de Francesc Eiximenis*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 835-842.

Essent una aportació a memòria de Regina Sáinz de la Maza, l'autor enceta aquestes pàgines amb records personals relacionats amb ella (835, nota 1). El teòleg Eiximenis també recorria a les fonts del dret canònic, com el *Decretum* (amb llista de referències a aquesta font en diverses obres eiximenianes: 836, nota 3); en canvi, el coneixement de les fonts del dret civil només hauria estat indirecte (837). A continuació l'autor repassa els textos medievals que el gironí hauria conegut, tant si eren d'autors privats (838), com de papes (cas de les butlles teocràtiques de Bonifaci VIII: 840). Acaba reconeixent que segueix obert el tema de les fonts d'Eiximenis (841-842). [L'autor retreu a una col·lega la seva 'escasa bibliografia' (836, nota 2); la seva exposició hauria resultat més completa en alguns punts si hagués tingut en compte pàgines d'aquest anuari: I (1982), 191-215: qüestió del *De triplici statu mundi*; X (1991), 284-292: fragment del *Liber sermonum*; i XVII (1998), 507-510: una font nova: el *De mysterio cymbalorum* d'Arnau de Vilanova]. – J. P. E. [15.937]

Manuel J. PELÁEZ [ALBENDEA], *Jueces, abogados y notarios en el pensamiento de Francesc Eiximenis, extret de Juges et Criminels*. «Études en hommage a Renée Martinage. Textes réunis par Serge DAUCHY et Véronique DEMARS-STON». I. *Ancien Régime* (s. II., s. a.), 10-15.

Per a Eiximenis allò que és bàsic de la justícia és l'èsser virtut cardinal i, doncs, personal, a la qual són obligats tots els qui són al seu servei; per això es fixa en els abusos en què aquests cauen i els denuncia. Un punt sembla digne d'ésser subratllat: la misericòrdia o la facilitat a condonar penes pot ésser un dels abusos contra la justícia, perquè és com si no existís. – J. P. E. [15.938]

Patricia ZAMBRANA MORAL, María E. GÓMEZ ROJO, *La noción de tiranía como forma de gobierno y abuso de poder en dos textos jurídicos: las Partidas y el Dotzè del crestià de Eiximenis*, dins *Actes Territori*, 933-947.

En la part dedicada a les *Partidas* hi ha informació sobre llur traducció catalana medieval i la bibliografia que l'afecta (934, nota 2). La part relativa al llibre d'Eiximenis, de la segona de les autores, comença recordant que segons el gironí, el governant, d'acord amb la doctrina que par-teix de Ciceró, ha d'ésser home prudent i, d'acord amb la *Bíblia* i el *Decretum*, magnànim, religiós i just; des d'Aristòtil, la diferència amb un tirà rau en el fet que aquest cerca el propi bé, no pas el comú; tirania és la pitjor forma de govern i ell esdevé un dimoni pel seu testament en el mal i tant com n'està és incapaç de penitència (és diable en forma humana); contra el tirà no admet el tiranicidi, sí la subversió; en aquest context s'ha de veure l'atac profètic contra un regne com França en comparació amb una ciutat lliure com Florència. En general Eiximenis donaria del príncep una idea negativa (940-946). – J. P. E. [15.939]

Kimberly RIVERS, *Memory and Medieval Preaching: Mnemonic Advice in the Ars Praedicandi of Fran-cisc Eiximenis* (ca. 1327-1409), dins «Viator. Medieval and Renaissance Studies», 30 (1999), 253-284.

La manca d'informació sobre el paper de la memòria en la predicació medieval dobla la im-portància del tractat d'Eiximenis (254-255). Per això, recordada la doctrina de diversos autors medievals sobre el tema (255-262) i resumida la biografia del gironí (262-263), l'*Ars* d'Eiximenis és presentada seguint el seu esquema de les quatre causes, dins el qual són analitzats en particular, amb transcripció de fragments textuais, els set darrers capítols dedicats a la forma de la predicació, que inclouen els suggeriments memorístics (264-272). Eiximenis donaria més importància teòrica a la memòria, explicitant idees compartides i insistint en la brevetat, claredat lògica i concentració en conceptes més que en paraules; de més a més, dóna receptes concretes, en la línia de la *Rhetorica ad Herennium* de Ciceró; insisteix en l'ordenació de la matèria i en el servei que pot fer l'enumeració de septenaris (283-284). – J. P. E. [15.940]

Josep-Antoni YSERN I LAGARDA, *Notes sobre la creativitat literària de Francesc Eiximenis en l'ús d',exemple'*, dins «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XXXIX (1999 = Homenatge a Arthur Thierry, 3), 5-37.

Després d'evocar la importància de l',exemplum' medieval com a eina pedagògica, l'autor intenta de copsar «la força que exercia en Eiximenis la temptació de sentir-se creador literari que li arribava amb determinats ,exempla'». I ho fa comparant alguns dels contes i faules eiximenianes amb el ,magma' d'on els prenia. La comparació permet de fer-se càrrec que, efectivament, Eixime-nis treballava els ,exempla' des del punt de vista retòric, segons la finalitat didàctica perseguida en cada cas. Acabat recull de l'*Ars praedicandi populo*, ve la teoria eiximeniana sobre l'eficàcia dels ,exempla' en la predicació en ordre a reformar els costums. No cal dir que l'autor considera l'obra li-terària en català d'Eiximenis com a ,predicació' escrita. Hi ha bibliografia. – J. de P. [15.941]

Luciano GALLINARI, *Riflessi della guerra tra Arborea e Aragona alla corte del re di Francia: nuove ac-quisizioni documentarie e prospettive di ricerca*, dins «Medioevo. Saggi e ricerche», 22 (1997 [1999]), 55-92.

L'autor enceta el tema de la repercussió de la guerra amb els Arborea a Sardenya en les rela-cions entre França i la nostra corona en el pas del segle XIV al XV. Com a primer pas resumeix les gestions de Joan I, documentades a l'ACA, *Canc., reg.*; però després de repetides promeses, estol i exèrcit se n'anaren a Sicília en ajuda de l'infant Martí. Aquest, ja rei, s'hagué d'encarar amb el joc dels Arborea per a congraciarse l'ajut dels Anjou mitjançant el casament de la pubilla Arborea amb el vescomte de Narbona; la batalla de Santluri decidí l'afer des d'un punt de vista militar i polític, i Ferran I, comprant al vescomte de Narbona els drets dels Arborea, des del jurídic. Són

transcrits dos documents d'ACA, *Canc., reg.*, una lletra del 1393 al duc de Bar i unes instruccions per a una missatgeria al rei de França (170-172). – J. P. E. [15.942]

Maria Teresa FERRER I MALLOL, *Un aragonés, consejero de Juan I y de Martín el Humano: Francisco de Aranda*, dins «Hom. Orcástegui», 531-562.

Maria Teresa FERRER I MALLOL, *El consell reial durant el regnat de Martí l'Humà*, dins «XV Congrès, I/2», 175-190.

Ambdós títols basen les respectives exposicions en documentació i estudis ja publicats (en particular en el de Daniel Girona i Llagostera, *Itinerari del rei Martí*, i en Barcelona, ACA, *Canc., reg.*), que permeten de refer fragments de la trajectòria biogràfica de Francisco de Aranda i les seves relacions amb membres diversos de la família reial dels darrers dies de Pere el Cerimoniós ençà. Assenyalen les concessions de rendes dins el regne d'Aragó (534); també la particular significació del dit Francesc després de l'elecció de Pero de Luna a papa Benet XIII, sobretot després d'haver lliurat la seva persona al monestir de Portaceli, per al qual gestionà un donatiu de dos-cents llibres (540); integrat en la casa pontifícia, Aranda fou intermediari entre Martí l'Humà i Benet XIII, acompanyant d'aquest darrer [però la fugida del Roquer d'Avinyó no fou el 12 de maig (542), ans de març, festa de Sant Gregori el Gran]; les darreres pàgines subratllen la seva influència damunt Benet XIII i el nomenament a compromissari de Casp el 1412. Hi ha quadre de les recomanacions adreçades pels reis amb vistes a afers en cort papal des del 1403 (549-559) i transcripció de la lletra del 1395, amb la qual informava Martí l'Humà de gestions realitzades (560-562).

Damunt bases en part idèntiques (font especial és ACA, *Canc., Gratiarum*) però de forma més genèrica, el segon títol proporciona dades sobre composició, funcions i activitats del Consell Reial, bàsicament les llistes alfabètiques de membres, que «potser no són exhaustives» (175), i dades biogràfiques de camarlencs, majordoms, uixers d'armes, aluzirs i altres càrrecs de la cort (183-190); en gràcia de la brevetat en són exclosos els parents reials i els dignitaris eclesiàstics (176-177) i només explicats de forma general diversos càrrecs de la cancelleria i de la tresoreria, sense oblidar l'existència de consellers sense càrrec, com l'esmentat en el resum precedent (179-180). – J. P. E. [15.943-15.944]

José Vicente CABEZUELO PLIEGO, *Las Ordenanzas de la Gobernación de Cataluña (1399)*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 175-196.

L'autor subratlla la manca d'estudis sobre la Governació o Procuració reial en els regnes peninsulars de la corona catalanoaragonesa, presenta els *Capítols i ordinations fetes per lo noble mossèn Ramon Alemany de Cervelló, governador de Catalunya, sobre lo regiment dels oficials de son ofici*, conservats a Barcelona, ACA, *Canc., reg.*, i els transcriu amb la corresponent confirmació reial (187-196). Les pàgines introductòries exposen les funcions de cada un dels oficis de la dita governació (179-186). – J. P. E. [15.945]

Bernat CABERO PUEYO, *Algunes reflexions sobre l'època medieval*, dins «Butlletí de la Societat Catalana de Musicologia», IV (1997 [1999]), 31-43.

En aquestes pàgines sembla bategar-hi un pressupòsit: la investigació en història de la música s'ha de desvincular de pressupòsits ideològics i ha de «qüestionar en concret la funció i la ideologia històrica dels estudis de música medieval a Catalunya fins ara i a partir d'ara» (39); també aventura que «potser ha estat [María del Carmen] Gómez Muntané la pionera estudiosa que ha alliberat 'de facto' l'estudi científic de la ideologia» (41; cf. 32, nota 4); i que la realitat manifestada tant per manuscrits musicals catalans medievals (de Barcelona, BC, ms. 971, i Orfeó Català, ms. 2) com castellans (Madrid, RAHistoria 1474/17) és la de la interdependència, car «Espanya

va ser a finals del XIV i començaments del XV una província musical francesa» (36), tal com expliciten els esquemes d'influències de les pàgines 42 i 43. – J. P. E. [15.946]

Antonio M. CONTRERAS MARTÍN, *La didáctica de la guerra en los siglos XIV y XV: la traducción catalana del Arbre des batailles de Honoré Bouvet*, dins «XV Congrès I/2», 141-157.

A la Catalunya dels segles XIV-XV hi hagué tant traduccions com llibres autòctons sobre la milícia i la guerra (144-145); la principal de les primeres fou la de l'*Arbre des batailles*, síntesi de tots els aspectes de la cavalleria, amb particular atenció als condicionants jurídics d'una guerra justa (147-48). La traducció catalana seria de la primera meitat del segle XV; es conserva a Barcelona, BU, ms. 83; el seu text és més acostat al francès de Madrid, BN, ms. Vitr. 24-13, que a l'editat i és una traducció literal (150-152); en apèndix és transcrit un únic fragment de l'edició, de l'esmentat manuscrit francès, i de les traduccions catalana i castellana (154-157). – J. P. E.

[15.947]

Josep-Antoni YSERN I LAGARDA, *Estudi i edició dels exempla esparsos del ms. Santes Creus 49 -olim 23- pertanyent a la Biblioteca Pública de Tarragona*, dins «Zeitschrift für Katalanistik - Revista d'Estudis Catalans», 12 (1999), 49-82.

Aquell volum, escrit en el pas del segle XIV al XV, conté al final dos 'exempla' ben coneguts en la literatura del gènere, però sense que formin part de cap recull; són l'*Eximpli de una santa dona d'orde...* i el *Miracle e exempli de un hom qui feya santa vida...*, aquest també present en el ms. d'ACA, *Sant Cugat*, 39, de text gairebé idèntic (51); resumida i analitzada la 'història' de cada un (52-60) i assenyalades llurs particularitats lingüístiques (60-62), també en relació al text llatí, del qual són traducció (63-66), trobem texts llatí i català del primer (68-71) i llatí i ambdós catalans del segon (72-78). Segueix un glossari d'expressions inusuals (79) i bibliografia (80-82). – J. P. E.

[15.948]

Rosa LLUCH I BRAMON, *El mas i la servitud en els segles XIV i XV. Una aproximació*, dins «Quaderns. Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles», 19 (1999 = Actes del col.loqui de tardor. *El mas medieval a Catalunya*, Banyoles, 12 i 13 de desembre de 1998), 85-94.

A base sobretot de documentació de la Pia Almoïna de Girona i d'altres textos ja publicats, l'autora explora les relacions complexes entre la servitud i el mas durant els segles XIV i XV. Fos quin fos l'origen de la servitud personal, la documentació fa veure que durant la baixa edat mitjana la servitud es vincula al mas. Qui entra a treballar en un mas, esdevé home propi del senyor del mas; a canvi d'aquesta servitud, el tinent del mas adquireix un cert dret a ocupar-lo i a ésser-hi succeït pel seu hereu. L'interès del senyor és que el mas sigui ocupat, treballat i rendeixi; el del tinent és que la seva feina sigui estable i, si li convé, abandonar-la temporalment amb dret de retornar al mas, si no paga la remença. L'autora s'adona que la casuística és complexa i que per part dels tinentes dels masos hi ha algun interès a conservar la servitud a canvi del dret a la permanència en el mas, que un estudi més ampli de la documentació conservada hauria de permetre de precisar si i com es dóna en tot el territori de la Catalunya Vella. – J. de P.

[15.949]

Ramon CARRETÉ, *Funcions del nom propi en l'obra poètica d'Anselm Turmeda*, dins «Randa», 41 (1999 = «Homenatge a Joan Veny»), 163-171.

Les dues primeres pàgines discuteixen el concepte de 'nom propi' (164-165), que poden ésser reals o inventats, essent Ramon Llull bon creador dels darrers (166). Turmeda emprà nombre de noms al·legòrics i només un d'inventat i un altre d'estrafet contra Brancaleone Doria (d'Òria de

Malabranca), però la immensa majoria dels noms propis són reals, amb abundància dels bíblics, tant de l'Antic com del Nou Testament; els de l'antigor clàssica es redueixen a Aristòtil i Escipió (167-168); els tres medievals i altres tants de mitològics desemboquen en els tretze mallorquins contemporanis, tots frares, als quals s'afegeixen els reis Pere III el Cerimoniós i Martí l'Humà (169). No manquen els topònims reals (170). A diferència d'escriptors contemporanis usa poc els noms de connotació exòtica. – J. P. E. [15.950]

Iciar ALONSO DÍAZ DE ALDA, *La alimentación de la monarquía catalano-aragonesa: el consumo de pescado en las mesas de María de Luna y Alfonso el Magnánimo*, dins «XV Congrès, I/5», 347-362.

L'estudi dels registres d'ACA, *Reial Patrimoni. E. Diversos de tresoreria*, 25 (del 1400, per a la reina Maria de Luna) i 16 (del 1418, per al rei Alfons), permet a l'autor d'exposar la sistemàtica de les anotacions en els registres: se'n dedueix que la taula de la reina era repetitiva, mentre que la del rei era més variada i imprevisible. L'atenció particular al peix el contempla no sols com a objecte de consum (353-359), ans encara com a material sotmès a un treball de preparació i cocció, per al qual són recordats els llibres catalans de cuina: de *Sent Soví*, de *Coc* i de *Scala Dei* (352 i 360). – J. P. E. [15.951]

Stefano M. CINGOLANI, *Lo somni de Bernat Metge: prolegòmens a una nova edició*, dins «Llengua & Literatura. Revista anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura», 10 (1999), 245-278.

Prenent com a base l'edició de Martí de Riquer, del 1959, l'autor recorda les quatre còpies manuscrites, totes del s. XV (Barcelona, BU (U), i Ateneu Barcelonès (A), París, BN, esp. 305 (P), i Barcelona, BC, ms. 831) i, a diferència de Riquer, que privilegiava U, Cingolani creu que quan A i P coincideixen contra U, llur text és preferible (251-252); en els altres casos, la font pot ésser argument sòlid per a una opció textual (253); i així, les pàgines següents repassen les fonts fins ara conegudes de Bernat Metge, a les quals darrerament l'autor ha afegit les *Saturae* de Juvenal i el *De natura deorum* de Ciceró (255-275); la nova edició és prevista dins la col·lecció «Els Nostres Clàssics» (246). Hi ha bibliografia (277-278). – J. P. E. [15.952]

Maria A. ROCA MUSSONS, *Notas sobre la coronación de Martín I el Humano*, dins «XV Congrès, I, 3», 451-459.

Pere Miquel Carbonell inclou en les *Cròniques d'Espanya* la de la coronació de Martí l'Humà, segurament copiada dels perduts *Llibres de cerimònies*. L'autora n'exposa una «parcial propuesta de lectura» (454), limitada a la presentació de les diverses parts (coronació del rei; de la reina; i festa a Sant Jordi) i a les subdivisions del text. Ja en la primera i durant l'àpat solemne foren representats tres entremesos presidits pels símbols de l'àliga, del vibre i de la roca, en la qual és encimbellat un lleopard, defensat dels caçadors pels 'hòmens salvatges', d'on prové un infant, elements que almenys en part provenien de Pere III el Cerimoniós. [Ara caldria estudiar-ne la significació dins les perspectives escatològiques, assumides per la Casa de Barcelona]. – J. P. E. [15.953]

Enrique MAINE BURGUETE, *Martín I y la recuperación del Patrimonio Real en Aragón. Acuerdos firmados en 1398 entre el monarca y Ioan Don Sancho, ciudadano de Zaragoza*, dins «XV Congrès, I/4», 149-163.

Estudi basat en documents de Saragossa, Archivo Histórico Provincial, *Papeles sueltos*, dos dels quals, escrits en català, són ací transcrits (158-163). – J. P. E. [15.954]

Tomàs de MONTAGUT, *El control 'popular' dels obligats a retre comptes al Mestre racional*, dins «XV Congrés, I/4», 177-190.

El tema del control de les despeses a sotmetre al Mestre Racional és ací estudiat en relació al regne estricte d'Aragó en temps de Martí l'Humà, que amb l'exigència de retre comptes volia posar fre al desgavell dels regnats anteriors. Els documents estudiats en aquestes pàgines són de l'ACA, *Canc., reg.* (182), d'on procedeixen les quatre lletres reials dels anys 1398-1399, ací transcrites (188-190). – J. P. E. [15.955]

Francisco Javier FERNÁNDEZ PERIS, *El antiguo patrimonio de María de Luna: crédito censal y consolidación feudal (1372-1425)*, dins «XV Congrés, I/4», 51-68.

Objectiu de l'autor: «estudiar el papel que juega el crédito censal como factor importante en la consolidación de la sociedad feudal valenciana» (54). La intervenció reial en el regne de Sicília per a la seva continuïtat en la Corona exigí fortes quantitats de moneda, que hagueren d'ésser obtingudes per carregament de censals, també sobre el patrimoni familiar de Maria de Luna, muller de l'infant Martí, futura reina amb Martí l'Humà. Les múltiples operacions de la dita empresa que afectaren aquell patrimoni són conegudes per ACA, *Canc., reg.*, i per ARV, *Mestre racional*. El problema es complicà amb el de la successió a la Corona i amb el posterior capteniment de Frederic de Luna; drets i càrregues d'aquell patrimoni privat revertiren entorn el 1430 en el Patrimoni Reial (67). – J. P. E. [15.956]

Mª Milagros CÀRCEL ORTÍ, *Las tasas de la Cancillería valentina y el 'Gratis' en los registros del obispo Hugo de Lluçà (1408-1425)*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 72 (1999), 55-108.

L'autora intenta reconstruir «l'aranzel de taxes que els bisbes valencians manarien fer públic per als seus funcionaris». Les taxes eren les del segell, les de l'escrivania i les de les lletres, tant les de les lletres episcopals com les de les lletres de l'Oficialat. L'anotació de les taxes en els registres episcopals de València començà d'aparèixer durant la segona meitat del segle XIV, en el pontificat de Vidal de Blanes, desaparegué amb el cardenal Jaume d'Aragó i es consolidà a principis del s. XV, en el pontificat d'Hug de Lluçà, quan la taxa apareix anotada en tots els documents. Abans d'exposar les taxes, l'autora reconstrueix la composició humana de la casa, cúria i cancelleria d'Hug de Lluçà, donant els noms de tots els qui exerciren càrrecs i oficis a la cancelleria, a la casa i a alguns llocs de senyoriu de la mitra. Després estudia els diversos documents emanats de la cancelleria i les taxes annexes, així com les dispenses de taxa: documents relacionats amb els beneficis eclesiàstics, documents relacionats amb els ordes sagrats, els documents de dispenses, les llicències per a fer col·lectes entre els fidels, les llicències d'enterrament dins les esglésies, els nomenaments de cura d'ànimes, les llicències per a administrar i rebre sagraments, assenyalamment la missa, les lletres en general, els manaments, i les llicències en general. Paràgraf especial mereixen els documents expedits 'gratis' o pels quals no es percebé res, i aquells pocs que presenten anotacions referides a aspectes particulars de l'afer que hi és tractat. – J. de P. [15.957]

Rafael NARBONA VIZCAÍNO, *Tras los rostros de la cultura popular. Hechicerías, supersticiones y curanderismo en la Valencia medieval*, dins «Edad Media. Revista de Historia», I (1998), 91-110.

L'autor vol «rastrear entre un heterogèneo catálogo de fuentes los testimonios sobre supersticiones populares, curanderismo femenino y hechicería urbana en la sociedad valenciana bajomedieval» (93). Aquestes fonts són els sermons de sant Vicent Ferrer, que veia en aquelles pràctiques un pecat contra Déu amb totes les conseqüències (93-95); les actes de visita pastoral, molt més localitzades i personalitzades (95-97) i les ordinacions municipals, la repetició de les quals seria termòmetre de llur ineficàcia (97-99). Els processos d'ARV, *Justícia criminal*, permeten d'arribar fins als detalls (100-101). Des de diferents angles, Francesc Eiximenis, Bernat Met-

ge o Jaume Roig adoctrinen accentuant l'antifeminisme (101-104): la dona, efectivament, no sortia ben parada dels processos judicials (104-107: ARV, *Mestre racional*); i no mancà algun cas, en què intervingué la Inquisició (108). – J. P. E. [15.958]

Gabriel MARTÍNEZ FERRÀ, *Una nova versió catalana del Liber de conservanda sanitae de Johannes de Toletó*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 585-599.

Presentació, atenta sobretot als suggeriments mèdics, del text català conservat en el Vat., Barb. lat. 311, ff. 14-18, considerat traducció realitzada durant el segle XV del *De conservanda sanitae* de Johannes de Toletó, «tractat molt breu i desordenat» (587); i transcripció del text català, completat amb qualche anotació crítica (590-598) [manca de forma absoluta qualsevol informació sobre les característiques materials i paleogràfiques del volum]. – J. P. E. [15.959]

Pablo DESPORTES BIELSA, *El consulado catalán de Brujas (1330-1488)*, dins «Hom. Orcástegui», 375-390.

Algun mercader de la Corona catalanoaragonesa és documentat a Bruges el 1280; del decenni dels anys 1340-1350 es conserven salconduits, publicats per Antoni de Capmany; una dècada abans comença el *Llibre del consolat* (378, nota 15), i el 1389 arribaven reconeixements tant per part de Joan I de Catalunya-Aragó com del duc de Borgonya, i unes *Ordinacions* amb trenta-tres capítols; el 1493 la ciutat de Bruges concediria un privilegi als súbdits de la Corona (378); la documentació de Barcelona, AHPB, conserva actes notariais relatives a naus viscaïnes en ruta vers Flandes (379); del 1330 ençà hi havia consolat català, governat per unes primeres constitucions per als mercaders de la nació catalana (381-382); ultra els espais en la llotja i en l'església del Carme, els membres, amb oscil·lacions quant al nombre, eren cohesionats pel consell dels mercaders (385-386); Bruges els ofería xarxa internacional d'operacions bancàries (387); la nació, per la seva banda, assegurava serveis per al nolieig de naus, tramesa de correu, la venda a través de corredors d'orella, i delimitació de les condicions de comerç lícit (387-388). La unió de les dues corones fou una de les causes de confusió i decadència (389). – J. P. E. [15.960]

Guillaume Henri Marie POSTHUMUS MEYJES, *Jean Gerson, Apostle of Unity. His Church Politics and Ecclesiology*. Translated by J. C. GRAYSON (Studies in the History of Christian Thought, 94), Leiden Brill 1999, XVI i 436 + 4 fulls de làmines.

Una de les fonts d'aquest llibre són les *Acta Concilii Constantiensis* de Heinrich Finke [no, en canvi, la *Chronica acitatorum temporibus domini Benedicti XIII* de Martín d'Alpartil], el material de les quals és en gran part procedent de l'Arxiu Reial de Barcelona (ACA). Hi ha alguna referència a Joan de Montsó, amb el qual polemitzà el jove Jean Charlier (14), al rei Joan I, que semblaria favorable a França en la petició a Benet XIII de renúncia al papat (55), i a Ferran I (associació a l'emperador Segimon i als representants del Concili de Constança, exigint altra vegada a Benet XIII la renúncia i sostraiant-li l'obediència pels Reis del 1416: 200); però un dels principals actors d'aquesta exposició és papa Benet, ja des de l'inici del Cisma d'Occident (17); elegit papa, l'autor avança el seu judici sobre ell: «...Petrus de Luna, the canonist, was a typical representative of the juridical-absolutist papacy, and there is a great deal more to be said for the view that his fatal stubbornness was fed by an absolutist ideology than for the view that it grew from subjective roots» (43-44). De seguida féu acte de presència la pressió francesa per a fer-lo abdicar (50), començant per una primera sostracció francesa d'obediència el 1398 (77-81); l'autor dedica nombre de pàgines al sermó predicat per Gerson davant Benet XIII a Tarascó el 1403 (98-121; cf. 394-396 i 397-399), i pel camí del fracàs de la trobada amb Gregori XII a Savona el 1404 (134) i del desafiament del Concili de Pisa (162-166), arribem als fets definitius de la contraposició radical del Concili de Constança contra ell (190), que provocà les vistes de Perpinyà, la defecció de Fe-

rran I Trastámara i la sostracció d'obediència de la corona catalanoaragonesa el gener 1416 (198-202). – J. P. E. [15.961

María José ROY MARTÍN, Diego NAVARRO BONILLA, *La librería del rey Martín I el Humano: aproximación metodológica para su estudio*, dins «Hom. Orcástegui», 1369-1381.

Tast i exposició d'un treball sobre la biblioteca de Martí l'Humà, considerada «como un todo bibliográfico y bibliológico atendiendo a su temática y a su constitución como un conjunto de materiales librarios» (1372), dins el qual troba el seu lloc l'estudi de cada un dels volums «que hacen pensar en un refinado y personal gusto bibliófilo» (1374); el punt de partida és l'inventari del 1410, publicat per Jaume Massó i Torrents el 1905, i completat amb la documentació d'Antoni Rubió i Lluch i Joaquim Miret i Sans (1372-1373). Se sap que existí un inventari del 1399 [no del ,MCCCXVIII': 1374. línia 1], però és desconegut. L'estudi és realitzat aplicant a les notícies dels volums el mètode estadístic (1375) quant al suport de l'escriptura, la llengua amb predomini de la llatina i detalls de l'enquadrernació, i temàtica («...un gusto prerenacentista...»: 1380), tot i el predomini dels llibres de religió (1376-1381). – J. P. E. [15.962

Frederic UDINA MARTORELL, *El «Còdex de Tortosa» i els testaments del comtes de la Casa de Barcelona*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 865-876.

El dit còdex, ingressat a l'ACA després del 1939 amb d'altres fons que s'havien salvat al monestir del Pedralbes durant la Guerra 1936-1939, conté còpia notarial de documentació relativa a la donació del regne i de la reina d'Aragó al comte de Barcelona Ramon Berenguer IV i documents posteriors, sobretot darreres voluntats dels dits personatges i dels reis successors fins a Pere III (867-869), còpia destinada al parlament català de Tortosa (i a través d'ell al Compromís de Casp), que demanà els testaments de Joan I i de Martí l'Humà; segueix resum de la correspondència entre Tortosa i Barcelona els mesos de març-maig 1412, ja publicada (869-870), i la promesa de publicació d'aquests documents, completats amb les peces testamentàries conservades dels comtes anteriors a Ramon Berenguer IV, la situació arxivística de les quals és ací exposada (871-875). – J. P. E. [15.963

Joan-Albert ADELL I GISBERT, *Una acta notarial de 1410 al monestir de Sant Pere de Casserres*, dins «Estudis històrics i documents dels arxius de protocols», XVII (1999), 37-57.

L'acta esmentada es troba a Vic, Arxiu de la Cúria Fumada, *Notari Bartomeu Escayó*; trobat i transcrit per Antoni Pladevall, és ací publicat (54-57); certifica la visita professional de dos mestres de cases al dit monestir, amb dictamen sobre l'estat de la construcció i el cost d'una possible reparació; les dades de l'acta han permès de resseguir la trajectòria de la visita (45-53), de dibuixar el conjunt d'església, monestir i edificis adjacents (50) i d'establir la llista de la quantitat a esmerçar en cada un dels locals visitats (52). – J. P. E. [15.964

Pierre BONNEAUD, *Le rôle politique des ordres militaires dans la Couronne d'Aragón pendant l'interregne de 1410 à 1412 à travers les Anales de Zurita*, dins «Hom. Orcástegui», 119-141.

Després de recordar que, per llur característica baronial, els ordres militars tenien representació a corts almenys en el braç militar, l'autor repeteix la divisió d'aquells anys en tres períodes establerta per Jerónimo Zurita (de la mort del rei Martí a l'assassinat de l'arquebisbe de Saragossa; d'aquest fet a la reunió de compromissaris; i els mesos de treball d'aquests al Castell de Casp), constata la presència dels respectius superiors en els parlaments dels tres estats peninsulars de la corona; Hospitalers i Montesiens no sols no formaren un bloc compacte a favor d'un dels pretendents, ans encara

prengueren posicions diverses els representants d'un mateix orde; entre els Hospitalers, Romeu de Corbera (139) tingué una posició particular en la confiança de Benet XIII, ni que només fos per haver-li cedit el senyoriu damunt castell i vila de Peníscola. – J. P. E. [15.965]

J. Ángel SESMA MUÑOZ, *La fractura de la sociedad política catalana en vísperas del Compromiso de Caspe*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 1043-1066.

La Cort de Catalunya, encetada el 1405 a Perpinyà, s'apagava el 1410 a Barcelona per mort del rei Martí. L'autor, basat en la documentació publicada en començar el segle XX per l'Acadèmia de la Historia, es fixa en dos problemes: la possible constitució d'un quart braç de cavallers i donzells escindit del dels barons, possibilitat a la qual s'oposaren frontalment església i ciutats (són ací resumits els arguments d'ambdues posicions: 1046-1051); i la tensió entre dos partits de la noblesa, sempre efectiva, fins i tot a l'hora de trobar un punt d'acord per a ajudar l'infant Martí en la campanya de Sardenya (1052-1058). L'autor suposa que aquestes batusses pesaren fort en la successió [però resulta que l'únic estat peninsular que no es dividí davant la successió fou Catalunya, sí, en canvi, tant l'Aragó com València, incapaçs ni d'agrupar un parlament unitari]. Són publicades en apèndix les dues llistes, la dels adherents al partit del vescomte d'Illa (1061-1064) i la dels partidaris del comte d'Urgell (1065-1066). – J. P. E. [15.966]

Adela MORA CAÑADA, *La sucesión al trono en la Corona de Aragón*, dins *Actes Territori*, 547-566.

Els comtats catalans, considerats patrimoni del comte, deixaven la successió a l'albir d'aquest, sobretot en aquells béns que ell hagués adquirit. Això suposat, l'autora es fixa en les normes que regulen la successió al tron en la corona catalanoaragonesa, en la capacitat de succeir i en la precedència en la successió. L'omnímoda llibertat del titular era confirmada a Ramon Berenguer IV per Peronella en el seu testament (550-552). Suposada la descendència reial i la legitimitat de la filiació, amb el temps s'imposà l'exigència de la virilitat (553-554), però l'autora no veu clar si les dones podien succeir o almenys transmetre el dret a la successió, car d'una banda foren excloses en el Compromís de Casp, però a començaments del segle XVI hi ha el cas de Joana la Boja que no sols trameté el dret a l'emperador Carles, ans coregnà amb ell. Sembla més clar que n'eren exclosos els religiosos, tot i el cas de Ramir el Monjo (557-560). Quant a l'ordre de successió, en el cas del Casp l'autora afirma que «jurídicamente... la solución correcta habría sido la de nombrar heredero de Martín el Humano a su nieto Fadrique, hijo ilegítimo pero legitimado» i que «fue una decisión de otro carácter la que influyó en el resultado» (561); l'esquema d'ordre successori és a la pàgina 563. Hi ha bibliografia (564-566). – J. P. E. [15.967]

Vicente PONS ALÒS, *Los Trastámara y la nueva nobleza valenciana*, dins «XV Congrès, I/5», 241-256.

L'autor presenta els nous llinatges que ascendiren a la condició de donzells, cavallers i nobles, sobretot per serveis fets o faedors a la corona, amb l'objectiu de constatar els nivells de renovació nobiliària (244). Les dades són conegudes per l'ARV i de l'AMV. En el segle XVI aquella noblesa s'empeltaria en la castellana (245) i es diferenciaria en sotsgrups, com els nobles amb vot en corts, o els que no hi tenien dret d'assistència, o noblesa local, o familiars de la Inquisició Espanyola. De moment, sota els Trastámara es fixaren tres grups: nobles, cavallers i homes de paratge. L'augment quantitatiu és notable: de seixanta-quatre membres del braç militar en la cort del 1349 es passà a tres-cents quaranta-un el 1490, baixant a 211 el 1528 (247). La porta oberta per al dit creixement fou el privilegi del rei Alfons, estenent les prerrogatives de cavallers i homes de paratge als ciutadans honrats, que fossin alhora savis en dret, i haguessin ocupat càrrecs suprems en les branques de l'administració ciutadana de ciutat o de viles reials (248-250: quadre sinòptic). Els camins d'accés haurien estat: exercici de càrrecs a favor de

la corona, el notariat, el servei a grans cases nobiliàries, o la responsabilitat màxima en càrrecs superiors de la ciutat de València. – J. P. E. [15.968]

Roser SALICRÚ I LLUCH, *Terces, predicació i recaptació de la croada durant el regnat de Ferran d'Antequera*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1998), 917-926.

Normalment hom només ha documentat les concessions de croada de Benet XIII a la corona de Castella. L'autora, d'una banda, basada en un llarg fragment de la *Crònica de Juan II* d'Álvar García de Santa María (919-920), recorda el malestar que produí a Castella el fet que els diners demanats a la gent per a una nova escomesa al Regne Nazarí de Granada haguessin estat desviats per l'infant Fernando de Trastámara «para proseguir el su negocio de los reinos de Aragón» (920), i a base d'ACA, *Canc., reg.*, informa de les intervencions de Ferran I en totes direccions (en la de Benet XIII demanant legalització de certes decisions, o en la dels collidors de les aportacions) a fi que aquestes fossin fetes efectives en aquelles parts del Regne de València que pertanyien encara a bisbats del Regne de Castella. L'autora hi veu la prova que ja rei de Catalunya-Aragó, Ferran d'Antequera hauria intervingut «més sovint del que semblava o del que s'havia volgut fer veure en els afers castellans» (925). – J. P. E. [15.969]

Roser SALICRÚ I LLUCH, *Las demandas de la coronación de Fernando I en el Reino de Aragón*, dins «Hom. Orcástegui», 1409-1427.

En primer lloc l'autora precisa les sèries diverses d'ACA (*Canc., reg., Reial Patrimoni. Mestre racional i Cartes reials diplomàtiques*), en les quals es troba documentació relacionada amb les dites peticions, que foren quatre, respectivament anomenades 'del nou regiment', de la coronació del rei, de la coronació de la reina i de l'adobament del primogènit Alfons a cavaller. A continuació repassa amb detall les actuacions que, en virtut de les dites quatre peticions, foren realitzades tant en les comunitats cristianes com en les jueves i sarraïnes del regne d'Aragó, les reaccions documentades i les respostes del rei a les dites reaccions, entre les quals hi ha la dura lletra del 23 d'agost del 1413, en part transcrita (1416), i finalment els resultats de les dites recaptacions. Una part especial és dedicada a la Castellania d'Amposta, repartida entre els tres estats peninsulars de la corona (1425-1426). – J. P. E. [15.970]

Anna UNALI, *Riflessi dell'allestimento della flotta portoghese destinata alla conquista di Ceuta nella politica mediterranea di Ferdinando I d'Aragona*, dins «XV Congrès, II», 493-509.

El tema afectava el rei Ferran sobretot en tant que regent de Castella, però la documentació corresponent és a l'ACA, *Canc., reg.*; i no mancaren repercussions en les nostres terres, com eren les notícies preocupants de preparació d'un estol de finalitat secreta, o d'activitat de pirates portuguesos entorn l'Estret, que arribaven al batlle general de València, Joan Mercader, i que aquest trametia al rei; o la sospita que agents del rei de Portugal actuessin a favor de Jaume d'Urgell; o el temor que l'estol portuguès causés problemes a Eivissa o a Sicília. – J. P. E. [15.971]

Albert ESTRADA RIUS, *Apunts per a l'estudi dels Diputats locals del General de Catalunya (Dels primers testimonis a la Cort de Barcelona de 1413)*, dins *Actes Territori*, 703-745.

A base de la documentació ja publicada en títols que consten en la bibliografia final (739-743), de documentació inèdita d'ACA, *Generalitat*, i *Armatae*, i d'arxius municipals de Barcelona, AHCB, de Lleida, APLI, o de Girona, AHMG, l'autor ressegueix diacrònicament la presència dels diputats locals de la Generalitat de Catalunya, la primera compareixença dels quals hauria estat en forma de comissaris dels diputats de Catalunya i Mallorca per a l'aplicació de les

decisiones fiscals de la Cort de Montsó i de la de Barcelona-Lleida-Tortosa dels anys 1362-1365; llurs funcions eren les mateixes dels futurs ,deputats', anomenats oficialment ,deputats locals' en la cort de Lleida 1373, cada un per a una vegueria des de Montsó 1375-1376, diferenciats així dels ,deputats residents a Barcelona', nucli de la Generalitat definitiva (709-721), situació que seria plenament acceptada per la Cort de Barcelona del 1413 (722). La segona part (722-738) és doctrinal i dibuixa el càrrec de ,deputat' local, els seus condicionants i les seves atribucions. L'autor subratlla que el de ,deputat' local era un ofici públic, engranatge d'una estructura administrativa oficial de l'Estat; també que, en passar de ,comissaris' a ,deputats', ho eren de la Cort, no pas dels tres residents a Barcelona (724-725). Hi ha bibliografia (739-743) i dos annexos: el mapa de les vegueries (744) i el quadre de llurs capitals en la documentació de les corts entre 1365 i 1413 (745). – J. P. E. [15.972

Francesc MASSIP I BONET, *Imagen y espectáculo del poder real en la entronización de los Trastámara (1414)*, dins «XV Congrés, I, 3», 371-386.

No resta testimoni escrit de les festes del novembre 1413 a Barcelona, però consta que foren celebrades (374, nota 3); recordats els precedents de les festes d'entronització, engrandint-se des de Jaume I (374-377), els Trastámara «marcaron un hito en la instrumentalización de la imagen sacra», començant per la del Paradís, que arribà a l'apoteosi en el moment que el rei entrava al pati per a l'àpat festiu, durant el qual cada un dels plats fou acompanyat amb la representació d'un entremès: el *del Cisma*, el *de la Gerra de Santa Maria* (378-379), que en l'entrada a València un any més tard es multiplicarien: *Entremès de la divisa del senyor rei*, *Entremesos de les set cadires*, *de les set planetes*, *de les set edats* i encara *Entremès de la visió de sent Domingo i sent Francesc ab les tres llances...*, i *Entremès de la visió de mestre Vicent* (381-384); abans, a Saragossa havien estat representats l'*Entremès de la presa de Balagner* i el *De la roda de la Fortuna*, aquest darrer centrat en el resultat del *Compromís de Casp* (385-386). – J. P. E. [15.973

José TEIXIDOR, *Vida de san Vicente Ferrer, apóstol de Europa*. Edición preparada por Alfonso ESPONERA CERDÁN, (Colección Sant Vicent Ferrer), València, Ajuntament 1999, LXXII i 906 pp. en dos volums.

'Opus imperfectum', el llibre de fra Josep Teixidor, escrit durant la segona meitat del segle XVIII, que ell no volgué publicar (LXIV). El malaguanyat Adolfo Robles recorda l'itinerari de les vides de sant Vicent Ferrer, des de l'hagiografia inicial a la solidesa actual de documents i textos (XIII-XXVIII). En aquell itinerari, Alfonso Esponera recorda les exigències il·lustrades del segle XVIII, de les quals Teixidor participava, i l'obligaren a preparar una biografia basada en les declaracions del Procés de Canonització, en la documentació exhumada per antecessors seus, en particular per Francisco Diago, que li proporcionà lletres reials de Barcelona, ACA, i en la que tenia a l'abast de la mà a València, en el mateix arxiu de Sant Domènec, i en el de la Ciutat (XXIX-LXIX). El cos dels dos volums és ocupat per l'obra de Josep Teixidor, finalment publicada. És mostra de la biografia seriosa i fonamentada que fou possible en aquell moment i amb els mitjans indicats; és encara punt de referència en tot allò que en cada pàgina l'autor documenta. Però és també un punt de referència per a veure i valorar les aportacions posteriors, que certament omplen buits deixats per Teixidor. I així, quan a la pàgina 265 llegim paràgrafs sobre el pas de mestre Vicent pel bisbat de Lausana, ara en tenim informació de primera mà, precisa i detallada, gràcies al manuscrit 62 dels Cordeliers de Fribourg de Suïssa. Quan a la pàgina 403 llegim sobre el darrer viatge de València a Barcelona, ara també en som molt més ben informats pel manuscrit 477 de Barcelona, Biblioteca de Catalunya. I quan en les pàgines 418-425 el veiem marxar precipitadament de Mallorca i ens el trobem per Tortosa i Tarragona, ara sabem pel manuscrit d'Aiora, que el destí del viatge eren Lleida i Balaguer. [Per això, no deixa d'ésser estrany que no hi hagi en aquells casos una referència semblant a la que es troba en la darrera nota de la pàgina 342, sobretot tenint en compte que Teixidor en aquest cas sí conei-

xia la font, el manuscrit de resums predicats durant la trajectòria pel Regne de Castella, conservat a València, Col·legi del Patriarcat]. – J. P. E. [15.974

Daniel BALOUP, *Le thème du libre arbitre dans la prédication castillane de Vincent Ferrer*, dins *La ciudad medieval. Aspectos de la vida urbana en la Castilla bajomedieval*. Coordinador: Juan Antonio BONACHÍA HERNANDO (Estudios de Historia Medieval, 4), Valladolid, Universidad 1996, 107-129.

Pàgines només conegudes per referència. – J. P. E. [15.975

Josep PERARNAU I ESPELT, *El punt de ruptura entre Benet XIII i sant Vicent Ferrer*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 625-651.

[En el volum VII-VIII (1988-1989), 611-612, núms. 4800 i 4801, d'aquest anuari són resums tant un llibre de tesi de Ramon Arnau i Garcia com les puntualitzacions que hi féu l'autor de l'article ara resumit]. Les noves pàgines fan arribar a 1416, és a dir, més enllà de la Sostracció d'Obediència, proclamada per mestre Vicent a Perpinyà pels Reis del 1416, la documentació que en aquelles publicacions només arribava entorn el 1413; les noves dades confirmen que almenys en aquelles dates mestre Vicent mai no dubtà de la legitimitat papal de Benet XIII, però que optà pel camí de solució del Cisma que representava el Concili de Constança, perquè en aquella situació el papa legítim feia perillar la unitat de l'Església i mestre Vicent s'alinià amb aquesta. És publicada documentació inèdita, de caràcter econòmic, de l'ASV, *Reg. Aven.*, una lletra de l'Arxiu de la Seu de Mallorca, i un fragment considerable del tractat de Benet XIII, *Super horrendo et funesto casu obedientiae papae subtractae in Regno Aragonum*, de Barcelona, ACB. – J. P. E. [15.976

Xavier BARÓ I QUERALT, *La muerte de tres Trastámaras: Fernando de Antequera, Alfonso el Magnánimo y Juan II*, dins «XV Congrès, I/5», 363-371.

L'única font que fa conèixer el cerimonial que envoltava aquelles morts són les cròniques i documents de la ciutat de Barcelona. El *Cerimonial... d'En Bruniquer* informa que la Ciutat fou present a la mort de Ferran I amb una ambaixada i en els funerals amb cent brandons i dos imperials (en els d'Alfons el Benigne, vuitanta anys abans, amb tres-cents cinquanta brandons); per a Alfons, mort a Nàpols, només es celebraren funerals (368). En canvi, és particularment rica la informació sobre els actes entorn el rei Joan II, malalt i moribund, sobre la setmana de ritus funerals i sobre el soterrar, tots conscientment elaborats a base de «los registres que la dita ciutat en son arxiu té continuats» (369-370). – J. P. E. [15.977

Margarita TINTÓ SALA, *Rèplica de Joan Mercader, batlle general del Regne de València, al rei Alfons el Magnànim, pel nomenament de lloctinent de batlle del Grau, de València*, dins «XV Congrès, I/1», 389-395.

La lletra del 12 de setembre del 1416, ací transcrita d'ACA, *Canc.*, CRD d'Alfons IV, capsa 3, núm. 303, és il·lustrativa tant de les vel·leïtats expeditives d'aquell jovincell esdevingut rei, com de la personalitat de Joan Mercader, manifestada en exposar respectuosament al monarca les raons de no doblegar-se als repetits dictats reials. – J. P. E. [15.978

Luciano GALLINARI, *Amerigo di Narbona, ultimo sovrano di Arborea?*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 315-333.

En aquestes pàgines assistim a un dels darrers episodis de la lluita entre els Arborea i la corona catalanoaragonesa entorn Sardenya, suprimint els darrers reductes per compra dels possibles drets a l'últim cap dels Arborea, Guillem II, vescomte de Narbona. La primera notícia d'aquesta compra, concordada a Saragossa la primera meitat del 1414, desencadenà a Sàsser un rebombori públic, que es manifestà en la proclamació del germà de Guillem, N'Eimeric de Narbona, a Jutge d'Arborea (el juny d'aquell any), si Guillem confirmava l'acord amb Ferran I. La narració d'aquells fets es basa en informacions confidencials d'un espia, trameses al rei Ferran per un dels seus oficials de Barcelona en lletra conservada a l'ACA, *Canc., CRD de Ferran I*, ací transcrita (331-333). – J. P. E. [15.979]

Donatella SIVIERO, *Jordi de Sant Jordi o l'enciclopedia dei generi lirici medievali*, dins *March món cultural*, 343-362.

Tot i haver molt menys de trenta anys, complí una funció històrica: «chiudere per sempre la lirica cortese di ispirazione trobadorica» (343), amb dues característiques, la d'una continuïtat reflexionada amb els antics trobadors, l'assumpció de versos cantables i dançables (344-345); de fet, Jordi musicava ell mateix les poesies, pertanyia, com en general els trobadors catalans, a la (petita) noblesa (346-347), i eren oberts a les noves aportacions tant franceses com sobretot italianes (347-348). Ell, Andreu Febrer i Ausiàs Marc, coincidiren en la primera l'expedició italiana del rei Alfons (349-351); ell no fou continuador servil de la lírica occitana, com demostra l'anàlisi dels seus poemes (352-362), car renovava els llocs comuns tradicionals (361-362). – J. P. E. [15.980]

Isabel SÁNCHEZ DE MOVELLÁN TORENT, *La reforma de la Diputació del General en les Ordinacions del 1432*, dins *Actes Territori*, 883-911.

L'autora ressegueix en aquestes pàgines les etapes de formació dels *Capítols e ordinacions novellament fets per la Cort General de Catalunya... en lo any mil quatrecents trenta y tres*, des del nomenament en Corts de la comissió redactora fins a la publicació de les mateixes. Les primeres pàgines recorden naixement i creixença de la Generalitat entre el 1359 i el 1430 (884-887). La Cort de Barcelona dels anys 1431-1434 es trobà al davant una petició de solucionar certs problemes puntuals i de «veure e regonèxer tots los affers del dit General e de la dita casa» (889); fou nomenada una comissió de nou persones, tres per cada braç, que elaborà unes *Ordinacions de la comissió de nou per a la reforma del General*, contra les quals els interessats protestaren i així s'arribà a les definitives del 1432, publicades el 1433 (890-893), ací analitzades amb detall (890-903) i transcrits en els seus fragments més significatius (906-909): havien d'evitar frau i corruptes en temps posterior (904-905). Hi ha bibliografia (909-911). – J. P. E. [15.981]

Fabrizio Carlo BEGOSSI, *Dal grande scisma a Basilea: persistenza di polemica conciliare in due codici cinquecenteschi di Milano*, dins «Aevum. Rassegna di scienza storiche, linguistiche e filologiche», LXXII (1998), 633-645.

L'actual volum de Milà, Capitolo Metropolitan, II. F. 3. 32, conté, entre d'altres textos del temps del Cisma d'Occident i dels concilis de Constança i de Basilea, la *Cedula facta per anticardinales qui Avenione elegerunt Petrum de Luna* (f. 123); Raphael de Pornassio, *Responsio ad Iohannem de Casanova, quae sit illa ecclesia, cui omnes fideles obedire tenentur* (ff. 199-208); i Iohannes de Casanova, *Tractatus de potestate papae et concilii generalis* (ff. 305-347). – J. P. E. [15.982]

Luis PABLO MARTÍNEZ, *Feudalismo, capital mercantil i desenvolupament agrari a la València del segle XV. El Plet de la canyamel*, dins «Afers. Fulls de recerca i pensament», núm. 32 (1999), 123-149.

Conegut des que Roc Chabàs en donà notícia, el plet de la canyamel girà entorn l'exempció o obligació de pagar-ne delme i primícia, interposat a Roma davant el fet que la gran extensió de les plantacions del 1410 ençà havia fet disminuir la collita de cereals i els corresponents delme i primícia; la sentència favorable al pagament fou impugnada pels interessats, però confirmada per una comissió arbitral (Joan Mercader, Joan Gascó, Francesc d'Aranda) (124-124), i més tard pel rei, que també en resultava afavorit (146); les declaracions en el procés informatiu descriuen tant la situació anterior, de planta exòtica, com l'èxit des d'entorn el 1410 (130-138), explicable per la conjunció d'audàcia empresarial i del favor dels senyors jurisdiccionals, que podien prohibir de portar el canyamel a trepig fora terme (138-144). Això no obstant, no mancaren intents de recórrer contra la sentència i declaració arbitral (147-148). – J. P. E. [15.983

Liliana MONTI SABIA, Debora D'ALESSANDRO, Antonietta IACONO, *Alfonso il Magnanimo nel ricordo di Giovanni Pontano*, dins «Atti della Accademia Pontaniana», N.S., XLVII (1998 [1999]), 273-295.

Liliana MONTI SABIA, *Altri codici della Naumachia Regia di Ciriaco d'Ancona*, dins *Ciriaco d'Ancona e la cultura antiquaria dell'Umanesimo*. «Atti del Convegno Internazionale di Studi. Ancona, 6-9 febbraio 1992», a cura di G. PACE, S. SCONOCCHIA, Reggio Emilia 1998, 235-251

A divuit anys, Giovanni Pontano hauria conegut el rei Alfons i, acceptat en el cercle dels humanistes, el tractà durant els darrers dotze anys de vida del rei. En diverses de les seves obres en parla amb més objectivitat que Antonio Beccadelli (Panormita) o que Bartoleomeo Facio, bo i recordant moments biogràfics en els quals veu un 'exemplum' de valors humanes a fer conèixer als lectors, com la presència d'esperit en els moments de l'empresonament després de la 'Comedieta de Ponza' o l'autocontrol quan en conquerir la ciutat de Nàpols no volgué venjar la mort del germà Pedro. Però el tret més subratllat en el rei és el de l'esplendidesa unida a la bella presentació en tot allò que afectava la figura o l'activitat reial, fins i tot en els uniformes dels soldats del seu exèrcit, i no cal dir en els llibres que encarregava de copiar per a la seva biblioteca, en els paraments per al Castell dell'Ovo i en les recepcions i festes; recorda l',hora del llibre' i les facècies que hi podien ésser explicades; i no manca alguna crítica com l'adreçada a la forma d'equilibrar el pressupost segrestant béns particulars dels administradors del fisc; o a alguna crítica a moments en què la gratitud reial s'havia de manifestar més generosa [una observació: el «drappo nero de perpennia» (277, nota 15, al final), segurament s'havia d'escriure «drappo nero de Perpennia», és a dir, 'drap negre de Perpinyà'].

Ciriaco d'Ancona és autor del *De Pontiano Tarraconensium regis conflictu navali commentarium*, narració completa i detallada de la 'Comedieta de Ponza', de la qual l'autora havia ja publicat l'edició crítica. – J. P. E. [15.984-15.985

Isabel BECEIRO PITA, *La importancia de la cultura en las relaciones peninsulares (siglo XV)*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 79-104.

En aquestes pàgines que pretenen abastar els regnes hispànics, trobem referències, algunes basades en Jerónimo Zurita, d'altres en Jaume Villanueva, sobre Joan Fernández d'Íxar, ambaixador davant el concili de Constança [fou l'únic culturalment important?] (82-83), sobre Francesc d'Arinyo (86 i 91), Dalmau de Mur (89 i 95), i sobre Domènec Ram lloa [interessadament?] per Lorenzo Valla (93, i nota 36, i 95), a l'Estudi de Lleida (95) [dues mostres de la manca d'informació de l'autora: Felip de Malla, segurament el gran ambaixador a Constança on fou elector papal de Martí V, o Antoni Caixal, no són ni anomenats; i Dalmau de Mur no hagué d'anar a París a comprar la *Bíblia* ara de la Seu de Girona, car la tingué a l'abast de la mà a Peníscola (95 [cf. ATCA, VI (1987), 295]), on, de més a més, no pas a Casp, fou presa la decisió a favor de Ferran d'Antequera en la successió a la corona catalanoaragonesa (94 [cf. ATCA, XII (1993), 442-444]). – J. P. E. [15.986

Daniel Piñol i Alabart, *Pere Sabater, notari de Tarragona i lletrat (segle XV)*, dins «Estudis històrics i documents dels arxius de protocols», XVII (1999), 125-151.

L'inventari 'post mortem' dels béns del notari Pere Sabater es conserva a Tarragona, AHA. *Notaris. Inventaris II*; les seves dades permeten de reconstruir la distribució de la casa (127-132); d'altres volums del mateix arxiu o de l'AH, *Actes municipals*, informen de la seva activitat professional i de certes característiques del notariat tarragoní (133-136); una part important de l'inventari, ací transcrita, conté la llista dels seus llibres i dels estris corresponents a una oficina notarial (146-151); molts dels llibres eren de tema diferent del notarial o del jurídic: obres de Francesc Eiximenis, de Bernat Metge, llibres d'història i, en general, aquells llibres que eren novetats en el pas del segle XIV al XV (traduccions de Sèneca, Valeri Màxim, Jaume de Cessoles, Innocenci III, Albertanus de Brescia...). – J. P. E. [15.987

Josep E. Rubio, *La fe raonada en una summa en vulgar del XV: el Memorial de la fe catòlica de Pertusa*, dins *Marc món cultural*, 363-376.

Contemporani estricta d'Ausiàs Marc, Francesc de Pertusa ens deixà el *Memorial...*, transcrit per Avel·lí Floris i Bonet, resultat, diu Pertusa, de «mon continuat e gran treball» per diversos llibres «a trobar sobre la declaració o probació dels articles de la santa fe christiana e cathòlica» (364); Rubio es fixa en el primer capítol de l'obra, «dedicat a escatir les relacions entre la fe i la ciència» (366), en la línia de les 'raons necessàries' d'Anselm, Ricard de Sant Víctor i Lluç, perquè és obligat d'oferir raons de la fe cristiana als qui les demanen o de resoldre les objeccions (370-372), posició alternativa a la del *Tirant* que demana la simple fe sense raons (373) i, no cal dir, a la de Bernat Metge que «ço que veig, crec, e del pus no cur» i en conseqüència redueixen la fe a pura opinió (375-376). – J. P. E. [15.988

Ausiàs MARCH, *Llir endre cards. Antologia poètica. Versió moderna en vers de Climent Forner*. Introducció de Francesc GUERRERO i BORRULL (Les Eines, 1), Barcelona, Enciclopèdia Catalana 1999, 142 pp.

Edició destinada a eina pedagògica (la introducció es clou amb propostes de treball: 31-33). La introducció (9-33), després del resum biogràfic, es fixa en el tema de l'amor procedent dels trobadors i modificat per les aportacions mèdiques, que el convertiren en una malaltia; afegim-hi l'emergència del 'jo'. Marc exposa la lluita en el seu jo entre els dos plans de l'amor, més difícil pel fet que tampoc la seva dama no l'ajuda; per això tota la seva obra expressa la tensió entre l'amor intel·lectual i l'amor sensual (16-21). En funció d'aquesta temàtica han estat escollits els disset poemes d'aquesta edició, reescrits per Climent Forner en llenguatge actual (35-139). Són els que porten els números 1, 4, 11, 13, 18, 19, 23, 29, 39, 46, 76, 79, 81, 87, 89, 96 i 105. – J. P. E. [15.989

Ausiàs MARCH, *Chants de mort. Édition bilingue. Présentation et traduction de Dominique de Courcelles* (Coll. Ibériques), París, José Corti 1999, 160 pp.

En les pàgines proemials, Ruedi Imbach qualifica la poesia d'Ausiàs Marc de «nourrie des discussions intellectuelles les plus avancées de son temps» i l'emmarca dans «ce vaste mouvement de 'philosophie laïque' dont les représentants les plus importants au Moyen Age sont Raymond Lulle et Dante Alighieri» (11). En l'estudi introductori, l'editora, resumida la biografia de Marc i el seu marc cultural català presidit per Bernat Metge (15-20, 50-59), concentra l'atenció en els *Cants de mort* d'Ausiàs Marc, i es pregunta «quelles différentes tentatives de définir des orientations devant la problème de la mort et de l'immortalité de l'âme sont repérables tout au long des six Chants de Mort?» (21); cercant la resposta (que és alhora la resposta de Marc als dubtes de Metge), analitza la dinàmica poètica de cada un d'ells (21-63) i arriba a la conclusió: «Telle est l'étonnante, la subversive affirmation des six *Cants de Mort...*: la mort est bien la fin de

l'homme» (64). Segueix text català i traducció francesa dels cants XCII-XCVII (70-147), de la qual l'autora diu que «j'ai privilégié la clarté, la lisibilité, l'intelligence...» (69). El llibre es clou amb dues pàgines de notes (149-150) i amb sis d'explicació de mots (151-156). – J. P. E.

[15.990]

Marie-Claire ZIMMERMANN, *Ausiàs March o l'emergència del jo*. Pròleg d'Albert HAUF (Biblioteca Sanchis Guarner, 40), València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Ceic Alfons el Vell/Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1998, 316 pp.

El treball que la prof.ssa Zimmermann ha dedicat a Ausiàs Marc durant més de dos decennis es troba d'alguna manera sintetitzat en aquest aplec dels seus estudis. Hi trobem *L'auditori d'Ausiàs March*, del 1981 (9-36); *Ausiàs March i la recerca del lloc impossible*, del 1975 (37-54); *Les metamorfosis del maldit en Ausiàs March*, del 1977 (55-72); *Sobre el divertiment en Ausiàs March i en els seus successors: del somni de cort-teatre al teatre de cort*, del 1987 (73-95); *La problemàtica identitat del locutor en la poesia d'Ausiàs March*, del 1992 (97-115); *La comparació i la substantificació a l'obra d'Ausiàs March: recerques sobre les noves funcions poètiques de la imatge*, del 1991 (115-147); *Celebracions de l'altre i emergència de la persona del Jo en la poesia catalana al segle XV*. *Ausiàs March i els cicles de la maduresa*, del 1991 (149-185); *Ontologia i escriptura a l'obra d'Ausiàs March: lectures del poema XXVIII*, del 1988 (187-206); *Ausiàs March dins del poema: divergències i convergències del Jo*, del 1978 (207-222); *Ausiàs March: una poètica al marge del subjecte*, del 1983 (223-237); *L'esparsa a l'obra d'Ausiàs March: un esquema bàsic de la poetització*, del 1986 (239-258); *Lir entre carts i l'espai metafòric marqujà*, del 1982 (259-286); i *Metàfora i destrucció del món en Ausiàs March*, del 1980 (297-313). – J. P. E.

[15.991]

Alan SWAN, *El manuscrit Rothschild: Breviarium secundum ordinem cisterciensium i els dos manuscrits ausiasmarquians de la Bibliothèque Nationale de France, París*, dins *Marc - Gandia*, 71-85.

D'acord amb el títol, aquestes pàgines són dividides en tres apartats: la descripció del ms. Rothschild 2529, *Breviari del rei Martí*, d'entorn el 1397, una de les característiques del qual és que el calendari inicial no fa constar únicament les festes dels sants, ans també les dates d'òbit de reis i reines, de Pere el Catòlic a Joan I, pàgines ací reproduïdes (72); hi ha llista de totes les il·lustracions (77-80). El segon dels volums analitzats és l'esp. 225, *Cançoner d'Amor* o *Cançoner de obres enamorades*, del pas del segle XV al XVI: hi ha notícies de la seva història i de l'estructura del volum, amb reproducció de tres pàgines i llista dels poetes que hi són acollits (81-83); i el també esp. 479, *Obres de Osies March*, còpia manuscrita realitzada per Pere Vilasaló, datada a Barcelona el 1541; hi ha reproducció de dues pàgines (84-85). – J. P. E.

[15.992]

Germà COLÓN DOMÈNECH, *Una nota sobre la recepció d'Ausiàs March a l'estranger (segles XVI i XVII)*, dins *March món cultural*, 199-215.

Germà COLÓN DOMÈNECH, *El manuscrit fantasma d'Ausiàs March*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIV (1998), 341-344.

El primer títol informa de la presència d'Ausiàs Marc en el *Tresor de l'Histoire des langues...*, publicat per Claude Duret el 1613, transcriu i tradueix la informació que li és dedicada (200-203); sabia que les seves obres havien estat publicades a Barcelona per Claudi Bornat i posseïa un exemplar de l'edició del 1560 (213); però la seva font d'informació, descartades altres possibilitats, havia estat el ferrarenc Lilio Gregorio Gibaldi (cf. resum següent); és lloc comú la comparació del nostre amb Petrarca (207-209, també en els versos de Francesc Calça: 214); tant Duret com Gibaldi es refereixen a informació sobre Marc proporcionada per Joan Lluís Vives, fins

ara no localitzada (212). La informació sobre Ausiàs en autors del segle XVI es completa amb els versos menyspreants del navarrès Jerónimo de Arbolanche (215).

Segons una versió molt estesa, el ms. marquès de El Escorial, III. L. 26, hauria estat copiat per Pere Torró per a Lilio Gregorio Giraldi, de Ferrara; la versió es basa en una frase d'aquest, afirmant que Torró «huius [Ausiàs] mihi copiam fecit», frase que, en canvi, només significa que li proporcionà l'obra de Marc, possiblement un exemplar de l'edició barcelonina del 1545. L'esmentat ms., doncs, no hauria emigrat a Itàlia. – J. P. E. [15.993-15.994]

Jaume J. CHINER GIMENO, *Ausiàs March i la València del segle XV (1400-1459)*, València, Consell Valencià de Cultura 1997.

Jaume J. CHINER GIMENO, 1997, *any March? Noves dades sobre el naixement d'Ausiàs*, dins *March món cultural*, 13-43.

L'article és el text d'una conferència, en la qual l'autor resumeix així el contingut del llibre, al qual també és dedicada la notícia bibliogràfica següent: «...conté nombroses dades ignorades sobre el més il·lustre literat valencià del XV: des d'una nova data per al seu naixement fins a la localització d'un testament del nostre poeta datat el 1419; des del seu darrer i perdut testament del 4 de novembre de 1459 fins als desconeguts i rics inventaris de béns dels seus pares; des de les troballes dels testaments de Pere March, 'lo prohóm', del corresponent al poeta Pere March i de la darrera voluntat d'Elionor Ripoll fins a l'establiment d'una biografia completa de Joana Escorna; des dels càrrecs palatins d'Ausiàs fins als seus empresonaments; des de la nova localització de la casa del poeta a València i de la seua tomba fins a les vicissituds del senyoriu de Beniarjó després de la mort d'Ausiàs; des de l'establiment dels lligams familiars entre Ausiàs March i el lletraferit Joan Roís de Corella fins a l'aparició de noves dades sobre les vies d'introducció de l'ausiasmarquisme en la cort de Navarra; des de les 'interessades' actuacions del poeta quant als seus matrimonis fins a l'establiment de la seua relació familiar amb Martí Joan de Galba...» (13-14).

En la dita conferència sintetitzà documents i raons que condueixen a localitzar el naixement del poeta a la ciutat de València, no pas a Gandia (17-24), i a datar-lo de manera que el 1419 ja fos major d'edat i més en concret abans del 24 de juliol del 1419; hauria nascut «l'any 1400 o en els set primers dies del 1401» (39), més encara, «entre el 9 de gener de 1400 i el 7 de gener de 1401» (40); és transcrit el primer testament del 1419 (25-26) i un fragment del *Memorial de Palma* (ARM, A.A., XXXII/2167: 37-38). Hi ha bibliografia (41-43). – J. P. E. [15.995-15.996]

Jaume J. CHINER GIMENO, «*En vós està fer son cas flach o fort*» (CVII. 9) *Correccions d'impremta, correccions d'autor a Ausiàs March i la València del s. XV (1400-1459)*, dins «*Llengua & Literatura*», 10 (1999), 361-384.

L'autor fa saber que l'edició del seu llibre acabat de resumir és plena d'errades d'impremta i de 'lapsus calami' i en descàrrec de la seva consciència científica en dreça una llista que omple vint-i-dues pàgines. – J. de P. [15.997]

Isabel GRIFOLL, «*...ab milans caç la ganta / y ab lo branxet la lebre corredora*» (LXIV, 25-26): *Arnaut Daniel i Ausiàs March*, dins *March món cultural*, 95-133.

L'autora resumeix la presència de 'ganta' i 'branxet' en literatures romàniques (96-97); els versos paral·lels d'Arnaut Daniel pertanyen a la 'cansó' *Ab gai so cuindet e leri* (99-100). El tema de fons és el de l'obtenció de resultats importants amb mitjans inadequats i l'autora el repassa en poetes occitans (99-106) i emprèn la lectura de la poesia XLIV amb el pressupòsit de la continuïtat entre aquells, en particular Arnaut Daniel, i Marc, del(s) qual(s), però, aquest també se separa (106-110). L'exposició del tema tant en Marc (111-123), com en Daniel (124-127), es podria sintetitzar dient que la matèria primera de les sensibilitats personals, tot i les dificultats, es transfor-

ma en ambdós en bella expressió poètica: llur branxet ha caçat bona llebre corredora. Hi ha bibliografia (128-133). – J. P. E. [15.998]

Anton M. ESPADALER, *El concepte de vergonya en l'obra d'Ausiàs March*, dins *March món cultural*, 77-93.

,'Vergonya' compareix vint-i-una vegades en els poemes de Marc, cinc de les quals en el poema XLIII, ací transcrit (78-79). Analitzats els llocs diferents en els quals surt el dit concepte, resulta ésser un mecanisme personal i psicològic de directa repercussió social, que assegura aquell comportament mínim, sense el qual una persona (el poeta, per exemple), no gaudiria del reconeixement social que li correspon per la categoria que ocupa; tot i ésser diferent, el mecanisme és paral·lel en l'home i en la dona. – J. P. E. [15.999]

Robert ARCHER, *Formes del desamor; blasme de dones i maldit*, dins *March món cultural*, 59-75.

L'autor es proposa d'esbrinar en l'obra de Marc l'encaix entre misogínia i maldit. Fora dels dos casos de Lucrècia d'Alagno i de Teresa, que són excepcions, per a March la regla és que la dona sigui allò que en deia l'antropologia medieval, un home imperfecte i l' 'esca del pecat'; el Poema LXXI no n'és excepció, car ella "s'ha mostrat massa inclinada a estimar el poeta amb una amor carnal" (68); tot es troba en el camp de la misogínia; el Poema XLVII, en canvi, és el que més s'acosta a un ,maldit' (70) i s'adreça no a la dona en general, ans a una en particular, Na Monboí, a la qual etziba tota una reguitzella de defectes personals: infidel i provocativa, físicament imprementable i pel camí d'arribar a alcavota (72-74). – J. P. E. [16.000]

Eduardo MIRA, *El tiempo de Ausiàs March. El tiempo de la ciudad*, dins *Marc - Madrid*, 12-31.

Jaime J. CHINER GIMENO, *Ausiàs March y su tiempo (siglos XIV-XV). Cronología interdisciplinar*, dins *Marc - Madrid*, 97-135.

Els dos títols són complementaris, car mentre el segon en cinc columnes recorda allò que els anys successius, des del 1337 al 1500, representen per a la família Marc i en particular per al poeta, els fets polítics i les aportacions culturals tant a la Península Ibèrica com a Europa, les pàgines de Mira concentren el seu interès en el moment cultural [on no hauria fet cap nosa recordar la *Crònica* de Pere III el Cerimoniós o l'activitat literària de Francesc Eiximenis a Catalunya o a València], començant pel dels darrers anys del poeta, en què coincidiren a València escrivint o preparant l'obra respectiva Ausiàs Marc, Jaume Roig, Joanot Martorell, Joan Roís de Corella i Isabel de Villena i d'altres (13-14); per a comprendre Ausiàs són importants l'abans (on es troba Francesc Eiximenis) i el després (on es troben fites com el *Cancionero General* i les Germanies, punts d'inflexió cultural i política) (15-16). La València del segle XV és un país amb empena, també en el camp cultural (17-20); és una unitat social, integradora de cercles concèntrics, com són el call i l'aljama (21-24), però és entitat políticament forta (27-28) en un moment d'ascens vers l'absolutisme reial (30). València esdevé la porta marítima d'Itàlia (29); els palaus conservats permeten de refer la vida de la classe social a la qual Marc pertanyia (24); ell podria ésser la síntesi entre l'Edat Mitjana, feudal, gòtica i agrícola i una Edat Nova, urbana i aristocràtica (27). – J. P. E. [16.001-16002]

Jaime J. CHINER GIMENO, «*Cor d'acer, de carn e fust*»: *Ausiàs March (1400-1459)*, dins *Marc - Madrid*, 33-85.

Jaume CASTILLO SAINZ, *Un passeig per la vida d'Ausiàs March*, dins *Marc - Gandia*, 111-132.

En ambdós casos, el passeig comença amb aquell barceloní nuvolós, Pere March, que el 1249 rebia de Jaume I alguna propietat a Gandia (34) i, a base de documentació de Barcelona, ACA, *Proccessos de Corts*; de Gandia, Arxiu Històric; de Madrid, AHN, *Osuna*; de Palma de Mallorca, ARM,

Reial Audiència; i de València, AMV, *Fons Nicolau Primitiu*; Arxiu de la Diputació, *Duquesa d'Almodovar*; Arxiu del Patriarca, *Protocols notarial*s; també Arxiu dels Ducs de Medinaceli, *Montcada*, recordem les biografies de Jaume i de Pere Marc, amb particular esment de la participació del darrer en el naixement del *Consistori de la Gaia Ciència* el 1393, i dels llibres en els inventaris dels pares, Pere Marc i Elionor Ripoll (37-45; en particular 42, nota 57 i 44, nota 66); Ausiàs hauria nascut a València entre el 9.I.1400 i el 7.I.1401 (46-48); assistim a partir d'ací a l'enrolament militar i primer testament (50-52), a les picabaralles entre cavallers amb les corresponents lletres i de-seiximents (Marc «protagonizó bregas y debates caballerescos hasta los últimos días de su vida» (64-69, en especial 65), als dos matrimonis amb la corresponent documentació (70-78), i a la mort amb el darrer testament (79-84; testament: 80-83). – J. P. E. [16.003-16.004

Ximo VIDAL, *March nostàlgic*, Gandia, Ajuntament de Beniarjó - CEIC Alfons el Vell 1997, 74 pp.

Repàs o memòria de la biografia del poeta, posada en boca d'ell mateix a les darreries de la vida a seixanta-dos anys, on es complementen els versos propis o d'altri (Jordi de Sant Jordi: 16-17; la traducció de la *Divina Comèdia* d'Andreu Febrer: 35-36; de l'oncle Jaume Marc: 37; del pare, Pere Marc: 38-39; o del Franselm: 39-40), versos sempre reelaborats en llenguatge actual. També hi ha algun 'record de família', com que en la darrera malaltia el revesavi, el notari barceloní Pere Marc, hauria rebuda atenció mèdica d'Arnau de Vilanova (21). – J. P. E. [16.005

Carlos SOLER D'HYVER, *El caballero*, dins *Marc - Madrid*, 155-170.

Partint de la qualificació indubtable de cavaller, l'autor recorda i explica les quatre classes de noblesa de l'antic Regne de València: nobles, generosos, cavallers i ciutadans, als quals en l'explicació afegeix els 'homes de paratge'; nobles, generosos i cavallers tenien escut d'armes; aquella classe tingué notable ressò en la literatura de la Baixa Edat Mitjana (158); la cerimònia d'adob és descrita segons es desenvolupà la de Jaume Marc II (159), les lletres de batalla devien ésser normals (160-161). Hi ha memòria escrita de la seva activitat de falconer reial (163-164) i de la indumentària corresponent a la honor de cavalleria (168); les darreres pàgines descriuen la ciutat de València en el segle XV (166-169). Hi ha bibliografia (170). – J. P. E. [16.006

Josep A. GISBERT SANTONJA, *A la recerca del gust d'Ausiàs March*, dins *Marc - Gandia*, 11-22.

Presentació global del conjunt de l'exposició dedicada a commemorar el sisè centenari del naixement d'Ausiàs Marc, ubicada en el Palau dels Borja entre els dies 14 de novembre del 1997 i 15 de febrer del 1998, mostra que, sobretot gràcies a les il·lustracions (reproducció d'obres d'art contemporànies de Marc, algunes procedents del *Psalteri o Llibre d'Hores d'Alfons el Magnànim*), intenta de donar a l'espectador, també al del catàleg, el sentit del gust d'aquella primera meitat del segle XV. L'exposició era dividida en tres ambients: el dedicat a La Safor en el segle XV (12-13), el biogràfic del mateix Ausiàs (14-18) i el centrat en la seva obra poètica (19-22), fragments de la qual poden ésser llegits en diverses pàgines.

El catàleg pròpiament dit, en el qual es reflecteixen les tres parts abans esmentades i d'altres com *El cavaller* (173-200), *La mar* (201-214), *Navarra i el Príncep de Viana* (215-222), *L'art del temps d'Ausiàs March* (223-268), *Arquitectura* (269-280), *Rajoles* (281-293), *La Bíblia sacra*, aquesta dedicada a l'exemplar conservat a l'Ajuntament de Cocentaina (294-300), i *Les primeres edicions d'Ausiàs March* (301-307); hi ha presentació i explicació tècnica de cada un dels cent cinquanta-quatre objectes, que, de més a més, és fotogràficament reproduït a color. Assenyaem que aquest catàleg conté a l'acabament una llista bibliogràfica (308-311). – J. P. E. [16.007-16.008

Catálogo, dins *Marc - Madrid*, 215-334.

L'exposició de Madrid constava de cent divuit peces, cada una de les quals és explicada en la fitxa corresponent i amb poques excepcions reproduïda en fotografia; les vuit primeres, (testaments, codicils i inventaris de béns 'post mortem' dels pares i d'ell), són transcrites in extenso (216-236; darrer testament, codicil i inventari de béns d'Ausiàs: 319-325). Segueix la multiplicat d'objectes de la mostra, entre els quals no manquen llibres amb les respectives reproduccions de pàgines (237-239), o rajoles amb inscripció (247-250 i 300; dos rajols amb inscripcions en àrab: 317-318) i unes primeres còpies de poesies d'Ausiàs (251-253), o noves mostres de literatura contemporània (282-283); l'astrolabi (304). Els daus són ocasió de recordar les prescripcions contràries al joc en els *Establiments de Gandia* (307). Les darreres pàgines són dedicades a edicions catalanes o castellanes de les *Obres*: València 1539, Barcelona 1543, 1548; Sevilla 1553, Valladolid 1555, Barcelona 1560; València 1560; Saragossa 1562; i Madrid 1579 (326-333). – J. P. E. [16.009

Lluís CABRÉ OLLÉ, *El palau de la poesia abans d'Ausiàs March*, dins *Marc - Gandia*, 37-43.

L'empenta de la tradició trobadoresca fins al temps d'Ausiàs Marc es manifesta en el *Llibre de concordances* de l'oncle Jaume i en l'adscripció a aquella d'un contemporani com Jordi de Sant Jordi (38), enfortida per la protecció de la casa reial, paral·lela de la donada als Marc (40), i pel nou factor de l'educació àulica, amb fort impacte en la casa reial dels segles XIV i XV; en serien prova el sentit i les imatges moralitzants tant de Pere com d'Ausiàs i la formulació en psicologia escolàstica dels propis sentiments feta per Jaume i Ausiàs (41); aquell passat no era mort i es manifesta en certes característiques de la poesia marquiana: com la simpatia amb escriptors més joves de la cort Trastámara, la textura d'unes 'dites' que havien d'ésser llegides forçosament, la massissa presència d'un vocabulari espiritual i científic o el sentimentalisme tràgic (42-43). – J. P. E. [16.010

Ferran GARCIA-OLIVER, *Marc, una genialitat imprevisible*, dins *Marc - Gandia*, 23-34.

L'autor assenyala que d'Ausiàs Marc en coneixem més els versos que la vida i que, emmarcat en una família ennoblida, «l'Ausiàs que ens sorprèn no és el que acata la disciplina de la vella nissaga dels Marc, sinó el que se n'aparta quan bé li convé» (23). La raguèlia s'havia enfilat socialment des de la Barcelona del segle XIII aprofitant l'aspre de la casa reial fins a la cavalleria, i pel dissortat atzar de la mort del germà gran, Joan, Ausiàs es trobava hereu de la branca valenciana i sobretot d'un pare i dos oncles «que havien donat mostres sobrades de perícia poètica» (25); format i fet home en la cort gaudienca d'Alfons el Jove, pels camins vers Itàlia el quinquenni 1419-1424 li féu conèixer la guerra i la mar i els seus coetanis; el féu 'falconer major' del rei Alfons, vingueren les aventures i els fills bords i, morta la mare, el retorn a Gandia, els problemes administratius, casament i mort de l'esposa Isabel Martorell; el nou matrimoni amb Joana Escorna també se saldà amb la mort d'ella i d'un dels bords, legítimat; tornat a Gandia, Marc pot arribar a un acord amb els altres regants per portar aigua al seu senyoriu; uns darrers plets amb contrincants s'aturen amb la mort d'Ausiàs el 3 de març del 1459. Els seus poemes es podien veure lliures de reflectir tantes dissorts? – J. P. E. [16.011

Marie-Claire ZIMMERMANN, *Ausiàs March. Construcció de la veu poemàtica i recerca del sentit*, dins *Marc - Gandia*, 57-69.

Pàgines ja publicades; [i resumides dins ATCA, XVIII (1999), 1035, núm. 14078]. – J. P. E.

[16.012

Jaume TURRÓ, *Ausias March no va viure en temps d'Ovidi*, dins «Secció Francesc Eiximenis», 175-199.

L'autor analitza la presència d'Ovidi en Ausiàs March i intenta traçar-ne la filiació. Després de recollir les diverses reminiscències ovidianes assenyalades en el text de March i en el d'altres poetes per Lola Badia, Lluís Cabré i Joan Ferraté, l'autor estableix la disjuntiva: darrere alguns versos de March cal veure-hi les *Poètiques* d'Ovidi amb les lectures de Servi i d'Innocenci III, o les tràgedies de Sèneca amb les gloses de Trivet. Turró creu que per coherència la primera hipòtesi és la millor, la qual cosa no significa que Ausiàs tingués un coneixement extens i intens de l'Ovidi major, sinó simplement que sabia «trenar la tradició» poètica occidental «amb art força més subtil» que fins ara no s'havia pensat. – J. de P. [16.013]

Albert G. HAUF, *El apocalipsis marquiano. Ausiàs March, místico y profeta del amor humano*, dins *Marc - Madrid*, 171-189

Albert G. HAUF, *Ausiàs March, ara i encara?*, dins *Marc - Gandia*, 45-55.

Albert G. HAUF, *Ausiàs March. ¿Abora y hoy?*, dins *Marc - Madrid*, 87-96.

El mateix Marc diu que la seva concepció de l'amor no pot ésser compresa de «l'amador qu'en appetit se farta», ans només de «l'entenent amador», car, com el de Lull i de la tradició cristiana, és una vivència en la qual se sumen memòria, enteniment i voluntat enfortint-se mútuament (171-174); quan aquest estat es dona en plenitud, ni tan sols «lo desig del cors no-s pot estendre l a leig voler» (176; del poema 23, versos 39-40; cf. 178), situació que hauria estat real en la Verge Maria (177), i que pot ésser il·lustrada amb la doctrina de Francesc Eiximenis sobre el coneixement per contemplació (179). Per l'amor que el poeta propugna, l'amador marquianès es transforma en àngel, seguint en aquest punt la doctrina d'Eiximenis, que transmet la del Pseudo-Dionís i la de la *Lletra als Romans* de sant Pau (180-181). Paral·lel d'aquest, que no sap si fou arripat a visions celestials dins o fora del cos, també Ausiàs confessa que «tant en Amor l'esperit meu contempla l que par del tot fora del cors s'aparte» (182: poema 18, vv. 5-6), amb la consegüent desesperació, perquè «pur-amor no pot en dona caure» (182-183), situació d'èxtasi, que despertà les sospites dels inquisidors (184). Com en asceti, també en l'amor marquianès cal l'ascensió penosa del sobreesforç que dissimuli, tal com Eiximenis contava de la Verge Maria, la gustosa contemplació interior (186). Aquesta era l'ars amandi' marquiana (187), inútil, però, «car fermetat de dona y és mester» i no sembla que abundés (188).

El segon títol parteix (com el tercer) de la sentència de Joan Fuster sobre Marc: «Un cas aberrant de megalomania eròtica» i explica que fou un cas des del moment que el Marqués de Santillana el definí 'grand trobador' i 'de... elevado espíritu' (46); és un trobador perquè els cançoners el col·loquen dins el grup, però aberrant d'aquests per la llengua, ja totalment catalana, i per la forma d'enfocar el tema de l'amor, que els editors espanyols del segle XVI consideraren dura pel missatge i per la 'rudesia llemosina', aquesta sí, aberrant; no fou, doncs, tan aberrant (46-48). Quant a la megalomania eròtica, la idea podria ésser acceptada en el sentit de vivència extraordinària o excepcional i vista com a reacció del poeta davant el seu fracàs en fer acceptar el concepte d'amor propugnat per ell, davant la possibilitat de perdre el cos sense salvar l'ànima (50), sensació traduíble en multitud de sensacions existencials d'ara, com la del dolor d'amor, del qual ací són aplegades nou formulacions marquianes (53). – J. P. E. [16.014-16.015-16.016]

Josep A. GISBERT SANTONJA, *La mar de March*, dins *Marc - Gandia*, 135-148.

Josep A. GISBERT SANTONJA, *La mar de March*, dins *Marc - Madrid*, 191-202.

Rosa Leveroni i Marie-Claire Zimmermann han dedicades pàgines al tema de la mar en Ausiàs Marc. L'autor veu la relació entre mar i Marc com l'existent entre un cosmos sencer i el cim d'un llinatge (136); la mar té presència constant en l'obra d'Ausiàs, i en canvi és gairebé inexistent en la de Jaume i Pere (138); amb quinze estrofes reproduïdes, a les quals al final és afegit el cant XLVI (*Veles e vents...*: 147), l'autor recorda els diversos temes tocats per Marc, com és ara la traïdoria meteorològica, la inestabilitat dels vents, els instruments per a sondar les profunditats o

per a orientar-se, la indecisió dels mariners davant el fortunal o el paral·lelisme entre un naufragi i el destí de l'home, etc. – J. P. E. [16.017-16.018]

Francesca ALEIXANDRE TENA, *En torno a Ausiàs March: lecturas e interpretaciones. Impresos y manuscritos en el siglo XVI*, dins *Marc - Madrid*, 137-153.

Objectiu de l'autora: «efectuar un recorrido cronológico desde fines del siglo XV, época de la qua datan los más antiguos manuscritos conservados, hasta el primer tercio del siglo XVII, cuando un sabio humanista, Vicente Mariner, trata de introducir al poeta en los círculos de la erudición europea traduciéndolo al latín» (138). De darreries del segle XV són sis dels manuscrits conservats, entre ells el considerat millor, el de Madrid, Biblioteca de Palacio (ms. F), que conté cent vuit poemes; el segueixen set d'altres compilacions, numèricament inferiors, que foren tingudes en compte en l'edició de Baltasar de Romaní (València 1539), amb text valencià i traducció castellana, de només quaranta-tres d'entre cent vint-i-vuit poemes i sotmesa a l'autocensura de tot allò que podia desplaure Mencía de Mendoza (141). Segueixen els tres intents patrocinats per Ferran Folch de Cardona, els dos primers de Pere Vilasaló amb cent vint-i-dos poemes, insatisfactoris però publicats (Barcelona 1543 i 1545), completats amb taula de mots obscurs [aquesta taula escrita per un català i publicada a Barcelona, també era en valencià?: 145], i el terç, definitiu, de cent vint-i-quatre poemes, a cura d'Antic Roca, Barcelona 1560, que seria la darrera edició original de l'obra d'aquell «caballero Valenciano de nación Catalan» que diria l'edició de Sevilla 1553, edició que reproduïa la de Baltasar de Romaní (147). Mentrestant, l'intent d'edició de Lluís Carròs de Vilaregut elaborada el 1546 amb 126 poemes (ms. D de Madrid, BN), seria impresa només en valencià a Valladolid el 1555 (145 i 148); en canvi, la traducció parcial castellana de Jorge de Montemayor seria editada a València 1560, i reproduïda a Saragossa el 1562 i a Madrid el 1579, però en volum que juxtaposava la traducció de Montemayor i la de Romaní (150-151). Cada un d'aquests intents pretenia oferir un Ausiàs Marc més autèntic. Arribaria, finalment, l'edició de la traducció llatina dins l'obra completa de Vicent Mariner, Turnon, Ludovicus Pillhet 1633 (152). Hi ha bibliografia (153). – J. P. E. [16.019]

Vicent Josep ESCARTÍ, *La primera edició valenciana de l'obra d'Ausiàs March (1539)*, València 1997.
Vicent Josep ESCARTÍ, *Encara sobre València i Ausiàs March en el segle XVI*, dins *Marc món cultural*, 173-197.

El segon títol coincideix parcialment amb el primer (només conegut per referència) (173/3), i és dedicat a dibuixar l'interès per Marc en cercles valencians altres que el dels ducs de Calàbria (174), començant pel de Lluís Carròs de Vilaragut, que encarregà l'actual ms. 3695 de Madrid, BN, amb l'obra de Marc, un vocabulari i la primera biografia, que serví de base a l'edició catalana de Valladolid 1555, destinada a lectors castellans (174-180); aquesta fou l'edició que en traduir els poemes d'Ausiàs al castellà, no pas «al rigor de la letra..., sino a la verdad de las sentencias», tingué a l'abast de la mà Jorge de Montemayor (que valorava el treball de Lluís Carròs per damunt els altres intents) (181-184). Són transcrits en apèndix el pròleg al manuscrit de Madrid (187-189), tres peces proemials a l'edició de Valladolid (189-194) i el pròleg i altres peces proemials a l'edició de Montemayor, València 1560 (194-197). – J. P. E. [16.020-16.021]

Costanzo DI GIROLAMO, *Il ,Cazoniere' di Ausiàs March*, dins *Marc món cultural*, 45-58.

Establerta la significació italiana de ,cazoniere' l'autor es pregunta si l'obra de Marc n'és un. Resumeix les posicions dels estudiosos anteriors (Amédée Pagès, Pere Bohigas, Joan Ferraté, Pere Ramírez i Molas, Robert Archer, Xavier Dilla); ell, per la seva banda, arriba a la conclusió que l'obra poètica de Marc no és un ,cazoniere', però que això «non significa togliere niente... alla sua grandezza» (56). – J. P. E. [16.022]

Emili CASANOVA, *Recorregut per la llengua d'Ausiàs March (1397-1458)*, dins *March món cultural*, 135-172.

Emili CASANOVA, *La llengua de Joan Roís de Corella (1435-1497). Una presentació*, dins *Estudis Corella*, 89-105.

La profunditat poètica de Marc és única, però en canvi el seu vocabulari és normal i ha estat poc estudiat. L'autor es proposa esbrinar la disponibilitat lèxica i analitzar morfologia i sintaxi del poeta en el marc de la llengua de la primera meitat del segle XV (138). Les primeres pàgines exposen les raons de la definitiva substitució de l'occità pel català en el camp de la poesia per obra de Marc, i la qualitat popular i aristocràtica alhora del seu llenguatge (138-141); tot seguit estableix les llistes de vocabulari cancelleresc, tant occità com català, amb indicació del nombre de freqüències en cada mot (142-152), de vocabulari cultista (153-154), de populismes introduïts per Marc (156-161), de set castellanismes (161), de locucions (162-164) i de valencianismes (165): «és la llengua de la cancelleria, la mateixa que la d'Antoni Canals» (167), amb una sèrie de característiques morfosintàctiques (167-168), que li serví per a donar una obra perenne (170). Hi ha bibliografia (171-172).

Les pàgines dedicades a Corella són paral·leles de les que estudien Marc, amb la diferència que el seu vocabulari és més ric, numèricament superior a les vuit mil paraules (91), emprades, però, amb l'objectiu d'«ensenyar les virtuts del món clàssic a través d'una llengua i d'un lèxic clàssic» i «una transposició sintàctica de la prosa llatina» (92); en comparació amb Ausiàs, han desaparegut els occitanismes i han augmentat els castellanismes (97), característiques que haurien causat, successivament, el seu prestigi en els cenacles valencians i la caiguda en l'oblit. – J. P. E. [16.023-16.024]

Mariola APARICIO, Ferran CARBÓ, *Ausiàs March en la poesia valenciana de postguerra*, dins *March món cultural*, 217-246.

En aquestes pàgines és resseguida la petjada de la poesia marquiàna, en la catalana en general (recordant els intents reeixits o no de publicació d'obres), i en particular en Carles Salvador (224-227), en Joan Valls i Jordà (227-230) i sobretot en Vicent Andrés i Estellés (230-243). Hi ha bibliografia (245-246). – J. P. E. [16.025]

Gabriel ENSENYAT PUJOL, *Els primers estudis sobre Ausiàs March: Josep M. Quadrado*, dins «Canelobre», hivern 1998-1999, 39-40, 77-90.

Pàgines només conegudes per referència. – J. P. E. [16.026]

Joan MOLINA I FIGUERAS, *La Virgen de los Consellers. Metàfora mariana e imatge del poder*, dins «Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar», LXXVII (1999), 111-151.

Durant el juny del 1443, els cinc consellers i els dotze prohoms encarregats pel Consell de Cent d'acabar la capella de la Casa de la Ciutat, compliren l'encàrrec a llur coneguda (111-114). De fet, quatre mesos després signaren contracte, ja publicat, amb Lluís Dalmau, valencià pensionat als Països Baixos per la Casa Reial a fi d'apropiar-se de les innovacions de Jan Van Eyk, pintor particularment estimat del rei Alfons; la predilecció dels consellers per Dalmau, bandejant els grans pintors catalans del moment (p. e., Bernat Martorell, Pere Serra...), s'explicaria per la decisió de dotar la Casa de la Ciutat d'«una obra vanguardista, y por lo tanto sorprendente, en el panorama artístico catalán de mediados del siglo XV» (124). La figuració, de més a més, s'havia de trobar en la línia d'un altre punt innovador, el de la doctrina de la Puríssima, en la qual Barcelona s'havia demostrat capdavantera, i proclamada en el quadre per la inscripció 'et macula non est in te' (126); ací l'autor resumeix les decisions barcelonines de la 'Confraria del senyor Rei', de la qual els jurats eren confreres, a favor de la doctrina puríssima [i del lul·lisme que la propugnava] des de la segona meitat del segle XIV (128-132 [cf. ATCA, III (1984), 59-191]). Finalment, la presència dels consellers com a donants del retaule, protegits pels sants patrons, és col·locada per l'autor en la línia de la defensa de

l'oligarquia de ciutadans honorats governant la ciutat de Barcelona, tal com propugnava Francesc Eiximenis (139-140), defensa que en el pla artístic es manifestaria en les il·lustracions inicials del *Terç del cristià*, ara a Madrid, BN, ms. 1792, i del *Comentari als Usatges de Barcelona* de Jaume Marquilles, ara a Barcelona, AHCB, ms. 242 (133-144). Les pàgines finals reproduïxen vuit il·lustracions (145-151). [Una observació: el retaule representa Maria com a mare, amb l'Infant assegut damunt un genoll; segurament seria més encertat d'anomenar-la 'Mare de Déu dels Consellers', tal com en devien dir a mitjan segle XV]. — J. P. E. [16.027]

Benigne MARQUÈS I SALA, *L'inventari dels béns de mossèn Pere Bosch, canonge d'Urgell (1449)*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 479-498.

Resumida la biografia del dit personatge cardoní (479-480), n'és presentat i resumit l'inventari de béns 'post mortem' (481-485), conservat a l'Arxiu Diocesà d'Urgell, *Plec d'inventaris XV*, transcrit en la seva totalitat (487-498); ja en les pàgines introductòries, l'autor es fixa en els llibres, els normals d'un canonge, que, de més a més, havia estudiat dret canònic, amb el complement d'algun de tema local (484-485); l'inventari ens permet de veure la quantitat de monedes (487-488) i de llibres de comptes (489-490) d'un personatge, al qual hom havia confiat l'administració d'alguns béns i drets del capítol, segurament del bisbe i d'alguns subsidis [concedits per la Santa Seu al rei?]. — J. P. E. [16.028]

Xavier PUIGVERT I GURT, *L'etapa olotina (1450-1462) del jurista Joan Socarrats*, dins «Estudis històrics i documents dels arxius de protocols», XVII (1999), 107-124.

Les primeres pàgines resumeixen allò que fins ara era documentat en la biografia de Joan de Socarrats (107-109); l'autor hi afegeix les dades proporcionades per Olot, AHC, *Protocols notariais d'Olot*, de Besalú i d'El Mallol, que informen tant de l'activitat privada com de la pública a Olot i pobles veïns els anys 1449-1462, on fou notari reial i senyorial els anys 1450-1458 (111-113), jutge de la cort senyorial 1459-1460 (114-116) i jutge de les vegueries de Besalú i Camprodon els anys 1460-1462 (116-117). Després d'esclatar la guerra amb Joan II, Socarrats és documentat a Besalú, a Vic (on el 1463 completava la còpia de la *Summa feudorum* de Bartolo da Sassoferrato) i com a ciutadà de Barcelona (118-119). Són transcrits d'ACA, *Canc., reg.*, els nomenaments de notari el 1450, i de jutge de les vegueries i batllies de Besalú i Camprodon el 1461 (121-124). — J. P. E. [16.029]

Rafael BELTRAN, Josep IZQUIERDO, *Edicions i estudis sobre Tirant lo Blanc (1995-1997)*, dins «Llengua & Literatura. Revista Anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura», 10 (1999), 387-401.

Els tres anys indicats en el títol, els estudis sobre la novel·la de Joanot Martorell s'haurien beneficiat encara de l'empenta rebuda el 1990 amb motiu de 'L'any del Tirant'; hom hi diferencia cinc trajectòries: la del grup d'Alacant, globalitzadora; la d'història i crítica literària més positivista; la crítica textual; les traduccions i difusió de l'obra; i la polifacètica del grup de València, que va de la recerca d'arxiu fins a la bibliografia i difusió electrònica, passant per la història literària, la literatura comparada i la teatralitat. A continuació és presentada l'edició de les «Actes del Col·loqui Internacional d'Ais de Provença 1994» (388-395) i els llibres de Joan M. Perujo Melgar, Vicent Martines, Annamaria Annichiarico, ultra la traducció francesa de Joanot Martorell (396-400). Hi ha bibliografia (401). — J. P. E. [16.030]

Albert HAUF I VALLS, «*Sinó per la fe de Jhesuchrist*» (*Tirant lo Blanch*, c. 403), dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIV (1998), 49-75.

L'episodi africà del *Tirant* ocupa un lloc cèntric, car purifica l'heroi de la supèrbia i l'afeminament i el converteix en un croat contra l'Islam. La teoria subjacent és exposada en *Lo sermó que Tirant féu fer als moros* (cap. CCCCHII) pel lleidetà fra Joan Ferrer, ací transcrit (52-54), que l'autor sotmet a una lectura reposada: el sermó parteix de la necessitat de la fe cristiana per a la salvació en la glòria de Déu (55), que és aquell vestit nupcial de la paràbola evangèlica dels convidats a noces (58-59), tradicionalment considerada necessària per a tots els homes, tant anteriors com posteriors a Crist (60-62). A partir d'ací el sermó es gira contra Mahoma, que hauria col·locat la felicitat definitiva no pas en la glòria espiritual de Déu, sinó en «menjars dolços e delits carnals», tal com deia Francesc Eiximenis (67); amor de caritat de Déu contra amor de carnalitat, definirien les dues religions (69-71), caritat que és el darrer pas de la transformació interior encetada amb la fe i que en arribar al darrer grau de l'amor de caritat és la vestidura evangèlica (71-73); aquests serien els raonaments que conduirien a la incitació al ,sant viatge de Constantinooble' (73), i transformarien la caritat en raó per a la violència (73-76). – J. P. E. [16.031

Tomàs MARTÍNEZ ROMERO, *Funus triumpho simillimum. Consideracions al voltant de la mort i del dol per Tirant lo Blanch*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIV (1998), 23-48.

Aquestes pàgines contenen, dividides en deu punts, «unes consideracions o reflexions que semblen necessàries i imprescindibles per a poder interpretar amb mínimes garanties els capítols finals tirantians» (23, nota 1). Parteix del fet que la ,memoria mortis' era inexcusable en la Baixa Edat Mitjana i es proposa de «fer veure les concomitàncies ocasionals entre escenes de la predicació familiars a un ampli auditori i d'altres que s'esdevenen a les pàgines del *Tirant*» (26). Així, la mort del Tirant (cap. 467) no és cavallerescament, però sí cristianament exemplar (26-29), i coherent amb el «model de cristià dels mendicants a la biografia i a la mort del rei» (31); en canvi, «els grans dolcs per la mort de Tirant» (33) presenten problemes d'encaix amb d'altres elements de la narració i així «les mostres de dolor sovint són més escenificades que no sentides» (33), extrem confirmat pels capítols 314-315 (35-37). Després del traspàs, la memòria de la mort (i la del mort) és assegurada pel monument funerari (38-40), i per l'aplicació del testament (41), que, en el cas del successor, Hipòlit, traeix el gust de Martorell per «la potencialitat paròdica i la ironia» (44): «finalment, el món real sembla ser incompatible amb la literatura» (44). Hi ha bibliografia (45-48). – J. P. E. [16.032

Joaquim ANYÓ I OLIVER, *Portuguesos al Tirant lo Blanc*, dins «Afers. Fulls de Recerca i pensament», núms. 33-34 (1999), 633-638.

L'autor concentra l'atenció en dos personatges: Diafebus i el vescomte de Branches; aquest sembla reproduir en el *Tirant* certs trets de l'autèntic comte d'Abranches, João d'Almada, acompanyant de Pere, Conestable de Portugal a Catalunya; i Diafebus alguns d'un altre dels acompanyants del Conestable, Pere de Portugal i de Deça; però hi ha dificultats a encaixar els esdeveniments reals amb la cronologia d'elaboració del *Tirant*, car alguns dels fets passaren després de la mort de Joanot Martorell; algú d'altre els introduí en la novel·la? . – J. P. E. [16.033

Jaume J. CHINER GIMENO, *Del rei ermità a l'emperador de Constantinoble: monarquia versus cavalleria al Tirant lo Blanch*, dins «XV Congrés, I/3», 319-333.

De ,mera aproximació al tema' (322) defineix l'autor aquestes pàgines, que presenta com a tast d'un estudi més complet. Ací confronta la figura dels monarques en el *Tirant...* (els cristians «són caracteritzats com a reis dèbils, dolents, avars, covards, luxuriosos, bastards, etc.») amb la de dos cavallers lloables, Guillem de Varoich i Tirant lo Blanc (322); només el rei d'Anglaterra era, fins a un cert punt, l'excepció, no pas els altres (de França, Sicília, emperador i emperadriu de Constantino-

ble) (323-329); a diferència d'aquests, tant Varoich com Tirant són presentats complits en tota mena d'obres cavalleresques i el primer també en ensenyaments (330-333). – J. P. E. [16.034

Purín MORANT I ALMENDRO, *El «Gui de Warewic» al «Tirant lo Blanch»: anàlisi comparativa*, dins «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XXXIX (1999 = Homenatge a Arthur Terry, 3), 39-61.

L'autora creu que Joanot Martorell no va utilitzar la ,versió anglonormanda del francès', del s. XIII, perquè entre aquesta versió i el seu relat hi ha més diferències que semblances. No havent estudiat la versió anglesa de la llegenda, es remet al judici de Martí de Riquer, el qual només assenyala, a través de Vaeth, similituds argumentals. Martorell recolliria la llegenda durant la seva estada a Anglaterra en el *Guillem de Varoic*, que després integraria en el *Tirant*. Hi ha bibliografia i un quadre de comparació esquemàtica. – J. de P. [16.035

Joaquim ANYÓ I OLIVER, *'Tirant lo Blanch' i les fonts de 'Much Ado about Nothing'*, dins «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XXXIX (1999 = Homenatge a Arthur Terry, 3), 63-82.

La part del *Tirant* que té per escenari Constantinoble ha estat una font per a la comèdia de Shakespeare. Després d'esmentar altres fonts italianes de *Much Ado about Nothing*, l'autor analitza allò que hi ha aportat el *Tirant*: paral·lelismes en la caracterització dels personatges masculins i femenins, i un seguit de coincidències textuais. El *Tirant* no solament és font de la comèdia shakespeareana: n'és potser el punt de partida. Hi ha bibliografia. – J. de P. [16.036

Lluís CIFUENTES, Carmel FERRAGUD, *El 'Llibre de menescalia' de Manuel Díez: de espejo de caballeros a manual de albéitares*, dins «Asclepio. Revista de Historia de la Medicina y de la Ciencia», 51 (1999), 93-127.

Informació global tant entorn l'autor com el *Llibre de menescalia*. Aplec de notícies tant personals com familiars; inicialment urgellista, acceptà la sentència de Casp i cinc anys després era nomenat ,majordom del senyor rei', que acompanyà almenys en la primera campanya napolitana; en retornar segurament portava el *Liber marescalcie* de Lorenzo Rusio; nomenat batlle i alcaid de la Vall d'Uixó, i potser allí, amb certesa abans del 1436, elaborà el seu llibre a base de l'italià i del *Libro fecho de los cavallos*, en dues parts o llibres, el primer dedicat als cavalls i el segon a les mules (98-101); en són coneguts almenys dotze manuscrits; fou imprès a Barcelona els anys 1515 i 1523, traduït al francès, al castellà i al galaicoportuguès, imprès diverses vegades en castellà des del 1495 (102, nota 20) i fins i tot retrotraduït al català a partir d'una de les darreres. Destinat a cavallers, els pròlegs a les edicions posteriors el deien també destinat als manescals, ampliant d'aquesta manera el públic comprador (107-112), sobretot després que València obligà a examen previ al títol de manescal (112-113). Són publicats en apèndix el capítol *Dels Majordoms* de les *Ordinacions de Pere III el Cerimoniós* (114-117), el nomenament del ,noble mossèn Manuel Díez' a majordom reial (117), els pròlegs a les dues parts del *Llibre* (118-119); l'acta de la sessió municipal de València establint el tribunal per a l'examen de manescals el 1436 amb la consegüent crida (120-121); el qüestionari del dit examen (122-124); i els pròlegs a les edicions francesa i castellana del 1495 (124-127). – J. P. E. [16.037

Lluís CIFUENTES, Carmel FERRAGUD, Luis GARCÍA BALLESTER, *Els manescals i l'art de la menescalia a la Corona d'Aragó durant la Baixa Edat Mitjana*, dins *Història de la ramaderia i la veterinària als Països Catalans*. «IV Col·loqui d'Història Agrària. Maig del 1997. Actes», Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona 1999, 75-98.

En tots els àmbits de la vida, la relació de la societat amb els animals canvià profundament i un exemple és el de l'atenció als cavalls, en què els coneixements pràctics dels ferrers foren completats amb els dels menescals i llurs ajudants (77-79). Els arxius, en particular el de Puigcerdà, AHC, documenten des de darreries del segle XIII, ni que sigui per casos conflictius, l'extensió tant geogràfica com humana dels qui de fet practicaven remeis a bèsties i en particular dels anomenats 'menescals' (81, nota 15), que aprenien l'ofici en convivència amb el professional (83); eren particularment necessaris en els exèrcits, i en els cristians no hi mancaven els sarraïns (84-85). El 'status' socioeconòmic del menescal s'anava equiparant al del metge (86); el fet nou és l'existència de literatura especialitzada, també en català, on trobem el *Llibre de menescalia* de Manuel Díes, de València, i el *Llibre d'enfrenaments de cavalls*, de Bernat de Cases, de Girona (89), que servien als encausats per a demostrar que havien actuat d'acord amb les normes teòriques (92, notes 51-52); per la mateixa raó, les autoritats municipals afavoriren la constitució de gremis, establiren l'examen previ dels menescals i promulgaren ordinacions que controlessin l'exercici de la professió. — J. P. E. [16.038

Assumpta SERRA I CLOTA, *Economía y sociedad a lo largo del siglo XIV en la Cataluña Central. Efectos de la Peste Negra*, dins «Señorío y Feudalismo en la Península Ibérica», III, Zaragoza 1993, 449-472.

Assumpta SERRA I CLOTA, *Reaccions senyoriales a la crisi agrària a Catalunya, a la Baixa Edat Mitjana: els remences*, dins «Anuari d'Estudis Medievals», 29 (1999), 1005-1041.

L'autora traça una descripció dramàtica de la situació popular de Catalunya després de la Pesta Negra, empitjorada per les sospites de mala administració reial (1006-1008). Aplega les notícies de despoblament de llocs i d'abandó de masos en la Catalunya Vella, ja publicades per nombre d'autors (1009-1018), i explica les reaccions senyoriales preses amb la intenció d'evitar la roneguització de les pròpies terres, començant per la de prohibir o dificultar al màxim l'emigració dels obligats a remença (1019-1024); un altre mitjà d'autodefensa baronial fou el d'alliberar els nous masovers de càrregues senyoriales durant un nombre d'anys; però si en el primer títol l'autora proposava que aquell era un instrument a mans de nous propietaris ciutadans, la documentació coneguda després l'ha convençuda que se'n serviren tots (1025-1032). Les darreres pàgines sintetitzen els resultats aplegant-los per zones: Gironès (1033), Muntanya (1034-1035), Osona (1036-1037) Maresme (1037-1038), Barcelonès (1039), Berguedà (1040) i Muntanya lleidetana (1040-1041). La zona més castigada pel conjunt de malures hauria estat la muntanyosa. — J. P. E. [16.039-16.040

Maria Àngela VILALLONGA, *El viatge dels catalans a Roma durant el segle XV*, dins «Secció Francesc Eiximenis», 201-221.

En el marc de la presència catalana a Roma durant el segle XV generada per l'elecció dels dos papes Borja, l'autora estudia l'estada a la capital de la cristiandat del futur cardenal Joan de Margarit i de l'humanista Jeroni Pau. La missió de Margarit, fonamentalment eclesial, se saldà amb una amalgama entre els ideals universals de l'humanisme, la teoria de la jurisdicció suprema del papa atòmic en afers temporals i la reconeixement d'una Hispània unida i forta sobre un poder reial fort. Jeroni Pau, en canvi, és un professional de la ploma que triomfà a la Cúria en ésser-hi publicada la seva *Practica Cancellariae Apostolicae* l'any 1493, que cultiva la poesia llatina i la literatura en voga entre els humanistes de finals del XV i dedica els seus lleures a recollir inscripcions antigues, que després aplegà en un sol volum el seu amic barceloní Pere Miquel Carbonell. Per aquest camí, i fent sempre gala d'un profund localisme barceloní, va atènyer una universalitat més autèntica que la de Margarit, i és amb ell que l'humanisme arribà a Barcelona. — J. de P. [16.041

Sadurní MARTÍ, *El Cançoner del Marquès de Barberà (S¹ / BM1)*. *Descripció codicològica*, dins «Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval», 11 (1997), 461-502.

L'autor resumeix allò que de finals del segle XIX a finals del segle XX els estudiosos han dit de l'esmentat cançoner (463-467), entrat a la biblioteca de Montserrat «entre 1946 i 1956» (472); analitza la composició material del volum, al qual manca el primitiu plec cinquè, de deu fulls o vint folis (468: antics ff. 81-100), raó per la qual el volum inicialment tenia 220 folis i ara només 200, molts dels quals resten en blanc (469); la impressió és la d'un volum copiat per a ús privat del copista durant les tres darreres dècades del segle XV (467), potser entorn el 1475 (497). En el seu estat actual, el volum conté una peça anònima, essent les altres de catorze escriptors, a les quals cal afegir les lletres de la polèmica ‚contra Fals Amor‘, signades per onze partícips (472-476). La seqüència actual de les peces (476-479) és reduïda a set seccions (480-482). Segueix fitxa de cada un dels setanta-vuit escrits actualment conservats (483-496); hi ha llista de *Siglae codicum et editionum* (497-498) i bibliografia (499-502). – J. P. E. [16.042]

Josep GUIA, *Dades biogràfiques sobre Jaume Gassull*, dins «Revista d'Història Medieval», 9 (1998 [1999]), 262-275.

D'aquell autor valencià (c. 1455-c.1515) en són desconegudes les dades personals; l'autor hi posa remei, aplegant en documentació notarial, i en particular en el baldufari de Lluís Collar (València, APatriarca, *Protocols*) i en els protocols de Vicent Padró, nombre de dades personals i familiars, datades entre el 1470 i el 1507, completades amb d'altres d'ofertes per autors diversos (269-270); el pare, Andreu Gaçull, hauria estat secretari i conseller del rei Alfons a Nàpols, i per això, i per l'extrema joventut de Jaume, el Gaçull esmentat el 1475 en les *Obres e trobes en labor de la Verge Maria*, és normal que sigui identificat no pas amb Jaume Gassull, sinó amb el seu pare, Andreu, prohòm ben personificat dins la vida pública valenciana (271-273). Hi ha bibliografia (274-275). – J. P. E. [16.043]

Anna Isabel PEIRATS NAVARRO, *L'Espill de Jaume Roig: notes per a una edició crítica*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIV (1998), 13-22.

Enfeïnada en la preparació d'una edició crítica de *L'Espill* de Jaume Roig a base del seu manuscrit únic, el Vat. Lat. 4806, l'autora presenta «una breu visió de la disparitat d'interpretacions tant des del punt de vista del fons com de la forma de les reedicions contemporànies que diacrònicament han anat variant d'acord amb el principi pascalià dels vasos comunicants que exerceixen pressió sobre un punt fix: el Manuscrit únic» (15); en aquest recompte de les lectures diverses dels successius editors és particularment valorada l'edició de Ramon Miquel i Planas i posada atenció especial a la de Josep Almiñana. Hi ha bibliografia (21-22).- J. P. E. [16.044]

Núria SALES, *Un ambaixador rossellonès del Sacre Imperi Romanogermànic? Gaspar de Llupià i Maximilià I, rei dels Romans (1477-1497)*, dins *Catalunya i Europa*, II, 147-156.

Perdut segurament en les Guerres de Separació i de Successió, l'arxiu dels Llupià fou després, dins les possibilitats, reconstituït i ara es troba entre els arxius de Viladellòs, propietat del marquès d'Alfarràs (150). Les primeres pàgines permeten de comprendre l'extensió i multiplicitat de branques i branquillons de l'arbre genealògic dels Llupià en la Baixa Edat Mitjana (148-150 [als quals s'hauria pogut afegir almenys Hug de Llupià i Bages, bisbe de València en temps de Benet XIII, i generador d'una documentació considerable]). Un dels punts que no fou possible d'incloure fou la documentació imperial austríaca relativa al servei que Gaspar de Llupià hauria fet a Maximilià I en ambaixada del 1482 als reis Ferran i Isabel a fi d'explicar la situació dels drets de la Casa de Borgonya després del Tractat d'Arràs (Maximilià era casat amb la pubilla, Maria de Borgonya) i proposar futures actuacions conjuntes; són ací transcrits fragments de les informacions trameses pel de Llupià a l'emperador (151-154); encara seria ambaixador davant la casa du-

cal de Bretanya per al segon matrimoni de Maximilià amb Anna de Bretanya, fet avortar pel rei francès, que hauria tancat el cercle de França als Habsburg (155). – J. P. E. [16.045]

Manuel José PEDRAZA GRACIA, *La librería zaragozana a finales del siglo XV*, dins «Hom. Orcástegui», 1243-1255.

Manuel José PEDRAZA GRACIA, *La introducción de la imprenta en Zaragoza: la producción y distribución del Manipulus curatorum de Guido de Monterroterio, Zaragoza, Matheus Flanders, 15 de octubre de 1475*, dins «Gutenberg-Jahrbuch», 1996, 65-71.

Tot i que l'autor defineix aquestes pàgines d'aproximació i avisa que a la seva base només hi ha uns quants documents de Saragossa, AHProtocols Notarials, informa que Saragossa hauria estat la segona ciutat de la corona en producció de llibres després de Barcelona i és natural la relació entre ambdues ciutats, també amb València; compareixen Hans Rix de Chur, afincat a València, i Joan Mathagnan (1248), de Barcelona, qualificats de mercaders; també és conegut el valencià Antoni Cortès (1246-1247), i Anton Koberger, instal·lat a Barcelona (1248); hi hagué una important compra de llibres d'Església o per a l'ensenyament universitari (sobretot *Llibres d'hores*, també de Barcelona) a Joan Mathagnan (1251-1252); trobem un llibreter lleidatà, Joan Cordero (1255).

Com en alguna altra ciutat [és el cas de Tarragona], el ‚best-seller‘ baixmedieval, el *Manipulus curatorum*, hauria també estat el primer llibre estampat a Saragossa (qualificat per l'autor de primer llibre de la península amb caràcters gòtics i amb colofó complet [no reproduït en aquestes pàgines, que en canvi, en donen d'estampades els anys 1485 i 1498]); l'aportació documental és una lletra del vicari general de Saragossa (Archivo Diocesano), datada el 7 de novembre de 1475, urgint sota pena pecuniària que tot prevere de la diòcesi comprés i posseís dins termini de sis dies un exemplar del *Manipulus curatorum* (66-67). – J. P. E. [16.046-16.047]

Josep HERNANDO [I DELGADO], *El libro, instrumento de cultura y objeto económico. Pere sa Sala, escribano real (siglo XV)*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 409-427.

L'autor observa que tant com fins ara hom ha donat importància gairebé exclusiva als inventaris de biblioteques, grans o petites, per a seguir la història cultural d'una època, cal també cridar l'atenció sobre la riquesa de dades dels testaments, car no sols informen de llibres propietat del testador, ans d'altres que o li foren deixats o que ell ha prestat o empenyorat, o amb els quals pot tenir relacions altres que la de propietat. El 1480 feia testament Pere sa Sala, conservat a Barcelona, AHPB, *M. Franquesa*, ací publicat (419-426). Ultra el comentari a les formes diverses de presència de llibres en el testament d'En sa Sala, aquestes pàgines ofereixen en nota quantitat de dades sobre les dites formes procedents del mateix arxiu; assenyalen, a tall d'exemple, el conjunt de llibres de drets canònic i civil que Tomàs Mieres deixà en préstec al seu fill Gaspar, estudiant de dret. [Dues d'aquestes anotacions han d'ésser revisades: aquella, segons la qual «el famoso Felip de Malla», mort el 1431 (413), hauria posseït un breviar romà «impreso» (el 1431?) (411, nota 2); i la que ens presenta un «Iohannes Blanch, impressor librorum, habitator Barchinone...» amb transaccions de quantitats ben grans de llibres a començaments de gener del 1477 (414, nota 8); pel cognom sembla català, però només ‚habitator Barchinone‘: en una data tan primerenca és realment el primer català impressor o és un Hans Weiss catalanitzat?]. – J. P. E. [16.048]

Stefano M. CINGOLANI, *L'art al-Lusiu: Ausiàs March a l'obra de Joan Roís de Corella*, dins *March món cultural*, 247-263.

L'objectiu d'aquestes pàgines és el d'assenyalar «uns principis teòrics a partir dels quals em proposo d'analitzar... les relacions que uneixen... Ausiàs March i Joan Roís de Corella», relacions descobertes «per la ja coneguda existència de tot un tram de citacions i de trameses lexicals au-

siasmarquianes a l'obra de Corella» (248). Aquest treball s'ha de fer en dues direccions: la d'establir el corpus dels punts de contacte; i la d'esbrinar el significat de la dita relació, que tant pot ésser d'aprofitament de materials, d'imitació (249), com de crítica (252, 262). L'autor assenyalava alguns dels dits contactes i indica que, tant com permeten de precisar la posició crítica de Roís envers Ausiàs, informen de la vida cultural valenciana de la segona meitat del segle XV i dels camins de transmissió de l'obra de Marc. – J. P. E. [16.049]

Lola BADIA, *L'ascensió irresistible de l'astre literari de Joan Roís de Corella: cinc anys de bibliografia (1993-1997)*, dins «Llengua & Literatura. Revista Anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura», 10 (1999), 402-416.

Vicent MARTINES, *Comentaris a la bibliografia sobre Joan Roís de Corella*, dins *Estudis Corella*, 5-39

Entre les aportacions recents de Stefano M. Cingolani i de Josep Guia, l'autora, pel camí del treball de restauració dels textos s'endinsa en un dels temes-clau dels darrers anys la connexió corelliana del *Tirant*, que és innegable, però sense explicació convincent per a tothom (403 i 405-408); és important la clarificació cronològica de la biografia de Corella i l'atenció a la seva obra món enllà (404); persisteix el dubte de si la *Tragèdia de Caldesa* també ho fou per a l'autor (408-409), Cingolani ho nega, engrandint la distància entre literatura i biografia de Corella més enllà de «les tensions espirituals d'un escriptor» (410); potser per això seria l'evolució literària la que assenyalaria la cronologia de l'obra corelliana. La segona part conté llistes bibliogràfiques: dels tretze títols significatius publicats entre el 1964 i el 1992; dels quaranta-un editats entre el 1993 i 1997; i de la dotzena relatius a la relació amb Joanot Martorell (411-416).

Martines es vol atansar a l'exhaustivitat i presenta la seva compilació bibliogràfica estructurada en edicions de textos, traduccions a d'altres llengües i estudis sobre l'obra; aquesta és la guia per a les pàgines inicials, expositives (8-26), en les quals, de més a més, hi ha indicació de novetats editorials previstes (11 i 26) i de les darreres sessions d'estudi (27). Les llistes bibliogràfiques, distribuïdes en edicions, estudis, amb petit grup d'estudis bibliogràfics (30-34 [puc dir que Joan Roís de Corella es troba en la secció bibliogràfica des del primer volum d'ATCA?]), són completades amb síntesi esquemàtica, on són indicats els autors de cada grup (34-36) i llur classificació cronològica entre 1913 i 1998 (34-37) i amb dues gràfiques de classificació temàtica i cronològica (38). – J. P. E. [16.050-16.051]

Josep Lluís MARTOS, *El 'Cançoner' de Maïans (BUV ms. 728): un cançoner d'autor de Joan Roís de Corella*, dins «Estudis sobre Llengua i Literatura Catalanes», XXXIX (1999 = Homenatge a Arthur Terry, 3), 93-113.

L'autor descriu aquest manuscrit d'obres de Roís de Corella amb molt detall i coneixements d'arqueologia del llibre; n'exposa el contingut i la manera com el contingut es reparteix en els quaderns. El criteri compilatori és confeccionar 'un cançoner de Corella', i si hi ha alguna obra no corelliana, és perquè l'obra en qüestió li havia estat adreçada per altri. El copista «sembla haver reproduït tot el material que tenia a l'abast de Roís de Corella». Al principi del volum hi ha les obres en prosa, els poemes es concentren en el darrer quadern. L'ordenació de les obres «s'ajusta bastant a la cronologia proposada per Cingolani». En apèndix dóna un llistat de totes les obres de Corella amb la indicació dels còdexs i/o les edicions que les han transmeses. Hi ha bibliografia. – J. de P. [16.052]

Joan ROÍS DE CORELLA, *Tragèdia de Caldesa*. Presentació d'Enric FERRER SOLIVARES, Gandia, Ceic Alfons el Vell i Ajuntament del Real de Gandia 1977, 68 pp.

[Edició desconeguda de les dues bibliografies corellianes acabades d'esmentar]. L'autor recorda els segles en què l'obra de Corella ha romàs en l'ostracisme, oblidada, si no menyspreada

(9-13; 48); nasqué en una València en el seu esplendor, on no mancaven zones d'ombra, augmentades en acabar el segle amb la Inquisició Espanyola (21), a la llinda del canvi d'època introduït per les Germanies i pel successiu desplaçament de la importància general des de la Mediterrània a l'Atlàntic (14-17). Pertanyia a una classe social elevada, que practicava «el perillós joc de fer riota de tot, sense traure'n les conseqüències polítiques» (20) i «el goig de viure exagerat, fruit pels qui s'ho poden permetre» (22): la impremta la dibuixava: temàtica religiosa d'una banda (lluny, però, de la filologia renaixentista: 36), i amorosa de l'altra (24), que intenta transmutar en literatura les vivències personals (37): aquest fou el seu marc biogràfic (26-33). En el trencant entre món medieval i modern, l'«habilitat de Corella rau en la capacitat d'introjectar intensitat personal en tot allò que passa per la seua ploma i en la voluntat d'estil que hi aplica» (35), tant si és poesia lírica, narració en prosa o traduccions (38-48), res, però, no és tan autèntic com certs moments de poesia amorosa (39). La base argumental de la *Tragèdia de Caldesa* «sembla real i es redueix a un penós episodi de traïció per part de la seua enamorada» (52); el text, de l'edició de Jordi Carbonell, ocupa les pàgines 59-65. – J. P. E. [16.053]

Rosanna CANTAVELLA, *Aspectes argumentals de la Tragèdia de Caldesa*, dins *March món cultural*, 299-318.

Objectiu de l'autora: «fer recapitulació del que s'ha anat traient en clar pel que fa a les fonts argumentals de la *Tragèdia de Caldesa* i aportar nova llum sobre determinats elements d'aquest mateix argument» (299). Del 1982 ençà hom ha anat aportant raons contràries a la consideració biogràfica de la *Tragèdia*..., i així l'autora fixa el seu interès en la figura del rival del narrador, que no seria «lleig i deforme» (300-303), ans un home d'estament, però deformat pels ulls del narrador (304). L'argument, en canvi, se centra «en la decepció del protagonista pel que fa a l'amor i, en particular, amb la idea de 'fin'amors'» (304): ja som a Ausiàs Marc, i en concret al poema XLVII, del qual seria «reelaboració» (305) o «estructura completament paral·lela» (314). Ultra Marc, Bernat de Ventadorn i l'*Eumuchus* de Terenci serien altres fonts. Hi ha bibliografia (315-318). – J. P. E. [16.054]

Josep GUÍA i MARÍN, *La Magdalena com a pretext. Determinació d'autoria en textos catalans de la fi del XV*, dins «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XXXVIII (1999 = Homenatge a Arthur Terry, 2), 27-56.

L'autor compara tres textos: la *Istoria de Santa Magdalena*, els capítols on apareix la Magdalena en la *Vita Christi* atribuïda correntment a sor Isabel de Villena, i la *Vida de santa Magdalena en cobles*, i n'assenyala les abundoses concordances textuais i els paratextos [oracions finals, dedicatòries i colofons]. El seu treball apunta que l'autoria dels tres textos s'ha de referir a Joan Roïç de Corella. L'atribució de la *Vita Christi* a sor Isabel de Villena, ja morta quan es publicà la seva obra, i de la *Vida de santa Magdalena en cobles* a Jaume Gassull, encara viu el 1496, es podria explicar si Joan Roïç de Corella hagués estat condemnat a silenci perpetu per la Inquisició Espanyola, segons es podria deduir d'unes vagues notícies de Víctor Balaguer que Joan Fuster va recollir, refermant-les com una hipòtesi sensata, bo i esperant la confirmació documental corresponent. Hi ha bibliografia. – J. de P. [16.055]

Joaquim JUAN-MOMPÓ, «*O dona ja no dona: La 'Història de la gloriosa santa Magdalena' de Joan Roís de Corella: fonts i originalitats*», dins «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XXXIX (1999 = Homenatge a Arthur Terry), 115-143.

Les fonts de la *Història de la gloriosa santa Magdalena* de Corella són la *Legenda Aurea* de Giacomo da Varazze (s. XIII), el *Flos Santorum*, els *Evangelis*, el *sermó sobre la Magdalena* de s. Vicent Ferrer i la *Vita Christi* de Ludolf de Saxònia, que Corella mateix havia traduït en català. En la *Vida de Santa Mag-*

dalena Corella «segueix essencialment la *Legenda Aurea*», llevat d'una quarantena de diferències, que l'autor estudia en detall, les quals «indiquen que hi hagué altres fonts o originalitats pròpies». El caràcter renaixentista del seu estil es traeix en l'èmfasi posat per l'autor en les dificultats que la matèria proporciona a l'escriptor. Recorre sovint a l'al·legoria i a la teatralització de les descripcions. Té predilecció pels personatges femenins, i tracta el conflicte entre vida activa i vida contemplativa. L'assistència a la Passió de Jesucrist és equiparada al martiri. Destaca tothora els valors positius de la santa, més que no pas el seu passat pecaminós. Hi ha bibliografia. – J. de P. [16.056]

Vicent MARTINES, *Concomitancies entre Joan Roís de Corella i la lírica italiana medieval*, dins *March món cultural*, 265-298.

Uns sonets descoberts en el ms. de la BAV, Vat. lat. 6247, el primer dels quals és transcrit al començament, donen ocasió a assenyalar una coincidència del seu primer vers amb un fragment de la *Tragèdia de Caldesa* (267-268) i a partir d'ací a subratllar les relacions culturals i, dins aquestes, les poètiques entre la Itàlia central i els Països Catalans en els segles XIV i XV, relacions que incideixen en el tema de l'humanisme en les nostres terres (271). El dit ms. vaticà conté còpia de la *Lettera consolatoria a messer Pino de' Rossi*, també present en l'exemplar del *Corbaccio* de la biblioteca dels Sanches Munyòs, ara a Barcelona, BC, cosa que enforteix la dita relació cultural (283-285). Hi ha bibliografia (292-298). – J. P. E. [16.057]

X. SANAHUJA ANGUERA, *Ducats i principats catalans a l'època dels Àustries (1481-1602)*, dins «Acta Numismàtica», 29 (1999), 105-133.

„Ducats” i „principats” són moneda característica de la Catalunya sobirana moderna (105); l'ACA, *Reial Patrimoni. Mestre racional*, demostra que es començaren de fabricar el 1481, com també consten en registres del mateix fons els guanys que les emissions dels anys 1482-1491 representaren per al tresor reial (107) i les emissions realitzades fins al 1578 (108), també distribuïts per períodes de principats (111-118) i de ducats de Perpinyà (119). L'apèndix reporta text o regest de setze documents de la sèrie ja esmentada i de l'AHCB, *Registre de deliberacions, Registre d'ordinacions i Registre de lletres closes* entre el 1494 i el 1553 (126-132). – J. P. E. [16.058]

Jordi VENTURA I SUBIRATS, *El poder reial i la inquisició en temps de Ferran el Catòlic. El cas de València*, dins «XV Congrés I/5», 569-579.

Agustín RUBIO VELA, *Valencia y Torquemada. En torno a los comienzos de la Inquisición española (1482-1489)*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIV (1998), 77-139.

Dos estudis complementaris, car el primer aporta la documentació de Barcelona, ACA, i el segon la de València, AM. La tesi del primer és que els documents de «la cancelleria reial ens indiquen clarament l'estratègia que seguí la corona per a imposar la inquisició que volia el rei» (571); sobretot el registre de *Canc.*, reg., 3684), el setembre del 1481. No hauria mancat una primera contraposició, davant la qual la voluntat reial es manifestà decidida a imposar-se de forma absoluta, i amenaçant amb perdre la confiança del rei a qui seguís contraposant-se (572-574). Un dels contraris fou el papa Sixt IV, que de cap manera acceptà el dur Cristòfor de Gualbes. Substituí aquest per Tomàs de Torquemada (no mancà, en contra, greuge de contrafruf, però el rei mantingué la seva voluntat en les lletres de l'estiu de 1484, bo i explicant que el contrafruf no existia en tractar-se del servei de Déu i de la «incomutable voluntat nostre» (577); el rei seguia indignat l'hivern del 1486 perquè els jurats de València no havien assistit a un acte de fe (578).

Agustín Rubio es basa en les *Lletres missives* de l'AMV, vint-i-sis de les quals, adreçades a personatges diversos i datades entre el juliol del 1483 i el març del 1489, són resumides en regest i transcrites en les pàgines finals (114-139). L'exposició inicial comença assenyalant una confluèn-

cia entre els jurats de la Ciutat i l'inquisidor Torquemada, ambdós per raons diverses oposats a Lluís de Santàngel i ambdós ben sensibles al 'perill' criptojuieu (78-86); el silenci dels jurats durant els primers anys 1480 prosseguia llur posició tradicional anticonversa (87-90). Però, nomenat Torquemada inquisidor de la Corona catalanoaragonesa, nomenà un castellà, fra Juan de Épila, inquisidor delegat seu al regne de València; era contrafur i tant la ciutat com les corts, aleshores reunides, clamaren contra la vulneració dels *Furs* i les darreres interposaren greuge; Ferran II reaccionà amb imposició i amenaces; el greuge fou retirat (91-96); el 7 de novembre de 1484, Juan de Épila encetava la seva activitat inquisitorial a València; fou extremada, car arribà a encausar tots els conversos, encara que damunt molts no pesés cap sospita d'haver judaïtzat, i a confiscar els béns de tots, amb nou contrafur, que limitava la confiscació als sentenciats per heretgia (96-104); els jurats, estorats davant l'atonía comercial de València, també causada per la Inquisición Española, pledejaven perquè aquesta, feta la seva feina contra el criptojudaisme, plegués d'actuar i les coses tornessin a la inquisició medieval de 'poca despesa' (109); però si aquestes peticions eren del març del 1489, l'any abans, amb la creació del Consejo de la Suprema, la Inquisición Española era integrada en l'organigrama institucional de la monarquia catòlica. Hi ha bibliografia (110-114). – J. P. E. [16.059-16.060]

Montse RODRÍGUEZ FITA, *Relacions diplomàtiques amb l'Europa mediterrània derivades del corsarisme a l'època de Ferran II*, dins *Catalunya i Europa*, 57-62.

Les notícies sobre les dites relacions amb estats com França, Gènova o Venècia procedeixen de Barcelona, ACA, *Canc.*, *reg.*, i es concentren en indemnitzacions per actes de cors o mirant d'evitar-ne de nous: el resum d'un procés de cors que s'allargassà més de deu anys (1486-1496), protagonitzat per Vidal de Blanes, el qual no consta que fos indemnitzat, permet de veure la complexitat dels dits casos (58-59). No sempre les declaracions reials de treva eren respectades pels corsaris (60). Hom intentà d'establir un impost específic damunt les mercaderies viatjant entre dos estats el resultat del qual permetés d'indemnitzar els damnificats (60-61); o d'arribar a acords bilaterals que evitessin el cors (61-62). – J. P. E. [16.061]

Manuel VAQUERO PIÑEIRO, *Mercaderes catalanes y valencianos en el consulado de Roma*, dins «Revista d'Història Medieval», 9 (1998 [1999]), 155-169.

En la Roma del pas del segle XV al XVI no sols hi hagué camp econòmic per als grans llinatges florentins; també catalans i valencians n'hi trobaren, i no sols a l'ampara de Calixt III i d'Alexandre VI, tal com ho demostra l'existència d'un consolat català a Roma, documentat el 1484 a Barcelona, AHCB, *Caixa III*, el cònsol del qual era nomenat pel consell barceloní (159). Amb motiu de la unió personal de les dues corones, el rei intentà d'apropiar-se de les prerrogatives de la ciutat de Barcelona, i a mitjan segle XVI el consolat català semblava absorbit per un de general de totes les corones, en mans d'un castellà. De fet, però, i oficialment, el consolat català, relacionat amb la Confraria de la Mare de Déu de Montserrat de Roma, pervisqué fins a mitjan segle XVIII, ubicat a l'Hospitale Catalanorum de Monserrato, en l'arxiu del qual és documentat pel *Llibre del consolat de Ripa* (161). Les pàgines de la segona part de l'article ens informen que el 1506 els confreres eren un 44% catalans, 30% valencians, 14% aragonesos, 5% mallorquins, 3% navarresos i 2% castellans (162), i resumeixen les dades d'història econòmica (comercials, financeres i manufactureres: 170-171), en augment després del 1462, en què foren descobertes les importants reserves d'estany a Tolfa, extretes del darrer arxiu esmentat (162-169), amb particular atenció a Jeroni Bertran (165-166). – J. P. E. [16.062]

Lino NECCIA, *La Provincia Agostiniana di Sardegna dagli inizi a tutto il XVI secolo*, dins «Analecta Augustiniana», LXII (1999), 361-389.

D'antics historiadors de l'orde, com Jaume Jordà(n) i Josep Massot, i de la documentació de Roma, Archivio Generale Agostiniano, publicada o inèdita, resulta que el lleidetà Joan Eixarc, promotor de l'Observança, insistí en la fundació d'una casa a Sardenya (362-368), la de Càller, que fou integrada amb les de Mallorca dins la Província Observant de València (369-374); abans d'acabar el segle XVI ja s'havien fundat els convents de Sàsser, de l'Alguer i de Samassi (371). Destaquen els bisbes agustinians, Miquel Maïques (385), Joan Serra (386-388) i Antoni Camós (388-389). – J. P. E. [16.063]

Josep M. GREGORI, *Una agenda musicològica d'apunts i reflexions sobre l'estudi del Renaixement musical català*, dins «Butlletí de la Societat Catalana de Musicologia», IV (1997 [1999]), 45-71.

L'autor es pregunta què vol dir parlar del Renaixement musical a Catalunya, i contesta que significa «parlar de la riquesa del nostre intercanvi artístic i cultural amb Itàlia, via Nàpols i Roma» (46) entre el 1443 i el 1580-1590 (46-47). Les pàgines següents són principalment informatives, primer, dels músics coneguts en les respectives capelles reials (48-51: destaca-hi Guillem Molins Despuig [Gulielmus de Podio], autor d'un *Enchiridion de principiis musicae disciplinae*), nobiliàries (52-53) i eclesiàstiques (54-58). La segona part és dedicada al repertori musical, tant al litúrgic en llatí (59-61) com al religiós o profà en romanç (*Cançoner de Monte Cassino* per a la cort de Nàpols; i *Cançoner de Barcelona*, *Cançoner del Duc de Calàbria*, *Cançoner de Gandia*) (62-66). La tercera part presenta la música instrumental (67). L'autor propugna un 'macroprojecte' destinat a «dur a terme l'edició consensuada dels fons musicals dels nostres avantpassats» (68-69). – J. P. E. [16.064]

Jerònia PONS PONS, *La normativa asseguradora mallorquina del 1492 i la influència de les ordinacions barcelonines*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», LV (1999), 145-162.

Aquell any, el governador de Mallorca, Eiximèn Pérez, publicava unes *Ordinacions fetas sobre les seguretats marítimes*, de vint-i-sis capítols, conservades a Palma, ARM, *Suplicaciones* 41, i ací transcrits (152-161); Barcelona havia anat elaborant les seves en sis successives redaccions entre el 1432 i el 1484, definitives i de gran acceptació en tota la Mediterrània; cada un dels capítols de les mallorquines del 1492 s'hi inspirava (149-152). – J. P. E. [16.065]

Germà COLÓN DOMÈNECH, *Per a la data de l'apitxat*, dins «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», 27 (1999), 43-53.

Objectiu de l'autor: «esbrinar en quina època els documents escrits reflecteixen la presència de l'apitxat, és a dir, de l'ensordiment de les palatals i de les sibilants» (44), davant la recent afirmació que aquella pronúncia hauria començat el segle XVII i s'hauria generalitzat a la ciutat de València el segle XVIII (45). L'autor ha fet revisar les grafies manuscrites i aporta nous casos dels anys 1483, 1493 i 1499 i encara del 1457 (48), seguides d'altres del segle XVI (49); als segles XV i XVI pertanyen nombre de grafies que substitueixen la ,x' o ,tx' per ,j', com ,scorxar > scorjar' (49-52). Hi ha bibliografia (52-53). – J. P. E. [16.066]

Ángel SÁNCHEZ, Vicent CASTELL, Mariano PESET, *Alejandro VI papa valenciano* (Serie minor, 16), València, Consell Valencià de Cultura 1994, 120 pp.

Els tres títols d'aquest aplec són de 'gènere divulgatiu' (35); són d'Ángel Sánchez de la Torre, *Alejandro VI, un papa renacentista* (9-34); de Vicent Castell i Mahiques, *Las bulas alejandrinas: precedentes, géneros y efectos inmediatos* (35-81); i el de Mariano Peset, *Alejandro VI y las universidades hispanicas* (83-113; vegeu les pàgines 102-113 sobre la creació de la de València, definida 'universitat municipal'). – J. P. E. [16.067]

Nicolas WEIL-PAROT, *Causalité astrale et 'science des images' au Moyen-Âge. Éléments de réflexion*, dins «Revue d'Histoire des sciences», 52 (1999), 207-240.

Dins aquest estudi, que esbrina l'opinió de teòlegs de la Baixa Edat Mitjana (Albert el Gran, Tomàs d'Aquino, Joan Duns Escot) sobre si és possible de conèixer i reconèixer a les representacions astrològiques materials no sols un efecte terapèutic [cas d'Arnau de Vilanova en Bonifaci VIII], ans també una efectivitat en la bona fortuna o 'bona estrella' de les persones, l'autor es fixa en l'*Opus praeclarum de imaginibus astrologicis* de Jeroni Torrella, escrit el 1496 i publicat entorn el 1500, del qual l'autor promet una edició en annexe de la seva tesi; Torrella hi hauria mantingut una doctrina 'moderadament albertista', reconeixent un cert influx astral en la 'bona fortuna', projectat mitjançant la matèria damunt certes decisions humanes, sense que calgui explicar l'eficàcia de les dites imatges per obra diabòlica (235-239). – J. P. E. [16.068

Maria J. SAMPIETRO I SOLANES, *Plantes i altres medicines simples en ús a Mallorca baix-medieval i renaixentista. Els remeis importats. El primer medicament americà*, dins «Estudis Balearics», núms. 64-65 (juny 1999/gener 2000), 135-158.

Els segles de la Baixa Edat Mitjana tenien una bibliografia farmacèutica ben coneguda (136-137), les receptes de la qual repercuteixen en els quatre inventaris de farmàcies mallorquines entre 1463 i 1550, on es troben productes mèdics procedents de 271 plantes, 33 animals i 46 minerals (137), ací comparades tant amb el *Nuovo ricettario* florentí com amb la *Concordia apothecariorum Barchinone*, de manera que només un producte és mallorquí autòcton, la 'llana de nacre' (138-139); els dos manuals catalans de mercaderia informen sobre l'origen dels dits productes, sovint coneguts pels llibres catalans de cuina; cent noranta-tres de les espècies vegetals no eren importades, cent setanta-nou eren de flora balearica (139-141); el 1537 compareixia en l'inventari de Gabriel Santisclè el primer producte americà, el 'palo santo' per a combatre la sífilis (143). Hi ha llistes alfabètiques dels productes vegetals (145-154), i dels animals (154-156); i bibliografia (156-158). – J. P. E. [16.069

Francesc SANTCLIMENT, *Summa de l'art d'Aritmètica*. Introducció, transcripció i notes a cura d'Antoni MALET (Textos d'Història de la Ciència, 1), Vic, Eumo Editorial 1998, 376 pp.

D'entre la trentena d'edicions europees incunables de llibres de matemàtiques, aquesta *Summa...* (Barcelona 1482) i la seva traducció castellana (Saragossa ca. 1487) són les úniques realitzades en la Península Ibèrica (7). Ací és reproduït de faisó facsimilar aquell text, encarat amb una segona columna, que el transcriu en llengua actual (83-353). En les pàgines introductòries, l'editor ens recorda que encara Erasme considerava que a l'estudiant de les set arts liberals només calia donar-li un tast d'aritmètica, però Joan Lluís Vives ja proclamà la utilitat de les matemàtiques, necessàries a l'administració pública de les corts del Renaixement, sobrepassant les de la vida pràctica o de la pràctica de mercaderia, a les quals responien les conegudes escoles florentines 'd'abaco' (16-25). Presentat l'actual exemplar únic de la BC i assenyalada l'estructura de l'obra en quinze parts o capítols (26-33), n'és també documentat el seu paral·lelisme textual amb el *Triparty en la science des nombres* i amb el manuscrit de Pàmies (34-39; 63-72), cosa que col·loca l'autor en l'àmbit occità i potser explica l'escàs ressò que el seu llibre tingué en la Península Ibèrica, tot i l'edició aragonesa (40-43), les particularitats lèxiques d'aquell 'manual d'aprenentatge pràctic' (44-45); les particularitats matemàtiques són comparades tant a les contemporànies com a les actuals (46-56). Assenyalem les pàgines que expliciten alguns preus i unitats (monetàries i de mesures) (59-61) i la bibliografia (73-78). – J. P. E. [16.070

Dolors FARRENY I SISTAC, *Aportacions a la història del lèxic nord-occidental*, dins «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», 27 (Tardor 1999), 99-108.

L'autora prossegueix l'escorcoll dels *Llibres de crims* de Lleida, AM de la Paeria, corresponents als anys 1482-1598 [cf. ATCA, IX (1990), 472-473, núm. 5442; i X (1991), 485, núm. 6313]; ara exposa els mots que hi ha trobat i no són codificats en els diccionaris, els que manifesten un ús anterior al codificat, o els que documenten una utilització no codificada, en conjunt trenta unitats lèxiques (100-107). Hi ha bibliografia (107-108). – J. P. E. [16.071]

Antoni FERRANDO, *El paper dels primers editors (1473-1523) en la fixació del català modern*, dins «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», 27 (Tardor 1999), 109-136.

Recordades les variants que poden entrar en la figura de l'editor (interès econòmic o intel·lectual, o mixt), l'autor es fixa sobretot en l'intel·lectual i en concret en la fixació de pautes lingüístiques, car l'editor o l'impressor solien manipular determinats elements del text segons el gust dels possibles lectors (113); en els anys 1473-1523 el català perdé el referent unitari de la cancelleria reial i tant València com Barcelona manifestaren preferències lingüístiques particulars (114); era normal que els colofons dels llibres en pregonessin la correcció, no sempre verídica (115-118). El pas de les declaracions a la realitat ens posa davant els ulls, en triple columna, les variants trobades en els mss. de València, BU, 728 [cf. en les pàgines anteriors el resum de l'article de Josep-Lluís Martos], de Barcelona, BU, 151, i en les edicions de la *Història de Josep, fill del gran patriarxa Jacob* i de la *La vida de santa Anna* (119-120): «la llengua dels primers llibres impresos reflecteix generalment la dels manuscrits coetanis...» (121), però les exigències editorials haurien imposada «una progressiva simplificació, regularització i modernització gràfica i morfològica dels textos impresos» (122), dins la qual «s'observa més i més la lluita entre dues forces antagòniques, des del punt de vista de la unitat gràfica de la llengua: la del dialecte geogràfic i la de l'humanisme» (123); la pressió diferenciadora del dialecte, si d'una banda «s'hi deixava sentit en major o menor grau», de l'altra era «inversament proporcional a l'ambició de l'obra editada» (123); això no obstant, la influència dels correctors i caixistes locals s'intensifica més i més en la mesura que ens allunyem del segle XV» (125), sense traspassar mai el límit de la unitat de la llengua: «mai en aquesta època, ni abans, no es presentà enlloc del domini lingüístic cap edició d'un text com a traducció del que s'havia imprès en un altre indret de dialecte diferent» (125). A les valors de l'humanisme (cultisme, unitat ortològica, ortogràfica, gramatical i lèxica en un moment en què la impremta era decisiva per a fixar-la: 127) responen les *Regles d'esquivar vocables...*; admet el pes de les raons amb què Antoni Badia i Margarit [cf. ATCA, XIX (2000), 715-719], propugna que Pere Miquel Carbonell n'és l'autor exclusiu, afegint que «no és menys cert que el llistar de Carbonell presenta dades i opcions que només són explicables a partir d'una bona coneixença del català de València» (126) i així parla «de les *Regles* atribuïdes a Fenollar-Pau» (133); afegim-hi la reivindicació d'un estil més natural i planer demostrada comparant les diferències entre les dues edicions del 1497 i 1513 de la *Vita Christi* d'Isabel de Villena (128-129), per al qual estil «les pautes de modernitat morfològica, especialment verbal, i àdhuc lèxica, les donava València» (130), cosa que acostava a la diferenciació entre «llengua catalana» i «llengua valenciana» (130-132). Aquesta fou la «tasca d'actualització i dignificació literària del català de la primera impremta», obra de «notaris i juristes..., funcionaris reials o municipals, eclesiàstics, professors i estudiants que, generalment ben formats en les escoles de gramàtica... es dedicaren a les tasques de correcció lingüística» (133). Hi ha bibliografia (135-136). – J. P. E. [16.072]

Eulàlia DURAN, *Una refutació valenciana de l'Islam (segle XV)*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIV (1998), 141-160.

La coincidència de religions diverses en la València del segle XV i en particular de cristianisme i islam, expliquen la publicació d'obres com *L'obra de fray Johan Alamany. De la venguda de Anticrist. E de les coses que se han de seguir. Ab una reprovació de la secta mahomètica*, oferta al rei Alfons, ja editada abans del 1490, i de nou a València el 1520, edició de la qual s'ha salvat un únic exemplar a Anvers, Musée Plantin. L'autora amb Joan Requesens han publicada la primera part [cf. ATCA,

XVII (1998), 651-654], i ara ella presenta (142-146) i edita, bo i anotant-la, la segona (147-159), i l'emmarca en l'ambient àulic de Ferran II, que pronosticava la desaparició de l'Islam per al 1525, i hi contribuïa amb altres escrits com el de Joan Andreu, *Confusió de la secta mahomètica*, o amb actuacions paral·leles, com les dels agermanats (143-144). La *Reprovació...* és obra polèmica que recull tot allò que pot desprestigiar Mahoma i l'*Alcorà* (145-146). – J. P. E. [16.073]

Marinela GARCIA SEMPERE, *La Istòria de la passió, un poema narratiu de Bernat Fenollar i Pere Martines*, dins *March món cultural*, 319-341.

La *Istòria...*, de la qual no és coneguda cap còpia manuscrita, aparegué impresa el 1493 a València en companyia d'altres dos texts en un volum intítulat *Lo passí en cobles*, àmpliament analitzat (323-326); resumida la biografia dels dos autors (el segon no s'ha de confondre amb Pero Martines), som informats que el *Passí...* segueix la narració de l'*Evangelí de Joan*, en quatre-centes deu estrofes, de Fenollar les posades en boca de Jesús, de Martines, les dels altres personatges, agrupables en quatre seccions (327-329); la terça conté el plant de Maria davant el Fill mort, declaració amorosa (330-331), posada en paral·lel amb l'*Oració* de Corella en el mateix volum, amb un fragment de la seva traducció del *Cartoixà* (331-333) i en un altre registre, amb *Lo plant de la dolorosa Hero sobre lo cos de Leànder*, del mateix Corella (334-335). El plant de Maria conté les imatges del cigne i de la lleona (335-336). Hi ha bibliografia (337-341). – J. P. E. [16.074]

Jaume J. CHINER GIMENO, *Noves dades sobre Jeroni Fuster, autor de l'Omèlia sobre lo psalm De profundis*, dins «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XXXIX (1999 = Homenatge a Arthur Terry, 3), 83-92.

Després de recordar allò que hom ha publicat sobre Jeroni Fuster (ss. XV-XVI), l'autor exhuma dades inèdites sobre ell i sobre la seva família, trobades a l'ARV i a l'Arxiu del Col·legi del Patriarcat, i publica un llarg fragment on consten els beneficis de què ell gaudia. – J. de P. [16.075]

Francesc Xavier ALTÉS I AGUILÓ, *La primera impremta de Montserrat (1499-1500)*, dins «Serra d'Or», núm. 472 (abril 1999), 25-29.

Francesc Xavier ALTÉS I AGUILÓ, *La segona impremta de Montserrat (1518-1521, 1523-1524)*, dins «Serra d'Or», núm. 473 (maig 1999), 31-35.

A començaments de febrer del 1499, Johann Luschner s'establí a Montserrat, i hi feia estada, coneguda per les aportacions de Benet Ribas, Anselm M. Albareda i Jordi Rubió i Balaguer. La seva feina s'emmarca en la 'devotio moderna' i en les necessitats de llibres litúrgics per a la Congregació Benedictina de Valladolid, acabada d'imposar a Montserrat. Per això imprimí, ultra la *Regula Benedicti*, el *Missale*, el *Breviarium*, el *Processionarium* i llibres menors al servei de la congregació, i tres textos del Pseudo-Bonaventura, *Liber meditationum*, *De triplici via* i *De instructione novitiorum*, un de Gerard de Zutphania, *De spiritualibus ascensionibus* i les obres de l'abat Garcías de Cisneros; també les butlles de confraria. El text és il·lustrat amb cinc reproduccions de pàgines i fragments.

Finit el primer contracte entre Montserrat i Joan Luschner, el monestir seguí utilitzant els serveis de la impremta per a butlles i estampes, documentades els anys 1507-1510 realitzades a Barcelona per Joan Rosenbach; seguí el 1515 el *Libro de los milagros...* i els anys 1518-1521 Rosenbach es traslladà a Montserrat, on imprimí llibres litúrgics per a la Congregació de Valladolid: *Diurnale...*, *Breviarium...*, *Horae Beatae Mariae...* i sobretot el *Missale Benedictinum*, «obra ambiciosa pel luxe de gravats, de vinyetes, d'orles i de caplletres historiades» (33); del 1521 és una extraordinària estampa per a la confraria de Montserrat, ací reproduïda (35); la feina dels anys 1523-1524 es concretà en els dos grans leccionaris: el *Lectionarium Dominicale* i el *Lectionarium Sanctorale*, la darrera pàgina del qual contenint un gravat de Montserrat, procedent de la *Vita*

Christi del seràphic doctor Sant Bonaventura..., traduïda per un monjo montserratí i també impresa per Rosenbach el 1523, és ací reproduïda (33); l'impressor hauria enllestit d'altres feines durant l'estada a Montserrat. A Barcelona seguí treballant per al monestir. L'activitat impressora generà segell editorial propi. – J. P. E. [16.076-16.077]

Pau RUBIÉS I MIRAVET, *La qüestió imperial en el pensament polític de la Catalunya moderna: història d'una absència*, dins «Manuscrits. Revista d'història moderna», 17 (1999), 207-235.

Estudi historiogràfic, on es donen per coneguts una gran quantitat de textos catalans medievals i moderns [alguns dels quals no són recollits en la bibliografia del final], i on també se suposen els resultats dels estudis que han tractat frontalment o incidentalment la qüestió. L'autor planteja el problema amb nitidesa, evocant el tractament historiogràfic, des de Muntañer a Feliu de la Penya, de totes i cadascuna de les crisis 'imperials' de la Corona d'Aragó, i reconeixent que un estudi comparatiu i sistemàtic d'aquest problema encara no és fet. L'autor subratlla amb autoritat que hi hagué una clara mancança teòrica sobre la qüestió imperial. Aquesta mancança condicionà que la Corona catalanoaragonesa no s'articulés com una entitat política forta i compacta, i que quedés marginada en el projecte imperial espanyol. La projecció imperial catalana dels segles mitjans es va dur a terme sense resoldre bé la relació entre el principi dinàstic i el principi nacional. El Compromís de Casp i la guerra contra Joan II van posar en relleu la incapacitat catalana per a liderar el projecte imperial catalanoaragonès i per a articular-se de manera eficaç amb els altres components de la Corona. Ferran II, bo i actualitzant l'imperialisme català medieval i oposant-se a la política francesa tant a Catalunya (recuperació dels Comtats) com a Itàlia, no va tenir més remei que formular-lo i dur-lo a terme com un projecte 'espanyol', element que tindrà una importància enorme en el desplegament de la política dels Àustries posteriors. A l'època moderna alguns catalans evoquen l'imperi medieval amb actitud nostàlgica, però no hi ha temps per a participar en les aventures de l'imperialisme castellà, ni tampoc per a articular-se amb la resta de la Corona d'Aragó per tal d'oposar-se-li, reforçant els nuclis castellans que veien clarament a l'època d'Olivares que el conflicte de Flandes havia arruïnat la monarquia. – J. de P. [16.078]

Kari LAWE, *Views on Vannozza dei Cattanei and Pope Alexander VI in Manuscripts from the Vatican Library*, dins «Ab Aquilone. Nordic Studies in Honour and Memory of Leonard E. Boyle O. P.». Edited by Marie-Luise RODÉN (Skrifter utgivna av Riksarkivet, 14. Suecoromana, 6), Stockholm 1999, 71-109.

[Cf. el resum d'ATCA, XVIII (1999), 1050, núm. 14135]. Aplec de dades sobre Alexandre VI, Vannozza dei Cattanei i llurs fills, aplegades en manuscrits de la BAV, escrits durant els segles XVI i XVIII i posades en relació amb les opinions contemporànies entorn a la llei del celibat en l'Església romana. El tema és exposat en dues parts. La primera, *Els Borja en llur temps* raona que d'acord amb la posició teòrica entorn la llei del celibat dels clergues, 'in sacris', es formaren tres grups d'oposició a Alexandre VI: el dels curials partidaris de reformes, el dels espirituals més o menys escatològics (tipus Girolamo Savonarola) i el dels nobles contraris a l'ascensió social de la família i sobretot dels fills Borja (72-77). Amb el Concili de Trento la posició oficial entorn els fills il·legítims s'endurí, i més la relativa als fills de clergues; també en la historiografia hi ha continuïtat entre abans i després de Trento, més encara, en els ambients protestants Vannozza tornà dimoni i Alexandre Anticrist (78-79). Els manuscrits de la Biblioteca Vaticana es poden dividir en dos grups: el que narra objectivament la destrucció del sepulcre de Vannozza a Santa Maria del Popolo i la desfiguració de les seves inscripcions (hi ha fotografia de l'estat actual. Cosa que equivalia a una 'damnatio memoriae' com si hagués comès un crim de lesa majestat) (Urb. lat. 1062); o estableix la genealogia de la raga Borja, amb reproducció fotogràfica d'una (Capp. lat. 63, 171; Vat. lat. 7747) (80-82); i el que polèmicament narra fets històrics o biografies dels Borja amb rerefons polític (Urb. lat. 1023 i 1644), o accentua la

crítica moral (Urb. lat. 1660; Chigi N II 43; Urb. lat 1636, 1641, 1677); els tres exemplars darrers, reelaboració d'un text inicial atribuït a Bernardí Babot (Babotti), han influït en les històries o biografies publicades durant els tres darrers segles (88-89). L'apèndix assenyalava els exemplars existents en biblioteques de Roma i en algunes d'italianes, bo i agrupant les còpies per segles; n'hi ha del segle XVII a Roma: BN, BCorsiniana; Perusa i Fano, BComunale; i Bru-xelles, BRoyale (91-92); del segle XVIII a Roma: BVaticana, BN, Vallicelliana, Angelica, Casanatense, Corsiniana, Archivio Storico Capitolino, i Biblioteca del Príncep Baldassare Boncompagni; Perusa, Veroli, Bologna, Mozzi Borghetti, Poppi, Volterra, BC; i Pàdua, BU; i a la Gran Bretanya, Col·lecció d'Alexander Gordon (92-97). – J. P. E. [16.079

Isabel SEGARRA AÑÓN, *A propòsit d'una lectura sobre Bernat Garret «El Cariteo» (1450-1514) (Giovanni Parenti)*, dins «Faventia», 20 (1998), 85-94.

Isabel SEGARRA AÑÓN, *El tema del monumentum horaciano en Benet Garret «El Cariteo», poeta y humanista catalán en la corte catalano-aragonesa de Nápoles*, dins «Actas del coloquio humanista Antonio de Nebrija: Edad Media y Renacimiento», Salamanca, Ediciones de la Universidad 1994, 505-512.

[Sobre el llibre de Parenti, hom pot veure la notícia bibliogràfica del volum XIX (2000), 903, núm. 15.012]. L'autora es limita a oferir algunes reflexions. Resumida la biografia de Benet Garret (86), remarca la necessitat de documentar els seus anys barcelonins. Quant a l'obra poètica, assenyalava que cal estudiar les modificacions textuais introduïdes en les successives edicions, la tècnica de connexió intertextual consistent a adoptar un lèxic repetitiu o a repetir en vulgar els incipits horacians; també cal estudiar les obres altres que l'*Endimione* (90-91), la continuïtat entre llatí i vulgar i l'influx posterior en diverses parts d'Europa.

El segon títol només m'és conegut per referència. – J. P. E. [16.080-16.081

August RAFANELL, Pep VALSALOBRE, «Català i «valencià» al primer cinccents. A propòsit de dues edicions de l'Espill de la vida religiosa», dins «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», 27 (tardor 1999), 137-165.

Les edicions de l'obra esmentada en el títol (que és només com dues parts d'un original que en tenia set) foren realitzades a Barcelona el 1515 i a València el 1529, ací descrites; entre d'altres tenen tres diferències: la segona edició és precedida d'una epístola llatina de Miquel Jeroni de Cruïlles; els capítols són precedits per rúbriques; i conté modificacions lingüístiques, analitzades de forma només indicinària, seguint, però, les diverses parts de la gramàtica (142-158), i completades amb el lèxic d'aquells mots, que representen un canvi en la segona edició (158-162), amb el resultat que «la llengua de les dues edicions... només es bifurca en unes molt comptades ocasions» (162) i manifesta una «escassa permeabilitat a la incipient plaga castellanitzant» (163). Hi ha bibliografia (164-165). – J. P. E. [16.082

Joan YEGUAS, *Jeroni Descoll. Una trajectòria com a polític i mecenes*, dins *Catalunya i Europa*, I, 349-361.

Agent de Ferran II de Catalunya-Aragó i de l'Emperador Carles I a Nàpols, on estigué vora quaranta anys en la Regia Cancelleria i en el Consell Col·lateral d'aquell Regne, la seva trajectòria partenopea és coneguda per autors contemporanis napolitans (Niccolò Topio, Tommaso Pedio) i per l'AHCB, *Notaris*; també per les dades fornides per inscripcions en obres encarregades per ell (351 i 353), la principal de les quals hauria estat la portada major de l'església de Sant Miquel de Barcelona. Aquestes pàgines són principalment d'anàlisi artística i són completades amb dotze reproduccions fotogràfiques (357-360). – J. P. E. [16.083

Bartolomé et Lucille BENASSAR, *Le Voyage en Espagne. Anthologie des voyageurs français et francophones du XVI au XIX siècle* (Coll. Bouquins), París, Robert Laffont 1998, 1276 pp.

Bartolomé BENASSAR, *Los viajeros franceses y su visión de los Países Catalanes (siglos XVI-XIX)*, dins *Catalunya i Europa*, I, 7-12.

Ultra les referències esparses en tota l'obra, les pàgines 541-587 del llibre són dedicades a reportar les narracions i descripcions que es refereixen a Catalunya; les pàgines 609-690, les relatives a les Balears i a la Costa llevantina.

El mateix autor ha resumit les dites descripcions en les pàgines de l'article: els viatgers francesos, que cercaven allò que no tenien a França, Catalunya (no València) no els interessava gaire (Barcelona i Montserrat serien les excepcions) perquè la trobaven massa poc exòtica. I els rossellonesos (Francesc Jaubert de Paça, Francesc Aragó), més sensibles, són del segle XIX. – J. P. E. [16.084-16.085]

Gustau AGUILLELLA ARZO, Francesc GUSI I JENER, Carme OLÀRIA I PUYOLES, *El jaciment prehistòric de La Cova dels Diablets (Alcalà de Xivert, Castelló)*, dins «Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló», 20 (1999), 7-35.

Les excavacions realitzades els darrers anys han proporcionat nombre de restes vegetals i animals prehistòriques; també, únic objecte amb inscripció, una moneda encunyada a Barcelona i intitulada a Joana i Carles, per tant posterior al 1516 (35). – J. P. E. [16.086]

Els Establiments de la Vila de Benassal. Introducció, resum, edició i índex per Pere-Enric BARREDA, Benassal, Cooperativa Agrícola Benasalense 1999, 472 pp. i un desplegable.

Sortosament salvat del bombardeig de Benassal el 25 de maig del 1938, redescobert el 1981, el volum manuscrit dels *Establiments de Benassal*, bàsicament escrit el 1518, transcrivint un original d'un segle abans (20), amb afegitons anyals fins al 1559 (7), és ací descrit tant en la seva materialitat (amb reproducció de la filigrana: 12), i amb particular atenció a la lletra dels successius escrivans (12-18); la llengua és el català-valencià de l'època «molt abundós i diversificat» per la repetició sinonímica (19). Els establiments, en nombre de 458, es basen en la potestat normativa del municipi valencià consignada en els *Furs de València* (6-7); cada un d'ells és ací resumit en llenguatge actual (24-43) i seguit de les *Rúbriques* originals (44-46). El *Libre dels establiments de la vila de Beneçal fet en lo any .m d xviii. essent justícia l'onorable En Pere Climent* ocupa les pàgines 47-142, i és seguit per un índex general, dividit en seccions: l'onomàstic (144-148), el toponímic (148-150) i el temàtic (150-155); ve un *Glossari de termes* (155-157) i la bibliografia (158-159). La toponímia de Benassal és objecte d'estudi particular de l'editor i de Joan Peraire, introduït per un capítol que és alhora un resum de la geografia i de la història de la contrada i de la vila (163-191); la part bàsica és una *Relació alfabètica de topònims*, cada un dels quals és objecte de fitxa pròpia, on consta la fonètica, la descripció i l'etimologia (193-406), objecte, conjuntament, d'un estudi lingüístic (407-447). El volum es clou amb pàgines d'il·lustracions (447-454) i amb les llistes de fonts i de bibliografia (455-468). – J. P. E. [16.087]

Josep M. FONT I RIUS, *El municipi català medieval i la seva potestat normativa: les ordinacions de la vila d'Ascó*, dins *Actes Territori*, 33-45.

L'autor avisa que, deixant d'altres temes, aquestes pàgines se centraran a recordar la potestat normativa del municipi català baixmedieval, potestat que es concretava en *Ordinacions*, unes de les quals foren les *Ordinacions de la vila d'Ascó*, promulgades el 1521. I així repassa l'estructura piramidal amb els seus tres plans (poble, consellers, jurats) i les funcions municipals (representativa, normativa, judicial, militar i tributària). La normativa evolucionà com la realitat política general i la vida ciutadana i es concretà en *Ordinacions* (o *Establiments*), «fonts de dret objectiu, no pas mers

actes o negocis administratius» (38), elaborades en fases successives (39) i formulades com a documents esparsos per a matèries diverses o com a cos orgànic unitari (40); legislaven localment en els àmbits de la vialitat, la disciplina de mercat, la salubritat i ordre públic, la salubritat i higiene i la moralitat i bons costums, sota la supervisió del mostassaf (40-41) i la por de sancions (42). Les d'Ascó s'acostarien al cos orgànic, la major part del qual, però, es refereix a la disciplina de mercat; en graduació descendent, també a la salubritat i higiene, seguretat dels veïns i policia rural, fitació de propietats i moralitat pública (44). – J. P. E. [16.088]

J. SALVADÓ RECASENS, *Joan Parteni Tovar, mestre de Vives a la Universitat de València*, dins «*Studia philologica valentina*», I (1996), 125-143.
Estudi només conegut per referència. – J. P. E. [16.089]

T. BRANDENBERGER, K. GRAF, J. THALI, *Die volkssprachlichen Übersetzungen von Juan Luis Vives' Ebeschriften De institutione foeminae christianae und De officio mariti in der Romania des XVI. Jahrhunderts*, dins *Geschlechterbeziehungen und Textfunktionen. Studien zu Ebeschriften der frühen Neuzeit* (Frühe Neuzeit, 40), Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1998, 275-310.
Pàgines només conegudes per referència. – J. P. E. [16.090]

José CAMÓN AZNAR, *Situación de Vives en el período humanista*, dins «*Boletín del Museo e Instituto 'Camón Aznar'*», LXXVIII-LXXIX (1999), 347-348.
Pàgines de tesi: Joan Lluís Vives en un marc considerat d'«humanisme» expressà en les seves obres conceptes i valors medievals: «en él perviven la mentalidad medieval, escolástica, o no, pero expresada en un latín depurado con preocupaciones del clasicismo» (348). – J. P. E. [16.091]

Carmen PERAITA, *¿Zenobia gobernante humanista o Zenobia domesticada? La figura ejemplar de las «claras mujeres» gentiles en De institutione foeminae christianae de Vives*, dins «*Bulletin Hispanique*», 101 (1999), 19-39.
El paper de l'exemple era un mitjà didàctic reconegut en la pedagogia humanista i l'autora es fixa en la figura que Joan Lluís Vives dibuixa de Zenòbia, darrere la qual veu l'intent de «a) manipular los ejemplos femeninos de elocuencia y virtud cívica de la antigüedad greco latina en la ‚civitas christiana‘; b) redefinir el concepto de autoridad y reforzar las relaciones de subordinación (y la exclusión de la mujer de la vida política); c) proponer una idea moral de la educación, subrayando el vínculo entre virtud femenina y erudición» (23). Resumida l'exposició viviana d'aquell model, l'autora hi assenjala ambigüitats fins i tot en relació a les pautes de l'humanisme cristià, ambigüitats que haurien repercutit en el no reconeixement de la funció social de la dona. – J. P. E. [16.092]

Paolo CHERCHI, *Juan Luis Vives: A Source of Pedro Mexías's Silva de varia lección*, dins «*Journal of Hispanic Philology*», XX (1995-1996 [1998]), 19-29.
Encara que Mexía només citi una sola vegada una obra de Joan Lluís Vives, el *De tradendis disciplinis*, en realitat conegué i s'aprofità almenys d'una altra obra viviana, els *Commentaria in Augustinum, De civitate Dei*, tal com demostren la desena de fragments d'ambdues obres reproduïts en aquestes pàgines. – J. P. E. [16.093]

Julián SOLANA PUJALTE, *Una edición hispánica desconocida del diálogo de Juan Luis Vives Vestitus et deambulatio matutina para los colegios de la Compañía de Jesús (Córdoba 1598)*, dins «Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance. Travaux et Documents», LXI (1999), 713-717.

L'autor ha descobert a Còrdova, Biblioteca de la Catedral, 1869, un exemplar de M. T. CICE-RONIS, *Epistolae aliquod (!) selectae in gratiam puerorum*, Còrdova 1598 (714-715: fitxa; 717: reproducció de la portada), dins el qual en terç lloc fou publicat *Ex Dialogis Ludovici Vivis*, ff. 41r-46r, i que en realitat és el diàleg intítulat *Vestitus et deambulatio matutina*. L'autor recorda les dificultats dels llibres de Vives a entrar en els col·legis dels jesuïtes, però també la posició oberta de Jeroni Nadal en el *De Studii generalis dispositione et ordine*, del 1552 (715 i nota 12). – J. P. E. [16.094]

Francisco CALERO, *Traducir a Vives: elogio crítico de Lorenzo Riber*, dins «Cuadernos de filología clásica. Estudios latinos», 15 (1998), 529-539.

L'elogi de la traducció feta per Mn. Llorenç Riber del *De concordia et discordia in humano genere*; consisteix a reconèixer que es tracta d'una obra particularment difícil; la crítica es basa en l'anàlisi de dinou mostres de traducció, on l'autor troba errors d'interpretació, ommissió de passatges difícils o transcrits en grec, i revestiments retòrics de frases. Cal llegir aquella traducció amb esperit crític i, si és possible, comparant-la amb l'original. – J. P. E. [16.095]

Pedro TENA TENA, *Notas a la obra de Juan de Mandeville: Edición valenciana de 1524*, dins «Actas do Congresso da Associação de Literatura Medieval: Actas», IV, Lisboa 1993, 233-236.

Pedro TENA TENA, *Notas a la obra de Juan de Mandeville: Edición valenciana de 1524: Apéndices*, dins «Dicenda. Cuadernos de Filología Hispánica», 11 (1993), 361-366.

Pedro TENA TENA, *Fuentes germanas en gravados de un texto de viaje a Tierra Santa: Juan de Mandeville (Valencia, 1524)*, dins «Gutenberg Jahrbuch», 71 (1996), 80-83.

Els dos primers títols només em són coneguts per referència. El terç comença recordant les narracions de peregrinació a Terra Santa en les literatures hispàniques de la Baixa Edat Mitjana; presenta tot seguit els gravats que il·lustren les edicions impreses tant a Alemanya com a la Península Ibèrica (83). La narració de Mandeville fou traduïda a l'aragonès, al castellà i al català; de la traducció castellana ni ha quatre edicions valencianes entre els anys 1521-1540; la de 1524 té cent trenta-tres gravats per a un volum de seixanta-quatre folis; en són reproduïdes dues pàgines ben il·lustrades (f. 45r-v); hi ha llista de cent catorze gravats (86-87). – J. P. E. [16.096-16.097-16.098]

César OLIVA, *El oficio de dramaturgo de Joan Timoneda*, dins *Teatre popular*, 393-398.

Resumides les aportacions més recents entorn de Timoneda com a dramaturg -com a autor i com a tècnic habilitíssim de l'escena-, l'autor es fixa sobretot en el treball d'adaptació que va dur a cap el llibreter i editor valencià, poc original en la idea, però expert en l'art de donar vida als textos -seus o d'altri- sobre l'escena, i augura que investigar aquesta faceta és un camp de treball prometedor. – J. de P. [16.099]

Àngel CASALS MARTÍNEZ, *Estructura defensiva de Catalunya a la primera meitat del segle XVI: els comtats de Rosselló i Cerdanya*, dins «XV Congrés, I/2», 83-93.

En aquest tast de la seva tesi doctoral, darrere la qual hi ha la documentació de Barcelona, ACA, *Canc.*, *reg.*, *Reial Patrimoni*, *Generalitat*, i *Consell d'Aragó*; de l'AHCB, *Consell de Cent* i *Conseillers*; de Simancas, *Archivo General*, *Estado*, *Estado K*, *Contaduría Mayor de Cuentas* i *Guerra Antigua*; i de Perpinyà, *ADPO*, *Secció 1b*, l'autor s'encara amb dos punts d'aquella situació, els de les bases legals i dels mitjans de defensa. Gairebé tot aquell mig segle fou de guerra amb França, du-

rant la qual els comtats sofriren incursions constants d'ambdós exèrcits; i repassa l'estat efectiu de les fortaleses de defensa, en gran part alienades o convertides en patrimoni familiar i amb escassetat de recursos (87-89). La mateixa línia de comandament no era clara en tractar-se de soldats estrangers; dos almenys dels capitans generals dels comtats es convertiren en problema per llur menyspreu a persones i a institucions del país: Guillem de Rocandolf i Francès de Beaumont, contra el qual Perpinyà s'alçà en avalot de poble (90-92). – J. P. E. [16.100]

Serafino CASU, Antonio DESSI, Raimondu TURTAS, *Le piazzeforti sarde durante il Regno di Carlo V fino alla battaglia di Algeri*, dins «XV Congrès, I/3», 31-64.

Aquestes pàgines resumeixen les descripcions de l'anomenat *Memorial Pescara*, sembla escrit per un tal Parquès en català, sobre l'estat de les fortificacions de Càller entre els anys 1530-1541, ara conservat a l'Archivio Comunale de la dita ciutat, vol. 17, *Llibre de les ordinacions*; les dades del memorial són completades amb catorze croquis, els dos darrers dels quals són de l'Alguer (51-64). – J. P. E. [16.101]

Sylvie DESWARTE-ROSA, *L'expédition de Tunis (1535): images, interprétations, repercussions culturelles*, dins *Chrétiens et Musulmans à la Renaissance*. «Actes du 37e Colloque international du CERS (1994)» réunis par Bartolomé BENNASSAR et Robert SAUZET, París, Honoré Champion 1998, 74-132.

L'autora confronta les representacions figurades de moments d'aquella expedició amb les descripcions que en deixaren els cronistes imperials, com és ara de la mostra militar celebrada a Barcelona el 15 de maig 1535, abans que l'estol emprengués el viatge; fou descrita per Alonso de Santa Cruz, *Crónica del emperador Carlos V i pel Licenciado Arcos, Conquista de Túnez...*, inèdita a Madrid, BN, ms. 19.441 (101 i nota 45). [Però ací no hi ha representació d'aquella desfílada]. – J. P. E. [16.102]

Joan IBORRA, *El testament de Francesc de Borja i Aragó, IV duc de Gandia*, dins «Misc. Camarena», 43-67.

Presentació i reedició normalitzada del testament, redactat en català (45-55), de l'acta del lliurament del testament al notari (56-59), del primer (59-62) i del segon codicil (62-64), amb l'acta de llur lliurament al notari (65-67) l'any 1550; el text procedeix dels *Monumenta Historica Societatis Iesu*; ha estat reelaborat d'acord amb metodologia actual. – J. P. E. [16.103]

Visitatio Sepulchri de Sant Francesc de Borja, Gandia, CEIC Alfons el Vell 1998, 200 pp.

En el moment en què s'acomiadava del capítol col·legial de Gandia, el futur sant Francesc de Borja donà a aquella església la partitura de la seva *Visitatio Sepulchri*, alhora que establia la fundació dels diners necessaris per a la seva representació anual per Pasqua Florida. En aquest llibre Santiago La Parra López, *Tres-cents anys de la Visitatio a Gandia (1550-1865)*, comença recordant la supressió de la *Visitatio* en la segona meitat del segle XIX (20-27), però sobretot en reconstrueix els moments fundacionals, en què el comiat del IV duc Francesc de Borja, de Gandia (agost 1550) fou determinat pel fet que s. Ignasi de Loiola volia l'encara duc a Roma, posant d'aquesta manera fi a set anys de presència del IV duc a Gandia, durant els quals, alliberat del càrrec de Virrei de Catalunya, construí grans obres (nova muralla, col·legi-universitat, convent dominicà de Llombai) gràcies al canyamel (38-40), esperà inútilment que es complís la promesa d'ésser nomenat Majordom Major del futur Felip II, perdé la muller i substituï l'ambient erasmia del palau ducal sota el III duc, Joan de Borja i Bernardo Pérez de Chinchón, pel més 'espiritual' i il·lumi-

nista del IV duc i del seu mentor, el franciscà Juan de Tejada; la reconstrucció d'aquella estada es basa en els *Monumenta Historica Societatis Iesu* i en Gandia, AM, *Llibres de consells*. La consuetada de la representació de la *Visitatio Sepulchri* és obra de Lluís Quirante Santacruz (49-66) i de Josep M. Vives Ramiro (67-75). La *Consuetada de la Visitatio Sepulchri de Gandia*, text i música, ocupa les darreres pàgines (161-199). – J. P. E. [16.104]

Rafael GARCIA MAHIQUES, *Un ciutadà del món. Perfil personal de Joan de Borja, autor de les Empresas morales*, dins «Misc. Camarena», 68-80.

Resum biogràfic del tercer fill del futur sant Francesc de Borja, nat a Bellpuig (Plana d'Urgell), basat en la documentació dels *Monumenta historica Societatis Iesu*, dins la qual hi ha particular esment de les vinculacions dels Borja amb el Perú i de l'obra esmentada en el títol, estampada en acabar l'ambaixada del dit Joan a Praga (77). – J. P. E. [16.105]

Santiago LA PARRA LÓPEZ, *Pere Lluís Galceran de Borja, últim mestre de Montesa*, dins «Misc. Camarena», 81-94.

Germanastre de sant Francesc de Borja, lloat per Miguel de Cervantes i per Vicent Mariner (82-83: la nota 2 reproduïx l'elegia que li dedicà el darrer), brot de la nombrosa fillada (amb d'altres tants problemes, sobretot econòmics) de Joan de Borja, elegit amb considerables dificultats mestre de Montesa el 1544 i així constituït amb només setze anys el senyor jurisdiccional més important del Regne de València, més senyor mundà que membre d'orde militar, casat, afillat i culpable que l'orde perdés definitivament l'elecció de Mestre, en oferir el càrrec al rei, a fi d'assegurar a la família càrrecs substantius per delegació reial (88-91), protecció que no li mancà, ja que, tot i haver-se vist implicat en un procés inquisitorial per sodomia (Madrid, AHN, *Inquisición. Libro 936*), fou nomenat virrei de Catalunya, on morí el 1592 (92-94). – J. P. E. [16.106]

Lluís ORRIOLS I MONSET, *Antoni de Viladamor i la seva «Història general de Catalunya»*. *La invenció de la història* (Col·lecció Al Guió del temps), Barcelona, Rafael Dalmau editor 1999, 220 pp.

El propòsit del llibre és donar a conèixer al públic no especialitzat ('popularitzar', diu l'autor) la *Història general de Catalunya* d'Antoni de Viladamor [més notícies sobre l'historiador: ATCA, XVIII (1999), 1056-1057, núm. 14.159]. A la presentació (5-10) Orriols recull la informació coneguda sobre Viladamor, l'obra i els manuscrits que la transmeten: l'historiador, que era també arxiver reial, va escriure la *Història* per encàrrec de les Corts i els la va presentar el 1585, any de la seva mort. L'obra ens ha arribat manuscrita (n'hi ha un exemplar a la British Library i un altre a l'Arxiu Episcopal de Vic) i recull la història de Catalunya dels orígens fins al 714, va interessar Jeroni Pujades, que en posseïa un exemplar, i també a Jacint Verdaguer, qui, sense saber-ho, la utilitzà per a la redacció de l'*Atlàntida*, a través de la *Crònica* de Pujades (que sovint s'aprofità de l'obra de Viladamor) (9-10, 36). El gruix del volum és dedicat a transcriure gran part dels cent trenta-dos capítols de la *Història* de Viladamor. Per fer-ho més entenedor «he simplificat el text», diu Orriols, «alleugerint-lo de reiteracions, paràgrafs que jutjo prescindibles i passatges que el mateix autor considera superflus»; també ha adaptat la llengua al català actual i ha regularitzat l'onomàstica. A més de la transcripció, quan ho creu oportú Orriols s'atura a comentar alguns passatges de la *Història*... i n'extreu informació per a la biografia de Viladamor: p. e., que coneixia l'arxiu de Vic (142) o que no formava part del seguici de Felip II durant l'estada d'aquest a Toledo el 1575 (169).- E. M. J. [16.107]

James CASEY, «Una libertad bien entendida»: los valencianos y el Estado de los Austrias, dins «Manuscrits. Revista d'Història Moderna», 17 (1999), 237-252.

Fent una relectura de textos de Frederic Furió Cerial, Tomàs Cerdà de Tallada, Cristòfor Crespí de Valldaura i Llorenç Matheu Sang, l'autor presenta un cos d'idees polítiques valencianes, la característica més acusada de les quals és la tendència a compaginar les llibertats recollides emblematícament en els *Furs* amb la submissió devota al monarca. La teoria pactista és clara i constitueix un títol d'honor per als valencians, però la societat és petita, tancada i verinosa: les veritables idees i les intencions polítiques es vehiculen menys a través del debat obert i la confrontació clara que en les dilacions, les maniobres i els subterfugis. Això no obstant, Furió Cerial fou traduït a l'italià i a l'anglès, i va ésser considerat en el seu temps. – J. de P. [16.108]

David PUERTA GARRIDO, *La correctio: tradición y novedad en la retórica de F. Furió Cerial*, dins «Cuadernos de filología clásica. Estudios latinos», XVII (1999), 181-198.

En les *Institutiones Rhetoricae*, Furió proposa la ‚correctio‘ com a figura de dicció, també de pensament. L'autor, a partir d'aquesta doctrina entorn la doble ‚correctio‘, intenta de donar «una visión de este hecho retórico y de su clasificación en los autores de la Antigüedad... y observar su transmisión a la obra de este singular humanista» (182). La ‚correctio‘ és doble, segons que el terme segon subratlli el sentit del primer o que el substitueixi (183-184), i ha estat objecte de reflexió de retòrics antics (185-193), d'entre els quals el text més pròxim a la teoria de Furió seria el de la *Rhetorica ad Herennium* (194). – J. P. E. [16.109]

Luca D'ASCIA, *Fadrique Furió Cerial fra Erasmo e Machiavelli*, dins «Studi Storici», 40 (1999), 551-584.

Luca D'ASCIA, *Fadrique Furió Cerial consigliere del principe nella Spagna di Filippo II*, dins «Studi Storici», 40 (1999), 1037-1086.

Furió [recordem que el seu nom real era el de Miquel-Joan Cerial i Balle: cf. ATCA, XIX (2000), 808-809, núm. 15.035-15.036] hauria seguit la línia doctrinal d'Erasme en la *Bononia* i la de Maquiavel en el *Concejo e consejeros del príncipe*, car el seu objectiu hauria estat el d'aprofitar d'ambdós allò que servís a una política nacional espanyola. El primer article refa la bibliografia fins al 1556 i presenta els escrits més relacionats amb els Països Baixos: les *Institutiones Rhetoricae* i la *Bononia*. La biografia es basa sobretot en els dos memorials del 1581 optant a vice-canceller del Consell d'Aragó, conservats a Madrid, Instituto de Valencia de Don Juan i Archivo Heredia Spínola, respectivament (554-555). Nascut el 1527, la infància a València hauria resultat afectada pels problemes del criptojudaisme i de les tendències reformadores (557); als catorze anys se n'hauria anat en qualitat de patge al servei de l'arquebisbe de Colònia i hauria assistit a l'esforç de promoure un catolicisme reformador (558) i en alguns punts dedidament reformista, com en la *Bononia* (559). Abans del 1551 hauria passat una temporada d'estudi a París (559-561), on potser fou deixeble de Ramus i s'hauria format una idea favorable a la interpretació de la *Bíblia* decididament literal. L'estada a Lovaina l'hauria posat en contacte amb ambients polèmicament erasmians (562). Les *Institutiones Rhetoricae*, publicades el 1554, haurien madurat en aquest ambient i propugnaven la tesi de la utilitat social del discurs (les discussions escolàstiques, en canvi, serien ‚ocioses‘); com per a Ciceró, «l'intera societat nasce dall'oratoria» (567); l'autor la defineix «una retórica dell'ordine e della prudenza -non del mero ‚preceptum‘- antiformalística e proiettata sulla vita civile» (569). La gran discussió lovanies sobre les traduccions de la Bíblia els anys 1552-1553 provocà un dictamen d'aquella Facultat de Teologia, al final desfavorable a les traduccions; la *Bononia*... -que prengué el nom del rector Johannes de Bononia- fou també resultat de la dita discussió; sota l'aparença d'una conversa educada amb ell, Furió interpreta en sentit ampli tant la legislació imperial com la relació directa entre poble cristià i text sagrat. D'Ascia es fixa en la significació de la *Bononia* en la història religiosa del segle XVI (571-572): el rector hi exposa els arguments típics de la dreta tridentina (573); Furió respon afirmant el dret i deure de la comunitat a avaluar la doctrina dels predicadors (574), car la llum de l'Esperit cova sempre en la comunitat dels fidels: la salvació és per a tots i per a tots és la *Bíblia* (575). La seva teologia sub-

jacent partiria de la corrupció de la natura i, doncs, de la impossibilitat d'una teologia natural (576) i el ‚meritum fidei‘ consistiria, tal com diu sant Pau, «his quae viderat et audierat credere» (577, nota 66), sense admetre graus d'il·luminació esotèrics, afirmant, però, que la *Bíblia* és per als qui es vencen ells mateixos i l'accepten, provocant així una tensió amb els carnals (578), en la qual són previsibles els ‚escàndols‘ (579); acceptada la revelació per la fe, l'Esriptura es manifestaria en el ‚bon sens‘ del poble cristià, dones incloses (580): «nell'idioma volgare si esprime la maturità religiosa della società» (581), també en el dels Països Catalans (583).

La *Bononia* hauria estat una obra provocadora, que portà el seu autor a la presó. En sortir-ne, es dedicà a aplicar els mateixos principis a la política amb el *Concejo y consejeros del príncipe*, Anvers 1559; altra vegada empresonat, fugí a Colònia; amnistià, a començaments de març 1564 arribava a Barcelona; el nomenament de [Lluís de] Requesens als Països Baixos hi feia tornar Furió, el qual miraria de posar en pràctica la doctrina del *Concejo...*(1039); aquest és només part mínima (introducció al tractat conclusiu) d'un projecte que havia de tenir cinc parts; el seu objectiu és el de treure les lliçons de l'experiència de Felip II a Anglaterra i dels primers temps del retorn a la Península, «uno svolgimento e un approfondimento di quella [teoria] machiavelliana» (1040). Felip II no es deixà convèncer per la mostra i així el projecte fou oblidat (1041). La part escrita era un tractat de les virtuts de l'home de govern, on se sumen el coneixement dels fets antics i moderns i el de la filosofia ètica (1042), fonts que assegurarien a l'home savi i prudent una escala de valors altra que la vulgar (1043-1044). El conseller ha d'èsser honest, però només envers el bé públic, per damunt tot, àdhuc de l'honra personal (1044-1045). Però si Maquiavel pensava en els senyals que designaven el príncep, Furió exposa els del conseller (1046-1047): prudència política, més pròxima de la veritat que del servilisme (1047-1048), llestesa per a descobrir en el mal aparent l'avantatge real (1051), capacitat de persuasió allunyada de la llagoteria, obertura a la comprensió de situacions socials forasteres (1051-1053), objectivitat de judici, que no intenta de justificar-se en Déu (1054-1055). El sistema de consells estatals és estructurat completant el d'Aristòtil (1057): no han d'èsser ‚sinecures‘, i els seus membres han d'èsser molt atents a la realitat econòmica del país i a la forma com s'han d'enfocar les relacions internacionals (1058-1060); s'han de basar en tres principis: constitucionalisme, federalisme i separació entre política i religió (1060-1066): «Ceriol sottolinea a tutti i livelli l'importanza del consenso popolare» (1063) i el respecte a les lleis i a la llengua de cada terra (1064), sense submissió a les ‚juntas de teòlegs‘ (1065): «il príncipe può... concentrarsi in una politica orientata al bene esclusivo dello stato» (1066). En la línia de Furió haurien escrit Felipe de la Torre i Sebastián Fox Morcillo, que formaven amb ell la generació lovanesa del 1556 (1067-1074). El *Concejo...* tingué dues traduccions italianes i dues de llatines (1073-1074, però no fou completat amb les altres parts previstes. Cridat Furió a col·laborar en els Països Baixos amb Lluís de Requesens, escriuria memorials com *Remedios para el sosiego de las alteraciones en los Países Vajos...* o el *Discurso sobre el apaciguamiento de estos estados* (1076-1077) o encara els *Articuli pacis* (1078-1079); el fracàs obligava l'exèrcit espanyol i amb ell Ceriò a retirar-se a Itàlia (1081). Després seria escoltat, però a distància, i els seus escrits ja només serien d'autopresentació i defensa (1084-1085). Moriria el 1592 a Valladolid, el mateix any que Michel de Montaigne. – J. P. E. [16.110-16.111

Santiago ALCOLEA I GIL, *Els tractats d'Arquitectura del Renaixement. Aspectes de la seva difusió i aplicació pràctica a Catalunya*, dins «Misc. Ainaud, II», 41-49.

A començaments del segle XVI encara es publicaven comentaris als *De architectura libri decem*, de Vitruvi; durant la segona meitat de segle foren substituïts per les noves reflexions teòriques de Jacopo Barozzi, il Vignola, d'Andrea Palladio, d'Antonio Labacco, de G. A. Rusconi, o d'algun francès, exemplars de les quals de seguida figuraren en les biblioteques de Catalunya (42). A continuació, l'autor indica els elements i els iniciadors catalans de la nova arquitectura i les seves obres més representatives, d'entre les quals destaca la Porxada de Granollers, dels anys 1586-1587 (44-49). Hi ha bibliografia (49). – J. P. E. [16.112

Marc MAYER, *La fortuna dels Catalanorum prisco sermone libri de la biblioteca d'Antoni Agustín*, dins «Faventia», 20 (1998), 187-192.

Després d'una llarga bibliografia sobre Antoni Agostí (187-189), l'autor presenta el grup d'obres en català que formaven secció independent en el catàleg de la biblioteca d'Agostí, publicada després de la seva mort; els volums són ara majoritàriament a El Escorial, mss. 534-542 (189-190); el darrer d'aquests, inexistent allí, sembla que s'ha d'identificar amb l'actual ms. 4 de Barcelona, BU, *Llibre de coneixements de espècies...*, que conserva l'anotació possessòria de «Ludovicus Poncius de Icardo», tarragoní tan relacionat amb aquell metropolità (191). – J. P. E. [16.113]

José MARTÍNEZ MILLÁN, Santiago FERNÁNDEZ CONTI, *Catalunya y la estructura militar de la Monarquía hispánica en tiempos de Felipe II: el virreinato del prior don Hernando de Toledo*, dins *Catalunya i Europa*, II, 13-27.

A partir de la documentació de Barcelona, ACA, i sobretot de Simancas, AGeneral, *Cámara de Castilla*, *Contaduría mayor de Cuentas*, *Contaduría del Sueldo*, *Estado*, *Guerra y Marina*; i de Madrid, AHN, *Consejos Suprimidos*, *Estado*; Archivo de la Casa de Alba; Archivo Zabálburu; Instituto de Valencia de Don Juan; i BN, l'autor emmarca la trajectòria que hom volia donar a la lloctinença d'aquell fill del Duc d'Alba a Catalunya (1571 i següents), en el sentit d'enfortir les defenses davant França (coincidí amb la nit de Saint Barthélemy) mitjançant unes forces reials eficaces (14-15: hom s'havia proposat de constituir un exèrcit comanat per nobles de la Corona catalanoaragonesa: 18 i nota 29), però hi hagué dificultats personals dels seus homes de confiança amb les institucions del país (17-18), en particular amb la vila de Perpinyà i la frontera del Rosselló, on la inoperància de la cort és més visible (19-22), i en la defensa de les costes, en què la construcció de torres de guaita i de defensa presentà més d'un ensurt (23), però la construcció de galeres arribà en general a bon port (25-26). – J. P. E. [16.114]

Montserrat BAJET ROYO, *La compilació de 1588/89: notes sobre la seva sistemàtica*, dins *Actes Territori*, 657-685.

La Cort de Montsó del 1585 emanà un capítol en virtut del qual s'havien de compilar les *Constitucions i altres drets de Catalunya*, cosa que els sis delegats ja havien complert l'any 1588 amb l'edició dels tres volums, que reproduïen el manuscrit original, ara a Barcelona, ADB, ms. 1446 (659). L'objectiu era reunir tot el material legislatiu, abans espars en els llibres editats després de cada cort (661-663) i disposar-lo de manera que resultés de consulta fàcil (659-660). En la dita compilació eren agrupades les lleis pròpiament dites, els *Usatges*, els costums, la jurisprudència i el dret d'origen municipal, tot dins un marc sistemàtic novament elaborat (669). En resultà un conjunt distribuït en deu llibres (671-673), la taula dels quals és reproduïda en apèndix (674-679) i encara reduït a quadre comparatiu entre les compilacions del 1704, 1588/89, 1495 i 1413/22 (680-685). – J. P. E. [16.115]

Montserrat BAJET, *La compilació de 1588/89 i la seva relació amb els altres codis europeus del segle XVI*, dins *Catalunya i Europa*, II, 123-124.

Les primeres pàgines resumeixen el treball de codificació i sistematització des del *Codex Iustinianaeus* fins a les compilacions nacionals del segle XVI. Quant a la nostra del 1588-1589, *Constitucions i altres drets de Catalunya compilats...*, Barcelona, Hubert Gotart, era necessària a fi d'ordenar les constitucions promulgades per les onze corts de Catalunya després de la compilació del 1495; la nova era dividida en deu llibres, sense títol, però amb rúbriques per a les seccions de cada un, ací transcrites (129, nota 49) i llur sistematització seguia la del dit *Codex*; l'autora, de més a més, assenyalà allò que ja era heretat, allò que era introduït en el nou recull procedent tant de corts anteriors al 1495 (131-132) com de les celebrades després d'aquest any

(132-133), com, no cal dir-ho, de la mateixa cort del 1588, normalment confirmacions de pragmàtiques precedents (133). Per a utilitat de l'usuari, el volum era completat amb una sèrie de taules (133-134). – J. P. E. [16.116]

Jesús GASCÓN PÉREZ, *Los fundamentos del constitucionalismo aragonés. Una aproximación*, dins «Manuscrits. Revista d'Història Moderna», 17 (1999), 253-275.

L'article és una aproximació cauta a un tema que segurament necessita ésser encara aprofundit. L'autor, des de la promulgació el 1592 d'un fur contra els provocadors d'avalots amb visques a la llibertat, avança rastrejant la teoria político-jurídica que justificava la resistència al monarca si incomplia el pacte que havia assumit en jurar els furs del regne. La qüestió del pacte entre el rei i el regne és, doncs, el pern sobre el qual s'aguanta el constitucionalisme aragonès. Els *Furs d'Aragó* es formen per tres vies distintes: la foralitat burgesa derivada del fur de Jaca, la foralitat militar o de Sobrarbe i la foralitat dels consells locals; durant el segle XIII la foralitat militar s'imposà a la burgesa, i per això els furs d'Aragó sancionats el 1247 per Jaume I van tenir una base de caràcter nobiliari. De més a més, en la darrera etapa, l'ordenament foral aragonès fou decididament costumista, pactista i nacional (rebuig del dret romà; hom mitificà el fur de Sobrarbe i oposà el constitucionalisme als intents del rei d'imposar omnímodament la seva voluntat). Van tenir una gran importància en la seva elaboració els jutges i les compilacions d'observàncies. En les seves anàlisis, l'autor es refereix a vegades a certs paral·lelismes històrico-jurídics entre els ordenaments aragonès i català. – J. de P. [16.117]

J. NELGARES, *La mariología del siglo XVI en Diego de Valdivia*, dins «Gienium», 2 (1999), 169-182.

Nat a Baeza el 1526, membre del grup entorn de sant Joan d'Ávila, professor de teologia a l'Estudi General de Barcelona, on morí el 1589, esdevingué entre nosaltres mentor de reforma tridentina en introduir les formes espirituals del seu mestre; empalmà, però, amb la tradició puríssima catalana amb el *Tratado de la Singular y Purísima Concepción de la Madre de Dios*, escrit el 1582 i només publicat pòstum a Barcelona el 1600. Les preguntes formulades al començament tenen successiva resposta en explicar el sentit de la doctrina i les prefiguracions en l'Antic Testament; l'autor hi subratlla la doctrina sobre Maria, mare de l'Església. – J. P. E. [16.118]

Eva SERRA I PUIG, *Els senyors bandolers i la Lliga Catòlica*, dins *Catalunya i Europa*, II, 29-52.

Hom ha retret a certs senyors dedicats al bandolerisme d'haver seguit una línia política tortuosa en relació als hugonots francesos, però no ho hauria estat més que la del rei mateix, i l'autora ha descobert a Simancas, AG, *Estado. Francia*, documentació que «no fa més que confirmar aquesta mena de trajectòries» (30). Són onze lletres, nou de les quals (i un resum) de Tomàs de Banyuls, senyor de Nyer, que donà nom als 'nyerros' (34), i una de Joan de Llupià, cadell, datades entre el 6 de juny del 1590 i el 14 de març del 1595, les quatre primeres en català (45-52); les pàgines inicials, ultra refer el desplegament de les actuacions dels nostres espies, que no s'aturaven ni davant l'atemptat mortal contra el duc de Vendôme (és a dir, el rei de Navarra), si Felip II els ho permetia (50; cf. 41-42), col·loquen aquell conjunt d'actuacions en el «context de campanyes militars sobre el territori llenguadocià i de convocatòries d'Estats [generals], per una i altra banda, destinats a votar subsidis i lleves per a la continuació de la guerra» francesa de religió (34), en la qual intervingueren cossos d'exèrcit de Felip II (35) i es projectaren accions com l'ocupació de Leucata i el castell d'Òpol (41). Banyuls i Llupià eren dos proscrius que intentaven de fer mèrits davant el rei i assegurar-se un futur en pau (40 i 42). – J. P. E. [16.119]

M. Mercè GRAS I CASANOVAS, *La immigració francesa i la legislació. Els nousvinguts i els poders de la terra*, dins «XV Congrés, I/5», 123-134.

L'autora vol esbrinar la petja deixada per la immigració de gavatxos en els texts normatius i legals de l'Edat Moderna. Tenim, d'una banda, les determinacions legals sobre la possessió de l'estatut de naturalesa o de catalanitat (126), les queixes pel comportament dels gavatxos, d'on derivà un capteniment restrictiu envers els drets polítics dels forasters en les normatives concretes, com les *Rúbriques de Bruniquer* (127-128). No cal dir que en moments conflictius certs estrangers eren foragitats de la terra, com castellans, gascons o francesos (128-130); són també recordades ordinacions baronials, gremials i eclesiàstiques sobre el tema (130-133). – J. P. E. [16.120

Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS, *Catalunya, «Frontera d'heretges». Reformes monàstiques i reorganització dels recursos eclesiàstics catalans per Felip II*, dins *Catalunya i Europa*, I, 547-556.

Tesi: «...la reforma de la Congregació Claustral benedictina i l'extinció dels canonges regulars agustinians a Catalunya el 1592 no és només una simple reforma de dos ordes religiosos, plantejada en termes exclusivament eclesiàstics, sinó que Felipe II aprofità aquesta reforma per dur a terme una veritable reorganització dels recursos econòmics i humans del clergat català» (547). La base arxivística es troba a Barcelona, ACA, *Consell d'Aragó*; a l'Archivio Segreto Vaticano, *Nunziatura di Spagna*; a Simancas, AG, *Patronato Real*; a Madrid, AMinisterio Asuntos Exteriores, i AZubáburu, base que permet de reconstruir les fases prèvies, car intents de reforma, enfortits per l'aplicació de Trento, són documentats en la dècada del 1560; el 1569 Bernardo de Bolea redactava un informe, les línies bàsiques del qual presidirien la reforma (548-560); el 1586 Sixt V nomenava els quatre visitadors de canòniques agustinianes i monestirs benedictins, tots prorfemistes; llur informe conjunt no podia ésser més negatiu (551). Però qualsevol reforma, fins i tot quan es tractava de substituir un eixam de mines institucions incontrolades i d'assegurar una estructura eclesiàstica resistent a la possible infiltració d'hugonots pel Nord de Catalunya amb decisions importants com la creació del bisbat de Solsona o el trasllat de seu episcopal d'Elna a Perpinyà (553-555), havia de respectar no sols els drets del Patronatge reial, ans encara els avantatges que en treia normalment la Corona en forma de retribució per serveis o adhesions (555-556). – J. P. E. [16.121

Bruce TAYLOR, *La Orden de la Merced en crisis: un aspecto de la historia eclesiástica franco-catalana de los siglos XVI XVII*, dins *Catalunya i Europa*, I, 557-565.

En la primera meitat del segle XVI, mentre la província mercedària de Castella encaminava la formació intel·lectual dels seus membres pel camí dels propis col·legis de Salamanca i d'Alcalà, la de la confederació catalanoaragonesa mantingué la vinculació al col·legi de París, assegurant així una comunicació normal amb els mestres al nord dels Pirineus (559-560). En la segona meitat, els mercedaris intentaren resistir la política uniformadora i centralitzadora de Felip I de Catalunya-Aragó (II de Castella), però el perill hugonot enfortí la pressió de rei i papa damunt ells (561); i així, la pèrdua de pes de les cases del Lluenguadoc, arrasades pels hugonots amb religiosos assassinats i no refetes tot i la conversió d'Enric IV de Navarra, la cohesió de Castella en el Capítulo de Guadaluajara, que intentaria d'imposar la seva reforma tot i les protestes i la violència (563), i els problemes interns de l'orde en els anys del bandolerisme, menaren a una forta crisi. – J. P. E. [16.122

Antonio ESPINO, *Les lectures dels barcelonesos a la primera meitat del segle XVII. La geografia i la història extraeuropees*, dins «Revista de Catalunya», núm. 142 (juliol-agost 1999), 22-35.

L'autor ha revisat a Barcelona, AHPB, 3324 inventaris de barcelonins post mortem, datats entre el 1600 i el 1660, d'on aplega els títols pertanyents als dos camps indicats en el títol. La informació sobre obres de geografia ocupa les pàgines 22-29, i la de les d'història no europea, les

29-34. Globalment considerada, la geografia era encara apresada en les obres dels antics autors clàssics: Claudi Ptolemeu, Estrabó, Pomponius Mela, Juli Solinus, o del medieval Joan de Sacrobosco, completades amb les aportacions renaixentistes a la cosmografia, descripció de ciutats i terres, i mapes. Els llibres que porten en el títol la paraula 'història' s'ocupaven sobretot d'Àfrica i d'Àsia, i en segon terme de les descobertes americanes. — J. P. E. [16.123]

Maria Joana VIRGILI I GASOL, *Un cantoral de la catedral de Tarragona del 1636*, dins «Misc. Ainaud, II», 79-88.

Actualment conservat en el Museu Diocesà de Tarragona, el cantoral de cor d'aquella Seu Metropolitana per a matines i laudes de divendres i dissabtes de durant l'any, copiat el 1636, és ací descrit en la seva materialitat (79-80) i analitzat; l'autora concentra la seva atenció en el decorat de les caplletres, deu de les quals són reproduïdes en fotografia de blanc i negre. Antoni Ramon, de l'Espluga de Francolí, li hauria col·locat les cobertes (88). — J. P. E. [16.124]

Miguel-Àngel ANTÓN GUILLÉN, *Fray Andrés Balaguer, O. P., obispo de Albarracín y de Orihuela (1551-1626)*, dins «Escritos del Vedat», XXIX (1999), 165-250.

Biografia d'aquell dominicà i bisbe de la contrareforma o reforma catòlica. Nat a La Jana, comarca del Maestrat, ingressat o format en l'orde dominicà a Sant Domènec de València sota el mestratge de sant Lluís Bertran, professor de filosofia i de teologia en el convent (i en l'Estudi General) de Tarragona durant set anys (1576-1583), prior del convent de València dins l'ambient post-tridentí creat per l'arquebisbe patriarca sant Juan de Ribera; fou nomenat bisbe d'Albarracín el 1602, on celebrà sínode diocesà publicat a Barcelona per Sebastià Cormellas, 1604 (199); nomenat bisbe d'Oriola el 1604, potser per l'atenció amb què a Albarracín havia tractat el problema dels moriscos aquell mateix any (214-216), membre de la Comissió que a València dictaminà sobre llur futur sota el patriarca Juan de Ribera en sessions dels anys 1606-1607 (223-224); l'activitat reformadora a Oriola és coneguda per les *Relationes ad limina*, de l'Arxiu Secret Vaticà (234-236). Les fonts per a la reconstrucció biogràfica són els arxius de València, Convent de Sant Domènec, i BU; Arxius Diocesans d'Albarracín i de Terol; i documentació ja publicada per a Oriola. — J. P. E. [16.125]

Francisco PONS FUSTER, *La proyección social de la santidad frustrada de Francisco Jerónimo Simón*, dins «Estudis», 23 (1997), 149-183.

Emilio CALLADO ESTELA, *El nombramiento y entrada en Valencia del arzobispo fray Isidoro Aliaga. Los inicios de un episcopado conflictivo*, dins «Estudis», 24 (1998), 147-166.

Emilio CALLADO ESTELA, *Aproximación a los simonistas. Una contribución al estudio de los defensores de la beatificación de Francisco Jerónimo Simón*, dins «Estudis», 23 (1997), 149-184.

Emilio CALLADO ESTELA, *Simonismo y luchas de poder en la corte de Felipe III y Felipe IV. Los hermanos Aliaga y la beatificación de Francisco Jerónimo Simón*, dins «Escritos del Vedat», XXIX (1999), 251-270.

El primer títol presenta les polèmiques entre favorables i contraris a reconèixer la santedat de mossèn Francesc Jeroni Simó; entre els darrers destaquen els dominicans, i d'entre aquests Joan Gavastó, que manifestà i defensà la seva contraposició en un escrit, romàs inèdit.

A l'explosió de fervor popular per mossèn Francesc Jeroni Simó i a les repercussions que provocà, ha dedicat Emilio Callado la seva tesina de llicenciatura i les publicacions contemporànies. La darrera, basada sobretot en València, ARV, *Real*, 530, completada per documentació de l'ACV i de l'ACA, *Consell d'Aragó*, exposa les dues etapes de la contraposició del dominicà Isidoro Aliaga a la dita causa en la cort dels reis Felip III i Felip IV de Castella: aquella en què, essent el seu germà Luis confessor reial i gran inquisidor, no havia de tómer res de la cort de Felip III

(253-256), i aquella en què, caigut el seu germà en el desfavor reial de Felip IV de Castella, i enfortits els 'simonistes' valencians, aquests atacaren l'arquebisbe amb memorials, dels quals són ací transcrits fragments en llengua catalana (258-262), als quals Aliaga respongué amb contraatacs tant a Roma com davant Felip IV (265-269). [La lluita esquitxà particularment els dominicans, tal com també demostra la lletra del bisbe Balaguer transcrita en el resum precedent, 240-241]. – J. P. E. [16.126-16.127-16.128-16.129]

Emilio COLLADO ESTELA, *Un valenciano para la mitra valentina. La sucesión en la iglesia de Valencia a la muerte del arzobispo Aliaga en 1648*, dins «Anales Valencinos», XXV (1999), 251-261.

La documentació de València, ARV, *Reial*, de Barcelona, ACA, *Consell d'Aragó*, i de Madrid, AHN, *Consejos suprimidos*, recorda el moment: Guerra de Catalunya, pesta, violència social amb participació de clergues; i en la cort del 1645 els tres braços havien demanat bisbes valencians, també en la capital, punt al qual el rei no es volgué comprometre. Mort Aliaga, els virrei, capítol, ciutat, Regne i Consell d'Aragó, insistiren davant Felip IV de Castella demanant provisió ràpida i d'un valencià. Només al cap de dos anys i de quatre o cinc propostes, inútils per mort o renúncia dels nomenats, arribà nomenament i presa de possessió de fray Pedro de Urbina, bisbe de Coria: «Los valencianos volvían a contar, por fin, con un prelado, extranjero, claro» (261). – J. P. E. [16.130]

Tomàs de MONTAGUT I ESTRAGUÉS, *Lluís de Peguera i el seu pensament jurídic*, dins *Catalunya i Europa*, II, 53-67.

Per les resumides dades biogràfiques (Manresa 1540 - el Bruc 1610, però sepultat a la Seu de Manresa), el sabem fill de donzell, advocat fiscal del govern reial de Catalunya i finalment doctor de la Reial Audiència, que assistí a les corts de Montsó 1585 i de Barcelona 1599, per tant home del rei en la pugna d'aquest per a imposar el seu absolutisme per damunt les *Constitucions de Catalunya* (54-56). Durant la seva vida publicà les següents obres: *Aurea et elegans repetitio... in capit. Ne super laudemio...*, Barcelona, Pere Malo 1577; *Liber quaestionum criminalium in actu practico...*, Barcelona, Hubert Gotart 1585; *Practica iudicialis et ordinis iudiciarii civilis...*, Barcelona, Jaume Cendrat 1603; i *Decisiones aureae in actu practico frequentes...*, Barcelona, Jaume Cendrat 1605 (57-61); és pòstuma la publicació del segon volum de les *Decisiones...*, Barcelona 1611, enllestit per ell, i la de la *Pràctica, forma y stil de celebrar corts generals en Catalunya*, Barcelona 1632 (61-62). El seu pensament jurídic es basa en el 'ius commune' de l'època tardana, que ja comença a integrar les decisions dels tribunals reials; però ell reflexiona dins el 'mos italicus', que sintetitza valors religiosos i ètics amb les prescripcions jurídiques i comporta reconèixer la superioritat de la comunitat per damunt la voluntat individual, l'existència d'un dret natural de voluntat divina; i la utilització d'un mètode escolàstic per a la traducció dels dits principis en preceptes generals o en sentències particulars (62-63); la llei és doncs, la «suprema ratio insita in natura» (64). Hi ha bibliografia (66-67). – J. P. E. [16.131]

Joan ARMANGUÉ I HERRERO, *El procés de Girona sobre la vida de Salvador d'Horta*, dins «Revista de Girona», núm. 194 (maig-juny 1999), 42-44.

L'Arxiu Arquebisbal de Càller, ací presentat (44), conserva dins la secció del *Tribunal Eclesiàstic. Culto dei Santi*, núm. 6, el *Processo de Girona sobre la vida y milagros de B. Salvador de Horta*, del 1602, a diferència del títol, escrit bàsicament en català, d'on són transcrites tres declaracions d'altres tants testimonis. – J. P. E. [16.132]

Antonio FERNÁNDEZ LUZÓN, *Les universitats de Catalunya (segles XIII-XVII)*, dins «Palestra Universitària», 10 (1998), 11-31.

Aplec d'algunes dades, generalment de segona o de tercera mà, sobre el tema, més riques i àhuc amb referència a Barcelona, AHCB, *Registre de deliberacions*, en tractar-se de l'Estudi General barceloní durant el segle XVI (21, nota 25). [L'autor es queixa de la manca d'estudis específics per a les universitats catalanes (12), però la queixa hauria resultat més convincent si ell hagués demostrat conèixer els existents: per a Solsona, per exemple, es refia de Cándido de Ajo (28, notes 39-40), sense referir-se enlloc ni a Domènec Costa i Bafarull, ni a la monografia específica de Joan Serra i Vilaró]. – J. P. E. [16.133]

Joan BADA I ELIAS, *L'ensenyament superior a Catalunya en el segle XVII*, dins «Ausa. Publicació del Patronat d'Estudis Osonencs», XVIII (1999), 499-518.

El tema ha d'ésser estudiat en les institucions universitàries, en els seminaris tridentins i en les escoles internes dels ordes religiosos. Recorda la successiva erecció d'universitats catalanes, que diferencia en majors, de totes les facultats (Lleida, Barcelona, Girona [i Perpinyà]), i menors, de filosofia i teologia (Vic, Solsona, Tarragona i Tortosa [per a la de Solsona, manca la referència bàsica a Joan Serra i Vilaró, *La universidad literaria de Solsona*]; totes haurien crescut fins a la Guerra dels Segadors, i minvat en la segona meitat del segle XVII (500-502). Quant als seminaris, és resumida la legislació tridentina i els resultats diversos dels intents d'aplicar-la en els bisbats (503-507). Trento repercutí en els estudis dels benedictins i cistercencs, de fet situats en col·legis prop les universitats de Lleida i de Barcelona, no tant en els mendicants antics; en canvi, mentre els carmelitans descalços, i àdhuc els jesuïtes, fluctuaven en tema de cases d'estudis, fou un bon moment per als col·legis de caputxins (507-515). Durant el segle XVII arribaren a Catalunya els escolapis i les religioses de la Companyia de Maria o Lestonnac (515-516). Assenyalem les dades sobre biblioteques de cases religioses en el moment de l'exclaustració (516-517) i els gèneres literaris cultivats en les publicacions (517-518). – J. P. E. [16.134]

Josep CAPDEFERRO I PLA, *Una aproximació a l'activitat dels assessors ordinaris de la Diputació del General de Catalunya al segle XVII*, dins *Actes Territori*, 687-702.

Aquestes pàgines criden l'atenció entorn al triple component (consultor: 690-693; jurisdiccional: 694-698; i representatiu: 699) dels assessors ordinaris de la Generalitat de Catalunya abans del 1714, bo i accentuant aquelles actuacions a través de les quals creaven, declaraven i executaven dret; la base arxivística és la sèrie *Generalitat*, d'ACA, completada amb els llibres dels juristes catalans de la primera meitat del segle XVII (687-688). El cos de l'article és una il·lustració de cada una de les tres funcions amb transcripció de fragments textuals inèdits, o d'autors com Joan Pere Fontanella. «En l'entramat institucional de la Catalunya del XVII -i més concretament dins la Diputació del General- el poder estava efectivament en mans dels coneixedors del dret...» (700). Hi ha bibliografia, també de fonts (700-702). – J. P. E. [16.135]

María de los Ángeles PÉREZ SAMPER, *Alimentación y vida religiosa femenina en la España moderna: las monjas franciscanas, capuchinas y clarisas*, dins «Estudios Franciscanos», 100 (1999), 291-332.

En realitat, els convents i les religioses objecte d'aquestes pàgines són de Països Catalans (Catalunya i Menorca). Recordada la normativa franciscana bàsica en relació als àpats i a dejunis i abstinències (292-294), aquestes pàgines reproduïxen amb abundant transcripció de fragments, la de les caputxines de Santa Margarida de Barcelona a base de *Regla segona del gloriós pare sant Francesc... per... don Alonso Coloma, bisbe de Barcelona, donada a las Monjas Caputxinas del monastir de Santa Margarida...*, Barcelona, Gabriel Nogués 1614 (295-301); per a l'aplicació concreta d'aquestes normes cal veure Joan Pau Fons, *Historia y vida de la venerable madre Ángela Margarita Serafina...*, Barcelona, Cathalina Mathevad 1653 (302-304). La normativa per a les franciscanes des-

calces de la Puríssima de Tortosa és coneguda per Cristóbal de Berlanga, *Fundación, origen, progresos y estado... de la Purísima Concepción Victoria... de Tortosa*, Barcelona, M. Gelabert 1695 (305-308). Quant a les clarisses de Santa Maria de Jerusalem de Barcelona, les notícies procedeixen de l'arxiu del convent, *Llibre de comptes generals i estat en què quedà lo Real Monestir... 1725-1835* (309-311). També per a Santa Clara de Menorca, la font és el propi arxiu, i en particular les clàusules per al nomenament de procurador del 1653, la *Planta y disposició econòmica per al govern de... Santa Clara de Ciutadella...*, 1716, i el *Capítol intermedi celebrat per... fra Rafel Sintas*, 1775 (313-327). Les prescripcions eren aplicades de la manera que hom pot veure en el *Cuadernillo de recetas de cocina*, de sor Clara Maria Suay, per a les franciscanes descalces de la Puríssima (Puritat), València 1771-1773, conservat a València, ARV, *Puritat* (329-332). – J. P. E. [16.136]

Felip MUNAR I MUNAR, *Algunes notes per a l'estudi de La Samaritana*, dins «Randa», 41 (1999 = «Homenatge a Joan Veny»), 85-112.

L'autor introdueix el tema amb dos fragments de *Sermons de Corema* dedicats a l'escena de Jesús i la Samaritana, un del 1612 del dominic Rafael Andreu, inèdit a Palma, BP, ms. 372, i l'altre del ms. 479. El Pas de la Samaritana entrava dins la processó del Dijous Sant portat pel Gremi de Corders. A continuació presenta, transcriu i anota la *Consueta de la Samaritana*, copiada el 1598-1599 i conservada a Barcelona, BC, ms. 1139 (86-97). Són també transcrits en paral·lel fragments d'un *Convertiment de la Samaritana* copiat el segle XVIII (Palma, Societat Arqueològica Lul·liana, ms. 52), encara cantat a Menorca a començaments del segle XX (98-105), i resumits en unes estrofes no datades (105-106). – J. P. E. [16.137]

Xavier BARÓ I QUERALT, *La presència del llegat grec en la Catalunya moderna: Francesc de Montcada i l'Expedició de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos*, dins *Catalunya i Europa*, I, 475-482.

Dos són els objectius de l'autor: analitzar la *Expedición ...* i constatar el coneixement que un català-valencià format en el pas del segle XVI al XVII tenia del món grec, en aquest cas, bizantí, a través d'algun dels seus historiadors. Resumida la biografia de Francesc de Montcada (476) i esbossada la progressivament major difusió de la seva obra principal, que, això no obstant, ha estat poc estudiada (477); l'autor hi constata decisió d'objectivitat en la narració dels esdeveniments, interpretació providencialista i visió estoica (478-479). Encara més que Muntaner, són per ell valorats els autors grecs que com Georgios Paquimeres o Nikèforas Gregoras serien superiors en el detall i la precisió de les narracions, encara que menysvaluats pel fet d'ésser cismàtics i per llur apriorisme anticatalà (480-481). – J. P. E. [16.138]

Xavier GIL PUJOL, *El discurs reialista a la Catalunya dels Àustries fins al 1652, en el seu context europeu*, dins *Catalunya i Europa*, II, 475-487.

Objectiu de l'estudi: formular una primera aproximació al pensament reialista català anterior al 1640, emmarcada en el debat sobre l'absolutisme i en les discussions sobre el revisionisme i postrevisionisme entorn la Revolució anglesa i Britànica del 1640 (476). Lluís de Peguera i Ramon Dalmau de Rocabertí, més aviat reialistes, exigeixen respectar les lleis i així són demostració del consens català entorn el pactisme, tot i l'existència de corrents o d'accentos; a Anglaterra hom parlava de «constitucionalisme reialista» (477). Des de sempre, a Catalunya el rei havia d'administrar justícia i protegir la comunitat i els seus membres i el dret romà n'havia enfortit la figura; Andreu Bosch afirmava que la jurisdicció i poder de la Generalitat procedia del rei, al qual les regalies pertanyien en exclusiva, i que en virtut d'haver expulsat els sarraïns sense ajut de ningú, tampoc no era sotmès a ningú, era «emperador en el seu regne» (478); regalies, però, que desapareixien si les constitucions no eren observades (479); l'exercici d'una regalia, la legislativa, era compartit, car havia de

comptar amb el consentiment dels tres braços (479). Els dos extrems eren personificats per Consell d'Aragó, d'una banda, i per les Juntes de Braços, per l'altra, en tensió constant. La qüestió cabdal fou la d'adequar el sistema català a la realitat i exigències de les guerres internacionals (482); els teòrics del pactisme català sempre afirmaren les ,regalies' no sols les previstes, ans també les imprevistes per a casos de necessitat i d'emergència; en canvi, un regalista almenys, Martí Joan Franquesa, germà del massa conegut Pedro Franquesa, defensà que Catalunya era un poble damunt el qual el rei podia exercir drets de conquesta (482-484); la ,necessitat' fou també invocada per la Junta de Braços per a exercir regalies després d'esclatar el conflicte, però mai no va negar el poder reial (484-485); això no obstant, fou acusada per Ramon Dalmau de Rocabertí d'imposar tributs excessius, sense la moderació normal en el rei (486). – J. P. E. [16.139]

Baltasar COLL I TOMÀS, Jaume GARCIA SASTRE, Guillem ROSSELLÓ BORDOY, Natàlia SOBERATS SAGRERAS, *Un document heràldic destruït: la làpida funerària de Miquel Guerau (1654)*, dins «Congrés Patrimoni», 231-233.

Conservada durant segles al mur sud de la capella de la Soledat (dins la caserna d'Intendència de Palma), després de la privatització de l'edifici la làpida desaparegué i en foren trobats només trossos: és ací reproduït el text sencer i el de l'estat actual (232-233), amb fotografia corresponent a la secció de làmines del volum (83-84). – J. P. E. [16.140]

Francisco BRAVO DE LAGUNA ROMERO, *Elogio al Conde-Duque de Olivares en el Libro I de los Gusmaneidos Libri Quinque de Vicente Mariner*, dins «Cuadernos de filología clásica. Estudios latinos», XVII (1999), 239-251..

Amb aquesta obra encara inèdita, el valencià Vicent Mariner d'Alagó es volia assegurar la protecció del comte-duc sense ni anomenar-lo, però llagotejant la raguèlia. Aquesta tècnica narrativa d'elaborar la lloança d'algú sense esmentar-lo és estudiada per l'autor; el tret distintiu de la casa dels Guzmán hauria estat la ,virtus' (242), ja personificada en el fundador, Guzmán ,el Bueno'; però en el curs de la narració aquella figura es va transformant de manera que hom hi pugui reconèixer la del comte-duc (246-247). El llibre s'acaba amb una al·legoria, en la qual la ,virtus' marinera desemboca en la nau de l'Estat i en el seu timoner o governant (248). El paral·lelisme amb un altre avantpassat exalta la fidelitat al rei com a altre tret distintiu de la casa (250). – J. P. E. [16.141]

Manel GÜELL, *Expatriació militar i mercenaris als exèrcits de Felip IV*, dins *Catalunya i Europa*, II, 69-80.

Pàgines limitades al mercenari voluntari, enrolat al servei d'un sobirà estranger pel sou, però fitant el fenomen en la seva amplitud europea; quant a Catalunya, els fons arxivístics aprofitats són l'ACA, *Consell d'Aragó*, Simancas, AG, *Estado. España*, i *Guerra y Marina*; Tortosa, AHCTeres de l'Ebre; Barcelona, BC, *Fulletons Bonsoms*; Madrid, BN; i la documentació ja editada, ultra les publicacions contemporànies, que permeten de saber en quins exèrcits s'enrolaren catalans, i de conèixer l'origen d'alguns dels soldats que voltaren per Catalunya, en particular pel Rosselló, en el segon terç del segle XVII: italics (74), valons, borgonyons i lorenesos (75), un regiment de teutons ocupant el castell de Salses (76), irlandesos i anglesos (78). – J. P. E. [16.142]

Manel GÜELL JUNKERT, *Un membre de la família Ninot en la cort del rei Felip*, dins «Recull. Associació Cultural Baixa Segarra», 6 (1999), 83-90.

Aquestes pàgines expliquen el cas d'un mercader de Santa Coloma de Queralt, Magí Ninot, que en els seus viatges a fires de França espiava per a Felip IV i li fou partidari en la Guerra

de Separació. L'autor reconstrueix l'ambient familiar a base sobretot de la documentació dipositada a Sant Cugat del Vallès, Arxiu Nacional de Catalunya; però fins ara no era coneguda la raó per la qual ell, l'esposa i un fill s'havien traslladat a Madrid durant la dita guerra; un informe conservat a ACA, *Consell d'Aragó*, innova dels seus serveis, també en la defensa de Salses, i de la persecució soferta després del Corpus de Sang (86-87); d'acord amb un informe del dit consell ací transcrit (90), hauria estat recompensat amb el càrrec de verguer de la Reial Audiència refeta a Saragossa. – J. P. E. [16.143]

Susana CABEZAS FONTANILLA, *José Rivera, un modelo de secretario en el Siglo de Oro*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIV (1999), 513-522.

José Rivera [Josep Ribera?], de Guissona, seguint el pare entrà en la Inquisició Espanyola de Barcelona com a escrivà i notari; en la Guerra de Separació, considerat defaecte pels francesos i expulsat, s'integrà en la mateixa inquisició a Madrid; documentat a Madrid, AHN, *Inquisición. Legajos*, és considerat per l'autora en tant que «prototipo de secretario que, aprovechando las oportunidades que le brinda una institución como la Inquisición, forja su destino contra todas las expectativas y convirtiéndose ante todo en un verdadero profesional de su oficio» (514). De fet l'inquisidor general, Diego de Arce Reynoso, deia que malgrat «él ser catalán y yo castellano, naciones tan opuestas como la experiencia lo tiene mostrado» (516), el nomenà secretari personal de l'inquisidor general, càrrec que mantindria amb el successor, Everhard Nithard (520); el seu domini dels afers del tribunal és patent «en un manual dedicado al procedimiento inquisitorial» en el qual exposava els seus coneixements (519); com a buròcrata hauria perseguit «elevar su propio linaje [cf. 518 i 521], cumplir con su obligación de triunfador y crearse él mismo una red clientelar de sostén» (518). – J. P. E. [16.144]

Vicenç ESTANYOL BARDERA, *El pactisme en guerra. (L'organització militar catalana als inicis de la guerra de separació, 1640-1642)* (Fundació Salvador Vives i Casajuana, 128), Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana 1999, 232 pp.

A base dels fons ara a l'ACA, *Generalitat* en les seves diverses sèries (221-222), l'autor estudia la defensa militar de Catalunya en els dos primers anys de la Guerra de Separació, durant els quals hom aplicà les formes tradicionals d'enrolament: companyies dels gremis, sometent, host i cavalcada i mercenaris. Però ja durant el 1641, per incitació de França, fou creat el Batalló català, que s'acostava a allò que eren els exèrcits moderns (56-64), i començà d'actuar els anys successius, al costat del qual, però, continuaren actuant les forces antigues: (65-102). El problema major fou assegurar els mitjans de sostenir econòmicament les grans despeses de guerra, de les quals feia un llistat la mateixa Diputació del General al Consell de Cent (104; cf. 210-211): el Consell de Guerra havia d'assegurar sosteniment i paga de l'exèrcit en totes les seves graduacions, compra de material bèl·lic i obres de fortificació, xarxa d'hospitals i d'altres despeses complementàries; hom arbitrà un censal de tres-centes mil lliures; una taxa de guerra recaptable per les universitats, la venda dels béns dels defaectes; i d'altres previsions més o menys aleatòries, sense que manquessin casos de col·laboració desinteressada (103-137). La darrera secció exposa la manera com intervingueren en aquells primers anys de la Guerra de Separació els diversos cossos d'exèrcit (infanteria, cavalleria, artilleria, estol naval); les classes d'armes, pesades o lleugeres, que hi foren utilitzades; i les particulars formes d'estratègia, entre les quals destaquen els serges llargs i les batusses esporàdiques, sovint en funció d'estratègies més àmplies, sense que manquessin actes vandàlics com l'assassinat de la població civil de Cambrils per l'exèrcit castellà (139-175: assenyallem les pàgines que descriuen la interpretació cultural de certs aspectes de la guerra i dels corponents rituals: 170-172; episodi de Cambrils: 171). El volum es clou amb un *Glossari militar de la Guerra dels Segadors (1640-1642)* (187-196), amb la cronologia de serges i batusses (197-201) i amb transcripció de quatre documents bàsics (203-220). – J. P. E. [16.145]

Henry ETTINGHAUSEN, *La Guerra dels Segadors a les gasetes europees*, dins *Catalunya i Europa*, II, 359-372.

El segle XVII representà per a la impremta el desplegament del seu influx social mitjançant la publicació de notícies i els primers passos de la premsa periòdica. La Guerra dels Segadors fou una situació en què la curiositat popular havia d'ésser satisfeta amb publicació de notícies. L'autor, ultra anunciar l'edició facsímil «d'una col·lecció de més d'un centenar de relacions publicades a Barcelona entre 1612 i 1628» (360), es proposa en aquestes pàgines «esbrinar les connexions que hi hagué durant la guerra entre la premsa catalana i les d'altres països», sobretot amb França i Portugal (361); es donaren casos de traducció d'una llengua a l'altra i també de narracions paral·leles inconnexes d'un mateix fet. L'autor presenta les múltiples formes de modificació constatables en les traduccions sobretot del francès al català, sense que manqui el cas d'alguna edició en català anterior a la francesa (362-368). La gasete portuguesa, nascuda el novembre 1641, donà notícies (inconnexes, però) sobre Catalunya des del primer número, encara que és difícil de saber les fonts d'informació (369-370). En apèndix és transcrita la primera notícia de la gasete francesa sobre la revolta catalana del 1640, el 15 de juny del mateix any: *Extraict d'une lettre écrite de Bayonne... contenant la revolte de la ville de Barcelone contre le Roy d'Espagne* (371-372); i la versió dels fets que en donà sis anys més tard el *Mercure françois* (372). – J. P. E. [16.146]

Karsten NEUMANN, *La justificació 'ante el mundo'. Difusión y recepción de la propaganda catalana en Europa en 1640*, dins *Catalunya i Europa*, II, 373-381.

Recordat el sentit barroc de l'honra i que aquesta consistia en com algú o quelcom és vist pels altres, és natural que la proclamació de guerra contra Felip IV de Castella el 18 de setembre de 1640 (BC, *Fullleons Bonsoms*, 2399 i 5236) havia d'ésser explicada, davant el món i de fet en foren tramesos exemplars arreu, com també de la *Proclamación catòlica*, que era la justificació oficial de la defensa armada, fins al punt que al cap de mig any hom en podia comprar exemplars en les fires de llibres de Frankfurt i de Leipzig (376-377); però tant o més que els exemplars és significatiu constatar la manera que les dades i els raonaments d'aquelles publicacions foren acollides en les d'autors estrangers, àdhuc dels qui eren favorables a Felip IV, com ho demostra el cas del nombre de catalans presents en la campanya de Salses o la versió sobre la causa real de la mort del comte de Santa Coloma de Queralt (378-379). – J. P. E. [16.147]

Jesús VILLANUEVA, *Intentos franceses de legitimación de la anexión de Cataluña tras la revuelta de 1640: de Richelieu a Mazarino*, dins *Catalunya i Europa*, II, 135-144.

Fritz Dickmann establí la tesi que Richelieu no es guià per pressupòsits de pur interès polític, ans per un projecte europeu de pau basat en un sistema d'aliances entre potències; quant a Catalunya, França no hauria intervingut en la sublevació catalana, però 'a parte post' l'hauria considerada legítima, recolzada i hauria intentat de convertir Catalunya en una República Catalana protegida per França a fi que hi hagués un aïllant entre Espanya i França, que assegurés la pau, solució poc convincent per a les autoritats catalanes; aquestes i les pressions bèl·liques portaren al lliurament i integració en la Corona Reial de França el setembre de 1641, malgrat la inexistència d'un dret específic de França damunt el Principat (136-137). Simultàniament, però, hom impulsava una recopilació de documents (el *Tresor des chartes*) que resuscitava somni i herència de Carlemany damunt gairebé tots els estats europeus; era la *Recherche des droicts du Roy et de la Couronne de France*, de Jacques de Cassan, del 1632; per a Catalunya establia la 'conquesta legítima i justa' de Carlemany manifestada en la datació pels reis de França; per això, la substitució d'aquella forma de datar fou un 'acte de rebelió', que no afectà els drets sobirans de la corona francesa (139), i el *Tractat de Corbelb* i el de 1526 són nuls. Mazzarino, tot i haver estat col·laborador de Richelieu, substituïa amb virtuosisme diplomàtic la idea de pau europea per seguretat de pactes entre estats; quant a Catalunya, s'apropià de la hipòtesi de la plena annexió a França en virtut de suposats drets antics (140) i féu servir Catalunya de moneda de canvi; les teories de Cassan,

reelaborades per dos freres dominicans tot i trobar-se en camps contraris separats pel jansenisme, Louis Masplède i Jean Nicolai, en sengles obres del 1643 i 1644, es convertien en arma política; el primer deia que el *Tractat de Corbelh* era un document fals i el segon justificava el dret francès damunt Catalunya purament i simplement en el valor suprem del dret de conquesta i de la raó d'estat; encara en la línia de Cassan, Pierre Caseneuve, en *La Catalogne française*, del mateix 1644, basat en les cròniques franceses negava que les poblacions catalanes s'haguessin alliberat dels moros i acceptat lliurement la sobirania francesa, i tot el següent (datació, tractat de Corbelh no aplicat) eren usurpacions, perquè els drets de sobirania són inalienables (144). – J. P. E. [16.148

Manuel CALVO RODRÍGUEZ, *L'ambaixada catalana de Francesc Puigjaner a París: de juliol de 1646 a març de 1647*, dins *Catalunya i Europa*, II, 81-87.

[Després d'aquest títol en català segueix l'exposició en castellà], en la qual l'autor resumeix memorials i despatxos francesos o informacions de Puigjaner a les autoritats de la Generalitat de Catalunya relatives a les negociacions de Münster, inclosos en el *Dietari de la Generalitat*, en els quals les tres bandes principals, Espanya, França i Holanda, sobretot les dues primeres i en particular França, com si juguessin una partida d'escacs, anaven col·locant Catalunya i en particular el Rosselló segons la conveniència de cada moment, sense atendre els condicionants legals d'integritat territorial de Catalunya, constantment recordats pels enviats catalans a París o a Münster; la signatura de treva entre Espanya i Holanda el gener del 1647 féu créixer en els francesos la decisió d'arribar-hi també ells, mantenint l'ocupació d'aquell territori català que de fet posseïen. – J. P. E. [16.149

Carlos TERRÓN VASCO, *La visión de Francia durante la Guerra dels Segadors a través de sermons catalanes*, dins *Catalunya i Europa*, II, 383-389.

L'autor basa aquestes pàgines en sermons oficials o oficinosos, impresos i abans predicats a la Seu de Barcelona o a la capella de la Generalitat davant autoritats militars franceses, i conservats a Barcelona, BU, *Fons antic*; i així tant de Lluís XIII com d'Enric de Lorena n'és subratllat l'empelt en l'arbre dels comtes de Barcelona i la llegenda de les quatre barres; la presència d'exèrcits francesos justificada per la defensa d'esglésies i coses santes (385-386); no mancaren elogis a l'exèrcit francès, ni justificacions bíbliques de l'aliança amb França (388-389). Reacceptat Felip IV, altres predicadors digueren el mateix en direcció contrària (389). – J. P. E. [16.150

Fernando SÁNCHEZ MARCOS, *The Future of Catalonia. A Sujet Brulant at the Münster Negotiations*, dins *Der Westfälische Friede*, herausgegeben von Heinz DUCHHARDT, München 1998, 273-291.

Fernando SÁNCHEZ MARCOS, *Joan Josep d'Àustria (1629-1679) i el Gran Condé (1621-1686): històries entrelligades*, dins *Catalunya i Europa*, II, 89-96.

El primer títol només m'és conegut per referència.

L'entrellaçament de destins entre els dos guerrers en punts diversos d'Europa, ací contemplat damunt el rerefons de la Fronda, també es realitzà a Catalunya, on el 1647 Condé fou enviat per virrei, amb gran satisfacció de les autoritats catalanes (Barcelona, AHCB, *Consell de Cent. Lletres closes*), però on no assolí de recuperar Lleida (92). Joan Josep d'Àustria, en canvi, l'octubre del 1652 entrava solemnement a la Barcelona recuperada per a la monarquia de Felip III de Catalunya (IV de Castella). – J. P. E. [16.151-16.152

Imma SERRA TARRÉS, *La recepció a Catalunya de la Revolució Napolitana de 1647*, dins *Catalunya i Europa*, II, 209-212.

Notícies sobre el ressò de la revolta napolitana a Catalunya es troben en l'AHCB, *Registre de de-liberacions*, en les *Lletres comunes originals* i en el *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*; i a la BC, *Fulletons Bonsoms*. Algunes informacions són notícies inconnexes, d'altres, narracions sistemàtiques, veres o falses; arribaven en quinze dies portades per ambaixadors; donaven raons com la pressió fiscal, els abusos de l'exèrcit espanyol o castellà, la contraposició entre la fidelitat a la pàtria o al rei; la major part dels arguments per a esperar en el triomf eren de tipus religiós. No cal dir que els fets del juliol 1647 a Nàpols eren vistos amb satisfacció a Barcelona. Tant uns com altres demanaren ajut a França. – J. P. E. [16.153]

Alícia MARCET JUNCOSA, *L'establiment de la frontera entre França i 'Espanya'*, dins *Catalunya i Europa*, II, 7-12.

El *Tractat de Corbell* havia col·locat el límit entre França i Catalunya en la carena de les Corberes, però França féu constants intents d'arribar als Pirineus, provatures que són resumides en aquestes pàgines, amb aportació de noves dades de París, Archives Nationales, J.596, i Archives des Affaires Étrangères, *Espagne i Mémoires et documents*; de Perpinyà, ADPO, G.237; de Barcelona, AHCB, *Processos de corts* i, no cal dir, de Pèire de Marca, *Marca Hispanica*. Després de la *Pau dels Pirineus* del 1659 en què França finalment se n'havia sortit, cap potència europea, ni els Borbons en regnar a ambdues bandes, s'hauria replantejat de revisar la dita frontera. – J. P. E. [16.154]

Narcís IGLÉSIAS, *La introducció del francès a l'administració del Rosselló. De l'annexió al decret de 1700*, dins «Secció Francesc Eiximenis», 69-88.

L'autor ha examinat la documentació accessible del període estudiat i ha seguit amb tot detall l'ús del francès al territori dels Comtats a partir de l'annexió a França després del *Tractat dels Pirineus*. El resultat de la recerca és que no es poden fer generalitzacions de cap mena. L'administració francesa va usar preponderantment el francès en les seves relacions amb el Rosselló, encara que a vegades també fa servir el català. I hi ha catalans que comprenen i usen el francès en les seves relacions amb autoritats del govern de París, i a vegades àdhuc el castellà. En l'administració de la justícia és preponderant, però no exclusiu, el català. – J. de P. [16.155]

Miquel SITJAR I SERRA, *Connexions entre la Història i miracles de la Sagada Imatge de Nostra Senyora de Núria (Barcelona, 1666) de Francesc Marés i la religiositat popular a la Cerdanya i la Vall de Ribes*, dins *Religiositat popular*, 243-248.

L'autor dóna alguna notícia de Marés i d'altres escrits seus (244, nota 2), però sobretot es fixa en la declaració, segons la qual la dita història hauria estat transcrita d'un antic quadern escrit en llengua llemosina, l'autor del qual no hauria fet res més que recollir la tradició popular de la Vall i contrades veïnes; l'existència del dit quadern és dubtosa i l'autor es fixa en la roca blanca que cobreix la cova on hauria estat trobada la imatge, roca que el poble hauria dotat de tota llei de virtuts guaridores. – J. P. E. [16.156]

Jordi VILAMALA SALVANS, *Les consuetes de Sant Julià de Vilatorrada (Osona): la continuïtat en la gestió de l'administració eclesiàstica -Vic, Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, Arxius parroquials, Sant Julià de Vilatorrada, H/1,1. Consueta 1647-1651- Visites 1635-1667 i I/1. Consueta 1668-*, dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana», IX (1999), 309-385.

Explicades les característiques d'aquella parròquia (existència de sufragànies i d'un convent [cf. les notícies bibliogràfiques nùms. 15.754 i 15.746 d'aquest volum], i els drets parroquials sobre els edificis construïts en la sagrera), són presentades les dues consuetes, obra dels

rectors Bartomeu Bayer i Onofre Devesa; el primer elaborà el *Libre, en lo qual estaran continuades algunes notas y advertèncias...* a base de documentació més antiga; el segon ja es pogué plevir del precedent i no posà títol a la seva consuetu (313-317). Són transcrites la *Consuetu de Bartomeu Bayer, 1647-1651* (319-376), que és en realitat un conjunt de textos: *Rodalía de la parròquia...* (319-320); *Antic Mas i Darder, Llevador o memorial de lo que... acostumen a pagar a la rectoria...* (320-334); *Antic Mas i Darder, Memorial de lo que està en consuetud...* (334-337); *La sacristia de la iglésia de Sant Julià...* (338); *Memorial de las cosas o càrrechs a què està obligat lo monjo...* (338); *Memorial dels censals y rendas...* (339-340); *Las obligacions que té lo qui serveix la mongia...* (340-341); *Memorial de las rebudas que té l'obra de la iglesia de Sant Martí de Riudeperas* (341-342); *Los censals que lo rector y obrers... reben...* (342-346) *Llevador dels censos de la parrochial de Sant Julià de Vilatorrada...* (346-367); *Consuetu y memorial... de Sant Julià de Vilatorrada* (367-369) i *Alous del rector de Sant Julià de Vilatorrada* (369-376). Les darreres pàgines són per a la *Consuetu d'Onofre Devesa, 1668* (377-385). – J. P. E. [16.157]

Joan FÀBREGA DE CEREROLS, *Llibre de coses que han succeït a Catalunya, dignes de ser notades, i en altres parts del món. Crònica d'un pagès català dels segles XVII i XVIII*. Versió al català actual a cura d'Albert FÀBREGA ENFEDAQUE. Introducció de Marc TORRAS (Col·lecció Memòria, 2), Manresa, Centre d'Estudis del Bages 1999, 140 pp.

La introducció subratlla el fet que els llibres de records es troben a Catalunya en totes les capes socials, començant per les cròniques reials, i arribant als menestrals i pagesos (11-13); el text del *Llibre...* és precedit per una caracterització de Joan Fàbrega, en la qual el tret més consistent és el d'haver estat un català de la terra en el pas del segle XVII al XVIII, amb un notable sentit de l'observació, com demostren les anotacions de fets o fenòmens vistos personalment, d'entre les quals potser destaca la relativa a la forma de reproducció de les llagostes i la defensa contra llurs larves (38-39). El llibre, que també inclou notícies arribades de viva veu sobre esdeveniments de tot Europa i en particular de la Guerra de Successió i les seves conseqüències, reescrit en català actual, ocupa les pàgines 27-59 i abasta del 1673 al 1764; hi ha notes explicatives (60-64); segueixen quatre fulls de fotografies fora de numeració i reproducció fotogràfica de les pàgines del *Llibre...* (67-137). El manuscrit segueix pertanyent a la família. – J. P. E. [16.158]

Alice MARCET JUNCOSA, *L'Université de Perpignan au XVIIe siècle et dans la première moitié du XVIIIe*, dins *Université Perpignan*, 23-30.

En començar el segle XVII continuava la davallada de l'Estudi General de Perpinyà, creat per Pere el Cerimoniós el 1350. En llur testament del 1606, els consellers sortints es queixaven del fet que els estudiants se n'anaven a Girona o a Barcelona. El *Llibre dels quatre claus* de la Universitat, ara a l'ADPO, certifica que rectorat i facultats mantenien dignament la representació, però l'escola amb empenta era la dels jesuïtes, als quals la ciutat donà dues càtedres de gramàtica i una de retòrica i els facultats a fer les classes en llur col·legi. Després de l'annexió a França, el rei prohibia que, fora de la universitat i dels jesuïtes, ningú més tingués escola pública a Perpinyà (26); aquests foren agents dòcils de l'afrancesament, igual com ho havien estat de la castellanització. Hom exigia llatí i francès per a ésser professor (29). – J. P. E. [16.159]

Antonio ÁLVAREZ-OSSORIO ALVARIÑO, *Corte, reinos y ciudades en la monarquía de Carlos II: las lecciones provinciales*, dins *Catalunya i Europa*, II, 221-250.

Aquestes pàgines, que s'obren amb un llarg fragment de Monsieur de Wicquefort sobre si Catalunya podia enviar ambaixadors o només síndics, salta de seguida al pla general de la problemàtica de representació davant la cort reial dels diversos estats de la monarquia dels Àustries, de manera que les referències a Catalunya són esporàdiques (229-230: hi ha esment d'un *Memo-*

rial defensans la preeminència dels consellers de Barcelona sobre els diputats de la Generalitat de Catalunya; 242-247). – J. P. E. [16.160]

Didier BAISET, *La population estudiantine au sein de l'université de Perpignan (XVIIe-XVIIIe siècle),* dins *Université Perpignan*, 287-300.

L'autor intenta d'esbrinar les característiques dels estudiants de Perpinyà (240 alumnes el 1801) en llur conjunt, no pas per facultats; jove, amic de bregues i absentista (289-291), segons la documentació de l'ADPO. Durant el segle XVII s'havia anat complint el manament del 1682 d'assegurar 'écoles royales' en els pobles del Rosselló (291, nota 17, a base de l'ADPO, 1C), des d'on, passat un examen, el noi podia entrar a la universitat, en edat, en general, molt jove (292-293); els desafiaments en duel eren freqüents entre els segles XVI-XVIII (294-296). La universitat fruïa de la seva pròpia jurisdicció judicial, poc utilitzada (297), i tenia la pròpia presó, sovint ocupada, car el rector exigia que un estudiant detingut, si no era clergue, s'havia d'estar en la presó universitària (298-299). – J. P. E. [16.161]

Gustavo VIVAR LOMARTE, *La fortificació de Catalunya: la introducció de les noves teories europees sobre el bastió (1675-1733)*, dins *Catalunya i Europa*, II, 539-547.

Després dels enginyers del Renaixement, la construcció de fortificacions avança per etapes, una de les quals és presidida pels noms de Sebastien Le Preste de Vauban i del seu deixeble Georg Prosper Verboom; les teories del primer foren aplicades en la construcció de la línia defensiva Corlliure, Portvendres, Bellaguarda, Vilafranca de Conflent i Montlluís; també hi havia hagut projecte d'aplicar idèntic sistema en la reconstrucció de la ciutadella de Roses, segons el *Projet des ouvrages à faire à Roses pendant 1694*, reelaborat per Vauban, ara a Vincennes, Archives de l'Inspection du Génie (544). Immediatament després de la *Nova Planta*, i en funció de la militarització total de Catalunya, començà a funcionar a Barcelona una Acadèmia de Matemàtiques projectada per Verboom, i reconeguda oficialment el 1720, tal com consta en un informe de Mateo Calabro, *Estado de los oficiales y particulares que asisten a la Escuela...*, de Simancas, AG (542). Martín Cermeño, format a l'Acadèmia de Barcelona, enginyà el castell de Figueres. Hi ha bibliografia (545-546) i un croquis del sistema de fortificació amb la corresponent nomenclatura tècnica (547).. – J. P. E. [16.162]

Montserrat GALERA, *Un mapa de Catalunya no repertoriat: A new mapp of the Principality of Catalonia... Robert Morden {1684}*, dins «Professor Joan Vilà Valentí. El seu mestratge en la geografia universitària» (Homenatges, 15), Barcelona, Universitat de Barcelona 1999, 297-305.

El dit mapa es troba a Nova Iork, Public Library, *Map Division* C-4 (*Miscellaneous Atlas*, 70); s'intitula *A New Mapp of the Principality of Catalonia. And the County of Roussillon...*, London 1674 (reproducció: 290); no seria una variant, ans original, del qual no es coneixen variants. L'autor, Robert Morden, fou deixeble de Joseph Moxon; el fet de dedicar un mapa a Catalunya constitueix un cas digne d'atenció, car en tot l'anterior segle XVII la cartografia anglesa només havia dedicat dos mapes a Catalunya (299); en el volum que l'ha conservat hi ha nou altres mapes del mateix autor (300); l'anomenà 'nou' potser perquè tenia en compte els límits imposats per les guerres posteriors al 1640 (301); sembla inspirat en un de francès, publicat a París el 1677 per Pierre Duval (reproducció: 302), tot i les diferències, àdhuc importants [dues observacions: ambdós mapes, en comptes de l'escut de Catalunya porten el de Barcelona; l'anglès, o deixa certs topònims en francès (Roussillon), o tradueix certes indicacions a l'anglès i d'altres al llatí, com Pars Regni Aragonie]. – J. P. E. [16.163]

Rafael CERRO NARGÁNEZ, *La biblioteca d'Oleguer de Montserrat. Una descripció crítica (1617-1694)*, dins «Afers. Fulls de recerca i pensament», núms. 33-34 (1999), 571-584.

Les primeres pàgines refan l'arbre familiar del segle XVII, durant el qual la família fou botiflera en la Guerra de Separació, cosa que explica l'ascens d'Oleguer a canceller de la reial audiència i bisbe d'Urgell. La seva biblioteca és coneguda per l'inventari conservat a Barcelona, AHPB, *Lluís Fontana*; constava de 120 títols i [161 volums segons el quadre sinòptic, però 166 segons l'autor: 575], més del 90% en llatí i més del 79% de dret civil o canònic (576). Són comentats els llibres d'autors de la corona catalanoaragonesa (578-581) i els d'autors castellans, italians o francesos (582-584). Al final [en virtut del 'ius spoliu'] fou segrestada per la Cambra Apostòlica (584). – J. P. E. [16.164]

Imma SOCIAS BATET, *Alguns apunts biogràfics sobre Joan Jolis Santjaume, impressor i gravador barceloní del segle XVII*, dins «Misc. Ainaud, II», 102-107.

Joan Jolis i Santjaume (Sant Feliu de Torelló, 1650 - Barcelona 1705), fou el fundador d'una impremta que, amb diversos canvis de nom, continuà fins a la dècada del 1980; ací són aplegades d'estudis i d'arxius diversos (Torelló, AP; Barcelona, ACB, i AHPB) les dades biogràfiques, on no en manca alguna de relativa a publicacions per ell editades (104); són reproduïts cinc gravats, i és publicat en apèndix el testament de la mare, Marianna Santjaume, de Torelló, AP, *Testaments segle XVII-XVIII*, any 1671 (105-107). – J. P. E. [16.165]

Joaquim MARTÍ MESTRE, *El català del País Valencià dels segles XVII i XVIII*, dins «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», 27 (1999), 167-188.

L'autor constata l'existència d'autors valencians que en els dos segles esmentats es preocuparen «per la codificació i genuïtat del valencià»: Joan Baptista Ballester, Marc Antoni Ortí, Carles Ros, Lluís Galiana, Joan Antoni i Gregori Maians, Teodor Tomàs, Marc Antoni Orellana, Joan B. Escorigüela (168); i intenta «sintetitzar... alguns trets morfosintàctics que ens aproximem a l'estat intern del valencià en els segles XVII i XVIII...» (168), cosa que fa de forma analítica en les pàgines següents (169-185); la conclusió subratlla la continuïtat de la llengua catalana, tant parlada com escrita, en l'època moderna, continuïtat que és base de la normalització actual, no únicament la Renaixença (185). Hi ha bibliografia (185-188). – J. P. E. [16.166]

Xavier DAUFÍ, *L'oratori a Catalunya en el segle XVIII. Estat de la qüestió i perspectives de futur*, dins «Butlletí de la Societat Catalana de Musicologia», IV (1997 [1999]), 213-215.

Ja el 1906 Josep Rafael Carreras i Bulbena aplegava títols d'oratoris compostos per autors catalans. L'autor ha realitzada una recerca sistemàtica per biblioteques de Barcelona i ha elaborat dos catàlegs, un de tres-cents vuitanta llibrets, tots en llatí o castellà; i un de setanta-set partitures, totes inèdites; després estableix una llista d'una dotzena d'altres localitats de Catalunya i Mallorca, on caldria prosseguir la recerca [no sols hi manca Elna-Perpinyà, ans també altres catedrals; de més a més, una investigació sistemàtica hauria de recercar en els fons dels ordes religiosos existents en el segle XVIII i, potser sobretot, en els de totes les poblacions que tenien Comunitat de Beneficiats, específiques de la corona catalanoaragonesa]. – J. P. E. [16.167]

Sergi CASADEMUNT I FIOU, *Atribució d'autoria de cinc motets anònims a F. Valls*, dins «Butlletí de la Societat Catalana de Musicologia», IV (1997 [1999]), 173-175.

La identitat de lletra d'un autògraf de Francesc Valls conservat a Sant Cugat, Centre Borja, ms. K. III. E; i la dels exemples musicals del *Mapa armónico práctico* del mateix autor (B, BU); i la

dels cinc motets del ms. M 1620/21 de B, BC, justificaria l'atribució d'aquests (*Obstupescite, coeli; Christus assistens; Rex regum; Magister vester; Ave, pontifex noster*) al dit Valls (174); les noves obres permeten de seguir més bé la seva evolució, segurament deguda a l'influx dels músics italians durant els anys de Carles III (arxiduc Carles) (174-175), evolució que no seria atribuïble a tota la seva obra (175). – J. P. E. [16.168]

Jon ARRIETA ALBERDI, *Austriacistas y borbónicos entre los altos magistrados de la Corona de Aragón (1700-1707)*, dins *Catalunya i Europa*, II, 275-297.

L'autor aprofita en particular les dades proporcionades per les *Narraciones históricas* de Francesc de Castellví [cf. ATCA, XVIII (1999), 862-865], completades per les d'estudis recents i per documentació de Simancas, AG, *Estado*, i de Madrid, AHN, *Estado*, per reconstruir amb noms i cognoms els canviants esdeveniments dels anys 1700-1707; esdevenen especialment interessants a mesura que ens acostem al 29 de juny del 1707, en què, per decisió del Consell de Gabinet i de Felip V, fou suprimida la secular estructura jurídica i política dels regnes d'Aragó i de València i la mateixa existència de la corona catalanoaragonesa en la cort reial amb l'absorció del Consell d'Aragó pel de Castella; assenyalem el resum de la defensa del sistema tradicional feta en aquella ocasió per Rodrigo Manuel Manrique de Lara, comte d'Aguilar i Frigiliana (294); ja s'aplicava als dits dos regnes i s'aplicaria a Catalunya, Mallorca i Sardenya la pena al crim de lesa majestat per dret de conquesta (295, nota 115). – J. P. E. [16.169]

Marià CARBONELL BUADES, *El pintor Miquel Pont Cantallops (1678-1755) i el viatge d'estudis a Roma*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», LV (1999), 195-210.

De família de Sant Llorenç des Cardassar, documentada a Palma, tant a l'ARM, *Protocolos notariales*, com a l'ADM, *Sagramentals. Sant Llorenç des Cardassar* (195-199), tot i ésser l'hereu es dedicà a la pintura en un ambient mallorquí fortament relacionat amb Itàlia (199-200), on anà a aprendre, i en concret a Roma, on no mancaven d'altres mallorquins (201-202); Pont fou premiat en pintura o dibuix els anys successius de 1704, 1705 i 1706 per tres pintures i un dibuix que es conserven a l'arxiu de l'Accademia Nazionale di San Luca (202-204). Retornat, els principals actes de la seva vida o família són documentats a Palma, ARM, *Protocolos*, i ADM, *Sagramentals* (205). Les darreres pàgines descriuen la seva obra pictòrica (206-209), reproduïda en les set primeres làmines del final del volum. – J. P. E. [16.170]

Rosa Mª ALABRÚS, *Les relacions entre Catalunya i França durant la Guerra de Successió*, dins *Catalunya i Europa*, II, 403-420.

La contraoposició a França seguí després del Tractat dels Pirineus del 1659 i tocà sostre amb motiu de la Guerra Gran i el setge a Barcelona el 1697, que es doblà de queixa per la política profrancesca del govern de Madrid, tot i que els anys 1700-1703 les institucions oficials fomentaren les publicacions populars favorables a Felip V, sense que en manqués alguna de crítica (404-406). Però després del 1703 «els fullets que es fan a Catalunya no es projecten només contra Felip i la cort, sinó directament contra França i els seus simpatitzants -els catalans ‚gavatxats‘», i s'encengué una guerra dialèctica pro (*Desengaño de ignorantes y remedio de apasionados*) i contra França (*Apologético de España*) (406); els anys següents fins al 1710 els textos no són tan durs, però «a partir de 1710, el pessimisme es radicalitza i l'opinió sobre França és molt més amarga i ressentida» principalment contra els botiflers (414); en aquesta darrera etapa s'hi implicaren elements religiosos després que Climent XI havia reconegut l'arxiduc (417); en cap bàndol, però, no es defineix un projecte econòmic específic. I a mesura que s'atansa el 1714, creix l'avís a Castella que no es deixi enganyar per França (418). Els nombrosos fragments transcrits procedeixen sobretot

de Barcelona, Biblioteca de Catalunya, *Fulletons Bonsoms*, i alguns de la Biblioteca de la Universitat i de l'AHCB. – J. P. E. [16.171]

Ramon RIAL, Ignasi ROVIRÓ, *Ordinacions per lo regiment dela Universitat litterària dela present ciutat de Vich (1708)*, dins «Ausa. Publicació del Patronat d'Estudis Osonencs», XVIII/143 (1999), 425-455.

El 1702, Felip V concedia que l'Estudi de Vic no sols pogués 'agraduar' en Filosofia, sinó també en Teologia i en les demés facultats; en conseqüència, el 1708 eren presentades a una comissió d'autoritats civils i eclesiàstiques i altres prohoms (423-424: llista) i aprovades, les *Ordinacions...* indicades en el títol. Els autors recorden les quatre anteriors, promulgades els darrers decennis del segle XVI, i els anys 1603, 1627 i 1704 (416-418). El text anotat de l'acta de la dita sessió ocupa les pàgines 423-455, dins el qual hi ha el de les esmentades *Ordinacions...*, que encaminaven l'actuació dels responsables de la nova Universitat. – J. P. E. [16.172]

Joaquim ALBAREDA, *El «cas dels catalans»: del Pacte de Gènova a l'«Equilibri europeu» de 1713*, dins *Catalunya i Europa*, II, 303-314.

A partir sobretot de la mort de l'emperador Josep I i del retorn de l'arxiduc a Viena per a succeir-lo, les potències europees implicades en la Guerra de Successió competiren a proposar solucions negociades; els tractes són coneguts per documentació ja publicada o per d'altra d'inèdita a París, Archives du Ministère d'Affaires Étrangères, *Correspondance politique. Espagne*, o a Madrid, AHN, *Estado*, ultra les *Narraciones históricas...* de Francesc Castellví. El lector és informat, també amb transcripció de fragments textuais, dels esforços desesperats dels enviats de Catalunya a les corts diverses, Viena inclosa, a ésser escoltats; i dels canvis de posició sobretot del govern anglès en relació a l'estructura constitucional de Catalunya, punt en el qual fins i tot Lluís XIV demanava al seu nét Felip V que no l'arrasés, almenys en el pla municipal (307-309); les notícies d'aquells tractes arribades o interpretades a Barcelona reforçaren la voluntat de resistència a ultrança i feren desestimar les darreres ocasions de rendició amb condicions (310-313). Una vegada més les potències s'havien servit de Catalunya com de moneda de canvi. – J. P. E. [16.173]

Carlos PIZARRO CARRASCO, *El discurso de la resistencia a través de El despertador de Catalunya 1713*, dins *Catalunya i Europa*, II, 345-355.

A començaments d'estiu del 1713, la Junta de Braços votava la resistència, desestimades tant l'alternativa de la rendició incondicional com la de la disponibilitat a pactar, si l'enemic demostrava complir els pactes (346-347). Entorn el novembre del mateix any es publicava anònim el *Despertador de Catalunya*, que atacava els qui propugnaven les dites alternatives, estigmatitzava la submissió a Felip V (348-349), i justificava i incitava a la resistència (350-354); les diverses posicions i raons són exposades amb transcripció de fragments textuais. – J. P. E. [16.174]

Ricardo GARCÍA CÁRCCEL, *La opinión catalana sobre Francia en la primera mitad del siglo XVIII*, dins *Catalunya i Europa*, II, 421-437.

Resumides les negociacions internacionals del 1713, que, després d'haver discutit entorn el futur polític i la constitució de Catalunya, acabaren amb l'acceptació que rebria «aquellos privilegios que poseen y gozan los habitantes de las dos Castillas» (424), l'autor es fixa en tres fulletons indispensables per a entendre els darrers mesos de la resistència: *Crisol de la fidelidad* (BC, *Fulletons Bonsoms*, 9008), que exigia garantir el futur de la constitució política abans de la retirada de les darreres tropes aliades (425-427); *Despertador de Catalunya*, legitimant contra els partidaris de

la submissió, la resistència ultrancera en defensa de la capacitat cosibirana d'un poble en el pacte amb el rei (427); i *Lealtad catalana*, de l'agost del 1714, de forta crítica a les posicions dels culpables d'allò que ja es veu imparable (428-429). L'altre apartat descriu l'evolució en la consideració donada a França: «de la ironía de los primeros años, se pasa a la agresividad de 1705-1706, contra los franceses, y de aquí, en 1707, a la racionalizada reflexión sobre su negativo impacto económico y social para relajarse en 1713-1714, cuando lo que agobiaba era la pérdida de los fueros» (429). Les pàgines de discussió familiar entre Lluís XIV i el seu nét sobre la forma de tractar Barcelona (430-432), desemboquen en la descripció de l'opinió catalana sobre França després del 1714: fins al 1725 canvien les aliances internacionals, però si això podia suscitar alguna il·lusió a Catalunya, la *Carta que un amic escriu a son correspondent...* s'encarregava de desenganyar-la (432-434). El 1725, el Tractat de Viena posava punt final a la Guerra de Successió; però en la situació de pau i de Pacte de Família borbònica, el *Via fora els adormits* torna a plantejar tots els greuges i a somniar en totes les possibilitats, mentre el *Record de l'Aliança*, aplegava la documentació que demostra la traïció anglesa als propis compromisos (435-436). Només en la novetat de Carles III Borbó sorgirà la *Representació de la cort*, del 1760, i projectes que manifesten una certa voluntat de replanteig (437). — J. P. E. [16.175]

Agustí ALCOVERRO, *Al servei de Carles VI d'Àustria: un document sobre els militars exiliats austríacs-tes morts a l'Imperi (1715-1747)*, dins *Catalunya i Europa*, II, 315-327.

L'autor recorda la repercussió en la historiografia catalana del descobriment del fons arxivístic català en el Haus-, Hof- und Staatsarchiv, en les seccions d'*Italien-Spanischen Rat* i *Spanien Varia*, dins el qual foren trobades les *Narraciones históricas...*, de Francesc Castellví, que alimentaren les obres de Mateu Bruguera, de Salvador Sanpere i Miquel i de Josep Rafael Carreras i Bulbena, i després de la guerra dels anys 1936-1939, les de Pere Voltes, Ferran Duran i Canyameres i darre-rament la de Virginia León (316-318). L'autor transcriu amb anotació crítica, de *Spanien Varia*, dos llistats oficials d'actes de mort i sepultura, intitolats *Notas de oficiales de todos grados que murieron en servicio del emperador Carlos Sexto...*, corresponent als anys 1715-1741 (320-323), i *Nota de los oficiales españoles que estando en actual servicio murieron fuera de Viena*, dels anys 1723-1747 (323-325); dels seixanta, vint-i-cinc eren catalans i cinc valencians. — J. P. E. [16.176]

José Luis BARRIO MOYA, *La librería del hidalgo valenciano don José Pablo de Torres (1717)*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIV (1999), 449-456.

Natural de Beniarjó, de Torres morí a Madrid, on es conserven testament i inventari, a l'Archivo de Protocolos, 14169, ací resumits; entre els llibres hi havia una *Vida de san Onofre*, Barcelona 1620; Manuel Tesauro, *Arte de cartas misivas*, València 1696; Miquel Agustí, *Agricultura del Prior* (455). — J. P. E. [16.177]

Ernest LLUCH, *El judici imperial sobre la «Via fora als adormits»*, dins «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», X (1999), 67-88.

L'autor dona notícia que l'any 1997 la bibliotecària Montserrat Lamarca situà a la biblioteca Chapel Hill de la Universitat de Carolina del Nord un exemplar imprès, intitolat *Alarme aux endormis et réponse du sieur Broak, feu secrétaire de Mitford Crow à Monsieur Vallés, son correspondant de Barcelonae, sur les matières politiques d'à présent, traduite en Catalan; et en suite en Français pur (sic) le même M. Vallés avec una (sic) seconde Réponse du même Broak a la fin. A Barcelonne. Aux dépens d'un bon Cittoien. Aux soins des heritiers de feu Raphael Figueró Imprimeur. On le débite a Gènes. Chez Sebastien Floresta, a l'enseigne du Francolin*, que no és res més ni res menys que la traducció francesa del *Via fora als adormits*; l'exemplar, a més, prové de la Biblioteca Reial de França, la qual cosa significa que no passà desapercebut a Versalles. La mateixa Montserrat Lamarca i Josep M. Gay Escoda lo-

calitzaren a la bibliografia de Francisco Aguilar Piñal sobre el segle XVIII espanyol un manuscrit on s'emetia un judici sobre el contingut de l'opuscle català a través de la versió francesa des de la Venècia austríaca «por percepto superior»; és a dir, Viena també se sentí afectada per la difusió d'aquell opuscle. La resposta imperial fou escrita per Ramon Arias de Vaydon, personatge desconegut, el qual hauria rebut l'encàrrec de part de Ramon Vilana Perlas, i s'intitula *Censura o Juizio imparcial sobre el papel intitulado en catalan; «Via-fo-ra» traduzido en francés con el título «Alarme aux endormis» en el asunto de las materias politicas presentes*. Com és natural, el pamflet exculpa Viena i carrega les responsabilitats a Anglaterra; però considera l'autor del *Via fora*, un suposat frare, com a ,criminal' i ,reu de lesa majestat', encara que al capdavant el perdona. Lluch edita el llarg document, datat el 20 de març de 1720, bo i posant en relleu el clima de divisions i frustracions que deixà el resultat del 1714 i les seves seqüeles. – J. de P. [16.178]

Rafael CERRO NARGÁNEZ, *Els alcaldes majors de Catalunya i l'opció civilista enfront de la militarista (1717-1720)*, dins «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», X (1999), 57-65.

A base, sobretot, de documentació de l'ACA, l'autor estudia la introducció de la figura del ,alcalde mayor' a Catalunya després del *Decret de Nova Planta*, completada entorn el 1720, enmig de tota mena de crisis i dificultats. Gairebé tots els ,alcaldes majors' foren d'extracció catalana i la majoria veïns o naturals de la població on exercien llur càrrec, circumstància il·legal, però davant la qual hom féu els ulls grossos. – J. de P. [16.179]

Jean Pierre DEDIEU, *Los gobernadores de Lérida, Barcelona y Gerona en el siglo XVIII*, dins *Catalunya i Europa*, II, 491-507.

Les primeres pàgines exposen la metodologia per a esbrinar la raó dels nomenaments a càrrecs importants en els corregiments creats després de la *Nova Planta*, que abolia els privilegis vinculats a la ,naturalesa'(493); les dades numèriques dels dits nomenaments per a les tres capitals esmentades en el títol són reduïdes a quadre sinòptic (494); atesa la multiplicitat d'òrgans, l'autor es pregunta on és la clau de l'elecció d'unes persones determinades i creu que es troba en la proximitat personal al rei i encara més a la pertinença al grup reduït de persones o famílies de confiança o al fet de pertànyer a algun dels cossos de la Guàrdia reial; el darrer hauria estat el primer embrió de la classe militar dels darrers segles (496-498). La segona part de l'article estableix llista alfabètica dels cinquanta-nou governadors d'aquells tres corregiments, amb petita fitxa personal de la trajectòria de cada un (499-507). La font són els expedients de cada un conservats a Simancas, AG, *Guerra Moderna*. – J. P. E. [16.180]

Francisco ANDÚJAR CASTILLO, *La ,confianza' real: extranjeros y guardias en el gobierno político-militar de Cataluña (s. XVIII)*, dins *Catalunya i Europa*, II, 509-519.

L'autor afegeix a les dades proporcionades per l'estudi immediatament anterior la constatació que durant tot el segle XVIII la ,militarització' del sistema polític espanyol fou particularment intensa a Catalunya després del *Decret de Nova Planta*, i en particular a Barcelona, que no sols fou militarment ocupada ans posada dins la tenalla formada per Montjuïc i la Ciutadella; la demostració numèrica és, però, el nombre de càrrecs d'Estat Major, que era de 88 a Catalunya, 46 a València, 36 a l'Aragó, 26 a Mallorca i només 23 a tota Castella (511: quadre sinòptic); més encara, «las Guardias Reales de Infantería [Guardias Españolas y Walonas], la tropa de élite del ejército borbónico, se destina a Cataluña con carácter permanente» (512), fent tornos entre Madrid i Catalunya; i així, en un percentatge que passa del 67% els capitans generals de Catalunya procedien d'un dels dos cossos de Guàrdies reials, espanyoles o walones (quadre sinòptic: 517), amb percentatges no gaire inferiors per als càrrecs subordinats (517-518: tres quadres sinòptics). – J. P. E. [16.181]

Rafael CERRO NARGÁNEZ, *José Carrillo de Albornoz y Montiel, conde de Montemar: un militar andaluz entre Cataluña e Italia (1694-1725)*, dins *Catalunya i Europa*, II, 531-538.

Narració biogràfica, dins la qual consten les tres ocasions d'actuació a Catalunya: en la Guerra Gran defensant Barcelona contra l'exèrcit francès, que l'assetjava (532-533); a l'acabament de la Guerra de Successió, en què féu capitular Manuel Desvalls al castell de Cardona el 20 de setembre del 1714, prosseguí la persecució dels darrers resistents fins a Bagà i féu passar a sang i foc Prats de Lluçanès, Sant Feliu Saserra i Oristà (534); nomenat corregidor de Barcelona, hi visqué entre el 1720-1725 en tensió amb les autoritats de la ciutat, documentada a l'AHCB, *Consell de Cent i Fons Municipal. Polític i Reial Decret i Municipal. Registre de despatxos* (537-538). El 1725 fou nomenat comandant general de la Costa de Granada (538). – J. P. E. [16.182

Joan-Ramon TRIADÓ, *La festa i les manifestacions efímeres a la Catalunya del segle XVIII. Proposta d'estudi i d'anàlisi*, dins «Misc. Ainaud, II», 135-148.

Ultra la bibliografia genèrica per a l'Estat Espanyol, hi ha en aquestes pàgines indicació de fons arxivístics que es poden trobar en ciutats diverses, i en particular de les de l'AHCB (*Dietari de l'antic Consell barceloní o Manual de Novells Ardits...*). L'autor recorda que les dites celebracions podien ésser festes, més o menys establertes o imprevistes, també funerals, als quals podien correspondre formes diferents d'arquitectura efímera (136); sovint eren publicades cròniques de les solemnitats més importants i de les corresponents processons (recorregut a Barcelona: 137); les al·legories sensibles eren explicades en textos, llatins o vulgars, sense que manquessin estrofes crítiques o burlesques (138-140); és reproduïda la llista de formes diverses de poesia escampades per la Plaça de la Paeria de Lleida amb motiu de la proclamació de Lluís I (141-142). – J. P. E. [16.183

Pep BALSALOBRE, *El foc que afina: Homenatge d'Agustí Eura (s. XVIII) a Dalmau Moner (s. XIV)*, dins «Revista de Girona», núm. 196 (setembre-octubre 1999), 58-63.

Resumides les biografies tant de Dalmau Moner (59), com d'Agustí Eura (59-60), l'autor recorda les principals contribucions d'aquest tant a la poesia com a la valoració de la llengua catalanes; segurament durant la seva estada al convent agustinian de Girona entorn el 1720, coincidint amb la beatificació de Dalmau Moner (1721), escriví dues dècimes, ací transcrites (61) i comentades, en què juga amb els conceptes de puresa, dejuni i abstinència i esperit vital. – J. P. E. [16.184

Francesc FELIU, *Coneixement i percepció de la llengua catalana d'Antoni de Bastero*, dins «Secció Francesc Eiximenis», 89-128.

Arran de la publicació recent de la *Història de la llengua catalana* de Bastero, l'autor n'estudia les idees lingüístiques i l'aplicació que en fa al cas de la llengua catalana. Sense ésser un sociolingüista, Bastero s'acosta a la llengua a través de la història política, una història entesa de tal manera que permet de fer la hipòtesi que el català és idèntic al provençal i mare de totes les altres llengües llatines, amb uns arguments evidentment discutibles, però fonamentats en alguna certesa que altres investigadors del set-cents compartien. En Bastero és fea viva la idea que el català fou una llengua literària florent mentre la Corona catalanoaragonesa era constituïda de regnes independents, i que la unió amb Castella n'assenyala el declivi, però el segle XVII, amb l'aparició de nous poetes i la posterior instauració de l'Acadèmia dels Desconfiats, s'havia produït un nou redreç. L'autor assenyala la novetat i l'ambigüitat dels plantejaments de Bastero, així com la limitació de la perspectiva nacional des de la qual, potser, els formula. Però Bastero és incorporat en la nòmina dels set-centistes catalans que definitivament no foren decadents, ben al contrari. – J. de P. [16.185

Narciso FELIU DE LA PEÑA, *Anales de Cataluña*. Edició facsímil. Pòrtic: Jordi PUJOL. Estudi introductor: Jaume SOBREQÜÉS I CALLICÓ. Fascicle previ i tres volums (Apographa Historiae Cathaloniae. Series historica, II), Barcelona, Editorial Base 1999, 40, (22 + 364 + 36), (26 + 504 + 62) i (22 + 656 + 54) pp.

Reproducció facsimilar dels tres volums publicats a Barcelona el 1709, quan la Guerra de Successió ja es decantava decididament vers la Nova Planta, raó per la qual sofrí la persecució dels vencedors. El títol complet, abreujat en les portades de l'actual edició, és el de *Anales de Cataluña y epítologo breve de los progresos y famosos hechos de la nación catalana, de sus santos, reliquias, conventos y singulares grandezas; y de los más señalados y eminentes varones, que en santidad, armas y letras han florecido desde la primera población de España año del mundo 1788 antes del nacimiento de Christo 2174, y del Diluvio 143, hasta el presente de 1709*. L'actual edició és completada amb un fascicle introductor, on trobem en primer lloc un resum biogràfic de Felíu: jurista, interessat en la realitat i sobretot en les perspectives econòmiques del país (*Político discurso* del 1681 i sobretot *Fénix de Cataluña* del 1683) (7-13). Els *Anales...* són el resultat de tres elements: les aportacions de la bibliografia renaixentista i barroca fins pràcticament als seus mateixos dies, tan sensible a les glòries prehistòriques de les nacions; les informacions aplegades en l'escorcoll personal de nombrosos arxius de tot Catalunya; i les experiències de primera mà per als esdeveniments recents, sobretot per als de la Guerra de Successió, pels quals no sols ell sinó els mateixos *Anales...* foren objecte d'escorcoll per part de la policia borbònica (14-20). L'editor els qualifica d'«obra de transició entre la historiografia humanista i postmedieval, en la qual, amb algunes excepcions —Zurita, per exemple—, predominen els elements legendaris i el propòsit d'elogiar el passat del país i dels seus protagonistes més rellevants, i la historiografia científica del segle XVIII, impulsada per una voluntat erudita que procurava basar-se en un aparell (*sic*) documental i bibliogràfic més exigent» (5).- J. P. E. [16.186-16.187-16.188-16.189]

Rosa Maria SUBIRANA REBULL, *Miquel Sorelló i la renovació del gravat calcogràfic a Catalunya*, dins «Misc. Ainaud, II», 123-133.

Personatge pràcticament desconegut, que sembla haver viscut a Roma entre el 1720 i el final de la seva vida; la seva obra és documentada entre una estampa datada a Roma el 1720 i làmines diverses del 1779. El catàleg d'aquestes pàgines reporta seixanta calcografies, vuit de les quals són reproduïdes; sis d'elles són completades amb les corresponents inscripcions; en alguna de les primeres consta ésser de Barcelona.- J. P. E. [16.190]

Rafael CORNUDELLA I CARRÉ, *Els orígens de Miquel Sorelló i la calcografia a Barcelona, c. 1600-1725*, dins «Estudis històrics i documents dels Arxius de Protocols», XVII (1999), 153-211.

Dues són les parts d'aquesta exposició: la primera narra l'arrelament de la calcografia a Barcelona fins al 1714 (153-188), la segona és centrada en la família i la persona de Miquel Sorelló (189-211). Ja en els inicis de la impremta a Barcelona hom publicà gravats (del Príncep de Viana, de la Mare de Déu del Roser i de sant Antoni), però durant el segle XVI només hi hauria excepcions en un panorama ben pobre: Claudi Bornat i Felip Mey, aquest treballant a Tarragona sota encàrrec del metropolità d'Antoni Agostí (154-155). Ja cap a darreries del segle, el gravat català es deixondia també per influx de forasters (158-159), a les mans d'argenters (160-161, 163-171) o de menestrals com Joan Bta. Vilar (162) o Ramon Olivet (172), dels pintors (173-177) i dels religiosos (177-179), treballant per a llibreters o editors d'estampes, alguns dels quals trameteren llur herència, ara salvada a la BC (181-188). La raguèlia dels calderers Sorelló és reconstruïda en les dues generacions precedents Miquel, aveïnades al carrer de la Bòria, pròxim a nombre d'imprentes i d'obradors de courers (194-201); notícies sobre l'estada seva a Roma des del 1724 són a Madrid, Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores, *Santa Sede*, i Roma, Archivo del Vicariato, *Stati d'anime*; sota el mestratge de Johann Jakob Frey i de Sebastiano Conca deixà enrere

el «nivell tècnic encara rudimentari» (211), i passà en pocs anys a reproduir en gravat dibuixos del darrer, publicats per sumptuosos editors italians ja el 1728 (207-211). L'autor promet un altre article sobre l'activitat de Sorelló a Roma.- J. P. E. [16.191]

Joaquim PRATS CUEVAS, *Cómo se forja un tópico historiográfico: el caso de la Universidad de Cervera*, dins «Palestra Universitària», 10 (1999), 199-216.

L'autor constata que fins ara es repeteixen, sobretot en escrits divulgadors, els tòpics negatius devaluant la Universitat de Cervera, davant els quals ell intenta «ofrecer algunas claves de cómo se han ido constituyendo estas ideas que... siguen empleándose...» (201). La primera és la contraposició Barcelona - Cervera presentades com a personificació del passat obscur i del futur lluminós, contraposició que fou aprofitada políticament en la lluita entre liberals i carlins i esdevindria lloc comú de la historiografia romàntica (202-206); el segon tòpic és el de personificar el bé i el mal, respectivament, en els decenniis en què aquella universitat tingué direcció jesuítica i en els posteriors, versió que hauria estat la de Josep Torras i Bages i de Frederic Clascar, d'alguna manera continuats per Ignasi Casanovas i Miquel Batllori (207-211); Ferran Soldevila hauria sintetitzat «en una sola las dos tendencias» (212-213). Ja en la segona dècada del segle XX, Manuel Rubio i Borràs aportà documentació de l'arxiu de la Universitat de Cervera, que ara pot ésser completada amb la de Madrid, AHN, i Simancas, Archivo General (214-216).- J. P. E. [16.192]

Salvador BOSCH, Ignasi JUVELLS, Santiago VALMITJANA, *L'ensenyament de les ciències a la Universitat de Cervera*, dins «Palestra Universitària», 10 (1999), 115-127.

Ultra la contraposició entre la globalitat dels estudis que hom podia fer en la universitat de Cervera, comparats amb les noves escoles científiques i tècniques nascudes a Barcelona durant el segle XVIII (116-119), aquestes pàgines presenten el treball dels jesuïtes Mateu Eimerich (Aymerich), que no hauria estat introductor dels estudis naturalistes, sinó seguidor d'Aristòtil (119-120), i sobretot el de Tomàs Cerdà, el qual a Cervera introduí mètodes innovadors; ací són presentades les seves obres tant publicades com inèdites (120-121): «per primera vegada la nova física s'explicava d'una manera extensa i profunda» (122). Hi ha bibliografia (125-127).- J. P. E. [16.193]

Josep MORA CASTELLÀ, *La construcció a Catalunya en el segle XVIII. La Universitat de Cervera com a paradigma de l'arquitectura dels enginyers militars*. Presentació: Josep M. MONTANER MARTORELL, Introducció: Josep M. LLOBET i PORTELLA (Biblioteca de Cervera i la Segarra. Sèrie Tibau), Cervera 1997, XXXII i 282 pp.

Després del resum històric de la universitat de Cervera, escrit per Josep M. Llobet i Portella (XV-XXIX), ja des de la primera línia l'autor defineix la present tesi doctoral seva, d'anàlisi arquitectònica de l'edifici de la universitat de Cervera, vist, però, en tant que manifestador de 'l'esperit d'una època', la de l'obra pública en la Catalunya del segle XVIII, és a dir, de l'obra pública borbònica realitzada per enginyers militars (3). Tota la primera part de l'estudi proporciona les dades fàctiques aplegades en els arxius de la mateixa universitat, ara a Barcelona, BU, *Fons de Cervera*, en l'ACA, *Comandancia de Ingenieros*, en l'AHC de la població, i a Simancas, AG, *Mapas, Planos y Dibujos* (5). Clarificats la decisió de Felip V a favor de Cervera (12-15), i l'impacte de la universitat en la vida de la població (16-28: de 2.112 persones el 1714 a 4.628 el 1787: 31), les dades relatives a la construcció són aplegades en dos grups: el dels directores intel·lectuals i el dels executors materials. Les pàgines del primer recorden la festa de la col·locació de la primera pedra tres dies abans d'acabar-se el 1718, els treballs previs de moviment de terres (31-36), però sobretot els estudis dels arquitectes militars borbònics, personificats en l'Academia de Matemáticas de Barcelona (37-47), els alumnes de la qual s'havien de sotmetre a un exercici sobtat de capacitat, un dels quals és ací publicat, tant en la part de l'aspirant, com en la de la valoració dels professors

(48-51: amb quadres de les principals obres i dels principals enginyers de Catalunya: 54-55, i llistat cronològic dels mateixos i de les obres respectives: 57-61). A partir d'ací el lector coneix els successius plànols de l'edifici, totals o parcials, nombrosos i detallats, ací abundantment reproduïts, amb les corresponents explicacions (62-118). La segona meitat és dedicada a l'anàlisi arquitectònica pròpiament dita, en la qual, si els textos o fragments contemporanis a l'obra són escassos, són, en canvi, nombroses les reproduccions de plànols d'obres que serveixen de punts de comparació, normalment casernes (en nombre menor, hospitals o convents) construïdes durant aquell segle sobretot en algun dels Països Catalans (119-212); les darreres pàgines d'aquesta secció resumeixen les notícies sobre els costos de l'obra, amb reproducció o transcripció de diversos estats de comptes (217-225). La suma total només fou possible ja començat el segle XIX. Hi ha taula dels principals antropònims (263-265) i bibliografia (267-278).- J. P. E. [16.194

Lluís ROURA I AULINAS, *1731: l'herència italiana i la relació entre la monarquia borbònica i el Principat de Catalunya*, dins *Catalunya i Europa*, II, 521-530.

En virtut de tractats internacionals diversos, la manca de descendència de l'últim Medici de Florència fou suplerta amb l'infant Carles de Borbó (futur Carles III de Borbó), fill de Felip V i d'Isabella Farnese. S'havia de traslladar a Itàlia protegit per un exèrcit espanyol, que sortí de Barcelona el 1731, on també s'embarcà l'infant Carles; el seu estricte pas per Barcelona fou la primera estada d'un Borbó a la Ciutat després del 1714; estada que confirmà la implicació entre casa reial i exèrcit, car no féu cap visita a cap institució civil o religiosa barcelonina; l'autor, però, defensa de 'servilisme' les celebracions amb què la ciutat manifestà la seva alegria, car foren encarregades i pagades amb diners proporcionats per l'administració borbònica. L'absoluta manca de numerari (41.805 lliures de les 135.000 que donava el cadastre) fou també la causa que la ciutat de Barcelona no es pogués associar a la iniciativa de Saragossa de demanar el restabliment del Consell d'Aragó dins el de Castella (528-529). La base arxivística és a Florència, Archivio di Stato, *Mediceo del principato*; i Barcelona, AHCB, *Ajuntament borbònic. Polític, i Ajuntament borbònic. Acords*, ultra els impresos que naraven les festes (527, nota 21).- J. P. E. [16.195

Pere VILÀS GIL, *Patrons i tripulacions eivissencs en el correu oficial durant el segle XVIII*, dins «Territoris. Revista del Departament de Ciències de la Terra», 2 81999), 171-179.

La documentació de Simancas, AG, *Oficiales de Marina, Corso, Presos, Prisioneros, Navegación de Particulares*, i *Expediciones a Europa* sobretot, i Cartagena, Archivo de la Base Naval, *PIA/P15*, ha permès a l'autor de reconstruir l'activitat de diversos patrons eivissencs, entre els quals semblen destacar els de les famílies Planells, Cabanilles i Pasqual; els dos primers prengueren part amb els seus xabecs en la conquesta d'Orà el 1732 i des d'aleshores feren el servei de correu entre aquella fortalesa i la Península i tenien patent de cors; també li ha permès de donar notícies sobre el correu entre Barcelona, Gènova i Liorna assegurat per un pinc de Bartomeu Rosselló (177); i sobre activitat de correu realitzada per Rafael Prats entre Almeria i Melilla i Alacant i Mahó; ja jubilat rebé patent de cors.- J. P. E. [16.196

José SANTOS PUERTO, *La censura de La España primitiva: una aclaración historiográfica*, dins «Hispania. Revista Española de Historia», LIX (1999), 547-564.

Aquell episodi del 1738 afectà fortament Gregori Maians. Ell també redactà una censura d'aquella obra, en la qual Francisco Javier de la Huerta y Vega donava fe a tota mena de notícies procedents de textos espuris, estigmatitzats per la crítica il·lustrada; malgrat la censura de Maians (i d'altres), les Reales Academias de la Lengua y de la Historia recolzaren la publicació de *La España primitiva*. Maians, per aquesta raó dimití de la direcció de la Real Biblioteca. De més a més, per raons diverses, considerà que Martín Sarmiento no l'havia censurada, i per això sempre

se'n mantingué a distància. D'altra banda, els responsables de la cultura oficial borbònica també publicaren una dura crítica dels *Orígenes de la lengua española* de Maians en el «Diario de los Literatos», darrere la qual aquest cregué que també hi havia la mà de Sarmiento. Aquestes pàgines volen demostrar que les sospites de Maians no eren fonamentades.- J. P. E. [16.197]

Miquel BATLLORI, *Lingüística i etnologia al segle XVIII: Lorenzo Hervás*. Edició a cura d'Eulàlia DURAN (dir.) i Josep SOLERVICENS (coord.). Pròleg de Bartomeu MELIÀ (Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 30. Obra Completa, vol. XIII), València, Tres i Quatre 1999, XII i 346 pp.

Aquest volum conté algunes pàgines presidides pel sotstítol *Provençal i català en els escrits lingüístics d'Hervás* (99-105), del 1951.- J. P. E. [16.198]

Bonaventura BASSEGODA, *Observacions a l'entorn del dibuix català antic*, dins «Misc. Ainaud, II», 66-71.

L'autor assenyala dibuixos del segle XVIII, d'alguna manera relacionats amb la nostra temàtica, com el d'Ignasi Valls, destinat a la *Carta d'esclavitud de... la Mercè* (67), i el de Francesc Tramulles per a l'*Al·legoria del Col·legi de Cordelles*, utilitzat en un *Fulletó Bonsoms* (68 i nota 5).- J. P. E. [16.199]

Esther GARCÍA PORTUGUÈS, *Cambios y pervivencias en los túmulos de nobles y militares en la Cataluña del siglo XVIII*, dins *Catalunya i Europa*, I, 371-380.

La base d'aquestes pàgines són les publicacions d'honorança fúnebre del tipus de les *Luctuosas endeckas y nenias doloridas... a las beneméritas cenizas de don Juan Richardi, general de batalla...*, Barcelona 1707 (373-374), o la *Oración fúnebre... a la memoria de... el excelentísimo señor Conde de Perelada*, de Josep Mercader, 1755 (375, nota 24), o *Breve relación de las exequias... del Ilmo. sr. D. José Climent*, Barcelona 1781, i no cal dir les *Lágrimas amantes...* que rajaven dels ulls de la Ciutat en la mort de cada rei i reina; són transcrits fragments descriptius del túmul, versos commemoratius i inscripcions llatines. Hom analitza i exposa el trànsit del barroquisme a l'estilització neoclàssica, tal com manifesten les tres reproduccions de túmuls (379-380).- J. P. E. [16.200]

Josep Miquel VIDAL HERNÁNDEZ, *Creences en relació a l'aigua i la seva influència en la salut al segle XVIII: a Menorca*, dins «Revista de Menorca», LXXXIV (1997), 111-139.

Es tracta de creences no pas populars, sinó d'opinions manifestades per metges autors de llibres. El primer, del 1751, és el de George Clerghorn, *Observations on the Epidemical Diseases in Minorca from the Year 1744 to 1749...*: les aigües serien dolentes i afectarien l'aparell digestiu tant de persones com d'animals (melses hiperdesenvolupades) (112-115); el francès Claude François Passetat de la Chapelle publicà el 1764 *Reflexions generales sur l'île de Minorque, sur son climat...*, sur les maladies qu'y regnent, on confirmava la manca de salubritat de les aigües, treta la de les cisternes ben conservades, i subratllava la importància de l'aigua fresca a l'estiu; encara serien més malsanes les zones pantanoses (116-123); després de la conquesta espanyola del 1782, un grup de metges de Maó coordinats per Joaquim Carreras respogueren a l'enquesta de les noves autoritats: coincidiren en la deficiència de l'aigua, en la malinitat de les aigües estancades, sobretot de les que servien per a la maceració del cànem, i en la millora aportada per les cisternes (125-131); la resposta de Miquel Oleo, mestre de Ciutadella, dóna per a ciutat i contrada una visió contraposada: l'aigua és bona, l'aire és net; en els altres punts, però (aigua de pou o estancada, maceració de cànem, etc.) coincideix amb els altres (132-136); les respostes dels metges menorquins es conserven a Barcelona, Arxiu de la Reial Acadèmia de Medicina, *Memorias manuscritas, IV/LXXVIII*.- J. P. E. [16.201]

Josep Miquel VIDAL HERNÁNDEZ, *Una societat mèdica a la Menorca britànica* (Col·lecció Petit Format, 4), Maó, Institut Menorquí d'Estudis 1998, 112 pp.

En un moment en què la pràctica de la medicina empenia l'evolució que l'ha portada a la situació actual (el descobriment de la relació amb la química en fou una de les causes), també era objecte de mirada nova des del poder i entrava en el camp de la política. Una de les manifestacions fou el protomedicat, implantat a Menorca encara en temps de sobirania britànica, amb la intenció de millorar la formació prèvia de metges, cirurgians i apotecaris mitjançant un examen davant la dita autoritat: aquest és l'objecte del present llibret, que, a base de la documentació de sèries diverses de Maó, AM, *Llibre d'actes de la universitat*, *Memorials i cartes*, *Registre de cartes missives* i d'altres; de Barcelona, Acadèmia de Medicina, i de Madrid, AHN, *Consejos*, refà tot el trajecte que va de l'establiment del protomedicat a Menorca per iniciativa dels jurats de Maó, col·locat dins l'administració municipal, fins a la seva desaparició: documentació prèvia (17-24); 'arreglamiento' del 1774 (25-35); transcripció de la proposta i del text definitiu: 101-109); modificacions del governador (37-42), i notícies complementàries entorn a si els exàmens havien d'ésser fets després dels anys de pràctica, però abans o després de l'estudi teòric (43-46); segueixen notícies sobre l'aplicació de la dita normativa (47-59) i sobretot els problemes introduïts pel pas a la sobirania espanyola el 1782, que tenia el seu propi esquema centralista i unitari; evità, certament, de suprimir o d'enfrontar-se directament amb el protomedicat, però practicà una política que el desqualificava de sotamà i li segava l'herba sota els peus, desconeixent-lo i alhora potenciant el representant de l'estructura unitària (55-90); el 1796 havia deixat d'existir (95). Hi ha bibliografia (111-112).- J. P. E. [16.202

Anna CAZURRA, *Evolució de l'estètica musical. Innovació dins la tradició*, dins «Butlletí de la Societat Catalana de Musicologia», IV (1997 [1999]), 97-107.

Dins aquestes pàgines, de naturalesa teòrica, hi ha referències a «les doctrines de derivació pitagòrica i platònica» presents al Monestir de Ripoll durant el segle XI i constatables en l'actual cod. 42 d'ACA, *Ripoll* (98); a la *Doctrina de compondre dictats* del segle XIII, que descriu «les formes musicals més emprades pels trobadors catalans» (99); sobretot hi ha un resum (amb transcripció de paràgrafs textuals) de la polèmica mantinguda a mitjan segle XVIII entre Josep Duran, mestre de capella a Barcelona, i Jaume Casellas, també mestre de capella de la catedral de Toledo, entorn als conceptes matemàtic o lingüístic de la música (101-102).- J. P. E. [16.203

David ALBESA CASADO, *Ciro Ferri i la cúpula de Sant'Agnese in Agone a la pintura catalana i valenciana del segle XVIII*, dins *Catalunya i Europa*, I, 381-400.

L'influx del romàntisme a Catalunya i València té les següents concrecions: la cúpula de la Sagristia Nova de Poblet; intermediaris entre la cúpula de Sant'Agnese in Agone (Piazza Colonna) i Poblet són un gravat de Johan-Jakob Frey i un disseny de Carlo Maratti (386); el sostre de la Capella de la Cinta, a la seu de Tortosa, obra documentada per l'ACT, *Actes Capitulars* (387, nota 28); el sostre de la Sala de Juntes de la Capella dels Dolors, a Santa Maria de Mataró, amb un fragment litúrgic (389-390); el sostre de la Sala Capitular de la seu de Barcelona (390-391); l'absis de l'església de la cartoixa de Portaceli i el sostre del cinquè saló de la Galeria Daurada (Gandia, Palau Ducal) (391-393). Segueixen dinou fotografies (394-400).- J. P. E. [16.204

Joaquim ALBAREDA SALVADÓ, *La Catalunya il·lustrada del segle XVIII*, dins «Ausa. Publicació del Patronat d'Estudis Osonencs», XVIII (1999), 519-528.

Text d'una conferència centrada en les repercussions de la unificació universitària de Catalunya a Cervera; d'una banda, no s'obtingué tot allò que el govern borbó n'esperava, en canvi, l'empenta demogràfica i econòmica de Catalunya i la persistència de la identitat i de la llengua en

el poble es traduí en intents múltiples, sobretot pel camí de les institucions eclesiàstiques, de suavitzar la unificació universitària (Santa Caterina, Cordelles i a Vic el Seminari [cf. resum següent]). Hom seguí reivindicant el retorn de la universitat a Barcelona i mentrestant àdhuc les forces militars d'ocupació desestimaven Cervera i creaven des del 1720 a Barcelona els propis estudis superiors de Matemàtiques, de Cirurgia, de Ciències i de Medicina; i la Junta de Comerç, els de Nàutica, de Nobles Arts i de Comerç; el darrer camí resultà reforçat pels estudis històrics d'Antoni de Capmany, de Jaume Caresmar i àdhuc de Francesc Romà i Rossell, i es manifestà en el «Memorial de Greuges», en el *Discurso sobre la agricultura, comercio e industria...* i àdhuc en les *Memorias para... un diccionario crítico de los escritores catalanes* de Fèlix Torres Amat. Hi ha bibliografia (527-528).- J. P. E. [16.205]

Valentí GIRBAU I TÀPIAS, *El Seminari Diocesà de Vic. De la fundació a la difícil consolidació*, dins «Ausa. Publicació del Patronat d'Estudis Osonencs», XVIII (1999), 529-549.

L'aplicació del decret tridentí sobre l'existència de seminaris per a la formació de la clerecia a Vic, començà amb l'intent fallit de Benet de Tocco el 1564, i es repetí per encàrrec exprés d'Urbà VIII el 1634 amb el també ineficax de Gaspar Gil [cf. ATCA, XVIII (1999), 1066, núm. 14193]; però, suprimida la universitat literària de Vic el 1717, per insistència de Benet XIV, el bisbe Manuel Muñoz i Guil, tot i les moltes dificultats econòmiques i la contraoposició de molts rectors de parròquies (535-536), del 1750 ençà repetia l'intent, que només agafà solidesa amb el pas del seminari a l'antic col·legi de Jesuïtes, després de l'expulsió d'aquests, que aclarí el panorama tant econòmic com acadèmic, sobretot per la intervenció decidida del bisbe Francisco de Veyán y Mola, qui demanà a Fèlix Amat i a Segimon Pou respectius dictàmens per a l'estudi de la filosofia i de les humanitats (542-549).- J. P. E. [16.206]

Enric FERRERES SOLIVARES, *Notícia d'un document inèdit de la Universitat de Gandia*, dins «Misc. Camarena», 95-100.

Donada la notícia que l'Arxiu de l'Escola Pia de Gandia posseeix un títol original de doctor en dret civil expedit pel rector de la Universitat de Gandia el 1761, n'és ací transcrit el text (97-98) i traduït al català (98-100).- J. P. E. [16.207]

Josep M. MARQUÈS [I PLANAGUMÀ], *Baldiri Reixac, la llar i l'altar*, dins «Revista de Girona», núm. 192 (gener - febrer 1999), 45-46.

Rosa CONGOST, *El poble d'Ollers i el veïnat d'Espàsens a final del segle XVIII*, dins «Revista de Girona», *ibid.*, 47-50.

Albert ROSSICH, *La cultura literària gironina a l'època de Baldiri Reixac*, dins «Revista de Girona», *ibid.*, 51-54.

Javier ANTÓN PELAYO, *Espill de l'ensenyament i de l'escolarització a la Girona del segle XVIII*, dins «Revista de Girona», *ibid.*, 55-58.

Salomó MARQUÈS, *250 anys de les Instruccions per a l'ensenyança de minyons de Baldiri Reixac*, dins «Revista de Girona», *ibid.*, 59-62.

Joan MIRÓ, *L'ensenyança de les matemàtiques i les ciències segons Baldiri Reixac*, dins «Revista de Girona», *ibid.*, 63-66.

David BRUSÉ, *Baldiri Reixac i l'ensenyament de les ciències*, dins «Revista de Girona», *ibid.*, 67-70.

Anna RIBAS, José Luis VILLANOVA, *La geografia a l'obra de Baldiri Reixac*, dins «Revista de Girona», *ibid.*, 71-74.

David PUJOL, *L'homenatge de l'any 1923: cap a un ensenyament en català*, dins «Revista de Girona», *ibid.*, 75-77.

Darrere el primer títol l'autor, sense fer-ne ostentació, ha aplegat les notícies a l'abast de la seva mà en l'ADG, on hi ha informacions variades sobre la consistència econòmica de la rectoria d'Ollers, i sobre els membres clergues de la família Reixac; entre d'altres noves, el testament permet de conèixer un altre títol seu, el *Testament de l'ànima*, dissortadament desaparegut, perquè volgué ésser soterrat amb ell.

Rosa Congost parteix de les notícies proporcionades pel testament sobre persones que estigueren relacionades amb mossèn Baldiri i les compara amb els cadastres de darrerries del segle XVIII; la situació socioeconòmica manifestada per aquests correspon al destí del llibre de Reixac, escrit per als qui es podien permetre d'anar a estudi, a través dels quals podia arribar alguna engruna d'instrucció a qui no s'ho podia permetre. Reixac pertanyia a una família de 'persones de qualitat' (49-50).

Rossich repassa les institucions gironines de cultura, de les quals pogué rebre (Estudi General abans del 1717 en què fou suprimit pel rei borbó), o en les quals participà Reixac (Acadèmia de S. Tomàs d'Aquino, fins al 1780); en matèries diferents i en català destacaren Narcís Julià, Jaume Aixalà, Sixt Verai, Francesc Ifern, alguns anys Agustí Eura, i sobretot Antoni de Bastero. Però Reixac no hauria estat «un precursor de la Renaixença», car la seva obra pressuposa un ensenyament en català plenament normalitzat, del qual hauria estat un dels darrers epígons (54): «un exemple perfecte de personatge de transició entre el barroc i... l'il·luminisme cristià» (51).

Antón recorda que el sistema d'ensenyament de lletra més estès era l'impartit per mestre particular [un estudiant, per exemple: recordem la figura paradigmàtica de l'Estudiant de Vic]; només Girona tenia dues escoles públiques pagades pel municipi i entorn de quaranta-cinc pobles tenien escola de primeres lletres vinculada a la parròquia; malgrat tot, el 1787 el 75% dels homes majors de dinou anys sabien signar amb el propi nom, però només el 25% de les dones (56); també recorda els graus de l'ensenyament fins a l'universitari i els llibres utilitzats en el primer: beceroles, *Franselm* i *Pelegrí* (57-58). [Les publicacions d'Antón sobre el tema són conegudes dels lectors d'ATCA pels resums publicats en el volum XIX (2000), 783, núms. 14.526-14.527; de més a més, ha estat publicada la seva investigació fontal, *La berencia cultural. Alfabetización y lectura en la ciudad de Girona (1747-1807)*, Bellaterra, Auniversitat Autònoma de Barcelona 1998, 425 pp., sobre la qual hom pot veure la recensió publicada dins «Hispania, Revista Española de Historia», LIX (1999), 755-758, signada per José Manuel Prieto Bernabé].

Salomó Marquès recorda que les *Instruccions...* de Baldiri Reixac han estat reeditades una dotzena de cops després de la primera; que només fins al 1975 no es descobrí la segona part i que només des del 1992 tenim edició de l'obra sencera; el manuscrit 135 de la Biblioteca del Seminari de Girona, amb el segon volum, conté un *Compendi del teatro Crític del Pare Mestre Feijóo, molt útil pr desterrar errors comuns*, que Reixac feia traduir a un estudiant de la parròquia. Per a l'autor les qualitats de les *Instruccions* són: promoure l'ensenyament a pagès, on era tan deficient; restar obert a noves aportacions; i l'afirmació de la capacitat de la dona com a receptora d'ensenyament. Resten preguntes no contestades, com és ara per què, havent fetes setze oposicions optant a d'altres parròquies, s'estigué tota la vida a Ollers. Malgrat tot, un valor és indubtable: el d'haver col·locat el mestre al centre del treball educatiu.

Matemàtiques i ciències eren exposades, primer, tenint en compte les denominacions que hom els donava en la llengua real; i en segon lloc, el coneixement que l'infant en podia tenir per l'experiència diària o que li podia arribar per versions de cultura popular (p. e., «el cant i la dansa és l'única manera de guarir-se de la fiblada de la taràntula»: 64); les explicacions sobre lleis i fenòmens físics pressuposen dues idees bàsiques: la realitat material és per al servei de l'home; i és governada per Déu.

El capítol dedicat a les ciències naturals, englobades sota la denominació de *Física*, reproduceix les explicacions del mateix Reixac sobre el propi cos i els sentits, sobre el món en general i sobre les coses de la realitat immediata, sobretot a pagès i en particular entorn certes curiositats.

S'esdevé el mateix amb la geografia, tot i que encara no hagués entrat en els plans d'estudi; però és un element informatiu i formatiu, que en el llibre de Reixac ajuda el minyó a engrandir i precisar la seva idea del món i a tenir algun coneixement de coses que són fora de la seva experiència.

Amb motiu del segon centenari del naixement de Baldiri Reixac, la Societat Catalana d'Amics de la Instrucció, a la qual s'associaren més de cent-trenta entitats, programà actes multitudinaris a Girona, a Sant Martí d'Ollers i a Bell-lloc d'Arro, en els quals, partint del fet que ell elaborà les seves *Instruccions...* per a una escola plenament catalana, hom reivindicà insistentment «que la primera ensenyança del nostre poble ha d'ésser en català» (76).- J. P. E.

[16.208-16.209-16.210-16.211-16.212-16.213-16.214-16.215-16.216

Raymond SALA, *Un établissement pré-universitaire: le collège royal de Perpignan du XVIII siècle*, dins *Université Perpignan*, 183-188.

Lluís XV hauria planificat un ensenyament per al Rosselló, que assegurés als estudiants l'entendre el francès i la capacitat d'escriure-hi abans d'entrar a la universitat, però la norma exigint un examen previ de llengua francesa no es complí pas sempre (184). Això no obstant, el col·legi dels Jesuïtes (que alhora era seminari del bisbat) fou el centre de l'extensió de la llengua francesa amb un pla d'estudis i una cadena d'exercicis, conjunt destinat a «soumettre l'élève à l'exercice du discours en français» (186); per a la formació religiosa i moral el p. Antoni (?) Causade, rector del col·legi, publicà i repartí les *Instructions spirituelles en forme de dialogue sur les divers états d'oraison*, Perpinyà 1741.- J. P. E.

[16.217

Lluïsa RODRÍGUEZ, *Acadèmia versus gremi: problemàtica de l'establiment del Règim Acadèmic a Barcelona*, dins *Catalunya i Europa*, I, 363-370.

La documentació d'ACA, *Audiència. Cartes acordades*, de l'AHPB, i de Madrid, Archivo de la Academia de San Fernando, han permès a l'autora de refer els passos que portaren al fracàs de l'intent d'establir una Acadèmia oficial de pintura i d'altres arts a Barcelona. Els germans Francesc i Manuel Tramulles recolzats per «l'élite artística activa a la ciutat» en fundaren una de privada, que no pogué tenir reconeixement oficial perquè «la idea de fundar centres acadèmics a províncies topava de front amb el tarannà centralista i restrictiu que vertebrava l'existència de l'Academia de San Fernando» (368) i, de més a més, a Barcelona tenia la contraposició dels gremis, la junta general dels quals es posà a favor de la pau en moments d'avalot popular barceloní i els assegurà així l'estima de les autoritats estatals.- J. P. E.

[16.218

Pep VILA, *Antoni de Sant Geroni, un escriptor vigatà bilingüe*, dins «Ausa. Publicació del Patronat d'Estudis Osonencs», XVII (1997), 319-332.

Antoni Alabau i Quingles (Vic 1730-Barcelona 1802), trinitari descalç conegut pel nom posat en el títol, dubtós reelaborador de *Llastimoso tragèdia...* i de *Representació de la sagrada Passió...*, publicades a Vic els anys 1552 i 1774 (la darrera reproduïda en nombroses edicions), cronista i orador sagrat de solemnitats entre el 1753 i el 1786 (320-322) i biògraf d'un altre vigatà canonitzat, Miquel dels Sants Argemir i Mirjà, *Vida del beato Miquel de los Santos...*, Barcelona, s. a., que ell mateix traduí al català, tot i les dificultats de tota mena en l'ús escrit d'un idioma, en què normalment no escrivia, en un moment en què tot eren pressions a no utilitzar-lo (323-327), en contraposició al castellà (328-329). És transcrit el pròleg en què comenta les dificultats d'escriure en la seva pròpia llengua (330-332).- J. P. E.

[16.219

Jaume MEDINA, *L'art de la memòria en alguns tractats de retòrica dels segles XVIII i XIX*, dins «Mirandum. Estudios e seminarios», III (1999), 9-20.

Jaume MEDINA, *La primera retòrica del Seminari de Vic*, dins «Ausa. Publicació del Patronat d'Estudis Osonencs», XVIII (1999), 457-498.

El primer article recorda manuals de retòrica utilitzats a Catalunya durant el segle XVIII, dins els quals hom dedicava fragments a la memòria: el de Dominicus de Colonia en els col·legis de jesuïtes, que recorda Ramon Llull entre els seus precedents, i del qual són transcrits els fragments d'aquesta temàtica (11-14); també hi hagué manuals escrits per escolapis com el d'Agustí de Sant Joan Baptista, que tingué una reelaboració i edició vigatana: *Praeceptio oratoria ad usum Tridentini Vicensis Seminarii concinnata*, Vic, Pere Morera 1761 (15-17); o el del castellà Calixto de la Resurrecció del Señor, *Arte de retórica...*, adaptat a les escoles de Catalunya, publicat a Vic, Josep Tolosa 1786 (17-18); d'ambdues són transcrits els paràgrafs relatius a la memòria. Són recordades les edicions de *El orador christiano* de Gregori Maians (València 1786) i de *Los seis libros de la retórica eclesiástica* de fra Lluís de Granada, Barcelona 1777 (19-20).

El revisor vigatà anònim de la *Praeceptio oratoria...*, que ja coneixem, confessava haver resumit la de l'escolapi aragonès Agustín de San Juan Bautista, rector del col·legi de València, i autor de nombre de publicacions sobre gramàtica llatina, entre les quals destaca la *Artificiosae Orationis sive Rhetoricarum institutionum Epitome...*, Saragossa 1730 (461-462). El resum vigatà és reproduït sencer (463-498).- J. P. E. [16.220-16.221]

F. Javier CAMPOS FERNÁNDEZ DE SEVILLA, *Correspondencia del agustino Enrique Flórez con el canónigo D. Ramón Foguet i Foraster*, dins «Butlletí Arqueològic. Època V», núms. 19-20 (1997-1998 [1999]), 271-311.

L'autor resumeix la biografia del tarragoní, basada en l'*Oración fúnebre...*, que li dedicà el franciscà Josep Rius, publicada a Tarragona el 1795 (277, nota 41), que completa amb elogis de contemporanis [on manca el del Baró de Maldà] (271-275). Segueix la bibliografia anotada sobre Foguet (276-277) i la transcripció de les vint-i-nou lletres de Flórez, conservades a Madrid, Real Academia de la Historia, 9/5979, datades els anys 1762-1768; Flórez hi acusa rebut i comenta notícies sobre monedes, inscripcions i documentació medieval tarragonines, que Foguet li havia proporcionat, i que serviren per a la redacció dels volums XXIV/2 i XXV de la *España Sagrada* (283-311).- J. P. E. [16.222]

Gilbert LARGUIER, *Les Lumières dans la ville*, dins *Université Perpignan*, 31-45.

En general, l'Estudi de Perpinyà seguia en davallada en començar el segle XVIII. El redrès arribaria pel camí de les ciències naturals i el botànic perpinyanès Pere Barrera en seria la personificació amb els seus viatges de recerca i la seva acceptació en els cercles de naturalistes parisencs. Quant al Rosselló, el seu treball consistí en un catàleg de les plantes rosselloneses; en aplegar col·leccions d'Història Natural i en potenciar l'ensenyament de la medicina a la Universitat (32-35), on Josep Francisc Anglada ensenyava química (35); el nou impuls es féu visible en el novell edifici de la Universitat, conegut pel gravat del *Voyage Pittoresque...* del 1788 (36), i seria el segell de la intervenció de França al Rosselló; l'edifici és descrit a base de la documentació dels ADPO. El Jardin des Plantes completava aquella obra (42). *L'État de l'Université de Perpignan*, del 1768, es manifestava cofoi de les possibilitats ofertes, que considerava sense parió a Europa (43). La supressió de la Companyia de Jesús ocasionà la integració de llur col·legi en la nova Universitat (44).- J. P. E. [16.223]

Marie Edith BREJON DE LAVERGNÉE, Nadine GILBERT, *Règlement pour l'Université de Perpignan de 1759 et état de l'Université de Perpignan de 1768*, dins *Université Perpignan*, 47-90.

La presentació informa de fons de l'ADPO corresponents a la Universitat de Perpinyà, entre els quals es troba el catàleg de la Biblioteca Pública establert el 1771, i de les publicacions en les quals ha estat utilitzat (47-50); segueixen: *Déclaration du Roy portant règlement pour l'Université de Perpignan*, del 1659; *Extrait des registres du Conseil souverain du Roussillon* (51-58); i l'*Ordonnance por-*

tant règlement pour l'Université de Perpignan, del mateix 1759 (59-65); aquesta documentació és conservada en els ADPO; hi ha reproducció fotogràfica de *l'État de l'Université de Perpignan*, Perpinyà 1768 (67-70).- J. P. E. [16.224]

André PARENT, Michelle ROS, *La construction de l'Université (1760)*, dins *Université Perpignan*, 93-102.

Els autors defineixen aquestes pàgines de 'petit aperçu' extractat del contracte notarial de condicions de la construcció, que «renferme une quantité incroyable de précisions» (93), començant pel preu de cinquanta-mil lliures; el contracte es troba a Perpinyà, ADPO, AC, 3 7 E; en són transcrits fragments.- J. P. E. [16.225]

Fernand-Gérard BELLEDENT, *La bibliothèque publique de l'Université de Perpignan au XVIII siècle*, dins *Université Perpignan*, 121-154.

Aquestes pàgines comencen donant notícies de biblioteques privades rosselloneses, de l'incendi de la dels jesuïtes el 1727, i dels registres del llibreter M. Lecomte, que permeten de saber qui eren els seus clients. Però la universitat, empobrida perquè el pas a sobirania francesa l'«avait dépouillé... des revenus considérables qu'elle retirait sur les États de Catalogne...» (121: [inversions o censals?]), no començà de redreçar-se fins al 1759 i una de les manifestacions del redreç fou la 'Bibliothèque Publique de l'Université' (126), a la construcció de la qual el rei destinà trenta-mil lliures (130); descrites les seves diverses parts (locals, administració...), el 1787 hom deia que posseïa entorn 15.000 volums (encara que l'inventari només en dóna 4.959: 141), i que quatre mil procedien de Sant Miquel de Cuixà (133). Les pàgines següents repassen les principals seccions, en què eren distribuïts els llibres dins la biblioteca (142-149). Amb la Revolució, suprimida la Universitat, la biblioteca acabaria essent municipal (151).- J. P. E. [16.226]

Jean LAFONT, *Les médecins et l'université de Perpignan au XVIII siècle*, dins *Université Perpignan*, 189-205.

L'autor recull les notícies sobre exercici i ensenyament de medicina a Perpinyà entre els segles XIV i XVII; després de la unió a França, a base tant de publicacions anteriors com de l'ADPO, constata que Francesc Carrera, rector de la universitat, fou destituït per Lluís XIV per la seva catalanitat (192); d'ell procedí tota una raguèlia de metges (192-193). El 1723, Lluís XV creà dues càtedres estables de medicina i una d'anatomia (193-194); el 1759, amb la refundació de la universitat, arribaven dues noves càtedres de medicina; d'entre els professors despuntaren Joan Pere Campaña (Campagne) i el ja esmentat Francesc Carrera (198-200). Els professors de la facultat de medicina no figuren en els *Cabiers de doléances* del 1789 [cf. ATCA, I (1982), 319-320], perquè, essent ciutadans honrats, no es podien barrejar amb el terç estat (201-202). Hi ha bibliografia (205).- J. P. E. [16.227]

Jean-Jacques AMIGÓ, *Le Jardin Royal des Plantes de Perpignan 1759-1859*, dins *Université Perpignan*, 103-119.

El darrer de març de 1759, Lluís XV decidia la creació del 'Jardin des Plantes', en el qual un dels professors de la Facultat de Medicina havia d'impartir un curs de botànica; en realitat, els jardins serien dos, la localització dels quals és facilitada pels plànols contemporanis (105, 109, 113). El primer professor fou Lluís-Miquel Costa i Serradell, nomenat el 1768, el qual, tot i presentar la dimissió el 1778, seguiria fins al 1792 (110); el mateix Costa explica com impartia els cursos de botànica (111). Tant durant com després de la Revolució, el director fou Manuel Bonafós, que ha-

gué de reconstruir l'hort i defensar-lo de les invasions de llimacs (114). Hi ha bibliografia (116-119).- J. P. E. [16.228]

Robert BOURGAT, *Le Cabinet d'histoire naturelle*, dins *Université Perpignan*, 155-169.

La biblioteca d'aquella universitat tenia un prestatge destinat a llibres d'història natural (156-158; cf. 144); el 1759 era previst un 'Jardin des Plantes' per a la facultat de medicina i el 1770 el consell de la universitat creà el 'Cabinet' amb un director que, ultra la conservació, havia d'impartir una «leçon d'histoire naturelle en Français» (158); el primer conservador i professor fou Josep Carrera (Carrère), destituït el 1773; el succeí Lluís-Miquel Costa i Serradell i el 1782 Salvador (Sauveur) Masvezy, mort el 1790; durant el seu mandat, el 1786, fou alçat inventari de les col·leccions del 'Cabinet'. Ja en plena Revolució fou nomenat director Manuel Bonafòs, que seguí en el càrrec durant anys del segle XIX (163-164). Les dades inèdites són de Perpinyà, ADPO, 1 J i 112 EDT.- J. P. E. [16.229]

Jean-Jacques AMIGÓ, *L'enseignement et la pratique de l'histoire naturelle en Roussillon au XVIII siècle*, dins *Université Perpignan*, 229-242.

Integrat a França, la política francesa al Rosselló hauria intentat de fer-hi florir les ciències de la natura, en un moment en què aquestes passaven del cultiu individual a rebre un començament d'atenció institucionalitzada [cf. resum precedent]; aquell ensenyament fou posat en mans de Pere Barrera, al qual succeí Lluís Miquel Costa i Serradell (232); el 'Cabinet d'Histoire Naturelle' posseïa una biblioteca d'almenys tres mil volums (234); Pere Barrera elaborà un primer inventari florístic del Departament dels Pirineus Orientals intitulat *Topographie botanique*, «les seuls documents prélinnéens connus pour les pays catalans» (237). Hi ha llistes d'altres recerques de botànics (238) i de zoòlegs (239-241) realitzades durant el segle XVIII.- J. P. E. [16.230]

Pierre IZARN, *L'université de Perpignan et les chirurgiens du Roussillon, de 1759 à 1793*, dins *Université Perpignan*, 200-221.

Durant el segle XVIII, la cirurgia, fins aleshores només reconeguda com a art (i el cirurgià com a 'artista'), fou elevada a ciència pariona de la medicina (201-212). Fins a la refundació de la universitat el 1759, la xarxa medicoquirúrgica dels comtats seguia essent la catalana (215). Per l'ADPO, hom sap que foren exigits als cirurgians dos anys d'estudis, i vint anys després aquests ja no formaven gremi amb els barbers (216); d'entre els cirurgians, destacaren Manuel Ribell i Bertran Carcassona (216-217). Hi ha llista de metges i cirurgians de Perpinyà el 1779 (221).- J. P. E. [16.231]

Francisco VEGA SANTOVEÑA, *Una visión autorizada del Carmelo Teresiano Español en el siglo XVIII*, dins «Teresianum. Ephemerides Carmeliticae», XLIX (1998), 651-717.

Aquestes pàgines contenen en llur major part l'informe del 1778 sobre els convents de carmelitans descalços adreçat per fr. José Antonio de San Alberto a Manuel de Roda i al nunci papal, conservat a l'ASV, *Nunziature. Madrid*, i ací transcrit (658-717). Moltes notícies també deuen ésser vàlides per a Catalunya (p. e., sobre seguici d'estudis o sobre llibres de text), i algunes són específiques, com la relativa als dos germans que se succeïen a ésser priors del convent de Tarragona (667-668, nota 35), o al fet que només dues vegades un català havia pogut ésser general de l'orde (677, nota 53), o a possibles abusos en la província de Catalunya (702).- J. P. E. [16.232]

François JONQUÈRES, *À propos des relations des apothicaires perpignanais avec l'université de Perpignan avant la Révolution française*, dins *Université Perpignan*, 223-228.

Les primeres pàgines descriuen l'evolució del gremi d'apotecaris de Perpinyà des del segle XIV, determinada per decisions del Consell de la Vila, i conegudes per la documentació de Perpinyà, Archives Comunales; el 1622 eren reconeguts com a 'artistes' (abans eren només 'menestrals') (224-226), però seguien essent de mà menor, tot i ésser-ne els primers (227). Només el 1786 hom els exigí dos anys d'estudis de química i amb els estudis ascendiren de mà (228).- J. P. E. [16.233

Jean-Marie CARBASSE, *L'enseignement du droit français à l'université de Perpignan (1683-1791)*, dins *Université Perpignan*, 243-254.

Després de l'annexió a França, calgué assegurar que els professionals del dret tinguessin almenys nocions bàsiques de dret francès, i així el 1679 hom n'impartia lliçons a la Casa de la Vila; hi hagué dificultats inicials per a trobar professors, que durant el segle XVIII ja eren superades; el 1698, el curs esdevenia càtedra i el 1702 era integrada a la universitat; el 1759, els estatuts d'aquesta determinaven que el rei nomenaria professor de dret francès un dels tres de dret civil, i li augmentaria la paga. La informació inicial sobre dret civil s'anà estenent a d'altres temes com el dret criminal o declaracions reials, sense oblidar en cap moment els costums del Rosselló (253-254).- J. P. E. [16.234

Maria Lluïsa CORTADA, *Anselm Viola: compositor, pedagog, monjo de Montserrat (1738-1798)* (Biblioteca Abat Oliba, 204), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1998, 512 pp.

Arxius diversos, generals i musicals, han proporcionat la informació que ha permès de reconstruir la biografia i l'activitat d'aquell monjo montserratí del segle XVIII, començant per la partida de baptisme, de Torroella de Montgrí, AP (13). Des de la seva entrada a l'escolania de Montserrat (15-19), els successius capítols són tant una exposició d'allò que en aquell moment era l'escola de música del monestir com una narració biogràfica, tot basat en l'arxiu i la biblioteca del mateix. Acompanyem, doncs, Anselm Viola durant la seva estada a Madrid, on connectà amb la música italiana de la cort (22-24), i en el seu retorn a Montserrat, d'on ja no es mouria, on seria alhora mestre de l'escolania i de la capella (25-38), i deixaria un grup de deixebles (48-84); no li mancaren els elogis necrològics (38-41). Una part considerable de l'estudi es fixa i dona notícies contemporànies dels instruments musicals emprats a Montserrat durant la segona meitat del segle XVIII, començant per l'orgue (85-108 i 109-125); Viola intervingué en les tres controvèrsies musicals del segle XVIII, protagonistes de les quals foren catalans (138-140). Segueix el catàleg de les obres de Viola, amb indicació dels fons musicals on es conserven, i amb edició d'obres per a orgue (213-456). L'apèndix documental aplega els testimoniatges entorn Viola i el seu mestratge, de Ferran Sors (457-469), Antoni Ràfols (470-471), del Baró de Maldà (472-475) i d'Alexandre de Laborde (476-478). Hi ha bibliografia (479-497).- J. P. E. [16.235

Miquel GUTIÉRREZ I POCH, *Full a full. La indústria paperera de l'Anoia (1700-1998). Continuïtat i modernitat*. Pròleg de Jordi NADAL (Biblioteca Abat Oliba, 220), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1999, 312 pp.

Tal com indiquen els anys que consten en el títol, aquest estudi s'estèn en els tres segles XVIII-XX, a cada un dels quals correspon una de les seves parts; cau, doncs, en el nostre camp la secció dedicada al segle XVIII (21-136), basada en arxius de la comarca (Igualada, AHC; Capellades, Carme, Orpí, Pobra de Claramunt, Torre de Claramunt, AM; Pobra de Claramunt, AP), alguns d'ells de les empreses (Capellades, Molí Paperer; la Pobra de Claramunt, Miquel y Costas & Miquel), ultra Barcelona, ACA, *Reial Audiència*; Arxiu de la Diputació; BC, *Junta de Comerç* (20) i Simancas, AG; i autors com Josep M. Madurell i Oriol Valls i Subirà. Tota la informació aplegada

serveix per a presentar, en primer lloc, els successius passos de l'elaboració del paper en un molí específic, el paperer, amb els corresponents menestrals, eines i estris (23-41). Segueix la presentació dels condicionants, en primer lloc l'aigua, tant fluvial per a moure les màquines, com sobretot la neta de font per a l'elaboració del paper; el seu ús xocà amb interessos d'altres fabricants, com els de llana, o d'altres molins paperers, i obligà a solucions com la *Concòrdia de les aigües del rec del Carme*, del 1775; l'altre fou la matèria primera, els parracs, per a l'obtenció dels quals anà sorgint una xarxa d'assortiment; i la mà d'obra especialitzada, que, mancant gremi propi, hagué d'ésser assegurada per l'aprenentatge en la família i els mateixos molins i tingué una manifestació col·lateral en l'endogàmia sobretot entre els fabricants de paper (43-76). La relació amb l'Estat consistí a obtenir-ne alguns privilegis, en el control de qualitat exercit per la Junta de Comerç de Barcelona, i en l'obtenció de la matrícula com a assentador del 'Real Sello' per a la fabricació de paper oficial tant per a la Península com per a Amèrica (77-93). El darrer capítol d'aquesta primera part segueix un itinerari de cercles concèntrics, des de la perifèria al centre: recorda allò que significaven els molins paperers de l'Anoia dins l'Estat (97), amb particular atenció al País Valencià i a Alcoi, que tot i l'empenta, el 1789 perdia l'assentament del 'Real Sello' (98-99); segueix la comparació amb les altres zones papereres de Catalunya (de trenta-cinc molins el 1728, a dos-cents el 1792, amb capacitat per a fabricar 305.400 raimes el 1775, encapçalada per l'Anoia amb 91.400: 102-107); l'altre pas és el de les comparacions dins la mateixa conca, amb salt de catorze molins el 1728 a quaranta-sis el 1800 (109-113), on les informacions es refereixen a cada un dels grans fabricants (115-119); la capacitat de producció s'explica pel fet que aquests treballaven no sols amb els molins propis; també n'arrendaven o encomanaven producció a fabricants del nucli veí de Riudebitlles o als de la Riba; i fins i tot importaven de contraban paper fabricat a França amb filigrana de l'Anoia (124-133). Les explicacions són acompanyades de taules i gràfiques nombroses.- J. P. E. [16.236]

Mª Rosario VALENZUELA MARCO, *Filigranas en el Archivo Histórico Provincial de Teruel*, dins «Teruel. Revista del Instituto de estudios Turolenses», 85/II (1997), 59-98.

Aquest recull de filigranes n'aplega que van del segle XIV a mitjan XIX. Les que entren en les nostres pàgines procedents dels Països Catalans, en general del segle XVIII, són nombroses i ja per les inscripcions són les següents: la núm. 4 que porta aquesta: «Fàbrica de Josep de Soteras de Capellades»; també en procedeixen les dels núms. 2 i 5; també deu ésser de Capellades la de Romaní, núm. 16; la de Joan Costas, núm. 41; la núm. 61, de Guarro; la núm. 63 de Cardús; la 66, segell de Santa Caterina de Barcelona; la núm. 94, escut de Barcelona (?); la núm. 109, de Tortosa; la núm. 111, Companyia; la núm. 123, Carbó; la núm. 125, de Vall de Crist; i la núm. 140, de Joan Roig.- J. P. E. [16.237]

Gregorio MAYANS Y SISCAR, *Mayans y los altos cuadros de la magistratura y administración borbónica. 3. Fernando José de Velasco y Ceballos (1753-1781)*. Estudio preliminar, transcripción y notas por Antonio MESTRE SANCHIS y Pablo PÉREZ GARCÍA, Oliva, Publicaciones del Ayuntamiento 1998, 659 pp.

Volum només conegut per la recensió de Vicente León Navarro, dins «Anales Valentinios», XXV (1999), 223-225. En la correspondència entre les dues personalitats, ultra el tema recurrent de les expectatives de Maians a ésser reconegut contra l'oposició d'un grup de valencians poderosos en la cort de Madrid, hi ha informació abundant sobre els estudis de Maians durant aquells prop de trenta anys, sobre personatges valencians, sobre dificultats a editar publicacions pròpies, i possibilitats d'adquirir llibres d'altri i el judici que aquests mereixien al savi d'Oliva.- J. P. E. [16.238]

Josep M. BENÍTEZ I RIERA, *Els escrits filosòfics del jesuïta Mateu Aymerich d'abans de l'expulsió carlo-tercista de 1767*, dins «Revista Catalana de Teologia», XXIV (1999), 109-154.

L'autor es proposa de presentar les dues obres de temàtica filosòfica, publicades per Mateu Eimeric a Espanya abans de l'expulsió dels jesuïtes (109). Resumida i precisada la biografia, en part depenent de l'Archivum Romanum Societatis Iesu i d'arxius valencians quant a la correspondència Aimeric-Maians (110), on trobem la notícia que el jesuïta Ignasi Campcerver havia obtingut que alumnes seus de Girona escrivissin en grec tant en prosa com en vers (111, nota 9: d'una lletra d'Eimeric, ara a Londres, British Library, Add. 11618), i on ja resseguim la producció escrita d'Eimeric (a Cervera, l'*Oración fúnebre...a... Narciso de Queralt...*; i en acomiadar-se, el *Systema (!) antiquo-novum*, que anys més tard a Barcelona donaria les *Prolusiones Philosophicae*; també a Barcelona treballaria en els *Nomina et acta episcoporum Barcinonensium* i en una *Historia geographica y natural de Cataluña* i, ja després de l'expulsió, a Ferrara, en la *Relazione autentica dell'accaduto in Parnaso...* (110-117). Una segona part es fixa en els dos títols filosòfics: el *Systema...* (!), dividit en vuit parts, una per a cada branca de la filosofia, propugnava d'aplicar al seu estudi i ensenyament tant el mètode escolàstic com l'experimental i donava més importància als resultats de la física i cosmologia modernes, però alhora proclamava que qualsevol exercici escolar resulta insípid si no hi apareix el nom de Jesús, en un fragment ací transcrit (119-124). Les *Prolusiones...* eren assaigs programàtics sobre com calia plantejar i ensenyar les diverses parts de la filosofia; algun almenys és un escrit de circumstàncies, com és ara el segon, declamació introductòria a concessió d'un doctorat en filosofia (130-131), en algun cas a persones concretes, com al futur canonge i bibliòfil tarragoní, Ramon Foguet (134-135): hi és expressada una crítica a un ensenyament de la filosofia purament verbal i ergotista, centrat en qüestions abstruses, i alhora defensada, amb la metafísica, l'aportació de Descartes, Gassendi i Newton al coneixement útil de la naturalesa (136). Hi és recollida la primera intervenció pública d'Eimerich a la universitat de Cervera el 1740, de tema ètic (147). Ultra alguns fragments textuais, podem llegir la dedicatòria del *Systema antiquo-novum* (124), una composició en versos llatins (145-146, nota 76), i una quarteta de Francesco Petrarca amb traducció de Jordi de Sant Jordi (152-153).- J. P. E. [16.239

Comèdia del gloriós Sant Honorat a cura de Víctor MULET MAS (Col·lecció Pere Capellà, 6), Algaida i Palma de Mallorca, Ajuntament i Consell Insular 1999, 126 pp.

Descoberta per l'avi patern de l'editor, Salvador Mulet, en un registre de l'AP d'Algaida, on havia estat copiada entre el 1771 i el 1773, és en la introducció analitzada tant des d'un punt de vista escènic (12-24) com lingüístic (24-26); era peça destinada a augmentar la devoció al patró d'Algaida (27-28), ni que sigui amb anacronismes com confondre moros amb luterans o fer conviure un jesuïta amb sant Honorat, per tant en el pas del segle IV al V (16-18). El text s'allarga fins a 2059 versos, ací transcrits i anotats per accidents de grafies o de gramàtica (33-122).- J. P. E. [16.240

Agustín GUIMERÀ, *La casa Milans: una empresa catalana en Rússia (1773-1779)*, dins *Catalunya i Europa*, I, 83-91.

En acabar el segle XVIII el comerç rusohispànic representava poc per a l'Estat Espanyol (no arribava a l'1%) i en canvi era molt més important per a Rússia (gra, cera, perxes, cordes) i el transport es feia amb vaixells anglesos o holandesos. Hi hagué voluntat política de fomentar-lo i l'empresa Francisc Milans i Cia., de Barcelona, en seria mostra; per això la documentació relativa al dit intent es troba a Simancas, AG, *Estado*, completat amb Viso del Marqués, Archivo General de Marina, *Navegación mercantil*. L'intent fou un fracàs econòmic i hagué de plegar: els nòlits resultaren excessivament cars, i les imposicions d'importació no permeteren de competir per exemple amb els anglesos, que havien aconseguit supressió d'impostos per al vi. Ací hi ha informació detallada del resultat de cada una de les despeses, tant de mercaderies (85-87) com de nòlits (87-88); també d'allò que representava la competència estrangera i l'augment dels preus, resumint informacions dels Milans a les autoritats de l'Estat sobre les condicions de viabilitat d'una sucursal a Rússia (88-89).- J. P. E. [16.241

Isacio PÉREZ MARTÍNEZ, *Juan Nuix i Perpinyà, S. J. frente a Bartolomé de las Casas, O. P.*, dins «*Studium. Revista de Filosofía y Teología*», XXXVII (1997), 283-325; 453-487 i XXXVIII (1998), 81-114.

Després del resum biogràfic (282-284), són presentades les seves *Riflessioni imparziali sopra l'umanità degli spagnuoli nell'Indie, contro i pretesi filosofi e politici...*, publicades a Venècia el 1780, traduïdes al castellà i anotades per Pedro Varela y Ulloa, i publicades a Madrid el 1782 (282, nota 5 i 295). Pérez limita la seva atenció als tres primers epígrafs de la primera part, els únics que s'encaren amb Bartolomé de Las Casas, car el cos de les *Riflessioni...* mira les obres de François Raynal i de William Robertson (293); aquells tres primers epígrafs són transcrits en apèndix (1998, 91-112). La (des)valoració de les pàgines de Nuix parteix del fet que ell mai no estigué a Amèrica i que es refià sobretot d'informacions d'ex-jesuïtes (296-304). Analitzada la panòpia atacant de Nuix (*La retórica y la aritmética como armas; La dialéctica como táctica; La sofística sustituyendo a la crítica histórica*) (305-313), segueix la contracrítica de l'autor (314-325 i 453-487). Les darreres pàgines són de resum, on trobem llista dels (des)qualificatius que Nuix dóna a Las Casas i en particular a la *Brevísima relación de la desaparición de las Indias* d'aquest; per la seva banda, l'autor eleva Nuix a la categoria (terç en el temps) dels denigradors de Las Casas (281-282 i (1998), 88-91). [No serà que per a Las Casas la colonització s'identificava amb els abusos dels ,encomenderos' i els atacava, i per a Nuix amb les ,reducciones del Paraguay' i les defensava?].- J. P. E. [16.242

Pep VILA, *La casera d'un vell, recriminada pel gendre (Palamós, 1771)*, dins «*Revista de Girona*», núm. 194 (maig-juny 1999), 45-47.

Presentació i transcripció d'una lletra, conservada a La Bisbal, AHC, *Fons Grassot*, en la qual un gendre intentava d'aturar el seu sogre de 74 anys de tornar-se a casar. Hi ha fotocòpia de dues pàgines (45) i transcripció del text sencer (46-47).- J. P. E. [16.243

François-Paul BLANC, *L'anoblissement de François Fossa, dernier doyen de la Faculté de Droit de Perpignan (décembre 1786)*, dins *Université Perpignan*, 255-267.

L'ADPO, J 20 A 6, *Fonds Fossa*, conserva la documentació completa d'aquell ennobliment. Resumida la biografia de Francesc de Fossà, autor, entre d'altres treballs, d'unes contraposicions (derrotades) a la tesi de mossèn (abbé) Josep Jaupí sobre l'estat de noblesa dels ciutadans honorats de Perpinyà i de Barcelona, i d'una *Histoire du Roussillon*, per a la qual hauria aplegat més d'un miler de documents, alguns dels quals després han desaparegut (258 i 261), som informats que aquest aplec cridà l'atenció de les autoritats parisenes. Exposades les menudes vicissituds de la concessió reial (259-262), són transcrits del dit fons quatre documents, entre els quals hi ha la concessió de noblesa (262-264) i la descripció oficial de l'escut d'armes (265-267).- J. P. E. [16.244

Louis ASSIER-ANDRIEU, *Le monde du droit selon Joseph Jaume, jurisconsulte roussillonnois (1731-1810)*, dins «*Revue de la société internationale de la profession d'avocat*», 6 (1994), 53-69; i dins *Université Perpignan*, 269-286.

«Joseph Jaume est celui par qui le droit catalan reçu en héritage des comtes de Barcelona et de la couronne d'Aragon fut transcrit, repensé et réorganisé en vertu de la jurisprudence singulière qui se développa entre 1660 et 1790 dans la province du Roussillon» (271). La seva gran obra escrita (nou volums ,in folio'), començada en el moment en què la Revolució Francesa suprimia el dret català i el Consell Sobirà del Rosselló, és el *Recueil d'Arrêts du Conseil Souverain du Roussillon*, inèdita a Perpinyà, ADPO, S.Sèrie 2 B, mss. 32-40; escriví també un *Traité des successions...*, del 1789, manuscrit a la BU de Perpinyà, un *Traité d'instructions sur les contrats* del 1768, i encara càntics, salms, una tragèdia dels sants Cosme i Damià i nombre de pregàries, tant en català com en francès, d'una

de les quals, les *Stances contre l'athéisme*, són transcrites dues estrofes (271-274). Els seus manuscrits, farcits d'informacions o reflexions personals, eleven el lector a la categoria d'interlocutor (275-277); però l'home es troba en els tres volums de *Mémoires*, acabats el 1806 (278-279). Fou advocat, professor i rector de la Universitat de Perpinyà, però refusà d'ésser membre del Consell Sobirà del Rosselló, per por a fer-se responsable de sentències equivocades (280-282); en ell es personificava la tradició del dret català, nat el segle XIII i la dels grans juristes catalans del segle XVII (Jaume Càncer, Joan-Pere Fontanella), i que després del *Decret de Nova Planta*, només conservava la sobirania en el Consell Sobirà del Rosselló (283-286).- J. P. E. [16.245]

Rolf KAILUWEIT, *El canvi de l'arquitectura lingüística de les terres catalanes en els segles XVIII i XIX*, dins «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», 27 (Tardor 1999), 189-211.

Explicats els conceptes de 'genolecte' i 'gramolecte' (191), constitutius del de 'diglòssia' (208), l'autor assenyalava i analitza llur presència en l'*Academia literaria de latinidad, retórica y poesía que ofrecen al pueblo los discípulos de las Escuelas Pías del Colegio de Puigcerdá Dia 6 de julio del año 1780* (193-200), text que és reproduït en les pàgines següents (200-207); en dedueix una lluita pel predomini social entre el llatí, el català i el castellà literaris, i el castellà parlat i el català influït pel castellà. Hi ha bibliografia (208-211).- J. P. E. [16.246]

Enric PRAT, Pep VILA, «*Cansó nova dels esclaus espanyols de la surtida de la esclavitut y mal que y avia (a) Alger*», dins «Revista de Menorca», LXXXIV (1997), 191-202.

El text es conservà i fou trobat en l'herència de Víctor Rahola; hauria estat escrit en vers, fou molt popular entre el 1782 i el 1788, i narrava l'odissea d'uns redimits d'Alger, rebuts arreu com a empestats; el text és transcrit i críticament comentat (194-201); la bibliografia informa de peces semblants (201-202).- J. P. E. [16.247]

Margalida BERNAT I ROCA, «*Molenderos de chocolate*» (*Ciutat de Mallorca - 1785*), dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», LV (1999), 227-238.

L'autora aplega en aquestes pàgines les primeres notícies sobre xocolata a Mallorca, que tingué molt d'èxit durant el segle XVIII, en la segona meitat del qual es multiplicà tant el comerç del cacau com l'elaboració de la xocolata; el 1785, quan la política central era contrària als gremis, trenta-sis xocolaters mallorquins intentaren de crear el propi a fi d'assegurar que els menestrals donessin garanties de professionalitat; presentats els documents, l'autoritat no donà el permís (232-233); quatre dels dits documents, de Palma de Mallorca, ARM, *Gremis*, són transcrits en apèndix (234-237).- J. P. E. [16.248]

Domingo GARCÍAS ESTELRICH, *Diez calas en el teatro mallorquín setecentista*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», LV (1999), 211-226.

Domingo GARCÍAS ESTELRICH, *Antonio Jordada y su Tratado contra las comedias (1788)*, dins «Grama y Cal. Revista Insular de Filología», 2 (1998), 35-47.

El primer títol respon a una presentació general de les vicissituds per les quals passà el teatre a Mallorca (després de la *Nova Planta*, l'edifici del teatre serví de caserna fins al 1742: 214), segons la direcció del vent que bufava des del govern central i les impugnacions dels contraris; l'autor ha comptabilitzat nou-cents noranta-vuit representacions, sobretot d'obres contemporànies, preferides a les clàssiques, i així el vigatà Llucià Comella tingué més èxit que Pedro Calderón de la Barca (216-217). L'autor té notícia de quaranta peces manuscrites, nou de les quals en llengua catalana (222-224), i dotze d'impresses (224-225).

Entre les veus contràries a les comèdies hi ha la del paül Antonio Jordada que el 1788 escriu a Palma de Mallorca el seu *Tratado...*, inèdit a la Biblioteca March de la mateixa ciutat. L'autor resumeix els seus raonaments, «desaforada condena moral de las representaciones» (37); és estructurat en cinc tesis, la primera de les quals és: «Las comedias de nuestros tiempos son lascivas» (38); les altres quatre afirmen que cometen pecat mortal: «los cómicos que representan comedias torpes» (42); «quienes asisten a las comedias por el peligro en que voluntariamente se colocan» (44); «quienes contribuyen económicamente al mantenimiento de las comedias» (45); i «los padres, madres y esposos que permiten a sus hijos y mujeres frecuentar las comedias torpes» (46).- J. P. E. [16.249-16.250]

James THOMSON, *The arrival of the first Arkwright Machine in Catalonia*, dins *Catalunya i Europa*, I, 63-71.

La documentació de Barcelona, BC, *Junta de Comerç*, permet de refer les vicissituds de l'arribada, les gestions fetes amb la Junta de Comerç i el fracàs de l'intent d'acceptar a Barcelona la màquina de cardar i filar cotó Arkwright entre el 1789 i el 1791; hi ha quadre dels costos, de la mà d'obra i dels previsible beneficis (65-66).- J. P. E. [16.251]

Rosa Maria SUBIRANA REBULL, *Füssli i l'obra romana de Damià Campeny*, dins *Catalunya i Europa*, I, 401-430.

La part principal d'aquet article ja recau en el segle XIX, però la primera, basada en Barcelona, BC, *Junta de Comerç*, resumeix els anys que Damià Campeny devia dedicar a la formació, tant a Mataró, com a Barcelona i Roma, on tingué un mestre de l'escultura neoclàssica, Antonio Canova (405). Les pàgines 410-430 reproduïxen obres de Campeny o dels seus inspiradors.- J. P. E. [16.252]

Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ, *Benet Baïls i la introducció dels corrents higienistes en l'Espanya del segle XVIII*, dins *Catalunya i Europa*, I, 507-518.

Català (Sant Adrià del Besòs, 1731-Madrid 1797), crescut a Perpinyà i format a la universitat de Tolosa de Llenguadoc i a París, on s'introduí en els ambients diplomàtics, també de Madrid, on s'associà als grups antijesuïtes; expulsats aquests, fou nomenat director de matemàtiques en la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando; col·laborà amb Jordi Juan i publicà els tres volums dels *Principios de matemáticas*, Madrid 1776, convertits el 1786 en els onze volums dels *Elementos de matemáticas*. Ja el 1765 i després el 1791 tingué problemes amb la Inquisición Española per possessió de llibres prohibits (509-510). Les pàgines següents exposen amb més detall les tesis higienistes que per a les ciutats propugnà Baïls, basades en la causalitat de l'aire com a factor disseminador de pestes i centrades en gran part en la proposta de separar els cementiris de les esglésies, tal com suggeria algun autor europeu i s'havia avançat a aplicar alguna gran ciutat.- J. P. E. [16.253]

Alexandre FONT JAUME, *Algunes notes i escrits de viatge del cardenal Despuig*, dins «Estudis Balearics», núms. 64-65 (juny 1999-gener 2000), 175-184.

Els tres textos ací contemplats es conserven a Palma, el primer a l'ARM, *Marquès de la Torre*, i el terç a la Biblioteca March (el segon ja era publicat); descriuen observacions més o menys inconexes d'aquell personatge a Ferrara (179-181) o en un viatge de Mallorca a Madrid, que en la redacció més extensa es limita al trajecte Palma-Barcelona-Piera-Igualada-Tàrraga, amb observacions interessants entorn a les tres viles catalanes (181-185): el segon fragment és narració de la mateixa travessa Palma-Barcelona).- J. P. E. [16.254]

Maria Rosa SERRA MILÀ, *Pau Puig i els globus aerostàtics*, dins «Secció Francesc Eiximenis», 299-313.

L'autora exhuma diversos textos: la relació del baró de Maldà sobre els experiments realitzats amb globus aerostàtics a Barcelona l'any 1784 pels metges Francesc Salvà i Campillo, Francesc Santponç i l'advocat Marià Oliveras; dos poemes burlescos de Pau Puig sobre el mateix fet, conservats en mss. de la Biblioteca-Museu Balaguer, de Vilanova i la Geltrú, i de la Hispanic Society, de Nova York (HC: 380, 632) i escrits a imitació i sobre la tonada dels goigs del Roser; i fa referència a d'altres opuscles i mss. catalans del s. XVII sobre els globus aerostàtics. Els dos poemes de Pau Puig són editats amb notes.- J. de P. [16.255]

Josep FÀBREGAS I ROIG, *La col·laboració anglesa i portuguesa a la Guerra Gran*, dins *Catalunya i Europa*, II, 549-555.

Durant els dos anys de Guerra Gran (1793-1795), la documentació de Simancas, AG, *Secretaría i Superintendencia de Hacienda* permet de conèixer amb detall tant nombre i qualitat de les tropes com magnitud de material i provisions que reberen els destacaments portuguesos d'infanteria i d'artilleria, ací reduïts a quadres sinòptics; també consten les baixes d'espanyols i de portuguesos el 26 de novembre del 1793 (552); i de portuguesos a Sant Llorenç de la Muga el 13 d'agost de 1794, aquestes conegudes per Peralada, Biblioteca del Palau, ms. 91 (553).- J. P. E. [16.256]

Pere SABORIT BADENES, *La religiosidad popular del siglo XIX en la comunidad valenciana*, dins «Anales Valencinos», XXV (1999), 287-312.

Encara que el títol faci referència al segle XIX, tota la primera part de l'article (288-296) reporta consuetes o visites pastorals de darreries del segle XVIII o que descriuen costums del dit segle, com el *Llibre, on se trobaran les obligacions del reverent clero de Adzeneta en orde a la celebració*, de l'AP d'Adzeneta, d'on són transcrits llargs fragments en llengua catalana sobre la festa anyal d'un vot de poble; o el *Llibre Tenal*, de Vilafranca, escrit el 1793, d'on és resumit el relatiu a confraries. Un informe de la vila de Castelló al comte d'Aranda del 1770, detalla el nombre de confraries i de gremis. Les visites pastorals a parròquies de l'Alt Palància durant la segona meitat del segle XVIII insistien en la simplificació d'actes de pietat, festes i processons en particular, i en les conferències de la clerecia.- J. P. E. [16.257]

Montserrat CASAS I NADAL, *Los clásicos italianos del Trecento en las bibliotecas conventuales de Barcelona*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 171-186.

Les pàgines inicials recorden la consistència numèrica de les biblioteques conventuals de Barcelona en acabar el segle XVIII, coneguda per llurs índexs conservats a Barcelona, BU, *Manuscrits* (172-175); la segona part de la introducció recorda la presència en aquelles biblioteques d'obres dels principals autors italians del 'Trecento' en llengua original o en traduccions (176-183). La darrera part dóna la llista de les dites obres, treta de les taules de cada una de les esmentades biblioteques, amb indicació dels exemplars tothora conservats en la BU (184-186).- J. P. E. [16.258]

Antoni BORRÀS I FELIU, *Obres de les biblioteques personals de Jaume Caresmar i Jaume Pasqual conservades a la Biblioteca Borja*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 143-169.

Jaume Villanueva visità i descriví la biblioteca de Bellpuig de les Avellanés, que durant els segles XIX i XX sofrí tota mena de depredacions, canvis de lloc, traspassos de propietat, fins que el 1965 la Biblioteca Borja de Sant Cugat del Vallès en pogué adquirir els darrers tres-mil exemplars en liquidació (143-150). En aquestes pàgines hi ha llista alfabètica d'autors i títols que

consten haver estat posseïts per Jaume Caresmar (151-161) o per Jaume Pasqual (161-169) [complement d'informació sobre la dissort d'aquella biblioteca de les Avellanés es pot veure en la secció següent dedicada a *Arxius, Biblioteques i Museus*, i concretament a Vic, en el resum de les pàgines sobre Josep M. Font i Rius].- J. P. E. [16.259]

SOBRE ARXIUS, BIBLIOTEQUES I MUSEUS

ALACANT

M. Luisa CABANES CATALÀ, *Intitulación y suscripción de los documentos virreinales en la serie de 'Privilegios y provisiones' del Archivo Municipal de Alicante*, dins «XV Congrés, I/2», 45-53.

Part d'un estudi que abastarà de Ferran II al *Decret de Nova Planta*, l'autora transcriu ací les intitulacions (49-52) i les subscripcions (52-53) dels documents emanats dels virreis del Regne de València entre el 1491 i el 1591, conservats en la sèrie indicada en el títol d'Alacant, AM.- J. P. E. [16.260]

ALEMANYA

Ludwig K. WALTER, *Katalog der Wiegendrucke der Stiftsbibliothek zu Aschaffenburg. Unter Verwendung der Arbeiten von Hermann Leskien und Wendelin Renz* (Quellen und Forschungen zur Geschichte des Bistums und Hochstifts Würzburg, LIV), Würzburg, Ferdinand Schöningh 1999, 448 pp.

Procedents en gran part de l'antic col·legi de jesuïtes [els 'Wirceburgenses'], aquest volum presenta fitxes de les següents obres nostres: sant Vicent Ferrer, *De vita spirituali*, Magdeburg, Brandis 1493 (148), i els seus tres volums de *Sermones de tempore et de sanctis*, Estrasburg, Husner 1488-1489 (149); Guidonis de Monrocherio, *Manipulus curatorum*, Colònia, Koelhoff der Ältere 1489 i Estrasburg, Flach 1489 (166-167); Raimundus de Sabunde, *Theologia naturalis sive liber creaturarum*, Estrasburg, Flach 1496 (257); Raphael de Pornaxio [però Joan de Casanova - Julià Tallada], *De potestate papae et concilii generalis*, Colònia, Quentell 1480 (257-258). Hi ha també un exemplar de Gregori de Rimini, *In primum Sententiarum*, editat per Joan Verdú, València, Cofman 1500 (162).- J. P. E. [16.261]

Charles H. LOHR, *Aristotelica Berolinensia*, dins «Traditio. Studies in Ancient and Medieval History, Thought and Religion», 54 (1999), 353-423.

Inventari de les obres d'Aristòtil o relacionades amb elles, existents manuscrites en la Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, de Berlín. Hi ha exemplars de Pere Tomàs, *Formalitates*, Theol. lat. qu., 32, ff. 1-48, seguides d'Antoni Andreu, *Scriptum super Methaphysicam*, ibid., ff. 48-146; el mateix volum conté en vuitè lloc, ff. 170-174, uns *Termini naturales*, potser del mateix Andreu, a qui pertany el *De principiis naturae*, dels ff. 194-243 (356-357). Johannes de Fonte, *Auctoritates Aristotelis*, en el Lat. fol., 41, ff. 228-251 (361). Antoni Andreu, *Scriptum super Methaphysicam*, Lat. fol. 313, ff. 1-83 (365). Johannes de Fonte torna amb unes *Auctoritates philosophiae*, en el Lat. fol. 827, ff. 203-232 (384), i amb les *Auctoritates Aristotelis*, del Lat. qu. 18, ff. 145-190 (388). Ludovicus Valentiae, *Epitoma per conclusiones primi libri Politicorum Aristotelis ad F.*

cardinalem Senensem, Lat. oct. 110, ff. 252-295, seguit de Pere de Castrovol, *Commentum super libros Oeconomiae*, ff. 321-353 (404). Antoni Andreu, *Quaestiones VI Principiorum*, Phillips 1700, ff. 224-256 (407); i Johannes de Fonte, *Auctoritates Aristotelis, Platonis, Boethii*, Díez. D. q., 1048, edició de Colònia 1509 (411). Hi ha taula alfabètica d'autors (411-423).- J. P. E. [16.262

Die Handschriften der Stadtbibliothek Mainz. Band II. *Hs I 151 - Hs I 250*. Beschrieben von Gerhard List. Wiesbaden Harrassowitz Verlag 1999, 444 pp.

[El primer volum fou publicat el 1990 i resumeix dins ATCA, XII (1993), 680, núm. 8801]. En el centenar de manuscrits descrits en aquest trobem els següents textos que recauen en el nostre camp: Hs I 151, f. 19v: anotació sobre el predicador escatològic mestre Vicent Ferrer: «Anno Domini M. cccc. XVIII° uel citra predicabat in Francia et Katholonio...» (23); *ibid.*, f. 194v-196v: *Confessio pauperum observantie uel de altissima paupertate tempore pape Iohannis XXII*; al final: «Supradicti sunt articuli, propter quos sancti fratres minores et pauperes evangelici fuerunt combusti et materizati in provincia de Equitania et Cathelonia...» (27); *ibid.*, f. 205-206: *Conclusiones Vniuersitatis Parisiensis contra Benedictum papam in Auenione* (29); *ibid.*, m f. 214v: Johannes de Montesono, *Quatuordecim propositiones condemnate a Facultate Theologica Vniuersitatis parisiensis anno 1387* (30). Hs I 172, ff. 306r-318v: Adam Alderspacensis, *Summa de Summa Raimundi cum commento* (110); n'hi ha dos altres exemplars en el Hs I 202, ff. 1-103 (205) i en el Hs I 239, ff. 65a-146b (304). Hs I 197, ff. 158a-207b: Johannes de Fonte, *Conclusiones super IV libros Sententiarum* (198). Hs I 206, ff. 38v-43v: Franciscus Martini, *Collatio in die Assumptionis BMV* (213; exemplar repetit a Frankfurt StUB, Ms. Praed. 27, 123-128). Hs I 219, ff. 117-197, *Tabula in Summam Raimundi de Pennaforti* (257). Hs I 226, ff. 4v-260v: *Commentarius in Adam Alderspacensis Summulam metricam de Summa Raimundi* (276); *ibid.*, ff. 179, 180-183 i 183-184: Raimundus Lullus, *Ars respondendi. De quatuor principiis substantialibus. Definitiones quaedam* (305: [serà l'*Ars generalis in pagina una* acompanyada de les *Definitiones?*]).- J. P. E. [16.263

Rudolf GAMPER, Gabi KNOCH-MUND, Marlis STÄHLI, *Katalog der mittelalterlichen Handschriften der Ministerialbibliothek Schaffhausen*, Dietikon-Zürich, Urs Graf Verlag 1994, 302 pp.

Aquella biblioteca posseïx en els manuscrits Min. 37 i Min. 38, dos exemplars de Florus Lugdunensis, *Expositio in epistolam beati Pauli ad Romanos ex operibus sancti Augustini collecta* (128-129); en el Min. 92, ff. 311-313: *Isti sunt paragraffi Summe fratris Raymundi, de dotibus* (205); i en els volums Min. 106, ff. 134-153, i Min. 115, sengles exemplars de sant Ramon de Penafort, *Summa de matrimonio* (244 i 258).- J. P. E. [16.264

AMÈRICA

Pere BENITO MONCLÚS, *Documentació medieval sobre Cervera dins la col·lecció Joan Gili, conservada a la Houghton Library, Harvard University*, dins «Miscel·lània Cerverina», 13 (1999), 215-223.

L'autor dóna la notícia que la «Joan Gili Collection of Catalanian Manuscripts», constituïda per «diversos centenars de documents» (216), és dipositada als EE. UU., Cambridge (Massachusetts), Universitat de Harvard; també dóna alguna informació que en subratlla l'interès global (hi ha una còpia dels anys 1437-1438 dels *Furs e privilegis del Regne de València* i un *Llibre d'actes del consell de Vic*, del 1597) (216). Set d'aquells documents es refereixen a Cervera, són ací resumits en regest (217-223) i dos d'ells transcrits sencers, els *Capítols de les scoles* del 1405 (217-219) i un contracte del 1416 per a la construcció de la part superior (capitell i sant Crist amb els complements) d'una creu de terme (220-222).- J. P. E. [16.265

BARCELONA

Pere BENET, *La Brújula. Guía del Archivo Real de Barcelona. 1601*. Estudio, transcripción y traducción: Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA, Madrid, Ministerio de cultura. Secretaría General Técnica 1999, 176 pp.

Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA, *La búrxcula del present Arxiu Real de Barcelona de Pere Benet (1601)*. *Primera Guia de l'Arxiu*, dins «Lligall. Revista Catalana d'Arxivística», 13 (1998), 11-37.

El nucli central del llibre és constituït pel text de Pere Benet, *Regii Archivi Barcinone versoria*, que el mateix autor intitulà *Búrxcula del present Archiu Real de Barcelona*, ací transcrit (51-116) i traduït al castellà (117-176); l'original és a l'ACA, *Canc., Memorials*, 61 (31). En la introducció, Conde, ultra confirmar l'existència de Pere Benet (13), el qualifica de primer que proporcionà un instrument per a orientar-se en l'Arxiu Reial, en concret la *Búrxcula/Versoria* (12), just quan, per concessió de les corts, també les persones privades podien demanar còpies de documents de l'Arxiu Reial (30-31). De fet, després d'un període en el qual, guiat per una ambició excessiva, s'havia proposat de realitzar una obra immensa d'ordenació de l'arxiu (13-14), es dedicà a treballs més concrets, també col·laborant amb Francisco Diago (24-25), i sobretot a la *Búrxcula* (23-233: esquema), en la qual, ultra criticar el treball dels seus antecessors, sobretot el de Pere Miquel Carbonell, ell proporcionava (per dir-ho amb el títol d'un dels capítols) *Methodus facillima ad perquirendum cuiusque generis instrumenta*, en el qual, ultra les indicacions per a trobar qualsevol document en els pergamins, registres o a través dels memorials, també hi ha un conjunt de notícies que permeten de reconstruir la configuració local de les estances de l'Arxiu Reial amb els corresponents trenta armaris (35-37), com també la precisa seqüència i cronologia dels regnats dels reis francs (44-45).

L'article és qualificat pel mateix autor de ,primera aproximació' al tema (12, nota 2).- J. P. E.

[16.266-16.267

Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA, *La salva de la infanzonía aragonesa: fueros, praxis documental y archivo*, dins «Hom. Orcástegui», 313-328.

La ,salva de infanzonía' era la possibilitat de recuperar la categoria aragonesa de ,infanzón'. La documentació inèdita relativa a l'afer, utilitzada per l'autor, no sols és d'ACA, *Canc.*, ans també ho és l'inventari raonat que permet de resseguir la trajectòria legal per a la dita ,salva', el de Pere Benet, intitulat *Regii Archivi Barchinonae versoria*, d'on són ací resumides les tres passes del dit procediment (317-321); al final, l'autor assenyala l'ajut heurístic que hom pot trobar tant en la *Versoria* de Benet com en els índexs de Josep Llaris o en els de Marià Ribera (322-323). És transcrit en apèndix, de *Canc., Processos d'infanzonía*, el de Domingo de Sieso, de Pertusa, datat el 1303 (324-328). - J. P. E.

[16.268

Jaume RIERA I SANS, *Catálogo de Memoriales e Inventarios. Siglos XIV-XX. Archivo de la Corona de Aragón*, Madrid, Ministerio de Educación y Cultura 1999, 144 pp.

Sota noms diversos, el ,memorial' és allò que converteix una massa informe de paperassa en un arxiu, perquè l'ordena i permet de trobar-hi allò que en cada moment interessa. I així, superant l'oblit dels dos segles anteriors, l'autor es proposa «describir catalográficamente todo el material disponible referente al Archivo Real de Barcelona, clasificable como Memorial y como Inventario, desde los más antiguos, de principio del siglo XIV, hasta el año 1836...» (14), que ara arriba als cent trenta-un volums; recordades les formes diverses que han tingut en els segles successius, cada un dels dits volums és presentat a partir de la pàgina 19 i cada presentació informa, si és possible, de l'època de confecció, autor, títol, descripció, època a la qual es refereix, observacions i signatures an-

tiga i actual, ultra reproducció d'una pàgina en molts dels casos (19-136). Segueix la taula d'equivalències de la signatura actual amb les antigues (137-138), la de les principals matèries tocades en els memorials (139-140) i la de pàgines reproduïdes (141-143).- J. P. E. [16.269]

Alberto TORRA PÉREZ, *La bula 'Tuae dilectissime', de Urbano II (J-L +5562)*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 1081-1100.

Del conflicte entorn la dita butlla com a fonament del dret de patronat reial en la provisió d'esglésies, tan viu en els concordats entre la Santa Seu i l'Estat Espanyol del 1737 i del 1753, recau en el nostre camp la seva múltiple presència a l'Arxiu Reial: en llatí, *ACA, Canc., reg.* 310; 2301; 2597; 2772; còpia moderna, *Secretaria de l'arxiu. Correspondència oficial del 1756*, text transcrit en les pàgines 1098-1099 (1083, nota 2; 1086, nota 8; 1087, notes 13 i 14); traducció catalana anterior a la supressió dels Templers a *ACA, Canc., Vària 2* (1086, nota 2); el text català també és a Madrid, *AHN, Códices*, 597 (1086, nota 8); és diversament documentada la seva existència en l'Arxiu Reial durant els segles XIV i XV (1092, nota 33 i 35). La seva autenticitat ha estat fortament discutida i fou negada per Benet XIV (1084-1085). L'autor considera que la negació de l'autenticitat és «tradicional y consolidada» (1096).- J. P. E. [16.270]

Carlos LALIENA CORBERA, *Violencia feudal en el desarrollo del estado aragonés. La guerra de Artal de Aragón (1293)*, dins «XV Congreso, I/5», 151-184.

Pàgines relatives al Regne d'Aragó en els moments de la Croada contra Catalunya i a les Unions aragoneses d'alguns nobles creant problemes a la defensa de la terra. Ultra publicacions diverses, la base documental és *ACA, Canc., reg., i Diversos. Fons Sástago*.- J. P. E. [16.271]

Juan Manuel del ESTAL, *El Reino de Murcia bajo Aragón (1296-1305)* (Colección de documentos del medioevo alicantino. Corpus documental, 1/3), Alacant, 1999, XLIV i 522 pp.

La gairebé totalitat dels dos-cents disset documents registats i normalment transcrits en aquest volum procedeix d'*ACA, Canc., reg., CRD i Perg. de Jaume II*; només excepcionalment algun és de l'ARV (34-40); assenyalem els casos, encara més excepcionals, de qualque document papal (18-21), o el del pergamí conservat a Tarquínia, *Archivio Storico Comunale* (45-48, amb reproducció fotogràfica).- J. P. E. [16.272]

Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA, *Los archivos reales o la memoria del poder*, dins «XV Congreso, I/2», 121-139.

Per al temps anterior a la Unió amb Catalunya no consta que a l'Aragó existís un dipòsit documental; sí, en canvi, consta un dipòsit documental estable a Barcelona; el primer esment explícit és del 1180 (124); però el creador de l'arxiu com a tal fou Jaume II, que li donà tres característiques: aplegar la documentació jurídica i política, no l'econòmica, reservada al Mestre Racional; per a la defensa dels interessos patrimonials de la monarquia (127); i ésser unitari per a tots els regnes i terres de la corona (125). Però la unitat es començava d'esquerdar el 1348, en acceptar en cort de Saragossa la constitució d'un arxiu per al Regne d'Aragó; no es complí, i el 1471 la Cort de Tarassona hi insistia (126 i 130); mentrestant, el primer arxiu d'Estat havia sorgit a Càller el 1332 (127-128); el 1419 arribaria l'ARV (129-130). El 1481, la Cort de Barcelona obria l'arxiu a l'expedició de còpies a petició d'interessat, exceptuada la documentació reial (131); el 1503 l'obligació d'arxivar s'estenia als processos de la Reial Audiència (131-132); en canvi, calgué insistir molt a fi que els registres completats arribessin immediatament a l'arxiu (132-133). La creació de virreis i de consells reials sota els Àustries augmentà la documentació en

els tres arxius reials (133-134). Són transcrits sis documents, relatius a l'obra de l'arxiu en el Palau de Barcelona, i a la creació dels de Càller, Saragossa i València (136-139).- J. P. E. [16.273

Rafael CONDE DELGADO DE MOLINA, *El Llibre* [de les rendes e] *emoluments que-l Senyor Rei {...} ha en la Ciutat e Illa de Mallorca* (1358), dins *Regne privatiu*, 165-222.

L'administració patrimonial posterior a la conquesta es mantingué fins al retorn de l'illa de Mallorca a mans de Jaume II, tot i que entorn 1293 haurien comparegut uns 'procuradores' que s'anirien transformant en la Procuració reial, el titular de la qual en temps de Pere III el Cerimoniós arribaria a ésser la segona autoritat a Mallorca després del governador (168). El dit *Llibre...* (ACA, *Reial Patrimoni. Mestre racional. Classe especial núm. 2*), és fruit d'un intent de clarificar tant el patrimoni com els drets a percepció de rendes i les càrregues, a les quals havia de respondre (170-171) El text, que comença amb les rúbriques (174-175), és transcrit íntegre (175-214) i completat amb taules sistemàtica (215-218, i toponomàstica (218-222).- J. P. E. [16.274

Anna M. ADROER I TASIS, *La possessió de lleons, símbol del poder*, dins «XV Congrès, I/3», 257-268.

Asunción BLASCO MARTÍNEZ, *La casa de fieras de la Aljafería de Zaragoza y los judíos*, dins «XV Congrès, I/3», 291-318.

Els lleons eren ubicats en els jardins reials i llur proveïment requeia damunt el call local; les notícies aplegades en el primer títol van del 1352 al 1447 i són particularment abundants i concretes les dels temps de Pere III, el Cerimoniós, la preocupació del qual pels seus lleons és ben documentada en l'ACA, *Canc., reg.*; en el primer títol són transcrits tres dels dits documents (266-268) i sis dels anys 1365-1461 en el segon (310-318).- J. P. E. [16.275-16.276

Cristina MONTERDE ALBIACH, *Aportaciones al estudio del notariado aragonés en el siglo XIV*, dins «Hom. Orcástegui», 1089-1098.

La política reial d'anar controlant la fe pública aplicada a l'Aragó comportà la creació de notaris generals, contraposats als de la ciutat de Saragossa i inhabilitats per a actuar en ella o en els seus termes. L'aplicació d'aquestes normes també ocasionà abusos, als quals es refereixen els quatre documents conservats a l'ACA, *Cartes reials diplomàtiques. Jaume II*, ací transcrits (1095-1098).- J. P. E. [16.277

Elena LOURIE, *Seignorial Pressure and the Salva de Infanzonía: Larué, Marcuello and Yeste (1300-1329)*, dins «XV Congrès, I/5», 197-208.

Els processos d',infanzonía' eren previs a la declaració que el pretendent era ,infanzón'; els corresponents a les tres poblacions aragoneses, del S. de Jaca, són a Barcelona, ACA, *Canc. i Processos d'infanzonía*: aquells anys n'hi ha quatre per a Larué, sis per a Yeste i set per a Marcuello.- J. P. E. [16.278

Asunción BLASCO MARTÍNEZ, *Los judíos de Aragón y los juegos de azar*, dins «Hom. Orcástegui», 91-118.

Les notícies relatives a jocs d'atzar i a jueus aragonesos són en gran part procedents de Barcelona, ACA, *Canc., reg.*, d'on també procedeixen els dos primers documents, dels anys 1370-1371, publicats en l'apèndix documental (115-116). En les notes hi ha referència a situacions paral·leles en poblacions del País Valencià.- J. P. E. [16.279

Antonio RUMEU DE ARMAS, *El decreto de 1492 expulsando a los judíos de Castilla. Anomalías canci-llerescas*, dins «Boletín de la Real Academia de la Historia», CXCIV (1998), 1-17.

Una de les anomalies rau en el fet que, essent un decret per a la corona de Castella, es troba oficialment registrat només en l'ACA, *Canc.*, reg. 3569, ff. 130v-131v, i és completat amb la indicació: «Similes fuerunt expedite pro omnibus civitatibus regnorum Castelle» (9). L'anomalia sembla explicar-se per la necessitat absoluta que tota l'operació es realitzés amb total secret en relació als afectats (9-10).- J. P. E. [16.280]

Alessandro SODDU, *Sulla localizzazione dell'abbazia cassinese di S. Pietro di Nurka*, dins «Sacer. Bollettino della Associazione Storica Sassarese», VI (1999), 101-132.

La localització de la qual parla el títol ha estat possible gràcies al document d'ACA, *Canc.*, reg. 1009, ff. 286-287, ací transcrit (120-123), en virtut del qual Alfons el Benigne confirmava a Berenguer Llull, fill del mercader barceloní Pere Llull, possessions diverses a la Valle de Sa Pira, de Sàsser; una d'elles confrontava amb la dita abadia.- J. P. E. [16.281]

María Isabel FALCÓN PÉREZ, *Los boticarios de Zaragoza en la Baja Edad Media: los precedentes del colegio de farmacéuticos de Zaragoza*, dins «Hom. Orcástegui», 487-497.

Ultra recordar l'existència d'un apotecari en la casa reial d'acord amb les *Ordinacions* de Pere III el Cerimoniós (487), l'autora resumeix les *Ordenanzas* per als apotecaris de Saragossa, confirmades per Carles I el 1535; es conserven a l'ACA, *Canc.*, reg. 3923 (495-497).- J. P. E. [16.282]

Juan F. UTRILLA UTRILLA, *La recaudación del monedaje de 1397 en tierras oscenses: el registro 2.401 del Archivo de la Corona de Aragón, una copia fragmentaria*, dins «Hom. Orcástegui», 1565-1584.

Dins un programa de recerca sobre la demografia medieval aragonesa en època de crisi, 1280-1520, l'autor esbrina, després d'algunes consideracions metodològiques, les informacions que proporciona el dit registre del *Reial Patrimoni*, dóna croquis geogràfic de les dites poblacions (1575) i resumeix les dades en dos quadres sinòptics i una gràfica (1581-1584).- J. P. E. [16.283]

Fernando ZULAIKA PALACIOS, *Curso del florín y relación bimetálica: una aproximación a la política monetaria bajomedieval en Aragón*, dins «Hom. Orcástegui», 1627-1654.

L'apèndix afegit a aquest títol aplega les referències documentals en què es basa l'estudi, nombre de les quals corresponen a Barcelona, ACA, *Reial Patrimoni* (1651-1654).- J. P. E. [16.284]

Corrado ZEDDA, *Pellegrini sardi a Roma per il Giubileo del 1350 attraverso la lettura dei «Processos contra los Arborea»*, dins «Compostella. Rivista del Centro italiano di studi compostellani», núm. 22 (gennaio-giugno 1997), 31-33.

Giovanna SANTORO, *Alcune note sui pellegrini sardi nel medioevo*, dins «Atti della Accademia Pontiniana. N. S.», XLVI (1997 [1998]), 348-358.

Corrado ZEDDA, *La figura di Mariano IV d'Arborea attraverso la lettura dei «Processos contra los Arborea»*, dins «Quaderni Bolotanesi», núm. 23 (1997), 235-250.

L'aportació del primer títol és resumida en la primera part del segon. Els *Processos contra els Arborea* d'ACA permeten de conèixer un episodi previ a l'esclat de la lluita, protagonitzat per tres sards pelegrins a Roma amb motiu del Jubileu del 1350, dos dels quals, autoflagel·lants pels carrers de l'Urbs, haurien explicada la raó d'aquesta pràctica al ferrer de Càller, Domènec Ribes:

complien la penitència imposada per haver col·laborat el 1347 en l'assassinat de Guillem de Cervelló, governador de Sardenya per Pere III el Cerimoniós (354-356). La segona part resumeix les condicions d'un desplaçament marítim d'un pelegrí establertes pel *Llibre del Consolat de Mar* (356-358).

El títol terç, que informa de la utilització dels dits processos, només m'és conegut per referència.- J. P. E. [16.285-16.286-16.287

Giuseppe MELONI, Pinuccia F. SIMBULA, *Demografia e fiscalità nei territori regi del Regno di Sardegna al principio del XV secolo*, dins «XV Congrès, I, 3», 155-188.

Ferran I Trastàmara encarregà a Pere Sagarra un replanteig dels béns reials a Sardenya (ACA, *Canc.*, reg. 2406); el compliment de l'encàrrec es troba en la secció de *Canc.*, *Processos en quart*, 40/10, base «attraverso la quale si intravede il riflesso della politica di Ferdinando nel regno sardo e si ha un quadro del tessuto economico ed insediamento di territori, per la maggior parte dei quali non si possedevano riferimenti precisi» (159).- J. P. E. [16.288

Manlio BELLOMO, *Modelli di Università in trasformazione: lo 'Studium Siciliae Generale' di Catania tra Medioevo ed età moderna*, dins EIUDEM, *Medioevo edito e inedito. I. Scholae, Universitates, Studia*,² Roma, Il Cigno Galileo Galilei 1998, 177-199.

En apèndix de l'estudi són publicades les *Supplicationes universitatis Civitatis Catanie oblate Sacre Regie Maiestati*, datades el 1434; la petició desena demanava privilegi de 'Studium Generale' per a la ciutat de Catània, la resposta a la qual era tot simplement un 'Placet'. El text del document és transcrit de Barcelona, ACA, *Canc.*, reg. 2826 (195-198).- J. P. E. [16.289

Francesca SEGNI PULVIRENTI, Giuseppe SPIGA, *Castell de Bonaire e la politica edilizia di Alfonso il Benigno*, dins «XV Congrès, I/5», 475-489.

Les notícies d'aquestes pàgines procedeixen d'ACA, *Canc.*, reg., normalment ja publicades; és d'alguna manera transcrita una lletra del primogènit Alfons, del 1326, informant que anirà a Bonaire Guillem, mestre d'obres de la Seu de Tarragona, i manant d'acollir-lo i facilitar-li l'arrelament en la vila (489).- J. P. E. [16.290

Maria Bonaria URBAN, *Alcune note sull'edilizia civile a Castel di Cagliari fra trecento e quattrocento*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 1101-1117.

La major part de les dades aplegades en aquest article procedeix de fonts de la mateixa ciutat, AS, *Pergamene o Atti dei Notai* (alguns documents són escrits en català: 1111-1112), o de bibliografia sarda; una part d'aquelles, amb concessions de privilegis edilicis, procedeix d'ACA, *Canc.*, reg. (1104, 1110, notes 36 i 37; 1108-1109).- J. P. E. [16.291

José Antonio FERNÁNDEZ OTAL, *Trashumancia y fiscalidad medieval en el Alto Aragón*, dins «XV Congrès, I/4», 69-97.

En l'estudi és utilitzada documentació d'ACA, *Canc.*, reg., dels anys 1488 i 1492, transcrita en apèndix (92-97).- J. P. E. [16.292

Olivetta SCHENA, *Sassari e il potere regio nei secoli XV-XVI*, dins «XV Congrès, I/3», 205-222.

Una part d'aquestes pàgines resumeix les peticions de Sàsser a Ferran II el 1507, encaminades a l'enfortiment de l'administració comunal i al servei als ciutadans; peticions i respostes reials són conservades a Barcelona, ACA, *Canc.*, reg., 3595 (215-218).- J. P. E. [16.293]

Josep M. TORRAS I RIBÉ, *La desnaturalización del procedimiento insaculatorio en los municipios aragoneses bajo los Austrias*, dins «XV Congrès, I/2», 397-414.

La font principal d'aquest estudi es troba en l'ACA, *Consell d'Aragó. Lligalls*.- J. P. E. [16.294]

Maria-Mercè COSTA I PARETAS, *Pergamins del monestir de Jonqueres a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (segle XIII)*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 213-234.

Suprimida la casa de Jonqueres pels ocupants francesos el 1808, els fons del seu ric arxiu passaren primer a la Universitat de Barcelona i després a l'ACA, on es troben ara dins la secció d'*Ordres religiosos i militars. Universitat*. L'autora en dóna notícia, limitada als cent trenta-set documents en pergami del segle XIII, que comprèn número d'ordre, signatura i breu resum del contingut.- J. P. E. [16.295]

Lawrence J. MCCRANCK, *A Medieval 'Information Age': Documentation and Archives in the Crown of Aragon*, dins «Primary Sources and Original Works», 2 (1993), 19-102; també en *Discovery in the Archives of Spain and Portugal: Quincentenary Essays, 1492-1992*, Binghamton (N. Y.), 1993, 19-102.

Títol només conegut per referència.- J. P. E. [16.296]

Joan REQUESENS I PIQUER, *Un poema llatí medieval i la traducció que en féu Jacint Verdaguer*, dins «Revista Catalana de Teologia», XXIV (1999), 155-181.

Els versos ací estudiats foren publicats el 1888 per Manuel de Bofarull dins la «Revista Catalana» de Jaume Collell, però ha seguit desconeguda fins ara la traducció de Jacint Verdaguer; els versos medievals procedien aleshores i són ara a l'ACA, *Sant Cugat*, ms. 37, volum sobre el qual l'autor dóna algunes dades que no són en la descripció publicada per Francesc X. Miquel i Rosell el 1934 (156-157); segueix la informació de la successiva troballa d'exemplars del *„rythmus' Ave, Dei genitrix et immaculata*, i de les seves edicions, que per la darrera paraula del primer vers fou i és col·locat en el marc de la campanya puríssima catalana de darreries del segle XIV i començaments del XV i en la de publicacions actuals sobre el tema (162-164). El text barceloní és transcrit en les pàgines 159-161, acompanyat de les variants de les altres còpies (161-162). La part relativa a la traducció de Jacint Verdaguer recau fora el camp d'ATCA. Hi entra, en canvi, la notícia que la transcripció del ritme llatí oferta per Manuel de Bofarull a Jacint Verdaguer és ara en el ms. 3881 de Barcelona, BC, i que vuit versos d'aquella transcripció presenten variants en comparació del text ací editat (169-171). És presentada i transcrita en apèndix la introducció al dit ritme (*Un cardenal era en Roma...*), que narra l'origen del mateix (178-180).- J. P. E. [16.297]

Repertori de manuscrits catalans (1474-1620). Volum I. *Barcelona: Arxiu Històric i Biblioteca de Catalunya*. Direcció: Eulàlia DURAN. Compilació a cura de M. del Mar BATLLE, Eulàlia MIRALLES, Maria TOLDRÀ, Joan TRES (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, L), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1998, 394 pp.

[En ésser acabada, aquesta obra mereixerà una digna recensió en la secció corresponent del nostre anuari; mentrestant n'informem en la de Notícies bibliogràfiques]. Els estudis dels darrers decennis sobre història de la cultura i de la literatura catalanes insisteixen a posar en dubte el títol de 'decadència' amb què eren (des)qualificats els segles XVI-XIX; aquest volum es col·loca en el dit marc, en proposar-se «estudiar sistemàticament la producció literària i cultural del període, com a fase totalment necessària i prèvia a tot tipus d'estudi rigorós» (7), delimitant, però, el propi camp a les obres «escrites o copiades durant el període indicat... i també les còpies posteriors... d'obres produïdes per autors catalans del Renaixement, que no siguin mers extractes. S'inclouen les obres literàries i historiogràfiques (amb l'accepció actual d'aquests termes), les filosòfiques, les científiques, les religioses, les jurídiques i els epistolars d'interès cultural. En queden excloses les obres que són fruit directe d'una activitat administrativa o legislativa...» (9). Exposada la metodologia del treball (9-11), segueix la descripció, sobretot del contingut literari, de cinquanta-dos volums manuscrits de l'AHCB, quaranta-nou de la secció de 'Manuscrits' i tres de 'Consell de Cent' (22-109) i la de cent cinquanta-sis de la BC, tots, menys el darrer, de la secció de 'manuscrits' (111-344). Hi ha bibliografia (345-369) i taula d'antropònims i d'obres anònimes (371-391) i de manuscrits esmentats i no descrits, tant de Barcelona com de fora (393). Ultra la informació sobre aquests dos centenars i escaig de manuscrits, el present treball ha proporcionat la satisfacció de trobar o d'identificar textos fins ara desconeguts (9). [Demano disculpa per atrevir-me a dues observacions: no caldria explicitar el caràcter unitari o factici de les unitats bibliogràfiques, i almenys assenyalar el nombre de plects de què consten? I no caldria pensar per al final en una taula completa d'incipits?].- J. P. E. [16.298]

Valentí SERRA DE MANRESA, *Cartes autògrafes de sants i de beats conservades a l'Arxiu Provincial dels Caputxins de Catalunya*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 833-840.

Recauen en el nostre camp la *Lletra de germandat* a favor de Pere Miquel Jalpí i família, de Sant Ceroni, escrita i signada per sant Llorenç de Brindisi el 1603, ací transcrita (834 i 837-838), les quatre lletres de fra Juníper Serra des de Califòrnia, datades entre el 1749 i el 1773 (834-835); i dues de Diego José de Cádiz, una del 1787 documentada a Solsona el 1780, i l'altra a fra Jaume de Puigcerdà (835-836). Són indicades les publicacions que s'han ocupat de cada una d'elles.- J. P. E. [16.299]

Joan FLORENSA, *Els arxius de l'Escola Pia de Catalunya: organització i contingut (1683-1936)*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 327-342.

L'autor recorda els estralls que les guerres, des de la Gran de darreries del segle XVIII, han fet en els arxius dels col·legis de l'Escola Pia a Catalunya, i es proposa en aquestes pàgines «refer el marc general i real dels arxius escolapis fins al 1936» (329). Els arxius locals eren formats de 'pliques', on es conservaven els documents; de llibres d'anotacions de fets del col·legi o més generals (con pot ésser la Guerra de Successió: 332); i de manuscrits, dos dels quals anteriors al segle XIX, un a Barcelona, BC, ms. 248, *Los sentits de la Torrella*, de Leandre de Sant Josep, per a l'ensenyament del llatí, i un aplec de textos pedagògics, en part també per al llatí, d'autor desconegut (329-336). L'arxiu provincial es constituí el 1742 amb la vice-província i conserva dos llibres del segle XVIII (339-340).- J. P. E. [16.300]

Antonio ESPINO, José Luis BETRÁN, *La historia universal, de la Iglesia y de Europa en las bibliotecas barcelonesas de la primera mitad del seiscientos*, dins *Catalunya i Europa*, I, 483-490.

Pàgines basades en l'aplec de les dades de tres mil tres-cents vint-i-quatre inventaris 'post mortem' aixecats entre el 1600 i el 1652 i conservats a Barcelona, AHPB (483, nota 2); són ací assenyalades no sols les obres documentades en major nombre d'inventaris, ans també el nombre d'exemplars documentats i la pertanyença socioeconòmica de llurs amos. Per a cada un dels camps, els autors ens donen els títols de les obres més conegudes pels propietaris de les bibliote-

ques barcelonines privades. En tema d'història universal i de l'Església l'obra més repetida era la *Historia Pontifical y Católica* de Gonzalo de Illescas i no mancaven exemplars dels *Annales ecclesiastici* de Cesare Baronio (483-485); en tema d'història d'Europa, només una obra, la *Storia d'Europa* de Pierfrancesco Giambullari, però molts llibres sobre temes concrets; el que més interès suscitava era la Guerra de Flandes i el perill turc (485-490).- J. P. E. [16.301

Pere VILLALBA I VERNEDA, *Una nova col·lecció del tractat De senectute de Ciceró (Ms. 12 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona)*, dins «Faventia», 20 (1999), 115-127.

L'autor estableix la comparació entre el text ara barceloní i el grup format per les sis millors còpies i assenjala les variants (111-118), els canvis d'ordre i les transposicions de paraules (118-120), els errors, els afegits i les omissions (120-122), les variants ortogràfiques (122-124), les lliçons noves, les relacions amb d'altres manuscrits (124-126) i el parell de glosses (126). En una paraula, seria una còpia deficient realitzada per un copista poc acurat; el text s'acosta al del còdex V = Leidensis Vossianus O. 79.- J. P. E. [16.302

M. de los Ángeles PÉREZ SAMPER, *La mesa del rey: imagen y símbolo de poder*, dins «XV Congrés, I, 3», 433-449.

Visió global dels costums culinaris i del cerimonial de taula de les diverses corts europees a les acaballes de l'Edat Mitjana, després de la qual l'autora transcriu de Barcelona, BU 753, «la descripció del complejo ritual que ordenaba hasta los mínimos detalles la vida cortesana, especialmente en todo lo referido a la comida» (441-449).- J. P. E. [16.303

Anna GUDAYOL, *Llibres d'hores manuscrits a la biblioteca de Catalunya*, dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana» IX (1999), 85-130.

Pertanyen al nostre camp les notícies sobre el ms. 54, de mitjan segle XV, recull d'algunes hores (de la Mare de Déu, de la Creu, del Sant Esperit, de difunts i Salms penitencials), amb reproducció d'una pàgina (96-98); i sobre un fragment, no identificat [però clarament ofici de difunts], del segle XV, que el 1661 era propietat del rector de Sevís (129-130).- J. P. E. [16.304

Josep M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *L'arxiu de Francesc de Cardona i la seva família valenciana (segle XVII)*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 499-536

En possessió del mallorquí Raimundo Sureda, la documentació familiar ingressà a la BC entorn el 1963. Explicat l'arbre familiar de Francesc de Cardona, receptor reial de la Batllia General del Regne de València fins al 1701, entre els passats del qual es troben descendents de Cristòfor Colom, l'autor desgrana la documentació de cada una de les persones relacionades amb el dit arxiu, en gran part correspondència personal relativa al Regne de València: Bravo de Acuña (506-511), Cristòfor de Cardona (511-514), Francesc de Cardona i Margarit (514-522), Vives de Canyamars (522-527) i membres diversos d'aquesta branca Cardona fins a la seva extinció (528-532); hi ha una secció miscel·lània (532-536).- J. P. E. [16.305

Concepció CARRERAS I FONTSERÈ, *Arxiu Joaquim Carreras i Artau* (Unitat Bibliogràfica. Secció de Manuscrits, 15), Barcelona, Biblioteca de Catalunya 1999, 160 pp.

Entren en el nostre camp les notícies relatives a la dedicació de Joaquim Carreras i Artau al lul·lisme (20 i 72, 73, 77, 83, 86-88, 118-120, Maioricensis Schola Lullística; Congrés Internacional de Lul·lisme

1960: 75-76), temàtica a la qual deuen respondre moltes de les lletres indicades en la secció d'Epistolari, datat entre el 1931 i el 1964 (23-68); o de les recensions (84-85). Un altre dels temes majors de la seva dedicació fou Arnau de Vilanova: 86, 88; 110-111. Assenyalen treballs d'alumnes d'un curs sobre Joan Lluís Vives (104-105). Hi ha taula alfabètica d'antropònims (123-152).- J. P. E. [16.306

Frederic UDINA [I MARTORELL], *Notes sobre un museu (1959-1975) ja cinquantenari: el Museu d'Història de la Ciutat (1943-1993)*, dins «Misc. Ainaud, II», 333-345.

El 1943 l'Institut Municipal d'Història de Barcelona rebia el complement del Museo Municipal de Historia; ambdues institucions serien dirigides per Agustí Duran i Sanpere fins al 1957; el 1959 l'autor era nomenat director del Museo i ací recorda les activitats del dit museu, en particular les excavacions (335-337; llista per anys: 341), i les publicacions, d'entre les quals (344-345) destaquen els *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, amb indicació dels títols inclosos en cada un dels setze fascicles publicats, corresponents als anys 1960-1975 (342-344); nombre dels títols recauen plenament en el nostre camp.- J. P. E. [16.307

Lluís SERRALLACH GARCIA (+), Josep M. TURULL GARRIGA, *Catàleg dels incunables de la Biblioteca Pública Episcopal del Seminari de Barcelona*, dins «Revista Catalana de Teologia», XXIV (1999), 359-418.

La majoria dels exemplars descrits en aquestes pàgines procedeix del Col·legi Jesuític de Betlem, que, després de l'expulsió de la Companyia de Jesús en temps de Carles III Borbó passà al Seminari Conciliar de Barcelona; n'hi ha d'altres procedències, com el dipòsit dels Carmelites Descalços de Catalunya. Són noranta-dos exemplars, ací disposats per ordre cronològic d'edició entre el 1468 i el 1500 (365-408), completats amb taula alfabètica d'autors (411-412), d'impressors (412-413) i de llocs d'edició (413-414); la darrera és la de concordances entre aquest catàleg i els repertoris d'incunables (414-417).- J. P. E. [16.308

BELLPUIG

M. Lluïsa TERÉS I SANTVICENS, *L'arxiu municipal de Bellpuig*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», núm. 11 (1998), 208-214.

Exposició d'aspectes genèrics dels arxius municipals i de les sèries principals del de Bellpuig, que conserva documentació des del segle XIV, car el primer dels cent trenta-cinc pergamins és del 1339 (213); el *Llibre dels calaixos* permet de conèixer la distribució dels documents municipals els darrers anys del segle XVII. Hi ha *Llibres d'acords del consell*, del 1423 ençà; *Correspondència*, *Hisenda*, des del 1627; *Llibres de valies*, *Llibres de censals* entre el 1569 i el 1679; dos volums del cadastre, del 1721 i el 1745 (211); *Llibre de les carnisseries*, del 1645; i *Estimes veïnals* des del començament del segle XVIII (212).- J. P. E. [16.309

LA BISBAL D'EMPORDÀ

Ramon PLANES I ALBETS, *El Llibre Major de l'arxiu dels Foixà i Boixadors de Girona (s. XVIII)*, dins «Arxius. Butlletí del Servei d'Arxius», núm. 23 (tardor 1999), 2-3.

Notícia d'haver estat adquirit el volum manuscrit intítulat *Llibre major de l'arxiu de la casa de Foxà i Boxadós de Girona, en la qual (!) són refundidas las de Çalbà, Vallseca i Escarit de Barcelona, Escales de Celrà i Sant Miquel de Corsà i altres*, volum de 1151 folis, 1068 dels quals són escrits, on són resumides 2027 notícies dels segles XI-XVIII, la majoria de documents de l'arxiu patrimonial, completades amb d'altres de procedents d'altres arxius. El volum ha estat dipositat a l'AHC de la Bisbal d'Empordà.- J. P. E. [16.310]

CASTELLÓ D'EMPÚRIES

Marisa ROIG i SIMON, *La institució parroquial a Castelló d'Empúries: Història del seu arxiu*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 32 (1999), 315-356.

L'autora explica què és un arxiu parroquial i la legislació eclesial que l'afecta. Repassa la constitució de la parròquia de Santa Maria de Castelló d'Empúries (entorn de 1007?) i de la comunitat de preveres que la servia, depenent del Capítol de Girona (1035), amb ordinacions pròpies anteriors a 1280. Santa Maria de Castelló tenia com a sufragània la parròquia de Sant Joan Sescloses, i amb el temps aplegà un patrimoni considerable: una notaria, heretats i cortals, capacitat financera. L'autora descriu amb un cert detall la vida de la comunitat: les funcions assignades a cada prevere, les eleccions i nomenaments de càrrecs i l'organització de la documentació de l'arxiu. Recull després diverses notícies referents a l'arxiu parroquial: manaments episcopals, normativa conciliar, situació de l'arxiu, inventaris. Reconstrueix les sèries que el formaven, la data de llur inici i final, i el total de volums. També detalla la manera com es dispersà a partir de la Guerra del Francès i fins a la Guerra dels Tres Anys, quedant ara les restes d'aquell gran arxiu repartides entre el Diocesi i l'Històric de Girona, i havent-se perdut gran part de la documentació. Finalment l'autora dreça l'inventari dels fons de l'Arxiu Parroquial conservats 'in situ', on romanen els llibres sacramentals i diversa documentació dels darrers segles medievals i dels moderns, a part de la dels segles XIX i XX.- J. de P. [16.311]

CIUTAT DEL VATICÀ

Janine FOHLEN, Pierre PETITMENGIN, *L'«Ancien Fonds» Vatican latin dans la Nouvelle Bibliothèque Sixtine (ca. 1590-ca. 1610). Reclassement et concordances* (Studi e Testi, 362), Ciutat del Vaticà, BAV 1996, 116 pp.

El 1550, Ferdinando Ruano redactava per setena vegada després del 1443 l'inventari de la Biblioteca Vaticana (el segon fou l'elaborat per Cosme de Montserrat, conservat a Vic, *Catedral* 201 [cf. ATCA, XV (1996), 607-609]); en aquell moment, la sèrie Vat. lat. arribava al núm. 3969 (4). Durant la segona meitat del segle XVI el creixement de la biblioteca, ja amb 4888 manuscrits, i el canvi dels locals obligaren a una reestructuració de la dita sèrie. Els autors estableixen la correspondència entre les cotes del 1550 i les del pas del segle XVI al XVII. Però en l'inventari del 1550 hi ha volums que no figuren en el de començaments del XVII, entre els quals hi ha els següents nostres: Nicolau Rossell, *Liber de infundatione regni Sicilie et de modo faciendi homagium domino pape...*, antic 2231 (93); *Liber de bis, quibus Christiani et Iudei circa fidem concordant et discordant* i *Sententia Benedicti (XIII) seu declaratio contra Talmuth et Judeos* (segurament la butlla *Etsi doctoris gentium* del 1415), antic 2921 (95); *Privilegia civitatum Regni Valentie*, antic 3038 (96); i *Confessiones quorundam et in primis Raymundi (de Penyafort)*, antic 3092 (98).- J. P. E. [16.312]

ESPANYA

Ramón GONZÁLVEZ RUIZ, *Hombres y libros de Toledo. I: 1086-1300* (Monumenta Ecclesiae Toletanae Historica. Series V: Studia, 1), Madrid, Fundación Ramón Areces 1977, 901 pp.

En aquest repàs de més de dos segles, durant els quals el grup de persones de l'Església Toledana que mantenia un contacte més consistent amb llibres passa davant els ulls del lector ni que només sigui pel fet d'haver contribuït a la formació d'aquella important biblioteca capitular, algunes pàgines entren per dret propi en les nostres: les dedicades a *El pleito por la ordenación de la Iglesia de Valencia* (196-202), escrites abans d'ésser publicada la tesi de l'enyorat Vicent Castell i Maïques (197, nota 141 [cf. ATCA, XVII (1998), 625-628]), en les quals l'autor subratlla la bona intuïció de Rodrigo Jiménez de Rada a l'hora de cercar i de trobar llibres antics de fora la pròpia província eclesiàstica, favorables a la tesi toledana, i la repercussió que aquells volums tingueren en d'altres copiats a Toledo al cap de poc. Alguns d'aquells llibres encara existeixen a El Escorial i a Madrid, Acadèmia de la Historia o BN (199). Conseqüència del dit procés fou l'aplec de documentació favorable a Toledo en les *Notulae de primatu, nobilitate et dominio Ecclesiae Toletanae*, actual ms. de Madrid, BN, *Vitr.* 15-5, recopiat durant el segle XIV en el ms. 10040 de la mateixa biblioteca (201). L'autor remarca l'exigència d'anàlisi crítica, amb què els protagonistes d'aquell procés hagueren d'estudiar uns textos antics (202). Trobem, de més a més, notícies de llibres de o copiats per al valencià Joan Bta. Pérez (784, 785), i notícia d'un dels llibres, segurament d'estudi de filosofia, de l'infant Joan d'Aragó, còpia dels *Ethicorum et Politicorum libri* d'Aristòtil (808).- J. P. E. [16.313

Elisa RUIZ GARCÍA, *Catálogo de la sección de códices de la Real Academia de la Historia*, Madrid, Real Academia de la Historia 1997, 824 pp.

El cod. 53 conté el *Liber prognosticorum futuri saeculi* de Julián de Toledo, que conté lletra dedicada a Idali de Barcelona (299); el cod. 78 és conegut com a *Còdex de Roda*, de darreries del segle X, que conté obres d'Orosi, Isidor de Sevilla, Agustí d'Hipona, Smaragde, i nombre de cròniques locals, una de les quals és els *Nomina comitum Paliariensium*, f. 192v (398); el cod. 80 té còpia del *Commentarius in Canticum Canticorum* de Just d'Urgell (417); el cod. 88 és un conjunt fragmentari de vides de sants en català (443-444: Llegendà àurea?); en el cod. 101, f. 131r, hi ha un *Sermón sobre el avènement del Antecristo* (486); el cod. 105, és un obituari, possiblement d'una canonja catalana (495); el cod. 106, conté les dues *Summae* de sant Ramon de Penyafort, amb *Glossa* de Guillem de Rennes (497-498); el cod. 117 és escrit en provençal i procedeix de Roda d'Isàvena, d'on el tragué Jaume Villanueva i s'ha conservat fins fa poc entre els seus papers (525-526). Cada un dels còdexs té el corresponent esquema de composició material dels plecs (535-655). Algunes de les filigranes són clarament de Catalunya (793-820).- J. P. E. [16.314

Julián MARTÍN ABAD, *The Incunables of the Biblioteca Nacional of Madrid. Materials for a History*, dins *Incunabula. Studies in Fifteenth-Century Printed Books* presented to Lotte HELLINGA. Edited by Martin DAVIES, Londres, The British Library 1999, 603-622.

D'aquest conjunt de notícies sobre les successives accessions d'incunables a la BN de Madrid, ens afecten les relatives a les malvestats sofertes per la biblioteca del Marquès de la Romana, Pere Caro Sureda-Valero i Togores (abans, del Marquès de Monte Alegre: 511 dels seus 18.215 volums eren manuscrits), situada a Ràfol (València), el 1815 transportada a Mallorca i després a Madrid, finalment a la BN, on seguí perdent exemplars (612-613); al fet que alguns dels incunables de la BN conserven el segell de la Biblioteca Pública de Lleida (617); i que entre els volums desapareguts durant el segle actual hi ha sengles exemplars del *Regiment de la cosa pública* de Francesc Eiximenis, València, Cofman 1499; del *Incendium amoris* del PseudoBonaventura, Montserrat 1499; i de la *Cosmographia de situ orbis*, València, Palmart 1482 (618).- J. P. E. [16.315

Susana GUIJARRO, *La circulación de libros entre el clero y la biblioteca de la catedral de Burgos en la Baja Edad Media*, dins «Studium Ovetense», XXVII (1999), 33-54.

En sèries diverses (34, nota 4) de Burgos, Archivo de la Catedral, l'autora ha localitzat vuit-cents cinquanta-dos esments de llibres, dos-cents vuit dels quals pertanyen als segles XIII-XV; segons aquests documents, hi havia en aquella catedral, durant el segle XV, dos exemplars del *Manipulus curatorum* de Guiu de Montroquer (40) i una *Summa* no especificada (la *De paenitentia*, o també la *De matrimonio*?) de sant Ramon de Penyafort, exemplar del bisbe Luis de Acuña (47).- J. P. E. [16.316

María Teresa LÓPEZ DÍAZ, Consuelo MARTÍNEZ GARCÍA, Esteban MORENO TORAL, Antonio RAMOS CARRILLO, *Utillaje y libros de la botica del Hospital de las Cinco Llagas de Sevilla (1542-1744)*, dins «Archivo Hispalense», LXXXI (1998), 101-120.

Un dels divuit llibres dels quals se servien aquells apotecaris era l'*Officina medicamentorum*, farmacopea valenciana publicada entre els anys 1601 i 1603 (114 i 117-118).- J. P. E. [16.317

Víctor IGLESIAS PASCAU, *Nuevo estudio sobre la biblioteca de Ignacio de Heredia*, dins *Catalunya i Europa*, I, 491-505.

Il·lustrat aragonès, membre de l'ambaixada a París de Pedro Pablo de Abarca y Bolea, comte d'Aranda, hi adquirí molts llibres; una llista de cinc-cents divuit s'ha conservat entre els seus papers, procedent de Graus, Arxiu Particular Bardaxí, ara a Osca, Biblioteca Provincial. Els autors catalans en aquella llista, en la qual més de la meitat de llibres són francesos i més d'una tercera part llatins, són Antoni Agostí, representat per dues obres; el poema *Espulsión de los moriscos*, d'Aguilar, València 1610 (494); dos exemplars de Vicent Bleda, *Coronica de los moros de España*, València 1618, un de les *Cròniques d'Espanya* de Pere Miquel Carbonell (495); la *Historia del rey don Jaime*, de Bernardí Gómez Miedes (498); la *Marca hispanica* i altres obres de Pèire de Marca (501); *La Maltea en verso*, de Sans, València 1582 (504).- J. P. E. [16.318

Agustín GIL DOMINGO (+), *Catálogo de documentos históricos de Valderrobres existentes en el Archivo Diocesano de Zaragoza*, dins «Aragonia Sacra», XIII (1998 [1999]), 255-259.

Sense presentació ni introducció, aquestes pàgines ofereixen registres i referència arxivística de cent-vint documents, datats entre el 1175 i el 1824, relatiu a Vall-de-roures; hi ha un inventari de manuscrits [registres parroquials?] corresponents als anys 1520-1720, del 1743 (258, núm. 89).- J. P. E. [16.319

FRANÇA

Robert AMIET, *Les manuscrits liturgiques du Diocèse de Lyon. Description et analyse* (Documents, études et répertoires), París, Centre National de la Recherche Scientifique 1998, 240 pp.

Per aquest volum sabem que el manuscrit de París, BN, nouv. acq. lat., conté una correcció introduïda per Agobard de Lió en una antífona de Nadal [correcció relacionada amb la polèmica contra Feliu d'Urgell?] (33, núm. 11); el de Roma, BVallicelliana, cod. C3, conté un *Commentarium in Matthaeum* de Claudi de Torí, copiat en vida d'ell (33-34, núm. 12); en el de Troyes, BM, ms. 96, hi ha una *Expositio epistularum beati Pauli*, de Florus de Lió, escrit abans del 880 (190, núm. 264); i en el de París, Bibliothèque de l'Assemblée Nationale, ms. 1, *Biblia* copiada a Lió per al mateix Florus (204, núm. 293).- J. P. E. [16.320

Gilbert OUY, *Les manuscrits de l'Abbaye de Saint-Victor. Catalogue établi sur la base du répertoire de Claude de Grandrue (1514)*. Tome I. *Introduction - Concordances - Index* (Bibliotheca Victorina, X), Tournholt, Brepols Publishers 1999, 400 pp. i 8 làmines fotogràfiques.

Gilbert OUY, *Les manuscrits de l'Abbaye de Saint-Victor. Catalogue établi sur la base du répertoire de Claude de Grandrue (1514)*. II. *Texte* (Bibliotheca Victorina, X), Tournholt, Brepols Publishers 1999, 638 pp.

Aquest repertori permet de conèixer no sols els textos copiats en cada volum manuscrit, ans encara com era distribuïda la biblioteca íntegra de Sant Victor de París a començaments del segle XVI, quan no s'havien produït les pèrdues dels segles barrocs ni l'expropiació que portà a la Bibliothèque Nationale de París els volums restants en temps de la Revolució Francesa.

En allò que entra en el nostre camp, la secció d'índex del primer volum informa de manera alfabètica dels autors i obres que són consignats en el catàleg publicat en el volum segon. Consten els següents nostres: Arnau de Vilanova, amb sis títols (262); Guido de Monte Roquerii, amb un títol (285); Johannes de Montessono, també amb un (300); Nicolaus Eymerici [que no és O.F.M.!], un títol (306); Raymundus Lulli, amb vint títols (317-318); Raymundus de Penyafort, amb tres títols (318); Rex Aragonum Martinus I, dos títols (318); i Vincentius Ferrarii, amb un sol títol (329).

En aquella situació, doncs, els textos nostres eren: en el volum L 4 (ara París, Arsenal, 516): *Pars cuiusdam libri Raymundi Lullii, ut videtur*; i *Liber Blaquerne beremite de Amico et amato* (87); L 12 (perdut): *Articuli, in quibus magister Sententiarum communiter non tenetur* (de Nicolau Eimeric?) (92); M 3 (perdut): *Tractatus quidam Facultatis Theologie Parisiensis contra quedam dicta Johannis de Montesono* (97); i *Articuli, in quibus magister Sententiarum non tenetur communiter ab omnibus* (97); O 14 (París, BN lat. 14888): *Tractatus dictus Summa de casibus a Raymundo* (que també inclou la *Summa de matrimonio*) (119); P 9 (París, BN lat. 14643): *Littere quedam regis Aragonum de schismate sedando* (125-126); P 13 (París, BN lat. 14669): *Epistola fratris Vincentii de tempore Anticristi et fine mundi* (136); T 15 (París, BN lat. 14732): *Speculum medicinalium introductionum* editum a magistro Arnaldo de Villanova; i *Eiusdem regimen sanitatis* (173); GG 13 (París, BN lat. 14445, destruït per bombardeig a Lovaina el 1914): *Summa penitentialis fratris Raymundi... de casibus... de matrimonio* (253); GG 117 (perdut) *Manipulus curatorum compositus a Guidone de Monte Roquerii* (255); JJ 8 (París, BN lat. 14862): *regimen sanitatis... ad regem Arragonum* (272); MM 16 (París, BN lat. 14586): *Vita Raymundi Lulli i Annotatio quorundam librorum eiusdem Raymundi* (318); OO 11 (París, BN lat. 15145): *Consolatio Venetorum et totius gentis desolate...* (de Ramon Llull) (345); PP 10 (París, BN, lat. 14575): *Paragrafum summe fratris Raymundi per numerum...* (350); PP 16 (perdut): *Collocutio didascalica super elementis catholicae fidei* edita a Magistro Arnaldo de Villanova fisico (356); QQ 27 (París, BN lat. 14890): *Summa Raymundi metrice* edita (375); SS 19 (París, BN lat. 15033): *Tractatus Arnaldi de Villanova de cimabulis (!) Ecclesie i Appellatio eiusdem Arnaldi ab Episcopo Parisiensi et Facultate Theologie* (401); TT 17 (París, BN fr. 25547): *Proprietates rousmarini, d'Arnau de Vilanova?* (421); CCC 16 (París, BN fr. 24436): *Quatuordecim propositiones heretice fratris Johannis de Montesono* (458); GGG 11 (París, BN lat. 7371): *Tractatus fr. Vincentii Ferrarii de Ortu Anticristi et fine mundi* (514); MMM 19 (París, Arsenal 830): *Tractatus Arnaldi de Villanova de medicinis laxativis et vocatur tabula pauperum* (599); MMM 21 (París, BN lat. 14713): Plures (14) libri Raymundi Lulli, quorum primus est *De arte Dei*, ultimus *De venatione substantie et accidentis* (601). També és perdut un volum «in lumbardico *Testamentum* magistri Raymundi» i d'altres textos alquímics atribuïts a Llull (631).- J. P. E. [16.32-16.322

Reis FONTANALS, *La documentació sobre Catalunya del Centre des Archives Diplomatiques de Nantes*, dins «Recerques. Història. Economia. Cultura», 39 (1999), 193-204.

Des del 1987, França ha establert a Nantes l'arxiu dels seus centres diplomàtics i consulars a l'estranger (194-196). La seva sèrie A aplega la documentació anterior al 1918 i posseeix el registre barceloní d'expedició de naus del 1742 ençà, informacions de preus de productes dels anys 1781-1786, sobre fabricació d'indianes, i sobre estat de la navegació al port de Barcelona des del

1783 (196-197). També hi ha fons, sobretot administratius dels propis consulates, en la sèrie D (198). La documentació de l'ambaixada de França del 1701 ençà proporciona la visió dels francesos d'ací sobre la Guerra de Successió (200-201); d'entre els altres fons, destaquem la notícia que el 1839 J. Michelet demanava a l'ACA el dossier sobre els Templers (201).- J. P. E. [16.323

GIRONA

Wolfgang HÜBNER, *Verse über den Tierkreis in einem Zodiologion aus Girona*, dins «Mittellateinisches Jahrbuch», 34 (1999), 77-99.

El ms. 91 de Girona, Arxiu de la Catedral, conté uns versos mnemotècnics dedicats al zodíac, que comencen «Est Aries, Taurus, Gemini, Cancer...», ací presents, editats i comentats per l'autor, que hi veu una amalgama de sentit pagà i cristià.- J. P. E. [16.324

David GUIXERAS, *L'Amor hereos' segons la glosa al Viaticum de Gil de Santarém (Arxiu Capítular de la Catedral de Girona, ms. 75)*, dins «Secció Francesc Eiximenis», 127-151.

Aquell manuscrit de la Catedral de Girona, descrit en l'apèndix segon d'aquest article, és l'únic que conté les *Glossae Aegidii* [de Santarém] *super Viaticum*. L'autor estudia la glosa sobre l'*Amor beros* o *hereos*, analitzant-ne l'organització argumentativa en forma de 'quaestio' escolar, bo i explicitant-ne els continguts pròpiament mèdics i científics, contrastats en teories d'Arnau de Vilanova i reflectits també en la prosa d'Eiximenis. La inclusió d'uns versos goliàrdics en la glosa del de Santarém dona peu a l'autor a tractar el tema de la ingestió del vi des del punt de vista terapèutic.- J. de P. [16.325

LA GUÀRDIA DELS PRATS

Roser PUIG I TÀRRECH, *L'arxiu parroquial de la Guàrdia dels Prats. Un fons documental fragmentat*, dins «Aplec de Treballs. Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 17 (1999), 137-150.

Les primeres pàgines exposen el desori actual dels documents relatius a la Guàrdia dels Prats: el fons senyorial (Santes Creus) és a Madrid, AHN; el municipal és a Montblanc, AHC, amb algunes peces a Tarragona, AHA; i el parroquial és en gran part en l'arxiu acabat d'esmentar, però una part també és a Tarragona, AH; i una part continua a la Guàrdia dels Prats; és transcrit un inventari sumari de l'arxiu parroquial, escrit el 1924 (138): és allò que restava de les destruccions dels francesos en la Guerra de la Independència, i conté elements valuosos com el manual notarial del 1238; els llibres d'òbits començaven el 1485 (139). La segona part inventaria els fons que es troben a Tarragona, AH; d'entre la limitada documentació administrativa anterior al 1801, destaquen els *Goigs a llaor de la Mare de Déu dels Prats*, del segle XVII (141), o la relació sobre el miracle alliberant el poble de la plaga de la llagosta, el 1687 (142), o els registres de visites pastorals, del 1620 ençà (144), o els de les confraries de la Mare de Déu del Roser i d'altres (145), o del novenari d'ànimes (146).- J. P. E. [16.326

ITÀLIA

Flavia PERASSO DA RIN, *La Sardegna aragonesa rifugio dei ribelli còrsi alla metà del XV secolo*, dins «Serta Antiqua et Mediaevalia. N. S.», I (1997), 395-409.

En un moment en què el Comú de Gènova no podia desviar l'atenció de les seves factories de l'Orient, amenaçades pel turc, el 1453 traspassava al Banco di San Giorgio els pretesos drets sobre Còrsega; el Banco esdevenia així protagonista de l'enfrontament naval amb Catalunya, tant en els anys d'Alfons dit el Magnànim com en els de Joan II, que mantingué la política d'intervenció malgrat la guerra amb Catalunya. Són recordats episodis d'aquella confrontació, vists des de l'òptica genovesa d'acusacions constants als catalans, amb particular esment al perill que representaven les galeres de Bernat de Vilamarí, i a les activitats de nobles o de notables corsos refugiats a Sardenya. La font de les informacions és Gènova, Archivio di Stato, *Primi Cancellieri*. Aquella situació arribaria a les portes del segle XVI.- J. P. E. [16.327]

Maria Grazia MELE, *Oristano giudicale. Topografia e insediamento* (Istituto sui Rapporti Italo-Iberici, 23), Càller, IRI-I 1999, 324 pp.

Les fonts arxivístiques d'aquest estudi són principalment sardes (287), i així d'Oristano, Archivio Civico, *Cb, n. 10g*, és transcrit un peritatge sobre la situació dels murs, del 1571, en català (282-285). Per a la reconstrucció de la part de la ciutat extramurs han proporcionat moltes dades el *Procés contra els Arborea*, de Barcelona, ACA, *Canc., Processos*; i les sèries de *Canc., reg.*, i *Consell d'Aragó*.- J. P. E. [16.328]

Catalogo dei manoscritti Polironiani. I. Biblioteca Comunale di Mantova (mss. 1 - 100) a cura di Corrado CORRADINI, Paolo GOLINELLI, Giuseppa Z. ZANICHELLI con la collaborazione di Isabella DE CESARE, Marco M. FARINA, Paola MONDINARI, Paolo PIVA e Angela VITTI. Prefazione di Irma PAGLIARI (Storia di San Benedetto Polirone, III, 1), Bologna, Pàtron editore 1998, 350 pp.

El ms. núm. 35 és una còpia del *Manipulus curatorum* de Guiu de Montroquer realitzada el s. XV; hi ha nota de possessió de la Congregació de Santa Justina de Pàdua, al servei de San Benedetto di Podolirone, Màntua (14-15).- J. P. E. [16.329]

Luciano GARGAN, *L'antica biblioteca della Certosa di Pavia* (Sussidi eruditi, 47), Roma, Edizioni di Storia e Letteratura 1998, 132 pp.

El Vat. lat. 11.276 de la BAV conserva la llista dels llibres existents en la biblioteca de la Certosa de Pavia entre els anys 1598-1603: hi figurava la *Fratris Raimundi Summa de poenitentia*, que podria correspondre als dos exemplars actuals de la Biblioteca Brera, de Milà, els Braid. AD XIII, 5 (XIII-XIV) i Braid. AD XIII, 6 (XIV) (58-59). En temps posteriors hom adquiriria un exemplar de la *Historia del nostro patriarca san Bruno e principio e costume del suo ordine*, traducció italiana del llibre de Joaquim Alfaura, *Vida del patriarca s. Bruno y principio de su religión* (102).- J. P. E. [16.330]

Joan ARMANGUÉ I HERRERO, *Els incunables de la Biblioteca Universitària de Càller: Roís de Corella*, dins *Estudis Corella*, 71-82.

Tot i que aquestes pàgines fiten directament els textos en llengua catalana i només de manera marginal' els escrits en llatí, de fet, l'autor informa de l'existència del *Segon, Terç i Quart del Cartoixà* i de la *Història de la passió* (que conté un text de Corella) (71 i 79-80), en la BU de Càller, i els col·loca en

el marc del fons d'incunables catalans de la dita biblioteca, dels quals ja s'havia ocupat Eduard Toda (72-75), i així presenta els exemplars jurídics: *Consolat de mar* (Barcelona, Pere Posa 1494), *Usatges de Barcelona* (Barcelona, Pere Miquel i Diego Gumiel 1495), i *Furs del Regne de València* (València, Lambert Palmart 1482) (75-77). També hi ha exemplars montserratins [de Hans Luschner 1499-1500]: *Regula Benedicti* i [Pseudo]Bonaventura, *De instructione novitiorum. De quatuor virtutibus cardinalibus*, Garcías de Cisneros, *Exercitatorium...*; i Aegidius de Columna (Egidi Romà), *Epistola... sobre lo libre de regiment de prínceps* (Barcelona, Frank Ferber 1498); hi ha altres tres incunables valencians: Aesopus, *Fabulae* (Lope de la Roca 1945), [Pseudo]Bernardus, *Epistola de gubernatione rei familiaris* (Nicolau Spindeler c. 1495) i Phalaris, *Epistolae* (78); i tres altres exemplars, dos d'ells de Lleida, impresos per Heinrich Botel: Clemente Sánchez de Vercial, *Lo sacramental arromançat* 1495, i [Pseudo]Albertus Magnus, *Philosophia pauperum* 1495 (78), i Samuel Maioricanus, *Epistola ad rabbi Isaac...* (Barcelona, Paulus Hurus i Johannes de Salzburo c. 1475). La majoria d'aquests exemplars procedeix de la biblioteca del jurista Montserrat Rosselló (80-81). Hi ha bibliografia (81-82).- J. P. E. [16.331]

Cristina MORO, *Gli incunaboli delle biblioteche ecclesiastiche di Udine*. Presentazione di Ugo ROZZO (Libri e Biblioteche, 2), Udine, Forum 1998, 268 pp.
L'únic llibre que recau en el nostre camp és el *Regimen sanitatis Salernitanum, cum expositione Arnaldi de Villa Nova*, edició de Venècia, Bernardino Benagli 1491; l'exemplar és de la biblioteca del Seminari d'Udine, inc. 31 (182).- J. P. E. [16.332]

Maurizio AMPOLLINI, *Cinquecentine della Biblioteca del Seminario di Milano. Appendice IV*, dins «La Scuola Cattolica», 127 (1999), 487-494.
Aquella biblioteca posseeix un exemplar, ni que sigui mancat de la portada, del valencià Josep Esteve, *Defensio Rosarii. Mysteria Sacri Rosarii veterum concionibus explicata, et ab eodem auctore in piarum mentium gratiam collecta*, Roma 1584 (491-492).- J. P. E. [16.333]

LLEIDA

Alfred AGUSTÍ FARRENY, *Los libros de visitas pastorales del Archivo Capitular de Lleida. Una aproximación a su estudio*, dins «Memoria Ecclesiae», XIV (1999), 123-142.
L'AC de Lleida conservava en el moment de redactar aquelles pàgines trenta-vuit registres de visites pastorals dels segles XIV i XVI-XVIII (125), dos més són d'ubicats en l'APaeria; destaca que les actes de visita del segle XVIII informen del fet que els visitadors preguntaven sobre l'ensenyament de les primeres lletres (129 i notes 19-21); també hi ha set registres de visites a la Seu de Lleida i notícia d'altres tres dels segles XVI-XVIII (130), amb alguna notícia o fragment textual particular per a cada una d'elles (131-135). En apèndix són transcrits l'acta inicial de la visita del 1715 (137) i el qüestionari en català per a la del 1668 (138-139).- J. P. E. [16.334]

MALLORCA

Ricard URGELL HERNÁNDEZ, *La documentació de l'època de la dinastia de Mallorca a l'Arxiu del Regne de Mallorca*, dins *Regne privatiu*, 85-100.

Tot i les pèrdues, en el moment actual la documentació dels anys 1276-1343 s'agrupa entorn la cúria de la Governació, a la qual pertanyen les sèries de les *Lletres reials*, *Lletres comunes*, *Suplicacions*, *Registres extraordinaris*, *Apel·lacions* i *Llicències*; formen sèries independents la *Batllia reial de Sóller*; la *Procuració del Reial Patrimoni*, té les sèries de *Lletres reials*, els llibres de *Compte*, de *Rebudes i dades* (amb sèrie específica per a Eivissa i Formentera), de *Fadiques*, de *Deutes*, de la *Lleuda*, del *Lou*, dels *Capbreus de censals*, d'*Ancoratge*, de la *Dressana*, del *Monedatge*, d'*Empares*, d'*Obres de l'Almudaina* i de *Bellver* (87-91); hi ha volums que encara no tenen sèrie (91). Al Reial Patrimoni pertany l'*Escrivania de Cartes reials*. Hi ha, encara, els *Protocols notarials*, la *Documentació senyorial*, que inclou les de les respectives cúries (92-93), i les col·leccions de pergamins i de còdexs (93-95).- J. P. E. [16.335]

Maria J. MASSOT RAMIS D'AYREFLOR, Josep Antoni UMBERT GUIMÓ, *Els privilegis, franqueses i ordinations de Jaume II de l'Arxiu del Regne de Mallorca*, dins *Regne privatiu*, 313-332.
Isabel RODRÍGUEZ, *Introducción a los privilegios y franquizas de Sancho y Jaime III*, dins *Regne privatiu*, 365-390.

Els dits privilegis es troben bàsicament en tres còdexs, els de Pere Torrella i de Romeu des Poal, i en el de *Jurisdiccions e stils*, del qual darrerament s'han trobat tres exemplars; cal afegir-hi el *Llibre de privilegis de la casa de la fabrica de la moneda* i les lletres reials. Els autors donen fitxa de cada un dels cinquanta-cinc privilegis datats entre el 1276 i el 1311, amb indicació de data, còpies manuscrites i edicions (315-328), i diferencien els documents bàsics dels complementaris.

L'article segon s'autoqualifica de «primera aproximació al tema de los privilegios, franquizas y ordenanzas» (365) dels anys 1311-1343, sobretot des de perspectiva bibliogràfica. Les primeres pàgines resumeixen l'«iter» que seguia un document en les oficines reials des del consell reial a l'aplicació de segell (365-370); la part principal és regest de noranta-dos documents amb indicació arxivística i de possibles edicions (372-389). Hi ha agrupació per matèries (389).- J. P. E. [16.336-16.337]

Joan ROSSELLÓ LLITERAS, *Visita a l'Arxiu Diocesà de Mallorca*, dins «Analecta Sacra Tarraconensis», 71 (1998), 677-709.

Restablert el bisbat després de la conquesta i nomenat el primer bisbe el 1238, la documentació arxivística conservada s'enceta a mitjan segle XIV; l'autor ens acompanya a una visita a les seves quatre grans sections. La bàsica, pertanyent al bisbat com a tal, és l'exposada amb més detall, car som informats dels noms que ha tingut, del nombre de volums i de l'any en què començà cada sèrie: *Registra collationum*, 130 volums, des del 1348; *Liber communis curiae*, 32 volums, 1364; *Registra ordinationum*, 21 volums, 1377; *Concessos matrimoniales*, 267 volums, 1420; *Registra sententiarum*, 43 volums, 1505; *Registra mandatorum*, 55 volums, 1515; *Registra provisionum*, 42 volums, 1525; *Registra ministeriorum*, 4 volums, 1565; *Registra decretorum*, 32 volums, 1596; *Registra informationum*, 5 volums, 1674; *Llicències ministerials*, 31 volums 1672 (de les sèries de *Lletres testimoniales*, *dimissòries* i *licències d'oratoris* no hi ha les dues dades); *Dispenses matrimoniales*, 12 volums, 1680; *Fugues matrimoniales*, 24 volums, 1686; *Diario del obispo*, 17 volums, 1778; *Execució de breus*, 12 volums, 1717; *Registre d'exploració de voluntats*, 6 volums, 1678; *Junta de l'Estat Eclesiàstic*, 4 volums, 1714; i *Visites pastorals*, 40 volums, 1562 (677-692). La presentació de les sèries de la secció de vicaria general (692-703) i de la de cancelleria (704-705) no proporcionen les dades que trobàvem en la primera; la informació sobre les altres institucions, amb les quals el bisbat ha estat en relació després del 1230, consisteix només en llistes d'aquestes, agrupades seguint llur naturalesa (civils, eclesiàstiques, militars, etc.) (706-709).- J. P. E. [16.338]

Juan ROSSELLÓ LLITERAS, *Censo de registros de visita pastoral. Diócesis de Mallorca*, dins «Memoria Ecclesiae», XV (1999), 295-339.

Tot i que siguin desiguals, dues són les parts d'aquest article. La primera ofereix notícia de tots i cada un dels registres o quaderns de l'ADM, que contenen actes de visita pastoral: el primer és del 1486, el següent del 1562; a partir d'ací, la sèrie és força regular per a tot el temps del nostre anuari (296-320); la segona part informa de registres de visita existents en els arxius parroquials d'Andraitx, Artà, Binissalem, Esporles, Lluç, Montuïri, Muro, Puigpunyent, Sant Jaume, Sant Miquel, Santa Margalida, Santa Maria, Santanyí, Sencelles i Valldemossa (329-339).- J. P. E. [16.339]

Joan ROSSELLÓ LLITERAS, *Els pergamins de l'arxiu parroquial de Santa Eulàlia*. Volum I: 1230-1349 (Instruments de descripció documental, 15), Palma de Mallorca, Consell de Mallorca 1999, 270 pp.

Intitulada a Santa Eulàlia, patrona de Barcelona, l'homònima parròquia de Ciutat ubicada en el seu centre sorgí l'endemà mateix de la conquesta (el darrer dia del 1229), i així ja conserva documentació del 1230. En la seva situació actual, l'arxiu és dividit en set sèries, una de les quals, la sisena, conté els pergamins (18-20). En el present volum després d'un quadre sinòptic d'equivalències (22-29), i d'una llista alfabètica de frases que abans identificaven cada pergami (32-42), són objecte d'ampli regest i de tota mena de complements els 514 primers, datats fins al lliard del 1350, ací ordenats cronològicament; en general es tracta de documentació que afecta drets de la parròquia, un dels quals és un territori delimitat, i així trobem l'acta de desagregació de territori parroquial per a la fundació de la de Sant Nicolau (15 i 121-122, núm. 174). En els documents immediats a la conquesta s'hi troben encara mesquites d'una banda (62, núm. 32), però també les parts dels homes de Barcelona, de Vic o de Manresa, de Montpeller o de Gènova; i en general, testaments, compra-vendes, matrimonis i dotacions, donacions, 'propter nuptias', establiments, etc.- J. P. E. [16.340]

Isabel GARAU LLOMPART, Juan José RIERA FERRER, *Inventari de l'Arxiu Municipal de Pollença*.

Coordinació: Francesc RIERA VAYREDA (Instruments de descripció documental, 11), Palma de Mallorca i Pollença, Consell de Mallorca i Ajuntament 1996, 252 pp.

Considerat un dels més importants de Mallorca, fortament utilitzat per a la història local, ha estat acondicionat els darrers anys, de forma que ara és possible de tenir no sols una primera idea dels seus diversos fons (municipal, de justícia, de la casa del Temple, de la cúria del bisbe, de la comunitat de preveres i del convent de Sant Domènec, 17-34), ans també un organigrama clar (37-49). L'inventari ens informa de l'existència de documents dels segles XVII i XVIII en sèries diverses de l'actual batllia (53); la documentació, en canvi, dels antics jurats comença el 1377 i alguna de les seves sèries, com la de *Sentències dels jurats*, el 1319 (54-55). Els llibres d'actes del consell municipal s'enceten el 1782 (57). La documentació relativa a milícies urbanes comença el 1428 amb el *Llibre d'ordres sobre defensa* (86-87). La secció de patrimoni s'inicia el 1466 amb un *Capbreu de censals* (91); la de sanitat, amb ordres del 1787 (93); la de serveis socials i assistencials, el 1444 amb l'administració de l'almoïna (94-96). Els *Llibres del sequier* ja són del 1490 (114), però els del mostassaf del 1393 (115), els registres del bestiar sacrificat, del 1548 (120). Els llibres de comptes del clavari comencen el 1329, els albarans el 1668 (124-132), els dels oïdors de comptes, el 1535 (132). La secció tributària comença amb estims del segle XIV (151-154), l'impost sobre la palla el 1747 (162), les talles el 1745 (164-171). Tota la secció de cúria o cort reial sembla haver-se conservat força completa des del segle XIV (186-201). Hi ha pergamins datats el segle XIII (201). També sembla força complet l'arxiu de les cases del Temple i de l'Hospital (201-210). Hi ha un fons procedent de la cúria episcopal (210-211), un altre de la parròquia (211-212), i de gremis i confraries (212). Hi ha taula alfabètica de conceptes (217-251).- J. P. E. [16.341]

Joan ROSSELLÓ LLITERAS, *Els pergamins de les monges Jerònimes de Sant Bartomeu d'Inca* (Instrumentes de descripció documental, 13), Palma de Mallorca i Inca, Consell Insular i Ajuntament 1998, 238 pp.

Esqueix del monestir de Sant Jeroni de Ciutat, trasplantat a Inca el 1530, definitivament a Sant Bartomeu des del 1534, tenim en la introducció una llista cronològica tant de les prioros (19-25), com de totes les monges d'aquella comunitat (28-41) i àdhuc de les parelles de germanes (42-43). Els dos-cents seixanta-tres pergamins que arriben al 1680, són resumits en regest; la immensa majoria són de constitucions de dot [i són un bon termòmetre de la devaluació de la moneda, car la quantitat de lliures almenys es doblà] o d'operacions vinculades amb els dots de les monges. Hi ha una excepció notable: els pergamins relatius a l'herència d'un notari, que incloïa no sols la seva documentació personal, sinó també els protocols notariaus, que foren venuts per una quantitat molt considerable (114-115, núm. 136). Veiem que a darreries del segle XVI encara cuejaven les confiscacions de béns dels agermanats i que existia un *Llibre d'albarans venuts per crim de germania* (102, núm. 113). Consta que Joan Binimelis havia estat capellà d'aquell convent (185/I); figura com a testimoni algun mestre de minyons (141/191); en algun moment actuà el llibreter Pere Guasp (167/239; 170/243). Hi ha taula de noms personals (183-208), d'oficis documentats (211-227) i de topònims (229-236).- J. P. E. [16.342]

MANRESA

Inauguració de l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa, dins «Arxius. Butlletí del Servei d'Arxius», núm. 21 (primavera 1999), 3.

La notícia de la inauguració, el 20 de febrer d'aquell any, és acompanyada de la descripció i del cost de la remodelació de l'actual AHC, al qual són integrats els fons de l'AM, ja documentat el 1333.- J. P. E. [16.343]

MENORCA

Florencio SASTRE PORTELLA, *Visitas pastorales efectuadas a las parroquias de Menorca por los obispos de Mallorca y Menorca*, dins «Memoria Ecclesiae», XV (1999), 587-591.

Perduda la documentació menorquina els anys 1535 i 1558 en l'arrasament de Ciutadella causat per Barbarroja i per l'estol turc, la documentació de visites pastorals de Ciutadella, AD, comença en ple segle XVII. Ací són indicats els dos volums de visites que recauen en el nostre temps, els sis plecs integrats dins un llibre sacramental, tots del dit segle; i deu plecs solts amb visites dels segles XVII i XVIII (588-590).- J. P. E. [16.344]

MONTSERRAT

Joan REQUESENS I PIQUER, *Deu sibil·les en un manuscrit del segle XVIII*, dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana», IX (1999), 131-140.

El manuscrit, datat el 1746 en el monestir de Sant Jeroni de la Murta, és ara part del ms. 18 de la Biblioteca de Montserrat, ja descrit per Anselm M. Albareda. La *Notícia de las diez Sybillas, más nombradas*, es troba en les pàgines 275-278, i és ací transcrita (139-140).- J. P. E. [16.345]

PERPINYÀ

Pep VILA, *Manuscrits catalans a la biblioteca de la família Puiggarí de Perpinyà*, dins «Llengua & literatura», 10 (1999), 317-328.

L'autor pondera la importància de tres fons bibliogràfics rossellonesos privats: la biblioteca de Francesc Jaume Jaubert de Paçà, conservada al castell de Paçà, la biblioteca de la família Puiggarí, de Perpinyà, i els papers de Josep Sebastià Pons, guardats, segons sembla, en un garatge de Perpinyà. Tots tres fons són, ara com ara, del tot privats i pràcticament inaccessibles. Gràcies a circumstàncies que són explicades, l'autor ha tingut accés a trenta manuscrits i impresos de la biblioteca Puiggarí, dels quals publica un inventari. Els materials anteriors al segle XIX són: *Representació de la mort y passió de Christo Nostre Senyor. Composta en Prats de Molló per lo reverent Francisco Ezperiquete* (1738), *In Perpiniano capto* (còpia d'Antoine Chanut, *Perpinianum captum*, París 1642), *Càntics espirituals dels P.P. Caputxins* (1758), *La història del noble i esforçat Pierres de Provença y de la gentil Magalona* (1746).- J. de P. [16.346]

POBLET

Josep TORNÉ CUBELLS, *Guia de l'Arxiu del Monestir de Poblet*, dins «Analecta Sacra Tarraconensis», 71 (1998), 841-863.

Les primeres pàgines apleguen notícies sobre notaria i arxiu de Poblet anteriors a l'exclaustració: hi hagué monjo escrivà o notari des del principi, elaboració de cartularis i diplomataris des del segle XIII, inici dels volums-registre des de començament del segle XV, *Speculum* del P. Martí Marquina del 1552, *Generale supplementum... i Liber de receptis...* del P. Joan Vallespinosa, i el *De veritate diplomatum...* de l'abat Fornaguera del 1748 (841-844). Segueix la narració de les dissorts de l'arxiu de Poblet després de l'exclaustració, [cf. ATCA, XVIII (1999), 1105, núm. 14.320] (845-850). L'organització actual ha estat exposada pel mateix autor [cf. ATCA, XIX (2000), 961, núm. 15.234].- J. P. E. [16.347]

Francesc OLIVÉ I OLLÉ, *L'Arxiu dels Medinaceli a Catalunya*, dins «Arxius. Butlletí del Servei d'Arxius», núm. 22 (estiu 1999), 1-3.

L'autor, en qualitat de cap del Servei d'Arxius de la Generalitat de Catalunya, dóna la notícia de l'acord del 28 de maig del 1999 entre aquesta institució, la Fundació Casa Ducal Medinaceli i el Monestir de Poblet, en virtut del qual la reproducció dels fons documentals catalans de la dita Fundación es trobaran en l'esmentat monestir; els dits fons són l'Arxiu de la Casa Sogorb-Cardona i de totes les raguèlies que hi confluïren, com les d'Empúries, Peralada, Pallars, Entença, Anglesola, Vilamur i d'altres; l'Arxiu de la Casa d'Aitona i nissagues incorporades com les de Montcada, Cabrera i Bas; i l'Arxiu marquesal de Camarasa.- J. P. E. [16.348]

PONTS

Ramon PLANES ALBETS, *L'inventari de l'arxiu de la vila de Ponts de l'any 1768*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 12 (1999), 166-177.

Tot i que el govern de Carles III empenyia els ajuntaments a tenir cura de l'arxiu, sembla que, independentment, els regidors de Ponts el 1764 n'encarregaren l'inventari a fi de prevenir possibles desaparicions de documentació; ara es troba a Solsona, AHC, *Fons notarial. Ponts*; conté cent seixanta unitats, cent cinquanta-dues de les quals relatives a documentació; és ací transcrit; moltes de les unitats són descrites com a ,plec de papers', però no hi manquen llibres designats per llur títol, com el primer, *Llibre dels ajuntaments de la vila*; algun *Llibre del clavariat*, dos *Llibres dels consells* (171/61-63; 171/67, 68, 73) i d'altres pertanyents a l'administració municipal. Hi ha taula de temes (176) i de persones esmentades (177).- J. P. E. [16.349

LA SAFOR

Vicent FERRER I ESTRUCH, *Mortalitat i crisis de mortalitat a la Safor (1609-1857)*, dins «Misc. Camarena», 139-150.

Una de les bases per a l'elaboració d'aquest estudi ha estat la documentació dels *Quinque libri* en els AP de les setze parròquies de la comarca, per a cada una de les quals consta l'any en què les anotacions comencen: Alqueria de la Comessa, 1733; Bellreguard, 1624; Beniarjó, 1580; Benifairó, 1630; Benipeixcar, 1596; Benirredrà, 1540; Gandia-Col·legiata, 1640; Oliva-Santa Maria, 1624; Oliva-Sant Roc, 1606; Palma, 1524; Piles-Palmera, 1584; Potries-Beniflà, 1753; el Real, 1600; Tavernes de la Valldigna, 1717; i Vilallonga, 1631 (140-141). Afegint-hi els recomptes d'Aranda i de Floridablanca, l'autor exposa i redueix a deu quadres i gràfiques la dinàmica demogràfica de la contrada, per a la qual les fonts parroquials existents donen un total de 124.843 baptismes; 93.202 defuncions; i 27.715 matrimonis. Hi ha bibliografia (150).- J. P. E. [16.350

SOGORB

Juan FERNÁNDEZ VALVERDE, *El códice G.1 de la catedral de Segorbe y la edición de Schott de la Historia Arabum de Rodrigo Jiménez de Rada*, dins «Revue d'Histoire des Textes», XXIX (1999), 301-316.

Joan Bta. Pérez, futur bisbe de Sogorb, féu copiar a Toledo entre el 1566 i el 1583 el dit volum, que fou víctima dels incendis revolucionaris de l'estiu 1936. N'havien estat trets fotolits, conservats en el CSIC de Madrid, d'on també han desaparegut, havent-se només salvat algunes fotocòpies conservades a la Universitat de Sevilla. Aquella còpia fou utilitzada per Andreas Schott per a l'edició de la *Historia Arabum*, Frankfurt 1603, tal com demostren una llarga sèrie de lectures, exclusives de la còpia sogorbina (303-304). Aquell volum havia estat copiat d'un manuscrit de Toledo, actual volum de Madrid, BN, 301 (308), i d'un d'Alcalá, ara en la mateixa biblioteca, ms. 19.195 (309).- J. P. E. [16.351

SOLSONA

Antoni BACH I RIU, *Documentació de Barcelona en l'Arxiu Diocesà de Solsona*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998), 53-66.

Després del recull de documentació barcelonina a Solsona [cf. ATCA, X (1991), 394-395] n'ha aparegut d'altra, ací resumida en regist: són nou documents, quatre volums i cinc lligalls

pertanyents a Roca-rossa (55-58); quatre unitats de capbreus o comptes del Priorat de Clarà (59); i vint-i-cinc documents de Barcelona (60-66).- J. P. E. [16.352]

TARRAGONA

Isabel COMPANYS I FARRERONS, Jordi PIQUÉ I PADRÓ, *Catàleg de les cartes reials i dels lloctinents generals (1321-1734)* (Documents del Fons Municipal de Tarragona, 11), Tarragona, Ajuntament 1999, 236 pp.

Resumides les vicissituds de l'Arxiu Antic de la Ciutat de Tarragona durant el segon terç del segle XX, actualment localitzat en l'AH de Tarragona, i presentats els seus fons principals, els autors delimiten el treball actual en la secció d'administració general, correspondència rebuda de monarques o de llurs lloctinents generals: són vuit-cents vint-i-tres documents, datats entre els anys indicats en el títol, ací resumits en regest i disposats en seqüència cronològica, assenyalant, però, el començament de cada regnat o lloctinència; les llistes dels quals reis o lloctinents es troben en les pàgines 19 i 97-99 (19-218); no cal dir que hi és documentada la situació i els afers de cada moment d'aquells quatre segles en tant que afectaven la ciutat de Tarragona. El catàleg és completat amb les corresponents taules onomàstica (223-230) i toponímica (231-235). Hi ha algunes reproduccions fotogràfiques (20, 31, 45, 57, 71, 89, 95, 100, 111, 129, 145, 165, 171, 175, 187, 207, 219, 220).- J. P. E. [16.353]

Daniel PIÑOL ALABART, *Abreviaturas notariales en el 'Camp de Tarragona' en la Baja Edad Media*, dins «Butlletí Arqueològic. Època V», núms. 19-20 (1997-1998 [1999]), 257-270.

A base dels fons notariais de Tarragona, AH, i de Reus, AHC, l'autor presenta ací, fotogràficament reproduïts, transcrits, datats i localitzats, els abreujaments de fórmules jurídiques en documents o anotacions, que van del 1278 al 1321. Les pàgines inicials exposen la situació dels primers llibres d'anotacions notariais catalans del segle XIII i les característiques de llurs abreviatures tant en antropònims com en fórmules. Les dades de fet són reduïdes a quadre sinòptic (269-270).- J. P. E. [16.354]

Daniel PIÑOL ALABART, *Unes notes sobre el fons de pergamins de Santa Coloma de l'Arxiu Històric de Tarragona*, dins «Recull. Associació cultural Baixa Segarra», 6 (1999), 91-108.

[Cf. ATCA, XVIII (1999), 1106, núm. 14325]. El dit fons de pergamins, uns 1.100, actualment en curs de catalogació, correspon als segles XIII-XVIII: esparsa la documentació de Santa Coloma de Queralt, es troba dispersa entre Barcelona, ACA i BC; Tarragona, AH; i Montblanc, AHC; els pergamins esmentats procedeixen del districte notarial de Montblanc i abans, de la casa comtal (hi ha documents de temps anteriors a la fusió, de cases nobiliàries que confluïren amb els Queralt), de la Comunitat de Preveres de Santa Coloma, i d'altres, molt diversos (92-98); la varietat de tamanys i de qualitat és la característica dels documents escrits en pergamí (98-100); i de la seva tipologia econòmica predominant (100-105).- J. P. E. [16.355]

Jaume MASSÓ CARBALLIDO, *Notes documentals sobre els fons del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona*, dins «Butlletí Arqueològic. Època V», núms. 10-20 (1997-1998 [1999]), 313-346.

Narració de les actuacions de recerca i conservació d'objectes arqueològics a Tarragona des del segle XIX, amb particular atenció a les de les institucions oficials d'una província de l'Estat

Espanyol, i a les de la Societat Arqueològica Tarraconense, narració que també informa de les solucions arbitrades durant la Guerra Civil 1936-1939, la postguerra i el retorn a l'autonomia de Catalunya, fins als nostres mateixos dies.- J. P. E. [16.356]

TORTOSA

Ignasi J. BAIGES I JARDÍ, *Els manuscrits de la catedral de Tortosa en un inventari de 1420*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 3-20.

L'any 1420, el notari tortosí Jaume Caçador prenia inventari de la *Casa de la Sotstresoreria de l'Església de Tortosa*, conservat a l'ACT, *Inventaris i constitucions*; una part informa dels dos-cents vuitanta-set volums custodiats pel sotstresorer; l'autor diu que «es desconeixen els motius que induïren a la redacció de l'inventari» (4 [però es tractava d'una formalitat normal en un canvi de responsable de la conservació del tresor; en aquell cas, Johan Johan passava la responsabilitat a Andreu Exemeno: 5, nota 8]). La llista, mínimament anotada, ocupa les pàgines 8-19; aquells volums formaven els grups de teologia (8-12); cànons (12-13), lectures (13-14), lleis (14), medicina (14), gramàtica (15), llibres d'Església (1-17), llibres en poder del monjo major (18), draps dels altars amb els respectius missals (18), llibres de l'altar major (19), llibres de St. Esteve (19) i llibres de cor (19).- J. P. E. [16.357]

VALÈNCIA

Germán NAVARRO ESPINACH, *Teruel en la Edad Media. Balance y perspectivas de investigación*, dins «Hom. Orcástegui», 1199-1225.

Aquestes pàgines exposen l'evolució dels pressupòsits historiogràfics en les publicacions sobre història de Terol en la segona meitat del segle XX (1201-1207); també els camps, en els quals caldria concentrar la recerca (1208-1213), un dels quals seria la relació amb la ciutat de València en els segles XIV-XVI (1214-1219), dins el qual aporta en sengles apèndixs un quadre sinòptic de dades d'aprenents aragonesos contractats mitjançant el Pare d'orfes de València els anys 1461-1468 (1221-1222) i el de nois de terres de Terol contractats a en la dita capital entre el 1458 i el 1462, documentats a València, secció de *Protocolos notariales* de l'ARV, o de l'Arxiu del Patriarca (1223-1225).- J. P. E. [16.358]

La Biblioteca Reial de Nàpols d'Alfons el Magnànim. 1442-1550. València, Biblioteca Valenciana Antic Monestir de Sant Miquel dels Reis, 23 abril -27 de juny de 1999, València, Generalitat Valenciana 1999, 162 pp.

Amb motiu de la inauguració de la Biblioteca Valenciana en l'antic Monestir de Sant Miquel dels Reis, i encara abans palau dels Ducs de Calàbria, les autoritats valencianes hi prepararen una exposició d'alguns dels millors exemplars de la biblioteca reial d'Alfons dit el Magnànim i dels seus successors, esquarterada en temps de la conquesta de Nàpols per Carles VIII de França [cf. ATCA, XIX (2000), 953-954, núms. 15.210-15.214], molts dels quals vingueren a València amb el duc de Calàbria. Després de les presentacions signades per les autoritats valencianes i de la genealogia dels successors espuris d'Alfons dit el Magnànim, M. Cruz Cabeza Sánchez-Albornoz i Gennaro Toscano signen unes pàgines que resumeixen la formació i la desmembració de la dita biblioteca reial (21-31), i ells mateixos i altres col·laboradors signen les presentacions de cada una de les tren-

ta-vuit joies bibliogràfiques exposades en aquella mostra i ací acompanyades de les corresponents pàgines d'explicació sobretot artística i de reproduccions a tot color, començant per les dedicades al *Còdex de Santa Marta* (34-41); segueixen els vuit que formaven part de la biblioteca del rei Alfons (44-63), dels catorze de la biblioteca del rei Ferran[te] d'Arago[na] (66-97), dels set que pertanyien al cardenal Joan d'Aragó (100-117) i dels vuit de la col·lecció d'Hipòlita Sforza i del Duc de Calàbria (120-141). Les darreres pàgines són de bibliografia (145-148).- J. P. E. [16.359]

EL VENDRELL

Maria Carme COLL I FONT, *La descripció dels fons municipals des dels arxius comarcals: l'experiència del Baix Penedès*. dins «Arxius. Butlletí del Servei d'Arxius», núm. 21 (primavera 1999), 1-3.

Aquesta descripció tècnica del treball realitzat des del AHC d'el Vendrell conté quadre sinòptic dels fons de quinze arxius municipals; posseeixen documentació anterior al segle XIX Bonastre, del 1709 ençà; Calafell, del 1714; Cunit, del 1739 (en el dit AHC); Santa Oliva, del 1710; i el Vendrell, del 1727 (també en l'AHC) (3).- J. P. E. [16.360]

VERDÚ

Miquel Àngel FARRÉ TARGA, *L'arxiu de la parròquia de Santa Maria de Verdú*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 12 (1999), 235-249.

Troben en aquestes pàgines en primer lloc un aplec de dades sobre la parròquia de Verdú, on destaca el fet de la vinculació a Poblet i la pertanyença primer al bisbat de Vic i després al de Solsona; segueix un aplec semblant relatiu a l'arxiu parroquial, on destaca la notícia d'haver estat incendiada el juliol del 1295 la calaixera que contenia la documentació anterior; també la d'haver estat objecte de l'atenció d'algun rector (239-242); la presentació dels fons actuals (243-245) és resumida de forma esquemàtica en les pàgines 247-248; la immensa majoria de la sèries comença en els darrers segles medievals o en els del barroc; hi ha, de més a més, 143 pergamins; fons de la vila i de la cort del batlle de Verdú i fons parroquials d'Anglesola i de Vilagrassa; i un volum notarial de Bellver de Cerdanya, de mitjan segle XVIII.- J. P. E. [16.361]

Josep O. SALIS I CLOS, *Les partitures de la capella de música de Santa Maria de Verdú. segles XI-XVIII*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», núm. 11 (1999), 69-88.

Encara que els fons musicals de Verdú actualment conservats es trobin a Barcelona, BC, a Cervera, AHC, i en una col·lecció particular, aquestes pàgines tenen la intenció de fer «una relació ordenada i exhaustiva d'autors i obres» (72), després d'algunes notícies sobre música i músics a Verdú durant el segon mil·lenari (hi ha cent seixanta-quatre fragments dels segles XI-XV amb notació gregoriana; i quatre-centes vuitanta-nou obres dels segles posteriors, bon nombre de les quals en els manuscrits 1168, 1451, 1637 i 1638 de la BC, secció de música: 74-76); el repertori alfabètic d'autors i de llurs peces (76-84), és completat amb el que dreçà Josep Cases el 1934 (85-86). Hi ha bibliografia (87-88).- J. P. E. [16.362]

VIC

Jaume Enric ZAMORA i ESCALA, *Josep Maria Font i Rius i el salvament dels arxius de Vic durant la Guerra Civil espanyola*, dins «Ausa. Publicació del Patronat d'Estudis Ausonencs», XVII (1997), 277-301.

Les informacions d'aquestes pàgines es basen en dues fonts: en la memòria personal del prof. Josep M. Font i Rius, formulada en entrevista del 28 de desembre del 1995; i en l'escrit oficial del febrer 1939: *Memoria de la labor realizada en la recogida, ordenación, inventario y custodia de archivos históricos de la ciudad de Vich durante el período anterior a la entrada de las tropas nacionales (Junio 1937 a Enero 1939)*, dins la qual, a una secció que exposa les gestions en general (284-289), segueix la que desgrana no sols cada un dels arxius salvats, ans encara les sèries de cada un, no sols de Vic i comarca, i en aquesta no sols d'institucions (290-298) sinó també de masies i de particulars (298-299); no manca informació sobre pèrdues, com és ara aquesta, relativa als manuscrits de Jaume Caresmar, Jaume Pasqual i Josep Martí, conservats al convent de framenors de Vic: «antes de los sucesos de julio y por temor de los mismos habían sido librados por los religiosos a una casa particular, para mayor seguridad de tan valiosos libros, y cuya familia hizo destruir, amedrentada ante el terror y amenazas de los dirigentes locales rojos» (300). Remarquem la ,laudatio' d'Agustí Duran i Sanpere (301).- J. P. E. [16.363

LLOCS DIVERSOS

M. Milagros CÁRCCEL ORTÍ, *Hacia un inventario de visitas pastorales en España de los siglos XVI-XX*, dins «Memoria Ecclesiae», XV (1999), 9-135.

La primera part informa sobre l'estudi de les visites pastorals a Europa (França, Alemanya, Itàlia), presenta un quadre del nombre de volums de visita que hi ha en els arxius episcopals de l'actual Estat Espanyol (47: raó per la qual no hi figura Elna). Després d'una proposta metodològica, la segona part aplega bibliografia sobre visites pastorals, agrupada per estats i per bisbats, aquests aplegats de vegades en zones: hi trobem els grups bibliogràfics relatius a Barcelona (62), Girona, Lleida, Mallorca (63), Oriola (64), Tarragona, Tortosa (65), València (66) i Perpinyà-Elna (82).- J. P. E. [16.364

Josep BAUCCELLS REIG, *Visitas pastorales: siglos XIV y XV*, dins «Memoria Ecclesiae», XV (1999), 165-294.

Recordats els passos que ha donat a Europa el descobriment de les actes de visita pastoral com a font històrica, i assenyalada la bibliografia que el nou camp d'estudi ja havia generat el 1977 als Països Catalans (166-168), l'autor delimita la seva aportació als anys 1301-1500, als bisbats de la Península Ibèrica, a la dinàmica de la visita i als registres de visita pastoral (168-169), i a continuació repassa tots els elements, des de la nomenclatura emprada per a definir les actes, passant per quadres sinòptics d'existències en els arxius diocesans de Girona, Barcelona, Tortosa, Vic i València (176-182 i 185); també hi ha quadre sinòptic de Sínodes diocesans (187-188), per a l'explicació de com eren elaborats els textos, amb referència a la llengua (191-197), per a l'estructura textual de les actes amb les seves parts (198-239), i els qüestionaris (241-260), fins als textos resultants: actes, disposicions generals o concretes i formes de control posterior (261-279). Són transcrits en apèndix els qüestionaris de visita pastoral dels bisbats de Tortosa 1314, de Tarragona 1372, de València entre 1369-1396, de Tortosa 1409, de Barcelona 1413, i de Saragossa 1435 (de Dalmau de Mur) (284-292). Hi ha bibliografia (293-294).- J. P. E. [16.365

Pere SABORIT BADENES, *Las visitas pastorales: mentalidades y costumbres*, dins «Memoria Ecclesiae», XIV (1999), 341-373.

L'autor divideix la seva exposició de forma cronològica. Per als segles de la Baixa Edat Mitjana es basa en les actes publicades de Tortosa i de València, i la informació segueix la diferència entre coses i persones, clergues i laics (342-348); per al segle XVI, ressegueix la visita pastoral practicada pel bisbe Juan de Muñatones en l'antic bisbat de Sogorb el 1564 (349-355); per al segle XVII, segueix el bisbe Feliciano de Figueroa i redueix a esquema els beneficis fundats en la parròquia de Viver (356-364); per al segle XVIII són diversos els bisbes que encara insisteixen en l'aplicació del Concili de Trento (365-369).- J. P. E. [16.366

Pere GIFRE I RIBAS, *Vindicació dels arxius patrimonials*, dins «Revista d'Història Medieval», 9 (1998 [1999]), 219-226.

Pàgines centrades en el llibre de Josep Fernández i Trabal, *Una família catalana medieval. Els Bell-lloc de Girona, 1267-1533*, tesi que confirmaria el valor dels arxius privats per a la investigació històrica, ja utilitzats per altres (Eva Serra, Coral Cuadrada, Mercè Aventín, Blanca Garí), vàlua que augmenta pel fet que normalment en aquells arxius se n'han agrupat d'altres que han confluït en el tronc principal. L'autor subratlla l'abundància de tals arxius en cases pairals de la Catalunya Vella i els avantatges que proporcionen pel fet de tenir la documentació aplegada.- J. P. E. [16.367

Les signatures que clouen cada una de les notícies bibliogràfiques corresponen a Lluís Cifuentes i Comamala (Ll. C. C.), Eulàlia Miralles i Jori (E. M. J.), Josep Perarnau i Espelt (J. P. E.) i Jaume de Puig i Oliver (J. de P.).

ABREVIATURES EMPRADES EN LA SECCIÓ DE NOTÍCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Actes territori = *El territori i les seves institucions històriques*. «Actes de les jornades d'estudi commemoratives del 650è aniversari de la incorporació definitiva del marge dret del riu Ebre a Catalunya. Ascó 28, 29 i 30 de novembre de 1997». Edició coordinada pel Dr. Josep SERRANO DAURA. Volums I-II (Estudis 19-20), Barcelona, Fundació Noguera 1999, 960 pp.

Catalunya i Europa = «Pedralbes. Revista d'Història Moderna», XVIII/1-2 (1998 = *Catalunya i Europa durant l'Edat Moderna*. IV Congrés d'Història Moderna de Catalunya. Del 14 al 18 de desembre de 1998), 570 i 640 pp.

Ceràmica Europa mediterrània = *Transferències i comerç de ceràmica a l'Europa mediterrània (segles XIV-XVII)*. Palma, de l'11 al 13 de desembre de 1996. Coordinació: G. ROSSELLÓ BORDOY (XV Jornades d'Estudis Històrics Locals), Palma, Institut d'Estudis Baleàrics 1997, 510 pp.

«Col·loqui Arqueologia Puigcerdà» = *Comerç i vies de comunicació (1000 aC - 700 dC)*. «XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. 31 d'octubre i 1 de novembre de 1997», Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans 1998, 470 pp.

«Congrés Patrimoni» = «Actes del V^è Congrés. *El nostre patrimoni cultural: el patrimoni menor*», Palma de Mallorca, Societat Arqueològica Lul·liana 1999, 350 pp. i 106 de làmines.

Constantes = *Constantes y fragmentos del pensamiento luliano*. Actas del simopio sobre Ramon Llull en Trujillo, 17-20 septiembre 1994. Editadas por Fernando DOMÍNGUEZ y Jaime de SALAS (Beihefte zur Iberoromania, 12), Tübingen, Franz Niemeyer Verlag 1996, XIV i 174 pp.

«Essays O'Callaghan» = *On the Social Origins of Medieval Institutions*. Essays in Honor of Joseph F. O'Callaghan (The Medieval Mediterranean Peoples, Economies and Cultures, 400-1453, 19). Leiden - Boston - Köln, Brill 1998, XXIV i 346 pp.

- Estudis Corella* = *Estudis sobre Joan Roís de Corella*. A cura de Vicent MARTINES (Col·lecció Universitats, 9), Alcoi, Editorial Marfil 1999, 330 pp.
- Graphische Symbole* = *Graphische Symbole in mittelalterlichen Urkunden. Beiträge zur diplomatischen Semiotik*, herausgegeben von Peter RÜCK (Historische Hilfswissenschaften, 3), Sigmaringen, Thorbecke 1996, 834 pp.
- «Hom. Orcástegui» = «Aragón en la Edad Media», XIV-XV (1999 = «Homenaje a la profesora Carmen Orcástegui Gros»), 1656 pp. en dos volums.
- «Homm. Bonnassie» = *Les sociétés méridionales à l'âge féodal (Espagne, Italie et sud de la France X-XIII s.)*. «Hommage à Pierre Bonnassie». Textes réunis par Hélène DÉBAX, Tolosa de Llenguadoc 1999, 434 pp.
- «Jornades Josep Capó» = «I Jornades d'estudis locals. 15 i 16 de març de 1997 en memòria de Josep Capó i Juan», Santa Maria del Camí, Ajuntament 1998, 356 pp.
- Marc - Gandia* = *El gust d'Ausiàs March*. Edició a cura de Josep A. GISBERT. Gandia. Palau dels Borja, del 14 de novembre de 1997 al 15 de febrer de 1998, Gandia, Ajuntament i CEIC Alfons el Vell 1999, 312 pp.
- Marc - Madrid* = *Ausiàs March. Madrid*. Biblioteca Nacional del 13 de mayo al 27 de junio, València, Generalitat Valenciana 1999, 334 pp.
- «Misc. Ainaud, II» = «Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte. Volum II» (Biblioteca Abat Oliba. Sèrie Il·lustrada, 13), Barcelona, Museu Nacional de Catalunya - Institut d'Estudis Catalans - Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1999, 360 pp.
- «Misc. Camarena» = «Miscel·lània Josep Camarena» (Col·lecció del CEIC, 24), Gandia, CEIC Alfons el Vell 1997, 222 pp.
- Món cultural Marc* = *Ausiàs March i el món cultural del segle XV*. A cura de Rafael ALEMANY FERRER (Symposia philologica, 1), Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana 1999, 380 pp.
- Regne privatiu* = *El Regne de Mallorca a l'època de la dinastia privativa* (XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals. Palma, del 10 al 12 de desembre de 1997). Coordinació Pau CATEURA BENNASSER, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Balearics 1998, 470 pp.
- «Secció Francesc Eiximenis» = *Estudis de Filologia Catalana. Dotze anys de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes, secció Francesc Eiximenis*, a cura de Pep VALSALOBRE i August RAFANELL (Biblioteca Abat Oliba, 219), Girona i Barcelona, Institut de Llengua i Cultura Catalanes-Universitat de Girona - Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1999, 360 pp.
- Teatre popular* = *El teatre popular a l'Edat Mitjana i al Renaixement*. «Actes del II Simposi Internacional d'Història del Teatre. Barcelona, juny de 1988». Comissari del Simposi: Ricard SALVAT, Barcelona, Institut del Teatre - Diputació de Barcelona 1999,
- Université Perpignan* = *L'Université de Perpignan au XVIII siècle*. Sous la direction de Jean SAGNES, Perpinyà, Presses Universitaires 1996, 312 pp.
- «XV Congrès, I/2» = «XV Congrès d'Història de la Corona de Aragó». Actas. Tomo I, volumen 2º: *El poder real en la Corona de Aragó (siglos XIV-XVI)*. Comunicaciones I/1 (Colección Actas, 37), Saragossa, Diputación General de Aragó 1996, 500 pp.
- «XV Congrès, I/3» = «XV Congrès d'Història de la Corona de Aragó». Actas. Tomo I, volumen 3º: *El poder real en la Corona de Aragó (siglos XIV-XVI)* (Colección Actas, 38), Saragossa, Diputación General de Aragó 1994, 522 pp.
- «XV Congrès, I/4» = «XV Congrès d'Història de la Corona de Aragó». Actas. Tomo I, volumen 4º: *El poder real en la Corona de Aragó (siglos XIV-XVI)*. Comunicaciones a las ponencias I/5 (Colección Actas, 39), Saragossa, Diputación General de Aragó 1996, 346 pp.
- «XV Congrès, I/5º» = «XV Congrès d'Història de la Corona d'Aragó». Actas. Tomo I. Volumen 5º: *El poder real en la Corona de Aragó (siglos XIV-XVI)*. (Colección Actas, 40), Saragossa, Diputación General de Aragó 1996, 586 pp.
- «XV Congrès, II» = «XV Congrès d'Història de la Corona d'Aragó». Actas. Tomo II. *Relaciones de la Corona de Aragó con los estados cristianos peninsulares (siglos XIII-XV)* (Actas, 43), Saragossa, Diputación General de Aragó 1997, 514 pp.

TAULA DE FONTS MANUSCRITS I SIMILARS¹

<p>ADZENETA DEL MAESTRAT Arxiu parroquial 1021</p>	<p>ANVERS Museum Plantin 973</p>
<p>AGUILAR DE SEGARRA Arxiu parroquial 786</p>	<p>ARENYS D'EMPORDÀ Arxiu particular Casadament 789</p>
<p>AIORA Arxiu Parroquial Manuscrit de S. Vicent Ferrer 948</p>	<p>ARENYS DE MAR Arxiu Històric Fidel Fita 839</p>
<p>ALACANT Arxiu Municipal 787, 812</p>	<p>ARTÀ Arxiu parroquial Visites pastorals 1041</p>
<p>ALCÚDIA Arxiu Municipal Pergamins 788</p>	<p>ASCHAFFENBURG Stiftsbibliothek 1022</p>
<p>ALGAIDA Arxiu Municipal 937 Arxiu parroquial 1017</p>	<p>Assís Chiesa Nuova Manuscripts 890</p>
<p>ALGUER, L' Arxiu Comunal 788</p>	<p>ATENES Museum Hebreu Manuscripts 742</p>
<p>ALQUERIA DE LA COMTESSA Arxiu parroquial Quinque libri 1044</p>	<p>AVINYÓ Antic Arxiu Papal 353, 360, 369</p>
<p>ANDRATX Arxiu parroquial Visites pastorals 1041</p>	<p>BAIX LLOBREGAT Arxius parroquials 814</p>
<p>ANGLATERRA Col·lecció d'Alexander Gordon Manuscripts 976</p>	<p>BALAGUER Arxiu Històric Comarcal 781 Protocols Notarials. Alguaire 788</p>
<p>ANGLESOLA Arxiu Parroquial 789</p>	<p>BANYOLES Museum Arqueològic 869</p>
	<p>BARCELONA Arxiu Reial (ACA) 365, 822, 824, 715, 737, 740, 786, 812, 815, 837, 846, 859,</p>

1. Tant aquesta taula com la següent són obra de Josep Perarnau i Espelt.

- 881, 897, 933, 936, 944, 948, 969, 984, 1002, 1037
- Antic Arxiu Comtal
Pergamins 714-718, 879, 880, 894
- Antic Arxiu Reial 511, 512, 520, 526, 1024
- Canc. 1024
- Pergamins de Ramon Borrell 718
- Pergamins de Berenguer Ramon I 718
- Pergamins de Ramon Berenguer I 718
- Pergamins de Ramon Berenguer I (ex-trainv) 718
- Pergamins de Ramon Berenguer IV 885
- Pergamins de Jaume II 1025
- Cartes reials diplomàtiques 365, 830, 896, 897, 898, 922, 925, 926, 927, 928, 931, 947, 949, 950, 1025, 1026
- Registres 737, 738, 778, 779, 788, 790, 793, 800, 809, 818, 828, 829, 830, 839, 840, 843, 845, 848, 849, 850, 887, 888, 890, 892, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 902, 903, 904, 922, 927, 928, 929, 931, 932, 934, 935, 936, 937, 939, 940, 943, 947, 961, 969, 970, 979, 1025, 1026, 1027, 1028, 1029, 1038
- Processos de corts 955-956
- Processos 888, 902, 929
- Processos contra els Arborea 1027, 1038
- Processos d'infanzonia 1024, 1026
- Processos en quart 1028
- Autògrafs 925
- Vària 1025
- Reial Patrimoni 788, 792, 793, 840, 843, 899, 925, 928, 932, 937, 979, 1027
- Mestre racional 763, 800, 809, 900, 903, 931, 947, 969, 1026
- Processos 903
- Diversos de Tresoreria 933, 942
- Batllia General 779
- Reial Audiència 778, 843, 846, 1011, 1015, 1025
- Plets civils 843
- Gratiarum 940
- Consell d'Aragó 778, 823, 836, 846, 979, 986, 987, 991, 992, 1038
- Lligalls 1029
- Règia visita 778
- Armatae 947
- A. R. Intrusos 763
- Generalitat 780, 947, 979, 989, 992
- Dietari de la Generalitat 795
- Procures. Extravagants 931
- Manuscrits. Miscel·lània 936
- Còdex de Tortosa 945
- Còdexs de Ripoll 840, 884, 1008
- Còdexs de Sant Cugat 879, 880, 941, 1029
- Ordes religiosos 790, 803, 885
- Gran Priorat de S. Joan de Jerusalem 887
- Monacals. Hisenda 790, 802
- Monacals. Universitat 802, 1029
- Sant Joan de Jerusalem 813
- Protocols notarians
- Igualada 829
- Manresa 827
- Comandancia de Ingenieros
- Patrimoniales 790, 885
- Can Falguera 778
- Fons Sástago 1025
- Secretaria de l'arxiu
- Correspondència oficial 1025
- Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB/IMH) 776, 781, 796, 797, 800, 801, 933, 947, 1000, 1029
- Fons municipal 781
- Polític i reial decret 1002, 1006
- Registre de despatxos 1002
- Ajuntament borbònic. Acords 1006
- Consell de Cent 792, 979, 1003
- Deliberacions del Consell 795, 796, 969
- Registre de deliberacions 989, 995
- Consellers 979
- Registre d'Ordinacions 796, 969
- Lletres closes 969, 994
- Manuscrits 759, 961, 1030
- Manual de Novells Ardots 795
- Dietari de l'Antic Consell Barceloní 995, 1002
- Rúbriques de Bruniquer 795
- Llibre de les solemnitats de Barcelona 795
- Caixa III 970
- Processos de corts 995
- Protocols Notarians 792, 976
- Fragments 512, 520, 522
- Fons de Santa Coloma de Queralt 1045
- Fons Serra i Pagès 785
- Arxiu de la Diputació Provincial 1015
- Arxiu de la Catedral de Barcelona (ACB) 778, 781, 899, 998
- Libri Antiquitatum 880, 882, 883
- Còdexs 880, 882, 949
- Diversorum 880
- Pergamins 790, 883, 890
- Resolucions capitulars 795

- Exemplars 795
 Datalium 883
 Protocols Notarials 792, 899
 Llegats i llibres extravagants 792
 Pia Almoina 881, 883
 Arxiu Diocesà de Barcelona (ADB) 774, 893
 Antic arxiu de l'església de Barcelona 717
 Mensa episcopal 790
 Communion 790
 Visites pastorals 1048
 Processos 790, 793
 Manuscrits 984
 Fragments 503
 Santa Anna 789
 Arxiu Històric de Protocols Notarials (AHPB) 778, 782, 790, 792, 793, 794, 797, 800, 802, 822, 899, 933, 944, 966, 986, 998, 1011, 1030
 Arxiu Històric dels Franciscans de Catalunya 859, 886
 Fons de Torà 844
 Arxiu Històric dels Caputxins de Catalunya 1030
 Arxiu del convent de Clarisses de Jerusalem 990
 Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu 782
 Protocols notarials 858
 Arxiu Provincial del Carme Calçat 830
 Arxius de l'Escola Pia de Catalunya 1030
 Biblioteca Universitària (BU)
 Manuscrits 485, 512, 513, 514, 515, 521, 522, 525, 526, 527, 528, 529, 759, 806, 833, 879, 941, 942, 973, 984, 1000, 1021, 1031
 Incunables 545, 548
 Fons antic 994, 1021
 Arxiu de Cervera 807, 1005
 Biblioteca de Catalunya (BC)
 Manuscrits 481, 485, 512, 513, 514, 520, 521, 522, 523, 525, 526, 527, 528, 529, 718, 759, 763, 784, 880, 886, 890, 936-937, 942, 948, 969, 990, 1029, 1030, 1031
 Manuscrits musicals 940, 999
 Fons de Verdú 1047
 Incunables 545, 972
 Fullletons Bonsoms 795, 796, 801, 991, 993, 995, 1000, 1007
 Estampes 1004
 Arxiu
 Pergamins 884
 Junta de Comerç 1015, 1020
 Fons comtes de Queralt 797, 1045
 Fons Francesc de Cardona 1021
 Arxiu Joaquim Carreras Artau 1031
 Secció de música 859, 940
 Biblioteca Pública Episcopal
 Incunables 1032
 Reial Acadèmia de Bones Lletres 918
 Manuscrits 759, 760, 871
 Reial Acadèmia de Medicina 1007, 1008
 Ateneu Barcelonès
 Manuscrits 942
 Orfeó Català
 Manuscrits 940
 Museu d'Història de la Ciutat 1032
 Museu Marés 789
 Arxiu particular Jordà 765-766
- BELLPUIG (Urgell)**
 Arxiu Municipal
 Pergamins 1032
 Llibres d'acords del consell 1032
 Correspondència. Hisenda 1032
 Llibres de valies 1032
 Estimes veïnals 1032
- BELLPUIG DE LES AVELLANES**
 Biblioteca de l'antic monestir 1021
- BELLREGUARD**
 Arxiu parroquial
 Quinque libri 1044
- BENIARJÓ**
 Arxiu parroquial
 Quinque libri 1044
- BENIFAIRO**
 Arxiu parroquial
 Quinque libri 1044
- BENIPEIXCAR**
 Arxiu parroquial
 Quinque libri 1044
- BENIRREDRÀ**
 Arxiu parroquial
 Quinque libri 1044

- BERLÍN
Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz
Phillipps 1671: 873
- BETHLEHEM (Pennsylvania)
Lehigh University Library
Manuscris 921
- BINISALEM
Arxiu Municipal
Justícia 797
Arxiu parroquial
Visites pastorals 1041
- BISBAL D'EMPORDÀ, LA
Arxiu Històric Comarcal
Fons Grassot 1018
Fons Foixà i Boixadors 1032
- BOLOGNA
Archivio di Stato
Memoriali 923
Biblioteca Comunale
Manuscris 976
- BONASTRE
Arxiu Municipal 1047
- BRUSSEL·LES
Bibliothèque Royale
Manuscris 12, 652, 816, 976
- BUDAPEST
Manuscris hebreus 744
- BURGOS
Biblioteca de la Catedral 1035
- CALAFELL
Arxiu Municipal 1047
- CÀLLER
Archivio di Stato
Antico Archivio Regio 928, 1026
Llibre de la cerca 928
Pergamene 1028
Acti dei notari 1928
Archivio Arcivescovile
Culto dei Santi 988
Archivio Comunale 928, 980
Llibres d'ordinacions 980
Biblioteca Universitària
Incunables 1038
- CAMBRAI
Bibliothèque Municipale
Manuscris 652
- CAMBRIDGE
Gonville & Caius College
Manuscris 925
- CAMBRIDGE (Massachusetts)
Harvard. Houghton Library
Joan Gili Collection of Catalan Manuscripts 1023
- CAMBRILS
Museu Històric 865
- CAPELLADES
Arxiu Municipal 1015
Arxiu del Molí Paperer 1015
- CARME
Arxiu Municipal 1015
- CARPENTRAS
Bibliothèque Inguimbertaine
Manuscris 924
- CARTAGENA
Archivo de la Base Naval 1006
- CASTELLAR (Manresa)
Arxiu parroquial 786
- CASTELLÓ D'EMPÚRIES
Arxiu de Santa Maria de Castelló 1033
- CASTELLÓ
Arxiu Municipal
Llibre verd 798, 799
Cartes reials 799
Manuals de consells 798, 799
Llibres de vàlues de la peita 798

- Judiciari 798
Processos 799
- CERVERA
Arxiu Històric Comarcal 781, 1005
Fons de la vegueria
 Registres de cort 828
Fons municipal: Cervera 805, 842
 Llibres de consells 804, 805
 Llibre verd del racional 902
 Llibres de claveria 804, 805
 Dates i rebudes 804
 Èpoques comunes 805
 Llibres de crides 805
Fons municipal: Bellpuig 842
Fons municipal: Tàrraga 842
Fons notarial 804, 812, 842
Fons de l'Hospital de Berenguer de Cas-
telltort 805
Fons comarcal: Guissona 812
Fons musical de Verdú
 1047
- CHAPEL HILL
University Library
Impresos 1001
- CHARLEVILLE
Bibliothèque municipale
Manuscrits 652
- CHELTENHAM
Antiga Bibliotheca Phillipps
Mss. 12
- CIUTADELLA (MENORCA)
Arxiu Diocesà
 Visites pastorals 1042
Arxiu del Convent de Santa Clara 990
- CIUTAT DEL VATICÀ
Archivio Segreto Vaticano 786
 Reg. Aven. 949
 Nunziature. Spagna 986, 1014
 Visitationes ad Limina 782, 987
Biblioteca Apostolica Vaticana 1033
 Barb. lat. 13, 944
 Borgh. 11, 12, 13, 14, 15, 16, 84, 85,
 95, 118, 349, 353, 363, 374, 408, 561,
 565, 566, 567, 571
- Chigi lat. 890, 907
Ebr. 742, 901
Ottob. lat. 64, 921
Palat. lat. 652, 688
Reg. lat. 884
Wat. lat. 8, 11, 12, 13, 14, 16, 23, 30,
 31, 34, 39, 57-161, 117, 349, 355, 369,
 373, 374, 404, 407, 408, 415, 420, 421,
 431, 432, 433, 434, 438, 563, 564, 565,
 566, 567, 571, 652, 731, 745, 890, 965,
 969, 1033, 1038
- CLARMONT-FERRAND
Bibliothèque Municipale et Interuniversitaire
Manuscrits 746
- COCENTAINA
Arxiu Municipal
 Biblia manuscrita 956
- CÒRDOVA
Biblioteca de la Catedral
Impresos siglo XVI 979
- DOUAI
Bibliothèque Municipale
Mss. 139
- EIVISSA
Arxiu Històric Municipal 823
Arxiu Històric de la Pabordia 823
- ELX
Arxiu Municipal
 Còdex d'Elx 808-809
- EL ESCORIAL
Biblioteca del monestir
Manuscrits 488, 954, 984
- EMPÚRIES
Museu d'Empúries 865
- ESCORNALBOU
Manuscrit de l'abat Dorda 763
- ESPORLES
Arxiu parroquial

- Visites pastorals 1041
- FANO
Biblioteca Comunale
Manuscrits 976
- FELANITX
Arxiu parroquial 823
- FIGUERES
Arxiu Històric Comarcal 798
- FLEURY
Biblioteca de l'antiga abadia 873
- FLORÈNCIA
Archivio di Stato
Mediceo del principato 1006
- FRAGA
Arxiu Municipal
Llibre d'actes del consell 810
- FRANKFURT AM MAIN
Stadt- und Universitätsbibliothek
Manuscrits 1023
- FRIBOURG
Couvent des Cordeliers
Manuscrits 71-72, 745, 746, 949
- GANDIA
Arxiu Històric Municipal 837, 956
Llibres de consells 981
Arxiu de la col·legiata
Quinque libri 1044
Arxiu de l'Escola Pia 1009
- GÈNOVA
Archivio di Stato
Primi cancellieri 1038
Biblioteca Universitaria
Fondo Gaslini 8
- GESSA (Val d'Aran)
Arxiu particular Can Llobató 846
- GIRONA
Arxiu Diocesà (ADG) 728-729, 774, 783, 835, 859, 1010
Visites pastorals 1048
Fons de Castelló d'Empúries 1033
Fons de Vilabertran 884
Pia Almoina: pergamins 837, 941
Arxiu de la Catedral
Bíblia 951
Manuscrits i consuetes 811, 880, 1037
Arxiu Històric Municipal (AHM) 933, 947
Acords 858
Pergamins 724
Llibres (Groc, Verd i Vermell) 723
Fons Botet i Sisó 783
Arxiu Històric
Institut de Girona 783
Protocols notarials 798, 811
Fons de Castelló d'Empúries 725
Fons de Figueres 859
Fons de Peralada 902
Biblioteca del Seminari
Manuscrits 759, 1010
Museu d'Història de la Ciutat 900
- GRAUS
Antic arxiu familiar Bardaxí 1035
- GUÀRDIA DELS PRATS, LA
Arxiu parroquial 1037
- HEIDELBERG
Col·lecció particular 880
- HORTA DE SANT JOAN
Arxiu Municipal 831
- IGUALADA
Arxiu Històric Comarcal 1015
Llibres de la universitat 812
Liber baiulorum 812
Fons de Santa Maria 829
- INCA
Convent de Sant Bartomeu
Pergamins 1042
- JERUSALEM
Biblioteca Nacional i Universitària

- Microfilms hebreus 744
 Museu d'Israel 901
- LEIDEN
 Manuscrits Warn 742
 Còdex V de *De senectute* de Ciceró 1031
- LEIDA
 Arxiu de la Catedral
 Manuscrits 764, 879
 Prestatges 813, 835
 Calaixos 813, 834
 Cartulari 814
 Regestrum deliberationum 814
 Visites Pastorals 1039
 Arxiu Diocesà
 Olasso 813
 Arxiu de la Paeria 781, 947
 Consells generals 828
 Prohomenies 800
 Cerimonial antic 800
 Llibre de seguretats 828
 Llibres de crims 973
 Pergamins 889
 Protocols Notarials 828
 Registres de visites pastorals 1039
 Arxiu Històric
 Cadastres 787
 Biblioteca Pública
 Incunables 1034
- LLERS
 Fons notarial 766
- LLÍVIA
 Arxiu Municipal
 Llibre ferrat 814
- LLUC
 Arxiu parroquial
 Visites pastorals 1041
- LONDRES
 British Library 981
 Add. 1017
 Cotton 12
 Harley 890
 Manuscrits orientals 742, 807
 British Museum
 Monetari 704
- LYON
 Antics manuscrits litúrgics 1035
- MADRID
 Archivo General de Palacio 825
 Biblioteca de Palacio
 Manuscrits 959
 Real Academia de la Historia
 Manuscrits 696, 761, 764, 871, 878,
 940, 1012, 1034
 Real Academia de San Fernando 1011
 Archivo Histórico Nacional (AHN) 1005,
 1037
 Consejos 1008
 Consejos Suprimidos 864
 Estado 984, 999, 1000
 Inquisición 981
 Legajos 992
 Inquisición de Mallorca 906
 Clero 897
 Órdenes Militares 786, 828, 831, 847,
 849, 877, 935
 Montesa 859
 Carpetas 926
 Osuna 837, 838, 959
 Códices 830, 1025
 Fons de Poblet 936
 Archivo del Ministerio de Asuntos Exterio-
 res 986
 Santa Sede 1004
 Biblioteca Nacional 991
 Manuscrits 469, 485, 487, 491, 493,
 494, 495, 497, 512, 764, 799, 808, 873,
 898, 959, 961, 980, 984, 1034, 1044
 Manuscrits Vitr. 941
 Incunables 545, 548, 1034
 Archivo de Protocolos 1001
 Archivo del Duque de Alba 984
 Archivo Heredia Espínola 982
 Archivo Zubalburu 984, 986
 Instituto de Valencia de Don Juan 982,
 984
- MAINZ (Magúncia)
 Stadtbibliothek
 Manuscrits 730, 1023
- MALTA
 National Library 877

- MANRESA**
 Arxiu Històric Comarcal 1042
 Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa 825,
 933
 Protocols Notarials 930
 Arxiu Històric Notarial 825
 Arxiu del Centre Excursionista 825
 Biblioteca del monestir 1015
 Manuscrits 885, 965, 1042
- MANTUA**
 Biblioteca Comunale
 Manuscrits 1038
- MAÓ**
 Arxiu Històric de Menorca 823
 Fons notarial 826
 Arxiu Municipal
 Llibre d'actes de la Universitat 1008
 Memorials i cartes 1008
 Registre de cartes missives 1008
- MILÀ**
 Capitolo Metropolitan
 Manuscrits 950
 Biblioteca Statale Brera
 Manuscrits 1038
 Biblioteca Ambrosiana
 Manuscrits 874
 Biblioteca del Seminari 1039
- MOIÀ**
 Arxiu Municipal
 Protocols notarial 827
 Arxiu Històric
 Fons de la Comunitat de Preveres 827
- MONTALBAN**
 Archives Departamentales Tarn et Garonne
 Sèrie 3J 846
- MONTBLANC**
 Antiga biblioteca de Sant Francesc 827
 Arxiu Històric Comarcal 1037, 1045
 Fons de Santa Coloma de Queralt 1045
 Arxiu parroquial
 Inventaris i registres 827
- MONTSERRAT**
 Arxiu del monestir 1015
 Arxiu musical del monestir 859
- MONTUÏRI**
 Arxiu parroquial
 Visites pastorals 1041
- MONZA**
 Biblioteca Capitolare
 Manuscrits 873
- MOSCOU**
 Manuscrits Ginsburg 742
 Manuscrits hebreus 744
- MUNIC**
 Bayerische Staatsbibliothek
 Clm 730
- MURO**
 Arxiu parroquial
 Visites pastorals 1041
- MOZZI BORGHETTI**
 Biblioteca Comunale
 Manuscrits 906
- NANTES**
 Centre des Archives Diplomatiques 1036
- NOVA IORK**
 Public Library
 Map Division 997
 Hispanic Society 1021
 Incunables 488
 Jewish Theological Seminary
 Manuscrits 742, 907
- NÜRNBERG**
 Stadtbibliothek
 Manuscrits 914
- OLIVA**
 Arxiu parroquial Santa Maria
 Quinque libri 1044
 Arxiu parroquial Sant Roc
 Quinque libri 1044

- OLOT**
 Arxiu Històric Comarcal
 Fons municipal 899
 Protocols notarials 899, 961
 Arxiu del convent del Carme 830
- ORIOLA**
 Arxiu Municipal 812
 Contestador 831
- ORISTANO**
 Archivio Civico 1038
- ORPÍ**
 Arxiu Municipal 1015
- OSCA**
 Archivo de la Catedral 840
 Biblioteca Provincial
 Fons particular Bardaxí 1035
- OXFORD**
 Bodleian Library
 Canon Misc. 11
 Lat. Misc. 12
 Corpus Christi College
 Manuscripts 733, 922
- PAÇÀ**
 Biblioteca Paçà en el castell 1043
- PÀDUA**
 Biblioteca dell'Università
 Manuscripts 976
- PALMA (Gandia)**
 Arxiu parroquial
 Quinque libri 1044
- PALMA DE MALLORCA**
 Arxiu del Regne de Mallorca (ARM) 815,
 817, 822, 823, 1039
 Arxiu Històric 788, 817, 818, 819, 821,
 822, 823, 824, 839
 Lletres reials 822, 823, 1040
 Lletres comunes 1040
 Procuració reial 818
 Registres extraordinaris 1040
 Apel·lacions 1040
- Llicències 1040
 Batllia
 Batllia reial de Sóller 1040
 Reial Patrimoni 820, 822, 823, 824,
 897
 Procuració del Reial Patrimoni 1040
 Escrivania de cartes reials 1040
 Rebudes i dades 1040
 Capbreus de censals 1040
 Monedatge 1040
 Reial Audiència 956
 Reials Cèdules 897
 Governació 897
 Actes del Gran e General Consell 788,
 821, 822, 823, 839
 Ordinacions 822
 Sindicat de Fora 823
 Índex Processos Universitat 788
 Còdexs 815, 816, 818, 822, 824, 1040
 Llibre de jurisdiccions e stils 817, 1040
 Llibre d'En Sant Pere 817
 Llibre d'En Abelló 817
 Extraccions d'oficis 822, 823
 Suplicacions 822, 823, 897, 971
 E. U. 916
 Pergamins 818, 822
 Arxiu històric de la universitat 823
 Extraordinaris universitat 823
 Gremis 824, 1019
 Societat Econòmica d'Amics del País 825
 Junta de Comerç 825
 Protocols Notarials 782, 820, 821, 825,
 897, 999, 1040
 Miscel·lànies Pasqual 823
 Documentació senyorial
 Arxiu Marquès de la Torre 1020
 Arxiu Gual de Torrella 824
 Arxiu Diocesà de Mallorca (ADM) 788,
 818, 821, 822, 823, 839, 1040
 Registra collationum 1040
 Liber communis curiae 1040
 Registra ordinationum 1040
 Registra sententiarum 1040
 Llicències ministerials 1040
 Dispenses i fugues matrimonials 1040
 Visites pastorals 1040, 1041
 MSL/354: 818
 Concessos 821, 1040
 Junta de l'estat eclesiàstic 1040
 Fons parroquial. Llibres sacramentals 999
 Sant Llorenç des Cardassar 999
 Arxiu de la Catedral 815, 817, 949
 Llibres d'obra 817, 818

- Protocols Notarials 901
 Antic Arxiu de la Ciutat 512
 Arxiu Municipal 815
 Fons Llabrés 784
 Biblioteca Pública
 Manuscrits 990
 Biblioteca March 817
 Manuscrits 1020
 Manuscrit dels *Costums de Tortosa* 722
 Biblioteca de la Societat Arqueològica Lul·liana 817, 990
 Fons Rosselló 916
 Arxiu provincial TOR a la Porciúncula 918
 Museu de Mallorca 829
 Arxiu particular Togores 829
 Arxiu parroquial de Santa Eulàlia 1041
 Pergamins 1041
- PAMPLONA**
 Archivo General
 Sección de comptos 937
- PARÍS**
 Archives Nationales
 J.596 995
 Archives des Affaires Étrangères
 Espagne: Mémoires et Documents 995
 Correspondance politique 1000
 Antiga Biblioteca Reial 1001
 Bibliothèque Nationale 12, 499
 Mss. lat. 14, 372, 373, 374, 377-388, 487, 558, 566, 764, 873, 909, 1036
 nouv. acq. lat. 873, 1035
 fr. 1036
 esp. 482, 485, 500, 857, 934, 942, 953
 mss. Rothschild 953
 Bibliothèque de l'Assemblée Nationale 1035
 Bibliothèque de la Sorbonne
 Registres 929
 Bibliothèque de l'Arsenal
 Manuscrits 1046
 Antiga Biblioteca de Sant Víctor de París 373, 1036
 Antiga Biblioteca del Convent del Carme 372
 Musée du Louvre 789
- PAVIA**
 Biblioteca de l'Antiga Cartoixa 1038
- PENÍSCOLA**
 Antiga Biblioteca Papal 951
- PERALADA**
 Biblioteca del Palau
 Manuscrits 1021
- PERPINYÀ**
 Archives Departementales des Pyrénées Orientales (ADPO) 829, 835, 836, 838, 860, 1012, 1013
 Sèrie AC 3, 7, E: 1013
 Sèrie 1b: 979
 Sèrie 1J: 1014
 Sèrie 112 EDT 1014
 Sèrie G 22: 808
 Sèrie G 237: 995
 Sèrie H 836
 Sèrie JB A16: Fonds Fossa 1018
 Sèrie 2B 836, 1018
 Sèrie 3E 836
 Llibre dels quatre claus 996
 Catàleg de la Biblioteca Pública 1771: 1012
 Arxiu Municipal 832, 836, 1015
 Médiathèque Municipale 832, 1018
 Biblioteca de la família Puiggarí 1043
 Biblioteca de Josep Sebastià Pons 1043
 Museu Puigt 787
- PERUGIA**
 San Domenico
 Manuscrit de sant Vicent Ferrer 745, 746
 Biblioteca Comunale
 Manuscrits 976
- PILES-PALMERA**
 Arxiu parroquial
 Quinque libri 1044
- POBLA DE CLARAMUNT**
 Arxiu Municipal 1015
 Arxiu parroquial 1015
 Arxiu de l'empresa Miquel y Costas & Miquel 1015
- PARMA**
 Manuscrits hebreus 744

- POBLET
 Biblioteca reial 936
 Antic Arxiu del monestir 1043
 Registre jurisdiccional 843
 Antiga biblioteca 520, 529
 Arxiu del monestir
 Calaix 19 : 828
 Processos criminals 833
 Arxiu microfilmats dels Medinaceli
 Arxiu Sogorb-Cardona 1043
 Arxiu Aitona 1043
 Arxiu Camarasa 1043
- POLLENÇA
 Arxiu Municipal
 Pergamins 1041
 Fons municipal
 Sentències dels jurats 1041
 Llibre d'ordres sobre defensa 1041
 Llibres del sequier 1041
 Fons de justícia 1041
 Fons de gremis i confraries 1041
 Fons de la casa del Temple 1041
 Fons de la cúria del bisbe 1041
 Fons de la comunitat de preveres 1041
 Fons del convent de Sant Domènec 1041
 Fons episcopal i parroquial 1041
 Arxiu particular Can Danús 833
- PONTS
 Antic arxiu municipal 1943-1044
- POPPI
 Biblioteca Comunale
 Manuscrits 976
- POTRIES-BENIFLÀ
 Arxiu parroquial
 Quinque libri 1044
- PRATO
 Archivio Datini
 Memoriali 932
- PUIGCERDÀ
 Arxiu Històric Comarcal 964
 Fons municipal 835
- PUIGPUNYENT
 Arxiu parroquial
 Visites pastorals 1041
- RAJADELL
 Arxiu parroquial 786
- REAL, EL (Gandia)
 Arxiu parroquial
 Quinque libri 1044
- REUS
 Arxiu Històric Comarcal 868, 933
 Actes municipals 834
 Protocols notariais 1045
 Arxiu Parroquial Vallfogona de Riucorb 858
 Compliment pasqual 858
- RIPOLL
 Arxiu Almoina de l'antic Monestir 835
- RODA D'ISÀVENA
 Antic arxiu de la col·legiata 878
- ROMA
 Archivio Storico Capitolino
 Manuscrits 976
 Arxiu de l'Hospitale Catalanorum (Monerrato)
 Llibre del consolat de Ripa 970
 Biblioteca Angelica
 Manuscrits 976
 Biblioteca Casanatense
 Manuscrits 730, 976
 Biblioteca Corsiniana
 Manuscrits 14, 67, 363, 373, 408, 976
 Biblioteca Vallicelliana
 Manuscrits 976, 1035
 Accademia Nazionale San Luca 999
 Biblioteca del Principe Baldassare Boncompagni
 Manuscrits 976
 Archivio del Vicariato
 Stati d'anime 1004
 Archivum Generale Ord. Sancti Augustini 971
 Collegio Internazionale Carmelitano
 III Varia I: 11, 24, 95, 201-348, 403-451, 565, 566
 Archivum Generale Ordinis Carmalitarum 830

- Archivum Romanum Societatis Iesu 1017
 Convento di Sant'Isidoro e San Patrizio
 Mss. 131, 449, 730
- SABADELL
 Arxiu Històric 843
- SANT CUGAT DEL VALLÈS
 Arxiu Nacional de Catalunya 992
 Fons Bell-lloc 1049
 Centre Borja
 Biblioteca 1021
 Manuscrits 998
- SANT FELIU DE GUÍXOLS
 Arxiu Municipal 933
- SANT JAUME (Mallorca)
 Arxiu Parroquial
 Visites pastorals 1041
- SANT JOAN DE LES ABADESSES
 Antic arxiu del monestir
 Pergamins 879
- SANT MIQUEL DE CUIXA
 Antiga biblioteca 1013
- SANT PETERSBURG
 Institut d'Orientalisme
 Manuscrits 742
- SANTA MARGALIDA
 Arxiu parroquial
 Visites pastorals 1041
- SANTA MARIA DEL CAMÍ
 Arxiu Municipal
 Llibres de determinacions del consell 839
 Llibres de clavaria 839
 Arxiu parroquial
 Visites pastorals 1041
- SANTA OLIVA
 Arxiu Municipal 1947
- SANTANYÍ
 Arxiu parroquial
- Visites pastorals 1041
- SARAGOSSA
 Antic Arxiu Reial 1026
 Archivo Histórico Provincial
 Papeles sueltos 942
 Archivo Histórico de Protocolos 904, 966
 Archivo Diocesano 966, 1035
- SCHAFFHAUSEN
 Ministerialbibliothek 1023
- SÉLESTAT
 Bibliothèque humaniste
 Fonds Beatus Rhenanus 915
- SENCELLES
 Arxiu parroquial
 Visites pastorals 1041
- SEU D'URGELL
 Arxiu Capitular 875
 Llibre de dotalies 857
 Manuscrits 885, 886
 Fons parroquial: Figuerosa 810
 Arxiu Diocesà 774
 Plec d'inventaris 961
- SEVILLA
 Biblioteca Capitular i Colombina
 Manuscrits 453-510
 Hospital de las Cinco Llagas 1035
- SIMANCAS
 Archivo General 1005, 1015
 Estado 979, 984, 999, 1017
 España 991
 Francia 985
 Cámara de Castilla 984
 Gracia y Justicia 807
 Patronato Real 986
 Consejo Supremo de Hacienda 825
 Contaduría Mayor de Cuentas 984
 Contaduría Mayor del Sueldo 984
 Dirección general de rentas 824
 Contaduría Mayor de Cuentas 979
 Registro general del sello 852
 Superintendencia de Hacienda 1021
 Guerra Antigua 979
 Guerra moderna 1002

- Guerra y Marina 984, 991
 Mapas, Planos y Dibujos 1005
 Expediciones a Europa 1006
 Oficiales de Marina 1006
 Navegación de particulares 1006
 Secretaría 1021
- SOGORB**
- Archivo de la Catedral
 Manuscrits 1044
 Fondo notarial 841
 Archivo diocesano
 Visitas pastorales 1049
- SOLSONA**
- Arxiu Capitular
 Pergamins 839
 Arxiu Diocesà 1044
- SÚRIA**
- Cererols: arxiu familiar Fàbrega 996
- TARQUINIA**
- Archivio Storico Comunale
 Pergamins 1025
- TARRAGONA**
- Arxiu Històric Arxidiocesà (AHA)
 Visites pastorals 842
 Figuerola del Camp 809-810
 La Guàrdia dels Prats 1037
 Valls 934
 Vilanova de Prades 860
 Protocols notarials 952
 Arxiu de la Catedral 794
 Actes capitulars 841
 Arxiu Històric
 Fons municipal de Tarragona
 Lletres reials 1045
 Actes municipals 841, 952
 Pergamins 1045
 Protocols Notarials 814, 834, 841, 1045
 Fons Guàrdia dels Prats 1037
 Fons Santa Coloma de Queralt 1045
 Fons Moragas 840
 Biblioteca Pública
 Manuscrits
 De Santes Creus 941
 Museu Nacional d'Arqueologia 865, 1045
 Museu Diocesà 987
- TÀRREGA**
- Arxiu parroquial
 Fons de Vilagrassa 842
 Arxiu Històric Comarcal 781, 842
 Llibres de la cort del batlle 903
 Fons municipal 781
 Llibres de consells 842
 Llibres d'albarans 842
- TAVERNES DE LA VALLDIGNA**
- Arxiu parroquial
 Quinque libri 1044
- TEROL**
- Archivo Diocesano 987
 Antiga biblioteca Sanches Munyòs 969
- TERRASSA**
- Arxiu Històric Comarcal 843, 880
 Fons notarial 843
- TOLEDO**
- Archivo Ducal Medinaceli 956
 Archivo de la Catedral 1034
- TORELLÓ**
- Arxiu Parroquial 998
 Testaments 998
- TORINO**
- Biblioteca Nazionale Universitaria
 Manuscrits 730
- TORRE DE CLARAMUNT**
- Arxiu Municipal 1015
- TORROELLA DE MONTGRÍ**
- Arxiu Parroquial 1015
- TORTOSA**
- Arxiu de la Catedral
 Cartulari V 896
 Índexs dels acords capitulars 904
 Manuscrits 840, 883
 Inventaris i constitucions 1046
 Biblioteca el 1420: 1046
 Arxiu Diocesà
 Visites pastorals 1048

- Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre 781, 846, 991
 Ajuntament de Tortosa 809, 845, 904
 Llibres del clavari 904
 Processos de Paeria 903
 Documents a classificar 904
- TROYES
 Bibliothèque Municipale
 Manuscrits 1035
- UDINE
 Biblioteca del Seminari 1039
- VALÈNCIA
 Arxiu del Regne de València (ARV) 786, 837, 849, 852, 859, 898, 946, 974, 1025, 1026
 Reial 987
 Cartes reials 799
 Antic Arxiu del Mestre Racional 512, 520
 Batllia General 850, 897
 Llibres d'armaments de fustes 897
 Llibres de confessions de sarraïns 897
 Reial Justícia 895
 Justícia criminal 943
 Manaments i empires 895
 Coses vedades 905
 Reial Patrimoni. Mestre Racional 793, 798, 830, 848, 850, 861, 854, 855, 896, 897, 943, 944
 Governació 830, 852
 Lítium 851
 Cancelleria 830
 Registres 854, 855, 896, 897
 Processos de cort 855
 Escrivanies de cambra 895
 Reial Acord 895
 Generalitat 855
 Vària 850, 854, 855
 Clerecia. Llibres 830
 Convent de la Puritat 990
 Manuscrits 512
 Protocols notarials 747, 830, 831, 852, 895, 897, 1046
 Arxiu Diocesà de València
 Registres 943
 Visites pastorals 1048
 Arxiu de la Seu (ACV) 987
 Pergamins 366
 Manuscrits 469, 745, 746, 756, 904
- Arxiu Municipal de València (AMV) 946, 948, 969
 Manuals de consells 747, 750, 849, 852, 853, 855, 897
 Lletres missives 747, 799, 849, 852, 897, 969
 Claveria comuna 852, 897
 Llibres de claveria 747
 Llibres de notaments 851
 Llibres d'aveïnaments 852, 854
 Sorsobreria de murs i valls 852
 Llotja nova 853
 Protocols notarials 751, 897
 Tacha real 849
 Escriitures de la Ciutat 856
 Instruments 856
 Policia urbana 856
 Manuscrits 888
 Fons Nicolau Primitiu 956
 Arxiu de la Diputació Provincial
 Llibres d'entrades de malalts 854
 Fons Duquesa d'Almodóvar 956
 Biblioteca de la Universitat 987
 Manuscrits 758, 851, 854, 967, 973
 Incunables 545, 548
 Biblioteca de la Facultat de Dret
 Manuscrits 737
 Biblioteca Valenciana
 Exposició inaugural 1046-1047
 Arxiu del Col·legi del Patriarca 837, 974
 Manuscrits 745, 949
 Protocols notarials 747, 831, 897, 956, 965, 1046
 Academia de San Carlos 855, 856
 Llibres d'actes 799
 Lligalls 799
 Arxiu de l'Art Major de la Seda 853
 Llibres de dades i rebudes 852
 Arxiu de Sant Domènec 948, 987
- VALLBONA DE LES MONGES
 Arxiu del Monestir
 Pergamins 834
- VALLDEMOSSA
 Arxiu parroquial
 Visites pastorals 1041
- VALLS
 Arxiu Històric Comarcal 781, 933
 Pergamins 934
 Cort del batlle.

- Fons judicial 934
- Museu de l'Art de la Pell 858
Antiga biblioteca de Sant Francesc 1022
- VENDRELL, EL
Arxiu Històric Comarcal
Fons municipal de El Vendrell 1047
Fons municipal de Cunit 1047
- VIELHA
Archiu Istòric d'Aran 846
Patzeries 846
- VERDÚ
Arxiu parroquial 1047
Pergamins 1047
Fons parroquial 1047
Fons de la vila 1047
Fons de la cort del batlle 1047
Fons parroquial d'Anglesola 1047
Fons parroquial de Vilagrassa 1047
Protocols notariais 858
Antc fons musical 1047
- VEROLI
Biblioteca Comunale
Manuscrits 976
- VERONA
Biblioteca Capitolare
Oracional visigòtic de Tarragona 872,
873
- VIC
La situació dels anys 1936-1939: 1048
Arxiu Capitular 802
Secretaria Capitular 838
Manuscrits 840, 879
Llibres de secretaria 859
Llibres de pagaments 859
Llibres de despeses de cor 859
Arxiu Episcopal 810, 825
Matrimonis 834
Consultes 834
Arxiu de la Mensa Episcopal 802, 835,
838
Visites pastorals 838, 1048
Cúria Fumada 781
Manuals notariais 858, 945
Manuscrits 981
Arxius parroquials
Sant Julià de Vilatorra 995
Arxiu de la vegueria 802
Arxiu Històric Comarcal 781
Biblioteca de la Catedral
Manuscrits 718
Museu Episcopal 784, 785, 840, 880
- VIENA (Wien)
Haus-, Hof- und Staatsarchiv
Italien- Spanischen Rat 1001
Spanien. Varia 796, 1001
- VILAFAMÉS
Arxiu Municipal 859
- VILAFRANCA DEL MAESTRAT
Arxiu parroquial 1021
- VILAFRANCA DEL PENEDEÈS
Arxiu Històric Comarcal
Protocols Notariais 739
Museu del Vi
Fons de la Comunitat de preveres 739
Fons musical 849
- VILALLONGA
Arxiu parroquial
Quinque libri 1044
- VILANOVA I LA GELTRÚ
Biblioteca Víctor Balaguer 1021
- VILANOVA DE PRADES
Arxiu parroquial 860
- VILA-REAL
Arxiu Municipal
Llibres de claveria 860
- VILASSAR DE DALT
Arxiu del Marquès de Barberà 892
- VILLENA
Archivo Municipal 938
- VINCENNES
Archives de l'Inspection du Génie 997

VISO DEL MARQUÉS	Manuscrits	652, 688
Archivo General de la Marina		
Navegación mercantil		1017
VOLTERRA	WROCLAW (Breslau)	
Biblioteca Comunale	Biblioteca Universitària	
Manuscrits	Fons Milich	909
976		
WOLFENBÜTTEL	XIXONA	
Herzogsbibliothek	Arxiu notarial	860

TAULA D'ANTROPÒNIMS I DE TÍTOLS ANÒNIMS

- A. rubrum dat calidum... 909
 Aa, Pieter van der 777
 Aaron ha-Levi 907
 Abadal i de Vinyals, Raimon d' 701, 702
 Abarca de Bolea y Jiménez de Urrea, Pedro-Pablo 787, 1021, 1035
 Abat Serapió 124
 Abbas Isaac 122-124, 125, 126, 138, 139
 Abbas Theona 124
 Abbéville, Jean d' 888
 Abd ar-Rahmân al-Dâhil 893
 Abélanet, Jean 784, 787
 Abelard, Pere 62
 Abella, Ferrer d' 771
 Abraam 107, 112, 120, 208, 210, 228, 232
 Abraham ben Salomon de Torruviel 743
 Abraham Samuel 902
 Abû Salt 538
 Abû Zayd 888
 Abulafia, David 905, 923
Academia Literaria de Latinidad... de Puigcerdà 1019
Acta Curiarum Regni Valentiae 786
 Acuña, Bravo de 1031
 Adam 212, 228
 Adam Alderspecensis 1023
 Adelard de Bath 547
 Adell i Gisbert, Joan-Albert 945
 Adhemar de Chavannes 876
Admonitio generalis 703
 Adrià emperador 100, 238, 241
 Adrià, Mateu 737
 Adriaen, Marcus 114, 117, 122
 Adroer i Tasis, Anna M. 793, 1026
 Adso Dervensis 115
 Aertsen, Dan A. 925
Aesopus moralizatus 556
 Afranius Eros 868
 Agabus 226
 Agàpius, bisbe 604, 639, 697
 Agatha 262
 Agobard de Lió 701, 702, 772, 874, 1035
 Agostí, Antoni 813, 984, 1004, 1035
 Agramunt, Jacme d' 524, 853
 Aguilar Piñal, Francisco 761, 1002
 Aguilera Arzo, Gustau 977
 Aguiló, Àngel 504
 Aguiló Forteza, Tomàs 918
 Aguiló i Fuster, Marià 547, 548, 879
 Aguiló Pascual, J. Benjamín 847
 Aguirre, Domènec 774
 Agustí d'Hipona, s. 18, 34, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 140, 151, 202-205, 209-211, 214-218, 225, 226, 232-235, 254, 427, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 590, 593, 594, 596, 597, 598, 610-614, 617-619, 621-626, 628-632, 634-636, 638, 640, 642, 643, 644, 648, 649, 662, 666, 674, 675, 677, 679, 681, 686, 693, 698, 699, 869-870, 873, 874, 875, 907, 1034
 Agustí d'Hipona, pseudo 872
 Agustí, Miquel 1001
 Agustí Farreny, Alfred 1039
 Agustí de Sant Joan Baptista 1012
 Ahmad b. Ya' lâ b. Wahbl 875
 Aierdi, Joaquim 756-758
 Aimeric de Narbona 949
 Ainaud de Lasarte, Joan 503
Ait enim iuriconsultus 373
 Aixalà, Jaume 1010
 Aixaló, Francesc 918
 Ajo, Cándido de 989
 al-Mansur 876, 877
 al-Saharazûrî 910
 Al-Udri 849
 Alà, mestre 929
 Alà de Lilla 122
 Alabau i Quingles, Antoni 1011
 Alabrús, Rosa M. 999
 Alanyà i Roig, Josep 809, 829, 843, 899
 Alart, Julià Bernat 832, 836
 Albalat, Andreu d' 771
 Albalat, Pere de 772
 Albareda, Anselm M. 974, 1042
 Albareda i Salvadó, Joaquim 1000, 1008
 Alberch Fugueras, Ramon 783
 Alberni, Anna 773
 Alberola Romà, Armando 787, 856
 Albert de Greifswald 576
 Albert el Gran 972
 Albert el Gran, pseudo 543, 545, 545, 546, 547, 548, 554, 556, 557, 559, 560, 921, 1039
 Albert, Marcel 771
 Albert, Pere 777, 889
 Albertano da Brescia 953

- Albertí, Arnau 782
 Albertí, Leone Battista 778
 Albesa Casado, David 1008
 Albi, Jacobus 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 34,
 57, 68, 105, 113, 350, 358, 359, 420
 Alburquerque, duc d' 846
 Alcanyís, Lluís 853
 Alcoberro, Agustí 1001
 Alcolea i Gil, Santiago 983
 Alcuí de Iork 701, 702, 703
 Aldana Fernández, Salvador 847
 Aldea Hernández, Ángela 799
 Alegret, Berenguer 739
 Aleixandre Tena, Francisca 959
 Alemany Bonai, Josep 814
 Alemany de Cervelló, Ramon 940
 Alemany Ferrer, Rafael 1050
 Alessandri, Patrice 832
 Aleu, Caterina 778
 Alexander de Villadei 737, 930
 Alexandre III 884
 Alexandre VI 770, 772, 970, 971, 975
 Alexandre 486
 Alexandre Sever 869
Alexandreis 848
 Alfaura, Joaquim 1038
 Alföldy, Geza 864
 Alfonso I d'Aragó 884
 Alfons I de Catalunya-Aragó 709, 710, 720
 Alfons II de Catalunya-Aragó 826, 892
 Alfons III, el Benigne 512, 786, 925, 927,
 928, 949, 1027, 1028
 Alfons IV de Catalunya-Aragó 555, 560,
 770, 770, 779, 793, 831, 851, 852, 902,
 918, 927, 928, 935, 942, 946, 949, 950,
 951, 957, 960, 965, 973, 1038, 1046,
 1047; Maria, muller 831, 852
 Alfons II de Nàpols 556, 558
 Alfons X de Castella 812, 939
 Alfons IV de Portugal 928-929
 Alfonso d'Aragó, marquès de Villena 937-938
 Alfons el Jove, duc de Gandia 957
 Algarrá Pardo, Víctor Manuel 851
 Alhagib de Saragossa 716
 `Alí ibn Mujàhid 895
 Aliaga, Isidoro 771, 987
 Aliaga, Luis 987, 988
 Aliaga, Pedro de 905
 Aliaga i Rodrigo, Sara 866
 Alins i Rodamilans, Antoni J. 806
 Alipius 616
 Alís, Joan 584
Al·legoria del col·legi de Cordelles 1007
 Almada, João d' 962
 Alminyana, Josep 965
 Almira Almoniniz 897
 Almodis de la Marca, comtessa 717
 Almonti, T. 590
 Alomar Henríquez, M. Luisa 820
 Alonso Acero, Beatriz 898
 Alonso Díaz de Alda, Iciar 942
 Alós i Moner, Ramon d' 349, 353, 365, 368,
 443
 Alpartil, Martín d' 944
 Alstedt, Johann Heinrich 916
Altercatio Ecclesiae et Synagoga 620, 621, 656
 Altermatt, Alberich Martín 771
 Altés i Aguiló, Francesc Xavier 878, 974
 Altés i Molina, Ricard 908
 Altisent Altisent, Agustí 519, 520, 530,
 596, 638
 Alturo i Perucho, Jesús 512, 530, 719, 877
 Alvar, Jaime 593, 646
 Álvar, Manuel 486, 487, 488, 489, 492,
 494, 495, 497
 Álvarez-Osorio Alvariano, Antonio 996
 Amades, Joan 853
 Amalari de Metz 873, 874
 Amalaric 755
 Amalric, vescomte de Narbona 358, 361,
 378, 381, 383
 Aman 245
 Amat, J. 599, 670
 Amat, Fèlix 1009
 Amat i de Cortada, Rafael d' 802, 1012,
 1015, 1021
 Amberg, Friedrich von 745
 Ambròs de Milà, s. 640, 647
 Amelang, James 778
 Amengual i Batle, Josep 589-700, 816,
 869-870
 Amer, Miquel Victorià 482, 500
 Amic, Joan 722
 Amich i Raurich, Narcís M. 862, 872
 Amiet, Robert 1035
 Amigo, Jean-Jacques 1013, 1014
 Amigó i Carner, Josep 827
 Amigó i Clerch, Ramon 827
 Amor, Juan 762
 Amor de Soria, Juan 761, 762, 763
 Amorós, Carles 559
 Amorós, M. D. 783
 Amós 432
 Ampollini, Maurizio 1039
Analecta Hymnica 719
 Ancona, Ciriaco d' 755
 Andrés, Joan 898
 Andrés Estellés, Vicent 960

- Andrés Martín, Melquíades 773
 Andreu, Antoni 770, 772, 924, 925, 1022, 1023
 Andreu, Joan 974
 Andreu, Pere Marc 558
 Andreu, Rafael 990
 Andreu Exposito, Ricard 866
 Andújar Castillo, Francisco 1002
 Anglada, Josep Francesc 1012
 Anglada Anfruns, Àngel 869
 Anglada Gisbert, Miquel 600
 Anglès, Higini 773, 878
 Anglesola, família 834
 Anna 256
Annales Barchinonenses 876
Annales Rivipullenses 876
Annals de la Marca Superior 894
 Annicchiarico, Annamaria 961
 Anoaia, Berenguer d' 775, 918
 Ansaldi di Galiana, Antonio 923
 Anselm, s. 952
 Anselm de Laon 129
 Anthiocus 240
 Antíoc 488
Antiphonaria missae et chori 719
Antiphonarium visigoticum 878
 Antist, Vicent Justinià 771
 Antón Guillén, Miguel Àngel 987
 Antón Pelayo, Javier 1009, 1010
 Antonio, Nicolás 11, 403, 563, 565, 571
 Antúnez, Pero 883
 Anyó i Oliver, Joaquim 962, 963
 Aparici i Mercader, Josep 777
 Aparicio, Mariola 960
Apológico de España 999
 Apol·loni 486, 488
 Aragó, Antoni Maria 786
 Aragó, Blanca, princesa 925
 Aragó, Constança de, princesa 895
 Aragó, Elionor d', darrera comtessa d'Urgell 828
 Aragó, Ferran, marquès de Tortosa 844
 Aragó, Ferran d' 554
 Aragó, Francesc 977
 Aragó, Frederic d', infant 946
 Aragó, Honorat d' 554
 Aragó, Jaume de, cardenal 943
 Aragó, Jaume d', sr. 749
 Aragó, Jaume d', jr. 748
 Aragó, Joan, infant patriarca 925, 1034
 Aragó, Joan d' 1047
 Aragó, Maria, princesa 925
 Aragó i de Còrdova, Pasqual d' 775
 Aragon, Henri 832
 Aragonès, Arnau l' 578, 583, 584
 Aranda, Francisco de 940, 951
 Aranda, G. 889
 Arasa Gil, Ferran 850, 861
 Arbolanche, Jerónimo de 954
Arbor naturalis et logicalis 730
 Arborea, dinastia 939, 949, 950
 Arborea, Jutge d' 936, 950
 Arborea, Mariano d' 738
 Arce, Javier 592, 593, 600, 628, 645, 683
 Arce Reinoso, Diego de 992
 Archer, Robert 955, 959
 Archidiaconus Algyae = Nebot, Ricard
 Arcos, licenciado 980
 Argemí i Mitjà, Sant Miquel dels Sants 1011
 Argensola i Clariana, Onofre d' 775
 Argos 477
 Arias, Luis 592, 616
 Arias de Vaydon, Ramon 1002
 Arinyo, Francesc d' 951
 Aristòtil 66, 260, 537, 539, 731, 848, 911, 913, 983, 1005, 1022
 Aristòtil (pseudo) 551
 Armangué i Herrero, Joan 988, 1039
 Armengol de Folch, Felip 856
Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia 535-542, 752-753
 Arnaldus de Cansaco/Causaco 14
 Arnaldus de Omsaco 14
 Arnaldus de Tholosa 14
 Arnall i Juan, Maria Josepa 714-718
 Arnau de Jardí 722
 Arnau Mir de Tost 717
 Arnau i Garcia, Ramon 949
 Arnaud-Lindet, Marie-Pierre 89, 600, 675
 Arnedo, Diego de 823
 Arras, comte d' 381
 Arribas Palau, Antoni 867
 Arrieta Alberdi, Jon 999
 Arrizabalaga, Jon 538
 Asam 261
 Aslanoff, Cyril 900
 Asperti, Stefano M. 512, 513, 530
 Assalit de Gúdar 530
 Assier-Andrieu, Louis 1018
 Assis, Yom-Tob 899, 904, 905
 Asterius, comes Hispaniarum 603, 604, 605, 628, 630, 631, 641, 645, 646, 647, 662, 693
 Astruc Bonavid Saporta 740, 741
 Atala, monjo 871
 Ateca, Martín d' 408, 420, 433
 Ató de Vic 882
Augats, seyós, qui credets... 891
 August emperador 869

- Aurell i Cardona, Jaume 792,
 Aurell i Cardona, Martí 881
 Aureoli, Petrus 925
 Ausiàs de Sabran, s. 376, Sabina, s., mu-
 ller 376
 Àustria, Joan Josep d' 994
Ave, Dei genetrix, et immaculata 1029
 Aventín i Puig, Mercè 892, 1040
 Averrois 913, 929
 Avesani, Rino 772
 Aviè 814, 862
 Ávila, Juan de, s. 985
*Avisos para que los estudiantes de gramática no se
 pierdan...* 813
 Axartell, Jaume 833
 Aycelin, Gil 358, 361, 369, 379, 381, 382
 Aznares de Añón, García 831
 Azriel de Girona 906
- Bach i Riu, Antoni 1044
 Baçó, Jacme 749, 850
 Bacon, Roger 733
 Babot, Bernardí 976
 Bada i Elias, Joan 989
 Badia, Lola 543, 726, 772, 773, 911, 912,
 913, 921, 958, 967
 Badia-Homs, Joan 871
 Badia i Margarit, Antoni M. 763, 973
 Badias Mata, Jaume 903
 Badosa i Coll, Elisa 796
 Baget Royo, Montserrat 984
 Baiges i Jardí, Ignasi J. 714, 715, 1046
 Baisset, Didier 997
 Bajén Español, Melchor 813, 814
 Bajona Oliveras, Ignasi 825
 Balaam 234, 251
 Balaguer, Andreu 771, 987, 988
 Balaguer, Anna M. 704-714, 797, 870
 Balaguer i Cirera, Víctor 968
*Balans dels comptes de la Batllia General de Cata-
 lunya* 793
 Balaña i Abadia, Pere 893
 Balasch i Recort, Manuel 783
 Balbi, família 819
 Baldus de Perusio 576, 577
 Baldwin, John 360
 Ballester, Joan Baptista 998
 Ballestín, Xavier 893
 Baloup, Daniel 949
 Balsalobre, Pep 976, 1003, 1050
 Baluze, Étienne 875
 Banyuls, Tomàs de 985
 Baracco, Adelaide 910
 Barach 226
- Baraut i Obiols, Cebrià 40, 702, 703,
 764-765, 810, 872, 885
 Barba-roja 799, 1042
 Barbastro, Juan de 512, 519, 528, 529
 Barberí, Josep 718
 Barceló, Miquel 893
 Barceló Crespi, Maria 782, 821, 822
 Barcelona, bisbe de 717
 Baró i Queralt, Xavier 922, 949, 990
 Baron, Salo Wittmayer 673
 Baronio, Cesare 689, 1031
 Barozzi, Iacopo 983
 Barozzio da Vignola, Iacopo 794
 Barquero Goñi, Carlos 926
 Barrera i Edo, Pere-Enric 977
 Barrera, Pere 1012, 1014
 Barrero García, Ana M. 935
 Barrio Barrio, Juan Antonio 831
 Barral i Altet, Xavier 592, 626, 871
 Barriac, Bernat de 924
 Barrio Moya, José Luis 1001
 Bartalucci, Aldo 89
 Bartelink, G. J. M. 600, 661
 Bartoldus de Saxoferrato 576, 961
 Bartolomé i Bes, Francesc 775
 Bartolomé de las Casas 1018
 Basáñez Villaluenga, M. Blanca 896
 Basevi, C. 889
 Basi, Joan 844
 Bassegoda, Bonaventura 1007
 Bassegoda, Enric 773
 Basset, Joan 764
 Basso, Enrico 770
 Bastero, Antoni de 758, 1003, 1010
 Batlle, Bartomeu 725
 Batlle (?), Francesc, bisbe de Bisarcio 931
 Batlle, Maria del Mar 1029
 Batlle i Gallart, Carme 560, 702, 800, 883
 Batllori i Munné, Miquel 9, 11, 34, 71, 72,
 80, 120, 127, 131, 147, 148, 403, 404,
 405, 407, 410, 411, 412, 420, 421, 427,
 439, 440, 444, 536, 565, 783, 910, 1004,
 1007
 Baucells i Reig, Josep 1048
 Bausi, Francesc 770-771
 Bayer, Bartomeu 996
 Baylina, P. F. 833
 Bazan, Bernardo C. 551
 Bazell, Diane M. 536
 Beast, Michael R. 547
Beatus 877
 Beaujouan, Guy 481
 Beaumont, Francès 980
 Beccadelli, Antonio 951

- Beceiro Pita, Isabel 951
 Beda el Venerable, s. 98, 100, 106, 107,
 129, 433, 434, 444, 873, 884, 885
 Beer, Rudolf 575
 Begossi, Fabrizio Carlo 950
 Behrouzi, Mahine 881
 Bellavista i Ramon, Joan 880
 Bellagente, Elisabetta 873
 Belledent, Ferdinand-Gerard 1013
 Bellomo, Manlio 1028
 Belluga, família 749
 Beltran, Rafael 961
 Beltrán Lloris, Francisco 863
 Beltrán Serrano, Francesc 819
 Benages, Jaume 862
 Benet XI 8, 33, 57, 67, 77, 103, 349, 370,
 371, 408, 418, 419, 422, 423, 425-427,
 434-438, 567, 920
 Benet XIII 95, 576, 772, 790, 900, 940,
 944, 947, 949, 950, 965, 1023, 1033
 Benet XIV 1009
 Benet de Núrsia, s. 121
 Benet, Pere 1024
 Beneyto Pérez, Joan 749
 Benítez i Riera, Josep M. 1016
 Benítez Sánchez-Blanco, Rafael 847, 854
 Benito, Celdoni 775
 Benito, Pere 714
 Benito Goerlich, Daniel 847
 Benito i Monclús, Pere 790, 885, 890, 1023
 Bennassar, Bartolomé 977, 980
 Bennassar, Lucille 977
 Berard, Joan (?) 919
 Berardino, Angelo, Di 600, 655
 Berenguer 717
 Berenguer Ramon I 706, 712
 Berenguer de Castellbisbal 727, 728
 Berenguer Seniofred de Lluçà 882
 Berger, Philippe 754
 Bergeron, Ariane 770
 Beri Millet, Piero 865
 Berlanga, Cristóbal de 990
 Bermon, Pascale 770
 Bernadó Travasset, Claustre 841
 Bernardus de Catellonia 929
 Bernat Aton IV 883, 884
 Bernat de Claresvalls 132, 134, 143
 Bernat de Claresvalls, pseudo 1039
 Bernat de Gòtia 876
 Bernat de Puigcercós 70
 Bernat Tallaferró 707
 Bernat de Trília 359, 360
 Bernat, Pere Antoni 815, 917
 Bernat i Roca, Margalida 815, 819, 822,
 1018
 Bernils, Josep M. 809
 Bertini, Ferruccio 772
 Bertocchi, Domenico 552
 Bertran, Jeroni 970
 Bertran, Lluís, sant 987
 Bertran i Roigé, Prim 701, 779, 800
 Besalú, Pere de 749
 Bestard Cladera, Bartomeu 820
 Betí Bonfill, Manuel 745
 Betrán, José Luis 1030
 Beuter, Pere Antoni 752-755
 Bianca, Concetta 770
 Bianchi, Luca 351, 569
 Bibiloni, Joan 839
 Bibiloni Amengual, Andreu 824
 Bibiloni Trobat, Gabriel 788, 937
Bíblia 29, 33, 35, 38, 39, 40, 413, 423, 433,
 434, 436, 457, 482, 483, 569, 610, 625,
 665, 669, 670, 685, 688, 725, 744, 745,
 752, 764, 873, 877, 900, 901, 904, 915,
 919, 921, 938, 939, 956, 982, 983, 673
Bíblia de Cervera 900
Bíblia de Girona 951
Bíblia de Ripoll 884,
Bíblia de Sant Pere de Rodes 884, 885
Bíblia en pla 786
 Binimelis, Joan 816, 1042
 Birch-Hirschfeld, A. 488
 Bisson, Thomas 769
 Bistortz de Rusillon, Raimon 891
 Blackwell, Basil 601, 667
 Blair, Ann 552
 Blanc, Jacme = Albi, Jacobus
 Blanca d'Anjou, reina 367
 Blanc, François-Paul 1018
 Blanch, Iohannes 966
 Blanch d'Estrasburg, Consolí 937
Blandin de Cornualla 922
 Blanes, Vidal de 815, 943, 970
 Blanes i Blanes, Coloma 592, 600, 651
 Blasco Martínez, Asunción 904, 1026
 Blasi, Ermengol 772
 Blasius, Johannes 575
 Bleda, Jaume 898
 Blumenkranz, Bernhard 653-655, 657, 687
 Boades i Raset, Joan 724
 Boccaccio, Giovanni 969
 Boeci 478, 485, 504
 Bodin, Jean 800
 Boehm, Laetitia 771
 Bofarull i Comenge, A. 797
 Bofarull i de Sartorio, Manuel de 1029

- Bofarull i Mascaró, Pròsper de 486
 Bofarull i Sans, Francesc 480
 Bofill, notari de Castelló d'Empúries 725
 Bohigas i Balaguer, Pere 11, 482, 486, 499, 500, 758, 763-764, 959
 Boixadors, Bernat de 928
 Boixadors i Lluïl, Josep 775
 Boïl, Bernat 794
 Boïl d'Arenós, Josep 856
 Bolea, Bernardo de 986
 Boleda i Cases, Ramon 858
 Bonachía Hernando, J. A. 949
 Bonafós, Manuel 1013, 1014
 Bonaventura de Bagnoregios, s. 906
 Bonaventura, pseudo 974, 1034, 1039
 Bonet, Miquel 816
 Bonet Donato, Maria 887
 Bonet i Rosselló, Joana 592, 651
 Bonhom 712
 Bonifaci I 618
 Bonifaci VIII 8, 67, 78, 349, 350, 352, 357, 363, 369, 370, 371, 373, 419, 421, 422, 425, 426, 439, 573, 912, 938, 972
 Bonnardière, Anne-Marie La 592, 618, 629, 633, 664, 667, 675
 Bonnassie, Pierre 714, 715, 881
 Bonner, Anthony 769, 916
 Bonnin Maymó 900
 Bonneaud, Pierre 945
 Bono Avogaro, Pietro 550
 Bononia, Johannes de 982
 Bonsom de Barcelona 776
 Booz 209
 Borbó-Condé, Lluís II de 994
 Borgongioni, Teodorico 919-920, 924
 Borgonya, duc de 944
 Boris, Joan 809
 Borja, família 749
 Borja, Cèsar 770
 Borja, Francesc de, s. 980, 901
 Borja, Joan de 981
 Borja, Lluís Galceran de 981
 Bornat, Claudi 953, 1004
 Bornius Dominici 923
 Borràs i Feliu, Antoni 825, 1021
 Borrassà, Francesc 858
 Borrull, Francesc Xavier 758
 Bosch, Andreu 777, 795, 990
 Bosch, Maria Carme 595, 683
 Bosch, Pere 961
 Bosch, Salvador 1005
 Botam i Casals, Joan 921
 Botellas, Jaume 916
 Botero, Giovanni 794-795
 Botet, Guillem 889
 Botet i Sisó, Joaquim 783
 Bougoing, Chantal 594, 607
 Bourgat, Robert 1014
 Bouvelles, Charles de 915, 916
 Bouvet, Honoré 941
 Bover Pujol, Jaume 822, 916
 Bradbury, Scott 600, 653, 676, 683
 Bramon Planas, Dolors 894
 Brandenberger, T. 978
 Brauli de Saragossa 872
 Braun, René 592, 617
 Bravo de Laguna Romero, Francisco 991
 Brejou de Lavergnée, M. Edith 1012
 Bresciano, Giovanni 556, 559
 Bresc, Henri 793
 Brettle, Sigismund 745
Breve relación de las exequias de D. José Climent 1007
Breviari del rei Martí 953
Breviarium secundum ritum ecclesie... Segobricensis 841
Breviarium secundum usum et consuetam Valentie 838
Breviarium Vitalis de Blanis 811
 Brightman, Frank H. 547
 Briquet, Charles-Moïse 455, 479, 478
 Brocà, Guillem M. de 923
 Brodman, James William 769, 791, 799, 853, 922
 Broshi, Magen 900
 Brown, Peter 600, 679, 680, 689
 Brox, Norbert 592, 637, 639, 643
 Bru de Segni 119
 Bruguera, Jordi 511, 512, 513, 514, 518, 520, 521, 522, 523, 525, 526, 527, 528, 530, 531
 Bruguera, Mateu 1001
 Bruguera, Ramon de 724
 Bruno, Giordano 916
 Brusé, David 1009
 Brussel-les, Arnau de 921
 Bruyne, Donatien de 611, 614
 Bueno Salinas, Santiago 727-729
 Buesa Oliver, Tomás 530
 Bunes Ibarra, Miquel Àngel 898
 Burgués, licenciado 813
 Burguès Montserrat, Pilar 765
 Burguet, Arnau 442
 Burillo i Toledano, Lluís 858
 Burman, Thomas E. 909
 Burns, Robert I. 769, 786, 888
 Burrus, Virginia 592, 611, 630-633
 Busolini, Danio 770

- Busqueta i Riu, Joan J. 800
 Busquets i Dalmau, Joan 591, 624
 Busquets i Duran, Josep 783
 Butlles papals 707, 716, 839, 876, 877, 884,
 888, 971, 974, 1025
 Buzzi, Franco 914

 Caballero, Óscar 796
 Cabanes Català, M. Luisa 808, 849, 937, 1022
 Cabanes Pecourt, M. Desamparados 848
 Cabanilles, família 1006
 Cabanilles, Josep Anton 831
 Cabañas, Pablo 487
 Cabero Pueyo, Bernat 940
 Cabeza Sánchez-Albornoz, M. Cruz 1046
 Cabezas Fontanilla, Susana 992
 Cabezuelo Pliego, José V. 929, 940
 Cabot Rosselló, Salvador 917
 Cabré Ollé, Lluís 957, 958
 Cabreny (Crabeny), Joan de 738-740
 Cabrer, Josep 830
 Cabrera, Constança de 790
 Cabruja Vallès, Elisabet 812
 Caçador, família 886
 Caçador, Jaume 1046
 Cadden, Joan 551
 Cadeddu, M. Eugenia 927
 Çaera, Ramon 930
Cabier de doléances 1789 787, 1013
 Caixal, Antoni 951
 Calàbria, duc de 1046, 1047
 Calabro, Mateo 997
 Calafat, Pere 769
 Calassanç i Clavero, Benet 775
 Calatayud i Carròs, Gaspar Bernat 856
 Calça, Francesc 776-777, 953
 Caldentey, Bartomeu 784
 Calderón de la Barca, Pedro 1019
 Calero, Francisco 979
 Calixt II 882
 Calixt III 555, 964, 970
 Calixto de la Resurrecció 1012
Callinicon 657
 Caltabiano, Matilde 592
 Calvet, Antoine 921
 Calvi, Giovanni Battista 868
 Calvo Rodríguez, Manuel 994
 Camarena Mahiques, Josep 784, 838
 Camón Aznar, José 978
 Camós, Antoni 971
 Camós, Narcís 857
 Campaner, Àlvar 816
 Campanya, Joan Pere 1013
 Campcerver, Ignasi 1017

 Campdepadrós i Nogué, Joan 784
 Campelo, Moisès M. 590, 608
 Campeny, Damià 1020
 Campillo, Jordi 814
 Campo Jordà, Ferran del 765
 Campos Fernàndez de Sevilla, F. Javier 1012
 Canals, Antoni 521, 771, 960
 Canals, Francesc 797
 Cancellier de l'Estudi de París 353, 354, 355,
 358, 360, 361, 363, 368, 375, 377, 379,
 380, 381, 382, 384, 385, 661, 573
 Càncer, Jaume 1019
Cancionero General 955
Cançoner Aguiló 918
Cançoner de Barcelona 971
Cançoner del Duc de Calàbria 971
Cançoner de Gandia 971
Cançoner del Marquès de Barberà 964
Cançoner de Monte Cassino 971
Cançoner d'obres enamorades 953
 Canistris, Opicino de 353
 Canova, Antonio 1020
Cansó dels esclaus espanyols... 1019
Cant de la Pàssia 842
Cant de la Sibíl-la 918
 Cantavella, Rosanna 968
 Canyamars, Vives de 1031
 Canyelles, Vidal de 772
Capbreu de la hisenda de Francesc Gual i Des-
puig... 824
 Capbreu de Sarral 840
 Capbreus de Monroig i Bellver 797
 Capbreus d'Ascó 789
 Capbreuació del 1600: 807
 Capdeferro i Pla, Josep 989
 Capella, Andreu 773
Capítols de la confraria dels forasters... 810
Capítols del quitament de censals de València 851
Capítols de les escoles de Cervera 1023
Capítols i establiments paraires València 850
Capítols i ordinacions per a la governació general de
Catalunya 940
Capítols e ordinacions fets en la Cort General
 1433 950
Capítols per al regiment de l'Estudi de gramàtica de
Cervera 804
Capitula que portavit mag. Arnaldus de Villano-
va 365
 Capmany i de Montpalau, Antoni de 780,
 944, 1009
 Cappelli, A. 731
 Caprarius 621
Caputbreve feudorum ecclesie Elenensis 808
 Caracena, Pasqual 808

- Carbasse, Jean-M. 1015
 Carbó, Ferran 960
 Carbonell, Antoni 505
 Carbonell, Bartomeu 739
 Carbonell, Jordi 968
 Carbonell, Pere Miquel 737, 753, 772, 928, 942, 973, 1024, 1035
 Carbonell, Ponç 771, 929
 Carbonell Buades, Marià 999
 Carcassona, Bertran 1014
 Cárcel Ortí, M. Milagros 943, 1048
 Cardona, Beatriu de 708
 Cardona, Berenguer de 844
 Cardona, Cristòfor 1031
 Cardona, Francesc de 1031
 Cardona, Timbor de 790
 Cardona i Margarit, Francesc de 1031
 Cardús Florensa, Salvador 843
 Careri, Maria 890
 Caresmar i Alemany, Jaume 777, 1009, 1022, 1048
 Cariñena Balaguer, Rafael 896
 Carlemany 701, 704, 729, 875, 993
 Carles el Calb 704, 705, 711, 713, 795
 Carles I emperador 788, 799, 853, 855, 946, 976, 977, 1024
 Carles II Habsburg 996
 Carles III, arxiduc i VI emperador 762, 774, 796, 846, 856, 996, 1001
 Carles III Borbó 1001, 1006, 1032, 1044
 Carles VIII de França 921, 1046
 Carles de Viana 936, 956
Carmina Rivipullensia 772
 Carré, Antònia 543-560
 Carrera, Francesc 1013
 Carrera, Josep 1014
 Carreras, Joaquim 1007
 Carreras i Artau, Joaquim 23, 34, 57, 59, 68, 70, 78, 91, 103, 112, 118, 355, 403, 405, 409, 420, 427, 428, 432, 433, 434, 565, 1031
 Carreras i Bulbena, Josep Rafael 998, 1001
 Carreras Candi, Francesc 791
 Careras i Fontserè, Concepció 1031
 Carreras i Vigorós, Enric 871
 Carreres Valls, Rafael 544
 Carreté, Ramon 941
 Carrillo de Albornoz y Montiel, José 1003
 Carroç, Berenguer 926
 Carròs Pardo de la Casta, Francesc 504
 Carròs de Vilaregut, Lluís 959
 Carrozzi, Luigi 590, 591, 608
Carta d'esclavitud de la Mercè 1007
Carta de la Paeria 722, 723
Carta de franqueses de Mallorca 817
Carta de franquícia de Preixana 833, 834
Carta de poblament d'Ascó 789
Carta de poblament de Cardona 707
Carta de poblament de Cervera 717
Carta de poblament de Raimat 834
Carta de poblament de St. Llorenç de Morunys 857
Carta de poblament de Siurana 769
Carta de poblament de Torrent 895
Carta de poblament de Tortosa 722, 723, 845
Carta de poblament d'Ulledecona 723
Carta de poblament de Vilafamés 859
Carta de poblament de Vila-real 890
Carta que un amic escriu a son correspondent... 1001
 Cartaregia, Oriana 8
Cartoral dit de Carlemany 783, 875
Cartulari de Gardeny 813
 Casademont Fiol, Sergi 998
 Casals i Martínez, Àngel 832, 979
 Casamitjana, Miquel Gaspar 859
 Casanelles, Pere 898
 Casanova, Emili 511, 522, 530, 784, 960
 Casanova, Joan de 771, 950, 1022
 Casanovas i Camprubí, Ignasi 1004
 Casanovas, Jordi 870, 900
 Casanovas i Canut, Sebastià 803
 Casares, Julio 762
 Casas i Genover, Josep 862, 864
 Casas i Nadal, Montserrat 1021
 Casanovas Camps, Miquel Àngel 592, 600, 651, 700, 826
 Cascalls, Jaume 936
 Casellas, Jaume 1008
 Caselles i Serra, Lluís Esteve 724
 Caseneuve, Pere 994
 Cases, Bernat de 964
 Cases, Josep 1047
 Casey, James 803, 981
 Cassan, Jacques 993
 Cassiodor 235, 431, 444
 Castanyer Masoliver, Pere 869
 Castaño Garcia, Joan 808
 Castell Mahiques, Vicent 971, 1034
 Castellà de Sabastida, Josep Galceran 823
 Castellaccio, Angelo 788
 Castellani Polidori, O. 872
 Castellano, J. Luis 761
 Castellanos, Santiago M. 600
 Castellar, Guillem de 935
 Castells i Bertran, Jaume 806
 Castells i Calzada, Narcís 579
 Castellort, Berenguer de 805
 Castellvell, Guillem de 365
 Castellví, Francesc de 761, 762, 1001

- Castellví, Georges 838
 Castellví i Coloma, Joan Basili 856
 Castillo Sainz, Jaume 837, 849, 955
 Castellón Cortada, Francisco 813, 834
 Castiñeiras González, Manuel Antonio 884, 885
 Castrovol, Pedro de 1023
 Casu, Serafino 980
 Casula, Francesco 808
 Catafau, Aymat 808, 860
 Català Gorgues, Miquel Àngel 847
 Cátedra, Pedro M. 745
 Cateura Bennàsser, Pau 818, 819, 1050
 Cathane, Nicholaus de 381
Catholicon 848
Cato 848, 869
 Cattanei, Vagnozza de 975
 Cau Ontiveros, Miquel Àngel 592, 691, 867
 Caucanas, Sylvie 578
 Caussade, Antoine 1011
 Cavadini, John C. 702, 703
 Çavall, Cosme Damià 752
 Cavanilles, Antoni Tomàs 856
 Cawsey, Suzanne F. 936
 Cazeneuve i Descarrega, Xavier 738
 Cazorra, Anna 1008
 Cebrià de Cartago, s. 620
 Cebrián Hernández, Rosario 865
 Cecília, hebreu menorquí 631
 Cecília 223
 Cela, Xavier 868
 Celestí V 18, 37, 78, 912, 921
 Cens de Floridablanca 803, 857, 858
 Censal del rei Alfons 793
 Cerchi, Paolo 978
 Cerdà, Antoni 560
 Cerdà, Joaquín 721
 Cerdà, Tomàs 1005
 Cerdà Ballester, Josep 838
 Cerdà Mellado, Josep A. 866
 Cerdà de Tallada, Tomàs 982
Cerimonial d'En Bruniquer 949
 Cermeño, Martín 997
 Cerro Nargáñez, Rafael 998, 1002, 1003
 Cervantes y Saavedra, Miquel de 898, 981
 Cervelló, Guillem de 1028
 Cervera, Berenguera de 857
 Cervera, Francesc 725
 Cervera, Guillem de 834
 Cerverí de Girona 785
 Cèsar emperador 100, 238, 242, 688
 Cesare, Giovanni Battista de 487
 Cesari de Montserrat 882
 Ceva, doctor 808
 Chabàs, Josep 559
 Chabàs, Roc 29, 58, 403, 745, 951
 Chadwick, Henry 592, 612, 632, 639, 640
 Chapa, J. 889
 Chapelle Taillefer, Pierre de la 356, 365, 367, 382
 Charbonnel, Nicole 876
 Charlier (Gerson), Jean 914, 944
 Chartres, Gaufridus de 381
Chartularium Mansi Dei 836
Chartularium Universitatis Parisiensis 350, 374, 375, 574
 Chatelain, Émile 350, 353, 356
 Chatillon, Gauthier de 737
 Chaucer, Geoffrey 921
 Chevalier, Yves 867
 Chiarini, Gioacchino 89
 Chiner Gimeno, Jaume 954, 955, 962, 974
Chronicon Rivipullense 772
Chronicon Rotense alterum 772
 Ciceró, Marc Tul·li 688, 699, 930, 942, 979, 1031
 Cid Campeador = Díaz de Vivar, Rodrigo
 Cifuentes i Comamala, Lluís 503, 535-560, 732-733, 919, 931, 963, 1049
 Cilleruelo, Lope 590, 608
 Cingolani, Stefano M. 942, 966, 967
 Ciriaco d'Ancona 951
 Cirillus 253, 258, 261, 434, 437
 Cisma d'Occident 740, 839, 944, 949, 950
 Cisneros, Garcías Jiménez de 914
 Claret, Bartomeu 782
 Clascar, Frederic 1004
 Claudi I 866
 Claudi Ptolemeu 88
 Claudi de Torí 772, 873, 874, 875, 1035
 Claustres, Georges 784
 Clerghorn, George 1007
 Climent V 29, 33, 57, 369, 372, 404, 926
 Climent VII 798
 Climent XI 999
 Climent, Joan 784
 Climent, Pere 977
 Closa i Farrés, Josep 592, 600, 681, 689
 Coberó, Montserrat 832
 Cocchini, Francesca 600, 602, 669
 Cock, Heinrich 846
Còdex d'Elx 808
Còdex de Roda 1034
Còdex de Santa Maria 1047
Codex Theodosianus 654, 667
Codi de Justinià 723, 984
 Codina i Vidal, Montserrat 827
 Codoñer Merino, Carmen 592, 600, 641, 674

- Cohen, Martin A. 600, 669-670, 671, 673, 674, 682
- Coll i Alentorn, Miquel 511, 530
- Coll i Font, M. Carme 738
- Coll i Tomàs, Baltasar 991
- Collado Estela, Emilio 987, 988
- Col·lecció canònica Cesaraugustana* 727
- Col·lecció canònica Tarraconense* 727
- Collell, Jaume 784, 1029
- Colom, Cristòfor 453, 478, 764, 794, 921, 1031
- Colom, Joanot 821
- Colom i Mateu, Miquel 917
- Coloma, Alonso 989
- Coloma, Joan de 749, 750
- Coloma i Borja, Francesc 856
- Coloma i Borja, Josep 856
- Colomer, Eusebi 910
- Colón, Fernando 453, 454, 456, 478, 485, 486, 505
- Colón i Domènech, Germà 511, 530, 749, 751, 763, 764, 952, 971
- Colonna, Pietro 363, 371
- Columbinus 254, 258
- Coma, Gabriel 581, 582
- Comas Rubí, Francesca 839
- Comèdia del beato Ramon Llull, doctor il·luminat...* 916
- Comèdia del gloriós sant Honorat* 1017
- Comèdia famosa: el grande Salomón mallorquí...* 916
- Comedieta de Ponza 951
- Comenge Ferrer, Lluís 539
- Comí, joglar 891
- Companys i Ferrerons, Isabel 1045
- Comparato, Vittor Ivo 795
- Compendi historial* 482, 499
- Compendium examinatorum Parisiense* 772
- Composició de Jossà* 722, 723
- Compromís de Casp 945, 946, 948, 963
- Compte, Albert 789
- Comte de Santa Coloma 993
- Concili d'Aquisgrà 799: 701
- Concili de Basilea 898, 950
- Concili de Cartago 411: 686
- Concili de Cartago 416: 674
- Concili de Constança 944, 949, 951
- Concili I del Laterà 882
- Concili IV del Laterà 816, 902
- Concili provincial de Lleida 1229: 728
- Concili de Pisa 944
- Concili de Reims 882
- Concili romà del 1126: 882
- Concili de Saragossa 381: 646, 797
- Concili de Tarragona 1318: 442, 443
- Concili I de Toledo 400: 629, 636, 646, 697
- Concili II de Toledo 755
- Concili de Trento 816, 827, 841, 898, 976, 986, 989, 1049
- Concilis de Girona 811
- Concordia apothecariorum Barcinonae* 972
- Concòrdia de les aigües del rec del Carme* 1016
- Condé = Borbó-Condé, Lluís II de
- Conde y Delgado de Molina, Rafael 714-718, 879, 1024
- Condello, E. 531
- Conesa, Ramon 29, 442, 443
- Confessio fidei Felicis* 701
- Confessio magistri Arnaldi de Villanova* 353, 360, 362, 369, 372
- Confessio pauperum observantiae vel de altissima paupertate* 1023
- Confessionari* 478, 481, 486
- Confraria del Senyor Rei 960
- Congost, Rosa 1009, 1010
- Congregatio Ecclesiae Gallicanae* 351
- Consentius 589-700, 869, 870
- Consistori de la Gaia Ciència 956
- Constable, Olivia Remie 769
- Constanci III 664
- Constantí emperador 230, 457, 640
- Constitucions de Catalunya* 781, 795, 984, 988
- Constitucions de Pau i Treva* 932
- Constitucions sinodals de Girona* 727
- Consueta de la Festa de l'Estendard* 815
- Consueta de la Samaritana* 990
- Consueta de Vilanova de Prades* 860
- Consueta de la Visitatio Sepulchri* 981
- Consuetes Mallorquines* 784
- Consuetes de Sant Julià de Vilatorrada* 995
- Consuetes 841
- Consuetudines Gerundenses* 887
- Consuetudines Ilerdenses* 889
- Contemptus* 848
- Contrarietas alfolica* 909, 910
- Contreras Martín, Antonio M. 941
- Contreras Mas, Antonio 924
- Convertiment de la Samaritana* 990
- Copinger, W. Arthur 547
- Corbató, Hermenegild 853
- Corbella i Llobet, Ramon 784
- Corbera, Beatriu de 578, 579, 580, 581
- Corbera, Romeu de 946
- Cordero, Joan 966
- Cordeses, Antoni 773
- Cormellas, Sebastià 987
- Cornelii, gens 866

- Cornudella i Carré, Raphael 1004
 Coromines i Vignaux, Joan 511, 512, 513, 514, 518, 523, 524, 530, 875
Corpus Hippocraticum 539
Corpus Iuris Civilis 889
Corpus Troporum 719
 Corradini, Corrado 1038
 Corrado Lanca de Castromaynardo 926
 Corretger, Guillem 920, 924
 Corretger, Pere 772
 Corrias, Maddalena 928
 Cort de Barcelona 1413: 947
 Cort de Barcelona 1599: 988
 Cort de Montsó 1362: 948
 Cort de Montsó 1585: 988
 Cort de Montsó 1588: 984
 Cort de Lleida 1373: 948
 Cort de València 1645: 988
 Cortada, M. Lluïsa 1015
 Corteguerra, Luis R. 794
 Cortès, Antoni 870-871, 965
 Cortès, Josepa 752
 Corts de Montsó 1510: 855
 Corts i Blay, Ramon 594, 639, 695
 Cosme, s. 444
Cosmographia de situ orbis 1034
 Costa, Bernat 751
 Costa i Bafarull, Domènec 989
 Costa Paretas, M. Mercè 931, 1029
 Costafreda Puigpinós, Virgínia 797
 Costas, Joan 1016
 Coste, Jean 351, 356, 357, 363
 Costera, Miquel 798
Costums de Balaguer 887
Costums d'Horta 843, 887
Costums de Lleida 809, 887, 935
Costums de Miravet 843, 887
Costums de Torre de l'Espanyol 887
Costums de Tortosa 721-723, 843, 845, 887
 Cots, Jaume 721
 Coulon, Damien 792
 Coupeau, Corine 860
 Courtenay, William J. 929
 Couto de Granja, A. 860
 Crespí, Joan 821
 Crespí Canellas, Francesc 817
 Crespí de Valldaura, Cristòfor 982
 Cresques Abraham 901; Anna, muller 901
 Cressonessard, Guiard de 920
Crisol de fidelidad 1000
 Cristià, Pau 771
 Croada contra Catalunya 892, 923, 1025
 Croce, Benedetto 559
Crònica dels fets d'ultramar 936-937
Crònica de San Juan de la Peña 891, 897
 Crouzel, Henri 637
 Cruilles, Constança de 931, 932
 Cruilles, Miquel-Jeroni de 976
 Crusafont, Anna M. 838
 Crusafont i Sabater, Manuel 783, 870
 Cruselles Gómez, Enrique 852
 Cruselles Gómez, José M. 747-751
 Cruz Hernández, Miguel 909
 Cruz i Rodríguez, Joan 812
 Cuadrada, Coral 820, 932, 1049
 Cuart Moner, Baltasar 774
 Cuartero Iborra, Francesc J. 783
 Cuenca, Juan de 487, 488
Cum vir et mulier sint una caro... 373
 Cummings, Linda S. 868
 Curto Homedes, Albert 903
 Cusa, Nicolau de 914, 915, 916
 Cuscó i Clarasó, Joan 859
 Daileder, Philip 831
 Dalmau, Lluís 850, 960
 Dameto, Joan 599, 652, 816
 Damià, s. 444
 Damià, grec 716
 Dampnis 477
 Daniel, Arnaut 954
 Danon Bretós, Josep 806
 Dante Alighieri 556, 921, 952
 Dantí i Riu, Jaume 801
 Darder, Quirze 809
 D'Ascia, Luca 982, 983
 Dauchy, Serge 938
 Daufí, Xavier 998
 David 142, 143, 208, 233, 243, 423
 Davids, Johannes Alphonsus 609
 Davies, Martin 1034
 Davis, Christopher Michael 888
 D'Esposito, Francesco 770
 De Cesare, Isabella 1038
De haereticis 423
De la miraculosa fundació del monestir de Nostra Senyora de Vallbona 857
De mirabilibus mundi 547
De miraculis Uzali 673, 698
De modis quibus s. Dominicus corporaliter orabat 772
De quattuor superbis 126
De secretis mulierum 547
De semine Scripturarum 39, 40, 61, 91
De triplici statu mundi 938
 De Vogüé, 123
 Débax, Hélène 883, 1050
Decisions de la Rota a favor dels pagesos... 838

- Decret *Tametsi* 823
Decret de Nova Planta 780, 796, 822, 841, 849, 916, 997, 1001, 1004, 1019, 1022
Decret i reformatió del matrimoni... 824
Decretales 104, 105, 139, 727
Decretum Gratiani 123, 139, 151, 373, 233, 727, 938, 939
 Dedieu, Jean-Pierre 1002
 Dekkers, Eligius 592, 600, 607, 652
 Delbora 226
 Delfis 477
 Della Rocca, família 927
 Delmaire, Roland 592, 628, 629
 Demaitre, Luke 536
 Demars-Sion, Véronique 938
 Demaulenaere, R. 643
 Denifle, Heinrich 350, 353, 356
 Denzinger, Henricus 659
 Descamps, Cyr 784
 Descartes, René 1017
 Desclot, Bernat 511, 530, 816, 893, 922, 924, 928
 Descoleaux, Lucette 594, 607
 Descoll, Bernat 928
 Descoll, Jeroni 976
Desengaño de ignorantes... 999
 Desiderius Cadurcensis 873
 Desimone, Russell J. 592, 625
Despertador de Catalunya 1000
 Desplà, Francesc 560
 Desplà, Francí 558, 560
 Desplà i d'Oms, Lluís 560
 Despont, Ramon 904
 Desportes Bielsa, Pablo 944
 Despuig, Antoni 1020
 Dessi, Antonio 980
 Destorrent, Jaume 800
 Destorrents, Celestí 512, 519, 520, 521, 522, 529
 Desvalls, Manuel 1003
 Deswarte-Rosa, Sylvie 980
 Devesa, Onofre
 Devi, Joan 866
 Devis, F. J. 594, 628
 Deyernmond, Alan David 488
 Dhouda 772, 877
 Di Girolamo, Costanzo 959
 Diago, Francisco 771, 846, 948, 1024
 Díaz, Pablo de la Cruz 592, 600, 681
 Díaz Borràs, Andrés 931
 Díaz y Díaz, Manuel Cecilio 593, 600, 602, 606, 609, 616-620, 623, 625, 627, 628, 633, 642, 654, 655, 657, 691, 695
 Díaz Manteca, Eugeni 787, 848
 Díaz de Rábago Hernández, Carmen 859
 Díaz Villalonga, Ramon 916
 Díaz de Vivar, Rodrigo 769
Diccionari Català-Valencià-Balear 720, 740, 875
 Dickmann, Fritz 993
 Dictini d'Astorga 642, 643
 Diego José de Cádiz 1030
 Diehl, Peter D. 601, 678
 Diepgen, Paul 350, 357
 Dies, Manuel 559, 963, 964
Dietari de la Generalitat 994
Dietari de Jeroni Sòria 853
 Dilla, Xavier 959
 Dioclecià 694
 Dionís Areopagita, pseudo 236, 444, 958
 Dionís de Portugal 929
 Dionne, Marc 594, 607
Diplomatari d'Alguaire 719
Diplomatari de la catedral de Barcelona 878
Diplomatari de Montalegre 894
Diplomatari de Poblet 897
Diplomatari de Sant Cugat del Vallès 894
Diplomatari de Sant Llorenç del Munt 894
Diplomatari de Sant Pere de Terrassa 894
Diplomatari de Santa Maria de Terrassa 894
Diplomatari de Santa Anna de Barcelona 894
Diplomatario Albornoiz 786
 Diputació del General de Catalunya 933
Disputació d'En Buch ab son cavall 891
 Disputa de Barcelona 907
 Disputa de Tortosa 900, 904
Disputatio cum sarraceno 702
 Divjac, Johannes 590, 593, 596, 597, 606, 608, 609, 610, 612, 614, 629, 632, 656, 689, 698
Docta Sanctorum Patrum 718
Doctrina de compondre dictats 1008
Doctrinale 820, 848
 Document àrab de Poblet 896
 Dolbeau, François 674, 698
 Dolset, Henri 798
 Dolz de Castellar, Esteve 808
 Dombart, Bernard 34, 85, 86, 87
 Domènec de Terol 722
 Domènec, Antoni 579, 580, 581
 Domènec, Pere Rafael 579, 580
 Domenge i Mesquida, Joan 817
 Domingo Grabil, Anna 895
 Domínguez, Cèsar 936
 Domínguez Reboiras, Fernando 771, 772, 914, 1049
 Domínguez Sánchez, Santiago 888
 Dominicus de Colonia 1012

- Donat 39, 101, 930
Donatus 848, 877
Donatz proençals 761, 900
 Dorda, Francesc 763
 Doria, Brancaleone 941
 Dorico Alujas, Carles 838
 Doutres, Bernard 836, 862
 Dragut, 799
 Du Cange, Charles du Fresne 95, 132, 363, 375, 381
 Duarte Monserrat, Carles 721, 722
 Duby, Georges 9, 405
 Duc de Bar 940
 Ducay, Esperanza 502
 Duchhardt, Heinz 995
 Duet, F. 783
 Dungal 875
 Duns Escot, Joan 913, 925, 972
 Duran d'Osca 772
 Duran i Canyameras, Ferran 762, 1001
 Duran i Grau, Eulàlia 403, 565, 973, 1029
 Duran i Sanpere, Agustí 1032, 1048
 Durand de Saint Pourçain 30
 Duret, Claude 953
 Durliat, Marcel 817
 Durling, R. 536
 Dutoit, Ernest 593, 606, 623
 Duval, N. 619, 641
 Duval, Pierre 997

 Echarte, Tomás 845
 Eci 684
 Efrem, s. 570
 Egea Ger, Marc 907
 Eimeric, Mateu 1005, 1016-1017
 Eimeric, Nicolau 372, 575, 577, 738, 770, 772, 771, 917, 1036
 Eixarc, Joan 971
 Eixemeno, Joan 918
 Eiximenis, Francesc 36, 453-477, 504, 743, 770, 772, 779, 785, 819, 849, 910, 913, 914, 938, 939, 943, 952, 955, 958, 961, 962, 1034
El juí final 798
 Elies 103, 208, 237, 423
 Elies de Menorca 695
 Elionor de Sicília, reina de Catalunya-Aragó 931
 Elipand de Toledo 701, 702
 Elisabet Cristina de Brunswick-Wolfenbüt-
 tel 762, 763, 856
 Eliseu 103, 423
 Elorza, Antonio 761
 Emo, abadessa 877
 Emo, Robert B. 590
 Engels, Odilo 771
 Engildeus 718
 Enric de Lorena 994
 Enric IV de Navarra 986
 Ensenyat Pujol, Gabriel 818, 918, 960
 Entença, casa d'
 Entença, Teresa d' 708
Entremès del Cisma 948
Entremès de la divisa del senyor rei 948
Entremès de la Gerra de Santa Maria 948
Entremès de la presa de Balaguer 948
Entremès de la roda de la fortuna 948
*Entremès de la visió de sant Domingo i sant Francesc
 ab les tres llances* 948
Entremès de la visió de mestre Vicent 948
*Entremès de les set cadires, de les set planetes, de les set
 edats* 948
 Epalza, Mikel de 702
 Epicuri 464
 Epifani de Salamina, 637
 Épila, Juan de 970
Epistola Cyrilli 11, 12
Epítome histórico de Elcbe... 808
*Epítome tractatus Augustini in Evangelium Ioban-
 nis* 873
 Erasme de Rotterdam 752, 753, 972, 982
 Erau, Pere 895
 Ermengat, Bernat 584
 Ermengol comte 708
 Ermengol II d'Urgell 716
 Ermengol III d'Urgell 708
 Ermengol IV d'Urgell 708
 Ermengol V d'Urgell 708
 Ermengol VII d'Urgell 883
 Ermengol VIII d'Urgell 883
 Ermengol, Bernat 772
 Ermengol, Pere 771
 Ermessenda, comtessa 77
 Eroles Arasa, Yolanda 547
 Esaú 260
 Escales, Galceran 578, 583, 584
 Escapolat, Gabriel 579, 580, 581
 Escartí, Vicent Josep 513, 530, 752-755, 756-758, 959
 Escipió 942
 Escolano, Gaspar 787, 831
 Escorigüela, Joan Baptista 998
 Escorna, Joana 954, 957
 Escot Eriúgena 874, 907
 Escribano Paño, María Victoria 593, 626-633, 639, 640, 641, 645, 646, 672, 683
 Esdras de Girona 906
 Espadaler, Anton M. 955

- Español Bertran, Francesca 931
Espill de la vida religiosa 773, 976
 Espino, Antonio 986, 1030
 Esponera Cerdán, Alfonso 948
 Esquerdo, Onofre 856
 Esser, Kajetan 121
 Est Aries, Taurus, Gemini, Cancer... 1037
Establiments de la vila de Benassal 977
Establiments de Gandia 957
 Estal, Juan Manuel del 1025
 Estanyol Bardera, Vicenç 992
 Estapé, Fabià 535
Estatuts de Girona 769
 Esteve protomàrtir 144, 601, 605, 661, 662, 665, 666, 673, 674, 676-679, 689, 693
 Esteve, Josep 1039
 Estrabó 862, 867, 987
 Estrada Rius, Albert 947
 Estrela, J. E. 752
 Estudi de Lleida 951
 Étaix, Raymond 137
État de l'Université de Perpignan 1768: 1012, 1013
Etsi doctoris gentium 900, 1033
 Ettinghausen, Henry 993
 Euler, Walter Andreas 729-732, 915
 Eura, Agustí 1003, 1010
 Eusebi 258
 Eusebi de Cesarea 89
 Eustachius 250
 Eutropi 89
Evangeli de Joan 890, 974
Evangeli de Mateu 901
 Everard de Bethune 930
 Evinent, Antoni 825
 Evodi d'Uzali 664, 665, 673
 Exemeno, Andreu 1046
 Eximén López de Riglos 521
Eximpli de una sancta dona d'orde... 941
Experimenta Alberti 547
Expositio 118
Expositio Apocalypsis 9, 13, 118, 408, 409, 437, 438, 441, 920, 921
Expositio super XXIV caput Matthaei 9, 403, 404, 405, 409, 920, 921
Expulsión de los moriscos 1035
Extrait d'une lettre de la révolte de Barcelone... 993
Extravagans 423
E-z ieu am tal qui és bo e bell 769, 918
 Ezechias 220
 Ezequiel 423
 Ezperiquete, Francesc 1043
 Fabianus, s. 251, 434, 444
 Fàbrega de Cererols, Joan 996
 Fàbrega i Enfedaque, Albert 996
 Fàbrega i Grau, Àngel 771, 878
 Fàbregas i Roig, Josep 1021
 Fàbregues, Jaume 599
 Facio, Bartolomeo 951
 Factor, Nicolau 773
 Fages, Henri-Dominique 745
 Falchs, Francesc de 749
 Falcón Pérez, M. Isabel 1027
 Fargas Peñarrocha, M. Adela 777, 800
 Farias Zurita, Víctor 714, 880, 881
 Farina, Marco M. 1038
 Farnés i Julià, Soledat 844
 Farré Targa, Miquel Àngel 1047
 Farreny i Sistach, Dolors 972-973
 Faustus Reiensis 873
 Fava, Mariano 556, 559
 Faye, Emmanuel 915
 Febrer, Andreu 950, 956
 Febrer i Romaguera, Manuel V. 895
 Felip I (II de Castella) 520, 752, 754, 781, 793, 799, 846, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986
 Felip II (III de Castella) 987
 Felip III (IV de Castella) 795, 836, 987, 988, 991, 993, 994
 Felip V Borbó 762, 806, 846, 999, 1000, 1001, 1005, 1006; Farnese, Isabella, muller 1005
 Felip, Miquel 584
 Felip Sánchez, Jaume 828
 Felipo i Orts, Amparo 856
 Feliu d'Urgell 596, 701-704, 715, 772, 874, 875
 Feliu, Eduard 536, 541, 898, 899, 902
 Feliu, Francesc 1003
 Feliu i Montfort, Gaspar 704-713, 714-718
 Feliu de la Peña, Narcís 975, 1004
 Feliu i Torrent, Francesc 758
 Fenollar, Bernat de 519, 973, 974
 Ferdinand III Habsburg 795
 Ferdinando d'Aragona 552, 554, 555, 556, 558, 559
 Fernández Albadalejo, P. 761
 Fernández Ardanaz, Santiago 593, 609
 Fernández Conti, Santiago 983
 Fernández-Cuadrench, Jordi 881, 883
 Fernández de Heredia, Juan 512
 Fernandez d'Íxar, Joan 951
 Fernández Luzón, Antonio 988
 Fernández de Navarrete, Pedro 762
 Fernández Otal, José Antonio 1028
 Fernández de Oviedo, Gonzalo 794

- Fernández Peris, Francisco Javier 943
 Fernández Terricabras, Ignasi 986
 Fernández Trabal, Josep 1049
 Fernández Valverde, Juan 1044
 Ferragud, Carmel 559, 963
 Ferran I d'Antequera 800, 834, 846, 851, 898, 935, 939, 944, 945, 947, 949, 950, 951, 1028
 Ferran II de Catalunya-Aragó 770, 774, 800, 821, 834, 845, 903, 905, 936, 970, 974, 975, 976, 1022, 1029
 Ferrandiç, Andreu 13
 Ferrandis, Gabriel 771
 Ferrando i Francès, Antoni 511-531, 973
 Ferrante d'Aragona 1047
 Ferrari, Anna 890
 Ferraté, Joan 958, 959
 Ferré, Lola 535, 541
 Ferrer, àlias Capdeporç 741
 Ferrer, Antoni-Lluc 918
 Ferrer, Bonifaci 95, 770
 Ferrer, Jaume 560
 Ferrer, Joan 962
 Ferrer, Pere 366
 Ferrer, Vicent, s. 71, 72, 84, 85, 120, 515, 745, 747, 763, 770, 771, 772, 771, 849, 852, 853, 900, 905, 922, 938, 943, 948, 949, 968, 1022, 1023, 1034, 1036
 Ferrer i Costa, Joan 741
 Ferrer i Estruch, Vicent 1044
 Ferrer i Mallol, M. Teresa 786, 794, 830, 940
 Ferrer Solivares, Enric 967
 Ferrera, Felip de 771
 Ferreres Solivares, Enric 1009
 Ferrero Micó, Remedios 855
 Ferri, Ciro 1008
 Ferro Pomà, Víctor 780, 933
 Ferrús, Gabriel 918
 Fessós, Pere 579
 Festus, R. 694
 Fébrier, P. A. 619
 Ficino, Marsilio 914
Fidei orthodoxae formula = Confessio magistri Arnaldi
 Fidora, Alexander 908
 Figueroa, Feliciano de 1049
 Figuerola, Bernat de 786
 Fíguls, J. B. 861
 Finestres i de Monsalvo, Josep 806, 897
 Finke, Heinrich 13, 14, 16, 349, 350, 356, 365, 368, 562, 563, 893, 926, 944
 Fino, Pere 846
 Fita, Fidel 871
 Fiveller, Joan 800
 Flasch, Kurt 912
 Flavius Guillelmus Raimundus Mithridates 907
 Florensa, Joan 1030
 Florensa i Soler, Núria 795, 796
 Flórez, Enrique 696, 1012
 Flors i Bonet, Avel·lí 952
 Florus 89, 864
 Florus de Lió 772, 869, 873, 1023, 1035
Flus sanctorum 882, 968
 «Fluvioler del Ter, lo» = Pastell, Andreu
 Fogatge 1378: 809
 Foguet, Josep 721
 Foguet i Foraster, Ramon 1012, 1017
 Foguet Marsal, Ramon 721
 Fohlen, Janine 1033
 Folch de Cardona, Ferran 959
 Folch de Cardona, Josep 856
 Folch de Cardona, Josep Severio 856
 Folliet, Georges 872
 Fons, Joan Pau 989
 Font, Francesc 830
 Font, Joan 1023
 Font, Pere 560
 Font i Jaume, Alexandre 592, 651, 876, 1020
 Font i Rius, Josep M. 721, 723, 779, 977, 1022, 1048
 Fontaine, Jacques 593, 600, 610, 612, 617, 627, 635, 655, 659, 660, 661, 663-666, 677, 687, 698
 Fontana, Anna 548
 Fontana i Lázaro, Josep 762
 Fontanals, Reis 1036
 Fontanella, Joan Pere 778, 800, 989, 1019
 Fonte, Johannes de 1022
 Forcada, Vicente 745
 Foresti, Fabio 549
 Fornaguera, Francesc 1043
 Fort i Cañellas, M. Rosa 810
 Formiga Bosch, Josep 835
 Forner, Baptista 844
 Forner Escobet, Climent 952
 Forns de Ribera, Cristina 790
 Forster, John 769
 Fossà, Francesc de 866, 1018
 Fox Morcillo, Sebastián 983
 Framis Montoliu, Maite 850
 França, rei de 352, 353, 355, 356, 357, 358, 360, 363, 364, 365, 368, 369, 373, 374, 375, 376, 380, 382-388, 715, 940
 Francesc d'Assís, s. 121, 236, 237, 379, 441
 Francesc, Milans i Cia. 1017
 Francesch, M. T. 783

- Franciscus de Marchia 925
 Frank, Karl Suso 771
 Franquesa, Martí Joan 991
 Franquesa, Pedro 991
Franselm 956, 1010
 Fransen, Paul-Irenée 873
Frayre de Joy e Sor de Plaser 922
 Frede, Carlo de 556, 652
 Frede, Hermann Josef 593, 601
 Frederic 254, 425, 436
 Frederic el Bell d'Àustria 925; Isabel d'Aragó,
 muller 925
 Frederic de Trinàcria, rei 29, 131, 420, 772,
 926
 Freedman, Paul 769, 884
 Frend 632
 Frey, Johann Jakob 1004, 1008
 Friedberg, Emil 105, 139, 151
 Frodoí de Barcelona 705, 713
 Frontó 604, 612, 617, 618, 619, 621,
 629-634, 638-641, 644-647, 661, 690,
 693
 Fruitós de Tarragona, s. 872
 Fuente Castelló, Isabel de la 883
 Fuentes Gasó, Manuel M. 594, 632, 639,
 695
 Fullana i Puigserver, Pere 825
 Fulvia Procula 868
 Furió, Antoni 752, 816
 Furió Ceriol, Frederic 982-983
Furs d'Aragó 890, 985
Furs (e privilegis del regne) de València 785,
 828, 829, 888, 890, 896, 904, 977, 982,
 1023, 1039
 Fusc de Tarragona 867
 Fuster, Jeroni 974
 Fuster i Ortells, Joan 745, 752, 754, 958,
 968
 Gaar, Aemilius 592, 607, 652
 Gaietà de Mallorca 696
 Galba, Martí Joan de 954
 Galderic d'Urgell 856
 Galè 536, 537, 538, 539, 542
 Galeazzi, Olivio 552
 Galera, Montserrat 997
 Galiana, Lluís 998
 Gallinari, Luciano 939, 949
 Galmés i Sanxo, Salvador 918
 Galobart i Soler, Josep 826
 Galtés i Pujol, Joan 594, 639, 695
 Gamaliel 243
 Gamaliel II 680
 Gambacorta, Buonaccorso 770
 Gambacorta, Francesco 770
 Gamberoni, J. 665
 Gamper, Rudolf 1023
 Gams, Pius Bonifacius 608, 609
 Garau, Francesc 905
 Garau Llompart, Isabel 1041
 García, Lluís 751
 García, Martín 898
 García Ballester, Lluís 535-542, 902, 963
 García-Belmonte, Francisco Xavier 799
 García Cárcel, Ricardo 1000
 García de Castro, Francisco Javier 864, 868
 García Craviotto, Francisco 548
 García de Diego, Eduardo 487
 Garcia Edo, Vicent 848, 888, 889, 890
 García García, Antonio 576
 García Iglesias, L. 601, 605, 654, 655, 660,
 667, 672, 697
 García Llinares, M. Gemma 868
 García Lorenzo, Luciano 853
 Garcia Mahiques, Rafael 847, 981
 García Marín, Jesús 591, 680
 García i Marrasé, Neus-Elisabeth 801
 García Marcilla, Juan Vicente 851
 García Martínez, Josep 808
 García Moreno, Luis A. 594, 599, 628, 631,
 633, 634, 639, 647, 653, 683, 684
 García-Oliver, Ferran 838, 957
 Garcia Portuguès, Esther 1007
 García Rianza, Enrique 865, 867
 García Romero, Francisco 548
 García Rosselló, Joaquim 866
 García de Santa María, Alvaro 947
 Garcia Sanz, Arcadi 721, 749, 751, 785,
 889, 890
 Garcia Sastre, Jaume 991
 García Sempere, Marinela 974
 García Villoslada, Ricardo 601, 602, 642,
 681
 Garcias Estelrich, Domingo 916, 1019
 Garganta i Fàbrega, Josep M. 745
 Garí, Bernat 29, 443
 Garí, Blanca 1049
 Garnsey, P. 601, 667
 Garolera, Narcís 784
 Garret, Benet (Cariteo) 770, 976
 Garrido i Valls, Josep-David 811, 895
 Garriga Riera, Joaquim 794
 Garrigosa, Joaquim 773
 Garrote Sayó, Eduard 865
 Garshovitz, L. 901
 Gas, F. J. 722
 Gascó, Fernando 593, 646
 Gascó, Joan 951

- Gascó, Ramon 366
 Gascón Pérez, Jesús 985
 Gasol, J. M. 825
 Gasparri, Françoise 747
 Gassendi, Pierre 1017
 Gaçull, Andreu 965
 Gassull, Jaume 965, 968
 Gattiluso, Jacopo 770
 Gattola, Bartolomeo 770
 Gaudí, Antoni 817
 Gaufridus dictus Ligator 382
 Gauge, Valérie 601, 674, 675, 676, 677
 Gausfred de Tortosa 883
 Gauthier de Châtillon 930
 Gautier-Dalché, Jean 883
 Gavaldà, Francesc 830
 Gavara Prior, Joan J. 847, 856
 Gavastón, Juan de 771, 987
 Gausfred, comte 708
 Gay, J. Víctor 783
 Gay Escoda, Josep M. 1001
 Gay i Fumadó, Pere 871
 Gayà, Jordi 908, 910
 Gaza, Teodoro 770
 Gebellí Borràs, Pere 864
 Gedeó 211
Gènesi d'Esriptura 482, 499, 500, 501
 Genovard Clar, Joan Josep 619
 Genovese, Armando 592, 625
 Gensini, Sergio 800
 Gensler, Marek 924, 925
 Gentile da Foligno 770
 Georgelin, Christine 770
 Geraldini, Agapito 770
 Geraldini, Alessandro 770
 Geraldini, Angelo 770
 Geraldini, Antonio 770
 Geraldini, Bernardino 554, 555, 558
 Gerardo da Bologna 771
 Gerbert d'Aurillac 876
 Geremia, Pietro 771
 Gerhoh de Reichersberg 107
 Germans de la Puresa 912
 Gerwing, Manfred 16, 350, 354, 355, 357,
 358, 363, 562, 563, 566, 572
Gesamtkatalog der Wiegendrucke 547, 548
 Gerz-von Buren, Veronika 373
Gesta comitum Barchinonensium 772, 875, 876,
 877, 891
Gesta Romanorum 488, 489
 Gherardo da Cremona 771
 Ghini, Lucca 771
 Ghini, Simone 771
 Ghisalberti, Alberto M. 554
 Giacomo da Varazze 968
 Giambullari, Pierfrancesco 1031
 Giannetti, Andrea 934
 Gifre i Ribas, Pere 1049
 Giglioni, Pierangela 436
 Gil de Roma 1039
 Gil, Gaspar 1009
 Gil, Pere 722, 777
 Gil Roig, Nuria 925
 Gil Domingo, Agustín 1035
 Gil Sotres, Pedro 536, 538, 546
 Gilabert, Francesc 800
 Gilabert, Miquel de 813
 Gilbert, Nadine 1012
 Giménez López, Enrique 1020
 Gimeno Betí, Lluís 892
 Gimeno Blay, Francisco M. 511, 531, 737-738,
 745-747, 936
 Ginard Bauzà, Rafael 918
 Ginard Bujosa, Antoni 808
 Ginebreda, Antoni 504
 Ginzburg, Carlo 601, 657, 667, 678, 679,
 680
 Giovanni II Bentivoglio 549, 554
 Giovanni della Grossa 927
 Giraldi, Lilio Gregorio 953, 954
 Girbau Tàpias, Valentí 1009
 Girona, bisbe de 33, 376, 706
 Girona i Llagostera, Daniel 793, 940
 Gisbert Santonja, Josep A. 837, 956, 958,
 1050
 Glorieux, Palémon 354, 359, 360
Glossa 83, 95, 97, 99, 106, 107, 120, 129,
 136, 148;
Glossa Apocalypsis 447;
Glossae canonicæ 100;
Glossa interlinearis 446
Glossa ordinaria 98, 106, 427, 431, 433
Glossa Lucae 79
 Godescalc d'Orbais 874, 875
 Godoy Fernández, Cristina 594, 601, 657,
 663, 695, 870
 Goeree, Jan 777
 Göerich, Knut 771
 Goff, Frederick R. 558
 Goigs 840
Goigs a llaor de la Mare de Déu dels Prats 1037
Goigs de la... Font de l'Avellà 803
Goigs del Roser 1021
 Goldbacher, Al 614, 615
 Goligorsky, Eduardo 673
 Golinelli, Paolo 1038
 Goltred de Reixac 880, 881
 Gómez, Francesc Xavier 772, 773

- Gómez Gómez, M. Pilar 548
 Gómez Miedes, Bernardí 1035
 Gómez Muntané, María del Carmen 940
 Gómez Pallarès, Joan 867
 Gómez Rojo, María E. 938
 Gómez Serrano, Ana M. 905
 Gonter, Alfred 772, 929
 González, Teodoro 601, 681
 González Hurtebise, Ernesto 791
 González Novalín, José Luis 696, 697
 González Ruiz, Ramon 1034
 Goodenough, Anna 769
 Gorce, Matthieu-Maxime 745
 Gordià, emperador 868
 Gordon, Bernat de 556
 Gorman, Michel 873
 Gotart, Hubert 984, 988
 Gotmar de Girona 772
 Gourbin, Gilles 916
 Gower, John 488
 Gracià, emperador 603
 Gracia Alonso, Francisco 862
 Gracián, Baltasar 905
 Graf, K. 978
 Graffon, Anthony 551
 Granado, Carmelo 869
 Grandrue, Claude de 373, 1036
 Granollacs, Bernat de 559
 Gras i Casanovas, M. Mercè 986
 Grau, Marie 596, 640
 Grau i Pla, Llorenç-Jaume 814
 Grau i Pujol, Josep M. 814, 841, 843, 857, 860
 Grau i Segú, Martí 862
 Graullera Sanz, Vicente 849
Grecismus 848
 Gregori el Gran, s. 117, 122, 123, 137, 221, 444, 731
 Gregori de Tours 870
 Gregori IX 888
 Gregori XI 727, 839
 Gregori XII 944
 Gregori, Josep M. 971
 Gregorio, G. de 531
 Gregorius Nikèforas 990
 Grifoll, Isabel 954
 Gros i Pujol, Miquel dels Sants 718-719, 835, 880, 883
 Grosseteste, Robert 914
 Gryson, Roger 593, 652
 Gual, Narcís 519
 Gual-Despuig, família 824
 Gual i Remírez, F. Xabier 814
 Gual i Vilà, Valentí 828, 833
 Gualba, Ponç de 791
 Gualbes, Bernat de 800
 Gualbes, Cristòfor de 969
 Guasp, Pere 1042
 Gudiol i Cunill, Josep 785
 Güell i Junkert, Manel 991
 Guerau, Miquel 991
 Guerau de Cabrera 891
 Guerrero i Borrull, Francesc 952
 Guia i Marín, Josep 965, 967, 968
 Guia i Marín, Lluís J. 854
 Guich, Narcís 581
 Guichard, Pierre 888
 Guichard-Tesson, Françoise 551
 Guifré Borrell, comte 706
 Guijarro, Susana 1035
 Guille Moliné, Ernest 785
 Guillelmus Duranti 575
 Guillelmus de Monte Lauduno 575
 Guillelmus Peraldus 904
 Guillelmus Sancti Theodorici 132
 Guillelmus de Sequavilla 730
 Guillem 717
 Guillem, mestre d'obres 1028
 Guillem de Berguedà 891
 Guillem II de Narbona 950
 Guilleré, Christian 732-725
 Guimerà, Agustín 1017
 Günzberg i Moll, Jordi 887
 Guinot Rodríguez, Enric 752, 847, 848
 Guirau, J. M. 596, 609
 Guisalbert, comte 708
 Guixeras, David 1037
 Gulsoy, Joseph 524, 531
 Gurch, Joan 581
 Gurt i Esparraguera, Josep M. 870
 Gusi i Jener, Francesc 977
 Gutiérrez Poch, Miquel 1015
 Guzmán el Bueno 991
 Haebler, Konrad 546, 547, 548
Haggadah de Pasqua 907
 Haimó de Halberstadt
 Hain, Ludwig 547, 548, 558
 Hambenne, Baudouin 601, 602, 612, 619, 656, 657, 658, 659, 662, 663, 664, 677, 678, 680, 685, 687, 688, 689
 Hames, Harvey 906, 907
 Hamilton, Rita 769
 Hasday Cresques 741-743, 742, 743
 Hasenohr, Geneviève 886
 Hauf i Valls, Albert 953, 958, 961
 Hauréau, Barthélemy 11, 350, 356, 564
 Haverals, Marcel 879

- Heiberg, Johann Ludwig 88
 Heil, Johannes 874
 Heil, Wilhelm 715
 Hellinga, Lotte 547, 550
 Henoc 237
 Henry of Harclay 71, 351, 404, 567, 568, 921
 Henry, Michèle 12
 Heràclit 912
 Heras de Puig, Miquel 803
 Hèrcules 814
 Heredia, Ignacio de 1035
 Hernández Gasch, Jordi 867
 Hernández Hernández, Bernardo 793
 Hernando i Delgado, Josep 738, 929, 930, 966
 Hervás, Lorenzo 1007
 Hessichius 203, 204
 Hidalgo, Dionisio 546
 Hilari de Poitiers, s. 624, 873
 Hilberg, Isidorus 638
 Hildegardis 261, 437
 Hilhorst, A. 600, 661
 Hillgarth, Jocelyn N. 594, 601, 620, 652, 653, 654, 656, 657, 663, 665, 678, 699, 702
 Hinojosa Montalvo, José 847, 849, 896
Historia Apollonii regis Tyri 483, 486, 487, 488, 489-499, 505-510
Història de Josef... 973
Història de la Passió 1038
Historia Veteris Testamenti 478
Historiae Sanctorum 220, 444
 Holo, Joshua 871
 Holzt, 101
 Hombert, Pierre-Marie 594, 635
Homilies d'Organyà 515, 785, 885, 886
Homilies de Tortosa 784, 886
 Honorat de Bonafè 743
 Honori emperador 664
 Honori III, papa 888, 907
 Horaci Flac 688, 976
Horologium viatorum 884
 Hösle, Vittorio 912
 Hoste, Anselm 126
 Hübner, Dietmar von 718-719
 Hübner, Wolfgang 1037
 Huerta y Vega, Francisco Javier de la 1004
 Hug II d'Empúries 711
 Hug Roger III de Pallars 711
 Hug de Sant Víctor 907
 Hugo de Novocastro 71, 567, 568
 Hugo de Sancto Caro 64
 Hunt, E. D. 601, 663, 667, 671, 678, 680, 683
 Hurst, D. 114
 Hurus de Constança, Paulus 488
 Iacono, Antonietta 951
 Iber 749, 750
 Ibn al-Hatib 875, 909
 Ibn a-Râhib 910
 Ibn `Arabî 909
 Ibn-Hayyân 857
 Iborra, E. 752
 Iborra, Joan 752, 980
 Idali de Barcelona 1034
 Ifern, Francesc 1010
 Iglésias, Narcís 995
 Iglesias Pascau, Víctor 1035
 Ilarius 224
 Ildefons de Toledo 870, 872
 Illa, vescomte d' 946
 Illescas, Gonzalo de 1031
Imago vitae 921
 Imbach, Ruedi 952
In honorem sancti Cucuphatis 880
 Innocenci I 636
 Innocenci III 104, 105, 952, 958
 Innocenci hebreu menorquí 604, 605, 660, 672, 694
 Inquisición Española 946
 Involatus 870
 Ioan Don Sancho 942
 Ioannes de Friburgo 771
 Irlas Vicente, M. Carmen 856
 Isaac de Stella 122, 125, 139
 Isaac ben Moisès ha-Leví = Profiat Duran
 Isaac Tsarfatí 900
 Isabel d'Aragó, reina de Portugal, santa 929
 Isidor de Sevilla, s. 61, 114, 115, 695, 697, 873, 884, 1034
Isti sunt paragraphi Summae fr. Raimundi de dotibus 1023
 Isop 556
 Istria, Vicentello d' 927
Itinerarium Hierosolymitanum 862
Iudicia nativitatum 478
 Iung, Jean-Eric 876
 Iusuf al-Mudhaffar 797
 Izarn, Pierre 1014
 Izquierdo, Isabel 861
 Izquierdo, Joan 845, 846
 Izquierdo, Josep 961
 Jacob ben David Bonjorn 770
 Jacomart = Baçó, Jaume

- Jacquart, Danielle 538, 543, 551
 Jàfer, família 749
 Jafudà Bonsenyor 784
 Jafudà Cresques 901
 Jalpí, Pere Miquel 1030
 Jamnes 150
 Janer, Florencio 487
 Jaspert, Nicolas 789
 Jaubert de Paçà, Francesc Jaume 977, 1043
 Jaulent, Esteve 910
 Jaume I de Catalunya-Aragó 511-531, 707, 708, 720, 722, 753, 769, 772, 779, 815, 816, 831, 844, 847, 849, 888, 895, 899, 916, 922, 923, 927, 948, 955, 985
 Jaume II de Catalunya-Aragó 356, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 375, 376, 384, 387, 420, 425, 512, 714, 715, 732, 770, 779, 808, 830, 844, 847, 839, 891, 892, 896, 902, 904, 922, 923, 925, 926, 927, 928, 932, 1025
 Jaume II de Mallorca 95, 367, 737, 816, 826, 891, 916, 1026, 1040
 Jaume III de Mallorca 815, 819, 923, 930, 1040
 Jaume de Mallorca, infant 504
 Jaume d'Aragó, comte d'Urgell 946, 947
 Jaume de Cessoles 952
 Jaume, Jaume 923
 Jaume, Joan 770
 Jaume, Josep 1018
 Jaupí, Josep 1018
 Jean d'Abbéville 728
 Jecto 226
 Jeroni, s. 64, 89, 106, 107, 114, 116, 125, 221, 250, 457, 459, 433, 437, 444, 637, 638, 646, 873
Jesuchrist, fill de Déu viu... 792
 Jiménez de Cisneros, Garcías 773, 1039
 Jiménez Puchol, Daniel 851
 Jiménez de Rada, Rodrigo 1034
 Joan XXII, papa 372, 718, 733, 1023
 Joan I de Catalunya-Aragó 486, 743, 933, 938, 939, 944, 945, 953; Violant, muller 934
 Joan II de Catalunya-Aragó 792, 793, 800, 840, 845, 852, 902, 935, 949, 961, 975, 1038
 Joan Baptista 129
 Joan Cassià 123, 124
 Joan Crisòstom, s. 466
 Joan, Francesc 853
 Joan (Oliu), Pèire 11, 22, 117-118, 372, 405, 408, 424, 437, 439, 440, 441, 443, 444, 908
 Joan de Biçlara 772
 Joan (Quidort) de París 70, 349, 359, 360, 567, 569, 573, 920, 921
 Joan de Salisburys 122
 Joan Teutònic 727
 Joana la Boja 946, 977
 Joaquim de Flore 22, 39, 40, 68, 118, 119, 121, 254, 256, 257, 424, 437, 440, 444, 919, 921
 Joaquim de Flore, pseudo 921
 Joaquín del Niño Jesús 799
 Jofre el Pelut 714, 856, 876, 877
 Jofre de Witerbo 488
 Jofre, Jaume 750
 Jofre, Ramon 453, 455, 456
 Johan, Joan 1046
 Johannes de Sacrobosco 987
 Johannes de Toletó 944
 Jolís Santjaume, Joan 998
 Joly, Barthélemy 801
 Jones, A. H. M. 683
 Jonquières, François 1015
 Jorba, Guerau de 834
 Jorba i Serra, Xavier 829
 Jordà, Guillem 836
 Jordà, Jaume 971
 Jordà, Ponç 766
 Jordà, Rafael 766
 Jordà, Ramon 766
 Jordà i Fages, Carles 767
 Jordada, Antoni 1019, 1020
 Jordan, E. 40
 Jordán Montes, J. F. 601, 680
 Jordi de Déu 936
 José Antonio de San Alberto 1014
 José i Pitarch, Antoni 840
 Josuè ibn Gaon 900
 Josep 211, 226, 234, 247, 250
 Josep I emperador 1000
 Jouvin, A. 801
 Jovellanos, Gaspar Melchor de 817
 Jovenyós, Joan 844
 Jover i Avellà, Gabriel 824
 Juan II de Castilla 947
 Juan, Jordi 868, 1020
 Juan Manuel, infant 895
 Juan-Mompó, Joaquim 968
 Juan Vidal, Josep 821, 823
 Juana de Austria 799
 Judah Salomon 907
 Juli Solinus 987
 Julià, Macià 579, 580, 581
 Julià, Narcís 1010
 Julián de Toledo 1034

- Jülicher, A. 617
 Junta de Comerç 1009, 1015, 1016
 Junyent, Eduard 871
 Junyent, Emili 594, 596, 639
 Just d'Urgell, s. 1034
 Juster, Jean 673
 Justí 89
Justificació en consciència 795
 Jutge, Pere 138
 Juvells, Ignasi 1005
 Juvenal 942
- Kaeppli, Thomas 730, 745
 Kagay, Donald J. 769, 888
 Kailuweit, Rolf 1019
 Kalb, Alphonse 34, 85, 86, 87
 Kalmár, János 796
 Kerhervé, Jean 883
 Khevenhüller, Franz Christoph 795
 Kiesewetter, Andreas 926
 Kircher, Athanasius 918
 Kirchner, Helena 893
 Kirkeby, John 733, 921
Kîtâb al-Sifâ 910
 Klebs, Arnold C. 547, 548, 550
 Klebs, Elimar 487
 Kneppens, C. H. 600, 661
 Knoch-Mund, Gabi 1023
 Koberger, Anton 966
 Kollesch, Jutta 546
 Kotarba, Jérôme 784
 Kotter, Samuel S. 541
 Krehl, Augustus 101
- L. Fulvius Numisianus 868
La famosa representació de la Asunción 798
 La Parra López, Santiago 980, 981
 Labacco, Antonio 794, 983
 Labarta, Ana 538
 Lacarra Ducay, M. Jesús 502
 Lacombe, Georges 551
 Lactanci 610, 620
 Lafont, Jean 1013
 Lafuente Hernández, Eusebio 599, 652
 Laín Entralgo, Pedro 539
 Lairón Pla, Aureliano J. 752
 Laliena Corbera, Carlos 1025
 Lalinde Abadía, Jesús 779
 Lamarca, Montserrat 548, 1001
 Lamuela, Xavier 543
 Lancel, Serge 594, 641
 Lanfranco da Milano 924
 Lange, Justus 771
 Lapelley, Claude 594
- Làpida trilingüe de Tortosa 871
 Larguier, Gilbert 1012
 Larios, Dámaso de 774, 775
 Larue, Rodrigue 594, 607, 652
 Laurenza, Domenico 551
 Lavinjeta, Bernat de 916
 Lawe, Kari 975
 Lawn, Brian 551
 Le Léannec-Bavavéas, M. Thérèse 786
 Le Preste de Vauban, Sébastien 997
 Le Roux, Patrick 864
Lealtad catalana 1001
 Leandre de Sant Josep 1030
 Leandro de Sevilla 597
 Leclercq, Jean 122, 134, 143
 Lecomte, M. 1013
 Lecoy de la Marche, A. 923
 Lee, Harold 62
 Lefèvre d'Étaples, Jacques 441, 916
Legenda aurea 969, 1034
Legenda beati Olegarii 881-882
Leges Palatinae Maioricenses 95, 791, 815
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 916
 Leimgruber, Veronika 559
 Lencina Pérez, Xavier 782
 León Navarro, Vicente 782, 1016
 León Sanz, Virginia 761, 762, 1001
 Leonardi, Claudio 703, 772, 918
 Leonas 611, 615, 617, 618, 621
 Leonci 619, 620
 Lerner, Robert E. 11, 406, 407, 408, 438, 440
 Leskien, Hermann 1022
Lettera consolatoria a messer Pino de' Rossi 969
 Leveroni, Rosa 958
 Lewis, Charles B. 489, 491, 492, 494, 496, 497, 499
Lex Gothorum 875
Lex Romana et Gothica 720
Lex Sarracenorum 720
 Lezius, Fr. 643
 Liaño Martínez, Emma 936
Liber aggregationis 547
Liber al-Kindi 910
Liber de flore 441
Liber de hiis, in quibus christiani et iudei circa fidem concordant et discordant 1033
Liber denudationis sive ostensionis... 909
Liber diversorum privilegiorum ville Perpiniati 832
Liber enchiridiadis de musica 877
Liber feudorum maior 835
Liber generationis Hippolyti 695
Liber Horoscopus 921

- Liber inventarii monumentorum regii archivii Barchinone* 737
- Liber iudicum* 715, 885, 889
- Liber lapidarii* 921
- Liber Maiorichinus* 772
- Liber mysticus* 880
- Liber ordinum* 880
- Liber privilegiorum civitatis et Regni Valentiae* 752
- Liber processionum ecclesie sedis Gerunde* 811
- Liborius, 'comes' 664, 694
- Libre d'actes detb Conselh Generau d'Aran* 846
- Libre de Apollonio* 487
- Libre de coneixements d'espècies* 984
- Libri Antiquitatum Sedis Barchinone* 790
- Libro fecho de los caballos* 963
- Licinià de Cartagena 696
- Limongi, Antoni 594, 601, 651, 700
- Lindsay, 61, 114
- Lion, Bernard 867
- Lippold, Adolf 89
- List, Gerhard 1023
- Litorius 631, 683
- Liturgia horarum* 570
- Llabià, Bernat de 367
- Labrés, Gabriel 784
- Lladonosa, Josep 813
- Llaris, Josep 1024
- Lastimosa tragèdia que representa la Passió...* 806
- Lledó, Domènec 838
- Llegenda de les mosques de Sant Feliu 777
- Lleida, sagristà de = Torrefeta, Joan de
- Lleó I, papa 658
- Llevador de rendes Reial Patrimoni a Catalunya* 827
- Llibre d'hores hebreu 901
- Llibre d'actes de Queralt* 835
- Llibre d'actes del consell de Vic* 1023
- Llibre d'albarans venuts per crim de germania* 1042
- Llibre d'antiguitats* 853, 855
- Llibre d'emoluments reials a ciutat i illa de Mallorca* 1026
- Llibre de la confraria dels estrangers d'Igualada* 813
- Llibre del cerimonial de Mallorca* 815
- Llibre de comptes generals...* 990
- Llibre del Consolat de Mar* 785, 1028
- Llibre del repartiment de Mallorca* 876
- Llibre de la Cort del batlle Ferrer Oller* 739
- Llibre de Cort de justícia de la ciutat de València* 521
- Llibre ferrat de Llúvia* 814
- Llibre groc de la ciutat de Girona* 723
- Llibre memorial de rebudes e dates... de la Verge Maria de la Font...* 803
- Llibre de memòries de diversos successos e fets memorables* 853, 855
- Llibre d'hores d'Alfons IV* 956
- Llibre d'inquisicions d'Algaida* 937
- Llibre major de l'arxiu de la casa de Foixà...* 1033
- Llibre d'obra de Santa Maria del Camí* 839
- Llibre vell de l'Alguer* 788
- Llibre verd de Castelló* 798
- Llibre verd de la ciutat de Girona* 723
- Llibre verd de Manresa* 935
- Llibre verd de Tortosa* 845
- Llibre vermell de Ciutadella* 826
- Llibre vermell de la ciutat de Girona* 723-725
- Llibre de fra Bernat* 922
- Llibre de memòries* 749
- Llibre de la presó, passió i mort de Jesu-Christ...* 806
- Llibre de privilegis d'Elx* 808
- Llibre de totes maneres de confits* 853
- Llibre del privilegi de la confraria de S. Miquel. Mojà* 827
- Llibre de privilegis de la fàbrica de la moneda* 1040
- Llibre de la confraria de S. Miquel. Mojà* 827
- Llibre de la çuna e xara dels moros* 896
- Llibre de cuina de Scala Dei* 942
- Llibre de privilegis* 900
- Llibre de privilegis de Tàrrrega* 781
- Llibre de privilegis de la vila d'Ulldecona* 887
- Llibre de proposicions a corts* 936
- Llibre de les nobleses dels reis* 937
- Llibre de les semblances de tots los hòmens* 503
- Llibre de coch* 853, 942
- Llibre de Sent Soví* 802, 819, 853, 942
- Llibre de les solemnitats de Barcelona* 791
- Llibre de diverses statuts e ordinacions... de Algezira* 752
- Llibre del coc de la canonja de Tarragona* 819
- Llibre del consolat de mar* 897, 1039
- Llibre del mostassaf de Mallorca* 819
- Llibre del repartiment de València* 895
- Llibre dels ajuntaments de la vila de Ponts* 1044
- Llibre dels quesits e perquens* 921
- Llibre dels set savis de Roma* 924
- Llibre on se trobaran les obligacions del clero d'Adzeneta* 1021
- Llibre Tenal* 1021
- Llibres de cerimònies* 942
- Llibres racionaris de vila i castell de Llers* 837
- Llibres del repartiment de Mallorca* 819
- Llobet Portella, Josep M. 804, 805, 812, 828, 842, 901, 1005
- Llompert i Moragas, Gabriel 820, 901, 902
- Llop ibn Muhammad al-Qassí 857
- Llopis, Antoni 748

- Llorca, Fernando 749
 Llorenç de Brindisi, s. 1030
 Llorenç d'Orleans 820, 890
 Llorens Forcada, M. del Mar 861
 Lluch i Bramon, Rosa 875, 941
 Lluch i Martín, Ernest 761-763, 1001
 Lluís el Cec 797
 Lluís el Piadós 704, 705, 875
 Lluís I Borbó 1003
 Lluís IV d'Ultramar 705
 Lluís XIII de França 795, 994
 Lluís XIV de França 836, 1000, 1001, 1013
 Lluís XV de França 1011, 1013
 Lluís d'Anjou, s. 779
 Lluís de Vilafranca 696
 Llull, Berenguer 1027
 Llull, Pere 1027
 Llull, Ramon 22, 115-116, 120, 355, 258, 405, 406, 408, 409, 424, 437, 439, 440, 443, 444, 544, 576, 692, 729-732, 769, 770, 771, 772, 771, 772, 776, 815, 891, 893, 898, 906-919, 941, 952, 958, 1012, 1023, 1031-1032, 1036
 Llull, Ramon pseudo 733-734, 772, 916, 921-922, 1036
 Lluþià, Gaspar de 965
 Lluþià, Joan de 985
 Lluþià i Bages, Hug de 943, 965
Logica nova 848
Logica vetus 848
 Lohr, Charles 730, 771, 772, 912, 913, 1022
 Loiola, Ignasi de, s. 980
 Lomas, F. J. 594, 628
 Lombardi, Antonella 391
 Lope de Vega y Carpio, Félix 853, 917
 López Bonet, Josep E. 926
 López Cordón Cortezo, M. Victoria 801
 López Díaz, M. Teresa 1035
 López Elum, Pedro 831, 888
 López Muñoz, José Luis 640
 López Pereira, J. E. 594, 627
 López Pérez, M. Dolores 820
 López Piñero, José M. 538, 548
 López Rodríguez, Carlos 852
 López Vilar, Jordi 868
 Lorenzo de'Medici 558
 Lotharius de Segni 373
 Lotter, Friedrich 601, 651, 653, 656, 658, 662, 664, 665, 667-669, 678, 680, 681, 683, 684, 699
 Lucianus 666
 Lucrezia d'Alagno 955
 Ludovicus Valentiae 1022
 Luna, Joan de 929
 Luna, Pero de = Benet XIII
 Luna-Batlle, Xavier 769
 Louis, Pierre 551
Luctuosas endechas y nenias doloridas... 1007
 Luis de Granada 1012
 Luis, Pfo de 590, 608
 Luques, Miquel Benet Jeroni 544
 Luschner, Johann 974
 Lüttenberg, Thomas 791
 Luz Compañ, José Luis 905
 M. Cornelius Nigrinus Curiatius Maternus 865
 Macari, abat 462
 Macari de Menorca 695
 Macaulay, G. C. 488
 Machiavelli, Niccolò 982, 983
 Machielsen, J. 594, 601, 652
 Macías Delgado, J. 761
 Macias i Solé, Josep M. 595, 604, 641
 Madame D'Aulnoy 801
 Madec, Gulven 595, 606, 612, 629
 Madoz, Pascual 767, 859
 Madre, Alois 908
 Madrid, Llorenç de, sr. 825
 Madrid, Llorenç de, jr. 825
 Madurell i Marimon, Josep M. 544, 560, 786, 1015
 Maffei, comte 872
 Magdalena 128, 220, 226, 227
 Magister Historiarum = Vincentius Bellovacensis
 Magister Testamenti 733
 Magnou-Nortier, Elisabeth 703
 Mahoma 962, 974
 Mai, Angelo 873
 Maierù, Alfonso 922
 Maians i Ciscar, Gregori 831, 871, 998, 1006, 1007, 1012, 1016
 Maians i Ciscar, Joan Antoni 998
 Maier, Anneliese 11, 13, 14, 15, 16, 353, 561, 562
 Maier, Jean-Louis 616
 Maine Burguete, Enrique 942
 Maïques, Miquel 971
 Maldà, baró de = Amat i de Cortada, Rafael d'
Maldit ben-dit 785
 Malet, Antoni 972
 Malet, Bernat 751
 Malferit, Mateu 918
 Malla, Felip de 783, 806, 951, 966
 Mallèn, notari de Castelló d'Empúries 725
 Mallet, Géraldine 836
 Mallorca, rei de 367

- Mallorquí i Garcia, Elvis 879
 Maloney, Thomas S. 63
 Mambres 150
 Mancini, Diana 910
 Manconi, Francesco 788, 840
 Mandeville, Jean 979
 Manera, Carles 825
 Manescal, Onofre 754
 Manfredi, Girolamo 543, 548, 549, 551-554, 557, 558
 Manning, Eugène 12
 Manrique de Lara, Rodrigo Manuel 999
 Manselli, Raoul 40, 61, 91, 428
 Mansi, Johannes Dominicus 353
 Mansilla Reoyo, Demetrio 696, 697
 Mansuri Rosado, M. Nieves 853
 Mañé Mas, M. Cinta 899
 Maomath d'Almonson 720
 Mara, Maria Grazia 602, 669
 Maratti, Carlo 1008
 Maravall, J. A. 761, 762
 Marbres, Joan 770
 Marc, Ausiàs 515, 763, 806, 837, 950, 952-960, 966, 968
 Marc, Jaume 956, 957, 958
 Marc, Joan 957
 Marc, Pere, sr. 954, 955
 Marc, Pere, jr. 954, 965, 957, 958
 Marca, Pèire de 866, 995, 1035
 Marcay, Simó de 361, 378, 383
 Marcet Juncosa, Alcía 995, 996
 Marcii Poncii Catones, gens 864
 Marcos, María del Mar 595, 601, 624, 627, 631, 638, 681
 Marcús, grec 716
 Marcús Maimó, Laura Margarita 819
 Marden, C. Carrol 487
 Mardoqueu 245
 Marés, Francesc 995
 Margarit, Joan de 964
 Margarit, Pere 794
 Marí i Brull, Gerard 844, 845
 Maria d'Aragó, princesa 512
 Maria d'Hongria, princesa 795
 Marinelli Mercacci, Olga 118
 Marineo Siculo, Lucio 753, 755
 Mariner d'Alagó, Vicent 959, 981, 991
 Marinis, Tammaro de 558
 Marquès, Antoni 795
 Marquès, Salomó 1009, 1010
 Marquès i Sala, Benigne 702, 886, 961
 Marquès i Planagumà, Josep M. 594, 595, 639, 640, 695, 724, 774, 837, 859, 875, 884, 1009, 1010, 1031
 Marqués de Santillana 958
 Marquilles, Jaume 961
 Marquina, Martí 1043
 Marrades, família 854
 Marromà, Joan 750
 Marsella, bisbe de 33
 Marsili, Pere 527, 918
 Martín Abad, Julián 1034
 Masplède, Louis 995
 Marta 223
 Martí l'Humà 779, 793, 851, 871, 939, 940, 942, 943, 945, 946, 953, 1036; Maria de Luna, muller 942
 Martí V, papa 847, 951
 Martí d'Aragó, rei de Sicília, primogènit 946
 Martí de Barcelona 349, 350, 365, 366
 Martí, Francesc 770, 1023
 Marti, Heinrich 595
 Martí, Jaume 580
 Martí, Josep 830, 886, 1048
 Martí, Ramon, fra 770, 771, 772, 889, 890, 909, 918
 Martí, Ramon 810, 878, 893
 Martí, Sadurní 964
 Martí i Alanis, Joan 702, 704
 Martí Bonet, Josep M. 882
 Martí Castell, Joan, 524, 531, 758
 Martí Garcia, Carles 866
 Martí Mestre, Joaquim 511, 523, 524, 531, 756-758, 998
 Martí i Viladamor, Francesc 795, 800
 Martín de Braga 597
 Martín Abad, Julián 1034
 Martín Pascual, Manuel 789
 Martindale, J. R. 683
 Martinell, Maria 591, 624
 Martines, Pere 519, 974
 Martines, Pero 974
 Martines Peres, Vicent 922, 961, 967, 969, 1050
 Martínez, Luís Pablo 847
 Martínez Carrillo, María de los Llanos 905
 Martínez Díaz, Gerardo 576
 Martínez Ferrà, Gabriel 944
 Martínez Ferrando, Josep Ernest 816
 Martínez García, Consuelo 1035
 Martínez Gázquez, José 538
 Martínez Marina, F. 761
 Martínez Millán, José 984
 Martínez Rodríguez, Miquel Àngel 836
 Martínez Romero, Tomàs 962
 Martínez Shaw, Carlos 761
 Martorell, Bernat 960

- Martorell, Joanot 515, 913, 952, 955, 961, 963
 Martorell, Isabel 957
 Martos, Josep Lluís 967
 Marzal, Pascual 888
 Marzal García-Quismondo, Miguel Ángel 892
 Marzio, Galeotto 550
 Mas i Darder, Antic 996
 Mas Fornés, A. 788
 Mas i Usó, Pasqual 798
 Mas i Vives, Joan 918
 Mascó, Guillem 751
 Mascaró Pasarius, Josep 599, 652
 Masferrer Domingo, Anicet 886
 Masnou Pratdesaba, Josep 594, 639, 695
 Massimo, Attilio 595, 691
 Massip, Àngels 721
 Massip i Bonet, Francesc 948
 Massip Fonollosa, Jesús 721
 Massó i Carballido, Jaume 1045
 Massó i Torrens, Jaume 486, 520, 791, 945
 Massot, Josep 971
 Massot Ramis de Ayreflor, Maria J. 1040
 Massot-Reyner, J. 832
 Masvezy, Salvador 1014
 Mataplana, Hug de 889, 891
 Mateu Ibars, M. Dolores 879
 Mateu Ibars, Josefina 781, 879
 Mateu i Llopis, Felipe 786
 Mateua 223
 Mathagnan, Joan 966
 Matheu i Sanç, Llorenç 982
 Matthieu de Vendôme 930
 Matteo di Giovanni 823
 Maurice de Sully 886
 Màxim, usurpador 603, 640
 Maximianus 621
 Maximilià, emperador 965; Maria de Borgonya, primera muller 965; Anna de Bretanya, pretesa segona 966
 Mayer, Marc 595, 601, 683, 694, 984
 Mayeur, Jean-Marie 589
 Mayol i Llompart, Antoni 788
 Mayora Tebé, Xavier 810
 Mazzarino, Giulio Raimondo 993
 McCranck, Lawrence J. 782, 799, 882, 896, 1029
 McGinn, Bernard 9
 McVaugh, Michael R. 535, 536, 537, 538, 540, 541, 546, 732-733, 733-734
 Medina, Jaume 1011
 Mediona, Nicolau de 794
 Mei, Joan 754
 Meier, J. 602
 Melé Pegueroles, Jordi 917
 Meléndez Mendoza, Fernando 763
 Meletius 668, 672; Artemísia, muller 668, 672
 Melià, Bartomeu 1007
 Mellot, Jean-Dominique 774
 Meloni, Giuseppe 927, 928, 1028
 Meloni, Maria Giuseppina 927
 Melquisedec 233
Mémoires concernant les marchands... de S. Béat 846
Memorial de greuges 1009
Memorial de Palma 954
Memorial Pescara 980
Memorial dels agravis fets... per lo bisbe de Vic 802
Memorial dels beneficis del senyor rei 779
Memorial dels béns dels jueus de Tortosa 903
 Menaut, G. 600, 681
 Menchon Bes, Joan Josep 595, 604, 641
 Méndez, Francisco 546
 Mendoza, Mencía de 959
 Menéndez y Pelayo, Marcelino 349, 350, 351, 353, 373, 374, 420, 426, 427, 433, 436
 Mensa i Valls, Jaume 25, 28, 403-451, 919, 929
 Mercadal i Fernández, Oriol 866
 Mercader, Gaspar 580
 Mercader, Joan 947, 949, 951
 Mercader, Josep 1007
 Mercader i Calatayud, Manuel 855
 Mercader i Riba, Joan 762
 Mercer, Berenguer 366
 Mercati, Giovanni 353
 Merhout, Johannes 575-577
 Merimée, Pròsper 853
 Mestre Campi, Jesús 595, 601, 694
 Mestre Sanchis, Antonio 847, 1016
 Metge, Bernat 743, 942, 943, 944, 952
 Methodius 253
 Meungh, Jean de 921
 Mexía, Pedro 978
 Mey, Felip 1004
 Meyer, Marshall T. 673
 Meyerson, Marc D. 770, 904
 Michelet, J. 1037
 Midrashim 889
 Mieres, Tomàs de 966
 Mieth, K. P. 502
 Migne, Jean Paul 57, 59, 62, 83, 89, 95, 99, 100, 106, 106, 107, 114, 117, 119, 120, 122, 126, 129, 137, 138, 139, 148, 151, 502, 606, 675, 683, 689, 873
 Milà i Fontanals, Manuel 758, 853

- Millàs i Castellví, Carles 814
 Millàs i Vallicrosa, Josep Maria 894
 Mingorance i Ricart, Francesc Xavier 812
 Miquel de Petra 825
 Miquel i Planas, Ramon 965
 Miquel i Rossell, Francesc 1029
 Mira, Eduard 955
 Mira, Enric 856
 Miracle, Antoni de 751
Miracles de la Verge Maria 764
Miracula facta Uzali 665
Mirall e excimpli d'un hom qui feia santa vida 941
 Miralles, Melcior 749
 Miralles Jori, Eulàlia 752-755, 1029, 1049
 Miralles Monserrat, Joan 917
 Miramat, Bartomeu de 931
 Miravall Dolç, Ramon 894
 Miret i Sans, Joaquim 923, 945
 Miró, família 857
 Miró, comte-bisbe de Besalú 707
 Miró, Joan 1009
 Miró i Baldrich, Ramon 805, 806, 842
 Miró Rosinach, Josep M. 833
Misericors fuit Deus illis... 102
 Misfud Ciscar, Ángel 807
Mishna 673
Missale Gerundense 811
Missale Romanum 68
Missale Sancti Ruphi ecclesiae Dertosensis 883
 Misses de sant Amador 792
Misteri del rei Herodes 853
 Modoin d'Autun 874
 Móger, Gabriel 918
 Moisès 103, 150, 211, 226, 227, 423
 Moisès, abat 465
 Molas i Ribalta, Pere 774
 Moles, Francesco 796
 Molina i Castellà, Anna 937
 Molina i Figueres, Joan 959
 Moliné, Enric 774, 803
 Moliné i Brasés, Ernest 785
 Molins Despuig, Guillem 971
 Moll i Serra, Margalida 594, 601, 651
 Mondinari, Paola 1038
 Monedero, Carmen 486, 487
 Monell, Berenguer des 740
 Moner, Dalmau, s. 771, 1003
 Monferrer Monfort, Àlvar 803
 Monjas Manso, Lluís 922
 Monsalvo Anton, Josep M. 792
 Montserrat, Cosme de 1033
 Montaner Martorell, J. M. 1005
 Montemayor, Jorge de 959
 Monti Sabia, Liliana 951
 Montagut i Estragués, Tomàs de 780, 943, 988
 Montaigne, Michel de 983
 Montalbergo, Pietro Paolo 794
 Montaner, Bartomeua 739
 Montaner Alonso, P. de 817
 Montano, Cola 550
 Montcada, família 722
 Montcada, Francesc de 990
 Montcada, Ot de 851
 Monteagudo Robledo, M. Pilar 853
 Monrde Albiach, Cristina 1026
 Montfar i Sors, Dídac 794
 Montmeló, Pere de 29
 Montoliu i de Togores, Manuel de 511, 531
 Montrodon, Arnau de 727, 728, 729
 Montroquer, Guiu e 770, 772, 966, 1022, 1035, 1036, 1038
 Montserrat, Oleguer de 998
 Montsó, Joan de 771, 944, 1023, 1036
 Mora d'Almenar, Guillem Ramon 851
 Mora Castellà, Josep 1005
 Mora Cañada, Adela 946
 Moragas, Guillem 929
 Moran i Ocerinjauregui, Josep 763, 765, 870, 874, 875, 885
 Morant i Almendros, Purín 963
 Morató, Francesc 827
 Morató, Jacint 812
 Morató i Thomàs, Josep M. 118
 Moravo, Mathias 559
 Morden, Robert 997
 Morel-Fatio, Alfred 500
 Morell, Antoni 765
 Morelli, Marcello 918
 Morelló Baget, Jordi 834, 934
 Moreno Cebada, E. 808
 Moreno Toral, Esteban 1035
 Morgades i Gili, Josep 784
 Morin, Jacqueline 594, 607
 Moriones, F. 595, 625, 626, 627
 Morley, Henry 488
 Moro, Antonio 868
 Moro, Cristina 1039
 Morris, J. 683
 Morro Veny, Guillem 823, 839
 Mossé ben Nahman 900
 Mossé Sefardí = Petrus Alfonsi
 Moureau, Madeleine 595, 618, 619, 641
 Moxeriffo, Neri 927
 Moxon, Joseph 997
 Müller, Jean Pierre 360, 569
 Mulet, Salvador 1017

- Mulet Mas, Víctor 1017
 Munar i Munar, Felip 990
 Munby, A. N. L. 12
 Mundó i Marcet, Manuel A. 702, 760, 776, 870, 885
 Muntaner, Bartomeu 504
 Muntaner, Ramon 405, 511, 527, 769, 779, 816, 891, 895, 922, 923, 924, 927-928, 990
 Muntaner Mariano, Lleonard 905
 Muntanyans, Jaume (?) 919
 Muñatones, Juan de 1049
 Muñoz y Guil, Manuel 1009
 Muñoz León, Domingo 889
 Muñoz Melgar, Andreu 595, 604, 627, 628, 633, 641
 Muñoz Pomer, M. Rosa 786, 850
 Mur, Dalmau de 951
 Muretach 101
 Mut, Vicenç 917
 Mutgé i Vives, Josefina 790
 Mutzenbecher, Almut 84
 Myésier, Thomas Le 909

 Nabucodonosor 137, 211-212, 238, 247
 Naccarato, Franz 785
 Nada Patrone, Anna M. 549
 Nadal, Bernat 825
 Nadal, Jeroni 773, 979
 Nadal, Joaquim 723, 724
 Nadal, Josep M. 775
 Nahmànides 772
 Narbona, arquebisbe de = Ayclin, Gil
 Narbona, vescomte de = Amalric, vescomte de Narbona
 Narbona Vizcaíno, Rafael 852, 943
 Narma, Alfí de 358, 361, 378, 383
 Natio Catalanorum 923
 Navarro, Cristina P. 591, 680
 Navarro Bonilla, Diego 945
 Navarro Espinach, Germán 852
 Navarro Sorní, Miquel 847
 Navès, Antònia de 833
 Navès, Joan de 833
 Nebor, Ricard 350, 361, 365, 379, 383
 Neccia, Lino 970
Necrologi del monestir de Pedralbes 932
 Nelgares, J. 985
 Neske, Ingeborg 914
 Nettesheim, Agrippa von 916
 Neufville, Jean 121
 Neumann, Karsten 993
 Newton, Isaac 1017
 Nickel, Diethard 546

 Niclós Albarracín, José Vicente 743-744, 901
 Nicodemus 57
 Nicolai, Jean 994
 Nicolàs i Mascaró, Joan C. de 595, 601, 691
 Nicolau III, papa 889
 Nicolau IV 920
 Nicolau de Lira 70, 119, 120, 567, 921
 Nicolau d'Olwer, Lluís 701
 Nietzsche, Friedrich 912
 Ninot, Magí 991
 Nir-El, Yoram 900
 Nithard, Everhard 992
 Noè 110, 111, 211, 251, 425, 755
 Nogaret, Guillem de 350, 358, 361, 375, 383
 Nola, Robert de 853
 Nolasc, Pere 922
 Nolla, Josep M. 870
Nomina comitum Paliariensium 1034
 Nonnitus de Girona 872
Notas de oficiales que murieron en servicio de Carlos VI... 1001
Notes antigues de la catedral de Tortosa 904
Noticia de las diez sibillas más nombradas 1042
 Notker Balbulus 718
 Nova villa, Gerardus de 361, 375, 378
 Novellet, joglar 891
Noves ordinations, stils i pràctiques de la Reial Audiència 824
 Novo, Alfonso 884
Nuovo ricettario 972
 Nuix i Perpinyà, Joan 1018

Obres e trobes a honor de la Verge Maria 965
 O'Callaghan, Joseph F. 783, 784
O vere Deus, trinus et unus... 803
Obra de fr. Joban Alemnay 973
Obraige des philosophes 921
Obres originals del beat Ramon Llull 918
 Ocampo, Florián de 753, 754, 755
 Ocaña i Subirana, Maria 858
 Odo de Sully 727
 Odonis (Ot), Geraldus 925
 Oesterley, Hermann 488
Officina medicamentorum 1035
 Olachea Labayen, Juan Bra. 794
 Olària i Puyoles, Carme 977
 Oldericus Vitalis 882
 Oleguer de Barcelona, s. 881, 992
 Oleo, Miquel 1007
 Olesa, Jaume (?) 919
 Olesti Vila, Oriol 866, 868
 Olibà de Ripoll 772, 776, 877, 884

- Oliba, Jaume 584
 Oliva, Cèsar 979
 Olivar, Alexandre 765, 879, 880
 Olivares, comte-duc 991
 Olivé i Ollé, Francesc 1043
 Oliver, Benvingut 721, 722, 887
 Oliver, Miquel dels Sants 917
 Oliveras, Marià 1021
 Olivet, Ramon 1004
 Olleme, Vicent 773
 Ollich i Castanyer, Imma 858
 Olmos, Ricardo 593, 645
 Olmos Canalda, Elías 366
 Omont, Henri 12
 Oms, Elionor d' 560
 Oms de Santapau i Salbà, Antoni 823
 Ontalba Ruipérez, J. A. 922
 Opilió d'Eivissa 695
 Optat 870
 Optatus 626
Oració de sant Cebrà 481, 486
Oracional visigòtic de Tarragona 872
Oraculum Eritheae 86
Oratio beati Ambrosii ante missam 883
Oratio beati Augustini dum officium canitur 883
Orationes devotae 478
Ordenances dels corredors de borsa 785
Ordenanzas de las aulas de retórica y gramática de Manresa 826
Ordinacions del consolat de Bruges 944
Ordinacions del gremi de gerrers de Mallorca 822
Ordinacions del lloc de Tarrés 843
Ordinacions del monestir de Pedralbes 932
Ordinacions de la Casa Reial 519, 737, 738, 791, 854, 931, 963, 1027
Ordinacions de la vila d'Ascó 977
Ordinacions confraria ànimes Riudoms 841
Ordinacions de la confraria de Sant Jordi 817
Ordinacions de la confraria d'estrangers d'Iguallada 812
Ordinacions de l'escola de gramàtica, València 1412 848
Ordinacions per a la coronació reial 737, 738
Ordinacions per a la Universitat Literària de Vic 1000
Ordinacions de la costa marítima del Regne de València 757
Ordinacions sobre les seguretats marítimes 971
 Ordinas i Marcé, Gabriel 839
Ordinatio ecclesie Minoricensis 826
Ordinatio ecclesie Valentine 1034
Ordinatio super forma navigandi 932
Ordinationes pro iustitia administranda 934
Ordonnance portant réglemeut pour l'Université de Perpignan 1013
 Orellana, Marc Antoni 998
 Orfila Pons, Margarita 595, 691, 867
 Orígenes 114, 597, 637, 638, 643, 671
 Oriol, Jaume 844
 Orlandis, Josep 595, 601, 650, 691, 697
 Orosi, Pau 89, 444, 600, 601, 602, 605, 632, 633, 650, 665, 671, 672, 673, 675, 676, 677, 679, 694, 1034
 Oroz, Rodolfo 487
 Orri, Eva 868
 Orriols Monset, Lluís 981
 Ortega, Villoslada, Antonio 816
 Ortí, Marc Antoni 998
 Orfí i Gost, Pere 933
 Ottaviani, Alessandro 770
 Ouy, Gilbert 373, 1036
 Ovidi 957, 958
 Paarmann, Roswithe 763
 Pablo Martínez, Luis 950
 Pace, G. 951
 Pacià de Barcelona, s. 869
 Pacs, Lluís / Joan de 918
 Padró, Josep 814
 Padró, Vicent 965
 Padrosa, Miquel 726
 Pagarolas i Sabaté, Laureà 844
 Pagès, Amadeu 959
 Pagliari, Irma 1938
 Palanca Pons, Abelardo 548
 Palao, Javier 888
 Palau, Jacme de 931
 Palau i Dulcet, Antoni 548
 Palau i Vagues, Francesc 806
 Palladio, Andrea 983
 Palma, Baptista 843
 Palol, Bernat de 918
 Palol, Pere de 595, 601, 628, 634, 636, 640, 650, 678, 690, 694
 Palou i Miquel, Hug 932
 Pané, Ramon 794
 Panella, Enrico 745
 Paniagua Arellano, Juan A. 535, 536, 538, 540, 546
 Paquimeres, Georgios 990
 Paradís, Gabriel 479, 505
 Pardo Molero, Juan Francisco 855
 Parent, André 1013
 Parenti, Giovanni 976
 Parets, Miquel 795
Pariatge 1301 826
 Pariatges 926

- París, Bisbe de 349, 352, 358, 360, 361, 362, 363, 364, 369, 374, 376, 377, 379, 381, 383, 387, 572
 París, Canceller de l'Estudi 562, 563, 567
 París, Oficial de 351, 352, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 364, 369, 377, 381, 382, 383, 384, 385
Parts gramaticals 820
Parvum regimen sanitatis 547
 Pascasi Radbert 120
 Pasqual, família 1006
 Pasqual II, papa 884
 Pasqual, Antoni 749
 Pasqual i Coromines, Jaume 719, 1022, 1048
 Pasqual, Pere, s. 770
 Pasqual, Pere 809
 Passarius, Olivier 860
 Passerat de la Chapelle, Claude François 1007
 Passeyra, Pere de 715
Passi en cobles, lo 974
Passió, la 918
Passio Christi 820
Passio sancti Vincentii diaconi et martyris 871
Passio Thomae 643
 Pastell, Andreu 776
 Pastor, Alonso 773
 Patrocle d'Arles 617, 621, 629, 630, 633-636, 640, 645, 646, 648, 693
 Pau apòstol 18, 21, 22, 69, 75, 81, 82, 85, 94, 96, 97, 100, 104, 108, 130, 131, 132, 139, 141, 142, 149, 418, 419, 958, 983
Pau dels Pirineus 995
 Pau, Jeroni 964, 973
 Pauker, C. 686
 Paula 637
 Paulí d'Aquileia 701
 Paulinus 646
 Pauly, 88
 Paym, Robert 488
 Payrachs, Gaspar 809
 Payrachs, Miquel 809
 Pedaya, Haviva 906
 Pedio, Tommaso 976
 Pedraza García, Manuel José 966
 Pedro el Cruel 897
 Peers, Allson Edgar 769
 Peguera, Lluís de 777, 988, 990
 Peirats Navarro, Isabel 965
 Pèire d'Alvèrnia 26, 70, 77, 349, 355, 381, 567, 568, 570, 573, 921
 Pèire de Llemotges 771
 Peláez Albendea, Manuel J. 779, 786, 938
 Pelagi 674
Pelegrí (el venturós) 1010
 Pelegrí i Terrado, Pilar 788
 Pellicer, Joan 739
 Pellicer i Rocher, Vicente 854
 Pelliser, Gregori 837
 Pelster, Franz 71, 351, 567
 Pena, L. 783
 Pena, M. José 863
 Penyafort, Ramon de, s. 105, 727, 770, 772, 780, 842, 888, 922, 1023, 1033, 1034, 1035, 1036, 1038
 Peña, Francisco 771
 Peña Díaz, Manuel 559
 Pera i Isern, Joaquim 866
 Peraire, Joan 977
 Peraita, Carmen 978
 Perandreo, Pere 898
 Perarnau i Espelt, Josep 7-402, 404, 405-406, 407, 411, 415, 419, 422, 432, 440, 441, 443, 449, 536, 561-574, 576, 596, 601, 608, 617, 657, 701-704, 719-721, 729-732, 737-738, 745-747, 760, 763-765, 917, 949, 1049, 1051-1106
 Perasso da Rin, Flavia 1038
 Pere apòstol 22, 90, 111, 147
 Pere el Catòlic 922, 953
 Pere I de Catalunya-Aragó 707, 771
 Pere II de Catalunya-Aragó, el Gran 739, 771, 816, 888, 892, 899, 922, 923
 Pere III el Cerimoniós 486, 511, 512, 531, 715, 737, 738, 739, 740, 764, 771, 788, 789, 812, 819, 829, 833, 840, 845, 849, 854, 891, 922, 923, 927, 928, 930, 931, 932, 935, 936, 937, 942, 945, 955, 996, 1026, 1027, 1028
 Pere d'Aragó, comte d'Urgell 709, 711
 Pere d'Aragó, fra, infant 725, 726, 771, 790, 839, 848, 891, 893, 938
 Pere de Portugal, pretendent 962
 Pere Nolasc, s. 771
 Pere Pasqual, s. 771
 Pere Llombard 79, 80, 257, 444
 Pere Ursèol 771
 Pere d'Albalat 771
 Pere de Clusa 720
 Pere de Montmeló 443
 Pere de Tamarit 722
 Pere (ça Pera), Guerau 739
 Pere (sagristà Seu Barna) 790
 Perea Simon, Eugeni 841
 Pereira, Michela 733-734, 921
 Perellós, Ramon de 922
 Perera, Benet 771
 Pérez, C. 591, 680
 Pérez, Eiximèn 971

- Pérez, Esteve 751
 Pérez, Joan Bta. 1034, 1044
 Pérez, Pero 750
 Pérez Almoguera, Arturo 594, 596, 627, 639, 641, 863
 Pérez Aparicio, Carmen 855
 Pérez Bayer, Francesc 564
 Pérez Castillo, Anna 790
 Pérez de Chinchón, Bernardo 898, 980
 Pérez Galdós, Benito 853
 Pérez García, Pablo 1016
 Pérez Martínez, Isacio 1018
 Pérez Martínez, Llorenç 697, 905
 Pérez Medina, Tomás V. 895
 Pérez Samper, M. Ángeles 802, 989, 1031
 Pérez de Valdivia, Diego 773, 985
 Perler, Othmar 616
 Permanyer 721
 Peronella d'Aragó 779
 Perpinyà, Salvador 808
 Perrin, Michel-Yves 602, 678
 Perrin, Pere 725
 Perrone Compagni, Vittoria 550
 Pertusa, Francesc de 952
 Perujo Melgar, Joan M. 961
 Peset i Reig, Marià 737, 888, 971
 Pesta Negra 964
 Petersen, W. L. 901
 Petersohn, Jürgen 770
 Petit, L. 123
 Petitmengin, Pierre 1033
 Petrarca, Francesco 953, 1017
 Petrucci, Armando 872
 Petrus Alfonsi 483, 502, 503
 Petrus de Braco 575, 576
 Petrus Comestor 57, 444
 Petschenig 123, 124
 Peyre, Bernat 921
 Pflieger, André 29
 Phalaris 1039
 Philas Tzevi 907
 Phillipps, Thomas 12
 Philodamus 865
 Pico della Mirandola, Giovanni 549, 915
 Picornell Bauzá, Climent 808
 Pidal, Pedro José 487
 Pierre de Saint-Omer 354
 Pietri, Charles 589, 596, 610, 636, 642
 Pietri, Luce 589, 601, 677
 Pietro d'Abano 551
 Pilat 242
 Piña Homs, Romà 781
 Piñero i Costa, Miquel-Dídac 871
 Piñol Alabart, Daniel 952, 1045
 Piqué i Padró, Jordi 1045
 Pius II papa 549
 Piva, Paolo 1038
 Pizarro Carrasco, Carlos 1000
 Pla de Salamanca 806-807
 Pladevall i Font, Antoni 596, 599, 638, 639, 649, 641, 650, 701-704, 945
 Planas Rosselló, Antonio 817
 Planells, família 1006
 Planes i Albets, Ramon 578-585, 1032, 1043
 Planes Closa, Josep M. 842
 Plans, Sergi 797
Planta per al govern de Santa Clara de Ciutadella... 990
Planys del cavaller Mataró 922
 Plató 80
 Play, Frederic Le 803
Plec d'actes closos... de Planols 835
 Plessians, Guillem de 352, 363, 371
 Plini el Jove 865, 867
 Plini el Vell 694, 695, 697, 755, 866
 Poal, Romeu des 1040
 Poblet, abat de 889
 Poilaco, C. de 361, 378
 Poisson, Olivier 596, 640
 Poitiers, Ramon de 353, 358, 380
 Políptic de Sant Pere de Vilamajor 776
 Pollastri, A. 600, 602, 669
 Pomponi Mela 755, 867, 987
 Ponç de Copons 519
 Ponç Giribert 790
 Ponç Hug IV d'Empúries 725
 Ponç Hug VI d'Empúries 710
 Ponç de Girona (sagrístà) 889
 Ponç d'Icard, Lluís 984
 Pons, Guillem 737
 Pons, Josep Sebastià 1043
 Pons Alòs, Vicente 946
 Pons-Estel Tugores, Catalina 823
 Pons Fuster, Francisco 987
 Pons Guri, Josep M. 839
 Pons Moll, Joan 807
 Pons Pons, Guillem 600
 Pons Pons, Jerònia 971
 Pons Serra, Lluís 787
 Ponsich, P(i)er(r)e 862
 Pont, Clara 778
 Pontano, Giovanni 951
 Porcar, Joan 756
 Porcel, Baltasar 599, 652
 Porcius, M. 863
 Pordenone, Oderico di 764
 Pornassio, Raphael de 950, 1022
 Porta, Simeó 806

- Portet, Pierre 875
 Portugal i de Deça, Pere de 962
 Posa, Pere 543, 544, 545, 547, 548, 553, 560
 Possidi 626
 Posthumus Meyjes, Guillaume Henri M. 944
 Postigo, Rosa M. 758
 Potestà, Gian Luca 9, 10, 11, 28, 406, 407, 410, 411, 420, 421, 435, 438, 440, 441, 565, 920
 Pou, Segimon 1009
 Poujade, Patrice 846
 Pozo Chacón, José A. del 860
 Prades, Margarida de, reina 790
 Prades, Timbor de 790
Pragmàtica de Tivoli 821
 Praous 228
 Prat, Enric 1019
 Prats, David 772
 Prats, Francesc 772
 Prats, Rafael 1006
 Prats Cuevas, Joaquim 807, 1005
 Prats i Domingo, Modest 758
Prechs d'amor 922
 Preminus 257
 Prevosti, Maria 795
 Prieto Bernabé, José Manuel 1010
Princèps namque 740
 Pring-Mill, Robert 911
 Priscià 39, 715, 877, 929
 Priscil·lià 604, 627, 628, 632, 633, 636, 640, 644, 646, 647
Privilegia civitatum Regni Valentie 1033
Procés per la contribució a les càrregues universals 839
Procés de Girona sobre S. Salvador d'Horta 988
Proceso eclesiástico por Gnerros y Cadells 802
Proclamación católica 993
Profecia d'En Bernat Modoga 918
Profecies catalanes 764
 Profiat Duran 743-744, 899, 900
Projet des ouvrages à faire à Roses... 997
Prophetia de summis pontificibus 254, 444
 Pros i Jordà, M. Carme 789
 Proverbio, Delio Vania 901
 Prudenci, Aureli 688
 Ptolemeu, Claudi 550, 866, 869, 872, 987
 Publius Usulentus Veiento 863
 Puchades Bataller, Josep 850
 Puerta Garrido, Daniel 982
 Puig, Carole 829
 Puig, Pau 1021
 Puig, Ramon 844
 Puig i Forasté, Teresa 841
 Puig i Grissenberger, Anna M. 868
 Puig i Oliver, Jaume de 453-510, 575-577, 723-725, 725-727, 739-741, 761-763, 765-767, 1049
 Puig Sanchis, Isidre 827
 Puig i Tàrrrech, Armand 501, 502
 Puig i Tàrrrech, Roser 840, 841, 857, 860, 1037
 Puigarnau, Alfons 792
 Puigercós, Bernat de 376, 432, 930
 Puigdorfila, Gaspar de 905
 Puigjaner, Francesc 994
 Puigllat, família 827
 Puigpardines, Berenguer de 752
 Puigserver, Felip 771
 Puigvert i Gurt, Xavier 961
 Pujades, Jaume 581
 Pujades, Jeroni 795, 981
 Pujades, Miquel 755
 Pujol, Agustí, sr. 844
 Pujol, Agustí, jr. 844, 858
 Pujol, David 1009
 Pujol i Soley, Jordi 1004
 Pujol, Josep M. 513, 531
 Pujol i Canelles, Miquel 725-727
 Pujol del Horno, Jaume 866
 Puñal Fernández, Tomás 852
 Quadrado, Josep M. 816, 960
 Quasten, Johannes 596, 600, 609, 655
Què cové per venir al terme prefix de la mort 480, 486
 Quer i Carbonell, Josep 783
 Quer, Guillem des 724
 Querol, Elisabeth 774
Questa del sanct Graal 918
 Quetglas, P. J. 595, 683
 Quidort, Jean = Jean (Quidort) de París
 Quílez Mata, Julio Luis 841
 Quillen, Carol 596, 622, 623, 666
 Quintana, Joan 479, 505
 Quintana Torres, Antoni 815
 Quintero Fuiza, Luis 884
 Quintil·lià 930
 Quintus Caelius Felix 864
 Quirante Santacruz, Lluís 981
 Quirina, gens 866, 867
 Quiroga, Jorge 591, 678
 Rabaça, Gener 751
 Rabassa i Vaquer, Carles 859
 Rabella, Joan A. 877, 934
Racional de la Ilustre Villa de Elche 808
 Raciti, Gaetano 139

- Rafanell, August 775, 976, 1050
 Rafat i Selga, Francesc 785
 Ràfols, Antoni 1015
 Ragacs, Ursula 772
 Ragona, Franca 770
Raimundi Lulli Opera Latina 730
 «Raimundus Lullus Institut» 732
 Raimundus 907
 Ram, Domènec 951
 Raman, Anny 12
 Rambla Zaragoza, Wenceslao 859
 Ramiro el Monje 779, 946
 Ramírez Molas, Pere 959
 Ramírez Sádaba, José L. 602, 654, 655, 686, 687, 688
 Ramon, Antoni 987
 Ramon Berenguer I 714, 717
 Ramon Berenguer I/II 706, 707
 Ramon Berenguer III 707, 780, 883, 884
 Ramon Berenguer IV 710, 720, 722, 779, 845, 894, 897, 945, 946; Peronella muller, reina 946
 Ramon Berenguer d'Aragó, infant 726
 Ramon Borrell, comte 706, 712
 Ramon Nonat, s. 772
 Ramon de Besulde 722
 Ramon de Vallbona 857
 Ramon i Vinyes, Salvador 597, 610, 617
 Ramos Rodríguez, Rosa 816
 Ramos Alfajarín, Joan Rafael 734-736
 Ramos Carillo, Antonio 1035
 Ramus, Pierre 982
 Rancoule, Guy 861
 Rapace, Lanzalao 558; Caterina, vídua 558
 Rasico, Philip 511, 522, 524, 531
 Rasmussen, Niels Krogh 879
Rasús de trobar 761, 900
 Rather, L. I. 546
 Rausell, Helena 752
Ravennatis Anonymi Cosmographica 862
 Raventós, Josep 597, 640
 Raynal, François 1018
Rebudes fetes de l'armada d'En Berenguer Ripoll 931
 Rebullosa, Jaume 771
 Recared 870
Record de l'Aliança 1001
 Reeves, Marjorie 919
Regestrum Clementis papae V 58
Regimen acutorum 58
Regimen sanitatis 547
Regiment de franquesa 823
Regla segona del gloriós pare sant Francesc... 989
 Reglà i Campistol, Joan 350, 365, 367, 539, 715
Reglamento de las cargas y gastos... de Gadesa 843
Regles d'esquivar vocables 934, 973
Regula Benedicti 974, 1039
 Reho, Cosimo 427
 Reig, Bartomeu 797
 Reinhardt, Klaus 502, 503, 915
 Reis Catòlics 903, 965
 Reixac, Baldiri 1009-1011
 Reixac, Joan 850
Relacions de procuradors 892
 Remasset, joglar 891
Rememoratio parrochiarum Vallis Lordensis 857
 Renall, mestre 882
 Renard, Miquel 580
 Renedo, Xavier 785
 Renz, Wendelin 1022
Repertorium Himmologicum 719
Representació de la cort 1760: 1001
 Requesens, Estefania de 752
 Requesens, Lluís de 983
 Requesens, Onofre 771
 Requesens Piquer, Joan 973, 1029, 1042
Responsio ad cavillationes adversarii veritatis 403, 405, 407, 410
Responsiones ad argumenta et oppositiones doctorum Parisiensium 564
Resumen de las antigüedades de la villa de Elche 808
 Retamero, Félix 893
 Reuter, Timoty 123
 Revilla Calvo, Víctor 864, 866
 Rhenanus, Beatus 915, 916
 Rial, Ramon 1000
 Rialb, marquès de = Vilana Perlas, Ramon
 Biras, Anna 1009
 Ribas, Benet 974
 Ribas, Pedro de 554
 Ribell, Manuel 1014
 Ribelles, Bartomeu 861
 Riber, Llorenç 979
 Ribera, Josep 772
 Ribera, Juan de, s. 987
 Ribera, Manuel Marià 714, 936, 1024
 Ribes, Domènec de 1027
 Ribes, Jaume de 901
 Ribes Bonanova, Xavier 807
 Ricard de Sant Víctor 107, 117, 118, 137, 138, 952
 Rich Abad, Anna 883, 902
 Richelieu, Armand Jean Du Plessis de 993
 Riedlinger, Helmut 772

- Riera, Bartomeu 771
 Riera, Francesc 598, 602, 651, 697, 700
 Riera Ferrer, Juan José 1041
 Riera i Fonts, Carles 827
 Riera i Sans, Jaume 513, 519, 543, 740-741, 903, 1024
 Riera Vayreda, Francesc 1041
 Riese, Alexander 487
 Riessinger, Sisto 555
 Rigaudière, Albert 883
 Rimini, Gregori de 1022
 Rinaldi, Odorico 353, 360
 Ring, M. 487
 Ríos, José Amador de los 487
 Ripoll, família 897
 Ripoll, Berenguer de 931
 Ripoll, Elionor 954, 956
 Ripoll López, G. 592, 627
 Ripollès Alegre, Pere Pau 850, 861
 Riquer i Morera, Martí de 511, 531, 745, 785, 942, 963
 Riquer i Permanyer, Borja de 596, 636, 650, 678, 694
 Riquier 876
 Rita, M. Cristina 597, 602, 691
Rituale Ilerdense 813
 Riu i Riu, Manuel 763, 856, 878, 891
 Riudeperes, família 886
 Rius, Josep 1012
 Rius Camps, Josep 637
 Rivera Sentís, Francesc Xavier 805
 Rivers, Kimberly 939
 Rix de Chur, Hans 966
 Robert de Nola 559, 802
 Robertson, William 1018
 Robles, Laureano 597, 617
 Robles Sierra, Adolfo 745, 922, 948
 Robuster, Francesc 802
 Roca, Antic 959
 Roca, Antoni 559
 Roca, Josep M. 486
 Roca, Pere 750
 Roca i Heras, Josep M. 539
 Roca Mussons, Maria A. 942
 Roca Traver, Francisco A. 799
 Rocabertí, Francesc Jofre de 798
 Rocabertí, Joan Tomàs de 745, 771, 773
 Rocabertí, Lluís Dalmau de 990, 991
 Rocandolf, Guillem de 980
 Rocatalhada, Joan de 919, 920, 921
 Rochais, Henri M. 134, 143
 Roda, Manuel de 1014
 Roden, Marie-Louise 975
 Rodon Binué, Eulalia 875
 Rodrigo Lizondo, Mateu 442, 448, 751
 Rodrigo Pertegàs, Josep 539, 540
 Rodrigo Requena, Esther 862
 Rodríguez, Conchi 886
 Rodríguez, Isabel 1040
 Rodríguez, Lluïsa 1011
 Rodríguez Culebras, Ramon 847
 Rodríguez Risquete, Montserrat 970
 Rodríguez Risquete, F. Xavier 773
 Roger Bacon 62
 Roig, Antoni 652, 665
 Roig, Antoni 825
 Roig, Jaume 944, 955, 965
 Roig, Joan 1016
 Roig, Magí 824
 Roig i Simon, Marisa 1033
 Roig Vives, Francesc 796, 797
 Roís de Corella, Joan 749, 954, 955, 960, 966-969, 969, 974
 Roís de Lihori, Hipòlita 752
 Romà i Rossell, Francesc 1009
 Romaní, Baltasar de 959
 Romano, David 902
 Romeo, Carlo 872
 Romero Pose, Uxio 597, 602, 632
 Romeu, Jaume 751
 Romeu i Figueras, Josep 891
 Rondal 471
 Ros, Carles 776, 998
 Ros Mateu, Josep 866
 Ros, Michelle 1013
 Rosa, Angela Astor 770
Rosarius 921
Rosarius alkimicus Montispezzulani 921
 Rosenbach, Joan 974, 975
 Roseto, Radulphus de 381
 Rossell, Nicolau 772, 815, 1033
 Rosselló, Bartomeu 1006
 Rosselló, Montserrat 1039
 Rosselló, Ramon 916
 Rosselló Bordoy, Guillem 788, 829, 991, 1049
 Bosselló Bover, Pere 918
 Rosselló i Callejas, Aina M. 592, 651
 Rosselló Lliteras, Joan 824, 1040, 1041, 1042
 Rosselló i Vaquer, Ramon 788, 822
 Rossich, Albert 758, 772, 775, 1009, 1010
 Rotger, Mateu 599, 652
 Rothschild, Jean-Pierre 770
 Rotzoll, Maïke 550
 Roura Aulinas, Lluís 1006
 Roura i Güibas, Gabriel 811
 Rovira, Francesc 766
 Rovira, Narcís 581, 582, 584

- Rovira Belloso, Josep M. 643, 703
 Rovira i Gómez, Salvador 834
 Roviró, Ignasi 1000
 Roy Martín, M. José 945
 Ruaix i Vinyet, Josep 734-736
 Ruano, Ferdinando 1033
 Rubèn 672, 682, 685, 689
 Rubertí, Juan Francisco 871
 Rubí, Sebastià 771
 Rubí i Marimon, Ramon de 775
 Rubiés, Joan Pau 800
 Rubiés i Miravet, Joan Pau 975
 Rubió i Balaguer, Jordi 544, 548, 559, 974
 Rubió i Lluch, Antoni 519, 531, 791, 926, 945
 Rubió i Orts, Joaquim 918
 Rubió i Nadal, Josep 860
 Rubió i Ors, Joaquim 758
 Rubio Albarracín, Josep 952
 Rubio i Borràs, Manuel 1005
 Rubio i Manuel, Daniel 930
 Rubio Vela, Agustín 443, 541, 747-751, 969
Rúbriques de Bruniquer 986
 Rück, Peter 1050
 Rufí d'Aquileia 138
 Ruiz, Margalida 813
 Ruiz Carvajal, José Rafael 816
 Ruiz García, Elisa 1034
 Ruiz i Gómez, Vicenç 893
 Ruiz Quesada, Francesc 811
 Ruiz Simon, Josep M. 911
 Rumeu de Armas, Antonio 1027
 Rupert de Deutz 107
 Ruricius Lemovicensis 873
 Rusconi, G. A. 983
 Rusconi, Roberto 920
 Rusinés, Ernest 784
 Rusio, Lorenzo 963
 Rut 209
 Ruzafa García, Manuel 897
 Ryder, Alan 555

 Saavedra Fajardo, Diego 762
 Sabaté i Curull, Flocel 595, 694, 780, 781, 786, 832, 845, 853, 884, 903, 932
 Sabater, Antoni 843
 Sabater, mossèn 503
 Sabater, Pere 952
 Saborit Badenes, Pere 841, 1021, 1049
 Sacosta, Galceran 810
 Sacramentari de S. Feliu de Girona 880
 Saera, Vicent 748, 749
 Sagarriga, Francesc 820
 Sagiti de Lleida 597, 604, 639

 Sagnes, Jean 1050
 Sa'îd b. Fathûn 910
 Sáinz de la Maza Lasoli, Regina 786, 838
 Sala, Pere sa 966
 Sala, Raymond 1011
 Sala i Berart, Gaspar 795, 796
 Salabert i Roca, Vicent 926
 Salas, Jaime de 1049
 Salazar, Pedro Félix de 916
 Salbà de Vallgornera, Miquel 823
 Sales, Núria 965
 Salicrú i Lluch, Roser 560, 898, 947
 Salisi i Clos, Josep O. 1047
 Salmón, Fernando 538
Salm penitencials 1031
 Salomó ben Adret 772, 899, 907, 919
 Salon, Miquel Bartomeu 772
 Salrach i Marés, Josep M. 715, 718, 810, 876, 878, 884
 Salvà, Guillem 924
 Salvà Campillo, Francesc 1021
 Salvadó Poy, Roc 904
 Salvadó Requesens, J. 978
 Salvador d'Horta, s. 988
 Salvador, Carles 960
 Salvador Esteban, Emilia 854
 Salvat, Ricard 1050
 Salvà, Guillem 889
 Salzinger, Iu 772, 909
 Samper, Hipòlit de 828
 Samuel Maioricanus 1039
 Santjaume, Marianna 998
 Sampietro i Solanes, Maria J. 972
 Samuel ben Abraham ben Natan 900
 Sanahuja Anguera, X. 969
 Sanç 717
 Sanç de Mallorca 733, 923, 926, 930, 1040
 Sanç Caset, Joan 773
 Sanches, Gil 739
 Sánchez, Francisco 554
 Sánchez, Tomás Antonio 487
 Sánchez Adell, José 521, 531
 Sánchez León, M. Luisa 865, 866, 867
 Sánchez Marcos, Fernando 994
 Sánchez Martínez, Manuel 892, 931, 937
 Sánchez de Movellán Torent, Isabel 950
 Sánchez Salor, Eustaquio 536, 597, 675
 Sánchez de la Torre, Àngel 971
 Sánchez de Verrial, Clemente 1039
 Sanchis Guarnier, Manuel 745
 Sanchis Sivera, Josep 745
 Sancho Andreu, Jaime 847
 Sanllehí i Sabí, M. Àngels 846
 Sanmartí Greco, Joan 867

- Sanpere i Miquel, Salvador 546, 791, 1001
 Sans Travé, Josep M. 833, 857
 Sant Feliu, Guillem de 740
 Sant Jordi, Jordi de 950, 956, 957, 1017
 Santa Cruz, Alonso de 980
 Santa Pau, Juan de 552
 Santacana, Carles 832
 Santanach, Joan 772, 773
 Santàngel, Lluís de 970
 Santarém, Gil de 1037
 Santcliment, Francesc de 972
 Santfeliu, Joan de 751
 Santoro, Giovanna 1027
 Santponç, Francesc 1021
 Santes Creus, abat de 828
 Santi, Francesco 433, 438, 447, 917, 918
 Santiago-Otero, Horacio 502, 503
 Santiscle, Gabriel 972
 Santjust, Nicolau de 929
 Santoro, M. 556
 Santos, Juan 593, 595, 627, 681
 Santos Puerto, José 1006
 Saplana, Pere 504
 Saragossa, arquebisbe de 945
 Saraisi, Nancy G. 541, 551, 552
 Saranyana, Josep-Ignasi 913
 Sarmiento, Martín 1006
 Sarobe Huesca, Ramon 813
 Sarrià, Bernat de 365, 367, 848, 893
 Sarriera, Berenguer de 920
 Sarrión Gualda, José 776
 Sarroca, Elvira 513
 Sarroca, Jaume 513
 Sasson de Cervera 900
 Sastre i Moll, Jaume 817, 826
 Sastre Portella, Florenci 826, 1042
 Sastre Portella, Josep 602, 653, 654, 656, 658, 662-664, 670, 678, 682, 685, 686, 689
 Saüch, Bernat 809
 Saula i Briansó, Oriol 903
 Saura i Carulla, Magda 778
 Sauzet, Robert 980
 Savonarola, Girolamo 914, 975
 Saxer, Victor 602, 689, 699, 871
 Saxònia, Ludolf de 968, 974, 1038
 Scarampo, Ludovico 555
 Schena, Olivetta 1029
 Scheils, W. J. 601, 667
 Schib, Gret 120, 745
 Schlageter, Johannes 771, 772
 Schönmetzer, Adolfus 659
 Schott, Andreas 1044
 Sconocchia, S. 951
Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi 745
 Sebastia, s. 251, 434, 444
Secreta Alberti 547
 Sedecies 245
 Segarra, Pere 1028
 Segarra Añón, Isabel 976
 Segni Pulvirenti, Francesca 1028
 Seguí, Joan 917
 Seguí Vidal, Gabriel 599, 609, 678, 683, 686, 687, 689
 Segura Salado, Josep 820
 Selge, Kurt-Viktor 11, 406, 565
 Sénac, Philippe 894
 Sendra, M. Pilar 886
 Sèneca 952, 958
Sentència arbitral per als Costums de Tortosa 722, 723
Sentència de Flix 722
Sentència de Tarragona 1316 372, 439, 919
 Sequavilla, Gulielmus de 771
 Serafí, Pere 794, 844
 Serafina, Àngela Margarida 989
 Serís, Homero 488
Sermó del bisbetó 891
 Serna Serra, Èrika 809, 859
 Serra, Guillem 482, 500
 Serra, Joan 971
 Serra, Juníper 1030
 Serra, Pere 931, 960
 Serra, Pere de 725
 Serra i Barceló, Jaume 822, 930
 Serra i Clota, Assumpta 964
 Serra Desfills, Amadeo 847
 Serra Estellés, Xavier 847
 Serra de Manresa, Valentí 802, 1030
 Serra Milà, Maria Rosa 1021
 Serra i Pagès, Rossend 785
 Serra i Perales, Joan 809
 Serra i Puig, Eva 985, 1049
 Serra Tarrés, Imma 994
 Serra i Vilaró, Joan 989
 Serrallach Garcia, Lluís 1032
 Serrano Daura, Josep 721-723, 934
 Serrano i Jiménez, Lluís 798
 Servi 958
 Sesma Muñoz, J. Àngel 935, 946
Setanta 873
 Serverat, Vincent 730
 Sever de Menorca 589-700, 870
 Sever, prevere 677
 Severa 604, 628, 630, 631, 633, 646
 Severus 604, 639, 642, 646
 Sevís, rector de 1031
 Sfameni Gasparro, Giulia 597, 637

- Sforza, Galeazzo M. 548
 Sforza, Hipòlita 1047
 Shakespeare, William 963
 Shem Tob ben Isaac ben Shaprut 901
 Shem Tob ibn Shaprut 744
 Sibil-la Ebúrnea 270
 Sibil-la Eritrea 270, 271
 Sibiuda, Ramon 770, 772, 915, 916, 1022
 Sicard, Patrice 770
Sidrach 784
 Sieso, Domingo de 1024
 Silagi, Gabriel 123
 Sillières, Pierre 600
 Silvestre, papa 457
 Simbula, Pinuccia F. 1028
 Simeon 254
 Simó, Francesc Jeroni 987
 Simon, Larry J. 769
 Simon i Tarrés, Antoni 777
Sindabád 924
 Singer, Charles J. 550
 Singer, Samuel 488
 Sínode de Valence 855: 874
 Sintas, Rafael 990
 Sirera, Josep Lluís 855
 Sirmond, Jacques 873
 Siscar, Pere de 751
 Sistac, R. 511
 Sitjar, Miquel dez 578, 581, 582
 Sitjar Serra, Miquel 834, 995
 Siverio, Donatella 950
 Sixt IV, papa 969
 Sixt V, papa 986
 Smalley, Beryl 83
 Smaragde 1034
 Smith, Thomas 12
 So, Bernat de 922
 Soberanas i Lleó, Amadeu J. 760
 Soberats Sagreras, Natàlia 991
 Sobrequés i Callicó, Jaume 1004
 Socarrats, Joan 961
 Socias Batet, Imma 998
 Soissons, bisbe de 365
 Sol i Clot, Romà 597, 598
 Solà, Joan 734, 784
 Solana Pujalte, Julián 979
 Soldevila i Zubiburu, Ferran 511, 531, 1004
 Solé Cot, Sebastià 780
 Soler, Albert 773, 912
 Soler, Berenguer de 751
 Soler, Francesc de 751
 Soler, Pacià 775
 Soler, Pere de 751
 Soler d'Hyver, Carlos 847, 956
 Soler i Jiménez, Joan 893
 Soler i Palet, Josep 868
 Solervicens, Josep 503, 565, 1007
 Solignac, Aimé 122
 Sorelló, Miquel 1004, 1005
 Soriano Sánchez, Rafaela 847
 Sorió, Baltasar 846
 Sors, Ferran 1015
 Sosa, Guillermo S. 548
 Sosa i Cardona, Josep 775
 Soterias, Josep 1016
 Sotomayor y Muro, Manuel 602, 642, 655, 661, 662, 680, 684, 690
 Spaggiari, Barbara 733-734, 776
 Speer, Andreas 925
 Spiga, Giuseppe 1028
 Spoleto, Pierleone di 406
Spondent quas non exhibent 733
 Stähli, Marlis 1023
Statuta synodalia provinciae Remensis 373
 Stegmüller, Friedrich 40
 Steldat, Onofre 729
 Stella, Rocco 796
 Stemberger, Günter 602, 656, 698
 Stiffoni, Giovanni 761
 Stillwell, Margaret B. 548, 550
 Studia Linguarum 901
 Studer, Basil 597, 648
 Suay, Clara M. 990
 Subirana Rebull, Rosa M. 1004, 1020
 Subirats, Imma 868
 Subirats Mulet, Vicenç 831
 Sudhoff, Karl 539
Summ(ul)a seu brevilogium de concordia... 919, 921
Summa de les històries del món 519
 Sunyer, comte 712
 Sunyer, Josep 812
Supplicationes universitatis civitatis Cathanie oblate Sacre Regie Maiestati 1028
 Sureda, M. 870
 Sureda, Raimundo 1031
 Sureda Miserol, Bartomeu 824
 Sureda-Valero i Togores, Pere C. 1034
 Swan, Alan 953
 Syàgrius d'Osca 604, 617, 639, 661
 Symon phariseus 128

Tabula Imperii Romani 597, 694
Tabula Peutingeriana 862
 Tallada, Julià 770, 772, 1022
 Taller Escola d'Arqueologia (TED'A) 597, 692
Talmud 673, 889

- Tamburini Bariain, Pascual 923
 Tapís de la Creació 884
 Tarassona, bisbe de 365
Targum 889
 Tàrrega, Elicsén de 833
 Tàrrega, Ramon de 772
 Tasis i Marca, Rafael 486
 Tatjer Prat, M. Teresa 934, 935
 Tavani, Giuseppe 403, 891
 Taylor, Bruce 986
 Teixidó i Montalà, Jaume 809
 Teixidor, Pere 827
 Teixidor i Trelles, Josep 771, 948
 Teja, Ramón 593, 595, 627, 681
 Tejada, Juan de 981
 Temperini, Lino 910
 Tena Tena, Pedro 979
 Teodor, hebreu menorquí 603, 604, 605, 631, 669, 670, 672, 673, 678, 680, 681, 682, 693
 Teodora 670, 673, 681, 682
 Teodoric, rei 485, 683
 Teodosi I, emperador 603, 628, 647
 Teodulf d'Orleans 872, 873, 884
 Terenci 595, 642, 649, 798, 813, 968
 Terés Santvicens. M. Lluïsa 1032
 Termes, Josep 596
 Terrassa, Guillem 696
 Terrena, Guiu 70, 77, 84, 371, 567, 568, 770, 772, 828, 921
 Terrers, Pere 858
 Terrón Vasco, Carlos 994
 Tertul·lià 624, 686
 Tesauro, Manuel 1001
Testamentum 733, 776, 921-922
Testamentum in lumbardico 1036
 Thali, J. 978
 Thelimas 254
 Theodericus de Palude 575, 576
Theologicae quaestiones 478
 Theophrastus episcopus Bulgariae 106
Theaurus Augustinianus 140
Theaurus Linguae Latinae 95, 132, 689
 Thiericus, magister 381
 Thijssen, Johannes Matheus M. Herman-
 nus 351, 360
 Thiolier, Suzanne 921
Thobias 848
 Thoma, C. 602, 656
 Thomson, James 1020
 Thorndike, Lynn 547, 550, 551, 552
 Timoneda, Joan 979
 Tintó Sala, Margarita 949
 Tite, G. G. C. 12
 Titianus de Tarragona 604, 630, 638, 639, 640, 647, 697
 Titus 865
 Titus Livi 862, 863, 865
 To i Figueras, Lluís 714-718, 887
 Tobella, Antoni 784
 Tocco, Benet de 1009
 Toda i Güell, Eduard 1038
 Tolan, J. V. 502
 Toldrà, Maria 1029
 Toledo, Hernando de 984
 Tolosa, bisbe de 355
 Tolosa Robledo, Lluïsa 850
 Tomàs d'Aquino, s. 79, 80, 547, 911, 972
 Tomàs, Pere 770, 771, 1022, 1023
 Tomàs, Teodor 998
 Tomic, Pere 896
 Topio, Niccolò 076
 Toribi d'Astorga 630
 Torné Cubells, Josep 1043
 Torquemada, Tomás de 903, 969, 970
 Torra, Jordi 548
 Torra, Lídia 802
 Torra, Pere 475
 Torra Pérez, Alberto 779, 1025
 Torras i Bages, Josep 784, 803, 1004
 Torras i Ribé, Josep M. 1029
 Torras i Serra, Marc 930, 996
 Torras i Tilló, Santi 843
 Torre, Bartomeu de la 925
 Torre, Felipe de la 983
 Torrefeta, Joan de 365, 367
 Torregaray, Elena 593, 595, 627, 681
 Torrella, Jeroni 550, 770, 972
 Torrella, Pere 1040
 Torrella, Ramon de 816
 Torrella i Cascante, Ramon 597, 638, 640
 Torrelles, Arnau de 928
 Torres, Jerónimo M. de 814
 Torres Amat, Fèlix 1009
 Torres i Eximeno, Josep 856
 Torres Rodríguez, Casimiro 597
 Torres i Sans, Xavier 802
 Torró, Pere 954
 Torroella, Guillem de 815, 918, 922
 Toscano, Gennaro 1046
 Touati, Charles 919
 Tovar, Joan Parteni 978
 Trabot, família 907
Tractat d'Agreda 929
Tractat d'Almazán 860
Tractat de l'aiguardent 921
Tractat d'Arràs 965
Tractat de Cazola 769

- Tractat de Corbelh* 993, 994, 995
Tractat de Tudmir 769
Tractat de Viena 1001
Tractat dels Pirineus 836, 999
Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus... 7, 9, 20-23, 24-30, 201-348, 349, 403-451
Tragèdia de Lançalot 922
 Traginer, Jaume 793
 Tramulles, Francesc 1011
 Tramulles, Manuel 1011
 Trastámara, Pedro de 951
 Travessa, Isabel 825
 Tremoleda i Trilla, Joaquim 863, 869
 Trenchs i Òdena, Josep 737, 747, 786, 879
 Treppo, Mario 560
 Tres, Joan 1029
 Trevet, Nicolás 771
 Triadó, Joan-Ramon 1003
 Trilla, Asbert de 859
 Trilla, Jaume de 859
 Trionfo, Agostino d'Ancona 405, 406, 427, 436, 439
Triparty de la sciencie des nombres 972
 Tristany Bofill i Benach, Bonaventura de 828
 Trivet, Nicolau 958
 Trobat, Ramon 836
 Trombetti Budriesi, Anna Laura 549
 Troncarelli, Fabio 9, 921
Troparia 719
 Tsitsikli, Dimitra 487
 Tudela Villalonga, Luis 933
Tue dilectissime 1025
 Tugores, Francesca 813
 Tuotilo 718
 Tuppo, Francesco del 552, 554-559
 Turmeda, Anselm 918, 941
 Turner, Gregorius Page 12
 Turró, Jaume 957
 Turroja, Olga 772, 773
 Turtas, Raimondo 970
 Turull i Garriga, Josep M. 1032
 Tutxó, Bartomeu 840
- Ubieto Arteta, Antonio 888
 Uc Faidit 900
 Udina i Abelló, Antoni 778
 Udina i Martorell, Frederic 715, 786, 945, 1032
 Ullastre, Josep 775
 Ulloa Chamorro, Pilar 865
 Umbert Guimó, Josep A. 1040
 Unali, Anna 947
 Urbà VIII, papa 1009
- Urban, Maria Bonaria 928, 1028
 Urbina, Pedro de 988
 Urgell i Hernández, Ricard 824, 1039
 Ursitio 641, 646
 Urvoy, Dominique 909
Usatges de Barcelona 723, 769, 777, 779, 781, 809, 886, 889, 932, 935, 1039
 Utrilla Utrilla, Juan F. 1027
- Vae mundo in centum annos* 19, 87, 102, 770, 815, 921
 Vagad, Gauberto Fabricio de 755
 València, bisbe de = Gascó, Ramon
 València, Ferran de 555
 Valentí, Ferran 788, 913, 919
 Valentinià, emperador 874
 Valenzuela Marco, M. Rosario 1016
Valeri Máxim 952
 Valérian, Dominique 897
 Valeriis, Valerio de 916
 Valero, Joan 918
 Valero, Juan Bta. 638, 658
 Valero Bernabéu, José 547
 Valero Olmos, Francisco 851
 Valla, Lorenzo 951
 Valladares, Rafael 795
 Valldaura, Nicolau de 750
 Valdepérez Castaño, Santiago 846
 Valle Rodríguez, Carlos del 602, 656, 673, 741-743, 743-744
 Valleriola, Bernat 751
 Vallespinosa, Joan 1043
 Valls, Francesc 998
 Valls, Ignasi 1007
 Valls i Jordà, Joan 960
 Valls i Subirà, Oriol 480, 786, 1015
 Valls i Taberner, Ferran 785
 Vallterra, Ènec de 727, 728, 731, 732-733
 Valmitjana, Santiago 1005
 Valonga, Jacint de 775
 Van Dam, Raymond 597, 610, 611, 618, 622, 629, 632, 644, 645, 664, 671, 672
 Van Eyk, Jan 960
 Vaquer Bennàsser, Onofre 821, 822
 Vaquero Piñeiro, Manuel 970
 Varela, M. Elisa 792, 793
 Varela Ulloa, Pedro 1018
Vasa 862
Vaticinia de summis pontificibus 919
 Vauchez, André 357, 589
 Vázquez de Benito, Concepción 541
 Vega Santoveña, Francisco 1014
 Vela Palomares, Susanna 765
 Velarde, Manuel 591, 680

- Velasco Bayón, Balbino 830
 Velasco y Ceballos, José de 1016
 Velázquez Soriano, Isabel 597, 638
 Venard, Marc 589
 Vendôme, Matthieu de 737
 Vendrell, Miquel 578, 584
 Venero, Alonso de 754-755
 Ventadorn, Bernat de 968
 Venturra Subirats, Jordi 969
 Veny, Cristòfor 697
 Veny, Joan 511, 522, 523, 524, 531
 Verai, Sixt 1010
Verba seniorum 138
 Verboom, Georg Prosper 997
 Verbraken, Pierre-Patrick 597, 612, 674
 Verdaguier i Santaló, Jacint 917, 981, 1029
 Verdera, Joan 581, 562
 Verdera, Nicolau 858
 Verdés Pijuan, Pere 804
 Verdon, Laure 835, 836
Verge, qui en vós se fia... 930
 Vergés i Asens, Martí 864
 Vergós, Francesc 858
 Verhelst, D. 115
 Verí, Bartomeu de (?) 919
 Veronese, Alessandra 543
 Vespasià 865, 866, 867
 Vespres Sicilianes 844, 892, 904
Vetus latina 685
 Veyán y Mola, Francisco de 826, 827, 1009
Via fora els adormits 762, 1001, 1002
 Vian, Paolo 770
 Vic, bisbe de 706, 707
 Vic, Lluís de 750
 Vicenç màrtir 852, 871, 929
 Vicenç d'Eivissa 695, 696
 Vicenç de Lerins 643
 Vicens, Josep 591, 680
 Vicens i Soler, Teresa 840
 Vicens Vives, Jaume 761
 Viciano, Martí de 787, 831
 Viciano Navarro, Pau 798, 830
Vida de sancta Anna 973
Vida de sant Onofre 1001
 Vidal, Abraham 900
 Vidal, Andreu 751
 Vidal, César 597, 602, 607, 652
 Vidal, Ximo 956
 Vidal de Besalú, Ramon 891, 900
 Vidal Hernández, Josep Miquel 1007, 1008
 Vidal Micó, Francesc 771
 Vidal Micó, Josep 771
 Vidal Micó, Vicent 771
 Vidal i Rodríguez, Damià 833
Vides de sants rosselloneses 785
 Vigile di Spoleto, Fabio 558
 Vigorós, Joan 432
 Vila, Pep 784, 785, 1018, 1019, 1043
 Vila i Comaposada, Marc Aureli 924
 Viladamor, Antoni de 755, 981
 Vilalba, Bartomeu de 748, 749, 751
 Vilamala Salvans, Jordi 833, 995
 Vilana Perlas, Ramon de 761, 762, 796, 1002
 Vilanova, Arnau de 7-451, 540, 561-574, 724, 733, 739, 770, 772, 815, 853, 918, 919-921, 925, 938, 956, 972, 1032, 1036, 1037
 Vilanova, Arnau de, pseudo 772, 921
 Vilanova, Arnau de, templer 845
 Vilanova, Ramon de 928
 Villaplana Zorita, David 847
 Vilar, Joan Baptista 1004
 Vilar, Pierre 506, 650
 Vilardell i Ciuraneta, Ramon 702
 Vilàs Gil, Pere 1004
 Vilasaló, Pere 953, 959
 Vilella i Massana, Josep 597, 602, 605, 616, 618, 621, 629, 633, 634, 635, 637, 640, 642, 649, 650, 665, 672, 674, 675, 683, 684, 691, 692, 693
 Villafañe, Juan de 808
 Villalba i Verneda, Pere 1031
 Villalonga, Mariàngela 964
 Villalonga Villalba, I. 749
 Vilamarí, Bernat de 1038, 1039
 Villanova, José Luis 1009
 Villanueva, Jaume 774, 817, 878, 951, 1021, 1034
 Villanueva, Jesús 993
 Villaró i Boix, Albert 765, 872
 Villaronga, Leandre 861, 863
 Villedieu, Alexandre = Alexander de Villadei
 Villena, Enrique de 802
 Villena, Isabel de, abadessa 955, 968, 973
 Vincent, Giles 594, 607
 Vincentius Bellovacensis 57, 58, 126, 444
 Vinci, Leonardo da 552
 Vindel, Francisco 544, 548
 Vinyoles i Vidal, Teresa 778, 782, 791, 793, 886
 Viola, Anselm 1015
 Viola i González, Ramiro 597, 598, 639, 813
 Violant, reina 769
 Violant de Bar 486
 Virgili, Antoni 896
 Virgili i Gasot, M. Joana 987

- Virtuts de l'aigua ardent, les* 921
Visitatio Sepulchri 980
Vita beatae Castissimae 879
Vita beati Posthumi 126
Vita beati Raimundi Confessoris 857
Vita Christi del seràphic doctor sant Bonaventura 975
Vita coetanea 912, 913, 917
Vitae Patrum 122, 123, 126, 138, 139
 Viterbo, Anno de 753, 754, 755
 Vitruvi 983
 Vitti, Angela 1038
 Vivar Lomarte, Gustavo 997
 Vives, Joan Lluís 770, 953, 972, 978-979, 1032
 Vives Ramiro, Josep M. 981
 Voltes Bou, Pere 762, 1001
 Vones, Ludwig 771
 Vones-Liebenstein, Ursula 772
Voyage Pittoresque... 1012
Vulgata 72, 122, 665

 Walafridus Strabo 59, 60, 63, 68, 83, 95, 99, 106, 107, 120, 148
 Walter, Ludwig K. 1022
 Wankenne, Ludovic-Jules 598, 602, 610, 612, 619, 622, 628, 637, 642, 656, 657, 658, 659, 662, 663, 664, 677, 678, 680, 687, 688, 691
 Wanley, Humfrey 12
 Wasserstein, David J. 905
 Waugh, Scott L. 601, 657, 678
 Webster, Jill R. 769, 853, 858
 Weigand, Rudolf 772
 Weill-Parot, Nicolas 550, 972
 Westland, A. Mildred 550
 White, Iulianus 84
 Wicquefort, mr. de 996
 Willemsen, Carl 365, 715
 Wilhelm, James J. 769

 Wills, Garry 598, 619
 Windler, Christian 777
 Wippel, John W. 551
 Wissowa, G. 88
 Wolf, Ferdinand 762, 763
 Wordsworth, Iohannes 84

 Xamena, Pere 598, 602, 651, 697, 700
 Xaupí, Josep 778

 Yeguas, Joan 976
 Ysern i Lagarda, Josep-Antoni 909, 911, 939, 941
 Yates, Frances 907
 Yosef ben Saddip 743
 Yosef ben Shem Tob 742-743

 Zambrana Moral, Patricia 938
 Zamora i Escala, Jaume Enric 1048
 Zangemeister, Carolus 89
 Zanichelli, Guiseppa Z. 1038
 Zara, Giovanni Francesco 928
 Zavala, Iris M. 761
 Zavalloni, Roberto 910
 Zebedeu 207
 Zedda, Corrado 1027
 Zeichel-Eckes, Klaus 873, 874
 Ziegler, Joseph 108
 Ziglotti, Gian Luigi 552
 Zimmermann, Marie-Claire 953, 957, 958
 Zimmermann, Michel 876
 Zirlin, Yaël 900
 Zòsim, papa 610, 634, 636, 691
 Zulaica Palacio, Fernando 1027
 Zúñiga, Juan de 752, 754
 Zurita, Jerónimo 520, 794, 800, 816, 896, 928, 941, 951
 Zutphania, Gerard de 974
 Zycha 617

OBRES ENVIADES A LA DIRECCIÓ

- «Acta Numismàtica», 30 (2000), 230 pp.
- Acte d'investidura de doctor Honoris Causa al professor: Dr. Paul Ricoeur*, Barcelona, Universitat Ramon Llull 2001, 72 pp.
- «Actes del II Congrés d'Història del Notariat Català». A cura de Juan José LÓPEZ BURNIOL i Josep M. SANS TRAVÉ (Estudis, 23), Barcelona, Fundació Noguera 2000, 550 pp.
- «Afers. Fulls de recerca i pensament», núm. 36 (2000 = *El passat agrari (segles XIX-XX)*), 280-546; núm. 37 (2000 = *Mil·lenarisme i utopia*), 547-804 pp.
- Josep ALANYÀ I ROIG, *Assassinat sacríleg d'un menoret a l'església de Santa Llúcia de Morella: un 'Casus iuris assyli' a la Baixa Edat Mitjana*, extret de «Boletín de Amigos de Morella y su Comarca», XIII (1992-1993), 43-72 i XIV (1994-1995), 17-51; *Besalú, vida i organització d'una juderia*, Besalú, Ajuntament 1996, 95 pp.- *La praxi màgica d'un prevere vigatà del segle XIV. Aportació a l'estudi sobre la màgia a Catalunya*, extret de «Estudis Castellonencs», 6 (1994-1995), 53-73.- *Llibre de la Mare de Déu del Portal, patrona de Batea*, Batea 2000, 398 pp.- *Notícia de la Seu i Capítol de Tortosa a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (segles XIV-XV)*, extret de «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 567-618.- *Urbanisme i vida a la Morella medieval (s. XIII-XV)*, Morella, Ajuntament i Associació d'Amics 2000, 532 pp.
- «Analecta TOR», 31/166 (2000), pp. 367-650;
- «Antonianum. Periodicum trimestre Pontificii Athenaei Antoniani de Urbe», LXXXV (2000/2), 211-426; (2000/3), 429-618.
- «Anuari de la Societat Catalana de Filosofia», XI (1999), 182 pp.
- Joan Baptista ANYÉS, *Obra profana. Apologies. València 1545*. Introducció d'Eulàlia DURAN I GRAU. Edició del text llatí i traducció catalana de Martí DURAN I MATEU, Barcelona, UNED i Reial Acadèmia de Bones Lletres 2001, 450 pp.
- «Aplec de Treballs. Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 18 (2000), 190 pp.
- Arabic Homilies on the Nativity*. Translated by Sergio NOJA NOSEDA. Edited by Pier Francesco FUMAGALLI. English translation by Rodney STRINGER (Fontes Ambrosiani in lucem editi cura et studio Bibliothecae Ambrosianae. New Series III), [Milano], Biblioteca Ambrosiana A. D. MM, 80 i 64 pp.
- «Aragonia Sacra. Revista de Investigación», XI (1996), 350 pp.; XIII (1998 [1999]), 274 pp.
- Juana M. ARCELUS ULIBARRENA, *Floreto de san Francisco (Sevilla, 1492)*. Fontes Franciscani y Literatura en la Península Ibérica y el Nuevo Mundo. Estudio crítico, texto, glosario y notas. Presentación de Enrico MENESTÒ (Espirituales Españoles, B/7), Madrid, Fundación Universitaria Española 1998, 960 pp.
- ARCHIVIO SECRETO VATICANO, *Indice dei Fondi e relativi mezzi di descrizione e ricerca*, Ciutat del Vaticà 2000, 70 pp.
- Jon ARRIZABALAGA, *Tradició medieval i cultura humanística en la medicina universitària: les activitats editorials de Francesc Argilagues i Guillem Caldenty per a les premses italianes de les acaballes del segle XV*, dins *Al tombant de l'Edat Mitjana: «XVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals»*, Palma de Mallorca 2000, 175-198.
- «Arxiu Comarcal del Solsonès», núm. 4 (novembre 2000), 20 pp.
- «Arxiu de Textos Catalans Antics», XIX (2000), 1038 pp.
- «Arxius. Butlletí del Servei d'Arxius», núm. 27 (tardor del 2000), 8 pp.; núm. 28 (hivern 2000), 8 pp.
- Francisco de ÁVILA, *La vida y la muerte o Vergel de discretos (1508)*. Estudio y edición de Pedro M. CÁTEDRA (Espirituales Españoles, A/50), Madrid, Fundación Universitaria Española 2000, 412 pp.
- Albert BALCELLS, *ynt RuBió i Lluch, historiador i primer president de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, IEC 2001, 48 pp.

- Elisabeth BALDOR ABRIL, *El monestir de Santes Creus des del primer abadiat quadriennal a la guerra dels Segadors (1619-1641)*. Pròleg del dr. Lluís Navarro MIRALLES (Consell Comarcal de l'Alt Camp, 9), Valls Arxiu Històric Comarcal 1999, 286 pp.
- Giulio BATELLI, *Il calendario barcellonese del Codice Ottoboniano 3058*, extret d'«Anuario de Estudios Medievales», 17 (1987 = «Estudios dedicados a la memoria del prof. D: Emilio Sáez»), 341-356.
- Joan BECAT i RAJAUT, *La situació del català a França. Aspectes jurídics i docents i estudis sobre la matèria*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2000, 76 pp.
- Pere BOHIGAS i BALAGUER, *Mirall d'una llarga vida*. A Pere Bohigas, centenari. Edició a cura d'Antoni M. BADIA i MARGARIT, Germà COLÓN i DOMÈNECH, Josep MORAN i OECERIN-JAUREGUI (Biblioteca Filològica, XLI), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2001, 800 pp.
- «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXV (julio-diciembre 1999 = *Vida rural i ramadera*, a cura de Germà COLÓN DOMÈNECH i José SÁNCHEZ ADELL), 299-806.
- Leonard E. BOYLE, «*Vox Paginae*». *An oral Dimension of Texts*. Con una prefazione di Krzysztof ZABOKLICKI, un'introduzione di Ludwig SCHMUGGE e una bio-bibliografia dell'autore (Conferenze dell'Unione Internazionale degli Istituti di Archeologia, Storia e Storia dell'Arte in Roma, 16), Roma, Unione Internazionale degli Istituti 2000, 80 pp. i tres làmines fora text.
- Dolors BRAMON, *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*. (Continuació de l'obra de Josep M. Millàs i Vallcrosa (Jaume Caresmar, 13), Vic i Barcelona, Eumo Editorial i IEC 2000, 428 pp.
- Jordi BRUGUERA, *El vocabulari del Llibre dels fets DEL REI EN JAUME* (Biblioteca Sanchis Guarner, 50), València i Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1999, 228 pp.
- Santiago BUENO SALINAS, *El derecho canónico catalán en la baja Edad Media. La diócesis de Gerona en los siglos XIII y XIV* (Col·lectània Sant Pacià, 72), Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya 2000, 416 pp.
- «Butlletí de la Societat Catalana de Musicologia», IV (1997 = «Actes del II Simposi de Musicologia Catalana» *La Musicologia a Catalunya, propostes de futur*), 252 pp.
- Salvador CABOT ROSSELLÓ, *Libertades y servidumbres de la Tercera Orden Regular de San Francisco o la Guerra de las Bulas (sec. XIV-XV) 5ª parte*, extret d'«Analecta Tertii Ordinis Regularis», 31 (2000), 451-473.
- Josep M. CAMARASA, *Cent anys de passió per la natura. Una història de la Institució Catalana d'Història Natural 1899-1999* (Memòria, núm. 14), Barcelona, ICHN/IEC 2000, 184 pp.
- Beatriz CANELLAS, Alberto TORRA, *Los registros de la cancellería de Alfonso el Magnánimo*, Madrid, Ministerio de Educación 2000, 205 pp.
- «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», 27 (Tardor 1999), 228 pp.
- M. Milagros CÀRCEL ORTÍ, «Ad servitium ecclesiae dedicandi». *Clérigos aragoneses ordenados en Valencia en el siglo XV*, extret de «Aragón en la Edad Media», XVI (2000), 163-183; *Las tasas de la cancellería valentina y el 'gratis' en los registros del obispo Hugo de Lluçà (1408-1425)*, extret d'«Analecta Sacra Tarraconensis», 72 (1999), 55-108.
- Lluís CASASSAS i SIMÓ, *Fires i mercats de Catalunya*², Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2000, 254 pp.
- Germà COLÓN DOMÈNECH, *Les Regles d'esquivar vocables. Autoria i entorn lingüístic* (Treballs de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, 3), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2001, 112 pp.
- Ovidio CUELLA ESTEBAN, *Concilios Provinciales Cesaraugustanos confirmados por el papa Luna* (Aragonia Sacra. Monografías, 7), Saragossa, Comisión de Patrimonio Cultural 1994, 60 pp.-
Archivo parroquial de Villanueva de Huerva: Catalogación, extret de «Emblemata», 6 (2000), 319-373.
- Debat sobre humanitats* (Publicacions de la Presidència, 2), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2000, 98 pp.
- Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*. Volum III. P - Z, Barcelona, Generalitat de Catalunya 2001, XX i 750 pp.

- Pere DURAN FARELL, Lluís Monreal, Jordi PUJOL, Narcís SERRA, *Catalunya i... / Catalogna e...*, (Col·lecció Set Turons Romans, 7), Roma, Associació de Catalans 1999, 96 pp.
- El virrey Palafox. Año 2000*, Madrid, Ministerio de Educación, Cultura y Deporte 2000, 216 pp.
- Enric Casassas i Simó. Sessió en memòria*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2000, 48 pp.
- Juan ESQUERDA BIFET, *Introducción a la doctrina de San Juan de Ávila* (Biblioteca de Autores Cristianos, 608), Madrid, B.A.C. 2000, 572 pp.
- «Estudis Castellonencs», 8 (1998-1999), 738 pp.
- Manuel ESPADAS BURGOS, *La Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma. Un Guadiana junto al Tíber*, Madrid, CSIC, Universidad de Castilla-La Mancha, Publicaciones de la Residencia de Estudiantes 2000, 166 pp.
- Francesc FELIU I TORRENT, *Catàleg dels manuscrits filològics d'Antoni de Bastero* (Biblioteca Filològica, XL), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2000, 250 pp.
- «Florensia. Bolletino Internazionale del Centro di Studi Gioacchimiti», XIII-XIV (1999-2000 = «V Congresso Internazionale di Studi Gioacchimiti». *Gioacchino da Fiore tra Bernardo di Clairvaux e Innocenzo III*. Comunicazioni), 382 pp.
- Octavi FULLAT I GENÍS, *Els valors d'Occident* (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, XXVII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2001, 186 pp.
- Joan FUSTER, *Correspondència*. Edició dirigida per Antoni FURIÓ. 4. *Manuel Sanchis Guarner. Josep Giner. Germà Colón*. Volum preparat per Antoni FERRANDO, València, Eliseu Climent editor 2000, 565 pp.
- FUNDACIÓ JAUME BOFILL, *Memòria 2000*, Barcelona, Fundació Jaume Bofill 2001, 104 pp.
- Francesc GAMISSANS, *Joan XXIII terciari franciscà. Paraules i fets testimonials*, Barcelona, La formiga d'or 2000, 104 pp.
- Maria GARCIA I FIGUERAS, *La fàbrica de la nova església parroquial de Sant Joan de Valls. Construcció i estudi arquitectònic* (Consell Comarcal de l'Alt Camp, 10), Valls, Arxiu Històric Comarcal 2001, 354 pp.
- Inocent GARCÍA ANDRÉS, *El conborte: sermones de una mujer. La Santa Juana (1481-1534)*. Volumen I-II (Espirituales Españoles, A/49), Madrid, Fundación Universitaria Española 1999, 1482 pp.
- Jordi Giró i París, *Dos homes de pau en temps de guerra. Epistolari Carles Cardó-Ramón Sugranyes (1936-1939)* (Els Daus, 210), Barcelona, Editorial Claret 2001, 222 pp.
- Gener GONZALVO I BOU, *Poblet, panteó reial* (Episodis de la Història, 328), Barcelona, Rafael Dalmau editor 2001, 96 pp.
- Eladi GRANGEL NEBOT, Josep Miralles Torlà, *La ceràmica de l'Alcora. Documents de treball per a la seua comprensió*, Castelló, Diputació 2000, 32 pp.
- M. Dolors GRAU I MONNÉ, *La vila d'Alcover durant el regnat d'Isabel II (1833-1868)* (Consell Comarcal de l'Alt Camp, 3), Valls 1993, 168 pp.
- Johannes GROHE, *Das Provinzialkonzil von Tarragona 1415 unter Erzbischof Pere de Sagarriga*, extret de *Tempus implendi promissa*. «Homenaje al prof. Dr. Domingo Ramos-Lissón» bajo la dirección de E. REINHARDT (Historia de la Iglesia, 33), Pamplona 2000, 679-698.
- Guerra civil i franquisme seixanta anys després. Actes de les Jornades celebrades a Blanes (la Selva) els dies 30 i 31 de març i 1 d'abril del 2000, editades per Narcís FIGUERAS CAPDEVILA, Antoni REYES VALENT, Santa Coloma de Farners, Centre d'Estudis Selvatans 2000, 318 pp.
- Josep HERNANDO I DELGADO, *Els esclaus sarraïns, de l'esclavitud a la llibertat. Blancs, negres, llors i turcs*, extret de *De l'esclavitud a la llibertat a l'Edat Mitjana*, 213-244.
- Jocelyn N. HILLGARTH, *Diplomatari lul·lià: documents relatius a Ramon Llull i a la seva família* (Col·lecció Blaquerna (!), 1), Barcelona i Palma de Mallorca, Universitat de Barcelona i Universitat de les Illes Balears 2001, 106 pp.
- HIPÒCRATES, *Aforismes. Traducció catalana medieval*. Edició d'Antònia CARRÉ amb la col·laboració de Francesca LLORENS (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 76), Barcelona, Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2000, 104 pp.
- «Historia et documenta. Revista de divulgació històrica i del fons documental de l'Arxiu Històric Comarcal». Valls, 1 (1994), 116 pp.; 2 (1995), 128 pp.; 3 (1996), 158 pp.; 4 (1997), 160 pp.; i 5 (1999), 148 pp.

- La Història arrelada al territori*. Homenatge a Antoni PLADEVALL I FONT. Coordinació a càrrec de Carme CARRA, Vic, Centre d'Estudis Socials d'Osona 2000, 254 pp.
- Identitat i territori. Textos Geogràfics del Renaixement*. A cura d'Agustí ALCOVERRO (Col·lecció Escolis, 7), Vic, Eumo Editorial 2000, 238 pp.
- Eduardo IRANZO BARCELÓ, Jorge Querol Sanjuán, Francisco Medina Candel, *aogomonumental de Castellort*, Castelló, Diputació 2001, 88 pp.
- Jornades Internacionals d'Estudi sobre el bisbe Feliu d'Urgell*. La Seu d'Urgell, 28-30 de setembre de 1000. Crònica i Estudis. Josep PERARNAU (coord.) (Studia, textus, subsidia, IX), Barcelona i la Seu d'Urgell, Facultat de Teologia de Catalunya i Societat Cultural Urgel·litana MM, 276 pp.
- «Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Elx i a la Universitat d'Alacant (16 i 17 d'octubre de 1998)», Barcelona i Elx, IEC i Ajuntament 2000, 130 pp.
- «Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a la Franja (Calaceit i Fraga) (17 i 18 d'octubre de 1997)», Barcelona, Calaceit, Fraga, 1999, 128 pp.
- «Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Tortosa (4 i 6 de juny de 1999)», Barcelona i Tortosa, IEC i Ajuntament 2000, 80 pp.
- L'aportació cultural i científica de l'Institut d'Estudis Catalans (1907-1997)*. Simpòsium. 90è aniversari, Barcelona, IEC 2001, 178 pp.
- L'Arqueològica informa, any I/2 a any III, núm. 16*. Desplegables formant sis pàgines, amb il·lustracions i llistes bibliogràfiques. Tarragona, Reial Societat Arqueològica Tarraconense 1998-2001.
- La Basilica e il Convento dell'Ara Coeli dal XVII al XX secolo attraverso le stampe del fondo della Postulazione della Provincia Romana dei Frati Minori* a cura di Paolo LOMBARDO, Gaetano Passarelli, Presentazione di Claudio Strinati, Roma, Comune di Roma 2000, 96 pp.
- La Cultura*. Edició a cura d'Ignasi ROVIRO i Josep MONSERRAT (Col·loquis de Vic, III), Barcelona, Universitat de Barcelona 1999, 168 pp.
- La Legazia Apostolica. Chiesa, potere e società in Sicilia in età medievale e moderna* a cura di Salvatore VACCA. Presentazione di Cataldo NARO (Storia e cultura di Sicilia, 1), Caltanissetta-Roma, Salvatore Sciascia Editore 2000, 304 pp.
- La Mare de Déu de la Misericòrdia a la Fatarella*. En el segon centenari de l'erecció de la seva Capella 1793-1993, La Fatarella 1994, 40 pp.
- «Lambard. Estudis d'art medieval», XII (1999-2000), 222 pp.
- Bernardino de LAREDO, *Subida del Monte Sión*. Edición realizada per Alegría ALONSO GONZÁLEZ, Mercedes GARCÍA TRASCASAS, Bertha GUTIÉRREZ RODILLA (Espirituales Españoles, A/51), Madrid, Fundación Universitaria Española 2000, 922 pp.
- Anne LEHÖERFF, *Le travail en laboratoire au service de l'histoire de l'artisanat métallurgique du début du premier millénaire avant notre ère en Italie. Quelques résultats sur les mobiliers de Tarquinia, Veio et des collections villanoviennes britanniques*, extret de «Mélanges de l'École Française de Rome. Antiquité», 111 (1999), 787-846.
- Les ordinacions de Jaume II*, «Lluc», núm. 816-817 (maig-agost 2000), 4-37.
- Livres de documentation anciens et modernes sur le Moyen Âge. Archéologie, Histoire-Philosophie, Littérature*, Jacques Leget, Nogent Le Roi [2000], 128 pp.
- «Llengua & Literatura. Revista anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura», 10 (1999), 582 pp.
- Llibres antics, rars i curiosos, núm. 5*. Barcelona, Llibreria Anticuarria Studio [2000], 256 pp.
- Carles LINÀS, *Ars Angelica. La gnoseologia de Ramon Llull* (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, XXVI), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2000, 382 pp.
- Joan LLINÀS I POL, Carme Montalbán i Martínez, Alons RAMÍREZ I GARCIA, Marc SUREDA I JUBANY, *L'Hort d'En Bach del segle II abans de Crist a l'any 2000. La pervivència ininterrompuda d'un hàbitat a Maçanet de la Selva des de la baixa república romana fins als nostres dies* (Estudis i Textos, 7), Maçanet de la Selva i Santa Coloma de Farners, Taller d'Història i Centre d'Estudis Selvatans 2000, 176 pp.

- Gabriel LLOMPART, *Religiosidad popular. Folklore de Mallorca. Folklore de Europa. Miscelánea de estudios*. I. *El calendario y la jornada*. Prólogo de Julio CARO BAROJA (La Foradada, 85), Palma de Mallorca, José de Olañeta 2001, XVI i 428 pp.
- M^a del Mar LLORENS FORCADA, Pere Pau RIPOLLÈS ALEGRE, *Les encunyacions ibèriques de Llauro* (Estudis de Granollers i del Vallès Oriental, 7), Granollers, Ajuntament 1998, 162 pp. i XIII làmines.- M^a del Mar LLORENS FORCADA, Xavier ARQUILUÉ, *Ilercavonia - Dertosa i les seves encunyacions monetàries* (Complements d'«Acta Numismàtica», 6), Barcelona, IEC 2001, 146 pp.
- Susana LLORENS GUMBAU, *El sector turístic en Castellón y provincia* (Biblioteca Popular), Castelló, Diputació 2000, 190 pp.
- Raimundi LULLI, *Opera latina*. 65. *Arbor scientiae* Romae in festo sancti Michaelis Archangeli anno mcccxcv incepta in ipsa vrbe Kalendis Aprilibus anni mcccxcvi ad finem perducta. Volumen I. *Libri I-VII*. Volumen II. *Libri VIII-XV*. Volumen III. *Liber XVI*. Edidit Pere VILLALBA VARNEDA (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, CLCCC A - B - C), Turnhout, Brepols Publishers 2000, 190 i 368; 369-830 i 831-1438 pp.- Raimundi LULLI, *Opera latina* 92-96 in civitate Maioricensi anno M CCC composita edidit Fernando Domínguez Reboiras (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, CXII), Turnhout, Brepols Publishers 2000, XXVIII i 420 pp.
- Joan Francesc MARCH, *Estat de coma* (El ferreret, 4), Palma de Mallorca, Lleonard Muntaner, editor 2000, 176 pp.
- Andreu MARQUÈS, *Contribució a una crítica filosòfica de l'economicisme*. Lliçó inaugural del Curs Acadèmic 2000-2001, Barcelona, Facultat de Teologia i Filosofia 2000, 56 pp.
- Eva MARRUGAT MAS, *La vila de Figuerola del Camp de 1898 a 1936* (Consell Comarcal de l'Alt Camp, 8), Valls, Arxiu Històric Comarcal 1998, 226 pp.
- Jaume MENSA I VALLS, «*En aquest centenar que ara corre fenirà lo món*». *Els darrers temps en autors catalans del segle XIV: Arnau de Vilanova i Ponç Carbonell*, extret de «*Afers, Fulls de recerca i pensament*», núm. 37 (2000 = *Mil·lenarisme i utopia*), 569-584.
- «*Miscellanea Bibliothecae Apostolicae Vaticanae*», VII (2000), 508 pp.
- «*Miscel·lània Cerverina. Història, Economia i Cultura de la Segarra*». 13 (1999), 250 pp.
- «*Miscel·lània Litúrgica Catalana*», IX (1999), 416 pp.
- «*Miscel·lània Lluís Figa i Faura*». A cura de Jordi FIGA I LÓPEZ-PALOP (Estudis, 24), Barcelona, Fundació Noguera 2000,
- «*Modilianum. Revista d'Estudis del Moianès*», núm. 23 (desembre 2000, 96 pp.
- Enric MOLINÉ, *Congresos y reuniones científicas. Jornades internacionals d'Estudi sobre el bisbe Felii d'Urgell*, extret de «*Anuario de Historia de la Iglesia*», X (2001), 447-464 (460-461).
- Miguel NAVARRO SORNÍ, *Documentos inéditos sobre el vaticinio de San Vicente Ferrer a Alfonso de Borja, la Torre de Canals y los abuelos paternos de Alejandro VI*, extret de *Teología en Valencia. Raíces y retos. Buscando nuestros orígenes de cara al futuro*. «*Actas del X Simposio de Teología Histórica*» (3-5 marzo 1999), València 2000, 59-71.
- José Vicente NICLÓS ALBARRACÍN, *Profiat Durán. Cinco cuestiones debatidas de polémica*. Edición crítica y bilingüe con anotaciones de Carlos DEL VALLE R. (España Judía. Serie II. Autores Judíos de Cataluña. Polémica judeocristiana), Madrid, Aben Ezra Ediciones 1999, 110 pp.
- Agustí NIETO-GALAN, Antoni Roca Rossell, coordinadors, *La reial acadèmia de ciències i arts de Barcelona als segles XVIII i XIX. Història, ciència i societat*, Barcelona, Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona/Institut d'Estudis Catalans 2000, 384 pp.
- «*Nous Col·loquis*», IV (2000), 292 pp.
- Stephane OPPES, *Dalla intuizione-espressione alla parola. La filosofia del linguaggio nel primo Novecento italiano* (Studia Antoniana cura Pontificii Athenaei Antoniani edita, 42), Roma, Pontificium Athenaeum Antonianum 2000, 266 pp.
- Padre Vincenzo Monachino per l'Archivistica Ecclesiastica* a cura di Emanuele BOAGA (Associazione Archivistica Ecclesiastica. Quaderni di «*Archiva Ecclesiae*», 7), Città del Vaticano 2001, 80 pp.
- «*Palestra Universitaria*», 13 (2000), 232 pp.

- Manuel J. PELÁEZ, *Jueces, abogados y notarios en el pensamiento de Francesc Eiximenis*, extret de *Juges et Criminels. Études en hommage à René Martinage*. Textes réunis par Serge DAUCHY et Véronique DEMARS-SION. Avant-propos de Jean-Pierre ROYER et José SAVOYE. L'Espace juridique. Histoire judiciaire, s. II., s. a., 9-15.
- Ramon de Penyafort i el Dret Català. *Quatre-cents anys de la canonització del Patró dels Advocats de Catalunya (1601-2001)*, Barcelona, Fundació Jaume I 2000, 120 pp.
- «Penyagolosa. IV època», 1 (1999), 88 pp.
- Daniel PIÑOL ALABART, *El notariat públic al Camp de Tarragona. Història, activitat, escriptura i societat (segles XIII-XIV)* (Estudis, 27), Barcelona, Fundació Noguera 2000 (2001), 414 pp.
- Vicent PITARCH I ALMELA, *Llengua i Església durant el Barroc Valencià*. Presentació d'Antoni M. BADIA I MARGARIT (Biblioteca Sanchis Guarner, 54), València i Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2001, 384 pp.
- Ramon PLANES I ALBETS, *El comerç de béns del patrimoni documental*, extret de «Ítem. Revista de biblioteconomia i documentació», núm. 25 (juliol-desembre 1999), 82-106.
- PONTIFICIUM ATHENAEUM ANTONIANUM, *Liber triennialis 1996-1999*, a cura di Ulrich STEINER, ofm, segretario generale, Romae, Edizioni Antonianum 2000, 588 pp.
- Roser PUIG I TÀRRECH, *Catàleg dels protocols notariais dels antics districtes de Falset i Gandesa* (Inventaris d'Arxius Notariais de Catalunya, 22), Barcelona, Fundació Noguera 2000, 204 pp.
- «Quaderns de El Pregoner d'Urgell. Miscel·lània d'estudis», 13 (2000), 92 pp; núm. 14 (2001), 104 pp.
- Joan Rafael RAMOS ALFARJÍN, *Ésser, estar i haver-hi en català antic. Estudi sintàctic i contrastiu*. Pròleg de Joan SOLÀ (Biblioteca Sanchis Guarner, 51), València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2000, 448 pp.
- Josep RAVENTÓS I GIRALT, *La sinodalitat a Catalunya. Síntesi històrica dels concilis tarraconenses* (Estudis de Teologia i Ciències de la Religió, 2), Barcelona i Tarragona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Institut Superior de Ciències Religioses «Sant Fructuós» 2000, 174 pp.
- «Recerca. Revista de diàleg i d'estudis d'espiritualitat cristiana», 26 (2001), 40 pp.
- Germán REGUILLO SIMÓN, *El partido republicano de Castellón. De la extrema izquierda federal al centro republicano* (Col·lecció Universitària. Geografia i Història, 43), Castelló, Diputació 2001, 1120 pp.
- Religioni e culture in una società multiethnica*. «XIX edizione delle Giornate dell'Osservanza. 13-14 maggio 2000. Atti», a cura di Marco POLI, Bologna, Fondazione del Monte 2000, 90 pp.
- Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*. Volum II.1. *Barcelona: Biblioteca Pública Episcopal i Biblioteca de la Universitat*. Direcció: Eulàlia DURAN. Compilació a cura de Eulàlia MIRALLES, Maria TOLDRÀ (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LV), Barcelona 2000, 416 pp.
- Joan REQUESENS I PIQUER, *Deu sibil·les en un manuscrit del segle XVIII*, extret de «Miscel·lània Litúrgica Catalana», IX (1999), 131-140; *Profecies polítiques del Renaixement o la Catacresi com a gènere literari*, extret de «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLVII (1999-2000), 431-451; *El profetisme en el Renaixement*, extret de «Afers. Fulls de Recerca i Pensament», 37 (2000 = *Mil·lenarisme i utopia*), 585-600.
- «Revista Catalana de Teologia», XXV (2000 = *La humanitat a la recerca de Déu*. Miscel·lània en homenatge al prof. dr. Josep M. Rovira i Belloso), 600 pp.
- Manuel RIBAS I PIERA, *Reports de la recerca a Catalunya. Arquitectura i Urbanisme*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2000, 48 pp.
- Salvador J. ROVIRA I GÓMEZ, Manel Güell i Junkert, *Aproximació a les famílies nobles de l'Alcover a l'Edat Moderna* (Consell Comarcal de l'Alt Camp, 2), Valls, Arxiu Històric Comarcal 1993, 160 pp.
- Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana medieval*. Volum I (edició facsímil). *Estudi sobre A. Rubió i Lluch* per Albert BALCELLS, Volum II (edició facsímil). Pròleg Albert HAUF (Memòries de la Secció Històrico Arqueològica, LVI/1-2), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2000, XLIV i 490 i XVIII i 456 pp.

- Agustín RUBIO VELA, *El ganado de Valencia y los pastos del reino. El avituallamiento urbano medieval como factor de conflictividad*, extret del «Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura», LXXV (1999 = Vida rural i ramadera, a cura de Germà COLÓN DOMÈNECH i José SÁNCHEZ ADELL), 651-719.
- Giuseppe E. SANSONE, *Scritti catalani di Filologia e Letteratura* (Biblioteca di Filologia Romanza, 39), Bari, Adriatica Editrice 1994, 292 pp.
- Pedro SANTONJA, *El tópico litarario, morir de amor' en la literatura española de los siglos XV y XVI. El ciervo, de amor herido'*, extret de «Letras de Deusto», 31 (2001), 9-59.
- Josep-Ignasi SARANYANA, *Le vocabulaire philosophique en langue romane: les premiers écrits catalans de Ramon Llull, L'élaboration du vocabulaire philosophique au Moyen Âge* extret de «Actes du Colloque international de Louvain-la-Neuve et Leuven 12-14 septembre 1998, organisé par la Société Internationale pour l'Étude de la Philosophie Médiévale» édités par Jacqueline HAMESSE et Carlos STEEL, Turnhout, Brepols 2000, 323-336.- Josep-Ignasi SARANYANA, Francisco CARDONA-VIDAL, *Sobre el imaginario femenino bajomedieval. Ramon Llull vs. Francesc Eiximenis*, extret de «Nuevo Mundo», 1 (2000) = *Hombre y Naturaleza en el Pensamiento Medieval - 7º Latinoamericano*, 341-370.
- Anna Isabel SERRA MASDÉU, *El Rourell, des de la Restauració borbònica a la Segona República (1875-1931). Una aproximació històrica* (Consell Comarcal de l'Alt Camp, 5), Valls, Arxiu Històric Comarcal 1995, 226 pp.
- «Servei d'Investigacions arqueològiques i prehistòriques». XXV Aniversario 1975-2000, Castelló, Diputació 2000, 190 pp.
- Carlota SOLÉ, Amando Alarcón, *Llengua i economia a Catalunya. Anàlisi del procés de negociació de la Llei 1/1998, del 7 de gener, de política lingüística per mitjà de la teoria de conjunts borrosos* (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, XXVIII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2001, 216 pp.
- «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», XL (2000), 228 pp.
- Jaume TEIXIDÓ i MONTALÀ, *Població, societat i economia a la vila de Cabra del Camp al segle XVIII* (Consell Comarcal de l'Alt Camp, 7), Valls, Arxiu Històric Comarcal 1977, 394 pp.
- «Terme». (Terrassa), núm. 15 (2000 = *La Terrassa medieval*), 88 pp.
- «Treballs de la Societat Catalana de Geografia», núm. 50 (desembre 2000), 296 pp.
- «V Trobades d'Història de la Ciència i de la Tècnica» (Roquetes, 11-13 desembre 1998. Coordinació: Josep BATLLÓ ORTIZ, Pere de la FUENTE COLLELL, Roser PUIG AGUILAR, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2000, 566 pp.
- Max TURULL RUBINAT, *Sobre la potestad tributaria del Conde de Barcelona (siglos XII-XV)*, extret de «Initium. Revista Catalana d'Història del Dret», 5 (2000), 589-623.
- «Urgellia. Anuari d'Estudis Històrics dels antics comtats de Cerdanya, Urgell i Pallars, d'Andorra i la Vall d'Aran», XIII (1996-1997), 560 pp. i vuit làmines.
- «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», núm. 11 (1998), 260 pp.; núm. 12 (1999), 318 pp.; núm. 13 (2000), 334 pp.; núm. 14 (2001), 280 pp.
- Joan VENTURA i SOLÉ, *La postguerra a Valls (1939-1940). Avaluació històrica dels primers temps*. Pròleg de Joan F. CABESTANY (Consell Comarcal de l'Alt Camp, 1), Valls 1993, 168 pp.
- Gabriel VERDÚ, *Descripción succincta de la noble y antigua universidad de Catí*. Introducció i edició a cura de Vicent PITARCH (Biblioteca Viles i Paisatges, 3), Benicarló, Edicions Alambor 2000, 176 pp.
- Josep M. VERGÉS BOSCH, *L'Alt Camp a la prehistòria. Els caçadors recol·lectors de Picamoixons en la cruïlla d'un canvi econòmic* (Consell Comarcal de l'Alt Camp, 6), Valls, Arxiu Històric Comarcal 1996, 124 pp.
- Pau VICIANO, *Els cofres del rei. Rendes i gestors de la batllia de Castelló (1366-1500)* (Recerca i pensament, 12), Catarroja i Barcelona, Editorial Afers 2000, 200 pp.
- Carmen VILLAESCUSA REIG, *Flora vascular de la comarca del Baix Maestrat*, Castelló, Diputació 2000, 760 pp.

Laureà VILLARONGA, *Les monedes de plata d'Empòrion, Rbode i les seves imitacions de principi del segle III aC fins a l'arribada dels Romans el 218 aC* (Complements d'Acta Numismàtica 5), Barcelona, IEC 2000, 254.

Marie-Claire ZIMMERMANN, *Ausiàs March o l'emergència del jo* (Biblioteca Sanchis Guarner, 40), València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Ceic Alfons el Vell/Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1998, 316 pp.

TAULA GENERAL

ARTICLES

Josep PERARNAU ESPELT, <i>L'Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad magistrum Jacobum Albi, canonicum Dignensem d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi; i transcripció del Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi De adventu Antichristi</i>	7-348
Josep PERARNAU I ESPELT, <i>Sobre la primera crisi entorn el De adventu Antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300</i>	349-402
Jaume MENSA I VALLS, <i>Observacions sobre l'autoria i la finalitat del Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra «Tractatum Arnaldi de adventu Antichristi»</i>	403-451
Jaume de PUIG I OLIVER, <i>Més nous textos catalans antics de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla</i>	453-510
Antoni FERRANDO I FRANCÈS, <i>Aproximació dialectològica al Llibre dels fets, de Jaume I</i>	511-531

NOTES I DOCUMENTS

Lluís CIFUENTES I COMAMALA, <i>In memoriam. Lluís Garcia Ballester: Herència i record</i>	535-542
Antònia CARRÉ, Lluís CIFUENTES I COMAMALA, <i>Quesits (Barcelona, Pere Posa, 1499): una traducció catalana desconeguda del Liber de homine (Il perchè) de Girolamo Manfredi amb filtre napolità</i>	543-560
Josep PERARNAU I ESPELT, <i>Sobre l'estructura global del De tempore adventus Antichristi d'Arnau de Vilanova</i>	561-574
Jaume de PUIG I OLIVER, <i>Johannes Merbout copista de llibres a Catalunya 1413-1414</i>	575-577
Ramon PLANES I ALBETS, <i>Notes d'arxiu sobre arrendaments i inventaris de molins fariners</i>	579-586

SECCIÓ BIBLIOGRÀFICA

Butlletí bibliogràfic:

Josep AMENGUAL I BATLE, <i>Consentius / Severus de Menorca. Vint-i-cinc anys d'estudis</i>	589-700
Recensions	701-767
Notícies bibliogràfiques	769-1049
I. Obres generals i bibliografies	
II. Estudis de referència geogràfica	
III. Estudis de referència cronològica	
IV. Arxius, biblioteques i museus	

TAULES

I. De fons arxivístics i similars	1051-1066
II. D'antropònims i d'obres anònimes	1067-1106

OBRES ENVIADÉS A LA DIRECCIÓ	1107-1113
--	-----------

TAULA GENERAL	1115
-------------------------	------

ARXIU DE TEXTOS CATALANS ANTICS segueix bàsicament les indicacions metodològiques de Josep Vives i Gatell, *Esquemas de metodología*, Barcelona 1947, en allò que fa referència a l'edició de textos i les de l'Institut d'Estudis Catalans en la presentació de textos medievals en llengua catalana.

Les abreviatures dels aparats crítics són les suggerides per la «Société Internationale pour l'Étude de la Philosophie Médiévale (S.I.E.P.M.)», publicades dins el seu «Bulletin», núm. 2 (1960), 142-149 (*Abbreviations latines et signes recommandés pour l'apparat critique des éditions de textes médiévaux*). Quan part d'un lema d'aparat crític es troba entre parèntesis, hom ha d'interpretar que l'anotació crítica corresponent, escrita en cursiva, es realitza en aquella part de la paraula no col·locada entre els parèntesis esmentats.

La secció de «Notícies bibliogràfiques» és dividida en quatre parts. Són col·locats en la primera («Obres generals i bibliografies») aquells títols que, per la multiplicitat de llur contingut (diccionaris, estudis relatius a més d'una època històrica o a un espai geogràfic molt ampli) o per raons similars són de difícil col·locació en alguna de les tres seccions següents. La segona («Estudis de referència local») aplega, seguint l'ordre alfabètic de les poblacions dels Països Catalans, els estudis que s'hi refereixen i es basen en textos o en documents anteriors al segle XIX. La tercera («Estudis de referència cronològica») presenta de forma successivament temporal les monografies més pròximes a la història literària i a la del pensament, bo i agrupant, però, les que posseeixen unitat temàtica, encara que es trobin separades pel temps (és el cas, per exemple, de Ramon Llull i el lul·lisme, que el lector pot veure en les pàgines 906-919). Finalment, les notícies bibliogràfiques relatives a arxius, biblioteques i museus segueixen l'ordre alfabètic de les poblacions on es troben les institucions esmentades, quan aquelles pertanyen a algun dels Països Catalans, i el dels respectius estats en els altres casos. El text de cada notícia bibliogràfica intenta d'oferir un resum objectiu de l'estudi corresponent; en cas que el signant del resum cregui que cal fer alguna observació, aquesta és escrita entre parèntesis quadrats [...].

ARXIU DE TEXTOS CATALANS ANTICS només es pot comprometre a donar almenys notícia bibliogràfica d'aquells estudis (llibres o articles), dos exemplars dels quals siguin enviats al director.

Les adreces d'ARXIU DE TEXTOS CATALANS ANTICS consten en l'orella de la coberta.

De recent aparició:

Repertori de manuscrits catalans (1474-1620). Volum II.1.
Barcelona: Biblioteca Pública Episcopal i Biblioteca de la Universitat.
Direcció: Eulàlia DURAN. Compilació a cura de Eulàlia MIRALLES, Maria TOLDRÀ (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LV), Barcelona 2000, 416 pp.

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
FACULTAT DE TEOLOGIA DE CATALUNYA